

**8. ULUSLARARASI SOSYAL VE EKONOMİK
ARAŞTIRMALAR ÖĞRENCİ KONGRESİ**
TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

**15-17 Mayıs 2025
KONYA**

8. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar
Öğrenci Kongresi (ISERSC)
**8th International Social and Economic Research
Student Congress (ISERSC)**

8. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi, 25702001 numaralı proje kapsamında BAP Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir.

8. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı

Editör
Ahmet AY

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)

©Çizgi Kitabevi
Temmuz 2025

ISBN: 978-625-396-586-0
Yayıncı Sertifika No: 52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

Editör

Ahmet AY

8. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar
Öğrenci Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 65

Konevi Mah.
Larende Cad. No:20/A
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 66

Siyavuşpaşa Mah.
Gül Sk. No:15 B
Bahçelievler/**İstanbul**
(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
📞📧 / cizgikitabevi

BİLİM KURULU

- Ali Şükrü ÇETİNKAYA (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
- Alisher RASULEV (Institute of Economics, Kazakhstan)
- Angelo SANGOSTINO (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
- Antonio R.ANDRES (The German University in Cairo, Egypt)
- Aqil MƏMMƏDOV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)
- Aykut KİBRİTÇİOĞLU (Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye)
- Ayşen Hiç GENCER (İstanbul Beykent Üniversitesi, Türkiye)
- Aytekin CAN (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
- Bahadır UMURZAKOV (G.V. Plekhanov Russian University of Economics, Uzbekistan)
- Baki YILMAZ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
- Bedriye TUNÇSİPER (İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye)
- Biröl MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
- Bünyamin AYHAN (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
- Cevat GERNİ (İstanbul Beykent Üniversitesi, Türkiye)
- Danijela JACİMOVİC (University of Montenegro, Montenegro)
- Davran YOLDAŞEV (Uluslararası K. Ş. Toktomamatov Üniversitesi , Kyrgyzstan)
- Debasis KKUNDU (Indian Institute of Technology, India)
- Dinmukhamed KELESBAYEV (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Kazakhstan)
- Doğan UYSAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye)
- Dzhumabek DZHAİLOV (Ministry of Agriculture, Kyrgyzstan)
- Elif NUROĞLU (Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye)
- Elmira HURİBAEVA (Uluslararası K. Ş. Toktomamatov Üniversitesi , Kyrgyzstan)
- Emil PAPAŞOV (University of National and World Economy, Bulgaria)
- Emine FIRAT (Aksaray Üniversitesi, Türkiye)
- Ercan EREN (Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye)

Ergin JABLE (Priştine Üniversitesi, Kosovo)

Euphrasia Susy SUHENDRA (Gunadarma University, Indonesia)

Fadıl HOCA (Uluslararası Vizyon Üniversitesi, North Macedonia)

Farahila ŞUKUROVA (Milli İlimler Akademisi, Azerbaijan)

Fariz AHMADOV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Fatih MANGIR (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Ferda HALICIOĞLU (University of Bath, United Kingdom)

Fevzi OKUMUŞ (University of Central Florida, United States of America)

Gani KALIEV (Academy of Agricultural Sciences, Kazakhstan)

Geray MUSAYEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Gökhan ARSLANTÜRK (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Gürcan Şevket AVCIOĞLU (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Haldun SOYDAL (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Haluk Hadi SÜMER (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Harini MITTAL (Bronx Community College, United States of America)

Harun BAL (Çukurova Üniversitesi, Türkiye)

Hasan BAHAR (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Hasan Kürşat GÜLEŞ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Hasan Murat ERTUĞRUL (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)

Himmet KARADAL (Aksaray Üniversitesi, Türkiye)

Hon Keung Tony Ng (Bentley University, United States of America)

Igor KOKH (Kazan Federal University, Russia)

İlham ENVEROĞLU (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

İzzet SAK (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

José Ramos Pires MANSO (University of Beira Interior, Portugal)

Jozsef VARGA (Kaposvar University, Hungary)

Jusup PIRIMBAEV (Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan)

Katalin SZENDRO (Kaposvar University, Hungary)

Kenan ÇELİK (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye)

Khodjamakhmad UMAROV (Institute of Economics, Kazakhstan)

Laszlo MARKUS (Eotvos Loránd University, Hungary)

Lazet TULBASSIYEVA (L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan)

Ljubomir DRAKULAYEVSKI (Ss. Cyril and Methodius University, Macedonia)

Lyudmila MIHAYLOVA (University of Ruse, Bulgaria)

Manfred BOROVNCIK (Klagenfurt University, Austria)

Marguba MATKULİYEVA (Urgenç Devlet Pedagoji Üniversitesi, Uzbekistan)

Maria KOÇKORBAYEVA (Kırgızistan Ekonomi Üniversitesi, Kyrgyzstan)

Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Mehmet GÖKÜŞ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Mehmet Okan TAŞAR (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Mehmet YÜCE (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Muammer ZERENLER (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Muqtedar KHAN (University of Delaware, United States of America)

Mustafa ÇETİNASLAN (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Mustafa TOKER (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Niels HAHN (SOAS University of London, United Kingdom)

Nihal YILDIRIM MIZRAK (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)

Niyazi NIYAZOV (St. Petersburg State University, Russia)

Nuriddin KAYUMOV (Tajikistan Academy of Sciences, Tajikistan)

Nurkhodzha AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Nurlana MUSTAFAYEVA (Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaijan)

Onur KÖKSAL (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Orazaly SABDEN (Institute of Economics, Kazakhstan)

Orhan GÖKÇE (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Osman KUNDURACI (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Ömer Selçuk EMSEN (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)

Qələndər MƏMMƏDLI (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Rauf HASANOV (West Caspian University, Azerbaijan)

Roberto DELL'ANNO (University of Salerno, Italy)

Savaş ERDOĞAN (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Selahattin SARI (Doğuş Üniversitesi, Türkiye)

Serdar ALTINOK (Gazi Üniversitesi, Türkiye)

Shuo-Jye WU (Tamkang University, Taiwan)

Şaban Halis ÇALIŞ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Şahin ƏKBƏR (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Şükrü BALCI (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Taleb M.Awad-WARRAD (The University of Jordan, Ürdün)

Tatiana PYSHKINA (Academy of Economic Studies of Moldova ASEM, Moldova)

Teymur SƏRXANOV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Turar KOYCHUEV (National Academy of Sciences, Kyrgyzstan)

Ümit Süleyman ÜSTÜN (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Veysel KAYA (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)

Viktor BARHATOV (Chelyabinsk State University, Russia)

Yunus CERAN (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Yusif ƏLİYEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Zeynep KARAÇOR (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Ziyadxan HƏSƏNOV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)

Zu'bi Mohammad Fadel AL-ZU'BI (The University of Sidney, Australia)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr.Ahmet AY	Düzenleme Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Haldun SOYDAL	Düzenleme Kurulu Üyesi
Arş. Gör. Dr. Mustafa TEK	Düzenleme Kurulu Üyesi
Arş. Gör. Mustafa Serdar ACAR	Düzenleme Kurulu Üyesi
Arş. Gör. Mustafa AY	Düzenleme Kurulu Üyesi
Doktora Öğrencisi Sümeyye KOÇ	Düzenleme Kurulu Üyesi

İçindekiler

BRICS ve Türkiye Gelir Dağılımı	18
Havva Aleyna DEMİREZEN	
İmalat İşletmelerinde Balanced Scorecard Uygulaması:Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler	37
Muhammet Mustafa TOPÇU Adem ÖĞÜT	
Sivik Erdemler ve Sosyal Sermaye: Bireycilik ile Toplulukçuluk Arasındaki Dengenin İnşası	56
Arda Tolga ORHAN	
Konya İli Sarayönü İlçesi'nde Uygulanan Vefa Projesinin Kamu Yönetişimi Bağlamında Değerlendirilmesi	73
Lütfullah GÖKTAŞ	
Türkiye'nin Dış Ticaretinde Bölgelerin Önemi: Akdeniz Bölgesi Örneği	84
Yusuf BULUT Abdullah HAMOODOĞLU	
Çocukluk Çağı Örselenme Yaşantıları: İç Anadolu Örneği	96
Hümeysra Zeynep UYANIK Zeynep YİĞİT	
Yeni Medyada Yapay Zeka Kullanımı: Avantajlar ve Sorunlar	115
Gamze Sinem KORKMAZ Agarza HASANGÜLİYEV	
Günümüz İntifadası: İsrail ve Filistin Arasındaki Şiddetin Yükselişi	129
Orhan GÖKÇE Ayşe ÖZCAN	
Dezavantajlılık Kısır Döngüsüne Çekilmek: Mesleki Eğitim Merkezi (Mem) Öğrencileri	141
Gözde GÖKÇE YALINCAKLI	

Türkiye’de Üçüncü Nesil Üniversite Dinamiklerine Yönelik Bir Değerlendirme.....	158
Fırat EROĞLU Adem ÖĞÜT	
Finans Sektörü Odağında Büyük Veri Analitiği: Bibliyometrik Bir İnceleme	172
Ender Mehmet ŞAHİNKOÇ Kadir ÖNCEL	
Türk İltica Hukukunda Ülkesel Egemenlik İlkesi Paradoksu: Geçici Koruma Statüsü Sahibi Yabancıların Sınır Dışı Edilmesi Meselesi	182
Hasan Fatih PALULUOĞLU	
An Overview of Neuromarketing Effects in Advertising Reklamcılıkta Nöropazarlama Uygulamalarına Genel Bir Bakış	203
Gökhan B. POLAT V. Özlem AKGÜN	
Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi Bağlamında Türkiye’de Tarımsal Üretimde Başlıca İnsan Hakları Riskleri	218
Deniz ARSLAN UGAN	
Türkiye’de Engellilerin Sağlığa Erişim Sorunları.....	244
Burcu DEMİRCİ	
Kadı Defterleri Işığında Sultan İbrahim Dönemi (1640-1648) İstanbul’unda Giyim Kuşam Kültürü....	256
Gizem CİCİ	
Çocuk Sinemasından Çocuk Edebiyatına: Romanlaştırım (Novelizasyon) Uygulamaları	291
Dilek DİPBAKUZ	
Türkiyede Eğitim Harcamalarının Yıllar İçerisindeki Değişiminin Değerlendirilmesi	310
Nezaket İBİŞ	
Labirentin İçinde Bir Krallık: Brexit Sonrası İngiltere’nin Yön Arayışı.....	339
Ömer TORUN	
Conceptual Framework Of Marketing Ethics.....	368
Salma ZAHOUR V. Özlem AKGÜN	
Pandemilerin Turizme Etkileri: Covid-19 Dönemi.....	389
Alara Nur KAHRAMAN	
Dijital Liderlik: Türkiye’de Yayınlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma	407
Zehra Nur ÇETİN Ebru Özer TOPALOĞLU	

Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği.....	417
Mustafa ÇOKLU Burcu GÜVENEK	
Sosyal Medya Pazarlaması ve Satın Alma Eğilimi Konulu Akademik Yayınların Bibliyometrik İncelemesi...	438
Muhammet BAL Halim KAZAN	
Kripto Çağında Parasal Egemenliğin Yeniden Tanımı: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz.....	459
Nura BEKİRZADE Munise ILIKKAN ÖZGÜR	
Çatışma Sonrası Çok Etnili Devletlerde Güvene Dayalı Federal Yönetişim: Kuramsal Bir Yaklaşım	488
Besmullah MOHAMMADİ	
Erken Çocuklukta Helikopter Ebeveynlik ve Yürütücü İşlevleri Anlamak	501
Fadime ŞAHİN Naziye GÜNEŞ-ACAR	
Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi: Daha Demokratik Bir Hizmet Sunumu Olabilir mi?	511
Ahmet Emir ÖZCAN	
Yapay Zeka Otomasyonunun Hizmet Operasyonlarındaki Rolü: Bibliyometrik Analiz	521
Tariel BAYLAR BAYOV Halim KAZAN	
Kamu Yönetiminde Yapay Zeka Uygulamaları: AB Örneği.....	542
Hasibe Nur KOCAMAN Hikmet Salahaddin GEZİCİ	
Türkiye’de Kültürel Çözünme ve Kimlik Sorunu.....	564
Merve Nur BALASAR	
Yeni Medya Aygıtları Üzerinden Ekonomi Haberlerinde Spekülasyon	580
Yunus AY	
Marka Hikayeleştirilmesi ve Red Bull Reklamları Üzerine Göstergebilimsel Analiz.....	594
Oytun Benhur ÇALGIN Ahmet Furkan ÖZLER	
Gelir Dağılımı Adaletinin Sağlanabilmesi İçin Zekâtın Önemine İlişkin Bir Tespit: Türkiye Örneği.....	616
Ahmet ŞAHİN	
Yenilenebilir Enerjinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: MINT Ülkeleri Örneği	629
Muazzez VARLI	

İslam'da Helal ve Haram Kavramları: Helal Kazanç Yolunda Helal Sertifikasının Önemi	638
Emine FIRAT Gülay TAMER Kübra GÖK	
2015 Sonrası Türkiye'de Sektörlere Ait İstihdam ve Verimlilik Analizi	662
Gönül ŞAHİN GÜRBÜZ	
Kur'an ve Sünnet Işığında Ticari İlişkilerde Empatik Yaklaşım	685
Gülizar ALBAYRAK	
Kirlilik Sınağı Hipotezine Göre Bir İnceleme: Türkiye Örneği (A Study On The Pollution Haven Hypothesis: The Case Of Türkiye)	694
Ceren AKKUŞ Eda Nur EROĞLU	
Genç Yetişkinlerde Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Duygu Düzenlemenin Aracı Rolü.....	703
Rumeysa Fatma ŞENTÜRK Zehra YÜCESOY Gizem KAZICI Gülhan Gökçe CERAN	
Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Ekonomik ve Kurumsal Faktörler: Literatür Taraması	735
Eda Nur EROĞLU Ceren AKKUŞ	
Ortadoğu'nun Bitmeyen Çatışması: İsrail-Filistin Sorunu	743
Afranur ORTAMEVZİ Seher Nur GÖRGEL	
TR5 Bölgesi İllerinin Sektörel İhracat Yoğunlaşma Düzeylerinin Hirschman-Herfindahl Endeksi ile Analizi	755
Mustafa Engin TÜRKARSLAN	
Covid-19'un Türkiye'nin Dış Borçlanmasına Olan Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi.....	765
Sema KÜTÜKOĞLU	
Türkiye'de Kadın İstihdamı ve İşsizlik (2015-2024).....	778
Nilay YETİŞ	
Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı, Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Davranışı ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	792
Aybüke MURAT Esra DOĞAN Hatice DEMİRBAŞ	

Dijital Eşitsizlik Kavramının Bibliyometrik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi	813
Güllü YILDIRIM	
Using Instagram For City Marketing: A Content Analysis Of @Gokonya	824
Agrian Ratu RANDA	
Hayriye Nur GÖRKEMLİ	
Teke'den Prater'e: 1873 Viyana Sergisi'ne Teke Sancağından Gönderilen Ürünler	846
Gülten MUTLU	
Türkiye ile İsrail Dış Ticareti: Ambargo ve Boykotun Ekonomik Etkileri	861
Furkan SARICA	
Aslan BAKAN	
Mehmet Hayriddin ABAY	
Küresel Ticaret Savaşlarının Türkiye Ekonomisine Etkisi	883
Fatih KÜÇÜKŞAKALAK	
Yapay Zekanın İş Dünyasındaki Etik Etkilerinin Pazarlamaya Etkisi: Bibliyometrik Bir Analiz	902
Halim KAZAN	
Avaz İSMAYILOV	
Dijital Ekonomi, Elektronik Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği	919
Melek KORKMAZ	
Çin-ABD Rekabeti Post-Modern Soğuk Savaş mı?	933
Orçun Emrah EREN	
Enflasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: G7 Ülkeleri Örneği	948
Muhammet Ali BALABAN	
Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Tüketici Algısı: Bir Yazın Taraması	956
Dilruba YALÇIN	
Stoacılık ve Tutkulara Yönelik Ahlaki Açmaz: Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius	973
Zeynep İlayda ERGÜN	
Enneagram Kişilik Tiplerinin Arapça Dil Öğrenme Süreçlerine Etkisi: Dil Pedagojisi Açısından Kuramsal Bir İnceleme	985
Münevver Zehra KAPCI	
İngilizce Öğretiminde Eleştirel Düşünme Yöntemi Olarak Murder Tekniğinin Kullanılması	995
Begüm YENİEL	
Mehmet Zeki AYDIN	

Accounting for Sesame Crop Cultivation Activities According to IAS 41 Agricultural Activities Standard: The Case of Sudan	1011
Lugain Abdelkarim Hassan AWDELKARİM	
Mehmet Ali DURMUŞ	
Yunus CERAN	
Sustainability Reporting: Overview of GRI-Based Practices in a Turkish Agriculture, Forestry and Fishing Sector Firm	1030
Lugain Abdelkarim Hassan AWDELKARİM	
Ali ALAGÖZ	
Üniversite Öğrencilerinde Telefon Bağımlılığı	1052
Fatma Nur ŞİNİK	
Fevzi ARSLAN	
Ceren SAÇIKARA	
Furkan AYDEMİR	
The Effect Of Implementing AAOIFI Financial Accounting Standards On Bank Financial Reporting: A Case Study of Dubai Islamic Bank	1058
Abdallah ALMOUSA	
Yunus CERAN	
The Relationship Between Inflation and Economic Growth: The Comparative Case of Türkiye and Mongolia (2010-2023)	1076
Anjyela KHAIRYM	
Toplumda Psikolojik Manipülasyon	1098
Fatma Nur ASLI	
Liderliğin Dönüşümü: COVID-19 Öncesi ve Sonrası Bir Değerlendirme	1107
Halim KAZAN	
İrem YUMAÇ	
Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tiran'da Aile Kurumu ve Çok Eşlilik Meselesi (1863-1908)	1125
Ajna HOXHA	
Flört Şiddeti	1134
Pınar AKMAN	
Senanur KÜÇÜKTAŞ	
Ayşenur ŞAHİN	
Gamze HAKKAN	
Mali Suçlar Çerçevesinde Vergi Kaçakçılığı: Hukuki ve Toplumsal Boyutlarıyla Değerlendirme	1140
Didem Çağla BEKMEZCİ	
Ümit Süleyman ÜSTÜN	

Epistemik Paradokslara Bilişsel Bir Yaklaşım.....	1149
Büşra KUYUCU	
Tükenmişlikten Sessiz İstifaya Giden Süreç: Z Kuşağı Çalışanlarının Örgütlerde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri	1157
Şeyma BİLGİN	
Adem ÖĞÜT	
Dijitalleşmenin Psikososyal Bedeli: Dönüşüm Kaygısı.....	1178
Yasemin DURNAOĞLU	
Nezahat KOÇYİĞİT	
Bankacılık ve Yapay Zekâ Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi	1188
H. Anıl DEĞERMEN	
M. Candan ZAFER	
Dijital Ticaret ve Küresel İşletmenin Geleceği: 1995–2025 Arası Bibliyometrik Bir İnceleme	1203
Halim KAZAN	
Kadriye GİRAY	
Bir Zihin ve Bilinç Kuramı Olarak Panpsişizm.....	1214
Bilge Ceren DEMİR	
Eğitimde Dijital Dönüşüm: Fırsatlar ve Zorluklar	1226
Elif ÖZSARI	
Nezahat KOÇYİĞİT	
Narsistik Kişilik Özellikleri ve Çocukluk Çağı Fiziksel İstismarı Arasındaki İlişkide Suçluluk ve Utancın Aracı Rolünün İncelenmesi	1239
Ceren CODAR	
İrem Şeyma DURUKAN	
Esra IŞIK	
Sosyal Medyada Siyasal İletişim: 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri YouTube Reklamları Analizi	1258
Javid ZEYNALOV	
Şükrü BALCI	
Konut Finansmanında Tasarruf Finansman Şirketleri	1283
Erdal ARSLAN	
Ali BORA	
Büyük Ortadoğu Projesi ve Filistin: Jeopolitik Çıkarlar Karşısında İnsan Hakları İhlalleri	1310
Sevilay AKOĞUL	
İngilizce Öğretiminde Düşün–Eşleş–Paylaş Tekniğiyle Eleştirel Düşünme Uygulamaları	1316
Esra KÜÇÜKGÖK	
Mehmet Zeki AYDIN	

Kriz Yönetiminde Güvenin Etkisi	1334
Fatma Nur TÜRKMEN	
The Relationship between Productive Capacities and Economic Complexity: An Empirical Study of MENA Countries	1345
Basheer AL-ATHWARI	
Yeşil Finans ve İklim Riski Yönetimi: Bibliyometrik Analizle Gelecekteki Yönelimlerin Belirlenmesi ..	1364
Elgiz JAMALZADE	
Halim KAZAN	
Yegane VELIYEVA	
Ayurveda Diyetinin Temel İlkeleri ve Bovis Enerjisi İle Olası Bağlantıları: Teorik Bir Çalışma	1385
Gülçin ALGAN ÖZKÖK	
Beyza KARABİLGİN	
Savaş Gazeteciliğinde Çalışma Koşulları: Lübnan-İsrail Sınırından Bir Vaka İncelemesi	1397
Salma BARRAQ	
Şahin YILDIZLI	

BRICS ve Türkiye Gelir Dağılımı

Havva Aleyna DEMİREZEN*

Öz: Bu Çalışmanın amacı, Türkiye ile BRICS ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) 2015–2025 döneminde gelir dağılımı eşitsizliklerini çok boyutlu bir şekilde analiz etmektir. Bu çerçevede, çalışmada kişisel, fonksiyonel, sektörel ve bölgesel gelir dağılımı başlıkları altında karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Analizlerde TÜİK, Dünya Bankası, OECD (iktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) ve UNDP(Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) gibi uluslararası kurumların güncel verileri kullanılmış, Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi gibi göstergelerden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, BRICS Ülkeleri ve Türkiye'yi ekonomik büyümeye rağmen gelir eşitsizliğinin önemli bir sorun olmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Türkiye özelinde ise gelir uçurumu sadece bireyler arasında değil, bölgeler ve sektörler arasında da dikkat çekici seviyelere ulaşmıştır. Çalışmanın sonunda, adil ve sürdürülebilir gelir dağılımı için geliştirilebilecek politika önerilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı, BRICS Ülkeleri, Türkiye, Ekonomik Eşitsizlik

Income Distribution in BRICS and Turkey

Abstract: This study aims to analyze income distribution inequalities in Turkey and BRICS countries (Brazil, Russia, India, China, South Africa) multidimensionally during the 2015–2025 period. Within this framework, a comparative examination has been conducted under the headings of personal, functional, sectoral, and regional income distribution. The analysis utilizes updated data from international organizations such as TÜİK (Turkish Statistical Institute), the World Bank, OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), and UNDP (United Nations Development Programme), employing indicators like the Gini coefficient and Lorenz curve. The findings reveal that, despite economic growth, income inequality remains a significant issue in BRICS countries and Turkey. Specifically for Turkey, the income gap has reached remarkable levels not only among individuals but also between regions and sectors. At the end of the study, policy recommendations are provided to promote fair and sustainable income distribution.

Keywords: Income Distribution, Gini Coefficient, BRICS-T Countries, Turkey, Economic Inequality

* Öğrenci, Selçuk Üniversitesi, iktisat, Konya, Türkiye. / Student, Selçuk University, Economics, Konya, Türkiye, Havvaaleynademirezen@gmail.com/220601030@ogr.selcuk.edu.tr

Giriş

İnsanlar, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretim yapmak zorundadır. Üretim sürecinin sonunda elde edilen gelirlerin toplum içinde adil bir şekilde dağıtılması, bireylerin refah seviyesini belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Gelir dağılımının dengeli olduğu toplumlarda eğitim, sağlık, ekonomi ve sosyal yapılar daha gelişmiş, bireyler ise daha huzurlu ve barışçıl bir yaşam sürmektedir. Gelir dağılımının adil olduğu toplumlarda sosyal koruma harcamalarının arttığı ve bunun eğitim, sağlık ve genel refah üzerinde olumlu etkiler yarattığı gözlemlenmektedir. Bu tür harcamalar, düşük gelirli bireylerin temel hizmetlere erişimini kolaylaştırarak toplumsal huzuru ve ekonomik istikrarı destekler (Hüseyin Güvenoğlu, 2018). Buna karşın, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda sosyal adaletsizlik derinleşmekte, bireyler arasındaki uçurum büyümekte ve toplumsal huzursuzluk kaçınılmaz hale gelmektedir. Bugün dünyada gelir eşitsizliği sadece bireyler arasında olmayıp, ülkeler arasında da büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Adil olmayan gelir dağılımı; yoksulluk, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği, göçler ve toplumsal çatışmalar gibi birçok sorunun temelinde yer almaktadır. Gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde çocuklar savaş ortamında büyümekte, milyonlarca insan temel gıdaya ulaşmakta zorlanmakta ve birçok birey yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, toplumsal dayanışma duygusunun zayıflamasına ve bireyler arasındaki güvenin azalmasına neden olmaktadır. Türkiye’de de gelir dağılımı adaletsizliği, yıllar içinde sıkça tartışılan ve ekonomik gelişmelere rağmen çözilemeyen önemli konular arasında yer almaktadır. 2021 yılı verileri incelendiğinde, en zengin %20’lik grup ile en yoksul %20’lik grup arasında yaklaşık 7,6 kat fark olduğu görülmektedir. Bu durum, ekonomik büyümeye rağmen gelir eşitsizliğinin hala ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğini tehdit etmekte ve toplumsal barışı zedelemektedir.

Bu çalışma, 2015-2025 dönemi baz alınarak hazırlanmıştır ve Türkiye ile BRICS ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) gelir dağılımı yapısını kapsamlı biçimde analiz etmektedir. Çalışmanın özgün yönü, gelir dağılımının yalnızca kişisel düzeyde değil; aynı zamanda fonksiyonel, sektörel ve bölgesel olarak da incelenmesidir. Böylece ülkeler arası karşılaştırma çok boyutlu bir perspektifle sunulmuştur. Çalışmada, ülkeler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi gibi ekonomik göstergeler ışığında ele alınacak ve Türkiye’nin gelir eşitsizliği bağlamında uluslararası konumu değerlendirilecektir.

Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı, bir ekonomide elde edilen toplam gelirin, bireyler veya hane halkları arasında nasıl paylaşıldığını ifade eder. Bu kavram, ekonomik refahın toplum içindeki dağılımını anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Gelir dağılımı analizleri, bireylerin veya hane halklarının gelir seviyelerini inceleyerek, toplumdaki eşitsizlik düzeyini ve ekonomik adaleti değerlendirmeye yardımcı olur (Makro İktisat, 2020). Bir ülkede gelir dağılımı geliri ortaya çıkaran ekonomik birimler tarafına adil dağılımını gerçekleştirmek sosyal devlet anlayışını benimsemiş olan devletler için sürekli gündemde olan önemli bir konudur. Gelir dağılımı denildiğinde daha çok kişisel gelir dağılımı anlaşılmakla birlikte fonksiyona, bölgeye, sektöre, cinsiyete ve eğitim düzeyine göre gelir dağılımı ayrımı söz konusudur (Nihat Işık, 2006).

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Fonksiyonel gelir dağılımı, bir ekonomide üretilen millî gelirin, üretim sürecine katılan çeşitli üretim faktörleri arasında nasıl paylaşıldığını ifade eder. Bu yaklaşımda, millî gelir; emek (ücret ve maaşlar), sermaye (kâr ve faiz gelirleri) ve toprak (rant gelirleri) gibi üretim faktörlerine göre dağıtılır. Bu nedenle, fonksiyonel gelir dağılımı, gelirin sosyal sınıflar arasında nasıl bölüştüğünü anlamak için önemli bir göstergedir (Muhammed Seyid Pehlivan, 2009).

Fonksiyonel gelir dağılımı, üretim faktörlerinin millî gelirden aldıkları payları inceleyerek, ekonomik yapının ve politikaların gelir dağılımı üzerindeki etkilerini değerlendirmede kullanılır. Bu analiz, gelir eşitsizliklerinin nedenlerini ve boyutlarını anlamada önemli bir rol oynar (Dr. Beşir Koç, 2018)

Kişisel (Bireysel) Gelir Dağılımı: Bireysel gelir dağılımı, bir ülkede meydana getirilen gelirin toplumu oluşturan birey ve hane halkları arasında nasıl dağıtıldığını gösteren gelir dağılımı kavramıdır. Bireysel gelir dağılımı bireylerin ve hane halklarının gelirlerinin büyüklüğüne göre belirlenmektedir. Bireysel gelir dağılımında elde edilen gelirin kaynağı ve bileşimi önemli değildir, önemli olan gelirin miktarıdır. Bireysel gelir dağılımında hane halkının yüzde dağılımı ile gelirin yüzde dağılımı karşılaştırılmaktadır. En yüksek ve en düşük gelir grupları arasındaki farklar “eşitsizlik derecesini” oluşturur. Kişisel gelir dağılımı yapılırken; ülke nüfusu en düşük gelirli gruptan en yüksek gelirli gruba doğru beş eşit bölüme ayrılır ve her %20’lik grup başına düşen milli gelir hesaplanır. Gruplara denk gelen milli gelirin toplam milli gelire olan yüzdesi hesaplanarak beş grup arasında karşılaştırma yapılır. En düşük gelirli %20 ile en yüksek gelirli %20 kesim arasındaki gelir farkı ne kadar büyük olursa, gelir dağılımındaki adaletsizlik o kadar fazla demektir (Dr. Beşir Koç, 2018).

Sektörel Gelir Dağılımı: Bir ülkede belirli bir dönemde gelirin oluşturulması sürecinde rol alan sektörlerin nihai hasıladan aldıkları payı göstermektedir. Tarım, imalat, inşaat, ticari faaliyetler ve hizmet gibi farklı sektörlerin millî gelir içerisindeki payı sektörel gelir dağılımı ile ortaya konulmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde diğer sektörlerle mukayese edildiğinde tarım sektörünün millî gelirden nispeten daha fazla pay aldığı gözlemlenir. Ekonomik gelişmişliğin artması ile tarım sektörünün millî gelir içerisindeki ağırlığı önemli kaybetmekte, imalat ve hizmet sektörünün payında artış meydana gelir. Gelişmiş ülkelerde ise millî gelirden en önemli payı alan sektör, hizmet sektörü olmaktadır. Devletin izleyeceği politikaların, sektörlerin millî gelir içerisindeki payı üzerinde önemli etkileri vardır. Söz konusu etkilerin hesaplanabilmesi ve yıllar itibarıyla sektörel gelişmelerin takip edilebilmesi için sektörel gelir dağılımına ilişkin büyüklükler dikkate alınmaktadır (Doç.Dr.Ferdi Çelikay, 2020).

Bölgesel Gelir Dağılımı: Bir ülkenin sınırları içerisinde üretilen toplam gelirin farklı coğrafi bölgeler arasında nasıl paylaşıldığını ifade eder. Bu kavram, ülkedeki bölgeler arasındaki ekonomik gelişmişlik düzeylerini ve gelir eşitsizliklerini analiz etmek için kullanılır. Genellikle, ülkeler içerisindeki tüm coğrafi bölgeler aynı derecede gelişmiş değildir; bu durum, gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasında belirgin gelir farklılıklarına yol açar. Bölgesel gelir dağılımındaki eşitsizlikler, az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha belirgindir (Dr. Beşir Koç, 2018)

Şekil 1: Gelir Dağılımı Türleri ve Arasındaki İlişki

Kaynak: (İlhan Acar, 2015)

Şekil 1, gelir dağılımının farklı kategorilerde nasıl sınıflandırıldığını ve bunların birbirleriyle olan bağlantılarını göstermektedir. Gelir eşitsizliği analiz edilirken, kişisel, bölgesel, fonksiyonel ve sektörel gelir dağılımı gibi farklı perspektiflerin dikkate alınması, daha kapsamlı değerlendirmeler yapılmasını sağlar.

Gelir Dağılımı Hesaplamaları

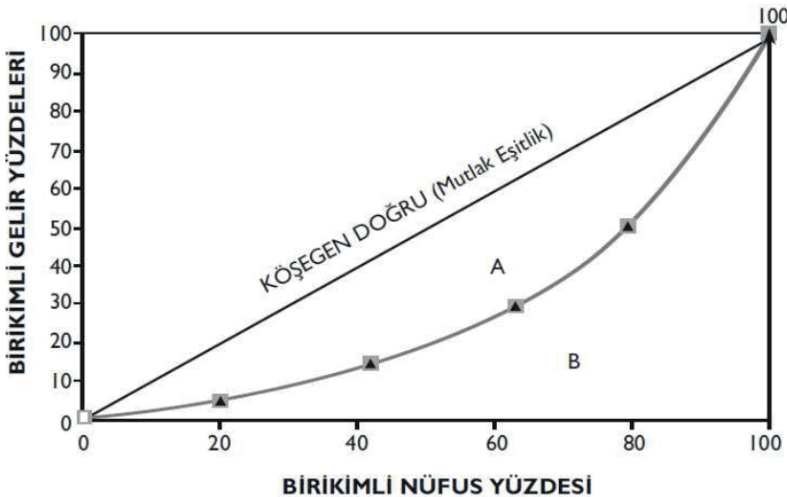
Literatürde gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmek için birçok yöntem bulunmaktadır. Bu çalışmada gini katsayısı kullanılacaktır.

Lorenz Eğrisi: Lorenz eğrisi, gelir veya servet dağılımının eşitliğini analiz etmek amacıyla kullanılan grafiksel bir göstergedir. Bu yöntemle, toplum bireyleri gelir düzeylerine göre sıralanır ve her bir gelir grubunun toplam nüfus içindeki oranı ile bu grubun toplam gelirden aldığı pay hesaplanır. Elde edilen veriler doğrultusunda iki eksenli bir grafik oluşturulur. Grafikte yatay eksen, nüfusun kümülatif yüzdesini; dikey eksen ise toplam gelirin kümülatif yüzdesini ifade eder. Bu eksenler üzerinde çizilen 45 derecelik köşegen, gelir dağılımının tam anlamıyla eşit olduğu teorik durumu gösterir. Başka bir ifadeyle, bu doğru üzerinde yer alan her bir nokta, toplumun belirli bir yüzdesinin gelirin aynı yüzdesini elde ettiğini ifade eder.

Lorenz Eğrisinin Yapısı:

- Yatay Eksen (X): Toplumdaki nüfusun kümülatif yüzdesini gösterir.
- Dikey Eksen (Y): Toplam gelirin kümülatif yüzdesini temsil eder. Bu eksenler üzerinde çizilen 45 derecelik köşegen, gelirin nüfus arasında tamamen eşit dağıldığı “mutlak eşitlik” durumunu gösterir. Bu doğru üzerindeki her nokta, nüfusun belirli bir yüzdesinin gelirin aynı yüzdesini aldığını ifade eder. Lorenz eğrisi, fiili gelir dağılımını yansıtır ve genellikle mutlak eşitlik doğrusunun altında yer alır. Eğri, köşegenden ne kadar uzaklaşırsa, gelir dağılımındaki eşitsizlik o kadar artar. Eğer eğri köşegene yakınsa, bu durum gelir dağılımının daha adil olduğunu gösterir.

Şekil 2: Lorenz eğrisi

Kaynak: (Cihat Atmaca, 2024)

Şekil 2, nüfus yüzdesi ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Mutlak eşitliği temsil eden köşegen doğruya kıyasla eğri, gelir eşitsizliğini vurgulamaktadır. Bu tür analizler, ekonomik adaletsizlikleri değerlendirmek için önemli bir araçtır.

Gini Katsayısı: Gini katsayısı, bir ekonomide gelir veya servet dağılımındaki eşitsizliği ölçmek için kullanılan istatistiksel bir göstergedir. İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından 1912’de geliştirilen bu katsayı, gelir dağılımındaki adaletsizliğin derecesini nicel olarak ifade eder. Değerleri 0(sıfır) ile 1(bir) arasında değişmektedir. 0 mutlak eşitliği (tüm bireylerin aynı gelire sahip olduğu durum) temsil ederken, 1 mutlak eşitsizliği (tüm gelirin tek bir bireyde toplandığı durum) göstermektedir. Gini katsayısı, Lorenz eğrisi ile mutlak eşitlik doğrusu arasında kalan alanın, toplam alan içindeki oranı olarak hesaplanır. Bu oran, gelir dağılımındaki eşitsizliğin derecesini yansıtır. 0’a Yakın Değerler: Gelir dağılımının daha eşit olduğunu, yani toplumdaki bireylerin gelirlerinin birbirine yakın olduğunu gösterir. 1’e Yakın Değerler: Gelir dağılımındaki eşitsizliğin yüksek olduğunu, yani toplumdaki bazı bireylerin gelirlerinin diğerlerine göre çok daha yüksek olduğunu ifade eder.

Pareto Katsayısı: İtalyan iktisatçı Vilfredo Pareto tarafından yazılan teoriye göre belli bir gelir düzeyiyle bu gelire sahip olanlar arasında bir ilişki olduğu ve kişilerin gelir düzeyi yükseldikçe bir üst gelir grubuna yükselme olasılığının nasıl arttığını gösteren teoridir (Cem Doğan, Murat Tek, 2007) .

Ters U Hipotezi: Kuznets tarafından 1955 yılında geliştirilen bu yöntemin temel hipotezi, gelir düzeyi arttıkça eşitsizliklerin önce artacağı sonra da azalacağı biçimindedir. Gelir düzeyi ile eşitsizlik arasındaki bu ilişki ters U hipotezi ve gelir dağılımını ile gelir düzeyini gösteren eğri ise, Kuznets eğrisi olarak ifade edilmektedir. Kuznets’e göre tarım dışı sektörlerdeki verimlilik tarım sektöründen daha yüksektir. Bu durum tarımdan tarım dışı sektörler doğru bir istihdam akışına neden olacaktır. Söz konusu akış nedeniyle ortaya çıkan göç ile ilk etapta üretim artacak ancak buna karşılık gelir dağılımı bozulacaktır. Fakat elde edilen üretim artışının ilerleyen aşamaları, gelir dağılımının düzelmesini veya iyileşmesini beraberinde getirecektir (Cem Doğan, Murat Tek, 2007)

Brics Ülkeleri

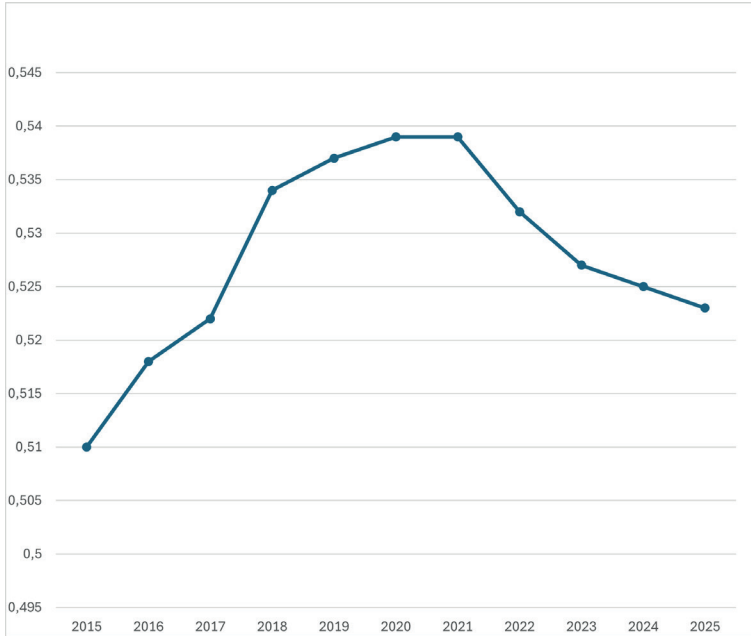
BRICS, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’nın oluşturduğu, gelişmekte olan ekonomilerden meydana gelen bir iş birliği grubudur. İlk olarak 2006 yılında Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin tarafından kurulan bu yapı, 2010 yılında Güney Afrika’nın katılımıyla “BRICS” adını almıştır. BRICS ülkeleri, dünya nüfusunun yaklaşık %40’ını ve küresel gayrisafi yurt içi hasılanın

yaklaşık %25'ini temsil etmektedir. Grup, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası sistemde daha güçlü bir şekilde temsil edilmesini, ekonomik iş birliğini artırmayı ve Batı merkezli finansal yapılara (örneğin uluslararası para fonu ve Dünya Bankası) alternatif modeller geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla 2015 yılında Yeni Kalkınma Bankası (New Development Bank) kurulmuştur. BRICS, sahip oldukları geniş doğal kaynaklar, demografik güç ve büyüme potansiyeli ile küresel ekonomide ve siyasette önemli bir aktör haline gelmiştir.

4.1.Brezilya'da Gelir Dağılımı Analizi (2015–2025): Brezilya, Latin Amerika'nın en büyük ekonomisine sahip olmasına rağmen, gelir eşitsizliğinin en fazla hissedildiği ülkelerden biridir. Uzun yıllar dünyadaki en yüksek gelir eşitsizliğine sahip ülkelerden biri olmuştur. Ülkede özellikle yoksul bölgelerde eğitim, sağlık ve temel altyapı hizmetlerine erişim kısıtlı olup, sosyoekonomik uçurum derinleşmektedir. Hükümet, gelir dağılımını iyileştirmek ve yoksullukla mücadele etmek amacıyla geniş çaplı sosyal yardım programları yürütmektedir. 2020 sonrası yaşanan ekonomik dalgalanmalar, artan enflasyon ve işsizlik oranları gibi faktörler nedeniyle gelir eşitsizliği yeniden yükselişe geçmiştir. 2024 yılı itibarıyla Brezilya'nın Gini katsayısı yaklaşık 53,4 seviyesinde olup, bu da ülkedeki gelir dağılımındaki adaletsizliğin hâlâ yüksek olduğunu göstermektedir (Wordbank, 2024)

Kişisel Gelir Dağılımı:

Grafik 1: Brezilya Gini Katsayısı (2015-2025)

Kaynak: (Wordbank, 2024) (OECD, 2025)

Brezilya’da kişisel gelir dağılımı baz alınan yıllarda dengesizdir. 2015 yılında Gini katsayısı 0.51 iken, 2020 yılında bu oran 0.537’ye kadar yükselmiştir. 2021 yılından itibaren sosyal yardım politikaları ve asgari ücret artışlarıyla birlikte düşüş gözlemlenmiş ve 2025 yılında 0.523 seviyesine gerilemiştir. (kesgin, 2021)

Tablo 1: Fonksiyonel ve Sektörel Payların Karşılaştırması 2015-2025

Kategori	2015(%)	2025(%)
Emek	48	51
Sermaye	42	39
Toprak/rant	10	10
Tarım	10	8
Sanayi	21	19
Hizmetler	69	73

Kaynak: (IBGE, 2025)

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: emek ve sermayenin toplam gelir içindeki paylarına odaklanmaktadır. Tablo 1’de görüleceği üzere 2015 yılında emek gelirlerinin payı %48 iken, 2025 yılında bu oran %51’e yükselmiştir. Aynı dönemde sermaye gelirlerinin payı %42’den %39’a gerilemiştir (Wordbank, 2025)

Sektörel Gelir Dağılımı: GSYH’si büyük oranda hizmet sektöründen oluşmaktadır. Tablo 1’de 2015 yılında hizmetler sektörü GSYH’nin %69’unu oluştururken, bu oran 2025 yılında %73’e çıkmıştır. Sanayi sektörünün payı %21’den %19’a, tarım sektörü ise %10’dan %8’e gerilemiştir (Wordbank, 2025)

Tablo 1’de, Brezilya’da hizmetler sektörünün GSYH içindeki payının arttığını ve tarım ile sanayi sektörlerinin payının azaldığını göstermektedir.

Bölgesel Gelir Dağılımı: Gelir eşitsizliği sadece bireyler arasında değil, bölgeler arasında da belirgindir. Güneydoğu Bölgesi (São Paulo, Rio de Janeiro gibi) GSYH’nin yaklaşık %55’ini üretirken, Kuzey ve Kuzeydoğu bölgeleri toplam gelirin %15’inden azını üretmektedir (IBGE, 2025). Bu bölgesel farklılıklar, eğitim, altyapı ve yatırımların dengesizliğinden kaynaklanmaktadır. 2015-2025 döneminde Brezilya’da gelir dağılımında bir miktar iyileşme sağlanmasına rağmen, yapısal eşitsizlikler devam etmektedir. Sosyal yardımlar, asgari ücret artışları ve kamu yatırımları bu iyileşmeye katkı sağlamıştır. Ancak daha adil bir gelir dağılımı için sürdürülebilir ekonomik politikalar gereklidir (OECD, 2023)

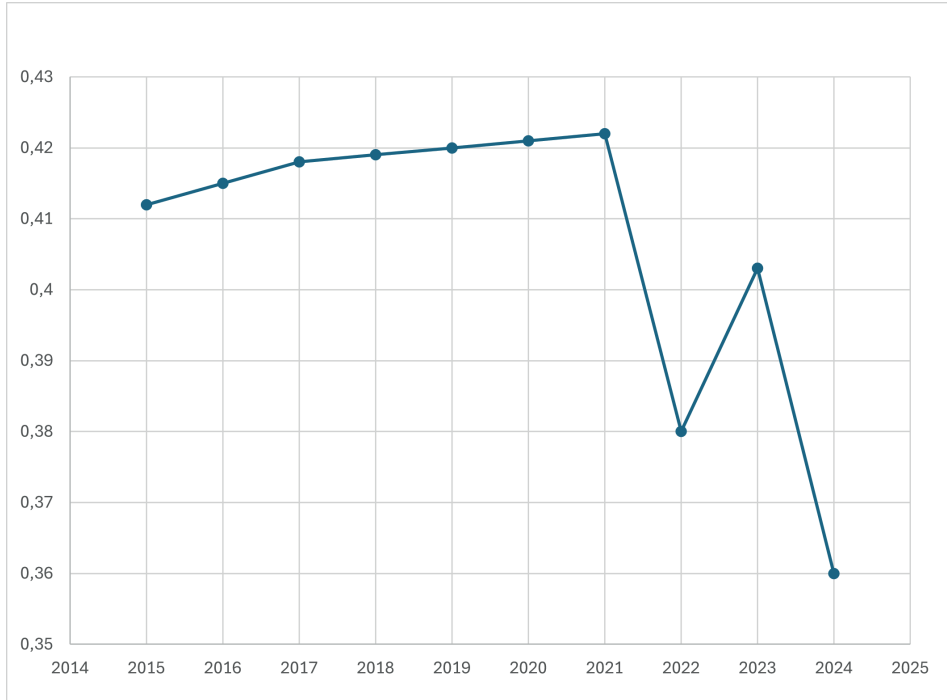
Rusya’da Gelir Dağılımı Analizi (2015–2025)

Rusya, 2015-2025 dönemi boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. 2015 yılında Gini katsayısı 0.412 olarak ölçülmüş, pandemi yıllarında yaşanan ekonomik dalgalanmalar nedeniyle 2021 yılında 0.422 seviyesine yükselmiştir. 2025

yılı itibarıyla ise Gini katsayısında küçük bir iyileşme gözlenmiş ve oran 0.416 seviyesine gerilemiştir (Wordbank, 2025). Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından belirgin bir şekilde bozulmuş ve özellikle özel sektörün hızla gelişmesiyle bazı bireyler ve gruplar büyük servetler edinirken, geniş halk kesimleri ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır. Oligarkların ekonomik gücü, büyük şirketlerin devletle olan bağlantıları ve bölgesel farklılıklar, gelir eşitsizliğini daha da derinleştirmiştir. Hükümet, zaman zaman yeniden dağıtım politikaları uygulayarak düşük gelirli gruplara destek sağlamaya çalışsa da bu önlemler uzun vadede kalıcı çözümler üretmekte zorlanmaktadır. 2024 yılı itibarıyla Rusya'nın Gini katsayısı 37,5 olarak ölçülmüştür (Wordbank, 2024) (OECD, 2023)

Kişisel Gelir Dağılımı:

Grafik 2: Rusya Gini katsayısı (2015-2025)

Kaynak: Word bank

Rusya'da Gini katsayısı, gelir eşitsizliğinin ölçülmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. 2015 yılında 0.412 olan bu oran, pandemi yıllarında bir miktar artarak 2021'de 0.422'ye ulaşmış, 2025'te ise 0.416 seviyesine gerilemiştir. Grafikte, pandemi sürecinde Rusya'da gelir eşitsizliğinin arttığını ve sonrasında ekonomik toparlanmanın etkisiyle eşitsizlik oranının hafifçe azaldığını göstermektedir.

Tablo 2: Fonksiyonel ve Sektörel Payların Karşılaştırması 2015-2025

Kategori	2015(%)	2025(%)
Emek	54	56
Sermaye	36	34
Toprak/rant	10	10
Tarım	7	6
Sanayi	33	29
Hizmetler	60	65

Kaynak: (Wordbank, 2024)

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Gelir dağılımında Rusya’da emek gelirlerinin payı yıllar içinde %55 civarında sabit kalmıştır. Sermaye gelirlerinin toplam gelirdeki payı ise %35’ler seviyesindedir. Toprak gelirleri ise %10 civarındadır (OECD, 2024)

Sektörel Gelir Dağılımı: Rusya ekonomisinde enerji sektörü (petrol, doğal gaz) baskın konumdadır. 2015 yılında sanayi sektörü GSYH’nin %33’ünü oluştururken, bu oran 2025 yılında %29’a gerilemiştir. Hizmet sektörünün payı %60’tan %65’e yükselmiştir (Roststat, 2024)

Tablo 2’de Rusya’da sanayi sektörünün payında bir azalma yaşanırken, hizmetler sektörünün payında kayda değer bir artış olduğunu ortaya koymaktadır.

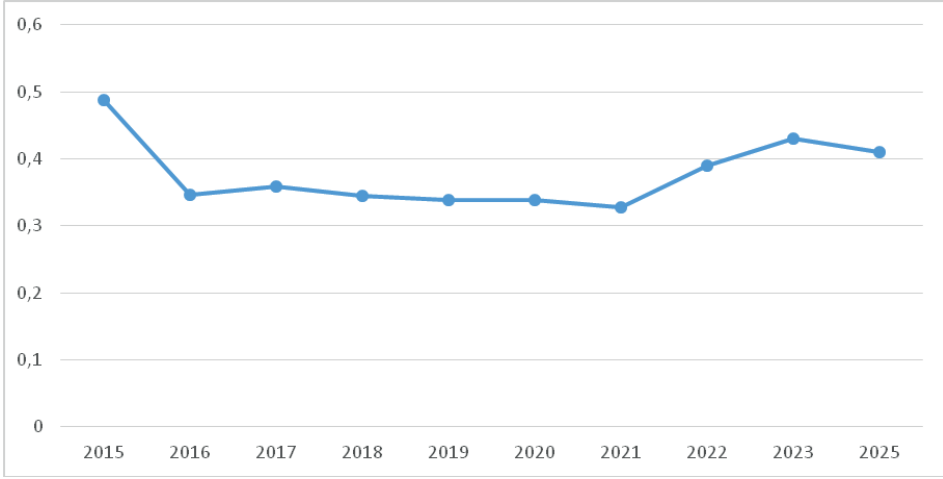
Bölgesel Gelir Dağılımı: Büyük yüzölçümü, gelir dağılımında bölgesel farklılıkları derinleştirmektedir. Moskova ve St. Petersburg gibi büyük kentler, fert başına düşen milli gelirden Rusya ortalamasının %1,5 katını elde ederken, Kuzey Kafkasya ve Uzak Doğu gibi bölgeler ortalamanın %60’ı seviyesindedir. Bu farklar, altyapı, istihdam ve kamu hizmetlerine erişim farklılığından kaynaklanmaktadır (IMF, 2024). Rusya’da 2015-2025 yılları arasında gelir dağılımında yapısal düzeyde büyük bir değişim gözlenmemiştir. Eşitsizlik oranı yükseldikten sonra tekrar sabitlenmiş, bölgesel farklılıklar ise sürekliliğini korumuştur. Bu durum, ekonomide çeşitlendirme ve sosyal politikalarda yeniden yapılanmaya duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Hindistan’da Gelir Dağılımı Analizi (2015–2025)

Yüksek nüfusu ve karmaşık sosyal yapısıyla dikkat çeken bir ülke olup, gelir eşitsizliği büyük bir toplumsal mesele olarak varlığını sürdürmektedir. Kast sistemi, toplumsal hareketliliği kısıtlayan geleneksel yapılar arasında yer alırken, kırsal bölgelerdeki yaygın yoksulluk ekonomik fırsatlara erişimi sınırlandırmaktadır. Son yıllarda kentleşmenin hızlanması, sanayi ve hizmet sektörlerinin genişlemesiyle bazı bölgelerde orta sınıfın büyümesine katkı sağlamış olsa da bu durum ülke genelinde gelir dağılımındaki adaletsizliği tam anlamıyla ortadan kaldırmamıştır. Özellikle kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki ekonomik uçur-

rum dikkat çekici bir seviyede kalmaktadır.2023 yılı itibarıyla Hindistan'ın Gini katsayısı yaklaşık 35,7 olarak ölçülmüştür (UNDP, 2023).Özellikle COVID-19 pandemisinin etkisiyle belirgin bir artış göstermiştir. 2015 yılında Gini katsayısı daha düşük seviyelerdeyken, 2021 yılında bu oran 0.328'e yükselmiştir. Pandemi sonrası toparlanma süreci ile 2023 yılı itibarıyla Gini katsayısı 0.430 seviyesine gerilemiştir (Wordbank, 2024). Bu gelişme, Hindistan'da pandemi döneminde artan gelir eşitsizliğinin, sonrasında alınan ekonomik önlemler ve toparlanma süreciyle bir miktar düzelme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Grafik 3: Hindistan gini katsayısı (2015-2025)

Kaynak: (Wordbank, 2025)

Hindistan'da 2015'te çok yüksek olan eşitsizlik, 2016 sonrası önemli ölçüde azalmıştı, 2021'e kadar görece dengeli kalmıştır ancak 2022 sonrası yaşanan yükseliş, pandemi sonrası gelir dağılımının bozulduğunu göstermektedir. 2025 itibarıyla kısmi bir iyileşme olsa da eşitsizlik 2016–2021 dönemine göre daha yüksek düzeyde kalmaktadır.

Tablo 3: Fonksiyonel ve Sektörel Payların Karşılaştırması (2015-2025)

Kategori	2015(%)	2025(%)
Emek	52	58
Sermaye	38	32
Rant/ Toprak	10	10
Tarım	17	12
Sanayi	27	30
Hizmetler	56	58

Kaynak: (Wordbank, 2024) (FRED, 2015)

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Fonksiyonel gelir dağılımında, Hindistan'da ücretli çalışanlar ve serbest meslek sahipleri arasında belirgin farklar gözlem-

lenmiştir. Özellikle serbest meslek sahipleri arasında gelir kutuplaşması artmış, üst %10'luk kesimin gelirleri alt %10'a göre daha hızlı artmıştır. Bu durum, gelir eşitsizliğinin belirli meslek gruplarında daha belirgin olduğunu göstermektedir. Hindistan'ın sermayesinin 2015'te %38 iken 2025'te %32'ye düşmesi sermayenin üretimdeki payının azaldığını ve dolayısıyla emeğin payının arttığını gözlemlenir.

Sektörel Gelir Dağılımı: Hindistan ekonomisi, büyük ölçüde hizmet sektörüne dayanmaktadır. Sanayi ve hizmet sektöründe artış varken tarım sektörü yıllar içinde ciddi düşüş yaşamıştır. Tarım ve sanayi sektörlerinde çalışan bireylerin gelirleri, hizmet sektörü çalışanlarına göre daha düşük seviyededir. Bu durum sektörel gelir eşitsizliğine katkı sağlamaktadır (World Inequality Database).

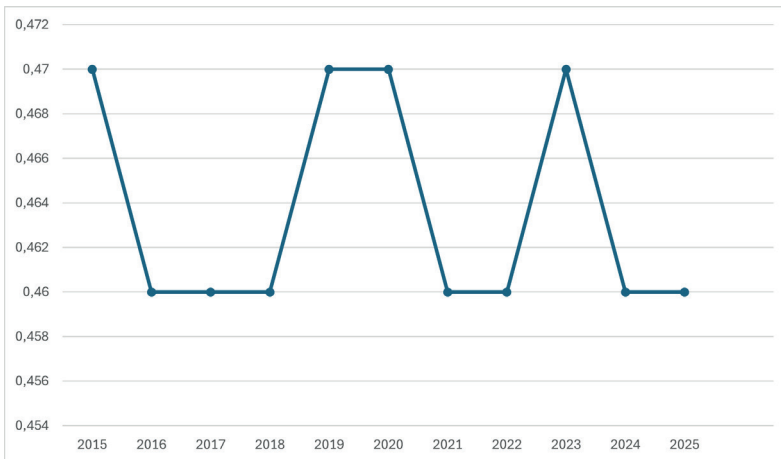
Tablo3'te hizmet sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içerisindeki payını artırdığını, tarım sektörünün payının ise gerilediğini göstermektedir. Ayrıca sanayi sektöründe de hafif bir büyüme olduğu görülmektedir.

Bölgesel Gelir Dağılımı: Hindistan'da bölgesel gelir dağılımında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Uttar Pradesh gibi nüfus yoğunluğu yüksek ancak ekonomik olarak geri kalmış eyaletlerde gelir eşitsizliği daha belirgindir. 2015-2025 döneminde Hindistan'da gelir dağılımında bazı iyileşmeler gözlemlense de genel olarak gelir eşitsizliği devam etmektedir. Üst gelir gruplarının gelir artışı, alt gelir gruplarına göre daha yüksek olmuş, bu da eşitsizliğin sürmesine neden olmuştur. Bölgesel ve sektörel farklılıklar da bu eşitsizliği pekiştirmektedir (Reserve Bank of India, 2023)

Çin Gelir Dağılımı Analizi (2015–2025)

Kişisel Gelir Dağılımı:

Grafik 4: Çin gini katsayısı(2015-2025)

Kaynak: (Wordbank, 2024)

Çin'in Gini katsayısı, 2015-2025 döneminde 0.46-0.47 seviyelerinde seyretmiş, bu da yüksek gelir eşitsizliğine işaret etmektedir. Ülke, 2020'de aşırı yoksulluğu ortadan kaldırmış olsa da göreceli yoksulluk ve sosyal hareketlilik sorunları devam etmektedir. Özellikle gençler arasında artan işsizlik oranları ve sınırlı sosyal hareketlilik, eşitsizlik algısını derinleştirmektedir. Devlet, "ortak refah" politikası kapsamında lüks tüketim ve yoksulluğun medyada gösterimini sınırlandırarak eşitsizlik algısını yönetmeye çalışmıştır. Ancak bu önlemler, gelir dağılımındaki yapısal sorunları çözmede yetersiz kalmıştır (the guardian, 2022)

Tablo 4: fonksiyonel ve sektörel gelir dağılımı

Sektör	2015(%)	2025(%)
Emek	58,3	60
Sermaye	40,0	38,3
Toprak/Rant	1,7	1,7
Tarım	8,4	7
Sanayi	40,8	38
Hizmetler	50,8	55

Kaynak: (CIA, 2024) (FRED, 2015)

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Çin'de, sermaye gelirlerinin işgücü gelirlerine göre daha hızlı artmasıyla bozulmuştur. Bu durum, özellikle teknoloji ve finans sektörlerinde çalışan yüksek gelirli bireylerin gelirlerini artırırken, düşük ve orta gelirli çalışanların gelir artışlarını sınırlamıştır (Wordbank, 2024)

Sektörel Gelir Dağılımı: Sanayi ve hizmet sektörleri, tarım sektörüne göre daha yüksek gelir seviyelerine sahiptir. Özellikle teknoloji, finans ve ihracata yönelik imalat sektörleri, yüksek gelirli iş fırsatları sunarken, tarım sektörü düşük gelirli ve düşük verimlilikli kalmıştır.

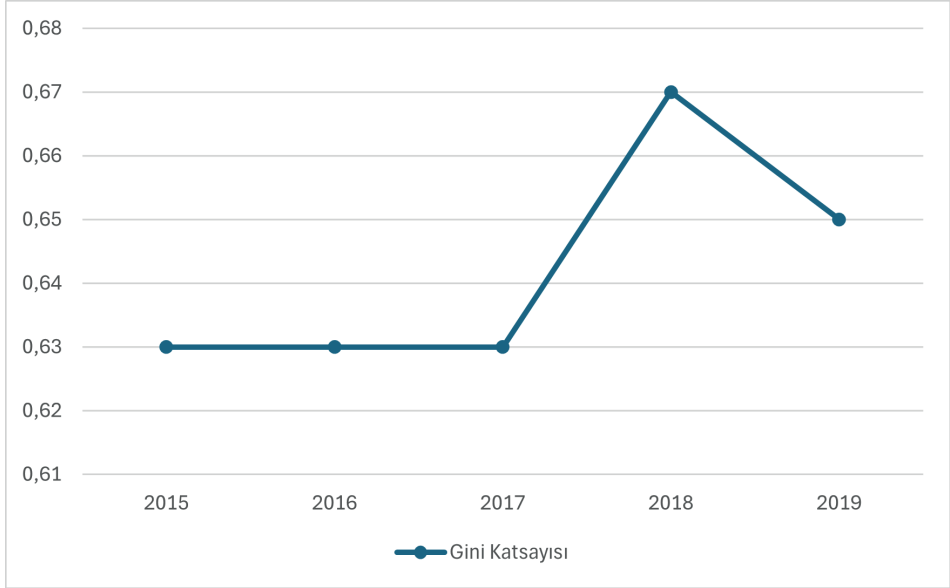
Tablo 4'te 2015'ten 2025'e gelir dağılımı incelendiğinde, emek ve sermaye paylarında önemli bir değişiklik görülmezken, sanayi sektörünün payı %40,8'den %38'e gerileyip hizmetlerin payı %50,8'den %55'e yükselmiştir; bu da Çin'in daha çok hizmet ağırlıklı bir ekonomik yapıya evrildiğini gösterir.

Bölgesel Gelir Dağılımı: Doğu-Batı Ayrımı sonucu, Çin'in doğu kıyısındaki eyaletler (Şanghay, Guangdong, Pekin), yüksek sanayi ve hizmet sektörü yoğunluğu sayesinde kişi başına düşen gelirde öne çıkarken, iç ve batı bölgelerinde (Guizhou, Tibet, Gansu) gelir düzeyleri daha düşüktür. Bu bölgesel farklar, altyapı yatırımları ve eğitim erişimi gibi faktörlerle daha da derinleşmiştir. Kırsal-Kentsel Farklılık Çin'deki Kentsel alanlarda kişi başına düşen gelir, kırsal alanlara göre yaklaşık iki kat daha fazladır. Bu fark, işgücü olanakları, göç, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi faktörlerle doğrudan ilişkilidir (China, 2023)

Güney Afrika Gelir Dağılımı Analizi (2015–2025)

Kişisel Gelir Dağılımı: Güney Afrika, dünya genelinde en yüksek gelir eşitsizliğine sahip ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Eğitimdeki fırsat eşitsizliği, yetersiz altyapı ve yüksek işsizlik oranı, gelir dağılımındaki adaletsizliği derinleştiren başlıca faktörler arasındadır. Hükümet, sosyal yardım programları ve ekonomik reformlarla gelir adaletsizliğini azaltmaya yönelik çeşitli adımlar atsa da özellikle kırsal bölgeler ve düşük gelirli topluluklar bu girişimlerden yeterince faydalanamamaktadır. 2024 yılı itibarıyla Güney Afrika'nın Gini katsayısı 63,0 olarak ölçülmüştür (UNDP, 2023; World Bank, 2024), bu da gelir eşitsizliğinin ülkede çok yüksek seviyelerde seyrettiğini göstermektedir. 2018 yılında Gini katsayısının 0.67'ye yükselmesi, gelir eşitsizliğinin zaman içerisinde daha da derinleştiğini göstermektedir. COVID-19 pandemisinin etkisiyle bu eşitsizliğin daha da artmış olabileceği öngörülmektedir.

Grafik5: Güney Afrika'nın Gini Katsayısı (2015-2025)

Kaynak: (Check, 2023) (OECD, 2023)

2015 yılı için Gini katsayısı verisi doğrudan bulunamamakla birlikte, 2014 ve 2017 yıllarında Gini katsayısının 0.63 olduğu göz önüne alındığında, 2015 yılında da benzer bir seviyede olduğu varsayılabilir. 2020 ve sonrası için resmi Gini katsayısı verileri henüz yayımlanmamıştır olmaktadır. Ancak, 2018 yılında Gini katsayısının 0.67'ye yükselmesi, gelir eşitsizliğinin arttığını göstermektedir. COVID-19 pandemisinin etkisiyle bu eşitsizliğin daha da artmış olabileceği öngörülmektedir.

Tablo 5: fonksiyonel ve sektörel gelir dağılımı

Sektör	2015(%)	2025(%)
Emek	56,2	58,4
Sermaye	41,8	39,6
Toprak/Rant	2,0	2,0
Tarım	3,2	2,4
Sanayi	33,1	30,0
Hizmetler	63,7	67,6

Kaynak: (CİA, 2024) (OECD, 2025)

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Fonksiyonel gelir dağılımı, sermaye gelirlerinin (kâr, faiz, kira) işgücü gelirlerine göre daha hızlı artmasıyla bozulmuştur. Bu durum, özellikle finans ve teknoloji sektörlerinde çalışan yüksek gelirli bireylerin gelirlerini artırırken, düşük ve orta gelirli çalışanların gelir artışlarını sınırlamıştır. (OECD, 2023)

Sektörel Gelir Dağılımı: Sektörel bazda, finans ve teknoloji gibi yüksek katma değerli sektörlerde çalışanlar, tarım ve madencilik gibi sektörlerde çalışanlara göre daha yüksek gelir elde etmektedir. Bu durum, sektörel gelir dağılımında belirgin farklılıklara yol açmaktadır.

Tablo 5 göre Güney Afrika’da da benzer şekilde hizmet sektörünün payı artarken sanayinin payı düşmektedir; emek payında küçük bir artış olurken tarım sektörü %3,2’den %2,4’e gerilemiştir. Bu durum, ülkenin sanayiden hizmetlere kayışını ve gelir üretiminin daha çok emek yoğun sektörlerle dayandığını ortaya koymaktadır.

Bölgesel Gelir Dağılımı: Güney Afrika’da eyaletler arası farklılıklar ile Gauteng eyaleti (Johannesburg ve Pretoria’yı kapsar), kişi başına düşen gelirden ülkenin en yüksek seviyelerine sahip olduğu bilinmektedir. Buna karşın, Limpopo ve Doğu Cape gibi kırsal eyaletlerde gelir seviyeleri oldukça düşüktür. Gauteng’deki kişi başına gelir, bu kırsal eyaletlerin yaklaşık iki katıdır (Africa Check). Ayrıca yerel vergilendirme ve sosyal harcamalar da bölgesel gelir dağılımını etkilemektedir; sosyal yardımlar ve eğitim harcamaları bazı bölgelerde eşitsizliği artırıcı, sağlık ve altyapı yatırımları ise eşitsizliği azaltıcı etkiler göstermiştir (Africa Check, OECD).

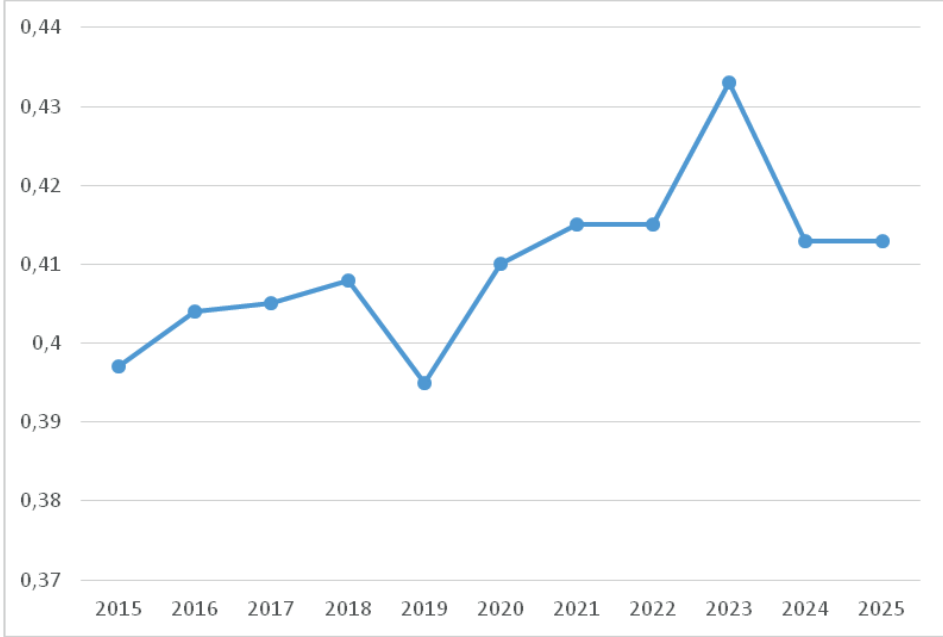
Türkiye’ Gelir Dağılımı

2015 ile 2024 yılları arasında gelir eşitsizliği dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu dönemde, gelir dağılımının adaletsizliğini ölçen Gini katsayısı 0,395 ile 0,433 arasında değişkenlik göstermiştir. 2015 yılında 0,397 olan Gini katsayısı, 2018’e kadar hafif bir artış göstermiş, 2019 yılında 0,395 ile en düşük seviyeye ulaşmıştır. Ancak, COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileriyle birlikte 2020’de 0,410’a yükselmiş ve sonraki yıllarda dalgalı bir şekilde artmaya devam etmiştir. Özellikle yüksek

enflasyon ve düşük gelir gruplarının kazançlarının sınırlı kalması, 2023 yılında Gini katsayısının 0,433'e çıkarak son on yılın en yüksek seviyesine ulaşmasına neden olmuştur. 2024 yılında hafif bir iyileşme görülerek 0,413'e gerilemiş olsa da gelir eşitsizliği hâlâ ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. (TÜİK)

Kişisel gelir dağılımı:

Grafik 6: Türkiye'nin Gini Katsayısı (2015-2025)

Kaynak: (TÜİK, 2025)

Türkiye’de son 10 yılda gelir dağılımında genel bir artış yaşandığını gözlemlenmektedir. 2019 yılı hariç olmak üzere genel olarak her yıl artan Gini katsayısı vardır. Özellikle 2020 sonrası dönemde belirgin bir eşitsizlik artışına işaret etmektedir. 2023’te ulaşılan 0,433 seviyesi, gelir dağılımında son 10 yılın en olumsuz zirve noktasında olduğu görülmektedir. 2024 yılında ise gini katsayısında bir düşüş vardır.

Tablo 6: Türkiye'nin Faktör ve Sektörel Payların Karşılaştırması (2015-2022)

Kategori	2015(%)	2024(%)
Emek	49,7	48,8
Sermaye	18,8	20,8
Rant/toprak	11,5	17,5
Tarım	6,9	6,2
Sanayi	19,7	22,9
Hizmetler	53,5	54,1

Kaynak: TÜİK, Databank

Fonksiyonel gelir dağılımı: Türkiye’de fonksiyonel gelir dağılımında büyük yapısal değişiklikler yaşanmasa da bazı önemli kaymalar gözlemlendi. Ücret ve maaş gelirlerinin toplam gelir içindeki payı %49,7’den %48,8’e hafif bir artış gösterdi. Bu durum, istihdamın ağırlığını koruduğunu gösteriyor. Girişimci (sermaye) gelirlerinin payı ise %18,8’den %20,8’e yükseldi, bu da girişimcilik faaliyetlerinin öneminin arttığını gösteriyor. Buna karşılık, rant (toprak gelirleri) gibi kalemler %11,5’ten %17,5’e yükselerek dikkat çekici bir artış gösterdi.

Sektörel gelir dağılımı: 2015-2025 döneminde Türkiye’nin sektörel gelir dağılımına bakıldığında, tarımın GSYH içindeki payı %6,9’dan %6,2’ye gerileyerek önemini biraz daha kaybettiği görülüyor; bu da kırsaldan kente göç, teknolojik gelişmeler ve tarımsal üretimde yaşanan sıkıntılarla ilişkilendirilebilir. Sanayi sektörü %19,7’den %22,9’a çıkarak ciddi bir artış göstermiş, bu da üretim ve ihracat odaklı politikaların etkili olduğunu gösteriyor. Hizmetler sektörü ise zaten yüksek olan payını koruyarak %53,5’ten %54,1’e çok hafif bir artış göstermiş, ekonomideki ağırlığını sürdürmüş (HMB, 2024)

Tablo6’ya göre 2015’ten 2025’e Türkiye ekonomisinde hem üretim faktörleri hem de sektörler düzeyinde dikkat çekici değişiklikler yaşanmış. Emek faktörünün payı %49,7’den %48,8’e düşerek sınırlı bir gerileme gösterirken, sermayenin payı %18,8’den %20,8’e, rant/toprağın payı ise %11,5’ten %17,5’e yükselmiş. Bu durum, emeğin gelirden aldığı payın azaldığını, buna karşılık sermaye ve toprağın daha fazla gelir elde ettiğini gösteriyor. Sektörel olarak bakıldığında tarımın payı biraz daha azalırken sanayi ciddi bir artışla %25,21’den %36,16’ya çıkmış, hizmet sektörü ise ağırlığını korumaya devam etmiş. Bu veriler Türkiye’de ekonominin üretimden daha fazla kazanç elde etmeye başladığını ve sanayileşmenin hız kazandığını ortaya koyuyor. Bu değerlendirmede kullanılan veriler, Dünya Bankası (World Bank) tarafından yayımlanan ekonomik göstergelere dayanmaktadır.

Bölgesel gelir dağılımı: Türkiye’de gelir sadece insanlar arasında değil, bölgeler arasında da oldukça eşitsiz dağılmış durumdadır. TÜİK’in 2024 verilerine göre, kişi başına yıllık ortalama gelir 187.728 TL. Ama bu ortalama İstanbul’da 257.891 TL iken, Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri gibi illeri kapsayan bölgede sadece 91.818 TL. Yani arada neredeyse üç kat fark vardır. Marmara ve Ege gibi gelişmiş bölgelerde sanayi, hizmet ve kamu yatırımları sayesinde gelir düzeyi yüksek. Özellikle İstanbul, Ankara ve Tekirdağ gibi şehirler öne çıkıyor. Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da hâlâ işsizlik fazla, yatırımlar yetersiz ve yaşam koşulları daha zor. Bir de gelir eşitsizliği var. Türkiye’de en zengin %20’lik kesim, en yoksul %20’ye göre 7,7 kat daha fazla gelir elde ediyor. Bu fark İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde daha belirgin. Ancak geliri düşük olan bazı bölgelerde, örneğin Van ve çevresinde, bu uçurum görece daha az çünkü

herkes aşağı yukarı aynı düzeyde kazanıyor. Türkiye’de ekonomik gelişmişlik batıda yoğunlaşmışken, doğu bölgeleri geride kalmış durumda. Bölgesel eşitsizlik sadece gelirle değil; eğitim, sağlık ve istihdam gibi alanlarla da yakından ilgili. Bu farkı azaltmak için, yatırımların dengeli dağılması ve özellikle genç nüfusa fırsatlar sunulması gerekiyor (TÜİK, 2025)

Sonuç

Bu çalışmada Lorenz eğrisi, Gini katsayısı, Pareto katsayısı ve Ters U Hipotezi kavramsal olarak açıklanmış, ancak hesaplamalarda yalnızca Gini katsayısı kullanılmıştır. Bu çalışma, Türkiye ve BRICS ülkelerinin 2015-2024 dönemine ait gelir dağılımı eşitsizliklerini karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. 2015–2025 dönemine ait veriler ışığında Türkiye ve BRICS ülkelerinde gelir dağılımı eğilimlerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, son on yılda ekonomik büyümeye rağmen gelir eşitsizliğinin bu ülkelerde büyük ölçüde devam ettiğini göstermektedir. Türkiye’de ve bazı BRICS ülkelerinde, gelir uçurumu sadece bireyler arasında değil; aynı zamanda bölgeler, sektörler ve sosyal gruplar arasında da derinleşmiştir. Özellikle büyük şehirlerle kırsal bölgeler, hizmet sektörü ile tarım gibi alanlar arasında dikkate değer farklar gözlemlenmiştir. Bu dönem boyunca gözlenen eğilimler, ekonomik göstergelerdeki iyileşmelerin toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde yansımadığını ortaya koymuştur. Gelirin daha dar bir kesimde yoğunlaştığı, geniş halk kitlelerinin ise bu artıştan yeterince pay alamadığı görülmektedir. Bu durum, ekonomik adaletin yanında sosyal denge açısından da önemli bir tehdit oluşturmaktadır. 2015–2025 verileri, sadece ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda bu büyümenin adil ve kapsayıcı bir şekilde paylaşılmasına da odaklanılması gerektiğini güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Cem Doğan, Murat Tek. (2007). Türkiye’de Gelir Dağılımının Toplanma Oranı Yöntemiyle Analizi., (s. 101).
- Check, A. (2023).
- China, N. B. (2023). *China Statistical Yearbook* .
- CİA. (2024).
- Cihat Atmaca. (2024). *yapı kredi lorenz eğrisi nasıl çizilir*. <https://www.yatirimkredi.com/lorenz-egrisi-nedir-nasil-cizilir.html>. adresinden alındı
- Doç.Dr.Ferdi Çelikay. (2020). *Açıköğretim Fakültesi Yayınları*. Eskişehir.
- Dr. Beşir Koç. (2018, 11 21). *Bingol.edu.tr*. [bingol.edu.tr: https://www.bingol.edu.tr/documents/Academic/Ders%20Notu%2011.pdf#page=1.00](https://www.bingol.edu.tr/documents/Academic/Ders%20Notu%2011.pdf#page=1.00) adresinden alındı

- FRED. (2015). *Share of Labour Compensation in GDP at Current National Prices for China*.
- FRED. (2015). *Share of Labour Compensation in GDP at Current National Prices for Indi*. Federal Reserve Bank.
- HMB. (2024). *Ekonomik Göstergeler*. Ankara: Hazine ve Maliye Bakanlığı.
- Hüseyin Güvenoğlu. (2018). Türkiye’de gelir dağılımı ve sosyal koruma harcamalarına bir bakış. *International Congress of Management, Economy and policy*, (s. 2).
- IBGE. (2025).
- İlhan Acar. (2015). Türkiye’de Gelir Dağılımı. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5.
- IMF. (2024). *IMF Country Reports*.
- kesgin, B. (2021). Brezilya’da Eşitsizlik, Sosyal Politika Ve Siyaset: Bolsa Família Örneği. *Sosyak Bilimler Dergisi*, 2.
- Muhammed Seyid Pehlivan. (2009, mayıs). Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları. *Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu Örneği*. ankara.
- Nihat Işık. (2006). Sektörel Gelir Dağılımının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* (s. 120). Dergipark.
- OECD. (2023).
- OECD. (2023). *Economic Survey of Brazil 2023. Organisation for Economic Co-operation and Development*.
- OECD. (2024). *OECD Income Distribution Statistics*.
- OECD. (2025).
- Reserve Bank of India. (2023). *Handbook of Statistics on Indian*.
- Roststat. (2024). *Gross Domestic Product by Economic Activity. Russian Federal State Statistics Service*. the guardian. (2022). *China’s Common Prosperity Drive: Rhetoric and Reality.” The Guardian*.
- TÜİK. (2025).
- UNDP. (2023).
- Ünsal, E. M. (2020). *Makro İktisat*.
- Wordbank. (2024).
- Wordbank. (2024).
- Wordbank. (2024). *World Inequality Database* .
- Wordbank. (2025).
- Wordbank. (2025). *Russia Data*.

İmalat İşletmelerinde Balanced Scorecard Uygulaması: Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler

Muhammet Mustafa TOPÇU*

Adem ÖĞÜT**

Öz: Bu çalışma, imalat işletmelerinde Balanced Scorecard (BSC) uygulamalarını inceleyerek dünyadan ve Türkiye’den öne çıkan örnekleri ele almaktadır. Çalışmada, çok boyutlu performans değerlendirme modellerinden ve stratejik yönetim araçlarından biri olan Balanced Scorecard’a dayalı olarak, Kaplan ve Norton’un (1992) önerdiği klasik modeldeki dört boyut (finansal, müşteriler, şirket içi süreçler ve öğrenme & gelişim) çerçevesinde, imalat işletmelerinde BSC uygulamalarından yararlanan firmalar incelenmiştir. Çalışma kuramsal gelişmelerin ve uygulama örneklerinin ışığında, imalat sektöründe balanced scorecard’ın etkili ve verimli kullanımına yönelik yol gösterici öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balanced Scorecard, İmalat İşletmeleri, Stratejik Yönetim

Balanced Scorecard Implementation in Manufacturing Enterprises: Examples from the World and Türkiye

Abstract: This study examines the implementation of the Balanced Scorecard (BSC) in manufacturing businesses, highlighting prominent examples from Turkey and around the world. Based on the Balanced Scorecard, a multidimensional performance evaluation model and strategic management tool, the study examines companies utilizing BSC applications within the framework of the four dimensions (financial, customers, internal processes, and learning & development) in the classical model proposed by Kaplan and Norton (1992). In light of theoretical developments and practical examples, the study offers guidance for the effective and efficient use of the Balanced Scorecard in the manufacturing sector.

Keywords: Balanced Scorecard, Manufacturing Enterprises, Strategic Management

* Muhammet Mustafa TOPÇU, Selçuk Üniversitesi, SBE, İşletme ABD, Konya, Türkiye İmalat İşletmelerinde Balanced Scorecard Uygulaması: Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler, ORCID:0009-0004-0734-8824 244927011101@ogr.selcuk.edu.tr

** Prof. Dr. Adem Ögüt, Selçuk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Konya, Türkiye İmalat İşletmelerinde Balanced Scorecard Uygulaması: Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler ORCID: 0000-0002-3628-8769 adem.ogut@selcuk.edu.tr

Giriş

Günümüz ekonomisinde rekabetin artması, çevresel koşulların değişmesi ve üretim yöntemlerindeki yeniliklerin yoğunlaşması işletmelerin faaliyetlerini daha verimli sürdürebilmesi adına performans değerlendirme sistemlerine yönelmelerini ve bu sistemlere önem vermelerini zorunlu kılmaktadır (Yıldız Selami et al., 2010). Bu bağlamda, stratejik planlama, bir işletmenin vizyon ve misyonuna koşut olarak yönetsel kararların uygulanabilmesi için gerekli tüm faaliyetlerin bir araya gelmesidir. Stratejik planların başarısını değerlendirebilmek için, belirlenen süreler ve hedeflere ne düzeyde ulaşıldığının analiz edilmesi önemlidir. Bu analizler, performans yönetim sistemleri aracılığıyla yapılır. Bu çalışmada, performans yönetim sisteminin etkin bir şekilde işlemesi için kullanılan Balanced Scorecard (BSC) uygulaması ele alınmıştır (Gencer & Çetin, 2011).

İmalat sektöründe stratejik yönetim uygulamalarının etkinliği, günümüzde rekabetçi üstünlük sağlamak açısından oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, Balanced Scorecard (BSC) gibi entegre performans yönetim sistemleri, işletmelerin hem finansal hem de finansal olmayan göstergeler arasında denge kurarak uzun vadeli başarıyı elde etmelerine yardımcı olmaktadır. Bu makalede, dünya genelinden ve Türkiye’den alınan örneklerle, imalat sektöründe Balanced Scorecard uygulamalarının etkisi ve başarıya ulaşmada nasıl bir araç olarak kullanıldıkları ele alınacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Balanced Scorecard

Balanced Scorecard (BSC), organizasyonların stratejik hedeflerini belirlemek, bu hedeflere ulaşmayı destekleyecek performans ölçütlerini oluşturmak ve genel performansı değerlendirmek amacıyla kullanılan bir yönetim aracı ve çerçevedir. BSC, yalnızca finansal göstergelere odaklanmak yerine, müşteri memnuniyeti, iç süreçlerin verimliliği ile öğrenme ve gelişim gibi farklı perspektiflerden organizasyonun performansını değerlendirmeyi mümkün kılar. Bu yaklaşım, organizasyonların uzun vadeli başarılarını sürdürebilmeleri için dengeli bir bakış açısı benimsemelerini teşvik etmektedir (Kaplan & Norton, 1992).

Performans karnesi, yöneticilere bir şirketin vizyonu ve stratejisini uyumlu bir performans ölçütleri setine dönüştüren kapsamlı bir çerçeve sunar. Birçok şirket, tüm çalışanlarına temel değerleri ve inançları iletmek için misyon bildirimlerini benimsemiştir. Misyon bildirimleri, ilham verici olmalı ve organizasyona enerji ile motivasyon sağlamalıdır. Çalışanlar için bir rehber işlevi görme-

li, şirketin yönünü belirlemeli ve tüm ekiplerin ortak bir amaca odaklanmasını teşvik etmelidir. Ayrıca, şirketin temel inançlarını yansıtarak hedef pazarlarını ve ana ürünlerini net bir şekilde tanımlar. Örneğin:

- Havacılık sektöründe lider konumda olan en başarılı şirket olmak.
- Seçilen pazarlarda en iyi ve en geniş kapsamlı finansal kurum olmak (Kaplan & Norton, 1996)

Balanced Scorecard'ın Türkçe'ye çevrilmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kavram, çeşitli kaynaklarda "denge kontrol paneli", "verimlilik ve başarı karnesi", "toplam (dengeli) başarı göstergesi", "performans karnesi", "başarı karnesi", "dengeli performans değerlendirme tablosu", "dengeli değerlendirme karnesi", "işletme karnesi", "kurumsal karne", "puan kartı", "strateji karnesi" gibi farklı şekillerde adlandırılmakta ya da doğrudan "Balanced Scorecard" ifadesiyle kullanılmaktadır. Bu terimin Türkçe'ye çevrilmesiyle ilgili yapılan çalışmalarda 51 farklı kullanımın tespit edildiği belirtilmiştir. Bu çalışmada ise kavram, "performans karnesi" olarak ele alınmıştır (Erbaşı, 2012; Süzer, 2020).

Performans karnesi, işletmelerin yalnızca finansal varlıklarına odaklanmakla kalmayıp, geleceğe yönelik olarak müşteriyi merkezine alır. Bu yaklaşım, müşteriler ve hissedarların beklentilerini karşılamak amacıyla tüm iç süreçlerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesini hedefler. Aynı zamanda, hız ve rekabet koşullarına uyum sağlayabilmek için insan, sistem ve işletme içi yöntemler çerçevesinde öğrenme ve gelişime odaklanır. Belirli kriterlere dayanarak bu unsurları ölçen performans karnesi, boyutlar arasındaki denge ve entegrasyonu sağlamak için bilgi sunar. Bu süreç, veriyi nihai kararlara dönüştürmeyi ve stratejilerin çalışanlar tarafından uygulanabilir hale getirilmesini amaçlayan dinamik bir performans ölçüm, değerlendirme ve stratejik yönetim yaklaşımıdır (Acar, 2007).

Kaplan ve Norton (2000) tarafından geliştirdiği bu yaklaşım, yalnızca geçmişe yönelik finansal performans ölçütlerini değil, aynı zamanda geleceğe dair kritik göstergeleri de dikkate alır. Müşteriler, iç süreçler, öğrenme ve gelişim gibi boyutları kapsayan bu model, bir kuruluşun performansını bütünsel bir yaklaşımla değerlendirir. Performans karnesi, performans yönetiminde sürekliliği sağlarken organizasyonel etkinliği ve stratejik hedeflere ulaşmayı destekleyen bir çerçeve sunar (Akman, 2003).

Yöneticilerin şirket operasyonlarının genişliğini ve bütünlüğünü görmesini sağlar (Kaplan & Norton, 2000).

Bir organizasyonun performans karnesini uygulamaya geçmeden önce, vizyonunu ve stratejisini açık bir şekilde belirlemesi gerekir. Performans Karnesi

kullanılmasa dahi, vizyon oluşturmak, strateji geliştirmek ve stratejik hedefler belirlemek yönetimin temel görevleri arasında yer alır (Oguz et al., 2006).

Kısa vadeli faaliyetlerin uzun vadeli stratejik hedeflerle uyumlu hale getirilmesini sağlayan bu yöntem, dört temel süreçten oluşur. Bu süreçler; vizyonun somut hedeflere dönüştürülmesi, etkili iletişim ve bağlantı kurulması, iş planlarının hazırlanması ve geri bildirim ile öğrenme süreçlerinin yönetilmesidir (Kaplan & Norton, 2000).

Balanced Scorecard Boyutları

Balanced Scorecard işletme performansını dört farklı bakış açısı ile ölçmektedir (Kaplan & Norton, 1996)

1. Finansal Boyut
2. Müşteri Boyutu
3. Şirket İçi Süreçler Boyutu
4. Öğrenme ve Gelişme Boyutu

Finansal Boyut

Performans karnesi, finansal perspektifi ön planda tutar, çünkü finansal ölçümler, geçmişte alınan aksiyonların ölçülebilir ekonomik sonuçlarını özetlemek açısından önemli bir değer taşır. Finansal performans ölçütleri, bir şirketin stratejisinin, uygulamalarının ve yürütülmesinin net kârı artırmaya olan katkısını değerlendirmek için kullanılır. Finansal hedefler genellikle kârlılıkla ilişkilendirilir ve faaliyet geliri, kullanılan sermayenin getirisi veya daha yeni bir metrik olarak ekonomik katma değer gibi unsurlarla ölçülür. Alternatif finansal hedefler arasında ise hızlı satış büyümesi veya nakit akışı yaratımı gibi unsurlar bulunabilir (Kaplan & Norton, 1996).

Finansal performans ölçütleri, bir şirketin stratejisinin, uygulamasının ve yürütmesinin alt satır iyileştirmelerine katkı sağlayıp sağlamadığını gösterir. Finansal hedefler genellikle karlılıkla ilişkilidir; örneğin, işletme geliri ve sermaye getirisi gibi göstergeler bu kategoride yer alır.

Finansal boyutta, yatırım yapılacak alanların belirlenmesi, gelir kaynaklarının tespiti, risk yönetimi stratejilerinin oluşturulması ve yatırımcı kimliğinin inşası gibi unsurlar üzerine odaklanır. Bazı şirketler, üstün kaynak tahsisi ve etkin yönetim süreçleriyle finansal sinerji elde etmenin ötesinde, performans karnesinin diğer üç perspektifi arasında sinerji oluşturmayı da aktif bir şekilde hedefler (Kaplan & Norton, 2006).

Müşteri Boyutu

Müşteri boyutunda, yöneticiler, iş biriminin odaklanacağı müşteri ve pazar segmentlerini tanımlayarak bu segmentlerdeki performansını ölçmek için kriterler belirler. Bu perspektif, genellikle iyi tasarlanmış ve etkili bir şekilde uygulanmış bir stratejinin başarılı sonuçlarını gösteren birkaç temel veya genel ölçümü içerir. Temel sonuç ölçümleri arasında müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, yeni müşteri kazanımı, müşteri kârlılığı ve hedeflenen segmentlerdeki pazar ile hesap payı yer alır.

Ancak müşteri perspektifi, aynı zamanda şirketin hedeflenen pazar segmentlerindeki müşterilere sunacağı değer önerilerinin spesifik ölçütlerini de kapsamalıdır. Temel müşteri sonuçlarının segmentlere özgü belirleyicileri, müşterilerin bir tedarikçiye sadık kalmalarını veya yeni bir tedarikçiye geçiş yapmalarını etkileyen kritik faktörleri ifade eder. Örneğin, müşteriler kısa teslim sürelerini ve zamanında teslimatı önemli bulabilir. Alternatif olarak, sürekli bir yenilikçi ürün ve hizmet akışı sunan bir tedarikçi tercih edebilirler. Ayrıca, gelişen ihtiyaçlarını öngörebilen ve bu ihtiyaçları karşılamak için yeni ürünler veya yaklaşımlar geliştirebilen bir tedarikçi de cazip bir seçenek olabilir (Kaplan & Norton, 1996).

Yöneticiler, iş biriminin rekabet edeceği müşteri ve pazar segmentlerini belirler ve bu segmentlerdeki performans ölçütlerini tanımlar. Bu perspektif, genellikle iyi formüle edilmiş ve etkili bir şekilde uygulanan bir stratejiden elde edilen başarılı sonuçların temel veya genel ölçütlerini içerir.

Örneğin, müşteriler kısa teslim sürelerini ve zamanında teslimatı değerli bulabilirler ya da sürekli yenilikçi ürün ve hizmet akışını tercih edebilirler.

Olumlu müşteri ilişkilerinden doğan itibar, müşterilerin tekrar satın alma davranışını teşvik eder ve aynı marka altında sunulan diğer ürün ve hizmetlere yönelme olasılığını artırır. Daha çeşitlendirilmiş şirketlerde bir iş birimi, müşteri ilişkisini başlatıp kısmen geliştirebilir; ancak bu gelişim, sunulan ürün veya hizmet yelpazesinin sınırlılığı nedeniyle engellenebilir. Şirketler, pazarlama mesajını genişletip satış sürecini yeniden yapılandırarak, birden fazla iş biriminin ürünlerini müşterilere sunabilir ve çapraz satış stratejileriyle müşteri başına geliri artırabilir (Kaplan & Norton, 2006).

Şirket İçi Süreçler Boyutu

Şirket içi süreçler boyutunda, yöneticiler, organizasyonun üstün performans göstermesi gereken kritik dahili süreçleri tanımlar. Bu süreçler, iş biriminin şu hedeflere ulaşmasına olanak tanır:

- Hedeflenen pazar segmentlerindeki müşterileri çekmek ve elde tutmak için değer önerilerini sunmak,
- Hissedarların beklentilerini karşılayacak şekilde mükemmel finansal getiriler sağlamak(Kaplan & Norton, 1996).

Yöneticilerin organizasyonun mükemmel olması gereken kritik iç süreçleri belirlemesini sağlar. Bu süreçler, iş biriminin hedef pazar segmentlerinde müşterileri çekip elde tutacak değer önerilerini sunmasına ve hissedarların mükemmel mali getiri beklentilerini karşılamasına olanak tanır.

Büyük organizasyonlar, şirket içi yöntemler sağlayarak rekabet avantajlarını güçlendirme ve hissedar değerini artırma fırsatlarına sahip olabilirler. Örneğin, bağımsız mühendislik, tasarım, imalat, kurulum ve lojistik iş birimlerinin hizmetlerini entegre ederek, müşterilere tam kapsamlı bir anahtar teslim çözüm sunarak değer yaratabilirler(Kaplan & Norton, 2006).

Uzun vadeli finansal başarının temel itici güçleri, organizasyonun hem mevcut hem de gelecekteki müşterilerin ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılayabilecek tamamen yeni ürün ve hizmetler geliştirmesini gerektirebilir. Yenilik süreci, yani değer yaratımının uzun vadeli döngüsü, birçok şirket için kısa vadeli işletme döngüsünden daha güçlü bir gelecekteki finansal performans göstergesi olabilir. Pek çok şirket açısından, birden fazla yılı kapsayan ürün geliştirme süreçlerini başarıyla yönetme ya da tamamen yeni müşteri segmentlerine ulaşma kapasitesini geliştirme, mevcut operasyonları verimli, tutarlı ve duyarlı bir şekilde yönetmekten daha kritik bir öneme sahiptir.

Bununla birlikte, yöneticilerin bu iki temel dahili süreçten birini diğerine tercih etmeleri gerekmez. Performans karnesinin, şirket içi yöntemler boyutu hem uzun vadeli yenilik döngüsü hem de kısa vadeli operasyon döngüsü için hedefler ve ölçümler belirlemeyi içerir (Kaplan & Norton, 1996).

Öğrenme ve Gelişme Boyutu

Performans karnesinin dördüncü perspektifi olan öğrenme ve büyüme, organizasyonların uzun vadeli büyüme ve gelişim elde edebilmesi için oluşturması gereken altyapıyı tanımlar. Müşteri ve dahili iş süreçleri perspektifleri, mevcut ve gelecekteki başarıyı sağlamak için kritik faktörleri belirler. Ancak, şirketlerin mevcut teknolojiler ve yeteneklerle, müşteri ve iç süreçler için belirlenen uzun vadeli hedeflere ulaşmaları pek olası değildir. Ayrıca, yoğun küresel rekabet, şirketlerin değer sunma kapasitelerini sürekli olarak geliştirmelerini gerektirir.

Organizasyonel öğrenme ve gelişme, üç ana kaynaktan beslenir: insanlar, sistemler ve organizasyonel prosedürler. Performans karnesindeki finansal,

müşteri ve dahili iş süreçleri hedefleri, genellikle mevcut insan, sistem ve prosedürlerin yetenekleri ile büyük performans sıçramaları sağlamak için gereken altyapı arasındaki farkları ortaya koyar. Bu farkları kapatmak için, işletmeler çalışanlarının becerilerini geliştirmeye, bilgi teknolojisi ve sistemlerini iyileştirmeye ve organizasyonel prosedürleri ile rutinleri uyumlu hale getirmeye yatırım yapmalıdır. Bu hedefler, performans karnesinin öğrenme ve gelişme boyutunda ifade edilir (Kaplan & Norton, 1996).

Merkez ofisinin en büyük fırsatı, kritik soyut varlıkları geliştirmek ve paylaşmaktır: insanlar, teknoloji, kültür ve liderlik. İşletmelerin soyut varlıkları, iş stratejisinde yeni bir güç kaynağı haline gelmiştir. Bu varlıklar, merkez ofislere, onları sinerji yaratacak ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacak şekilde yönetme fırsatı ve zorunluluğu sunmaktadır (Kaplan & Norton, 2006).

BSC'nin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Balanced Scorecard (BSC) işletmelerde uygulandığında, büyük değişikliklerin başarılı olabilmesi için üst düzey liderliğin tam katılımı ve kararlılığı kritik öneme sahiptir. BSC'nin uygulanması, genellikle bazı değişimlere ve direnişlere yol açar. Performans verilerinin kullanılabilirliğinde yapılacak değişiklikler, organizasyon içindeki güç dengesini değiştirebileceği için özellikle tehdit edici bir etki yaratabilir. Bu nedenle, BSC'nin güçlü ve zayıf yönlerini anlamak, sürecin daha etkili bir şekilde yönetilmesi için büyük önem taşır (Gökmen, 2009).

BSC'nin Güçlü Yönleri

Kanji and e Sá (2002)'e göre güçlü yönler:

- Kullanımı kolaydır.
- Bir şirketin rekabetçi gündeminin birbirinden farklı görünen birçok unsurunu tek bir raporda bir araya getirir.
- Bir organizasyonun vizyonunu ve stratejisini somut hedefler ve ölçütlere dönüştürme yeteneği sağlar.
- Performans ölçütlerine bütünsel yaklaşım sağlar.
- Aşırı bilgi yüklemesinden kaçınarak, kritik ölçütle daha fazla odaklanmayı sağlar.
- Her organizasyona özgü olarak esneklik sağlar ve farklı durumlara kolayca adapte olabilmeyi mümkün kılar.
- Yöneticileri, tüm önemli operasyonel ölçütleri bir arada değerlendirmeye teşvik ederek, farklı organizasyonel alanlar arasında bir bağımlılık duygusu yaratır.

- Müşteri ve pazara daha güçlü odaklanılmasına imkân tanır.
- Yöneticiler, hangi hedeflere ulaşmayı amaçladıkları ve bu hedeflere varmak için hangi kritik kaldıraçları ve araçları kullanacakları konusunda ortak bir anlayış geliştirmeye yönlendirilir, böylece herkesin odağını geleceğe yönlendirmeleri sağlanır (Epstein & Manzoni, 1998).

BSC'nin zayıf yönleri

Kanji and e Sá (2002)'e göre zayıf yönler:

- Bu yalnızca bir kavramsal modeldir ve doğrudan bir ölçüm modeline dönüştürülmesi genellikle kolay değildir.
- Kriterler arasındaki etkileşimler açıkça gösterilmemiştir.
- Nedensel ilişkiler tartışmalıdır; aslında daha çok karşılıklı bağımlılık şeklinde değerlendirilebilir.
- Bu, kapsamlı bir sistem yaklaşımı değildir; odak yalnızca müşterilerde yoğunlaşmış olup, diğer önemli paydaşlar göz ardı edilmiştir.
- Yalnızca sonuçlara odaklanır.

Norreklit (2000)'e göre zayıf yönler:

- Rekabeti izlemez; müşteri perspektifine yapılan vurgu, dolaylı olarak daha geniş pazar perspektifini göz ardı eder. Ayrıca, teknolojik gelişmeleri takip etmez, bu da modelin odağının dinamik değil, statik olduğunu gösterir.
- Performans karnesi, büyük ölçüde yukarıdan aşağıya doğrudur; bu durum, gerekli etkileşimli kontrolü ve çift döngü öğrenmeyi zorlaştırır.
- Üstten alta bir strateji izlediği için, BSC öncelikle dışsal bağıllık yaratır (yönetici emirleri ve ödülleri dayalı olarak). Eğer dışsal bağıllık aşırı derecede yüksekse, bu durum çalışanları, ölçülen hedeflere odaklanmaya motive edebilir.

İmalat İşletmelerinde Balanced Scorecard Uygulamaları

İmalat sektörü, ülkemiz ihracatında %92'nin üzerinde bir paya sahip olmasıyla en büyük katkıyı sağlayan ve ekonominin lokomotifi olarak görülen bir alandır (Özkurt, 2016). Bu bağlamda, imalat sektörü, karmaşık süreçleri yönetme, maliyetleri düşürme ve müşteri memnuniyetini artırma gibi birbirine bağlı birçok hedefi aynı anda başarmaya çalışır. Dolayısıyla, stratejik hedeflerle operasyonel süreçlerin uyumlu bir şekilde yönetilmesi son derece önemlidir (Demirer, 2010).

Ülkelerin gelişmesi ve kalkınması, gerçek bir değer yaratmalarıyla mümkün olduğundan, ekonomik kalkınma ancak üretimle sağlanabilir. Bu kapsamda, büyük sanayi işletmeleri, oluşturdukları yüksek katma değer sayesinde diğer ticari birimlere kıyasla daha fazla öneme sahiptir (Özkurt, 2008).

Balanced Scorecard, imalat işletmelerine bu uyumu sağlamak için etkili bir araç sunmaktadır. Kurumsal karne olarak da adlandırılmakta olan, işletmenin vizyon ve stratejisini odağına alan ve hedeflere dönüştüren, daha sonra da performans göstergelerini izleyerek arzulan sonuçların elde edilip edilmediğini kontrol eden bir yöntemdir (Öncel, 2020).

BSC'nin imalat işletmelerinde kullanılmasının kuramsal temeli, işletme stratejilerinin her bir boyutunun ölçülebilir hale getirilmesine dayanır. Örneğin, üretim süreçlerinin verimliliğini artırmayı amaçlayan bir işletme, iç süreçler perspektifinde bu hedefi ayrıntılı bir şekilde belirleyebilir. Aynı zamanda müşteri perspektifi üzerinden ürün kalitesi veya teslimat hızı gibi unsurlar değerlendirilerek, daha kapsamlı bir performans yönetimi gerçekleştirebilir (Ersoy, 2019).

İmalat Sektörüne Özel Avantajlar ve Sınırlamalar

BSC, imalat işletmelerinde şu avantajları sunar:

- **Bütüncül Bakış Açısı:** Finansal performansın yanı sıra kalite, müşteri memnuniyeti ve inovasyon gibi alanlara da odaklanarak stratejik bir denge sağlar.
- **Verimlilik Artışı:** Süreç odaklı performans ölçümü, darboğazların ve verimsizliklerin tespit edilmesine yardımcı olur.
- **Stratejik Uyum:** Şirket hedeflerini çalışanların günlük faaliyetleriyle uyumlu hale getirir (Erciyes & Torun, 2018; Yaratlı & Ergun, 2021).

Ancak, bazı sınırlamalar da bulunmaktadır:

- **Uygulama Zorluğu:** BSC'nin etkin bir şekilde uygulanması, doğru metriklerin seçilmesi ve düzenli takibi gerektirir. Bu süreç, özellikle KOBİ'ler gibi kaynak kısıtlı işletmeler için zorluk yaratabilir.
- **Kültürel Uyum Sorunları:** Organizasyonun mevcut kültürüne uyum sağlamazsa, çalışanların bu sistemi benimsemesi zor olabilir.

BSC'nin imalat sektörüne özgü uygulamalarında, bu avantajların ve sınırlamaların dengelenmesi, başarı için kritik bir faktördür (Argüden, 2000; Kutlar & Bakırcı, 2011).

Dünyadan Uygulama Örnekleri

Balanced Scorecard, stratejik hedeflerin formülasyonu ve yönetilmesi süreçlerinde dünya genelinde öne çıkan önemli imalat işletmeleri tarafından etkin bir yönetim aracı olarak benimsenmektedir.

Philips Electronics

Philips'te performans karnesi uygulama kararı, Avrupa Yönetim Kurulu tarafından dünya genelindeki tüm Philips bölümleri ve şirketlerine verilen bir talimat olarak yukarıdan aşağıya iletilmiştir. Bu talimat, Philips Medical Systems başkanına rapor veren Kalite Yönlendirme Komitesi başkanlığında-ki tıbbi bölümün çalışmalarıyla, ilgili tüm şirketlere ve kalite departmanlarına aktarılmıştır.

Şirket vizyonunu uyumlu bir şekilde yönlendirmek, çalışanların genel stratejiyle bağlantılarını güçlendirmek ve iş süreçlerini yönlendiren unsurlar konusunda farkındalıklarını artırmak amacıyla dengeli puan kartını bir araç olarak kullanmıştır. Çalışanlara metrikleri açıklamak ve gerçek performansı hedeflerle karşılaştırarak göstermek amacıyla trafik ışığı raporlama sistemi kullanılmaktadır. Bu sistemde yeşil ışık, hedefin karşılandığını; sarı ışık, performansın kabul edilebilir düzeyde olduğunu; kırmızı ışık ise performansın hedefin altında kaldığını ifade etmektedir. Trafik ışığı modeli, sonuçların görünürlüğünü artırarak hızlı ve anlaşılır metrikler sunmuş ve kullanım kolaylığı sağlamıştır.

Chris Farr, performans karnesinin (BSC) en büyük gücünün, şirket hedeflerine yönelik yönetimin ve çalışanların bağlılık ile katılımını sağlamak olduğunu ifade etmektedir. Farr, 'Çalışanlar, müşteriler ve iş için anlamlı olan ölçümleri oluşturma sürecinde aktif rol almışlardır,' diyerek, 'Bu süreç sayesinde çalışanlar, işin başarılı olmasını sağlayan faktörleri inceleyerek iş dünyasını daha derinlemesine anlamaya başlamışlardır,' şeklinde eklemektedir.

Philips'in, Balanced Scorecard'ı stratejik planlama süreçlerine entegre ederek finansal hedeflerle birlikte müşteri memnuniyeti ve inovasyon odaklı süreçleri birleştirdiği görülmektedir. Philips'in BSC uygulaması, müşteri geri bildirimlerini daha verimli bir şekilde toplamasına olanak tanıyarak pazar payını artırmayı sağlamıştır. Bu yaklaşımın, şirketin yeni ürün geliştirme sürecini hızlandırmasına yardımcı olduğu savunulmaktadır (Gumbus & Lyons, 2002).

Apple Computer

Apple Computer, brüt kâr marjı, öz sermaye getirisi ve pazar payı gibi geleneksel göstergelerin ötesine geçmeyi amaçlayan bir stratejiye odaklanmak için üst yönetimi yönlendirecek bir dengeli performans karnesi geliştirmiştir. Apple

Yönetim Kurulu'nun stratejik düşüncelerini ve tartışmalarını yakından izleyen küçük bir komite, dört perspektifin her birindeki ölçüm kategorilerine odaklanarak her birinde birden fazla ölçüm belirlemeye karar vermiştir. Finansal perspektifte, Apple hissedar değerine vurgu yaparken; müşteri perspektifinde pazar payı ve müşteri memnuniyetini; iç süreçler perspektifinde temel yeterlilikleri, yenilik ve iyileştirme perspektifinde ise çalışan tutumlarını ön plana çıkarmıştır.

Bu performans göstergelerinin Apple'ın üst düzey yöneticilerine stratejilerini farklı açılardan odaklamalarına yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Kaplan & Norton, 2004).

Advanced Micro Devices (Amd)

Bir işlemci şirketi olan AMD, performans karnesine hızlı ve etkili bir şekilde geçiş yapmıştır. Şirketin açıkça tanımlanmış bir misyonu, strateji beyanını ve üst düzey yöneticiler arasında rekabetçi nişi hakkında ortak bir anlayışı bulunmaktadır. Ayrıca, çeşitli bilgi sistemlerinden ve kaynaklardan gelen pek çok performans ölçütüne sahiptir. Performans karnesine, bu ölçütleri birleştirip odaklayarak, finansal göstergeler, zamanında teslimat, liderlik süresi ve program uyumu gibi müşteri odaklı ölçütler; kritik iş süreçlerine ait ölçümler (örneğin, yonga üretimi, montaj ve test, yeni ürün geliştirme, süreç teknolojisi geliştirme gibi alt mikron aşındırma hassasiyetleri) ve kurumsal kalite ölçütlerini içeren yedi bölümden oluşan bir çeyrek raporlama kitabı oluşturulmuştur. Ayrıca, organizasyonel öğrenme ve anahtar işletme parametreleri (örneğin, döngü süresi ve süreç başına verim) için hedeflenen iyileştirme oranları belirlenerek ölçülmüştür.

Şu anda, AMD, dengeli ölçüm tablosunu uzun vadeli trend analizi için stratejik bilgi sağlayan bir sistematik depolama aracı olarak görmekte olup, bu durum planlama ve performans değerlendirmelerini kolaylaştırmaktadır. Performans karnesi sayesinde, birim en yüksek öncelikli başarı ve iyileştirme alanlarında ortak bir görüş birliğine varmış ve kalite ile verimlilik gibi üzerinde durulması gereken ek alanlar belirlenmiştir.

AMD'nin performans karnesinin sınırlı başarısı, en büyük etkisini bir değişim sürecini yönlendirme aşamasında kullanıldığı zaman ortaya çıkmaktadır. Bazı şirketler, üst düzey yöneticilerinin performansını, belirlenen esnek hedeflere dayalı olarak performans karnesi hedeflerini gerçekleştirmeye ilişkilendirirken, çoğu şirket ise performans karnesini, yerel birimlerdeki iyileştirme çabalarına odaklanan operasyonel ölçütlere dönüştürmeye çalışmaktadır. Esasen performans karnesi yalnızca bir ölçüm aracı değil, aynı zamanda rekabetçi per-

formansı önemli ölçüde artırmak için kullanılan bir yönetim sistemidir (Kaplan & Norton, 2004).

Türkiye’den Uygulama Örnekleri

Türkiye’de kurumsal yaşamın öncüsü olan imalat işletmelerinde stratejik hedeflerin belirlenmesi ve yönetilmesinde Balanced Scorecard’ın etkili bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

Arçelik

1955 yılından bu yana dayanıklı tüketim ve tüketici elektroniği sektörlerinde faaliyet gösteren Arçelik, günümüzde 53 ülkede 82 iştiraki, 9 ülkede 31 üretim tesisi, 14 markası ve 40.000’den fazla çalışanıyla küresel bir organizasyon haline gelmiştir. Dünyanın önde gelen beyaz eşya şirketlerinden olan Arçelik stratejik ortaklıklar ve satın almalarla büyüme potansiyeli taşıyan coğrafyalarda faaliyetlerini artırarak varlığını sürdürmektedir.

Arçelik, Türkiye’de BSC yöntemini ilk kez uygulayan firmalardan biri olarak, stratejik hedeflerini belirleme ve izleme süreçlerinde bu yöntemi kullanmaktadır. Genel yönetim bünyesinde yer alan sürdürülebilirlik, çevre, enerji ve endüstriyel ilişkiler gibi birimler, sürdürülebilirlik yaklaşımlarını iş süreçlerine entegre etmek, performansı izlemek ve raporlamak, hedefleri takip etmek ve yenilikçi projeler geliştirmek amacıyla performans karnesi üzerinde çalışmaktadır.

Arçelik’in sürdürülebilirlik stratejisinin etkin bir şekilde uygulanmasını desteklemek amacıyla, çevresel, sosyal ve yönetim odaklı belirli performans karneleri, özellikle genel müdür ve genel müdür yardımcılarının hedef kartlarına dahil edilmiştir.

Arçelik’te, saatlik ve aylık ücretli çalışanların iş kazalarını önlemeye yönelik, ürün kalitesini ve müşteri memnuniyetini artırmaya katkı sağlayan, üretimde enerji verimliliği sağlayan, çevreyi koruyan, çalışan bağlılığını artıran, verimlilik ve maliyet iyileştirmesi yapan, süreç ve hizmet kalitesini geliştiren öneriler, online öneri sistemi aracılığıyla ilgili sorumlulara sunulmaktadır. Uygulamaya alınan her öneri, bulunduğu kategori, kapsamı ve iyileştirme boyutu göz önünde bulundurularak puanlanmakta ve her bir uygulanabilir öneri için kazanılan ‘öneri puanları’ birikerek ödüllere dönüştürülmektedir.

Arçelik’in, her yıl şirketi ileriye taşıyan başarılı çalışmaları ödüllendirmek amacıyla ‘yaratıcı yenilikçiler’, ‘çevreye ve topluma değer katanlar’, ‘iş birliği geliştirilenler’ ve ‘dijitalleşenler’ gibi kategoriler altında ‘zirveye koşanlar’ ödül-

lerini dağıttığı ifade edilmektedir. 2023 yılında, Arçelik'in, dünyanın en büyük şirketlerinin ESG performans değerlendirme endeksi olan 2023 S&P Küresel Kurumsal Sürdürülebilirlik Değerlendirmesinde DHP Ev Eşyası Dayanlı Tüketim Malları kategorisinde en yüksek puanı (100 üzerinden 86) aldığı izlenmiştir. (Arçelik, 2023).

Vestel

Vestel, güçlü bir teknoloji şirketi olmanın sağladığı yetkinlikleri, yönetim becerileri ve etkin süreçlerle birleştirerek, verimlilik ve kaliteyi üst düzeye çıkarmayı hedefleyen faaliyetlerini sürdürmekte ve operasyonel ve finansal performansını daha da ileriye taşımaktadır.

Performans karnesinin etkili bir yönetim yapısı ve çevresel ile sosyal konuların şirket genelinde entegre edilmesi açısından büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır. Sürdürülebilirlik alanındaki çalışmalar, CEO'ya bağlı olarak faaliyet gösteren Sürdürülebilirlik Departmanı tarafından yönetilmektedir. Vestel Şirketler Grubu Sürdürülebilirlik Departmanı'nın koordinasyonunda, Çevre, Sosyal, Yönetişim, Teknoloji, Tedarik Zinciri ve Müşteri Memnuniyeti konularında çeşitli çalışma grupları bulunmaktadır. Bu gruplar, 2021 yılında yeni yol haritaları doğrultusunda çalışmalarına başlamış olup, 2022 yılı itibarıyla faaliyetlerini hızlandırmayı hedeflemektedir. Ayrıca, şirket, Zorlu Holding'in Akıllı Yaşam 2030 stratejisi çerçevesinde Zorlu Grubu şirketleriyle birlikte Zorlu Holding'in sürdürülebilirlik çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Çalışanlara yönelik performans karnesi uygulamaları ve politikaları hakkında bilgilendirme toplantıları ve eğitim programları düzenlenmektedir.

Performans karnesine tüm beyaz yaka çalışanlarını dâhil ederek, şirketin temel yetkinlikleri olan öğrenme ve gelişim, iş birliği, sorumluluk, yenilikçilik ve yaratıcılık alanlarında çalışanlarının gelişimini izlemeye ve desteklemeye devam etmektedir. Çalışanlarının yetkinliklerini, yalnızca yetkinlik bazlı performans karnesi çerçevesinde değerlendirerek ve aynı organizasyondaki diğer çalışanlarla karşılaştırarak nihai performanslarını belirlemektedir. Hedef ve yetkinlik bazlı performans yönetim sistemi ile yıl başında belirlenen hedefleri izleyerek, yıl ortasında hedef ve performans takibi yapmakta ve yıl sonunda ise ulaşılan sonuçları sisteme kaydederek her bir çalışan için mutlak performans sonucunu elde etmektedir. 2021 yılında, Vestel'de düzenli performans karnesi değerlendirmesine katılan toplam çalışan sayısı 3.340 olmuştur.

Çalışanların kariyer planlamalarını terfi ve yatay ilerlemelerle destekleyerek uzun vadeli iş birliğini sürdürmeyi hedeflemektedir. Kariyer yönetimi kapsamında, Terfi ve Yatay İlerleme Yönetmeliği şirket portalı üzerinden yayımlanmaktadır.

lanmakta ve çalışanların erişimine sunulmaktadır. Ayrıca, performans odaklı yıllık ücret artışı gerçekleştiriyor ve her yıl ücret artış döneminde güncellenen ücret skalasını tüm kariyer süreçlerinde kullanmaktadırlar.

Vestel Perakende Akademisi (VPA), genel müdürlük çalışanlarına, kurumsal mağaza çalışanlarına ve bayi iş ortaklarına yönelik 'Satış-Pazarlama', 'Yönetim Becerileri', 'Performans Gelişimi', 'Kişisel Gelişim' ve 'Finans' gibi alanlarda eğitimler sunmayı amaçlayan bir program oluşturmuştur. Bu programda, Vestel'in en önemli paydaşlarından olan bayilerin kapasitelerini artırmaya öncelik verilerek eğitim programları uygulanmaktadır. Eğitimlere kurucu bayi sahipleri, yeni nesil bayiler, mağaza yöneticileri ve saha çalışanları katılmaktadır. 2021 yılında, VPA kapsamında Genel Müdürlük, Zorlu Holding ve grup dışı firmalar dahil olmak üzere 210 sınıf açıldığı ve toplamda 7.989 katılımcıya 107 farklı başlıkta eğitim programı sunulurken 23.064 kişi x saat eğitim verildiği ifade edilmektedir (Vestel, 2021).

Ford Otosan

Ford Otosan, yurt içindeki faaliyetlerini binek araçlarda karlılık, ticari araçlarda ise karlı büyüme odağıyla sürdürmektedir. 2023 yılında yurt içinde 114.039 adet araç satışı gerçekleştiren Ford Otosan, %8,9 pazar payı ile endüstride 3. sıradaki yerini korumuştur. Toplam ticari araçlar segmentinde ise %27,3 pazar payı ile liderliğini sürdürdüğü ve ODMD verilerine göre Ford markası, 'Yılın En Çok Satılan Hafif Ticari Araç Markası' olduğu izlenmektedir.

Ford Otosan, uzun vadeli stratejilerini hayata geçirebilmesi ve yıllık hedeflerine ulaşabilmesi için bu hedeflerin üst düzey yönetimin performans karnesine entegre edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Sürdürülebilirlik politikaları ve stratejileri doğrultusunda belirlenen temel performans göstergeleri, Ford Otosan lideri başta olmak üzere tüm çalışanlar için bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Ayrıca, yıl sonu ikramiyeleri ve maaş artışları, bu performans göstergelerine göre şekillendirilmektedir. Bu çerçevede, Ford Otosan liderinin performans karnesi, geleceğe yönelik stratejiler doğrultusunda dahil edilmiştir.

Ford Otosan, çalışanların performans değerlendirmelerini performans karnesi yöntemiyle gerçekleştirmektedir. Her yıl ocak ayında, çalışanlar için o yılın şirket stratejisi ve iş dinamiklerine uygun performans karneleri oluşturulmaktadır. Yıl boyunca, beş farklı kontrol görüşmesi düzenlenerek çalışanlar, liderleriyle hedeflerini revize etme fırsatına sahiptir. Yıl sonunda, iş sonuçları ve bu sonuçlara ulaşma şekli olmak üzere iki farklı boyutta yapılan değerlendirme ile çalışanların performansı belirlenir ve yıl sonu performans zammı belirlenmektedir.

Çeşitlilik, Eşitlik ve Kapsayıcılık (ÇEK) istihdam hedeflerine ulaşmak için, İcra Kurulu üyelerinin performanslarını izlemek üzere kişiye özel performans karneleri tanımlanmıştır.

Performans karnesi uygulamaları ile şirket kültürünün çalışanlar üzerindeki etkisini ve gelişime açık yönlerini anlamayı amaçladıkları anket sonuçlarını analiz ederek her bir alanla ilgili spesifik sonuç raporları hazırlanmıştır. Bu raporlar doğrultusunda, farklı alanlardaki liderlerden öne çıkan konularda düzeltici ve geliştirici aksiyon planları oluşturması istenmiştir. Ford Otosan liderleri tarafından hazırlanan bu aksiyon planları, iki gün süren bir çalıştay ile gözden geçirilmiş ve sonuçlandırılmıştır. Belirlenen liderler, her bir konuya ilişkin performans takibini sağlamak amacıyla gerekli süreçleri hayata geçirmiştir. İlgili gelişmeler, iki ayda bir gerçekleştirilen toplantılarla düzenli olarak izlenmekte ve güncellenmektedir.

Ford Otosan, çalışanlarının başarılarını adresleyebilmek ve performans sistemi ile gelen dinamizmi hızlandırmak amacıyla ölçülebilir fark yaratan projeleri ve süreçleri ödüllendirmektedir. (Otosan, 2023).

Bunun yanı sıra, literatürde isimleri belirtilmeyen bazı imalat işletmelerinde performans karnesinin uygulandığı ve elde edilen sonuçların değerlendirildiği çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Özkan & Savsar, 2017; Öztayşi & Sari, 2012; Tartıcı, 2022; Yüksel & Dağdeviren, 2010)

Sonuçlar incelendiğinde Yüksel and Dağdeviren (2010) işletme performansının, vizyonu ve bu vizyonu gerçekleştirmek için izlenen stratejilere dayalı olarak belirlenmesine olanak sağladığını belirtmişlerdir. Bu yaklaşım, işletme performansının sadece geçmiş sonuçlara dayalı olarak değil, aynı zamanda öngörücü göstergelere göre stratejik bir bakış açısıyla değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Diğer bir çalışmada ise Öztayşi and Sari (2012) performans karnesinin, şirketin çevresi, pazar koşulları, hedefleri ve şirketin özelliklerini yansıtan doğru seçilmiş göstergelerle oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Gösterge performansı için hedef değerler ve gözlemlenen değerlerin kullanılması, daha yüksek bir duyarlılık sağlamakta olup, hedef değerlerine dayalı olarak performans puanlarının hesaplanması, önerilen metodolojinin dönemler arası ayrınılı analiz ve karşılaştırmalar sunmasına olanak tanımaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak imalat işletmelerinde Balanced Scorecard (BSC) uygulamalarına ilişkin Türkiye ve dünyadan örnekler derinlemesine incelenmiştir (Alanka, 2024). Veri toplama süreci, literatür ta-

raması yöntemi kullanılarak BSC uygulamaları hakkında teorik bilgi edinilmiş ve bu bağlamda dünya genelindeki başarılı uygulama örnekleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda, spesifik bir sektörde ya da işletmede balanced scorecard incelemesi için saha araştırması yapmak yerine en iyi uygulama örnekleri analiz edilmiştir.

Araştırma Tasarımı

Çalışma, karşılaştırmalı bir analiz çerçevesinde yapılandırılmıştır. Dünya genelindeki ve Türkiye'deki BSC uygulamaları, literatürde yer alan vaka çalışmaları, raporlar, makaleler ve sektör analizlerinden elde edilen veriler doğrultusunda ele alınmıştır. Bu bağlamda, işletmelerin performans ölçüm sistemleri, BSC'nin dört temel boyutu (finansal, müşteri, şirket içi süreçler ve öğrenme-gelişim) üzerinden değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın birincil veri kaynağı, akademik literatür ve sektörel raporlardır. Türkiye ve dünyadan imalat sektörüne yönelik yayımlanmış makaleler, ulusal ve uluslararası kuruluşların hazırladığı raporlar ve işletme vaka incelemeleri doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ayrıca, sektör temsilcilerinin sunduğu açık erişimli raporlar da değerlendirmeye dahil edilmiştir.

Sonuç

Bu araştırma, Balanced Scorecard (BSC) yönteminin imalat sektörü işletmelerinde nasıl uygulandığını, dünya ve Türkiye'den örnekler üzerinden incelemiştir. Yazın taraması, BSC'nin işletmelere stratejik hedefleri operasyonel süreçlere entegre etme, müşteri memnuniyetini yükseltme ve çalışan gelişimini teşvik etme noktasında önemli faydalar sağladığını ortaya koymaktadır. Küresel ölçekte Philips, Apple Computer ve Advanced Micro Devices (AMD) gibi firmaların, BSC'yi başarılı bir şekilde uygulayarak rekabet avantajı elde ettiği görülmektedir. Türkiye'de ise Arçelik, Ford Otosan ve Vestel gibi firmaların, BSC'nin iç süreçlerin verimliliğini artırma ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma konusunda sağladığı yararları deneyimlediği izlenmektedir.

Balanced Scorecard sistemi, ilk geliştirildiği andan itibaren dünya çapında farklı sektörlerde ve zaman dilimlerinde uygulanmış ve bu uygulamalardan başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Paladium Group'un 2008 tarihli raporuna göre, yönetim araçları arasında en çok tercih edilen altıncı yöntem olmuştur. Aynı raporda, Balanced Scorecard modelinin kullanıcılar tarafından beğenildi-

ği ve gelecekte daha geniş çapta uygulanmasının beklendiği belirtilmiştir. Yeni bir uygulama alanı bulan bu sistem, hızla yayılmakta ve kullanıcılarının geri bildirimleri olumlu yöndedir (Ünler, 2010). Bununla birlikte, BSC uygulamalarında bazı zorluklarla da karşılaşabilmektedir. BSC'nin büyük şirketlerde kullanımını inceleyen geniş bir literatür bulunmasına rağmen, küçük şirketlerde BSC kullanımına ilişkin ampirik kanıtlar eksiktir (Giannopoulos et al., 2013). Türkiye'de özellikle kaynak kısıtları, kültürel direnç ve teknolojik altyapı eksiklikleri uygulama süreçlerini güçleştirmektedir. Bu handikaplara rağmen hem ulusal hem de uluslararası düzeyde, BSC'nin uzun vadeli stratejik yönetim ve performans ölçümü açısından etkili bir araç olduğu kabul edilmektedir.

Balanced Scorecard, imalat işletmelerinde hem stratejik yönetim hem de performans ölçümü eksenlerinde güçlü bir araçtır. Ancak, uygulama sürecinde dikkatli bir planlama ve organizasyon kaçınılmazdır. Türkiye'de faaliyet gösteren imalat işletmeleri, BSC'den daha yaygın ve etkin bir şekilde yararlanabilmek için stratejik vizyonlarını canlandırmalı, inovasyona yatırım yapmalı ve çalışanların katılımını artırmalıdır.

Kaynakça

- Acar, A. C. (2007). *İşletmelerde ücret yapısının oluşturulması ve bir uygulama*: Literatür.
- Akman, Ö. (2003). *Bir stratejik yönetim sistemi olarak dengelenmiş skor tablosu (balanced scorecard) sistemi ve sistemin işletmelerde uygulanmasına ait bir örnek olay*. Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64-84.
- Arçelik. (2023). *Arçelik Annual Integrated Report*. Retrieved from
- Argüden, Y. (2000). Balanced Scorecard.
- Demirer, E. B. (2010). *Tedarik zinciri yönetiminde performans ölçümü; balanced scorecard yaklaşımı*. Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Epstein, M., & Manzoni, J.-F. (1998). Implementing corporate strategy:: From Tableaux de Bord to balanced scorecards. *European management journal*, 16(2), 190-203.
- Erbası, A. (2012). Balanced scorecard performans değerlendirme yönteminin Türkçe yazındaki tercüme problemi. *Verimlilik Dergisi*(2), 61-86.
- Erciyes, T., & Torun, T. (2018). Çok Boyutlu Performans Değerlendirme Aracı Olarak Balanced Scorecard Modelinin Çimento Sektöründe Kullanılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 523-557. doi:10.16953/deusosbil.363228
- Ersoy, B. (2019). Performans yönetim sistemi olarak dengelenmiş hedef kartı modeli ve bir seramik işletmesinde uygulanması. *PQDT-Global*.

- Gencer, C., & Çetin, T. (2011). Kurumsal performans karnesi ve havacılık sektöründe bir uygulama. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 10(2), 105-121.
- Giannopoulos, G., Holt, A., Khansalar, E., & Cleanthous, S. (2013). The use of the balanced scorecard in small companies. *International Journal of Business and Management*, 8(14), 1-22.
- Gumbus, A., & Lyons, B. (2002). The Balanced Scorecard at Philips Electronics. *Strategic Finance*, 84(5).
- Kanji, G. K., & e Sá, P. M. (2002). Kanji's business scorecard. *Total quality management*, 13(1), 13-27.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The Balanced Scorecard—Measures That Drive Performance. *Harvard Business Review*, 79.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). *Translating Strategy Into Action The Balanced Scorecard*.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2000). Having trouble with your strategy? Then map it. *Focusing Your Organization on Strategy—with the Balanced Scorecard*, 49(5), 167-176.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2004). *Focusing your organization on strategy-with the balanced scorecard*: Harvard Business School Publishing Cambridge.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2006). *Alignment: Using the balanced scorecard to create corporate synergies*: Harvard Business Press.
- Kutlar, A., & Bakırcı, F. (2011). *Türkiye'de Belediyelerin Ekonomik Etkinliği Ve Etkinliğe Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Araştırma*.
- Norreklit, H. (2000). The balance on the balanced scorecard a critical analysis of some of its assumptions. *Management accounting research*, 11(1), 65-88.
- Ogut, A., Cetinkaya, A. S., & Simsek, M. S. (2006). The interaction between swot analysis and balanced scorecard from the aspect of strategic management. *HOSTEUR*, 5.
- Otosan, F. (2023). *Ford Otosan Annual Integrated Report*. Retrieved from
- Öncel, M. (2020). Veri zarflama analizi ve kaynak tüketim muhasebesi yoluyla müşteri karlılık analizi. *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi*.
- Özkan, A., & Savsar, C. (2017). Performans Karnesi (Balanced Scorecard) Ve Performans Karnesini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Kayseri İmalat Sanayinde Bir Araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 715-736.
- Özkurt, C. (2016). *Endüstri 4.0 perspektifinden Türkiye'de imalat sanayinin durumu: Sakarya imalat sanayi üzerine bir anket çalışması*. Sakarya Üniversitesi (Turkey),
- Özkurt, İ. C. (2008). *Makro ekonomik değişim ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören imalat sanayi firmalarının finansal yapıları ilişkisi*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- Öztayşı, B., & Sari, İ. U. (2012). Performance measurement of a manufacturing company using fuzzy analytical network process. *International Journal of Applied Management Science*, 4(4), 439-459.
- Süzer, A. S. (2020). Türkiye'deki havayolu işletmelerinde performans ölçme aracı olarak balanced scorecard uygulamalarının değerlendirilmesi.
- Tartıcı, H. (2022). *Yönetim muhasebesi uygulaması olarak performans analizinde veri analitiklerinin kullanımı: Borsa şirketleri üzerine bir inceleme*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
- Ünler, İ. (2010). *Yönetimde yeni yaklaşım: Balanced Scorecard ve bir uygulama*. Bursa Uludağ University (Turkey),
- Vestel. (2021). *Vestel Elektronik Integrated Annual Report*. Retrieved from
- Yaralı, C., & Ergun, H. (2021). Balanced scorecard'ın kurum performansına etkisi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 101-122.
- Yıldız Selami, M., Karagöz, Y., & Mesci, M. (2010). Performans Değerlendirme Ve Süreç Yönetim Aracı Balanced Scorecard'ın Boyutlarına Katılım Düzeyi: Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 1-22.
- Yüksel, İ., & Dağdeviren, M. (2010). Using the fuzzy analytic network process (ANP) for Balanced Scorecard (BSC): A case study for a manufacturing firm. *Expert systems with applications*, 37(2), 1270-1278.

Sivik Erdemler ve Sosyal Sermaye: Bireycilik ile Toplulukçuluk Arasındaki Dengenin İnşası

Arda Tolga ORHAN*

Öz: Bu çalışma, bireycilik ve toplulukçuluk arasındaki dikotominin sosyal sermaye perspektifinden nasıl aşılabileceğini teorik bir çerçevede ele almaktadır. Bireycilik, bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü merkeze alırken; toplulukçuluk, bireyi toplumsal bağlam içinde konumlandırarak kolektif kimliği ve dayanışmayı vurgulamaktadır. Ancak, aşırı bireycilik toplumsal bağların zayıflamasına ve ortak eylemin sürdürülebilirliğini tehdit eden bir atomizasyona yol açarken; radikal toplulukçuluk, bireysel özerkliği baskılayarak bireyin kolektif yapı içinde erimesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda çalışma, Robert Putnam'ın sosyal sermaye kavramını merkeze alarak, sivik erdemlere dayalı bir sosyal sermaye anlayışının bireycilik ile toplulukçuluk arasındaki gerilimi nasıl dengeleyebileceğini incelemektedir. Teorik bir çerçeve içinde yürütülen analiz, bireyin topluluk içinde eritilmeden aktif yurttaşlık pratikleri geliştirebilmesini sağlayan mekanizmaları açıklamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, bireylerin yalnızca rasyonel çıkarlar doğrultusunda değil, ortak normlar ve güven ilişkileri temelinde kolektif hareket etmesini teşvik eden bir sosyal sermaye anlayışını savunmaktadır. “Sivik erdemlere dayalı bir sosyal sermaye anlayışı, bireylerin toplumsal bağlarını güçlendirirken özerkliklerini nasıl koruyabilir” sorusuna yanıt arayan bu çalışmanın günümüz toplumlarının demokratik katılım, kolektif eylem kapasitesi ve sosyal bütünleşme sorunlarına ışık tutması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Bireycilik, Toplulukçuluk, Sivik Erdemler, Demokratik Katılım

Civic Virtues and Social Capital: Constructing The Balance Between Individualism and Collectivism

Abstract: This study theorises how the dichotomy between individualism and collectivism can be overcome from a social capital perspective. While individualism centres on the autonomy and freedom of the individual, collectivism emphasises collective identity and solidarity by positioning the individual within the social context. However, while extreme individualism leads to a weakening of social bonds and an atomisation that threatens the sustainability of collective action, radical collectivism may cause the individual to melt into the collective structure by suppressing individual autonomy. In this context, the study examines how an understanding of social capital based on civic virtues can balance the tension between individualism and collectivism, centred on Robert Putnam's concept of social capital. The analysis, conducted within a theoretical framework, explains the mechanisms that enable individuals to develop active citizenship practices without being dissolved in the community. In this respect, the study advocates an understanding of social capital that encourages individuals to act collectively on the basis of common norms and relations of trust, not only in line with rational interests. Seeking an answer to the question 'How can an understanding of social capital based on civic virtues protect the autonomy of individuals while strengthening their social bonds?', this study aims to shed light on the problems of democratic participation, collective action capacity and social integration in today's societies.

Key Words: Social Capital, Individualism, Communitarianism, Civic Virtues, Democratic Participation

* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0002-5362-221X, 234228031001 Numaralı Öğrencisi. 234228031001@lisansustu.selcuk.edu.tr

Giriş

“18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın başlarında Avrupa’da ekonomik, toplumsal ve politik yapıdaki dönüşümlerin yanı sıra düşünce ve ahlaki değerler alanında da büyük değişim ve dönüşümler yaşanmıştır.” (Tüzen, John Rawls’un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel’in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017). 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali sonrasında günümüzde yaşamlarını sürdürmekte olan ulus-devletlerin yönetim şekli demokrasi şekillenmiştir. Batılı demokratik devletler üzerinde etkinliği önemli bir boyuta gelmiş olan liberalizm daha sonrasında II. Dünya Savaşı ve Amerika Birleşik Devletleri – SSCB çerçevesinde gelişen ve dünyayı iki farklı kutup haline getiren Soğuk Savaş’ın sonu ile gücünü iyice arttırmıştır. Siyaset Bilimci Francis Fukuyama’nın geliştirdiği Tarihin Sonu Tezi’nde (Doğan, 2023) Soğuk Savaş’ın bitmesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında liberalizmi dünya tarihinin siyasi ve ekonomik alanda ulaşabileceği son nokta olarak görmüştür. Bu tez ile birlikte liberalizmin devletler üzerinde olan etkisi güç kazanmıştır.

Liberalizm ışığı doğrultusunda birey, toplum ve devlet alanları üzerinde düşünceler gelişme göstermiştir. Bireyin merkeze alındığı bu görüşte birey belli bir dünya görüşünü anlatan bir kavram haline getirilmiştir. Sosyal alanın anlamı birey temelinde anlam kazandığına dair bir görüş yaygındır. Liberal düşünce bireycilik ilkesine bağlıdır. (Tüzen, John Rawls’un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel’in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017) Birey tek başına toplumdaki bağımsız bir biçimde ele alınır. Birey herhangi bir gruba veya bir toplumdaki ayrı tutulur. Hayatını tek başına idame ettirebilmektedir. Bu bağlamda birey topluma karşı yükümsüzdür. Yani topluma karşı ne bir sorumluluğu vardır ne de hesap vermek zorundadır. Böylece birey tercihi doğrultusunda bir topluma veya hatta gruba karşı yabancılaşmaya yatkındır.

Ancak 20. yüzyılda ortaya çıkan bir görüş daha vardır. Bu görüşün savunucuları toplulukçular, cemaatçiler ya da konüiteryanlar olarak bilinmektedir. Komüniteryan düşüncenin temelinde bireyin hayatının anlam kazanması adına toplumun önemi vurgulanmaktadır. Komüniteryanizmin toplumun yapısına dair düşünceleri 19. yüzyılın sonlarına doğru olgunlaşmıştır (Tüzen, 2017). Toplulukçu düşüncenin savında, liberal düşüncenin bazı yönlerinin tehlikeli olduğu ifade edilmektedir. En tehlikeli görülen kısım, bireyin yalnızlaştırılarak toplum kopup bir yabancı hale gelmesidir. Bu durumun gerçekleşmesi ihtimalinde toplumun parçalanması ya da yapısının zarar görmesi söz konusudur.

Bu dikotomonin kökenleri -felsefik boyutta- antik yunana kadar gitmektedir. Tartışmalar antik yunandan 19. yüzyıla oradan da günümüze kadar gelmektedir.

Liberal ve toplulukçu düşünce dikotomosi birey, toplum ve devlet yapıları içerisinde ele alınacaktır. İkinci bölümde liberal düşüncenin birey, toplum ve devlet üzerine olan savları açıklanacaktır. Ardından gelecek olan üçüncü bölümde ise toplulukçuların birey, toplum ve devlet üzerine olan savı incelenecektir. Dördüncü bölümde Robert Putnam'ın Sosyal Sermaye Teorisi açıklanacaktır. Son bölüm olan sonuç kısmında da incelenen savlar ve tezler kapsamında 'bireycilik, toplumsal yaşamın altını oyan ve ortak iyiyi tahrip eden sosyal bir hastalık mıdır? Yoksa bireycilik, sosyal olanın büyümesinin ön koşulu olarak görülebilir mi?' sorularına yanıt verilecektir.

Liberal Düşünce

Ele alınacak olan ilk sav bireyci düşüncedir. 15. yüzyıl bireyin şekillenmesinde başlangıç noktası olarak alınabilir. Öz, kendim, ben gibi kavramlarının bir birey anlatısına ulaşması yine bu yüzyılına tekabül etmektedir (Öztürk, 2017). 18. ve 19. yüzyıllarda, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile birlikte büyük hız kazanmıştır. Bireyi topluma karşı önceleyen liberalizm, yaşanan büyük değişim dönemlerinden sonra "ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik yapıların dönüşüm geçirmeleri ve birey, eşitlik, özgürlük, sekülerleşme, halk egemenliği, sınırlı devlet ve modern-ulus devlet gibi birtakım kavramların Batı toplumunu etkilemesi ile ortaya çıkan bir düşünce akımıdır." (Tüzen, John Rawls'un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017) Günümüzde ulus-devletlerin yaşamlarını devam ettirmeleri, bireyci düşüncenin etkisini sürdürmektedir. Liberal düşünce, bireycilik ilkesine dayanmaktadır. Her bireyin çıkarı/iyisi, eşitliği ve özgür oluşu vurgulanmaktadır.

Birey modern zamana aittir. Bu modern dünyada, birey belli bir dünya görüşünü anlatan bir kavram haline gelmektedir (Öztürk, 2017). Bireyin temel özelliklerinin arasında kendi çıkarları doğrultusunda tercih yapabilmesini sağlayan akıl bulunmaktadır. Akıl kavramına yapılan vurgu Aydınlanma sonrasında önem kazanmıştır. Toplulukçu savın tam tersine, bireyler akıllarını kullanarak kendileri adına neyin iyi olduğunu karar verebilmekte oldukları ileri sürülmektedir.

Liberal anlatıda, tek aşkın ve kutsal olan bireydir. Liberal savda ben kavramı özgür özerk özne olarak tasavvur edilmektedir. Özgür yani herhangi bir durum veya yapıdan bağımsız olan özne bireyin bizzat kendisidir. Özgür özerk ben, kendi çıkarını/iyisini en çok olmasını sağlayacak şekilde hareket etmektedir. Böylelikle bencil bir ben ortaya çıkmaktadır. Birey mutluluğunu yine kendisi tayin edecektir. Kişi bencilce davranarak kendi mutluluğunu sağlamaya çalışan olarak tasavvur edilmektedir. Mutlak yetkili bireyin kendisidir. Bunu

rasyonel bir varlık olarak akıl yetisiyle bireyin kendisi yapabilecektir. Bu durum faydacı teori ile açıklanabilir. Faydacılık teorisinde, her birey kendi faydasını maksimize edecek halde hareket eder (Tosun, 2019). Bu teori çerçevesinde birey, kendisinin duyacağı haz ve elemi hesap etmektedir. Her birey eylemlerinden doğan haz oranına göre doğru olarak düşünerek karar verir (Öztürk, 2017). Bireyin bu hesaba göre hareket etmesi bencil davranışlara yol açacaktır. Bu bencilik aslında mutluluk arayışıdır. Acıdan kaçmak ve elemiden uzak durmaktır. Bu görecelidir. Bireyden bireye değişmektedir. Bu noktada kişinin iyisi, ortak iyiye tercih edilmektedir. Birey, kendi tercihlerinden önce gelen toplumun iyisine yönelik olan ahlaki bağı reddetmektedir. Liberaller, ortak iyinin dayatmacı olduğunu savunmaktadırlar ve iynin net olarak ne olduğunu belirlenemeyeceğini ve sürekli değişim halinde olduğunu savunmaktadırlar. ‘Kimin iyisi?’ sorusunu dile getirerek iyiyi bireyin özel alanına bırakmışlardır (Tosun, 2019).

Pre-modern zamandan farklı olarak modern zamanda, kimlik bireyden bağımsız değildir. Kişinin tercihleri ve sonuçları doğrultusunda birey kimliğini inşa etmektedir ve ben oluşunu gerçekleştirmektedir. Bunun için de özgür seçiminin olması gerekmektedir. “Smith’in belirttiği gibi, insanlar birden fazla kimliğe sahiptir” (Özkırımlı, 2020). Bireyin birden fazla kimliğe sahip olması, onun özgür seçimler yapabiliyor olduğunu ve çıkarı/iyisi doğrultusunda farklı kararlar verebildiğini göstermektedir. Sahip olunan kimliklerden birisi duruma göre ön plana çıkma eğilimi gösterebilir. Bireyin özgürleşebilmesi için liberalizmde gevşek bağlar vardır ancak toplulukçu anlatıda güçlü ve sıkı bağlar vardır ve bu bağlar fanatizme dönüşebilir. Liberalizm bu bağlardan çekinir çünkü fanatizm bireyin özgürleşmesini ve rasyonel düşünmesini engelleyebilmektedir (Tüzen, Liberal Öğretinin Komüniteryan Eleştirisi, 2017). Aynı zamanda liberallere göre birey benliğini kaybeder. Birey kendi hareketlerinden değil içinde bulunduğu toplumun hareketleriyle var olacaktır ve bireysel anlamını kaybedebilir. Birey toplum içinde varlığını kaybederek kimliğini ortaya çıkaramayabilir (Öztürk, 2017). Toplum ile hareket eden birey kendi iyisini, kendi doğrusunu ortaya koyamaz. Bireyin her türlü belirleme hakkının elinden alınması söz konusudur.

Liberal anlatıda, bireyin toplumdan önce geldiği sonuca varılmaktadır. Toplum, mekanik bir yapı ve basit bir aritmetik toplam olarak görülmektedir (Tüzen, Liberal Öğretinin Komüniteryan Eleştirisi, 2017). Toplum kavramı araçsallaştırılarak bir köprü görevi görmektedir. İkincil ve yapay bir oluşumdur ve varoluşunu bireye borçludur. Bu bağlamda birey yükümsüz ben anlatısına dönüşmektedir. Topluma karşı sorumluluğu yoktur ki varoluşunda topluma borçlu değil, toplum bireye borçludur (Tüzen, John Rawls’un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel’in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017).

Liberal anlatıda bireyler atomistik/atomize varlıklar olarak tasavvur edilmektedir. Sosyal ilişkilerden ayrıdır. Toplulukçu teoride ise bunun tam tersi, bireyin toplum içinde var ve anlamlı olduğu savını öne çıkarmaktadır (Tüzen, Liberal Öğretinin Komüniteryan Eleştirisi, 2017). Bireycilikte doğuştan gelen statüler önemli değildir. Bireyin toplum içerisinde sonradan kazanılan statü önemlidir. Çünkü bireyler toplum içerisinde anlamlı değillerdir. Bireyler statülerini elde etmek adına çaba sarfetmektedir. Ben'in kendi seçim ve eylemleri ile birlikte ben olma mücadelesidir. Bu yüzden yapılan özgür seçimler önem taşımaktadır.

“Bireyi otonom bir varlık olarak gören Kant, pratik ve teorik felsefesini otonomi bağlamında ele alır” (Tüzen, John Rawls’un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel’in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017). Kant’ın bireylerin özerk olmasını, insan dışı otoritelerden bağımsız bir şekilde akıllarını kullanarak tercih yapmalarına bağlamaktadır. Kant’a göre, temel tartışma konusu araç ve amaç kavramları arasındadır. Bireyin varoluş yolları araçsallaştırılma ve amaçlandırma şeklindedir. Birey tek başına vardır ve amaçları/çıkarları doğrultusunda araçsallaştırmayı kullanmaktadır.

Bireyler rasyonel varlıklardır ki kendi çıkarları açısından daha doğru gördükleri için sözleşme ile toplum içinde yaşamaktadır. Devlet kavramı bireyi gerçekleştirmede bir araçtır. Bireyler etrafınca yaratılan bir sözleşme ile devlet ortaya çıkmaktadır (İmamoğlu, 2013). Liberal devlet anlatısında, devlet kurgusal ve yapay/beşeri bir araç olduğu söylenebilir. Devlet, bireyin karşısında ikincil ve basit bir mekanizmadır. Bu araç bir sözleşme ürünü olma özelliği taşımaktadır. Bireyler rasyonel olma özelliği doğrultusunda çıkarlarını maksimizasyonu yapabilmek amacıyla önce toplum yaratmıştır. Daha sonrasında, yaratılan toplum ile bir sözleşmesel ilişki içerisine girmiştir. Bireyler devlet olmadan da var olabilmektedir ancak çıkarlarını gözetmesi adına toplumsal bir sözleşme ile devlet kurulabilmektedir (İmamoğlu, 2013).

Devlet, bir birey başka bir diğer bireyin sınırına geçerse, toplumsal sözleşmeyi ihlal ederse, durumu korumak amaçlı kuralları koyma ve cezalandırma görevi üstlenmektedir. Devlet, önleyici hukuk sistemi ile amacını yerine getirmektedir (Hafizoğulları, 2004). Minimal ve sınırlı bir devlet söz konusudur. Devletin varlık ve meşruiyetinin kaynağı bireyin doğal hakları olan mülkiyet, hayat ve hürriyet (Bayar Bravo, 2019) haklarını korumaktır. Devlet bunları korumakta yükümlüdür. Devlet öncesinde bireyler bu haklar üzerinde özgür ama emin değillerdi ve bu hakları sözleşme ile varoluşunu sağlayan devlet mükelleftir. Devlet her bireye karşı eşit noktada durması gerekmektedir yani nötr/tarafsız olmalıdır (Hafizoğulları, 2004). Her bireyin doğal hakları olan mülkiyet, hayat ve hürriyetini korumak için kurulan mükellef bir yapay mekanizmadır.

Toplulukçu (Cemaatçi, Komüniteryan) Düşünce

Toplulukçu düşünce 1980li yıllardan bu yana liberal düşüncenin karşısında sahne almaktadır (Wren, 2018). Bu teori büyük ölçüde liberal argümanın eleştirisidir. Topluluk kavramını merkeze almaktadırlar. Türkçe’de cemaatçi veya komüniteryan düşünce olarak da kullanılmaktadır. Toplulukçu düşüncenin çıkış noktasının John Rawls’un 1972 yılında “Bir Adalet Teorisi” olduğu düşünülmektedir (Karadağ & Konak, 2021). Toplulukçu düşüncenin önde gelen isimlerinin John Rawls, Michael Sandel, Charles Taylor, Michael Walzer ve Alasdair MacIntyre oluğu söylenebilir (Tüzen, John Rawls’un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel’in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017).

Liberal düşüncenin aksine öncelenen alan toplumdur. Bireyselciler nezdinde ikincil konumda olan toplum ilk sıraya alınmıştır. Toplumun bireye önceliği söz konusudur. İkincil durumda olan alan ise direkt olarak bireyselliktir. Önceki bölümde, liberallere göre bireylerin amaç, devletin ise araç olduğundan bahsedilmiştir. Toplulukçular temelinde ise amaç devlet, araç ise birey olarak şekillenmiştir. Soyut ahlaka karşı sivik erdemlerin etiğine sempati duymaktadırlar. Yükümsüz benlerin ortaya çıkması ihtimalinde toplumsal iyiliğin önemi kalmayacağını ve birey-toplum arasındaki bağın tamamen kopacağını savunmaktadırlar. Bu bağlamda toplumsal ahlaki değerler de yitirilmektedir. Bireylerin atomize¹ varlıklar olarak görülmesini eleştirirler. Bireylerin eksik varlıklar olduğuna inanır ve öne sürerler. İnsanlar günah işlemeye meyillidir. Toplulukçu düşünceye göre birey doğuşundan itibaren günahkâr, beşeri ve eksiktir. İnsanın doğası, ancak bir toplum içerisinde var ve anlam kazanmaktadır. Toplum bireye anlam ve kimlik verir (Tüzen, Liberal Öğretinin Komüniteryan Eleştirisi, 2017). Bireyin kim olduğunu belirtir. Bireye bir kimlik/benlik kazandırdığı için toplama karşı sorumlu olduğu söylenebilir (Tüzen, John Rawls’un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel’in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017). Sivik erdem kavramına bağlı olarak yurttaşların toplum içerisinde var-anamlı ve topluma karşı yükümlülüklerinin olduğunu ortaya koyma hedefi benimseyen bir cemaatçi teoridir (Karadağ & Konak, 2021).

Cemaatçi düşünceye göre toplum bir mekanik yapı değil doğal bir organizmadır. Bu ifade ile toplumun yaşayan bir canlı gibi görüldüğü ve insan yapımı yani yapay olmadığı anlaşılabilir; doğaldır. Toplumun kutsal ve var kılındığı, bireyin ise ancak toplum içerisinde var olabileceği düşüncesi hakimdir (Wren, 2018). Bireylerin kendilerini ifade etmek için kullandıkları kimlikler “toplumsal ilişkiler çevresinde yapılanıyor, kurgulanıyor” (Özkırımlı, 2020). Bu kurgulanma bizi, bireylerin toplum içerisinde anlam kazandığı ve kimliklerinin

¹ Atomize kavramı toplumdan ayrı tek başlarına var ve anlam kazanan birey anlamında kullanılmıştır.

toplum içerisinde sürekli bir değişim halinde bulunduğu anlamına götürmektedir. Toplumun bir nevi dogma olarak görüldüğü söylenebilir. Toplumun bu şekilde betimlenmesi toplumu bireyden önce geldiği ve üstün olup aşkın birey anlatısına karşı olduğu sonucunu vermektedir.

Liberal düşüncenin temelinde bulunan hakkın iyiye öncelik kavramını reddetmektedirler. Kişilerin haklarını toplumun iyisinden öne çıkaran/tercih eden bir kavramdır. Toplulukçuların düşüncesine göre toplumun iyiliği için bireyin kendi iyiliğinden vazgeçmesini gerektiren durumlar söz konusu olabilir. Yani toplumun iyisi bireyin haklarından da önce gelebilir. Birey, topluluk içerisindeki katılımcılar olarak kabul edilirler. Immanuel Kant, John Locke ve J.S. Mill'in temsilcileri olarak görülen liberallere karşı çıkmaktadırlar (Tüzen, John Rawls'un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017). Gelenek ve tarih tercih edilmektedir. Modernizmin ayırdığını tekrar birleştirmeyi amaç edinirler. Liberaller ikilikler çıkararak (olgu-değer, hak-iyi,) dünyayı anlamlandırıyorlar. Toplulukçular ise bu ikilikleri birleştirerek ortadan kaldırma amacındadırlar.

Toplumun kendi işleyişi olduğu belirtilmektedir. Dışarıdan yapılan müdahalelerin yapıyı bozabilme durumu söz konusudur. Liberallerden bu noktada da ayrılmaktadırlar. İnsanı siyasal bir hayvan olarak gören Aristo görüşüne yakınlardır (Tüzen, Liberal Öğretinin Komüniteryan Eleştirisi, 2017). Bireyler, toplumsal iyiye katkıda bulunmak gayesiyle (toplumsal sorunların çözülmesi) siyaseten katılım sergilemektedir. Böyle bir tutum sergileyen birey, sivik erdemli ve aktif yurttaş olarak görüşmektedir (Aktaş, 2002). Bu tutumun zıttı gerçekleştiği zamanda, bireyin toplumdan bağı koptukça erdemli birey de ortadan kalkma ihtimali doğmaktadır. Bireyin siyasi alandan çıkması, kendi özel alanına çekilmesine neden olup ortak iyinin aksamasına yol açabilir. Toplulukçular, bu ihtimalden mütevellit bireyin topluma bağlanması gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Bu noktada toplulukçular, liberalleri toplumun bağlarını zedelemekle suçlamaktadırlar (Karadağ & Konak, 2021). Toplulukçu düşüncede, atomize birey yerine sosyal birey savının yer alması bu durum ile anlaşılabilir.

Charles Taylor'a göre, rasyonelitenin gelişebilmesi, haklıyla haksızın anlaşılması, bireyin iyisi ve kötünün ayrımı ancak bir topluluğun içerisinde gerçekleşebilmektedir. İçsel ahlaktan söz etmek mümkün değildir ve beklenemez. İnsanın özü gereği eksik (zihnen ve ahlaken) olduğunu düşünmektedir (Tüzen, John Rawls'un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017). Beşeri eksiklik yönünden bireylerin psikolojik boyutta zihni-ahlaki eksik ve günahkar oluşuna vurgu yapılmaktadır. Anlatı içerisinde toplumun bireye iyi geldiği yönünde yaygın bir görüş yer almaktadır. İnsanın aklının yanılabilir

ve dünyanın insan aklıyla anlaşılacak kadar basit olmadığı vurgulanmaktadır. Anlamak ve açıklamak için aklın dışında başka tecrübeler, sezgiler, gelenekler, inanç (dogmatik düşünceler) gibi ögeler gerekmektedir (Tüzen, John Rawls'un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017).

Alasdair MacIntyre, liberalizmi bireyi kendi iyisi için koşan ve/veya koşması gereken varlıklar olarak görmesini eleştirmektedir. Bu bağlamda bireyin "çoğunlukla onu yalnızca kendisinde ve kendisi aracılığı ile insana özgü iynin elde edilebileceği topluluğa bağlayan belirli roller içinde ve onlar vasıtasıyla oluşur ve belirlenir" (Tüzen, Liberal Öğretinin Komüniteryan Eleştirisi, 2017) olduğu söylenebilir. Birey ve bireyin toplumla olan ilişki ve ahlaki gelişimi için, birey varlığı ve ahlaki gelişimi, içinde yaşadığı toplumdaki rolleriyle ve toplum bağıyla oluşacaktır.

Michael Sandel'e göre "cemaat kurucu bir yapıya sahip olup bireylerin yalnızca neye sahip olduklarını değil, bunun yanında ne olduklarını, seçtikleri bir ilişki biçimi değil, keşsettikleri bir bağlılığı, kimliklerinin yalnızca bir niteliğini değil, ayrılmaz bir unsurunu" (Tüzen, Liberal Öğretinin Komüniteryan Eleştirisi, 2017) tanımlamaktadır. Toplum kurucu bir yapıdır, yani toplumun temel değerlerini, normlarını ve kurallarını oluşturan bir yapıdır. Bireylerin ilişki ve/veya rol seçmesi söz konusu değildir. İlişkiler ve roller, kurucu olan toplum tarafından verilmiştir ve bireyler bunları kabul etmektedir. Sandel'in tanımladığı kurucu toplum yapısı, toplumun nasıl işleyeceğini, bireylerin birbirleriyle nasıl ilişki kuracaklarını belirlemektedir. Yapı içerisinde toplumun kültürel ve sosyal unsurları bulunmaktadır. Bahsedilen unsurların din, dil, gelenek, değerler, tarih, normlar, kurallar ve kurumlar gibi öğelerin olduğu söylenebilir (Tüzen, John Rawls'un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017).

Kurucu toplum kavramı, bireyin özgül özerk özne olmasının toplumla olan bağının kopmasına ve daha sonra bireyin topluma karşı düşman olabileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, kurucu toplum, toplumun birlik ve beraberliğini sağlama amacını gütmektedir (Tüzen, John Rawls'un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017). Bireyin özgül özerk olması, bireyi toplumdan ayırarak yalnızlaşmasına neden olabilir. Ayrıca düşünceye göre, özgül özerk özne ben anlatısı kamu yararına zarar verecektir çünkü birey sorumlu ve yükümlü değildir. Bu noktada özgül özerk özneye karşılık gömülü öznenin önemi vurgulanmaktadır. Soyut bireyler toplumun ortak ahlaki değerler, erdem ve gelenekler doğrultusunda hareket etmesi gerektiği savunulmaktadır. Ahlaki görecelik yerine sivik erdem, ortak ahlaki değerler ve toplumun gelenekleri ile toplumun ortak iyisi türetilecek ve korunabilecektir

(Tüzen, John Rawls'un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi, 2017). Böylece bireyin iyisi yerine ortak iyi öne çıkarılabilir. Ortak iyinin temelinde, kurucu toplumun temelinde olduğu gibi geçmiş, gelenek, tecrübe gibi unsurlar bulunmaktadır.

Toplulukçu anlatıya göre liberallerin savındaki birey, hapsolmuş yalnız, kimliği anlam kazanamayan, ahlaki derinlik ve kişilikten yoksun varlıklardır. Liberal anlatıda kolektif yapıdan bahsedilemez.

Toplulukçu kuramda üç önemli hususun bulunduğu söylenebilir. Ontolojik düzeyde bireylerin toplumsal benliklerine atıfta bulunulur. Bireylerin varlıklarını toplumun içinde gömülü özne olmasından bahsedilmektedir. Bireyler toplumlardan bağımsız anlamlandırılmaz. 'Ben kimim?' sorusuna toplumdan (kültürden, geleneklerden vb.) bağımsız cevap alınamaz. Tercihler, kimlikler toplumda var olmasıyla anlam kazanıp oluşmaktadır (Aktaş, 2002).

Normatif düzeyde bireysel olmayan bazı ideallerin önemine olan vurgulanmaktadır: Yurttaşlık, siyasi katılım, kardeşlik, dayanışma gibi kolektif unsurlar (Şan & Şimşek, 2011). Topluluğa katkıda bulunduğu takdirde birey erdemli olarak görülür (Aktaş, 2002). Birey topluma karşı sorumludur. Toplum canlı bir organizmadır, bireyin dışında vardır ve anlamlıdır. Birey toplumun karşısında ikinci ve yapaydır, toplum bireyden önce gelir, toplumun ortak çıkarı uğruna bireyin mutluluk ve çıkarı feda edilebilir (Karadağ & Konak, 2021).

Toplulukçu anlatı meta etik düzeyinde akılcılıktan uzak durmaktadır. Toplulukların ahlak ve etik anlayışlarını öne çıkarırlar ve evrensel ahlak anlayışından kaçınmaktadır (Aktaş, 2002). Liberaller modern topluluğun aklın sunduğu yoldan gittiği sürece gelişeceğini iddia etmektedir. Liberallerin aklın doğruluğu ürettiği ve böylece evrensel doğrulara ulaşılabileceğini öne sürmekte olmasına (Wren, 2018) toplulukçular karşı çıkmaktadır. Bir toplum için iyi olan bir başka toplum için iyi olmayabilir. Evrensel ve dayatmacı doğru her toplum için uygun değildir. Bahsedildiği üzere her toplumun kendi tarihine, kültürüne, geleneğine, değerlerine göre belirlenmesi daha doğrudur. Evrensel doğrulara ulaşmak çok mümkün değildir. Modern bireyi ve toplumu eleştirmektedirler. Modernizmin bir eleştirisi boyutunu taşımaktadır.

Liberalizmin özgül özerk olan bireyi temele alarak oluşturduğu yapay ve kısıtlı devlete karşılık komüniteryan anlatı "bireyin rasyonelliğine güvenmeyip güçlü bir devlet anlayışını öne çıkarmış, özgürlük ve eşitlik gibi değerlere karşı" (Öztürk, 2017) toplumun ortak iyisini koruyan büyük ve güçlü devleti ortaya çıkarmıştır.² Toplulukçuların savındaki devlet anlatısı, sert cezai yaptırım

² Komüniteryan anlatıda yer alan devlet, sivik erdem, ortak ahlaki değerler ve toplumun geleneklere dayanmaktadır.

gücüne hâkimdir. Liberallerde olduğu gibi devlet sözleşme ile ortaya çıkmıştır. Liberallerin nötr tarafsız devletine karşılık toplulukçu düşüncede mükemmeliyetçi iyi devlet var. “Komüniteryan felsefe açısından devlet, azınlıkların hukuksal olarak korunmaları ve refah haklarının genişletilmesinden daha fazlasını yapmalıdır; politik adaletten daha yüksek, daha ilham verici ve spiritüel olanı gerçekleştirmelidir. Adaletten daha yüksek olan ise topluluktur” (Aktaş, 2002). Yani devlet toplumun ortak değerini koruyan, teşvik eden ve toplumun kimliğini yansıtan toplumun önemli bir kurumudur.

Robert Putnam – Sosyal Sermaye Teorisi

Sosyal sermaye, eğitim-siyaset-ekonomi-sosyoloji alanlarında karşılaşılan sorunları çözme yolunda geliştirmiş bir kavramdır. Bu kavramın gelişmesinde Ivan Light, Pierre Bourdieu, James Coleman, Francis Fukuyama, Robert Putnam gibi isimler önemli rol oynamıştır (Şan & Şimşek, 2011). Bu makalede, sayılan isimlerin arasında en popüler ve en çok karşılaşılan olan Robert Putnam’ın tanımı ele alınmıştır. Putnam’a göre, sosyal sermaye bireylerin daha öncesinde biriktirdikleri ve ihtiyaçları olduğu zamanlarda ise kullanabilecekleri bir kaynaktır (Alan, 2018). Sosyal sermayenin genel olarak ortak faydanın maksimizasyonu olduğu söylenebilir. Yani, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda toplumda bulunan diğer bireyler ile iş birliği yapması olduğu ifade edilebilir. Hem birey özelinde çıkarlar hem de diğer bireylerin (toplumun) çıkarları gözetilerek ortak iyiye kavuşmak mümkün olacaktır (Baykal & Gürbüz, 2016). Bu kapsamda sosyal sermaye toplumsal organizasyonu ve sosyal etkinliği arttırmaktadır. Toplumsal bir birleşme ve/veya ortak çalışma söz konusudur. “Sosyal sermaye, basitçe, aralarında iş birliğine izin veren bir grubun üyeleri arasında paylaşılan belirli bir dizi gayri resmi değer veya normların varlığı olarak tanımlanabilir” (Ekmekçi, 2023). Ekmekçi’nin yapmış olduğu bu tanım sonrasında, sosyal sermayenin kolektif özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal sermaye bağlamında sosyal ilişki içine giren her birey birbirine karşı yükümlü hale gelmektedirler.

Putnam’ın sosyal sermaye tanımında üç unsur ile karşılaşmak mümkündür: güven, norm ve ağ-bağlar. Sosyal sermaye, bireyler arası ilişkiler, güven ve normlar ile kaynak haline gelmektedir. Putnam’a göre sosyal ağlara katılan kişiler arasında zaman içinde enformel dayanışma, güven ve sosyal bağlar ortaya çıkacaktır (Şan & Şimşek, 2011).

“Yargılama ve değerlendirmenin kendisine göre yapıldığı ölçüt, uyulması gereken kural” (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2024) anlamına gelen norm, toplumu belirleyen unsurlardandır. Normlar olaylar karşısında belirli dav-

ranışların sergilenmesinin ya da sergilenmemesinin altında yatan unsurlardır (Yıldırım, 2019). Normlar, yasa koyucu ve koruyucu devlet ve/veya toplum içerisinde benimsenen değerler tarafından oluşmaktadır. Ortak değerler söz konusudur. Sözel şekilde oluşan normlarda toplumun kültürü, dini, dili, ırkı, ahlaki değeri vb. unsurlar rol oynamaktadır. Aslına bakılacak olunursa normlar, benzer değer ve davranışları ortaya koymaktadır. Bu kapsamda benzer normlara sahip birey ve toplum arasında güvenin inşa edilmesi oldukça muhtemeldir (Karagül, 2015). Birey, toplum ile arasında bir yakınlık/benzerlik gördüğü takdirde iş birliği yapması ve/veya topluma karşı aidiyet hissedebilir.

Robert Putnam gibi Francis Fukuyama da güvenin önemine vurgu yapmıştır. Fukuyama, sosyal sermayenin oluşumunda yer alan etkenlerin temelinde güvenin olduğu belirtmektedir (Doğan, 2023). Bireyin sosyal sermayeyi biriktirmesine yardımcı unsurun güven olduğunu düşünmektedir. Sosyal sermayenin güçlenmesi adına birey ve toplum içindeki diğer bireylerin arasında güvene dayalı bir ilişkinin olması gerekmektedir. Bireyler bir araya geldikçe güven düzeyi artmaktadır. Bireyin ve etkileşime girerek iş birliği yaptığı bireylerin çıkarları sağlandıkça güven düzeyi yükselme eğilimine girecektir. Güven düzeyinin yüksek olması sosyal sermaye kaynağının da güçlenmesini sağlamaktadır. Güven sağlandıkça karşılıklı ilişkinin sürekliliği de oluşturulmaktadır. Sosyal sermayeyi oluşturan ilişkiler ve iş birliği, güven olmadan oluşamayacağı söylenebilir. Güven, sosyal sermayenin düzeyinin anlaşılmasında ölçüt olarak kullanılmaktadır. Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey) kapsamında yapılan çalışmada katılımcılara sorulan sorular ile güven seviyesi ölçülmeye çalışılmıştır. Yöneltilen sorular çerçevesinde alınan yanıtlara göre, toplumda olan güven düzeyinin hangi düzeyde (yüksek ya da düşük) olduğunun ölçülmesi amaçlanmıştır (Gökçe & Ekşi Uğuz, 2009). Güvenin gelişiminde sivik erdem bulunmaktadır. Sivik erdemden kaynaklı iş birliği içine giren bireyde bağlılık görülmesini sağlamaktadır (Baykal & Gürbüz, 2016). Yani sivik erdem ile inşa edilen güven sonucunda karşılıklı ilişki kuran bireyler arasında dayanışma görülmesi muhtemeldir.

Sosyal sermaye kapsamında önemli bir diğer unsur ağlardır. “Bireylerin hedeflerini sürdürmelerini sağlayan ve toplumu bir arada tutmaya yardımcı olan geniş ilişkiler kümesi olarak tanımlanabilecek sosyal ağlar, bireyin iradesi dışında içinde bulunduğu aile, din, cemaat gibi yapılar olabileceği gibi bireyin daha sonradan kendi iradesi ile katıldığı futbol kulüpleri, müzik koroları gibi yapılar da olabilir” (Eşki Uğuz & Saygılı, 2015). Yani bireylerin içinde bulunabileceği ağlar çok çeşitlidir. Bireylerin tek bir ağ-bağ içerisinde bulunma zorunluluğu bulunmamaktadır. Ayrıca bireylerin içinde bulundukları ağlar, bireylerin tutumlarını etkileyebilmektedir. Etkiler grupların niteliklerinden kaynaklı

farklılık göstermektedir. Kan bağı ve yakın ilişkilerin kurulduğu ve nispeten birbirine benzer homojen grupların etkileri güçlüdür. Van den Berghe'ye göre insan ilişkilerini etkileyen güdülerden birisi akrabalık/kan bağıdır. Bireyin içine doğduğu aile -dolaylı olarak toplum- ile arasında kurulan ağ-bağın kuvvetli olduğu düşünülmektedir (Özkırımlı, 2020). Putnam teorisinde bunları Bağlayıcı Sosyal Sermaye ya da Güçlü Bağlar olarak tanımlamıştır. Bağlayıcı bağlar her bireye açık değildir. Dışa kapalı bir yapıya sahiptir (Yıldırım, 2019). Bu özellik ile dışlayıcı yönü ve dogmatik olduğu ortaya çıkmaktadır. Güçlü bağlar, ağ içerisindeki bilgi akışını ve etkileşimleri de belirlemektedir. Bilginin sadece ağ içinde bulunan bireyler arasında aktarılmasını sağlamaktadır (Eşki Uğuz & Saygılı, 2015). Fakat bu kapalılık yönüyle yenilikleri ve farklı görüşlerin de dışlanması anlamına gelmekte ve yaratıcılıktan uzaklaşabilirler.

İlk gruba görece zayıf ilişkilerin bulunduğu spor kulüpleri, kitlesel (siyasi vb.) partiler gibi ağlar ise Köprü Kurucu Sosyal Sermaye ya da Zayıf Bağlar olarak adlandırılmaktadır (Şan & Şimşek, 2011). Köprü kuran sosyal ağda veya diğer adıyla zayıf sosyal ağlarda aynı toplumsal kimlik, statü ya da etnik kökene sahip olmak gözetilmez. Bağlayıcı bağ içerisinde bulunan bireylerin arasında oluşan güven düzeyinin yüksek olması beklenmektedir (Eşki Uğuz & Saygılı, 2015). Benzer değerler ve normlar söz konusudur. Güvenin doğuştan gelmesi beklenilir. Ancak köprü kuran ağlarda güven, çıkarlar doğrultusunda bir araya gelenler bireyler özelinde sivik erdem ile sağlanmaktadır. “Bu ağ yapısı içerisinde farklı çevrelerden gelen aktörler, kendi başlarına gerçekleştiremeyeceklerini düşündükleri şeyleri gerçekleştirmek için daha önceden herhangi bir ilişkilerinin olmadığı ağlara girmekte ve bu ağlarda ortak eylemlerde bulunmaktadır” (Eşki Uğuz & Saygılı, 2015). Böylece bireylerin çıkarları karşılıklı olarak bağımlı bir hal alır. Yani mütekabiliyet/karşılıklık (reciprocity) ilişkisini sağlamaktadır. Bu ağlarda güven, yükümlülük ve karşılıklı fayda ile kurulmaktadır. Bireyi önceleyen bir bakış açısı olduğu söylenebilir. Bireysel tercihlerin ön plana çıkması söz konusudur. Birey sosyal bir ağ içinde mütekabiliyet/karşılıklık ile birlikte anlam kazanmaktadır. Ayrıca ortak amaç adına katılım sağlayan bireylerin farklı alanlarda kendini geliştirmiş olma ihtimalleri, ağın farklı ve açık bir düşünce yapısı olduğunu göstermektedir (Eşki Uğuz & Saygılı, 2015). Böylelikle ağ yeniliklere açık ve birden fazla alanda uzmanlığa (polymath) sahip olmaktadır. Bu kapsamda farklılıkla beslenen ilişkilerin daha güçlü olduğu söylenebilir. Köprü kuran ağlarda sivik erdem ve sivil katılım ile bireyler kamusal görevlere duyarlı hale gelebilir ve kısa vadeli çıkarların algısı aydınlanmış (uzun vadeli) çıkarlara evrilebilir (Yıldırım, 2019).

Sosyal sermaye toplumsal sorunların çözümü adına bir kaynak olduğu önceki bölümlerde vurgulanmıştır. Bu noktada bireylerin sosyal ağlara olan

katılımları önemlidir (Yıldırım, 2019). İş birliğinin oluşmasını sağlamaktadır. Bireylerin sosyal ağlara katılım göstermesi gelişmişlik seviyesinin artmasını sağlamaktadır. Bireyler sosyal ağlara katılım göstermediği süre boyunca yalnızlaşmaya ve topluma yabancılaşmaya başlayabilirler. Bu yabancılaşma toplum içerisinde birtakım sorunlara yol açabilir; bireyler arasında güven düzeyinin düşmesi, şahsi çıkarlar önemsenerek ortak iyinin göz ardı edilebilmesi vb. Ağlara katılım, bireylere kendilerini keşfetme fırsatı sunmaktadır. Bir birey köprü kuran ağa katıldığında farklı bakış açılarını edinme ve kendisini geliştirme fırsatı bulabilir. Birey katılım sergiledikçe toplumun geri kalanı için de karakteristik özellikler geliştirir: Tolerans, empati, yardım severlik ve benzeri (Kılınç, 2010). Bireyler eğer hiç katılım sağlamazsa iyiyi veya doğruyu belirleyememe sorunu ile karşılaşabilir. Ayrıca bireyler tek bir sosyal ağa katılım ile tek bir gruba dahil olurlarsa grubun birey üzerinde baskıcı gücü ortaya çıkabilir. Ancak bireylerin birden fazla gruba mensup olmasıyla bu baskıcı güç ortadan kalkar ve birey kendi iyisi için neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verebilir. Çok fazla dernek veya gruba katılım sürecinde, birey artık daha geniş bir alanın parçası haline gelmektedir. Birey güven ve sadakatini daha büyük bir sosyalliğe yayabilir (Doğan, 2023).

Sosyal ağlarda özel olarak birey ve genel olarak toplum üzerine odaklanan Putnam, ağlara katılım ve gelişme seviyesine vurgu yapmak amacıyla İtalya'yı kuzey ve güney olarak ikiye ayırmıştır (Kılınç, 2010). Bu ayrımın temel nedeni İtalya'nın kuzey ve güney bölgelerinde bireylerin sosyal ağlara katılım oranlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Katılım ile oluşturulan sosyal ağlar farklı alanlarda kendini gösterebilir: Eğlence, spor, siyaset. Bölgeler arasındaki fark kendini kuzey bölgesinde sosyal ağlara katılım fazla ve güney bölgesinde sosyal ağlara katılımın az olmasından kaynaklı grupların da az olması ile göstermektedir. "Siyasal, toplumsal ya da eğlence amaçlı her türden gruplar bireylerin kendilerine, diğer bireylere ve topluma karşı bakış açılarını, tutum ve davranışlarını ciddi biçimde etkileyen faktörlerdir" (Kılınç, 2010). Öncesinde kısa vade veya tek seferlik bir çıkar amacıyla bir araya gelen bireylerin arasında güvenin ve iş birliğinin oluşmasıyla çıkar algısı uzun vadeliye dönebilir. Kısa vadeli çıkarlar aydınlanmış çıkara dönüşerek uzun vadeye dönme eğilimi gösterebilir. İş birliği ve güven ile birlikte, bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etmesi de azalma göstermektedir. Putnam'a göre, sosyal ağlara katılım gösteren bireyler arasında enformel bir dayanışma ve sosyal aşinalık görülmektedir (Saygılı & Eşki Uğuz, 2015). Bireyler dışı karşı duyarsız ve yükümsüz olma halinden uzaklaşmaktadır.

Siyasi varlık olan bireylerin katılımı ile sosyal ağların yaygın olduğu yerlerde, siyaset bir kamusal işlem üzerinde müzakere alanı olarak görülmektedir.

İtalya'nın güneyinde olduğu gibi az katılımı geniş olmayan ağlarda siyaset bir hiyerarşi işlem alanı olmaktadır. Böylece siyaset uzlaşma alanı olmaktan çıkabilir (Saygılı & Eşki Uğuz, 2015). "Kuzey bölgelerde bireyler siyasal faaliyetlerinde konu eğilimli ve siyasi sonuçları etkilemeye çalışırken, sosyal grupların az olduğu güney bölgelerde bireyler "patronaj ağları" aracılığıyla kişisel çıkar elde etme peşindedir" (Kılınç, 2010). Bireyler büyük ölçüde kişisel çıkarı maksimize için hareket eden varlıklar haline gelecektir. Bireyler arasında çıkar çatışması yaşanabilir.

Başta bireysel iyi için katılan bireylerin etkileşimi ile daha sonrasında toplumsal iyi/çıkar ortaya çıkmaktadır. Liberal amaçla hareket eden bireyin katılımıyla, diğer bireylerle etkileşimi daha sonrasında toplumsal iyiyi sağlanmaktadır. Bireyler diğer birey ve toplum özelinde duyarsız kalmıyor çünkü karşılıklı çıkar söz konusudur. Bu noktada Robert Putnam'ın toplulukçu düşüncenin ortak iyisi için liberal anlatıdan yola çıktığı söylenebilir. Yani toplulukçu düşünceye yakındır ama liberal anlatıdan da uzaklaşmış değildir.

Sonuç

Günümüzde sosyal sermaye teorisinin bizlere gösterdiği üzere bireyler daha otonom olduklarında ve sosyal bağlarından kurtulduklarında aslında topluma daha bağlı hale gelmektedirler. Yani gerçek bireycilik, kolektivizmin belli bir türünü ve miktarının varlığını içerir. Otonom ve bağımsız olmalarına rağmen bireyler kolektif hedefleri gerçekleştirmeksizin bireysel faydayı edineceklerinin farkındadırlar. Bu anlatı bireylerin rasyonel boyutuna vurgu yapmaktadır. Rasyonel birey kendi çıkarlarını gerçekleştirme adına diğer bireyler ile sözleşmesel ilişki içine girmeyi makul bulmaktadır.

Birey öncelikle bir topluluğun parçası haline gelmektedir. Birey tek başına da yaşayabilirdi ancak çıkarları açısından bir topluluğun parçası olması birey açısından daha rasyonel görünmektedir. Bu nedenle, bireyler önce toplumu oluşturmuş ve toplumla sözleşmesel bir ilişki içerisine girmiştir. Sonrasında siyasi bir iktidarı -devleti- sözleşme ile var kılmıştır. İnsan, devletsiz bir şekilde de yaşayabilirdi, ancak yine rasyonel varlıklar olmalarından kaynaklı olarak siyasi toplum içerisinde yaşamak çıkarlar açısından daha rasyoneldir. Böylece liberal bireyler sosyal bir yaşam içerisinde bulunmanın kendileri adına daha faydalı olduğunu kabul etmektedirler.

Liberal anlatıda bireyler, toplum içerisinde sosyalleşmeyi reddetmemektedir. Sosyal yaşam/ağ içerisinde çıkarlarını gerçekleştirmenin daha mümkün olduğunun farkındadırlar. Yalnızca toplumsallığın bireyi içine alıp eritip yok etmesine izin vermeyeceklerdir. Bu nedenle birey toplumdan öncedir. Öncelenen

birey toplum içerisinde. Liberal anlatıda, bireyin toplum içerisinde olması bireysel 'ben'in toplum içerisinde var ve anlamlı olduğu savının kabul edildiği söylenemez. Benliğini korumaktadır.

Böylesi bir anlatı sosyalliğin bir düşmanı olamaz. Sosyalliğin bir tehdidi haline gelemmez. Çünkü sosyal ağları katılım ile var kılan yine bireydir. Toplum, bireylerin istek ve tercihleri sonucunda oluşmaktadır. Putnam'ın sosyal sermaye teorisinden çıkarılacak sonuç ile 'bireyler daha otonom olduklarında ve sosyal bağlarından kurtulduklarında aslında topluma daha bağımlı hale' gelmektedirler. Daha önce sözü edildiği üzere, bireycilik, kolektivizmin belli bir türünü ve miktarının varlığını içermektedir. Birbirlerinden ayrı, farklı ve/veya birbirine karşıt düşünceler ortaya koysalar bile hem liberal anlatı hem de toplulukçu anlatı özlerinde ortak noktaları bulunmaktadır. Otonom ve bağımsız olmalarına rağmen insanlar kolektif hedefleri gerçekleştirmeksizin bireysel bir fayda edinemeyeceklerinin farkındadırlar. Hem otonomi hem de ilişkisellik en temel insan ihtiyaçlarıdır. Bu nedenle çatışıyor gibi görünmesine rağmen aslında otonomi ve ilişkiselliğin birbirleriyle uyumlu olduğu kabul edilmelidir.

Toplulukçu düşüncenin iddia ettiğinin tersine bireyciliğin sonuçları her zaman zararlı değildir. Ayrıca bireycilik her durumda organik bir bütünlük ve sosyal dayanışmayı tehlikeye atmaz. Aksine bireycilik, otonominin ve bireysel yeterliliğin artması kişiler arası iş birliğinin, mütakabiliyetin, sosyal dayanışmanın ve demokrasinin gerekli bir ön koşulu olarak da görülebilir. Bireycilikten türeyen iş birliği, güven, dayanışma gibi özellikler bireylerin moral bir tutum ve zihniyete sahip olmasını sağlamaktadır. Bu özellikler toplumsal birlik ve bütünlük için toplulukçuların ön gördüğü türden talepkâr ve daha çok geleneksel toplumlarda bulunun türden moral bir geleneğin zorunlu olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Liberal rejimlerin çok kültürlü ve değer çoğulculuğu özelliğine sahip toplumlarında da bireyler arasında kendine özgü bir moral bağ ortaya çıkabilir. Bu moral bağ çok kültürlü liberal toplumlarda kişisel çıkarı aşan bir toplumsal dayanışma ve birlik meydana getirebilir (Saygılı & Eşki Uğuz, 2015). Bu kapsamda toplulukçu düşünürlerin ileri sürdüğü gibi bireyciliğin toplumu kaosa sürükleyeceği tezi gerçekçi görünmemektedir.

Putnam'ın sivik erdem olarak adlandırdığı türden nitelikler doğrultusunda liberalizmin, yaygın sosyal gruplar aracılığıyla bir tür yurttaşlık ahlakı geliştirme kapasitesine sahip olduğu söylenebilir. Sosyal sermaye teorisi ile bireylerin sosyal gruplara katılım sürecinde kişisel çıkarları aşacak türden bir ahlaki bağ ortaya koymaları mümkündür. Bunun için öncelik olarak bireycilikten türeyen birtakım özelliklerin (otonomi, öz kontrol, öz saygı) ortaya çıkması

gerekmektedir. Birey diğer bireylerle ilişki içerisine girecek, ben olma vasfını yitirmeyecek, kendi iyisini gerçekleştirmeye çalışırken ilişkilerden türeyen müteakabiliyet bağı doğrultusunda toplumun bir arada yaşayabilmesinin şartlarını belirleyeceklerdir. Böylece asgari düzeyde anlaşmaya varılan bir toplumsal bağ ortaya çıkabilir. Sosyal sermaye teorisi, bireylerin girmiş oldukları sosyal ilişkiler bağlamında toplumu bir arada tutacak bir bağın inşa edilebileceğinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu bağ sadece komüniteryan değerler üzerinden kurulması zorunlu değildir. Bireylerin katılım sergilemesiyle böyle bir bağ kurulabilmektedir.

Çalışmanın giriş bölümünde dile getirilen ‘gerçekten de bireycilik, toplumsal yaşamın altını oyan ve ortak iyiyi tahrip eden sosyal bir hastalık mıdır? Yoksa bireycilik, sosyal olanın büyümesinin ön koşulu olarak görülebilir mi?’ sorularına yanıt aranmıştır. Robert Putnam’ın Sosyal Sermaye Teorisi’nde geliştirdiği ağ-bağ kavramı ele alındığında bireyciliğin bir tehdit değil ön koşulu olabileceği sonucuna varılmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, S. (2002). Komüniteryan Etik. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. 3-16.
- Alan, H. (2018). Sosyal Medyanın Sosyal Sermaye Ve Sosyal Ağ İlişkileri Ediminideki Rolü. *Bayburt Üniversitesi*, s. 235-254.
- Bayar Bravo, I. (2019). Thomas Hobbes ve John Locke’un Doğal Hak Anlayışları. *HFSA*, s. 72-77.
- Baykal, Ş., & Gürbüz, S. (2016). Sosyal Sermaye ve Bireyler Arası Güven İlişkisinin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi. *İş ve İnsan Dergisi*, s. 77-91.
- Doğan, K. C. (2023, Mayıs 20). Francis Fukuyama’da Tarihin Sonu, İdeoloji Ve Güven Kavramları: Ombudsmanı Eksenine Oturtmak. *New Era International Journal Of Interdisciplinary Social Researches*, s. 1-18.
- Ekmekçi, Z. (2023, 04 10). Sosyal Sermaye Teorisi. *İletişim Ansiklopedisi*, s. 1-5.
- Eşki Uğuz, H., & Saygılı, R. (2015). Social Capital And Democracy: An Evaluation On Turkey. 1. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: “Sosyal Sermaye” (s. 382-387). Konya: KÜLTÜR A.Ş.
- Gökçe, O., & Ekşi Uğuz, H. (2009). Selçuk Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal Sermaye Profilleri Üzerine Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 323-350.
- Hafizoğulları, Z. (2004). Liberal-Demokratik Toplum, Hukuk Ve Devlet Düzeninde İfade Hürriyetinin Sınırı. *TBB Dergisi*, s. 85-101.

- İmamoğlu, M. İ. (2013). Liberal Komüniteryanizmde İnsan, Toplum ve Devlet . *İstanbul Şehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, s. 97-160.
- Karadağ, A., & Konak, İ. (2021, Eylül). Komüniteryanizm Ve Liberalizmin Komüniteryan Eleştirisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 308-335.
- Karagül, M. (2015). Sosyal Sermaye Ve İbn-i Haldun'un Asabiyet Düşüncesi. 1. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: "Sosyal Sermaye* (s. 1-12). Konya: Kültür A.Ş.
- Kılınç, Z. A. (2010). Yurttaşlık Ahlakı Olarak Sosyal Sermaye. *Bilgi*, s. 1-37.
- Özkırmı, U. (2020). *Milliyetçilik Kuramları : Eleştirel bir bakış*. Ankara: Doğubatı.
- Öztürk, E. (2017). Liberalizmin Birey Anlayışı Ve Günümüz Bireyine Yansımaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 1-135.
- Saygılı, R., & Eşki Uğuz, H. (2015). "Şahsi Çıkar", "Ortak İyi" Ve "Yurttaşlık Erdemi" Bağlamında Sosyal Sermaye. 1. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: "Sosyal Sermaye"* (s. 482-488). Konya: Kültür A.Ş.
- Şan, M. K., & Şimşek, R. (2011). Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel - Sosyolojik Arka Planı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, s. 88-110.
- Tosun, E. K. (2019). Liberal Bireycilik, Cemaatçi Eleştiri Ve Din: Ortak Yarar Mı Hakkın İyiye Önceliği Mi? *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, s. 208-233.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. (2024). Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tüzen, M. A. (2017). John Rawls'un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 1-236.
- Tüzen, M. A. (2017, Şubat 5). Liberal Öğretinin Komüniteryan Eleştirisi. *Mavi Atlas*, s. 517-529.
- Wren, T. E. (2018). Liberal - Komüniteryan Tartışması. *Liberal Düşünce Dergisi*, s. 201-205.
- Yıldırım, M. T. (2019). Sosyal Sermaye Ve Toplumsal Eşitsizlik. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 1-112.

Konya İli Sarayönü İlçesi'nde Uygulanan Vefa Projesinin Kamu Yönetişimi Bağlamında Değerlendirilmesi

Lütfullah GÖKTAŞ

Öz: Kamu yönetişimi denildiğinde, sadece kamu kurumları arasındaki ağların yönetimi değil, baskı ve çıkar gruplarından, sosyal kuruluşlardan, ulusal, bölgesel, yerel topluluklardan, siyasi-sosyal gruplardan oluşan ağların yönetimini kapsamaktadır. Konya ili Sarayönü ilçesinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından uygulanan Vefa Projesi, kamu yönetişimi ilkeleri bağlamında değerlendirildiğinde, kamu hizmetlerinin etkin, şeffaf ve hesap verebilir bir biçimde sunulmasının örneklerinden biridir. Proje, 65 yaş üzeri, bakıma muhtaç yaşlı bireylerin ev temizliği ve çamaşır yıkama gibi ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlamaktadır. Bu süreçte, başvurular mütevelli heyeti tarafından değerlendirilmektedir. Karar mekanizmasında katılımcılık ilkesine uygun olarak kamu görevlileri, sivil toplum temsilcileri ve seçilmiş yerel yöneticiler yer almaktadır. Ayrıca, başvuruların adil bir şekilde incelenmesi için şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda denetimler yapılmaktadır. Proje kapsamında fayda sahipleri, sosyal yardımlardan yararlanma sürecinde, hukukun üstünlüğü ilkesi doğrultusunda başvurularını yapar, incelemelerden geçer ve uygun görülmeleri durumunda hizmet almaya başlarlar. Proje, yerel düzeyde kamu yönetişimi ilkelerinin uygulanmasını, sosyal devlet anlayışının güçlendirilmesini ve vatandaşların devlete olan aidiyetlerinin artırılmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetişimi, Sarayönü, Vefa Projesi, H83 JEL

Evaluation Of The Vefa Project Implemented In Sarayönü District Of Konya Province In The Context Of Public Governance

Abstract: Public governance encompasses not only the management of networks between public institutions, but also the management of networks of pressure and interest groups, social organizations, national, regional, local communities and political-social groups. The Vefa Project implemented by the Social Assistance and Solidarity Foundation in Sarayönü district of Konya province is one of the examples of effective, transparent and accountable delivery of public services when evaluated in the context of public governance principles. The project aims to meet the needs of elderly people over the age of 65 in need of care, such as house cleaning and laundry. In this process, applications are evaluated by a board of trustees. The decision-making mechanism includes public officials, civil society representatives and elected local administrators in line with the principle of participation. In addition, audits are conducted in line with the principles of transparency and accountability to ensure that applications are examined fairly. Within the scope of the project, beneficiaries apply for social assistance in line with the rule of law, undergo examinations and, if deemed eligible, start receiving services. The project ensures the implementation of public governance principles at the local level, strengthens the concept of social state and increases citizens' loyalty to the state.

Keywords: Public Governance, Sarayönü, Vefa Project, H83 JEL

Giriş

Toplumların tarihsel gelişimi incelendiğinde, toplumsal gruplar arasındaki ekonomik farklılıkların her dönemde var olduğu görülmektedir. Bu ekonomik farklılıklar, bireyler arasında sosyal tabakalaşmayı derinleştirerek toplumun bir kısmını refah içerisinde yaşatırken diğer kısmını ise yoksullukla mücadeleye zorlamıştır (Kaya, 2021). Yoksulluk, yalnızca maddi yetersizliklerden ibaret bir sorun olmayıp, sosyal dışlanma, fırsat eşitsizliği ve toplumsal adaletin sağlanamaması gibi daha geniş bir bağlamda ele alınması gereken karmaşık bir olgudur (Çelik & Öztürk, 2020). Bu açıdan bakıldığında, devletlerin sosyal politika uygulamaları yoksullukla mücadelede önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Geride bıraktığımız yüzyılın son dönemlerinde malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, bilginin ve kültürün sınır kavramı gözetmeksizin yer değiştirdiği bir kavram olarak ortaya çıkan “küreselleşme” kamu yönetimi alanında da etkisini göstermiştir. Kamu yönetimi alanında etkisini gösteren küreselleşme toplumların klasik merkezîyetçi yönetim anlayışından uzaklaşarak çağdaş bir yaklaşım benimsemesine yardımcı olmuş ve küreselleşme kavramı ile devletlerin vatandaşlarına sundukları hizmetlerde şeffaflık, katılım ve hesap verebilirlik gibi ilkelere dayalı bir yönetim anlayışını benimsemeleri gerektiği vurgulanmıştır (Çetin, 2023); (Güneş, 2022)).

Küreselleşme, yalnızca ekonomik ilişkilerin değil, aynı zamanda toplumsal ve yönetsel yapıların da sınır ötesine taşındığı, malların, hizmetlerin, bilginin ve kültürlerin hızla dolaşıma girdiği bir süreci de ifade etmektedir (Turan, 2019). Küreselleşme süreci ile devletlerin kamu politikalarını yeniden şekillendirme zorunluluğu doğmuş, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik krizler yoksulluk sorununu daha da derinleştirmiş ve sosyal dayanışma mekanizmalarının yetersizliği toplumsal sorunların çözümünü zorlaştırmıştır. Bu doğrultuda Türkiye yoksullukla mücadelede sosyal devlet anlayışının güçlendirilmesi ilkesini benimseyerek çeşitli yapısal reformlar gerçekleştirmiştir (Ersoy & Kaya, 2022). Anayasa’da yer alan sosyal devlet ilkesi doğrultusunda yoksullukla mücadelede devletin rolü güçlendirilmiş ve sosyal yardımlaşma sistemleri yeniden yapılandırılmıştır. 1986 yılında kabul edilen 3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) Kanunu ile sosyal yardımların daha sistematik ve sürdürülebilir bir şekilde dağıtılması hedeflenmiştir (Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2020). Sosyal yardımların kapsamının genişletilmesi ve dezavantajlı gruplara daha fazla destek verilmesi, sosyal devlet ilkesinin uygulanabilirliğini artırmıştır (Yıldırım & Özkan, 2021). Aynı zamanda, Avrupa Birliği ile uyum sürecinde sosyal yardımların etkinliği ve hesap verebilirliği konusunda yapılan reformlar da bu süreçte önemli rol oynamaktadır (Demir & Çalışkan, 2021). Sosyal yardımların sürdürülebilirli-

ğini sağlamak adına, Türkiye’de merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında daha güçlü bir iş birliği mekanizması oluşturulması gerektiği savunulmuştur (Gül, 2020). Bu mekanizma, sosyal yardımların yerelde daha etkili bir şekilde dağıtılmasına ve sosyal dışlanmanın azaltılmasına katkı sağlayacaktır (Öztürk & Güneş, 2021). Bu yaklaşım, kamu yönetiminde yerelleşmenin önemini ve hizmetlerin vatandaşa daha yakın bir düzeyde sunulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Aktaş, 2021). Literatür incelendiğinde; yoksullukla mücadele kapsamında, yaşlı ve engelli bireylere yönelik hizmetlerin yerel düzeyde güçlendirilmesi gerektiğini vurgulayan birçok çalışma bulunmaktadır (Sarı, 2022); (Kaya, 2021); (Çelik & Öztürk, 2020); (Güneş, 2022); (Turan, 2019); (Çetin, 2023); (Ersoy & Kaya, 2022); (Aktaş, 2021); (Demir & Çalışkan, 2021). Bu doğrultuda küresel çapta yaşanan ekonomik gelişmeler “yönetişim” kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Bayramoğlu, 2010).

Yönetişim kavramı; kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte yönetimde söz sahibi olmaları ve yine bu kurumlar arasında yönetimden kaynaklı ortaya çıkan sorumluluğun yetkilendirme, görevlendirme ve yürütme olarak paylaşılmasını ifade etmektedir (Gündoğan, 2010). Literatürde küresel yönetim, kamu yönetimi ve iyi yönetim olmak üzere üç tür yönetim biçiminden söz etmek mümkündür (Temiz, 2016).

1. **Küresel Yönetişim:** Ekonomik ve sosyal sorunların uluslararası düzeyde çözüme kavuşturulmasını ifade eder.
2. **Kamu Yönetişimi:** Geleneksel/klasik yönetim anlayışının yerine küreselleşmenin ve küreselleşme sonucu ortaya çıkan “Yeni Kamu Yönetimi” yaklaşımının doğal bir sonucu olan yönetim modelinin öncelikleriyle donatılmış bir yönetim modeli oluşturmaktır.
3. **İyi Yönetişim:** Bir ülkenin kalkınması amacıyla ekonomik sosyal kaynaklar ve gücün kullanılma biçimidir. İyi yönetim; “İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ile şiddet ve terörün yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun önlenmesi” olmak üzere altı bileşenden oluşmaktadır (World Bank, 2023). Yönetişimin iyi yönetim haline gelmesi ise bu ilkelerin iyi uygulanıyor olmasına bağlıdır (Maliye Bakanlığı, 2011). Bu ilkelerden; hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun önlenmesi kamu yönetimini destekler niteliktedir (Şengül, 2012); (Tepeli, 2017); (Korkmaz & Aydın, 2021)). Bu çalışmada amaç Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından uygulanan Vefa Yaşlı Bakım projesinin yerelde “Konya ili Sarayönü İlçesi’nde uygulanan pratiğinin kamu yönetimi bağlamında değerlendirilmesidir.

Kamu Yönetişimi

Küresel anlamda demokrasinin yaygınlaşması ile geleneksel kamu yönetimindeki tek taraflı verilen idari eylem ve kararların yerini kısmen katılımcılık ilkesi ile vatandaşların istek ve beklentilerine göre hizmet sunma anlayışını benimseyen demokratik bir süreçtir. Kamu yönetiminde kamu yönetişiminin amacı, geleneksel/klasik yönetim anlayışının yerine küreselleşmenin ve küreselleşme sonucu ortaya çıkan Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımının doğal bir sonucu olan yönetim modelinin öncelikleriyle donatılmış bir yönetim modeli oluşturma dır. Kamu yönetişimi; kamunun mümkün olduğu kadar piyasadan elini çektiği, “kürek çeken değil dümen tutan”, halkın yönetime katılımını önören ve destekleyen, yönetim fonksiyonlarını paylaşan, vatandaşı “paydaş” olarak gören, hizmet noktasında etkinlik, etkililik ve ekonomiklik ilkeleriyle hareket eden, yönetimde şeffaflık ve hesap verilebilirliği ilke edinen bir devlet anlayışında yükselen bir yönetim modelidir. (Tepeli, 2017). Kamu yönetişimi siyasal, ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm üretmek amacıyla iş birliğine dayalı oluşturulan bir yönetim mekanizmasının koordinatörlüğünü üstlenen iddialı bir hükümet yaklaşımını vurgulamaktadır.

Vefa Projesi (Yaşlı Evde Bakım Programı)

Yaşlılarımız, geçmişimizden günümüze ışık tutarak kültürümüzü ve değerlerimizi yarınlara taşımamızı sağlayan en kıymetli varlıklarımızdır. Bu nedenle yaşlılarımızın toplumla bütünleşmesi, aktif bir yaşam sürmeleri çok önemlidir. Ömrünün büyük bir kısmını toplumuna ve ülkesine hizmet ederek geçirmiş bu insanların, yaşlandıkları ve bakıma muhtaç oldukları dönemde ömürlerinin sonuna kadar insan onuruna yakışır bir şekilde bakım talep etme hakları vardır. Bu hizmeti çeşitli nedenlerle ailelerinden ve çocuklarından almayanlara bu hizmetin imkânlar ölçüsünde verilmesi onların hayatlarını büyük oranda kolaylaştıracaktır. Bu kapsamda Vefa (Yaşlı Evde Bakım) Projesi; Yaşlı, engelli ve kronik hastalığı bulunan vatandaşların ev temizliği ve kişisel bakım gibi zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik Covid-19 salgını sürecinde Cumhurbaşkanlığı kararı ile hayata geçirilmiş ve 2022 yılında kapsamı genişletilerek “Ulusal Vefa Programı”na dönüştürülmüştür (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Proje'den Faydalanma şartları

Vefa (Yaşlı Evde Bakım) Programı kapsamında yürütülecek yardım programından öncelik sırasına göre ihtiyaç sahibi durumunda olup kişisel bakımına ilişkin temel ve zaruri ihtiyaçlarını karşılayamayan (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023);

- Sadece 60 yaş üstü kişi ve kişilerin yaşadığı haneler,
- %70 ve üzeri engelli raporu olan kişilerin bulunduğu, hanede yaşayan kişi sayısı fazla olan, tercihen 2828 sayılı kanunun ek 7. maddesi kapsamında verilen evde bakım aylığı almayan kişilerin yaşadığı haneler,
- 3'ten fazla 16 yaşından küçük çocuğu olan kişilerin yaşadığı sosyal yardım yararlanıcısı tek ebeveynli haneler,
- %40-%69 oranında engelli raporu olan kişilerin bulunduğu, hane bireyi sayısının fazla olduğu haneler faydalandırılacaktır.
- Program kapsamında evlere temizliğe gidecek ekip 2 kişiden oluşmaktadır. Bu ekip ayda en az 40 haneye hizmet vermektedir.

Vefa Projesinin Kamu Yönetişimi Bağlamında Değerlendirilmesi

Sarayönü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından uygulanan Vefa Projesi kapsamında, ilçede resmi olarak ikamet eden ve 3294 Sayılı kanun kapsamında muhtaç olduğu tespit edilen 65 yaş üzeri vatandaşlar arasından günlük hayatında evini temizleyemeyen veya evini temizleyebilecek bir yakını olmayan yaşlılarımızın görevli personeller tarafından evleri temizlenmekte, aynı zamanda kirli çamaşırları da yıkanıp teslim edilmektedir. Uygulanmakta olan bu proje ile muhtaç olan yaşlılarımızın zorunlu birtakım temizliklerinin kamu tarafından bedelsiz karşılanması sosyal devlet olmanın gereğinin yerine getirilmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda Vefa (Yaşlı Evde Bakım) Projesi; yoksul, yaşlı, bakıma muhtaç ve engelli bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere başlatılmış bir sosyal yardım programıdır. Bu program yaşlı ve bakıma muhtaç bireylerin yaşam kalitesini artırmakta ve sosyal adaletin sağlanmasına katkı sunmaktadır ((Savaş & Özbey, 2023); (Bilge, 2020)). Projenin hangi koşullarda, kimlere uygulanacağı ve proje detayları, Vakıf Mütevelli Heyeti tarafından belirlenmekte ve bağlı bulunulan Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nün onayına sunulmaktadır. Projeye başvuracak vatandaşlar, Vakıf Müdürlüğü'ne müracaat ederek şeffaf bir biçimde başvuru süreci hakkında bilgi alabilmektedir. Başvuru süreci, vatandaşın rızası alınarak, kimlik numarasının kullanıldığı bir belge ile sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına (SYDV)'nın kullandığı SOYBİS sisteminden yapılan sorgulamalarla başlamaktadır. Bu sorgulamalar, Sosyal Güvenlik Kurumları, Tapu Kadastro Müdürlükleri, Araç Kayıtları, Nüfus Müdürlükleri ve diğer resmî kurumlarla bütünleşmiş bir şekilde yapılmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). Bu süreçte başvuranın başvuru şartlarına uygunluğu değerlendirilmek-

te ve eşitlik ilkesi doğrultusunda karar alınmaktadır. Başvuru sahibine ilişkin oluşturulan dosya, sosyal yardım ve inceleme görevlileri tarafından incelenmekte ve yerinde yapılan incelemelerle desteklenmektedir. Görevli personel, hane incelemesi yaptıktan sonra elde edilen bilgiler doğrultusunda bir rapor hazırlar ve bu rapor Vakıf Mütevelli Heyeti'ne sunulur. Mütevelli Heyeti, Vali veya Kaymakam başkanlığında toplanan, belediye başkanları, milli eğitim müdürleri, müftüler, gıda ve tarım müdürleri gibi kamu yetkililerinden ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan bir kuruldur. Bu kurul, projeye başvuru yapan kişinin durumunu değerlendirir ve karar alır. Bu süreçte kamu görevlilerinin yanı sıra seçilmiş belediye başkanları ve muhtarların da oy hakkına sahip olması, katılımcılık ilkesinin sağlandığını göstermektedir. Vakıf kararlarının alınmasında kamu görevlileri ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin de sürece dahil olması, demokratik katılımı güçlendirmekte ve şeffaflığı artırmaktadır. Vakıf tarafından elde edilen kişisel bilgiler, yasalar gereği gizli tutulmakta ve üçüncü şahıslarla paylaşılmaması hukukun üstünlüğü ve hesap verilebilirlik ilkelerine uygun olarak garanti altına alınmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). Başvuru sonucunda alınan kararlar, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu gereğince başvuru sahibine bildirilir ve böylece şeffaflık ilkesi sağlanmış olur. Projenin uygulandığı SYDV'lerin iş ve işlemleri, hesapları çeşitli kurumlar ve organlar tarafından "hesap verilebilirlik" ve "etkinliği" sağlamak adına düzenli olarak denetlenmektedir. 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu'na göre (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2008);

Mülhak, cemaat, esnaf vakıfları ve yeni vakıflarda iç denetim temel bir prensiptir. Vakıflar, kendi organları tarafından denetlenebileceği gibi bağımsız denetim kuruluşlarına da denetim yaptırabilir.

- a. Vakıf yöneticileri, yılda en az bir kez hazırlanan iç denetim raporlarını ve bu raporların sonuçlarını, rapor tarihinden itibaren iki ay içinde Genel Müdürlüğe iletir.
- b. Vakıfların amaç ve mevzuata uygunluğu ile iktisadi işletmelerinin faaliyetlerinin hukuki çerçevede denetimi Genel Müdürlük tarafından gerçekleştirilir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimi haricinde, İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu Başkanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı tarafından planlama dahilinde yapılan teftiş ve denetim işlemleri ile 5442 Sayılı İdare Kanunun 31. maddesi gereği mülki idare amiri tarafından her daim denetime tabidir. Kurumların bu denetimi ile vakfa gelen kamu kaynağının etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak kullanılıp

kullanılmadığının kontrolü ve bu işlemlerin yasalar çerçevesinde şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesi iyi yönetişimde hukukun üstünlüğü ilkesinin gereğinin yerine getirildiğinin bir göstergesidir. Vefa Projesi de bu kapsamda yaşlı bireylere yönelik olarak yürütülen önemli projelerden biridir. Sarayönü SYDV tarafından uygulanan Vefa Projesi, belirlenen şartlara uygun olan yaşlı bireylerin evlerinin temizlik hizmetlerini sunarak sosyal devlet anlayışının gereğini yerine getirmektedir (Çetin, 2023). Proje, yaşlı bireylerin devletle olan aidiyet bağını güçlendirmekte ve onların yaşam kalitesini artırmaktadır. Çalışma kapsamında, projenin şartlarının belirlenmesi, başvuru şartları, sahada uygulanması, fayda sahiplerinin tespit edilmesi ve projenin başlangıçtan sonuçlanmasına kadar geçen süreç kamu yönetişimi ilkeleri bağlamında ele alınmıştır. Başvuru süreci, vatandaşın müracaatı ile başlayarak, verilen bilgilerin sistem üzerinden ve yerinde yapılan incelemelerle doğrulanması ve mütevellî heyeti tarafından onaylanması adımlarını içermektedir. Bu süreç Sarayönü'nde yapılan "VEFA PPOJESİ"nin; hukukun üstünlüğü, şeffaflık, katılımcılık ve adalet ilkelerine uygun bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından ulusal düzeyde duyurulan Vefa Projesi, yerelde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından uygulamaya konulmaktadır. Proje hakkında vatandaşlar, çeşitli iletişim kanalları (basın, resmî web siteleri, sosyal medya ve muhtarlar) aracılığıyla bilgilendirilmekte ve bu sayede geniş bir kitleye ulaşılmaktadır (Güneş, 2022). Projeden faydalanmak isteyen bireylerin, başvurularının SYDV'ler aracılığıyla alınması sonucunda hazırlanan raporlar Vakıf Mütevellî Heyeti'ne sunulmakta ve karar aşamasına geçilmektedir. Bu süreç hem yerel kamu görevlilerinin hem de sivil toplum ve seçilmiş temsilcilerin katılımıyla kararların alındığını ve demokratik bir yönetim anlayışının uygulandığını göstermektedir (Korkmaz & Aydın, 2021).

Vefa Projesi ile İlgili Mevcut Durum

2023 Yılı Vefa Projesi

Sarayönü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından yürütülen Vefa (Yaşlı Evde Bakım) Projesi kapsamında yıl içerisinde 41 farklı birey/aileye toplamda 358 defa ziyaret gerçekleştirilmiştir. Projenin hedef kitlesinin yaşlı ve engelli bireyler olması ve özellikle yaşlı bireylerin kış aylarını çocuklarının yanında geçirmesi nedeniyle kış aylarındaki ziyaret sayısı düşmüş, daha az birey/aileye hizmet sunulmuştur. Bazı dönemlerde ise ev temizliğinin komşu/1. derece yakınlar tarafından yapılması nedeniyle proje kapsamında sunulan hizmetin gerekliliği ortadan kalkmıştır.

GÖREV ALAN PERSONEL SAYISI		
2023 yılına 2 personel ile hizmet verilemeye başlanmış ancak 1 çalışan sağlık problemleri nedeniyle Nisan ayı içerisinde işten ayrılmıştır. 2023 yılının son 8 ayı 1 personel ile tamamlanmıştır.		
Personel Gideri	Akaryakıt Gideri	Temizlik Malzemesi
208.503,50 TL	38.732,19 TL	27.161,50 TL
2023 VEFA PROJESİ TOPLAM HARCAMA		
274.397,19 TL		

Kaynak: Sarayönü Kaymakamlığı istatistik biriminden alınmıştır.

2024 Yılı Vefa Projesi

Sarayönü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından yürütülen Vefa (Yaşlı Evde Bakım) Projesi kapsamında yıl içerisinde 40 farklı birey/aileye toplamda 423 defa ziyaret gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında talep halinde yaşlı/engelli kadın bireylerin banyo, soba ile ısınan ailelerin soba temizliği, bu- laşık yıkanması gibi ihtiyaçları da giderilmiştir.

PERSONEL SAYISI		
2024 yılına 1 personel ile hizmet verilemeye başlanmış, Eylül ayında yapılan personel alımı ile 2024 yılının son 4 ayı 2 personel ile tamamlanmıştır.		
Personel Gideri	Akaryakıt Gideri	Temizlik Malzemesi
364.989,27 TL	50.915,22 TL	108.771,00 TL
2024 VEFA PROJESİ TOPLAM HARCAMA		
524.675,49 TL		

Kaynak: Sarayönü Kaymakamlığı istatistik biriminden alınmıştır.

Sonuç

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından uygulamaya konulan Vefa (Yaşlı Evde Bakım) Projesi, özellikle yaşlı ve engelli bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik önemli bir sosyal hizmet modelidir. Proje, hukukun üstünlüğü, katılımcılık, şeffaflık ve hesap ve- rebilirlik gibi kamu yönetişi ilkelerini yerel düzeyde başarıyla uygulamak- tadır. Sarayönü Vefa Projesi, özellikle fayda sahiplerinin belirlenmesi ve hiz- metlerin ulaştırılması sürecinde iyi yönetim ilkelerine örnek oluşturmaktadır. Vatandaşların başvuru sürecinden yerel düzeyde hane ziyaretlerine kadar olan bütün aşamaları, toplumsal dayanışmanın ve sosyal yardımlaşma değerlerinin korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, projede sunulan maddi ve fiziksel hizmetlerin yanında, fayda sahiplerinin sosyalleşme ihtiya- çlarını yeterince karşılayamadığı tespit edilmiştir. Proje personeli ile sağlanan

sınırlı sosyalleşme olanakları, bireylerin bu yöndeki ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır.

Proje kapsamında sunulan hizmetler, bireylerin temel bakım ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflese de yalnızca fiziksel ihtiyaçların giderilmesi yeterli olmamaktadır. Sosyal izolasyon ve iletişim eksikliği, fayda sahiplerinin yaşam kalitesini olumsuz etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin psikososyal destek ihtiyacının daha etkin bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Proje personelinin sınırlı süreyle bireylerle vakit geçirebilmesi, sosyalleşme ve duygusal destek eksikliği gibi sorunlara yol açmaktadır. Bu durum, projenin fayda sahiplerinin bütüncül ihtiyaçlarını karşılama hedefine tam anlamıyla ulaşamamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, hizmetlerin çeşitlendirilmesi ve kapsamının genişletilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda projenin etkinliğini artırmak amacıyla bir veri yönetim sistemi kurulabilir ve bu sayede fayda sahiplerinin sosyo-ekonomik durumlarının izlenmesi kolaylaştırılabilir. Yerel halktan gönüllülerin dâhil edilmesiyle hem dayanışma ruhu güçlendirilebilir hem de daha fazla kişiye ulaşılabilir. Vatandaşların ihtiyaçlarını daha kolay iletebilmeleri ve projeden haberdar olabilmeleri için bir mobil uygulama geliştirilebilir. Ayrıca, yerel esnaflar ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılarak ek kaynak yaratılabilir. Projeye psikolog, diyetisyen ve fizyoterapist gibi profesyoneller dahil edilerek hizmet yelpazesi genişletilebilir. Sosyalleşme ihtiyacının karşılanması için toplu etkinlikler düzenlenmesi de bireylerin topluma entegrasyonuna katkı sağlayabilir. Bu öneriler, projenin hem sürekliliğini hem de etkinliğini artıracak stratejik iyileştirme adımları olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, M. (2021). Kamu Yönetiminde Yerelleşme ve Hizmetlerin Vatandaş Odaklı Sunumu. *Yerel Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 142-159.
- Bayramoğlu, S. (2010). Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü. *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- Bilge, M. (2020). Türkiye’de Covid-19 Pandemi Sürecinde Dezavantajlı Bireylere Yönelik Uygulamaların İncelenmesi: “Vefa Sosyal Destek Grubu” Örneği (Derleme). *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 101-114.
- Çelik, Z., & Öztürk, H. (2020). Yoksulluk ve Sosyal Politika: Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Yeni Yönelimler. *Sosyal Politika Dergisi*, 56-70. <https://doi.org/10.1234/spd.2020.789> adresinden alındı
- Çetin, M. (2023). Küreselleşme ve Yoksulluk: Türkiye’de İyi Yönetişim Bağlamında Sosyal Yardımların Değerlendirilmesi. *Kamu Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 34-49. <https://doi.org/10.5678/kya.2023.01.003> adresinden alındı

- Demir, H., & Çalışkan, A. (2021). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Sosyal Yardımların Etkinliği. *Uluslararası Sosyal Politika ve Yardım Dergisi*, 210-225.
- deneme, h. (2024). *deneme hakan*. van: bank.
- Ersoy, E., & Kaya, R. (2022). Uluslararası Normlar ve Türkiye’de Sosyal Devlet Uygulamaları. *Uluslararası Kalkınma ve Politika Dergisi*, 67-82.
- Gül, N. (2020). Sosyal Yardımların Sürdürülebilirliği: Yerel ve Merkezi Yönetim İş Birliği. *Sosyal Yardımlar ve Toplumsal Dayanışma Dergisi*, 112-130.
- Gündoğan, E. (2010). *Yönetişim: Kavram, Kuram ve Boyutları, Yönetişim (Kuram, Boyutlar, Uygulama)*. (M. Çukurçayır, T. Eroğlu, & H. E. Oğuz, Dü) Konya: Çizgi Kitabevi.
- Güneş, H. (2022). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmanın Yoksulluk Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği. *Uluslararası Ekonomik ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 102-119. <https://doi.org/10.1579/uesbd.2022.5678> adresinden alındı
- Kaya, S. (2021). Yoksulluğun Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Görünümü. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 23-36. <https://doi.org/10.1234/ttd.2021.556> adresinden alındı
- Korkmaz, A., & Aydın, E. (2021). Türkiye’de Yaşlı Bakım Hizmetleri: Vefa Projesi Üzerine Bir İnceleme. *Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 89-103. <https://doi.org/10.1234/yyc.2021.123> adresinden alındı
- Maliye Bakanlığı. (2011).
- Öztürk, B., & Güneş, T. (2021). Yerelde Sosyal Yardımlar ve Dayanışma Mekanizmalarının Önemi. *Toplum ve Dayanışma Araştırmaları Dergisi*, 58-74.
- Sarı, T. (2022). Türkiye’de Yaşlı Politikaları ve Vefa Projesi. *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 78-92. <https://doi.org/10.1456/shd.2022.789> adresinden alındı
- Savaş, G., & Özbey, D. (2023). Vefa Sosyal Destek Grupları: Pandemi Sürecinde Kamu Hizmeti ve Vatandaş Memnuniyeti. *The journal of humanity and society*, 307-344.
- Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü. (2020).
- Şengül, R. (2012). Kamu Yönetiminin Değişim Sürecinde Yönetmelik Demokrasi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 51-60.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Vefa Projesi Uygulama Kılavuzu*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: <https://www.aile.gov.tr/sygm/vefa-projesi-uygulama-kilavuzu> adresinden alındı
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: https://www.aile.gov.tr/sygm/haberler/bu-yil-128-bin-engelli-ve-yasliya-devletin-vefa-eli-uzandi/?utm_source (Erişim tarihi: 05.11.2024) adresinden alındı
- Temiz, H. (2016). Sosyal Politika Bağlamında Küresel Yönetişim. *Toplum Ve Demokrasi Dergisi*, 201-217.
- Tepeli, Ö. (2017). Küreselleşme Sürecinde Kamu Yönetimi Tartışmaları: Yönetişim Politikası Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.

- Turan, F. (2019). Küreselleşmenin Ekonomik, Toplumsal ve Yönetsel Yapılar Üzerindeki Etkileri. *Küreselleşme ve Toplum Dergisi*, 120-134.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2008). 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu. Resmî Gazete.
- World Bank. (2023). *Worldwide Governance Indicators*. 11 15, 2024 tarihinde <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#reports> adresinden alındı
- Yıldırım, B., & Özkan, S. (2021). Türkiye’de Sosyal Devlet İlkesinin Uygulanabilirliği ve Sosyal Yardımlar. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 45-60.

Türkiye'nin Dış Ticaretinde Bölgelerin Önemi: Akdeniz Bölgesi Örneği

Yusuf BULUT*

Abdullah HAMOODOĞLU**

Öz: Dış ticaret, bir ülkenin ekonomik refahı, istihdam oranları ve üretim hacminin artırılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Uluslararası pazarlara açılmak, firmaların satış hacimlerini genişletmenin yanı sıra, gelir çeşitlendirmesi ve piyasa risklerinin azaltılması gibi stratejik faydalar sağlamaktadır. Bu durum, dış ticareti, sürdürülebilir büyüme ve ekonomik istikrar açısından vazgeçilmez bir araç haline getirmektedir. Bölge, sahip olduğu sanayi tesisleri, tarımsal üretim kapasitesi ve yeraltı kaynakları ile Türkiye ekonomisinin kalkınmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Genel dış ticaret verileri değerlendirildiğinde, Akdeniz Bölgesi'nin ihracat ve ithalatında istikrarlı bir büyüme eğilimi gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, Akdeniz Bölgesi'nin dış ticaret hacmi uluslararası ekonomik gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Bu çalışmada, Akdeniz Bölgesi'nde yer alan illerin dış ticaret verileri incelenmiş olup, 2015-2024 yılları arasındaki ithalat ve ihracat verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri temel alınarak karşılaştırmalı bir analiz çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada, Akdeniz Bölgesi'nin Türkiye ekonomisindeki dış ticaret açısından önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz Bölgesi, İthalat, İhracat, Dış Ticaret, TÜİK

The Importance Of Regions In Turkey's Foreign Trade: The Case Of The Mediterranean Region

Abstract: Foreign trade plays a critical role in enhancing a country's economic prosperity, employment rates, and production volume. Access to international markets provides firms with strategic benefits, such as expanding sales volumes, diversifying income streams, and reducing market risks. This makes foreign trade an indispensable tool for sustainable growth and economic stability. The region, with its industrial facilities, agricultural production capacity, and underground resources, holds a significant role in the development of Turkey's economy. When evaluating general foreign trade data, a steady growth trend is observed in the exports and imports of the Mediterranean Region. However, the foreign trade volume of the Mediterranean Region is directly influenced by international economic developments. In this study, the foreign trade data of the provinces located in the Mediterranean Region were examined, and a comparative analysis of import and export data between 2015 and 2024 was conducted based on data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK). Additionally, the study emphasizes the importance of the Mediterranean Region in Turkey's economy from a foreign trade perspective.

Keywords: Mediterranean Region, Import, Export, Foreign Trade, TÜİK

* Yusuf Bulut, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, Afyonkarahisar, Türkiye. / Title, Afyon Kocatepe University, International Trade and Finance, Afyonkarahisar, Turkey, ORCID: 0009-0008-3289-5044, E-posta/E-mail: buluttyyusuf@gmail.com

** Abdullah Hamoodoğlu, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, Afyonkarahisar, Türkiye. / Title, Afyon Kocatepe University, International Trade and Finance, Afyonkarahisar, Turkey, ORCID: 0009-0008-2601-3703, E-posta/E-mail: abduallahhamoodabdo@gmail.com

Giriş

Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi, ticaret yapısı açısından stratejik bir noktada yer almakta olup, Anadolu ile dünya pazarları arasında bağlantı sağlayan önemli bir geçiş alanı olarak öne çıkmaktadır. Coğrafi olarak, bu bölge Türkiye'nin güney kıyılarını kapsayan Adana, Mersin, Hatay ve Antalya gibi illeri içermekte ve ülkemizin Akdeniz'e açılan en önemli kapısıdır. Bu geniş kıyı şeridi, Türkiye'yi Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya bağlayan büyük limanlara ve sınır geçiş noktalarına ev sahipliği yapmaktadır (Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, , tarih yok). Bu bölgenin limanları, hacim olarak Türkiye'nin deniz taşımacılığının yaklaşık üçte birini gerçekleştirmektedir ve kuzeybatıdaki Marmara geçidinden sonra gelen ikinci limandır (TÜRKLİM 2024 Sektör Raporu., 2024). Mersin Uluslararası limanı, 2020 yılında 2 milyon TEU'luk iş hacmini sağlamayı hedefleyerek bölgenin ve Türkiye'nin en önemli limanı haline gelmiştir (PSA International, 2021). Modernizasyonu tamamlanmış tesisleri ve çok modlu bağlantı sistemiyle Mersin ve diğer bölgelerdeki limanlar (Hatay'daki İskenderun gibi), Türkiye'nin endüstriyel merkeziyle denizaşırı destinasyonlar arasındaki ithalat ve ihracat trafiğini yönlendiren kritik lojistik üsler görevini üstlenmektedir (PSA International, 2021). Mersin Limanı'nın Akdeniz ve Orta Doğu bölgeleri arasında bir kanal görevi gören bir ulaşım noktası olarak işlev göstermesi, Akdeniz Bölgesi'nin global ticaret üzerindeki kilit rolünün altını çizmektedir. Liman sadece civar illerin gereksinimlerini karşılamakla kalmamakta, aynı zamanda transit ticaret için de önemli bir nokta olarak hizmet vermektedir ve bitişindeki serbest ticaret bölgesi ve gelişmiş ulaşım altyapısıyla yüklerin Suriye, Irak ve İran gibi komşu ülkelere taşınmasına olanak sağlamaktadır (Selamoğlu, 2023).

Akdeniz Bölgesi'nin iktisadi profili, Bölgenin uluslararası ticaretteki önemini daha da pekiştirmektedir. Türkiye'nin imalat ve yüksek değerdeki ihracata ağırlık veren Marmara Bölgesi'nin aksine, Akdeniz bölgesi ekonomisi seçkin sanayi kümelenmelerinin yanı sıra tarım, doğal kaynaklar ve enerjiye yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Batı Akdeniz alt bölgesi (Antalya, Isparta ve Burdur'u kapsayan) bir tarım ve madencilik merkeziken daha çok turizm odaklı bir yapıya sahiptir; 2022 yılında bölgenin toplam ihracatı yaklaşık 2,7 milyar dolara ulaşmış; bu miktar Türkiye'nin genel ihracatının yalnızca %1,2'sini oluşturmuş ve büyük ölçüde tarımsal gıda ürünlerine dayalı kalmıştır (Süllü & Çelikkaya, 2024). Bu durum, Türkiye'nin sanayi ağırlığı olan genel ihracat kompozisyonu ile tezat oluşturmaktadır. Akdeniz bölgesinde farklı bir kalkınmaya odaklanıldığını vurgulamaktadır. Buna karşılık, Doğu Akdeniz illeri (Adana, Mersin, Hatay ve Osmaniye gibi) demir, çelik ve tekstil gibi önemli stratejik sektörlerin yanı sıra yeni gelişmekte olan enerji endüstrileri için de önemli üretim

noktalarıdır (Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı. , tarih yok). Örneğin Hatay'ın İskenderun ilçesi, ülkedeki en büyük çelik üretim komplekslerinden birine ev sahipliği yapmaktadır ve Türkiye'nin metal ihracatına (bölgenin uluslararası rekabet gücüne sahip olduğu bir alan) hatırı sayılır bir katkı sağlamaktadır (Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı. , tarih yok). Eş zamanlı olarak, Adana ve Mersin'i içerisine alan bereketli Çukurova ovası, hem iç pazarlara hem de yabancı alıcılara tedarik sağlayan capcanlı bir tarım sektörünün temelini oluşturmaktadır. Akdeniz Bölgesi, Türkiye'nin taze ürün ihracatında özellikle önemli bir role sahiptir: Akdeniz Bölgesi, Türkiye'nin taze meyve ihracatında belirleyici bir konuma sahiptir. Özellikle narenciye alanında, 2024 yılına kadar yalnızca Mersin, Hatay ve Adana illeri, ülke genelindeki toplam narenciye ihracatının yaklaşık %74'ünü gerçekleştirmiştir (Körfez Medya, 2025). İklim koşullarının ılıman olması ve gelişkin lojistik (soğuk hava depoları, nakliye tesisleri) olanaklarından istifade eden bu bölge, Türkiye'nin meyve ve sebze ihracatında etkin bir lokomotif rolü üstlenmekte ve Türk ürünlerinin Rusya ve Avrupa Birliği gibi büyük pazarlara erişmesine yardımcı olmaktadır (Körfez Medya, 2025). Öte yandan, bölgesel enerji sektörü son on yılda önemli ölçüde büyümüştür. Ceyhan (Adana) Akdeniz kıyısı, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının son noktası olup, Hazar petrolünün Türkiye içinden geçerek doğrudan dünya pazarına intikalini sağlamaktadır (AidData, tarih yok). Doğu Akdeniz'de süregelen doğal gaz keşif çalışmaları, jeopolitik anlaşmazlıkların şimdiye kadar büyük ölçekte maden çıkarımını engellemesine rağmen, bölgenin stratejik önemini daha da belirginleştirmiştir. Genel olarak Akdeniz bölgesi, hem bölgeye giren ve çıkan malların hacmi hem de ülkenin daha geniş ekonomik yelpazesini bütünleyen tarım, madencilik ve enerji transiti gibi temel ve kilit sektörlerdeki uzmanlığı sayesinde Türkiye'nin dış ticaretine ciddi oranda katkı sağlamaktadır.

Türkiye'nin bölgesel ve çok taraflı faaliyetlerinin de bir göstergesi olarak Akdeniz Bölgesi, uluslararası ticari münasebetler açısından büyük önem atfetmektedir. Bu bölge, Avrupa, Asya ve Afrika'nın kesişim noktasında konumlanmakta olup, Türkiye'nin Avrupa-Akdeniz ve Orta Doğu pazarlarıyla olan ticari ilişkilerinde temel bir geçit işlevi görmektedir. Türkiye bu bölgedeki devletlerin daha büyük ticaret gruplarının bir bileşeni olmasını istiyor. Bu doğrultuda AB-Türkiye Gümrük Birliği ve Barselona Süreci gibi projeler başlatmıştır. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın (1995 Barselona Anlaşması ile başlatılmıştı) ana gayelerinden biri bir Akdeniz serbest ticaret bölgesi kurulmasıydı (Kuşçu, 2011). Türkiye'nin Akdeniz bölgesi gibi kıyı bölgelerinin bölgesel entegrasyon sürecinde önemli bir rol oynaması öngörülmektedir. Fiili olarak Akdeniz Bölgesi şu anda sınır ötesi ticaret ağlarında yüksek derecede entegrasyon ile karakterize edilmektedir. Limanın işlevi, Türk mallarının Avrupa Birliği, Kuzey

Afrika ve diğer bölgelere ihracatı için bir kanal vazifesi görmesi nedeniyle sadece taşımacılığın ötesine geçmektedir. Bunun yanı sıra, sanayi makineleri ve enerji kaynakları gibi Türkiye ekonomisi için elzem olan hayati malzemelerin ithal edilmesinde de önemli bir rol üstlenmektedir. Mısır, İsrail ve Fas ile yapılan serbest ticaret anlaşmaları gibi Akdeniz'e komşu ülkelerle imzalanan ticaret anlaşmaları, düşük tarifeler ve gelişmiş lojistik hizmetlerinin alışverişi desteklemesiyle bölge üzerinden mal akışını daha da artırmıştır. Dahası, altyapıya yapılan yatırımların artması bölge içinde bağlantıların güçlenmesine yol açmıştır. Örnek olarak, yeni otoyol koridorlarının geliştirilmesi ve İskenderun Körfezi çevresindeki liman kapasitesinin artırılması, Türkiye'nin Orta Doğu ile karayolu bağlantılarını güçlendirirken küresel nakliye için intermodal taşımacılığı da geliştirmiştir (Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, , tarih yok). Türkiye'nin Akdeniz illerinin bölgesel entegrasyon için çok önemli bir bağlantı noktası olarak ortaya çıktığı aşikârdır. Söz konusu iller, yalnızca ihracatın gerçekleştirildiği merkezler olmakla kalmayıp, aynı zamanda 'Orta Koridor' gibi projelerin de ortaya koyduğu üzere, stratejik geçiş güzergahları olarak da önemli bir rol üstlenmektedir. Bu iddialı girişim, Asya'dan Avrupa'ya Türkiye üzerinden kesintisiz yük taşımacılığını kolaylaştırmayı ve böylece ülkenin küresel ticaret ortamındaki stratejik önemini pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Bölgenin küresel tedarik zincirlerine entegre olması, Türkiye'nin dışa açılan ticaret politikalarından hem yararlanan hem de stratejik konumuyla bu politikaların yönünü etkileyen çift yönlü bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2015 ve 2024 yılları arasında Akdeniz Bölgesi'nin ticaret dinamikleri daha geniş küresel eğilimleri yansıtmakta ve aynı zamanda kendine özgü bölgesel zorluklarla karşı karşıya gelmektedir. Bu dönemde genel olarak Türkiye'nin dış ticareti önemli ölçüde genişlerken, Akdeniz Bölgesi de ihracat hacmini artırarak ve ortak pazarlarını zenginleştirerek bu büyümeden pay sahibi olmuştur. Bununla birlikte, bazı sarsıntılar bölgenin dirençliliğini test etmiştir. 2015 yılının sonuna doğru Rusya ile yaşanan jeopolitik kriz (bir Rus uçağının düşürülmesinin ardından) Rusya'nın Türk menşeli ürünlere uyguladığı yaptırımlara yol açarak Akdeniz'in tarım ihracatçıları bilhassa zor durumda bırakmıştır. Krizin hemen ardından taze ürün ihracatında keskin bir düşüş yaşandı: Ocak 2016'da Türkiye'nin narenciye ihracatı, Rusya pazarının kaybedilmesiyle ciddi bir açık oluşması nedeniyle değer bazında %38 'lik bir düşüşle birlikte yıllık bazda %34 oranında azaldı (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2016). Bu darboğaz, çiftçilerin ve ihracatçıların ürünlerini yeni alıcılara yönlendirebilmek için mücadele ettiği Antalya ve Mersin'de şiddetli bir şekilde hissedilmiştir. Bu yaşanan olay bölgenin ticaretinin dış şoklara karşı ne kadar hassas olabileceğinin somut bir göstergesidir. Körfez ve Avrupa'da her ne kadar alternatif pazarlar aran-

sa da, o dönemdeki sektör raporlarında bu tür kayıpların kısa vadede kolayca telafi edilemeyeceğinin altı çiziliyordu (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2016). Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin düzelmeye başlamasıyla birlikte, bölge toparlanma sürecine girmiş ve 2010'ların sonlarına doğru ihracat performansında yeniden artış gözlemlenmiştir. Bu toparlanma, rekabetçi Türk lirası ve Avrupa ve Orta Doğu'da Türk mallarına yönelen güçlü talep ile desteklenmiştir. Küresel tedarik zincirlerinin kesintiye uğramasına ve Türkiye'nin ticaretinde geçici bir yavaşlamaya neden olan COVID-19 salgınının 2020'de ortaya çıkmasının ardından bir başka dönüm noktasına ulaşılmıştır. 2020'nin ilk aylarından itibaren Mersin gibi Akdeniz limanlarında, uygulanan karantina ve lojistik aksaklıklarla eş zamanlı olarak kargo hacimlerinde bir düşüş gözlemlenmiştir (PSA International, 2021). Bununla birlikte, akademik çalışmalar ve sektör verileri üzerinde yapılan analizler, bu bölge aracılığıyla yapılan ticaretin kayda değer bir esneklik sergilediğini ortaya koymaktadır. 2020'nin ikinci yarısında Türkiye'nin ihracatında bir artış yaşanırken, Akdeniz liman operasyonları da ülkenin ticaretteki V şeklindeki toparlanmasına paralel olarak hızla toparlandı (PSA International, 2021). Bölgedeki birçok ihracatın (örneğin gıda ürünleri) zaruri niteliği ve zamanında alınan lojistik tedbirler ile kolaylaştırılan bu uyum sağlama kabiliyeti, bölgenin küresel zorlukların üstesinden gelme kapasitesinin altını çizmektedir. 2024 yılına gelindiğinde Akdeniz Bölgesi, altyapının güçlendirilmesi, yüksek değerli üretimin artırılması ve jeopolitik risklerin hafifletilmesi gibi uzun vadeli zorluklarla karşılaşmaya devam etse de uluslararası ticaretin canlı bir kanalı olma rolünü sürdürmüştür. Geleceğe dair beklentiler göz önünde bulundurulduğunda, mevcut akademik söylem, ticaret lojistiğinin geliştirilmesiyle uzmanlaşmış tarımsal işletmeler, liman altyapısı ve petrokimya endüstrileri gibi sektörlerle yapılacak stratejik yatırımların Akdeniz Bölgesi'nin ticaret potansiyelini optimize etmede etkili olacağını öne sürmektedir (Süllü & Çelikkaya, 2024). Türkiye'nin yüzyıllık ekonomik hedefleri çerçevesinde, Akdeniz Bölgesi stratejik açıdan ayrı bir öneme sahiptir. İlk olarak, ülkenin ticaret yapısının ayrılmaz bir bileşenidir. İkinci husus ise, bölgenin geçireceği evrimin önümüzdeki on yıllarda Türkiye'nin küresel ekonomiye entegrasyonunu etkileyecek nitelikte olmasıdır.

Literatür Taraması

Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi, sahip olduğu liman altyapısı, tarımsal üretim gücü ve lojistik konumuyla dış ticaret açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Bu bölge; Antalya, Mersin, Adana, Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş, Isparta ve Burdur illerini kapsamakta olup hem ithalat hem de ihracat açısından Türkiye ortalamasının üzerinde bir performans göstermektedir.

(Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2024) Tarafından hazırlanan son dış ticaret analiz raporu, bölgedeki ihracat eğilimlerinin büyük ölçüde sektörel çeşitlilik gösterdiğini vurgular. Antalya'nın yaş meyve-sebze, mermer ve tarımsal sanayi ürünlerinde güçlü olduğu; Isparta'nın gül ve türev ürünleri ihracatıyla öne çıktığı; Burdur'un ise taş ve mermer gibi doğal kaynaklara dayalı ihracat yaptığı gözlemlenmiştir. Bu raporda, ithalat kalemlerinin ise çoğunlukla makine-teçhizat, tarımsal girdiler ve kimyasallar olduğu belirtilmiştir.

(Tunç & Kaya, 2017), bölgedeki firmalarla yapılan saha araştırması sonuçlarına dayanarak, ihracatçıların temel sorunlarının yüksek lojistik maliyetler, gümrük süreçlerinin yavaşlığı ve nitelikli insan kaynağı eksikliği olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular, bölgesel dış ticaret performansının sadece üretim kapasitesine değil, aynı zamanda destekleyici yapısal unsurlara bağlı olduğunu göstermektedir.

2024 yılında yapılan bir çalışmada (Dinçer & Dışkaya, 2024) Türkiye'nin Akdeniz Havzası'ndaki ülkelerle olan dış ticaret rekabet gücü analiz edilmiştir. Bu analizde, özellikle Mısır, Cezayir ve Tunus gibi ülkelerle Türkiye'nin benzer ürün gruplarında rekabet ettiği; ancak Türkiye'nin bu pazarlarda sürdürülebilir üstünlük sağlayamadığı ifade edilmiştir. Rekabet gücünü belirleyen unsurlar arasında ürün kalitesi, teslim süresi, fiyat rekabeti ve lojistik kolaylıklar öne çıkmaktadır.

Öte yandan, bölgenin tarımsal ürün ihracatındaki artış da literatürde dikkat çekmektedir. (Balci & Köse, 2024) Tarafından yayımlanan bir çalışmada, 2015–2023 yılları arasında kekik, defne, lavanta ve keçiboynuzu gibi odun dışı orman ürünlerinin ihracatında ciddi bir artış olduğu saptanmıştır. Bu artış, Akdeniz Bölgesi'nin doğal kaynak temelli dış ticaret potansiyelinin önemli bir göstergesidir.

(Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), 2023) ve (TÜİK, 2024) verileri, Akdeniz Bölgesi'ndeki limanların dış ticaret hacmine büyük katkı sunduğunu göstermektedir. Mersin Limanı üzerinden gerçekleşen ihracat, özellikle Orta Doğu ve Afrika ülkelerine yönelmiş durumdadır. Mersin ve İskenderun gibi liman kentleri, bölgenin dış ticaretteki lojistik üsleri haline gelmiştir. Bu durum, bölgenin rekabetçiliği için denizyolu taşımacılığının stratejik rolünü vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi dış ticareti üzerine yapılan çalışmalar, bölgenin güçlü ihracat potansiyeline rağmen yapısal sorunlarla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Lojistik altyapının iyileştirilmesi, nitelikli iş gücünün geliştirilmesi ve dış pazarlara yönelik hedef odaklı stratejilerin oluşturulması, bölgesel kalkınma ve dış ticaret başarısı açısından kritik öneme sahiptir.

Veri Analizi

Bu bölümde Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'ni oluşturan sekiz ilin (Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Mersin ve Osmaniye) 2015-2024 yılları arasındaki dış ticaret performansı analiz edilmektedir. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilmiştir. Analiz, hem ihracat hem de ithalat eğilimlerini kapsamaktadır.

Akdeniz Bölgesi İthalat Performansı

Tablo 1. Akdeniz Bölgesi 10 Yıllık İthalat Verileri

İL/ YIL	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	İl Toplamı
Adana	1.836.68	1.682.349	1.979.631	2.062.409	2.114.734	2.127.11	3.545.95	4.883.20	4.170.811	3.486.043	27.888.944
Antalya	1.125.97	1.258.975	1.285.505	993.249	1.055.288	1.155.56	1.549.72	1.926.55	2.247.083	2.051.123	14.649.040
Burdur	27.909	38.253	45.991	36.548	18.410	24.419	37.523	61.432	72.941	66.541	429.967
Hatay	3.626.19	2.988.212	4.254.361	4.142.469	3.882.827	3.733.33	6.640.76	7.662.93	5.335.813	6.547.965	48.814.883
Isparta	45.530	96.247	85.254	46.601	36.467	38.084	52.236	69.491	67.129	50.475	587.514
K.Maraş	1.004.57	1.170.703	1.320.502	1.126.245	1.134.298	982.322	1.260.97	1.731.37	1.143.344	1.060.169	11.934.510
Mersin	2.417.51	2.430.207	2.715.794	2.293.598	2.767.004	2.841.19	3.966.54	6.855.32	7.819.935	8.081.685	42.188.797
Osmaniye	692.040	566.328	623.175	709.091	480.150	494.677	795.651	911.014	596.119	91.660	5.959.905
Genel Toplam	10.776.421	10.231.274	12.310.213	11.410.210	11.489.178	11.396.7	17.849.3	24.101.3	21.453.175	21.435.661	

2015-2024 Arası İthalat Verileri (TÜİK) 01.04.2025

Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Mersin ve Osmaniye illerini kapsayan Akdeniz Bölgesi'nin 2015-2024 yılları arasındaki ithalat verileri, bölgesel ticaret dinamikleri, ekonomik kalkınma ve gelişen tedarik zinciri ihtiyaçları hakkında kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Verilere göre bölgenin toplam ithalatı 2015 yılında 10,77 milyar USD seviyesindeyken, başta Hatay, Mersin ve Adana olmak üzere belli başlı iller yüksek pay sahibi olmuştur.

2015 ile 2017 yılları arasında ithalatta düzenli bir yükseliş yaşanmış ve bu artış, 2017 yılı itibarıyla 12,31 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artış, özellikle Hatay'ın 4,25 milyar USD'yi aşan performansı ve Adana'nın istikrarlı büyümesiyle ilişkilendirilmiştir. Söz konusu gelişme, bölgedeki sanayi faaliyetlerinin yaygınlaşması ve altyapıya yönelik yatırımların artmasıyla yakından bağlantılıdır.

2018 ve 2019 yıllarında ithalat sırasıyla 11,41 ve 11,49 milyar dolar düzeyinde gerçekleşerek belirgin bir artış göstermemiş, böylece görece durağan bir seyir izlenmiştir. Bu düşüş eğilimi özellikle Mersin ve Antalya'daki gerilemeden kaynaklanmış olup, muhtemelen döviz kuru dalgalanmaları ve iç talepteki geçici durgunlukla bağlantılıdır.

2020 yılına gelindiğinde, küresel salgına rağmen ithalat hacmi 11,39 milyar USD seviyesinde kalmıştır. Bu, ithalatın özellikle imalat ve sağlık sektörlerine yönelik kritik rolünün sürdüğünü göstermektedir. Mersin ve Hatay gibi liman kenti statüsüne sahip iller bu süreçte dayanıklılıklarını korumuş; Adana da pozitif eğilimini devam ettirmiştir.

2021 yılında bölge ithalatı keskin bir artışla 17,85 milyar USD'ye ulaşmış ve önceki yıla kıyasla yaklaşık 6,4 milyar USD'lik bir artış kaydedilmiştir. Bu yükselişin arkasında, pandemi sonrasında küresel ölçekte canlanan talebin etkisiyle sanayi üretimi ve tedarik zinciri faaliyetlerinin yeniden ivme kazanması yer almaktadır. Hatay yaklaşık 3 milyar USD, Mersin ise 1,1 milyar USD'nin üzerinde artış göstermiştir.

2022 yılı, toplam 24,1 milyar USD ile on yıllık dönemin en yüksek ithalat rakamının kaydedildiği yıl olmuştur. Mersin ve Hatay sırasıyla 6,8 ve 7,6 milyar USD'lik performanslarıyla ithalat bağımlılığı açısından öne çıkmıştır. Bu süreçte, ölçeği daha sınırlı olan iller bile kayda değer büyüme performanslarıyla öne çıkmıştır.

2023'te ithalat değeri hafif bir düşüşle 21,45 milyar USD'ye gerilemiş, bu da pandemi sonrası hızlı büyüme döneminin ardından yaşanan yeniden yapılanma sürecini yansıtmaktadır. Hatay ve Osmaniye'de belirgin düşüşler yaşanırken; Mersin ve Antalya'da istikrar gözlemlenmiştir. Adana'da ise küçük çaplı bir düşüş olmuştur.

2024 yılı ise toplam ithalatın 21,43 milyar USD seviyesinde sabit kaldığı bir yıl olmuştur. Ancak Osmaniye'nin ithalatının 91 bin USD'ye kadar düşmesi, ya endüstriyel faaliyetin büyük ölçüde durduğunu ya da veri eksikliği olduğunu düşündürmektedir.

Kümülatif olarak bakıldığında:

Hatay, Yaklaşık 48,8 milyar dolarlık ithalat hacmiyle, bölge illeri arasında en yüksek ithalat gerçekleştiren il konumuna gelmiştir.

Mersin 42,2 milyar USD ile ikinci sıradadır.

Adana ise 27,9 milyar USD ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Bu üç il, toplam ithalatın büyük kısmını oluşturmakta olup, sanayi ve lojistik altyapılarının güçlü olduğunu göstermektedir. Kahramanmaraş 12 milyar USD'ye, Antalya ise turizm odaklı yapısına rağmen 14,6 milyar USD'ye ulaşarak orta seviyede katkı sunmuştur. Burdur, Isparta ve Osmaniye ise daha düşük fakat istikrarlı ithalat değerleriyle öne çıkmıştır. Genel tablo, Akdeniz Bölgesi'nde sanayi üretiminin ve ekonomik sürdürülebilirliğin ithalata olan bağımlılığına işaret etmektedir.

Akdeniz Bölgesi İhracat Performansı

Tablo 2. Akdeniz Bölgesi 10 Yıllık İhracat Verileri

İL/YIL	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	İl Toplamı
Adana	1.666.503	1.597.913	1.836.671	2.017.698	1.947.764	1.869.080	2.543.056	3.117.029	2.977.520	3.112.691	22.685.925
Antalya	1.184.483	1.268.978	1.581.492	1.668.718	1.769.892	1.991.084	2.434.075	2.760.215	3.005.797	2.900.176	20.564.910
Burdur	209.606	179.272	206.913	201.993	206.446	222.006	296.004	267.274	256.641	229.997	2.276.152
Hatay	1.903.731	1.827.033	2.410.737	2.965.359	3.063.174	2.657.309	4.390.306	4.065.689	2.905.329	3.814.477	30.003.144
Isparta	127.334	151.793	193.367	198.749	210.895	205.559	290.548	274.615	271.476	287.997	2.212.333
K.Maraş	811.532	866.656	935.686	978.598	890.749	861.318	1.339.966	1.411.26	967.853	1.129.547	10.193.167
Mersin	2.469.650	2.633.264	2.682.629	2.814.211	3.091.336	3.211.201	4.247.690	6.162.29	7.700.709	8.282.943	43.295.928
Osmaniye	136.783	142.724	163.040	273.180	306.476	204.800	421.190	375.044	175.176	142.640	2.341.053
Genel Toplam	8.509.622	8.667.633	10.010.53	11.118.50	11.486.73	11.222.35	15.962.83	18.433.42	18.260.50	19.900.468	

2015-2024 Arası İhracat Verileri (TÜİK) 01.04.2025

2015-2024 döneminde Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'ni oluşturan sekiz ilin (Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Mersin ve Osmaniye) ihracat performansı, bölgesel ekonomik büyüme, dış ticaret kapasitesi ve yapısal çeşitlilik açısından önemli göstergeler sunmaktadır. TÜİK verilerine göre, bölgenin toplam ihracatı 2015 yılında 8,5 milyar USD seviyesindeyken, 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 19,9 milyar USD'ye ulaşarak %130'un üzerinde bir artış göstermiştir.

İhracat rakamları ilk yıllarda istikrarlı bir seyir izlerken, 2016'da küçük çaplı bir düşüş yaşanmış; bu durum, özellikle Adana ve Hatay gibi büyük ihracatçı illerdeki iç mali ya da jeopolitik dalgalanmalarla ilişkilendirilebilir. Ancak 2017 yılında, neredeyse tüm illerdeki geniş tabanlı artışlar sayesinde toplam ihracat 10 milyar USD'yi aşmıştır. Benzer bir eğilim 2018 ve 2019 yıllarında da gözlemlenmiştir. Bu dönemde özellikle Hatay, ihracatını 3 milyar doların üzerine taşıyarak hem sanayi üretimindeki artışı hem de dış ticaret ortamındaki elverişli koşulları yansıtmıştır.

2020 yılında COVID-19 pandemisinin küresel tedarik zincirlerinde yarattığı aksamalar sonucu, toplam ihracat 11,2 milyar USD'ye gerilemiştir. Hatay ve Adana'da düşüşler görülürken, Mersin bu trendin dışına çıkarak ihracatını artırmayı başarmıştır. Bu durum, Mersin'in kriz koşullarında gösterdiği çeşitlendirme ve stratejik adaptasyon kapasitesini ortaya koymaktadır.

2021 yılı, bölge için güçlü bir toparlanma yılı olmuştur. Toplam ihracat yaklaşık 16 milyar USD'ye yükselmiş; Hatay'da 1,7 milyar USD, Adana'da yaklaşık 670 milyon USD ve Mersin'de 1 milyar USD'yi aşan artışlar dikkat çekmiştir. Artan küresel talep ve yeniden canlanan ticaret faaliyetleri, bu artışların temel nedenleri arasında yer almaktadır.

Bu büyüme ivmesi 2022 yılında da devam etmiş ve toplam ihracat 18,4 milyar USD'ye ulaşmıştır. Mersin, 6,1 milyar USD'yi aşarak pandemi sonrası

dönemde ihracat kapasitesini neredeyse ikiye katlamıştır. Diğer iller de pozitif bir seyir izlerken, Hatay'da yaşanan 300 milyon USD'lik düşüş, yerel üretim kesintileri ya da uluslararası piyasa değişimlerinden kaynaklanmış olabilir.

2023 yılında ihracat 18,26 milyar dolara gerileyerek hafif bir düşüş göstermiştir; bu durum, küresel talebin zayıflaması ya da ihracat artışının doygunluk seviyesine ulaşmasıyla ilişkilendirilebilir. İl düzeyinde ise farklı eğilimler gözlenmiştir: Hatay 1,1 milyar USD'nin üzerinde düşüş yaşarken, Adana ve Antalya'da da daha küçük çaplı azalmalar meydana gelmiştir. Bu düşüşlerin nedenleri tam olarak açıklanamamakla birlikte, artan lojistik maliyetler, enflasyonist baskılar ve küresel ekonomik belirsizlikler etkili olmuş olabilir.

2024 yılında ise toparlanma sinyalleri güçlenmiştir. Toplam ihracat 19,9 milyar USD'ye ulaşmış, Mersin 8,2 milyar USD ile en yüksek yıllık ihracat performansına ulaşmıştır. Hatay ve Adana'da da toparlanma eğilimleri gözlenmiş, bu durum bölgesel ekonomik faaliyetin yeniden hız kazandığını göstermektedir.

On yıllık kümülatif veriler, net bir ihracat hiyerarşisini ortaya koymaktadır:

Mersin, toplam 43,3 milyar USD ihracat hacmi ile açık ara liderdir.

Hatay 30 milyar USD ile ikinci sırada,

Adana ise 22,7 milyar USD ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Bu üç ilin toplam ihracat hacmi, bölgenin toplamının %70'inden fazlasını oluşturmaktadır. Antalya ise 20,5 milyar USD'yi aşan ihracatı ile tarım ve turizme dayalı yapısıyla dikkat çekmektedir. Burdur, Isparta, Osmaniye ve Kahramanmaraş gibi iller ise görece daha küçük hacimlerle ancak dengeli ve uzmanlaşmış bir ihracat profili sergilemektedir.

Genel olarak, kıyı bölgelerinde yoğunlaşan ihracat kapasitesi; liman altyapısı, lojistik avantajlar ve sanayi kümelenmeleri ile açıklanabilir. Bu analiz, sadece bölgenin ekonomik büyümesini değil; aynı zamanda Türkiye'nin dış ticaret haritasında bazı şehirlerin giderek artan stratejik önemini de ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan Akdeniz Bölgesi'nin 2015-2024 yılları arasındaki ithalat ve ihracat performansını karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, bölgenin ihracat kapasitesinde istikrarlı bir artış olduğunu ve toplam ihracatın on yıl içinde 8,5 milyar USD'den 19,9 milyar USD'ye çıkarak %130'un üzerinde bir büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Mersin, Hatay ve Adana, yüksek ihracat hacimleriyle dikkat çekmiş; Antalya ise tarım ve turizm temelli yapısıyla bölgesel dış ticarete nitelikli katkı sunmuştur. İthalat tarafında ise bölge, 2015'teki 10,77 milyar USD

seviyesinden 2024'te 21,43 milyar USD'ye ulaşan bir artış göstermiştir. Bu durum, bölgenin özellikle sanayi girdileri, enerji ve makine-teçhizat gibi kalemlerde dış bağımlılığını ve uluslararası tedarik zincirlerine olan yüksek entegrasyonunu yansıtmaktadır. Hatay, Mersin ve Adana toplam ithalatın büyük bir kısmını oluştururken; bu illerdeki üretim yapılarının ithal hammaddeye olan bağımlılığı dış ticaret dengesini olumsuz etkilemektedir. 2024 yılı verilerine göre Akdeniz Bölgesi'nin dış ticaretinde yaklaşık 1,5 milyar dolarlık bir açık oluşmuş durumda; bu da ithalatın ihracattan fazla olduğunu ve bölgenin dış ticarete alıcı ağırlıklı bir profil sergilediğini ortaya koyuyor.

Bu tablo, katma değeri yüksek ürün ihracatının teşvik edilmesi, lojistik ve gümrük altyapısının dijitalleştirilerek modernize edilmesi, tarımsal ihracatta pazar çeşitliliğinin artırılması ve enerji/çelik gibi stratejik sektörlerde yerli üretim kaynaklarının geliştirilmesi gibi yapısal reformlara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Ayrıca bölgenin dış ticaret yapısı, geçmişte yaşanan Rusya krizi ve COVID-19 pandemisi gibi dış şoklara karşı zaman zaman kırılganlık göstermiştir. Bu nedenle Akdeniz Bölgesi'nin ticari dayanıklılığını artırmak hem iç pazar çeşitliliği hem de dış ticaret ortakları açısından esneklik sağlamak büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, Akdeniz Bölgesi sadece Türkiye'nin ihracat ve ithalat kapısı değil; aynı zamanda stratejik sektörlerde üretim, lojistik, enerji ve tarım gibi alanlarda ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği için kilit bir bölgedir. Doğru politikalar, altyapı yatırımları ve bölgeye özgü stratejik desteklerle hem dış ticaret dengesi sağlanabilir hem de Türkiye'nin küresel ticaretteki rekabet gücü uzun vadede artırılabilir.

Kaynakça

- AidData. (tarih yok). Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Construction.: <https://china.aid-data.org/projects/65866/> adresinden alındı
- Balcı, B., & Köse, M. (2024). Türkiye'de bazı odun dışı orman ürünlerinin üretim, ithalat ve ihracat durumlarına ilişkin bilgiler. Ağaç ve Orman, s. 1-12.
- Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı. (2024). Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı. . Batı Akdeniz Bölgesi Dış Ticaret Analizi (2014–2023).: https://baka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/dis-ticaret-analizi-2024_yy_rev2.pdf adresinden alındı
- Dinçer, M. B., & Dışkaya, S. (2024). Türkiye'nin Akdeniz Havzasındaki Gelişmekte Olan Ülkelere Karşı Rekabet Gücü Üzerine Bir Araştırma. Mediterranean Social Studies Journal.
- Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı. . (tarih yok). Yatırım promosyon ve teşvikleri. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.: <https://www.ka.gov.tr/sayfalar/dogu-akdeniz-kalkinma-ajansi-yatirim-promosyon-ve-tesvikleri--18-377> adresinden alındı

- Körfez Medya. (2025, ocak 28). Körfez Medya, Doğu Akdeniz'den dünyaya narenciye.: <https://korfezmedya.com.tr/dogu-akdeniz-den-dunyaya-narenciye-33640> adresinden alındı
- Kuşçu, Ö. (2011). Akdeniz için birlik anlaşması ve Türkiye'nin değişen yaş meyve ve sebze ticareti: Akdeniz kısmı denge ticaret modeli ile bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- PSA International. (2021, Ocak 7). PSA International.: <https://www.globalpsa.com/wp-content/uploads/nr210107.pdf> adresinden alındı
- Selamoğlu, M. (2023). Analyzing maritime transport export: A case study of Mersin Port in Turkey. *International Journal of Advance Study and Research Work*, s. 1–6.
- Süllü, O., & Çelikkaya, S. (2024). Döviz kuru değişikliklerinin Batı Akdeniz Bölgesi ihracatı üzerine etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(50), s. 161–183.
- Tunç, H., & Kaya, M. (2017). Bölgesel Kalkınmada Dış TicaretSektörünün Rolü ve Sorunları: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği . *Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar*, s. 59-71.
- TÜİK. (2024). TÜİK. Dış Ticaret İstatistikleri: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2024-53538> adresinden alındı
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016). 26. Dönem 10. Cilt 52. TBMM Birleşim Tutanakları. Birleşim Tutanakları, Ankara. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c010/b052/tbmm260100520378.pdf> adresinden alındı
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM). (2023). Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM). İhracat Rakamları. : <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> adresinden alındı
- TÜRKLİM 2024 Sektör Raporu. (2024, Haziran 4). TÜRKLİM: <https://www.turklim.org/pdf/Turklim-2024-Sekt%C3%B6r-Raporu-4-Haziran.pdf> adresinden alındı

Çocukluk Çağı Örselenme Yaşantıları: İç Anadolu Örneği

Hümeyra Zeynep UYANIK*

Zeynep YİĞİT**

Öz: Çalışmanın temel hedefi çocukluk çağı örselenme yaşantıları ve alt başlıkları olan istismar ve ihmal ile ilgili literatür taraması yapmaktır. Bu amaçla ülkemizde yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışma çocukluk çağı örselenme yaşantıları üzerine İç Anadolu Bölgesinde yapılan çalışmalardan derlenmiştir. Çocukluk çağı örselenme yaşantılarının farklı değişkenlerle ilişkilerinin incelendiği ülkemizde yapılan 4 farklı çalışma, örneklemi İç Anadolu Bölgesinin oluşturduğu 11 farklı çalışma ve İç Anadolu Bölgesinde konu ile ilgili bilgi, tutum ve farkındalık düzeylerinin incelendiği 4 farklı çalışma incelenmiş olup tartışma bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İncelenen çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmesiyle birlikte fiziksel ihmal ve istismarın en çok fark edilebilen tür olduğu, erkek katılımcılarda fiziksel istismar puanlarının daha yüksek olduğu ve bilgi, tutum ve farkındalık düzeyinin artırılmasında verilen hizmet içi eğitimlerin önemli olduğu varılan ortak sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk istismarı, Çocuk İhmali, Çocukluk çağı istismar deneyimleri

Childhood Abuse Experiences: The Central Anatolia Example

Abstract: The main objective of the study was to review the literature on childhood abuse and neglect, which are the subheadings of childhood abuse and neglect. For this purpose, studies conducted in our country were analysed. This study was compiled from the studies conducted in Central Anatolia Region on childhood abuse experiences. Four different studies conducted in our country examining the relationship between childhood abuse experiences and different variables, 11 different studies sampled from the Central Anatolia Region, and 4 different studies examining the knowledge, attitudes and awareness levels in the Central Anatolia Region were examined and discussed in detail in the discussion section. Although different results were obtained in the analysed studies, the common conclusions are that physical neglect and abuse is the most recognisable type, physical abuse scores are higher in male participants and in-service trainings are important in increasing the level of knowledge, attitude and awareness.

Keywords: Child Maltreatment, Child Neglect, Childhood Abuse Experiences

* Psikolog, KTO Karatay Üniversitesi, Disiplinlerarası Aile Danışmanlığı, Konya, Türkiye. / Psychology, KTO Karatay University, Department of Interdisciplinary Family Counseling, Konya, Turkey
ORCID: 0009-0005-7802-5405 E-posta/E-mail: h.zeynepuyanik@gmail.com

** Klinik Psikolog, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Klinik Psikoloji, Konya, Ülke./Clinical Psychology, Konya Food & Agriculture University, Department of Clinical Psychologist, Konya, Türkiye
ORCID: 0009-0005-7202-2297 E-posta/E-mail: psk.zeynepyigit@gmail.com

Giriş

Çocukluk çağı travmatik yaşam deneyimleri, bir bireyin çocukluk döneminde güçsüz olma durumlarını yaşaması olarak açıklanabilmektedir. Çocukluk çağında örseleyici yaşam deneyimleri ve bu deneyimlere sebep olan olan çocukluk dönemi örselenme yaşantıları fiziksel istismar, duygusal istismar, cinsel istismar, fiziksel ihmal ve duygusal ihmal olarak alt başlıklarda çalışılmaktadır (Öztürk, 2011, s.25). Çocukluk çağı örselenmeleri, çocuk kötüye kullanımını ve ihmali kapsar (Taşkın ve Erol, 2019, s.254).

Travmatik yaşam olayları yaşamın her döneminde ortaya çıkabilir ve çocuklukta daha etkileyici olabilmektedir. Bir kimsenin, 0-18 yaş aralığındaki bir çocuğa zarar verici olaylar yaşamasına sebep olması, çocukta çocukluk çağı travması oluşumuna neden olur ve bu durum çocukluk çağı travması olarak adlandırılmaktadır (Karal ve Atak, 2022, s.85). Sağlıksız bir ortamda yetişen çocukların; ilerleyen yıllarda diğer bireylerle iletişimlerinde, toplumda, gelişimsel ve ruhsal olarak da olumsuz sonuçlarla karşılaşma ihtimalleri yüksek olmaktadır. Bu sebeple, çocukluk döneminde deneyimlenen travma yaşantıları, sağlıklı gelişim ortamlarında en göz önünde bulundurulmuş ve tartışılan konulardandır (Büyükcibeci, 2019, s.3190). Birçok kanaldan tanık olduğumuz çocukluk dönemi travma olaylarının, mağdur çocuğun kişilik gelişiminde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir (Karayigit, 2018, s.1). Çocuk istismarı için kültürel yapı, gelenekler ve inanışlar noktasında tanımlamada zorluk çıkmasına rağmen; kaza olmaması, tekrar olabilme ihtimalinin yüksek olması ve çocuğun hem zihinsel hem de fiziksel sağlığına ek olarak psikososyal gelişimine engel olması nedeniyle ortak noktada buluşmaktadır (Helvacı-Çelik ve Hocaoglu, 2018, s.696). Travmatik yaşam olayları sonucu yaşanan duyguların başa çıkma becerileri üzerinde zedeleyici olduğu ve çaresizlik duygularına neden olduğu bilinmektedir (Ruglass ve Kendall-Tackett, 2015, s.228). Çocuğun örselenmesi onlarca yıldır önemli bir sosyal sorun olarak görünürken dikkat edilen bir problem olarak çalışılması ise yenidir (Çelik, 2010, s.1). Psikoloji ve eğitim bağlamında son dönemlerde yürütülen çalışmalar; ruhsal sorunlar ve çocuklardaki davranış problemlerinin temelinde bulunan sebep olarak çocukluk çağı travmalarına vurgu yapmaktadır (Yurteri, 2011, s.1). Çocuk ve ergenler üstünde son derece tahrip edici etkilere sahip travma yaşantılarının multifaktörüel bir çerçevede detaylı araştırılması gerekir (Aydın ve İşmen, 2003, s.10).

Temel Kavramlar

Bu bölümde çalışmanın amacına uygun olarak önce çocukluk dönemi travma deneyimleri sonra çocukluk dönemi örselenme deneyimlerinin alt başlıkla-

rı olan kavramlar sırasıyla; fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, duygusal ihmal ve fiziksel ihmal kavramları incelenmiştir.

Fiziksel İstismar

Fiziksel istismar, çocuğun ebeveynleri veya bakım veren kimselerce fiziksel olarak sağlığına zarar vermesine yol açacak şekilde 'kaza dışı' yaralanma, zarar görme ya da zarar görme potansiyelinin olması şeklinde tanımlanabilmektedir (Ersoy, Erbaş ve Balcı, 2022, s.33).

Çocuk istismarı insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber konu hakkında Henry Kempe isimli bir pediatrist ilk kez 'Dövülmüş Çocuk Sendromu' tanısıyla ilgili serisini 1962 yılında aktarmıştır. Devam eden yıllarda ABD'de tüm eyaletlerde çocuk istismar ve ihmalinin engellemesi için çocuk koruma yasaları yürürlüğe girmiştir. 'Türk Çocuk İstismarı ve İhmalini Önleme Derneği' konu hakkında ülkemizde çalışmalarda bulunmakla beraber 1990'lara kadar yapılan çalışmaların mevcut durumundan daha etkili olabileceği düşüncesi bulunmaktadır. Son zamanlarda ülkemizde konu hakkında tanının yapılmasıyla birlikte bilimsel çalışmalar da artmaktadır (Yücel-Beyaztaş, Oral, Bütün, Beyaztaş ve Büyükkayhan, 2009, s.75).

Cinsel İstismar

Uzmanlardan bazıları cinsel istismarı 'temas içeren' ve 'temas içermeyen' şeklinde iki farklı şekilde sınıflandırmışlardır. Bu yaklaşımı destekleyen uzmanlardan Kaplan ve arkadaşları (1999), çocuğun bir yetişkin tarafından cinsel içerikler içeren sözel tacize, röntgencilğe ya da teşhirciliğe maruz bırakılması ya da cinsel ilişkiye şahit edilmesi durumlarını temas olmaksızın cinsel istismar şeklinde nitelendirmişlerdir. Çocuğa yetişkin bir birey tarafınca cinsel haz için dokunulması, pornografiye dahili, tecavüz edilmesi ya da çocuğun fuhuşa zorlanması temas içeren cinsel istismar olarak sınıflandırmıştır (Kaplan, Pelcovitz ve Labruna, 1999, s.1215).

Duygusal İstismar

Fiziksel istismar yasal olarak kanıtlanabilir olabilirken; duygusal istismar, somut ve gözlemlenebilir olmadığından tanınması daha zorlaşmaktadır (Taner ve Gökler, 2004, s.85).

Duygusal istismar deneyimleyen çocuklar yaşamlarının ileriki dönemlerinde bazı problemlerle karşılaşabilmektedir. Bu problemler;

- anksiyete bozuklukları,
- bağımlı kişilik örüntüsüne benzer kişilik bozuklukları,
- alkol ve madde kullanımı,
- aile yapısına yabancılaşma duyumları,
- uzaklaşma,
- kendi ile ilgili değer yargılarında zedelenme,
- boşluk hissi,
- uyum problemleri yaşama,
- saldırgan bir davranış içinde olma şeklinde sıralanabilir (Chapman, Whitfield, Felitti, Dube, Edwards ve Anda, 2004, s.220; Kara, Biçer ve Gökalp, 2004, s.149; Pelendecioğlu ve Bulut, 2009, s.52; Taillieu, Brownridge, Sareen ve Afifi, 2016, s.3).

Duygusal İhmal

Fiziksel istismarda olduğu gibi duygusal ihmal olaylarında da toplumsal olarak normalleştirilen konular nedeniyle çocukluk çağı travmaları meydana gelebilir. Toplumun bir kısmı çocuklarının şımarık bir tutum sergilemesinden endişe duyduğu için çocuğa karşı duygusal yakınlıktan kaçınma davranışı sergilerler. Bu durumun çocuğun duygusal bağ kurmasını engellemesi nedeniyle duygusal ihmal durumları oluşabilmektedir (Güler, Uzun, Boztaş ve Sevinç, 2002, s.129).

Fiziksel İhmal

18 yaş altı bireylerin barınma, beslenme, temizlik, giyim gibi maddi ihtiyaçların yeteri kadar karşılanmamasından doğan çocuğun gelişim süreçlerini engellemesi durumu, fiziksel ihmali ortaya çıkarmaktadır (Kaplan, Pelcovitz ve Labruna, 1999, s.1215). Ebeveynlerinin çocuk sayısının artması ya da mevcutta fazla olması fiziksel bakımın yeterince karşılanmamasına sebep olmaktadır (Kurtoğlu, 2016, s.142).

Yöntem

Bu çalışma geleneksel derleme yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Geleneksel derlemeler, bir konu üzerine alanyazında yer alan araştırmaları, kitapları ve yayınları gözden geçirerek oluşturulan çalışmalardır (Tunçay ve Şahin, 2024, s.403). Google Scholar, DergiPark, Ulakbim, Yök Tez ve elektronik veri tabanlarında çocukluk çağı örselenme yaşantıları ve alt başlıkları olan

ihmal ve istismar türleri taranmıştır. Yapılan literatür çalışmasında araştırmanın konusunun çalışıldığı örneklemini İç Anadolu Bölgesinin oluşturduğu çalışmalar ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma İç Anadolu Bölgesinde yer alan Ankara, Konya, Eskişehir, Kırşehir, Kayseri ve Sivas illerinde yapılan çalışmalardan derlenmiştir. Çocukluk çağı örselenme yaşantılarının farklı değişkenlerle ilişkilerinin incelendiği ülkemizde yapılan 4 farklı çalışma, örneklemini İç Anadolu Bölgesinin oluşturduğu 11 farklı çalışma ve İç Anadolu Bölgesinde konu ile ilgili bilgi, tutum ve farkındalık düzeylerinin incelendiği 4 farklı çalışma incelenmiştir.

Tartışma

Ulusal ve Uluslararası düzeyde fazlaca bulunan çocukluk dönemi istismar ve ihmal olaylarının epidemiyolojisi Sofuoğlu arkadaşlarıyla, 2014 senesinde, Ülkemizde 7540 çocuk katılımcılarla yaptığı çalışmada elde ettiklerine göre %42 ile %70 aralığında olduğu (Sofuoğlu, Oral, Aydın, Cankardeş, Kandemirci, Koç ve Akşit, 2014, s.47), UNİCEF(Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)'in yaptığı çalışmada ise, 7-18 yaş aralığındaki katılımcılarda, duygusal istismarın %51, fiziksel istismarın %43, cinsel istismarın %3 aralığında olduğu görülmüştür (United Nations Children's Fund, 2010). TÜİK sonuçlarında ise, 2015 senesinde ülkemizde meydana gelen suçların %46'sı çocuğa olurken işlenen suçların, çocuğa yönelik şiddet ve cinsel istismarın fazla olduğu görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016).

Ülkemizde yapılan bir çalışmada 143 aile ile çocukluk çağı travma yaşantılarına neden olan duygusal istismar olaylarının deneyimlenme oranı %93 olarak bildirilmiştir. Konu olan çalışmada aile içi fiziksel istismar %87 olarak bildirilmiştir (Güler, Uzun, Boztaş ve Sevinç, 2002, s.129). Bir başka çalışmada psikiyatri polikliniğine başvuru yapan 150 kadın ile çalışma yapılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde katılımcıların %22 oranında cinsel istismar, %19 oranında duygusal istismar, %16 oranında fiziksel istismar, %25 oranında duygusal ihmal ve %18 oranında ise fiziksel ihmalin yaşandığı sonucu elde edilmiştir (Yanık ve Özmen, 2002, s.142). Yapılan bir çalışmada, cinsel istismar dışındaki istismar oranlarının %77'sinin aile tarafından, %11'inin başka akrabalarca, %5'inin bakım veren dışındaki kişilerce ve %2'sinin ise çocuğun bakımını üstlenen fakat aileye dahil olmayan kişilerce gerçekleştiği bildirilmiştir (Kara, Biçer ve Gökalp, 2004, s.149). F1 Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Polikliniği ile yapılan bir çalışmada 150 kadın hastanın %24.7'sinin duygusal ihmal, %17.3'ünün fiziksel ihmal, %22'sinin cinsel istismar, %18.7'sinin duygusal istismar, %15.3'ünün fiziksel istismar yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların

%43.2'sinde hayatının herhangi bir zamanında en az bir kez travmatik bir olay yaşadıkları bildirilmiştir (Yanık ve Özmen, 2002, s.142).

Yapılan bir başka araştırmada yetişkin kişilerin çocukluk dönemi örselenme yaşantıları deneyimleme sıklığı çalışılan kişilerde gözlemlenen duygusal ve davranışsal sorunları incelenmiştir. Bu hedefle yürütülen çalışmalar neticesinde katılımcıların %90,8'i fiziksel, %88,8'i duygusal ve %17,7'si cinsel istismara farklı seviyelerde deneyimlediklerini paylaşmışlardır. Ulaşılan sonuçlar yüksektir. Literatürde konu hakkında çalışmalar yapılmaktadır. Fakat Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendiğinde çocukluk döneminde kötü muameleye, istismara maruz kaldıklarını ifade edenlerin arttığı saptanmıştır. Evren ve ark. (2011)'ın araştırmasına dahil olanların %63.5'i en az bir çeşit çocukluk döneminde istismara maruz kaldığını söylemişlerdir. Şen (2019) ile Bozgun ve Pekdoğan (2018)'in çalışmalarına katılanların ihmal ve istismar yaşama çokluğu en fazla duygusal ihmal takibinde fiziksel ihmal, duygusal istismar, cinsel istismar ve fiziksel istismar şeklinde belirtilmiştir. Zoroğlu ve ark. (2001)'nın yaptığı çalışma verilerine göre, katılımcıların %34.8'i çocukluk çağında travma yaşadıklarını söylemişlerdir; travma yaşayan bireylerin %20.5'i tek çeşit travmaya, %8.7'si iki farklı travma çeşidine ve %5.6'sı üç ya da daha fazla travma çeşidi yaşadıklarını bildirmişlerdir; buna göre ihmal en fazla bildirilen (%16.5) psikik travma çeşididir. Bunu epidemiyolojik yönden duygusal (%15.9), fiziksel (%13.5), cinsel (%10.7) istismar (ensest dahil) takip ettiği bildirilmektedir (Kalı-Soyer, Şenol ve Çalı-Tümerdem, 2021, s.329). Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun verilerinde ise çocukların %46'sının, ülke genelinde yapılan çalışmada %45'inin istismara uğradığı belirtilmiştir (Karadeniz, 2008, s.52).

4123 ilköğretim ve lise öğrencilerinin katıldığı çalışmada öğrencilerin sözel cezanın ve fiziksel cezanın fazlalığı, ceza verilen öğrencilerin sosyodemografik yapılarını ve cezalandırmanın risk faktörleri araştırılmıştır. Yaş ortalaması 14.53 olan gruptaki öğrencilerin %31 evde fiziksel ve sözel cezaya maruz kaldığını ve erkek öğrencilerin kızlara göre 1.25 kat fazla cezalandırıldıkları belirtilmiştir. Ceza sebeplerinin %44'ü söz dinlememe, %23'ü derslerinde başarısızlık, %12'si yaramazlıktır. Ailelerin %62'si sözel olumsuz disiplin yöntemlerini kullanıyor-ken, %8,4'ü dövme ve %4'ü odaya kapatma gibi fiziksel ceza yöntemlerini kullanmaktadırlar. Çalışmada ceza alan öğrencilerin ceza almayanlara göre daha fazla notlarında düşme, sınıfta kalma, arkadaş ve ebeveynleriyle ilgili problemler olduğu bulunmuştur. Araştırmada ebeveynlerin yaşı küçüldükçe ve var olan psikolojik problemler çoğaldıkça yapılan şiddetin çeşidi ve sıklığının fazlaştığı, sosyoekonomik düzeyi düşük ailelerde 1.24 kat daha fazla cezaya başvurulduğu elde edilen diğer verilerdir (Toros, Bilgin, Buğdaycı, Şaşmaz, Kurt ve Camdeviren, 2004, s.139).

Çocukluk çağı travma yaşantılarıyla öğretmen adayları üzerinde yapılan bir araştırmada; fiziksel istismar seviyelerinin orta; duygusal istismar seviyelerinin yüksek ve cinsel istismar seviyelerinin düşük düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçtan yola çıkarak öğretmen adaylarının çocukluk dönemi örselenme deneyimleri kıyaslandığında en çok duygusal istismar, ardından fiziksel istismar ve en az olarak ise cinsel istismarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir (Bozgün ve Pekdoğan,2017, s.119). Yapılan diğer bir çalışmada öğretmen, uzman doktor, pratisyen hekim, ebe, hemşire, sağlık personeli, psikolog, polis, hâkim, avukat, savcı, sosyal hizmet uzmanlarının oluşturduğu çeşitli meslek mensuplarına fiziksel istismar hakkında disiplin yöntemlerini ayrıntılandıran sorular yöneltilmiştir. Araştırmada kişilerin çocuk istismar ve ihmali hakkında bilgilerinin eksik olduğu ek olarak katılanların %74'ünün çocukluk çağında fiziksel istismara uğradığı sonucuna ulaşılmıştır (Balta, 2005, s.96).

Örneklemini İç Anadolu Bölgesindeki illerde yaşayan kişilerin oluşturduğu çalışmalar incelendiğinde; Ankara'da yaşayan 300 anne ile yapılan bir araştırmada değişik sosyoekonomik seviyedeki annelerin konu hakkındaki dağılımları incelenmiştir. Çocukluk çağı olumsuz aile yaşantılarında alt sosyoekonomik düzeydeki annelerin hepsinin fazlaca olumsuz yaşantı deneyimlediği görülmüştür. Orta sosyoekonomik düzeydeki annelerin %43'ü tek bir olumsuz yaşantıya maruz kalırken, %23'ü birden fazla olumsuz yaşantıya maruz kalmıştır. Üst sosyoekonomik düzeydeki annelerin ise, %15'inin çocukluk döneminde tek bir olumsuz aile yaşantısına maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacı çalışmada alt, ortaya ek olarak üst sosyoekonomik seviyedeki annelerin ailede şiddet olayına maruz kalmalarını "şiddet yok", "yalnızca fiziksel şiddet", "yalnızca duygusal şiddet" ve "her ikisi" başlıklarında incelemiştir. Alt sosyoekonomik seviyedeki anneler arasında aile içi şiddet yaşamayanlar %13 iken yalnızca fiziksel şiddet yaşayanlar %15, yalnızca duygusal şiddet yaşayanların ise %4 olduğu saptanmıştır. Çalışmada her iki tür şiddet yaşantısı olan anneler ise %68 ile en çok payı almışlardır. Orta grup mensubu annelerde aile içi şiddet yaşamayan anneler toplamın % 43' ü, yalnızca fiziksel şiddet yaşayan %11, yalnızca duygusal şiddet yaşayanlar ise %25' lik dilimdedir. Çalışmada iki şiddet türüne de maruz kalan annelerin oranı %21' dir. Üst sosyoekonomik seviyeye sahip olan annelerin ailede şiddeti hiç yaşamaması % 72 ile en fazla payı oluştururken, en düşük oranı ise %4 ile yalnızca fiziksel şiddeti yaşama oluşturur. Çalışmada yalnızca duygusal şiddeti yaşaması %19, her ikisini yaşama oranı %5' tir. Örneklemin tamamı olan 300 katılımcı ise yalnızca %42,7' lik oranı hiç şiddete maruz kalmamışken, %10' u yalnızca fiziksel şiddet, %16' sı yalnızca duygusal şiddet, %31.3' ü ise her iki şiddet türünü de yaşamışlardır. Araştırma sonucunda katılımcı annelerin yarısından çoğunun yaşamlarında en

az bir kez aile içi şiddete maruz kaldıkları görülmüştür. Ek olarak şiddet yaşamama oranının sosyoekonomik seviye fazlaştıkça yükseldiği fakat sosyoekonomik düzeyi yüksek gruplarda görülen şiddet eyleminin çoğunluklu şekilde duygusal şiddet olduğu saptanmıştır. Sosyoekonomik düzeyi düşük gruptaki katılımcıların %83 oranında en az bir şiddete maruz kalarak çalışmanın üç grubu arasında en yüksek oranda oldukları gözlemlenmiştir. Örneklemdeki katılımcıların çocukluk dönemi travma deneyimlerini çocukluk çağı örselenme ölçeği (ÇÖYÖ) ile ölçülmüştür. Bu ölçek fiziksel, duygusal ve cinsel istismarı kapsar. Çalışılan ÇÖYÖ ölçeğinin 'Ben çocukken, ailemde birileri bana vurur ya da beni döverlerdi' yanıtına alt, orta ve üst sosyoekonomik seviyedeki katılımcıların hepsi çok sık, sıklıkla ve bazen yanıtlarını seçtikleri gözlemlenmiştir. Fiziksel istismarı ölçen ' Ben çocukken fiziksel olarak istismar edildiğime inanıyorum' maddesine alt sosyoekonomik seviyedeki katılımcıların %1'i orta sosyoekonomik seviyedeki katılımcıların % 20'si, üst sosyoekonomik seviyedeki katılımcıların ise %100'ü farklı seviyelerde kabul ettikleri doğrultusunda yanıtlamışlardır. Katılımcıların seviyelerince fiziksel istismara maruz kalma puanları ile deneyimledikleri olayları fiziksel istismar şeklinde görmeleri ile saptanan ters orantının öğrenim seviyeleriyle açıklanabilmektedir. Sosyoekonomik seviyeleri düşük katılımcıların cevapları, katılımcıların çocukluk çağında fiziksel olarak istismara maruz kaldığının bilincinde olmadıklarını göstermektedir. Düşük sosyoekonomik seviyedeki katılımcıların, ' bir tokat şiddet sayılmaz' söylemlerinin fiziksel istismar ve şiddetin belirli seviyeye kadar kabul edilebilir gördükleri saptanmıştır. Düşük sosyoekonomik seviyedeki katılımcılara şiddet sorusu yöneltildiğinde beden bütünlüğünü bozacak fiziksel hasarları fiziksel istismar ve şiddet olarak kabul gördükleri saptanmıştır. Sosyoekonomik seviyesi yüksek katılımcılarla yapılan çalışmalarda istismarla ilgili elin havaya kalkmasını dahi fiziksel istismar olarak tanımladıkları belirtilmiştir. Alt sosyoekonomik düzeyin duygusal istismar ortalama puanının en fazla olduğu grup olduğu belirtilmiştir. Fiziksel ve cinsel istismarların yaşanmadığı hallerde de duygusal istismar ve ihmal gerçekleşebilmektedir. Fakat duygusal istismarı fark edilebilme zorluğu ve daha zararsız gibi yorumlanması, literatürün sınırlı kalmasına sebebiyet vermiştir. Sosyoekonomik seviyesi düşük katılımcıların puanlarının düşük seviyede cinsel istismara maruz kaldıklarını göstermektedir. Bireysel değerlendirmelerde sosyoekonomik seviyesi düşük katılımcılar cinsel istismarla ilgili yaşadıklarını çalışmacıya bildirmiştir (Yurteri, 2011, s.77).

Çocukların örselenmesinde, annelerinin çocukluk döneminde örselenmiş olmasına etkisinin incelendiği Eskişehir'de yaşam süren annelerle yapılan bir başka çalışmada ise; annelerin çocukluk yıllarında en fazla duygusal istismar yaşantısına maruz kaldıkları annelerin ise çocuklarına en fazla fiziksel istismar

yaşattığı bulunmuştur. Çocukluk döneminde örselenme yaşantısına sahip olan annelerin kendi çocuklarına daha fazla örselenme davranışlarında bulundukları saptanmıştır (Ezen ve Açıkgöz, 2017, s.18).

Hacettepe Üniversitesi İhsan Doğramacı Çocuk Hastanesi farklı polikliniklerine ebeveynleri ile birlikte başvurulmuş yaş aralığı 0-6 olan çocukların, klinisyen tarafından ihmal edildiğinden şüphelenen çocukların anneleri ile yapılan bir araştırmada ; çalışmacılar ihmalinden şüphelendikleri katılımcıların annelerinin bakım seviyelerini anlamlandırmak ve müdahale durumlarını belirlemek için 32 anneye ev ziyaretinde bulunmuşlardır. Araştırmacılar ev ziyareti esnasında, ebeveynlerin katılımcıların temel ihtiyaçlarını karşılayabildikleri ve yoksullukla daha çok ilgili olduğu bildirilen fiziksel bakımda ihmalin daha az ailede olduğu, ihmalin ise en çok gelişimini destekleme ve sevgi alanında olduğunu gözlemlemişlerdir. Araştırmacılar, annelerin bakım kalitelerinde olumlu ve yeterli puanları daha fazla fiziksel bakım alanında aldıklarını, olumsuz ve yetersiz puanları ise daha fazla sevgi ve gelişimini destekleme alanlarında elde ettikleri saptanmıştır. Verilere göre annelerin çocukların beslenmesi, yaşam alanlarının hijyeni, çocukların temizliği konularında daha başarılı iken, çocuklarıyla vakit geçirme, çocuklarına uygun uyaran verme, sevgi ve sıcaklık gösterme alanında yetersiz oldukları sonucuna varmışlardır. Araştırmacılar, annelerin hemen hemen yarısının güvenlik alanında çocuklarını ihmal ettiğini, ev ziyareti esnasında banyo ve mutfakta çocukların kolaylıkla erişebileceği alanlarda kimyasal maddelerin, tedbir alınmayan tehlikeli pencere ve açık balkonların olduğu, çocuğu evde yalnız bırakmak suretiyle alışverişe giden annelerin olduğunu saptamışlardır (Karadağ, Özdemir, Evinç, Var ve Özbesler, 2020, s.1093).

Okul öncesi çocuğa sahip olan ebeveynlerin çocuk ihmal ve istismarı farkındalığının incelendiği Sivas şehrinde yaşayan ailelerle yapılan başka bir çalışmada; katılımcıların yaşının artması ile farkındalık düzeyinin azaldığını tespit etmişlerdir. Farkındalık düzeyi ile gelir durumu arasında ise; en düşük grubun asgari gelir seviyesinin altında olduğu ve memur gelir seviyesine kadar ise farkındalık seviyesinin olumlu yönde anlamlı olduğu görülmüş, farkındalık düzeyi en yüksek grubunun ise asgari gelir düzeyine sahip katılımcılar olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Elde ettikleri bir diğer sonuca göre ise eğitim düzeyinin artması ile farkındalık düzeyinin de arttığı görülmüştür. Ebeveynlerin cinsiyetleri ile farkındalık düzeyleri arasında ve ailede yaşayan üye sayısı ile ailenin farkındalık düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır (Kelleci, 2023, s.61).

Konya’da yaşayan 634 yetişkin ile çocukluk çağı örselenme yaşantıları üzerine yapılan bir başka araştırmada; kadınların duygusal, cinsel, fiziksel istismar,

fiziksel ihmal, aşırı koruma kontrol ve çocukluk dönemi örselenmeleri toplam puanının erkek katılımcılardan daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Medeni hale göre evli katılımcıların fiziksel ve cinsel istismar, duygusal ihmal, fiziksel ihmal ve çocukluk dönemi travmaları toplam puanının bekar katılımcılardan daha fazla olduğunu saptamışlardır. Gelirlerine göre bakıldığında ise geliri giderinden az olanların fiziksel ihmal puanlarının geliri giderinden fazla olanlara göre daha fazla saptandığı; geliri giderinden az olanların duygusal istismar alt boyutu puanlarının geliri giderinden yüksek olanlara kıyasla daha fazla olduğu saptanmıştır. Geliri giderinden az olan katılımcıların çocukluk çağı travmaları toplam puanlarının geliri giderinden fazla olanlara kıyasla daha çok olduğu saptanmıştır. Lisansüstü eğitim durumu olan katılımcıların duygusal ihmal alt boyutu puanlarının ilköğretim ve lise eğitim durumu olan katılımcılara göre daha fazla olduğu saptanmıştır. İlköğretim eğitim durumunda olan katılımcıların fiziksel ihmal alt boyutu puanlarının lise, lisans ve lisansüstü eğitim durumuna sahip olan katılımcılara göre daha fazla olduğu saptanmıştır (Yiğit, 2024, s.69).

Türkiye’de yetiştirme yurdunda kalan 19347 ergenle yapılan bir çalışmada, bölgelere göre kuruluşa başvuran ergenlerin dağılımına bakıldığında en fazla yetiştirme yurduna kabul edilen bölgenin İç Anadolu Bölgesi olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat bu sonucun kuruluş sayısının İç Anadolu Bölgesinde daha yüksek olmasıyla da açıklanabileceği belirtilmiştir. Yetiştirme yurduna en- sest sebebiyle gelen 174 çocuğun bölgelere göre dağılım oranı incelenmiş olup 44 kişinin İç Anadolu Bölgesinden geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Marmara Bölgesinden sonra en yüksek oranı bildirmektedir (Kesen ve Deniz, 2005, s.194).

Kayseri şehrinde 11-18 yaş grubunda intihar girişiminde bulunan 100 çocuk ve ergenle yapılan bir araştırmaya göre; intihar grubundaki çocuk ve ergenlerin çocukluk çağında örselenme yaşantılarına maruz kalma puanlarının kontrol grubuna göre daha fazla olduğu sonucu saptanmıştır (Yılmaz, 2015, s.50).

Ankara’da üniversite öğrencileriyle yapılan araştırmaya göre, erkeklerin kız öğrencilere oranla fiziksel istismar puanının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Geliri orta seviyede olan katılımcıların geliri iyi ve çok iyi düzeyde olanlara göre duygusal istismar boyutunun daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir (Elçi, 2019, s.61).

Kırşehir ilinde yaşayan üniversite öğrencileriyle yapılan bir başka araştırmada; katılımcıların çocukluk döneminde yaşadığı örselenme maruziyetlerinin çeşitlerine bakıldığında sırayla en çok duygusal ihmal, fiziksel ihmal, duygusal

sal istismar, fiziksel istismar ve cinsel istismar olduğu belirtilmiştir. Çocukluk çağı örselenmelerinin cinsiyet ile arasındaki ilişkisine bakıldığında, erkek öğrencilerin fiziksel istismar puanlarının daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada geliri giderinden az olan katılımcıların çocuklukta daha çok travmatize olduğu, fiziksel ihmal ve duygusal istismar yaşadığı saptanmıştır. Araştırma sonucunda ise çocukluk çağında ihmal ya da istismar yaşayan katılımcıların, örselenme deneyimi olmayan katılımcılardan daha çok psikiyatrik hastalığı olduğu görülmüştür. Çalışmada ulaşılan diğer bir sonuca göre dört ve daha fazla sayıda kardeşe sahip olan öğrencilerin çocukluklarında daha çok örselendiği, özellikle fiziksel ve duygusal istismarı daha çok yaşadığı bildirilmiştir. Çalışmada ebeveyni vefat etmiş katılımcıların çocukluk dönemi örselenme deneyimleri puanlarının, anne babaları yaşayan katılımcılara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Anne babaları vefat eden katılımcıların çocukluk çağında fiziksel istismarı daha çok yaşadığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada katılımcıların anne babalarının uyguladığı disiplin yöntemlerini ilerde kendi çocuklarına uygulamaları durumuna bakıldığında ise “uygulamam” olarak cevaplayan katılımcıların çocuklukta daha çok fiziksel ve duygusal ihmale ve istismara maruz kaldığı, bu katılımcıların daha çok örselendiği söylenmektedir. Çalışmada çocukluk dönemi örselenme durumları ile anne eğitimi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur ek olarak babanın eğitimi ile anlamlı ilişki bulunmadığı görülmektedir. Annesinin okuma-yazması olmayan katılımcıların çocukluk çağında daha çok fiziksel ihmal yaşadığı, eğitim seviyesi azaldıkça fiziksel ihmal maruziyet durumunun yükseldiği belirtilmektedir. Çalışmada çocukluk dönemi örselenme yaşantıları ile annenin mesleği arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Babası çalışmayan katılımcıların çocukluk çağında daha çok fiziksel istismar yaşadığı söylenmektedir. Çalışmada annesinin psikiyatrik tanısı olan katılımcıların çocukluk çağında daha fazla örselendiği; fiziksel, cinsel, duygusal istismar ve ihmale daha çok maruziyet yaşadığı saptanmıştır. Annede duygudurum bozukluğu bulunan katılımcıların fiziksel ve duygusal istismarı istismarı daha çok deneyimlediği söylenmektedir. Babasında psikiyatrik bir hastalığın olmasıyla yalnızca cinsel istismar ile anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Babada duygudurum bozukluk tanısı bulunan katılımcıların çocukluk dönemlerinde daha çok cinsel istismar yaşadığı söylenmektedir (Söyünmez, 2021, s.272).

Ankara’da ergenlerle yapılan diğer bir çalışmada; çocukluk çağı örselenme yaşantıları ölçeği ile Ankara’da düşük ekonomik düzeye sahip bir bölgede, ergenlerin örselenme durumları ve bunu etkileyen sosyodemografik faktörleri değerlendirmişlerdir. Çalışmaya katılan ergenlerden aile ortamlarını tarif etmeleri istendiğinde; %45’i aile içinde tartışma ortamına sahip olduklarını, %71’i ise evde sevgi ve huzur ortamı olmadığını bildirmişlerdir. Çalışmada babası

hayatta olanlarda ve geniş ailelerde örselenme ihtimalinin daha fazla olduğunun saptanması sebebiyle, babaların ve aile büyüklerinin eğitiminin çocukların örselenmesinin azaltılmasında çok önemli olacağı neticesine ulaşmışlardır (Taşar, Özcan ve Ünsal-Saç, 2018, s.202).

Eskişehir ilinde yapılan bir araştırmaya göre; acil servise başvuran ve ihmal-istismar tanısı alan 0-18 yaş grubunda olan çocukların özellikleri incelenmiştir. Çalışmada acile başvuran 0-18 yaş grubu olgulardan %0,8'ine istismar veya ihmal ile ilgili tanı konulduğu bildirilmektedir. Çalışmada ihmal ve istismar tanısı erkek katılımcılarda (%51,7) kız katılımcılarda (%48,3) oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışmada ihmal-istismar vakalarının en çok 0-5 yaş arasında (%58,7) görüldüğü bildirilmiştir. Çalışmada katılımcıların %75,9'u fiziksel ihmal, %23,3'ü duygusal ihmal, %0,5'i cinsel istismar, %0,2'si duygusal istismar, %0,1'i ise fiziksel istismar ile ilgili tanı konulduğu belirtilmektedir. Çalışmada yaş aralığına göre ihmal ve istismar türleri incelendiğinde, fiziksel istismar ve ihmalin en çok 0-5 yaş arasında, cinsel istismar, duygusal istismar ve duygusal ihmalin en çok 12-18 yaş arasında görüldüğü saptanmıştır. Fiziksel ihmal 0-5 yaş aralığında oldukça fazladır (Ulukoş, Ezen, Şayık, Musmul ve Açıkgöz, 2018, s.19).

İç Anadolu Bölgesinde yapılan araştırmalarda katılımcıların bilgi, tutum ve farkındalık düzeylerinin incelendiği çalışmalar değerlendirilmiştir.

Buna göre; Konya'da bulunan 29 aile sağlığı merkezine başvuran 207 kişinin çocuk ihmali ve istismarı konusunda bilgilerinin ve inançlarının değerlendirildiği bir araştırmaya göre; Örneklemin %24,6'sında çocukken ihmal edildiği, %7,2'sinde çocukken bir istismar türünü yaşadığı belirtilmiştir. Örneklemin %66,7'sinde çocukları aile bireyleri tarafınca cinsel istismar yaşadığını söylese ona inanacağını bildirmiştir. Duygusal istismar ve ihmalin tanınma oranı fiziksel ve cinsel istismara oranla daha düşük saptanmıştır. Ek olarak ihmalin ve duygusal istismarın, çocuk ihmali ve istismarı kapsamında değerlendirildiğini bildiren kişilerin bilgi skoru, konu dahilinde değerlendirilmediğini bildirenlerin bilgi skoruna göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırmada, çocuğu olan kişilerin çocuk ihmali ve istismarı konusunda bilgi düzeyleri çocuğu olmayan kişilerin bilgi düzeylerine göre daha düşük bulunmuştur. Sonuç olarak araştırmada, örneklemin yarıdan fazlasının istismar durumunda tanımadığı kimselerden şüphe duyacakları, yaklaşık dörtte birinin istismar olayını gördüğünde ya da maruz kaldığında uygunsuz ve yanlış çözümleri tercih edebilecekleri saptanmıştır. Araştırmada, aile bireylerince cinsel istismara maruz kaldıklarını bildirdiklerinde katılanların yaklaşık üçte birinde çocuklara inanmayacakları görülmektedir. Çocuğun ihmali ve istismarı hakkında katılımcı-

ların bilgi seviyeleri üstündeki en mühim değişkenlerin eğitim seviyeleri ve çocuğun bulunması olduğu sonucu elde edilmiştir (Durduran, Eren, Yücel ve Şahin, 2023, s.125).

Okul öncesi öğretmenlerinin çocuğun ihmal ve istismarını fark etmelerinin incelendiği bir başka araştırmada Konya’da görev yapan 341 okul öncesi öğretmeni ile çalışılmıştır. Çalışmacıların sonucuna göre kadın ve erkek okul öncesi öğretmenlerinin çocuğun ihmali ve istismarını fark etmeleri ile cinsiyet bakımından anlamlı fark olmadığı saptanmıştır. Çalışmadaki bir başka bulguda yaş değişkeni bakımından 31-35 yaş arasındaki öğretmenlerle 46 ve üzeri yaş arasındaki öğretmenlerde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Veriler ışığında 31-35 yaş arasında olan öğretmenlerin 46 yaş ve üzerinde olanlara kıyasla ihmali ve istismarı daha fazla fark ettikleri saptanmıştır. Çalışma neticesinde, katılımcıların %33,7’sinin hizmet içi eğitim aldığı, %66,3’ünün almadığı saptanmıştır. Ek olarak belirtilen eğitimin alınma durumu açısından istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır. Hizmet içi eğitim alan katılımcıların, eğitim almayanlara oranla daha çok çocuk ihmali ve istismarı fark edebildikleri saptanmıştır. Çalışmanın bir başka verisinde katılımcıların lisans eğitimlerince ihmal ve istismar hakkında ders alma değişkenine bakıldığında, öğretmenlerin %43,4 oranının dersi aldığı, %56,6’sının ders almadığı sonucu elde edilmiştir. Ek olarak lisans eğitimi boyunca eğitimi alan katılımcıların, eğitimi almayanlara kıyasla daha çok çocuğun ihmali ve istismarını fark ettikleri saptanmıştır. Bu bilgiler ışığında öğretmenlerin lisans eğitimi döneminde ihmal ve istismar ile ilgili eğitim almalarının ve hizmet içi eğitim almalarının ihmal ve istismarı tanıma konusundaki öneminin vurgulanabilir olduğu bildirilmiştir (Çiftçi, 2022, s.49).

112’de çalışan sağlık personellerinin çocuk ihmali ve istismarlarına dair farkındalık düzeylerinin incelendiği bir araştırmada ise; Ankara’da 112 acil sağlık hizmetleri istasyonu ve komuta kontrol merkezinde çalışan 135 sağlık çalışanı katılmıştır. Çalışmaya katılanların %47’si ambulanza çalıştığı zamanda çocuk istismarı ve ihmali ile karşılaştıkları belirtilmiştir. Katılımcıların %88,1’i travma, ailede şiddet, adli durumlar vb. olaylarda vakayı değerlendirirken ortamdaki çocukları da istismar yönünden değerlendirdikleri belirtilmiştir. Çalışanların %91,8’i aldıkları vakada çocuk istismarı ve ihmaliinden şüphelendikleri hallerde bildirme zorunlulukları olduğunu belirtmiştir. Vakaların %89,6’sı bildirimin Cumhuriyet Başsavcılığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına yapılması mecburiyetleri olduğunu düşündükleri görülmektedir. Çalışanların %10,4’ü bildirim nereye yapacaklarını bilmediklerini ifade etmişlerdir. 112 personellerinin %20,1’i görev yaptıkları kurumlarında istismar olayı bildirim hakkında

prosedür bulunduğunu, %56,7'si prosedür varlığını bilmediklerini, %23,1'i de prosedür bulunmadığını belirttiklerini bildirmişlerdir (Ezen ve Açıkgöz, 2017, s.19).

Özel eğitim kurumunda görev yapan öğretmenlerin çocuğun ihmali ve istismarıyla ilgili bilgi düzey ve farkındalıklarının incelendiği bir araştırmada ise; Konya'da merkez ilçelerinde çalışan 31 öğretmen çalışmaya dahil edilmiştir. Öğretmenlerin %87'si çocuğun ihmali ve istismarında esas olan Çocuk Koruma Kanunu ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni duyduklarını ancak içeriğindeki hakları yeterli kadar bilgilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Ek olarak yalnızca %32,2'si çalışma hayatlarıncı doğrudan veya dolaylı konu hakkında eğitim, kurs, seminer gibi faaliyetlerde bulunduklarını ifade etmektedir. İhmal ve istismarın semptomları hakkında katılımcıların, %93,5 ile öncelikle fiziksel istismar hakkındaki semptomları darp ve morluklar nedeniyle daha hızlı ayırt edebileceklerini belirtmişlerdir. İstismarın ruhsal semptomları olarak bilinen, içe kapanma, saldırganlık ve çekingenlik gibi semptomların ise %77,4 oranıyla ikinci sırada olduğunu bildirmişlerdir. Görüşmelerde, "vakayla karşılaştınız mı?" sorusu iletilmiştir. Ulaşılan yanıtlarda 18 katılımcı (% 58) vakayla karşılaşmadığından ayrıntılı bilgi paylaşılamayacağını belirtmişlerdir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre; katılımcıların konu hakkında bir durum yaşamaları halinde direkt olarak bildireceklerini ve öncelikli olarak okul idaresine bildirecekleri bilgisine ulaşılmaktadır. Ek olarak özel eğitim kurumlarında çalışan katılımcıların, konu hakkında duyarlı olmaları hakkında okul idaresine güvendikleri söylenebilmektedir. İhmalin ve istismarın engellenmesine dair öneriler hakkındaki verilerden yola çıkarak öğretmenlerin geneli hem ailelerinin hem de öğrencilerin konu hakkında bilgi düzeylerinin artırılmasının gerekli olduğunu belirtmektedirler. Öğretmenler arasında bazı katılımcılar arasında konu hakkında eğitim alınmasının gerekliliğini ve bu eğitici bilgilerin etki düzeylerinin yüksek olması halinde yararlı sonuç alınacağını düşündüklerini bildirmişlerdir (Toydemir ve Efilti, 2019, s.510).

Sonuç

Derleme bulgularında; ülkemizde çeşitli yıllarda yapılan çalışmalarda çocukluk çağı örselenme yaşantıları ve örselenme yaşantılarının alt başlıklarını oluşturan çocuk ihmal ve istismarı oranlarının yadsınamayacak kadar yüksek olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda örneklemi İç Anadolu kesiminin oluşturduğu ihmal ve istismar üzerine yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Farklı değişkenlerle ilişkilerinin incelendiği çalışmaların da yer aldığı incelemenin sonucunda görülmüştür ki; hemen her sosyoekonomik

düzeyde örselenme yaşantısına maruz kalınmıştır. Çocukken istismar edilen anneler ilerleyen yıllarda kendi çocuklarına da ihmal ve istismar eğiliminde olabilmektedirler. Yine edinilen bir diğer sonuca göre kişiler çocuklarının fiziksel ihtiyaçlarını daha sık karşılarken ihmal daha çok duygusal alanda karşımıza çıkmaktadır. Ancak yine bir başka sonuca göre ise en belirgin ihmal ve istismarın fiziksel anlamda olduğu görülmüştür. Bunun sebebinin fiziksel ihtiyaçların daha belirgin olması sebebiyle karşılanmasının daha somut olabilmesi fiziksel istismarın da aynı şekilde daha belirgin bir şekilde fark edilip anlamlandırılabilmesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca fiziksel istismar puanlarının erkek çocuklarda daha fazla olduğu sonucu çalışmaların ortak sonuçlarından olduğu söylenebilir. Kendine zarar verme ve intihar eğilimleri üzerine incelenen çalışmalarda çocukluk döneminde örselenme yaşantılarına maruz kaldığını ifade eden katılımcıların risk puanlarının da daha yüksek olduğu görülmüştür. İncelenen bir çalışmada ebeveyn kaybı olan katılımcıların örselenme yaşantı oranları daha yüksekken bir başka çalışmada ise babası sağ olan katılımcıların örselenme yaşantı puanları daha yüksektir. Birbiri ile çelişen bu iki sonuç ailedeki büyüklerin eğitim ve bilgilendirilme oranının arttırılması gerektiğini düşündürmektedir. Kişilerin bilgi tutum ve farkındalık düzeylerinin farklı illerde ve meslek gruplarında değerlendirildiği çalışmalarda da aynı şekilde eğitime vurgu yapılmaktadır. Lisans eğitiminde ya da hizmet içi eğitim olarak ilgili konuya yönelik ders alan kişilerin diğerlerine göre ihmal ve istismarı tanıma, ayırt etme, olası bir durumda ne yapılması gerektiğini bilme gibi konularda daha bilgili oldukları görülmüştür.

Bu bilgiler ışığında:

Çocuk ihmal ve istismarının tanınması, yasal sorumlulukların bilinmesi ve olası bir durumla karşılaşılması halinde izlenmesi gereken yollar konusunda kamu ve özel kurum kuruluşlarda çalışan meslek mesnuplarının hizmet içi eğitimlerle belirli aralıklarla desteklenmesi,

İhmal ve istismarın tanınması ve önlenmesi konusunda halkın kolaylıkla ulaşabileceği ücretsiz psikoeğitimlerin düzenlenmesi ve belirli aralıklarla tekrar edilmesi,

Çocuklara okullarda çocuk ihmal ve istismarını önlemek amacıyla eğitim verilmesi çocuklara hem mahremiyet eğitimin verilmesi hem de olası bir durumda ne yapmaları gerektiği konusunda bilgilendirilmeleri,

Caydırıcı olması adına istismarcıya yönelik kanunların düzenlenmesi ve uygulanabilirliğinde daha özenli olunması,

Kitle iletişim araçlarıyla da bilgilendirilmelerin arttırılması,

Şiddet içerikli medya paylaşımlarının, oyunların, içeriklerin kolay ulaşımının engellenmesi ve teknolojinin çocuklar tarafından kontrollü kullanımının sağlanması,

Alanyazında konuyla ilgili çalışmaların arttırılması, farklı örneklem gruplarında nitel ve nicel çalışmaların yapılarak literatüre katılması önerilebilir.

Kaynakça

- Aydın, O., ve İşmen, A. (2003). 18-25 yaş gurbu erkelerde çocukluk çağı örselenme yaşantılarının incelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18,7-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2183>
- Balta, G. (2005) *Fiziksel çocuk istismarı ile ilgili disiplin standartlarının araştırılması* (Tıpta uzmanlık tezi). YÖK Tez Merkezinden erişildi. (Tez No. 378049).
- Bozgün, K. ve Pekdoğan, S. (2017). Öğretmen adaylarının çocukluk çağı örselenmeleri ile psikolojik iyi olmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 12(4), 111-126. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11224>
- Büyükcebeci, A,(2019). Çocukluk çağı örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özellikleri ve aleksitimi ile ilişkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4),3187-3213. doi: <https://doi.org/10.33206/mjss.547022>
- Chapman, D. P., Whitfield, C. L., Felitti, V. J., Dube, S. R., Edwards, V. J. ve Anda, R. F. (2004). Adverse childhood experiences and the risk of depressive disorders in adulthood. *Journal of Affective Disorders*, 82(2), 217- 225. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2003.12.013>
- Çelik, Ç. B. (2010). *Üniversite öğrencilerinin çocukluk çağı örselenme yaşantılarının kendili algısı ve boyun eğici davranışlar üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezinden erişildi. (Tez No. 270907).
- Çiftçi, E. (2022). *Okul öncesi öğretmenlerinin çocuk ihmal ve istismarını tanıma durumlarının demografik değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezinden erişildi. (Tez No. 757672).
- Durduran, Y., Eren, G., Yücel, M., ve Şahin, T. K. (2023). Aile sağlığı merkezlerine başvuran bireylerin, çocuk ihmal ve istismarı hakkındaki bilgi ve tutumlarının değerlendirilmesi. *Journal of Child*, 23(2), 119-127. doi: <https://doi.org/10.26650/jchild.2023.1171980>
- Elçi, P. (2019). *Çocukluk çağı örselenme yaşantılarının kişilik tiplerinin gelişimi üzerindeki etkisi* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezinden erişildi. (Tez No. 571335).
- Ersoy, B., Erbaş, M. ve Balcı, Y. (2022). Yaşamsal riske neden olan fiziksel çocuk istismarı olgusu-tanıma ve raporlamanın önemi. *Adli Tıp Dergisi*, 36(1), 33- 36. doi: <https://doi.org/10.5505/adlitip.2022.80378>
- Evren, C. ve Ogel, K. (2003). Alkol/madde bağımlılarında dissosiyatif belirtiler ve çocukluk çağı travması,depresyon, anksiyete ve alkol / madde kullanımı ile ilişkisi.

- Anadolu Psikiyatri Dergisi , 4(1), 30 - 37. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/20197/alkol-madde-bagimlilarinda-dissosiyatif-belirtiler-ve-cocukluk-cagi-travmasidepresyon-anksiyete-ve-alkol-madde-kullanimi-ile-iliskisi>
- Ezen, M., ve Açıkgöz, A. (2017). Çocukların örselenmesine annelerin örselenme yaşıntısının etkisi. *Kocaeli Tıp Dergisi*, 6(3), 13-21. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/kotder/issue/38609/448068#article_cite
- Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z. ve Sevinç, A. (2002). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(3), 128- 134. Erişim adresi: <https://www.babac-der.org.tr/wp-content/uploads/2018/12/204.pdf>
- Helvacı-Çelik, F. G. ve Hocaoglu, Ç. (2018). Çocukluk çağı travmaları: Bir gözden geçirme. *Sakarya Medical Journal*, 8(4), 695-711. doi: <https://doi.org/10.31832/smj.454535>
- Kalı-Soyer, M., Şenol, A., ve Çalık Tümerdem, B. (2021). Bir grup yetişkinde çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Humanistic Perspective*, 3(2), 324-343. doi: <https://doi.org/10.47793/hp.931931>
- Kaplan, S. J., Pelcovitz, D. ve Labruna, V. (1999). Child and adolescent abuse and neglect: A review of the past 10 years. Part I: Physical and emotional abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, 38(10), 1214-1222. doi: <https://doi.org/10.1097/00004583-199910000-00009>
- Kara, B., Biçer, Ü. ve Gökalt, A. S. (2004). Çocuk istismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 47(2), 140- 151. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/25309>
- Karadağ, F., Özdemir, D., Evinç, G., Var, E. ve Özbesler, C. (2020). İhmal edilen çocukların annelerinin değerlendirilmesi: Ev gözlemi ile annelerin bakım düzeylerinin değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 1080-1101. doi: <https://doi.org/10.33417/tsh.686127>
- Karadeniz, S. (2008). *Çocukluk çağı örselenme yaşantıları ile psikolojik doğum sırası arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Yök tez merkezinden erişildi. (Tez No. 226649).
- Karal, E. ve Atak, H. (2022). Çocukluk çağı ruhsal travmaları üzerine kavramsal bir çalışma. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 82-103. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maunef/issue/70625/1113006>
- Karayığit, S. (2018). *Çocukluk dönemi örselenme yaşantıları ile erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez merkezinden erişildi. (Tez No. 524000).
- Kelleci, A. (2023). *Okul öncesi dönemde çocuğu olan ebeveynlerin çocuk ihmal ve istismar farkındalığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Sivas ili örneği* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezinden erişildi. (Tez no. 823747)

- Kesen, N. F. ve Deniz, M.E. (2005). Yetiştirme yurtlarında kalan ergenlerin kuruluş geliş nedenlerinin incelenmesi. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 22, 185–198. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/360/2019>
- Kurtoğlu, M. (2016). *Çocuk bu ihmale gelmez*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Öztürk, M. (2011). *Çocuk hakları açısından çocuk ihmali ve istismarı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Pelendecioglu, B. ve Bulut, S. (2009). Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 49- 62. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1496/18096>
- Ruglass, L. M., ve Kendall-Tackett, K. (2015). *Psychology of trauma 101*. Berlin: Springer Publishing Company
- Seki-Öz, H., Ayhan, D., ve Söyünmez, S. (2021). Sağlık bilimleri fakültesi son sınıf öğrencilerinin akademik yeterlilikleri ile yaşamın anlamı arasındaki ilişki. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16 (61), 264-277. doi: <https://doi.org/10.19168/jyasar.842719>
- Sofuoğlu, Z., Oral, R., Aydın, F., Cankardeş, S., Kandemirci, B., Koç, F., ... ve Akşit, S. (2014). Türkiye'nin üç ilinde olumsuz çocukluk çağı deneyimleri epidemiyolojik çalışması. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47-56. Erişim adresi: https://turkarchpediatr.org/Content/files/sayilar/55/TPA_49_1_47_56.pdf
- Taillieu, T. L., Brownridge, D. A., Sareen, J. ve Afifi, T. O. (2016). Childhood emotional maltreatment and mental disorders: Results from a nationally representative adult sample from the United States. *Child Abuse ve Neglect*, 59, 1- 12. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.07.005>
- Taner, Y. ve Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Acta Medica*, 35(2), 82–86. Erişim adresi: <https://actamedica.org/index.php/actamedica/article/view/188>
- Taşar, M. S., Özcan, Ç. ve Ünsal Saç, R. (2018). Düşük gelir düzeyine sahip bir bölgede çocukluk çağı örselenme yaşantılarının değerlendirilmesi. *Bakırköy Tıp Dergisi*, 14,198-203. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.07.005>
- Taşkaynatan, Ö., ve Erol, A. (2019). Şizofreni hastalarında homisid girişimleri ile çocukluk çağı örselenmeleri arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 253-260. doi: <https://doi.org/10.5455/apd.9560>
- Toros, F., Gamsız Bilgin, N., Buğdaycı, R., Şaşmaz, T., Kurt, O., ve Camdeviren, H. (2004). Türkiye'de ağırlıklı olarak ergenlik çağındaki bir okul nüfusunda CBDİ ile ölçülen depresyonun yaygınlığı. *Avrupa Psikiyatrisi*, 19 (5), 264–271. doi: <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2004.04.020>
- Toydemir, A., ve Efilti, E. (2019). Özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin çocuk ihmal ve istismarına ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 490-519. doi: <https://doi.org/10.26466/opus.518214>

- Tunçay, Şeyma, ve Şahin, M. (2024). Çocukluk çağı cinsel istismarı ve kadınların cinsel yaşamı: Geleneksel derleme. *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(5),401-414. doi: <https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1400>
- TÜİK. (2016). *Adalet istatistikleri*, 3 Mart 2025 tarihinde: <https://biruni.tuik.gov.tr/me-das/?kn=98&locale=tr> adresinden alındı.
- Ulukuş, A., Ezen, M., Şayık, D., Musmul, A., ve Açıkgöz, A. (2019). Acil kliniğe başvuran ihmal ve/veya istismar tanısı alan 0-18 yaş grubu çocukların incelenmesi, *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(1), 15-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/balikesirsbd/issue/44009/476093>
- UNICEF. (2010). *Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması*, 8 Mart 2025 tarihinde: <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/cocuk-istismari-raporu-tr.pdf> adresinden alındı.
- Yanık, M., ve Özmen, M. (2002). Psikiyatri polikliniğine başvuran hastalarda çocukluk çağı kötüye kullanım/ ihmal yaşantıları ile intihar, kendine fiziksel zarar verme ve dissosiyatif belirtiler arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 3(3), 140- 146. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/16846/psikiyatri-poliklinigine-basvuran-hastalarda-cocukluk-cagi-kotuye-kullanim-ihmal-yasantilari-ile-intihar-kendine-fiziksel-zarar-verme-ve-dissosiyatif-belirtiller-arasindaki-iliski>
- Yılmaz, R. (2015) *İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerde BDNF gen ekspresyonunun erken çocukluk çağı örselenme yaşantıları ve problem çözme becerileriyle ilişkisi* (Tıpta uzmanlık tezi). Yök Tez Merkezinden erişildi. (Tez No. 393907)
- Yiğit, Z. (2024). *Çocukluk çağı travmaları ile travma sonrası büyüme arasında ilişkide affetmenin aracı rolünün incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Merkezinden erişildi. (Tez no. 884385)
- Yurteri, A. (2011). *Farklı sosyo ekonomik düzeydeki annelerin çocukluk çağı örselenme yaşantıları ile aile hayatı ve çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi) YÖK Tez Merkezinden erişildi. (Tez No. 282313)
- Yücel-Beyaztaş, F., Oral, R., Bütün, C., Beyaztaş, A. ve Büyükkayhan, D. (2009). A study of four physical child abuse cases. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52, 75-80. Erişim adresi: <https://acikerisim.cumhuriyet.edu.tr/items/b612c2cb-ec3e-4fbf-a4b3-24d3587cb903>

Yeni Medyada Yapay Zeka Kullanımı: Avantajlar ve Sorunlar

Gamze Sinem KORKMAZ

Agarza HASANGULİYEY

Öz: Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, yapay zeka (AI) ve yeni medyanın birleşimi, bilgi edinme ve yayma şeklimizi değiştirmektedir. AI, haber üretimi, içerik önerisi, sosyal medya analizi, yanlış bilgi tanımlama, görüntü ve video içeriği anlayışı, kullanıcı davranışı tahmini ve robotların haber medya-sındaki yenilikçi uygulamalarında giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Son yıllarda yapay zeka, bilim kurgu alanından çıktı ve haber sektörünün karşılaştığı zorluklar da dahil olmak üzere toplumun birçok sorunu ele almasına yardımcı olabilecek çok gerçek bir araç haline geldi. Yapay Zeka, iletişim için daha akıllı yeni medyanın evrimine yol açtı. Makine öğrenimi kodları, insan bilişsel yeteneklerinin rolünü oynayabildiğinden, insan iletişim seviyesini temsil etmek veya taklit etmek için bilgi depolama ve işleme yeteneğine sahiptir. Günümüzde AI medya kuruluşlarının operasyonlarını optimize etmelerini ve iyileştirmelerini sağlayan güçlü bir katalizördür. Yapay zeka, veri raporlaması, haber yazımı, sesli yayın vb. gibi haber üretiminde yaygın olarak kullanılmaktadır. Makalenin amacı, yeni medya içeriği oluşturma sırasında AI'nın önemini ve potansiyelini vurgulamaktır. Odak noktası, AI'nın yeni medyada avantajlarını ve sorunlarını ortaya koymaktır. AI ürün verilerinin standardizasyonu ve zorunlu olarak yayınlanması, artan şeffaflık ve güven oluşturma yolunu açabilir. Aksi takdirde, daha iyi bir yaşam kalitesine katkıda bulunma konusunda büyük bir potansiyele sahip olan AI'nın gücü, bir intihar aracına dönüştürülebilir.

Anahtar kelimeler: Yeni Medya, Yapay Zeka, AI

Abstract: With the rapid development of technology, the combination of artificial intelligence (AI) and new media is changing the way we obtain and disseminate information. AI is playing an increasingly important role in news production, content recommendation, social media analysis, misinformation identification, image and video content understanding, user behavior prediction, and innovative applications of robots in news media. In recent years, AI has moved out of the realm of science fiction and has become a very real tool that can help society address many issues, including the challenges faced by the news industry. AI has led to the evolution of smarter new media for communication. Since machine learning codes can play the role of human cognitive abilities, they are capable of storing and processing information to represent or mimic the level of human communication. Nowadays, AI is a powerful catalyst that enables media organizations to optimize and improve their operations. AI is widely used in news production, such as data reporting, news writing, audio broadcasting, etc. The purpose of the article is to highlight the importance and potential of AI in the creation of new media content. The focus is on revealing the advantages and problems of AI in new media. Standardization and mandatory publication of AI product data can pave the way for increased transparency and trust. Otherwise, the power of AI, which has great potential to contribute to a better quality of life, could be turned into a suicide tool.

Keywords: New Media, Artificial Intelligence, AI

Giriş

Artık teknoloji ve verilerin hayatımızdaki çok çeşitli kararları yönlendirdiği bir dünyada yaşamaktayız. Bu, her sektörün gelecekte sürdürülebilir olmak için bu teknolojileri benimsemesi ve kavraması gerektiği anlamına gelmektedir. Haber sektörü için de durum farklı değil çünkü yeni medyanın ve iş modellerinin geleceği teknolojik dağıtımın nüfuzuyla sınırlı görünmektedir (Santos vd., 2021).

Son yıllarda, yeni medya haber ürünleri ve hizmetlerinin yaratılması, üretimi ve dağıtımında teknolojik olarak yönlendirilen yaklaşımların potansiyeli tarafından büyük ölçüde uğursuzluğa uğradı. Bu, veri gazeteciliği, sürükleyici ve drone gazeteciliği, analitik ve otomasyon gibi yeni haber ürünleri ve uygulamalarında görülebilir (Harvard, 2020).

Son birkaç yıldır, akademisyenler yapay zeka yeteneklerinin her yıl geliştiğini, bunun maliyetini düşürdüğünü ve daha uygun fiyatlı bilgi işlem gücü sunduğunu doğrulayarak bilgi ve deneyimlerini genişlettiler. Yapay zeka kavramı daha dar bir şekilde insan zekasını simüle etmeye odaklanan bir bilgisayar bilimi dalına atıfta bulunmaktadır (Broussard vd. 2019, s. 673). Yeni medyada yapay zeka, gazetecilerin benzersiz becerilerini değiştirmeden aşırı yüklenmiş kaynaklar için gazeteciliği kesinlikle kolaylaştırabilir. Dahası, yapay zeka yeni katılım biçimlerini geliştirebilir ve haber medyası tüketimini artıracak yeni ürünlerden yararlanabilir (Jamil, 2020).

Yapay zeka, özellikle bilimsel ve teknolojik alanlarda çok sayıda deneysel çalışmada potansiyel göstermiştir. Bir yapay zeka uygulamasının oluşturulması ve uygulanmasının maliyetini, bir projenin ayrıntılarına dalmadan tahmin etmek zor olsa da, birçok uzman AI sistemlerinin geliştirilmesinin son yıllarda maliyetleri düşürdüğünü anlamaktadır. Ancak, AI hala uzmanlık gerektirmektedir ve bu da Silikon Vadisi şirketleriyle rekabet etmeyi zorlaştırmaktadır. Büyük teknoloji şirketleri, gücü yoğunlaştırmak ve rakipleri engellemek amacıyla AI çözümleri dağıtan yeni kurulan şirketleri aktif olarak satın alarak AI üzerindeki kontrollerini artırmaktadır (Linden, 2017).

Birçok kişi AI tekniklerinin araştırmacı gazeteciliğin maliyetlerini düşürmesini beklemektedir (Broussard, 2014). Ancak, AI modelleri genellikle belirli bir hikaye için oluşturulur, bu da bu algoritmaların yeni projeler için tekrar oluşturulması ve eğitilmesi gerektiği anlamına gelir. Sonuç olarak, yüksek ilk yatırımlar birden fazla ürüne dağıtılamaz (Stray, 2019). Benzer şekilde, bilgisayar görüşüne dayanan araştırmacı haber projeleri, bu tür kodları geliştirmek için teknolojik altyapı oluşturmak ve yüksek nitelikli personel işe almak için önemli yatırımlar gerektirir (Santos vd., 2021). Dahası, AI modelleri genellikle

eski ve önyargılı veri kümeleri kullanılarak eğitilir ve bu da birçok etik komplikasyona yol açabilir (Guzman & Lewis, 2020).

Geleneksel haber kuruluşları, The New York Times (NYT), The Washington Post ve Associated Press (Olmsted, 2019) gibi haber merkezlerinde AI projelerini başarıyla devreye soktu. Ancak, AI onlar için bile pahalıdır (Broussard vd., 2019). Dahası, seçkin haber kuruluşlarının haber merkezlerinde AI ile neler yapılabileceğini fark etmek için çok fazla ilerleme kaydetmeleri gerekmektedir. Örneğin, 2020'de GPT-3'ün piyasaya sürülmesi, metin için makine öğrenimi modellerini bir sonraki seviyeye taşıdı. Ancak, bu uygulanabilirlik aynı zamanda halkı aldatmak için kullanılabilen çarpıtılmış içerik oluşturma gibi riskleri de beraberinde getirdi (Sancanin & Penjisevic, 2022).

Yapay zeka ve yeni medyanın birleşimi, yaşama ve çalışma biçimimizi değiştirmektedir. Yapay zekanın uygulanması, haber üretimi ve içerik önerisinin etkisini ve sosyal medya analizinin ve yanlış bilgi tanımlamasının doğruluğunu iyileştirmektedir. Aynı zamanda, derin öğrenme görüntü ve video içeriğini anlamak için yeni olanaklar da sağlamaktadır. Ancak, yapay zekanın uygulanması, gizlilik sorunları, bilgi kozası etkisi, yanlış bilginin tanımlanması ve insan işinin makine tarafından değiştirilmesi gibi bir dizi sorun ve zorluğu da beraberinde getirmektedir. Gelecekte, yapay zeka ve yeni medyanın entegrasyonunun toplumumuza daha fazla fayda ve ilerleme sağlayabilmesini sağlamak için bu sorunları daha derinlemesine incelememiz ve tartışmamız gerekmektedir (Zhang & Lin, 2023)

Çalışma yukarıda belirtilenlerden dolayı yapay zekanın yeni medya alanında avantajlarını ve sorunlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Makalede nitel araştırma yöntemlerinden söylem analizi kullanılacaktır.

Yeni Medya

Yeni medya tarihsel olarak göreceli bir terimdir ve 1960'lardan beri çeşitli farklı uygulamaları ve iletişim teknolojilerini tanımlamak için kullanılmıştır. Günümüzde yeni medya, kullanıcıdan kullanıcıya etkileşimi ve kullanıcılar ile bilgi arasındaki etkileşimi sağlayan veya kolaylaştıran iletişim teknolojileri olarak tanımlanmıştır. Onun tanımındaki ana nokta, geleneksel kitle iletişiminin bire çok modelinin internet üzerinden çoktan çoğa iletişim olasılığı tarafından tehdit edilmesidir (Arat, 2021).

Yeni medya, siyah ve beyaz olarak tanımlanamaz veya çok küçük bir alanda bölümlere ayrılamaz çünkü bir araya gelerek devasa bir alan oluşturan çeşitli diğer alanlardan ortaya çıkan bir kavramdır. Bu nedenle yeni medya, tüm medya türlerinin tek bir yeni formda birleştirilmesinden başka bir şey değildir,

orijinal medyanın tüm kavramları, fikirleri ve teorileri yeni forma yerleştirilmiştir (Mitra, 2010).

Yeni medya teknolojilerinin ortaya çıkışı, iki farklı şekilde ilerleyen bilgisayar ve medya teknolojilerindeki tarihsel gelişmelerin bir araya gelmesiyle mümkün olmuştur. Kitle iletişim araçları ve bilgi işleme birbirini tamamlayan teknolojilerdir, birlikte ortaya çıkmış ve gelişmişlerdir (Baslar, 2013).

Geniş anlamda, yeni medya terimi tüm bilgi işlem alanını, bilgisayar teknolojilerini ve ilgili veri içeriğini kapsamaktadır (Thomas, 2017).

Yeni medya hakkında ortaya çıkan merak uyandırıcı ve en önemli soru, onun geleneksel medya biçimlerinin bir uzantısı olup olmadığıdır. Yeni medya terimi kapsayıcı bir şekilde kullanılabilir. Yeni medya, yararlı kapsayıcılığı nedeniyle bir terim olarak geçerlilik kazanmıştır. Genellik ve ideolojik çağrışımları pahasına, bazı alternatiflerinin azaltılmasından kaçınmaktadır. Olayın kapsayıcı niteliği, terimin geleneksel medyanın yeni formlarını ve kendi başına ortaya çıkan medyayı ifade edebilecek nitelikte olmasıdır. (Lister, Dovey, Giddings, Grant, Kelley, 2003).

Geleneksel medya platformları izleyicileri veya kullanıcıları medya ürünlerinin pasif tüketicileri olarak görmekteydi. İdeolojileri için test alanları gibi, kullanıcılar neredeyse hiç geri bildirim mümkün olmayan medya ideolojisinin alıcıları olarak algılanmaktaydı. Geleneksel dönemin iletişim teorileri de izleyicinin medya içeriğiyle bütünleşmesi hakkında çok az şey söylemekteydi. Öte yandan yeni medya daha izleyici merkezlidir. Kullanıcıların hem içerik oluşturmada hem de ideoloji tanıtımında içsel bir role sahip olduğu aktif bir medyadır. Bu yeni gelişmeden sorumlu olan nitelik, yeni medya biçimlerinin etkileşimliliğidir (Rozario, 2013).

Daha yeni medya, artan kullanıcı kontrolü, daha uzmanlaşmış içerik, iletim hızı ve doğrusal olmayan erişim ile işaretlenmiştir (Peters, 1998).

Yeni medya, medya kuruluşlarının izleyicilerle etkileşime girebileceği ve kendilerini izleyici dostu gösterebileceği yeni bir platform sağladı. Medya içerik üreticileri artık geleneksel platformlar aracılığıyla bilgi ve merkezi eğilimleri üzerindeki özerkliklerini koruyabilir ve ayrıca demokratik görünmek ve kullanıcılarıyla etkileşim kurmak için çevrimiçi sayfalarını kullanabilmektedirler. Kitle iletişim araçları haber kuruluşları, izleyicilerin kendileri tarafından üretilen etkileşimli içerik talepleri nedeniyle değişen kapıcılık standartlarıyla mücadele etmektedir. Sıradan vatandaşlar, yüksek bilgi kalitesi ve toplum değerleri standartlarına bağlı kalırken, siyasi deneyimlerini bildirme yetkisine sahip olabilirler. Uzun vadede, bu eğilimler yeni medya ortamının en devrimci yönleri olabilir (Bennett, 2003).

Bu nedenle, geleneksel medya kuruluşları, yeni medya teknolojilerinin yardımıyla sürekli olarak yeni düzeylerde izleyici etkileşimleri denemektedirler. Bu teknik, bir kolaylık ideolojisinden daha fazlasıdır ve aynı zamanda önemli bir gelir kaynağı olduğu kanıtlanmıştır. Geleneksel medya platformlarındaki reklam çılgınlığı, çevrimiçi alanlara da genişletilebilir. Ancak tüm bu girişimlerin en yenilikçisi, E-gazeteler aracılığıyla gelir elde etmektir. Çoğu geleneksel gazete kuruluşu, internet konusunda bilgili nesle hitap etme bahanesiyle e-gazete abonelikleri aracılığıyla gelir elde etmektedirler. Bu, geleneksel medyanın daha geniş kabul ve çekicilik için sürekli olarak yeni medyayla bütünleşmeye nasıl çabaladığının bir kanıtıdır. Günün kuralı da budur: ya yeni medyayla anlaşacağız ya da bırakacağız (Rozario, 2013).

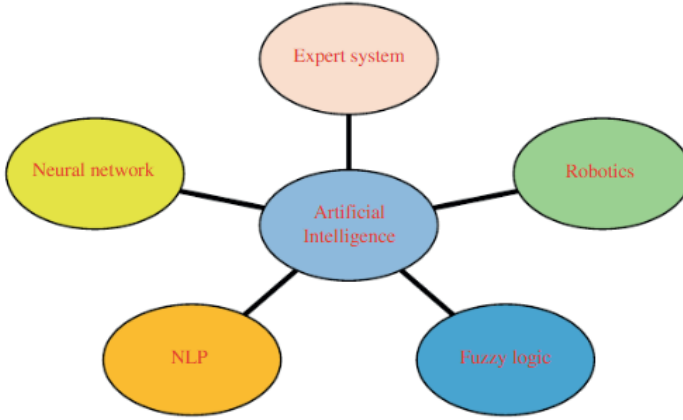
Yapay Zeka

Yapay Zeka, akıllı bilgisayar sistemlerinin geliştirilmesiyle ilgilenen bir bilgisayar bilimi alanıdır. Yapay zeka, insan çabasının hemen her alanında etkisi olan, bu dünyadaki en önemli teknolojilerden biri olarak gelişmiştir. Her şey, AI'nın babası olarak tanınan John McCarthy tarafından 1950'lerde icat edilmesinden sonra başladı. Zamanla, insan neslinin her zamankinden daha gelişmiş ve donanımlı hale gelmesine yardımcı olmakta önemli bir rol oynadı (Ghosh, 2021).

İnsanların dünyadaki en zeki ve akıllı tür olarak kabul edildiği bilinen bir gerçektir. Bu adı almalarına yardımcı olan özellikler arasında düşünme, mantık uygulama, muhakeme yapma, karmaşıklığı anlama ve kendi başlarına karar alma yeteneği yer almaktadır. Ayrıca planlama, yenilik yapabilir ve sorunları daha büyük ölçüde çözebilirler (Spector, 2006).

Ateşin icat edildiği çağdan Mars'a ulaşmaya kadar, insan kendi yararına birçok şey icat etti. Bu icatlardan biri de insanların iş yükünü azaltmada ve birçok karmaşık matematiksel ve mantıksal problemi çözmede önemli bir rol oynayan bilgisayardır. Yapay zeka, düşünme gücüne sahip insan yapısıdır. Bir sistem öğrenme, akıl yürütme, kendini geliştirme, dil anlama ve problem çözme gibi temel becerilere sahipse, o zaman yapay zekanın var olduğu varsayılabilir. Yapay zeka, özellikle teknolojik alanda birçok alanda kullanılmış ve uygulanmıştır. İş, savunma, havacılık veya sağlık sistemleri olsun, hemen hemen her alanda etkisi olan son model bir teknolojidir. Ayrıca, insanlar tarafından tasarlanan veya programlanan insan zekasının simülasyon yöntemi olarak da ifade edilebilir. Yapay zekanın yardımıyla, otomatik makinelerin insanlar için çalıştığı, onların zamanından ve enerjisinden tasarruf ettiği iyi donanımlı bir yaşam üretilebilir (Kamble & Shah, 2018).

Yapay zekaya katkıda bulunan birçok alan vardır; bunlar arasında matematik (algoritmalar geliştirmek için kullanılır), biyoloji, felsefe, psikoloji, sinirbilim (insan zihnini ve davranışını incelemek için), istatistik (büyük verileri işlemek için) ve son olarak bilgisayar bilimi (kavramları uygulamak için algoritmayı çalıştırmak için) bulunmaktadır. Yapay zekanın temel amacı, akıllı bir ajan olarak kullanılan daha iyi donanımlı bir sistem kurmaya yardımcı olabilecek daha şeffaf, yorumlanabilir ve açıklanabilir sistemler sağlamaktır. Yapay zekanın toplumun birçok yönünü etkilemesi ve bu dijital devrimde yeni bir modern çağ başlatması şaşırtıcı değil. Yapay zekanın başlıca alanları sinir ağı, robotik, uzman sistemler, bulanık mantık sistemleri, doğal dil işlemedir (Singh, 2017).

Şekil 1: Yapay Zekanın çeşitli alanları

7/24 İnternet olanağı, bulut teknolojisinin icadı, büyük veri kavramı, sensörler ve diğer teknolojik gelişmeler AI'nın gelişimi için bir nimet olarak ortaya çıktı. AI henüz insanları tamamen değiştirmemiş olsa da, insanlara zor ve riskli sorunları çözme ve ele alma konusunda büyük ölçüde yardımcı oldu. Yapay zeka tarım, iş, eğitim, eğlence endüstrisi, tıp, savunma ve uzay teknolojisinde önemli ve takdire şayan etkileri olduğu geniş uygulamalar bulmuştur. Ayrıca robotların ameliyat yapması veya teşhise yardımcı olması şeklinde robotik alanında birçok şaşırtıcı uygulamaya sahiptir. Temel olarak, AI gerekli sonuçları elde etmek için büyük miktarda veriyle ilgilenir ve buna göre algoritmalar hata olasılığını azaltmak ve doğru sonuçlar sağlamak için tasarlanmıştır (Ghosh, 2021).

Yeni Medyada Yapay Zeka Kullanımı

Yapay zeka (AI), medya kuruluşlarının operasyonlarını optimize etmelerini ve iyileştirmelerini sağlayan güçlü bir katalizördür (Sancanin & Panjisevic, 2022).

Yeni medya veya yeni çağın medyası, en önemli etkileşimli özelliğiyle, yalnızca en uygun maliyetli olanı değil, aynı zamanda mekan ve zaman sınırlanması olmadan erişime izin vererek sanal bir gerçeklik yaratmaktadır. Ayrıca, geleneksel medyaya göre önemli bir karşılaştırmalı avantaj, çeşitli formatlardaki medya içeriğinin aktarımı, işlenmesi, depolanması ve dağıtımı yoluyla gerçek zamanlı olarak gerçekleştirilen iletişimidir. Henry, erişilebilirlik, veri erişim hızı, geri döndürülebilirlik ve depolama kapasitesinin yeni medyayı karakterize eden temel parametreler olduğunu belirtmektedir (Henry, 2019).

Esasen, bilgisayar prougramları kullanıcıların gerçek dünya ortamını bilgisayar tarafından oluşturulan nesnelerle tamamlamasına olanak tanırken, daha geniş anlamda sanal gerçeklik, akıllı sistemler ve otomasyon yavaş yavaş endüstrinin, insan etkileşiminin çeşitli yönlerinin yerini ala ve kapsamlı ilerlemenin önünü açabilir. Sancanin ve Cerovic (2021), sosyal medyanın özelliğinin yalnızca yeni kullanıcıların tanıtımını sağlaması değil, aynı zamanda şirketlere yeni, daha güçlü bir görünürlük sağlaması olduğunu ve bu sayede uygulayıcılara hedef grupların segmentasyonunu önemli ölçüde hızlandırma ve basitleştirme fırsatı verdiğini belirtmektedir. Sosyal ağların kullanıcı sayısındaki sürekli artışın esasen yapay zekadan giderek daha görünür bir etkisi vardır. Facebook'un sürekli yükselişinin nedenleri, kullanıcı davranışı hakkında bilgi edinme ve anlama ile kullandığı devasa veri tabanı ve teknikler sayesinde yansıtılmaktadır (Rangaiah, 2020):

- Derin öğrenme - bu teknik, resimlerin ve videoların bağlamını anlamaya dayanır. Örneğin, resimlerde ve videolarda arabalar sıklıkla görünüyorsa, bu içeriğe sahip reklamlar bu içgörüyü yerleştirilir;
- Derin metin - kendi algoritmasıyla sinir ağlarını kullanarak, kullanıcı gönderilerindeki kelimeleri bağlamlarını ve anlamlarını anlamak için analiz eden bir tekniktir;
- Yüz tanıma - bu teknik, iki veya daha fazla karşılaştırmalı, farklı fotoğrafa dayanarak yüz tanımayı sağlar.

Yapay zeka, verileri metne, görüntüye ve videoya dönüştürme süreciyle medya içeriği oluşturmak için algoritmalar kullanabilir. Literatürde bu tür faaliyetler otomatik gazetecilik veya robotik gazetecilik olarak da tanımlanmaktadır, ancak gazetecilik ve editörlük işlerini kaybetme korkusu ve yanlış içeriklerin oluşturulmasını ve dağıtılmasını önlemenin imkansızlığı nedeniyle kitlesel uygulama eksik kalmıştır. Gelişmiş yapay zeka teknikleri, medya yaratıcıları ve yapay zeka arasındaki hibrit iş akışlarının tasarımında giderek daha fazla yer almakta ve bu süreci, verileri işaretleme ve seçme, haber yazma, yorumları modelleme ve gerçekleri kontrol etme ve içerik doğrulamaya kadar çok sayıda

ve çeşitli medya içeriğinin analizi ve oluşturulması yoluyla görünür hale getirmektedir (Trattner vd., 2022).

Yapay zekanın önemi, öncelikle multimedya içeriği oluşturma sürecindeki alakalılığıyla doğrulanabilir. Önceden tanımlanmış kriterlere ve önceki deneyime dayanarak, algoritma farklı metinsel içerikler için kabul edilebilir olabilecek görsel içeriği tanır. AP (Associated Press) ajansı, AI'nın gazetecilik açısından önemli alt alanları için beş alan tanımladı: makine öğrenimi, doğal dil (işleme ve oluşturma), konuşma (metinden konuşmaya ve konuşmadan metne), görme (görüntü tanıma ve bilgisayar görüşü) ve robotik. Pratikte, AI gazetecilerin verileri analiz etmelerini, kalıpları, eğilimleri ve belirli içgörülerini birden fazla kaynaktan belirlemelerini, ardından verileri ve konuşulan kelimeleri metne, metni sese ve video formatına dönüştürmelerini, ayrıca duyuları anlamalarını, sahneleri nesneler, yüzler, metin veya renk açısından analiz etmelerini sağlayabilir. Bu şekilde, haber merkezlerinde AI uygulaması için iki önemli argüman profillendi: gazeteciler günlük görevlerinden kurtula ve daha fazla veriyi anlama yetenekleri artırabilir (Schmidt, 2017).

AI ve makine öğrenimi, medya içeriğini kullanıcının önceki çevrimiçi eylemlerine, yani kullanıcının bıraktığı dijital izlere göre ayarlayan bir kişiselleştirme sistemi biçiminde birkaç yıldır medya manzarasının bir parçası olmuştur. Düşük gizlilik varsayımı bağlamında, makineler tarafından bireylerin medya davranışlarını yöneten kuralların gizlilik endişelerine yol açabileceğini ve insan faaliyetlerini tehdit edebileceğini, kişiselleştirmenin (medya sisteminin kullanıcılar için gizlice içerik oluşturma) ayarlamalardan (kullanıcının istenen içeriği kendisi ayarlaması) daha az arzu edilir olduğunu belirtmektedir (Sundar, 2020).

Yapay Zeka Kullanımının Yeni Medyada Avantajları ve Sorunları

Çok çeşitli potansiyel uygulamalarıyla yapay zeka, hem yararlı hem de zararlı etkilere sahip olabilen çok güçlü bir araçtır (Filipovic, 2024).

Yapay zeka, içerik oluşturma, sunma ve kullanıcı etkileşimini geliştirerek medya sektöründe devrim yaratmaktadır. AI, verileri analiz ederek, kalıpları belirleyerek ve süreçleri otomatikleştirerek medya deneyimlerini yükseltmektedir. Etkisi, kuruluşların operasyonları geliştirmek, kullanıcıları etkileşime sokmak ve içeriği kişiselleştirmek için AI'dan yararlandığı eğlence ve medya sektörlerini kapsayabilir (Sharma, 2024).

Yapay zeka, hız ve verimlilikte insan yeteneklerini geride bırakarak hızlı karar alma ve eylem yürütme olanağı sağlamaktadır. Bu avantajlar arasında hassas kişiselleştirme, gelişmiş üretim verimliliği, hedef kitle analizi, hedefli

pazarlama, bilgilendirilmiş karar alma ve önemli maliyet tasarrufları yer almaktadır (Sharma, 2024).

Yapay zeka, iş gücüne benzer şekilde, çeşitli sektörlerde görevleri hızlandırarak verimliliği ve karlılığı artıran uygun maliyetli bir kaynak görevi görebilir. İnsan emeğinin aksine, yapay zeka, molalar veya yorgunluk olmadan kusursuz bir şekilde çalışır, uzun çalışma sürelerine olanak tanır ve üretimi en üst düzeye çıkarır. Elde edilen verilere dayalı önceden belirlenmiş algoritmalar uygulayarak, kuruluşlar manuel süreçlerle ilişkili insan hatalarını azaltabilir ve böylece karar alma doğruluğunu ve hassasiyetini artırabilir. Ek olarak, yapay zeka e-posta yazışmaları ve belge doğrulaması gibi rutin işlemleri otomatikleştirerek insan kaynaklarını daha yaratıcı çabalar için serbest bırakabilir (Bhosale vd., 2020).

İnsanlar merak, yaratıcılık, azim, analitik ve eleştirel düşünme, iletişim becerileri ve gruplar halinde çalışma kapasitesi gibi niteliklere sahiptir. Sonuç olarak, yapay zeka yaratıcılık, duygusal zeka ve öz farkındalık eksikliği nedeniyle insan becerilerini kopyalayamaz. Düşünceleri, duyguları ve zihinsel temsilleri bütünleştiren insan bilişinin aksine, dijital bilgisayarlar içsel anlamdan yoksun sembolleri işler ve dışsal anlamsal atıflara güvenir (Broussard, 2018).

Öte yandan, yapay zeka algoritmaları performans sorunlarını geliştirmenin erken aşamalarında tespit edebilir, zamanında ayarlamalara yardımcı olarak zamandan ve kaynaklardan tasarruf sağlar. Performans testi için yapay zekanın kullanılması rekabet avantajı sağlar, gelişmiş kullanıcı deneyimleri için yüksek kaliteli uygulamalar sunar ve artan memnuniyete ve gelire yol açar (Pulle, 2023).

Yapay zeka, toplumun çeşitli yönlerini dönüştürmede muazzam bir potansiyele sahiptir, ancak hızlı gelişimi güvenlik ve etikle ilgili kritik soruları gündeme getirmektedir (Martinovic, 2021).

Medya sektöründe, yapay zekanın geniş veri kümelerinden değerli anlatılar türetme yeteneği endüstrileri devrim niteliğinde değiştiriyor, ancak yanlış bilgi ve istihdam etkisiyle ilgili etik endişeler devam etmektedir (Walia & Jain, 2024).

Endişeler, yapay zekanın medya istihdamı üzerindeki potansiyel olumsuz etkisine ve sektör genelinde iş kaybı korkularına kadar uzanmaktadır. News Corporation CEO'su Robert Thomson, insan gazetecilerin yerinin doldurulamaz olduğunu vurgulayarak, artan yapay zeka entegrasyonu ile haber kalitesinin azalacağı yönündeki endişelerini belirtmiştir (Kanana, 2023).

Yapay zeka tarafından üretilen içerik, dönüştürücü olsa da, genellikle empati ve bağlamsal anlayıştan yoksundur ve bu da önyargılara ve yanlışlıklara

yol açmaktadır. Yapay zeka tarafından üretilen içeriğin toplumsal sorumlulukları sürdürmesi için kalite ve tarafsızlık standartlarını korumak çok önemlidir (Biswas, 2023).

Yapay zeka tarafından üretilen haberlerin kullanımının hem avantajları hem de dezavantajları vardır. Avantajlara yapay zeka tarafından üretilen sunucuların 24/24 “çalışabilmesi”, dil engellerini aşması, bilgi aktarımının zamanına sadık kalması, küçük konuşma hataları yapmaması dahildir. Ancak aynı zamanda başlıca dezavantajları şunlardır: düşük etkileşim, bilgiyi duygusal bir bakış açısıyla organize etme imkansızlığı, belirli önemli anları vurgulamak için kendiliğinden vücut dilinin olmaması. Diğer sınırlamalar, düzenli programı veya sunucunun saha muhabirleriyle etkileşimini kesintiye uğratan bir son dakika haberini iletememekle ilgili olabilir, ayrıca mikro ifadelerin ve vücut dilinin eksikliği yapay zeka tarafından üretilen sunucuları sıkıcı hale getirebilir (Feng, 2023).

Gerçek gazetecilik uygulamalarına yönelik çıkarımların ötesinde, yapay zekanın sahte haber tespitine de önemli katkıları bulunmaktadır. Yapay zeka tabanlı sahte haber tespit mekanizmalarının geliştirilmesinde, özellikle makine öğrenimi ve doğal dil işleme gibi tekniklerde büyük zorluklar vardır (Gifu, 2023).

Bu sahte haber tespit mekanizmalarının ortaya çıktığı bağlamı anlamak çok önemlidir: yapay zeka, yapay robotlar tarafından haberlerin otomatik olarak üretilmesiyle sahte haberlerin ve yanlış bilgilerin yayılmasında önemli bir faktör haline gelmiştir ve sonuç olarak yapay zekanın yardımıyla da sahte haberleri tespit etme girişimleri yapılmaktadır (Maham vd., 2024).

Sonuç ve Öneriler

İnsanlar eski zamanlardan beri bağımsız düşünme yeteneğine sahip otonom makinelerle hayran kalmıştır. Elektronik ve teknoloji gelişmelerinden kaynaklanan yapay zeka, çevrimiçi alışveriş ve multimedya içeriklerinde kişiselleştirilmiş deneyimler için geniş veri toplanmasına olanak tanımaktadır. Görevleri kolaylaştırır, insan müdahalesini, masrafları ve enerji kullanımını azaltır. Yapay zeka, kullanıcı etkileşimini ve içeriği geliştirerek bazı yönlerden insanları geride bıraksa da yaratıcı düşünme ve ahlaki muhakeme eksikliği de vardır. İnsan katılımı olmadan hizmet kalitesi riskleri düşer. Yapay zeka güvenliği ve kötü niyetli davranışlar konusunda endişeler devam etmekte olup, etik ikilemleri yapay zekanın yardımıyla ele almanın önemini vurgulamaktadır. Yapay zeka hızla genişlemeye devam etmektedir. Ancak bağımsız olarak var olmak için gereken özerkliğe sahip değildir. İnsanların yerini tamamen alamasa da koşullar değişebilir.

Yapay zekanın geleceği, günlük yaşama daha fazla entegre oldukça ekonomik büyüme, üretkenlik kazanımları ve insan doğasına dair içgörüler vaat etmektedir. Yapay zeka, doğal zekayı yansıtarak yeteneklerimizi geliştirmeye ve kimliğimizi aydınlatmaya hizmet edebilir. Yapay zekanın gelecekteki evrimi henüz bilinmiyor, çünkü bu olasılıkların nasıl ilerleyeceği ve toplum ve daha geniş dünya üzerinde nasıl etkileri olacağı belirsiz. Yapay zekanın faydalarını en üst düzeye çıkarmak ve risklerini en aza indirmek için bu süreci doğru şekilde yönetmek zorunludur.

Yakın gelecekte dijital medyanın yerini duygusal zekaya sahip medyaya bırakmasını beklemek ise gerçekçidir; bu da teknolojik ilerlemenin radyo, televizyon ve internetin ortaya çıktığı 20. yüzyıldakinden daha büyük bir erişime sahip olacağına dair fütüristik duyuruları doğrulamaktadır. Cesaret verici olan şey, yapay zekanın uygulanmasının mevcut medya ürünlerinin maksimum çeşitlendirilmesine ve devasa veri tabanlarına dayalı yenilikçi ve yaratıcı medya yaratımının önemli ölçüde iyileştirilmesine ve hiperprodüksiyon teklifinden gerekli verilerin yeterli bir şekilde seçilmesini sağlayacak algoritmaların benimsenmesine giden kapıyı açmasıdır. Gelecekteki bütünlük araştırmalarının kapsamı, medya endüstrisinin ihtiyaçlarını ve beklentilerini göz önünde bulundurarak yapay zekanın kalite ve pratik uygulanabilirliğinin çıkmasını yükseltmeli ve sıfır toleransa doğru çabalayarak olası riskleri en aza indirmelidir. Yapay zekanın gazetecilik üzerinde halihazırda güçlü bir etkisi var, ancak şüphesiz ki yanlış bilgi ve güvenilirlik ve alaka eksikliği olan içeriklerle yüklenen medya endüstrisinde kamu çıkarını korumayı amaçlayan ekonomik uygulanabilirlik ve proaktif eylem hakkında düşünmek için de büyük bir potansiyele sahip. Böylesine tanımlanmış bir medya ortamında gazetecilerin, zamandan ve paradan tasarruf ederken temel işlerine odaklanabilmek için yapay zekaya sahip araçların kullanımını en üst düzeye çıkarmaları beklenmektedir.

Bu AI'nın zirvesi değil, ondan daha fazlası geri dönecek, AI'nın gelecekte bizim için neler yapabileceğini kim bilebilir, belki de bizi karşıda bütün bir robot toplumu karşılayacaktır.

Kaynakça

- Arat. 2021. New Media and Technological Transformation. ResearchGate, 1(5). DOI:10.37390/avancacinema.2021.a346
- Bennett, W. L. (2003) "New Media Power: The Internet and Global Activism", in N. Couldry and J. Curran (eds.) *Contesting Media Power*, New York: Rowman and Littlefield.

- Bhosale, S. S., Pujari, V., & Multani, M. (2020). Advantages And Disadvantages Of Artificial Intelligence. *Aayushi International Interdisciplinary Research Journal*, 227-230.
- Biswas, S. (2023). The Function of chat GPT in Social Media: According to chat GPT. doi:<https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4405389>
- Broussard, M. (2014). Artificial Intelligence for Investigative Reporting: Using an expert system to enhance journalists' ability to discover original public affairs stories. *Digital Journalism*, 3(6), 814–831. <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.985497>
- Broussard, Meredith, Nicholas Diakopoulos, Andrea L. Guzman, Rediet Abebe, Michel Dupagne, and Ching Hua Chuan. (2019). Artificial Intelligence and Journalism. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 96: 673–95. DOI: <https://doi.org/10.1177/107769901985990>
- Chan-Olmsted, S. M. (2019). A Review of Artificial Intelligence Adoptions in the Media Industry. *International Journal on Media Management*, 21(3–4), 193–215. <https://doi.org/10.1080/14241277.2019.1695619>
- de-Lima-Santos, M. F., & Mesquita, L. (2021). Data Journalism Beyond Technological Determinism. *Journalism Studies*, 22(11), 1416–1435. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.1944279>
- Feng, M. (2023). The development of “AI” synthetic anchor in the context of artificial intelligence. *Highlights in Art and Design*, 2(1), 38-40. DOI:10.54097/hiaad.v2i1.5319.
- Filipovic. (2024). The Usage of Artificial Intelligence in Media: Benefits, Disadvantages, And Ethical Concerns. *ResearchGate*, 1(1), DOI:10.46630/msae.1.2024.09
- Ghosh. (2021). Introduction to Artificial Intelligence. From book: In book: Artificial Intelligence for Information Management: A Healthcare Perspective (ss.23-44). DOI:10.1007/978-981-16-0415-7_2
- Gifu, D. (2023). An Intelligent System for Detecting Fake News. *Procedia Computer Science*, 221, 1058-1065. DOI: 10.1016/j.procs.2023.08.088.
- Guzman, A. L., & Lewis, S. C. (2019). Artificial intelligence and communication: A Human–Machine Communication research agenda. *New Media & Society*, 22(1), 70-86. <https://doi.org/10.1177/1461444819858691>
- Harvard, Jonas. 2020. Post-Hype Uses of Drones in News Reporting: Revealing the Site and Presenting Scope. *Media and Communication*8: 85–92. DOI: <https://doi.org/10.17645/mac.v8i3.3199>
- Hauer Thomas 2017. Technological determinism and new media, *International Journal of English, Literature and Social Science*, Vol-2, Issue-2.
- Henry, R. (2019). Role of Artificial Intelligence in New Media (Technology based perspective). *CSI Communications*, 42(10): 23-25

- Hermida, Alfred, and Mary Lynn Young. 2019. *Data Journalism and the Regeneration of News*, 1st ed. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315163895>
- Jamil, S. (2020). Artificial Intelligence and Journalistic Practice: The Crossroads of Obstacles and Opportunities for the Pakistani Journalists. *Journalism Practice*, 15(10), 1400–1422. <https://doi.org/10.1080/17512786.2020.1788412>
- Linden, Carl-Gustav. 2017a. Algorithms for Journalism: The Future of News Work. *The Journal of Media Innovations* 4: 60–76. DOI: <https://doi.org/10.5617/jmi.v4i1.2420>
- Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., Kelly, K. (2003). *New media: A critical introduction*. New York, Canada: Routledge.
- Maham, S., Tariq, A., Khan, M. U. G., Alamri, F. S., Rehman, A., & Saba, T. (2024). ANN: adversarial news net for robust fake news classification. *Sci Rep* 14, 1-20. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-56567-4>.
- Martinović, I. (2021). Veštačka inteligencija u Srbiji. *ResearchGate* 1(1).
- Mitra. 2010. *New Media and Convergence: A Development Communication Perspective*. *Global Media Journal*, 2(2).
- Rozario. 2013. New Media and the Traditional Media Platforms: Introspection on the Differences in Technical and Ideological Factors and Audience-integration Patterns between New Media and Traditional Media. *Artha*, 12(3). doi. [org/10.12724/ajss.26.3](https://doi.org/10.12724/ajss.26.3)
- Peters, L. (1998). The new interactive media: One-to-one, but who to whom?, *Marketing Intelligence and Planning*. 16(1). 22-30. Retrieved from EBSCO database. [dx.doi.org/10.1108/02634509810199472](https://doi.org/10.1108/02634509810199472).
- Pulle, R. (2023). Benefits of using AI-ML in performance testing for brands. 1(1).
- Kamble, R., Shah, D. (2018). Applications of artificial intelligence in human life. *Int. J. Res.* 6(6),178–188
- Kanana, B. (2023). The impact of artificial intelligence on the media industry: challenges and opportunities.
- Rangaiah, M. (2020). Role of Artificial Intelligence (AI) in Media Industry. Retrived October 25, 2022, from <https://www.analyticssteps.com/blogs/role-artificial-intelligence-ai-media-industry>
- Sancanin, Penjisevic. 2022. Use of Artificial Intelligence for the Generation of Media Content. *Social informatics journal* 1(1):1-7. DOI:10.58898/sij.v1i1.01-07
- Santos. (2021). Artificial Intelligence in News Media: Current Perceptions and Future Outlook. *Journalism and Media*, (1):13-26. DOI:10.3390/journalmedia3010002
- Schmidt, T. (2017). *Smarter Journalism: Artificial Intelligence in the Newsroom*. Retrived October 30, 2022, from <https://en.ejo.ch/ethics-quality/smarter-journalism-artificial-intelligence-newsroom>

- Sharma, S. (2024). Benefits or concerns of AI: A multistakeholder responsibility. *Futures*, 157
- Singh, H. (2017). Artificial intelligence revolution and India's AI development: challenges and scope. *Int. J. Sci. Res.* 3(3), 417–421
- Spector, L. (2006). Evolution of artificial intelligence. *Artif. Intell.* 170(18), 1251–1253
- Sundar, S. (2020). Rise of Machine Agency: A framework for Studying the Psychology of human – AI Interaction (HAI). *Journal of Computer-Mediated Communication*, 25: 74-88. <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmz026>
- Stray, J. (2019). Making Artificial Intelligence Work for Investigative Journalism. *Digital Journalism*, 7(8), 1076–1097. <https://doi.org/10.1080/21670811.2019.1630289>
- Trattner, C., Jannach, D., Motta, E. et al. (2022). Responsible media technology and AI: challenges and research directions. *AI Ethics*, 2: 585-594. <https://doi.org/10.1007/s43681-021-00126-4>
- Walia, R., & Jain, K. (2024). Algorithmic Alchemy: The Transformative Power of AI in Shaping Media Narratives. *International Journal for Multidimensional Research Perspectives*, 239-247.
- Zhang, Lin. 2023. Artificial intelligence and new media: The future of integrated development. Shanghai Lida Uuniversity. DOI: 10.54254/2977-3903/1/2023010

Günümüz İntifadası: İsrail ve Filistin Arasındaki Şiddetin Yükselişi

Orhan GÖKÇE*

Ayşe ÖZCAN**

Öz: 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar süregelen İsrail Filistin çatışmasında birinci intifada (9 Aralık 1987- 13 Eylül 1993) altı yıl sürmüş olup, ikinci intifada ise (28 Eylül 2000-8 Şubat 2005) beş yıl sürmüştür. Kalıcı bir barış sağlanamayan bölgede 7 Ekim 2023 itibarıyla yeni bir intifadaya girilip girilmediği tartışma konusu olmuştur. Bölgesel ve uluslararası düzeyde büyük etkilere sahip olan bu çatışmayı meydana getiren dinamiklerin anlaşılması önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı da küresel bir sorun hâline gelen İsrail-Filistin çatışmasının günümüz dinamiklerini anlamak ve taraflar arasındaki şiddetin yükselişini incelemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden, literatür taraması ve tematik analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, İsrail- Filistin çatışmasının tarihsel bağlamda derin kökenlere sahip olduğu, bu çatışmanın yıllardır süregeldiği ve zamanla şiddetin artmış olmasıdır. Çalışmada 2023 yılında daha büyük bir kaos ortamının oluşmuş olması çatışmanın daha da derinleştiğini ve intifada mücadelesinin yetersiz olmasına karşın, halkın direncinin devam ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsrail-Filistin Çatışması, İntifada, Şiddet

JEL Kodu: D74

The Current Intifada: The Escalation of Violence Between Israel and Palestine

Abstract: The Israel-Palestine conflict, originating in the early 20th century, the dispute has remained unresolved to this day saw the First Intifada (December 9, 1987- September 13, 1993) last for six years, while) he second large-scale Palestinian uprising against Israeli occupation began in late September 2000 and continued until early February 2005. lasted for five years. In the region, where lasting peace has not been achieved, the question of whether a new Intifada began as of October 7, 2023, has been a topic of debate. Understanding the dynamics that have led to this conflict, which has significant regional and international consequences, is crucial. This study intends to examine understand the contemporary dynamics of the Israel-Palestine conflict, which has become a global issue, and to examine the escalation of violence between the parties. In the study, qualitative research methods, including literature review and thematic analysis, have been employed. The findings of the study indicate that the Israel-Palestine conflict has deep historical roots, and this conflict has persisted for years, with violence increasing over time. The study concludes that the creation of greater chaos in 2023 signifies that the conflict has deepened further, and despite the inadequacy of the Intifada struggle, the resilience of the people continues.

JEL Codes: D74

Keywords: Israel-Palestine Conflict, Intifada, Violence

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, e-posta: ogokce@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3095-8466

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, e-posta: ay-e51@live.com, ORCID: 0009-0006-2858-4468

Giriş

Orta doğu, 20. Yüzyıl boyunca pek çok etmene bağlı olarak savaşlara, göçlere, soykırımlara, demografik değişimlere ve daha birçok toplumsal ve siyasal dönüşüme sahne olmuş bir coğrafyadır. Bu bölge, yalnızca ulusal aktörlerin mücadelesi değil, aynı zamanda küresel çaptaki aktörlerinde hedefinde olmuştur. Özellikle Filistin, bu çatışmaların en belirgin örneğidir. Doğu Akdeniz’de yer alan Filistin, dini ve tarihi bakımdan büyük bir önem taşıdığı için Orta Doğuda önemli bir merkezdir. Filistin bölgesi ilahi dinler olan Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik açısından bu dinler kutsal mekanlar sayılması sebebiyle birçok devlet için önemlidir. 1948 Arap-İsrail savaşı ile başlayan ve zamanla farklı biçimlerde süren aralıklı savaşlar, zorunlu göçler ve toplumsal kırılmalar: bölgede ayaklanmaların ve direniş hareketlerinin doğmasına neden olmuştur. Bu çerçevede gelişen “intifada” kavramı Filistin halkının İsrail’in işgaline karşı geliştirdiği mücadele ve direnişin bir sembolüdür. 1987 ve 2000’li yıllarda gerçekleşen birinci ve ikinci intifada halk direnişinin yanında asimetrik bir savaşın dengesizliğini gözler önüne sermiştir. 2023 yılının 7 Ekim tarihinde Hamasın başlatmış olduğu saldırı ve sonrasında yaşanan gelişmeler üçüncü bir intifada direnişinin meydana gelip gelmediği hem akademik hem de politik düzlemde tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı da küresel bir sorun haline gelen İsrail-Filistin çatışmasının günümüz dinamiklerini anlamak ve taraflar arasındaki şiddetin yükselişini incelemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden, literatür taraması ve tematik analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmanın bulguların da İsrail-Filistin çatışmasının tarihsel bağlamda derin köklere sahip olduğu, bu çatışmanın yıllardır süregeldiği ve zamanla şiddetin artmış olmasıdır. Çalışmada 2023 yılında daha büyük bir kaos ortamının olmuş olması çatışmanın daha da derinleştiğini ve intifada mücadelesinin yetersiz olmasına karşın, halkın direncinin devam ettiği sonucuna varılmıştır.

Birinci Bölüm

İntifada Kavramı

İntifada, kelime olarak Arapça bir ifade olup ‘başkaldırı’, ‘ayağa kalkma’, ‘silkinme’ gibi anlamlara gelmektedir. Terimin ortaya çıkması Orta Doğu coğrafyasında özellikle Filistin’de yaygın bir şekilde baskıya, işgale, soykırımlara karşı gösterdiği kitlesel direnişin sembolü haline gelmiştir. İntifada, güçlü aktörlerin veya ordu mensuplarının hareketinden farklı olarak, sivil halkın katılımı yoluyla oluşan ve kendiliğinden harekete geçen toplumsal hareketleri ifade eder. Hareketler yalnızca şiddeti değil aynı zamanda protesto, grev, boykotlar,

sivil itaatsizlik gibi yöntemlerle gerçekleşir. Filistin’de can bulan bu direniş zamanla kültürel ve kimliksel bir başkaldırı haline gelmiştir.

İntifada, önemli bir tarihi dönüm noktası olduğu kadar aynı zamanda dini tecdit etmek, iman ruhunu canlandırmak ve ümmetin saflarını birleştirmek için adeta bir fabrika ve kuluçka merkezidir (El Havali,2024, s.20).

Bununla birlikte yukarıda da ifade edildiği üzere intifada yalnızca politik bir direnişi değil, aynı zamanda dini, ahlaki ve toplumsal bir hareket olarak da tanımlanmaktadır. Bu hareket manevi anlamda da ayağa kalkmayı ve bilinçlenmeyi savunmaktadır.

Filistin’in Tarihi

Filistin bölgesi, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir yerleşim alanıdır. Yapılan arkeolojik ve tarihsel çalışmalar, bölgedeki yerleşimin milattan önce üçüncü bin yıla kadar uzandığını göstermektedir. İlk yerleşimcilerinden bir Sami kökenli topluluklardan olan Kenaniler olduğu dur. Bu göçler, büyük olasılıkla iklim değişikliğinin zorlayıcılığından kaynaklanmaktadır. Yahudilerin de bu topraklarda yaşadığı varsayılmıştır. Fakat ilk yerleşen halkın Yahudiler olmadığı görülmüştür. Yahudiler Filistin’de mesken kurduktan sonra belli bir süre Yahudi krallığı ile bölgeye hâkim olmuşlardır. Ancak M.Ö. 722’de bu krallık yıkılmıştır. Çeşitli kabilelerin Filistin’i inşa etmesiyle işgaller sonucu Yahudi toplumunda zayıflama görülmüştür. Bundan mütevellit Filistin’de az sayıda Yahudiler, Filistin’i terk ederek farklı coğrafyalarda hüküm sürmüştür.

637 yılından sonra yerli halkların din değiştirmesi nedeniyle, Filistin toprakları Müslüman Arap hakimiyetine girmiştir. 1090’larda haçlı seferleriyle yeniden bir Hristiyan uyanışı olmuş olsa da 1187’de Selahaddin Eyyubi’nin Kudüs’ü fethetmesiyle birlikte 1917 yılına kadar Müslüman hakimiyetinde kalmıştır (Tutu,2015,

akt. Gül,2018). Haçlı seferlerinden sonra, iki yüzyıl kadar süren Memluk-Mısır hakimiyetinden sonra 1516’da Yavuz Sultan Selim’in fethiyle o zaman ki Suriye ve Lübnan topraklarını kapsayan Filistin’in bir kısmı Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise tamamı Osmanlı hakimiyetine girilmiştir. Bu hakimiyet Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıldığı I. Dünya Savaşına kadar devam etmiştir (Gökçınar,2009, akt. Gül,2018). Ancak Yahudilerin Filistin’de yaşamalarına gösterilen hoşgörü Osmanlı yönetiminde de I. Dünya Savaşına kadar devam etmiştir (Ataöv,1970, akt. Gül,2018).

Osmanlı’nın yıkılış sürecinden sonra Filistin bölgesinde İngiliz hakimiyetini sürdürmüştür. 1917’de başlamış ve 1920’lerde İsrail devlet olarak resmen

ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerin ardından 14 Mayıs 1948 tarihinde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, Filistin tarihi açıdan kurulduğu bu zamana dek önemli vasıflar taşımış ve hâlâ da taşımaktadır. Filistin toprakları sadece Arap-Yahudi halkına değil bölgedeki farklı gruplara da ev sahipliği yapmıştır. Fakat bölgenin asıl hakimleri Arap ve Yahudilerdir. Yahudi krallığının çökmesiyle Yahudi halkı buradaki varlığını azaltmıştır. Özellikle Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesiyle buradaki Müslüman Arap hâkimiyeti kalıcı bir duruma gelmiştir. Osmanlının yıkılmasına kadar bu şekilde devam etmiş ve yıkılış süreci sonrasında İngiliz yönetiminin geçmesiyle son bulmuştur.

İsrail Devleti'nin Kuruluşu

İsrail'in kuruluş süreci, uzun bir tarihi arka plana, yoğun bir diplomasi ve çatışmaya dayanmaktadır. İngiliz manda yönetiminin Filistin bölgesinde son bulmasıyla bağdaştırıldığı düşünülmektedir. İsrail devletinin kuruluşu özellikle Avrupa'da artan Yahudi karşıtlığına bir çözüm olarak Siyonizm hareketiyle başlamıştır. 1897'de kurulan bu hareketle Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmasıyla çözüme kavuşacağı düşünülmüştür. I. Dünya savaşının sonunda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla Filistin toprakları İngiltere'nin yönetimine geçmiştir. 1917'de İngiliz hükümeti "Balfour Deklarasyonu" adlı belgeyle Yahudi halkın ayrıcalık tanınarak Filistin topraklarında bir devlet kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu ifadelerden hareketle Avrupa'daki baskılardan kaçan Yahudiler kitleler halinde Filistin bölgesine göç etmişlerdir. Zamanla Yahudi yerleşimleri artmış ve kendi kurumlarını oluşturmaya başlamışlardır. Arap toplumu buna tepki göstermiş ve zaman zaman çatışmalarda yaşanmıştır. İngiliz yönetimi bu çatışmanın kaos ortamını oluşturmuş ve iki toplumunda birbirine düşman kesilmesini sağlamıştır. BM 1947 yılında bu çatışmanın önüne geçmek için her iki devlete de önerilerde bulunmuş. Bu öneriye göre iki devleti bölerek Kudüs'ün uluslararası bir yönetim altında kalmasını ifade etmişlerdir. Ancak bu öneriyi Yahudiler kabul ederken Araplar kabul etmeyerek Filistin'in Araplara ait olduğunu savunmuşlardır.

Bu gelişmelerin ardından Birleşmiş Milletler (UN)'in 181 sayılı taksim kararına göre 1 Ağustos 1948 tarihinde geç olmamak üzere manda sistemine son verilmesi kararlaştırılmış (1947). Tel Aviv'de toplanan Yahudi ulusal konseyi İngiliz mandasının çekilmesinden birkaç saat önce Filistin'de bir İsrail devletinin kurulduğunu ilan etmiştir (Aktaran: Gül, 2018).

İsrail'in bağımsızlığını kazanmasının sonrasında Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak gibi komşu Arap devletleri İsrail'e savaş açmıştır. Bu savaşın sonucunda İsrail bir kez daha galip gelerek hem bağımsızlığını korumuş hem de

kendisine ayrılan topraklardan daha fazlasını kontrol etmiştir. Ayrıca binlerce Filistinli toprağından edilerek mülteci konumuna düşürülmüştür. İsrail'in kurulmasıyla Yahudi halkı tarihsel bir dönüm noktası gerçekleştirerek 'bağımsızlık' Filistinli Araplar ise 'nakba' olarak nitelendirdikleri bu tarihi döngüyü bu şekilde isimlendirmişlerdir. Sonuç olarak İsrail Devleti'nin kuruluşuyla birlikte bölgede çeşitli çatışmalar, direniş hareketleri ve zorunlu göçler ortaya çıkmıştır. Bu çatışmanın temelinde, Arapların yaşadığı topraklara Yahudi yerleşimlerinin kurulması yatmaktadır. İsrail-Filistin çatışmasının kökeni de bu döneme dayanmakta, günümüzde hala süren gerginliğin tarihsel zeminini oluşturmaktadır.

İkinci Bölüm/İntifada Süreci

Birinci İntifada (1987-1993)

Filistin sorunu İsrail devletinin kurulduğu 1948 yılından bu yana gündemdedir. Tarihsel olarak bakıldığında Arap-İsrail çatışması ara sıra olmuştur. Filistin meselesi II. Dünya Savaşının ardından zamanla Yahudi nüfusunun bölgeye artan şekilde yerleşmesi ve 1948'de İsrail devletinin ilan edilmesi, Filistin coğrafyasını uluslararası siyasetin merkezi meselelerinden biri haline getirmiştir. Süreç içerisinde İsrail ve Arap devletleri arasında işgal hareketleri gerçekleşmiş ve hâlâ da devam etmektedir. İntifa terimi Filistin halkına özgü bir nitelendirmedir. Filistin halkı, tarihsel süreçte yaşanan bu iki olaya kendi sesini duyurarak tepki göstermiştir. İntifadanın ortaya çıkışında birçok sebep rol oynamakla birlikte, sürecin temelinde İsrail'in 1967'de gerçekleşen Altı Gün Savaşı sonrasında sınırlarını genişletmesi ve bu genişleme doğrultusunda Filistin halkının yaşam sürdüğü ve tarımsal faaliyet yürüttüğü alanlara yerleşim yerleri inşa etmesi önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

1947'den günümüze Filistin toprakları

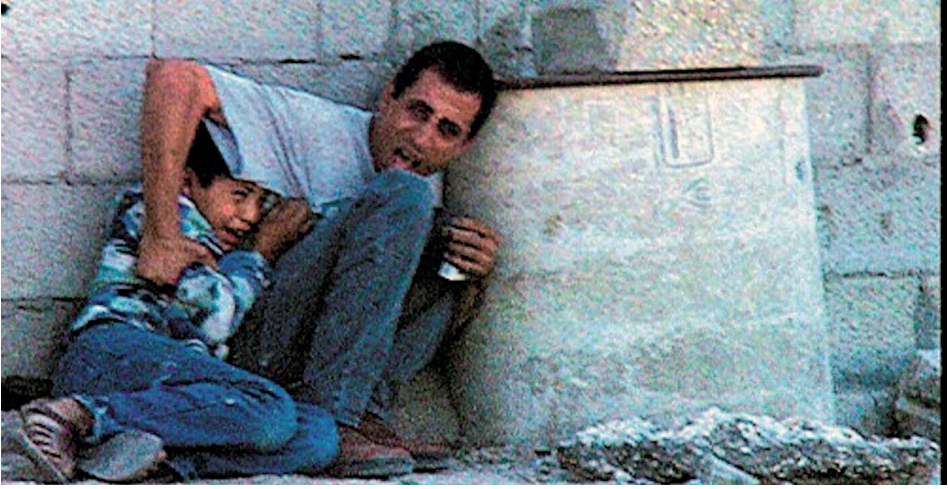

Şekil 1. Geçmişten Günümüze Filistin Topraklarına Ait Harita (Kaynak: Stratejik Ortak. (2020, Nisan 13).

Bunun sonucunda Filistin halkında büyüyen nüfusa karşı barınma ve doyurma konusunda sıkıntılar meydana gelmiştir. Yaşam şartları oldukça kötüleşmiş ve bunun neticesinde ilk intifada hareketi oluşmuştur. İlk intifada döneminde, eğitilmiş Filistinlilerin yalnızca küçük bir kısmı mesleklerine uygun işlerde istihdam edilebilmiştir; her sekiz kişiden yalnızca biri bu imkana sahip olabilmıştır. Bu dönemde yaşanan baskıların tetikleyici olayı ise 9 Aralık 1987’de Gazze Şeridi’ndeki Cebaliye Mülteci Kampı’nda meydana gelmiştir. İsrail ordusuna ait bir aracın dört Filistinliyi ezerek öldürmesi, halk arasında infiale yol açmış ve kitlesel protestoların başlangıcı olmuştur. Bu olay neticesinde Filistin halkının bu çarpmanın bilinçli olduğu varsayımında bulunarak kitlesel gösterilere başlamışlardır. Bu gösteriler vergi ödememe, sivil itaatsizlik, ürünlerini boykot etme, İsrail ordusuna karşı direnme şeklinde olmuştur. Filistin halkı birinci intifadada silah yerine taş ve yanıcı maddeleri devlet kurumlarına atma gibi eylemlerle gerçekleştirmişlerdir. Ve bu gösterileri yapanların çoğu da çocuk olduğu uluslararası raporlara yansımıştır. İsrail’in intifaya karşı aldığı önlemler ters tepmiş, gerçek mermi kullanarak birçok Filistinlinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Birinci intifada da ilginç olan bir durum da bu eylemlerin herhangi bir kişi veya kurum tarafından başlatılmamasıdır. İntifada, toplumda meydana gelen bu senaryoların bir anda birleşerek oluşmasıdır. İsyanın yaygınlaşmasının ardından Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), gelişmeleri yönlendirme ve organize etme gayretine girmiştir. Bu süreçte, siyasi arenada rakip konumda bulunan Hamas ile İslami Cihat ise doğrudan silahlı çatışmalara katılmaksızın eylemlere uyum sağlamıştır. Birinci intifada üzerine durulmayan diğer bir etken ölümcül şiddetten kollektif bir şekilde uzak durulmasıdır. Bu olaylar neticesinde binlerce Filistinli ve İsrail vatandaşı ölmüş olsa da Filistinliler silah kullanımından kaçınmışlardır. İntifada devam ettiği sürece bildirilerde devam etmiştir. Batı Şeria ve Gazze Şeridinde bağımsız bir Filistin devleti kurulması yönündeki çağrılar, aynı zamanda İsrail’in 1967 sonrası işgal ettiği topraklardan çekilmesine yönelik taleplerle birlikte dile getirilmiştir. Filistin devletinin yalnızca Gazze ve Batı Şeria ile sınırlı olarak tasavvur edilmesi, geçmişte savunulan “tüm Filistin toprakları için özgürlük” idealinden kademeli olarak değerlendirilebilir. Birinci intifada, belirli bir olayla son bulmamış olsa da Filistinliler için önemli kazanımlara zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Filistinliler, Madrid ve Oslo görüşmelerine taraf sıfatıyla dahil olmuş ve bu katılım, Filistin meselesine dair uluslararası ilgiyi arttırmıştır. Aynı zamanda bu süreçte, İsrail’in tek başına çözüm üretme kapasitesinin yetersiz olduğu da daha görünür hale gelmiştir.

İkinci İntifada/El Aksa İntifadası (2000-2005)

Birinci intifadan sonra başlayan Oslo görüşmelerinin sonucunda Filistin ile İsrail arasında Oslo Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın içeriği ise; İsrail, Batı Şeria ve Gazze'den askerlerini çekmeyi ve Filistinlilerin kendi kaderlerini tayin etme hakkını tanımayı beyan eden İsrail'e karşılık olarak, Filistin halk kurtuluş örgütü de İsrail'i resmen tanımış ve boşaltılan bölgelerde güvenliğin sağlanmasını üstlenmiştir. Ancak bu uzlaşma, öngörüldüğü şekilde hayata geçirilememiştir. Camp David Zirvesinde Oslo Antlaşmalarına uygulanmaması ve çözümün sağlanmaması noktasında İsrail ve Filistin savunucuları birbirlerini suçlamışlardır. Sonuç olarak Camp David görüşmeleri nihai bir anlaşmaya varılmadan sona ermiş ve yaşanan bu fikir ayrılığı ikinci intifadanın zeminini hazırlayan başlıca gelişmelerden biri olmuştur. Filistin'de eylemler devam ederken İsrail tarafından da aşırı ve yasadışı güç kullanarak yanıt verilmesi intifada önemli bir noktayı oluşturmuştur. Birinci intifadanın bıraktığı izler devam etmekteydi bunlar: işsizlik, tarım alanlarının yetersizliği, ekonomik sıkıntılar ve baskıcı ortam gibi etkenler, halkın tepkisini arttıran temel nedenlerdir. Bu gerilimli ortamda, 28 Eylül 2000 tarihinde İsrail muhalefet lideri ve başbakan adayı Ariel Şaron'un hem Müslümanlar he de Yahudiler için kutsal kabul edilen Tapınak Dağı'nı ziyaret etmesi, ikinci intifadanın başlamasına yol açan kıvılcım olmuştur. Camp David görüşmelerinde tarafların statüsü konusunda anlaşmaya varamadığı bu bölge, Mescid-i Aksa'yı da içinde barındırmaktadır. Şaron ziyaret esnasında tapınağın ellerinde olduğunu ve Yahudilerin kutsal mekanlarından biri olduğunu ve ziyaret hakları olduğunu ifade etmiştir. Ziyaret öncesi, Camp David görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlandığı bir süreçte yapılması endişe yaratmıştır. Ziyaretle beraber birinci intifada gerçekleşen protesto ve diğer etkenler devam etmiştir. Diğer intifadalardan farklı olarak, bu dönemde füze ve havan gibi ağır silahlarla saldırılar düzenlenmiş, özellikle ikinci intifada silah kullanımının artması her iki tarafta da can kayıplarını ciddi şekilde arttırmıştır. 30 Eylül 2000 tarihinde, protestoların henüz başında, Gazze'de bir kameramanın kaydettiği görüntülerde, 12 yaşındaki Muhammed El Durra'nın babasının yanına, bir varilin arkasına sığınmasına rağmen İsrail ateşi sonucu hayatını kaybetmesi, ikinci intifadanın sembol olaylarından biri olarak akıllara kazınmıştır.

Şekil 2. Fotoğraf, Muhammed Durra'nın kardeşi Ahmed Durra'nın ölümünü haberleştiren T24'ün haberinden alınmıştır (T24, 2024).

İkinci intifada sürecinde, 2001 yılında Ariel Şaron'un İsrail Başbakanı olarak göreve gelmesinin akabinde, Filistin lideri Arafat ile doğrudan temas kurmayı reddetmiştir. 2004 yılının sonlarında ise, Filistin Özerk Yönetimi Başkanı Yaser Arafat, İsrail güçlerinin kontrolü altındaki konutunda sağlık durumu kötüye gitmiş ve tedavi amacıyla götürüldüğü hastanede yaşamını yitirmiştir. Sonuç olarak ikinci intifadanın nasıl sona erdiği hâlâ tartışılan bir durumdur. İkinci intifada her iki taraf içinde can kayıplarının çok olduğunu göstermiştir. İsrail resmi verilerine göre, bu süreçte yaşanan kayıplar, ülke tarihindeki en yüksek üçüncü sivil ve askeri can kaybı olarak tarihe geçmiştir.; bu sayı yalnızca Kurtuluş Savaşı ve Yom Kippur Savaşı sırasında yaşanan kayıpların gerisinde kalmaktadır. İkinci intifada sürecinde, Filistin tarafının Birinci İntifadadaki kadar etkili bir direniş olmadığını değerlendirmişlerdir. İki devletli çözüm önerisi ise hala somut bir sonuca ulaşmamıştır. Buna karşın, bu dönem Filistin meselesinin uluslararası kamuoyunun gündeminde kalmasına katkı sağlamış; ABD'nin itirazlarına rağmen, Birleşmiş Milletlerde İsrail'in orantısız ve uluslararası hukuka aykırı güç kullanımı ile sivil ölümüne neden olduğu yönündeki eleştiriler dile getirilmiştir. İntifaya bakışlar Filistin ve İsrail bakımından farklılık arz eder. Filistin ikinci intifadayı İsrail'in işgaline karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde kayda değer bir ilerleme görürken; İsrailliler ise ayaklanmayı, Yaser Arafat'ın organize ettiği bir Filistin Terörizmi olarak görmektedirler.

Günümüz İsrail ve Filistin Arasındaki Şiddetin Yükselişi ve Üçüncü İntifada Tartışmaları

Savaş, yalnızca silahlı çatışmalardan ibaret değildir; aynı zamanda bireyler, toplumlar ve devletler arasındaki güç asimetrisinin dışavurumudur. Hannah Arendt'in belirttiği gibi, "kılıç olmaksızın sözleşmeler sözden başka bir anlam taşımaz" (Arendt, 2021: 11). Bu ifade, günümüzde İsrail-Filistin çatışmasının neden hâlâ çözülemeyen bir şiddet döngüsüne hapsoldüğünü anlamak açısından önemlidir. Şiddetin yalnızca fiziksel bir olgu olmadığı, aynı zamanda yapısal, kültürel ve sembolik boyutlar taşıdığı da unutulmamalıdır (Galtung, 1969). Filistin halkının yıllardır maruz kaldığı işgal, abluka, ayrımcılık ve yaşam alanlarının sistematik daraltılması, bu şiddet biçimlerinin en görünür örnekleridir.

Tarihsel olarak bakıldığında zaman, 1948'deki Nakba (Büyük Felaket) ve 1967'deki Altı Gün Savaşı sonrası oluşan demografik, mekânsal ve siyasal değişimler, Filistinliler açısından kolektif bir travmanın sürekliliğini doğurmuştur. Bu travmalar, yalnızca hafızalarda değil, her gün yeniden üretilen bir varoluş mücadelesine dönüşmüştür. Frantz Fanon'un sömürgecilik-sonrası toplumlar üzerine geliştirdiği analizler çerçevesinde, Filistin'deki direnişin bir yönüyle kolonyal baskıya karşı geliştirilen öz savunma mekanizmaları olduğu da öne sürülebilir.

Hamas tarafından 7 Ekim 2023 tarihinde İsrail'e yönelik olarak başlatıldığı saldırılar, özellikle Gazze sınırındaki Netiv HaAsara gibi yerleşim yerlerine yapılan baskınlarla yeni bir çatışma dalgasını başlatmıştır. Bu saldırılarda yüzlerce İsrailli yaşamını yitirmiş, çok sayıda sivil rehin alınmıştır (BBC News, 2023). İsrail hükümeti bu saldırılara karşılık olarak Gazze Şeridi'ne yoğun kara ve hava operasyonları düzenlemiş; sürecin devamında başta siviller olmak üzere ciddi can kayıpları yaşanmıştır. 2025 yılı itibarıyla Gazze'de hayatını kaybedenlerin sayısı 50 bini aşarken, 100 bini aşkın kişi de yaralanmıştır (Anadolu Ajansı, 2025).

Bölgedeki şiddetin başlıca sebeplerinden biri, taraflar arasındaki yapısal eşitsizliği ve İsrail'in yerleşme politikalarıdır. İsrail hem askeri gücü hem de uluslararası sistemdeki konumu itibarıyla üstün bir gücü vardır. Buna karşın Filistin halkı, işgal altında yaşayan, temel haklara erişimi sınırlı, ekonomik olarak kuşatılmış bir topluluktur. Gazze'deki altyapı büyük oranda çökmüş; sağlık, eğitim ve barınma gibi temel hizmetler neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Aynı zamanda psikolojik şiddet, kuşatma ve sürekli belirsizlik hali, halkın gündelik yaşamını şekillendiren bir travma olarak kalmıştır.

19 Ocak 2025'te İsrail kısa süreli bir ateşkes ilan etse de bu süreç 18 Mart'ta yeniden başlatılan şiddetli saldırılarla sona ermiştir. İsrail, yeni barış tekliflerini

reddederek Hamas'a karşı daha kapsamlı bir askeri operasyon başlatacağını duyurmuştur. Hamas ise bozulan ateşkese karşı, İsrail'in verdiği sözlere uymadığını ve Gazze'de bir "soykırımın" yeniden başladığını belirtmiştir.

Son çatışma dalgası, bazı düşünce kuruluşları tarafından "üçüncü intifada" olarak değerlendirilmektedir. International Crisis Group (2024), bu dönemin geleneksel halk ayaklanmalarından farklı biçimde örgütsüz, dağınık, ama sürekli bir direniş niteliği taşıdığını belirtmiştir. Bu intifada, yalnızca fiziksel eylemlerle değil, dijital mecralarda yürütülen sembolik mücadelelerle de tanımlanmaktadır. Sosyal medyada örgütlenen dijital aktivizm, diasporadaki gösteriler ve üniversitelerdeki boykot hareketleri, bu yeni intifada biçiminin parçaları olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, uluslararası kuruluşların (BM, NATO, AB gibi) sürece olan tepkileri çoğunlukla yetersiz kalmış, çatışmanın çözümüne dair somut adımlar atılamamıştır. Bu da şiddetin bir diğer boyutunu, yani uluslararası meşruiyet krizini açığa çıkarmaktadır. Bu sessizlik, Filistinliler açısından yalnız bırakılmışlık duygusunu derinleştirmekte ve şiddeti yeniden tırmandırmaktadır.

Sonuç olarak, günümüz İsrail-Filistin bölgesindeki şiddet, yalnızca bir güvenlik meselesi değildir. Tarihsel travmalar, yapısal eşitsizlik, uluslararası pasiflik, kültürel tahakküm ve temsil krizleri, bu çatışmayı kalıcı kılan başlıca nedenler arasındadır. Üçüncü intifada olarak adlandırılan bu dönem, artık yalnızca taşlarla ya da roketlerle değil, dijital platformlarda, uluslararası kampanyalarda ve kolektif hafızada süren çok katmanlı bir direniş süreci olarak algılanmalıdır.

Tartışma ve Sonuç

Günümüz intifadasında, İsrail-Filistin arasındaki şiddetin yükselişi çalışmasında elde edilen bulgulara göre, bölge üzerindeki gerilim ve çatışma şiddetin dinamiklerini tarihsel, politik ve toplumsal bağlamlarla anlamamıza önemli katkılar sağlamaktadır. Şiddetin kökenlerinin yalnızca tek bir bölgeyi değil küresel çapta da hızlı bir ivme kazanmıştır. İlk iki intifanın üzerinde durulmuş ve üçüncü intifadanın oluştuğu varsayımı yapılmıştır. Daha önceki intifalarda yerel ve fiziki direnişler yapılmış ancak yeterli olmamış olup, yalnızca şiddetin ve çatışmanın boyutlarını dünya kamuoyuna duyurmak olmuştur. Gelenen bu son gelişmeyle İsrail-Filistin savaşının şiddeti önceki intifalardan farklı seyredererek daha şiddetli; daha yıkıcı bir etki göstermiştir. Bu gelişmeler ışığında dijital platformlar ve sosyal medyanın etkisiyle bu şiddet ve gerilim hızla artmıştır. Filistin halkının maruz kaldığı bu zulme ve baskılar uluslararası toplumun yetersiz müdahaleleri, BM, NATO gibi kuruluşların barış müzakerelerine cevap

vermemesi gibi olgularda şiddetin artmasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda, çalışmanın teorik çerçevesi tartışılmıştır. Sonuç olarak Orta Doğunun merkezinde yer alan İsrail- Filistin çatışması, modern tarihin en karmaşık ve çözülmesi en zor olan sorunlardan birisi olmuştur. Bu çatışma yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de siyasi, ekonomik ve sosyal etkilerle küresel gündemi belirlemiştir. Özellikle son saldırılarda iki taraf arasındaki çatışmaların sadece askeri bir boyutta değil, insani ve toplumsal bir felaketi de beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Çatışma boyunca İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları, Filistinli grupların karşı saldırıları ve tarafların uyguladığı stratejik yaklaşımlar, çatışmanın yeni bir evresine yol açmıştır. Şiddetin bu kadar artması taraflar arasındaki güven eksikliği ve çözüm yollarının tıkanması nedeniyle artış gösterdiği saptanmıştır. Bu çalışmada öne çıkan mesajlardan biri, şiddetin sona erdirilmesi için uluslararası toplumun daha etkin ve dengeli bir rol oynaması gerektiğidir. Özellikle çatışmanın çözümünde ara buluculuk mekanizmalarının etkin kullanılması, güven inşa edilmesi ve tarafların temel taleplerinin dikkate alınması önemlidir. Bölgede yaşayan halkların yaşamsal talepleri, zulüm ve şiddetin sona ermesi için ulusal ve uluslararası politikaların yeniden düzenlenerek bölgeye barışı getirmek adına çalışmalar yapmanın önemini ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Arendt, H. (2021). *Şiddet üzerine* (B. S. Yalçın, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1970)
- Anadolu Ajansı. (2025, Nisan 20). İsrail'in Gazze'ye saldırılarında can kaybı 50 bin 277'ye yükseldi. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-gazzeye-saldirilarinda-can-kaybi-50-bin-277ye-yukseldi/3523139>
- Ataöv, T. (1970). Filistin sorununun ardındaki gerçek: İsrail'in kuruluşuna kadar. *SBF Dergisi*, 25(3), 29–66.
- Avineri, S. (1981). *The making of modern Zionism: The intellectual origins of the Jewish state*. Basic Books.
- BBC News. (2023, Ekim 8). Israel declares war after Hamas attack. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-6703662>
- Fanon, F. (2004). *Yeryüzünün lanetlileri* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Versus Kitap. (Orijinal eser 1961)
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191. <https://doi.org/10.1177/002234336900600301>
- Gül, H. (2018). Filistin sorununun temel nedenleri. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 13–22. <https://doi.org/10.25272/j.2147-7035.2018.6.2.02>

- Işık, C. M., Çirakoğlu, F., & Yıldız, Ç. (2023). Siyonizm faaliyetleri ve İsrail Devleti'nin kurulması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 73, 675–692. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.62393>
- International Crisis Group. (2024). *Is a Third Intifada Under Way?* Middle East Briefing No. 87. <https://www.crisisgroup.org/>
- Karahan, S. (2020). Siyonizmin teolojik temelleri (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/307927>
- Morris, B. (2004). *The birth of the Palestinian refugee problem, 1947–1949* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Özer, Ç. (2023). Uluslararası politika açısından Filistin sorunu. *Külliyeye: Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı*, 2023(100. yıl özel sayısı), 582–605. <https://doi.org/10.48139/aybukulliye.1360984>
- Pappé, I. (2006). *The ethnic cleansing of Palestine*. Oneworld Publications.
- Schneer, J. (2010). *The Balfour declaration: The origins of the Arab-Israeli conflict*. Random House.
- Stratejik Ortak. (2020, Nisan 4). Filistin meselesi: İntifada. Stratejik Ortak. <https://stratejikortak.com/2020/04/filistin-meselesi-intifada.html>
- Stratejik Ortak. (2020, Nisan 13). Filistin Meselesi ve İntifada. <https://stratejikortak.com/2020/04/filistin-meselesi-intifada.html>
- T24. (2024, Mayıs 22). İkinci İntifada sırasında canlı yayında öldürülen 12 yaşındaki Muhammed Durra'nın kardeşi Ahmed Durra da İsrail saldırılarında hayatını kaybetti. <https://t24.com.tr/haber/ikinci-intifada-sirasinda-canli-yayinda-oldurulen-12-yasinda>
- Vikipedi. (2023, Ekim 7). Netiv HaAsara katliamı. Vikipedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Netiv_HaAsara_katliam%C4%B1

Dezavantajlılık Kısır Döngüsüne Çekilmek: Mesleki Eğitim Merkezi (Mem) Öğrencileri

Gözde GÖKÇE YALINCAKLI*

Öz: Mesleki Eğitim Merkezleri (MEM), dezavantajlı çocukları zorunlu eğitim sistemine dahil etmekte ve yasal bir çerçeve ile çocuk işçiliğini meşrulaştırmaktadır. MEM öğrencileri, haftada yalnızca bir veya iki gün örgün eğitim hakkından yararlanmakta, geri kalan günlerde işyerlerinde çalıştırılmaktadır. 15-18 yaş grubundaki bu öğrenciler, çoğu zaman iş sağlığı ve güvenliği önlemleri alınmadan çalıştırılmakta ve vasıfsız işlerde istihdam edilmektedir. Ailelerinin ekonomik yükünü taşıyan bu çocuklar, prekaryalaşma sürecine dahil olmakta ve dezavantajlılık kısır döngüsü devam etmektedir. Öğrencilerin aldığı ücretler ve sigorta primleri devlet tarafından karşılandığından işverenler için çırak çocuklar maliyetsiz bir işgücü olarak görülmektedir. Bu çalışma, MEM öğrencilerinin çocuk işçi olarak yaşadığı hak ihlallerini ele almakta ve mesleki eğitim sisteminin sosyal etkilerini tartışmaktadır. Araştırmada Guy Standing'in prekarya ve Pierre Bourdieu'nun sermaye türleri kuramı analiz çerçevesi olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk İşçi, Çırak, Mesleki Eğitim, Mesleki Eğitim Merkezi.

Trapped In The Cycle Of Disadvantage: Students Of Vocational Education Centers (V

Abstract: Vocational Education Centers (VEC) aim to integrate disadvantaged children into the compulsory education system and, through a legal framework, legitimize child labor. VEC students, typically aged 15-18, benefit from formal education only one or two days a week, while spending the rest of the week working at workplaces. These students are often employed in low-skilled jobs, without proper occupational health and safety measures being implemented. Carrying the economic burden of their families, these children become part of the process of precarization, thus perpetuating the cycle of disadvantage. As the government covers their wages and insurance premiums, employers view apprentice children as a cost-free labor force. This study addresses the rights violations experienced by VEC students as child laborers and discusses the social impacts of the vocational education system. The study uses Guy Standing's concept of precarity and Pierre Bourdieu's theory of capital as the main analytical framework.

Keywords: Child Labor, Apprentice, Vocational Education, Vocational Education Center.

* Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye, ORCID: 0009-0000-8666-5174, E-posta: gozdeyalincakli@hotmail.com.

Giriş

Bir sosyal politika sorunu olan çocuk emeği, küresel ölçekte alınan tüm önlemlere rağmen sayısal olarak azalsa da hâlen varlığını sürdürmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) verilerine göre dünya genelinde 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Bu çocukların 63 milyonu kız, 97 milyonu ise erkektir. Bir başka ifadeyle, her on çocuktan biri çocuk işçi olarak çalışmaktadır. Çocukların yaklaşık 79 milyonu fiziksel ve ruhsal sağlıklarını olumsuz etkileyen tehlikeli işlerde çalışmaktadır (ILO, UNICEF, 2021).

Ülkemizde 1994 yılında ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısı 2.270'tir ve 1999 yılında bu sayı 1.630'a gerilemiştir. İstihdam edilen çocukların sayısı 2006 yılında 7.110 ve 2012 yılında ise 9.038'dir (TÜİK, 2013). 2019 yılında ise 720 bin çocuk (5-17 yaş) ekonomik işlerde çalışmaktadır. Bu çocukların yüzde 30,8'i tarım, yüzde 23,7'si sanayi ve yüzde 45,5'i hizmet sektöründe istihdam edilmektedir (TÜİK, 2020). TÜİK verilerine göre 2024 yılında 15-17 yaş aralığındaki çocukların işgücüne katılma oranı yüzde 24,9'dur. Cinsiyete göre işgücüne katılma oranı erkek çocuklar için yüzde 35,6, kız çocuklar için yüzde 13,7'dir (TÜİK, 2025). TÜİK istatistiklerine dahil olmayan mesleki eğitim kapsamında çalışan çocukların önemli bir kısmı sanayi ve hizmet sektörlerinde ağır ve tehlikeli koşullarda istihdama dahil olmaktadır.

Mesleki eğitimin iki önemli etkisi vardır. Birincisi ekonomik büyümeye katkı sağlaması, ikincisi ise sosyal katılımı sağlamak amacıyla kullanılan önemli bir araç olmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde Dünya Bankası ve UNESCO, yoksulluğu azaltmak, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve rekabeti artırmak için mesleki eğitimi desteklemektedir (Nilsson, 2010: 251). Ayrıca mesleki eğitimin çocukların okuldan işe geçişini hızlandırdığı düşünülmektedir. Ancak mesleki eğitim ile çocuk emeği arasındaki ilişki uygulanan politikaların niteliğine göre değişkenlik göstermektedir. Yoksul hanelerden gelen çocukların mesleki eğitim yoluyla sistem içinde tutulması amaçlanmakta, böylece düzensiz ve güvencesiz çalışma biçimlerinden korunmaları hedeflenmektedir. Ancak, yetersiz politika tasarımı ve denetim eksiklikleri, çocuk emeğinin normalleşmesine yol açabilmektedir.

Mesleki ve teknik eğitimde çocukların işçi değil öğrenci olarak görülmesi esastır. Bu sistemde çocuğun eğitimine devam etmesi temel amaçtır. Ancak uygulamada, özellikle Mesleki Eğitim Merkezi öğrencilerinin sigorta primlerinin ve ücretlerinin devlet tarafından karşılanması, işverenlerin bu öğrencileri "maliyetsiz iş gücü" olarak görmesine neden olmaktadır (Kalkınma Atölyesi, 2022). Ayrıca işverenlerin MEM öğrencilerden diğer çalışanlar kadar performans beklemekte ve işten kolayca çıkarılabilmektedir (Üstün & Yiğit, 2022).

Sonuç olarak, Mesleki Eğitim Merkezlerine devam eden çocukların mevcut durumlarını değerlendirirken yalnızca eğitim politikalarının yeterliliği değil, aynı zamanda yapısal eşitsizlikler, emek rejimleri ve çocuk hakları perspektifleri de dikkate alınmalıdır. Ancak, alanın bu denli geniş bir perspektif gerektirmesi nedeniyle araştırmanın kapsamı sınırlandırılmıştır. Çalışmada çocuk işçiliği, mesleki eğitim ve prekaryalaşma konularına odaklanılmıştır. Kuramsal çerçevede ise, Guy Standing’in “prekarya” kavramı ile Pierre Bourdieu’nun “sermaye türleri” kuramından yararlanılmıştır. Bu yaklaşımlar doğrultusunda, Mesleki Eğitim Merkezi öğrencilerinin iş gücü piyasasındaki konumları ve karşılaştıkları yapısal eşitsizlikler analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, ilgili kuramsal yaklaşımlar ışığında değerlendirilerek mesleki eğitimin sosyal etkileri ve çocuk işçiliği ile ilişkisi ortaya konulmuştur.

Meslek Lisesi Mezunlarının Prekaryalaşması

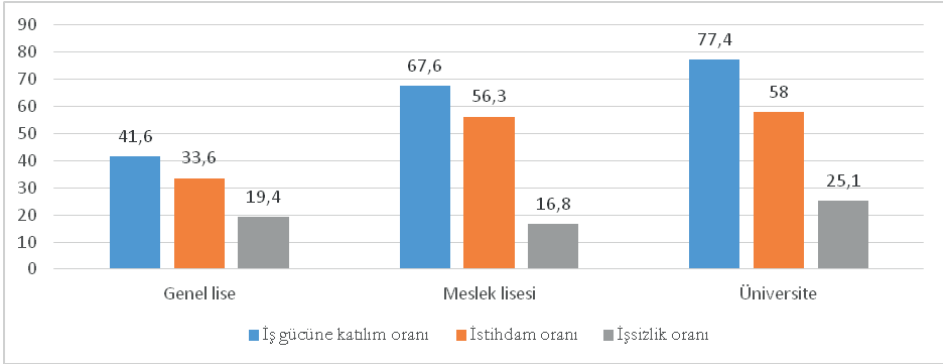
Avrupa Mesleki Eğitim Geliştirme Merkezi’ne (CEDEFOP) göre mesleki ve teknik eğitim, iş gücü piyasasında çalışılacak mesleğe özgü bilgi, teknik, beceri ve yetkinliğin kişiye kazandırılmasıdır (CEDEFOP, 2024). Başka bir tanıma göre mesleki ve teknik eğitim, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak endüstri, tarım ve hizmet sektörleri gibi çeşitli sektörlerde mesleki ve teknik eğitime ilişkin planlama, geliştirme, organizasyon, denetleme ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesidir (Alkan, Doğan, & Sezgin, 2001). Mesleki ve teknik eğitim, iktisadi ve sosyal sektörlerle iş birliği oluşturulup uluslararası ve yerel mesleki yeterlilik seviyesine, iş ahlakına ve mesleki değerlere sahip, girişimci, yenilikçi, üretken, ekonomik değer üreten nitelikli işgücü yetiştirmek amaçlanmaktadır (MEB, 2018).

OECD “Education at a Glance 2023” raporunda kaliteli bir mesleki eğitim ile okul iş arası geçişin hızlanabileceği kabul edilmektedir. Eğitim düzeyi ve beceri kazandırma fırsatları birleştiğinde işgücü piyasası bu yüksek vasıflı işçilere daha fazla ilgi göstermektedir. Eğitim düzeyi düşük olanlar daha az kazanıp daha fazla işsizlikle mücadele etmektedir (OECD, 2023). Özetle, iş gücü piyasasına girişte eğitim önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle eğitime ilgisi az olan ya da zayıf akademik geçmişe sahip olan öğrenciler için mesleki eğitim iyi bir alternatiftir. Zorunlu eğitime dahil olan mesleki eğitim öğrencilere işgücü piyasasında istihdam olanağı sunan bir sistemdir. Bu sistemin bireysel yetenek farklılıklarından çok sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıklara dayandığı öne sürülmektedir (Nilsson, 2010).

Mesleki ve teknik eğitimin iş gücü piyasası üzerindeki olumlu çıktılarından yararlanma bilmek için eğitim sisteminin küreselleşen iş gücü piyasasının ara-

diği nitelikteki özellikleri kişilere kazandırılıyor olması gerekmektedir. Ancak ülkemizde meslek lisesi mezunlarının iş gücü verilerine bakıldığında mesleki eğitimin ülke kalkınmasına katkı sağlayacak nitelikte olmadığı ve eğitim sisteminin tekrardan gözden geçirilmesi gerektiği göze çarpmaktadır. Meslek lisesi mezunları işgücü piyasasının katmanlı yapısı içerisinde en alt grupta istihdama dahil olmaktadır. Meslek lisesi mezunları esnekliğin ve güvencesizliğin daha yaygın olduğu ücretli çalışan olarak istihdama katılmaktadır. Bu durum mevcut sistemin nitelikli elemandan ziyade prekarya sınıfı ürettiği yönündeki tartışmaları gündeme getirmektedir.

Grafik 1. 2023 Yılı Ülkemizde Genel Lise, Meslek Lisesi ve Yükseköğretim Mezunlarının İşgücü Verileri

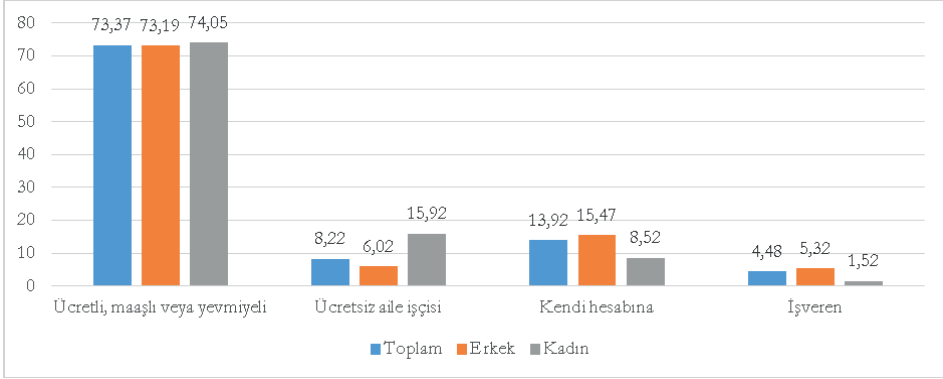
Kaynak: (TÜİK, 2024).

Grafik 1’de ülkemizde mesleki lisesi mezunlarının işgücü piyasasındaki mevcut durumuna ilişkin veriler bulunmaktadır. 2023 yılı TÜİK verilerine göre meslek lisesi mezunlarının işgücüne katılım oranı yüzde 67,6, istihdam oranı yüzde 56,3, işsizlik oranı yüzde 16,8’dir. Meslek lisesi mezunlarının iş gücüne katılım ve istihdam oranları genel lise mezunlarına göre daha fazladır. Bu durum mesleki eğitimin okuldan istihdama geçişi hızlandırdığını göstermektedir. Yükseköğretim mezunlarının işgücüne katılım oranı ise yüzde 77,4, istihdam oranı yüzde 58 ve işsizlik oranı 25,1’dir. Üniversite mezunlarının işgücüne katılım ve istihdam oranı meslek lisesi mezunlarına göre daha fazladır. Ancak meslek lisesi mezunlarının işsizlik oranı genel lise ve üniversite mezunlarına göre daha düşüktür. Meslek lisesi mezunlarının yükseköğretimi tamamlamaları istihdama katılımlarını artıracak açıktır.

Meslek lisesi mezunlarının işgücü piyasasındaki mevcut konumunu daha iyi anlamak için işteki durumlarına bakmak gerekmektedir. Grafik 2’de görüldüğü üzere, mezunların yaklaşık yüzde 74’ü ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Yani mezunlar çoğunlukla prekarya olarak istihdama dahil olmaktadır. Cinsiyete göre dağılımda erkeklerde ikinci sırayı yüzde 15,47 oranıyla “kendi hesabına çalışanlar” alırken, kadınlarda ikinci sırayı yüzde

15,92 oranıyla “ücretsiz aile işçiliği” almaktadır. Bu durum, kadınların işgücü piyasasında daha dezavantajlı bir konumda olduğunu ve genellikle görünmez emek kategorisinde yer aldıklarını göstermektedir. Erkeklerde işveren olanların oranı yüzde 5,32, kadınlarda ise bu oranyüzde 1,52’dir. Her iki cinsiyet için istihdama işveren olarak katılanların oranı düşüktür.

Grafik 2. 2023 Yılında Ülkemizdeki Meslek Lisesi Mezunlarının İşteki Durumuna Göre Yüzdesel Dağılımı

Kaynak: (TÜİK, 2023).

Meslek lisesi mezunları mezun oldukları bölümlerle bağlantılı işlerde çalışmamakta ve vasıfsız işlerde istihdam edilmektedir. Öğrenciler iş gücü piyasasına ücretli, maaşlı veya yevmiyeli, kendi hesabına çalışan ya da ücretsiz aile işçisi olarak katılmaktadır. MEB meslek lisesi mezunlarından kendi alanıyla bağlantılı işlerde çalışmayanların oranının yüksek olduğuna değinmektedir (MEB, 2024). Ancak istatistikler meslek lisesi mezunlarının bütününe ilişkin olup Mesleki Eğitim Merkezi öğrencilerinin iş gücü piyasasındaki mevcut durumuna ilişkin paylaşılan veri bulunmamaktadır.

Tablo 1. 2023 Yılı Ülkemizdeki Meslek Lisesi Mezunların Meslek Gruplarına Göre İstihdam Oranı

Meslek Grupları	Toplam	Erkek	Kadın
Yöneticiler	3,38	3,92	1,47
Profesyonel Meslek Mensupları	1,58	1,35	2,40
Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	6,07	6,15	5,68
Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	5,97	4,97	9,45
Hizmet ve Satış Elemanları	22,14	19,09	32,76
Nitelikli Tarım, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları	8,36	8,18	9,01
Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	20,36	24,31	8,86
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	13,95	16,15	6,32
Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar	17,70	15,86	24,0

Kaynak: (TÜİK, 2023).

Tablo 1’de meslek lisesi mezunlarının meslek gruplarına göre istihdam oranı verilmiştir. Beceri gerektiren meslek gruplarında çalışanlar; yöneticiler yüz-

de 3,38, profesyonel meslek mensupları yüzde 1,58, teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları yüzde 6,07'dir. Bu meslek gruplarında çalışanların oranı diğer meslek gruplarına göre daha düşüktür. Yüksek beceri gerektirmeyen işler olarak kabul edilen; büro hizmetlerinde çalışan elemanlar, hizmet ve satış elemanları, nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları, sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar, tesis ve makine operatörleri ve montajcılarda çalışanların istihdam oranı toplam yüzde 88,97'dir. Bu oranın cinsiyetlere göre dağılımı erkeklerde yüzde 88,56, kadınlarda yüzde 90,4'tür. Kadınların neredeyse tamamı yüksek vasıf gerektirmeyen işlerde istihdam edilmektedir. Sonuç olarak meslek lisesi mezunlarının istihdam göstergelerinde cinsiyetler arası fark belirgindir.

Mesleki eğitimde dünya genelinde cinsiyete dayalı eşitsizlik mevcuttur. 2022 yılı verilerine göre meslek lisesi öğrencileri içerisinde kadın öğrencilerin oranı; Türkiye yüzde 32,1, AB yüzde 41,9, Almanya yüzde 36, İtalya yüzde 39,1, Hollanda 69,1'dir (CEDEFOP, 2024). Ülkemizde mesleki eğitim alan kız öğrenci sayısı diğer ülkelerle kıyaslandığında daha azdır. Ülkemizde MEM öğrencisi olan özellikle sanayi sektöründe çalışan çocuklar genellikle erkek çocuklardır. Özetle veriler; Türkiye'de mesleki eğitimin cinsiyet eşitliğinden uzak olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde meslek lisesi mezunlarının alanlarıyla bağlantılı işlerin ağır işler olması dolayısıyla daha hafif işleri tercih ettikleri öne sürülmektedir. Arada ücret farkı olmadığından öğrencilerin düşük beceri gerektiren ve işsizlik riskini artıran işlere yöneldikleri savunulmaktadır (Özer, 2022). Meslek lisesi mezunları alanlarıyla bağlantılı işlerde çalışmamaları durumunda işgücü piyasasındaki geçişkenlikleri azalmakta ve güvencesiz işlere mahkum olmaktadır. Bu durumu önlemek için Almanya'da uygulanan alan dışı çalışmanın cezalandırılması politikasının ülkemizde de uygulanması gerektiğini savunan görüşler de vardır.

Literatürde meslek lisesi mezunlarının alanlarıyla bağlantılı işlerde istihdam olanağı bulmaları halinde daha yüksek ücret aldıkları yönünde bulgular mevcuttur. Alan dışı çalışan mezunlar kullanamadıkları beceriler geliştirmekte ve daha düşük ücrete mahkûm olmaktadır (Bol, Eller, Werfhorst, & DiPrete, 2019). Genel becerilerin işgücü piyasasında farklı meslekler arası hareketliliği arttırmaktadır. Mesleki kimlikleriyle uyumlu işlerde çalışanların geliri bu durumdan olumlu etkilenmektedir.

Öğrencilerin mesleki kimliklerine uygun vasıflar geliştirmeleri ve vasıflarıyla uygun işerde çalışmaları iş gücü piyasasındaki konumlarını güçlendirecektir. Örneğin; mesleki eğitimde öncü olan Almanya'da iş gücü piyasasında

standartlaşmış mesleki kimlikleri mevcuttur. Alman işverenler çıraklık programlarının hangi becerileri öğrettiğini bilir ve mesleki niteliklere güvenmektedir. Alman mesleki eğitim sistemi bu yüzden mesleki niteliklerin iyi ayrıldığı nitelikli alan olarak bilinmektedir (Shavit & Müller, 2000). Benzer şekilde ülkemizde de istihdam olanakları geliştirildiğinde meslek lisesi öğrencilerinin mesleki kimlikleriyle uygun işlerde çalışmaları olasıdır.

Prekaryalaşma ve Çıraklık Eğitim İlişkisi

Çocuk işçiliği hem ulusal hem de uluslararası düzeyde tanımlanmış çok katmanlı bir toplumsal sorundur. ILO ve UNICEF, çocuk işçiliğini çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimlerine zarar verecek biçimde yapılan işler olarak tanımlamaktadır. Bu işler, çocukların eğitimine engel teşkil eden, onları sömürüye açık hale getiren ve çocukluklarını yaşamalarını engelleyen faaliyetleri kapsar (ILO, UNICEF, 2021). Çocuk işçiliği, yalnızca ekonomik bir sömürü biçimi değil aynı zamanda sosyal dışlanma, eğitim hakkı ihlali ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimiyle ilişkili bir süreçtir. Uluslararası literatürde mesleki eğitim alan öğrencilerin dezavantajlı ailelerden geldikleri, mesleki eğitim sisteminin çocuklara işgücü piyasasıyla uyumlu vasıflar kazandırmadığı ve çocukların işgücü piyasasında prekarya olarak katıldıkları yönünde eleştiriler mevcuttur.

Ülkemizde Mesleki Eğitim Merkezi öğrencileri mesleki eğitim alan öğrenciler içerisinde en dezavantajlı grup olarak görülmektedir. Bu öğrencilerin 14 yaşından itibaren iş gücü piyasasına dahil olması onları ihmal ve sömürüye açık hale getirmektedir. Mesleki Eğitim Merkezine devam eden çocuklar, henüz eğitim çağında olmalarına rağmen piyasa mantığıyla hareket eden üretim ilişkilerinin parçası haline getirilmekte bu durum onların prekarya içinde konumlanmalarına neden olmaktadır.

Mesleki eğitim sisteminde çıraklık yapan çocuklar ne tam anlamıyla öğrenci ne de işçi statüsünde değerlendirilmektedir. Statüleri belirsiz olan bu çocukların emek gücü düşük ücretlere eşdeğer tutulmakta ve en temel hak olan sosyal güvenceden sınırlı yararlanabilmektedirler. Çırak çocukların emeği görünmezleştirilmekte ve hak ihlalleri ise normalleştirilmektedir.

Mesleki Eğitim Merkezilerinin İşleyişi

Mesleki eğitim, teorik eğitimin yanında pratik eğitimde sunduğundan ülkemizdeki nitelikli ara eleman ihtiyacının karşılanmasını sağlamaktadır (İlke, 2022). Genç nüfusun etkin kullanılması bir ülkenin kalkınmasında önemli bir

stratejidir ve gençlerin hızlıca istihdama katılmalarını sağlayacak olan nitelikli bir mesleki eğitimidir (TEPAV, 2017). Mesleki eğitimin küreselleşmeyle bağlantılı olarak sürekli yenilenmesi ve iş gücü piyasasının ihtiyacına uygun nitelikte vasıflı iş gücü yetiştirmek için desteklenmesi gerekmektedir. Ülkemizde mesleki eğitim dendiğinde çıraklık eğitim olarak da bilinen Mesleki Eğitim Merkezleri akla gelmektedir.

Mesleki Eğitim Merkezleri, Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı’na (MEB) bağlı olan, özellikle iş hayatına yönelik beceri kazandırmayı amaçlayan 4 yıllık ortaöğretim kurumlarıdır. 9 Aralık 2016 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan 6764 sayılı Kanun ile çıraklık eğitim zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır. Mesleki Eğitim Merkezleri, Millî Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü’ne bağlı faaliyet göstermektedir (Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, 2022).

MEM’e kaydolmak için üst yaş şartı bulunmamakla birlikte 14 yaşını doldurmuş olmak yeterlidir. Ayrıca ortaokulu ya da imam hatip ortaokulunu bitirmiş olmak gerekmektedir (MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 2023). Ayrıca kayıt yaptırılmak istenen meslek dalıyla alakalı bir işyeri ile sözleşme imzalanmalıdır. Sağlık durumu meslek öğrenmeye uygun olan ve gerektiğinde bunu raporla belgelendirebilecek olan çocuklar kayıt yaptırmaktadır (Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, 2022).

Genel ortaöğretimde ve mesleki ve teknik ortaöğretimde 9. sınıfta ortak program uygulanmaktadır. Yani Anadolu meslek programı ve Anadolu teknik programında 9. sınıf ortak olup 10. sınıftan itibaren dal eğitimi verilmektedir. Ancak Mesleki Eğitim Merkezlerinde öğrenciler 9. sınıftan itibaren dal eğitimi almaya başlamaktadır (MEB, 2018). Mesleki Eğitim Merkezlerinde okuyan öğrenciler haftada en az bir gün, en çok iki gün teorik eğitim almaktadır. Haftanın diğer günlerinde ise öğrenciler ücretli ve ücretsiz izin süreleri dışında öğretim yılı boyunca işletmede mesleki eğitimini sürdürmektedir (MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, 2016). Özetle öğrenciler okulda teknik eğitim görmekte işyerlerinde ise teknik eğitim pratik eğitime dönüştürülmektedir.

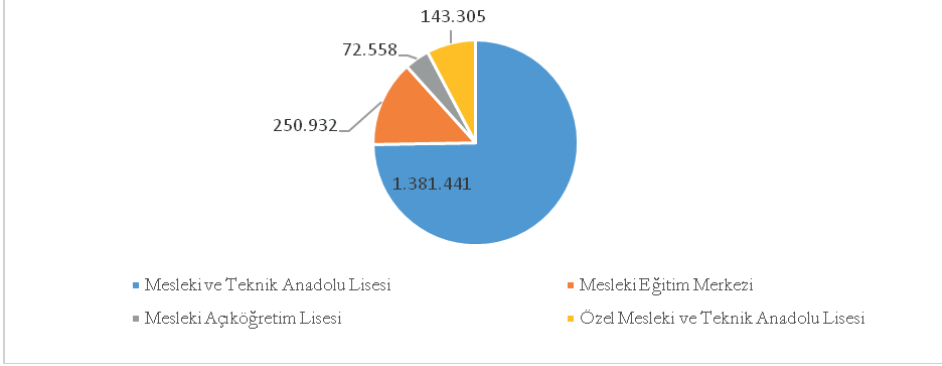
7346 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Mesleki Eğitim Merkezindeki öğrencilerin aldıkları ücret; 9., 10. ve 11. sınıf öğrencileri için asgari ücretin yüzde 30’u, 12. sınıf öğrencileri için asgari ücretin yüzde 50’sidir. Öğrenciler iş kazası ve meslek hastalığı yönünden sigortalı sayılmaktadır. Öğrencilerin aldıkları ücretler ve sigortaları devlet tarafından karşılanmak-

tadır (MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, 2016). Ancak kuaför, berber ve güzellik merkezlerinde çalışan çocuklar için devlet desteği kalkmıştır. Özetle, bu dallarda eğitim alan ve istihdama dahil olan öğrencilerin aldıkları ücretler işveren tarafından karşılanmaktadır. Bu durum çocukların aldıkları ücretin eşit olmamasına yol açmaktadır.

Mesleki Eğitim Merkezi öğrencilerinin kalfalık belgesi, ustalık belgesi, usta öğreticilik belgesi ve meslek lisesi diplomasına sahip olmaları mümkündür. 9., 10. ve 11. sınıfta öğrencilere beceri eğitimi kapsamında kalfalık eğitimi verilmektedir. 11. sınıfın sonunda kalfalık sınavı yapılmakta ve sınavı kazanan öğrencilere “Kalfalık Belgesi” verilmektedir. 12. sınıfta öğrenciler ustalık eğitimi almakta ve eğitim tamamlandığında ustalık sınavı yapılmaktadır. Ustalık sınavında başarılı olan öğrenciler “Ustalık Belgesi” almaya hak kazanmaktadır. Usta olan öğrencilerinin “Lise Diploması” alabilmeleri için MEB tarafından belirlenen fark derslerini vermeleri zorunludur. Usta öğretici olmak için ise; iş pedagojisi kursunu başarıyla tamamlanması ve yapılan sınavdan da başarılı olunması gerekmektedir.

Mesleki Eğitim Merkezi öğrencilerinin meslek lisesi mezunu sayılabilmeleri için almaları gereken fark dersleri Talim ve Terbiye Kurulunun 19.07.2019 tarihli 18 sayılı kararı ile belirlenmiştir. 2019-2020 eğitim ve öğretim döneminde itibaren MEM öğrencilerine yönelik “Diploma Programı” uygulanmaktadır. 2020 yılından itibaren uygulanan “Telafi Programı” kapsamında MEM’den daha önce kalfa ve ustalık belgesi alanlara fark derslerini tamamları karşılığında meslek lisesi diploması verilmektedir (Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, 2022)

Anadolu meslek programında okuyan öğrenciler 12. sınıfta işletmelerde mesleki eğitime başlamaktadır. Haftanın üç günü işletmelerde mesleki eğitim geri kalan günlerde ise okulda ya da işletmelerde teorik eğitim verilmektedir. Teorik ve uygulamalı eğitimin hepsini okulda alan öğrenciler, okudukları programla kazanılması amaçlanan mesleki bilgi ve becerileri arttırmaları, sektöre ilişkin bilgi sahibi olmaları, iş hayatına uyum sağlamaları, gerçek üretim ve hizmet üretilen alanlarda çalışarak yetişmeleri için işletmelerde staj yapılmaktadır. Mesleki ve teknik ortaöğretimde staj süresi 40 iş günüdür ve stajın 10 iş günü 9’uncu sınıfın sonunda da yapılabilir (MEB, 2024). Ancak Mesleki Eğitim Merkezi öğrencileri diğer meslek liselerinden farklı olarak çalışma hayatına 14 yaşından itibaren dahil olmaktadır. Bu okullarda yeterli donanım mevcut olmadığından öğrencilerin iş yerlerinde uygulamalı eğitimi alması esastır.

Grafik 3. 2025 Yılında Ülkemizde Ortaöğretim Düzeyinde Mesleki Eğitim Alan Öğrenci Sayısı

Kaynak: (MEB, 2025).

Ülkemizde ortaöğretim düzeyinde mesleki eğitim alan toplam öğrenci sayısı 1.848.236'dır. Grafik 3'te görüldüğü üzere Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrenci sayısı 1.381.441'dir. Özel Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrenci sayısı 143.305'dir. Mesleki Açık Öğretim Lisesi öğrenci sayısı 72.558'dir. MEM öğrenci sayısı ise 250.932'dir (MEB, 2025). Meslek lisesi öğrencilerinin yaklaşık yüzde 13'ü MEM öğrencisidir. Meslek lisesi öğrencileri içerisinde en dezavantajlı grup olan MEM öğrencilerine ilişkin istatistiki verilerin kısıtlı olması sebebiyle de literatürde bu kesime ilişkin araştırma sayısı da azdır.

Dezavantajlılık Kısır Döngüsü ve MEM Öğrencisi Olmak

Uluslararası araştırmalar, mesleki eğitim alan öğrencilerin genellikle yoksul veya dezavantajlı hanelerden geldiklerini ortaya koymuştur. Örneğin; bir araştırmada sosyal dışlanma riski altındaki öğrencilere mesleki eğitimin sosyal katılım imkânı sunduğunu ileri sürmektedir (Bruin, ve diğerleri, 2023). Sosyal katılımı teşvik etmekte aracı olmasından dolayı uluslararası alanda mesleki eğitime akademik ve politik ilgi fazladır. Çıraklık eğitim öğrencilerin okuldan işe geçişinde köprü vazifesi görmektedir, gençleri işgücü piyasasında içerdikiler konumuna getirmekte ve genç işsizliğini azaltmaktadır. Sosyal dışlanma riski fazla olan öğrencilerin mesleki eğitime yönlendirilmesi okuldan işe geçişlerini kolaylaştırmakta, işgücü piyasası üzerine olumlu çıktılar elde edilmektedir (Nilsson, 2010).

Ülkemizde, Mesleki Eğitim Merkezi (MEM) öğrencilerine ilişkin sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar, MEM öğrencilerinin dezavantajlı koşullarda eğitim gördüklerini ve çalışma hayatına erken yaşta katıldıklarını ortaya koymaktadır. Mesleki eğitimin yoksullar için çalıştırıcı bir rol üstlendiği ve işçi ailelerden gelen çocuklar için ise düşük nitelikli bir eğitim olduğu yönünde bulgulara mevcuttur (Aksoy, 2017).

FİSA Çocuk Hakları Merkezi'nin, MEM öğrencilerine ilişkin yaptıkları araştırmada çocukların yoksul ailelerden geldikleri tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre MEM öğrencileri işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği önlemleri alınmadan ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Çalışma saatleri uzun, iş kazası geçirme sıklıkları fazladır ve çocuk işçi olarak öğrenciler pek çok hak ihlaliyle karşı karşıyadır (FİSA Çocuk Hakları Merkezi, 2024).

MEM öğrencileriyle yapılan bir başka çalışmada çocukların kalabalık ailelerden geldikleri ve yoksul oldukları vurgulanmıştır. Özellikle babaları işsiz olan çocukların çalışma nedeni "ailelerinin isteği ya da aile borcu olduğu için" olarak verilmiştir. Araştırmada, çocukların yüzde 93,1'inin haftada 45 saatten fazla, yüzde 52,5'inin ise günde 12 saatten fazla çalıştığı belirlenmiştir (Başbakkal, Şen, & Conk, 2005). Benzer şekilde çocukların günlük çalışma saatlerini ele alan bir başka çalışmada, çırak çocukların yüzde 57,8'nin günde 12 saatten fazla çalıştığı tespit edilmiştir. (Büken & Büken, 2013).

Genellikle yoksul ailelerin daha iyi seçenekleri bulunmadığından çocuklarını çıraklık eğitime yönlendirmektedir. Bu durum çocukları ekonomik sömürü ve istismara uğrama risklerini arttırmaktadır. Meslek lisesi öğrencilerinin sosyal devletin sağlaması gereken eğitim hakkı kapsamındaki hakları görmezden gelinmektedir. Ülkenin yarı nitelikli işgücü vaadi, çocukların istismarı ve eğitim haklarının ihmaline neden olmaktadır (Aksoy, 2017).

Günde 8 saat çalışması gereken çırak çocukların uzun saatler çalıştırıldıkları, işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yeterli düzeyde alınmadığı, çırak çocukların aldıkları ücretlerin çocukların ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmadığı, iş yerine istismara uğrama risklerinin olduğu ve işletmelerin çocuklara nitelikli vasıf kazandırmada başarısız olduğu literatürde tespit edilen başlıca sorunlardır.

Uluslararası ve ulusal literatürden hareketle mesleki eğitim alan öğrencilerin yoksul hanelerden gelmeleri sebebiyle dezavantajlılık kısır döngüsüne çekilme ihtimali tablo 2'de gösterildiği gibi, Pierre Bourdieu'nun (1986) sermaye türleri kuramı temel alınarak açıklanmıştır. Bourdieu'ye göre ekonomik sermaye, sosyal sermaye ve kültürel sermaye bireylerin toplumsal konumlarını belirleyen temel kaynaklardır (Bourdieu, 1986). Düşük gelir düzeyine sahip ailelerden gelen çocukların çalışmak zorunda kalması ekonomik sermayeden yoksunluktur. Sosyal sermayenin sınırlı olması sebebiyle çocukların daha iyi eğitim ve istihdam olanaklarına erişimi sınırlıdır. Eğitim destek politikalarının sınırlı olması, kültürel faaliyetlere erişimi sınırlamakta ve bu durum düşük akademik başarıyla sonuçlanmaktadır (kültürel sermaye). Düşük sosyo ekonomik statüye sahip ailelerden gelen çocuklar, çoğunlukla bu üç sermaye türünden de

yoksun oldukları için eğitimde geri kalmakta, mesleki eğitime yönlendirilmekte ve emek piyasasında düşük vasıflı işlerde istihdam edilmektedir. Bu durum yoksulluğun ve toplumsal dışlanmanın kuşaktan kuşağa aktarılmasına neden olabilmektedir.

Tablo 2. Pierre Bourdieu'nun Sermaye Türleri Kuramından Yararlanılarak MEM Öğrencilerinin Mevcut Durumu

Sermaye türü	Tanımı	MEM öğrencileri
Ekonomik sermaye	Gelir, mülkiyet ve maddi varlıklardır.	Düşük gelir düzeyine sahip ailelerden gelen çocukların çalışmak zorunda kalmasıdır.
Sosyal sermaye	Aile, akraba ve çevre bağlantıları yoluyla elde edilen destek sistemleridir.	Sosyal ağların sınırlı olması sebebiyle çocukların daha iyi eğitim ve istihdam olanaklarına erişimi sınırlıdır.
Kültürel sermaye	Eğitim, dil becerisi ve kültürel faaliyetlere aktif katılımıdır.	Eğitim destek politikalarının sınırlı olması, kültürel faaliyetlere erişimi sınırlamakta ve bu durum düşük akademik başarıyla sonuçlanmaktadır.

Kaynak: (Bourdieu, 1986).

Standing'in prekarya olarak tanımladığı sınıfın özellikleri de MEM öğrencileriyle benzerdir. Standing'e göre, prekarya klasik işçi sınıfından ayrılmaktadır. İş gücü piyasasının katmanlı yapısı içerisinde prekarya en alt katmanda yer almaktadır. Bu sınıf sabit tanımlı mesleki becerilere sahip değildir. Prekarya sınıfı genelde geçici ve güvencesiz işlerde çalışır mesleki gelişim sağlamakta zorlanmaktadır. Vasıf kazanma imkanları sınırlı olduğundan sürekli işsiz kalma baskısı altındadır. Neoliberal politikalara hizmet eden eğitim sisteminin de bu sürece katkı sağladığı savunulmaktadır. Eğitim, iş gücü piyasasının düşük beceri talebine göre şekillenmeye başlarsa, gençler düşük vasıf gerektiren ve güvencesiz işlerde konumlanır (Standing, 2022). Dolayısıyla MEM gibi eğitim sistemlerinde öğrenciler vasıflı mesleklere uygun beceriler geliştiremezlerse, sadece düşük becerili işleri yapmak durumunda kalmaktadır. Bu durum MEM'leri prekaryanın yeniden üretildiği alanlar haline getire bilmektedir. Öğrencilerin okulda aldıkları teorik eğitimin iş yerinde yeterince desteklenmemesi ve becerilerini geliştirecek fırsatların sınırlı olması, Standing'in çizdiği prekarya profilini güçlendirmekte; bu öğrencilerin uzun vadede iş gücü piyasasında kalıcı ve nitelikli bir yer edinmelerini zorlaştırmaktadır.

Prekarya kavramının başlıca özellikleri; güvencesiz istihdam, sosyal korumadan yoksunluk, düşük ücret, vasıfsız işler, hak kaybı, geçici işlerde çalışma ve yabancılaşmadır (Standing, 2022). MEM öğrencilerinin prekaryanın özellikleriyle benzer şekilde güvencesiz çalışma koşullarında, düşük vasıflı işlerde istihdam edildikleri bulgulardan elde edilmektedir. Bu paralellik, eğitim sisteminin ve iş gücü piyasasının çıraklar üzerindeki etkilerini daha derinlemesine anlamamıza katkı sağlamaktadır.

MEM öğrencilerinin iş kazası ve meslek hastalığı yönünden sigortalılık durumu kısıtlı sosyal güvence sağlamaktadır. İş yerlerinde alınan iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yeterli düzeyde olmaması ve sosyal destek mekanizmalarına sınırlı erişimlerinin olması sosyal korumadan yoksun oldukları anlamına gelmektedir. 9., 10. ve 11. sınıfta okuyan öğrencilere asgari ücretin yüzde 30'u (6.631,40 TL), 12. sınıf öğrencilerine asgari ücretin yüzde 50'si (11.052,33 TL) kadar ücret verilmektedir. Bu ücret yoksul hanelerden gelen öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede düşüktür. Ayrıca prekaryanın kimliksizleşme özelliğiyle bağlantılı olarak bu çocukların ne öğrenci ne de işçi olarak net tanımlanamaması, haklarının da belirsizleşmesine sebep olmaktadır. Öğrencilerin okulda aldıkları teorik eğitimi işyerlerinde aldıkları pratik eğitimle tamamlaması gerekmektedir. İşveren tarafından öğrencilerin pratik eğitimde alanlarıyla bağlantılı işlerde çalıştırılmamaları vasıf geliştirmelerini engellemektedir (vasıfsız işler). Ülkemizde öğrencilerin sendikal faaliyette bulunma imkânlarının olmaması da prekaryanın hak kaybı ve temsiliyet eksikliği ile uyumaktadır. Meslek lisesi mezunların iş gücü piyasasına vasıfsız işgücü olarak geçici işlerde konumlanmaktadır. Fabrikada çalışan öğrencilerin sınıf eğitimini fabrika içerisinde açılan eğitim biriminde alabilmeleri, çocukların haftanın beş günü fabrikada olmasına yol açmaktadır. Bu durum çocukların sosyalleşememesi, okuldaki diğer arkadaşlarından haberdar olamamaları anlamına gelmektedir. Sonuç olarak çocukların eğitim sistemine ve yaptıkları işe yabancılaşmaları söz konusudur.

Sonuç

Bu çalışma, Mesleki Eğitim Merkezlerine (MEM) devam eden öğrencilerin çocuk işçiliği, prekarya ve görünmez emek bağlamında nasıl konumlandığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırma bulguları, MEM öğrencilerinin büyük ölçüde dezavantajlı ailelerden gelen çocuklar olduğunu ortaya koymaktadır. Çocukların erken yaşta iş gücü piyasasına katılmaları ihmal ve sömürüye uğrama risklerini artırmaktadır. Çocukların çok katmanlı dezavantajlılık durumu, eğitime erişim hakkından sınırlı yararlanmaları, sosyal dışlanmaya uğrama risklerini arttırmakta ve güvencesiz işlerde istihdama yönelmelerine neden olmaktadır. İşverenler ise öğrencileri maliyetsiz iş gücü olarak görmekte ve diğer çalışanlardan ayırmamaktadır. Bu sebeple de çocukların dezavantajlılık durumu derinleşmektedir.

MEM sistemi, çocuk emeğini düzenleyen ve yasal çerçeve içine alan bir yapıya sahip olsa da uygulamanın yeterli denetim ve koruma mekanizması sağlamaması çocukların emek sömürüsüne uğrama riskini arttırmaktadır.

Guy Standing'in prekarya kavramı ve Pierre Bourdieu'nun sermaye türleri kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, MEM öğrencileri hem güvencesiz istihdamın hem de yapısal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir sürece maruz kalmaktadır.

MEM öğrencilerinin yaşadığı dezavantajlılık kısır döngüsü ve Standing'in prekarya kavramıyla da örtüşen yönleri; dezavantajlı ailelerden gelmeleri ve bu dezavantajlılığın istihdama dahil olduktan sonra da sürmesi, işyerlerinde yeterli düzeyde iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınmaması, öğrencilerin iş kazası ve meslek hastalığı yönünden sınırlı güvence sağlayan sigortalılık durumu, düşük ücret almaları, statü belirsizliği yaşamaları (öğrenci olarak mı çırak olarak mı değerlendirildikleri), öğrencilere vasıf kazandırmada yaşanan sorunlar, öğrencilerin sendikalara üye olamamaları ve sendikal faaliyetlerin ülkemizde sınırlı oluşu, geçici işlerde çalışmaları, yaptıkları işe ve eğitim sisteme yabancılaşmalarıdır. Ayrıca Bourdieu'ye göre ekonomik sermaye, sosyal sermaye ve kültürel sermaye bireylerin toplumsal konumlarını belirleyen temel kaynaklardır. MEM öğrencilerinin bu üç sermayeden yoksun olmaları emek piyasasında düşük vasıflı işlerde istihdam edilmelerine sebep olmaktadır. Bu durum yoksulluğun ve toplumsal dışlanmanın kuşaktan kuşağa aktarılmasına neden olabilmektedir.

Literatürde, günde 8 saat çalışması gereken çırak çocukların uzun saatler çalıştırıldıkları, işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yeterli düzeyde alınmadığı, çırak çocukların aldıkları ücretlerin çocukların ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmadığı, iş yerinde istismara uğrama risklerinin olduğu ve işletmelerin çocuklara nitelikli vasıf kazandırmada başarısız olduğu tespit edilen başlıca sorunlardır. Bu bağlamda mesleki eğitim sisteminin çocuk hakları perspektifiyle yeniden ele alınması gerekmektedir.

Eğitim ile istihdam arasındaki köprü niteliğinde olan mesleki eğitim sisteminin, çocukları koruyan, gelişimlerine katkı sağlayan ve onları güvenceli geleceklere taşıyan bir yapıya dönüşmelidir. Aksi takdirde, bu sistem, çocuk emeğinin normalleştiği ve görünmezleştiği bir mekanizma haline dönüşmektedir. Bu sebeple de mesleki eğitimde öncü olan ülkelerin uyguladığı mesleki eğitim sistemlerinden yararlanılabilir. Örneğin; Japonya'da okullar öğrencilerini işe yerleştirmektedir. İşe alım sürecinde okullar işverenlere öğrenciyle ilgi bir mektup göndermektedir. Japon işverenler işe alım süreçlerinde bu mektuplara ve okul puanlarına önem vermektedir. Benzer şekilde mezunlarına istihdam garantisi sunan okullar ABD Şikago bölgesinde de mevcuttur (Shavit & Müller, 2000).

Ülkemizde meslek lisesi mezunlarının yüzde 88,97'si ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak işgücü piyasasına dahil olmaktadır. Kadınlarda bu oran yüzde

90'dır. Meslek lisesi mezunlarının halihazırda işgücü piyasasındaki dezavantajlılık durumları kadın meslek lisesi mezunları için daha belirgindir. Öğrencilerin mesleki kimliklerine uygun vasıflar geliştirmeleri ve vasıflarıyla uygun işerde çalışmaları iş gücü piyasasındaki konumlarını güçlendirecektir. Sorunun çözümünde Almanyanın mesleki eğitim sistemi uygulamalarına bakmak fayda sağlayacaktır. Mesleki eğitimde öncü olan Almanya'da iş gücü piyasasında standartlaşmış mesleki kimlikleri mevcuttur. Alman işverenler çıraklık programlarının hangi becerileri öğrettiğini bilir ve mesleki niteliklere güvenmektedir. Alman mesleki eğitim sistemi bu yüzden mesleki niteliklerin iyi ayrıldığı nitelikli alan olarak bilinmektedir (Shavit & Müller, 2000). Almanya'da mesleki kimlik temelli sistem yaygındır. Bir ülkede mesleki eğitimin güçlü bağlantılara sahip olması okuldan işe geçişi kolaylaştırmakta ve alanına uygun mesleklerde çalışanlara olumlu katkı yapmaktadır (Bol, Eller, Werfhorst, & DiPrete, 2019).

Sonuç olarak, MEM öğrencileri için eğitimin niteliğinin artırılması, denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca çocuk işçiliği tanımının MEM öğrencilerini de içerecek biçimde yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Sosyal devlet ilkesi gereği çocukların ve ailelerin dezavantajlılık durumunu iyileştirecek destek politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, MEM öğrencilerine dair literatürdeki sınırlı veri ve analizlere katkı sunmayı hedeflemekte olup, gelecekte yapılacak nitel ve nicel araştırmalarla bu konunun farklı boyutlarının derinleştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, H. H. (2017, Mart). Meslek Liseleri Öğrencilerinin İşletmelerde Beceri Eğitimi: Okul Destekli Çocuk İşçiliği. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, s. 74-82.
- Alkan, C., Doğan, H., & Sezgin, İ. (2001). *Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları*. Ankara: Nobel.
- Başbakkal, Z., Şen, N., & Conk, Z. (2005, Ocak 21). İzmir Mesleki Eğitim Merkezinde Eğitim Gören Çocuk İşçilerin Sağlık, Sosyal Ve Kültürel Durumlarının Belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, s. 91-101.
- Bol, T., Eller, C. C., Werfhorst, H. G., & DiPrete, T. A. (2019). School-to-Work Linkages, Educational Mismatches and Labor Market Outcomes. *American Sociological Review*, s. 275-307.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms Of Capital. J. Richardson içinde, *Handbook of theory and research for the Sociology of Education* (s. 241-258). Greenwood.
- Bruin, M., Tutlys, V., Ümarik, M., Loogma, K., Kaminskienė, L., Bentsalo, I., . . . vd. (2023). Participation and learning in Vocational education and training - a cross-national analysis of the perspectives of youth at risk for social exclusion.

- Journal of Vocational Education and Training*, s. 1-22. <https://doi.org/10.1080/13636820.2023.2283745> adresinden alındı
- Büken, E., & Büken, B. (2013, Haziran 23). Çalışan çocuğun kabullenilmiş istismarı mı? (Çıraklık okullarında yapılan bir çalışma). *Adli Tıp Bülteni*, s. 39-46.
- CEDEFOP. (2024). *Key Indicators on VET*. Aralık 16, 2024 tarihinde CEDEFOP: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/key-indicators-on-vet/indicators?year=recent#67> adresinden alındı
- FİSA Çocuk Hakları Merkezi. (2024). *İşten Eve Evden İşe... Hep İş, İş, İş: Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinin (Çırakların) Haklara ve Özgürlüklerle Erişim Raporu*. Ankara: FİSA Çocuk Hakları Merkezi.
- İlke. (2022). *İlke Politika Önerileri 2: Mesleki ve Teknik Eğitim*. İstanbul: İlke.
- ILO, UNICEF. (2021). *Child Labour: Global estimates 2020, trends and the road forward*. New York: ILO ve UNICEF. Ocak 25, 2025 tarihinde <https://data.unicef.org/resources/child-labour-2020-global-estimates-trends-and-the-road-forward/> adresinden alındı
- Kablay, S. (2021, Haziran 13). Stajyer Öğrencilerin Emek Süreçleri: Meslek Liseleri Üzerine Niteliksel Bir Araştırma. *Politik Ekonomik Kuram*, s. 132-160.
- Kalkınma Atölyesi. (2022). *Hizmet Sektöründe Çocuk İşçiliği (Ankara, Antalya, İstanbul, İzmir) Hızlı Değerlendirme Araştırma Raporu*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- MEB. (2018). *Mesleki ve Teknik Ortaöğretimde Kurumsal Dış Değerlendirme Raporu*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2024). *Mesleki ve Teknik Eğitim Politika Belgesi*. Ankara: MEB.
- MEB. (2025, Nisan 11). *Türkiye Geneli Meslek Öğrencisi İstatistikleri*. MEB : <https://meslekiegitimharitasi.meb.gov.tr/ogrenci.php> adresinden alındı
- MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği. (2016, Ekim 28). *MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği*. Nisan 27, 2025 tarihinde Resmi Gazete: https://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_11/03111224_ooky.pdf adresinden alındı
- MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2023, Eylül 08). *MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. Nisan 15, 2025 tarihinde Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/09/20230908-2.htm> adresinden alındı
- Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü. (2022, Ocak). *Sanayi Bölgelerinde Kurulan Mesleki Eğitim Merkezleri/İrtibat Büroları*. Ankara: T.C. Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Nilsson, A. (2010, November 21). Vocational education and training – an engine for economic growth and a vehicle for social inclusion? *International Journal of Training and Development*, 14(4), s. 251-272. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-2419.2010.00357.x> adresinden alındı

- OECD. (2023). *Education at a Glance 2023: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing. Kasım 28, 2024 tarihinde https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2023_e13bef63-en adresinden alındı
- Özer, M. (2022). *Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitim Sistemi ve Paradigma Değişimi*. İstanbul: MEB.
- Shavit, Y., & Müller, W. (2000, Ocak 1). Vocational Secondary Education: Where diversion and where safety net? *European Societies*, s. 29-50.
- Standing, G. (2022). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. (E. Bulut, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEPAV. (2017). *Mesleki Eğitimde Probleme Dayalı Eğitim Modeli: İhtiyaç Analizi ve Pilot Uygulama Sonuçları*. Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- TÜİK. (2023). *Merkezi Dağıtım Sistemi*. Aralık 23, 2024 tarihinde TÜİK: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr> adresinden alındı
- TÜİK. (2013, Nisan 02). *Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2012*. 04 14, 2025 tarihinde TÜİK veri portalı: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuk-Isgucu-Anketi-Sonuclari-2012-13659#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=T%C3%BCrkiye%20genelinde%20%2D17%20ya%C5%9F,%-2C5'i%20k%C4%B1rsal%20yerlerdedir.> adresinden alındı
- TÜİK. (2020, Mart 31). *Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019*. Aralık 10, 2024 tarihinde TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807> adresinden alındı
- TÜİK. (2025, Nisan 18). *İstatistiklerle Çocuk, 2024*. Nisan 30, 2025 tarihinde TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2024-54197#:~:text=Hanehalk%C4%B1%20%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1%202024%20y%C4%B1%C4%B1,%13%2C7%20oldu%C4%9Fu%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC.> adresinden alındı
- Üstün, A., & Yiğit, A. (2022, July 31). Mesleki Eğitimde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, s. 827-839.

Türkiye’de Üçüncü Nesil Üniversite Dinamiklerine Yönelik Bir Değerlendirme

Fırat EROĞLU*

Adem ÖĞÜT**

Öz: Genç ve dinamik nüfus yapısı Türkiye için üniversiteler ve toplum açısından önemli bir avantaj sunmaktadır. Teknolojinin hızla ilerlemesi ile yeni nesil üniversiteler, yalnızca eğitim ve araştırma yapmakla kalmayıp, girişimcilik ve inovasyon odaklı bir yapıya bürünmekte ve öğrencileri iş dünyasına entegre ederek bilgiyi ekonomik bir değer haline getirmeyi hedeflemektedir. Üçüncü nesil üniversiteler bilgi üretimini ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde üniversiteler için girişimcilik önemli bir görev haline gelmekte, bu noktada öğrencilerin ve akademisyenlerin yenilikçi ve yaratıcı olması beklenmektedir. Üçüncü nesil üniversiteler çok kültürlülüğü, fırsat eşitliğini ve uluslararasılaşmayı hedeflemektedir. Stanford Üniversitesi ve Minerva Üniversitesi bu modelin dünyadaki başarılı örneklerindendir.

Üniversitelerin eğitim, araştırma ve girişimcilik dengesini sağlaması önemlidir. Üçüncü nesil üniversiteler Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal kalkınmasına katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada, Türkiye’de üçüncü nesil üniversite dinamiklerine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Üniversitelerin girişimcilik ekosistemi ile bütünleşmesi, sanayi ile iş birliği içerisinde yenilikçi projeler ortaya koyması ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlaması bağlamında dönüşüm sürecinde karşılaştığı zorluklar incelenmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Üçüncü Nesil Üniversite, Girişimcilik, İnovasyon

An Evaluation of Third Generation University Dynamics in Türkiye

Abstract: Turkey’s young and dynamic population offers a significant advantage for universities and society. With the rapid advancement of technology, new-generation universities are not only focused on education and research, but also on entrepreneurship and innovation. They aim to transform knowledge into economic value by integrating students into the business world. Third-generation universities aim to transform knowledge production into economic and social benefit. Today, entrepreneurship has become a crucial role for universities, and students and faculty are expected to be innovative and creative. Third-generation universities aim for multiculturalism, equal opportunity, and internationalization. Stanford University and Minerva University are successful examples of this model worldwide.

It is important for universities to maintain a balance between education, research, and entrepreneurship. Third-generation universities have the potential to contribute to Turkey’s economic and social development. This study assesses the dynamics of third-generation universities in Turkey. The challenges universities face during the transformation process, including integrating with the entrepreneurial ecosystem, developing innovative projects in collaboration with industry, and contributing to economic development, are examined, and solutions are offered.

Keywords: Third Generation University, Entrepreneurship, Innovation

* YL Öğrencisi Fırat Eroğlu, Selçuk Üniversitesi, SBE, İşletme ABD, Konya, Türkiye. / Türkiye’de Üçüncü Nesil Üniversite Dinamiklerine Yönelik Bir Değerlendirme, ORCID: 0009-0008-8025-7987 244227011003@ogr.selcuk.edu.tr

** Prof. Dr. Adem Ögüt, Selçuk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,, Konya, Türkiye./ Türkiye’de Üçüncü Nesil Üniversite Dinamiklerine Yönelik Bir Değerlendirme, ORCID: 0000-0002-3628-8769 adem.ogut@selcuk.edu.tr

Giriş

Üniversiteler, tarih boyunca bilimsel bilginin aktarıldığı ve üretildiği kurumlar olarak toplumların gelişiminde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Günümüzde yeni nesil üniversiteler, geleneksel eğitim ve araştırma rollerinin ötesine geçerek, ekonomik ve sosyal değer yaratma, girişimcilik ve yenilikçilik gibi işlevleri de üstlenmektedir. Teknolojik ve sosyo-kültürel değişimle birlikte dünyada üniversitelerde değişime uğramıştır. Birinci nesil üniversiteler bilim odaklı üniversitelerken, ikinci nesil üniversiteler eğitim ve araştırma odaklı üniversitelere dönüşmüş, son dönemdeki üniversiteler ise toplumla bütünleşen girişimci üçüncü nesil üniversitelere doğru dönüşüm yaşamıştır (Çiftçi, 2010). Teknolojik gelişmeler ışığında girişimci üniversiteler, bireylerin yeni oluşumlara bakışını değiştirerek ekonomik ve sosyal fayda sağlayacak iş olanakları yaratmaktadır. (Tajpour, 2021). Üniversite eğitimi bilginin oluşturulması, topluma iletilmesi ve toplum içinde bu bilginin yaygınlaştırılmasını ve hayata sunulmasını amaçlamaktadır. Öğrenilen bilginin kullanımı yaygınlaştırıldığında üniversiteler toplumla bütünleşmiş olmakta ve üçüncü nesil üniversite niteliğine kavuşmaktadır. (Çiftçi, 2010).

Üniversitelerin rekabetçi bir küresel ortamda gelişmek için daha girişimci ve yenilikçi bir çerçeveye gereksinimi bulunmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel eğitim ve araştırma misyonlarının yanı sıra toplumla bütünleşmiş, bilgi üretimini ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilen, gelecek nesillere yeni yenilikçi eğitim anlayışıyla üçüncü nesil üniversitelerin Türkiye'deki gelişimini, güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerin neler olduğunu inceleme ve çözüm önerileri sunma amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Türkiye'de Üniversitelerin Tarihi

Üniversiteler, ilk olarak 12. yüzyılda bilgi aktarımı amacıyla ortaya çıkmıştır (Cortés-Aldana, 2009). Bu bilgi aktarım merkezleri sosyoekonomik ortamı uluslararası anlamda da geliştiren kurumlar olmuştur. Üniversiteler önce öğrenimle başlamış sonra araştırma ile devam etmiş ve şimdi de ekonomik ve sosyal anlamda katkı sağlar duruma gelmiştir (Yüzbaşı Künc, 2021).

Türkiye'de modern anlamda ilk yükseköğretim kurumu, 1773 yılında Osmanlı döneminde kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun olmuştur. Bu kurum, günümüzde İstanbul Teknik Üniversitesi adıyla faaliyet göstermektedir. Daha sonra Ankara'da 1925 yılında Hukuk Mektebi, 1926 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü, 1930 yılında da Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. 1935 yılında İstanbul'daki Mülkiye Mektebi (1859), Siyasal Bilgiler Fakültesi adı altında Ankara'ya taşınmış. 1937 yılında ise Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 1943'te

Fen Fakültesi ve 1945'te Tıp Fakültesi kurulmuş. 1946 da ise Türkiye'nin üçüncü üniversitesi Ankara Üniversitesi kurulmuştur.

Şekil 1- 1950 Yılında Üniversitelerin Dağılışı

Şekil 1. 1950 Yıllarında Üniversitelerdeki Dağılım Durumu (Sargın, 2007)

Şekil 2 1980 Yılında Üniversitelerin Dağılışı

Şekil 2. 1980 Yıllarında Üniversitelerdeki Dağılım Durumu (Sargın, 2007)

Şekil 3- 1990 Yılında Üniversitelerin Dağılışı

Şekil 3. 1990 Yıllarında Üniversitelerdeki Dağılım Durumu (Sargın, 2007)

Şekil 4- 2005 Yılında Üniversitelerin Dağılışı

Şekil 4. 2005 Yıllarında Üniversitelerdeki Dağılım Durumu (Sargın, 2007)

Şekil 5- 2006 Yılında Üniversitelerin Dağılışı

Şekil 5. 2006 Yıllarında Üniversitelerdeki Dağılım Durumu (Sargın, 2007)

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde 1960'lı yıllara kadar üniversite sayısının görece az olduğu görülmektedir. Fakat, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemlerde okuma yazma oranının çok düşük olduğu dikkate alınırsa, 1960 sonrasında üniversite sayısının hızla artması gerçeği daha rahat anlaşılabilir (Kömürlü, 2019).

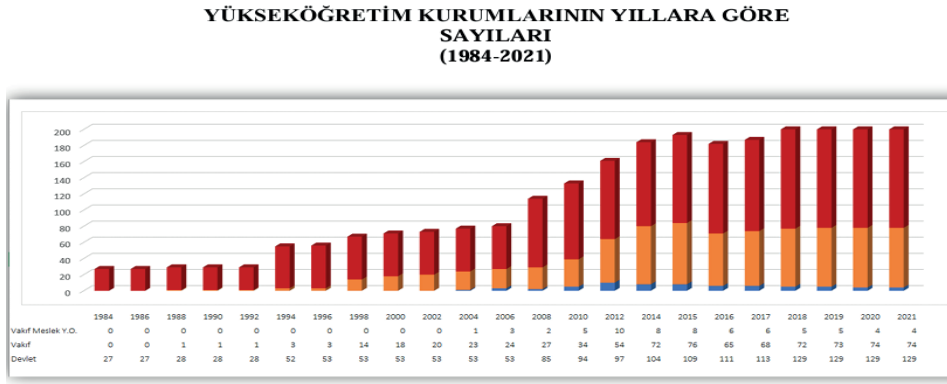
EN ÇOK ÜNİVERSİTENİN YER ALDIĞI ŞEHİRLER (2021)

Kaynak: (YÖK, Üniversite izleme ve değerlendirme göstergeleri ve açıklamaları-2021).

1960'lı yıllara kadar üniversite sayısı oldukça sınırlıyken, 2000 yılından sonra Türkiye'deki üniversitelerin sayısı önemli ölçüde artmış ve mevcut üniversitelerin üçte ikisi bu dönemde kurulmuştur (K. Binici, 2024).

Yükseköğretim Kurumlarının Yıllara Göre Sayıları (1984-2021)

Kaynak: (Türkiye'de Yükseköğretim sistemi, 2021)

Girişimcilik

Girişimcilik kavramı bir fikirle başlayıp daha sonra bu fikri hayata geçirme süreci olarak ifade edilir. İnsanların zihninde oluşturmuş olduğu değer veya ekonomiye dönüştürmek için fırsatları anlama ve bu fırsatları hayata geçirme isteğini kapsayan zihinsel tutuma denilmektedir (Addakhla, 2023). Schumpeter'e göre girişimci ekonomiyle ilgili değişimin içinde olan gizemli kuvvet olarak tanımlanmaktadır (Santarelli & Vivarelli, 2007). Girişimci olmak yeniliklere açık olup, yaratıcı bir kişiliğe sahip olarak ve sonunda da değişim içinde olmayı gerektirir.

Geçmiş yıllarda fırsatları hızlıca gören, risk alabilen kişiler girişimci iken simdilerde iyi bir gözlem yaparak akılcı şekilde bilgiyi kullanıp karar alıp hayata geçiren kişiler girişimci olmaktadır. (Öz et al., 2019) Üniversitelerin toplumun girişimcilik gücünün geliştirilmesinde önemi yadsınamaz katkıları bulunmaktadır. (Foroozanfar, 2017)

Üçüncü Nesil Üniversite

Üçüncü Nesil Üniversite kavramı ilk defa J.G. Wissema tarafından ortaya atılmıştır (Madej & Stuss, 2020). Üniversiteler toplumun bir parçası olarak tarih boyunca sürekli değişime uğramıştır. Zaman içerisinde yaşanan politik,

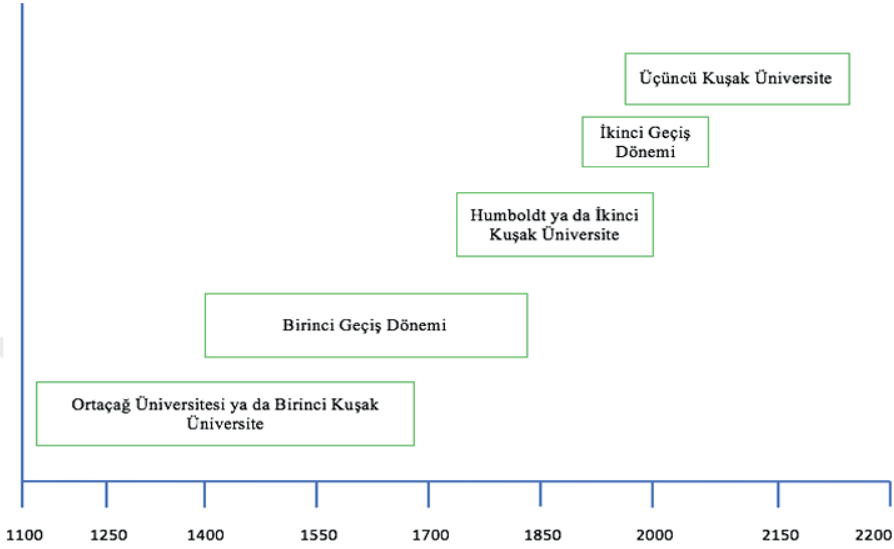
ekonomik, sosyal, dini ve felsefi değişimler üniversitelerin iç yapısını, işlevini ve kullanmış olduğu metotları dahi şekillendirmiştir. Günümüz dünyasında üniversitelerin, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel tutum ve becerilerin tüm yönleriyle geliştirmesi yerel çevre ile etkileşime girmesine ve mevcut fırsatlardan yararlanmasına yardımcı olmaktadır (Hakkak et al., 2018).

Üçüncü nesil üniversiteler daha esnek, öğrenci merkezli ve teknoloji odaklı bir yaklaşımı benimsemiş ve bunu da toplumla iç içe olarak başarmışlardır. Bu karşılıklı etkileşim sonucunda üniversitelerin araştırma-geliştirme faaliyetlerini önem verip sanayi ile yakın iş birliği içinde çalışarak ve yeni teknolojilerin ticarileşmesini destekleyerek toplumun gelişimine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Üçüncü nesil üniversitelerin yedi özelliğinden söz edilebilir:

1. Ekonomik yarar elde etmek.
2. İşi en iyi şekilde bilen uzmanlar ve öğrenciler elde etmek.
3. Devlele birlikte aynı zamanda iş dünyası ve diğer paydaşlarla da iş birliği yapan etkileşimli bir yapı oluşturmak.
4. Disiplinler arası bilimsel çalışmalar yapabilmek.
5. Çok kültürlülüğe ve fırsat eşitliğine önem vermek.
6. Uluslararası evrensel bir ortam oluşturmak.
7. Ekonomik anlamda devlete bağımlı olmamak (Orekhovskaya et al., 2021).

Birinci nesil üniversiteler arasında ön plana çıkan en önemli üniversite Paris Üniversitesi'dir. İkinci nesil üniversiteler eğitim ve araştırmaya dayalı, yapılan çalışmaların deney ve mantık süzgecinden geçirerek doğrulayıp akıl süzgecinden geçmesine odaklanmışlardır. Berlin Humboldt Üniversitesi bu dönemdeki en ön plandaki üniversitedir. Üçüncü nesil üniversiteler sadece bilgi üretmekle kalmayıp, toplumun her alanda ihtiyaç duyduğu bilgiyi ve donanımlı insan gücünü yetiştirmek, bilgi paylaşımı, dijitalleşme ve toplumsal sorunlara çözümler üretme gibi yeni sorumluluklar üstlenmektedir (Tekin, 2017).

Şekil 6. Üniversitelerin Tarihi Değişimi (Wissema, 2009)

Ülkelerin ve ekonomik bölgelerin rekabet gücünün artmasına üçüncü nesil üniversiteler önemli katkı sağlamaktadır. Geleneksel üniversite anlayışının dışında bu üniversitelerin amacı salt öğretim ve araştırma değil aynı zamanda bilgiyi kullanarak ekonomik değere çevirmektir (Miklós & Bence, 2014). Üçüncü nesil bir üniversite ekosistemi içinde üniversiteler büyük bir işletme ağının paydaşı olmaktadır (Ghorbani et al., 2020). Bu noktada bilimsel bilgi ekonomik ve toplumsal faydaya dönüşmekte ve üniversiteler endüstriyel inovasyon hızlandırıcısı olan kurumlar hüviyetini kazanmaktadır (Azad Aramaki et al., 2023).

Tablo 1. Birinci, ikinci ve üçüncü nesil üniversitelerin bazı özellikleri

	Birinci Kuşak	İkinci Kuşak	Üçüncü Kuşak
Hedef	Eğitim	Eğitim Araştırma	Eğitim, Araştırma, Bilginin Kullanımı
Rol	Hakikati savunmak	Doğayı Keşif	Değer Yaratma
Yöntem	Skolastik	Modern Bilim, Tek Bilim	Modern Bilim, Disiplinlerarası
Yaratılan	Profesyoneller	Profesyoneller, Bilim İnsanları	Profesyoneller, Bilim İnsanları, Girişimci
Yönelim	Evrensel	Ulusal	Küresel
Dil	Latince	Ulusal diller	İngilizce
Örgütlenme	Fakülteler, Okullar	Fakülteler	Üniversite Enstitüleri
Yönetim	Şansölye	Akademisyenler (Yarı Zamanlı)	Profesyonel

Kaynak: (Miklós & Bence, 2015).

Birinci nesil üniversiteler eğitim temeline dayanıyordu. Bilimin araştırılması ve üretilmesinde bu üniversiteler aktif rol almıştır (Datta et al., 2014). İkinci nesil üniversiteler, çalışmalarını araştırma ve bilimsel faaliyetlere destek olacak şekilde düzenlemişlerdir (Kotosz et al., 2015). Üçüncü nesil üniversitele-

rin amacı ise girişimci işgücünü eğiterek endüstriyel süreçlerde bilgiyi kullanılır hale getirip reel hayata aktarmaktır (Madej & Stuss, 2020).

Üçüncü Nesil Üniversitelere Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler

Üçüncü nesil üniversiteler kapsamında ilk örnekler ABD’nin öncü üniversiteleridir (Erdem, 2016).

WURI 2024: Global Top 300 Innovative Universities (1 - 50)

Rank	Name	Rank	Name
1	Minerva University	26	University of Chicago
2	Arizona State University	27	Hankuk University of Foreign Studies
3	MIT	28	Columbia University
4	University of Pennsylvania	29	Franklin University Switzerland
5	Stanford University	30	Northern Arizona University
6	Ecole 42	31	Singularity University
7	Aalto University	32	Florida State University
8	Hanze University of Applied Sciences	33	Peking University
9	University of California, Berkeley	34	University of Twente
10	California Institute of Technology	35	Ohio State University
11	Princeton University	36	Florida Gulf Coast University
12	Harvard University	37	University College London
13	Incheon National University	38	Flinders University
14	Boston University	39	University College Dublin
15	Simon Fraser University	40	Beijing Normal University
16	Seoul National University	41	Sussex University
17	National University of Singapore	42	Tra Vinh University
18	Abdullah Gul University	43	Indira Gandhi Delhi Technical University for Women [IGDTUW]
19	Tsinghua University	44	Yale University
20	Deggendorf Institute of Technology	45	Badr University in Cairo
21	University of Oxford	46	Trinity College
22	University of Cambridge	47	University of Copenhagen
23	Duke University	48	IEDC-Bled School of Management
24	Olin College of Engineering	49	Kyoto University
25	University of California, Merced	50	Burapha University

Kaynak: (WURI2024RankingConference_G300, 2024)

Tablo 2. Türkiye'deki Üçüncü Nesil Üniversiteler (Gülseli, 2016)

Üniversite Adı	Tür	İl	Kuruluş Yılı	Okuyan Lisans	Eğitim dili	23 Bilim alanını kapsayan sıralamada ilk üçe girme sayısı	Dünya genel sıralaması yapan 8 kurumdan en az dördünün sıralamasında yer aldığı sıralama sayısı	Uygulama ve Araştırma merkezi	Teknokent - Kuluçka Merkezi	Teknoloji Transfer Merkezi / Ofisi Girişimcilik ve İnnovasyon	BAP	SEM - Akad. Üniversiteler	Değişim Programları
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	Devlet	Ankara	1946	39513	Türkçe ve İngilizce	2	5	47	Ankara Teknokent	Ankara TTO	*	*	*
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ	Devlet	Erzurum	1957	28144	Türkçe	2	4	24	ATA Teknokent	ATA TTO	*	*	*
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ	Devlet	İstanbul	1971	11019	İngilizce	4	5	24	BÜN Teknopark	Boğaziçi TTO	*	*	*
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	Devlet	İzmir	1982	33120	Türkçe ve İngilizce	2	4	55	DEPARK	DETTO	*	*	*
EĞE ÜNİVERSİTESİ	Devlet	İzmir	1955	30040	Türkçe ve İngilizce	5	4	34	Ege Teknopark ve Kuluçka Merkezi	EBİLTEM TTO	*	*	*
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	Devlet	Ankara	1967	30374	Türkçe ve İngilizce	5	5	104	Hacettepe Teknokent	HT-TTM	*	*	*
İHSAN DOĞRAMACI BİLİNT ÜNİVERSİTESİ	Vakıf	Ankara	1984	11205	İngilizce	6	5	15	Bilient Cyberpark	Bilient TTO	*	*	*
İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	Devlet	İstanbul	1944	22219	Türkçe ve İngilizce	10	6	13 merkez 360 AR-GE lab.	İTÜ An Teknokent	İTÜ NOVA TTO	*	*	*
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	Devlet	İstanbul	1933	58955	Türkçe ve İngilizce	6	6	77	İstanbul Teknokent	İstanbul TTM	*	*	*
KOÇ ÜNİVERSİTESİ	Vakıf	İstanbul	1992	4442	İngilizce	2	5	18	Koç Ü. Kuluçka Merkezi	AR-GE ve teknoloji transfer direktörlüğü	*	*	*
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	Devlet	Ankara	1956	19298	İngilizce	15	7	51	ODTÜ Teknokent	ODTÜ BTO	*	*	*
SABANCI ÜNİVERSİTESİ	Vakıf	İstanbul	1996	3702	İngilizce	2	5	4	INOVENT	Girişimcilik Kurulu	*	*	*

Türk üniversitelerine ilişkin yukarıdaki tablo Wissema'nın belirtmiş olduğu üçüncü nesil üniversite nitelikleri çerçevesinde dikkatle incelenmelidir (Gülseli, 2016).

Üçüncü Nesil Üniversitelere Dünya'dan Örnekler

Minerva Üniversitesi

Yukarıdaki yenilikçi üniversiteler sıralamasında birinci sırada olan Minerva Üniversitesi, yenilikçi eğitim anlayışıyla öne çıkan, kampüsü olmayan “gezici üniversite” modelini benimseyen diğer adı ile “mobil üniversite” olarak adlandırılan bir Amerikan üniversitesidir. 16-25 yaş arasındaki herkesin başvuru-Tablo 2. Türkiye'deki Üçüncü Nesil Üniversiteler (Gülseli, 2016)

Minerva Üniversitesi öğrenci seçimi yaparken öğrencilerin 16-25 yaş aralığına kadar yapmış olduğu çalışmalar, projeler, stajlar, deneyimler, iletişim becerileri, liderlik vasıfları ve takım çalışması yetenekleri değerlendirmektedir. Öğrenci seçimlerinde özel 3 mülakatla öğrencinin düşünme şekli ve potansiyeli ölçülmektedir. Mülakatı geçen öğrenciler ilk yıl Amerika'da eğitim görmektedir. Online derslerde problem çözme, eleştirel düşünme, liderlik, takım çalışması ve etkili iletişim gibi yetenekler geliştirilmektedir. Matematik, fizik, kimya gibi temel dersler online olarak öğrenilmekte ve ders saatlerinde hocalarla tartışma ve soru çözme etkinlikleri yapılmaktadır.

Gezici bir eğitim metodu uygulayarak 4 yıl süren eğitim boyunca öğrenciler ilk yıl Amerika'da, sonraki 3 yıl boyunca 6 farklı ülkede (Berlin, Seul, Buenos

Aires, Hong Kong, Londra ve Mumbai) eğitim görmektedirler. Her ülkede bir dönem geçirilmekte, o ülkenin kültürü ve yaşam tarzı deneyimlenmekte, projeler yapılmakta ve yerel kurumlarla iş birliği içinde çalışmalar yürütülmektedir. Eğitimler gezici eğitim olarak devam ederken online derslere devam edilmektedir.

Kısaca Minerva Üniversitesi, öğrencilere hem akademik bilgi hem de kişisel gelişim imkanı sunan ayrıca farklı kültürleri deneyimleme ve dünyayı keşfetme fırsatı veren benzersiz bir eğitim modelidir (<https://www.minerva.edu/>).

Stanford Üniversitesi

Stanford Üniversitesi'nin akademik kadrosunun çoğunluğu şirketlere danışmanlık yapan akademisyenlerden oluşmaktadır. Ekonomik olarak yüksek bütçesi ayrıca Silikon Vadisi'ndeki konumu, bilhassa girişimci olma amacı olan öğrenciler adına büyük bir avantaj teşkil etmektedir. Silikon Vadisi'ndeki işyerlerinin sahipleri, klasik kampüs ziyaretleriyle seminerler vererek ve öğrencilerle birlikte projeler yürüterek öğrencilere birebir katkıda bulunmaktadır. Google, Yahoo, HP ve IP'nin kurucuları da Stanford'un öğrenci ve mezunlarıdır. Stanford Üniversitesi, öğrencilere hem akademik hem de kariyer anlamında önemli fırsatlar sunan bir üniversitedir (<https://www.stanford.edu/>)

Üçüncü Nesil Üniversitelerin Dezavantajları

Üçüncü nesil üniversiteler, ticarileşme, rekabet ve uluslararasılaşma gibi faktörlerle birlikte önemli avantajlar sunsa da bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedirler. Bu dezavantajlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Eğitimin Kalitesine Olan Odaklanmanın Azalması: Ticarileşme düşüncesi, üniversitelerin kar odaklı hale gelmesine ve eğitimin kalitesinden ziyade öğrenci sayısı ve gelir elde etmeye odaklanmasına neden olabilmektedir.

- Araştırmanın Ticari Amaçlara Hizmet Etmesi: Üniversitelerin araştırma faaliyetleri, şirketlerle yapılan iş birlikleri nedeniyle daha çok ticari amaçlara hizmet etmekte ve temel bilimlere ayrılan kaynaklar azalabilmektedir.
- Eşitsizliklerin Artması: Ücretli eğitim programları ve burs imkanlarındaki eşitsizlikler, sosyoekonomik olarak dezavantajlı öğrencilerin yükseköğretime erişimini güçleştirebilmektedir.
- Standartlaşma ve Yaratıcılığın Azalması: Rekabet ortamında üniversitelerin birbirine benzemesi ve standartlaşmış eğitim programları sunması, öğrencilerin farklılaşan ihtiyaçlarına cevap verebilme yeteneğini azaltabilmektedir.
- Kültürel ve Sosyal Değerlerin Kaybolması: Ticarileşme, üniversitelerin ticari bir ürün gibi görülmesine, kültürel ve sosyal değerlerin arka plana atılmasına neden olabilmektedir.
- Öğretim Üyelerinin İş Yükü Artışı: Ticarileşme ve rekabet, öğretim üyelerinin sadece öğretim değil, aynı zamanda araştırma, proje yazma ve yönetim gibi çoklu görevleri üstlenmelerine neden olarak iş yüklerini artırabilmektedir.
- Akademik Özerkliğin Sınırlı Kalması: Üniversitelerin hükümetler, şirketler veya bağışçılar tarafından daha fazla yönlendirilmesi, akademik özerkliği sınırlayabilmekte ve araştırma konularının belirlenmesinde dış müdahalelere yol açabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Üçüncü nesil üniversiteler, eğitim sisteminin değişimi sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye’de üçüncü nesil üniversite dinamiklerine göre Türkiye’deki üniversitelerin sadece eğitim veren, bilimsel araştırılma yapan kurumlardan ziyade, toplumun gelişiminde aktif rol oynayan, sanayi ve toplumla iş birliği içerisinde bilgiyi kullanılır hale getiren yani ekonomik anlamda da sosyal hayata aktarır hale getiren bir yapı olması beklenmektedir.

Türkiye'nin genç ve dinamik nüfus yapısı, üniversitelerin sadece eğitim ve araştırma yapan kurumlar olmanın ötesine geçerek girişimcilik ve inovasyona odaklanan üçüncü nesil üniversitelere dönüşmesini hem gerekli kılmakta hem de bu dönüşüm için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Üçüncü nesil üniversiteler bilgi üretimini ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştüren, sanayi ile iş birliği içinde çalışan ve girişimci insan kaynağı yetiştiren kurumlar olarak küresel rekabette önemli roller üstlenmektedir.

Ancak Türkiye'de üniversitelerin bu dönüşüm sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Eğitimin kalitesine yeterince odaklanılamaması, araştırmaların ticarileşmeye yönelmesi, fırsat eşitsizliklerinin artması, kültürel ve sosyal değerlerin gölgede kalması gibi dezavantajlar dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'de üçüncü nesil üniversitelerin gelişimini desteklemek için aşağıdaki öneriler sunulabilir;

Üniversiteler, eğitim ve araştırma kalitesinden ödün vermeden, girişimcilik ve ticarileşme faaliyetlerini ahenkli ve dengeli bir şekilde yürütmelidir.

Kamu ve özel sektör destekleri etkin biçimde entegre edilerek üniversitelerde Ar-Ge kapasitesi artırılmalı ve üniversite-sanayi iş birliği sürdürülebilir hale getirilmelidir.

Uluslararası akademik değişim ve iş birliği programları artırılarak üniversitelerin küresel entegrasyonu güçlendirilmelidir.

Üniversite öğrencileri ve akademisyenler için yenilikçi ve uygulamalı girişimcilik eğitim programları yaygınlaştırılmalı, girişimcilik kültürü kampüslerde aktif biçimde desteklenmelidir.

Üniversitelerin kültürel ve sosyal misyonları da göz önünde bulundurularak toplumun ihtiyaçlarına yanıt veren sosyal sorumluluk projeleri ve kültürel programlar desteklenmelidir.

Sonuç olarak, üçüncü nesil üniversiteler Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal kalkınması için önemli bir fırsattır. Ancak, bu dönüşüm sürecinin başarılı olabilmesi için eğitim-araştırma-girişimcilik dengesinin ahenkli şekilde kurulması, nitelikli insan kaynağına yatırım yapılması ve üniversitelerin ulusal ve uluslararası iş birliği ağlarının güçlendirilmesi kritik önemdedir.

Kaynakça

- Addakhla, J. (2023). Girişimcilik Eğitimi Ve Kültürünün İstanbul'daki Öğrencilerin Girişimcilik Niyetleri Üzerindeki Etkisi. *Working Paper Series Dergisi*, 3(4).
- Azad Aramaki, A., Sedghgooyan, S., Lashgari, N., & Nejad Rasoul, N. (2023). The Role of Knowledge-Based Economy in Third Generation Universities. *International Journal of Scientific Research and Management*, 11(02), 4547-4563. <https://doi.org/10.18535/ijssrm/v11i02.em04>

- Cortés-Aldana, F. A., Garcia-Melon, M., Fernandez-De-Lucio, I., Aragonés-Beltrán, P., & Poveda-Bautista, R. . (2009). University objectives and socioeconomic results: A multicriteria measuring of alignment. *European Journal of Operational Research*, 193(3), 811–822.
- Çiftçi, M. (2010). Girişimci Üniversite ve Üçüncü Kuşak Üniversiteler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(27).
- Datta, A., Mukherjee, D., & Jessup, L. (2014). Understanding commercialization of technological innovation: taking stock and moving forward. *R&D Management*, 45(3), 215-249. <https://doi.org/10.1111/radm.12068>
- Erdem, A. R. (2016). Üniversite Anlayışındaki Değişim: Birinci Nesil Üniversiteden Dördüncü Nesil Üniversiteye. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Foroozanfar, M. H., Mahmoudi Abadi, Mehdi ve Ziaee Adib, Seyyed Morteza. (2017). To Become The Third Generation Of University The New Challenge Of Entrepreneurship, (Case Study: Technical And Vocational Education Centers Of Kerman). *Uluslararası Yönetim Ve Girişimcilik Konferansı*. <https://sid.ir/paper/948171/en>
- Ghorbani, A. A., Sohrabi, Z., Yazdani, S., & Khalili Azandehi, S. (2020). Structural Requirements of the Third-Generation University: The Case of Medical Sciences Universities in Iran. *Adv Med Educ Pract*, 11, 63-70. <https://doi.org/10.2147/AMEP.S231826>
- Gülseli, A. E. A. (2016). Türkiye’de Yeni Nesil Üniversiteler. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 105-118. <https://dergipark.org.tr/en/download/articlefile/304427>.
- Hakkak, M., Hozni, S. A., & Shahsiayh, N. (2018). Holographic Organization is A Prerequisite for the Third-Generation University. *Research and Development in Medical Education*, 7(1), 1-2. <https://doi.org/10.15171/rdme.2018.001>
- K. Binici, C. P., E. Yılmaz. (2024). Yeni Bin Yılda Kurulan Üniversitelerin Sıralama Sistemlerindeki Güncel Durumlarının Değerlendirmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1).
- Kotosz, B., Lukovics, M., Molnár, G., & Zuti, B. (2015). How to Measure the Local Economic Impact of Universities? Methodological Overview. *Regional Statistics*, 5(2), 3-19. <https://doi.org/10.15196/rs05201>
- Kömürlü, E. (2019). 1960'lara kadar Türkiye’de İlk Üniversitelerin Kuruluşları. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 35-42. <https://doi.org/10.26701/uad.473016>
- Madej, M., & Stuss, M. M. (2020). Using the Concept of a Learning Organisation to Build a Third Generation University. Case Study of the Jagiellonian University. *International Journal of Contemporary Management*, 19(4). <https://doi.org/10.4467/24498939ijcm.20.014.13604>

- Miklós, L., & Bence, Z. (2015). New Functions of Universities in Century XXI Towards "Fourth Generation" Universities. 22(2), 33-48.
- Miklós, L., & Bence, Z. (2014). Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek?
- Minerva üniversitesi. <http://cemalalcik.com/minerva-okullarini-duydunuz-mu-ne-dir-bu-minerva-schools/>
- Orehovskaya, N. A., Kislyakov, A. S., & Chachua, T. G. (2021). Third generation universities: foreign experience and Russian practices. *SHS Web of Conferences*, 103, 7. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110302009>
- Öz, S., Dindarik, N., & Duman, F. (2019). Schumpeteryan Girişimcilik ve 21. Yüzyıl Girişimcilik Yaklaşımları: Y Kuşağı Girişimcileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1056-1091. <https://doi.org/10.26466/opus.568703>
- Santarelli, E., & Vivarelli, M. (2007). Entrepreneurship and the process of firms' entry, survival and growth. *Industrial and Corporate Change*, 16(3), 455-488. <https://doi.org/10.1093/icc/dtm010>
- Sargın, S. (2007). Türkiye’de Üniversitelerin Gelişim Süreci Ve Bölgesel Dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(5), 133-150.
- Stanford Üniversitesi. <https://www.galaksirehberim.com/2014/04/stanford-universitesi.html>
- Tekin, S. (2017). *Üçüncü Kuşak Üniversiteler ve Üçüncü Kuşak Üniversitelerin Stratejik Planlaması*
- Türkiye’de Yükseköğretim sistemi. (2021). <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2021/turkiye-de-yuksekogretim-sistemi-2021.pdf>
- Wissema, J. G. (2009). *Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru, Geçiş Döneminde Üniversiteleri Yönetmek* (N. D. v. T. Belge, Trans.). Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- WURI2024RankingConference_G300. (2024). https://www.wuri.world/_files/ugd/a35fe8_34a646e0e7854bf292b577a3280c423d.pdf
- Yüzbaşı Künc, G. (2021). Türkiye’deki Üniversitelerin Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile Karşılaştırılması. *Yükseköğretim Dergisi*, 11(3), 597-606. <https://doi.org/10.2399/yod.20.700380>

Finans Sektörü Odağında Büyük Veri Analitiği: Bibliyometrik Bir İnceleme

Ender Mehmet ŞAHİNKOÇ*

Kadir ÖNCEL**

Öz: Finans sektörü; finans piyasası, çevrimiçi pazar, önde gelen danışmanlık şirketleri, bankalar, sosyal medya gibi birbirinden farklı birçok kaynaktan gelen heterojen verilerle iç içedir. Bu kaynaklardan gelen yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verilerin analizi, büyük veri analitiği kavramını finans sektörünün odağına yerleştirmiştir. Büyük veri kavramı, finans literatüründe 2015 ve sonrasında yaygın bir şekilde ele alınan önemli konulardan biri haline gelmiştir. Finansal kuruluşlara sağladığı müşteri içgörüsü, portföy yönetimi, dolandırıcılık-sahtekarlık tespiti, risk yönetimi ve piyasa analizi gibi avantajlarla finans sektöründe inovasyon ve karar alma noktasında önemli bir belirleyici haline gelmiştir. Ele aldığımız bu çalışmada finans sektörü odağında büyük veri analitiğinin sunduğu fırsatlar üzerinde durulmuştur. Scopus veri tabanı ve VOSviewer programı kullanılarak bibliyometrik analiz yapılmıştır. Büyük Veri (Analitiği) ve Finans anahtar kelimeleri kullanılarak SCOPUS veri tabanında “İşletme, Yönetim ve Muhasebe” ile “Ekonomi, Ekonometri ve Finans” konuları bağlamında yapılan aramalar sonucunda 536 akademik çalışma analiz edilmiştir. Araştırma neticesinde literatürün derin öğrenme, blok zincir, makine öğrenmesi, tahmin analitiği, yapay zeka ve dijital ekonomi yönünde ilerlediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük veri, finans sektörü, bibliyometrik analiz

Abstract: The finance sector is intertwined with heterogeneous data from many different sources such as the financial market, online market, leading consulting companies, banks, and social media. The analysis of structured, semi-structured, and unstructured data from these sources has placed the concept of big data analytics at the center of the finance sector. The concept of big data has become one of the important topics widely discussed in finance literature since 2015. It has become an important determinant of innovation and decision-making in the finance sector with the advantages it provides to financial institutions such as customer insight, portfolio management, fraud-scam detection, risk management, and market analysis. In this study, we focused on the opportunities offered by big data analytics in the finance sector. Bibliometric analysis was conducted using the Scopus database and the VOSviewer program. 536 academic studies were analyzed as a result of searches made in the context of “Business, Management, and Accounting” and “Economy, Econometrics, and Finance” in the SCOPUS database using the keywords Big Data (Analytics) and Finance. As a result of the research, it has been determined that the literature is moving in the direction of deep learning, blockchain, machine learning, predictive analytics, artificial intelligence and digital economy.

Keywords: Big data, finance sector, bibliometric analysis

* Arş. Gör, İstanbul Beykent Üniversitesi, İktisat (TR), İstanbul, Türkiye. / Res Asst., İstanbul Beykent University, Economics (TR), İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-8077-385X, mehmetisahinkoc@beykent.edu.tr

** Arş. Gör, İstanbul Beykent Üniversitesi, İşletme (EN), İstanbul, Türkiye. / Res Asst., İstanbul Beykent University, Business Administration (English), İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-3626-5866, kadironcel@beykent.edu.tr

Giriş

21. yüzyılın başlarından itibaren, kuruluşlar sıkı rekabet, sürekli teknoloji iyileştirmeleri ve büyük miktarda veri gibi önemli gelişmelerle karşı karşıyadır. Kuruluşların, büyük verilerin çeşitli nedensel analizlerini gerçekleştirerek verileri bir kuruluş içindeki çeşitli düzeylerde karar vericilere ve analistlere sunması bir zorunluluk haline gelmiş ve bunun için de özel bilgi sistemlerine ihtiyaç ortaya çıkmıştır (Al-Okaily vd., 2021: 156; Bharadiya, 2023: 25).

Büyük veri paradigması, her türlü karar alma süreci için çok çeşitli yeni türde tahmin teknikleri sağlar. Ekonomi üzerindeki etkisine ‘yeni petrol’ adı verilmiştir (Hilbert, 2016).

Büyük veri kullanımı, önde gelen şirketlerin akranlarından daha iyi performans göstermesi için önemli bir yol haline geliyor ve büyük veriye dayalı karar almanın dijitalleşmenin mevcut etkilerine katkıda bulunması bekleniyor. Brynjolfsson ve diğerleri (2011), büyük veri analitiğini benimseyen ABD firmalarının diğer yatırımlarından %5-6 daha yüksek çıktı ve üretkenliğe sahip olduğunu tespit etmiştir. McKinsey 2011 Raporu (Manyika vd., 2011), bu potansiyelelin bankacılık, finans, yatırım ve üretim gibi veri yoğun ekonomik sektörlerin ötesine geçtiğini gösteriyor. Yine aynı rapora göre, “Finansal hizmetler büyük verilerden en çok kazanacak olandır” (Hilbert, 2016; Tavera Romero vd., 2021).

Günümüzün hızla değişen iş ortamında zamanında ve etkili iş bilgilerine duyulan ihtiyaç, kuruluşların yalnızca başarılı olmaları için değil, hayatta kalmaları için bile gerekli olarak kabul edilmektedir (Lönnqvinst ve Pirttimaki, 2006: 32).

Farklı organizasyonlarda veri ve analizle ilişkili fırsatlar, genellikle bir işletmenin işini ve pazarını daha iyi anlamasına ve zamanında iş kararları almasına yardımcı olmak için kritik iş verilerini analiz eden teknikler, teknolojiler, sistemler, uygulamalar, metodolojiler ve uygulamalar olarak adlandırılan büyük veri analitiğine önemli ilgi yaratılmasına yardımcı olmuştur (Chen vd., 2012: 1166; Niu vd., 2021; Huang vd., 2022).

Çok kaynaklı heterojen büyük veriler üzerinde etkili entegrasyon ve doğru analiz yoluyla, olayların gelecekteki eğilimleri hakkında daha iyi tahminler elde edilebilir. Büyük veri analizinin toplum ve ekonominin sürdürülebilir gelişmelerini teşvik etmesi ve veri hizmetleriyle ilgili yeni endüstrilerin doğmasına yol açması bile mümkündür (Jin vd., 2015; Jourdan vd., 2008: 121).

Bu bağlamda finans sektörü, doğası gereği uzun yıllardır yoğun bir şekilde veri odaklı bir sektör olmuştur ve finans kuruluşları büyük miktarda müşteri verisini yönetmiş ve sermaye piyasası gibi alanlarda veri analitiği kullanmıştır (Cavanillas vd., 2016: 209). Ele aldığımız bu çalışmada finans sektörü odağında büyük veri analitiğinin sunduğu fırsatlar üzerinde durulacaktır.

Büyük Veri Analitiği, Özellikleri ve Önemi

Büyük veri kavramı, mevcut veritabanı yönetimi konseptleri ve araçları kullanılarak yönetilmesi zorlaşacak kadar büyümeye devam eden veri kümeleri anlamına gelir (Singh ve Singh, 2012). Büyük veri yüksek hacim, hız ve çeşitlilikte üretilen yapısal, yarı yapısal ve yapısal olmayan veri bütünüdür (Aktan, 2018: 4; Abdalla, 2022). Büyük veri genellikle üç temel bileşen çerçevesinde ele alınmaktadır: hacim, hız ve çeşitlilik. Büyük veri, yüksek hacimde ve hızda üretilen, metin, ses, video, sensör vb. birçok çeşitte olabilen veridir.

2000'li yılların başında büyük veri olgusu, hacim (volume), hız (velocity) ve çeşitlilik (variety) olmak üzere üç ana bileşen ile tanımlanmaktaydı (Aktan, 2018: 4). Laney'nin 3V olarak ifade ettiği büyük veri tanımından bu yana (Laney, 2001), bilim insanları büyük veri tanımlamaya çalışırken "V" temasında birçok değişiklik olmuştur. Örneğin, 2010'lu yıllarla birlikte değişkenlik, değer ve doğruluk dahil olmak üzere veri yönetiminin diğer yönlerine atıfta bulunan birkaç dördüncü V önerilmiştir (Chen vd., 2013: 158; Cui vd., 2020).

Büyük veri analitiği ise, farklı türlerde içerik barındıran çok geniş ve farklı kayıtları işlemek adına geliştirilmiş analitik ve paralel tekniklerin kullanılmasıdır. Bu bağlamda büyük veri analitiği araçları, geleneksel veritabanları teknikleri kullanılarak işlenmesi zor olan, hızla değişen ve çok miktardaki yapısal, yarı yapısal ve yapısal olmayan verinin bir bütün olarak analizi ile veriden değerli bilgiler elde edilmesini amaçlayan teknikler olarak tanımlanabilir (Yıldız, 2022: 369; Demirel vd., 2019). Büyük veri analitiği, ileri analitik tekniklerin çok büyük veri kümelerine uygulanmasıdır.

Bireylerin bıraktığı dijital ayak izi, sosyal ve ekonomik analizler için mevcut veri kaynaklarının katlanarak artmasına neden olmuştur (Blazquez ve Domenech, 2018: 101; Giannone vd., 2021: 2409). Büyük veri birkaç şekilde değer yaratır: Bunlardan ilki şeffaflıktır. Büyük veri, ilgili paydaşlar için gerekli olan bilgileri zamanında ve daha kolay erişilebilir hale getirerek önemli bir değer yaratır. Büyük verinin yarattığı bir diğer değer, ihtiyaçları keşfetmek, değişkenliği açığa çıkarmak ve performansı iyileştirmek için deney yapmayı mümkün kılmak ile ilgilidir. Kuruluşlar dijital biçimde daha fazla işlemsel veri oluşturup depoladıkça, ürün envanterlerinden personel hastalık izinlerine kadar her şey hakkında daha doğru ve ayrıntılı performans verileri (gerçek veya gerçek zamana yakın) toplayabilirler. Bir diğeri, karar alma süreçlerini otomatik algoritmalarla değiştirme/destekleme ile ilgilidir. Gelişmiş analizler karar almayı önemli ölçüde iyileştirebilir, riskleri en aza indirebilir ve aksi takdirde gizli kalacak değerli içgörülerini ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda ifade edilecek son unsur, yeni iş modelleri, ürünler ve hizmetlerde yeniliklerdir. Büyük veri, şir-

ketlerin yeni ürünler ve hizmetler yaratmasını, mevcut olanları geliştirmesini ve tamamen yeni iş modelleri icat etmesini sağlar (Manyika vd., 2011; Tavera Romero vd., 2021; Chaudhuri vd., 2011).

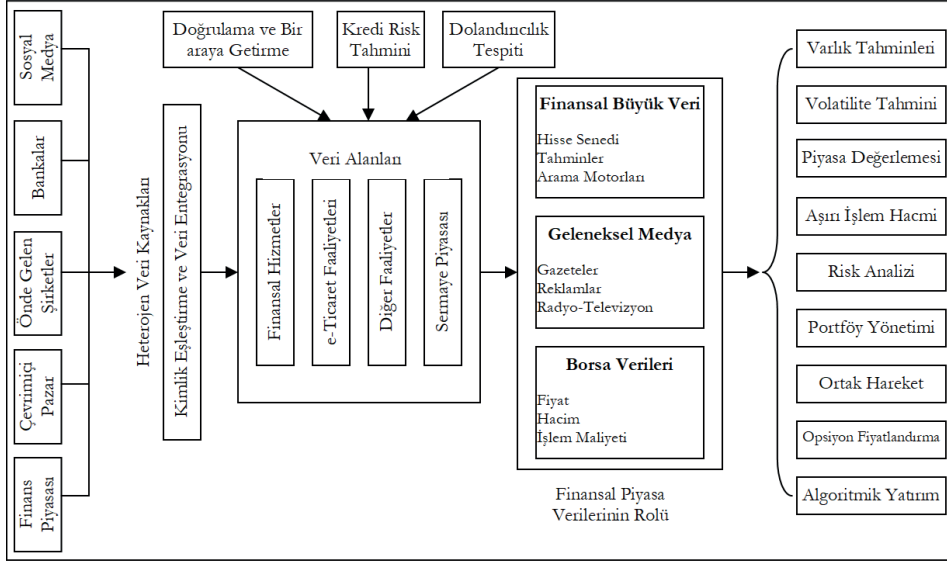
Büyük değeri nedeniyle, büyük veri esasen yaşama, çalışma ve düşünme biçimimizi değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Ulusal kalkınma için önemi: Ulusal düzeyde, büyük miktarda veriyi biriktirme, işleme ve kullanma kapasitesi bir ülkenin gücünün yeni bir dönüm noktası haline gelecektir. Endüstriyel gelişmeler için önemi: Büyük veri şu anda birçok endüstrinin karşılaştığı ortak bir sorundur ve bu endüstrilerin dijitalleştirilmesi ve rekabetçi olarak varlığını devam ettirme noktasında önemli bir çözüm yolu sunar. Bilimsel araştırma için önemi: Büyük verinin ortaya çıkışı yeni bir araştırma paradigması doğurmuştur. İnsanların bugünü daha iyi algılamalarına ve geleceği tahmin etmelerine yardımcı olma açısından önemi: Büyük Veri, özellikle büyük ağ verileri, çok sayıda toplumsal bilgi içerir ve bu nedenle topluma eşlenmiş bir ağ olarak görülebilir (Jin vd., 2015).

Finans Sektörü Odağında Büyük Veri Analitiği

Büyük veri modern ekonomiyi dönüştürmektedir (Begenau vd., 2018: 26). Büyük veri teknolojilerinin, son on yılda başlayan ve günümüzde de her yerde bulunma eğilimiyle devam eden farklı endüstriler üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Finans sektörü, diğer sektörlerin çoğu gibi, faaliyetlerini çoğunlukla yapılandırılmış veri araştırmasına yoğunlaştırmıştır. Ancak, büyük veri teknolojilerinin desteğiyle, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verilerin çeşitli kaynaklarında depolanan bilgiler elde edilebilir (Bach vd., 2019 1).

Finans sektörü, ticari bankalar, yatırım bankaları, kredi kartı şirketleri, sigorta şirketleri, tüketici finansman şirketleri, borsa aracı kurumları, yatırım fonları ve bazı hükümet tarafından işletilen kurumlar dahil olmak üzere parayı yöneten çok çeşitli işletmeleri kapsar. Ancak öz aynıdır, yani pazar fırsatları, müşteriler ve operasyonlar hakkında içgörüler elde ederek karı maksimize etmek, riski en aza indirmek ve kendilerini devam eden başarı için konumlandırmaktır (Yu ve Guo, 2016: 392).

Goldman Sachs, Lehman Brothers ve Salomon Brothers gibi yatırım bankaları, on yıldan fazla bir süredir mali danışmanlık dünyasına hakim olmuştur. Ancak, İnternet'in ve finansal sosyal ağların popülaritesi sayesinde, dünyanın dört bir yanındaki yatırımcılar bir araya gelip deneyimlerini paylaşmak için yeni bir fırsata sahip oldular. Bireysel uzmanlar, finansal sosyal ağlardaki hisse senedi piyasasının hareketini makul bir doğrulukla tahmin edebilirler (Sohangir vd., 2018: 1).

Tablo 1. Finansal Hizmetlerde Büyük Veri

Kaynak: Kaynak: Hasan vd., 2020: 9'dan uyarlanmıştır

Finans sektörü, müşteri verileri, finansal ürünlerinden gelen günlükler, karar vermeyi desteklemek için kullanılabilen işlem verileri ve sosyal medya verileri ve web sitelerinden gelen veriler gibi harici verilerle birlikte çok miktarda veri üretir (Bach vd., 2019 2). Çevrimiçi bankacılık ve ticaret dahil olmak üzere finansal ürünler giderek daha fazla dijitalleştirilmektedir (Cavanillas vd., 2016: 136). Veri hacminin devasa boyutlara ulaşmasıyla büyük veri teknolojisi finansal hizmetler sektörünün ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bu hizmetler kitle fonlama platformları, KOBİ finansmanı, varlık yönetimi platformları, ticaret yönetimi, kripto para birimi, para/havale transferi, mobil ödeme platformları vb. gibi çeşitli finansal işletmeleri kapsar. Tüm bu hizmetler her gün binlerce veri parçası oluşturur. Bu nedenle, bu verileri yönetmek de bu hizmetlerdeki en önemli faktör olarak kabul edilir (Hasan vd., 2020: 2).

Bu veriler, piyasa getirisini tahmin etme, piyasa oynaklığını öngörme, piyasa pozisyonunu değerlendirme, aşırı işlem hacmini belirleme, piyasa riskini analiz etme, hisse senedinin hareketi, opsiyon fiyatlandırması, algoritmik ticaret, kendine özgü oynaklık vb. gibi finans piyasasında önemli rollere sahiptir (Goldstein vd., 2021). Finansal hizmet şirketlerinin veri madenciliği ve analizi yoluyla iş avantajları elde etmesinin birçok yolu vardır. Bunlara gelişmiş perakende müşteri hizmetleri, dolandırıcılığın tespiti ve operasyonel verimliliklerin iyileştirilmesi dahildir. Finansal hizmetlerde büyük verinin ortaya çıkması, finans kuruluşlarına sayısız avantaj sağlayabilir. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

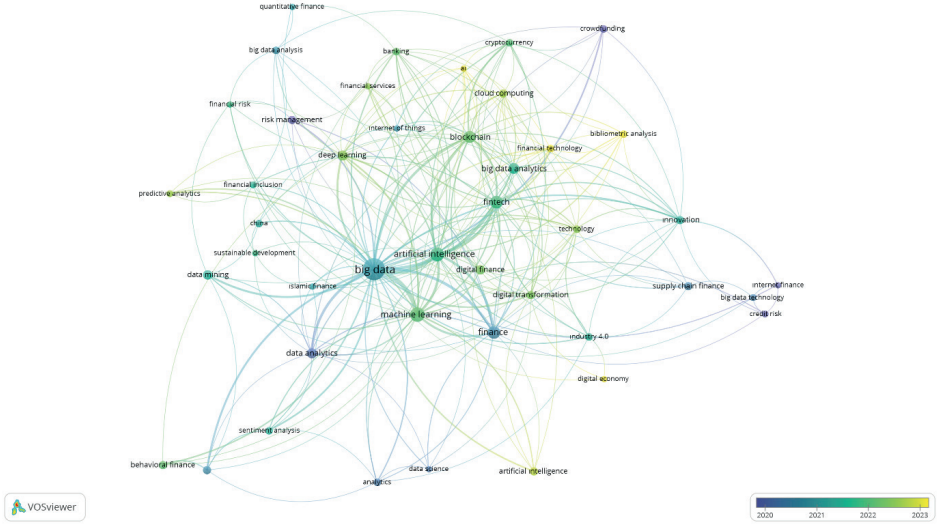
- Müşteri İçgörüsü, Katılımı ve Deneyiminin Gelişmiş Düzeyleri, Finansal ürün ve hizmetlerin dijitalleşmesi ve müşterilerin dijital alanda markalar veya kuruluşlarla etkileşime girme eğiliminin artmasıyla, finansal hizmetler kuruluşlarının müşteri katılım düzeylerini artırma ve müşteri deneyimini proaktif olarak iyileştirme fırsatı vardır.
- Gelişmiş Sahtekarlık Tespiti ve Önleme Yetenekleri, finansal hizmet kuruluşları her zaman sahtekarlığa karşı savunmasız olmuştur. Büyük verinin kullanımı, bu kuruluşların artık böyle bir riske maruz kalmayı en aza indirmeye yardımcı olmak için sahtekarlığı gösteren eğilimleri belirlemek için daha büyük veri kümelerini kullanabilmeleri anlamına geliyor.
- Gelişmiş Piyasa Ticaret Analizi finansal piyasalarda ticaret, işlemlerin daha hızlı yürütülmesine yönelik artan taleple yönlendirilen yıllar önce dijitalleştirilmiş bir alan haline gelmeye başladı. Finansal piyasalarda hızla ticaret yapmak için gelişmiş algoritmalarından yararlanan ticaret stratejileri, büyük verinin önemli bir yararlanıcısıdır (Cavanillas vd., 2016: 211).

Sadece çok kaynaklı verilerin toplanması ve arıtılması değil, yüksek verimli veri akışlarının etkili görselleştirilmesi ve büyük ölçüde paralel işleme mimarilerinde hızlı programlanabilirlik, algoritmik ticareti ve araştırmayı kolaylaştırmak için yaygın olarak kullanılıyor. Büyük veri analitiği, yeni teknikleri benimseme yeteneği olmayan düşük performans gösterenlerin aksine, yüksek hacimli yapılandırılmış verileri ve sosyal haberleri analiz ederek daha gizli pazar fırsatlarını ortaya çıkarmaya yardımcı olabilir. Çok hızlı bir şekilde devasa karmaşık olayları işleyebilmek, pazar eğilimlerini derhal yakalama ve riskleri zamanında yönetme engelini ortadan kaldırır (Yu ve Guo, 2016: 391).

Metodoloji

Çalışmada SCOPUS veri tabanı ve VOSviewer programı kullanılarak bibliyometrik analiz yapılmıştır. Büyük Veri (Analitiği) ve finans anahtar kelimeleri kullanılarak SCOPUS veri tabanında “İşletme, Yönetim ve Muhasebe” ile “Ekonomi, Ekonometri ve Finans” konuları bağlamında yapılan aramalar sonucunda 536 akademik çalışmanın ilgili indekste listelendiği görülmektedir. Finans ile büyük veri ilişkisini ele alan çalışmaların 2012’li yıllarda (Kearney, 2012; Li, 2012) literatürde yer almaya başladığı, 2015 ve sonrasında konunun araştırmacılar arasında yaygın bir şekilde ele alındığı (Xie vd., 2015; Lugmayr, 2015; Chuen, 2015; Loistl, 2015; Zhang vd., 2015; Lin vd., 2015; Chen vd., 2015; Fu vd., 2015; Wood, 2016) tespit edilmiştir.

Şekil 1. Büyük Veri – Finans Anahtar Kavramlarının Bibliyometrik Analizi

Kaynak: Vosviewer uygulaması kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur, 2025

SCOPUS veri tabanında listelenen 536 akademik çalışmanın VOSviewer programı ile bibliyometrik analizi yapıldığında kavramların 2020’li yıllara kadar “internet finansı”, “kredi riski”, “tedarik zinciri finansı” risk yönetimi”, “finansal risk” gibi kavramlarla birlikte ele alındığı görülmektedir. Literatürün gelişim yönüne bakıldığında 2022 ve sonrasında “fintech”, “yapay zeka”, “derin öğrenme”, “makine öğrenmesi”, “tahmin analitiği”, “dijital ekonomi”, “dijital dönüşüm” “blokzincir” gibi kavramların çalışmalarda sıklıkla birlikte kullanılmaya başlandığı analiz edilmiştir.

Yukarıda belirtilen 536 çalışma arasında makine öğrenmesi kavramının 47 çalışmada, yapay zeka kavramının 40 çalışmada, fintech kavramının 30 çalışmada, blokzincir kavramının 26 çalışmada büyük veri – finans sektörü bağlamında ele alındığı tespit edilmiştir.

Sonuç (Numaralı Garamond 11 Punto Kalın İki Yana Yaslı Girintisiz Önce 12 Nk Sonra 12 Nk Boşluk)

Finans sektörü; finans piyasası, çevrimiçi pazar, önde gelen danışmanlık şirketleri, bankalar, sosyal medya gibi birbirinden farklı birçok kaynaktan gelen heterojen verilerle iç içedir. Bu kaynaklardan gelen yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verilerin analizi, büyük veri analitiği kavramını finans sektörünün odağına yerleştirmiştir. Çünkü artık geleneksel yöntemlerle yazılı veriler üzerinden yapılan analizler karar alma sürecinde yetersiz

hale gelmiş, ses, görüntü, sosyal medya vb. den gelen verilerin anlık olarak analiz edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Büyük veri kavramı, finans literatüründe 2015 ve sonrasında yaygın bir şekilde ele alınan önemli konulardan biri haline gelmiştir. Finansal kuruluşlara sağladığı müşteri içgörüsü, portföy yönetimi, dolandırıcılık-sahtekarlık tespiti, risk yönetimi ve piyasa analizi gibi avantajlarla finans sektöründe inovasyon ve karar alma noktasında önemli bir belirleyici haline gelmiştir.

Büyük veri teknolojileri tüm işletme genelinde gerçek zamanlı karar almayı desteklemektedir. Sadece verilerin analiz edilmesi noktasında değil, bu verilerin etkili bir şekilde görselleştirilmesi noktasında da önemli rol oynamaktadır. Literatürün derin öğrenme, blok zincir, makine öğrenmesi, tahmin analitiği, yapay zeka ve dijital ekonomi yönünde ilerlediği göz önünde bulundurulduğunda büyük veri kavramının finans sektörünü gelecekte de önemli bir şekilde işgal edeceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Abdalla, H. B. (2022). "A Brief Survey on Big Data: Technologies, Terminologies and Data-Intensive Applications". *Journal of Big Data*, 9(1), 107.
- Aktan, E. (2018). "Büyük Veri: Uygulama Alanları, Analitiği ve Güvenlik Boyutu. *Bilgi Yönetimi*, 1(1), 1-22.
- Al-Okaily, A., Ping, Teoh A., Al-Okaily, M. (2021). Towards Business Intelligence Success Measurement in an Organization: a Conceptual Study. *Journal of System and Management Sciences*, 11(2), 155-170.
- Pejić Bach, M., Krstić, Ž., Seljan, S., & Turulja, L. (2019). Text Mining for Big Data Analysis in Financial Sector: A Literature Review. *Sustainability*, 11(5), 1277.
- Begenau, J., Farboodi, M., & Veldkamp, L. (2018). Big Data in Finance and the Growth of Large Firms. *Journal of Monetary Economics*, 97, 71-87.
- Bharadiya, Jasmin P. (2023). A Comparative Study of Business Intelligence and Artificial Intelligence with Big Data Analytics. *American Journal of Artificial Intelligence*, 7(1), 24-30.
- Blazquez, D., & Domenech, J. (2018). Big Data Sources and Methods for Social and Economic Analyses. *Technological Forecasting and Social Change*, 130, 99-113.
- Brynjolfsson, E., Hitt, L. M., & Kim, H. H. (2011). "Strength in Numbers: How Does Data-Driven Decision Making Affect Firm Performance?". *Available at SSRN* 1819486.
- Cavanillas, J. M., Curry, E., & Wahlster, W. (2016). *New Horizons for a Data-Driven Economy: a Roadmap for Usage and Exploitation of Big Data in Europe*. Springer Nature.

- Chaudhuri, S., Dayal, U., & Narasayya, V. (2011). An Overview of Business Intelligence Technology. *Communications of the ACM*, 54(8), 88-98.
- Chen, H., Chiang, R. H., & Storey, V. C. (2012). Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact. *MIS Quarterly*, Vol. 36, No. 4, 1165-1188.
- Chen, J., Chen, Y., Du, X., Li, C., Lu, J., Zhao, S., & Zhou, X. (2013). "Big Data Challenge: a Data Management Perspective". *Frontiers of computer Science*, 7, 157-164.
- Chen, H., Tao, Y., Wang, H., ve Chen, T. (2015). *Big Data Based Fraud Risk Management at Alibaba*. *Journal of Finance and Data Science*, 1(1), pp. 1-10.
- Chuen, D. L. K. (2015). *Handbook of Digital Currency: Bitcoin, Innovation, Financial Instruments, and Big Data*. The Journal of Wealth Management, 18(2), 96.
- Cui, Y., Kara, S., & Chan, K. C. (2020). "Manufacturing Big Data Ecosystem: A Systematic Literature Review". *Robotics and computer-integrated Manufacturing*, 62, 101861.
- Demiröl, D., Das, R., & Hanbay, D. (2019, September). "Büyük Veri Üzerine Perspektif Bir Bakış". In *2019 International Artificial Intelligence and Data Processing Symposium (IDAP)* (pp. 1-9). IEEE.
- Fu, Y. G., Zhu, J. M., ve Zhang, N. (2015). *Analysis on Information Value of Big Data in Internet Finance*. 2015 International Conference on Logistics, Informatics and Service Science, LISS 2015, 7369748.
- Giannone, D., Lenza, M., & Primiceri, G. E. (2021). Economic Predictions with Big Data: The Illusion of Sparsity. *Econometrica*, 89(5), 2409-2437.
- Goldstein, I., Spatt, C. S., & Ye, M. (2021). Big Data in Finance. *The Review of Financial Studies*, 34(7), 3213-3225.
- Hasan, M. M., Popp, J., & Oláh, J. (2020). Current Landscape and Influence of Big Data on Finance. *Journal of Big Data*, 7(1), 21.
- Hilbert, M. (2016). Big Data for Development: A Review of Promises and Challenges. *Development Policy Review*, 34(1), 135-174.
- Huang, Z. X., Savita, K. S., & Zhong-jie, J. (2022). The Business Intelligence Impact on the Financial Performance of Start-Ups. *Information Processing & Management*, 59(1), 102761.
- Jin, X., Wah, B. W., Cheng, X., & Wang, Y. (2015). Significance and Challenges of Big Data Research. *Big Data Research*, 2(2), 59-64.
- Jourdan, Z., Rainer, R. K., & Marshall, T. E. (2008). Business Intelligence: An Analysis of the Literature. *Information Systems Management*, 25(2), 121-131.
- Keayney, M. (2012). *Embracing Big Data From the Warehouse*. IBM Data Management, Vol. 4.
- Laney, D. (2001). "3-D data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety". Application Delivery Strategies by META Group Inc.

- Li, X. (2012). *Financial and Economic Data Management Using Semantic Web Technologies*. 2012 IEEE Conference on Computational Intelligence for Financial Engineering and Economics, CIFE 2012 - Proceedings, pp. 1, 6327833.
- Lin, Z., Whinston, A. B., ve Fan, S. (2015). *Harnessing Internet Finance with Innovative Cyber Credit Management*. Financial Innovation, 1(1), 5.
- Loistl, O. (2015). *Emergence of Macro-Variables by Evaluation and Clustering of Micro-Activities*. European Journal of Finance, 21(9), pp. 691–713.
- Lönnqvist, A., & Pirttimäki, V. (2006). The Measurement of Business Intelligence. *Information Systems Management*, 23(1).
- Lugmayr, A. (2015). *Survey of Financial Market Visualization Utilizing Interactive Media Technology*. Lecture Notes in Business Information Processing, 217, pp. 121–134.
- Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C., & Hung Byers, A. (2011). Big Data: The Next Frontier for Innovation, Competition, and Productivity, McKinsey Global Institute.
- Niu, Y., Ying, L., Yang, J., Bao, M., & Sivaparthipan, C. B. (2021). Organizational Business Intelligence and Decision Making Using Big Data Analytics. *Information Processing & Management*, 58(6), 102725.
- Singh, S. S., ve Singh, N. N. (2012). "Big Data Analytics". In 2012 International Conference on Communication, Information & Computing Technology (ICCICT), Oct (pp. 19-20).
- Sohangir, S., Wang, D., Pomeranets, A., & Khoshgoftaar, T. M. (2018). Big Data: Deep Learning for Financial Sentiment Analysis. *Journal of Big Data*, 5(1), 1-25.
- Tavera Romero, C. A., Ortiz, J. H., Khalaf, O. I., & Ríos Prado, A. (2021). Business Intelligence: Business Evolution After Industry 4.0. *Sustainability*, 13(18), 10026.
- Wood, C. L. (2016). *Inside the Halo Zone: Geology, Finance, and the Corporate Performance of Profit in a Deep Tight Oil Formation*. Economic Anthropology, 3(1), pp. 43–56.
- Xie, P., Zou, C., ve Liu, H. (2015). *Internet Finance in China: Introduction and Practical Approaches*. Routledge.
- Yıldız, A. (2022). "Büyük Veri'nin V'leri ve Veri Analitiği". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 361-378.
- Yu, S., & Guo, S. (Eds.). (2016). *Big Data Concepts, Theories, and Applications* (pp. 1-437). Cham, Switzerland: Springer International Publishing.
- Zhang, S., Xiong, W., Ni, W., ve Li, X. (2015). *Value of Big Data to Finance: Observations on an Internet Credit Service Company in China*. Financial Innovation, 1(1), 17.

Türk İltica Hukukunda Ülkesel Egemenlik İlkesi Paradoksu: Geçici Koruma Statüsü Sahibi Yabancıların Sınır Dışı Edilmesi Meselesi

Hasan Fatih PALULUOĞLU*

Öz: Amaç: Bu çalışmanın amacı, Türk İltica Hukuku Sisteminde uluslararası koruma statüsü sahibi kimselerin sınır dışı edilmesine yönelik hükümlere yer verilirken geçici koruma statüsü sahibi kimselerin sınır dışı edilmesine yönelik mevzuatta herhangi bir hükme yer verilmemesi ve hatta bürokrasi ve kamuoyunda bu kimselerin sınır dışı edilemeyecekleri düşüncesinin hakim olmasının ülkesel egemenlik ilkesine aykırılığını ele almaktır.

Yöntem: İşbu çalışmada bilhassa mahkeme kararları ve öğretideki görüşler incelenerek kaynak taraması yapılmış ayrıca konuyu aydınlatmak adına uluslararası koruma statüsü ile geçici koruma statüsü açıklanmak suretiyle her iki statünün sağladığı hak ve olanaklar arasında karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

Bulgular: Türkiye’de geçici koruma statüsü sahibi yabancıların, uluslararası koruma statüsü sahibi yabancılara kıyasla gerek haklar ve gerekse imkânlar bakımından daha ayrıcalıklı bir konumda bulundukları görülmektedir.

Sonuç: Mevzuatta bu hususa ilişkin açık bir hüküm yer almadığından bu durum soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda geçici koruma statüsü sahibi kimselerin de sınır dışı edilebileceğine ilişkin iltica mevzuatında değişikliğe gidilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İltica, ülkesel egemenlik, geçici koruma statüsü, uluslararası koruma statüsü, sınır dışı.

JEL Kodları: K37

The Paradox of The Principle of Territorial Sovereignty In Turkish Asylum Law: The Issue of Deportation of Foreigners With Temporary Protection Status

Abstract: Aim: The aim of this study is to address the fact that the Turkish Asylum Law System includes provisions regarding the deportation of individuals with international protection status, while the legislation doesn't include any provisions regarding the deportation of individuals with temporary protection status, and even the prevailing idea in the bureaucracy and public opinion that these individuals can't be deported is contrary to the principle of territorial sovereignty.

Method: In this study, a literature review has been conducted by examining court decisions and opinions in the doctrine, and in order to shed light on the issue, a comparison has been made between the rights and opportunities provided by both statuses by explaining the international protection status and temporary protection status.

Findings: It is observed that foreigners with temporary protection status in Turkey are in a more privileged position in terms of both rights and opportunities compared to foreigners with international protection status.

Conclusion: Since there is no clear provision regarding this issue in the legislation, this situation brings with it question marks. In this context, it is necessary to make changes in the asylum legislation regarding the deportation of individuals with temporary protection status.

Keywords: Asylum, territorial sovereignty, temporary protection status, international protection status, deportation.

JEL Codes: K37

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, Diyarbakır Türkiye./ Master's Degree Student, Dicle University, International Private Law Department, Diyarbakır, Turkey. ORCID: 0000-0002-5691-398X. E- Posta: falih1806@gmail.com.

Giriş

Modern Türk iltica hukuk sisteminin kökenleri Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllara kadar uzanmaktadır. İlk kez 1934 tarihli İskan Kanunu ile başlayan ve 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun (YUKK) ihdas edilmesine kadar devam eden bu süreçte Türk hukukunda göç ve iltica alanına ilişkin birçok düzenleme ihdas edilmiştir. Ancak bu düzenlemeler yalnızca genelge ve yönetmelik gibi ikincil düzenlemeler düzeyinde kalmış 2013 yılına dek kanun bazında herhangi bir düzenleme ortaya konulamamıştır. Bu bağlamda özellikle yabancıların sınır dışı edilmesine ilişkin hükümlerin ikincil düzenlemelerde yer alması haklı olarak gerek öğretide ve gerekse yargı mercilerince eleştirilmiş bazı AİHM kararlarında Türk göç ve iltica mevzuatının yetersizlikleri eleştiri konusu olmuştur. İşte tüm bu eleştiriler karşısında 2013 yılında YUKK ihdas edilerek uluslararası koruma statüsünün kazanılması, kaybedilmesi ve bu gibilerin sınır dışı edilmesi gibi hususlar Kanun bazında düzenleme altına alınmıştır. Mezkûr kanunda geçici koruma sahiplerinin durumlarının ayrı bir Yönetmelik ile düzenleneceği ifade edilmiştir. Öte yandan 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği ile geçici koruma statüsünün kazanılması ve kaybedilmesi gibi hususlar düzenleme altına alınmış ancak bu gibilerin sınır dışı edilmesine ilişkin herhangi bir hüküm öngörülmemiştir. İşte bu çalışmada geçici koruma statüsü sahibi kimselerin de tıpkı uluslararası koruma statü sahibi yabancılar gibi sınır dışı edilip edilemeyeceklerine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacak ve bir sonuca ulaşmaya çalışılacaktır.

Genel Hatlarıyla Türk İltica Hukuku ve Ülkesel Egemenlik Kavramı

Genel Olarak

Türk İltica hukuk sisteminin kökenleri Cumhuriyet dönemine kadar uzanmaktadır. Zira Anadolu toprakları öteden beri birçok kitlesel hareketliliğe maruz kalmıştır. Haliyle bu gibi kitlesel hareketlilikleri yönetme ve kontrol altına alma zarurietine hasıl olmuştur. Cumhuriyet Döneminde ilk olarak nüfus mübadeleleri sonucu Balkanlar'dan Anadolu'ya yerleşen kimselere ilişkin çıkarılan İskân Kanunu bu alana yönelik ihdas edilen ilk düzenlemelerin başında gelmektedir. Mezkûr düzenleme sonrasında İkinci Dünya Savaşına kadar olan süreçte ek bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmazken Savaş sonrası dönemde devletler Savaş neticesinde yaşanan mülteci krizini aşabilmek adına 1951 Tarihli Cenevre Sözleşmesi ve buna ek 1967 Protokolünü ihdas etmişlerdir. Türkiye de 1951 Cenevre Sözleşmesini ve buna ek 1967 tarihli ek protokolü *"yalnızca Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle"* şeklinde bir coğrafi çekince koymak suretiyle kabul etmiştir.

Öte taraftan Dünya'nın çeşitli yerlerinde vuku bulan savaş ve iç çatışmalar sonucu ortaya çıkan kitlesel hareketliliklerden en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Türkiye, ilticacılar bakımından kimi zaman transit bölge kimi zamansa hedef ülke olarak görülmüştür. Bu kapsamda özellikle 90'lı yıllarda Ortadoğu'da yaşanan iç karışıklar aynı zamanda Türkiye sınırlarına yönelik ciddi bir kitlesel hareketliliği de ortaya çıkarmış ve tüm bunların neticesinde 1994 Tarihli Yönetmelik ihdas edilmiştir. Sonraki süreçte Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin başlaması ve giderek hız kazanması neticesinde 2006 Tarihli 57 Sayılı Genelge ile de birtakım düzenlemelere gidilme ihtiyacı duyulmuştur. Ve fakat yabancılar ve uluslararası koruma statüsü sahibi yabancılara yönelik ayrı bir kanunun bulunmayışı hem doktrin hem de birçok AİHM kararında şiddetli bir biçimde eleştirilmiştir. Bu gelişmeler ışığında nihayet 2013 yılında YUKK, yürürlüğe girerek iltica alanına ilişkin derli toplu bir düzenleme ihdas edilmiştir. Hemen ardından 2014 tarihinde yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği ile kitlesel hareketlilikler sonucunda toplu bir şekilde ülkeye gelen yabancılara yönelik tatbik edilecek hükümlere yer verilmiş ve nihayet 2016 tarihinde ise YUKK'un Uygulama Yönetmeliği yürürlüğe girerek yabancı ve uluslararası koruma sahiplerine ilişkin daha ayrıntılı hükümler sevk edilmiştir. İşte bu bölümde önce zikredilen kaynaklar ve bu kaynaklarda yer alan birtakım hükümlere değinilecek ardından Türk iltica hukuku terminolojisi ele alınarak en sonda ise ülkesel egemenlik ilkesi kavramına temas edilecektir.

Türk İltica Hukukunun Kaynakları

Türk iltica hukukunun kaynaklarını ana düzenlemeler ve ikincil düzenlemeler olarak iki farklı şekilde tasnif etmek mümkündür. Buna göre ana düzenlemeler Anayasa ve Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu düzenlemelerinden oluşmaktadır. İkincil düzenlemeler ise 1994 Tarihli Yönetmelik, 2006 Tarihli 57 Sayılı Genelge ve Uygulama Talimatı, 2014 Tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği ve son olarak 2016 Tarihli YUKK Uygulama Yönetmeliğinden oluşmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki ikincil düzenlemelerden 1994 Tarihli Yönetmelik ve 2006 Tarihli 57 Sayılı Genelge ilga edilmiş durumdadır. Yine de Türkiye'de iltica hukukunun gelişimini anlayabilmek adına anılan iki düzenlemeye de değinilecektir. Bu bağlamda bu başlık altında önce Anayasa ve YUKK düzenlemeleri ele alınacak ardından ise ikincil düzenlemelere temas edilecektir.

Anayasa

Anayasa'nın pek çok hükmünün yabancılar ve mülteciler hakkında uygulama kabiliyeti bulunduğu gözlemlenmektedir. (Resmi Gazete, 1982). Bilhassa bu hükümlerden en önemli olanları Anayasanın 10, 12 ve 16. madde hükümleri-

dir. Nitekim Anayasa'nın 10.maddesi "*eşitlik ilkesini*" güvence altına almakta olup her türlü ırk, dil, renk vb. sebeplerle ayırım yapılmaksızın herkesin yasalar önünde eşit olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Yine Anayasa'nın 12.maddesi, herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahip olduğunu deklare etmektedir. Şüphesiz mezkûr maddede yer alan "*herkes*" vurgusunun ortaya çıkardığı en önemli hüküm ve sonuçlardan biri de Anayasada yer verilen temel hak ve özgürlüklerin yalnızca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına değil aynı zamanda yabancı ve mültecilere de tanınmış olmasıdır.

Öte yandan 16.madde, doğrudan doğruya yabancılara ilişkin olarak ortaya konulmuş bir maddedir. Mezkûr maddeye göre temel hak ve özgürlükler yabancılar bakımından uluslararası hukuka uygun olarak yalnızca kanunla sınırlandırılabilir. Şu halde Yönetmelik, Genelge vb. ikincil düzenlemelerle yabancılara temel hak ve özgürlüklerine ilişkin kısıtlamalar getirilebilmesi mümkün değildir. İfade etmek gerekir ki temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik zaten Anayasa 13.madde hükmü varken yabancılara ilişkin bir de 16.madde hükmünün ihdas edilmesi bu gibilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması hususunda kanun koyucunun kararlılığını ortaya koyması bakımından kayda değerdir.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

11.04.2013 tarihinde yürürlüğe giren YUKK, yabancıların Türkiye'ye giriş, kalış ve çıkışlarına ilişkin birtakım hükümler öngörmesinin yanı sıra uluslararası koruma statüleri, bu statülerin kapsamını ve uygulanmasına yönelik usul ve esasları düzenleme altına almaktadır. (Resmi Gazete, 2013). Bu bağlamda YUKK'un gerek yabancılar ve gerekse uluslararası koruma statüsü yabancılar için ihdas etmiş olduğu hükümlere temas etmektedir. Buna göre ilk olarak YUKK'un 4.maddesinde düzenleme altına alınan "*geri gönderme yasağı*" hükmüne değinmek gerekmektedir. Zira geri göndermeme ilkesi 1951 Cenevre Sözleşmesinden beri uluslararası hukukun amir kurallarından biri olarak kabul edilmesine rağmen Türk hukukunda kanun kapsamında koruma altına alınması ancak 2013 tarihli YUKK ile mümkün olabilmektedir.

Bu minvalde mezkûr hüküm, YUKK kapsamında hiç kimsenin işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye maruz kalacağı yahut ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasi düşüncelerinden ötürü yaşamının veya özgürlüğünün risk altında olacağı bir ülkeye geri gönderilemeyeceğini deklare etmektedir. Görüleceği üzere hüküm, uluslararası hukukta devletlerin amir kural olarak nitelendirmekte olduğu bir kurala yer vermesi

bakımından oldukça önemlidir. Nitekim bu öneminden dolayıdır ki kanun koyucu da geri gönderme yasağını Kanunun Birinci Bölümünde “Tanımlar” hükümünden hemen sonra ele almıştır.

Öte yandan Kanunun 52.maddesinde “sınır dışı etme” kavramından ne anlaşılması gerektiği ortaya konulmuş ardından 53.maddede sınır dışı etme kararının kim tarafından ve nasıl alınacağı hususları düzenlenmiştir. 54.maddede kimler hakkında sınır dışı kararı alınabileceği bentler halinde sayılmış aynı doğrultuda 55.maddede ise hakkında sınır dışı kararı alınmayacak kimseler zikredilmiştir. 57.maddede sınır dışı etmek için alınan idari gözetim kararı ve bu kararın sürelerine ilişkin prosedürlere yer verilmiş, 60.maddede sınır dışı kararlarının infazı ve son olarak 60/A maddesinde ise gönüllü geri dönüş müessesesi düzenleme altına alınmıştır.

YUKK’un Üçüncü Kısmı ise tamamıyla uluslararası koruma kavramına ayrılmıştır. Buna göre “Uluslararası Koruma Çeşitleri ve Hariç Tutma” başlıklı Birinci Bölümün 61.maddesinde mülteci, 62.maddesinde şartlı mülteci, 63.maddesinde ise ikincil koruma statüleri açıklanmış, 64.maddede ise uluslararası koruma haricinde tutulan kimselere yer verilmiştir. Mezkûr kısmın 2 ve 3. Bölümlerinde ise uluslararası korumada takip edilecek genel usullere ve uluslararası koruma kapsamındaki hak ve yükümlülükler yer verilmiştir. 4. Bölümde yer alan 91.maddede ise Geçici Koruma kavramı düzenlenmiştir. Bu kapsamda Kanun, uluslararası korumaya ilişkin ayrıntılı hükümler ihdas etmesine rağmen geçici korumayla ilgili olarak yalnızca tek bir tanıma yer vererek bu husustaki diğer hükümlerin düzenlenmesini ise Cumhurbaşkanınca çıkarılacak Yönetmeliğe bırakmıştır. Öte yandan belirtmek gerekir ki hâlihazırda yürürlükte olan YUKK ve diğer meri düzenlemelerin içeriğinde yer alan hükümlere müteakip bölümlerde ayrıntılı bir şekilde temas edilecektir.

İkincil Düzenlemeler

İltica hukukunda yer alan ikincil düzenlemelere de değinmek gerekmektedir. Zira daha önce de zikredildiği üzere Türk Hukukunda 2013 yılına kadar göç ve iltica alanına ilişkin güncel sorunlar Yönetmelik ve Genelge gibi normlar vasıtasıyla düzenleme altına alınmaya çalışılmıştır. 2013 yılından sonra ise bu sefer de Kanunun öngörmüş olduğu hükümlerin uygulanmasını sağlamak amacıyla bazı Yönetmelikler yoluyla göç ve iltica alanına ilişkin düzenlemeler ihdas edilmiştir. Bu bağlamda ikincil düzenlemeleri ele alırken konuyu 2013 öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı şekilde ele almak kanaatimizce daha isabetli olacaktır. Zira 2013 öncesi ikincil nitelikteki düzenlemeler ilga edilmiş olup hâlihazırda yürürlükte değildir.

2013 öncesi düzenlemelerden ilk olarak 1994 Tarihli Yönetmeliğe (Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2021) değinmek gerekmektedir. Mezkûr Yönetmeliğin 1.maddesine göre; Yönetmeliğin amacı, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve buna ek 1967 tarihli Ek Protokol gereğince Türkiye'ye iltica eden ya da başka ülkelere iltica etmek amacıyla Türkiye'den ikamet izni isteminde bulunan yabancılar ile toplu bir şekilde iltica ya da sığınmak amacıyla sınırlarımıza gelen yabancılar ve olabilecek nüfus hareketlerine uygulanacak usul ve esasların belirlenmesi olarak tayin edilmiştir. Bu kapsamda Yönetmelik, mülteci ve sığınmacı gibi göç hukuku terminolojisine ilişkin birtakım kavramları tanımlamıştır. Mezkûr kavramların tanımlandığı 3.maddede mülteci ve sığınmacı kavramları anlamdaş olarak kullanılmış yalnızca Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesine koymuş olduğu coğrafi çekinceден ötürü *"Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle"* ibaresine yer verilmiş ve bu sebeptendir ki haklı zulüm korkusuyla Türkiye'ye gelen kimseler mülteci olarak tanımlanmıştır. Sığınmacı kavramının tanımında ise mezkûr ibareye yer verilmemiş ve zımni olarak Avrupa dışında meydana gelen olaylar sebebiyle Türkiye'ye gelen kimselere bu statünün tanınacağı ifade edilmiştir. Yine Yönetmelik, muhtevasında mülteci ve sığınmacı gibi kavramları tanımlamasına ve gerek *"Amaç"* ve gerekse *"Kapsam"* kısmında toplu bir şekilde ülke sınırlarına gelen kimselere sürekli atıfta bulunmasına rağmen bu gibi kimselere yönelik ayrı bir statü tahsis etmemiştir. Hatta Yönetmeliğin 8.maddesinde *"Uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerimiz saklı kalmak koşuluyla ve aksine bir siyasi karar alınmadıkça, nüfus hareketinin arazi avantajları da dikkate alınarak sınırda durdurulması ve sığınmacıların sınırı geçmelerinin önlenmesi esastır. İlgili makamlarca bu konuda gerekli ve etkin tedbirler alınır."* denilmek suretiyle modern iltica hukuku ve insancıl hukuka tamamen aykırı bir hükme yer verilmiştir.

Yönetmeliğin 29.maddesinde ise *"sınır dışı"* müessesesi düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında Türkiye'de bulunan bir yabancıнын milli güvenlik ve kamu düzeni gibi nedenlerle sınır dışı edilebileceği düzenlenmiştir. 2.fıkra da yabancıların haklarındaki sınır dışı kararına karşı 15 gün içinde İçişleri Bakanlığına itiraz edebilecekleri belirtilmiş 3.fıkra da ise yapılan itiraz başvurularının kararı veren yetkili makamın bir üst makamı tarafından incelenerek ilgiye tebliğ edileceği hususlarına yer verilmiştir. Ancak 1994 Tarihli Yönetmelik gerek kanun yapma tekniği ve gerekse muhtevasında yer alan hükümlerin uluslararası birçok düzenlemeye ters düşmesi sebebiyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir. (Odman, 2020, s.291-298). Nitekim 2014 yılında da 1994 Tarihli Yönetmelik ilga edilerek yürürlükten kaldırılmıştır.

İçişleri Bakanlığının 57 Sayılı Genelgesinde (Resmi Gazete, 2006) ise bir Uygulama Talimatına yer verilmek suretiyle 1994 Tarihli Yönetmelik bağlamın-

da iltica başvurusunda bulunan yabancılara uygulanacak usul ve esaslara yönelik birtakım hükümler ihdas edilmiştir. Yine Genelge uhdesinde mülteci ve sığınmacı kavramları 1994 Tarihli Yönetmelikte yapılan tanım ile bire bir aynı şekilde tanımlanmıştır. Buna göre Avrupa ülkelerinden haklı zulüm korkusuyla Türkiye'ye gelen kimseler mülteci olarak nitelendirilirken Avrupa ülkeleri dışından haklı zulüm sebebiyle gelen kimseler sığınmacı olarak adlandırılmıştır. Öte taraftan Genelge'ye bağlı mezkûr Uygulama Talimatında 2010 yılında yapılan değişiklikle ilk kez ikincil koruma kavramı düzenleme altına alınmıştır. Buna göre Uygulama Talimatında *"Buna göre, başvuru sahibinin geldiği ülkeye geri gönderilmesi halinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 3.maddesi ve İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı Veya Onur Kırıcı Muamele Veya Cezaya Karşı Sözleşme çerçevesinde ciddi zarar görme riski bulunup bulunmadığı, kendisine ikincil koruma statüsü verilmesine gerek olup olmadığı değerlendirilmektedir."* denilmek suretiyle ikincil koruma kavramı örtülü bir şekilde tanımlanmıştır. Genelge kapsamında geçici koruma ve sınır dışı gibi göç hukukuna ilişkin terminolojik kavramlara ise pek fazla yer verilmemiştir.

Türk İltica Hukuku Terminolojisi

Günümüz modern Türk iltica hukuku terminolojisi incelendiğinde dört farklı statünün bulunduğu görülmektedir. Bunlardan mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüleri daha çok bireysel anlamda ve kalıcı bir uluslararası korumayı ifade ederken geçici koruma statüsü ise geçici ve kitlesel bir uluslararası koruma anlamını taşımaktadır. Bu kapsamda her bir statü bir diğerinden farklılık arz etmekle beraber bütün statülerin tek amacı bireye uluslararası koruma sağlamaktır. Aşağıda bu statülerin her biri ayrı ayrı ele alınacaktır.

Mülteci

Uluslararası hukukta 1951 Cenevre Sözleşmesi bağlamında mülteci, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri sebebiyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kimse olarak tanımlanmaktadır. (Göç Terimleri Sözlüğü, s.65). Oysa Türk hukuku yönünden bu tanım tam anlamıyla mülteci kavramını karşılamamaktadır. Türk hukukunda mülteci kavramı, 1951 Tarihli Sözleşme'ye konulan coğrafi kısıtlamanın etkisiyle YUKK m.61'te farklı bir biçimde tanımlanmıştır.(Ganiyeva,

2023, s.575). Mezkûr hükme göre mülteci, *“Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir.”* şeklinde tanımlanarak yalnızca Avrupa ülkelerinden haklı zulüm korkusuyla gelen kimselere mülteci statüsünün verilebileceğini hüküm altına almıştır. Hemen belirtmek gerekir ki Avrupa ülkelerinden maksat Avrupa Konseyi üyesi ülkeler ile Cumhurbaşkanınca Avrupa ülkesi olarak nitelendirilen ülkelerdir.

Şartlı Mülteci

Şartlı mülteci kavramı, uluslararası göç ve iltica hukuk terminolojisinde yer alan bir kavram olmayıp Türk iltica hukuk terminolojisine özgü bir kavram olma niteliğini haizdir. Kaynağını YUKK’un 62.maddesinden alan mezkur kavram, ilgili Kanunda *“Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir.”* şeklinde tanımlanmıştır. Görüleceği üzere şartlı mülteci kavramı, mülteci kavramından farklı olarak Avrupa ülkeleri dışından haklı zulüm korkusuyla gelen kimselere tanınan bir statü olma özelliğini taşımaktadır. Yine ifade etmek gerekir ki mültecilerden farklı olarak şartlı mültecilere güvenli bir üçüncü ülkeye yerleştirilene dek Türkiye’de kalma hakkı verilmektedir. (Aydoğan, 2023, s.542).

İkincil Koruma Statüsü

İkincil koruma statüsü, 1951 Cenevre Sözleşmesinin 33.maddesine dayanan ve mülteci statüsünden farklı bir statüyü karşılayan bir uluslararası koruma çeşididir. 1951 Cenevre Sözleşmesinin 31.maddesi *“Hiçbir Taraf Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade (“refouler”) etmeyecektir.”* hükmü-

ne yer vermek suretiyle geri göndermeme ilkesini düzenlemiş ve mezkûr ilke, Sözleşmeye taraf devletlerin ikincil koruma statüsünü kendi iç hukuklarında düzenleme altına almalarında büyük rol oynamıştır.

Sözleşme'ye taraf ülkeler arasında bulunan Türkiye de ikincil koruma statüsünü açık bir şekilde YUKK'ta hüküm altına almıştır. Nitekim YUKK'un 63.maddesinde ikincil koruma statüsü, mülteci ve şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen ve fakat menşe yahut ikamet ülkesine geri gönderilmesi halinde ölüm cezasına çarptırılacak veya ölüm cezası infaz edilecek, işkence veya insanlık dışı muameleye maruz kalacak ya da uluslararası veya ülke çapındaki ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri sebebiyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olması nedeniyle menşe yahut ikamet ülkesinin korumasından faydalanamayan yahut faydalanmak istemeyen kimse olarak tanımlanmıştır. Bu minvalde mülteci veya şartlı mülteci olarak uluslararası koruma statüsüne hak kazanamayan kimseler zikredilen koşullardan herhangi birini karşılamak kaydıyla ikincil koruma statüsünü iktisap edebilecektir.

Geçici Koruma Statüsü

Geçici koruma statüsü, diğer uluslararası koruma statülerinden farklı olarak bireysel değil kitlesel nitelikteki toplu göç hareketleri sonucu sığınma arayanlara verilen statüye denmektedir. Bu çerçevede mezkûr statü, ülkeler arasında yaşanan toplu nüfus hareketlerinde ve bu hareketliliklerde bireysel statü belirleme usullerinin tatbik edilmesinin imkânsız olduğu durumlarda uygulama kabiliyeti bulmaktadır. (Topal, 2015, s.14). Geçici koruma statüsünün bir diğer özelliği ise ismiyle müsemma olduğu üzere diğer uluslararası koruma statülerinden farklı olarak geçicilik arz etmesidir.

Bu bağlamda Türk hukukunda geçici korumaya ilişkin iki temel düzenlemenin bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bunlardan biri YUKK iken diğeri ise Geçici Koruma Yönetmeliğidir. Nitekim YUKK'un 91.maddesinin 1.fıkrasında açık bir şekilde ülkesinden ayrılmaya zorlanan ve ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla toplu olarak sınırlarımıza gelen yahut sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabileceği hüküm altına alınmıştır. Maddenin 2.fıkrasında ise geçici korumaya ilişkin ayrıntılı hükümlerin Yönetmelik ile düzenleneceğine işaret edilmiştir. İşte anılan bu Yönetmelik de 2014 yılında *"Geçici Koruma Yönetmeliği"* olarak ihdas edilmiştir. Mezkur Yönetmelikte de geçici koruma statüsü YUKK'ta yer alan tanıma benzer bir şekilde *"Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası"*

koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan korumayı,” şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere uluslararası hukuk ve Türk hukukunda hâlihazırda geçerli olan geçici koruma kavramları arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.

Ülkesel Egemenlik İlkesi

Ülkesel egemenlik ilkesini anlayabilmek için “*egemenlik*” kavramının temellerine inmek gerekmektedir. Buna göre egemenlik kavramı ilk kez Jean Bodin tarafından ve devletin var olması için gerekli olan hakim güç ve içte bireyler üzerinde sınırsız ve üstün, dışta bağımsız güç anlamında kullanılmıştır. (İpek, 2008, s.212). Bu bağlamda tanımdan da anlaşılacağı üzere egemenliği, dış egemenlik ve iç egemenlik olmak üzere iki farklı şekilde incelemek gerekmektedir. Buna göre dış egemenlik devletin kendisinden daha yüksek bir makama hesap vermemesi olarak tanımlanırken iç egemenlik ise devletin kendi toprakları üzerinde yaşayan bireyleri yönetme kudreti olarak ifade edilebilir. (İpek, 2008, s.213).

Bu çerçevede ülkesel egemenlik ilkesi denildiğinde bundan daha çok iç egemenlik kavramını anlamak gerekmektedir. İşte bu ilke bağlamında bir devlet, hangi yabancıları ülkesine kabul edip etmeyeceği, hangilerine oturma veya çalışma izni verip vermeyeceği ya da hangilerini sınır dışı edip etmeyeceğine ilişkin konularda karar vermeye tek başına yetkilidir. (Odman, 2020, s.374). Bu bağlamda söz konusu yetki, aynı zamanda devletin münhasır yetkilerinden biri olup başka hiçbir devlet, otorite veya mercii bu yetkiyi kullanamayacak ve aynı şekilde devletin bu yetkisini kendisinden başka herhangi bir otorite yahut merciiye devretmesi de mümkün olamayacaktır. Hasılı, günümüz uluslararası hukuk sisteminin de önemli bir parçası olan bu ilke, her devletin içişlerinde bağımsız ve tam yetkili bir şekilde hareket edebileceği anlamına gelmektedir.

Türk İltica Hukukunda Geçici Koruma Statüsü

Türk iltica hukuk sisteminde geçici koruma statüsüne ilişkin en ayrıntılı düzenlemeler 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği ile ihdas edilmiştir. Yönetmelikte geçici koruma kavramından ne anlaşılması gerektiği izah edilmiş, geçici koruma kavramının kapsamı ortaya konularak geçici koruma kapsamına alınacak ve alınmayacak yabancılar tek tek sayılmıştır. Diğer taraftan da Yönetmeliğin devamında geçici koruma statüsünün kazanılması, kaybedilmesi ve iptaline ilişkin hükümlere yer verilmiştir. İşte aşağıda Geçici Koruma Yönetmeliği çerçevesinde önce geçici koruma, kavram ve kapsamı itibariyle ele alınacak ardından geçici korumanın kazanılması, sona ermesi ve iptali hususlarına temas edilecektir.

Geçici Koruma Kavramı ve Geçici Korumanın Kapsamı

Geçici koruma kavramı, Geçici Koruma Yönetmeliğinin 3.maddesinin 1.fıkrasının f bendinde “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan korumayı,” şeklinde tanımlanmıştır. Bu noktada Yönetmeliğin mezkûr hükmü geçici koruma kavramının unsurlarına ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

Buna göre geçici koruma kavramının ilk unsurlarından biri, söz konusu korumanın acil nitelikte olmasıdır. Bu minvalde acil niteliğini haiz olan geçici korumanın esas gayesi sığınmacıların ivedilikle güvenli bir bölgeye erişimlerini sağlamak ve sığınmacıların başta geri gönderilmeme hakkı olmak üzere diğer hak ve özgürlüklerini koruma altına almaktır. (Çiçekli, 2015, s.313). Geçici koruma kavramının bir diğer unsuru ise kitlesel (toplu) olmasıdır. Bu bağlamda geçici korumada diğer uluslararası koruma statülerinde olduğu gibi başvuruların bireysel olarak değerlendirilebilmesi söz konusu değildir. Bu nedenle geçici koruma statüsüne ilişkin başvurularda devletler grup temelli incelemeler yapmak durumunda kalmaktadır. Geçici korumanın son unsuru ise ismiyle müsemma olduğu üzere korumanın geçici nitelikte olmasıdır. Bilindiği üzere Türk hukukunda mülteci ve ikincil koruma statülerin bakımından herhangi bir süre sınırı bulunmamakta, şartlı mültecilere ise üçüncü ülkeye yerleştirilinceye dek Türkiye’de kalmalarına müsaade edilmektedir. Oysa geçici koruma statüsü belirli bir süreye tabii tutulmalıdır. Örneğin AB hukukunda Geçici Koruma süresi 1 yıl olarak belirlenmiş olup bu süre en fazla 1 yıl olmak üzere 6 aylık periyotlara bölünerek uzatılabilmektedir. (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2025). Türk hukukunda ise geçici korumaya ilişkin belirlenmiş belli bir süre bulunmamaktadır.

Öte taraftan geçici korumanın kapsamı Yönetmeliğin Üçüncü Bölümünde 7 ve 8.maddelerde düzenleme altına alınmıştır. Nitekim 7.maddenin 1.fıkrasına göre geçici koruma statüsü ancak ülkesinden ayrılmaya zorlanan, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak maksadıyla toplu olarak ya da bu toplu akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen ya da sınırlarımızı geçen yabancılara ve bu yabancılardan haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirlenemeyen yabancılara tanınabilecektir. Yine mezkûr maddenin 2.fıkrasına göre Cumhurbaşkanı tarafından aksi yönde bir karar verilmediği müddetçe geçici korumanın ilanından evvel geçici koruma ilanına yol açan olayların olduğu bölgeden gelen kimseleri kapsamayacaktır. Ayrıca maddenin üçüncü fıkrasına göre geçici koruma statüsünü iktisap etmiş

olan kimseler diğer uluslararası koruma statülerinden birini direkt olarak elde etmiş sayılmayacaktır.

8.maddenin 1.fıkrasında ise geçici koruma kapsamına alınmayacak yabancılar bentler halinde sayılmıştır. Buna göre;

a) Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1967 Protokolüyle değişik 28/7/1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin 1 inci maddesinin (F) fıkrasında belirtilen fiillerden suçlu olduğuna dair ciddi kanaat bulunanlar.

b) Türkiye dışında hangi saikle olursa olsun zalimce eylemler yaptığını düşündürecek nedenleri bulunanlar.

c) Bu fıkranın (a) ve (b) bentlerinde belirtilen suç ya da fiillerin işlenmesine iştirak eden veya bu fiillerin işlenmesini tahrik edenler.

ç) Ülkesinde silahlı çatışmaya katılmış olduğu halde bu faaliyetlerini kalıcı olarak sonlandırmayanlar.

d) Terör eylemlerinde bulunduğu veya planladığı ya da bu eylemlere iştirak ettiği tespit edilenler.

e) Ciddi bir suçtan mahkûm olarak topluma karşı tehdit oluşturabileceği değerlendirilenler ile milli güvenlik, kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından tehlike oluşturduğu değerlendirilenler.

f) Türkiye’de işlenmesi hâlinde hapis cezası verilmesini gerektiren suç veya suçları daha önce işleyen ve bu suçun cezasını çekmemek için menşe veya ikamet ülkesini terk edenler.

g) Uluslararası mahkemelerce hakkında insanlık suçu işlediğine dair karar verilmiş kişiler.

ğ) 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun Dördüncü Kısım Yedinci Bölümünde yer alan suçlardan birini işleyenler.

sayılan durumların varlığı halinde bu gibiler geçici koruma statüsünden faydalandırılmayacak şayet bu statüden faydalandırılmışlarsa geçici koruma statüleri iptal edilecektir.

Geçici Korumanın Kazanılması, Sona Ermesi ve İptali

Geçici Koruma Statüsünün kazanılması için gerekli koşullar dörde ayrılarak incelenebilir. Buna göre geçici koruma statüsünü elde etmek isteyen kimse, öncelikle ülkesinde ayrılmaya mecbur kalmış olmalı ve ülkesine geri dönememelidir. (Aydoğmuş, 2017, s.146). Yine kişi, ivedi ve geçici koruma bulmak maksadıyla Türk sınırlarına gelmiş olmalı, toplu akın veya kitlesel bir olay sebebiyle bireysel olarak Türkiye’ye gelmeli ve son olarak Cumhurbaşkanı ta-

rafından geçici korumaya yönelik karar alınmış olmalıdır. (Aydoğmuş, 2017, s.146). Görüldüğü üzere geçici koruma statüsünün kazanılması için aranan şartların büyük çoğunluğu uluslararası koruma statülerinin kazanılması için de aranmaktadır. Burada uluslararası koruma statüleriyle geçici koruma statüsünün kazanılması bağlamında tek fark geçici koruma statüsünün kazanılabilmesi için bir kitlesel akın durumu ve bu durum neticesinde Türkiye'ye sığınma ihtiyacının ortaya çıkmasıdır.

Öte yandan Geçici Koruma Yönetmeliğinin 11, 12 ve 15. maddeleri geçici koruma statüsünün sona ermesine ilişkin hükümlere ayrılmıştır. Buna göre 11.maddede Cumhurbaşkanı kararıyla geçici korumanın sona erdirilmesine ilişkin hükümlere yer verilirken 12.maddede ise geçici korumanın bireysel olarak sona erme hallerine yer verilmiştir. Bu bağlamda 11.maddeye göre geçici koruma statüsünün sonlandırılmasıyla birlikte geçici korunanların ülkelerine dönmeleri gerekecek ve yine bu gibilerin gerekli koşulları karşıladıkları takdirde diğer uluslararası koruma statülerinden bireysel yahut toplu olarak yararlanabilmeleri söz konusu olabilecektir. Son olarak ise geçici koruma statüsü sahiplerin Türkiye'de kalmalarına müsaade edilebileceği de mezkur Yönetmelik hükmünde düzenleme altına alınmıştır. Aynı doğrultuda Yönetmeliğin 15.maddesinde de Cumhurbaşkanı tarafından milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı sebebiyle uygulanmakta olan geçici koruma önlemlerinin sınırlanmasına veya süreli yahut süresiz olarak durdurulmasına karar verilebileceği hükme bağlanmıştır.

Geçici korumanın bireysel olarak sona ermesi ise; ilgilinin kendi isteğiyle Türkiye'den ayrılması, üçüncü bir ülkenin korumasından yararlanması, üçüncü bir ülkeye insani nedenler veya yeniden yerleştirme kapsamında kabul edilmesi veya üçüncü bir ülkeye çıkış yapması ya da ölmesi olmak üzere dört farklı biçimde gerçekleşebilmektedir.(Öztürk, 2017, s.244). Ayrıca Yönetmelik, 8.maddenin 1.fıkrasına atıfta bulunmak suretiyle mezkûr hükümde sayılan kimselerin geçici koruma statüsü kapsamına alınmaması gerektiğinin sonradan anlaşılması durumunda bu gibilerin geçici koruma statülerinin iptal edileceğini düzenlemiştir. Son olarak Yönetmeliğin 42.maddesinde geçici koruma sahiplerinin kendi rızalarıyla ülkelerine geri dönmek istemeleri halinde bu gibilere gerekli kolaylıkların sağlanacağı ve olanakların elverdiği ölçüde yardım edilebileceği hüküm altına alınmıştır.

Türk İltica Hukukunda Yabancıların Sınırdışı Edilmesi

Kavram ve Kapsam

Sınır dışı etme kavramı, bir devletin egemenlik gücünü kullanmak suretiyle vatandaşı olmayan bir kişinin ülkeye girişini reddetmesi ya da kişinin ülkede kalma izninin sona ermesi neticesinde bu kişiyi menşe ülkesine yahut üçüncü bir ülkeye göndermesi olarak tanımlanmaktadır. (Göç Terimleri Sözlüğü, s.75). Bu minvalde Türk hukukunda YUKK'un "Sınır Dışı" başlıklı Dördüncü Bölümünde sınır dışı etme konusu detaylı bir şekilde düzenlenmiş bulunmaktadır. Buna göre YUKK'un 52.maddesinde hakkında sınır dışı etme kararı alınan yabancıların menşe ülkelerine, transit gidecekleri ülkeye ya da üçüncü bir ülkeye sınır dışı edilebilecekleri düzenlenmiştir. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki mezkûr hükümde yabancıların vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu ülkeye sınır dışı edileceğinden bahsedilmediği gibi aynı zamanda madde hükmünde yer alan "menşe ülke" kavramının yabancıların vatandaş olduğu devlet olarak anlaşılması gerekmektedir. (Malkoç & Uzun, 2024, s.6). Yine YUKK'un 53.maddesinde sınır dışı etme kararının Göç İdaresi Genel Müdürlüğün talimatı üzerine veya resen valilikler tarafından alınacağı hüküm altına alınmıştır. Ayrıca sınır dışı etme işlemine ilişkin alınan kararın yabancıya, yasal temsilcisine veya avukatına tebliğ edileceği düzenlenmiş ve kararın sonucu, itiraz usulleri ve süreleri hakkında da gerekli bilgilendirmelerin yapılacağı ifade edilmiştir.

Öte yandan mezkûr maddenin 3.fıkrasında yabancı, yabancıların yasal temsilcisi ya da avukatının, sınır dışı etme işlemine karşı, kararın tebliğinden itibaren yedi gün içinde idare mahkemesine başvuru yapabileceği düzenlenmiş ve bu başvuruların dosyanın tekemmülünden veya ara karar ya da duruşma yapılması gereken hâllerde bunların tamamlanmasından itibaren on beş gün içinde sonuçlandırılacağı hüküm altına alınmıştır. Ayrıca Mahkemenin bu gibi konularda vermiş olduğu kararların kesin olduğu ifade edilmiş ve dava açma süresi içinde ya da yargı yoluna başvuruda bulunulduğu takdirde yargılama sonuçlanıncaya kadar yabancıların sınır dışı edilemeyeceği düzenlenerek yabancıların sınır dışı etme işleminin menfi etkilerinden korunması arzu edilmiştir.

Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Yabancıların Sınır Dışı Edilmesi

Uluslararası koruma statüsü sahibi yabancıların sınır dışı edilmelerine yönelik YUKK'un Dördüncü Bölümünde çeşitli hükümlere yer verilmiş bulunmaktadır. Kanunun 54.maddesinde hangi hallerde yabancılar hakkında sınır dışı kararı alınabileceği düzenlenmiştir. Buna göre;

- a) 5237 sayılı Kanunun 59 uncu maddesi kapsamında sınır dışı edilmesi gerektiği değerlendirilenler,

- b) Terör örgütü yöneticisi, üyesi, destekleyicisi veya çıkar amaçlı suç örgütü yöneticisi, üyesi veya destekleyicisi olanlar,
- c) Türkiye'ye giriş, vize ve ikamet izinleri için yapılan işlemlerde gerçek dışı bilgi ve sahte belge kullananlar,
- ç) Türkiye'de bulunduğu süre zarfında geçimini meşru olmayan yollardan sağlayanlar,
- d) Kamu düzeni veya kamu güvenliği ya da kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanlar,
- e) Vize veya vize muaafiyeti süresini on günden fazla aşanlar veya vizesi iptal edilenler
- f) İkamet izinleri iptal edilenler,
- g) İkamet izni bulunup da süresinin sona ermesinden itibaren kabul edilebilir gerekçesi olmadan ikamet izni süresini on günden fazla ihlal edenler,
- ğ) Çalışma izni olmadan çalıştığı tespit edilenler,
- h) Türkiye'ye yasal giriş veya Türkiye'den yasal çıkış hükümlerini ihlal edenler ya da bu hükümleri ihlale teşebbüs edenler,
- ı) Hakkında Türkiye'ye giriş yasağı bulunmasına rağmen Türkiye'ye geldiği tespit edilenler,
- i) Uluslararası koruma başvurusu reddedilen, uluslararası korumadan hariçte tutulan, başvurusu kabul edilemez olarak değerlendirilen, başvurusunu geri çeken, başvurusu geri çekilmiş sayılan, uluslararası koruma statüleri sona eren veya iptal edilenlerden haklarında verilen son karardan sonra bu Kanunun diğer hükümlerine göre Türkiye'de kalma hakkı bulunmayanlar,
- j) İkamet izni uzatma başvuruları reddedilenlerden, on gün içinde Türkiye'den çıkış yapmayanlar,
- k) Uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından tanımlanan terör örgütleriyle ilişkili olduğu değerlendirilenler.

kimseler hakkında sınır dışı kararı alınabilecektir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Kanunda zikredilen mezkûr nedenlerden yalnızca birinin gerçekleşmesi sınır dışı etme kararının alınması için yeterli görülmektedir. (İlhan, 2023, s.283). Yine kanun koyucu sınır dışı etme kararı alınabilmesi adına anılan şartlardan bazılarının gerçekleşmesi bakımından idarenin takdir yetkisinin varlığını ara-maktadır. (İlhan, 2023, s.283).

Mezkûr maddenin 2.fıkrasında ise uluslararası koruma sahipleri bakımın-dan önemli bir hükme yer verilmiş bulunmaktadır. Buna göre uluslararası koruma başvurusunda bulunan veya uluslararası koruma başvurusunda sahibi

kimselerden; Terör örgütü yöneticisi, üyesi, destekleyicisi veya çıkar amaçlı suç örgütü yöneticisi, üyesi veya destekleyicisi olduğu, kamu düzeni veya kamu güvenliği ya da kamu sağlığı açısından tehdit oluşturduğu ya da uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından tanımlanan terör örgütleriyle ilişkili olduğu değerlendirilen kimselere yönelik uluslararası koruma işlemlerinin her aşamasında sınır dışı etme kararı alınabileceği hüküm altına alınmıştır. İşte bilhassa sayılan bu gibi hallerde İdare takdir yetkisini kullanmakta ve fakat sayılan bu durumların varlığı halinde yargı mercileri tarafından İdare'nin her türlü şüpheden uzak ve somut ve gerekçeli bir şekilde takdir yetkisini kullanması gerektiği de özellikle vurgulanmaktadır.¹

Öte yandan Kanunun 55.maddesinin 1.fıkrasında hakkında sınır dışı kararı alınamayacak yabancılar, bentler halinde sayılmıştır. Mezkûr hükme göre;

a) Sınır dışı edileceği ülkede ölüm cezasına, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacağı konusunda ciddi emare bulunanlar,

b) Ciddi sağlık sorunları, yaş ve hamilelik durumu nedeniyle seyahat etmesi riskli görülenler,

c) Hayati tehlike arz eden hastalıkları için tedavisi devam etmekte iken sınır dışı edileceği ülkede tedavi imkânı bulunmayanlar,

ç) Mağdur destek sürecinden yararlanmakta olan insan ticareti mağdurları,

d) Tedavileri tamamlanıncaya kadar, psikolojik, fiziksel veya cinsel şiddet mağdurları,

sayılan kimseler hakkında sınır dışı kararı verilemeyeceği ifade edilerek madenin ikinci fıkrasında, birinci fıkra kapsamındaki yabancılara ilişkin değerlendirmelerin herkes için ayrı olarak yapılacağı ayrıca bu gibilerden belli bir adreste oturmaları ve/veya istenilen şekil ve sürelerde bildirimde bulunmalarının istenebileceği belirtilmiştir. İfade etmek gerekir ki uygulamada en çok a bendi sebebiyle yani yabancıların sınır dışı edileceği ülkede ölüm cezasına, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacağı konusunda ciddi emare bulunduğu gerekçesi ile sınır dışı etme kararı alınamadığı gözlemlenmektedir. (Akdoğan, 2022, s.60). Şüphesiz ki bu durum, 1951 Cenevre Sözleşmesinde düzenlenen ve günümüzde uluslararası hukukun amir kurallarından biri haline gelen “geri göndermeme ilkesinin” pek tabii bir sonucudur.

Kanunun 56.maddesinde ise hakkında sınır dışı etme kararı alınan kimselere Türkiye'yi terk etmeleri için en az 15 ve en fazla 30 günlük bir süre tanınacağı ifade edilmiş ve fakat kaçma ve kaybolma tehlikesi bulunan, yasal giriş

¹ İstanbul 1. İdare Mahkemesi, 1847/492, 26.02.2020; İstanbul 1. İdare Mahkemesi, 2974/1130, 09.07.2020, UYAP, (Erişim Tarihi: 03 Ocak 2022).

ya da yasal çıkış kurallarını ihlal eden, sahte belge kullanan, asılsız belgelerle ikamet izni almaya çalışan veya aldığı tespit edilen ve kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı açısından risk teşkil eden kimselere mezkûr sürelerin tanınmayacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda 56.madde hükmü değerlendirilecek olursa yabancıya süre verilmeyecek hâllerin oldukça geniş tutulduğu buna paralel biçimde yabancıya terk için süre verilmesinin kapsamının da büyük ölçüde daraltıldığı görülmektedir. (Erten, 2015, s.35).

Öte yandan Kanunun 57.maddesinde idari gözetim müessesesi düzenlenmiş, 57/A maddesinde ise idari gözetime alternatif yükümlülüklerin getirilebileceği hüküm altına alınmıştır. Yine Kanunun 58 ve 59.maddelerinde idari gözetim altına alınan yabancıların geri gönderme merkezlerinde kalacağı ifade edilerek buralarda yabancıya sağlanacak hak ve hizmetlere yer verilmiştir. Kanunun 60.maddesinde ise sınır dışı etme kararlarının infazı hususu düzenlenmiş, 60/A maddesinde ise gönüllü geri dönüş müessesesine yer verilmiştir.

Geçici Koruma Statüsü Sahibi Yabancıların Sınır Dışı Edilmesi

Yabancılar ve mülteciler bakımından sınır dışı prosedürü genel itibariyle yukarıda anlatıldığı gibi olmakla birlikte geçici koruma statüsü sahibi kimseler bakımından kanun koyucu YUKK'un 91.maddesinin 2.fıkrasında bu gibilere ilişkin ayrı bir Yönetmelik çıkarılacağını belirterek YUKK'da herhangi bir hükme yer vermemiştir. Ancak kanun koyucunun işaret etmiş olduğu ve 2014 yılında yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliğinin hiçbir yerinde mezkûr statü sahibi kimselerin sınır dışı edilmelerine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

Doğal olarak ilk başta akla geçici koruma statüsü sahibi kimselerin de yabancı statüsünde oldukları ve bu nedenle YUKK'un yukarıda anılan ilgili hükümlerine tabi oldukları düşünülse de bu iki sebepten ötürü doğru bir yaklaşım biçimi değildir. Birinci olarak kanun koyucu, YUKK'un 91.maddesinin 2.fıkrası hükmünü ihdas etmek suretiyle asıl muradının hem bu gibilere yönelik ayrı bir düzenleme yapılması ve bu sayede geçici koruma statüsü sahibi kimselerin içinde bulundukları müşkül duruma ilişkin daha etkili tedbirler alabilmek ve hem de kitlesel olarak ülke sınırlarına dayanan bu kişiler üzerinde hakimiyet kurarak mezkûr toplu akını kontrol altında tutabilmek olduğunu açıkça ortaya koymuştur.. Şu halde geçici koruma statüsü sahibi kimselerin YUKK'da yabancı ve mültecilere ilişkin öngörülen sınır dışı hükümleri uyarınca sınır dışı edilebileceklerini ifade etmek mümkün değildir. İkinci olarak ise YUKK'da yabancı ve mültecilerin sınır dışı edilmelerine ilişkin ihdas edilen yasal giriş işlemlerini ihlal edenler ya da vize süresini on günden fazla aşanlar

gibi birtakım nedenler niteliği itibariyle geçici korumanın temel mantığına zıt düşmektedir. (Aydoğmuş, 2017, s.160). Sırf bu husus bile YUKK'da düzenlenen sınır dışı müessesesinin geçici koruma statüsü sahibi kimselere yönelik olarak ihdas edilmediğini ve bu gibiler bakımından uygulama kabiliyeti bulamayacağını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Öte taraftan konuya ilişkin yürütme ve yargı mercilerinden yapılan bazı açıklamalar, tartışmaları büyük ölçüde körüklemiştir. 2019 yılında dönemin İçişleri Bakanı tarafından yapılan bir açıklamada şartlı mülteci statüsünde bulunan Afgan uyruklu yabancıların sınır dışı edildiği ancak geçici koruma statüsünde bulunan Suriye uyruklu yabancıların kamplara alındığı zira bu statü sahiplerinin sınır dışı edilemeyeceği ifade edilmiştir. (İnternet Haber, 2019). Yine Anayasa Mahkemesi K.A. başvurusuna (AYM, 2015) ilişkin vermiş olduğu kararında Geçici Koruma Yönetmeliğinin geçici 1.maddesinde Suriye'den 28.04.2011 tarihi sonrası Türkiye'ye gelen kimselerin geçici koruma altında oldukları ve bu kişilerin sınır dışı edilemeyeceklerinin hükme bağlandığını ifade edilmiştir.² Ancak tuhaf olan şudur ki geçici koruma yönetmeliğinin geçici 1.maddesinde böyle bir hüküm yer almamaktadır.

Konuya ülkesel egemenlik ilkesi lensinden bakılacak olursa bir ülkenin topraklarında bulunan bir yabancıyı yahut yabancıları sınır dışı etmemesi yahut sınır dışı etmekten vazgeçmesi hiçbir surette mümkün değildir. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere bir devletin egemen olması, hükmettiği topraklarda en üst ve en yetkin siyasi otorite olması ve bunun yanı sıra emretme ve yön verme yetkisine sahip olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tıpkı yabancı ve mültecilerde olduğu gibi şayet geçici koruma statüsü sahibi kimseler bakımından da sınır dışı edilmelerine ilişkin somut, her türlü şüpheden uzak ve mesnetsiz olmayan sebeplerin ortaya çıkması halinde bu gibilerin de sınır dışı edilebileceklerinin kabulü gerekmektedir. Hiç şüphesiz aksi durumun kabulü devlet egemenliğinin sorgulanmasına yol açabilecektir.

Bu bağlamda kanaatimizce izlenmesi gereken en mantıklı yol YUKK veya Geçici Koruma Yönergesine geçici koruma statüsü sahibi kimselerin sınır dışı

² Kararın ilgili kısmı şöyledir:

55. Başvuru konusu olayda başvuru hakkında sınır dışı etme kararı verilmiş ve başvuru konunun bu karara karşı idare mahkemesine yaptığı başvuru reddedilmiş olmakla birlikte, Bakanlık görüşünde de belirtildiği üzere, başvuru 25/6/2014 tarihinde İstanbul Valiliğine uluslararası koruma (mültecilik) başvurusunda bulunmuş ancak bu başvurusu karara bağlanmamıştır. Diğer yandan 22/10/2014 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği'nin geçici 1. maddesi uyarınca Suriye Arap Cumhuriyeti'nden 28/4/2011 tarihinden sonra Türkiye'ye gelen kişilerin geçici koruma altına alındığı, bu kişilerin sınır dışı edilemeyeceği ancak bu kişilerin bireysel uluslararası koruma başvurularının da işleme konulmayacağı kurala bağlanmıştır. Başvurucunun sınır dışı etme işleminin iptali için açtığı davada, İstanbul 1. İdare Mahkemesinin iptal talebinin reddine karar verdiği ancak bu kararda başvuru konunun geçici koruma statüsü veya uluslararası koruma başvurusu sahibi olma şeklindeki hukuki durumu hakkında araştırma ve değerlendirme yapılmadığı görülmektedir.

edilmelerine ilişkin hükümler eklenmesidir. Bu çerçevede YUKK'taki sistematğin takip edilerek hangi geçici koruma statüsü sahibi kimseler hakkında sınır dışı kararı alınıp hangileri hakkında alınamayacağı, yine hangileri hakkında idari gözetim kararı alınabileceği ve idari gözetime ilişkin getirilecek olan alternatif yükümlülükler gibi birçok konunun geçici koruma statüsü sahibi kimselere özgü bir şekilde yeniden düzenlenerek Geçici Koruma Yönetmeliğine eklenmesi en pratik çözüm yöntemi olacaktır.

Kaldı ki zaman zaman uygulamada geçici koruma statüsü sahibi Suriyelilerin sınır dışı edildiklerine yönelik haberlere de rastlanılmaktadır. (Human Rights Watch, 2022). Geçici koruma statüsü sahibi kimseler lensinden bakılacak olursa bu gibi durumların varlığı halinde geçici koruma sahiplerini sınır dışı gibi ağır neticelere yol açabilecek işlemlere karşı koruyabilecek mevzuatta herhangi bir hükmün bulunmaması bu gibilerin savunma haklarını önemli ölçüde zedeleyerek adil yargılanma haklarının muhtel olmasına yol açabilecektir. Ayrıca mevzuatta sınır dışı konularına ilişkin olarak herhangi bir hükmün yer almaması İdare'nin öngörülebilirliği ilkesi bağlamında geçici koruma sahipleri hakkında sınır dışı kararı verilip verilemeyeceği hususunda soru işaretlerini beraberinde getirerek keyfi uygulamaların yaşanmasına sebebiyet verebilecektir.

Sonuç

Görüleceği üzere Türk İltica hukukunun temel düzenlemesi olan YUKK'da yabancılar ve uluslararası koruma sahiplerinin sınır dışı edilmesine ilişkin hükümler olmasına rağmen Geçici Koruma Yönetmeliğinde geçici koruma sahiplerinin sınır dışı edilmelerine yönelik herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Kanaatimizce bu durum ülkesel egemenlik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Zira mezkur ilke bağlamında bir devlet en üst otorite olarak kendi sınırları içerisinde bulunan yabancıları sınır dışı edebilme yetkisine mutlak olarak sahip olmalıdır. Aksi durumun kabulü devletin kendi sınırları dahilinde bazı yabancılar hakkında tam yetkili bir şekilde kararlar alamayacağının kabulü anlamına gelir ki bu bir devletin asla kabul etmeyeceği bir şeydir. Ayrıca zaman zaman basında geçici koruma statüsü sahibi Suriyelilerin sınır dışı edildiklerine ilişkin haberler de yer almaktadır. Görüldüğü üzere bu gibi farklı uygulamalar, mevzuatta açık bir düzenleme bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda geçici koruma statüsü sahibi yabancılar lensinden bakıldığında bu konuda herhangi bir düzenlemenin yer almaması bu gibilerin sınır dışı edildikleri takdirde herhangi bir güvencelerinin de bulunmadığı anlamına gelir ki bu durum birçok hak ihlalini de beraberinde getirme riski taşımaktadır. Dolayısıyla bir

an evvel Geçici Koruma Yönetmeliğine tıpkı YUKK'da olduğu gibi geçici koruma statüsü sahibi yabancıların da sınır dışı edilebileceklerine ilişkin gerekli hükümlerin eklenmesi gerekmektedir. Zira çalışmada da açık ve bariz biçimde ortaya konulduğu üzere gerek ülkesel egemenlik ilkesinin hükümlerinin yerine getirilmesi ve gerekse geçici koruma statü sahibi yabancıların hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından ilgili hükümlerin ivedilikle ihdas edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17863, Tarih: 09.11.1982.

T.C. Remi Gazete, Sayı: 28615, Tarih: 11.04.2013.

Mültecilerle Dayanışma Derneği, “Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”, <https://multeci.org.tr/wp-content/uploads/2021/07/1994-Yonetmeligi.pdf> , (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

Odman, M.T. (2020), *Tarihsel Gelişim Sürecinde Güncelleştirilmiş Mülteci Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Perruchoud, Richard. Cross, J.R. (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*. Uluslararası Göç Örgütü Yayınları. (Erişim Adresi: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf).

Mültecilerle Dayanışma Derneği. “1951 Cenevre Sözleşmesi”. (Erişim Adresi: <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>).

Ganiyeva, S. (2023). Türk Mülteci Hukukunda Coğrafi Sınırlamanın Kaldırılması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:14(2), s.568-582. Doi: <https://doi.org/10.21492/inuhfd.1283261>.

Çiçekli, B. (2015). *Yabancılar ve Mülteci Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Aydoğdu, G. (2023). Şartlı Mülteci, İkincil Koruma ve Geçici Koruma Statüsündeki Yabancıların Boşanma Davalarında Uygulanacak Hukukun Belirlenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, C:Yok(66), s.536-565. Doi: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.72384>.

Topal, A.H. (2015). Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:2(5), s.5-22.

İpek, A. (2008). Ulus Egemenliği ve Halk Egemenliği Karşılaştırması ve Yeni Anayasa İçin Halk Egemenliği Önerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:Yok(20), s.211-236.

- T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, *Avrupa Birliğinde Geçici Koruma*. 2025. Ankara.
- Aydoğmuş, A.Y. (2017). Türk Hukukunda Geçici Korumadan Yararlananların Sınır Dışı Edilmesi. *Public and Private International Law Bulletin Dergisi*. C:37(2), s.141-169.
- Öztürk, N.Ö. (2017). Geçici Korumanın Uluslar arası Koruma Rejimine Uyumu Üzerine Bir İnceleme. *AÜHFD*, C:66(1), s.201-261. Doi: https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001891.
- Şensöz Malkoç, Ebru., Uzun, Evrim., (2024). Yabancıların Sınır dışı Edilmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İncelenmesi. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:19(218), s.1-52.
- İlhan, C. Yabancıların Sınır dışı İşlemi ve Hukuki Değerlendirmesi. *Danıştay Dergisi*, C:Yok(156), s.277-306.
- İstanbul 1. İdare Mahkemesi, 1847/492, 26.02.2020; İstanbul 1. İdare Mahkemesi, 2974/1130, 09.07.2020, UYAP, (Erişim Tarihi: 03 Ocak 2022).
- Akdoğan, C. (2022). *Sınır dışı Etme İşlemlerine İlişkin Türk İdare Mahkemelerince Verilen Kararların AİHM İçtihatlarına Uygunluğu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erten, R..(2015). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:19(1), s.3-51.
- İnternet Haber. (24.07.2019). *Suriyelilerin Durumu! Bakan Süleyman Soylu Canlı Yayında Açıkladı*. Erişim Tarihi: 18.05.2025, <https://www.internethaber.com/suriyelilerin-durumu-bakan-suleyman-soylu-canli-yayinda-acikladi-2038659h.htm>.
- T.C. Anayasa Mahkemesi, K.A. *Başvurusuna İlişkin Karar*. 2014/13044, T. 11.11.2015, (Erişim Tarihi: 21.05.2025).
- Human Rights Watch, *Türkiye: Yüzlerce Mülteci Suriye'ye Sınır Dışı Edildi*. Erişim Tarihi: 25.05.2022, <https://www.hrw.org/tr/news/2022/10/24/turkey-hundreds-refugees-deported-syria>.

An Overview of Neuromarketing Effects in Advertising Reklamcılıkta Nöropazarlama Uygulamalarına Genel Bir Bakış

Gökhan B. POLAT*

V. Özlem AKGÜN**

Abstract: Marketing discipline and advertising activities, which are trying to adapt to the developing and modern world, are no longer aiming to reach consumers only through direct messages as in the past. In today's marketing world, where technological advances are rapidly taking place, the increase in similarities in products directs businesses to different methods to influence consumers. Marketing and advertising activities adopt a more human-oriented approach, work in collaboration with other disciplines and focus on finding new ways to influence consumers. In today's competitive environment, advertisements do not only aim to promote goods and services, but are also enriched with new and different techniques in an effort to arouse interest and desire in consumers. Advertising practices that used to be conducted with plain messages have lost their effectiveness, and interest in current practices has increased. Today, consumers have become questioning individuals who develop consumption habits according to their desires rather than their needs. Marketing experts, who want to reach consumers who often buy a product not out of need but out of desire, have developed advertising strategies aimed at the subconscious. Strategies aim to activate consumers' instincts and direct them to the advertised goods and services. Thanks to neuromarketing, the emotional reasons underlying consumers' preferences for a service are examined in detail with scientific methods and different marketing strategies are developed in line with these findings. The purpose of this paper is to examine and explain with examples the neuromarketing applications in advertising activities, which are important in marketing communication.

Keywords: Neuromarketing, advertising, subconscious, consumer

Öz: Gelişen ve modern dünyaya uyum sağlamaya çalışan pazarlama disiplini ve reklamcılık faaliyetleri, artık yalnızca geçmişte olduğu gibi doğrudan mesajlar yoluyla tüketicilere ulaşmayı hedeflemekten uzaktır. Teknolojik ilerlemelerin hızla yaşandığı günümüz pazarlama dünyasında, ürünlerde benzerliklerin artması, işletmeleri tüketicileri etkilemek için farklı yöntemlere yönlendirmektedir. Pazarlama ve reklamcılık faaliyetleri, daha insan odaklı bir yaklaşım benimseyerek diğer disiplinlerle iş birliği içinde çalışmakta ve tüketiciyi etkilemenin yeni yollarını bulmaya odaklanmaktadır. Bugünün rekabet ortamında reklamlar yalnızca mal ve hizmetlerin tanıtımını hedeflemekte, tüketicilerde ilgi ve arzu uyandırma çabasıyla yeni ve farklı tekniklerle de zenginleştirilmektedir. Eskiden düz mesajlarla yapılan reklamcılık uygulamaları artık etkisini yitirmiş, güncel uygulamalara olan ilgi artmıştır. Günümüzde tüketiciler sorgulayan, ihtiyaçlarından çok isteklerine göre tüketim alışkanlıkları geliştiren bireyler haline gelmiştir. Çoğu zaman bir ürünü ihtiyaç değil, arzular doğrultusunda satın alan tüketicilere ulaşmak isteyen pazarlama uzmanları, bilinçaltına yönelik reklam stratejileri geliştirmiştir. Stratejiler, tüketicilerin güdülerini harekete geçirerek onları reklamı yapılan mal ve hizmetlere yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Nöropazarlama sayesinde, tüketicilerin bir hizmeti tercih etmelerinin altında yatan duygusal nedenler bilimsel yöntemlerle detaylı bir şekilde incelenmekte ve bu bulgular doğrultusunda farklı pazarlama stratejileri geliştirilmektedir.

Yapılan bu bildiri çalışmasının amacı pazarlama iletişiminde oldukça önemli olan reklam faaliyetlerinde, nöropazarlama uygulamalarının incelenmesi ve örneklerle açıklanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Nöropazarlama, reklamcılık, bilinçaltı, tüketici

* Master's Student, Selçuk University, Institute of Social Sciences, International Trade, Konya, Turkey ORCID: 009-0003-7317-8803 E-mail: gokhanpolat.tr@gmail.com

** Assoc. Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Finance, Konya, Turkey ORCID: 0000-0002-0597-7318 E-mail: ozlemakgun@selcuk.edu.tr

Introduction

The foundations of subliminal advertising were largely laid in the United States, and one of the first notable applications in this field was James Vicary's 1957 "subliminal message" experiment. Vicary claimed that by projecting the messages "Drink Coca-Cola" and "Eat popcorn" onto the screen for 1/3000 of a second during a movie shown in a cinema, he observed an increase in the rate at which viewers purchased these products (Packard, 1957). Although the validity of this experiment later became controversial, interest in subliminal advertising techniques continued to grow. Over time, with the development of the discipline known as neuromarketing, consumers' brain activities began to be studied, making decision-making processes that occur beyond conscious awareness more understandable (Lindstrom, 2008). These developments have enabled marketing strategies to be restructured to address not only visible needs but also consumers' unconscious desires and tendencies. However, the ethical implications of such practices are being questioned by both academic circles and regulatory bodies. Criticism that consumers' mental processes are being manipulated has raised concerns that subliminal advertising undermines individual freedom and the right to make decisions (Pradeep, 2010). In this context, many countries have introduced various legal regulations limiting subliminal advertising practices. However, existing legal frameworks struggle to keep pace with technological developments, and it is still not possible to completely prevent such advertising (Murphy et al., 2008). The aim of this study is to outline the conceptual framework of neuromarketing within the context of the relevant literature and to concretize the concept with various examples from the field of advertising.

The Conceptual Framework of Neuromarketing

What is Neuromarketing?

Neuromarketing, which plays a critical role in understanding consumer behavior, is a marketing strategy based on three key criteria: individuals' attention levels, emotional interactions, and ability to retain information in their minds. For example, factors such as the emotional responses (e.g., interest, fear, or love) an individual directs toward shelves during shopping, and which parts of a viewed advertisement or visual are retained in memory, can be evaluated within the scope of these criteria.

Neuromarketing, which analyzes such psychological and neurological indicators that may seem difficult to measure at first glance, brings a scientific perspective to marketing processes. The primary goal of this approach is to

gain a deeper understanding of consumer behavior and predict it (Lee et al., 2007: 200). Neuro-marketing, which guides product development processes based on scientific data, seeks to analyze consumers' cognitive and emotional responses to marketing stimuli in order to ensure that the right product reaches the target audience at the appropriate time and in the appropriate quantity.

Differences Between Neuromarketing and Traditional Marketing Techniques

Neuromarketing offers an approach that differs from classic marketing methods by examining consumer behavior in greater depth and on a scientific basis. Traditional marketing techniques are mostly based on surveys, interviews, and observation, analyzing individuals' expressed thoughts, while neuromarketing provides the ability to measure individuals' unconscious responses through brain imaging technologies and biological feedback tools (Lee et al., 2007). This method stands out particularly for its ability to monitor attention, emotional reactivity, and decision-making processes in real time (Ariely & Berns, 2010; Morin, 2011). Additionally, neuromarketing contributes to the development of more effective marketing strategies by analyzing consumers' emotional responses to advertisements, visuals, or packaging at the neural level (Plassmann et al., 2012). With these features, neuromarketing goes beyond traditional methods to present a measurable and scientifically based marketing approach that directly targets the consumer's mind.

Assumptions and Research in Neuromarketing

Neuromarketing is based on the assumption that consumer decisions are shaped not only by logical processes but also by non-cognitive, emotional, and neurological factors (Plassmann et al., 2012). This approach differs from traditional marketing models in understanding consumer behavior by directly focusing on the brain's decision-making mechanisms (Ariely & Berns, 2010). Studies examining how the brain's reward system, attention, and memory respond to marketing stimuli have revealed that unconscious responses significantly influence purchasing behavior (Knutson et al., 2007; Morin, 2011). For example, experiments using neuroimaging techniques such as fMRI and EEG have observed that certain brand or advertising content activates emotional processing centers such as the amygdala and prefrontal cortex (Plassmann et al., 2012; Lee et al., 2007). These findings emphasize the importance of emotional and automatic processes in explaining consumer preferences, while also showing that traditional survey or observation-based methods cannot provide such insights (Ariely & Berns, 2010; Morin, 2011). Thus, neuromarketing offers a new perspe-

ctive on marketing strategies by questioning not only what is preferred but also why it is preferred at the neuroscientific level.

The Relationship Between Neuroscience and Marketing

The interaction between marketing and neuroscience provides a deeper and more scientific perspective on understanding consumer behavior. While neuroscience studies cognitive processes such as attention, memory, emotion, and decision-making in the brain, marketing seeks to analyze the effects of these processes on consumer preferences (Plassmann et al., 2012).

Neuromarketing, which lies at the intersection of these two fields, uses advanced neuroimaging techniques such as fMRI and EEG to reveal and measure individuals' neural responses to marketing stimuli (Ariely & Berns, 2010).

For example, information such as which elements of an advertisement attract attention or which design features of a package increase brain activity can be directly obtained through these techniques (Knutson et al., 2007). Thus, neuroscientific data not only explains behavior but also enables marketers to develop more effective strategies targeting consumers' unconscious tendencies (Morin, 2011). In this context, it is stated that marketing practices have evolved into a multidimensional understanding that takes into account not only visible consumer preferences but also the neural and emotional foundations behind these preferences.

Developed from the perspective that consumers' decision-making processes cannot be explained solely by rational factors, the neuromarketing approach uses brain imaging techniques (e.g., fMRI, EEG) to measure consumers' unconscious responses to advertisements, brands, and products, thereby enabling marketing strategies to be shaped more effectively. Research in this context has revealed that emotional arousal, attention levels, and reward expectations have a significant impact on consumer preferences, demonstrating that neuromarketing an important tool for understanding the neuroscientific foundations of consumer behavior, going beyond traditional surveys or focus group studies (Hubert & Kenning, 2008; Yoon, Gutchess, Feinberg, & Polk, 2006; Karmarkar & Plassmann, 2019).

Basic Neuromarketing Techniques Used in Advertising

Functional Magnetic Resonance Imaging (fMRI): Functional Magnetic Resonance Imaging (fMRI) is an advanced neuroimaging technique that analyzes the brain's responses to stimuli with high resolution. This method is used in the field of marketing and advertising to map which areas of the brain become

active in response to consumers' reactions to advertisements. Thanks to fMRI, the brain regions associated with emotions such as reward, pleasure, desire, or anxiety can be identified, enabling scientific data to support which aspects of advertisements are more effective (Ural, 2008: 423).

Electroencephalography (EEG): Electroencephalography (EEG) is a method that measures the brain's electrical activity in millisecond time intervals through electrodes placed on the scalp. EEG is used in the analysis of mental processes such as attention, motivation, cognitive load, and emotional arousal. Due to its low cost and ease of application with portable devices, EEG is frequently preferred in advertising tests, enabling the real-time evaluation of an advertisement's effect on consumers (Batı and Erdem, 2015: 283; Akın, 2014: 63).

Eye Tracking: Eye tracking is a method used to measure consumers' visual attention. Eye tracking devices can determine where and for how long an individual's eyes focus on a screen or physical object. This technique is particularly used to identify which elements attract more attention in advertising, website, packaging, and display designs. In an example cited by Girişken (2015:16), simply changing the position of the logo resulted in an increase in product sales from 28% to 44%.

Galvanic Skin Response (GSR): Galvanic Skin Response (GSR) analyzes emotional arousal levels by measuring changes in an individual's skin electrical conductivity. This method determines a person's physiological response to external stimuli, such as advertisements, based on the increase in conductivity caused by the activation of sweat glands when the nervous system is stimulated. Due to its low cost and portability, it is frequently used in the fields of cinema and advertising (Valiyeva, 2015:83).

Positron Emission Tomography (PET): Positron Emission Tomography (PET) is a technique that uses radioactive substances to visualize metabolic and biochemical changes within the body in three dimensions. In advertising, it can be used to analyze in detail the brain responses of individuals to advertisements. Although PET uses a nuclear medicine-based system to image brain activity, it is used to a limited extent in neuromarketing due to its cost and complexity of application (Akın, 2014:57; Şimşek et al., 2015:1195).

Steady State Probe Topography (SSPT): SSPT, an advanced version of EEG, was developed to determine which lobe of the brain is more dominant. This frequency-based system measures consumers' attention and cognitive load levels by analyzing brain responses to a continuous stimulus. However, its lower resolution compared to EEG is an obstacle to the widespread use of this method in neuromarketing (Çubuk, 2012:35).

Magnetoencephalography (MEG): Magnetoencephalography (MEG) is a method that measures the magnetic fields generated by the electrical activity of brain cells. MEG provides high accuracy in terms of both time and spatial resolution. However, due to the large size and high cost of the devices, MEG is rarely used in neuromarketing. Nevertheless, it is noteworthy for its high accuracy in the detailed analysis of cognitive processes (Behremen, 2015:88).

Transcranial Magnetic Stimulation (TMS): Transcranial Magnetic Stimulation (TMS) enables the temporary deactivation of specific regions of the brain by applying short magnetic pulses to these regions. With this technique, the effect of the region in question on the decision-making process can be directly observed. The TMS method helps to understand, at a causal level, which brain region is effective in the consumer's response to an advertisement or brand (Knoch & Fehr, 2007).

Facial Coding System (Facial Expression Recognition): The Facial Coding System (FACS) is a system that analyzes individuals' emotional responses based on the movements of their facial muscles. Developed by Paul Ekman and his colleagues, this system can identify thousands of micro-expressions based on different combinations of 43 facial muscles. Thanks to this technique, the unconscious emotional responses of individuals while watching advertisements can be measured in detail, and the emotional impact of the advertisement content can be analyzed (Ekman & Friesen, 1978).

Implicit Association Test (IAT): The Implicit Association Test (IAT) is a psychometric method used to measure individuals' attitudes and associations that they are not consciously aware of. This test reveals consumers' positive or negative tendencies toward specific brands, products, or themes. The IAT is considered an effective tool for revealing implicit perceptions of a brand (Greenwald et al., 1998).

Literature Review

National Studies

The aim of the study conducted by Ural (2008) is to evaluate the possible contributions of neuromarketing to marketing science within a theoretical framework. The study discusses the conceptual foundations and the impact of neuromarketing on marketing processes. The study conducted by Tüzel (2010) examines how neuromarketing can be used as a tool to understand the consumer mind. Based on a literature review, the study emphasizes the role of neuromarketing in decision-making processes. The research conducted by Çubuk (2012) examines the contributions of neuromarketing to marketing stra-

tegies and examples of its application in this field. It has been suggested that neuromarketing can provide deeper insights when used in conjunction with traditional methods. The aim of the study conducted by Bozoklu and Alkibay (2014) was to evaluate the emotional responses of viewers to television advertisements using neuromarketing techniques. Facial muscle analyses and survey data were compared, and measurable differences in viewer responses were identified. Ustaahmetoğlu (2015) evaluated the place of neuromarketing in marketing research. In this theory-based study, the place of neuromarketing in academic and sectoral applications was analyzed. The aim of the study conducted by Değirmen and Şardağı (2016) is to discuss the ethical dimension of neuromarketing. Particular emphasis was placed on consumer privacy and subconscious guidance, and ethical concerns were addressed. In his study, Tunç (2017) examined the effect of visuals used in advertisements on consumer awareness from a neuromarketing perspective. The effect of visual elements on the level of attention was analyzed using EEG and eye tracking methods. The aim of this study conducted by Akıllıbaş and Ceylan (2019) is to investigate how marketing strategies targeting the consumer mind can be developed from a neuromarketing perspective. Insights into consumer decision-making mechanisms were presented. Two studies conducted by Alyar, Pirtini, and Yücel (2020, 2021) at two different times evaluated the role of neuromarketing in perception management. Both studies focused on the contribution of neuromarketing techniques to strengthening brand perception. A literature review conducted by Akpur and Zengin (2020) analyzed the use of neuromarketing in the tourism sector within the framework of the marketing mix (4P). In particular, the impact of visual and emotional stimuli on tourist preferences was emphasized. In the study by Taşkın and Kara (2022), the effect of celebrity use in evaluating advertising effectiveness was analyzed using neuroscientific methods. EEG data showed that consumers responded more quickly and emotionally to well-known figures. The study by Kadioğlu and Saygı (2022) presents a bibliometric analysis of academic theses conducted in the field of neuromarketing in Turkey. Publication trends and topic distributions over the years were evaluated. According to the findings of the study, an increase in the number of neuromarketing theses has been observed in recent years, with EEG, brand perception, and advertising effectiveness among the most preferred topics. Bozoklu (2022) addressed the ethical dimensions of neuromarketing techniques used in advertising design. Ethical risks in advertisements targeting children were discussed in particular. The study prepared by Bayır and Akel (2022) compiles the conceptual and theoretical foundations in the field of neuromarketing, serving as a scientific resource. The study conducted by Öztürk and Bayraktar (2023)

examined the advertising communication strategies of the Omo brand during the pandemic and analyzed their effects on consumer perception. According to the study findings, Omo's messages, which were sensitive to the pandemic and emphasized social solidarity, increased consumer trust and emotional attachment to the brand.

International Studies

Hubert and Kenning (2007) defined consumer neuroscience and discussed its integration into marketing research, revealing that neurophysiological measurement techniques such as EEG and fMRI have high potential for analyzing the effects of advertising content on the consumer mind. Ariely and Berns (2010) questioned the scientific foundations of various neuromarketing tools, particularly fMRI, highlighting that these methods are sometimes exaggerated in commercial applications and that the ethical and methodological limitations of neuromarketing should not be overlooked. Plassmann, Ramsøy, and Milosavljevic (2013) presented a multi-layered conceptual framework aimed at explaining the perception of brands in the consumer mind at a neuroscientific level, emphasizing the relationship between brand value and prefrontal cortex activation and examining the effects of advertisements on the brain. Vecchiato and colleagues (2016) analyzed brain waves that emerged during the advertisement viewing process in a study conducted using EEG methods and showed that frontal lobe activation plays a decisive role in terms of attention and emotional interaction. Harris, Ciorciari, and Gountas (2018) examined the use of biometric measurements such as EEG, galvanic skin response (GSR), and heart rate in advertising strategies, revealing that such physiological data provide more reliable insights into consumers' unconscious responses. Venkatraman et al. (2020) developed new approaches to predicting advertising effectiveness by combining neurophysiological data with artificial intelligence algorithms, noting that these methods offer higher accuracy compared to traditional survey and focus group techniques. Balconi and colleagues (2021) conducted a study using EEG, facial expression analysis, and GSR measurements and found that consumers' emotional responses have a direct impact on the success of advertisements and brand recall. Ramsøy (2021) detailed the application of methods such as eye tracking, EEG, and facial recognition in the field, comprehensively explaining how these techniques can be used to analyze consumer attention, emotional responses, and decision-making processes. Gier and Riedl (2022) analyzed responses to online advertisements using EEG data and found that brain activity increased significantly in advertisements containing emotional

stimuli, demonstrating that this method can be used to measure the effectiveness of digital advertising. Stanton and Freeman (2022) showed that real-time advertising effectiveness prediction is possible with AI-supported analysis of EEG measurements, noting that this integrated method enables instant evaluation of user responses, thereby facilitating more dynamic decision-making in marketing strategies. In a bibliometric study conducted by De-Frutos-Arranz and López (2022) the researchers discussed the role of emotional advertising, reviewed the literature to define the state of knowledge in tourism and neuromarketing, and evaluated the findings obtained in recent years due to developments in neuroscience. The study conducted by Kusá and Beličková (2023) demonstrated how neuromarketing findings can be utilized in advertising campaigns with a sustainability theme. The study conducted by Banytė, Pūkienė, and Dargytė (2025) aimed to elucidate the role of visual attention stimuli in advertisements from both traditional and neuromarketing research perspectives. The neuromarketing study conducted with 26 participants revealed a significant relationship between the dependent variables (the duration and frequency of participants' gaze) and visual attention cues in food advertisements. ANOVA analysis results show longer gaze fixation duration for simple, clear designs, manipulative advertisements, and symbolic content qualities, and more frequent gaze fixation for advertisements reflecting high functional and design complexity, originality, and instrumental content qualities. However, no relationship was found between gaze variables and consumer attitudes, except for original advertisements, where higher gaze frequency was associated with a more positive attitude. The study conducted by Nozari (2025) aimed to design a conceptual framework for applying cognitive targeting in AI-based digital advertising. The conceptual framework consists of six main components: cognitive data collection, emotional analysis, user modeling, message design, adaptive presentation, and learning feedback. The research method was designed to be conceptual-analytical and systematically integrate interdisciplinary sources. The findings indicate that such a model could play an effective role in increasing advertising effectiveness, improving user experience, and creating deeper connections between the brand and its target audience.

Examples of Neuromarketing Applications in Advertising

In today's marketing environment, brands have gone beyond the concept of "advertising to attract attention." The primary goal is now to create a lasting impact by appealing to consumers' minds and emotions. In this regard, approaches aimed at understanding individuals' mental processes and emotional responses have gained importance, and neuromarketing applications have come to the fore.

Neuromarketing uses various techniques to measure brain activity and physiological responses in order to analyze consumer behavior more deeply. For example, in a study conducted by Turkcell using EEG (electroencephalography) and GSR (galvanic skin response) devices, researchers analyzed which scenes in the advertisement excited viewers and when they lost focus. The study found that rapid scene transitions accompanied by rhythmic music had a stronger impact on younger viewers, and the ad was restructured accordingly (Yalçın & Korkmaz, 2017). Similarly, the Algida brand used eye-tracking technology to examine which points viewers focused on in its ads. The research revealed that while the flowing chocolate on the ice cream was visually appealing, the brand logo was not sufficiently noticeable. Based on these findings, the logo's position was changed and its size was increased. Thus, both the appeal of the product was preserved and the brand perception was strengthened (Kaya & Demirtaş, 2016). Ülker, on the other hand, used the GSR method to measure the emotional impact of advertising music. The research revealed that emotionally charged music increased skin conductance, creating a stronger impact on consumers (Özdemir, 2018). This finding shows that advertising music is not only a background element but also serves as a means of establishing an emotional connection. The Pınar Süt brand analyzed the effect of animated characters in its advertisements targeting children using the EEG method. The study found that bright colors and moving figures stimulated children's brain activity more. However, since it was determined that excessively fast scene transitions caused distraction, the advertising scenario was slowed down and the characters' facial expressions were made more distinct (Taşdelen, 2020). Thus, the advertisement was made both more appealing and more effective. The Arçelik brand used the Facial Coding method based on facial expression analysis. In this analysis, it was observed that humorous scenes created positive emotions on the faces of viewers. As a result, the brand began to give more space to a "smile-inducing" narrative style in its advertisements (Şentürk & Er, 2019). This approach aims to go beyond product presentation and establish an emotional connection with the consumer. The Coca-Cola brand aimed to evoke genuine warmth and sincerity in viewers in its advertising campaigns centered on the theme of "happiness." To this end, it did not rely solely on intuitive assessments but also utilized neuromarketing techniques such as EEG (electroencephalography) and facial expression analysis. Research has shown that happy moments spent with friends create positive emotions in viewers and significantly increase their attention span. Based on these findings, Coca-Cola has sought to increase the emotional impact by including more friendship, laughter, and everyday life scenes in its advertising content. Additionally, the "Share a Coke" campaign

aimed to establish an emotional connection between consumers through personalized bottle labels. Within the scope of this campaign, consumers' emotional responses were measured using techniques such as EEG and eye tracking, and the campaign strategies were shaped based on the data obtained (Demirtaş & Erdem, 2019; Neurons Inc., 2025). Similarly, Garanti BBVA aimed to strengthen the feeling of "trust" in its advertising strategies and utilized Eye Tracking technology for this purpose. The research revealed that when the bank advisor looked directly at the camera during the advertisement—thus making eye contact with the viewer—it statistically significantly increased the perception of trust. Based on this finding, scenes where advisors made more frequent eye contact with the viewer were included in the bank's advertisements to reinforce the element of trust (Yılmaz & Şahin, 2020). Honda aimed to improve the customer experience by using neuromarketing techniques at its dealerships in the UK. A device called "LifeShirt" was used to collect physiological data such as heart rate, respiration, and muscle responses from customers during their showroom visits. The findings were used to redesign showroom layouts and sales strategies (Keim, 2009).

Conclusion and Discussion

In today's market environment, the influencing and being influenced by moisture flow has become more complex in every respect. In this context, traditional advertising methods have been replaced by more different and scientific methods that can analyze consumers' unconscious reactions. Neuromarketing stands out as an interdisciplinary field that responds to this need and allows for the development of strategies that target the mind in advertising (Ariely and Berns, 2010; Lee et al., 2007). Various neuromarketing techniques examined within the scope of the report study -fMRI, EEG, GSR, Eye Tracking- provide the opportunity to evaluate the reactions shown by the reactions and contribute to the more effective design of advertising content, etc. For example, while the fMRI study conducted by McClure et al. (2004) shows the preferences section of branding that can be seen in the brain, Venkatraman et al. (2012) demonstrates that it is possible to determine the remarkable moments in advertisements with the use of EEG. Thanks to eye tracking technology (Wedel & Pieters, 2008), visual attention can be analyzed and published advertising elements can be optimized, and scenes with intense emotional arousal can be detected with the GSR method (Ohme et al., 2009) and this data can be used in advertising strategies. The common features of these methods are the extent to which emotional and unconscious effects are torn in consumers' decision making. Studies such

as Plassmann et al. (2012) and Knutson et al. (2007) reveal that emotional and neural reactions shape experience decisions as much as the preferences shown, perhaps even more. In this context, neuromarketing is not only an advertising measurement tool, but also a marketing approach created by the employee who tries to understand his/her psychological psychology with neuroscientific data. On the other hand, the ethical dimensions of these techniques can also be obtained by taking them. Morin (2011) draws attention to the risk that neuromarketing applications can manipulate the free will of consumers and emphasizes the variations of ethical standards in this area. Therefore, concepts such as consumer privacy, consent and data security are as important as the use of these scientific techniques. As a result, the use of neuromarketing techniques in advertising makes it possible to increase the growth rate by making marketing communication more effective and intensifying brand-consumer interaction. However, this product must be supported not only by technological possibilities but also by ethical principles. Neuromarketing applications, which will expand in scope with more interdisciplinary studies in the future, will continue to play a critical role both at academic and practical levels, especially integrated marketing methods.

References

- Akıllıbaş, M., & Ceylan, A. (2019). Tüketici zihnine yönelik pazarlama stratejilerinin nöropazarlama perspektifiyle analizi. *Journal of Marketing and Marketing Research*, 12(1), 44-58.
- Akın, M. (2014). Nöropazarlama: Pazarlama iletişimde yeni bir dönem. *Istanbul Commerce University Journal of Social Sciences*, 13(25), 55-70.
- Akpur, U., & Zengin, B. (2020). Turizm sektöründe nöropazarlama: Pazarlama karması çerçevesinde bir değerlendirme. *Journal of Business and Economics Research*, 11(4), 1990-2010.
- Alyar, H., Pirtini, S., & Yücel, F. (2020). Marka algısının şekillenmesinde nöropazarlamanın rolü. *Journal of Communication Theory and Research*, 50, 34-51.
- Alyar, H., Pirtini, S., & Yücel, F. (2021). Marka iletişimde nöropazarlama uygulamalarının etkisi. *Journal of Marketing and Consumer Research*, 13(2), 89-106.
- Ariely, D., & Berns, G. S. (2010). Neuromarketing: The hope and hype of neuroimaging in business. *Nature Reviews Neuroscience*, 11(4), 284-292. <https://doi.org/10.1038/nrn2795>.
- Banyt , J., P ukien , I., & Dargyt , G. (2025). The role of consumers' visual attention stimuli in advertising: traditional and neuromarketing research perspectives. *Innovative marketing*, 21(1), 296-313.

- Batı, U., & Erdem, C. (2015). Nöropazarlama ve Beyin: Teoriden Pratiğe Sinirbilimsel Pazarlama Stratejileri. İstanbul: MediaCat Publications.
- Bayır, A., & Akel, G. (2022). Nöropazarlama: Kavramsal bir değerlendirme. *Journal of Social Sciences Research*, 11(2), 211-229.
- Behremen, N. (2015). Manyetoensefalografi (MEG) tekniği ile beyin aktivitelerinin incelenmesi. *Journal of Neuroscience and Clinical Research*, 6(2), 85-91.
- Bozoklu, N. (2022). Nöropazarlama tekniklerinin reklam tasarımlarında etik değerlendirilmesi. *İstanbul University Faculty of Communication Journal*, 40(2), 77-96.
- Bozoklu, N., & Alkibay, S. (2014). Televizyon reklamlarının duygusal etkisinin nöropazarlama teknikleriyle değerlendirilmesi. *Gazi University Faculty of Communication Journal*, 3(1), 21-39.
- Çubuk, B. (2012). Nöropazarlama: Tüketici davranışlarının sinirbilimsel temelleri. *Journal of Academic Research*, 54, 29-41.
- De-Frutos-Arranz, S., & López, M. F. B. (2022). The state of the art of emotional advertising in tourism: A neuromarketing perspective. *Tourism Review International*, 26(2), 139-162.
- Değirmen, M., & Şardağı, M. (2016). Nöropazarlama uygulamalarının etik boyutu. *Journal of Academic Reviews*, 11(1), 123-144.
- Demirtaş, A., & Erdem, C. (2019). Duygusal bağ kurmaya yönelik reklam stratejilerinin nöropazarlama açısından analizi: Coca-Cola örneği. *İstanbul University Faculty of Communication Journal*, 38(2), 45-62.
- Girişken, A. (2015). Duyusal pazarlama ve tüketici deneyimi: Bir göz takibi (Eye Tracking) uygulaması. *Journal of Çukurova University Social Sciences Institute*, 24(2), 15-26.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1464-1480.
- Hubert, M., & Kenning, P. (2008). A current overview of consumer neuroscience. *Journal of Consumer Behaviour*, 7(4-5), 272-292.
- Kadioğlu, E., & Saygı, M. (2022). Türkiye’de nöropazarlama konulu akademik tezlerin bibliyometrik analizi. *Journal of Social Sciences*, 19(3), 55-76.
- Karmarkar, U. R., & Plassmann, H. (2019). Consumer neuroscience: Past, present, and future. *Organizational Research Methods*, 22(1), 174-195.
- Kaya, Y., & Demirtaş, M. (2016). Reklam afişlerinde tüketici dikkati: Eye Tracking yöntemiyle bir uygulama. *Journal of Communication Theory and Research*, 42, 123-142.
- Keim, B. (2009). *Neuromarketing is a go*. Wired UK. Access Address: <https://www.wired.com/2009/02/neuromarketing/>

- Knoch, D., & Fehr, E. (2007). Resisting the power of temptations: The right prefrontal cortex and self-control. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1104(1), 123-134. <https://doi.org/10.1196/annals.1390.004>
- Knutson, B., Rick, S., Wimmer, G. E., Prelec, D., & Loewenstein, G. (2007). Neural predictors of purchases. *Neuron*, 53(1), 147-156.
- Kusá, A., & Beličková, P. (2023, September). Using neuromarketing to create more effective messages in sustainability advertising campaigns. In *European conference on innovation and entrepreneurship* (pp. 493-500).
- Lee, N., Broderick, A. J., & Chamberlain, L. (2007). What is 'neuromarketing'? A discussion and agenda for future research. *International Journal of Psychophysiology*, 63(2), 199-204.
- Lindstrom, M. (2008). *Buyology: Truth and Lies About Why We Buy*. Crown Business.
- McClure, S. M., Li, J., Tomlin, D., Cypert, K. S., Montague, L. M., & Montague, P. R. (2004). Neural correlates of behavioral preference for culturally familiar drinks. *Neuron*, 44(2), 379-87.
- Morin, C. (2011). Neuromarketing: The new science of consumer behavior. *Society*, 48, 131-135.
- Murphy, E. R., Illes, J., & Reiner, P. B. (2008). Neuroethics of neuromarketing. *Journal of Consumer Behaviour*, 7(4-5), 293-302. <https://doi.org/10.1002/cb.252>
- Neurons Inc. (2025). *Neuromarketing examples: How brands use neuroscience to drive impact*. Retrieved May 30, 2025, Access Address: <https://www.neuronsinc.com/neuromarketing/examples>
- Nozari, H. (2025). Cognitive Targeting and Neuromarketing Applications in AI-Driven Digital Advertising. *Applied Innovations in Industrial Management*, 5(2), 52-58.
- Ohme, R., Reykowska, D., Wiener, D., & Choromanska, A. (2009). Analysis of neurophysiological reactions to advertising stimuli. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 2(1), 21-31.
- Özdemir, D. (2018). Reklam müziklerinin tüketici üzerindeki etkilerinin GSR ile incelenmesi. *Journal of Marketing and Marketing Research*, 21, 54-67.
- Packard, V. (1957). *The Hidden Persuaders*. New York: D. McKay Co.
- Plassmann, H., Ramsøy, T. Z., & Milosavljevic, M. (2012). Branding the brain: A critical review and outlook. *Journal of Consumer Psychology*, 22(1), 18-36.
- Pradeep, A. K. (2010). *The Buying Brain: Secrets for Selling to the Subconscious Mind*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Şentürk, H., & Er, S. (2019). Mizah içeren reklamların nörofizyolojik etkilerinin incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 12(2), 5-25.
- Şimşek, M., Demirtaş, A., & Özkul, E. (2015). Pazarlama araştırmalarında nöropazarlamanın yeri. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 15(4), 1187-1201.

- Taşdelen, E. (2020). fMRI ile marka bağlılığının beyindeki temsili. *Marmara University Faculty of Communication Journal*, 58, 67-88.
- Taşkın, Ç., & Kara, B. (2022). Ünlü kullanımının reklam etkinliğine etkisi: EEG yöntemiyle bir analiz. *Marmara University Faculty of Communication Journal*, 60, 34-52.
- Tunç, M. (2017). Reklam görsellerinin tüketici farkındalığına etkisi: Nöropazarlama yöntemiyle bir analiz. *Selcuk University Social Sciences Institute Journal*, 38, 123-137.
- Tüzel, M. (2010). Nöropazarlamanın tüketici kararları üzerindeki etkisi. *Istanbul University Faculty of Business Administration Journal*, 39(1), 67-81.
- Ustaahmetoğlu, E. (2015). Nöropazarlamanın pazarlama araştırmalarındaki yeri. *Ege Akademik Bakış*, 15(3), 345-356.
- Valiyeva, N. (2015). Galvanik Cilt Tepkisi ve reklam etkililiği üzerine bir değerlendirme. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 15(3), 80-89.
- Vecchiato, G., Astolfi, L., De Vico Fallani, F., Toppi, J., Aloise, F., Bez, F., ... & Babiloni, F. (2011). On the use of EEG or MEG brain imaging tools in neuromarketing research. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2011, 1-2. <https://doi.org/10.1155/2011/643489>.
- Venkatraman, V., Clithero, J. A., Fitzsimons, G. J., & Huettel, S. A. (2012). New scanner data for brand marketers. *Journal of Consumer Psychology*, 22(1), 143-153.
- Wedel, M., & Pieters, R. (2008). A review of eye-tracking research in marketing. *Review of Marketing Research*, 4, 123-147.
- Yalçın, A., & Korkmaz, M. (2017). Sosyal medya reklamlarının EEG ile nörobilimsel analizi. *Inonu University Faculty of Communication Electronic Journal*, 6(2), 21-35.
- Yılmaz, F., & Şahin, T. (2020). Göz teması ve güven algısı: Eye-tracking yöntemiyle bir reklam analizi. *Journal of Marketing and Consumer Research*, 12(1), 101-119.
- Yoon, C., Gutchess, A. H., Feinberg, F., & Polk, T. A. (2006). A functional magnetic resonance imaging study of neural dissociations between brand and person judgments. *Journal of Consumer Research*, 33(1), 31-40.

Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi Bağlamında Türkiye’de Tarımsal Üretimde Başlıca İnsan Hakları Riskleri

Deniz ARSLAN UGAN*

Öz: Avrupa Birliği (AB) Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi (Direktif), kapsamına aldığı şirketlerin faaliyetleri nedeniyle meydana gelmiş veya muhtemel insan hakları ihlalleri ile olumsuz çevresel etkiler hakkında hukuken bağlayıcı düzenlemeler öngörmektedir. Türkiye’de de tarımsal üretime katılan işletmelerin, küresel tarım-gıda şirketlerinin tedarik zincirlerinin bir parçası haline gelmesi nedeniyle, Direktif hükümlerinden dolayı olarak etkilenmeleri söz konusu olmaktadır. Belirtilen nedenle, çalışmada Direktif hükümleri bağlamında Türkiye’de tarımsal üretimde karşılaşılan başlıca insan hakları riskleri; konu hakkındaki bilimsel araştırmalar, raporlar, istatistiksel veriler ve diğer kaynakların doküman analizi yöntemi kullanılarak incelenmesi yoluyla ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda; ülkemizde tarımsal üretimde başlıca insan hakları risklerinin; çocuk işçiliği, yaygın kayıt dışı ve düzensiz istihdam, sendikal haklara erişimde yaşanan güçlükler ve ücret eşitsizlikleri olduğu görülmektedir. Öte yandan, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaların yanı sıra angarya, zorla çalıştırma ve insan ticareti, iş sağlığı ve güvenliği ihlalleri de diğer risk faktörleri olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: AB Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi, tarımsal istihdam, insan hakları.

Main Human Rights Risks in Agricultural Production in Turkey Within the Scope of The Corporate Sustainability Due Diligence Directive

Abstract: The European Union (EU) Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD) imposes legally binding obligations regarding actual or potential human rights violations and environmental harm caused by companies within its scope. In Turkey, agricultural enterprises are indirectly impacted due to their integration into global agri-food supply chains. For the reasons stated, the main human rights risks encountered in agricultural production in Turkey within the context of the provisions of the CSDDD were addressed in the study by examining scientific research, reports, statistical data and other sources on the subject using the document analysis method. Findings show that major risks include child labour, informal and irregular employment, limited access to trade union rights, and wage inequality. Additionally, gender-based discrimination, forced labour, servitude, human trafficking, and breaches of occupational health and safety standards are identified as further violations.

Keywords: EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive, agricultural employment, human rights.

* Doktora öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye. ORCID: 0009-0000-9750-7251, E-posta: denizarсланugan@posta.mu.edu.tr

Giriş

Küresel ticaretin gelişmesi ile gerek üretim gerekse tedarik zincirlerindeki diğer faaliyetler kapsamında çocuk işçiliği, zorla çalıştırma gibi insan hakları ihlalleri; çevre kirliliği, ormansızlaşma, su kaynaklarının tüketilmesi gibi olumsuz çevresel etkiler meydana geldiği görülmektedir. Konu hakkında gerek Birleşmiş Milletler, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kuruluşlarca uluslararası ölçekte standartlar belirlenerek, gerekse ulusal ölçekte mevzuat çalışmaları ile belirtilen ihlallerin önüne geçilmesi, etkilerinin hafifletilmesi ve ekonomik faaliyetlerin sorumluluk anlayışı ile sürdürülebilir duruma getirilmesi amaçlanmıştır (Çımrın Ardıç, 2020; Tarman, 2022). Bu kapsamda önemli bir dönüm noktası da AB Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifidir (Direktif) (Ciacchi, 2024). Direktif kapsamına aldığı şirketlerin kendi faaliyetleri yanı sıra bağlı şirketleri ve tedarik zincirlerinde yer alan diğer işletmelerin faaliyetleri nedeniyle meydana gelmiş veya muhtemel insan hakları ihlalleri ile olumsuz çevresel etkiler hakkında düzenlemeler, yaptırımlar ve şeffaf bir paydaş katılımı öngörmektedir (Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025). Direktif niteliği gereği, AB'ne üye devletlerin iç hukuk düzenlemelerini Direktif hükümleri ile uyumlu hale getirmelerini zorunlu kılmaktadır (Duran Dölek, 2024; Erdoğan, 2025; Tarman, 2022).

Ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren yaşanan ekonomik dönüşümlerin sonucunda, serbest piyasa ekonomisine geçişin önü açılmıştır. Bu gelişmelerle, tarım sektörüne yönelik kamusal destekler kısıtlanmış, özelleştirme uygulamaları sonucu yabancı sermayenin sektöre dahil olduğu bir döneme girilmiştir. Böylece tarımsal üretime katılan işletmeler, küresel tarım-gıda şirketlerinin tedarik zincirlerinin bir parçası haline gelmişlerdir (Özkul, 2022). Nitekim günümüzde, Türkiye'deki pek çok tarımsal işletme, Direktif hükümlerine tabi şirketler ile sözleşmeli üretim ilişkisi içerisinde (Tarman, 2022). Bu durum ülkemizdeki tarımsal işletmelerin de Direktif kapsamındaki insan hakları ihlalleri ve olumsuz çevresel etkilere ilişkin hükümlerden dolayı olarak etkilenmelerine neden olacaktır.

Belirtilen nedenlerle çalışmada Türkiye'de tarımsal üretime katılan işletmelerin, Direktif hükümlerine uyumları konusuna dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır. Bu yönde konu kapsamı sınırlandırılarak, Direktif hükümleri bağlamında Türkiye'de tarımsal üretimde karşılaşılan başlıca insan hakları riskleri ele alınmaktadır. Çalışma, konu hakkındaki bilimsel araştırmaların ve istatistiksel verilerin doküman analizi yöntemi kullanılarak incelenmesi ile gerçekleştirilmiştir.

Konu hakkında tespit edilen risk alanlarının ele alınmasıyla Türkiye’de; tarımsal üretim faaliyetlerinde insan hakları standartlarının yükseltilmesi, tarımsal üretimde yer alan işletmelerin pazar paylarının korunması ve sektörün rekabet gücünün artırılması sağlanabilecektir (Tarman, 2022).

Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi¹

Ticaretin küreselleşmesi ile ortaya çıkan ulus ötesi şirketler, zamanla üretim faaliyetlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Bu tercihin nedenleri arasında; geliştirmekte olan ülkelerin sahip olduğu ucuz işgücü ve hammadde kaynaklarının bulunması önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bir o kadar önemli başka bir nokta da belirtilen ülkelere sendikal hakların, insan hakları ve çevresel yükümlülüklerle ilişkin mevzuatın gelişmiş ülkelere nazaran daha zayıf oluşu olarak gösterilmektedir. Belirtilen koşulların ulus ötesi şirketlerin üretim ve lojistik maliyetlerini düşürerek, rekabet güçlerini arttırdığı bir gerçektir (Kazgan, 2012; Tarman, 2022). Yine geliştirmekte olan ülkelerin yabancı yatırım çekme arzusuyla ulus ötesi şirketlerin faaliyetlerini sınırlandıran düzenlemelerden kaçınma eğiliminde oldukları da belirtilmektedir (Hirst ve Thompson, 1996: 37). Ancak geliştirmekte olan ülkelere yönelen bu sermaye girişinin, olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçları da olduğu görülmektedir. Zira ulus ötesi şirketlerin geliştirmekte olan ülkelere gerçekleştirdikleri faaliyetlerin; yaygın çocuk işçiliği, zorla çalıştırma gibi insan hakları ihlalleriyle birlikte çevre kirliliği, ormansızlaşma, su kaynaklarının tüketilmesi gibi pek çok olumsuz çevresel etkilerle sonuçlandığı görülmüştür (Bastos Lima & Schilling-Vacaflor, 2024; Çımrın Ardıç, 2020; LeBaron).

Ulus ötesi şirketlerin gerek kendi faaliyetleri kapsamında ve gerekse tedarik zincirlerinde meydana gelen bu olumsuz etki ve ihlaller, uluslararası örgütlerin ve hükümetlerin gündemini meşgul etmiştir (Ciacchi, 2024; Çımrın Ardıç, 2020; Duran Dölek, 2024; Tarman, 2022). Belirtilen insan hakları ihlalleri ve olumsuz çevresel etkilerin sınırlandırılması, ortaya çıkan zararların tazmini ve şirketlerin konu hakkında sorumluluk almaya yönlendirilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kurumlar tarafından uluslararası standartlar geliştirilerek, ihlallerin etkilerinin hafifletilmesi ve küresel ölçekte ekonomik faaliyetlerin sorumluluk anlayışı ile sürdürülebilir duruma getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Ancak belirtilen standartlar; muhatapları açısından bağlayıcı bir etki göstermeyen, uygulanmaları yönünde denetim ve yaptırım mekanizmaları öngörme-

¹ Corporate Sustainability Due Diligence Directive: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>. Erişim tarihi 07.04.2025.

yen tavsiye niteliğinde belgelerdir. Yine de belirtilen uluslararası standartların, konu hakkında uluslararası kamuoyunda farkındalık sağlayarak benimsendiği, ulusal mevzuat çalışmalarına temel teşkil ettiği görülmektedir (Bastos Lima & Schilling-Vacaflor, 2024; Ciacchi, 2024; Duran Dölek, 2024; Tarman, 2022). Belirtilen standartların en önemlilerinden olan Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri (BM Rehber İlkeleri); “koruma, saygı gösterme ve telafi” olarak adlandırılan üç ilke üzerine inşa edilmektedir. Belirtilen üç temel ilkenin ilk aşamasında devletlerden, kendi yetki alanları içerisinde insan haklarına saygı göstererek hak ihlallerine karşı bireylerin korunmasını sağlanmaları beklenmektedir. Bu yönde devletlerden, çeşitli politikalarla ve oluşturulacak yasal düzenlemelerle şirketlere rehberlik etmeleri, şirketlere ve diğer taraflara yönelik yükümlülükler öngörülerek olası ihlallere karşı önleme ve mevcut ihlaller için yaptırım mekanizmaları tesis etmeleri beklenmektedir. İkinci aşamada ise şirketlerden insan haklarına saygı göstermeyi taahhüt etmeleri, bu yönde yapılacak durum tespiti çalışmalarıyla mevcut ve muhtemel risklerin tespit edilmesi, ihlallerden veya ihlallere katkıda bulunmaktan kaçınılması ve mevcut ihlal ve etkilere müdahale edilmesi beklenmektedir. Şirketlerden ayrıca tedarik zincirlerinde ilişkili oldukları diğer aktörlerin işlemleri veya ürünleri ile bağlantılı olarak gerçekleşecek hak ihlallerini -doğrudan katkıları olmasa dahi- engellemeleri veya ihlallerin etkilerini azaltmaya çalışmaları beklenmektedir. Üçüncü aşamada devletlerce, ihlallerden zarar görenlerin telafi edici mekanizmalara ulaşabilmeleri için etkin idari ve yargısal başvuru yolları geliştirilmesinin sağlanması ve devlet temelli olmayan diğer şikâyet mekanizmalarına erişimin de kolaylaştırılmasına yönelik düzenlemeler yapılması beklenmektedir. Bu ilke kapsamında şirketlerin de kendi şikâyet mekanizmalarını oluşturmaları gerekmektedir (Ciacchi, 2024; Çımrın Ardıç, 2020; Duran Dölek, 2024; Tarman, 2022).

BM Rehber İlkeleri’nin kabulü sonrasında konu hakkında Fransa², İngiltere³, Almanya⁴ ve Hollanda⁵ gibi bazı Avrupa ülkelerinde ulusal mevzuat çalışmalarının gerçekleştiği görülmektedir (Bastos Lima & Schilling-Vacaflor, 2024; Ciacchi, 2024; Duran Dölek, 2024). Ancak ulusal ölçekte hukuki düzenleme çalışmalarının ilerlemesiyle bu kez AB’ne üye ülkeler arasında mevzuatta uyumun sağlanması gerekliliği gündeme gelmiştir (Ciacchi, 2024; Duran Dölek, 2024).

² <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/corporate-legal-accountability/frances-duty-of-vigilance-law/>.

³ <https://www.gov.uk/government/collections/modern-slavery-bill>.

⁴ <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/german-due-diligence-law/>.

⁵ <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/netherlands-six-political-parties-submit-bill-on-mandatory-due-diligence-to-parliament/>.

Belirtilen gelişmelerin ardından 2020 yılında başlatılan girişimler sonucunda Avrupa Komisyonunca 2022 yılı şubat ayında sunulan taslak teklifi ve sonrasında gerçekleşen uzun bir müzakere dönemi ardından (Ciacchi, 2024) AB Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi 2024 yılı temmuz ayında Avrupa Birliği Resmî Gazetesinde⁶ yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (Duran Dölek, 2024; Erdoğan, 2025).

Konu

Direktifin 1. Maddesi gereğince; şirketlerin kendi faaliyetleri yanı sıra bağlı şirketlerinin faaliyetleri, şirketin tedarik zincirinde yer alan doğrudan ve dolaylı iş ortaklarının⁷ faaliyetleri nedeniyle gerçekleşecek veya gerçekleşme potansiyeli bulunan insan hakları ihlalleri ve olumsuz çevresel etkiler hakkında özen yükümlülüklerinin ve bu yükümlülüklerin ihlali halinde söz konusu olacak sorumlulukların düzenlendiği görülmektedir. İkinci olarak şirketlerin faaliyetlerinde sürdürülebilirliğinin sağlanarak iş modellerinin küresel ısınmanın sınırlandırılmasına ilişkin Paris Anlaşması ile benimsenen hedeflerle uyumlu hale getirilmesi ve bu yönde bir geçiş planı benimsemelerinin sağlanması hedeflenmektedir (Ciacchi, 2024; Duran Dölek, 2024; Erdoğan, 2025).

Kapsam

Direktif ile belirlenen yükümlülüklerin şirketlerin kendi faaliyetleri yanı sıra bağlı şirketleri ile birlikte tedarik zincirlerinde yer alan iş ortakları tarafından yürütülecek faaliyetleri de kapsamına aldığı görülmektedir. Yine Direktifin belirtilen faaliyetler nedeniyle hem söz konusu olmuş hem de gerçekleşmesi muhtemel insan hakları ihlalleri ve olumsuz çevresel etkileri kapsayan düzenlemeler içerdiği görülmektedir (Bastos Lima & Schilling-Vacaflor, 2024; Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025).

Direktif hükümlerine tabi olacak şirketler 2. Maddede belirlenmiş olup; madde metninde, AB üye ülkelerinden birinin mevzuatına uygun olarak kurulmakla Direktif ile belirlenen çalışan sayıları ve net küresel cirolara ulaşan; belirtilen sınırları sağlayamasa da son mali yıl içinde belirtilen sınırlara ulaşan bir şirketler grubunun nihai ana şirketi olan şirketler; AB'ne üye ülkeler dışında bir ülkenin mevzuatına göre kuruldukları halde AB içinde son mali yılında

⁶ <https://eur-lex.europa.eu/oj/daily-view/L-series/default.html?&ojDate=05072024>. Erişim tarihi: 14.03.2025.

⁷ Doğrudan iş ortağı, şirketin faaliyetleri, ürettiği ürün ve hizmetleri ile ilgili olarak ticari anlaşmalara taraf olduğu veya (g) bendi uyarınca hizmet sağladığı diğer şirketleri; dolaylı iş ortağı da şirketin doğrudan iş ortağı olmayan ancak faaliyetleri, ürettiği ürün ve hizmetlere ilişkin ticari faaliyetleri yürüten iş ortaklarını ifade etmektedir. (Direktif Madde 3-Tanımlar).

belirlenen sınırlar üzerinde ciro elde eden veya bu miktarda ciro elde etmemiş olsa dahi bu sınırlara erişmiş bir şirketler grubunun nihai ana şirketi olan şirketler; AB içinde bağımsız üçüncü taraf şirketlerle lisans veya franchise anlaşmaları yapan bir şirketler grubunun ana şirketi olan veya Direktif ile belirlenen sınırlar içinde ücret üzerinden ortak bir iş konsepti ile standart iş yöntemlerinin uygulanmasını sağlayan ve söz konusu şirketin son mali yıl itibarıyla Direktifte belirlenen net küresel cirosu bulunan bir şirket olmaları gibi kriterler belirlenmiştir (Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025).

Belirtilen kriterler kapsamına giren ve Direktif hükümlerine tabi tüm şirketler (AB ülkeleri içinde kurulu bulunan ve belirlenen kriterleri karşılayan şirketler ve AB dışında kurulduğu halde Direktif hükümlerine tabi olduğu tespit edilen şirketler) için çalışan sayıları ve ciroları üzerinden belirlenen sınırlara göre öngörülen tarihlerden itibaren olmak üzere uygulama yükümlülüklerinin kademeli⁸ olarak başlayacağı görülmektedir (Duran Dölek, 2024; Erdoğan, 2025).

Yükümlülükler

Direktif ile üye devletler; şirketlerin kendi faaliyetleri yanı sıra bağlı şirketlerinin faaliyetleri ile şirketin tedarik zincirinde yer alan doğrudan ve dolaylı iş ortaklarının faaliyetleri kapsamında risk esaslı insan hakları ve çevresel durum tespiti yapmalarını sağlamakla yükümlü tutulmaktadır (Madde 5). Esas olarak durum tespiti; şirketlere kendi faaliyetleri ile tedarik zincirlerinde yer alan diğer işletmelerin faaliyetlerini ve ayrıca belirtilen faaliyetler kapsamında üretilen tüm ürün ve hizmetleri de kapsama alacak bir biçimde bir dizi yükümlülüklerin yerine getirilmesini içermektedir (Duran Dölek, 2024; Erdoğan, 2025).

Belirtilen yükümlülüklerin ilkinde üye devletler, şirketlerin durum tespitini kurumsal politikaları ve risk yönetim sistemleriyle uyumlu hale getirmelerini sağlamakla yükümlüdürler (Madde 7) (Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025). Bu yönde öncelikle şirketlerin; çalışanları ile yapılacak istişareler sonucu oluşturulacak politika belgeleri ile konu hakkındaki iradelerini ortaya koymaları beklenmektedir (Ciacchi, 2024).

Sonraki aşamada fiilen mevcut ve ortaya çıkması muhtemel olumsuz etkilerin tespiti ve değerlendirilmesi gerekmektedir (Madde 8) (Bastos Lima & Schilling-Vacaflor, 2024; Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025). Bu aşamada ilgili şirketin ve bağlantılı olduğu diğer tüm işletmelerin faaliyetleri kapsamında bir risk

⁸ Direktif metninde Direktif kapsamına giren ilk şirket grubu ve diğer gruplardaki şirketler için belirlenen tarihler 16.04.2025 tarihinde Avrupa Birliği Resmî Gazetesinde yayımlanan 2025/794 Sayılı Yönetmelik gereği ertelenmiştir (Bkz. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202500794. Erişim tarihi: 28.04.2025).

haritalandırması yapılmakta, aynı anda mevcut birden fazla olumsuz etkinin mevcudiyeti söz konusu ise bunlar arasında risklerin niteliğine göre bir önceliklendirme yapılması beklenmektedir. Bu kapsamda mevcut tüm olumsuz etkilerin sona erdirilmesi, kapsamının en aza indirilmesi, önlenmesi ve hafifletilmesi gerekmektedir (Bastos Lima & Schilling-Vacaflor, 2024; Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025).

Tüm olumsuz etkilerin aynı anda sona erdirilmesinin mümkün olmadığı durumlarda olumsuz etkilerin içinde şiddeti ve meydana gelme olasılığı en yüksek olanların öncelikle sona erdirilmesi sağlanmalı ve sonrasında daha hafif şiddetli ve olasılıklı ihlaller ele alınmalıdır (Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025). Bunun yanı sıra olası etkilerin de önlenmesi ve bunun mümkün olmaması halinde etkilerin azaltılmasına yönelik önlemler alınmalıdır. Direktifle ayrıca, şirketlerin olumsuz etkilerin kaynağı olan iş ortaklarından şirketin davranış kurallarına uyum göstermeleri yönünde güvence talep edebilecekleri, ancak gerekli tedbirlere rağmen önlenemeyen yahut azaltılamayan olumsuz etkiler karşısında şirketin ilgili ortaklarıyla yeni iş ilişkileri kurmaktan veya ilişkilerini genişletmekten kaçınmakla yükümlü olacağı öngörülmektedir. Mevcut olumsuz etkilerin kısa süre içinde sona erdirilemediği durumlarda bu yönde düzeltici eylem planları oluşturulabilmektedir (Ciacchi, 2024).

Direktif hükümleri ile üye devletler, şirketlerin gerçekleştirmiş olumsuz etkilere maruz kalan kişi ve gruplara yönelik olarak telafi mekanizmaları geliştirmelerini ve bunları etkin bir biçimde uygulamalarını sağlayacaktır (Bastos Lima & Schilling-Vacaflor, 2024; Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025). Olumsuz etkinin iş ortaklarından kaynaklanması durumunda şirketin ilgili ortağın telafi sürecine dahil edilmesini sağlayabileceği ve bu yönde “iş ortağını ikna etme imkanlarını da kullanabileceği” belirtilmektedir (Madde 12).

Belirtilen olumsuz etkilere maruz kalanların bu etkiler hakkında başvuracakları bildirim ve şikâyet mekanizmaları geliştirilmesi ve bu mekanizmaların sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir (Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025). Bu nedenle üye devletler gerek mağdurlar ve gerekse onlar adına başvuruda bulunacak yetkili temsilcileri veya sendikalar ve sivil toplum örgütleri tarafından başvurulabilecek erişilebilir, adil ve şeffaf prosedürler oluşturulmasını sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Ayrıca söz konusu olacak başvurularda şirketlerin, başvuru sahiplerinin kimliklerinin gizli tutulmasını sağlamaları gerekmektedir. Yine şirketlerden başvuru sahiplerinin, başvuruları nedeniyle herhangi bir misillemeye maruz kalmalarının önlenmesine yönelik tedbirleri almalarının beklendiği görülmektedir (Madde 14).

Bir diğer madde gereği üye devletler, şirketlerin süreç içinde paydaşlarla anlamlı etkileşimler kurmalarını sağlamalıdır (Erdoğan, 2025). Ancak bu esna-

da tarafların gizliliklerine saygı gösterilmeli ve misillemeye maruz kalma olasılıklarından korunmaları sağlanmalıdır (Madde 13).

Yukarıda belirtilen tüm uygulamaların başarısı elbette etkin bir paydaş katılımı ile mümkündür. Belirtilen nedenle ihlallerin mağdurlarını ve ilgili alanda faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerini de içerecek geniş bir paydaş katılımının sağlanarak tüm aşamaların bu çerçevede ele alınması faydalı olacaktır (Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025). Yine şirketlerce durum tespiti uygulamaları ve geliştirilen tedbirlerin ve iyileştirici uygulamaların değerlendirilmesi ve etkinliğinin sürekli olarak takip edilmesinin sağlanması gerekmektedir (Erdoğan, 2025). Belirtilen hususların yanı sıra şirketlerce durum tespiti süreci, etkilerin önlenmesine yönelik çalışmalar, telafi edici uygulamalar ve şikâyet mekanizmaları hakkında hiçbir paydaşı dışlamadan kamuoyuna açık, düzenli ve şeffaf bir biçimde bilgilendirme yapılmasının üye devletlerce sağlanması (Madde 16), gerekmektedir.

Tazmin Yükümlülüğü ve Cezai Yaptırımlar

Direktifin 29. Maddesi ile şirketlerin ihlaller hakkındaki tazmin yükümlülüğü belirli şartlar çerçevesinde kabul edilmektedir. Madde gereğince; Direktifin potansiyel olumsuz etkilerin önlenmesine ilişkin 10. ve gerçek olumsuz etkilerin sona erdirilmesine ilişkin 11. maddelerinde öngörülen yükümlülüklerle kasıtlı olarak veya ihmal nedeniyle uyulmaması halinde kendi tabi oldukları ulusal mevzuatları gereğince hukuki menfaatleri zarar gören gerçek veya tüzel kişilerin tazmin talep haklarının bulunduğu düzenlenmektedir. Belirtilen talep hakkının konu edileceği tazminat davalarının 5 yıllık zamanaşımı süresine tabi olacağı belirtilmektedir (Ciacchi, 2024; Erdoğan, 2025).

Direktif kapsamında cezai yaptırımları düzenleyen hüküm gereği AB üyesi devletlere Direktif hükümlerine uyumun sağlanmasına yönelik olarak yapılacak iç hukuk düzenlemeleri ile ihlaller hakkında öngörülecek yaptırımların belirlenmesi ve bunlara uyulmasının sağlanması yükümlülüğü getirilmiştir. İlgili maddede (Madde 27) yapılacak hukuki düzenlemelerin mali yaptırımları da kapsamına alacağı ve tüm yaptırımların etkili, orantılı ve caydırıcı olması gerektiği ifade edilmektedir (Erdoğan, 2025).

Bağlayıcılık

Belirtilen yönleri ile Direktifin konu hakkındaki diğer uluslararası standartlardan hukuki bağlayıcılık yönünden ayrıştığı görülmektedir. Direktif niteliği gereği, AB'ne üye devletlerin iç hukuk düzenlemelerini Direktif hükümleri ile uyumlu hale getirmelerini zorunlu kılan bir hukuki metindir. Belirtilen

nedenle Direktif hükümleri ile üye devletlere verilen süreler sonunda Direktif hükümlerinin üye devletlerin iç hukuk düzenlemelerinin bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir (Duran Dölek, 2024; Erdoğan, 2025; Tarman, 2022). Nitekim Direktifin 37. Maddesi⁹; üye devletlerin iç hukuk düzenlemelerini Direktif ile uyumlu hale getirebilmek için gereken yasal sürecin 26.07.2026 tarihine kadar tamamlanması ve yapılacak hukuki düzenlemeleri içeren metinlerin Komisyon'a gönderilmesi gerektiğine ilişkin bir düzenlemeyi içermektedir. Ancak konu hakkında yapılan çalışmalar sonucunda 16.04.2025 tarihinde Avrupa Birliği Resmî Gazetesinde yayımlanan 2025/794 Sayılı Yönetmelik gereği belirtilen tarihin 1 yıl ertelenmesi söz konusu olmuştur. Direktif hakkında sadeleşme ve AB ülkelerinin rekabet güçlerini arttırma amaçları ile daha kapsamlı değişiklikler öngören bir teklif¹⁰ de bulunmakta olup, çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla henüz yürürlüğe girmediği görülmektedir.

Türkiye'de Tarım Sektörünün Küresel Gıda Tedarik Zincirine Entegrasyon Süreci

Üretim teknolojileriyle birlikte ulaşım ve iletişim imkanlarının da gelişmesiyle 1970'li yıllardan itibaren ülkeler arasındaki ticaret hacminde artışlar yaşanmıştır. Belirtilen gelişmelerle aynı tarihlerde güçlenen neo liberal politikaların etkisiyle yapılan serbest ticaret anlaşmaları, gümrük vergilerinin düşürülmesi, yerli üreticilerin korunmasına yönelik destekleme politikalarının terk edilmesi gibi uygulamalarla küresel ticaretin tüm sektörlerde kolaylaştırılması söz konusu olmuştur (Çımrın Ardıç, 2020; Karagöz Özenç, 2023). Gıda sektöründe de benzer gelişmeler yaşanmış, ulus ötesi şirketler tarım ürünleri tedarikinde sözleşmeli üretim modelini benimsemişlerdir. Böylece tarım ürünleri üretimi küresel ölçekte geniş alanlara yayılmıştır (Gürkan, 2017; Özçelik, Turan, & Tanrıvermiş, 1999; Sharma, 2008). Bu sayede gelişmekte olan ülkelerdeki orta ve küçük ölçekli tarımsal ürün üreticileri küresel tarım-gıda şirketlerinin tedarik zincirlerine dahil olmuşlardır (Özkul, 2022). Günümüzde Afrika veya Güney Amerika ülkelerinde üretilen bir meyve günler içinde Birleşik Krallık'taki bir market zincirinin raflarında satışa hazır hale gelebilmektedir¹¹.

Türkiye tarım sektörü de belirtilen siyasi ve ekonomik gelişmelerden etkilenmiştir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren ithal ikameci politikalar yerini liberal politikalara bırakmıştır. Bu değişimin tarımsal üretim açısından önemli sonuçları olmuş, üreticilere sunulan destekleme alımları, aynı ve nakdi yardım-

⁹ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj/eng>

¹⁰ https://commission.europa.eu/document/download/71ca40f4-7929-42fc-922c-8a0073b0660f_en?filename=CSDDD%20Omnibus%20proposal_0.pdf. Erişim tarihi: 01.04.2024.

¹¹ <https://www.sainsburys.co.uk/gol-ui/groceries/fruit-and-vegetables/fresh-fruit/c:1020020>. Erişim tarihi: 27.02.2025.

lar ve diğer kamusal destekler azaltılmıştır (Aydın, 2010; Us & Akbıyık, 2023). Türkiye'nin AB üyeliğine başvuru süreci ile birlikte AB Ortak Tarım Politikasına entegre olunması amacıyla uygulanan politikalar, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yürütülen yapısal uyum programları da tarım politikalarına yön verilmesinde etkili olmuştur. Yine 2000'li yılların başlarında Tarım Reformu Uygulama Projesi kapsamında tarımsal üretime yönelik olarak sağlanan desteklerin kademeli olarak düşürülmesi, kamu iktisadi teşebbüsleri eliyle yürütülen tarımsal girdi üretimine son verilmesi gibi uygulamalar nedeniyle üretim maliyetlerinin hızla arttığı belirtilmektedir (Aydın, 2010; Karagöz Özenç, 2023; Yavuz, 2005). Aynı dönemlerde kabul edilen 4634 Sayılı Şeker Kanunu ile üretim miktarları sınırlandırılmış (Aydın, 2010; Us & Akbıyık, 2023), 4733 Sayılı Tütün Kanunu ile destekleme alımları kaldırılmıştır. Bu gelişmelerin ardından ülkemizde tarımsal üretimde sözleşmeli modelin kullanımında artış görülmüş, tarım sektörümüz küresel tarım-gıda şirketlerinin tedarik zincirlerinin bir parçası haline gelerek küresel gıda tedarikine entegre olmuştur. Böylelikle tarımsal ürün deseninde geleneksel ürünlerden küresel tarım-gıda şirketlerinin ve büyük süpermarket zincirlerinin talep ettiği yüksek katma değerli ve üretimde yoğun emek kullanımının gerçekleştiği ürünlere doğru bir dönüşüm görüldüğü belirtilmektedir (Aydın, 2010; Karagöz Özenç, 2023; Özkul, 2022).

Gıda sektörü tedarik zinciri oldukça geniş bir kapsamda yer alan üretim, işleme, lojistik, pazarlama, satış vb. farklı faaliyet kollarını içermektedir (Maloni & Brown, 2006). Çalışmanın sınırlarının belirlenmesi amacıyla gıda tedarikinde tarımsal ürünlerin üretimine ilişkin faaliyetler ele alınmaktadır.

Aşağıdaki bölümlerde¹² de açıklanacağı gibi ülkemizde tarım sektörü halen insan hakları açısından sorunlu sektörler arasında yer almaktadır. Direktif hükümlerinin birlik ülkelerinin mevzuatına uyumunun sağlanmasıyla, ülkemizdeki tarımsal ürün üreticisi ve işleyicisi işletmeler açısından yukarıda¹³ bahsi geçen Direktif hükümlerine yönelik yükümlülükler söz konusu olacaktır. Bu yönde hem ülkemizdeki tarım işletmelerinin sahip olduğu pazar paylarının korunması hem de sektörün rekabet gücünün artırılması için ülkemizdeki işletmelerin tarımsal üretimde insan hakları ihlalleri ve olumsuz çevresel etkileri ele almaları gerekliliği doğmuştur (Tarman, 2022).

Türkiye'de Tarımda Çalışanlar ve Çalışma Biçimleri

Tarımsal üretimde başlıca insan hakları risk faktörlerinden bahsetmeden önce tarımda çalışanlar ve çalışma biçimlerine değinmekte fayda görülmektedir. Tarım işleri; bitkisel ürün elde edilmesi amacıyla yapılan üretim (toprağın

¹² Bkz. 4. Direktif Bağlamında Türkiye'de Tarımsal Üretimde Başlıca İnsan Hakları Risk Faktörleri.

¹³ Bkz. 1.3. Yükümlülükler.

işlenmesi, ekimi, ürünlerin hasadı vb.) ile hayvansal ürün elde edilmesi için yapılan üretim ve yetiştirme faaliyetlerini ve bu faaliyetler kapsamında gerçekleştirilen bir takım yan işleri de içeren geniş bir faaliyet kolunu ifade etmektedir (Dursun Ateş, 2023; Süzek, 2021; Taş, 2021). Mevzuatımızda Sanayi, Ticaret, Tarım ve Orman İşlerinden Sayılan İşlere İlişkin Yönetmelik¹⁴ ile bu faaliyetlerin düzenlendiği görülmektedir. Belirtilen faaliyetler kapsamında tarım işlerinin yer alan farklı çalışan grupları ve çalışma biçimleri bulunmaktadır.

Tarım işlerinde çalışan ilk grup tarım işverenleridir. Tarımsal üretim faaliyetlerini ücretli çalışanlar vasıtasıyla gerçekleştiren gerçek veya tüzel kişiler, iktisadi devlet teşekkülleri, dernekler, vakıflar hatta kamu kurum ve kuruluşları da tarım işvereni olarak kabul edilebilmektedir (Dursun Ateş, 2023; Temir, 2020; Us & Akbıyık, 2023; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003).

Tarımsal üretim faaliyetlerinde yer alan bir diğer çalışan türü ise işçileridir. Tarım işçileri bir işverene bağlı olarak ücret karşılığında iş gören çalışanlardır (Kılış, 1994; Temir, 2020). Belirtilen çalışma biçiminde iş ilişkisi, işveren ile işçi arasında doğrudan akdedilen iş sözleşmesi kapsamında kurulabileceği gibi (Dursun Ateş, 2023; Kılış, 1994; Us & Akbıyık, 2023) Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği¹⁵ kapsamında Türkiye İş Kurumu tarafından yetkilendirilen tarım araçları¹⁶ vasıtasıyla da kurulabilmektedir (Dursun Ateş, 2023; Us & Akbıyık, 2023; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003). Ancak uygulamada tarım araçlarının bir bölümünün yasal olarak yetkilendirilmiş kişiler olmadığı, yine bazı araçlar tarafından Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği 11. Maddesinde belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmediği durumlarla karşılaşıldığı belirtilmektedir. Ayrıca kayıt dışı çalışan araçların denetlenmesine ilişkin süreçlerin belirsiz olması nedeniyle tarımda çalışan işçilerin, iş sağlığı ve güvenliği risklerine maruz bırakabileceği ifade edilmektedir (Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003).

Tarımsal üretimde çalışan bir diğer grup ise işçi çalıştırmaksızın kendi emek ve sermayeleri ile kendi nam ve hesaplarına üretim faaliyetlerini sürdüren bağımsız çalışanlardır (Dursun Ateş, 2023; Kılış, 1994; Temir, 2020). Bu gruba mensup çalışanlardan büyük bir bölümü faaliyetlerini ücretsiz aile emeği kullanarak yürütmektedir. Ancak belirtilen bu üreticiler aile üyelerine ücret ödemedikleri için işveren olarak kabul edilmemekte, bağımsız çalışan kategorisinde sayılmaktadır. Ülkemizde tarımsal faaliyetlerin ağırlıklı olarak küçük

¹⁴ <https://legalbank.net/belge/sanayi-ticaret-tarim-ve-orman-islerinden-sayilan-islere-iliskin-yonetmelik/690426/Tar%20c4%b1m+ve+Orman+%20c4%b0%20c5%9flerinden+Say%20c4%b1lan+%20c4%b0%20c5%9flere+%20c4%b0li%20c5%9fkin+Y%20c3%b6netmelik>. Erişim tarihi: 07.04.2025.

¹⁵ <https://legalbank.net/belge/tarimda-is-araciligi-yonetmeligi/690935/Tar%20c4%b1mda+%20c4%b0%20c5%9ft+Arac%20c4%b1l%20c4%b1%20c4%9ft%20c4%b1+Y%20c3%b6netmeli%20c4%9ft>. Erişim tarihi 02.04.2025.

¹⁶ <https://www.iskur.gov.tr/ozel-istihdam-burolari/tarim-aracilari/>. Erişim tarihi 02.04.2025.

ölçekli işletmelerce yürütüldüğü göz önüne alındığında, üreticilerin büyük bir kısmının bağımsız çalışan oldukları belirtilmektedir (Dursun Ateş, 2023). Nitekim TÜİK işgücü istatistiklerine¹⁷ göre 2024 yılının son çeyreğinde tarımda çalışan işveren sayısı 54.000 iken tarımda bağımsız çalışan sayısı 2.080.000 olarak tespit edilmiştir.

Tarım işlerinde çalışan bir diğer grup da ücretsiz aile işçileridir. Ücretsiz aile işçileri, aile üyeleri veya hane halkı tarafından yürütülen ekonomik faaliyetler kapsamında çalışan ancak bu faaliyetler karşılığında gelir elde etmeyen, ancak ilgili ailenin ekonomik sorumluluğunda olduklarından tarımsal faaliyetin gelirinden dolayı olarak faydalanan kişilerdir. Ücretsiz aile işçileri ailenin genç yaşlı tüm fertlerini kapsayabilmektedir. Ülkemizdeki tarım alanlarının dağınık yapısı nedeniyle üretimin büyük bölümü küçük ölçekli aile işletmeleri tarafından yürütülmektedir. Bu üretim birimlerini oluşturan hanelerin çoğunluğunda eş, çocuklar, kardeş veya diğer aile üyelerinin ücretsiz aile işçileri olarak çalışmakta oldukları belirtilmektedir (Dursun Ateş, 2023; Kılış, 1994; Miran, 2005; Temir, 2020; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003). Ülkemizde TÜİK işgücü istatistiklerine¹⁸ göre 2024 yılı son çeyreğinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan 2.561.000 kişinin 1.910.000'inin tarım sektöründe çalıştırıldığı görülmektedir.

Ülkemizde tarımsal üretimde, bazı durumlarda üreticiler veya yetiştiricilerin ilgili faaliyetin yürütüldüğü arazinin maliki olmadıkları ve üretimin arazi maliki ile üretici arasında düzenlenen bir kira sözleşmesi ile kullanılan arazilerde gerçekleştirildiği görülebilmektedir. Bu durumda tarımsal üretim faaliyetlerinin tüm maliyetleri, riskleri ve elde edilen ürünün tüm geliri üreticiye ait olmakta ve buna karşılık üretici/kiracı tarafından arazi malikine ayni, nakdi yahut hem nakdi hem de ayni olarak kira ödemesi yapılmaktadır (Dursun Ateş, 2023; Temir, 2020).

Kiralama dışında bir başka model ise üreticinin, arazi malikinin arazisinde tarımsal faaliyetler yürütmesi ve bu faaliyetlerden elde edilen ürünlerin bir bölümünü arazi malikine teslimi yani mahsulün veya yetiştirilen diğer ürünün üretici ve arazi maliki arasında paylaşılması şeklinde uygulanmaktadır. Bu görünüm biçimi genellikle “yarıcalık” veya “ortakçılık” olarak anılmakta ve bu ilişkide üretici ile arazi maliki üretim veya işletme faaliyetlerinden kaynaklanacak masrafları, riskleri, zararları ve elde edilecek geliri anlaşmalarında belirledikleri oranlarda paylaşmaktadırlar (Dursun Ateş, 2023; Temir, 2020). Yarıcalık kapsamında üretici genellikle kendisi ve aile fertlerinin emeğini üretimde kullan-

¹⁷ Bkz. Dipnot 5.

¹⁸ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik,-2024-53520>. Erişim tarihi 02.04.2025.

makta ve arazi maliki de arazi ve diğer girdileri sunmakta ancak nadir de olsa farklı yönde uygulamalar da söz konusu olmaktadır (Dursun Ateş, 2023).

Tarım işlerinde gerçekleşen çalışma biçimlerine süreleri açısından bakıldığında ise farklı çalışma biçimleri bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki sürekli iş ilişkisidir. 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 10/1. Maddesi gereğince işin niteliğine göre tamamlanmasının 30 iş gününü aştığı işler sürekli işler olarak adlandırılmaktadır. Belirtilen tanıma başka bir açıdan bakıldığında işin tamamlanmasının en fazla otuz iş günü süreceğinin kabul edildiği işlerin sürekli olmayan işler olarak adlandırıldığı görülmektedir (Dursun Ateş, 2023; Süzek, 2021; Temir, 2020).

Tarım işlerinde görülen bir diğer çalışma biçimi ise mevsimlik işlerdir. Mevsimlik işçiler, bir işverene bağlı olarak yürütülen tarımsal faaliyetlerin herhangi bir döneminde ücret karşılığı olarak, bulundukları bölgede yahut çoğunlukla gezici olarak yaşadıkları yerden farklı bölgelerdeki dönemsel işlerde çalışan kişilerdir (Kılış, 1994; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003; Yılmaz & Sayın, 2024). Tarımsal işlerin özelliği gereği yılın belirli aylarında gerçekleşmesi veya yılın belirli aylarında diğer aylara oranla artması ile işçi talebinin bu mevsimlerde yoğunlaşması nedeniyle mevsimlik işgücüne olan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. 4857 Sayılı İş Kanunu gereği (Madde 7) mevsimlik tarım işleri geçici iş ilişkisini düzenleyen hükümlere tabidir. Mevsimlik işlerde çalışma süresi bir yılın altında kalmakta olup çalışma yılın belirli dönemlerinde gerçekleştirilmekte ve yılın kalan dönemlerinde mevsimlik iş ilişkisi askıda kalmaktadır (Dursun Ateş, 2023; Kanvermez & Sümer, 2021; Kılış, 1994; Us & Akbıyık, 2023; Yılmaz & Sayın, 2024).

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra yevmiye usulü çalışmalar da tarım işlerinde sıklıkla görülmektedir. Yevmiye usulü çalışmalar genellikle işverenle işçi arasında sözlü olarak kısa süreler için kurulmaktadır. Bu tür çalışmalarda ücret, çalışılan gün sayısı üzerinden hesaplanırken, işçinin çalışma süresinin işveren tarafından tek taraflı olarak belirlenmesi söz konusudur. Belirtilen günlük çalışmaların yanı sıra aylık olarak gerçekleştirilen çalışmalar da söz konusu olmaktadır (Kanvermez & Sümer, 2021; Temir, 2020; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003).

Tarım işlerinde çalışanların yukarıda sayılan gruplardan birden fazlasına dahil olduğu yani farklı gruplar arasında geçiş yaptıkları da görülebilmektedir. Örneğin ücretsiz aile işçisi yahut kendi adına bağımsız çalışan sıfatına sahip bir kişi, yılın başka bir bölümünde ücretli tarım işçisi olarak çalışabilmektedir (Temir, 2020). Özellikle tarımsal üretimin dönemsel yapısı, tarım arazilerine sahip olmayan yahut kendi tarımsal faaliyetlerinden yeterli gelir elde edemeyen

kişilerin gezici olarak mevsimlik tarım işgücüne katılmaları, işveren açısından yevmiyeli veya mevsimlik işlerin sürekli iş ilişkisine nazaran maliyetinin daha düşük olması gibi nedenlerle tarımsal üretimde sürekli olmayan ve mevsimlik işlerin daha yaygın olduğu görülmektedir (Dursun Ateş, 2023; Kanvermez & Sümer, 2021; Us & Akbıyık, 2023).

Direktif Bağlamında Türkiye’de Tarımsal Üretimde Başlıca İnsan Hakları Risk Faktörleri

Bu bölümde Direktif bağlamında ülkemizde tarımsal üretimde başlıca insan hakları riskleri ve bu risk faktörlerinden en fazla etkilenen kırılgan gruplar ele alınacaktır. Tarım sektörü içinde yer aldığı ülkelerin siyasi, sosyolojik ve ekonomik koşullarıyla yakından bağlantılı olup sürekli bir değişim ve dönüşüm içindedir. Bu nedenle çalışmada gösterilen risk faktörlerinin sınırlandırılması mümkün olmayıp bahsedilenler dışında başkaca risklerin ve bu risklere maruz kalabilecek farklı grupların bulunması mümkündür.

Çocuk İşçiliği

Çocukların çalışmasına ilişkin yaş kriterleri mevzuatımızda Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in Tanımlar başlıklı 4. Maddesinde düzenlenmektedir. Belirtilen maddeye göre çocuk işçi kavramı “14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi” ve genç işçi kavramı da “15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi” olarak tanımlanmıştır. 4857 Sayılı İş Kanunu 71. Maddesi ile 15 yaşını bitirmeyen çocukların çalışmaları yasaklanmış ancak maddenin devamında konu hakkındaki istisnalar ve çalışma saatlerine ilişkin konular hakkında düzenlemeler yapılmıştır. Tarım işlerinde çalışan çocuklar ve gençler bu sektörde çalışan dezavantajlı grupların başında gelmektedir. Zira tarımda çalışan ailelerin çocukları çoğu zaman yoksulluk, eğitime erişimdeki zorluklar veya bakım yükümlülükleri gibi nedenlerle tarım işlerinde aileleriyle birlikte çalışmaya zorlanmaktadır (Görücü & Akbıyık, 2010; Gülçubuk, 2012; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003).

Küresel çapta çocuk ve genç işçilerin tarımda yaygın olarak yer aldığı, özellikle yoğun emek gerektiren kahve, pamuk, çay ve tütün gibi ürünlerin üretimi veya çobanlık gibi işlerde çalıştırıldıkları belirtilmektedir (Dedeoğlu, Bayraktar, & Çetinkaya, Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye’de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar., 2019; Dursun Ateş, 2023). Ülkemizde de çocuk ve genç işçilerin tarımda tıpkı kadınlar gibi daha çok ücretsiz aile işçisi ve mevsimlik tarım işçisi olarak yer aldıkları ifade edilmektedir (Dedeoğlu, Bayraktar, & Çetinkaya,

Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye’de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar., 2019; Dursun Ateş, 2023; Kanvermez & Sümer, 2021).

Tarım işleri, ülkemizde çocuk işçiliğinin yaygın olduğu sektörlerden biridir. TÜİK tarafından 2019 yılında hazırlanan Çalışan Çocuk İstatistikleri Raporunda¹⁹ ekonomik faaliyet kollarına göre çalışan çocukların ilk sırada hizmet sektöründe (%45,5) ikinci sırada ise tarım sektöründe yer aldıkları (%30,8) görülmektedir. Ancak tarım işleri çocuklar açısından uygun olmayan çalışma koşulları anlamına gelmektedir. Nitekim; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından kabul edilen ve Türkiye tarafından da 2001 yılında onaylanan²⁰ 182 No.lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi²¹ kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılan çalışmalarda ve ayrıca 2017 yılında hazırlanan Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programında²² “Tarımda Aile İşleri Dışında, Ücret Karşılığı Gezici ve Geçici Tarım İşlerinde Çalışmanın çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olduğu” tespit edilmiştir (Kapar, 2019; Gülçubuk, 2012).

Ülkemizde tarımda çalışan çocukların²³ önemli bir bölümünün de mevsimlik tarım işlerinde kayıt dışı çalışan yabancı göçmen ailelerin çocukları olduğu belirtilmektedir. Zira yetişkinlerin ailenin ihtiyaçlarını sağlayamadığı noktada çocuklar gelir getiren işlerde çalışarak aileye doğrudan ekonomik katkı sunmakta yahut ev içindeki işlerde çalışarak dolaylı destek sağlamaktadırlar (Dedeoğlu, Bayraktar, & Çetinkaya, Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye’de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar., 2019). Çocukların çalışma yaşamındaki tehlikeler karşısında yetişkinlere oranla daha zayıf oldukları bir gerçektir. Bu nedenle, çocukların tarım işlerinde çalışmaları; onları iş sağlığı ve güvenliği risklerine daha fazla maruz bırakmakta; çocukların fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişimlerini olumsuz etkilemektedir (Gülçubuk, 2012; Kanvermez & Sümer, 2021; Kapar, 2019).

Yine çocukların tarım işlerinde çalıştırılmaları, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve TC. Anayasası ile güvence altına alınan eğitim haklarından fırsat eşitliği çerçevesinde faydalanmalarını engellemektedir. Bu durumun özellikle mevsimlik tarım işçilerinin çocukları yönünden daha yaygın olarak görüldüğü

¹⁹ <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=child-labour-force-survey-2019-33807>. Erişim tarihi: 05.04.2025.

²⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/06/20010627.htm>. Erişim tarihi: 05.04.2025.

²¹ https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182. Erişim tarihi: 05.04.2025.

²² <file:///Users/denizarslanugan/Downloads/%C3%A7ocuk-i-%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi-ile-m%C3%BCadele-ulusal-programi.pdf>. Erişim tarihi: 05.04.2025.

²³ Bkz. <https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye/2019/12/29/findik-iscisi-cocuklara-kolelik-sistemi>. Erişim tarihi: 02.04.2025.

ifade edilmektedir. Zira tarımda çalışan çocuklar üretim sezonu içinde okula gidememekte, bu durum onların derslerinde başarısız olmalarına hatta çoğunlukla eğitim hayatlarını yarıda bırakmalarına neden olmaktadır. Eğitimden kopan bu çocuklar, genellikle içinde bulundukları yoksulluk kısır döngüsünden çıkış imkanlarını da yitirmektedirler (Gülçubuk, 2012; İş & Özkan, 2024; Kapar, 2019; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003).

Kayıt Dışı ve Düzensiz İstihdam

Kayıt dışı istihdam hem işverenler hem de işçilerin çalışma faaliyetlerinin ilgili kamu kurumlarına bildirilmemesi veya eksik bildirilmesi nedeniyle çalışma faaliyetlerinin kamusal ve vergisel denetim dışında gerçekleşmesidir. Bu kapsamda kayıt dışı istihdam çalışanların ve işverenlerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmemeleri ve sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmaları sonucunu doğurmaktadır. Yine kayıt dışı istihdam ilişkilerinde çalışanlar yasal mevzuat ile belirlenen çalışma yaşı, çalışma süreleri, asgari ücret veya emeklilik hakları gibi pek çok konuda kamusal denetimlerin dışında kalmakta ve bu durum hak mahrumiyetlerine neden olmaktadır. Bu yönü ile kayıt dışı istihdam hem devletler açısından hem de çalışanlar açısından ekonomik, hukuki, mali ve sosyal kayıplar yaşanmasına neden olmaktadır (Altın, 2015; Us & Akbıyık, 2023; Yanıcı Erdal, 2019). Kayıt dışı çalışmanın tarım sektöründe yoğun olarak görüldüğü belirtilmektedir. Ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren benimsenen neoliberal politikalardan tarım sektörü de nasibini almış, tarımsal üretimdeki devlet destekleri ve korumacı politikaların terkedilmesi ile kayıt dışı istihdam oranlarında da artışlar gözlenmiştir. (Altın, 2015; Taş, 2021; Us & Akbıyık, 2023). Nitekim TÜİK işgücü istatistiklerinden hareketle hazırlanan, esas işinden dolayı sosyal güvenlik kuruluşuna kaydolmayan bireylere ilişkin istatistiklerde²⁴ Türkiye'de 2024 yılının son çeyreğinde kayıt dışı çalışanların oranı genel olarak %26,3 iken kayıt dışı çalışanların %82,2'sinin tarım sektöründe yer aldığı görülmektedir. Yine tarım sektöründe kayıt dışı çalışanların dağılımına bakıldığında, ilk sırada ücretsiz aile işçilerinin ikinci sırada ise kendi hesabına çalışanların geldiği görülmektedir. Mevsimlik tarım işleri ve yevmiye usulü günlük ücret üzerinden yapılan tarım işlerinde de kayıt dışılığın yoğun olarak görüldüğü belirtilmektedir. Belirtilen çalışan gruplarının büyük bir kısmını kadınlar ve genç nüfusun oluşturduğu ifade edilmektedir (Altın, 2015; Us & Akbıyık, 2023; Yanıcı Erdal, 2019).

Yukarıda²⁵ belirtildiği gibi; tarımsal işlerde kayıt dışı ve düzensiz istihdam nedeniyle sürekli işlerin yerine daha çok yevmiyeli veya mevsimlik tarım işleri

²⁴ <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=sosyal%20g%C3%BCvenlik%20kurulu%C5%9Funa%20kay%C4%B1t>. Erişim tarihi: 06.03.2025.

²⁵ Bkz. 3. Türkiye'de Tarımda Çalışanlar ve Çalışma Biçimleri.

gibi geçici iş ilişkilerinin kurulması, tarım işçileri açısından birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Zira yevmiyeli ve mevsimlik tarım işleri yapısı itibarıyla bir süreklilik arz etmemekte, işçilerin farklı dönemler farklı bölgelerdeki tarım alanlarına geçişi söz konusu olmaktadır. Yine tarım işlerinde çalışma saatlerinin düzenli olmaması söz konusudur. Özellikle tarım işçilerinin barınma yerleri ile üretim alanları arasındaki mesafelerin fazla olması nedeniyle, yolda uzun saatler harcanması çalışma saatlerinin daha esnek hale gelmesine neden olmaktadır. Ayrıca, çalışanların günlük ve haftalık izin haklarını kullanmadan, dinlenme imkanlarından yararlanmadan çalıştıkları gözlenmektedir. Buna karşılık tarımda çalışanların, belirtilen fazla çalışmalarının karşılığı ödenmeden ve genel olarak düşük ücretlerle çalıştırıldıkları belirtilmektedir (Görücü & Akbıyık, 2010; Kanvermez & Sümer, 2021; Kılış, 1994; Sert & Nazhoğlu, 2024).

Ücret Eşitsizlikleri

Ülkemizde tarımda ve tarım dışı istihdamda yer alan işçiler arasında ücret farklılıkları görüldüğü belirtilmektedir (Us & Akbıyık, 2023). TÜİK'in 2023 yılı Kazanç Yapısı İstatistiklerine²⁶ bakıldığında mesleklerin yıllık ortalama brüt kazançları yönünden yapılan sıralamada en düşük ortalama yıllık brüt kazancın "nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları grubunda gerçekleştiği" görülmektedir. Yine tarım sektöründe çalışan kesimlerin kendi aralarında da ücret eşitsizlikleri olduğu, örneğin kamuda çalışan mevsimlik tarım işçilerinin özel sektörde çalışanlara nazaran daha yüksek ücretler aldıkları ifade edilmektedir (Görücü & Akbıyık, 2010).

Tarımsal üretimde hane halkına mensup kadınlar işgücünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır²⁷. Buna rağmen kadınlar toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı eşitsizliklere maruz kaldıklarından, toplumsal hayatta olduğu gibi tarımsal üretimde de dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. Zira kadınlar hem ev içi işlerde, çocuk ve yaşlıların bakımında görev almakta hem de ev dışında bahçe veya tarlada çalışma, hayvanların bakımı gibi yoğun fiziksel emek gerektiren tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadırlar (Gökdemir & Ergün, 2012; Yıldırak, Gülcubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003). Özellikle kırsal kesimde eğitimden ve ekonomik faaliyetlerden uzak kalan kadınlar, tarımsal üretimde daha çok ücretsiz aile işçisi, mevsimlik veya yevmiyeli işçi olarak yer almak-

²⁶ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kazanc-Yapisi-Istatistikleri-2023-53700>. Erişim tarihi: 06.03.2025.

²⁷ TÜİK verilerine göre tarımda istihdam edilen toplam 1.910.000 kadının 1.416.000'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV.-Ceyrek-Ekim-Aralik-2024-53520>).

tadırlar (Dursun Ateş, 2023; Gökdemir & Ergün, 2012; Kanvermez & Sümer, 2021). Belirtilen nedenlerle kadınların tarımsal işlerde sundukları emeğin maddi karşılığının erkeklere oranla daha az olduğu, kadınların yürüttükleri faaliyetlerin hane halkının gündelik ihtiyaçları için tüketilmesi nedeniyle kadın emeğinin görünür olmadığı ve değerli görülmediği belirtilmektedir (Gökdemir & Ergün, 2012; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan, & Kılıç, 2003).

Tarım sektörünün ücretli çalışanları içindeki ücret eşitsizliklerine bakıldığında ise ülkemizde diğer tüm sektörlerde görülen cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin tarım sektöründe de devam ettiği belirtilmektedir (Görücü & Akbıyık, 2010). Hatta kadın ve erkek çalışanlar arasındaki ücret eşitsizliklerinin tarım sektöründe diğer sektörlerle nazaran daha derin olduğu gözlenmektedir (Us & Akbıyık, 2023). Nitekim TÜİK 2024 yılı Tarımsal İşletme İşgücü Yapısı²⁸ istatistiklerine göre 2024 yılında mevsimlik tarım işlerinde erkek işçilere ödenen günlük ücretler 1007-TL olurken aynı ücretlerin kadın işçiler için 890-TL olarak belirlendiği görülmektedir. Tarımda sürekli işçilerin aylık ücretlerine bakıldığında da erkek işçilere aylık 27.788-TL ödenirken kadın işçilere 19.328-TL ücret ödendiği tespit edilmektedir. Aynı verilerde, sektördeki ücret değişim oranlarına bakıldığında, erkeklerin kadınlara nazaran daha yüksek oranlar üzerinden ücret artışlarından faydalandığı ifade edilmektedir.

Ülkemizde 6735 Sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu ve 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu gereği çalışma izni alan yabancılar ile çalışma izni muafiyeti içeren diğer mevzuat²⁹ kapsamında sağlanan geçici koruma veya şartlı mülteci statüsünde yer alan yabancılar, tarımsal üretimde mevsimlik tarım işleri ve hayvancılık faaliyetlerinde çalışabilmektedirler (Temir, 2020; Yılmaz & Sayın, 2024). Özellikle Suriye’de yaşanan iç savaş sonrası ülkemize yönelen göç akınının sonucu olarak, tarımsal üretimde yabancı göçmen işçilerin varlığı artmıştır. Tarım işlerinde hem yetişkin hem de çocuk yabancı göçmen emeğinin kullanımındaki artışın başkaca sebepleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki göçmen işçilerin özellikle çocuklarını düşük maliyetli bir işgücü kaynağı olarak kullanmalarıdır. Ancak göçmen işçilerin sayısındaki artışın mevsimlik tarım işçisi arzını arttırarak ücretleri daha da aşağılara çektiği belirtilmektedir. Diğer taraftan göçmen işçilerin daha nitelikli işlere ve hukuki desteğe erişimlerinin zayıf olması da onları olumsuz çalışma koşullarına razı edilebilir kırılgan bir işgücü kaynağı haline getirmektedir. (Dedeoğlu, Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine,

²⁸ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarimsal-Isletme-Isgucu-Ucret-Yapisi-2024-53786>. Erişim tarihi: 06.03.2025.

²⁹ Bkz. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, Geçici Koruma Yönetmeliği, Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik.

2018; Dedeoğlu, Bayraktar, & Çetinkaya, Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye’de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar., 2019).

Ülkemizde tarımda çalışan kadınlar dışında yabancı göçmenlerin (Dedeoğlu, Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine, 2018) de düşük ücretlerle çalıştırıldıkları görülmektedir. Belirtilen tüm bu verilerle tespit edilen ücret eşitsizlikleri; ILO’nun çalışma yaşamındaki temel haklar ve ilkeler kategorisinde yer verdiği istihdam ve meslekte ayrımcılığa son verilmesi ilkesi gereği kabul edilen Eşit Ücret Sözleşmesi³⁰ (No.: 100) ve Ayrımcılık (İstihdam ve Meslek) Sözleşmesi³¹ (No.:111) ile korunan hakların ihlali anlamına gelmektedir (Görücü & Akbıyık, 2010). Bu nedenle bahsi geçen hak ihlallerinin Direktif hükümleri gereği insan hakları ihlalleri olarak tanınması ve ele alınması gerekmektedir.

Sendikal Örgütlenme Önündeki Engeller

Ülkemizde tarım işçilerine sendikal örgütlenme hakları 1947 yılında kabul edilen mülga 5018 Sayılı Sendikalar Kanunu’nu ile tanınmış olup (Görücü & Akbıyık, 2010; Temir, 2020) tarımsal faaliyetler halen yürürlükteki İşkolları Yönetmeliği’nin Ek-1 maddesi gereği “Avcılık, tarım ve ormancılık” başlığı altında işkolları listesinde yer almaktadır. Ülkemizde; tarımsal faaliyetlerin dağınık bir yapıda olması, tarımda çalışan bireylerin sınıf bilincinin düşük olması, tarımda gündelik veya mevsimlik işlerde ücretlerin de düşük kalması nedeniyle sendika aidatlarının karşılanamaması, tarımda çalışanların genellikle tarım arazilerinin maliki konumunda olmaları, tarımda sürekli olmayan ve mevsimlik işlerin yaygın oluşu ve tarımda çalışanların sendikal örgütlenme hakkındaki bilgi ve eğitimlerinin yetersiz olması gibi nedenlerle, tarımsal üretim işlerinde çalışanların sendikalara katılım oranlarının düşük olduğu görülmektedir (Çiçek, 2017; Görücü & Akbıyık, 2010; Sert & Nazhoğlu, 2024). Buna karşılık, sürekli iş ilişkisi ile Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) gibi iktisadi devlet teşekküllerinde³² çalışmakta olan tarım işçilerinin, sendikalara üye olma oranlarının görece daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Temir, 2020).

Angarya, Zorla Çalıştırma ve İnsan Ticareti

Çalışma kişilerin serbest iradeleri ile gerçekleştirdikleri bir eylemdir. Dolayısı ile çalışma eyleminde taraf iradesinin ortadan kalkması yahut kısıtlanması durumunda devam eden çalışma ilişkisinin hukuki geçerliliği de ortadan

³⁰ <https://www.ilo.org/tr/resource/100-nolu-esit-ucret-sozlesmesi>. Erişim tarihi: 06.03.2025.

³¹ <https://www.ilo.org/tr/resource/111-nolu-ayirimcilik-ve-meslek-sozlesmesi>. Erişim tarihi: 06.03.2025.

³² Bkz. <https://www.tigem.gov.tr/Folder/InsanKaynaklariDetayDosyaları/aa0bc8f0-719f-4739-a33f-4a95e35db372.pdf>.

kalkmaktadır. Belirtilen durumlardan ilki ve en yaygını olan zorla çalıştırma; bir kişinin diğer herhangi bir kişi veya kurum tarafından kendisine uygulanan maddi veya manevi baskı yahut ceza tehdidi altında olması nedeniyle, rızası dışında her türlü iş veya hizmeti gerçekleştirmeye mecbur edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Angarya ise zorla çalıştırmaya maruz kalan kişiye bu çalışma karşılığında ücret ödenmemesi olarak ifade edilmektedir. BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı, ILO 29 Sayılı Zorla ve Zorunlu Çalıştırmaya Dair Sözleşme vb. pek çok uluslararası belgede kişilerin çalışma hakkı ve özgürlüğünün savunulduğu görülmektedir (Karan, 2018; LeBaron; Ünlütürk Ulutaş & Ulutaş, 2015)³³.

Dünya genelinde zorla çalıştırmanın en yoğun olduğu sektörlerin içinde tarımın da yer aldığı (LeBaron, 2021: 2) ve zorla çalıştırmaya maruz kalan yetersizlerin %13 ünün tarımda çalıştırıldığı belirtilmektedir. Bu kapsamda çalıştırılanlara örnek olarak; simsarlar vasıtasıyla zorla çalıştırılan göçmen tarım işçileri, ait oldukları sınıfsal yapılar nedeniyle yahut ailelerinin borçlarını ödemek gibi amaçlarla tarımsal faaliyetlerde köle olarak kullanılan kişiler gösterilmektedir (International Labour Organization (ILO); Walk Free; International Organization for Migration (IOM), 2022). Yine insan ticareti yoluyla kaçak olarak hedef ülkelere sokulan kişilerin ve özellikle çocukların tarımsal faaliyetlerde zorla çalıştırılmaları zorla çalıştırmanın bir diğer görünüm biçimidir (Görücü & Akbiyık, 2010; Karan, 2018; Ünlütürk Ulutaş & Ulutaş, 2015).

Ülkemizde 4857 Sayılı İş Kanununda zorla çalıştırma hakkında bir düzenleme bulunmamakla birlikte konu T.C. Anayasası 18. Maddesinde³⁴ angarya ve zorla çalıştırma yasağı olarak düzenlenmekte, maddenin ikinci fıkrasında “Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz” hükmü ile zorla çalıştırmanın istisnaları sıralanmaktadır. Ülkemizde tarımda zorla çalıştırmanın sınırlı da olsa devam ettiği³⁵ çeşitli çalışmalarda tespit edilmektedir. Özdemir tarafından yapılan çalışmada; “Karadeniz Bölgesinde sınırlı sayıda da olsa yoksul ailelere mensup 4-15 yaş arası çocukların ebeveynleri tarafından ev işleri ile tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde kullanılmak üzere işçi olarak kiralandıkları” belirtilmektedir³⁶ (Özdemir, 2011). Yine çalışanlara fazla

³³ ILO Zorla ve Zorunlu Çalıştırmaya Dair Sözleşme: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C029:NO. Erişim tarihi: 06.03.2025.

³⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>. Erişim tarihi: 10.03.2025.

³⁵ <https://www.bbc.com/turkce/articles/cjr1jr27vego?utm; https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye/2019/12/29/findik-iscisi-cocuklara-kolelik-sistemi>. Erişim tarihleri 02.04.2025.

³⁶ Benzer örnek için bkz. Görücü ve Akbiyık, 2010: 213.

mesainin zorunlu tutulması, resmî tatillerin ve yasal izinlerin kullandırılması gibi angarya olarak nitelendirilebilecek uygulamaların da mevcut olduğu belirtilmektedir³⁷.

BM Sınırşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesi'ne Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına ilişkin Protokol³⁸ insan ticaretini; "kişiler üzerinde fiziksel, manevi, ekonomik şiddet uygulanarak yahut hileli yollarla kişileri aldatma, sahip olduğu nüfuzu kullanarak veya bir başka kişi üzerinde kontrol sahibi olan bir kişinin rızasını elde etmek için ödeme veya çıkar sağlanması veya alınması yoluyla kişilerin işe alınması, bir yerden başka bir yere taşınması, barındırılması veya teslim alınması gibi faaliyetler" olarak tanımlanmaktadır. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi tarafından düzenlenen 2022 tarihli İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporunda³⁹ ülkemizde insan ticareti mağdurlarının ilk sırada cinsel sömürü (%55,2) ve ikinci sırada işgücü sömürüsüne (%27,9) maruz kaldıkları, mağdurların %28,9'unun çocuk, %82,1'inin kadın olduğu ve mağdurların uyruklarına göre ilk sırada Suriye uyruklu kişilerin yer aldığı, 2022 yılı içinde tespit edilen 345 insan ticareti mağdurunun 107'sinin işgücü sömürüsüne maruz kaldığının tespit edildiği belirtilmektedir.

İş Sağlığı ve Güvenliği Riskleri

Tarımsal üretim niteliği gereği; büyük araziler üzerinde açık havada yahut üretim veya yetiştirme faaliyetleri için özel olarak inşa edilmiş seralar, ahırlar vd. tesislerde bedensel emeğin yoğun olarak kullanımı ile gerçekleşen bir faaliyettir. (Kanvermez & Sümer, 2021; Kılıkış, 1994; Taş, 2021). Belirtilen koşullarda gerçekleşecek çalışmalar nedeniyle tarım işleri; fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik ve psikososyal risk faktörleri barındıran bir faaliyet koludur. Bu kapsamda sayılabilecek başlıca riskler; aşırı sıcak veya soğuk havaya yahut yağmur, dolu, yıldırım düşmesi vd. farklı doğa olaylarına maruz kalma nedeniyle oluşacak ölüm veya yaralanmalar; hasat sırasında ağaçtan düşme, ağır kaldırma, uzun süreler ayakta çalışma, eğilerek çalışma gibi nedenlerle oluşacak kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları; haşere ısırması, tarımsal alanlardaki hayvanlarla çalışmadan kaynaklanacak kazalar ve hayvanlardan çıkan biyolojik maddelere (dışkı, kan vb.) maruz kalınması, zirai kimyasallara veya diğer toksik maddelere solunum veya diğer yollardan maruz kalma vd. olarak sayılabilecektir (Görücü & Akbıyık, 2010; Kanvermez & Sümer, 2021; Sert & Nazlıoğlu, 2024; Taş, 2021).

³⁷ <https://www.evrensel.net/haber/519845/tarim-orkam-sen-angarya-calistirmaya-tepki-gosterdi>. Erişim tarihi: 10.03.2025.

³⁸ <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/ProtocolonTrafficking.pdf>. Erişim tarihi: 10.03.2025.

³⁹ <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-insan-ticaretiyle-mucadele-yillik-raporlari>. Erişim tarihi: 11.03.2025.

Belirtilenlerin yanı sıra tarımsal üretimde traktör, biçerdöver gibi araçlar ile diğer makine ve aletlerin yaygın kullanımı da tarımda çalışanlar için iş kazalarına yönelik bir risk faktörüdür. Özellikle kullanımı teknik bilgi ve deneyim gerektiren araç ve makinelerin hatalı yahut bilinçsiz kullanımı nedeniyle ölüm ve yaralanma ile sonuçlanan iş kazaları, gürültü ve titreşim gibi etkiler nedeniyle meslek hastalıkları meydana gelebilmektedir (Görücü & Akbıyık, 2010; Kanvermez & Sümer, 2021; Sert & Nazlıoğlu, 2024; Taş, 2021).

Ülkemizde tarımda söz konusu olan kayıt dışılık nedeniyle çalışanlar sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmışlardır. Bu nedenle gerek çalışanların ve gerekse bakmakla yükümlü oldukları aile üyelerinin hastalık, iş kazaları gibi olayların meydana gelmesi gibi durumlar karşısında sağlık hizmetlerinden ve sosyal güvenlik sistemi kapsamındaki diğer desteklerden yararlanma imkanlarının da söz konusu olmadığı görülmektedir (Görücü & Akbıyık, 2010; Kanvermez & Sümer, 2021; Sert & Nazlıoğlu, 2024; Taş, 2021).

İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği kapsamında yayımlanan İşyeri Tehlike Sınıfları Listesi⁴⁰ gereğince tarımsal üretim kapsamında yürütülen pek çok faaliyet tehlikeli kategorisinde sınıflandırılmıştır (Taş, 2021). Belirtilen tehlikeler göz önüne alındığında; tarım işlerinde özellikle kadınlar ve çocuklar gibi kırılgan grupların çalışması belirtilen risklerin daha ağır bir biçimde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalarda çocuk işçilerin tarımda olumsuz çalışma koşullarında çalıştıkları ve iş kazası ve meslek hastalıkları nedeniyle ölüm ve yaralanma oranlarının çocuk işçilerde daha yüksek oranlarda görüldüğü belirtilmektedir (Kanvermez & Sümer, 2021).

Kadınlar açısından da tarım işleri genel risk faktörleri dışında bazı ek riskler barındırmaktadır. Bunlardan bazıları gebe kadınların tarım işlerinde çalışmaları nedeniyle oluşacak hastalık, düşük ve ölüm (kadın ve bebekler için) riskleri ve okuma yazma oranları düşük olan kadınların tarım kimyasallarına karşı koruyucu önlem ve ekipman kullanımındaki yetersizlikler gibi risk faktörleridir (Kanvermez & Sümer, 2021).

Ülkemizde mevsimlik tarım işlerine katılımın tüm hane halkını kapsar biçimde gerçekleştiği, çocuk sayısı yüksek ve yaş ortalaması düşük ailelerin tarım işlerinde daha çok tercih edildiği belirtilmektedir (Dedeoğlu, 2019: 2595) Diğer taraftan, tarımda çalışan ailelerin uygun çalışma ve yaşam koşullarına erişimlerinde güçlüklerle karşılaştıkları belirtilmektedir. Örneğin; mevsimlik tarım işlerine katılan gezici tarım işçileri üretim sahalarına aileleriyle birlikte gitmekte ve bu süre zarfında iş sahibi yahut araçlar tarafından kendilerine sağlanan ve

⁴⁰ <https://legalbank.net/belge/is-sagligi-ve-guvenligine-iliskin-isyeri-tehlike-siniflari-tebliği/1208909/%c4%b0%c5%9e+SA%c4%9eLI%c4%9eI+VE+G%c3%9cVENL%c4%b0%c4%9e%c4%b0NE+%c4%b0L%c4%b0%c5%9eK%c4%b0N+%c4%b0%c5%9eYER%c4%b0>. Erişim tarihi: 07.03.2025.

çoğunlukla yerleşim yerlerine uzak bölgelerde bulunan ücra yerlerde barınmaktadırlar. Bu nedenle, tarımda çalışanlar ve aile üyelerinin gıda ve temiz su gibi temel ihtiyaç maddelerine, ulaşım olanaklarına, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını giderecekleri kamusal ve özel hizmetlere erişimleri güçlüklerle sağlanabilmektedir. Yine belirtilen barınma yerleri çoğu zaman; işçilerin aileleriyle birlikte yaşamlarını sürdürecektir fiziki koşullarını sağlamamakta, aileler çadır veya benzeri düzensiz yapılarda hijyenik olmayan ortamlarda barındırılmaktadır. Bu koşullar şüphesiz yaz ve kış dönemleri farklı sağlık ve güvenlik sorunlarına neden olabilmektedir. (Görücü & Akbıyık, 2010; Kanvermez & Sümer, 2021).

Sonuç

Çalışma kapsamında ülkemizde tarımsal üretimde insan hakları risklerinin başında çocuk işçiliğinin geldiği, tarımda çalışan çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimlerinin olumsuz etkilendiği ve eğitimden uzaklaştıkları tespit edilmiştir. Diğer risk faktörleri olan yaygın kayıt dışı ve düzensiz istihdamın, tarım sektöründe sosyal güvenlikten yoksun ve iş güvencesi olmayan düşük ücretli işlerin artışına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda tarımda sendikal haklara erişimde de güçlükler görülmektedir. Ülkemizde tarım sektöründe ücret eşitsizlikleri özellikle sürekli ve süreksiz işlerde çalışanlar ile kadın ve erkek çalışanlar arasında söz konusudur. Öte yandan, kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ve ayrımcılığa maruz kaldığı, ev içi sorumlulukları yanında tarımsal işlerde yer aldıkları, erkeklere kıyasla daha ağır koşullarda ve daha düşük ücretlerle yahut ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıkları görülmektedir. Tarım sektöründeki diğer başlıca risk faktörleriyse; angarya, zorla çalıştırma ve insan ticareti, iş sağlığı ve güvenliği ihlalleri olarak tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Altın, G. (2015). Türkiye’de Kayıt Dışı istihdam ve Kayıt Dışı İstihdamın Önlenmesine Yönelik Düzenlemeler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir.
- Aydın, Z. (2010). Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture. *Journal of Agrarian Change*, 10(2), 149–187.
- Ciacchi, S. (2024). The newly-adopted Corporate Sustainability Due Diligence Directive: an overview of the lawmaking process and analysis of the final text. *ERA Forum* (<https://doi.org/10.1007/s12027-024-00791-y>), 29-48.
- Dedeoğlu, S. (2018). Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(56), 37-68.

- Duran Dölek, G. (2024). Çalışma Hayatında İnsan Haklarının Korunması. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Ana Bilim Dalı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Ankara, Türkiye.
- Dursun Ateş, S. (2023). Bireysel İş Hukuku Bakımından Tarımda Çalışma İlişkileri. İ. Ermenek içinde, *Tüm Yönleri ile Tarım Hukuku* (s. 231-334). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Erdoğan, A. (2025). Tedarik Zincirleri ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü. *Çalışma ilişkileri Dergisi*, 16(1), 59-71.
- Gökdemir, L., & Ergün, S. (2012). Kırsal Kalkınmada Kadının Rolü. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 68-80.
- Dedeoğlu, S., Bayraktar, S. S., & Çetinkaya, Ö. (2019). Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye’de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(63), 2585-2610.
- Bastos Lima, M. G., & Schilling-Vacaflor, A. (2024). Supply chain divergence challenges a ‘Brussels effect’ from Europe’s human rights and environmental due diligence laws. *Global Policy*, 15(2), 260-275.
- Görücü, İ., & Akbıyık, N. (2010). Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçiliği: Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Hikmet Yurdu*, 3(5), 189 – 219.
- Gülçubuk, B. (2012). Tarımda Çocuk Emegi Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(33), 75-94.
- Çiçek, Ö. (2017). Türkiye Tarımında Sendikalaşma Mücadelesi: Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu Örnekleme,. 8. *International Conference of Political Economy*, (s. 35-54). Belgrade / Serbia.
- Çımrın Ardic, Ç. (2020). Şirketlerin İnsan Hakları Sorumluluğuna Hak Temelli Bir Yaklaşım: İnsan Hakları Due Dilligence’ı (Human Rights Due Dilligence). *İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programı (Yayınlanmamış doktora tezi)*. İstanbul, Türkiye.
- Gürkan, G. (2017). Elmalı İlçesinde Serada Sözleşmeli Tarımın Benimsenmesi ve Yayılmasını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Antalya, Türkiye.
- Hirst, P., & Thompson, G. (1996). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. Dost Kitabevi.
- İş, E., & Özkan, B. (2024). Mevsimlik Tarım İşçisi Olarak Çalışan Ailelerin Çocuklarının Eğitim Sürecinde Yaşadıkları Sorunlar. *Ekev Akademi Dergisi*(98), 62-74.
- Kanvermez, Ç., & Sümer, S. K. (2021). Türkiye’de Tarım Sektöründe Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğinin Kanun ve İş Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(2), 575 – 595.
- Kapar, R. (2019). Çocuk Emeginin En Kötü Biçimleri ve Türkiye. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(63), 2461-2502.
- Karagöz Özenç, F. (2023). Üretimden Dış Ticarete Türkiye’nin Tarımsal Uzmanlaşma Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 21(83), 33-84.

- Karan, U. (2018). Kölelik, Kulluk, Zorla Çalıştırma ve Zorunlu Çalışma Yasağı: Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Karşılaştırmalı Analiz. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 67(2), 415-462.
- Kazgan, G. (2012). Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri, Tartışma Metni,. H. Erhat içinde, *Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Kılış, İ. (1994). Tarımda Ücretle Çalışanların Çalışma Sorunları: Tarım İş Yasası'nın Eksikliği. *Kamu İş*, 3(3), 35-62.
- LeBaron, G. (tarih yok). The Role Of Supply Chains In The Global Business Of Forced Labour . *Journal of Supply Chain Management*, 57(2), 29-42.
- Maloni, M. J., & Brown, M. E. (2006). Corporate Social Responsibility in the Supply Chain: An Application in the Food Industry. *Journal of Business Ethics*, 35-52 .
- Miran, B. (2005). Tarımsal Yapı ve Üretim. Fahri Yavuz içinde, *Türkiye'de Tarım* (s. 9-42). Ankara: Tarım ve Köyşleri Bakanlığı.
- Özçelik, A., Turan, A., & Tanrıvermiş, H. (1999). *Türkiye'de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı ile Üretici Geliri Üzerine Etkileri*. Türkiye Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE). Ankara: Türkiye Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE).
- Özdemir, S. (2011). Türkiye'de "Zorunlu Çalışma" Uygulamaları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 181-214.
- Özkul, M. F. (2022). Küresel Tarım-Gıda Değer Zincirlerinin Yapısı ve Türkiye Örneği, . Y. A. Unvan, & İ. Ruhi içinde, *Ekonomi, İdari ve Sosyal Bilimler Araştırmaları* (s. 21-37). Lyon: Livre de Lyon.
- Sharma, V. P. (2008). India's Agrarian Crisis and Corporate-Led Contract Farming: Socio-economic Implications for Smallholder Producers. *International Food and Agribusiness Management Review*, 11(4), 25-48.
- Süzek, S. (2021). *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Taş, B. (2021). Ülkemiz Tarım Sektöründe Karşılaşılan Bazı İş Güvenliği Sorunları. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 481-489.
- Tarman, Z. D. (2022). İş Dünyası ve İnsan Hakları: Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespit Yükümlülükleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71(3), 1183-1225.
- Temir, M. (2020). Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Tarımda Çalışanlar. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Us, K., & Akbıyık, N. (2023). Tarım Sektöründe İstihdam ve Çalışanların Sosyal Güvenliği. *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25-36.

- Ünlütürk Ulutaş, Ç., & Ulutaş, T. B. (2015). Angarya ve Zorla Çalıştırma: Uluslararası Düzenlemeler ve Yüksek Mahkeme Kararları Işığında Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 327-339.
- Yanıcı Erdal, İ. Ö. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 225-246.
- Yavuz, F. (2005). Tarım Politikası. F. Yavuz içinde, *Türkiye’de Tarım* (s. 43-67). Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı,.
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E., & Kılıç, M. (2003). *Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Orman-Topraksu-Tarım sanayii İşçileri Sendikası.
- Yılmaz, M., & Sayın, C. (2024). Türkiye’deki “Mevsimlik Yabancı Tarım İşçilerinin” Durumunun, Hukuki Açidan Dünyadaki Örneklerle Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi. *Eurasian Journal of Agricultural Economics*, 47- 61.
- Wordl Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2024). *Statistical Yearbook 2024*. Rome: FAO.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). *Türkiye’nin İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu*. : Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı.
- Sert, Ö., & Nazlıoğlu, A. (2024). İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü Politika ve Strateji Daire Başkanlığı-Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi. ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. <https://www.csgeb.gov.tr/Media/22xi21b2/rehber27.pdf> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020, Mart 31). TÜİK– Çalışan Çocuk İstatistikleri-Temel Bulgular. TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuk-Isgucu-Anketi-Sonuclari-2019-33807&dil=1>. adresinden alındı
- International Labour Organization (ILO); Walk Free; International Organization for Migration (IOM). (2022, September). *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage*. Geneva: International Labour Organization (ILO); Walk Free; International Organization for Migration (IOM). Walk Free: https://cdn.walkfree.org/content/uploads/2022/09/12142341/GEMS-2022_Report_EN_V8.pdf adresinden alındı

Türkiye’de Engellilerin Sağlığa Erişim Sorunları

Burcu DEMİRCİ*

Öz: Bu çalışma, Türkiye’de engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişim sorunlarını açıklamayı hedeflemektedir. Konu ile ilgili yapılan akademik araştırmalar, mevzuat ve istatistikler çerçevesinde, döküman analizi yöntemi ile teorik bir çalışma yapılmıştır. Yapılan literatür analizi sonucunda, engellilerin dört temel konuda sağlığa erişim sorunları yaşadıkları tespit edilmiştir. Bunlar; fiziksel erişim, bilgi ve hizmete erişim, Engelli Sağlık Kurulu Rapor’larına erişim, ilaç ve medikal malzemelere erişimdir. Mevcut olan bu sorunların ortadan kaldırılması amacı ile Türkiye’de engellilerin sağlığa erişim sorunlarının insan hakları çerçevesinde ele alınması ve yeni düzenlemeler yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Engellilerin Sağlık Hizmetlerine Erişimi, Engeli Sağlık Kurulu Raporları, Engellilerin Medikal Malzemelere Erişimi

Abstract: This study aims to explain the problems of disabled individuals accessing health services in Türkiye. A theoretical study was conducted using document analysis within the framework of academic research and legislation on the subject. As a result of the literature analysis, it was determined that disabled individuals experience health access problems in four basic areas. These are; physical accessibility, access to information and services, access to Disabled Health Board Reports, and access to medicine and medical supplies. In order to eliminate these existing problems, it is understood that the problems of disabled individuals accessing health in Türkiye should be addressed within the framework of human rights and new regulations should be made.

Keywords: Disabled, Access to Health Services for the Disabled, Disability Health Board Reports, Access to Medical Supplies for the Disabled

* Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye. ORCID: 0009-0004-1796-9595, E-posta/E-mail: burcu_demirci_75@hotmail.com

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlık kavramını “...sadece hastalığın veya sakatlığın olmaması değil fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olma hali” olarak tanımlamış ve sağlıklı olma durumunu geniş bir çerçeve içerisinde ele almıştır (WHO, 2021). Engellilerin, toplumun genelinden daha yoksul oldukları ve istihdam düzeylerinin daha düşük oldukları bilinmektedir. Bu durum zincirleme dezavantajı ve dışlanmayı da beraberinde getirmektedir. Çünkü sağlıklı olmak eğitim ve istihdam gibi pek çok hayata katılım unsuruyla ilişkilidir. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nde sağlık ve ona bağlı haklar üzerinde önemle durulmuş ve engellilerin sağlık hakları güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Engellilik ve sağlık arasında girift bir ilişki bulunmaktadır. Sağlık sorunları engelliliğe neden olabileceği gibi, bazen engellilik de çeşitli sağlık sorunlarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla hem engelliliği önlemek hem de engelli bireylerin yaşadıkları sorunların hafifletilebilmesi için engellilerin sağlık hizmetlerine erişim durumlarının üzerinde durulması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmanın amacı, Türkiye’de engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişim sorunlarının açıklanması ve dikkat çekilmesidir. Belirlenen amaç çerçevesinde, Türkiye’de engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişim sorunları; yapılan akademik araştırmalar, yasal düzenlemeler ve istatistikler yolu ile doküman analizi yöntemiyle incelenmiş ve tartışılmıştır.

Ülkemizde sosyal güvenlik sistemi karşılıklılık ilkesine bağlı olarak kurgulanmıştır. Bir bireyin sağlık ve sosyal güvenlik şemsiyesi altında bulunabilmesi için ya kendisinin ya da bağlı olduğu yakının sigortalı olması gerekmektedir. Sosyal güvenlik sistemimizin bu yapısı, zaten en büyük sorunlarından biri istihdama erişim olan engellilerin sosyal güvenlik sisteminden dolayısıyla da sağlık hakkından dışlanmalarına neden olmaktadır. Sosyal güvenliğe erişim sorunu, bu çalışmanın ana konusu olmadığı için ayrıntıları ile değinilmeyecektir. Ancak çalışmanın giriş bölümünde engellilerin sağlık hizmetlerine erişimdeki en temel sorunlarından birinin sosyal güvenlik sistemimizin yapısı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu konu dışında, Türkiye’de engellilerin sağlık hizmetlerine erişim sorunları incelendiğinde, belirli temaların ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bunlar: fiziksel erişilebilirlik, bilgi ve hizmete erişim, Engelli Sağlık Kurulu Raporları’na erişim ve ilaç ve Medikal Malzemelere erişimle ilgilidir. Çalışmada bu öne çıkan temalar çerçevesinde bir değerlendirme ve tartışma yapılacaktır.

Fiziksel Erişim Sorunları

Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine fiziksel erişilebilirlik konusu; sağlık kuruluşlarına ulaşma, sağlık kuruluşları içerisinde hareket etme ve işlemlerinin yürütülmesiyle ilgilidir. 2010 yılında TÜİK tarafından yapılan araştırma ile engellilerin sağlık kuruluşlarında, fiziksel erişim ile ilgili yaşadıkları sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: Engelli Veri Tabanına Kayıtlı Olan Engelli Bireylerin Engel Türlerine Göre Sağlık Hizmetlerinden Faydalanırken Fiziksel Erişim ile İlgili Karşılaştıkları Sorunlar, 2010

	Hastane İşlemlerini Takip Etmede Başkasına İhtiyaç Duyulması	Sağlık Kuruluşları İçerisinde Engellilerin Hareket Güçlüğü Yaşamaması	Sağlık Kuruluşuna Giderken Ulaşımında Engellerin Olması
Toplam	69.8	47.4	45.6
Görme	61.4	47.9	47.2
İşitme	65.9	26.6	29.1
Dil ve Konuşma	64.8	36.6	36.3
Ortopedik	56.4	53.1	46.9
Zihinsel	84.2	45.4	44.3
Ruhsal ve Duyusal	66.0	29.6	30.8
Süreçten	64.0	48.7	46.6
Çoklu	76.2	54.5	52.0

Kaynak: TÜİK, Engellilerin Sorunları ve Beklentileri Araştırması.

Tablo 1'e göre; engellilerin %69.8'i hastanedeki işlemlerinin yürütülmesi sırasında başka birine ihtiyaç duyduklarını, %47.4'ü sağlık kuruluşları içerisinde hareket etmekte güçlük yaşadıklarını ve %45.6'sı ise, sağlık kuruluşlarına gitme sırasında sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir (TÜİK, 2010). Sağlık kuruluşlarının fiziksel koşulları, yaşanan bölgenin coğrafi koşulları ve/veya engellilerin sağlık kuruluşlarına erişimleri için belirli hizmetlerin olmaması ve sağlık kuruluşları içinde uzayan işlemler engellilerin erişimlerini güçleştirmektedir. Fiziksel erişim sorunları, engelli bireylerin sağlığa erişim sırasından yaşadıkları en önemli tema olarak ön plana çıkmaktadır.

Yaşanılan bu sorunlara çözüm getirmek ve engellilerin sağlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanması amacıyla, Sağlık Bakanlığı tarafından 2012 yılında "Sağlık Kurumlarında Engelli Bireyler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Rehberi" yayınlamıştır. Bu rehberde, sağlık kuruluşlarının fiziksel koşullarının bütün engel türleri göz önünde bulundurularak, TSE standartlarına uygun olarak düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca fiziksel erişimle ilgili diğer bir önemli düzenleme, engelli bireylerin hastane içerisindeki işlemlerini rahat yürütebilmeleri için işaret dili bilen bir çalışan ve yardımcı bir hostesin bulunması gerektiridir (Sağlık Bakanlığı, 2012).

Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD, 2015), bilgi edinme başvurusu yoluyla hazırladığı raporda, hastanelerin fiziksel koşullarının engellilere uygunluğuna ilişkin de bir araştırma yürütmüştür:

Tablo 2: Engellilerin Devlet ve Üniversite Hastanelerine Fiziksel Erişim Durumları, 2015

Devlet-Üniversite Hastanelerinde Fiziksel Erişilebilirlik Verileri					
Sorgulanan Yapı		Var		Yok	
		Sayıları	Yüzdeleri	Sayıları	Yüzdeleri
Asansörlerin Sesli Uyarı Sistemi	Sesli Uyarı Sistemi	223	57.92	162	42.08
Kabartma Panel Durumu	Kabartma Panel Durumu	242	62.86	143	37.14
Uygun Tuvalet Bulunma Durumu		305	87.01	50	12.99
Öz Bakım Odası		151	39.22	234	60.78
Engelli Bireyler İçin Otopark		367	95.32	18	4.68

Kaynak: TOHAD, 2015 Engelli Hakları İzleme Raporu

Tablo 2'ye göre, devlet ve üniversite hastanelerinin asansörlerinin %42.08'inde sesli uyarı sistemi, %37.14'ünde ise kabartma panel bulunmamaktadır. Engellilerin ihtiyaçlarına uygun tuvaletlerin oranı %87.01 iken, öz bakım odalarının bulunma oranı %39.22'dir. Bu durum özellikle ağır fiziksel engelli bireylerin ihtiyaçların giderilmesi noktasında önemli bir sorundur. Verilerde en olumlu gelişme ise, engelli bireylerin için düzenlenen otoparkların %95.32 düzeyine ulaşmasıdır. Artık hastanelerin çok büyük bir kısmında engelliler için ayrılmış otoparkların mevcut olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Burada değinilmesi gereken önemli bir konu, engellilerin erişilebilirliklerinin incelendiği bu raporda, en erişebilir devlet kurumlarının hastaneler olduğunun anlaşılmasıdır. Bu durum sağlık kuruluşlarının büyük bir kısmının yenilenmesi ve yeni kuruluşların engellilere uygun olarak tasarlanması ile açıklanmaktadır (TOHAD, 2015). Ancak bu rapor, engellilerin sağlık kuruluşlarında fiziksel erişim konusundaki deneyimlerini açıklayacak bilgiler içermemektedir.

Konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalar, özellikle sağlık kuruluşlarına ulaşmak konusunda en çok kırsal bölgelerde yaşayan engelli bireylerin sorun yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle toplu taşımanın yaygın olmaması ve toplu taşıma özelliklerinin engelli bireylerin erişilebilirliğine uygun olmaması coğrafi engeller ile birleştiğinde önemli bir erişim sorununu beraberinde getirmektedir (Demirci, 2021). Sağlık kuruluşları içerisinde temel erişim sorunları ise, otopark, asansör ve engelli tuvaletlerine erişim için eksiklikler içerdiği ve bunun da erişimi güçleştirdiği ortaya koyulmaktadır (Karip, 2016); (Demirci, 2021).

Sağlık kuruluşlarında, engelli bireylerin işlemlerini kolay ve rahat bir şekilde yürütebilmeleri için onlar ile ilgilenen özel bir çalışanın bulunması oldukça önemli görünmektedir. Özellikle işitsel ve duyuusal engelli olanların acil

başvurularında, şikayetlerini aktarabilmeleri hayati düzeyde önemlidir. Ancak yapılan çalışmalarda, sağlık kuruluşlarında, işaret dili bilen bir çalışan ya da engelli bireyler ile ilgilenecek bir hostesin hastanelerde yaygın olarak var olmadığı görülmektedir (Karip, 2016); (Demirci, 2021).

Engelli bireylerin sağlık kuruluşlarında fiziksel erişimlerini artırabilmek amacıyla belirli başlı politikaların izlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Burada elbette kamu politikaları kadar, yerel yönetimlerin yapacağı uygulamalar da büyük önem taşımaktadır. Özellikle yerel yönetimlerin, engellilerin fiziksel erişimlerini arttırmak amacıyla engelli nakil araçlarını kullandığı bilinmektedir. Ancak bu hizmetlerin yaygınlığı da önemlidir. Demirci (2021), Muğla ili özelinde engellilerin sağlığa erişimleri hakkındaki araştırmasında, engelli belediyelerin engelli nakil araçlarının, fiziksel erişim konusunda oldukça olumlu bir işlev üstlendiğini ve bu durumun engelli bireylerin memnuniyetini arttırdığını tespit etmiştir. Ancak buradaki en önemli sorun, yine coğrafi engelleler nedeniyle daha çok Muğla ili merkezinde yaşayan engellilerin bu hizmetten faydalanırken, taşrada-çeperde yaşayanların sınırlı düzeyde faydalandıklarının anlaşılmasıdır. Dolayısıyla yerel yönetim politikalarının bu anlamda geliştirmesi ve yaygınlaştırılmasının, engellilerin fiziksel erişim koşullarını kolaylaştırabileceği yorumunu yapmak mümkündür.

Bilgi ve Hizmete Erişim

Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimleri hususunda diğer bir önemli konu bilgi ve hizmete erişimle ilgilidir. Bilgi ve hizmete erişim, fiziksel erişimle bütünleştiği takdirde erişilebilirlik tam olarak sağlanabilecektir. Bu çalışmada engellilerin bilgi ve hizmete erişimleri; sağlık çalışanlarının yaklaşım ve tutumları, öncelik hakkının kullanımı ve randevu hizmetlerine erişim çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Sağlık Bakanlığı'nın hazırladığı, "Sağlık Kurumlarında Engelli Bireyler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Rehberi", sağlık çalışanlarının eğitimlerinde; engelli hakları, engelli bireylerle nasıl iletişim kuracakları ve işaret dili eğitimi almalarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Ancak TÜİK'in araştırmasında da, engelli bireylerin sağlık çalışanları ile iletişim kurmakta zorlandıkları görülmektedir.

Tablo 3: Engelli Veri Tabanına Kayıtlı Olan Engelli Bireylerin Engel Türlerine Göre Sağlık Hizmetlerinden Faydalanırken Sağlık Çalışanları ile İlgili Yaşadıkları Sorunlar, 2010

	Sağlık Çalışanları ile Yeterli Düzeyde İletişim Kurulamaması	Sağlık Çalışanlarının Engellinin Durumu ile İlgili Yeterli Düzeyde Bilgi Vermemesi
Toplam	53.3	47.5
Görme	36.3	33.1
İşitme	71.5	62.0
Dil ve Konuşma	69.8	57.2
Ortopedik	30.6	29.5
Zihinsel	78.9	67.3
Ruhsal ve Duyusal	58.2	51.9
Süreğen	40.4	38.2
Çoklu	59.6	52.1

Kaynak: TÜİK, Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması

Tablo 3'e göre, engellilerin %53.3'ü sağlık çalışanları ile yeterli düzeyde iletişim kuramadıklarını belirtirken bu oran %71.5 ile işitme engellilerde en fazla yaşanmaktadır. Engellilerin, sağlık çalışanlarından durumları ile ilgili yeterli düzeyde bilgi alamama oranları ise, %47.5'dir. Yine engel türlerine göre inceleme yapıldığında, işitme engelliler %62.0 ve zihinsel engelliler 67.3 ile en yüksek düzeyde iletişim sorunları yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Benzer şekilde akademik araştırmalar da, sağlık çalışanlarının büyük bir kısmının eğitim aldıkları okullarda ve çalıştıkları-hizmet verdikleri sağlık kuruluşlarında, engellilikle ilgili bir eğitim almadıklarını tespit etmiştir (Kılıç, 2018); (Apaydın, 2020). Dolayısıyla sağlık çalışanlarının, engelli bireylere olan yaklaşımlarının daha çok kişisel deneyim ve inisiyatiflerden kaynaklandığı görülmektedir (Demirci, 2021). Bu sorunun önüne geçilmesi amacıyla sürekli olarak güncellenen eğitim programları ile sağlık çalışanlarının bilgilendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Engellilerin bilgi ve hizmete erişim konusunda hayatlarını kolaylaştıran diğer önemli bir düzenleme öncelik hakkı ile ilgilidir. Engelli bireylere öncelik hakkı, 2010 yılında 73 sayılı "Poliklinik Hizmetlerine Öncelik Sırasına İlişkin Genelge" ile yapılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2010). Bu genelge ile engelliler, poliklinik hizmetlerine erişimde öncelik hakkına erişmişlerdir. Ancak poliklinik hizmetlerinde öncelik hakkını engelli bireyler tam olarak faydalanamamaktadır (Barın, 2014); (Karip, 2016). Burada hekimlerin ve diğer sağlık çalışanlarının tutumları ön plana çıkmaktadır. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde yapılan araştırmada, sağlık çalışanlarının, %33.2'sinin engellilere öncelik hakkı verilmesine gerek olmadığı, %44.2'sinin ise, bir fikri olmadıklarını belirtmişlerdir (Kılıç, 2018). Sağlık çalışanlarının konu ile ilgili profesyonel bir yaklaşım geliştirmemeleri, öncelik hakkının bireysel inisiyatifler ile faydalanılabilinme-

sine neden olmaktadır. Poliklinik hizmetlerinde öncelik hakkının kullanımında diğer bir önemli engel ise, diğer hastaların olumsuz tutumlarıdır. Burada gösterilen ayrımcı davranışlar, engellilerin kendilerini etiketlenmiş hissetmelerine neden olmaktadır (Demirci, 2021).

Öncelik hakkına ilişkin diğer bir temel sorun, bu hakkın sadece poliklinik hizmetlerinde kullanılabilmesidir. Engellilerin sağlık kuruluşlarından randevu alırken ya da tahlil, röntgen gibi görüntüleme yöntemlerine erişimleri için herhangi bir öncelik hakkı bulunmamaktadır. Hali hazırda olan sağlık sorunları-engellilikleri nedeniyle dezavantajlı olan bireylerin sağlık hizmetlerinden erken bir şekilde ulaşmaları oldukça önemlidir. Özellikle zihinsel engelliler gibi, kendilerini ifade edemeyen gruplar için sağlık hizmetlerine tam erişim yapmak önemli riskleri de beraberinde getirmektedir (Demirci, 2021). Dolayısıyla engelli bireylerin bilgi ve hizmete erişimlerinin tam olarak sağlanması, özellikle öncelik hakkının her konuda korunması yoluyla sağlanabilecektir.

Engelli Sağlık Kurulu Rapor'u (Eskr) Erişim Sorunları

Engellilerin sağlığa erişimde yaşadıkları diğer bir önemli bir sorun, engelliliklerini ispat etmeleri için pek çok kurum tarafından talep edilen Engelli Sağlık Kurulu Rapor (ESKR)'ları nedeniyle yaşanmaktadır. Bu raporlar her ne kadar, bir sağlık raporu olarak görülse de engellilerin birçok haktan faydalanmaları da bu tespitler sonucunda sağlanmaktadır. Dolayısıyla, bu raporların, sıklıkla yenilenmesinin beklenilmesi, sadece tıbbi çerçevede yapılan değerlendirmeler ve bu değerlendirmelere güvensizlikler, fiziksel erişim güçlükleri ile birleştiğinde engelli bireyler için önemli bir sorun alanı haline gelmektedir (Demirci, 2021).

Tablo 4: Engelli Veri Tabanına Kayıtlı Olan Engelli Bireylerin Sağlık Kurulu Raporu Alma Sürecinde Yaşadıkları Sorunlar, 2010

	Bütün Engel Türlerine Göre Toplam
Hastane İçinde Tüm Poliklinikleri Dolaşma Zorunluluğu	59.5
Uzun Bürokratik İşlemler	54.6
Hastaneye Ulaşımda Güçlük Yaşanması	35.9
Kurumların Yeni Rapor İstemesi Nedeniyle Sıklıkla Rapor Alma Zorunluluğu	27.2
Engel Türünün Tespitine Yönelik Yeterli ve Gerekli Muayenenin Yapılmaması	25.4
Ücret Talep Edilmesi	8.6

Kaynak: (TÜİK, 2010) Engellilerin Sorunları ve Beklentileri Araştırması

Tablo 4'e göre, engellilerin %59.5'i hastane içerisindeki bütün poliklinikleri dolaşma zorunluluğu, %54.5'si bürokrasi işlemlerinin uzun sürmesinden,

%35.9'u fiziksel engeller nedeniyle hastaneye ulaşmakta zorluk çektiklerini, 27.2'si raporların kurumlar tarafından sık sık yenilenmesinin istenmesi nedeniyle sıklıkla rapor alma zorunluluğundan, %25.4'ü yapılan engel türünün tespitine yönelik yeterli inceleme yapılmamasından ve %8.6'sı ise, ücret talep edilmesinden temel sorunlar olduğunu belirtmişlerdir. Mevcut olan bu sorunların çözülmesi noktasında 2019 yılında birtakım düzenlemeler yapılmıştır.

ESKR'ı 30.03.2013 tarihinde yayınlanan, "Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırılması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik" göre düzenleniyordu (Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırılması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik, 2013). Yönetmelik, Balthazard formülü gibi bilimi için de geçerliliği sorgulanan bir yöntem kullanılması, yetişkinlerin ve çocukların aynı yöntem ve yönetmelik çerçevesinde değerlendirmesi engelliliğin tespitinin sadece tıp hekimleri tarafından yapılması gibi nedenlerle önemli eleştiriler alıyordu (Sucaklı, 2016). Bu yönetmelik, 20.02.2019 tarihinde yayınlanan "Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik" ve "Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik (ÇÖZGER)" ile yürürlükten kaldırılmıştır (Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik, 2019), (Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik, 2019). Bu düzenleme ile çocuk ve yetişkin engellilerin, engellilik tespitleri farklı yönetmelikler çerçevesinden yapılmaya başlanmıştır. Bu düzenlemeler ile yapılan temel değişiklik, engelliliğin daha olumlu kavram ve tanımlamalar çerçevesinde değerlendirilmiş olmasıdır. Engelliliği bireye ve yeti yitimine indirgeyen kavramlar terk edilerek, çevresel faktörler ve bunların engelliğe etkisi vurgulanmıştır. Diğer bir önemli düzenleme, ÇÖZGER ile getirilmiştir. Çocuk engellilerin tespitinde, Baltzhard formülünün uygulanması terk edilmiş ve "Çocuklar İçin İşlevsellik Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması (ICF-CY)" temel alınacağı kararlaştırılmış ve karar alma noktasında engelli sağlık kurulu heyeti dışında, çocuğu takip eden özel hekiminin de görüşlerinin alınacağı belirtilmiştir. Yetişkin engellilerin yönetmeliğinde de dil farklılığına gidilmiştir. Ancak Baltzhard formülünün kullanılmasına devam edilerek yine bütün kararın tıp hekimlerinin inisiyatifine bırakılması kararlaştırılmıştır.

Sonuç olarak, yapılan düzenlemeler son derece yetersiz kalmıştır. Engellilerin sosyal yoksunluklarını ve ihtiyaçlarını göz ardı eden bu sistemin başarılı olma ihtimali mümkün görünmemektedir. ESKR'ı konusunda, bir yaklaşım değişikliğine gidilmesi ve engelliliğin değil, engelli bireylerin ihtiyaçlarının tespit edilmesi gerektiğini düşünülmektedir (Demirci, 2021).

Türkiye'de engelliliğin tespit edilmesi için kullanılan bu sistem, BM tarafından da önemli eleştiriler almaktadır. BM, ESKR'lerin "engelli bireyleri sağlık

durumlarına ve engellerine indirgeyen tıbbi, hayırsever ve ataerkil yaklaşımlardan uygulama yaygınlığından...” endişe duyduğunu ifade ederek, engelli bireylerin bireysel özelliklerine saygı duyulmasını ve sağlık kurulu raporlarının insan hakları modeline göre düzenlenmesi gerektiğini bildirmiştir (Birleşmiş Milletler, 2019).

Medikal Malzeme ve İlaçlara Erişim Sorunları

Türkiye’de 2001 yılında ilan edilen, Sağlıkta Dönüşüm Programı ile başlayan süreç, sağlık ve sosyal güvenlik sisteminde önemli hukuki düzenlemeler yapılmasının önünü açmıştır. Konu ile ilgili en önemli düzenlemelerden biri ise, 2013 yılında Sağlık Güvenlik Kurum’u (SGK) ile ilgili olarak gerçekleştirilmiştir. 24.03.2013 yılında yayınlanan “Sağlık Uygulama Tebliği (SUT)” ile SGK’nın yetkileri artırılmış ve bütün toplumu ilgilendiren sağlık ve tedaviye erişim hakkının, tamamen kurumun bünyesine bırakılması kararlaştırılmıştır (Sağlık Uygulama Tebliği, 2013). Kurum, sağlık hizmetlerinin finansmanının nasıl ve ne miktarda karşılanacağını azaltma, artırma ve değiştirme yetkisini kazanmıştır. Ancak bütün toplumu ilgilendiren sağlık gibi temel bir hakkın, bir kurumun yetkisine ve keyfiyetine bırakılması önemli riskler barındırmaktadır (Kapar, 2015).

SUT, reçete ve rapor yazımı, tedavilerin usul ve kapsamı, ilaç ve kullanım koşullarını, ilaç ödemelerinin karşılanma tutarlarını, tıbbi ve medikal malzemelerin temini, rehabilitasyon ve habilitasyon seans ve ödemelerinin nasıl yapılacağına kadar oldukça geniş bir çerçevede düzenleme yapma hak ve yetkisine sahiptir (Tuncay-Ekmekçi, 2013). Ancak SUT, sürekli olarak değiştirilerek, ödeme yapma koşulları güçleştirilmektedir. Bu durum, sağlık için cepten yapılan ödemeleri arttırmakta ve sağlık hizmetlerine erişimi güçleştirmektedir.

SUT’un uygulanma şekli, engelli bireyler gibi tedavi, ilaç ve medikal malzemelere hayati düzeyde ihtiyaç duyan bir dezavantajlı grup için önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle SUT, kapsamını her geçen gün daraltarak engelli bireylerin sağlık hizmetlerini ücretsiz almasını engellemekte ve cepten yaptıkları ödemeleri arttırmaktadır. İlaçlar için yapılan ödemeler genellikle kabullenilirken, medikal ödemeler en temel sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Tekerlekli sandalye, sonda ya da hasta bezi gibi hayati malzemelerin büyük bir kısmı cepten yapılan ödemeler ile temin edilebilmektedir. Özellikle son yıllarda Türk Lirasındaki büyük değer kaybı, önemli bir kısmı ithal olan medikal malzemelerin fiyatlarının artmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum SUT’un ödeme miktarlarının daha da fazla yetersiz kalmasına neden olmuştur (TOHAD, 2021). Sonuç olarak, bu durumdan en çok zarar görenler

ise, fiziksel engellilerdir. Bu temel medikal ürünlere erişim engeli, kimi zaman eve mahkum bir hayat sürmelerine de neden olabilmektedir (Demirci, 2021).

SUT'un engelliler için diğer bir önemli dezavantajı, belirlenen medikal malzeme, tedavi ve hizmetlerin bireylerin özgün ihtiyaçları göz ardı edilerek belirlenmesidir. Örneğin, ücretsiz rehabilitasyon hakkı bir engelli için yıllık 20 seanstır. 20 seanstan fazla hizmet alan engelliler ödemelerini kendileri gerçekleştirmektedir. Engelli bireylerin bağımsız bir yaşama erişim için oldukça önemli olan bir tedavi için seans sınırlaması uygulaması, hem insan hakları hem de Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin ruhuna aykırılıklar oluşturmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de engelli bireylerin sağlığa erişim konusunda yaşadıkları dezavantajlar ve sorunlar açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan akademik araştırmalar ve mevzuat temelinde bir doküman analizi gerçekleştirilmiş ve öne çıkan temalar çerçevesinde sorunlar açıklanmış ve tartışılmıştır. Türkiye'de engellilerin sağlığa erişim konusunda dört temel alanda sorun yaşadıkları söylenebilir. Bunlar; fiziksel erişilebilirlik, bilgi ve hizmete erişim, engelli sağlık kurulu raporlarına erişim, ilaç ve medikal malzemelere erişimdir.

Engellilerin sağlık hizmetlerine erişim sırasındaki ilk sorunları, fiziksel erişilebilirlikle ilgilidir. Konu ile ilgili yapılan araştırmalar, engellilerin sağlık kuruluşlarına giderken ve sağlık kuruluşları içerisinde hareket etmekte güçlük yaşadıklarını tespit etmiştir. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan bireyler için sağlık kuruluşlarına ulaşmakta güçlük yaşanırken, sağlık kuruluşlarının fiziksel unsurlarının engellilere uygun olarak tasarlanmaması nedeniyle, asansör, otopark ve polikliniklere erişimlerin sorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Fiziksel erişim güçlüklerinin aşılması amacı ile yerel yönetim kanallarının daha fazla yetki ve görev almasının bu sorunun çözülmesi noktasında önemli olabileceği düşünülmektedir.

Diğer bir önemli sorun alanı, bilgi ve hizmete erişimle ilgilidir. Sağlık çalışanları ve engelliler arasında yaşanan iletişim sorunları en temel sorunlardan biridir. Sağlık çalışanlarının profesyonellikten uzak davranışları ve engellilerle nasıl iletişim kuracaklarına dair bir eğitim almamış olmaları sorunların derinliğini arttırmaktadır. Diğer bir önemli sorun, engellilere tanınan öncelik hakkının poliklinik randevusu alma sırasında kullanılamamasıdır. İnternette ya da telefon yoluyla randevu alma hizmetinde engelliler için ayrıca bir kontenjan ayrılmasıdır. Dolayısıyla tanındığı iddia edilen öncelik hakkı uygula-

mada büyük ölçüde işlevsiz kalmaktadır. Bilgi ve hizmete erişim sorunlarının çözülmesi amacı ile sağlık çalışanlarının engelliliğe ilişkin özel olarak eğitilmesi ve engelliler için öncelik hakkının sağlık kuruluşlarında her alanda verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Engellilerin sağlığa erişimde yaşadıkları diğer bir önemli bir sorun, engelliliklerini ispat etmeleri için pek çok kurum tarafından talep edilen, ESKR'ler nedeniyle yaşanmaktadır. Bu raporlar her ne kadar, bir sağlık raporu olarak görülse de engellilerin birçok haktan faydalanmaları da bu tespitler sonucunda sağlanmaktadır. Dolayısıyla, bu raporların sıklıkla yenilenmesinin beklenilmesi, sadece tıbbi çerçevede yapılan değerlendirmeler ve bu değerlendirmelere güvensizlikler, fiziksel erişim güçlükleri ile birleştiğinde engelli bireyler için önemli bir sorun alanı haline gelmektedir. Bu sorunların çözümü noktasında, WHO'nun hazırladığı ve Türkiye'nin de kabul etmiş olduğu ICF (İşlevsellik, Yetiştirimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması), şeması çerçevesinde tekrar düzenlenmesi gerektiği ve bu konu ile ilgili bir reform yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Sağlık hizmetlerine erişim, sağlık kuruluşlarına ve hekimlere olduğu kadar, ilaç ve medikal malzemelere erişimle de ilgilidir. Engelli bireylerin temel ihtiyaçları olan tıbbi malzeme ve ilaçların finansmanlarının karşılanma miktarları, SGK'nın yetki alanında olan SUT'a göre belirlenmektedir. Tebliğ'in ilaç ve medikal malzemeleri kapsama oranı gerçeklikten son derece uzaktır. Özellikle medikal malzemelere, döviz kuru nedeniyle sürekli olarak gelen zamlar ve bu zamların kapsam içine alınmaması, engellilerin cepten yaptıkları harcamaları her geçen gün arttırmaktadır. Sistemin bu şekilde devamı, sosyal güvenlik sisteminden ve sağlık hakkından engelli bireylerin dışlanmalarını ve en temel hak olan sağlık hakkından faydalanamamalarına neden olacaktır. İlaç ve medikal ürünlere yüksek düzeyde ihtiyaç duyan bu dezavantajlı grubun, hakları göz önünde bulundurularak yapılan düzenlemelerin gözden geçirilmesi ve tebliğin reforme edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de engellilerin sağlığa erişimlerinin iyileştirilebilmesi amacıyla önemli düzenlemeler yapıldığını söylemek mümkündür. Ancak yapılan araştırmalar, bu düzenlemelerin yetersiz kaldığını ve uygulamaların hala insan haklarına aykırılıklar oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'de engellilerin sağlık hizmetlerinden eksiksiz olarak faydalanabilmelerinin, bütüncül politikalar ve iyi bir denetim mekanizmasının kurulması ile sağlanabileceği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik (şubat 20, 2019).
- Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırılması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik (mart 30, 2013).
- Apaydın, R. (2020). Sağlık Çalışanlarının Engelli Bireylere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi-Bir Üniversite Hastanesi Örneği. İstanbul.
- Barın, a. (2014). İşlevsel Düzenlemelerin Engelli Hasta Memnuniyetine Olan Yansıması "Erciyes Tıp Örneği".
- Birleşmiş Milletler. (2019). *BM Nihai Gözlem Raporu*.
- Demirci, B. (2021, Aralık). Engellilerin Sağlık Hizmetlerine ve Sosyal Güvenliğe Erişimleri: Muğla İli Örneği. Muğla.
- Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik (şubat 20, 2019).
- Kılıç, E. (2018). Üniversite Hastanesinde Engelli Bireylere Yönelik Uygulamalar ve Sağlık Personelinin Engellilere Yönelik Tutumları.
- Kapar, R. (2015). AKP İktidarında Sosyal Sigortalar. M. K.-A. Çelik içinde, *Himmet, Fitrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika* (s. 195-228). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Karip, S. (2016). Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetlerine Ulaşılabilirlik Düzeyinin Belirlenmesi: Konya Örneği. Konya.
- Sağlık Bakanlığı. (2010). *73 sayılı Poliklinik Hizmetlerinde Öncelik Sırasına İlişkin Sağlık Bakanlığı Genelgesi*.
- Sağlık Bakanlığı. (2012). *Sağlık Kurumlarında Engelli Bireyler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Rehberi*.
- Sağlık Uygulama Tebliği (24 mart, 2013).
- Sucaklı, İ. (2016). Engelli Sağlık Kurulu (ESKR) Almak İçin Başvuran Özel Gereksinimi Olan Çocukların Sağlık, Eğitim, Rehabilitasyon, Yardım ve Dedek Hizmeti Gereksinimlerinin (ÇÖZGER) ile Engelli Sağlık Kurulu Raporunun Hizmete Hak Kazandırma Farkının Değerlendirilmesi.
- TÜİK. (2010). *Özürlülerin Sorunları ve Beklentileri Araştırması*. [www.aile.gov.tr: https://www.aile.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf](http://www.aile.gov.tr:https://www.aile.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf) adresinden alındı
- TOHAD. (2015). *Engelli Hakları İzleme Raporu*. İstanbul: TOHAD.
- TOHAD. (2021). *Yoksulluk Ekseninde Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu*.
- Tuncay-Ekmekçi. (2013). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri yenilenmiş*. İstanbul: Beta yayıncılık.
- WHO. (2021). *Dünya Engellilik Raporu*. WHO.

Kadı Defterleri Işığında Sultan İbrahim Dönemi (1640-1648) İstanbul’unda Giyim Kuşam Kültürü

Gizem Cici*

Öz: Bu çalışma 1640-48 İstanbul Kadı Sicilleri üzerinden I. İbrahim döneminin İstanbul’unun giyim kuşamına ilişkin maddi kültürünü incelemektedir. Çalışmanın amacı İbrahim dönemindeki sarayın giyim kuşam üzerindeki aşırıya kaçan tavrını İstanbul ölçeğinde gözlemlemektir. Bu bakımdan sadece I. İbrahim döneminden kesit sunacağı için Osmanlı giyim kuşam tarihi açısından bir değişimi sunamayacaktır. 1640-1648 yılları arasında incelenen sicillerde giyim kuşamla ilgili olarak kişilerin karşılaştığı sorunlar ele alınmaktadır. Giyim kuşama bakış açısının o dönemde nasıl olduğu belgelere ve terekelere yansımaktadır. Ölen kişilerin geride bıraktığı malları ve borçları tereke kayıtlarına aktarılmıştır. Bu kayıtlar kişilerin ekonomik durumu hakkında bilgi vermekle birlikte seçtikleri renkler ve giydikleri kıyafetler üzerinden tarz ve zevklerini de yansıtmaktadır. Çalışmada verilerin nicelik kazanması için grafik ve tablodan yararlanılmaktadır. Mübahat Kütükoğlu’nun 1640 Narh Defteri de giyim kuşamla ilgili sunduğu veriler bakımından çalışmada rehber niteliğinde kullanılmakla birlikte yabancı seyyahlar da çalışmanın parçasıdır. Sonuç olarak incelenen dönemdeki belgelere bakıldığında kişiler giyim kuşam konusunda karşılaştıkları durumlarda mahkemeye başvurumaktadırlar. Terekelere bakıldığında ise kişilerin ekonomik durumlarına göre giyim kuşam ihtiyaçlarını karşıladıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: giyim-kuşam, tereke, İbrahim I, Osmanlı Tarihi, maddi kültür

Jel Kodları: B55, B54, D12, D31

Clothing and Dress Culture in Istanbul during the Reign of Ibrahim I (1640-1648), in the Light of the Kadı Registers

Abstract: This study investigates the material culture of clothing in Istanbul during the reign of Sultan Ibrahim I (1640–1648), based on the Istanbul Kadı Registers. The primary aim is to examine how the court’s extravagant fashion practices influenced urban society. Since the analysis is limited to this specific period, it does not aim to trace long-term changes in Ottoman clothing history. The registers document disputes and legal proceedings related to clothing, offering insight into social attitudes toward dress. Probate inventories reflect both the economic conditions and aesthetic preferences of individuals, as seen in their clothing choices and color selections. To support the analysis, tables and pie charts are used to visualize data quantitatively. Mübahat Kütükoğlu’s 1640 Price Register serves as a key reference, alongside observations from foreign travelers. Ultimately, the findings reveal that individuals frequently turned to the courts in response to clothing-related issues, with choices shaped largely by their financial means.

Keywords: clothing and attire, estate, İbrahim I, Ottoman History, material culture

JEL codes: B55, B54, D12, D31

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tarih Bölümü, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0009-0002-7028-0290, gizem.cici23@gmail.com

Giriş

Bu çalışmanın amacı I. İbrahim dönemi (1640-48) İstanbul Kadı Sicilleri üzerinden dönemin İstanbul'unun giyim kuşama ilişkin maddi kültürünü ortaya koymaktır. Miras kayıtları, borç-alacak davaları, terekeler, çeyiz ve hediyeler gibi çeşitli kayıtlara yansıyan kıyafet ve takıların neler olduğu bu çalışmada ortaya koyulacaktır. Bu çalışma sadece I. İbrahim döneminden kesit sunacağı için Osmanlı giyim kuşam tarihi açısından bir değişimi sunamayacaktır. Tezin amacı İbrahim dönemindeki sarayın giyim kuşam üzerindeki aşırıya kaçan tavrını İstanbul ölçeğinde gözlemlemektir. Ayrıca Mübahat Kütükoğlu'nun neşrettiği 1640 Tarihli Es'ar Defteri'nde yer alan kumaş, giyecek, ayakkabı gibi nesnelerin İstanbul sicillerine ne kadar yansıdığının gösterilmesi de tezin bir diğer amacıdır. Bu yapılarak insanların pahalı kıyafetleri mi yoksa daha mütevazı ve işlevsel kıyafetleri mi tercih ettiği sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. 1640 Tarih'li Es'ar Defteri, Sultan I. İbrahim Dönemi'ne denk geldiği için İstanbul Sicillerinde, Es'ar Defteri'nde betimlenen kıyafetlerinin ne kadarının geçtiği konusunda da rehber niteliği taşımaktadır. Bu dönemin seçilmesinin nedeni I. İbrahim'in giyim kuşam konusundaki tutumudur.

Giyim kuşam konusundaki değişim için İbrahim dönemi bir tesadüf değildir. Öncesinde Abaza Mehmed Paşa'nın erkekler arasında yarattığı moda akımı, harem kadınlarının güç kazanmasıyla kadınlara yönelik zevk ve anlayışın hakim olması gibi durumlar gündelik hayatta da etkisini göstermiştir. Abaza Mehmed Paşa, IV. Murat dahil olmak üzere özellikle İstanbul'un "kibar ve zengin gençleri" tarafından "külâhından, sarığından, ayağına giydiği pabuca ve yemeniye" hatta değişik şekilde süslediği atlarına, kendine özgü giyim tarzı ile taklit edilmektedir (Koçu, 1996, s. 8) (Koçu, 1958, s. 8) Abaza Mehmed Paşa, IV. Murat Dönemi ve onu takip eden dönemlerin moda ikonlarından biridir. Şöyle ki; Abaza Mehmed öldürüldükten sonra dahi arkasından konuşulanlar arasında Fetva emini Şeyh-zâde'nin söyledikleri üzere, Abaza Mehmed Paşa işe yarayan bir adam ve fiziksel açıdan hoş görünümlü birisiydi. Bu hoşluğunu elbise ve sarık konusunda kendisine özgü zarif tercihlere yansıtmaktaydı. Ayrıca giydiği elbiseleri kendine yakıştırması ve yiğitçe davranış sergilemesi de padişahın hoşuna gitmekteydi. Abaza Mehmed Paşa ne giyerse padişah da ona özenip aynı libası giymesinden bahsederek hatta bir gün hem padişahın hem Abaza'nın "aba cepken" giydiklerini gözleriyle şahit olduğunu dile getirmiştir (Naîmâ Mustafa, Naîmâ Târihi, 1968a, s. 1279); (Danışman, 1965, s. 120) ; (Danışmend, 1972, s. 360) Abaza Mehmed'in ölümünün ardından dahi onun giyim kuşam konusundaki tutumu halk tarafından da benimsenmişti. Örneğin, "Abaza kesimi kaftan", "Abazalı kavuk" ve "Abaza biçimi eğer takımı ve kılıç" Abaza modasının halk arasındaki yaygın tezahürleriydi (Naîmâ Mustafa,

Naîmâ Târihi, 1968a, s. 1279-1280); (Danışman, 1965, s. 120); (Danışmend, 1972, s. 360) IV. Murad ile beraber giydikleri “Abaza kesimi aba cepkenler” de İstanbul’da hemen moda olmuştu (Koçu, 1958, s. 1); (Koçu, 1996, s. 7).

Ahmet Refik Altınay’ın haremın yükselen siyasi gücünü vurgulamak için kullandığı “kadınlar saltanatı” dönemi aslında Sultan İbrahim’in siyaset tarzını ortaya koymaktadır. Onun döneminde saray kadınlarının harem içinde nüfusu ve nüfuzu artmıştı. Bu durum da “ipeklere, değerli taşlara, sırmalara ve zümrütlerle” donatılmış kıyafetlerin saray içinde giyilmesine vesile olmuştu. Dönemin kaynaklarının aktardığı üzere saraya alınan bir cariyeinin tesiri ile Sultan İbrahim samur derisinden yapılmış kıyafetlere büyük bir ilgi duymaya başlamıştı (Danışman, 1965, s. 241); (Danışmend, 1972, s. 410); (Altınay, 2010, s. 22-23-35-37); (Naîmâ Mustafa, 1968b, s. 1827). Saray-ı Âmire’de olan yüksek, büyük ve süslü köşkler baştan aşağı samur kaplı olmak zorundaydı. Sultan İbrahim’in samur konusundaki takıntılı tavrı aynı şekilde bir başka tutkusunu beslemişti. Cinsel gücü arttırdığına inanılan amber için halka vergi yüklendiğini kaynaklar yazmıştır. Samur için ise devlet görevlileri ve hatta halk olmak üzere herkes padişaha samurdan giysi sunmak zorundaydılar. Neredeyse samur kıtlığı başlamakta, dönemin şairleri de bu durumla ilgili dizeler sıralamaktaydılar (Naîmâ Mustafa, 1968b, s. 1825-1826); (Altınay, 2010, s. 38-39); (Danışman, 1965, s. 241); (Danışmend, 1972, s. 410). Her ne kadar samur ve kakum gibi hayvanlardan elde edilen kürkler İbrahim döneminde popüler olduğu rivayet edilse de Topkapı Sarayı’na ait arşiv vesikaları bu gibi kürklerin İbrahim tahta henüz çıktığında dahi saray kıyafetleri içinde yaygın kullanıldığını göstermektedir (TS.MA. d. 8598, s. 1-9).

Sultan İbrahim Dönemi’nin giyim kuşamını ele alan sosyal ve ekonomi tarihi çalışması bulunmamaktadır. Bu çalışma o dönemin giyim kuşamının siciller üzerinden anlatılması ve kıyafetlerin ne anlama geldiği, kıyafetlerin kesim ve kumaşlarının sosyal statü bağlamında neyi simgelediği, hangi kıyafetlerin moda olduğu yönündeki boşlukları doldurmaya çalışırken aynı zamanda bir kıyafetin sadece 17. yüzyıl için değil, diğer yüzyıllarda da nasıl kullanıldığını yönelik bilgiler sunması bakımından karşılaştırma değeri taşımaktadır.

Bu çalışma yapılırken Sultan İbrahim Dönemi 1640-1648 arası yıllar İstanbul Kadı Sicillerinin olduğu yayımlanmış 5 defter incelenmekte olup toplam 1850 sicil kaydına bakılmıştır. İncelenen mahkemeler sırasıyla; Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M. 1612-1643), 438 sayfa ve 613 sicil kaydı; Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081/M. 1615/1670), 193 sayfa ve 314 sicil kaydı; Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051/1053/M. 1641-1644), 358 sayfa ve 312 sicil kaydı; Havâss-ı Refia Eyüb Mahkemesi 49

Numaralı Sicil (H. 1054/M. 1644), 275 sayfa ve 319 sicil kaydı; Rumeli Sadaret Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059, M. 1647-1649) 264 sayfa ve 292 sicil kaydından oluşmaktadır. Çalışmaya konu olan giyim kuşamla ilgili sicil kaydı 193 adettir. Defterde yer alan giyim kuşamla ilgili belgeler ve terekeler kişilerin günlük hayatta giydiği kıyafetler hakkında bilgi vermektedir.

Ayrıca 1640- 1648 arası terekeler incelendikten sonra genel olarak Osmanlı toplumsal yapısı çerçevesi içinde kıyafetlerin nasıl görüldüğü yabancı seyyahların da dikkatini çekmekte olup İstanbul'da kaldıkları süre içerisinde (veya süreçte) yazdıkları seyahatnameler, hatıratlar, günlükler, mektuplar da çalışmanın bir parçasını oluşturmaktadır. Giyim kuşam bir ülkeye gelen yabancı birisinin dikkatini çeken ilk şeydir. Bu nedenle yabancı seyyahların Osmanlı toplumunun giyim kuşamlarıyla ilgili yaptığı yorumlar önemlidir (Davis, 2009, s. 212). Yabancı seyyahlar İstanbul'a çeşitli seyahatler gerçekleştirmektedirler. Gelme nedenleri arasında elçilik, diplomatik sorumluluklar, misyonerlik durumları, ticari amaçlı yapılan yolculuklar sayılabilmektedir (Er & Sipahioğlu, 2016, s. 124). Şunu da belirtmek gerekir ki yabancı seyyahların yazdıkları seyahatnamelerin kaynak olarak kullanılması da tartışma konusudur çünkü bir şekilde Osmanlı topraklarına yolu düşmüş seyyahların verdiği bilgiler keyfi ve taraflı olabilmektedir ya da kendi kültürel aktarımlarını yansıtmakla suçlanmaktadır (Er & Sipahioğlu, 2016, s. 124). Bu çalışmada farklı sebeplerle yolu İstanbul'a düşmüş yabancı seyyahların anlatılarından yararlanılmaktadır.

Birinci başlıkta giyim kuşam ve modanın tanımına yer verilmekle birlikte ikinci başlıkta giyim kuşam konulu belgeler kısaca ele alınmaktadır. Üçüncü başlıkta kıyafetler kategorilere ayrılmakta ve grafiklerle kadın ve erkeklerin sahip olduğu kıyafet servet miktarları ve kıyafet adetleri gösterilmektedir.

Giyim Kuşam ve Moda

Giyim kuşam tüketimin göstergesi olarak maddi kültüre ait normların içeriğini taşımaktadır. Toplumsal statü ve cinsiyet üzerinden sınırların belirleyiciliğini ve farklılığını ortaya koyarken farklı çağlarda toplumsal yapı ve statünün değişmesine paralel olarak giyim-kuşam da değişiklik göstermiş ve isim hakkını kimlik göstergesi olarak giysiler üzerine indirgemıştır (Crane, 2018, s. 13). Giyim aynı zamanda giyen kişinin toplumsal rol, toplumsal statü ve karakterini yansıtmaktadır bu bakımdan özellikle kadınlar açısından sözsüz iletişim aracı olarak kabul görebilmektedir çünkü kadınlar sembolik olarak toplumsal bireylerin yansımada, iktidar araçlarından yoksun oldukları için kendilerini bir tür ifade etme biçimi olarak kullanmışlardır (Crane, 2018, s. 172). Giyim kuşamın sosyal ve kültürel arka planında ham madde, moda, kültür, üretim aş-

ması, maliyet, toplumsal zıtlıklar, fakirlik, zenginlik gibi her biri ayrı veçhede ele alınması gereken kavramlar vardır. Çağdan çağa farklılık gösteren giyim, kendini her toplumun belirlediği kurallar çerçevesi içine çekmeye çalışmıştır. Giyimin kendini gösterme biçimi ve ön planda geçerlilik sağlayan, kullanım amacı olarak “göz önünde, çok” diye nitelendirebileceğimiz “moda” kavramıyla tezahür bulmuştur.

Toplumsal yaşam içinde modanın kişiye sağladığı çeşitli istençler vardır. Moda yenilemektir, ayrıcalıktır farklı olma arzusudur (Braudel, 2004, s. 293). Braudel’in verdiği bir örnekte 1714 yılında bir Sicilyalı Paris’ten geçerken “soyluların altın işlemeli elbiselerini sıradan insanların sırtında görmekten daha fazla nefret ettiren bir şey yoktur” demiştir (Braudel, 2004, s. 294). Demek ki; değişen dünyada “altın işlemeli elbise” diye tabir edilen elbise o dönemin hatırı sayılır elbisesi olarak anılmış ve kendine yer edinmiştir. Farklılaşma çabası olarak sıradan insanların giydiklerinden ayrılması gereken bir kıyafet olarak karşımıza çıkmaktadır ve modada kendini yenilemesi gereken bir çizgidir ve insanlar arasındaki ayırmda statü farklılığını sınırlandıran ve kategorize eden bir semboldür. Farklılaşma vardır ve kendini yenileyerek devam etmektedir. Moda eskiyi yerinden ederek yeni oluşum sürecine dahi edip farklılaştırması ama aynı zamanda biçim aramasıdır. Arayış ve süreklilik gerektirmekte ve kendini yenilemesi gerekmektedir. 1714 yılındaki bir metinde “terziler dikmekten çok, icat etme sıkıntısı içindeler” demektedir (Braudel, 2004, s. 295). Yeni bir şey icat etmek farklı olma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Dictionnaire Sentencieux modayı “Fransızların daha kibar ve çekici ve çoğu zaman da gülünç gözükme üzere binlerce biçimde evirip çevirdikleri giyinme, yazma ve donanma biçimleri” olarak tanımlamaktadır. Kısacası “moda konuşma biçimi, yemek yeme şekli, moda aynı zamanda elbise olduğu kadar düşünce, başarılı bir cümle olduğu kadar şuhluk, sofrada konuk ağırlamak, bir mektuba kaşe basma özenidir, moda ayrıca bedene, yüze, saçlara verilen önemdir” (Braudel, 2004, s. 298). Her uygarlık bir şekilde modaya temas etmiştir.

İstanbul Kadı Sicillerinde Giyim Kuşam Konulu Belgelerden Örnekler

Şer’iyye Sicilleri diğer adıyla çeşitli isimleri barındıran kadı sicilleri, mahkeme kayıtları kadı tarafından ya da naibi aracılığıyla tutulan kayıtlardır. İçerisinde çeşitli türden belgeleri içermektedir (Uğur, 2010, s. 8). Şer’iyye sicilleri arasında bulunan kayıt türleri tereke, hüccet, i’lâm gibi birinci tür belgeleri oluşturduğu gibi, ikinci tür belgeler arasında da buyruldu, berat, ferman gibi kayıt türleri yer almaktadır (Uğur, 2010, s. 9). Konu gereği incelenen İstanbul Kadı Sicilleri Sultan İbrahim (1640-1648) Döneminde çeşitli kayıt konuları yer

almaktadır. Örneğin; nikah, boşanma, eşya hibe etme, cinayet, miras, vakıf vs. gibi farklı türden davalara rastlamak mümkündür. İstanbul Kadı Sicilleri Sultan İbrahim Dönemi (1640-1648) incelendiğinde en çok rastlanılan kayıt türü tereke kayıtlarıdır. Tereke kayıtlarının içerdiği konulara bakıldığında ise giyim-kuşam, mutfak ve hamam eşyalarının yanı sıra kişilerin servet birikimleri hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz (Atasağın, 2023, s. 317). Muhallef sözlükte “geride kalan” anlamında kullanılmakta olup çoğulunun ise muhallefât olduğu görülmektedir. Belgelerde muhallefât sözcüğü yerine tereke de kullanılmaktadır (Özcan, 2020, s. 405). İncelenen sicillerde hem tereke hem de muhallefât kelimesi geçmektedir. Kısacası muhallefât ölen kişilerin geride bıraktıkları mal varlıklarıdır. Kişi vefat ettikten sonra mal varlıkları tespit edilir. Kişinin borcu varsa, öncelik borcun ödenmesidir. Sonraki aşama olarak ise mallar mirasçılar arasında taksim edilir. Mirasçı yoksa mallar devlet hazinesine gitmektedir (Özcan, 2020, s. 405). Muhallefât defterleri de mübaşir tarafından kişinin mal varlığını tek tek görerek işlem tuttukları defterlerdir ve muhallefât işlemlerinde ana kaynak olarak kullanılmaktadırlar (Telci, 2007, s. 162).

İncelenen sicillerde kişilerden giyim kuşama konu olan belgede subaşının emred (tüysüz) bir oğlanı kuldur, firar etmiştir diye yakalaması ve yakalanan köleye sorduklarında köle: “ Ben kul değilim, Halil Paşa’nın sıracıbaşısının hizmetkârıyım” diyerek bir hizmete geldiğini söylemiştir. Kıyafetleri yoklanıp, arkasında bir beylik dolama ve ayağında bir beylik çakşır vardır başka da bir kıyafeti yoktur denilerek sicile kaydedilmiştir (Aydın & vd.,, 2019, s. 192). Fiziksel özelliği ve dış görünüşüne bakılmış ve kul sanılmıştır ama sonra kendisi Halil Paşa’nın hizmetkârı olduğunu söylemiştir. Olaya daha dikkatli bakmak için kıyafetlerini yoklamışlardır, aramışlardır. Yani dışarıdan bakıldığında kıyafetleri, fiziksel görüntüsü ve dış görünüşünden dolayı köle sanılıp ön yargıda bulunulmuştur. Subaşı diye yazılmıştır. Subaşının adı belirtilmemiştir. Diğer kişilerden giyim kuşama konu olan kısımda da “uzun boylu, kara bıyıklı, alnında yekekrilik? ve ayağında aba çakşır” bulunan kayıp olan Eflak asıllı köle bulunmuştur ve de Hasköy Subaşısı olan Sinan Bey’e teslim edilmiştir (Aydın & vd.,, 2019, s. 103-104). Sicilde adı geçen Eflak asıllı Mehmed tanımlanırken hem fiziksel özellikleri hem de giydiği giysiler ele alınmaktadır. Bir kişi tasvir edilirken giysileri ile de anlatılmaktadır.

Diğer belgede de Şerif Ali Bey ibn Abdullah Sarı Murad’a giysiler emanet etmiştir. Sicil o giysilerin talebi ile ilgilidir. Giysiler arasında “mor yağmurluk, yeşil ıskarlet ferace, mor tulum, mütellâ (?) tülbent, bir kumaş yeni kaftan, ve bir şeker kadife yeni kaftan, bir kırmızı edik, kırmızı şalvar, bir mütellâ (?) tülbent, bir çift gömlek işleri, bir çift makrame” vardır. Ali Bey bu giysileri Müslümanlar huzurunda havlu içine koyup Sarı Murad’a emanet ettim, sorgu-

lanıp alıverilmesini isterim, demektedir. Sarı Murad da Ali Bey saydığı giysilerin hepsini bana getirip evinde bana verdi, bende teslim aldım fakat ben evde değilken Ali Bey tarafından gönderilen adam geldi, ona teslim eyledim diye cevap vermiştir. Mahkeme de giysilerin ispata muhtaç olduklarını sicile kayıt etmiştir (Aydın & vd., 2019, s. 79-80).

Giyim kuşamla alakalı bir diğer belge de Kâtip topluluğundan olan Osman Çelebi'nin, evinde toplanan kişilerin içki içip eğlenceli bir sohbet ortamında ahlaksızlık ve fenalık yapar iken Çorbacı İbrahim Ağa ve Subaşı Ali Bey tarafından basılmalarını konu almaktadır. Osman Bey'in evine fahişeler getirilip eğlenceli bir ortam oluşturulmuştur. Giyim kuşama konu olan kısmı sicile kişi tasvir edilirken yansıtmaktadır. Örneğin; "bir oda içinde elinde şarap fincanı, başında kadife serpûşlu (başlıklı) bir nigâr (resim, nakış) bulunup" diye tarif edilmiştir (Aydın & vd., 2011b, s. 245). Dış görünüş konu ile ilgili birini tanımlarken önemli sayılmış, insanlar dış görünüşe bakarak kişilerin analizlerini yapabilmişlerdir. Sicile kayıt ettirilirken de görgü tanığı olarak kıyafetler betimleyici rolde kullanılmıştır.

Giyim kuşamla ilgili bir diğer belge ise Nevcihan binti Abdullah'ın eşyalarını Mehmed Bey ibn Mustafa'nın çalmasıyla ilgilidir. Çalınan eşyalar giyim kuşam eşyalarıdır. Eşyalar sırasıyla "üç dülbend yaşmak, bir dülbend, baş makrama, bir top maî miskâlî bogasi ve bir beyaz Musul bogasi ve bir zennâne don ve iki kilâbdan püsküllü serpuş"tur. Aralarında anlaşma sağlanmış ve sicile kayıt olunmuştur (Aydın & vd., 2011c, s. 154-155)

Sultan İbrahim Dönemi Tereke Kayıtlarına Göre Giyim Kuşam Kültürü

Dışarıda Giyilen Kıyafetler- Sokak Kıyafetleri

Kadın ve erkeklerin dışarıda giydikleri kıyafetler-sokak kıyafetleri "ferace, çarşaf, kapama, kaftan, kürk, kürdiye, dolama, çakşır/diz çakşırı, şalvar, yağmurluk, kerrâke, yapincak, mellûte, kaput, kabâ, kontoş-kontoz, bürde, câmeden, ihram, benevrek-menevrek" olarak sıralanmaktadır.

Kadınların dışarıda giydikleri üst elbisesi olarak bilinen ferace yaz ayında hafif ipekli, kış ayında sof ve çuha gibi yünlüden yapılmasına karşın kışlık olarak giyilenlerinin içinin kürklerle kaplandığı bilinmektedir ve kişinin alım gücüne göre kaplanan kürkler tavşan, kuzu, sincap, vaşak olabilmektedir (Tezcan, 1995, s. 250). 16. yüzyıl seyyahlarından olan Fresne- Canaye Seyahatnamesi'nde, İstanbul'da olan yolculuğunda sokak kadınlarının genelde kırmızı ve ya siyah ferace kullandıklarını, yüzüne örttükleri kumaştan dolayı (siyah peçe) güzel ve çirkin kadınların ayırt edilemediğinden ve giysilerin örtünme amacı taşıdığından bahsetmektedir (Fresne-Canaye, 2009, s. 58-59).

Ferace kadınlarda en çok kullanılan sokak kıyafetlerinden bir tanesidir. İncelenen terekelerde kadınların sıkça ferace kullandığı bilinmektedir. İncelenen terekelerde toplam 34 kadından 29'unda feraceye rastlanmaktadır. Toplam 36 adet ferace bulunmaktadır. İncelenen terekelerde toplam 82 erkekten 52'sinde feraceye rastlanılmaktadır. Toplam 111 tane ferace bulunmaktadır. Kadın feraceleri toplam 14.730 akçedir. Erkek feraceleri fiyat olarak toplam 99.884 akçedir.

Çarşaf sözlüklerde genellikle "car" anlamında kullanılmaktadır. Eskiden Türk kadınlarının feraceden sonra giydikleri dış giyimdir. Tanzimat sonrası Arap ülkelerine gidilip gelinmesi sonucu çarşaf kullanımı yaygınlaşmış olup renkli olanlarının olduğu da bilinmektedir. İpekli, yünlü, düz kumaş olanları da mevcuttur (Kepeci, 1952, s. 69).

İncelenen terekelerde kadınların sıkça çarşaf kullandığı görülmektedir. Toplam 34 kadından 30'un da çarşafa rastlanılmaktadır. Toplam 65 adet çarşaf bulunmakta olup bazı kadınlardaki çarşaf sayısının 4'e ya da 5'e çıktığı görülmektedir fakat çarşaf'ın diğer bir anlamı da "yatağa serilen örtü" olması sebebiyle terekelerde rastlanan "çarşaf" kelimesi kafa karışıklığını da beraberinde getirmektedir. Toplam 82 erkekten yalnız 15 tanesinde çarşafa rastlanılmaktadır. Toplam 23 tane çarşaf bulunmaktadır. Erkekler çarşafı "yatağa serilen örtü" manasında kullanmaktadırlar (Ayverdi, Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2005a, s. 533). Örneğin; Ahmed Beşe b. Hasan'ın "çarşaf-ı minder" diye nitelendirilen çarşaf minderi (Aydın & vd., 2012, s. 299-300-301) ve Hasan Beşe b. İbrahim'in de (Aydın & vd., 2012, s. 339-340) "yorgan ma'a çarşaf" diye nitelendirilen yorgan ile birlikte çarşaf tanımı çarşafların farklı kullanım alanlarına örnektir. Böylelikle erkeklerin, çarşafı dışarıda üst giysisi olarak giymediği "serilen örtü" anlamında kullandığı sonucuna varılmaktadır. Erkeklerin dışarıda çarşaf giydiğine dair herhangi bir bulgu bulunmamaktadır. Kadın çarşafları fiyat olarak toplam 8339 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu çarşaf fiyat olarak toplam 2207 akçedir.

Kapama "elbise takımı". Zamanında yeniçerilere ve medrese öğrencilerine verilen libas, aynı zamanda üstlük, yani cüppe anlamlarında da kullanılmaktadır (Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2004b, s. 164). Kapamanın bir diğer tanımı ise "çift kat ince kumaştan, arası pamuk dolu ve dikişli bir cins gayriresmi üst elbisesi" olarak yapılmaktadır (Kepeci, 1952, s. 246); (Sertoğlu, 1986, s. 171). Kapama için "astarlı kaftan" ve "pamuklu hırka" tanımı da yapılmaktadır (Kütükoğlu, 1983, s. 351). Kapama "hazır elbise" anlamına gelmekle birlikte "hazır elbise satan kimseye" de "kapamacı" denmektedir (Sakaoğlu, 2016, s. 376). Kapama denildiğinde 1: yaşlı erkeklerin giydiği kısa ceket 2: manto, 3: yelek tanımı da akla gelmektedir (Gülensoy, 2007, s. 76).

İncelenen terekelerde 34 kadından kapaması bulunan sadece 1 kadın tespit edilmektedir. Zemâne Hatun'un 1 tane kapaması vardır ve 123 akçedir (Aydın & vd., 2019, s. 183-184). İncelenen terekelerde erkeklerde kapama sahipliğinin fazla olduğu görülmektedir. Toplam 82 erkekten 34 tanesinin kapaması bulunmaktadır. Toplam 57 tane kapama bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu kapamalar fiyat olarak toplam 9011 akçedir.

Mehmet Zeki Pakalın kaftan tanımını "eskiden giyilen üst elbiselerinden birinin adı" olarak yapmaktadır (Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2004b, s. 134). Reşat Ekrem Koçu ise "1828'den önceki eski kıyâfetde en üste giyilen astarsız esvâb, entari, bilhassa erkek entarisinin adı, ten üstüne giyilen iç donu ve gömlekle başlayan erkek giyim kuşamının kaftan" ile tanımlandığını belirtmektedir (Koçu, 1996, s. 137-138).

İncelenen terekelerde kadınların kaftan sahipliğinin fazla olduğu görülmektedir. Toplam 34 kadından 21'inde kaftana rastlanılmaktadır. Toplam 60 tane kaftan bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerin de kaftan sahipliği fazladır. Toplam 82 erkekten 28'inde kaftana rastlanılmaktadır. Toplam 56 tane kaftan bulunmaktadır. En yüksek fiyatlı kaftan es-Seyyid Ahmet Ağa b. es-Seyyid Mehmed Ağa'ya aittir. Mai atlas kaftanı 31.000 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 234-235-236). Bu fiyat kişilerin tereke sahipliğinde incelenen kıyafetler arasında en yüksek fiyatlılardan biri olarak dikkat çekmektedir. Kıyafetlerin kumaş kalitesi ve renkli olmaları da fiyat farkını açmaktadır. Kadınların sahip olduğu kaftanlar fiyat olarak toplam 21.413 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu kaftanlar fiyat olarak toplam 52.971 akçedir.

Hayvan postlarının giyime uyarlanmış şekli olarak da bilinen kürk, tüyleri yumuşak hayvanlardan seçilir, postlar içi sıcak tutmak amacıyla içe konulurken, dışa konulmasının nedeni ise süs amacı içermesinden dolayıdır. Postlar kumaşlarla kaplandığı takdirde ise üstlük giysiler ortaya çıkmaktadır (Koçu, 1996, s. 164).

İncelenen terekelerde kadınların kürk sahibi olduğu görülmektedir. Toplam 34 kadından 13'ünde kürke rastlanılmaktadır. Toplam 15 tane kürk bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerin kürk sahipliği sayısının kadınlarda bulunan kürk sahipliği sayısından fazla olduğu görülmektedir. Toplam 82 erkekten 44'ünde kürke rastlanılmaktadır. Kadınların sahip olduğu kürkler fiyat olarak toplam 7971 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu kürkler fiyat olarak toplam 154.430 akçedir.

Kürdiye'nin kelime anlamı olarak "kadın ceketi, uzun hırka"dır (Dikmen, Tolluoğlu, & Kutlar, 1993, s. 3043). İncelenen terekelerde hem kadınların hem de erkeklerin kürdiye sahipliği bulunmaktadır. Buna göre 34 kadından 4'ünde

de kürdiye giysisine rastlanılmaktadır. Toplam 4 adet kürdiye bulunmaktadır. Her kadının 1 adet kürdiyesi olduğu görülmektedir. İncelenen terekelerde erkeklerin kürdiye sahipliğinin kadınların kürdiye sahipliğinden fazla olduğu görülmektedir. Toplam 82 erkekten 27'sinde kürdiyeye rastlanılmaktadır. Toplam 772 adet kürdiye bulunmaktadır. Hüseyin b. Ahmed'in 730 adet "yeşil kürdiye" giysisine sahip olduğu bilinmektedir (Aydın & vd., 2011a, s. 348-349). Kadınların sahip olduğu kürdiyeler toplam fiyat olarak toplam 582 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu kürdiyeler fiyat olarak toplam 13.053 akçedir.

Dolama, üst giysisidir. Önü açıktır. Cübbemsi bir kıyafettir. Hem kadınlar hem erkekler giymektedir. Çukadan, çatmadan, kemhadan yapılanları ve kürklü olanları da bulunmaktadır. Dolamayı yeniçeriler de giymektedir. Kadın ve erkeklerin dolama kıyafetinde farklılıklar mevcuttur. Kadınların giydiği dolama nispeten kısa yani diz kapağının azıcık altına inerken, yeniçerilerin giydiği dolama uzun olmakla birlikte, dolamanın ön tarafı yürümeye engel olmasın; yani dolanmasın diye, dolamanın belinin kuşaklı olması sebebiyle ön tarafı, kuşak içine sokulmaktadır (Pakalın, 2004a, s. 470-471).

İncelenen terekelerde kadınların dolama sahibi olduğu görülmektedir. Toplam 34 kadından 4'ünde dolamaya rastlanılmaktadır. Toplam 9 tane dolama bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerin dolama sahipliğinin kadınlara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Toplam 82 erkekten 37'sinde dolamaya rastlanılmaktadır. Toplam 52 tane dolama bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu dolamalar fiyat olarak toplam 2565 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu dolamalar fiyat olarak toplam 21.430 akçedir.

Çakşır alt tarafa giyilen giysidir. Paçaları mestlidir. Çakşırın uç kısımları da mestle birleştirilebilmektedir. Şalvarın dar olan görüntüsüdür. Çuhadan yapıldığı bilinmektedir. Kadınlar ve erkekler tarafından da kullanılmaktadır fakat kadınların çakşırılarının "ağızlık ve uçkurlukları sırma kaytanlarla" zenginleştirilmektedir (Pakalın, 2004a, s. 323).

İncelenen terekelerde kadınların çakşır/diz çakşırı sahipliği olduğu görülmektedir. Toplam 34 kadından 5'inde çakşır/diz çakşırına rastlanılmaktadır. Toplam 7 adet çakşır/diz çakşırı bulunmaktadır. Bunlardan 6'sı çakşır, 1 tanesi de diz çakşırıdır. İncelenen terekelerde erkeklerin çakşır/diz çakşırı sahipliğinin kadınlara nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Toplam 82 erkekten 68'inde çakşır/diz çakşırına rastlanılmaktadır. Bu yarıdan fazla bir orandır, hatta hemen hemen terekelerdeki bütün erkeklerde çakşır ya da diz çakşırı bulunmaktadır. Erkek alt giysisi denilince ilk akla gelenlerden biri olan çakşır/diz çakşırı olduğu için bu orana şaşırmamak gerekmektedir. Toplam 272 tane çakşır/diz çakşırı bulunmakta olup bazı erkeklerdeki çakşır/diz çakşırı sayısının 52

ve 100'e çıktığı bilinmektedir. Buna göre Kapıcı Hüseyin b. Abdullah'ın 52 tane "köhne (eski, kullanılmış) mor çakşır" a sahip olduğu görülmektedir (Aydın & vd., 2012, s. 350-351). Dido v. Nikola'nın da 100 adet "diz çakşır"ına sahip olduğu görülmektedir (Aydın & vd., 2011a, s. 324). Kadınların sahip olduğu çakşır/diz çakşırı fiyat olarak toplam 405 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu çakşırılar fiyat olarak toplam 18.563 akçedir.

Şalvarı her iki cinsten insanlar da tercih etmektedirler. Alt giyimden olup ağı boldur ve geniştir. Erkeklerin ve kadınların giydiği şalvarın kumaşları farklıdır (Gülensoy, 2007, s. 122-123).

İncelenen terekelerde kadınların şalvar sahipliğinde sadece 1 kişinin şalvarının olduğu görülmektedir. Toplam 34 kadından sadece Ümmühâni bt. Mustafa'nın kıymeti 180 akçe olan zenne (kadına mahsus) kırmızı renkte şalvara sahip olduğu görülmektedir (Aydın & vd., 2012, s. 195-196-197). İncelenen terekelerde toplam 82 erkekten sadece 2 kişinin şalvar sahibi olduğu görülmektedir. Buna göre Mahmud Çelebi'nin kırmızı şalvarı 500 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 51-52-53). es-Seyyid Ali b. İsmail'in kırmızı şalvarı da 510 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 209-217).

Yağmurluk adı üstünde havanın yağmurlu olduğu zamanlarda ihtiyaç halinde çıkan üstlüğü, kaputun adıdır. Her zaman için kukuletalı (başlıklı) olarak tasarlanmaktadır. Giysilerin üzerine giyilmektedir. Amaç giyilen giysiyi ve başı yağmurdan korumaktır. Su geçirmez görevi görmesi nedeniyle kauçuk veya bal mumundan üstü kaplanarak yapılmaktadır. Su geçirmez kumaştan yapılanlar ise direkt olarak "muşammâ" adıyla anılmaktadır (Koçu, 1996, s. 238-239).

İncelenen terekelerde kadınlara ait "yağmurluk" tespit edilmemektedir.

İncelenen terekelerde erkeklerin yağmurluk sahipliği görülmektedir. Toplam 82 erkekten 7'sinde yağmurluğa rastlanılmaktadır. Toplam 10 tane yağmurluk bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu yağmurluklar fiyat olarak toplam 7093 akçedir.

Kerrâke, bir çeşit ince cübbe adıyla bilinmektedir, yünden ve softan yapılmaktadır. Padişahların giydikleri ise samur kaplı olmakta ve cevahir çaprazlıdır. Üzerine de "kapanıçe" giydikleri bilinmektedir. İlim sınıfının da giydiği dar üstlük olarak tarif de edilmektedir (Pakalın, 2004b, s. 243).

İncelenen terekelerde kadınlarda kerrâke sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde kerrâke sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 3'ünde kerrakeye rastlanılmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu kerrâke fiyat olarak toplam 261 akçedir.

Yapıncak, çoban yağmurluğu, yamçı olarak bilinmektedir (Gülensoy, 2007, s. 141). Kaba tüylü kumaştan (keçe) yapılmış bir çeşit pelerindir. Kışın ya da soğuk havalarda açıkta olan atların atların üzerine de örtülen örtü, uzun tüylü kebe adını da almaktadır (Kütükoğlu, 1983, s. 365).

İncelenen terekelerde kadınlarda yapınca sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde yapınca sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 4'ünde yapıncaya rastlanılmaktadır. Toplam 4 adet yapınca(k) bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu yapınca fiyat olarak toplam 986 akçedir. En düşük fiyatlı yapınca Himmet Beşe'ye aittir. Yapıncası 50 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 126-127). En yüksek fiyatlı yapınca ise Mehmed Bey el-Halebi'ye aittir. Mor yapıncası 600 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 205-206). Derviş b. Ali de kıymeti 200 akçe olan siyah yapıncaya sahiptir (Aydın & vd., 2011a, s. 301-302). Verilen bilgilerden yapıncanın renginin siyah olduğunu ve kumaş cinsi olarak da abadan yapıldığı sonucuna ulaşmaktayız. Derviş Bey b. Murad'ın ise köhne yapıncası 136 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 177-178). Bu bilgi yapıncanın eski ve kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Mellûte cübbe, palto anlamlarına gelmektedir (Kütükoğlu, 1983, s. 355). Mellute(a)'nın kullanıldığı yerlere baktığımızda, Boşnak takımını oluşturan giysilerin arasında mellute(a) olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bükmeli siyah çuhadan yapıldığı anlaşılmaktadır fakat mellute(a)'nin ne anlama geldiği, ne olduğu ve neyi ifade ettiği hakkında bir bilginin olmadığı belirtilmektedir (Sönmez, 2020, s. 85-86).

İncelenen terekelerde kadınlarda mellûte sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde mellûte sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 3'ünde mellûte'ye rastlanılmaktadır. Toplam 3 adet mellûte bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu mellûte fiyat olarak toplam 1805 akçedir. En düşük fiyatlı mellûte Hasan Bey b. Abdülmennân'a aittir. Köhne mellûtesi 300 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 247-251). En yüksek fiyatlı mellûte ise Mehmed Kapudân b. Abdullah'a aittir. Mavi mellûtesi 1000 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 88-89). Ramazan Ağa b. Sefer'in de sof bellûtası 505 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 336-337-338). Bu bilgilere bakılarak mellûtenin hangi kumaştan yapıldığını, renginin ne olduğunu ve eski, kullanılmış mellûtelerin de aralarında bulunduğunu görülmektedir.

Kaput, külahlı cübbe, palto diye de bilinmektedir (Gülensoy, 2007, s. 76). Kaputun asıl anlamı ise Asker üstlüğü, yağmurluktur. Kaba ve kalın kumaştan, özellikle de kaba şayakdan (kaba dokunmuş, dayanıklı bir tür yün kumaş) yapılıp ve hazır giyimciler tarafından da satılırdı. Halk arasında palto isminin yayılması Cumhuriyet Dönemi'ni bulmaktadır. Örneğin; bir uşak "beyin palto-

su" değil "beyin kaput"u derdi. Halkın giydiği kaput ve Asker kaputları ayrımı bulunmaktadır. Asker kaputları "Asker kaputu" adıyla anılmaktadır (Koçu, 1996, s. 146).

İncelenen terekelerde kadınlarda kaput sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde kaput sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 7'sinde kaputa rastlanılmaktadır. Toplam 7 adet kaput bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu kaputlar fiyat olarak toplam 2021 akçedir.

Kabâ; cübbe, kaftan olarak tabir edilmektedir. En üste giyilir ve geniştir (Gülensoy, 2007, s. 74).

İncelenen terekelerde kadınlarda kabâ sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 6'sında kabâyâ rastlanılmaktadır. Toplam 12 kabâ bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde kabâ sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 5'inde kabâyâ rastlanılmaktadır. Toplam 6 kabâ bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu kabâlar fiyat olarak toplam 5516 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu kabâlar fiyat olarak toplam 1096 akçedir.

Kontoş-kontoz, Tatar beylerinin giydiği dar kollu üst elbisesidir. Kalçaya kadar inmektedir (Kepeci, 1952, s. 263).

İncelenen terekelerde kadınlarda kontoş-z sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde kontoş-z sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 4'ünde kontoşa rastlanılmaktadır. Toplam 5 adet kontoş bulunmaktadır olup es-Seyyid Ali b. İsmail'in 2 adet kontoşa sahip olduğu görülmektedir (Aydın & vd., 2012, s. 209-217). Erkeklerin sahip olduğu kontoşlar fiyat olarak toplam 8231 akçedir.

Bürde, Arapların giydiği üstlük olarak bilinmektedir. Abâ, hırkadır (Ayverdi, Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2005a, s. 436).

İncelenen terekelerde kadınlarda bürde sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde bürde sahipliği bulunan tek kişi Hasan Bey b. Abdülmennân'dır. Siyah bürdesi 50 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 247-251). Verilen bilgiler neticesinde bürdenin sadece rengi ve fiyatı bilinmektedir.

Câmedan kelimesini açıklamadan önce kökünün ne anlama geldiğine bakılmalıdır. "Câme" için arkaya giyilen esvap, kolları bol, evde giyilen rahat kıyafet tanımı yapılmaktadır. Farsça olan câme kelimesine ek getirilerek yeni kelimeler türetilmektedir. Örneğin; câmedanın anlamı "sandık gibi giysi konulacak zarf" tabirinde kullanılmaktadır (Pakalın, 2004a, s. 255). Mübâhat Kütükoğlu da "câmedan" kelimesini "giysi veya çamaşır konulan sandık" ya da "büyük çanta" olarak tanımlamaktadır (Kütükoğlu, 1983, s. 344).

İncelenen terekelerde kadınlarda câmedan sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde câmedan sahipliği bulunmakta olup toplam 82 erkekten 2'sinde câmedana rastlanılmaktadır. Hüseyin Çelebi b. Hasan'ın 1 adet câmedanı bulunmaktadır. Kıymeti yazmamaktadır (Aydın & vd., 2012, s. 98-99). Mustafa Çelebi b. Can Ali Ağa'nın da 1 adet câmedanı bulunmakta olup 185 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 279-282).

İhram, hacca ya da umreye giden Müslümanların giydiği kefene benzer giysinin adıdır. Erkeklerin ihramı "dikişsiz, beyaz bir peştamal, omuza atılan bir havlu"dan oluşmasına karşın kadınların ihram giysisi "bol bir elbise"dir (Ayverdi, 2005b, s. 1362-1363).

İncelenen terekelerde kadınlarda ihram sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 2'sinde ihrama rastlanılmaktadır. Neslihan Hatun'un kırmızı ihramı 141 akçedir (Aydın, vd., 2012, İKS GM65NS, 100[31b-1]) (Aydın & vd., 2012, s. 138-139-140). Sâkine Hatun bt. Abdullah'ın beyaz ihramı ise 60 akçedir (A.g.e. 247[72a-1]). Bir de pavangizâde kişisinde ölen kişinin kıymeti 147 akçe olan "köhne kırmızı ihramı" bulunmaktadır. Cinsiyeti bilinmemektedir (Aydın & vd., 2012, s. 99-100).

İncelenen terekelerde erkeklerde ihram sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 17'sinde ihrama rastlanılmaktadır. Toplam 21 adet ihram bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu ihramlar fiyat olarak toplam 4682 akçedir.

Menevrek, kıldan dokunmuş, benevrek ise "yün dokumadan ya da kalın bezden yapılmış" şalvar anlamlarına gelmektedir (Gülensoy, 2007, s. 22-94).

İncelenen terekelerde kadınlarda benevrek/menevrek sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde benevrek/menevrek sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 3'ünde menevrek/benevrek rastlanılmaktadır. Toplam 5 adet benevrek/menevrek bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu benevrek/menevrekler fiyat olarak toplam 717 akçedir.

Ev içi kıyafeti ve içlikler

Evde giyilen ev içi kıyafetleri "çintıyan, gömlek, entari, yelek, bornos", içlikler ise alt ve üst olarak "don, zıbn" şeklinde sıralanmaktadır.

Çintıyan, kadınların giydiği bir çeşit şalvarın adı olarak bilinmektedir (Kütükoğlu, 1983, s. 345). Paçası büzgülü ve geniştir. Çintıyana "don" da denmektedir (Gülensoy, 2007, s. 37).

İncelenen terekelerde kadınlarda çintıyan sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 4'ünde çintıyana rastlanılmaktadır. Toplam 4 adet çintıyan bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde çintıyan sahipliği bulunmaktadır.

Toplam 82 erkekten 21'inde çintiyana rastlanılmaktadır. Toplam 330 adet çintiyana bulunmakta olup Hüseyin b. Ahmed'in 300 adet çintiyana sahip olduğu görülmektedir (Aydın & vd., 2011a, s. 348-349). Muhtemelen bu çintiyancıları ticari amaçlı kullanarak çintiyancılarıdan gelir elde etmektedir ya da mesleği gereği bu kadar fazla çintiyana sahip olmaktadır. Kıymetleri belirtilmediği için fiyatları konusunda herhangi bir fikre sahip olunmamaktadır. Kadınların sahip olduğu çintiyancılar fiyat olarak toplam 315 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu çintiyancılar fiyat olarak toplam 2805 akçedir.

Gömlek diye bilinmesine karşın gerçeği "gönlek" dir. Gön'ün anlamı deri, tendir. Gönlek ise "çıplak tene giyilen şey" anlamını taşımaktadır. Erkek ve kadın gömlekleri farklıdır. Kadın gömlekleri uzun olur ve topuğa kadar inmektedir ama aslında gömleğin amacı üst tarafı örtmektedir. Erkek gömlekleri ise dizüstüdür ve iç donunun içine, kalan etekleri sokulmaktadır. Mahrem yerleri açık, giysisiz anlamında "bir don bir gömlek" tabiri kullanılmaktadır. Gömlekler ince, yumuşak bezlerden yapılmaktadır ve kibar gömleklerde bürüncük kumaşından yapılmaktadır (Koçu, 1996, s. 125).

İncelenen terekelerde kadınlarda gömlek sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 13'ünde gömleğe rastlanılmaktadır. Toplam 44 adet gömlek bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde gömlek sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 27'sinde gömleğe rastlanılmaktadır. Toplam 75 adet gömlek bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu gömlekler fiyat olarak toplam 7116 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu gömlekler fiyat olarak toplam 6057 akçedir.

Entari, tek paçalı kadın giysisi olarak bilinmektedir. Entarinin farklı kılınan özelliği kumaşından kuşakla belden bağlanmasıdır (Gülensoy, 2007, s. 49-50).

İncelenen terekelerde kadınlarda entari sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 12'sinde entariye rastlanılmaktadır. Toplam 15 tane entari bulunmaktadır. İtalyan Menavino, "yabancı yazılı kaynaklardan 16. yüzyıla ait ilk bilgileri veren kişi" dir. Kadınların ev giysisinde kullandığı entariden bahsederken şöyle demektedir: "Entarinin üst kısmı dardır, yakası oldukça dekoltelidir, önü yukarıdan aşağıya açıktır..." (Gürtuna, 1999, s. 11-12). İncelenen terekelerde erkeklerde entari sahipliği görülmektedir. Toplam 82 erkekten 18'inde entariye rastlanılmaktadır. Toplam 37 adet entari bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu entariler fiyat olarak toplam 1907 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu entariler fiyat olarak toplam 3865 akçedir.

Yelek, kolsuz, yaka kısmı açık, bele kadar olan, ceket, cepken vs. onun altına giyilen giysiye verilen addır. (Koçu, buradaki yelek tanımını Türk Lugatı sözlüğündeki yelek maddesinden almaktadır). Yeleğin özelliği ön kısmının ku-

maş ya da deriden, arkasının ise astar bezinden yapılmasıdır. İç ve dış olmak üzere 2 çeşit yelek vardır. Erkek ve kadınların dış yeleklerinde kumaş türü olarak bakıldığında; kadınların ipekli kumaş, erkeklerin ise çuha ve kadife başta olmak üzere diğer kumaşlardan yapılan dış yelekleri giydikleri de bilinmektedir (Koçu, 1996, s. 242). Genel olarak erkek geleneksel erkek giyiminin olmazsa olmaz parçası yelektir (Gülensoy, 2007, s. 142).

İncelenen terekelerde kadınlarda yelek sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 2'sinde yeleğe rastlanılmaktadır. Toplam 2 adet yelek bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde yelek sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 17'sinde yeleğe rastlanılmaktadır. Toplam 424 adet yelek bulunmakta olup Hüseyin b. Ahmed'in 400 adet kırmızı yeleğe sahip olduğu görülmektedir (Aydın & vd., 2011a, s. 348-349). Hüseyin 400 adet kırmızı yeleği mesleği gereği bulunduruyor olabilmektedir. Ticari kazanç da sağlama ihtimali vardır. Fiyatı yazmamaktadır fakat bu yelekleri satıp gelir etme olasılığı yüksektir. Kadınların sahip olduğu yelekler fiyat olarak toplam 450 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu yelekler fiyat olarak toplam 6596 akçedir.

Bornoz "kolsuz geniş yeldirme"ye verilen isimdir. Kırlarda ve de gezme yerlerinde giyilen kıyafettir. Kadınlar giyer (Gülensoy, 2007, s. 24). Yeldirme: "Eskiden kadınların rahat gezmek için üstlerine giydikleri, baş örtüsüyle birlikte kullanılan, kolları ve bedeni bol, hafif üst giyeceğidir" (Ayverdi, 2005c, s. 3401). Diğer anlamı ise hamam havlusudur. Kurulama görevini üstlenir ve koludur. Manto şeklinde olduğu için kişi üzerine giyebilmektedir (Ayverdi, 2005a, s. 400). Arap pelerini olarak da bilinir (Alkım & vd., 2000, s. 202). Günümüzde daha çok ev içi giysisi olarak banyodan çıktıktan sonra kullanılır. Manto şeklinde ve kollu banyo giysisidir.

İncelenen terekelerde kadınlarda bornos-bornoz sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde 3 kişinin bornos sahipliği görülmektedir. Toplam 6 adet bornos bulunmaktadır. Bornoslar fiyat olarak toplam 4620 akçedir. En düşük fiyatlı bornos Şükrullah Kapudân'a aittir. Bornos'u 400 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 76-77). En yüksek fiyatlı bornos ise Seyyid Ali Kapudân b. Nasuh'a aittir. 3 adet bornosu 3000 akçedir. Bir de kıymeti 800 akçe olan ihram bornosu bulunmaktadır (Aydın & vd., 2012, s. 259-260-261). Mehmed Çelebi b. Hüdayi Çavuş'un da bornosu 420 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 317-318).

Don, kişinin vücudunun belden aşağı olan kısmını topuklara kadar örten "iç donu" ya da ismine "tutman" da denilen iç giysidir. Kısaca "don" iç çamaşırıdır. Kadın-erkek don kesimleri farklıdır. Erkeklerin iç donu; "ağı bol, paçalar muhakkak ayak bileklerine kadar uzun; beli uçkurlu, paça ağzları ayağın

rahat geçmesi için yırtmaçlı, paçaların iki başına paça ağı dikili, belden uçkur-lu, paçalardan da bağcıklarla bağlıdır...” (Koçu, 1996, s. 93). Kadınlarınkinde ise iç donu paçası topuğa kadar değil, dize kadardır. Paça ağızları da işlenmiş olup dantel, oya gibi süslemeleri olmaktadır. Donlarının beli de uçkur ile bağ-lanmaktadır. Uçkur kadın-erkek farketmeksizin iç donlarının süsüdür (Koçu, 1996, s. 93-94-95).

İncelenen terekelerde kadınlarda don sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 16’sında dona rastlanmaktadır. Toplam 46 adet don bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde don sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 25’inde dona rastlanılmaktadır. Toplam 73 adet don bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu donlar fiyat olarak toplam 5482 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu donlar fiyat olarak toplam 4669 akçedir.

Gerçekte “zıibun” olan kelimeye halk söylemiyle “zıbın” denilmiştir. Kış ayında giysilerin içine giyilen kolsuz pamuklu yelettir. İçlik diye de bilinir (Koçu, 1996, s. 251). İç yeleği anlamına da gelmektedir (Gülensoy, 2007, s. 146). Kaftanın altına giyildiği bilinen kısa pamuklu gömlek tabiri de kullanılmak-tadır (Kütükoğlu, 1983, s. 367). Mehmet Zeki Pakalın’da sözlüğünde zıbın için “kaftan altına giyilen pamuklu hırka” cümlelerine yer vermektedir (Pakalın, 2004c, s. 658).

İncelenen terekelerde kadınlarda zıbın sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 18’inde zıbına rastlanılmaktadır. Toplam 39 adet zıbın bulunmak-tadır. İncelenen terekelerde erkeklerde zıbın sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 28’inde zıbına rastlanılmaktadır. Kadınların sahip olduğu zıbınlar fiyat olarak toplam 3338 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu zıbınlar fiyat olarak toplam 4033 akçedir. Fransız gezgin Du Loir ev içi giysisinden bahsederken dondan sonra *giupon*’dan da bahsetmektedir. Kadınların ev içi giyimine dair bilgi veren Du Loir şu sözlerle devam etmektedir: “...Ayrıca *giupon* denilen ve olağan ev kıyafeti olarak kullandıkları küçük bir pamuklu mintanı her zaman giymektedirler...” diye belirtmektedir (Mantran, 1991, s. 206).

Kıyafet Tamamlayıcıları

Kıyafet tamamlayıcılarını “şal, kuşak, uçkur, astar, düğme” olarak sıralayabiliriz.

Şalın, omuza atılan geniş atkı anlamı vardır. Kadınlar bu yönde kullanır fa-kat şal bele sarıldığı zaman kuşak olarak da kullanılmaktadır (Ayverdi, 2005c, s. 2904-2905).

İncelenen terekelerde kadınlarda şal sahipliği olduğu görülmektedir. 34 kadından toplam 2 kadında şal sahipliği bulunmaktadır. Toplam 3 adet şal bu-

lunmaktadır. İncelenen terekede erkeklerde 3 kişide şal sahipliği bulunmaktadır. Toplam 3 adet şal bulunmaktadır. Kadınlarda bulunan şallar fiyat olarak toplam 580 akçedir. Erkeklerde bulunan şallar fiyat olarak toplam 800 akçedir.

Kuşağın tanımına bakıldığında ise, kuşağın amacı beli sıkı tutmaktır. Uzun ve dar kumaştan yapılır. Her iki cins de bellerine kuşak bağlarlar. Giyim için önemlidir (Koçu, 1996, s. 160). Bele şal da sarılmaktadır. Bele sarılan kumaşlar uzun, geniş ve de örme olabilmektedir (Gülensoy, 2007, s. 87).

İncelenen terekelerde kadınlarda kuşak sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 20'sinde kuşağa rastlanılmaktadır. Toplam 24 adet kuşak bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde kuşak sahipliği bulunmaktadır. Toplam 84 erkekten 53'ünde kuşağa rastlanılmaktadır. Bu sayı erkeklerin yarısından fazlasının kuşak sahibi olduğunu göstermektedir. Toplam 452 adet kuşak bulunmakta olup Hüseyin b. Ahmed'in 350 adet kırmızı mukaddem sahip olduğu görülmektedir (Aydın & vd., 2011a, s. 348-349). Kadınların sahip olduğu kuşaklar toplam 41.408 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu kuşaklar fiyat olarak toplam 23.069 akçedir.

Uçkur, eski zamanlarda "şalvar, iç donu, çakşır" vb. alt giysilerin beline geçirilen ince kuşağın adıdır. Uçkur bağlanacak giysinin üst kenarına "uçkurluk" denilen bir kısım açılmaktadır, oradan da uçkur geçirilmektedir. İç donuna kendi kumaşından uçkur geçirilirken, diğer alt giysilerin uçkuru herhangi bir bezden olabilirdi. Giysilerin bel kısmına geçirilen uçkurun, uçkurluk yerinde önden bir açıklık olurdu ki oradan uçkur geçerdi. Uçkurun kumaştan olanları gibi örgüden olanları da vardı (Koçu, 1996, s. 236). İç kuşağı anlamına gelen uçkurun ebadlarının ise genellikle "20-25 x 225-230 cm" olduğu bilinmekle birlikte uçları da işlemeli olabilmekteydi (Kütükoğlu, 1983, s. 364).

İncelenen terekelerde kadınlarda uçkur sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 4'ünde uçkura rastlanılmaktadır. Toplam 8 adet uçkur bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde uçkur sahipliği görülmektedir. Toplam 82 erkekten 9'unda uçkura rastlanılmaktadır. Toplam 30 adet uçkur bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu uçkurlar fiyat olarak toplam 841 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu uçkurlar fiyat olarak toplam 573 akçedir.

Astar, giyilen kıyafetlerde kumaşların daha dayanıklı olmasını sağlamak amacıyla kıyafetlerin altlarına ekstradan konulan bir kattır. Bez ya da kumaş olabilmektedir. Pamuk ya da ipekten de dokunur. Destar diye de kayıtlarda geçer (Özen, 1980-1981, s. 302).

İncelenen terekelerde kadınlarda astar sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde astar sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 8'inde astara rastlanılmaktadır. Toplam 11 adet astar bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu astarlar fiyat olarak toplam 300 akçedir.

Düğme kıyafetlerinin önünü vs. birbirleriyle birleştiren kıyafet süsüdür. Varlıklı kişilerin düğmeleri servet ve gücü temsil ederler. Değerli kumaşlardan yapılan kıyafetlerin düğmeleri de elmas, yakut vb. kıymetli taşlardan yapılmaktadır (Koçu, 1996, s. 98).

İncelenen terekelerde kadınlarda düğme sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 3'ünde düğmeye rastlanılmaktadır. Toplam 9 adet düğme bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde düğme sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 4'ünde düğmeye rastlanılmaktadır. Toplam 5 adet düğme bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu düğmeler fiyat olarak toplam 5420 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu düğmeler fiyat olarak toplam 2937 akçedir.

Başa ve Yüze Takılanlar

Başa takılanları şöyle sıralayabiliriz; “başlık, serpuş-terpuş(tarpuş), hotoz, sarık, kavuk, sorguç, takye (takke), arakiye (arakiyye), börk, nezkeb-p, şemle, iste(i)fan, baş makraması” yüze takılanları ise; “yaşmak, peçe” olarak sıralayabilmekteyiz.

Reşat Ekrem Koçu, Sözlüğü'nde, Şemseddin Sâmî'nin, Kaamûsu Türkîsi'nden aktarımıyla serpuşu; “başa giyecek şey, baş kisvesi” olarak almaktadır. Kadınlar ve erkekler nesillerdir başlarına çok çeşitte başlıklar giymektedir. Eski Türk serpuşlarının isimlerini de şöyle kaydetmektedirler: “Kavuk, Takke, Fes, Hotoz, Tac, Şapka...” (Koçu, 1996, s. 204). Serpuş: “başa giyilen şeyler, başlıklar” anlamında kullanılmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 118). Serpuş, külahtan kavuğa kadar rütbe sembolü ifade eden başlıklardır (Sakaoğlu, 2016, s. 607). Fanny Davis, tarpuş kelimesinin anlamını ise “kırmızı ve püsküllü bir fes” olarak ele almaktadır (Davis, 2009, s. 209). Mübahat Kütükoğlu ise tarpuş kelimesinin anlamını “ufak fes, müzeyyen takke” olarak nitelendirmektedir (Kütükoğlu, 1983, s. 363).

Koçu Sözlüğünde, Şemseddin Sâmî'nin Kaamûsu Türkî'sindeki hotoz maddesine de yer vermektedir. Aslında “hotoz” değil “kotaz”dır. Baş süsüdür. Yaş farketmeksizin kızlar ve kadınlar tarafından kullanılan hotoz ev tuvaletiydi. Dışarıya çıkarlarken ise hotozun üzerine yaşmağın parçası bağlanırdı. Hotoz kullanmayanlar ise saçlarını ördükten sonra yemeni (tülbent) bağlardı. Zengin kişiler hotozlarına kıymetli taşlar takarlardı. Hotozların elbisenin kumaş rengi ve kesimine uyum sağladığı görülmektedir (Koçu, 1996, s. 131).

İncelenen terekelerde kadınlarda hotoz sahipliğine rastlanılmamaktadır.

Kökünün Türkçe olduğu ve sarmak kelimesinden gelen sarık da baş giyimleri arasında sayılabilecek fes, kavuk, külah vs. başlıklara sarılan tülbent, şal vs. için kullanılan addır (Koçu, 1996, s. 202). Ulemanın beyaz sarık, tarikat

şeyhlerinin ise farklı renklerde olmak üzere sardığı sarıkların arasında beyaz, kırmızı, siyah, yeşil vs. bulunmaktadır, halkın ise ağabani sarık kullandığı bilinmektedir (Gülensoy, 2007, s. 116). Resmi törenlerde ulemadan birinin “taylesan” bıraktıkları bilinirdi. Taylesan, sarığın sarkık ucuna verilen isimdir (Sakaoğlu, 2016, s. 592). Şunu da belirtelim ki; günümüzde sarık nev’inden başlık türlerini takmak yasaktır sadece imamlar cenaze kaldırırken ya da belirli bir görev icabında “beyaz tül bent sarılı fes” takmaktadırlar (Koçu, 1996, s. 203).

İncelenen terekelerde erkeklerde sarık sahipliğinin bulunduğu görülmektedir. Toplam 82 erkekten 3’ünde sarığa rastlanılmaktadır. Toplam 3 adet sarık bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu sarıklar fiyat olarak toplam 140 akçedir.

Kavuk, festen önceki Osmanlı serpuşu olarak sözlüklerde yer almaktadır (Kepeci, 1952, s. 255).

İncelenen terekelerde kadınlarda kavuk sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 1 kişinin kavuk sahibi olduğu görülmektedir. Buna göre; Fâtıma Hatun bt. İbrahim’in kadife kavuğu 60 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 80-81-82). Kavuğun fiyatından ve kumaş cinsi olarak kadife olmasından başka bilgi verilmemektedir. İncelenen terekelerde erkeklerde kavuk sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 33’ünde kavuğa rastlanılmaktadır. Toplam 46 kavuk bulunmaktadır. Çoğunluğunun kişi başı 2 adet kavuğu olduğu görülmektedir. Erkeklerin sahip olduğu kavuklar fiyat olarak toplam 3465 akçedir.

Sorguçlar, serpuşların önüne takılan tutturulan takılar siyah, beyaz tüy ya da balıkçıl tüyünden oluşmakla birlikte değerli mücevherlerden de oluşabilmektedir (Sertoğlu, 1986, s. 317-318). Ekstra olarak sorguç ismini gelin başına takılan süsler de almaktadır (Gülensoy, 2007, s. 120). Sorguçların anlamı üstünlük ve ayrıcalık göstergesi olmakla birlikte padişah sorguçlarının gösterişli yapıları sanat eseri olarak yorumlanmaktadır (Sakaoğlu, 2016, s. 618).

İncelenen terekelerde kadınlarda sorguç sahipliği bulunmamaktadır.

Fresne Canaye Fransız gezgin olup 1573 tarihinde İstanbul’da bulunmaktadır. Kadınların sokak kıyafetlerini şık bulmayan Fresne, kadınların ev kıyafetlerini ise genel tabirle güzel bulmaktadır. Evde ise kadınların “uzun sorguçlu ve yaldızlı başlıklar” giydiklerini vurgulamaktadır (Gürtuna, 1999, s. 9).

İncelenen terekelerde erkeklerde sorguç sahipliği bulunmamaktadır.

Takke, kavuk, fes vs. gibi başlıkların altına giyilen teri önleme amacı güden ince bezden oluşan hafif başlığın adıdır (Kütükoğlu, 1983, s. 363).

İncelenen terekelerde kadınlarda takke (take) sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 13’ünde takkeye rastlanılmaktadır. Toplam 23 adet takke bulunmaktadır.

İncelenen tereklerde erkeklerde takke sahipliği bulunmamaktadır.

Arakiye'nin anlamı "ter toplayan" olup kavuk ve fesin altına giyilmektedir. Bir tür takke, külahtır. Arakçın de halk ağzında kullanılırdı (Pakalın, 2004a, s. 64).

İncelenen terekelerde kadınlarda arakiyye sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 8'inde arakiyyeye rastlanılmaktadır. Toplam 12 adet arakiyye bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde arakiyye sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 2'sinde arakiyyeye rastlanılmaktadır. Toplam 4 adet arakiyye bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu arakiyyeler toplam 704 akçedir. Erkeklerin sahip olduğu arakiyyeler toplam 116 akçedir.

Börk, asl olarak Ahilerin kullandığı bir başlık olup Orhan zamanında Osmanlı ordusunun, Yıldırım Bayezid zamanında ise yeniçerilerin başlığı olarak anılmaktadır (Kepeci, 1952, s. 64). Börk, yeniçerilerin giydiği bir çeşit başlık olarak olarak bilinmektedir. Beyaz çuhadan ya da keçeden elde edilmektedir (Pakalın, 2004a, s. 243). Reşat Ekrem Koçu, borkün çuhadan da yapıldığını belirtmesine rağmen; "biz yeniçeri borkünün mutlaka keçeden yapıldığını kaydedeceğiz" diye yazmaktadır (Koçu, 1996, s. 46).

İncelenen terekelerde erkeklerde bork sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 5'inde bork rastlanılmaktadır. Toplam 5 adet bork bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu borkler fiyat olarak toplam 356 akçedir.

Mübahat Kütükoğlu'nun 1640 Narh Defteri'nin sonunda yer alan sözlükte nezkeb'in tanımı için şu ifade yer almaktadır: "Kadınların başlarına taktıkları üstü işlemeli ve altın başlık"tır (Kütükoğlu, 1983, s. 357). Nezkep, baş örtüsü anlamında da kullanılmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 97). Nezkeb; Türkçe/Osmanlıca- İngilizce Sözlükte de "woman's kerchief" olarak yani "kadın başörtüsü" olarak geçmektedir (Alkım & vd., 2000, s. 884).

İncelenen terekelerde kadınlarda nezkeb sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 6'sında nezkebe rastlanılmaktadır. Toplam 7 adet nezkeb bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu nezkebler fiyat olarak toplam 431 akçedir.

Şemle; "Arapça elbise, başörtüsü, kıldan örtü" anlamlarında kullanılmaktadır. Şemle'den sarık da yapılır (Pakalın, 2004c, s. 334).

İncelenen terekelerde kadınlarda şemle sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde şemle sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 3'ünde şemleye rastlanılmaktadır. Toplam 3 şemle bulunmaktadır. Erkeklerin sahip olduğu şemleler fiyat olarak toplam 140 akçedir.

İstefan; (Rumcadan) "Çiçek vesaireden yapılan ekseriya Hristiyan gelinlerinin başlarına konulan dairedir" (Muallim Nâci, 1987, s. 63). Sevgi Gürtuna,

Osmanlı Kadın Giysisi kitabının dipnotunda, Gül İrepoğlu'ndan aldığı aktarımla "istefan" için şu ifadeyi yazmaktadır: "İstefan; "üst düzeydeki kadınların kullandığı, değerli taşlar ve incilerle süslü çelenk benzeri taç"dır (Gürtuna, 1999, s. 23).

İncelenen terekelerde kadınlarda istefan sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 2'sinde istefana rastlanılmaktadır. Toplam 2 istefan bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu istefanlar fiyat olarak toplam 9000 akçedir. Neslihan Hatun'un "altın istefanı" 4000 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 138-139-140). Bu ifadeden istefanın yani tacının altın olduğu anlamı çıkartılmaktadır. Emetullah Hatun bt. eş-Şeyh Mehmed Efendi'nin de istefanı 5000 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 313-316). İstefanın fiyatı yüksektir. İstefana sahip kadınların varlıklı kadın olma ihtimali yüksektir çünkü açıklamadan da anlaşılacağı üzere "üst düzey kadın" ifadesinden her kadında bu taçtan olamayacağı yorumu yapılmaktadır. Gerçekten de Emetullah Hatun ve Neslihan Hatun'un varlıklı kişiler olduğu verilerden de anlaşılmakta olup bu kişilerin mücevherata ve taç benzeri alımlı eşyalara önem verdiklerini göstermektedir.

Baş makraması, makrama'ya "mahrama" da denmekte olup kadınların örtündükleri genişçe bezin adıdır. Nakışlı olmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 92). Mübahat Kütükoğlu da makrama için; "dikdörtgen şeklinde, iki ucu işli, kullanıldığı yere göre isim alan örtü" anlamında kullanılmaktadır, demektedir (Kütükoğlu, 1983, s. 354).

İncelenen terekelerde kadınlarda baş makraması sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 3'ünde baş makramasına rastlanılmaktadır. Toplam 3 adet baş makraması bulunmaktadır. Kadınların sahip olduğu baş makramaları fiyat olarak toplam 167 akçedir.

Yaşmağın tanımına bakıldığında ise ferace yaşmak ile birlikte kullanılmaktadır. Yaşmak ile baş ve yüz sarılmaktadır. Zenginler ve saraylıların yaşmağı kolaladıkları bilinmektedir. Yaşmakta görülen yerler; "göz, burun, kısmen kaş ve ağız"dır. Özetle kadınların başını ve yüzünü sarmak için kullandıkları beyaz örtünün adıdır (Pakalın, 2004c, s. 606).

İncelenen terekelerde kadınlarda yaşmak sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 2'sinde yaşmağa rastlanılmaktadır. Toplam 2 adet yaşmak bulunmaktadır. Kadınların sahip oldukları yaşmaklar fiyat olarak toplam 120 akçedir. Billur bt. Koli'nin yaşmağı 50 akçedir (Aydın & vd., 2011a, s. 124-125). Âişe Hatun bt. Abdullah'ın da yaşmağı 70 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 103-104).

Peçe'nin diğer adı "nikap, tutuk, durak"dır. Peçe'nin özelliği yüzü tamamıyla kapaması ve tek parçadan oluşmasıdır (Gülensoy, 2007, s. 106). Çarşaf ile eşleşen peçe yüzü tamamen örtmesiyle yaşmaktan ayrılmaktadır. Mehmet

Zeki Pakalın, Sözlüğü'nde peçeyle ilgili olarak "...ilkın siyah kıldan kalınlı in- celi yapılrken sanra tül peçeler, ajurlu peçeler çıkmıştı. Çift peçe kullananlar da vardı", demektedir (Koçu, 1996, s. 189).

İncelenen terekelerde kadınlarda 1 kişinin peçesi bulunmaktadır. Râhime Hatun bt. Ali'nin peçesi 250 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 107-108-109). Peçe'nin rengine ve kumaş cinsine ait herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Ogier Ghiselin de Busbecq (1522-1592) arkadaşlarına yazdığı mektuplar- da Türk kadınının örtünme biçimine ve peçe takmasına değinerek şu sözleri söylemektedir:

...Karılarının iffetini korumak için, güneş ışığının bile erişemeyeceği şekil- de onları eve kapatırlar. Mecbur kalıp da bizzat sokağa çıktıkları zaman, onla- rı o örtülü ve kapalı hali ile bir "hayalet" zannetmek mümkündür. İnsanlara keten veya ipek peçeler arkasından bakarlar fakat kendi ciltlerinin en ufak bir kısmı dahi bir erkek tarafından görülemez. (Busbecq, t.y., s. 109)

Busbecq'in "hayalet" benzetmesi burada kadınların örtünmesiyle ilgili çoğu şeyi açıklamaktadır. Katı bir uygulama olduğu Busbecq'in mektupların- dan anlaşılmaktadır. Fresne Canaye de 1573 tarihinde İstanbul'da bulunarak sokakta kadınların peçe kullanımıyla ilgili "...siyaha boyanmış deve tüyünden bir kumaşla yüzlerini titizlikle saklarlar...", demektedir (Gürtuna, 1999, s. 9).

Ayağa Giyilenler

Genellikle dışarıda ayağı korumak amacıyla giyilmekte olup dayanıklılık ve sağlamlık sağlaması amacıyla altları kösele ve lastikten yapılan her iki cin- sin de giydiği ayak giysisi olarak adlandırılan giyeceğe ayakkabı denmektedir (Gülensoy, 2007, s. 16). Ayağa giyilenleri "pabuç, p(b)aşmak, edik, çizme, terlik, mest, çorap" olarak sıralayabiliriz. D'Ohsson, "Türklerin ayakkabı rengiyle de diğer tebaadan ayrıldıklarını" belirtmektedir (D'Ohsson, t.y., s. 84).

Pabuç, gerçek ismi Farsça "pâbûş" olmakla birlikte Türkçe olarak "ayak- kabı" anlamındaki kelimenin tam karşılığıdır. Halk ağzında ise pabuç olarak dile gelmektedir. Terlik, mest vs. farklı çeşitteki ayakkabılar "pabuç" adı altın- da toplanmaktadır (Koçu, 1996, s. 185).

İncelenen terekelerde kadınlarda pabuç sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 4'ünde pabuca rastlanılmaktadır. Toplam 4 adet pabuç bulunmak- tadır. Kadınların sahip olduğu pabuçlar fiyat olarak toplam 276 akçedir.

İncelenen terekelerde erkeklerde pabuç sahipliği bulunmamaktadır.

Paşmak-başmak, bir çeşit ayakkabının ismidir. Önceden "deriden yapılan üstü açık ayakkabılara" hitap eden kelime, sonraları "pabuca" verilen isim ol-

maktadır (Kepeci, 1952, s. 43). Yemeni (kısa kenarlı pabuç) şeklinde olan ama ayağı tamamen kaplayan “burun kısmı küy, arkası sert, tabanı kalın” olan, nalça (ökçesine çakılan demir) ve kabara (pabuç altına çakılan iri çivi) çakılmayan ayakkabı türüdür (Kütükoğlu, 1983, s. 343).

İncelenen terekelerde kadınlarda pabuç sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 1’inde p(b)aşmağa rastlanılmaktadır. Toplam 1 adet paşmak bulunmaktadır. Râhime Hatun bt. Ali’nin paşmağı 28 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 107-108-109). İncelenen terekelerde erkeklerde pabuç sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 1 kişide paşmağa rastlanılmaktadır. Toplam 5 adet başmak-paşmak bulunmaktadır. el-Hâc Piyale b. Abdullah’ın 5 adet başmağı 300 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 277-278).

Kamil Kepeci edik için; “sefer zamanı çedik’in üzerine giyilen bir cins çizme” olarak yazmaktadır. Diğer adına da “çekme” denmektedir (Kepeci, 1952, s. 120).

İncelenen terekelerde kadınlarda edik sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 3’ünde ediğe rastlanılmaktadır. Toplam 3 edik bulunmaktadır. Kadınlarda bulunan edikler fiyat olarak toplam 65 akçedir.

İncelenen terekelerde erkeklerde edik sahipliği bulunmamaktadır.

Çizme, ayağı bacak ile birlikte örten, koncunun baldıra ya da daha üstü olan diz kapağına çıktığı bilinen koncu uzun ayakkabıdır, bazı konçlar diz kaşağını dahi geçmektedir (Koçu, 1996, s. 77). Çizmenin alt tarafı astarlıdır. Topuğun alt tarafına ise nalça çakılır (Gülensoy, 2007, s. 38).

İncelenen terekelerde kadınlarda çizme sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde çizme sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 2’sinde çizmeye rastlanılmaktadır. Toplam 2 adet çizme bulunmaktadır. Erkeklerde bulunan çizmeler fiyat olarak toplam 140 akçedir.

Reşat Ekrem Koçu, sözlüğünde Şemseddin Sami’nin Kaamûsu Türkî’sinden aktarımıyla terliğe “çorapsız giyilen hafif ayakkabı” anlamıyla yer vermektedir (Koçu, 1996, s. 228). Genel olarak evin içerisinde kullanılan hafif ayakkabı olarak tabir edilir bir giysidir (Gülensoy, 2007, s. 130).

İncelenen terekelerde kadınlarda terlik sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 1 kişide terliğe rastlanılmaktadır. Toplam 2 adet terlik bulunmaktadır. İncelenen terekelerde erkeklerde terlik sahipliği görülmektedir. Toplam 82 erkekten 3’ünde terliğe rastlanılmaktadır. Toplam 4 terlik bulunmaktadır. Kadınlarda bulunan terlikler fiyat olarak toplam 180 akçedir. Erkeklerde bulunan terlikler fiyat olarak toplam 385 akçedir.

Mest, ayağı çorap gibi saran, yumuşak deriden elde edilen bağcaksız ve düğmesiz ayak giyeceğinin adıdır (Kütükoğlu, 1983, s. 355).

İncelenen terekelerde kadınlarda mest sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 3'ünde meste rastlanılmaktadır. Toplam 3 adet mest bulunmaktadır. Kadınlarda bulunan mestler fiyat olarak 189 akçedir.

İncelenen terekelerde erkeklerde mest sahipliği bulunmamaktadır.

Ayağa giyilenlerden sonuncusu ise çoraptır. Çorabın elle örülenleri olduğu gibi makine örgüsü olanları da vardır. Önceleri sadece elle örülen çoraplar bulunmaktadır. Kadın ve erkek çorapları olarak ikiye, hangi iplikten örüldüyse onun türüne göre de üçe ayrılmaktadır. Örneğin; yün, pamuk, ipek gibi... Çorapların desenli olanlarının da farklı anlamlar taşıdığı bilinmektedir. Çoraplarda motifler ön plandadır (Koçu, 1996, s. 78-79-80-81)). Ak, alaca, kara, kınalı çorap, nakışlı çorap, diz çorabı gibi çeşitleri de sıralanmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 38).

İncelenen terekelerde kadınlarda çorap sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekede erkeklerde çorap sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 1 kişide çorap bulunmaktadır. Mustafa Beşe'nin çorabı 45 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 39-40-41). Çoraba ait herhangi bir detay verilmemektedir.

Takılar, Aksesuarlar ve Ziynet Eşyaları

Takılar, aksesuarlar ve ziynet eşyaları "saç bağı, saçlık, enselik, hatem, yük, küpe, bilezik, kolye, saat, ayna" şeklinde sıralanmaktadır.

İncelenen terekelerde kadınlarda saç bağı sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 4'ünde saç bağına rastlanılmaktadır. Toplam 14 adet saç bağı bulunmakta olup Ümmühâni bint Mustafa Çelebi'nin 10 adet saç bağına sahip olduğu görülmektedir (Aydın & vd., 2012, s. 113-114-). Kadınlarda bulunan saç bağı fiyat olarak toplam 3702 akçedir.

İsminden de anlaşıldığı üzere diğer saç takılan aksesuarlardan biri de saçlıktır. Biçiminin neye benzediğini anlamlandıramadığımız saçlık sadece Neslihan Hatun'un terekesinde bulunmaktadır. Miskal (ağırlık ölçüsü birimi) olup kıymeti 2360'dır (Aydın & vd., 2012, s. 138-139-140). Detay olarak inciden yapıldığını bilmekteyiz. Neslihan Hatun terekedeki en zengin kadınlardan bir tanesidir. Yüksek fiyatlı olduğunu bildiğimiz saçlık süse değer veren Neslihan Hatun'un önemli aksesuarlarından biridir. Ayrıca Neslihan Hatun sayılı kadın zenginlerden biridir. Bu da onun yaşam tarzına etki etmekte ve aksesuarlarının çeşitliliğine yansımaktadır. Bu durum kadınlar özelinde zenginliğin cinsiyetin önüne geçebildiğinin göstergelerinden biri olarak önem arz etmektedir (İpşirli Argıt, 6-9 Kasım 2008, s. 420).

Enselik diğer aksesuarlardan birinin adıdır. İncelenen terekelerde sadece Neslihan Hatun da bulunmaktadır. Neslihan Hatun da 8 miskal olarak bulunan enseliğin toplam fiyatı 2300 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 138-139-140).

Hatem; “mühür, üstü mühürlü yüzük” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2017, s. 390). La’l da “kırmızı, kırmızı ve değerli süs taşı” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2017, s. 623). Öyleyse la’l hatem, kırmızı renkte değerli taşla mühürlü yüzüğün adıdır. İncelenen terekelerde kadınlarda hatem sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 5’inde hateme rastlanılmaktadır. Toplam 6 adet hatem vardır. Kadınların sahip olduğu hatemler fiyat olarak toplam 2610 akçedir.

İncelenen terekelerde erkeklerde hatem sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 2’sinde hateme rastlanılmaktadır. Toplam 3 adet hatem vardır. Erkeklerin sahip olduğu hatemler fiyat olarak toplam 330 akçedir.

İncelenen terekelerde kadınlarda yüzük sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 5’inde yüzüğe rastlanılmaktadır. Toplam 8 adet yüzük vardır. Kadınlarda bulunan yüzükler fiyat olarak toplam 1577 akçedir.

İncelenen terekelerde erkeklerde yüzük sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde kadınlarda küpe sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 9’unda küpeye rastlanılmaktadır. Toplam 17 adet küpe vardır. Kadınlarda bulunan küpeler fiyat olarak toplam 8800 akçedir.

İncelenen terekelerde kadınlarda bilezik sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 10’unda bileziğe rastlanılmaktadır. Toplam 12 adet bilezik vardır. Kadınlarda bulunan bilezikler fiyat olarak toplam 44.570 akçedir.

İncelenen terekelerde kadınlarda ve erkeklerde kolye sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde kadınlarda saat sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde erkeklerde saat sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 1 kişide saate rastlanılmaktadır. İnayet Bey ibn Ahmed’in küçük saati 300 kıymettir (Aydın & vd., 2012, s. 252-253-254). D’ohsson’un saat ile ilgili söyledikleri dikkat çekicidir: “Müslümanlar sadece gümüş saat kullanır. Altın saat ancak ileri gelenlerde bulunur ki, onlarda gösteriş olmaması için saatlerini asla yanlarında taşımaz. Diğerleri ise “pintschbek” (görünüşü altına benzer çinko ve bakır karışımı) saat kullanır (D’Ohsson, t.y., s. 93). Kadınların ise saat takma huyları pek yoktur. Altın, elmas vs saati bulunanlar da saatlerini üst sol cebe ilâştirmektedirler oradan sadece saatin zinciri görünmektedir (D’Ohsson, t.y., s. 97).

İncelenen terekelerde kadınlarda ayna sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 5'inde aynaya rastlanılmaktadır. Toplam 5 ayna vardır. Kadınlarda bulunan aynalar fiyat olarak toplam 1028 akçedir.

İncelenen terekelerde erkeklerde ayna sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 2'sinde aynaya rastlanılmaktadır. Toplam 13 adet ayna vardır. Erkeklerde bulunan aynalar fiyat olarak toplam 105 akçedir.

Hamam Eşyaları

Mübahat Kütükoğlu 1640 Narh Defteri'nde hamam takımlarının 3 parçadan oluştuğunu belirtmektedir: "Gömlek, döşeme ve makrama" olarak ele almaktadır (Kütükoğlu, 1983, s. 69).

Hamamda kullanılan eşyalar "hamam esvâbı (esbâbı), hamam peşkiri (havlu), hamam makrama (işlemeli havlu), peştamal-futa, hamam gömleği" olarak sıralanmaktadır.

İncelenen terekelerde kadınlarda hamam esvâbı sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 15'inde hamam esvabına rastlanılmaktadır. Toplam 20 adet hamam esvâbı bulunmaktadır. Bazı terekelerde hamam esbâbı diye de yazmaktadır. Kadınlarda bulunan hamam esvâbları fiyat olarak toplam 3472 akçedir.

İncelenen terekelerde erkeklerde hamam esvâbı (esbâbı) sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 2'sinde hamam esvâbına (esbabına) rastlanılmaktadır. Toplam 2 adet hamam esvâbı (esbâbı) bulunmaktadır. Erkeklerde bulunan hamam esvâbı (esbâbı) fiyat olarak toplam 2960 akçedir. Mehmed Bey'in hamam esbâbı (esvâbı) ile birlikte sileceği (büyük hamam havlusu) 260 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 320-321).

İncelenen terekelerde 34 kadından 1'inde hamam peşirine rastlanılmaktadır. Toplam 1 adet hamam peşkiri bulunmaktadır. Kâmer Hatun'un 1 adet hamam peşkiri (havlu) bulunmaktadır. Fiyatı belirtilmemektedir (Aydın & vd., 2011a, s. 392-393).

İncelenen terekelerde erkeklerde hamam peşkiri sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde 34 kadından 1'inde hamam makramaya rastlanılmaktadır. Toplam 3 adet makrama bulunmaktadır. Raziye Hatun bt. Abdullah'ın 3 adet hamam makraması (işlemeli havlusu) 60 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 78-79).

İncelenen terekelerde erkeklerde hamam makrama sahipliği bulunmamaktadır.

Peştamal, bele bağlanan, belden aşağısını örtmeye yarayan bez anlamında kullanılmaktadır. Kadınlarda koltuk altından bağlanmaya başlanmaktadır. Erkeklerle göre peştemalleri daha geniştir (Koçu, 1996, s. 191). Futa'nın da peştamal, ipekli peştamal gibi anlamları vardır (Gülensoy, 2007, s. 55).

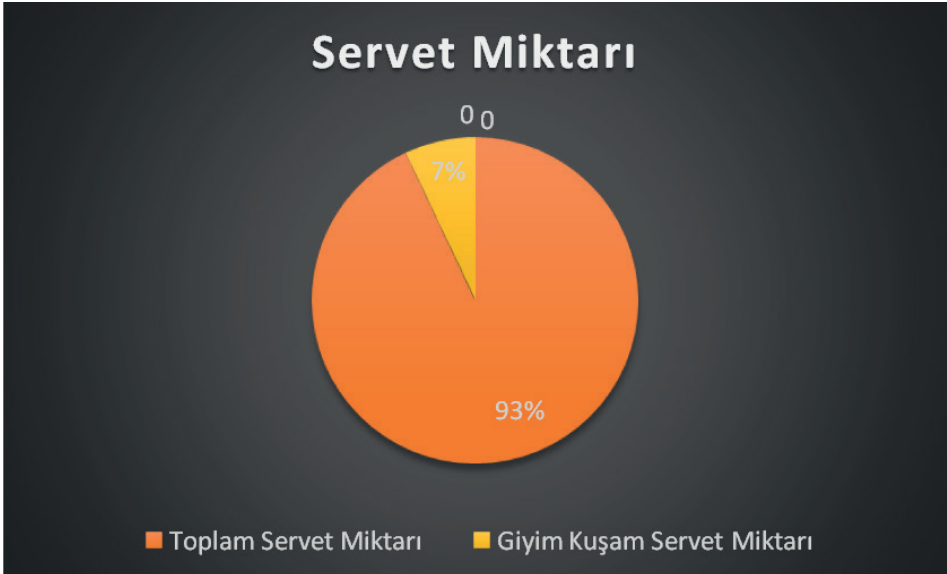
İncelenen terekelerde kadınlarda futa sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kişiden 2'sinde futaya rastlanılmaktadır. Toplam 2 adet futa bulunmaktadır. Kadınlarda bulunan futalar toplam 164 akçedir. Âişe bt. Cafer'in 1 tane hamam futası 40 akçedir (Aydın & vd., 2012, s. 207-208). Billur bt. Koli'nin de futası 124 akçedir (Aydın & vd., 2011a, s. 124-125). Renk ve kumaş cinsleri belirtilmediği için tek tip futa olabildikleri akla gelmektedir.

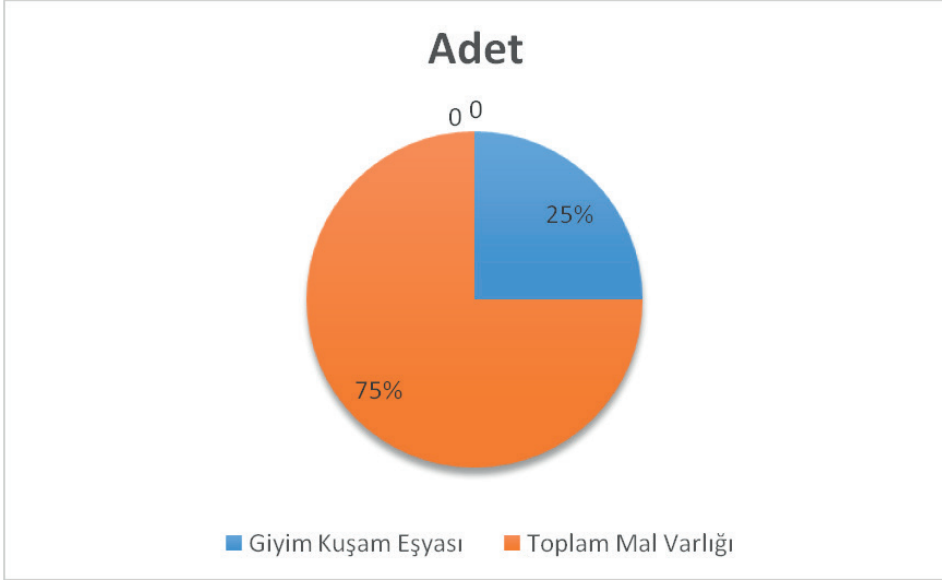
İncelenen terekelerde erkeklerde peştamal ve futa sahipliği bulunmamaktadır.

İncelenen terekelerde kadınlarda hamam gömleği sahipliği bulunmaktadır. Toplam 34 kadından 3'ünde hamam gömleğine rastlanılmaktadır. Toplam 4 adet hamam gömleği bulunmaktadır. Kadınlarda bulunan hamam gömleklere fiyat olarak toplam 295 akçedir.

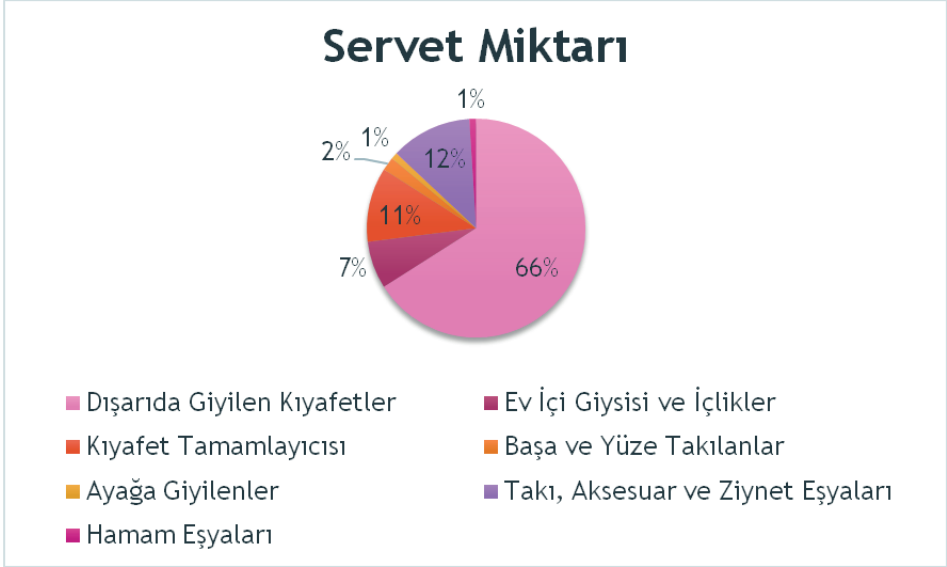
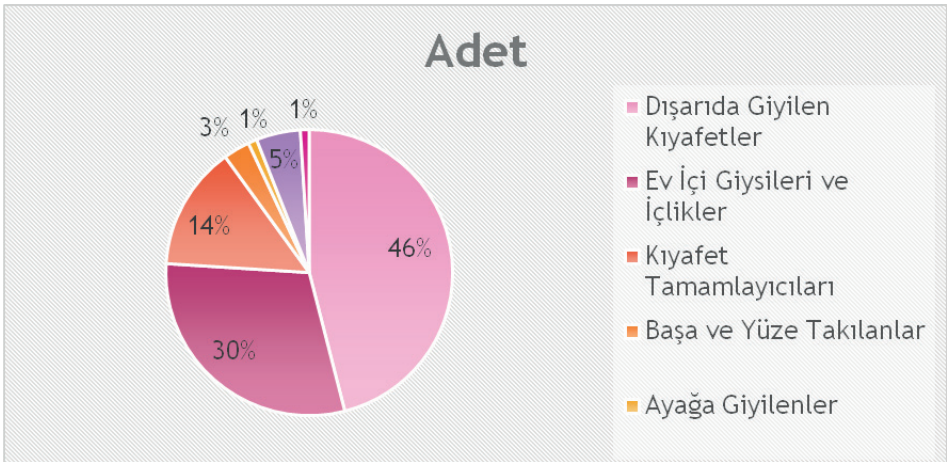
İncelenen terekelerde erkeklerde hamam gömleği sahipliği bulunmaktadır. Toplam 82 erkekten 3'ünde hamam gömleğine rastlanılmaktadır. Toplam 3 adet hamam gömleği bulunmaktadır. Erkeklerde bulunan hamam gömleklere fiyat olarak toplam 826 akçedir.

Grafik 1. İncelenen Terekelerdeki Toplam Servet Miktarının Giyim Kuşam Servet Miktarına Oranını Gösterir

Grafik 2. İncelenen Terekelerdeki Toplam Mal Varlığının Giyim Kuşam Eşyası Adedine Oranını Gösterir

İncelenen terekelerde kişilerin toplam servet miktarı 9.796.477 akçedir. Giyim kuşama ayırdıkları servet miktarı ise 696.447 akçedir. Fikir vermesi açısından o dönemde 1640-1648 yılları arasında incelenen terekelerde en pahalı giysilerden sayılabilecek olan en yüksek fiyatlı kaftan 31.000 akçedir ve en düşük fiyatlı içlik olan zıbın ise 8 akçedir. Grafik 1’de de görüldüğü üzere kişilerin toplam servet miktarından giyim kuşama ayırdıkları oran %7’dir. Bu hesaplamalarda birkaç zengin kişinin gayrimenkul sahipliği de göz önüne alındığında bu oran gayet normaldir. İncelenen terekelerdeki kişilerin toplam mal varlığı 15.278 adet olmasına karşın giyim kuşam eşyaları 3754 adettir. Giyim kuşam eşyası olarak bakıldığında ise kişiler toplam mal varlıklarından %25’ini giyim kuşama ayırmaktadırlar. İncelenen terekelerde kişilerin giyim eşyaları farklı türden çeşitlenmektedir. Servet miktarı ve adet olarak bakıldığında ise bir tane kürk servet miktarı olarak pahalı olmasına karşın, bir tane çorap pahalı değildir. Kişinin giyim kuşam eşya sahipliği ile giyim kuşam servet miktarı arasında ters orantı bulunmaktadır. İhtiyaçlarını ne yönde kullandıklarına göre de bu oran değişmektedir. Kişi zengin diye giyim kuşam eşyası fazla olmalı diye bir durum söz konusu değildir.

Grafik 3. Toplam Giyim Kuşam Servet Miktarının Çeşitlere Göre Dağılımını Gösterir**Grafik 4.** Toplam Giyim Kuşam Eşyası Adedinin Çeşitlerine Göre Dağılımını Gösterir

Kişilerin tereke sahipliğinde kadın ve erkek olmak üzere kişilerin servet miktarlarıyla ve adetleriyle ilgili de bilgi edinmekteyiz. Kadın ve erkek olmak üzere servet miktarında %66lık bir oran ile en çok dışarıda giyilen kıyafetler grafikte yer kaplamaktadır. Çünkü dışarıda giyilen kıyafetler bir zorunluluk olmasına karşın bu durum servet miktarını da etkilemektedir. Adet olarak bakıldığında da 4. Grafikte yine dışarıda giyilen kıyafetlerin %46'lık bir orana sahip olduğunu ve grafikte en çok adede sahip olduğu görülmektedir. Takı ve aksesuarlar da servet miktarı olarak bakıldığında dışarıda giyilen kıyafetlerden sonra gelirken %12'lik bir paya sahip iken adet olarak bakıldığında %5'e tekabül etmektedir. Bunun nedeni takıların, ziynet eşyalarının adet olarak az olsa

bile servet miktarlarının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Ev içi kıyafetleri adet olarak dışarıda giyilenlerden hemen sonra gelmesine karşın servet miktarı olarak kıyafet çeşitleri arasında son sıralarda yer almaktadır. Bunun nedeni ev içi kıyafeti ve içliklerin ihtiyaçtan kaynaklı giysiler olması ve sık değiştirilmesidir, servet miktarı olarak da düşük seyretnesidir.

Sonuç

Kişilerin giyinme ihtiyacı erken ortaçağda soğuktan korunmak ve örtünme ihtiyacı hissetmek iken rönesansla birlikte kıyafet çeşitliliğın artması ve lüks tüketim eksenıyla beraber giyim kuşamda yeni bir çağın başladığının göstergelerindendir. Giyim kuşam ile birlikte gelişen moda kavramı kişilerin birbirinden farklı olma arzusunu karşılamaya yönelik amaçlar gütmektedir.

Sultan İbrahim dönemi incelenen defterlerde kişilerin giyim kuşam konusunda da mahkemeye müracaat ettikleri görölmektedir. Giyim kuşam konusunda kişilerin dış görünüşleriyle sicile kayıt olmaları ve kişi tarif edilirken fiziksel özellikleri yanında kıyafetlerinin de betimlenmesi kıyafetlerin aslında kişilerin kimlik göstergelerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkması savını doğrulamaktadır. Kişilerin tereke sahipliğinde de ise kıyafetlerinin renkleri, kumaş adlarının verilmesi ve kıyafete dair diğer özelliklerinin verilmesi kişilerin tarz ve zevk sahibi olduklarının göstergesidir.

Kişilerin kadın ve erkek olmak üzere ihtiyaçları dahilinde giyim kuşam eşyalarına ulaşabildikleri terekelerinde çıkan kıyafet türlerinden ve kadın-erkek olarak bu kıyafete sahip olma oranlarından anlaşılmaktadır. Bu da kişilerin giyim kuşam konusunda maddi durumlarına göre giyim kuşam ihtiyaçlarını karşıladıklarını göstermektedir. 1640 Narh Defteri'nde kıyafet türlerinin çoğunun listelenmiş olduğu görölmektedir ve çalışma boyunca rehber olarak kullanılmaktadır. Narh defteri zorunlu tüketim mallarını sıraladığı için kişilerin de terekelerinde Narh Defteri'nde listelenen eşyalar çıktığı için buna bakılarak giyim kuşam konusunda ihtiyaçlarını karşıladıkları görölmektedir. Takı, aksesuar ve ziynet eşyaları gibi lüks tüketim malları Narh Defteri'nde bulunmamaktadır. Bu da Narh Defteri'nin zorunlu tüketim mallarını listelediğinin göstergelerindendir.

Sultan İbrahim Dönemi (1640-48) kadınlara yönelik zevk ve anlayışın ön planda tutulduğu ve kıyafet konusunda lüks tüketim ve harcamaların yapıldığı bir dönem olarak İstanbul şehir halkının terekelerinde özellikle 1641-44 yıllarındaki sicil defterinde çoğunun terekelerden oluştuğu ve giyim kuşam eşyalarının listelendiği görölmektedir. Terekeler kişilerin servet miktarı hakkında da bilgi vermektedirler. İstanbul şehir halkında servet miktarı fazla olan

yani ekonomik durumu yerinde olan varlıklı kişilerin terekelerinde lüks tüketim eşyalarının çıktığı saptanmıştır. Örneğin, Neslihan Hatun ve Emetullah Hatun'un lüks diye atfedilen "istefan" a sahip olmaları bunun göstergelerindendir. Varlıklı kişilerin giyim kuşam eşyaları daha çok lüks seyrederken ekonomik durumu yerinde olmayan kişilerin terekelerinde günlük ihtiyaçlarını karşılayabileceği zorunlu giyim eşyaları saptanmıştır. Buna göre lüks eşyalar varlıklı kişilerin terekelerinde çıkar ıken varlıklı olmayan kişilerin giyim kuşam konusunda ihtiyaçlarına göre hareket ettikleri gözlemlenmiştir. Örneğin, hotoz ve sorguç İstanbul şehir halkının terekelerinde bulunmaz ıken padişah ve saray çevresinin vazgeçilmezi olan giyim kuşam eşyaları arasında yer almaktadır. Örneğin, 31.000 akçe değerindeki kaftan yine varlıklı birkaç zengin kişi arasına giren es-Seyyid Ahmed Ağa'nın terekesinde görülmektedir. Ev içi kıyafeti ve içlikler yani "zıbın ve don" gibi ihtiyaca yönelik ve zorunlu kıyafetler terekelerin çoğunda görülmekte ve fiyat olarak düşük seyretmektedir. Genel söylemle gündelik kıyafetler giyilmesine karşın yer yer lüks kıyafetlerinde terekelerde çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak kişiler giyim kuşam konusunda maddi durumlarına göre hareket etmektedirler.

Topkapı Sarayı İçerisinde Elbise-i Hümayûn'da Bulunan Milli Saraylar Koleksiyonu'ndan 15.-19. Yüzyıl Giyim Kuşam Örnekleri

Resim 1. Samur Kürk

Resim 2. Zırhlı Kaftan

Resim 3. Murassa Kuşak

Resim 4. Başlık Örnekleri

Resim 5. Çakşır

Resim 6. Çizme

Kaynakça

- Alkım, V., & vd.,. (2000). *Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü* (18. b.). İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
- Altınay, A. R. (2010). *Samur Devri (1640-1648)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ataşağın, Ş. (2023). Orta Halli İstanbullu Kadınların Servet Birikimleri Üzerine Bir Değerlendirme (1656-1676). K. Yıldız içinde, *Terekeler Neyi Derler*. İstanbul: Ketebe Yayınları .
- Aydın, M., & vd.,. (2011a). İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M. 1612-1643). C. Yılmaz. içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi İSAM Yayınları.

- Aydın, M., & vd.,. (2011b). İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb (Havâss-ı Refia) Mahkemesi 49 Numaralı Sicil H. 1054/M. 1644. C. Yılmaz. içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları.
- Aydın, M., & vd.,. (2011c). İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadaret Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059, M. 1647-1649). C. Yılmaz. içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Aydın, M., & vd.,. (2012). İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051-1053/M. 1641-1644). C. Yılmaz. içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi İSAM Yayınları.
- Aydın, M., & vd.,. (2019). İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil H. 1023-1081/M. 1615-1670. C. Yılmaz. içinde İstanbul: Kültür AŞ.
- Ayverdi, İ. (2005a). *Kubbealtı Lugatı Misallı Büyük Türkçe Sözlük* (1 b., Cilt 1). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, İ. (2005b). *Kubbealtı Lugatı Misallı Büyük Türkçe Sözlük* (1. b., Cilt 2.). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, İ. (2005c). *Kubbealtı Lugatı Misallı Büyük Türkçe Sözlük* (1. b., Cilt 3.). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Braudel, F. (2004). *Maddi Uygarlık ve Gündelik Hayatın Yapıları*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Busbecq, Q. (t.y.). *Türkiyeyi Böyle Gördüm*. (A. Kurutluoğlu, Çev.) İstanbul: Tercüman 1001 Eser Kervan Kitapçılık.
- Crane, D. (2018). *Moda ve Gündemleri Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*. (Ö. Çelik, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Danuşman, Z. (1965). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Cilt IX). İstanbul: Zuhuri Danuşman Yayını.
- Danışmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Kronolojisi* (Cilt 3). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Davis, F. (2009). *Osmanlı Hanımı*. (B. Tırnakcı, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dikmen, A., Tolluoğlu, M., & Kutlar, P. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII* (2. b.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- D'Ohsson, M. (t.y.). *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*. (Z. Yüksel, Çev.) İstanbul: Tercüman 1001 Eser Kervan Kitapçılık.
- Er, F., & Sipahioğlu, O. (2016). Kostüm Kitaplarında Osmanlı Giysileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Dergisi*, 26, 123-144.
- Fresne-Canaye, P. (2009). *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*. (T. Tunçdoğan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gülensoy, B. (2007). *Türkiye Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

- Gürtuna, S. (1999). *Osmanlı Kadın Giysisi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İpşirli Arıt, B. (6-9 Kasım 2008). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'da Yaşayan Kadınların Maddî Durumları ve Gündelik Hayatları. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI* (s. 415-428). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Kepeci, K. (1952). *Tarih Lügati*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Koçu, R. E. (1958). *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt I.). İstanbul: Aba, Abacılar-Alafranga Baloz.
- Koçu, R. E. (1996). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (2. b.). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul : Enderun Yayınları.
- Mantran, R. (1991). XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat. (M. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Muallim Nâci. (1987). *Lûgat-ı Nâci*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Naîmâ Mustafa. (1968a). *Naîmâ Târihi* (Cilt 3.). (Z. Danışman, Çev.) İstanbul: Danışman Yayınevi.
- Naîmâ Mustafa. (1968b). *Naîmâ Târihi* (Cilt 4.). İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Özcan, T. (2020). Muhallefât. T. Özcan içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 30, s. 405). TDV Yayınları.
- Özen, M. (1980-1981). Türkçede Kumaş Adları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 3(33), 291-310.
- Pakalın, M. (2004a). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (16. b., Cilt I.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. (2004b). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (16. b., Cilt II.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. (2004c). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (16. b., Cilt III.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2016). *Osmanlı Tarihi Sözlüğü Kavramlar, Kuramlar, Olaylar*. İstanbul : Alfa Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarihi Lûgatı*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Sönmez, S. (2020). III. Selim'in Tebdîl-i Kıyafet Bohçaları. *OTAM*(47), 77-104.
- Telci, C. (2007). Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(2), 145-166.
- Tezcan, H. (1995). Ferace. H. Tezcan içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 250). İstanbul: TDV Yayınları.
- TS.MA. d. 8598. (tarih yok).
- Uğur, Y. (2010). Şer'iyye Sicilleri. Y. Uğur içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39., s. 8). İstanbul: İstanbul TDV Yayınları.

Çocuk Sinemasından Çocuk Edebiyatına: Romanlaştırım (Novelizasyon) Uygulamaları

Dilek DİPBAKUZ*

Öz: Toplumun geleceğini oluşturan çocukların eğitimi ailede başlar, kreşler, okullar, kurslar gibi farklı süreçlerle devam eder. Bu kurumsal yapıların dışında, bir de çocuğu yönlendiren televizyon, sosyal medya, kitaplar gibi bireysel unsurlar vardır; çocuğun gelişiminde adı geçen kurumlar kadar bu ikinci olgular da büyük rol oynarlar ve bu süreçte bazen anne-babalar yetersiz kalabilmektedirler. Okul dışında çocukların gelişimine katkıda bulunan bu unsurların başında ise, çizgi filmler, animasyonlar, çocuk filmleri ve bu filmlerden hareketle yapılan ‘novelizasyon’ olarak tanımladığımız yazınsal dönüşümleri (çocuk kitapları) gelmektedir. Ülkemizde henüz çok bilinmeyen ‘romanlaştırım’ (novelizasyon) olgusu ise, her türlü görsel medyanın (çizgi film, film, animasyon) yazıya, yani kitaba dönüşmesidir. Günümüzde çocuk kitaplarının çoğu daha önceden çizgi film, animasyon veya film şeklinde yayınlanmış görsel unsurların kitaba dönüşmüş biçimlerinden oluşmaktadır.

Çocuğun daha önce izlediği ve yakından tanıdığı filmlerden hareketle hazırlanan bu kitaplar, çocuğa okuma alışkanlığı kazandırdığı kadar, onun gelişimine ve eğitimine zarar verebilecek unsurlar da barındırmaktadır; zira bir çizgi film ya da animasyon kitaba dönüşürken sinemanın kapitalist baskına uyararak ciddi değişimlere uğramaktadır. Görsel medyada yer almayan birçok unsur sonradan kitaba dâhil edilebilmekte ve anne-babalar bu risklerin farkına varamamaktadırlar. Bu çalışmada, çocuk filmlerinden hareketle hazırlanmış örnek metinler ele alınarak analiz edilecek, filmle yazı arasındaki farklar gösterilmeye çalışılacak, en önemlisi de bu dönüşümlerin çocuk edebiyatına kazandırdıkları ile beraber, taşıdıkları riskler örneklerle irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelime: Çocuk edebiyatı, sinema, romanlaştırım, sinema-edebiyat ilişkisi, çizgi film

From Children’s Cinema to Children’s Literature: Novelization Practices

Abstract: The education of children, who constitute the future of society, begins in the family and continues with different processes such as nurseries, schools, courses. Apart from these institutional structures, there are also individual elements such as television, social media, and books that guide the child; these second facts play a big role in the development of the child as much as the institutions mentioned, and sometimes parents can be inadequate in this process. The main elements that contribute to the development of children outside of school are cartoons, animations, children’s movies, and literary transformations (children’s books) that we define as ‘novelization’ based on these movies. The phenomenon of ‘novelization’, which is not yet very well known in our country, is the transformation of all kinds of visual media (cartoons, movies, animations) into writing, that is, into books. Today, most children’s books consist of visual elements that were previously published as cartoons, animations, or movies, transformed into books. These books, which are prepared based on movies that the child has previously watched and is familiar with, not only help the child gain the habit of reading, but also contain elements that can harm his/her development and education; because when a cartoon or animation is transformed into a book, it undergoes serious changes in accordance with the capitalist pressure of cinema. Many elements that are not included in the visual media can be included in the book later and parents cannot realize these risks. In this study, sample texts prepared based on children’s films will be analyzed, the differences between films and texts will be tried to be shown, and most importantly, the risks that these transformations bring to children’s literature will be tried to be examined with examples.

Key Words: Children’s literature, cinema, novelization, cinéma et littérature relationship, cartoon

* Selçuk Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı, Konya/Türkiye Yazar

E-posta: dilek.dipbakuz@hotmail.com

Giriş

Geçmişte çocukların temel olarak iki tane bilgilenme/etkilenme kaynağı vardı; anne-baba ve eğitimciler (Karaboğa, 2018, s.5). Toplumun geleceğini oluşturan çocukların eğitimi ailede başlar, kreşler, okullar, kurslar gibi farklı süreçlerle devam eder. Bu kurumsal yapıların dışında, bir de çocuğu yönlendiren televizyon, sosyal medya, kitaplar gibi bireysel unsurlar vardır; çocuğun gelişiminde adı geçen kurumlar kadar bu ikinci olgular da büyük rol oynarlar ve bu süreçte bazen internet ve televizyonun çocukların temel bilgi kaynakları olan anne-baba ve eğitimcilerin önüne geçtiğini hatta çocuğa bakıcılık rolü bile üstlendiği söylenebilir (Karaboğa, 2018, s.5). Okul dışında çocukların gelişimine katkıda bulunan bu unsurların başında ise, çizgi filmler, animasyonlar, çocuk filmleri ve bu filmlerden hareketle yapılan ‘novelizasyon’ olarak tanımladığımız yazınsal dönüşümleri (çocuk kitapları) gelmektedir. Ülkemizde henüz çok bilinmeyen ‘romanlaştırmı’ (novelizasyon) olgusu ise, her türlü görsel medyanın (çizgi film, film, animasyon) yazıya, yani kitaba dönüşmesidir. Günümüzde çocuk kitaplarının çoğu daha önceden çizgi film, animasyon veya film şeklinde yayınlanmış görsel unsurların kitaba dönüşmüş biçimlerinden oluşmaktadır.

Çocuğun daha önce izlediği ve yakından tanıdığı filmlerden hareketle hazırlanan bu kitaplar, çocuğa okuma alışkanlığı kazandırdığı kadar, onun gelişimine ve eğitimine zarar verebilecek unsurlar da barındırmaktadır; zira bir çizgi film ya da animasyon kitaba dönüşürken sinemanın kapitalist baskına uyarak ciddi değişimlere uğramaktadır. Görsel medyada yer almayan birçok unsur sonradan kitaba dâhil edilebilmekte ve anne-babalar bu risklerin farkına varmamaktadırlar. Ancak sinema artık, her yaştaki insanlar gibi çocukların dünyasına da kapı aralayan çok önemli bir araçtır. Öyleyse bunu en iyi kullanmanın yolu bulunmalıdır (Savran, 2014, s.102). Bu çalışmada da bunu amaçlayarak, çocuk filmlerinden hareketle hazırlanmış örnek metinler ele alınarak analiz edilecek, filmle yazı arasındaki farklar gösterilmeye çalışılacak, en önemlisi de bu dönüşümlerin çocuk edebiyatına kazandırdıkları ile beraber, taşıdıkları riskler örneklerle irdelenmeye çalışılacaktır.

Çocuk Sineması ve Çocuk Edebiyatı İlişkisi

Çocuk edebiyatı; çocukların seviyesine uygun olarak, onların ruhsal ihtiyaçlarını karşılayacak ve ilgilerini çekecek biçimde olay, düşünce, duygu ve hayallerin güzel ve etkili bir şekilde sözlü veya yazılı olarak anlatılması sanatıdır. Buna göre, çocuklar için oluşturulan eserler, yalnızca ahlaki ve eğitici yönü ağır basan, baştan sona apaçık ‘mesajların’ yüklü olduğu eserler olamaz. Ve bu eserler de yalnızca bu amaçla kaleme alınamaz. Çocuğun, her şeyden önce

eseri zevkle okuyabilmesi, izleyebilmesi gerekir (Savran, 2014, s.100). Çocuk edebiyatı ürünleri çeşitli niteliklere sahip, çocuklar için, çocuksu bir özenle hazırlanmalıdır. Şirin'e göre "Çocuklar için edebiyat; çocuk bakışı, çocuğa gö-relik ilkesi ve çocuk gerçekliğine uygun bir edebiyat olmak zorundadır". Bu dönemin ürünlerinden beklenen "çocuğa özgü, çocuk bakışını yansıtan, çocuk gerçekliğine uygun, çocuğa göre bir edebiyat" ortamı sağlamasıdır (Gök, 2022, s. 20). Bunun için ele alınan eser didaktik anlayıştan uzak, eğlenceli ve yaratıcı olmalıdır. Kitaplar eğlenceli hale gelirken öğretici özelliği de göz ardı edilmeden profesyonel bir şekilde esere yedirilmelidir. Böylece hem çocuğun hem de ailelerinin istediği özellikte bir kitap ortaya çıkar. Genel olarak ailelerin istediği kitaplar çocuklara bir şeyler aşılayabilen, onlara belli mesajlar veren kitaplardır. Bu doğrultuda ortaya çıkan eser çocuk dünyasından anlamayan bir eser olmaktan uzağa gidemez. Bu yüzden çocuklara uygun güzel eserlerin ele alınması için öncelikle ailelerin çocuklarının yaşadığı dönemi göz önünde bulundurmaları gerekir. Çünkü çocuklar yetişkinlerin döneminin çocuğu değildir.

Bugünün çocukları; televizyon, sinema, bilgisayar, internet, bilgisayar oyunları, MP 4 çalar gibi pek çok iletişim ve teknoloji harikası araçların kucağında doğmaktadır. Onların kitapları, oyunları ve oyuncakları da bu devre uygun olmalıdır. Yetişkinlerin, onların oyunlarını, oyuncaklarını hatta gördükleri rüyaları bile anlaması olanaksızdır. Çocuklar, bütün bunlardan uzakta tutulamayacağına ve bunları yok sayamayacakları için, bunlar amaçlarına uygun hale getirilebilir (Savran, 2014, s.101). Teknolojinin gelişmesi ve gelişmeye devam etmesi bu durumu olanaklı kılar. Sinema ilk ortaya çıktığı zamanlarda çok kısıtlı sürede ele alınan filmler oynatılmıştır. Öyle ki seyirciye sunulan ilk filmlerden biri olan Lumiere kardeşlerin çektiği "Bir Trenin Gara Gelişi" sadece iki dakikalık bir filmidir. Ancak Lumiere kardeşlerin yaptığı bu gösterilerden etkilenenlerden biri Georges Melies'dir. Sinemayı yaratıcı bir biçimde ilk kullanan Melies olmuştur. Lumiere kardeşler sinemanın anlık görüntülerini kaydederken Melies ise bu yeni araçla yeni anlatım yolları aramaktadır. Bu noktada edebiyatla iş birliği yaparak çocuk edebiyatının da kült eserlerinden de sayabileceğimiz Jules Verne'in "Ay'a Yolculuk" kitabını filme alır. Bu film ilk senaryolu film olma özelliğini gösterir. Méliès ise filmlerinde yazılı senaryolar ve hikaye panoları kullanan ilk film yapımcısıdır. Sinema ve edebiyat arasındaki bu ilişki, zamanla farklı türlerin de oluşmasını sağlamıştır.

Nitekim, bu zamana kadar binlerce edebiyat eseri film haline getirilmiş ve günümüz şartlarına uygun olarak bu dev eserler, daha çok kitlelere hitap eder duruma gelmiştir. Günümüzde, sağlam bir kurguya dayalı oldukları, güçlü bir yazar elinden çıktıkları için, edebiyat eserlerine dayalı çekilen diziler, filmler çok daha beğenilmektedir(Savran, 2014, s.102). Sinema ile edebiyat arasında

günümüze dek devam eden ilişkinin, genellikle, “karşılıklı yarar ve birbirini besleyen bir diyalogdan ziyade bir rekabet ve mücadele ilişkisi olarak görül”-düğünü söyler Stam. Yazarla yönetmen arasında, yazınsal kültürle film kültürü veya iki ayrı dil sistematığı arasındaki çatışma ilişkisi olarak ele alınan bu ilişki; sözcük/imge, yazar/yönetmen gibi karşıtlıklar temelinde sinema ve edebiyatı rakip olarak gören ikili düşünce biçiminin sınırlılıkları altında kalmıştır. Ayrıca bu mesele, karşılaştırmalı saygınlık meselelerini de beraberinde getirmiştir. Bu karşılaştırmada binyıllarca süren bir geleneğe sahip olan edebiyat, ortalama yüzyıllık bir geleneğe sahip olan sinema ile karşılaştırılmış; genellikle edebiyat gibi sözcük temelli sanatları sinema gibi görüntü temelli sanatların üzerinde konumlandıran geleneksel hiyerarşi tarafından edebiyat daha saygın, seçkin ve üstün olarak görülmüştür. Olumsuz sonuçlar üreten bir mesele olarak görülmesiyle bağlantılı olarak uyarlamalar genellikle olumsuzlanmıştır (Çakır, 2019, s.440). Novelizasyon (romanlaştırılmış) olarak adlandırılan bu uyarlamaların hemen hemen her evde bir örneği vardır. Bu türün edebi değeri olduğunu düşünenler onu edebiyatın yeni bir türü olarak kabul etmişlerdir.

Edebiyatın yeni bir türü olan novelizasyon alışlagelmiş düşünceleri yıkmış, edebiyat-sinema ilişkisini, sinema-edebiyat ilişkisine dönüştürmüştür. Teknolojinin gelişmesi, dünyanın gelişmesi sinema-edebiyat ilişkisine yeni bir kapı aralamıştır. Sinema, sadece yetişkinlere hitap ettiği dönem sona ermiş, çocuklar da hem sinemalarda hem de sinema salonlarında yer almaya başlamıştır. Ekranda ve beyaz perdede önemli bir izleyici kitlesine sahip olan bazı yapımlar, kitaplar yoluyla da ilgililerine ulaşmaya başlamıştır. Çocuklar, sevdikleri filmleri bir de kitapları vasıtasıyla izleme fırsatı bulmaktadırlar. Sinema ve filmlerle kişilerin dünyasına daha kolay girilir olmuştur. Bu durumda böyle bir gücü fırsata dönüştürmek de kaçınılmazdır Doğal olarak bu konuda da çocuklar en önemli hedef kitle durumundadır. Böyle olduğu için, film ve edebiyat ilişkisinde, çocuklara yönelik yapımlar daha fazla önem kazanmaktadır. Hatta ticari kaygılar da işin içine girdiğinde, pek çok yapım; kitap, oyun, çıkartma, oyuncak, oyun kartı gibi akla gelebilecek pek çok yollarla çocukların tüketimine sunulmakta ve bu yapımlara olan ilginin süreğenliği sağlanmaktadır (Savran, 2014, s.108). Ancak her şeyin bir sonu olduğu gibi her yapımın da bir sonu gelmektedir. Bu yüzden yapımcıların ve yazarların akılcıca seçimler yapmaları gerekmektedir. Çocukların takip ettiği filmler, çizgi filmler, oyunlar iyi takip edilmeli ve uzun vadeli çalışmalar yapılmalıdır.

Çocukların ilgi alanlarına yönelik bahsettiğimiz çalışmalar hususunda yazarların ve yapımcıların dikkatli olmaları gerekir. Novelizasyon her ne kadar filmlerin, oyunların, çizgi filmlerin kitaplaştırılmış hali olsa da bazen tehlike arz etmektedir. Görsel medyada yer almayan birçok unsur sonradan kitaba

dâhil edilebilmektedir. Bu konuda aileler üzerine büyük bir görev düşer. Bu yüzden çocukların izlediği ve okuduğu şeyleri kontrol etmeleri gerekmektedir. Çocukların sadece bu tür kitaplara veya çizgi romanlara yönelmesi çocukların okuma alışkanlıklarında değişmelere yol açar. Bu tür kitaplara alışan çocuklar ilerleyen dönemlerde resimsiz, sadece yazıdan ibaret olan kitapları okumaya başladığında okuma isteği kaybolabilir. Çünkü çocuk alışkın olduğu renkli dünyayı görmek ister.

Günümüzde yayıncılık sektörüne baktığımızda bu tür yayınların arttığını görebilmek mümkündür. Teknolojinin ilerlemesi ile çizgi filmler ve filmler de çağının ötesine geçmiştir. Bu sayede kitaba dönüştürülecek daha fazla eser ortaya çıkmıştır.

Örneklerle Novelizasyon Kavramı

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte sinemanın da ortaya çıkışı edebiyat dünyasına yeni kapılar açmıştır. Yeni açılan kapılar sayesinde değişen dünyaya ayak uyduran edebiyat dünyası sadece kendi yolunda ilerlememiş, çeşitli ortaklıklarla yeni yollara da adım atmıştır. Bu iş birliklerinden belki de en etkili olanı edebiyat ve sinema işbirliğidir. Edebiyat çoğu zaman bilhassa konu bakımından sinemayı desteklese de, zaman zaman edebiyat ve sinema ilişkisi iç içe geçmekte ve yaşanan kültürel değişimin de etkisi ile sinemayı, edebiyatın neredeyse hatırlatıcısı konumuna getirmektedir. Öyle ki, günümüzün edebiyattan uyarlama filmleri, çoğu izleyicinin edebî eser olarak bilmediği veya bildiği, fakat zaman yaratıp okumadığı eserlerden oluşmaktadır. Bu uyarlama filmlerin etkisi edebî eserin önüne geçtiğinde, izleyici filmin kitabı ile karşılaştığında kitabı filminden dolayı bir merak ile satın almaktadır. Aynı durum çocuk kitapları için de geçerlidir. Çocuklar küçük yaştan itibaren ekran karşısında büyüdükleri için okuma- yazma öğreniminden sonra kitaplarla ilişkileri artar ve edebî eserler ile tanışır. Televizyonda izledikleri bir çizgi filmin yıllar önce yazılmış bir kitap olduğunu öğrendiklerinde de elbette ki şaşırırlar. Artık çocuk edebiyatı yayıncılığı bu tür medyalar arası dönüşümler sonucunda oluşturulmuş, bugün ‘novelizasyon’ adını verdiğimiz yayınlarla doludur ve mutlaka yakından takip edilmesi, araştırılması gerekmektedir.

İngilizce “novel” (roman) kelimesine “ation” son eki getirilerek türetilen “novelisation” (novelizasyon/romanlaştırım) kavramı, en genel anlamıyla bir filmin, çizgi filmin, çizgi romanın, bilgisayar oyununun ya da herhangi bir gör-selin romana dönüşmesi anlamına gelmektedir (Gögercin, 2022, s. 132). Eser novelizasyona dönüştürülürken hikaye, romanın doğasına uygun olarak daha ayrıntılı, betimleyici ve içsel çözümlemelerle zenginleştirilir. Bunun amacı iz-

leyicinin sevdiği yapıyı (filmi, diziye vs.) yazılı halde okurken de aynı duyguları hatta daha fazlasını yaşatmaktadır. Filmde zaman kısıtlaması nedeniyle verilmeyen ayrıntılar kitapta verilir, böylece yapım bambaşka bir boyut kazanır. Bundan dolayı bu kitaplar filmde bağımsız bir şekilde okunabilir (Gögercin, 2022, s. 139).

Avrupa ve Amerika’da son otuz-kırk yıldır üzerine ciddi çalışmalar yapılan bu uygulamanın gücü ve tehlikeleri konusunda Türkiye’de henüz yeterli farkındalık oluşmamıştır ve bu konu üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Bu tehlikelerden sayabileceğimiz durumlardan biri de sınıfsız eserlerin ortaya çıkmasıdır. Bir kitap filme dönüşürken, filmin, kitabın olay örgüsünde yapacağı değişim ya da tersi bir durumda, bir film kitaba dönüşürken çizgisel akışta yaratacağı değişimden çok, bir medyadan diğerine “geçişteki” bu “geçiş” ile görsel-işitsel ola (film) ile basılı yayın (kitap) arasındaki “yakınlığı sağlayan bağ” üzerine tartışılması gerektiğidir. Bugün, film ve kitap-film ilişkisi öyle bir hale gelmiştir ki René Prédal’ın ifadesiyle kimse hangisinin önce geldiğini, hangisinin asıl kaynak olduğunu bilmemektedir. Bu duruma ek olarak yayıncıların ve film şirketlerinin daha çok para kazanma arzusu yüzünden eserler arasındaki sınırlar her geçen gün ihlal edilmekte ve eserlerin sınıfsız kalmasına yol açmaktadır (Gögercin, 2022, s. 146-147).

Bugün hemen her evde birkaç tane novelizasyon uygulaması kitap bulunmaktadır; ancak daha önceden bilinen bir filmin, çizgi filmin ya da romanın kitaplaştırılmış hali olduğu için aileler en küçük bir kaygı duymamakta ve dolayısıyla içeriğini merak etmemektedir. Nathalie Burtin de bu konuya dikkat çekerek, gelecekte filmlerden veya dizilerden yapılan kitap-filmlerin bireysel yazının sonunu getireceğini ve büyük bir kültürsüzleşmeye yol açacağını iddia eder. Kitleler artık “asıl yapıtı bir kenara atarak, onları tatmin etmek için yazılmış olan novelizasyonları” tercih eder hale gelmiştir (Gögercin, 2022, s. 165). Ancak bu eserler ticari amaçlar yüzünden kimi zaman tahribata uğramıştır. Daha önce masum bir çizgi film olarak televizyonlarda yayınlanan bir medyatik unsurun novelizasyonu içerik bağlamında çoğu zaman değiştirilmiştir ve olumsuz içerikler gerçek dizi ya da filmin yerini almıştır. Bu olumsuzlukların başında şiddet, cinsellik, eşcinsellik, ırkçılık gibi konularda gençleri yanlış yönlendirecek içeriklerin yükleniyor olmasıdır. Yayıncılık bağlamında baktığımızda, bu tür ‘novelizasyon’ uygulaması yayınların en fazla satılan yayınlar olması ve hemen her eve kolayca girebilmesi işin ciddiyetini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılması bakımından bazı novelizasyon uyarlamalarını sıralamak uygun olacaktır.

● **Kirikou ve Cadı (Kirikou et la sorcière)**

- Michel Ocelot'un 1998 tarihli animasyon filmidir.
- Filmle eş zamanlı olarak aynı hikaye kitap olarak yayımlandı.

● **Küçük Nicholas (Le Petit Nicholas)**

- Bu filmin için: filmin daha önce kitabı vardı ve filme uyarlandı. Ancak film ile birlikte kitaplar yeniden yayımlandı, hatta film uyarlamasının çocuklar için film-romanı da çıkmıştır.

● **Winx Club**

- Iginio Straffi tarafından oluşturulan Animasyon televizyon dizisidir.
- İlk gösterimini 28 Ocak 2004'te yapmış, son gösterimini ise 13 Kasım 2009 tarihinde yapmıştır. Yayımlandığı dönemlerde özellikle kızların gözdesi olan bir dizi olmuştur.
- Yayımlandığı yıllardan itibaren birçok romanlaştırma kitap serisi üretilmiştir. Serinin kitapları, çizgi dizilerdeki olayları genişleterek, karakterlerin duygu ve içsel çatışmalarını ele alır.

● **Star Wars serisi**

- 1977'de yayın hayatına başlayan film dünya çapında bir popüler kültür fenomeni olmuştur.
- İlk filminden itibaren birçok Star Wars filmi, romanlaştırılmıştır. Bu romanlar, filmde yer almayan detayları da içerebilir.

● **Karayip Korsanları**

- Gişe rekorları kıran film serisi 2003 yılında izleyicilerle buluşmuştur. Her yayınlanan bölüm halk tarafından ilgiyle karşılanmıştır.
- Karayip Korsanları filmleri çeşitli yazarlar tarafından da romanlaştırılmıştır. Ayrıca romanlar, genç okuyuculara yönelik de yayımlanmıştır.

● **Cédric**

- Cédric, Belçikalı karikatürist Raoul Cauvin tarafından yazılmış ve Laudec tarafından çizgiye aktarılmıştır.
- Bu çizgi film okulda sorunlar yaşayan küçük bir çocuğun kurduğu basit hayalleri anlatan bir komedi çizgi filmidir.

● **Mucize Uğur Böceği ve Kara Kedi**

- 2015 yılında ilk gösterimini Güney Kore'de yapan seri Fransız yapımı aksiyon/macera animasyon dizisidir.
- Yayımlandığı günden itibaren özellikle çocukların ilgisini çeken dizinin birçok kitabı, çizgi romanı yayımlanmıştır. Ayrıca 2023 yılında yayımlanan

“Miraculous Ladybug and Cat Noir : The Movie” adlı filmin romanlaştırılması da bulunmaktadır.

Popüler kültürde oldukça fazla yer kaplayan bu ürünlere yakından bakmakta fayda var. El aldığımız bu çalışmada da Mucize Uğur Böceği ve Kara Kedi çizgi filmini ve onun kitabını örnek vermeyi uygun gördük.

Ş.1: Mucize Uğur Böceği Ve Kara Kedi - Büyük Aşçı (Çizgi film)

Ş.2: Mucize Uğur Böceği Ve Kara Kedi - Büyük Aşçı (Romanlaştırılmış)

Mucize Uğur Böceği ve Kara Kedi

Thomas Astruc ve ZAG Animation tarafından yaratılan bu Fransız animasyon dizisidir. Çizgi film, Marinette Dupain-Cheng ve sınıf arkadaşı aynı zamanda platonik olduğu Adrien Agreste üzerine kuruludur. Marinette ve Adrien, Paris'i kurtarmak için bir mucize gardiyanı tarafından seçilmişlerdir. Görevleri ise kelebek mucizesini insanları akumalayarak kötüleştirmek için kullanan Hawk Moth ve yardımcısı Mayura'yı yenmektir. Paris tehlikede olunca Marinette ve Adrien süper kahramana dönüşürler: Marinette Uğur Böceği (Ladybug), Adrien ise Kara Kedi (Chat Noir) olur. Gerçek hayatta Marinette, Adrien'e aşıktır; ama onun Kara Kedi olduğundan habersizdir. Adrien ise Uğur Böceği'ne aşıktır ancak Kara Kedi onun Marinette olduğundan habersizdir. Karakterlerin akumalanarak kötüleşmesini sağlayan Hawk Moth(Monarch) ise gerçekte Adrien'in babası Gabriel Agreste'dir. Amacı ise karısını mucizelerin mutlak gücüyle hayata döndürmek istemesidir.

Mucize Uğur Böceği Ve Kara Kedi - Büyük Aşçı Bölümü (Çizgi film)

Fransa'da geçen bu çizgi film her bölümünde farklı bir konu işlemektedir. Bu bölüm ana karakter olan Marinette'in büyük amcasının başına gelen talihsiz olayları ve Uğur Böceği olarak Marinette'in ona yardım etmesini konu alır.

Sahne 1- Marinette salonda mucizesi Tikki ile annesinin Çinli amcasını karşılamak için bir çeviri programından çeviri yapmaya çalışmaktadır

- Göreceksin Tikki bu programla hiç sorun çıkmayacak evime hoş geldiniz. Benim adım Marinette. Hayır bu hiç olmadı.

(2. deneme)

- Bu çok güzel oldu Marinette.

Sahne 2- Elinde tuttuğu çiçekleri göstererek;

- Sence bunlardan hoşlanırsın mı?

- Elbette Bir şey olmaz

- Bir şey olmaz deme kusursuz olması lazım annemin Amcası çok ünlü Çinli bir Şef çok titiz biridir. Bu yüzden her şey düzgün olmalı işte geldi saklan.

- [Müzik]

- Nihao!

- Merhaba adım Marinette Marinette Hoş geldiniz Siz Çinlisiniz. Ah hayır hayır Çince (uygulamayı kullanmaya çalışır).

Mucize Uğur Böceği ve Kara Kedi - Büyük Aşçı Bölümü (Romanlaştırılmış)

Marinette çok heyecanlıydı. Çin'den büyük amcası geliyordu. Amcasını karşılama görevi de ona düşmüştü.

Onunla kendi dilinde anlaşabilmek için telefonuna bir program indirmiş, Çince öğrenmeye çalışıyordu. Çince "Hoşgeldiniz, benim adım Marinette," demeyi başarmıştı.

Marinette amcasını karşılamak için topladığı menekşeleri aldı eline, "Çok gerginim Tikki. Sence bunlardan hoşlanırsın mı?" diye sordu. "Elbette, bir şey olmaz korkma," diye cevapladı Tikki. "Bir şey olmaz deme Tikki. Annemin amcası çok ünlü bir aşçı. Çok titiz biri. Her şey mükemmel olmalı," dedi Marinette.

O anda kapı zili çaldı. Marinette'in heyecandan yüreği ağzına geldi. "İşte geldi, saklan Tikki!" diyerek kapıyı açmaya koştu.

Amcasına, "Hoşgeldiniz, benim adım Marinette," dedi. Ama şaşkınlıktan bunları Çince söylemeyi unutmuştu. Çince söylemeye çalışınca da her şeyi birbirine karıştırdı. Telefonundaki program bile ona yardım edemedi (Baş, 2017, s.1).

Ş.3:(Ç.F.) İlk sahneden bir kare

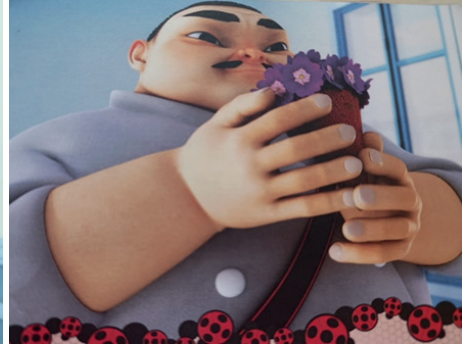
Ş.4: (Kitap) İlk bölüm için kullanılan görsel

Karşılaştırmalı olarak ele aldığımız çizgi filmin ve kitabın başında bile aralarındaki farkı görebilmek mümkündür. Her bir sanat dalı kendi ana özellikleri üzerinde durmuştur. Çizgi filmde konuşmalar dikkat çekici görsellerle bir araya getirilerek güzel bir seyir zevki yaratılmıştır. Kamera her konuşma anında karakterlere odaklanarak izleyicinin odağını da değiştirir. Hatta sözleri bile yarım kalır. Bunlar eksilti verilen cümlelerdir. Kamera da bunu görüntüyü yarıda keserek bize verir. Çizgi filmde aralara müzik koyarak anlatımı biraz daha zenginleştirilir. Bu durum sahnenin değiştiğini veya duygu durumunun değiştiğini haber verir.

Ancak kitaba bakacak olursak başta bize Marinette'in duygu durumunu açıklar. Bu sayede Marinette'in kitabın geneline hakim olan duygusunu okura gösterir. Devamında da yazar (senarist) ona verilen görevi okura anlatır. Ana karakterin dilinden duyduğumuz çeviri uygulamasının arkasındaki hikaye de okura ayrıntılı bir şekilde verilir. Ayrıntılar görsellerle de desteklenmektedir. Çizgi film sahnelerinden alınan görseller kitaba serpiştirilmiştir. Ancak çizgi filmdeki kadar değişken değildir. Seçilen görseller genellikle o sahnede en özel veya farklı anlamlar taşıyan görsellerdir. Ancak bölümler için çizgi filmde bazı kareleri almak yerine o bölümler için daha uygun görseller çizilseydi okurda daha farklı bir his bırakabilirdi.

Ş.5: (Ç.F.) Amcanın çiçeği koparma sahnesi

Ş.6: (Kitap) Çiçeğin verildiği bölüm

Örneğin kitapta kullanılan şekil 6'daki görsel bizce derin anlamı olan bir görseldir. Çünkü bu çiçekler sayesinde Marinette ve amcası yakınlaşmaktadır.

(Çizgi film)

Sahne 3- Marinette ve Chloé tartışır. Chloé ona kızarak ve söylenerek oradan uzaklaşır.

- Merinet sen büyük bir hata yaptın.
- Vay canına Si Fu'yu nasıl da savundun öyle. Bunu bilse çok sevinirdi.
- Emin değilim beni sevdiğini pek sanmıyorum.
- Hayır Yanılıyorsun.
- Hayır ciddiylim. Ona verdiğim çiçeği bile parçalayıp attı.
- Chen Fu sadece bir Şef değil merinet bir sanatçı O çiçekleri Yıldız çorbasına koyacağını söyledi Kaderin önüne çıkardığı şeyleri kullanmayı sevdiğini söyledi sözünü ettiği şey de verdiğin çiçekler olmalı.
- Yani aslında beni seviyor muymuş?
- Herhalde kendine özgü bir şekilde sana çok saygı duyuyor.

(Kitap)

Chloé, "Büyük bir hata yaptın," diyerek hırsıyla yanlarından ayrıldı.

Adrien, "Amcanı nasıl savundun öyle! Görse çok sevinirdi," dedi. Marinette "Emin değilim, beni sevdiğini sanmıyorum. Ona verdiğim çiçeği bile parçalayıp attı," dedi üzüntüyle. Adrien, "Yanılıyorsun! Cheng Si Fu sadece bir aşçı değil, bir sanatçı.o çiçekleri çorbasında kullanacağını söyledi. Kaderin önüne çıkardığı şeyleri kullanmayı seviyormuş," dedi.

Marinette "Yani, beni seviyormuymuş!" diye şaşırdı. Adrien ona sarıldı ve "Elbette! Kendine özgü bir biçimde sana saygı duyuyor," dedi (Baş, 2017, s.8).

Çizgi filmde Marinette ve Chloé arasındaki bu sahne karşılıklı diyalog halinde gerçekleşir ve aralarındaki gerginliğin aktarılmasında karakterlerin mimikleri ve ses tonları çok etkili olmuştur. Chloé'nin agrasif ifadesi ve sesi anlatımı güçlendirmiştir. Ayrıca Marinette'e karşı sarf ettiği tehdit vari sözler ilerleyen sahnelerde bir şeyler olacağının habercisidir.

Marinette amcasını savunur ancak Chloé'yi sinirlendirerek büyük bir hata yaptığını da belirtir ve yüz ifadesinden de izleyici bunu net bir şekilde anlayabilir. Adrien onu teselli etmeyi çalışır ve destekleyici sözlerle bunu başarır. Aralarındaki etkileşim genellikle hareketlerle ve mimiklerle verilmektedir.

Tüm bunların yanında kitaptaki bölümde çok fark olmasa da birkaç ayrıntı eklenmiştir. Örneğin Adrien Marinette'i teselli ederken bir yandan da ona sarılır. Bu şekilde onun üzüntüsünü bir nebze de olsa azaltmaya çalışır.

Ayrıca Marinette'in büyük amcası hayatın beklenmedik zamanlarında karşısına çıkan güzel şeyleri değerlendirmeyi ve kullanmayı seven bir usta olarak betimlenir. Bu yüzden Marinette'nin verdiği menekşeleri hayatının en önemli gününde kullanacaktır. Ancak sonuçları pek beklediği gibi olmayacaktır.

Ş.7: (Ç.F.) Tartışma sahnesi

Ş.8: (Kitap) Tartışma sahnesi

(Çizgi film)

Sahne 4- Chloé'nin yemeği sabote etmesiyle yarışmadan elenen Si Fu hayal kırıklığı içinde orayı terk eder. Bu hayal kırıklığını duyan Hawk Moth hemen akumasını gönderir ve Si Fu'yu kötüye dönüştürmesini emreder.

- Büyük Aşçı, adım Hawk Moth, çorbanı deneyenler hizmetkarın olacaklar. Seni bu hale getirenler bedel ödeyecekler.
- Dünyanın en iyi şefi olduğumu görecekler.
- (Müzik)

Sahne 5- Çorbayı içen herkesin midesi ağrımaya başlar.

- Benim çorbamı içtiniz, artık hizmetkarlımsınız.
- Hizmetinizdeyiz efendi.
- Kızı yakalayın.
- Evet, merak ediyordum da mesela sonra ... Durun sakın olsanız ben Başkan Burjuva'nın kızılım tamam mı? Baba!
- Büyük usta yeni çorba yapıcak, çocuk çorbası.
- Ben çorba sevmem ki
- (Kötü kahkahalar)

(Kitap)

Mutfağa ulaşan akuma, Si Fu'nun aşçı şapkasına konarak onu Hawk Moth ile konuşturdu. Kötü adam, "Büyük Aşçı, adım Hawk Moth. Çorbamı içenler hizmetkarın olacaklar, seni bu hale getirenler bedel ödeyecekler. Ama bunun karşılığında ben de Uğur Böceği ve Kara Kedi'nin mucizelerini istiyorum," dedi.

Si Fu akumanın etkisine girmişti. "Dünyanın en büyük şefi olduğumu görecekler," dedi hırsla. İntikam duygusu ve üzüntü bütün aklını, bedenini ele geçirdi. Olumsuz duygulardan beslenen akuma, onu Büyük Aşçı adlı bir canavara dönüştürdü.

Çorbayı içen jüri üyelerinin mideleri ağrımaya başlamıştı, kendilerini iyi hissetmiyorlardı. Büyük Aşçı'ya dönüşen Si Fu aniden odada belirdi.

"Benim çorbamı içtiniz, artık hizmetkarımsınız," diye kahkahalar atıyordu. Çorbayı içen Belediye Başkanı, rock yıldızı, aşçıbaşı ve sunucu, Büyük Aşçı'nın etkisine girmişlerdi. Sunucu Alec, "Hizmetinizdeyiz efendim," dedi. Büyük Aşçı, " O zaman kızı yakalayın," diyerek Chloé'yi işaret etti.

Chloé kaçmaya çalışsa da hep beraber onu tuttular. Kuleden olanları izleyen Hawk Moth sevinç kahkahaları attı (Baş, 2017, s.13).

Hikayenin bu bölümünde çizgi filmde gördüğümüz her şeyi kitapta görememekteyiz. Örneğin kötülerin Chloé'yi yakaladığı ve Chloé'nin çırpındığı sahneler kitapta yoktur. Ayrıntılar çoğu zaman kitapta verilse de bazı sahnelerin canlı olarak görülmesi gerekir. Çünkü yazılı halde verildiğinde aynı etkiyi yaratmayabilir. Bu sahneler genellikle aksiyon içeren sahnelerdir. Bu sahnelerin görüntüdeki etkisini yazıda sağlayabilmek büyük ustalık gerektiren bir iştir.

Bu hususta bir örnek daha verecek olursak Kara Kedi ve Uğur Böceği'nin dönüşüm sahneleridir. İkisi arasındaki farka göz atmakta fayda vardır.

(Çizgi Film)

Sahne 6- Uğur Böceği ve Kara Kedi'nin dönüşümü.

- *Yapabilirsin Marinette, hiç şüphem yok.*
- *(Müzik)*
- *Tikki benekler!*
- *(Müzik)*
- *Dönüşme zamanı.*
- *Bu karmaşada içerden biraz peynir alma fırsatın olmadı değil mi?*
- *Plagg pençeler!*
- *(Müzik)*
- *(Kitap)*

... Sevimli Kwami, “ Yapabilirsin Marinette, hiç şüphem yok,” diyerek onu cesaretlendirdi.

Marinette, “ Tikki, benekler!” diyerek dönüşümü başlattı. İşte maskesi, benekli kıyafeti ve yoyosu ile Uğur Böceği göreve hazırды. Dönüşmek için bir odaya saklanan Adrien de hemen Plagg'ı çağırды. Afacan Kwami peynir istese de Adrien onu dinlemedi. “Plagg, pençeler!” diyerek dönüşümü başlattı. Maske, kedi kulakları, pençeleri, siyah kedi kıyafeti ve özel çubuğuyla Kara Kedi de göreve hazırды (Baş, 2017, s.16).

Diğer sahnelerde gördüğümüz gibi bu sahnede de farklar mevcuttur. Ancak bu sahne daha çok heyecan duygusu içerdiği için çizgi filmde bu duygu daha fazla hissedilmektedir. Aynı hissiyatı yazı dilinde yakalayamamaktayız. Bu sahne çizgi filmde gerek müziğiyle gerek görsel efektler ile oldukça çarpıcı hale getirilmiştir. Kitapta dönüşüm sırasında yaşananlar ayrıntılı olarak verilse de istenen heyecan duygusu aynı şekilde yansıtlanamamıştır. Ayrıca kitapta sadece Kara Kedinin dönüşüm sahnesinin resmi kullanılmıştır. Her ikisinin de dönüşüm sahnelerinin verilmesi okur açısından daha uygun olacaktır. Kitap çocuklara hitap eden bir eser olduğu için onların dikkatini bu gibi unsurlar daha çok çekmektedir.

Ş.9: (Ç.F.) Dönüşüm sahnesi

Ş.10: (Kitap) Dönüşüm sahnesi

Son olarak ele alacağımız kısım ise final sahnesi ve bölümüdür. Gerçek duyguların ortaya çıktığı bu kısmı da incelemekte fayda vardır. Eserde asıl anlatılmak istenenler bu sahnededir.

(Çizgi film)

Sahne 7- Si Fu akuma'nın etkisinden çıkarak eski haline döner ve Chloé'nin yaptığı hata anlaşılmış ve bu yüzden Si Fu'nun çorbasını yeniden yapması istenmiştir. Marinette ile birlikte çorbayı yaparlar.

- Cheng Si Fu, ağızlarımıza layık Yıldız Çorban en yüksek puanı aldı ve finalin kazananı oldu.
- Ve çok yakında başkanın özel yemeği olarak otelimizde yer alacaktır.
- Rock Roll, eve gidip hemen çorbaya şarkı yazmam gerek.
- Teşekkür ederim, ama bu artık Yıldız Çorbası değil, artık adı Marinette çorbası
- Xièxiè

(Kitap)

... Marinette ve amcası çorbayı tekrar yapmaya başladı. Neyse ki jüride Chloé yoktu ve kötülük yapma fırsatı bulamayacaktı.

Çorba pişince jürinin denemesi için sundular. Jüri çorbaya bayılmıştı, nefis bir tadı. Sunucu Alec, "Yıldız Çorbası en yüksek puanı alarak birinci oldu. Tebrik ederiz," dedi. Cheng Si Fu ise, "Teşekkür ederim ama onun adı artık Marinette Çorbası oldu," diye cevapladı. Marinette sevinçle amcasına sarıldı. Bir kere daha iyilik kazanmıştı (Baş, 2017, s.24).

Gerçek duyguların ortaya çıktığı bu bölüm çizgi filmde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Gerek çorbanın yapım sürecine gerek jüri üyelerinin çorba hakkındaki yorumlarına tek tek yer verilmiştir. Karakterler tek tek gösterilerek yüzlerindeki ifadelerden de tepkileri açık bir şekilde görülmüştür.

Kitapta ise aynı sahne daha yüzeysel bir şekilde verilmiştir. Sadece sunucunun yorumuna yer verilmiş ve Si Fu'nun yarışmayı kazandığı bilgisi aktarılmıştır. Ancak ardından Si Fu çorbanın ismini Marinette'in ismiyle değiştirdiğini açıklar. Marinette de mutluluğunu amcasına sarılarak gösterir. Her ikisinin birbirine duyduğu sevgiyi verilen resimde görebilmek de mümkündür.

Sonuç

Dünya sanat tarihinin gördüğü en çelişkili ilişki belki de sinema ve edebiyat ilişkisinde görülmüştür. Her iki sanat dalı birbirini hem yüceltmiş, hem de küçümsemiştir. Her ikisi de ötekinin bir parçası olmak istemiş ama kendi sanatlarını koruma adına birbirlerine şüpheyle yaklaşmışlardır. Ancak gerçek şudur ki, zaman içinde, birbirinin desteği olmadan var olamaz hale gelmişlerdir. Sinemanın gelişimi ve bugünkü gücüne kavuşabilmesi için edebiyata çok şey borçlu olduğu gibi, romanında gelişmesi ve yenilenmesi bakımından sinemaya çok şey borçludur. Bu yüzden büyüsunü kaybetmeye yüz tutan söz ve yazı bir kez daha para kazanmanın kolay yolunu bularak "novelizasyon" adını verdiğimiz eserleri ortaya çıkararak oyuna dahil olmuştur (Gögercin, 2022, s. 168-177). Filmlerden kitaplara uyarlanan bu eserler büyük ustalık gerektiren eserlerdir. Çünkü uyarlama yapmak kolay gibi görünen ancak çok ustalık isteyen bir iştir. Uyarlama filmlerde konunun özgünlüğünden ziyade filme ayrılan sürede en etkili anlatımı yapmak amaçlanmaktadır. Bu durumda edebî eser satır satır irdelenemeyeceğinden dolayı, anlatının en can alıcı noktalarından kesip biçilerek yeni bir form oluşturulmaktadır (Kayadevir, 2019, s. 456). Aynı durum novelizasyon örnekleri için de geçerlidir. Yapım yazılı bir esere dönüştürülürken de dikkat edilmesi gerek hususlar mevcuttur. Özellikle hitap edilen kesim çocuksa. Çocuğa görelik ilkesine göre hareket edilmelidir. Bu konuda yazarlara büyük bir iş düşer. Çocuklar ekranda gördüklerini kitapta da görmek isteyecekleri için yazarlar bu durumu göz önünde bulundurmalıdır. Aynı duyguları ve hissiyatı onlara yaşatmalı ya da o duyguya yaklaştırmalıdır.

Ele aldığımız bu çalışmada bahsi geçen ve çocukların gözde çizgi filmi olan Mucize Uğur Böceği ve Kara Kedi, romanlaştırımı yapılan en güncel çizgi filmidir. Çizgi filmde her bölüm farklı olduğu için çocuklar her gün farklı bir durumla karşılaşır. Karakterlerden her bölümde yeni bir şey öğrenirler. Bunlar kimi zaman arkadaşlık, kimi zaman güven duygusu kimi zaman da birlikte çalışmanın önemini öğrenirler. Ancak bu durum her zaman bu şekilde işlemez.

Televizyon karşısında belki en savunmasız kesimi çocuklar oluşturmaktadır. Esslin, televizyon imajlarından en çok zarar gören görenlerin genç nesiller olduğunu belirtir. Akçalı'ya göre, "televizyon ve internet üzerinden yayılan

şiddet ve cinsellik içeren mesaj ve görüntüler çocuğun zihnini başka hiçbir şeye yer bırakmayacak şekilde doldurmaktadır. Televizyon ve internet çocukları kendi kafasındaki görüntülerden uzaklaştırarak onların kafalarına cinsel içerikli mesajlar, şiddet ve tüketim konusunda mesajlarla doldurur” (Karaboğa, 2018, s.7).

Her ne kadar bu durum çizgi filmlerde yaşanabilir olsa da bazen tam tersi olarak bazı konular çizgi filmler kitaplaştırılırken de yaşanabilir. Çocuklar için öğretici olduğunu düşündüğümüz çizgi filmlerin romanlaştırılmış versiyonları senaryo ile aynı olmayabilir. Kitabı ele alan yazar her ne kadar senaryoya sadık kalsa da ilgi çekmek adına kitaba farklı sahneler ekleyebilir. Bu yüzden kitaplar alınırken ailelerin oldukça dikkatli olması gerekir. Çocukların sadece bu tür kitaplara veya çizgi romanlara yönelmesi çocukların okuma alışkanlıklarında da değişmelere yol açar. Bu tür kitaplara alışan çocuklar ilerleyen dönemlerde resimsiz, sadece yazıdan ibaret olan kitapları okumaya başladığında okuma isteği kaybolabilir. Çünkü çocuk alışkın olduğu renkli dünyayı görmek isterler. Ancak değişen dünya ne yazık ki bu durumu ortadan kaldırmıştır.

Yüzyıllarca yaşanan toplumsal değişimler sonucu, yetişkinlik kavramı sürekli değiştiği gibi, çocukluk kavramı da değişmiş ve 20. yüzyılın sonları, çocukluğun yok oluşunun irdelenmeye başlandığı bir süreç olmuştur. Günümüzde çocuklar, özellikle firmalar açısından belli tüketim alışkanlıklarının kazandırılacağı tüketici varlıklar olarak düşünülmekte, tüketici çocuğun üretilmesinde medya güçlü bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda tüketen çocuk imgesi yaygınlık kazanmış, firmalar reklam satış teknikleri ile çocukları hedef almaya başlamışlardır. Her şeyin tüketime entegre edilmeye çalışıldığı bir dönemde, çocuklar, tatmin olmama duygusunu daha çok yaşamakta ve çocuk kültüründe bireyselleşme daha çok ön plana çıkmaya başlamaktadır. Eğlence veya eğitim adı altında çocuk kültürünü geniş bir çevrede oluşturmaya çalışan medya, her gün yarattığı yeni bir kahraman ve onun imajına eşlik eden ürünleriyle çocuk kültürü üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır (Karaboğa, 2018, s.7). Novelizasyon ürünleri de çocuklar için başlıca tüketim ürünlerinin bir parçası olmuştur.

Romanlaştırım çalışmaları ortaya çıktığı ilk günden bu yana, her zaman ekonomiyle ilişkili olmuştur (Gögercin, 2022, s. 162). Her ne kadar büyüklere de hitap eden bir tür olsa da en büyük etkisini çocuklar üzerinde göstermiştir. Ele aldığı çizgi filmlerin kitaplarını yayımlarken kaliteli kitap kapakları ve sayfaları kullanmıştır. Bu kitaplar hem fiziksek ağırlığa hem de maddi ağırlığa sahip kitaplar olmuştur. Bu durumdan sadece yayın evleri değil oyuncak sektörleri, giyim sektörleri hatta gıda sektörleri de yararlanmıştır. Çizgi filmin be-

ğenilmesi kitabının yazılmasına yol açmış, gerektiğinde de bu kitapların eğitim alanında kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca çizgi filmdeki karakterlerin kostümleri yapılmış ve o karakterlerle bezeli pastalarla ve balonlarla süslü partilerin yapılmasını olanaklı kılmıştır. Böylece bu türlerin ekonomiye çok yönlü bir katkısı olmuştur. Bu kadar göz önünde olan eserler teknolojinin üç boyutlu özelliğini de kullanarak üç boyutlu kitaplar da yayınlayarak sinema-edebiyat arasındaki bu renkli ilişkiyi canlı tutmaya devam etmektedir.

Gelişen ve gelişmeye devam eden teknoloji yüzünden çocukları bu renkli dünyadan uzaklaştıramayız. Ancak bu konuda önlem almalıyız. Bu kitapları okumalarını sağlarken bir yandan araya farklı kitaplar da serpiştirilebilir. Böylece çocuklar tek tip kitap okuma alışkanlığından kurtulur ve kendi hayal dünyalarını da geliştirmeye olanak tanırırlar. Sonuçta her kitap avuçlarımızın içinde tuttuğumuz bir hayaldir, çocukların bu hayalleri serbest bırakmasını sağlamak da biz değerli büyüklerin en önemli görevidir.

Kaynakça

- BAŞ, Ş. (2017). Mucize Uğur Böceği ve Kara Kedi: Büyük Aşçı. Gizzy Game Üretici ve Dağıtıcı Firma (Yayına Hazırlayan)
- ÇAKIR, S. (2019). Sinema ve edebiyat ilişkisine yöntemsel bir bakış. *SineFilozofi*, 4(Sp. Iss) 437-452.
- GÖGERCİN, A. (2022). Sine-Roman ve Novelizasyon: Filminden Romana Yazınsal Dönüşümler. *Çizgi Kitabevi*, 129-188.
- GÖK, V. (2022). Çocuk Edebiyatında Nitelik ve Çocuğa Görelik. In *Çocuk Edebiyatı*. Akademisyen Kitabevi, 17-30.
- KARABOĞA, M. T. (2018). Medya çağında çocuk ve çocuk kültürü: şiddet ve tüketim kültürünün yansımaları. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR)*, 2(2), 1-17.
- KAYADEVİR, R. Y. (2019). Uyarlama sinema filmleri üzerine bir sorgulama: sinema seyircilerinin okuma pratikleri. *SineFilozofi*, 4(Sp. Iss), 453-473.
- SAVRAN, H. (2014). Filmlerin Çocuk Edebiyatına Etkisi Avatar (Son Hava Bükücü) Ve Transformers Örnekleri. *Akademik Kaynak*, 2(4), 99-109..

İNTERNET SİTELERİ

- https://en.wikipedia.org/wiki/Le_Petit_Nicolas
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/C%C3%A9dric>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Mucize:_U%C4%9Fur_B%C3%B6ce%C4%9Fi_ile_Kara_Kedi
- <https://fransizgastesi.com/2022/11/cizgi-roman-fransiz-belcika/>

<https://cocukyazini.com/Home/PostRead/210?baslik=Cocuga-Cocuk-Bakisiyla-Bakabilen-Bir-Edebiyat-Nesne-Cocuktan-Ozne-Cocuga>

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sinemaya-yansiyamayan-cocuk-ve-genclik-edebiyati-necdet-neydimin-yazisi-1865384>

<https://www.broadcasterinfo.net/ContentDetails-4909-sinema--edebiyat-iliskisi>

https://en.wikipedia.org/wiki/Star_Wars

<https://www.youtube.com/watch?v=Jp94sm5fgB0&t=385s>

<https://www.youtube.com/channel/UCwXYPDSqsv61XlpfCpcwWRA/videos/videos>

<https://www.youtube.com/watch?v=Jp94sm5fgB0>

<https://cigdemcetin.wordpress.com/2016/10/09/kitap-okumak-ile-ilgili-sozler/>

<https://thefusioneer.com/blog/inspiring-innovations-spotlight-georges-melies-the-father-of-modern-cinema/>

[https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Karayip_Korsanlar%C4%B1_\(film_seri-si\)&oldid=35126169](https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Karayip_Korsanlar%C4%B1_(film_seri-si)&oldid=35126169)

Türkiyede Eğitim Harcamalarının Yıllar İçerisindeki Değişiminin Değerlendirilmesi*

Nezaket İBİŞ**

Öz: Araştırma, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinden günümüz Türkiye'sinin eğitim politikasını ve bu politika dahilinde harcanan para ile yapılan yatırımların ekonomiye etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın evrenini 1919-2024 yılları arası oluşturmaktadır. Çalışmada yıllar içerisinde gelişen Türkiye de ekonomi güçlendikçe eğitime yatırım yapıldığı, yapılan yatırımlar sonucunda da ilerleme kaydedildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca ekonomi ve eğitime ayrılan bütçenin doğru orantılı arttığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran 1. husus Milli Eğitim Bakanlarının Türkiye'deki eğitim politikasına olumlu-olumsuz katkıları araştırılmış bulunan verilere göre değerlendirme yapılmıştır.

2.husus ise Türkiye'deki eğitim harcamaları diğer ülkelerle kıyaslanarak GSYH verilerine göre değerlendirilmiştir. Türkiye'nin eğitime verdiği önem, yatırımlar, ayrılan ve harcanan bütçe yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye'de eğitime yapılan harcamaların, göreve gelen bakanların doğru ve yetenekli kişiler arasından seçilmesiyle daha da iyiye gideceği ve sistemli bir eğitim sistemi oluşturulup yıllarca süregelip güçleneceği; yatırımların yerinde ve doğru yatırımlarla, doğru hamlelerle eğitime katkı sağlayıp güçlü bir eğitimin olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Politikası, Ekonomi ve Eğitim, Eğitime Yapılan Yatırım

The Change In Investment In Education In Turkey Over The Years

Abstract: The research was conducted in order to examine the educational policy of modern Turkey from the founding process of the Republic and the impact of investments made with the money spent within this policy on the economy.

The universe of the research is Deconstructed between the years 1919-2024. In the study, it was observed that in Turkey, which has been developing over the years, investments have been made in education as the economy has strengthened, and progress has been made as a result of the investments made. In addition, it has been observed that the budget allocated to the economy and education has increased in direct proportion.

1, which distinguishes this study from other studies. matter The positive and negative contributions of the Ministers of National Education to the education policy in Turkey have been evaluated according to the data found in the research.

2.as a matter of fact, education expenditures in Turkey have been evaluated according to GDP data by comparing with other countries. The importance that Turkey attaches to education, investments, allocated and spent budget have been interpreted.

As a result, this study shows that spending on education in Turkey will get better when the incoming ministers are selected from among the right and talented people, and a systematic education system will be created and maintained and strengthened for many years; investments can contribute to education Decently and with the right investments, the right moves and a strong education.

Keywords: Education Policy, Economy and Education, Investment in Education

* Bu çalışma Prof. Dr. Ümit Süleyman Üstün danışmanlığında hazırlanmıştır.

** Öğrenci,Selçuk Üniversitesi,Hukuk Fakültesi 2.Sınıf,Konya,Türkiye./ Student,Selcuk University, Law Faculty Second grade, Konya,Türkiye,ORCID: 0009-0001-8644-5478, 230401053@ogr.selcuk.edu.tr

Giriş

Türkiye de eğitim her zaman öncelik olmuştur, Kurtuluş Savaşı yıllarında dahi eğitim göz ardı edilmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk Kurtuluş Savaşının en kritik döneminde bile Maarif Kongresini (1921) toplayarak öğretmenlerle ülkenin eğitim sorunlarını konuşmuş ve bu kongre sonrasında neler yapılabileceğini tespit etmeye çalışmıştır. Atatürk bu Kongrenin açılış konuşmasında eğitimin milletlerin kaderini tayin etmedeki rolünü vurgulamıştır. Önemle belirtmek gerekir ki O dönemde eğitimle ilgilenen kişiler büyük oranla öğretmenler olmuştur.

Ayrıca Kurtuluş Savaşı sürecinden bugünün Türkiye'sine eğitime yapılan yatırım gözlemlenmiş ve gittikçe eğitime daha çok bütçe ayrıldığı, okuryazar oranının gün geçtikçe arttığı, okul sayılarının hem kamuda hem özel okul sayılarında artış gerçekleştiği görülmüştür.

Bu çalışmada Atatürk döneminden başlanılarak günümüz Türkiye'sine kadar olan süreçte eğitime yapılan yatırımlar dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Eğitime ayrılan bütçelere, Türkiye' de geçmişten günümüze okuryazar oranlarına değinilmiştir. Diğer ülkelerin GSYH verilerine ulaşılmış Türkiye ile kıyaslama yapılmıştır.

Çalışma 4 bölümden oluşmaktadır:

1. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Harcamaları
2. Cumhuriyet dönemi bakanlarının eğitim durumları
3. Başbakan ve cumhurbaşkanları
4. Eğitim Harcamalarının Kamu Maliyesi İçindeki Yeri Önemi Ve Türkiye'deki Eğitim Harcamalarının Diğer Ülkelerle Kıyaslanarak Değerlendirilmesi

I. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Harcamaları

A.1923-1938 Yılları Arası (Atatürk Dönemi)

Atatürk bir yandan Cumhuriyeti kurma çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan Millî Eğitim sistemimizin esaslarını belirleme çalışmalarına yönelmiştir. Atatürk'e göre eğitim, ulusal idealleri beslemek, özgür ve ulusal bir devlet yaratmak, dinamik ve çağdaş bir toplum kurmak için en önemli araçtır. Bu nedenle atılması gereken ilk adım, millî bir eğitim sistemi oluşturmaktır. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra yapılan ilk inkılaplar eğitimle ilgili olmuştur. 3 kez (Temmuz 1923, Nisan 1924, Aralık 1925-Ocak 1926) Heyet-i İlmiye toplanmıştır. 1926 yılında Talim ve Terbiye Kurulunun kurulması ile bu toplanmaların organizasyon görevi Millî Eğitim Şuraları adıyla bu Kurula verilmiştir.

Cumhuriyetin ilan edildiği sırada Okur yazar oranı %10'un altındaydı. Okullaşma için yeterli sayıda mali kaynak yoktu. 1923-1924 öğretim yılında Türkiye'de ortaöğretim; ortaokul, lise ve ilkokullarını kapsıyordu. Bu tarihte Türkiye'de 72 ortaokul vardı. Bunlarda 796 öğretmen görev yapıyor, 5.905 öğrenci öğrenim görüyordu. 1937-1938 öğretim yılında okul sayısı 140'a, öğretmen sayısı 2.840'a ve öğrenci sayısı 74.107'ye çıkmıştı. Lise sayısı ise 23'ten 68'e çıkmıştı. Aynı dönemde öğretmen sayısı 513'ten 1.164'e, öğrenci sayısı da 1.241'den 21.000'e yükselmışti. Atatürk zamanında Türkiye'deki yükseköğretim kurumları sayısı 9'dan 17'ye çıktı. Bu kurumlarda görev yapan öğretim elemanı sayısı 307'den 837'ye, öğrenci sayısı da 2.915'ten 10.558'e çıkmıştır.

Mecliste ilk defa devlet bütçesi 1924 yılında hazırlanmıştır. Bu bütçede eğitime ayrılan pay %4,4'tür. 1925 de hazırlanan devlet bütçesinde ise eğitime %3,5'lik bir pay verilmiştir. Bu düşüşün sebeplerinden biri de devletin o dönemde vergi kaybı yaşamasıdır. (Örneğin Aşar vergisi kaldırılmıştır.)(Kaya & Durgun, 2009).

Tablo 1. Hazine Kesin Hesap Verilerine Göre 1920-1923 Dönemi Toplam Gider ve Maarif Vekâleti Bütçeleri

Dönemler	Toplam Gider Bütçesi		Maarif Vekâleti Bütçesi	
	Tutar (TL)	Oran (%)	Tutar (TL)	Oran (%)
1920	63.018.357	100	577.061	0,91
1921	82.162.190	100	504.063	0,61
1922	100.974.541	100	432.245	0,42
1923	112.673.579	100	2.753.461	2,44

Kaynak: İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), İstanbul: 2009, İş Bankası Yayını; TBMM-ZC

Tablo 1'deki verilere göre maarif vekâletine ayrılan bütçe 1920'den 1922'ye yaklaşık yarı yarıya düşmüş gider bütçesi içindeki payı 0,91'den 0,42'ye inmiştir. Söz konusu yıllar milli mücadelenin gerçekleştirildiği yıllardır. Bu yıllarda savaş olduğu için önceliğin eğitime verilememesi nedeniyle bu düşüş normaldir. Tablodan görülmektedir ki diğer vekâletlerinde maarif vekâletinin de bütçe-deki payı % 1'in altında seyretmiştir. Savaş sonrası olağan sürecin başlamasıyla maarif vekâletinin bütçedeki payı da % 2,5'a yaklaşmıştır. Savaş sonrasında yavaş yavaş toparlanmaya başlayan bir Türkiye görmekteyiz ve toparlanmaya başlanıldığı dönemlerde eğitimin payı 2,44 yani 2,5 e yaklaşmıştır, burdan anlaşılmaktadır ki eğitim Türkiye için her zaman önemli ve çoğu zaman öncelik olmuştur.

Tablo 2. 1924-1938 Atatürk Dönemi Maarif Vekaleti Bütçeleri

Yıllar	Başlangıç ödenekleri	bütçe payı	harcama	bütçe payı
1924	6.877.626	4,4	6.148.406	4,4
1925	7.742.508	3,9	7.518.436	3,5
1926	7.478.106	3,6	7.054.436	3,7
1927	6.158.930	2,8	7.541.526	3,4
1928	6.615.804	2,6	9.605.503	4,2
1929	8.100.009	3,2	9.316.813	3,7
1930	8.199.709	3,2	9.710.713	3,9
1931	6.593.749	3,0	7.967.105	3,3
1932	6.064.875	3,0	7.196.324	3,0
1933	6.538.327	3,2	10.004.433	3,9
1934	8.720.995	4,0	9.681.316	3,6
1935	9.058.540	3,9	10.697.138	3,5
1936	10.270.690	4,1	11.260.905	3,6
1937	12.229.371	4,3	14.289.181	3,9
1938	14.670.130	4,7	17.356.652	4,6

Kaynak: MGB, BÜTÇE GİDER VE GELİR GERÇEKLEŞTİRMELERİ (1924-1991), ANKARA: 1992

Bu verilere göre Cumhuriyetin kurulduğunda ayrılan bütçe payı zamanla düşmeye başlamıştır. Devletin yeni kuruluyor olması, eğitim politikasının tam oturmaması gibi nedenlerle eğitimden istenilen verim alınamamış ve başlangıç ödeneği olarak verilen bütçe ile harcama arasında denklik sağlanamamıştır.

Tablo 3. Maarif Vekâleti Bütçelerinin Ödeme Kalemlerine Göre Dağılımı (1930-1938)

Yıllar	Personel		Yatırım		Toplam
	Tutar (TL)	Oran (%)	Tutar (TL)	Oran (%)	
1930	3,793,910	46,2	1,295,000	15,7	8,199,709
1931	3,553,895	53,8	86,870	1,3	6,593,749
1932	3,767,871	64,1	88,000	1,4	6,064,875
1933	4,023,595	61,6	70,481	1	6,528,327
1934	5,697,374	65,4	198,832	2,2	8,710,995
1935	6,062,150	66,9	382,500	4,2	9,058,540
1936	6,427,738	62,5	180,020	1,7	10,270,690
1937	7,684,418	62,8	356,660	2,9	12,229,371
1938	9,403,980	64,1	298,540	2	14,670,130

Kaynak: MGB, Bütçe Başlangıç Ödenekleri Ve Gelir Tahminleri (1930-1991), Ankara: 1991.

Tablo 3'e göre maarif vekâletine ayrılan miktar personel ve yatırım cetvellerinden elde edilen verilere göre maarif vekâletine genel bütçe içinden ayrılan bütçe miktarının büyük kısmının personel giderlerine ayrıldığı görülmektedir. Diğer taraftan da maarif vekaleti bütçesinin yıllar geçtikçe arttığı görülmektedir, gelişmeye yeni yeni adım atan bir devlet için bu adımlarda eğitimin ihmal edilmediğini bütçe ayrıldığını giderek güçlendikçe arttığını göstermektedir.

B.1939-1950 Yılları Arası (İnönü Dönemi)

İlki 1939 da olmak üzere, 1999 yılına kadar 16 Millî Eğitim Şurası toplanmış ve eğitim programlarından öğretmen yetiştirmeye, eğitimin yapısal düzenlenmesinden, işlevsel düzenlemeye kadar çok sayıda konuyu geniş bir platformda tartışarak karara bağlamış ve eğitimimize yansıtmıştır. (Resmi Gazete, 1973)

Millî eğitim şurası 17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Dönemin Millî Eğitim Bakanı aynı zamanda Şûra Başkanlık Divanının başında Hasan Ali yer almıştır. Hasan Ali Yücel yaptığı konuşma da: “Muhterem arkadaşlar, kanaatimce bütün Maarif Teşkilatı tam ve mükemmel bir uzviyet alabilmek için her uzvunun birbiriyle alakalı, birbiriyle münasebetli bir surette işlemesi lazımdır. Ortaokul öğretmenleri, ilkokuldan gelen çocukların zayıf olduklarını söylüyorlar. Lise muallimleri aynı şikâyetleri, ortaokula yükletiyorlar. Üniversite ve yüksek mektepler ise liseden gelen çocuklarımız şu ve bu noktalardaki kuvvetsizliğinde ısrar ediyorlar. İlkokula giren çocuğun içinde yaşadığı dar muhitte başlayan bu şikâyet dairesi, burada kapanmış gibi görünür. Fakat aldanmamalıdır. Çünkü üniversitenin ve yüksek mektebin verdiği mezundan da hayat şikâyet ediyor ve devre, bu şikâyetin ancak umumi hayat ve geniş muhite dayanmasıyla kapanıyor. Mevcut öğretim bünyesini nasıl kurmalıyız ki her parçası birbirinden haberli olarak işleyebilsin. “ demiştir.

2. Ve 3. şuralarda alınan kararlarda ağırlıklı olarak millî tarih öğretilmesine, Türkçe’nin dosdoğru şekilde öğrenilmesine, ahlak ve terbiye üzerine dersler verilmesine ilişkin kararlar yer almaktadır.

4. Millî eğitim şurası 23-31 Ağustos 1949 tarihleri arasında yapılmıştır. Dr. Tahsin BANGUOĞLU dönemin millî eğitim bakanıdır ve aynı zamanda şuranın başkanıdır. O dönemde dikkatimizi çeken fikrimizce de alınan en önemli karar ise “Köy enstitüleri ile ilk öğretmen okullarının öğretmenlerinin aynı kaynaktan yetiştirilmesi amacıyla birleştirilmesi teklifleri Şûra Genel Kurulunca bazı değişikliklerle kabul edilmiştir.” Köy enstitüleri ve öğretmenlerin aynı kaynaktan yetiştirilmesi eğitimin birleşmesi yolunda önemli bir adımdır.

Tablo 4. 1939-1950 İnönü Dönemi Maarif Vekâleti Bütçeleri

Yıllar	Bütçe Ödenekleri	Bütçe Payı %	Harcama	Bütçe Payı %
1939	16.164.400	4,7	18.653.232	3,7
1940	17.796.167	5,0	20.068.417	3,0
1941	19.452.261	4,8	25.078.377	3,5
1942	28.533.434	5,4	38.603.711	3,4
1943	43.128.934	6,5	58.958.851	4,5
1944	62.504.584	5,3	74.915.875	5,3
1945	51.012.927	6,8	52.821.524	6,5
1946	97.300.428	7,8	111.033.275	8,3
1947	100.716.321	6,8	106.204.770	5,3
1948	106.497.248	6,4	163.330.669	8,7
1949	165.732.843	9,4	196.716.986	9,4

Kaynak: MGB, Bütçe Gider Ve Gelir Gerçekleştirmeleri (1924-1991), Ankara: 1992

1923-1950 yıllarını kapsayan maarif vekâleti bütçelerinin % 3 (1932) ile % 9.4 (1949) arasında değişkenlik gösterdiği görülmektedir. 1932 ve 1940 yılları % 3'lük oranla eğitime bütçeden en düşük payın ayrıldığı yıllar olmuştur. Eğitime bütçeden ayrılan payda 1940'lı yıllara kadar küçük artışlar ve azalmalar izlenirken 1940'lı yıllarda daha büyük pay ayrıldığı görülmektedir. Atatürk dönemi olarak kabul edilen 1923-1938 yılları arasında eğitim bütçesinin genel bütçeye oranının ortalaması % 3,7'dir. İsmet İnönü dönemini içine alan 1938-1950 yılları arasında ise eğitim bütçesinin genel bütçeye oranının ortalaması da % 5,8 olarak görülmektedir

Tablo 5. 1939-1950 Dönemi Bazı Vekâletlere/Birimlerine Genel Bütçeden Ayrılan Payın Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Savunma	sağlık	bayındırlık	maarif	Duyunu umumiye
1939	37,7	2,4	8,6	3,7	11,1
1940	47,5	1,8	7,5	3,0	11,5
1941	48,8	1,6	5,6	3,4	11,4
1942	48,5	1,4	3,9	3,4	9,9
1943	46,8	1,3	5,9	4,5	10,5
1944	43,9	1,7	5,3	5,3	8,8
1945	35,4	2,3	6,1	6,5	12,0
1946	31,1	2,2	6,3	8,3	11,8
1947	27,2	2,0	4,7	5,3	23,6
1948	29,2	2,4	5,3	8,7	11,9
1949	27,4	2,8	7,8	9,4	9,1
1950	24,3	2,7	5,3	9,0	10,8

Kaynak: MGB, Bütçe Gider Ve Gelir Gerçekleştirmeleri (1924-1991), Ankara: 1992

Bu süreçte en fazla pay genellikle savunmaya verilmiştir. Türkiye 2. dünya savaşının etkilerini henüz atlatabamış ve yeni yeni toparlanmaya başlamıştır.

Dikkat çekilmesi gereken husus ise bu kadar sıkıntılı ve zor bir süreçte dahi eğitimi göz ardı etmemişlerdir, eğitime az ya da çok yıllar içinde mutlaka bütçeden belirli bir miktar ayrılmıştır.

C.1950-2000 Yılları Arası

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılında devletin genel bütçesi 1 milyar 487 milyon lira iken, eğitime ayrılan pay 176 milyon ile %11,86 oranıdır. 27 Mayıs Darbesi ile Demokrat Parti iktidardan indirildiğinde ise, genel bütçe 7 milyar 281 milyon lira iken, eğitime 981 milyon lira ile %13 pay ayrılmıştır (Ekinci, 1994). 1973 tarihli 1739 sayılı "Millî Eğitim Temel Kanunu"nda Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri açıklanmıştır. (Resmi Gazete, 1973)

Millî Eğitim Temel Kanunu "1.madde: Bu kanun, Türk milli eğitiminin düzenlenmesinde esas olan amaç ve ilkeler, eğitim sisteminin genel yapısı, öğretmenlik mesleği, okul bina ve tesisleri, eğitim araç ve gereçleri ve Devletin eğitim ve öğretim alanındaki görev ve sorumluluğu ile ilgili temel hükümleri bir sistem bütünlüğü içinde kapsar." Şeklinde kanunun kapsamı açıklanmış ve Kanun 4 kısıma ayrılmıştır.

1. Kısım 1.Bölümde Türk Millî Eğitiminin Amaçları genel amaçlar ve özel amaçlar ayrılarak yer almıştır.

1. Kısım 2.bölümünde Türk milli eğitiminin temel ilkeleri açıklanmıştır.

2 kısım 1.bölümde örgün ve yaygın öğretim hakkında genel hükümler belirtilmiştir.

2.kısım 2.bölümde örgün öğretim ve amaçları açıklanmış, amacı kuruluşu ve işleyişi belirtilmiştir.

2.kısım 3.bölümde yaygın öğretim ve amaçları açıklanmış, amacı kuruluşu ve işleyişi belirtilmiştir.

3.kısımda öğretmenlik mesleğine, 4.kısımda ise okul binaları ve tesislerine dair belirlemeler yapılmıştır.

Aşağıda 1950-1960 yılları arası görev yapan milli eğitim bakanları ve onların görev yaptıkları dönemler ayrılarak belirtilmiştir.

Tablo 6: Demokrat Parti Döneminde Görev Yapan Millî Eğitim Bakanları

MİLLÎ EĞİTİM BAKANI	GÖREVE BAŞLADIĞI TARİH	GÖREV BİTİŞ TARİHİ
Hüseyin Avni Başman	22 Mayıs 1950	2 Ağustos 1950
Ahmet Tefvik İleri	11 Ağustos 1950	5 Nisan 1953
Rıfık Salim Burçak	9 Nisan 1953	17 Mayıs 1954
Hüseyin Celal Yardımcı	17 Mayıs 1954	9 Aralık 1955
Ahmet Özel	9 Aralık 1955	13 Nisan 1957
Ahmet Tefvik İleri	13 Nisan 1957	25 Kasım 1957
Hüseyin Celal Yardımcı	25 Kasım 1957	22 Mayıs 1959
Ahmet Tefvik İleri	22 Mayıs 1959	8 Aralık 1959
Ahmet Atif Banderlioğlu	8 Aralık 1959	27 Mayıs 1960

Kaynak: Vikipedi, 2010

Bu dönemde;

1. İlgili kanun maddesini değiştirerek köy okulu binaları ve öğretmen evlerinin genel bütçeden ayrılacak ödeneklerle yaptırılmasını karara bağlayarak köylünün okul yapma sorumluluğunu ortadan kaldırmıştır.
2. İleri, CHP döneminde yapılan Dördüncü Millî Eğitim Şurasında alınmış olan liselerin dört yıla çıkarılması kararını 1952–1953 öğretim yılından itibaren uygulamaya koymuştur. Ancak dört yıllık lise uygulaması 1956 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren lise öğretimi üç yıla indirilmiştir.
3. Ortaokuldan sonra liseye devam edememiş ya da lise sınıflarından belgeli olanların lise öğrenimini tamamlama yükümlülüğüne gidebilmelerini sağlamak amacıyla 1959–1960 öğretim yılından itibaren Akşam Liseleri açılmıştır.
4. Doğuda bir üniversitenin kurulması için gerekli alt yapıyı birinci bakanlığı döneminde oluşturan İleri, ikinci bakanlığı döneminde 23 Temmuz 1957’de Erzurum’da kurulmasına karar verilen Atatürk Üniversitesi’nin temelini atmıştır. Ayrıca DP’nin fen ve teknik elaman yetiştirmek üzere Ankara’da bir öğretim ve araştırma kurumunun kurulması fikri Ortadoğu Teknik Üniversitesinin doğmasına yol açmış ve İleri 1956’da bakanlığı döneminde ODTÜ’nün temelini atmıştır.
5. Mesleki ve Teknik Ortaöğretim alanında ise, tarımda makineleşmenin ortaya çıkardığı teknik eleman ihtiyacını karşılamak ve yurt dışından ithal edilen makinelerin bakım ve onarımını sağlamak amacıyla sanat enstitülerinin içinde motor bölümlerinin temellerini atmıştır. Özellikle ilköğretimin mevcut sorunlarının tespiti ve bu sorunların çözümü için 5 Şubat 1953’te Beşinci millî eğitim şurasını toplamıştır. (Karakök,2011),
6. Demokrat Parti iktidarı devraldığında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, mecliste yaptığı ilk konuşmasında ilköğretime verdiği önemi şu sözlerle açık-

lamıştır: “İlköğretim maarif sistemimizin temelini teşkil eder. Bu itibarla üzerinde ehemmiyetle durulması lazım gelir. Herkesçe bilindiği gibi, aile ocağından sonra hayat ile temas, aileden sonra ilkokulda başlar. Genç yavrularımızın her şeyi benimseyen taze zekâlarıyla en iyiyi ve en doğruyu, millî ve insanî bütün manevi kıymetlere istinat eden bir terbiye sistemi içinde, burada bulunmaları iktiza eder.” (Kılıç, 2008).

7. Demokrat Parti tarafından ilköğretime verilen önemin bir diğer kanıtı, iktidarı döneminde toplanan ilk Millî Eğitim Şûrası’nın “ilköğretim” gündemiyle toplanmasıdır. Demokrat Parti’nin ilköğretim alanında gerçekleştirmiş olduğu önemli değişikliklerden bir tanesi din dersleri konusundadır. Din dersleri önceki yıllarda olduğu gibi yine ihtiyarîdir, fakat program içi dersler haline dönüştürülmüştür: “Çocuklarına din dersi aldırarak istemeyenler bu hususu sene başında yazılı olarak okul idaresine bildireceklerdir. Böyle bir beyanda bulunmayan kimselerin çocukları için imtihan ve dersler otomatik olarak mecburidir (Akyüz, 2010).

Tablo 7: 1950- 2010 Yılı Resmi Ve Özel Ana Okulları Ve Ana Sınıflarında Sayısal Gelişmeler

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci	Öğretmen
1950-51	52	1.760	71
1960-61	64	2.730	104
1970-71	112	4.201	185
1988-89	3.437	103.931	6.391
2003-2004	13.692	358.499	19.122
2008-2009	22.906	2.221.765	25.901

Kaynak: (Güven, 2010). Türk Eğitim Tarihi, S.222.

Tablo 8: Cumhuriyet Döneminde İlköğretim Okulları, Öğrenci Ve Öğretmen Sayıları

Yıllar	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1950-1951	17.428	1.616.626	35.871
1960-1961	24.398	2.866.501	62.526
1970-1971	38.234	5.013.408	132.721
1980-1981	45.507	5.653.069	211.573
1991-1992	50.669	6.516.837	208.912

Tablo 9: Cumhuriyet Döneminde Resmi Ve Özel Ortaokullardaki Sayısal Gelişmeler

Öğretim yılı	okul	Öğrenci	Öğretmen
1950-51	440	68.765	4.528
1960-61	776	318.138	13.269
1983-84	4.860	1.517.852	40.526
1996-97	9.891	2.609.514	68.029

Kaynak: (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2011) Millî Eğitim Hareketleri 1923– 1966.

Tablo 10: DP. Döneminde İlkokullardaki Öğretmen Sayısında Görülen Gelişmeler

YILLAR	ŞEHİR		KÖY	
	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN
1950-51	4890	5763	21590	2630
1954-55	6547	7208	22466	2722
1959-60	12390	9776	27854	2715

Kaynak: (Özkan, 2008).**Tablo 11:** DP. Döneminde Ortaokullardaki Öğrenci ve Öğretmen Sayısında Görülen Gelişmeler

YILLAR	ÖĞRENCİ SAYISI		ÖĞRETMEN SAYISI	
	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN
1950-51	50.262	17.925	2437	2091
1954-55	82.114	29.782	3160	2534
1959-60	190.865	64.101	7267	3710

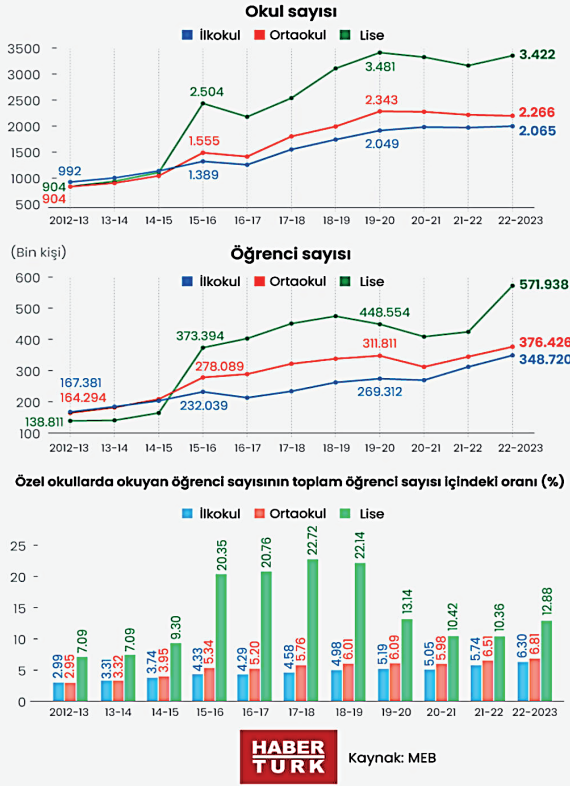
Kaynak: (Özkan, 2008).**Tablo 12:** DP. Döneminde Liselerdeki Öğrenci Ve Öğretmen Sayısında Görülen Gelişmeler

Yıllar	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı	
	Erkek	Kız	Erkek	kız
1950-51	15.335	3.687	1120	834
1954-55	22.536	6.675	1302	1174
1959-60	41.484	13.378	2120	1740

Kaynak: (Özkan, 2008).

1.5 milyona yakın öğrencinin eğitim gördüğü özel okullarda, Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği'yle yüzde 56.89'luk tavan zam belirlendi. Basına yansıyan haberlere göre veliler bakanlığın belirlediği zam oranının çok üstünde zam yapan okullardan şikayetçi. Peki Türkiye'de kaç özel okul var ve bu okullarda okuyan öğrenci sayısı ne?

Türkiye'deki özel okul istatistikleri

Tablo7-8-9-10'u göz önüne alıp incelediğimizde aşağıdaki yorumları yapmak mümkündür:

Tablo 7'ye göre devlet özel okulları teşvik etmekte ve destek çıkmaktadır. Bütçeye ihtiyaçları olduğunda belli bir miktar karşılamaktadır. Yıllar içerisinde öğrenci ve öğretmen sayısında artış yaşanmıştır. Özellikle dikkat çekmek gerekir ki 2003-2004 eğitim ve öğretim yılında öğrenci sayısı 358.499 iken 2008-2009 eğitim ve öğretim yılında 2.221.765'e yükselmiştir. 1950-1951 eğitim ve öğre-

tim yılında özel okul sayısı 42 iken 2008-2009 eğitim ve öğretim yılında 22.906 olmuştur. Habertürk sayfasında yayınlanan son verilere göre özel okul sayısı 2022-2023 eğitim ve öğretim yılında 7753'tür.

- Tablo 8'e göre 1960-1961 eğitim ve öğretim yılında 2.866.501 olan öğrenci sayısı 1970-1971 eğitim ve öğretim yılında 5.013.408'e yükselmiştir. Tablodaki diğer yıllara bakıldığında diğer yıllarda normal düzeyde artış yaşanırken en yüksek artış bu yıllar arasında yaşanmıştır.
- Tablo 9'a göre 1960-61 eğitim ve öğretim yılında öğrenci sayısı 318.138 iken 1983-1984 eğitim ve öğretim yılında 1.517.852 e yükselmiştir.
- tablo 10'a göre köylerde ilkokulda okuyan erkek sayısı ilkokulda okuyan kız öğrenci sayısından açık oranla yüksektir. Şehirde ise ilkokulda okuyan kız sayısı ilkokulda okuyan erkek öğrenci sayısına kıyasla genellikle fazladır. Kurulan köy enstitüleri köy mektepleri kız öğrencileri üzerinde yeni yeni etki etmeye başlamıştır.

D.2001-2024 Yılları Arası

2021/22 öğretim döneminde okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve liselerde toplam 19.155.571 öğrenci ve 1.139.673 öğretmen bulunuyordu. Buna göre bu öğretim döneminde bir öğretmen başına ilkokul ve ortaokullarda 18, lise öğreniminde ise 13 öğrenci düştü. MEB istatistiklerine göre, 2021 yılında okulöncesi eğitim alan çocukların sayısı 1.225.981 kişi ile, geçtiğimiz yıla göre 403.739 kişi azaldı. Okulöncesi öğretim kurumlarında görev alan öğretmenlerin sayısı da geçtiğimiz yıla göre 3776 kişi azalarak 95.049'a düştü.

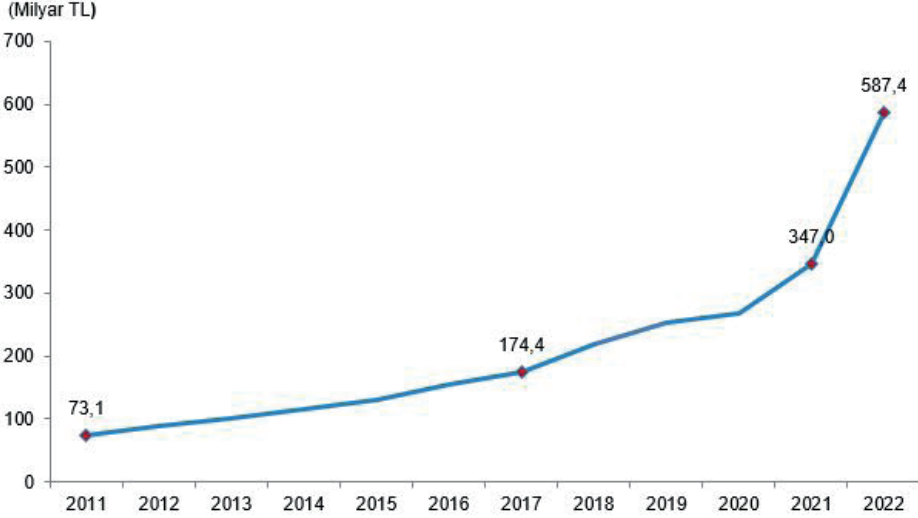
Okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim okulları arasında özel okulların payı, geçtiğimiz yıl %20.1 iken bu yıl %22 oldu. 2021/22 öğretim yılında, okulöncesi öğretim kurumlarının %53,4'ünü, ortaöğretimin %28,1'ini, ortaokulların %12,6'sını ve ilkokulların %8,3'ünü özel okullar oluşturdu. Raporlara göre MEB bütçesinden yatırımlara ayrılan pay 2014-2018 arası %8 civarlarında seyretmiş, 2019'da %4'e kadar gerilemiş ve 2020'de bu oranda devam etmişti. 2020-2021 eğitim ve öğretim yılı uzaktan eğitim yöntemi ile gerçekleştirilirken, bütçeden yatırımlara ayrılan pay da tekrar %8'e yaklaştı. Fakat yatırımlara ayrılan bütçe payının durumu, yıllar içinde büyük bir değer kaybına uğradığını gösteriyor. 2021/22 öğretim döneminde MEB, YÖK+Yükseköğretim Kalite Kurulu ve üniversitelerin bütçeler toplamı, yani Türkiye'nin toplam eğitim bütçesi 246.750.734.000 TL oldu. Toplam eğitim bütçesinin merkezi bütçeye oranlarına bakıldığında eğitim bütçesinin payının, 2010'dan itibaren bir artış dönemine girdiği, fakat bu eğimin 2016 ve özellikle 2017'den itibaren yön değiştirerek düşüşe geçtiği gözlemleniyor.

Kaynak: Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2020/2021

Eğitim harcamaları 2022 yılında “587 milyar 438 milyon TL” olmuştur.

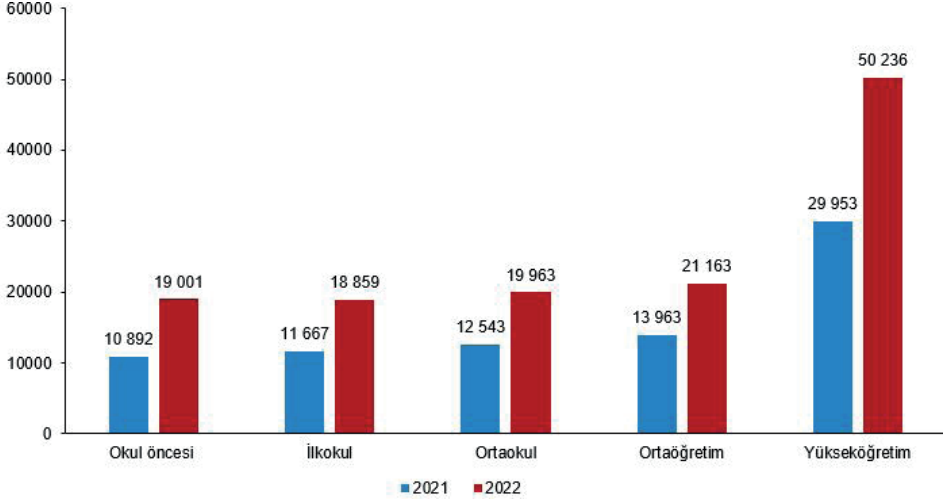
Eğitim harcamaları 2022 yılında 2021 yılına göre %69,3 artmış ve böylece 587 milyar 438 milyon TL olmuştur. 2022 yılında 2021 yılına göre eğitim harcamalarının en fazla arttığı eğitim düzeyleri ise; %113,8 ile okul öncesi ve %74,1 ile yükseköğretim olmuştur. (MEB Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2022)

Tablo 13:Toplam eğitim harcamaları, 2011-2022

Eğitim harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payı 2021 yılında %4,8 iken, 2022 yılında %3,9 oldu. Devlet eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı ise 2021 yılında %3,5 iken, 2022 yılında %3,1 oldu.

Öğrenci başına yapılan eğitim harcaması 2021 yılında 15 bin 622 TL idi , 2022 yılında ise 25 bin 143 TL olarak gerçekleşti. Eğitim düzeylerine göre değerlendirildiğinde, harcamanın en yüksek olduğu eğitim düzeyinin 50 bin 236 TL ile yükseköğretim olduğu görülmektedir.

Tablo 14: Eğitim düzeylerine göre öğrenci başına yapılan harcama tutarı (TL), 2021, 2022

2023 yılında 435,3 milyar lira olan Milli Eğitim Bütçesi, yüzde 150,4 artışla 2024 yılında 1 trilyon 90,2 milyar liraya yükselmiştir. Yükseköğretim de dahil edildiğinde bütçeden eğitime ayrılan kaynak 2024 yılında 1 trilyon 615,2 milyar lira olmuştur. (2024 vatandaşın bütçe rehberi)

1. Öğrencilerin burs ve öğrenim kredisi için 49,8 milyar lira
2. taşınmalı eğitim ve yemek yardımı programı için 31,9 milyar lira
3. engelli çocuklarımızın faydalanacağı eğitim programları için 31,5 milyar lira
4. milli eğitim bakanlığına bağlı pansiyolarda barınan öğrencilerin barınma ve beslenme giderleri için 7,1 milyar lira
5. ücretsiz kitap dağıtımı kapsamında 8,4 milyar lira
6. özel okul desteği kapsamında da 3,1 milyar lira kaynak ayrılmıştır.
7. Yurt yatak kapasitesi 2.022 yılı sonunda 850.000 iken 2.023 yılı sonu itibarıyla 106.580 artırılarak 986.580 dolaşmış sonra 21 yılında bu alanda %420 beşlik bir artış sağlanmıştır yurt yatırımları için 2.024 yılında 10,8 milyar lira kaynak ayrılmıştır.
8. 2003 yılından bu yana 799.517 öğretmen ataması yapılmış ve bu sayede öğretmen başına düşen öğrenci sayılarının önemli iyileşmeler sağlanmıştır.
9. 2002-2003 eğitim ve öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ilköğretimde 28 ortaöğretimde 18 iken 2022-2023 eğitim ve öğretim yılında 1 sırasıyla bu sayılar 16 ve 20 10 ikiye düşmüştür.
10. 2002-2003 eğitim ve öğretim yılında derslik başına düşen öğrenci sayısı ilköğretimde 36 orta öğretimle 30 iken 2022- 2023 eğitim ve öğretim yılında sırasıyla bu sayılar 23 ve 22 'ye düşmüştür.

11. Ücretsiz ders kitabı uygulaması ile 2003 yılından bu yana 3,9 milyar adet ders kitabı dağıtılmıştır 2023 -2024 eğitim öğretim yılında da bu kapsamda 171.000.000 ders kitabı öğrencilerimize ücretsiz olarak ulaştırılmıştır
 12. 2024 yılında öğleeye yükseköğretim öğrencilerine verilen burs ve kredide tutarı aylık 2.000 TL ilköğretim orta öğretim öğrencilerine verilen bursu da ise 1.514 TL olmuştur
 13. özel eğitime ihtiyacı olan 359.710 özel öğrencimiz kaynaştırma/ bütünleştirme yoluyla akranları ile aynı sınıfta eğitim almaktadır özel eğitim anao-kulu özel eğitim uygulama okulları ve özel eğitim meslek okullarında da 62.815 öğrencimiz eğitim almaktadır ayrıca hastanelerde 3.610 öğrencimiz ve evlerinde ise 10.980 öğrencimizin eğitime erişimleri sağlanmaktadır.
- Kaynak:2024 vatandaşın bütçe rehberi

I.CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLÎ EĞİTİM BAKANLARININ EĞİTİM DURUMLARI

Aşağıda Bakanlar ve çalıştıkları dönemler ayrılarak şema haline getiril-miş, eğitim durumları ve okudukları okullara değinilmiştir.

A.1923-1938 Yılları Arası BAKANLAR

BAKANLAR	ALDIKLARI EĞİTİM VE LİYAKAT DÜZEYLERİ
İsmail Safa Özler	İlk MEB bakanı. Mülkiye mezunudur. Şam İdadisinde tarih-coğrafya Öğretmenliği, Özel Okul Müdürlüğü yapmıştır. 1. Hükûmet Maârif Vekilidir.
Hüseyin Vasıf Çınar	Türk öğretmen, gazeteci, siyasetçi ve diplomattır. İki kez Millî Eğitim Bakanlığı yapmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulayıcısı olmuştur.
Mehmet Şükrü Saracoğlu	1942-46 arasında başbakan, 1938-42 arasında Dışişleri Bakanı 1948 ile 1950 arasında da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olmuştur Fethi okyar hükûmetinde maarif vekilliği yapmıştır.
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Türk edebiyatçı, yazar, öğretmen, milletvekili, siyasetçi. İki Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır.

Kaynak: vikipedi

B.1939-1949 Yılları Arası BAKANLAR

BAKANLAR	ALDIKLARI EĞİTİM VE LİYAKAT DÜZEYLERİ
Hasan Ali Yücel	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdi. 19 Aralık 1922'de öğretmenliğe başladı. Türk öğretmen, gazeteci 28 Aralık 1938'de 2'nci Celal Bayar hükümetinde Millî Eğitim Bakanlığı'na getirildi. 7 yıl 5 ay Bakanlık yapmıştır. Üniversite reformu Ankara Üniversitesi fen fakültesi'nin kurulması, yüksek mühendis okulu'nun İTÜ'ye dönüştürülmesi ve Ankara tıp fakültesi'nin kurulması köye enstitüleri'nin kurulması, ^[4] dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi ^{[5][6]} ve ilk resmî ve telifli Türkçe ansiklopedi olan inönü ansiklopedisi'nin ön çalışmaları, hep onun bakanlığı döneminde gerçekleşmiştir.
Reşat Şemsettin Sirer	türk siyasetçi ve bürokrat. İsmet İnönü tarafından Millî Eğitim Bakanı olarak 1946 yılında atandı. köy enstitülerinin kapatılmasında önemli bir role sahiptir.
Hasan Tahsin Banguoğlu	Türk akademisyen dil bilimci ve siyasetçi 1930 yılında istanbul darülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. ^[2] 1948-1950 yılları arasında ikinci Hakan saka ve Şemsettin Günaltay kabinelerinde Millî Eğitim Bakanlığı yaptı.
Hüseyin Avni Başman	İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi mezunudur. 19. Hükûmet Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Coğrafya Öğretmenliği, Antalya Öğretmen Okulu Müdür Yardımcılığı ve Terbiye ve Ruhیات Öğretmenliği, Kayseri Darüleytam Başöğretmenliği gibi kurumlarda çalışmıştır.

Kaynak: vikipedi

C.1950-2000 Yılları Arası BAKANLAR

BAKANLAR	ALDIKLARI EĞİTİM VE LİYAKAT DÜZEYLERİ
İbrahim Hulusi Öktem	istanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. paris'te cerrahi alanında ihtisas yaptı. Bursa'da operatör doktor ve başhekim olarak görev yaptı.
Ali Naili Erdem	Ankara Hukuk Fakültesi mezunu. 39 Türkiye hükümetinde Millî Eğitim Bakanı olarak yer almıştır.
Mehmet Vehbi Dinçerler	istanbul Üniversitesi inşaat mühendisliği bölümünü bitirmiş, takiben Syracuse Üniversitesi'nde Sanayi Mühendisliği dalında yüksek lisans yapmıştır.
Hikmet Uluğbay	Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi iktisat ve Maliye Bölümü mezunu. XX. ve XXI. Dönem Ankara Milletvekilliği ile Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır.

Kaynak: vikipedi

D.2001-2024 Yılları Arası BAKANLAR

BAKANLAR	ALDIKLARI EĞİTİM VE LİYAKAT DÜZEYLERİ
Hüseyin Çelik	Türk siyasetçi akademisyen ve yazar. 1983 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu 59 hükümette Millî Eğitim Bakanı olmuş.
Nabi Avcı	türk iletişim bilimci bürokrat bakan. Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesinden mezun oldu. 2013-2016 yılları arasında Recep Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu tarafından kurulan hükümetlerde millî eğitim bakanı olarak yer aldı.
Ziya Selçuk	türk eğitimci, bürokrat. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesinden mezun oldu. 10 Temmuz 2018'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından MEB'e olarak atandı
Mahmut Özer	türk elektronik ve haberleşme mühendisi ekonomisyen ve bürokrattır. İstanbul Teknik Üniversitesi Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği Bölümünden mezun oldu. 6 Ağustos 2021 tarihinde T.C. Resmî Gazete'de yayımlanan atama kararı ile Ziya Selçuk'un yerine Millî Eğitim Bakanı olarak atanmıştır.

Kaynak: vikipedi

Şu an görev yapmakta olan Yusuf Tekin aşağıda detaylı açıklanacaktır.

YUSUF TEKİN

İlk ve orta öğrenimini Rize’de tamamlamış, 1994 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden mezun oldu . Aynı yıl Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır.

Siyaset ve Toplum Bilimleri alanında 1997 yılında yüksek lisansını, 2002 yılında dokorasını tamamlayan Tekin, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’ne öğretim üyesi olarak atandı. 2007 yılına kadar yardımcı doçent olarak görev yapan Tekin, aynı yıl Siyaset ve Toplum Bilimleri alanında doçent oldu. 2009 yılına kadar Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi’nde çalıştıktan sonra Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi’ne atandı.

Akademik kariyeri sırasında bölüm başkanlığı, dekan yardımcılığı, üniversite senato üyeliği, fakülte ve enstitü yönetim kurulu üyeliği gibi idari görevlerde de bulundu.

Tekin, 2013 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nda Müsteşar olarak göreve başladı ve 2015-2018 yılları arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nin mütevelli heyeti başkanlığını yürüttü .

Yeni hükümet sistemiyle müsteşarlık görevinin kaldırılmasının ardından öğretmenliğe geri dönen Tekin, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyaset Bilimi Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’ne profesör olarak atandı . Tekin, 15 Eylül 2018’de Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi rektörlüğü görevine başladı . Tekin, rektör olarak görev yaparken 4 Haziran 2023’te Milli Eğitim Bakanı olarak atandı .

II.BAŞBAKAN VE CUMHURBAŞKANLARI

A.1923-1938 Yılları Arası Cumhurbaşkanları

TEK BİR CUMHURBAŞKANI OLMUŞTUR BU SÜREÇTE: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK.

Önce mahalle mektebine başladı, bir süre sonra Şemsi Efendi Mektebine geçti. Daha sonra Selânik Mülkiye Rüştiyesine kaydoldu. Ancak bulunduğu yerdeki askerî öğrencilerin üniformalarından da etkilenecek annesinin karşı çıkmasına istememesine rağmen 1893’te Selânik Askerî Rüştiyesine girdi. 1896’da Manastır Askerî İdadisine kaydoldu. 13 Mart 1899’da İstanbul’da Mekteb-i Harbiye-i Şahane’ye (Harp Okulu) girdi. mekteb-i Harbiye-i Şahane’nin akabinde Erkan-ı Harbiye Mektebine (Harp Akademisi) devam etti ve kurmay subaylık eğitimi alarak mezun oldu.

B.1939-1950 Yılları Arası Cumhurbaşkanları

Tek bir cumhurbaşkanı olmuştur: İsmet İnönü

Türk asker, siyasetçi ve devlet adamıdır. 1903 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn'dan mezun olmuştur.

C.1950-2000 Yılları Arası Cumhurbaşkanları

CUMHURBAŞKANI	ALDIKLARI EĞİTİM VE LİYAKAT DÜZEYLERİ
Celal Bayar	İlk ve ortaöğrenimini babasının yanında gören Bayar'ın çocukluğu ve ilk gençlik dönemi Bursa'da geçti. Gemlik Mahkeme Kalemi ve Reji İdaresinde stajyer memur olarak çalıştı. Bursa'da açılan Ziraat Bankası veznedarlığı sınavını kazandı. Bankada veznedar olarak çalışırken Fransız papazlar yönetimindeki Collège Français de l'Assomption'da Fransızca okuluna devam etti. İpekböcekçiliği eğitimi veren Darüllâlim-i Harir'de (İpek Meslek Okulu) eğitim gördü
Cevdet Sunay	İlk ve orta öğrenimini Erzurum Kerkük Edirne ve kuleli askeri lisesinde yaptı
Kenan Evren	Maltepe Askerî Lisesi, Kara Harp Okulu, Topçu Okulu ve Kara Harp Akademisini bitirdi.
Süleyman Demirel	türk mühendis siyasetçi ve devlet adamı. 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesinden inşaat yüksek mühendisi olarak mezun oldu.

Kaynak: vikipedi

D.2000-2024 Yılları Arası Cumhurbaşkanları

CUMHURBAŞKANI	ALDIKLARI EĞİTİM VE LİYAKAT DÜZEYLERİ
Ahmet Necdet Sezer	1962'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu.
Abdullah Gül	Kayseri Gazi Paşa İlkokulu, Nazmi Tokar Ortaokulu ve Orta öğrenimini Kayseri Lisesinde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine girdi
Recep Tayyip Erdoğan	1965 yılında Kasımpaşa Piyale İlkokulu'ndan, 1973 yılında ise İstanbul İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Fark dersleri sınavını vererek Eyüp Lisesi'nden de diploma aldı. Üniversiteyi Marmara Üniversitesi İktisadi ve Ticarî Bilimler Fakültesi'nde okuyan Erdoğan, bu okuldan 1981 yılında mezun oldu.

Kaynak: vikipedi

31.01.2022 tarihli Cumhurbaşkanlığı konuşması:

“Gerek uluslararası veriler, gerekse atılan bu adımlar, esasında bize şu gerçeği hatırlatıyor. Türkiye son 19 yılda yaptığı devasa yatırımlar sayesinde artık eğitim-öğretim altyapısındaki eksikliklerini hemen hemen tamamlamıştır. Bundan sonra asıl odaklanmamız gereken husus, eğitimin kalitesini artırmaktır. Bunu sizler başaracaksınız. Bugünkü kuraların ehemmiyeti burada. Bunun için müfredat başta olmak üzere eğitim-öğretimin içeriğini güncellemek ve geliştirmek, çocuklarımıza en uygun olanı sunmak durumundayız. Eğitim-öğretimde niteliğin artırılmasında Bakanlığımızla birlikte öğretmenlerimize de çok büyük görevler düşüyor. Çünkü bir eğitim sisteminin çitasını belirleyen

asıl unsur öğretmenlerdir. Sizlerin gayreti ve niteliği arttıkça öğrencilerimizin kalitesi de buna bağlı olarak yükselecektir. Tabii mesele sadece bundan da ibaret değildir. İnancımız bize beşikten mezara kadar ilim öğrenmeyi, ilim tahsil etmeyi emrediyor. İlim yolculuğu sadece okulla sınırlı olmayan, son nefesimize kadar süren uzun bir yolculuktur. Modern dünyada buna hayat boyu öğrenme diyorlar.”

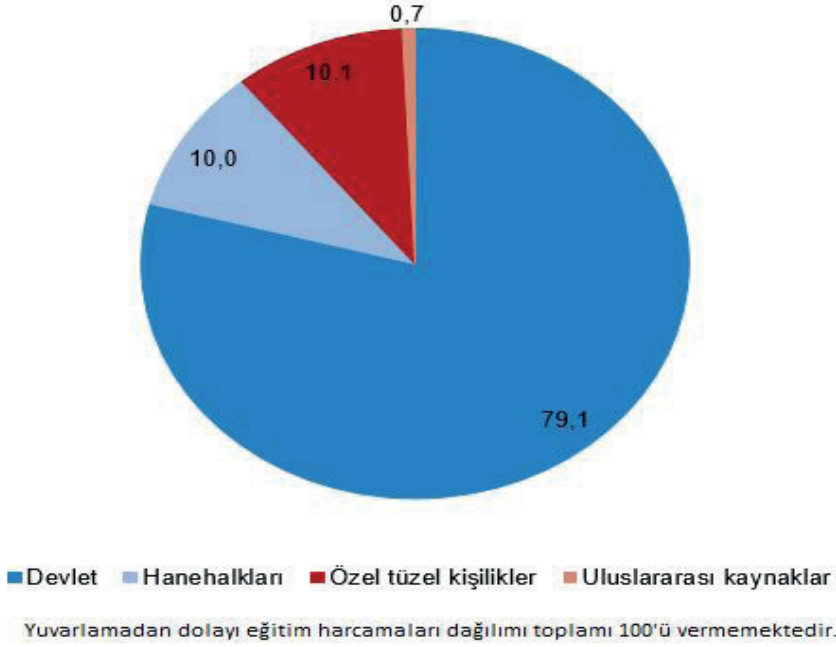
Sayın Cumhurbaşkanının çocuklarından Ahmet Burak Erdoğan dışında diğerleri yurt dışında eğitimlerini tamamlamışlardır. Eğitim gördükleri süreçte Türkiye yeni yeni gelişmeye başlamıştır o durumlar da yurt dışında daha iyi eğitim alacakları düşünülmüş olabilir, fakat torunlarından gelişen Türkiye sürecinde eğitimlerini özel okullar da ve yurt dışında alanlar vardır. Yaptığı konuşma da Cumhurbaşkanı Türkiye'nin devlet okullarının ne kadar geliştiği vurgulamaktadır; bu konuşmadan yola çıkarak akıllara torunlarının Türkiye de ve devlet okullarında eğitim almaması acaba siyasi iktidar Türkiye de verilen eğitime yeterince güvenmiyor mu sorusunu getirmektedir.

III.EĞİTİM HARCAMALARININ KAMU MALİYESİ İÇİNDEKİ YERİ ÖNEMİ VE TÜRKİYE'DEKİ EĞİTİM HARCAMALARININ DİĞER ÜLKELERLE KIYASLANARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

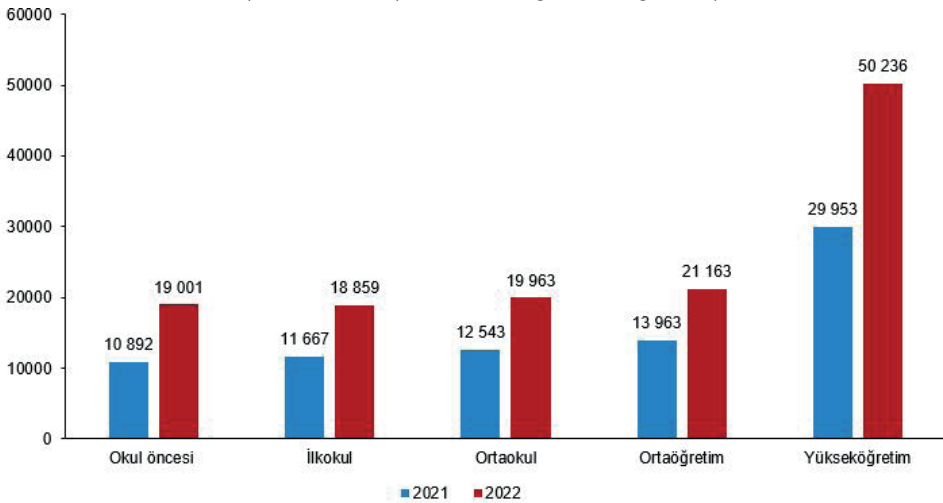
Tablo 15: Türkiye de 2011-2022 yılları arası eğitime ayrılan bütçe grafiği

Harcanan paraya bakıldığında eğitim sistemi henüz oturmamış, sık başkan değişikliği sebebiyle sistemleşememiş bir eğitim durumu görülmektedir. Çeşitli geliştirme ve iyileştirme faaliyetleri zamanla yapılarak iyi sonuçlar alınmaya başlanacaktır. 2020 korona virüs sebebiyle eğitime ara verilmesi, okulların kapanması gibi çeşitli sebepler bu tablonun seyrini etkilemiştir.

Tablo 16: 2021 yılı eğitim harcamalarının dağılımı

Bu verilerden görmekte olduğumuz ilk şey devletin eğitime harcama yapan kitle içinde en büyük yere sahip olduğudur. Bir diğer dikkatimizi çeken durum ise uluslararası kaynaklardan yeterli destek görülmediğidir. Hane halkları ve özel tüzel kişilerin katkıları neredeyse denktir. Bu da özellikle Türk halkının ve özel sektörün eğitime önem verdiğini, katkı sağladığını göstermektedir.

Tablo 17: Türkiye de 2021-2022 yılları arasında eğitim alan öğrenci sayıları tablosu

2022 de:

- okul öncesi sayısı neredeyse bir önceki yıla göre 2 kat artmıştır.
- İlkokul 7 bin civarı artış göstermiştir.
- Ortaokul 7 bin civarı artış göstermiştir.
- Ortaöğretim 8 bin civarı artış göstermiştir.
- Ve en önemli artışın yaşandığı yükseköğretim. Yükseköğretimde 20 bin civarı artış göstererek 20.236 öğrenci eğitim almaktadır.

Tablo 18: 2011-2021 dönemi eğitim harcamaları temel göstergesi

Eğitim harcamaları temel göstergeleri, 2011-2021

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam eğitim harcaması (Milyon TL)	77 368	91 041	106 041	122 741	135 249	160 733	176 452	219 363	259 220	276 921	344 341
Öğrenci başına eğitim harcaması (TL)	4 008	4 729	5 242	5 941	6 426	7 499	8 111	10 085	11 760	12 311	15 500
Eğitim harcamasının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı (%)	5,5	5,9	5,8	6,0	5,8	6,1	5,6	5,8	6,0	5,4	4,8
Devlet eğitim harcamasının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı (%)	4,2	4,4	4,3	4,4	4,3	4,6	4,2	4,3	4,4	4,0	3,4
Toplam eğitim harcaması (Milyon \$)	46 049	51 458	55 653	56 090	49 835	51 105	48 287	45 491	45 626	38 614	38 813
Öğrenci başına eğitim harcaması (\$)	2 389	2 625	2 751	2 710	2 358	2 477	2 220	2 076	2 071	1 754	1 747

Kaynak: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45553\(E.T:02.01.2024\)](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45553(E.T:02.01.2024))

TÜİK eğitim harcamaları istatistikleri 2021 verilerine göre toplam eğitim harcamaları ve öğrenci başına eğitim harcamaları 2011 yılından 2021 yılına kadar düzenli olarak artış göstermiştir. Eğitimin gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı 2011 yılında% 5.5 iken 2021 yılında ise 4.8 olmuştur, dönem dönem iniş çıkışlar olsa da özellikle 2019 yılından itibaren 2 yıl ard arda 0,6 oranında düşüş görülmektedir. Devletin eğitim harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla oranı 2011 yılında 4.2 iken 2021 yılında ise bu oran 3.4'e gerilemiştir.

Tablo 19: 2021 ve 2022 Döneminin eğitim harcamalarının temel göstergeleri

	2021 ^(r)	2022
Toplam eğitim harcaması (Milyon TL)	347 066	587 438
Öğrenci başına eğitim harcaması (TL)	15 622	25 143
Eğitim harcamasının GSYH içindeki payı (%)	4,8	3,9
Devlet eğitim harcamasının GSYH içindeki payı (%)	3,5	3,1
Toplam eğitim harcaması (Milyon \$)	38 990	35 401
Öğrenci başına eğitim harcaması (\$)	1 755	1 515

(r) Revize edilmiştir.

Kaynak: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45553\(E.T.:02.01.2024\)](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45553(E.T.:02.01.2024))

Tabloya baktığınızda eğitim harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı 2021 yılında %4,8 olurken 2022 yılında bu oran 0,9 düşerek % 3,9 olmuştur. Devletin eğitim harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı ise 2021 yılında %3,5 iken 2022 yılında % 0,4 düşüş göstermiş ve % 3.1 olmuştur.

OECD nin 2.023 bir bakışta eğitim 2.023 adlı raporunda ülkeler eğitim ülkeler arasında eğitim harcamaları içinde hane halkı harcamalarının karşılaştırılması yapılmıştır.

OECD ülkelerin ilk ve ortaöğretim zorunlu eğitim kapsamında olup yaklaşık olarak 6- 15 yaş aralığına denk gelmektedir. OECD ülkeleri ortalamasında bu yaş aralığı için öğrenci başına yapılan toplam harcama yaklaşık 112.000 dolardır. Avusturya danimarka izlanda Lüksemburg ve Norveç'te bir öğrencinin zorunlu eğitim döneminde yapılan toplam eğitim kurumları harcaması 150.000 dolardan fazlayken Kolombiya (43.515 \$)ve Türkiye'de (42.798\$) 50.000 dolardan daha az olup en sonda yer almaktadırlar.

Tablo 20: 18-24 Yaş Gençlerin Eğitim Ve İstihdam Durumu (%)

	Türkiye	OECD Ortalaması
Eğitimde	32,9	54,2
İstihdamda	10,5	18,2
İşsiz	2,7	2,5
İşgücüne dahil olmayan*	19,7	34,0
Eğitimde değil	67,1	45,8
İstihdamda	33,6	31,2
Ne eğitimde ne istihdamda	33,5	14,7
İşsiz	9,4	5,2
İşgücüne dahil olmayan*	24,1	9,5

*Çalışmayan ve aktif olarak iş aramayan bireyleri ifade etmektedir.

Kaynak: OECD, Education at a Glance: 2023 verileri <https://tedmem.org/storage/writes/November2023/kCGG0xg8T0MwPf7kdfbK.pdf>, s.8

Tabloya baktığımızda gençlerimizin %67,1'i eğitimde değildir. Bu %67,1 lik oranın yaklaşık yarısı istihdamda bulunmaktadır.

OECD ülkelerinde ise eğitimde olmayan genç oranı %45,8 ve bu %45,8 lik oranın yaklaşık üçte ikisi istihdamda bulunmaktadır.

Türkiye de ne eğitimde ne de istihdamda olan gençler oranı %33,5 iken OECD ülkelerinde bu oran %14,7 dir. Türkiye bu kategoride OECD ülkelerinde oranı en yüksek olan ülke olarak dikkatleri çekmektedir.

Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) verilerine göre 2021 ve 2022 de üniversite bırakan öğrenci sayısı 728.490'dır. Bunu bir çok sebebe dayandırabiliriz, en önemli sebep elbette ekonomidir. Artan ulaşım ücretleri, ev ücretleri, market gıda ücretleri gibi ücretler örnek verilebilir.

Tablo 21: Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Sıralaması ve Bileşenleri (2012)

ÜLKELER	SIRA	DOĞUMDA ORTALAMA YAŞAM BEKLENTİSİ	ORTALAMA EĞİTİM SÜRESİ	UMULAN EĞİTİM YILI	KİŞİ BAŞINA GSMG (SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİNE GÖRE)	İGE DEĞERİ
ÇOK YÜKSEK İNSANI GELİŞMİŞ ÜLKELER						
NORVEÇ	1	81.3	12.6	17.5	48,688	0.955
AVUSTURALYA	2	82.0	12.0	19.6	34,340	0.938
ABD	3	78.7	13.3	16.8	43,480	0.937
HOLLANDA	4	80.8	11.6	16.9	37,282	0.921
ALMANYA	5	80.6	12.2	16.4	35,431	0.920
YENİ ZELANDA	6	80.8	12.5	19.7	24,358	0.919
İRLANDA	7	80.7	11.6	18.3	28,671	0.916
İSVEÇ	8	81.6	11.7	16.0	36,143	0.916
İSVİÇRE	9	82.5	11.0	15.7	40,527	0.913
JAPONYA	10	83.6	11.6	15.3	32,545	0.912
KANADA	11	81.1	12.3	15.1	35,369	0.911
GÜNEY KORE	12	80.7	11.6	17.2	28,231	0.909
İZLANDA	13	81.9	10.4	18.3	29,176	0.906
DANİMARKA	15	79.0	11.4	16.8	33,518	0.901
İSRAİL	16	81.9	11.9	15.7	26,224	0.900
BELÇİKA	17	80.0	10.9	16.4	33,429	0.897
AVUSTURYA	18	81.0	10.8	15.3	26,438	0.895
FRANSA	19	81.7	10.6	16.1	30,277	0.893
FİNLANDİYA	21	80.1	10.3	16.9	30,277	0.892
SLOVENYA	21	79.5	11.7	16.9	32,510	0.892
İSPANYA	23	81.6	10.4	16.4	23,999	0.895
İTALYA	25	82.0	10.1	16.2	25,947	0.881
LÜKSEMBURG	26	80.1	10.1	13.5	26,158	0.875

İNGİLTERE	26	80.3	9.4	16.4	48,285	0.875
ÇEK CUMHURİYETİ	28	77.8	12.3	15.3	32,538	0.873
YUNANİSTAN	29	80.0	10.1	16.3	22,067	0.860
ESTONYA	33	75.0	12.0	15.8	20,511	0.846
SLOVAKYA	35	75.6	11.6	14.7	17,402	0.840
MACARİSTAN	37	74.6	11.7	15.3	19,696	0.831
POLONYA	39	76.3	10.0	15.2	16,088	0.821
ŞİLİ	40	79.3	9.7	14.7	17,776	0.819
PORTEKİZ	43	79.7	7.7	16.0	19,907	0.816
YÜKSEK İNSANİ GELİŞİMİŞ ÜLKELER						
MEKSİKA	61	77.1	8.5	13.7	12,947	0.775
TÜRKİYE	90	74.2	6.5	12.9	13,710	0.722

Kaynak: United Nations Development Programme, 2013: 144-147

Tablo 22: OECD Ülkelerinde Finansman Kaynakları İtibariyle Eğitim Harcamalarının GSYİH'ya Oranı

ÜLKELER	EĞİTİMİN TÜM KADEMELERİNDE TOPLAM		
	KAMU	ÖZEL	TOPLAM
ABD	5.1	2.2	7.3
ALMANYA	4.5	0.8	5.3
AVUSTURALYA	4.6	1.5	6.1
BELÇİKA	5.6	0.2	5.8
ÇEK CUMHURİYETİ	6.4	0.2	5.8
DANİMARKA	7.6	0.4	8.0
ESTONYA	5.6	0.4	6.0
FİNLANDİYA	6.4	0.1	6.5
FRANSA	5.8	0.5	6.3
GÜNEY KORE	4.8	2.8	7.6
HOLLANDA	5.4	0.9	6.3
İNGİLTERE	5.9	0.6	6.5
İRLANDA	6.0	0.5	6.4
İSPANYA	4.8	0.8	5.6
İSRAİL	5.9	1.5	7.4
İSVEÇ	6.3	0.2	6.5
İSVİÇRE	-----	-----	-----
İTALYA	4.3	0.4	4.7
İZLANDA	7.0	0.7	7.7
JAPONYA	3.6	1.5	5.1
KANADA	5.0	1.6	6.6
LÜKSEMBURG	-----	-----	-----
MACARİSTAN	5.1	0.5	5.6

MEKSİKA	5.1	1.1	6.2
NORVEÇ	----	----	----
POLONYA	5.0	0.8	5.8
PORTEKİZ	5.4	0.4	5.8
SLOVAKYA	4.0	0.6	4.6
SLOVENYA	5.2	0.7	5.9
ŞİLİ	4.3	2.6	6.8
TÜRKİYE	3.8	0.3	4.1
YENİ ZELANDA	6.0	1.3	7.3
YUNANİSTAN	3.3	0.2	3.4

Kanada ve Almanyaya ilişkin veriler 2009 yılına, Türkiye ve Yunanistana ait veriler ise 2004 yılına aittir.

Kaynak: OECD, 2007:2008, OECD, 2009:221, OECD, 2012b: 246, OECD, 2013: 193.

En Gelişmiş ülkelere bakıldığında özellikle Çek Cumhuriyeti'ne baktığımızda bu oran kamuda 6.4 özelde 0.2 dir. Türkiye gibi yeni gelişmeye başlamış ülkelerde kamu da, özel sektörde de oranlar düşüktür. Gelişmiş bir ülke olmamız için bizim de özellikle kamu da eğitimde artış yaşamamız, bunu da devlet sermayesinden büyük bir bütçe ayırarak yapmamız gerekmektedir.

Tablo 1. MEB bütçesinin GSYH ve konsolide bütçeye oranları (1997-2010 yılları arası)

Yıl Year	Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesinin				
	GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) ⁽¹⁾ GDP (Gross Domestic Product) ⁽¹⁾	Konsolide Bütçe ⁽³⁾ Consolidated Budget ⁽³⁾	MEB Bütçesi ⁽³⁾ Budget of MONE ⁽³⁾	GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) orani Ratio of MONE's budget in GDP	Konsolide Bütçeye orani Ratio of MONE's budget in Consolidated Budget
	(TL)	(TL)	(TL)	(%)	(%)
1997	29 393 262 000	6 361 685 500	510 063 600	1,74	8,02
1998	70 203 147 000	14 789 475 000	1 243 108 000	1,77	8,41
1999	104 595 916 000	27 266 600 000	2 131 808 500	2,04	7,82
2000	166 658 021 000	46 827 436 000	3 350 330 000	2,01	7,15
2001	240 224 083 000	48 519 490 000	4 046 305 625	1,68	8,34
2002	350 476 089 000	98 131 000 000	7 460 991 000	2,13	7,60
2003	454 780 659 000	147 230 170 000	10 179 997 000	2,24	6,91
2004	559 033 026 000	150 658 129 000	12 854 642 000	2,30	8,53
2005	648 931 712 000	156 088 874 910	14 882 259 500	2,29	9,53
	Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesinin				
	GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) ⁽¹⁾ GDP (Gross Domestic Product) ⁽¹⁾	Merkezi Yönetim Bütçesi ⁽³⁾⁽⁴⁾ Central Government Budget ⁽³⁾⁽⁴⁾	MEB Bütçesi ⁽³⁾ Budget of MONE ⁽³⁾	GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) orani Ratio of MONE's budget in GDP	Merkezi Yönetim Bütçeye orani Ratio of MONE's budget in Central Government Budget
	(TL)	(TL)	(TL)	(%)	(%)
2006	758 391 000 000	174 958 100 699	16 568 145 500	2,18	9,47
2007	856 387 000 000	204 988 545 572	21 355 634 000	2,49	10,42
2008	950 144 000 000	222 553 216 800	22 915 565 000	2,41	10,30
2009	946 678 000 000 ⁽²⁾	262 110 416 000	27 883 696 000	2,95	10,64
2010	1 078 802 000 000 ⁽²⁾	288 216 351 880	28 237 412 000	2,74	9,80

Kaynak: MEB Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2010

Meb bütçesinin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı 1998-1999 yıllarında %1.70 li seviyelerden 2000 li yıllarda %2,30- 2. 40 lı seviyeleri 2009 yılında ise %2. 95 ile en üst seviyeye ulaşmıştır 2010 yılında %2.74 e düşmüştür, buranın böyle olmasında 2010 da dünyada yaşanan ekonomik kriz etkili olmuştur. MEB bütçesinin konsolide bütçeye oranı 1997 yılından 2007 yılına kadar geçen 10 yıllık süreçte %7- 9 aralığında gerçekleşmiş 2007-2009 yılları arasında %10 buçuk düzeyine yükselmiş ve 2010 yılında ise %9. 80 e düşmüştür son yıllarda meB bütçesine kaynak aktarımında bir artış olduğu görülmektedir

Sonuç

Türkiye gelişme sürecinde olan bir devlettir. Eğitim de bu gelişim sürecinden etkilenmektedir. Bu süreçte yapılan ekonomi politikaları içerisinde eğitime büyük bir pay ayrıldığı ve bazı dönemler istisna tutulmakla beraber dönemlerin büyük bir çoğunluğunda bu payın her sene arttığını görmekteyiz. Bakan değişimi bu dönemleri bazen olumlu bazen olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz etkilenmelere rağmen eğitimin her dönem bir öncekine göre daha iyiye gittiği görülmüş ve tablolarla desteklenmiştir.

Şu an günümüz Türkiye'sinde 2023-2024 yılı istatistiklerine göre örgün eğitimde 61 bin 111'i resmî okul, 14 bin 352'si özel okul ve 4'ü açık öğretim okulu olmak üzere toplam 75 bin 467 okul bulunuyor. Bu okulların 18 bin 866'sı okul öncesi eğitim, 25 bin 245'i ilkokul, 18 bin 850'si ortaokul ve 12 bin 506'sı da ortaöğretim kademesinde yer alıyor ve 18 milyon 710 bin 265 öğrenci bulunuyor . Türkiye'de 2024 ocak itibarıyla 209 üniversite bulunur. Bu üniversiteler arasında 131'i devlet üniversitesi 78'si de özel-vakıf üniversitesi statüsünde yer alır. Ve 2023 istatistiklerine göre 6.950.142 öğrenci bulunmaktadır.

Görölmekte olduğu üzere eğitime yıllar içerisinde ayrılan bütçe bazı dönemlerde aksamalar yaşansa da genel olarak gitgide artmaktadır. Bunun sonucunda da daha donanımlı ve daha iyi bir kalite de eğitim almış bireyler olacakları için ülkemize daha faydalı olacaklarını ve gelecek nesillerimizin daha üretken ve ülkeyi ileri bir seviyeye taşıyacağını düşünmekteyiz. Cumhuriyetin kabulünün başlarında devlet okulları ve özel okullar kurulmuştur. 23 Nisan 1920 de TBMM açılmış ardından 2 Mayıs 1920 de MEB kurulmuştur. Cumhuriyet ilan edilmeden Türkiye daha yeni yeni devletleşmeye başlarken atılan ilk adımlardan birinin eğitim olması eğitime her dönemde sıkıntılı süreçlerde bile bütçe ayrılmış olması Türkiye devleti için eğitimin vazgeçilmez bir unsur olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada milli eğitim bakanlarının eğitim düzeylerine dikkat çekilmiştir. Türkiye devleti kurulduğu süreçte cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yıllara gelinceye dek milli eğitim bakanlarının büyük birçoğunun öğretmen olduğu ve bu meslek üzerine eğitim aldığı görölmektedir, yıllar geçtikçe bu özenle ve titizlikle seçilen kişiler yerine farklı alanlarda uzman kişiler getirilmeye başlanmıştır. Bakanların sık sık değişmesi eğitim sistemi üzerinde sürekli oynamalar yapılması sebebiyle eğitim istenilen seviyeye ulaşamamış bu nedenle de çok gelişmemiştir.

Türkiye'nin gayrisafi milli hasıla oranı ile diğer ülkelerin gayrisafi milli hasıla oranları kıyaslanmış, eğitime ayrılan bütçeler kıyaslanarak değerlendirme yapılmıştır. Türkiye yeni yeni gelişmekte olan bir ülke olduğu için grafiklerin altında kalmaktadır. OECD ülkeleri ile Türkiye kıyaslanarak özellikle işsizliğe dikkat çekilmiştir, gençlerin ekonomik kaygılar nedeniyle üniversite okuyamadığı grafiklerle desteklenmiştir. Gençlerin ekonomik kaygıları, geçim sıkıntıları, atanma ve iş bulma olanakları konularının daha fazla gündeme alınması gerektiğini, geleceği şekillendirecek biz gençleri doğru yönlendirmek ülkenin her zaman gündeminde olması gerektiğini düşünmekteyiz. İlerleyen süreçlerde gençlerin gündem olmasını, eğitime daha fazla önem verilerek, daha fazla yatırımlar yapılarak ve doğru adımlar atılarak Türkiye'nin eğitim düzeyinin daha üst seviyelere çıkacağını ve gelişmiş ülke seviyesine ulaşacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., (1989). Kamu Maliyesi, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Arabacı İ.Bakır, “ (Arabacı, 2011, s. 110)”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 35, 2011, S. 110-112.
- Çetin K., Gülseren H.Ömer, Milli Eğitim Dergisi, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Stratejileri, 2003
- Devlet İstatistik Enstitüsü, (2011) Milli Eğitim Hareketleri 1923– 1966.
- Güven, İ. (2010). Türk Eğitim Tarihi, Ankara: Naturel Yayınları.
- Güven, 2010. Türk Eğitim Tarihi, S.222.
- Hesapçıglu Muhsin, “(Hesapçıglu,2009,S.121)”, M.Ü.Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,S.29,2009, S.121-138.
- https://www.researchgate.net/publication/391450147_Turkiye'nin_Son_Yirmi_Yillik_Doneminde_Egitim_Saglik_Ve_Sosyal_Guvenlik_Alanlarinin_Donusumu_Ve_Etkileri_Uzerine_Bir_Analiz
- İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), İstanbul: 2009, İş Bankası Yayını; TBMM-ZC
- Karakök Tunay, “(Karakök,2011,S.89)”, Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi, C.1, S.2,2011, S.89-97.
- Kerimoğlu Zarife, “(Kerimoğlu,2006, S.24)” 1946-1960 Arası Uygulanan Eğitim Politikası, S.24-34,2006
- Meb Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2010
- Meba. (2010). Millî Eğitim İstatistikleri, [Wwwst.Meb.Gov.Tr](http://www.meb.gov.tr).Erisim:24.07.2010
- Mebb. (2010). Millî Eğitim İstatistikleri, [Www.Meb.Gov.Tr](http://www.meb.gov.tr).Erisim: 24.07.2010
- Mebe. (2010). Millî Eğitim İstatistikleri, [Www.Meb.Gov.Tr](http://www.meb.gov.tr).Erisim: 24.07.2010
- Mebd. (2010). Millî Eğitim İstatistikleri, [Www.Meb.Gov.Tr](http://www.meb.gov.tr).Erisim: 24.07.2010
- MGB, Bütçe Gider Ve Gelir Gerçekleştirmeleri (1924-1991), Ankara: 1992
- MGB, Bütçe Başlangıç Ödenekleri Ve Gelir Tahminleri (1930-1991), Ankara: 1991
- Oecd (2009a).Education At A Glance Report. [Http: //Www.Oecd.Org/Edu/Eag](http://www.oecd.org/Edu/Eag) 2009. Erisim:27.07.2010
- Oecd, 2006, Education At A Glance Report. [Www.Oecd.Org/Rights/](http://www.oecd.org/Rights/) Erisim:27.07.2010
- Özkan, S. (2008). Türk Eğitim Tarihi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tosunoğlu, Ş. (2014). Avrupa Birliği Ülkelerinde Kamu Eğitim Harcamaları. Sakarya Üniversitesi İktisat Dergisi, 3(3), 145-181.
- [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45553\(E.T.:02.01.2024\)](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45553(E.T.:02.01.2024))
- [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45553\(E.T.:02.01.2024\)](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45553(E.T.:02.01.2024))
- [https://ataturkansiklopedisi.Gov.Tr/Bilgi/Ataturk-Doneminde-Egitim-Ogretim/](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/Bilgi/Ataturk-Doneminde-Egitim-Ogretim/)

<https://www.dogrulukpayi.com/bulten/meb-istatistikleri-aciklandi>

https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?kno=424

<https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2022-49574#:~:Text=Türkiye'de%202022%20yılında%20yapılan,İse%20%10%2c0%20oldu.&Text=Öğrenci%20başına%20yapılan%20eğitim%20harcaması,Bin%20143%20tl%20olarak%20gerçekleşti.>

<https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=Egitim-Harcamaları-Istatistikleri-2022-49574>

https://www.researchgate.net/publication/272008045_Turkiye_Ve_Oecd_Ulkelerinde_Egitim_Harcamalarının_Analizi

<https://www.haberturk.com/turkiyedeki-ozel-okul-istatistikleri-3655018>

<https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/2643/Cumhuriyetin%20ilk%20döneminde%20türk%20eğitim%20sistemi%20ve%20köl%20enstitüleri.pdf?sequence=2&isallowed=Y>

https://en-m.wikipedia.org/translate/goog/wiki/yusuf_tekin?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=wa

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ziya_Selçuk

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mahmut_Özer#:~:Text=4%20dış%20bağlantılar-,Hayatı,Haberleşme%20mühendisliği%20bölümünden%20mezun%20oldu.

<https://x.com/Anadolujansi/status/1670159377012252672/photo/1>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Vasıf_Çınar

https://tr.wikipedia.org/wiki/İsmail_Safa_Özler

https://tr.wikipedia.org/wiki/Şükrü_Saracoğlu

https://tr.wikipedia.org/wiki/Hamdullah_Suphi_Tanrıöver

https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_Millî_Eğitim_Bakanları_Listesi

<https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/161047/makaleler/11/1/arastirmax-cumhuriyet-donemi-egitim-butceleri.pdf>

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/398010/Yokacikbilim_152091.pdf?sequence=-1&isallowed=Y

<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/01/2024-Vatandasinbutce-Rehberi.pdf>

<https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328>

<https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/milli-egitim-temel-kanunu-14574-1739>

Labirentin İçinde Bir Krallık: Brexit Sonrası İngiltere'nin Yön Arayışı

Ömer TORUN*

Öz: Bu makale, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği ile olan ilişkisini tarihsel bir perspektiften ele alarak Brexit sürecinin siyasi, ekonomik ve toplumsal etkilerini derinlemesine incelemektedir. 1973'te başlayan üyelik süreci, 2016'daki referandumla son bulmuş; %51,9'luk ayrılma kararı, önemli siyasi liderlik değişimlerine ve kapsamlı müzakerelere zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, ülkenin Avrupa ile olan finansal ve siyasi bağlamdaki zorlu deneyimleri de dikkate değerdir; özellikle ERM krizi ve 2009 Avrupa Döviz Krizi gibi önemli dönemeçler, Birleşik Krallık'ın AB ile ilişkilerinde Brexit'e giden yolu adeta şekillendirmiştir. 2020'de resmen tamamlanan Brexit, özellikle İrlanda sınırı gibi kritik konular nedeniyle karmaşık bir geçiş sürecini beraberinde getirmiştir. Çalışma, Brexit öncesinde Londra'nın küresel finans merkezi rolünü ve AB'ye olan ekonomik bağımlılığı değerlendirirken, sonrasında yaşanan ticaret kısıtlamaları, maliyet artışları ve iş gücü eksikliklerinin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, toplumsal düzeyde giderek artan siyasi ve kültürel kutuplaşmalara dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, Birleşik Krallık'ın yeni ticaret bağlantıları da analiz edilmiştir. Makale, Birleşik Krallık'ın iç ve dış politikasını gelecekte şekillendirecek temel dinamiklere ve güncel seçimlerin analizine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Brexit, İngiltere, Euroskeptisizm, Avrupa Birliği.

Kingdom in a Labyrinth: England's Search for Direction After Brexit

Abstract: This article meticulously examines the historical trajectory of the United Kingdom's relationship with the European Union, delving into the political, economic, and social ramifications of the Brexit process. The membership, initiated in 1973, concluded with the 2016 referendum, where a 51.9% vote to leave precipitated significant shifts in political leadership and extensive negotiations. Throughout this period, the nation's challenging experiences within Europe's financial and political landscape are particularly noteworthy; key turning points such as the ERM crisis and the 2009 European Currency Crisis significantly shaped the path towards Brexit in the UK's relations with the EU. The official completion of Brexit in 2020 ushered in a complex transitional phase, particularly exacerbated by critical issues like the Irish border. The study assesses London's role as a global financial hub and its economic dependence on the EU prior to Brexit, subsequently revealing how post-Brexit trade restrictions, increased costs, and labor shortages have impacted economic growth. Furthermore, it highlights the escalating political and cultural polarization at the societal level. In this context, the United Kingdom's new trade connections are also analyzed. The article ultimately focuses on the fundamental dynamics that will shape the UK's future domestic and foreign policy, alongside the analysis of current elections.

Keywords: Brexit, United Kingdom, Euroskepticism, European Union.

* Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Konya, Türkiye. ORCID: 0009-0005-3872-8966, E-posta/E-mail: omertrnn08@gmail.com

Giriş: Brexit Labirentinde Seyrüsefer

Birleşik Krallık ile Avrupa Birliği arasındaki tarihi bağ, aslında her zaman karmaşık bir dokuya sahip olmuştur. Ülke, 1973 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katıldığında, bu entegrasyon sürecinde hiç de küçümsenemeyecek bir rol üstlenmişti. Ancak zamanla ortaya çıkan farklılıklar, bu uzun soluklu birlikteliğin nihai ayrılıkla sonuçlanmasına neden oldu (Çağlar Hekimoğlu & Erkan, 2022, s. 871). Özellikle 2016'daki referandumda oyların %51,9'unu alarak onaylanan Brexit¹, Birleşik Krallık ile AB arasındaki ilişkide yepyeni bir dönemin kapılarını araladı (Aras & Günar, 2018, s. 95). Referandum sonrasında yaşanan siyasi belirsizlikler, hükümet değişiklikleri ve çetin müzakereler, sürecin ne denli karışık ve zorlayıcı olduğunu adeta gözler önüne serdi. Aslına bakarsanız, Brexit sadece siyasi bir karar olmanın ötesinde, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında da köklü dönüşümleri beraberinde getirdi.

Brexit'in Birleşik Krallık üzerindeki yansımaları oldukça çeşitlilik gösteriyor; ekonomiden toplumsal ayrışmalara kadar uzanan geniş bir alanı kapsıyor. Londra'nın global bir finans merkezi konumu ve Avrupa Birliği ile olan yoğun ticari ilişkileri düşünüldüğünde, ekonomik sonuçların neden bu kadar karmaşık bir hal aldığı daha iyi anlaşılabilir. Üyelikten ayrılmanın ardından artan maliyetler, ticari kısıtlamalar ve özellikle de iş gücü eksiklikleri ekonomik büyümeyi ciddi şekilde frenledi. Dahası, toplum içinde kültürel ve siyasi kutuplaşmanın giderek keskinleştiği de gözlemlendi (Çolak & Bozkaya, 2018, s. 195)². Brexit, aynı zamanda Birleşik Krallık'ın dış politikasını da yeniden şekillendirdi; 2020'de Türkiye ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması gibi yeni anlaşmalara zemin hazırladı. Brexit, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılmasını ifade etse de bu ayrılığın temel nedenleri ve ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde daha detaylı durmak gerekiyor.

Brexit, sadece Birleşik Krallık için değil, Avrupa Birliği ve küresel ekonomi için de kayda değer sonuçlar doğurdu. Bu karar, başta döviz piyasası olmak üzere uluslararası finans sistemlerini derinden etkiledi. Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nin gümrük birliğinden ve ortak pazarından ayrılmasıyla sonuçlanan Brexit, ülkenin ticaret ilişkilerinde önemli değişikliklere yol açtı ve yeni ticari anlaşmalar yapmak zorunda bıraktı. Bu sürecin en dikkat çekici yansımalarından biri, Birleşik Krallık ile Avrupa Birliği arasındaki ticari ilişkide yaşanan dönüşüm oldu (Balkır, 2021, s. 223).

¹ "British exit" (Britanya'nın çıkışı) kelimelerinin birleşimiyle türetilen bir terim olup, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılma sürecini ve bu ayrılığın kendisini ifade eder.

² Toplumdaki bu keskinleşen kutuplaşmaya dair detaylı bir inceleme için okuma önerisi: Daryna Grechyna, Political polarization in the UK: measures and socioeconomic correlates, Constitutional Political Economy, 34, 210–225 (2023)

Brexit, Birleşik Krallık içinde olumlu ve olumsuz görüşler arasında belirgin bir ayrışmaya neden oldu. Bu durum, toplumsal kutuplaşmayı artırarak farklı görüşlere sahip bireylerin bir arada yaşamasını zorlaştırdı. Brexit'in Birleşik Krallık üzerindeki uzun vadeli ve karmaşık etkileri hala tam olarak netleşmiş değil; bu süreç devam ediyor. Sosyal ve kültürel yansımalar da zamanla daha belirgin hale gelecektir. Brexit süreci, Birleşik Krallık'ın geleceği hakkında önemli belirsizlikleri de beraberinde getirdi. Özellikle ülkenin sosyal uyumu, uluslararası rekabet gücü ve ekonomik büyüme potansiyeli gibi konularda belirsizlikler sürmekte. Brexit'in sonuçları ve etkileri devam ederken, Birleşik Krallık'ın bu yeni dönemde nasıl bir yol haritası izleyeceği hala büyük bir merak konusu.

Brexit süreci, Birleşik Krallık için adeta Avrupa bileşenlerine uzanan karmaşık ve bir o kadar da dolambaçlı bir labirente adım atmak gibiydi. Bu çetrefilli ve uzun soluklu yolculukta, ülke hem ekonomisi hem de toplumsal yapısı ve uluslararası konumu açısından sayısız engelle yüzleşmek zorunda kaldı. Avrupa Birliği'nin ortak pazarından ve gümrük birliğinden ayrılan Birleşik Krallık, kendini yeni bir ticari ilişkiler ağı kurma zorunluluğuyla karşı karşıya buldu. Bu süreçte özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler, yeni düzenlemelere uyum sağlama konusunda ciddi zorluklar yaşadı. Bu dönemde yaşanan ticaret kısıtlamaları, artan maliyetler ve iş gücü yetersizlikleri gibi faktörler, ülkenin ekonomik büyüme hedeflerini ciddi anlamda dengesiz hale getirdi. Dahası, toplumda gittikçe keskinleşen siyasi ve kültürel kutuplaşma, Birleşik Krallık'ın Avrupa ile olan köklü bağlarını daha da zayıflattı. Kısacası, Brexit yalnızca Birleşik Krallık'ın iç dinamiklerini değil, aynı zamanda uluslararası arenadaki konumunu da kökten değiştirdi ve ülkenin geleceğine dair belirsizlikleri artırdı. İşte tam da bu noktada, çalışmamız Birleşik Krallık ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkileri tarihsel bir mercekten inceleyecek ve Brexit'in siyasi, ekonomik ve sosyal sonuçlarını derinlemesine analiz edecektir.

Birleşik Krallık'ın Avrupa Entegrasyonu ile İlişkisi ve Brexit Süreci

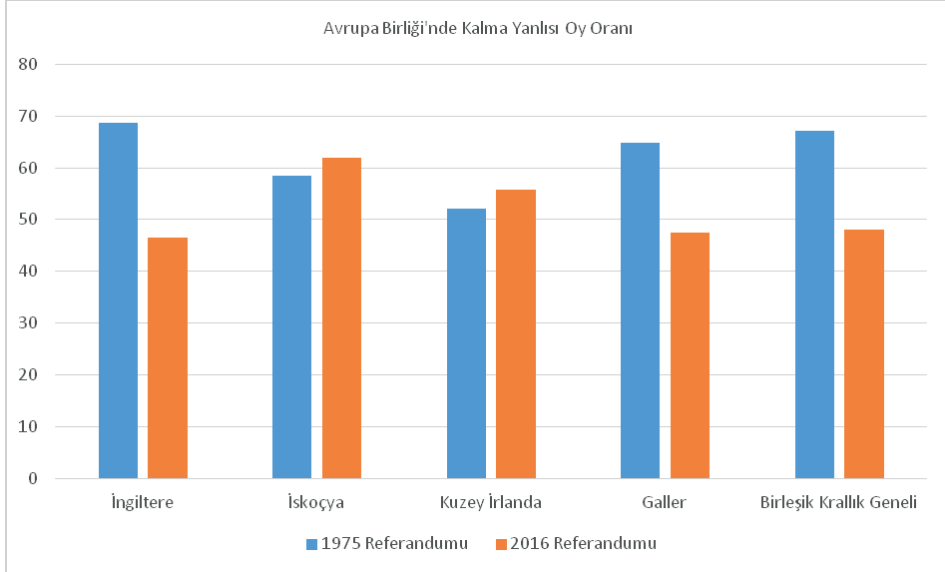
Birleşik Krallık'ın Avrupa ile olan ilişkisi, en başından beri hep bir gelgit yaşamış, hatta, Başbakan Winston Churchill'in 1946'da Zürih Üniversitesi'nde "Birleşik bir Avrupa'nın kurulmasını öneriyoruz" demesine rağmen³, ülkesinin bu fikri tam olarak benimsediğini söylemek pek de doğru olmaz. (Efe, 2010, s. 39) Ülke, 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulurken kurucu üye olmadı; ancak ekonomik çıkarları onu 1973'te bu topluluğa katılmaya itti.

³ Konuşmanın tam metnine ve bağlamına ilişkin detaylar için bkz. https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_winston_churchill_zurich_19_september_1946-en-7dc5a4cc-4453-4c2a-b130-b534b7d76ebd.html (Erişim Tarihi: 11.03.2025)

Birleşik Krallık'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılımı, 1975 yılında yapılan bir referandumla halkın önüne geldi (Aras & Günar , 2018, s. 93). Bu oylama, ülkenin Avrupa entegrasyonu konusundaki duruşunu belirlemede gerçekten de çok önemli bir dönüm noktasıydı, zira seçmenlerin büyük çoğunluğu üyeliğin sürmesi yönünde oy kullandı (Grafik 1). Bu sonuç, Birleşik Krallık'ın Avrupa projesiyle o dönemdeki ilişkisini sürdürdüğünü gösterdi ve Avrupa Birliği içindeki konumunu pekiştirdi.

Sürekli üyeliği destekleyenler, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Birleşik Krallık'a sunacağı finansal fırsatları öne sürdüler; artan ticaret hacmi, daha fazla yatırım çekme ve yeni iş imkanlarının oluşması gibi avantajları canlı bir şekilde dile getirdiler. Diğer yandaki eleştirenlerse, ulusal egemenliğin kaybedileceğini, demokratik kontrolün zayıflayacağını ve ülkenin kendi yasalarını belirleme yetkisinin kısıtlanacağını ciddi bir şekilde savundular.

Grafik 1. Birleşik Krallık'ın Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği Referandumları: 1975 ve 2016 Karşılaştırması.

Kaynak: (Butler & Kitzinger, 1996, s. 266), (BBC, 2016)

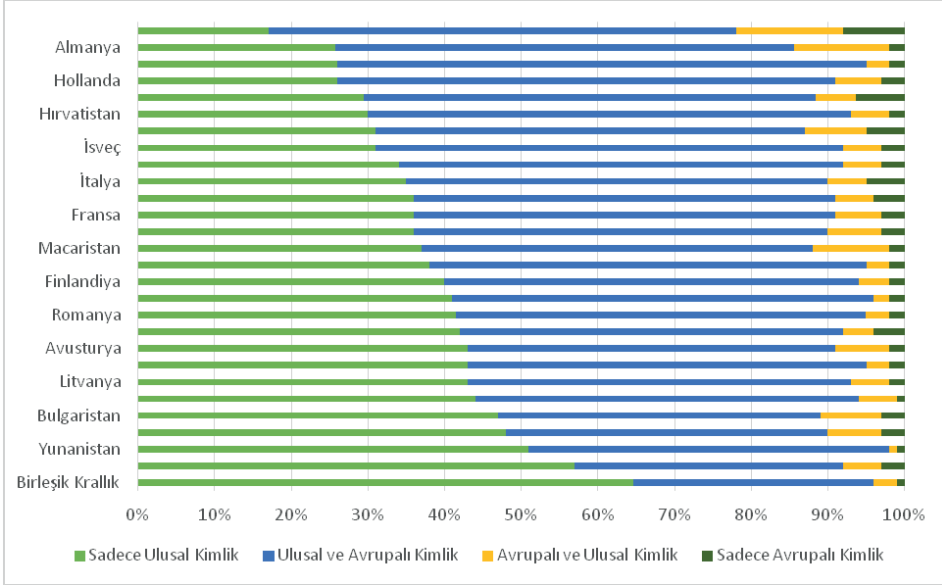
Birleşik Krallık'ın Avrupa ile ilişkileri, II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen yeni uluslararası düzende karmaşık bir seyir izlemiştir. Ekonomik iş birliği arayışı ile ulusal egemenlik kaygısı arasında sıkışan bu ilişki, tarihsel olarak dalgalı ve çekingen bir tutumla karakterize edilmiştir. Özellikle Avrupa bütünleşmesi fikrine karşı duyulan kurumsal ve toplumsal mesafe, ülkenin entegrasyon süreçlerine olan yaklaşımını büyük ölçüde belirlemiştir. 1975'teki oylamanın sonucu, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerine belli bir istikrar getirirse de Avrupa entegrasyonu konusundaki temel sorular ve sorunlar hiçbir zaman

tam anlamıyla ortadan kalkmadı. Hatta, sonraki yıllarda Avrupa Birliği'nin gücünün artmasıyla birlikte, Birleşik Krallık içinde Avrupa karşıtı hareketler gide-rek daha fazla ivme kazandı. Bu görüşler, özellikle başarısız olduğu düşünölen Avrupa Birliği politikalarına ve yaşanan ekonomik krizlere yanıt olarak geniş kitlelerde yankı buldu. (Öner, 2021, s. 102) Avrupa şüpheciliğinin yükseliş-i, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği içindeki yerini köklü bir biçimde değiştirdi ve sonunda Brexit referandumunun yolunu açan temel dinamiklerden biri oldu.

Resmi kayıtlara göre, 1975'te yapılan referandum, seçmenlere Birleşik Krallık'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda üyeliğinin devam edip etmeyeceğini sordu. Bu son derece önemli oylamada oy kullananların %67,2'si üye kal-mayı tercih etti. (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2021, s. 352-353)

Avrupa Şüpheciliğinin Kökleri ve Brexit Sürecine Etkisi

Birleşik Krallık'ta kökleri eskiye dayanan Avrupa şüpheciliği, Avrupa en-tegrasyonuna yönelik eleştirel görüşlerin zamanla güçlenmesiyle belirginliğini artırmıştır. Bu şüpheciliğin başlıca motivasyon kaynakları arasında ulu-sal egemenlik, sınırların yönetimi ve ulusal kimlik konuları öne çıkmaktadır. Egemenlik, Birleşik Krallık'ın yasal düzenlemeleri bağımsız bir şekilde yap-a-bilme ve kendi politikalarını belirleyebilme kapasitesi olarak yorumlanmış; Avrupa Birliği'nin yetki alanının genişlemesi ise bu özerkliğe getirilen bir kısıt-lama olarak değerlendirilmiştir (Topaloğlu, 2018, s. 343-345). Sınır kontrolüne ilişkin tartışmalar, ülkenin göç akışını düzenleme ve ulusal sınırlarını koruma yeteneği etrafında şekillenmiş; AB'nin serbest dolaşım prensibinin bu yete-neği potansiyel olarak tehdit ettiği düşünölmüştür. Ulusal kimlik ise Birleşik Krallık'ın özgün kültürel, tarihsel ve değerler bütünü olarak tanımlanmış ve Avrupa entegrasyonunun bu kimliği zorladığı iddia edilmiştir (Grafik 2). Birleşik Krallık genelindeki çeşitli siyasi partiler ve gruplar, Avrupa Birliği'nin demokratik yetersizlikler barındırdığını, aşırı bürokratik bir yapıya sahip olduğunu ve ulusal çıkarlarla uyumlu olmadığını savunarak Avrupa şüpheciliğini benimsemişlerdir.

Grafik 2. Avrupa Ülkelerinde Ulusal ve Avrupa Kimlik Algısının Dağılımı (2015)**Kaynak:** (Eurobarometer, 2015)

Medyanın etkisi, Birleşik Krallık'ta Avrupa şüpheciliğinin gelişiminde önemli bir faktör olmuştur. Özellikle popüler basının, Avrupa Birliği hakkında eleştirel içerikler ve yorumlar yayımlaması, kamuoyunun algısını derinden etkilemiştir. 2008 Küresel Finans Krizi, Avrupa şüphecisi eğilimleri daha da yoğunlaştırmış; zira AB'nin ekonomik sorunlara yeterli çözümler sunamadığına dair eleştiriler ve hatta bu sorunları daha da kötüleştirdiği yönündeki argümanlar artmıştır. Bu tür tartışmalar, ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde ve AB politikalarının yetersiz olduğu yönündeki algılara bir tepki olarak daha geniş bir kabul görmüştür.

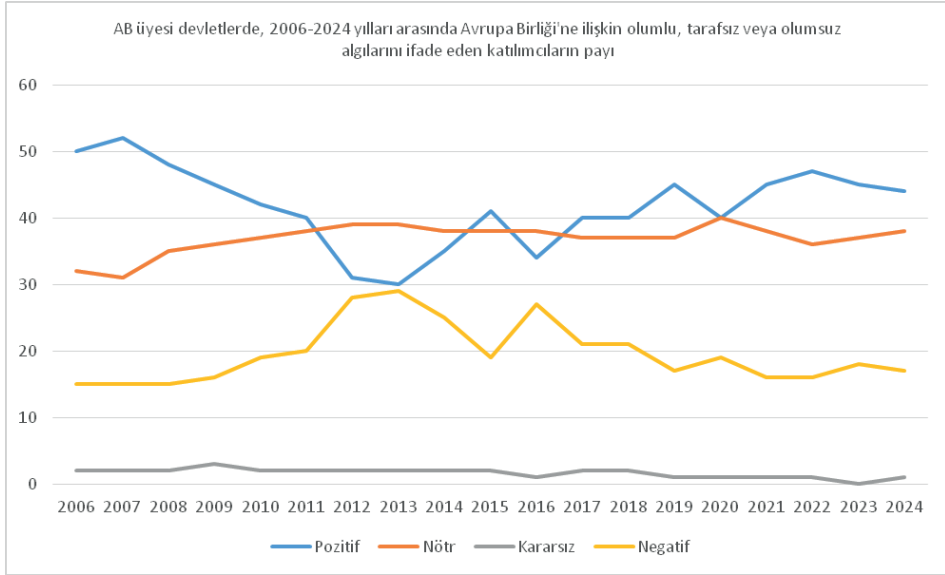
Birleşik Krallık'ta uzun zamandan beri tartışmaların odağında yer alan göç konusu, popülist söylemlerin ağırlığı altında daha da karmaşık bir boyut kazanmıştır. Avrupa Birliği'nin serbest dolaşım ilkesi, Birleşik Krallık'a yönelik göçmen sayılarında kayda değer bir artışa neden olmuş; bu durum ise kamu hizmetleri üzerindeki yükü, işsizlik oranlarına olası etkilerini ve toplumsal bütünlüğe yönelik potansiyel zayıflamayı içeren önemli soruları beraberinde getirmiştir.

Bazı siyasetçiler ve medya organları, göç olgusunu zaman zaman abartılı ve gerçekleri yansıtmayan bir üslupla kamuoyuna sunmuştur. Göçmenleri suç işleyen, işsiz veya sosyal yardıma bağımlı bireyler olarak resmeden anlatılar, halkın göçmenlere bakış açısını derinden şekillendirmede ve Avrupa şüpheciliğini körüklemeye etkili olmuştur (Aras & Günar, 2018, s. 101). Göç ve çeşitliliğe

dair kamuoyundaki müzakereler, büyük ölçüde siyasi söylemler ve medyadaki temsiller vasıtasıyla biçimlendirilmiştir.

Özellikle Avrupa şüphecisi yapılanmalar arasında göç, Brexit referandum kampanyası boyunca kilit bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bu gruplar, Avrupa Birliği'nden ayrılmanın Birleşik Krallık'a kendi sınırları üzerindeki tam kontrolü geri vereceğini ve ulusal kaynakların öncelikle kendi vatandaşlarına yönlendirilmesini sağlayacağını öne sürmüşlerdir. Referandum sonucunu etkileyen temel belirleyicilerden biri de bu tür popülist söylemler olmuştur. Gerçekleştirilen akademik çalışmalar, ırkçılığın Brexit oylaması üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur; ekonomik faktörler göz ardı edildiğinde dahi, ırkçılığın referandum tercihlerinin öngörücüsü niteliğinde olduğu kanıtlanmıştır (British Politics and Policy at LSE, 2016). Popülist anlatıların göçle ilgili endişeleri manipüle etme biçimi, Birleşik Krallık'ta hem derin bir toplumsal bölünme ve kutuplaşmaya yol açmış hem de ülkenin Avrupa Birliği ile olan ilişkisini köklü bir biçimde yeniden tanımlamıştır.

Grafik 3: AB Üye Ülkelerinde Avrupa Birliği İmaj Algisının Yıllara Göre Değişimi (2006-2024)

Kaynak: (Statista, 2024)

Brexit ve Ekonomik Etkenler

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılık süreci, yani Brexit, aslında tek bir günde alınan bir karar ya da ani bir olay değildi. Yıllar boyunca biriken ekonomik ve siyasi sorunların, tıpkı demlenen bir çay gibi, zamanla yoğunlaşmasıyla ortaya çıktı. İnsanlar, AB ile olan ilişkilerin ülkenin kontrolünü elinden

aldığını hissetmeye başlayınca, kendi geleceklerini kendileri belirleme arzusu da içlerinde giderek büyüdü.

Bu karmaşık süreci anlamak için, geçmişe, 1992 yılındaki Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi'ne bir göz atmamız şart. ERM, Avrupa ülkeleri arasında para birimlerinin değerini sabitlemek için kurulmuştu ve Birleşik Krallık bu sisteme 1990'da katılmıştı. Ancak o dönemde ülke, yüksek enflasyon ve ekonomik durgunlukla boğuşuyordu. Piyasalar, Sterlin'in değer kaybedeceğini öngördü ve büyük satışlar başladı. Hükümet ne kadar çabalasa da başarılı olamadı ve Sterlin, ERM'den çıkarılmak zorunda kaldı. "Kara Çarşamba" olarak anılan bu olay, İngiltere'nin Avrupa ekonomi sistemine olan güvenini derinden sarstı.

Bu kriz, sadece para politikasının ne kadar kırılgan olabileceğini değil, aynı zamanda ekonomik kararların siyasetle ne denli iç içe olduğunu da gözler önüne serdi. Krizden sonra AB parasal birliği derinleştirme yoluna giderken, Birleşik Krallık daha mesafeli durmayı seçti. Özellikle Euro'ya geçmeyerek bu bağımsız duruşunu çok net bir şekilde gösterdi.

Tabii ki, Brexit'in ardında sadece bu kriz yoktu. Zamanla küreselleşmenin, serbest ticaretin ve AB'nin genişlemesinin getirdiği ekonomik dengesizlikler de önemli bir rol oynadı. Bazı bölgelerde işler azaldı, gelir dağılımı bozuldu ve bu durum AB'ye karşı tepkilerin artmasına neden oldu. Özellikle sanayi bölgelerinde bu tepkiler daha yoğun hissediliyordu. (Erdem, 2019, s. 347)

Bu ortamda, AB karşıtı partiler güç kazanmaya başladı. Özellikle göçmen karşıtı söylemler ve serbest dolaşım eleştirileri ön plana çıktı. AB'nin getirdiği kurallar, bazı kesimlerde ülkenin kendi işgücü piyasasını kontrol edemediği düşüncesini pekiştirdi. 2008'deki küresel kriz ve ardından gelen Avrupa Borç Krizi de, AB'nin sorunlarla ne kadar iyi baş edebildiği konusunda şüpheler doğurdu.

Sonuç olarak, Brexit ekonomik, siyasi ve toplumsal birçok gelişmenin birleşimiyle şekillendi. ERM Krizi bu sürecin ilk ciddi uyarı işaretlerinden biriydi. Ardından gelen ekonomik sorunlar, eşitsizlikler, küresel krizler ve göç konularındaki tartışmalar, Birleşik Krallık'ta AB'ye olan güveni zamanla iyice azalttı. Tüm bu koşullar altında, halkın önemli bir kısmı, AB'den ayrılmanın ülke için daha iyi olacağına inandı.

ERM Krizi Üzerine Bir Bakış

1992-1993 yıllarında yaşanan Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) krizi, Avrupa'nın para sistemini temelden sarsarak kıtasal entegrasyonun gi-dişatını ciddi biçimde değiştiren bir dizi olayı beraberinde getirdi. Bu sarsıntı,

Avrupa Para Birimi'ne (ECU)⁴ bağlı birçok ülkenin sistemden çekilmesine neden olurken, ulusal para birimlerinin istikrarını da tehdit etti. Krizin kökeninde, Avrupa ülkeleri arasındaki ekonomik farklılıklar, yoğun siyasi baskılar ve yıkıcı spekülasyon sermaye hareketleri gibi çeşitli faktörler yatıyordu. O dönemde, İngiliz sterlini ve İtalyan lirası gibi kilit para birimleri, benzer koşulların etkisiyle ERM'den ayrılmak zorunda kaldı (Bayar, 2014, s. 217). Bu gelişmeler, Avrupa'nın hem siyasi hem de ekonomik çevrelerinde hararetli tartışmaları alevlendirdi ve Avrupa Birliği'nin geleceği üzerine ciddi soruların sorulmasına neden oldu. Özellikle Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ne karşı mesafeli duruşu ve yükselen Avrupa şüpheciliği, krizin daha da derinleşmesinde belirleyici bir rol oynadı.

Krizin arka planı, 1980'lerin sonlarına ve 1990'ların başlarına dayanır. ERM, Avrupa ülkeleri arasında mali ve parasal iş birliğini güçlendirmek amacıyla kurulmuştu. Ancak zamanla, ülkeler arasındaki ekonomik performans farklılıkları ve enflasyon oranlarındaki belirgin tutarsızlıklar, sistem üzerinde giderek artan bir baskı oluşturmaya başladı. Almanya'nın uyguladığı yüksek faiz politikaları, diğer Avrupa ülkelerinin para birimleri üzerinde ek yük yaratırken, onları spekülasyon ataklarına karşı daha savunmasız hale getirdi. Öte yandan, Avrupa Birliği'nin ulusüstü yapısı nedeniyle bazı ülkeler "başta Birleşik Krallık olmak üzere" ortak politikalara tam olarak katılmakta gönülsüz davrandı. Bu isteksizlik, Avrupa şüpheciliğinin daha da güçlenmesine katkıda bulundu. Zamanla bu güvensizlik daha da derinleşti; entegrasyonun geleceği ve Birliğin istikrarı ciddi biçimde sorgulanmaya başlandı. 1992'nin sonlarına doğru, İngiliz sterlini ve İtalyan lirası, spekülasyon saldırılar sonucunda büyük değer kayıplarına uğradı Birleşik Krallık'ın reel gayri safi yurt içi hasılasında (GSYİH) 1994 yılı için %0,5 puanlık bir gerileme yaşanmıştır. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, tüm Avrupa'nın reel GSYİH'sı 1992'deki %1,1 seviyesinden, krizin etkisiyle takip eden yılda %0,4'e gerilemiştir. Reel toplam iç talepteki düşüş ise %1,6 civarında gerçekleşmiştir ve bu durum, her iki ülkenin de ERM'den çekilmesiyle sonuçlandı (Biber, 2020, s. 47-51). Birleşik Krallık ekonomisi, 1990'ların başına doğru bir yavaşlama eğilimine girmiş ve Ulusal İstatistik Ofisi (ONS) verilerine göre 1990 yılının 3. çeyreğinde başlayan bir düşüşle resesyona girmiştir. Ancak bu daralma, izleyen dönemde uygulanan politikalar ve özellikle sterlinin ERM'den ayrılmasıyla birlikte nispeten kısa sürede toparlanma göstermiştir. (Office for National Statistics, 2025)

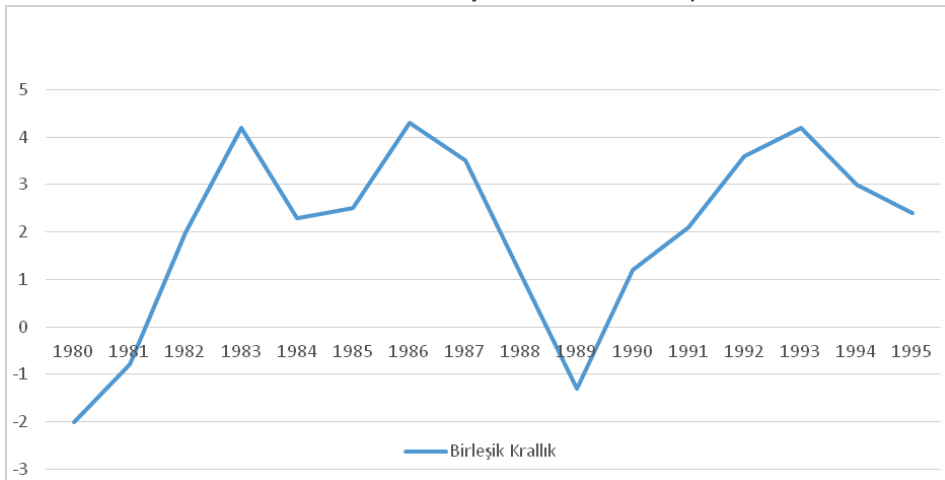
Bu ayrılık, Avrupa para sisteminin ne kadar hassas bir dengeye sahip olduğunu açıkça ortaya koydu ve diğer Avrupa ülkelerinde de benzer kaygıların

⁴ ECU (European Currency Unit): 1979-1998 yılları arasında kullanılan, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin para birimlerinin belirli oranlarda bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir hesap birimidir. Euro'nun öncülü olarak kabul edilir.

baş göstermesine neden oldu. Kriz, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal düzeyde de sarsıcı etkiler yarattı. Avrupa Birliği'nin geleceğine dair keskin tartışmalar yaşandı; üye ülkeler arasındaki güven duygusu ciddi şekilde yara aldı. Bu kriz, Avrupa bütünleşmesinin ne kadar karmaşık bir süreç olduğunu ve üye ülkeler arasındaki farklılıkların sağlıklı bir biçimde yönetilmesinin ne kadar hayati olduğunu bir kez daha gözler önüne serdi. O dönemde yaşananlar, gelecekteki benzer krizlere karşı daha hazırlıklı olunması gerektiği konusunda önemli dersler verdi. ERM krizi, Avrupa entegrasyonu açısından hafızalara kazınan önemli bir dönüm noktası olarak yer etti. Ardından para sisteminde çeşitli reformlar yapıldı ve Ekonomik ve Parasal Birlik'in temelleri atılmaya başlandı.

Yine de krizin etkileri uzun süre hissedilmeye devam etti. Avrupa Birliği'nin geleceğiyle ilgili farklı görüşler ve yaklaşımlar ortaya çıktı. Avrupa, krizin yayılmasını engellemek ve ekonomik durgunluğun önüne geçmek amacıyla bir dizi kurtarma paketi uygulamaya koydu. ERM krizinden çıkarılan dersler, Ekonomik ve Parasal Birlik'in inşa sürecinde oldukça belirleyici bir rol oynadı. Bu deneyim, Birliğin benzer sarsıntılara karşı daha dirençli bir yapıya sahip olması gerektiğini açıkça gösterdi. Günümüzde ise, aşırı sağın yükselişi, artan göç hareketleri, sınır sorunları ve temel insani değerlerin aşınması gibi faktörler, Brexit gibi gelişmelerin olası etkilerini öngörmeyi daha da karmaşık hale getiriyor. Brexit, entegrasyona katkı sunmak bir yana, doğrudan ayrışmanın önünü açtı. Avrupa Birliği'nin askeri güvenliği ise halen büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri ve NATO'nun sağladığı güvenlik şemsiyesine bağımlı durumda (Koltuk & Cantürk, 2023, s. 99).

Grafik 4. 1980-1995 Döneminde Birleşik Krallık'ta Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: (Dünya Bankası)

Avrupa Borç Krizi ve ERM'nin Karşılaştırması

Avrupa'yı derinden etkileyen borç krizi, esasında birliğin bünyesinde uzun süredir var olan mali disiplin ve ekonomik yapısal farklılıkları net bir biçimde gözler önüne serdi. Kuşkusuz bu durum, Ekonomik ve Parasal Birliğin temel direklerini sarsan önemli bir faktör haline geldi. Krizin etkileri, sadece Yunanistan'ın birlikten ayrılma ihtimalini konuşulur kılmakla kalmadı; İtalya ve İspanya gibi devasa ekonomilere bile sıçrayarak Avrupa Birliği'nin dağılma senaryolarını hararetle bir tartışma konusu haline getirdi (Yavuz, Şataf, & Kır, 2013, s. 133-137). Krizin giderek derinleşmesiyle, Avro Bölgesi'nin geleceği ve Avrupa entegrasyonunun sürdürülebilirliği üzerine yapılan müzakereler de doğal olarak yoğunluk kazandı. Tüm bu süreçleri, yani krizin kökenlerini, etkilerini ve Avrupa Birliği üzerindeki yansımalarını kapsamlı bir şekilde analiz etmek, gerçekten de büyük önem taşıyor.

Bu derin borç sıkıntısı, aslında 2009'da Yunanistan'ın kamu borcunu sakladığı gerçeğinin ortaya çıkmasıyla tetiklendi ve büyük bir hızla komşu ülkelere yayıldı. Bu gelişme, piyasalardaki yatırımcıların güvenini derinden sarstı; devlet tahvili faiz oranları kayda değer bir artış gösterdi (Ulusoy & Ela, 2015, s. 388-389). Yunanistan'ın ardından İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya gibi ülkeler de mali yükümlülüklerini yerine getirmekte ciddi zorluklar yaşamaya başladı. Ortak bir sorun kümesiyle karşı karşıyaydılar: düşük büyüme oranları, yüksek kamu borcu ve rekabet gücü eksikliği (Ceylan, 2025, s. 212-216). Avrupa Birliği ve Avrupa Merkez Bankası, krizi kontrol altına almak için pek çok girişimde bulunsa da, alınan önlemlerin beklenen etkiyi yaratmada yetersiz kaldığı görüldü.

Peki, bu borç krizi bize başka neyi hatırlatıyor? Tam da bu noktada, 1992-1993 yıllarında yaşanan o meşhur Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) krizi aklımıza geliyor. ERM krizi, İtalyan lirası ve İngiliz sterlini gibi para birimlerinin ansızın devalüasyonu ile sonuçlanmış, döviz kurlarında ciddi bir istikrarsızlığa yol açmış ve Avrupa entegrasyonuna önemli bir darbe vurmuştu (Bayar, 2014, s. 222). Şurası açık ki, her iki kriz de Avrupa'nın hem siyasi hem de ekonomik yapısında kalıcı izler bıraktı. ERM krizinin ardından Avrupa Birliği, ekonomik ve parasal birliği daha da pekiştirme kararı alarak nihayetinde avro para birimini hayata geçirmişti. Bu, tarihin nasıl tekerrür edebileceğinin, ancak farklı dersler sunabileceğinin bir göstergesidir. Aynı zamanda, iki kriz dönemi enflasyon oranlarının karşılaştırılması, söz konusu dönemlerin makroekonomik dinamiklerine daha derinlemesine bir bakış sunmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Seçilmiş Ülkelerin ERM ve Avrupa Borç Krizi Dönemlerindeki Enflasyon (Tüketici Fiyatları) Oranları Karşılaştırması

Ülke	ERM Krizi				Avrupa Borç Krizi			
	1992	1993	1994	1995	2009	2010	2011	2012
Almanya	5.1	4.4	2.7	1.7	0.3	1.1	2.1	2.0
Belçika	2.4	2.8	2.4	1.5	-0.1	2.2	3.5	2.8
Birleşik Krallık	4.3	2.5	2.0	2.8	2.2	3.3	4.5	2.8
Fransa	2.4	2.1	1.7	1.8	0.1	1.5	2.1	2.0
Hollanda	3.2	2.6	2.8	1.9	1.2	1.3	2.4	2.4
İrlanda	3.1	1.4	2.3	2.5	-4.5	-0.9	2.6	1.7
İspanya	5.9	4.6	4.7	4.7	-0.3	1.8	3.2	2.4
Yunanistan	15.9	14.4	10.9	8.9	1.2	4.7	3.3	1.5

Kaynak: (Dünya Bankası)

Ancak, Avrupa borç krizi, ERM krizinden daha geniş bir kapsam arz ediyordu. Zira bu kez sorun sadece döviz kuru dalgalanmalarıyla sınırlı kalmamış, kamu borcu ve bütçe disiplini gibi çok daha köklü, yapısal meseleleri de beraberinde getirmişti. Dolayısıyla, çözüm arayışları da doğal olarak daha katmanlı ve karmaşık bir hal aldı. Krizi yönetmek amacıyla, yapısal reformlar, mali uyum politikaları ve Avrupa genelinde sıkı bir koordinasyon gibi pek çok önlem ardı ardına devreye sokuldu. Hatta, krizden etkilenen ülkelere finansal destek sunmak üzere Avrupa İstikrar Mekanizması⁵ gibi yepyeni kurumlar bile oluşturuldu.

Krizin sarsıcı etkileri, ekonomik çerçevede kalmayarak siyasi ve toplumsal düzlemlerde de mühim sonuçlar doğurdu. Kriz şiddetini artırdıkça, işsizlik oranları yükseldi, sosyal eşitsizlikler daha da belirginleşti ve siyasi arenada istikrarsızlıklar baş gösterdi. Böylesi bir ortam, Avrupa genelinde popülist ve aşırı sağ partilerin güçlenmesine elverişli bir zemin hazırladı. Üstelik, krizin yönetim şekli bile Avrupa Birliği içinde derin ayrışmalara yol açtı. Almanya gibi güçlü ekonomilere sahip ülkeler, mali zorluk yaşayan üyelere destek verme konusunda çekingen davranırken, bazı diğer ülkeler daha fazla dayanışma çağrısında bulunuyordu. Bu görüş ayrılıkları, Birlik içindeki karar alma süreçlerini hayli zorlaştırarak Avrupa Birliği'nin geleceği hakkında ciddi soru işaretleri bıraktı. Bu tablo, birliğin kendi iç dinamiklerini yönetmede ne denli hassas bir dengeye sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

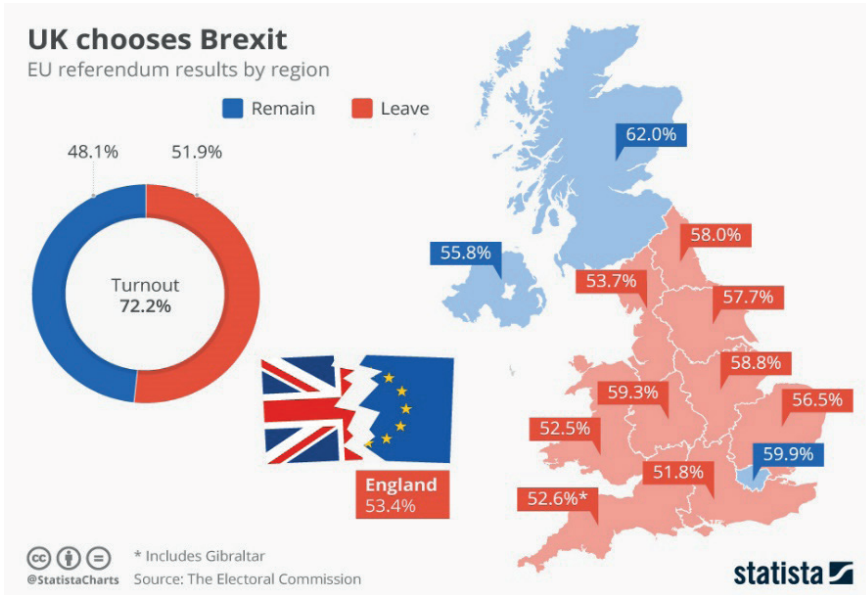
⁵ Avrupa İstikrar Mekanizması (ESM), Euro Bölgesi üye devletlerinin finansal istikrarını korumak amacıyla kurulmuş daimi bir uluslararası finansal kuruluştur. Temel işlevi, ciddi finansal zorluklar yaşayan Euro Bölgesi ülkelerine mali yardım programları aracılığıyla destek sağlamaktır

Brexit Referandumuna Giden Süreç: Avrupa Şüpheciliklerinden Ayrılık Kararına

2000'li yılların başlarında, Avrupa Birliği'nin genişlemesiyle birlikte artan göç hareketleri, Birleşik Krallık'taki mevcut Avrupa şüpheciliğini ve popülist söylemleri daha da pekiştirdi. Bu süreçte, özellikle işçi hareketleri ve sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki baskılar nedeniyle, AB'nin ekonomik ve sosyal politikalarına yönelik eleştirilerin dozu yükseldi, halkın Birliğe olan desteği de gözle görülür biçimde azaldı. 2010 sonrası dönemde, hem siyasi partiler içindeki farklı görüşler hem de kamuoyundan gelen artan tepkiler, kaçınılmaz Brexit referandumunun zeminini hazırladı. Birleşik Krallık'ta Avrupa Birliği'ne karşı duyulan memnuniyetsizlik, sadece siyasi elitlerin değil, giderek daha geniş halk kesimlerinin de gündemine yerleşmeye başladı. Özellikle Muhafazakâr Parti içindeki AB karşıtı söylemler ve Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin yükselen etkisi, bu eğilimi hızlandırdı. AB'ye yapılan mali katkılar, artan göçmen sayısı ve Brüksel'deki bürokratik karar süreçlerinin halkın günlük hayatına etkisi gibi konular uzun süre kamuoyunun merkezinde yer aldı.

Bu tartışmaların sonucunda, 2016 yılında düzenlenen referandumda halk, çok küçük bir farkla da olsa ayrılma yönünde karar verdi: %51,9'luk oranla Birleşik Krallık, Avrupa Birliği'nden ayrılmak istediğini beyan etti (Şekil 1). Bu karar, yalnızca ekonomik temellere dayanmıyordu. Pek çok kişi için mesele, kimlik, bağımsızlık ve kontrol duygusuydu. Özellikle göç, yerel halk arasında bir "biz ve onlar" algısının pekişmesine neden oldu.

Şekil 1. 23 Haziran 2016 Tarihinde Birleşik Krallık Genelinde Yapılan Brexit Referandum Sonuçları

Kaynak: (Statista, 2016)

Bu gelişmeler, Avrupa projesinin ne kadar hassas dengelere bağlı olduğunu açıkça ortaya koydu. Farklı ekonomik yapılar, farklı tarihsel deneyimler ve birbirinden uzaklaşan siyasi yaklaşımlar bir araya geldiğinde, ortak bir yön belirlemek kolay olmuyor. Ancak tüm bu karmaşaya rağmen Avrupa Birliği, yıllar boyunca birçok krizi geride bırakmayı başardı. Brexit ise bu sürecin hem ne kadar kırılgan hem de ne kadar esnek olabileceğini gösteren güçlü bir örnek oldu. Bu gibi kırılma anları, sadece geçmişi anlamak için değil, gelecekte daha tutarlı ve sağlam adımlar atabilmek için de önemli dersler sunuyor. Aynı zamanda bu tür krizler, birliğin dayanıklılığını ve gelecekteki potansiyel evrimini anlamak için önemli birer laboratuvar işlevi görmektedir.

Brexit Referandumu Sonrası Gelişmeler ve Etkileri

Brexit referandumunun ardından sahnelenen siyasi ve ekonomik gelişmeler, Birleşik Krallık ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkinin ne denli karmaşık ve köklü olduğunu çarpıcı biçimde ortaya koydu. Referandumun hemen akabinde, Birleşik Krallık hükümeti, bu güç ayrılık sürecini yönetmek üzere AB ile uzun ve meşakkatli müzakerelere oturdu. Dönemin Başbakanı Theresa May, 29 Mart 2017'de Lizbon Antlaşması'nın 50. maddesini⁶ devreye sokarak AB'den ayrılma başvurusunu resmen yapmıştı. Ancak, müzakerelerdeki süregelen anlaşmazlıklar ve ülkeyi derinden sarsan siyasi belirsizlikler, Birleşik Krallık'ı büyük bir krize sürükledi. Başbakan May'ın AB ile vardığı anlaşma, Birleşik Krallık Parlamentosu tarafından defalarca geri çevrilince, bu durum kaçınılmaz olarak hükümetin istifasına ve erken seçimlere yol açtı. 12 Aralık 2019'da yapılan erken seçimlerde, Boris Johnson liderliğindeki Muhafazakar Parti, parlamentoda rahat bir çoğunluk sağlayarak önemli bir zafer elde etti (Yaman, 2024, s. 41-42). Johnson, seçimdeki ana vaadini tutarak 31 Ocak 2020'de Birleşik Krallık'ı Avrupa Birliği'nden resmen ayırdı.

Brexit'in Birleşik Krallık ekonomisi üzerindeki etkileri, akademik ve siyasi çevrelerde hâlâ alevli bir tartışmanın odağında. Ayrılığın hemen ardından AB ile yeni bir ticaret anlaşması imzalanırsa da bu anlaşma gümrük kontrollerinden ticari kolaylaştırmalara dek birçok alanda ciddi zorlukları beraberinde getirdi. Şurası kesin ki, balıkçılık, tarım ve finans gibi sektörler bu durumdan olumsuz etkilendi. Brexit'in Birleşik Krallık'ın uluslararası konumuna yansımaları da üzerinde durulması gereken bir başka nokta. AB'den ayrılık kararı sonrası Birleşik Krallık, diğer ülkelerle yeni ticaret anlaşmaları kurma gayretine girerek küresel sahnede daha bağımsız bir rol üstlenme arayışına girdi. Ancak, Avrupa Birliği ile gelecekteki ilişkilerin ve Brexit'in uzun vadeli sonuçlarının

⁶ Lizbon Antlaşması'nın 50. Maddesi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Topaloğlu, 2018, s. 347-348)

halen büyük bir belirsizlik taşıdığı göz ardı edilemez. Bu sürekli belirsizlik ve süregelen müzakereler, Birleşik Krallık ile AB arasındaki ilişkilerin gelecekteki seyrini biçimlendirmeye devam edecek. Brexit süreci, ülkeyi Avrupa ve dünya sahnesindeki yerini yeniden tanımlamak gibi hayati bir mecburiyetle yüzleştirdi. Özellikle ticaret, göç ve güvenlik gibi hassas alanlarda yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ortada. Unutmamak gerekir ki, Kuzey İrlanda sorunu ve İskoçya'nın bağımsızlık talebi gibi iç siyasi konular da Brexit'in tetiklediği, acil çözüm bekleyen önemli zorluklar arasında.

Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması, iki tarafın da uzun süre etkisini hissedeceği bir dönemi başlattı. Bu karar sadece ekonomik değil, siyasi açıdan da önemli kırılmalara yol açtı (Aktaş & Kaplan, 2020, s. 244). Brexit süreci boyunca taraflar arasındaki iş birliği biçimleri sorgulandı. Bu ayrılık, Avrupa'daki siyasi farkındalıkları da etkiledi ve yeni tartışmaları beraberinde getirdi.

Özellikle 2020–2022 yılları arasında, taraflar arasında sık sık gerginlikler yaşandı. Ticaret, sınırlar, vatandaşlık ve Kuzey İrlanda konusu ön plana çıktı. AB'nin aynı dönemde Rusya'ya karşı aldığı kararlar da dikkat çekiciydi. Bu gelişmeler, Brexit'in yalnızca teknik bir ayrılık olmadığını, siyasi dengeleri de değiştirdiğini gösterdi (Tütmez & Kalkan, 2024, s. 40).

Ticaret anlaşmaları, iki taraf arasındaki en zorlayıcı konulardan biri oldu. Birleşik Krallık, AB ile yeni bir serbest ticaret sistemi kurmak istiyordu. Ancak balıkçılık hakları, rekabet kuralları gibi başlıklarda fikir ayrılıkları yaşandı. 2020 sonunda bir anlaşma sağlandı ama bu da yeni bürokratik yükler getirdi. Şirketler daha fazla belgeyle uğraşmak zorunda kaldı. Bu da hem maliyeti artırdı hem de ticareti zorlaştırdı.

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılığı olan Brexit, 2020 yılı başında resmen gerçekleşti ve bu tarih, küresel ekonomiyi derinden sarsan COVID-19 pandemisinin başlangıcıyla neredeyse birebir örtüştü. Bu zamansal çakışma, Brexit'in Birleşik Krallık ekonomisi üzerindeki gerçek etkilerini analiz etmeyi zorlaştıran önemli bir faktör haline geldi. Zira pandemi, tedarik zincirlerinde aksamalar, tüketici davranışlarında ani değişimler ve hükümetlerin benzeri görülmemiş mali teşvikleri gibi devasa dış şoklar yarattı. Bu karmaşık ortamda, Brexit'in tekil etkilerini anlamak için Birleşik Krallık'ın ekonomik performansını Avrupa Birliği'nin genel büyüme oranlarıyla karşılaştırmak, daha net bir tablo sunabilir (Grafik 5).

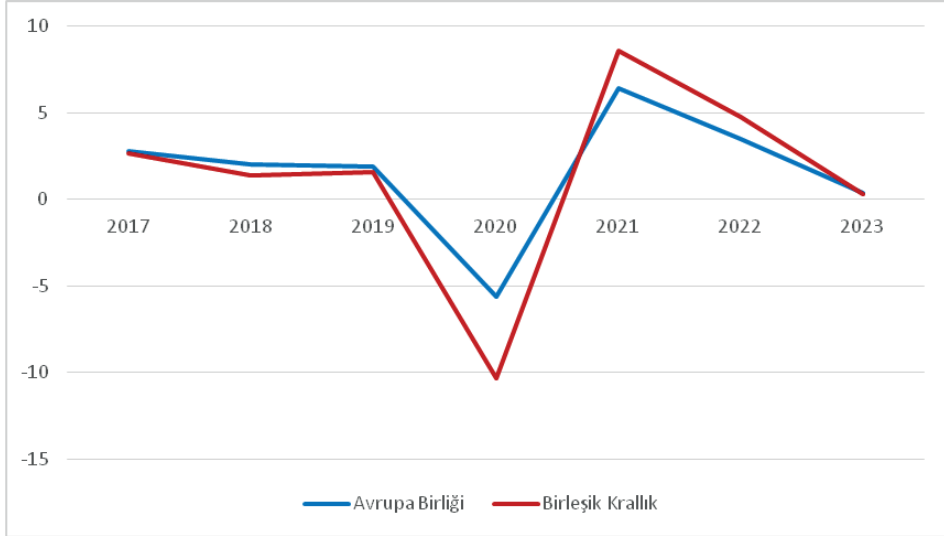
Vatandaşlık meselesi ise her iki tarafın da hassasiyetle yaklaştığı bir konuydu. Hem AB vatandaşlarının Birleşik Krallık'taki hakları hem de Britanyalıların AB içindeki statüsü müzakere edildi. Hâlihazırda yaşayanların çoğu haklarını

korudu. Ancak yeni yerleşimlerde farklı kurallar getirildi. Bu durum, özellikle gençlerin eğitim ve iş planlarını etkiledi.

Kuzey İrlanda Protokolü ise sürecin en tartışmalı başlığıydı. Protokol, İrlanda Adası'nda fiziki bir sınır oluşmasını engellemeyi amaçladı. Fakat bu kez Kuzey İrlanda ile Britanya arasında ticari engeller doğdu. Birlik yanlıları bu durumu tepkiyle karşıladı. AB esneklik göstermeye çalışsa da Birleşik Krallık protokolün yeniden yazılmasını talep etti. Bu gerilim, Kuzey İrlanda'daki siyasi dengeleri de etkiledi.

Genel olarak, taraflar arasında geçen bu süreç oldukça çetin geçti. Karşılıklı suçlamalar, zaman zaman diyalog kanallarını kapattı. Fakat ekonomik ve siyasi çıkarlar, iş birliğini tamamen bitirmeye izin vermedi.

Grafik 5. Birleşik Krallık ve Euro Bölgesi Yıllık GSYİH Büyüme Oranları Karşılaştırması (2017-2023)

Kaynak: (Dünya Bankası)

Brexit Sonrası Birleşik Krallık: Toplum Vicdanında Bir Muhasebe ve “Pişmanlık” Olgusu

Birleşik Krallık'ın 2016'da Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılma, yani Brexit, kararı alması, o günden bu yana hem ülkenin iç yapısında hem de uluslararası platformda etkisini sürdüren canlı bir tartışma alanı olmaya devam ediyor. Referandumun üzerinden geçen bu yıllar, Birleşik Krallık toplumunda tarihi karara dair karmaşık ve zamanla evrilen duygusal bir birikime yol açtı. Bu geniş yelpazede, özellikle “pişmanlık” kamuoyunda Bregret⁷ adıyla da anılan ve

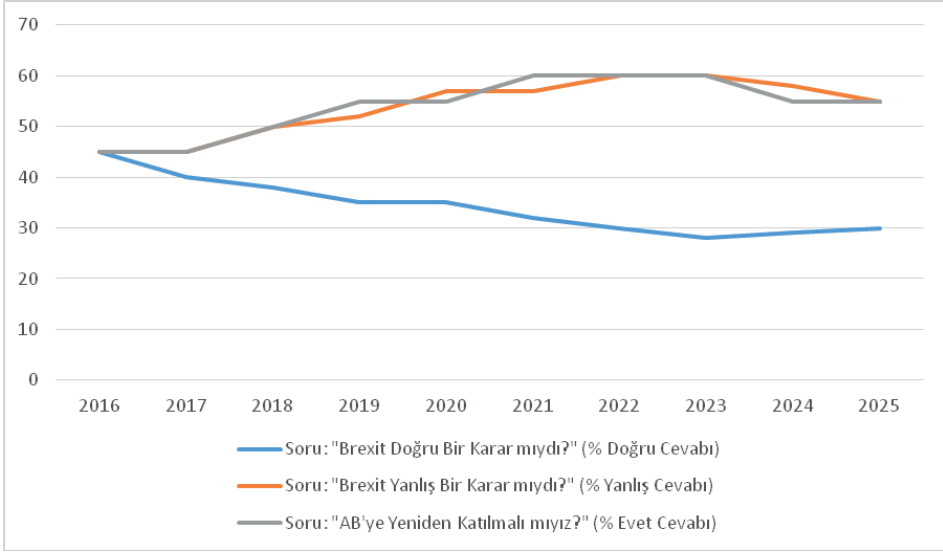
⁷ Bregret: Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı olan Brexit'e ilişkin duyulan pişmanlığı anlatmak için kullanılan, Brexit ve İngilizce'deki “regret” (pişmanlık) kelimelerinin

üzerinde giderek daha fazla durulan bir kavram dikkat çekici bir yer tutuyor. Brexit'in getirdiği ekonomik ve sosyal değişimlerin günlük hayatta daha belirgin hale gelmesiyle, ayrılık kararının doğruluğuna dair sorgulamaların arttığı ve belirli kesimlerde bir hayal kırıklığının kök saldığı gözlemleniyor. Bu durum, Birleşik Krallık'ın gelecekteki siyasi ve ekonomik yönelimleri hakkında ciddi soruları beraberinde getirmektedir. Kamuoyu yoklamaları ve sosyal medyada yapılan tartışmalar, bu pişmanlık hissinin ne denli yaygınlaştığını ve toplumsal bir olgu haline geldiğini gözler önüne sermektedir. Özellikle genç nesiller arasında, AB ile kopan bağların getirdiği fırsat kayıplarına yönelik endişeler giderek artmaktadır. Dahası, Brexit'in iş gücü piyasaları, ticaret anlaşmaları ve hatta ulusal kimlik algısı üzerindeki uzun vadeli etkileri, bu sorgulamaların derinleşmesine neden olmaktadır.

Brexit kararının ardından yaşanan gelişmeler, özellikle ekonomik alandaki beklentilerin tam olarak karşılanamaması ve gündelik hayata dokunan bazı olumsuzluklar üzerinden, toplumda bir hoşnutsuzluk ve zamanla pişmanlık olarak adlandırılabilir duyular beslemiş gibi görünüyor. Örneğin, çeşitli ekonomik değerlendirmeler, Brexit'in başlangıç aşamasında Birleşik Krallık ekonomisinde, özellikle ticaret hacminde yavaşlama ve artan hayat pahalılığı gibi etkiler yarattığını gösteriyor. Bu tür ekonomik sıkıntıların, referandumda "ayrılma" yönünde oy kullanmış bazı bireylerin dahi, öngördüklerinden farklı bir tabloyla karşılaşmalarına ve dolayısıyla kararlarını yeniden gözden geçirmelerine yol açtığı rahatlıkla söylenebilir.

Toplumda artan bu pişmanlık eğilimini destekleyen önemli göstergelerden biri de kamuoyu yoklamalarıdır (Grafik 6). Gerçekten de Birleşik Krallık vatandaşlarının Brexit kararına yönelik düşüncelerinde zamanla kayda değer bir değişim yaşandığı gözleniyor. Grafikteki veriler incelendiğinde, Brexit'in olumsuz etkilerinin daha fazla hissedilmesiyle birlikte, AB'de kalma veya Birlik ile daha yakın ilişkiler kurma düşüncesine olan desteğin arttığı, hatta bazı dönemlerde "yanlış bir karar verildi" diyenlerin oranının, "doğru bir karar verildi" diyenleri geçtiği anlaşıyor. Bu durumu, ille de topyekûn bir "geri dönüş" isteği olarak değil, daha çok alınan kararın sonuçlarına yönelik yaygın bir memnuniyetsizliğin ve "belki de farklı olabilirdi" düşüncesinin bir yansıması olarak okumak mümkün.

birleşimiyle oluşmuş bir terim. Genellikle Brexit'in sonuçlarından kaynaklanan memnuniyetsizliği ifade etmek amacıyla kullanılır.

Grafik 6. Birleşik Krallık Halkının Brexit Görüşleri (2016-2025)**Kaynak:** (YouGov, 2025)

Bu pişmanlık hissinin temelinde yatan nedenler ise oldukça çeşitli ve birbiriyle bağlantılı. Ekonomik zorlukların yanı sıra, Brexit'in beraberinde getirdiği yeni bürokratik süreçler, seyahat özgürlüğündeki bazı kısıtlamalar, belirli sektörlerde yaşanan ve giderek büyüyen eleman açığı ve Kuzey İrlanda Protokolü gibi hala çözüm bekleyen siyasi başlıklar da bu hoşnutsuzluğu derinleştiren faktörler olarak öne çıkıyor. Özellikle genç kuşaklar arasında, AB üyeliğinin sunduğu geniş imkanların kaybına dair belirgin bir hayal kırıklığı ve pişmanlık duygusunun hakim olduğu sıkça dile getiriliyor. Referandum sırasında henüz oy kullanma yaşında olmayan ya da kararın uzun vadeli sonuçlarını o an için tam olarak kestiremeyen gençlerin, Brexit'in somut etkileriyle yüzleştikçe daha eleştirel bir bakış açısı geliştirdiği gözleniyor.

Ancak, bu pişmanlık eğiliminin bütün Birleşik Krallık toplumunu aynı ölçüde etkilediğini söylemek, durumu basite indirgemek olur. Brexit kararı, Birleşik Krallık toplumunda zaten var olan bazı derin ayrılıkları daha da keskinleştirmiş ve bu ayrımlar üzerinden farklı görüşler varlığını korumaya devam ediyor. Bireylerin yaşı, eğitim seviyesi, yaşadığı bölge ve siyasi eğilimleri gibi faktörler, Brexit'e yönelik değerlendirmelerde ve dolayısıyla pişmanlık düzeyinde önemli farklılıklar yaratmaya devam ediyor⁸. Sonuç olarak, "Brexit pişmanlığı" olarak adlandırdığımız bu olgu, herkesin aynı şekilde deneyimlediği tek bir duygudan ziyade, toplumun farklı kesimlerinde değişik yoğunluklarda ve biçimlerde yaşanan, karmaşık ve sürekli değişen bir süreci işaret etmektedir.

⁸ Daha fazla bilgi için, YouGov tarafından yayımlanan 29 Ocak 2025 tarihli detaylı analize bakılabilir.

Bu durum, Birleşik Krallık siyasetinin gelecekteki yönünü ve AB ile ilişkilerinin nasıl bir seyir izleyeceğini de etkileyebilecek, dikkate alınması gereken önemli bir toplumsal dinamiktir.

Brexit Sonrası Türkiye-Birleşik Krallık İlişkilerinin Gelişimi

2016'da İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması, bilinen adıyla Brexit, sadece ülke içi politikayı değil, dış ilişkiler sistemini de doğrudan etkiledi. Bu gelişme, Türkiye ile Birleşik Krallık arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuş olabilir. Ancak bu yeni dönemin nasıl şekilleneceği, zamanla netleşecektir.

İngiltere, Brexit sonrası dönemde, küresel sahnedeki konumunu yeniden inşa etmeye çalıştı. Bu kapsamda, Türkiye gibi bölgesel açıdan stratejik ülkelerle ilişkilerin güçlendirilmesi dikkate değer bir strateji olarak görüldü. Nitekim, 29 Aralık 2020 tarihinde imzalanan ve 2021 Nisan ayında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması (STA), bu eğilimin somut yansımalarından biridir. Söz konusu anlaşmanın ardından, ticaret hacminin 17 milyar doları aşması (Anadolu Ajansı, 2024), ekonomik ilişkilerin zayıflamak bir yana, güç kazandığını düşündürmektedir.

Bununla birlikte, ilişkileri yalnızca ticaret boyutuyla değerlendirmek eksik olur. İngiltere, Avrupa Birliği üyesiyken Türkiye'nin üyelik sürecine olumlu bakan ülkelerden biriydi. Bu desteğin ortadan kalkması, Ankara-Brüksel hattındaki süreci daha durağan bir hale getirmiş olabilir (Nas , 2021, s. 336-337). Bu durum, Türkiye'nin AB'ye katılım hedefinde yeni zorlukların gündeme gelmesine yol açmış gibi görünüyor.

Savunma sanayi ise başka bir önemli boyut. Brexit sonrasında benimsenen "Küresel Britanya" yaklaşımı, Birleşik Krallık'ın Türkiye ile güvenlik iş birliğini artırma arzusunu da beraberinde getirdi. Bu noktada, özellikle Türkiye'nin İHA ve SİHA teknolojilerindeki ilerlemesi dikkat çekti. Öyle ki, İngiltere Savunma Bakanı Ben Wallace bu teknolojileri "oyun değiştirici" olarak tanımlamıştı (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2021, s. 13). Bu ifade, savunma iş birliğinin geleceği açısından umut verici bir zemin oluşturabilir.

Genel olarak, Brexit sonrasında Türkiye ile Birleşik Krallık arasında gelişen ilişkiler çok katmanlı bir seyir izliyor. Ekonomik veriler olumlu bir tablo sunsa da siyasi anlamda belirsizliklerin hâlâ varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Bu nedenle, önümüzdeki süreçte atılacak adımlar belirleyici olacaktır.

Birleşik Krallık'ta Güncel Siyasi Durum: Seçimlerin Gölgesinde Bir Analiz

2024 Genel Seçimleri: Beklentiler ve İlk Değerlendirmeler

Birleşik Krallık, 2024 genel seçimlerini geride bırakmış ve sandıktan çıkan sonuçlar, ülkenin siyasi haritasında önemli dönüşümlerin sinyallerini vermiştir. Seçim öncesinde gerçekleştirilen anketler ve siyasi analizler (The Economist, 2024) (YouGov, 2024), iktidardaki Muhafazakâr Parti'nin Brexit ve COVID-19 sonrası süreçte karşılaştığı zorluklar nedeniyle kayda değer oy kayıpları yaşayabileceğine işaret etmekteydi. Buna karşılık, İşçi, Partisi liderlik değişimi ve ekonomi politikalarındaki güncellemelerle seçmenler nezdinde güçlü bir alternatif olarak öne çıkmaya çalışmıştır (Örmeci, 2024)

Seçim sonuçları incelendiğinde, İşçi Partisi'nin parlamentoda belirgin bir çoğunluk elde ederek iktidara geldiği görülmektedir. Bu gelişme, son 14 yılı aşkın süredir devam eden Muhafazakâr Parti iktidarının sona erdiğini ve yeni bir siyasi dönemin başladığını göstermektedir. İşçi Partisi'nin bu başarısı, özellikle genç seçmenler ve kentsel alanlardaki yüksek katılım oranlarıyla ilişkilendirilmektedir. Muhafazakâr Parti ise, geleneksel kaleleri olarak bilinen bazı bölgelerde dahi kayıplar yaşamış; parti içindeki liderlik tartışmaları ve yaşam maliyeti krizinin bu sonuçlar üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir. Reform Partisi ise, bölgesel anlamda bazı kazanımlar elde etmiş olmakla birlikte, genel siyasi dengede köklü bir değişim yaratamamıştır.

2024 Birleşik Krallık Genel Seçim sonuçları, ülkenin siyasi manzarasında önemli bir dönüşümü ve aynı zamanda uygulanan "İlk Geçen Kazanır" (First Past the Post - FPTP)⁹ seçim sisteminin doğasından kaynaklanan belirgin orantısızlıkları açıkça ortaya koymaktadır. (Grafik-7) incelendiğinde, seçmenlerin oylarının partiler arasındaki dağılımı ile bu oyların parlamentodaki sandalye dağılımına yansımaları arasındaki büyük farklar dikkat çekmektedir.

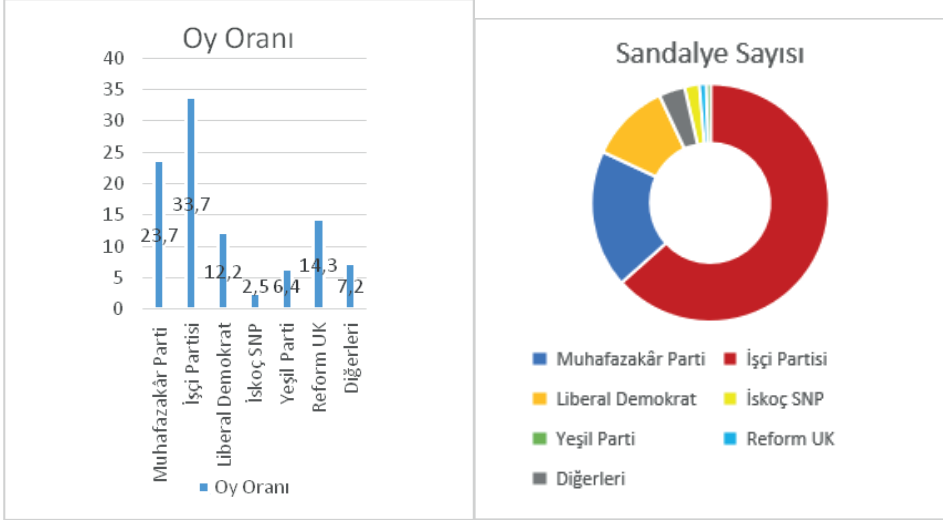
İşçi Partisi, oyların %33,7'sini almasına rağmen, parlamento sandalyelerinin %63,2'sini ve tek başına iktidarı elde etmiştir. Bu durum, FPTP sisteminin kazanan partiye sağladığı güçlendirici etkiyi net bir biçimde göstermektedir. Nispeten mütevazı bir oy oranıyla mutlak iktidarın kazanılması, sistemin büyük partilerin lehine çalıştığını ve seçmenlerin tercihini yüksek verimlilikle sandalyeye dönüştürebildiğini ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, bir önceki iktidar partisi olan Muhafazakâr Parti, oyların %23,7'sini alırken, sandalye oranının %18,6'da kalması, Brexit süreci sonrası iktidarın yaşadığı büyük düşüşün somut bir göstergesidir. Bu düşüş, parti taba-

⁹ İlk Geçen Kazanır (First Past the Post - FPTP): Birleşik Krallık'ta Avam Kamarası üyelerinin seçilmesinde kullanılan bu sistemde, ülke tek üyeli seçim bölgelerine ayrılmıştır. Her bir seçim bölgesinde, adaylar arasında en çok oyu alan kişi, mutlak çoğunluğu sağlamasa dahi milletvekili seçilir.

nında yaşanan çözülmeyi ve seçmen nezdinde azalan güveni yansıtmaktadır. Yüzdesel olarak alınan oy ile kazanılan sandalye arasındaki fark, partinin seçmen desteğini yeterince koltuğa çevirememesiyle sonuçlanmıştır.

Grafik 7. 2024’de Yapılan Birleşik Krallık Genel Seçimleri Oy Oranları ve Sandalye Sayıları

Kaynak: (House of Commons, 2024)

Seçim sonuçlarının en çarpıcı örneklerinden biri ise Reform Partisi’nin performansıdır. Oyların %14,3’ünü almasına rağmen, parlamentoda kayda değer bir sandalye elde edememiş olması, FPTP sisteminin en belirgin “orantısızlık” örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu durum, bir partinin ulusal düzeyde önemli bir seçmen desteğine sahip olsa dahi, oyları belirli seçim bölgelerinde yoğunlaşmadığı takdirde parlamentoda temsil gücü kazanamayacağını gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde, Liberal Demokratlar %12,2 oy oranıyla %11,1 sandalye elde ederken, Yeşil Parti %6,4 oy oranıyla çok düşük bir temsil bulabilmiştir. Öte yandan, BBC’nin 1918’den bu yana İngiltere seçim sonuçlarını kapsayan derinlemesine analizleri, 2024 genel seçimlerinin çarpıcı bir özelliğini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu analizlere göre, İşçi Partisi’nin 2024 seçimlerindeki performansının, kazanılan oy oranı ile parlamentoda elde edilen sandalye oranı arasındaki yaklaşık yüzde 30’luk dikkat çekici farkla, kayıtlı tarihteki en yüksek orantısızlığı temsil ettiği belirtilmektedir (BBC, 2024). Ancak 2010 genel seçimlerinin ardından 2011’de yapılan referandumda ‘Alternatif Oy’ sistemine geçişin reddedilmesi, Birleşik Krallık’ın çoğunluk sistemine bağlılığının bir göstergesi olup, mevcut sistemin siyasal temsiliyetteki kusurları hala eleştirilmektedir.

Sonuç olarak, 2024 Birleşik Krallık Genel Seçimleri, İşçi Partisi’nin FPTP sisteminin sunduğu avantajlarla parlamentoda baskın bir konum elde ettiği-

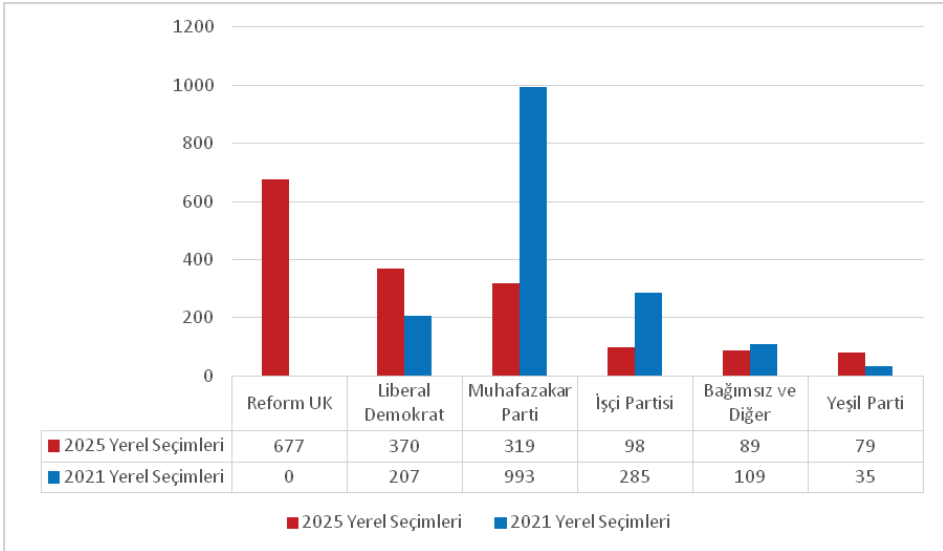
nı, Brexit sürecinin iktidarı olan Muhafazakârların derin bir düşüş yaşadığını ve özellikle Reform Partisi gibi partilerin, yüksek oy oranlarına rağmen parlamentoda yeterli temsil bulamamasından kaynaklanan önemli bir orantısızlıkla karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Bu tablo, Birleşik Krallık'ın seçim sisteminin demokratik temsil açısından tartışmalı yönlerini bir kez daha gündeme getirmektedir.

2025 Yerel Seçimleri: Değişen Manzara ve Beklentiler

Birleşik Krallık'ta 2024 Genel Seçimleri, ülkenin siyasi manzarasına dair önemli sinyaller verdi ve uzun süredir süregelen bazı köklü dengelerin sarsıldığını bir kez daha gözler önüne serdi. Seçmen davranışlarındaki değişimler, geleneksel partilerin yüzleştiği zorluklar ve “üçüncü yol” partilerinin artan etkisi, Birleşik Krallık siyasetinde yeni bir dönemin habercisi niteliğinde. Bu genel tablonun yerel seçimlere nasıl yansıdığı, ülkenin gelecekteki siyasi yönelimleri hakkında kritik ipuçları sunuyor.

Birleşik Krallık siyasetinde uzun süredir devam eden iki partili egemenlik, 2025 yerel seçimleriyle birlikte önemli bir dönüşümün eşiğinde gibi görünüyor. Seçim sonuçları, geleneksel büyük partilerin (Muhafazakar ve İşçi Partisi) oylarında kayda değer bir düşüş yaşarken, özellikle Reform UK gibi “üçüncü yol” partilerinin yükselişine işaret ediyor. Bu durum, ülkenin çok partili bir siyasi sisteme doğru evrildiğinin güçlü bir göstergesi.

Grafik 8. Uygulanan 2021 ve 2025 Yerel Seçimlerinde Partilerin Yerel Yönetimlerde Kazandığı Sandalye Sayılarının Karşılaştırması

Kaynak: (BBC, 2025)

(Grafik-8)'de Birleşik Krallık'ta 2021 yerel seçimlerinden bu yana yaşanan değişim, açıklanan 1637 belediye meclisi sandalyesinin tamamında kendini göstermektedir. Bu süreçte en dikkat çekici yükseliş, şüphesiz Reform UK partisinin hanesine yazılmıştır. Parti, 2021'e kıyasla sandalye sayısını 677 adet artırarak toplam 677 meclis üyesiyle siyaset sahnesinde kayda değer bir etki alanı kazanmıştır. Benzer bir büyüme ivmesi yakalayan Liberal Demokratlar da sandalye sayılarına 163 yeni ekleme yaparak toplamda 370 meclis üyesine ulaşmıştır. Yeşil Parti ise daha ölçülü ancak istikrarlı bir ilerleme kaydederek sandalye sayısını 44 adet artırarak 79'a yükseltmiştir. Bu gelişmeler, Birleşik Krallık seçmenin alternatif siyasi oluşumlara olan ilgisinin arttığını ve geleneksel ana akım partilerin dışındaki seçeneklere yöneldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Birleşik Krallık'ın köklü iki büyük partisi, bu seçim döneminde ciddi kayıplar yaşamıştır. Muhafazakar Parti, 2021'den bu yana tam 674 sandalye kaybederek 319 meclis üyesiyle temsil edilir duruma gerilemiştir. Bu durum, partinin ülkedeki uzun süreli siyasi ağırlığında önemli bir gerilemeyi ifade etmektedir. İşçi Partisi de benzer bir düşüş eğilimi sergileyerek 187 sandalye kaybıyla toplamda 98 meclis üyesiyle sınırlı kalmıştır. Bu büyük ölçekli kayıplar, büyük partilere yönelik seçmen memnuniyetsizliğinin ve güven kaybının derinleştiğini göstermektedir. Bu tablo, Birleşik Krallık siyasetinin geleneksel iki kutuplu yapısından uzaklaşarak daha çok sayıda aktörün temsil edildiği, çeşitlilik arz eden bir yapıya doğru evrildiğine işaret etmektedir.

Yerel seçimlerdeki bu değişim, partilerin kazandığı meclis üyesi sayılarında da net bir şekilde görüldü. Özellikle Reform UK, beklenmedik bir çıkış yaparak önemli sayıda sandalye elde etti. Bu yükselişin arkasında yatan birçok faktör bulunuyor. Reform UK, Brexit sonrası dönemde ortaya çıkan hayal kırıklıklarını ve seçmenlerin geleneksel partilere olan güven kaybını ustaca değerlendirdi. Eski adı Brexit Partisi olan bu oluşum, lideri Nigel Farage'ın kararlı Brexit yanlısı ve sık sık "aşırı sağcı" olarak nitelendirilen söylemleriyle dikkat çekiyor¹⁰. Parti, özellikle göçmenlik, ulusal egemenlik ve bürokrasinin azaltılması gibi konularda sert duruş sergileyerek, hem Muhafazakar Parti'den kopan sağ seçmenleri hem de mevcut düzenden memnuniyetsiz geniş bir kitleyi kendine çekmeyi başardı.

Bu değişen siyasi manzara, Westminster'daki ara seçim sonuçlarında da kendini gösterdi. Özellikle Runcorn ve Helsby'deki ara seçimlerde¹¹ Reform UK'in elde ettiği galibiyetler, partinin yalnızca yerel düzeyde değil, ulusal siya-

¹⁰ Reform UK lideri Nigel Farage ile Ulusal Eğitim Sendikası (NEU) arasında, sendikanın Reform UK'yi "göç politikaları nedeniyle ırkçı ve aşırı sağcı" olarak tanımlaması üzerine bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Farage ise kendisi ve partisinin ırkçı olmadığı konusunda ısrarcı olmuştur (BBC, 2025).

¹¹ Runcorn ve Helsby'deki ara seçim, bölgenin İşçi Partili milletvekili Mike Amesbury'nin bir saldırı suçundan aldığı mahkumiyetin ardından milletvekilliğinden istifa etmesi üzerine gerçekleşmiştir.

sette de giderek artan bir etkiye sahip olduğunun somut bir kanıtı niteliğinde. Bu başarılar, Reform UK'ın sadece protesto oylarını toplamakla kalmayıp, aynı zamanda belirli bölgelerde gerçek bir siyasi güç haline geldiğini gösteriyor.

Peki, bu sonuçlar Birleşik Krallık'ı gelecekte nasıl bir dönemin beklediğine işaret ediyor? Öncelikle, siyasi kutuplaşmanın daha da artması olası görünüyor. Büyük partiler, azalan desteklerini geri kazanmak için stratejilerini gözden geçirmek zorunda kalacaklar. Reform UK gibi partilerin yükselişi, siyasi yelpazenin sağında yeni bir denge arayışına yol açabilir. Ayrıca, koalisyon hükümetlerinin veya azınlık hükümetlerinin daha sık görüldüğü bir döneme girilebilir. Bu durum, karar alma süreçlerini karmaşıktırabilir ve istikrarlı bir yönetimin sağlanmasını zorlaştırabilir. Seçmenler açısından ise, daha çeşitli siyasi seçeneklerin ortaya çıkması, temsil beklentilerini artırırken, aynı zamanda siyasi belirsizliği de beraberinde getirebilir. Birleşik Krallık, önümüzdeki dönemde siyaset sahnesinde daha dinamik, daha parçalı ve belki de daha tahmin edilemez bir yapıyla yüzleşmek zorunda kalacak.

Sonuç

Brexit'in ne olduğu sorusu, yalnızca bir politik ayrılık eylemini değil; aynı zamanda ekonomi, göç, kimlik, hukuk ve jeopolitik düzlemlerde yeni bir yol haritasının oluşmasını da içerir. Bu nedenle Brexit, yalnızca bir olay değil, süreklilik gösteren bir süreçtir. Tıpkı bir labirentin içinde, her dönüşte yeni bir belirsizliğin beklediği gibi, Brexit de Birleşik Krallık'ı her adımda yeni kararlarla yüzleşmeye zorlamıştır.

Makalenin başlığında her ne kadar “İngiltere” ifadesi tercih edilmiş olsa da metin boyunca “Birleşik Krallık” teriminin kullanılması bilinçli bir kelime oyununu ve derinlemesine bir siyasi gözlemi yansıtmaktadır. Zira Brexit süreci, bu çok uluslu yapının zaten kırılgan olan birlikteliğini daha da zorlamıştır. Özellikle İskoçya'nın bağımsızlık taleplerinin yeniden yükselişi ve Kuzey İrlanda Protokolü'nün yarattığı karmaşık sorunlar, Birleşik Krallık'ın iç bütünlüğüne dair ciddi endişeleri beraberinde getirmektedir. Bu tablo, Brexit labirentinden çıkan İngiltere'nin, geleceğe doğru ilerlerken, kendisini bir zamanlar ait olduğu o büyük çatıdan ayrı ve “yalnız” bulma ihtimalini güçlendirmektedir.

Bu labirentin giriş kapısında, halkın iradesi vardı. Ancak ilerledikçe karşılaşılan duvarlar, referandumun ötesinde derin meseleleri açığa çıkardı. Bu noktada Brexit, yalnızca AB'den çıkış değil, aynı zamanda Birleşik Krallık'ın kendi içindeki birlik sınavıdır. Bu sınav, hem siyasal sistemin dayanıklılığına hem de halkın belirsizlikle başa çıkma kabiliyetine dair çok şey anlatır.

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği ile olan ilişkisinin, 1973'teki katılımından 2020'deki resmi ayrılığa uzanan karmaşık seyri, sadece siyasi bir karar olmanın ötesinde, ülkenin tüm dokusunu derinden etkileyen çok boyutlu bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Bu çalışma, Brexit'in tarihsel köklerinden başlayarak, ekonomik, toplumsal ve siyasi etkilerini detaylı bir biçimde ele almıştır. Görüldüğü üzere, referandumda %51,9 gibi kıl payı bir farkla alınan ayrılık kararı, Londra'nın küresel finans merkezi rolünden ticari ilişkilere, iş gücü piyasasından toplumsal kutuplaşmaya kadar geniş bir yelpazede kalıcı izler bırakmıştır. Türkiye ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması gibi yeni dış politika açılımları da bu yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Ancak Brexit'in etkileri, referandum ve ayrılık süreçleriyle sınırlı kalmamış, Birleşik Krallık'ın iç siyasetinde de devrim niteliğinde değişimleri tetiklemiştir. Geleneksel olarak iki büyük partinin (Muhafazakar ve İşçi Partisi) domine ettiği siyasi sahne, Brexit sonrası dönemde kayda değer bir dönüşüm geçirmiştir. Son yerel seçim sonuçları, bu değişimin en somut kanıtlarını sunmaktadır. Grafikte de detaylarıyla incelendiği üzere, Muhafazakar ve İşçi Partileri'nin sandalyelerdeki belirgin kayıpları karşısında, özellikle Reform UK'in 677 sandalyelik çarpıcı yükselişi, siyasi yelpazenin sağında yeni bir aktörün güçlü bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir. Liberal Demokratlar ve Yeşil Parti'nin de kaydettiği ilerlemeler, Birleşik Krallık'ın artık çok partili bir siyasi sisteme doğru evrildiğinin açık bir işaretidir. Westminster'daki Runcorn ve Helsby gibi ara seçimlerde Reform UK'in elde ettiği başarılar da, bu partinin sadece protesto oylarını toplamanın ötesinde, belirli bölgelerde gerçek bir siyasi güç haline geldiğinin kanıtıdır. Ancak bu eğilim, kamuoyundaki genel duyarlılıkla çelişen ilginç bir karmaşa yaratmaktadır: Zira, birçok anket ve kamuoyu araştırması, halkın büyük bir kesiminde Brexit kararından duyulan pişmanlığın giderek arttığını göstermektedir. Bu çelişkili tablo, siyasi analizlerde önemli bir karmaşaya ve yorum farklılıklarına yol açmaktadır.

Seçmenlerin Reform UK gibi partilere yönelmesi, çeşitli faktörlerle açıklanabilir. Birincisi, geleneksel büyük partilere duyulan güvenin azalmasıdır. Brexit sonrası dönemde ekonomik sorunlar, yaşam maliyeti krizi ve kamu hizmetlerindeki aksaklıklar, Muhafazakar ve İşçi Partisi'ne olan inancı sarsmıştır. Bu durum, seçmenleri, mevcut düzene tepki olarak alternatif arayışlarına itmiştir. İkinci olarak, Reform UK'in göç, ulusal egemenlik ve "Britanya'yı geri alma"¹² gibi konulardaki net ve radikal söylemleri, özellikle Brexit'i desteklemiş ancak mevcut siyasi sistemden hayal kırıklığına uğramış seçmenler için ca-

¹² Bir diğer adıyla "Take back control" ("Kontrolü Geri Al"), Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılmasını savunan Brexit kampanyasının temel sloganı olmuştur.

zip gelmektedir. Parti, Brexit'in getirdiği vaatlerin yerine getirilmediği algısını güçlendirerek, bu boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Lideri Nigel Farage'ın karizmatik ve popülist hitabeti de bu yönelimi pekiştiren önemli bir etkidir. Seçmen, Brexit'in yarattığı sorunlar için sorumlu gördüğü ana akım partilerden farklı, daha "saf" bir Brexit duruşu sergileyen bir sese kulak vermektedir.

Nigel Farage liderliğindeki ve kökeninde Brexit Partisi olan Reform UK'in bu yükselişi, yalnızca Brexit yanlısı ve sıkı sağ politikaları savunmasıyla değil, aynı zamanda göç ve ulusal egemenlik gibi konulardaki keskin duruşuyla da açıklanabilir. Seçmenlerin geleneksel partilere olan güveninin azalması, Brexit'in getirdiği hayal kırıklıkları ve ekonomik belirsizlikler, bu partinin tabanını genişletmesinde etkili olmuştur. Kısacası, Brexit, Birleşik Krallık'ı ekonomik ve toplumsal bir labirentin içine sürüklerken, aynı zamanda siyasi haritasını da kökten değiştirmiştir. Bu bağlamda, Birleşik Krallık'ı gelecekte daha fazla siyasi belirsizlik, olası koalisyon hükümetleri veya azınlık yönetimleri ve sürekli değişen parti dinamiklerinin beklediği söylenebilir. Ülke, Brexit'in kalıcı izleriyle birlikte, kendi içindeki birlik sınavını ve uluslararası arenadaki yeni konumunu belirleme arayışında olmaya devam edecektir. Metinde detaylarıyla incelenen bu dönüşüm süreci, geleneksel siyasi yapının sarsılması, yeni aktörlerin yükselişi ve iç bütünlüğe dair endişelerin artmasıyla yeni bir dönemin kapılarını araladı. Tıpkı bir geminin fırtınalı bir denizde rotasını yeniden bulmaya çalışması gibi, Birleşik Krallık da kendi geleceğini yeniden şekillendirme ve uluslararası arenadaki konumunu belirleme arayışını sürdürmektedir.

Bu karmaşık tabloda, gelecekteki olası senaryoları değerlendirmek kaçınılmazdır. Birincisi, geleneksel iki büyük partinin konumu ve uzun yıllardır iki parti dışında bir iktidarın bulunmaması düşünülse bile iç siyasetteki çok partili yapılaşmanın derinleşmesiyle koalisyon hükümetlerinin veya azınlık yönetimlerinin daha sık görülebilir olmasıdır. Bu durum, siyasi karar alma süreçlerini yavaşlatabilir ve istikrarsızlığa yol açabilir. Ancak aynı zamanda, farklı siyasi görüşlerin temsilini artırarak daha kapsayıcı politikaların oluşmasına da zemin hazırlayabilir. İkincisi, Reform UK gibi Brexit yanlısı partilerin yükselişi, göç ve ulusal egemenlik gibi konulardaki tartışmaları daha da alevlendirebilir. Bu durum, toplumdaki kutuplaşmayı derinleştirme potansiyeli taşıırken, aynı zamanda ana akım partileri de kendi politikalarını gözden geçirmeye zorlayabilir.

Daha da önemlisi, Brexit'in Birleşik Krallık'ın iç bütünlüğü üzerindeki sınavı devam edecektir. İskoçya'nın bağımsızlık talepleri ve Kuzey İrlanda Protokolü'nün yarattığı gerilimler, Londra'nın önündeki en büyük yapısal sorunlardan bazılarıdır. Bu sorunların çözümüne yönelik atılacak adımlar, Birleşik Krallık'ın gelecekteki siyasi coğrafyasını doğrudan etkileyecektir. Tıpkı

eski bir duvarın çatlaklarının zamanla genişlemesi gibi, bu iç gerilimler de iyi yönetilmezse ülkenin birlikteliğini daha da zayıflatabilir.

Sonuç olarak, Brexit bir varış noktası değil, devam eden bir yolculuktur. Bu yolculukta Birleşik Krallık, küresel bir aktör olarak konumunu yeniden tanımlarken, aynı zamanda iç dinamiklerini de dengelemek zorundadır. Birleşik Krallık'ın bu "labirentten" nasıl çıkacağı ve kendini nasıl yeniden konumlandıracağı, önümüzdeki yıllarda hem bölge hem de küresel siyaset için büyük bir merak konusu olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Aktaş, G., & Kaplan, Z. (2020, Mart 31). Brexit Sonrası Alternatif Ticaret Senaryoları ve Olası İktisadi Etkileri. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 217-248. doi:<https://doi.org/10.15869/itobiad.645790>
- Anadolu Ajansı. (2024, Ocak 1). Mayıs 12, 2025 tarihinde Türkiye ile Birleşik Krallık arasındaki ticaret Brexit sonrası da hız kesmedi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-birlesik-krallik-arasindaki-ticaret-brexit-sonrasi-da-hiz-kesmedi/3122639> adresinden alındı
- Aras, İ., & Günar, A. (2018, Eylül 17). Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları. *International Journal of Political Science - Urban Studies*, 6(2), 90-110. doi:<https://doi.org/10.14782/ipsus.460131>
- Balkır, C. (2021). BREXIT: Ekonomik Çözülme veya Yeniden Dirilişin İlk Adımı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20, 209-243. doi:<https://doi.org/10.32450/aacd.979221>
- Bayar, Y. (2014, Temmuz 1). Euro Bölgesi Borç Krizi ile Avrupa Döviz Kuru Mekanizması Krizinin Karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 211-231. doi:<https://doi.org/10.11611/JMER202>
- BBC. (2016). Mayıs 11, 2025 tarihinde UK votes to leave the EU: https://www.bbc.co.uk/news/politics/eu_referendum/results adresinden alındı
- BBC. (2024, Temmuz 5). Mayıs 13, 2025 tarihinde Biggest-ever gap between number of votes and MPs hits Reform and Greens: <https://www.bbc.com/news/articles/c886pl6ldy9o> adresinden alındı
- BBC. (2025, Mayıs). Mayıs 14, 2025 tarihinde England local election results 2025: <https://www.bbc.com/news/election/2025/england/results> adresinden alındı
- BBC. (2025, Nisan 15). Mayıs 10, 2025 tarihinde Farage clashes with teaching union over 'far right' claim: <https://www.bbc.com/news/articles/creqvy9g84xo> adresinden alındı
- Biber, A. (2020). 1992/93 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi. Ankara: İksad Yayınevi. Mart 14, 2025 tarihinde alındı
- British Politics and Policy at LSE. (2016, Temmuz 7). Nisan 8, 2025 tarihinde It's NOT the economy, stupid: Brexit as a story of personal values: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/personal-values-brexit-vote/> adresinden alındı

- Butler, D., & Kitzinger, U. (1996). *The 1975 Referendum*. London: The Macmillan Press.
- Ceylan, O. (2025, Ocak 16). Brexit Öncesi ve Sonrası Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık Dış Ticaretinin Karşılaştırmalı Analizi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 1-216. Konya, Selçuklu, Türkiye: Selçuk Üniversitesi. Mayıs 2, 2025 tarihinde alındı
- Çağlar Hekimoğlu, K., & Erkan, S. (2022, Nisan 28). Avrupa Bütünleşmesinde Birleşik Krallık: Brexit Referandumu ve Ayrılma Süreci. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 871-883. doi:<https://doi.org/10.33206/mjss.990422>
- Çolak, M., & Bozkaya, Ö. (2018, Aralık 28). Birleşik Krallık'taki Göç Karşıtı Söylemlerin Brexit Sürecine Etkisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(75), 185-209. doi:<https://doi.org/10.26650/jspc.2018.75.0013>
- Dünya Bankası. (2023). Mart 22, 2025 tarihinde GDP growth (annual %): <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> adresinden alındı
- Dünya Bankası. (2023). Mayıs 11, 2025 tarihinde Enflasyon (Tüketici Fiyatları): <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?view=chart> adresinden alındı
- Efe, H. (2010, Mayıs 1). Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları. *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9, 37-62. doi:https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000136
- Erdem, M. S. (2019). Brexit Sürecindeki Bazı Olayların S&P500 Ve Bazı Ab Üyesi Ülke Borsa Endekslerine Ve Döviz Kurlarına Etkisi: Olay Çalışması. *Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 346-356. doi:<https://doi.org/10.29106/fesa.609883>
- Eurobarometer. (2015, Haziran). Nisan 29, 2025 tarihinde Standard Eurobarometer 83 - Spring 2015: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2099> adresinden alındı
- House of Commons. (2024, Eylül 24). Mayıs 13, 2025 tarihinde General election 2024 results: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10009/> adresinden alındı
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2021, Aralık 29). Mayıs 13, 2025 tarihinde Brexit Sonrası Birleşik Krallık-AB Savunma İşbirliği: https://www.ikv.org.tr/images/files/Degerlendirme_Brexit_sonrasi_BK_AB_savunma_isbirli%C4%9Fi.pdf adresinden alındı
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2021). Birleşik Krallık (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland). E. Ataç içinde, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* (s. 352-353). İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV).
- Koltuk, D., & Cantürk, İ. (2023, Mayıs 2). Brexit Sonrası Avrupa Birliği'nin Güvenliği: Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD Ekseninde. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 23(1), 97-110. doi:<https://doi.org/10.25294/auibfd.1173206>
- Konuralp, E., & Adaş, S. (2018). Ya Brexit Sonrası? Birleşik Krallık'ın AB'den Kopuş Dönemeci ve Alternatifleri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 518-540.

- Nas , Ç. (2021, Ağustos 13). Brexit Ve Türkiye-Ab Ve Türkiye-Birleşik Krallık İlişkilerine Etkileri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20, 325-350. doi:<https://doi.org/10.32450/aacd.979278>
- Office for National Statistics. (2025, Mayıs 15). Mart 7, 2025 tarihinde Gross Domestic Product: Quarter on Quarter growth: CVM SA %: <https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/timeseries/ihyq/pn2> adresinden alındı
- Öner, S. (2021, Ağustos 13). Brexit ve Avrupa'da Popülist Radikal Sağın Yükselişi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20, 95-118. doi:<https://doi.org/10.32450/aacd.978784>
- Örmeci, O. (2024, Temmuz 5). *Uluslararası Politika Akademisi*. Mayıs 14, 2025 tarihinde 2024 Birleşik Krallık Genel Seçimleri: İşçi Partisi'nin Tarihi Zaferi: <https://politikaakademisi.org/2024/07/05/2024-birlesik-krallik-genel-secimleri-is-ci-partisinin-tarihi-zaferi/> adresinden alındı
- Statista. (2016, Haziran 16). Mayıs 4, 2025 tarihinde UK: A Divided Nation: <https://www.statista.com/chart/5100/uk-chooses-brexit/> adresinden alındı
- Statista. (2024, Mayıs). Mayıs 4, 2025 tarihinde Share of respondents indicating a positive, neutral, or negative image of the European Union in EU member states from Q1 2006 to Q4 2024: <https://www.statista.com/statistics/1360333/euroscepticism-european-union-public-image/> adresinden alındı
- The Economist. (2024, Haziran 7). Mayıs 13, 2025 tarihinde Labour is extremely likely to win the July 4th general election: <https://www.economist.com/interactive/uk-general-election/forecast> adresinden alındı
- Topaloğlu, G. (2018, Nisan 1). Avrupa Birliği'nden Ayrılma Hakkı Ve Brexit Süreci. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 9(34), 341-365.
- Tütmez, E., & Kalkan, E. (2024, Nisan 26). Brexit Sonrası Kuzey İrlanda ve AB İlişkilerinde Güvenliğin Dönüşümü: Canlanan Tarihsel Sorunlar. *Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi*, 10(1), 23-46. doi:<https://doi.org/10.20979/ueyd.1301178>
- Ulusoy, A., & Ela, M. (2015). Avrupa Borç Krizinin Makroekonomik Etkileri ve Türkiye. *International Conference On Eurasian Economies*, 388-397.
- Yaman, B. (2024, Ocak 7). Brexit: Birliktelikten Ayrılık- İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden Ayrılma Süreci. *EURO Politika*(2), 37-48.
- Yavuz, A., Şataf, C., & Kır, S. (2013). Avrupa'da Borç Krizi Ve Çözüm Arayışları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 15(2), 131-154.
- YouGov. (2024, Haziran 13). Mayıs 13, 2025 tarihinde Reform now 1pt ahead of the Tories, although this is still within the margin of error: <https://yougov.co.uk/politics/articles/49735-reform-now-1pt-ahead-of-the-tories-although-this-is-still-within-the-margin-of-error> adresinden alındı
- YouGov. (2025, Ocak 29). Mayıs 12, 2025 tarihinde How do Britons feel about Brexit five years on?: <https://yougov.co.uk/politics/articles/51484-how-do-britons-feel-about-brexit-five-years-on> adresinden alındı

Conceptual Framework Of Marketing Ethics

Salma ZAHOUR*

V. Özlem AKGÜN**

Abstract: Marketing involves the process of developing, pricing, distributing and promoting products and ideas in order to meet customer demands and needs and to achieve the company's goals. However, this process can also bring about various ethical issues. Consumer protection and product safety are the main elements of ethical marketing. Today's businesses have to focus more and more on environmental responsibility in a period when sustainable practices have become the center of ethical policies. Unethical practices that harm the environment or are based on unfair working conditions can negatively affect consumer trust. This study conceptually examines the function of marketing ethics and the reflections of the ethical phenomenon on brand sustainability and consumer behavior. As a result of the conceptual evaluations and literature review, it is possible to state that ethical marketing practices have significant effects on brand loyalty and product sustainability. This paper is valuable in terms of emphasizing the importance of ethical marketing in establishing consumer trust and positively affecting society.

Keywords: Marketing ethics, Consumer, Brand, Brand image

Pazarlama Etiğinin Kavramsal Çerçevesi

Öz: Pazarlama, müşteri isteklerinin ve ihtiyaçlarının karşılanması ve işletmenin hedeflerine ulaşması amacıyla ürünlerin ve fikirlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, dağıtılması ve tutundurulması sürecini içermektedir. Ancak, bu süreç çeşitli etik sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Tüketicinin korunması ve ürün güvenliği, etik pazarlamanın temel unsurları olarak ön plana çıkmaktadır. Bugünün işletmeleri, sürdürülebilir uygulamaların etik politikaların merkezi haline geldiği bir dönemde, çevresel sorumluluğa giderek daha fazla odaklanmak durumundadır. Çevreye zarar veren veya adil olmayan çalışma koşullarına dayalı etik dışı uygulamalar, tüketici güvenliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu çalışma, pazarlama etiğinin işlevini ve etik olgusunun marka sürdürülebilirliği ile tüketici davranışına olan yansımalarını kavramsal olarak incelemektedir. Yapılan kavramsal değerlendirmeler ve literatür taraması sonucunda etik pazarlama uygulamalarının marka sadakati ve ürün sürdürülebilirliği üzerinde önemli etkilerinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bildiri; etik pazarlamanın tüketici güvenliğini tesis etme ve toplumu olumlu yönde etkileme bağlamında taşıdığı önemi vurgulamaları açısından değerlidir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama etiği, Tüketici, Marka, Marka imajı

* Master's Student, Selçuk University, Institute of Social Sciences, International Trade, Konya, Turkey
ORCID: 0009-0004-8313-0763 E-mail: 244272001014@ogr.selcuk.edu.tr

** Assoc. Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Finance, Konya, Turkey ORCID: 0000-0002-0597-7318 E-mail: ozlemakgun@selcuk.edu.tr

Introduction

Over time, the concept of marketing has changed and its scope has expanded. No longer limited to selling goods and services, marketing is defined as a set of activities, institutions and processes involving the creation, promotion, delivery and exchange of products or services that offer value to customers, businesses, stakeholders and society (Mucuk, 2014). In this context, marketing is considered as a multidimensional value production process and a strategic field that aims to create both economic and social benefits. However, this process also brings along some ethical problems. The concept of ethics is a multifaceted concept that is comprehensively addressed by many different sciences. In the field of marketing, ethics is considered as a fundamental element that should be taken into consideration in terms of ensuring consumer satisfaction and shaping perceptions towards the business in a healthy way. Marketing ethics refers to the conduct of marketing activities in accordance with moral principles and social values. This concept includes making ethically correct decisions and observing the principles of honesty, fairness and transparency in marketing strategies (Lacznia, 2012)

Although the ethical dilemmas faced by marketers arise in various forms in the competitive environment, when evaluated on a sector basis, it is evaluated that some sectors have much more challenging conditions than others. Especially in the competitive marketing world, it is more important than ever for marketers to exhibit ethical behavior as they face various pressures such as making more sales and profits in the short term. Marketing ethics plays a critical role in this process in terms of determining right and wrong, protecting the rights of consumers and fulfilling social responsibilities. This research aims to examine the concept, importance and application areas of marketing ethics.

Marketing Ethics from a Conceptual Perspective

The terminological origin of the concept of ethics is based on the Ancient Greek word “ethos” meaning “habit” or “custom”. This concept refers to the normative principles and value judgments that guide the behavior of individuals and provides a basic frame of reference in the process of justifying moral actions. Ethics is a discipline that questions not only individual behavior but also the moral foundations of social order (Pojman, 2001).

Ethics is an extremely important area of interest to various disciplines and researchers. Researchers are working hard to explain ethical values within the market discipline, but given the sensitivity and importance of the situation, it is also important to identify and comply with ethical considerations (Yoo &

Dontu, 2002). Ethics refers to the guiding principles, values and standards that help people determine “how things should be done”. Ethics is a process in which certain values are adhered to in decision-making and implementation. Today, ethics has become one of the most fundamental values to be adhered to in a number of fields. Ethical values are becoming more and more prominent in many fields such as politics, education, trade, management and medicine. As the validity of ethics has increased in various fields, concepts such as professional ethics, business ethics, individual ethics, organizational ethics, business ethics and managerial ethics have become widespread (Erkal & Bektaş 2016).

Laczniak (1983) developed a framework that suggests that marketers should pay attention to their *prima facie* duty and the principles of proportionality, freedom and difference when making ethical decisions. The purpose of this framework is to help marketing managers organize their thinking more systematically when faced with marketing problems that involve an ethical issue (Vitell, 1986). Marketing ethics, which is related to the ethical evaluation of marketing-related activities within the scope of business discipline (Odabaşı & Oyman, 2003), also includes the application of ethical thinking during decision making. In other words, the application of ethical theories in marketing decisions helps marketing managers in businesses to act within the framework of correct behavior (Smith, 1996). Marketing ethics is an interdisciplinary field that examines the ethical and moral dimensions of marketing practices and evaluates the responsibilities of businesses towards consumers, employees, society and the environment at both theoretical and practical levels. This field is not only limited to strategies that prioritize economic interests, but also includes commitment to social values, environmental sustainability and ethical obligations in a holistic manner. In this context, ethical dilemmas such as unfair competition, misleading advertising and fair pricing are among the main issues that are intensively discussed in the marketing ethics literature (Laczniak & Murphy, 2006).

The first academic studies on marketing ethics began in 1967 with Robert Bartels’ “A Model for Ethics in Marketing”, which contributed to the literature as a pioneering work that addressed the ethical framework of marketing on a scientific basis. Subsequently, the article “Broadening the Concept of Marketing” published in 1969 emphasized that marketing is not only an economic but also a social and ethical responsibility area; thus, the scope of the discipline was expanded and the importance of ethical sensitivities in marketing strategies was made more evident (Kotler & Levy, 1969).

Marketing ethics and social responsibility issues are also related to business ethics, social investment, environment, governance, human rights, marketplace

and work environment. Corporate social responsibility is linked to the social contract between business and society. According to Steiner (1972), the concept of social contract is explained as follows: *“At any given time and in any given society, there is a generally accepted set of relationships, obligations and duties between large organizations and people.”* The concept of corporate social responsibility (CSR) is seen as a comprehensive set of policies, practices and programs integrated into business operations, supply chains and company-wide decision-making processes, and includes responsibility for past and present actions as well as future impacts. CSR goes beyond philanthropy and requires a responsible company to fully consider the impacts on all stakeholders and the environment when making decisions (Labbai, 2007). Marketing ethics is the set of behavioral norms, value judgments and principles that marketers follow (Churchill, 1995). As in all human relationships, ethical problems are encountered in marketing research. However, ethical problems such as collecting information from participants in an undesirable way and businesses revealing information that participants do not want to give are not given enough importance in marketing research (Tull & Hawkins, 1985). Marketing ethics means that businesses act in line with social values and moral principles in their marketing activities. This concept includes approaches that protect the rights of consumers and aim to establish honest and transparent communication. Marketing ethics includes not only compliance with legal requirements but also acting with a sense of social responsibility (Kotler, 2016).

Marketing ethics means that brands ensure ethical standards in all processes from procurement to production and from sales to after-sales processes, adopt ethical values and never give up on these values. Consumer ethics is defined as brands adopting ethical values as a priority and valuing consumers (Sağlam, 2024).

In today's business environment, customers are becoming the focus of all activities as businesses have to face challenging commercial conditions. In order to maintain their existence and achieve success in these intense and increasing competitive conditions, businesses have to carry out activities that are true and honest, not misleading and deceptive, without exaggeration, lies and discrimination against customers (Güler, 2014). All businesses, both for-profit and non-profit, are expected to act in line with ethical values and responsibility awareness in all their activities in order to achieve their goals and appeal to their target audiences (Kuru & Koçer, 2021). The marketing discipline has a vital importance for businesses to interact with the customer base to promote the goods and services produced, strengthen the brand image and ensure customer satisfaction. However, effective management of these processes requires

the correct determination of ethical boundaries. This is because the aggressive use of marketing strategies can sometimes lead to unethical practices (Tsalikis & Fritzsche, 2013).

Marketing ethics is an important sub-discipline that should be addressed within the scope of business ethics (Brinkmann, 2002). Since marketing is the area where businesses directly contact with consumers, practices contrary to ethical principles negatively affect consumers' perception of marketing activities (Tek, 2005). In addition, marketing practices are often one of the issues that society and consumers react to the fastest (Uzkurt & Torlak, 2007). In this context, it has become an indispensable requirement in the business world for marketing managers to show sensitivity to the social environment in which they operate and to exhibit ethical behaviors by considering the effects of this environment on decision-making processes.

Ethics in Digital Marketing

What is Digital Marketing?

Digital marketing can be defined as a type of marketing that interacts with customers and business partners through digital information and communication technologies and electronic devices. From a broader perspective, digital marketing refers to the integration of digital information and communication technologies into marketing activities. In this context, digital marketing is a holistic marketing approach, including internet marketing, that effectively uses digital channels to attract and retain customers. According to Serohina et al. (2019: 36), digital marketing should be considered as an advanced concept of internet marketing that is not only limited to the use of online technologies, but also offers the opportunity to interact with offline customers and personalize their needs.

With the digitalization process, traditional marketing techniques have expanded to include new digital marketing approaches in which potential customers are considered not only as buyers, but also as users and content creators. These users are not only individuals who buy or use goods or services online, but also active customers who interact with brands online and create content to create a deeper connection with the brand. The most modern trend of digital marketing has emerged in the "mind of the consumer" with Kotler's *Marketing 3.0* approach. This concept emphasizes that marketing strategies should not only address the goods and services, but also the values, beliefs and societal expectations of the consumer. *Marketing 4.0*, developed three years later, emphasized the importance of trust and loyalty in the digital age and revealed that

it is inevitable for brands to establish trust-based relationships with consumers in order to achieve sustainable success. While *Marketing 5.0* focuses on optimizing the customer experience with artificial intelligence and digital technologies, *Marketing 6.0* aims for meaning-driven marketing based on ethics, social responsibility and conscious consumer values (Kotler, Kartajaya & Setiawan, 2013, 2016, 2021, 2023).

With globalization, an ever-changing marketing environment has emerged in which information and technology play a decisive role. Kotler defines digital marketing as a set of activities carried out by businesses to develop, promote and sell their goods and services online (López García et al., 2019: 3-4).

Ethical Considerations in Digital Marketing

The rapid advancement of digitalization has led to transformations in the field of marketing and has raised a wide range of ethical issues. In particular, the protection of personal data, transparency and consumer rights significantly affect the ethical dimension of digital marketing. Ethics in digital marketing means that brands act in accordance with moral principles, social responsibilities and consumer rights in their marketing activities carried out through the internet and digital platforms (Sağlam, 2024).

In today's marketing world, consumers' awareness of brands has increased with the impact of digitalization. However, this increased awareness leads to the development of skeptical and critical attitudes over time in consumers who cannot find what they expect from brands. This situation is defined as "cynical (non-optimistic) consumer behavior" in the literature. Consumers' distrust, sense of deception and disappointment towards brands or institutions form the basis of these behaviors. Especially unethical marketing communication practices are one of the most important causes of consumer cynicism (Akçay & Özdemir, 2019).

In marketing communication processes carried out on digital platforms, unethical practices such as misleading or manipulative content and data privacy violations can lead to negative consumer reactions. Especially thanks to the interaction potential of digital channels and the rapid spreadability of content, cynical consumer behaviors can reach large masses in a short time and cause serious reputational damage to brands. For this reason, the concept of "ethical branding" is becoming increasingly critical for brands that want to establish healthy and sustainable relationships with the conscious consumer of the digital age. In this context, practices such as data collection, personalization, content production and digital advertising have brought new ethical responsibilities.

Unauthorized collection of personal data or manipulative use of personal data for commercial purposes threatens individual privacy. In this context, it is an ethical obligation to clearly state the advertisement in influencer collaborations (Petrychak & Demianenko, 2024).

Moreover, the recent proliferation of artificial intelligence and deepfake technologies poses serious ethical risks in terms of content reliability. Content created through these technologies can pave the way for manipulative practices such as misleading consumers and perception management (Fijital İşler, 2024).

One of the most prominent examples of digital ethics violations is Facebook–Cambridge Analytica data scandal. In this case, millions of users' data were utilized for political reasons, and social trust was severely shattered (BBC Turkish, 2019). These and similar cases demonstrate that ethical obligations in digital marketing must be reinterpreted.

Ethical Policies of Brands

A brand is more than just a name or a logo. A brand not only provides functional benefits to a company's clients, but it also promises emotional, self-actualization, and societal benefits. Furthermore, the customer-brand bond is a journey that develops through perceptions and experiences formed by the individual's contacts with the brand. (Aaker, 2014).

Ethical marketing practices have become an important factor that directly affects brand loyalty among today's consumers. Consumers value not only the quality of goods and services but also the social and environmental responsibility of brands. Research shows that brands that adhere to ethical values have an advantage in terms of consumer loyalty.

Ethical policies are guidelines that determine how a brand fulfills its social, environmental and economic responsibilities. These policies play an important role in assessing whether a company is fair, responsible and transparent to both its employees and society. According to Cone Communications' 2017 Corporate Social Responsibility Survey, 87% of consumers prefer brands that act in accordance with ethical principles (Cone Communications, 2017). However, consumers tend to punish unethical behavior, with social media calls for boycotts and reputational damage being concrete examples. Therefore, ethical marketing understanding stands out as a strategic necessity for the sustainability of brand loyalty (Abela & Murphy, 2008). The important concepts of ethical policies of brands are briefly explained as follows:

Brand Image and Trust Relationship

A brand's ethical policy directly affects consumers' trust in the brand. When customers trust a brand, they remain loyal to that brand and do not hesitate to pay more. In this way, brand managers can perform marketing actions without incurring much more promotion costs. This enables businesses to save money on marketing (Çelikkol, 2017: 273). In the most general sense, brand preference is the process by which consumers prefer a good or service and reject other alternatives. Brand preference is a combination of factors that cause consumers to prefer a particular brand over others and to show loyalty to the brand. Generally, brand preference, which is the behavior of choosing a particular brand among brands, is determined according to consumers' past experiences and habits (Aktuğlu & Temel, 2006: 43)

However, a decrease or complete loss of trust in the brand can damage the brand's image and lead to customer losses. Volkswagen's emissions problem is a case in point. The brand, which claims to offer environmentally friendly vehicles, lost the trust of consumers when it was revealed that it manipulated emission tests, and its brand image was seriously damaged (Hotten, 2015). In today's market environment, with the power of social media, such negativity can spread much faster and create serious crisis environments for brands (Katanich, 2023).

Sustainability and Environmental Sensitivity

In 1987, the term "sustainable development" was introduced for discussion and defined as "development that meets the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs" (Brundtland, 1987). Nowadays, when climate crisis issues are constantly debated, many brands put environmental sustainability at the center of their ethical policies. Global problems such as climate change, depletion of natural resources and pollution play an active role in consumers' preference for environmentally friendly brands. An ethical brand prefers to use recycled materials in its production processes, aims to reduce its carbon footprint and adopts production techniques that do not harm the environment. Among brands known for their environmental activism, Patagonia, which sells outerwear and sportswear, stands out. Every year, the brand donates 1% of its sales to local organizations that contribute to environmental movements.

Patagonia advocates for many environmental issues such as the protection of natural life, water resources, forests and endangered animals. It also organizes digital signature campaigns in cooperation with non-governmental orga-

nizations and constantly informs its followers about the environmental issues it advocates through its official social media accounts (Çetinkaya et al., 2022). This strategy provides an example of an ethical brand stance centered on the principle of sustainability. Patagonia uses 100% clean energy in all its stores and offices in North America, transparently shares data such as the amount of waste generated in the production process and water consumption on its labels, and does not participate in discount campaigns such as Black Friday in order not to encourage consumption (Patagonia, 2022). Brands in this category are known for their environmental sensitivity, which helps them to gain a loyal customer base, as well as playing an important role in cultural and moral public opinion.

The second-hand online sales platforms Dolap, Gardrops and Zebramo operate with the aim of both supporting environmental sustainability and encouraging more responsible consumer behavior. By offering quality and sustainable second-hand products, these platforms encourage users to recirculate items they no longer need instead of throwing them away. In this context, resale practices contribute to the circular economy by extending the life cycle of products. In the second-hand consumption report published by Bain & Company, it was pointed out that the tendency towards second-hand shopping is increasing, especially among Generation Z individuals. It is emphasized that this trend is not only based on economic reasons, but also the high awareness of this generation on sustainability is an important factor (Karadeniz, 2021).

Human Rights and Working Conditions

In today's marketing environment, many companies are forced to take steps and seek solutions to overcome their current negativities due to various actions of activists on issues such as not harming the environment, improving the working conditions of their employees, protecting consumers and respecting human rights. However, not only businesses but also governments face pressure from activists and are encouraged to take action to force companies to change (Den Hond et al. 2007: 901-924).

Another important component of brands' ethical policies is the working conditions they provide to their employees. Fair wages, a safe working environment and the protection of workers' rights should be among the fundamental principles of an ethical brand. In particular, brands with global production networks should respect the rights of all employees in the supply chain and ensure that labor is not exploited. Fair wages, a safe working environment and protection of workers' rights should be among the core principles of an ethical brand. Many global brands implement sustainable and ethical policies on human rights and working conditions (ILO, 2017).

For example, the H&M brand implements a “Fair Wage Strategy” to protect the rights of workers in its supply chain. With this strategy, it has ensured that approximately one million workers in supplier factories will receive fairer wages by 2022 (H&M Group, 2022).

Similarly, the Unilever brand has adopted a “Responsible Sourcing Policy” to improve working conditions and implements strict measures against forced labor, child labor and discrimination in the supply chain (Unilever, 2023).

Policies developed within the framework of standards set by the International Labor Organization (ILO) help brands fulfill both their legal and ethical responsibilities. The International Labor Organization (ILO) has decided to create the position of Ethics Officer under the leadership of the General Manager to strengthen transparency and accountability, while promoting a culture of integrity and high ethical standards. These practices also contribute to social development and enhance the reputation of brands.

Corporate Social Responsibility

Ethical policies also cover the impact of a brand on society. The understanding of corporate social responsibility is based on the principles of giving back to the society what the business takes from the society and to consider the benefit of the society in the activities of the business. This understanding enables businesses to market their products to the market in the best way and strengthen their brand image. According to Carroll (1991: 4), corporate social responsibility can be analyzed in four dimensions. These dimensions are briefly defined as economic, legal, moral and voluntary responsibilities. Carroll developed a social responsibility pyramid consisting of four dimensions. Investing in social responsibility projects, conducting programs that support social development and helping disadvantaged groups are part of the ethical stance of companies. In addition, respecting local communities and contributing to their well-being can also be considered as social responsibility of brands (Starbucks, 2024). For example, Starbucks conducts education and health projects for local communities in many regions.

Businesses today tend to operate not only by considering their profits, sales figures or market share, but also their reputation, environmental sensitivity and philanthropy. Society has also begun to question whether businesses are fulfilling their social obligations. Many brand managers now consider the expectations of society rather than excellence. Such a perspective is possible with a management approach that attaches importance to corporate social responsibility. Brands that prioritize social responsibility issues are now more talked about

and popularized. They are also more respected by society and their messages are more easily understood and adopted.

Consumer Rights and Product Safety

The main purpose of consumer law is to provide effective protection against victimization that consumers may face during and after the purchase of goods and services. Especially in expanding markets, the consumer is often the weaker party in legal proceedings in his/her commercial relations with the providers of goods and services. They also need protection due to economic, social and informational disadvantages. Therefore, the consumer needs to be protected not only economically but also comprehensively within the framework of all consumer rights (Sirmen, 2012: 2466). An ethical brand has to guarantee that the goods and services it offers to consumers are safe, healthy and of high quality.

For example, in 2016, IKEA voluntarily recalled millions of products when it found that some children's dressers were at risk of tipping over. In the process, customers were offered alternatives such as refunds or free wall-mounting services. This demonstrates the brand's commitment to product safety and consumer rights.

Issues such as product safety, non-disinformation, non-misleading advertising and transparency are also part of ethical policies. That is, the process of designing, manufacturing and placing a product on the market in such a way that it will not harm the consumer under normal conditions of use. This safety includes not only the product's compliance with technical standards, but also elements such as consumer information, labeling and instructions for use. Ensuring product safety is a fundamental requirement for the protection of consumer rights and aims to prevent risks that may threaten public health (OECD, 2008).

Diversity and Inclusion Policies

In marketing ethics, diversity is defined as the representation of different cultural, ethnic, gender and lifestyle groups; equality is defined as ensuring that all individuals have the same opportunities; and inclusion is a concept that has been developed in the context of anti-discrimination and equality in education, the role of education in society, and responding to the theoretical or practical dilemmas of disadvantaged individuals in education (Altunoğlu, 2020).

Principles of diversity, inclusion and equality strengthen brand reputation and ensure long-term success by appealing to a wide range of customers.

Businesses that develop ethical marketing strategies adapt to consumers' changing values and support social justice movements in society. According to a study, 64% of consumers prefer to shop from brands that support social and cultural diversity (McKinsey & Company, 2020). Therefore, adopting the principle of diversity inclusion is both ethically correct and commercially advantageous.

For example, Unilever integrated the "Unstereotype" (Break Stereotypes) campaign, which it launched globally to move away from stereotypes in its marketing activities and create an inclusive communication language, into its brands in Turkey. With this campaign, Unilever focused on producing more inclusive and egalitarian content by standing against discrimination based on gender, age, ethnicity, physical appearance or disability.

When brands authentically represent different groups and implement true inclusion policies, they signal that they respect and recognize all consumers. In this case, consumers feel understood and valued, and a sense of loyalty and emotional connection is encouraged (Gawrysiak, 2020). Brands should communicate to society that they are sensitive to social issues, obey the law and act ethically. In this way, they can improve their image. In addition, these policies strengthen brands' connections with society and improve the values of brands.

Literature Review

National Studies

In a study conducted by Yüksel (1999), it is emphasized that consumers' expectations from marketing practices have changed significantly and that conscious consumers now attach importance not only to the product itself, but also to the contributions of the business that markets it to society and the future. Marketing ethics plays an important role in strengthening business-customer relationships, resolving disputes and ensuring producer-consumer balance. In an environment of increasing competition and quality equality, ethical values have become a distinguishing factor for businesses. Marketing decisions that are not based on ethical values can negatively affect the success of the business and cause customer loss. Altunışık (2001) states that the decisions taken in marketing activities can lead to various ethical problems, and one of the main reasons for this situation is the difference in the moral rules adopted between society and businesses. Nurtanış et al. (2002) aimed to develop a theoretical model for ethical decision-making in marketing and to test this model practically in the human pharmaceutical industry in Turkey. The study revealed that with the increase in competition and the spread of conscious consumer profile, businesses need to act more sensitively in terms of ethical responsibilities. In this

context, marketing decision makers' perception levels of ethical issues and the importance of corporate ethical principles are emphasized. Integration of ethical principles into the corporate structure contributes to both organizational trust and long-term success. In Akyıldız et al.'s (2007) study, consumer reactions to the ethical practices of businesses in marketing activities were analyzed. While evaluating the effects of ethical approaches adopted by businesses on consumer behavior, the study revealed that there are consumer segments that are insensitive to ethical values as well as target groups that care about ethics-based practices. The results provide guidance to public policy makers and businesses on how to improve consumer ethics awareness. Consumer segments with high ethical sensitivity enable the creation of a holistic ethical image through trust-based marketing and the development of sustainable differentiation strategies. Özdemir & Tokol (2009) examined marketing managers' ethical approaches to marketing mix decisions and differences between sectors. According to the research findings, the most common area where unethical practices are encountered is pricing. In the food, agriculture, animal husbandry and textile sectors, pricing stands out as the most striking element in terms of marketing ethics. Parıltı et al. (2014) analyzed consumers' reactions to ethical practices in marketing activities and examined the impact of factors such as misleading advertising, deceptive packaging, environmental sensitivity and customer interest on purchasing decisions. The study found that deceptive packaging in particular had the strongest impact on consumer decisions. This provides an important guide for businesses in terms of developing ethics-oriented strategies. Nalbantoğlu (2018) emphasizes that businesses that integrate ethical principles into business processes and apply them in decision-making mechanisms should be supported, and argues that encouraging other businesses to adopt this approach is a part of social responsibility. In the research, attention was drawn to unethical practices encountered in the field of marketing and institutional measures that can be taken in this regard were discussed. Mavnacıoğlu (2022) examined the effects of digitalization on marketing communication from an ethical perspective. The study emphasizes that communication policies based on ethical principles should be updated and maintained in the digital world. In particular, the principles of consumer privacy, personal data protection and transparency are emphasized, and the importance of publicizing the ethical codes to be developed together with digital agencies is stated. Yılmaz (2023) examined the approaches of businesses towards ethical values with the increase in digitalization and global competition. While the rapidly changing market dynamics and increasing competitive environment direct businesses towards higher profit targets, this situation brings new problems in terms of marketing

ethics. Existing legal regulations are insufficient to solve these problems, and bureaucratic processes cause delays in producing solutions. Clear and binding ethical rules both protect individuals from misleading practices and push unethical behaviors out of the system. Kır (2024) analyzes how AI technology have transformed marketing. The paper illustrates how AI-powered systems have transformed customer interactions, led marketing tactics, and what benefits these technologies provide in processes like personalization, automation, and data analysis. Furthermore, the study assesses the influence of AI on ethical problems and client privacy in marketing, underlining the necessity for firms to use this technology more transparently and reliably. Thus, the foundation for a long-term marketing strategy that benefits both customers and brands is attempted to be defined.

International Studies

Singhapakdi et al. (1996) examined individuals' perceptions of ethical issues related to marketing ethics and the effects of these perceptions on ethical intentions. In the study, four different marketing ethics scenarios were used to assess moral intensity, ethical perceptions and ethical intentions. In line with previous ethical theories, the findings suggest that marketers' decision-making processes are influenced by situational factors such as moral intensity. Dunfee et al. (1999) emphasized the need for a normative ethical foundation in marketing and reviewed previous studies in this context. In particular, they discuss how the Integrated Social Contract Theory can be integrated into ethical decision-making in marketing in order to provide a coherent solution to ethical problems that arise between different communities. Practices such as bribery are discussed within the framework of this theory and the potential implications of the findings for managers and researchers are evaluated. In a study by Saeed et al. (2001), some international marketing ethics issues were addressed from an Islamic perspective. In this research on multinational companies, it was concluded that developing a values-based global ethical marketing framework can be beneficial in terms of establishing more harmonious and meaningful business partnerships, especially in the target markets of Islamic countries. Abela & Murphy (2007) argue that the subdivision of ethical issues in the marketing literature may cause ethical tensions and conflicts in practice. At this point, the Service-Dominant (S-D) Approach developed by Vargo and Lusch is presented as a holistic model that goes beyond the fragmented ethical structure. The S-D logic is considered as a positive development in marketing ethics as it enables ethical responsibilities to be naturally integrated into mar-

keting decision-making processes. In addition, theoretical and practical studies on the measurement of marketing performance and various suggestions for improving the ethical climate are also included. Tanveer et al. (2021) examined the impact of ethical marketing practices on the sustainability of value-added products and the continuity of the brands represented by these products. The study revealed that ethics-based practices both increase consumer loyalty and are effective in building strong brand relationships. Lee et al. (2019) examined the relationship between consumers and brands and the effects of perceived product quality within the scope of the B2C (business-to-consumer) model. In the study, product, pricing, distribution and promotion elements, which are the main components of ethical marketing, were evaluated and the relationship between product quality and consumer perception was found to be effective on brand loyalty. The research shows that an ethics-based marketing mix increases loyalty by creating a strong bond between the consumer and the brand. Wei-Han Tan et al. (2023) assessed the potential impact of metaverse technology in six key areas: marketing ethics, communication, relationship management, retail marketing, supply chain and transportation. Invited experts in each area presented the opportunities and challenges presented by the metaverse, as well as recommendations for future research agendas in this area. In the same study, the explanatory power of the Integrated Social Contract Theory in marketing was discussed through the example of bribery. The research conducted by Petrychak et al. (2024) revealed that compliance with ethical principles in marketing communication in the digital age is vital for building consumer trust and sustainable brand image. The article discusses issues such as personal data privacy, transparency, anti-discrimination and ethical boundaries in the use of influencers. It also introduces the Ethical Positioning Index (EPI), an innovative tool developed to assess corporate ethical stance. In conclusion, ethical marketing communication is considered a strategic imperative for trust, loyalty and long-term success.

Conclusion and Discussion

This study examines the concept of marketing ethics on a theoretical basis and evaluates it in relation to current brand practices. Today, brands not only offer goods or services, but also bear the responsibility of having ethical values in order to gain the trust of consumers, establish healthy relationships with society and achieve long-term sustainable success. Especially in this age of accelerating digitalization, brands that act in accordance with ethical principles both gain consumer trust and achieve sustainable success. In this context, communication principles such as transparency, honesty and inclusiveness, as

well as elements such as protection of personal data, environmental responsibility and respect for social values are no longer optional ethical understandings; they are the cornerstones of corporate responsibility. Ethical behavior not only strengthens the brand image but also reinforces the position of the business in the market by providing a competitive advantage. Therefore, marketing ethics is of central importance in the contemporary business world at both theoretical and practical levels. While brands that adhere to ethical principles gain sustainable competitive advantages such as consumer trust and loyalty, unethical practices can damage brand image, damage reputation and lead to customer loss. Marketing ethics has a multidimensional structure that has a direct impact on brand reputation, consumer relationships and business performance. Businesses that take an ethical stance in areas such as environmental sustainability, social responsibility, product safety, respect for employee rights and diversity gain a favorable position in the eyes of their stakeholders. In addition, new ethical issues such as personal data privacy, influencer use and content transparency have come to the fore with digital marketing practices, and it has become imperative to develop sensitivity in these areas. Considering that consumers value not only the quality of goods and services but also the social and environmental contributions of brands, an ethics-based marketing approach plays a critical role in strengthening business-customer relationships and creating long-term brand value.

As a result, businesses that act in accordance with ethical principles not only fulfill legal requirements but also achieve sustainable success by gaining social trust. Therefore, marketing ethics should be considered as an indispensable building block of contemporary business strategies. It is recommended that researchers who want to work in this field in the future should develop various strategies in line with the findings obtained by addressing the concept of marketing ethics with both qualitative and quantitative applied research.

References

- Aaker, D. (2014). Aaker on branding: 20 principles that drive success. Morgan James Publishing.
- Abela, A. V., & Murphy, P. E. (2008). Marketing with integrity: ethics and the service-dominant logic for marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36, 39–53. <https://doi.org/10.1007/s11747-007-0062-0>.
- Akçay, G. & Özdemir, E. (2019). Bazen aldatılmış hissine kapılıyor muyuz? Tüketici sinizmi ve sinik tüketici davranışları. R. Altunışık R. Altunışık (Ed.). Within the 1001 forms of consumption. (221-237).

- Aktuğlu, K. I. & Temel, A. (2006). Tüketiciler markaları nasıl tercih ediyor kamu sektörü çalışanlarının giysi markalarını tercihini etkileyen faktörlere yönelik bir araştırma. *Selçuk University Journal of Social Sciences Institute*, 16, 43-59.
- Akyıldız, M., & Marangoz, M. (2007). Pazarlama etiğine gösterilen tepkiler ve tüketici ahlak anlayışıyla ilişkisi *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 25(2), 81-101.
- Altunoğlu (2020), Yükseköğretimde Kapsayıcılığın Uygulanabilirliği Üzerine bir Tartışma, *OPUS Journal of Social Research*, 16(27), 672-699.
- Babaoğlu, M. (2007). Tüketici Yazıları I, Hacettepe University Hospitals Press, Ankara.
- BBC Türkçe. (2019). Cambridge Analytica skandalı nedir? From: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43492156>.
- Brinkmann, J. (2002). Business and marketing ethics as professional ethics, concepts, *Approaches and Typologies*, *Journal of Business Ethics*, 41, 159-177.
- Brundtland, G. H. (1987). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve matbaacılık sektörü arasındaki bağlantı nedir? FESPA. From: [https://www.fespa.com/tr/surdurulebilirlik/blog/matbaacilik-sektoru-ile-surdurulebilir-kalkinma-hedefleri-\(s-dg-ler\)-arasindaki-baglanti-nedir](https://www.fespa.com/tr/surdurulebilirlik/blog/matbaacilik-sektoru-ile-surdurulebilir-kalkinma-hedefleri-(s-dg-ler)-arasindaki-baglanti-nedir) (03.04.2023).
- Carroll, A. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39-48.
- Churchill, G. A. (1995). *Marketing research: methodological foundations* (6th ed.). The Dryden Press.
- Cone Communications. (2017). 2017 Cone Communications CSR Study: Consumer attitudes toward corporate social responsibility. From: <https://www.conecomm.com/research-blog/2017-csr-study>.
- Çelikkol, Ş. (2017). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve matbaacılık sektörü arasındaki bağlantı nedir? FESPA. *Iğdır University Journal of Social Sciences* (12), 271-301.
- Çetinkaya, A., & Dondurucu, Z. (2022). Twitter’da otantik marka aktivizmi faaliyetlerinin halkla ilişkiler perspektifinden analizi: Ben&Jerry’s ve Patagonia örneği. *Turkish Review of Communication Studies*, (39), 79–80. From: <https://doi.org/10.17829/turcom.1019457>.
- Den Hond, F., & De Bakker, F. G. A. (2007). Ideologically motivated activism: How activist groups influence corporate social change activities. *Academy of Management Review*, 32(3), 901-924.
- Dunfee, T. W., Smith, N. C., & Ross Jr, W. T. (1999). Social contracts and marketing ethics. *Journal of Marketing*, 63(7), 14-32. From: <https://doi.org/10.1177/002224299906300302>.
- Erkal P. & M. Bektaş. (2016). The Relationship Between Ethical Climate, Ethical Leadership, and Job Satisfaction: An Empirical Study, *15th National Business Administration Congress*, 26-28 May 2016, İstanbul.

- Fijital İşler. (2024). Dijital pazarlamada sürdürülebilirlik ve etik. From: <https://www.fijitalisler.com/2024/07/01/dijital-pazarlamada-surdurulebilirlik-ve-etik/>.
- Gawrysiak, Joey, Rick Burton, Seth Jenny, and Dylan Williams. 2020. Using esports efficiently to enhance and extend brand perceptions-a literature review. *Physical Culture and Sport, Studies and Research* 86(1), 1-14.
- Güler, Y. B. (2014). Perakendecilik sektöründe işletme ve müşteri pazarlama etik bakış açılarının karşılaştırılması. *Selçuk University Journal of Social Sciences Institute*, 31, 65-75. From: <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61811/924689>.
- H&M Group. (2022). Sustainability disclosure 2022. From: <https://hmgroupp.com/wp-content/uploads/2023/03/HM-Group-Sustainability-Disclosure-2022.pdf>.
- Hotten, R. (2015). Volkswagen: The scandal explained. BBC News. <https://www.bbc.com/news/business-34324772>.
- International Labour Organization. (2017). ILO standards on decent work and the promotion of sustainable enterprises. From: <https://www.ilo.org/global/topics/sdg-2030/goal-8/lang-en/index.htm>.
- International Labour Organization. (T.Y). Ethics office. <https://www.ilo.org/about-ilo/how-ilo-works/accountability-and-transparency/ethics-office>.
- Karadeniz, D. (2021, March 17). Pandemi ve sonrası Z kuşağının tüketim alışkanlıkları. Bi'Fark Yarat From: <https://blog.bifarkyarat.com/2021/03/17/pandemi-ve-sonrasi-z-kusaginin-tuketim-aliskanliklari/>.
- Katanich, D. (2023, December 12). Major Zara's own ad triggered a boycott campaign against the brand. Euronews. <https://www.euronews.com/business/2023/12/12/how-zaras-own-ad-triggered-a-boycott-campaign-against-the-brand>.
- Kır, B. (2024). AI pazarlama: Yeni bir paradigma. In M. N. Erdem & C. Mayadağlı (Eds.), *Marka iletişimi: Tüm boyutlarıyla marka ve tüketici etkileşimi* (pp. 61-74). Palet Publications.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2021). *Marketing 5.0: Technology for Humanity*. Hoboken, John Wiley & Sons: Hoboken, NJ, USA.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2023). *Marketing 6.0: The future is immersive*. Hoboken, John Wiley & Sons: Hoboken, NJ, USA.
- Kotler, P., Keller, K. L., Brady, M., Goodman, M., & Hansen, T. (2016). *Marketing Management 3rd edn PDF eBook*. Pearson Higher Ed.
- Kotler, P.; Kartajaya, H. & Setiawan, I. (2013). *Marketing 3.0: From products to customers to the human spirit*; John Wiley & Sons: Hoboken, NJ, USA.
- Kotler, P.; Kartajaya, H. & Setiawan, I. (2016). *Marketing 4.0: Moving from traditional to digital*; John Wiley & Sons: Hoboken, NJ, USA.
- Kotler, Philip, & Levy, Sidney J. (1969). Broadening the concept of marketing. *Journal of Marketing*, 33(1).

- Kuru, D., & Koçer, L. L. (2021). Etik ve kurumsal sosyal sorumluluk – Çorum’da faaliyet gösteren otel yöneticilerinin görüşlerinin analizi. *Erciyes Academy Journal*, 35(3), 1013-1039. From: <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.962562>.
- Laczniak, Gene R. (1983). Framework for analyzing marketing ethics, *Journal of Macromarketing*, 3 (Spring), 7-18.
- Lee, J. Y., & Jin, C. H. (2019). The role of ethical marketing issues in consumer-brand relationship. *Sustainability*, 11(23), 6536.
- López García, J., Lizcano, D., Ramos, C., & Matos, N. (2019). Digital marketing actions that achieve a better attraction and loyalty of users: An analytical study. *Future Internet*, 11, 130.
- Mavnacıoğlu, K. (2022). Dijital çağda pazarlama iletişimi etiği üzerine bir değerlendirme. *Ahi Evran University Journal of Social Sciences Institute*, 8(1), 52–66. From: <https://doi.org/10.31592/aeusbed.980897>.
- McKinsey & Company. (2020). Diversity wins: How inclusion matters. From: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/diversity%20and%20inclusion/diversity%20wins%20how%20inclusion%20matters/diversity-wins-how-inclusion-matters-vf.pdf>.
- Mohamed Labbai, M. (2007, April). Social responsibility and ethics in marketing. International Marketing Conference on Marketing & Society, IIMK.
- Mucuk, İ. (2014). Pazarlama İlkeleri, Türkmen Publications, 20th edition, 4-5.
- Murphy, P. E., & Laczniak, R. N. (2006). Marketing ethics: A review with implications for managers, educators, and researchers. *Journal of Business Ethics*, 64(4), 369-395.
- Nalbantoğlu, A. (2018). Pazarlama etiğinde güncel sorunlar ve uygulamalar. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(30), 4249–4264. From: <https://doi.org/10.26450/jshsr.891>.
- Nurtanış Velioğlu, M. (2002). Pazarlamada etik karar alma davranışına yönelik bir model ve beşeri ilaç sektöründe uygulama (Yüksek lisans tezi). *Anadolu University Institute of Social Sciences*.
- Odabaşı, Y. & Oyman, M. (2002). Pazarlama İletişimi Yönetimi, Media Cat Books, İstanbul, 366.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2008). Product safety: A guide to policy making. Paris: OECD Publishing.
- Özdemir, E., & Tokol, T. (2009). Pazarlama karmasının etik açıdan incelenmesi: Pazarlama yöneticileri üzerinde bir alan araştırması. *Ankara University Journal of Social Sciences*, 64(2), 163-184. From: https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002107
- Parlıt, N., Demirgüneş, B. K., & Özsaçmacı, B. (2014). Ethical issues in marketing: An application for understanding ethical decision making. *Marmara University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 36(2), 275–298.

- Petrychak, K., & Demianenko, O. (2024). Influencer marketing ethics in the age of transparency. *Journal of Digital Communication Studies*, 12(1), 44-58.
- Petrychak, O., & Demianenko, O. (2024). Ethics of marketing communications in the digital age. *Economic Bulletin of Cherkasy State Technological University*, 25(1), 48-57. From: <https://doi.org/10.62660/ebcstu/1.2024.48>.
- Pojman, L.P. (2001). *Ethics: Discovering right and wrong*, 4th edn., Belmont: Wadsworth/Thomson Learning.
- Saeed, M., Ahmed, Z. A., & Mukhtar, S. M. (2001). International marketing ethics from an Islamic perspective: A value-maximization approach. *Journal of Business Ethics*, 32, 127-142. <https://doi.org/10.1023/A:1010718817155>.
- Sağlam, E. (2024). Dijital pazarlamada etik sorunlar ve tüketici hakları. *Ankara University Journal of Social Sciences*, 30(2), 119-134.
- Sağlam, M. (2024). Luxury brands, marketing ethics and consumer ethics: A bibliometric analysis. 1st International Üsküdar Scientific Research and Innovation Congress, Istanbul. From: <https://www.researchgate.net/publication/386441581>.
- Serohina, N., Petryshchenko, N., & Andrić, B. (2019). Digital marketing in hotels. *Marketing and Digital Technologies*, 3(3), 35-42.
- Shamsudheen, S. V., Rosly, S. A., & Muneeza, A. (2023). Assessing ethical praxis of ethical (Islamic) financial institutions: A survey of empirical discoveries. *International Journal of Law and Management*, 65(5), 440-460. From: <https://doi.org/10.1108/IJLMA-11-2022-0256>.
- Singhapakdi, A., Vitell, S., & Kraft, K. L. (1996). Moral intensity and ethical decision making of marketing professionals. *Journal of Business Research*, 36, 245-255. From: [https://doi.org/10.1016/0148-2963\(95\)00155-7](https://doi.org/10.1016/0148-2963(95)00155-7).
- Smith, N.C. (1996). *Ethics and the marketing manager*, a.a. Smith, N. C. And Quelch, J. A. (eds.), *Ethics in marketing*, (New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.), 82.
- Starbucks. (2024). Sosyal sorumluluk projeleri. From: <https://www.tog.org.tr/starbucks-gonulluluk-sosyal-sorumluluk-egitimi> (23.11.2024).
- Tan, G. W. H., Aw, E. C. X., Cham, T. H., Ooi, K. B., Dwivedi, Y. K., Alalwan, A. A., ... & Tan, T. M. (2023). Metaverse in marketing and logistics: The state of the art and the path forward. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 35(12), 2932-2946. From: <https://doi.org/10.1108/APJML-01-2023-0078>.
- Tek, Ö. B. & Özgül, E. (2005). *Modern pazarlama ilkeleri, uygulamalı yönetsel yaklaşım*, Birleşik Press, İzmir
- Tsalikis, J., & Fritzsche, D. J. (2013). Business ethics: A literature review with a focus on marketing ethics. In A. Michalos & D. Poff (Eds.), *the Journal of Business Ethics. Advances in Business Ethics Research*, 2: 337-404. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4126-3_17.

- Tull, D. S., & Hawkins, D. I. (1985). Ethical issues in marketing research. In G. R. Laczniak & P. E. Murphy (Eds.), *Marketing ethics: Guidelines for manager* (55–70). Lexington Books.
- Unilever. (2023). Responsible sourcing policy. <https://www.unilever.com/files/e6e301e3-7e20-4363>.
- Uzkurt, C., Torlak, Ö., & Özmen, M. (2007). Pazarlama ahlâkının pazar bilgisiyle ilişkisi ve pazarlama performansına etkisi: pazarlama yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Öneri Journal*, 7(27), 95-102. From: <https://doi.org/10.14783/maruone-ri.684910>.
- Vitell, S.J. (1986). *Marketing Ethics: Conceptual and Empirical Foundations of a Positive Theory of Decision Making in Marketing Situation Having Ethical Content*, Texas Tech University, Unpublished dissertation, USA, 130.
- Yılmaz, H. (2023). Dijital Pazarlamada Yasal Düzenlemeler Ve Etik. Dijital pazarlama. Nobel Publisher From: <https://www.researchgate.net/publication/357302425>.
- Yoo, B. & Donthu, N. (2002). The Effects of marketing education and individual cultural values on marketing ethics of students, *Journal of Marketing Education*, 24, 92-103.
- Yüksel, B. (1999). Pazarlama kararlarının değerlendirilmesinde bir araç: Pazarlama etik döngüsü. *Afyon Kocatepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 1(1), 55-76.

Pandemilerin Turizme Etkileri: Covid-19 Dönemi

Alara Nur KAHRAMAN*

Öz: Çalışma, pandemilerin turizme olan etkileri ve Covid-19 döneminde turizmde yaşanan değişimleri ele almayı amaçlamaktadır. Covid-19'un sosyal ve ekonomik hayata olan olumlu ve olumsuz etkilerinin yanı sıra Covid-19'un doğrudan turizme olan etkileri ele alınmıştır. Bu etkilerin sonucu olarak, Covid-19'un ülkeleri ve turizm sektörünü nasıl etkiledikleri üzerinde durulmaktadır.

Araştırmada kullanılan yöntemler ve yaklaşımlar arasında makalelerin incelendiği görülmektedir. Ayrıca, bu araştırmanın yapılmasında literatür taraması yapılarak kaynaklardan yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Covid-19'un turizm sektörüne olan olumlu ve olumsuz etkileri, Covid-19 öncesi pandemiler, Covid-19 dönemi, son olarak ise Covid-19'dan korunmak için alınan tedbir ve önerilere yer verilmektedir. Çalışmanın bulguları arasında ise Covid-19'un olumlu etkileri ve olumsuz etkileri ortaya çıkarılmıştır. Olumlu etkileri arasında e-ticaretin gelişmesi, internette alışverişin artması, çağrı merkezlerinin hizmet vermesi, dijitalleşmenin olumlu yönde etkilenmesi, online eğitimde eğitim maliyetlerinin düşmesi, online eğitimde rahat eğitim ortamı sağlanması, bağımsız çalışabilme, teknolojiye ilerleme ve kişisel geri bildirim imkanının sağlanması, para ve zamandan tasarruf edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, Turizm.

JEL Kodları: I1 Health.

Abstract: The study aims to address the effects of pandemics on tourism and the changes experienced in tourism during the Covid-19 period. In addition to the positive and negative effects of Covid-19 on tourism are discussed. As a result of these effects, how Covid-19 affects countries and the tourism sector is emphasized.

Among the methods and approaches used in the research it is seen that articles are examined. In addition, literature review was conducted and resources were used in this research. According to the findings obtained, the positive and negative effects of Covid-19 on the tourism sector, pandemics before Covid-19, the Covid-19 period, and finally, measures and suggestions for protection from Covid-19 are included. Among the findings of the study, the positive and negative effects of Covid-19 were revealed. Among the positive effects are the development of e-commerce, the increase in online shopping, the provision of services by call centers, the positive impact of digitalization, the decrease in education costs in online education, the provision of a comfortable education environment in online education, the ability to work independently, the advancement in technology and the provision of personal feedback, and saving money and time.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Tourism.

JEL Codes: I1 Health.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turist Rehberliği Bölümü, Konya /Türkiye., ORCID: 0009-0001-8954-579X, E posta: 224265002003@ogr.selcuk.edu.tr

Giriş

Pandemi sözcük anlamı olarak Eski Yunanca 'da bütün anlamında olan pan ve insan olarak bilinen demos sözcüklerinin birleştirilmesiyle meydana gelmektedir. Pandemi, hastalığın büyük bölge ya da pek çok ülkeyi etkilediği salgın olarak ifade edilmektedir (Eraslan, 2021). Diğer bir ifadeyle, bireylerle toplumu etkileyen, bozulmalara neden olan sosyal olgu olarak adlandırılmaktadır (Karataş, 2020). Koronanın turizme etkileri arasında uçuşların ve seyahatlerin iptal edilmesi, seyahat kısıtlamalarının olması, turizmde çarpan etkisi nedeniyle istihdam kayıplarının yaşanması, yöneticilerin risk alması, havayolu şirketlerinin olumsuz etkilenmesi gibi etkilerin olduğu ön plana çıkarılmıştır.

Pandemi WHO (World Health Organization) yani Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, yeni hastalıkların dünya çapında yayılması olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada Covid-19 ve öncesi pandemilerden de söz edilmiştir. Bunlara örnek olarak kara veba salgını, kolera, kuş gribi, domuz gribi ve İspanyol gribi verilmiştir. Covid-19 dönemine yer verilmiştir. Bununla birlikte Covid-19' un avantajları ve dezavantajlarından bahsedilmiştir. Ayrıca, Covid-19'un turizme etkilerinden de bahsedilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde ise genel bir giriş yapıldıktan sonra dezavantajlar, avantajlar ve öneriler ön plana çıkmıştır.

Sonuç bölümünde ise öneriler kısmında, Türkiye'de turizmin gelişmesi için otel, ulaşım ve altyapı faaliyetlerine gereken önemin verilmesine, turizmin gelişmesi için önemli çalışmalar yapılmasına, turizm bölgelerindeki altyapı sorunlarının giderilmesi amacıyla kurum ve kuruluşların işbirliği içerisinde yatırım yapmasına, dijitalleşme sayesinde online toplantı, internetten alışverişin kolaylaşmasına, Covid-19'a ilgili hijyen eğitiminin alınmasına, hijyen koşullarının salgınla mücadele açısından önem taşımasına ve aşının enfeksiyon riskini azaltmasına yer verilmiştir.

Literatür

Covid-19 ve Öncesi Pandemiler

Covid-19'dan önce dünyada kara veba salgını, kolera salgını, kuş gribi, domuz gribi, İspanyol gribi gibi yıkıcı etkilerin olduğu pandemi dönemlerinin yaşandığı bilinmektedir. Kara veba salgınında iklim değişikliklerinin ve doğa tahribinin yanında insanların hareketlilikleri de görülmektedir. Bu salgın ilk olarak Çin'de, sonra Avrupa, Fransa ve İngiltere'de yayılım göstermiştir. Kolera, 19. yüzyılın ölümcül hastalığı olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde temiz su temin etmek için çalışmalar arttırılmıştır. Devletlerin bu konuyla ilgili dikkatli davranmaları gerektiği bilinci de ortaya çıkmıştır. İspanyol gribi ise kötü beslenme, artan nüfusun olması, hijyenle ilgili sıkıntıların olması, savaş,

yoksulluk ve sağlık hizmetlerine ulaşmanın zorluğu gibi olumsuz etkenleri salgın hastalıkların sebepleri arasında göstermek mümkün hale gelmiştir (Tekin, 2021). Domuz gribi, 1980 sonrasında görülen salgın olarak ortaya çıkmıştır. Domuz gribinin ekonomik etkilerinin önceki salgınlarla aynı şekilde olduğu görülmektedir. Genelde bu hastalık kış ayında halkın sağlığı ve ekonomisi açısından Güney Koni ülkelerinde (Arjantin, Şili, Paraguay ve Uruguay) yüksek etkiye sahip olmuştur (Türk, Bingöl ve Ak, 2020).

Tablo 1. Tarih Boyunca Meydana Gelen Salgınlar

Zaman	Salgın	Tahmini Ölüm sayısı
165-180	Antonine Salgını	5.000.000
541-542	1-Veba Salgını	30.000.000
735-737	Japonya Çiçek Salgını	1.000.000
1347-1351	2- Veba Salgını	200.000.000
1520-	Yeni Dünya Çiçek Salgını	56.000.000
1629-1631	İtalya Vebası	1.000.000
1665-	Londra Büyük Vebası	100.000
1817-1923	Kolera Pandemileri 1-6	>1.000.000
1885-	3.Veba Salgını	12.000.000
1800 sonu	Sarı Humma Salgını	100.000
1889-1890	Rus Gribi	1.000.000
1918-1919	İspanyol Gribi	40.000
1957-1958	Asya Gribi	1.100.000
1968-1970	Hong- Kong Gribi	1.000.000
1981-Günümüz	HIV/AIDS	>35.000.000
2002-2004	SARS	770
2009-2010	Domuz Gribi	200.000
2014-2016	Ebola	11.000
2015-Günümüz	Mers	850
2019-Günümüz	COVID-19	5.735.179

Kaynak: Türk, Ak Bingöl ve Ak (2020: 614-615).

Tablo 1'i incelediğimizde, tarih boyunca meydana gelen salgınların ortaya çıktığı gösterilmektedir. Bu salgınlara örnek olarak, kolera, kara veba, ebola, Sars, domuz gribi, İspanyol gribi, Mers, HIV/AIDS, Covid-19 verilmektedir. Birinci veba salgınının, tarihteki en büyük veba salgınından birisi olup 25 milyon kişinin ölümüne neden olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, birinci veba salgını tarım, ticaretin bozulmasına ve vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Japonya çiçek salgını 735 yılında ortaya çıkmıştır ve yayılım sağlayarak iki yıl içinde bir milyon kişinin ölümüne de sebep olmuştur. Japonya'da vergi muafiyetlerinin uzatılmasından dolayı hastalığın etkisi yayılım göstermiştir. İkinci veba salgını, büyük veba salgını olarak Asya'da başlamış ve Avrupa'ya ulaşmış

bir salgın olarak ifade edilmiştir. İkinci veba Avrupa’da ekonomik durgunluklara ve depresif bir toplumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni dünya çiçek salgını, Avrupa’da beş hükümdar dâhil her yıl 400.000 kişinin ölmesine sebep olmuştur. İtalya vebası, İtalya’da ortaya çıkmıştır. Hastalık alınan tedbirlere karşın Milano’da yayılmıştır. Londra büyük vebası, İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Londra nüfusunun yaklaşık olarak dörtte birinin öldüğü salgındır. Kolera pandemileri, Kalküta şehrinin yakınlarında başlamış ve Güney Doğu Asya’da Orta Doğu, Doğu Afrika ve Akdeniz kıyılarına yayılmıştır. Kolera, Hindistan’ın bazı bölgelerinde bulunmuş ve Hindistan’ın diğer bölgeleriyle dünyada salgın hastalık olarak yayılım göstermiştir. Üçüncü veba salgını, Çin’in Yunnan kentinde başlamış büyük bubonik bir salgın pandemisidir. Sarıhumma salgını, 1800’lü yılların sonunda Amerika’nın güney kesimlerinde görülmüştür. Rus gribi, yaklaşık olarak 1 milyon kişinin ölümüne neden olmuştur. Rusya’da başlamış ve Kuzey Amerika, Güney Amerika, Hindistan ve Avustralya’da yayılım göstermiştir. İspanyol gribi, 1. Dünya Savaşı’nın son zamanlarında yayılım göstererek yaklaşık olarak 50 milyon kişinin ölümüne sebep olmuştur. İspanyol gribi Amerika’da görülmüştür. Asya gribi, Çin kaynaklı dünya çapında 1 milyon insanı öldüren influenza pandemisidir. Asya gribi Çin’de ortaya çıkmıştır. Hong- Kong gribi, dünya çapında 1 milyon kişinin ölümüne sebep olan salgındır. Hong- Kong gribi, 1968 yılında Hong- Kong’da ortaya çıkmıştır. HIV-AIDS, Afrika’da ortaya çıkmıştır. Her ülkede etkisi görülse dahi Afrika ülkelerinde etkisinin daha ağır olduğu ortaya çıkmıştır. Sars, Covid-19’un sebep olduğu viral solunum hastalığıdır. Sars salgını, Guangdong, Çin’deki Foshan’da tespit edilmiştir. Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa, Asya’da pek çok ülkeye yayılmıştır. Domuz gribi, 1980 sonrasında görülmüş salgındır. Bu salgın, Kuzey Amerika’dan sonra Güney Amerika’yı etkilemiştir. Ebola, Ebola nehri yakınlarında Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nde tanımlanmıştır. Ebola, ciddi ve ölümcül hastalıktır. Mers, Covid-19’dan önce 2015 yılında görülen bir salgındır. Mers salgını, Arap Yarımadası’nda ortaya çıkmıştır. Covid-19 ise 2019 yılında Çin’de ortaya çıkmış bütün dünyayı etkileyen pandemidir.

Covid-19 Dönemi

Covid-19, 2019 yılında Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkmıştır (Eyiler ve Terzi, 2023). 11 Şubat 2020’de Sars-Cov2’nin neden olduğu hastalığa Covid-19 adı verilmiş ve 11 Mart 2020’de ise pandeminin ilan edildiği ortaya çıkmıştır (Ahmadi, 2020). Covid-19’a yakalanan kişilerde ateş, hastalık, nefes darlığı, baş ağrısı, bulantı, kusma gibi belirtiler görülmüştür. Ayrıca, Covid-19 pandemisi yaş, cinsiyet, eğitim, gelir ve yaşadığımız çevrenin insanların yaşamlarındaki niteliksel yönlerin etkisini ortaya koymaktadır. Bu pandemide yaşam kalitesinin üstünde grup kimliklerinin (aile ve ulus) etkisi de bulunmaktadır

(Demir ve Ateş, 2022). Koronavirüslerin yaptığı hastalıkların enfekte kişilerle ve yakın temasla bulaştığı görülmektedir. Bulaşmanın solunum yoluyla gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Covid-19 laboratuvar sonuçlarında ise lenfositlerde azalma, C-reaktif proteinlerde ve pro- inflamatuarsitokinlerdeyse artma gözlemlenmiştir. Covid-19 tedavisinde uygulanan diğer yöntemin ise plazma tedavisi olduğu ortaya koyulmuştur. Plazma tedavisi hastalığı atlatmış kişilerin virüse karşı antikorları kullanması olarak ifade edilmektedir (Akkuş, 2020).

Grafik 1. Covid-19 Belirtileri

Covid-19 Belirtileri - Sıklığına Göre

Çin’de yapılan ve tanısı laboratuvar ile doğrulanmış 55.924 COVID-19 hastasını kapsayan bir çalışmanın verilerine göre aşağıda verilen açıklamalar yapılmıştır.

Not: Çin dışı çalışmalarda bildirilen bir yan etkidir, sıklığı %10-60 arası bildirilmiştir.

Not: COVID-19 çok nadir olarak burun akıntısına sebep oluyor gibi gözüküyor.

drozdogan.com 2020-Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2020. Report of the WHO- China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)

Grafik 1’ i incelediğimizde, sıklıklara göre Covid-19 belirtilerinin olduğu görülmektedir. Bu belirtiler ise şunlardır: İshal, burun tıkanıklığı, bulantı ve kusma, döküntüler, baş ağrısı, boğaz ağrısı, kas veya eklem ağrısı, solunum sıkıntısı, balgam, yorgunluk, kuru öksürük ve ateştir. İshal % 3.7, burun tıkanıklığı %4.8, bulantı ve kusma %5, döküntüler %11.4, baş ağrısı %13.6, boğaz ağrısı %13.9, kas veya eklem ağrısı %14.8, solunum sıkıntısı %18.6, balgam %33.4, yorgunluk %38.1, kuru öksürük %67.7 ve ateş ise %87.9 olarak verilmektedir.

Tablo 2. Türkiye Covid-19 Hasta Tablosu (25 Kasım 2020)

Bugün	Bu Hafta	Toplam
Test Sayısı 164.547	Hastalarda Zatiürre Oranı %3.4	Test Sayısı 7.733.520
Hasta Sayısı 6.814	Yatak Doluluk Oranı %54.7	Hasta Sayısı 467.730
Vefat Sayısı 168	Yoğun Bakım Doluluk Oranı %71.3	Vefat Sayısı 12.840
İyileşen Hasta Sayısı 3.911	Ventilatör Doluluk Oranı %39.2	Ağır Hasta Sayısı 4.641
	Ortalama Temalı Tespit Süresi 11 saat	İyileşen Hasta Sayısı 385.480
	Filyasyon Oranı %99.8	

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2020.

Tablo 2' yi incelediğimizde, Türkiye Covid-19 Hasta Tablosu verilmektedir. Bu tabloya göre ise test sayıları, hasta sayısı, vefat sayısı, iyileşen hasta sayısı, hastalarda zatürre oranı, yatak doluluk oranı, yoğun bakım doluluk oranı, ventilatör doluluk oranı, ortalama temalı tespit süresi, filyasyon oranı, ağır hasta sayısı ile ilgili istatistiksel verilere yer verilmektedir.

Tablo 3. En Büyük 20 Ekonomide Covid-19 Vaka ve Ölüm İstatistikleri (2 Mart 2021)

Ülkeler	Vaka Sayısı	Ölen Sayısı	İyileşen Sayısı	Ölen/Vaka, %	İyileşen Vaka, %	Ölen/Milyon Nüfus
ABD	29.314.254	527.226	19.817.532	1,80	67,60	1.587
Brezilya	10.589.608	255.836	9.457.100	2,42	89,31	1.198
Meksika	2.089.281	186.152	1.639.943	8,91	78,49	1.434
Hindistan	11.124.527	157.275	10.798.921	1,41	97,07	113
İngiltere	4.182.009	122.953	2.959.884	2,94	70,78	1.805
İtalya	2.938.371	97.945	2.416.093	3,33	82,23	1.622
Fransa	3.760.671	86.803	258.384	2,31	6,87	1.328
Rusya	4.257.650	86.455	3.823.074	2,03	89,79	592
Almanya	2.455.569	70.924	2.264.600	2,89	92,22	845
İspanya	3.204.531	69.609	2.722.304	2,17	84,95	1.488
Endonezya	1.341.314	36.325	1.151.915	2,71	85,88	132
Türkiye	2.711.479	28.638	2.578.181	1,06	95,08	337
Kanada	870.033	22.017	817.586	2,53	93,97	580
Hollanda	1.092.452	15.584	-	1,43	-	908
İsviçre	557.492	9.988	511.437	1,79	91,74	1.148
Japonya	432.773	7.887	410.604	1,82	94,88	62
S. Arabistan	377.700	6.500	368.640	1,72	97,60	185
Çin	89.923	4.636	85.087	5,16	94,62	3
Güney Kore	90.372	1.606	81.338	1,78	90,00	31
Avustralya	28.985	909	26.176	3,14	90,31	327
Dünya	114.995.418	2.550.296	90.721.245	2,22	78,89	327

Kaynak: Demir ve Esen, 2021.

Tablo 3' ü incelediğimizde, ABD'nin ölen kişi sayısı bakımından açık ara önde olduğu görülmektedir. Ölen insan sayısı bakımından ABD'yi Brezilya, Meksika, Hindistan, İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın takip ettiği ortaya çıkmaktadır. Milyon nüfus başında en fazla insan ölümünün İngiltere'de olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye’de Covid-19 vaka ve ölüm sayılarının aylara göre seyri (SB)

Ay	Vaka Sayısı	Ölüm Sayısı
Kasım 2022	73 574	181
Aralık 2022	88 705	252
Ocak 2023	43 801	231
Şubat 2023	15 811	95
Mart 2023	31 054	85

Kaynak: Sağlık Bakanlığı.

Tablo 4’ ü incelediğimizde, Sağlık Bakanlığının Türkiye’de Covid-19 vaka ve ölüm sayılarına yer verilmektedir. Kasım 2022’ ye göre, vaka sayısının 73.574 olduğu ve ölüm sayısının ise 181 olduğu görülmektedir. Aralık 2022’de vaka sayısı 88.705, ölüm sayısı ise 252’dir. Ocak 2023’te vaka sayısı 43.801, ölüm sayısı ise 231’dir. Şubat 2023’te ise vaka sayısı 15.811 iken, ölüm sayısı 95’tir. Mart 2023’ e baktığımızda ise vaka sayısı 31.054 iken, ölüm sayısının ise 85 olduğu görülmektedir.

Covid-19’un Avantajları

Covid-19’un avantajları arasında verilen maddelerin ele alındığı görülmektedir. Bu avantajlar ise şunlardır: (Tüysüz ve Sarıışık, 2024; Kılıç ve Tüysüz, 2023; Nar, 2020; Şahin, 2024; Sonia Gupta ve Manveen Kaur Jawanda, 2020; Youssef Miyah, Mohammed Benjelloun, Sanae Lairini, Anissa, Lahrichi, 2022’ ye göre Covid-19’un avantajlarından bahsedilmiştir.

- Covid-19’un ortaya çıkmasıyla birlikte temizlik ve hijyen konusuna önem verilmiştir.
- İnsanlarda salgın hastalıklardan korunma hassasiyeti oluşmuştur.
- Marketlerde ürünler satın alınırken dikkatli davranılmıştır.
- İnsanlar öksürürken ve hapsirirken peçete kullanma alışkanlığı kazanmıştır.
- Covid-19’dan dolayı evde kalma toplu taşıma kullanımını azaltmıştır.
- Covid-19 nedeniyle uzaktan eğitim sayesinde öğrencilerin öğrenmelerine katkı sağlanarak öğrenciler derslerinden geri kalmamıştır.
- Doğal çevre insanlardan uzak kalarak kendini yenilemiştir.
- Covid-19 sayesinde insanların kendini tanıma fırsatı olmuştur.
- Gelecekteki salgınlara karşı insanlar salgınlara hazırlıklı hale gelmeyi öğrenmiştir.
- Yerli üretimle ilgili faaliyetlerde iyileştirme görülmüştür.
- Yapılan sağlık harcamalarının artmasından dolayı yaşam beklentileri üzerinde olumlu etkilerin ortaya çıktığı görülmüştür.

- Covid-19 temiz manzara sayesinde hava, su ve gürültü kirliliğinin azaltılmasına yardımcı olmuştur.
- Covid-19'un çevre, toplum ve ekonomi üstünde önemli etkileri vardır.
- Covid-19'un çocuklar üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir.
- Çocukluk gelişimi, daha çok farkındalığın olması, ilişkilerin ve empatinin geliştirilmesi, doğanın değerinin öğrenilmesi gibi avantajların olduğu ortaya çıkmaktadır.
- Çocukluk gelişiminde yeni eğitim becerilerinin öğrenilmesi, kapalı alanlarda fiziksel aktivitelere katılınması, kişiliğin gelişmesi ve özgüven artışı, daha çok farkındalıktaysa bilinmeyen hastalıklar ve sağlıkla ilgili farkındalığın ortaya çıkması, gelecekteki zorluklar ile yüzleşebilmek için içsel gücün geliştirilmesi, ilişkilerin ve empatilerin geliştirilmesinde aileye yakınlaşmanın ve aileye olan bağlılığın artması, sevgi ve şefkat bağının oluşması, ev ya da okul dışında yeni ufukların geliştirilmesi, son olarak ise doğaya verilen değer öğrenilmesi çocuklar üzerindeki olumlu etkileri kapsamaktadır.
- Covid-19 hastaların beslenmesine destek sağlamıştır. Beslenme veya diyet türü yemek tanımı ve referanslara yer verilmiştir. Beslenme ve diyet türleri, balık yağı, C vitamini, çinko, D vitamini, A vitamini, gerekli su ve probiyotiklerden oluşmaktadır. Balık yağı lipid emülsiyonları küçük hacimli büyük miktarda enerji yüksek oranda Omega 3 asitlerinin olmasını içermektedir. C vitamini ise vücuttaki hücrelerle dokuları oksidatif hasardan ve işlevlerden korumaktadır. D vitamini, akciğer hastalığında ve sigara içen hastalarda demir eksikliği görülürse akciğer fonksiyonunu iyileştirir. Çinko, balık fonksiyonunu iyileştirmektedir. Antikor ve immünoglobulinlerin üzerinde yer almaktadır. A vitamini, antienfeksiyon vitaminidir. Gerekli sular ve yeterli sıvı alınırsa kalp, böbrek yetmezliği, ishal ve kusma ortadan kalkar. Probiyotiklerse dengeyi geri kazandırarak enfeksiyon riskini önlemektedir.
- Sanayi ve ulaşım sektörleri karantinede kapatılmıştır ve bunun sonucu olarak enerji talebi ve tüketiminde azalmalar olmuştur. Enerji güvenliği arttırılmıştır. Genelde endüstriyel faaliyetlerin azalması, Covid-19 döneminde dünyada enerji tüketimini azaltarak çevre kirliliğini de azaltmıştır.

Covid-19'un avantajları arasında temizlik ve hijyene önem verilmesi, kişilerde salgın hastalıklardan korunma hassasiyetinin oluşması, ürün satın alırken dikkatli bir şekilde davranılması, öksürürken veya hapsirirken peçete kullanılması, evde kalındığından dolayı toplu taşıma kullanımının azaltılması, uzaktan eğitim sayesinde öğrencilerin öğrenmesine katkı sağlanarak derslerin

telafi edilmesi, doğal çevrenin insanlardan uzak kaldığı için kendini yenileyebilmesi, insanların kendini tanıyabilme fırsatının oluşması, gelecekte salgınlara karşı hazırlıklı olunması, yerli üretimle ilgili olarak faaliyetlerin iyileştirilmesi ve sağlık harcamalarının artmasıyla birlikte yaşam beklentisi üzerinde olumlu etkilerin meydana gelmesi gösterilmektedir. Bunların yanı sıra, hava, su, gürültü kirliliği azaltılmıştır. Covid-19'un çevre, toplum, ekonomi üstünde de etkilerinin olduğunu söylemek mümkün hale gelmiştir. Son olarak ise çocuklar üzerinde olumlu etkilerin olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir. Çocuklar üzerindeki olumlu etkiler şunlardır: Çocukluk gelişimi, daha çok farkındalığın olması, ilişkilerin ve empatilerin geliştirilmesi, doğaya verilen değerin öğrenilmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunların yanı sıra beslenme, diyet türüne, yemek tanımına ve referanslara da yer verilmiştir. Beslenme diyet türleri arasında balık yağı, C vitamini, D vitamini, çinko, A vitamini, gerekli sulara ve probiyotiklere yer verilmiştir. Sanayi ve ulaşım sektörleri karantinada kapatılmıştır ve bunun sonucu olarak enerji talebi ve tüketiminde azalmalar olmuştur. Enerji güvenliği arttırılmıştır. Genelde endüstriyel faaliyetlerin azalması, Covid-19 döneminde dünya enerji tüketimini azaltarak çevre kirliliğini de azaltmıştır.

Covid-19'un Dezavantajları

Covid-19'un dezavantajlarını maddeler halinde sıralamak mümkün hale gelmektedir. Bu dezavantajlar arasında şunlar gösterilmektedir: (Karakuş, 2024; Boz, 2023; Kocaay, 2022; Han, Şah ve Şah, 2021' e göre Covid-19'un dezavantajlarından bahsedilmiştir.

- Covid-19'u turizm açısından incelediğimizde havayolu şirketleri ve tur operatörlerinin faaliyetlerini durdurduğu görülmektedir. Bu tür kısıtlamaların eğlence ve dinlence sektörlerini etkilediği de görülmektedir.
- Covid-19 salgını insanlarda ve toplumda strese neden olmuştur.
- Covid-19'dan dolayı yüz yüze eğitime ara verilmiştir.
- Turizmde çarpan etkisi yüksek olduğundan dolayı kayıplar yaşanmıştır.
- 2020 yılında uluslararası turist sayısında düşüş yaşandığı görülmüştür.
- Ekonomideki daralmalar alınan tedbirler sayesinde azaltılmıştır.
- Maske, şişe gibi araçlar kullanıldığı için mikroplastik kirliliği artmıştır.
- Covid-19'dan dolayı atık oluşumu ve çevresel ayak izinin arttığı görülmüştür.
- Eve kapanma, uluslararası alınan tedbirler ve ekonomik ve sosyal hayatın entegrasyonundan dolayı unutulmayacak etkiler bırakmıştır.

- İbadethaneler ve bütün pazarlar kapatılmıştır. Toplantılar yasaklanmıştır.
- Ekonomi ve borsanın dünya çapında çöktüğü görülmüştür.
- Karayolu ve havayolu taşımacılığı yakıt tüketimini azaltmıştır.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Covid'in dünya genelinde insanlarda endişe ve panik uyandıran salgın olduğunu ortaya koymuştur.

Covid-19'un dezavantajları arasında şunlar gösterilmektedir. Ülkeler sınırlarını kapatmıştır, virüsün yayılmasını durdurmak amacıyla karantina yöntemleri uygulanmıştır. İşletmeler kapatılmıştır (Çetin ve Göktepe, 2020). Turizm sektöründe çalışanlarla ilgili işsizlik problemi ortaya çıkmıştır. Covid-19'un dezavantajları arasında seyahat kısıtlamalarının getirilmesi, havayolu şirketlerinin ve tur operatörlerinin faaliyetlerini durdurması, bu salgının insanlarda strese neden olması, yüz yüze eğitime ara verilmesi, çarpan etkisinin yüksekliğinden dolayı kayıpların yaşanması, turist sayısında düşüş yaşanması ve ekonomideki daralmaları sıralamak mümkün hale gelmektedir. Bunlara ek olarak Covid-19'un dezavantajları arasında maske ve şişe kullanımından dolayı mikroplastik kirliliği artmış, atık oluşması ve çevresel ayak izi de artmıştır. Eve kapanma, alınan uluslararası tedbirler unutulmayan etkiler bırakmıştır. İbadethane ve bütün pazarlar kapatılmıştır. Ekonomi ve borsa çökmüştür. Karayolu ve havayolu taşımacılığının da yakıt tüketimini azalttığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Covid-19 ve Diğer Salgınların Ölüm/ Bulaşıcılık Oranları

	Ölüm Oranı (Ölüm Sayısı/ Vaka Sayısı)	Bulaşıcılık Oranı (Enfekte Kişi Başına)
Ebola	%50	1.5-2.5
MERS	%34.30	0.42-0.92
SARS	%10	3
Covid-19	%1-3.4	1.5-3.5
Mevsimsel Grip	%0.05	1.3

Kaynak: Kartal ve Dağlı, 2021.

Tablo 5' i incelediğimizde, Covid-19'dan kaynaklanan ölüm oranı %1 ile %3.4 arasında değişmektedir. Bu oranın SARS hastalığında ise %10 olduğu görülmektedir. MERS için oran %34 olarak gösterilmektedir. Ayrıca, Covid-19'daki ölüm oranının mevsimsel gripteki ölüm oranından yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Covid-19'un Turizme Etkileri

Covid-19 hastalığından korunabilmek amacıyla önlemler alınmıştır. Covid-19'un turizme olan etkileri arasında uçuşların ve seyahatlerin iptal edildiği, iş yerlerinin kapatıldığı yer almaktadır. Ülkelere giriş ve çıkışlar yasaklanmıştır, organizasyonlar da iptal edilmiştir. Bunlarla birlikte, ulaşım, konaklama ve yi-

yecek-içecek hizmetlerinin de Covid-19 salgınından etkilendiği belirtilmiştir. Ayrıca, turizmde kullanılmış olan eğlence mekânları da kapatılmıştır (Aylan, 2020).

Otel işletmecilerinin Covid-19 salgını sürecinde birçok sorunla uğraştığı görülmektedir. Bu sorunlar yeni pazarlama stratejilerini ortaya koymuştur. Otellerdeki pazarlama stratejilerinde hijyen, yapay zeka gibi konular ortaya çıkmıştır. Covid-19 salgınında sonuç olarak turizmde ürün çeşitliliği artmıştır, turizm 12 aya yayılmıştır. Otel işletmeleri ve diğer işletmeler salgın nedeniyle müşteri kaybı ve gelir kaybı yaşamıştır. Turizm sektörünün Covid-19'dan dolayı zararlı çıktığı ortaya konulmuştur. Turizmle ilgili birçok sektörde de Covid-19'la ilgili çarpan etkisi görülmüştür. Covid-19 öncesinde turizmde rekabet yüksekti. Covid-19'dan sonrasında ise turizmde yeniliğe ihtiyaç duyulduğu için yöneticiler risk almıştır. Turizmdeki işletmeler salgınla ilgili tedbir almadığından salgının seyrine göre hareket etmişlerdir. Covid-19'dan dolayı turizmde fiyatlar da yükselmiştir. Bu durumda turizmin istihdam bakımından fazla etkilendiği görülmüştür. Bununla birlikte, turizmdeki çalışanların sayısı da azalmıştır. Covid-19 dünyada ülke ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Covid-19'dan dolayı seyahat kısıtlamaları havayolu şirketlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Ortaya çıkan varyantlar seyahatle ilgili tercihleri etkilemiştir (Kodaş, 2022).

Ülke içinde sokağa çıkma, iller arası yapılan seyahatle 65 yaş üstü kişilere uygulanmıştır, yasaklar virüsün bulaşma hızını yavaşlatmıştır. Riskli gruplar ve taşıyıcı olabilecek grupların temasını en aza indirebilmek amacıyla tedbirlerin alındığı görülmektedir. Yasaklar esnetildiğinde iç turizmde hareketlilik başladı, uluslararası uçuşlar başlatıldı. Covid-19 pandemisi devam ettiğinde turizmde teması en aza indirebilmek için robotların servis yapması, yüksek ateşi algılayan dijital kameraların olması, yapay zekâyla yoğunluğun değerlendirilerek uyarın sistemlerin popüler hale geldiği görülmektedir. Bu pandemide kalabalık ortamda seyahat ve konaklama yapmak istemeyen kişilere alternatif turizm türleri cazip gelmiştir.

Bunlara ek olarak karavan turizmi, yat ve villa kiralama, kampçılık ve yayla turizmine olan talep artmıştır. Pandemi dönemini ele aldığımızda, iç ve dış turistler için alternatif turizm türleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır, turizm sektörü için yeni kapılar açılmıştır. Bu sayede koronavirüs salgınının turizm üstündeki olumsuz etkiler en aza indirilmeye çalışılmış, özelde turizmin geneldeyse ülke ekonomisinin rahat bir şekilde nefes alması sağlanmıştır (Yaba ve Yılmaz, 2022).

Sanayi ve ulaşım sektörleri karantinada kapatılmıştır ve bunun sonucu olarak enerji talebi ve tüketiminde azalmalar olmuştur. Enerji güvenliği artırılmıştır. Genelde endüstriyel faaliyetlerin azalması, Covid-19 döneminde dünyada enerji tüketimini azaltarak çevre kirliliğini de azaltmıştır (Youssef Miyah, Mohammed Benjelloun, Sanae Lairini, Anissa Lahrichi, 2022).

2020 yılında uluslararası turist sayısında düşüş yaşanmıştır. Ekonomi ve borsa dünya çapında çökmüştür. Karayolu ve havayolu taşımacılığı yakıt tüketimini azaltmıştır. Havayolu şirketleri ve tur operatörlerinin faaliyetlerini durdurduğu görülmektedir. Bu tür kısıtlamaların eğlence ve dinlence sektörlerini etkilediği de görülmektedir. İbadethaneler ve bütün pazarlar kapatılmıştır. Toplantılar yasaklanmıştır (Han, Şah ve Şah, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Covid-19'un avantajları olduğu gibi dezavantajlarının da olduğu ele alınmıştır. Avantajlar arasında ise, temizlik ve hijyen konusuna önem verilmiştir. İnsanlarda salgın hastalıklardan korunma hassasiyeti oluşmuştur. Ürün satın alırken dikkatli davranılmıştır. İnsanlar öksürürken ve hapsirirken peçete kullanma alışkanlığı kazanmıştır. Evde kalma toplu taşımayı azaltmıştır. Doğal çevre insanlardan uzak kaldığı için kendini yenilemiştir. Covid-19 sayesinde insanların kendini tanıma fırsatı olmuştur. İnsanlar gelecekteki salgınlara karşı hazırlıklı hale gelmiştir. Sağlık harcamaları arttığı için yaşam beklentileri üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkmıştır. Covid-19 temiz manzara sayesinde hava, su ve gürültü kirliliğinin azalmasına yardımcı olmuştur. Covid'in çevre, toplum ve çocuklar üzerinde olumlu etkisi vardır. Covid-19'un dezavantajları ise şunlardır: Seyahat kısıtlamaları turizmde olumsuz etki yaratmıştır. Havayolu şirketleri ve tur operatörlerinin faaliyetleri durmuştur. Bu tür kısıtlamalar eğlence ve dinlence sektörlerini de etkilemiştir. Yüz yüze eğitime ara verilmiştir. Covid-19 insanlarda ve toplumda strese neden olmuştur. Turizmde çarpan etkisi yüksek olduğundan dolayı kayıplar yaşanmıştır. 2020 yılında turist sayısında düşüş yaşanmıştır. Ekonomideki daralmalar alınan tedbirler sayesinde azaltılmıştır. Maske ve şişe gibi araçlar kullanıldığından mikroplastik kirliliği artmıştır. İbadethaneler ve bütün pazarlar kapatılmıştır. Ekonomi ve borsa dünya çapında çökmüştür. Karayolu ve havayolu taşımacılığı yakıt tüketimini azaltmıştır.

Ekonomik kayıpların yanında hırsızlık, ailelerin parçalanması gibi sosyal sorunlar ortaya çıkmıştır. Koronadan dolayı ülkeler krize girmiştir. Dünyada üretim ve tüketim alanlarında gerilemeler yaşanmıştır. Ülkeler ekonomik yönden gerilemiştir (Ahmadi, 2020). Ticaret faaliyetleri ve turizm faaliyetleri

durdurulmuştur. Ekonomik kayıplar ve işsizlik artmıştır. Turizm çalışanlarında işsizlik problemi ortaya çıkmıştır. Kültürel etkileşim azalmıştır. Turistik destinasyonlar terk edilmiş ve işletmeler kapatılmıştır. Sağlık kaygıları ortaya çıkmış ve seyahat alışkanlıkları değişmiştir. Havayolu taşımacılığında ve vize politikalarında değişimler olmuştur.

Kültür, turizm, finans ve eğitim gibi pek çok alanda olumsuz etkileri görülmüştür (Arsu, 2022). Korona sürecinin sosyal ilişkileri, kişisel hayatı, psikolojik ve sağlıkla ilgili durumlar açısından öğrencileri olumsuz etkilediği görülmektedir (Demir, Özdaş ve Çakmak, 2022). Bu salgın öğrencilerin yalnız akademik seviyeleri ve gördükleri dersleri değil, eğitim programlarındaki geldikleri seviyeyle ilgili olarak hayatlarını olumsuz etkilemiştir. Öğrenciler sosyal gruplardan ayrılmıştır. Okullar kapatıldığı için eğitimde bozulmalar olmuştur. Pratik uygulama derslerinde görülen aksaklık alınan eğitimin kalitesini düşürmüştür. Bununla birlikte bu süre insanların psikolojilerini de etkilemiştir.

Covid'in hızla yayılmış olması hastalığın ölüm oranının yükselmesi, hız seyrinin her yaştaki bireyi etkilemesinden dolayı koruma tedbirleri arttırılmıştır (Bayat ve Olca, 2023). Covid-19'dan dolayı e- ticaretin geliştiği görülmektedir. Covid-19 sayesinde internette alışveriş artış göstermiştir (Örendil, 2025). Covid-19'dan dolayı insanlar bankaya gitmeden evden bankayla ilgili işlemlerini mobil bankacılık üzerinden yapmıştır. Covid-19 döneminde çağrı merkezlerinin hizmet verdiği ortaya çıkmaktadır (Özbek, 2024). Çağrı merkezli internet üzerinde online alışveriş hizmetleri gelişmiştir.

Covid-19 pandemi süreci dijitalleşmeyi olumlu olarak etkilemiştir. Bundan dolayı dijitalleşme hızı artmıştır. Banka ve finans sektöründe çalışma saatleri değiştirilerek çalışmalar home-office veya online olarak gerçekleştirilmiştir (Ünal ve Afşar, 2022). Covid-19, dijitalleşmede önemli salgın olarak ortaya çıkmıştır. Evden çalışma, uzaktan ve tele çalışma olarak adlandırılabilir. Ayrıca, esnek çalışma da ön plana çıkarılmıştır. Sosyal mesafenin zorunlu olması ve online uygulamalar kişisel ve ticari hizmetlerin sağlanması için vazgeçilemez durumu ortaya çıkarmıştır (Kanat ve Ayyıldız Ünnü, 2022).

Covid-19'dan dolayı online eğitimde eğitim maliyetlerinin düştüğü ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, online öğrenmenin de rahat eğitim ortamı sağladığı ön plana çıkarılmıştır. Uzaktan eğitimin çok verimli bir eğitim olduğu da belirtilmiştir. Uzaktan eğitimin bağımsız çalışabilme imkânı sunduğu ve teknolojiye ilerleme, kişisel geri bildirim imkânı sağladığı ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle uzaktan eğitim olanakları da artmıştır (Aygin ve Gül, 2023).

Pandemi sürecinde birçok ülkede sosyal mesafeyi sağlayabilmek ve temas yolu ile bulaşı azaltabilmek amacıyla yüz yüze eğitime zorunlu olarak ara veril-

diği görülmüştür. Uzaktan eğitim yüz yüze eğitime ara verilmesiyle Türkiye’de ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitim sürecinde öğretmen ve öğrenciler farklı ortamlarda bulunarak eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.

Covid-19 döneminde otellerde iyileştirmeye gidilmiştir. Otel işletmelerinde salgın için gerekli önlemler alınmıştır. Süreç yönetilmiştir. Önemli olan gelişmeler müşterilerle paylaşılarak onların yanında bulunduğu hissettirilmiş ve doğru bilgilerin aktarılması sağlanmıştır. Otel işletmelerindeki hijyenle ilgili hassasiyet pandeminin yayılmasının önüne geçmiştir.

Covid’in olumlu etkileri arasında para ve zamandan tasarruf edilmesi, evle daha çok ilgilenilmesi, serbest meslek sahibi olduğu için iş verimliliğinin ve yaratıcılığın artması, rahat ve esnek çalışma ortamının sağlanması, sağlıklı bir ortam sağlanması ortaya çıkarılmıştır. Bunlara ek olarak ekosistemlerin hayatı geri getirdiği görülmektedir. Pandeminin Hindistan’da nehirlerin su kalitesine yardımcı olduğu görülmüştür. Evde kalan insanlardan ve azalan ekonomik faaliyetlerden dolayı gürültü seviyesi de düşmüştür. Galler sokaklarında dağ keçileri görülmüştür ve plajlarda ise yavru deniz kaplumbağaları ortaya çıkmıştır.

Pandemi sırasında yapılan düzenli fiziksel egzersizlerin psikolojik stresi azalttığı, halkın ruh halini iyileştirdiği, bağışıklık sistemini güçlendirdiği avantajlar arasında gösterilmektedir. Ayrıca, Covid-19’un yüksek bulaşıcılığı ve patojenitesinden dolayı sosyal mesafenin korunması da virüsün yayılmasını önleyebilmek adına önemli müdahale olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ülke içinde sokağa çıkma, iller arası yapılan seyahatle 65 yaş üstü kişilere uygulanmıştır yasaklar virüsün bulaşma hızını yavaşlatmıştır. Riskli gruplar ve taşıyıcı olabilecek grupların temasını en aza indirebilmek amacıyla tedbirlerin alındığı görülmektedir. Yasaklar esnetildiğinde iç turizmde hareketlilik başladı, uluslararası uçuşlar başlatıldı.

Covid-19 pandemisi devam ettiği turizmde teması en aza indirebilmek için robotların servis yapması, yüksek ateşi algılayan dijital kameraların olması, yapay zekâyla yoğunluğun değerlendirilerek uyarıcı sistemlerin popüler hale geldiği görülmektedir. Bu pandemide kalabalık ortamda seyahat ve konaklama yapmak istemeyen kişilere alternatif turizm türleri cazip gelmiştir. Bunlara ek olarak; karavan turizmi, yat ve villa kiralama, kampçılık ve yayla turizmine olan talep atılmıştır. Pandemi dönemini ele aldığımızda, iç ve dış turistler için alternatif turizm türleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır, turizm sektörü için yeni kapılar açılmıştır. Bu sayede koronavirüs salgınının turizm üstündeki olumsuz etkiler en aza indirilmeye çalışılmış, özelde turizmin geneldeyse ülke ekonomisinin rahat bir şekilde nefes alması sağlanmıştır (Yaba ve Yılmaz, 2022).

Sanayi ve ulaşım sektörleri karantinada kapatılmıştır ve bunun sonucu olarak enerji talebi ve tüketiminde azalmalar olmuştur. Enerji güvenliği artırılmıştır. Genelde endüstriyel faaliyetlerin azaltılması, Covid-19 döneminde dünyada enerji tüketimini azaltarak çevre kirliliğini de azaltmıştır (Miyah, Benjelloun, Lairini ve Lahrichi, 2022).

Sonuç olarak, koronanın dezavantajları arasında ekonomik kayıplar ve ailelerin parçalanması gibi sosyal sorunlar ortaya çıkmıştır. Koronadan dolayı ülkelerin krize girdiği görülmüştür. Dünyada üretim ve tüketim alanlarında gerilemeler olmuştur. Ülkeler ekonomik yönden gerilemiştir. Kültür, turizm, finans ve eğitim arasında olumsuz etkiler görülmüştür. Covid-19'un hızla yayılması ölüm oranlarını yükseltmiştir. Bundan dolayı koruma tedbirleri arttırılmıştır. Covid-19'dan dolayı e-ticaret gelişmiştir. Böylece internetten alışverişler artmıştır. Çağrı merkezleri de hizmet vermiştir. Bu süreç, dijitalleşmeyi olumlu yönde etkilemiştir. Online eğitimde ise, eğitim maliyetleri düşmüştür. Online öğrenme de rahat eğitim ortamı sağlamıştır. Uzaktan eğitim bağımsız çalışabilme, teknolojiye ilerleme ve kişisel geri bildirim imkânı sağlamıştır. Uzaktan eğitim yüz yüze eğitime ara verilerek Türkiye'de ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitimde öğretmen ve öğrenciler farklı ortamlarda bulunarak eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Covid'in olumlu etkileri arasında para ve zamandan tasarruf edilmiştir. Bunların yanı sıra ekosistemlerin de hayatı geri getirdiği görülmektedir. Galler sokaklarında dağ keçileri, plajlardaysa yavru deniz kaplumbağaları ortaya çıkmıştır. Turizmde teması en aza indirebilmek amacıyla robotların servis yapması, yüksek ateşi algılayan dijital kameraların olması, yapay zekâyla yoğunluğun değerlendirilerek uyaran sistemlerin popüler hale getirildiği görülmektedir.

Türkiye'de turizmin daha çok gelişebilmesi için otel, ulaşım ve reklam gibi altyapı faaliyetlerine gereken önemin verilmesi gerekmektedir. Turizm, otel-acentası ve avm üçgeninden kurtarılmalıdır. Turistler otele kapatılmayarak şehre çıkarılmalıdır ve şehirler canlanmalıdır. Hedef kitlelerin destinasyonlarla ilgili bilgilere ulaşmasına yardımcı olunmalıdır. Nasıl zaman geçirecekleri konusunda fikirler verilmelidir. Seyahat planlarken karşılaşılabilecek risklerin azaltılmasında yardımcı olunmalıdır. Takipçilerin seyahat kararları almalarında katkıda bulunan noktalar belirlenmelidir. Turizmin gelişebilmesi için önemli çalışmalar da yapılmalıdır. Turistlerin bölgelere rahat bir şekilde ulaşması için yollar, toplu taşıma sistemleri ve havaalanları iyileştirilmelidir. Ayrıca, konaklama ve dinlenme tesislerinin kalitesini de yükseltmek önem taşımaktadır.

Havayolu taşımacılığında ise devlet tarafından sağlanmış sübvansiyonların arttırılmış olması, devlet desteği ile charter uçuşları yapılarak yeni havayolu

şirketlerinin kurulması da charter uçuşlardan tarifeli uçuşlara geçilerek teşvik edilebilmesi turizm sektörünü rahatlatmalıdır. Ayrıca, turizm pazarlamasında pazarlama olanakları çeşitlendirilerek kriz durumlarında daha hızlı bir şekilde pozisyon almaları sağlanmalıdır. Düşük sezonlarda personellerin istihdamda kalabilmeleri için devlet teşviki sağlanarak turizm sektöründe iş gücü ihtiyacı-na yönelik olarak turizm akademisinde turizm istihdam merkezi gibi projeler hayata geçirilmelidir. Turizm bölgelerindeki altyapı sorunlarının giderilebilmesi amacıyla kurum ve kuruluşlar işbirliği içerisinde yatırım yapmalıdır.

Kaynakça

- Ahmadi, R. (2020). Koronavirüs pandemisinin (kovid-19) toplumsal etkileri. *Bilim Armonisi*, 3 (2), 65-72.
- Akça, M. (2020). Covid-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 45-64.
- Akkuş, M. S. (2020). Koronavirüs ve Covid-19. *Aksaray Üniversitesi Tıp Bilimleri Dergisi*, 1(2), 15-20.
- Aygin, D., Gül, A. (2023). Covid-19 ve Uzaktan Eğitim. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 11-21.
- Aylan, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Turizm Sektörüne Etkisi: Turizm Basınında Çıkan Haberlere Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*, 164-177.
- Bayat, D. ve Olca, S.P. (2023). Covid-19 pandemisinin hemşirelerin psikolojik sağlık-lık anksiyete ve depresyon düzeylerine etkisi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 10 (1), 146-154.
- Boz, M. (2023). Covid-19 Pandemisinin Turizm Endüstrisine Etkileri: Pandemi Sonrası Tatil Turizminde Turist Tercihleri Üzerine Bir Araştırma. *Tujom*, 1-16.
- Çetin, G. ve Göktepe, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Turizm Endüstrisi Üzerindeki Etkileri. *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, 87-97.
- Demir, B. ve Ateş, H. (2023). Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (34), 242-259.
- Demir, F. (2022). Covid-19 Salgın Sürecinin Eğitime Yansımaları. Fırsatlar ve Zorluklar. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 13 (26), 275-300.
- Demir, F. Özdaş, D. F. ve Çakmak, M. (2022). Covid-19 Salgın Sürecinin Eğitime Yansımaları. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 13 (26), 275-300.
- Demir, O. ve Esen, A. (2021). Covid-19'un Yıkıcı Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm İhtiyacı. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 88-105.
- drozdogan. (2020). *Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Report of the China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)*.

- Eraslan, E. (2021). Korona, Korona Virüsü, Kovid-19, Pandemi, Virüs sözcüklerinin tanımı, kökeni ve yazımı. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 231-249.
- Eyiler, E. ve Terzi, B. (2023). *Covid-19 Pandemisinde Bağışıklama*. Türkiye Klinikleri Journal of Internal Medicine.
- I. Han, D. Şah. ve SS Şah. (2020). Covid-19 salgını ve çevre üzerindeki olumlu etkileri: Güncellenmiş bir inceleme. *Uluslararası Çevre Bilimi ve Teknoloji Dergisi*, Cilt 18, 521-530.
- Kanat, B. ve Ayyıldız Ünnü, N.A. (2022). Covid-19 Küresel Salgını ve Dijital Dönüşümün İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Yansımalarını Açığa Çıkarmaya Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 185-213.
- Karakuş, R. İ. (2024). Covid-19 Pandemi Sürecinde Yaşanan Zorluklara İlişkin Öğretmen Görüşleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 13 (37), 1-26.
- Karataş, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kartal, M. (2021). Covid-19 Salgınının BIST-100 Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerinde Ampirik Bir Araştırma . *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (31), 815-822.
- Kılıç, U. O. ve Tüysüz, C. (2023). Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulanan Acil Uzaktan Eğitim Sisteminin Ortaokul Fen Bilgisi Öğretimine Etkilerinin İncelenmesi. *Sosyal Gelişim Dergisi*, 1 (1), 125-140.
- Kocaay, F. (2022). Covid-19 Pandemisinin Olumlu ve Olumsuz Etkileri. F. Kocaay. içinde İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi.
- Kodaş, Ş. (2022). Covid-19'un Turizm Faaliyetlerine Etkisi: Türkiye Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Konya. Kodaş Şevket.
- Miyah, Y. Benjelloun, M., Lairini, S ve Lahrichi, A. (2022). Covid-19'un Halk Sağlığı, Çevre, İnsan Psikolojisi, Küresel Sosyoekonomi ve Eğitim Üzerindeki Etkisi. *Bilimsel Dünya Dergisi*, 5578284.
- Nar, M. Ş. (2020). "Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası". *İMGELEM*, 4 (7), 363-382.
- Örendil, E. (2025). Tracing The Evolution Of Ecommerce Historical Foundations, Impacts Of The Pandemic And Future Directions. *İşletme, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 47-54.
- Özbek, T. (2024). Covid-19 Pandemi Döneminde Türk Bankacılık Sektörünün Çağrı Merkezi Performansı Üzerine Değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 1-16.
- Sonia Gupta vd. (2020). Covid-19'un Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *Acta Pediatrica*, 109(11), 2181-2183.

- Şahin, T. (2024). Covid-19'un etkilerinin seçilmiş sağlık göstergeleri üzerinden incelenmesi ve ONGBM ile gelecek tahmini. *Türk Hijyen Deneyisel Biyoloji Dergisi*, 81 (4), 351-368.
- Talukdar, A. Bhattacharya, S., Pal, S., Pal, P., ve Chowdhury, S. (2024). Covid-19'un çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri: Sürdürülebilirlik yaklaşımlarıyla eleştirel bir inceleme. *Hijyen ve Çevre Sağlığı Gelişmeleri*, 100-107.
- Tekin, A. (2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (40), 330-355.
- Türk, A. A., Ak Bingöl, B., ve Ak, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 612-632.
- Tüysüz, V. ve Saruşık, M. (2024). Covid-19 Pandemisinin Turizm Endüstrilerine Olumlu Etkilerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 363-384.
- Uğuz Arsu, Ş. (2022). Covid-19 Pandemisinde Öğrencilerin Gelecek Kaygılarının Kariyer Geleceği Algısı İle İlişkisi. *İşletme*, 3 (2), 95-114.
- Ünal, Ş. G. (2023). Covid-19 Pandemi Sürecinin istihdam ve Dijitalleşme Üzerine Etkisi: Konya İli Örneği, Balıkesir Üniversitesi. *İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 101-122.
- Yaba, M. ve Yılmaz, M. (2022). Covid-19 Pandemisinin Dünya ve Türkiye'de Turizm Sektörüne Etkilerinin Araştırılması: Years 2019-2020,CUJOSS. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46(1): 139-148.

Dijital Liderlik: Türkiye’de Yayınlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma

Zehra Nur ÇETİN*
Ebru Özer TOPALOĞLU**

Öz: Teknolojinin hızla ilerlemesi birçok alanda değişime yol açmıştır. Bu hızlı değişim liderlik olgusunda da yenilikler getirmiştir. Teknolojik yenilikler ve dijitalleşme ile birlikte liderlik tiplerinde yeni bir olgular karşımıza çıkmaktadır. Örgütlerin içerisindeki koşullar ve durumlar değiştikçe liderler de mevcut liderlik özellikleri yerine yeni liderlik modelleri oluşturabilmektedir. Günümüzün rekabetçi ortamında örgütlerin varlığını sürdürmeleri ve karlılıklarını arttırmaları için hem pazarın taleplerini ve beklentilerini takip etmeleri hem de teknolojiyi takip etmeleri gerekmektedir. Klasik liderlik tiplerinin ötesinde günümüzün teknoloji dünyasında rakiplerinden geride kalmak istemeyen örgütlerde dijital liderlik ortaya çıkmıştır. Teknolojik yenilikler ve dijitalleşmenin etkisiyle ortaya çıkan dijital liderlikte örgütlerin sadece liderlik yapıları değişmemekte aynı zamanda örgüt kültürü de bu değişimden etkilenmektedir. Bu nedenle de örgütlerdeki bu dijital dönüşüm nedeniyle ortaya çıkan bu kültürün örgüt çalışanlarının da benimsenmesi sağlanmaktadır. Günümüz dünyasında artık örgütlerin başarısı için çok önemli olan dijitalleşme kavramının ortaya çıkardığı dijital liderlik kavramı Türkiye’de yayınlanan lisansüstü tezler üzerinden araştırılarak yazında bu konuda yapılan araştırmaların içerik analizi yapılacaktır. Bu kapsamda Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi’nde yayınlanan lisansüstü tezlerden izin taraması yapılarak ulaşılan otuz adet tez analiz edilmiştir. Tezler analiz edilirken YÖK Tez Merkezi’de tez arama kısmına “Dijital Liderlik” yazılarak tüm kutucuklarda tümü seçilerek tarama yapılmıştır. Yapılan analiz ile lisansüstü tezler; yıl, üniversite, tez türü, tez dili, araştırma yöntemi, analiz tekniği ve odaklanılan konular bakımından sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de yayınlanan dijital liderlik konusundaki lisansüstü tezler incelenerek mevcut durumu tespit edilip gelecekteki araştırmacılara bir rehber olacaktır.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi

Giriş

Teknolojinin hızla ilerlemesi bir çok alanda değişime yol açmıştır. Bu hızlı değişim liderlik olgusunda da yenilikler getirmiştir. Teknolojik yenilikler ve dijitalleşme ile birlikte liderlik tiplerinde yeni bir olgular karşımıza çıkmaktadır. Örgütlerin içerisindeki koşullar ve durumlar değiştikçe liderler de mevcut liderlik özellikleri yerine yeni liderlik modelleri oluşturabilmektedir. Günümüzün rekabetçi ortamında örgütlerin varlığını sürdürmeleri ve karlılıklarını arttırmaları için hem pazarın taleplerini ve beklentilerini takip etmeleri hem de teknolojiyi takip etmeleri gerekmektedir. Klasik liderlik tiplerinin ötesinde günümüzün teknoloji dünyasında rakiplerinden geride kalmak istemeyen örgütlerde dijital liderlik ortaya çıkmıştır. Teknolojik yenilikler ve dijitalleşmenin etkisiyle ortaya çıkan dijital liderlikte örgütlerin sadece liderlik yapıları değişmemekte aynı zamanda örgüt kültürü de bu değişimden etkilenmektedir. Bu nedenle de örgütlerdeki bu dijital dönüşüm nedeniyle ortaya çıkan bu kültürün örgüt çalışanlarının da benimsenmesi sağlanmaktadır. Günümüz dünyasında artık örgütlerin başarısı için çok önemli olan dijitalleşme kavramının ortaya çıkarıldığı dijital liderlik kavramı Türkiye’de yayınlanan lisansüstü tezler üzerinden araştırılarak yazında bu konuda yapılan araştırmaların içerik analizi yapılacaktır. Bu kapsamda Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi’nde yayınlanan lisansüstü tezlerden dizin taraması yapılarak ulaşılan 30 adet tez analiz edilmiştir. Yapılan analiz ile lisansüstü tezler; yıl, üniversite, tez türü, tez dili, araştırma yöntemi, analiz tekniği ve odaklanılan konular bakımından sınıflandırılmıştır. Bu araştırmada Türkiye’de yayınlanan dijital liderlik konusundaki lisansüstü tezler incelenerek mevcut durumu tespit edilip gelecekteki araştırmacılara bir rehber olacaktır.

Dijital Liderlik

Dijital liderlik, liderlerin örgüt ve iş ortamı için dijitalleşmenin başarısını garantilemek amacıyla stratejik olarak doğru olanı yapması anlamına gelmektedir (El Sawy vd., 2016). Dijital liderler ekipleriyle anlamlı gerçek zamanlı geri bildirimler oluşturabilmeli ve çoğu durumda resmi bir otorite olmaksızın “çevik ekip ağları” geliştirebilmelidir. Etkinleştirilmiş kişiselleştirilmiş mikro öğrenme yoluyla, dijital lider, hızlı tempolu ve karmaşık bir ortamda iyi bir şekilde çalışmak için gereken kritik becerileri ekibinde geliştirirken bir büyüme zihniyeti yaratacaktır. Yapay zeka dijital lidere yardımcı olmak için önemli bilgiler sağlayacaktır. Ağ analizi yoluyla teknoloji, dijital liderin çevik ekip ağlarındaki karmaşık etkileşim ve etkinlik akışlarını anlamasını sağlayacak ve yapay zekanın dijital lider ve takipçileri için noktaları birbirine bağlamasını

sağlayacaktır. Bu şekilde dijital lider, meslektaşlarını etkilemek ve performans sonuçlarını yönlendirmek için yeni trendleri benimserken geleneksel liderlik kavramlarına örnek teşkil edecektir (Petrucchi ve Rivera, 2018).

Dijital liderliği belirleyen temel unsurlar şöyledir (Oberer ve Erkollar, 2018):

- Örgütsel hedefler (çalışan performansını değerlendirmek için sabit dönemlerden, durumların çalışanları ve ekipleri eşit şekilde değerlendirme ihtiyacını belirlediğini anlama becerisine kadar, geri bildirim rutinlerini uygulama becerisi),
- İnsanlar (görevleri duruma ve ekip yeterliliğine göre dağıtma becerisi, yöneticilerin ve çalışanların becerilerini bir yetkinlik ağı istihbaratı oluşturmak üzere birbirine bağlama),
- Değişim (yüksek düzeyde değişim isteği ve becerisi, pazar, müşteri, ortaklar ve çalışanlar arasında yüksek düzeyde çevikliği teşvik etme ve kasıtlı terfi),
- Çıktı (süreçleri kontrol etme, görevleri ve sonuçları ekiplerle birlikte değerlendirme becerisi; geleneksel liderlerin yaptığı gibi bir projenin sınırları içinde siparişleri, kaynak planlarını kontrol etmek ve sonuçları değerlendirmek yerine kaynakları yeterliliğe göre - hiyerarşiler arası ve işlevler arası - kullanma),
- Hatalar ve çatışmalar (hatalarda öğrenme etkisine sahip açık bir atmosfer yaratma ve çatışma durumlarını ele almak için iş birliği bir atmosfer),
- İletişim (bilgi dağıtımını için şeffaf bir çerçeve oluşturma becerisi, çalışanların ve
- Ekiplerin tahsil edilebilir öz sorumluluk borcuna ve proaktif davranışa güvenme)
- İnovasyon (inovasyonun öğrenilebilir olduğunu bilmek, disiplinlerarası ekipler, yaratıcı süreçler ve esnek çalışma ortamları kullanarak eski yapıları dönüştürebilmek).

Dijital liderler, yeni beceriler, tutumlar, bilgi ve sahip oldukları farklı deneyimlerin birleşimiyle hareket ettiklerinden dolayı diğer liderlerden ayrılmaktadırlar. Dijital liderlerin başarılı olmaları için bir vizyona ihtiyaçları vardır. Ayrıca yerel ve küresel olarak çözümler aramalı ve işlerine tutkuyla bağlı olmaları da önemlidir. Dijital liderler yeni bilgiler öğrenme konusunda sürekli açık kişilerdir bu nedenle de hem rakiplerinden hem de çevresinden bu konuda beslenmektedirler (Goethals, vd., 2003). Hızla değişen bilginin doğası ve dijital

liderlerin aldıkları bilginin kalitesini, güvenilirliğini ve geçerliliğini değerlendirebilme yeteneklerine sahip olmaları nedeniyle dijital liderlerin iletişimde daha açık ve şeffaf olmaları gerekmektedir (Van Outvorst vd., 2017).

Dijital liderlik, dijital kültür ve dijital yetkinliğin bir birleşimidir ve bu nedenle dijital liderliği beş alana ayrılmaktadır (Mihardjo vd., 2019):

i) Pazar ve rekabet değişikliğiyle yüzleşmede güçlü olma yeteneğine sahip düşünce lideri;

ii) Fikri gerçeğe dönüştürmek için yaratıcılık ve yenilikçilik zihniyetine sahip yaratıcı lider;

iii) Dijital iş dönüşümünü dönüştürmede yön sağlama ve orkestra olma yeteneğine sahip küresel vizyoner lider;

iv) Değişkenlik, belirsizlik, karmaşıklık ve muğlaklık (VUCA) faktörleri nedeniyle karmaşık ve dinamik ekosistemlerle yüzleşme öğrenme yeteneğine sahip meraklı lider;

v) Yorumlama ve varsayımlarda bulunma ve karar vermede bilgileri sentezleme konusunda derinlemesine bilgi ve anlayışa sahip derin lider.

Araştırmanın Yöntemi

Dijital liderlik kavramı Türkiye’de yayınlanan lisansüstü tezler üzerinden içerik analizi yapılarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi’nde yayınlanan lisansüstü tezlerden dizin taraması yapılarak ulaşılan 35 adet tez çalışmaya dahil edilmiştir. Yapılan analiz ile lisansüstü tezler; yıl, üniversite, tez türü, tez dili, araştırma yöntemi, analiz tekniği ve odaklanılan konular bakımından sınıflandırılmıştır.

Bulgular

1. Tablo 1’de görüldüğü üzere YÖK Tez Merkezi’nde yayınlanan 35 tane lisansüstü tez incelenmiştir.

Tablo 1. Tez Başlıkları ve Anahtar Kelimeler

Tezin Yazarı ve Yılı	Tezin Adı	Anahtar Kelimeler
Köksoy, 2025	Dijital Liderliğin Dijital Örgütsel Dönüşüm Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Çevikliğin Aracı Rolü	Dijital Liderlik, Dijital Örgütsel Dönüşüm, Örgütsel Çeviklik
Çetinkaya, 2024	Tekstil Sektörü Yöneticilerinin Dijital Liderlik Yetkinlikleri ve Davranışlar	Tekstil, Liderlik, Dijital Liderlik
Yıldırım, 2024	Dijital Liderliğin Çalışan Performansı Üzerine Etkisi: Yaratıcı Süreç Katılımının Aracı Etkisi	Liderlik, Dijital Liderlik, Yaratıcı Süreç Katılımı, Çeviklik Performansı
Tunaboylu, 2024	Dijital Liderlik Yeteneği, Dijitalleşme Yeteneği ve İnovasyon Performansı İlişkisi	Dijital Liderlik, Dijitalleşme Yeteneği, İnovasyon, Performans
Kamış, 2024	Sağlık çalışanlarında dijital liderliğin algılanan VUCA bileşenlerine etkisi	Liderlik, Dijital Liderlik, VUCA, Sağlık
Ünlüer, 2024	Dijital liderlik ve presenteeism ilişkisinde dijital dönüşümün aracı rolü: Uzaktan çalışanlar üzerine bir araştırma	Dijital Liderlik, Presenteeism, Dijital Dönüşüm, Uzaktan Çalışanlar
Değirmenci, 2024	Dijital liderlik ve lider üye etkileşimi arasındaki ilişki: Bir araştırma	Dijital Liderlik, Lider-üye etkileşimi
Sezer, 2024	Dijital Liderliğin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Öğrenmenin Aracılık Rolü: Şırnak İli Örneği	Dijital Liderlik, Örgütsel Öğrenme, İş Tatmini.
Aslan, 2024	Dijital Lider Karakteristikleri İle Ekibin İçsel Motivasyonu Arasındaki İlişki: Yazılım Startupları Üzerine Bir Nitel Araştırma	Liderlik, Dijital Liderlik, Yazılım, Startup, İçsel Motivasyon.
Tutuş, 2024	Yönetici hemşirelerde dijital liderlik ölçeği geliştirme çalışması	Dijital liderlik, Hemşire, Ölçek geliştirme
Karafakıoğlu, 2024	Dijital liderlik ve inovatif davranışın işe adanmışlık aracılığıyla örgütsel çevikliğe olan etkisi: Endüstri ve havacılık işletmelerine yönelik karşılaştırmalı bir analiz	Dijital Liderlik, İnovatif Davranış, İşe Adanmışlık, Örgütsel Çeviklik
Elçi, 2024	Dijital dönüşümün çalışan davranışlarına etkisinde dijital liderliğin aracılık rolü: Sivil havacılık sektörüne yönelik bir alan çalışması	Dijital dönüşüm, çalışan davranışları, dijital liderlik
Mert, 2024	Dijital liderlik ve örgütsel çeviklik ilişkisi üzerine bir araştırma	Dijital Liderlik, Dijital Dönüşüm, Örgütsel Çeviklik
Akant, 2024	Uzaktan Çalışma Tutumlarının Örgütsel Yabancılaşmaya Etkisinde Dijital Liderliğin Düzenleyici Rolü	Uzaktan Çalışma, Uzaktan Çalışma Tutumu, Örgütsel Yabancılaşma, Liderlik, Dijital Liderlik
Çapraz, 2023	Okul yöneticilerinin dijital liderlikleri ve öğretmenlerin dijital okuryazarlık yeterlilikleri ile bireysel yenilikçiliği arasındaki ilişkisinin incelenmesi	Dijital Liderlik, Dijital Okuryazarlık, Bireysel Yenilikçilik
Dedeoğlu, 2023	Dijital liderlik ve örgütsel zekanın dijital örgütsel dönüşüm üzerindeki etkisi: Bir uygulama	Dijital Liderlik, Dijital Örgütsel Dönüşüm, Örgütsel Zeka, Dijitalleşme, Liderlik
Salah, 2023	Kadın yöneticilerin dijital liderlik yetkinliğinin cam tavana etkisi: Türkiye'deki üniversitelerde bir araştırma	Dijital Liderlik Yetkinliği, Dijital Liderlik Becerileri, Dijital Yeterlilik, Cam Tavan

Saleh, 2023	Liderlerin yapay zeka algısı ve dijital liderlik becerilerine etkisi	Liderin Yapay Zekâ Algısı, Dijital Liderlik
Çavuş, 2023	Dijital liderliğin psikolojik sahiplenme aracılığıyla, yenilikçi iş davranışı ve bilgi paylaşım davranışının yararlılık üzerine etkisinin incelenmesi	Bilgi Paylaşım Davranışının Yararlılık Boyutu, Dijital Liderlik, Psikolojik Sahiplenme, Yenilikçi İş Davranışı
Adalı, 2023	Dijital liderliğin örgütsel yapı ve ağlarına etkisi üzerine ATO'ya kayıtlı KOBİ'lerde araştırma	Dijital Liderlik, Örgütsel Yapı, Örgütsel Ağ, Teknolojik Dönüşüm, Dijitalleşme
Aydın, 2023	Eğitim örgütlerinde dijital liderlik ve örgütsel bilgelik ilişkisi	Eğitim örgütleri, Dijital liderlik, Örgütsel bilgelik.
Peker, 2022	Okul müdürlerinin dijital liderlik yeterlilikleri ve bu yeterliliklerin eğitim ortamına yansımaları	Dijital Liderlik, Dijitalleşme, Teknoloji, Okul Müdürleri.
Kabadayı, 2022	Yönetsel güç ve dijital liderliğin iç girişimciliğe etkisinde bilgi paylaşımının aracılık rolü	Dijital liderlik, Yönetsel güç, iç girişimcilik, Bilgi paylaşımı, Turizm ve otel işletmeleri.
Arslan, 2022	Dijital liderlik algısının çalışanların sınırsız kariyer tutumları üzerindeki etkisi: Bir araştırma	Liderlik, Dijital Liderlik, Kariyer, Sınırsız Kariyer Tutumları.
Dingil, 2022	Örgütsel değişim sürecinde dijital liderliğin etkisi üzerine bir inceleme	Dijitalleşme, Liderlik, Dijital Liderlik, Örgütsel Değişim
Çakar, 2022	Dijital liderlik ve dijital dönüşüm kavramlarının büyüme performansı üzerindeki etkilerinin incelenmesi	Liderlik, Dijital Dönüşüm, Dijital Liderlik, Büyüme Performansı
Orak, 2022	Uzaktan çalışma sıklığının ve dijital liderliğin örgütlerde takım üye etkileşimi üzerindeki etkileri	Takım Üye Etkileşimi, Uzaktan Çalışma, Liderlik, Dijital Liderlik, Covid-19
Taşkın, 2022	Dijital yetkinliğin oluşmasında dijital liderlerin rolü üzerine Mersin ilinde bir araştırma	Dijital Dönüşüm, Dijital Çağ, Dijital Yetkinlik, Dijital Liderlik
Şengül, 2022	Dijital liderlik yeteneklerinin yenilik performansına etkisi	Dijital Liderlik, Liderlik, Yenilik performansı.
Yalın, 2022	Covid-19 salgınının yarattığı kriz ortamında dijital liderliğin örgütsel çeviklik üzerine etkisi: Bir yükseköğretim kurumunda örnek olay incelenmesi	Örgütsel Çeviklik, Dijital Liderlik, Covid-19, Kriz.
Abbasov, 2021	Endüstri 4.0 çağında dijital liderliğin bireysel performans üzerindeki etkileri: Azerbaycan'daki bir üretim firmasında araştırma	Endüstri 4.0, Dijital Liderlik, Bireysel Performans
Hasanlı, 2021	Küçük ve orta boyutlu işletmelerde dijital liderliğin yenilikçiliğe etkisi	Dijital Liderlik, İnovasyon, İnovasyon Kapasitesi
Ak Aslan, 2021	Dijital liderlik kapsamında lider üye ilişkisinin incelenmesi üzerine ampirik bir araştırma	Liderlik, Dijital Liderlik, Kuşak Kavramı, Teknolojik Yetkinlik, Lider-Üye Etkileşimi.
Artüz, 2020	Dijital liderlik uygulaması ile öğrenen örgüt ilişkisinin bireysel performansa etkisi	Dijital Liderlik, Dijitalleşme, Öğrenen Örgüt, Bireysel Performans

Kaynak: www.yok.gov.tr

Tablo 2.'de görüldüğü üzere tezlerin 29 tanesi yüksek lisans tezlerinden oluşuyorken 6 tanesi doktora tezlerinden oluşmaktadır. Tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında 2020 yılında 1, 2021 yılında 3, 2022 yılında 9, 2023 yılında 7, 2024 yılında 14 ve bu çalışmanın hazırlandığı mayıs 2025 tarihine kadar

ise 1 lisansüstü tez yazılmıştır. Tezlerin 30 tanesinde nicel yöntemden kullanılırken 4 tanesinde nitel yöntem 1 tanesinde ise karma yöntem kullanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak ise 31 tanesinde anket, 3 tanesinde mülakat ve 1 tanesinde ise hem anket hem de mülakat yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 2. Tezin Künyesi

Yazar	Üniversite	Enstitü	Anabilin Dalı	Araştırmanın Modeli	Veri Toplama Yöntemi	Tez Türü
Köksoy, 2025	Kafkas Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Yönetim Bilişim Sistemleri	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Çetinkaya, 2024	Düzce Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Toplam Kalite Yönetimi	Nitel Yöntem	Mülakat	Yüksek Lisans
Yıldırım, 2024	Gebze Teknik Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Tunaboğlu, 2024	Gebze Teknik Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Strateji Bilimi	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Kamış, 2024	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Sağlık Yönetimi	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Ünlüer, 2024	Selçuk Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Değirmenci, 2024	İstanbul Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Kocabıyık, 2024	Dokuz Eylül Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Turizm İşletmeciliği	Nicel Yöntem	Anket	Doktora
Karafakıoğlu, 2024	Beykent Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Doktora
Sezer, 2024	Şirnak Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Aslan, 2024	İstanbul Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Yönetim ve Strateji	Nitel Yöntem	Mülakat	Yüksek Lisans
Tutuş, 2024	Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Hemşirelik	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Elçi, 2024	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Mert, 2024	Pamukkale Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Doktora
Akant, 2024	Kültür Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Psikoloji	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Çapraz, 2023	Osmangazi Üniversitesi	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	Eğitim Bilimleri	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Dedeoğlu, 2023	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Yönetim Bilişim Sistemleri	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans

Salah, 2023	Mersin Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Saleh, 2023	İstanbul Okan Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Çavuş, 2023	Adnan Menderes Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İnsan Kaynakları Yönetimi	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Adalı, 2023	İstanbul Gelişim Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Doktora
Aydın, 2023	Anadolu Üniversitesi	Eğitim Bilimler Enstitüsü	Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Eko.	Nicel Yöntem	Anket	Doktora
Peker, 2022	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	Eğitim Bilimleri	Nitel Yöntem	Mülakat	Yüksek Lisans
Kabadayı, 2022	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Turizm İşletmeciliği	Nicel Yöntem	Anket	Doktora
Arslan, 2022	Arel Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Dingil, 2022	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Kamu Yönetimi	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Çakar, 2022	Beykent Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Orak, 2022	İstanbul Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Taşkın, 2022	Tarsus Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Karma Yöntem	Mülakat-Anket	Yüksek Lisans
Şengül, 2022	Kocaeli Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Yalın, 2022	İstanbul Gelişim Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nitel Yöntem	Mülakat	Yüksek Lisans
Abbasov, 2021	Dokuz Eylül Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Hasanlı, 2021	İstanbul Aydın Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Ak Aslan, 2021	Bahçeşehir Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans
Artüz, 2020	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	İşletme	Nicel Yöntem	Anket	Yüksek Lisans

Kaynak: Bu kapsamda Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanan lisansüstü tezlerden dizin taraması yapılarak ulaşılan 35 adet tez çalışmaya dahil edilmiştir. Yapılan analiz ile lisansüstü tezler; yıl, üniversite, tez türü, tez dili, araştırma yöntemi, analiz tekniği ve odaklanılan konular bakımından sınıflandırılmıştır.

Sonuç

Dünyadan teknolojinin gelişmesi ve yaşanan pandemiden sonra dijital liderlik konusunun önemi artmıştır. Bu araştırmada Türkiye'deki üniversitelerde dijital liderlik konusunda hazırlanan tezlerin içerik analizi yapılmıştır. Dijital liderlikle ilgili araştırmaların özellikle Covid – 19 pandemisi sırasında ve sonrasında artış gösterdiği görülmektedir. Yapılan lisansüstü çalışmaların 26 tanesinin işletme alanında yapılmıştır. Dijital liderlik konusunda sanayi bölgelerinde araştırma yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aslan, U.B. (2024). Dijital Lider Karakteristikleri İle Ekibin İçsel Motivasyonu Arasındaki İlişki: Yazılım Startupları Üzerine Bir Nitel Araştırma. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çakar, Y.R. (2022). Dijital Liderlik ve Dijital Dönüşüm Kavramlarının Büyüme Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul
- Çetinkaya, F. (2024). Tekstil sektörü yöneticilerinin dijital liderlik yetkinlikleri ve davranışlarına yönelik bir araştırma. Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Dingil, C. (2022). Örgütsel Değişim Sürecinde Dijital Liderliğin Etkisi Üzerine Bir İnceleme, KMÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- El Sawy, O. A., Amsinck, H., Kraemmergaard, P., & Vinther, A. (2016). How LEGO Built the foundations and Enterprise Capabilities for Digital Leadership. MIS Quarterly Executive, 15(2). Retrieved from <http://content.ebscohost.com/ContentServer.asp?T=P&P=AN&K=115879197&S=R&D=bth&EbscoContent=dGJyMNLe80SepRE4yNfsOLCmr1Gep7BSsKe4TbGWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGnr0q2rLBLuePfgex44Dt6fIA>
- Goethals, G. R., Sorenson, G., Burns, M., & Burns, J. M. (2003). Leadership In The Digital Age Ernest J. Wilson III To Appear in The Encyclopedia of Leadership. The Encyclopedia of Leadership, 1–5.
- Mihardjo, L. W. W., Sasmoko, S., Alamsjah, F., & Elidjen, E. (2019). Digital leadership role in developing business model innovation and customer 176 experience orientation in industry 4.0. Management Science Letters, 9, 1749– 1762. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2019.6.015>
- Oberer, B., & Erkollar, A. (2018). Leadership 4.0: Digital leaders in the age of industry 4.0. International journal of organizational leadership, 7(4), 404-412.
- Petrucchi, T., & Rivera, M. (2018). Leading growth through the digital leader. Journal of Leadership Studies, 12(3), 53-56.

- Sezer, İ. (2024). Dijital Liderliğin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Öğrenmenin Aracılık Rolü: Şırnak İli Örneği. Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Tunaboğlu, A. (2024). Dijital Liderlik Yeteneği, Dijitalleşme Yeteneği ve İnovasyon Performansı İlişkisi. Gebze Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ünlüer, Y. O. (2024). Dijital Liderlik ve Presenteeism İlişkisinde Dijital Dönüşümün Aracı Rolü: Uzaktan Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Van Outvorst, F., Visker, C., & De Waal, B. (2017). Digital Leadership: The Consequences of Organizing and Working in a Digital Society. Paper presented at the 5th International Conference on Management, Leadership and Governance, Saint Petersburg, Russia. Retrieved from <http://content.ebscohost.com/ContentServer.asp?T=P&P=AN&K=122433111&S=R&D=bth&EbscoContent=dGJyMNHX8kSeqLc4wtvhOLCmr1Cep7NSsKi4SrGWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGnr0q2rLBLuePfgeyx44Dt6fIA>
- Yıldırım, E. (2024). : Liderlik, Dijital Liderlik, Yaratıcı Süreç Katılımı, Çeviklik Performansı. Gebze Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yök Tez Merkez, www.yok.gov.tr, Erişim Tarihi 10.01.2025 – 20.03.2025.

Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği

Mustafa ÇOKLU*

Prof. Dr. Burcu GÜVENEK**

Öz: Devletlerin gerek ülke kendi sınırları içerisinde gerekse ülke sınırlarının ötesinde güvenli bir gelecek sağlayabilmeleri açısından savunma hizmetleri vazgeçilmez bir olgudur. Egemenliklerini ve bağımsızlıklarını sağlamaları için dış ve iç tehditlere karşı savunma hizmetlerini güçlendirmeleri gerekmektedir. Bu hizmetlerin sağlanabilmesi amacıyla devletler bütçelerinden savunma harcamaları adı altında bir miktar ayırmaktadırlar. Devletlerin ekonomik ve sosyal politikaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olan ve ülkelerin kısıtlı bütçeleri üzerinde ciddi mali etkilere neden olan savunma harcamaları, uluslararası ilişkilerin, stratejik konuların, bölgesel risk ve tehditlerin yanı sıra terör faaliyetleri gibi çeşitli unsurların şekillenmesinde ve yönetilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bütçelerdeki savunma harcamaları kaleminin fazlalığı diğer kalemleri de etkilemektedir. Bu çalışmada OECD ülkelerinin savunma harcamalarına yönelme sebepleri ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Büyüme, Bütçe

Relationship Between Defense Expenditures And Economic Growth: The Case Of Oecd Countries

Abstract: Defense services are indispensable for states to ensure a secure future both within their own borders and beyond their borders. In order to ensure their sovereignty and independence, they need to strengthen their defense services against external and internal threats. Defense expenditures, which have a significant impact on the economic and social policies of states and cause serious financial impacts on the limited budgets of countries, play an important role in shaping and managing various elements such as international relations, strategic issues, regional risks and threats, as well as terrorist activities. In order to provide these services, states allocate a certain amount from their budgets under the name of defense expenditures. Defense expenditures have an important share in the economies of countries. The excess of defense expenditures in the budgets also affects other items. In this study, the reasons why OECD countries turn to defense expenditures and the effect of defense expenditures on economic growth will be examined.

Keywords: Defense Expenditures, Growth, Budget

* Yüksek Lisans Öğrencisi Mustafa ÇOKLU, Selçuk Üniversitesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye ORCID: 0009-0008-6337-1446, E-posta/E-mail: 244226001002@lisansustu.selcuk.edu.tr

** Prof. Dr. Burcu Güvenek, Selçuk Üniversitesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye ORCID: 0000-0002-7159-2555, E-posta/E-mail: burcuguenek@selcuk.edu.tr

Giriş

Savunma harcamaları, uzlaşmış tanımı bulunmayan bir kavramdır. Bir ülkenin belirli bir dönemde yaptığı kamu harcamalarından savunmaya ayırdığı pay olarak tanımlanacağı gibi ülkenin ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla yapılan harcamalar olarak da nitelendirilebilir. Ülke kaynaklarının savunmaya ayrılan kısmının büyük olması, kaynağın alternatif kullanımı açısından ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi tetikleyecek faaliyetlerin geri plana atılması anlamına gelebildiği gibi, harcamaların büyüme ve gelişmeyi sağlayacak teknolojik yatırımları uyarması anlamına da gelebilmektedir. Bu iki farklı görüş çerçevesinde ülkelerin verecekleri politik kararlar, bireylerin refahına kadar uzanan bir süreci de beraberinde getirmektedir.

Söz konusu bu sürecin araştırılması yolunda savunma harcamalarının istihdam yönünden ekonomiye etkisi, ödemeler dengesi üzerine etkisi, enflasyon üzerine etkisi, kaynak dağılımı üzerine etkisi, Ar-Ge ve teknolojik gelişmeye etkisi ve sanayileşmeye etkisi iktisatçılar tarafından incelenmiş, dönemsel olarak pozitif ya da negatif etkilerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Bu etkilerin ana başlığı niteliğindeki savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise öncü inceleme alanını oluşturmuştur. Bu öncü inceleme alanı zaman içerisinde gelişen yeni büyüme reçeteleri çerçevesinde gelişmektedir.

Temelleri Klasik İktisat görüşüne kadar dayanan ekonomik özgürlüklerin büyümeye olumlu yönde etki edeceği düşüncesi günümüzde ülkelerin üzerinde durdukları büyüme reçeteleri arasında yer almaktadır. Bir yandan ülkelerin sağlıklı ekonomik büyüme uygulamalarına eğilme çabası, diğer yandan savunma harcamalarının zamanla artan önemi ve büyüklüğü, güncel uygulamaların da araştırılma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Savunmaya ayrılan bütçenin büyüklüğü, içerisinde barındırdığı faktörlerin maliyetine ve miktarına bağlıdır. Bu maliyetlerin büyük bir kısmını ise enerji kullanımı oluşturmaktadır. Günümüzde kullanılan savuma teçhizatlarının çoğu petrolle ilişkilidir. Bu bağımlılığın yanı sıra, gerek kendi yeraltı kaynaklarını korumak, gerekse enerjiyi ucuz, sürdürülebilir ve güvenli olarak elde etme amacının derecesi, ülkelerin savunma bütçelerini belirlemesinde son derece belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin bütçe politikaları bağlamında uzun yıllardır iktisat literatüründe tartışma konusu olmuştur. Kamu kaynaklarının savunma amaçlı kullanımı, ekonomik büyümeyi destekleyici ya da sınırlayıcı etkiler yaratabilmekte; bu durum, savunma harcamalarının fırsat maliyeti, dışsal etkileri

ve çarpan etkisi gibi çeşitli iktisadi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hem teorik yaklaşımlar hem de ampirik çalışmalar aracılığıyla incelenerek ülkelerin kalkınma stratejilerinde önemli bir belirleyici olarak ele alınmaktadır.

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, çeşitli teorik yaklaşımlar çerçevesinde farklı şekillerde ele alınmaktadır. Keynesyen yaklaşıma göre, savunma harcamaları toplam talebi artırarak kısa vadede ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Buna karşın, klasik ve neoliberal yaklaşımlar, savunma harcamalarının özel sektör yatırımlarını dışlayabileceğini ve uzun vadede büyümeyi olumsuz etkileyebileceğini savunur. Barro (1991) gibi araştırmacılar, kamu harcamalarının bileşiminin önemine dikkat çekerek, savunma harcamalarının verimlilik üzerindeki etkilerine odaklanmıştır.

Empirik çalışmalar ise ülkeler arasında farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Benoit (1973) gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının büyümeyi destekleyebileceğini belirtirken; Deger ve Sen (1983) gibi araştırmacılar, bu harcamaların kaynakları üretken alanlardan uzaklaştırarak büyümeyi sınırlayabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin, ülkenin siyasi yapısı, dış tehdit algısı, ekonomik yapısı ve askeri harcamaların finansman biçimi gibi faktörlere bağlı olarak değişebileceği vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmanın amacı; savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini teorik ve ampirik literatür ışığında incelemek, OECD ülkelerinin ve dönemler arasında bu ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü analiz etmektir.

Literatür İncelemesi

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen literatür, genel olarak üç ana görüş etrafında şekillenmektedir: pozitif etki, negatif etki ve etkisiz (nötr) ilişki. Pozitif etki savunan yaklaşımlar, savunma harcamalarının kamu yatırımlarını teşvik ederek altyapı gelişimini destekleyebileceğini, Ar-Ge faaliyetlerini artırabileceğini ve istihdam yaratarak toplam talebi yükseltebileceğini ileri sürmektedir. Özellikle Keynesyen yaklaşıma göre, savunma harcamaları kamu harcamalarının bir bileşeni olarak ekonomik canlanmayı tetikleyebilir.

Buna karşın, negatif etkiyi savunan görüşler, savunma harcamalarının üretken olmayan alanlara yönelmiş kaynak kullanımı anlamına geldiğini ve özel sektör yatırımlarını dışlayarak ("crowding-out effect") ekonomik büyü-

meyi olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Bu görüşe göre, savunma harcamalarının finansmanı için uygulanan yüksek vergiler ve kamu borçlanması, uzun vadede sermaye birikimini ve toplam üretkenliği zayıflatır. Ayrıca, askeri yatırımların genellikle doğrudan ekonomik getiri sağlamaması da bu eleştirinin temel dayanaklarından biridir.

Üçüncü yaklaşım ise, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını savunmakta ve bu ilişkinin bağlamsal faktörlere bağlı olarak değişebileceğini öne sürmektedir. Bu çerçevede; ülkenin gelişmişlik düzeyi, siyasi istikrarı, coğrafi konumu, tehdit algısı ve savunma sanayiinin iç dinamikleri gibi unsurların belirleyici olduğu vurgulanmaktadır.

Ampirik çalışmalar bu üç yaklaşımı destekler nitelikte çeşitli sonuçlar sunmaktadır. Örneğin, Benoit (1973), 44 gelişmekte olan ülke üzerinde yaptığı analizde savunma harcamalarının büyümeyi pozitif etkilediğini bulmuştur. Ancak Deger ve Sen (1983), aynı ülkelerde yaptıkları farklı metodolojik yaklaşımlar sonucunda bu etkinin olumsuz olabileceğini ortaya koymuştur. Yakın dönem çalışmalarda ise panel veri analizleri ve nedensellik testleriyle yapılan araştırmalar, bu ilişkinin ülke gruplarına ve zamana bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. NATO ülkelerinde savunma harcamaları ile büyüme arasında genellikle pozitif ilişki tespit edilirken, Afrika ülkelerinde bu ilişkinin zayıf ya da negatif olduğu görülmektedir.

Benoit (1973), savunma harcamalarının gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi pozitif etkileyebileceğini öne sürerken, Deger ve Smith (1983) bu ilişkinin savunma harcamalarının niteliğine ve ekonominin yapısına bağlı olarak değiştiğini vurgulamaktadır.

Barro (1990) ise kamu harcamalarının verimliliğini tartışarak, üretken kamu harcamalarının büyümeyi destekleyici rol oynayabileceğini belirtmiştir. Ancak, üretken olmayan (non-productive) harcamaların büyüme üzerinde dışlayıcı etkiler yaratabileceğine dikkat çekmiştir.

Son dönemde yapılan panel veri analizleri (örneğin: Dunne, Nikolaidou & Vougas, 2001; Yıldırım ve Sezgin, 2005) ise sonuçların ülke grupları ve dönemlere göre değiştiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, çalışmada izlenecek yöntemsel yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini hem teorik temeller hem de ampirik bulgular ışığında değerlendirerek, politika yapımcılar için önerilerde bulunmayı hedeflemektedir.

Savunma Kavramı

Devletler, ülkelerin jeopolitik konumları, iç ve dış uyarıcı tehditler, ulusal çıkarların korunması, ülke birlik ve beraberliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanması gibi farklı birçok nedenlerden dolayı savunma hizmetlerine ihtiyaç duymaktadırlar. (Giray, 2004, s. 184) Bu durumda ilk önce savunma kelimesinin anlamına bakmak gerekmektedir. Savunma kelime anlamı ile Türk Dil Kurumu (2023) tarafından “saldırıya karşı koyma”, “müdafaa” veya “bir düşüncüyü, bir kişiyi, haklı ve doğru göstermek amacıyla konuşma veya yazı ile müdafaaname ve savunu” şeklinde tanımlanmaktadır.

Savunma kavramı, devletlerin bağımsızlıklarını, ulusal varlıklarını ve bütünlüklerini koruyabilmeleri için diğer devletlerden ve diğer devletlerin hâkimiyet kurma çabalarından veya devletlerin haricindeki herhangi bir dış tehditten ve saldırılardan korunmak amacıyla almış oldukları tutum ve davranışı ifade etmektedir. (Bulutoglu, 1971, s. 130)

Ülkelerin varlık göstergesi niteliğinde örgütlenen hizmetlerin ilk sırasında yer alan savunma hizmetleri (Asiloğulları, 2020, s. 128), her ülkenin kendi varlığını devam ettirebilmesi, kendi birlik ve gücünü muhafaza edebilmesi için en önemli faktördür ve yine her ülke egemenliği için vazgeçilmez bir unsurdur. Savunma kavramı başka bir ifade ile devletin hem iç hem dış kaynaklı risklere karşı kendini koruması ve kendi güvenliğini sağlaması şeklinde tanımlanmaktadır. (Küçükoglu, 2023, s. 16)

Diğer bir açıdan savunma, kavram olarak çok geniş bir yapıya sahip olup pasif ve aktif olmak üzere iki farklı anlamsal özelliğe sahiptir. Dışardan gelebilecek herhangi bir saldırıya engel olma anlamı aktif özelliğini yansıtırken, kendini koruma anlamı savunmanın pasif özelliğini yansıtmaktadır. Bir durum, bir tutum, düşünce veya kişiyi haklı çıkarma adına verilecek olan çaba ya da mücadele de savunma olarak ifade edilmektedir. (Çeçen, 1988, s. 43) Ülkelerin güvenliği, egemenliği ve bağımsızlığı için son derece önemli olan savunma hizmetlerinin en etkin bir şekilde karşılanabilmesi için ise savunma harcamalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Savunma Harcamaları Kavramı

Savunma Harcamaları kavramı, bir devletin ulusal güvenliğini sağlamak, askeri kapasitesini sürdürmek ve geliştirmek amacıyla gerçekleştirdiği kamu harcamalarını ifade eder. Bu harcamalar, silahlı kuvvetlerin personel giderlerinden teçhizat alımlarına, savunma sanayi yatırımlarından araştırma ve geliştirme faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar.

Akademik literatürde savunma harcamaları, genellikle kamu maliyesi, uluslararası ilişkiler, güvenlik çalışmaları ve kalkınma ekonomisi gibi disiplinler arası bir çerçevede ele alınır. Bu harcamalar, sadece askeri ihtiyaçları karşılamaya yönelik değil, aynı zamanda stratejik caydırıcılık sağlama, dış politika hedeflerini destekleme ve savunma sanayi yoluyla ekonomik kalkınmayı teşvik etme işlevleri de taşır.

Savunma harcamalarının boyutu ve kompozisyonu, devletin güvenlik algısına, jeopolitik konumuna, tehdit değerlendirmesine ve ekonomik kapasitesine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu harcamalar aynı zamanda, kamu bütçesinin diğer alanlarına (eğitim, sağlık gibi) ayrılan kaynakları etkilediği için, fırsat maliyetleri açısından da tartışma konusudur.

Savunma harcamaları genellikle aşağıdaki kalemlerden oluşur:

- Personel harcamaları: Askeri personelin maaş, sosyal güvenlik ve lojman giderleri.
- Teçhizat ve silah alımları: Yerli ya da ithal askeri araç, mühimmat ve sistemler.
- Ar-Ge yatırımları: Yeni teknolojilerin geliştirilmesine yönelik harcamalar.
- Operasyonel giderler: Eğitim, tatbikat ve askeri operasyonlar için yapılan harcamalar.

Kısaca, savunma harcamaları, devletin egemenlik haklarını koruma ve ulusal güvenliğini sağlama yükümlülüğünün bir parçası olarak değerlendirilen stratejik kamu harcamalarıdır.

Ülkelerin jeopolitik ve coğrafi konumu, diğer ülkeler ile arasındaki jeostratejik durumu ve etkileşimi, ülkelerin kendi ekonomik, siyasal ve sosyal yapısı savunma için ayrılması gereken harcamaların miktarını etkileyen hususlardır. (Küçüköğlu, 2023, s. 16)

Savunma harcamalarının belirlenmesinde savunma ihtiyacının iyi hesap edilmesi ve bu ihtiyacı giderecek sağlıklı finansman kaynaklarının etkili seçilmesi gerekmektedir. Ancak savunma ihtiyacı, sürekli farklı dinamikler tarafından etkilenmesinden kaynaklı somut olarak tam ve net bir şekilde belirlenmemektedir. Bu durumda savunma harcamalarına tahsis edilecek olan kaynaklar geniş çaplı analiz edilerek ve alternatif ikamesi düşünülerek hareket edilmelidir. Ayrılacak olan kaynaklar dikkatli ve verimliliği düşünülerek ayrılmalıdır. (Tüğen, 1988, s. 286)

Devletin en temel görevlerinden birisi savunma hizmetlerini sunmaktır ve bu savunma hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sunulması için kamu harcamalarından bir kısım söz konusu hizmetler için ayrılmak zorundadır.

Savunma hizmeti için ayrılan bu bir kısım harcama savunma harcaması olarak nitelendirilmektedir. Savunma harcamalarının belirli sanayileşmiş ülkelerin yanı sıra son yirmi yılda gelişmekte olan ülkeler için de önemli kamu harcamaları arasında sayılmaya başladığını belirtmiştir. Günümüzde de bu durumun devam ettiğini söylemek mümkündür.

Ülke ekonomilerinin GSYH seviyeleri, ekonomik kalkınma seviyesi, iç ve dış tehdit unsurları (ülke içi ve dışında yaşanan askeri ve siyasi gelişmeler), küresel çapta yaşanan askeri ve siyasi gerginlikler ve tehditler bütün ülkeler için savunma harcamalarının payını etkileyen faktörlerdendir. (Çevik & Bektaş, 2019, s. 231)Yine her ülkenin coğrafi konumu, yapısı, siyasi ve politik durumu gibi faktörlerden kaynaklı savunma harcamaları farklı düzeylerde yapılmakta olup her devlet tarihi tecrübelerine göre yaşayabilecekleri tehditlere karşı savunma harcamalarına öncelik vermişlerdir. (Köse, Gölpek, & Doğan, 2020, s. 139) Savunma harcamaları bu nedenle en genel tanımı ile devletlerin ülke bütünlüğüne yönelik gelebilecek dahili ve harici tehdit risklerine karşı egemenliğini ve ulusal varlıklarını sürdürebilmeleri için refah düzeylerini bile ikinci plana alarak milli gelirlerinden ayırdıkları bütün harcamalar şeklinde tanımlanır. (Güneş, 2011, s. 147)

Eskiden olduğu gibi şu anda da savunma harcamaları devletin huzurunu sağlamak için tahsis edilmektedir ve savunma gücü ile ülkenin kalkınma ve ekonomik gücü arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. (Canbay & Mercan, 2017, s. 87-88)

Savunma harcamaları, genel olarak tüm ülkeler için kamu harcamaları içerisinde en önemli harcama kalemini oluşturmakta olup eğitim ve sağlık gibi diğer kamu harcamalarına kıyasla en yüksek bütçeyi gerektirmektedir. İktisat perspektifinden **savunma harcamaları**, devletin kaynak dağılımında önemli bir yer tutan ve hem mikroekonomik hem de makroekonomik düzeyde çeşitli etkiler yaratan kamu harcamaları türüdür. Bu harcamalar, klasik kamu maliyesi teorileri, kalkınma ekonomisi ve savunma ekonomisi çerçevesinde analiz edilir.

Kaynak Dağılımı ve Fırsat Maliyeti

İktisadi açıdan savunma harcamaları, sınırlı kamu kaynaklarının kullanımında alternatif alanlara (sağlık, eğitim, altyapı vb.) ayrılacak fonların askeri amaçlarla yönlendirilmesini ifade eder. Bu nedenle fırsat maliyeti kavramı bu tartışmalarda merkezi önemdedir. Yüksek savunma harcamaları, uzun vadeli beşeri sermaye yatırımlarını sınırlayabilirken, kısa vadede stratejik sektörleri teşvik edebilir.

Toplam Talep ve İstihdam Üzerindeki Etkiler

Keynesyen iktisat çerçevesinde, savunma harcamaları kamu harcamalarının çarpan etkisi ile toplam talebi artırarak ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Özellikle kriz veya durgunluk dönemlerinde askeri harcamalar, devletin etkin bir harcama aracı olarak kullanılabilir. Bununla birlikte, savunma harcamalarının istihdam yaratma kapasitesi, diğer kamu harcamaları türlerine kıyasla genellikle daha sınırlı ve sermaye yoğun olduğu için tartışmalıdır.

Teknolojik Gelişme ve Ar-Ge Teşviki

Savunma harcamaları, özellikle gelişmiş ekonomilerde, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının önemli bir kaynağıdır. Bu durum, ikincil ekonomik faydalar (spillover effects) yaratarak sivil sektörlerde de teknolojik ilerlemeyi tetikleyebilir (örneğin internetin ilk olarak askeri projelerden doğması gibi).

Bütçe Açığı ve Enflasyon Üzerindeki Etkiler

Sürdürülebilir olmayan düzeyde artan savunma harcamaları, bütçe açıklarına ve dolayısıyla kamu borcunun artmasına neden olabilir. Eğer bu harcamalar vergi artışı ya da diğer giderlerde kesinti yapılmadan finanse edilirse, enflasyonist baskılar oluşabilir. Monetarist yaklaşıma göre bu durum, fiyat istikrarını tehdit edebilir.

Kalkınma İktisadı ve Savunma-Büyüme İlişkisi

Gelişmekte olan ülkeler bağlamında, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi karmaşık ve bağlama bağlıdır. Bazı araştırmalar, güvenlik ortamını iyileştirerek yatırımı teşvik ettiğini ve büyümeyi desteklediğini savunurken; diğerleri, aşırı savunma harcamalarının kaynak israfına yol açarak büyümeyi engellediğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, “guns versus butter” (silah mı, tereyağı mı?) ikilemi önemli bir tartışma konusudur.

Sonuç olarak, iktisat bilimi açısından savunma harcamaları, yalnızca güvenlik aracı değil; aynı zamanda ekonomik istikrar, büyüme, istihdam ve kamu maliyesi dengeleri üzerinde çok yönlü etkiler yaratan stratejik bir kamu harcaması kalemidir.

Savunma Harcamalarının Kamusalılığı ve Etkinliği

Savunma hizmeti, milli seviyede sosyal mallar kapsamında yer almakta olup savunma harcamaları tam kamusal mallar gurubunda yer alarak kamusal malların özelliklerine sahip mallar arasında yer almaktadır. Diğer tam kamusal mal ve hizmetlerde olduğu gibi savunma harcamalarında da en önemli özellik faydasından kimsenin dışlanamazlığı ve sağladığı faydanın bölünemezliği özelliğidir. Bu durumda savunma harcaması, bireysel, bölgesel veya ülkenin sadece bir kısmına yapılan bir harcama olmayıp ülkenin tamamına yönelik yapılması gereken bir harcama niteliğindedir. Toplumun tamamını ilgilendiren bir harcama olduğu için bu harcamaların faydasında bireyler birbirlerini engelleyemez ve tüketimde rekabet mevzu bahis değildir. (Durgun & Timur, 2017, s. 129)

Savunma harcamalarının pozitif ve negatif dışsallıklara sebep olabildiğini ileri süren bazı iktisadi görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden ilki “Askeri Keynesçi Yaklaşım’dır. Keynesyen yaklaşımı savunan iktisatçılar en basit ifadeyle savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak “arz yanlı” faktörlerle ifade etmişlerdir ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini bu iki durum arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu savunmuşlardır. Bu yaklaşıma göre, mal ve hizmetlere olan askeri talebin artmasıyla birlikte artan kamu harcamaları, ekonomide çarpan etkisi meydana getirerek genel tüketim seviyesini yükseltirken, orduda sivil personelin istihdamı, Ar Ge faaliyetlerine yapılan harcamalar, yeni altyapılar ve gelişmiş teknoloji gibi faktörler aracılığıyla sivil sektörün üretimini artırmaktadır. Askeri Keynesçi yaklaşıma göre, bu dışsallıklar nedeniyle savunma harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif bir etkisi olduğu ileri sürülmektedir. (Tuncay, 2017, s. 25)

Diğer bir görüş olan “Neo-klasik teorik yaklaşım” ise, savunma harcamalarının diğer alanlardaki yatırımlar üzerinde dışlama etkisi oluşturarak yatırımları engellediğini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadır. Bu görüşe göre savunmaya tahsis edilen kaynaklar, başka alanlarda değerlendirildiğinde daha fazla pozitif dışsallık meydana getireceği ve olumlu etki yaratacağı şeklindedir. (Gökbunar, 2004, s. 161)

Şekil 1. Savunma Harcamalarının Ekonomik Nedenleri ve Etkileri

Şekil 1. de savunma harcamalarının ekonomik etkileri Askeri Keynesci yaklaşıma göre ifade edilmeye çalışılmıştır. Şekilde savunma harcamalarının varlığının nedenleri ve bu nedenlerin ekonomiye etkileri grafiksel bir şekilde gösterilmiştir.

Savunma harcamalarının sahip oldukları pozitif dışsallıklar sayesinde faktör verimliliği artabilmektedir. Özellikle askeriye yönelik gerçekleştirilen araştırma geliştirme faaliyetleri sırasında keşfedilen yenilikler tüm ülkeye fayda sağlayabilir. Örneğin, ulaştırma ve elektronik faaliyetlerindeki gelişmelerin çoğu ilk olarak askeri gerekçelerle elde ortaya çıkmıştır (Nadaroğlu, 1985, s. 184)

Ayrıca savunma sanayinin alt sektörleri de savunma harcamalarından faydalanmaktadır. Savunma araçlarının üretiminde kullanılan malzemeler, teknoloji, işgücü piyasadan talep edildiğinde ekonomide canlılık ortaya çıkmaktadır. Özellikle savunma araçları üreten ülkelerin, savaş dönemlerinde ekonomisinin canlandığı bilinmektedir.

Savunma Harcamalarının Gsyh Üzerindeki Etkisi

Savunma harcamaları ve ülkenin savunma yükü dünyadaki en yüksek maliyete sahip harcama kalemlerinden biridir. Ülke savunma harcamalarının boyutu ve ulusal savunmanın gücü GSMH'nin büyüklüğüne göre ölçülebilmektedir. GSMH'nin yanı sıra savunmaya ayrılacak payın miktarını etkileyen diğer bir unsur ise toplumsal fedakârlık derecesidir. Bu kavram daha subjektif bir unsur olmasından dolayı savunmanın büyüklüğünün belirlenmesinde en temel belirleyici faktör yine devletin Gayri Safi Milli Hasıla'dır.

Savunma harcamaları, devletlerin ulusal güvenliği sağlamak amacıyla kamu bütçesinden gerçekleştirdiği askerî ve stratejik nitelikli harcamaları kapsamaktadır. Bu harcamalar, özellikle ekonomik büyüme, istihdam, kamu maliyesi ve kaynak tahsisi gibi makroekonomik değişkenler üzerinde çeşitli etkiler yaratmaktadır. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) ise, bir ülke sınırları içinde belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değerini ifade eden temel ekonomik göstergidir.

Savunma harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla üzerindeki etkisi, iktisat literatüründe hem teorik hem de ampirik düzeyde farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Neoklasik iktisat yaklaşımlarına göre, savunma harcamaları üretken olmayan kamu harcamaları olarak değerlendirilmekte ve özel sektör yatırımlarını dışlayarak (crowding-out etkisi) ekonomik büyüme üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceği öne sürülmektedir. Öte yandan, Keynesyen yaklaşım çerçevesinde, kamu harcamalarının toplam talebi artırıcı etkisi vurgulanmakta ve özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi destekleyici rol üstlenebileceği savunulmaktadır.

Ampirik bulgular ise, söz konusu ilişkinin ülkeler arası farklılıklar, savunma harcamalarının finansman biçimi, güvenlik tehdit düzeyi, kurumların etkinliği ve ekonomik gelişmişlik seviyesi gibi çok sayıda faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamaları, kaynakların alternatif üretken alanlardan uzaklaştırılmasına yol açarak büyüme üzerinde baskı oluşturabilirken; gelişmiş ekonomilerde savunma sanayisine yapılan yatırımlar yoluyla teknoloji üretimi, Ar-Ge faaliyetleri ve istihdam artışı gibi mekanizmalar üzerinden ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlayabilmektedir.

Sonuç olarak, savunma harcamaları ile GSYH arasındaki ilişki doğrusal olmayan, çok boyutlu ve bağlama özgü bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, politika yapıcıların savunma harcamalarının ekonomik etkilerini değerlendirirken ülkenin güvenlik ihtiyaçlarını, mali kapasitesini ve kalkınma hedeflerini dikkate alan bütüncül ve dengeli bir yaklaşım benimsemeleri önem arz etmektedir.

Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye üzerine etkilerinin değerlendirilmesi önemlidir. Öncelikle savunma harcamaları güvenliği sağlamak suretiyle iktisadi büyümenin önkoşulu olabilir. (Smith & Değer, 1995, s. 285) Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında oluşan bağın önemi iki görüşe dayanmaktadır. Bunlardan ilki, savunma harcamalarının optimal düzeyi belirlenebilse bile, halihazırdaki tüketim, yatırım veya çıktıdaki büyüme veya azalmalar açısından savunmanın maliyetinin değerlendirilmesinin gerekliliğidir. İkincisi, ekonominin diğer alanları özellikle altyapı, teknolojik gelişme ve beşerî sermaye birikimi alanlarında savunma harcamalarının pozitif dışsal etkilerinin bulunmasıdır. Kıt kaynakların şimdiki tüketim, yatırım ve ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlamayan alanlardan kaydırılmasıyla oluşan kullanım değişikliğinin maliyetinin, pozitif dışsal faydalarla nasıl karşılanacağını araştırmak gerekmektedir. (Ram, 1995, s. 253-254)

Birçok ülkede gerek toplam kamu harcamalarının gerekse GSMH'nın önemli bir oranını oluşturan savunma harcamaları için ayrılan kaynaklar, büyüme için son derece önemli olabilecek alternatif kullanım alanlarından çekilip alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, savunma harcamalarının, ülkenin gelişmesini ve iktisadi büyümesini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesi pahasına gerçekleştirildiği söylenebilir. Diğer taraftan savunma, ülkenin varlığı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmettir. Bu görüş Adam Smith'in "Savunma zenginlikten önemlidir" sözü ile desteklenmektedir. (Seyidoğlu, 1998, s. 327)

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri konusunda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; Askeri Keynesci Yaklaşım ve Neo-Klasik Teorik Yaklaşım'dır. - Birincisi savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak "arz yanlı" faktörlerle açıklayan Askeri Keynesci Yaklaşımıdır (The Military Keynesianism Approach). Bu yaklaşıma göre, daha fazla askeri harcama önemli bir "çarpan etkisine" sahip olabilir. Savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını artırır ve çıktı düzeyini büyütür. Sonuç sermayenin kazanç oranında, yatırımlarda ve büyümede artıştır. (Looney, The Economics of Third World Defense Expenditures, 1994, s. 46-47)

Arz cepheği modellerin dayanağını oluşturan pozitif etkiler şu şekilde özetlenebilir:

Savunma harcamaları pozitif dışsallıklara sahiptirler. Bu dışsallıklar sayesinde faktör verimliliği artabilir. Bu dışsallıklar "modernizasyon," "istikrar" ve "disiplinin" yanı sıra askeri personelin eğitimi, altyapı oluşturma ve askeri

araştırma-geliştirme yoluyla çoğalan teknik yöntemler ve ordunun iç güvenlik hizmetlerine sağladığı destekler gibi sayısal olmayan faktörlerin tümünü içermektedir. Özellikle araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler kısa sürede tüm topluma yayılacaktır. Nitekim elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı ilk defa askeri nedenlerle gerçekleştirilmiştir. (Nadaroğlu, 1985, s. 184-185) Bu durum “teknolojinin ikili kullanımı (dual use technology)” kaynaklanmaktadır. Teknolojik bilgi sayesinde özellikle savunma ve ticari uygulamalar arasında oluşturabilecek sinerji için gerekli potansiyel, bu kavram üzerinde odaklaşmayı gerektirmektedir. Ancak “teknolojinin ikili kullanımı” sadece iki kişiyi esas alan kullanıma değil, askeri ve sivil alanda çok sayıda potansiyel kullanıcıya sahip bir teknolojiye atıfta bulunmayı içerir. (Branscomb, 1993, s. 66)

Yüksek teknolojiye sahip bir savunma sektörü, özellikle imalat sanayi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Hatta yüksek teknolojinin hâkim olduğu bir savunma sektörüne sahip Amerika’da, fiili olarak ülkenin sanayi politikasını öncelikle Pentagon’un belirlediği görüşü ileri sürülmektedir. David S. Saal tarafından yapılan ampirik bir çalışmada, Amerika’da hem 1973-79 hem de 1980-86 dönemleri boyunca doğrudan savunmaya bağlı imalat sanayilerinin daha yüksek bir toplam faktör verimliliğine sahip olduğu ve savunma alanındaki teknolojik değişimlerin, imalat sanayiinin gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Saal, 1998, s. 24)

2. Silah üreticisi ülkelerde gelişmiş silahların üretiminden kaynaklanan teknolojik geri beslemeler sayesinde, endüstriler arası bağlantılar ve iki amaçlı araştırma-geliştirme kullanımı söz konusu olabilir. (Smith & Değer, 1995, s. 296)

3. Barro, gelişmekte olan ülkelerde 1970-85 dönemi için yaptığı çalışmada, toplam kamu harcamalarından eğitim, sağlık ve savunma harcamaları düşüldükten sonra bulunan kamu tüketim harcamalarının kişi başına gelirin büyümesini geriletmediği sonucuna ulaşmıştır. (Barro, 1991, s. 430)

4. Sanayileşmiş ülkelerde barış dönemlerinde genellikle efektif talep azlığı nedeniyle üretimde daralmalar görülür. Bu gibi dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik edip üretimde canlanmaya neden olabilir. (Esgah, 1983, s. 87)

5. Savunma harcamaları aşırı büyümeyi kontrol altına alabilir. Hükümetler, bir kamu bütçesi kalemi olan savunma harcamalarını önemli ölçüde kontrol edebilir ve ekonomik istikrar amacıyla kullanabilirler. Kısacası bu harcamalar durgunluk dönemi boyunca artırılabilir, enflasyonist baskıların söz konusu olduğu dönemlerde ise azaltılabilirler. (Looney, 1997, s. 2)

- İkinci yaklaşım, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini, negatif dışsallıkları temel alarak “talep yanlı” faktörlerle açıklayan Neo-klasik Teorik Yaklaşımdır. (Nikolaïdou, 2001, s. 5)

Savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde yaratacağı ileri sürülen negatif etkiler şu şekilde özetlenebilir:

1. Savunma harcamaları, kıt kaynakları doğrudan prodüktif yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırır. Böylece, savunma harcamaları “yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projeleri”nde kullanılacak kaynakları başka alanlara kaydırmak suretiyle “yüksek bir fırsat maliyetine” neden olabilirler. Bu durum sadece savunma dışı kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürür. (Looney, 1994, s. 36) Bu doğrultuda silahsızlanma (disarmament), kalkınmanın temel faktörü olarak görülmektedir. Nitekim ABD’de japonya’ya oranla verimlilik düşüşünün nedenleri arasında yüksek savunma harcamaları yükü sayılmaktadır. (Fontanel, 1995, s. 572)

Savunma harcamalarının azaltılması bütçe tasarrufları yaratabilir; bu tasarruflar alternatif kamu harcama taleplerini (sağlık ve eğitim) karşılamak için kullanılabilir veya vatandaşlara daha düşük vergilendirme biçiminde yansıyabilir.

2. Eğer savunma harcamaları ağır bir sınai temeli gerektiren silah üretimini içeriyorsa, ithal ikameci sanayileşme stratejisi iyice güçlenir, bu da ihracatın teşvikini ve tarım gibi sektörlerin gelişimini engeller. Böyle bir strateji, genellikle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme açısından olumsuz sonuçlara yol açar. (Smith & Değer, 1995, s. 280)

3. Tam kamusal hizmet olan savunma için yapılan harcamaların maliyetleri bulunmakla beraber, bu hizmetler için bir piyasa fiyatı söz konusu değildir. Bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi sivil kesimin finansmanını gerektirir. Bu ise, savunma harcamalarının finansmanının vergilerle yapılacağı anlamına gelir. Bu durum ekonomide vergi yapısını bozabilir, tüketim ve/veya yatırım miktarını düşürebilir. Sonuç olarak büyüme oranı düşecektir. Büyümedeki bu düşme veya yavaşlama, savunmanın büyüme üzerinde yaratabileceği faydalarla dengelenmek zorundadır.

4. Savunma alanında genellikle uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi nitelikli işgücü istihdam edilir. Bu ise, ekonominin diğer alanları için beşerî sermaye arzını azaltacaktır. Ayrıca savunma alanında yüksek nitelikli işgücüne olan talep, diğer sektörlerde sermayenin marjinal hasılasını düşürebilecektir.

5. Savunma harcamaları içinde önemli bir kalem olan silahların bir kısmının yurtdışından ithal edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin kıt döviz kaynakları üzerinde ciddi açıklar oluşturur. (Esgah, 1983, s. 87)

6. Savunma harcamaları grubu içinde yer alan ve verimliliğe olumlu katkısı olan araştırma-geliştirme harcamalarının bu konudaki sivil harcamaların aleyhine olması, iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etki ortaya çıkacaktır. Bu sonuç, askeri teknolojinin sivil teknolojiye göre daha düşük rantabiliteye sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır. (Cappelen, Gleditsch, & Bjerkho, 1984, s. 372)

7. Savunma alanındaki araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan buluşlar sadece devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik ise, bunların genel olarak verimlilik artışına katkılarının sıfır olabileceği söylenebilir. (Poole & Bernard, 1992, s. 440) Gerçekte resmi olarak sayısallaştırma ve modellemenin zor olduğu özellikle gelişmekte olan ülkeler için, savunma harcamalarının çok yönlü analizi güçtür. Fakat bu analizler, kalkınmanın çekirdeğini oluşturan büyüme, yönetim ve güvenlik gibi konulara açıklık getirecektir. (Smith & Değer, 1995, s. 277) Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etkisinin olacağı konusunun tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir. (Cappelen, Gleditsch, & Bjerkho, 1984, s. 361)

Savunma harcamalarının çeşitli kanallarla ekonomik büyüme ve gelişmeye katkıda bulunduğunu iddia eden çok sayıda çalışma mevcuttur. 1980'lerin sonundan 1995'e kadar olan dönem itibarıyla savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran yaklaşık 29 ampirik çalışma bulunmaktadır. Bunların bazıları savunma harcamalarının büyüme üzerinde bir etkisinin bulunmadığı, bazıları pozitif bir etkinin olduğunu, bazıları ise, bu etkinin negatif olduğu sonucuna varmışlardır. Mesela, Benoit'nın bu konudaki çalışması çoğu araştırma için güçlü bir teşvik sağlamıştır. Benoit oluşturduğu teorik modelinde savunma harcamalarının

büyüme üzerindeki negatif etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Benoit'nın 1950-65 dönemi için 44 az gelişmiş ülke bazında yaptığı tahminler sonucunda, yüksek savunma bütçeli ülkelerin genellikle en hızlı

büyüme oranına, en düşük savunma bütçesine sahip ülkelerin ise, en düşük büyüme oranına sahip olduklarını göstermiştir. (Ram, 1995, s. 254)

Bazı çalışmalar ise, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun dönemde değişebileceğini belirtmektedirler. Mesela Bobin'e göre savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, kısa dönemde sıfır hatta negatif olabilirken, uzun dönemde pozitif olabilmektedir. (Looney, 1994, s. 22)

OECD Ülkelerinde Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomi literatüründe uzun süredir tartışılan çok boyutlu bir konudur. OECD ülkeleri bağlamında bu ilişki incelendiğinde, savunma harcamalarının hem doğrudan

hem de dolaylı yollardan ekonomik büyüme üzerinde çeşitli etkiler yarattığı görülmektedir.

Bir taraftan, savunma harcamaları kamu yatırımları içerisinde önemli bir paya sahiptir ve özellikle teknoloji yoğun sektörlerdeki Ar-Ge faaliyetlerini teşvik ederek ekonomik büyümeyi destekleyici bir işlev görebilir. Savunma sanayisine yönelik harcamalar, kısa vadede talep yönlü politikalar aracılığıyla istihdamı ve üretimi artırabilir. Ayrıca, savunma altyapısına yapılan yatırımlar, sivil sektörlerde de kullanılabilecek teknolojik yayılma (spillover) etkileri yaratabilir.

Diğer taraftan, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkileri her zaman pozitif değildir. Özellikle kaynakların savunma dışı kamu harcamalarından (eğitim, sağlık, altyapı gibi) savunmaya yönlendirilmesi durumunda, fırsat maliyeti oluşmakta ve bu durum uzun vadede potansiyel büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, savunma harcamalarının finansmanı için kamu borçlanmasına başvurulması veya vergi artışları, özel sektör yatırımları üzerinde bastırıcı bir etki yaratabilir.

OECD ülkelerinde 2008–2024 dönemi incelendiğinde, küresel krizler (2008 finansal krizi ve 2020 COVID-19 pandemisi) ve jeopolitik gelişmelerin savunma harcamalarında dalgalanmalara yol açtığı görülmektedir. 2020 yılında, örneğin, savunma harcamalarının GSYİH'ye oranındaki artış hem artan güvenlik harcamalarını hem de GSYİH'deki daralmayı yansıtmaktadır. Aynı dönemde, büyüme oranlarında ciddi düşüşler yaşanmış, 2021 yılında ise güçlü bir toparlanma gerçekleşmiştir. Bu durum, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin zaman ve bağlama bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, OECD ülkelerinde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki doğrusal olmayan ve ülke bağlamına göre farklılaşan bir yapı sergilemektedir. Bu nedenle, söz konusu ilişkinin yönü ve büyüklüğü, kullanılan metodolojiye, veri setine ve döneme bağlı olarak değişebilmekte olup, politika yapıcılarının bu çok boyutlu dinamikleri göz önünde bulundurarak savunma bütçelerini şekillendirmeleri önem arz etmektedir.

Tablo 1. Oecd Ülkelerinin Büyüme Oranları ve Savunma Harcamaları 2008-2022

Yıl	OECD GSYİH Büyüme Oranı (%)	Savunma Harcaması (Milyar ABD Doları)
2008	0,39	1.131,46
2009	-3,40	1.162,83
2010	2,97	1.200,63
2011	1,88	1.243,13
2012	1,39	1.199,52
2013	1,61	1.146,02
2014	2,18	1.118,22
2015	2,50	1.051,21
2016	1,85	1.067,06
2017	2,59	1.094,29
2018	2,34	1.163,73
2019	1,80	1.221,02
2020	-3,95	1.292,18
2021	5,71	1.367,71
2022	2,78	1.422,33

Kaynak: (World Bank)

Tablo 1. ye göre 2008–2022 dönemi incelendiğinde, OECD ülkelerinde gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) büyüme oranları ile savunma harcamaları arasında belirli bir doğrusal ilişki tespit etmek güç olmakla birlikte, genel ekonomik eğilimlerin savunma harcamaları üzerinde sınırlı etkiye sahip olduğu gözlemlenmektedir. 2008 yılında küresel finansal krizle birlikte büyüme oranı %0,39 seviyesinde gerçekleşmiş ve savunma harcamaları 1.131,46 milyar ABD doları olmuştur. Krizin etkisinin daha da belirgin hissedildiği 2009 yılında büyüme oranı %-3,40'a gerilerken, savunma harcamaları artarak 1.162,83 milyar dolara ulaşmıştır. Bu durum, savunma harcamalarının ekonomik küçülmeye rağmen artış göstermeye devam ettiğini ortaya koymaktadır.

2010–2011 yıllarında büyüme oranlarının sırasıyla %2,97 ve %1,88 seviyelerinde pozitif seyrettiği görülmekte olup, bu dönemde savunma harcamaları da kademeli olarak artış göstermiştir. Ancak 2012 yılından itibaren savunma harcamalarında düşüş eğilimi göze çarpmaktadır. 2012'de 1.199,52 milyar dolar olan savunma harcamaları, 2015 yılında 1.051,21 milyar dolara kadar gerilemiştir. Bu azalma, özellikle Avrupa'daki mali konsolidasyon politikaları ve küresel bütçe baskılarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

2016 sonrası dönemde ise savunma harcamalarında yeniden artış eğilimi gözlenmiştir. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin ekonomik etkisiyle büyüme oranı %-3,95'e kadar düşerken, savunma harcamaları artarak 1.292,18 milyar dolara yükselmiştir. Pandemi gibi küresel kriz dönemlerinde dahi savunma harcamalarının azaltılmadığı, aksine arttırıldığı dikkat çekmektedir. 2021

yılında ekonomik toparlanmanın etkisiyle büyüme oranı %5,71 gibi yüksek bir seviyeye çıkarken, savunma harcamaları da 1.367,71 milyar dolara ulaşmıştır. 2022 yılı itibarıyla ekonomik büyüme %2,78 olarak gerçekleşmiş, savunma harcamaları ise 1.422,33 milyar dolara yükselerek incelenen dönem içerisinde en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Tablo 2. OECD Ülkeleri Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (2008–2022)

Yıl	Harcama (Milyar \$)	GSYİH'ye Oranı (%)
2008	1.131,46	2,46
2009	1.162,83	2,70
2010	1.200,63	2,65
2011	1.243,13	2,55
2012	1.199,52	2,47
2013	1.146,02	2,33
2014	1.118,22	2,23
2015	1.051,21	2,23
2016	1.067,06	2,21
2017	1.094,29	2,18
2018	1.163,73	2,19
2019	1.221,02	2,27
2020	1.292,18	2,47
2021	1.367,71	2,35
2022	1.422,33	2,40

Kaynak: (World Bank, 2025)

Tablo 2. ye göre 2008–2022 dönemi itibarıyla OECD ülkelerinin savunma harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) içerisindeki payı, ekonomik ve jeopolitik gelişmelere paralel olarak belirli dalgalanmalar göstermiştir. Küresel finansal krizin yaşandığı 2008 yılında savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı %2,46 düzeyindeyken, bu oran 2009 yılında %2,70'e yükselmiştir. Bu artış, ekonomik küçülmenin yanı sıra birçok ülkenin savunma bütçelerinde yaptığı görece artışlarla da ilişkilendirilebilir.

Takip eden yıllarda bu oranın kademeli olarak gerilediği ve 2015 yılında %2,23 seviyesine kadar düştüğü gözlemlenmiştir. Bu süreçte bazı ülkelerde bütçe kısıtlamaları ve kamu harcamalarında yeniden önceliklendirme eğilimleri ön plana çıkmıştır. Ancak 2019 yılından itibaren, özellikle NATO müttefikleri üzerinde artan savunma harcaması baskısı ve yükselen güvenlik tehditleri, bu oranların yeniden artış eğilimine girmesine yol açmıştır.

COVID-19 pandemisinin etkili olduğu 2020 yılında savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı %2,47'ye yükselmiş, bu durum pandemiye rağmen savunma bütçelerinde ciddi bir azalma yaşanmadığını göstermektedir. 2021 ve 2022

yıllarında ise oran sırasıyla %2,35 ve %2,40 olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, OECD ülkelerinin savunma harcamalarını ekonomik koşullara rağmen görece sabit tuttuklarını ve güvenlik harcamalarının bütçe içindeki önceliğini koruduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak, OECD ülkelerinde 2008–2022 döneminde savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı %2,2–%2,7 aralığında istikrar kazanmış olup, bu durum savunma harcamalarının ekonomik yapı içerisindeki görece sabitliğine işaret etmektedir. Ancak ülke bazında bu oranların farklılık gösterebildiği, özellikle ABD gibi büyük ekonomilerde bu oranın ortalamanın üzerinde seyrettiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Bu çalışmada, OECD ülkelerinde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini teorik ve ampirik çerçevede incelenmiştir. Literatürde yer alan farklı görüşler doğrultusunda, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde hem pozitif hem negatif hem de etkisiz sonuçlar doğurabileceği yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında değerlendirilen analiz bulguları, OECD ülkeleri özelinde savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile olan ilişkisinin bağlamsal ve dönemsel değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur.

Elde edilen ampirik bulgular, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve genel olarak pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle teknolojik gelişim, Ar-Ge faaliyetleri ve savunma sanayi yatırımları üzerinden ortaya çıkan dışsallıklar, bu pozitif etkinin temel mekanizmaları arasında yer almaktadır. Ancak söz konusu ilişkinin şiddeti ve yönü, ülkelerin ekonomik yapısı, bütçe dengeleri, jeopolitik risk algısı ve savunma harcamalarının finansman biçimine göre farklılaşabilmektedir.

Politika yapıcılar açısından bu bulgular, savunma harcamalarının yalnızca güvenlik odaklı değil, aynı zamanda ekonomik büyüme ve kalkınma stratejilerinin bir bileşeni olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, savunma harcamalarının etkinliğinin artırılması, yerli savunma sanayisinin desteklenmesi, teknolojik yeniliklerin teşviki ve savunma yatırımlarının sivil sektörlere yayılımının sağlanması önem arz etmektedir.

Gelecek araştırmalar, savunma harcamalarının alt bileşenlerine odaklanarak, örneğin Ar-Ge, personel veya ekipman harcamalarının ayrı ayrı büyüme üzerindeki etkilerini analiz edebilir. Ayrıca, ülkelerin siyasi istikrar düzeyi, demokratikleşme seviyesi ve dış tehdit algısı gibi değişkenlerin modele dâhil edilmesi, daha kapsamlı ve nedensel çıkarımlar yapılmasını mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Asiloğulları, M. (2020). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi (1960-2017). *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19(37), 125-157.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross-Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 407-444.
- Branscomb, L. (1993). *U.S. Science and Technology Policy: Issues For The 1990s*.
- Bulutoğlu, K. (1971). *Kamu Ekonomisine Giriş Kamu Hizmetlerinin İktisadi Tahlili* (4. Baskı b.). İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları.
- Canbay, Ş., & Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. *JOEEP, Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-104.
- Cappelen, Å., Gleditsch, N. P., & Bjerkho, O. (1984). Military Spending and Economic Growth in the OECD Countries. *Journal of Peace Research*, 361-373.
- Çeçen, A. (1988). Savunmanın Çağdaş Anlamı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1(1), 43-53.
- Çevik, E. İ., & Bektaş, G. (2019). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 229-236.
- Durgun, Ö., & Timur, M. C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Analizi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(54), 126-137.
- Esgah, E. (1983). *Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries*. Cambridge University Press.
- Fontanel, J. (1995). Chapter 19 The Economics Of Disarmament. K. Hartley, & T. Sandler içinde, *Handbook of Defense Economics* (s. 563-590).
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5, 183.
- Gökbunar, R. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 154-179.
- Güneş, M. (2011). Etkin Bir Kamu Yönetimi İçin Artan Savunma Harcamalarının Denetimi ve Hesap Verebilirliğin Rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 139-166.
- Köse, Z., Gölpek, F., & Doğan, F. C. (2020). Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: G8 Örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 139-150.
- Küçüköğlu, M. (2023). Türk Savunma Sanayisindeki Gelişmelerin Ekonomiye Etkileri (2000-2023). *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(1), 15-41.
- Looney, R. E. (1994). *The Economics of Third World Defense Expenditures*.
- Looney, R. E. (1997). Excessive Defense Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan. *Journal of Policy Modeling*(19), 381-406.

- Nadaroğlu, H. (1985). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Nikolaidou, E. (2001). Military Spending and Economic Growth in the Peripheral Economies of Europe: A Causal Analysis for Greece, Spain and Portugal.
- Poole, E., & Bernard, J. T. (1992). Defence Innovation Stock and Total Factor Productivity. *The Canadian Journal of Economics*, 438-452.
- Ram, R. (1995). *Handbook Of Defense Economics*. (K. Hartley, & T. Sandler, Dü) Handbook Of Defense Economics I.
- Saal, D. (1998). *A Reassessment Of The İmpact Of Defence R&D And Procurement On US Manufacturing Productivity Growth*.
- Seyidoğlu, H. (1998). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Smith, R., & Değer, S. (1995). Military Expenditure And Growth İn Less Developed Countries. (K. Hartley, & T. Sandler, Dü) *Handbook of Defense Economics*, 285-307.
- Tuncay, Ö. (2017). Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23-37.
- Tüğen, K. (1988). Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi Dergisi*, 3(2), 285-302.
- World Bank. (2025). *World Bank*. <https://data360.worldbank.org/en/search> adresinden alındı

Sosyal Medya Pazarlaması ve Satın Alma Eğilimi Konulu Akademik Yayınların Bibliyometrik İncelemesi

Muhammet BAL*

Halim KAZAN**

Öz: Dijitalleşen dünyada internet, işletmeler açısından en önemli rekabet avantajlarından biri hâline gelmiştir. Günümüzde tüketiciler ihtiyaçlarını büyük oranda sosyal medya platformları aracılığıyla karşılamaktadır. Bu çalışma, sosyal medya ile tüketici satın alma davranışları arasındaki ilişkiye odaklanan İngilizce ve Türkçe akademik yayınları bibliyometrik yöntemle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, 2015–2024 yılları arasında Scopus veri tabanında yer alan ve VOSviewer yazılımı kullanılarak analiz edilen makaleler değerlendirilmiştir. İnceleme kapsamında, ilgili literatürde öne çıkan ülkeler, kurumlar, kaynaklar, doküman türleri, çalışma alanları ve yıllara göre yayın sayıları belirlenmiştir. Ayrıca en çok atıf alan yazarlar ve çalışmalar da tespit edilerek sosyal medya ve tüketici davranışları araştırmalarının gelişim yönü ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, bu alanda yapılacak gelecekteki araştırmalara sistematik bir temel sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Tüketici Davranışı, Sosyal Medya Pazarlaması, Bibliyometrik Analiz

Bibliometric Review of Academic Publications on Social Media Marketing and Purchase Intention

Abstract: Social media has become the element that provides the greatest competitive advantage. In our age, consumers tend to meet the most important and large part of their needs through social media. This study is a bibliometric analysis focusing on English articles that research the relationship between social media and consumers and the effect of social media on consumer purchasing decisions. The aim of the study is to shed light on future studies by analyzing studies that investigate the effect of social media on consumer purchasing behavior. The articles included in the study are all studies conducted from 2015 to the present, obtained from the Scopus database and based on bibliometric data through the VOSviewer software program. While the studies between 2015 and 2019 increased steadily, there was a decrease in 2020 after the pandemic, but the number of studies conducted thereafter started to increase again. Data obtained from the Scopus database; were countries, sources, document types, fields of study, the number of studies that varied by year, the institutions that contributed the most to the literature. In addition, the most cited authors and the most cited studies data were also extracted from the VOSviewer software program. According to the data obtained in this bibliometric analysis study, the most used keywords were; "Social Media", "Consumer Behavior", "Social Media Marketing" and "Digital Marketing".

Key Words: Social Media, Consumer Behavior, Social Media Marketing, Bibliometric Analysis

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme, İstanbul, Türkiye. / PhD Candidate, İstanbul Üniversitesi, Business Adm., İstanbul, Türkiye, ORCID: 0009-0006-2646-7583, E-posta/E-mail: muhammet.bal@ogr.iu.edu.tr

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme, İstanbul, Türkiye / Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Business Adm., İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9234-6214, E-posta/E-mail: halim.kazan@istanbul.edu.tr

GİRİŞ

Bu bibliyometrik analiz, sosyal medyanın tüketicilerin satın alma kararlarını nasıl ve ne derece etkilediğini araştıran çalışmaların analizini yaparak, literatüre en çok katkıda bulunan kurumlar, ülkeler, kaynaklar, doküman türleri, çalışma alanları, yıllara göre değişen çalışma sayıları, anahtar kelime haritası, en çok atıf alan yazar ve en çok atıf alan çalışmalarla ilgili bilgiler vermiştir. Bu çalışmanın amacı, ileride yapılacak olan yeni çalışmalara bu bilgiler ışığında bir yön veya fikir vermektir.

Son yıllarda, teknolojinin hızla gelişmesi, akıllı telefonlarda artan hizmet sayıları, çok sayıda amaca yönelik gelişen sosyal medya ağları, sosyal medyanın ve internetin iş akışını kolaylaştırması sayesinde ürün veya hizmet elde etmek isteyen insanlar ve rekabet avantajını kullanmak isteyen firmaların sosyal medyaya odaklandığı görülmektedir. Sosyal medya ağlarının çok çeşitli amaçlara hizmet etmesinden dolayı sosyal medyayı kullanan insanların birbirleriyle iletişimi kaçınılmaz hale gelmiştir. Sosyal medya üç 1.z,erinde devamlı olarak birbirleriyle iletişim halinde olan tüketicilerin birbirlerinin satın alma kararlarında etkisi de yadsınamaz bir gerçeklik haline gelmiştir (Akdere, N.; Karamaz, H. İ., 2024).

Tüketicilerin bağlantı kurduğu, içerik ürettiği, forumlar ve bloglar aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurduğu ve paylaşım yaptığı Instagram, Facebook, Linkedin, Youtube, Pinterest gibi sosyal medya ağları pazardaki ürün ve hizmetler hakkında edinilmesi gereken çoğu bilgiyi tüketiciye ulaştırmada en önemli araçlarsa haline gelmiştir (Voramontri & Klieb, 2019).

Tüketici davranışları; markalar, ürünler ve hizmetler hakkında bilgi edinme, analiz etme, satın alma ve satın alma sonrası süreci olarak bölümlere ayrılmıştır. Tüketiciler, satın alma karar sürecinde; duygusal, aidiyet hissi, kendine ait özel etmenler ve sosyal etmenler olarak farklı öğelerin etkisi altında kalır. Tüketiciler, satın alma tercihlerin analizi aşamasında, firmalar, ürünler ve hizmetler hakkında ve bu ürün ve hizmetlere ait ayrıntılı bilgiler, kalite ve fiyat bilgileri de günümüzde sosyal medya araçları üzerinden gerçekleşmektedir. Araştırmaların bir çoğu, tüm bunları yaparken tüketicilerin demografik özellikleri, sosyal medyaya olan ilgi düzeyleri, tüketicileri sosyal medyada hangi alanlarda daha çok bulunduğu gibi konular üzerinde durmuşlardır (Solak, 2017).

Tüketiciler için alışverişi en çekici hale getiren sosyal medya platformları arasında en popüler olan ikisi Instagram ve Tiktok olarak görülmüştür (Chowdhury et al., 2024). İnternetin ve sosyal medyanın hızlı gelişimi, tüketicilerin ürün ve hizmetler hakkında birbirleriyle bilgi, uyarı, tavsiye, ipuçları gibi konularda hızlı bir şekilde fikir alışverişi yapmalarını sağladığı için pazarlama

stratejilerinin çoğu sosyal medya araçları üzerinden yapılmaya başlanmıştır (Gupta & Chopra, 2020).

Sosyal medya kullanımının son yıllarda hızla yükselmesi ve kullanımının bu derece yaygınlaşması iş dünyasında köklü değişikliklere sebep olduğu için son 10 yılda yapılan çalışmalar, sosyal medya ve kullanıcıların satın alma kararlarını etkilemesi üzerinde yapılmıştır (Chowdhury, ve diğerleri, 2024)

Tüketicilerin, ürün ve hizmet sağlayıcı birey ya da organizasyonların hızla sosyal medyaya yönelmesinin sebebi, ürünlerin ve hizmetlerin çevrimiçi olarak satılması ve tüketiciler tarafından hızla yine çevrimiçi olarak, hiç zaman kaybetmeden satın alınmak istenmesidir. Ayrıca markalar sosyal medya sayesinde hedef kitleleriyle en hızlı şekilde iletişim kurabilmekte ve hedef kitlenin satın alma sürecinde aklında kalan soru işaretlerine hızlı bir şekilde yanıt verebilmektedir (Güvendir, 2019).

Çalışmanın Arka Planı

Bu çalışma, Türkiye’de ve dünyada yapılmış mevcut çalışmaların genel çerçevesini ortaya koyarak literatüre ne gibi katkılar sağlanacağını göstermiştir. Ayrıca bu çalışma, sosyal medyanın tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemedeki potansiyel gücünü ortaya koyan çalışmalar incelenerek ve özellikle anahtar kelime haritası, en çok atıf yapılan yazarlar ve çalışmalar gibi veriler analiz edilerek, ileride yapılacak olan çalışmalar için bir pusula görevi görmektedir. Önceki araştırmalar, sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisini inceleyen teorik ve ampirik çalışmalar içermektedir. Bu konuyla ilgili bibliyometrik analiz sayısı yok denecek kadar azdır. Sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmaların yıllar içinde nasıl geliştiği, hangi konuların ön plana çıktığı ve araştırmalarda hangi eğilimlerin hakim olduğu gibi konular, bibliyometrik analizlerle daha sistematik bir şekilde değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda, VOSviewer gibi bibliyometrik analiz araçları, literatürdeki anahtar kavramları, yazar ağlarını, atıf analizlerini görselleştirerek, sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisi konusundaki akademik birikimi daha bütüncül bir şekilde anlamamıza olanak tanımaktadır. Ancak mevcut literatürde sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisine yönelik kapsamlı bir bibliyometrik analiz çalışmasının çok sınırlı olduğu görülmektedir. Bu boşluğu doldurmak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, Scopus veritabanında yer alan ilgili çalışmaları analiz ederek, ileride yapılacak olan çalışmalar için bir yol gösterici niteliğindedir.

Literatür Taraması

Günümüzde çevrimiçi satın almalar tüketiciler için en önemli alışveriş faaliyeti olmuştur. Tüketicilerin çevrimiçi satın almalara yönelik eğilimleri, sosyal medya araçlarının yenilikçi teknolojileri kullanmasından dolayı hızla da yoğunlaşmaya başlamıştır (Maity & Sandhu, 2021).

Sosyal medyanın tüketicilerin satın alma kararları üzerindeki etkisini araştıran Susanne Autio, çalışmasında bir anket yapmıştır. Anketin ilk bölümü cinsiyet, yaş ve mali durum gibi nüfusla ilgili soruları, ikinci bölümü sosyal medya kullanımını ve katılımcıların satın alma karar verme süreçlerini etkileyen faktörleri tanımlaması için bir dizi soru içerir. Anketin son bölümü sosyal medyanın müşterilerin satın alma karar verme süreçlerindeki rolünü belirlemeye çalışmıştır. Bu araştırma, yaştan veya ekonomik durumun satın alma karar verme üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını belirtmiştir. Araştırmaya göre Z kuşağı, sosyal medyada geçirdikleri zaman göz önünde bulundurulduğunda bir adım önde olsa da, sosyal medya satın alma davranışı üzerinde etkisi olup olmadığı konusunda daha çok fikir ayrılığına sahip olan kuşak olduğu görülmektedir. Sosyal medyayı her yaştan insanın kullanımı da göz önünde bulundurulduğunda, sosyal medya influencer'larının, pazarlama planının en önemli kısmını oluşturduğu açıkça görülmektedir. Sosyal medyanın satın alma kararlarını etkilediği görülmekle birlikte, gelecekte sosyal medyanın bu gücünün artacağı bu çalışmada öngörülmüştür (Autio, 2020).

Firmaların tüketicilerle sürekli iletişim halinde kaldığı, sosyal medya araçlarıyla tüketiciler hakkında çok fazla bilgiler aldığı, geri bildirimlerin çok hızlı alınabildiği, dolayısıyla marka değerlerini arttırabileceği ve her işletme için kritik öneme sahip sosyal medya; iş, eğlence, eğitim, otomobil ve elektronik eşya satın alma, turizm ve seyahat gibi hemen her alanda insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Nguyen, 2021).

Hindistan'da tüketicilerin satın alma kararlarının ve tüketici davranışlarının incelendiği çalışmada, genç tüketicilerin çevrimiçi satın almaya daha yatkın oldukları görülmüştür. Ayrıca genç tüketicilerin sosyal medya reklamlarından çok etkilendiği sonucu çıkarılmıştır (Kumar, Varma, Sangvikar, & Pawar, 2020).

Türkiye'de 350 sosyal medya kullanıcısına uygulanan anket ve çalışmanın sonucunda, tüketicilerin ürün ve hizmetleri satın alan diğer tüketicilerle deneyimlerini paylaşmak, bilgi edinmek üzere çok sık kullandıkları ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada işletmelerin sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak, tüketicilerin (sosyal medya kullanıcıları) ihtiyaçlarına uygun içerikler üreterek, hedef kitlelerine kolay ulaşacakları sonucu çıkarılmıştır (Altın & Bas, 2015).

We Are Social 'Dijital 2020 Ocak' verileri, küresel düzeyde 16-64 yaş arası internet kullanıcıları üzerinde yapılan araştırmaya göre bu kullanıcıların yaklaşık dörtte üçü her ay çevrimiçi ürün veya hizmet satın almakta olduğunu göstermiştir. Her yıl e-ticaret müşterilerinin çevrimiçi tüketim mallarını satın almak için yaklaşık 500 doları harcadığı belirtilmektedir. Ayrıca dünyanın en çok ziyaret edilen çevrimiçi sitelerinin Çin'in e-ticaret siteleri olduğu belirtilmiştir (Aybar & Arslan, 2020).

Sosyal medyanın tüketici davranışlarını etkileme konusunda üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmaya göre, satın alma öncesi eğitim durumu, ekonomik durum ve cinsiyetin etkili olmamasına karşın yaşın etkili olduğu saptanmıştır. Satın alma süreci sonrasında ise yaş, eğitim durumu ve ekonomik durumun etkili olmadığı, ama cinsiyetin etkili olduğu saptanmıştır (Sayın, Armağan, & Karakulle, 2017).

Ürdün'deki ticari bankaların müşterilerinin satın alma davranışlarına odaklanan, 200 kişiyle gerçekleşen Laith Tashtoush'un araştırmasında, tüketicilerin sosyal medyayı kullanma tarzları ve bunun bankacılık ürün ve hizmetlerine yönelik satın alma davranışları üzerinde ne kadar etkisi olduğu araştırılmıştır. Ürdün'de tüketicilerin satın alma kararlarında %69 oranında etkili olduğu ve özellikle Facebook'un tüketicilerin satın alma kararları üzerindeki etkisinin %73 olduğu görülmüştür (Tashtoush, 2021).

Sosyal medyanın satın alma niyetleri üzerindeki etkisinin, sosyal medyanın farklı boyutları (kullanılabilirlik, algılanan değer, bağımlılık, güven ve algılanan risk) ele alınarak incelenen ve Endonezya'daki sosyal medya kullanıcıları üzerinde yapılan araştırmaya göre, sosyal medyanın farklı boyutları arasında sadece algılanan risk, tüketicilerin satın alma niyetlerini olumsuz yönde etkilediği, diğer boyutların ise olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca algılanan riskin azaltılmasının da tüketicilerin satın alma niyetlerine olumlu yansıdığı görülmektedir (Permatasari & Kuswadi, 2017).

Noémie Meslat'ın küçük ölçekli bir Fransız çikolata fabrikasının sosyal medya platformlarının tüketicilerin satın alma davranışını ne derecede etkilediği üzerine yaptığı çalışmada hem nicel hem nitel yöntemler kullanılmıştır. Bu bağlamda mülakatlar ve anketler yapılmıştır. Müşteri etkileşimini teşvik eden, düzenli etkileşimlerde bulunan ve marka bilinirliğini arttıran çikolata fabrikası sosyal medyayı etkili bir pazarlama aracı olarak kullanarak müşteri tabanlarını genişletmeyi büyük ölçüde başarmıştır (Meslat, 2018).

Tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen en önemli faktörler; tüketicilerin markalarla etkileşim düzeyi, kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriklerin etkisi ve parasosyal etkileşimler olarak belirlenmiştir. Özellikle genç ne-

sillerin sosyal medya fenomenleriyle geliştirdikleri etkileşimlerinin satın alma karar süreçlerini etkilediği belirtilmiştir (Gros, 2012).

Daha önceki çalışmalara paralel olarak Prasath Perumal'ın yaptığı çalışmada da SMM (Social Media Marketing - Sosyal Medya Pazarlama)'nin tüketici satın alma karar sürecinde pozitif yönde etkisi olduğu açıklanmıştır (Prasath & Yoganathen, 2018).

Darshan B. M.'in yürüttüğü ve 2017-2018 yılları arasında otomobil satın alan 90 kişiyle Tamil Nadu'nun Coimbatore ve Karnataka'nın Mysore şehirlerinde yapılan çalışmaya göre, katılımcıların %64.4'ü önceden otomobili satın alan müşterilerin yorumlarından etkilenerek satın alma girişiminde bulunduklarını belirtmişlerdir. Çevrimiçi müşteri yorumlarını takip etmek ve yönetmek, otomotiv sektörünün sosyal medya üzerindeki dijital pazarlama stratejilerini olumlu yönde etkilediği bu çalışmada açıklanmıştır (M, 2018).

Pakistan'ın Lahor şehrinde yürütülen çalışmada, sosyal medyanın Lahor vatandaşlarının satın alma kararları, tüketici davranışları ve tutumları üzerindeki etkisinin anlaşılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Yine sosyal medyanın tüketicilerin satın alma karar sürecinde çok etkili olduğu görülmüştür (Rafiq & Malik, 2018).

Funde Yogesh ve Mehta Yesha'nın 2018'de yürüttükleri çalışmada, sosyal medya kullanımının problem tanıma, bilgi arama, alternatiflerin değerlendirilmesi, satın alma kararı ve satın alma sonrası davranış gibi satın alma karar sürecinin aşamalarının etkisi araştırılmıştır. Çevrimiçi anketlerle ve nicel araştırma yöntemleriyle yapılan bu çalışmada katılımcıların %75'i satın alma kararlarında sosyal medyayı sıklıkla kullandıklarını belirtmişlerdir. İlginç derecede yüksek çıkan diğer bir sonuca göre ise katılımcıların %94.78i sosyal medyada paylaşılan yorumların satın alma karar sürecinde etkili olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %90'ı ise satın alma deneyimlerini sosyal medyada paylaşmadıklarını bildirmişlerdir. Böylece tüketicilerin çoğunun sosyal medyada satın alma deneyimlerini paylaşmadıkları ortaya çıkmıştır (Yogesh & Yesha, 2014).

Sakarya ilinde sınırlı tutulan, yiyecek içecek işletmesi alanında gerçekleştirilen ve tüketicilerin satın alma karar sürecinde sosyal medya kullanımının etkisinin araştırıldığı makaleye göre, sosyal medyanın yiyecek içecek işletmeleri tercihlerini etkilemede çok önemli bir rolü olduğu tespit edilmiştir. Aynı çalışmada faktör analizi yapılarak elde edilen 6 boyut; başkalarının bilgi, yorum ve paylaşımları, bireysel paylaşımlar, işletme paylaşımları, fırsat ve etki, işletme sosyal medya kullanımı ve internet farkındalığı olmuştur. İki boyut arasında yapılan korelasyon sonucuna göre orta düzeyin üzerinde (0,660) ilişki ortaya çıkan iki boyut "başkalarının bilgi, yorum ve paylaşımları ile fırsat ve etki" olmuştur (Çakmak & Zengin, 2019).

Bogdan Anastasiei ve meslektaşlarının yürüttüğü, sosyal medya mecralarında akran iletişiminin tüketicinin satın alma karar sürecinde etkisi incelenen çalışmada, duygusal içerikli mesajların rasyonel içerikli mesajlara göre tüketicilerin satın alma karar süreçlerini daha çok etkilediği belirtilmiştir. İşletmelerin hedef kitleye daha kolay ulaşması için sosyal medyada duygusal içerikli mesajlara daha çok önem vermesi gerektiği belirtilmiştir (Anastasiei, Dospinescu, & Dospinescu, 2022).

Pervaiz Iqbal ve meslektaşlarının yürüttüğü çalışmanın amacı dijital platformlar ve sosyal medyanın tüketicinin satın alma niyetini etkilemedeki önemini araştırılmasıdır. Anket ve çeşitli çevrimiçi veri toplama araçları kullanılmıştır. Tüketicilerin bilgi edinme sürecini etkileyenler ise arama motoru optimizasyonu (SEO) ve e-posta pazarlaması olmuştur. Çalışmada tüketicilerin demografik özellikleri de incelenmiştir. Genç tüketicilerin sosyal medya ağ sitelerinden daha çok etkilendiği ve daha yaşlı tüketicilerin ise dijital pazarlama e-postalarına önem verdiği belirlenmiştir (Iqbal, ve diğerleri, 2023).

Teorik Çerçeve

Bu çalışma, sosyal medya ile günümüz tüketicilerinin davranışları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirleyerek, Scopus veritabanından elde edilen, VOSviewer yazılım programında analiz edilerek, ileride yapılacak çalışmalara yön vermeyi amaçlamaktadır.

Bu bölümde, sosyal medyanın tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisini inceleyen tüm çalışmaları anlamaya ve daha sonra yapılacak potansiyel çalışmaları yönlendirmeye yönelik olarak; sosyal medya kavramı, satın alma davranışını etkileyen faktörler, satın alma aşamaları ve bibliyometrik analiz kavramı üzerinde durulacaktır.

Sosyal Medya Kavramı ve Gelişimi

Etimolojik kökeni itibarıyla, "medya" sözcüğü Latince'de "orta" anlamına gelen "medius" ve "ortam, ortam aracı" anlamlarına gelen "medium" sözcüğünden türemiştir (Çetin, 2022).

Sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile hem üretici hem tüketici yönünden bazı alışkanlıklar terk edilmiş ve yeni alışkanlıklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca sosyal medya araçlarının kullanımının bu boyutta yükselmesi geleneksel medya ve geleneksel pazarlama stratejilerinin de değişmesine yol açmıştır. Web 1.0 teknolojisiyle beraber değerlendirilerek yenilenen, bireylerin devamlı ilk sırada aktif olduğu bir internet ortamında yer edinmelerini sağladığı

için sosyal medya çoğunlukla web 2.0 teknolojisiyle beraber anılmıştır (Semih SOLAK, 2017).

Her ne kadar sosyal medyanın gelişimi 21. yüzyılın başlarında başladığı düşünülse de kökenleri 1979'a dayanmaktadır. Duke Üniversitesi'ndeki akademisyenler Tom Truscott ve Jim Ellis tarafından geliştirilen Usenet, sosyal medyanın ilk örneği olarak kabul edilir. Ancak modern sosyal medyanın doğuşu, 1990'larda geliştirilen "Açık Günlük" (Open Diary) platformuna dayandırılmaktadır. Bu platform, bireysel kullanıcıların çevrimiçi olarak kendi içeriklerini ürettikleri bir ortam sağlamıştır (Zümrüt, 2016).

Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler

Literatürde genellikle tüketici satın alma davranışını etkileyen faktörler kişisel (yaş, meslek, yaşam tarzı, gelir, kişilik, eğitim), psikolojik (öğrenme, güdülenme, algılama, tutumlar ve inançlar) ve sosyo-kültürel olarak üç ana bölüme ayrılmıştır (Semih SOLAK, 2017) .

Satın Alma Aşamaları

Tüketici satın alma aşamaları, Şekil 1'de de görüldüğü üzere 5 aşamadan oluşmaktadır (Zümrüt, 2016):

Şekil 1. Tüketicinin Satın Alma Aşamaları

• İhtiyacın belirlenmesi

Satın almanın ilk ve en önemli aşamalarından biridir. Satın alma kararının doğumu bu aşamadır. Maslow'un piramit şeklindeki ihtiyaçlar hiyerarşisine göre ihtiyaçlar, en önemli kısım olan en alt basamaktan başlayarak en üst basamağa doğru belli bir sıra halinde ilerler. En alttan en üste doğru; fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları, duygusal ve aidiyet ihtiyacı, öz-saygı, öz-gerçekleştirme gibi basamaklar vardır. Fizyolojik ihtiyacı karşılayamayan birisinin duygusal ve aidiyet veya öz-saygı basamaklarındaki ihtiyaçlarını karşılaması olanaksızdır.

• Alternatiflerin belirlenmesi

Tüketiciler, ihtiyacın belirlenmesinden sonra ürün ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olmak, yeterli veriyi toplamak için alternatifleri değerlendirme sürecine girerler. Alternatif ürün ve hizmetler arasında en uygun olanı seçme

sürecine girerler. Alternatiflerin seçiminde ise tüketiciler içsel bilgi (tüketicinin zihninde önceden edindiği deneyimlerle şekillenen bilgiler) ve dışsal bilgiden (maliyetli bir satın alma kararında, yakın çevreden, aileden, meslektaşlardan edinilen bilgiler) faydalanır.

- **Alternatiflerin değerlendirilmesi**

Alternatifler hakkında yeterli bilgi elde edildikten sonra tüketici, kendi ihtiyacına en uygun ürün ve hizmeti, ürün ve hizmetlerin objektif özellikleri (görünür ve fiziksel) ve subjektif özelliklerine (algılanan değer, satıcının/ürünün itibarı) göre seçer.

- **Satın alma kararının verilmesi**

Tüketici, alternatif ürün ve hizmetler arasından en uygun ve tüketicinin ihtiyacını en iyi şekilde karşılayan ürün ve hizmetler seçilir ve gerçek satın alma süreci başlar.

- **Satın alma sonrası davranışlar**

Bu aşamada, tüketici kendisi için en iyi alternatifi seçip seçmediğine karar verir. Bir kez kendisi için en uygun seçimi yaptığını düşünürse, sonraki satın alımlarda alternatiflerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi aşamaları daha kısa sürmekte olmaktadır.

- **Bibliyometrik Analiz**

Temel olarak belli bir alanda sayım yapmaya dayalı inceleme alanı anlamına da gelen bibliyometri; dergi, makale ve kitap gibi çeşitli kaynakların istatistiksel olarak incelenmesiyle ilgili alanyazında bilimsel bir yayın havuzu oluşturmaya denmektedir. Bibliyometrik analiz, belirli belgelerin, yayınların yayımlandıkları dergiler, yazar sayıları, en çok atıf yapılan yazarlar, o alanyazında en üretken ülkeler ve en çok atıf alan çalışmalar gibi özelliklerin niceliksel olarak incelenmesini sağlayan araştırmadır. Literatürün ülkelere, kurumlara, dergilere, yazarlara, çalışmalara, yıllara ve yapılan atıf sayılarına göre dağılımını ve eğilimini inceleyen bibliyometrik analiz, ilgili bilim dalının yapmış olduğu gelişimi gösterdiği gibi literatürün eksiklerin ve sorunların da ortaya çıkarılmasına olanak sağlamaktadır (Tayfun, ve diğerleri, 2018).

Metodoloji

Araştırmanın Amacı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın amacı, sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisini araştıran çalışmaları analiz ederek, literatürdeki eğilimin ne şekilde olduğunu, literatürün yıllara, kurumlara, yazarlara, atıf sayısına, anahtar kelimelere ve ülkelere göre nasıl dağıldığını analiz ederek gelecekte yapılacak ve yapılması muhtemel çalışmalara yol göstermektir.

Mevcut araştırmada, sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisi ile ilgili araştırmalara ilişkin şu araştırma sorularına yanıt aranmıştır;

- 1- Sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıl olmuştur?
- 2- Bu alanda en çok yayın üreten kurumlar hangileridir?
- 3- Bu alanda en üretken ülkeler hangileridir?
- 4- En çok üretim yapan kaynaklar ve ürettikleri belge sayıları kaçtır?
- 5- Belge türleri ve literatüre katkı yüzdeleri nelerdir?
- 6- Yıllara göre anahtar kelime dağılımı nasıldır?
- 7- En fazla atıf alan yazarlar kimlerdir ve atıf sayıları kaçtır?
- 8- En fazla atıf yapılan çalışmalar hangileridir?

Çalışmada sadece Scopus veritabanından çekilen verilerden yararlanıldığı için, Web of Science gibi diğer veri tabanları çalışmaya dahil edilmediği için tam kapsamlı bir analiz olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. İngilizce gibi dil sınırlamaları dolayısıyla diğer dillerde yapılmış çalışmalara ulaşamamıştır. Ayrıca bu çalışma, 10 senelik bir sürecin bibliyometrik analizini yapmasından dolayı da sınırlandırılmış bir çalışmadır.

Araştırma Verileri ve Analiz

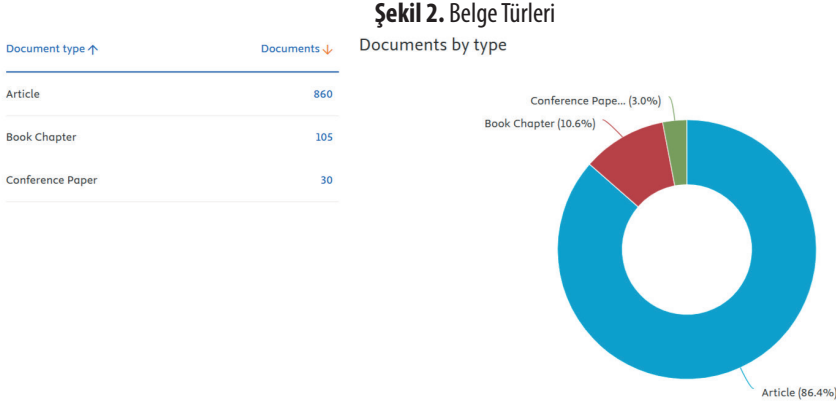
Bu araştırmada, Scopus veri tabanında arama sonuçlarını geniş tutabilmek için Boolean operatörleri (AND, OR) kullanılmıştır. Literatürde sıklıkla kullanılan “sosyal medya”, “tüketici davranışı”, “satın alma davranışı” ve “tüketici satın alma davranışı” gibi anahtar kelimeler sorguya dahil edilmiştir. Arama sorgusu 22.03.2025 tarihinde Scopus veri tabanında konu alanı (TS), aşağıdaki gibi çalıştırılıp veri seti oluşturulmuştur:

TS = (“social media” OR “social networking sites” OR “online social networks”) AND (“purchase intention” OR “buying behavior” OR “purchase behavior”)

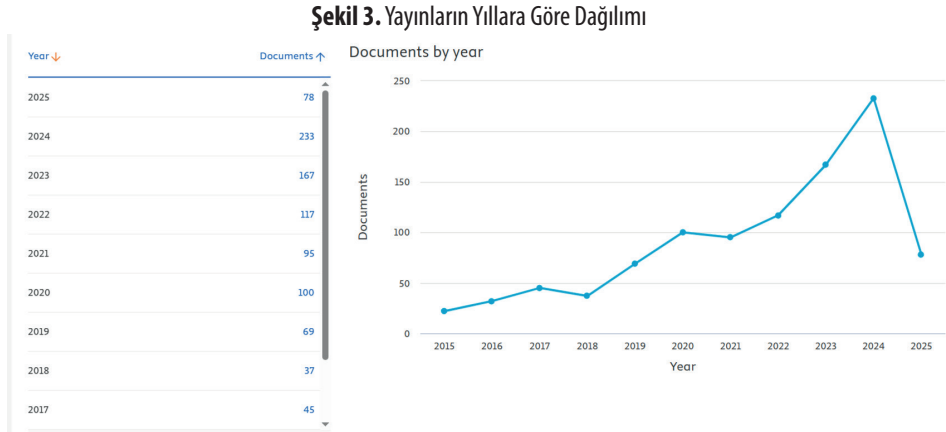
Bu sorgulama sonucunda 2439 belgeye ulaşılmıştır. Daha sonra tarih aralığı 2015-2025 olarak yazılmıştır. Belge türleri (Document Type), Scopus veri tabanında makale, bildiri ve kitap bölümü olarak seçilmiştir. Çalışma alanı (Subject Area) bölümündeki alanlardan konuyla alakasız olan bölümler çıkarılmıştır. Seçilen bölümler; “Business Management and Accounting”, “Social Sciences” ve “Economics, Econometrics and Finance” olmuştur. Tüm bu sorgular sonucunda en son 995 belgeye ulaşılmıştır. Scopus veritabanından çekilen veriler, VOSviewer yazılım programında analiz edilmiştir.

Bulgular

Şekil 2’de gösterildiği üzere, Scopus veri tabanından çekilen 995 belgenin 860’ı makale, 105’i bildiri ve 30’u kitap bölümü olarak gösterilmiştir:

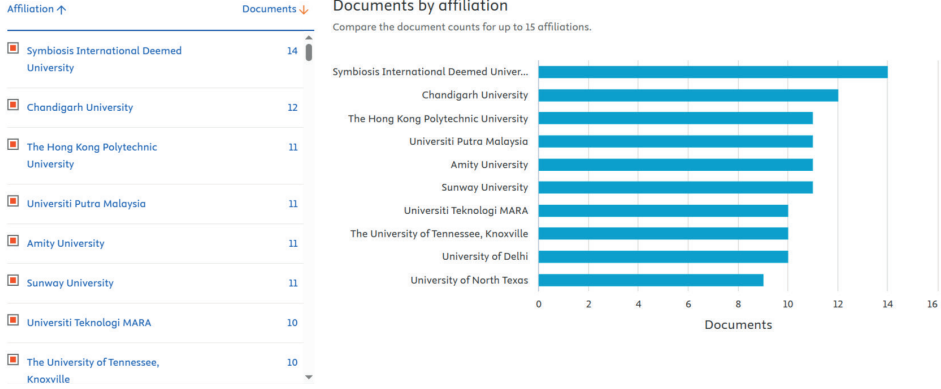

Şekil 3’te yayınların yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Şekilde görüldüğü üzere, 2020’ye kadar belli bir seviyede artış gösteren çalışmalar, 2020’den sonra 2021’de biraz gerileyerek daha sonra yeniden artış trendine ulaşmıştır. 2024’te 233 çalışmayla zirve yapmıştır. İçinde bulunduğumuz 2025 yılı itibari ile 78 çalışma yapılmıştır.

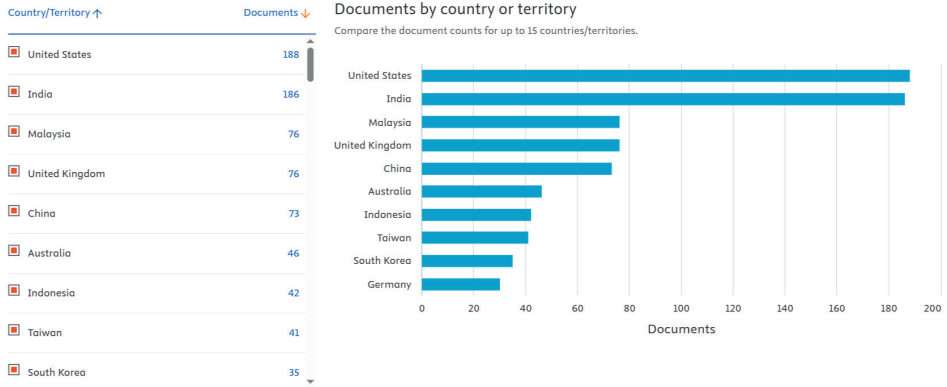
Şekil 4’te, makale üretme sayılarına göre kurumların sıralaması gösterilmiştir. İlk sırayı 14 makale ile Hindistan’da bulunan Symbiosis International Deemed University alırken, ikinci sırada 12 makale ile yine Hindistan’da bulunan Chandigarh University bulunurken, 11 makale ile The Hong Kong Polytechnic University, Universiti Putra Malaysia, Amity University (BAE) ve Sunway University (Malezya) sırasıyla üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı sırayı almışlardır.

Şekil 4. Kurum Üretkenlik Analizi

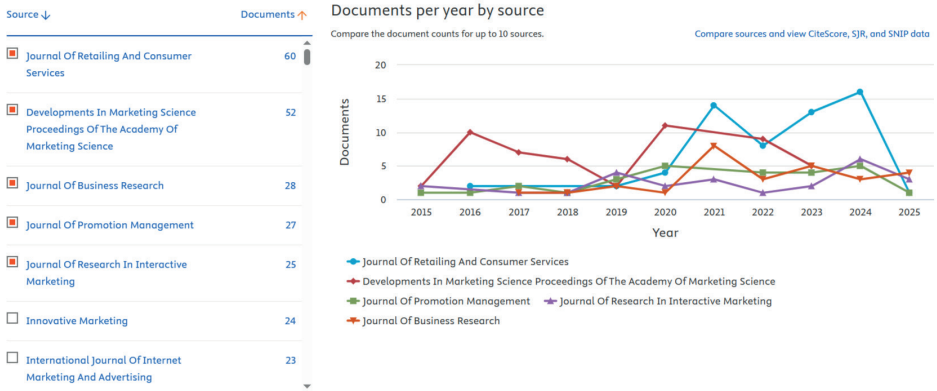

Ülkelere göre üretkenlik analizi Şekil 5'te gösterilmiştir. Buna göre, A.B.D. 188 çalışma ile listenin birinci sırasında yer almıştır. İkinci sırada 186 çalışmayla Hindistan bulunmaktadır. 76'şar çalışma ile Malezya üçüncü sırada ve Birleşik Krallık dördüncü sırada yer alırken, onu 73 çalışma ile Çin ve 46 çalışmayla Avustralya izlemiştir.

Şekil 5. Ülkelere Göre Üretkenlik Analizi

Şekil 6'da, literatüre en çok katkıda bulunan kaynaklar gösterilmiştir. Listenin birinci sırasında, 60 makale ile Journal Of Retailing And Consumer Services yer alırken, onu 52 makale ile ikinci sırada Developments In Marketing Science Proceedings Of The Academy Of Marketing Science izlemiştir. Journal Of Business Research 28 makale ile üçüncü sırada yer almıştır. Journal Of Promotion Management 27 makale ile dördüncü sırada ve Journal Of Research In Interactive Marketing 25 makale ile beşinci sırada yer almıştır.

Şekil 6. Literatüre En Çok Katkıda Bulunan Kaynaklar

VOSviewer yazılım programında en çok atıf alan yazar ve bağlantıları Şekil 7’de, yazar ve bağlantıları haritası Şekil 8’de ve bu haritayı VOSviewer’da oluşturmak için karar verilen eşik değeri Şekil 9’da gösterilmiştir:

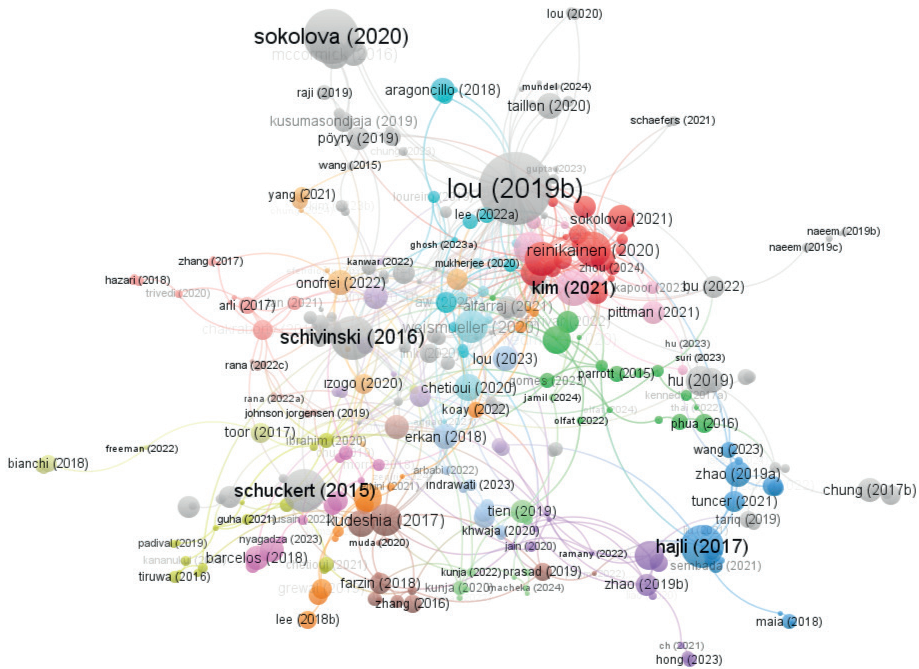
Şekil 7. En Çok Atıf Alan Yazarlar ve Bağlantıları

Create Map X

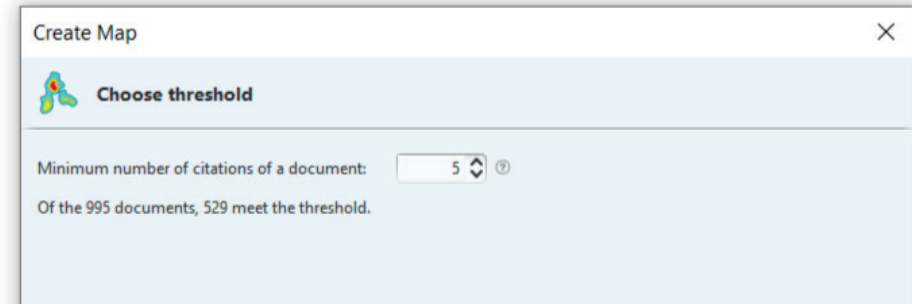
Verify selected documents

Selected	Document	Citations	Links
☒	lou (2019b)	1339	63
☒	schouten (2020)	871	0
☒	sokolova (2020)	776	1
☒	schivinski (2016)	503	27
☒	schuckert (2015)	475	1
☒	hajli (2017)	472	12
☒	islam (2021)	397	0
☒	kim (2021)	325	15
☒	reinikainen (2020)	318	21
☒	kay (2020)	301	16
☒	weismueller (2020)	273	16
☒	shan (2020)	263	18
☒	kudeshia (2017)	261	17
☒	liu (2017)	255	0
☒	lund (2018)	245	0
☒	hu (2019)	233	7
☒	dhanesh (2019)	230	0
☒	sun (2020)	217	8
☒	meire (2019)	205	6
☒	wiedmann (2020)	202	8

Şekil 8. En Çok Atıf Alan Yazarlar ve Bağlantılarının Haritası

Şekil 9. En Çok Atıf Alan Yazarlar ve Bağlantılarının Haritasını Oluşturmak İçin Karar Verilen Eşik Değeri

VOSviewer yazılım programında en çok atıf alan çalışmalar Şekil 10'da gösterilmiştir:

Şekil 10. En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Create Map

Verify selected cited references

Selected	Cited reference	Citations	Total link strength
☒	fornell c., larcker d.f., evaluating structural equation m...	121	1499
☒	lou c., yuan s., influencer marketing: how message val...	101	1366
☒	kaplan a.m., haenlein m., users of the world, unite! the...	79	871
☒	sokolova k., kefi h., instagram and youtube bloggers p...	55	862
☒	kim a.j., ko e., do social media marketing activities enh...	60	812
☒	de veirman m., cauberghe v., hudders l., marketing thr...	50	798
☒	ohanian r., construction and validation of a scale to m...	55	742
☒	henseler j., ringle c.m., sarstedt m., a new criterion for ...	59	730
☒	ajzen i., the theory of planned behavior, organizational...	74	645
☒	djafarova e., rushworth c., exploring the credibility of ...	43	625
☒	mangold w.g., faulds d.j., social media: the new hybrid...	50	552
☒	mccracken g., who is the celebrity endorser? cultural f...	37	508
☒	erdogan b.z., celebrity endorsement: a literature review...	29	500
☒	hair j.f., risher j.j., sarstedt m., ringle c.m., when to use ...	43	492
☒	casalo l.v., flavian c., ibanez-sanchez s., influencers on ...	28	448
☒	erkan i., evans c., the influence of ewom in social medi...	34	439
☒	alalwan a.a., investigating the impact of social media a...	32	412
☒	ohanian r., construction and validation of a scale to m...	32	412
☒	alalwan a.a., rana n.p., dwivedi y.k., algharabat r., socia...	28	410

< Back

Next >

Finish

Cancel

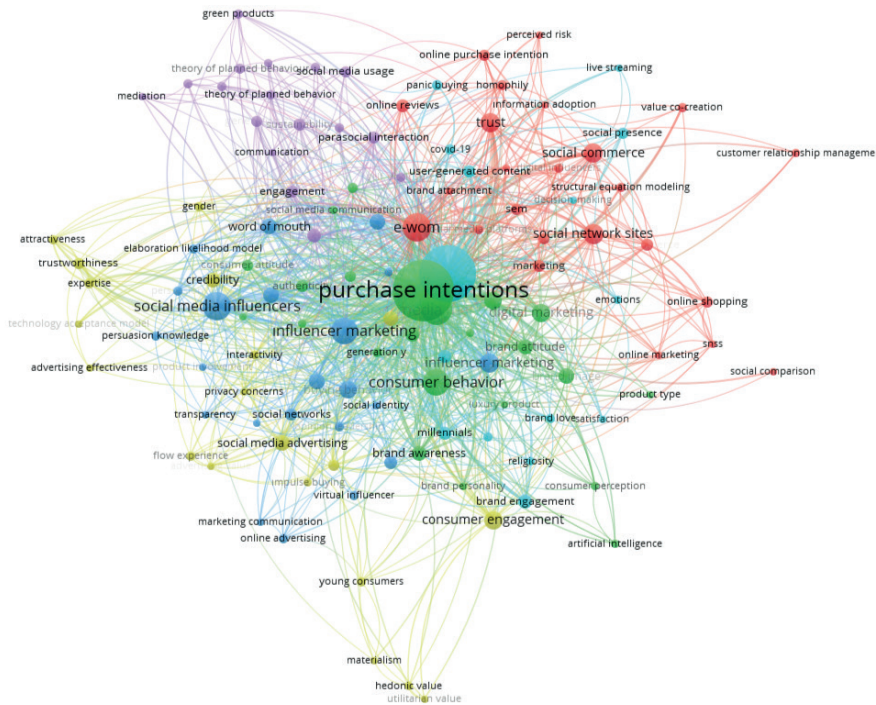
VOSviewer’da tekrar eden ve eşanlamlı anahtar kelimeler Şekil 11’deki gibi Excel programında yazılıp, Text dosyasına yapıştırılıp birleştirilerek 145 olan anahtar kelime sayısı 121’e indirilmiştir.

Şekil 11. Tekrarlanmış ve Gereksiz Anahtar Kelimeleri Excel Üzerinde Birleştirme ve Silme

	A	B
1	Label	Replace By
2	brand image	brand image
3	brand image	brand image
4	buying behaviour	buying behavior
5	buying behavior	buying behavior
6	purchase behavior	buying behavior
7	consumer behaviour	consumer behavior
8	consumer behavior	consumer behavior
9	consumer attitudes	consumer attitude
10	consumer attitude	consumer attitude
11	consumer engagement	consumer engagement
12	customer engagement	consumer engagement
13	electronic word of mouth	e-wom
14	electronic word-of-mouth	e-wom
15	e-wom	e-wom
16	ewom	e-wom
17	india	
18	facebook	
19	instagram	
20	tiktok	
21	twitter	
22	youtube	
23	malaysia	
24	influencer	influencer
25	influencers	influencer
26	parasocial relationships	parasocial relationship
27	parasocial relationship	parasocial relationship
28	purchase intention	purchase intentions
29	purchase intention	purchase intentions
30	purchase intentions	purchase intentions
31	social media influencers	social media influencers
32	social media influencer	social media influencers
33	social networking site	social network sites
34	social networking sites	social network sites
35	social network sites	social network sites
36	word of mouth	word of mouth
37	word-of-mouth	word of mouth

VOSViewer’da Minimum Cluster Sayısı bölümüne 12 yazılarak 6 küme sayısına ulaşılmıştır. Yoğunluk haritası ise Şekil 12’de olduğu gibi gösterilmiştir:

Şekil 13. Anahtar Kelime Haritası

Şekil 13'teki haritaya göre anahtar kelimeler 6 renkli (Kırmızı, yeşil, mavi, sari, mor ve turkuvaz) kümelere ayrılmıştır ve her biri tematik olarak birbirine yakın anahtar kelimelerden oluşmuştur.

Kırmızı küme, sosyal medyada ticaret ve alışveriş, güven ve risk algısı ve müşteri için değer yaratma üzerine yoğunlaşan çalışmalardan oluşmaktadır (Anahtar kelimeler: Social commerce, social network sites, online shopping, trust, e-wom, perceived risk, value co-creation, customer relationship management, brand attachment vb.).

Yeşil küme, tüketicinin markayla duygusal ve bilişsel bağı, katılımı ve satın alma niyetine etkisi ve aynı zamanda demografik faktörler ve teknoloji etkileri gibi konular üzerinde durmuştur (Anahtar kelimeler: Purchase intentions, digital marketing, consumer engagement, brand awareness, brand love, brand personality, brand attitude, religiosity, millennials, artificial intelligence vb.).

Mavi küme, influencer pazarlaması, güvenilirlik ve sosyal medya aracılığıyla yayılan kullanıcı yorumları ve algılar üzerinde durmuştur (Anahtar kelimeler: Social media influencers, e-wom, credibility, word of mouth, parasocial interaction, authenticity vb.).

Sarı küme, sosyal medya reklamlarının etkisi, kullanıcı gizliliği kaygıları, ikna süreçleri ve psikolojik modeller gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır (Anahtar kelimeler: Social media advertising, online advertising, privacy concerns, technology acceptance model, persuasion knowledge, consumer engagement, attractiveness, trustworthiness, young consumers vb.).

Mor küme, pandemi dönemi tüketici davranışları, planlı davranış kuramı, kriz dönemlerindeki satın alma davranışları konulu çalışmalardan oluşmaktadır (Anahtar kelimeler: Theory of planned behavior, covid-19, panic buying, online reviews, information adoption, green product, generation z, communication vb.).

Turkuvaz küme, influencer etkisiyle şekillenen tüketici tutumları, marka bağlılığı ve özellikle lüks ürünlerdeki tüketici karar süreçleri gibi konular üzerindeki çalışmalardan oluşmaktadır (Anahtar kelimeler: influencer marketing, consumer behavior, brand attitude, brand attachment, luxury products vb.). Mavi küme ve turkuvaz küme tematik olarak birbirine çok yakın görünse de bazı farklılıkları vardır. En belirgin farklılık, mavi kümenin anahtar kelimelerinin yer aldığı çalışmaların “influencer neden etkilidir?” sorusuna cevap vermesi ve turkuvaz kümenin anahtar kelimelerinin yer aldığı çalışmaların ise “influencer etkileyin ne oluyor?” sorusuna cevap vermesidir.

Sonuç ve Öneriler

Literatürün tematik yoğunluklarını ve evrimsel eğilimini ortaya koyan, sosyal medya pazarlaması ve tüketici satın alma eğilimi ilişkisini ele alan bu bibliyometrik analize göre üzerinde en çok durulan konular sosyal ticaret ve güven, influencer etkisi, marka bağlılığı, satın alma eğilimi, reklam algısı ve davranışsal kuramlardır. Literatürde yapay zeka (YZ) ile ilgili anahtar kelimelerin sınırlı yer tuttuğu görülmektedir. Gelecekte, YZ tabanlı öneri sistemlerinin, chatbot'ların ve veri madenciliğinin satın alma eğilimi üzerindeki etkisi, hem teorik hem pratik açıdan daha kapsamlı çalışmalara yol açacaktır.

Ayrıca influencer etkisi üzerine yoğunlaşan literatürde, mikro ve nano influencer etkileri göz ardı edilerek, daha çok makro influencer konusunda araştırmalara yer verilmiştir. İlerideki çalışmalarda mikro ve nano influencer etkileri incelenip, bu anlamda literatüre bir katkıda bulunulabilir.

Araştırmaların çoğunda sosyal medyanın etkisi özellikle vurgulanırken, sosyal medya platformları arasındaki farklılıkların karşılaştırılması yeterli seviyede yapılamamıştır. Facebook, Twitter, Instagram, TikTok gibi sosyal medya platformlarının tüketici davranışları üzerindeki etkisi araştırılırken, bu platformların kullanıcı kitlesinin demografik özellikleri ve sosyal med-

ya platformlarının kullanım biçimleri de ilerideki çalışmalarda göz önünde bulundurulabilir.

Tüketicilerin sosyal medya platformları aracılığıyla etkileşimde bulunma (yorum yapma, paylaşımında bulunma) biçimlerinin, ürün ya da hizmet satın alma kararlarını nasıl şekillendirdiğine dair kapsamlı çalışmalar yapılabilir. Daha sonraki çalışmalarda farklı kültür ve coğrafyalarda bulunan sosyal medya kullanıcılarının üzerinde sosyal medyanın etkisini araştıran çarpaz kültürel çalışmalar yapılabilir.

Türkiye’de sosyal medyanın tüketici davranışlarını ne şekilde etkilediğine dair yapılan çalışmaların çoğu Türkçe, sadece küçük bir kısmı İngilizce’dir. Bu konuda Türkiye’deki akademisyenler İngilizce makale yazmaya teşvik edilebilir.

Sosyal medya ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle davranışsal düzeyde kalmış, beyindeki karar alma süreçleri, nörolojik yanıtlar ve bilinçaltı etkiler üzerine fazla odaklanmamıştır. Beynin karar alma, ödül ve motivasyonla ilgili bölümleri göz önünde bulundurularak, tüketicilerin sosyal medya üzerinden aldıkları mesajlara verdikleri tepkileri gözlemleyen çalışmalarla literatür daha fazla zenginleştirilebilir.

Scopus veri tabanında “Sort by” kısmında, “Cited by (lowest)” seçilerek en az atıf almış, en az üzerinde durulmuş çalışmaları seçerek arama yapıldığında, sanal influencer ve gerçek influencer arasında algılanan güvenilirlik açısından yeni çalışmalar yapılabilir. Her ikisinin satın alma niyetine etkisi, YZ ve nöro-görüntüleme teknikleriyle zenginleştirilerek yeniden ele alınabilir.

Kaynakça

- Akdere, N.; Karamaz, H. İ. (2024). Sosyal medyanın tüketicilerin satın alma davranışına etkisi: Y ve Z kuşağı üzerine bir çalışma. . 9, s. 2129-2143.
- Altın, S., & Bas, M. (2015). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Üzerine Etkisinin Belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 50-69.
- Anastasiu, B., Dospinescu, N., & Dospinescu, O. (2022). The Impact Of Social Media Peer Communication On Customer Behaviour – Evidence From Romania. *Argumenta Oeconomica*(1), s. 247-264.
- Autio, S. (2020). *The impact of social media on consumer purchasing*.
- Aybar, Z. D., & Arslan, İ. (2020). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri ve İşletmeler Açısından Önemi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, s. 548-565.
- Chowdhury, S. N., Faruque, M. O., Sharmin, S., Talukder, T., Al Mahmud, M. A., Dastagir, G., & Akter, S. (2024). The Impact of Social Media Marketing on

- Consumer Behavior: A Study of the Fashion Retail Industry. *Open Journal of Business and Management*, 12, s. 1666-1699.
- Çakmak, M., & Zengin, B. (2019). Sosyal Medya Kullanımının Tüketicilerin Yiyecek İçecek İşletmesi Tercihlerine Etkisi. *Diyalektolog - Ulusal Hakemlin Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21, s. 243-256.
- Çetin, K. (2022). SOSYAL Medyanın Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi: X-Y-Z Kuşakları Karşılaştırılması.
- Gros, C.-H. (2012). *The influence of Social Media on consumers during their purchase decision-making process and the implications for marketers*. Dublin Business School.
- Gupta, S., & Chopra, C. (2020). Impact Of Social Media On Consumer Behaviour Chahat Chopra Narsee Monjee Institute of Management Studies. *International Journal of Creative Research Thoughts*.
- Güvendir, F. (2019). *Sosyal Medya Reklamlarının Tüketici Satın Alma Kararı Üzerindeki Yansımaları Ve Bir Araştırma*.
- Iqbal, P., Begum, S. S., Mirza, A., Rani, P., Nagpal, A., & Sharma, R. (2023). A Study On Impact Of Digital Marketing And Social Media On Purchasing Decision Of Consumers. *International Journal of Membrane Science and Technology*, 10, s. 2330-2340.
- Kumar, V., Varma, M., Sangvikar, B., & Pawar, A. (2020). Realising the Transformation of Customer Purchase Behaviour: Assessment of impact of Social Media on Purchasing Behavior of Consumers in India. 82, s. 12990 - 12998.
- M, D. B. (2018). Influence of social media on vehicle purchasing decisions: An empirical study on automobile industry. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology (IJMET)*, 9(8), s. 974-981.
- Maity, R., & Sandhu, S. K. (2021). The Impact of Social Media on Online Purchasing Behaviour of Consumers: An Empirical Study of Youth in West Bengal, India. *Malaysian Journal Of Consumer And Family Economics*, 26.
- Meslat, N. (2018). *Impact Of Social Media On Customers' Purchase Decision*.
- Nguyen, T. (2021). *The impact of social media on consumer purchasing*.
- Permatasari, A., & Kuswadi, E. (2017). The Impact of Social Media on Consumers' Purchase Intention: A Study of Ecommerce Sites in Jakarta, Indonesia. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 6, s. 321-335.
- Prasath, P., & Yoganathen, A. (2018). Influence Of Social Media Marketing On Consumer Buying Decision Making Process. *Student Research Journal*.
- Rafiq, M. Y., & Malik, A. (2018). Impact of Social Media on Purchasing Decision of Consumer-with Special Reference to Lahore, Pakistan.
- Sayın, A. A., Armağan, M. V., & Karakulle, İ. (2017). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Etkileri Üzerine Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *The Journal of Academic Social Science*, s. 437-452.

- Solak, S. (2017). *Tüketicilerin Satın Alma Niyetinde Sosyal Medya Pazarlamasının Etkisi ve Facebook Üzerinde Bir Uygulama*.
- Tashtoush, L. (2021). The Effect of Social Media on Consumer Buying Behavior in Commercial Banks. *Saudi Journal of Business and Management Studies*, 6(2), s. 28-38.
- Tayfun, A., Ülker, M., Gökçe, Y., Tengilimoğlu, E., Sürücü, Ç., & Durmaz, M. (2018, 6 29). Turizm Alanında Yiyecek ve İçecek ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), s. 503-527.
- Voramontri, Duangruthai; Klieb, Leslie. (2019). Impact of social media on consumer behaviour. 11, s. 209-233.
- Yogesh, F., & Yesha, M. (2014). Effect of Social Media on Purchase Decision. *Pacific Business Review International*, 6(11), s. 45-51.
- Zümrüt, S. (2016). *Sosyal Medya Reklamlarının Tüketici Davranışına Etkisi-Instagram Kullanıcıları Üzerine Bir Çalışma*.

Kripto Çağında Parasal Egemenliğin Yeniden Tanımı: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Nura BEKİRZADE*

Munise ILIKKAN ÖZGÜR**

Öz: Küresel finansal sistemin dijitalleşme süreci, devletlerin parasal egemenlik kapasitesini yeniden şekillendiren kapsamlı ve çok katmanlı bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Kripto paraların yaygın kullanımı, özel dijital ödeme çözümlerinin artışı ve merkez bankası dijital para birimi (CBDC) girişimlerinin hızlanması, ulusal para politikalarının etkinliği ve finansal istikrar üzerinde yeni dinamikler yaratmaktadır. Bu dönüşümün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki asimetrik etkileri ise mevcut literatürde büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, dijital çağda parasal egemenliğin yeniden tanımlanma sürecini, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında karşılaştırmalı ve çok boyutlu bir analizle incelemektir. Bu kapsamda, farklı kıtalardan ve ekonomik yapılardan seçilen 11 ülke örnekleminde; makroekonomik göstergeler, finansal yapı unsurları, kurumsal kalite ve sosyo-politik faktörler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Ampirik göstergelere dayalı karşılaştırmalı analiz yöntemi ve literatür destekli değerlendirme yaklaşımı benimsenmiştir. Bulgular, gelişmiş ülkelerde güçlü makroekonomik ve kurumsal yapıların dijital parasal egemenliği desteklediğini; gelişmekte olan ülkelerde ise kırılgan ekonomik yapıların ve zayıf yönetişimin parasal egemenliği aşındırdığını göstermektedir. Çalışma, dijital çağda parasal egemenliğin teknolojik olduğu kadar kurumsal ve sosyo-politik temellere de dayandığını ve bu ilişkinin gelişmişlik düzeyine göre farklılaştığını ampirik olarak ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Parasal Egemenlik, Kripto Paralar, CBDC, Kurumsal Kapasite, Dijital Finansal Dönüşüm.

Redefining Monetary Sovereignty In The Crypto Era: A Comparative Analysis Of Advanced And Emerging Economies

Abstract: The digitalization of the global financial system brings with it a comprehensive and multi-layered transformation that is reshaping the monetary sovereignty capacity of states. The widespread adoption of cryptocurrencies, the rise of private digital payment solutions, and the acceleration of central bank digital currency (CBDC) initiatives create new dynamics affecting the effectiveness of national monetary policies and financial stability. However, the asymmetric effects of this transformation on developed and developing countries have been largely neglected in the existing literature. The primary objective of this study is to examine the process of redefining monetary sovereignty in the digital age through a comparative and multidimensional analysis in the context of developed and developing countries. Within this scope, macroeconomic indicators, financial structure elements, institutional quality, and socio-political factors were analyzed comparatively in a sample of 11 countries selected from different continents and economic structures. The study adopts a comparative analysis method based on empirical indicators and a literature-supported evaluation approach. The findings show that strong macroeconomic and institutional structures in developed countries support digital monetary sovereignty, while fragile economic structures and weak governance in developing countries erode monetary sovereignty and increase demand for cryptocurrencies. The study empirically demonstrates that monetary sovereignty in the digital age is not only grounded in technological factors but is also deeply intertwined with institutional and socio-political foundations, and that this relationship varies according to the level of economic development. At the policy level, the study emphasizes that strong regulatory capacity, central bank independence, and institutional stability are critical to ensuring the successful and sustainable management of the digital transformation process.

Keywords: Monetary Sovereignty, Cryptocurrencies, CBDC, Institutional Capacity, Digital Financial Transformation.

* Yüksek lisans öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, İktisat Bölümü, Aksaray, Türkiye. / Master's student, Aksaray University, Economics, Aksaray, Turkey, ORCID: 0009-0009-9010-6944, E-posta/E-mail: nura.bekirzade@asu.edu.tr

** Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisat Bölümü, Aksaray, Türkiye. / Prof. Dr., Aksaray University, Economics, Aksaray, Turkey, ORCID: 0000-0002-8711-3264, E-posta/E-mail: mozgur@aksaray.edu.tr

Giriş

Küresel finansal sistemin dijitalleşme süreci, devletlerin parasal egemenlik anlayışını köklü biçimde dönüştüren güçlü bir dinamik haline gelmiştir. Özellikle dijital ödeme sistemlerinin yaygınlaşması, özel sektör kaynaklı stablecoin'lerin ve merkeziyetsiz finans (DeFi) uygulamalarının yükselişi ile merkez bankalarının dijital para birimi (CBDC) projelerine ivme kazandırması, ulusal para politikalarının etkinliği ve finansal istikrar üzerinde yeni fırsatlar ve riskler doğurmaktadır (Auer vd., 2020). Bununla birlikte, söz konusu dönüşüm süreci, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında dijital parasal egemenlik kapasitesi bakımından derinleşen bir farklılaşma eğilimi ortaya koymaktadır (BIS, 2024). Ayrıca, dijital varlıkların ve küresel stablecoin'lerin yükselişi ile ulus devletlerin parasal egemenlik alanlarının giderek daha fazla sınır aşan teknoloji platformları ve uluslararası finansal aktörler tarafından şekillendirildiği ve bu durumun küresel parasal düzenin geleceği açısından temel bir meydan okuma oluşturduğu belirtilmektedir (Shen ve Wang, 2021).

Parasal egemenlik, klasik anlamıyla bir devletin ulusal para birimi üzerinde yasal ihraç, para arzı ve değer kontrolü ile bağımsız para politikası uygulama yetisini ifade eder (Lastra, 2006). Tarihsel bağlamda bu yetki, devlet egemenliğinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir (Galhau, 2023). Ancak dijital çağda bu yetki, yalnızca merkez bankalarının para arzı ve faiz oranları üzerindeki kontrolüyle sınırlı kalmamış; dijital ödeme sistemleri, sınır ötesi sermaye hareketleri, küresel teknoloji platformları ve dijital varlıklar (stablecoin'ler gibi) gibi yeni dinamiklerin etkisine girmiştir (Zetsche vd., 2020). Bu nedenle günümüzde dijital parasal egemenlik, yalnızca finansal otoritelerin kontrol yetkilerini değil, aynı zamanda teknolojik altyapı kapasitesi, düzenleyici sistemin derinliği, kurumsal kalite ve sosyo-politik istikrar gibi çok boyutlu faktörlere bağlı, dinamik bir kavram haline gelmiştir (Zetsche vd., 2020; BIS, 2024). Ayrıca, Rey (2015) bu bağlamda klasik "üçleme" (trilemma) kavramını yeniden yorumlayarak, sermaye hareketlerinin kontrolsüz olduğu bir ortamda bağımsız para politikasının fiili açıdan sürdürülemez olduğunu vurgulamaktadır. Bu da dijital çağda ulusal parasal egemenlik kapasitesinin giderek çok boyutlu ve kırılğan hale geldiğini göstermektedir. Aynı şekilde Lokdam (2019), parasal egemenliğin yalnızca teknik bir mesele değil, demokratik toplumlar da halk ile devlet arasındaki kurumsal ilişkinin temel bir unsuru olduğunu ve dolayısıyla parasal özerklik ikileminin (monetary autonomy dilemma) bu yeni dönemde daha da belirgin hale geldiğini savunmaktadır.

Kripto paralar, özellikle yüksek enflasyon ve finansal istikrarsızlık yaşanan gelişmekte olan ülkelerde alternatif bir değer saklama ve ödeme aracı ola-

rak giderek yaygınlaşmaktadır (Chainalysis, 2024). Chainalysis'in 2024 Global Crypto Adoption Index raporunda, Nijerya gibi para biriminin hızla değer kaybettiği ülkelerde vatandaşların stablecoin'leri tasarruflarını korumak amacıyla tercih ettiği vurgulanmaktadır (Chainalysis, 2024). Bu gelişme, geleneksel parasal egemenliğin fiili olarak aşındığına işaret etmektedir. Buna ek olarak, Dyhrberg (2016) tarafından Finance Research Letters'ta yayımlanan çalışma, Bitcoin'in kısa vadeli olarak ABD doları ve Financial Times Stock Exchange (FTSE) 100 Endeksi karşısında hedge (korunma) işlevi görebildiğini göstermektedir. Bu bulgu, gelişmekte olan ülkelerde kripto paraların kullanımının parasal otoritelerin kontrol kapasitesini zayıflatabileceğine dair önemli bir kanıt sunmaktadır. Diğer yandan, Baur ve Hoang (2021) tarafından yapılan araştırma, stablecoin'lerin, Bitcoin fiyatlarında aşırı dalgalanmalar yaşandığında güvenli liman işlevi üstlenebildiğini ortaya koymuştur (Baur ve Hoang, 2021). Bu durum, gelişmiş ülkelerde güçlü regülasyon ve kurumsal kapasite sayesinde dijital parasal risklerin daha kontrollü yönetilebildiğini göstermektedir.

Öte yandan, merkez bankalarının dijital merkez bankası parası (Central Bank Digital Currency, CBDC) girişimleri, dijital çağda parasal egemenliğin yeniden tanımlanmasına yönelik stratejik bir araç olarak ön plana çıkmaktadır (Auer vd., 2020). CBDC'lerin geliştirilme motivasyonları arasında kripto paraların getirdiği rekabete yanıt verme, parasal egemenliği teknolojik zeminde güvence altına alma ve ödeme sistemlerinin modernize edilmesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır (Bibi, 2023; Galhau, 2023). Shen ve Wang (2021), bu bağlamda CBDC'lerin yalnızca teknik bir inovasyon değil, aynı zamanda parasal egemenliği yeniden inşa etme ve küresel parasal düzen içindeki konumunu koruma aracı olarak da görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, dijital çağda parasal egemenliğin dönüşümünü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler perspektifinden çok boyutlu bir karşılaştırmalı analizle incelemektir. Dijital ödeme sistemlerinin yaygınlaşması, kripto paraların ve stablecoin'lerin hızla benimsenmesi ve merkez bankalarının dijital para (CBDC) projelerine artan ilgisi, parasal egemenlik kavramını yeniden tanımlamaktadır. Bu süreç, özellikle kurumsal kapasite ve makroekonomik istikrar açısından farklı koşullara sahip ülkeler arasında dijital parasal egemenlik kapasitesi bakımından derinleşen bir farklılaşmayı beraberinde getirmektedir. Çalışma, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu dönüşümün dinamiklerini, makroekonomik göstergeler, finansal yapılar, kurumsal kalite ve sosyo-politik faktörler üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi hedeflemektedir.

Küresel finansal sistemin dijitalleşmesi ve kripto paraların yükselişi, ulus devletlerin parasal egemenliğini doğrudan etkileyen yeni bir dinamik yarat-

mıştır (Shen ve Wang, 2021; Galhau, 2023; Bibi, 2023). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yüksek enflasyon ve finansal istikrarsızlık koşullarında kripto paralar ve stablecoin'ler alternatif değer saklama ve ödeme aracı olarak benimsenmektedir (Chainalysis, 2024). Bu durum, kripto paraların sınır ötesi ve merkeziyetsiz yapıları aracılığıyla, devletlerin parasal egemenliği üzerinde yeni riskler oluşturmakta ve merkez bankalarının para politikası yapma kapasitesini dolaylı biçimde zorlaştırmaktadır. Öte yandan, gelişmiş ülkelerde güçlü kurumsal kapasite ve düzenleyici altyapı, dijital finansal dönüşümü daha kontrollü yönetme imkanı sunmaktadır (Lokdam, 2019; Galhau, 2023). Bu bağlamda, CBDC girişimleri de parasal egemenliği dijital çağın koşullarına uyarlama çabası olarak ön plana çıkmaktadır (Auer vd., 2020; BIS, 2024). Literatürde dijital parasal egemenlik üzerine çok sayıda kavramsal tartışma bulunmakla birlikte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler perspektifinden sistematik ve ampirik karşılaştırmalı analizlere daha az yer verildiği görülmektedir. Bu çalışma, bu boşluğu doldurarak literatüre özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma şu yapı içerisinde ilerlemektedir: İkinci bölümde, dijital çağda parasal egemenlik literatürü kapsamlı biçimde incelenmekte ve kavramsal çerçeve sunulmaktadır. Üçüncü bölümde, araştırma tasarımı, veri seti ve kullanılan göstergeler açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dijital parasal egemenlik kapasitesine ilişkin bulgular detaylı biçimde karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Beşinci bölümde, bulgular tartışılmakta ve dijital parasal egemenliğin güçlendirilmesine yönelik politika çıkarımları sunulmaktadır. Altıncı ve son bölümde ise genel sonuçlar özetlenmekte ve gelecekteki araştırma alanlarına yönelik önerilerde bulunmaktadır.

Teorik Çerçeve ve Mevcut Literatür

Parasal Egemenliğin Kavramsal Temelleri

Dijital dönüşüm, küresel finansal sistemin temel yapı taşlarını yeniden şekillendirirken, devletlerin parasal egemenlik kapasitelerini de derinden etkilemektedir (Shen ve Wang, 2021; Rey, 2015). Geleneksel olarak merkez bankalarının para arzı, faiz oranı ve döviz kuru üzerinde yürüttükleri kontrol, dijital ödeme sistemlerinin, kripto paraların ve stablecoin'lerin yaygınlaşması ile giderek daha karmaşık ve çok boyutlu bir hale gelmiştir (Auer vd., 2020; Bibi, 2023). Bu gelişmeler, merkez bankalarının dijital para birimi (CBDC) girişimlerini hızlandırmalarına neden olmuş ve parasal egemenliğin yeniden tanımlanması sürecini başlatmıştır (Galhau, 2023; BIS, 2024).

Bu bölümde, dijital çağda parasal egemenlik olgusunun kuramsal temelleri detaylandırılmakta ve mevcut literatürün sunduğu açıklayıcı çerçeve sis-

tematik biçimde değerlendirilmektedir. Öncelikle parasal egemenliğin klasik ve çağdaş tanımları ele alınmakta; ardından dijitalleşmenin, kripto paraların ve CBDC girişimlerinin bu kavram üzerinde yarattığı meydan okumalar analiz edilmektedir. Son olarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında dijital parasal egemenlik kapasitesine ilişkin literatürdeki yaklaşımlar ve bu çalışmanın katkı sağlayacağı özgün alanlar ortaya konulmaktadır.

Parasal Egemenliğin Kavramsal Temelleri

Parasal egemenlik, bir devletin kendi ulusal para birimini ihraç etme, para arzını düzenleme, faiz oranlarını belirleme ve ödeme sistemlerini denetleme yetkilerini kapsayan; ekonomik, hukuki ve kurumsal boyutları içeren çok katmanlı bir egemenlik biçimidir (Lastra, 2006). Parasal egemenlik, devlet egemenliğinin temel bir unsuru olup, dijital çağda sınır aşan teknoloji platformları ve küresel finansal aktörler tarafından giderek daha fazla şekillendirilmektedir (Shen ve Wang, 2021).

Parasal egemenlik, teorik düzeyde merkez bankası bağımsızlığı, uygun döviz kuru rejimi seçimi ve sermaye hareketlerinin yönetimi gibi araçlarla kurumsallaşır. Ancak küreselleşme ve finansal serbestleşme süreçleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu kurumsal yapıyı giderek daha kırılgan bir hale getirmiştir. Bu bağlamda Rey (2015), klasik Mundell-Fleming trilemma anlayışını yeniden değerlendirerek, küresel finansal döngünün etkisi altında sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir dünyada ülkelerin bağımsız para politikası yürütme kapasitesinin fiilen kısıtlandığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, bağımsız para politikasının sürdürülebilirliğini doğrudan tehdit eden çağdaş bir ikileme işaret etmektedir (Rey, 2015; Obstfeld, 2015).

Dijitalleşmenin hız kazanması ve finansal teknolojilerin gelişimi, parasal egemenlik üzerinde yeni baskılar yaratmaktadır. Dijital ödeme sistemleri, stablecoin'ler ve kripto paralar gibi unsurlar, geleneksel para politikasının etkinliğini azaltabilecek alternatif değer transfer ve saklama mekanizmaları oluşturmaktadır (BIS, 2022; Galhau, 2023). Bu süreç, parasal egemenliğin yalnızca merkez bankalarının araç setleriyle değil, aynı zamanda teknolojik kapasite, veri kontrolü ve dijital altyapının yönetimi gibi unsurlarla doğrudan bağlantılı hale geldiğini göstermektedir; dijital para birimleri ve stablecoin'lerin tasarımı, veri akışı ve ödeme sistemleriyle ilgili yeni egemenlik ve düzenleme alanları ortaya çıkarmaktadır (Shen ve Wang, 2021).

Bu çerçevede, parasal egemenlik yalnızca merkez bankasının teknik araç setleriyle değil; aynı zamanda kamu otoritesinin yönetim kapasitesi ve kurumsal istikrarı ile birlikte değerlendirilmelidir (Lokdam, 2019). Ayrıca, regü-

lasyon kalitesi ve hukukun üstünlüğü gibi kurumsal faktörler de parasal egemenliğin uygulanabilirliği üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Kaufmann vd., 2010). Uluslararası sermaye hareketlerinin ani yön değişimleri, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde döviz kuru baskıları, para ikamesi ve finansal istikrar zafiyetlerini derinleştirmekte; bu durum, merkez bankalarının manevra alanını daraltmaktadır (Rey, 2015; Obstfeld, 2015; BIS, 2022).

Buna karşın gelişmiş ülkeler, merkez bankalarının yüksek kurumsal bağımsızlığı, etkin iletişim stratejileri ve gelişmiş finansal altyapıları sayesinde parasal egemenlik alanlarını daha etkin bir biçimde koruyabilmekte, parasal aktarım mekanizmasını daha istikrarlı şekilde işletebilmektedirler (BIS, 2022). Dolayısıyla, parasal egemenlik artık yalnızca yasal bir yetki değil; aynı zamanda makroekonomik istikrarı sağlamada, finansal güveni tesis etmede ve devletin demokratik meşruiyetini ve uluslararası konumunu güçlendiren stratejik bir kapasite alanı olarak ele alınmaktadır (Lokdam, 2019; Shen ve Wang, 2021).

Dijitalleşme ve Kripto Paraların Meydan Okuması

2008 Küresel Finansal Krizi sonrasında geleneksel finansal sistemlere duyulan güvenin zedelenmesi, dijital teknolojilerdeki hızlı gelişmelerle birleşerek alternatif finansal sistem arayışlarını tetiklemiştir. Bu süreçte özellikle blokzincir temelli merkeziyetsiz dijital varlıklar, geleneksel para birimlerinin bazı işlevlerini ikame eden araçlar olarak dikkat çekmiştir. Bu varlıklar arasında öne çıkan Bitcoin, alternatif bir değer saklama ve transfer aracı olarak giderek daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Dyhrberg, 2016; Baur, Hong ve Lee, 2018).

Bu nitelikler, özellikle yüksek enflasyon, kur istikrarsızlığı ve finansal güvensizlik ortamlarının hâkim olduğu gelişmekte olan ülkelerde kripto para adaptasyonunu hızlandırmış ve bu süreç, devletin para arzı, faiz oranları ile döviz kuru üzerinde uyguladığı geleneksel para politikası araçlarının etkinliğini zayıflatmıştır (Zetsche vd., 2020; Shen ve Wang, 2021; Galhau, 2023). Böylece, kripto paralar yalnızca teknolojik bir yenilik değil; aynı zamanda devletin parasal egemenliğine doğrudan meydan okuyan bir unsur haline gelmiştir.

Kripto para alanındaki bu dönüşümün daha da kurumsallaşmış bir biçimi ise, itibari para birimlerine endeksli olarak geliştirilen stablecoin'lerdir. Bu dijital varlıklar, volatilitiyi azaltma amacıyla ABD doları ya da euro gibi para birimlerine sabitlenmekte ve böylece günlük kullanımda daha istikrarlı ödeme araçları sunmaktadır. Bu özellikleriyle stablecoin'ler, merkez bankalarının çıkardığı paraya doğrudan rakip haline gelmektedir (Catalini ve Gans, 2020).

Stablecoin'lerin oluşturduğu sistemik risk, 2019 yılında Facebook tarafından duyurulan Libra (sonraki adıyla Diem) projesiyle birlikte daha görünür

hale gelmiş ve küresel çapta düzenleyici otoritelerin tepkisini çekmiştir. Bu çerçevede, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Kanada Merkez Bankası (BoC) gibi kuruluşlar, stablecoin'lerin finansal istikrar, tüketici koruması ve özellikle parasal egemenlik üzerindeki etkilerine karşı kapsamlı değerlendirmeler yapmış ve düzenleyici önlemler önermiştir (Kunaratkul, Reslow, ve Singh, 2024; European Central Bank [ECB], 2023; Bank of Canada, 2020).

Ayrıca kripto paraların yüksek işlem kapasitesi ve küresel erişilebilirliği, devletlerin sermaye hareketleri üzerindeki kontrol kapasitesini de sınırlamaktadır. Regülasyon eksikliği, vergisel boşluklar ve kara para aklama riskleri, kripto sistemlerin devlet otoritesine karşı fiili bir gölge finansal alan yaratmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler, devletin yalnızca teknik değil; aynı zamanda hukuki ve siyasal anlamda egemenliğini de yeniden tanımlamasını zorunlu kılmaktadır (Zetzsche vd., 2020).

Merkez Bankası Dijital Paraları (CBDC) ve Parasal Egemenlik: Örneklem Ülkeler Perspektifiyle Değerlendirme

Merkez bankası dijital paraları (CBDC), merkez bankaları tarafından doğrudan ihraç edilen, yasal ödeme aracı niteliği taşıyan dijital varlıklardır. Bu yeni nesil para birimleri, hem nakit paranın dijital bir karşılığı olarak hem de dijital dönüşüm çağında merkez bankalarının para politikası etkinliğini koruma aracı olarak öne çıkmaktadır (Auer ve Böhme, 2020).

Gelişmiş ülkelerde, CBDC projeleri çoğunlukla teknolojik inovasyon, nakit kullanımındaki azalma ve finansal sistem üzerindeki merkez bankası kontrolünün sürdürülmesi motivasyonlarıyla şekillenmektedir (Sveriges Riksbank, 2023; Auer vd., 2020; ECB, 2023). Örneğin, İsveç'te nakit kullanımındaki dramatik azalma e-krona projesini tetiklemiş, ABD ve Almanya gibi ülkeler ise dijital dolara ve dijital euroya ilişkin tartışmaları daha çok finansal istikrar ve regülasyon odağında yürütmektedir (ECB, 2023). Japonya ve Güney Kore gibi Asya'nın gelişmiş ekonomilerinde ise pilot uygulamalar başlamış ve teknoloji şirketleriyle işbirlikleri kurulmuştur (Lannquist ve Tan, 2023).

Gelişmekte olan ülkelerde, CBDC'ler daha çok kayıt dışılığı azaltma, vergi tabanını genişletme ve mali istikrarı sağlama amacıyla değerlendirilmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde banka altyapısının yetersiz olduğu yerlerde, CBDC'ler finansal kapsayıcılığı artırmak ve resmi finansal sektörün erişimini genişletmek için kullanılmaktadır (Lannquist ve Tan, 2023). Bununla birlikte, bu ülkelerde CBDC uygulamaları genellikle hızlı ve reaktif biçimde, aşamalı ve katmanlı yaklaşımlardan farklı olarak hayata geçirilmektedir (Lannquist ve

Tan, 2023). Ayrıca dijital okuryazarlık eksiklikleri ve dijital finansal hizmetlere duyulan sınırlı güven gibi zorluklar, toplumsal adaptasyonu da güçleştirmektedir (Lannquist ve Tan, 2023).

Çin, dijital yuan (e-CNY) ile bu alanda öncü konumda yer almakta ve projeyi yalnızca teknik değil, aynı zamanda jeopolitik bir güç aracı olarak da kullanmaktadır (BIS, 2022; Bibi, 2023). Hindistan ve Nijerya, CBDC projelerini özellikle kırsal bölgelerde dijital ödeme sistemlerine geçişi sağlamak ve finansal katılımı artırmak için devreye sokmuştur (Lannquist ve Tan, 2023; BIS, 2022; Mzoughi vd., 2022). Öte yandan Arjantin ve Venezuela gibi yüksek enflasyon ve kur krizlerinin yaşandığı ülkelerde CBDC'ler daha çok istikrar aracı olarak düşünülmekte; ancak dijital altyapının sınırlılıkları ve halkın dijital çözümlere adaptasyon zorlukları nedeniyle uygulama kapasiteleri kısıtlı kalmaktadır (Mzoughi vd., 2022; BIS, 2022).

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Arasındaki Farklılıklar

Dijital finansal dönüşüm süreci, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi, kurumsal kapasitesi ve finansal mimarileri açısından önemli farklılıklar arz etmektedir. Bu bağlamda, hem kripto varlıkların benimsenme oranları hem de merkez bankası dijital paralarının (CBDC) tasarım ve uygulama biçimleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında belirgin biçimde ayrılmaktadır.

Kripto Varlık Benimsemesi Açısından Farklılıklar

Chainalysis (2024) tarafından yayımlanan Küresel Kripto Benimseme Endeksi'ne göre, Güney Afrika, Hindistan, Brezilya ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, kripto para kullanımında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu eğilim; yüksek enflasyon, döviz kısıtlılığı, kayıt dışı ekonominin yaygınlığı ve finansal hizmetlere erişimdeki sınırlılıklar gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerde kripto paralar, değer saklama ve alternatif ödeme aracı olarak kullanılmakta, bu da geleneksel para politikalarının etkinliğini zayıflatmaktadır (Chainalysis, 2024; Lannquist ve Tan, 2023).

Gelişmiş ülkelerde ise kripto varlıklar daha çok yatırım aracı olarak değerlendirilmekte; ödeme aracı işlevi sınırlı kalmaktadır. ABD, Almanya ve Japonya gibi ülkelerde, regülasyon mekanizmalarının güçlü olması ve merkez bankalarına duyulan güven sayesinde, geleneksel finansal sistemler halen baskın konumda bulunmaktadır (OECD, 2022).

CBDC Politikalarının Uygulanmasında Yaklaşımlar

Gelişmiş ekonomilerde CBDC projeleri, uzun vadeli stratejik planlamalarla, aşamalı ve regülasyona dayalı olarak hayata geçirilmektedir. Avrupa Merkez Bankası'nın "dijital euro" girişimi, Japonya Merkez Bankası'nın "dijital yen" araştırmaları ve İsveç'in "e-krona" pilot programı, bu planlı yaklaşımın örnekleridir (Auer vd., 2020). Bu ülkelerde CBDC'ler, nakit kullanımının azalması, özel dijital para projelerinin sistemik riskleri ve ödeme sistemlerinde inovasyon ihtiyacı doğrultusunda şekillenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise CBDC uygulamaları çoğu zaman hızlı, reaktif ve deneysel nitelikler taşımaktadır. Çin'in dijital yuan (e-CNY) projesi, dijitalleşme üzerinden finansal kontrolü artırma amacını taşıırken; Nijerya'nın eNaira ve Gana'nın eCedi projeleri, finansal kapsayıcılığı artırmak ve döviz ikamesini sınırlamak hedefiyle geliştirilmiştir. Ancak bu projelerden bazıları, yeterli teknik hazırlık ve toplumsal adaptasyon sağlanmadan devreye alındığı için beklenen etkiyi yaratmakta zorlanmıştır (BIS, 2022).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2021 yılında başlattığı Dijital Türk Lirası Projesi kapsamında, hem teknolojik altyapının yerelleştirilmesine hem de parasal egemenliğin dijital çağda korunmasına odaklanmıştır. 2022 yılında ilk pilot uygulama tamamlanmış, 2023 yılında ise değerlendirme raporu yayımlanmıştır. Türkiye'nin bu konudaki stratejisi, dijitalleşmeye hızlı entegrasyon ve kamu-özel sektör işbirliği temelinde ilerlemektedir (TCMB, 2023).

Genel olarak değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkeler CBDC ve kripto para politikalarını finansal istikrar, regülasyon ve teknolojik rekabet çerçevesinde yürütürken; gelişmekte olan ülkeler açısından bu politikalar aynı zamanda enflasyonla mücadele, mali disiplinin tesisi ve parasal egemenliğin yeniden inşası anlamına gelmektedir. Bu farklılıklar, dijital çağda ülkeler arası parasal egemenlik asimetrisinin daha da belirginleştiğini ortaya koymaktadır.

Dijital Parasal Egemenlik Literatürünün İncelenmesi ve Bu Çalışmanın Konumu

Dijital çağda parasal egemenliğin yeniden tanımlanmasına yönelik literatür, son yıllarda önemli bir ivme kazanmış ve bu dönüşümün kuramsal, teknolojik ve politik boyutlarını ele alan çok sayıda çalışma ortaya konmuştur. Mevcut literatür büyük ölçüde üç ana ekseninde toplanmaktadır: (i) parasal egemenliğin kavramsal temelleri ve merkez bankası bağımsızlığı (Rey, 2015), (ii) kripto paraların devletin para politikası araçlarına ve para arzı üzerindeki kontrolüne yönelik meydan okumaları (Zetsche vd., 2020; Dyhrberg, 2016), ve (iii) merkez bankalarının bu gelişmelere stratejik yanıtı olarak dijital merkez bankası parası (CBDC) girişimleri (Auer ve Böhme, 2020; BIS, 2022; ECB, 2023).

Bununla birlikte, literatürdeki önemli bir eksiklik, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dijital parasal araçlara yönelik farklı tepkilerini, kurumsal kapasiteleri, makroekonomik istikrar düzeyleri ve regülasyon kapasiteleri bağlamında çok boyutlu ve karşılaştırmalı biçimde analiz eden çalışmaların sınırlı olmasıdır. Literatürdeki bu boşluk, özellikle parasal egemenliğin dijitalleşme sürecindeki asimetrik yeniden inşa biçimlerini gözden kaçırmakta ve çoğu zaman tek ülke örnekleri veya teorik yorumlarla sınırlı kalmaktadır (Zetzsche vd., 2020; OECD, 2022).

Bu bağlamda, bu çalışma parasal egemenliğin dönüşümünü, gelişmiş (ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore, İsveç) ve gelişmekte olan (Türkiye, Çin, Hindistan, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika) ülkelerden oluşan toplam 11 ülkeyi kapsayan karşılaştırmalı analiz çerçevesiyle ele almaktadır. Analizde, kripto para kullanım sırası, sosyo-politik faktörler, merkez bankası bağımsızlığı, regülasyon kapasite ve dijital finansal altyapı gibi göstergeler kullanılarak ülkeler arası farklar sistematik biçimde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın özgün katkısı, hem nitel (politikalar, düzenleyici çerçeve, stratejik hedefler) hem de nicel (benimseme endeksleri, merkez bankası bağımsızlığı skorları, dijital altyapı göstergeleri vb.) verileri kullanarak, parasal egemenliğin dijital dönüşüm sürecindeki farklılaşan yönlerini karşılaştırmalı biçimde analiz etmesidir.

Dolayısıyla bu bildiri, dijital çağda parasal egemenliğin yeniden inşasına ilişkin tartışmalara, ampirik düzeyde katkı sunmakta ve gelişmiş/gelişmekte olan ülke ayrımını dikkate alan özgün bir perspektif getirmektedir.

Araştırma Tasarımı, Karşılaştırmalı Analiz Çerçevesi ve Göstergeler

Bu çalışmada dijital dönüşümün parasal egemenlik üzerindeki etkileri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında karşılaştırmalı bir çerçevede ele alınmıştır. Analiz çerçevesi, yapısal kurumsal kapasite, ekonomik istikrar, siyasi ortam ve teknolojik adaptasyon dinamiklerini dikkate alan çok boyutlu bir metodolojik yaklaşıma dayanmaktadır.

Örneklem Yapısı ve Ülke Seçimi

Bu çalışmanın karşılaştırmalı analiz çerçevesi, dijital parasal egemenlik olgusunun gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki farklılaşmalarını sistematik biçimde incelemek üzere tasarlanmıştır. Ülke seçimi yalnızca nominal gelir veya bölgesel temsiliyet temelinde değil; aynı zamanda dijitalleşme düzeyi, merkez bankası dijital para (CBDC) uygulamaları, kripto adaptasyonu, kurum-

sal kapasite ve makroekonomik istikrar gibi çok katmanlı ölçütler esas alınarak yapılandırılmıştır..

Gelişmiş ülkeler grubu (ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore ve İsveç), yüksek dijitalleşme kapasitesi, merkez bankalarının regülasyon gücü, gelişmiş finansal altyapı ve merkez bankası bağımsızlığı gibi nitelikler dikkate alınarak belirlenmiştir. Ayrıca bu ülkeler, dijital euro, dijital yen, FedNow ve e-krona gibi resmi dijital para projeleriyle küresel ölçekte yön belirleyici aktörler konumundadır (Auer vd., 2020; European Central Bank [ECB], 2023; Sveriges Riksbank, 2023). Örneğin, Avrupa Merkez Bankası (ECB), 2021 yılında dijital euro projesinin araştırma aşamasını başlatmış ve 2023 itibarıyla hazırlık aşamasına geçmiştir (ECB, 2023). Benzer şekilde İsveç Merkez Bankası (Riksbank), e-krona projesi kapsamında pilot çalışmalar yürütmektedir (Sveriges Riksbank, 2023).

Gelişmekte olan ülkeler grubu (Türkiye, Hindistan, Çin, Endonezya, Brezilya ve Güney Afrika), hem bölgesel çeşitliliği sağlamak hem de farklı ekonomik ve yönetsel yapılar arasında dijital parasal egemenliğin dönüşümünü değerlendirmek amacıyla seçilmiştir. Bu ülkeler, yapısal cari açık, yüksek enflasyon eğilimleri, sınırlı merkez bankası bağımsızlığı ve kripto paralara yönelik farklı regülasyon stratejileri ile dikkat çekmektedir. Özellikle Çin, dijital yuan (e-CNY) uygulaması ile kamusal merkeziliği koruyan özgün bir model sunar; Hindistan ve Endonezya gibi ülkeler yüksek kripto adaptasyonu ve finansal regülasyon süreçleriyle ön plana çıkmaktadır. Nitekim Hindistan, 2023 ve 2024 yıllarında üst üste iki kez Küresel Kripto Para Benimseme Endeksi'nde birinci sırada yer almıştır (Chainalysis, 2024).

Yöntemsel Yaklaşım

Bu çalışmada, dijital çağın getirdiği dönüşüm süreçlerinin parasal egemenlik üzerindeki etkilerini ülke grupları düzeyinde değerlendirmek amacıyla açıklayıcı karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntem, birbirinden yapısal ve işlevsel olarak farklı özellikler sergileyen ülkeler arasında anlamlı karşılaştırmalar yapmaya olanak tanıyan ve hem nitel hem de nicel verilerle desteklenen bir metodolojik çerçeve sunmaktadır (Landman, 2008; Ragin, 2014).

Karşılaştırmalı analiz, özellikle parasal egemenlik kavramının dönüşümünü etkileyen çok boyutlu faktörlerin (merkez bankası bağımsızlığı, finansal yapı, makroekonomik istikrar, hukukun üstünlüğü gibi) birlikte değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, örneklem ülkeler, dijital parasal araçlara geçiş düzeyleri, merkez bankalarının yapısal ve kurumsal kapasitesi,

kripto para adaptasyonu ve yönetim göstergeleri gibi kriterler temel alınarak seçilmiştir. Benzerlik ve karşıtlık ilkelerine dayalı bu yapı, sadece grup içi değil, grup dışı farklılıkların da sistematik biçimde analiz edilmesine olanak tanımaktadır (Collier, 1993).

Araştırma süreci aşağıdaki adımlarla yapılandırılmıştır:

1. Veri Toplama: IMF (2024), World Bank Governance Indicators (2023), Quality of Government (QOG, 2024) ve Chainalysis (2024) gibi uluslararası güvenilir veri tabanlarından ülke düzeyinde göstergeler elde edilmiştir.

2. Göstergelerin Tanımlanması: kripto para kullanım sıralaması, merkez bankası bağımsızlığı, siyasi istikrar ve hukukun üstünlüğü gibi yapısal belirleyiciler tanımlanarak karşılaştırmalı analiz için veri seti oluşturulmuştur.

3. Korelasyonel ve Gözlemsel Karşılaştırma: Göstergeler tablolar ve grafikler aracılığıyla hem grup içi hem de grup dışı asimetrik farklılıkları gösterecek şekilde analiz edilmiştir. Özellikle merkez bankası bağımsızlığı ile dijital egemenlik kapasitesi arasındaki ilişkiler çok boyutlu biçimde değerlendirilmiştir.

4. Yorumlayıcı Analiz: Sayısal analizlerin yanı sıra, dijital parasal egemenliğin kurumsal bağlamda yeniden şekillenışı, ülkelerin regülasyon yaklaşımları ve siyasal yapılarıyla birlikte yorumlanmıştır. Bu sayede yalnızca teknik düzeyde değil, aynı zamanda kurumsal bağlamda da dönüşüm süreçleri açıklanmıştır.

Bu çok düzeyli yöntemsel yaklaşım, dijital çağda parasal egemenliğin sadece teknolojik altyapıyla değil; aynı zamanda yönetim kalitesi, kurumsal güvenlik, makroekonomik kırılganlık ve toplumsal kabulle birlikte şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, literatürdeki indirgemeci yaklaşımların ötesine geçerek daha kapsayıcı ve açıklayıcı bir model sunmaktadır.

Analitik Göstergeler ve Veri Kaynakları

Bu çalışmada, dijital parasal egemenliğin ülkeler arası farklılaşmasını sistematik biçimde değerlendirmek üzere hem makroekonomik hem de kurumsal temelli göstergelerden oluşan çok boyutlu bir gösterge seti kullanılmıştır. Göstergeler, dijital parasal dönüşümün sadece teknolojik değil, aynı zamanda yapısal, yönetsel ve sosyo-politik boyutlarıyla da şekillendiği ön kabulüyle seçilmiştir.

Analitik çerçeve üç ana boyutta yapılandırılmıştır:

1. Makroekonomik İstikrar Göstergeleri: Kişi başına düşen milli gelir, enflasyon oranı, cari denge ve dış borç yükü gibi göstergeler ülkelerin ekono-

mik dayanıklılıklarını ve dijital finansal altyapı yatırımı kapasitelerini ölçmek amacıyla kullanılmıştır.

2. Kurumsal Kapasite ve Yönetişim Göstergeleri: Siyasi istikrar, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk algısı gibi göstergeler, dijital parasal egemenliğin sürdürülebilirliğini etkileyen kurumsal ve hukuki ortamı analiz etmek üzere dahil edilmiştir.

3. Finansal Yapı Göstergeleri: Kripto para kullanım sırası ve merkez bankası bağımsızlığı gibi ölçütleri, ülkelerin teknolojik geçiş kapasitelerini ve vandaş nezdindeki kabul düzeylerini yansıtmaktadır.

Aşağıdaki tablo, çalışmada kullanılan temel göstergeleri, açıklamalarını ve veri kaynaklarını özetlemektedir:

Tablo 1. Analizde Kullanılan Temel Göstergeler ve Veri Kaynakları

Gösterge	Açıklama	Veri Kaynağı
Kişi Başına GSMH (USD)	Ülke vatandaşlarının ortalama gelir düzeyini gösterir, kalkınma seviyesi hakkında fikir verir.	IMF (2024)
Enflasyon Oranı	Fiyatlar genel düzeyindeki yıllık değişimi yansıtarak ekonomik istikrarı gösterir.	IMF (2024)
Cari Denge (% GSYH)	Ülkenin dış ticaret ve sermaye hareketleri dengesini yansıtarak döviz ihtiyacını gösterir.	IMF (2024)
Dış Borç / GSYH	Ülkenin dış yükümlülüklerinin ekonomik büyüklüğe oranını gösterir, borç sürdürülebilirliğini açıklar.	IMF (2024)
Merkez Bankası Bağımsızlığı	Merkez bankasının siyasi otoriteden bağımsız politika üretebilme derecesini gösterir.	QOG (2024)
Kripto Para Kullanım Sırası	Ülkenin küresel ölçekte kripto para kullanım sıralamasındaki yerini ifade eder.	Chainalysis Global Crypto Adoption Index (2024)
Regülasyon	Devletin etkin regülasyon politikaları üretebilme ve uygulayabilme kapasitesini gösterir.	World Bank WGI (2023)
Yolsuzluk Endeksi	Kamusal işlemlerde yolsuzluk algısını gösterir; düşük değer yüksek yolsuzluk algısını yansıtır.	World Bank WGI (2023)
Siyasi İstikrar Endeksi	Ülkede siyasal sistemin istikrarı ve hükümetlerin devamlılık düzeyini gösterir.	World Bank WGI (2023)
Hukukun Üstünlüğü	Bireylerin yasal koruma düzeyini ve adalet sisteminin etkinliğini gösterir.	World Bank WGI (2023)

Bu göstergeler; parasal egemenliğinin dijital çağda karşılaştığı meydan okumaları daha bütüncül bir perspektiften değerlendirme olanağı sunmaktadır. Özellikle merkez bankası bağımsızlığı, sosyo-politik faktörler ve regülasyon etkinliği arasındaki etkileşim, parasal egemenliğin yeniden şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Seçilen göstergeler, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki dijital dönüşüm politikalarının yapıtaşlarını karşılaştırmalı olarak analiz etmeye imkân tanımakta ve çalışmanın metodolojik bütünlüğünü güçlendirmektedir.

Bulgular ve Göstergelerin Karşılaştırmalı Analizi

Dijital çağda parasal egemenliğin yeniden tanımlanışı, yalnızca teknolojik dönüşüm kapasitesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda makroekonomik istikrar ve kurumsal kalitenin etkileşimiyle şekillenmektedir. Bu bölümde, parasal egemenlik kapasitesini belirleyen temel parametreler çerçevesinde, gelişmiş (ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore, İsveç) ve gelişmekte olan (Türkiye, Hindistan, Çin, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika) ülkeler karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Söz konusu analiz, kişi başına düşen gelir düzeyi, fiyat istikrarı, dış kırılganlık göstergeleri, merkez bankası özerkliği ve regülasyon kalitesi gibi çok boyutlu değişkenlere dayalı olarak yapılandırılmıştır. Bulgular, dijitalleşme sürecinin ülkelerarası farklılıklarını yalnızca teknolojik adaptasyon bakımından değil; aynı zamanda kamu otoritesine duyulan güven, yasal altyapı gücü ve politika uygulama kapasitesi bağlamında da gözler önüne sermektedir. Böylece parasal egemenliğin dönüşümünde kurumsal zemin ile dijital yeniliklerin birlikte nasıl konumlandığı bütüncül bir çerçevede değerlendirilmektedir.

Makroekonomik Göstergeler Işığında Parasal Egemenliğin Temel Belirleyicileri

Dijital çağda parasal egemenliğin sürdürülebilirliği, yalnızca teknolojik altyapı ve düzenleme kapasitesiyle değil, aynı zamanda makroekonomik göstergelerin istikrarıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, kişi başına düşen milli gelir düzeyi, fiyat istikrarı, cari işlemler dengesi ve dış borç yükü gibi göstergeler, merkez bankalarının para politikası uygulama alanlarını belirleyen temel değişkenlerdir. Tablo 2, gelişmiş (ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore, İsveç) ve gelişmekte olan (Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika, Çin) ülkelerden oluşan seçilmiş bir örneklem üzerinden, bu göstergeler temelinde parasal egemenlik kapasitesinin yapısal farklılıklarını karşılaştırmalı biçimde ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Seçilmiş Ülkelerde Makroekonomik Göstergelerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Karşılaştırılması (2024)

Ülke	Kişi Başına GNI (USD)	Enflasyon Oranı (%)	Cari Denge (% GSYH)	Dış Borç / GSYH (%)
ABD	85812.176	3	-3.9	120.8
Almanya	54989.76	2.5	5.7	63.9
Japonya	32498.146	2.7	4.8	236.7
Güney Kore	36128.99	2.3	5.3	52.5
İsveç	57625.1	2	7.4	32.6
Türkiye	15463.29	58.5	-0.8	26
Brezilya	10214.03	4.4	-2.8	87.3
Hindistan	2711.412	4.7	-0.8	81.3
Endonezya	4958.385	2.3	-0.6	40.2
Güney Afrika	6331.913	4.4	-0.6	76.4
Çin	13312.7	0.2	2.3	88.3

Kaynak: IMF (2024)

Kişi başına düşen GSMH, bir ülkenin ekonomik üretim kapasitesini ve vatandaşlarına sunduğu refah seviyesini yansıtan temel göstergelerden biridir. Hazırlanan tabloya göre, gelişmiş ekonomilerden Amerika Birleşik Devletleri (85812.176 USD), İsveç (57625.1 USD), Almanya (54989.76 USD), Japonya (32498.146 USD) ve Güney Kore (36128.99 USD), yüksek GSMH düzeyleri ile parasal egemenliği destekleyen sağlam makroekonomik temellere sahiptir. Bu ülkelerde yüksek gelir seviyeleri, merkez bankalarının para politikası araçlarını daha bağımsız ve esnek biçimde kullanabilmesine olanak tanımakta; aynı zamanda genişleyici maliye politikalarının sürdürülebilirliğini de garanti altına almaktadır.

Enflasyon oranı, merkez bankalarının fiyat istikrarını sağlama konusundaki kapasitesinin en temel göstergelerinden biridir. Gelişmiş ekonomilerde enflasyonun düşük ve istikrarlı düzeylerde seyretmesi, para politikasının güvenilirliğini ve öngörülebilirliğini artırmakta, böylece merkez bankalarının bağımsız hareket alanını genişletmektedir. Tablo 2’de yer alan verilere göre, Japonya (%2.7), Almanya (%2.5), İsveç (%2) ve ABD (%3) gibi gelişmiş ülkelerde fiyatlar genel seviyesi büyük ölçüde kontrol altındadır. Bu durum, ekonomik aktörlerin enflasyon beklentilerini sabitlemelerini kolaylaştırmakta ve merkez bankalarının nominal çıpa rolünü etkin şekilde yerine getirmesine olanak tanımaktadır.

Cari işlemler dengesi, bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin sürdürülebilirliği ve döviz likiditesinin istikrarı açısından parasal egemenliği doğrudan etkileyen temel bir makroekonomik göstergedir. Bu gösterge, özellikle merkez bankalarının döviz rezervlerine dayalı müdahale kapasitesi ve ulusal para biriminin dış değeri üzerindeki kontrolünü belirlemesi bakımından kritik öneme sahiptir.

Sunulan tabloda, gelişmiş ülkelerden İsveç (%7.4), Almanya (%5.7) ve Güney Kore (%5.3) yapısal olarak cari fazla veren ekonomiler arasında yer almakta; bu ülkelerde istikrarlı ihracat performansı ve yüksek tasarruf oranları, dış fazlaları sürdürülebilir kılmakta ve merkez bankalarına kur politikalarında yüksek derecede hareket serbestisi sağlamaktadır. Bu yapısal fazlalar, para otoritelerinin bağımsız karar alma kapasitelerini güçlendirerek, kur müdahalesi ihtiyacı doğduğunda geniş bir rezerv tamponu oluşturulmasına imkân tanımaktadır. Buna karşılık, ABD (%-3.9) gibi rezerv para ihraç eden bir ülke, cari açık vermesine rağmen doların küresel kullanım oranı sayesinde bu açığı düşük maliyetli borçlanma ile finanse edebilmekte ve parasal egemenliğini sürdürebilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında ise Türkiye (%-0.8), Hindistan (%-0.8), Endonezya (%-0.6), Brezilya (%-2.8) ve Güney Afrika (%-0.6) gibi ekonomi-

lerde cari açıklar göze çarpmaktadır. Bu açıklar, dış finansman bağımlılığını artırmakta; merkez bankalarının döviz kuru dalgalanmalarına karşı savunmasız hale gelmesine ve para politikasında dışsal şoklara karşı daha kısıtlı alanla hareket etmelerine neden olmaktadır. Özellikle Türkiye örneğinde olduğu gibi, kronik cari açıklar, para otoritesini döviz kurunu istikrarda tutmak amacıyla faiz politikalarında öngörülemez yön değişimlerine zorlayabilmektedir.

Netice itibarıyla, cari denge göstergesi, yalnızca dış ticaret performansı'nın değil; aynı zamanda parasal egemenliğin sürdürülebilirliğinin de temel bir belirleyicisidir. Gelişmiş ülkelerde gözlenen cari fazlalar, merkez bankalarının bağımsız politika üretme kapasitesini artırırken; gelişmekte olan ülkelerdeki yapısal dış açıklar, parasal kararların küresel sermaye hareketlerine ve kur istikrarına bağımlılığını artırmaktadır.

Parasal egemenliği etkileyen bir diğer temel gösterge ise dış borcun milli gelire oranıdır. Dış borcun milli gelire oranı, bir ülkenin dış finansman bağımlılığı ile küresel ekonomik şoklara karşı duyarlılığını ölçen kritik bir göstergedir. Bu oranın düzeyi ve borcun para birimi kompozisyonu, merkez bankalarının döviz kuru, faiz oranı ve para arzı üzerindeki karar alma serbestisini doğrudan etkilemekte; dolayısıyla parasal egemenliğin etkin biçimde kullanılıp kullanılmayacağını belirleyen temel parametrelerden biri haline gelmektedir. Özellikle dış borcun büyük ölçüde döviz cinsinden olması, yerel para biriminde yaşanabilecek değer kayıplarını sistemik risk haline getirerek, merkez bankalarının içsel hedeflere odaklanan politikalar üretmek yerine döviz istikrarına öncelik veren savunmacı araçlara yönelmesine neden olmaktadır (Eichengreen, Hausmann & Panizza, 2003).

Gelişmiş ülkeler örneğinde, Japonya'nın %236,7 gibi oldukça yüksek kamu borcu/GSYH oranına sahip olması dikkat çekicidir. Ancak bu borcun büyük bölümü yerel yatırımcıların elinde ve Japon yeni cinsinden tutulmakta; bu da finansal kırılganlıkları sınırlamakta ve Japonya Merkez Bankası'nın genişleyici para politikalarını sürdürmesini kolaylaştırmaktadır (Lannquist ve Tan, 2023). Almanya (%63.9), Güney Kore (%52.5), ABD (%120.8) ve İsveç (%32.6) gibi diğer gelişmiş ekonomilerde ise dış borç oranları görece daha makul düzeylerde seyretmekte, borç yapısı da ağırlıklı olarak uzun vadeli ve yerel para birimi cinsinden olduğu için merkez bankalarına bağımsız politika alanı sunmaktadır.

Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerde dış borcun hem düzeyi hem de bileşimi daha kırılgan bir yapı arz etmektedir. Brezilya (%87.3), Hindistan (%81.3) ve Güney Afrika (%76.4) gibi ülkelerde borcun önemli kısmı döviz cinsindendir ve bu yapı, özellikle küresel faiz artışları veya jeopolitik tansiyonlar gibi dışsal şoklarda ani sermaye çıkışlarına neden olabilmektedir. Bu tür çıkışlar karşısın-

da merkez bankaları çoğunlukla faiz oranlarını yükseltme, rezerv müdahalelerinde bulunma ya da likidite sıkılaştırma gibi kısa vadeli ve reaktif önlemlere başvurmaktadır.

Türkiye örneği ise bu bağlamda daha özgün ve dikkat çekicidir. Her ne kadar dış borç/GSYH oranı %26 ile görece düşük bir düzeyde görünse de, bu borcun yaklaşık %80'i özel sektör kaynaklıdır ve büyük bölümü kısa vadeli ve döviz cinsindendir (TCMB, 2025). 2024 sonu itibarıyla kısa vadeli dış borç stoku 174 milyar USD'ye ulaşmış; bu tutarın %60'ından fazlası banka ve reel sektör tarafından tutulmakta olup, borcun %76'sı döviz cinsindendir (HMB, 2024; TCMB, 2025). IMF'ye göre, bu yapı, dış şoklar karşısında para politikasının etkinliğini azaltmakta ve Merkez Bankası'nı döviz istikrarını önceliklendiren reaktif önlemlere zorlamaktadır (IMF, 2024). Ayrıca rezerv düzeyinin sınırlı olması, merkez bankasının kur politikalarını sürdürülebilir biçimde desteklemesini güçleştirmektedir.

Netice itibarıyla, dış borç dinamikleri yalnızca mali sürdürülebilirliğin değil, aynı zamanda merkez bankalarının içsel hedeflere odaklanan bağımsız politika üretme kapasitesinin de temel belirleyicilerindendir. Gelişmiş ülkelerde dış borç profili uzun vadeli, düşük faizli ve ulusal para cinsinden yapılandırılmışken; gelişmekte olan ülkelerde yüksek kur riski taşıyan, kısa vadeli ve dışa bağımlı borç yapısı, parasal egemenliğin nominal bir yetkiden öteye geçmesini zorlaştırmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yukarıda sunulan makroekonomik göstergeler – kişi başına düşen GSMH, enflasyon oranı, cari işlemler dengesi ve dış borç/GSYH oranı – parasal egemenliğin uygulanabilirliği açısından ülkelerin yapısal kırılganlıklarını ya da kurumsal direnç noktalarını gözler önüne sermektedir. Gelişmiş ekonomiler, yüksek üretim kapasitesi, düşük enflasyonist baskı, dış fazla verme eğilimi ve yönetilebilir borç profili sayesinde merkez bankalarına geniş bir politika alanı sunarken; gelişmekte olan ülkeler çoğu zaman kırılgan dış finansman yapıları ve yapısal açıkları nedeniyle içsel hedeflere dayalı, bağımsız para politikası uygulamakta ciddi sınırlamalarla karşı karşıya kalmaktadır.

Bu çerçevede, parasal egemenliği şekillendiren yalnızca makroekonomik büyüklükler değil; aynı zamanda kurumsal bağımsızlık düzeyi ve paranın dijitalleşme sürecindeki konumu da belirleyici rol oynamaktadır. Bir diğer deyişle, parasal egemenliğin kapsamı sadece ekonomik göstergelerle değil, merkez bankalarının siyasal etkilerden bağımsız hareket edebilme kapasitesi ve kripto para gibi merkeziyetsiz alternatiflerin ulusal para üzerindeki rekabet baskısı gibi unsurlarla da yeniden tanımlanmaktadır.

Bu nedenle, bir sonraki bölümde merkez bankası bağımsızlığı ve kripto para kullanım düzeyi gibi doğrudan parasal egemenliğe etki eden iki yapısal göstergenin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Bu analiz, dijital çağın parasal düzeninde egemenliğin yalnızca bir ulusal para basma yetkisi olmaktan çıkıp, kurumsal dayanıklılık ve dijital hâkimiyet yetisi ile birlikte yeniden yorumlandığını göstermeyi amaçlamaktadır.

Parasal Egemenliğin Kurumsal ve Dijital Dinamikleri: Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Kripto Para Kullanımı Üzerinden Bir Karşılaştırma

Parasal egemenliğin sürdürülebilirliği, yalnızca geleneksel kurumsal çerçevelerle değil, aynı zamanda dijitalleşen finansal ortamda toplumun para otoritelerine duyduğu güvenle de şekillenmektedir. Bu bağlamda, merkez bankası bağımsızlığı (MBB) ve kripto para kullanım sıralaması gibi göstergeler, bir ülkenin parasal mimarisinin hem yapısal sağlamlığını hem de dijital dönüşüme karşı adaptasyon kapasitesini değerlendirmek açısından kritik öneme sahiptir. Tablo 3, gelişmiş (ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore, İsveç) ve gelişmekte olan ülkelerin (Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika, Çin) MBB düzeyleri ile kripto para kullanım eğilimlerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

Merkez bankası bağımsızlığı, fiyat istikrarının sürdürülebilirliği ve politik müdahalelere karşı para otoritesinin karar alma gücü açısından temel bir yapısal göstergedir. Gelişmiş ülkelerde MBB düzeyleri genellikle kurumsallaşmış ve uygulamada işlevseldir. Örneğin, İsveç (0.757) ve Almanya (0.695) gibi ülkelerde, merkez bankalarının bağımsız hareket edebilme kapasiteleri hem yasal hem de uygulama düzeyinde güçlüdür.

Gelişmekte olan ülkelerde merkez bankası bağımsızlığı genellikle yasal çerçevede yüksek skorlarla temsil edilse de, uygulamada ciddi sınırlamalar gözlemlenmektedir. Örneğin Türkiye, 0.899 gibi yüksek bir nominal bağımsızlık endeksine sahip olmasına rağmen, sık değiştirilen merkez bankası başkanları ve yürütmenin para politikası kararları üzerindeki belirgin etkisi, fiili bağımsızlığın zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Garriga ve Rodriguez (2023) tarafından yapılan çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde görülen yapısal bir sorun olarak tanımlanmakta; yasal bağımsızlık düzeyi ile uygulamadaki bağımsızlık arasındaki tutarsızlık, parasal egemenliğin kurumsal sürdürülebilirliği açısından önemli bir kırılganlık alanı olarak değerlendirilmektedir.

Kripto para kullanım sıralaması, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde parasal ikame dinamiklerini anlamak açısından önemli bir dijital gösterge işlevi görmektedir. Chainalysis (2024) verilerine göre, Hindistan (1), Endonezya

(3), Türkiye (11) ve Brezilya (10) gibi gelişmekte olan ülkeler, kripto paraları en yoğun kullanan ekonomiler arasında yer almaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerde geleneksel para sistemine olan güvenin zayıf olduğunu ve bireylerin döviz kontrolleri, yüksek enflasyon veya sermaye kısıtlamaları karşısında alternatif değer saklama araçlarına yöneldiğini göstermektedir (Baur vd., 2018).

Buna karşılık, gelişmiş ülkelerde kripto paralara yönelim oldukça sınırlıdır. İsveç (73), Japonya (23) ve Almanya (21) gibi ülkelerde bu araçlar daha çok portföy çeşitlendirme amacıyla kullanılmakta; geleneksel finansal kurumlara olan güven ve dijital ödeme sistemlerinin gelişmişliği sayesinde, kripto paralar zorunlu bir alternatif değil, opsiyonel bir yatırım aracına dönüşmektedir.

Tablo 3. Seçilmiş Ülkelerde Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Kripto Para Kullanım Sırasına Göre Parasal Egemenlik Göstergeleri (2024)

Ülke	Merkez Bankası Bağımsızlığı	Kripto Para Kullanım Sırası
ABD	0.475	4
Almanya	0.695	21
Japonya	0.424	23
Güney Kore	0.453	19
İsveç	0.757	73
Türkiye	0.899	11
Brezilya	0.556	10
Hindistan	0.35	1
Endonezya	0.882	3
Güney Afrika	0.305	30
Çin	0.542	20

Kaynak: QOG (2024); Chainalysis (2024)

Merkez bankası bağımsızlığı ve kripto para kullanımı birlikte değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkelerin parasal egemenliği daha kurumsallaşmış bir çerçevede sürdürdüğü; gelişmekte olan ülkelerin ise bu egemenliği dijital ikame ve dışsal güven arayışlarıyla birlikte yürütmeye çalıştığı görülmektedir. Kripto paraların gelişmekte olan ülkelerde yüksek düzeyde benimsenmesi, yalnızca teknolojik adaptasyon değil, aynı zamanda parasal sisteme duyulan güven eksikliğiyle ilişkilidir (Stix, 2013).

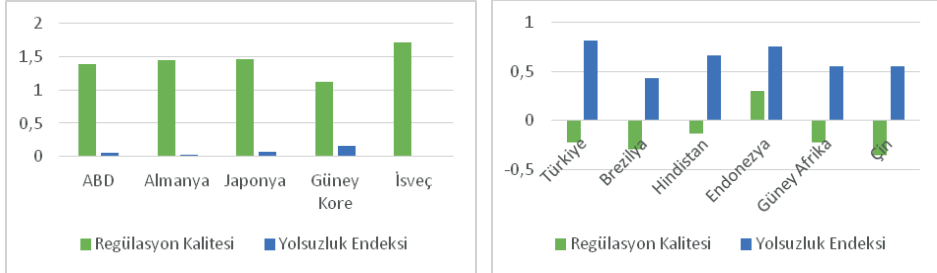
Dolayısıyla parasal egemenlik, yalnızca merkez bankasının bağımsızlığını değil; aynı zamanda toplumun bu bağımsızlığa ve yerel para birimine duyduğu güveni de içeren çok boyutlu bir olgudur. Gelişmekte olan ülkelerde bu iki eksen arasındaki kopukluk, egemenlik kapasitesini dijitalleşme karşısında daha kırılgan hale getirmektedir.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kurumsal ve Regülasyonel Kapasitenin Karşılaştırmalı Analizi

Kurumsal yapıların etkinliği ve regülasyonel kapasite, yalnızca para politikalarının başarısını değil, aynı zamanda parasal egemenliğin sürdürülebilirliğini etkileyen temel belirleyicilerdir. Parasal egemenliğin yalnızca merkez bankası bağımsızlığına indirgenemeyeceği; aynı zamanda bu bağımsızlığın uygulanabilirliğini belirleyen yönetim kalitesi, yolsuzlukla mücadele kapasitesi ve şeffaflık gibi kurumsal faktörlerle şekillendiği geniş literatürde vurgulanmaktadır (Goodhart ve Lastra, 2018).

Nitekim Cukierman, Webb ve Neyapti (1992), merkez bankası bağımsızlığının yalnızca yasal düzenlemelerle değil, fiili kurumsal uygulamalarla desteklenmesi gerektiğini ileri sürerken, Garriga ve Rodriguez (2023), gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kapasitenin düşük olmasının para politikası etkinliği üzerinde ciddi kısıtlar doğurduğunu göstermiştir. Dünya Bankası'nın "Worldwide Governance Indicators" verileri de, regülasyon kalitesi ve yolsuzluk algısı göstergelerinin, makroekonomik istikrar ve parasal otoritenin güvenilirliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (World Bank, 2023).

Şekil 1. Seçilmiş Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Regülasyon Kalitesi ve Yolsuzluk Algısı Endekslerinin Karşılaştırmalı Dağılımı (2023)

Kaynak: World Bank (2023) verilerinden uyarlanmıştır.

Şekil 1'in sol panelinde yer alan seçilmiş gelişmiş ülkeler (ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore ve İsveç), genellikle yüksek regülasyon kalitesi ve düşük yolsuzluk algısı ile karakterize edilmektedir. Özellikle İsveç, 1.8 düzeyinde regülasyon kalitesi ve -0.2 düzeyinde yolsuzluk algısı ile öne çıkmaktadır. Bu durum, yönetim normlarının, ekonomik ve parasal karar alma süreçlerinde güçlü bir denetim ve hesap verebilirlik çerçevesi oluşturduğunu göstermektedir.

Güney Kore ise diğer gelişmiş ülkelere kıyasla daha sınırlı bir regülasyon kalitesine (yaklaşık 1.2) ve görece yüksek yolsuzluk algısına sahiptir. Bu durum, formel kurumsal yapılar güçlü olsa dahi uygulama kapasitesinde sınırlılıklar yaşanabileceğini göstermektedir.

Şeklin sağ panelinde yer alan gelişmekte olan ülkeler arasında, regülasyon kalitesinin düşük ve yolsuzluk algısının yüksek olması, yapısal kırılganlıkların temel göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu ülkeler arasında Türkiye dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Regülasyon kalitesinin -0.3 gibi negatif bir değerde seyretmesi ve yolsuzluk algısı endeksinin 0.8 gibi yüksek bir seviyede bulunması, parasal ve mali karar alma süreçlerinin siyasi müdahalelere açık olduğunu ve kamu kurumlarının toplumsal güven üretme kapasitesinin zayıf kaldığını göstermektedir.

Çin ise farklı bir kurumsal kırılganlık deseni sergilemektedir. Regülasyon kalitesinin benzer şekilde düşük (-0.4) olmasına rağmen, devlet güdümlü merkezileşmiş yapılar ve dijital para uygulamaları üzerinden parasal kontrolü yeniden yapılandırma çabası dikkat çekmektedir. Özellikle e-CNY olarak bilinen dijital yuan uygulaması, para politikası aktarım mekanizmasını hızlandırmayı ve finansal gözetimi artırmayı hedeflemektedir. Çin'in bu dijital para projesi, işlemlerin ve bireylerin takibini mümkün kılan kapsamlı bir finansal gözetim kapasitesi sunacak şekilde tasarlanmıştır (Fanusie ve Jin, 2021). Bunun yanı sıra, egemen bir dijital para biriminin bankacılık sistemiyle olan ilişkiyi daraltarak merkez bankalarının para politikası aktarım mekanizmasının etkinliğini artırma potansiyeline sahip olduğu da vurgulanmaktadır (Raskin ve Yermack, 2016).

Kurumsal kapasite ve regülasyonel etkinlik, parasal egemenliğin yalnızca teknik değil, aynı zamanda siyasal ve yönetsel bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Gelişmiş ülkeler, yerleşik yönetim normları ve kurumsal güven sayesinde merkez bankası bağımsızlıklarını daha istikrarlı biçimde sürdürebilirken, gelişmekte olan ülkelerde bu alan kırılgan bir yapı arz etmektedir. Özellikle Türkiye ve Çin örneğinde görüldüğü üzere, parasal egemenliğin sürdürülebilirliği; yönetim kalitesinin iyileştirilmesi, şeffaflığın artırılması ve kurumsal reformların hayata geçirilmesiyle mümkündür. Aksi halde, yasal düzeyde sağlanan bağımsızlık fiili bir kapasiteye dönüşmemekte ve dijitalleşen para politikası ortamında daha da kırılgan hale gelmektedir.

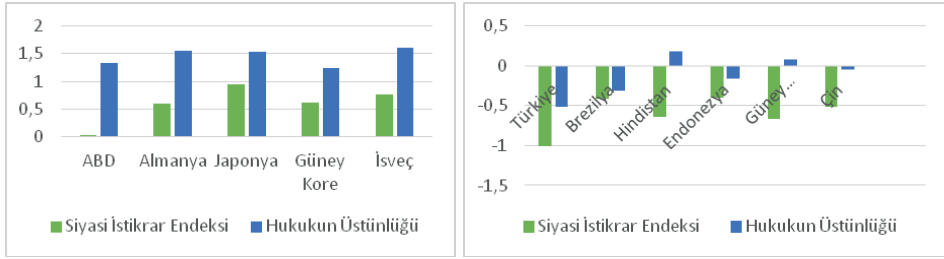
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyo-Politik Faktörlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Sosyo-politik faktörler, ülkelerin kurumsal kapasitesi, ekonomik istikrarı ve yatırım ortamı üzerinde doğrudan belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, siyasal istikrar; hükümetlerin devrilme riskinin düşüklüğü, iç çatışma olasılığının sınırlılığı ve politik sistemin öngörülebilirliği ile tanımlanmaktadır. Hukukun üstünlüğü ise yasa önünde eşitlik, adaletin tarafsız biçimde uygulanması ve bireysel hakların korunma düzeyini göstermektedir. Güçlü bir de-

mokratik altyapı, şeffaf kamu yönetimi ve yerleşik hukuki kurumlar, bu göstergelerin yüksek olduğu ortamlarda toplumsal güveni ve ekonomik performansı olumlu yönde desteklemektedir. Buna karşılık, siyasi kırılganlık ve hukukun zayıf uygulanması, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve kurumsal riskleri artırmaktadır.

Şekil 2 bu çerçevede, çalışmada incelenen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin siyasi istikrar ve hukukun üstünlüğü göstergeleri bakımından karşılaştırmalı durumunu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyo-Politik Faktörler

Kaynak: World Bank (2023) verilerinden uyarlanmıştır.

Gelişmiş ülkeler grubunda yer alan ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore ve İsveç, siyasi istikrar ve hukukun üstünlüğü göstergelerinde genel olarak yüksek performans sergilemektedir. Hukukun üstünlüğü göstergesi bu ülkelerde 1.0 seviyesinin üzerinde seyretmektedir; İsveç yaklaşık 1.6 değeriyle en yüksek performansa sahiptir. Almanya, Japonya ve ABD de bu alanda güçlü konumlarını korumaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerde bağımsız yargının işlerliğine, adil ve öngörülebilir hukuk sistemine ve bireysel hakların güçlü biçimde korunmasına işaret etmektedir.

Siyasi istikrar açısından gelişmiş ülkeler arasında farklılıklar gözlenmektedir. İsveç ve Japonya bu alanda yüksek performans sergilerken, ABD'nin siyasi istikrar endeksi görece olarak daha düşük düzeydedir. Örneğin Dünya Bankası'nın Political Stability and Absence of Violence/Terrorism Index verilerine göre, ABD'nin siyasi istikrar skoru son yıllarda dalgalı bir seyir izlemekte ve 2016 sonrası belirgin biçimde gerilemiştir (World Bank, 2023). Bu eğilim, son dönemde ABD'de yaşanan iç siyasi kutuplaşma ve demokratik kurumlara duyulan güvenin dalgalanmasıyla da ilişkilendirilmektedir. Nitekim Goodhart ve Lastra (2018), artan iç siyasi kutuplaşmanın merkez bankası bağımsızlığı üzerinde baskı oluşturduğunu ve parasal egemenlik dinamiklerini etkilediğini vurgulamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Çin, siyasi istikrar ve hukukun üstünlüğü göstergelerinde genel olarak negatif değerlere sahiptir.

Siyasi istikrar endeksi, Türkiye, Hindistan ve Endonezya gibi ülkelerde özellikle düşük düzeydedir (-0.8 ile -1.1 aralığında). Bu da bu ülkelerde hükümetlerin sürekliliği, toplumsal çatışma riski ve politik öngörülebilirlik açısından ciddi kırılganlıkların varlığına işaret etmektedir (World Bank, 2023).

Hukukun üstünlüğü açısından ise Brezilya, Türkiye ve Çin, en olumsuz değerlere sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkelerde yasaların tarafsız biçimde uygulanmasında, yargının bağımsızlığında ve bireysel hakların korunmasında önemli eksiklikler gözlemlenmektedir (Fanusie & Jin, 2021). Hindistan ve Güney Afrika ise hukukun üstünlüğü göstergesinde nispeten daha iyi performans göstermektedir; ancak bu değerler gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında hâlen belirgin şekilde düşük düzeyde kalmaktadır.

Genel olarak Şekil 2, gelişmiş ülkelerde güçlü kurumsal temeller ve yüksek hukuki standartlar, parasal egemenliğin sürdürülebilirliğini ve dijital dönüşüm süreçlerinin istikrarını desteklemektedir. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelere siyasi ve hukuki kırılganlıklar, dijital çağda parasal egemenlik inşasını karmaşıktırmakta ve ekonomik kırılganlıkları derinleştirmektedir.

Bulguların Analizi ve Tartışma

Bu bölümde, bir önceki bölümde detaylı olarak sunulan makroekonomik, finansal, kurumsal ve sosyo-politik göstergelere ilişkin bulgular karşılaştırmalı bir çerçevede analiz edilmekte ve gelişmiş ile gelişmekte olan ülkeler arasında yapısal farkların parasal egemenlik üzerindeki yansımaları eleştirel biçimde tartışılmaktadır. Elde edilen bulguların literatürle karşılaştırılması ve bu çalışmanın özgün katkısı da bu tartışmanın temel eksenini oluşturmaktadır.

Makroekonomik Farklılıkların Etkisi

Tablo 2’de görüldüğü üzere, gelişmiş ülkeler (ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore, İsveç) genel olarak daha istikrarlı makroekonomik yapılarla sahiptir. Bu ülkelerde kişi başına düşen gelir düzeyi yüksek, enflasyon oranları ise kontrollü seviyededir (IMF, 2024). Ayrıca Almanya, Japonya ve Güney Kore’de cari denge fazlaları dikkat çekmekte, bu da dış şoklara karşı daha güçlü bir parasal egemenlik alanı sağlamaktadır (Obstfeld & Rogoff, 2005).

Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerde (Türkiye, Hindistan, Çin vd.) yüksek enflasyon oranları ve dış finansmana bağımlılık belirgindir (IMF, 2024; OECD, 2021). Bu durum, parasal politika araçlarının etkinliğini sınırlamakta ve Rey’in (2015) dile getirdiği “uluslararası finansal döngünün” gelişmekte olan ekonomilerin parasal bağımsızlığı üzerindeki kısıtlayıcı etkisini somutlaştırmaktadır.

Kurumsal Farklılıkların Etkisi

Tablo 3 ve Şekil 1 ile Şekil 2’de gösterildiği üzere, gelişmiş ülkelerde regülasyon kalitesi ve yolsuzluk algısı göstergeleri yüksek, siyasi istikrar ve hukukun üstünlüğü göstergeleri ise pozitif düzeydedir (World Bank, 2023). İsveç ve Almanya gibi ülkelerde regülasyon kalitesi +1,5 seviyesindedir. Bu da Arner vd. (2020)’nin vurguladığı gibi sağlam bir kurumsal altyapının parasal egemenliğin sürdürülebilirliği için kritik önemde olduğunu göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise hem regülasyon kalitesi hem de hukukun üstünlüğü göstergeleri düşük seviyededir. Bu durum, özellikle Türkiye ve Brezilya gibi ülkelerde, parasal egemenliğin kurumsal temellerinin zayıf olduğunu ve dışsal şoklara karşı daha kırılgan bir yapı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Vasylyeva vd. (2023), yönetim kalitesinin, hukukun üstünlüğünün ve regülasyon kalitesinin merkez bankalarının bağımsızlığı üzerinde belirleyici etkiler yarattığını ve bu unsurların zayıf olduğu ülkelerde parasal bağımsızlığın yapısal olarak daha kırılgan hale geldiğini vurgulamaktadır.

Literatürle Karşılaştırma ve Teorik Konumlanma

Çalışmanın bulguları, literatürde yer alan temel yaklaşımlar ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Rey (2015), küresel finansal döngünün gelişmekte olan ülkelerin parasal bağımsızlığını kısıtladığını savunurken, bu çalışmada da yüksek dış borç ve cari açıkların bu ülkelerde politika esnekliğini sınırladığı gözlemlenmiştir. Zetsche vd. (2020), dijital paraların ve stablecoin’lerin finansal sistem üzerindeki potansiyel etkilerini tartışmış ve güçlü regülasyon kapasitesinin bu süreçte belirleyici olacağını belirtmiştir. Bulgular, gelişmiş ülkelerde daha güçlü regülasyon yapılarına sahip olmalarının dijital paraların denetimli entegrasyonuna olanak sağladığını göstermektedir. Auer vd. (2020), CBDC projelerinin ülkelerin mevcut finansal altyapısına ve yönetim kapasitesine bağlı olarak farklı hız ve kapsamda ilerlediğini vurgulamaktadır. Bulgular bu görüşü desteklemekte; gelişmiş ülkelerde CBDC süreçlerinin daha stratejik ve bütüncül bir yaklaşımla yürütüldüğü, gelişmekte olan ülkelerde ise daha reaktif ve güvenlik odaklı biçimlendiği gözlemlenmektedir (BIS, 2022). Son olarak, kripto para benimseme oranlarının gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek çıkması, Dyhrberg (2016) ve Baur vd. (2018)’nin kripto paraların alternatif bir değer saklama aracı olarak kullanıldığına dair bulgularını da doğrulamaktadır. Özellikle yüksek enflasyon ve kur riski ortamlarında kripto paraların benimsenme oranının artması bu çalışmanın da temel bulgularından biridir.

Politika Çıkarımları ve Katkı

Elde edilen bulgular, dijital çağda parasal egemenliğin sürdürülebilirliği- nin yalnızca teknik ve teknolojik kapasiteye değil, aynı zamanda sağlam kurumsal altyapıya, hukukun üstünlüğüne ve siyasi istikrara da bağlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, Zetzsche vd. (2020)'nin vurguladığı şekilde, dijital paraların gelişimi ile devletin parasal egemenliği arasındaki ilişkinin karmaşık ve çok katmanlı olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın özgün katkısı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı analizi üzerinden dijital parasal dönüşüm süreçlerinin mevcut kurumsal ve ekonomik yapıların bir yansıması olarak farklılaşmakta olduğunu ampirik olarak göstermesidir. Ayrıca, literatürde sınırlı olarak ele alınan gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek kripto para benimseme oranlarının arkasında yatan yapısal nedenleri detaylı biçimde analiz etmesi bakımından da özgün bir değer taşımaktadır.

Sonuç olarak, dijital dönüşüm süreçlerinin başarısı ve parasal egemenliğin sürdürülebilirliği, ülkelerin mevcut yapısal ve kurumsal nitelikleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu farklar, küresel finansal sistemde asimetrik dijitalleşme eğilimlerini güçlendirmekte ve gelişmiş ülkelerin egemenlik kapasitelerini daha sağlam biçimde yeniden inşa etmelerine imkân tanırken, gelişmekte olan ülkelerde ise yeni kırılganlık alanlarının ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, küresel finansal sistemin dijitalleşme sürecinin parasal egemenlik anlayışı üzerinde yarattığı dönüşümü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler perspektifinden karşılaştırmalı ve çok boyutlu bir çerçevede analiz etmektedir. Elde edilen bulgular, dijital çağda parasal egemenliğin yeniden tanımlanmasının yalnızca teknolojik altyapı ve para politikası araçlarıyla değil, aynı zamanda ülkelerin makroekonomik yapıları, kurumsal kapasiteleri ve sosyo-politik ortamları tarafından derinden şekillendirildiğini ortaya koymuştur.

Çalışma, gelişmiş ülkelerde güçlü makroekonomik temellerin, bağımsız ve etkili merkez bankalarının, yüksek regülasyon kalitesinin ve sağlam demokratik kurumların parasal egemenliği desteklediğini göstermektedir. Bu yapı, dijital para teknolojilerinin (özellikle CBDC girişimlerinin) stratejik ve kontrollü biçimde geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerde kripto paralara olan talebin sınırlı kalması, geleneksel finansal sistemlere olan güvenin sürdüğünü ve dijitalleşmenin devlet denetiminde ilerlediğini göstermektedir (Zetzsche et al., 2020).

Gelişmekte olan ülkelerde ise yüksek enflasyon, dış finansmana bağımlılık, zayıf kurumsal kapasite ve düşük siyasi istikrar gibi kırılganlık unsurlarının

parasal egemenlik üzerinde önemli kısıtlamalar yarattığı tespit edilmiştir. Bu ülkelerde kripto paralara yönelimin daha yüksek olması, geleneksel para ve finansal sistemlere duyulan güvensizliğin bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda zayıf regülasyon yapıları ve hukukun üstünlüğü eksiklikleri, dijital parasal dönüşümün sürdürülebilir ve istikrarlı bir zeminde ilerlemesini zorlaştırmaktadır.

Çalışmanın en önemli özgün katkısı, parasal egemenlik tartışmasını yalnızca dijital para teknolojileri bağlamında değil, makroekonomik, kurumsal ve sosyo-politik dinamiklerle birlikte ele almasıdır. Bu yaklaşım, literatürdeki teknoloji odaklı dar bakış açısını genişletmekte ve dijital çağda parasal egemenliğin çok katmanlı bir fenomen olduğunu göstermektedir.

Politika düzeyinde, bulgular şu çıkarımları sunmaktadır:

- Gelişmiş ülkeler, mevcut güçlü kurumsal yapılarını koruyarak dijital para teknolojilerini egemenlik aracı olarak stratejik biçimde kullanma kapasitesine sahiptir. Bu ülkeler için CBDC geliştirme süreçlerinin daha şeffaf, demokratik ve toplum odaklı yürütülmesi önemlidir.
- Gelişmekte olan ülkeler için ise kurumsal kapasiteyi güçlendirme, hukukun üstünlüğünü geliştirme ve finansal sistemlere duyulan güveni artırma gibi öncelikler dijital parasal dönüşümün sürdürülebilirliği açısından kritik önemdedir. Aksi hâlde, dijitalleşmenin parasal egemenliği daha da zayıflatma riski bulunmaktadır.

Sonuç olarak, dijital çağda parasal egemenliğin korunması ve güçlendirilmesi, yalnızca yeni teknolojilerin benimsenmesiyle değil, aynı zamanda güçlü kurumların inşası, etkin regülasyonlar ve demokratik yönetim süreçlerinin geliştirilmesiyle mümkün olacaktır. Küresel düzeyde asimetrik dijitalleşme eğilimleri, parasal egemenlik kapasiteleri arasındaki farkları daha da derinleştirme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dijital dönüşüm stratejilerini sadece teknik değil, bütüncül kurumsal reform perspektifiyle yeniden yapılandırmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Auer , R., & Böhme , R. (2020). The technology of retail central bank digital currency. *BIS Quarterly Review*.
- Auer, R., Cornelli, G., & Frost, J. (2020). *Rise of the central bank digital currencies: drivers, approaches and technologies*. Bank for International Settlements (BIS).
- Bank Of Canada. (2020, May 12). *CBDC and Monetary Sovereignty*. bank of canada: <https://www.bankofcanada.ca/2020/02/staff-analytical-note-2020-5/> adresinden alındı

- Baur, D. G., & Hoang, L. T. (2021). A crypto safe haven against Bitcoin. *Finance Research Letters*.
- Baur, D. G., Hong, K., & Lee, A. D. (2018). Bitcoin: Medium of exchange or speculative assets? *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*.
- Bibi, S. (2023). Money in the time of crypto. *Research in International Business and Finance* 65 (2023) 101964.
- BIS. (2024). *Embracing diversity, advancing together – results of the 2023 BIS survey on central bank digital currencies and crypto* . Bank for International Settlements (BIS).
- BIS. (2022). *Annual Economic Report 2022*. Bank for International Settlements (BIS).
- Catalini, C., & S. Gans, J. (2020, May 10). *Some Simple Economics of the Blockchain*. Rotman School of Management Working Paper No. 2874598, MIT Sloan Research Paper No. 5191-16). SSRN: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2874598> adresinden alındı
- Chainalysis. (2024, May 11). *he 2024 Global Adoption Index: Central & Southern Asia and Oceania (CSAO) Region Leads the World in Terms of Global Cryptocurrency Adoption*. Chainalysis: <https://www.chainalysis.com/blog/2024-global-crypto-adoption-index/> adresinden alındı
- Collier, D. (1993). The comparative Method. *Political Science: The State Of Discipline II*, Ada W. Finifter, Ed., American Political Science Association.
- Cukierman , A., Web, S. B., & Neyapti, B. (1992). Measuring the Independence of Central Banks and Its Effect on Policy Outcomes. *The World Bank Economic Review*.
- Dyhrberg, A. H. (2016). Hedging capabilities of bitcoin. Is it the virtual gold? *Finance Research Letters*.
- ECB. (2023). *A stocktake on the digital euro*. European Central Bank (ECB).
- Eichengreen , B., Hausmann, R., & Panizza, U. (2003). *The Pain of Original Sin*. University of California, Berkeley.
- Fanusie, Y. J., & Jin, E. (2021). China's Digital Currency Adding Financial Data to Digital Authoritarianism. *Energy, Economics & Security*.
- Galhau, V. d. (2023). Monetary sovereignty in the 21st century. *Governor of the Banque de France*.
- Garriga, A. C., & Rodriguez, C. M. (2023). Central bank independence and inflation volatility in developing countries. *Economic Analysis and Policy*.
- Goodhart, C., & Lastra, R. (2018). Populism and Central Bank Independence. *Open Econ Rev*.
- IMF. (2024, May 11). *Datasets*. International Monetary Fund: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets> adresinden alındı
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators Methodology and Analytical Issues. *The World Bank Policy Research Working Paper*.

- Kunaratskul, T., Reslow, A., & Singh, M. (2024). *Implications of Central Bank Digital Currency for Monetary Operations (IMF Fintech Note 2024/007)*. International Monetary Fund.
- Landman, T. (2008). *Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Lannquist, A., & Tan, B. (2023). *Central Bank Digital Currency's Role in Promoting Financial Inclusion*. International Monetary Fund.
- Lastra, R. M. (2006). *Legal Foundations of International Monetary Stability*. Oxford University Press.
- Lokdam, H. C. (2019). Banking on Sovereignty: A Genealogy of the European Central Bank's Independence. *London School of Economics and Political Science*.
- Martino, E. (2024). Monetary sovereignty in the digital era. The law & macroeconomics of digital private money. *Computer Law & Security Review: The International Journal of Technology Law and Practice* 52 (2024) 105909.
- MHB. (2024). *Kamu Borç Yönetimi Raporu*. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı.
- Mzoughi, H., Benkraiem, R., & Guesmi, K. (2022). The bitcoin market reaction to the launch of central bank digital currencies. *Research in International Business and Finance*.
- Obstfeld, M. (2015). Trilemmas and tradeoffs: living with financial globalisation. *Bank for International Settlements (BIS)*.
- OECD. (2022). *Institutionalisation of crypto-assets and DeFi–TradFi interconnectedness*. Paris: OECD Publishing.
- QOG. (2024, May 11). *Central Bank Independence Dataset*. QOG: <https://datafinder.qog.gu.se/dataset/cbi> adresinden alındı
- Ragin, C. C. (1987). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. University of California Press.
- Raskin, M., & Yermack, D. (2016). Digital Currencies, Decentralized Ledgers, And The Future Of Central Banking. *National Bureau Of Economic Research*.
- Rey, H. (2015). Dilemma Not Trilemma: The Global Financial Cycle And Monetary Policy Independence. *National Bureau Of Economic Research*.
- Sevirges Riskbank. (2023, May 18). *E-krona*. Sevirges Riskbank: <https://www.riksbank.se/en-gb/payments--cash/e-krona/> adresinden alındı
- Shen, W., & Wang, H. (2021). Global Stablecoins and China's CBDC: New moneys with new impacts on the financial system. *Review of Banking and Financial Law*. 41, (1), 255-312.
- Stix, H. (2013). Why do people save in cash? Distrust, memories of banking crises, weak institutions and dollarization. *Journal of Banking & Finance*.

- TCMB. (2023). *Dijital Türk Lirası Birinci Faz Değerlendirme Raporu*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB. (2025). *Kısa Vadeli Dış Borç İstatistikleri Gelişmeleri*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Vasylieva, T., Dudchenko, V., Samusevych, Y., Marci, A., & Sofronov, V. (2023). The impact of governance quality on central bank's independence. *Public and Municipal Finance*.
- World Bank. (2023, May 11). *Worldwide Governance Indicators*. Data Bank: <https://datatabank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#> adresinden alındı
- Zetsche, D. A., Arner, D. W., & Buckley, R. P. (2020). Decentralized Finance. *Journal of Financial Regulation*.

Çatışma Sonrası Çok Etnili Devletlerde Güvene Dayalı Federal Yönetişim: Kuramsal Bir Yaklaşım

Besmullah MOHAMMADI*

Öz: Bu çalışma, çok etnili ve çatışma sonrası kurumsal kırılganlık yaşayan devletlerde güven temelli federal yönetişimin yeniden yapılanma süreçlerinde nasıl işlevsel bir model sunduğunu kuramsal düzlemde tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma, literatür taraması ve kavramsal model geliştirme yöntemine dayanmaktadır. Federalizmin yalnızca bir yönetim modeli değil, aynı zamanda karşılıklı tanınma, temsiliyet ve kapsayıcılık ilkeleri çerçevesinde güven üretme kapasitesine sahip olduğu savunulmaktadır. Araştırmada federalizmin üç temel kurumsal işlevi ön plana çıkmaktadır: Yatay güven, etno-kültürel gruplar arasında eşit temsiliyetle toplumsal çatışma riskini azaltır; dikey güven, merkezi ve yerel yönetimler arasında yetki paylaşımıyla meşruiyeti güçlendirir; çok merkezli yapılar ise kriz anlarında sistemik esneklik ve direnç sağlar. Katı etnik bölünmelere dayalı modeller yerine, esnek ve işlevsel asimetrik özerklik önerilmektedir. Bu öneri; kaynak yönetimi, yerel güvenlik ve kültürel ifade gibi alanlarda yerel kapasiteyi artırırken merkezi bütünlüğü koruyan çok düzeyli bir yönetişim ilişkisi kurulmasına imkân tanır. Sonuç olarak, federalizm yalnızca yönetsel bir tercih değil, çatışma sonrası toplumlarda barışı ve kurumsal güveni yeniden inşa eden bir siyasal tasarım olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Federalizm, Güvene Dayalı Yönetişim, Çok Etnili Devletler, Kurumsal Güven

Trust-Based Federal Governance in Post-Conflict Multiethnic States: A Theoretical Framework

Abstract: This study, developed within the scope of my master's thesis on federalism, aims to examine how trust-based federal governance can serve as a functional model in the reconstruction of post-conflict, multiethnic states experiencing institutional fragility. The study adopts a theoretical approach based on literature review and conceptual model development. Federalism is not viewed merely as an administrative system but as a governance mechanism capable of producing trust through mutual recognition, representation, and inclusivity. The research emphasizes three institutional functions of federalism: Horizontal trust reduces the risk of societal conflict by ensuring equal representation among ethno-cultural groups; vertical trust strengthens legitimacy through balanced power-sharing between central and local governments; and polycentric structures enhance systemic flexibility and resilience during crises. Rather than rigid ethnic-based federal systems, the proposed model advocates for asymmetric and functional autonomies that do not fix identity but allow local decision-making in key areas such as resource management, public safety, and cultural expression. This framework aims to increase local capacity without undermining central integrity, establishing a multi-level governance relationship. In conclusion, the paper argues that federalism should not be seen solely as a structural arrangement, but as a political design through which institutional trust and sustainable peace can be rebuilt in post-conflict societies.

Keywords: Federalism, Trust-Based Governance, Multiethnic States, Institutional Trust

* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, Konya, Türkiye, ORCID: 000900005664116, E-posta/E-mail: besmullahmohammadi786@gmail.com

Giriş

Çatışma sonrası toplumların yeniden inşasında karşılaşılan en temel sorunlardan biri, toplumsal güvenin yeniden tesis edilmesidir. Etnik, dini veya kültürel temelli bölünmelerin şiddetli çatışmalara yol açtığı çok etnili devletlerde, barışın kalıcı hale getirilmesi ve toplumsal istikrarın sağlanması için sadece güvenlik önlemleri değil, aynı zamanda kapsayıcı ve adil yönetim modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, federal yönetim, merkeziyetçi yapıların yarattığı dışlayıcı pratiklere alternatif olarak öne çıkmakta; çok katmanlı yönetim mekanizmaları aracılığıyla farklı toplulukların siyasal sisteme eşit ve etkin katılımını mümkün kılmaktadır. Özellikle çatışma sonrası dönemde güvenin kurumsal düzeyde yeniden inşası, sadece yöneten-yönetilen ilişkilerinde değil, aynı zamanda topluluklar arası ilişkilerde de kritik bir rol oynamaktadır.

Bu bildiride, çatışma sonrası çok etnili devletlerde güvene dayalı federal yönetimin kuramsal temelleri ele alınmaktadır. Federalizmin güven üretme kapasitesi; yetki paylaşımı, yerel özerklik, karşılıklı denetim ve katılım mekanizmaları gibi yapısal unsurlar üzerinden incelenecek ve bu unsurların toplumsal güvenin yeniden inşasındaki potansiyeli tartışılacaktır. Aynı zamanda, federal yönetimin olası riskleri ve sınırlılıkları da göz önünde bulundurularak, bu modelin hangi koşullar altında çatışma sonrası toplumlarda başarılı bir yönetim biçimi olabileceği sorusu kuramsal olarak analiz edilecektir. Böylece çalışma, hem barışın sürdürülebilirliği hem de demokratikleşme süreçleri açısından federalizmin güven üretici bir araç olup olamayacağını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Güven ve Federalizm

Günümüz yönetim sistemlerinin başarısı, büyük ölçüde halkın devlete ve kamu kurumlarına duyduğu güvene dayanmaktadır. Güven, yalnızca bireylerin devlet kurumlarına olan inancını ifade etmez; aynı zamanda demokratik sistemin işleyişi, toplumsal barışın tesisi ve ekonomik kalkınmanın sürekliliği açısından da hayati bir rol oynar (Demir, 2017). Siyasal sistemlerde güvenin varlığı, bireylerin yönetime katılımını teşvik ederek demokratik kültürün güçlenmesine katkı sağlar. Bu güven, şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımçılık gibi ilkeler üzerine inşa edilir ve ancak bu ilkeler sürekli biçimde uygulanırsa sürdürülebilir hâle gelir (Akdoğan, 2019). Yönetim süreçlerinde güvenin zamanla ve istikrarlı bir performansla oluştuğu bilinmektedir. Devletin farklı toplumsal grupları dikkate alan adil politikalar izlemesi, yalnızca yöneticilere olan güveni değil, aynı zamanda toplumun kendi içinde geliştirdiği dayanışma duygusunu da artırmaktadır (Bilgin, 2020). Öte yandan, güvenin kaybı yönetim

sisteminin meşruiyetini zedeleyebilir. Bu durum, halkın devletle olan bağına zayıflar, demokratik süreçlere katılımı düşürür ve siyasal istikrarsızlığı derinleştirebilir (Akgül, 2018). Bu nedenle, güvenin kaybı durumunda yöneticilerin yeniden yapılanma süreçlerini başlatması, halkla etkileşimi artırması ve adaleti sağlayacak reformlar gerçekleştirmesi elzemdir.

Güvenin güçlü olduğu toplumlarda yalnızca siyasal değil, ekonomik gelişim de hız kazanır. Ulusal ve uluslararası yatırımcılar için öngörülebilirlik ve istikrar sağlayan güven ortamı, ticaretin gelişmesine ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesine katkıda bulunur (Bilgin, 2020). Aynı şekilde, güvenin yüksek olduğu bir ortamda bireylerin siyasal katılımı artmakta, yönetime dair sorumluluk alma bilinci gelişmektedir. Bu da demokratik değerlerin güçlenmesine ve yönetsel süreçlerin toplumla birlikte şekillenmesine olanak tanır (Demir, 2017). Bu bağlamda, federalizm modeli, güveni kurumsallaştıran ve pekiştiren yönetim yapılarından biri olarak öne çıkar. Federalizm, merkezi hükümetin yetkilerini yerel yönetimlerle paylaşarak yönetsel gücü tabana yaymakta ve toplumsal çeşitliliğin yönetime yansımaları sağlamaktadır. Bu yönüyle, farklı etnik, kültürel ve coğrafi özelliklere sahip toplumlarda barışı ve birlikte yaşamı mümkün kılan bir sistem olarak işlev görmektedir (Kaya, 2015). Federal sistemlerde yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine katılımı, vatandaşlar için daha doğrudan ve etkili bir temsil olanağı sağlar. Böylece, yurttaşların yönetime olan güveni artar; zira bireyler kendi yaşadıkları bölgelere dair alınan kararlarda söz sahibi olduklarını hissederler (Erdoğan, 2018). Federalizmin sunduğu bu katılımcı yapı, aynı zamanda yerel düzeyde ekonomik kalkınmanın da önünü açar. Yerel yönetimlerin kendi bölgelerinin ihtiyaçlarına göre ekonomik politikalar belirleyebilmesi, kaynakların etkin kullanılmasını sağlar ve kalkınmayı hızlandırır (Kurt, 2019). Bununla birlikte, federalizm bazı eleştirilerle de karşı karşıya kalmaktadır. Yönetim kademeleri arasındaki yetki karmaşası, bölgesel eşitsizliklerin artması ya da yerel ayrılıkçı eğilimlerin güçlenmesi gibi riskler federal sistemin işleyişini zorlaştırabilir (Aydemir, 2016). Ancak bu tür zorluklar, federalizmin toplumlara sunduğu kapsayıcılık ve esneklik gibi avantajları gölgelememelidir.

Federalizmin başarısı, yalnızca idari yapının bölgesel düzeyde işlerliğini sağlamakla sınırlı değildir; esasen, demokratik meşruiyeti güçlendirmesi ve toplumsal uyumu pekiştirmesi yönüyle değerlendirildiğinde çok daha derin ve kapsamlı bir anlam taşır. Federal sistemlerin temel avantajlarından biri, yerel yönetimlerin vatandaşlarla doğrudan temas kurabildiği bir yönetim zemini oluşturmalarıdır. Bu doğrudanlık, vatandaşların kamusal karar alma süreçlerine aktif biçimde katılımını mümkün kılarak, demokratik sistemin sadece biçimsel değil aynı zamanda işlevsel bir temsiliyet niteliği kazanmasına olanak tanır

(Çelik, 2020). Katılımcı demokrasi ilkelerinin federal sistemlerde daha güçlü bir şekilde işlerlik kazanması, özellikle çoğulcu toplum yapılarında siyasal dışlanmayı minimize eder ve kapsayıcılığı artırır. Öte yandan, federal yapıların sağladığı yönetsel esneklik, sadece gündelik kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde değil, aynı zamanda olağanüstü koşullarda da sistemin adaptasyon kapasitesini yükseltir. Pandemiler, doğal afetler ya da ekonomik krizler gibi kriz anlarında, merkezî ve yerel düzeydeki yönetsel birimlerin eşgüdüm içinde hareket edebilmesi, yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal güvenin yeniden üretildiği bir süreçtir. Federalizmin çok katmanlı yapısı, hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya bilgi ve karar akışını kolaylaştırarak, sistemin krizlere karşı daha dirençli hâle gelmesini sağlar (Güneş, 2018). Bu dirençlilik ise yalnızca yönetsel kapasiteyle değil, aynı zamanda toplumun kurumlara duyduğu güven düzeyiyle de doğrudan ilişkilidir.

Federal sistemlerin bir diğer stratejik avantajı, toplumsal grupların kendi kimliklerini koruyarak siyasal sistem içerisinde yer bulmalarına olanak tanımasıdır. Özellikle çok etnili, çok dilli veya çok dinli toplumlarda, merkeziyetçi modellerin yarattığı tek tip yurttaşlık anlayışının aksine, federal sistemler yerel kimliklerin tanınması ve temsiline yönelik daha geniş bir alan sunar. Böylelikle azınlık gruplar veya tarihsel olarak dışlanmış topluluklar, yalnızca kültürel varlıklarını korumakla kalmaz, aynı zamanda siyasal sistemin aktif birer bileşeni hâline gelirler. Bu da toplumsal dışlanmanın ve ayrışmanın önlenmesinde uzun vadeli bir strateji sunar; çünkü kapsayıcı bir federal düzen, kimlik temelli çatışma potansiyelini azaltır ve barış ile istikrarın kalıcı olarak tesis edilmesini sağlar (Şahin, 2017). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, güven ve federalizm, çağdaş kamu yönetimi ve siyaset biliminin yalnızca iki önemli kavramı değil, aynı zamanda birbirini tamamlayan iki yapısal sütunu olarak düşünülmelidir. Güven, modern demokrasilerin işleyişinde hem bağlayıcı hem de kurucu bir role sahiptir. Siyasal sistemlerin meşruiyeti, vatandaşların yalnızca seçimlere katılımı ile değil, aynı zamanda kamu kurumlarına, yöneticilere ve süreçlere duydukları güven ile temellenir. Bu güven, kamu politikalarının benimsenmesinde, uygulanmasında ve denetlenmesinde kritik bir unsur olarak öne çıkar. Güvenin zedelendiği sistemlerde, siyasal katılımın azalması, kutuplaşmanın artması ve toplumsal bütünlüğün zayıflaması kaçınılmaz hâle gelir. Federalizm ise bu güvenin kurumsallaşmasını sağlayan bir araç olarak işlev görür. Farklı düzeylerde yönetim birimlerinin varlığı, vatandaşlara yalnızca merkezî devlete değil, aynı zamanda yerel ve bölgesel otoritelere de yönelme imkânı sunar. Bu da hem kamu hizmetlerinin kalitesini artırır hem de karar alma süreçlerini daha hesap verebilir ve şeffaf kılar. Federal yapılar, yönetişimin dikey ve yatay boyutlarını dengeli bir şekilde organize ederek, çok katmanlı demokrasi-

nin kurumsal ifadesi hâline gelir. Sonuç olarak, güven ve federalizm, çağdaş siyasal sistemlerin sürdürülebilirliği açısından birbirine içkin iki temel ilkedir. Federalizm, yalnızca idari bir tercih değil; aynı zamanda sosyal barış, kimliklerin tanınması ve demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi için kurumsal bir çerçeve sunar. Bu çerçevenin işlevselliği ise, ancak toplumun tüm kesimlerinin süreçlere katılımı ve kamu otoriteleriyle kurulan ilişkinin karşılıklı güvene dayanması hâlinde sürdürülebilir olur. Bu nedenle, güvenin kurumsallaştığı federal yapılar, yalnızca bugünün ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda gelecekteki krizlere karşı da hazırlıklı ve dirençli bir yönetim modeli sunar (Offe, 1999).

Federal sistemlerde yetki paylaşımı, yalnızca yönetsel verimlilik açısından değil, aynı zamanda demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi açısından da kritik bir rol oynar. Bu sistemde, siyasi otoritenin çeşitli düzeylere (merkezî, bölgesel, yerel) dağıtılması, yurttaşların kendilerini yönetime daha yakın hissetmelerini sağlar. Yönetişimin merkezî yapıdan uzaklaşarak yerele açılması, vatan- daşların kendi topluluklarını etkileyen karar alma süreçlerine daha doğrudan katılım göstermesine olanak tanır. Böyle bir katılım sadece sembolik değil, aynı zamanda işlevseldir; çünkü vatandaşlar, doğrudan deneyimledikleri sorunlara çözüm üretebilecek aktörlerle daha yakın temas kurabilirler. Bu yakınlık, siyasal katılımın niteliğini artırırken, aynı zamanda kamu otoritesine duyulan güvenin hem merkezî hem de yerel düzeyde kurumsallaşmasına katkıda bulunur. Bu yapı sayesinde farklı toplumsal gruplar, etnik kimlikler ve kültürel gelenekler, merkeziyetçi modellerde sıklıkla karşılaştıkları dışlanmışlık his- sinden uzaklaşarak sistemin parçası hâline gelirler. Özellikle çok etnili ve çok kültürlü toplumlarda federalizm, farklılıkların bastırılması yerine tanınmasını ve siyasal sisteme entegre edilmesini sağlayan bir çerçeve sunar. Yerel aktör- lerin karar alma süreçlerine dâhil edilmesi, yalnızca yönetsimsel fayda sağla- maz; aynı zamanda toplulukların taleplerinin meşru biçimde temsil edilmesine olanak tanır. Bu temsil, yurttaşların sistemle kurduğu ilişkiyi güçlendirir ve aidiyet duygusunu derinleştirir. Federal yapılar, bu yönüyle merkezî otorite- nin ülke genelinde tek tip ve homojen politikalar uygulama zorunluluğundan uzaklaşmasına imkân tanır. Bunun yerine, yerel farklılıkları dikkate alan esnek ve çoğulcu bir yönetim modeli geliştirilir. Farklı bölgelerin tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik koşullarına uygun politikalar, federalizmin yerel düzeyde ürettiği özgün çözümler sayesinde daha başarılı biçimde tasarlanabilir. Bu du- rum, özellikle çatışma sonrası süreçlerde, yerel kimliklerin tanınması ve tem- sil edilmesi yoluyla toplumsal gerilimlerin azaltılmasına ve yeni bir toplumsal sözleşmenin inşasına katkı sağlar. Federalizm bu anlamda yalnızca bir yönet- sel tercih değil, aynı zamanda bir demokratik uzlaş rejimidir. Yönetimin çok

düzeyle yapı, toplumda var olan farklılıkları meşru kabul eden ve bunlara siyasal alanda ifade imkânı tanıyan bir düzen yaratır. Bu çoğulcu yapı, hem toplumsal uyumun tesisi hem de çatışmaların barışçıl yollarla çözümü için kurumsal bir zemin oluşturur. Özellikle azınlık grupların sisteme dâhil edilmesi, siyasal sistemin kapsayıcılığını artırarak uzun vadeli toplumsal barışın temellerini güçlendirir (Elazar, 1987). Bu bağlamda, Watts'ın (2008) da vurguladığı gibi, federal sistemler yalnızca yönetim araçları olarak değil, aynı zamanda çoğulculuk, toplumsal uyum ve barışçıl bir birlikte yaşamın inşasında stratejik bir model olarak değerlendirilmelidir. Federalizmin başarısı ise büyük ölçüde, bu modelin sadece yasal metinlerde değil, aynı zamanda siyasi pratikte ve toplumsal kültürde ne derece içselleştirildiğine bağlıdır. Şayet federal sistem, farklılıkları bastıran değil, yöneten ve tanıyan bir anlayışla işlerlik kazanırsa, çatışma sonrası toplumlarda yalnızca yönetimi değil, sosyal barışı ve demokratik istikrarı da güvence altına alabilir.

Güvenin federal yapılarda kurumsallaşması, sadece gündelik yönetim süreçlerini değil, aynı zamanda kriz zamanlarında sistemin direncini (resilience) ve adaptasyon kapasitesini belirleyen temel bir unsurdur. Federal sistemlerde yönetim, farklı yönetim düzeyleri arasında yatay ve dikey iş birliğine dayanır; bu yapı, olağanüstü durumlarda karar alma süreçlerinin daha hızlı ve kapsayıcı biçimde işlemesine olanak tanır. Pandemi, doğal afetler, kitlesel göç hareketleri, enerji krizi veya ekonomik çöküntü gibi çok boyutlu krizler, yalnızca teknik kapasiteyle değil; aynı zamanda merkezi hükümet ile yerel yönetimler arasındaki karşılıklı güvenin varlığıyla daha etkin biçimde yönetilebilir. Bu bağlamda, güvenin kurumsallaşması, kriz anlarında merkezi yönetimin yerel aktörlerle zamanında ve etkili biçimde koordine olmasını, bilgi paylaşımının açık biçimde yürütülmesini ve kararların daha yüksek düzeyde meşruiyet kazanmasını sağlar. Merkezi otoritenin kriz anlarında aldığı kararların yerel düzeyde uygulanabilirliğini ve kabulünü artıran temel unsur, yerel yönetimlerin merkezi kurumlara duyduğu güvendir. Aynı şekilde, toplulukların da yerel yöneticilere duyduğu güven, alınan önlemlerin sosyal rıza ile uygulanmasını kolaylaştırır. Bu, federal sistemlerin çok düzeyli güven zincirleri kurarak sadece kriz anlarını atlatacakla kalmayıp, aynı zamanda bu süreçlerden kurumsal olarak güçlenerek çıkmalarına da olanak tanır. Federal yapılar bu nedenle, yönetsel esneklik (administrative flexibility), yerel bilgiye dayalı müdahale kapasitesi ve kapsayıcı karar alma mekanizmaları sayesinde merkeziyetçi modellere kıyasla daha çevik (agile), daha tepkisel (responsive) ve daha uyarlanabilir (adaptive) yapılar sunabilir. Örneğin, federal sistemin işlediği Kanada ve Almanya gibi ülkelerde, COVID-19 pandemisine verilen tepkilerde eyalet ve bölge yönetimlerinin özerkliği sayesinde yerel koşullara uygun ve

toplumla daha uyumlu politikalar geliştirilebilmiştir. Bu süreçlerde merkezi ve yerel otoriteler arasında kurulan güvene dayalı iş birliği, halkın katılımını artırmış ve kamu politikalarının başarısını desteklemiştir. Ancak, güvenin düşük olduğu, siyasal kutuplaşmanın yüksek olduğu ya da merkezi otoritenin yerel talepleri görmezden geldiği durumlarda federal yapılar zayıflar ve işlevsizleşir. Otoriterleşme eğilimlerinin artması, yerel yönetimlerin yetkilerinin aşındırılması, merkezi hükümetin tek taraflı karar alma eğilimleri ve denge-denetleme mekanizmalarının zayıflatılması, federalizmin temel ilkeleriyle çelişir. Bu gibi durumlarda, federal yapı yalnızca anayasal düzeyde kalır; pratikte ise karar alma süreçleri merkezi kontrol altına girer ve federal sistemin sunduğu katılımcılık, yerindenlik (subsidiarity) ve çoğulluk ilkeleri anlamını yitirir. Bu nedenle, federalizmin etkinliği ve sürdürülebilirliği, yalnızca anayasal düzenlemelere değil, aynı zamanda demokratik normların ne ölçüde içselleştirildiğine bağlıdır. Şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü ve vatandaş katılımı gibi demokratik yönetim ilkeleri, federal yapının güven üretme kapasitesini doğrudan etkiler. Eğer yerel yönetimler merkezi kurumlarla ilişkilerini eşitlik ve karşılıklı saygı çerçevesinde kurabiliyor, aynı zamanda vatandaşlar da hem yerel hem ulusal düzeyde haklarını savunabilecek mekanizmalara sahipse, federal sistem daha dirençli ve istikrarlı hale gelir. Loughlin'in bu bağlamdaki tespiti son derece önemlidir: Federal sistemler yalnızca yönetsel yapılar değil, aynı zamanda siyasal kültüre dayanan ilişki ağlarıdır. Bu nedenle, federalizmin başarılı bir şekilde işlemesi, sadece hukuki ve kurumsal düzenlemelere değil; toplumsal aktörler arasındaki güvene, kültürel çoğulluğun tanınmasına ve kapsayıcı siyasal katılımın sağlanmasına bağlıdır. Özellikle çatışma sonrası çok etnili toplumlarda, güvenin federal yapı aracılığıyla kurumsallaşması, yalnızca yönetim kalitesini değil, aynı zamanda barışın sürdürülebilirliğini ve toplumsal bütünleşmeyi de güvence altına alır (Loughlin, 2001).

Ayrıca, güvenin federal düzeyde kurumsallaşması yalnızca siyasal katılımı değil, ekonomik karar alma süreçlerini de doğrudan etkiler. Yerel yönetimlerin ekonomik kalkınma stratejileri geliştirmeleri, bölgesel kalkınma farklarını azaltırken, aynı zamanda ekonomik aktörlerin yerel idarelere olan güvenini de artırır. Bu güven ortamı, girişimcilik, inovasyon ve kamu-özel iş birliği gibi alanlarda olumlu dışsallıklar yaratır. Dolayısıyla güven, sadece siyasal değil, aynı zamanda yönetsel ve ekonomik bir sermaye olarak değerlendirilmelidir. Federalizmin bu bağlamda sunduğu çoğulcu yapı, demokratik yönetimin derinleştirilmesine katkı sağlarken; güven ise bu yapının sosyal zeminini oluşturur. Toplumsal grupların kendilerini dışlanmış hissetmeden, sistemin bir parçası olarak görmeleri; etnik, dilsel veya kültürel farkların tanınması ve yönetim yapısına yansıtılması, güvenin kalıcılığını sağlayan başlıca unsurlardandır. Bu

doğrultuda güven ve federalizm, birbirini karşılıklı olarak besleyen iki süreçtir. Federalizmin sunduğu yönetsel çoğulluk ortamı, güvenin yaygınlaşmasını kolaylaştırırken; güvenin varlığı ise federal yapının istikrarlı biçimde işlemlerini sağlar.

Çatışma Sonrası Çok Etnili Devletlerde Güvene Dayalı Federal Yönetişim

Etnik, dinsel ya da kültürel açıdan parçalı yapıya sahip devletlerde yaşanan iç çatışmalar, yalnızca fiziksel yıkım ve insan kaybıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda toplumun siyasal, sosyal ve kurumsal dokusunu derin biçimde tahrip eder. Bu tür çatışmaların ardından barışın sürdürülebilir biçimde tesis edilmesi ve demokratikleşme sürecinin kalıcı hale getirilmesi, yalnızca ateşkes ya da güç paylaşımı anlaşmalarıyla değil, aynı zamanda toplumun farklı kesimleri arasında karşılıklı güvenin yeniden inşa edilmesi ile mümkündür. Bu bağlamda, federalizm, çatışma sonrası toplumlarda hem yönetsel çözüm hem de toplumsal uzlaşmayı kurumsallaştıran bir çerçeve olarak öne çıkmaktadır. Federal yönetim biçimi, çatışmaların temelinde yer alan kimlik, temsiliyet ve yönetim sorunlarını çözmeye yönelik yapısal mekanizmalar sunar. Farklı etnik veya bölgesel grupların özerklik talepleri, genellikle üniter devletlerin merkezi ve tek tipçi politikalarıyla karşı karşıya kaldığında derinleşen gerilimler yaratır. Federal sistemler, bu talepleri bütünleşmeci bir yaklaşımla ele alarak, farklı grupların kendi bölgelerinde öz-yönetim hakkına kavuşmalarını sağlarken, aynı zamanda ortak bir anayasal çerçeve altında birleşmelerine imkân tanır (Lijphart, 2004). Bu durum, özellikle çatışma sonrası süreçlerde taraflar arasında kalıcı barışın tesis edilmesi için gerekli olan güvenin kurumsal düzeyde inşa edilmesini destekler.

Güven, bu bağlamda yalnızca bireylerin birbirlerine duyduğu duygusal bağlılık değil, aynı zamanda bireylerin devlet kurumlarına, hukuki normlara ve siyasal sürece duyduğu inanç anlamına gelir (Offe, 1999). Çatışma sonrası çok etnili toplumlarda bu güven, genellikle büyük ölçüde zedelenmiştir. İnsanların hem devlete hem de diğer etnik gruplara karşı duyduğu güvensizlik, barışın kalıcılığını tehdit eden en önemli unsurlardan biridir. Federal sistemler, farklı grupların kamusal karar alma süreçlerinde eşit biçimde temsil edilmesini sağlayarak, siyasal dışlanmışlık hissini azaltır ve bu yolla güveni yeniden tesis eder (McGarry & O'Leary, 2009). Bu tür federal sistemler aynı zamanda yerel yönetimlerin meşruiyetini artırır. Yerel düzeyde alınan kararların halkın taleplerine daha duyarlı olması, hem demokratik katılımı artırır hem de kamu kurumlarına duyulan güveni güçlendirir (Papagianni, 2005). Bu katılımcı yapı, özellikle tarihsel olarak dışlanmış ya da bastırılmış topluluklar için sistemin parçası

olma hissini pekiştirir. Ayrıca, federal yapının sunduğu yönetsel esneklik sayesinde, her bölgenin kendi sosyal, ekonomik ve kültürel önceliklerine uygun politikalar geliştirmesi mümkün hale gelir. Bu esneklik, yalnızca yönetsel etkinliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda farklılıkların sistem içinde kurumsal olarak tanınmasını sağlayarak, güvenin yeniden üretilmesini sağlar.

Çatışma sonrası çok etnili devletlerde federalizmin sunduğu bir diğer avantaj, asimetrik güç paylaşımı yoluyla belirli bölgelere özel statüler tanıyabilmesidir. Bu tür asimetrik federal yapılar, örneğin bazı etnik gruplara resmi dil statüsü ya da kendi eğitim sistemini oluşturma hakkı tanıyarak, tarihsel mağduriyetlerin giderilmesine katkı sunar (Watts, 2008). Bu uygulamalar yalnızca sembolik önem taşımamakta, aynı zamanda siyasal sistemin kapsayıcılığını artırarak, farklı grupların devlete olan bağlılıklarını güçlendirmektedir. Bu tür federal sistemlerin başarısı, yalnızca hukuki düzenlemelere değil, aynı zamanda kurumlar arası ilişkilerin güven temelinde şekillenmesine bağlıdır. Merkezi hükümetin, yerel otoritelerin yetkilerine saygı duyması ve müdahaleci davranmaması, karşılıklı güvenin inşası açısından kritik önemdedir. Aynı şekilde, yerel otoritelerin de merkezi düzeyle iş birliği içinde çalışması, sistemin bütünlüğünün korunmasına katkı sunar. Bu karşılıklı güven ilişkisi, yalnızca yönetim etkinliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda yeniden çatışma riskini minimize eder (Rothchild & Roeder, 2005). Uygulamada ise bu tür federal modellerin başarı düzeyi ülkeden ülkeye anlamlı biçimde farklılık göstermektedir. Federalizm, çatışma sonrası çok etnili toplumlarda barışın kurumsallaştırılması ve ortak yaşamın sürdürülebilir hale getirilmesi açısından potansiyel vaat etse de, bu potansiyelin ne ölçüde gerçekleştiği, bağlamsal koşulların niteliğine bağlı olarak büyük değişkenlik göstermektedir. Özellikle federal düzenlemelerin kapsayıcılığı, işlevselliği ve meşruiyeti, toplumsal gruplar arasındaki güven düzeyine, geçmişteki çatışmaların nasıl ele alındığına ve demokratik normların derinliğine sıkı sıkıya bağlıdır (McGarry & O’Leary, 2009).

Bu bağlamda İsviçre örneği, çok etnili ve çok dilli bir toplumda federalizmin başarılı bir şekilde nasıl işleyebileceğini göstermesi bakımından öğreticidir. Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanşça konuşan gruplar arasında, dilsel ve kültürel farklılıklar merkezi bir çatışma alanı olmaktan çıkarılmış; tersine bu farklılıklar anayasal düzeyde tanınarak federal yapıya entegre edilmiştir. Kantonal özerklik, doğrudan demokrasi mekanizmaları ve güçlü yerel katılım, halkın yönetime olan güvenini pekiştirmiştir. İsviçre’nin başarısında, kurumsal düzenlemelerin ötesinde, tarihsel olarak gelişmiş olan uzlaşılı kültürü, siyasal elitler arası diyalog geleneği ve kapsamlı güç paylaşımı önemli roller oynamıştır (Kriesi & Trechsel, 2008; Linder & Mueller, 2021). Dolayısıyla bu ör-

nekte federalizm, sadece idari bir çözüm değil, aynı zamanda toplumsal barışın ve siyasal istikrarın taşıyıcısı olan bir güven mimarisi işlevi görmüştür. Buna karşılık Bosna-Hersek örneği, çatışma sonrası federalizmin sorunlu bir biçimde nasıl inşa edilebileceğine dair uyarıcı bir örnektir. 1995 yılında imzalanan Dayton Barış Anlaşması ile oluşturulan yapı, yüzeyde bir güç paylaşımı sağlasa da, etnik gruplar arasındaki karşılıklı güvensizliğin üstesinden gelememiştir. Anlaşma, etnik temsiliyet esasına dayalı karmaşık ve hantal bir federal sistem getirmiş; üç kurucu halk (Boşnak, Sırp ve Hırvat) arasında güç paylaşımı öngörülmesine rağmen, bu yapı zamanla siyasal kutuplaşmayı derinleştirmiş ve idari paralelcilik doğurmuştur (Bieber, 2002; Bose, 2002). Siyasi elitlerin kendi etnik tabanlarını konsolide etmek için federal düzenlemeleri araçsallaştırmaları, devletin merkezi işleyişini zayıflatmış, kurumlara olan güveni aşındırmış ve demokratikleşme sürecini sekteye uğratmıştır. Bu örnekte, federalizmin işlevsizleşmesinin temel nedeni, sadece kurumsal karmaşıklık değil, aynı zamanda güven inşasının sağlanamaması ve etnik ayrışmayı önleyici bütünleştirici politikaların yetersizliğidir (Belloni, 2004).

Bu iki örnek üzerinden yapılan karşılaştırma, federalizmin başarısının sadece anayasal ve yapısal tasarıma bağlı olmadığını, aynı zamanda bu yapıları destekleyecek siyasal irade, uzlaşılı kültürü ve güven üretme kapasitesiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Federal sistemler, çatışma sonrası dönemlerde barışı inşa etmek ve korumak için umut verici bir çerçeve sunsalar da, güvenin kurumsallaşmadığı, toplumsal gruplar arasında etkileşim ve uzlaşının gelişmediği durumlarda bu sistemler kolaylıkla tıkanabilir ya da ters etki doğurabilir. Bu nedenle federal düzenlemeler yalnızca yönetim modelleri olarak değil, aynı zamanda güven üreten veya tüketen siyasal mekanizmalar olarak değerlendirilmelidir (Roeder & Rothchild, 2005).

Sonuç olarak, çatışma sonrası çok etnili devletlerde güvene dayalı federal yönetim, hem demokratik bütünleşme hem de toplumsal barış açısından vazgeçilmez bir yönetim modelidir. Bu tür bir yönetim anlayışı, farklı toplumsal grupların sistem içerisinde eşit aktörler olarak varlık göstermesine olanak tanır, dışlanmışlık duygusunu azaltır ve demokratik meşruiyeti pekiştirir. Güvenin yeniden inşası, yalnızca teknik değil, aynı zamanda normatif ve toplumsal bir süreçtir; bu süreçte federalizm, hem mekanizma hem de bir normlar bütünü olarak stratejik bir işlev görmektedir. Güvene dayalı federal yönetim, çağdaş siyasal yapıların sürdürülebilirliği açısından olduğu kadar, çok kültürlü toplumların birlikte yaşam kapasitesinin geliştirilmesi açısından da kritik bir öneme sahiptir.

Sonuç

Çatışma sonrası çok etnili devletlerde güven temelli federal yönetim, yalnızca bir idari model olmanın ötesinde, toplumsal barışın, siyasal meşruiyetin ve kalıcı uzlaşının inşasında kritik bir stratejik araçtır. Etnik çeşitliliğin ve tarihsel kırılmaların belirleyici olduğu bu tür toplumlarda, güven duygusunun kurumsallaşması, federal yapının işlerliğini ve demokratik meşruiyetini doğrudan etkileyen bir faktör olarak öne çıkmaktadır. İsviçre gibi başarı örnekleri, kapsayıcı bir anayasal çerçeve, yerel özerklik, şeffaflık ve toplumsal uzlaşma kültürünün federalizmin etkinliğini nasıl pekiştirebileceğini ortaya koyarken; Bosna-Hersek gibi olumsuz örnekler, kurumsal mimarinin güven üretmediği durumlarda federal yapıların işlevsizleşebileceğini göstermektedir.

Bu bağlamda, güven temelli federal yönetim modelleri sadece güç paylaşımını değil, aynı zamanda güven paylaşımını da kurumsallaştırmalıdır. Yerel toplulukların kendilerini karar alma süreçlerine dahil hissedebildiği, kimliklerinin tanındığı ve eşit siyasal katılım imkanına sahip olduğu bir sistem, hem yönetsel etkinliği hem de toplumsal bütünleşmeyi artırır. Federalizm bu yönüyle, sadece bir idari yapı değil, aynı zamanda farklılıklarla birlikte yaşama iradesinin kurumsal ifadesidir. Ancak bu modelin başarısı, yalnızca anayasal düzenlemelere değil, aynı zamanda siyasi aktörlerin uzlaşma niyetine, demokratik değerlerin içselleştirilmesine ve toplumlar arası güvenin inşa edilmesine bağlıdır.

Sonuç olarak, çatışma sonrası çok etnili toplumlarda güvene dayalı federal yönetim, istikrar ve barışın sürdürülebilirliği için vazgeçilmezdir. Bu yaklaşım, çoğulculuğu dışlamadan yönetim kapasitesini artırmayı amaçlayan çağdaş kamu yönetimi ilkeleriyle de birebir örtüşmektedir. Her toplumun kendi tarihsel ve kültürel bağlamında şekillenecek özgün federalizm modelleri, ancak güvenin yerleştiği zeminlerde gerçek bir demokratikleşme ve kalıcı barış zeminini sunabilir.

Kaynakça

- Demir, S. (2017). *Demokratik sistemlerde siyasal güvenin önemi ve belirleyicileri*. Ankara: Nobel Yayınları. s. 3, 5, 7
- Akdoğan, Y. (2019). *Yönetişimde güvenin rolü ve kamu politikalarına etkisi*. Ankara Üniversitesi Yayınları. s. 3-4
- Bilgin, M. (2020). *Kamu yönetiminde güvenin kurumsallaşması: Teori ve uygulama*. Seçkin Yayıncılık. s. 4, 5, 7
- Akgül, A. (2018). *Demokratikleşme sürecinde güven inşası ve siyasal istikrar*. Siyasal Kitabevi. s. 4-5

- Bilgin, M. (2020). *Kamu yönetiminde güvenin kurumsallaşması: Teori ve uygulama*. Seçkin Yayıncılık. s. 4, 5, 7
- Demir, S. (2017). *Demokratik sistemlerde siyasal güvenin önemi ve belirleyicileri*. Ankara: Nobel Yayınları. s. 3, 5, 7
- Kaya, R. (2015). *Çok kültürlü toplumlarda federalizm uygulamaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 6
- Erdoğan, M. (2018). *Federalizmin demokratik temsil üzerindeki etkisi*. Marmara Üniversitesi Yayınları. s. 6
- Kurt, H. (2019). *Yerel yönetimlerde ekonomik kalkınma ve federal yapı*. Ekin Basım Yayın. s. 7
- Aydemir, M. (2016). *Federalizmin kurumsal riskleri ve uygulama sorunları*. İstanbul: Beta Yayınları. s. 9
- Güneş, A. (2018). *Çok katmanlı yönetim sistemlerinde kriz yönetimi ve esneklik*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. s. 8
- Şahin, S. (2017). *Kimlik, temsil ve yönetim: Federal modellerin çatışma çözümündeki yeri*. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 14(56), 51–74.
- Offe, C. (1999). *Trust and knowledge, rules and decision: Explorations of a diagnosis of the contemporary condition*. In M. Warren (Ed.), *Democracy and Trust* (pp. 42–87). Cambridge University Press.
- Elazar, D. J. (1987). *Exploring federalism*. University of Alabama Press. s. 24
- Loughlin, J. (2001). *Subnational Democracy in the European Union: Challenges and Opportunities*. Oxford University Press. s. 21–23
- Lijphart, A. (2004). Constitutional Design for Divided Societies. *Journal of Democracy*, 15(2), 96–109. s. 25
- Offe, C. (1999). Trust and knowledge, rules and decision: Explorations of a diagnosis of the contemporary condition. In M. Warren (Ed.), *Democracy and Trust* (pp. 42–87). Cambridge University Press.
- McGarry, J., & O’Leary, B. (2009). Power shared after civil war: Institutional designs for peace and conflict. In *Sustainable peace* (pp. 119–152). Palgrave Macmillan.
- Papagianni, K. (2005). Transitional politics in Afghanistan and Iraq: Inclusion, consultation, and public participation. *Development in Practice*, 15(6), 747–759.
- Watts, R. L. (2008). *Comparing federal systems* (3rd ed.). McGill-Queen’s University Press. s. 24, 25
- Roeder, P. G., & Rothchild, D. S. (2005). *Sustainable peace: Power and democracy after civil wars*. Cornell University Press. s. 29
- McGarry, J., & O’Leary, B. (2009). Power shared after civil war: Institutional designs for peace and conflict. In *Sustainable peace* (pp. 119–152). Palgrave Macmillan.

- Kriesi, H., & Trechsel, A. H. (2008). *The politics of Switzerland: Continuity and change in a consensus democracy*. Cambridge University Press. s. 27
- Linder, W., & Mueller, S. (2021). *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies* (4th ed.). Palgrave Macmillan. s. 27
- Bieber, F. (2002). Bosnia-Herzegovina: Developments towards a more integrated state? *Journal of Muslim Minority Affairs*, 22(1), 205–218.
- Bose, S. (2002). *Bosnia after Dayton: Nationalist partition and international intervention*. Oxford University Press. s. 28
- Belloni, R. (2004). Peacebuilding and consociational electoral engineering in Bosnia and Herzegovina. *International Peacekeeping*, 11(2), 334–353.
- Roeder, P. G., & Rothchild, D. S. (2005). *Sustainable peace: Power and democracy after civil wars*. Cornell University Press. s. 29

Erken Çocuklukta Helikopter Ebeveynlik ve Yürütücü İşlevleri Anlamak

Fadime ŞAHİN*

Naziye GÜNEŞ-ACAR**

Yazar Notu

Sorumlu Yazar: Naziye Güneş Acar, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Meram/Konya, 42140. E-posta: mailto:naziye.gunes@gmail.comnaziye.gunes@gmail.com.

Bu çalışmanın bulgularını destekleyen veriler, ilgili yazarın talebi üzerine temin edilebilir. Veriler, gizlilik veya etik kısıtlamalar nedeniyle kamuya açık değildir.

Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A Lisans Öğrencileri için Araştırma Projeleri Destekleme Programı tarafından desteklenmiştir

Yazarların herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Araştırma, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kurumsal İnceleme Kurulu tarafından onaylanmıştır (onay numarası 2024/363).

Öz: Helikopter ebeveynlik, sürekli izlemeyi, özerkliği sınırlamayı, çocuk için sorunları çözmeyi, olumsuz deneyimleri önlemeyi ve akademik başarıyı aşırı vurgulamayı içerir. Bu çalışma, helikopter ebeveynlik ile okul öncesi çocukların yürütücü işlevleri arasındaki ilişkiyi ve helikopter ebeveynliğin anne yordayıcılarını araştırmaktadır. 5-6 yaş aralığında çocuğa sahip olan 68 anne tarafından doldurulan ölçekler aracılığıyla, ebeveyn stresi ve diğer demografik değişkenlerin helikopter ebeveynliğe katkıda bulunup bulunmadığını ve helikopter ebeveynliğin çocukların yürütücü işlevlerini olumsuz etkileyip etkilemediği incelendi. Sonuçlar, ebeveyn stresi ile helikopter ebeveynlik arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuş, ancak anne eğitimi helikopter ebeveynlik eğilimlerini negatif olarak yordamıştır. Ek olarak, helikopter ebeveynlik, özellikle planlama, düzenleme, engelleme ve çalışma belleğinde daha fazla sorun yaşanması ile önemli ölçüde ilişkili bulundu. Bulgular, aşırı ebeveyn kontrolünün bilişsel risklerini vurgulamakta ve özerkliği destekleyici ebeveynliğe duyulan ihtiyaca işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: helikopter ebeveynlik, ebeveyn stresi, yürütücü işlevler

Abstract: Helicopter parenting involves constant monitoring, limiting autonomy, solving problems for the child, preventing negative experiences, and overemphasizing academic achievement. This study investigates the relationship between helicopter parenting and preschool children's executive functions and maternal predictors of helicopter parenting. Recruiting 68 mother-child dyads, we examined whether parental stress and other demographic variables contributed to helicopter parenting and whether helicopter parenting negatively impacted children's executive functions. Results revealed no significant association between parental stress and helicopter parenting, but maternal education negatively predicted helicopter parenting tendencies. Additionally, helicopter parenting was significantly associated with poorer executive functioning, particularly in planning, regulation, inhibition, and working memory. The findings highlight the cognitive risks of parental overcontrol and emphasize the need for autonomy-supportive parenting.

Keywords: helicopter parenting, parental stress, executive functioning

* Necmettin Erbakan Üniversitesi

** Necmettin Erbakan Üniversitesi

Giriş

Ebeveynlik, ebeveynlerin çocuklarıyla etkileşime girdiği, sınırlar koyduğu, çocuklarının ihtiyaç ve arzularına cevap verdiği ve onlarla günlük zorlukları müzakere ettiği uygulamaların bütünüdür. Son yıllarda, araştırmacılar, genellikle helikopter ebeveynlik olarak adlandırılan aşırı korumacılık ve dengelessiz otoriterlik ile karakterize edilen yeni bir ebeveynlik tarzına odaklanmaya başladı. Helikopter ebeveynlik kavramı, yaştan bağımsız olarak çocuğun sürekli izlenmesi, özerkliğin kısıtlanması, sorunların çocuk adına çözülmesi, olası olumsuz deneyimlerin önceden önlenmesi ve akademik başarıya aşırı önem verilmesi gibi davranışlarla tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2020).

Bu ebeveynlik eğiliminin altında yatan faktörleri araştıran araştırmacılar, ebeveyn kaygısını en güçlü yordayıcı olarak tanımlamışlardır (Thomasgard, 1998). Endişeli ebeveynlerin çocuklarını daha kırılgan ve çevrelerini de tehlikeli olarak algılama olasılıklarının daha yüksek olduğu ve bunun da helikopter ebeveynlik eğilimlerini teşvik ettiği öne sürülmüştür (Thomasgard, 1998). Helikopter ebeveynlik kavramı ancak son birkaç yıldır incelenmeye başlanan bir olgudur ve bu konuda özellikle Türkiye bağlamında sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de yapılan bir çalışmada, helikopter ebeveynlik ile ilişkili demografik özellikler araştırılmıştır. Bulgular, annelerin babalara göre daha sık helikopter ebeveynlik davranışları sergilediğini, aynı şekilde, daha yüksek eğitim düzeyine sahip ve orta sosyoekonomik geçmişe sahip ebeveynlerin daha düşük eğitim düzeyine ve düşük sosyoekonomik geçmişe sahip ebeveynlere göre daha fazla helikopter ebeveynlik gösterdiğini ve kentli ebeveynlerin bu ebeveynlik tarzını kırsal kesimdeki meslektaşlarına göre daha fazla sergilediğini göstermektedir (Yılmaz, 2020). Türkiye’de helikopter ebeveynlik üzerine yapılan araştırmalar sayıca artsa da, bu ebeveynlik tarzının altında yatan psikolojik faktörler büyük ölçüde keşfedilmemiş durumda. Potansiyel faktörlerden biri, ebeveynlerin ebeveynliğin zorluklarına uyum sağlarken maruz kaldıkları fizyolojik ve psikolojik tepkileri içeren ebeveynlik stresi olabilir (Deater-Deckard, 1998). Helikopter ebeveynliğin kontrol edici doğası, ebeveynlik stresinden kaynaklanabilir ve ebeveynlik stresi ile helikopter ebeveynlik arasında pozitif bir ilişki öngörmek mümkündür.

Ebeveynleri helikopter ebeveynlik eğilimini benimsemeye iten psikolojik faktörler kadar, bu eğilimin çocuklar üzerindeki etkileri de önemlidir. Yapılan çalışmalar, helikopter ebeveynliğin çocuklar üzerindeki etkilerinin yararlı olmaktan ziyade zararlı olduğunu göstermektedir. Araştırmalar, helikopter ebeveynlik tarzıyla yetiştirilen çocukların kaygı, sosyal izolasyon, depresyon ve güvensizlik hissi yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğunu, aynı zamanda daha düşük akademik üretkenlik ve yetersiz duygu düzenleme becerileri

gösterdiğini bulmuştur (Bayer ve ark., 2006). Bu alandaki araştırmaların çoğu, ergenler ve genç yetişkinler ile yürütülmüş ve helikopter ebeveynlik çocukların kendi değerlendirmelerini yansıtacak şekilde ölçülmüştür. Mesela, Türkiye’de yapılan bir araştırma, anne babadan algılanan helikopter ebeveynliğin üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş hali ve iyimserliği ile negatif yönde ilişkili olduğunu bulmuştur (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019). Doğrudan çocuklarla daha az çalışma yapılmış ve mevcut araştırmalar, ergenler ve yetişkinlerdeki ile benzer şekilde, çocukluk döneminde de helikopter ebeveynliğin sosyo-duygusal gelişimi olumsuz etkilediğini göstermiştir. Örneğin, Creveling ve arkadaşları (2010), algılanan ebeveyn kontrolünün yetersizlik hissi gibi olumsuz bilişsel düşünce kalıplarının gelişimi yoluyla çocuklarda kaygıya yol açtığını göstermiştir. Türkiye’de ise helikopter ebeveynliğin çocuklar üzerindeki etkileri daha çok eğitimciler tarafından incelenmiş ve özellikle akademik ve ahlaki gelişim üzerindeki etkisine odaklanılmıştır (örneğin, Arslan ve Kırıl, 2022).

Ebeveynlerin çocuklarıyla günlük etkileşimleri, çocukların geliştirmesi gereken tutumları, becerileri ve davranışları şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Buna bağlı olarak, yetkili ebeveynliğin çocukların bilişsel gelişimini en çok destekleyen ebeveynlik tarzı olduğu bulunmuştur (Wang ve ark., 2022). Bu durum, bu kategorideki ebeveynlerin oldukça duyarlı olmaları, çocuklarının iletişim, öğrenme ve keşfetme ipuçlarına zamanında, yeterli ve çocuk odaklı yanıtlar vermeleri ile ilişkilidir. Ayrıca, yetkili ebeveynler, çocuğa uygun desteği sağlarken, çocukların yaşa uygun zorluklarla bağımsız olarak başa çıkmalarına izin vermektedirler. Diğer taraftan, çocuklarının sorunlarını çözmek için sık sık müdahale eden, zorlukların ortaya çıkmasını önlemek için proaktif önlemler alan ve çocuklarının zorluklarla karşılaşmasına izin vermeyen helikopter ebeveynler, temel yürütme işlevlerinin gelişimini engelleyebilir. Sonuç olarak, helikopter ebeveynlerin çocuklarının problem çözme, öz düzenleme, ketleme ve çalışma belleğinde zorluk yaşama olasılığı daha yüksektir. Önceki araştırmalar, helikopter ebeveynliğin bilişsel gelişim üzerindeki etkisini çok az araştırmış ve mevcut çalışmaların çoğu Batı toplumlarında yürütülmüştür. Bu çalışma, helikopter ebeveynlik ile okul öncesi çocukların yürütücü işlevleri arasındaki ilişkiyi ve Türkiye’de helikopter ebeveynliğin öncüllerini inceleyecektir. Ebeveyn stresinin helikopter ebeveynliği ile pozitif bir şekilde ilişkili olması beklenirken, temel demografik değişkenlerin helikopter ebeveynlik ile ilişkisi keşfedici bir şekilde araştırılacaktır. Ek olarak, daha yüksek helikopter ebeveynlik düzeylerinin, planlama, düzenleme, engelleme ve çalışma belleği dahil olmak üzere çocukların yürütücü işlevlerinde daha büyük zorluklarla ilişkili olması beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini, Konya ilinde ikamet eden 68 anne (24–50 yaş, $E.=34.96$, $SS = 5.59$) ile anaokulu/gündüz bakımevlerine kayıtlı çocukları (48–75 aylık, $E.=64$, $SS = 7.37$; 34 erkek) oluşturmuştur. Başlangıçta, 79 anneye ulaşılsa da; duyuşal, nörolojik, genetik, metabolik veya endokrinolojik bozuklukların varlığı veya düzenli ilaç kullanımını içeren dışlama kriterleri doğrultusunda 11 katılımcı örneklemin dışında bırakılmıştır. Annelerin yüzde ellisi bir lisans veya yüksek lisans derecesine sahiptir.

Ölçümler

Demografik Form

Anneye ait demografik değişkenler; yaş, eğitim düzeyi (≥ 16 yıl yüksek öğrenim olarak sınıflandırılır) ve çocuk sayısını içerirken, çocuğa dair demografik değişkenler cinsiyet, yaş ve doğum sırasını (ilk doğan veya daha sonra doğan) içermektedir.

Helikopter Ebeveynlik Ölçeği

Annelerin helikopter ebeveynlik eğilimlerini değerlendirmek için Helikopter Ebeveynlik Ölçeği kullanılmıştır ve bu ölçek Ertuna (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, ebeveynlerin helikopter ebeveynlik ile ilişkili olabilecek davranışlarını değerlendirmelerini isteyen 15 maddeden oluşmaktadır (örneğin, “Çocuğum olumsuz bir olayla karşılaştığında aşırı tepki veririm.”). Envanterin Türkçe uyarlaması, güvenilirlik (Cronbach alfa = 0.77) ve geçerlik (Cronbach alfa = 0.71) açısından yeterli bulunmuştur.

Ebeveynlik Stres Ölçeği

Ebeveynlik stresi, ebeveynlerin çocuk büyütmenin taleplerine uyum sağlarken yaşadıkları psikolojik ve fizyolojik tepkileri ifade etmektedir. Bu çalışmada, anneler Aydoğan ve Özbay (2017) tarafından geliştirilen Ebeveynlik Stresi Ölçeği’ni doldurmuşlardır. Ölçek, her biri 4 dereceli Likert ölçeği kullanılarak değerlendirilen 18 maddeden oluşmaktadır.

Çocukluk Dönemi Yürütücü İşlevler Envanteri

Çocukluk Dönemi Yürütücü İşlevler Envanteri (ÇDYİE), 4-12 yaş arası çocukların yürütücü işlevlerini değerlendirmek için tasarlanmıştır. Envanterin Türkçe uyarlaması Arslan-Çiftçi tarafından 2020 yılında gerçekleştirilmiştir.

Envanter, çalışma belleği (örneğin, “Bir etkinliğin ortasında ne yaptığını hatırlamakta zorlanır.”), ketleme (örneğin, “Neler olabileceğini düşünmeden önce bir şeyi yapma eğilimindedir.”), kendini düzenleme (örneğin, “Sıkıcı bulunduğu şeyleri yaparken belirgin zorluklar yaşar.”) ve planlama (örneğin, “Birden fazla adım içeren görevleri veya etkinlikleri yapmada zorluk çeker.”) gibi alanları değerlendiren 24 maddeden oluşmaktadır. Her madde 5 dereceli likert ölçeği kullanılarak değerlendirilmekte ve ölçekten alınan yüksek puanlar, daha düşük düzeyde yürütücü işlevleri göstermektedir.

Prosedür

Veri toplama işlemi, katılımcı okulların ve ebeveynlerin müsaitlik durumuna (örneğin, ders başlangıç/bitiş saatleri) bağlı olarak okullarda gerçekleştirilmiştir. Onay veren annelerden, sırasıyla Demografik Form, Helikopter Ebeveynlik Ölçeği, ÇDYİE ve Ebeveynlik Stresi Ölçeği’ni tamamlamaları istenmiştir. Annelere, katılımları için teşekkür edilmiş ve çocuklara oyuncak hediye edilmiştir.

Sonuçlar

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analizi aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikler

Temel demografik değişkenler ile anneye ait ebeveynlik stresi puanı, helikopter ebeveynlik puanı ve çocukların yürütücü işlev ölçümlerini özetleyen tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Çalışma Değişkenlerinin Tanımlayıcıları

Değişken	M	SD	Min	Max
Demografik				
Anne Yaşı	34.96	5.59	24	50
Çocuk Yaşı	64	7.37	48	75
Maternal Değişkenler				
Ebeveyn Stresi	8.13	10.40	0	50
Helikopter Ebeveynlik	43.85	7.32	27	65
Çocuk Yürütücü İşlevleri				
Planlama	8.10	2.85	4	14
Düzenleme	14.60	4.50	5	23
Ketleme	15.06	4.44	7	28
Çalışma Belleği	18.63	5.52	9	36

Helikopter Ebeveynliğin Yordayıcıları

Ebeveyn stresinin, anne ve çocuk özelliklerinin ötesinde, helikopter ebeveynliğe olan yatkınlığı öngörüp öngöremediğini incelemek amacıyla hiyerarşik çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Birinci aşamada, anne yaşı, anne eğitim düzeyi, çocuğun cinsiyeti ve çocuğun doğum sırası modele dahil edilmiş ve bu model istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur, $F(4, 63) = 6.33$, $p < .001$. Değişkenlerin, helikopter ebeveynlik skorundaki varyansın %28.7'sini açıkladığı gözlemlenmiştir ancak analize dahil edilen değişkenler arasında yalnızca annenin eğitim düzeyinin helikopter ebeveynlik skorunu yordadığı görülmüştür, $\beta = -.468$, $t = -4.26$, $p < .001$. Diğer tüm anne ve çocuk özelliklerinin anlamlı birer yordayıcı olmadığı bulunmuştur, hiyerarşik regresyon analizinin sonuçları için Tablo 2'ye bakınız. İkinci aşamada, modele ebeveyn stresi dahil edilmiş ve model istatistiki olarak anlamlı kalmaya devam etmiştir $F(5, 62) = 5.37$, $p < .001$. İkinci model, helikopter ebeveynlik yatkınlığının %30.2'sini açıklayabilmiştir. Ancak ebeveyn stresinin eklenmesi ile elde edilen helikopter ebeveynlik skorundaki ek varyansın, $\Delta R^2 = .016$, istatistiki olarak anlamlı olmadığı ve ebeveynlik stresinin anlamlı bir yordayıcı olmadığı görülmüştür, $\beta = .141$, $t = 1.18$, $p = .242$. Bununla birlikte, annenin eğitim düzeyi ikinci model içerisinde de anlamlı bir yordayıcı olarak kalmaya devam etmiştir, $\beta = -.412$, $t = -3.45$, $p < .001$.

Tablo 2: Helikopter Ebeveynliğin Yordayıcıları

Öngörücüler	Model 1				Model 2			
	B	SE	β	T P	B	SE	β	T P
Anne Yaşı	.224	.156	.171	1.44 .155	.235	.156	.179	1.50 .136
Anne Eğitimi	-2.02	.475	-.468	-4.26 <.001	-1.78	.515	-.412	-3.45 <.001
Çocuk Cinsiyeti	-2.64	1.56	-.182	-1.69 , .096	-2.15	1.60	-.148	-1.34 .185
Çocuk Doğum Durumu	-.600	1.74	-.041	-.345 .732	-.794	1.74	-.055	-.456 .650
Ebeveyn Stresi					.099	.084	.141	1.18 .242
R2 Serisi	0.287				0.302			
R2'deki değişim için F	6.33				1.39			

Helikopter Ebeveynlik ve Çocuk Yürütücü İşlevleri

Helikopter ebeveynliğin çocukların yürütücü işlevleri (planlama, düzenleme, inhibisyon ve çalışma belleği) ile olan ilişkisini incelemek amacıyla çok değişkenli çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Genel çok değişkenli test anlamlı bulunmuştur, Wilks' $\Lambda = .691$, $F(4, 63) = 7.05$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .309$. Bu sonuçlar, yüksek düzeydeki helikopter ebeveynliğin çocuklarda gözlemlenen yürütücü işlev sorunları ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bulgular, daha yüksek düzeyde helikopter ebeveynliğin, çocukların yürütücü işlevlerinin farklı alanlarında daha fazla zorluk yaşamasıyla ilişkili

olduğunu göstermektedir. Mesela, helikopter ebeveynlik puanları planlama güçlüklerini anlamlı şekilde yordamaktadır, B Değişkenler Model 1 Model 2 B SE β t p B SE β t p Anne Yaşı .224 .15 6 .171 1.44 .155 .235 .15 6 .179 1.50 .136 Anne Eğitim Düzeyi 2.02 .47 5 -.468 -4.26 <.001, kısmi η^2 = .233, model istatistiki olarak anlamlıdır, F (1, 66) = 20, p <.001. İnhibisyon güçlükleri de helikopter ebeveynlik ile pozitif yönde ilişkilidir, B = .321, t = 5.05, p <.001, kısmi η^2 = .279 ve model anlamlı bulunmuştur, F (1, 66) = 25.55, p <.001. Son olarak, helikopter ebeveynlik daha fazla çalışma belleği sorunuyla ilişkili bulunmuştur, B = .315, t = 3.73, p <.001, kısmi η^2 = .174. Model yine anlamlıdır, F(1, 66) = 13.94, p <.001.

Tartışma

Bu çalışma, annenin helikopter ebeveynliği ile okul öncesi çocukların yürütücü işlevleri arasındaki ilişkiyi ve annenin helikopter ebeveynliğe yönelik eğilimlerine katkıda bulunan faktörleri incelemiştir. Bulgular iki önemli noktayı ortaya koymuştur, birincisi, ebeveyn stresi ile helikopter ebeveynlik arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte, anne eğitim düzeyi helikopter ebeveynlik ile negatif bir ilişki göstermiş ve pozitif bir ilişkiye işaret eden önceki araştırmalarla çelişmiştir (Yılmaz, 2020). İkinci olarak, helikopter ebeveynlik eğiliminin yüksek olması çocuklarda yürütücü işlevlerde daha fazla sorun yaşanması ile önemli ölçüde ilişkili bulunmuştur.

Kaygının helikopter ebeveynlik tarzının altında yatan önemli bir faktör olduğu göz önüne alındığında, daha yüksek ebeveynlik stresi seviyelerinin helikopter ebeveynlik eğilimlerinde artışla ilişkili olacağı varsayılmıştır. Ancak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu bulgu için olası bir açıklama, örneklem içerisinde ağırlıklı olarak daha düşük ebeveynlik stresi seviyesine sahip annelerin olması ve bunun sonucu olarak ebeveynlik stresinde yeterli varyans sağlanamamasıdır. Dikkate değer bir diğer bulgu ise anne eğitim düzeyi ile helikopter ebeveynlik eğilimi arasındaki negatif ilişkidir ve bu sonuç, eğitim düzeyi yüksek annelerin helikopter ebeveynlik davranışlarını gösterme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu bulan Yılmaz (2020) ile çelişmektedir. Bu tutarsızlık için olası bir açıklama, çalışmalar arasındaki metodolojik farklılıklarda yatmaktadır. Yılmaz'ın (2020) çalışmasında, çocuklar ebeveynlerinin helikopter ebeveynlik eğilimlerini değerlendirirken, bu çalışmada anneler kendileri helikopter ebeveynlik eğilimlerini değerlendirmektedir. Ölçüm yaklaşımlarındaki bu farklılık sonuçları etkilemiş olabilir. Eğitimli anneler daha fazla pedagojik farkındalığa sahip olabilir ve bu da aşırı kontrol uygulamak yerine özerkliği teşvik etme tercihini desteklemiş olabilir. Ek olarak, daha yüksek eğitim seviyeleri, çocukların dayanıklılığına ve yeteneklerine olan güveni artırabilir ve potansiyel olarak aşırı korumacı ebeveynlik eğilimini azaltabilir. Nitekim Yılmaz

(2020), yüksek lisans derecesine sahip annelerin en düşük helikopter ebeveynlik düzeylerini sergilediklerini bulmuştur. Bu bulgular göz önüne alındığında, çocukların akademik yaşamı, günlük aktiviteleri ve ahlaki gelişimi üzerindeki etkisi de dahil olmak üzere helikopter ebeveynliğin farklı boyutları arasında ayırım yapmak önemlidir. Bu çalışmada kullanılan helikopter ebeveynlik ölçeği, öncelikle çocukların günlük yaşamlarıyla ilgili ebeveyn davranışlarına (örneğin, “Çocuğum için sorunları çözdüğümde kendimi iyi bir ebeveyn olarak görüyorum.”) ve duygusal tepkilere (örneğin, “Çocuğum olumsuz bir deneyimle karşılaştığında aşırı tepki veriyorum”) odaklanmıştır. Buna karşılık Yılmaz (2020) akademik bağlantılı helikopter ebeveynliği (örneğin, “Ebeveynim sınav sonuçlarımı sabırsızlıkla bekliyor.”) ayrı bir boyut olarak dahil etmiştir. Bu durum, yüksek eğitilmiş ebeveynlerin genel anlamda çocuklarının özerkliğini desteklemelerine rağmen, helikopter ebeveynliğe özgü akademik başarı vurgusunu özellikle gösterebileceklerine işaret etmektedir.

Bu çalışmanın ikinci önemli bulgusu, helikopter ebeveynliğin çocuklarda yürütücü işlevlerle negatif ilişkili olmasıdır. Spesifik olarak, daha yüksek helikopter ebeveynlik eğilimi, planlama, kendini düzenleme, ketleme ve çalışma belleğindeki artan zorluklarla bağlantılıydı. Bu sonuçlar, ebeveynlerin çocuklarının bağımsızlığına aşırı derecede müdahale edip sınırlandırdıklarında, istemeden de olsa temel bilişsel süreçlerin gelişimini engelleyebileceklerini göstermektedir. Öz düzenleme, bilişsel esneklik ve çalışma belleğini içeren yürütücü işlevler, büyük ölçüde özerk problem çözme ve uyarlanabilir karar verme fırsatları aracılığıyla şekillendirilir (Diamond, 2013). Helikopter ebeveynler, çocuklarının sorunlarını önleyici bir şekilde çözerek ve yönetilebilir zorluklara maruz kalmayı önleyerek, çocukların karşılaşması gereken bilişsel talepleri kısıtlayabilir ve sonuçta yürütücü işlevlerin gelişimini olumsuz etkileyebilir (Bernier ve diğerleri, 2012).

Bu bulgu, akademik başarı, sosyal uyum ve duygusal düzenleme dahil olmak üzere çocuk gelişiminin çeşitli yönlerinde yürütücü işlevlerin kritik rolü göz önüne alındığında özellikle dikkat çekicidir (Blair ve Razza, 2007). Önceki araştırmalar, aşırı kontrolcü ebeveynlik stilleriyle yetiştirilen çocukların 5 yaşında engelleyici kontrol ve duygu düzenlemede eksiklikler sergilediğini ve bunun daha sonra ergenlik döneminde uyum sorunlarına dönüştüğünü göstermiştir (Perry ve diğerleri, 2019). Ayrıca, helikopter ebeveynlik ile daha zayıf çalışma belleği arasında gözlemlenen ilişki, bilgiyi bağımsız olarak işlemek ve manipüle etmek için yeterli fırsat verilmeyen çocukların, sürekli dikkat ve hedefe yönelik davranış gerektiren görevlerle mücadele edebileceğini göstermektedir. Bu bulgular, yürütücü işlevlerin geliştirilmesinde özerkliği destekleyici ebeveynlik stratejilerinin teşvik edilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Genel olarak, bulgular helikopter ebeveynliğin bilişsel gelişim ile olan ilişkisini ve özerklik desteğinin faydalarını vurgulamaktadır. Bu çalışmanın bir sonraki adımı, helikopter ebeveynlik ile yürütücü işlev arasındaki olumsuz ilişkinin, doğrudan çocuklara uygulanacak yürütücü işlev ölçümleri ile yeniden incelenmesi olmalıdır. Yürütücü işlevlerin annelerden alınan değerlendirmeler ile ölçülmesi, bu çalışmanın önemli bir sınırlılığını temsil etmektedir. Çünkü güçlü helikopter ebeveynlik eğilimleri olan ebeveynlerin, çocuklarını planlama, düzenleme, ketleme ve çalışma belleğinde zorluk yaşıyor olarak algılamaları mümkündür, bu tür zorluklar gerçekte olmasa bile. Doğrudan çocuklardan alınan yürütücü işlev ölçümlerinin ebeveyn değerlendirmeleri ile karşılaştırılması, helikopter ebeveynlik davranışlarının altında yatan ebeveyn bilişleri hakkında da fikir verebilir.

Kaynaklar

- Arslan-Çiftçi, H. (2020). Çocukluk dönemi Yürütücü İşlevler Envanteri'nin 48-72 aylık çocuklar için geçerlik ve güvenirlik çalışması ve okul öncesi yürütücü işlevler eğitim programının etkililiğinin incelenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, P., & Kırıl, B. (2022). İlkokul öğretmenlerinin aşırı koruyucu (Helikopter) velilerle ilgili deneyimleri: Bir fenomenoloji çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi (İİBF)*, 55(3), 854-915.
- Aydoğan, D., & Özbay, Y. (2017). Ebeveynlik stres ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 24-38.
- Bayer, J. K., Sanson, A. V. ve Hemphill, S. A. (2006). Ebeveynin erken çocukluk döneminde içselleştirme güçlükleri üzerindeki etkileri. *Uygulamalı Gelişim Psikolojisi Dergisi*, 27, 542-559.
- Bernier, A., Carlson, S. M., Deschênes, M. ve Matte-Gagné, C. (2012). Erken yürütücü işlevlerin gelişiminde sosyal faktörler: bakım veren çevreye daha yakından bir bakış. *Gelişim Bilimi*, 15(1), 12-24.
- Blair, C. ve Razza, R. P. (2007). Çabalı kontrol, yürütme işlevi ve yanlış inanç anlayışını anaokulunda ortaya çıkan matematik ve okuryazarlık becerisiyle ilişkilendirmek. *Çocuk Gelişimi*, 78(2), 647-663.
- Creveling, C. C., Varela, R. E., Weems, C. F. ve Corey, D. M. (2010). Anne kontrolü, bilişsel stil ve çocukluk kaygısı: Çok etnikli bir örnekleme teorik bir modelin testi. *Aile Psikolojisi Dergisi*, 24(4), 439-448.
- Deater-Deckard, K. (1998). Ebeveynlik stresi ve çocuk uyumu: Bazı eski hipotezler ve yeni sorular. *Klinik Psikoloji: Bilim ve Uygulama*. 5(3), 314-332.
- Elmas, A. (2013). Yürütücü işlevler. *Psikolojinin Yıllık İncelemesi*, 64, 135-168.

- Ertuna, E. (2016). Helikopter ebeveynlik ölçeğinin Türkçe çevirisi, güvenirliği, geçerlik çalışması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yakın Doğu Üniversitesi.
- Perry, N.B., Dolar, J.M., Calkins, S.D., Keane, S.P., & Shanahan, L. (2018). Erken aşırı kontrol eden ebeveynliğin ergenlik öncesi dönemdeki uyum ile ilişkili olduğu bir mekanizma olarak çocuklukta öz düzenleme. *Gelişim Psikolojisi*, 54(8), 1542–1554.
- Thomasgard, M. (1998). Ebeveynlerin çocuk savunmasızlığı, aşırı koruma ve ebeveyn psikolojik özelliklerine ilişkin algıları. *Çocuk Psikiyatrisi ve İnsan Gelişimi*, 28, 223–240.
- Wang, L., Xian, Y., Dereotu, S.E., Fang, Z., Emmers, D., Zhang, S., & Rozelle, S. (2022). Okul öncesi çağındaki çocukların ebeveynlik tarzı ve bilişsel gelişimi: Kırsal Çin’den kanıtlar. *Deneyisel Çocuk Psikolojisi Dergisi*, 223, 105490.
- Yılmaz, H., & Büyükcebeci, A. (2019). Bazı pozitif psikoloji kavramları açısından helikopter ebeveyn tutumlarının sonuçları. *Türkçe Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 707-744.
- Yılmaz, H. (2020). Türkiyede helikopter ebeveynlik eğilimi ve helikopter ebeveynlerin demografik özellikleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(46), 133-160.

Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi: Daha Demokratik Bir Hizmet Sunumu Olabilir mi?

Ahmet Emir ÖZCAN*

Öz: GİRİŞ, AMAÇ VE YÖNTEM: Bu çalışma, kamu hizmetlerinde demokrasi perspektifi STK'ların genişleten bir çalışmadır. STK'ların kamu hizmetlerinin sunumunu kolaylaştırmada önemli bir faktör olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Nitel yöntemlerin bir araya getirilmesiyle, cevaba ulaşırken ürünün probleminde temelden farklı olarak demokrasi bileşenleri ele alınmıştır. Bu çaptan önce sivil toplumun ele alındığı, ardından demokrasi türlerinin ve sivil toplumun varlığı olgusal bir serüvenle açıklanmış ve STK'ların varlığı ve etkileri vurgulanmıştır.

BULGULAR VE SONUÇ: Araştırmanın ayrıca liberal demokrasiyle birlikte ortaya çıkan STK'ların kamu hizmetlerini dağıtmasını, ancak temsili demokrasinin sivil toplumlarını kamu hizmetlerine katılmada yetersiz ayrılması ve STK'ların daha iyi kamu hizmetlerinin sunulmasında etkili olabileceğini ve sivil toplumun siyasal alanın güçlendirilmesini göstermek amacıyla yeni yardımların örgütlenmesinin tartışıldığını. Sonuç olarak, refah devleti anlayışı yerine neo-liberal yaşamın egemenliğinin sonucu olarak demokrasi anlayışının geliştirilmesi geliştirildi, ancak tam olarak demokratik bir işlevin tam olarak tamamlanamadığı varılmıştır. Hükümetin ve sivil toplumun yönetimiyle birlikte uzlaştırıcı politikaların izlenmesi önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, sivil toplum kuruluşları, devlet, birey, toplum, kamu hizmeti, liberalizm, Neo-liberalizm

Abstract: INTRODUCTION, PURPOSE AND METHOD: This study is a study that expands the perspective of democracy in public services by NGOs. It has been discussed whether NGOs are an important factor in facilitating the provision of public services. By combining qualitative methods, the components of democracy have been addressed as fundamentally different from the problem of the product while reaching the answer. First of all, civil society has been addressed in this dimension, then the types of democracy and the existence of civil society have been explained with a factual adventure and the existence and effects of NGOs have been emphasized.

FINDINGS AND CONCLUSION: The research also discusses the distribution of public services by NGOs that emerged with liberal democracy, but the inadequacy of representative democracy in the participation of civil societies in public services and the organization of new aids in order to show that NGOs can be effective in providing better public services and the strengthening of the political sphere of civil society. As a result, the development of the understanding of democracy as a result of the dominance of neo-liberal life instead of the understanding of the welfare state has been developed, but it has been concluded that a fully democratic function has not been fully completed. It is recommended that conciliatory policies be pursued together with the management of the government and civil society.

Key Words: Democracy, non-government society organizations, state, individual, society, public service, liberalism, Neo-liberalism

* Yüksek Lisans öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Konya, Türkiye, Orcid: 0009-0004-9819-4356

Giriş

Sivil toplum kuruluşları toplumların çok defa ilgi odağı olmuş ve bilimsel olarak tanımlarken karşımıza tanımlanması zor bir kavram olarak çıkmıştır. Sivil toplum kuruluşları neo liberalleşmiş dünyada küresel çağının politika oluşturan aktörlerinden biridir. (Talas, 2011) Temsili demokrasinin ve liberalizmin getirisi olan sivil toplum kamusal alana hizmet eden önemli bir faktördür. Bu aktörün öncelikle ortaya çıkışı birey odaklı olmuştur. Ancak günümüzdeki birçok işlevi dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarını birey odaklı ele almak mümkün değildir. Toplumların birçok yerinde vakıflar dernekler sosyal yardım kuruluşları, barınma, hastalıklarla mücadele, ekonomik kalkınma için destek sağlayan kurum ve kuruluşlar var olmuş ve olmaya da devam edeceklerdir. Sivil toplum kuruluşları bu yanı sıra ekonomik ve sosyolojik yanı sıra toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ki faaliyetleriyle toplumun kamusal alanına yani ortak menfaatleri üzerinde olan her alanına yarar sağlayan bir alandır. Anlaşılmaktadır ki Klasik liberal anlayışın içindeki sivil toplum devlet karışığında iken günümüzde bu rolleriyle devletin içinde ya da paralel olarak dışında birçok noktada yer almıştır.

Talas'ın anlatımıyla da denebilir ki sivil toplum kuruluşları bu fonksiyonlarıyla günümüz dünyasında iktidarlar ile güç paylaşan bir role de sahip olmuştur. Bu anlatım üzerinden yola çıkarak özellikle 20. Yüzyılda kamu hizmetine bir aktör olan sivil toplum kuruluşlarını, liberal anlayışın çıkış noktası olan temsili demokrasinin günümüzde yaşanan meşruiyet kaybını baz alarak, çözüm yolu olan katılımcı, demokrasi bağlamında sivil toplum kuruluşlarını irdeleyerek kamu hizmetlerinin daha demokratik sunumunda yer alabilir bir araca dönüşebilir mi sorusuna cevap arayacağız. Bu cevaba ulaşmak için yine sivil toplum kuruluşlarının kamu hizmetinde yer almalarının anlamı nedir sorusunu da irdeleyerek bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Sivil Toplum Kavramı ve Sivil Toplum Kuruluşları

Öncelikle sivil toplumdaki bahsedebilmek için literatürdeki sivil toplum tanımlamalarıyla başlamak gerekmektedir. Sivil toplum, gönüllü kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip devletten özerk özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü sosyal bir yapılanma olarak tanımlanmaktadır (Usta, 2012) Başka bir tanımda da Erdoğan'a göre sivil toplum kuruluşları toplumsal hayatta var olan sorunlara çözüm bulmak amacıyla kurulmuş ve bu sorunlara sebep olan etkenleri ortadan kaldırma amacıyla varlardır ve bunun için çalışmaktadırlar. Yine başka bir tanımda "Sivil toplum kuruluşlarının beş temel özelliğinden söz edilmektedir. Bunlar; kar amacı gütmemek

ve gönüllülük esasına dayanmak, bürokratik olmayan esnek bir yapıya sahip olmak, karar ve uygulamalarda katılımcı bir yaklaşımı benimsemek, kamu yönetiminin bir parçası olmamak ve yeri geldiğinde baskı grubu oluşturabilmektir” (Emini, 2013) Sivil toplum kuruluşları bu bağlamda değerlendirildiğinde bu tanımlardan yola çıkarak denilebilir ki, devletin yanında paralel bir aktör olarak sosyolojik, ekonomik, kültürel ve politik faktörlerle sivil hayatta halkın katılımlarıyla bireylerin hür ve özgür ifade ve iradeleriyle demokratik bir araç olarak destek faaliyetlerinin yürüten kamusal bir alandır. Bu tanımlamayı yine bir parça destekler başka bir ifade ise sivil toplum, birimi yurttaş olan toplum türü, yurttaşlık düzenidir. (Talas, 2011), Bu genel tanımlamadan sonra sivil toplumun farklı bakış açılarının olduğunu değinmeden ve irdelenmeden geçemeyiz. Çünkü sivil toplum eğer bu açılardaki tanımlardan yola çıkılacak olursa devlet kavramıyla, ideolojik kavramlarla, ekonomik ve sosyolojik faktörlerle iç içe olduğundan bu farklı bakış açıları sivil toplum kuruluşlarının varlığı ve çıkış noktasından itibaren tanım koyma konusunda birçok tartışmaya neden olmuştur. Bu bakış açıları liberal düşünceye, neo liberal düşünceye, sol liberal düşünceye ve Tıpkı Talas’ında anlatımında olduğu gibi Ernest Gellner’in devletle daha iç içe olan düşüncesine ayrılmaktadır. Liberal düşünceye göre sivil toplum sadece dar bir çerçevede devlet dışında kalan bireylerin özgür iradesi ile rasyonel davranışları sonucu fayda maksimizasyoncusu bir birey olarak eylemlerini gerçekleştirebildiği alandır. Neo liberal ideolojik boyutta ise Sivil toplum demokrasinin kavramının birer ajanları olarak görülmektedir. Ernest Gellner’in tanımına ve fikrine göre ise sivil toplum bir boşluk doldurma görevi üstlenen yapıdadır. Çünkü Gellner’e göre STK’lar bireylerle devletin arasında bir köprü fonksiyonu üstlenmektedir. Bu fonksiyonuyla Gellner’in anlatımına göre STK’lar sendikalar, siyasi parti grupları gibi daha ciddi bir yapıyla örnek gösterilebilir. Sol liberal düşüncenin STK’larla ilgili görüş ise John Keane’nin görüşüyle desteklenebilir. Keane’ye göre STK üyelerinin olduğu gruplar bir devlet dışı bir baskı aracıdır ve siyaset üretirler. Sınıflandırma çeşitleri artırılabilir ve daha farklı bakış açılarından da ele alınabilmektedir. Ancak irdelenmesi gereken konu liberal düşünceden neo-liberal düşünceye kadar STK tanımıdır çünkü Liberal düşünce temsili demokrasinin ve dolayısıyla demokrasilerin bir göstergesi olan STK’ların çıkış noktasıdır. 20. Yüzyıldan bugüne STK’ların tanımının dönüşmesiyle ideolojik göstergelerin günümüz dünyasında farklı olması bir tesadüf değildir. Çünkü temsili demokrasi günümüzde yerini daha çoğulcu ve katılımcı bir demokrasiye doğru ilerlerken ve ideolojik değişimlerle birlikte STK’larda değişmiş ve dönüşmüştür. Bu değişim ve dönüşümü anlayabilmek için temsili demokrasinin krizi ve sivil toplum kavramının temel ontolojik kabulleriyle incelenmesi de ayrıca gereklidir.

Temsili Demokrasi

Temsili demokrasi meşru bir yönetim biçimi olarak millet iradesinin yönetimde söz hakkı sahibi olduğu bir halkın idaresinde bir yönetimin söz konusu olan, kendi kendini yönetmeye muktedir halkın var olduğu demokratik bir yönetim biçimidir. Aslında demokrasinin en saf hali doğrudan demokrasidir. Nacak çalışmasında demokrasilerden bahsederken temsili demokrasinin bir tanımını yapmış ve aslında demokrasinin aslında en saf halinin doğrudan demokrasi olduğuna değinmiş ancak bunun zamanla değiştiğini uygulamada sorunlar yaşanarak doğrudan demokrasinin uygulanmadığını söylemiş ve demokrasinin biçim ve yöntem değiştirdiğini belirtmiştir. “Etkinliğini arttırmaya başlayan ve ulus-devlet anlayışının temel unsurlarından birisi haline gelen temsili demokrasi, vatandaşların siyasi haklarını temsilcileri aracılığıyla kullandıkları bir demokrasi modeli olarak ortaya çıkmıştır” (Nacak, 2014) Süreçte meydana gelen milliyetçilik akımı, rasyonalizm, ulus devletçiliğin gelişimi, imparatorlukların yıkılışı ve sanayi devrimi temsili demokrasiyi yükselen yeni bir yönetim biçimi olarak karşımıza çıkarmıştır. Temsili demokraside ki bu “Temsil kavramı”, “başkaları adına irade açıklayarak işlem yapabilme yetkisini” ifade eden ve temsil edilen ile temsilciler arasındaki ilişkinin boyutunu ve derecesini belirleyen oldukça önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.” (Nacak, 2014) Genel anlamıyla temsili demokrasi burada halk ve millet egemenliği teorisi altında şekillenen bir demokrasi aracıdır. Doğrudan demokrasi coğrafi alanın genişçe dağılan halk kitlelerinin tamamını bir araya getirecek demokrasiyi yürütemezler. Temsili demokrasinin de bu anlamda halkın çoğunluğunun seçimi ile kendine benzer, kendi fikirlerine benzer bir seçim ile halk temsilcilerini seçme yolu tüm yurttaşların kendisini temsil etmesini sağlar. Başka bir bakış açısına göre de “Liberal demokrasi ortak bazı değer ve ilkeler üzerinde toplumsal bir uzlaşma olduğu varsayımı ile hareket etmektedir ve bu yaklaşım tekleştirici olduğundan bazı kimlikleri dışlamaktadır” (Usta, 2012)

Bir diğer önemli hususta temsili demokrasinin temel ontolojik kabulleridir. Temsili demokrasinin temel ontolojik kabulleri ise üç unsurla açıklanabilir: Birincisi teritoryadır. Teritorya sınırları net bir toprak parçasını ifade etmektedir. Toprak parçası temel ontolojik kabulün içinde olmalıdır ki temsili demokrasinin nereyi, hangi coğrafyayı temsil ettiği anlam kazansın. Ancak buradaki toprak kapalı bir kutu bir kap gibi düşünülür ve ideal olan sınırların geçirgen olmamasıdır. Bu anlamda günümüzde temsili demokrasiyi değerlendirecek olursak tabi bu anlamda küreselleşen dünya üzerinde tamamen kapalı bir kap şeklinde bir ülkeden kolay kolay bahsedemeyiz. Ancak bu önümüzdeki başlıklarda işlenecek bir konudur. Burada ontolojik kabul olarak ele alınan husus teritorya sınırları içerisindeki siyasal denetim ve yönetim gücüdür. İkinci unsur

ise bireylerin atomistik varlıklarıdır. Burada atomistik varlığı bireylerin tek başına ayrı ayrı düşünülmesini kapsar. Atomistik birey özgürdür ve kararlarını tek başına alabilen rasyonel bir varlık olarak ele alınır. Atomistik birey liberal demokrasinin yani aslında diğer bir şekilde ifade edersek temsili demokrasinin temel ontolojik kabulü olarak tek başlarına var olmuşlardır. Atomistik birey akıllıdır, rasyonel bir varlık olarak kendi menfaatleri doğrultusunda yaşar ve bu bireyler diğer bireylerle ilişki değerlerdir. Birey kendi menfaatleri doğrultusunda temsilcisini seçer ve kendi faydasını maksimize etmeye çalışır. Diğer bir ontolojik unsur ise kamusal alandır. Kamusal alanda bireyin işlevi sadece bir yurttaş olarak siyasal katılımı oy vermek, temsilcisini seçmektir. İşte bu ontolojik kabul kamusal alanı sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda Sivil Toplum Kuruluşlarıyla temsili demokrasiyi de bu olguyla da ilişkilendirmemiz de gözden kaçmayacak başka bir unsurdur ve tabi temsil kendi kendini yönetmede araçsal bir hale dönmeye başlayacağından sınırlı kamusal alan ve sınırlı siyasal katılım soru sordurtmaya başlayacak ve çözüm önerileri aratacaktır.

Temsili Demokrasinin Krizi

“Temsili demokrasilerin karşı karşıya olduğu en temel sorunların başında, halkın seçimler yoluyla temsilcilerini seçmesi uygulamasının geldiği görülmektedir” (Nacak, 2014)Nacak’ın bu ifadesinden anlaşılmaktadır ki demokrasi anlayışı bireylerin söz hakkını devrederken demokrasiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Katılım olmayan bir demokrasi yalnızca araçsallaşmış bir yönetimi ifade etmektedir. Temsili demokraside vatandaşlar seçtikleri lidere kendi haklarını yeni seçim dönemi gelene kadar devretmektedirler, devredilen zaman diliminde siyasal katılım içinde varlıkları oldukça sınırlı oldukları için ve temsilen siyasi düşüncelerini kendilerine benzeyen kişilere seçip onlara bıraktıkları için mecliste de onların kararıyla yönetilebilirler. Temsilciler onların adına karar alırlar oysa vatandaşlar alınan kararlara müdahale edemezler. Temsili demokrasinin bu anlamda krize uğradığını düşündüren benzer bir hususta Tekeli’ye göre bireye ilişkin temel kabullerdeki değişimde aranmalıdır. (Uğuz, 2020)Tekeli’nin görüşlerinden yola çıkarak Yılmaz ve Uğuz’a göre atomistik bireyler yalnızca haklarını temsilciye bırakmak istemez, kendileri de “yaşam doyumlarını artırmak için kendi projelerini gerçekleştirmeye ve bir kamusal özneye dönüşmeye büyük bir anlam yüklemektedirler.” (Uğuz, 2020) Yıldırım’a göre ise “karar alma süreçlerinde etkisi azalan bireylerin hızlı ve kesin çözüm için radikalizme sivrulması, siyasal alanın burjuvazinin çerçevesini çizdiği liberal kurumların yetersizliğinin bir sonucu olarak belirir.” (Yıldırım, 2017) Buradaki ifadelerden yola çıkarak bir sonuca ulaşacak olursak klasik liberal düşünce an-

lamında temsili demokrasinin temel ontolojik kabulü olan atomistik bireyler teritorya içinde kapalı bir kapta durmasına imkân kalamazlar. Kamusal alanın bireylere açılmamış olması demokratik bir kriz olarak ifade edilmektedir. Halkın katılım ihtiyacı ve temsili demokrasi bağlamında kendi kendini yönetmeyişi bir demokrasi krizine yol açmıştır. Bu anlamda küreselleşen dünya ulus devletin surlarını aşmaya da başladığından teritoryal sınırlar aşıldığından temsili demokrasinin temel ontolojik kabulleri artık geçersiz ve yetersiz sayılmış bu anlamda demokrasi için çözüm arayışı ihtiyacı hasıl olmuştur diyerek değerlendirebiliriz. Demokrasinin bu bağlamdaki çözüm yolları ise çoğulcu demokrasi, katılımcı demokrasi ve müzakereci demokrasi gibi kavramlarla ilişkilendirilerek geliştirilmeye çalışılmıştır. Katılımcı demokrasi ve müzakereci demokrasiyi gibi kavramları da bu anlamda sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte ele alarak irdelenecek ve temsili demokrasinin krizinin çözümü olan bu demokrasi kavramlarının sivil toplum kuruluşlarının bir kamusal olarak rol almalarının anlamı ve nedenini anlatmaya çalışacağız.

Katılımcı Demokrasi ve Müzakereci Demokrasi Bağlamında Stk'ların Kamu Hizmetlerinde Yer Almalarının Anlamı

Katılımcı ve müzakereci demokrasi temsili demokrasinin krizlerine karşı alternatif bir demokrasi yolu olarak karşımıza çıkmıştır. STK'ların kamu hizmetlerinde yer almasının anlamını irdelememiz için öncelikle katılımcı ve müzakereci demokrasi teorilerini anlamakta fayda vardır. Bu anlamda katılımcı demokrasi teorisini tanımlayacak olursak Yaman'ın ifadeleriyle diyebiliriz ki temsili demokratik sistemin işleyişini gerekli kılan organları, koşulları ve onların yürütülmesini esas alan mekanizmaları kabul eden ve bu mekanizmaları kabul eden, demokrasiyi bu anlamda doğrudan demokrasiye ulaştırmak için daha katılımcı bir sisteme yaklaştırma çabasıdır. (Yaman, 2018) başka bir kavram olacak müzakereci demokrasi teorisi tanımına da bakacak olursak "Müzakereci demokrasi, vatandaşların ilgili bilgileri paylaştığı, toplumsal işler hakkında konuştuğu, toplumla ilgili görüşleri oluşturduğu ve siyasal süreçlere katıldığı söylemci sosyopolitik bir sistemdir." (Usta, 2012) Bu bağlamda tanımlardan yola çıkarak değerlendirecek olursak katılımcı ve müzakereci demokrasi temsil kavramının yalnızca araçsal bir kavramdan öteye gitmemesini önlemek için bireyleri ontolojik kabulünde atomize bir varlık değil, bir toplum bütününde kolektif olarak toplum sorunlarını ele alan ortak hedefler üzerinde toplanan yurttaşlar olarak ele almıştır diyebiliriz. Sonuç olarak toplum yararı olan bir anlayışta bireylerin sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik kalkınma alanı gibi birçok alanda müzakereci ve katılımcı demokrasi teorileri bireyin kamusal alanını

genişletmektedir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları kamusal alanı oluşturan önemli bir aktör olmuşlardır. Başel, Özdemir ve Şenocak'a göre STK'lar, esnek yapıları, yüksek verimlilikleri ve desantralize örgütlenmesi ile 1980'lerden itibaren, özellikle ileri Batı ülkelerinde, devletin refah hizmetleri yanında kendisine gitgide artan bir şekilde yer bulabilmiştir (Özdemir, 2009) Söylenebilir ki bu ifadeyle birlikte sivil toplum kuruluşları demokrasinin de bir aktörüdür. Çünkü STK'lar kolektif bir yurttaş katılımını gerektiren gönüllü bir ortak menfaat çalışmasıdır bir anlamda. Devletlerin yönetiminde birey ve devleti en kolay yoldan birbirlerine kendilerini ifade edebilecek bir araçtır STK. Usta ve Akıncı'ya göre de STK'lar birey ve devlet arasındaki uyumsuzlukları çözen bir ara tabakanın oluşmasını sağlamaktadır. O zaman buradaki ifadelerden yola çıkarak denebilir ki STK'lar katılımcı bir demokrasiyle örtüşür ve müzakereci bir anlayışla demokrasiye katkı sağlar. Bu yanıyl devletin yanında bu kolektif katılımı gönüllü bir kamu hizmeti sunma anlayışı ortaya çıkar. "Sarıbay'ın da söylediği gibi, demokrasiye vücut veren siyasal haklar kadar, sivil toplumun ruhu olan medeni haklar da önemlidir ve bunlar birbirini tamamlarsa, demokrasi ile sivil toplum örtüşmüş olacaktır" (Usta, 2012) Oktay ve Pekküçükşen'e göre STK'lar bu anlamda en çok yerel düzeyde fonksiyonlarını göstermektedir çünkü onlara göre halka en yakın taban yerel düzeydedir ve STK'larda burada daha aktif olabilmektedir. (Oktay, 2009) Yer aldıkları faaliyetlerde örneğin iktisadi fonksiyonları gerçekleştirebilirler, bu anlamda TÜSİAD ve MÜSİAD gibi iş adamları dernekleri, tam anlamıyla sayılmasa bile meslek odalarının varlığı, AB üyeliğine giden yolda gelişen sürdürülebilirlik alanında kurulan STK'lar ve alınan hibeler iktisadi anlamda bu fonksiyonun birer örnekleridir. Özer'e göre de STK'lar iktisadi fonksiyonuyla günümüzde gelişme ve kalkınma amaçlı en önemli örnektir. Aynı zamanda yine Özer'e göre de STK'ların ekonomik faaliyetleri, devletin iktisadi işlevlerini yerine getirirken insani durum ve duyguları gözden kaçırmaması sebebiyle ve STK'ların bu açığı kapatması sebebiyle önemlidir. Yine Özer'in ifadesiyle diyebiliriz ki STK'lar yaptıkları faaliyetlerle ortak menfaatler ölçüsünde kamuoyu oluşturmaktadır ve bireyleri bir araya getirerek ilgili oldukları konular ölçüsünde çalışarak bir baskı grubu oluşturmaktadırlar. (Özer, 2008) Yavuzun aktarımına göre de ifade edebiliriz ki Sivil toplum kuruluşları olarak ifade edilen bu örgütler toplumsal desteğin sağlanmasında rol oynayan, Beklentilere doğrultusunda kamu bilincinin gelişmesini sağlayan bir görev üstlenmektedirler. (Yavuz, 2014) STK'ların kamusal hizmetlerin içinde yer almasının anlamı o zaman denilebilir ki demokrasiye ve bireylerin ortak menfaatine hizmet etme anlamıyla vardır. Eğer Müzakereci demokrasi teorisinin ana unsuru katılım ve demokrasiyi olabildiğince doğrudan demokrasiye çekebilmekse bu temel ontolojik kabulün vazgeçilmez parçası STK'lar olacaktır.

O zaman anlıyoruz ki Liberalizm ideolojisinin unsuru olan liberal demokrasi bir başka deyişle aşına olduğumu temsili demokrasi modeli 20. Yüzyılın son çeyreğiyle hem ontolojik neo-liberal bir düzene küreselleşme aracıyla geçerek kabullerini çürütmüş ve demokratik çareler arayışına düşmüş hem de bunun sonucu olarak devletin refah anlayışını kırarak devletten bağımsız ancak, bireye, topluma ve devlete yararlı STK'ları bir ajan olarak ortaya çıkarmıştır. Bu sonuca ulaşmanın sebebi ise temsili demokrasinin kapalı bir kap olarak düşünülmesinden vazgeçilmesidir. O zaman bu sonuç üzerinden yola çıkarsak STK'ların kamu hizmetinde bulunmasının anlamı bireylerin katılımında rol almak istemesi, bireylerin ortak menfaatleri doğrultusunda tek başlarına atomistik birer bireyler olmamaları ve toplum olarak kolektifçe gönüllü bir çalışma içine girmek istemeleri ve temsili demokrasinin katılımcı ve müzakereci bir anlayışa dönüşümü diyebiliriz.

Bir yandan da siyasal arenaların, parti gruplarının birer arka bahçeleri olmaları da baskı grupları fonksiyonu ile siyasal katılım oranını artırdığından sivillerin yaptırım gücünden uzak bir şekilde siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi taleplerini iletme, devlet bu fonksiyonları yerine getirmese bile ilgili faaliyetlerini yürütmeleri kamu hizmetlerine binaen anlamlarını ortaya çıkaracaktır. Yine de belirtmek gerekir ki devletin sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkisi kopuk değil ve bir denetim vardır. Devlet STK'ları sıkı bir şekilde denetlemeye devam etmektedir. Buna binaen bireylerin katılımı etkilenebilmektedir. Şahin ve Akboğa'nın Türkiye örneği üzerinde araştırma argümanlarında ifade etmiş olduğu, devletin STK'lar üzerindeki sıkı denetimi ve insanların bundan dolayı STK'lara katılımında isteksiz olmalarıdır. "Nitekim kişiler, STK'ların iktidarın kontrolünde olduğunu veya STK'ların hükümeti çekinmeden eleştiremeyeceklerini düşünürse, STK'lara üye olmak için gereken motivasyonları daha düşük olacaktır" (Şahin, 2019) Bu ifadede Sonuçta ki düşüncüyü etkilemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kamu hizmetleri devletlerin toplumun yararına yaptığı temel hizmetlerdir. Eğitim, sağlık güvenlik gibi birçok alan kamusal hizmetlerin içindedir, ancak refah devleti anlayışı ya da başka bir kavram olarak söyleyebileceğimiz sosyal devlet anlayışı 70'ler den sonra ve 80'lerde bu anlayışı neo-liberal politikalara bıraktığından özel işletmeler, şirketler gibi STK'larda kamu hizmeti içinde olmuşlardır. Bu yanıla kamusal hizmetleri yerine getiren aktörler arasında önemli bir role sahiptir. Bu ifadeyle birlikte söyleyebiliriz ki baskı grupları kamusal alanda halkın katılımlarıyla kamusal hizmet ihtiyaçlarını önceleyebilir ve daha iyi bir kamu hizmeti sağlayabilmektedir. Bu anlamda demokrasinin

katılımcılık ilkesi STK'lara kamusal hizmetlerin daha demokratik bir sunumu açısından bir anlam ifade edebilmektedir. Sonuç olarak söyleyebiliriz ki kamu hizmetlerinin demokratik sunumu açısından önemli bir argümandır STK'lar ancak tam demokratik bir hizmet sunumundan söz etmek tam anlamıyla tamamlanamamıştır.

Devletin STK'ları denetlemesi ve insanların yaptırım gücünden uzak bir şekilde sivil katılıma güvensizliği STK'ların kamu hizmetindeki sunumunun daha demokratik olmasının önündeki bir engeldir. Bu anlamda devletlerin kamu hizmetlerine ve demokrasiye ilişkin olarak sivil toplum örgütlerine önem atfettiklerini ancak yönetsimsel olarak zayıf kaldıkları varsayımına ulaşabiliriz. Devletin ise bir kamu hizmeti sunumunda STK'ların iş birlikleri ile desteklenerek daha demokratik bir sunum aracına dönüştürebileceğini ifade edebiliriz. Bu anlamda önerilen devlet ile STK iş birliği olacaktır. Bir diğer öneri kamusal alanda STK'ların sesinin duyulması için kamusal alanın bir aracı olan sosyal medya alanının genişletilmesidir. Her ne kadar teorik olarak müzakereci demokrasi teorisi günümüzde uygulanılmaya çalışılsa da temsili demokrasiyi iktidarın siyasal aracı olarak kullanan hükümetlerin günümüzde temsili demokrasinin eski alışkanlıklarını bırakmadıkları hususu medyaya ve sosyal medyaya da yansımaktadır. Bazı zamanlarda iktidarların medya erişimini kısıtlaması STK'ların kamusal alanda sıkı bir denetlenmesine örnektir ve bu hal-kin katılımını da kısıtlamak demektir. Bu anlamda siyasi olsun ya da olmasın kamu hizmetlerinde bulunan bir STK'nın medya organları daha çok geliştirilmeli ve hükümetlerin bu konuda ki çatışmacı tavrı uzlaşmacı bir politikaya çevrilmelidir.

Kaynakça

- Emini, F. T. (2013). "Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü:Tüsiad Örneği". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(36).
- Nacak, O. (2014). "Temsili Demokrasinin Sorun Alanları Ve Çözüm Noktasında Yeni Bir Model: Katılımcı Demokrasi". *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(32), 194-214.
- Oktay, E. P. (2009, Haziran). "Yerel Yönetimlerin Demokratik-Leştirilmesinin Bir Aracı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları-Türkiye İçin Kısa Bir Değerlendirme-". *KMÜ İİBF Dergisi*(11).
- Özdemir, S. B. (2009). "Sivil Toplum Kuruluşlarının (Stk)'Nın Artan Önemi Ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı Stk'lar Üzerine Bir Araştırma". *Journal Of Policy Conferences*.

- Özer, H. (2008). “Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları”. *Elektronik Sosyal bilimler Dergisi*, 7(26).
- Şahin, O. A. (2019, Eylül). “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi Ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım”. *International Journal of Political Science & Urban Studies. Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 405-427. doi:10.14782/ipsus.623237
- Talas, M. (2011). “Sivil Toplum Kuruluşları Ve Türkiye Perspektifi. *Tübar (Türklük Bilimi Araştırma Dergisi)*.
- Uğuz, H. Y. (2020, Ocak). “İlhan Tekeli’nin Fikriyatında Temsili Demokrasinin Krizine Bir Yanıt Olarak Sivil Toplum Kuruluşları Ve Yerel Yönetimler”. *İdealKent (Kent Araştırmaları Dergisi)*, 11(29), 316-330. doi:10.31198/idealkent 682923
- Usta, S. A. (2012, Temmuz). “Müzakereci Demokrasilerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 8(2), 83-92.
- Yaman, T. H. (2018, Ocak). “Katılımcı Demokrasi:Kapsam Ve Unsurlar”. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E Dergi*, 6(2), 136-160.
- Yavuz, C. (2014, Haziran). “Kamuoyu Oluşumunda Stratejik Bir Araç Olarak Sivil Toplum Kuruluşları”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2).
- Yıldırım, Y. (2017, Haziran). “Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa’da sağ-popülizm ve YÜKSELEN AŞIRI SAĞ”. *AİD (Amme İdaresi Dergisi)*, 50(2), 51-72.

Yapay Zeka Otomasyonunun Hizmet Operasyonlarındaki Rolü: Bibliyometrik Analiz

Dr. öğr. Tariel BAYLARBAYOV*

Prof. Dr. Halim KAZAN**

Öz: Bu çalışma, yapay zeka otomasyonunun hizmet sektöründeki yeri ve etkilerini daha bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla bibliyometrik yöntemlerden biri olan anahtar kelime “co-occurrence” analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapay zeka, otomasyon ve hizmet sektörü odaklı literatürün incelendiği analizin amacı, alanda öne çıkan temaları ve kavramsal kümelenmeleri ortaya çıkarmıştır. Elde edilen bulgular, yapay zeka teknolojilerinin yalnızca teknik birer araç olmanın ötesinde olduğu, aynı zamanda hizmet sektörünün farklı boyutlarında stratejik dönüşümler yarattığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet sektörü, Yapay zeka, yapay zeka otomasyonu

The Role Of Artificial Intelligence Automation In Service Operations: Bibliometric Analysis

Abstract: This study was conducted using the keyword “co-occurrence” analysis, one of the bibliometric methods, in order to reveal the place and effects of artificial intelligence automation in the service sector in a more holistic way. The purpose of the analysis, which examined the literature focused on artificial intelligence, automation and the service sector, was to reveal the prominent themes and conceptual clusters in the field. The findings show that artificial intelligence technologies are more than just technical tools, but also create strategic transformations in different dimensions of the service sector.

Keywords: Service sector, Artificial intelligence, Artificial intelligence automation

* Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme(İktisat), İstanbul, Türkiye. /PhD Student, Istanbul University, Business (Economics), Istanbul, Türkiye, ORCID: 0009-0001-1846-6058, E-posta/E-mail: tariel.baylarbayov@ogr.iu.edu.tr

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme(İktisat), İstanbul, Türkiye. /Prof. Dr., Istanbul University, Business (Economics), Istanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9234-6214, E-posta/E-mail: halim.kazan@istanbul.edu.tr

Giriş

Hizmet sektörü, küresel ekonominin en büyük ve en dinamik bileşenlerinden biri olup, istihdam yaratma kapasitesi ve ekonomik büyümeye katkısı açısından büyük önem taşımaktadır. Teknolojik ilerlemeler, hizmet sektöründe köklü değişikliklere yol açmış, özellikle dijitalleşme ve otomasyon süreçleri bu dönüşümün merkezinde yer almıştır. Yapay zeka (YZ) ve otomasyon teknolojilerinin hizmet sektörüne entegrasyonu, operasyonel süreçlerin daha verimli hale getirilmesine, maliyetlerin düşürülmesine ve müşteri memnuniyetinin artırılmasına yönelik önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda, yapay zeka tabanlı otomasyon sistemlerinin hizmet sektörüne etkileri giderek daha fazla araştırma konusu haline gelmiştir. Ancak, bu alanda yapılan çalışmaların büyük bir kısmı belirli sektörlerle veya dar kapsamlı uygulamalara odaklanmakta olup, hizmet sektörünün geneline dair kapsamlı bir analiz sunmamaktadır.

Son yıllarda, yapay zeka destekli otomasyon sistemleri müşteri hizmetlerinden sağlık sektörüne, finansal hizmetlerden lojistik ve perakende sektörüne kadar geniş bir yelpazede uygulanmaktadır (Belanche & et al., 2024). Özellikle doğal dil işleme (NLP), makine öğrenmesi (ML), derin öğrenme (DL) ve robotik süreç otomasyonu (RPA) gibi teknolojiler, hizmet sunum süreçlerini yeniden şekillendirmektedir (Hu & Xu, 2024). Bununla birlikte, yapay zekanın hizmet sektöründe uygulanmasının sadece teknolojik avantajları değil, aynı zamanda etik, güvenlik ve düzenleyici zorlukları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, hizmet sektöründe yapay zeka otomasyonunun yaygınlaşmasını engelleyen faktörlerin belirlenmesi ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, hizmet sektöründe yapay zeka otomasyonunun mevcut durumunu bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirmek ve bugüne kadar yapılan araştırmalarda hangi alanların eksik kaldığını ortaya koymaktır. Bibliyometrik analiz, belirli bir araştırma alanındaki yayınların sayısal olarak analiz edilmesini sağlayarak, akademik literatürde hangi konuların daha fazla çalışıldığını ve araştırma alanındaki eğilimleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu sayede, hizmet sektöründe yapay zeka ve otomasyon üzerine yapılan akademik çalışmaların daha kapsamlı bir çerçevede ele alınması ve gelecekteki araştırmalara ışık tutulması hedeflenmektedir.

Arka Plan

Yapay zeka ve otomasyon, endüstriyel üretimde köklü değişikliklere yol açmış olsa da, hizmet sektöründeki adaptasyonu nispeten yeni bir araştırma alanıdır. Yapay zekanın hizmet sektörüne entegrasyonu, operasyonel verimlili-

ği artırma, müşteri hizmetlerini iyileştirme ve karar verme süreçlerini optimize etme gibi önemli avantajlar sunmaktadır (Belanche & et al., 2024). Özellikle doğal dil işleme, makine öğrenmesi ve robotik süreç otomasyonu (RPA) gibi teknolojiler, hizmet sağlayıcıların operasyonlarını daha akıllı hale getirmelerine olanak tanımaktadır (Hu & Xu, 2024).

Hizmet sektöründe yapay zekanın kullanımı, müşteri ilişkileri yönetimi, kişiselleştirilmiş hizmet sunumu ve süreç otomasyonu gibi birçok alanı kapsamaktadır. Örneğin, çağrı merkezlerinde kullanılan yapay zeka destekli sohbet botları, müşteri taleplerine anında yanıt vererek hem maliyetleri düşürmekte hem de hizmet kalitesini artırmaktadır (Mariani & Borghi, 2024). Finans sektöründe, yapay zeka tabanlı algoritmalar kredi değerlendirme süreçlerini daha güvenilir hale getirmekte, sahtekarlık tespiti ve risk yönetimi gibi alanlarda daha isabetli kararlar alınmasına olanak tanımaktadır (Ooi & et al., 2025). Sağlık sektöründe ise, yapay zeka destekli teşhis sistemleri, doktorların daha hızlı ve doğru teşhis koymalarını sağlayarak hasta bakım hizmetlerini iyileştirmektedir (Spring & et al., 2022).

Mevcut literatürde yapay zeka destekli otomasyon sistemlerinin işletmeler üzerindeki etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Mariani & Borghi, 2024; Ooi & et al., 2025). Bununla birlikte, bu araştırmalar genellikle belirli sektörlerle odaklanmış olup, hizmet sektöründeki genel eğilimleri ve ortak eksiklikleri ortaya koyan bütüncül bir analiz eksikliği mevcuttur. Ayrıca, yapay zekanın etik ve sosyal etkileri, çalışanların istihdam durumu üzerindeki potansiyel riskler ve veri güvenliği gibi konular hâlâ detaylı inceleme gerektiren alanlar olarak öne çıkmaktadır (Quattrocchi & et al., 2023).

Bu çalışmada, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak hizmet sektöründe yapay zeka otomasyonunun mevcut durumu değerlendirilmiş ve gelecekteki araştırma fırsatları belirlenmiştir. Bibliyometrik analizler, araştırma konularının zaman içindeki değişimini anlamaya yardımcı olurken, en çok atıf alan çalışmaların belirlenmesini ve hangi konuların akademik ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu yöntemle, hizmet sektöründe yapay zekanın hangi alanlarda yoğunlaştığı, hangi disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ve literatürdeki boşlukların nasıl doldurulabileceği konusunda kapsamlı bir değerlendirme yapılmaktadır.

Literatür Taraması

Hizmet sektörü, müşteri etkileşimleri, operasyonel süreçler ve veri yönetimi açısından büyük dönüşümler yaşamaktadır. Son yıllarda yapay zeka (YZ) tabanlı otomasyon, bu dönüşümün en önemli bileşenlerinden biri haline

gelmiştir. Müşteri hizmetlerinden finansal yönetim sistemlerine, sağlık sektöründen lojistiğe kadar birçok alanda YZ tabanlı otomasyon çözümleri uygulanmaktadır (Ooi & et al., 2025). Bu çalışma, hizmet sektöründe YZ otomasyonunun kullanım alanlarını, avantajlarını ve karşılaşılan zorlukları kapsamlı bir literatür taraması ile incelemektedir.

YZ otomasyonu, makine öğrenimi, doğal dil işleme (NLP), derin öğrenme ve robotik süreç otomasyonu (RPA) gibi teknolojilerin birleşimiyle gelişmektedir (Zincir-Heywood & et al., 2021). Bu teknolojiler, insan etkileşimini azaltarak süreçlerin hızlanmasını ve hataların minimuma indirilmesini sağlamaktadır (Wang & et al., 2022). Son yıllarda yapılan araştırmalar, YZ tabanlı otomasyonun hizmet sektöründe iş verimliliğini ve müşteri memnuniyetini artırmada kritik bir rol oynadığını göstermektedir (Belanche & et al., 2024).

YZ otomasyonunun hizmet sektöründeki en önemli kullanım alanları şunlardır:

- Müşteri Hizmetleri ve Çağrı Merkezleri: YZ destekli sohbet botları ve sanal asistanlar, müşteri taleplerine anında yanıt vererek çağrı merkezi çalışanlarının iş yükünü azaltmaktadır (Andronie & et al., 2024). Özellikle NLP ile desteklenen sistemler, müşteri sorularını anlayarak kişiselleştirilmiş yanıtlar sunmaktadır (Hurley & et al., 2023).
- Finans ve Bankacılık: Otomatik kredi değerlendirme sistemleri, dolandırıcılığı önleme yazılımları ve algoritmik ticaret, bankacılık ve finans sektörlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Sithambaram & Tajudeen, 2023). YZ tabanlı finansal analiz araçları, büyük veri analizi yaparak daha doğru tahminler sunmaktadır (Ahmad, Hasan, & Ahmad, 2022).
- Sağlık Hizmetleri: YZ destekli teşhis sistemleri, hasta kayıt yönetimi ve robotik cerrahi uygulamaları, sağlık sektöründe YZ'nin en yaygın kullanım alanlarından biridir (Hu & Xu, 2024). Görüntü işleme teknikleri ile desteklenen yapay zeka algoritmaları, tıbbi teşhislerde yüksek doğruluk oranlarına ulaşmaktadır (Sharma & et al., 2023).
- Turizm ve Konaklama: Otel rezervasyon sistemleri, müşteri tercihlerini analiz eden öneri sistemleri ve YZ destekli seyahat planlama araçları, turizm sektöründe müşteri deneyimini iyileştirmektedir (Mariani & Borghi, 2024). Otomatik çeviri hizmetleri ve sanal rehberler, turistlerin daha iyi hizmet almasını sağlamaktadır (Quattrocchi & et al., 2023).
- Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi: Rota optimizasyonu, talep tahmini ve depo yönetimi gibi lojistik süreçlerinde YZ tabanlı çözümler kullanılmaktadır (Pitakaso & et al., 2024). IoT ve büyük veri analitiği ile entegre edilen YZ sistemleri, tedarik zincirini daha verimli hale getirmektedir (Spring & et al., 2022).

YZ tabanlı otomasyonun hizmet sektörüne sağladığı başlıca avantajlar şunlardır:

- Operasyonel süreçlerin hızlanması ve maliyetlerin düşürülmesi (Ridho, 2023).
- Hata oranlarının azalması ve iş süreçlerinde daha yüksek doğruluk sağlanması (Díaz & et al., 2021).
- Müşteri memnuniyetinin artması ve kişiselleştirilmiş hizmet sunulması (Sharma & et al., 2023).

Ancak, YZ otomasyonu bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir:

- İstihdam Üzerindeki Etkileri: Otomasyon, bazı iş kollarında insan iş gücüne olan ihtiyacı azaltabilir ve istihdamı olumsuz etkileyebilir (Han & et al., 2022).
- Etik ve Güvenlik Sorunları: YZ sistemlerinde veri güvenliği ve algoritmik önyargılar önemli tartışma konularıdır (Quattrocchi & et al., 2023).
- Düzenleyici Engeller: Yapay zeka tabanlı hizmetlerin hukuki ve etik çerçeveler içinde nasıl uygulanacağı konusunda düzenleyici otoritelerin belirlediği kurallar değişkenlik göstermektedir (Spring & et al., 2022).

YZ tabanlı otomasyonun geleceği, daha gelişmiş algoritmalar ve insan-makine etkileşimini artıran yeniliklerle şekillenecektir. Özellikle kuantum bilişim, büyük veri analitiği ve gelişmiş NLP teknikleri, hizmet sektöründeki YZ uygulamalarının daha verimli hale gelmesini sağlayacaktır (Díaz & et al., 2021).

Bununla birlikte, veri güvenliği ve etik kurallar konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Şirketler, yapay zeka tabanlı hizmetleri uygularken şeffaflığı ve sorumluluk ilkelerini göz önünde bulundurmalıdır (Han & et al., 2022).

Sonuç olarak, YZ tabanlı otomasyon, hizmet sektöründe müşteri deneyimini iyileştiren, maliyetleri düşüren ve operasyonel süreçleri hızlandıran önemli bir araçtır. Ancak, etik kaygılar, veri güvenliği ve iş gücüne etkileri gibi konular göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, gelecekte yapılacak araştırmaların YZ'nin iş dünyası ve toplum üzerindeki uzun vadeli etkilerine odaklanması önerilmektedir (Spring & et al., 2022).

Metodoloji

Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınların nicel yöntemler kullanılarak incelenmesini sağlayan sistematik bir yaklaşımdır (Pritchard, 1969). Kökenleri 1900'lü yılların başlarına kadar uzanan bu yöntem (Okubo, 1997), özellikle dijitalleşmenin ve büyük veri analizine erişimin artmasıyla birlikte son yıllarda önemli bir ivme kazanmıştır. Nitekim, bibliyometrik yöntem kullanılan akade-

mik çalışmaların sayısı son on yılda yıllık ortalama 1021 yayına ulaşarak kayda değer bir artış göstermiştir (Albayrak, 2023).

Günümüzde bibliyometrik analiz, bilimsel yayın performanslarını değerlendirmek, akademik iş birliklerini haritalamak, araştırma eğilimlerini analiz etmek ve belirli bir akademik alanın kavramsal ve entelektüel yapısını keşfetmek amacıyla yaygın şekilde kullanılmaktadır (Aria & Cuccurullo, 2017; Donthu & et al., 2020; Verma & Gustafsson, 2020). Bu teknik, geleneksel nitel yöntemlere dayanan sistematik literatür incelemelerine kıyasla (MacCoun, 1998), daha nesnel bulgular sağlayarak araştırmacı önyargılarının önüne geçmeyi mümkün kılmaktadır (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey, & Lim, 2021).

Bibliyometrik analiz, bilimsel literatürde belirli bir alanın dinamiklerini, trendlerini ve etkileşimlerini anlamak amacıyla aşağıdaki sorulara yanıt aramaktadır:

- Akademik çalışmalar hangi indekslerde yayımlanmaktadır?
- Bu yayınların yazarları hangi ülkelerden gelmektedir?
- İncelenen çalışmaların temel ilgi alanları ve anahtar sözcükleri nelerdir?
- Literatürde en fazla atıf alan makaleler ve temel kaynaklar hangileridir?

Bibliyometrik Analiz Teknikleri: Bibliyometrik analiz kapsamında iki temel yöntem öne çıkmaktadır: performans analizi ve bilim haritalama teknikleri (Donthu et al., 2021).

Performans Analizi

Performans analizi, akademik araştırmaların üretkenliğini ve etki düzeyini ölçmeye yönelik bir değerlendirme tekniğidir. Bu yöntem sayesinde;

- Bireysel araştırmacılar, kurumlar veya ülkelerin bilimsel katkıları,
- Belirli bir alanın zaman içindeki gelişimi ve yayın trendleri,
- Atıf analizleri ve akademik etkinlik göstergeleri değerlendirilebilmektedir (Donthu et al., 2021; Öztürk, 2021).

Tanımlayıcı ve belirleyici bir yöntem olan performans analizi, bibliyometrik çalışmaların ayırtıcı bir özelliği olarak kabul edilmekte ve akademik performansı ölçen en önemli araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Donthu & et al., 2020).

Bilim Haritalama Teknikleri

Bilim haritalama, araştırma bileşenleri arasındaki ilişkileri, entelektüel etkileşimleri ve yapısal bağlantıları ortaya çıkarmayı amaçlayan bir analiz yöntemidir. Bu teknik, özellikle belirli bir alandaki bilimsel iş birliklerini ve bilgi yayılımını anlamak açısından kritik öneme sahiptir (Cobo & et al., 2011).

Bilim haritalama kapsamında kullanılan başlıca teknikler şunlardır:

- Atıf analizi (citation analysis): Literatürde hangi çalışmaların en fazla referans gösterildiğini belirler.
- Ortak atıf analizi (co-citation analysis): İki veya daha fazla yayının aynı çalışmalara referans verip vermediğini analiz eder.
- Bibliyografik eşleştirme (bibliographic coupling): İki çalışmanın ortak kaynaklara referans verip vermediğini ölçer.
- Ortak kelime analizi (co-word analysis): Yayınlar da en sık kullanılan anahtar kelimeleri ve bunlar arasındaki ilişkileri inceler.
- Ortak yazarlık analizi (co-authorship analysis): Akademik iş birliklerini ve araştırmacılar arasındaki bağlantıları görselleştirir (Donthu et al., 2021).

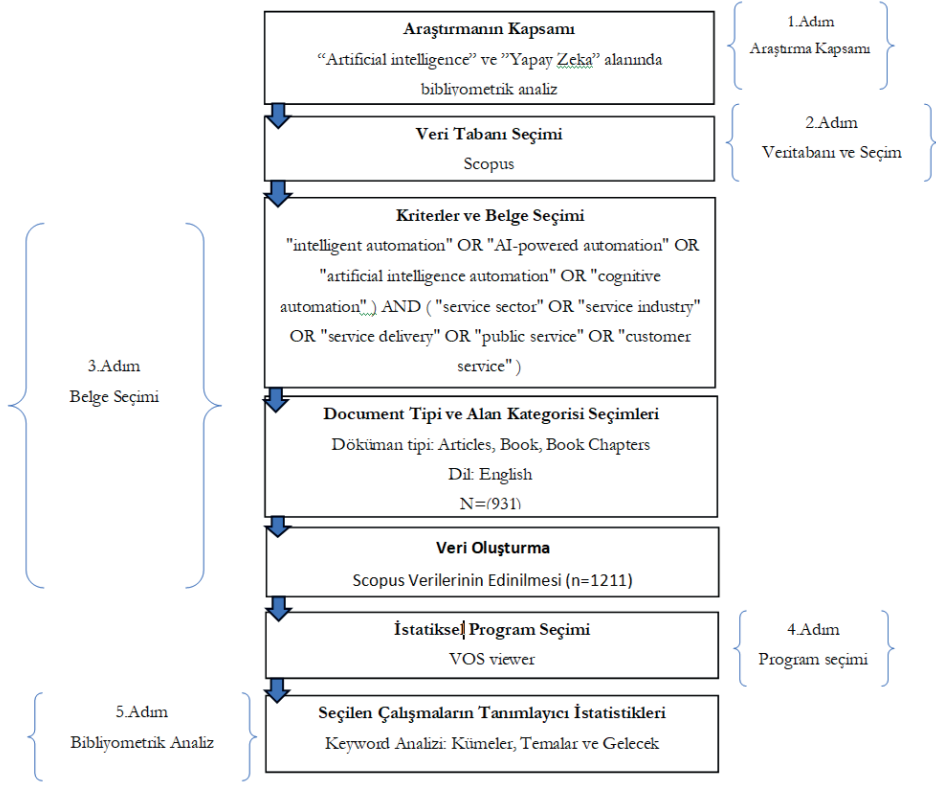
Bibliyometrik Analizde Kullanılan Veri Tabanları: **Bibliyometrik analiz çalışmalarında** yüksek hacimli, disiplinler arası ve güvenilir veri kaynaklarına erişim **büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, araştırmacılar tarafından en çok tercih edilen veri tabanları arasında şunlar bulunmaktadır:**

1. Web of Science (WoS): Disiplinler arası geniş veri seti sunması, yüksek kaliteli veriler sağlaması ve atıf analizlerini destekleyen kapsamlı bir sistem barındırması nedeniyle en çok tercih edilen kaynaklardan biridir (Donthu et al., 2021; Merigó & et al., 2015).
2. Scopus: Elsevier tarafından sağlanan ve geniş kapsamlı akademik yayınları içeren, özellikle bibliyometrik analizler için uygun bir veri tabanıdır.
3. Google Scholar: Daha geniş bir kapsama sahip olmasına rağmen, atıf kalitesini filtreleme eksiklikleri nedeniyle akademik çalışmalarda daha az tercih edilmektedir (Martin-Martin & et al., 2018).

Son yıllarda büyük veri analizine dayalı yöntemlerin yaygınlaşması ile bibliyometrik analiz, bilimsel araştırmalarda giderek daha önemli bir araç haline gelmiştir. Geleneksel literatür incelemelerinin ötesine geçerek belirli bir alanın bilimsel yapısını ve gelişimini nicel tekniklerle ortaya koyan bibliyometrik analiz, araştırmacılar için verimli ve nesnel bir yöntem sunmaktadır. Özellikle, Web of Science ve Scopus gibi geniş kapsamlı veri tabanlarının sağladığı zengin içerik, bu yöntemin güvenilirliğini artırmaktadır. Gelecekte, yapay zeka ve makine öğrenmesi tabanlı veri analizi tekniklerinin bibliyometrik çalışmalarda daha fazla yer bulacağı öngörülmektedir.

Uygulama

Bu çalışmada, Scopus veritabanı üzerinden 1997-2025 yılları arasında yayımlanan akademik çalışmalar analiz edilmiştir. Veri seti, makaleler, kitaplar ve kitap bölümlerinden oluşmaktadır. Literatür taraması aşağıdaki tabloda sırasıyla gösterilmiştir.

Tablo 1. Dökümanların Belirlenmesi ve Seçimine Yönelik Akış Diyagramı.

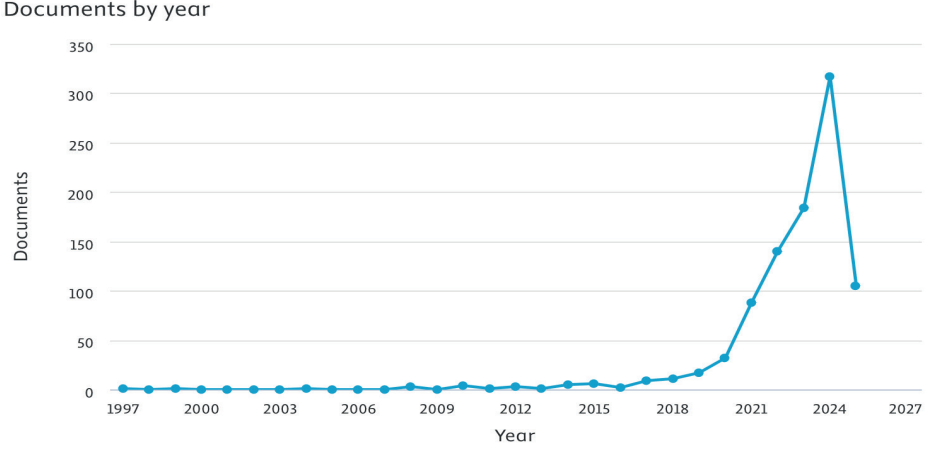
Çalışmanın odak anahtar kelimeleri, araştırma kapsamını genişletmek adına "intelligent automation" OR "AI-powered automation" OR "artificial intelligence automation" OR "cognitive automation") AND ("service sector" OR "service industry" OR "service delivery" OR "public service" OR "customer service") şeklinde belirlenmiştir. Elde edilen veri seti, gürültülü verilerden arındırılmış ve analiz süreci, R tabanlı açık kaynaklı bir yazılım olan VOSviewer kullanılarak yürütülmüştür.

Araştırma kapsamında, birden fazla disipline yayılan derin ve geniş bir literatürün sistematik bir şekilde toplanması, taranması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Bu süreç, zaman alıcı ve titizlik gerektiren bir aşama olup, bibliyometrik analiz yöntemleri ile desteklenmiştir. Literatürdeki bilgi alanlarının yapısal özelliklerini ve ilişkilerini analiz etmek amacıyla, anahtar kelimelerin birlikte kullanımı (Co-Occurrence veya Co-Word Analysis) yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem, belirli bir araştırma alanındaki kavramsal çerçevenin oluşturulmasına ve akademik eğilimlerin belirlenmesine katkı sağlamaktadır.

Bulgular

Yayınların Yıllık Dağılımı ve Akademik Eğilimler

Şekil 1: Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Scopus

Yapay zeka ve otomasyonun hizmet operasyonlarındaki rolüne ilişkin akademik yayınların yıllık dağılımı incelendiğinde, ilk çalışmaların 1997 yılında başladığı görülmektedir. Ancak, 1997-2016 yılları arasında bu alana yönelik bilimsel yayınların oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Scopus veri tabanındaki araştırmamıza göre bu dönemde yayın sayısı yıllık bazda 2'nin altında kalmış ve araştırma alanına duyulan ilginin görece düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde, bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler, büyük veri analitiği ve dijital dönüşüm gibi kavramların gelişmesine rağmen yapay zeka uygulamalarının hizmet operasyonlarına entegrasyonu sınırlı kalmıştır. Bunun temel nedenleri arasında:

- Yapay zeka algoritmalarının gelişim sürecinin erken aşamalarda olması (Russell & Norvig, 2016).
- Şirketlerin ve hizmet sağlayıcılarının yapay zeka çözümlerine yönelik çekinceleri (Brynjolfsson & McAfee, 2014).
- Gerekli altyapı ve büyük ölçekli veri setlerinin yeterince olgunlaşmamış olması (Davenport & Ronanki, 2018).

gibi unsurlar bulunmaktadır.

2016 senesinden günümüze kadar akademik çalışmaların sayısında belirgin bir artış kaydedilmiş ve yayın sayısında bir artan trend mevcut. Dolayısıyla yapay zekanın hizmet operasyonlarındaki uygulamalarına ilişkin önemli bir ivmelenme yaşandığı görülmektedir. 2024 yılında en yüksek yayın sayısına ulaşılmıştır (317 yayın). Bu artışın başlıca nedenleri arasında:

- COVID-19 pandemisinin dijitalleşme süreçlerini hızlandırması ve otomasyon çözümlerine olan ihtiyacı artırması (Ivanov & Dolgui, 2020).
- Endüstri 4.0 ve hizmet sektöründe akıllı sistemlerin yaygınlaşması (Schwab, 2017).
- Generatif yapay zeka ve chatbot gibi yeni teknolojilerin gelişmesi ve işletmeler tarafından benimsenmesi (Kaplan & Haenlein, 2019).
- Büyük veri ve bulut bilişim teknolojilerinin hizmet operasyonlarında daha etkin kullanılması (Wamba & et al., 2017).

Öte yandan, 2025 yılına ait yayın sayısında bir düşüş olduğu görülmektedir (105 makale). Ancak bu durum, 2025 yılı henüz tamamlanmadığı için veri eksikliğinden kaynaklanıyor olabilir (Şekil 1).

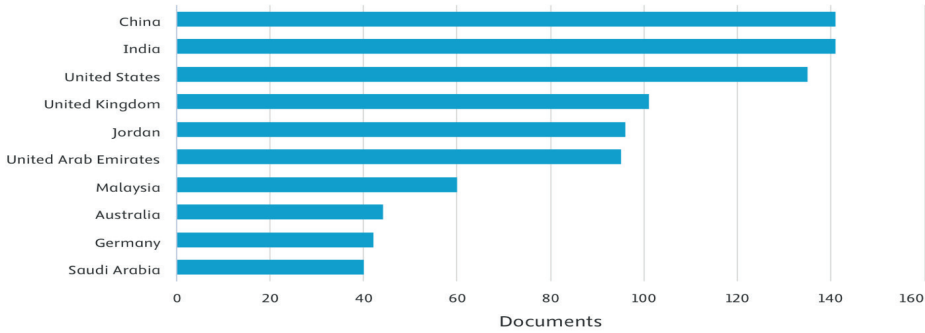
Genel olarak değerlendirildiğinde, hizmet operasyonlarında yapay zeka kullanımıyla ilgili akademik literatürün, özellikle son beş yıl içinde büyük bir ivme kazandığı ve bu alanın giderek daha fazla araştırma ilgisi çektiği sonucuna varılmaktadır. Bu eğilim, yapay zekanın operasyonel verimliliği artırma potansiyelini vurgularken, gelecekte bu alandaki araştırmaların daha da derinleşeceği ve disiplinler arası çalışmaların artacağı öngörülmektedir.

Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Şekil 2: Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Documents by country or territory

Compare the document counts for up to 15 countries/territories.

Kaynak: Scopus

Analiz edilen 931 akademik yayın, küresel düzeyde belirli ülkelerin yapay zeka (YZ) ve hizmet operasyonları alanındaki araştırmalarda daha aktif olduğunu göstermektedir (Şekil 2).

Hindistan ve Çin'in Liderliği : Hindistan (141 belge) ve Çin (141 belge), bu alanda en fazla yayına sahip ilk iki ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu durumun birkaç temel sebebi bulunmaktadır:

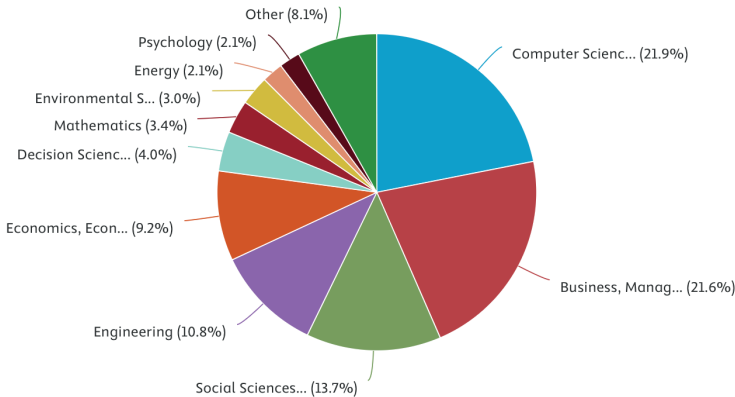
- Çin’de Tencent, Alibaba ve Baidu gibi şirketler benzer bir liderlik göstermektedir (Lee, 2018). Beijing Academy of Artificial Intelligence (BAAI) ve Tsinghua Üniversitesi gibi kurumlar, büyük ölçekli araştırmalara öncülük etmektedir (Zhang & Dai, 2021).
- Devlet Politikaları: Çin’in Yeni Nesil Yapay Zeka Geliştirme Planı (2017-2030) gibi stratejik politikaları, akademik araştırmaları teşvik etmektedir (Wu & et al., 2020).
- Hindistan, YZ tabanlı hizmet operasyonlarını özellikle BT sektöründe yaygınlaştıran bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Hindistan’ın Bilişim Teknolojileri Endüstrisi (IT-BPM) büyük ölçüde YZ sistemleriyle desteklenmektedir (Sundararajan, 2019).

ABD ve Birleşik Krallık’ın Rolü : ABD (135) ve **Birleşik Krallık (101), gibi ülkeler de önemli katkılar sağlamaktadır:**

- Birleşik Krallık, özellikle Oxford, Cambridge ve Imperial College London gibi üniversiteler aracılığıyla güçlü bir akademik üretkenlik sergilemektedir (Russell & Norvig, 2020).
- Araştırma Fonları ve Üniversite Ekosistemi: ABD ve Çin, yapay zeka araştırmalarına en fazla yatırım yapan ülkeler arasındadır. Örneğin, ABD’de National Science Foundation (NSF) ve Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA) gibi kuruluşlar, YZ araştırmalarını fonlamaktadır (Bresnahan, 2019).
- Endüstriyel Uygulamalar: ABD’de Google, Microsoft, Amazon gibi şirketler, yapay zekanın hizmet operasyonlarındaki kullanımı için büyük yatırımlar yapmaktadır (Lee, 2018).

Yayınların Konu Alanına Göre Dağılımı

Şekil 3: Yayınların İlgili Alanlarına Göre Dağılımı

Kaynak: Scopus

Bilgisayar Bilimleri ve İşletme, Yönetim ve Muhasebe Ağırlığı : Analiz edilen yayınların %21.9'u Bilgisayar Bilimleri, %21.6'sı İşletme, Yönetim ve Muhasebe alanına aittir (Şekil 3). Bu durumun temel nedenleri şunlardır:

- YZ'nin Temel Alanı Bilgisayar Bilimleridir: Makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme gibi alanlar, bilgisayar biliminin alt dallarıdır ve yapay zeka araştırmalarının merkezindedir (Goodfellow, Bengio, & Courville, 2016).
- Yönetim ile Olan İlişki: Bu eğilim, yapay zekanın yalnızca teknik bir konu olmaktan çıkıp, işletme stratejileri ve operasyon yönetimi ile entegre bir hale geldiğini göstermektedir (Davenport & Ronanki, 2018).

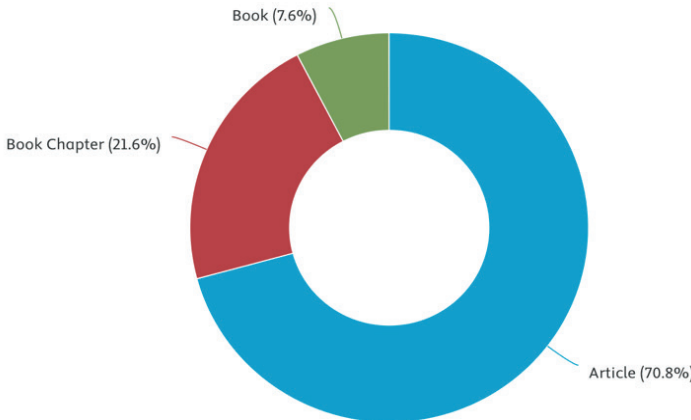
Mühendislik Alanındaki Uygulamaları: Sosyal bilimler (%13.7) ve Mühendislik (%10.8) alanlarında da önemli miktarda yayın bulunmaktadır. YZ, robotik süreç otomasyonu (RPA) ve otonom sistemlerde mühendislik uygulamalarıyla entegre edilmektedir (Brynjolfsson & McAfee, 2017).

Diğer Disiplinlerdeki Katkıları: Ekonomi (%9.2) ve Karar Bilimleri (%4) gibi disiplinlerde de YZ ve hizmet operasyonları üzerine çalışmalar yapılmaktadır. YZ'nin ekonomik etkileri, veri analitiği modelleri ve insan davranışları üzerindeki etkileri bu disiplinler tarafından ele alınmaktadır (Acemoglu & Restrepo, 2020).

Yayınların Yayım Türüne Göre Dağılımı

Şekil 4: Yayınların Yayım Türüne Göre Dağılımı

Documents by type

Kaynak: Scopus

Bu bölümde sunulan veriler, yapay zeka (AI) ve ilişkili kavramlar üzerine yapılan akademik çalışmaların dağılımını göstermektedir. 931 akademik doküman analiz edilmiştir ve bu dokümanların büyük bir çoğunluğu makale (article) %70,8 oranında olup, geri kalan kısmı kitap bölümü (book chapter) %21,6 ve kitap (book) %7,6 şeklinde dağılmaktadır (Şekil 4).

Akademik Makalelerin Baskınlığı: Akademik araştırmaların büyük çoğunluğu makale formatında yayınlanmıştır (659 makale). Makaleler, en güncel araştırma sonuçlarını içerdikleri için tercih edilmektedir (Van Noorden, 2013) (Van Noorden, 2013). Bu durum, yapay zeka gibi hızlı gelişen ve sürekli güncellenmesi gereken bir alanda, araştırmacıların genellikle hızlı yayımlanabilen ve dar kapsamlı konulara odaklanabilen makaleleri tercih ettiğini göstermektedir. Makaleler genellikle en güncel gelişmeleri ve spesifik teknolojik yenilikleri ele aldığı için, yapay zeka araştırmalarında bu formatın baskın olması beklenen bir sonuçtur.

Kitap ve Kitap Bölümü Azlığı: Sadece 201 kitap bölümü ve 71 kitap bulunması, yapay zeka alanında geniş çaplı teorik çerçeveleri ele alan ve bütüncül bakış açısı sunan eserlerin nispeten az olduğunu göstermektedir. Bunun nedenleri arasında, AI teknolojilerinin hızlı değişimi nedeniyle kitap yazım sürecinin uzun sürmesi ve içeriklerin hızla güncelliğini yitirmesi yer alabilir. Kitap bölümleri ise genellikle derleme eserlerin bir parçası olup, belirli konulara derinlemesine bir yaklaşım sunmaktadır. Kitaplar ve kitap bölümleri, geniş çaplı teorik veya metodolojik çalışmalar için daha uygundur, ancak bu tür yayınların az olması YZ ve hizmet operasyonlarının daha çok dinamik bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir (Kitchin, 2014).

Anahtar Kelime Analizi (Co-occurrence Analysis)

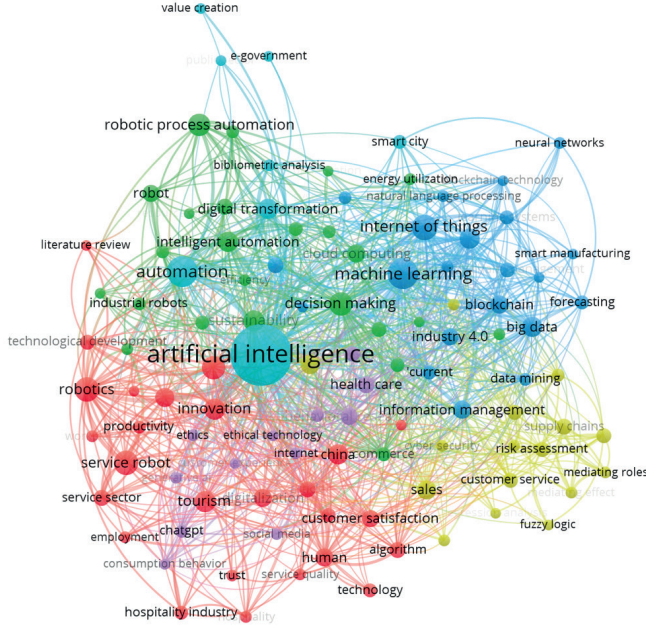
Anahtar kelimelerin kullanım sıklığını ve aralarındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla kelime analizi uygulanmıştır. Veri setinde toplam 4.869 anahtar kelime bulunmakta olup, en az 8 kez kullanılmış olma durumu kesme noktası olarak belirlenmiş ve 123 anahtar kelimeye ulaşılmıştır. Ancak, aynı anlamı taşıyan ve birden fazla kez tekrarlanan kelimeler filtrelenerek yeniden tek bir kelime olarak eklendikten sonra, toplam 4.853 anahtar kelime kalmış ve yine 8 kez kullanılmış olma kriteri doğrultusunda 107 anahtar kelimeye ulaşılmıştır (Şekil 5) .

Şekil 5: Anahtar Kelime Temizliği

Label	Replace by
ai	artificial intelligence
artificial intelligence	artificial intelligence
artificial intelligence (ai)	artificial intelligence
algorithms	algorithm
algorithm	algorithm
blockchain	blockchain
block-chain	blockchain
chatbot	chatbot
chatbots	chatbot
customer service	customer service
customer-service	customer service
cybersecurity	cyber security
cyber security	cyber security
digitalization	digitalization
digitization	digitalization
decision making	decision making
decisions makings	decision making
internet of things	internet of things
iot	internet of things
humans	human
human	human
healthcare	health care
health care	health care
machine learning	machine learning
machine-learning	machine learning
robot	robot
robots	robot
rpa	robotic process automation
robotic process automation	robotic process automation
service robot	service robot
service robots	service robot

Kaynak: VOSviewer

Analiz sonuçlarına göre, “Artificial Intelligence” kelimesi 217 kez kullanılarak en çok kullanılan anahtar kelime olmuştur ve aynı zamanda en geniş bağlantı ağına sahip terim olarak öne çıkmaktadır. Bunu sırasıyla “Machine Learning” (55 kez) “Robotics” (34 kez), “Decision Making” (32 kez), ve “Automation” (53 kez) terimleri takip etmektedir.

Şekil 5: Anahtar Kelime Haritası**Kaynak: VOSviewer**

Hizmet ve İnovasyon Odaklı Teknolojik Dönüşüm	Endüstriyel Otomasyon ve Sürdürülebilir Operasyonlar	Veri Tabanlı Teknolojiler ve Akıllı Sistemler	Risk Yönetimi, Güvenlik ve Analitik Modeller	İnsan Merkezli ve Etik Yapay Zeka Yaklaşımları	Yönetişim ve Stratejik Dönüşümde Yapay Zeka Rolü
algorithm, article, china, covid-19, customer satisfaction, digitalization, empirical analysis, employment, hospitality, hospitality industry, human, information and communication technology, innovation, literature review, manufacturing, productivity, robotics, service quality, service robot, service sector, technological development, technology, technology adoption, tourism, trust, workplace	cloud computing, commerce, decision making, economic and social effects, efficiency, energy utilization, human resource management, industrial robots, intelligent automation, intelligent robots, manufacture, manufacturing industries, mobile robots, optimization, performance, personnel, process automation, quality of service, resource allocation, robot, robotic process automation, service industry, sustainability, sustainable development	big data, blockchain, blockchain technology, business value, data analytics, data mining, decision trees, deep learning, forecasting, industry 4.0, information management,, internet of things, learning systems, machine learning, natural language processing, neural networks, smart manufacturing, supply chain management, systematic literature review, systematic review, 'current.	Chatbot, competition, customer service, cyber security, fuzzy logic, industrial research, information systems, mediating effect, mediating roles, network security, predictive analytics, regression analysis, risk assessment, risk management, sales, supply chain.	Behavioral research, chatgpt, consumption behavior, customer experience, ethical technology, ethics, generative ai, health care, internet, privacy, security, social media	artificial intelligence, automation, bibliometric analysis, digital transformation, e-government, public sector, smart city, value creation

Tablo 2 : Kümeler ve kümeleri oluşturan anahtar kelimeler

Küme 1: Hizmet ve İnovasyon Odaklı Teknolojik Dönüşüm (Service and Innovation in Technology-Driven Sectors) - Bu küme, yapay zeka ve otomasyon teknolojilerinin turizm, müşteri hizmetleri, konaklama sektörü ve hizmet kalitesi gibi alanlardaki etkisini inceler. Kullanıcı davranışları, müşteri memnuniyeti ve güven gibi sosyal bileşenler teknolojiyle birlikte değerlendirilir. Bu kümede “hospitality”, “tourism”, “customer satisfaction”, “trust”, “technology adoption” gibi kullanıcı odaklı ve hizmet sektörlerine dair temalar var. Aynı zamanda “robotics”, “technological development” gibi teknolojik yenilikler de mevcut.

Odak: Teknolojinin hizmet sektöründeki inovasyon, dijitalleşme ve müşteri memnuniyetine etkisi

Disiplinler: Turizm, hizmet yönetimi, işletme, teknoloji yönetimi

Küme 2: Endüstriyel Otomasyon ve Sürdürülebilir Operasyonlar (Industrial Automation and Sustainable Operations) - Endüstri 4.0, robotik süreç otomasyonu ve sürdürülebilirlik kavramlarının merkezde olduğu bu küme, üretim ve tedarik zincirlerinde verimliliği artırmayı hedefleyen çalışmaları kapsar. Otomasyonun kaynak kullanımı üzerindeki etkisi vurgulanır. Burada “robotic process automation”, “cloud computing”, “resource allocation”, “intelligent robots”, “sustainability” gibi endüstri ve otomasyon odaklı anahtar kelimeler var.

Odak: Endüstriyel üretim süreçlerinin otomasyonu, kaynak yönetimi ve sürdürülebilirlik

Disiplinler: Endüstri mühendisliği, sürdürülebilir üretim, otomasyon sistemleri

Küme 3: Veri Tabanlı Teknolojiler ve Akıllı Sistemler (Data-Driven Technologies and Smart Systems) Bu küme, makine öğrenimi, büyük veri, blok-zincir ve nesnelerin interneti gibi ileri düzey veri teknolojileri üzerine yoğunlaşır. Akıllı şehirler ve üretim sistemleriyle ilişkili uygulamalar dikkat çeker. Bu kümede “machine learning”, “big data”, “blockchain”, “data mining”, “internet of things”, “smart manufacturing” gibi ileri veri teknolojileri ön planda.

Odak: Büyük veri analitiği, yapay zeka ve akıllı sistemlerin işletmelerdeki uygulamaları

Disiplinler: Bilgisayar mühendisliği, bilgi sistemleri, yapay zeka, endüstri 4.0

Küme 4: Risk Yönetimi, Güvenlik ve Analitik Modeller”Risk, Security, and Analytical Modeling”- Siber güvenlik, risk analizi ve bulanık mantık gibi konuların işlendiği bu küme, yapay zeka destekli karar alma süreçlerini optimize

etmeye yöneliktir. Özellikle kurumsal karar destek sistemleri açısından kritiktir. Burada “risk assessment”, “cyber security”, “predictive analytics”, “fuzzy logic”, “regression analysis” gibi karar destek ve güvenlik konuları öne çıkıyor.

Odak: Veri temelli karar verme, risk yönetimi ve bilgi güvenliği

Disiplinler: Yönetim bilişim sistemleri, siber güvenlik, karar bilimleri

Küme 5: İnsan Merkezli ve Etik Yapay Zeka Yaklaşımları (Human-Centered and Ethical Dimensions of AI) - Yapay zekanın toplumsal, etik ve davranışsal etkilerini ele alır. ChatGPT gibi üretken yapay zeka uygulamaları, kullanıcı güveni, mahremiyet, etik teknoloji kullanımı bu kümenin temel konularıdır. “Ethics”, “privacy”, “generative AI”, “consumption behavior”, “chatgpt” gibi etik, insan davranışları ve yapay zekanın toplumsal etkileri burada yer alıyor.

Odak: Yapay zekanın etik yönleri, kullanıcı davranışları ve sosyal medya etkisi

Disiplinler: Sosyal bilimler, etik, medya çalışmaları, kullanıcı deneyimi araştırmaları

Küme 6: Yönetişim ve Stratejik Dönüşümde Yapay Zeka Rolü (Governance and Strategic Transformation through AI) - Yapay zeka teknolojilerinin kamu yönetimi, dijital dönüşüm, e-devlet sistemleri ve değer yaratımı üzerindeki etkisi bu kümede tartışılır. Akıllı şehirler ve stratejik karar verme süreçleri de yer alır. “Artificial intelligence”, “digital transformation”, “e-government”, “value creation”, “smart city” gibi kamu politikaları ve stratejik dönüşümle ilgili kavramlar bu kümede.

Odak: Yapay zeka ile dijital dönüşüm, kamu sektörü uygulamaları ve değer yaratma

Disiplinler: Kamu yönetimi, stratejik yönetim, dijital dönüşüm çalışmaları

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, yapay zeka otomasyonunun hizmet sektöründeki yeri ve etkilerini daha bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla bibliyometrik yöntemlerden biri olan anahtar kelime “co-occurrence” analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapay zeka, otomasyon ve hizmet sektörü odaklı literatürün incelendiği analiz, alanda öne çıkan temaları ve kavramsal kümelenmeleri ortaya çıkarmıştır. Elde edilen bulgular, yapay zekateknolojilerinin yalnızca teknik birer araç olmanın ötesinde, hizmet sektörünün farklı boyutlarında stratejik dönüşümler yarattığını göstermektedir.

Analiz sonucunda hizmet sektörüne doğrudan veya dolaylı olarak temas eden altı tematik küme tespit edilmiştir. İlk küme olan “Hizmet ve İnovasyon Odaklı Teknolojik Dönüşüm”, müşteri deneyimi, güven, teknoloji kabulü ve

dijital hizmet süreçleri gibi kavramlarla, hizmet sektöründe yapay zekanın yarattığı dönüşümü doğrudan temsil etmektedir. Otelcilik, turizm, müşteri memnuniyeti gibi alanlarda dijitalleşmenin müşteri ilişkilerine etkisi vurgulanmıştır. Bu bağlamda, yapay zekanın hizmet kalitesini artırmada oynadığı rol açıkça ortaya çıkmaktadır.

İkinci küme olan “Endüstriyel Otomasyon ve Sürdürülebilir Operasyonlar”, hizmet sektörünün operasyonel tarafına, özellikle otomatik süreç yönetimi, bulut bilişim ve kaynak yönetimi gibi kavramlarla temas etmektedir. Özellikle büyük ölçekli hizmet sağlayıcılar için süreç otomasyonunun verimlilik ve sürdürülebilirlik açısından stratejik bir araç haline geldiği görülmektedir.

Üçüncü küme olan “Veri Tabanlı Teknolojiler ve Akıllı Sistemler”, hizmet sektöründe karar verme süreçlerinde kullanılan büyük veri, makine öğrenimi ve nesnelerin interneti gibi teknolojileri kapsamaktadır. Akıllı rezervasyon sistemleri, kişiselleştirilmiş öneriler ve operasyonel tahminleme gibi uygulamalar bu kümenin hizmet sektörü ile olan bağına güçlendirmektedir.

Dördüncü küme olan “Risk Yönetimi, Güvenlik ve Analitik Modeller”, özellikle finansal hizmetler, e-ticaret ve dijital platformlar gibi alanlarda veri güvenliği, risk değerlendirme ve tahminleme üzerine odaklanmaktadır. Bu durum, hizmet sektörünün dijital altyapıya bağımlılığı arttıkça siber güvenliğin ve veri temelli karar modellerinin önemini ortaya koymaktadır.

Beşinci küme “İnsan Merkezli ve Etik Yapay Zeka Yaklaşımları”, hizmet sektöründe kullanıcı verilerinin gizliliği, etik algoritmalar ve yapay zekanın kullanıcı davranışları üzerindeki etkileri bağlamında ele alınmıştır. Özellikle üretken YZ sistemlerinin (örneğin ChatGPT gibi) müşteriyi doğrudan etkileşime geçtiği ortamlarda etik risklerin yönetimi hizmet kalitesi kadar önemli hale gelmiştir.

Son olarak, “Yönetişim ve Stratejik Dönüşümde Yapay Zeka Rolü” kümesi, hizmet sektöründe dijitalleşmenin kurumlar düzeyindeki etkilerini kapsamaktadır. Özellikle büyük kamu hizmetlerinde, sağlık, ulaşım ve belediyeçilik gibi alanlarda yapay zekanın yönetimle ilişkisi dikkat çekmektedir.

Bu tematik yapılar, yapay zeka otomasyonunun hizmet sektöründe çok boyutlu bir dönüşüm yarattığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, hizmet sektöründe YZ'nin müşteri ilişkilerinden operasyonel süreçlere, etik sorumluluklardan kurumsal dönüşüme kadar geniş bir etki alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. “Co-occurrence” analizi bu dönüşümün sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal, etik ve yönetsel boyutlarını da görünür kılmıştır.

Sonuç olarak bu analiz, yapay zekave hizmet sektörü etkileşimini anlamak isteyen araştırmacılar için kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır. Bu bağlam-

da, hizmet alanında çalışan yöneticiler, yazılım geliştiriciler ve politika yapıcılar açısından da analiz, hem mevcut eğilimleri hem de yeni fırsatları öngörme açısından değerli bir kaynak oluşturmaktadır. Gelecek araştırmalarda, hizmet sektörünün alt alanlarına (örneğin sağlık, finans, eğitim vb.) odaklanarak daha detaylı ve sektörel bazlı co-occurrence analizlerinin yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2020). Artificial Intelligence, Automation, and Work. *Journal of Economic Perspectives*.
- Ahmad, A., Hasan, H., & Ahmad, R. (2022). AI in Financial Forecasting. *Journal of Financial Services*.
- Albayrak, M. (2023). *Bibliyometrik Yöntemler ve Uygulamaları: Akademik Araştırmalar Dergisi*.
- Andronie, M., & et al. (2024). AI-Driven Customer Services in Hospitality. *Journal of Tourism Research*.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*.
- Belanche, D., & et al. (2024). Service Automation and AI: Impacts and Trends. *Service Management Review*.
- Bresnahan, T. (2019). Innovation and AI Policy in the US. *Stanford Economics Review*.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age*: W.W. Norton & Company.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). *Machine, Platform, Crowd*: W.W. Norton & Company.
- Cobo, M. J., & et al. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and co-operative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*.
- Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial Intelligence for the Real World. *Harvard Business Review*.
- Díaz, P., & et al. (2021). Accuracy of AI systems in Service Environments. *AI & Society*.
- Donthu, N., & et al. (2020). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). A Retrospective on the Journal of Business Research: A bibliometric analysis. *Journal of Business Research*.
- Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning*: MIT Press.
- Han, J., & et al. (2022). AI and Labor Markets: Risks and Implications. *Journal of Labor Economics*.

- Hu, H., & Xu, S. (2024). AI Applications in Health and Services. *Journal of Intelligent Systems*.
- Hurley, E., & et al. (2023). Natural Language Interfaces for Customer Interaction. *Interaction Design Journal*.
- Ivanov, D., & Dolgui, A. (2020). The impact of COVID-19 on supply chain automation. *International Journal of Production Research*.
- Kaplan, A., & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri in my hand, who's the fairest in the land? *Business Horizons*.
- Kitchin, R. (2014). *The Data Revolution: Big Data, Open Data, Data Infrastructures and Their Consequences*: SAGE Publications.
- Lee, K. (2018). *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order*: Houghton Mifflin Harcourt.
- MacCoun, R. J. (1998). Bias in the interpretation and use of research results. *Annual Review of Psychology*.
- Mariani, M., & Borghi, M. (2024). AI and Smart Tourism Systems. *Tourism Management Perspectives*.
- Martin-Martin, A., & et al. (2018). Google Scholar, Web of Science, and Scopus: A systematic comparison of citations. *Scientometrics*.
- Merigó, J. M., & et al. (2015). Scientific research in business, economics and management: A bibliometric overview. *Scientometrics*.
- Okubo, Y. (1997). Bibliometric indicators and analysis of research systems. *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*.
- Ooi, K. B., & et al. (2025). AI in Finance and Banking: A Southeast Asian Perspective. *International Journal of Bank Marketing*.
- Öztürk, M. (2021). *Akademik Performansın Ölçülmesinde Bibliyometrik Göstergeler: H-İndeksi ve Atıf Analizi Üzerine Bir Değerlendirme*: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Pitakaso, R., & et al. (2024). AI in Logistics and SCM. *Journal of Supply Chain Management*.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics? *Journal of Documentation*.
- Quattrocchi, C., & et al. (2023). Ethical Challenges in AI-Driven Services. *Ethics and Information Technology*.
- Ridho, A. (2023). AI Impact on Operational Efficiency in Services. *Operations Research Letters*.
- Russell, S., & Norvig, P. (2016). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (3rd ed.): Pearson.
- Russell, S., & Norvig, P. (2020). AI Research Foundations. *AI Journal*.
- Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*: World Economic Forum.

- Sharma, R., & et al. (2023). Medical Diagnostics and AI Applications. *Journal of Medical AI*.
- Sithambaram, S., & Tajudeen, F. (2023). Fraud Detection in Banking Using AI. *Journal of Financial Crime*.
- Spring, M., & et al. (2022). Supply Chain Optimization Using AI. *Logistics Today*.
- Sundararajan, A. (2019). The Sharing Economy and Digital Platforms in India. *Journal of Digital Economy*.
- Van Noorden, R. (2013). Open access: The true cost of science publishing. *Nature*.
- Verma, S., & Gustafsson, A. (2020). Investigating the emerging COVID-19 research trends. *Journal of Business Research*.
- Wamba, S. F., & et al. (2017). Big Data Analytics and Firm Performance. *Information Systems Frontiers*.
- Wang, Z., & et al. (2022). Reducing Errors Through AI-Driven Automation. *Journal of Business Automation*.
- Wu, X., & et al. (2020). China's National AI Strategy and Its Global Impact. *AI Policy Review*.
- Zhang, Y., & Dai, H. (2021). BAAI's Contributions to Global AI Research. *International Journal of AI Research*.
- Zincir-Heywood, N., & et al. (2021). AI Technologies in Service Automation. *Computers in Industry*.

Kamu Yönetiminde Yapay Zeka Uygulamaları: AB Örneği

Hasibe Nur KOCAMAN*

Hikmet Salahaddin GEZİCİ**

Öz: Bu çalışma, Avrupa Birliği (AB) örneğinden hareketle kamu yönetiminde yapay zeka (YZ) uygulamalarının dijital dönüşüm sürecine katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. AB, kamu hizmetlerinde etkinliği artırmak, karar alma süreçlerini hızlandırmak ve vatandaş odaklı yönetim anlayışını güçlendirmek amacıyla YZ teknolojilerinden faydalanmaktadır. Çalışmada, AB'nin dijital stratejileri doğrultusunda geliştirilen YZ politikaları nitel bir analiz yöntemiyle ele alınmış, sağlık, eğitim, çevre, ulaşım ve güvenlik gibi temel kamu hizmet alanlarında kullanılan uygulamalara odaklanılmıştır. Analiz sonucunda, YZ destekli sistemlerin veri analizinde hız ve doğruluk sağladığı, kamu politikalarının daha etkili hale geldiği ve hizmet kalitesinin arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca YZ'nin etik, şeffaf ve hesap verebilir ilkeler çerçevesinde geliştirilmesi ve uygulanması AB düzeyinde öncelikli bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Adeta bir laboratuvar görünümünde olan AB'nin yapay zeka uygulamaları, tüm kamu yönetimleri için bir kılavuzluk teşkil edebilir. Bu bağlamda çalışma, yapay zekanın kamu yönetiminde dönüştürücü bir rol üstlendiğini ve stratejik bir araç haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Yapay Zeka (YZ), Avrupa Birliği

JEL KOD: H13, O32, O38

Artificial Intelligence Applications in Public Administration: The EU Example

Abstract: This study aims to reveal the contributions of artificial intelligence (AI) applications to the digital transformation process in public administration, using the European Union (EU) as a case study. The EU utilizes AI technologies to increase efficiency in public services, accelerate decision-making processes, and strengthen a citizen-oriented management approach. The study qualitatively analyzes the AI policies developed in line with the EU's digital strategies and focuses on applications used in key public service areas such as health, education, environment, transportation, and security. The analysis reveals that AI-supported systems enhance the speed and accuracy of data analysis, make public policies more effective, and improve service quality. Moreover, the development and implementation of AI within an ethical, transparent, and accountable framework is emphasized as a top priority at the EU level. The EU's AI applications, resembling a laboratory setting, may serve as a guide for all public administrations. In this context, the study demonstrates that AI plays a transformative role in public administration and has become a strategic tool.

Keywords: Public Administration, Artificial Intelligence (AI), European Union

JEL Codes: H13, O32, O38

* Yüksek lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu yönetimi, Konya, Türkiye. / Kamu yönetiminde Yapay Zeka Uygulamaları; AB Örneği, ORCID: 0009-0007-6350-2437, E-posta/E-mail: hnurceylan1995@gmail.com

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu yönetimi, Konya, Türkiye. / Kamu yönetiminde Yapay Zeka Uygulamaları; AB Örneği, ORCID: 0000-0003-1573-2864, E-posta/E-mail: hsgezici@selcuk.edu.tr

Giriş

Yapay zekâ (YZ), kökeni 1950'lere dayanan ve bu tarihten itibaren teknolojik dönüşümü şekillendiren önemli bir disiplin olmuştur. Alan Turing, 1950'li yıllarda düşünebilen makinelerin olasılığı üzerine fikirlerini dile getirerek YZ'nin temelini atarken (Turing & Haugeland, 1950), Dartmouth Üniversitesi'nde matematik profesörü olan John McCarthy, 1955 yılında "yapay zekâ" terimini ilk kez ortaya koymuştur (Siebel, 2019). Ancak, erken dönem YZ çalışmaları; hesaplama gücünün yetersizliği ve matematiksel kavramların gelişim eksikliği gibi engellerle karşılaşmış, bu da 1970'lerde "YZ kışı" olarak bilinen bir dönemde bu alana olan ilgi ve finansmanın azalmasına yol açmıştır (OECD, 2019; Siebel, 2019).

2000'li yıllarda hesaplama gücünün hızla artması, internetin yaygınlaşması, büyük veri üretiminin artışı ve makine öğrenimi gibi YZ'nin matematiksel temellerindeki önemli ilerlemeler, YZ araştırmalarını yeniden canlandırmış ve bu teknolojiye olan ilgiyi artırmıştır (Siebel, 2019). Bu gelişmelerle birlikte hükümetler, YZ'nin geliştirilmesi ve uygulanması için yatırımlarını artırıp düzenlemeler yapma çabalarına girişmişlerdir (Kuziemska & Misuraca, 2020).

Yapay zekâ, mantık, olasılık, sürekli matematik, algılama, akıl yürütme, öğrenme ve eylem gibi geniş bir yelpazeyi kapsayan bir alanı ifade etmektedir (Russell & Norvig, 2021). Erken dönem YZ sistemlerinin temel amacı, insan tasarımcılar tarafından belirlenen kesin hedeflere uygun şekilde maksimum faydayı sağlayacak çözümler üretmektir. Ancak günümüz YZ sistemleri, tasarımcıların gerçek hedeflerini öğrenerek belirsizlikler içerisinde etkili performans sergileyebilme yeteneğine sahip olmalıdır (Russell & Norvig, 2021).

YZ, yapay sinir ağları, doğal dil işleme, makine öğrenimi, bilgisayarla görüş ve derin öğrenme gibi birçok alt disipline ayrılmakta ve bu disiplinler aracılığıyla kamu sektörüne entegre edilerek hizmet sunum süreçlerini yeniden tasarlama potansiyeline sahip olmaktadır (Misuraca & Van Noordt, 2020).

Kamu sektörü, ürettiği büyük miktardaki veri nedeniyle YZ uygulamaları açısından çok büyük bir potansiyele sahiptir. Güvenli ve etik bir şekilde kullanıldığında, YZ tekrar eden görevleri üstlenerek çalışanların daha stratejik işlere odaklanmasını sağlayabilir, kamu hizmetlerinin kalitesini artırabilir, vatandaşların kamu hizmetlerine olan güvenini pekiştirebilir ve operasyonel verimliliği geliştirebilir. Ek olarak, maliyetleri minimize etme, kaynak tahsisinde etkinlik sağlama ve karmaşık problemlerin çözümüne yönelik çözümler sunma gibi avantajlar da ortaya koymaktadır (Zuiderwijk et al., 2021; Criado & Gil-Garcia, 2019; Kankanhalli et al., 2019).

Avrupa Komisyonu'nun gerçekleştirdiği kapsamlı bir araştırmaya göre, YZ kamu sektöründe halihazırda çeşitli uygulamalarda yer almakta ve farklı disiplinlerde çeşitli iyileştirmelere katkı sağlamaktadır. Ancak, bu hızlı ilerlemelere rağmen, kamu sektöründe YZ kullanımının bilimsel çalışmaların gerisinde kaldığı ve yeterli destekten yoksun olduğu belirtilmektedir (Kankanhalli ve diğerleri, 2019; Sun & Medaglia, 2019).

Literatür, kamu yönetiminde YZ'nin kullanımına dair bir dizi araştırma gündemi önermektedir (Dwivedi ve diğerleri, 2019; de Sousa ve diğerleri, 2019; Kankanhalli ve diğerleri, 2019). Ancak bu çalışmalar genellikle belirli odak noktalarıyla sınırlı kalmış ve bibliyometrik yaklaşımları kapsamamıştır. Dolayısıyla, bu çalışma kamu yönetiminde yapay zekânın uygulamalarını bibliyometrik bir araştırma yaklaşımıyla incelemeyi ve mevcut bilimsel bilgi birikimini uygulanmış YZ örnekleriyle karşılaştırmayı amaçlamaktadır.

Özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde, YZ'nin kamusal hizmetlerin etkinliğini artırmak ve toplumsal faydayı maksimize etmek için nasıl kullanıldığına dair örnekler dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Danimarka, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin deneyimleri, farklı stratejiler ve yaklaşımlar sunarak YZ'nin potansiyelini ortaya koymaktadır.

Danimarka'nın etik ve insan merkezli bir anlayışla YZ teknolojilerini geliştirmesi, toplumsal güven inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Fransa ve İtalya ise YZ'nin sadece teknik bir yenilik olmadığını, aynı zamanda politikaların ve hukuki çerçevelerin şekillenmesinde bir araç olduğunu göstermektedir. Bu ülkeler, YZ'nin getirdiği fırsatları değerlendirirken, aynı zamanda etik sorunlar, veri güvenliği ve dijital eşitsizlik gibi zorluklarla da yüzleşmektedir. Örneğin, kırsal kesimlerde teknolojinin yaygınlaştırılması ya da dijital okuryazarlık seviyesinin artırılması gibi konular, bu ülkelerin karşılaştığı temel meydan okumalardır.

YZ'nin kamu hizmetlerinde daha hızlı, maliyet etkin ve kaliteli hizmet sunma potansiyeli, küresel düzeyde bir cazibe yaratmıştır. Ancak bu teknolojilerin toplumsal fayda sağlaması, sadece teknolojik altyapının değil, aynı zamanda etik ilkelerin, yasal düzenlemelerin ve toplumsal farkındalığın geliştirilmesine bağlıdır. Literatür incelemesine dayalı bu çalışma, Danimarka, Fransa ve İtalya'nın deneyimlerini detaylı bir şekilde ele alarak, YZ'nin kamu hizmetlerinde yarattığı dönüşümün boyutlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, AB'nin bu alandaki liderliği, YZ'nin etkin ve sorumlu bir şekilde kullanılması için diğer ülkelere de yol gösterici olabilir.

Genel olarak, çalışmanın, teknolojinin sadece bir araç değil, aynı zamanda toplumsal yapıların dönüşümünü şekillendiren bir güç olduğunu göstermesi,

önemli bir katkıdır. Ancak, bu dönüşümün dezavantajlarını da göz önünde bulundurmak gereklidir. YZ'nin kamu hizmetlerinde daha etkin kullanılabilmesi için daha kapsamlı saha araştırmaları ve vatandaş odaklı uygulamaların geliştirilmesi, gelecekte daha kapsayıcı ve sürdürülebilir sonuçlar sağlayabilir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde literatür incelemesi tekniği kullanılmış ve bu teknik, çalışmanın teorik altyapısını güçlendirmek için etkili bir araç olarak benimsenmiştir. Literatür incelemesi, mevcut bilgi birikiminin derinlemesine değerlendirilmesine olanak tanırken, tarihsel ve güncel perspektiflerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini sağlar. Özellikle Danimarka, Fransa ve İtalya gibi farklı yapay zekâ politikalarına sahip ülkelerin deneyimlerini karşılaştırmalı olarak ele almak, yalnızca bu teknolojinin kamu hizmetlerindeki etkilerini anlamakla kalmaz, aynı zamanda potansiyel fırsatlar ve zorluklar hakkında kapsamlı bir bakış açısı sunar.

Bu yaklaşımın temel gücü, yapay zekânın kamu hizmetlerindeki uygulamalarını çeşitli boyutlarda ele alma ve ülkelerin farklı stratejilerini kıyaslama fırsatı yaratmasıdır. Literatür incelemesi sayesinde, yapay zekânın etkileri sadece teorik bir çerçevede değil, aynı zamanda uygulamalı sonuçlarıyla da değerlendirilmiştir. Bu, araştırmacılara, ülkeler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları derinlemesine analiz etme ve bu analizler ışığında kapsamlı öneriler geliştirme fırsatı tanımaktadır.

Sonuç olarak, literatür incelemesi tekniği, çalışmanın bilimsel değerini artırırken, yapay zekânın kamu hizmetlerinde yaratabileceği değişimi daha iyi anlamak için sağlam bir temel oluşturmuştur. Bu kapsamlı analiz, yalnızca mevcut durumun fotoğrafını çekmekle kalmamış, aynı zamanda gelecekte yapılacak araştırmalar ve politika geliştirme süreçleri için de yol gösterici olmuştur. Bu bağlamda çalışma hem teorik zenginlik hem de pratik uygulama açısından dikkate değer bir katkı sunmaktadır.

Teknolojik Dönüşümün Öncüsü: Yapay Zekâ

Bilgi teknolojilerinin ve özellikle internetin yaygınlaşması, toplumun teknolojik dönüşümünü hızlandıran önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşüm, bireylerin dijital dünyayla etkileşimlerini artırarak hem kişisel yaşamlarını hem de toplumsal dinamikleri derinden etkilemiştir (Çubukçu ve Çubukçu, 2017:145). Hızlı dijital dönüşümün en belirgin yansımalarından biri, Endüstri 4.0 kavramıyla somutlaşmıştır.

Endüstri 4.0, üretim teknolojilerinde devrim niteliğinde bir çağı temsil etmekte olup, ilk kez 2011 yılında Almanya'da düzenlenen Hannover Fuarı'nda tanıtılmıştır. Bu kavram, "4. Sanayi Devrimi" olarak da adlandırılmakta ve ge-

leneksel üretim süreçlerini dijital teknolojilerle entegre ederek, otomasyon, veri analitiği, yapay zekâ ve nesnelerin interneti gibi ileri teknolojileri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır (Tay vd., 2018:1379).

Endüstri 4.0 konsepti, üretim teknolojilerinin evrimini mekanizasyon, otomasyon, dijitalleşme ve bağlantı olmak üzere dört temel aşama üzerinden tanımlayan bir paradigma sunmaktadır (Kutlu ve Börekçi, 2019). Bu aşamalar, endüstri tarihinin gelişim sürecini kavramak ve gelecekteki potansiyeli optimize etmek için kritik bir rol üstlenmektedir. Söz konusu evrimsel süreç, üretim süreçlerinin verimliliğini ve rekabet avantajını artıracak bir rehber niteliği taşımaktadır.

Ancak, Endüstri 4.0'ın hayata geçirilmesi sadece teknolojik altyapı ile sınırlı kalmamaktadır. Bu sürecin başarıya ulaşması için toplumsal, ekonomik ve yasal altyapının da geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin, yapay zekâ ve nesnelerin interneti gibi yeniliklerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için veri güvenliği, etik ilkeler ve yasal düzenlemeler gibi konuların ele alınması kritik önem taşımaktadır. Dolayısıyla, Endüstri 4.0 sadece teknik bir kavram değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşümü ifade etmektedir.

Endüstri 4.0, yukarıda belirtilen temel aşamalar üzerine inşa edilmiş bir tasarım paradigması olarak, 21. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren özel ve kamu sektörünün dijitalleşme sürecini hızlandıracak özgün bir yol haritası sunmaktadır (Rosemann vd., 2021:71). Bu yaklaşım, yalnızca modern üretim süreçlerini dönüştürmekle kalmayıp, aynı zamanda şirketlerin ve kurumların rekabet avantajını maksimize etmeyi hedeflemektedir.

Yapay zekânın gelecekteki potansiyeli de dikkate alındığında, bu teknolojinin hem özel sektörde hem de kamu hizmetlerinde etkili bir şekilde kullanılmasının toplumsal refaha katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Özellikle eğitim, sağlık ve ulaşım gibi alanlarda yapay zekâ destekli sistemlerin yaygınlaşması, verimlilik ve kaliteyi önemli ölçüde artıracaktır. Bununla birlikte, bu teknolojik dönüşümün sosyal eşitsizlikleri derinleştirme riski de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, yapay zekâ uygulamalarının adil ve kapsayıcı bir şekilde hayata geçirilmesi, dönüşüm sürecinin en kritik bileşenlerinden biri olacaktır.

Bu çağda, dijital teknolojiler, robotik, nesnelerin interneti (Internet of Things-IoT), gelişmiş üretim süreçleri ve veri analitiği gibi alanlarda hızlı bir değişimin öncüsü olmaktadır (Rosemann vd., 2021:71). Bu teknolojiler, yatay ve dikey entegrasyonu güçlendirmekte ve tedarik zinciri boyunca veri akışını sorunsuz bir şekilde kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, hizmet sunum sürelerini kısaltmakta ve iş süreçlerinde şeffaflığı artırmaktadır. (Lindgren vd., 2019:427). Endüstri 4.0, sadece bu teknolojilerle sınırlı kalmayarak aynı zamanda akıllı

makinelere, 3D yazıcılar, büyük veri, sistem entegrasyonu, bulut bilişim sistemleri, dijital ikizler, yapay zekâ (YZ) gibi bir dizi etkileyici unsuru da içinde barındırmaktadır (Kablan, 2018:1564). Bu unsurların öncüsü ise şüphesiz “yapay zekâ”dır. “YZ” fenomeni, geniş bir toplumsal yelpazede, iş dünyasından uzmanlara, araştırmacılardan hükümet yetkililerine kadar herkeste başlı başına bir merak uyandırmaktadır. Bu merak olgusu, soyut bir kavram olan zekânın yapaylıkla tanımlanmasından doğmaktadır. Ancak, bu noktada yapay zekâyı dair bilgi eksikliği dikkat çekmektedir. Pek çok birey, yapay zekânın sunduğu fırsatların yanı sıra potansiyel riskleri de yeterince anlayamamaktadır. Bu durum, teknolojik yeniliklerin toplum üzerindeki etkilerini daha derinlemesine incelemeyi gerekli kılmaktadır (Pirim, 2006:81). Yapay zekânın gündemdeki önemi, dünya genelinde Google’da yapılan ilgi ve arama sıklıklarındaki artışla da belirginleşmektedir. Bu eğilim, insanların bu teknolojiye yönelik ilgisinin ve bilgi arayışlarının ne denli arttığının önemli bir göstergesidir. Özellikle eğitim, sağlık ve finans gibi sektörlerde YZ’nin etkin kullanımı, bu teknolojinin günlük yaşama entegrasyonunu hızlandırmıştır. Dünya genelinde “Yapay Zekâ” teriminin zaman çizelgesi içerisindeki (10 Şubat 2019- 3 Şubat 2024 aralığını kapsayan) gösterimi şöyle belirtilmektedir.

Son beş yılda dünya genelinde “yapay zekâ” kelimesinin Google’da yapılan aramalarındaki sıklığına dair Google Trends verileri, dikkat çekici bir seyir izlemiştir.

2019 ve 2020 yıllarında en düşük seviyede ve nispeten sabit kalmışken, 2021 yılında bir miktar artış göstermiştir. Ancak, gerçek çıkış 2022 yılı ortalarından itibaren yaşanmış gibi görünmektedir. Veriler, 2022 yılından itibaren “yapay zekâ” teriminin aranma sıklığında belirgin bir iniş çıkış ve zikzak hareketi sergilediğini göstermektedir. Bu dönemde, yapay zekâ konusuyla ilgili ilginin dalgalanmalar yaşadığı, belirli zaman dilimlerinde arttığı ve sonra tekrar düştüğü görülmektedir. Ancak, genel eğilimde yükselişin tekrar ettiği ve terimin giderek daha fazla dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Google’da yapılan artan aramalar, yapay zekâyı ilgili konulara duyulan merakın ve bilgi edinme isteğinin giderek arttığını ortaya koymaktadır. Bu durum, insanların yapay zekâ konusunda daha fazla bilgi sahibi olma ve bu alanın potansiyel etkilerini anlama arzusunu yansıtmaktadır. Yapay zekâ, sadece teknoloji alanında değil, aynı zamanda toplumun geleceğini etkileyen önemli bir konu olduğu için bu artış, bilgiye olan talebin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Genel anlamda, YZ, “çevrelerini analiz ederek ve belirli hedeflere ulaşmak için belirli bir özerklik derecesiyle eylemler gerçekleştirerek akıllı davranış sergileyen sistemler” olarak tanımlanır (Avrupa Komisyonu, 2018). Bu tanım, YZ’nin temel amacını vurgulamakta olup, sistemlerin çevrelerini anlama, de-

ğerlendirme ve belirlenen hedeflere doğru akıllıca hareket etme yeteneğine odaklanmaktadır. Başka bir deyişle, YZ, insan müdahalesini en aza indirerek bilgisayarların karmaşık problemleri çözmesine ve öğrenmesine olanak tanımaktadır (Hamet ve Tremblay, 2017:36). YZ kavramı, ilk defa 1956 yılında düzenlenen Dartmouth Konferansı'nda gün yüzüne çıkmıştır. Söz konusu konferans, çalışan ilk yapay zekâ programlarının geliştirildiği ve sunulduğu bir döneme damgasını vurarak önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir (Galloway ve Swiatek, 2018:2). Yani, Dartmouth Konferansı, yapay zekânın temelini atan bir platform olmuş ve bu alandaki ilk büyük adımların atıldığı bir zemin sağlamıştır.

Yapay zekâya olan ilginin artışı, teknolojik dönüşümün ivme kazandığının bir göstergesidir. İnsanların YZ'ye duyduğu merak, sadece bu teknolojinin sunduğu yeniliklerden değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki geniş kapsamlı etkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu gelişmeler, bilgiye erişimin hızlandığı bir çağda, bireylerin ve kurumların adaptasyon sürecini hızlandırmakta, inovasyon ve rekabet gücünü artırmaktadır. Ayrıca, YZ'nin toplumsal dinamikleri dönüştürme potansiyeli, dijitalleşen dünyada etik ve sorumluluk anlayışını da yeniden tanımlamaktadır. Bu nedenle, YZ'nin sunduğu fırsatları değerlendirebilmek, gelecekteki başarı için kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Yapay zekâ kavramı yalnızca teknik bir yenilik değil, aynı zamanda insan zihninin sınırlarına ve bu sınırların makinelerle nasıl aşılabileceğine dair temel soruları da beraberinde getirmektedir. Yapay zekâ teriminin bilişsel yönü olduğu kadar, insanların duygularını harekete geçiren bir tarafı da vardır. Zira zekâ, insanlara yaşam formları içerisinde özel bir yer veren en temel olgudur. Bu bağlamda insanoğlunun zekâya hayranlığı mevcuttur. “Zekâ nedir?”, “Zekâ nasıl ölçülür?” ve “Beyin nasıl çalışır?” gibi soruların ortaya çıktığı görülmektedir. Tüm bu sorular ve diğer ilgili sorularla zekâyı anlamaya ve yapay zekâyı anlamlandırmaya çalışılmaktadır. Bu nevi sorulara daha çok sosyal bilimciler odaklanırken, mühendis için, özellikle de bilgisayar bilimci için temel soru, insan gibi davranan, akıllı davranış gösteren akıllı makinelere dairdir. Tüm bu sorular ve yürütülen çalışmalar sonucunda yapay zekânın ne olduğu tanımlanmaya çalışılmıştır. Yapay zekâ terimini ilk olarak 1955 yılında yapay zekânın öncülerinden John McCarthy kabaca “akıllıymış gibi davranan makineleri geliştirmeye yönelik yürütülen çalışmalar” olarak tanımlamıştır. Diğer bir tanım da ise, yapay zekâ, dijital bilgisayarların veya bilgisayar kontrollü robotların, normalde insanlardan daha yüksek entelektüel işleme yetenekleriyle ilişkilendirilen sorunları çözme yeteneği olarak açıklanmaktadır. İnsan zekâsının en önemli güçlerinden birisi uyarlanabilirliktir. İnsan, çeşitli çevresel koşullara

uyum sağlama ve öğrenme yoluyla davranışlarını buna göre değiştirme yeteneğine sahiptir. Bu yeteneğin yapay zekâ pratiğinde en çok bilinen karşılığı otonom robotlardır. Uygulama düzleminde özellikle otonom robotlar üzerine araştırma, yapay zekâda önemli ve güncel bir tema olarak görülmektedir (Ertel, 2017: 1-3).

Yapay zekâya olan ilginin artışı, teknolojik dönüşümün ivme kazandığının bir göstergesidir. İnsanların YZ'ye duyduğu merak, sadece bu teknolojinin sunduğu yeniliklerden değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki geniş kapsamlı etkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu gelişmeler, bilgiye erişimin hızlandığı bir çağda, bireylerin ve kurumların adaptasyon sürecini hızlandırmakta, inovasyon ve rekabet gücünü artırmaktadır. Bu nedenle, YZ'nin sunduğu fırsatları değerlendirebilmek, gelecekteki başarı için kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Yapay zekâ, akıllı davranışlar sergileyebilen bilgisayar yazılımlarını ifade eden bir kavramdır. Akıllı davranışın temel özellikleri arasında öğrenme kapasitesi, geniş bir bilgi birikimini sürdürebilme, sağduyulu akıl yürütme, analitik becerileri kullanabilme, gerçekler arasındaki ilişkileri fark edebilme, fikirleri başkalarına etkili bir şekilde iletme, başkalarının iletişimlerini anlama ve çevremizdeki dünyayı anlamlandırma yeteneği bulunmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ sistemleri, bu özelliklerden bir veya birkaçını sergileyebilen bilgisayar programları olarak tanımlanabilir.

Yapay zekâ sistemlerini genel olarak iki ana kategoriye ayırabiliriz: bilgi temsili sistemleri ve makine öğrenimi sistemleri. Bilgi temsili sistemleri, bir uzman kişinin bilgilerini belirli bir alanda modellemek ve kodlamak amacıyla yapılandırılmıştır. Örneğin, doktorların hastalık teşhisi konusundaki bilgi ve tecrübeleri, bilgisayar modelleri aracılığıyla dijital bir formata dönüştürülerek kullanılabilir hale getirilmektedir.

Makine öğrenimi sistemleri ise yapay zekânın diğer önemli bir kategorisini oluşturur. Bu sistemler, verilerdeki gizli kalıpları keşfederek yeni bilgiler üretir ve çözüm önerileri sunar. Bilgi temsili yaklaşımlarından farklı olarak, makine öğrenimi sistemleri, bir uzmanın yoğun müdahalesine ihtiyaç duymadan, verilerdeki kalıpları öğrenerek çözümler geliştirebilir. Bu teknik, özellikle büyük veri analitiği ve otomasyon süreçlerinde büyük bir avantaj sağlar.

Makine öğreniminin üç temel yöntemi bulunmaktadır: sinir ağları, tümevarım algoritmaları ve genetik algoritmalar. Sinir ağları, insan beyninin işleyişini taklit ederek öğrenme süreçlerini modellemeye çalışırken; tümevarım algoritmaları, özelden genele doğru bilgi çıkarımı yapar. Genetik algoritmalar ise evrimsel biyolojiden esinlenerek problemlere yenilikçi çözümler üretir.

Yapay zekâ, teknolojinin geldiği noktada öğrenme ve analiz süreçlerini otomatikleştirerek insan hayatını kolaylaştırmada kilit bir rol oynamaktadır. Bilgi temsili sistemleri daha çok uzman bilgisiyle beslenirken, makine öğrenimi daha dinamik bir yaklaşımla verilerden kendiliğinden anlam çıkarma potansiyeline sahiptir. Bu da, yapay zekânın her geçen gün daha özerk ve yaratıcı hale gelmesini sağlamaktadır. Özellikle makine öğreniminin uygulama alanlarının genişliği, sağlık, eğitim, finans gibi pek çok sektörde dönüşüm yaratmaktadır.

Makine öğreniminin sunduğu bu dinamik yaklaşım, günümüz dünyasında pek çok yeniliğe kapı aralamaktadır. Örneğin, sağlık sektöründe sinir ağları kullanılarak kanser teşhisinde daha erken ve doğru sonuçlar elde edilebilmekte, tümevarım algoritmalarıyla kişiselleştirilmiş tedavi planları oluşturulabilmektedir. Bunun yanı sıra genetik algoritmalar, ilaç geliştirme süreçlerinde daha hızlı ve etkili sonuçlar alınmasına yardımcı olmaktadır.

Benzer şekilde, finans sektöründe makine öğrenimi, yatırım tahminlerinde ve dolandırıcılık tespitinde güçlü bir araç haline gelmiştir. Özellikle büyük veri analitiği sayesinde geçmiş finansal hareketlerden elde edilen kalıplar, gelecekteki risklerin ve fırsatların daha net bir şekilde görülmesini sağlamaktadır. Bu durum, yapay zekânın yalnızca bilgi işleme kapasitesi değil, aynı zamanda karar destek sistemlerinde sunduğu potansiyeli de göstermektedir.

Yapay zekânın toplum üzerindeki etkisi yalnızca ekonomik alanlarla sınırlı değildir. Sosyal medyada kullanılan algoritmalar, bireylerin ilgi alanlarına göre içerik sunarak deneyimlerini özelleştirmekte, ancak bu durum aynı zamanda bir bilgi balonu (filter bubble) riskini de beraberinde getirmektedir. Bu konuda Eli Pariser, 2011 yılında yayımlanan *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You* kitabında, kişiselleştirilmiş algoritmaların bireylerin farklı bakış açılarına ulaşmasını nasıl engelleyebileceğini açıklamıştır.

Mitri'nin (2006'a:18) yapay zekâ sistemlerini üç ana makine öğrenme tekniğiyle sınıflandırması, bu teknolojilerin temellerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ancak yapay zekânın günümüzdeki uygulamaları, bu temel yaklaşımların ötesine geçerek derin öğrenme, doğal dil işleme ve otonom sistemler gibi alanları da kapsamaktadır. Örneğin, doğal dil işleme teknolojileri, yazılı ve sözlü insan dilini anlamlandırarak çeviri hizmetlerinden sanal asistanlara kadar geniş bir kullanım alanı yaratmıştır.

Yapay zekânın gelişimi, teknolojik sınırların ötesine geçerek insan yaşamının her yönüne dokunmaktadır. Ancak bu durum, aynı zamanda çeşitli etik ve toplumsal soruları da gündeme getirmektedir. Örneğin, yapay zekâ sistemlerinin karar alma süreçlerinde tarafsızlık nasıl sağlanabilir? Otonom araçlar gibi alanlarda meydana gelebilecek kazalarda sorumluluk kime ait olacaktır? Bu tür

sorular, yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda felsefi ve yasal tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Mitri (2006), yapay zekâ ile ilgili olarak makine öğreniminin uzman müdahalesini asgariye indirme potansiyeline dikkat çekerek, bu sistemlerin öğrenme süreçlerinde yenilikçi bir yaklaşım sunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Eli Pariser'in (The Filter Bubble, 2011) dijital ortamda kişiselleştirme algoritmalarının tehlikelerini vurgulaması, yapay zekânın etik boyutunu ele almamız gerektiğini göstermektedir. Yapay zekânın geleceği, teknolojinin sunduğu fırsatlarla dolu olsa da bu fırsatların tüm insanlık için adil ve erişilebilir olması bir zorunluluktur. Özellikle etik, mahremiyet ve toplumsal eşitlik gibi konulara odaklanılarak yapay zekâ uygulamaları daha kapsayıcı hale getirilebilir.

Kamu Yönetiminde Yapay Zekâ: Fırsatlar, Zorluklar ve Gelecek Perspektifi

Yapay zekâ (YZ), insanlık tarihindeki büyük dönüşümleri şekillendiren kritik bir kilometre taşıdır. Pirim'in (2006: 82) ve Tanrıverdi'nin (2021: 296) ifadeleri, YZ'nin yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda insanlığın düşünce dünyasında köklü değişikliklere yol açan bir gelişme olduğunu vurgular. Basit bir tanımla, YZ; makinelerin öğrenme, uyum sağlama ve insan benzeri görevleri yerine getirme yeteneğini ifade eder. Ancak bu tanım, YZ'nin kamu hizmetlerinde yarattığı devrimsel dönüşümü açıklamak için yetersiz kalmaktadır.

Son yıllarda, yapay zekâ teknolojileri kamu hizmetlerinde karar alma süreçlerini destekleme, operasyonel verimliliği artırma ve vatandaş ihtiyaçlarını daha hızlı karşılama gibi kritik roller üstlenmiştir. Örneğin, Avustralya Vergi Dairesi'nin "Nina" adlı sanal asistanı, vatandaşların vergi işlemleriyle ilgili sorularına %80 oranında çözüm sağlamış ve bu yenilik, kamu hizmetlerinin dönüşüm potansiyelini gözler önüne sermiştir (Nuance Communications, 2016). Benzer şekilde, belediyelerde kullanılan chatbot uygulamaları, vatandaşların bilgi taleplerini ve şikâyetlerini etkin bir şekilde yönetmektedir (Agenda Digitale, 2020b).

YZ'nin kamu hizmetlerindeki rolü, yalnızca operasyonel süreçlerle sınırlı değildir; aynı zamanda politik ve stratejik süreçlerde de etkili olmuştur. Sağlık sektöründe tıbbi teşhis, tedavi planlama ve hasta izleme süreçlerinde kullanılan YZ uygulamaları, kamu politikalarının sağlıkta dönüşümüne büyük katkı sağlamaktadır (Sun ve Medaglia, 2019). Örneğin, gelişmiş ülkelerde kamu hastaneleri, YZ tabanlı karar destek sistemlerini kullanarak hasta bakım süreçlerini optimize etmektedir.

Bununla birlikte, YZ'nin yaygınlaşması bazı zorlukları ve endişeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle işgücü piyasasında otomasyonun artışı, kamu

sektöründeki çalışanlar için iş güvenliği kaygılarını artırmaktadır. Rutin işlerin makineler tarafından devralınması, çalışan motivasyonu üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta ve iş yerlerinde belirsizlik hissini güçlendirmektedir. Ayrıca, YZ tabanlı sistemlerin karar süreçlerindeki şeffaflık eksikliği ve algoritmik önyargılar, toplumda güven sorunlarına yol açmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2018; Misuraca ve Van Noordt, 2020).

YZ'nin kamu sektöründe uygulanabilirliğini artırmak ve risklerini minimize etmek için etik standartlar ve düzenleyici çerçeveler geliştirilmelidir. Gesk ve Leyer'in (2022) belirttiği gibi, hükümetler ve kamu kurumları, YZ'yi benimserken güçlü bir liderlik ve vatandaş odaklı bir yaklaşım sergilemelidir. Bu bağlamda, veri güvenliği, algoritmik şeffaflık ve sorumluluk mekanizmaları gibi unsurların üzerinde durulması kritik önemdedir.

YZ'nin kamu hizmetlerindeki rolü, gelecekte daha karmaşık bir hal alacaktır. İlerleyen yıllarda, otonom sistemler, büyük veri analitiği ve nesnelerin interneti gibi teknolojilerin entegrasyonu ile YZ, kamu yönetiminde daha büyük bir etki yaratacaktır. Örneğin, iklim değişikliğiyle mücadele, afet yönetimi ve sürdürülebilir şehir planlaması gibi alanlarda YZ'nin daha aktif bir şekilde kullanılacağı öngörülmektedir.

Ayrıca, YZ'nin kamusal alanlarda daha demokratik bir şekilde uygulanması, teknolojinin kapsayıcılığı açısından önemlidir. Dijital eşitsizliklerin azaltılması, YZ'nin herkes için erişilebilir ve faydalı bir teknoloji haline gelmesi adına bir öncelik olmalıdır. Bununla birlikte, kamu kurumlarının YZ teknolojilerini geliştirme ve uygulama süreçlerinde vatandaşların katılımını teşvik eden mekanizmalar kurması gerekmektedir.

Yapay zekâ, kamu yönetiminde verimliliği artıran, hizmet kalitesini yükselten ve sürdürülebilirliği destekleyen bir araçtır. Ancak bu dönüşüm, yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda etik, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla ele alınmalıdır. YZ'nin gelecekteki etkisi, güçlü bir stratejik planlama, vatandaş odaklı politikalar ve şeffaf uygulamalarla en üst düzeye çıkarılabilir. Kamu yönetiminde YZ'nin etkili bir şekilde benimsenmesi, yalnızca teknolojinin değil, aynı zamanda toplumun genel refahını artırmanın bir yolu olarak değerlendirilmelidir.

Avrupa Birliği'nde Kamu Hizmetlerinde Yapay Zekâ Dinamikleri

Avrupa Birliği (AB), yapay zekâ (YZ) alanında küresel bir liderlik rolü üstlenmeyi hedeflemektedir. YZ'nin ekonomik ve sosyal kalkınma için kritik bir araç olduğuna olan inanç, AB'nin stratejik önceliklerinden biri haline gelmiştir. Bu noktada, Avrupa Komisyonu'nun YZ alanında duyarlılık göstererek önemli araştırmalara yatırım yapması ve liderlik rolünü pekiştirmesi dikkat çekicidir.

(Yılmaz vd., 2021: 452). AB, YZ alanındaki rekabetçi konumunu güçlendirirken aynı zamanda etik ve toplumsal değerlere saygıyı öncelik olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda, AB'nin YZ politikaları ve stratejileri, insan haklarına, adalet ilkesine, şeffaflığa ve hesap verebilirliğe olan sıkı bağlılığını yansıtmaktadır. Bu değerler, AB'nin "güvenilir yapay zekâ" yaklaşımının temelini oluşturmaktadır (Misuraca ve Van Noordt, 2020: 7).

AB, YZ alanında küresel liderlik pozisyonu elde etmek ve etik standartlar oluşturmak amacıyla 2018 ve 2019 yıllarında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bunlar arasında "Avrupa Yapay Zekâ Stratejisi", "Avrupa Yapay Zekâ İttifakı", "Yapay Zekâ İçin Etik Kurallar" ve "Yapay Zekâ İçin Güvenilirlik Çerçevesi" gibi belgeler öne çıkmaktadır. Bu belgeler, AB'nin ortak bir YZ vizyonu geliştirmesine katkı sağlamış ve YZ ekosisteminin etik değerlere dayalı şekilde şekillenmesine yardımcı olmuştur (Samsun, 2021: 25; Yılmaz vd., 2021: 452-453).

Özellikle Avrupa Komisyonu tarafından 25 Nisan 2018'de açıklanan "Avrupa Yapay Zekâ Stratejisi", AB'nin YZ alanındaki önemli girişimlerinden biridir. Bu strateji, Avrupa'nın YZ teknolojilerindeki rekabet gücünü artırmayı, yenilikçiliği teşvik etmeyi ve etik standartlar oluşturmayı amaçlayan bir yol haritası sunmaktadır. Stratejinin ana hedefi, Avrupa'nın YZ teknolojisinde liderlik, küresel rekabet gücü ve yenilikçilik açısından önemli bir konumda bulunmasını sağlamaktır (FPA, 2018). Daha sonra, Aralık 2018'de AB'nin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu ve 27 üye devlet, AB içinde YZ'nin gelişimini desteklemek amacıyla bir "Yapay Zekâ Koordinasyon Planı" oluşturmuştur (COM, 2018:795) (Misuraca ve Van Noordt, 2020: 2).

Bu plan, YZ'nin AB içinde güvenli ve etik bir şekilde kullanılmasını sağlamak için ortak bir vizyon ve eylem çerçevesi sunmaktadır. Benzer şekilde, Avrupa Komisyonu, bilimsel ilerlemeyi desteklemek ve yeni teknolojilerin tüm Avrupalılara hizmet etmesini sağlamak amacıyla 2020'de yeni bir "Yapay Zekâ Planı" yayınlamıştır (Samsun, 2021: 25). Bunun ardından, 21 Nisan 2021 tarihinde, Komisyon, "Yapay Zekâ Tüzük Teklifi" adlı belgeyi yayınlamıştır. Bu çalışma, YZ teknolojileriyle faaliyet gösteren şirketleri, işletmeleri, müşterileri ve hükümetleri doğrudan etkilemektedir (Bozkurt Yüksel, 2022: 19). Bu adım, Avrupa'nın teknolojik dönüşüm sürecindeki kararlılığını ve yenilikçi yaklaşımını pekiştirmektedir.

YZ'nin kamu sektöründe benimsenmesi, bu teknolojinin önemli faydalar sağlayacağı konusunda genel bir görüş birliği oluşturmaktadır (Misuraca vd., 2020: 90). AB'deki kamu idareleri, YZ'yi kullanarak kamu hizmetlerini geliştirmek, politika oluşturma süreçlerini iyileştirmek ve iç yönetim işleyişini optimize etmek amacıyla giderek daha fazla araştırma yapmaktadır (Hernandez,

2020). AB'nin kamu hizmetlerinde YZ kullanımına ilişkin yapılan detaylı değerlendirmelere "Science for Policy Report" raporunda yer verilmektedir; bu rapor, konuyu daha iyi kavrayabilmek için önemli bir kaynaktır.

Avrupa Komisyonu tarafından 2020 yılında yayımlanan rapor, AB'deki kamu hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına ve etkisine dair özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Bu rapor, AB'deki kamu hizmetlerinde YZ kullanımına yönelik ilk keşifsel haritalamanın sonuçlarını içermektedir. Ayrıca, 11-12 Şubat 2020 tarihlerinde Brüksel'de düzenlenen 1. Yapay Zekâyı İzleme Akran Öğrenimi Çalıştayında yapılan önemli görüş alışverişlerine de ışık tutmaktadır. Çalıştaya yaklaşık 20 ülkeden gelen hükümet temsilcileri de dahil olmak üzere 60'a yakın katılımcı yer almış ve bu alandaki en iyi uygulamaları ile karşılaşılan zorlukları paylaşmıştır (Misuraca ve Van Noordt, 2020: 2-5).

Raporda, YZ teknolojilerinin kullanımıyla kamu hizmetlerinin nasıl daha verimli hale getirilebileceğine dair derinlemesine analizler yapılmıştır. Yapay zekânın sunduğu potansiyel avantajlar ve karşılaşılan zorluklar detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu rapor, AB'deki kamu hizmetlerinde YZ kullanımının gelecekteki potansiyelini değerlendirmek ve iyileştirmek için önemli bir kaynak teşkil etmektedir (Misuraca ve Van Noordt, 2020: 6). Bu rapor, AB'nin kamu hizmetleri alanında YZ kullanımını teşvik etme çabalarının ne denli derin ve kapsamlı olduğunu ortaya koymaktadır. 2020'deki çalıştayda yapılan paylaşımlar ve karşılaşılan zorluklar, YZ teknolojilerinin uygulama sürecindeki engelleri ve fırsatları net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Ancak, rapordaki analizler sadece potansiyel avantajları değil, aynı zamanda bu teknolojilerin entegrasyonundaki zorlukları da vurgulamaktadır. Bu, kamu sektöründe YZ'nin başarısını sağlamak için hem teknik hem de etik açıdan dengeli bir yaklaşımın gerekliliğini açıkça göstermektedir. YZ'nin potansiyeli, özellikle kamu hizmetleri gibi geniş halk kesimlerine hitap eden alanlarda, yalnızca verimliliği artırmakla kalmaz; aynı zamanda eşitlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi temel ilkelerle uyumlu bir şekilde geliştirilmesi önemlidir. Yani, YZ'nin sunduğu fırsatlar, aynı zamanda sorumlulukları da beraberinde getirmektedir.

Söz konusu rapor, yapay zekâ teknolojilerini kullanarak kamu hizmetlerinin nasıl daha verimli hale getirilebileceğine odaklanmaktadır. Bu teknolojiler, kamu hizmetlerinin yönetimi ve işletilmesinde kullanılabilecek birçok farklı alanı kapsamaktadır. Bunlar arasında sağlık, eğitim, ekonomi, güvenlik, çevre ve adalet gibi hayati öneme sahip alanlar yer almaktadır. YZ girişimleri, bu alanlarda kamu hizmetlerinin kalitesini, erişilebilirliğini ve verimliliğini artırmayı amaçlamaktadır. Aşağıdaki tabloda, farklı ülkelerin kamu hizmetlerinde yapay zekâ araştırmasına yönelik girişimlerindeki fonksiyonlar karşılaştırmalı

olarak sunulmaktadır .YZ'nin AB'nin geleceği için stratejik bir öneme sahip olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, ulusal stratejilerin YZ'nin kullanımı ve gelişimi için yayımlanması oldukça önemlidir. Bu stratejiler, ülkelerin YZ alanında vizyonlarını, hedeflerini, araçlarını ve planlarını belirlemelerine olanak tanır. Bu bağlamda, Danimarka, İtalya ve Fransa gibi ülkelerin uygulamaları, YZ'nin çeşitli alanlarda nasıl kullanıldığını ve hangi faydaları sağladığını göstermektedir. Ayrıca, bu ülkelerin YZ alanındaki başarıları, AB'nin YZ alanındaki rekabet gücünü ve vizyonunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, bu ülkelerin yapay zekâ tabanlı kamu hizmetlerini incelemek ve açıklamak, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır (Sözen, 2020). Bu çerçevede üye ülke uygulamalarından öne çıkan örnekleri zikretmek, AB 'de yapay zekânın uygulama düzlemindeki seviyesini anlamak için yerinde olacaktır.

Almanya

Almanya, Avrupa'da bilgisayar ve bilişim endüstrisinin gelişmesine ilişkin özgün bir yol izlemiş, ancak bu süreçte rekabet kanunları kapsamında düzensiz bir büyüme yaşanmasına izin verilmiştir. Aynı şekilde, Almanya'da ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde telekomünikasyon sektörü serbestleştirilmiş olsa da, hala bu sektöre özgü karmaşık düzenlemeler söz konusu olmaktadır (Knieps, 2007). Almanya'nın yapay zekâ (YZ) alanındaki gelişimi, ABD'ye kıyasla yaklaşık yirmi yıl geriden başlamıştır ve YZ'nin bir disiplin olarak kabul edilmesi sürecinde karşılaşılan şiddetli muhalefet, bu gecikmede önemli bir etken olmuştur. Ancak, bu olumsuz koşullara rağmen, Almanya'nın YZ süreci son derece başarılı bir şekilde ilerlemiş ve potansiyelini büyük ölçüde kullanabilmiştir (Bibel, 2006).

Almanya'nın yapay zekâ gelişimi, özellikle dışarıdan gelen baskılar ve "hiç olmamasından iyidir" yaklaşımı gibi motivasyonlarla hız kazanmıştır. Ulusal YZ gelişiminde en önemli faktörlerden biri, cesurca başlatılan araştırma projeleri ve yenilikçi adımlar olmuştur. Almanya, bu konuda daha cüretkâr adımlar atarak rekabet gücünü artırma amacını taşımaktadır (Bibel, 2020). 2018 yılında Almanya, YZ alanında önemli bir adım atmış ve bu alandaki stratejilerini belirten bir belge yayımlamıştır. Söz konusu belgede, tımdengelim sistemleri, makine tabanlı ispatlar, bilgiye dayalı sistemler, örüntü analizi, örüntü tanıma, robotik ve akıllı çok modlu insan-makine etkileşimi gibi alanlara odaklanıldığı belirtilmektedir (The Federal Government, 2018).

Almanya'nın YZ stratejisinde belirlenen hedefler arasında, Almanya ve Avrupa'nın YZ için lider bir merkez haline gelmesi, toplumsal fayda sağlayacak bir yapay zekâ geliştirilmesi ve yapay zekânın etik, yasal, kültürel ve

kurumsal bakımdan topluma entegre edilmesi bulunmaktadır. Yine, birçok Avrupa ülkesi gibi Almanya da YZ'nin geliştirilmesinde insan hakları ilkelerini gözetmektedir. Almanya'da, bilgisayar görüntü işleme teknikleri ile yapılan gözetim analizlerinden yapay zekâ destekli polislik yazılımlarına kadar, YZ'nin toplumsal düzeyde de etkili bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Almanya'nın Bayern, Bavaria, Baden-Württemberg, Hesse, Berlin, Northrhine-Westphalia ve Aşağı Saksonya eyaletlerinde, yapay zekâ tabanlı öngörücü polislik uygulamaları ve suç öncesi tahminler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır (Renda vd., 2021).

Yapay zekâ alanında yapılan bu yenilikçi çalışmalar, toplumsal ilişkiler ve yetkinlikler açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Almanya'da, YZ'nin üretkenliği artırmak ve karmaşık toplumsal sorunları çözmek için önemli bir potansiyel taşıdığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa yapay zekâ topluluğunu temsil eden ECCAI'yi tamamlayıcı nitelikte, Alman KI Dergisi gibi yayınlar önemli katkılar sunmaktadır. Yine, uluslararasılaşma stratejisi çerçevesinde yalnızca İngilizce yayınlarla, YZ araştırmalarına dair uluslararası etkileşimler artmaktadır (Sonntag, 2018).

Almanya'nın yapay zekâ tarihindeki önemli figürler ve teknolojiler, "KI50: Künstliche Intelligenz in Deutschland – gestern, heute, morgen" projesiyle seçilmiştir. Bu proje, Alman YZ'sinin geçmişinden bugüne kadar uzanan en etkili 10 kişi ve 10 önemli teknolojiyi belirleyerek, gelecekteki YZ araştırmalarını şekillendirecek yeni beyinlere odaklanmıştır. 2019 Bilim Yılı'nda verilen "10 Yapay Zekâ Yeni Geleni" ödülleri, bu alandaki genç yeteneklerin tanınmasına olanak sağlamıştır (#KI 50, 2022).

İtalya'da Yapay Zekâ Tabanlı Kamu Hizmetleri

Yapay zekâ (YZ), teknoloji dünyasında devrim yaratan bir güce dönüşmüş ve birçok sektördeki sınırları zorlamaktadır. İtalya, bu alandaki stratejik yatırımları ve ilerlemeleriyle Avrupa'da önemli bir oyuncu olarak öne çıkmaktadır. Ülkedeki YZ gelişiminde, "İtalya Yapay Zekâ Ulusal Stratejisi" ve "Yapay Zekâ İçin İtalyan Stratejisi Önerileri" gibi belgeler, sadece İtalya'nın YZ'ye olan bağlılığını değil, aynı zamanda gelecekteki potansiyelini de ortaya koymaktadır (Erdem vd., 2021).

2018'de düzenlenen "Vatandaşın Hizmetinde Yapay Zekâ" konferansı, İtalya'nın YZ uygulamalarının kamu hizmetlerine olan etkilerini tartışmaya açan önemli bir platform olmuştur. Bu konferansta, YZ'nin toplumda yarattığı fırsatlar, zorluklar ve etik sorumluluklar ele alınarak, YZ'nin kamu hizmetlerine entegrasyonunda etik kurallar ve sorumlulukların belirlenmesi gerektiği

vurgulanmıştır. Ayrıca, YZ'nin kamu hizmetlerinin temel değerleriyle uyumlu çalışabilmesi için yapılması gerekenler üzerine de kapsamlı bir tartışma yapılmıştır (Rai Ufficio Stampa, 2023).

2020 yılında yayımlanan “Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi” taslağı, İtalya'nın YZ alanındaki uzun vadeli hedeflerini içermektedir. Taslak, YZ teknolojilerinin kamu hizmetlerinde daha geniş çapta kullanılması yoluyla hizmetlerin kalitesini artırmayı ve dijitalleşmeyi hızlandırmayı hedeflemektedir. Aynı yıl, İtalya Ekonomik Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan “Yapay Zekâ Stratejik Programı”, kamu sektöründe YZ tabanlı politikalar ve hizmetlerin geliştirilmesini amaçlayan kapsamlı bir yol haritası sunmuştur (İtalya, 2020; OECD, 2022a).

İtalya, son yıllarda YZ'nin pratikteki uygulamalarını da başarıyla hayata geçirmiştir. Örneğin, Napoli'deki San Paolo Stadyumu'nda kullanılan yüz tanıma teknolojisi, ırkçılık suçlarından hüküm giymiş taraftarları tespit etmektedir. Bu uygulama, YZ'nin toplumsal sorunlara çözüm sunma potansiyelini göstermektedir (Agenda Digitale, 2020'a). Ayrıca, Siena Belediyesi, vatandaşların belediye hizmetlerine daha hızlı erişimini sağlamak amacıyla “Caterina” adlı bir YZ chatbotu geliştirmiştir. Bu chatbot, kullanıcıların kişisel sertifikalar almasına olanak tanıyan ve belediye personelinin iş yükünü hafifleten bir çözüm sunmaktadır (Agenda Digitale, 2022).

İtalya'nın 2022-2024 dönemini kapsayan “Yapay Zekâ Stratejik Programı” çerçevesinde, kamu sektöründe YZ destekli hizmetlerin daha etkin bir şekilde sunulması hedeflenmektedir. 2025 yılına kadar çevrimiçi kamu hizmetlerinin %80'inin sunulması hedeflenmiştir ve bu hedefe ulaşmak için büyük yatırımlar yapılmaktadır (İtalyan Hükümeti, 2023). Ayrıca, İtalya'nın Ulusal İyileşme ve Dayanıklılık Planı, dijital dönüşüm projelerine büyük bir pay ayırarak, YZ uygulamaları ve dijital altyapının güçlendirilmesini amaçlamaktadır. 2025 yılına kadar yapay zekâ alanına 2 milyar Euro yatırım yapılması planlanmaktadır (Erdem vd., 2021).

YZ, sadece kamu hizmetlerini iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda İtalya'nın ekonomik dayanıklılığını artırma amacıyla önemli bir araç olarak görülmektedir. İtalya, dijital altyapıyı güçlendirerek, vatandaşların kamu hizmetlerine daha hızlı erişimini sağlamayı ve böylelikle ekonomik toparlanmayı hızlandırmayı hedeflemektedir. Ulusal İyileşme ve Dayanıklılık Planı kapsamında, dijital hizmetlerin %80'inin çevrimiçi olarak sunulması, ülkenin kamu hizmetlerinin verimliliğini önemli ölçüde artıracaktır. Bu dönüşüm, ülkenin teknolojik inovasyon kapasitesinin artırılmasına da olanak tanıyacaktır.

İtalya, yapay zekâ konusunda küresel bir aktör olma yolunda ilerlemektedir. Bu kapsamda, etik ve güvenilir YZ politikalarını benimsemek, sadece

teknolojinin etik kullanımıyla sınırlı kalmamaktadır. İtalya'nın küresel arena-da etkili olabilmesi için uluslararası iş birlikleri ve veri tabanlarını geliştirerek, YZ ekosistemini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaştırılması ve etik standartlarla uyumlu hale getirilmesi için yapılan yatırımlar, İtalya'nın YZ alanındaki rekabet avantajını artırmaktadır.

İspanya'da Yapay Zekâ Uygulamaları ve Kamu Yönetimi

İspanya, yapay zekâ (YZ) araştırmalarında önemli bir rol oynamaktadır ve bu alandaki ilerleme, özellikle üniversiteler ve araştırma enstitüleri sayesinde hız kazanmıştır. Ülkede 74 üniversite, yapay zekâ ile ilgili araştırma gruplarına ev sahipliği yapmaktadır. 1983 yılında kurulan İspanyol Yapay Zekâ Derneği (AEPIA), bu alandaki gelişmeleri desteklemek için çeşitli konferanslar ve çalıştaylar düzenlemektedir (Quintana vd., 2013).

İspanya'da önemli bir araştırma kurumu olan İspanya Ulusal Araştırma Konseyi'ne bağlı Yapay Zekâ Araştırma Enstitüsü (IIIA), yerel YZ araştırmalarına katkı sağlamaktadır. Bu alanda İspanya'nın öncülerinden biri olan Ramón López de Mántaras, 2011'de prestijli AAAI Englemore Ödülü'nü kazanmıştır. YZ'nin kullanımı, diğer Avrupa ülkeleriyle paralel olarak İspanya'da da hızla yayılmaktadır ve Avrupa Yapay Zekâ Stratejisi çerçevesinde ülke, YZ'ye yönelik çalışmalarına başlamıştır (Albarrán vd., 2020).

İspanya hükümeti, YZ ve dijitalleşmeye yönelik stratejiler geliştirmiştir. 2025 yılına kadar dijital kamu hizmetlerini geliştirmeyi hedefleyen "İspanya 2025 Dijital Stratejisi" ve "Yapay Zekâda Ar-Ge Stratejisi" onaylanmıştır. Bu stratejiler, kamu yönetiminde dijitalleşme ve YZ kullanımı konusunda önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Yine de mevcut yasaların YZ uygulamalarını düzenlemek için yetersiz kaldığı düşünülmektedir, bu nedenle YZ'nin yasal tanımının netleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Sobrino-García, 2021).

İspanya'nın dijital yönetim modeli, şeffaflık, vatandaş katılımı ve kamu yeniliği üzerine odaklanarak, dijital kamu hizmetlerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Ülke, 2020'de Dijitalleşme ve Yapay Zekâdan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nı kurarak dijital dönüşümü ve YZ kullanımını koordine etmeye başlamıştır. Ayrıca, İspanya, ulusal bulut stratejisi geliştirerek bu alanda da AB ülkeleri arasında önemli bir yer edinmiştir (Jorge Ricart vd., 2022).

İspanya, YZ'nin kamu sektöründe kullanımını artırmak amacıyla çeşitli inovatif projeler geliştirmiştir. Örneğin, İspanyol Vergi Dairesi, küçük işletmeler ve serbest meslek sahipleri için gelir tahmininde yapay zekâ kullanmaktadır. YZ, modül bazında ödeme yapanların gelirlerini tahmin ederek, vergi geliri tahminlerini daha doğru hale getirmektedir (Tangi vd., 2022).

Diğer bir örnek, Comunidad Valenciana'nın geliştirdiği "ŞEYTAN" adlı ağ analizi güvenlik yönetim aracıdır. Bu yazılım, kamu idarelerinin veri tabanlarını analiz ederek, yolsuzluk vakalarını ve çıkar çatışmalarını tespit etmekte kullanılmaktadır. Sistem, gerçek zamanlı veri analizleri yaparak, potansiyel yolsuzluk risklerini belirleyip, ilgili müfettişlere uyarı göndermektedir (Sobrino-García, 2021).

İspanya, yapay zekâ alanında önemli adımlar atmakta ve YZ'nin kamu yönetiminde etkin kullanımı için stratejik planlamalar yapmaktadır. Ancak, bu dönüşümün sürdürülebilir olması için, YZ'nin etik ve yasal boyutları üzerinde daha fazla çalışılması gerekmektedir. İspanya'nın, yapay zekâ konusunda geliştirdiği ulusal stratejilerin güncellenmesi, dijitalleşme ve verimliliği artırma yolunda önemli bir adım olarak görülmektedir.

Estonya'da Yapay Zekâ ve Kamu Hizmetlerinde Dijitalleşme Stratejileri

Estonya, dijitalleşme konusunda dünya çapında öncülük eden bir ülke olarak, yapay zekâ teknolojilerinin kamu yönetimine entegrasyonunda önemli adımlar atmıştır. Estonya'nın dijitalleşme süreci, 2000 yılında kurulan e-Devlet platformu ile başlamış, ardından e-oylama, e-sağlık, dijital kimlik gibi çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu dijitalleşme süreci, yapay zekâ teknolojilerinin de devletin çeşitli alanlarında kullanımına zemin hazırlamıştır. Estonya'nın dijital kimlik sistemi, vatandaşlara hızlı ve güvenli bir şekilde kamu hizmetlerine erişim sağlarken, yapay zekâ uygulamaları bu sürecin verimli bir şekilde yürütülmesini desteklemektedir (Estonian Ministry of Economic Affairs and Communications, 2020).

Estonya'nın hükümeti, 2018 yılında "Yapay Zekâ Stratejisi"ni benimseyerek, yapay zekâ teknolojilerini kamu hizmetlerinin iyileştirilmesinde kullanma yönünde bir yol haritası oluşturmuştur. Strateji, özellikle kamu hizmetlerinin daha hızlı ve etkili sunulması, bürokratik engellerin azaltılması ve vatandaş memnuniyetinin artırılması hedeflerini gütmektedir (Estonian Government, 2018). Ayrıca, Estonya'nın "Estonya Dijital Stratejisi 2030" belgesi, dijitalleşme sürecinin geleceğini şekillendirerek kamu sektöründeki hizmetlerin dijital ortamda sunulmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Estonian Ministry of Economic Affairs and Communications, 2020).

Yapay zekâ teknolojileri, Estonya'da vergi ve kamu hizmetlerinde de geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Estonya, vergi sistemi ve kamu mali yönetiminde yapay zekâ uygulamaları kullanarak, vergi beyanlarının doğruluğunu artırmak ve vergi mükelleflerinin ödeme geçmişlerini analiz etmek gibi işlemleri daha verimli hale getirmiştir. Estonya Vergi ve Gümrük Dairesi'nin yaptığı

açıklamaya göre, yapay zekâ, vergi mükelleflerinin faaliyetlerini analiz ederek, vergi tahsilatlarını daha doğru ve hızlı bir şekilde yönetmelerine olanak tanımaktadır (Estonian Tax and Customs Board, 2021).

Sonuç olarak, Estonya'nın dijitalleşme ve yapay zekâ stratejileri, kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmak ve dijital yönetimi güçlendirmek için kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır. Estonya, bu alandaki başarılarıyla, dijitalleşme sürecini ve yapay zekâ kullanımını dünya çapında bir örnek haline getirmektedir.

Sonuç

Teknolojik devrim, insanlık tarihinin en belirleyici dönüm noktalarından birini oluştururken, yapay zekâ (YZ) bu dönüşümün öncüsü olarak kamu yönetimi ve hizmetlerinde köklü değişiklikler yaratmaktadır. Bu gelişmeler, devletin işleyişinde verimlilik artışı, hizmet kalitesinin iyileştirilmesi ve daha hızlı, etkin karar alma süreçlerinin sağlanması gibi önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak, aynı zamanda güvenlik, etik ve gizlilik gibi kritik sorunlar da ortaya çıkmaktadır. YZ'nin kamu hizmetlerine entegrasyonu, tüm bu fırsatlar ve zorluklarla birlikte, özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde dikkatle izlenen bir süreç haline gelmiştir.

Çalışmamızda, Estonya, İtalya, İspanya ve Almanya örnekleri üzerinden YZ'nin kamu sektöründeki etkilerini inceledik. Bu ülkeler, farklı stratejiler ve uygulamalarla, yapay zekânın potansiyelini en verimli şekilde kullanmaya çalışmaktadırlar.

Estonya, dijitalleşme konusunda dünya çapında bir model ülke olarak, kamu hizmetlerine YZ entegrasyonunun en ileri düzeyde olduğu yerlerden biridir. Elektronik kimlik ve e-devlet sistemleri, Estonya'nın vatandaşlarına daha hızlı, güvenli ve şeffaf bir devlet hizmeti sunmasını sağlamıştır. Bu dijital altyapı, devletin her seviyesinde verimliliği artırırken, aynı zamanda kamu sektörü ile vatandaş arasındaki etkileşimi kolaylaştırmıştır.

İtalya, YZ'yi eğitimden sağlığa, kamu güvenliğinden sosyal hizmetlere kadar geniş bir alanda kullanarak toplumsal fayda yaratmayı hedeflemiştir. Özellikle sağlık hizmetlerinde, YZ tabanlı sistemler, hastaların daha doğru bir şekilde izlenmesi ve tedavi süreçlerinin daha etkin yönetilmesi konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Eğitimde ise, kişiselleştirilmiş öğrenme modelleri ve YZ destekli eğitim araçları, öğrencilerin gelişimini desteklemiş ve eğitim sistemine yenilikçi bir yaklaşım getirmiştir.

İspanya, vergi yönetiminden kamu güvenliğine kadar birçok alanda YZ kullanımını etkin bir şekilde entegre etmiştir. Özellikle vergi sistemlerinde ya-

pılan YZ tabanlı analizler, vergi gelirlerinin tahmin edilmesini ve vergi ödeme süreçlerinin iyileştirilmesini sağlamıştır. Ayrıca, kamu güvenliği alanında YZ destekli izleme ve analiz sistemleri, suç oranlarının düşürülmesinde etkili olmuştur.

Almanya ise, sanayi devriminin liderlerinden biri olarak, YZ'yi kamu hizmetlerine daha fazla entegre etmek için büyük yatırımlar yapmıştır. Otomatikleştirilmiş bürokratik işlemler ve veri analizleri, devletin daha hızlı ve doğru kararlar almasına olanak tanımaktadır. Almanya'nın bu alandaki başarıları, diğer ülkelere yönelik önemli bir referans noktası oluşturmakta ve YZ'nin kamu yönetimindeki potansiyelini göstermektedir.

Sonuç olarak, Estonya, İtalya, İspanya ve Almanya örnekleri, yapay zekâ teknolojilerinin kamu hizmetlerinde sunduğu potansiyeli etkili bir şekilde ortaya koymaktadır. Her bir ülke, kendine özgü sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamları göz önünde bulundurarak, bu teknolojilerin avantajlarını en üst düzeye çıkarmayı başarmıştır. Bununla birlikte, YZ'nin kamu yönetimindeki kullanımının daha da yaygınlaşması, yalnızca teknolojiye dayalı yeniliklerle değil, aynı zamanda etik, güvenlik ve yasal düzenlemelerle de desteklenmelidir. Bu alandaki başarı, doğru stratejilerin benimsenmesi ve teknolojiyle birlikte gelişen toplumsal sorumlulukların yerine getirilmesiyle mümkündür. Gelecekte, YZ'nin kamu hizmetlerinde daha geniş kapsamlı ve etkili bir şekilde kullanılabilmesi için, bu ülkelerin deneyimlerinden alınacak dersler, diğer ülkeler için de önemli bir rehber olacaktır.

Kaynakça

- Agenda Digitale. (2020a). Yapay Zekâ ve Toplumsal Sorunlar: İtalya'daki Başarılar.
- Agenda Digitale. (2022). Siena Belediyesi ve Caterina Chatbot Projesi.
- Agenda Digitale. (2020b). Yapay Zekâ ve Toplumsal Sorunlar: İtalya'daki Başarılar
- Avrupa Komisyonu. (2018).
- Bibel, F. (2006). Yapay zekâ ve gelişim süreci: Almanya'daki karşılaşılan zorluklar. Springer Verlag.
- Bibel, F. (2020). Yapay zekâ ve ulusal stratejiler: Almanya'nın cesur adımları. *Journal of AI Research*, 256-257.
- Bozkurt Yüksel, T. (2022). Yapay zekâ ve kamu yönetimi.
- COM. (2018). Artificial Intelligence for Europe.
- Criado, J. I., & Gil-Garcia, J. R. (2019). Public sector innovation through AI technologies.
- de Sousa, W. G., de Melo, E. R. P., & de Oliveira, M. P. V. (2019). AI applications in public administration.

- Çubukçu, M. ve Çubukçu, A. (2017). Yapay zekâ çalışmalarının tarihi gelişimi.
- Dwivedi, Y. K., Rana, N. P., & Slade, E. L. (2019). Emerging technologies in governance.
- Erdem, A., et al. (2021). Yapay Zekâ ve Kamu Hizmetleri: İtalya'nın Yolu. *Journal of AI and Technology*, 55.
- Ertel, W. (2017). Introduction to Artificial Intelligence.
- Knieps, F. (2007). Telekomünikasyon ve bilişim sektöründe Avrupa'daki düzenlemeler. *European Journal of Technology*, 48-50.
- Galloway, L., & Swiatek, P. (2018). AI ethics and public policy.
- Gezici, H. S. (2023). Kamu yönetiminde yapay zekâ: Avrupa Birliği. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*. <https://doi.org/10.53001/uluabd.2023.59>
- Hamet, P., & Tremblay, J. (2017). Predictive algorithms in healthcare.
- İtalya. (2020). Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi Taslağı.
- İtalyan Hükümeti. (2023). Ulusal İyileşme ve Dayanıklılık Planı.
- Hernandez, K. (2020). AI and governance: A global perspective.
- Kablan, M. (2018). The integration of AI into public services.
- Kankanhalli, A., Charalabidis, Y., & Mellouli, S. (2019). AI-driven public sector transformation.
- Knieps, F. (2007). Telekomünikasyon ve bilişim sektöründe Avrupa'daki düzenlemeler. *European Journal of Technology*, 48-50.
- Kutlu, G., & Börekçi, N. (2019). AI in education systems.
- Kuziemski, M., & Misuraca, G. (2020). Governance by algorithms.
- Misuraca, G., & Van Noordt, C. (2020). AI in digital public services: Challenges and opportunities.
- Nuance Communications. (2016). The future of speech recognition technology.
- OECD. (2019). AI and its impact on public sector innovation.
- OECD. (2022a). Yapay Zekâ Stratejik Programı ve Kamu Hizmetleri.
- Pirim, H. (2006). The role of AI in predictive analytics.
- Rai Ufficio Stampa. (2023). İtalya Yapay Zekâ Konferansı: Etik ve Sorumluluk.
- Renda, A., et al. (2021). Yapay zekâ ve kamu güvenliği: Almanya'daki öngörücü polislik yazılımları. *Technology & Society*, 23, 48-49.
- Rosemann, M., Recker, J., & vom Brocke, J. (2021). AI as a driver of change in organizational structures.
- Samsun, D. (2021). AI strategies in emerging markets.
- Siebel, W. (2019). AI and its societal implications.
- Sözen, H. (2024). Avrupa Birliği ülkelerinde yapay zekânın kamu hizmetlerindeki dönüştürücü rolü: Danimarka, Fransa ve İtalya deneyimleri üzerine bir inceleme.

The Transformative Role of Artificial Intelligence in Public Services in European Union Countries: A Review on the Experiences of Denmark, France, and Italy.

Sun, T., & Medaglia, R. (2019). AI for public decision-making.

Sonntag, D. (2018). Uluslararasılaşan yapay zekâ dergileri: Almanya örneği. *International Journal of AI*, 12(4), 28-32.

Tay, L., & Kuykendall, L. (2018). The psychological impacts of AI.

The Federal Government. (2018). Artificial Intelligence Strategy for Germany. Retrieved from <https://www.bmbf.de/en/artificial-intelligence-2335.html>

Turing, A., & Haugeland, J. (1950). Computing Machinery and Intelligence.

#KI 50. (2022). KI50: Künstliche Intelligenz in Deutschland—gestern, heute, morgen. Retrieved from <https://ki50.de>

Yılmaz, S., Şahin, G., & Kaya, M. (2021). AI policies in developing countries.

Zuiderwijk, A., Shinde, R., & Janssen, M. (2021). AI-driven transparency in public services.

Türkiye’de Kültürel Çözünme ve Kimlik Sorunu

Merve Nur BALASAR*

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki kültürel çözünme süreçlerini ve kimlik sorunlarını inceleyerek, bu dinamiklerin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Türkiye’de kültürel çözünme, tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun çok uluslu yapısından modern Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişle, toplumsal kimliklerin yeniden şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Çalışma, literatür taraması ve kavramsal analiz yöntemleriyle gerçekleştirilmiş olup, kültürel çözünme, modernleşme, göç, küreselleşme ve kimlik siyaseti gibi faktörlerin etkisiyle Türkiye’deki toplumsal değişimlerin kimlik üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Bulgular, kültürel çözünmenin geleneksel kimliklerin erozyonuna ve bireylerde kimlik bunalımlarına yol açtığını göstermektedir. Ayrıca, modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin yerel kültürlerle küresel kültürlerin birleşmesine zemin hazırladığı, göç ve kentleşmenin ise etnik kimliklerin yeniden şekillenmesine neden olduğu belirlenmektedir. Kimlik siyaseti de toplumsal kutuplaşmayı derinleştirerek, toplumsal uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’deki kültürel çözünme, kimlik sorunlarını derinleştirirken toplumsal bütünlüğü tehdit etmektedir. Bu bağlamda, çoğulculuğu teşvik eden politikaların benimsenmesi, kimlik krizinin aşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Kültürel Modernleşme, Kimlik ve Aidiyet

Jel Kodu: D72, Z00, P00

Cultural Dissolvment and Identity Problem in Turkey

Abstract: The aim of this study is to examine the processes of cultural dissolution and identity problems in Turkey and to reveal the effects of these dynamics on the social structure. Historically, cultural dissolution in Turkey has been an important factor in the reshaping of social identities with the transition from the multinational structure of the Ottoman Empire to the modern Republic of Turkey. The study was conducted using literature review and conceptual analysis methods, and the reflections of social changes in Turkey on identity under the influence of factors such as cultural dissolution, modernization, migration, globalization and identity politics were discussed. The findings show that cultural dissolution leads to the erosion of traditional identities and identity crises in individuals. In addition, it is determined that modernization and globalization processes pave the way for the unification of local and global cultures, while migration and urbanization cause the reshaping of ethnic identities. Identity politics also deepens social polarization and makes social consensus difficult. As a result, cultural dissolution in Turkey deepens identity problems and threatens social integrity. In this context, adopting policies that promote pluralism plays an important role in overcoming the identity crisis.

Keywords: Nationalism, Cultural Modernization, Identity and Belonging

Jel Code: D72, Z00, P00

* Yüksek Lisans Mezunu, Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Konya, Türkiye/
ORCID:0009-0002-6895-783X, E-mail:balasarmervenur@gmail.com

Giriş

Küreselleşme, modernleşme ve dijitalleşmenin şekillendirdiği çağdaş toplumlarda kimlik sorunu, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde giderek daha karmaşık bir hal almaktadır. Geleneksel anlamda kültürü belirleyen kolektif hafıza, değerler sistemi, toplumsal roller ve aidiyet biçimleri; günümüzde çözülme sürecine girerek yerini daha parçalı, geçici ve değişken kimlik yapılarına bırakmaktadır. Bu dönüşüm, sosyolojik literatürde “*kültürel çözünme*” kavramıyla ifade edilmektedir. Kültürel çözünme, bireylerin toplumla ve birbiriyle kurdukları bağların zayıflaması, ortak değer sistemlerinin işlevini yitirmesi ve kimliklerin belirsizleşmesi gibi çok boyutlu bir değişim sürecini tanımlamaktadır.

Sosyolojik açıdan kültürel çözünme, modernitenin beraberinde getirdiği sekülerleşme, bireyselleşme ve rasyonelleşme gibi süreçlerle doğrudan ilişkilidir. Toplumsal dayanışmayı sağlayan geleneksel kurumların (aile, cemaat, din vb.) çözülmesi, bireylerin aidiyet arayışlarını çoğu zaman daha sığ, geçici veya politik biçimlerde ifade etmesine neden olmaktadır. Diğer yandan siyaset bilimi literatürü, kültürel çözünmenin yol açtığı bu kimlik boşluğunun, yeni kimlik siyasetlerini ve toplumsal bölünmeleri beslediğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kültürel çözünme yalnızca bir değerler krizi değil; aynı zamanda siyasi temsiliyet, çoğulculuk, vatandaşlık ve kapsayıcılık gibi temel kavramlar üzerinden devlet-toplum ilişkilerinde yaşanan bir kırılmayı da ifade etmektedir.

Türkiye örneği bu çok katmanlı sürecin analiz edilebileceği özgün bir bağlam sunmaktadır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş süreci, ulus-devlet inşasının beraberinde getirdiği merkezîyetçi modernleşme ve homojenleştirici kimlik politikalarıyla şekillenmektedir. Cumhuriyetin erken döneminde yürütülen sekülerleşme, Türkleştirme ve Batılılaşma politikaları; çok-kültürlü bir toplumsal yapıya sahip olan Türkiye’de çeşitli kimlik grupları açısından dışlanma, asimilasyon ya da bastırılma biçiminde deneyimlenmektedir. Özellikle Kürt, Alevi, gayrimüslim ve çeşitli etnik-mezhebi topluluklar bu süreçte göz ardı edilerek ya da ötekileştirilerek kimliklerin taşıyıcıları hâline gelmektedir.

1980 sonrası dönemde ise küresel neoliberal dalgaının etkisiyle Türkiye’deki toplumsal yapı daha da parçalanarak, tüketim kültürü ve bireyselleşme eğilimleri kolektif değerlerin yerini almaya başladığı görülmektedir. Aynı dönemde yükselen kimlik temelli siyaset, kimlikleri yalnızca kültürel göstergeler olmaksızın çıkararak siyasal mücadele alanlarına dönüştürmektedir. Kimlikler artık yalnızca bir aidiyet meselesi değil; hak talebinin, tanınmanın ve siyasal temsiliyetin temel dayanakları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde, bir yandan geleneksel değerlerin çözülmesiyle oluşan kültürel boşluklar kimlik

arayışlarını tetiklerken; diğer yandan bu kimlik arayışları, siyasal kutuplaşmayı ve toplumsal ayrışmayı derinleştirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de kültürel çözünme ile kimlik sorunu arasındaki karşılıklı ilişkiyi sosyolojik ve siyaset bilimi perspektifleriyle ele almaktır. Çalışmada öncelikle kültürel çözünmenin toplumsal yapıya, bireysel aidiyet biçimlerine ve kuşaklar arası kültürel aktarım süreçlerine etkisi incelenecek; ardından kimlik sorununun tarihsel kökenleri, siyasallaşma biçimleri ve günümüzde aldığı biçimler tartışılacaktır. Bu çerçevede hem kültürel değer sisteminin dönüşümü hem de devletin kimlik politikaları karşısında bireyin ve toplumun konumu çok boyutlu olarak değerlendirilecektir. Böylece Türkiye’de kimlik sorununun yalnızca bir etnik ya da kültürel farklar meselesi değil; aynı zamanda kültürel çözünmenin doğrudan sonucu olan yapısal bir dönüşüm süreci olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kültürel Çözünme ve Kimlik: Kavramsal Bir Yaklaşım

Kültürel çözünme, modernleşme süreçleriyle birlikte geleneksel yapıların çözülmesi, toplumsal normların ve değerlerin yerini yeni kültürel formlara bırakması olarak tanımlanabilmektedir. Kültürel çözünmenin temelinde küreselleşme, modernleşme, teknolojik dönüşüm ve medya etkisi gibi faktörler yer almaktadır (Ritzer, 2020, s. 84-102). Söz konusu çözülme, toplumsal yapının tamamında veya belirli kesimlerinde eşgüdümün bozulmasına, işlevsel uyumun zayıflamasına ve hedeflere ulaşmada aksaklıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu süreçte, mevcut normlar bütünlüğü sağlamada yetersiz kalırken, toplumsal dayanışmayı pekiştiren unsurlar da etkisini yitirmektedir (Tezcan, 2015, s. 219). İnanç ve değerler sistemi zayıfladıkça, sosyal kurumlar yeni normlara uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Dolayısıyla toplum, işleyişini sürdürse de önceki yapısal sağlığını kaybetmektedir (Türkdoğan, 2004, s. 63-164). Bu süreçte bireylerin kimlikleri de yeniden şekillenmekte ve çoğu zaman belirsizlikler içermektedir.

Kimlik, bireyin kendisini tanımlama biçimi ve toplum içerisindeki aidiyet ilişkileriyle şekillenmektedir. Anthony D. Smith’e (2017, s. 17) göre milli kimlik, tarihsel süreklilik, ortak kültür ve kolektif hafıza ile inşa edilmektedir. Küreselleşme ve neoliberal dönüşümlerle birlikte kültürel çözünme, kimlik yapılarını parçalamakta ve geleneksel yapıların çökmesiyle birlikte bireyler yeni kimlik arayışlarına yönelmektedir (Özkırımlı, 2020, s. 57). Bu çözünme süreci, kültürel aidiyetlerin parçalanması ve bireyin modern toplumda yönelimlerini kaybetmesiyle kimlik krizlerine yol açabilmektedir (Gellner, 2022, s. 81-83).

Gündelik dilde çoğunlukla “*nüfus cüzdanı*” ile özdeşleştirilen kimlik kavramı, akademik bağlamda bireyin etnik, dinî, kültürel ve cinsel aidiyetlerini içeren çok katmanlı bir yapıyı ifade etmektedir. Bu kavram, bireysel ve kolektif düzeyde hem aidiyet hem de farklılaşma işlevi görmektedir. Kimliğin oluşumu ve dönüşümü, bireyler ve gruplar arasındaki etkileşimlerin niteliğine bağlı olarak şekillenmektedir. Öte yandan vatandaşlık anlayışı; göç, savaş, küreselleşme ve post-modern düşüncenin etkisiyle dönüşmekte, ulus-devlet temelli modeller yerini çok-kültürlü ve küresel vatandaşlık yaklaşımlarına bırakmaktadır. Bu süreç, farklı kimliklerin hak taleplerine zemin hazırlamaktadır. Aynı zamanda, klasik vatandaşlık tanımlarını sorgulatmakta ve anayasal yurtseverlik gibi yeni kuramsal çerçeveleri gündeme getirmektedir. Bununla birlikte, modern ulus-devletlerde vatandaşlık hâlen birey ile devlet arasındaki hukuki ve siyasi ilişkiyi tanımlayan, değer temelli bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir (Vurucu, 2020, s. 126-127).

Kimlik ile kültürel çözünme arasındaki ilişki, yalnızca bireysel düzeyde yaşanan kimlik krizleriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda ulusal kimliklerin yeniden tanımlanması, kolektif aidiyetlerin sorgulanması ve kültürel sürekliliğin zayıflaması gibi daha geniş toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Gellner (2022, s. 74-89), modern toplumların endüstriyel üretim yapısı doğrultusunda kültürel homojenliğe ihtiyaç duyduğunu, bu nedenle ulus-devletlerin kimlik inşasına büyük önem verdiğini vurgulamaktadır. Kültürel çözünme ise bu homojenliği tehdit eden bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Benedict Anderson (2020, s. 24-37), ulusları “*hayali cemaatler*” olarak tanımlayarak, ulusal kimliğin doğal değil, tarihsel olarak inşa edilmiş bir tasavvur olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kültürel çözünme, bu hayali birliği zedeleyen bir etki yaratmaktadır.

Josep R. Llobera (2007, s. 65-92) ise Batı’da gelişen milliyetçilik formlarının tarihsel bağlamda sekülerleşme, bireyselleşme ve modernleşmeyle birlikte şekillendiğini ifade ederken, kimliklerin ulus-devletle olan bağının tarihsel olarak da kırılan olduğunu göstermektedir. Tevfik Erdem’in editörlüğünü üstlendiği “*Milliyetçilik (2020)*” adlı derleme kitapta, Şan (2020, s. 114-127) kimliğin inşa süreciyle milliyetçilik arasındaki etkileşimi değerlendirmektedir. Yazara göre milliyetçilik, sadece bir ideoloji değil, aynı zamanda kimlik üretme ve meşrulaştırma işlevi gören bir toplumsal pratiktir. Özellikle kültürel çözünme dönemlerinde, bireylerin belirsizlik ve aidiyet kaybı yaşadığı ortamlarda milliyetçilik, bütünleştirici bir çerçeve sunarak toplumsal dayanışmayı yeniden inşa etmeye yönelmektedir. Bu bağlamda milliyetçilik, değişen toplumsal yapı içerisinde kimliklerin yeniden tanımlanmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Şan, bu dönüşümün sadece ideolojik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyolojik

bir temele dayandığını vurgulamaktadır. Nitekim modernleşme, kentleşme ve küreselleşmenin yarattığı kimlik kırılmaları karşısında milliyetçi söylem, bireylere hem geçmişle bağ kurma hem de geleceğe dair yönelim belirleme imkânı sunmaktadır.

Milliyetçiliğin kimlik inşasındaki rolünü değerlendiren yaklaşımlar, bu sürecin kültürel çözünmeyle olan çift yönlü ilişkisini de gündeme getirmektedir. Tanıl Bora'nın editörlüğünü yaptığı "*Milliyetçilik (2022)*" adlı derlemede yer alan Nancy Lindisfarne, kimliğin yalnızca bireysel bir aidiyet biçimi olmadığını, aynı zamanda ideolojik bir yön taşıdığını ileri sürmektedir. Lindisfarne'a göre, günümüzde kimlik siyasetleri giderek daha çatışmalı bir zemine oturmaktadır. Bu durum, toplumsal gruplar arasında hem kültürel hem de politik anlamda kutuplaşmaları derinleştirmektedir. Milliyetçilik ile kültürel çözünme arasında çift yönlü bir etkileşim bulunduğunu belirten yazar, milliyetçiliğin bir yandan kültürel çözülmeye karşı bir tepki olarak ortaya çıktığını, diğer yandan ise bu çözülmeyi hızlandırabilecek ayrıştırıcı etkiler barındırdığını ifade etmektedir. Bu çerçevede, milliyetçilik yalnızca kültürel bütünlüğü koruma aracı olarak değil, aynı zamanda mevcut kimlik kırılmalarını yeniden yapılandıran ideolojik bir müdahale biçimi olarak değerlendirilmektedir (Lindisfarne, 2022, s. 203-217).

Sonuç olarak, kimlik ve kültürel çözünme arasındaki ilişki, bireysel düzeyde benlik ve aidiyet krizlerinden, ulusal düzeyde kolektif kimliğin dönüşümüne uzanan çok katmanlı bir süreci ifade etmektedir. Bu dönüşüm, küresel dinamiklerin etkisiyle daha da hızlanmakta ve modern toplumlarda kimliklerin sabit değil, müzakere edilen, yeniden tanımlanan bir yapı kazandığını göstermektedir.

Türk Kimliğinin Tarihsel Seyri ve Kurucu Dinamikleri

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci, yalnızca siyasal sistemin dönüşümüyle değil, aynı zamanda toplumsal yapının, kültürel kodların ve kimlik anlayışının köklü bir şekilde yeniden inşasını ifade etmektedir. Bu dönüşüm, modern ulus-devletin inşa sürecinde Türk kimliğinin yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla çok dinli, çok dilli ve çok etnisiteli Osmanlı toplumsal yapısının yerine, laik, homojen ve Batılı değerlere yaslanan bir yurttaş kimliği oluşturulmaktadır (Ahmad, 2022, s. 44).

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde benimsenen uluslaşma politikaları, yalnızca siyasi sınırların belirlenmesiyle sınırlı kalmamaktadır. Söz konusu politikalar, kimliğin kurucu öğelerini yeniden kurgulayan kapsamlı bir ideolojik dönüşüm programını da içermektedir. Bu bağlamda, inkılaplar, yeni eğitim

politikaları, tarih yazımı ve kültürel reformlar aracılığıyla yeni bir “*milli kimlik*” inşa edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle harf devrimi, Türk Tarih Tezi, vatan-daşlık eğitimi ve ekonomik reformlar gibi uygulamalar, ulus-devletin kimliksel temellerini kurumsallaştırma amacı taşımaktadır (Pamuk, 2019; Ahmad, 2022, s. 100-124; Mardin, 2024, s. 181).

Tarihsel açıdan bakıldığında, Osmanlı’nın son döneminde başlayan “*Türkleştirme*” eğilimlerinin II. Meşrutiyet sonrasında ivme kazandığı görülmektedir. Ancak bu süreç, Cumhuriyet döneminde kurumsal ve ideolojik olarak daha bütüncül bir nitelik kazanmaktadır (Zürcher, 2024). İttihat ve Terakki’nin merkezîyetçi ve milliyetçi politikalarının mirasını devralan erken Cumhuriyet kadroları, Türk kimliğini devletin kurucu unsuru olarak öne çıkarmakta ve bu kimliğin dışında kalan etnik/dini aidiyetler ise kamusal alanda görünmez hâle getirilmektedir (Bora, 2023, s. 35-37).

Gellner’in ulusçuluk kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, modernleşme sürecine giren toplumların sanayileşmeyle birlikte yüksek düzeyde kültürel homojenliğe ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Gellner’e göre, modern sanayi toplumlarında ortak bir dil, kültür ve eğitim sistemi aracılığıyla “*yüksek kültürün*” yaygınlaştırılması, ulusal bütünlüğün tesisi açısından zorunludur (Gellner, 2022, s. 58-59). Türkiye Cumhuriyeti örneğinde de benzer bir yönelim görülmekte; ulusal birlik ve beraberlik adına, çokluk ve çeşitlilik yerine tekil bir kimlik yapısı benimsenmektedir. Bu bağlamda, etnik ve mezhepsel farklılıklar bastırılarak devletin meşruiyetini pekiştirmek adına kamusal özgürlük anlayışı öne çıkarılmaktadır (Örs, 2021, s. 84).

Kimlik inşasında iktisadi dönüşümlerin rolü de göz ardı edilmemektedir. Şevket Pamuk ve Ahmet Tonak’ın Osmanlı’dan Cumhuriyet’e iktisadi geçiş sürecini ele aldıkları çalışmalar, ekonomik dönüşümün aynı zamanda sosyal yapıyla birlikte kimlik algısını da dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Tarımsal bir ekonomiden sanayi merkezli bir modele geçilmesiyle birlikte, birey-devlet ilişkisi yeniden tanımlanmakta, yurttaşlık olgusu ekonomik işlevsellik ekseninde yeniden şekillendirilmektedir (Schunk & Tonak, 2013, s. 173-243; Pamuk, 2019).

Osmanlı toplum yapısının cemaat temelli örgütlenmesinden farklı olarak, Cumhuriyet rejimi bireyi merkeze alan ve yurttaşlığı laiklik ve milliyetçilik ilkeleri çerçevesinde kurgulayan bir anlayışı benimsemektedir. Taner Timur’un da belirttiği gibi, Osmanlı’daki toplumsal düzen, dini ve etnik cemaatlerin bir arada yaşadığı çoğulcu bir yapıya sahiptir. Ancak bu yapı, modern ulus-devlet ideolojisiyle bağdaşmadığı için Cumhuriyet döneminde yerini seküler ve merkezîyetçi bir düzene bırakmak zorunda kalmaktadır (Timur, 2010).

Sonuç olarak, Türk kimliğinin inşa süreci, sadece kültürel değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik, ideolojik ve siyasal dönüşümlerin bir bileşkesi olarak okunması elzem görülmektedir. Bu süreçte, özellikle 1920'lerden itibaren geliştirilen resmi tarih anlatısı, vatandaşlık politikaları ve kültürel reformlar, ulusal kimliği homojenleştirme ve meşrulaştırma amacı taşımaktadır. Farklılıkların görünmez kılınması pahasına da olsa, Türk kimliği, modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinde merkezi bir inşa unsuru hâline gelmektedir.

1980 Sonrası Siyasal ve Kültürel Dönüşümün Türk Kimliğine Yansımaları

1980 sonrasında Türkiye, hem siyasal yapısında hem de toplumsal dokusunda köklü bir dönüşüm sürecine yönelmektedir. Bu dönüşüm yalnızca bir rejim değişikliğiyle sınırlı kalmamakta aynı zamanda ulusal kimliğin anlamlandırılma biçimini de derinden etkilemektedir. Bu bağlamda Türk kimliği, Gellner'in tanımıyla, Türkiye 1980 sonrası dönemde, sanayi toplumunun gerektirdiği kültürel homojenliğin zorla inşa edildiği bir yapının içine çekilmekte ve bu süreç, "*topyekûn sanayileşme*" projesiyle birlikte şekillenmektedir (Gellner, 2022, s. 56).

12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle birlikte inşa edilen yeni siyasal düzen, yalnızca otoriter bir yönetimi değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin yeniden kurgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Bu dönemde devletin resmi ideolojisi, Türk-İslam Sentezi üzerine inşa edilmekte ve bu sentez aracılığıyla hem etnik hem de mezhepsel farklar görünmez kılınmaya çalışılmaktadır (Zürcher, 2020, s. 414-415).

Öte yandan, Smith'in (2003, s. 27) etno-sembolist yaklaşımı, kimliğin sadece güncel siyasal yönelimlerle değil, tarihsel olarak inşa edilmiş mit, sembol ve kolektif hafıza unsurlarıyla biçimlendiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda 1980 sonrası dönemde, Osmanlı geçmişine yapılan göndermeler, dini kimliğin ulusal kimlik içerisinde yeniden inşa edilmesi sürecinde önemli bir işlev görmektedir. Devlet, ulus inşasında laik-milliyetçi paradigmadan uzaklaşarak, dinsel sembollerle bezenmiş bir tarih anlatısını merkeze almaktadır. Bu yaklaşım, seküler kimlik unsurlarını zayıflatırken, dini kimlik öğelerinin Türk kimliğinin ana taşıyıcısı haline gelmesini sağlamaktadır.

Bu sürece eşlik eden neoliberal ekonomik politikalar ise, kimlik formasyonunu sadece ideolojik değil, aynı zamanda sınıfsal düzeyde de etkilemektedir. 24 Ocak kararlarıyla başlayan liberalizasyon süreci, bireysel çıkarı önceleyen, tüketim dayalı bir kimlik inşasını teşvik etmekte ve böylece Smith'in (2017, s. 149) "*kolektif kimliğin sürekliliği*" vurgusuna karşıt bir biçimde kimlik, daha parçalı ve değişken hale gelmektedir. Bununla birlikte, kültürel unsurların piyasa-

laşması, bu değerlerin popüler kültür aracılığıyla yeniden üretilmesini sağlamak ve böylece ticarileşen yeni bir alanın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda George Ritzer'in (2020, s. 158) küreselleşme ve tüketim kültürü analizleri, Türkiye'de kimliklerin piyasa mekanizmaları aracılığıyla şekillendiğini ve kültürel değerlerde çözümlerin yaşandığını ortaya koymaktadır.

1980'li yıllar, Türkiye'nin ekonomik ve politik yapısında ciddi dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Neoliberal politikaların benimsenmesiyle devletin ekonomik alandan çekilmesi, toplumsal yapıyı da etkileyerek kültürel değerlerde belirgin çözümlere yol açtığı görülmektedir (Ritzer, 2020, s. 162). Bu süreçte kimlik taleplerinde ciddi bir artış gözlenmekte; etnik, dini ve kültürel gruplar kamusal alanda görünürlük kazanmaktadır. Özellikle Kürt sorunu, Alevi kimlik talepleri ve İslamcı kimlik gibi farklılıklar toplumsal ve siyasal gündemin önemli unsurları haline gelmektedir (Bora, 2021, s. 88). Bu durum, devletin geçmişteki homojenleştirici kimlik politikalarına yönelik ciddi meydan okumalar yarattığı şeklinde ifade edilmektedir. Aynı zamanda medya ve popüler kültürün yükselişi, bireysel kimliklerin şekillenmesinde belirleyici unsurlar haline gelen tüketim kalıpları ve yaşam tarzları üzerinden yeni kimlik biçimlerinin ortaya çıkışını sağlamaktadır (Özkırmılı, 2020, s. 99). Bu durum, postmodern kimlik kuramlarıyla paralellik göstermekte ve kimliğin artık tekil, sabit bir yapı olmaktan çıkarak çoklu ve değişken aidiyetler biçiminde ortaya çıktığını göstermektedir.

Umut Özkırmılı'nın da vurguladığı gibi, 1980 sonrası Türkiye'de kimlik, toplumsal olarak inşa edilen, sabit bir özü olmayan bir süreçtir. Devletin homojenleştirici politikaları, çoklu kimlik talepleri karşısında kırılganlaşmış, kimlik etrafında gelişen siyasal söylemler farklı toplumsal kesimlerde aidiyet krizlerine zemin hazırlamıştır (Özkırmılı, 2020, s. 134). Bu durum, toplumsal gerilimlerin yükselmesine ve kimlik politikalarının daha da ön plana çıkmasına neden olmaktadır.

Bora (2021, s. 45) ise, 1980 sonrası Türk sağının kültürel tahayyülüne işaret ederek, Türk kimliğinin muhafazakâr kodlarla yeniden üretildiğini ve bu üretimin milliyetçiliğin İslamileştirilmiş bir versiyonunu ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Böylece modernleşmeci-seküler ulus tasavvuru terk edilerek bunun yerine tarihsel ve mistik öğelerle süslenmiş yeni bir millet tahayyülü öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, 1980 sonrası siyasal ve kültürel dönüşüm, Türk kimliğini sabit ve yekpare bir yapı olmaktan çıkarıp; parçalı, çoğulcu ve çoğu zaman çatışmalı bir zemine kaydırıldığı ifade edilmektedir. Devletin ideolojik yönelimi, ekonomik yapının dönüşümü ve küresel etkileşimler, Türk kimliğinin anlam

haritasını köklü biçimde dönüştürmektedir. Bu dönüşüm süreci, klasik milliyetçi anlatıların gücünü zayıflatmakta ve kimlik alanında yeni arayışların doğmasına zemin hazırlamaktadır.

Günümüzde Türk Kimliği: Gerilimler ve Arayışlar

Kültürel modernleşme, bir toplumun geleneksel değer, norm ve kurumlarını dönüştürerek bireycilik, sekülerizm, bilimsellik ve rasyonalizm gibi evrensel modern unsurları benimseme sürecidir. Ancak bu dönüşüm, Batı'nın modellerinin doğrudan kopyalanması değil, yerel kültürel dinamiklerin özgün biçimlerde yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir. Şerif Mardin'in de vurguladığı üzere, modernleşme yerel ve evrensel değerler arasında hassas bir denge kurulmasını gerektirmekte ve bu bağlamda kültürel yapılar dinamik bir dönüşüm içinde konumlandırılmaktadır (Mardin, 2024, s. 34-36). Türkiye'de modernleşme deneyimi, tarih boyunca bu ikilik arasında yaşanan mücadelelerle şekillenmektedir. Söz konusu ikili mücadele, Osmanlı'nın çok uluslu yapısı ve Cumhuriyet'in ulus inşa projeleri bu sürecin temel aktörleridir. Osmanlı dönemindeki modernleşme çabaları, askeri, bürokratik ve hukuki reformları içerirken, bu reformlar hem merkezi otoritenin güçlendirilmesi hem de çok etnikli bir imparatorluğun yapısal sorunlarına çözüm bulma amacı taşımaktadır (Karpat, 2022, s. 78-80). II. Mahmut döneminden Tanzimat ve Islahat Fermanlarına kadar uzanan bu süreç, farklı etnik ve dini grupların kimlik taleplerini artırmış ve Osmanlıcılık, İslamcılık gibi kimlik politikalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ortaylı, 2018, s. 112-115). Bu durum, Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçilik akımlarının güçlenmesine yol açarak Cumhuriyet'in ulus inşa sürecinin temel zeminini hazırlamaktadır (Karpat, 2022, s. 130-135).

Cumhuriyet dönemi ise kültürel modernleşmede radikal bir kırılmayı temsil etmektedir. Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen alfabe devrimi, eğitim reformları ve laiklik ilkeleri, Türkiye'nin modernleşme hedeflerini somutlaştırmaktadır. Bu dönemde devlet, yeni değer ve normlar yaratmak için güçlü müdahalelerde bulunmakta, modernleşmeyi bir siyasal ve ideolojik mühendislik faaliyeti olarak örgütlemektedir (Karpat, 2022, s. 210-215). Kültür, bu süreçte ulus inşasının önemli bir aracı olarak; dil, eğitim ve sanat alanlarında devletin belirleyici rolünü öne çıkarmaktadır. Eğitimde yapılan reformlar, hem Osmanlı'dan miras alınan kurumların modernizasyonu hem de yeni, laik ve bilimsel temelli eğitim sistemlerinin kurulmasını içermektedir (Çolak, 2022, s. 77-105). Bu dönüşüm, yalnızca kamusal alanda değil, özel yaşamda ve toplumsal cinsiyet rollerinden gündelik yaşama kadar geniş bir yelpazede etkili olduğu görülmektedir.

Küreselleşme, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda karşılıklı bağımlılığın artması ve yerel olayların küresel ölçeklerde etkiler yaratmasıdır. Ritzer'in (2020, s. 102-107) ifade ettiği gibi, küreselleşme süreci bazı kültürlerin hegemonya kurmasına, yerel kimliklerin erozyonuna ve tüketim odaklı yaşam tarzlarının yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Türkiye'de özellikle genç kuşaklar, dijital medya ve popüler kültürün etkisiyle Batı merkezli yaşam biçimlerine yönelmekte, bu da geleneksel değerlerin zayıflamasına ve kültürel çeşitliliğin artmasına neden olmaktadır. Netflix, YouTube gibi dijital platformlar, bireycilik ve tüketim odaklı kültürel kodların yaygınlaşmasını hızlandırmakta, bunun sonucunda toplumsal normlar ve kimlik algılarında önemli değişiklikler gözlemlenmektedir (Ritzer, 2020, s. 110-115). Ayrıca ekonomik alanda uluslararası markaların yükselişi, yerel kültür ve esnaf yapısının dönüşümünü hızlandırmakta, tüketim biçimleri sosyal statü ve kimlik göstergesi haline gelmektedir.

Türkiye'de kırsaldan kente göç, kültürel modernleşmenin bir başka önemli boyutunu oluşturmaktadır. Göç eden bireyler, hem geleneksel kültürel bağlarını koruma çabası içinde olmuş hem de kent yaşamının modern değerlerine uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu durum, ikili kimlik çatışmalarına, aidiyet sorunlarına ve yeni toplumsal dayanışma biçimlerinin gelişmesine zemin hazırlamaktadır (Mardin, 2024, s. 61-71). Bu süreçte, özellikle eğitim ve dil reformları merkezi bir rol oynayarak Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkçe'nin uluslaşma aracı olarak kullanımı yoğunlaştırmaktadır. Alfabe devrimi ve Türk Dil Kurumu gibi girişimler, modernleşme ve ulus inşasında önemli araçlar olarak kabul edilmektedir (Çolak, 2022, s. 92-95).

Türkiye'de kimlik meseleleri, etnik, dini, bölgesel ve bireysel boyutlarıyla oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Kürt, Alevi, Çerkes gibi farklı etnik ve dini kimliklerin tanınma talepleri; laik-dindar kesimler arasındaki gerilimler; milliyetçilik, liberalizm ve postmodern kimlik arayışları, toplumun çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Özkırımlı ve Bora'nın da belirttiği gibi, bu kimlik taleplerinin demokratik yurttaşlık anlayışı temelinde ele alınması, toplumsal barış ve istikrar için zorunludur (Özkırımlı, 2020, s. 75-80; Bora, 2021, s. 142-148). Türkiye'de vatandaşlık anlayışında yaşanan dönüşüm, ulus-devletçi yaklaşımlardan çok-kültürlü ve küresel vatandaşlık modellerine doğru kaymaktadır. Dolayısıyla hak ve özgürlük taleplerinin meşruiyeti giderek genişlemektedir.

Kültürel çözünme sorunu ise küreselleşme ve hızlı modernleşmenin beraberinde getirdiği bir diğer önemli sorundur. Bu süreç, ortak değerlerin ve ulusal kimlik algısının sorgulanmasına, toplumsal aidiyet duygusunda kırılmalara yol açmaktadır. Smith'in belirttiği gibi, ulus inşası tarihsel ve kültürel temeller üzerinde sürekli yeniden üretim ve müzakere gerektirmektedir. Bu bağlam-

da Türkiye'deki kimlik sorunları da yalnızca siyasi veya ekonomik faktörlerle değil, tarihsel ve kültürel bağlamlar dikkate alınarak ele alınmalıdır (Smith, 2017, s. 22-25). Feroz Ahmad ise tarihsel ve sosyo-politik gerçekliklerin göz ardı edilmesinin kimlik temelli gerilimleri artırabileceğini ve toplumsal çözülme-yi hızlandırabileceğini vurgulamaktadır (Ahmad, 2022, s. 89-93). Dolayısıyla, Türkiye'de kültürel modernleşme ve kimlik politikalarının devlet odaklı olmaktan çıkarılarak, sivil toplumun aktif katılımıyla, tarihsel bilinç ve çoğulcu anlayışla ele alınması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de kültürel modernleşme süreci tarihsel, siyasal ve toplumsal dinamiklerin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu çok boyutlu bir olgudur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan reformlar, küreselleşmenin etkileri, teknolojik gelişmeler ve toplumsal dönüşümler bu süreci şekillendirmektedir. Kimlik meseleleri ise bu dönüşümün doğal ve kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda çözümünün de çok katmanlı ve kapsayıcı politikalarla mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Modernleşme ve küreselleşmenin getirdiği zorluklar, yerel ve evrensel değerlerin dengelenmesiyle aşılabileceği ve böylece daha kapsayıcı ve barışçıl bir toplumsal yapıya ulaşılmasının mümkün hale geleceği düşünülmektedir.

Kültürel Çözünme Bağlamında Türk Milliyetçiliği Ve Kimlik: Değerlendirme

Milliyet sosyolojisi, bireyin aidiyet ihtiyacına verilen toplumsal bir yanıtıdır. İnsan, varoluşsal belirsizlikleri aşmak ve kendini güvende hissetmek için topluluklar inşa etmektedir. Bu birliktelikler zamanla ortak kimlikleri doğurmaktadır. Ortak hafıza, kültürel normlar ve dil gibi paylaşılan unsurlar, kimliği besleyen ana damarlar olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede milliyetçilik, yalnızca politik değil; aynı zamanda sosyolojik bir gerçeklik olarak, insanların bir arada yaşama arzusunun kurumsallaşmış biçimidir (Yücel & Bölükbaşı, 2022, s. 233).

Türkiye'de milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla siyasal ekseninde yoğunlaşmaktadır. Ancak milliyetçiliğin toplumsal karşılığını anlamak için, onun kültürel iktidarla kurduğu ilişkiyi analiz etmek gerekmektedir (Özkırımlı, 2020, s. 15-16). Kültürel iktidar, yalnızca kurumlar ya da semboller aracılığıyla değil; gündelik hayatın dili, normları ve ritüelleri üzerinden toplumu şekillendiren bir mekanizma olarak işlemektedir (Gramsci, 1986). Türkiye'de bu iktidar biçimi, milliyetçiliğin toplumsal alandaki yansımalarını sınırlandırmakta ve çoğu zaman onu kriz anlarında başvurduğumuz geçici bir refleks olarak algılatmaya sebebiyet vermektedir (Bora, 2021, s. 45-46). Bu algı, demokratikleşme süreciyle paralel biçimde, milliyetçiliğe duyulan ihtiyacın azaldığı yönündeki tezleri beraberinde getirmektedir (Ahmad, 2022, s. 210-211).

Bu çalışmanın temel amacı, Türk milliyetçiliği literatürü ile kültürel çözümme arasındaki ilişkiyi kavramsal bir zeminde sorgulamaktır. Temel varsayım, kültürel çözümmenin milliyetçiliğe karşı ontolojik bir mesafede durmaktadır. Bu nedenle milliyetçilik söylemi kavramsal sapmalar ve bilinçli yönlendirmelerle biçimlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışma, milliyetçiliğin tüm boyutlarını kapsamak yerine, akademik literatürdeki hâkim kabullerin eleştirisini ve kültürel bağlamda milliyetçiliğin yeniden yorumlanmasını amaçlamaktadır.

Milliyetçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda merkezi bir rol oynamaktadır. Milli Mücadele döneminde parçalanmış bir toplumu ortak bir amaç etrafında birleştiren dinamik, büyük ölçüde milliyetçilik olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise bu ideoloji, Batı'daki örneklerine benzer biçimde, ulus-devlet inşasının temel aracı olarak benimsenmiştir (Durgun, 2018). Ancak bu süreçteki milliyetçilik, etnik bir vurgudan çok, kültürel ve siyasal sınırlarla tanımlanmış bir vatandaşlık ideali üzerinden kurgulanmaktadır.

Gellner'in (2022) kültürel homojenleşmeye dayalı ulus-devlet kuramı, bu dönemin temel yönlendirici teorik çerçevesini sunmaktadır. Gellner'e göre modern toplumlar, üretim biçimlerinin değişimiyle birlikte kültürel bir standartlaşmayı zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de de bu model benimsenmekte ve halk kültürü yeniden yorumlanarak Batılı normlarla harmanlanarak tekil bir ulusal kimlik yaratılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu model, günümüz çoğulcu toplum modeliyle örtüşmeyerek kültürel çözümmeyi derinleştirmektedir. Böylece farklı toplumsal kesimlerin aidiyet ve temsil sorunları daha da belirginleşmektedir (Bora, 2021, s. 89).

Erken Cumhuriyet döneminde milliyetçilik, sivil bir hareketten çok, devlet eliyle yönlendirilen bir ideolojiye dönüşmektedir. 1930'larda Türk Ocakları'nın kapatılması ve Halkevleri'nin ön plana çıkarılması, bu dönüşümün kurumsal göstergelerini temsil etmektedir. Resmi milliyetçiliğin kültürel kodları, tarih ve coğrafya üzerinden yeniden tanımlanmakta; halk kültürü, modernleşmenin ham maddesi olarak konumlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, halkı edilgen bir özne, devleti ise aktif bir kimlik biçimlendirici olarak tasvir etmektedir (Yücel & Bölükbaşı, 2022, s. 235).

Smith'in kültürel kimlik kuramına göre, ulusal kimlik yalnızca modern projelerle inşa edilmemektedir. Aynı zamanda tarihsel hafıza, efsaneler, kolektif semboller ve mitlerle desteklenmektedir. Türkiye'de ise bu tarihsel süreklilik çoğu zaman koparılmakta ve kimlik, geçmişten daha ziyade geleceğe yönelik bir tahayyülle yeniden inşa edilmektedir. Bu durum, hem kimlik algısında bir kırılma yaratmakta hem de kültürel çözümmeyi hızlandırmaktadır (Smith, 2017, s. 65).

1980 sonrası dönemde, Türkiye'nin sosyal yapısında yaşanan değişimle birlikte, milliyetçilik yeniden yükselişe geçmiştir. Ancak bu defa farklı toplumsal kesimlerin kimlik talepleriyle iç içe geçen bir görünüm kazanmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle, bireyler artık kimliklerini yalnızca ulus-devletin sunduğu kategorilerle tanımlamamaktadır. Ritzer'in belirttiği gibi, küreselleşme yerel değer sistemlerini aşındırırken, bireyleri farklı kültürel sistemler arasında kimliksel geçişlere zorlamaktadır (Ritzer, 2020, s. 195). Türkiye'de bu süreç, özellikle genç kuşaklar üzerinde *"kimliksizlik"* veya *"kimlik karmaşası"* gibi ifadelerle kendini göstermektedir. Bu kimlik karmaşası, yalnızca bireysel düzeyde değil; kolektif aidiyet duygusunda da bir çözülmeye yol açmaktadır. Özkırımlı'nın dikkat çektiği gibi, kimlik politikaları modern toplumlarda yalnızca kültürel ya da etnik farklılıklarla değil, aynı zamanda tüketim pratikleri, yaşam tarzı ve medya temsilleriyle de şekillenmektedir (Özkırımlı, 2020, s. 112). Türkiye'de de bu melezleşme süreci, klasik anlamda tanımlanmaktadır. Dolayısıyla yeni bir Türk kimliğinin sınırlarını bulanıklaştırarak yeni kimlik arayışlarını beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de kültürel çözünme ile Türk kimliği arasındaki ilişki, durağan değil; dinamik bir dönüşüm sürecidir. Bu dönüşüm, sadece etnik ya da mezhebi taleplerin artışıyla değil; sınıfsal farklılıklar, kuşak çatışmaları ve yaşam tarzı çeşitlenmeleriyle de kendini göstermektedir. Bu nedenle, milliyetçiliğin yalnızca siyasal bir söylem olarak değil; aynı zamanda kültürel bir yapı olarak ele alınması gerekmektedir. Kimlik politikalarının yeniden tanımlanması, daha kapsayıcı, çoğulcu ve çok katmanlı bir aidiyet anlayışının inşası açısından önem arz etmektedir.

Sonuç

Türkiye'de milliyetçilik ve kültürel iktidar arasındaki ilişki, toplumsal yapının karmaşık, çok katmanlı ve dinamik doğasının anlaşılmasında temel bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Milliyetçilik, tarihsel süreçte devletin ulus projesinin merkezinde yer alarak homojen bir kimlik yaratmayı amaçlamaktadır. Ancak zamanla çok-kültürlü toplum yapısının zorlayıcı gerçekleriyle yüzleşerek daha esnek, çok boyutlu ve hatta kimi zaman çelişkili bir sosyal olguya dönüştüğü görülmektedir. Bu dönüşüm, özellikle farklı etnik, mezhepsel ve bölgesel kimlik taleplerinin artmasıyla birlikte milliyetçiliğin hem birleştirici hem de ayrıştırıcı etkilerini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda milliyet sosyolojisi, kimlik inşasının, toplumsal güç ilişkilerinin ve kültürel iktidarın yeniden üretildiği sahayı derinlemesine inceleyen bir alan olarak önem kazanmaktadır.

Günümüzde yaşanan küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve sosyal medya gibi yeni iletişim araçlarının yaygınlaşması, milliyetçilik kavramını daha da karmaşıktırmaktadır. Özellikle genç kuşakların kimlik arayışlarında görülen parçalanmalar, kimliklerin sabit ve homojen olmaktan çıkıp çoklu, hibrit ve performatif yapılar kazanmasına yol açmaktadır. Örneğin, gençler -Instagram, TikTok, Facebook, X- gibi sosyal medya platformlarında kimliklerini farklı biçimlerde temsil etmekte, yerel kültürel unsurları küresel akımlarla harmanlayarak özgün çoklu kimlik performansları ortaya koymaktadır. Bu durum, gençlerin ne tamamen geleneksel değerlere ne de modern seküler kimliklere tam anlamıyla ait hissetmemeleriyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla kimlikte parçalanmalar ve aidiyet sorunları giderek yaygınlaşmaktadır. Üniversite gençliği arasında sıkça dile getirilen *“bir yere ait olmama hissi”* veya *“kimliksizleşme”* söylemi gibi kavramlar, bu karmaşık kimlik arayışlarının sosyolojik yansımalarıdır.

Popüler kültürdeki kimlik temsilleri de milliyet sosyolojisi açısından kritik bir inceleme alanı sunmaktadır. Netflix ve benzeri platformlarda artan etnik, cinsel ve dinsel kimliklerin görünürlük kazanması, hem stereotiplerin yeniden üretilmesine hem de yeni kimlik tartışmalarının açılmasına zemin hazırlamaktadır. Örneğin, başörtülü ve seküler kadın karakterlerin aynı yapımlarda bir arada yer alması, toplumsal kutuplaşmaları aşan daha kapsayıcı bir kültürel temsili mümkün kılmaktadır. Etnik kimliklerin (Kürt, Roman gibi) dizi ve film karakterleri olarak daha sık karşımıza çıkması ise, Türkiye’de kültürel çoğulculuğun medyada görünürlük kazanmasının önemli bir göstergesidir.

Bu gelişmeler ışığında, kültürel çözünme sorunu yalnızca bireysel kimliklerin parçalanmasıyla sınırlı kalmayıp, siyasal yapıları ve toplumsal ilişkileri de derinden etkilemektedir. Küreselleşme ve modernleşme süreçleri, toplumdaki geleneksel aidiyet formlarını yeniden tanımlamayı gerektirmektedir. Böylece, kimlik inşasında tekil ve homojenleştirici politikaların yerini, farklılıkları ve çok katmanlı yapıyı gözetken çoğulcu, kapsayıcı ve esnek yaklaşımlar almalıdır. Bu dönüşüm özellikle eğitim, medya ve sivil toplum alanlarında izlenecek politikaların kültürel sürdürülebilirliği gözetmesi ve yerel değerlerle evrensel normlar arasında sağlıklı bir denge kurulmasını hedeflemesi anlamına gelmektedir.

Toplumsal barış ve demokratikleşme süreçleri açısından da milliyetçilik ve kültürel iktidar ilişkisinin doğru analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Milliyetçilik, resmi devlet ideolojisi olarak farklı kimliklerin tanınması ve meşrulaşması önünde engel oluşturabilmekte; azınlıkların, farklı etnik ve kültürel grupların kimlik taleplerini bastırabilmektedir. Bu durum, toplumsal uzlaşma süreçlerini sekteye uğratarak sosyal çatışmaları derinleştirmektedir. Bu bağlamda, milliyet sosyolojisi çalışmalarının, Türkiye’deki kimlik politikalarının farklı yönlerini, toplumsal güç ilişkileri bağlamında ele alması kaçınılmazdır.

Milliyetçilik, hem birleştirici hem dışlayıcı işlevleriyle, toplumsal yapı ve kültürel iktidar dengelerinin yeniden kurulmasında merkezi bir rol oynamaktadır.

Türkiye özelinde milliyetçiliğin kırsal ve kentsel alanlarda farklı biçimlerde deneyimlendiği görülmektedir. Kırsal kesimde milliyetçilik genellikle koruyucu, geleneksel ve kimlik pekiştirici bir işlev üstlenirken; kentlerde, özellikle gençler arasında, daha eleştirel, sorgulayıcı ve çoğulcu kimlik anlayışları gelişmektedir. Bu durum, milliyetçiliğin tek tip değil, dinamik ve çok katmanlı bir olgu olduğunu göstermektedir. Örneğin, kentli gençler hem sosyal medyada çoklu kimlik performansları sergilemekte hem de popüler kültür aracılığıyla farklı kimlik ve aidiyet biçimlerini keşfetmektedir. Bu tür pratikler, milliyetçiliğin evrilen doğasının ve kültürel iktidarın da sürekli müzakere edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Kültürel çözünme sürecinin çözümüne yönelik olarak ise devlet ve sivil toplum aktörlerinin kapsayıcı politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Eğitim sisteminde çok-kültürlü ve eleştirel düşüncüyü teşvik eden müfredatlar, medyada farklı kimliklerin adil ve doğru temsili ve sivil toplumun çeşitliliği destekleyen inisiyatifleri bu bağlamda kritik önem arz etmektedir. Bireylerin kendi tarihsel ve kültürel değerleriyle barışık bir kimlik inşa etmeleri, toplumsal aidiyet ve dayanışmanın güçlenmesini sağlayacaktır. Böyle bir yaklaşımla, hem bireysel hem toplumsal düzeyde daha sağlam, dayanıklı ve demokratik bir kimlik zemini oluşturmak mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye’de milliyet sosyolojisi, milliyetçilik ve kültürel iktidar ilişkisini tarihsel kökleri ve güncel dönüşümleriyle birlikte ele almalı, toplumsal güç ilişkilerini, kimlik inşasını ve kültürel mücadeleleri çok boyutlu ve katmanlı bir perspektifle analiz etmelidir. Bu alanda yapılacak çalışmalar, milliyetçiliğin sadece bir kimlik olgusu değil, aynı zamanda toplumsal yapının temel dinamiklerinden biri ve kültürel iktidarın merkezi bir mekanizması olduğunu göstermeli; kimlik politikalarının barışçıl ve kapsayıcı bir şekilde yeniden şekillenmesine katkı sağlamalıdır. Ancak böylelikle Türkiye’nin çok boyutlu kimlik yapılarının demokratik, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir zeminde inşası mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2022). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Anderson, B. (2020). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bora, T. (2021). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2021). *Türk Sağıının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.

- Bora, T. (2023). Genç Osmanlı Zihniyet Dünyası. T. Bora içinde, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler* (s. 23-63). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çolak, Y. (2022). Tek Parti Döneminde Kültür İnşası ve Kamusal Alan. O. Bilgin içinde, *Kültürel İktidar*. İstanbul: A Kitap.
- Durgun, Ş. (2018). *Modernleşme ve Siyaset*. Ankara: A Kitap.
- Gellner, E. (2022). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayın.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri Seçmeler*. İstanbul : Onur Yayınları.
- Karpat, K. H. (2022). Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Lındısfarne, N. (2022). Ayrıksıcılık. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce “Milliyetçilik”* (s. 202-225). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Llobera, J. R. (2007). *Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2024). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Örs, H. B. (2021). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkırmı, U. (2020). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2019). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ritzer, G. (2020). *Küresel Dünya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Schink, I. C., & Tonak, E. (2013). *Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Smith, A. D. (2003). *Ulusların Etnik Kökeni*. (H. Kendir, & S. Bayramoğlu, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Smith, A. D. (2017). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şan, M. K. (2020). Çokkültürlülük. T. Erdem içinde, *Milliyetçilik* (s. 107-127). İstanbul: Otorite Kitap.
- Tezcan, M. (2015). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Timur, T. (2010). *Osmanlı Toplumsal Düzeni*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Türkdoğan, O. (2004). *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Vurucu, İ. (2020). Kimliksiz Vatandaşlık Mümkün Mü? *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 126-135.
- Yücel, G., & Bölükbaşı, Y. Z. (2022). Türkiye’de Kültürel İktidarın İdeolojik Ötekisi: Milliyetçilik. O. Bilgin içinde, *Kültürel İktidar* (s. 233-259). İstanbul: A Kitap.
- Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2024). *Osmanlı’dan Modern Türkiye’ye Bir Ullusun İnşası*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Yeni Medya Aygıtları Üzerinden Ekonomi Haberlerinde Spekülasyon

Yunus AY

Öz: İletişim teknolojilerin gelişimi ve dönüşümünün bir sonucu olarak; yeni medya kavramı bireylerin gündelik hayat rutinlerinde sıklıkla telaffuz edilmeye başlandı. Yeni medyanın popülerliğinin artmasına bağlı olarak konvansiyonel medya şirketleri dijital platformlarda yayın yapmaya başladı. Yeni medya platformları üzerinden haber içerikleri kitleye aktarılmaya başlandı ve ekonomi haberciliği de yeni medya platformlarında yayınlanmaya başladı. Bireyler akıllı telefonları, tablet bilgisayar ve bilgisayarlar aracılığıyla ekonomi haberlerine çok hızlı bir şekilde ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni medya, Ekonomi Haberciliği ve Spekülasyon

Speculation In Economic News Through New Media Devices

Abstract: As a result of the development and transformation of communication technologies; the concept of new media has begun to be frequently mentioned in the daily life routines of individuals. Due to the increasing popularity of new media, conventional media companies have begun to broadcast on digital platforms. News content has begun to be transmitted to the masses through new media platforms and economic journalism has also begun to be published on new media platforms. Individuals can access economic news very quickly through their smartphones, tablets and computers.

Keywords: New media, Economic Journalism and Speculation

Giriş

21. Yüzyılda gelişen internet teknolojisinin bireyler tarafından kullanımının yaygınlık kazanmasının sonucu olarak yeni medya kavramı toplumda yerini aldı. Yeni medya platformlarında bireyler içerikler üretebilmekte ve üretilen içeriklere hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir. Medya şirketleri bu teknoloji çağına ayak uydurmak ve medya şirketlerinin devamlılığını sağlamak adına yeni medya platformları üzerinden haber içerikleri üreterek okur ve izler kitleri ile paylaşmaya başladılar. Haber türleri yeni medya platformları üzerinden kitlelere aktarılmaktadır. Ekonomi toplum içerinsin de bireyler ve şirketler tarafından en çok önemsenen ve takip edilen konulardan bir tanesidir. Bireyler internete tabanlı iletişim cihazların aracılığıyla ekonomiye dair gelişmeleri takip etmekte ve ekonomik yatırımlarını güncellemektedir. Bu makalenin amacı yeni medya platformları üzerinden ekonomi haberlerinde spekülasyon yapılıp yapılamadığını araştırmak ve tartışmaktır. Yöntem olarak makale örnekleme seçilen makalelerin içeriklerinden ve var olan kaynak dan belgeler inceleyerek veri literatür tarama yapıldı bu bağlamda yazılan makaleler incelemeye tabi tutulmuştur.

Yeni Medya

Yeni medya nedir?

Yeni medya kavramı, içerisinde birden fazla “yeniliği” barındırmaktadır. Yeni kavramı, “mesaj” olarak değil, “ortamın” paylaşılabilme özelliğinden kaynaklanmaktadır. İletişim teknolojilerinde gerçekleşen yenilikler medya kavramını da “yenileştirmiş”, yeni medya interaktif özelliğinden dolayı kullanıcılarını “sosyal” hale getirmektedir (Öztürk, 2015, s. 289).

“Bilgi” ve “iletişim” teknolojileri günümüz dünyasında hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bireylerin bilgiye erişim ve ulaşım hızı kolaylık kazanmıştır, bireyler arası “iletişim ve kitle iletişim” daha kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Gündelik hayatın içerisinde etkisini giderek arttıran kitle iletişim araçları, bilgisayar ve internet sistemleri araçsal bir bütüne dönüşmektedir. Kitle iletişim araçlarının bilgisayar ve internet alt yapı sistemlere dönüşmesiyle birlikte bu teknolojilere “yeni” sıfatı eklenmiştir (Aydoğan & Kırık, 2012, s. 58).

1980'lere kadar medya iletişimi “temelde yazılı, analog modellere bağlıydı, televizyon ve radyo” dan oluşmaktaydı. Son yirmi beş yılda, medya, iletişimin teknolojilerin de hızlı gelişimler oldu, bu gelişimlerle birlikte medya sektöründe hızlı gelişimler gözlemlendi ve “internet, video oyunları dijital teknolojiler” geleneksel medya ile bütünleşti.

Medya Teknolojisi ve İletişim Çalışmaları Profesörü W. Russell Neuman yeni medyanın

- Coğrafi anlamda uzaklığın anlamını değiştirdiğini
- İletişimin sağlanmasında büyük bir artışı imkantanıdığına
- İletişimin hızının arttırılmasını mümkün kıldığını
- İnteraktif iletişimi güçlendirdiğini
- Önceden ayrı ve bağlantı kurulamayan iletişimin farklı formlarının oluşmasında katkı sağladığını ileri sürer (https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_medya, 2025).

Yeni medya platformlarının gelişimi “Web 2.0” ile teknolojisiyle başlamıştır ve bireyler arası iletişimi artırmıştır. Bireylere “bloglar, web siteleri, fotoğraflar” aracılığıyla kendilerini başka bireylere anlatabilme imkânı sağladı. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_medya, 2025). Web 2.0 teknolojisi bireylere internet tabanlı platformlar da aktif katılımcı olma imkânı sağlamaktadır. Bireylere yeni medya araçlarında içerik üreterek ve paylaşımlarda buluna bilme imkânı tanımaktadır.

İnternettele teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte toplumlar arasında bilgi hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. “Web 2.0 “teknolojilerinin gelişmesiyle “siber” bir kamusal alana dönüşen yeni iletişim platformları “sermayeleşen, holdingleşen” medyanın “konvansiyonel” duruşuna yeni medya platformları alternatif bir seçenek oldu. (Karagöz, 2013, s. 132). Konvansiyonel medya şirketlerinin; İnternete gazeteleri, Youtube, Instagram ve Tik tok hesapları üzerinden haber ve içerik paylaşımı yapmaktadırlar.

Yeni medya kavramı, teknolojinin gelişmesiyle toplumsal değişimlerle birlikte geleneksel medyadan farklı olarak internet tabanlı yeni bir iletişim platformunun ortaya çıkmasıdır. Yeni medya, “interaktif platformlar” ve “dijital medya teknolojileri” aracılığıyla kullanıcıların birbirleriyle etkileşime geçebildiği, hızlı ve bireyselleştirilmiş iletişimi sağlayan bir yapıya sahiptir. Yeni medyanın sürekli evrim geçirdiğini, iletişim süreçlerini doğrudan etkilediği ve değiştirdiği söylenebilir (Ağır, 2023, s. 3).

Yeni medya, internet altyapısını kullanmaktadır ve “sayısal teknolojilerle” bir bütün içerisindedir. Gündelik hayat içerisinde bireylerin bilgisayar, cep telefonları ve tablet bilgisayarları aracılığı ile gazete, dergi okuyabilme ve okudukları haberlere yorum yapabilirler. Bireylerin çektikleri fotoğrafları ve videoları hızlı bir şekilde sosyal medya platformları aracılığıyla paylaşabilme özelliği yeni medya döneminin en bariz özelliklerinden bir tanesidir. (Aydoğan & Kırık, 2012, s. 61).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin çok hızlı bir şekilde gelişim, dönüşüm göstermesi ve “dijital” olanakların birçok iş kolunu yapısal anlamda değişime

uğratmasının bir sonucu olarak kitle iletişimin “gerçekleştiği mecralarına da” doğrudan etki etmiştir. İnternet alt yapılı yeni medya döneminde bireyler akıllı telefonlar ve sosyal medya uygulamalarının aracılık yapmasının bir sonucu olarak kendi “sosyal medyalarını” kurmaktadır; bireyler kurdukları sosyal medya hesaplarında kişisel, özel yaşamlarını, tecrübelerini kendi seslerini ve kendi görsellerini paylaşarak soyla medya içerikleri üretmektedirler. Sosyal medya platformlarında dolaşıma giren bu içerikler de bireyler kendi hikayelerinin “dijital anlatıcısı konumuna” gelmektedirler (Karaduman, 2019, s. 685). Bireyler yeni medya platformları üzerinden yaptıkları paylaşımlardan hızlı bir şekilde geribildirim (feedback) alabilmektedirler.

Geleneksel medya karşısında, bireye daha aktif katılımcı olma imkânı sağlayan yeni medya platformları günümüz teknoloji çağında daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Aydoğan & Kırık, 2012, s. 59). E-ticaret, para transferleri ve benzeri birçok eylem sosyal ağlar üzerinde sağlanabilmektedir. Günümüz dünyasında internet tabanlı uygulamalar aracılığıyla birçok eylem kolayca gerçekleştirilmektedir

Yeni medya kavramı insan zihninde internet tabanlı dijital yayın platformlarını çağrıştırmaktadır. Geleneksel medya ya da “eski medya” insan zihninde gazete, dergi, radyo ve televizyon yayınlarını çağrıştırmaktadır. Yeni medya ve eski medya arasında hız, yorum yapmak, içerik üretebilmek ve etkileşimde buluna bilmek gibi farklar mevcuttur.

Yeni medyanın ve eski medyadan farkı nedir?

Yeni medyanın temel özellikleri, geleneksel medyadan farklı olarak;” kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamak, etkileşimi artırmak” ve geniş kitlelere hitap etmek amacıyla oluşturulmuştur (Ağır, 2023, s. 3). Yeni medya temel perspektifte kullanıcı bireylerin ürettikleri içeriklerin hızlı bir şekilde kitlelere ulaşması ve içerik üreticilerinin kitleden istedikleri etkileşimleri almayı amaçlamaktadırlar.

Teknolojideki hızlı dönüşümü, bütün iş kollarında olduğu gibi “bilgi ve iletişim” iş alanlarında “değişimi ve dönüşümleri” hızlandırmıştır. “Bilgi çağı” olarak isimlendirilen bu dönem, yeni medya, “sosyal ağlar” gibi kavramlar hayatın merkezinde yer almaya başladı. “Habercilikte bu yönde habere erişim geleneksel medyadan yeni medyaya geçen bir dönüşüm dönemi” olarak nitelendirilmektedir (Almasoodi & Sucu, 2021 , s. 52).

Geleneksel medyaya kıyasla yeni medya platformlarında içerik olarak “haber oluşturma ve yayınlama” çok daha hızlıdır. Haberlerin dijital arşivlenebilme özelliği sayesinde haberlerin güncelliği yitirilmiş olabilir veya güncelliğini koruyor da olabilir, eski haberlere yeniden ulaşılma imkânı sunmasından

dolayı bireylere istedikleri tarih aralığındaki haberlere yeniden ulaşabilme imkânı tanımaktadır. (Almasoodi & Sucu, 2021 , s. 64).

Sosyal medya platformları üzerinde oluşturulan haberlerin farklı farklı kullanıcılar tarafından “paylaşılabilmesi” ve “hızlı geri” bildirimler alabilme özelliğinden dolayı haberin “işlevsel” özelliklerinin yaygınlık kazanması önemli gelişmelerden bir tanesidir (Almasoodi & Sucu, 2021 , s. 64).

Haberin yazım dilinin basit olması haberin kullanıcılarca daha kolay “anlaşılabilmesini, görsel donanımın daha zengin olması, kaynaklara hızlı ulaşımın mümkün olması”, gündemin hızlı bir şekilde belirlenebilmesi haberin doğruluk kaynağında birtakım sorunlara neden olsa da habere erişim ve ulaşım imkânı sağlamaktadır (Almasoodi & Sucu, 2021 , s. 64).

Yeni medya platformları bireylere ses, görüntü ve veri içeriklerine doğrudan müdahale edebilme ve etkileşimde buluna bilme imkânı sağlamaktadır. Bu yönüyle geleneksel medyadan ayrılmaktadır. Yeni medya, “bilgisayarların işlem gücü olmadan oluşturulmayacak ortamlar” olarak tanımlanmaktadır (Aydoğan & Kırık, 2012, s. 59). Yeni medya platformlarında kaynaktan alıcıya gönderilen bilgi akışı çift yönlüdür ve alıcı da kaynak durumuna gelerek bilgi akış sürecin içerisinde aktif bir konumdadır (Aydoğan & Kırık, 2012, s. 60).

Geleneksel medyanın televizyon yayıncılığına karşı bir rakip olarak yeni medya platformlarında yapılan yayınlar gösterilmektedir. “Dijital yerliler ister içerikleri kendileri oluşturup demokratik bir katılım sağlayarak, ister egemen söylemin içeriklerini taşıyarak yaptıkları canlı yayınlarda yeni bir paradigma süreci içindedir”. Yeni Medya platformların da yapılan canlı Yayınlar ilgi artmaktadır. Yeni medya canlı yayınları, yatırım sağlamayan, kurumsal yayın politikaları olmayan, bireylerin tamamen kendi karar verme yetisi ile gerçekleştirdikleri, geleneksel medyanın süzgeçlerinden, “eşik bekçilerinden” yoksun, hızlı ve denetimsiz yayınlardır (Şahin & Şahin, 2016, s. 51). Yeni medya platformlarında eşik bekçisi olmadığı için üretilen içerikler herhangi bir denetleyici bir süzgeçten geçirilmeden doğrudan kitleye aktarılmaktadır.

Eşik bekçisi, medya kuruluşu tarafından üretilen içerikleri, medyanın yayın politikalarına göre denetleyen bireydir. Yapılan yayınların içeriklerinde nelerin işleneceğine ve nelerin kamuoyuna aktarılacağına karar verme yetkisine sahiptir. Yayın kuruluşunda yanıltıcı, sahte ve yayıncı kuruluşa sorun teşkil edebilecek içeriklerin yayınlanmasına izin vermemektedir. Medya şirketinde bir nevi süzgeç görevi görmektedir.

Yeni medya platformları, haber oluşum aşamasını değişe uğratmıştır. Geleneksel medya kuruluşlarına kıyasla, yeni medya platformları “daha hızlı, daha erişilebilir ve daha etkileşimli” bir haber akışı sunarak gazetecilik mesle-

ğinin biçim ve işleyişine önemli etkileri olmaktadır. İnternetin ve sosyal medya-
nın platformlarının kullanımın yaygınlık kazanmasıyla birlikte, “haberlerin da-
ğıtımı ve tüketimi büyük ölçüde dijital” mecralara kaymıştır (Ağır, 2023, s. 10).

Yeni medya platformlarında enformasyon, haber, görseller ve videolar
dan üretilen içerikler hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Yeni medya platformları-
na yüklenen içeriklere hızlı bir şekilde müdahale edilerek güncellenmektedir.
Geleneksel medya kuruluşlarında yayınlanan haberlerin güncellene bilme hızı
yeni medyaya içeriklerine göre daha yavaştır.

Yeni medya platformların da yayınlanan haberler daha” hızlı ve geniş” kit-
lelere ulaşmaktadır, haber kaynaklarının “çeşitliliğini artırmaktadır” ve “oku-
yucularına” haberlere interaktif bir katılım teşvik etmektedir. Ancak, haberle-
rin “doğruluk ve güvenilirlik” sorunu artmaktadır (Ağır, 2023, s. 10). Yeni med-
ya platformlarına yüklenen içeriklerin güvenilirliği sorgulanmaktadır. Üretilen
içerin doğruluğu tartışılmakta ve çoğu zaman üretilen içeriklerin dezenformas-
yon olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yeni medyanın en temel fonksiyonunu “internet teknolojisi” oluşturmak-
tadır. İnternetin sunmuş olduğu “multimedya” avantajları, “hız ve güncellene-
bilir” niteliği ön plana çıkmaktadır (Bulunmaz, 2014, s. 28,29).

Yeni medya platformların geleneksel medya aygıtlarına karşı avantajları;
etkileşim, erişim, içerik üretimi ve hız öne çıkmaktadır. Geleneksel medya ay-
gıtlarında alıcıya sunulan içeriği okur, dinler ve izler doğrudan katılımcı ol-
maz, yorum yapamaz, etkileşimde bulunamaz. Geleneksel medyada üretilen
içerikler medya uzmanlarınca oluşturulmaktadır. Yeni medya platformların da
tüm kullanıcılar birer içerik üreticisi konumundadır. Yeni medya platformları
internet tabanlı dijital bir dünya konumundadır.

Ekonomi haberciliği, bireylere dünyada yaşanan siyasal ve ekonomik geliş-
meler hakkında bilgiler vermektedir. Ülkeler, şirketler ve bireyler bu ekonomik
gelişmeler doğrultusunda yatırımlarını düzenlemektedirler. Ekonomi haberle-
rinde enflasyon, borsa, iktisadi gelişmeler ve ekonomik kalkınma politikaları
hakkında bireyleri ve şirketleri bilgilendirmektedir. Ekonomi haberleri ekono-
mik konular hakkında kamuoyu oluşturmaktadır.

Ekonomi Haberciliği

Ekonomi haberi nedir?

Ekonomi haberciliğinin başlangıç tarihi, gazetecilik mesleğinin başlangıç
tarihi ile başladığı kanısı yaygındır. Dünyada ilk gazete örnekleri “haber mek-
tubu” adıyla limanlarda dağıtılmaktaydı. Haber mektupları aracılığı ile tüccar-
lara alınıp satılacak mallar hakkında bilgi sahibi olmaktaydılar. Dünyanın ilk

haber ajansı Havas, ekonomik gelişmeler ve ekonomide yaşanan olayları değerlendirek abonelerine bilgi verme amacıyla kuruldu(Topçu, 2025).

Günlük ekonomi gazetelerinin gelişim sürecinin başlangıç tarihi ilk gazete diyebileceğimiz haber mektupları (News letter) ile başlamıştır. İlk gazetelerin “ekonomi gazeteleri” olduğunu söylemek doğru bir ifadedir (Ceylan,2008, s.9). Tüccarların haber aracılığıyla pazar piyasasında en çok talep gören ürünler hakkında bilgi sahibi olmuşlardır.

Kandemir ekonomi haberlerinin popüler hale gelmesinin nedenini serbest piyasa ekonomisine geçilmesine bağlamaktadır. “Dünyadaki ekonomik hâdiseler insanların hayatlarını önemli ölçüde etkilemekte ve karar almalarında önemli bir rol üstlenmektedir. Teknolojik yenilikleri de kullanarak etkisini artıran ekonomi gazeteciliği, gün geçtikçe alanını genişletmektedir. Ekonomi gazeteciliğinin yaygınlaşması; 1980’li yıllarda serbest ekonomiye geçiş ile önemini daha da artırmıştır. Süreci içerisinde yeni ortaya çıkan sektörler, ekonomi haberciliğinin de gelişmesinde” önemli rol oynamıştır (Kandemir, 2023, s. 25).

Ekonomi haberciliğinin gelişimini insan oğlunun iletişime ihtiyaç duymasına kadar uzanmaktadır. Keza insanın toplumsal yapının ayrılmaz bir bütünü olan “ekonomik boyutların uzandığı ilk noktaya kadar ekonomi haberciliğinin başlangıcı” olarak almak mümkündür. (Ateş, 2008, s.20). İnsanlığın varlık sürdüğü en eski dönemlerde bile bireyler toplumsal ekonomik gelişimlerden haberdar olmak istemektedir. Hayvansal gıdalar, tahıl sal gıdalar, ürünün kalitesi ve fiyatları hakkında bilgi almak istemektedirler.

Ekonomik gelişmeler bireylerin gündelik hayat rutinlerini doğrudan etkilemektedir. Dünya genelinde sadece “ekonomi haberlerini” işleyen çok sayıda gazete, dergi ve yayıncı kuruluşu vardır. Sadece ekonomi haberleri üzerine yayın yapan televizyon kanalları vardır ve diğer televizyon kuruluşları da ekonomi haberleri ve ekonomi programlarına yer vermektedirler. (Topçu, 2025). Sadece ekonomik konular üzerine içerikler üreten medya kuruluşları; borsa da yaşanan gelişmeler, ülkelerin para politikaları, ekonomik gelişmeler, dijital para konuları ve iş dünyasında yaşan gelişmeler hakkında yayın yapmaktadırlar. The Economist dergisi ekonomik gelişmeler ve uluslararası ilişkiler konusu üzerine yayın yapan dergilerden bir tanedir.

Ekonomi haberleri “ulusal uluslararası” boyutta yaşanan “iktisadi” olayları günlük olarak kitleye sunmaktadır (Yüksel, 2021, s. 1126). Okuru kitleyi; yaşan, iktisadi, ekonomik olaylar çerçevesinde ekonomi de yaşana bilecek gelişmeler ve dönüşümler hakkında bilgi edinmiş olur.

Ekonomi haberciliği medyaların önemli bir içerik parçası olarak kabul edilmektedir. Ekonomi haberleri “ulusal ve ulus ötesi” iktisadi gelişmeleri yansı-

tabilmesi açısından önem teşkil etmektedir. Keza bireyler ve şirketler yaşanan ekonomik gelişmeleri takip ederek bir sentez yapa bilmektedirler (Yüksel, 2021, s. 1125). Bireyler yaşanan iktisadi gelişmeler sonucunda ortaya çıkan sentezlerin sonucuna göre yatırımlar yapmaktadırlar.

90'lı yıllar da iletişim teknolojilerinde yaşanan dönüşüm ve internetin gündelik hayata dahil olması ve interneti gündelik hayatın bir değişmez bir uzlu haline getirmiştir. İnternetin" finans sektörü" gibi birçok sektörde ve gündelik hayatın birçok alanında etkin bir şekilde kullanılmaya başlamıştır ve kullanımı devam etmektedir. Gelişen yeni iletişim teknolojileri "geleneksel" habercilik sistemine de etki etmiştir; "ana akım" yayın kuruluşu, internet haber sitelerini de bünyelerine dahil etmişlerdir, sadece internet üzerinden haber içerikleri üreterek paylaşan haber kuruluşları da ortaya çıkmıştır (Vardal, 2015, s. 133).

Teknolojinin gelişimi ve dönüşümü sonucu günümüzde ekonomi haberciliğinin yapısını değişime uğratmıştır. Teknolojinin gelişimi bütün ticari işlemler de "eğitim, mal ve hizmet satışı, eğlence". Ve benzeri pek çok gündelik yaşam biçimini direkt olarak etki etmektedir. Teknolojinin merkezileşmesiyle gündelik hayatın içerisinde olan rutinleri teknolojinin bir parçası haline gelecek değişe uğramasıdır. Bu değişimin sonucu olarak "Paranın yapısı", "ekonomi haberciliği" dolayısıyla ekonomi haberlerinde paranın kitleye sunuluş şeklide değişme uğramıştır (Kandemir & Yurdigül, 2024, s. 531).

Birey ve şirketler tarafından dijital paralar ve kripto para kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle doğru orantılı olarak soyla medya platformları üzerinden ekonomi haberleri yapılmaya başlandı. İnfluencer olarak tabi edilen sosyal medya platformlarında yüksek takipçi kitesine sahip fenomenlerin kedi sosyal medya platformları üzerinden izler kitleye ekonomiye dair yayınlar yapmaktadırlar. İzler kitle bu yayınlardan etkilenecek ekonomik yatırımlar yapmaktadır.

Günümüz dünyasın da dijitalleşmeyle beraber "erişilebilirliğin" daha kolay bir hale gelmesiyle birlikte "gazete ve ekonomi" haberlerin bilgisayar ve telefon ekranlarının içerisinde tek bir tuş ile "erişimin" mümkün hale geldiği bir dönem yaşanmaktadır. Haberde yaşana bu yeni durum, "içeriğin" sayısının artmasıyla birlikte bireylerin şahıs olarak habere "dâhil" olduğu "aktif kullanıcıyı" ve "aktif katılımcı" dönemi yaşanmaktadır. Bireyler sosyal medya platformlarda maruz kaldıkları "bir habere yorum yapabilmekte", "haberi beğenebilmekte" ya da içeriğe kendileri de bir şeyler ekleyerek içeriğe katkıda buluna bilmektedirler (Kandemir & Yurdigül, 2024, s. 531). Sosyal medya platformların da bireyler içeriğe yorum yapabilme özelliği sayesinde bireyler içeriğe direkt olarak dahil olabilirler.

Ekonomiye dair haberleri günümüz dünyasının “neredeyse” en çok önemi arz eden haber içerikleridir. Toplumun ve bireylerin hayat “standartlarını” belirleyen; ekonominin gücüdür. Bu nedenle bireyler ekonomi haberlerine takip etmektedirler (Kandemir, 2023, s. 22).

Spekülasyon nedir? Neden zararlıdır? Nasıl yapılır? Kimler yapar?

Spekülasyon kavramı, üzerinde birden fazla çalışma yapılmasına rağmen anlaşılması çok güç bir kavram olmayı günümüzde halen sürdürmektedir. Spekülasyon kavramı “geleneksel” olarak piyasa fiyatlarında yaşanan değişiklikler üzerinden “kâr” elde etmeyi amaçlayan girişimlerdir (Aytekin, 2018, s. 198).

Spekülasyon kavramsal olarak “vurgunculuk” bir ürünün bir malın düşük fiyattan alınarak belli bir zaman bekletildikten sonra daha yüksek bir fiyata satılmasına denir. “Varlıklar, menkul kıymet, gayrimenkul, makine ve teçhizatlar, patentler vb. alım-satıma tabi değerlerin” hepsi spekülasyona konu olabilmektedir. Spekülasyonun, herhangi bir ticari eylemden farkı, gelecekle alakalı beklentilerin “alınıp-satılması” speküle edilmesidir. Spekülasyon bir suç olarak kabul edilmemekle birlikte aksine “borsalar ve piyasaların” var oluş nedenleri bireyleri spekülasyon yapmaya davet eder ve bireyleri bu yönde teşvik ederek her “menkul kıymetin” hak ettiği fiyata (ya da değere) ulaşmasını sağlamaktır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Spek%C3%BClasyon>, 2025).

Spekülasyon “Sosyal ve Fen” bilim dallarında çeşitli anlamlara gelmektedir. Spekülasyon kavramı; felsefe de “kurgu”, matematikte “saptırma”, ticarette “vurgunculuk” anlamlarını taşımaktadır. “Finans ve Sermaye” piyasalarındaki kullanım anlamı “ahlaki ve hukuki” açıdan herhangi bir olumsuz yanı olmaması ile birlikte piyasanın “etkinliğini” artırıcı bir işlem türü olarak kabul edilmektedir (Yılmaz, 2025).

Spekülasyon, “yatırım” kavramından risk derecesine göre farklılık göstermektedir. Yatırım genel bir kavram olmakta birlikte spekülasyon, yatırım kavramının içerisinde özel bir kavramdır. Spekülasyon, bireyin ve şirketlerin yaptıkları yatırımlardan elde edilebilecek kardan daha fazla kar beklentisi ile yapılır (Aytekin, 2018, s. 199).

Spekülasyon kavramı ekonomideki kullanımıyla ürünün fiyatında yaşanan hareketliliklerden yararlanarak alım ve satım yapılabilmesidir. Spekülasyon finansal piyasalar ürünün mevcut fiyatının ekş ve artı yönlerinde değerinde değişkenlik göstereceği beklentisiyle işlemler yapması olarak kabul edilmektedir (Yılmaz, 2025).

Spekülasyon, piyasa koşullarını incelemeleri ve analizleri değerlendirerek ürünün gelecekteki fiyatlarına göre “risk alıp” yatırım yapma işlemi olarak tanımlanmaktadır. Bu durum; “spekülatörlerin” borsa, döviz ve yerel para birimlerine yatırım araçları üzerinden “tahmine dayalı” yatırımlar yapmasıdır (<https://www.getmidas.com/borsa-terimleri/spekulasyon-nedir>, 2025).

Spekülasyon, “kısa vadede” düşük fiyatlar üzerinden alınan ürünlerin, maden, bono, tahvil ve hissenin belirli bir zamandan sonra “yüksek fiyata” satılmasıyla yapılmaktadır. Ürünlerin gelecek zamandaki piyasa fiyatlarına yönelik “kapsamlı tahminlerde” bulunabilmek için “piyasalara hâkim olmak” büyük önem teşkil etmektedir (<https://www.getmidas.com/borsa-terimleri/spekulasyon-nedir>, 2025).

Spekülasyonun yapılış amacı, kısa bir zaman diliminde yüksek miktarda kar ve kazanç elde etmek amaçlanmaktadır. Spekülasyon neden yapılır sorusuna cevap olarak “özellikle kriz” dönemlerinde uygulanan bu yöntem, bireylerin maddi kayıplara uğramasının önlenmesinin yanında “kısa bir sürede” kar elde etmeni sağlamaktadır. (<https://www.getmidas.com/borsa-terimleri/spekulasyon-nedir>, 2025).

Spekülasyon var mıdır? Nasıl yapılır? Kimler yapar?

Spekülasyon yapabilmek için piyasa takibi yapılması gerekmektedir. Spekülasyon yapmak için uygulanması gereken bazı adımlar, yöntemler vardır ve bu yöntemler başlıca şunlardır.

- Piyasa Araştırması: Öncelikle, spekülasyon yapılacak olan piyasayı “belirlemek ve bu piyasa hakkında” kapsamlı araştırma yapılarak bilgi elde edilmesi gerekmektedir. Hisse senetleri ve döviz gibi diğer finansal ürünler üzerinde işlem yapmayı planlayan spekülatörler, “piyasalardaki dinamiklere” hâkim olması gerekmektedir.
- Analiz Yöntemlerinin Kullanımı: Spekülatörler, “teknik analiz ve temel analiz” yöntemlerini hâkim olması ve bu yöntemleri uygulayarak piyasada oluşabilecek hareketlerini önceden tahmin etmesi gerekmektedir. Teknik analiz, fiyat “grafiklerini ve göstergeler” üzerinde inceleme yaparak ürünün gelecekteki fiyat hareketlerini önceden tahmin etmeye çalışılır. “Temel analiz ise ekonomik veriler, şirket bilançoları” ve diğer faktörlere dayanarak piyasada yaşana bilecek hareketliliklere göre şirket ve bireylerin yatırımlarında önlemler alması gerekmektedir.
- Risk Yönetimi: Bireylerin ve şirketlerin spekülasyon yaparken risk yönetimi stratejileri uygulaması önemlidir. “Stop-loss emirleri, zarar durdurma

noktaları belirlemek ve pozisyon büyüklüğünü kontrol etmek, olası kayıpları” en aza indirmek için uygulanır.

- **Pozisyon Alma:** Piyasa analizi ve risk yönetimi stratejileri önceden belirlendikten sonra, spekülâtörler belirlenen plana göre pozisyon alınır. Alınan pozisyonlar, “spekülâtörlerin piyasa tahminlerine dayanarak alım veya satım işlemlerini” gerçekleştirmektedirler.
- **Pozisyonları İzleme ve Yönetme:** Spekülâtörler, aldıkları pozisyonları düzenli olarak “izler ve piyasa hareketlerine” göre pozisyon alırlar. Piyasa “koşullarına” göre pozisyonları uygulamadan kaldırmak veya yeni pozisyonlar oluşturmak ve yeni pozisyonları uygulamaya koyulması spekülasyon sürecinin bir parçasıdır (Gedikyatırım, 2025).

Spekülasyon bireylerin ve şirketlerin piyasaları takip ederek analizler ve değerlendirmeler sonucuna göre ürünlere yatırım yapmasıdır ve yatım yaptıkları ürünlerden en kısa sürede kar elde etmek istemektedirler. Spekülasyon yapılabilmesi için; araştırma yapmak, analiz yöntemleri, risk yönetimi, giriş veya çıkış stratejileri ve piyasa takipleri yapılması gerekmektedir. Bu değerlendirmelerin sonucuna göre yatırımlar yapılmaktadır.

Spekülasyon ne demek? sorusunun cevabı, spekülasyon neden yapıldığına dair açıklama yapılması gerekmektedir:

- **Yüksek Kazanç Potansiyeli:** Spekülasyon, “kısa vadeli” fiyat hareketliliklerinden yararlanarak yüksek kar elde etme imkânı sunar. Spekülâtörler, “doğru tahminler” de bulunarak büyük karlar ve kazançlar sağlayabilir.
- **Piyasa Likiditesi:** Piyasada “işlem hacimlerini artırır”, “likidite oranlarını” artırarak piyasalarında nakit artışı hız kazanır.
- **Piyasa Bilgisi ve Analiz Yeteneği:** Spekülâtörler, piyasa “bilgilerini ve analiz yeteneklerini” uygulayarak kazanç ve kar elde etmektedirler. Piyasa “dinamiklerini” anlayarak doğru tahminlerde bulunmak spekülasyon sürecinin önemli adımıdır.
- **Ekonomik Veriler ve Haberler:** Spekülâtörler, ekonomik “veriler” ve ekonomiye dair haberleri yakından “takip ederek” piyasa “hareketlerinden” yarar sağlarlar. Piyasalarda yaşanan önemli ekonomik “gelişmeler ve haberler”, ürünlerin fiyat hareketlerinde piyasalarda “büyük dalgalanmalara” neden olurlar bireylere ve şirketlere büyük spekülasyon fırsatları sunmaktadırlar (Gedikyatırım, 2025).

Sonuç

Gündelik hayat pratikleri içerisinde yeni medya kavramı bireyler tarafından sıklıkla telaffuz edilmeye başlandı. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak akıllı cihazlar; tablet bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve bilgisayarlarda internet tabanlı sosyal medya platformların kullanımı yaygınlaştı. Bireyler yeni medya platformlarından; Instagram, TikTok, posketler ve web siteleri üzerinden üretilen içerikler kitleye aktarılmaktadır. Yeni medyanın platformları üzerinden bireyler üretilen içeriklere hızlı bir şekilde ulaşabilmesi, içerik üretebilmesi ve üretilen içeriklere doğrudan yorum yapılabilmesi imkânı tanımaktadır. Konvansiyonel medya şirketleri medyalarının devamlılığı sağlamak için medya şirketleri içeriklerini dijital platformlara taşımaya başladılar. Medya şirketleri, haber içeriklerini; Instagram, TikTok, posketler ve web siteleri üzerinden yayınlamaya başladılar. Ekonomi haberleri gazeteciliğin başladığı tarihte başladığını söylenebilir. Bu durumda ekonomi haberlerinin toplum için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Toplum içerisinde yaşanan ekonomik gelişmeler şirketler ve bireyler için büyük önem taşımaktadır. Yeni medya çağında bireyler ve şirketler ekonomi haberlerini sosyal medya hesapları üzerinden aktif bir şekilde içerik üreterek yayın yapan yüksek takipçileri olan influencer ve medya şirketlerinin sosyal medya hesapları üzerinden yaptıkları paylaşımları takip ederek öğrenmektedirler. Bireyler için ve şirketler için son derece önemli olan ekonomi haberleri, yeni medya platformlarının etkileşim hızı ve geri bildirim alma özelliklerinin ön plana çıkması sonucu olarak çoğu zaman yeni medya platformların üzerinden takip edilmektedirler. Ekonomi haber içerikleri sayesinde bireyler ve şirketler; borsada, dövizde ve değerli madenlerde yaşanan dalgalanmalarını öğrenmektedirler. Yapılan bu paylaşımlar doğrultusunda bireyler ve şirketler yatırımlarına yön vermektedirler. İçerik üreticileri yaptıkları yayınlarda, doğru, güvenilirlik ve şeffaflık ilkelerine bağlı olarak içeriklerini üretmesi ve takipçileriyle paylaşım yapması doğru bir eylem olur. Bu bağlamda spekülasyon kavramı karşımıza çıkmaktadır. Yeni medya platformlarında üretilen içeriklerde dezenformasyon riskini artmaktadır. Ekonomi haber içeriklerinde; yalan haberler, yanlış ve eksik bilgiler hedef kitleyi yanlış yönlendirerek bireyleri ve şirketleri ekonomik zararlara uğratmaktadır. Spekülasyon yaparak ürünlerinin değerini düşürmekte ya da piyasa değerini artırmaktadırlar.

Kaynakça

(tarih yok).

- Ağır, İ. (2023). Yeni Medyanın Haber Üretim Sürecine Etkisi Ve Haber Üretim Süreçlerinde Yaşanan Değişim. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1-12 .
- Almasoodi, A. T., & Sucu, İ. (2021). Habercilikte Geleneksel Medyadan Yeni Medya Platformlarına Geçiş Yönünde Haber Oluşumu . *Kadim Akademi sosyal bilimler dergisi*, 52-68.
- Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 58 - 69.
- Aytekin, G. K. (2018). Uluslararası Sermaye Hareketleri Kapsamında Sıcak Para Akımlarının Ekonomik Etkileri ve Spekülasyonu. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 184 - 207.
- Bulunmaz, B. (2014). Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaşı Kim Kazandı Ya Da Kim Kazanacak? *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 22 - 29.
- Gedikyatırım. (2025, 21 03). <https://gedik.com/yatirimci-sozlugu/s/spekulasyon>. <https://gedik.com/yatirimci-sozlugu/s/spekulasyon>: <https://gedik.com/yatirimci-sozlugu/s/spekulasyon> adresinden alındı
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Spek%C3%BClasyon>. (2025, 03 15). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Spek%C3%BClasyon>: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Spek%C3%BClasyon> adresinden alındı
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_medya. (2025, 03 10). https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_medya: https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_medya adresinden alındı
- <https://www.getmidas.com/borsa-terimleri/spekulasyon-nedir>. (2025, 03 19). [http://getmidas.com/borsa-terimleri/spekulasyon-nedir/#:~:text=Spek%C3%BClasyon%2C%20k%C4%B1sa%20vadede%20d%C3%BC%5%9F%C3%BCK%20fiyatla,farkl%C4%B1%20parametreyi%20dikkate%20almas%C4%B1%20gerekir.:http://getmidas.com/borsa-terimleri/spekulasyon-nedir/#:~:text=Spek%C3%BClasyon%2C%20k%C4%B1sa%20vadede%20d%C3%BC%5%9F%C3%BCK%20fiyatla,farkl%C4%B1%20parametreyi%20dikkate%20almas%C4%B1%20gerekir.](https://www.getmidas.com/borsa-terimleri/spekulasyon-nedir/#:~:text=Spek%C3%BClasyon%2C%20k%C4%B1sa%20vadede%20d%C3%BC%5%9F%C3%BCK%20fiyatla,farkl%C4%B1%20parametreyi%20dikkate%20almas%C4%B1%20gerekir.:http://getmidas.com/borsa-terimleri/spekulasyon-nedir/#:~:text=Spek%C3%BClasyon%2C%20k%C4%B1sa%20vadede%20d%C3%BC%5%9F%C3%BCK%20fiyatla,farkl%C4%B1%20parametreyi%20dikkate%20almas%C4%B1%20gerekir.) adresinden alındı
- Kandemir, T. Y., & Yurdigül, Y. (2024). Ekonomi Gazeteciliği Bağlamında Kripto Para Haberlerindeki Dezenformasyonların Analizi: Bitcoin Örneğinde. *Journal of History School*, 530-569.
- Karaduman, S. (2019). Yeni Medya Okuryazarlığı: Yeni Beceriler/Olanaklar/Riskler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 683 - 700.

Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler Ve Dijital Aktivizm Hareketleri. *İletişim Ve Diplomasi*, 131 - 156.

Öztürk, Ş. (2015). Sosyal Medyada Etik Sorunlar. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 287-311.

Şahin, M., & Şahin, G. (2016). Geleneksel Medyanın Yeni Rakibi: Yeni Medya ve Canlı Yayınlar. *Yeni Medya*, 50 - 63.

Topçu, K. (2025, 03 14). <https://prezi.com/p/0ygkwbcf-eea/ekonomi-haberciligi/>. <https://prezi.com/p/0ygkwbcf-eea/ekonomi-haberciligi/>: <https://prezi.com/p/0ygkwbcf-eea/ekonomi-haberciligi/> adresinden alındı

Vardal, Z. B. (2015). Nefret Söylemi ve Yeni Medya. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 132 - 156.

Yılmaz, C. (2025, 03 18). *Tübitak Bilim ve Toplum başkanlığı Popüler Bilim Yayınları*. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/spekulasyon_ve_manipulasyon: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/spekulasyon_ve_manipulasyon: adresinden alındı

Yüksel, H. (2021). Türkiye'deki Ulusal Gazetelerde Ekonomi Haberciliğinin Mevcut Boyutu: Sabah, Sözcü Ve Akşam Gazeteleri Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1125 - 1154.

Yüksek Lisans tezi

1. Ateş, N. (2008). Türkiye'de ekonomi gazeteciliği-Dünya gazetesi örneği. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
2. Ceylan, S, H. (2008). İletişim Teknolojilerinin Günlük Ekonomi Gazetelerine Etkileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

Doktora Tezi

1. Kandemir, T. Y. (2023). Bitcoin örneğinde Kripto Para Haberlerinin yapısal özellikleri. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmış Doktora Tezi.

Marka Hikayeleş-tirmesi ve Red Bull Reklamları Üzerine Göstergebilimsel Analiz

Oytun Benhur ÇALĞIN*

Ahmet Furkan ÖZLER**

Öz: Bu çalışma, hikâye anlatımının tarihsel gelişimi üzerinden hareketle, marka iletişimde hikâyeleş-tirmenin önemini ve etkisini Red Bull reklamları örneğiyle incelemektedir. Roland Barthes'ın göstergebilim kuramı temel alınarak yapılan analizlerde, Red Bull'un reklamlarının yalnızca bir ürün tanıtımı değil, aynı zamanda güç, özgürlük, hız ve başkaldırı gibi kültürel mitleri yeniden üreten çok katmanlı anlatılar olduğu ortaya konulmuştur. Reklamlarda kullanılan metaforlar (örneğin pil, kanat, boğa) ve görsel dil, ürünün zihinsel ve duygusal düzeyde anlamlandırılmasını sağlarken, markanın gençlik kültürüyle bütünleşmiş güçlü bir kimlik inşa ettiğini göstermektedir. Ayrıca Red Bull'un "Wings for Life" kampanyası gibi sosyal sorumluluk projeleri, markanın etik değerlere dayalı bir anlatı stratejisi izlediğini ortaya koymakta; bu da tüketiciyle duygusal bir bağ kurarak markayı sadece bir içecek değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı olarak konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anlatı, hikâye anlatımı, marka hikâyeleş-tirmesi, göstergebilim

A semiotic analysis on brand storytelling and Red Bull advertisements

Abstract: This study examines the significance and impact of storytelling in brand communication through the example of Red Bull advertisements, based on the historical development of narrative forms. Utilizing Roland Barthes' semiotic theory, the analysis reveals that Red Bull's advertisements are not merely product promotions but multi-layered narratives that reproduce cultural myths such as power, freedom, speed, and rebellion. The use of metaphors (such as batteries, wings, and bulls) and visual language helps construct mental and emotional associations with the product, establishing a strong brand identity aligned with youth culture. Furthermore, social responsibility projects like Red Bull's "Wings for Life" campaign demonstrate that the brand follows an ethically driven narrative strategy, which fosters emotional connections with consumers and positions Red Bull not just as a beverage but as a lifestyle.

Keywords: Narrative, storytelling, brand storytelling, semiotics

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Reklamcılık Bölümü, Konya, Türkiye. / Graduate Student, Selçuk University, Department of Advertising, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0001-9394-5761, E-posta/E-mail: ocalgin@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Reklamcılık Bölümü, Konya, Türkiye. / Graduate Student, Selçuk University, Department of Advertising, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0004-8065-3315, E-posta/E-mail: ozlerahmetfurkan7@gmail.com

Giriş

Hikâye anlatımı, insanlık tarihinin en eski iletişim biçimlerinden biri olarak bireylerin yaşam deneyimlerini anlamlandırma, aktarma ve paylaşma ihtiyacından doğmuştur. Sözlü kültür döneminde anlatılar, kuşaktan kuşağa aktarılan kolektif bilgi ve değerlerin temel taşıyıcısı olmuş; yazının icadıyla birlikte ise bu anlatılar daha kalıcı, yaygın ve yapılandırılmış formlar kazanmıştır. Modern çağda ise hikâye anlatımı, özellikle dijital medya ve görsel kültürle birlikte çok katmanlı bir iletişim biçimine evrilmiştir. Bu dönüşüm, hikâye anlatımını yalnızca bireysel bir ifade aracı olmaktan çıkararak, toplumsal kimliklerin, ideolojik yapının ve kültürel değerlerin inşasında etkin bir unsur haline getirmiştir (Bruner, 1991, s.1-5).

Marka iletişimi bağlamında hikâyeleştirme, ürün ya da hizmet tanıtımının ötesinde, tüketicinin duygusal dünyasına hitap eden bütüncül bir stratejiye dönüşmüştür. Bu bağlamda marka hikâyeleştirmesi, markaların sunduğu anlamlar, değerler ve yaşam tarzları üzerinden tüketicilerle empati kurmasına olanak tanır. Bu strateji, markayı yalnızca ekonomik bir nesne değil, aynı zamanda kültürel bir anlatı öznesi olarak konumlandırır (Escalas, 2004, s.170-171).

Anlatılar aracılığıyla oluşturulan marka kimlikleri, bilinçli olarak seçilmiş görsel ve dilsel göstergelerle inşa edilir. Bu göstergeler, yalnızca ürünün tanıtımını yapmakla kalmaz; aynı zamanda sosyal normların, kültürel değerlerin ve ideolojik yapının da taşıyıcısıdır. Bu noktada Roland Barthes'ın göstergebilim anlayışı, metinlerin çok katmanlı anlamlarını çözümleyebilmek adına önemli bir kuramsal çerçeve sunar. Barthes, gündelik yaşamın sıradan görünen öğelerinin dahi kültürel ve mitolojik düzeyde anlam yüklü olduğunu savunur. Ona göre, bir metin ya da görsel yalnızca yüzeyde bir anlam taşımaz; aynı zamanda toplumsal değerleri doğallaştıran ideolojik bir sistem içinde işler. Bu bağlamda bu çalışma, hikâye anlatımı ve marka hikâyeleştirmesi kavramlarını Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımıyla birlikte ele alarak, Red Bull markasının reklam kampanyalarında ürettiği anlatı yapısını analiz etmeyi amaçlamaktadır (Barthes, 1972, s.107-111).

Hikâye ve Anlatı

Hikâye anlatımı, insanlık tarihinin en eski ifade biçimlerinden biri olarak hem sözlü hem de yazılı biçimlerde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. İlk insanlar, yaşadıkları olayları taşlar, kemikler ve mağara duvarlarına işledikleri resim ve semboller aracılığıyla kayda geçirmiştir. MÖ 3500 civarında Sümerler, çivi yazısını kullanarak hikâyeleri kil tabletler üzerine kaydetmeye başlamış; ilerleyen dönemlerde ise papirüs, bambu ve hayvan derileri yazı malzemesi

olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çinlilerin MÖ 150 yılında ilk kâğıdı geliştirilmesiyle birlikte bilgi aktarımı önemli bir evreye girmiştir. Bu buluş, sekizinci yüzyılda Müslümanlar aracılığıyla Avrupa'ya taşınmış, ardından Avrupa ve Amerika'da kâğıt üretimi yaygınlaşmış, 1850'lerden itibaren daha ekonomik bir kaynak olan ağaç lifleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu yenilik, kitapların üretim maliyetini düşürürken, aynı zamanda dayanıklılıklarını sınırlandırmıştır. Son dönemde ise dijital medya, hikâye anlatımında yeni bir çağ başlatarak içeriklerin hızlı değişimiyle sözlü geleneğe benzer bir dinamik sunmuştur (Benjamin, 2006, s.159-160).

Hikâyeler, yalnızca bir anlatım biçimi değil, aynı zamanda insan zihninin dünyayı anlamlandırma ve yapılandırma aracıdır. Anlatı, insan varoluşunun merkezinde yer alır; hikâye olmaksızın kimlik, benlik ve ötekilik gibi kavramların inşası mümkün değildir (Lewis, 2011, s.506). Anlatılar, olayları zamansal ve neden-sonuç ilişkileri bağlamında organize ederek anlamlı hâle getirir. Başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşan bu yapılar, birbirine bağlı olaylar zinciriyle bir bütün oluşturur. Bu doğrultuda, belirli bir amaca hizmet eden eylem ve sonuç dizileri, bireyler için olayları anlama ve yorumlama noktasında önemli bir kolaylık sağlar (Escalas, 2004, s.169-170).

Hikâye anlatımının en temel özelliklerinden biri, dinleyiciyi ya da izleyiciyi duygusal olarak etkileyen bir deneyim sunmasıdır. Zaman ve mekâna bağlı olarak gelişen olay örgüsü, karakterlerin etkileşimiyle ilerleyen bir anlatı akışı yaratır. Bu yapıyı oluşturan dört temel unsur ise perspektif (yazarın bakış açısı), anlatı (hikâyenin içeriği), etkileşim (özellikle dijital mecralarda gelişen çift yönlü yapı) ve mecra (teknoloji ve medya araçlarının kullanımı) olarak tanımlanabilir. Anlatı, zaman ve mekân içinde neden-sonuç ilişkileriyle şekillenen bir bütünlük sunar ve bu yapı hem görsel hem de işitsel biçimlerde aktarılabilir (Lugmayr vd., 2016, s.15709-15712).

Anlatılar, belirli deneyimleri aktardıkları için doğruluk iddiası taşımazlar; olayları sebep-sonuç ilişkileriyle sunarak belirli sonuçları kaçınılmaz hâle getirirler. Bu özellikleri sayesinde normatif değerlerin doğrudan savunulmasına gerek kalmaksızın kabul edilmeleri kolaylaşır. Dolayısıyla anlatılar, argümana dayanmadan değer aktarımı gerçekleştirebilir; bu yönleriyle ikna gücü yüksek ve eleştirisi zor yapılardır. Anlatı temelli ikna üzerine yapılan araştırmalar, bireylerin anlatılar aracılığıyla sunulan normatif yargıları, mantıksal argümanlara kıyasla daha hızlı ve kolay benimsediğini göstermektedir (Dahlstrom, 2014, s.13616).

Hikâye ve anlatı kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da, bazı araştırmacılar bu iki terimi ayırmayı tercih eder. Bu bağlamda "arka plan anlatısı" gibi özgün kavramlar daha açıklayıcı olabilir. William Labov, anlatıyı

olayların meydana gelme sırasına göre dizildiği ve belirli bir sonuca ulaşmayı hedefleyen bir yapı olarak tanımlar. Kuramsal yaklaşımlarda anlatılarda karakterlerin varlığı zorunlu kabul edilir ve bu karakterlerin çoğunlukla insan ya da insana benzer özellikler taşıması beklenir. İzleyiciler genellikle bu karakterlerle empati kurarak anlatıyla duygusal bir bağ geliştirir. Hikâyelerde yalnızca ilgili olaylara yer verilir; olaylar arasındaki ilişkiler mantıksal veya istatistiksel değil, anlatının iç örgüsüne dayalıdır. Bu olaylar, belirli bir yapı içinde sıralanarak anlatıya anlam ve bütünlük kazandırır (Polletta vd., 2011, s.111-112).

Hopkinson ve Hogarth-Scott, hikâyeleri farklı biçimlerde sınıflandırarak gerçek raporlar, mitlere dayalı kısa anlatılar ve yapısal anlatılar olarak gruplandırır. Onlara göre, gerçekçi bir dil kullanılan anlatılar okuyucunun empati kurmasını kolaylaştırır. Fisher ise hikâyelerin dramatik doğasını ön plana çıkarır; çözülmeyi bekleyen çatışmalar, yükselen gerilimler ve karakterlerle kurulan bağ, izleyicinin hikâyeye daha güçlü şekilde bağlanmasını sağlar. Fisher'ın bu yaklaşımına paralel olarak Brunner, insanların olayları neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde, çatışma ve çözüm süreçleriyle birlikte daha iyi kavradığını belirtir. Bu nedenle anlatılar yoluyla sunulan bilgiler hem daha kolay öğrenilir hem de daha uzun süre hatırlanır (Paquette vd., 2017, s.7). Hikâye anlatımı, duyguları ve hisleri öne çıkarırken, bilgilendirici mesajlar genellikle rasyonel argümanlara dayanır. Ancak hikâyeler, içerikleri kurgusal bile olsa insanları daha kolay etkiler ve akılda kalıcı olur. Çünkü insan zihni çoğu zaman hikâye biçiminde düşünür; belleğimiz de bu yapıya uyumludur. Bu nedenle markalarla ilgili bilgilerin hikâyelerle sunulması, hatırlanabilirliği artırmak açısından etkili bir stratejidir (Crespo vd., 2023, s.43).

Hikâyeler, kuşaklar boyunca aktarılan evrensel insan deneyimlerini ve zamansız değerleri içinde barındırmaları sayesinde bireyleri daha geniş bir benlik anlayışına yönlendirir. Bu anlatılar aracılığıyla bireyler yalnızca kişisel duygularını değil, aynı zamanda anlam ve amaç duygusunu da paylaşma olanağı bulur. Anlatı yoluyla kurulan iletişim, bireylerin kendilerini daha iyi anlamalarını ve başkalarıyla ortak bir zemin üzerinde buluşmalarını kolaylaştırır. Bu bağlamda hikâyeler, düşünme biçimimizi, karar alma süreçlerimizi ve dünyayı yorumlama şeklimizi şekillendiren güçlü yapılar olarak işlev görür. Aynı zamanda belirsizlikten kaçınma eğilimi taşıyan bireyler için tanıdık, düzenli ve öngörülebilir yapılar sunarak psikolojik güvenlik sağlar. Anlatılar, çatışmaları azaltma ve çözüm üretme potansiyeli taşımanın yanı sıra, ortak bir duygudaşlık alanı yaratarak toplumsal bütünlüğe katkıda bulunur. Zihinde canlanan imgeler aracılığıyla gerçek deneyimlerin simülasyonunu sunmaları, anlatıların yalnızca kurgu değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal dönüşüm araçları olarak da işlevselleşmesini mümkün kılar (Gülerarslan Özdengül, 2021, s.14).

Marka ve Hikâye

Marka hikâyeleştirmesi, markanın kimliğini hedef kitlesine güçlü ve anlamlı bir biçimde aktarmayı amaçlayan stratejik bir iletişim biçimidir. Bu yaklaşım, yalnızca ürün veya hizmetlerin tanıtımını değil, aynı zamanda markanın tarihçesini, temel değerlerini ve misyonunu kapsayan bütüncül bir anlatı sunmayı hedefler. Hikâyenin hangi mecra üzerinden sunulduğu ise, iletilen mesajın etkisini doğrudan belirleyen önemli bir unsurdur. Bu doğrultuda, markaların kullandığı metin, görsel ya da video gibi içerik türlerini stratejik olarak belirlemesi; hedef kitlenin beklenti ve alışkanlıklarına uygun içeriklerle iletişim kurması büyük önem taşır (Aydın, 2025, s.27).

İnsan zihninin bilgiyi algılama ve işleme biçimi anlatısal bir yapıya sahiptir. Schank’a göre, bilişsel süreçler hikâyeler yoluyla şekillenir; edinilen bilgiler bu anlatılar aracılığıyla zihinde yapılandırılır, hafızaya kaydedilir ve gerektiğinde tekrar hatırlanır. Etkili bir hikâye, bireyin kendi yaşam deneyimleriyle ya da başkalarının deneyimleriyle ilişkilendirebileceği anlamlı göstergeler barındırır. Bu tür göstergeler, hem bilinçli farkındalık düzeyinde hem de bilinçdışı duygusal etkileşim düzeyinde algının ve anlayışın oluşmasına katkı sağlar (Woodside, 2010, s.532). Bu bağlamda markalar, hedef kitleleriyle iletişim kurarken hikâye anlatımını etkili bir araç olarak kullanmakta; bu sayede tüketicilerin ürün veya markayla ilgili farkındalığını artırmayı hedeflemektedir. Anlatıların dikkat çekici, özgün ve yaratıcı tekniklerle kurgulanması, tüketicinin ilgisini cezbetmeyi kolaylaştırır. Samimi bir dil ve karakterlerle desteklenen yapı; olayların giriş, gelişme ve sonuç bölümleriyle sunulması, izleyicinin anlatı sürecine daha kolay katılım göstermesine imkân tanır. Bu yapısal düzen, hikâyenin etkileyiciliğini artırırken, aynı zamanda neden-sonuç ilişkisi ve kronolojik akışla insan hafızasına daha uygun bir iletişim modeli sunar. Güçlü bir anlatı kurgusu, tüketici ile marka arasında daha derin bir bağ kurulmasını sağlar ve ikna edici iletişim sürecini destekler (Şahin, 2018, s.148).

Tüketici nezdinde etkili bir izlenim bırakan marka anlatıları, marka algısının şekillenmesinde kilit bir rol oynar. Araştırmalar, insan beyninin soyut verilerden çok hikâyeler aracılığıyla sunulan bilgileri daha kalıcı şekilde işlediğini göstermektedir. Markaların sunduğu görsel kimlik, ambalaj tasarımı, iletişim dili ve fiziksel deneyim gibi çeşitli öğeler, tüketiciye kapsamlı bir deneyim sunarak duysal, duygusal ve bilişsel boyutlarda tepkiler yaratır (Lundqvist vd., 2012, s.284). Günümüz pazarlama anlayışında öne çıkan markaların çoğu, bu çok katmanlı anlatılarla tüketicileriyle daha derin ilişkiler kurmakta ve zamanla birer kimlik sembolüne dönüşmektedir. Bazı markalar, tüketicilerin kişisel

anlatılarıyla örtüşerek, onların kimliğinin bir parçası haline gelmekte ve toplumsal değer algılarını da şekillendirmektedir. Duygusal olarak içselleştirilen bu anlatılar, markaların kalıcı bir etki yaratmasında önemli bir işlev görmektedir (Çetinkaya, 2017, s.565).

Anlatıya dayalı içerikler, tüketicide güven, samimiyet ve sıcaklık gibi pozitif duygular uyandırarak marka algısının güçlenmesine katkı sağlar. Bu tür anlatımlar, geleneksel, bilgi odaklı tanıtım tekniklerine göre daha ikna edici bir etki yaratarak markaya özgün bir kimlik kazandırır. Hikâye temelli anlatılar, tüketicilerin marka ile daha derin bağlar kurmasını kolaylaştırır ve bu bağın sürekliliğini sağlayarak marka sadakatine olumlu yönde katkıda bulunur (Lundqvist vd., 2012, s.286).

Bir markanın anlatısı, yalnızca sunduğu ürün ya da hizmete değil; aynı zamanda neyi temsil ettiğine, neye inandığına ve neyi hedeflediğine dair bütüncül bir anlatı sunar. Tıpkı ilham veren bir karakterin yolculuğu gibi, markalar da geçmişlerinden gelen deneyimleri, sahip oldukları değerleri ve hedefledikleri vizyonu paylaşılarak tüketicinin duygusal dünyasında yer edinir. Nike, Disney ve McDonald's gibi global markalar, benzersiz kimlikleri ve güçlü anlatıları sayesinde rakiplerinden ayrılmakta ve tüketici zihninde kalıcı bir yer edinmektedir. Bu markalar, yalnızca birer ürün sunmanın ötesinde, duygusal deneyimler ve anlamlar aktararak, tüketiciyle gerçek ve kalıcı bağlar kurmaktadır. Marka hikâyeleri, bilimsel içgörülerin yaratıcı öğelerle harmanlandığı anlatılar aracılığıyla, markayı yalnızca görünür değil, aynı zamanda hissedilir bir varlığa dönüştürmektedir (Herskovitz & Crystal, 2010, s.21).

Rekabetin yoğun olduğu pazarlarda başarılı markalar, hedef kitlelerine yalnızca idealize edilmiş kimlikler sunmakla kalmaz; aynı zamanda bu kimlikleri deneyimlemeye olanak tanıyan ortamlar oluşturur. Hikâyeleştirme, markaların kendi özgün kimliklerini etkili biçimde ifade etmelerini sağlarken; aynı zamanda hedef kitlenin beklentilerini, değerlerini ve dünyaya bakış açılarını daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Bu karşılıklı etkileşim, marka ile tüketici arasında güçlü bir bağ kurulmasını kolaylaştırmakta ve markanın uzun vadeli başarısı ile rekabet gücünü artırmaktadır (Akbayır, 2016, s.69).

Yöntem

Bu araştırmada Barthes'ın göstergebilimsel yöntemi kullanılmıştır. İnceleme kapsamında Red Bull'a ait çeşitli reklam görselleri seçilerek, bu görsellerin sunduğu dilsel ve görsel göstergeler Roland Barthes'ın göstergebilim kuramı çerçevesinde analiz edilmiştir.

Gösterge, zihindeki bir kavramı temsil eden durum, eylem ya da varlıkken, göstergebilim bu göstergelerden oluşan sistemleri inceleyen bir bilim dalıdır.

Göstergeler, nesnelerin kendisi olmayıp dünyayı harici bir gözle algılamamıza olanak tanır. Sözcük ya da görsel göstergeler, bağlama göre farklı şekillerde yorumlanabilir. Roland Barthes, göstergebilim alanında önemli bir figürdür ve göstergebilimi semiyoloji ile ilişkilendirerek dilin ve görsel kültürün işleyişini anlamaya çalışmıştır. Onun göstergebilim anlayışını kısaca özetlemek gerekirse:

Gösterge Kavramı: Barthes, göstergeyi bir işaret olarak tanımlar. İşaret, bir gösteren (ses, görüntü gibi) ve gösterilen (anlam, çağrışım gibi) arasındaki ilişkiyi ifade eder (Barthes, 1979, s. 9-19).

Anlamın İnşası: Göstergeyi oluşturan gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki kültürel olarak belirlenir. Yani, anlam göstergeye dair toplumsal ve kültürel bir üründür (Fiske, 1990, s.39-40).

Mitolojiler ve Kültürel İfade: Barthes, "mitoloji" kavramını kullanarak, günlük nesnelerin ve imgelerin, kültürel olarak belirlenmiş anlamlarla nasıl yüklendiğini inceler. Örneğin, birçok nesne veya imge (örneğin, bir arabada bulunan belirli semboller) bir toplumda ortak bir anlamı ifade edebilir (Barthes, 1972, s.109-113).

Metinlerin Analizi: Barthes, medya metinlerini (örneğin reklamlar, fotoğraflar, filmler) semiyolojik bir bakış açısıyla analiz ederek, görsel ve dilsel mesajların nasıl işlediğini inceler (Barthes, 1977, s.15-32).

Çoklu Anlamlılık: Göstergebilimde Barthes, görsel ve dilsel sembollerin birden fazla anlam taşıyabileceğini vurgular. Bir gösterge, farklı kültürel bağlamlarda farklı anlamlar kazanabilir (Barthes, 1977, s.79-82).

Barthes'ın göstergebilim yaklaşımı, gündelik yaşamın sıradan görünen unsurlarının dahi derinlemesine anlamlar barındırabileceğini ortaya koyar. Bu bağlamda göstergeler, sadece iletişimin temel unsurları değil, aynı zamanda ideolojik yapıları ve kültürel değerleri yeniden üreten araçlardır. Dolayısıyla göstergebilimsel analiz, yalnızca dilsel veya görsel metinleri çözümlemekle kalmaz, aynı zamanda toplumun nasıl yapılandığını ve bireylerin bu yapılar içinde nasıl anlam ürettiğini de gözler önüne serer (Barthes, 1972, s.120-124).

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, hikâye anlatımının tarihsel ve kültürel bağlamda taşıdığı anlamlardan yola çıkarak, marka iletişimi sürecinde hikâyeleştirmenin rolünü ve etkisini Red Bull örneği üzerinden ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Red Bull'un reklam kampanyalarında kullandığı görsel ve dilsel öğeler, Roland Barthes'ın göstergebilim kuramı çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışma, Red Bull reklamlarının yalnızca ürün tanıtımıyla sınırlı kalmadığını; güç, özgürlük,

hız, başkaldırı ve empati gibi kültürel mitlerin yeniden üretildiği çok katmanlı anlatılar sunduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda araştırma, marka hikâyeleştirmesinin tüketiciyle kurulan duygusal bağlar üzerindeki etkisini sorgularken; modern reklamcılıkta anlatının ideolojik ve sembolik işlevlerini de açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, günümüzde markaların yalnızca ürün veya hizmet sunmakla kalmayıp, aynı zamanda hedef kitleleriyle duygusal ve kültürel bağ kurmaya çalıştığı bir iletişim ortamında anlamlı bir katkı sunmaktadır. Hikâyeleştirme, özellikle genç tüketici gruplarıyla etkili iletişim kurmak isteyen markalar için güçlü bir araç haline gelmiştir. Red Bull reklamları bu açıdan dikkat çekici bir örnek sunmakta; ürünün kendisinden çok daha fazlasını temsil eden, çok katmanlı anlatılar barındırmaktadır.

Çalışmanın önemi, seçilen reklamların görsel ve dilsel öğelerini göstergebilimsel bir yaklaşımla inceleyerek, reklamların yüzeyde görünen mesajlarının ötesinde hangi kültürel, ideolojik ve sembolik anlamları taşıdığını ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Böylece, hem iletişim bilimleri literatürüne teorik bir katkı yapılmakta hem de marka iletişiminde anlatının rolünü anlamaya yönelik pratik bir çerçeve sunulmaktadır.

Özellikle Barthes'ın göstergebilimsel kuramı doğrultusunda yapılan analizler, markaların modern toplumda nasıl mitler yarattığını ve tüketici zihninde nasıl yer edindiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu yönüyle çalışma, hem iletişim alanında araştırma yapan akademisyenler hem de reklam ve pazarlama sektöründe çalışanlar için faydalı olabilecek bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu bağlamda çalışma aşağıdaki sorular çerçevesinde sınırlandırılmıştır:

1. Red Bull reklamları, marka hikâyeleştirmesi bağlamında hangi kültürel mitleri yeniden üretmektedir?
2. Red Bull'un seçilen reklamlarında kullanılan görsel ve dilsel göstergeler, markanın kimliğini nasıl inşa etmektedir?
3. Red Bull reklamlarında anlatı stratejileri tüketiciyle nasıl bir duygusal bağ kurmaktadır?

Çalışmanın Örnekleme

Bu çalışmanın örneklemini, Red Bull markasına ait reklam kampanyalarından seçilen altı farklı görsel reklam oluşturmaktadır. Reklamlar, hem markanın iletişim stratejilerini temsil etmesi hem de farklı anlatı biçimlerini barındırması bakımından seçilmiştir. Her biri Red Bull'un farklı hedef kitlelere hitap eden mesajlarını, görsel ve dilsel göstergeler aracılığıyla nasıl ilettiğini ortaya koymaktadır.

Örnekleme yer alan reklamlar şunlardır:

1. "Charge Your Energy" ürünün enerji kaynağı olarak konumlandırıldığı, pil metaforuyla sunulan görsel.
2. "Red Bull Kanatlandırır" genç oyuncu figürü üzerinden "uçuş" metaforu ve performans vurgusu taşıyan görsel.
3. "Wings for Life World Run" Red Bull'un sosyal sorumluluk kampanyasına ait, dayanışma ve empati temalı görsel.
4. "Bull Shot" boğa metaforu üzerinden içeceğin vahşi güç ve enerjiyle özdeşleştirildiği illüstrasyon.
5. "Bull Breeze" Red Bull'un kokteyl kültürüne entegre edilerek sunulduğu, estetik ve hafiflik temasına sahip görsel.
6. "Flaming Bull" alkol ve enerji temasını ateş metaforuyla birleştirerek dramatik bir anlatı sunan reklam.

Bu çalışmanın örneklemini oluşturan altı reklam, Red Bull'un marka iletişimi de kullandığı temel stratejileri ve anlatı tekniklerini yansıtmaktadır. Seçilen reklamlar, markanın farklı hedef kitlelere yönelik olarak enerji, performans, dayanışma ve cesaret gibi temaları nasıl işlediğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Çeşitli metaforlar ve görsel unsurlar aracılığıyla kurgulanan bu reklamlar, Red Bull'un ürün özelliklerinin ötesine geçerek bir yaşam tarzı ve kültürel kimlik sunma çabasını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, örnekleme yer alan reklamların göstergebilimsel analizi, markanın iletişim stratejilerinin derin yapısını anlamak açısından önemli veriler sağlayacaktır.

Bulgular

Charge Your Energy

Şekil 1. Basudan, F. (2013, Şubat). Charge your energy red bull. Behance.
<https://www.behance.net/gallery/10148959/CHARGE-YOUR-ENERGY-Red-Bull>

Red Bull'un bu reklam görselinde, enerji içeceği klasik bir pil (batarya) formunda tasvir edilerek ürünle enerji arasında doğrudan bir bağ kurulmuştur. Görselde biri dikey, diğeri yatay konumlandırılmış iki kutu yer almakta; bu düzen, görsel dengeyi sağlarken ürünün farklı açılardan tanıtılmasına da olanak tanır. Arka planda Red Bull logosu ve "Charge Your Energy" sloganı dikkat çekerken, kompozisyon sade ve merkezi bir yapıda kurulmuştur; böylece hem ürün hem de mesaj eşit derecede öne çıkar. Beyaz zemin üzerine yerleştirilen bu kompozisyon, yüksek netlikteki görselliğiyle izleyiciye doğrudan ve temiz bir algı sunar. Ürünün metalik yansımaları ise enerji, parlaklık ve dinamizmi çağrıştırarak ürünün vaat ettiği etkiyi görsel düzeyde pekiştirir. Renk kullanımında ise mavi, kırmızı, gümüş ve sarı tonlar dikkat çeker: mavi güven ve serinliği, kırmızı enerji ve tutkuyu, gümüş teknoloji ve gücü, sarı ise dikkat çekicilik ve canlılığı temsil eder. Bu renk kombinasyonu, görselde yüksek enerjili ve modern bir algı oluşturur (Şekil 1.).

Tablo 1. Red Bull Charge Your Energy Anlamsal Çözümleme (Düzanlam / Yananlam)

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düz Anlam	Yan Anlam
Kutu	Red Bull içeceği	Pil şeklinde görselleştirilmiş kutu	Enerji içeceği	Enerji kaynağı gibi algılanan, fiziksel güç veren bir ürün
Slogan	"Charge Your Energy"	Enerjini şarj et	Enerji kazanma çağrısı	Red Bull iç, tıpkı bir batarya gibi "dolu" ol
Görsel düzen	Metalik yüzeyli kutular	Pil formu	İçilecek ürün	Vücuda güç sağlayan, makineye enerji veren pil gibi işlevsel içecek
Renkler	Mavi, kırmızı, sarı	Marka renkleri	Markanın renk kimliği	Hız, gençlik, dikkat ve güç çağrışımı

Red Bull'un bu reklam görselinde (Şekil 1.), çok katmanlı bir göstergibilimsel okumaya olanak tanıyan güçlü bir iletişim yapısı sunmaktadır. Düzanlam düzeyinde, görselde Red Bull'a ait enerji içeceği kutusu sade biçimde resmedilmiş ve "Charge Your Energy" sloganı ile doğrudan enerji kazanma çağrısı yapılmıştır. Ancak bu görsel, yalnızca bir ürün tanıtımından ibaret değildir; yananlam düzeyinde kutunun pil formunda sunulması, içeceğin yalnızca bir içecek değil, aynı zamanda bir "güç objesi" olarak algılanmasını sağlar. Bu, ürünün enerji, hız ve performansla özdeşleştirilmesine zemin hazırlar. Reklamda kullanılan en dikkat çekici metafor ise içeceğin pil gibi gösterilmesidir. Bu benzetme, Red Bull içmenin bir elektronik cihazı şarj etmeye benzer şekilde bireyin enerji kazanmasını sağladığı anlamını taşır. Böylece enerji içeceği, adeta insanı çalıştıran bir yakıt kaynağına dönüşür. Metonomi düzleminde ise pil simgesi, tüm enerjinin ve canlılığın temsili olarak insan vücudu yerine geçer; bu da Red Bull'un doğrudan bedene enerji sağladığı mesajını verir. Mitolojik düzeyde, Red Bull içmenin bireyi daha güçlü, daha hızlı ve daha enerjik birine dönüştü-

receği fikri ön plana çıkar. Bu bağlamda reklam, enerji içeceğini modern hayatın vazgeçilmez bir “yakıtı” olarak konumlandırır. Genel olarak bu görsel, genç, hızlı, dinamik ve teknolojiyle iç içe yaşayan bireyleri hedeflemektedir. Roland Barthes’ın göstergebilim anlayışıyla değerlendirildiğinde Red Bull reklamı; slogan aracılığıyla dilsel, pil formu üzerinden görsel ve enerji mitosu bağlamında kültürel düzlemlerde anlam üretir. Böylece ürün, yalnızca bir içecek değil; modern yaşam tarzının ve güç arzusunun simgesi olarak kodlanır (Tablo 1.).

Red Bull Kanatlandırır

Şekil 2. Store, Y. (2018, Şubat). Sabaha kadar oyun oynayıp uyanık kalmak mı istiyorsun?. Facebook.
https://www.facebook.com/youthstoretr/photos/sabaha-kadar-oyun-oyunay%C4%B1p-uyan%C4%B1k-kalmak-m%C4%B1-istiyorsun/954944667985995/?_rdr

Red Bull’un bu reklam görselinde, Red Bull’un enerjik ve genç hedef kitle-sine yönelik dinamik bir anlatı sunmaktadır. Düzenleme ve kompozisyon açısından iki parçalı bir yapı dikkat çeker: Sol tarafta kulaklık takmış, Red Bull içen ve bilgisayar başında heyecanla zıplayan bir oyuncu karakteri çizim olarak yer alır. Bu karakter, hem modern gençliğin dijital dünyadaki yerini temsil eder hem de Red Bull’un enerji veren yönünü vurgular. Oyuncunun zıplama hareketi sadece fiziksel değil, aynı zamanda metaforik bir anlam taşır; zıplamak, Red Bull’un “kanatlandırma” vaadine doğrudan gönderme yapar. Sağ tarafta ise metinsel öğeler bulunmaktadır. “BİR OYUN DAHA LARIN SONU GELMİYORSA” ifadesi, genç tüketicinin sık tekrar eden oyun döngüsünü tanımlar ve enerji ihtiyacına vurgu yapar. Hemen altında Red Bull’un ünlü sloganı “Red Bull Kanatlandırır” yer alır; bu da karakterin zıplama eylemini doğrudan uçuş metaforuyla ilişkilendirir. Işık ve renk kullanımı yönünden sade ama dikkat çekici bir tercih yapılmıştır. Beyaz arka plan, figürlerin ve yazıların görselde ön plana çıkmasını sağlar. Kırmızı renk heyecanı ve hareketi, mavi dengeyi ve gençliği, sarı ise dikkat çekiciliği simgeler. Bu üç renk bir arada kullanılarak hem enerjik bir atmosfer yaratılır hem de marka mesajı vurgulanır. Red Bull’un bu görseli genç, dijital ve enerjik kitleleriyle etkili bir şekilde iletişim kurar. Hareket, renk ve sembollerle dolu bu kompozisyon, tüketiciye sadece

içecek değil, sürekli devam eden bir performans ve enerji döngüsünün parçası olma hissini sunar (Şekil 2.).

Tablo 2. Red Bull Kanatlandırır Anlamsal Çözümleme (Düzanlam / Yananlam)

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düz Anlam	Yan Anlam
Gamer karakter	Bilgisayar başında enerjik kişi	Oyuncu	Bilgisayar oyunu oynayan birey	Gece boyu enerjiyle dolu, yorgunluktan etkilenmeyen birey
Red Bull kutusu	Oyuncunun elinde enerji içeceği	Enerji kaynağı	Oyun sırasında içilen içecek	Oyuncuyu adeta uçurur, performansını artırır
"Bir oyun daha"	Oyunun sonu gelmemesi	Sürekli oyun	Bağımlılık derecesinde oyun tutkusu	Dayanıklılık gerektiren uzun süreli performans
"Kanatlandırır"	Red Bull sloganı	Enerji verir	Daha fazla güç ve hareket	Uçma metaforu: özgürlük, güç, aşırı performans

Red Bull'un bu reklam görselinde (Şekil 2.), bilgisayar başında oyun oynayan ve Red Bull içen genç bir birey resmedilmiştir. Görselin düz anlamı, bu kişinin oyun oynarken enerji içeceği tüketmesidir; ancak yananlam düzeyinde, Red Bull'un yalnızca fiziksel değil, zihinsel performansı da artırdığı ima edilir. "Bir oyun daha" ifadesi, oyuncunun bitmek bilmeyen enerjisine ve tekrar eden oyun döngüsüne gönderme yapar. "Red Bull Kanatlandırır" sloganı bu bağlamda bir metafora dönüşür: Red Bull = Kanat; yani enerji = uçuş = sınırsız güç ve performans. Oyuncunun zıplama hareketi de bu uçuşun görsel öncülüdür. Bu noktada metonimi devreye girer: Red Bull içmek, oyun performansını artırmak ve daha uzun süre konsantre kalmak anlamına gelir. Görsel, çağdaş bir "oyuncu miti" üretir: Yorulmayan, pes etmeyen, dikkatini kaybetmeyen birey ideali. Red Bull, bu mitin gizli silahı konumundadır. Aynı zamanda gençlik, özgürlük ve dijital dünyada sınırsızlık gibi kültürel kodlar da yeniden üretilir. Barthes'ın göstergebilim kuramıyla bakıldığında, bu reklam çok katmanlı bir gösterge sistemi içinde işler; ürün, görsel ve dilsel öğeler arasında güçlü bir anlam örgüsü kurularak tüketiciye enerjinin yalnızca fiziksel değil, zihinsel bir kapasite olduğu anlatılır (Tablo 2.).

Wings For Life World Run

Şekil 3. Vorauerfriends C. (2013, October). Red bull wings for life worldrun. Adsoftheworld.
<https://www.adsoftheworld.com/campaigns/wings-for-life-worldrun>

Red Bull'un "Wings for Life" kampanyasına ait bu görselde, görselin odak noktası olarak ortada yer alan "WINGS FOR LIFE" yazısı ve koşan insan silüeti öne çıkar. Kompozisyon, dikkat çekici ve anlam taşıyan bir düzende kurgulanmıştır. Kullanılan renkler, hem markanın kimliğini hem de kampanyanın ruhunu yansıtır: Kırmızı enerji ve tutkuyu, beyaz saflığı ve küresel katılımı, siyah ise metinle grafikler arasında güçlü bir kontrast yaratarak mesajın daha net algılanmasını sağlar. Tipografi kalın ve dinamik biçimde tercih edilmiş; bu da hareket, eylem ve motivasyon duygusunu pekiştirir. Çerçeveleme açısından koşucu silüetinin yatay eksenle hareket eder şekilde sunulması, izleyicide "sürekli ilerleyiş" ve "sonsuzluk" hissi uyandırır. Metinlerin merkezi yerleşimi ise dikkati doğrudan kampanyanın mesajına yönlendirir. Ayrıca sade ve koyu arka plan, ön plandaki yazıyı ve figürleri daha da öne çıkararak vuruculuğu artırır. Bu teknik unsurlar bir araya gelerek, izleyiciyi sadece görsel olarak değil, duygusal düzeyde de harekete geçiren güçlü bir iletişim sunar (Şekil 3.).

Tablo 3. Wings For Life World Run Anlamsal Çözümleme (Düzanlam / Yananlam)

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düz Anlam	Yan Anlam
"WINGS" Yazısı	Kırmızı, büyük harflerle "WINGS"	Red Bull marka kimliği	Markanın sloganı ("Kanat verir")	Özgürlük, enerji, sınırsız potansiyel
Koşan Siluet	Siyah insan silueti, hareket halinde	Koşu eylemi	Bir spor etkinliği katılımcısı	Dayanışma, mücadele, engelliler için farkındalık
"For Those Who Can't"	Beyaz yazı, slogan	Sosyal sorumluluk mesajı	"Yapamayanlar için koşuyoruz"	Empati, kolektif yardımlaşma, insani değerler
Tarih/Saat	"4th May 2014, 10:00 A.M. UTC"	Küresel eş zamanlılık	Etkinlik tarihi ve saati	Evrensellik, birlik, dünya çapında katılım
Renkler (Kırmızı-Beyaz)	Kırmızı arka plan, beyaz yazı	RedBull renkleri	Markanın kurumsal kimliği	Enerji (kırmızı), saflık/birlik (beyaz)

Red Bull'un bu kampanya reklamı görselinde (Şekil 3.), afişin düz anlamında bir koşu etkinliği tanıtılmakta ve izleyiciye tarih bilgisi sunulmaktadır. Ancak bu yüzeysel anlatının ötesinde, afiş çok daha derin bir anlam dünyasına kapı aralar. Bu etkinlik, yalnızca fiziksel bir eylem olan koşuyu değil, koşamayan bireyler adına ses olma ve dayanışma gösterme eylemini temsil eder. "Running For Those Who Can't" sloganı, bedensel engelliliğe karşı geliştirilen empatiyi ve sosyal farkındalığı simgeler. Tekerlekli sandalyeden koşan bir figüre dönüşüm metaforu, umut, güç aktarımı ve toplumsal desteği görselleştirirken; figürlerin insan kalabalığıyla oluşturulması, bireysel değil kolektif bir hareketin dönüşüm yaratabileceği düşüncesini pekiştirir. Metonimik düzlemde ise "koşmak" yalnızca fiziksel bir eylem olarak değil, farkındalık yaratmak ve bir amaca hizmet etmek şeklinde yeniden anlamlandırılır. İnsan figürleri küresel bir dayanışmanın sembolü haline gelirken, Red Bull'un etkinliğe verdiği destekle birlikte "spor yoluyla değişim" miti inşa edilir. Bu mit, markanın yalnızca enerji içeceği sunan bir yapı olmadığını, aynı zamanda toplumsal duyarlılığı destekleyen bir değerler bütününe temsilcisi olduğunu gösterir. Genel olarak, afiş; görsel, dilsel ve kültürel göstergeler aracılığıyla çok katmanlı bir anlam üretimi gerçekleştirir. Red Bull bu kampanya ile "enerji" kavramını sadece fiziksel performansa indirgememekte, toplumsal faydaya dönüşen bir güç biçiminde konumlandırmaktadır. Böylece izleyiciye yalnızca bir ürünü değil, bir değer sistemini benimsetmeye çalışan etik temelli bir tüketim çağrısı sunulmaktadır (Tablo 3.).

Bull Shot Red Bull

Şekil 4. Action, O. (2008, February). Bull shot. Adsoftheworld.
<https://www.adsoftheworld.com/campaigns/bull-shot>

Red Bull'un bu reklam görselinde, geleneksel bir enerji içeceği kutusu yerine, boğaların iç içe geçerek oluşturduğu bir kutu illüstrasyonu dikkat çekiyor. Kutunun üst kısmı, gerçekçi şekilde çizilmiş metal kapakla tamamlanarak tanınmış Red Bull imajını korurken, görselin geri kalanı sıra dışı ve çarpıcı bir yorum sunuyor. Arka planda yer alan soyut, pastel ve lekeli yüzey ise içsel bir patlamayı, yani enerjinin yoğun ve ani dışavurumunu çağırıştırıyor. Kompozisyonun merkezindeki kırmızı tonlar; tutku, saldırganlık, enerji, güç ve tehlike gibi duyguları harekete geçirirken, bu tonların soluk zeminle kontrast oluşturması kutunun içinde barındırdığı yoğun gücü daha da görünür kılıyor. Görselde yer alan "BullShot: Red Bull" ifadesi, kelime oyunu üzerinden anlam katmanları yaratıyor. "Shot" kelimesi bir yudumluk güçlü içecek anlamına gelirken, "BullShot" ifadesi aynı zamanda "boğa gücü kadar ani ve etkili bir etki" çağrışımı yapıyor. Bu çok katmanlı anlatım, Red Bull'un sunduğu enerjiyi yalnızca bir içecek olarak değil, neredeyse canlı, vahşi ve doğrudan doğadan gelen bir güç kaynağı olarak konumlandırıyor. Görselin tüm unsurları bir araya gelerek tüketiciye yalnızca bir ürün değil, kontrol edilebilir bir enerji patlaması, yoğun bir güç deneyimi sunulduğunu ima ediyor (Şekil 4.).

Tablo 4. Bull Shot Red Bull Anlamsal Çözümleme (Düzanlam / Yananlam)

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düz Anlam	Yan Anlam
Kırmızı Boğa	Stilize edilmiş kırmızı boğa figürü	Red Bull marka sembolü	Markanın logosu	Güç, enerji, saldırganlık, dayanıklılık
Arka Plan	Pastel fon	Kontrast	Minimalist tasarım	Gizem, sofistike enerji
"Bull Shot" Yazısı	Kırmızı, dikkat çeken yazı	Ürün/ kampanya adı	Reklam metni	Doğrudan etki, çarpıcı mesaj
Kırmızı Renk	Pigmentasyon	Enerji, güç	Sıcaklık ve dikkat	Tetiklenmiş enerji, vahşilik, aşırılık

Bu yaratıcı reklam çalışmasında (Şekil 4.), Red Bull kutusu alışılmışın dışında bir biçimde tasvir edilmiştir; içi sıvı yerine boğalarla dolu olan bu kutu, güçlü bir görsel anlatım sunar. Düzanlam düzeyinde yalnızca bir Red Bull kutusu resmedilmiş gibi görünse de, yananlamda bu içeceğin sadece kafeinli bir ürün değil, içinde vahşi ve saf bir güç barındıran bir enerji bombası olduğu vurgulanır. Boğalar, markanın logosundaki sembolün çok daha agresif ve gerçekçi bir yorumudur; içeceğin "gerçek içeriği" burada mecazi olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda Red Bull, doğrudan boğaların fiziksel gücüyle özdeşleşir. "BullShot" ifadesi hem kelime oyunu yoluyla hem de anlam bakımından güç, hız ve saldırganlık gibi etkileri çağrıştırır. Kutunun içindekiler yani boğalar, içeceğin içeriğini temsilen bir metonimi örneği sunar; burada içeceğin kendisi doğrudan boğa kimliğiyle bütünleştirilmiştir. Mit düzeyinde ise Red Bull içmek, vahşi bir doğa gücünü boğa gibi bir enerjiyi doğrudan bedenine almak anlamına gelir. Bu bağlamda ürün, basit bir içecek olmaktan çıkarak, modern çağın gizli, mitolojik güç nesnesi hâline gelir. Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımıyla incelendiğinde, bu görsel hem ikonografi, hem metin, hem de biçimsel yapı aracılığıyla çok katmanlı anlamlar üretmekte; Red Bull'un logosundaki boğayı içerikle birleştirerek markayı ideolojik bir güce dönüştürmekte; metafor, metonimi ve mit unsurlarıyla tüketiciye, "içtiğin şey sadece enerji değil, doğanın en güçlü varlıklarından biri" mesajını vermektedir (Tablo 4.).

Bull Breeze

Şekil 5. Action, O. (2008, February). Bull breeze. Adsoftheworld.
<https://www.adsoftheworld.com/campaigns/bull-shot>

Red Bull'un bu reklam görselinde sanatsal bir anlatımla oluşturulmuş kompozisyon dikkat çekiyor. Arka planda pastel tonlarda mavi, turuncu ve kırmızının yumuşak geçişleriyle oluşmuş soyut bir yüzey yer alırken, ön planda stilize kırmızı boğalar köpükler ve sıvı damlaları içinde süzülüyor gibi betimlenmiş. Bu dinamik sahne, boğaların yalnızca logosal bir simge değil, kokteylin etkisini metaforik şekilde taşıyan figürler olduğunu ima ediyor. Aşağıda sade bir tipografiyle yazılmış ürün bilgisi yer alıyor: "Bull Breeze: Red Bull, vodka, cranberry juice, crushed ice." Renk kullanımı da bu görsel dili destekliyor; kırmızı boğalar enerjiyi ve vuruculuğu temsil ederken, mavi-mor renk dalgaları sıvı hareketini ve ferahlığı çağrıştırarak içeceğin serinletici etkisini vurguluyor. Bej zemin ise arka planla ön plan arasında dengeli bir kontrast yaratarak sahneye sanatsal bir derinlik kazandırıyor. Genel olarak, bu illüstrasyon Red Bull'un sadece bir enerji içeceği olmadığını, stilize bir içki kültürünün parçası olarak da yeniden üretilebildiğini gösteriyor (Şekil 5.).

Tablo 5. Bull Breeze Anlamsal Çözümleme (Düzanlam / Yananlam)

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düz Anlam	Yan Anlam
"Bull Breeze" Başlığı	Stilize yazı tipi	Kokteyl adı	İçeceğin resmi ismi	"Hafifletici serinlik" vaadi
Red Bull Logosu	Kırmızı boğalar	Marka kimliği	Enerji içeceği üreticisi	Parti kültürü, aşırı enerji
Vodka Vurgusu	Metinde "vodka" kelimesi	Alkollü içki	Kokteyl malzemesi	Yetişkin eğlencesi, sosyalleşme
Cranberry Suyu	Kırmızısı renk çağrışımı	Meyve suyu	Tatlandırıcı bileşen	Sağlıklı içerik algısı
Crushed Ice	Baloncuklar	Soğutucu element	Sıcaklık düzenleyici	Lüks kokteyl deneyimi
Renk Paleti	Kırmızı-beyaz tonlar	Marka renkleri	Görsel tutarlılık	Enerji (kırmızı)

Bu reklam görselinde (şekil 5.), sadece bir içecek tarifinin sunumu olmaktan çıkar, çok katmanlı bir anlam evrenine dönüşür. Düzanlamda, "Bull Breeze" isimli Red Bull, votka, cranberry suyu ve buzdan oluşan bir içecek tanıtılmaktadır. Ancak yananlamda, Red Bull'un klasik enerji patlaması imgesi bu kez daha zarif, ferahlatıcı ve estetik bir deneyimle bütünleşir. Köpükler içinde yüzen stilize kırmızı boğalar, gücün ehlileştirilmiş ve keyifli bir versiyonunu temsil eder. Bu görselde Red Bull, metaforik olarak sadece enerji değil; vücuda esen bir serinlik, içsel bir canlılık olarak betimlenir. Boğalar, metonomik düzlemde içeceğin fiziksel ve ruhsal etkisini yansıtarak "keyif veren enerji" fikrinin taşıyıcısına dönüşür. Tüm bu unsurlar, Red Bull'un yalnızca spor veya hızla ilişkilendirilen bir içecek değil, aynı zamanda sosyal bir bağlamda tüketilen, ruh halini yükselten bir "parti enerjisi" mitine dönüşmesini sağlar. Böylece marka, ikonik boğa figürü üzerinden hem fiziksel güç hem de duygusal özgürlük vaat eden çok boyutlu bir tüketim deneyimi inşa eder (Tablo 5.).

Flaming Bull

Şekil 6. Action, O. (2008, February). Flaming bull. Adsoftheworld.
<https://www.adsoftheworld.com/campaigns/bull-shot>

Red Bull'un bu reklam görselinde, güçlü renk geçişleri ve dinamik kompozisyonuyla izleyicide yüksek bir enerji ve hareket duygusu uyandırır. Arka planda yer alan sarı, kırmızı, turuncu ve kahverengi tonlarının kıvrımlı hareketlerle birleşimi; alev, duman ve içsel bir patlama etkisini çağırıştırır. Bu görsel zemin, yalnızca bir arka plan değil; enerjinin doğrudan kendisidir. Ön plandaki kırmızı boğa silüetleri, bu alevlerin içinden fışkırıyor gibi konumlandırılmıştır adeta koşuyor, tırmanıyor, hatta patlıyorlar. Bu da Red Bull'un klasik güç ve hareket imgelerini daha da yoğunlaştırarak dramatik bir biçimde sunar. Sol üst köşede, "Flaming Bull" adıyla tarif edilen içeceğin bileşenleri yer alır: Red Bull, amaretto, rum 151 ve ateş. Hem içerik hem de görsel yapı, içeceğin fiziksel olarak sıcak ve alkolle birleşmiş versiyonunun, enerji içeceğine eklediği "alevli" yeni bir anlam katmanını ortaya koyar. Renklerin seçimi de bu anlatıyı destekler: kırmızı güç ve tehlikeyi, sarı ve turuncu ateşi ve sıcaklığı, kıvrımlı lekelerse içsel bir hareketliliği ve volkanik bir enerjiyi simgeler. Sonuç olarak bu kompozisyon, sadece bir içecek tarifini değil, bir yaşam tarzı ve duygu patlamasını temsil eden sanatsal bir görsel deneyime dönüşür (Şekil 6.).

Tablo 6. Flaming Bull Anlamsal Çözümleme (Düzanlam / Yananlam)

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düz Anlam	Yan Anlam
“Flaming Bull” başlığı	Kırmızı yazı	Kokteyl adı	İçeceğin resmi ismi	Alevli enerji, tehlike, heyecan, partilere özgü yoğun deneyim
Red Bull temsili boğalar	Stilize kırmızı boğa silüetleri	Marka kimliği	Enerji içeceği üreticisi	Güç, hız, çılgınlık, gençlik kültürü
Alev ve duman efektleri	Sarı, turuncu, kahverengi fırça darbeleri	Alev, duman	Ateşli karışım, sıcaklık	Yoğun enerji, patlama, tehlikeli çekicilik
Amaretto ve Rum 151	Metinde adı geçen içerikler	Alkol	Kokteyilde kullanılan içki	Yetişkin eğlencesi, cesaret, kontrolsüz eğlence
Arka plan renk geçişleri	Bej, krem, kahverengi tonlar	Arka plan atmosferi	Zemin tasarımı	Sarhoşluk, sıcaklık, hayal ve gerçeklik arasında soyut bir geçiş
Renk Paleti	Kırmızı, sarı, kahverengi kombinasyonu	Görsel bütünlük	Renklerin görsel uyumu	Alev, enerji, dikkat çekicilik, markanın genç ve dinamik kimliği
Koşan boğalar	Yukarı doğru yönelen kırmızı boğalar	Hareket	Boğaların yükselerek ilerlemesi	İlerleme, patlama, kontrolsüz güç, adrenalin

Bu reklam görseli (şekil 6.), Roland Barthes’ın göstergebilimsel çerçevesiyle incelendiğinde, yalnızca bir içeceği tanıtmakla kalmaz; aynı zamanda bir yaşam tarzını, ruh halini ve mitolojik anlamları da içinde barındırır. Düzanlamda, Red Bull içerikli bir alkollü içeceğin tanıtımı yapılmakta ve boğa figürleri alevlerin içinde kıvrak, sıçrayan hareketlerle sunulmaktadır. Ancak bu imgeler, yalnızca görselliğin ötesine geçerek yanan bir ruh halinin, sınırsız bir enerjinin ve içsel bir patlamanın temsiline dönüşür. “Flaming Bull” adlandırması, klasik enerji etkisinin ötesine geçerek tutku, öfke ve özgürlüğü çağrıştıran bir metafor haline gelir. Boğalar burada yalnızca fiziksel gücü değil, ateşle bütünleşmiş bir başkaldırıyı, yanmayı, cesareti temsil eder. Alev ise doğrudan içsel motivasyonun, bireysel enerjinin dışavurumudur. Metonomi yoluyla boğaların bu ateşli hareketi, ürünün etkisini doğrudan simgeler: içildiğinde birey bu enerjiyle sarılacak, yanacak ve harekete geçecektir. Bu görsel, aynı zamanda bir miti besler: Red Bull sadece bir enerji içeceği değil, içinde yanan bir doğa gücüdür. “Flaming Bull” miti, kendi sınırlarını aşan, engel tanımayan bireyin içsel gücünün Red Bull ile açığa çıkmasıdır. Zevkle (amaretto), tehlikeyle (rum 151 ve alev) harmanlanan bu içki, modern bireyin cesaretle harmanlanmış hedonistik kimliğini simgeler (Tablo 6.).

Sonuç

Bu çalışmada, hikâye anlatımı ve marka hikâyeleştirmesi kavramları üzerinden Red Bull'un reklam kampanyaları Roland Barthes'ın göstergebilimsel kuramı doğrultusunda analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, çağdaş marka iletişiminin sadece ürün tanıtımıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda kültürel, sembolik ve mitolojik düzlemlerde anlam üretmeye dayandığını ortaya koymaktadır.

Hikâyeler, insanlık tarihi kadar eski bir iletişim biçimi olarak yalnızca bilgi aktarımı değil; aynı zamanda duyguların, değerlerin ve kimliklerin inşasında da işlevsel bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle markaların hikâyeleştirme stratejileri, tüketicilerin yalnızca zihinsel değil, duygusal bağ kurmasını da sağlar. Red Bull örneğinde görüldüğü üzere, markanın sunduğu hikâyeler; güç, özgürlük, hız, performans, dayanıklılık ve hatta başkaldırı gibi kültürel kodlarla örülmüş, sembolik sistemler üzerinden aktarılmaktadır.

Reklam analizlerinde ortaya çıkan en çarpıcı bulgu, Red Bull'un reklamlarında enerji içeceği yalnızca fiziksel bir uyarıcı olarak değil, modern yaşamın dinamiklerine ayak uydurma becerisini temsil eden bir "güç nesnesi" olarak konumlandırmasıdır. Ürün, kimi zaman bir pil, kimi zaman bir kanat, kimi zaman bir içsel patlama ya da mitolojik bir boğa biçiminde kodlanmakta ve bu metaforlar yoluyla izleyicinin zihninde güçlü imgeler oluşturmaktadır. Bu imgeler, Roland Barthes'ın ifade ettiği gibi sadece düz anlam değil, çok katmanlı yananamlarla yüklüdür. Reklamlarda kullanılan görsel ve dilsel göstergeler, kültürel bağlamda geniş bir anlam evreni içinde yer bulur ve bu sayede markanın mesajı, tüketici zihninde derin ve kalıcı bir yer edinir.

Ayrıca Red Bull'un, enerjiyi sadece fiziksel bir unsur değil; zihinsel dayanıklılık, toplumsal farkındalık, empati ve sosyal sorumlulukla da ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. Özellikle "Wings for Life" kampanyasında olduğu gibi markanın toplumsal fayda üretme misyonunu ön plana çıkarması, sadece ticarî değil, etik bir iletişim modeli benimsediğini göstermektedir. Bu yaklaşım, modern tüketicinin beklentilerine uygun bir marka kimliği inşa etme sürecinde stratejik bir değer taşımaktadır. Çünkü günümüzde tüketiciler sadece ürün değil, anlam, aidiyet ve değer de satın almak istemektedir.

Sonuç olarak, Red Bull'un reklamları, Barthes'ın göstergebilim kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde; görsel, metinsel ve kültürel düzlemlerde derin anlamlar taşıyan, dikkatlice kurgulanmış iletişim ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu reklamlar, sadece enerji içeceği tanıtmakla kalmamakta, aynı zamanda çağdaş bireyin arzularını, ihtiyaçlarını, korkularını ve beklentilerini anlamlandıran çok katmanlı anlatılar sunmaktadır. Bu bağlamda Red Bull'un

marka hikâyeleştirmesi stratejisi, onu sıradan bir ürün markasından çıkarıp, kültürel bir fenomen ve yaşam tarzı temsilcisi haline getirmektedir. Barthes'ın belirttiği gibi, gösterge sistemleri yalnızca anlam taşımaz; aynı zamanda bir ideolojinin taşıyıcısıdır. Red Bull'un sunduğu anlatılar da tam bu noktada, gençliğe, güce, hıza, dayanıklılığa ve başkaldırıya dair modern mitleri yeniden üreterek, tüketiciyi sadece ikna etmekle kalmaz; aynı zamanda onu bu anlam dünyasına dâhil eder.

Kaynakça

- Action, O. (2008, February). Bull breeze. Adsoftheworld. <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/bull-shot>
- Action, O. (2008, February). *Bull shot*. Adsoftheworld. <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/bull-shot>
- Action, O. (2008, February). Flaming bull. Adsoftheworld. <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/bull-shot>
- Akbayır, Z. (2016). Bana bir hikâye anlat: marka iletişimde hikâyeleştirme ve internet. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3(12), 67-84.
- Aydın, M. (2025). *Reklam iletişimde hikâyeleştirmeye yönelik nörobiyolojik yaklaşım* [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies* (A. Lavers, Çev.). Farrar, Straus and Giroux.
- Barthes, R. (1977). *Image, music, text* (S. Heath, Çev.). Fontana Press.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri* (B. Vardar & M. Rifat, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Basudan, F. (2013, Şubat). *Charge your energy red bull*. Behance. <https://www.behance.net/gallery/10148959/Charge-Your-Energy-Red-Bull>
- Benjamin, B. (2006). Thecasestudy: storytelling in the industrial age and beyond. *On The Horizon*, 14(4), 159-164.
- Bruner, J. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry*, 1-21.
- Crespo, C.F., Ferreira, A.G. & Cardoso, R.M. (2023) The influence of storytelling on the consumer-brand relationship experience. *J Market Anal* 11, 41-56.
- Çetinkaya, Ö. A. (2017). Marka sadakati oluşturma aracı olarak transmedya hikâye anlatımının yeri ve değeri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 560-576.
- Dahlstrom, M. F. (2014). Using narratives and storytelling to communicate science with nonexpert audiences. *Pnas*, 111(4), 13614-13620.
- Escalas, J. E. (2004). Narrative processing: building consumer connections to brands. *Journal Of Consumer Psychology*, 14(1&2), 168-180.
- Fiske, J. (1990). *Introduction to communication studies* (2nd ed.). Routledge.

- Gülerarslan Özdengül, A. (2021). Çağın anlatıcılarına: hikâyenin gücü adına. A. Gülerarslan Özdengül (Ed.), *Hikâyenin iletişimi* içinde (s. 3-16). Nobel Bilimsel Eserler.
- Herskovitz, S. ve Crystal, M. (2010). The essential brand persona: storytelling and branding. *Journal Of Business Strategy*, 31(3), 21-28.
- Lewis, P. J. (2011). Storytelling as research/ research as storytelling. *Qualitative Inquiry*, 17(6), 505-510.
- Lugmayr, A., Sutinen, E., Suhonen, J., Sedano, C. I., Hlavacs, H. ve Montero, C. S. (2016). Serious storytelling a first definition and review. *Multimed Tools Appl*, 76, 15707-15733.
- Lundqvist, A., Liljander, V., Gummerus, J. ve Riel, A. V. (2012). The impact of storytelling on the consumer brand experience: the case of a firm-originated story. *Journal Of Brand Management*, 20, 283-297.
- Paquette, A. B., Yang, B. ve Long, Y. (2017). How is storytelling used to strengthen a brand?. *Strategic Brand Management Master Papers*.
- Polletta, F., Chen, P. C. B., Gardner, B. G., Motes, A. (2011). The sociology of storytelling. *Annu. Rev. Sociol.*, 37, 109-130.
- Store, Y. (2018, Şubat). *Sabaha kadar oyun oynayıp uyanık kalmak mı istiyorsun?*. Facebook. https://www.facebook.com/youthstoretr/photos/sabaha-kadar-oyun-oyunay%C4%B1p-uyan%C4%B1k-kalmak-m%C4%B1-istiyorsun/954944667985995/?_rdr
- Şahin, E. (2018). Reklam stratejileri kapsamında hikaye anlatımı kullanımı: sanal marka topluluklarında reklam mesajlarının aktarımı. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 26(3), 147-169.
- Vorauerfriends C. (2013, October). *Red bull wings for life worldrun*. Adsoftheworld. <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/wings-for-life-worldrun>
- Woodside, A. G. (2010). Brand–consumer storytelling theory and research: introduction to a psychology & marketing special issue. *Psychology & Marketing*, 27(6), 531-540.

Gelir Dağılımı Adaletinin Sağlanabilmesi İçin Zekâtın Önemine İlişkin Bir Tespit: Türkiye Örneği

Ahmet ŞAHİN*

Öz: Zengin sayılan kişilerin mallarından belli bir payı, belli bir kesime bağış yaptığı bir eylem olan zekât, İslam dininde zorunlu bir ibadettir. Zekât zenginden fakire bir gelir akışı sağladığı gibi sosyal dayanışmayı da güçlendirmektedir. Toplumda fakirlik problemine bu sayede çözüm bulunabilir ve böylelikle servetin belli ellerde toplanması engellenmiş olur.

Bu çalışmada öncelikle kısaca zekâtın tanımı, şartları ve usûlü ele alınmış, ardından muhtelif veriler ile toplumdaki gelir dağılımı adaletsizliği gösterilmiş, zekâtın bu adaletsizliği ortadan kaldıracılabileceğini vurgulayabilmek hedeflenmiştir ve bu amaçla zekâtın ekonomideki etkisine değinilmiştir. Çalışmada esas olarak zekâtın gelir dağılımında ortaya çıkan adaletsizliğe bir çare olabileceği yönündeki durum tespitleri yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisine ait %20, %10 ve %5'lik gruplara ait gelir dağılımı sonuçlarından yola çıkarak elde edilen rakamlar ortaya konulmuş ve bu rakamların ifade ettiği duruma bağlı olarak zekâtın gerekliliği durumunun bir çözüm olabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zekat, Gelir Dağılımı, Gelir Dağılımında Adalet, Zekâtın Etkisi

A Determination On The Importance Of Zakat For The Achievement Of Income Distribution Justice: The Case Of Turkey

Abstract: Zakat, an act in which people who are considered rich donate a certain share of their wealth to a certain group of people, is a compulsory worship in Islam. Zakat provides an income flow from the rich to the poor and strengthens social solidarity. In this way, the problem of poverty in society can be solved and thus the concentration of wealth in certain hands is prevented.

In this study, firstly, the definition, conditions and procedure of zakat are briefly discussed, then the inequality of income distribution in society is shown with various data, and it is aimed to emphasize that zakat can eliminate this injustice, and for this purpose, the effect of zakat on the economy is mentioned. In the study, it has been tried to determine the situation that zakat can be a remedy for the injustice in income distribution. In this context, the figures obtained based on the results of the income distribution of the 20%, 10% and 5% groups of the Turkish economy were presented and it was tried to reveal that the necessity of zakat could be a solution depending on the situation expressed by these figures.

Keywords: Zakat, Income Distribution, Justice in Income Distribution, Effect of Zakat

* Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisat, Konya, Türkiye / Undergraduate Student, Selcuk University, Economi, Konya, Turkey, ORCID: 0009-0009-8044-1976, E-posta/E-mail: 230602053@ogr.selcuk.edu.tr

Giriş

Bu çalışmada gelir dağılımı adaletinin sağlanmasında zekâtın önemine ilişkin bir tespit yapmak hedeflenmektedir. Diğer bir deyişle, gelir dağılımı adaletsizliğini asgari düzeye indirmek için çözüm olarak zekâta değinilmiştir. Çalışmada gelir dağılımı adaletsizliğini göstermek için örnek ülke Türkiye olarak seçildi. Bu seçimdeki ana neden, ilk olarak içerisinde bulunduğumuz toplumun sorununa çözüm üretme isteğidir.

Çalışmada öncelikle kısaca zekâtın tanımı, şartları ve usulüne değinip, ardından ülkemizdeki gelir dağılımı adaletsizliğine dair TÜİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) yayınlamış olduğu "sıralı yüzde 20'lik gruplar itibariyle yıllık fert gelirinin dağılımı" istatistiğini ele alıp, ardından yine bu istatistiğin yüzde 10'luk ve 5'lik gruplara yönelik olanı da bu çalışmada değerlendirilecektir.

Yüzde 10'luk ve 5'lik gruplara yönelik istatistiğin paylaşılmasındaki ana neden, gelir dağılımında en zengin ve en yoksul kesimler arasındaki makas aralığının, yüzde 20'lik dilimden, yüzde 5'lik dilime doğru gidildikçe açıldığını gösterebilmektir. Yani gelir dağılımındaki uç noktalar arasında nasıl bir farkın olduğunu ifade edebilmek için daha mikro düzeye inmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu verileri desteklemek için Forbes dergisinin "2025 milyonerler listesi: En zengin 100 Türk" listesinde, en yüksek yüzde 5'lik kesimin kaç kişiden oluştuğu ifade edilecektir. Diğer bir deyişle, en zengin yüzde 5'lik kesimde kaç kişi yer almakta olduğuna bakılacaktır. Ayrıca ilgili listeden yüzde 5'lik grup için tercih edilen kişilerin, ülke içerisinde üretim yapıyor olmalarına dikkat edildiğine de hatırlatmakta fayda vardır.

Zekâta kısaca değinilip, ülkemizdeki gelir dağılımı adaletsizliği ele alındıktan sonra sonuç başlığı altında genel bir değerlendirme yapıp, çalışma siz değerli okuyuculara sunulacaktır.

Zekât Nedir?

İslam dininde bir ibadet olan zekâtın kelime anlamı "artma, çoğalma, temizlemek ve berekettir". Fıkıh terminolojisinde ise zekât, Allah'ın, belirli yerlere sarf edilmek üzere dince zengin sayılan kişilerin mallarından belli bir payın alınması işlemini ifade eder. (TDV Yayınları, 2012, s. 422) Burada ifade edilen "dince zengin sayılma" hususu ilerleyen başlıklarda daha detaylı ele alınacaktır.

Zekâtın Şartları

Bir kişinin zekâtı verebilmesi için gereken şartlar esasında 3 temel başlık altında incelenebilir. Bu başlıklar mükellef ile ilgili şartlar, mal ile ilgili şartlar ve geçerlilik şartları olarak ele alınabilir.

Mükellef İle İlgili Şartları

Bir kişinin zekât verebilmesi için müslüman olması ve dinen zengin sayılması gerekmektedir. (TDV Yayınları, 2012, s. 426)

Mal ile İlgili Şartlar

Bir malın zekât olabilmesi için;

- Tam Mülk Olma (ortak malı olmayacak)
- Artıcı Özelliğe Sahip Olma
- İhtiyaç Fazlası Olma
- Nisaba Ulaşmış Olma (asgari zenginlik ölçüsü)
- Yıllanma (üzerinden bir tam kameri yılın (354 gün) geçmesi gerekir)
- Borç Karşılığı Olmama

gibi şartlar aranmaktadır. (TDV Yayınları, 2012, s. 427)

Geçerlilik Şartları

Bir kişinin verdiği zekâtın geçerli olabilmesi için diğer ilgili şartların dışında aşağıda bulunan 2 şarta da dikkat etmesi gerekmektedir.

Niyet

- Temlik (mülk, hak, devretmek.)

Burada niyet, İslam dininde kişinin iç aleminde barındırdığı soyut kararıdır. Bahsi geçen niyetin diğer sadakalar için değil, zekât için olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu husus zekâtın İslam dininde bir ibadet olmasından kaynaklanmakta olup, ibadetin geçerli olması için önemli olan bir şarttır.

Temlik kavramı ise zekât olarak verilen malı tamamen karşı tarafa devretme işlemi ifade eder. Yani söz konusu malın kullanım hakkı eksiksiz karşı tarafta olmalıdır. Borç ve benzeri şartlar ile asla verilmemelidir. (TDV Yayınları, 2012, s. 436)

Kısaca Nisap Miktarı

İslam dinince zengin olma şartının ölçüsü olan nisap miktarı, kişinin zekât verebilmesi için gereken asgari mal varlığı sınırıdır. Nisap miktarı, paralar (altın, gümüş, döviz vb.), ticari olan varlıklar ve bunların gelirleri, yatırım amaçlı gayr-i menkuller vb. birikimler için 80,18 gram altın veya onun değerinde bir meblağdır. (www.zekathesapla.tdv.org)

Hayvanlar, hayvanların ürünleri, deniz mahsulleri ve toprak ürünlerinin kendine ait nisap miktarı vardır. Çok fazla detay barındırdığı için konumuzun dağılmaması adına bu meseleye bu çalışmada değinilmeyecektir.

Zekâta Tabi Mallar Nelerdir

Zekâta tabi malları 5 grupta kısaca özetleyebiliriz. Bunlar;

- 1 – Para (altın, gümüş vb.)
- 4 – Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri
- 3 – Toprak Ürünleri
- 2 – Ticaret Malları
- 5 – Define, Madenler ve Deniz Mahsulleri
- 6 – Yatırım ve Üretim Araçları
- 7 – Gelir Getiren Mallar
- 8 – Hisse Senedi

olarak ele alınabilir. (TDV Yayınları, 2012, s. 439)

Zekâtın Ödenmesi

Zekâtın 2 farklı yolla verilmesi uygundur. Zekâtı birey kendi eliyle ehline verebileceği gibi devlet tarafından toplanıp ehline verilmesi de söz konusu olabilir. (TDV Yayınları, 2012, s. 472)

Zekâtın Dağıtımı

Zekât, İslam dininin kurallarına göre sadece belirli kimselere verilmelidir. Bu kimseler aşağıda maddeler halinde sıralanmış şartları taşımalıdırlar.

- Fakirler ve Miskinler
- Boyunduruk Altındaki Kimseler
- Müellefe-i Kulûb (Kalpleri İslam’a Isındırılmak İstenen Kimseler)
- Zekât Toplayan Memurlar
- Borçlular
- İslam Dini İçin Savaşanlar
- Yolda Kalmış Kimseler

Burada miskin olarak ifade edilen kavram, çalışamayacak olan kimseleri ifade etmektedir. Örneğin dul, yetim gibi. Boyunduruk altındaki kimseler hürriyeti olmayan kimseleri yani köleleri ve cariyeleri ifade etmektedir. Zekâtın

uygulanmaya başladığı 600'lü yıllarda kölelik yaygın olduğu için o dönemde kölelere de sahibi tarafından azat edilebilmesi için zekât verilebilmekteydi.

Müellefe-i Kulûb ise kalpleri İslam'a ısındırılmak istenen kimseleri ifade etmektedir. Bu kimseler gayr-ı müslim olabileceği gibi İslam dinine yeni girmiş kimselerde olabilir. (TDV Yayınları, 2012, s. 476)

Zekâtın Günümüz Ekonomisindeki Önemli Yeri

Zekâtın günümüz ekonomisindeki öneminden bahsedecek olur isek 6 başlıkta kısaca özetleyebiliriz.

Yoksulluğa Çözüm

Zekât, zenginden fakire bir gelir akışı sağlamakta olduğu için yoksulluğu asgari düzeye indirebilir ya da tamamen ortadan kaldırabilir.

Devletin Sosyal Harcamalarını Azaltır

Zekâtı bireyler kendi sorumluluğu olarak gördüğu için yoksul kesime vereceğinden dolayı yoksul kesimin ihtiyacını giderecek olup, devletin bu iş için harcama yapmasına gerek bırakmayabilir ya da devlet harcama yapacak ise bu harcamayı asgari düzeye indirmesine yardımcı olur.

Yatırıma Teşvik

Zekât sermayeyi yatırıma zorlamaktadır. Çünkü elde atıl tutulup yatırıma yönlendirilmeyen sermaye, yıldan yıla zekât ödemeleri sebebiyle erimeye yüz tutar.

Ekonomik Durgunluğu Önleyici Etki

Zekât bir önceki başlıkta anlatıldığı gibi sermayeyi yatırıma zorlayacağından dolayı bu sayede ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sebep olacaktır.

Gelir Dağılımı Adaleti

Bu çalışmada da asıl konumuz olan gelir dağılımı meselesinde ise zekât, zenginden fakire bir gelir akışı oluşturacağından, servetin belli ellerde toplanmasını önleyerek gelir dağılımındaki adaleti temin edebilecek bir yapıya sahiptir.

Sosyal Adaleti Sağlar

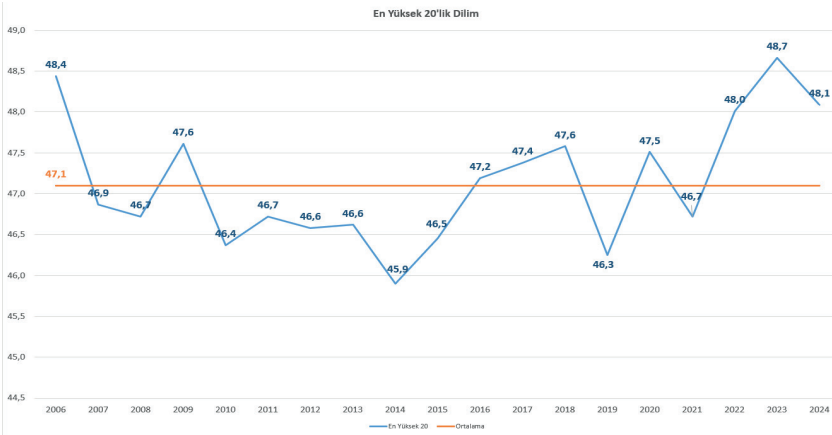
Zekât, yukarıdaki başlıklarda da ifade edildiği gibi sadece ekonomik bir araç değildir. Zekât aynı zamanda toplumda eşitlik, dayanışma ve kardeşlik duygularını pekiştirerek sosyal bütünlüğü sağlamaktadır.

Gelir Dağılımı İstatistikleri

Bu başlık altında ülkemizdeki gelir dağılımına dair bazı veriler paylaşılarak ülkemizde gelir dağılımı adaletsizliğinin ne seviyede olduğu vurgulanacaktır. Bu veriler TÜİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) yayınlamış olduğu "sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık fert gelirinin dağılımı" istatistiği olup, ardından yine bu istatistiğin yüzde 10'luk ve 5'lik gruplara yönelik olanına da değinilmiştir.

Bahsi geçen istatistikte, toplumdaki bireyler gelirlerine göre sıralanır ve bu bireyler yüzde 20'lik gruplara ayrılır. Bu çalışmadaki amaç, bu verilerden istifade ederekten en yüksek (en zengin) kesim ile en düşük(en yoksul) kesim arasında bir karşılaştırma yapmaktır.

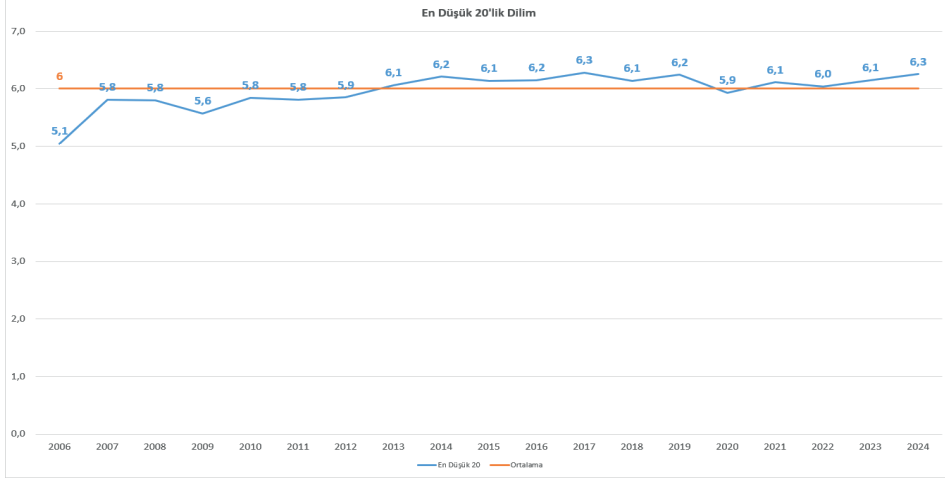
En Yüksek 20'lik Dilim

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>
Şekil 1. En Yüksek Gelir Elde Eden %20'lik Dilimin Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

Şekil 1'de ki grafikte "En Yüksek 20'lik Dilim" in 2006 yılından 2024 yılına kadar toplam gelirden ortalama yüzde 47,1'lik bir pay aldığını görmekteyiz. Yani bu kesimin toplam gelirin yaklaşık olarak yarısını aldığını ifade edebiliriz. 2023 yılında zirveyi gören pay oranı, 2024 yılında ise aşağı yönlü bir seyir izleyerek gelir dağılımı açısından bir iyileşme olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2023).

En Düşük 20'lik Dilim

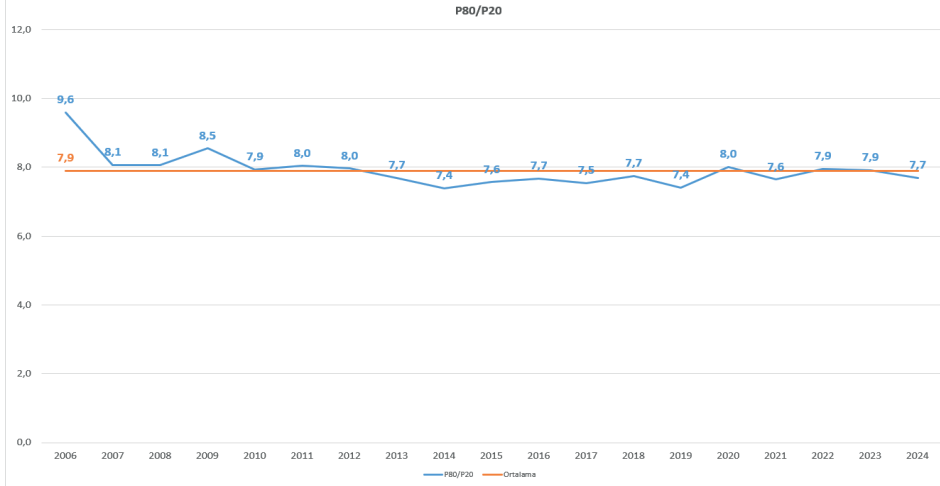
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>
Şekil 2. En Düşük Gelir Elde Eden %20'lik Dilimin Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

Şekil 2'de ki grafikte ise “En Düşük 20'lik Dilim” in 2006 yılından 2024 yılına kadar toplam gelirden ortalama yüzde 6'lık bir pay aldığını görmekteyiz. Söz konusu yıllar içerisinde hemen hemen yatay bir seyir izleyen pay oranları, 2024 yılında 6,3 ile bir kapanış yapmıştır (TÜİK, 2023).

Sonraki başlıkta ise bu grafiklerden yararlanarak en yüksek ve en düşük 20'lik dilimi karşılaştırarak ülkemizdeki gelir dağılımının ne seviyede olduğunu bu karşılaştırma üzerinden ifade edeceğiz.

P80/P20 Oranı

P80/P20 oranı, toplumun en yüksek gelir elde eden %20'sinin elde ettiği payın en düşük gelir elde eden %20'sinin elde ettiği paya oranı şeklinde hesaplanmaktadır. Bu hesaba göre yıllara göre bu karşılaştırma oranı Şekil 3'de ki grafikte gösterilmiştir.

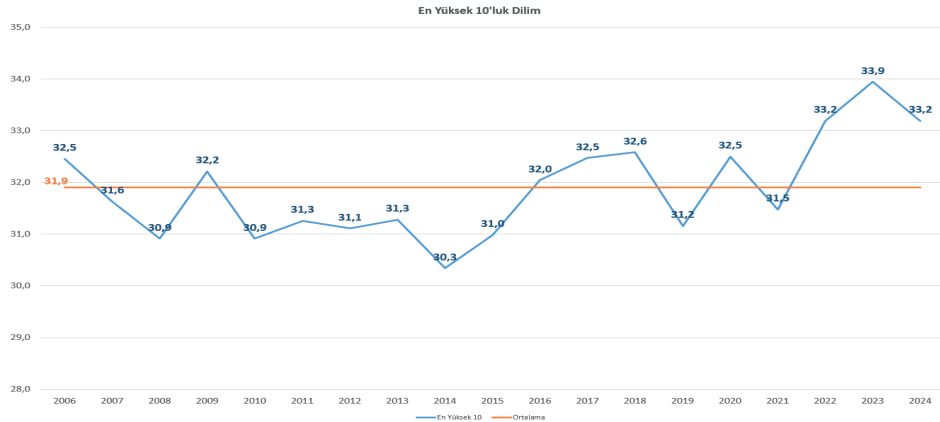

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>

Şekil 3. P80/P20 Oranı ve Ortalama Değerin Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

Grafiğe göre 2006 yılından 2024 yılına kadar olan zaman aralığı içerisinde en yüksek 20'lik dilimin, ortalama olarak en düşük dilimden 7,9 kat daha fazla bir paya sahip olduğu görülmektedir. 2024 yılında ise 7,7 kat daha fazla bir gelir elde ettiğini gözlemlemekteyiz (TÜİK, 2023).

En Yüksek 10'luk Dilim

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>

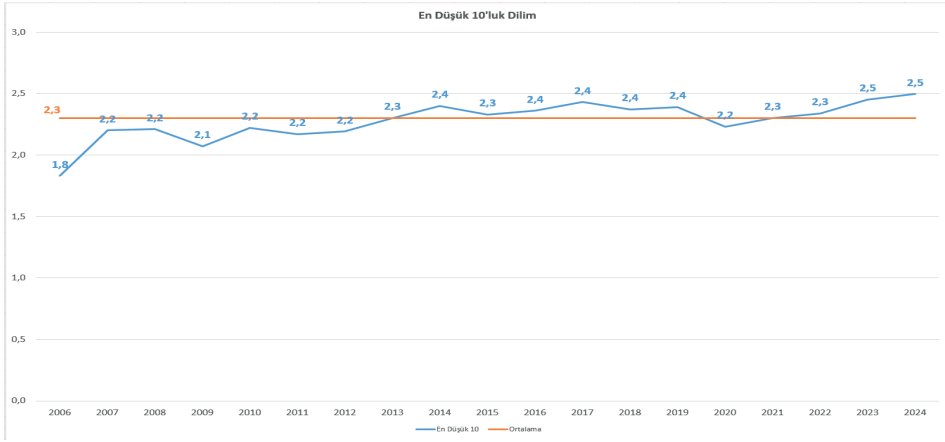
Şekil 4. En Yüksek Gelir Elde Eden %10'luk Dilimin Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

Gelirden alınan payları sadece 5 gruba ayırarak değil, daha da mikro düzeyde bir çalışma yapabilmek adına 10 gruba ayırarak, ilgili paylar yüzde 10'luk şekilde ele alınmıştır. Bu sayede en düşük ve en yüksek kesim incelenerek, bu kesimleri karşılaştırmanın daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Şekil 4’de ki grafikte ise 2006 yılından 2024 yılına kadar olan zaman aralığı içerisinde en yüksek yüzde 10’luk kesimin ortalama olarak toplam gelirden yüzde 31,9’luk bir pay aldığı görülmektedir. 2023 yılında yüzde 33,9 seviyesine çıkıp, söz konusu yıllar içinde zirve yapmış olan bu payın, 2024 yılında ise 33,2 oranına gerileyerek bir iyileşme gösterdiği gözlemlenmektedir (TÜİK, 2023).

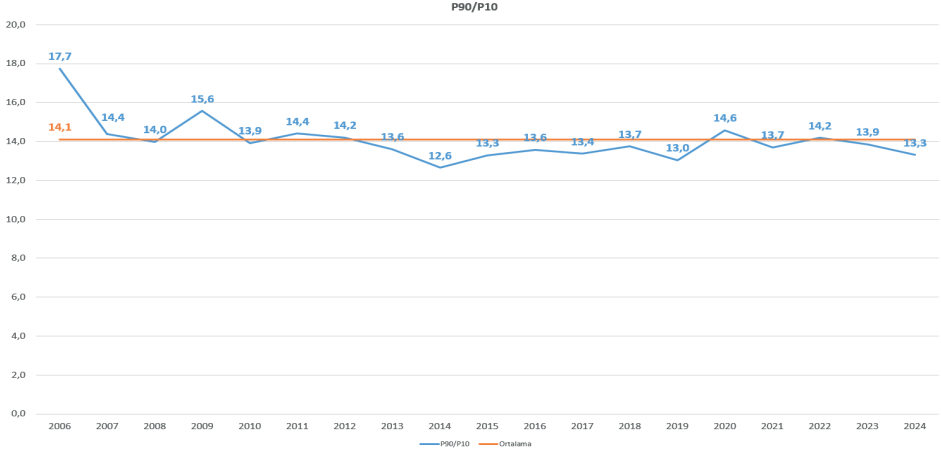
En Düşük 10’luk Dilim

Şekil 5’de ki grafikte ise 2006 yılından 2024 yılına kadar olan zaman aralığı içerisinde en düşük yüzde 10’luk kesimin ortalama olarak toplam gelirden yüzde 2,3’lük bir pay aldığı görülmektedir. 2024 yılında söz konusu yıllar içerisinde zirve yapan bu orana göre, 2024 yılında bir iyileşme olduğunu ifade edebilmekteyiz (TÜİK, 2023).

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>
Şekil 5. En Düşük Gelir Elde Eden %10’luk Dilimin Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

P90/P10 Oranı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>

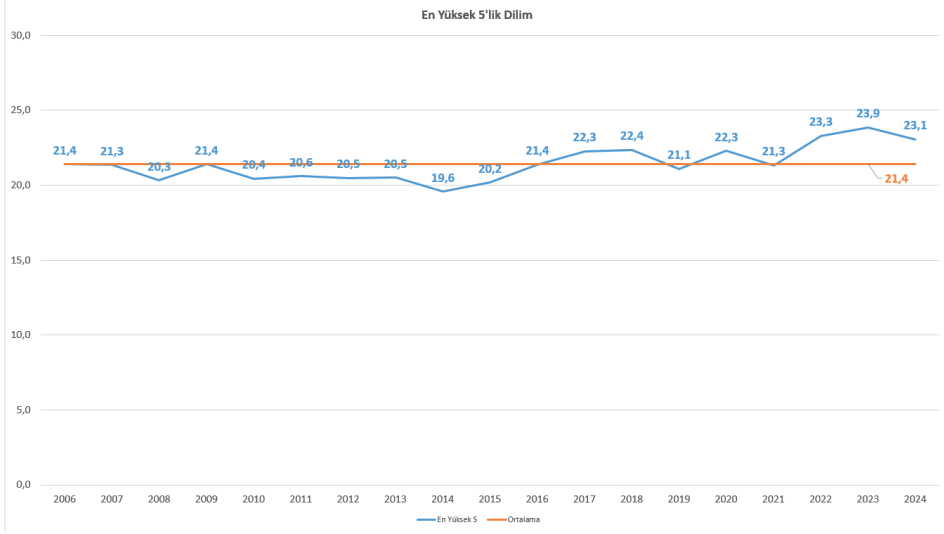
Şekil 6. P90/P10 Oranı ve Ortalama Değerin Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

P90/P10 oranı, toplumun en yüksek gelir elde eden %10'unun elde ettiği payın en düşük gelir elde eden %10'unun elde ettiği paya oranı şeklinde hesaplanmaktadır. Bu hesaba göre yıllara göre bu karşılaştırma oranı yukarıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 6'da ki grafiğe göre 2006 yılından 2024 yılına kadar olan zaman aralığı içerisinde en yüksek 10'luk dilimin, ortalama olarak en düşük 10'luk dilimden 14,1 kat daha fazla bir paya sahip olduğu görülmektedir. Hatırlayacak olursanız P80/P20 oranında 7,9'du bu oran. Buradan da daha mikro düzeye indiğimizde gelir dağılımı adaletsizliğinin arttığını görebilmekteyiz. 2024 yılında ise 13,3 olarak gerçekleşen bu oranın ortalamanın altında kaldığını görmekteyiz. Bu nedenle 2024 yılı için bir iyileşmeden söz edilebilir (TÜİK, 2023).

En Yüksek 5'lik Dilim

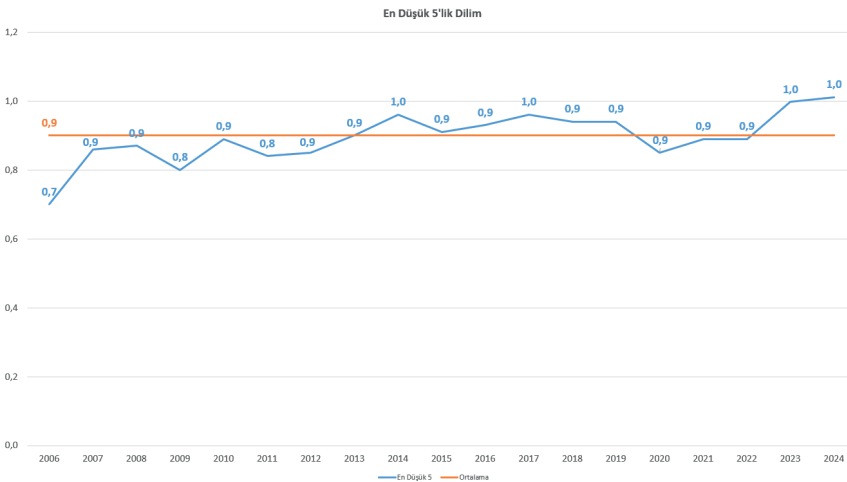
Ülkemizdeki gelir dağılımını incelediğimiz bu verileri daha mikro düzeye indirecek olur isek gelirden alınan payları 20 grup olarak, yüzde 5'lik dilimler halinde inceleyebilir ve karşılaştırabiliriz.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>
Şekil 7. En Yüksek Gelir Elde Eden %5'lik Dilimin Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

Şekil 7'de ki grafiğe göre 2006 yılından 2024 yılına kadar olan zaman aralığı içerisinde en yüksek yüzde 5'lik kesimin toplam gelirden ortalama olarak yüzde 21,4'lük bir pay aldığını görebilmekteyiz. Yine 2023 yılında grafikte görülen diğer yıllara nazaran zirve yapmış bir pay söz konusu iken 2024 yılında ise bu payın yüzde 23,1'e düştüğünden ve böylelikle gelir dağılımı açısından bir iyileşme yaşandığından söz edebiliriz (TÜİK, 2023).

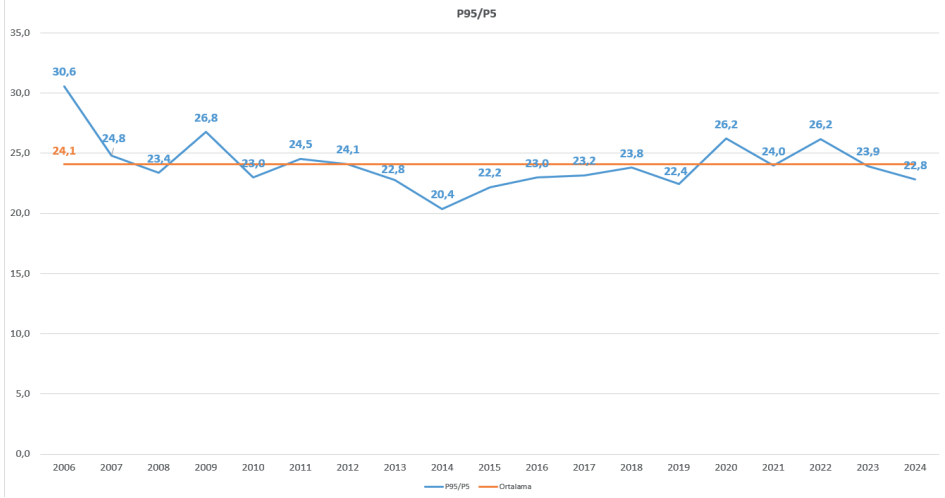
En Düşük 5'lik Dilim

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>
Şekil 8. En Düşük Gelir Elde Eden %5'lik Dilimin Gelirden Aldığı Payın Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

Şekil 8’de ki grafiğe göre 2006 yılından 2024 yılına kadar olan zaman aralığı içerisinde en düşük yüzde 5’lik kesimin toplam gelirden ortalama olarak yüzde 0,9’luk bir pay aldığını görebilmekteyiz. 2024 yılında ise grafikteki diğer yıllara nazaran gelirden alınan payın zirve yaptığını görmekteyiz. Gelir dağılımı açısından 2024 yılında en düşük yüzde 5’lik kesim adına bir iyileşme yaşandığını ifade edebiliriz (TÜİK, 2023).

P95/P5 Oranı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>

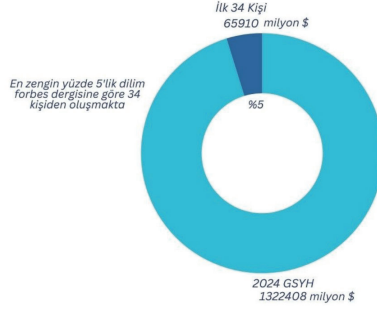
Şekil 9. P95/P5 Oranı ve Ortalama Değerin Yıllara Göre Değişimi (2006–2024)

Şekil 9’da ki grafikte görmüş olduğunuz veriler, TÜİK tarafından direkt olarak yayınlanan veriler olmayıp lakin yine TÜİK’in yayınlamış olduğu “sıralı yüzde 5’lik gruplar itibarıyla yıllık fert gelirinin dağılımı” verilerinden elde edilmiştir.

Grafiğe göre 2006 yılından 2024 yılına kadar olan zaman aralığı içerisinde en yüksek 5’lik dilimin, ortalama olarak en düşük 5’lik dilimden 24,1 kat daha fazla bir paya sahip olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023). Hatırlayacak olur iseniz yine söz konusu yılların ortalaması olan P80/P20 oranı 7,9, P90/P10 oranı ise 14,1’di. Buradan da anlaşılacağı üzere bu istatistiklerde daha uç noktaya ilerlendikçe, diğer bir deyişle daha mikro düzeyde bir inceleme yapıldıkça gelir dağılımı adaletsizliğinin git gide arttığını gözlemlemekteyiz. Ülkemizde TÜİK tarafından ilgili istatistik yüzde 1’lik dilimlerde yayınlanmadığı için ne yazık ki daha uç noktalara ilerlememiz şu an için mümkün değil. Yalnız, Forbes dergisinin yayınlamış olduğu “2025 milyonerler listesi: En zengin 100 Türk” verilerinden yararlanarak ülkemizdeki en zengin yüzde 5’lik kesimi inceleyebilmemiz söz konusudur.

En Zengin Yüzde 5'lik Dilim

EN ZENGİN YÜZDE 5'LİK DİLİM

Kaynak: Forbes. (2025). Forbes 2025 milyonerler listesi: En zengin 100 Türk. <https://www.forbes.com.tr/>
Şekil 10. En Zengin Yüzde 5'lik Dilimin GSYH İçindeki Payı (2024)

Şekil 10'da ki grafikte de görüldüğü üzere Forbes dergisinden alınan verilere göre 2024 GSYH'sinin yaklaşık yüzde 5'lik kesimini 34 kişi oluşturmaktadır. (Forbes, 2025) Burada ilgili listeden yüzde 5'lik grup için tercih edilen kişilerin, ülke içerisinde üretim yapıyor olmalarına dikkat edildiğine de hatırlatmakta fayda vardır.

Sonuç

Siz değerli okuyucular için bu çalışmada gelir dağılımı adaletinin sağlanabilmesi için zekâtın önemine ilişkin bir tespit yapılmaya çalışıldı. Bunun için ilk olarak kısaca zekâtın tanımı, şartları ve usulü ele alınıp, ardından ülkemizdeki gelir dağılımına dair TÜİK'in yayınlamış olduğu "sıralı yüzdelik gruplar itibarıyla yıllık fert gelirinin dağılımı" istatistiğinden yararlanılıp, Forbes dergisinin yayınlamış olduğu "2025 milyonerler listesi: En zengin 100 Türk" verileri de kullanılıp halihazırda örnek olarak seçilen Türkiye için gelir dağılımının ne durumda olduğu özetlenmeye çalışılmıştır.

Buradan yola çıkarak şunu diyebiliriz ki, eğer zekât aracılığı ile en zengin kesimden en yoksul kesime bir gelir akışı sağlanırsa biraz önce gördüğünüz karşılaştırmalardaki makas aralığı azalır hatta belki de toplumda yoksul kesimin tamamı orta kesime bu sayede yaklaşabilir.

Kaynakça

(Forbes, 2025)

(Türkiye Diyanet Vakfı, (t.y.))

(Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012)

(Türkiye İstatistik Kurumu, 2024)

Yenilenebilir Enerjinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: MINT Ülkeleri Örneği

Muazzez VARLI*

Öz: Bu çalışmanın amacı yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye) için 2000-2021 dönemine ait yıllık veriler doğrultusunda Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler modelleri kullanarak analiz etmektedir. Elde edilen bulgular yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Ekonomik Büyüme, Sabit Etkiler Modeli, Rastgele Etkiler Modeli

The Impact of Renewable Energy on Economic Growth: The Case of MINT Countries

Abstract: The aim of this study is to analyze the impact of renewable energy on economic growth using Fixed Effects and Random Effects models for MINT (Mexico, Indonesia, Nigeria, Turkey) in line with annual data for the period 2000-2021. The findings show that renewable energy has a negative and statistically significant impact on economic growth.

Keywords: Renewable Energy, Economic Growth, Fixed Effects Model, Random Effects Model

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisat, Konya, Türkiye,
E-posta/E-mail: mzzzvarli@gmail.com

Giriş

Enerji insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için en önemli ihtiyaçtır (İnan vd., 2018). Gelişmişlik düzeyi birbirinden farklı tüm ülkeler için enerji hem ekonomik olarak hem yaşamsal olarak büyük önem arz etmektedir (Kapluhan, 2014). Ülkeler enerji ihtiyaçlarını iki farklı kaynaktan karşılamaktadır. Bunlardan biri yenilenebilir enerji kaynakları iken diğeri de yenilenemeyen enerji kaynaklarıdır (Aydın, 2020).

Tüketildikçe sonu gelen kaynakları ifade eden yenilenemeyen enerji kaynakları fosil yakıtlardan oluşturmaktadır (Arı ve Yılmaz, 2023). Bu kapsamda iklim dengesinin bozulması ve doğal afetleri meydana gelmesi söz konusu olabilmektedir. Fırtına, sel, kuraklık, buzulların erimesi ve deniz seviyelerinin yükselmesi fosil yakıt kullanımının beraberinde getirdiği olumsuzluklara örnek verilebilir (Öztürk ve Kaya, 2019).

Yenilenebilir enerji kaynakları ise doğanın kendi döngüsü içerisinde elde edilen ve süreklilik arz eden kaynaklardır. Bu yüzden söz konusu kaynaklar fosil yakıtlardan farklı olarak tükenme riski taşımamakta ve doğal dengeye göre daha az zarar vermektedir (IRENE).

Enerji kaynaklarının sınıflandırması Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Enerji Kaynaklarının Sınıflandırması

Yenilenebilir Enerji Kaynakları	Yenilenemeyen Enerji Kaynakları
Güneş Enerjisi	Petrol Enerjisi
Rüzgâr Enerjisi	Doğal Gaz Enerjisi
Jeotermal Enerji	Kömür Enerjisi
Hidroelektrik Enerjisi	Nükleer Enerji
Biyokütle Enerjisi	
Dalga Enerjisi	

Kaynak: Koç ve Kaya, 2015

Yenilenebilir enerji kaynaklarının olumlu ve olumsuz yönleri Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Olumlu ve Olumsuz Tarafları

Yenilenebilir Enerji Kaynağı	Olumlu Tarafları	Olumsuz Tarafları
Güneş Enerjisi	Dünyamızın var oluşuyla birlikte kullanılmaya başlanılan enerji kaynağıdır (Özşahin vd., 2016). Güneş panelleri basit sistemlerde kurulduğunda yerleşim alanlarının sıcak su ihtiyacını karşılamaktadır (Bekar, 2020). Atmosferi olumsuz etkileyecek salınım gazları üretmez (Erdoğan, 2020). Güneş enerjisinin kullanım alanları oldukça geniştir. Güneş panelleri geniş düzlüklere yerleşim alanlarında ev çatılarına, sanayi, ulaşım araçlarına kadar birçok alanda kullanılmaktadır (Bekar, 2020).	Güneş panelleri geniş alanlara yapıldığında maliyetleri yüksektir (Erdoğan, 2020). Güneş ışınlarının gelme açısı, ışınların atmosferde tutulması ve güneşlenme süresinin kısa olmasından dolayı tam performansta güneş enerjisi üretilmemektedir (Erdoğan, 2020).
Rüzgâr Enerjisi	Dünyamızın var oluşuyla birlikte kullanılmaya başlanılan enerji kaynağıdır (Özşahin vd., 2016). Rüzgâr sayesinde rüzgâr tribünleri ile rüzgâr enerjisi elde edilmektedir (Durukan ve Yılmaz, 2021).	Rüzgâr tribünü yapımı maliyetlidir (Hayli, 2001). Hava koşullarından etkilendiği için mevsimsel şartlardan dolayı istenen verimlilik sağlanamaz (Hayli, 2001).
Jeotermal Enerji	Mevsimlerden etkilenmez her an ulaşılabilir (Güllü ve Kartal, 2021). Jeotermal enerji turizm, ev, sera, hayvan bannakları, bitkiler gibi birçok alanda ısıtma ihtiyacının giderilmesinde kullanılmaktadır (A., 2009). Jeotermal enerjinin oluşturduğu kaplıcalar turizm ve sağlık alanlarında ülke bütçelerine kaynak sağlamaktadır (A., 2009).	Jeotermal enerji kullanımı sonrasında oluşan atıklar doğaya ve canlılara büyük oranda zarar vermektedir (Tunçbilek ve Yılmaz, 2022). Borular yapılırken tarım arazileri zarar görmektedir (Tunçbilek ve Yılmaz, 2022). Santralleri kurma ücretleri pahalı olduğundan dolayı her yere kurulamamaktadır (Tunçbilek ve Yılmaz, 2022).
Hidroelektrik Enerjisi	Hidroelektrik enerjisini üretmek için yüksek potansiyelli su kütlelerine ihtiyaç vardır (Turhan vd., 2015). Diğer enerji kaynaklarına göre daha ucuz, yüksek verimliliğe sahiptir (Turhan vd., 2015).	Akarsuların doğal akış düzenini bozmaktadır (Turhan vd., 2015). Kurulduğunda görüntü kirliliğine sebep olmaktadır (Turhan vd., 2015). Santraller kurulurken doğaya zarar vermektedir ve bu zararlar sonucunda toprak kayması, erozyon gibi doğal afetler meydana getirmektedir (Turhan vd., 2015).

Biyokütle Enerjisi	Kullanım alanı geniştir (Kaplukan, 2014). Çevreye zarar vermez (Kaplukan, 2014). Denizde ve karada bulunabilen hayvansal ve bitkisel bazı biyokütle enerjileri bulunmaktadır (Erdoğan, 2020).	Su ve oksijen seviyesi fazla olduğundan dolayı yakıt kalitesi düşüktür (Kaplukan, 2014). Isınma değeri düşük olduğu için verim alma seviyesi de düşüktür (Kaplukan, 2014).
Dalga Enerjisi	Dalga enerjisiyle elektriğin ulaşamadığı yerlere elektrik gönderimi sağlanabilmektedir (Sağlam ve Uyar., 2005). Dalga enerjisinin faydası için tuzlu su tatlı suya çevrilmektedir (Sağlam ve Uyar., 2005). Doğal bir kaynak olduğu için belirli bir sınırı yoktur (Çokan, 2004).	Santral maliyetleri yüksektir. Enerji her saat çıkmamaktadır (Kaymaz vd., 2024). Belirli periyotlarda çıkmaktadır (Kaymaz vd., 2024). Gel-git enerjisiyle enerji üretimi sağlandığı için dalga enerjisi dünyanın belirli noktalarında vardır (Kaymaz vd., 2024).

Yenilenemeyen enerji kaynaklarının olumlu ve olumsuz yönleri Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Yenilenemeyen Enerji Kaynaklarının Olumlu ve Olumsuz Tarafları

Yenilenemeyen Enerji Kaynağı	Olumlu Tarafları	Olumsuz Tarafları
Petrol Enerjisi	Petrolün kullanıldığı birçok alan vardır. Bunlar; plastik, tekstil, fabrika, araba yakıtları gibi (Naycı ve Bozkurt, 2022). Tükenebilen bir kaynaktır (Hayli, 2001). Diğer yenilenemeyen enerji kaynaklarına göre işlenmesi daha ucuzdur (Naycı ve Bozkurt, 2022).	Petrol rafineleri çıkarılırken, işlenirken insan sağlığına zarar vermesinin yanı sıra doğada bulunan canlılarada zarar vermektedir (Naycı ve Bozkurt, 2022).
Doğal Gaz Enerjisi	Diğer yenilenemeyen enerji kaynaklarına göre rezervleri daha yüksektir (Kaplukan, 2014). Diğerlerine göre çevreye verdiği zarar daha azdır (Arı ve Yılmaz, 2023). Hem ısınma için hem de elektrik için çok tercih edilmektedir (Bayraç, 2018).	Çıkarıldıktan sonra muhafaza ve korunmasında sorun olmaktadır (Bayraç, 2018). Her ülkede olmadığından dolayı, ithal eden ülkeler için maliyetlidir. Boru hatlarıyla taşınmasının ulaşımı kolaydır (Bayraç, 2018).
Kömür Enerjisi	Tükenebilen bir kaynaktır (Bilim,2016). Isınma ihtiyacı için kullanılan bir kaynaktır (Bilim,2016). Birçok çeşidi vardır. Bunlar: Linyit, antrasit, taş kömürü ve turbo (Bilim,2016).	Kömür yataklarında meydana gelen bazı tahribatlardan dolayı çevreye zarar vermektedir (Bilim,2016). Toprağın yapısına vermiş olduğu zarardan dolayı besinlerle birlikte insan vücudunu da olumsuz etkilemektedir (Bilim,2016).

Nükleer Enerji	Santral kullanım alanı olarak diğerlerine göre daha küçük alanlara kurulmaktadır (Temurçin ve Aliağaoğlu, 2003). Maliyet açısından uygundur (Temurçin ve Aliağaoğlu, 2003). Depolanma hacimleri yüksektir (Temurçin ve Aliağaoğlu, 2003).	Radyoaktif dalgalardan, ışınlardan dolayı tehlike söz konusudur (Erdoğan, 2020). Santrallerin kurulacağı alanlar önemlidir. Denize, haliçlere, kıyı kenarlarına yakın olmalıdır (Temurçin ve Aliağaoğlu, 2003). Nükleer enerji üretimindeki küçük bir hata bile büyük sonuçlar doğurabilir. Çernobil bunun en büyük örneğidir (Temurçin ve Aliağaoğlu, 2003).
----------------	---	---

Literatür Taraması

Yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik olarak literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların bulguları arasında bir uzlaşma yoktur. Nitekim bazı çalışmaların ekonometrik sonuçları yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu gösterirken; bazı çalışmaların sonuçları ise negatif ilişki olduğun ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan bir bölümüne ait özet bilgiler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Literatürdeki Çeşitli Çalışmalar

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Bulgular
Özşahin vd., (2016)	BRICS Ülkeleri ve Türkiye	2000-2013	ARDL Sınır testi ve CUSUM Eş Bütünleşme testi	Pozitif etkiler.
İzgi ve Destek (2017)	BRICS Ülkeleri ve MIST Ülkeleri	1992-2014	FMOLS tahmincisi ve Cobb-Douglas	Pozitif etkiler.
Karakas ve Balcı İzgi (2018)	OECD ÜLKELERİ	1990-2014	DOLS Yöntemi ve Granger Nedensellik testi	Pozitif etkiler.
Eygü (2022)	Türkiye	1995-2020	ARDL Sınır testi ve Todo-Yamamoto Nedensellik testi	Pozitif etkiler.
Çetinbakış ve Kutlu (2022)	Türkiye	1988-2019	ARDL Sınır testi	Pozitif etkiler.
Kuşkaya (2023)	ABD	1990-2020	Kantil Regresyon	Pozitif etkiler.
Caner ve Yaşar (2024)	Türkiye	1990-2019	Cobb-Douglas, ARDL Sınır testi ve Todo- Yamamoto testi	Pozitif etkiler.
Öcal ve Aslan (2013)	Türkiye	1990-2010	ARDL ve Todo- Yamamoto testi	Negatif etkiler.
Altınar ve Şimşek (2022)	BRICS Ülkeleri	1990-2018	Sabit Etkiler Modeli ve Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi	Negatif etkiler.
Maji vd., (2019)	Batı Afrika Ülkeleri	1995-2014	DOLS Yönteni	Negatif etkiler.
Lahrech vd., (2023)	GCC(Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi)	2001-2019	Jarque-Bera testi, Cross Sectional	Negatif etkiler.
Han (2023)	G7 Ülkeleri	1990-2022	CADF ve CIPS	Negatif etkiler.
Gündoğdu ve Tiryaki (2024)	Türkiye ve Avrupa Birliği (AB)	Sanayi Devrimi ve sonrası	ARDL Sınır testi ve T-Y nedensellik testleri	Negatif etkiler.

Veri ve Yöntem

Yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığı incelemek üzere bu çalışmada kullanılan değişkenler ve bu değişkenlere ait veri toplama kaynakları Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Veri ve Veri Kaynakları

Değişken	Sembol	Açıklama	Kaynak
Ekonomik Büyüme	GDP	Kişi Başına GSYH (cari, ABD\$)	Dünya Bankası
Yenilenebilir Enerji	REN	Yenilenebilir Enerji Tüketimi (% Toplam Nihai Enerji Tüketimi)	Dünya Bankası

MINT ülkelerinde yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını test etmek üzere 2000-2021 dönemini kapsayan yıllık veriler için ilk olarak tanımlayıcı istatistikler sunulmuş ve ardından korelasyon matrisi hazırlanmıştır. Son olarak da en küçük kareler, sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri ile katsayı tahmini gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Ekonomik büyümenin bağımlı değişken olduğu modelimizde katsayı tahminlerini gerçekleştirmeden önce ilk olarak değişkenlere ait özet istatistikler hazırlanmış ve Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GDP	88	3.613758	0.3891894	2.73824	4.099618
REN	88	1.39547	0.3644841	0.9542425	1.944976

Ekonomik büyüme değişkenine ait ortalama değer 3.613 iken bunun minimum ve maksimum değerleri sırasıyla 2.738 ve 4.099’ dur. Diğer taraftan yenilenebilir enerjinin ortalaması 1.395’e eşit olup en düşük değeri 0.954 en yüksek değeri de 1.944 şeklindedir. Standart sapmalar esas alındığında ekonomik büyüme değişkeninin yenilenebilir enerji değişkenine göre daha hareketli olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Korelasyon Matrisi

	GDP	REN
GDP	1.0000	
REN	-0.8811 (0.0000)	1.0000

Tanımlayıcı istatistikler yapıldıktan sonra ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji arasında korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki ikili ilişkileri gösteren korelasyon matrisine göre yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında negatif bir korelasyon vardır.

Yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla Panel EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler yöntemleri kullanılarak katsayı tahminleri gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Katsayı Tahminleri

	Panel EKK	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
REN	-0.9408231 (0.000)	-1.92469 (0.000)	-1.332236 (0.000)

Tablo 8’de yer alan tüm tahmincilerin sonuçları yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre yenilenebilir enerji tüketimindeki artış ekonomik büyümeyi olumsuz şekilde etkilemektedir.

Sonuç

Normal koşullarda yenilenebilir enerji alanında yapılan yatırımlar açılan yeni iş sahaları ve yaratılan istihdam olanakları yenilenebilir enerjinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesini gerektirir. Ancak yenilenebilir enerji teknolojilerinde yüksek oranda dışa bağımlılık bu etkiyi tersine çevirebilmektedir. Bu yüzden ülkelerin söz konusu teknolojileri büyük ölçüde kendileri üretecek çalışmalar yapması önerilebilir. Böylece hem enerji arz güvenliği sağlanacak hem de enerji tüketimi büyüme süreçlerine daha fazla katkı verebilecektir.

Bu çalışma ile yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini MINT ülkeleri için 2000-2021 dönemine ait veriler doğrultusunda Panel EKK, Sabit Etkiler, Rassal Etkiler modelleri kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Ulaşılan bulgular yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ulaşılan bulgular bu bulgular Öcal ve Aslan (2013), Altınar ve Şimşek (2022), Maji vd. (2019), Lahrech vd. (2023), Han (2023), Gündoğdu ve Tiryaki (2024) ile benzerlik göstermektedir.

Kaynakça

- A. (2009). Enerji Gereksiniminde Bazı Gerçekler. Jeotermal Enerji ve Yasal Durum, V. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu.
- Abu-Hijleh, B. a. (2024). “The impact of global renewable energy demand on economic growth – evidence from GCC countries”. Arab Gulf Journal of Scientific Research, Vol. 42 No. 3, pp. 498-511.
- Arı, F. v. (2023). Türkiye’de Ve Dünya’da Enerji Kaynaklarının Genel Görünümü Ve Alternatif Enerji Kaynaklarının Önemi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (34), 496-519, (34), 496-519.

- Aydın, M. (2020). Enerji Tüketimi- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Frekans Alanında Nedensellik Yaklaşımı. Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (56), 83-96.
- Ayşegül, H. (2023). G7 Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Asimetrik Panel Nedensellik Analizi ile İncelenmesi. IJESOS International Journal Of Educational and Social Sciences , 2(2), 1-16.
- Bayraç, H. N. (2018). Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 13(3), 13-36.
- Bekar, N. (2020). Yenilenebilir Enerji Kaynakları Açısından Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği. Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 3(1), 37-54.
- Bilim, N. (2016). Türkiye'nin Elektrik Enerjisi Üretimindeki Dışa Bağımlılığın Azaltılması İçin Uygulanması Gereken Politikalar. Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim Ve Teknoloji Dergisi, 4(2), 145-154.
- Caner, E. -Y. (2024). Yenilenebilir Enerji Üretiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (1), 90-110.
- Çetinbakış, M. &. (2022). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Tüketimi Ve Çevresel Sürdürülebilirliğin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. Uygulamalı Ekonomi Ve Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 20-38.
- Çokan, M. (2004). Dalga enerjisi (dalga elektrik santralleri). V. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu, İstanbul.
- Durukan, A. &. (2021). Yenilenebilir Enerjinin Önemi Ve Latin Amerika Coğrafyasındaki Yeri: Brezilya Örneği. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi , 61(1), 339-358.
- Erdoğan, S. (2020). Enerji, Çevre ve Sera Gazları. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(1), 277-303.
- Eygü, H. (2022). Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1995–2020 Türkiye örneği. Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi, 8(2), 387-397.
- Güllü, M. &. (2021). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının İstihdam Etkisi. Sakarya Üniversitesi İktisat Dergisi, 10(1), 36-65.
- Hayli, S. (2001). Rüzgâr enerjisinin önemi Dünya'da ve Türkiye'deki durum. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 1-26.
- IRENA. (tarih yok). IRENA: <https://www.irena.org/> adresinden alındı
- İzgi, B. B. (2017). Brics ve Mist Ülkelerinde Yenilenebilir Ve Yenilenemeyen Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. Assam Uluslararası Hakemli Dergi , 4(9), 14-23.
- Kapluhan, E. (2014). Enerji Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Biyokütle Enerjisinin Dünyadaki Ve Türkiye'deki Kullanım Durumu. Marmara Coğrafya Dergisi, 30.

- Karakaş, E. &. (2018.). Yenilenebilir enerji kaynakları ve ekonomik büyüme ilişkisinin ampirik analizi: OECD örneği. *Kent Akademisi*, 11(1), 99-107.
- Kaymaz, S. B. (2024). Su Dalgı Enerjisi Üretimi ve Yapay Zekâ: Asya, Avrupa ve Türkiye'nin Potansiyeli. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 29(2), 798-822.
- Koç, E. &. (2015). Enerji kaynakları-yenilenebilir enerji durumu. *Mühendis ve Makina*, 56(668), 36-47.
- Kuşkaya, S. (2023). Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kantil Regresyon ile Modellenmesi: ABD Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 234-245.
- Naycı, N. &. (2022). Türkiye'de Petrol Sanayinin Tarihsel Gelişimi Ve Endüstri Mirası Bağlamında Batman Ve Ataş Rafineri Tesisleri. *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (26), 31-54.
- Ocal, O. &. (2013). Renewable energy consumption-economic growth nexus in Turkey. *Renewable and sustainable energy reviews*, 28, 494-499.
- Özalp, M. (2018). Dünya Enerji Rekabetinde Oyun Değıştirici Olarak Kaya Gazının Rolü ve Türkiye'ye Olası Etkileri. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2926-2959. .
- Özgen, N. &. (18-19 Ekim 2012). Hidroelektrik Santrallerin (HES) Mekânsal Etkileri ve Coğrafi Planlamaya Yönelik Öneriler: Alkumru ve Kirazlı Barajları Örneği (Siirt). *Bildiriler Kitabı* Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türkiye Coğrafyası Araştırmaları ve Uygulama Merkezi "TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu" .
- Özşahin, M. (2016). "Yenilenebilir Enerji Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Panel ARDL Analizi". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 4/4 (Ekim 2016), 111-130.
- Öztürk, H. &. (2019). Güneş enerjisinden elektrik üretimi: Fotovoltaik teknoloji.
- Sağlam, M. U. (2005). Dalgı enerjisi ve Türkiye'nin dalgı enerjisi teknik potansiyeli. *Elektrik Mühendisleri Odası*, 19, 2020.
- Temurçin, K. &. (2003). Nükleer Enerji Ve Tartışmalar Işığında Türkiye'de Nükleer Enerji Gerçeği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(2), 25-39.
- Tiryaki, N. H. (2024). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Yenilenebilir Enerji Kullanımı ve Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeğe Etkilerinin Arda ve Toda-Yamamoto Testleri İle Analizi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi* , 7(2), 397-410.
- Tunçbilek, Ö. F. (2022). Jeotermal Enerjinin Çevresel Etkileri 1 Ve Sosyal Kabul: Efeler İlçesi Örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 154-169.
- Turhan, E. Ç. (2015). Hidroelektrik Santrallerin (HES) Çevresel ve Sosyal Etkileri: Alakır Vadisi Örneği. 4. Su Yapıları Sempozyumu, 67-76.

İslam'da Helal ve Haram Kavramları: Helal Kazanç Yolunda Helal Sertifikasının Önemi

Emine FIRAT*

Gülay TAMER**

Kübra GÖK***

Öz: İslam iktisadı, dinin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Sünnet'i doğrultusunda iktisadi faaliyetleri ele alan bir bilimdir ve bu bilim dalında önemli olan mevzulardan birisi de helal kazanç konusudur. Nitekim ayetlerde ve hadislerde helal olanı yeme ve içme, helalden kazanma ve meşru yerlerde harcamaya yönelik emir ve öğütler bulunmaktadır.

Bu çalışmayla İslam'da helal ve haram kavramlarının yeri ve önemi belirtilerek İslam iktisadının helal kazanca verdiği dikkatin ifade edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada helal kazancın meşru yerlerde tüketimine olanak sağladığı düşünülen helal sertifikası alanında Türkiye'de ve dünya da yapılan çalışmalar ve gelişmelerin belirtilmesi de hedeflenmiştir. Bu bağlamda araştırma, nitel olup, ilgili literatür çalışmaları eşliğinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma bulguları çerçevesinde helal kazanç, insanın dünyevi ve uhrevi mutluluğu elde etmesine vesile olabirirken haram kazanç ise insanın dünyevi ve uhrevi hayatı açısından olumsuzluklarla sonuçlanmasına neden olabileceği görülmüştür. Yapılan bu araştırma kapsamında tüketilen yiyeceklerin helal olmasının duaların kabulü noktasında da bir vasıta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Helal, Haram, Kazanç, İslam İktisadı, Helal Sertifikası

Halal and Haram Concepts in Islam: The Importance Of Halal Certification On The Way To Halal Earnings

Abstract: Islamic economics is a science that deals with economic activities in line with the Quran and the Sunnah of Prophet Muhammad (s.a.v.), which are the basic sources of religion, and one of the important subjects in this branch of science is the issue of halal earnings. Indeed, there are commands and advices in verses and hadiths regarding eating and drinking halal, earning from halal, and spending in legitimate places.

This study aims to express the importance and place of the concepts of halal and haram in Islam and to express the attention that Islamic economics gives to halal earnings. In addition, the study aims to indicate the studies and developments in Turkey and the world in the field of halal certification, which is thought to enable the consumption of halal earnings in legitimate places. In this context, the research was carried out with the help of relevant literature studies.

Within the framework of the study findings, it was seen that halal earnings can be a means for people to achieve worldly and otherworldly happiness, while haram earnings can result in negativities in terms of people's worldly and otherworldly life. Within the scope of this research, it has been concluded that the halal nature of the food consumed is also a means for the acceptance of prayers.

Key Words: Halal, Haram, Earnings, Islamic Economics, Halal Certificate

* Prof. Dr. Aksaray Üniversitesi, İktisat Bölümü, Aksaray, Türkiye./Prof. Dr. Aksaray University, Economic, Aksaray, Turkey. ORCID: 0000-0001-2345-6789 E-posta/E-mail: firatemine@gmail.com

** Doç.Dr. Beykent Üniversitesi, Gülay Tamer, Beykent Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, İstanbul, Türkiye./Prof. Dr. Beykent University, Health Management İstanbul, Turkey, ORCID: 0000-0002-7897-1603 E-Posta/E-mail: gulaytamer@beykent.edu.tr

*** Yüksek Lisans Mezun Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, İslam İktisadı ve Finansı, Aksaray, Türkiye./ Student of Master Degree, Aksaray University, Religion Economic, Aksaray, Turkey. ORCID: 0009-0007-0286-3693 E-posta/E-mail: gokkubra287@gmail.com

Giriş

İnsanın, hayatını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu temel gereksinimler vardır. Barınma, beslenme, sağlık, güvenlik gibi unsurları temel ihtiyaçlar olarak saymak mümkündür. Tıpkı bu ihtiyaçlar gibi ekonomik faaliyetlerde bireyin temel ihtiyaçlarından birisidir. İktisat da ekonomik faaliyetleri kendine konu edinen bir bilimdir. İslam iktisadı ise Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) Sünnet' ini temel alarak iktisadi faaliyetleri inceleyen bir bilimdir. Bu bağlamda dini temellere dayalı olan İslam iktisadında önemli olan mevzulardan birisi de helal kazanç konusudur. İslam'da helal, hakkında bir yasak bulunmayan fiil ve durumları ifade ederken haram ise hakkında yasak bulunan eylem ve durumları ifade etmektedir.

Kur'an'da ve hadislerde, helal ve temiz olan şeylerin ehemmiyetine yönelik birçok vurgunun bulunması ile Müslümanlarda yaşamının her alanında bu hassasiyeti göstermeye çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda yaşamlarını devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları kazancın, meşru sınırlar içerisinde kazanılmış olması da Müslümanların hassas olduğu konulardandır. Ayrıca helal dairesi içerisinde kazanç temin etme, önem arz eden bir durum olduğu gibi aynı şekilde bu kazancın helal yerlerde tasarrufta bulunulması da ehemmiyet taşıyan bir başka konudur. Günümüzde gıdadan lojistiğe, kozmetikten turizme kadar birçok sektörde var olan helal sertifikası, güvenilir kurumlar tarafından verilenler şeklinde sınırlandırılmak kaydıyla Müslümanların helal kazançlarını doğru yerlerde tasarrufta bulunabilmelerine imkân sağlamaktadır.

Helal sertifikasının ortaya çıkışı ABD'deki Müslüman bir topluluğun, Musevi inançtaki koşer belgesinden etkilenmeleriyle tezahür etmiştir. Ülkemizde ise helal gıdaya ilişkin alakalar 1970'li yıllarda ortaya çıkmakla birlikte ilk kez 2005 yılında GİMDES tarafından helal sertifikası verilmeye başlanmıştır.

Bu bildirinin amacı İslam iktisadının perspektifiyle birlikte helal gıda sertifikasının önemini vurgulamaktır. Çalışmada, İslam iktisadının nelere önem verdiği, helal kazanca verilen önem ve helal sertifikasının dünyada ve Türkiye'deki gelişimi gibi hususların ortaya konulması amaçlanmıştır. Dini temellere dayalı olan İslam iktisadında önemli olan mevzulardan birisi de helal kazanç konusudur. İslam'da helal, hakkında bir yasak bulunmayan fiil ve durumları ifade ederken haram ise hakkında yasak bulunan eylem ve durumları ifade etmektedir. Bu çalışma ile İslam iktisadı ise Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) Sünnet' ini temel alarak, insanın, kazancını nasıl kazandığının önemli olduğu gibi kazancını nerede harcadığının da önemli olduğuna dair dikkat çekilmek istenmiştir. Kur'an'da ve hadislerde, helal ve temiz olan şeylerin ehemmiyetine

yönelik birçok vurgunun bulunması ile Müslümanlarda yaşamının her alanında bu hassasiyeti göstermeye çalışması önem arz etmektedir. İslam iktisadında helal sertifikasında yaşanan güncel gelişmeler ve sorunlar dan da bahsedilmiştir. Bu bildirice literatür taraması yapılarak, nitel bir çalışma yapılmış, dünyada ve Türkiye'deki helal sertifikaları araştırılmıştır.

Bildirinin giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, kısıtlılığı ve planı verilmiş, birinci bölümünde İslam iktisadının tanımı, tarihsel süreçteki gelişimi ve genel esasları, İslam iktisadında helal kazancın önemi ve helal kazanç yollarının çeşitleri, helal kazancın ilkeleri ve haram kazancın zararları konularından bahsedilmiştir. Helal gıda kavramı ve helal gıda ile ilişkili önemli kavramlar, helal kazanç ve helal gıda sertifika ilişkisi, dünya da ve Türkiye'de helal sertifikaya veren kurumlar, helal sertifika süreci, helal sertifikasında yaşanan sorunlar ve yaşanan güncel gelişmelerden bahsedilmiştir.

İslam İktisadı ve Helal Kazancın Önemi

Bu başlık altında ilk olarak İslam iktisadının kısaca tanımı yapılmış ve kaynaklarından bahsedilmiştir.

İslam İktisadının Tanımı ve Kaynakları

Arapça' da "kasd" (ka-sa-de) sözcüğünden gelen iktisat kelimesi, Kur'an'da doğru ve orta manasında ifade edilmektedir (Çobanoğlu, 2013'ten aktaran Adam, 2017, s. 3). İnsanlar gereksinimlerini sağlamak ve taleplerini tatmin etmek maksadıyla tabii alanda var olan materyal/eşyaları kullanarak ekonomik faaliyet gerçekleştirmektedirler. Yeryüzünde her insan tüketici durumundayken birçoğu da üretici durumundadır (Srivastava, 1992'den aktaran Kalkavan, 2018, s. 10). İktisat, genel manasıyla insanların sınırsız isteklerini karşılamak için kıt haldeki kaynakların en etkili biçimde sarf edilerek yararını maksimum yapma çabası olarak belirtilmektedir. Servet ve faaliyetlerin üretimi, tüketimi ve bölüşümü toplumsal hayatın ekonomi alanını meydana getirmektedir (Dumludağ ve Ruben, 2015, s.37'den akt. Albayrak, 2022, s.160). İslam iktisadı ise, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet' e dayalı, insanın yaşamının devamı için gerekli olan ihtiyaçların giderilmesinde doğada var olan kaynakların belli şartlar içerisinde kullanılması neticesinde ortaya çıkan ürün ve hizmetlerin adaletle paylaşılmasına imkân tanıyan (Yüce, 2021, s. 66), İslam'ın kaidelerine ve ahengine uygun bir şekilde toplumun, iktisadi yönden düzenini sağlamaya çalışan ve yine toplumun iktisadi problemlerine İslami çerçeve de çözüm bulmaya çalışan bir bilim dalıdır (Turan, 2017). Fıkıh ilminde kaynaklar, "asli hükümler" ve "fer'i (hususî) hükümler" şeklinde iki kısımda ele alınmak-

tadır. Birincisi İslam'ın esasını oluşturan Kitap, Sünnet, icma ve kıyastan oluşan umumi kaynak manasındaki “asli deliller” dir. İkincisinde ise asli delillerde incelenen mesele ile ilgili açık bir söz bulunmadığı takdirde yararlanılan hususi kaynaklar manasındaki “fer’i deliller” dir (Saritaş, 2013, s. 53).

İslam İktisadının Tarihsel Süreçteki Gelişimi

İslam ekonomisi denilince akla ilk olarak İslam'ın ortaya çıkışı ile çıkabileceği fikri gelse de aslında İslam dininin peygamberi olan Hz. Muhammed’e (s.a.v) peygamberlik görevi tebliğ edilmeden önce İslam iktisadi yapısının var olmaya başladığından bahsetmek mümkündür. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v) kendisine peygamberlik görevi gelmeden önce de İslamiyet’e uygun söz, davranış ve tutumlarda bulunmuştur. Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.v) nübüvveti öncesinde iktisadi hayatında da İslam iktisadi anlayışına uygun bir hayat sürmüştür (Altüriyki, 2009; Eren, 2013’ten aktaran Adam, 2017, s. 42). İslam iktisadi alanında yapılan çalışmaların 20. yy’ ın başları itibarıyla başladığı görüle de İslam iktisadi teriminin kullanımı II. Dünya savaşı sonrasındaki senelerde yaygınlık kazanmıştır. Konuyla ilgili olarak Ebu'l-A'la Mevdûdî’ nin (1903-1973) yazmış olduğu birçok eserin İslam iktisadına öncülük ettiği bilinmektedir (Tabakoğlu, 2010, s. 15).

İslam İktisadının Genel Esasları

İslam iktisadını oluşturan esaslar, **İslam hukukunu** referans almaktadır. Buna göre İslam hukuku, bir sonuca varmada ve ilerlemede İslam iktisadına yol göstermektedir. İslam iktisadi, asırlar süresince İslam kültürü ikliminde olgunlaşa gelen bu esasları, pratiğe dökerek bireyin refahını önceleyen iktisadi bir yapıdan ziyade toplumun her kesimini önceleyen daha uzlaşmacı ve yaşatılabilir bir iktisadi yapı tesis etmeyi hedeflemektedir. Başka bir deyişle İslam iktisadi, İslam hukuku temelinde; ahlâk, adalet ve hakkaniyet çemberinde bir araya gelerek toplumun her kesiminin refahını yükseltmeyi hedeflemektedir (Kuzanlı, 2023, s. 6-7) İslam iktisadını oluşturan genel esaslar ise şunlar olmaktadır. Tevhit esası gereğince, her şeyin sahibi olan Yüce Allah evrendeki bütün kaynakların da malikidir. Bu durumda insan, evrendeki kaynakların sarf edilmesi ve paylaşılması hususunda Allah tarafından emanetçi kılınmaktadır. Emanetçi konumunda olan insanın bunlara nasıl muamele edeceği ile ilgili Yüce Allah öğütler ve emirler vermektedir (Yüce, 2021, s.72-73). İslam iktisadının esaslarından biri de faizin yasak, ticaretin ise serbest olmasıdır. İslam da faiz, kat’ i bir şekilde yasaklanmışken ticaret ise serbest bırakılmıştır (Odabaşı, 2018). İslam iktisadi esaslarından bir başkası da alışverişin karşılıklı rıza esa-

sına göre yapılmasıdır (Ersoy, 2015, s.44). İslam iktisadı esaslarından birini de Homo İslamicus esası oluşturmaktadır. Bu esas yalnızca kendi faydasını düşünen ve gözetken bir insan modelini benimsemeyip diğer kimseleri de düşünen insan modelini kabul etmektedir (Yüce, 2021, s.60). İslam iktisadı, toplumsal huzuru sağlayabilmek için ayrıca toplumun refahını yükseltebilmek ve devamını sağlayabilmek adına ölçülü olmayı kendine ilke edinmiştir (Yüce ve Çelik, 2018, s.124).

Helal Kazanç ile İlgili Bazı Kavramlar

Sözlükte helal kelimesi, masdar şeklinde “mubah, câiz ve serbest olmak, ruhsat vermek, Harem’den veya ihramdan çıkmak” manalarına gelip dini bir terim olarak mükellefin gerçekleştirip gerçekleştirilmemesinde serbest olduğu eylemler anlamına gelir (Demirci, 1998, s. 173-174). Sözlükte haram kelimesi, masdar hâlinde “bir şey bir kimseye yasak olmak” manasına gelirken isim şeklinde ise “yasaklanan, helâl olmayan şey” manasına gelir (Demirci, 1997, s. 97). Fıkhi bir terim olarak da haram mükellefin bir şeyi yapmamasının kat’î bir delil yoluyla, kesin ve bağlayıcı bir şekilde talep edildiği fiiller anlamına gelir (Köse, 2017, s. 86). Kesb kavramı, sözlükte rızık talep etmek, toplamak (İbn Manzûr, 1994’ten aktaran Yıldız, 2007, s. 48), rızık elde etmek için gayret sarf etmek, çalışıp çabalamak manalarına geldiği gibi (Zebîdi, 1994’ten aktaran Yıldız, 2007, s. 48) bir zararı def’ eden bir fiil manasında da sarf edilmiştir. Ayrıca evvelki Araplar tarafından meslekler “mekasip” şeklinde isimlendirilirken mesleği yürüten kimseleri de “kâsib” olarak adlandırdıkları söylenmektedir (Cürcânî, 1938’den aktaran Yıldız, 2007, s. 48-49).

İslam İktisadında Helal Kazancın Önemi

İnsanın, hayatını idame ettirmek için bazı temel ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçları yerine getirebilmek için de çaba sarf etmektedir. Yaşamını devam ettirmek için emek veren ve birtakım sorumlulukları yerine getiren bu insanın asıl gayesi ise kendisini yaratan Yüce Allah’ın razı olduğu kul olabilmektir. Nitekim Yüce Allah ayette “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (ez-Zâriyât, 51/56) buyurarak cinleri ve insanları kendisine kulluk etmeleri, dolayısıyla kendisine ibadet etmeleri için yarattığını bildirmiştir. Bu bağlamda gayesi Yüce Allah’ın razı olduğu bir kul olabilmek olan insanın, hayatını ikame ettirmek için gerekli olan temel ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlardan da biri olan iktisadi yaşamındaki gereksinimleri yerine getirirken Yüce Allah’ın razı olacağı bir kulluk bilinciyle hareket etmesi ve davranışlarına da bu şekilde yön vermesi kendisinden beklenen davranışlardan da biri olmaktadır.

Konuyla ilgili olarak da Hz. Peygamber (s.a.v.) hadisinde: “*Kişinin yediğinin en güzeli kendi kazandığıdır. Allah’ın nebisi Dâvûd da kendi eliyle kazandığını yerdi*” (Buhârî, “Buyu”, 15, “Enbiyâ”, 37; Karabacak, 2018, s.201) buyurmuştur. Böylelikle Hz. Peygamber (s.a.v) kişinin kendi uğraşları sonucunda elde ettiği kazancın, kazançların en güzeli olduğunu bildirmiş ve ayrıca toplumda lider konumunda olan kimselerinde mümkün mertebe kendi elde ettikleri kazançla geçimini sağlamalarının önemine dair de vurgu yapmıştır (Karabacak, 2018, s.201).

Konuyu daha iyi anlamak açısından bir örnek üzerinden devam etmek gerekirse haram kazanç yollarından biri olan kumar, kendisinde emek ve alın terinin olmadığı, meşru olmayan bir kazanç türüdür. Bu haram kazanç yolunda kişi kazandığı takdirde başkasının kaybetmesine neden olurken başkası kazandığı takdirde ise kendisi kaybetmiş olacaktır. İslam İktisadında Helal Kazanç Yollarından başlıcaları ziraat, ticaret, sanat dır. İslam İktisadında Helal Kazancın İlkeleri şunlardır;

- Alım Satımda Dürüst Olmak
- Faizin Yasak Olması
- Ölçü ve Tartıda Hileden Uzak Durmak
- Malı Gereğinden Çok Övmemek
- İhtikâr Yapmamak
- Müşteri Kızıştırmamak
- Alışverişte Yalan Söylememek ve Aldatmamak
- Alışverişte İyi Muamelede Bulunmak
- Alışverişte Yeminden Kaçınmak
- Alışverişin Kulluk Görevine Mâni Olmaması

Helal Kazancın Meşru Yerlerde Kullanımına Yardımcı Bir Araç Olarak:

Helal Gıda Sertifikası

Helal Gıdanın Tanımı

Helal gıda tarladan ve çiftlikten elde edilen mahsullerin sofralara ulaşana değin bütünüyle İslami kaidelere özgü bir şekilde organize edilmesi olarak açıklanmaktadır (<https://belgelendirme.ctr.com.tr/>, Erişim Tarihi: 04.05.2024). Helal gıda tabiri sadece gıdanın kendisi için geçerli olmayıp buna ilaveten gıdaların işleme ve üretim basamaklarının da İslami kaidelere elverişliliğini kapsamaktadır. Bunlar ise; kesim, yıkama, temizlik, paketleme ve depolanma şeklindeki esaslar olarak belirtilmektedir (Ratanamaneichat ve Rakkarn, 2013’ten aktaran Demirer ve Özdemir, 2020, s. 103).

Helal Gıda Sertifikasının Tanımı ve Helal Kazanç ile İlişkisi

Helal belgelendirme; uzman, objektif ve muteber bir kurumun mevzu bahis olan üretimin denetlenmesini, helal standartlara uygun olarak üretimin gerçekleştirildiğinin tasdik edilmesini ve bu hususa ilişkin onaylanmış bir belge vermeyi içine alan bir işlemdir. Helal sertifikasında gıdaların, İslami kaidelere uygun olması koşuluyla beraber hijyen ve sağlık standartlarına da riayet etmesi lüzum olan koşullar olmaktadır (Batu, 2012a, s. 56). İnsan, kazancını helal yollardan temin etmekle sorumlu olduğu gibi elde ettiği helal kazancını meşru yerlerde harcamaktan da sorumludur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kulun ayakları, âhirette şu sorular sorulmadıkça rabbinin huzurundan hiçbir yere ayrılmayacaktır:

1-Ömrünü nerede tükettin?

2-Gençliğini nerede eskittin?

3-Mâlını nerden kazandın?

4-Mâlını nereye harcadın?

5-İlminle ne amel yaptın?” (Tirmizî, “Kıyâmet”, 1’den aktaran Dölek, 2020, s. 180) şeklinde buyurarak kişinin kazancının nerede kazandığının mühim olduğu gibi bu kazancını nereye harcadığının da önemine işaret etmiştir. Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda helal yoldan kazanç elde etmeye çalışmak gibi helal yerlerde harcamalarda bulunmakta kişi için önem arz etmektedir. Bu sebeple günümüzde var olan sanayi tipi gıda ürünlerinin, hepsinin içeriklerini tam olarak bilmek imkân dahilinde olmadığı üzere güvenilir kurumlar tarafından sunulan ve kontrolleri gerçekleştirilen helal gıda sertifikaları, helal konusundaki hassasiyetimizi sağlayabilmemiz noktasında yardımcı olabilmekte ve bu doğrultuda helal hassasiyetine dikkat edebilmek adına helal sertifikalı ürünlerin alınması söylenmiştir (Yeni Şafak, 2023).

Helal Gıda Sertifikasının Tarihi Süreci

Ürünlerin sertifikalandırılması, kalite kurallarının tespit edilmesi ve bu maksatla damgalanmasının çok eski zamanlara uzandığı ve bu tarihin M.Ö 2000’lerde Mezopotamya ve Mısır itibarıyla damgalamak şeklinde başladığı ifade edilmiştir. Yapılan bu işlemin Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında ve sonrasında halifeler devrinde “hisbe teşkilatı” ismiyle sistemleşmiş olduğu belirtilmiştir. Yine bu işlemin Osmanlı devletinde de uygulandığı ve 14 Şubat 1862 tarihinde deri ürünlerine “tâhirdir” mührü uygulanmaya başladığı belirtilmiştir. (Yıldız,2010’dan aktaran Aslan, 2020, s. 27). Hayatın hemen hemen her safhasında dini kuralların etkisinin görüldüğü Osmanlı toplumunda bilhas-

sa dini kriterlerin gıda maddeleri ve diğer maddeler için dikkate alındığında Müslüman kimse için tasarrufta bulunmasında bir mahzur olmayan ürünlere basılan “tâhirdir” damgasının günümüzdeki helal gıda belgesinin ilk öncülü olduğu söylenmiştir (Yıldız, 2010’dan aktaran Parlak, 2012, s. 85). 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu yüzyılın ikinci yarısı başlarında tüketicilerin inanç esaslarına elverişli gıda isteğine doğrulmalarıyla helal sertifika sistemi söz konusu olmuştur (Çukadar, 2015’ten aktaran Karaoğlu, 2017, s. 10). Bilhassa ABD, Avrupa, Asya’nın belli kesimleri ve Pasifik ülkeleri gibi Müslüman olmayan ülkelere hayat süren Müslümanların, dini hüviyetlerini muhafaza edebilmek gayesi ve dini duyarlılıklarının da neticesi itibarıyla helal sertifikası doğmuştur (Tekle vd., 2013’ten aktaran Karaoğlu, 2017, s. 10). Nitekim ABD’de Müslüman nüfusa göre azınlıkta bulunan Museviler, dini kaidelerine elverişli gıda maksadıyla 1920 tarihinde “koşer” sertifikasyonunu düzenlemişlerdir. Yapılan çalışma Müslüman kesimin “helal” sertifikasyon faaliyetlerine örneklik teşkil etmiştir (Bayraktar, 2015’ten aktaran Karaoğlu, 2017, s. 10).

Helal gıda ürünlerinin helalliğine yönelik belgelendirilme gereksinimi ilk başlarda yurt dışında hayat süren Müslümanların ya da buralara yolculuk eden Müslüman kimselerin kaygısı olmuşken zamanla ticaret ağlarının büyümesiyle Müslüman ülkeler içinde söz konusu olmaya başladığı ifade edilmiştir. İthal ürünlerin muhtevaları, otel ve lokantaların yemek listelerinde bulunan ürünlerin domuz eti veya başka katkı maddelerini içeriğinde bulundurmaları nedeniyle helal gıda noktasında endişenin ortaya çıktığı belirtilmiştir (Aslan, 2020, s. 27). Helal gıda konusuna yönelik alakalar Türkiye’de ise 1970’li yıllarda baş göstermiştir. Söz konusu konuya ilişkin alakalar margarinle başlayıp dini duyarlılıkları olan kasaplardan et almaya dikkat etme şeklinde sürmüştür. Yine gazlı içeceklerin içeriklerinde alkol olup olmadığı ve margarinin üretiminde hayvansal yağın kullanılıp kullanılmadığı gibi durumlar da akıllarda şüphe oluşturmıştır. Bu nedenlerle inancında samimi olan kimseler mahsursuz, helal gıda hedefiyle daima bir arayışta bulunmuşlardır (Batu, 2012a, s. 51). Helal ürün piyasasının gelişmesinin bazı temel nedenleri bulunmaktadır. Bunlar ise şu şekilde ifade edilmektedir (Alserhan, 2010’dan aktaran Abbasov, 2020, s. 34):

- ✓ Dünya çapında gün geçtikçe Müslüman nüfus sayısının artması,
- ✓ Yalnızca Müslüman nüfus tarafından değil aynı şekilde diğer tüketiciler tarafından da helal ürünlere karşı ilginin artması. Bunun en açık örneklerden birisi olarak da 2 milyonluk Müslüman tüketiciye sahip olan İngiltere’de 6 milyon kişinin helal belgeli gıdalar tüketmesi olmaktadır.
- ✓ Müslüman nüfus sayısının artmasıyla birlikte ekonomik durumların da yine iyileşmesi helal ürün piyasasının büyümesine büyük ölçüde katkı sunmaktadır.

- ✓ Müslüman nüfusun helal ürün ihtiyacı farkındalığının arttırılmasına ilişkin bilgi seviyesinin arttırılmasıdır.
- ✓ Yıllık olarak helal gıda tüketiminin 16% kadar artış ortaya koymasıştır.
- ✓ Helal Sertifikasının sağladığı katkılar şunlardır.
Tüketicide güven tesis etmesi
- ✓ Kalitenin artması
- ✓ Denetimleri sağlaması
- ✓ İhracatı geliştirmesi
- ✓ Rekabet fırsatı sağlaması

Dünyada Helal Gıda Sertifikası Veren Kurumlar

Aşağıda dünya çapında uluslararası helal gıda sertifikalandırma ve standardizasyon faaliyetleri gerçekleştiren ve umumiyetle de çatı kuruluş işlevi icra eden kurum ve kuruluşlardan bazıları hakkında bahsedilmiştir (Şimşek, 2013; Güzel, 2017; Riaz, 2018'den aktaran Eryılmaz, 2021, s. 5).

JAKIM (Department of Islamic Development Malaysia)

Malezya İslam Kalkınma Bölümü yani JAKIM 1972 tarihinde Malezya'da teşekkül etmiştir. İslami kaidelere göre gıdaların belgelendirilmesine ilişkin ilk sertifikalandırma faaliyetlerinin 1998 tarihi itibarıyla Malezya tarafından gerçekleştirildiği bildirilmiştir (Köseoğlu, 2014; Fındık, 2019'dan aktaran Fındık, 2021, s. 19). JAKIM Malezya'da bir devlet kuruluşu olmaktadır (Batu, 2012a, s. 58). Malezya MS 1500:2004 Standardı, yalnızca helal gıda standartlarını kapsamayıp ISO 9000 gibi üretim standartlarını da kapsayarak hükümet tarım politikası olarak yayımlanmıştır. Bunun sonrasında Malezya ürünlere helal belgesi vermek amacıyla Malezya İslam Kalkınma Bölümü'nü hayata geçirmiştir. Malezya İslam Kalkınma Bölümü dünyada en ileri gelen helal gıda belgesi veren kuruluş olmaktadır. Günümüzde de pek çok ülkede JAKIM' in akredite ettiği helal sertifikası veren kuruluşlar bulunmaktadır (Şimşek, 2013, s. 29). Bu doğrultu da Türkiye'de JAKIM tarafından akredite edilmiş sertifikalandırma kuruluşları olarak GİMDES ve KAS CERT bulunmaktadır (<https://helal.kascert.com/>, Erişim Tarihi: 12.05.2024). Aşağıdaki şekilde Malezya İslam Kalkınma Bölümü (JAKIM) kurumunun helal sertifika logosu yer almaktadır

Şekil 1. JAKIM Helal Sertifika Logosu

Kaynak: (<https://www.halal.gov.my/>, Erişim Tarihi: 12.05.2024)

IFANCA (Islamic Food and Nutrition Council of America)

Amerika İslâmî Gıda ve Beslenme Konseyi kısa ismiyle IFANCA 1983 tarihinde Amerika’da kurulmuş ve 1997 tarihinde standartlarını yayımlamıştır (Eryılmaz, 2021, s. 5). Merkezi Chicago, Illinois’ te olan IFANCA kâr kaygısı olmayan İslami bir kuruluş olarak (Şimşek, 2013, s. 29) Müslüman bilim insanları ve akademisyenlerce kurulmuştur (Şahin Kaya, 2021, s. 11). Ayrıca IFANCA, ülkemizde Helal Akreditasyon Kurumu (HAK) tarafından akredite edilmiştir (<https://www.hak.gov.tr/akredite-kuruluslar>, Erişim Tarihi: 12.05.2024).

IHIA (International Halal Integratin Association)

Uluslararası Helal Entegrasyon Birliği yani IHIA 2007 tarihinde devlet destekli kurulmuş özel bir kuruluş olarak Malezya’da teşekkül etmiştir. Helal sektörüne uyum için standartlar ve düzenlemeler gerçekleştirebilme maksadıyla Amerika, Asya ve Avrupa’ daki helal yönetim kuruluşlarının da içerisinde bulunduğu çok sayıda yetkili kuruluş ve dünya genelindeki üyelerden meydana gelmektedir (Eryılmaz, 2021, s. 5).

GAC (Gulf Cooperation Council)

Körfez Arap Ülkeleri ve Yemen Cumhuriyeti İşbirliği Konseyi’nin altı üye devleti, hükümetlerinin kararı neticesinde 2013 tarihinde Körfez İşbirliği Teşkilatı Akreditasyon Kurumu teşekkül etmiştir. Merkez, helal belgesi de olmak üzere ilgili standartları yerine getiren şirketlere akreditasyon ve belge sağlamaktadır (Eryılmaz, 2021, s. 6).

WHF (World Halal Foundation)

Dünya Helal Forumu uluslararası düzeyde çatı bir kuruluş vasfında Malezya merkezli olarak 2006 tarihinde Kuala Lumpur'da teşekkül etmiştir (Batu, 2012'den aktaran Fındık, 2021, s.22). Uluslararası Helal Entegrasyon Birliği olan IHIA'nın kararıyla helal akreditasyon ve entegrasyon çalışmalarını devam ettirmekte olduğu belirtilmiştir (Eryılmaz, 2021, s. 5).

Türkiye'de Helal Gıda Sertifikası Veren Kurumlar

Aşağıda ülkemizde helal sertifika faaliyetleri gerçekleştiren kurumlardan belli başlıları hakkında bahsedilmiştir.

GİMDES (Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalama Araştırmaları Derneği)

Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalama Araştırmaları Derneği (GİMDES) ve bu derneğe mensup GİMDES Helal Ürünleri Araştırma Enstitüsü (İktisadi İşletme Kurumu), kurumun belirttiği ifade üzere Türkiye'de sağlıklı yaşamın esas ilkesi olarak kabul ettikleri helal ve sağlıklı ürünleri araştırma ve belgelendirme faaliyetlerini gerçekleştirmek için kurulmuş olup bu amaç doğrultusunda 2005 tarihinden itibaren faaliyetlerini sürdüren bir sivil toplum kuruluşu olmaktadır. İlgi alanı içerisinde gıda, sağlık ve kozmetik ürünlerinin olduğu GİMDES, faaliyetlerinde öncelik olarak toplumun bu mevzulardaki bilinç seviyesini yükseltecek etkinliklere önem vermiş ve iletişim kaynaklarının her türlüünden faydalanmaya dikkat etmiştir. GİMDES bu gaye ile www.gimdes.org isimli web sitesini kurmuş, iki ayda bir olarak GİMDES Bülteni yayım faaliyetine başlatmış, ilgili konuya dair kitaplar yayımlanmış, yine 24 Şubat 2008, 25-26 Nisan 2009 ve 30 Eylül-3 Ekim 2010 tarihlerinde İstanbul'da uluslararası nitelikte üç büyük Helal Gıda Sempozyumu düzenlenmiştir. Ayrıca GİMDES, helal belgelendirmede çatı bir kuruluş olan World Halal Council'in (WHC) bir üyesi olmaktadır (<https://www.gimdes.org/> kurumsal/, Erişim Tarihi: 14.05.2024).

Aşağıdaki şekilde Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalama Araştırmaları Derneğinin (GİMDES) helal sertifika logosu yer almaktadır.

Şekil 2. GİMDES Helal Sertifika Logosu

Kaynak: (<https://www.gimdes.org/>, Erişim Tarihi: 14.05.2024)

TSE (Türk Standartları Enstitüsü)

Türk Standartları Enstitüsü (TSE) 1960 tarihinde Türkiye’de kurularak birtakım standartların oluşturulmasını hedeflemektedir. Kurum helal sertifikalandırma faaliyetlerine de 14 Temmuz 2011’de başlamış olmaktadır (İnan, 2018, s. 39). Böylelikle ülkemizde helal gıda konusunda GİMDES öncülüğünde başlayan faaliyetler, TSE’nin de devlet adına helal gıda faaliyetlerine dahil olmasıyla resmiyet elde etmiştir. Türk Standartları Enstitüsü, HAK’tan onay alan ilk kurum olmaktadır (Kartal, 2023, s. 39). TSE, TS OIC/SMIIC 1 standardına uygun olarak helal sertifikası vermekte ve söz konusu standart doğrultusunda ifade edilen esaslar kapsamında helal sertifika çalışmalarını gerçekleştirmektedir (İnan, 2018, s. 39).

Şekil 3. TSE Helal Sertifika Logosu

Kaynak: (<https://logowik.com/>, Erişim Tarihi: 15.05.2024)

KASCERT (Uluslararası Sertifikasyon Gözetim Teknik Kontrol Hizmetleri Ltd. Şti.)

KAS Uluslararası Sertifikasyon kurumu tetkik, denetim, kontrol, sertifikalandırma alanlarında hizmet sağlamak amacıyla 2004 tarihinde teşekkül etmiştir. Kurum 2012 tarihinden beri de bünyesinde var olan helal denetçileriyle beraber gıda alanına ilişkin JAKIM akreditleli helal sertifikalandırma faaliyeti gerçekleştirmektedir. Ayrıca KASCERT kurumu 2023 tarihinden bu yana JAKIM kurumunun yanında HAK akreditleli helal sertifikalandırma çalışmalarını da

yürütmektedir. KASCERT, hâlihazırda bünyesinde mevcut olan takribî 10-20 kadar denetçisiyle gıda alanında etik, aktif ve nitelikli kontrollerini sürdürmektedir (<https://helal.kascert.com/>, Erişim Tarihi: 15.05.2024). Aşağıdaki şekilde KASCERT' in helal sertifika logosu yer almaktadır.

Şekil 4. KASCERT Helal Sertifika Logosu

Kaynak: (<https://helal.kascert.com/>, Erişim Tarihi: 15.05.2024)

MEYEM (Mesleki Yeterlilik ve Belgelendirme Merkezi Ltd. Şti.)

Mesleki Yeterlilik ve Belgelendirme Merkezi (MEYEM), HAK tarafından onaylanmış, TSOIC/SMIIC 2:2019 standardına uygun olarak helal hizmet ve ürün sertifikalandırma çalışmaları icra eden bir kurum olmaktadır. Bununla beraber MEYEM, işgücü piyasasındaki personellerin bilgi ve becerilerinin elverişliliğini, ISO/IEC 17024:2012 ve OIC/SMIIC 34:2020 kriterlerine uygun olarak ölçmek ve sertifikalandırmak için HAK tarafından personel sertifikalandırma kurumu şeklinde yetkilendirilmiştir. MEYEM; gıda, kozmetik, ambalaj, yemek üretim ve sunumu, turizm, aroma vericiler, gıda katkı maddesi, et ve kesim alanlarında helal sertifikası düzenlemektedir (<https://meyem.com.tr/>, Erişim Tarihi: 15.05.2024). Aşağıdaki şekilde MEYEM' in helal sertifika logosu yer almaktadır.

Şekil 5. MEYEM Helal Sertifika Logosu

Kaynak: (<https://meyem.com.tr/>; Erişim Tarihi: 15.05.2024)1

HAK' ın (Helal Akreditasyon Kurumu) Teşekkülü

Helal sertifikalandırma kuruluşlarının sayısı ve türleri, helal piyasanın sahip olduğu hızlı gelişme ivmesine paralel bir şekilde artmış ve bu sebeple de çeşitli ölçütler ortaya çıkmıştır. Bu minvalde sertifikalandırma kurumlarının yürüttüğü çalışmaları standartlaştırmak amacıyla Helal Akreditasyon Kurumu'nun (HAK) teşekkül etmesi bir gereklilik olmuştur (İnan, 2018, s. 37-38). HAK, ulusal ve uluslararası alanda helal akreditasyon çalışmalarında yer almak, uluslararası alanlarda söz konusu faaliyetlerde Türkiye'yi temsil etmek ve icra edilen faaliyetlerin öncülüğünü üzerine almak amacıyla (<https://www.hak.gov.tr/kurumsal/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 10.05.2024) 02.10.2017'de kurulmuştur. 01.11.2017 tarihinde de HAK' ın görev ve yetkileri kanun tasarısı şeklinde kabul edilerek yasalaşmıştır (Kartal, 2023, s. 43). Aşağıdaki şekilde Helal Akreditasyon Kurumunun (HAK) logosu yer almaktadır.

Şekil 6. HAK Logosu

Kaynak: (<https://www.musiad.org.tr/>, Erişim Tarihi: 10.05.2024)

Helal Gıda Sertifika Süreci

Global ölçekte helal gıdaya yönelik ilgi ve talebin artışına karşın helal sektöründe standartlaştırılmış kriterler henüz mevcut değildir (Hassan, 2007'den aktaran Abbasov, 2020, s. 20). Bu minvalde belli adımları kapsayan helal sertifika süreci ülkeler düzeyinde söz konusu olduğunda farklılıklar içermektedir. Söz konusu farklılıklara yalnızca ürün ve üretim aşaması dahil olmayıp ürünün; üretildiği mekân, piyasaya arz edileceği yer, içerisinde bulunan maddeler ve bunların da üretim süreci, aynı yerde imal edilen diğer ürün ve içeriklerini tespit etme şeklinde ilerlemektedir. Sonrasında üretimde bulunan firmaya denetim sağlanması için belgelendirme kuruluşu ile saptanmış süre dahilinde yapılan anlaşmayla kabul edilmekte ve tüm adımların sonucunda belli bir süre kapsamında belgenin verilmesine izin verilmektedir (Riaz, Chaudry, 2004'ten aktaran Abbasov, 2020, s. 21). Aşağıdaki şekilde TSE'nin helal sertifika süreci yer almaktadır

Standart Konusunda Yaşanan Problem

Helal gıda sertifikası alanında yaşanan problemlerden biri ortak bir standardın bulunmamasıdır (Güzel, 2018, s. 29). Nitekim kimi Müslüman ülkeleri tarafından SMIIC standardı kabul edilmekte iken tüm Müslüman ülkeleri tarafından kabul gören ortak bir standart ise mevcut değildir. Ayrıca belgelendirme kuruluşlarının hangi kriterler doğrultusunda belge sunduğu ve hangi koşullara uyduğu mevzuu da beraberindeki bir diğeri sorunu oluşturmaktadır. (İlhan, 2016; Yalçın, 2017'den aktaran Uyanık 2020, s. 673). Belgelendirme kuruluşlarının farklı standartları kabul etmeleri dolayısıyla da tüketicilerin güvenlerinin zedelendiği, dış satım faaliyeti gerçekleştiren kişilere zorluk oluşturduğu ve belgelendirme kuruluşları arasında hoş olmayan rekabete sebep olduğu belirtilmiştir (Yalçın, 2017'den aktaran Uyanık, 2020, s. 673-674).

Logo Konusundaki Problem

Helal belgelendirme kuruluşları arasında ortak bir standardın bulunmadığı gibi ortak bir belge şekli de düzenlenememiş ve her kuruluş sertifikalandırma faaliyetini icra ederken kendine özgü bir logo seçmiştir. Söz konusu durumda bir karmaşaya neden olmaktadır. Bu karmaşadan dolayı ulusal nitelikte belgelendirme kuruluşları olsa dahi standart ve logonun tüm Müslüman ülkeleri adına ortak ve bir olması gerektiği ifade edilmiştir (Yalçın, 2017'den aktaran Uyanık, 2020, s. 674).

Mezhep Farklılıkları Sebebiyle Yaşanan Problem

Helal gıda sertifikası alanında bir diğer problem ise mezhep farklılığı sebebiyle yaşanan problem olmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de Hanefi, Şafii, Mâlikî, Hanbeli gibi çeşitli mezhepler var olmakla birlikte helal belgesi ise bir mezhep doğrultusunda takdim edilmektedir. Böylelikle bu husus başka bir mezhebe bağlı olan kimseler için sorun teşkil edebileceği gibi (Şimşek, 2013'ten aktaran Uyanık, 2020, s. 674) üretimde bulunan işletmeleri de etkileyebilmekte, nitekim her mezhebe göre üretim gerçekleştirmeme halinde sertifika edinmelerinin güçleştiği ifade edilmiştir (Kartal, 2023, s. 49). Konuyla ilgili olarak mezheplerin gıda konusuna bakış açıları ele alındığında Hanefi mezhebinin daha sınırlı bir alan oluşturduğu belirtilmiştir. Bu duruma misal olarak Hanefilerin balık dışındaki diğer su ürünlerini uygun görmediği gösterilmiştir. Şafii, Mâlikî, Hanbeli mezhepleri ise bu hususta birbirlerine daha yakın bir hat oluşturmuşlar ve genel itibarıyla balık dışındaki diğer su ürünlerini uygun görmüşlerdir. Yine yırtıcı hayvanlar hususunda yalnızca saldırgan olanların haram olarak kabulü, söz konusu üç mezhep için etkili bir eğilim olduğu söylenmiştir (Salha vd., 2017'den aktaran İnan, 2018, s. 47).

Pazarlamada Yaşanan Problem

Helal gıda üretimi yapan firmaların helal gıda piyasasında bilhassa piyasa sayı yoklama, ürünlerin tedarikini sağlama, uygun sayıda ürün çeşitliliği temin etme, müşteri bilincini sağlama, talebi yükseltme gibi mevzularda önemli maddelerde pazarlama problemleri yaşadıkları belirtilmiştir (Derin ve Türk, 2016'dan aktaran İnan, 2018, s. 49).

Helal Gıda Sertifikasında Yaşanan Güncel Gelişmeler

Helal gıda sektörü Müslüman olan ve Müslüman olmayan kesim tarafından ilgi gören bir sektör olmakla birlikte helal gıda sertifikası alanında bazı problemler yaşanabilmektedir, bu problemlerin bazılarında da bir önceki başlıkta bahsedilmişti. Bu doğrultuda helal sertifika çalışmalarının daha sistemli yürütülebilmesi için ülkemizde helal akreditasyon verme konusunda tek kurum olan Helal Akreditasyon Kurumu tarafından bazı çalışmalar icra edilmektedir. Buna göre helal sertifika faaliyetleri gerçekleştiren kurumlar çalışmalarını yürütebilmek için ilk olarak HAK tarafından akredite edilmeleri gerekmektedir. Bu sayede, tüketicilerin kullanımına takdim edilen ürün ve işlemlere helal sertifikası sunmak talebindeki kurumların, uluslararası kriterler düzeyinde çalışmalar ortaya koyduklarının tasdik edilmesi amacıyla HAK tarafından kontrol edilerek yetkilendirilmesinin sağlanmasıyla tüketicilerin marketlerde karşılaştıkları ürünlerin üzerinde yer alan “helal” işaretlerin, bulunduğu alanda uzman, objektif ve teftiş edilmiş kurumlar tarafından hazırlanması sağlanmış olacaktır (<https://www.hak.gov.tr/haberler>, Erişim Tarihi: 24.05.2024). Konuyla ilgili olarak “Türkiye İhracatçılar Meclisi ile İhracatçı Birliklerinin Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” un 10. Maddesinde şu ifadeye yer verilmiştir:

1/11/2017 tarihli ve 7060 sayılı Helal Akreditasyon Kurumu ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanunun 3 üncü maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir. “(2) Türkiye’de helal uygunluk değerlendirme faaliyeti gönüllülük esasına dayanır. Bununla birlikte, piyasaya arz edilecek ve Helal Akreditasyon Kurumunun akreditasyon hizmeti verdiği uygunluk değerlendirme alanlarına konu ürünlere ve hizmetlere yönelik helal uygunluk değerlendirmesi yapacak kuruluşların, Helal Akreditasyon Kurumuna veya Helal Akreditasyon Kurumunun taraf olduğu ikili veya çok taraflı karşılıklı tanıma anlaşmaları kapsamında diğer ülkelerce yetkili kılınmış kurumlarca helal akreditasyonu zorunludur. İhraç edilecek ürünlerin ve hizmetlerin alıcı ülke pazarlarının talepleri ve ilgili ülke teknik düzenlemeleri kapsamında yürütülen helal uygunluk değerlendirme faaliyetleri hakkında, helal uygunluk değerlendirme-

sine konu ürün ve hizmetlerin yurt içi piyasaya arz edilmemesi kaydıyla, bu fıkranın ikinci cümlesi uygulanmaz.” (<https://www.resmigazete.gov.tr/>, 2022). Yukarıda belirtilenlerle birlikte yetki almadan helal sertifika veren kurumlar için ise ilgili kanunun 11. Maddesinde yer alan ifadeye göre idari para cezası da verilebilmektedir. Buna göre 11. Madde de şu ifadeye yer verilmiştir: 7060 sayılı Kanuna aşağıdaki ek madde eklenmiştir. “İdari para cezaları EK MADDE 1- (1) Bu Kanunun 3 üncü maddesinin birinci fıkrasına aykırı hareket edenlere ve ikinci fıkrasına aykırı olarak akredite olmaksızın helal uygunluk değerlendirme hizmeti veren kuruluşlara, Helal Akreditasyon Kurumu Yönetim Kurulu tarafından 100.000 Türk lirasından 1.000.000 Türk lirasına kadar idari para cezası uygulanır. (2) Bu madde hükümlerine göre verilen idari yaptırım kararlarına karşı 6/1/1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu hükümlerine göre idari yargı yoluna başvurulabilir.” (<https://www.resmigazete.gov.tr/>, 2022).

Yapılan bu çalışmalarla birlikte tüketicilerin helal markalı ürün ve işlemlere ilişkin güven algılarının geliştirilmesine yönelik ilerleme kaydetmek ve ülkemizdeki helal sertifika kurumlarının hizmet niteliklerinin uluslararası kriterlere uygun düzeye çıkartılmasının amaçlandığı belirtilmiştir (<https://www.hak.gov.tr/haberler>, Erişim Tarihi: 24.05.2024).

Literatür Taraması

Helal sertifikası ile ilgili literatür incelendiğinde de başlıca çalışmalar yapılmıştır. Özellikle ülkemizde gıda, turizm ve lojistik sektörlerindeki helal sertifikası süreçleri araştırmacılar tarafından ele alınan başlıca ilgi alanları olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde ise mevcut çalışmalar içerisinden tez konusuna en yakın olarak görülen bazı çalışmaların içerikleri hakkında bahsedilmiştir:

Khalek (2012) tarafından yapılan çalışmada genç Müslüman kimselerin, helal gıda satış noktalarına dair tutumlarını ve JAKIM tarafından verilen helal belgesine yönelik tutumlarını tespit etmeyi hedeflemiştir. Araştırmasında Malezya’daki yükseköğrenim kurumlarındaki Müslüman kimselerin helal gıda satış noktalarına ve JAKIM tarafından verilen helal sertifikaya karşı olumlu bir tutum ortaya koyduklarını saptamıştır.

Marzuki (2016) tarafından yapılan çalışmada Malezyalı restoran yöneticilerinin perspektifinden helal belgesine odaklanmayı hedeflemiştir. Çalışmasında restoran yöneticilerinin temizlik, güvenilir helal kaynaklar, rekabet avantajı ve restoran sektöründeki ehemmiyeti noktasından helal belgesine yönelik yüksek beklentiler ortaya koyduklarını tespit etmiştir.

Faiqoh ve Fatwa (2024) tarafından yapılan araştırmada Endonezya, Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülke olarak Malezya ve Müslüman bir azınlık ülkesi olarak Meksika'daki helal belgelendirme kurumundaki helal sertifikasyon prosedür ve işlemlerini araştırma ve analiz etmeyi hedeflemişlerdir. Yapılan araştırmanın Endonezya, Malezya ve Meksika'da helal sertifikasyon uygulama mekanizmasının benzerlikler taşıdığının ortaya konduğunu ifade etmişlerdir.

Kartal (2023) tarafından yapılan çalışmada Marmara bölgesinde ve bu bölgeye komşu bir ilde beyaz et sektöründe helal sertifikasına sahip üç firma (As Piliç, Ak Piliç, Alp Hindi) ile sözlü ve yazılı mülakat gerçekleştirmiştir. Araştırma da firmaların sertifikaya müracaatta bulunma nedenleri, süreçte yerine getirdikleri işlemleri ve karşılaştıkları sorunları karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak sertifika veren kuruluşların takip ettikleri işlemler arasında fark olup olmadığını ele almıştır.

Yılmaz (2022) tarafından yapılan çalışmada ise bilinçli tüketim ve bilinçli tüketici kavramları, satın alma niyeti kavramı, helal gıda tüketiminin önemi incelenmiş, ayrıca tüketici bilinç düzeyinin helal gıda tüketme üzerindeki etkisi de hedeflenmiştir. Helal gıda noktasında tüketicilerin bilinçli olabilmelerinin sağlanabilmesi adına devlet, medya, sivil toplum örgütleri vs. kurum ve kuruluşların birlikte etkili çalışmalarda bulunması önerisinde bulunmuştur.

Fındık (2021) tarafından yapılan çalışmada da Türkiye'de ve dünyada helal sertifikası vermeye yetkili kuruluşlar ve sahip oldukları standartlar hakkındaki bilgiler hedeflenmiştir. Yine helal sertifikası vermeye yetkili bazı kuruluşlar arasındaki farklılıklar karşılaştırılarak ele alınmış, ayrıca Türkiye'de GİMDES ve TSE'nin en çok sertifikalandırma işlemi gerçekleştiren kuruluşlar olduğu ve bu iki kuruluşun uygulamalarında farklılıkların olduğu da belirtilmiştir. GİMDES, makineli kesime hiçbir şekilde onay vermezken TSE ise belli şartlar dahilinde makineli kesime onay verebilmekte, bu konunun iki kurum arasındaki ana farkı oluşturduğu ifade edilmiştir.

Aslan (2020) tarafından yapılan çalışmada helal gıda kavramı din sosyolojisi perspektifiyle ele alınmış olup sekülerleşme ve tüketim kavramlarıyla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Helal gıda kavramının sosyolojik bir yorumunu yaptığı çalışmasında derinlemesine mülakat tekniği kullanarak on kişi ile görüşmüş ve katılımcılara açık uçlu sorular yönelmiştir.

Güzel (2018) tarafından yapılan çalışmada helal gıda ile ilgili güncel meseleler, dünyada ve Türkiye'de helal sertifikasının durumu, helal sertifikasının güvenilirliği konuları ifade edilmiş, ayrıca nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkemiz ile Hristiyanlığın çoğunlukta olduğu fakat nüfusun önemli bir

kısının da Müslüman olduğu İngiltere arasındaki helal gıda uygulamaları karşılaştırılarak ilgili çalışma kapsamında araştırılmıştır.

İnan (2018) tarafından gerçekleştirilen bir diğer çalışmada da helal gıda ve helal gıda sertifikası kavramları ele alınmış, tüketiciler ve helal gıda işletmeleri açısından helal belgenin önemi belirtilmiştir. Ayrıca sertifika sürecinde karşılaşılan sorunlar (Mezhep farklılığından kaynaklı, pazarlama problemi, yetkisiz helal logo kullanımı gibi) ayrı başlıklar halinde ifade edilmiştir.

Parlak (2012) tarafından yapılan çalışmada ise dinin geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümle birlikte helal gıda kavramı ele alınmıştır. Çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniğini esas alarak helal gıda sertifikası alan kurumlar ve sertifika veren kurumlarla olmak üzere iki şekilde mülakat gerçekleştirilmiştir.

Çeker (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada helal gıda faaliyetlerinde tarihi süreçte yaşanan gelişmeler belirtilmiş, helal gıdanın önemi hem dini hem de ekonomik açıdan incelenmiştir. Ayrıca helal gıda çalışmalarında helal kavramının kaliteyi belirtmediği dolayısıyla ürünlerde kaliteyi de ifade edecek bir sembolün olabileceği önerisinde bulunmuştur.

Uyanık (2020) tarafından yapılan bir çalışmada helal gıda belgelendirmede yaşanan sorunlar detaylı olarak belirtilmiştir. Yaşanan problemlerin giderilmesi için ortak bir logonun belirlenebileceği, mezhep farklılıklarının dikkate alınması gerektiği, MEB müfredatına farkındalık oluşturacak seçmeli derslerin konabileceği gibi önerilerde bulunmuştur.

Keleş (2015) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da helal sertifikası alanında yaşanan sorunlar yine kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca yaşanan problemlere yönelik çözüm önerileri de detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Helal gıda konusunun tek bir alanla sınırlı olmadığı sağlık, lojistik, turizm vs. birçok alanı da içine aldığı ve helal kazancında belgelendirilmesi gereken bir konu olduğu önerisinde bulunmuştur.

Batu (2012b) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da helal gıda sertifikasındaki problemler incelenmiş ve bu problemlere yönelik tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca helal gıdaya neden ihtiyaç duyulduğu ve devlet açısından sağladığı katkılarda çalışma kapsamında incelenmiştir.

Yapılan literatür çalışması kapsamında araştırma konusuna yakın olan çalışmalar içerisinde beyaz et sektöründe helal sertifikasına sahip bazı firmalarla mülakatlar gerçekleştiren çalışma mevcut olup bir başka yapılan çalışmada da helal gıda kavramının din sosyolojisinin bakış açısıyla ele alındığı görülmüştür.

Sonuç

Yüce Allah, insanı yaratılış olarak güzel ve temiz bir şekilde yaratmıştır. Yaratılıştaki bu güzelliklerin muhafaza edilebilmesi içinde insanın uyması gerektiği birtakım sınırlar vardır. Helal ve haram dairelerinden oluşan bu sınırlara riayet etmek insan için ibadet olacağı gibi aynı zamanda Allah'a karşı samimiyetinin göstergesi de olmaktadır.

Allah-u Teala, insandan haramlardan uzak durup helal olanlar ile hayatını ikame ettirmesini ister. Bu minvalde insanın, iktisadi muamelelerin de helal olanı tercih etmesi gerekir. Zira helal kazanç insanın ibadetlerine, dualarının kabulüne ve onun karakterine de etki etmektedir. Yani dünyevi ve uhrevi mutluluğuna aracılık etmektedir. Bu durumun tam zıddı olan haram kazanç ise kişiyi kötülüklere sürükleyeceği gibi ailesiyle olan bağlarında da kopukluklara neden olabilmektedir. Başka bir deyişle helal kazanç uzun vadeli bir kazancı öngörürken haram kazanç ise kısa vadeli kazanç sağlamaktadır.

Sonuç olarak İslam'da helal kazanca verilen önemlerle birlikte yaşanan ve gelişen dünya şartlarında helal sertifikasına olan ihtiyaçta ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Dünya çapında; JAKİM, IFANCA, SMIIC gibi kurumlar, Türkiye çapında ise; GİMDES, TSE, HEDEM gibi helal sertifikası veren kurumlar ortaya çıkmıştır.

Referanslar/ Kaynakça

- Abbasov, K. (2020). *Tüketicilerin Helal Sertifikalı Ürünlere Karşı Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. file:///C:/Users/user/Downloads/639424%20(2).pdf
- Adam, A. (2017). Kapitalist, sosyalist ve İslam iktisadi sistemlerinin iktisadi sorunlara yaklaşımındaki temel farklılıklar ve İslam iktisadının önemi (Tez No: 480493) [Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2012). *Kur'an-ı Kerim Meali* (14. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Bardakoğlu, A. (2001). İstihsan. İçinde Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi (C.23, 339-347). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aslan, S. (2020). *Helal Gıda Semiyolojisi Üzerine Nitel Bir Çalışma* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. file:///C:/Users/Acer/Downloads/658187.pdf
- Batu, A. (2012a). Türkiye'de helal (mahzursuz) gıda ve helal belgelendirme sistemi. Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi, 7(1), 51-61.
- https://www.researchgate.net/profile/Ali-Batu-2/publication/260577032_Turkiye'de_Helal_Mahzursuz_Gida_ve_Helal_Belgelendirme_Sistemi/link-

s/02e7e538ec90078863000000/Tuerkiyede-Helal-Mahzursuz-Gida-ve-Helal-Belgelendirme-Sistemi.pdf

Batu, A. (2012b). Helal (mahzursuz) gıda belgelendirmesindeki sorunlar ve çözüm önerileri. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(2), 60-75.

https://www.researchgate.net/profile/Ali-Batu-2/publication/260576335_Helal_Gida_Urunlerinde_Domuz_Turevleri_ve_Belirleme_Yontemleri/link-s/00463538ec8bdcf98b000000/Helal-Gida-Ueruenlerinde-Domuz-Tuerevleri-ve-Belirleme-Yoentemleri.pdf

Çeker, O. (2021). Helal Gıda Anlayışımız. *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 1-10.

Doi: 10.51973/head.1005218

Demirci, K. (1997). Haram. İçinde Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi (C.16, 97-100). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirci, K. (1998). Helâl. İçinde Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi (C.17, 173-175). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirdöğen, O. ve Polater, K. (2016). İslam'da çalışma ve ticaretin önemi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, (10), 103- 126. https://isamveri.org/pdfdrg/D03921/2016_10/2016_10_demirdogeno_polaterk.pdf

Demirer, B. ve Özdemir, M. (2020). Helâl gıda ve gıda etiketi. *Journal of Halal Life Style*, 2(2), 102-108. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1366551>

Dölek, Â. (2020). Kur'ân'a ve hadîslere göre helâl kazancın ilkeleri. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, (9), 151-184. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1180004>

Eryılmaz, H. S. (2021). Singapur'daki helâl gıda sertifikasyonuna kritik yaklaşım. *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle*, 3(1), 01-16. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1537592>

Eskicioğlu, O. (1983). İslâm hukukunda enflasyonla ilgili bazı meseleler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 96-117. https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/3990/1983_1_eskiciogluo.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Fındık, S. (2021). Türkiye'de helal gıda sertifikasyon faaliyetleri ve ilgili kuruluşların çalışma prensiplerinin karşılaştırılması (Tez No: 723273) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Faiqoh, F. N. and Fatwa, N. (2024). Comparative Study of Halal Certification Mechanism: Indonesia, Malaysia and Mexico. *Journal Of Middle East and Islamic Studies*, 11(1), 1-19. 10.7454/meis.v11i1.175

Gimdes (2024, 14 Mayıs). Helal sertifikasında son durum. <https://www.gimdes.org/konu/helal-sertifikasi>

- Gimdes (2024, 14 Mayıs). Kurumsal. <https://www.gimdes.org/kurumsal>
- Güzel, Y. (2018). Gıda sektöründe helal sertifikalı ürünlerin tüketici tercih ve davranışlarına olan etkisi, Türkiye-İngiltere karşılaştırması (Tez No: 531893) [Doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- ‘Helâl’ fıtratı korur. (2023, 21 Temmuz). Yeni Şafak. <https://www.yenisafak.com/islam-sanatlari/helal-fitrati-korur-4546857>
- İnan, İ. E. (2018). Gıda sektöründe faaliyet gösteren kobilerin helal gıda sertifikasına yönelik algılarının incelenmesi: TR 82 bölgesi (Tez No: 534001) [Yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kalkavan, H. (2018). Ahlak ve iktisat ilişkisi temelinde İslam ahlak değerlerinin iktisadi davranışa olan etkileri: Kazanma ve harcama konularında iş dünyası üzerine ampirik bir inceleme (Tez No: 525142) [Doktora tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kascert. (2024, 15 Mayıs). Helal logolarımız. <https://helal.kascert.com/logolar.php>
- Kascert. (2024, 15 Mayıs). Kascert kimdir?. <https://helal.kascert.com/kascert-kimdir.php>
- Kascert. (2024, 12 Mayıs). Sıkça sorulan sorular. <https://helal.kascert.com/sssorular.php#:~:text=Malezya'daki%20d%C3%BCnya%20%C3%A7ap%C4%B1nda%20tan%C4%B1nm%C4%B1%C5%9F,G%C4%B0MDES%20olmak%20%C3%BCzere%20iki%20tanedir>
- Kascert. (2024, 22 Mayıs). Helal ürün /Gıda belgelendirme (Helal sertifikası). https://www.kascert.com/goster.aspx?metin_id=1171
- Keleş, Y. (2015). Helal gıda sertifikasyon/ Belgelendirme sorunları ve çözüm önerileri. Diyanet İlmî Dergi, 51(4), 59-101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/410295>
- Kızılkaya, B. Türkiye’de helal gıda konusundaki tüketici eğilimlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma (Tez No: 462003) [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Köse, S. (2017). İslâm hukukuna giriş. (10. bs.). Hikmetevi Yayınları.
- Kuzanlı, Ö. M. (2023). Merkez bankası para politikası araçlarının İslam iktisadı açısından incelenmesi ve çözüm teklifleri (Tez No: 805378) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Khalek, A. A. (2012). Young Consumers’ Attitude Towards Halal Food Outlets and Jakim’s Halal Certification in Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 121, 26 – 34. 10.1016/j.sbspro.2014.01.1105
- Logowik (2024, 15 Mayıs). TSE helal gıda logo. https://logowik.com/tse-helal-gida-vector-logo-2586.html#google_vignette
- Marzuki, S. Z. S. (2016). Halal Certification: A Viewpoint From Malaysian Restaurant Meyem. (2024, 15 Mayıs). Hakkımızda. <https://meyem.com.tr/helal-belgelendirme-hakkimizda.html>

- Parlak, D. (2012). Kutsalından arındırılmış din: Helal Gıda' nın ekonomi-politik analizi (Tez No: 325087) [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Resmî Gazete (2022, 4 Haziran). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220604-1.htm>
- Sarıtaş, T. (2013). İslam toplumunda emek ve sermaye (Tez No: 333798) [Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Şahin Kaya, G. (2021). Helal gıda sertifikası Türkiye iç pazarında uygulanmalı mıdır?: Helal gıda sertifikasına politik söylem analizi yöntemi ile bir bakış (Tez No: 663088) [Yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Şimşek, M. (2013). Helal belgelendirme ve SMIIC standardı. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, (22), 19-44. https://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2013_22/2013_22_SIMSEKM.pdf
- Tabakoğlu, A. (2010). Bir ilim olarak İslâm iktisadı. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, (16), 11-34. https://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2010_16/2010_16_tabakoglua.pdf
- Turan, M. (2017, 17 Ocak). İslam iktisadı nedir?. İSLAM İKTİSADI. <https://islamiktisadi.net/2017/01/17/islam-iktisadi-nedir-2/>
- Türkiye Cumhuriyeti Helal Akreditasyon Kurumu (HAK). (2022, 6 Haziran). Tüketicilerin akredite edilmemiş 'helal' ibareli ürünlerle yanıltılması önlenecek. <https://www.hak.gov.tr/haberler/tuketicilerin-akredite-edilmemis-helal-ibareli-urunlerle-yaniltilmasi-onlenecek>
- Türkiye Cumhuriyeti Helal Akreditasyon Kurumu (HAK). (2024, 12 Mayıs). Akredite kuruluşlar. <https://www.hak.gov.tr/akredite-kuruluslar>
- Türkiye Cumhuriyeti Helal Akreditasyon Kurumu (HAK). (2024, 10 Mayıs). Hakkımızda. <https://www.hak.gov.tr/kurumsal/hakkimizda>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanlığı (TCMB). (2004). Enflasyon. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b62e1fb7-ebc1-4922-99dc-b3ba23320b9f/enflasyon.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROO>
- Türk Standartları Enstitüsü (2023, 24 Mart). Helal belgelendirme hizmetleri. <https://www.tse.org.tr/helal-belgelendirme-hizmetleri-2helal-belgelendirme-islemleri/>
- Yıldız, M. (2007). Gazali'de kesb kavramı (Tez No: 214329) [Yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, M. A. (2022). *Tüketici Bilinç Düzeyinin Helâl Gıda Tüketimi ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi].
- Yüce, M. (2021). İslâm ekonomisinde temel ilkeler. İlahiyat Akademisi Dergisi, (13), 57-96. <https://doi.org/10.52886/ilak.888911>.

2015 Sonrası Türkiye’de Sektörlere Ait İstihdam ve Verimlilik Analizi

Gönül ŞAHİN GÜRBÜZ*

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin tarım, sanayi, hizmetler ve inşaat sektörlerinde istihdam artışı ile verimlilik oranları arasındaki ilişkiyi incelemektir. 2015-2024 yılları arasındaki veriler kullanılarak, her sektörün verimlilik gelişimi analiz edilmiştir. Bulgular, sektörler arasında belirgin verimlilik farkları olduğunu göstermektedir. Tarım sektörü sınırlı bir verimlilik artışı gösterirken, sanayi ve hizmetler sektörlerinde daha belirgin artışlar gözlemlenmiştir. İnşaat sektörü, yüksek istihdam yaratma potansiyeline rağmen ekonomik dalgalanmalara duyarlı olduğu için verimlilik artışında sınırlı bir gelişim göstermektedir. Bu durum, inşaat sektörünün büyüme potansiyelinin yüksek olduğunu, ancak verimlilik artışı sağlamak için yapısal reformlara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, sektörel büyüme stratejilerinin şekillendirilmesinde rehberlik sağlamakta ve sektörel verimlilik farklılıkları ile ekonomik politikaların etkinliğini değerlendirmek adına karar vericilere önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İstihdam, Verimlilik

JEL Kodları: E24

Employment and Productivity Analysis By Sector In Turkey After 2015

Abstract: The aim of this study is to examine the relationship between employment growth and productivity rates in Turkey’s agriculture, industry, services, and construction sectors. Using data from 2015 to 2024, the productivity developments of each sector were analyzed. The findings reveal significant productivity differences across sectors. The agricultural sector shows limited productivity growth, while more pronounced increases are observed in the industry and services sectors. The construction sector, despite its high employment creation potential, shows limited improvement in productivity due to its sensitivity to economic fluctuations. This indicates that while the construction sector has high growth potential, structural reforms are needed to enhance productivity. The study provides guidance in shaping sectoral growth strategies and offers important insights for policymakers in understanding sectoral productivity differences and evaluating the effectiveness of economic policies. The study concludes that sectoral reforms and the restructuring of economic policies are necessary.

Keywords: Economic Growth, Employment, Productivity

JEL Codes: E24

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisat, Konya, Türkiye. ORCID: 0009-0009-2479-7636
234226002009@ogr.selcuk.edu.tr, gonuls4@hotmail.com

Giriş

İstihdam ve verimlilik, ekonomik büyüme ile yakından ilişkilidir. Bir ülkede üretim ve büyüme hedeflerine ulaşmak için verimli bir iş gücü kullanımı esastır. Bu çalışma, Türkiye ekonomisinin önemli sektörleri olan tarım, sanayi, hizmetler ve inşaat alanlarında istihdam artışları ve verimlilik oranları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Tarım sektörü, ülkenin kalkınma süreçlerinde önemli bir yer tutarken, sanayi sektörü ekonomik üretim kapasitesinin arttığı, hizmetler sektörü ise modern ekonominin hızla büyüyen bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. İnşaat sektörü ise, hem büyüme hem de istihdam yaratma açısından kritik bir öneme sahiptir, ancak ekonomik dalgalanmalara duyarlılığı sektörü kırılgan kılmaktadır.

İstihdam ve verimlilik, ekonomik büyüme ile doğrudan bağlantılı olan iki önemli faktördür. Bir ülkenin kalkınma sürecinde verimli bir iş gücü kullanımı, üretim kapasitesinin artırılmasında önemli bir etkidir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin başlıca sektörleri olan tarım, sanayi, hizmetler ve inşaat sektörlerinde istihdam artışları ile verimlilik oranlarının arasındaki ilişkiyi incelemek büyük bir önem taşımaktadır. Tarım sektörü, ülkenin kalkınmasında uzun süredir önemli bir yer tutarken, sanayi sektörü üretim kapasitesinin arttığı, hizmetler sektörü ise modern ekonominin hızla gelişen bir parçası olarak ön plana çıkmaktadır. İnşaat sektörü ise ekonomik büyüme ve istihdam yaratma açısından kritik bir öneme sahip olmasına rağmen, ekonomik dalgalanmalara karşı duyarlı yapısı nedeniyle kırılganlık göstermektedir.

Bu çalışmada, 2015-2024 yılları arasındaki sektörel veriler ışığında, her sektörün verimlilik gelişimi analiz edilmiştir. Özellikle istihdam artışı ve verimlilik oranları arasındaki etkileşim, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından önemli göstergelerdir. Sektörler arası farklılıkların ortaya konması, Türkiye'nin sektörel büyüme stratejileri açısından karar vericilere yol gösterici olacaktır. Ayrıca, bu analizle elde edilecek bulgular, sektörel reformlar ve ekonomik politikaların şekillendirilmesinde önemli bir referans kaynağı olabilecektir.

İstihdama İlişkin Kavramsal Çerçeve

İstihdam, en genel anlamıyla, üretim faktörlerinin ekonomik faaliyetlerde kullanıma sokulmasıdır. Başka bir ifadeyle, bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar, iş gücü ve sermaye gibi üretim unsurlarının belirli bir zaman dilimi, genellikle bir yıl içinde ne ölçüde değerlendirildiğini ifade eder (Gürler, Şimşek, & Onurlubaş, 2013, s. 41).

İstihdam, ekonomik sistemin temel taşlarından biri olup, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan gelir kaynağını elde edebildiği, iş gücüne katılım süreçlerini ifade eder. Bu kavram, yalnızca bir kişinin çalışarak gelir elde etmesinden ibaret değildir; aynı zamanda o kişinin ekonomiye yaptığı katkı, üretim süreçlerine dahil olma ve üretim faktörlerinden birini aktif olarak kullanma durumunu da kapsar. Ekonomik bir bakış açısıyla istihdam, iş gücü piyasasındaki arz ve talep dengesiyle doğrudan ilişkilidir. İş gücü piyasasında istihdamın yüksek olması, genellikle ülke ekonomisinin sağlıklı bir şekilde büyüdüğünü gösterir. İstihdam, aynı zamanda işsizlik oranı ile ters orantılıdır; iş gücüne katılım oranı arttıkça, ekonomik refah düzeyi de potansiyel olarak yükselir. İstihdamın artırılması, yalnızca kişisel gelir seviyelerini yükseltmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik büyüme oranını da etkiler. Ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde istihdam yaratma stratejileri, genellikle daha verimli iş gücü kullanımı, iş gücü eğitime yatırım ve çeşitli sektörlerdeki iş fırsatlarının artırılması gibi unsurları içerir (Bülbül, 2024, s. 4).

İstihdam Türleri

İstihdam, ekonomik süreçlerin sağlıklı işlemesi için kritik bir göstergedir ve bu bağlamda tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam ve kayıt dışı istihdam olarak dört şekilde değerlendirilebilir.

Tam istihdam

Tam istihdam, üretim faktörlerinin verimli bir şekilde kullanıldığı ve kaynakların etkin şekilde değerlendirildiği bir durumu ifade eder. Geniş anlamda, tüm üretim faktörlerinin; iş gücü, sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji aktif olarak üretime katkıda bulunduğu bir durum tam istihdam olarak kabul edilir. Dar anlamda ise, yalnızca iş gücü faktörünü dikkate alarak, cari ücret düzeyinde iş bulmak isteyen tüm bireylerin istihdam edilmesi durumu tam istihdamı tanımlar. Bu bağlamda, tam istihdam yalnızca iş gücü piyasasında değil, genel ekonomik faaliyetlerde de verimliliğin ve kaynak kullanımının en yüksek seviyeye çıktığı bir durumu ifade eder (Acun, 2013, s. 6).

Eksik istihdam

Eksik istihdam, bir ekonomide çalışanların tam verimle çalışmadığı, yani bazı üretim faktörlerinin, özellikle iş gücünün, istenilen düzeyde değerlendirilemediği bir durumu ifade eder. Bu durum, iş arayan ancak iş bulamayan bireylerin varlığını da kapsar. Geniş anlamda ise eksik istihdam, ekonomik

kaynakların, özellikle emek gücünün, tam kapasiteyle kullanılmaması durumudur. Ekonominin üretim kapasitesine rağmen, talep eksiklikleri nedeniyle üretim faktörlerinden bazıları işlevsiz kalabilir. Talep yetersizliği, malların satılamaması ve stokların artması gibi göstergeler, üretimin daralmasına ve iş gücünün tam olarak kullanılmamasına yol açar. Müteşebbisler, talep yetersizliğine karşılık üretimlerini azaltma yoluna giderek, bu boşlukları doldurmaktan kaçınırlar, böylece ekonomik büyüme ve istihdam yaratma potansiyeli sınırlanmış olur (Çakır Yıldız, 2017, s. 143).

İş gücü piyasasında yetersiz istihdamın ve potansiyelin tam olarak kullanılmamasının bir göstergesi olan eksik istihdam, ekonomik verimlilik ve iş gücü kullanımının düşük seviyede olduğu bir durumu yansıtır.

Aşırı İstihdam

Aşırı istihdam, eksik istihdamın tersine, iş gücünün tamamen kullanıldığı bir durumda, iş gücüne olan talebin hâlâ mevcut olması durumunu ifade eder. Ulusal Ekonomide, genellikle iş gücünün tam kapasiteyle çalıştığı ve işsizlik oranlarının düşük olduğu, ancak yine de iş gücü talebinin fazla olduğu bir durumdur (Eyüboğlu, 2003, s. 12).

Bir başka ifade ile aşırı istihdam, mevcut üretim faktörlerinin tam istihdam düzeyinde olmasına rağmen, üretim faktörlerine olan talebin arzdan fazla olduğu bir durum olarak tanımlar. Bu durumda, iş gücü ve diğer üretim faktörleri tamamen kullanılsa da, ekonomik talepleri karşılamak amacıyla fazla mesai uygulamaları veya işletmelerin sürekli çalıştırılması gibi önlemlerle aşırı talep karşılanmaya çalışılır. Aşırı istihdam, iş gücü piyasasında mevcut kaynakların ötesinde bir talep olduğunu ve bunun sürdürülebilir olmayabileceğini gösterir. Bu durum, genellikle üretim kapasitesinin sınırlarına ulaşılması ve verimliliğin zorlanması gibi sonuçlar doğurabilir (Türkbal, 1993, s. 384) .

Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik açısından yasal işlerde çalışarak istihdama katılan bireylerin, çalışmalarının ilgili kamu kurumlarına eksik veya hiç bildirilmemesi durumudur. Bu, üç şekilde ortaya çıkabilir: İlk olarak, çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumu'na tamamen bildirilmemesi; ikinci olarak, çalışma gün sayılarının eksik bildirilmesi; üçüncü olarak ise sigorta primine esas kazanç tutarlarının eksik bildirilmesidir. Kayıt dışı çalışma, çalışanların sosyal güvenlik haklarından yeterince yararlanmalarını engelleyebilir ve ekonomik veriler üzerinde yanıltıcı sonuçlar doğurabilir. Kayıt dışı istihdamın ekonomik ve sosyal açıdan birçok olumsuz sonucu bulunmaktadır. Ayrıca kısa ve uzun

vadede her bakımdan ülke ekonomisine ve kişilere oldukça büyük zararları bulunmaktadır. Kayıt dışı istihdam, çalışanlar, işverenler ve devlet açısından ciddi olumsuz sonuçlar doğurur. Çalışanlar, sigortasız olarak çalıştıkları için emeklilik, sağlık hizmetleri, iş kazası veya meslek hastalığı gibi birçok yasal haktan faydalanamazlar, ayrıca işsizlik sigortasından ve tazminatlardan mahrum kalırlar. İşverenler, kayıt dışı işçi çalıştırmanın sonuçları olarak, iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle ciddi idari ve adli sorumluluklarla karşılaşabilir, rekabetin bozulmasına yol açabilir ve vergi avantajları gibi teşviklerden yararlanamazlar. Devlet açısından ise, kayıt dışı istihdam sosyal güvenlik prim kayıplarına, sistemdeki açıkların artmasına, gelir dağılımında adaletsizliklere ve ahlaki dejenerasyona yol açar. Bu durum, hem sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini tehdit eder hem de toplumun ekonomik ve sosyal dengesini bozar (SGK, 2025).

İstihdama İlişkin Kuramsal Çerçeve

İş gücü piyasalarını, istihdamı, işsizliği ve emek arz-talep ilişkilerini açıklamak amacıyla çeşitli teorik modeller geliştirilmiştir. Bu modeller iktisadi, sosyolojik ve psikolojik yaklaşımları içermekte olup, emek piyasalarının nasıl işlediğine dair farklı bakış açıları sunar.

Klasik İktisat Teorisi

Klasik İktisat Teorisi, Fizyokratların etkisiyle “laissez faire” anlayışını benimseyerek, ekonominin devlet müdahalesi olmadan kendi kendine işleyip tam istihdama ulaşacağını savunur. Bu teori, Adam Smith’in 1776’daki “Ulusların Zenginliği” eserinde şekillenir ve ekonominin doğal düzenine inanır. Klasik iktisatçılara göre, rekabet, fiyat mekanizmasını işler hale getirerek, arz ve talep dengesini oluşturur ve bu denge, ekonomik istikrarı sağlamak için yeterlidir. Böylece devlet müdahalesine gerek kalmadan piyasa, kaynakları en verimli şekilde tahsis eder ve ekonomiyi doğal olarak dengeye ulaştırır (Yasa, 2017, s. 285).

Klasik İktisatçılar, ekonominin tam istihdama ulaşabilmesi ve bu denge- nin sürdürülebilir olabilmesi için fiyatların, özellikle ücretlerin, hem yukarıya hem de aşağıya doğru esnek olması gerektiğini savunurlar. Bu esneklik, piyasanın dengeye ulaşmasını ve bu dengenin kararlı bir şekilde devam etmesini sağlar. Tam istihdamdan sapmalar, fiyat mekanizmasının devreye girmesiyle geçici olarak düzelir ve böylece tüm üretim faktörleri yeniden tam kapasiteyle kullanılmaya başlanır. Klasik görüşe göre, piyasa mekanizması kendiliğinden ekonomiyi dengeye getirir ve devlet müdahalesine gerek kalmaz (Gediz & Yançınkaya, 2000, s. 2) .

Klasik İktisat Teorisi, düzgün işleyen piyasa mekanizması sayesinde üretim faktörlerinin tam istihdamda kullanılacağını savunur ve bu durumun doğal olarak gerçekleşeceğini kabul eder. Klasiklere göre, ekonomideki aksaklıklar geçici olup, piyasa kendiliğinden dengeye gelir ve tam istihdamı sağlar. Mahreçler Kanunu'na göre her arz, kendi talebini yaratır, yani üretim ile talep arasında bir uyum vardır. Faiz Teorisi, faiz oranlarının tasarruf ve yatırım taleplerine göre belirlendiğini öngörürken, Ücret Teorisi emek arzı ve talebine dayalı olarak ücretlerin şekillendiğini belirtir. Ayrıca, Miktar Teorisi, ekonomik fiyat seviyelerinin paranın arzındaki değişikliklerle belirlendiğini ileri sürer. Bu unsurlar, Klasik İktisatçılar tarafından, ekonominin dengeye ulaşmasını sağlayan ve devlet müdahalesine gerek bırakmayan bir çerçeve olarak kabul edilir (Dinler, 2012, s. 490).

Keynesyen İktisat Teorisi

Keynesyen iktisat, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sırasında ortaya çıkan yaygın ve kalıcı işsizliği açıklamakta yetersiz kalan Klasik iktisat anlayışına bir tepki olarak doğmuştur. Klasiklerin savunduğu Say Yasası'na göre, her arz kendi talebini yaratır ve piyasalar kendiliğinden dengeye gelir. Ancak 1929 kriziyle birlikte üretim düşmüş, işsizlik %25'lere çıkmış ve toplam talep yetersizliği belirgin hale gelmiştir. Bu durum, piyasa mekanizmasının kendiliğinden istihdamı sağlayamayacağını göstermiştir. Keynes'e göre, işsizliğin temel nedeni toplam talep yetersizliğidir ve bu durum devlet müdahalesi olmadan aşılamaz. Piyasa mekanizması tek başına tam istihdamı sağlayamaz; bu yüzden devletin yatırım yapması, kamu harcamalarını artırması ve talebi canlandırması gerekir. Keynes, "kapitalizm hasta değil, istikrarsızdır" diyerek sistemin tamamen reddedilmesi değil, düzenlenmesi gerektiğini savunur. Ona göre devlet müdahalesiyle hem istihdam artırılabilir hem de ekonomik istikrar sağlanabilir. Bu yaklaşım, özellikle kriz dönemlerinde istihdamın korunması ve artırılmasında etkili bir çözüm olarak öne çıkar (Bocutoğlu, 2014, s. 7-8).

Monetarist İktisat Teorisi

Monetarizm, Milton Friedman'ın 1956 yılında yayımladığı "Paranın Miktar Teorisi Üzerine Çalışmalar" adlı eseriyle şekillenen bir ekonomik yaklaşımdır ve 1976 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu teori, serbest piyasa ekonomisinin kendi iç dinamikleri sayesinde uzun vadede istikrar sağladığını savunur. Ancak, klasik iktisatçılardan farklı olarak, ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde olmayabileceğini kabul eder. Monetaristler, doğal işsizlik kavramını benimseyerek, işsizliğin bazı durumlarda, insanların

iş arama süreçleri veya işsizlik yardımlarından yararlanmaları gibi sebeplerle geçici bir durum olabileceğini vurgularlar. Monetarizm, klasik iktisadın temel ilkelerini kabul etmekle birlikte, iki önemli noktada ayrılır: birincisi, klasik miktar teorisinin yetersizliğidir; ikincisi ise, ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde olmayacağına dair doğal işsizlik hipotezidir. Bu yaklaşım, para politikasının ekonomik büyüme ve fiyat istikrarını sağlama noktasında merkezi bir rol oynadığını öne sürer, yani para arzının yönetimi, enflasyonun kontrolü ve ekonomik dengenin sağlanması için temel araç olarak kabul edilir (Aktan, 2010, s. 170, 171).

Arz Yönlü İktisat Teorisi

1970’lerde yaşanan stagflasyon, yüksek enflasyon ve düşük büyüme oranlarının bir arada görüldüğü bir ekonomik durum, Arz Yanlı İktisat’ın yükselmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemdeki ekonomik sorunlara çözüm arayışında olan Arz Yanlı İktisat, üretim tarafını ve arzın artırılmasını ön plana çıkarmıştır. Arz Yanlı İktisat, vergi indirimleri ve düzenlemelerin azaltılması gibi politikalarla işletmelerin daha fazla üretim yapmasını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, enflasyonla mücadelede ise maliyetlerin düşürülmesi, verimliliğin artırılması ve arz tarafındaki engellerin ortadan kaldırılması önerilmiştir. Bu yaklaşımlar, hükümetin müdahalesini minimumda tutmayı savunarak, piyasanın kendi başına çözüm üretmesini sağlamayı hedeflemiştir. Arz Yanlı İktisat, bu şekilde, özellikle üretim kapasitesinin artırılması ve ekonominin yapısal olarak güçlendirilmesi üzerine odaklanmıştır (Gerni, 2012, s. 18) .

Keynesyen iktisat, enflasyonu düşürmek için işsizliğin artmasını ya da işsizliğin azaltılabilmesi için fiyatların yükselmesini kabullenmeyi öneriyordu. Ancak 1970’lerdeki stagflasyon, hem yüksek enflasyon hem de yüksek işsizlik oranlarının bir arada yaşandığı bir durum, Keynesyen teorisinin bu koşullara çözüm sunmakta yetersiz kalmasına neden oldu. Bu durum, Monetarist Ekonomik Görüşün yanı sıra Yeni Klasik İktisat ve Arz Yanlı İktisat gibi alternatif makroekonomik modellerin gelişmesine zemin hazırladı. Ancak Keynesyen görüşü benimsemiş bir grup iktisatçı, stagflasyonun ortaya koyduğu zorluklar karşısında boş durmadılar. Bu grup, Keynesyen düşüncenin güncellenmiş bir versiyonunu önererek, “Yeni Keynesyenler” olarak bilinen bir akımı oluşturdu. Yeni Keynesyenler, piyasaların mükemmel şekilde işlemediğini ve devlet müdahalesinin, özellikle fiyat ve ücret rigiditeleri gibi piyasa aksaklıklarını gidermede önemli bir rol oynayabileceğini savundular. Bu teori, özellikle kısa vadeli ekonomik dalgalanmalarda, işsizliğin azaltılması ve ekonomik istikrarın sağlanması için müdahale gerekliliğini vurgulamaktadır (Dinler, 2012, s. 328-329).

Yeni Klasik Okul

Yeni Klasik Rasyonel Bekleyişler Görüşü, 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve Klasik Okul'un modern bir devamı olarak kabul edilen bir yaklaşımdır. Bu görüş, insanların ekonomik kararlarını alırken ellerindeki bilgileri en iyi şekilde kullandıkları ve sistematik hata yapmadıkları varsayımına, yani rasyonel bekle-yişler hipotezine dayanır. Robert Lucas, Robert Barro, Thomas Sargent ve Neil Wallace gibi ekonomistler bu görüşün öncülerindendir. Yeni Klasik iktisatçılar, bireylerin rasyonel olduklarını ve piyasalarda eksik bilgiye rağmen optimal kararlar verebildiklerini savunurlar. Onlara göre devletin ekonomi politikaları öngörülebilir olduğu sürece, bireyler bu politikalara göre davranışlarını ayar-layacakları için bu politikalar etkisiz kalacaktır. Dolayısıyla, ekonomik istikrarı sağlamak için devlet müdahalesine gerek olmadığı ve piyasaların kendi içinde dengeye ulaşabileceği düşünülür. (Parasız, 1998, s. 8).

Klasik iktisatçılar gibi, piyasaların esnek olduğunu ve piyasa dengesine ulaşmak için fiyatların serbestçe ayarlandığını savunur. Piyasanın temizlenme-si varsayımı, hem mal hem de faktör piyasalarında rekabetin tam olarak işle-mesi gerektiğini öngörür; yani talep fazlası olduğunda fiyatların artarak denge-ye ulaşması, arz fazlası olduğunda ise fiyatların düşerek dengeyi sağlaması beklenir. Bu varsayımın doğal sonucu olarak, ekonomide işsizlik olmamalıdır ve mevcut işsizlik, gönüllü işsizlik olarak kabul edilir. Yeni Klasik iktisatçılar, klasik iktisatçılar gibi, piyasaların kendiliğinden verimli olduğunu ve devle-tin piyasalara müdahale etmemesi gerektiğini savunurlar. Bu yaklaşım, devlet müdahalesinin ekonomiye zarar verebileceğini ve sadece piyasa mekanizma-larının optimal sonuçları üretebileceğini öne sürer (Dinler, 2012, s. 328-330).

Yeni Keynesyen Okul

Keynes, ücretlerin yavaş hareket etmesini vurgulamış ve bu nedenle, yeni klasik devrime şüpheyle yaklaşan ekonomistler, Keynesyen ekonomiyi savun-maya çalıştıklarında emek piyasasını doğal bir başlangıç noktası olarak seçmiş-lerdir. Bu bağlamda, öne çıkan bir araştırma hattı, emek piyasasının, firmaların iş gücünü satın alacakları nominal ücreti önceden belirleyen iş sözleşmeleri nedeniyle dengeye gelmemesini modellemiştir. Bu modellerin başlıca cazibesi, gözlemlenen kurumlarla örtüşmesidir; çünkü birçok işçi nominal ücreti önce-den belirleyen resmi sözleşmelerle kapsam altındadır ve birçok işçi de işveren-leriyle gayri resmi anlaşmalar yapmaktadır. Bu gözlem, bir makroekonomik modele entegre edildiğinde, para politikasının etkinliğine dair önemli sonuçlar doğurur. Eğer nominal ücretler ekonomik dalgalanmalara yanıt veremiyorsa, buna sistematik şekilde yanıt veren para politikası, rasyonel beklentiler varsa-

yımına rağmen ekonomiyi dengelemek için etkili bir araç olabilir. Esasen, sabit bir nominal ücret, para otoritesine reel ücreti kontrol etme ve dolayısıyla istihdam üzerinde etkili olma imkânı tanır (Mankiw, 1990, s. 12).

Türkiye’de Sektörlerdeki İstihdamın Genel Görünümü

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de sektörlerdeki istihdamın genel görünümü incelenmiştir. Türkiye’de istihdam piyasasının 2015-2024 yılları arasındaki değişimi analiz edilmiştir. Türkiye’nin istihdamı ve Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı yapısı detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Sektörlere Göre İstihdam Sayısı ve Oranı

Türkiye’de istihdam, ekonominin farklı sektörlerinde önemli bir yer tutar ve ülkenin ekonomik yapısını yansıtır. Hizmet, sanayi, tarım ve inşaat sektörleri, ülkenin iş gücü piyasasında büyük bir paya sahiptir. Bu sektörlerdeki istihdam verileri, ekonominin sağlıklı bir şekilde büyümesini ve sektörler arasındaki dönüşümü anlamak için kritik bir rol oynar. Tarım sektörü geçmişte Türkiye’nin en büyük istihdam kaynağı olmasına rağmen, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesiyle birlikte iş gücü bu alanlarda da hızla artmıştır. Bu sektörlerle ait 2015-2024 yıllarına ait istihdam sayıları, oranları ve yıllık reel artışı ile ilgili bilgiler aşağıdaki tablolar da gösterilmiştir.

Tablo 1, Sektöre Göre İstihdam Edilenler					
[15+ yaş]	Bin kişi				
Yıllar	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmetler	İnşaat
2015	26.501	5.357	5.345	13.884	1.916
2016	27.126	5.287	5.295	14.552	1.991
2017	28.075	5.401	5.394	15.171	2.108
2018	28.691	5.282	5.686	15.711	2.012
2019	28.042	5.096	5.572	15.808	1.566
2020	26.695	4.737	5.482	14.930	1.546
2021	28.797	4.948	6.143	15.928	1.777
2022	30.752	4.866	6.663	17.378	1.846
2023	31.632	4.695	6.711	18.230	1.997
2024	32.620	4.827	6.746	18.886	2.162

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1 genel olarak analiz ettiğimizde, 2015-2024 yılları arasında Türkiye’de sektörel istihdam yapısında dikkat çekici değişimler yaşanmıştır.

Toplam istihdam bu dönemde yaklaşık %23 artarak 26,5 milyon kişiden 32,6 milyon kişiye yükselmiştir. Bu artış, genel olarak işgücü piyasasında bir

genişleme olduğunu göstermektedir. Ancak sektörler bazında incelendiğinde büyüme oranları farklılık göstermektedir.

Tarım sektörü, istihdam açısından gerileyen tek alan olmuştur. 2015 yılında 5,357 bin kişi tarım sektöründe istihdam edilirken, bu sayı 2024'te 4,827 bine düşmüştür. Yaklaşık %10'luk bu azalma, tarımın ekonomideki istihdam payının giderek küçüldüğünü ve sektörde makineleşme ile kırsaldan kente göç gibi yapısal dönüşümler yaşandığını ortaya koymaktadır.

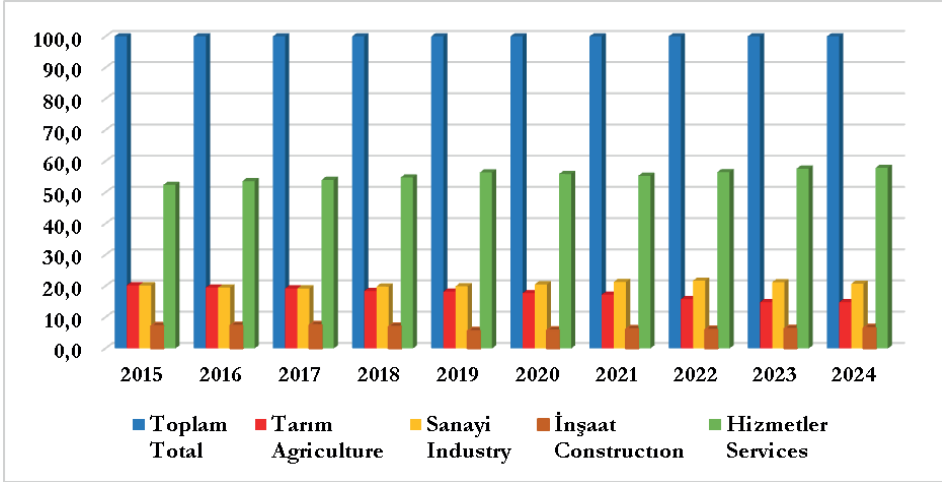
Sanayi sektörü ise bu dönemde istikrarlı bir artış sergilemiş, 2015 yılında 5,345 bin olan istihdam 2024'te 6,746 bine yükselmiştir. Bu yaklaşık %26'luk bir artışa karşılık gelmektedir. İnşaat sektörü ise daha dalgalı bir seyir izlemiş; 2018 sonrası bir düşüş gözlemlense de 2024 itibarıyla 2,162 bin kişiye ulaşarak toparlanma göstermiştir.

En hızlı büyüyen sektör ise hizmetler olmuştur. 2015 yılında 13,884 bin kişilik istihdama sahip olan hizmet sektörü, 2024'te 18,886 bine çıkarak yaklaşık %36 oranında büyümüştür. Bu durum, şehirleşmenin artması, eğitim ve sağlık gibi alanlardaki gelişmeler, dijitalleşme ve turizm sektöründeki canlanmanın bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de işgücü piyasasına ilişkin temel göstergeler incelendiğinde, 2019 yılından 2020 yılına gelindiğinde, işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranlarında düşüş yaşandığı görülmektedir. 2019-2020 yılı arasındaki verilerde görülen bu farklı seyir, COVID-19 salgını kapsamında işgücü piyasasını korumaya dönük alınan tedbir ve verilen desteklerin (işten çıkarma yasağı, kısa çalışma ödeneği, ücretsiz izin, normalleşme desteği vb.) bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (ÇSGB, 2021).

İstihdamın Sektöre Göre Dağılımı

İstihdamın sektöre göre dağılımı, ekonomide hangi alanların daha fazla işgücü çektiğini ve işgücünün hangi faaliyet kollarında yoğunlaştığını göstermesi açısından, ekonomik yapının analizinde temel bir gösterge niteliği taşımaktadır.

Şekil 1. İstihdamın Sektöre Göre Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1 incelendiğinde; hizmet sektörünün, tarım, inşaat ve sanayi sektörlerindeki istihdam oranlarına bakıldığında istihdamdan en fazla payı aldığı görülmüştür. 2015-2023 yılları arası hizmet sektörü istihdamdan aldığı pay %50-%60 arasında, inşaat sektörünün istihdamdan aldığı pay %5-%8 arasında, sanayi sektörünün istihdamdan aldığı pay %19-%22 arasında, tarım sektörünün ise istihdam aldığı pay %14-%21 arasında değişmektedir.

Türkiye’de istihdam oranının düşük seyretmesinin ardında, yapısal ve kurumsal birçok faktör birlikte rol oynamaktadır. Ekonomik istikrarsızlık ve yetersiz yatırımlar, yeni iş alanlarının oluşmasını engellerken; işgücü piyasasının yeterince kurumsallaşmamış olması ve esnekliğinin sağlanamaması da istihdamı sınırlayan önemli engellerdendir. Özellikle tarımdan koparak kentlere yönelen, ancak mesleki yeterliliği düşük olan işgücüne uygun alanlar yaratılmaması, işsizlik ve kayıt dışılığın artmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak, çalışma çağındaki nüfusun hızla artması, mevcut iş olanaklarının bu artışı karşılayamamasıyla istihdam baskısını artırmakta; eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasında sağlıklı bir uyumun kurulamaması da bireylerin ekonomik ihtiyaçlara uygun becerilerle donatılmasını engellemektedir. Girişimciliğin yeterince teşvik edilmemesi ve yenilikçi iş alanlarının desteklenmemesi ise işgücü talebini artırabilecek dinamiklerin yeterince harekete geçirilememesine yol açmakta, bu da Türkiye’de istihdam oranlarının arzu edilen düzeye ulaşmasını zorlaştırmaktadır. (DPT, 2007, s. 34) .

Covid-19 salgını, yalnızca bir sağlık krizi olarak değil, aynı zamanda Türkiye ekonomisi üzerinde derin ve kalıcı izler bırakan bir istihdam şoku olarak da kendini göstermiştir. Salgının doğrudan insan etkileşimine bağlı ya-

yılması, özellikle hizmet sektörü başta olmak üzere birçok alanda faaliyetlerin durmasına veya ciddi ölçüde kısıtlanmasına neden olmuştur. Bu süreçte uygulanan kapanma ve kısıtlama tedbirleri, pek çok işletmenin geçici olarak faaliyetini durdurmasına yol açarken, ekonomik temeli zayıf olan birçok işyeri ise tamamen kapanmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, iş güvencesi olmayan ve kayıt dışı çalışanlar başta olmak üzere çok sayıda kişi istihdamdan kopmuş, işsizliğin geçici değil, yapısal bir boyut kazanmasına zemin hazırlanmıştır. Bu durum, salgının yalnızca kısa vadeli bir durgunluk değil, aynı zamanda Türkiye'nin istihdam yapısında kalıcı kırılmalara yol açan bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir. (Dalkılıç, 2023, s. 29).

Sektörlere Göre İstihdam Reel Artış Oranı

İstihdam artışı, bir sektördeki iş gücüne katılımın artması anlamına gelir ve genellikle sektördeki çalışan sayısındaki yükselme olarak tanımlanır. Bu artış, ekonomik büyüme, sektörel genişleme, yeni iş alanlarının oluşması ve teknolojik değişim gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir. İstihdam artışı, yalnızca çalışan sayısının artmasıyla değil, aynı zamanda iş gücünün kalitesindeki değişimle de ilişkilidir. İstihdam artışının büyük bir kısmı, genellikle ekonomik olarak büyüyen ve dönüşen sektörlerden gelir. Gelişen bir teknoloji sektörü ya da büyüyen bir hizmet sektörü, bu alanlarda yeni iş fırsatları yaratabilir. İstihdam artışı, bir anlamda o sektörün daha fazla üretim yapmaya başladığının, daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyduğunun ve bu sektörün ekonominin önemli bir bileşeni haline geldiğinin de bir göstergesidir. Ayrıca, istihdam artışı, sektörel değişimlerle de paralel bir süreçtir. Örneğin, geleneksel tarım sektöründen sanayi veya hizmet sektörüne doğru bir kayış, iş gücünün başka alanlara yönelmesine yol açabilir. Bu tür dönüşümler, sektörel istihdam artışlarını şekillendirirken, bazen iş gücünün daha verimli alanlarda kullanılmasına olanak sağlar. Bu, ekonominin farklı sektörlerde daha dengeli bir büyüme izlemesi açısından kritik bir faktördür.

Tablo 2. Sektöre göre istihdam reel artış oranı, 2015-2024

Yıl	Toplam İstihdam		Tarım		Sanayi		Hizmet		İnşaat	
	Toplam	Yıllık Artış %	Toplam	Yıllık Artış %	Toplam	Yıllık Artış %	Toplam	Yıllık Artış %	Toplam	Yıllık Artış %
2015	26.501	2,82	5.357	2,62	5.345	0,11	13.884	4,38	1.916	0,16
2016	27.126	2,36	5.287	-1,31	5.295	-0,94	14.552	4,81	1.991	3,91
2017	28.075	3,50	5.401	2,16	5.394	1,87	15.171	4,25	2.108	5,88
2018	28.691	2,19	5.282	-2,20	5.686	5,41	15.711	3,56	2.012	-4,55
2019	28.042	-2,26	5.096	-3,52	5.572	-2,00	15.808	0,62	1.566	-22,17
2020	26.695	-4,80	4.737	-7,04	5.482	-1,62	14.930	-5,55	1.546	-1,28
2021	28.797	7,87	4.948	4,45	6.143	12,06	15.928	6,68	1.777	14,94
2022	30.752	6,79	4.866	-1,66	6.663	8,46	17.378	9,10	1.846	3,88
2023	31.632	2,86	4.695	-3,51	6.711	0,72	18.230	4,90	1.997	8,18
2024	32.620	3,12	4.827	2,81	6.746	0,52	18.886	3,60	2.162	8,26

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2, 2015–2024 yılları arasında Türkiye’de tarım, sanayi, hizmet ve inşaat sektörlerinde istihdamın toplam düzeyini ve yıllık reel artış oranlarını göstermektedir. Verilere dayanarak sektör bazında şu önemli değerlendirmeler yapılabilir:

Tarım sektöründe istihdam 2015’te 5,357 bin kişi iken 2024’te 4,827 bine düşmüştür. Bu dönemde en büyük düşüş 2020 yılında %-7,04 oranı ile yaşanmıştır. Genel eğilim olarak tarım sektöründe istihdam azalmaktadır.

Sanayi sektörü 2015’te 5,345 bin kişiden 2024’te 6,746 bine çıkarak genel anlamda büyüme göstermiştir. En yüksek artış 2021’de %12,06 ile pandemi sonrası toparlanma döneminde gerçekleşmiştir. Ancak sanayi istihdamında büyüme istikrarlı değildir; 2019 ve 2020’de küçülme yaşanmıştır.

Hizmet sektörü 2015–2020 döneminde oldukça düşük ve dalgalı bir büyüme göstermiştir, hatta 2019’da %-22,17 ile dramatik bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş büyük ihtimalle turizm, perakende ve ulaştırma gibi alt sektörlerde yaşanan durgunluktan kaynaklanmıştır. 2021 sonrası ise sektör hızla toparlanmış ve 2024’te %8,26 gibi güçlü bir artışla en hızlı büyüyen sektörlerden biri olmuştur.

İnşaat sektörü tüm dönem boyunca en istikrarlı büyüme eğilimi gösteren sektörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. 2015’te 13,884 bin kişi olan istihdam, 2024’te 18,886 bine ulaşmıştır. Özellikle 2021 (%6,68), 2022 (%9,10) ve 2023 (%4,90) yıllarında belirgin artışlar yaşanmıştır. Bu durum, Türkiye’de konut, altyapı ve kentsel dönüşüm projelerinin güçlü etkisine işaret eder.

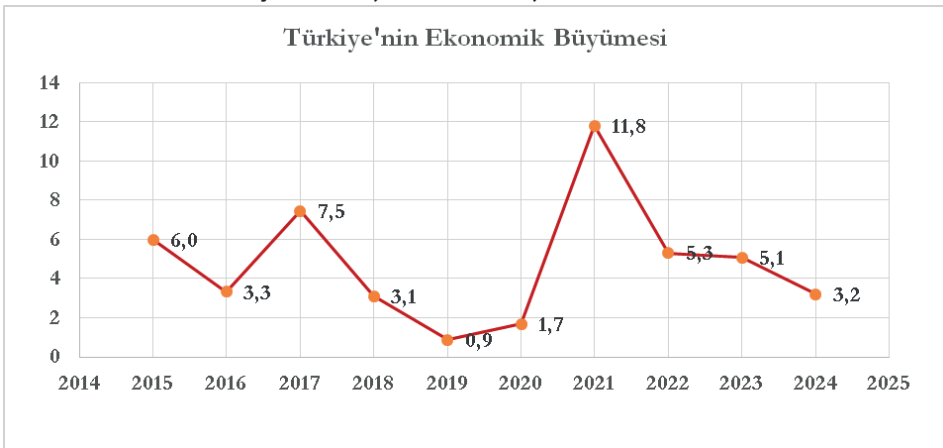
Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, bir ekonominin belirli bir zaman dilimi içinde üretim kapasitesinin artması olarak tanımlanabilir. Bu artışın ölçülmesinde en yaygın kullanılan göstergelerden biri, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değişimleridir. GSYH, bir ülkenin belirli bir dönemde ürettiği tüm mal ve hizmetlerin toplam değerini yansıtarak, ekonominin büyüklüğündeki değişimleri ve gelişmeleri gösterir. Bu nedenle, GSYH'deki artışlar, ekonomik büyümenin önemli bir göstergesi olarak kabul edilir (Turan, 2008: 11). Ekonomide net bir büyüme hızının yakalanabilmesi için büyüme hızının nüfus artış hızından daha yüksek olması gerekmektedir. Ekonomik büyüme, hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir konudur. Ancak, gelişmiş ülkeler genellikle reel GSYH'deki yıllık değişimleri ve bu büyümenin sürdürülebilirliğine odaklanırken, gelişmekte olan ülkeler sadece ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmaya da büyük önem verirler. Ekonomik kalkınma, yalnızca ekonomik büyümeyi kapsamakla kalmaz; aynı zamanda gelir eşitsizliklerinin azaltılması, işsizliğin düşürülmesi ve toplumsal yapının modernize edilmesi gibi sosyal ve siyasal hedefleri de içerir. Bu bakımdan ekonomik kalkınma, ekonomik büyümenin ötesinde, toplumun genel refahını iyileştirmeyi amaçlayan daha geniş bir kavramdır (Seyidoğlu, 2006, s. 829).

Türkiye'de Ekonomik Büyüme Oranları

Şekil 2, 2015–2024 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik büyüme oranlarını (muhtemelen GSYİH büyüme oranı) göstermektedir.

Şekil 2. Türkiye'de Ekonomik Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2 incelendiğinde, 2015 yılında %6,0 ile başlayan Türkiye'nin ekonomik büyüme oranı, takip eden yıllarda dalgalı bir seyir izlemiştir. 2015 yılında büyüme %3,3'e gerileyerek yavaşlama eğilimine girmiştir. 2017'de %7,5 ile dönemin en yüksek büyüme oranına ulaşmıştır.

Ancak 2018 yılı Temmuz-Eylül döneminde yaşanan kur ve faiz şoku, yılın ikinci yarısında önce durgunluğa, daha sonra da ekonomik gerilemeye neden olmuştur (Yükseler, 2019, s. 1). 2017 yılındaki yükselişten sonra 2018 ve 2019'da büyüme oranları tekrar düşüşe geçmiş ve sırasıyla %3,1 ve %0,9 olarak gerçekleşmiştir.

2020 yılında %1,7'lik sınırlı bir büyüme kaydedilmiştir. 2021'de ise %11,8 ile dikkat çekici bir büyüme yaşanmış, bu büyük olasılıkla pandemi sonrası toparlanma ve baz etkisiyle açıklanabilir. 2022 ve 2023'te ise büyüme oranları sırasıyla %5,3 ve %5,1 ile yeniden ortalamanın üzerine çıkmıştır. 2024 yılında büyüme oranları ise %3,2'dir.

Türkiye'de Sektörlerin Reel Artışı (GSYİH Reel artışı)

Sektörlerin Reel Artışı (Reel GSYİH Artışı), her bir ekonomik sektörün üretim düzeyindeki değişimleri ifade eder ve genellikle sabit fiyatlarla hesaplanan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile ölçülür. Reel GSYİH artışı, bir ekonominin büyümesini ölçerken enflasyon etkilerini ortadan kaldırarak, sektörlerin ne kadar büyüdüğünü daha doğru bir şekilde gösterir. Türkiye'deki sektörlerin reel GSYİH artışı, tarım, sanayi, hizmetler ve inşaat gibi temel sektörlerdeki üretim artışlarının yıllık bazda hesaplanmasıyla elde edilir. Bu artış oranları, sektörel büyümenin ve ekonomik yapının nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olur.

Tablo 3. Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre A10 düzeyinde zincirlenmiş hacim ve endeks

Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmet		İnşaat	
	Toplam GSYİH	Yıllık Endeks	Toplam GSYİH	Yıllık Endeks	Toplam GSYİH	Yıllık Endeks	Toplam GSYİH	Yıllık Endeks
2015	103.977.399	128	299.576.304	161,4	350.751.877	157,8	111.640.513	198,3
2016	101.280.685	124,7	312.737.078	168,1	353.545.657	159,2	117.322.451	208,4
2017	106.262.848	130,8	341.814.205	184,1	392.476.970	176,4	128.318.670	227,9
2018	108.708.277	133,8	347.207.717	186,9	413.459.167	186,1	125.931.715	223,7
2019	111.964.074	137,8	344.530.885	185,6	418.164.514	188,4	115.095.051	204,4
2020	118.467.681	145,8	354.664.051	190,3	394.823.940	177,6	108.716.613	193,1
2021	114.865.702	141,4	416.169.670	225,0	478.116.328	215,5	108.047.546	191,9
2022	116.325.286	143,2	423.155.335	227,8	538.814.343	242,4	100.371.725	178,3
2023	116.522.336	143,4	430.193.708	231,3	579.014.327	260,5	107.571.896	191,1
2024	121.094.189	149,1	432.194.919	233,0	597.137.016	268,8	117.536.032	208,8

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'teki veriler kullanılarak Tablo 4'teki 2015 yılı 2024 yılları arası Sektörlerin Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Yıllık Değişim Oranları hesaplanmıştır.

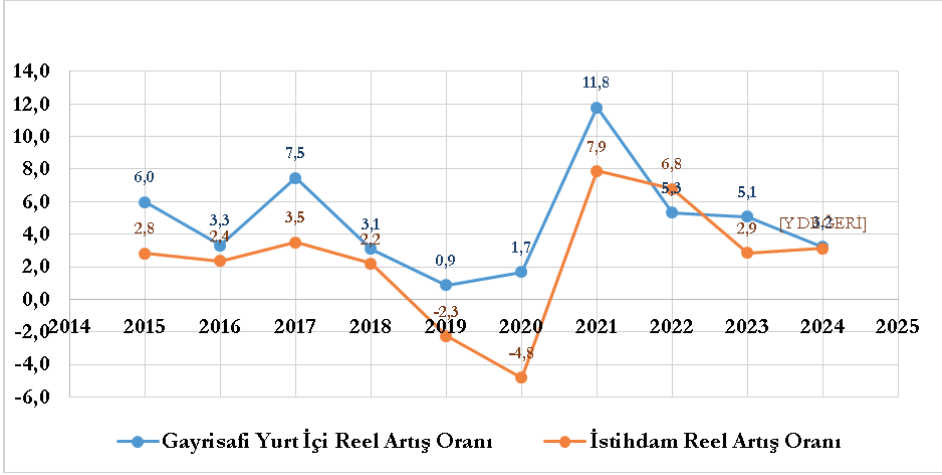
Tablo 4. Sektörlerin Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Yıllık Değişim Oranları 2015-2024

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet	İnşaat
	Yıllık Değişim Oranı %	Yıllık Değişim Oranı %	Yıllık Değişim Oranı %	Yıllık Değişim Oranı %
2015	9,26	5,07	6,55	4,95
2016	-2,59	4,39	0,80	5,09
2017	4,92	9,30	11,01	9,37
2018	2,30	1,58	5,35	-1,86
2019	2,99	-0,77	1,14	-8,61
2020	5,81	2,94	-5,58	-5,54
2021	-3,04	17,34	21,10	-0,62
2022	1,27	1,68	12,70	-7,10
2023	0,17	1,66	7,46	7,17
2024	3,92	0,47	3,13	9,26

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki

Ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişki, farklı ülke gruplarında yapılan akademik çalışmalarda sıklıkla ele alınan bir konu olup, genel olarak bu iki faktör arasındaki ilişkinin genellikle güçlü ve pozitif yönlü olması beklenmektedir. İlk başta, ekonomik büyümenin istihdamı artıracığına dair yaygın bir görüş bulunurken, ilerleyen zamanlarda istihdamın da ekonomik büyümeyi tetikleyebileceği düşüncesi daha fazla yer bulmuştur. Ancak, Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, büyüme dönemlerinde dahi istihdamın yeterince artmadığını ve bu durumu “istihdam yaratmayan büyüme” kavramıyla açıklamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’deki ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkinin bazen beklenenden farklı şekillerde geliştiği ve bu ilişkinin oldukça tartışmalı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’de büyüme ve istihdam arasındaki bağlantı, literatürde hem olumlu hem de olumsuz yönde farklı bulgulara dayanan bir tartışma alanı olarak öne çıkmaktadır (DİNÇER, 2024, s. 2).

Şekil 3. Türkiye’de GSYİH Reel Artışı-İstihdam Reel Artışı

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3’te 2015–2024 yılları arasındaki verilere bakıldığında, Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) reel artış oranı ile istihdam reel artış oranı arasında genel olarak pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ekonomik büyümenin yüksek olduğu yıllarda istihdam artışının da yükseldiği dikkat çeker; örneğin 2017 yılında %7,5’lik büyüme oranına karşılık %3,5’lik istihdam artışı ve 2021 yılında %11,8’lik büyümeye karşılık %7,9’luk istihdam artışı kaydedilmiştir. Bu durum, büyümenin istihdam yaratma kapasitesini desteklediğini göstermektedir. Ancak bazı yıllarda bu paralellik bozulmuştur; özellikle 2019 ve 2020 yıllarında ekonomik büyüme düşük seviyelerde kalmasına rağmen istihdam oranları negatif olmuştur (sırasıyla %-2,3 ve %-4,8). Bu durum, ekonominin kriz veya pandemi gibi olağanüstü koşullarda büyüse bile yeterli istihdam yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca 2023 ve 2024 gibi bazı yıllarda büyüme oranları orta seviyelerde seyrete de istihdam artışı sınırlı kalmıştı. Sonuç olarak, büyüme ile istihdam arasında genel bir uyum olmakla birlikte, aralarında güçlü bir ilişki bulunsa da her yıl birebir örtüşme gözlenmemektedir.

Türkiye’de Sektörlere Ait İstihdam Verimlilik Analizi

Verimlilik Kavramı

Çağdaş dünyanın mevcut ekonomik problemlerinin çözümünde kullanılacak araçların en önemlilerinden biri de verimliliktir. Günümüzde verimlilik, kalkınmanın ya da kalkınmış olmanın en önemli parametrelerinden biri olarak kabul edilir. Aynı zamanda kalkınmanın itici gücü olarak da kabul edilmektedir (Korkmaz, 2010, s. 39)

Verimlilik, sektördeki reel üretim artışının, o sektördeki iş gücü artışıyla kıyaslanmasıdır. Yüksek bir verimlilik oranı, üretim artışının daha az iş gücü ile elde edildiğini, dolayısıyla daha verimli bir büyüme sağlandığını ifade eder. Düşük bir verimlilik oranı ise ise, daha fazla iş gücü ile büyüme sağlandığını ve sektörde verimsiz bir büyüme gerçekleştiğini gösterir.

İşgücü verimliliği, sektörlerin yarattığı katma değer in o sektörde çalışan kişi sayısına oranlanmasıyla hesaplanır ve bu ölçüt, üretimle emek arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Bu çerçevede, verimliliğin sadece ekonomik büyümenin bir çıktısı değil, aynı zamanda onun belirleyicilerinden biri olduğu anlaşılır. Dani Rodrik'in de vurguladığı gibi, işgücünün daha yüksek verimlilik sunan sektörlerle yönelmesi, toplam faktör verimliliğini artırarak büyüme üzerinde olumlu ve hızlandırıcı bir etki yaratır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu dinamik daha da önemlidir, çünkü yapısal dönüşüm süreci verimliliği doğrudan etkiler. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörü karşılaştırıldığında, verimliliğin en düşük olduğu sektörün tarım olduğu göze çarpar; bu durum hem teknolojik gelişmişlik düzeyi hem de üretim ölçeği açısından sınırlılıkları yansıtırken, aynı zamanda tarımda istihdam edilen işgücünün üretkenliğini artıracak politikaların gerekliliğini de ortaya koymaktadır. (Doğan, 2023, s. 39-40).

Verimlilik formülünü şu şekilde daha net bir şekilde açıklayabiliriz:

$$\text{Verimlilik} = (\text{Sektör Reel Artış \%}) / (\text{Sektör İstihdam Artış \%})$$

Bu formülün anlamı, sektördeki toplam üretim artışının, iş gücü artışıyla karşılaştırıldığında ne kadar verimli olduğunu ortaya koymaktır. Eğer sektör büyürken daha az iş gücü ekleniyorsa, o zaman sektörün verimliliği yüksek demektir.

Türkiye'de Sektörlere Ait Verimlilik Analizi

Türkiye ekonomisinde sektörler arası verimlilik ve istihdam artışı, ekonomik büyümenin dinamiklerini anlamak adına önemli bir gösterge sunmaktadır. 2015-2024 yılları arasında tarım, sanayi, hizmetler ve inşaat sektörlerindeki istihdam artışı ile reel büyüme oranlarını inceleyerek, her bir sektörün ekonomik katkısı ve gelişim trendleri analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 5. Sektörlerin İstihdam Artış Oranı ve Reel Artış Oranı (Reel GSYİH Artışı)

Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmetler		İnşaat	
	İstihdam Artış Oranı	Sektör Reel Artış Oranı	İstihdam Artış Oranı	Sektör Reel Artış Oranı	İstihdam Artış Oranı	Sektör Reel Artış Oranı	İstihdam Artış Oranı	Sektör Reel Artış Oranı
2015	2,62	9,26	0,11	5,07	4,38	6,55	0,16	4,95
2016	-1,31	-2,59	-0,94	4,39	4,81	0,80	3,91	5,09
2017	2,16	4,92	1,87	9,30	4,25	11,01	5,88	9,37
2018	-2,20	2,30	5,41	1,58	3,56	5,35	-4,55	-1,86
2019	-3,52	2,99	-2,00	-0,77	0,62	1,14	-22,17	-8,61
2020	-7,04	5,81	-1,62	2,94	-5,55	-5,58	-1,28	-5,54
2021	4,45	-3,04	12,06	17,34	6,68	21,10	14,94	-0,62
2022	-1,66	1,27	8,46	1,68	9,10	12,70	3,88	-7,10
2023	-3,51	0,17	0,72	1,66	4,90	7,46	8,18	7,17
2024	2,81	3,92	0,52	0,47	3,60	3,13	8,26	9,26

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'deki sektör reel artış oranları ve sektör istihdam artış oranları kullanılarak tarım, sanayi, hizmet ve inşaat sektörlerinin verimlilikleri aşağıdaki Tablo 6'te gösterilmiştir.

Tablo 6. Sektörlerin Verimlilik Analizi 2015-2024

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	İnşaat
	Verimlilik	Verimlilik	Verimlilik	Verimlilik
2015	3,53	46,09	1,50	30,94
2016	1,98	-4,67	0,17	1,30
2017	2,28	4,97	2,59	1,59
2018	-1,05	0,29	1,50	-0,41
2019	-0,85	0,39	1,84	-0,39
2020	-0,83	-1,81	-1,01	-4,33
2021	-0,68	1,44	3,16	-0,04
2022	-0,77	0,20	1,40	-1,83
2023	-0,05	2,31	1,52	0,88
2024	1,40	0,90	0,87	1,12

Kaynak: TÜİK, 2025. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Son 10 yıla ait verilere göre hizmetler sektörü, istihdam artışının sınırlı kaldığı dönemlerde dahi yüksek üretim artışı sağlayarak en dikkat çekici verimlilik performansını göstermiştir.

Tarım sektörü, dönem boyunca dalgalı bir verimlilik sergilemiştir. 2015 yılında %3,53 gibi pozitif bir oran yakalanmasına rağmen, 2016'dan itibaren negatif ya da düşük oranlar dikkat çekmektedir. 2018–2023 arası genelde negatif seyreden verimlilik, 2024 yılında %1,40'lık bir toparlanma göstermiştir. Bu

durum, tarımda teknolojik dönüşümün sınırlı olması, iklim koşulları ve yapısal sorunlar nedeniyle verimlilik artışının sürdürülemediğini ortaya koymaktadır.

Sanayi sektörü genellikle diğer sektörlerle kıyasla daha istikrarlı ve yüksek verimlilik düzeyine sahiptir. 2015 yılında oldukça yüksek bir verimlilik artışı (%46,09) görülürken, 2016'da sert bir düşüş yaşanmıştır (%-4,67). 2020'de pandemi etkisiyle % -1,81'lik bir gerileme yaşanmış olsa da 2021 ve sonrası dönemde kademeli toparlanma gözlemlenmektedir. 2023 ve 2024'te sırasıyla %2,31 ve %0,90 oranlarında pozitif değerlerle tekrar ivme kazanmıştır. Bu veriler, sanayinin kriz dönemlerinde daralsa da toparlanma kapasitesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Hizmetler sektörü genel olarak istikrarlı ve ılımlı bir verimlilik artışı sergilemiştir. 2015'ten itibaren pozitif seyir çoğunluktadır, sadece 2020 yılında % -1,01 ile düşüş yaşanmıştır ki bu da pandeminin hizmet sektörünü doğrudan etkilemesinden kaynaklanmaktadır. 2021 yılında %3,16 ile güçlü bir toparlanma gözlemlenmiş, 2022-2024 döneminde ise verimlilik artışları daha ılımlı seviyelere (%1,40 - %0,87) dönmüştür. Bu durum, hizmetlerin yapısal olarak daha esnek olduğunu, ancak büyük krizlerden kısa vadeli etkilenebileceğini göstermektedir.

İnşaat sektörü, en dalgalı ve en kırılgan verimlilik performansına sahip sektördür. 2015 yılında %30,94'lük ciddi bir verimlilik artışı yaşanmış, ancak izleyen yıllarda bu performans korunamamıştır. 2020 yılında % -4,33 ile en sert düşüş yaşanmıştır ve bu durum sektördeki kırılganlığı açıkça ortaya koymaktadır. 2021-2024 döneminde ise inişli çıkışlı bir seyirle düşük seviyelerde toparlanma (%-0,04 ila %1,12) gözlemlenmiştir. Bu, inşaat sektörünün ekonomik dalgalanmalara karşı oldukça duyarlı olduğunu ve verimlilik artışının süreklilik göstermediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, 2015-2024 dönemine ait sektör bazlı verimlilik analizi, Türkiye ekonomisinde yapısal farklılıkların ve kırılganlıkların sürdüğünü ortaya koymaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörleri, özellikle kriz dönemlerinde kısa süreli daralmalar yaşasa da toparlanma kapasiteleriyle öne çıkmaktadır. Sanayi sektörü, üretim altyapısının ve teknolojiye dayalı faaliyetlerin gelişmiş olması nedeniyle verimlilik açısından güçlü bir potansiyele sahiptir. Hizmetler sektörü ise daha istikrarlı bir seyir izleyerek ekonomideki dönüşüme daha yumuşak bir geçiş sunmaktadır. Özellikle pandemi sonrası hizmet sektörünün hızlı toparlanması, bu alanın esnek yapısını ve istihdam yaratma potansiyelini desteklemektedir.

Hizmet sektörü, verimlilik artışında en belirgin başarıyı elde ederken, sanayi ve inşaat sektörleri zaman zaman zorlu dönemler geçirmiştir. Tarım sektörü ise genel olarak düşük verimlilik oranları ile dikkat çekmiştir.

Hizmet sektörü, dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler sayesinde günümüzde ekonomik büyümeye önemli katkılar sunan, yüksek katma değer yaratan bir sektör haline gelmeye başlamış ve ekonominin lokomotif unsurlarından biri olmuştur. Özellikle eğitim, sağlık, finans ve bilgi-iletişim teknolojileri gibi alanlarda sağlanan yenilikler, sanayi ve tarım sektörlerine kıyasla daha fazla değer üretmekte, bu da hizmet sektörünün ekonomik büyümelerde stratejik bir rol oynamasını sağlamaktadır. Teknoloji ve dijital altyapının etkisiyle bu sektör, yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda toplumsal refahı artırarak ülkelerin sürdürülebilir büyümelerine katkı sunmaktadır (Çapık & Dupulçu, 2025, s. 13).

Sanayi sektörü, genel olarak büyüme kaydetmiş olmasına rağmen, verimlilik konusunda büyük dalgalanmalar yaşamıştır. Sanayi sektörü, daha verimli üretim yöntemlerine ve teknolojik iyileştirmelere odaklanarak bu dalgalanmayı aşabilir. Bu alanda yapılacak yapısal değişiklikler ve yenilikçi yatırımlar, sektörün sürdürülebilir büyümesine katkı sağlayacaktır.

Tarım sektörü ise, istihdam kaybı ve sınırlı verimlilik artışı ile zorluklar yaşamıştır. Sektördeki üretim artışlarının yetersiz kalması, tarımsal teknolojiler ve yapısal iyileştirmelerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Tarımda verimliliği artırmaya yönelik teknoloji kullanımı, eğitim ve altyapı yatırımlarının artırılması, sektörün gelecekteki gelişimi için kritik öneme sahiptir.

İnşaat sektörü de büyüme sağlasa da, ekonomik dalgalanmalara duyarlı olup, verimlilikte yaşanan dalgalanmalar sektördeki kırılganlıkları gözler önüne sermektedir. İnşaat sektöründe sürdürülebilir büyüme sağlanabilmesi için yapısal iyileştirmelere ve ekonomik dalgalanmalara karşı dayanıklı stratejilere ihtiyaç vardır.

Tarım ve inşaat sektörleri düşük ve dalgalı verimlilik oranlarıyla dikkat çekmektedir. Tarımda verimliliğin düşüklüğü, hem teknolojik gelişmelerin sınırlılığı hem de işgücünün niteliğiyle ilişkilidir. İnşaat sektörü ise dönemsel teşviklere ve ekonomik dalgalanmalara duyarlı yapısı nedeniyle sürdürülebilir verimlilik artışı sağlayamamaktadır. Bu iki sektör, istihdam açısından önemli olsa da ekonomik büyümeye katkıları verimlilik açısından sınırlı kalmaktadır.

Bu nedenle, Türkiye'nin sürdürülebilir büyüme ve yüksek verimlilik hedeflerine ulaşabilmesi için, üretkenliği yüksek olan sanayi ve hizmetler sektörlerine yönelimi artırması, tarımda yapısal dönüşüm politikalarını hızlandırması ve inşaat sektörünü daha katma değerli alanlara kaydıracak stratejiler ge-

liştirmesi gerekmektedir. Eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasındaki uyumu güçlendirmek ve teknolojik dönüşümü teşvik etmek de bu sürecin temel yapı taşlarını oluşturacaktır.

Kaynakça

- Acun, S. (2013). Ekonomik Kriz ve Eksik İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- Aktan, Ç. C. (2010). Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), s. 168-182.
- Bocutoğlu, E. (2014). *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar* (11 b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bülbül, D. (2024). Kadın İstihdamının Türkiye Örneği Üzerinden İncelenmesi: Kadın İstihdamının Rolü Ve Ekonomiye Etkileri. *Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Manisa.*
- Çakır Yıldız, N. (2017). *Makro iktisat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Çapık, E., & Dupulcu, M. A. (2025). İktisadi Düşüncede Hizmet Sektörünün Evrimi ve Kalkınma Dinamikleri Üzerindeki Etkisi. *Bölgesel Kalkınma Dergisi* 2 (03), s. , 302-318.
- ÇSGB. (2021). *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Ulusal Genç İstihdam Stratejisi Eylem Planı*: www.cs.gb.gov.tr/media/86876 adresinden alındı
- Dalkılıç, M. G. (2023). Türkiye’de Pandemi Döneminde Olağanüstü Bir İstihdam Kalkanı OlarakUygulanan Kısa Çalışma Ödeneğinin Van İli Özelinde Analizi. *Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü yıl Üniversitesi, Van.*
- Dinçer, S. (2024). Türkiye’de İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Düzey 2 Bölgeleri Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 2388-2406.
- Dinler, Z. (2012). *İktisada Giriş* (18 b.). Ekim Basım Yayın Dağıtım.
- Doğan, Z. (2023). Türkiye’de sektörel dönüşümün istihdam üzerine etkisi. *Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.*
- DPT. (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.
- Eyüboğlu, D. (2003). *2001 Krizi sonrasında işsizlik ve çözüm yolları* . Ankara: Milli Prodüktivite Yayınları.
- Gediz, B., & Yançınkaya, M. H. (2000). Türkiye’de istihdam-işsizlik ve çözüm önerileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 6.1, s. 161-184.
- Gerni, C. (2012). *Makro İktisadi Akımlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Gürler, A. Z., Şimşek, E., & Onurlubaş, E. (2013). *Makroekonomi* (1. b.). Ankara: Nobel.

- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de istihdam ve verimlilik ilişkisi . *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir*.
- Mankiw, N. G. (1990). A Quick Refresher Course İn Macroeconomics. *Journal of Economic Literature*, s. 1645-1660.
- Parasız, İ. (1998). *Makro Ekonomi Teori ve Politika* (7 b.). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat Biliminin Temelleri*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- SGK. (2025). *Sosyal Güvenlik Kurumu*. 05 11, 2025 tarihinde www.sgk.gov.tr: www.sgk.gov.tr adresinden alındı
- Türkbâl, A. (1993). *İktisada Giriş*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Yasa, B. D. (2017). İktisat düşüncesinde devlet müdahaleciliği kuramının evrimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), s. 281-298.
- Yükseler, Z. (2019). *Türkiye’nin Makroekonomik Performansı*-8.

Kur'an ve Sünnet Işığında Ticari İlişkilerde Empatik Yaklaşım

Gülizar ALBAYRAK*

ÖZ: Her ne kadar empati kavramı, modern çağda tanımlanmış bir terim olarak literatürde yer alsa da insanlık tarihi boyunca varlığını sürdüren temel bir anlayıştır. Kur'an ve Sünnet, insanda empatik düşünce ve davranışın yerleşmesini teşvik etmek; insanı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) örneğinde bu yönde eğitmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), ticareti yalnızca maddi kazanç aracı olarak görmemiş; onu toplumsal dengenin ve adaletin korunmasında önemli bir unsur olarak değerlendirmiştir. O, tüccarlığı onurlu bir meslek olarak tanımlamış ve bu meslekte doğruluk, adalet ve ölçülülük gibi temel ilkeleri ön plana çıkarmıştır.

Kur'an ve Sünnet'te ticari işlemlerde doğruluk, adalet ve ölçüye riayet gibi esaslar açıkça vurgulanmış; bütün bu ilkelerin uygulanmasında hoşgörünün ve karşılıklı anlayışın önemi üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamaları, ticarete karşı tarafın ihtiyaçlarını gözetmeye, bireysel çıkarların ötesinde toplumsal dayanışma ve adaletin tesisi için çözümler üretmeye yöneliktir. Dolayısıyla, ticari hayatta empati merkezli bir yaklaşım benimsemek, sadece bireysel anlamda değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de ekonomik dengenin korunması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Bu bildiride, empati kavramı Kur'an ve Sünnet çerçevesinde ele alınarak, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) örneğinden hareketle uygulamada nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ortaya konmaktadır.

Bildiri sonucunda, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sevgi, saygı ve muhabbeti artıran, kabalık, saygısızlık, adaletsizlik ve bencilliğin önüne geçen empati ilkesini ümmetine öğrettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca onun uygulamaları sayesinde Kur'an'da zikredilen ayetlerin gündelik hayatta nasıl karşılık bulması gerektiği de somut biçimde ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler : Empati, Ticaret Ahlâkı, Hadis, Sünnet, Toplumsal Adalet

Abstract: Although the concept of empathy is a term that has been defined in the modern era, it is in fact a fundamental understanding that has existed throughout human history. The Qur'an and the Sunnah encourage the development of empathetic thought and behavior in individuals and guide them in this direction through the example of the Prophet Muhammad (peace be upon him). The Prophet (pbuh) did not regard trade merely as a means of material gain; rather, he viewed it as a significant element in maintaining social balance and justice. He described commerce as an honorable profession, emphasizing key principles such as honesty, justice, and moderation within it.

The Qur'an and Sunnah explicitly highlight the importance of truthfulness, fairness, and adherence to proper measures in commercial transactions, while also underlining the necessity of tolerance and mutual understanding in applying these principles. The Prophet's (pbuh) practices in trade aimed at considering the needs of the other party and offering solutions that prioritized social solidarity and justice over individual interests.

Therefore, adopting an empathy-centered approach in commercial life is not only essential on an individual level but also holds great significance in maintaining economic equilibrium on a societal scale.

This paper examines the concept of empathy within the framework of the Qur'an and the Sunnah, and, drawing from the Prophet's (pbuh) example, seeks to demonstrate how empathy should be practiced in real-life applications. The study concludes that the Prophet Muhammad (pbuh) taught his community the principle of empathy—one that fosters love, respect, and compassion while preventing harshness, disrespect, injustice, and selfishness. Moreover, it will be clearly shown how the verses of the Qur'an can be concretely reflected in daily life through the Prophet's (pbuh) practices.

Keywords: Empati, Ticari Ahlak, Hadis, Sünnet, Sosyal Adalet

* Bu çalışma yazarın "Hadis ve Sünnette Empati" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir. Vaiz, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, albayrakglz@gmail.com.

Giriş

Empati, tarihsel süreç içerisinde insanların önem atfettiği ve üzerinde sıklıkla durduğu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram, bireyin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak onun duygu, düşünce ve durumunu anlama çabası ve bu anlayışın tutum ve davranışlarına yansımaları şeklinde tanımlanabilir. Bu özelliğiyle empati, yalnızca psikoloji disiplini veya iletişim kuramları açısından değil, aynı zamanda dini, sosyal ve kültürel çalışmalar bakımından da temel bir ilgi alanı olmuştur. Ticari ilişkiler bağlamında ise empati, sağlıklı ve güvene dayalı bir iletişim ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Zira ticarete karşılıklı güvenin tesisi, tarafların birbirlerini doğru anlamaları ve ihtiyaçlarını gözetmeleri, büyük ölçüde empatik becerilerin gelişmiş olmasına bağlıdır. Bu nedenle empati, ticari işlemlerde etik ilkelere bağlı kalmayı, toplumsal adaletin gözetilmesini ve sürdürülebilir iş ilişkilerinin kurulmasını destekleyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

İslam, bireyin yalnızca muhatabının duygu ve düşüncelerini anlamasını yeterli görmemekte; bu anlayışın somut eylemlere dönüştürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), ticari ilişkilerinde empatiyi sadece teorik bir ilke olarak bırakmamış, aynı zamanda pratikte de hayata geçirmiştir. Onun ticaret hayatındaki uygulamalarında, karşı tarafın ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alması, adalet ve hakkaniyeti gözetmesi, empatik yaklaşımın bir örneğini teşkil etmektedir. Özellikle alışveriş ve sözleşme süreçlerinde tarafların haklarını koruyan, onları mağdur etmeyen uygulamaları; modern iletişim ve etik kuramlarında tanımlanan empati kavramının, İslam toplumlarında asırlar önce nasıl uygulanmakta olduğunu açıkça göstermektedir. Böylece empati, İslam'ın ticaret anlayışında yalnızca bireysel bir tutum değil, aynı zamanda toplumsal refahın ve adaletin inşasında temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle empati kavramına dair literatürde yer alan farklı tanımlara yer verilecek, ardından Hz. Peygamber'in ticari ilişkilerindeki örnek uygulamaları üzerinden empati olgusunun pratik yansımaları incelenecektir. Böylelikle, hem tarihî kaynaklardan hem de psikoloji ve iletişim alanındaki kuramsal çerçevelerden beslenen bütüncül bir yaklaşımla, empati kavramının İslami perspektifteki derinliği ve günümüz ticari yaşamındaki önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Empati kavramı doğru şekilde anlaşıldığında, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ticari uygulamalarında sergilediği empatik tutumun anlamı ve önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Empati Kavramının Kökeni ve Tanımları

Empati kelimesi, Antik Yunan kökenli “empathia” ve Almanca kökenli “einfuhlung” terimlerinden türemiştir.(Dökmen 2010:157) Eski Yunanca’da “em” ya da “en” ön eki “...de” veya “içinde, içeride”(Dökmeci 2006:167) anlamına gelirken, “pathia” ise “hissetme” veya “algılama” karşılığını taşımaktadır.(Arkonaç 1999:188) Almancada “einfuhlung” kavramı, başkasının ruh hâline uyabilme veya bunu anlayabilme becerisini ifade eder.(Denker ve Davran 1973:16) Türkçede “duygudaşlık” ve “eş duyum”(Akalın ve vd. 2005:634) şeklinde karşılık bulan empati, karşımızdaki kişinin duygu ve düşüncelerini kendimize aitmiş gibi algılamayı ve nesnelliğimizi yitirmeden kendimizi onun yerine koymayı gerektirir.(Bakırcıoğlu 2012:338) Fransızcada “empathie,” toplumsal benliğin diğerlerini tanıma biçimi olarak tanımlanırken,(Yalt 1984:771) İngilizcede “empathy” bir başkasının duygularını anlayabilme(Avery 1974:311), hislerini idrak etme,(Birge ve vd. 1971:335) duygu sezisi, dert ortaklığı ve kendi duygularını doğal veya sanat eserine atfetme gibi anlamlarda kullanılmaktadır.(Atalay 1999:1129.) Arapçada ise empati kavramının karşılığı olarak “müşarakatü vicdaniyye” ifadesi kullanılmaktadır.

Empatiyle ilgili bilimsel yayınlar incelendiğinde, farklı dönemlerde çeşitli araştırmacıların empati kavramına yönelik farklı tanımlar geliştirdiği görülmektedir. Bazı araştırmacılar empatiyi bir kişilik özelliği olarak kabul ederken, bazıları onu başka birinin deneyimlerini hissetme ve anlama biçimi şeklinde yorumlamaktadır. Ayrıca, empatiyi aşamalı bir süreç olarak ele alan araştırmacılar da bulunmaktadır.(Egan 2011:95)

Kur'an ve Sünnet'te Ticari İlişkilerde Empatik Yaklaşım

Ticaret kavramı Arapça’ya Ârâmîce ve Süryânîceden geçmiş, kavramın aslı tiggârâ ve tagûrtadır. Akadca’da “tâcir, ithalâtçı, acente” manasında t/damk/gâru ve Sümerce’de ise damgâr kelimeleri ile ilişkilidir.(Kallek 2012:134) Lügatte ve şeriât istilâhında ticaret; kazanç elde etmek amacıyla yürütülen alım-satım (bey’-şirâ) etkinliğine denir.(Cürçânî t.y.:57; Yazır t.y.-a:V/380; Erdoğan t.y.:581; Akalın ve others 2005:2354; Ayverdi t.y.:III/3208; İşler ve Özay t.y.:1084)

Hız. Peygamber (s.a.s.)’den önce ticaret ile uğraşan kimselere simsarlar denilmekteydi Hız. Peygamber (s.a.s.), ticaretle uğraşanlara simsar kelimesinden daha güzel bir isim olan tâcir ismini vermiştir.(İbn Mâce 1430/2009:İbn Mâce, “Ticaret”, 3; Nesâî 1421/2001:“Eymân ve Nüzûr”, 22.)

Kazanç yolları içinde en çok teşvik edilen ticarettir. Ticaretin meşru oluşu Kitap, Sünnet ve İcmâ ile sabittir.(Yazır t.y.-b:V/380) Kur’ân, insandan ahiret hayatı için çalışmasını istediği gibi dünya hayatı için de çalışmasını istemek-

te(Altuntaş ve Şahin 2009:el-Kasas 28/ 77.) ve çalışma hayatında dikkat edilmesi gereken hususları beyan etmektedir.(Yazır t.y.-b:el-A'râf 7/ 85.)

Kur'ân, "*Rasûlüm! Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı...*" (Altuntaş ve Şahin 2009:el-Furkân 25/ 20.) buyurarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ve diğer peygamberlerin alışveriş yaptıklarını haber vermektedir.

Kur'ân, "*...Allah, alım-satımı helal, faizi ise haram kılmıştır...*" buyurarak ticaret yapmanın meşru bir eylem olduğunu ancak buna faiz karıştırdıklarında ise mallarının artmayacağı aksine tükeneyeceği uyarısında bulunmuştur. Faiz yiyenlerin kabirlerinden şeytan çarpmış bir şekilde çıkacağı uyarısında bulunarak faizin insanın dünya ve ahiret hayatındaki kayıplarının neler olabileceğini insana beyan etmiştir.(Altuntaş ve Şahin 2009:el-Bakara 2/ 275-276.)

"*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda yemeyin...*" (Altuntaş ve Şahin 2009:en-Nisâ 4/ 29.)

"*Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir.*" (Altuntaş ve Şahin 2009:el-İsrâ 17/ 35.)

"*Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar, insanlardan alırken ölçüp tarttıklarından tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar*(Altuntaş ve Şahin 2009:el-Mutaffifin 83/ 1-2-3.)

Kur'ân, insanlardan ticari ilişkilerde haksız ve batıl yollarla birbirlerinin mallarını tüketmemelerini istemiş ve insanlara ölçü ve tartıyı doğru bir terazi ile yapmalarını emrederek ticareti empati zeminine bina etmiştir.

Ölçü ve tartıda hak sahibinin hakkından eksiltip azaltanlara mutaffif denilmektedir.(er-Râzî t.y.:XXII, s. 562.) Bu kişiler, ölçeği sallayıp, malı sıkıştırarak basit hilelerle maldan çalıp haklarından fazlasını alanlardır.(Bursevî 2010:537.) Ölçme işini eksik yapanlara mutaffif denilmesinin nedeni ölçü ve tartıda çaldığı şeyin az olmasındandır.(Cevzî t.y.:VI/406 Taff, tafef, tafaf, tufaf bir ölçeği ya da kabı tam dolduran şeye ya da kab dolusu silindikten sonra içinde kalan şeye veya ölçeğe denir. Bkz. Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, C VIII, s. 5649.)

Kur'ân, ticarete yapılacak en küçük hileyi dahî yasaklamış ve hilekârları kınamıştır. Kur'ân bu kişileri yaptıkları işin çirkinliğinden dolayı kınarken, böyle davrananların ahirette de cezalandırılacaklarına dikkat çekmiştir.(Karaman ve others t.y.:V/573) Bu davranışı sergileyen kimselerde cimrilik, enaniyet ve bencillik gibi huylardan emareler görülmektedir. Kendisinde bu huylardan biri veya bir kaçı bulunan kimseler zamanla aşırı derecede mal ve dünya sevgisine sahip kişiler haline gelmektedirler. Bu anlayışa sahip olan kimseler alacaklı

olduklarında alacaklarını tam ve eksiksiz olarak alıp, ölçü ve tartıyı kendi lehlerine yaparlar. Borçlu olduklarında ise alacaklının hakkını eksik verir, ölçü ve tartıyı hak sahibinin aleyhine olacak şekilde yaparlar.(Hicazî t.y.:VI/472)

Kur'ân, ölçü ve tartıda dürüstlüğü emr ettiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s.), de bunun nasıl olması gerektiği hususunda ümmetini empatik bir bilinç ile eğitmiştir:

Bu hususta Abdullah b. Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Bazınız bazınızın alışverişi üzerine alışverişe girmesin! Ticaret eşyasını pazarlara indirilinceye kadar karşılamayın! Fiyatları yükseltmek için alıcı gibi görünüp müşteri kızdırmayın!"* (Dârimî 2000:"Büyû", 33 Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, "Nikâh", 46; Müslim, "Büyû", 7-13.)

Satım üzerine satım; herhangi bir ürünü satın alan müşteriye üçüncü bir şahsın gelerek, "sen bu alışverişten vazgeç, ben bu ürünü sana daha ucuza vereyim" demesi şeklinde veya satıcıya "sen bu ürünü satmaktan vazgeç, ben bu ürünü senden daha yüksek bir fiyata alayım" demesi suretiyle alışverişi bozmasıdır.(Akar t.y.:45) Hz. Peygamber (s.a.s.), satım üzerine satımı, pazarlık üzerine pazarlık yapılmasını yasaklamıştır.

Müşteri kızdırtmak (necş), malın fiyatını artırmak ve sürümünü kolaylaştırmak için yapılan hile çeşitlerinden birisi olup(Akar t.y.:43) iki kişi arasında yapılan bir pazarlık esnasında alıcı olmayan üçüncü bir şahsın araya girerek müşterinin fiyatı artırması için alıcı gibi görünüp ürüne daha yüksek fiyat teklif etmesidir. Böylece kendisine kurulan tuzağın farkında olmayan müşteri, malı alabilmek için daha yüksek bir fiyat ödemek zorunda kalır.(Hatipoğlu t.y.:VI/149) Hz. Peygamber (s.a.s.), empatiden uzak bu tür tutum ve davranışları yasaklamıştır.

Empatik yaklaşım, insanı bencillikten uzaklaştırır ve onun olaylara daha objektif bakabilmesini sağlar. İnsanlık için elzem olan bu haslet sayesinde hiçbir yaptırım uygulanmadan toplumda adalet tesis edilmiş olur ve insanlar arasındaki menfaat kavgaları sona erer.(Şentürk t.y.:158)

Ebü Hureyre (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Satış akdinin kaldırılması hususunda kim bir Müslümanın isteğini kabul ederse Allah onun hatasını kıyamet günü kaldırır."* (İbn Mâce 1430/2009:"Ticaret", 26.)

Câbir b. Abdullah (r.a.)'tan nakledildiğine göre ise Rasûlullah (s.a.s.), şöyle buyurmuştur: *"Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken hoşgörülü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele etsin."* (Buhârî 1422:"Büyû", 16.)

Empatinin bilişsel bileşeninde karşıdaki insanın içinde bulunduğu hali anlamak ve buna göre davranmak esastır. Satıcının, borçlunun borcunu ödeyemeyecek bir durumdayken ona anlayışla davranması, mühlet vermesi, onu bunaltmaması, borcunu silmesi veya bir kısmını bağışlaması, İslâm'da övülen erdemli davranışlardandır ve empati içeriklidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), alacaklının borcunu ödeyemeyecek durumda olan kimseye anlayışla davranmasını istediği gibi “Zenginin borcunu geciktirmesi alacaklıya haksızlıktır...” (Müslim b. Haccâc 1374:Müslim, “Müsâkât”, 33; Ebû Dâvûd 1430/2009:“Büyû”, 10.) buyurarak da borcunu ödeme durumu olan kimselerin de aynı şekilde alacaklıyı düşünmelerini istemiştir.

Ebu Hureyre (r.a.)’den gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Bir tacir vardı. İnsanlara borç verir dururdu. Borçluyu fakir gördüğü zaman hizmetçilerine hitaben: Buna müsamaha gösteriniz; Allah’ın da bizlere müsamaha etmesi ümit edilir, derdi. İşte bu huyundan dolayı Allah, o tâciri affetmiştir.” (-Buhârî 1422:“Büyû”, 18. Benzer bir rivâyet için bkz. Müslim, “Müsâkât”, 28.)

Hz. Peygamber (s.a.s.), “Kim darda kalmış (boçlu) bir kimseye kolaylık sağlarsa Allah da ona dünya ve ahirette kolaylık sağlar” (Müslim b. Haccâc 1374:“Tevbe ve İstiğfar”, 38.) buyurarak insanlara empatik bir bilinç kazandırmak suretiyle onları yardımlaşmaya yönlendirmiştir.

Ebû Hureyre (r.a.)’den gelen rivâyete göre şöyle demiştir:

“Rasûlullah (s.a.s.), köylünün pazar yerine malını indirmeden yolda karşılanması, şehirli kimsenin bedevî kimsenin malına aracılık yaparak satmasını, sağlamal hayvanı pahalı satmak için memesinde süt biriktirmeyi, değişik reklam yoluyla malı aldatarak satmayı, mümin kardeşinin alacağı malı artırmayı ve bir kadının başka bir kadının boşanmasını istemesini yasak etmiştir.” (Nesâî 1421/2001:“Büyû”, 16. Benzer bir rivâyet için bkz. Müslim, “Büyû”, 12.)

Ebu Hureyre (r.a.), anlatıyor: “Allah Rasûlü (s.a.s.), Medine pazarında dolaşırken bir buğday yığınının yanına geldi. Elini o yığının içine daldırınca parmakları ıslandı. Satıcıya, ‘Bu ıslaklık da nedir ey buğday sahibi?’ diye sordu. O da, ‘Üzerine yağmur yağmıştı ey Allah’ın Rasûlü!’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koymak gerekmez miydi? Kim aldatırsa bizden değildir.’” (Müslim b. Haccâc 1374:“İmân”, 164;; İbn Mâce 1430/2009:“Ticaret”, 36;; Tirmizî 1395/1975:Büyû”, 74;; Ebû Dâvûd 1430/2009:“Büyû”, 50-52.)

İnsan, nasıl ki kendisinin bir başkası tarafından aldatılmasından hoşlanmıyorsa aynı şekilde başkalarının da bundan hoşlanmayacağını düşünmelidir. İnsan, empatik bir bakış açısıyla hareket ettiğinde aldatma yollarına başvurmayacaktır.

Hız. Peygamber (s.a.s.), çarşı ve pazarda çatışmalı iletişimden uzak durarak ümmetine örnek olduğu gibi, onlardan da empati ile hareket etmelerini istemiştir:

Ebû İshâk, Ebû Abdullah el-Cedeli (r.a.), naklediyor: “Hz. Aişe’ye Rasûlullah (s.a.s.)’ın ahlâkını sordum. Şöyle dedi: ‘O, haddi aşan, sözlerinde ve fiillerinde taşkınlık yapan bir kimse değildi. Çarşıda çığırkanlık yapmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi; aksine, affeder ve hoşgörölü davranırdı.’” (Tirmizî 1395/1975:“Birr ve Sıla”, 69.)

Ebû Mûsa (r.a.)’dan gelen habere göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Biriniz yanında ok olduğu halde bizim mescidimize veya pazar yerimize uğrarsa, Müslümanlardan birine onlardan bir şey isabet etmemesi için avucuyla demirlerinden tutuversin!”

Hız. Peygamber (s.a.s.), ümmetinden çarşı ve pazarlarda dolaşırken dahî dikkatli olmalarını, eşyaları ile kimseyi incitmemelerini tembihleyerek ümmetinin empatik bir bilinç kazanmalarını sağlamıştır.

Enes b. Mâlik (r.a.)’den rivâyet edildiğine göre; “Rasûlullah (s.a.s.), zamanında bir adam, aklında noksanlık olduğu halde alışveriş yapardı. Ailesi, Rasûlullah (s.a.s.)’a gelip: ‘Ey Allah’ın Rasûlü falana hacr koy, çünkü o aklında noksanlık olduğu halde alışveriş yapıyor’ dediler. Efendimiz adamı çağırıp alışveriş yapmasını yasakladı. Adam: ‘Ya Rasûlullah, alışverişe dayanmam’ (alışveriş yapmadan duramam) dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): “Eğer alışverişini terkedemiyorsan; alışveriş yaparken satın al ama aldatma yok ha de!” (Ebû Dâvûd 1430/2009:“Büyû”, 66; İbn Mâce 1430/2009:“Ahkâm”, 24; Nesâî 1421/2001:“Büyû”, 12;; Tirmizî 1395/1975 Burada bahsedilen şahıs Munkız b. Amr’dır. Munkız, bir savaşta beynine kadar varan bir baş yarası aldığı ve bu yara sonucunda dilinde ağırlaşma meydana geldiği rivâyet edilmektedir. Bkz. İbn Mâce, “Akhâm”, 24.)

Engelli sahabînin ailesi, onun alışveriş yapmasını istememiş ve bu durumu Hız. Peygamber (s.a.s.)’e bildirerek onu bundan men etmesini talep etmişlerdir. Ancak Hız. Peygamber (s.a.s.), onunla konuştuğunda sahabînin “Ya Rasûlullah, alışveriş yapmadan duramam” demesi üzerine, Hız. Peygamber (s.a.s.), onun bu duyusunu anlamış ve nasıl bir yol takip etmesi konusunda ona yardımcı olmuştur.

Sonuç

Empati kavramına ve tanımlarına ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar bulunsa da, genel olarak empati, bireyin karşısındaki kişinin duygu ve düşüncelerini anlaması ve bu durumu ilgili kişiye uygun bir şekilde iletmesi süreci olarak kabul edilmektedir. Özellikle empatinin davranışlara yansıyan yönü, bazı araştırmacılar tarafından ayrıca vurgulanmıştır. Ticari ilişkilerde empatik bilincin varlığı, bu çerçevede büyük önem taşımaktadır.

Ticaret, insan hayatında önemli bir yere sahip olup, bu süreçte kurulan iletişim ise ilişkilerin sağlıklı ve sürdürülebilir olması açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Kur'an ve Sünnet, ticari ilişkilerin nasıl olması gerektiği konusunda rehberlik etmekte; ticareti adalet, dürüstlük ve empati ekseninde temellendirmektedir. Bu bağlamda, insanın kendisine yapılmasını istemediği bir davranışı başkasına yapmaması gerektiği ilkesi ön plana çıkarılmaktadır. Ticari hayatta her türlü hile ve aldatma kesin bir şekilde yasaklanmıştır.

Hız. Peygamber (s.a.s.), ticari uygulamalarında ümmetine; ölçsüz ve göz kararı ile satış yapmayı, din kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmayı, müşteri kızdırtmayı, satın alınan ürünün ölçülmeden aynı mekânda tekrar satılmasını, çarşıya gelmeden yolda mal karşılamayı, haram olan ürünlerin ticaretini, aşırı reklamlarla malın değerini artırıp müşteriyi aldatmayı, stokçuluk yapmayı, alışverişte çokça yemin etmeyi ve aldatmanın her türünü kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bu uygulamalar, İslam'ın ticaret ahlakı ve empati temelli yaklaşımının açık göstergeleri arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk, ve vd. 2005. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, Muhlis. t.y. *İş ve Ticaret Ahlâkı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Altuntaş, Halil, ve Muzaffer Şahin. 2009. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Arkonaç, Oğuz. 1999. *Açıklamalı Psikiyatri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi.
- Atalay, Hamit. 1999. *İngilizce-Türkçe Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Avery, Robert. 1974. *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Ayverdi, İlhan. t.y. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Bakırcıoğlu, Rasim. 2012. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Birge, J. K., ve vd. 1971. *Redhouse Sözlüğü Türkçe-İngilizce*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. 1422. *el-Câmi-u's-sahîh*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât.
- Bursevî, İsmail Hakkı. 2010. *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*. editör A. Öz ve others. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Cevzî, İbn. t.y. *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cürcânî, Ali bin Muhammed. t.y. *Ta'rîfât*. İstanbul: Mektebetü'l-Halebî.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Abdurrahmân ed-. 2000. *Sunenu'd-Dârimî*. C. 4. editör Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî.

- Denker, Arif Cemil, ve Bülent Davran. 1973. *Almanca-Türkçe Büyük Lügat*. İstanbul: Kanaat Kitapevi.
- Dökmeci, İsmet. 2006. *Tıp Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Medikal Yayıncılık.
- Dökmen, Üstün. 2010. *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ebü Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. 1430/2009. *Süneni Ebî Dâvûd*. Darü'r Risaletü'l Alemiyye.
- Egan, Gerard. 2011. *Psikolojik Danışma Becerileri*. İstanbul: Kaknüs yayınları.
- Erdoğan, Mehmet. t.y. *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Hatipoğlu, Mehmet. t.y. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hicazî. t.y. *Furkan Tefsiri*. İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Yayınları.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. 1430/2009. *Süneni İbn Mâce*. Darü'r Risaletü'l Alemiyye.
- İşler, Emrullah, ve İbrahim Özay. t.y. *Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük*. İstanbul: İFAV Yayıncılık.
- Kallek, Cengiz. 2012. "Ticaret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 41:134-44.
- Karaman, Hayreddin ve others. t.y. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. C. 5. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. 1374. *Sahîh-i Müslim*. Kahire: Matbaat-ü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. 1421/2001. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- er-Râzî, Fahrüddin. t.y. *Mefâtihu'l-Gayb*. C. 22. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Şentürk, Recep. t.y. "Psikolojide Empati Kavramı ve Hz. Peygamber'in Bazı Hadisleri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. 1395/1975. *Süneni Tirmizî*. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî.
- Yalt, A. Rıza. 1984. *Fransızca Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Serhat Yayınevi.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. t.y.-a. *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstîlâhları Kâmusu*. İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. t.y.-b. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayınevi.

Kirlilik Sınağı Hipotezine Göre Bir İnceleme: Türkiye Örneği (A Study On The Pollution Haven Hypothesis: The Case Of Türkiye)

Ceren AKKUŞ*

Eda Nur EROĞLU**

Öz: Kirlilik sığınağı hipotezine göre, sıkı çevre politikalarının uygulandığı gelişmiş ülkelerden daha esnek denetimlere sahip gelişmekte olan ülkelere doğru bir yatırım kayması yaşanmaktadır. Bu yaklaşım kısa vadeli ekonomik kazançlar sağlasa da uzun vadede çevresel tahribata ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde sapmaya neden olmaktadır. Çalışma kirlilik sığınağı hipotezini Türkiye özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda kirlilik sığınağı kavramı kurumsal bir çerçevede ele alınarak Türkiye'nin nasıl bir konuma sürüklendiği tartışılacaktır. Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olarak çevre politikalarının esnekliği ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki bu çerçevede değerlendirilecektir. Çalışmada Türkiye'nin çevresel düzenlemelerindeki değişim, çevre denetim uygulamaları, bu unsurların doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki olası etkileri analiz edilecektir. Ayrıca Türkiye'de çevreye duyarlı olmayan sektörlerle yönelen yatırımların artışı, hipotezin geçerliliği bağlamında tartışılacaktır. Literatür taramasıyla Türkiye'ye ait çevresel ve ekonomik veriler ışığında yapılacak değerlendirmelerin, sürdürülebilir kalkınma ile yatırım politikalarının nasıl dengelenebileceğine dair öneriler sunulması hedeflenmektedir. Çevresel standartların yatırım kararlarındaki rolü, bu hipotezin geçerliliğini sorgulayan karşıt görüşlere de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kirlilik Sığınağı Hipotezi, DYY, Türkiye Örneği

JEL Kodları: F640

A Study On The Pollution Haven Hypothesis: The Case Of Turkey (A Study On The Pollution Haven Hypothesis: The Case Of Turkey)

Abstract: According to the pollution haven hypothesis, there is an investment shift from developed countries where strict environmental policies are implemented to developing countries with more flexible controls. Although this approach provides short-term economic gains, it causes environmental damage and deviations in sustainable development goals in the long term. The study aims to examine the pollution haven hypothesis in Turkey. In this context, the concept of pollution haven will be addressed within an institutional framework and the position Turkey has been dragged into will be discussed. The relationship between Turkey's flexibility in environmental policies as a developing country and foreign direct investments will be evaluated within this framework. The study will analyze the changes in Turkey's environmental regulations, environmental control practices, and the possible effects of these elements on foreign direct investments. In addition, the increase in investments directed to sectors that are not sensitive to the environment in Turkey will be discussed in the context of the validity of the hypothesis. It is aimed that the evaluations to be made in light of environmental and economic data belonging to Turkey with the literature review will provide suggestions on how sustainable development and investment policies can be balanced. The role of environmental standards in investment decisions and opposing views questioning the validity of this hypothesis will also be included.

Keywords: Pollution Haven Hypothesis, FDI, Türkiye Example

JEL Codes: F64

* Ceren AKKUŞ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 000900080676823, E-Mail: akkus.ceren@ogr.ahievran.edu.tr

** Eda Nur EROĞLU, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0009000063830771, E-Mail: eroglu-edanur@ogr.ahievran.edu.tr

Giriş

Küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), çevresel etkiler açısından daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Bu tartışmaların merkezinde yer alan hipotezlerden biri de kirlilik sığınağı hipotezidir. Bu hipotez, çevresel düzenlemeleri daha gevşek olan gelişmekte olan ülkelerin, çevre açısından yoğun ve kirlletici sanayiler için cazip bir yatırım alanı haline geldiğini ileri sürmektedir (Copeland ve Taylor, 2003). Başka bir deyişle, gelişmiş ülkelerdeki çevresel regülasyon maliyetlerinden kaçınmak isteyen firmaların, üretim faaliyetlerini gelişmekte olan ülkelere kaydırması sonucunda, bu ülkeler bir “kirlilik sığınağı”na dönüşebilmektedir.

Türkiye, 1980’li yıllardan itibaren uyguladığı dışa açılma politikaları çerçevesinde çok uluslu şirketlerin ilgisini çeken bir ülke haline gelmiş ve sanayileşme sürecini hızla ilerletmiştir. Ancak bu gelişme süreci, çevresel etkileri göz ardı edilen bir yön de taşımaktadır. Son yıllarda özellikle termik santraller, maden faaliyetleri ve organize sanayi bölgelerinde yaşanan çevresel sorunlar, Türkiye’nin kirlilik sığınağı olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, kirlilik sığınağı hipotezinin Türkiye bağlamında geçerliliğini değerlendirmek ve ilgili literatürü inceleyerek mevcut durumu ortaya koymaktır. Çalışmada ayrıca Türkiye’ye özgü çevre politikaları ile ekonomik ve ticari eğilimler birlikte analiz edilerek politika önerileri sunulacaktır. Literatürden elde edilen bulgular, Türkiye’nin çevresel düzenlemeler, yatırım yapısı ve sektörel dağılımı açısından bir kirlilik sığınağı olup olmadığını değerlendirmeye olanak sağlayacaktır.

Literatür Taraması

Kirlilik sığınağı hipotezi (pollution haven hypothesis - PHH), 1990’lardan itibaren uluslararası ekonomi ve çevre politikası literatüründe yoğun olarak incelenen bir konudur. Bu hipoteze göre, çevresel regülasyonların sıkı olduğu gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermekte zorlanan firmalar, çevre standartlarının daha gevşek olduğu gelişmekte olan ülkelere yönelmektedir (Levinson ve Taylor, 2008). Bu durum, gelişmekte olan ülkelere çevreye zarar veren faaliyetlerin artmasına ve uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin zarar görmesine neden olmaktadır. (Copeland ve Taylor, 2003). Kirlilik sığınağı hipotezini teorik ve ampirik açıdan incelemiş, çevresel düzenlemeler ile ticaret yapısı arasındaki ilişkinin karmaşık olduğunu vurgulamışlardır. Onlara göre, ülkelerin gelir düzeyi, üretim yapısı ve çevre politikalarının uygulanma biçimi, kirlilik sığınağı etkisinin derecesini belirlemektedir. (Eskeland ve Harrison, 2003) ise Latin Amerika ülkelerine yönelik yaptıkları çalışmada, çevresel düzenle-

melerin yabancı yatırımlar üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını belirtmiş ve bu hipotezin her durumda geçerli olmadığını göstermiştir. Diğer yandan, kirlilik sığınağı hipotezini destekleyen birçok ampirik çalışma da bulunmaktadır. Örneğin, (Xing ve Kolstad , 2002), Çin örneği üzerinden yaptıkları çalışmada, çevre politikalarının doğrudan yabancı yatırımları etkilediğini ve kirlitici sektörlerin daha düşük çevresel standartlara sahip bölgeleri tercih ettiğini ortaya koymuştur. (Dean, Lovely ve Wang 2009) da benzer şekilde Çin'e yapılan yatırımlarda çevresel düzenlemelerin belirleyici olduğunu savunmuştur. Türkiye özelinde yapılan çalışmalar ise daha sınırlı sayıdadır. Ancak bu alanda ön plana çıkan bazı araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, (Yıldırım ve Şentürk ,2017), Türkiye'de çevresel düzenlemelerin DYY üzerindeki etkisini analiz etmiş ve bazı sektörlerde çevre politikalarının gevşekliğinin yatırım çekmede rol oynayabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde, (Bilgili vd., 2016), çevresel vergilerin ve çevre politikalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini analiz etmiş ve çevre bilincinin düşük olduğu dönemlerde çevreye zarar veren yatırımların arttığını gözlemlemiştir. Özetle, literatür kirlilik sığınağı hipotezine dair hem destekleyici hem de eleştirel bulgular içermektedir. Bu karmaşık yapı, ülke örnekleri ve sektörel farklılıklar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Türkiye özelinde ise çevre politikalarının uygulama düzeyi, denetim etkinliği ve yatırım politikaları bu ilişkinin yönünü belirlemede kritik rol oynamaktadır.

Türkiye'de Kirlilik Sığınağı Hipotezine Dair Bulgular

Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren uyguladığı dışa açılma politikaları sayesinde önemli miktarda doğrudan yabancı yatırım (DYY) çekmiştir. Ancak bu süreçte çevresel düzenlemelerin yeterince etkin uygulanmaması, bazı sektörlerde Türkiye'nin bir kirlilik sığınağına dönüşme ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu bölümde Türkiye'ye özgü makroekonomik göstergeler, yatırım yapısı ve çevre verileri dikkate alınarak kirlilik sığınağı hipotezinin geçerliliği değerlendirilecektir.

Sektörel Yatırım Dağılımı ve Çevresel Etkiler

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların önemli bir kısmı imalat sanayi, enerji ve madencilik sektörlerine yönelmiştir. Özellikle termik santrallerin yoğunlaştığı bölgelerde çevresel kirlenme ciddi boyutlara ulaşmıştır. 2022 verilerine göre Türkiye'de faal olan 31 adet kömürlü termik santralden çoğu, Avrupa Birliği (AB) standartlarına göre çok daha düşük çevresel filtreleme kapasitesine sahiptir (TMMOB, 2022). Bu durum, yatırım çekmek amacıyla çevresel denetimlerin gevşetildiği yönündeki eleştirileri güçlendirmektedir.

Öte yandan, organize sanayi bölgelerindeki hızlı sanayileşme süreci de yerel hava ve su kirliliği problemlerine neden olmuştur. Özellikle tekstil, kimya ve metal işleme gibi çevreyi yoğun kirleten sektörlerdeki yatırımlar, çevresel etki değerlendirme (ÇED) süreçlerinin etkinliğinin sorgulanmasına yol açmıştır (Özdemir & Yılmaz, 2021).

Çevresel Regülasyonlar ve Denetim Kapasitesi

Türkiye’de çevreye ilişkin yasal çerçeve genel olarak Avrupa Birliği müktesebatı ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Ancak uygulama ve denetim kapasitesi, mevzuatla aynı düzeyde değildir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın 2023 yılı faaliyet raporuna göre, ÇED raporu gerekli olmayan birçok yatırımın çevresel etkileri denetimsiz kalmaktadır. Bu durum, firmaların çevresel maliyetlerden kaçınarak yatırım yapabildikleri bir alan yaratmakta ve dolaylı olarak kirlilik sığınağı etkisini desteklemektedir.

Ayrıca yerel yönetimlerin çevresel denetim kapasitesi, personel eksikliği ve teknik altyapı yetersizlikleri nedeniyle sınırlıdır. Bu durum, özellikle kırsal bölgelerde çevreyi kirleten faaliyetlerin sürdürülebilirlikten uzak şekilde yürütülmesine neden olmaktadır.

Ekonomik ve Politik Teşvikler

Türkiye’de yatırım teşvik politikaları kapsamında enerji, maden ve ağır sanayi gibi çevreye duyarlı sektörlerde büyük kolaylıklar sağlanmaktadır. 2012’de yürürlüğe giren Yatırım Teşvik Sistemi, stratejik ve büyük ölçekli yatırımları desteklemekte ve bu yatırımlar için vergi muafiyeti, arsa tahsis ve kredi kolaylıkları gibi avantajlar sunmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023). Bu teşvikler, çevresel düzenlemelerle yeterince bütünleştirilmediğinde, çevre açısından riskli yatırımları daha cazip hale getirebilmektedir.

Bulguların Değerlendirilmesi

Türkiye’de kirlilik sığınağı hipotezinin geçerliliğini değerlendirmek amacıyla yapılan sektörel ve yapısal analizler, hipotezin Türkiye için kısmi geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle çevreye duyarlı olmayan yatırım türlerinin —örneğin madencilik, ağır sanayi, çimento, termik santral yatırımları gibi— son yıllarda artış göstermesi, bu hipotezi destekleyen önemli işaretler arasındadır. Türkiye, yabancı yatırım çekmek amacıyla uyguladığı teşvik politikalarında çoğu zaman çevresel faktörleri ön planda tutmamakta, bu da “çevre standartlarının düşüklüğü” algısını beslemektedir. Bir diğer önemli bulgu,

Türkiye’deki ÇED (Çevresel Etki Değerlendirmesi) süreçlerinin uygulamada yeterince etkili olmamasıdır. Yapılan araştırmalar, birçok büyük ölçekli yatırımın “ÇED Gerekli Değildir” kararlarıyla muaf tutulduğunu ya da bu süreçlerin sadece formaliteye indirgenerek işletildiğini ortaya koymaktadır (TEMA Vakfı, 2021).

Bu durum, yatırımcıların çevresel maliyetleri minimize edebileceği bir yatırım ortamı algısı yaratmakta ve Türkiye’yi kirletici sermaye açısından cazip hale getirmektedir.

Ayrıca, Türkiye’nin doğrudan yabancı yatırımlarında sektör dağılımına bakıldığında, enerji, inşaat ve maden gibi çevresel etkisi yüksek sektörlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle 2010 sonrası dönemde enerji ve altyapı yatırımları hız kazanmış; çevreye duyarlı olmayan birçok proje hayata geçirilmiştir. Bu yatırımlar, çevre düzenlemelerinin görece esnek olduğu veya etkili denetlenmediği bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Doğu Karadeniz Bölgesi’nde HES (Hidroelektrik Santral) projeleri, yerel halkın ve çevreci kuruluşların ciddi tepkisini çekmiş, buna rağmen devletin çevre politikalarında esneklik göstermesi dikkat çekmiştir. Öte yandan, Türkiye’nin çevre mevzuatı teorik olarak oldukça kapsamlıdır. 1982 Anayasası’ndan başlayarak, Çevre Kanunu, İklim Değişikliği Stratejisi ve çeşitli yönetmelikler çerçevesinde çevrenin korunmasına yönelik düzenlemeler mevcuttur. Ancak uygulama ve denetim mekanizmalarının zayıflığı, bu düzenlemelerin kağıt üzerinde kalmasına yol açmaktadır (Yıldırım ve Şentürk, 2017). Bu da kirlilik sığınağı hipotezinin sadece yasal boşluklarla değil, uygulamadaki yetersizliklerle de desteklendiğini göstermektedir. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri çerçevesinde bazı çevresel standartları uyumlaştırma çabaları bulunsa da, yatırım çekme amacıyla esnek uygulamalar ve istisnalar yaratılması, çevre konusunda tutarsız bir yaklaşım sergilenmesine neden olmaktadır. Bu tutarsızlık, bir yandan Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasını zorlaştırırken, diğer yandan uluslararası yatırımcılar için “gevşek çevresel düzenlemelere sahip ülke” imajını pekiştirmektedir (Copeland ve Taylor, 2003; Levinson ve Taylor, 2008).

Sonuç olarak, bulgular Türkiye’nin bazı sektör ve bölgelerde kirlilik sığınağı özellikleri taşıdığına, ancak bunun ülke genelinde mutlak bir geçerlilik taşımadığına işaret etmektedir. Bu nedenle, Türkiye örneği üzerinden yapılan değerlendirmelerde, hipotezin “şartlı geçerlilik” taşıdığı; çevreye duyarlı politika uygulamaları, yatırım teşvik sistemleri, denetim kapasitesi ve uluslararası baskıların bu geçerliliği sınırladığı ifade edilebilir.

Politika Önerileri

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çevreyle uyumlu bir büyüme modeli benimsemesi, kirlilik sığınağı olma riskini azaltmak açısından büyük önem taşımaktadır. Aşağıda, Türkiye'nin bu riski minimize etmesine yardımcı olabilecek politika önerileri sunulmaktadır.

Çevresel Regülasyonların Güçlendirilmesi

Mevcut çevresel mevzuatın AB standartlarına uygun hale getirilmesi olumlu bir gelişme olsa da, uygulamadaki zafiyetler hipotezin Türkiye'de geçerli olmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda çevre düzenlemelerinin etkin şekilde uygulanması, denetim mekanizmalarının bağımsızlaştırılması ve yaptırımların caydırıcı hale getirilmesi önem arz etmektedir. Çevreye zarar veren yatırımların denetlenmesi sürecinde kamu kurumlarının teknik altyapısı ve personel kapasitesi artırılmalıdır (Karakaya ve Yılmaz, 2018).

Çevresel Etki Değerlendirme Sürecinin Yeniden Yapılandırılması

Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) süreçlerinin, yatırımcılar için bir formalite olmaktan çıkarılması ve bilimsel, katılımcı ve şeffaf esaslara göre yeniden yapılandırılması gereklidir (Özdemir & Yılmaz, 2021). Bu çerçevede, ÇED kapsamına giren proje türlerinin sayısı artırılmalı, "ÇED Gerekli Değildir" kararları bağımsız çevre kurulları tarafından yeniden denetlenmeli ve bu kararlara yönelik yargı denetimi güçlendirilmelidir. Ayrıca, çevresel karar alma süreçlerine sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve yerel halkın katılımı teşvik edilerek sosyal denetim artırılmalıdır. Bu uygulama, yatırımcıların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda çevresel sorumluluklarını da dikkate almalarını sağlayacaktır (TEMA Vakfı, 2021).

Temiz Teknolojilere ve Yeşil Yatırımlara Yönlendirme

Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından, yatırım teşvik politikalarının çevre dostu teknolojilere yönlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Geri dönüşüm, yenilenebilir enerji, karbon yakalama ve enerji verimliliği gibi alanlarda faaliyet gösteren firmalara yönelik özel teşvik mekanizmaları oluşturulmalıdır (OECD, 2019). Bu kapsamda vergi indirimleri, uzun vadeli yeşil kredi imkânları ve Ar-Ge destekleri devreye sokulabilir.

Aynı zamanda, çevreye zarar veren sektörler için teşvikler kademeli olarak sınırlandırılmalı ve "kirleten öder" ilkesi doğrultusunda çevre maliyetleri doğrudan yatırımcıya yüklenmelidir (UNCTAD, 2020). Böylelikle Türkiye,

düşük karbonlu kalkınma yolunda daha sürdürülebilir bir yatırım ortamı oluşturabilecektir.

Uluslararası Anlaşmalara Uyum

Türkiye'nin Paris İklim Anlaşması'nı onaylaması ve 2053 yılına kadar net sıfır emisyon hedefi açıklaması, önemli bir adımdır. Bu taahhütlerin gereği olarak sera gazı salımlarını azaltacak sektör politikaları, kirlilik sığınağı riskini azaltmada kilit rol oynayacaktır. Bu bağlamda, iklim yasasının çıkarılması, ulusal emisyon ticaret sisteminin kurulması ve çevresel uyum raporlamalarının zorunlu hale getirilmesi önerilmektedir.

Yatırımcıların Çevresel Şeffaflığına Yönelik Düzenlemeler

Yabancı ve yerli sermayeli şirketlerin çevresel performans raporlaması yapmaları yasal zorunluluk haline getirilmelidir. Şirketlerin yıllık faaliyet raporlarında çevreye dair emisyon , atık ve kaynak kullanımı verilerini açıklamaları, kamuoyu baskısı yoluyla çevreye duyarlı davranışları teşvik edecektir (UNCTAD, 2020).

Sonuç

Bu çalışma, kirlilik sığınağı hipotezinin Türkiye bağlamında geçerliliğini incelemeyi amaçlamış ve konuya ilişkin literatür taraması, Türkiye örneğine dair sektörel ve yapısal analizler ile politika önerileri çerçevesinde bütüncül bir değerlendirme sunmuştur. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin özellikle çevreye duyarlı olmayan sektörlerdeki doğrudan yabancı yatırımları çekme sürecinde çevresel regülasyonları etkin bir şekilde uygulamada yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, bazı bölgelerde ve sektörlerde Türkiye'nin bir "kısmi kirlilik sığınağı" haline geldiğine işaret etmektedir. Sanayi, enerji ve madencilik gibi çevreye zarar verme potansiyeli yüksek sektörlerde yatırım artışı dikkat çekmekte; buna karşılık, çevresel etki değerlendirme (ÇED) süreçlerinin etkinliği, denetim kapasitesi ve yerel idarelerin müdahale gücü oldukça sınırlı kalmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin yatırım teşvik sisteminde çevresel sürdürülebilirlik ilkesine öncelik verilmemesi, uzun vadede ekolojik yükün artmasına ve doğal kaynakların tahribine neden olabilecek bir yapı oluşturmaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin sadece ekonomik büyümeyi hedefleyen değil, çevre ile uyumlu kalkınma modellerini önceleyen politikalara ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Aksi takdirde, çevresel maliyetler ekonomik kazanımların çok ötesine geçerek hem halk sağlığını hem de doğal dengeyi tehdit edebilir. Üstelik

çevresel standartların gevşetilmesi yoluyla yatırım çekmeye çalışmak, uzun vadede Türkiye'nin küresel ticaret ve finans sistemindeki itibarını da zedeleyebilir. Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı gibi uluslararası çevre politikaları, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için çevresel uyumun ekonomik bir gereklilik haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin sürdürülebilir büyümeyi çevresel güvenceyle birlikte yürütebilmesi için politika yapım süreçlerinde bilimsel kanıta dayalı, şeffaf, hesap verebilir ve katılımcı bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Ulusal ve yerel düzeyde çevresel yönetim kapasitesinin artırılması, kamu ve özel sektör arasında çevre dostu iş modellerinin teşvik edilmesi ve temiz üretim teknolojilerine geçişin hızlandırılması gibi adımlar hem ekonomik kalkınmayı hem de çevresel korumayı destekleyecektir. Sonuç olarak, Türkiye'nin kirlilik sığınağı olmaktan uzaklaşarak "yeşil kalkınma" vizyonunu somut politikalara dönüştürmesi, sadece bugünün çevre sorunlarını değil, gelecek kuşakların yaşam hakkını da güvence altına alacak temel bir adımdır.

Kaynakça

- Bilgili, F., Koçak, E., & Bulut, Ü. (2016). The dynamic impact of renewable energy consumption on CO₂ emissions: A revisited Environmental Kuznets Curve approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 838–845. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.080>
- Copeland, B. R., & Taylor, M. S. (2003). *Trade and the environment: Theory and evidence*. Princeton University Press.
- Dean, J. M., Lovely, M. E., & Wang, H. (2009). Are foreign investors attracted to weak environmental regulations? Evaluating the evidence from China. *Journal of Development Economics*, 90(1), 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2008.11.007>
- Eskeland, G. S., & Harrison, A. E. (2003). Moving to greener pastures? Multinationals and the pollution haven hypothesis. *Journal of Development Economics*, 70(1), 1–23. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(02\)00084-6](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(02)00084-6)
- Karakaya, E., & Yılmaz, B. (2018). Environmental regulation and FDI in Turkey: An empirical assessment. *Ege Academic Review*, 18(2), 203–213.
- Levinson, A., & Taylor, M. S. (2008). Unmasking the pollution haven effect. *International Economic Review*, 49(1), 223–254. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2354.2008.00478.x>
- OECD. (2019). *Environment at a Glance 2019: OECD Indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264311992-en>
- Özdemir, E., & Yılmaz, M. (2021). Türkiye'de çevresel etki değerlendirme süreçlerinin etkinliği üzerine bir değerlendirme. *Çevre ve İnsan Dergisi*, 5(1), 45–62.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). *Yatırım Teşvik Sistemi 2023 Genel Değerlendirme Raporu*. Ankara.

- TEMA Vakfı. (2021). *Türkiye’de çevresel etki değerlendirme sisteminin analizi ve politika önerileri*. İstanbul: TEMA Yayınları.
- TMMOB. (2022). *Türkiye’de termik santrallerin çevresel etkileri ve politika önerileri raporu*. Ankara: Makina Mühendisleri Odası Yayınları.
- UNCTAD. (2020). *Guidance on core indicators for entity reporting on contribution towards implementation of the SDGs* (2nd ed.). Geneva: United Nations.
- Xing, Y., & Kolstad, C. D. (2002). Do lax environmental regulations attract foreign investment? *Environmental and Resource Economics*, 21(1), 1–22. <https://doi.org/10.1023/A:1014537013353>
- Yıldırım, D. Ç., & Şentürk, H. (2017). Türkiye’de çevresel düzenlemeler ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki: Sektörel bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 185–202.

Genç Yetişkinlerde Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Duygu Düzenlemenin Aracı Rolü

Rumeysa Fatma ŞENTÜRK*

Zehra YÜCESOY**

Gizem KAZICI***

Gülhan Gökçe CERAN****

Öz: Bu çalışmanın amacı, genç yetişkinlerde obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyerek bu ilişkide stresle başa çıkma tarzları ve duygu düzenleme gücünün aracı rolünün olup olmadığının belirlenmesidir. Çalışmanın örneklemini 18-35 yaş aralığındaki 272 kadın ve 138 erkek olmak üzere toplam 410 kişi oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan kişilere aydınlatılmış onam formu sunulmuş, veriler Sosyodemografik Bilgi Formu, Yale-Brown Obsesif Kompulsif Ölçeği, Siberkondri Ciddiyeti Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği ve Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin analizinde Pearson Korelasyon Analizi, Bağımsız Gruplar için t Testi, ANOVA, Hayes Process Yöntemi ile Aracılık Analizi kullanılmıştır.

Obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile duygu düzenleme gücünü, siberkondri düzeyi ve duygu odaklı başa çıkma tarzı ile pozitif yönde, problem odaklı başa çıkma tarzı ile negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Siberkondri düzeyi ile duygu düzenleme gücünü ve stresle duygu odaklı başa çıkma tarzı arasında pozitif, problem odaklı başa çıkma ile negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca araştırma değişkenlerinin katılımcıların cinsiyet, eğitim düzeyi ve internette geçirdikleri süreye göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür.

Obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide duygu düzenleme gücünün ($\beta=0,07$, $p<0,01$) ve stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının ($\beta=0,65$, $p<0,01$) aracı rolü incelenmiş ve kısmi aracılık etkileri olduğu görülmüştür. Stresle problem odaklı başa çıkma tarzının aracı rolü incelenmiş anlamlı bir etki bulunmamıştır ($\beta=0,01$, $p=0,28$).

Anahtar Kelimeler: obsesyon, kompulsiyon, siberkondri, stresle başa çıkma, duygu düzenleme

* Rumeysa Fatma Şentürk, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye/ E-posta: senturk.rumeysafatma@hogr.hbv.edu.tr

** Zehra Yücesoy, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye/ E-posta: zehra.yucesoy@ogr.hbv.edu.tr

*** Gizem Kazıcı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye/ E-posta: kazici.gizem@ogr.hbv.edu.tr

**** Dr. Öğr. Üyesi, Gülhan Gökçe Ceran, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye/ E-posta: gulhan.ceranyildirim@hbv.edu.tr

The mediating role of coping styles and emotion regulation in the relationship between obsessive compulsive personality traits and cyberchondria levels in young adults

Abstract: The aim of this study is to examine the relationship between obsessive-compulsive personality traits and cyberchondria levels in young adults, and to determine whether coping styles and emotion regulation difficulties mediate this relationship. The study sample consists of a total of 410 individuals, including 272 women and 138 men, aged between 18 and 35. Participants were presented with an informed consent form, and data were collected using the Sociodemographic Information Form, Yale-Brown Obsessive Compulsive Scale, Cyberchondria Severity Scale, Coping Styles Scale, and Difficulties in Emotion Regulation Scale. The surveys were administered online via Google Forms. In the analysis of the data, Pearson Correlation Analysis, Independent Samples t-Test, ANOVA, and Mediation Analysis using the Hayes Process Method were employed.

Significant positive relationships were found between obsessive-compulsive personality traits and difficulties in emotion regulation, cyberchondria levels, problem-focused coping, and emotion-focused coping styles. Positive and statistically significant relationships were found between cyberchondria levels, emotion regulation difficulties, and emotion-focused coping styles, while a negative significant relationship was observed with problem-focused coping styles. Additionally, it was found that the research variables differed significantly according to participants' gender, education level, and time spent on the internet.

The mediating roles of emotion regulation difficulties ($\beta=0.07$, $p<0.01$) and emotion-focused coping style ($\beta=0.65$, $p<0.01$) in the relationship between obsessive-compulsive personality traits and cyberchondria levels were examined, and partial mediation effects were observed. No significant mediating effect was found for the problem-focused coping style ($\beta=0.01$, $p=0.28$).

Key Words: obsession, compulsion, cyberchondria, coping with stress, emotion regulation

Giriş

Genç yetişkinlik dönemi, bireylerin ergenliğinin sonlanmasıyla yetişkinliğe adım attığı bir gelişim evresidir (Gençtanırım, 2015:842). Bireyler sosyal çevresi ile olan maddi ve manevi bağımlılıklarını, bağımsız bir kişilik oluşturma amacıyla sonlandırma amacındadır (Aydın, 2019:47). Dönemin hedefi Erikson (1968) tarafından sağlıklı yakın ilişkiler kurabilme ve kimlik oluşumu şeklinde açıklanmıştır. Bu süreçte genç bireyler psikolojik olarak negatif etkilenecek şekilde internette daha çok vakit harcayabilmektedir (Casle ve ark., 2014: 1817). Fakat internetin olumsuz duyguları yönetmek amacıyla kullanılması bireylerin sosyal yalıtılmışlık, ilişkilerde sorunlar gibi olumsuz sonuçlara sebep olabilmektedir (Seo ve ark., 2009) Genç yetişkinler interneti en aktif kullanan kesim olduğu ve günlerinin 3-4 saatini internete ayırdıkları bilinmekte bu nedenle problemli internet kullanımının en yüksek risk teşkil ettiği grup oldukları belirtilmektedir (Bakken ve ark., 2009:122)

Çağımızda gelişmekte olan teknolojiler insan hayatında birçok yönden kolaylık sağlamaktadır. İnternetinin getirisi olarak iletişim ve bilişim alanındaki teknolojiler ülkemizde ve dünyada hızla artış göstermektedir (Tarhan ve ark., 2021: 4255). Birçok insan sağlıklı yaşam ve hastalık belirti bulgularını internet ortamında aramayı tercih etmektedir (Berke ve ark., 2016: 596). Siberkondri

kavramı ise sağlıkla ilgili tekrarlayan veya aşırıya kaçan bir şekilde kaygıyı arttırabilen internet araması ve kaygıyla ilişkili bir güvence arama davranışdır (Jungmann ve Witthöft, 2020: 7). İnternette sağlık bilgisine erişim birçok olumuz durumu beraberinde getirebilir, bireyler yanlış bilgiler edinebilir ve hasta ile hekim arasındaki ilişki olumsuz etkilenebilir (Cline ve Haynes, 2001). Sağlık kaygısının artmasına sebep olması diğer bir dezavantajdır ve süreç hafif kaygıdan yüksek kaygıya seyredebilir (Leykin ve ark., 2012: 72). Siberkondri düzeyi yüksek bireyler sağlık konusundaki endişelerini davranışlarıyla azaltmayı hedefler fakat davranışlarının sonucu çok daha kötü olur. İç rahatlatmaya yönelik davranışlar, doğru olmayan bilgiler sonucunda kaygılarının artmasına sebep olacaktır (Norr ve ark., 2014; akt. Yıldırım ve Rashıdı, 2024:1296). Siberkondri, kaynakların güvenilirliğini ayırt etmede bireylerin güçlük yaşamasına sebep olacaktır. Bu durum kişilerin eğitim ve teknolojiyi kullanım seviyeleriyle ilgili de olabilir. Eğitim seviyesi bireylerin güvenilir kaynaklara erişimini etkileyecektir (Tarhan ve ark., 2021: 4261).

“Obsesyon” kavramı köken olarak “rahatsız eden”, “kuşatan”, “çeviren” gibi anlamlara gelen Latince “obsidere” ve “obsideratum” kelimelerinden türemiştir (Online Etymology Dictionary, t.y.). Bununla birlikte saplantı olarak da adlandırılan obsesyonlar kişinin bilinçli farkındalığına kendiliğinden giren, tekrarlayıcı, sıkıntı veren ve yine kişinin yanlış olduğunu bildiği dürtü ya da düşüncüler bütünüdür (Bayar ve Yavuz, 2008: 185). Obsesyonlar, kişinin zihninin bir ürünü olmasına karşın benliği rahatsız edici, yani egoya uyumsuz nitelikte olduğu için zihinden uzaklaştırılmaya çalışılsa da aksine zihni daha fazla meşgul eden zorlayıcı kuşku, korku ya da düşlemlerdir (Bayraktar, 1997: 25). Kompulsiyon kavramı ise zorlantı olarak da adlandırılan ve çoğunlukla obsesyonları bastırmak ve sıkıntıyı azaltmak veya obsesyonu nötrlemek için kişi tarafından gerçekleştirilen davranışsal ya da zihinsel faaliyetler için kullanılmaktadır (Bayar ve Yavuz, 2008: 185). OKB sahibi kişiler, kontrol etme ve vücut bölgelerini yıkama ritüellerinin yanı sıra, sürekli zorlayıcı düşünceler neticesinde aşırı yavaşlık, titizlik ya da güvence arama ritüellerine yol açan şüphelere de sahip olabilirler (Jenike, 2004: 259).

Bunlardan görülme sıklığı en fazla olanlar, bulaşma, saldırganlık, kuşku, cinsellik, simetri obsesyonları, dini ve somatik obsesyonlardır. Bu bağlamda bunları takip eden en yaygın kompulsiyonlar da temizlik, kontrol etme, düzenleme, tekrarlama, dokunma ve biriktirme kompulsiyonlarıdır (Tükel, 2012: 2).

Obsesif kompulsif kişilikler ise dışarıdan esneklik gösteremeyen, uyum becereli düşük ancak çalışkan, gayretli, mükemmeliyetçi kişiler olarak görülürler (McWilliams, 1994:341). Obsesif kompulsifler, bilinçdışı dürtüleriyle, açığa

vuran davranışları arasındaki çelişkiyi görmezden gelmek için çok çabalarlar, bu dürtüleri onları belirli eylemleri belirli tarz ve sayıda yapmaya iter ve kendi dürtüleri ve duygularıyla ilgili olarak iç görüden yoksundurlar (McWilliams, 1994: 345; Köroğlu ve Bayraktar, 2010: 134). Obsesif kompulsiflerin davranışlarının gerisindeki başlıca itici güç, kabul görmeyeceklerine ilişkin korku duymaları ve yaptıklarının uygun görülmeceğine ve bunlar için cezalandırılacaklarına ilişkin endişeler taşımalarıdır (Köroğlu ve Bayraktar, 2010: 137).

Bireyler stres kavramının olumsuz bir izlenim yarattığını, stresin bireyler üzerinde çeşitli tepki ve duygulara neden olduğunu ve bu stresli durumun ortaya çıkmasında uyarıcı bir etken olduğunu bildirmektedirler (Sutherland ve Cooper, 2000: 45). Bireyler yaşamlarının hemen hemen her evresinde stresli durumlara maruz kalmaktadırlar. Bu durum bazen yararlı olabilirken bazen de yıkıcı etkilere sebep olabilmektedir (Özdemir, 2021: 6).

Stresle başa çıkma; stresli bir durum karşısında içten ya da dıştan gelen istekleri bireyin düşünceleriyle ve davranışları yoluyla kontrol etmesi durumudur (Folkman, 2010: 902). Bireylerin sahip olduğu stresle başa çıkma stratejileri, tehdide neden olan durumlar karşısında kendisini daha rahat hissetmesine olanak sağlamaktadır (Özdemir, 2021: 10).

Bireyin içinde bulunduğu olumsuz duygudurum, düşünce ve inançların artmasına, olumsuz inançların ve düşüncelerin artması ise olumsuz duygularda döngüsel biçimde artışa yol açarak güvenlik sağlayıcı davranışların meydana gelişine sebep olmaktadır (Clark ve Purdon, 2016:15; Salkovskis ve Millar, 2016:9) Duygu düzenleme sürecinde ise yeni duygusal reaksiyonun tetiklenmesi veya süregelen duygusal reaksiyonun süreçleri yer almaktadır (Ochsner ve Gross, 2005: 242). Duygu düzenleme güçlüğü bir uyarının tetiklemesiyle bireyin duygusal çıktılarını düzenleme ve kontrolünde yetersizlik olmasıdır (Faraji ve Tezcan, 2023: 899). Duygu düzenlemede güçlüğ yaşayan bireyler; ilişkilerine anlaşmazlık yaşama, kişisel eleştirilere maruz kalma veya terk edilmiş hissettikleri çevresel veya kişilerarası sıkıntılarda duygusal olarak abartılı tepkiler, öfke patlamaları, ağlama gibi tepkiler ortaya koyabilmektedir (Kavurma, 2014:1). Duygu düzenleme güçlüğü biyolojik bir altyapısı olan, hayatın erken evrelerinde öncelikle ebeveynlerle ilişkiler olmak üzere çevrenin ve sosyal ilişkilerin etkisinde olan karmaşık bir yapıdır (Yap ve ark., 2007: 185; Faraji ve Tezcan, 2022).

Bireyler artık sağlık bilgisi arayışlarını internet üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu davranış bazen doktora gitmeden önce bazen de doktorla görüşüldükten sonra gerçekleşmektedir. Eçiyar ve Taşçı'nın (2017) yaptığı bir çalışmaya göre katılımcıların %85'i doktordan önce internette araştırma yaptığını belirt-

mektedir. Doktorda önce internette araştırma yapma kişiyi bilgilendirip, bilinçlendirebileceği gibi sağlık çalışanları ile çatışmalara da neden olabilmektedir. Ayrıca bireyler doktorun yanından çıktıktan sonra da yine doktorun söylediklerini internetten kontrol etme davranışı sergilemektedir. Katılımcıların %82,5'i doktordan çıktıktan sonra da araştırma yaptıklarını bildirmiştir (Elçiyar ve Taşçı, 2017: 64). Duygu düzenlemedeki güçlükler DSM-5'te bulunan psikiyatrik bozuklukların birçoğunda karşımıza çıkmakla birlikte bazı psikolojik hastalıklarda baskın bir karakteristik semptom olarak yer alır (DSM-5; American Psychological Association, 2013). OKB'nin psikiyatride sık rastlanan bir bozukluk olması, hastaların yaşam kaliteleri ve toplumsal işlevlerinde bozulmalara yol açması ve giderek artan bir halk sağlığı problemi haline gelmesi; duygu düzenleme güçlüğünün ise çeşitli psikopatolojilerle ilişkilendirilmesi (Gratz ve ark, 2009: 854; Dimaggio ve ark., 2017) konuya verilen önemi arttırmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı genç yetişkinlerde obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide stresle başa çıkma tarzları ve duygu düzenlemenin aracı rolünün incelenmesidir. Bu doğrultuda obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile internette tekrarlı sağlık bilgisi arama davranışı olan siberkondri arasındaki ilişkinin araştırılması kişilik özelliklerinin daha iyi anlaşılması ve sağlık alanına yapacağı katkılar açısından önemlidir. Ara değişkenler olan stresle başa çıkma tarzları ve duygu düzenleme, obsesif kompulsif bireylerin hissettikleri duygu ve sergiledikleri davranışların öznel sorunlarını çözmede yeterli ve uygun olup olmayacaklarını belirlemektedir. Günlük hayatta karşılaşılan problemler için etkili çözümler geliştirilememesi ya da duygu düzenlemenin yapılamaması kişide psikolojik sorun gelişimine zemin hazırlayacağından stresle başa çıkma tarzları ve duygu düzenleme becerilerini obsesif kompulsif özellikler ve siberkondri düzeyi arasında yordayıcı bir değişken olarak ele almak araştırmanın sonucunda pratik ve öngörülebilir verilere ulaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Bu bağlamda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Araştırma değişkenleri genç yetişkinlerde katılımcıların sosyodemografik özelliklerine göre farklılaşmakta mıdır?
- Genç yetişkinlerde obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Genç yetişkinlerde obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile stresle başa çıkma tarzları arasında nasıl bir ilişki vardır?

- Genç yetişkinlerde obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile duygu düzenleme güçlüğü arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Genç yetişkinlerde stresle başa çıkma tarzları ile siberkondri düzeyi arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Genç yetişkinlerde duygu düzenleme güçlüğü ile siberkondri düzeyi arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Genç yetişkinlerde obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide stresle başa çıkma tarzlarının aracı rolü var mıdır?
- Genç yetişkinlerde obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğü'nün aracı rolü var mıdır?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, örnekleme, araştırmada kullanılan ölçekler, veri toplama ve verilerin analizinde kullanılacak istatistiki teknikler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma ilişkisel tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2022).

Örnekleme

Araştırmanın örnekleme 18-35 yaş aralığında bulunan herhangi bir psikiyatrik tanı almamış ve kronik rahatsızlığı olmayan, araştırmacılar tarafından ulaşılabilen ve çalışmaya katılmayı kabul eden kişilerden oluşmaktadır. Veriler yüz yüze ve elektronik ortamda araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Araştırmada dışlama kriterleri kronik ve psikolojik rahatsızlığa sahip olmak, 18 yaşından küçük, 35 yaşından büyük olmak olarak belirlenmiş ve uygun veriler analize dahil edilmiştir. Veri toplama aşamasında 580 katılımcıya ulaşılmıştır. 20 katılımcı hem psikolojik hem kronik rahatsızlığı olduğu için, 53 katılımcı kronik rahatsızlığı bulunduğu için, 58 katılımcı psikolojik rahatsızlık tanısı aldığı için, 17 katılımcı yaş sınırının dışında kaldığı için analize dahil edilmemiştir. Daha sonra 18 kayıp veri ve 4 uç veri çıkarılarak 410 katılımcı ile istatistiksel analizler yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu bölümde araştırma esnasında katılımcılara ilk olarak katılımcıların sosyodemografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiş 17 sorudan oluşan öz bildirim formu uygulanmış ve sonrasında sırasıyla ‘Yale-Brown Obsesyon Kompulsiyon Ölçeği’, ‘Siberkondri Ciddiyeti Ölçeği Kısa Formu’, ‘Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği’ ve ‘Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği Kısa Formu’ hakkında uygulanmıştır.

İşlem

Araştırma kapsamında kullanılan ölçekler, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Kurulu’nun onayı alındıktan sonra katılımcılara uygulanmıştır. Katılımcılara, ilk olarak Bilgilendirilmiş Onam Formu sunulmuş, çalışmanın amacı belirtilmiş ve katılımcılardan gönüllü olarak katıldıklarına dair onay alınmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları katılımcılara uygun ve kartopu örnekleme yoluyla ulaştırılmıştır. Katılımcıların, ölçekleri yanıtlaması yaklaşık 15 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler SPSS uygulamasında t Testi, Tek Yönlü ANOVA, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Analizi ve Hayes Process Yöntemi ile Aracı Değişken Analizi kullanılmıştır. Çalışmanın değişkenleri olan obsesif kompulsif kişilik özellikleri, siberkondri düzeyi, stresle başa çıkma tarzları ve duygu düzenlemenin katılımcıların sosyodemografik özelliklerine göre farklılık gösterme durumları bağımsız gruplar için ‘t-testi’ ve Tek Yönlü ANOVA analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkisi Pearson Korelasyon Analizi yoluyla incelenmiştir. Obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide stresle başa çıkma tarzları ve duygu düzenlemenin aracılık etkilerini incelemek için Hayes Process ile aracılık analizi yöntemi uygulanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma soruları ve hipotezleri doğrultusunda yöntem kısmında belirtilmiş olan veri toplama araçları aracılığıyla katılımcılardan elde edilen verilere ilişkin istatistiksel analiz sonuçları sunulmuştur.

Ana Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistik Bulguları

Veri toplama amacıyla araştırmada kullanılan ölçeklere (YBOKÖ, CSS-12, DDG-16 ve SBÖ) ilişkin katılımcı sayısı, standart sapma, ortalama, minimum, maksimum, çarpıklık, basıklık puan değerlerine yönelik betimleyici analiz sonuçları Tablo 2'de aktarılmıştır. Değişkenlerin betimleyici özellikleri ölçeklerden alınan toplam puanlar üzerinden hesaplanmıştır. Verilerin normal dağılımını görmek için kullanılan referanslardan bir tanesi çarpıklık ve basıklık değerleridir. Buna göre çarpıklık ve basıklık katsayılarının +1.00 ve -1.00 arasında olması verilerin normal dağıldığının kabulü için yeterli görülmektedir (Hair ve ark, 2013). Çarpıklık ve basıklık değerleri incelendikten sonra parametrik yöntemler ile analizlere başlanmıştır.

Tablo 1. Ana Değişkenlere İlişkin Betimleyici Analiz Bulguları

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Min. Puan	Max. Puan	Ölçeklerden Alınabilecek Min.-Max. Puan	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
YBOKÖ	410	0,97	0,73	0,00	4,00	0-40	0,59	0,06
CSS-12	410	2,40	0,66	0,00	4,83	12-60	0,12	0,52
DDG-16	410	1,38	0,82	0,00	4,00	0-64	0,54	-0,25
SBÖ								
Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzı	410	1,81	0,45	0,31	3,00	0-48	-0,07	-0,01
Kendine Güvenli Yaklaşım	410	1,92	0,58	0,29	3,00	0-21	-0,13	-0,38
İyimser Yaklaşım	410	1,70	0,60	0,00	3,00	0-15	-0,13	-0,06
Sosyal Destek Arama	410	1,78	0,54	0,00	3,00	0-12	-0,31	0,26
SBÖ								
Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzı	410	1,25	0,48	0,00	2,71	0-42	0,35	0,10
Kendini Suçlayıcı Yaklaşım	410	1,39	0,57	0,00	3,00	0-24	0,36	-0,14
Boyun Eğici Yaklaşım	410	1,05	0,51	0,00	2,67	0-18	0,29	0,05

Ana Değişkenlerin Demografik Veriler Açısından İncelenmesine Yönelik Analiz Bulguları

Bu bölümde araştırmanın ana değişkenleri olan obsesif kompulsif kişilik özellikleri, siberkondri düzeyi, duygu düzenleme güçlüğü ve stresle başa çıkma tarzlarının, demografik değişkenler olarak ele alınan cinsiyet ve eğitim durumu üzerinden incelendiği analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Ana Değişkenlerin Cinsiyet Açısından İncelenmesine İlişkin Bulgular

Bu bölümde katılımcıların YBOKÖ, CSS-12, DDG-16 toplam puanlarının ve SBÖ alt boyutlardan elde edilen puanların cinsiyet değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla uygulanan Bağımsız Örneklemeler *t* Testi analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Analizlere ilişkin sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Katılımcıların Ölçek Toplam ve Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin *t* Testi Bulguları

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	<i>t</i>	<i>p</i>
YBOKÖ	Kadın	272	0,99	0,70	0,77	0,44
	Erkek	138	0,93	0,77		
CSS-12	Kadın	272	2,47	0,65	2,96	0,03**
	Erkek	138	2,27	0,65		
DDG-16	Kadın	272	1,42	0,83	0,78	0,14
	Erkek	138	1,30	0,81		
SBÖ Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzı	Kadın	272	1,77	0,47	-2,81	0,05*
	Erkek	138	1,90	0,41		
Kendine Güvenli Yaklaşım	Kadın	272	1,86	0,60	-3,50	0,01**
	Erkek	138	2,06	0,52		
İyimser Yaklaşım	Kadın	272	1,62	0,60	-3,98	0,00**
	Erkek	138	1,87	0,56		
Sosyal Destek Arama	Kadın	272	1,82	0,55	2,23	0,03*
	Erkek	138	1,70	0,51		
SBÖ Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzı	Kadın	272	1,25	0,48	0,40	0,69
	Erkek	138	1,23	0,47		
Kendini Suçlayıcı Yaklaşım	Kadın	272	1,42	0,57	1,56	0,12
	Erkek	138	1,33	0,58		
Boyun Eğici Yaklaşım	Kadın	272	1,03	0,51	-1,46	0,15
	Erkek	138	1,02	0,51		

***p*<.01 anlamlı

Katılımcıların cinsiyetlerine göre YBOKÖ, CSS-12 ve DDG-16 ölçekleri ve SBÖ ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanların anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek için yapılan Bağımsız Örneklemeler *t* Testi sonuçlarına göre CSS-12, SBÖ ölçeği alt boyutlarından Problem Odaklı Başa Çıkma ve Kendine Güvenli Yaklaşım puanı, SBÖ alt ölçeklerinden İyimser Yaklaşım ve Sosyal Destek Arama puanlarının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur.

Kadın katılımcıların CSS-12 ölçeği toplam puanlarının ($\bar{X}$ =2,47, SS=0,65) erkek katılımcıların puanlarından ($\bar{X}$ =2,27, SS=0,65) anlamlı olarak yüksek olduğu bulunmuştur [*t*(408)=2,96, *p*<.05].

Problem Odaklı Başa Çıkma alt ölçeğinde kadın katılımcıların puanlarının ($\bar{X}=1,77$, $SS=0,47$) erkek katılımcıların puanlarından ($\bar{X}=1,90$, $SS=0,41$) anlamlı olarak düşük olduğu bulunmuştur [$t(307,43)=-2,81$, $p=.05$].

Kendine Güvenli Yaklaşım alt ölçeğinde kadın katılımcıların puanlarının ($\bar{X}=1,86$, $SS=0,60$) erkek katılımcıların puanlarından ($\bar{X}=2,06$, $SS=0,52$) anlamlı olarak düşük olduğu bulunmuştur [$t(315,26)=-3,50$, $p<0.01$].

Siberkondri Düzeyinin İnternette Yer Alan Bilgilere Duyulan Güven Açısından İncelenmesine İlişkin Bulgular

Bu bölümde katılımcıların CSS-12 toplam puanlarının internette yer alan bilgilere duyulan güvene göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla uygulanan Bağımsız Örneklem t Testi analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Analizlere ilişkin sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3. İnternette Yer Alan Bilgilere Duyulan Güvene Göre Katılımcıların CSS-12 Toplam Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin t Testi Bulguları

Değişkenler	İnternet Bilgisine Güven	N	$\bar{X}$	SS	t	p
CSS-12	Evet	143	2,50	0,65	-2,41	0,02*
	Hayır	267	2,34	0,65		
** $p<.05$						

Katılımcıların internette yer alan bilgilere duydukları güvene göre CSS-12 ölçeğinden aldıkları toplam puanların anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur.

İnternette yer alan bilgilere güvenen katılımcıların CSS-12 ölçeği toplam puanlarının ($\bar{X}=2,50$, $SS=0,65$) internette yer alan bilgilere güvenmeyen katılımcıların puanlarından ($\bar{X}=2,34$, $SS=0,65$) anlamlı olarak fazla olduğu bulunmuştur [$t(408)=-2,41$, $p<.05$].

Araştırma Değişkenlerinin Katılımcıların Eğitim Düzeylerine Göre İncelenmesine İlişkin Bulgular

Bu bölümde katılımcıların YBOKÖ, CSS-12, DDG-16 toplam puanlarının ve SBÖ alt boyutlardan elde edilen puanların katılımcıların eğitim durumu açısından farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin analiz sonuçları sunulmuştur. Katılımcıların eğitim düzeyi 1-Lise ve öncesi, 2-Lisans ve 3- Lisans üstü olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Bu doğrultuda puanların eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla analizlere başlamadan önce dağılımların normalliği test edilmiştir. Normallik kriterinin karşılanmasıyla uygulanan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 4. Eğitim Düzeyine Göre Ölçek Toplam ve Alt Ölçek Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları

Değişkenler	Varyansın Kaynağı	KT	df	KO	F	p
YBOKÖ	Gruplar Arası	7,85	2	3,93	7,68	0,001**
	Gruplar İçi	208,26	407	0,51		
	Toplam	216,11	409			
CSS-12	Gruplar Arası	6,01	2	3,01	7,21	0,001**
	Gruplar İçi	169,85	407	,42		
	Toplam	175,86	409			
DDG-16	Gruplar Arası	6,63	2	3,32	5,00	0,007**
	Gruplar İçi	270,43	407	,66		
	Toplam	277,07	409			
SBÖ Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzı	Gruplar Arası	2,81	2	1,41	7,17	0,001**
	Gruplar İçi	79,81	407	0,20		
	Toplam	82,62	409			
SBÖ Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzı	Gruplar Arası	1,92	2	0,96	4,27	0,015*
	Gruplar İçi	91,63	407	0,23		
	Toplam	93,55	409			

*p<.05 anlamlı

Yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların eğitim düzeylerine göre CSS-12 [$F(2,407)=3,96$ $p<0,05$]. Bu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Post Hoc çoklu karşılaştırmalarından Tukey Testi uygulanmıştır. Bu analiz sonucuna göre eğitim seviyesi lisans olan katılımcıların ($\bar{X}=2,43$,

$SS=0,65$) siberkondri düzeyleri eğitim düzeyi lise ve altında olan katılımcılardan ($\bar{X}=2,10$, $SS=0,45$) anlamlı olarak daha yüksektir ($p<0.01$).

Araştırma Değişkenlerinin Katılımcıların Günlük İnternet Kullanımına Göre İncelenmesine İlişkin Bulgular

Bu bölümde katılımcıların YBOKÖ, CSS-12, DDG-16 toplam puanlarının ve SBÖ alt boyutlardan elde edilen puanların katılımcıların günlük internet kullanımı açısından farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin uygulanan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8'de sunulmuştur. Katılımcıların bir gün içerisindeki internet kullanım süreleri 1- Hiç, 2- 1 ,2 saat, 3- 3, 4 saat ve 4- 5 saatten fazla olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. 1- Hiç seçeneği hiçbir katılımcı tarafından işaretlenmemiştir.

Tablo 5. Günlük İnternet Kullanımına Göre Ölçek Toplam ve Alt Ölçek Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları

Değişkenler	Varyansın Kaynağı	KT	df	KO	F	p
YBOKÖ	Gruplar Arası	7,85	2	3,93	7,68	0,001**
	Gruplar İçi	208,26	407	0,51		
	Toplam	216,11	409			
CSS-12	Gruplar Arası	6,01	2	3,01	7,21	0,001**
	Gruplar İçi	169,85	407	,42		
	Toplam	175,86	409			
DDG-16	Gruplar Arası	6,63	2	3,32	5,00	0,007**
	Gruplar İçi	270,43	407	,66		
	Toplam	277,07	409			
SBÖ Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzı	Gruplar Arası	2,81	2	1,41	7,17	0,001**
	Gruplar İçi	79,81	407	0,20		
	Toplam	82,62	409			
SBÖ Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzı	Gruplar Arası	1,92	2	0,96	4,27	0,015*
	Gruplar İçi	91,63	407	0,23		
	Toplam	93,55	409			

**p<.01 anlamlı

Yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların günlük internet kullanım sürelerine göre YBOKÖ [F(2,407)=7,67 p<0,01], CSS-12 [F(2,407)=7,21 p<0,01], DDG-16 [F(2,407)=5.00 p<0,01] toplam puanlarında, SBÖ Problem Odaklı Başa Çıkma alt ölçeği puanında [F(2,407)=7,17 p<0,01] ve SBÖ Duygu Odaklı Başa Çıkma alt ölçeği puanında [F(2,407)=4,27 p<0,05] anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Bu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Post Hoc çoklu karşılaştırmalarından Tukey Testi uygulanmıştır. Bu analiz sonucuna göre bir günde internette 1-2 saat geçiren katılımcıların ($\bar{X}$ =0,65, SS=0,67) YBOKÖ toplam puanları, internette 3-4 saat geçiren katılımcılardan ($\bar{X}$ =0,95, SS=0,70) anlamlı olarak daha düşüktür (p<0,01). Aynı doğrultuda bir günde internette 1-2 saat geçiren katılımcıların ($\bar{X}$ =0,65, SS=0,67) YBOKÖ toplam puanları, internette 5+ saat geçiren katılımcılardan ($\bar{X}$ =1,08, SS=0,74) anlamlı olarak daha düşüktür (p<0,01).

İnternet kullanım süresi günde 1-2 saat olan katılımcıların ($\bar{X}$ =0,70, SS=0,61) CSS-12 toplam puanları, internette 5+ saat geçiren katılımcılardan ($\bar{X}$ =2,53, SS=0,67) anlamlı olarak daha düşüktür (p<0,01). Benzer şekilde bir günde internette 3-4 saat geçiren katılımcıların ($\bar{X}$ =2,34, SS=0,61) CSS-12 toplam puanları da internette 5+ saat geçiren katılımcılardan ($\bar{X}$ =2,53, SS=0,67) anlamlı olarak daha düşüktür (p<0,01).

İnternet kullanım süresi günde 1-2 saat olan katılımcıların ($\bar{X}=1,15$, $SS=0,79$) DDG-16 toplam puanları, internette 5+ saat geçiren katılımcılardan ($\bar{X}=1,52$, $SS=0,84$) anlamlı olarak daha düşüktür ($p<.01$).

İnternet kullanım süresi günde 1-2 saat olan katılımcıların ($\bar{X}=1,98$, $SS=0,41$) SBÖ alt ölçeklerinden Problem Odaklı Başa Çıkma puanı internette 5+ saat geçiren katılımcılardan ($\bar{X}=1,73$, $SS=0,45$) anlamlı olarak daha yüksektir ($p<.01$).

Son olarak internet kullanım süresi günde 3-4 saat olan katılımcıların ($\bar{X}=1,19$, $SS=0,46$) SBÖ alt ölçeklerinden Duygu Odaklı Başa Çıkma puanı internette 5+ saat geçiren katılımcılardan ($\bar{X}=1,33$, $SS=0,51$) anlamlı olarak daha düşüktür.

Sonuç olarak YBOKÖ, CSS-12, DDG-16 ve SBÖ Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzı ile günlük internet kullanımı arasında pozitif yönde bir ilişki varken günlük internet kullanımı ile SBÖ Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir.

Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Analizine İlişkin Sonuçlar

Araştırmada YBOKÖ, CSS-12, DDG-16 ölçek puanları ve SBÖ alt ölçek puanlarının arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 6. Ana Değişkenlere Ait Puanlar Arasındaki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Analizi Bulguları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. YBOKÖ Toplam Puan	1									
2. Siberkondri Düzeyi	0,34**	1								
3. Duygu Düzenleme Güçlüğü	0,58**	0,28**	1							
4. SBÖ Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzı	-0,28**	-0,15**	-0,39**	1						
5. Kendine Güvenli Yaklaşım	-0,23**	-0,12*	-0,35**	0,91**	1					
6. İyimser Yaklaşım										
7. Sosyal Destek Arama	-0,30**	-0,11*	-0,37**	0,86**	0,76**	1				
8. SBÖ Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzı	-0,13**	-0,14**	-0,16**	0,46**	0,21**	0,11*	1			
9. Kendini Suçlayıcı Yaklaşım	0,40**	0,27**	0,60**	-0,22**	-0,19**	-0,17**	-0,15**	1		
10. Boyun Eğici Yaklaşım	0,43**	0,26**	0,64**	-0,28**	-0,24**	-0,26**	-0,11*	0,92**	1	
	0,24**	0,21**	0,36**	-0,6	-0,6	0,4	0,17**	0,81**	0,51**	1

*p<.05; **p<.01 anlamlı

Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre araştırmada yer alan katılımcıların obsesif kompulsif kişilik özellikleri diğer değişkenler ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile en yüksek korelasyona sahip değişkenin duygu düzenleme güçlüğü olduğu görülmektedir ($r=0,58$; $p<0,01$). Obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile sırasıyla siberkondri düzeyi arasında 0,34 korelasyon katsayısı ($p<0,01$), problem odaklı başa çıkma ile -0,28 korelasyon katsayısı ($p<0,01$), duygu odaklı başa çıkma ile ise 0,40 korelasyon sayısı ($p<0,01$) bulunmuştur.

Katılımcıların siberkondri düzeyleri ve duygu düzenleme güçlüğü puanları arasında 0,28 korelasyon katsayısı ($p<0,01$), problem odaklı başa çıkma ile -0,15 korelasyon katsayısı ($p<0,01$), duygu odaklı başa çıkma ile ise 0,27 korelasyon sayısı ($p<0,01$) ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

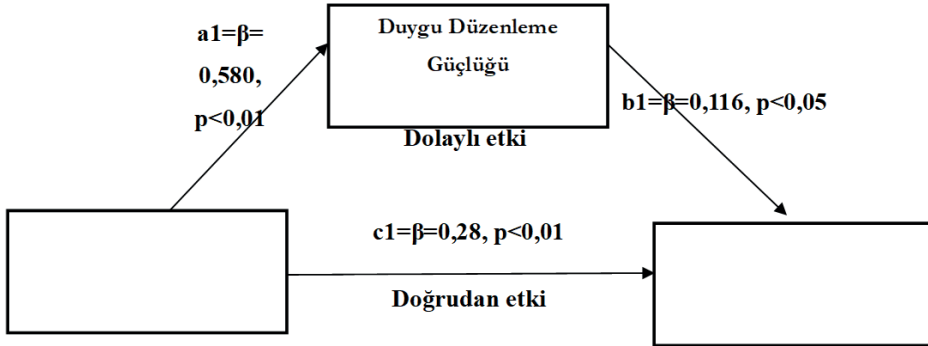
Duygu düzenleme güçlüğü puanları ile SBÖ Problem odaklı başa çıkma tarzları arasında -0,39 korelasyon katsayısı ($p<0,01$) ile negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Son olarak düzenleme güçlüğü puanları ile SBÖ Duygu odaklı başa çıkma tarzları arasında 0,60 korelasyon katsayısı ($p<0,01$) ile pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme Güçlüğü, SBÖ Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzı ve SBÖ Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzının Yordama Gücüne Dayalı Regresyon ve Hayes Analizi Bulguları

Duygu düzenleme güçlüğü, obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide aracılık rolünü belirlemek amacıyla, PROCESS Makrosunda önyükleme tekniği kullanılarak Model 4 analizi gerçekleştirilmiştir. Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin duygu düzenleme güçlüğüne anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta=0.58$, $p<0.01$). Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin ($\beta=0.66$, $t=14.38$, $p<0.01$), duygu düzenleme güçlüğüne %34'ünü açıkladığı görülmüştür ($R=0.58$, $R^2=0.34$, $F(1,408)=206.74$, $p<0.01$). Analize duygu düzenleme güçlüğü değişkeni dahil edildiğinde açıklanan varyansın %13 olduğu görülmüştür ($R=0.36$, $R^2=0.13$, $F(2,407)=206.74$, $p<0.01$).

Analize ilişkin detaylı sonuçlar Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 1. Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme Güçlüğü Aracı Değişken Analizi

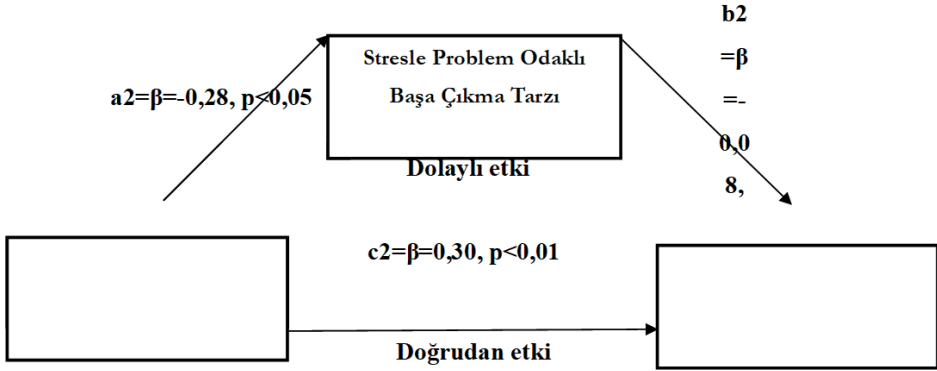

Ayrıca obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin siberkondri düzeyi üzerindeki yordayıcı etkisi incelenmiş ve anlamlı bulunmuştur ($\beta=0.34$, $p<0.01$). Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin ($\beta=0.31$, $t=7.37$, $p<0.01$), siberkondri düzeyinin %12'sini açıkladığı görülmüştür ($R=0.34$, $R^2=0.12$, $F(1,408)=54.36$, $p<0.01$). Daha sonra obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri düzeyinin arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğüne aracılık rolü incelenmiş ve kısmi aracılık etkisi olduğu görülmüştür ($\beta=0.07$, $p<0.01$). Analize ilişkin sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo7. Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Aracılık Analizine Dair Hayes Analizi Tablosu

Değişkenler	β	SE	%95 CI		t
			LL	UL	
Toplam etki	0,31	0,04	0,23	0,39	7,37
Direkt etki	0,25	0,05	0,15	0,35	4,85
Dolaylı etki	0,06	0,03	0,003	0,119	

Stresle problem odaklı başa çıkma tarzının, obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide aracılık rolünü belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin stresle problem odaklı başa çıkma tarzlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta=-0,28$, $p<0.05$). Analize ilişkin detaylı sonuçlar Şekil 3'te sunulmuştur.

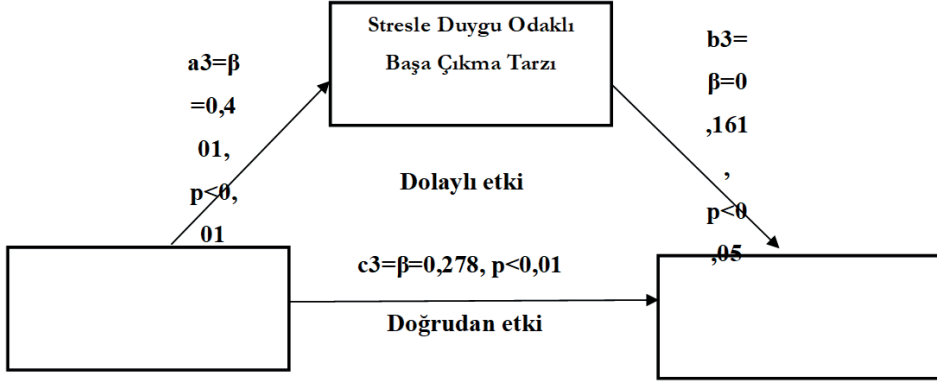
Şekil 2. Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Stresle Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzının Aracı Değişken Analizi

Obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile stresle problem odaklı başa çıkma tarzının birlikte siberkondri düzeyi üzerinde %12'lik varyans açıkladığı görülmüştü ($R=0,35$; $R^2=0,12$, $F(2,407)=27,77$). Daha sonra obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide stresle problem odaklı başa çıkma tarzının aracı rolü incelenmiş ve anlamlı bir etki bulunamamıştır ($\beta=0,01$, $p=0,28$). Analize ilişkin sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 8. Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Stresle Problem Odaklı Başa Çıkma Tarzının Aracılık Analizine Dair Hayes Analizi Tablosu

Değişkenler	β	SE	%95 CI		t
			LL	UL	
Toplam etki	0,31	0,42	0,23	0,39	7,37
Direkt etki	0,30	0,04	0,21	0,39	6,77
Dolaylı etki	0,01	0,01	-0,01	0,04	

Stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının, obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide aracılık rolünü belirlemek amacıyla, PROCESS Makrosunda önyükleme tekniği kullanılarak Model 4 analizi gerçekleştirilmiştir. Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta=0,40$, $p<0,01$). Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin ($\beta=0,26$, $t=8,84$, $p<0,01$), stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının %16'sını açıkladığı görülmüştür ($R=0,40$, $R^2=0,16$, $F(1,408)=78,19$, $p<0,01$). Analize ilişkin bulgular Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 3. Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Stresle Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzının Aracı Değişken Analizi

Ayrıca obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin siberkondri düzeyi üzerindeki yordayıcı etkisi incelenmiş ve anlamlı bulunmuştur ($\beta=0,34$, $p<0,01$). Daha sonra obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri düzeyinin arasındaki ilişkide stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının aracı rolü incelenmiş ve kısmi aracılık etkisi olduğu görülmüştür ($\beta=0,65$, $p<0,01$). Buna göre obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve stresle duygu odaklı başa çıkma tarzı siberkondri düzeyi üzerinde %14'lük varyans açıklamaktadır ($R=0,37$, $R^2=0,14$, $F(2,407)=32,95$). Analize ilişkin sonuçlar Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 9. Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Stresle Duygu Odaklı Başa Çıkma Tarzının Aracılık Analizine Dair Hayes Analizi Tablosu

Değişkenler	β	SE	%95 CI		t
			LL	UL	
Toplam etki	0,31	0,04	0,23	0,39	7,37
Direkt etki	0,25	0,05	0,16	0,34	5,54
Dolaylı etki	0,06	0,02	0,019	0,100	

Tartışma

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulguların konu ile ilgili literatürdeki bilgiler doğrultusunda tartışılmasına yer verilmiştir.

Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri ile Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkilere Ait Bulguların Tartışılması

Çalışmamızda obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Buna paralel şekilde ek tanı olarak obsesif kompulsif kişilik bozukluğuna sahip olan ve olmayan obsesif kompulsif bozukluk hastalarının klinik özelliklerin incelendiği bir çalışmada da OKKB'nin eşlik ettiği ve etmediği iki grup arasında cinsiyet yönünden anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür (Türksoy ve ark, 2000: 94). Ek olarak Güçlü ve Alkar (2024) da obsesif kompulsif semptomların yordayıcılarına yönelik yürüttükleri çalışmalarında obsesif kompulsif envanteri puanlarının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yazıcı ve Yazıcı'nın (2019) OKB tanılı ergenler ile yürüttükleri bir çalışmada da deney grubu ve kontrol grubu arasında cinsiyete göre anlamlı ilişkiler bulunmamıştır. Diğer taraftan bu konuda daha önce gerçekleştirilen birçok çalışmada ise obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin cinsiyet faktörü tarafından farklılaştığı ortaya koyulmuştur (Cherian ve ark., 2014: 18; Lochner ve ark., 2004: 108). Bu farklılık obsesif kompulsif kişilik bozukluğunun bazı alt boyutlarının erkeklerde, bazı alt boyutlarının ise kadınlarda görülme sıklığı daha fazla olması şeklindedir. Araştırmacılar olarak, literatürdeki cinsiyet değişkeninin OKB özelliklerinin ayrıştırılmasında belirleyici bir faktör olup olmadığının anlaşılması için farklı örneklem gruplarında daha fazla araştırma yapılması gerektiği görüşünü paylaşmaktayız.

Yine çalışmada obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin katılımcıların eğitim seviyesi açısından da farklılaşmadığı görülmüştür. Bu sonuç Birincioğlu'nun (2012) obsesif kompulsif kişilik bozukluğu olan hastalarla yürüttüğü çalışmasında ulaştığı OKB grubu ve sağlıklı grup arasında eğitim yılı ortalamalarının farklılaşmadığını bulgusu ile paraleldir.

Çalışmanın başka bir bulgusu ise katılımcıların bir günde internette geçirdikleri sürenin artması ile obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin de arttığıdır. Ancak bu artış günlük internette geçirilen sürenin '1-2 saat' ile '3-4 saat' ve '1-2' saat ile '5+ saat' grupları arasındadır. Yani günde '3-4 saat' internet kullanımı ile '5+ saat' internet kullanmak arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu durum günlük internet kullanımının obsesif kompulsif kişilik özellikleri açısından önemli bir faktör olduğunu ancak '3-4 saat' kullanımının bir kesme noktası olabileceğini düşündürmektedir. Yani bir noktadan sonra anlamlı farklar ortaya çıkmamaktadır

Obsesif kompulsif semptomlar ve internet kullanımı arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalarda internet bağımlılığı ile obsesif kompulsif belirtiler arasındaki anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Ha ve ark., 2007: 428; Bipeta ve ark., 2015: 20). Bernardi ve arkadaşlarının (2009) yaptıkları başka bir araştırmada sorunlu internet kullanımı olan yetişkin bireylerin %7'inde obsesif kompulsif kişilik bozukluğu olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyleri Arasındaki İlişkilere Ait Bulguların Tartışılması

Çalışmamızda katılımcıların siberkondri düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı ve kadın katılımcıların siberkondri düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Bu sonuç Kuşçu'nun (2024), Deale'nin (2007), Ertaş ve arkadaşlarının (2020) ve Polat ve arkadaşlarının (2022) çalışmaları ile benzerdir. Kuşçu'ya (2024) göre bu anlamlı farklılığın nedenini kadın katılımcıların sağlıkları söz konusu olduğunda erkeklere göre daha hassas olmaları ve en ufak değişiklikleri bile kısa zamanda fark etmeleri sonucu internette daha fazla araştırma yapmaları ile açıklanabilir. Kadınların sağlıkla ilgili araştırma yapma amacıyla interneti erkeklerden daha fazla kullandığını gösteren (Durak-Batıgün ve ark., 2018: 157) ve siberkondri düzeylerinin sadece X kuşağında cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark bulan çalışmalar da mevcuttur (Tarhan ve ark., 2020: 4271).

Aynı zamanda literatür incelendiğinde siberkondri düzeyinde cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılıkların tespit edilmediği çalışmalar olduğu da görülmüştür (Elciyar ve Taşçı, 2017: 65; Batı ve ark., 2018: 171, Deniz, 2020: 90; Tatar Arık, 2023:36).

Katılımcıların eğitim seviyelerine göre siberkondri düzeylerinin farklılaştığı ancak bu farklılığın yalnızca 'lise ve öncesi' eğitim seviyesi ile 'lisans' eğitim seviyesine sahip katılımcılar arasında olduğu, 'lisans' ve 'lisans üstü' eğitim seviyesine sahip olan katılımcıların siberkondri düzeyleri arasında bir

farklılığa rastlanmadığı görülmüştür. Katılımcılardan 'lisans' eğitim seviyesine sahip olanların siberkondri düzeyi, 'lise ve öncesi' eğitim seviyesine sahip olanlardan anlamlı olarak daha yüksektir. Tarhan arkadaşlarının (2021) X ve Y kuşaklarının siberkondri düzeylerini incelediği çalışmada eğitim durumu 'okuryazar+ilköğretim' olanların en yüksek siberkondri puanına sahip olduğu, 'yüksek lisans+doktora' eğitim seviyesindeki katılımcıların ise en düşük siberkondri puanına sahip olduğu bulunmuştur.

Katılımcıların %55,9'u sağlık bilgisine ilk olarak internetten eriştiklerini ve %34,9'u da bu bilgiye güvendiklerini belirtmektedir. Çalışmamızda katılımcıların günlük internet kullanım süreleri arttıkça siberkondri düzeylerinin de artış gösterdiği görülmüştür. İnternet kullanım süresi günde '1-2 saat' olan katılımcıların CSS-12 toplam puanları, internette '5+ saat' geçiren katılımcılardan anlamlı olarak daha düşüktür. Benzer şekilde bir günde internette '3-4 saat' geçiren katılımcıların da CSS-12 toplam puanları, internette '5+ saat' geçiren katılımcılardan anlamlı olarak daha düşüktür. Bu bulgu Kuşçu'nun (2024) katılımcıların gün içinde internet kullanım süresine göre siberkondri düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit ettiği çalışması ile benzerdir. Söz konusu çalışmada '0-3 saat' çevrimiçi kalanların siberkondri düzeylerinin, '4-6 saat' ve '7 saat ve üzeri' çevrimiçi kalanlardan önemli ölçüde düşük olduğu bulunmuştur.

Starcevic ve arkadaşları (2019) da siberkondri ile ilişkili olabilecek birçok patolojiyi incelemiş ve sağlık anksiyetesi başta olmak üzere obsesif kompulsif semptomlar ve sorunlu internet kullanımının siberkondrinin merkezinde yer aldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmada katılımcıların siberkondri düzeylerinin internette yer alan bilgilere güvenme açısından anlamlı şekilde farklılaştığı ve güven duyan grubun daha yüksek siberkondri düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Bu durumla alakalı yapılan bir çalışmada internette yer alan bilgileri güvenli bulmayanların, güvenli bulan ve karasız olanlara göre siberkondri düzeylerinin anlamlı şekilde düşük olduğu görülmüştür (Tarhan ve ark., 2020: 4277). Bu durumun siberkondrinin temelinde yer alan kaygıyı azaltmak için takıntılı şekilde güvence arama durumu ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Abramowitz ve ark., 2007: 92).

Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri ile Duygu Düzenleme Güçlüğü Arasındaki İlişkilere Ait Bulguların Tartışılması

Duygu düzenleme güçlüğü'nün katılımcıların cinsiyetlerinden anlamlı şekilde etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır ve bu bulguyu destekleyen birçok çalışma bulunmaktadır (Bora, 2019: 118; Budak, 2017: 46; Aras, 2022: 112).

Diğer taraftan bu bulguyu desteklemeyen, duygu düzenleme güçlüğü puanlarının cinsiyete göre farklılaştığı sonucuna ulaşılan çalışmalar da bulunmaktadır (Gökdağ ve ark., 2019: 6).

Yapılan analiz sonuçlarına göre duygu düzenleme güçlüğü ile katılımcıların eğitim seviyesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Literatürde bu bulguyu destekleyen ya da desteklemeyen çalışmalara rastlanamamıştır. Bu durumun sebebinin de duygu düzenleme değişkeninin genellikle ergenler, üniversite öğrencileri gibi gruplarla ve sağlık çalışanları, öğretmenler gibi özel meslek grupları gibi benzer eğitim seviyesine sahip örneklemeler ile gerçekleştirilmiş olması olduğu düşünülmektedir. Bu noktada araştırmanın literatürdeki eksikleri doldurması ve yeni çalışmalara yol açması bakımından değerli olduğu söylenebilir.

Çalışmanın bulgularına göre katılımcıların günlük internet kullanım süreleri arttıkça duygu düzenleme güçlüğü puanları da anlamlı şekilde artmaktadır. Literatürde bu bulguyu destekleyen birçok kaynak yer almaktadır. Budak (2017) tarafından yürütülen bir çalışmada internet bağımlılığı ile duygu düzenleme güçlüğü arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tok ve Güzel (2020) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre de bireylerin duygularını düzenleme noktasında yetersiz kalmaları ve dürtüsel olmaları sonucu akıllı telefon bağımlısı olma riskleri artmaktadır. Akıllı telefon bağımlılığı arttıkça duygu düzenleme güçlüğünün arttığı da ifade edilmektedir (Tok ve Güzel, 2020: 55). Aras'ın (2022) çalışmasına göre sosyal medya bağımlılığı ile duygu düzenleme güçlüğü puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuş, bireylerin sosyal medya bağımlılık seviyeleri arttıkça duygu düzenleme güçlüğü deneyimlerinin de arttığı görülmüştür.

Unur Gürer'in (2021) lise öğrencileriyle yaptığı çalışmanın sonuçları, stres ve duygu düzenleme güçlüğü yaşayan ergenlerin duygusal rahatlama amaçlı internet kullanımının problemli internet kullanımında önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir.

Başka bir çalışma ise internette haftada 42 saatten fazla vakit geçiren bireylerin haftalık 7-14 saat arasında internet kullananlara göre duygu düzenleme güçlüğü puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Aras, 2022: 118). İnternette vakit geçirme, istenmeyen ve rahatsızlık veren olumsuz duygulardan bir kaçış yöntemi olarak kullanılmakta (Bakhshi Bojed ve Nikmanesh, 2013: 74) ve bu doğrultuda duygu düzenleme güçlüğü yaşayan bireylerin internette daha uzun süreler geçirmeleri ve daha fazla sosyal medya bağımlılığı riski taşımalarına neden olabileceği düşünülmektedir (Aras, 2022: 118).

Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri ile Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişkilere Ait Bulguların Tartışılması

Çalışmamızın değişkenlerinden olan stresle problem odaklı başa çıkma tarzı ve bunun alt boyutları olan iyimser yaklaşım, kendine güvenli yaklaşım ve sosyal destek arama yaklaşımı katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Genel olarak stresle problem odaklı başa çıkma tarzının erkek katılımcılarda daha fazla kullanıldığı, bunu takiben iyimser yaklaşım ve kendine güvenli yaklaşımın da erkek katılımcılarda daha fazla kullanıldığı ancak sosyal destek arama alt boyutu puanlarının kadın katılımcılarda daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan stresle duygu odaklı başa çıkma tarzı ve bunun alt boyutları olan kendini suçlayıcı yaklaşım ve boyun eğici yaklaşım puanlarının katılımcıların cinsiyetlerinden etkilenmediği görülmüştür.

Üniversite öğrencileri ile yürütülen bir çalışmada da öğrencilerin iyimser yaklaşım puanlarında erkek ve kadınlar arasında anlamlı bir fark olduğu, erkeklerin kadınlardan anlamlı biçimde daha fazla iyimser yaklaşım tarzını kullandığı sonucuna ulaşılmıştır (Doğru, 2018: 93). Aynı çalışmada sosyal destek arama yaklaşımı ortalama puanlarının da kadınlar ve erkekler arasında anlamlı şekilde farklılaştığı ve kadınların erkeklerden anlamlı biçimde daha fazla sosyal destek arama yaklaşım tarzını kullandığı görülmüştür. Ancak kendine güvenli yaklaşım, çaresiz yaklaşım ve boyun eğici yaklaşım arasında cinsiyete göre anlamlı bir farka rastlanmamıştır (Doğru, 2018: 94).

Üniversite öğrencileri ile yürütülen başka bir çalışmada da stresle başa çıkma tarzları alt boyut bulgularında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu fark erkek katılımcıların kendine güvenli yaklaşım puanlarının, kadın katılımcıların ise çaresiz yaklaşım puanlarının daha yüksek olduğu şeklindedir (Gümüş Demir, 2023:12).

Yapılan istatistiksel analiz sonuçlarına göre stresle problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkma tarzlarının katılımcıların eğitim seviyesi açısından anlamlı bir farklılığa sahip değildir. Literatür incelendiğinde bu bulguların karşılaştırabileceği çalışmalara rastlanamamıştır. Çalışma bu noktada da önemli bir boşluğu doldurmakla birlikte yeni araştırmalar için bir zemin oluşturacaktır.

Çalışmanın bir başka bulgusu ise internet kullanım süresi günde '1-2 saat' olan katılımcıların stresle problem odaklı başa çıkma puanlarının internette '5+ saat' geçiren katılımcılardan anlamlı olarak daha yüksek olduğu yönündedir. Diğer taraftan internet kullanım süresi günde '3-4 saat' olan katılımcıların stresle duygu odaklı başa çıkma puanı internette '5+ saat' geçiren katılımcılardan anlamlı olarak daha düşük olduğu bulunmuştur. Bu doğrultuda problem odaklı başa çıkma tarzı ile internet kullanım süresi arasında pozitif yönde, duy-

gu odaklı başa çıkma tarzı ile internet kullanım süresi arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Katılımcıların obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyleri arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan çalışmalara göre obsesif kompulsif bozukluklarla siberkondri arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır (Bajcar ve Babiak, 2019: 2825). Araştırmalar obsesif kompulsif semptomların siberkondri düzeyi ve kötü internet kullanımı ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Vismara ve ark., 2020: 9).

Katılımcıların Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Duygu Düzenleme Güçlüğü Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Çalışmada obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile duygu düzenleme güçlüğü arasında pozitif yönde istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile en yüksek korelasyona sahip değişkenin duygu düzenleme güçlüğü olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmada obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin duygu düzenleme güçlüğüne anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Güçlü ve Alkar'ın (2024) yaptığı çalışmada duygu düzenleme güçlüğü ile obsesif inançlar ve obsesif kompulsif semptomlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca bireylerin duygularını düzenlenmesindeki zorlukların artışının OKB ile de ilişkili olduğu bilinmektedir ve duygular ve ruh hali OKB semptomlarını etkilediğinden, kişinin duygularını düzenleme yeteneğinin OKB şiddetini ve bunun sürdürülmesini etkileyebileceği düşünülebilir (Yap ve ark., 2018: 2). Güçlü ve Alkar'ın (2024) yürüttükleri çalışmaya göre duygu düzenleme güçlüğüne obsesif inançlar üzerinde pozitif anlamlı bir etkisi olduğu ve obsesif kompulsif semptomların duygu düzenleme güçlüğünden pozitif yönde istatistiksel olarak etkilendiği görülmektedir.

Bergman ve arkadaşlarının (2021) yaptıkları çalışmada obsesif düşünceler ile duygu düzenleme güçlüğü arasında bir ilişki belirlenmiştir. Ayrıca obsesif kompulsif bozukların duygu düzenleme bozukluklarıyla, bastırma gibi uyumsuz stratejilerin sık kullanımı ve yeniden değerlendirme stratejilerinin kullanımının azalmasıyla ilişkili olduğu da literatürdeki çalışma bulguları arasındadır (Yazıcı ve Yazıcı, 2019: 5-6).

Fergus ve Bardeen (2014) duygu düzenleme güçlükleri alt boyutları olan; duyguları baskılama, dürtü kontrol zorlukları, duygusal farkındalığın az olması ve duygusal netlik puanlarının obsesif kompulsif semptomlar için önemli belirteçler olduğunu öne sürmüşlerdir.

Sonuç olarak bireylerin olumsuz yorumladıkları duyguları azaltma ihtiyacının obsesif kompulsif bozukluktaki güçlü kontrol arzusunun ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün bir sonucu olduğu söylenmektedir (Carleton, 2016: 8).

Katılımcıların Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Çalışmada stresle başa çıkma tarzları ile obsesif kompulsif kişilik özellikleri arasındaki korelasyon katsayılarına bakıldığında obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile stresle problem odaklı başa çıkma tarzları (iyimser yaklaşım, sosyal destek arama, kendine güvenli yaklaşım) ile negatif yönde düşük düzeyde, duygu odaklı başa çıkma tarzları (kendini suçlayıcı ve boyun eğici yaklaşım) arasında ise pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bununla paralel olarak Tolun (2017) yaptığı araştırmada obsesif kompulsif semptomlar ile stresle problem odaklı başa çıkmanın alt boyutları olan kendine güvenli yaklaşım, iyimser yaklaşım ile negatif yönde anlamlı ilişkiler bulmuştur. Stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının alt boyutları olan boyun eğici yaklaşım ve kendini suçlayıcı yaklaşım ile de negatif yönde anlamlı ilişkiler bulmuştur. Ancak sosyal destek arama ile obsesif kompulsif semptomlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Siberkondri Düzeyi ile Duygu Düzenleme Güçlüğü Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Araştırmanın bulgularına göre katılımcıların siberkondri düzeyi ile duygu düzenleme güçlüğü arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Kuşcu (2024) da çalışmasında siberkondri kavramını olumsuz duyguları, bilişleri ve uyumsuz davranışları deneyimleme eğilimini yansıtan, işlevsel bozukluklara neden olan bir etmen olarak ele almıştır. Ancak literatürde siberkondri düzeyi ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkiye dair yapılmış istatistiksel analiz sonuçlarına rastlanmamıştır.

Siberkondri ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Katılımcıların siberkondri düzeyleri ile problem odaklı başa çıkma tarzları arasında zayıf düzeyde ve negatif yönde, duygu odaklı başa çıkma tarzları ile ise zayıf düzeyde pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Literatürde bu değişkenlerin ilişkisine dair yapılan çalışmaya rastlanmamıştır.

Duygu Düzenleme Güçlüğü ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması

Çalışmada duygu düzenleme güçlüğü puanları ile stresle problem odaklı başa çıkma tarzları arasında ile negatif yönde, stresle duygu odaklı başa çıkma tarzları arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Yapılan bir araştırmada bilişsel duygu düzenleme stillerinin aracılık etkisi üzerinden stresle problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkma stratejilerinin, üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesinin güçlü bir yordayıcısı olduğu görülmüştür (Nedaei ve ark., 2016, akt. Gümüş Demir, 2023: 12). Ancak çalışmamız bağlamındaki şekliyle duygu düzenleme güçlüğü ve stresle başa çıkma tarzları arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Tartışılması

Çalışmada kullanılan aracılık analizi sonucuna göre obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğü kısmi aracı rol oynamaktadır.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bir çalışmada COVID-19 stresinin obsesif kompulsif semptomların gelişimine ilişkin etkileri test edilen bir çalışmada COVID-19 stresi, tikslenme ve duygu düzenlemenin obsesif kompulsif semptomlar üzerinde %77'lik varyans açıkladığı ve etkilerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Güçlü ve Alkar, 2024:132).

Ancak çalışmamızdaki gibi obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri ilişkisinde duygu düzenleme güçlüğü'nün aracı rolüne bakılan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Obsesif Kompulsif Kişilik Özellikleri ile Siberkondri Düzeyi Arasındaki İlişkide Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Tartışılması

Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin stresle problem odaklı başa çıkma tarzlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ancak obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide stresle problem odaklı başa çıkma tarzının aracılık etkisi olmadığı görülmüştür.

Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının da anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının kısmi aracılık etkisi olduğu görülmüştür.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde çalışmamızdaki gibi obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri ilişkisinde stresle başa çıkma tarzlarının aracı rolünün incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda araştırmanın tüm değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile duygu düzenleme güçlüğü arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı yüksek derecede ilişki bulunmuştur. Obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide ise duygu düzenleme güçlüğü ve stresle duygu odaklı başa çıkma tarzının kısmi aracılık etkisi olduğu görülmüştür. Ancak obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişkide ise stresle problem odaklı başa çıkma tarzının aracı etkisi olmadığı görülmüştür.

Bu bağlamda çalışmanın ekonomi programlarında yöneticilere ve insan kaynakları uzmanlarına, sağlık tedavi ve önleme çalışmalarında doktorlara, hemşirelere, psikiyristlere, psikologlara, psikolojik danışmanlara katkı sağlayabileceği, hastalık kaygısının sağlık hizmetlerine olan olumsuz etkisini önleyebileceği, sağlık harcamalarının azalmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmamızda değişkenlerin bu şekilde ele alınması, obsesif kompulsif kişilik özellikleri ve siberkondri semptomlarına aracılık eden ve edebilecek değişkenlerin farklı örneklem gruplarında da çalışılmasının tedavi ve önleme çalışmalarına katkı sağlayabileceği, hastalık kaygısının sağlık hizmetlerine olan olumsuz etkisinin önleyebileceği, sağlık harcamalarının azalmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Alınabilecek önlemler noktasında ise başta Dünya Sağlık Örgütü (2004) tarafından “Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice: Summary report” başlığıyla yayınlanan Türk Psikiyatri Derneği (2020) tarafından “Ruhsal sağlığını güçlendirme: Kavramlar, kanıtlar, uygulama: Özet rapor” şeklinde çevrilen ve uyarlanan kitapçık doğrultusunda ruh sağlığı hizmetlerinin birinci basamak sağlık hizmetlerinde eğitim ve kitapçıklar aracılığıyla yaygınlaştırılmasına ek olarak psikoloji meslek elemanlarının bu basamakta daha fazla istihdam edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Ruh sağlığının güçlendirilmesi, sağlıklı yaşam tarzlarının ve aktif baş etme tarzlarının ve duygu düzenleme stratejilerinin benimsemesi ve sürdürümü ile ruhsal bozuklukların önlenmesi için sıklıkla önemli çıktılar sağlar (Türk Psikiyatri Derneği, 2020). Yapılacak çalışmalar doğrultusunda önleme çalışmaları olarak okullar, sağlık ocakları, ruh sağlığı merkezleri başta olmak üzere özel ve kamu kurum ve kuruluşlarında duygu düzenleme becerisi, kaygı yönetimi, sorun yönetimi, sağlık okuryazarlığı, doğru internet kullanımı eğitimleri gibi fiziksel ve ruhsal sağlık psikoeğitim programlarına yer verilmesi öneril-

mektedir. Son olarak özellikle çalışmanın örneklemini oluşturan genç yetişkinler için de üniversite bünyelerinde yer alan PSİKOMER gibi psikolojik yardım merkezlerinde verilen hizmetlerin toplum ruh sağlığını güçlendirmede önemli bir yer aldığı ve bu merkezlere verilen önemin ve desteğin artırılması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abramowitz, J. S., Olatunji, B. O., & Deacon, B. J. (2007). Health anxiety, hypochondriasis, and the anxiety disorders. *behavior therapy*, 38(1), 86–94. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2006.05.001>
- Aras, İ. (2022). Sosyal medya bağımlılığı, erken dönem uyumsuz şemalar, narsisizm ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkinin incelenmesi. Maltepe Üniversitesi
- Aydın, M. (2019). Genç yetişkinlerde mutluluğa genel bir bakış. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 47–64. <https://doi.org/10.18506/anemon.520928>
- Bajcar B, & Babiak J. (2021). Self-esteem and cyberchondria: The mediation effects of health anxiety and obsessive compulsive symptoms in a community sample. *Curr Psychol*. 40(6), 2820-31. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00216-x>
- Bakken, I. J., Wenzel, H. G., Götestam, K. G., Johansson, A., & Øren, A. (2009). Internet addiction among Norwegian adults: A stratified probability sample study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 50(2), 121–127. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2008.00685.x>
- Batı, A. H., Mandıracıoğlu A., Govsa F. ve Çam O. (2018). Health anxiety and cyberchondria among Ege University health science students. *Nurse Education Today*, 71, 169–73. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2018.09.029>
- Bayar, R. ve Yavuz, M. (2008) İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi sürekli tıp eğitimi etkinlikleri, *Türkiye’de Sık Karşılaşılan Hastalıklar Sempozyum Dizisi*, 62, 185-192.
- Bayraktar, E. (1997). Obsesif kompulsif bozukluk, *Psikiyatri Dünyası Dergisi*, 1, 25-32.
- Bergman, N. C., Shaw, A. M., & Wilhelm, S. (2018). Emotion regulation in patients with obsessive compulsive disorder: Unique effects for those with “taboo thoughts”. *Cognitive Therapy and Research*, 42(5), 674–685. <https://doi.org/10.1007/s10608-018-9911-z>
- Bernardi, S., & Pallanti, S. (2009). Internet addiction: A descriptive clinical study focusing on comorbidities and dissociative symptoms. *Compr Psychiatry*, 50, 510–516. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2008.11.011>
- Bipeta. R., Yerramilli, S.S., Karredla, A.R., & Gopinath, S. (2015). Diagnostic stability of Internet addiction in obsessive-compulsive disorder: Data from a naturalistic one-year treatment study. *Innovations in Clinical Neuroscience*, 12 (3) 4, 14-23.

- Birincioğlu, İ. (2012). *Obsesif kompulsif bozukluğu olan hastalarda dürtüsellik ve bilişsel performans sırasında NIRS (Near infrared spektroskopi) görüntülemesi* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi).
- Bora, A. (2019). *Çocukluk çağı örselenmelerindeki savunma mekanizmaları ve duygu düzenleme gücünün borderline ve narsisistik kişilik örgütlenmeleri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Budak, C. F. (2017). *İnternet bağımlılığının yordayıcıları olarak sosyotropi-otonomi kişilik özellikleri ve duygu düzenleme gücü*. (Yüksek lisans tezi). Işık Üniversitesi.
- Carleton, R. N. (2016). Fear of the unknown: One fear to rule them all? *Journal of Anxiety Disorders*, 41, 5–21. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.03.011>
- Casale, S., Fioravanti, G., & Flett, G. L. (2014). From socially prescribed perfectionism to problematic use of internet communicative services: The mediating roles of perceived social support and the fear of negative evaluation. *Addictive Behaviors*, 39(12), 1816–1822. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2014.06.006>
- Cherian, A. V., Narayanaswamy, J. C., Viswanath, B., Guru, N., George, C. M., Bada Math, S., Kandavel, T., & Janardhan Reddy, Y. C. (2014). Gender differences in obsessive-compulsive disorder: Findings from a large Indian sample. *Asian Journal of Psychiatry*, 9, 17–21. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2013.12.012>
- Clark, D. A., & Purdon, C. (2016). Still cognitive after all these years? Perspectives for a cognitive behavioural theory of obsessions and where we are 30 years later: A commentary. *Australian Psychologist*, 51(1), 14–17. <https://doi.org/10.1111/ap.12200>
- Cline, R. J., & Haynes, K. M. (2001). Consumer health information seeking on the internet: The state of the art. *Health Education Research*, 16(6), 671–692. <https://doi.org/10.1093/her/16.6.671>
- Deale A. 2007. Psychopathology and treatment of severe health anxiety. *Psychiatry*, 6, 240–6.
- Deniz, M. E. ve Yılmaz, E. (2006). Üniversite öğrencilerinde duygusal zekâ ve stresle başa çıkma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 111(25), 17-26. <https://doi.org/10.17066/pdrd.51631>
- Deniz, S. (2020). Bireylerin e-sağlık okuryazarlığı ve siberkondri düzeylerinin incelenmesi. *İnsan ve İnsan*, 7(24), 84-96. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.674726>
- Dimaggio, G., Popolo, R., Montano, A., Velotti, P., Perrini, F., Buonocore, L., Garofalo, C., D'Aguanno, M., & Salvatore, G. (2017). Emotion dysregulation, symptoms, and interpersonal problems as independent predictors of a broad range of personality disorders in an outpatient sample. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 90(4), 586–599. <https://doi.org/10.1111/papt.12126>

- Doğru, N. (2018). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş düzeylerinin stres, stresle başa çıkma tarzları ve sosyal destek değişkenleri bakımından incelenmesi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi)
- Durak Batıgün, A., Gör, N., Kömürcü, B., & Şenkal Ertürk, İ. (2018). Cyberchondria Scale (CS): Development, validity and reliability study. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 31(2), 148–162.
- Elçiyar, K. ve Taşçı, D. (2017). Siberkondri Ciddiyet Ölçeği'nin Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi öğrencilerine uygulanması. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 57-70.
- Ertas, H., Kırac, R., Ünal S. N. (2020). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin siberkondri düzeyleri ve ilişkili faktörlerin incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15, 1746–64.
- Farajî, H. ve Tezcan, A. E. (2022). *Borderline kişilik bozukluğu*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Fenichel, O. (1974) *Nevrozların Psikoanalitik Teorisi*. (Çev. Selçuk T.). Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Fergus, T. A. & Bardeen, J. R. (2014). Emotion regulation and obsessive compulsive symptoms: A further examination of associations, *Journal Of Obsessive Compulsive And Related Disorders*, 3(3), 243-248.
- Folkman, S. (2010). Stress, coping and hope. *Psycho-Oncology*, 19(9), 901–908.
- Gençtanırım, D. (2015). Suicide risk in college students: The effects of internet addiction and drug use. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(4), 841–848. <https://doi.org/10.12738/estp.2015.4.2639>
- Gökdağ, C., Sorias, O., Kıran, S. ve Ger, S. (2019). *Kişilerarası duygu düzenleme ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi*. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 30(1).
- Gratz, K. L., & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of psychopathology and behavioral assessment*, 26(1), 41-54. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94>
- Gratz, K. L., Rosenthal, M. Z., Tull, M. T., Lejuez, C. W., & Gunderson, J. G. (2006). An experimental investigation of emotion dysregulation in borderline personality disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 115(4), 850–855. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.115.4.850>
- Güçlü, A. ve Alkar, Ö. Y. (2024). Genel popülasyonda obsesif kompulsif semptomların yordayıcısı olarak COVID-19 stresi ve bu ilişkide duygu düzenleme güçlüğü, obsesif inançlar ve tiksindenmenin aracı rollerinin değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 39.

- Gümüş Demir, Z. (2023). Üniversite öğrencilerinde bilişsel duygu düzenleme, stresle başa çıkma ve akademik öz yeterlilik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mavi Atlas*, 11(1): 1-16. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1201328>
- Ha, J. H., Kim, S.Y., Bae, S. C., Bae, S., Kim, H., Sim, M., Cho, S.C. et al. (2007). Depression and internet addiction in adolescents. *Psychopathology*, 40, 424-430.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*, Pearson Prentice Hall, 664-755.
- Jenike, M. A. (2004). Obsessive-compulsive disorder. *N Engl J Med*. 15; 350(3), 259-265. 10.1056/NEJMcp031002
- Jungmann, S. M., & Witthöft, M. (2020). Health anxiety, cyberchondria, and coping in the current COVID-19 pandemic: Which factors are related to coronavirus anxiety? *Journal of Anxiety Disorders*, 73, 102239. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102239>
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi
- Kavurma, M. (2014). *Major depresyon, yaygın anksiyete bozukluğu ve panik bozukluğundaki duygu düzenleme güçlüklerine mizaç-karakter özelliklerinin ve anksiyete duyarlılığının etkisi* (Uzmanlık tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Köroğlu, E. ve Bayraktar, S. (2010). *Kişilik Bozuklukları*. HYB Basın Yayın.
- Kuşcu, F. N. (2024). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet tutum ve davranışı etkileyen faktörler: Siberkondri, sağlık kaygısı, sosyotelizme maruz kalma. (Doktora Tezi).
- Leykin, Y., Muñoz, R. F., & Contreras, O. (2012). Are consumers of internet health information cyberchondriacs? Characteristics of 24,965 users of a depression screening site. *Depression and Anxiety*, 29(1), 71-77. <https://doi.org/10.1002/da.20848>
- Lochner, C., Hemmings, S. M., Kinnear, C. J., Moolman-Smook, J. C., Corfield, V. A., Knowles, J. A., Niehaus, D. J., & Stein, D. J. (2004). Gender in obsessive compulsive disorder: clinical and genetic findings. *European Neuropsychopharmacology: The journal of the European College of Neuropsychopharmacology*, 14(2): 105-113. 10.1016/S0924-977X(03)00063-4
- McWilliams, N. (2013). *Psikanalitik tanı: Klinik süreç içinde kişilik yapısını anlamak* (3. Baskı) (E. Kalem, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1994).
- Nedaei, A., Paghoosh, A. & Sadeghi-Hosniji, A. (2016). Relationship between coping strategies and quality of life: Mediating role of cognitive emotion regulation skills. *Journal of Clinical Psychology*, 8(4), 35-48. 10.22075/jcp.2017.2252
- Ochsner, K. N., & Gross, J. J. (2005). The cognitive control of emotion. *Trends in Cognitive Sciences*, 9(5), 242-249.
- Online Etymology Dictionary. *E-Sözlük*. 17 Kasım, 2024 tarihinde <https://www.etymonline.com/word/obsession> adresinden edinilmiştir.

- Özdemir, H. (2021). *Stresle başa çıkma tarzları ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Nişantaşı Üniversitesi.
- Plutchik, R. (1994). *The psychology and biology of emotion*. New York: Harper & Collins.
- Polat, F., Delibaş, L., Bilir, İ. (2022). Investigating the relationship between cyberchondria level and perceived stress in young adults. *Turkish Journal of Science and Health*, 3, 176–84.
- Salkovskis, P. M., & Millar, J. F. (2016). Still cognitive after all these years? Perspectives for a cognitive behavioural theory of obsessions and where we are 30 years later. *Australian Psychologist*, 51(1), 3–13. <https://doi.org/10.1111/ap.12186>
- Seo, M., Kang, H. S., & Yom, Y. H. (2009). Internet addiction and interpersonal problems in Korean adolescents. *Canadian Journal of Psychiatry*, 53, 411–418. <https://doi.org/10.1097/NCN.0b013e3181a91b3f>
- Starcevic, V., & Berle V. (2013). Cyberchondria: Towards a better understanding of excessive health-related internet use. *Expert Review Neurother*, 13(2), 205-213. <https://doi.org/10.1586/ern.12.162>
- Sutherland, V. J., & Cooper, C. L. (2000). *Strategic stress management*. Palgrave Macmillan
- Tanis, M., Hartmann, T., & Te Poel, F. (2016). Online health anxiety and consultation satisfaction:
- Tarhan, N., Ekinci, Y. ve Tutgun Ünal, A. (2021). *Dijital sağlık okuryazarlığı dijital hastalıklar ve siberkondri*. Der Yayınevi.
- Tarhan, N., Tutgun Ünal, A., ve Ekinci, Y. (2021). Yeni kuşak hastalığı siberkondri: yeni medya çağında kuşakların siberkondri düzeyleri ile sağlık okuryazarlığı ilişkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(37), 4253-4297. <https://doi.org/10.26466/opus.855959>
- Tatar Arık T. (2023). Astımlı hastaların ailelerindeki siberkondri düzeyleri ve etkileyen faktörler. Tıpta Uzmanlık Tezi, Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı, Dicle.
- Taycan, O. ve Coşkun, B. (2020). Ruh Sağlığını Güçlendirme: Kavramlar Kanıtlar-Uygulamalar Özet Rapor. 1. Baskı, Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Tok, E. S. ve Güzel, H. (2020). Akıllı telefon bağımlılığı, bağlanma ve duygu düzenlemenin ilişkisi: Mizaç ve karakter özelliklerinin aracı rolü. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 4(1), 48-62. <https://doi.org/10.5455/kpd.26024438m000020>
- Tolan, Ö. (2017). Üniversite öğrencilerinde bağlanma biçimleri, stresle başa çıkma ve bazı psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 221-242.
- Türksoy, N., Tükel, R. ve Özdemir, Ö. (2000). Obsesif kompulsif kişilik bozukluğu olan ve olmayan obsesif kompulsif bozukluk hastalarında klinik özelliklerin karşılaştırılması. *Klinik Psikiyatri*, 3(2), 92-98.

- Tükel, R. (2012). Obsesif kompulsif bozuklukta bilişsel işlevler. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 5, 43-48.
- Unur Gürer, L. (2021). Ergenlerde travmatik yaşantılar ve problemli internet kullanımı arasındaki ilişkide stres ve duygu düzenlemenin rolü. [Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Vismara, M., Caricasole, V., Starcevic, V., Cinosi, E., Dell'Osso, B., Martinotti, G., & Fineberg, N.A. (2020). Is cyberchondria a new transdiagnostic digital compulsive syndrome? A systematic review of the evidence. *Comprehensive Psychiatry*, 99, 152-167. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2020.152167>
- World Health Organization. (2004). Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice: summary report.
- Yap, K., Mogan, C., Moriarty, A., Dowling, N., Blair- West, S., Gelgec, C.,... Moulding, R. (2018). Emotion regulation difficulties in obsessive-compulsive disorder. *Journal Of Clinical Psychology*, 74(4). <https://doi.org/10.1002/jclp.22553>
- Yap, M. B. H., Allen, N. B., & Sheeber, L. (2007). Using an emotion regulation framework to understand the role of temperament and family processes in risk for adolescent depressive disorders. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 10(2), 180-196.
- Yazıcı, K. U., & Yazıcı, İ. P. (2019). Decreased theory of mind skills, increased emotion dysregulation and insight levels in adolescents diagnosed with obsessive compulsive disorder. *Nordic Journal of Psychiatry*, 73(7), 462-469.
- Yıldırım, G., ve Rashidi, M. (2024). Yetişkin bireylerin siberkondri düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(3), 1295-1302. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1410912>

Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Ekonomik ve Kurumsal Faktörler: Literatür Taraması

Eda Nur EROĞLU*

Ceren AKKUŞ**

Öz: Bu çalışmanın amacı, doğrudan yabancı yatırımları etkileyen ekonomik ve kurumsal faktörleri irdelemektir. Ev sahibi ülkelerde yatırım kararlarını şekillendiren belirleyicilerin analizi hedeflenmiştir. Bu araştırma, literatür taraması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlgili akademik çalışmalar detaylıca incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen temel faktörler arasında ekonomik büyüme, makroekonomik istikrar, siyasi istikrar, hukukun üstünlüğü, iş gücü maliyeti, vergi oranları, altyapı kalitesi, teşvik politikaları ve piyasa büyüklüğü bulunmaktadır. Ayrıca, kur riski, bürokratik engeller ve serbest piyasa düzenlemeleri de yatırımcı kararlarını etkilemektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bu faktörlerin etki düzeyi farklılık göstermektedir. Çalışma, yatırım ortamının geliştirilmesi için ekonomik ve kurumsal faktörlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymuştur. Bulgular, politika geliştiricilere yol gösterici niteliktedir. Ayrıca, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında bu faktörlerin etkisi farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde hukukun üstünlüğü, teknolojik altyapı gibi unsurlar daha belirleyici olurken; gelişmekte olan ülkelerde teşvik paketleri, düşük iş gücü maliyetleri ve pazar büyüklüğü ön planda yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Faktörler, Kurumsal Faktörler, Literatür Taraması.

JEL Kodları: F210

Economic and Institutional Factors Affecting Foreign Direct Investment: A Literature Review

Abstract: The aim of this study is to examine the economic and institutional factors affecting foreign direct investments. The aim is to analyze the determinants that shape investment decisions in host countries. This research was carried out using the literature review method. Relevant academic studies were examined in detail and compared. The main factors affecting foreign direct investments include economic growth, macroeconomic stability, political stability, rule of law, labor cost, tax rates, infrastructure quality, incentive policies and market size. In addition, exchange rate risk, bureaucratic barriers and free market regulations also affect investor decisions. The level of impact of these factors varies between developed and developing countries. The study revealed that economic and institutional factors should be taken into consideration to improve the investment environment. The findings are instructive for policymakers. In addition, the impact of these factors varies between developed and developing countries. While elements such as the rule of law and technological infrastructure are more decisive in developed countries, incentive packages, low labor costs and market size are at the forefront in developing countries.

Keywords: Foreign Direct Investments, Economic Factors, Institutional Factors, Literature Review.

JEL Codes: F210

* Eda Nur EROĞLU, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0009000063830771, E-Mail: eroglu-edanur@ogr.ahievran.edu.tr

** Ceren AKKUŞ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 00090000880676823, E-Mail: akkus.ceren@ogr.ahievran.edu.tr

Giriş

Yabancı yatırım, sermaye hareketinin bir ülkeden diğerine aktarımıdır şeklinde tanımlanabilir. Bu sermaye hareketleri para ve sermaye piyasaları aracılığıyla doğrudan ya da dolaylı biçimlerde gerçekleşebilmektedir(Kurtaran,2007:367). Doğrudan Yabancı Yatırım(DYY) ise bunun bir türü olarak kabul edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım var olan bir firmayı satın alma veya henüz yeni olan bir firma için ortaya konulan başlangıçtaki sermayeyi sağlaması veya aktif bir işletmenin kaynak kapasitesini arttırmak yolu ile ana ülkede bulunan firmalar tarafından merkez dışı bir ülkede bulunan firmalara doğrudan yapılan yatırımlardır. Bu yatırımlar; yeni teknoloji, bilgi ve tecrübe edinimleri ve yatırım yapmak isteyen yatırımcının yönetim kontrol yetkisini beraberinde götürmektedir(Barrell, Pain , 1998:155).

Doğrudan yabancı yatırımlar; uzun vadeli kararlar olmaları, yatırımcıya yönetim ve denetim yetkisi vermeleri, fiziksel üretim kapasitesi oluşturmaları, teknoloji ve bilgi aktarımı sağlamaları, ev sahibi ülkede istihdam yaratma potansiyeli taşımaları, risk ve sorumluluğun paylaşılmasına imkân tanımaları gibi çeşitli temel özellikler taşımaktadır. Bir yatırımın doğrudan yabancı yatırım olarak sınıflandırılabilmesi için, yabancı yatırımcının ilgili işletmede en az %10 oranında oy hakkına sahip olması gerekmektedir. Bu eşik, yatırımcının söz konusu işletme üzerinde anlamlı bir etki yaratabileceği kabulüyle belirlenmiştir. Eğer yatırımcı, bir işletmenin %10 veya daha fazla hissesine sahipse, bu durum doğrudan yabancı yatırım olarak değerlendirilirken; %10'un altında bir paya sahip olması halinde yatırım, portföy yatırımı kapsamında ele alınmaktadır (OECD, 2008:17).

Doğrudan yabancı yatırımların gelişim süreci incelendiğinde, bu tür yatırımların büyük ölçüde Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) aracılığıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu şirketler, merkez ülkeleri dışında farklı ülkelerde kurdukları üretim birimleri sayesinde, aynı anda birden fazla ülkede faaliyet gösterebilme kapasitesine sahiptirler (Seyidoğlu, 2001:400). Çok uluslu şirketler (ÇUŞ), emek, sermaye, girişimcilik, doğal kaynaklar ve teknoloji gibi üretim faktörlerini birden fazla ülkede organize etme, kontrol etme ve yönetme kapasitesine sahip yapılardır. Bir firmanın çok uluslu olarak nitelendirilebilmesi için, farklı ülkelerde doğrudan sahip olduğu işletmelerin bulunması ya da bu ülkelerde ortaklıklar yoluyla yatırım yapması gerekir. Bu çerçevede, yatırım faaliyetlerini yönlendiren merkez firma “ana şirket” olarak adlandırılırken, yurtdışındaki yatırımlar aracılığıyla kurulan bağlı işletmeler “şube” veya “yavru şirket” şeklinde tanımlanmaktadır. Ana şirket, bu bağlı birimlerin hem mülkiyetini hem de yönetim ve denetimini elinde bulundurur (Nur ve Dilber, 2017:18).Doğrudan

yabancı yatırımlar farklı şekillerde gerçekleştirilebilmektedir. Bu yatırımların türlere ayrılmasında, çok uluslu şirketlerin yatırım tercihlerini etkileyen nedenler ile mevcut yatırım koşullarının uygunluğu belirleyici rol oynamaktadır. Çok uluslu bir şirket, doğrudan yabancı yatırıma yönelirken, aynı zamanda dış pazara hangi yöntemle gireceğine de karar vermek zorundadır. Literatürde bu amaçla benimsenen çeşitli yöntemler bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2001:403). Doğrudan yabancı yatırım, farklı yöntemlerle gerçekleştirilebilir. Bunlar arasında yerel firmalarla ortak girişimler kurmak, tamamen yabancı sermayeye ait yeni bir bağlı şirket oluşturmak, mevcut bir yerel işletmenin devralınması veya bu işletmeyle birleşilmesi ya da birden fazla ortakla stratejik iş birlikleri geliştirilmesi yer almaktadır. Ortak girişimler, yabancı yatırımcının ev sahibi ülkede faaliyet gösteren özel sektör kuruluşları ya da kamu kurumlarıyla iş birliği yaparak yeni bir üretim birimi kurması ya da mevcut tesisleri paylaşması yoluyla gerçekleşmektedir. Şirket birleşmeleri ise, bir firmanın başka bir işletmeyi satın alması ya da birden çok şirketin birleşerek tek bir yapı oluşturması durumunu ifade eder. Stratejik ortaklıklar kapsamında yapılan iş birlikleri ve pazarlama anlaşmaları ise, doğrudan yabancı yatırıma benzer nitelikte değerlendirilmektedir (Seyidoğlu, 2001:405).

Bu türler arasında yalnızca ufak farklar bulunmaktadır. Stratejik birleşmelerde ana şirketler arasında genellikle bir hisse senedi değişiminin yapılmasıdır. Doğrudan yabancı yatırımı etkileyen faktörler şu şekildedir :

Doğrudan Yabancı Yatırımı Etkileyen Faktörler

- 1- Ekonomik Faktörler
- 2- Kurumsal Faktörler

Doğrudan Yabancı Yatırımı Etkileyen Ekonomik Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımı etkileyen ekonomik faktörler: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı(UNCTAD) tarafından büyüme oranı, piyasa büyüklüğü, uluslararası piyasalara giriş kolaylığı, kalifiye işgücü, ucuz işgücü ,altyapı ,tedarikçiler ,etkin yönetim, doğal kaynaklar, piyasadaki diğer rakipler, teşvikler, yerel sermaye piyasası olarak sınıflandırılmıştır(UNCTAD, 2008:38). Bu ekonomik faktörleri detaylandırmak gerekirse, şöyle yapılabilir.

Makroekonomik İstikrar: Yatırımcı yatırım yapacağı ülkenin fiyat istikrarının olmasını ister. Belirsizlik yatırımcıyı iten bir etmendir. Bir çalışmada makroekonomik istikrar ve DYY ilişkisi incelenmiştir. Sonuç olarak düşük enflasyon ve döviz kuru istikrarının yatırımcı güveni açısından kritik olduğunu belirtmiştir(Blonigen,2005:393).

Ekonomik Büyüme: Türkiye’de 1992-2012 dönemine ait veriler kullanılarak doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizde sınır testi yöntemi tercih edilmiş ve elde edilen bulgular, incelenen değişkenlerin uzun vadeli bir ilişki içerisinde olduğunu, yani eşbütünleşik olduklarını göstermiştir. Araştırma sonucunda, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Göçer, 2013:75).

Piyasa Büyüklüğü: Doğrudan yabancı yatırımcı için ev sahibi ülkenin iç ve dış ticaret kapsamında hedef kitlesinin ve pazarının büyüklüğü ile doğrudan yabancı yatırım arasında kuvvetli bir ilişki olduğu bilinmektedir(Kurtaran,2007:374).

Açık Ekonomi: Yatırımcı bakımından ev sahibi olan ülkenin ekonomisinin açık olması ile yatırımları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İthalat ve ihracat kotalarının bulunması veya ticaret kısıtlamalarının olması yatırımcıyı iten bir hareket olarak kabul görmektedir. Tam tersi olarak ve idealize edilmiş olan ise ekonominin ticaret kısıtlamaları ve kotalarının belirli seviyelerde olduğu veyahut da olmadığı durumlar yatırımcıyı çeken durumlar olarak bilinmektedir(Gövdere, 1997: 8).

Nitelikli İşgücü: Yatırımcı için ev sahibi ülkede bulunan emeğin verimliliği ve niteliği oldukça önemlidir. Emeğin niteliği eğitim seviyesi ve kalifiye olması ile ölçülmektedir. Yatırımcıyı çeken bir belirleyici olduğu bilinmektedir(Aytekin,2019:262).

İşgücü Maliyeti: Ev sahibi ülkede bulunan emeğin veya işgücünün maliyetlerinin düşük olması bir diğer belirleyici faktördür(Aytekin,2019:262).

Altyapı ve Tedarikçiler: Altyapı; karayolu, liman, demiryolu ve iletişim ağları gibi unsurları içermektedir. Etkin ve gelişmiş bir altyapı, yatırımların verimliliğini artırarak doğrudan yabancı sermaye girişlerini teşvik etmektedir. Altyapı sisteminin etkin ve gelişmiş olması tedarik zinciri bakımından kolaylık sağlayacağından yatırımcıyı çeken bir özellik olarak bilinmektedir(Kurtaran,2007:375). Doğrudan Yabancı Yatırım(DYY) yapılması planlanan ülkelerin coğrafi olarak yakın olması tercih edilmektedir çünkü firmalar taşıma maliyetlerinin kâr maksimizasyonları ile ters orantılı olacağını düşüneceklerdir.

Teşvikler: Ev sahibi ülkede yatırımcıya verilen teşvikler yatırımcıyı her zaman beklendiği gibi çekmemektedir çoğu zaman ise ülkede bulunan nispi problemler için bir tazminat olarak görülebilmektedir. Bu da bazen olumsuz veya yatırımcıyı itici sorunlara yol açabilir(Kurtaran,2007:375).

Yatırımcıyı etkileyen ekonomik faktörler böyle tespit edilmiştir. Bu görüşler kapsamında ev sahibi ülkenin sağladığı imkanlar yatırımcıyı iten veya çe-

ken nitelikte şeyler olarak sınıflandırılabilen ve olup çeken faktörler üzerinde durulması gerektiği söylenebilmektedir. Bu veriler literatür taraması yapılarak elde edilmiştir. Bu bulgular ışığında ev sahibi ülkenin başlıca yatırımcının kararlarında etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Yatırımcı kâr maksimizasyonunun peşinde rasyonel bir şekilde koşar iken ev sahibi ülke, ülkeye gelecek yatırımın ülkenin ekonomisi üzerindeki etkilerini daha fazla önemsemektedir. Her iki iktisadi aktörde kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek rantlarını maksimize etmeye çalışırlar.

Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Kurumsal Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen ekonomik faktörlerin yanı sıra kurumsal faktörlerde bulunmaktadır. DYY etkileyen kurumsal faktörleri literatür taraması şeklindeki gibidir:

Politik İstikrar: Doğrudan yabancı yatırımcı ev sahibi olan ülkede siyasi istikrar arar çatışmaların ve sürekli politikacı değişimlerinin olduğu yani siyasi belirsizliğin bulunduğu ortamları tercih etmedikleri görülmektedir. Yatırımcıların genellikle siyasi istikrarın sağlandığı ülkelere yönelme eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir. Bu çerçevede Kızılkaya (2021), 1998–2019 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye’deki politik istikrar düzeyi ile doğrudan yabancı sermaye girişleri arasındaki ilişkiyi Fourier ADL eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar, politik istikrarın Türkiye’ye yönelik doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir (Kızılkaya, 2021:571).

Hukukun Üstünlüğü Ve Yargı Güvencesi : Yatırımcıların mülkiyet haklarının korunması ve sözleşme güvenliğinin sağlanması, hem yerli hem de yabancı sermayenin teşvik edilmesi açısından önemlidir. Etkin bir hukuk sistemi yatırımcıyı cezbeder nitelikte olur ve yatırımcı için çekici bir özelliktir(Candemir,2009:664).

Yolsuzluk Düzeyi: Saydam olmayan idari yapıların doğrudan yabancı yatırım üzerindeki etkilerini inceleyen çalışma ekonometrik testler sonucunda doğrudan yabancı yatırımlar ile yolsuzluk düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yolsuzluk düzeyinin düşük olması yatırımcıyı teşvik eden bir etmen olarak bulunmuştur. Dolayısıyla yolsuzluk düzeyi genel olarak caydırıcı kabul edilmektedir(Arslan,2023:202).

Bürokrasi Düzenleyici Kalite: Hukukun üstünlüğünden ve siyasi istikrardan yola çıkılarak bürokrasinin etkin olması ve düzenleyici kalitenin yüksek olmasının önemsenerek bir belirleyici olduğu tespit edilmektedir. Lisans alma, yatırım izini, mülkiyet edinimi gibi konularda sürecin hızlı ve etkin olması tercih edilen ve yatırımcıyı çeken bir özelliktir.

Kurumsal Kapasite: Bütün bu bahsedilen kurumsal faktörlerin etkin olma seviyeleri kurumsal kapasiteyi göstermektedir.

Uluslararası Anlaşmalar: Yine hukuki güvenceden yola çıkarak çifte vergilendirmelerin önlenmesine ilişkin vergi politikaları ve anlaşmaları burada önem taşımaktadır.

Kurumsal faktörler için arka planı olarak düşünülebilmektedir. Çünkü ekonomik faktörleri uygun olan ülkelerin kurumsal faktörleri daha belirleyici olurken. Ekonomik Faktörlerinde dezavantajların bulunması kurumsal faktörlerin önemsenmemesine sebep olabilmektedir.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım

Gelişmiş Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırım alması bazı koşullara bağlı kılınmaktadır. Yatırım yapmayı düşünen yatırımcı için belirleyici olan ekonomik ve kurumsal faktörler gelişmiş ülkelerde genel olarak sağlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, pazar büyüklüğü, makroekonomik istikrar, nitelikli ve ucuz işgücü, altyapı, teknoloji gibi ekonomik etmenler gelişmiştir. Ve yatırımcıyı çeken niteliktedir. Aynı zamanda kurumsal olarak ise siyasi güven ortamı, hukuki güvenin yüksek olduğu görülmektedir. Bütün bunlardan yola çıkılarak doğrudan yabancı yatırımcılar için daha cazibedici bir ortam sağlayabilmektedir. Daha yoğun olarak yatırım verici ülkelerdir (Ünlü, Nızıgıymana, Kemeç, 2017:561).

Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırım kararları gelişmiş ülkelerde de olduğu gibi ekonomik ve kurumsal faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Gelişmekte olan ülkeler , genellikle makroekonomik istikrarı belirsiz, Pazar büyüklüğü sınırlı nitelikli işgücü düşük, altyapısı gelişmekte ve teknolojiye geride ülkeler olarak bilinmektedir. Kurumsal belirleyicilere bakıldığında hukuki güvence sistemi geride kalmış olabilmektedir. Politik istikrarsızlık yoğun olarak görülebilmektedir. Genç nüfus konusunda avantajlı emek verimliliği değişken olabilir. Yani özetle kurumsal ve ekonomik belirleyiciler gelişmiş ülkelerden genel olarak geride kaldığından daha çok yatırım çekici ülkeler olarak bilinmektedir (Dunning, 1993).

Sonuçlar ve Bulgular

- Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik faktörleri bize daha statik bir bilgi verirken kurumsal faktörleri ise daha dinamik bilgiler vermektedir.

Genel olarak ekonomik faktörlerde en önemli belirleyici makroekonomik istikrardır. Kurumsal faktörler de ise politik istikrar ön plana çıkmaktadır.

- Gelişmiş ülkelerde kurumsal faktörler çoğu zaman istikrarlı ve öngörülebilir olabilmektedir. Yatırımcılar kapsamında en önemsenen belirleyici ekonomik istikrar, teknoloji, altyapı ve pazara olan geniş erişimin güçlü olması daha öncelikli olarak görülmektedir.
- Gelişmekte olan ülkelerde ise doğrudan yabancı yatırım kararlarında belirleyici kurumsal faktörler daha belirsiz olabilmektedir. Hukuki güvence, şeffaf idari yapı, siyasi güven ortamı gibi konuların daha yoğun biçimde ön plana çıktığı görülmektedir.
- Gelişmiş ülkelerde, doğrudan yabancı yatırımlar en fazla yüksek teknolojiye erişim kolaylığı, beşeri sermaye, yeniliğe açıklık ve üst düzey finansal piyasalar gibi ileri seviyede ekonomik göstergelere duyarlıdır.
- Gelişmekte olan ülkelerde ise, ucuz işgücü, hammadde kaynakları, iç pazarın hedef kitesinin geniş olması ve makroekonomik istikrar gibi temel ekonomik göstergeler daha baskın rol oynamaktadır.

Politika Önerileri

- Doğrudan yabancı yatırımcı için vergi teşvikleri sadeleştirilebilir.
- Dijital izin süreçleri yaygınlaştırılabilir.
- Çifte vergilendirmeyi önleyici anlaşmaların etki alanlarının genişletilmesi.
- Mesleki eğitimler ile nitelikli işgücü seviyeleri arttırılabilir.

Kaynakça

- Arslan, C. K. (2023). Yolsuzlukların Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Çok Boyutlu Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 197-204.
- Aytekin, G. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Belirleyicileri Ve Ekonomik Etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:15(8) ss:255-278
- Barrell, R., & Pain, N. (1998). Real exchange rates, agglomerations, and irreversibilities: Macroeconomic policy and FDI in EMU. *Oxford Review of Economic Policy*, 14(3), 152-167.
- Blonigen, B. A. (2005). A review of the empirical literature on FDI determinants. *Atlantic Economic Journal*, 33(4), 383-403.
- Candemir, A. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Academic Review*, 9(2), 659-675.

- Dunning, J. H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Addison-Wesley.
- Göçer, İ. (2013). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Gövdere, Bekir, (1997).Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği. *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı:6, ss.1-9.
- Kızılkaya, D. D. O., & Kızılkaya, O. (2021). Türkiye’de Politik İstikrarın Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Fourier ADL Eşbütünleşme Testinden Kanıtlar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(60), 571-587.
- Kurtaran, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları Ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 367-382.
- Nur, H. B., & Dilber, İ. (2017). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Temel Unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 15-45.
- OECD (2008), “Benchmark Definition of Foreign Direct Investment Fourth Edition”
- Seyidoğlu, H. (2001), *Uluslararası Finans*. Güzem Yayınları. Geliştirilmiş 3. Baskı No:16. İstanbul.
- UNCTAD. (2008). *World investment prospects survey 2008–2010*. New York and Geneva: United Nations.
- Ünlü, H., Nızıgıyımına, E., & Kemeç, A. (2017). Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım, Kurumsal Kalite ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılaştırmalı Bir Analizi: 1996-2015 Dönemi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 561-586.

Ortadoğu'nun Bitmeyen Çatışması: İsrail-Filistin Sorunu

Afranur ORTAMEVZİ

Seher Nur GÖRGEL

Öz: Amaç: İsrail-Filistin çatışması, 1967 Altı Gün Savaşı'ndan bu yana süren ve 2023'te Gazze, Batı Şeria, Kudüs'teki gerilimlerle yoğunlaşan bir sorun olup, bu durum Türkiye-İsrail ekonomik ilişkilerini, 1990'lardan itibaren güçlendirmiş; ihracat 2013'te 2,8 milyar dolardan 2021'de 6,4 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise 2013'te 2,7 milyar dolardan 2021'de 2 milyar dolara gerilemiştir. Çelik (%20), otomotiv (%16), kimya (%10,7) sektörleri ihracatta öne çıkarken, ticaret dengesi Türkiye lehinedir. Ancak, 7 Ekim 2023'ten itibaren Filistin'e destek için uygulanan ambargolar ve boykotlar, ihracatı Ekim 2023'te %30 düşüşle 347 milyon dolara, ithalatı %17 azalışla 98 milyon dolara indirmiştir. Toplumsal boykotlar, Türk markalarına talebi artırarak dış ticaret hacmini daraltmış; boykot edilen ürünlerde 2024'te %12 gelir kaybı gözlenmiştir. Ambargolar, Türkiye'de tarım ve savunma sanayiinde, İsrail'de tedarik zincirinde aksamalara yol açmıştır. Bu durum, ekonomik karşılıklı bağımlılığın kırılganlığı ile siyasi istikrarın ticaret üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymakta, ekonomik ilişkilerde istikrar gerekliliğini vurgulamaktadır. Boykotlar, yerel üretimi teşvik ederek ekonomik yeniden yapılandırmaya katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: İsrail-Filistin Çatışması, Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri, Ambargo, Boykot, Ticaret Hacmi

The Never-ending Problem of the Middle-East: The Israel-Palestine Problem

Abstract: Aim: The Israel-Palestine conflict, ongoing since the 1967 Six-Day War and intensified in 2023 by tensions in Gaza, the West Bank, Jerusalem, has shaped Turkey-Israel economic relations, which strengthened since the 1990s, with exports rising from \$2.8 billion in 2013 to \$6.4 billion in 2021. Steel (20%), automotive (16%), chemicals (10.7%) sectors dominate exports, with the trade balance favoring Turkey. However, embargoes and boycotts imposed in support of Palestine since October 7, 2023, led to a 30% export decline to \$347 million and a 17% import reduction to \$98 million in October 2023. Societal boycotts, by boosting demand for Turkish brands, contracted trade volume, with boycotted products experiencing a 12% revenue loss in 2024. Embargoes caused disruptions in Turkey's agriculture and defense sectors and Israel's supply chains, underscoring the fragility of economic interdependence and the critical influence of political stability on trade. Boycotts, by promoting local production, may contribute to long-term economic restructuring.

Keywords: Israel-Palestine Conflict, Turkey-Israel Economic Relations, Embargo, Boycott, Trade Volume.

Giriş

Orta Doğu coğrafyası, onlarca yıldır devam eden siyasi ve askeri krizlere sahne olmakta; bu krizlerin en başında ise İsrail-Filistin çatışması gelmektedir. İsrail'in 1967 Altı Gün Savaşı sonrasında Filistin topraklarını işgaliyle başlayan süreç, günümüze kadar süregelen yapısal bir sorun haline gelmiştir. Barış girişimlerine rağmen taraflar arasında nihai bir çözüme ulaşılamamış; özellikle 2023 yılında yaşanan şiddetli çatışmalar, bölgesel istikrarı ve uluslararası ilişkileri derinden etkilemiştir.

Bu çatışmanın yalnızca siyasi ve insani boyutları değil, ekonomik etkileri de göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Türkiye, tarihsel, kültürel ve insani bağları nedeniyle Filistin meselesine daima duyarlı yaklaşmış; savaşın şiddetlendiği dönemlerde gerek insani yardımlar gerekse diplomatik açıklamalar yoluyla Filistin halkının yanında olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye, İsrail ile olan ticari ilişkilerini kısıtlama yoluna giderek, çatışmaya ekonomik bir tepki vermiştir. 2024 yılı itibarıyla Türkiye'nin İsrail'e yönelik ambargoları, iki ülke arasındaki ticaret hacmini ciddi biçimde etkilemiş; bu durum, dış ticaret dengesi, ihracat sektörü ve ekonomik iş birlikleri üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur.

Bu çalışmanın amacı, İsrail-Filistin savaşının Türkiye'nin İsrail ile olan ticari ilişkilerini çeşitli etkisini farklı yöntemlerle analiz ederek (literatür taraması ve güncel ekonomik verilerin analizi, resmi raporlar, çeşitli basın haberleri) ve Türkiye'nin dış politika refleksi olarak uyguladığı ekonomik yaptırımların sonuçlarını değerlendirmektir. Çalışma kapsamında, savaşın tarihsel süreci özetlendikten sonra Türkiye'nin ekonomik politikaları, ihracat ve ithalat verileri üzerinden incelenmekte; ambargoların her iki ülke ekonomisine olan yansımaları değerlendirilmekte ve olası çözüm önerileri sunulmaktadır.

Türkiye'nin İsrail- Filistin Savaşına Ekonomik Tepkisi ve Ticari İlişkilere Etkisi

Türkiye, 2023 yılında İsrail-Filistin arasında yaşanan savaşın ardından diplomatik tutumunun bir uzantısı olarak ekonomik araçları da dış politika refleksi şeklinde kullanmıştır. 9 Nisan 2024 tarihinde Ticaret Bakanlığı, ilk etapta 54 ürün grubunu kapsayan bir ihracat kısıtlaması kararı almış; devamında bu kısıtlamalar tüm ürünleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Söz konusu ambargolar, sanayi, tarım, inşaat, savunma ve ulaşım gibi kritik sektörlerde ciddi ticari etkiler yaratmıştır. Bu durum yalnızca ikili ticaret hacmini değil, aynı zamanda sektörel gelirleri, ihracat pazarlarını ve tedarik zincirlerini de doğrudan etkilemiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin İsrail'e Uyguladığı Ambargolar Sonrası En Çok Etkilenen Sektörler

Sektör	Etki Düzeyi	Açıklama
İnşaat ve Yapı Malzemeleri	Yüksek	Çimento, cam gibi ürünlerin tedarikinde sıkıntı yaşanmıştır.
Otomotiv Endüstrisi	Yüksek	Türkiye'de üretilen araçların İsrail'e ihracatı durma noktasına gelmiştir.
Tarım Ürünleri	Orta	Narenciye, zeytin vb. ürünlerde ihracat kaybı yaşanmıştır.
Savunma Sanayi	Orta	Askeri iş birliklerinin askıya alınması, savunma ihracatını etkilemiştir.
Havacılık ve Turizm	Yüksek	Uçuşlar durdurulmuş, hava kargo taşımacılığı sektöre uğramıştır.

Anadolu Ajansı, 2024, Nisan 9, Görüş-Türkiye'nin ticareti durdurması İsrail ekonomisini nasıl etkileyecek?

Tablo 1'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin İsrail'e yönelik ihracat kısıtlamaları, özellikle inşaat, otomotiv, tarım ve havacılık gibi yüksek hacimli sektörleri doğrudan etkilemiştir. Çimento ve cam gibi yapı malzemeleri, Türkiye'den ithalatın durmasıyla birlikte İsrail'de inşaat maliyetlerinde artışa neden olmuş; alternatif tedarikçilerle bağlantı kurma süreci zaman ve maliyet açısından ek yük getirmiştir.

Otomotiv sektöründe ise Türkiye, İsrail'e Hyundai i20, Ford Transit ve Toyota Corolla gibi araçları ihraç etmekteydi. Bu araçların tedarikinde yaşanan aksamalar hem İsrail'deki ithalatçılar hem de tüketiciler için olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Tarım ürünleri ihracatındaki duraksama ise Türkiye açısından önemli bir gelir kaybına yol açarken, özellikle zeytin ve narenciye üreticileri iç piyasada arz fazlası nedeniyle fiyat baskısıyla karşı karşıya kalmıştır.

Savunma sanayi iş birliklerinin askıya alınması, hem iki ülkenin askeri alandaki koordinasyonunu zayıflatmış hem de Türkiye'nin bu alandaki ihracat potansiyelini sınırlamıştır.

Havacılık ve turizm alanındaki etkiler de dikkate değerdir; karşılıklı uçuşların durdurulması, sadece ekonomik değil, aynı zamanda diplomatik bir kopukluk anlamına gelmektedir. Özellikle hava kargo taşımacılığın aksamasına yol açarak dış ticaretin lojistik boyutunu zayıflatmıştır.

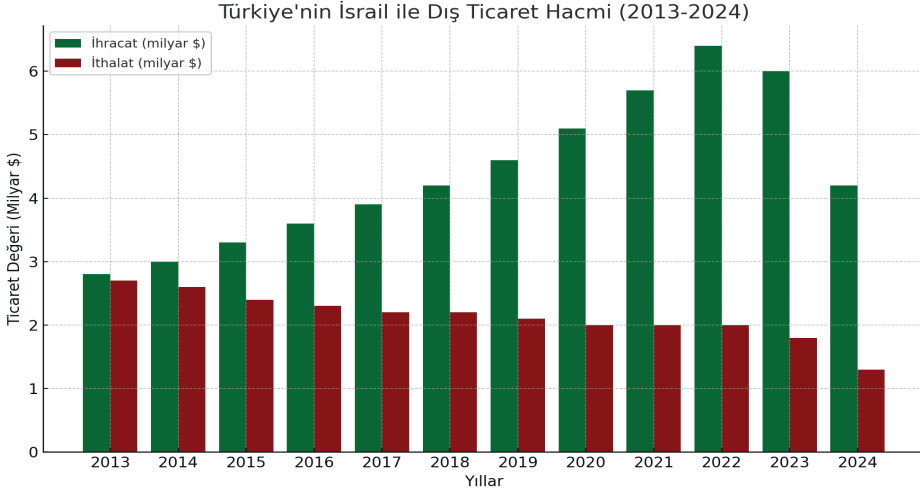
Sonuç olarak, Türkiye'nin İsrail'e uyguladığı ambargolar sadece ticari ilişkileri değil, aynı zamanda siyasi mesajları da içeren kapsamlı bir dış politika aracı niteliğindedir. Bu ekonomik tepkinin etkileri hem kısa vadeli ticaret verilerinde hem de uzun vadeli sektör stratejilerinde belirgin şekilde gözlemlenmektedir.

Türkiye'nin Uyguladığı Ticari Kısıtlamalar ve Sektörel Yansımaları

Türkiye'nin İsrail'e uyguladığı ekonomik kısıtlamalar, özellikle çelik, otomotiv, tarım ve savunma sanayii gibi stratejik sektörlerde dış ticaret akışını önemli ölçüde sektöre uğratmıştır. Bu politika, yalnızca ekonomik değil, aynı

zamanda dış politika bağlamında da değerlendirilmeli; zira alınan kararlar hem kamuoyu hassasiyetini karşılamaya hem de Filistin'e yönelik uluslararası destek mesajı vermeye yöneliktir. Özellikle sanayi ürünleri ve ara mallarına yönelik ihracatın durması, İsrail'in tedarik zincirinde kısa vadeli kırılganlıklara neden olmuştur.

Şekil 1. Türkiye'nin İsrail ile Dış Ticaret Hacmi (2013–2024)

Kaynak: Trademap verilerinden derlenmiştir.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, Grafik Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaret hacmini 2013-2024 yılları arasında ihracat ve ithalat değerleri üzerinden göstermektedir. Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaretinde 2013-2021 arasında yükselen bir trend varken, 2023 sonrası uygulanan ambargolarla birlikte bu grafik keskin bir düşüş göstermektedir. Bu düşüş, ihracat odaklı sektörleri doğrudan etkilerken, Türkiye'nin bölgesel ekonomik stratejilerini yeniden değerlendirmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Özellikle 2024 yılında ihracatın 4 milyar dolar seviyesinin altına gerilemesi ve ithalatın 1,5 milyar doların altına inmesi, Türkiye'nin İsrail'e uyguladığı ekonomik yaptırımların dış ticaret üzerindeki etkisini net biçimde yansıtmaktadır.

Dolayısıyla bu grafik Türkiye'nin siyasi tercihleri doğrultusunda ekonomik ilişkilerini yeniden şekillendirdiğini bu sürecin ise kısa vadede ekonomik hacmi daralttığını ancak uzun vadede stratejik bir yönelimin parçası olabileceğini göstermektedir.

Türkiye'nin İhracat ve İthalat Verilerindeki Değişim

2023 yılı sonrasında ambargo kararlarının etkisiyle Türkiye'nin İsrail'e ihracatında ciddi bir düşüş gözlenmiştir. 2013 yılında 2,8 milyar dolar olan ihracat, 2021'de 6,4 milyar dolar seviyesine ulaşmış; bu artış eğilimi 2024 itibarıyla tersine dönmüştür. Tarım, otomotiv, kimya ve hazır giyim gibi sektörler ambargodan en fazla etkilenen kalemler olmuştur.

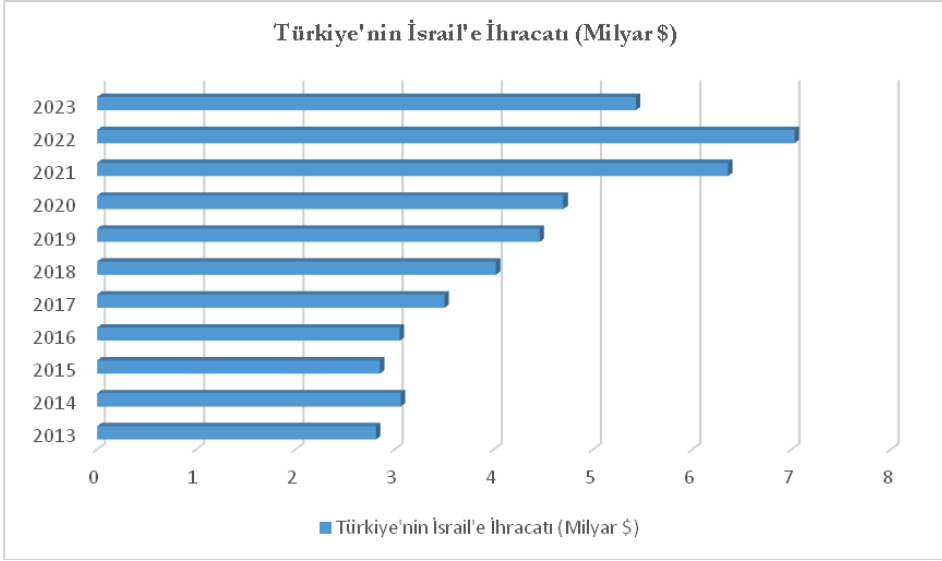
Öte yandan ithalat verilerine bakıldığında, Türkiye'nin İsrail'den yaptığı ithalat 2013–2021 yılları arasında görece istikrarlı bir seyir izlemiş ve ortalama 2 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Bu tablo, Türkiye lehine bir dış ticaret fazlası oluştuğunu ve İsrail'e yönelik ticarete Türkiye'nin net ihracatçı konumda olduğunu göstermektedir.

2020 ve 2021 yıllarında hem ihracat hem de ithalat rakamlarının artması, ilişkilerde ekonomik anlamda bir canlanmanın yaşandığını düşündürmektedir. Bu durum, Türkiye'nin İsrail ile olan ekonomik ilişkilerinde ticaret dengesinin kendi lehine olduğunu gösterirken, 2023 sonrası uygulanan politik yaptırımlar ve ambargolar bu olumlu eğilimin kesilmesine neden olmuştur. Tabloda ayrıca 10 milyar dolarlık potansiyel bir ihracat kapasitesi vurgulanarak, mevcut seviyenin altında kaldığına işaret edilmektedir.

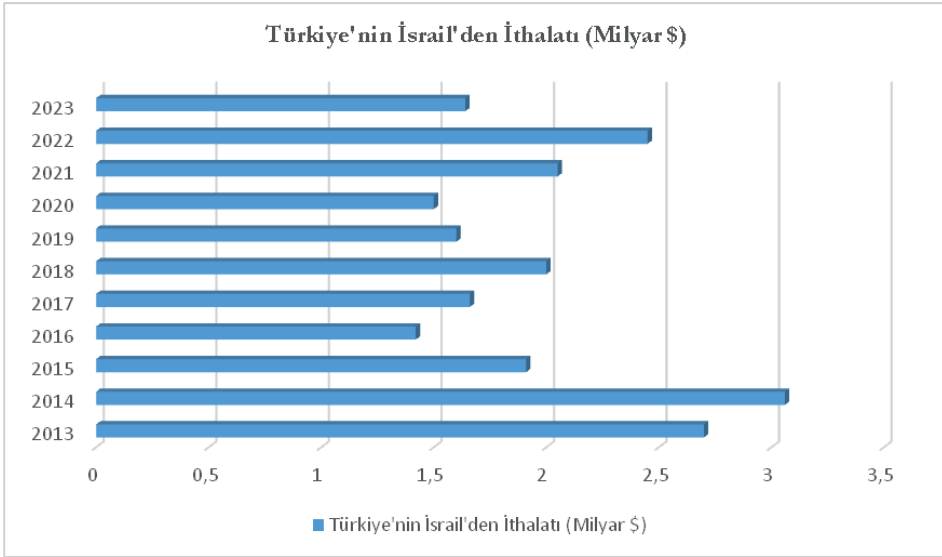
Tablo 2. Türkiye'nin İsrail ile Dış Ticareti (Milyar Dolar, 2013–2021)

Yıl	Türkiye'nin İsrail'e İhracatı (Milyar \$)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Milyar \$)
2013	2,8	2,7
2014	3,1	3,1
2015	2,8	1,9
2016	3,1	1,4
2017	3,5	1,7
2018	4,0	2,0
2019	4,5	1,6
2020	4,7	1,5
2021	6,4	2,0
Yıllık Ortalama	3,9	2,0
Potansiyel*	10	

Kaynak: Tablodaki veriler kamuya açık ticaret istatistiklerinden derlenmiştir.

Şekil 2. Türkiye'nin İsrail ile Dış Ticaret İlişkileri: a) ihracat, b) ithalat.

a)

b)

Türkiye ile İsrail arasındaki dış ticaret ilişkileri 2013-2021 yılları arasında istikrarlı bir artış eğilimi gösterirken, 2022 yılı sonrasında bu eğilimde keskin değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle 2023 yılında Türkiye'nin İsrail'e ihracatında belirgin bir azalma gözlenmiştir. 2021 yılında 6,4 milyar dolar olan ihracat hacmi, 2022 yılında 7,03 milyar dolara yükselmiş; ancak 2023 yılında 5,43 milyar dolara gerilemiştir. Bu düşüşte, Türkiye'nin 2023 yılı ortalarında aldığı bazı ih-

racat kısıtlamaları ve İsrail ile yaşanan diplomatik gerginliklerin etkisi büyüktür. Ambargolardan özellikle tarım, otomotiv, kimya ve hazır giyim sektörleri olumsuz etkilenmiştir. Bu sektörlerdeki ihracat kalemlerinde yüzde 20'ye varan düşüşler yaşanmıştır.

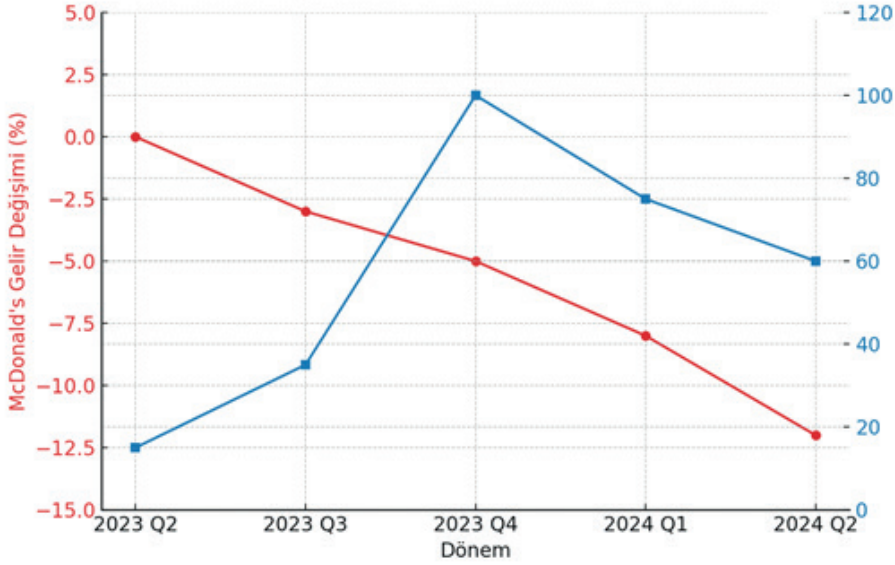
Benzer şekilde, Türkiye'nin İsrail'den yaptığı ithalat da değişkenlik göstermiştir. 2014 yılında 3,06 milyar dolara ulaşan ithalat, sonraki yıllarda genel bir düşüş trendi izlemiştir; 2020 yılında 1,5 milyar dolarla en düşük seviyeye inmiştir. 2022'de kısa süreli bir artışla 2,45 milyar dolara çıkan ithalat, 2023 yılında tekrar 1,64 milyar dolara gerilemiştir. Bu gelişmelere rağmen, Türkiye lehine olan dış ticaret dengesi korunmuş, yani ihracat ithalatın üzerinde seyretmeye devam etmiştir. Ancak genel dış ticaret hacmi azaldığı için her iki ülkenin de ekonomik iş birliğinden sağladığı karşılıklı fayda azalma göstermiştir.

Toplumsal Boykotlar ve Halkın Direnişi: Filistin'e Dayanışmanın Sesi

İsrail'in Filistin topraklarındaki askeri ve siyasi uygulamalarına karşı yalnızca hükümetlerin değil, toplumların da tepkisi giderek artmaktadır. Türkiye kamuoyu, Filistin halkıyla olan tarihî, kültürel ve dini bağları nedeniyle konuya büyük hassasiyet göstermekte, bu hassasiyet toplumsal reflekslere dönüşmektedir. Son dönemde özellikle İsrail'e karşı yürütülen boykot kampanyaları, bu duyarlılığın en somut göstergelerinden biri hâline gelmiştir.

Toplumun geniş kesimlerinde İsrail menşeli ürünlerin ve bu ülkeyle bağlantılı küresel markaların boykot edilmesi yönünde çağrılar yapılmış, bu çağrılar geniş yankı bulmuştur. Tüketici alışkanlıklarının değişmesiyle birlikte market raflarındaki İsrail ürünlerine yönelik talep düşerken, yerli üretim mallarına olan ilgi artmıştır. Bu durum yalnızca ekonomik bir tepki değil, aynı zamanda dayanışmanın, adaletin ve vicdani duruşun bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Halkın bireysel tercihler üzerinden kolektif bir duruş sergilemesi, ekonomik sistem içerisinde tüketicinin etkili bir aktör olduğunu da ortaya koymaktadır.

Küresel düzeyde faaliyet gösteren bazı büyük şirketler, bu boykotların ekonomik etkilerini doğrudan hissetmiştir. Örneğin McDonald's, 2024'ün ikinci çeyreğinde önceki yıla kıyasla %12 oranında gelir kaybı yaşamış ve piyasa beklentilerinin altında performans göstermiştir (Statista, 2024). Bu tür örnekler, toplumsal boykotların yalnızca birer tepkisel refleks değil, aynı zamanda ciddi ekonomik sonuçlar doğurabilecek kolektif hareketler olduğunu ortaya koymaktadır.

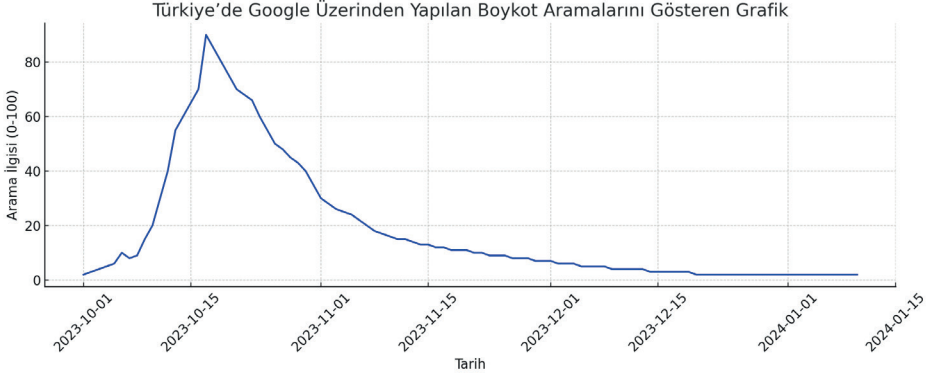
Şekil 3. Toplumsal Boykotların Ekonomik ve Dijital Yansımaları

Dijital platformlar üzerinden yapılan aramalar da bu tepkilerin boyutunu ve yaygınlığını gözler önüne sermektedir. Türkiye’de Google üzerinden yapılan “boykot” aramaları, Kasım 2023 döneminde zirveye ulaşmış, sonrasında ise görece azalmakla birlikte sürdürülebilir bir bilinç hâline gelmiştir. Bu durum, toplumsal duyarlılığın anlık bir tepki değil, daha derinlikli ve kalıcı bir farkındalığa dönüştüğünü göstermektedir.

Boykot, yalnızca bir tüketim alışkanlığı değil; bir halkın vicdanının sesi, bir topluluğun adalet arayışıdır. Halk, alışveriş listelerini değiştirerek, her reddettiği üründe, barışa olan inancını ve dayanışma duygusunu yansıtmaktadır. Her boykot çağrısı, barıştan uzak bu dünyada yeni bir adalet düzenine duyulan ihtiyacın sembolü hâline gelmektedir. Bu bağlamda, Türkiye halkının Filistin’e yönelik sergilediği toplumsal destek, diplomatik ve ekonomik politikaların ötesine geçerek, halk tabanlı bir vicdani direniş biçimi olarak uluslararası kamuoyuna örnek teşkil etmektedir.

Türkiye’de Google Üzerinden Yapılan Boykot Aramaları

Şekil 4. Türkiye’de Google Üzerinden Yapılan Boykot Aramalarını Gösteren Grafik

Kaynak: islamiktisadi.net

Grafikte, Türkiye’de Google üzerinden yapılan “boykot” aramalarının zaman içindeki değişimi görselleştirilmiştir. Grafik, özellikle 2023 yılı son çeyreğine odaklanmakta ve toplumsal duyarlılığın dijital yansımalarını ölçmeye çalışmaktadır.

Grafikte dikkat çeken en önemli nokta, Kasım 2023’te arama hacminde belirgin bir zirvenin yaşanmış olmasıdır. Bu zirve, büyük olasılıkla uluslararası arenada yaşanan bir savaş, kriz ya da toplumsal infiale yol açan bir olayla ilişkilidir. Savaşın medya gündemine yoğun şekilde girmesi ve sosyal medyada geniş yankı bulması, halkın tepkisel reflekslerinin bir sonucu olarak boykot kavramının dijital ortamda daha sık aratılmasına yol açmıştır. Bu da, halkın bu tür olaylara karşı dijital mecralarda tepkisini ortaya koyma biçimlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Zirve sonrası süreçte, arama trendinde istikrarlı bir düşüş gözlemlenmektedir. Bu durum, toplumun gündeminin değiştiğini, ilk anlık duygusal tepkilerin zamanla azaldığını ve boykot eğilimlerinin sürdürülebilir bir davranış biçimi olmaktan ziyade dönemsel bir tepki biçimi olarak kaldığını göstermektedir. Ayrıca bu düşüş, toplumsal hafızanın kısa vadeli olduğu, gündemler değiştikçe toplumsal ilgilerin de yön değiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Bir diğer dikkat çekici husus, grafiğin hem toplumsal psikolojiyi hem de medya etkisini birlikte yorumlamaya olanak tanınmasıdır. Medyada yoğun biçimde yer bulan olaylar, halkın dijital davranışlarına doğrudan yansımakta, bu da arama motoru trendlerinde kendisini göstermektedir. Dolayısıyla grafik, sadece bir arama trendi değil; aynı zamanda toplumsal farkındalık, duyarlılık ve medya etkisinin bir göstergesidir.

Sonuç olarak bu grafik, toplumsal reflekslerin dijital iz düşümünü yansıtmakta ve özellikle kriz anlarında halkın nasıl bir bilgi arayışı içerisine girdiğini göstermektedir. Bu durum, karar vericiler, medya uzmanları ve sosyal bilimciler için değerli bir analiz zemini sunmaktadır.

Sonuç

İsrail-Filistin çatışması yalnızca Orta Doğu'daki jeopolitik dengeleri değil, bu çatışmayla doğrudan veya dolaylı ilişkili olan ülkelerin ekonomi politikalarını da köklü biçimde etkilemektedir. Türkiye açısından bu kriz, sadece insani ve diplomatik bir mesele değil, aynı zamanda ekonomik ve ticari çıkarlar bağlamında değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir sorundur.

Bu çalışmada ortaya konduğu üzere, Türkiye'nin 7 Ekim 2023 sonrası Filistin'e destek amacıyla uyguladığı ambargo ve kısıtlamalar, İsrail ile olan dış ticaret hacmini ciddi biçimde daraltmıştır. Özellikle çelik, otomotiv, tarım ve savunma sanayi gibi ihracat odaklı sektörlerde sert düşüşler yaşanmış; ihracat, sadece Ekim 2023'te %30 oranında gerilemiştir. Türkiye'nin uyguladığı ambargolar, İsrail ekonomisinde tedarik zinciri krizlerine yol açarken, Türkiye açısından ise bazı sektörlerde iç piyasa fazlası ve gelir kaybı gibi ekonomik sorunlara neden olmuştur.

Toplumsal düzeyde ise boykot hareketleri, Türkiye'de yerli üretimin teşvik edilmesine katkı sağlamış, bazı küresel markaların gelirlerinde düşüşler gözlemlenmiştir. Bu durum, tüketici davranışlarının dış politika refleksi hâline gelerek ekonomi üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir.

Tüm bu veriler ışığında şu temel sonuçlara ulaşılmıştır:

- Siyasi krizler ekonomik bağımlılığı kırılgan hâle getirmekte, bu da ticaretin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir.
- Türkiye'nin dış politikada ekonomik araçları daha stratejik ve çok taraflı diplomasiyle dengelemesi, hem Filistin'e desteğin sürdürülmesi hem de ekonomik kayıpların en aza indirilmesi açısından önem arz etmektedir.
- Ambargo ve boykot politikaları kısa vadede ekonomik kayıplara yol açsa da uzun vadede yerli üretimi ve ekonomik dayanıklılığı artırma fırsatı sunabilir.
- Ayrıca, Türkiye'nin uyguladığı ekonomik yaptırımların sadece ticari etkileri değil, siyasi mesajları da içeren kapsamı, ülkenin bölgesel ve küresel düzeydeki diplomatik konumunu güçlendirebilecek potansiyelleri ortaya koymuştur. Ancak bu sürecin süreklilik arz etmesi ve ekonomik zararların minimize edilmesi için şu stratejilere başvurulmalıdır:

Çözüm ve Öneri

1. İhracatın Alternatif Pazarlara Yönlendirilmesi: Türkiye, İsrail'e yönelik ihracatında oluşan boşluğu doldurmak için Afrika, Orta Asya ve Güney Amerika gibi yeni pazarlara açılmalı, bu bölgelerle ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları yapılmalıdır.
2. Yerli Üretimin ve İç Piyasanın Güçlendirilmesi: İthal edilen İsrail menşeli ürünlerin ikameleri yerli üretimle karşılanmalı; bu süreçte küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) devlet teşvikleriyle desteklenmelidir.
3. Ekonomi ile Dış Politikanın Dengelenmesi: Türkiye'nin dış politikasında izlediği insani yaklaşım ile ekonomik çıkarlar arasında denge kurulmalı; ambargoların ekonomik maliyetleri detaylı analiz edilerek uzun vadeli planlamalar yapılmalıdır.
4. Uluslararası İşbirliklerinin Artırılması: Ambargo uygulamalarının tek taraflı değil, çok taraflı ve küresel destekle yürütülmesi sağlanmalıdır. Bu kapsamda, İslam İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi kurumlarla daha aktif diplomatik temaslarda bulunulmalıdır.
5. Toplumsal Farkındalık ve Medya Stratejileri: Toplumun bilinçlendirilmesi için medya ve eğitim yoluyla sürekli kampanyalar yürütülmeli; boykotun sembolik değil, bilinçli bir tercih olduğu vurgulanmalıdır.

Sonuç olarak; Türkiye'nin Filistin meselesine yaklaşımı, sadece duygusal ya da siyasi reflekslerle değil, aynı zamanda çok boyutlu, rasyonel ve sürdürülebilir politika tasarımlarıyla desteklenmelidir. Hem toplumsal dayanışmayı güçlendirmek hem de uluslararası platformlarda etkili bir aktör olarak rol almak adına, bu politika önerilerinin hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı (2024, Nisan 9) Türkiye'nin ticareti durdurması İsrail ekonomisini nasıl etkileyecek? <https://www.aa.com.tr>
- IMF (2023) Regional economic Outlook : Middle East <https://www.imf.org>
- OECD (2022) Israel economic snapshot <https://www.oecd.org>
- Trademap (2024) Bilateral trade between Turkey and Israel <https://www.trademap.org>
- World Bank (2023) Economic outlook: Middle East and North Africa <https://www.world-bank.org>
- Statista (2024) Revenue of McDonald's worldwide from 2005 to 2024 <https://www.statista.com>
- BBC News (2023) Gaza-Israel conflict: Key developments <https://www.bbc.com/news>
- Central Bureau of Statistics Israel (2023) Israel's Trade Statistics <https://www.cbs.gov.il>
- Wikipedia (n.d.) İsrail-Filistin çatışması https://tr.wikipedia.org/wiki/İsrail-Filistin_çatışması

- Yirmidört TV İsrail'e ambargo kararı sonrası Türkiye'den alternatif hamle: İyice köşeye sıkışacaklar <https://www.yirmidort.tv/ekonomi/israile-ambargo-karari-sonrasi-turkiyeden-alternatif-hamle-iyice-koseye-sikisacaklar-176380>
- DergiPark (2018) İsrail-Filistin Sorununun Uluslararası Hukuk ve BM Kararları Bağlamında Değerlendirilmesi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joa/issue/43576/533410>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2023) Filistin meselesi ve Türkiye'nin tutumu <https://www.mfa.gov.tr>
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023) Dış ticaret istatistikleri: Türkiye-İsrail 2022-2023 <https://www.tuik.gov.tr>
- İslamiktisadi.net (2023) Türkiye'de boykot etkileri üzerine analiz <https://www.islamiktisadi.net>
- Euromonitor (2024) Türkiye-İsrail dış ticaret analiz raporu. <https://www.euromonitor.com>
- Amnesty International. (2022) Israel's apartheid against Palestinians: Cruel system of domination and crime against humanity <https://www.amnesty.org>
- TİKA – Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. (2023) Filistin'deki Projelerimiz ve Yardım Faaliyetleri <https://www.tika.gov.tr>
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) (2022) Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri Üzerine Değerlendirme <https://www.ikv.org.tr>
- Türkiye Kızılay Derneği (2023) Gazze ve Batı Şeria'da İnsani Yardım Raporu <https://www.kizilay.org.tr>
- United Nations (2023) Report on the Israel-Palestine Conflict Retrieved from <https://www.un.org>
- Külliye Dergisi (2022) Uluslararası Politika Açısından Filistin Sorunu Aybü Külliye, 5(2), 123-140.
- World Economic Forum (2024) Geopolitical Tensions and Their Economic Consequences. Retrieved from <https://www.weforum.org>
- Academia.edu (2020) Türkiye-İsrail ve Filistin İlişkileri <https://www.academia.edu>
- Uluslararası İlişkiler Dergisi (2023) Filistin Meselesi ve Türkiye'nin Diplomatik Tutumu <https://dergipark.org.tr>
- TÜSİAD (2023) Türkiye'nin Ekonomik Stratejileri ve Bölgesel İşbirlikleri <https://www.tusiad.org>
- MÜSİAD. (2023) Türkiye ve İsrail Arasında Ekonomik İlişkiler <https://www.musiad.org.tr>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024) İsrail'e Yönelik İhracat ve İthalat Kısıtlamaları <https://www.ticaret.gov.tr>
- TRT Haber (2023) Gazze'de Son Durum: Türkiye'nin Yardım Diplomasi Girişimleri <https://www.trthaber.com>
- The Economist (2023) Trade Relations Between Turkey and Israel. Retrieved from <https://www.economist.com>

TR5 Bölgesi İllerinin Sektörel İhracat Yoğunlaşma Düzeylerinin Hirschman-Herfindahl Endeksi ile Analizi

Mustafa Engin TÜR KARSLAN**

Öz: Bu çalışma, Türkiye'nin İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) TR5 bölgesinde yer alan Ankara, Konya ve Karaman illerinin 2024 yılına ait aylık ihracat verileri üzerinden sektörel ihracat yoğunlaşma düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, illerin sektörel ihracatındaki yoğunlaşma ve çeşitlilik düzeyini ölçmek amacıyla normalize edilmiş Hirschman-Herfindahl Endeksi (HHI) kullanılmıştır. Çalışmanın verisi, 2024 yılına ait Ocak-Aralık ayları arasında 26 farklı sektörde, söz konusu üç ilin ihracat değerlerinden oluşmaktadır. Sektörlerin aylık sıraları ve kapsamları iller arasında farklılık gösterdiğinden, her ay ve il bazında o anda mevcut olan sektörlerin ihracat payları dikkate alınarak normalize edilmiş HHI hesaplamaları gerçekleştirilmiştir. Normalize HHI hesaplamasında sektör sayılarındaki farklılıklar dikkate alınmış ve endeks değerleri 0-1 aralığına ölçeklendirilmiştir. Genel olarak, Karaman ilinin ihracatında belirli sektörlerin belirgin şekilde öne çıktığı, Konya'nın ihracatında görece dengeli bir sektörel dağılım olduğu ve Ankara'nın ise yıl içinde sektörel yoğunlaşmada değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. TR5 bölgesi için hesaplanan ortalama normalize HHI değerleri, bölgede orta düzeyde bir sektörel yoğunlaşma olduğunu göstermektedir. Bulgular, bölgesel ihracat stratejilerinin oluşturulması ve dış ticaret politikalarının yönlendirilmesi açısından girdiler sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: İhracat Yoğunlaşması, Hirschman-Herfindahl Endeksi, Sektörel İhracat Çeşitliliği.

An Analysis of Sectoral Export Concentration Levels of TR5 Region Provinces Using the Hirschman-Herfindahl Index

Abstract: This study aims to examine the sectoral export concentration levels of Ankara, Konya and Karaman provinces in TR5 region of Türkiye's Classification of Statistical Regional Units (NUTS) based on monthly export data for 2024. In the study, the normalized Hirschman-Herfindahl Index (HHI) is used to measure the level of concentration and diversity in the sectoral exports of the provinces. The data of the study consists of the export values of the three provinces in 26 different sectors between January-December 2024. Since the monthly ranking and scope of the sectors vary across provinces, normalized HHI calculations are made by taking into account the export shares of the sectors available at that time on a monthly and provincial basis. In the normalized HHI calculation, differences in the number of sectors were taken into account and index values were scaled to the range of 0-1. In general, it is found that certain sectors are prominent in the exports of Karaman, Konya has a relatively balanced sectoral distribution in its exports, and Ankara shows variability in sectoral concentration throughout the year. The average normalized HHI values calculated for the TR5 region indicate a moderate level of sectoral concentration in the region. The findings may provide inputs for formulating regional export strategies and guiding foreign trade policies.

Keywords: Export Concentration, Hirschman-Herfindahl Index, Sectoral Diversity.

* Araştırma Görevlisi, Başkent Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Ankara, Türkiye. / Research Assistant, Başkent University, Department of International Trade and Finance, Ankara, Türkiye ORCID: 0000-0002-7614-3310 E-posta/E-mail: mustafaturkarслан@baskent.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, Ankara, Türkiye. / Ph.D. Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of International Trade, Ankara, Türkiye ORCID: 0000-0002-7614-3310 E-posta/E-mail: turkarслан.mustafaengin@hbv.edu.tr

Giriş

Klasik iktisadın kurucularından Adam Smith'in iş bölümü ve uzmanlaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yaptığı vurgu ile temellenen; ardından Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisiyle geliştirilen ve nihayetinde Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) modeliyle neoklasik çerçevede sistematik hale getirilen dış ticaret teorilerinde, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre üretim ve ihracatta uzmanlaşmaları gerektiği savunulmuştur (İyibozkurt, 1995; Smith, 2006).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uzmanlaşmanın aksine ekonomik çeşitlendirmenin ekonomik büyüme ve kalkınma için iyi olabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sanayileşme ve ihracat çeşitlendirmesinde aktif devlet müdahalesi teşvik edilmiştir. Singer (1950) ve Prebisch (1950) tezi ile Rosenstein-Rodan'ın (1943) "büyük itme" argümanları bu yaklaşımın temel katkılarıdır.

Zaman içinde ihracat çeşitlendirmesi fikrine yönelik şüpheli çalışmalar da yapılmıştır. Krugman, (1987) ilk uzmanlaşmanın kendini güçlendiren (kilitlenme) etkilerinden dolayı çeşitlendirmenin zorluğunu göstermiştir. Krugman bu makalede, eğer uzmanlaşma yavaş büyüyen sektörlerdeyse, bunun bir "kalkınma tuzağı" olarak işlev görebileceğini belirtmektedir. Rodrik, (1998) ise, Afrika'da ticaretin GSYH'ya oranının benzer büyüklük ve gelire sahip ülkelere benzediğini, bu nedenle kıtanın karşılaştırmalı üstünlüğüne göre uzmanlaşmasının büyümenin önünde bir engel olmadığını öne sürmüştür.

United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) ve Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) (2015) tarafından hazırlanan çalışmaya göre ihracat yapısının çeşitlendirilmesinin, riski daha geniş bir faaliyet ve varlık yelpazesine yayarak bir risk yönetimi aracı olarak işlev görebileceği; doğal afetler veya dış şoklar karşısında kırılganlığı azaltabileceği; belirli gelir getirici faaliyetlere olan bağımlılığı azaltarak ihracat gelirlerinde istikrar sağlayabileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, çeşitlendirilmiş ekonomilerin genellikle üretimde daha az dalgalanma yaşadığı görülse de, çeşitlendirme her zaman ve her ülke için evrensel olarak arzu edilen bir strateji olmayabileceği düşünülmektedir.

HHI, Türkiye ekonomisinin ihracat yoğunluğunu ele alan çalışmalarda hem sektör hem piyasa yapılarının analizlerde kullanımı literatürde sıklıkla görülen bir endekstir (Doğan & Soyyiğit Kaya, 2011).

Bu çalışma, TR5 Bölgesi'ndeki illerin sektörel ihracat yoğunlaşma düzeylerini analiz etmektedir. Bu amaçla, ekonomik çalışmalar ve piyasa yoğunluğu ölçümünde sıkça kullanılan HHI temel analiz aracı olarak kullanılmıştır. HHI, bir bölgenin ihracatının belirli sektörler tarafından ne derecede domine edildi-

ğini ortaya koyarak, ekonomik çeşitlilik ve uzmanlaşma derecesi hakkında bilgi sağlamaktadır (Naudé & Rossouw, 2008).

Çalışmamızın temel amacı, TR5 Bölgesi'ndeki illerin ihracat yapısındaki yoğunlaşma veya çeşitlilik derecesini ortaya çıkarmaktır. Literatürde yapılan analizler, yüksek yoğunlaşma düzeylerinin belirli sektörlerle olan bağımlılığı ve bunun ekonomik dalgalanmalara karşı hassasiyetini, düşük yoğunlaşma düzeylerinin ise daha geniş bir pazar katılımını ve ekonomik dayanıklılığı işaret edebileceğini göstermektedir (Cuadrado-Roura & Rubalcaba-Bermejo, 1998; Amiti, 1999). Bu bağlamda araştırma, bölgenin ihracatçı sektörlerine yönelik bir değerlendirme sunarak bölgenin ihracat yapısı hakkında bilgi sağlamaktadır.

Sektörel ihracat yoğunlaşmasının anlaşılması sayesinde, yüksek yoğunlaşma gösteren bölgelerde çeşitliliği teşvik edecek stratejiler veya uzmanlaşmış sektörlerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesini destekleyecek politikalar, politika yapıcılar tarafından daha etkin bir şekilde oluşturulabilir.

Literatür Taraması

Yoğunlaşmayla ilgili olarak literatürde HHI, Gini-Hirschman Endeksi, Rosenbluth-Hall-Tideman Endeksi, Entropy Endeksi, Ayrıntılı Yoğunlaşma Endeksi, Yoğunlaşma Oranı gibi ölçütlerin kullanıldığı görülmektedir (Ayrancı, 2009).

Hirschman (1945) ülkelerin dış ticaret yapılarının ulusal güç ve ekonomik bağımsızlık üzerindeki etkilerini incelemiş, yoğunlaşma ve çeşitlendirme kavramlarını ele almış ancak bugün bildiğimiz şekliyle HHI endeksini tam olarak formüle etmemiştir.

Herfindahl (1950) ise doktora tezinde, endüstrideki firmaların pazar paylarının karelerinin toplamını hesaplayarak piyasa yoğunlaşmasını ölçmek için bu endeksi geliştirmiştir. Bu yaklaşım, çelik endüstrisindeki yoğunlaşmanın ekonomik etkilerini incelemek amacıyla tasarlanmış ve sonraki yıllarda çeşitli sektörlerde yoğunlaşma analizi için temel bir araç haline gelmiştir.

HHI kökeni üzerine yapılan tarihsel tartışmalar, Hirschman'ın (1964) "The Paternity of an Index" başlıklı yayınında detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Hirschman, bu çalışmasında endeksin temel formülünü 1945 yılında kendisinin önerdiğini, ancak literatürde Herfindahl'ın doktora tezinin daha fazla referans alındığını belirtmiştir. Bu nedenle, endeks zamanla her iki araştırmacının adıyla anılmaya başlamıştır. Hirschman, söz konusu yazısında hem endeksin tarihçesini hem de yoğunlaşma analizlerindeki önemini vurgulayarak, bu ölçütün sektörel çeşitlilik ve pazar yoğunlaşması analizlerinde temel bir gösterge haline geldiğini ifade etmiştir.

Michaely (1962) çalışmasında uluslararası ticarette yoğunlaşma ölçütleri üzerine öncü araştırmalar yapmıştır. Çalışmasında ülkelerin ihracat ve ithalat yapılarındaki yoğunlaşmanın ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini incelemiş ve dış ticaret çeşitlendirmesinin önemini vurgulamıştır. Michaely geliştirdiği Michaely Endeksi ile, sonraki yıllarda ihracat çeşitlendirmesi literatürünün gelişmesine zemin hazırlamıştır.

De Piñeres & Ferrantino (1997) çalışmalarında Şili'nin 1960–1990 dönemindeki ihracat yapısını HHI kullanarak incelemiş; ihracat çeşitliliğinin kısa vadede, kriz dönemlerinde mevcut yapının sürdürülemez hâle gelmesiyle ortaya çıktığı, uzun vadede ise çeşitlenmiş bir ihracat yapısının ekonomik büyümeyi destekleyebileceği ihtimaline dikkat çekmektedir.

Tekle (2017) 2000–2014 dönemi için Eritre'nin ihracatında ürün ve ülke bazlı yoğunlaşma düzeyini normalize edilmiş HHI aracılığıyla analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, söz konusu dönemde endeks değerinin sürekli artış gösterdiğini ve Eritre'nin ihracatında ne ürün ne de pazar çeşitlendirmesi sağlamadığını ortaya koymaktadır.

ABD'de Adalet Bakanlığı ve Federal Ticaret Komisyonu, şirket birleşmelerini değerlendirmek için de bu endeksi kullanmaktadır. HHI endeksi, yüksek bir değer aldığı anda, piyasanın az sayıda büyük firma tarafından domine edildiğini göstermekte (monopol veya oligopol durumu), düşük bir değer ise piyasanın çok sayıda firma arasında daha eşit ve rekabetçi dağıldığını göstermektedir (U.S. Department of Justice & Federal Trade Commission, 2023).

Zhou (2003) çalışmasında, HHI'nin farklı firma büyüklüğü dağılım fonksiyonları ile tahmin edilebilirliğini test etmektedir. St. Louis Metropolitan Çekirdek Tabanlı İstatistik Bölgesi (CBSA) bankacılık piyasası verileri kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada, HHI'nin sadece sabit yıl verisiyle hesaplanmasının ötesine geçilerek, farklı matematiksel modellerle (aritmetik dizi, lineer, ters, logaritmik, üstel, kuvvet fonksiyonları vb.) gelecekteki piyasa yoğunlaşma yapılarının tahminlenmesi hedeflenmiştir.

HHI endeksi, ihracat çeşitlendirmesi bağlamında kullanıldığında, bir ülkenin veya bölgenin ihracat sepetinin ne kadar çeşitli ne kadar yoğunlaşmış olduğunu ölçmektedir. 1980 yılında Türkiye'de benimsenen ihracata dayalı sanayileşme politikasıyla, 1980–1986 döneminde hem temel mallar hem de sanayi mallarını kapsayan geniş ürün yelpazesinde ihracat gelirleri ve ürün çeşitliliği artış göstermiştir (Erlat & Şahin, 1998).

Erlat & Akyüz (2001), Türkiye'nin 1969–1999 yılları arasındaki dış ticaretini analiz ettikleri çalışmalarında, ihracat yoğunlaşmasını ölçmek için beş farklı yoğunlaşma endeksi kullanılmış ve bu ölçütler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

mıştır. Sonuçlar, dış ticaretin liberalleştiği ve 1980 sonrası dönemde ihracatın daha çeşitli bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir.

Ayrancı (2009) çalışmasında HHI endeksini kullanarak, Türkiye'nin 1996–2004 yılları arasında dış ticaretini daha çeşitli ticaret ortaklarıyla gerçekleştirme eğiliminde olduğunu ve dış ticaretinin giderek küreselleştiğini ortaya koymuştur.

Yıldırım & Özbaş (2018) ise 2012–2016 döneminde Türkiye'nin dış ticaretinde ülke ve ürün bazlı değişimler HHI kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, mineral yakıtlar ithalatında azalma; Rusya'dan ithalatta düşüş ve Çin'den ithalatta artış eğilimi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Avrupa Birliği ile dış ticarete, özellikle ihracatta, yoğunlaşma oranının arttığı tespit edilmiştir.

Metodoloji

İlk olarak Hirschman (1945) ve ardından Herfindhal (1950) tarafından geliştirilen bu endeks, bir ülkenin dış ticaret yapısındaki yoğunlaşmayı ölçmek için kullanılabilir. Yani, belirli bir dönemde ihracat veya ithalatın ne kadar belirli ürün ya da ülkelere yoğunlaştığını gösterir.

$$HHI = \sum_{i=1}^n \left(\frac{X_i}{X} \right)^2 \quad (1)$$

X : Toplam ihracat değeri

X_i : Ürün ya da sektör i 'nin toplam ihracattaki payı

n : Ürün ya da sektör sayısı

Endeksin 1'e eşit olması, tüm ticaretin yalnızca tek bir sektör ya da ülkeye yoğunlaştığını, yani tam bir yoğunlaşma durumunu ifade ederken; endeksin $1/n$ değeri n değerine eşit olması, ticaretin tüm ürünler veya ülkeler arasında eşit olarak dağıldığını ve dolayısıyla tam bir çeşitlenme yapısını yansıttığını göstermektedir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003).

Farklı ülke veya şehir arasında karşılaştırma yapılırken, n değeri değişebilir. Bu da doğrudan HHI'nin anlamlı bir şekilde karşılaştırılmasını zorlaştırır. Bu yüzden HHI değeri normalize edilerek $(HHI - 1/n) / (1 - 1/n)$ karşılaştırılabilir hale getirilmelidir.

$$HHI^N = \frac{HHI - 1/n}{1 - 1/n} \quad (2)$$

Cracau & Durán Lima (2016) tarafından (2) eşitliğinde önerilen normalize edilmiş HHI formülü kullanılarak hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. olduğun-

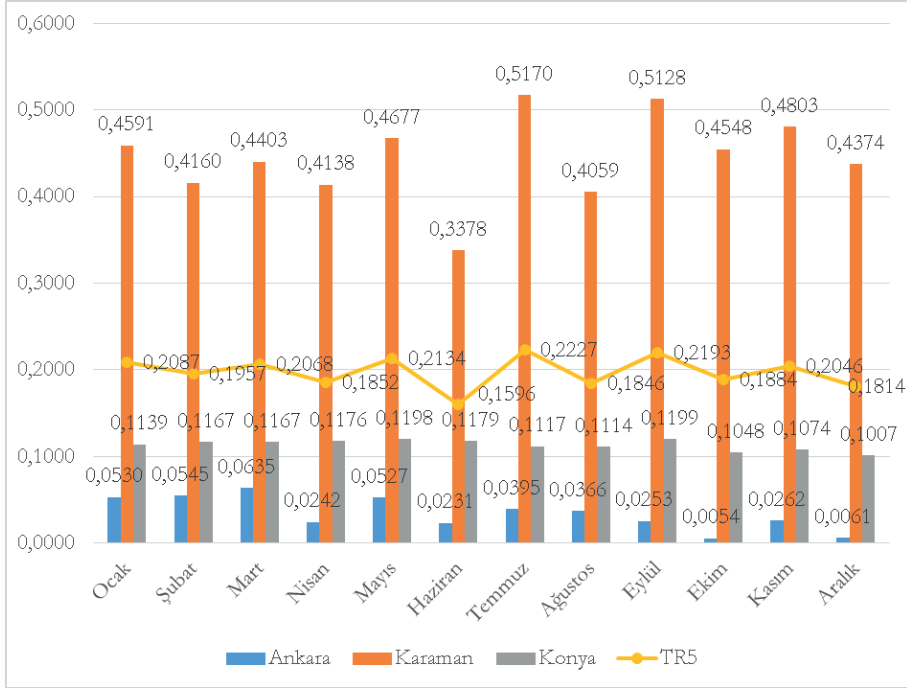
da $HHI^N = 1$ ve $HHI = \frac{1}{n}$ olduğunda $HHI^N = 0$ olmaktadır. Normalize edilmiş HHI formülü sonucunda, minimum yoğunlaşma (ya da maksimum çeşitlendirme) durumu 0 değeriyle; maksimum yoğunlaşma (ya da minimum çeşitlendirme) durumu ise 1 değeriyle ifade edilmektedir.

HHI^N değeri 0.15'in altında ise "çeşitlendirilmiş ihracat", 0.15 ile 0.25 arasında olanlar "orta düzeyde yoğunlaşmış ihracat" ve 0.25'in üzerinde ise "yüksek derecede yoğunlaşmış ihracat" olarak değerlendirilmektedir (Statistics Canada, 2018). Bu eşikler, ihracatın belirli sektörlerle ne ölçüde bağımlı olduğunu ya da ne kadar çeşitlendiğini analiz etmekte önemli bir referans çerçevesi sunmaktadır.

TR5 Bölgesi İllerinin Normalize Hirschman-Herfindahl Endeksleri

Çalışmada kullanılan veri seti, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM)'in resmi veri tabanından temin edilmiştir (TİM, 2025). Veriler, 2024 yılı Ocak-Aralık dönemindeki Ankara, Konya ve Karaman illerinin sektörel bazda aylık ihracat değerlerini kapsamaktadır. Analiz, toplam 26 sektörde gerçekleşen ihracat rakamlarına dayanmaktadır. Bu sektörler; Çelik, Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri, Demir ve Demir Dışı Metaller, Deri ve Deri Mamulleri, Diğer Sanayi Ürünleri, Elektrik ve Elektronik, Fındık ve Mamulleri, Gemi Yat ve Hizmetleri, Halı, Hazır Giyim ve Konfeksiyon, Hububat Bakliyat Yağlı Tohumlar ve Mamulleri, İklimlendirme Sanayii, Kimyevi Maddeler ve Mamulleri, Kuru Meyve ve Mamulleri, Madencilik Ürünleri, Makine ve Aksamları, Meyve Sebze Mamulleri, Mobilya Kağıt ve Orman Ürünleri, Mücevher, Otomotiv Endüstrisi, Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller, Süs Bitkileri ve Mamulleri, Tekstil ve Hammaddeleri, Tütün, Yaş Meyve ve Sebze ile Zeytin ve Zeytinyağı sektörlerinden oluşmaktadır.

Şekil 1. 2024 Yılında TR5 Bölgesi İllerinin Aylık Normalize HHI ile Ölçülen İhracat Sektörel Yoğunlaşma Düzeyleri

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanarak oluşturulmuştur.

Şekil 1’de hesaplanan aylık normalize HHI değerleri, TR5 bölgesinde yer alan Ankara, Konya ve Karaman illerinin ihracat yapılarında sektörel yoğunlaşma düzeylerinin önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Karaman ili, yılın tamamında diğer illere kıyasla daha yüksek normalize HHI değerleri sergileyerek, ihracatının belirli sektörlerde yoğunlaştığını ve sektörel çeşitliliğin düşük olduğunu göstermektedir. Temmuz ayında ulaşılan 0.5170 değeri, Karaman’ın ihracatında sektörel bağımlılık olabileceğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Konya ili, yıl boyunca daha dengeli normalize HHI değerleri ile öne çıkmakta ve ortalama 0.113 civarında seyreden bu değerler, ilin ihracatında görece yüksek bir sektörel çeşitlilik olduğunu yansıtmaktadır. Ankara ilinde ise normalize HHI değerleri zaman içinde dalgalanmalar göstermektedir. Ekim ayında 0.0054 gibi oldukça düşük bir değer, ihracatın birçok sektöre dengeli biçimde dağıldığını gösterirken; Mart ayında gözlemlenen 0.0635’lik değer ihracatta sektörel yoğunlaşmanın artış gösterdiği bir dönemi işaret etmektedir.

Genel olarak TR5 bölgesi, 2024 yılı için ortalama 0.1975 normalize HHI değeri ile sektörel ihracatta orta düzeyde bir yoğunlaşma sergilemektedir. İller bazında ortaya çıkan yapısal farklılıklar bölgesel ihracat stratejilerinin yerel dinamikler dikkate alınarak şekillendirilmesinin gerekliliğini düşündürmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'nin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) TR5 bölgesinde yer alan Ankara, Konya ve Karaman illerinin 2024 yılına ait sektörel ihracat yoğunlaşma düzeyleri, normalize edilmiş Hirschman-Herfindahl Endeksi (HHI) kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yöntem, illerin ihracat yapılarında sektörel çeşitlilik veya yoğunlaşma derecesini ölçmekte ve potansiyel kırılabilirlik alanlarını belirlemede etkili bir araç sunmaktadır.

Elde edilen bulgular, TR5 bölgesi içinde yer alan iller arasında belirgin sektörel yapı farklılıkları olduğunu ortaya koymaktadır. Karaman ili, analiz dönemi boyunca yüksek normalize HHI değerleriyle (0.3378 ile 0.5170 arasında) ihracatında belirli sektörlerde yoğunlaşma eğilimi göstermektedir. Bu durum, ilin ihracat yapısında yüksek düzeyde bir yoğunlaşmaya sahip olduğunu ve aynı zamanda bu sektörlerdeki piyasa dalgalanmalarına karşı görece daha kırılabilir olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle Temmuz ayında kaydedilen 0.5170'lik normalize HHI değeri, ihracatçı sektörlerdeki yoğunlaşma seviyesinin en üst düzeye ulaştığı dönem olarak dikkat çekmektedir.

Konya ili, 0.1199 ile 0.1007 arasında seyreden normalize HHI değerleriyle, ihracatında daha dengeli ve çeşitlendirilmiş bir sektörel dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu görece düşük yoğunlaşma düzeyi, ilin ihracat sepetinin farklı sektörler arasında homojen bir şekilde dağıldığını ve bu sayede dış ticaret kaynaklı kırılabilirliklere karşı daha dirençli bir ekonomik yapıya sahip olabileceğini göstermektedir. (Cuadrado-Roura & Rubalcaba-Bermejo, 1998; Amiti, 1999).

Ankara ili ise incelenen üç il arasında en düşük normalize HHI değerlerine (0.0054 ile 0.0635 arasında) sahiptir. Bu durum ilin ihracatında yüksek sektörel çeşitlilik düzeyini ortaya koymaktadır. Başkent ekonomisinin dış ticaret açısından herhangi bir sektöre aşırı bağımlı olmaması, ekonomik istikrar açısından önemli bir avantaj olarak düşünülebilir.

Genel olarak TR5 bölgesi, ortalama 0,1975 normalize HHI değeriyle orta düzeyde bir sektörel yoğunlaşma sergilemektedir. Bölgedeki iller arasında gözlenen çeşitlilik ve yoğunlaşma farklılıkları, bölgesel kalkınma politikalarının ve ihracat stratejilerinin tek tip yaklaşımlarla değil, her ilin özgün sektörel yapısı ve rekabet koşulları dikkate alınarak şekillendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, Karaman ili için ihracat portföyünün çeşitlendirilmesine yönelik politikaların önceliklendirilmesi, Konya ili için mevcut sektörel dengenin korunarak ihracat sepetinin sürdürülebilir biçimde genişletilmesi, Ankara ili için ise mevcut çeşitliliğin devam ettirilmesi ve yeni sektörlerin ihracat potansi-

yelinin artırılması önerilmektedir. İlerleyen çalışmalarda sektörel yoğunlaşma düzeylerinin bölgesel ekonomik büyüme, istihdam yapısı ve dış ticaret performansı üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı biçimde incelenmesi, politika yapıları açısından daha kapsamlı öneriler geliştirilmesine katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

- Amiti, M. (1999). Specialization patterns in Europe. *Review of World Economics*, 573–593.
- Ayrancı, E. (2009). Türkiye'nin Ekonomik Açıdan Küreselleşmesinin Yoğunlaşma Vasıtasıyla Ölçülmesi Ve Konu Hakkında Bir Araştırma. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 50-64.
- Cracau, D., & Durán Lima, J. E. (2016). On the Normalized Herfindahl-Hirschman Index: A Technical Note. *International Journal on Food System Dynamics*, 382-386.
- Cuadrado-Roura, J. R., & Rubalcaba-Bermejo, L. (1998). Specialization and Competition amongst European Cities: A New Approach through Fair and Exhibition Activities. *Regional Studies*, 133-147.
- De Piñeres, S., & Ferrantino, M. (1997). Export diversification and structural dynamics in the growth process: The case of Chile. *Journal of Development Economics*, 375-391.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (2003). *Dış Ticarete Yoğunlaşma*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Doğan, S., & Soyyiğit Kaya, S. (2011). Gümrük Birliği Sonrasında (1996–2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinin Ülke ve Fasil Bazlı Yoğunlaşma Analizi. *Ekonometri ve İstatistik*, 1-18.
- Erlat, G., & Akyuz, O. (2001). Country Concentration of Turkish Exports and Imports Over Time. *Topics in Middle Eastern and African Economies*.
- Erlat, G., & Şahin, B. (1998). Export diversification in Turkey over time. *METU Studies in Development*, 47-60.
- Herfindahl, O. C. (1950). Concentration in the U.S. Steel Industry. Columbia University.
- Hirschman, A. O. (1945). *National Power and the Structure of Foreign Trade*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Hirschman, A. O. (1964). The Paternity of an Index. *The American Economic Review*, 761.
- International Trade Centre (ITC). (2025). 10 Nisan, 2025 tarihinde List of exporters for the selected product in 2023: https://www.trademap.org/Country_SelProduct_Graph.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c31%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%-7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c2 adresinden alındı

- İyibozkurt, E. (1995). *Uluslararası İktisat, Teori ve Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Krugman, P. (1987). The narrow moving band, the Dutch disease, and the competitive consequences of Mrs. Thatcher: Notes on trade in the presence of dynamic scale economies. *Journal of Development Economics*, 41-55.
- Michaely, M. (1962). *Concentration in International Trade*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Naudé, W., & Rossouw, R. (2008). Export Diversification and Specialization in South Africa. Helsinki: UNU World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER).
- Prebisch, R. (1950). *The economic development of Latin America and its principal problems*. New York: United Nations Publication.
- Rodrik, D. (1998). *Trade Policy and Economic Performance in Sub-Saharan Africa*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Rosenstein-Rodan, P. N. (1943). Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe. *The Economic Journal*, 202-211.
- Singer, H. W. (1950). The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries. *The American Economic Review*, 473-485.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. (H. Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Statistics Canada. (2018, Mayıs 5). *Measuring Canadian export diversification*. StatCan: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/pub/13-605-x/2017001/article/54890-eng.pdf> adresinden alındı
- Tekle, G. (2017). Export Product and Market Diversification and Its Implications on the Performance of Eritrea's Foreign Trade. *International Journal of Business and Management Review*, 61-78.
- TİM. (2025). *İhracat Rakamları*. 20 Nisan, 2025 tarihinde <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> adresinden alındı
- U.S. Department of Justice & Federal Trade Commission. (2023, Nisan 18). *Merger guidelines*. U.S. Department of Justice: <https://www.justice.gov/d9/2023-12/2023%20Merger%20Guidelines.pdf> adresinden alındı
- United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) & Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ). (2015). *EQuIP Tool 4: Diversification – Domestic and Export Dimensions*. UNIDO & GIZ.
- Yıldırım, O., & Özbaş, H. (2018). Turkey's International Trade Investigation & Country-Based Products Concentration in International Trade (2012-2016). *EconWorld*, (s. 1-20). Lisbon.
- Zhou, B. (2003). *Simulation of the Herfindahl-Hirschman Index: The Case of the St. Louis Banking Geographic Market*. Edwardsville: Southern Illinois University Edwardsville.

Covid-19'un Türkiye'nin Dış Borçlanmasına Olan Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Sema KÜTÜKOĞLU*

Öz: Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan bulaşıcı hastalık, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Türkiye'de sokağa çıkma yasakları ve ekonomik kısıtlamalar uygulanmış, birçok işletme faaliyetlerini durdurmuş veya iflas riskiyle karşılaşmıştır. Kamu harcamaları artarken gelirler yetersiz kalmış, bütçe açıkları oluşmuştur. Bu nedenle dış borçlanmaya gidilmiştir. Ancak borçların, şeffaf ve hesap verebilir şekilde, gelir getirici alanlara yönlendirilmesi uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma; covid-19 zamanında ve sonrasında Türkiye'nin alması ve uygulaması gereken politikalar açıklanarak, dış borçlanmanın ekonomik büyüme etkisi araştırılmıştır. Ekonomik büyümenin likidite sorununa çözüm politikaları üretilmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'nin pandemi sonrasında ekonomik büyüme hızının artırılmasına yönelik uygulaması gereken öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dış Borç, likidite, ekonomik büyüme

The Impact Of Covid-19-Induced External Borrowing On Turkey's Economic Growth

Abstract: The infectious disease that emerged in Wuhan, China in December 2019, was declared a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020. Curfews and economic restrictions have been imposed in Turkey, and many businesses have stopped their activities or faced the risk of bankruptcy. While public spending increased, revenues were insufficient and budget deficits were formed. For this reason, foreign borrowing has been made. However, directing debts to income-generating areas in a transparent and accountable manner is of great importance in terms of long-term sustainability. This study The economic growth effect of foreign borrowing was investigated by explaining the policies that Turkey should take and implement during and after covid-19. Solutions policies to the liquidity problem of economic growth have been produced. At the same time, the suggestions that Turkey should implement to increase the economic growth rate after the pandemic have been developed.

Keywords: External Debt, liquidity, economic growth

* 3.sınıf lisans öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Maliye Bölümü, Eskişehir, Türkiye/ Third-year undergraduate student, Eskişehir Osmangazi University, Department of Finance, Eskişehir, Turkey, ORCID: 0009-0005-9978-4371/E-mail: semaktkg@gmail.com

Giriş

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaletinin başkenti Wuhan'da ortaya çıkan COVID-19 adlı bulaşıcı hastalık, kısa sürede tüm dünyaya yayılarak küresel bir tehdit haline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilen bu salgın, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'yi de sosyal, ekonomik, sağlık ve bireysel alanlarda derinden etkilemiştir. Salgının yayılmasını önlemek amacıyla Türkiye'de çeşitli kısıtlamalar ve yasaklar uygulanmış, bu süreçte ekonomik ve toplumsal dengelerde ciddi bozulmalar yaşanmıştır. Sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları ve işletmelerin geçici olarak kapatılması gibi önlemler, başta hizmet sektörü olmak üzere birçok sektörü olumsuz etkilemiştir. Özellikle turizm, yeme-içme, ulaşım, eğlence ve konaklama gibi alanlarda faaliyet gösteren işletmeler ya faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmış ya da iflasın eşiğine gelmiştir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler, sabit giderlerini karşılayamayarak ciddi bir mali krizle karşı karşıya kalmıştır. Sanayi sektörü ise, üretim zincirlerinin bozulması, hammadde temininde yaşanan sıkıntılar ve ihracat-ithalat dengesindeki bozulmalar nedeniyle üretim kapasitesini kaybetmiştir. Eğitim sistemi uzaktan eğitime geçmek zorunda kalmış, dijital eşitsizlik nedeniyle birçok öğrenci yeterli eğitim imkânından mahrum kalmıştır. Salgının ekonomik etkilerini hafifletmek için Türkiye, çeşitli mali önlemler ve destek paketleri açıklamıştır. Kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği, işsizlik ödeneği gibi uygulamalarla istihdamın korunması amaçlanmıştır. Vergi ertelemeleri, düşük faizli krediler ve kredi geri ödemelerinde kolaylıklar gibi finansal tedbirlerle işletmelerin ayakta kalması hedeflenmiştir. Merkez Bankası, faiz indirimine giderek piyasaya likidite sağlamıştır. Ancak artan kamu harcamaları zamanla kamu gelirlerini aşarak bütçe açıklarının büyümesine neden olmuştur. Bu açıkların kapatılması için dış borçlanmaya gidilmiştir. Alınan borçların kısa vadede ekonomik rahatlama sağlanmasına karşın, uzun vadede bu borçların gelir getirici alanlara yönlendirilmesi durumunda ekonomik sürdürülebilirlik tehlikeye girecektir. Bu nedenle borçların şeffaf, hesap verebilir ve mali saydamlık çerçevesinde kullanılması büyük önem taşımaktadır. Aksi halde bu yük, gelecek nesillere devredilerek ekonomik bağımsızlığı zayıflatılabilir. Sağlık alanında da hızlı ve etkili önlemler alınmıştır. Devlet hastaneleri pandemi hastanesine dönüştürülmüş, filyasyon ekipleriyle temaslı takibi sağlanmış, yoğun bakım kapasitesi artırılmıştır. Aşı tedariki sağlandıktan sonra yaygın bir aşılama kampanyası yürütülmüş, sağlık çalışanları sürecin kahramanları olarak ön saflarda yer almıştır. Bu alanda yapılan yatırımlar, salgının kontrol altına alınmasında önemli rol oynamıştır. COVID-19 yalnızca ekonomik ve sosyal düzeni değil, insan sağlığını da çok yönlü şekilde etkilemiştir. Öncelikle solunum yollarını hedef alan virüs, zatür-

re, solunum yetmezliği ve yoğun bakım ihtiyacına yol açmakta; ancak bununla sınırlı kalmayıp kalp, böbrek, karaciğer ve sinir sistemi üzerinde de ciddi hasarlara neden olabilmektedir. Bazı hastalarda beyin sisi, tat ve koku kaybı, kas ve eklem ağrıları, psikolojik sorunlar gibi uzun süreli etkiler görülmektedir. “Long-COVID” olarak tanımlanan bu durum, bireylerin günlük yaşam kalitesini düşürmektedir. Özellikle yaşlı bireyler ve kronik hastalığı olanlar, hastalığın ağır seyri nedeniyle daha büyük risk altındadır. Tüm bu süreç, Türkiye’nin sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve ekonomik dayanıklılığın artırılması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Pandemi süreci, kriz yönetimi açısından önemli bir sınav niteliğinde olmuş; kamu yönetimi, ekonomi ve sağlık sistemlerinin esnekliği test edilmiştir. Salgından çıkarılan dersler doğrultusunda, hem sağlık sisteminde hem de ekonomik yapıda yapısal reformların gerçekleştirilmesi, gelecekte benzer krizlerle daha etkili mücadele edilmesini sağlayacaktır. Türkiye’nin bu dönemde elde ettiği deneyim, kriz yönetimi ve dirençli toplum yapısının inşası açısından önemli bir temel oluşturacaktır.

Covid-19 Pandemisi Türkiye’ye Olan Etkileri:

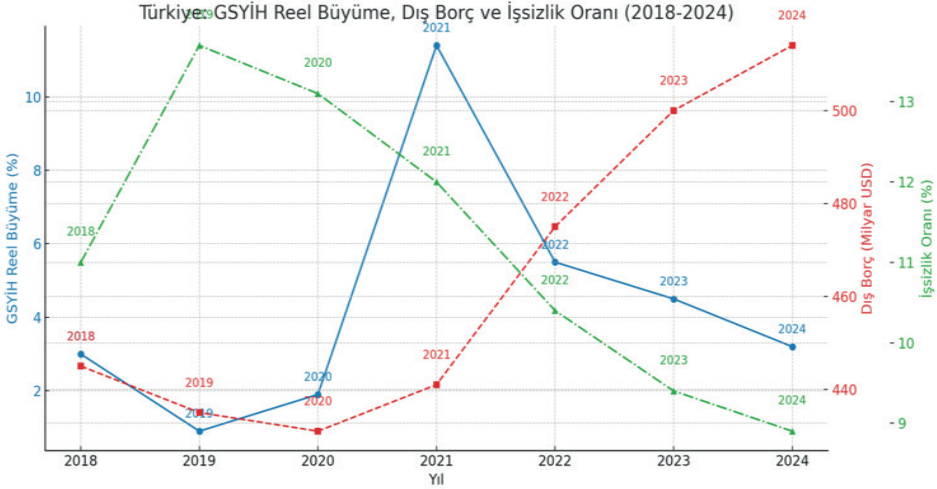
COVID-19 pandemisi, küresel ekonomi üzerinde yıkıcı etkiler yaratmış ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin kırılgan makroekonomik yapılarını derinleştirmiştir. Türkiye ekonomisi de bu süreçten ciddi şekilde etkilenmiştir. COVID-19’un Türkiye üzerindeki etkileri, salgın öncesi ekonomik kırılganlıklar, salgın sırasındaki politika müdahaleleri ve salgın sonrası toparlanma süreci çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu metin, Türkiye’nin ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon göstergeleri üzerinden pandeminin etkilerini literatüre dayalı olarak incelemektedir. Pandemi öncesi dönemde Türkiye ekonomisi yapısal problemlerle boğuşmakta ve büyüme performansı dalgalı bir seyir izlemekteydi. 2017 yılında %7,5’lik bir büyüme kaydedilmiş olsa da, bu ivme 2018’de yaşanan döviz kuru şoku ve finansal dalgalanmalarla birlikte zayıflamış, 2019 yılı büyüme oranı %0,9’a kadar gerilemiştir (Kara & Yıldız, 2020: 48). Bu dönemde büyümenin sürdürülebilirliği tartışmalı hâle gelmiş, iç talepteki daralma, yüksek dış borç seviyesi ve jeopolitik riskler ekonomik istikrarı tehdit eden başlıca unsurlar olmuştur (Eren, 2019). 2020 yılı itibarıyla COVID-19’un etkisiyle ekonomik aktivite ani bir şekilde daralmıştır. Türkiye’de 2020’nin ikinci çeyreğinde GSYH %9,9 oranında küçülmüş, hizmet, turizm, ulaştırma ve perakende gibi istihdam yoğun sektörlerde faaliyetler durma noktasına gelmiştir (TÜİK, 2021). Bu daralma sadece arz yönlü değil, aynı zamanda talep yönlü şoklarla da derinleşmiştir. Salgınla mücadele kapsamında getirilen sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe önlemleri ve kapanmalar, iç tüketim talebinde ciddi

azalmaya yol açmıştır (World Bank, 2021). Bu süreçte Türkiye, ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla genişlemeci maliye politikaları ve kredi teşvikleri uygulamıştır. Kamu bankaları aracılığıyla sağlanan uygun faizli kredi paketleri ve sosyal destek programları sayesinde ekonomide sınırlı bir toparlanma sağlanmış, 2020 yılının son çeyreğinde pozitif büyüme yeniden yakalanmıştır. 2021 yılında ise büyüme oranı %11 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmış ve Türkiye, G20 ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ekonomilerden biri olmuştur (Akgül, 2022: 104). Ancak bu büyüme, yüksek enflasyon, artan dış ticaret açığı ve gelir dağılımındaki bozulma gibi riskleri de beraberinde getirmiştir. OECD (2022), bu dönemdeki büyümenin iç tüketime dayalı ve kırılgan bir yapıda olduğunu, yatırım ve verimlilik temelli bir büyüme modelinden uzaklaşıldığını vurgulamaktadır. İşgücü piyasası açısından da COVID-19 önemli etkiler yaratmıştır. Salgın öncesi dönemde Türkiye, özellikle genç işsizlik ve kadınların düşük iş gücüne katılım oranları gibi yapısal sorunlarla karşı karşıyaydı. 2019 yılında genel işsizlik oranı %13,7 iken, genç işsizlik oranı %25 seviyesindeydi (Özdemir & Doğan, 2020: 29). Pandemiyle birlikte iş gücü piyasasında ciddi daralmalar meydana gelmiş, özellikle kayıt dışı çalışanlar ve geçici iş gücüne sahip bireyler salgından en fazla etkilenen kesimler olmuştur. 2020 yılında işsizlik oranı %13,4'e yükselmiştir (TÜİK, 2021). Ancak, kısa çalışma ödeneği ve işten çıkarma yasakları gibi devlet destekli politikalar işsizlikteki artışı sınırlamıştır (Şahin & Ersoy, 2021: 53). İstihdamın sektörel dağılımı da pandemi süresince değişim göstermiştir. Hizmet sektörü istihdamında düşüş yaşanırken, sanayi ve inşaat sektörlerinde görece bir toparlanma gözlenmiştir. Pandemi sonrası dönemde ise işgücü piyasasında kalıcı yapısal değişimler ortaya çıkmış, uzaktan çalışma, esnek çalışma saatleri ve dijitalleşme gibi uygulamalar yaygınlaşmıştır (Erkan & Çetin, 2021: 78). Ancak buna rağmen genç işsizliği ve kadın istihdamı gibi temel sorunlar çözülmeden varlığını sürdürmektedir. Enflasyon açısından bakıldığında, Türkiye salgın öncesi dönemde dahi yüksek enflasyon oranlarıyla mücadele etmekteydi. 2018 yılında yaşanan kur krizi sonrası enflasyon %20'nin üzerine çıkmış, fiyat istikrarı sağlanamamıştır (TÜİK, 2019). Pandemiyle birlikte küresel tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar, ithalat maliyetlerinin artması ve döviz kuru dalgalanmaları, enflasyonist baskıları daha da artırmıştır. Erdoğan (2021: 88), COVID-19'un arz kısıtlarını tetikleyerek gıda ve enerji fiyatlarında ciddi artışlara neden olduğunu belirtmiştir. 2021 sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın uyguladığı düşük faiz politikası ve kur korumalı mevduat uygulamaları, döviz kurunda ani sıçramalara ve fiyat istikrarında bozulmalara yol açmıştır. 2022 yılı itibarıyla enflasyon %70'in üzerine çıkarak son 20 yılın en yüksek seviyelerine ulaşmıştır (IMF, 2022). Bu durum özellikle dar gelirli kesimlerin satın alma gücünü azaltmış, reel ücretlerde

erimeye neden olmuştur. Gürsel (2023: 66), bu süreçte fiyat artışlarının ücret artışlarını aştığını ve gelir dağılımının daha da bozulduğunu vurgulamaktadır.

Çözüm Önerisi

Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri, özellikle ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon gibi makroekonomik göstergeler üzerinden değerlendirildiğinde, dönemselleştirilmiş bir analiz gerektirmektedir. Bu bağlamda, pandeminin etkileri üç ana dönem üzerinden ele alınmalıdır: Covid-19 öncesi dönem (2015-2019), Covid-19 dönemi (2020-2021) ve Covid-19 sonrası dönem (2022 ve sonrası). Covid-19 öncesi dönemde, Türkiye'nin ekonomik büyümesi genel olarak istikrarsız bir seyir izlemekle birlikte ılımlı bir toparlanma göstermekteydi. 2015 yılında büyüme oranı %6,1; 2016 yılında %3,2; 2017 yılında %7,4; 2018'de %2,8 ve 2019 yılında ise %0,8 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020). Ancak 2018'de yaşanan kur krizi nedeniyle büyüme oranı ciddi şekilde düşmüş ve 2019'da ekonomik durgunluk yaşanmıştır. İşsizlik oranı 2015'te %10,3 iken 2016'da %10,9; 2017'de %10,9; 2018'de %11 ve 2019'da ise %13,7 olarak artış göstermiştir (TÜİK, 2020). Aynı dönemde enflasyon ise 2015 yılında %8,8 iken 2016'da %8,5; 2017'de %11,9; 2018'de %20,3 ve 2019'da %11,8 seviyesindeydi (TCMB, 2020).

Şekil 1: Türkiye'nin pandemi öncesi, pandemi dönemi ve sonrasında gerçekleşmiş olan GSYİH, dış borç ve işsizlik oranları
(Kaynak: TÜİK, 2018-2024)

Covid-19 döneminde Türkiye ekonomisi ciddi bir daralma ile karşı karşıya kalmıştır. 2020 yılında pandemi nedeniyle uygulanan sokağa çıkma yasakları ve ekonomik faaliyetlerdeki daralmalar, büyüme oranının %1,9 seviyesinde

kalmasına neden olmuştur (TÜİK, 2021). Aynı yıl işsizlik oranı %13,1 olarak açıklanmıştır. Bu dönemde ekonomideki likidite ihtiyacı artmış ve kamu harcamaları yükselmiştir. Bu da beraberinde bütçe açıklarını getirmiştir. Türkiye, bu açıkları finanse edebilmek amacıyla dış borçlanmaya yönelmiştir. Pandemi süresince alınan dış borçlar kısa vadede panzehir etkisi yaratırken, uzun vadede sürdürülebilirlik tartışmalarını gündeme getirmiştir. Dış borcun verimli alanlara yönlendirilmemesi durumunda, faiz ve anapara yükü artmakta ve gelecek nesillere bir yük bırakılmaktadır (Demir & Yıldız, 2021). Covid-19'un ekonomik etkilerinin yanı sıra sağlık açısından da insan yaşamı üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Pandemi süresince bireylerin bağışıklık sistemleri zayıflamış, psikolojik bozukluklar, stres ve kaygı gibi durumlar yaygınlaşmıştır. Sağlık sisteminin yükü artarken, sağlık harcamaları da kamu bütçesi üzerinde baskı oluşturmıştır (Kaya & Altun, 2020). Covid-19 sonrası dönemde (2022 ve sonrası), Türkiye ekonomisi toparlanma sürecine girmiştir. 2022 yılında büyüme oranı %5,6 olarak gerçekleşmiş ve 2023 yılında bu oran %4,5'e gerilemiştir (TÜİK, 2023). Ancak bu büyümenin sürdürülebilirliği konusunda belirsizlikler devam etmektedir. İşsizlik oranı 2022 yılında %10,4 iken, 2023 yılında %9,9 seviyesine gerilemiştir. Enflasyon ise 2022 yılında %64,3 ve 2023 yılında %53,9 gibi yüksek oranlarda seyretmiştir (TCMB, 2023). Bu yüksek enflasyon oranları, vatandaşın alım gücünü düşürmüş ve küçük esnaflar üzerinde ciddi baskı oluşturmıştır. Bu süreçte Türkiye için bazı çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bunların başında kıymetli maden stoklarının artırılması, çeşitlendirilmesi ve sadece kriz anlarında kullanılması gelmektedir. Likidite sorunlarının sürdürülebilir şekilde çözülmesi için bu stratejiler önem arz etmektedir. Yaşanmış olan her krizde karşılaşılan likidite sorunu nedeniyle, kıymetli madenlerin elde tutulması, tür ve çeşitliliğinin artırılması ve bu varlıkların yalnızca kriz anlarında etkin, verimli ve tutarlılık çerçevesinde kullanılması gerektiği savunulmaktadır. Bu kapsamda rezerv yönetimi politikalarının geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Merkez bankalarının ve kamu maliyesi otoritelerinin kriz öncesi dönemde stratejik rezerv politikaları geliştirmesi, beklenmedik ekonomik şoklar karşısında mali dayanıklılığı artıracaktır. Rezervlerin yalnızca döviz varlıkları ile sınırlı olmaması, altın ve diğer değerli madenlerin çeşitlendirilmesiyle genişletilmesi ve bu rezervlerin spekülasyon amaçlarıyla değil, sadece yapısal krizlerde kullanılmasına ilişkin yasal çerçevenin belirlenmesi önemlidir. Ayrıca, ılımlı enflasyon politikalarının benimsenmesi, işsizlik oranlarını azaltıcı etki yaratabilir (Tobin, 1972). Gerçek bir ekonomik büyümeden bahsedebilmek için büyüme ile işsizlik oranları arasında pozitif bir ilişkinin olması gerekmektedir. (Bulut, 2020) Örneğin, 2019 ve 2020 yıllarında işsizlik oranları sırasıyla %13,7 ve %13,1 iken büyüme oranları %0,8 ve %1,9 olmuştur. Bu yıllarda gerçek anlamda bir bü-

yümeden söz edilememektedir. Büyümenin niteliğine odaklanmak gerektiği, sadece oransal artışların değil, bu artışların istihdam ve üretim üzerindeki etkilerinin de değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sanayi, perakende, eğitim, ulaşım ve taşımacılık gibi temel sektörlerle yönelik teşviklerin artırılması, sürdürülebilir büyüme politikalarının uygulanması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatmak için başvurduğu devalüasyon uygulamaları, iç reel tüketim harcamaları kısıtlanmadığı sürece aşırı talebe neden olmakta ve bu da enflasyonist baskıları artırmaktadır. Sonuç olarak enflasyon, devalüasyonun sağladığı fiyat avantajını ortadan kaldırmakta ve dış açığın düzelmesini engellemektedir (İşgüden, 1986). Bu nedenle, enflasyonun ılımlı politikalarla maksimum %8-%9 aralığında tutulması gerektiği ifade edilmektedir. Aksi takdirde hem ılımlı enflasyonun işsizliği azaltıcı avantajı kaybolmakta hem de alım gücündeki düşüş küçük esnafı iflasa sürüklemektedir. Enflasyon yönetimi bu bağlamda hayati öneme sahiptir.

Tablo 1: Türkiye'nin pandemi öncesi, pandemi dönemi ve sonrasında gerçekleşmiş olan büyüme, işsizlik ve enflasyon oranları

Yıl	Büyüme Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)
2015	6,1	10,3	8,8
2016	3,2	10,9	8,5
2017	7,4	10,9	11,9
2018	2,8	11,0	20,3
2019	0,8	13,7	11,8
2020	1,9	13,1	14,6
2021	11,4	12,0	36,1
2022	5,6	10,4	64,3
2023	4,5	9,9	53,9

(Kaynak:TÜİK,2015-2023)

Türkiye'nin Covid-19 sürecinde yaşadığı ekonomik dalgalanmalar ve bunlara karşı geliştirdiği politikalar, makroekonomik dengelerin ne kadar kırılgan olabileceğini göstermektedir. Gelecekte benzer krizlerin etkilerini azaltmak için mali saydamlık, hesap verebilirlik, stratejik kaynak ve rezerv yönetimi büyük önem taşımaktadır.

Gelecek Trendi

2021 yılında ekonomik toparlanma başlamış, ancak bu toparlanma tüm toplumsal kesimlere eşit şekilde yansımamıştır. Yıl genelinde büyüme oranı %11,4'e yükselmiştir. Fakat aynı dönemde enflasyon %36,1'e fırlamış ve işsizlik oranı %12 seviyesinde kalmıştır (TÜİK, 2021). Bu veriler, büyümenin daha çok finansal piyasalar ve ihracata dayalı olarak gerçekleştiğini, iç talep ve istihdam

artışıyla desteklenmediğini göstermektedir. Pandemi sonrası dönem olan 2022 ve 2023 yıllarında Türkiye ekonomisi toparlanma sürecine girmiştir. 2022’de büyüme oranı %5,6, 2023’te ise %4,5 olarak gerçekleşmiştir. Ancak yüksek enflasyon bu toparlanma sürecini olumsuz etkilemiştir: 2022’de enflasyon %64,3, 2023’te ise %53,9 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı 2022 yılında %10,4, 2023’te ise %9,9 seviyesine gerilemiştir (TCMB, 2023). (Bulut ,2020), ekonomik büyümenin reel ve sürdürülebilir olabilmesi için işsizlik oranındaki düşüşle paralel gitmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda 2019 ve 2020 yıllarında yaşanan büyümenin işsizlik oranlarındaki yükseklikle çeliştiği, dolayısıyla gerçek bir büyümeden bahsetmenin zor olduğu ileri sürülebilir. Covid-19’un yol açtığı küresel tedarik zinciri krizleri, dünya genelinde ticaret savaşlarının tetiklenmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler Türkiye’yi dış ticaret stratejilerini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır.(İşgüden ,1986), dış ticaret dengesini sağlamak için yapılan devalüasyonların, iç tüketim harcamaları kısılmadığı takdirde enflasyona neden olacağını ve bu enflasyonun devalüasyonun sağladığı fiyat avantajını ortadan kaldıracığını belirtmiştir. Bu bağlamda Türkiye, ihracatını artırmak için devalüasyon politikalarına yönelmiştir. Ancak, bu politikaların başarısı enflasyonun kontrol altına alınmasına bağlıdır.(Tobin ,1972), ılımlı enflasyonun (%8–%9 aralığında) işsizlik oranını azaltabileceğini ve makroekonomik dengelere olumlu katkı sağlayabileceğini savunmuştur. Gelecek trendlerine bakıldığında, istikrarlı bir rezerv yönetimi büyük önem taşımaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kriz zamanlarında kullanılabilecek kıymetli maden rezervlerinin çeşitlendirilmesi ve artırılması, likidite krizlerinin önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bu rezervler yalnızca kriz zamanlarında kullanılmalı, normal zamanlarda tüketilmemelidir. Ayrıca, sanayi, tekstil ve turizm gibi stratejik sektörlerde yardım ve teşvik olanaklarının artırılması, üretim kapasitesinin genişletilmesine katkı sağlayacaktır. Bu yaklaşım hem iç talep daralmasını önleyecek hem de istihdam artışı yoluyla ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Ayrıca, Türkiye’nin dış borçlanma stratejileri, mali saydamlık ve hesap verebilirlik çerçevesinde yapılandırılmalı; kaynakların verimli kullanımı sağlanmalıdır. Bu uygulama yalnızca borç yükünü hafifletmekle kalmayacak, aynı zamanda bütçe disiplini ve ekonomik istikrarı güçlendirecektir. Devalüasyon uygulamalarıyla ihracat artırılabilir ancak iç talebin aşırı artmasını önleyecek yapısal önlemler alınmadığı sürece, bu politikalar ters etki yaratabilir. Covid-19 sürecinden çıkarılan derslerle birlikte, geleceğe yönelik ekonomik planlamalar bütüncül ve ön alıcı olmalıdır. Ekonomik büyümenin sadece sayısal büyüklüklerle değil, istihdam artışı, gelir dağılımı adaleti ve sürdürülebilirlik ilkeleri ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Covid-19 pandemisi, küresel çapta olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de yapısal kırılganlıkları gün yüzüne çıkarmış; ekonomik büyüme, iş gücü piyasaları, dış ticaret, kamu maliyesi ve finansal istikrar gibi temel alanlarda ciddi dalgalanmalara neden olmuştur. Bu kriz, aynı zamanda sürdürülebilir ve dirençli bir ekonomik yapının gerekliliğini hem karar alıcılara hem de akademik çevrelere güçlü bir şekilde hatırlatmıştır. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise, pandemi yalnızca kısa vadeli ekonomik gerilemelere değil, aynı zamanda orta ve uzun vadeli planlama eksikliklerine, kaynak tahsisinin verimsizliğine ve kurumsal kapasite sorunlarına işaret etmiştir. 2015–2019 döneminde Türkiye ekonomisinin büyüme performansı, yüksek enflasyon (%11–12 aralığında), kronikleşmiş işsizlik ve dış ticaret açığı ile karakterize edilmiştir (TÜİK, 2020). Bu dönemde uygulanan genişlemeci para ve maliye politikaları, kısa vadeli ekonomik büyümeyi desteklemiş; ancak yapısal reform eksikliği nedeniyle makroekonomik istikrar korunamamıştır. Pandeminin patlak verdiği 2020 yılında ise ekonomi, ani bir daralma eğilimi göstermiş; özellikle hizmetler, sanayi ve turizm sektörlerinde ciddi kayıplar yaşanmıştır. Bu süreçte devletin mali teşvik ve transfer harcamaları, bütçe dengesini bozmuş ve kamu borçlanmasının artmasına neden olmuştur (Demir & Yıldız, 2021). Pandemiye bağlı ekonomik şoklar, rezerv kaybı, döviz kurlarında oynaklık ve artan ithalat bağımlılığı gibi sorunları daha da derinleştirmiştir. 2021 ve 2022 yıllarında Türkiye ekonomisi büyüme eğilimine girmiştir. Ancak bu büyüme, “niceliksel bir toparlanma” olarak kalmış, niteliksel olarak yeterli istihdam yaratamamış ve geniş halk kesimlerine refah aktarımı sağlayamamıştır. Bu durum, büyümenin kalitesinin ve kapsayıcılığının sorgulanmasına neden olmuştur. Örneğin, 2021 yılında kaydedilen %11’lik büyüme oranı, aynı yıl gerçekleşen %36,1’lik enflasyon oranı ve %12 seviyesindeki işsizlikle birlikte değerlendirildiğinde, ekonomik performansın yalnızca üretim artışıyla sınırlı kaldığını, ancak toplumsal refahı artırmakta yetersiz olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2021). Türkiye’nin pandemi sonrası dönemde daha dirençli ve sürdürülebilir bir ekonomik yapıya ulaşabilmesi için, bütüncül reform alanlarına odaklanması gerekmektedir. Enflasyonun uzun süreli olarak yüksek seyretmesi, hem hane halkı alım gücünü zayıflatmakta hem de yatırımcı güvenini sarsmaktadır. Ancak aynı zamanda klasik iktisat teorilerinin ötesine geçen bazı görüşler, ılımlı bir enflasyonun (örneğin %8–%9 bandı), yatırım, üretim ve istihdam üzerinde teşvik edici etkileri olabileceğini savunmaktadır (Tobin, 1972). Türkiye özelinde bu, fiyat istikrarını sağlamak adına sıkı para politikalarıyla birlikte hedefli kredi mekanizmalarının uygulanması ve fiyatlama davranışlarının öngörülebilirliğini artıracak kurumsal düzenlemelerin yapılması anlamına gelmektedir. Merkez

Bankası'nın bağımsızlığı, iletişim stratejileri ve enflasyon hedefleme rejimi, bu sürecin en önemli yapı taşları arasında yer almalıdır. Pandemi döneminde küresel değer zincirlerindeki kırılmalar, birçok ülkeyi tarım, ilaç, gıda ve teknoloji gibi stratejik sektörlerde iç üretim kapasitesine yöneltmiştir. Türkiye'nin de bu süreçte özellikle tarım, gıda sanayi, sağlık teknolojileri, savunma sanayi, dijital yazılım ve yenilenebilir enerji gibi alanlara öncelik vererek stratejik otonomisini güçlendirmesi gerekmektedir. Bu sektörlerde yapılacak hedefli teşvikler, Ar-Ge harcamaları, kamu-özel iş birlikleri ve nitelikli iş gücünün geliştirilmesi, kriz zamanlarında ekonomik ve sosyal dayanıklılığı artıracaktır. Ayrıca, imalat sanayinde katma değeri yüksek üretime geçilmesi, ihracatın sadece hacim olarak değil, birim fiyat açısından da artmasına katkı sağlayacaktır (OECD, 2023). Bu noktada üretim yapısının çeşitlendirilmesi ve dijitalleşme ile uyumlu hale getirilmesi, küresel pazarda rekabetçiliğin sürdürülmesi açısından stratejik önem taşımaktadır. Covid-19 döneminde Türkiye'nin döviz rezervlerinde yaşanan hızlı düşüş, ekonomik kırılganlıkları artırmıştır. Bu durum, rezerv yönetiminin etkinliğini, Merkez Bankası'nın şeffaflığını ve bağımsızlığını tartışmaya açmıştır. Gelecekte benzer durumların önlenmesi için, döviz ve altın rezervlerinin güçlendirilmesi, sterilizasyon politikalarının etkinleştirilmesi ve sermaye hareketlerinin şeffaf izlenmesi gerekmektedir. Aynı şekilde mali disiplinden ödün vermeden kamu harcamalarının daha rasyonel planlanması gereklidir. Bütçenin yatırım harcamalarına yönlendirilmesi, sosyal transferlerin hedef odaklı hale getirilmesi ve vergi sisteminde adaletin sağlanması, kamu maliyesinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini destekleyecektir (IMF, 2022). Aynı zamanda dış borçlanmanın önüne geçilmesi sağlanacaktır. Türkiye ekonomisi uzun süredir cari açık sarmalı içinde yer almakta, bu da döviz ihtiyacını ve dış borçlanmayı artırmaktadır. Pandemi sonrasında ihracatın artması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, ithalat bağımlılığının sürmesi cari açık sorununu derinleştirmektedir. Bu bağlamda, ithal girdi oranı yüksek sektörlerde yerleşme oranı artırılmalı, ihracat yapısı katma değerli ürünlere kaydırılmalı ve ticaret anlaşmaları çeşitlendirilmelidir. Dış borçlanma ise ancak üretim artışını ve verimliliği destekleyecek yatırımlara yönlendirilirse faydalı olabilir. Aksi takdirde, kısa vadeli borç döngüsü ve faiz yükü ülkenin mali bağımsızlığını zedeleyebilir (World Bank, 2023). Bu noktada, borçlanmanın proje bazlı, getirisi ölçülebilir ve döviz kazandırıcı yatırımlara yönlendirilmesi elzemdir. Bu şekilde dış borç verimli bir şekilde kullanılırsa borç sirkülasyonunun önüne geçilmesi sağlanacaktır. Sonuç olarak, Türkiye'nin Covid-19 pandemisiyle ortaya çıkan ekonomik zorluklardan dersler çıkararak krizlere karşı daha dirençli, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik yapı inşa etmesi mümkündür. Ancak bu, yalnızca geçici mali teşviklerle değil; yapısal reformlarla, kurumsal şeffaflıkla, bilimsel

temelli politikalarla ve katılımcı bir yönetim anlayışıyla mümkündür. İlimli enflasyon hedeflemesi, stratejik sektörlerin kalkındırılması, mali disiplinin korunması, rezerv yönetiminin güçlendirilmesi ve dış ticarete yapısal dönüşüm, bu hedefe ulaşmanın temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda atılacak her adım, Türkiye'nin sadece kriz zamanlarında değil, olağan dönemlerde de istikrarlı, adil ve rekabetçi bir ekonomi olmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, G. (2020). The Early Impact of the COVID-19 Pandemic on the Global Turkey Economy.
- Açıkgöz, G. (2021). Macroeconomic Effects of the Pandemic: Policy Responses in Turkey.
- Ağır, H. (2016). Türkiye'de dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisinin nedensellik analizleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 204–221.
- Akgül, Z. (2022). Türkiye ekonomisinde pandemi dönemi büyüme eğilimleri. *Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 98–110.
- Aksaray Üniversitesi. (2022). COVID-19 sonrası Türkiye'de artan sağlık ve sosyal destek harcamalarının finansmanı. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 42–58.
- Arslan, A. (2022). Türkiye'de iç ve dış borçlanmanın ekonomik büyümeye etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 127–140.
- Beybur, M., & Çetinkaya, H. (2021). COVID-19 sürecinde kamu bankalarının kredi politikaları ve dış borçlanma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(1), 103–120.
- Bulut, E. (2020). Türkiye'de ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisi: Pandemi öncesi ve pandemi dönemi karşılaştırması. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3), 215–232.
- Çeştepe, H., Bayramoğlu, M. F., & Sümer, K. (2021). COVID-19 döneminde Türkiye'nin dış finansman ihtiyacı ve ekonomik kırılganlıklar. *Ekonomi ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 89–105.
- Çöğür, İ., & Tuna, H. (2019). Dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama (1980–2017). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 78–95.
- Dayıoğlu, T., Gürbüz, M. B., & Aydın, Y. (2020). Türkiye'de dış borcun sürdürülebilirliği. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1–15.
- Demir, A., & Yıldız, S. (2021). COVID-19 sürecinde Türkiye'nin dış borçlanma stratejileri. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 115–129.
- Demiralp, S. (2020). COVID-19 and Turkey's economy: A delicate balance.

- Eren, B. S., Kandil Göker, İ. E., & Karaca, S. S. (2021). COVID-19 pandemisinin finansal piyasalara etkisi: Gelişmiş ülkeler üzerine bir analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(Covid-19 Özel Sayısı), 69–90.
- Eren, Y. (2019). Türkiye ekonomisinde makroekonomik kırılganlıklar: 2013 sonrası döneme genel bir bakış. *Maliye Dergisi*, 176, 25–46.
- Erdoğan, B. (2021). COVID-19 pandemisinin gıda ve enerji fiyatlarına etkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Dergisi*, 9(2), 85–93.
- Erkan, M., & Çetin, A. (2021). COVID-19 sonrası işgücü piyasalarında yapısal dönüşüm: Türkiye örneği. *Çalışma ve Toplum*, 69(4), 75–90.
- Güçlü, M. (2021). Pandemi döneminde gelişmekte olan ülkelerde para politikaları ve sermaye girişleri: Türkiye örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 58(678), 92–110.
- Gürsel, S. (2023). Enflasyonun sosyal etkileri: Pandemi ve sonrası. *Toplum ve Ekonomi*, 43(2), 62–70.
- International Monetary Fund (IMF). (2022). *Fiscal Monitor: How to Manage Inflation and Debt?* Washington, D.C.: IMF Publications.
- International Monetary Fund (IMF). (2022). *World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery*. Washington, D.C.: IMF Publications.
- İşgüden, A. (1986). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kara, H., & Yıldız, T. (2020). Türkiye ekonomisinde büyüme dinamikleri ve kırılganlıklar: 2010 sonrası bir değerlendirme. *Ekonomi ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 45–60.
- Kaya, M., & Altun, Z. (2020). COVID-19'un Türkiye sağlık sistemi üzerindeki etkileri. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 30(4), 402–419.
- Kızıl, M., & Akman, M. (2022). Pandemi döneminde gelişmekte olan ülkelerde dış finansman bağımlılığı: Türkiye örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8(1), 45–60.
- Kopuk, E., & Özçelik, Ö. (2021). COVID-19 sürecinde ikiz açık ve büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ampirik bir çalışma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 362–377.
- OECD. (2022). *OECD Economic Surveys: Turkey 2022*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eco_surveys-tur-2022-en
- OECD. (2023). *OECD Economic Surveys: Turkey 2023*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eco_surveys-tur-2023-en
- Öncebe, A., & Uğur, A. (2024). Pandemi sürecinde dış borçlanmanın iktisadi istikrar üzerine etkileri: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16(1), 74–90.
- Oskay, C. (2022). Türkiye’de kamu borç stok yapısındaki değişim ve gelişim: COVID-19 salgın dönemi. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 171–189.

- Özdemir, A., & Doğan, F. (2020). Türkiye’de genç işsizliği ve eğitim düzeyi arasındaki ilişki. *İktisat ve Toplum*, 10(112), 27–33.
- Pelit, E., & Irmak, S. (2022). COVID-19 pandemisi sürecinde Türkiye’de dış ticaret, turizm gelirleri ve döviz ihtiyacı. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(2), 57–70.
- Rostan, P., & Rostan, J. (2020). Assessing the resilience of Turkey’s economy during the COVID-19 pandemic with its 2050 projections. *Journal of Policy Modeling*.
- Şahin, H., & Ersoy, E. (2021). Türkiye’de COVID-19 pandemisinin işgücü piyasasına etkileri: Politika tepkileri ve olası sonuçlar. *İş ve Hayat Dergisi*, 7(1), 49–59.
- Tobin, J. (1972). Inflation and unemployment. *American Economic Review*, 62(1), 1–18.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2020). Yıllık Enflasyon Raporları. Ankara: TCMB Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2023). Yıllık Enflasyon Raporları. Ankara: TCMB Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019). Tüketici Fiyat Endeksi Yıllık Verileri. Ankara: TÜİK Yayınları. <https://data.tuik.gov.tr/>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). Yıllık Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Oranları. Ankara: TÜİK Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021). Ulusal Hesaplar ve İşgücü İstatistikleri. Ankara: TÜİK Yayınları. <https://data.tuik.gov.tr/>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). Yıllık Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Oranları. Ankara: TÜİK Yayınları.
- World Bank. (2021). Global Economic Prospects – June 2021. Washington, D.C.: The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>
- World Bank. (2023). Turkey Economic Monitor – Raising Resilience. Washington, D.C.: The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/publication/turkey-economic-monitor>
- Yıldız, F. (2019). Türkiye ekonomisinde dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3416–3438.
- Yıldız, F., & Sağdıç, E. N. (2021). Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Kamu ve özel sektör dış borçları açısından BRICS-T ülkeleri analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 839–863.
- Yılmaz, Y., & Yıldız, F. (2020). External debt and economic growth in Turkey: Evidence from the COVID-19 period.

Türkiye’de Kadın İstihdamı ve İşsizlik (2015-2024)

Nilay YETİŞ

Öz: İstihdam ve işsizlik kavramları birbirine zıt iki kavram olmasına karşılık, ekonomik literatürde beraberce ele alındığı görülmektedir. Birinin ortaya konulması konunun iyi anlaşılabilmesi adına diğerinin anlatılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada genel anlamda Türkiye ekonomisine ait 2015 yılı sonrası verilere dayanarak ortaya çıkan istihdam ve işsizlik rakamları ele alınacaktır. Çalışmanın temelini teşkil eden kadın istihdam ve işsizlik rakamları ise ayrıca ele alınarak etraflıca analiz edilecektir. Zira, kadın istihdamı, toplumsal eşitliğin sağlanması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından önemli yerlere sahiptir. Günümüzde kadınların iş gücüne katılım oranları, erkeklerin katılım oranlarına göre daha düşüktür. Türkiye’de kadın istihdamı, geleneksel toplumsal roller, eğitim seviyeleri ve iş yerindeki ayrımcılık gibi faktörlerden etkilenmektedir. Ayrıca bu çalışmada kadınların iş gücüne katılımını etkileyen temel sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, İşsizlik, Kadın İstihdamı, İşgücüne Katılım, Toplumsal Eşitlik

Women’s Employment and Unemployment In Türkiye(2015-2024)

Abstract: Although employment and unemployment are conceptually opposite, they are frequently examined together in economic literature, as a comprehensive understanding of one necessitates an analysis of the other. This study focuses on employment and unemployment trends in the Turkish economy based on post-2015 data. Particular emphasis will be placed on women’s employment and unemployment figures, which will be thoroughly analyzed.

Women’s employment is of critical importance for promoting social equality and achieving sustainable development goals. Despite progress in recent years, women’s labor force participation rates in Turkey remain lower than those of men, influenced by traditional gender roles, educational disparities, and workplace discrimination.

Additionally, this study will explore the primary challenges affecting women’s participation in the labor market and propose policy recommendations aimed at addressing these issues.

Keywords: Employment, Unemployment, Women’s Employment, Labor Force Participation, Social Equality

Giriş

İstihdam ve işsizlik, bir ekonominin sağlıklı işleyip işlemediğini gösteren en temel göstergelerdendir. Her ne kadar bu iki kavram birbirine zıt gibi görünse de, ekonomik analizlerde çoğu zaman birbirini tamamlayan olgular olarak ele alınmaktadır. İstihdam düzeyindeki artışlar, ekonomik büyüme ve refahın habercisi olarak değerlendirilirken; işsizlik oranlarındaki artışlar ise sosyal ve ekonomik sorunların habercisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, bir toplumun ekonomik yapısını anlamak adına istihdam ve işsizlik oranlarının birlikte değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Özellikle son yıllarda yaşanan küresel ekonomik krizler ve COVID-19 pandemisi gibi olağanüstü durumlar, iş gücü piyasalarında önemli değişimlere yol açmış ve bu durumun toplumsal etkileri kadınlar üzerinde daha belirgin şekilde hissedilmiştir. Türkiye’de kadınların iş gücüne katılımı, tarihsel olarak erkeklere göre daha düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu durumun arkasında, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlara atfedilen bakım emeği yükümlülüğü, eğitim düzeyi farklılıkları gibi birçok yapısal faktör bulunmaktadır. Özellikle çocuk sahibi kadınların, yeterli kreş ve bakım hizmetlerine erişememesi, kariyerlerini sürdürme konusunda dezavantaj yaşamalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte, kadınların iş gücüne daha fazla katılması hem bireysel refahın artmasına hem de toplumsal kalkınmanın sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Nitekim birçok kalkınma raporu, kadınların ekonomik hayata aktif katılımının yalnızca cinsiyet eşitliği açısından değil, aynı zamanda makroekonomik büyüme açısından da stratejik bir öncelik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de 2015-2024 yılları arasında kadın istihdamı ve kadın işsizliği alanında yaşanan gelişmeleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır. TÜİK, ILO ve World Bank gibi güvenilir kurumlardan elde edilen veriler ışığında yapılan analizlerde, kadınların iş gücüne katılım oranlarının yıllar içinde artış gösterdiği, ancak hâlâ erkeklerin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Pandemi dönemiyle birlikte bu eşitsizlik daha da derinleşmiş, özellikle 2020 yılında kadın istihdamında önemli bir gerileme yaşanmıştır. Bunun temel nedeni, kriz dönemlerinde kadınların daha kırılgan sektörlerde yoğunlaşması ve iş güvencesizliğine daha fazla maruz kalmalarıdır. Çalışma, sadece istatistiksel verilerle sınırlı kalmayıp, kadınların iş gücüne katılımını teşvik etmeye yönelik mevcut politika uygulamalarını da tartışmaktadır. Mesleki eğitim, çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, esnek çalışma modelleri, kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı çalışma ortamlarının teşvik edilmesi gibi uygulamalar, kadın istihdamının artırılmasında önemli rol oynamaktadır. Sonuç olarak, kadınların iş gücüne katılımını artırmak ve istihdamda cinsiyet eşitliğini sağlamak, yalnızca kadınların yaşam koşullarını iyileştirmekle kalmayacak; aynı zamanda

Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasını da kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda yapılacak her yapısal düzenleme, ekonomik büyüme ve sosyal adaletin daha dengeli bir şekilde tesis edilmesine katkı sağlayacaktır.

İstihdam

İstihdam, bir ülkede veya toplumda çalışabilir durumda olan bireylerin bir işte çalışması, yani ekonomik faaliyetlere katılmasıdır. Bir başka deyişle, kişilerin ücretli, maaşlı ya da kendi hesabına çalışarak işgücü piyasalarında yer almalarıdır.

*İstihdam oranı= (Çalışanlar/Sivil Nüfus)*100 ile hesaplanır.*

İstihdam Çeşitleri Nelerdir?

1.Tam Zamanlı İstihdam:

Kişinin haftada belirli bir saat çalıştığı, düzenli maaş ve sosyal güvencelere sahip olduğu istihdam türüdür. En yaygın çalışma biçimidir.

2.Yarı Zamanlı (Part-Time) İstihdam:

Haftalık çalışma süresi tam zamanlıya göre daha az olan iş türüdür. Genellikle öğrenci, ev hanımı gibi gruplar tercih eder.

3. Kayıt Dışı (Enformel) İstihdam:

Resmi kayıtlara geçmeyen, sosyal güvencesiz ve vergi dışı çalışan kişileri kapsar. Türkiye'de özellikle kadınlar arasında yaygındır.

4. Geçici / Mevsimlik İstihdam:

Belli dönemlerde ihtiyaç duyulan iş gücüyle gerçekleşir. Tarım, turizm gibi sektörlerde görülür.

5. Kendi Hesabına Çalışma (Girişimcilik):

Bir kişinin kendi işini kurarak çalışmasıdır. Serbest meslek sahipleri bu gruba girer.

6. Uzaktan / Esnek Çalışma (Yeni Nesil Modeller):

Teknolojinin gelişmesiyle yaygınlaşan, sabit mekân veya saat sınırlaması olmadan yapılan işlerdir. Pandemiyle birlikte daha çok tanınmıştır.

Haftalık çalışma süresi tam zamanlıya göre daha az olan iş türüdür. Genellikle öğrenci, ev hanımı gibi gruplar tercih eder.

İşsizlik

Bir ülkede çalışabilecek durumda olan ve çalışmak isteyen kişilerin bir bölümünün işinin olmamasına işsizlik, bu durumda olan kişilere de işsiz denir.

İşsizlik, çalışabilecek durumda olan ve kişilerden bir kısmının çalışmak istedikleri halde iş bulamamalarından ve dolayısıyla da gayri iradi olarak işsiz olmalarından kaynaklanan bir durumdur.

İşsizlik oranı = (işsizler/işgücü)*100 ile hesaplanır.

İŞ GÜCÜ: Bir ülkedeki nüfusun ekonomik faaliyetlere katılan kısmıdır.

İşgücü=işsizler + çalışanlar

İşsizlik Çeşitleri Nelerdir?

1.İradi İşsizlik :

Bir ülkede belirli bir dönemde mevcut çalışma koşullarında ve cari ücret düzeyinde çalışmak istemeyenlerin oluşturduğu işsizliğe iradi işsizlik denir.

2.Gayri İradi İşsizlik :

Bir ekonomide mevcut çalışma koşullarında ve cari ücret düzeyinde çalışmak isteyip de iş bulamayanların oluşturduğu işsizlik gayri iradi işsizlik olarak adlandırılmaktadır.

3.Friksiyonel İşsizlik :

İnsanların daha iyi çalışma imkanı ve daha yüksek ücret elde edebilmek amacıyla yer ve meslek değiştirmelerinden doğan işsizliğe friksiyonel işsizlik denir.

4.Konjonktürel İşsizlik :

Genelde ekonomilerde refah ve kriz dönemleri birbirini takip etmektedir bu bağlamda ortaya çıkan sürece , yani ekonomilerin dalgalanmasına konjonktür hareketleri adı verilmelidir. Refah dönemleri yüksek konjonktür dönemi, kriz dönemleri ise alçak konjonktür dönemi olarak nitelendirilmektedir. Ekonomilerin krize girdiği alçak konjonktür dönemlerinde işgücü tam olarak istihdam edilmemekte , bir kısım insanlar işsiz kalmaktadır. Buna göre bir ekonomide konjonktür dönemlerinde ortaya çıkan işsizliğe konjonktürel işsizlik denmektedir.

5.Mevsimlik İşsizlik :

Eğitim, turizm, tarım, ve inşaat gibi sektörler, istihdamda mevsimsel dalgalanmaların görüldüğü iktisadi faaliyet alanlarının başında gelmektedir. Örneğin Erzurum'da öğrencilere hizmet veren işyerlerinde çalışanlar özellikle yaz aylarında işsiz kalırken, Antalya'daki turistik tesislerde çalışanlar turistlerle

rin sayısının azaldığı kış aylarında işlerini kaybetmektedirler. Buna göre mevsimlere bağlı olarak ortaya çıkan işsizliğe Mevsimlik işsizlik denilmektedir

Yapısal İşsizlik :

Bünyevi ve strüktüel işsizlik de denilen yapısal işsizlik, ekonomilerin yapısında meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkan bir işsizlik türüdür. Ekonomilerde meydana gelen değişmelere bağlı olarak insanların talep yapıları da değişmektedir. Diğer taraftan ülkelerin sanayileşmesine bağlı olarak toplam istihdam içerisinde tarım sektöründe çalışanların payı azalırken, sanayi sektöründe çalışanların payı artmaktadır. Bu bağlamda belirli bir dönemde bir ekonominin talep yapısında veya toplam talebin bünyesinde meydana gelen değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan işsizliğe yapısal işsizlik denir.

Teknolojik İşsizlik :

Yapısal işsizlikle benzerlik gösteren bir işsizlik türüdür. Üretim süreçlerinde kas gücünün yerine makine gücünü almaya başlamasıyla birlikte teknolojik işsizlik denilen bir işsizlik türü ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle tarım sektöründe insanların yerime makinelerin ikame edilmesi, çok sayıda işsiz kalmasına neden olmaktadır. Buna göre üretim teknolojisindeki değişmelere ve gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan işsizliğe teknolojik işsizlik denir.

Gizli İşsizlik :

Genellikle az gelişmiş ülkelerde yoğun bir şekilde görülen işsizlik türüdür. Bu tür bir işsizliğin söz konusu olduğu olduğu üretim süreçlerinde gizli işsizliğe neden insanların üretim sürecinden çıkarılması, üretimde herhangi bir değişmeye neden olmayacaktır. Bundan dolayı gizli işsizlerin üretime herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Buna göre marjinal verimliliğe sıfır olan işçilerin oluşturduğu işsizliğe gizli işsizlik denir.

Doğal İşsizlik :

Friksiyonel ve yapısal işsizliğin genel anlamda ortadan kaldırılması mümkün değildir. Bundan dolayı her iki işsizlik türüne hemen hemen her ekonomide rastlanmaktadır. Friksiyonel işsizlikle yapısal işsizliğin toplamı, doğal işsizlik olarak adlandırılmaktadır.

Doğal işsizlik = Friksiyonel İşsizlik + Yapısal İşsizlik

Bir ekonomide doğal işsizlik oranı aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

Doğal işsizlik oranı = (Geçici İşsizlik + Yapısal İşsizler) / İşgücü

Doğal işsizlik oranı, bir ekonominin tam istihdama ulaşmasını engellemediğinden dolayı, enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı (NAIRU) olarak da adlandırılmaktadır.

(PROF.DR.ORHAN ÇOBAN İSTİHDAM VE İŞSİZLİK 331-342)

İşsizliğin Maliyetleri

İşsizliğin maliyetleri, hem birey hem de toplum düzeyinde ekonomik, sosyal ve psikolojik etkilerle kendini gösterir. Aşağıda bu maliyetler başlıklar halinde açıklanmıştır:

1. Ekonomik Maliyetler:

- Gelir Kaybı: İşsiz bireyler gelir elde edemez, bu da tüketimlerini sınırlar.
- Vergi Gelirlerinde Azalma: Devletin vergi gelirleri düşer çünkü işsizler vergi ödemez.
- Sosyal Yardım Giderlerinde Artış: Devlet işsizlere işsizlik maaşı ve sosyal yardım sağlamak zorunda kalabilir.
- Üretim Kayıpları: Ekonomideki üretim kapasitesi tam kullanılamaz, potansiyel GSYH düşer.

2. Sosyal Maliyetler:

- Yoksulluk: Uzun süreli işsizlik, bireyleri ve ailelerini yoksulluğa sürükleyebilir.
- Suç Oranlarında Artış: Ekonomik sıkıntılar nedeniyle hırsızlık ve benzeri suçlarda artış olabilir.
- Eşitsizlik: İşsizliğin yoğun olduğu bölgelerde sosyal eşitsizlikler derinleşebilir.

3. Psikolojik Maliyetler:

- Stres ve Depresyon: İşsiz bireylerde özgüven kaybı, depresyon ve kaygı bozuklukları görülebilir.
- Toplumsal Dışlanma: Uzun süre işsiz kalan bireyler toplumdan dışlanmış hissedebilir.

4. İş Gücü Niteliğinin bozulması:

- Beceri Kaybı: İşsiz kalan bireyler zamanla mesleki becerilerini kaybedebilir.
- İşgücü Piyasasından Uzaklaşma: Uzun süreli işsizlik, bireyleri iş piyasasına geri dönmeyi zorlaştırır.

(Ünsal, E. M. (2017). Makro İktisat (14. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.)

(T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). Türkiye Ekonomik Raporu 2023. Ankara.)

Tablo 1. Temel İş Gücü Göstergeleri (İstihdam)

YILLAR	KADIN İSTİHDAMI	KADIN İSTİHDAM ORANI	ERKEK İSTİHDAM	ERKEK İSTİHDAM ORANI	TOPLAM İSTİHDAM
2015	8 006	27,3	18 495	64,7	26 501
2016	8 303	28	18 823	64,8	27 126
2017	8 706	28,8	19 369	65,3	28 075
2018	9 017	29,4	19 674	65,6	28 691
2019	8 925	28,7	19 117	62,9	28 042
2020	8 299	26,2	18 396	59,4	26 695
2021	9 005	28	19 792	62,8	28 797
2022	9 935	30,4	20 818	65	30 752
2023	10 346	31,3	21 286	65,7	31 632
2024	10 811	32,5	21 809	66,9	32 620

2015-2024 yıllarını kapsayan istihdam verileri, Türkiye’de işgücü piyasasında cinsiyete dayalı önemli dinamikleri ortaya koymaktadır. Verilere göre, kadın istihdamı 2015 yılında 8.006 iken, 2024 yılına gelindiğinde 10.811’e yükselmiştir. Kadın istihdam oranı ise aynı dönemde %27,3’ten %32,5’e artarak belirgin bir gelişme göstermiştir. Kadınların işgücü piyasasına katılımının artması, hem ekonomik büyümeye hem de toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunan önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (ILO, 2023).

Erkek istihdamında ise düzenli bir artış eğilimi gözlenmektedir. 2015 yılında 18.495 olan erkek istihdamı, 2024’te 21.809’a yükselmiştir. Erkek istihdam oranı %64,7’den %66,9’a çıkmıştır. Bununla birlikte, kadın istihdam oranlarının erkeklere kıyasla daha düşük seviyelerde seyretmesi, Türkiye’de toplumsal cinsiyet temelli istihdam eşitsizliklerinin hâlâ önemli bir sorun olarak varlığını koruduğunu göstermektedir (TÜİK, 2024; Çelik ve Demir, 2021).

2020 yılı verilerinde kadın istihdam oranında belirgin bir düşüş (%26,2) gözlenmiştir. Bu düşüşün COVID-19 pandemisinin ekonomik ve sosyal etkileriyle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Literatürde de belirtildiği gibi, pandemi sürecinde kadınların istihdamı erkeklere göre daha fazla etkilenmiş ve kadınlar bakım emeği yükümlülükleri nedeniyle işgücü piyasasından çekilmek durumunda kalmıştır (ILO, 2021; Erol ve Tuncay, 2022).

Toplam istihdam verileri ise 2015’te 26.501’den 2024’te 32.620’ye yükselerek genel bir büyümeyi göstermektedir. Kadın istihdam oranındaki artış, sadece bireysel gelir düzeylerini değil, aynı zamanda ülkenin genel refah seviyesini ve ekonomik kalkınma hedeflerini de olumlu yönde etkilemektedir (World Bank, 2023).

Sonuç olarak, Türkiye’de kadınların istihdam oranının giderek artması, cinsiyet temelli eşitsizliklerin azaltılması ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma

hedefleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, kadınların istihdam oranlarını daha da artırmak ve istihdamın sürdürülebilirliğini sağlamak için bütüncül sosyal politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir (Kandiyoti, 2020; Toksöz, 2022).

Tablo 2. Temel İş Gücü Göstergeleri (İşsizlik)

KADIN İŞGÜCÜ GÖSTERGELERİ			ERKEK İŞGÜCÜ GÖSTERGELERİ		
	İŞSİZ	İŞSİZLİK ORANI	YILLAR	İŞSİZ	İŞSİZLİK ORANI
2015	1 157	12,6	2015	1 892	9,3
2016	1 313	13,7	2016	2 010	9,6
2017	1 404	13,9	2017	2 036	9,5
2018	1 434	13,7	2018	2 079	9,6
2019	1 749	16,4	2019	2 714	12,4
2020	1 446	14,8	2020	2 594	12,4
2021	1 554	14,7	2021	2 364	10,7
2022	1 538	13,4	2022	2 044	8,9
2023	1 498	12,6	2023	1 766	7,7
2024	1 444	11,8	2024	1 669	7,1

2015-2024 yılları arasını kapsayan işsizlik verileri, Türkiye’de kadın ve erkek işgücü piyasasının yapısal özelliklerini ortaya koymaktadır. 2015 yılında kadın işsiz sayısı 1.157 iken, 2024 yılında 1.444’e yükselmiştir. Kadın işsizlik oranı ise 2015’te %12,6 iken, 2024’te %11,8’e gerilemiştir. Bu durum, işsiz kadın sayısındaki artışa rağmen işsizlik oranında düşüş yaşandığını göstermekte ve kadınların işgücü piyasasına katılımının görece iyileştiğine işaret etmektedir (TÜİK, 2024).

Kadın işsizlik oranı, 2019’da %16,4 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. COVID-19 pandemisinin yarattığı ekonomik şoklar nedeniyle kadın işsizliği bu dönemde ciddi şekilde artmıştır (ILO, 2021; Erol ve Tuncay, 2022). Ancak sonraki yıllarda işsizlik oranlarında düşüş gözlenmiştir. 2024’te kadın işsizlik oranı %11,8’e kadar gerileyerek son on yılın en düşük seviyesine ulaşmıştır. Bu gerileme, kadınların yeniden istihdama dönmesini ve istihdamdaki toparlanmayı göstermektedir (World Bank, 2023).

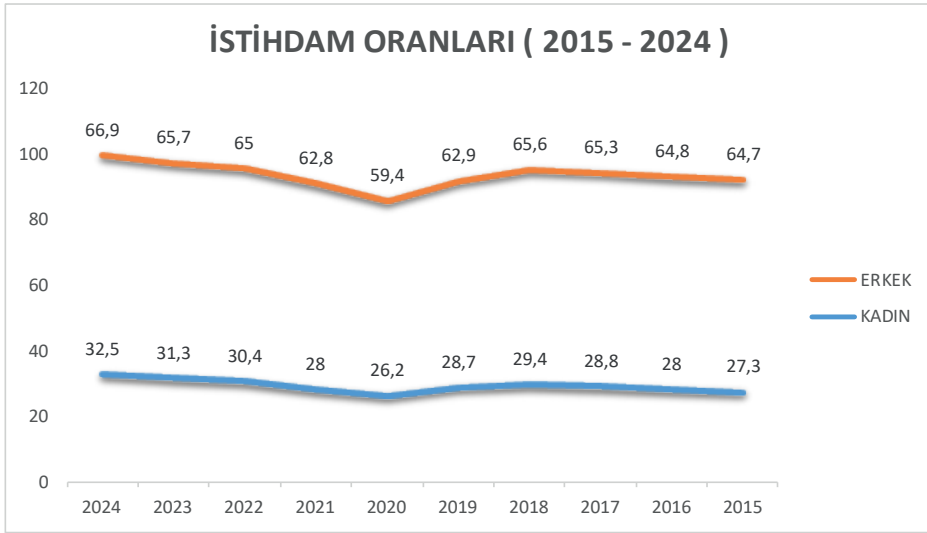
Erkek işsizlik oranları ise kadınlara kıyasla daha düşük seyretmektedir. 2015 yılında %9,3 olan erkek işsizlik oranı, 2024’te %7,1’e gerilemiştir. Erkek işsiz sayısı ise 2015’te 1.892’den, 2024’te 1.669’a düşerek istikrarlı bir azalma eğilimi sergilemiştir. Erkek işsizlik oranlarının kadınlara göre düşük seyretmesi, Türkiye işgücü piyasasında cinsiyete dayalı eşitsizliklerin sürdüğünü göstermektedir (Çelik ve Demir, 2021; Toksöz, 2022).

Kadınların işsizlik oranlarındaki dalgalanmalar, kadın istihdamının hâlâ kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ve özellikle kriz dönemlerinde daha fazla et-

kilendiğini ortaya koymaktadır (Kandiyoti, 2020). Erkek işsizliğinde ise görece daha düşük oranlar, erkeklerin işgücü piyasasındaki daha güçlü konumlarını yansıtmaktadır. Literatürde de belirtildiği gibi, kadınların istihdam ve işsizlik dinamikleri üzerinde toplumsal cinsiyet rolleri, bakım emeği sorumlulukları ve ayrımcılık gibi faktörler belirleyici olmaktadır (ILO, 2023; World Bank, 2023).

Sonuç olarak, Türkiye’de kadın ve erkek işsizliği arasındaki farklar, toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşmada hâlâ önemli bir mesafe olduğunu ortaya koymaktadır. Kadın işsizliğinin yapısal nedenlerini azaltmak ve istihdamda cinsiyet eşitliğini sağlamak için kapsamlı sosyal politikaların gerekliliği ortadadır (Toksöz, 2022; Kandiyoti, 2020).

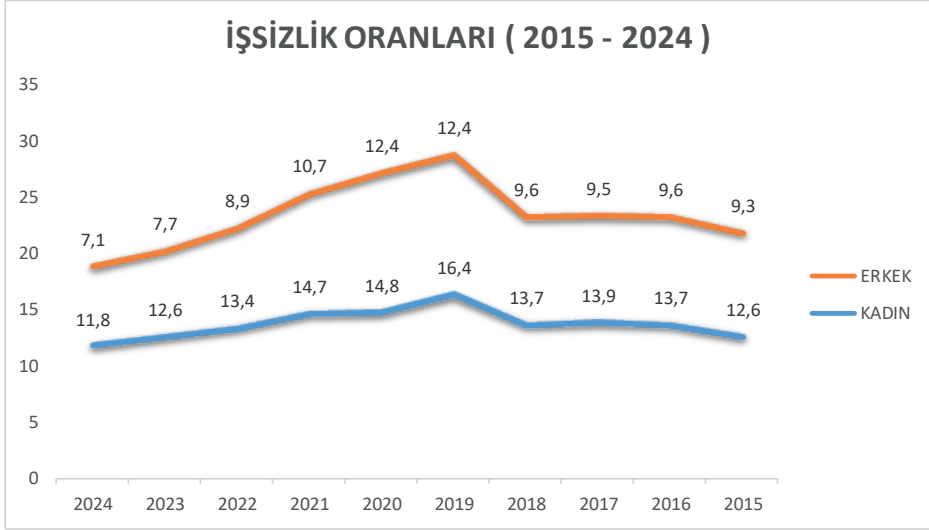
GRAFİK 1.

Grafiğe göre, Türkiye’de genel istihdam oranı (Toplam), 2014 yılında %45.2 iken, 2020 yılında %41.5’e düşüş göstermiş, ardından 2024 yılına kadar kademeli bir artışla %49.5 seviyesine ulaşmıştır. Bu düşüş, COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileriyle ilişkilendirilebilirken, sonraki toparlanma ekonomik aktivitedeki canlanmayı yansıtmaktadır. Cinsiyet bazlı istihdam oranları incelendiğinde, erkek istihdam oranının genel istihdamın üzerinde, kadın istihdam oranının ise altında seyrettiği açıkça görülmektedir. Erkek istihdam oranı, 2014’te %64.6 iken 2020’de %59.4’e düşmüş, 2024’te ise %66.9’a yükselmiştir. Bu durum, erkeklerin işgücü piyasasındaki baskın konumunu ve ekonomik şoklara karşı nispeten daha dirençli veya toparlanmada daha hızlı olduklarını göstermektedir. Kadın istihdam oranı ise incelenen dönemde önemli bir dinamizm sergilemiştir. 2014’te %26.3 olan kadın istihdam oranı, 2018’e kadar küçük bir artışla %29.9’a yükselmiş, 2020’de pandemi etkisiyle %26.3’e gerilemiş,

ancak 2024 yılına gelindiğinde %32.5'e ulaşarak dönem içindeki en yüksek seviyesine çıkmıştır. Bu artış, kadınların işgücüne katılımında pozitif bir eğilim olduğunu düşündürse de, erkek istihdam oranının oldukça altında kalmaya devam ettiği gerçeği dikkat çekicidir. Bu grafik, Türkiye'de kadın istihdamının düşük seviyelerde seyrettiği ve ekonomik dalgalanmalardan daha fazla etkilenmediği hipotezini desteklemektedir. 2020 yılındaki pandeminin hem toplam hem de kadın istihdam oranları üzerindeki olumsuz etkisi, kriz dönemlerinde kadınların işgücü piyasasından çekilme veya işlerini kaybetme riskinin daha yüksek olabileceğini düşündürmektedir (bkz. Örneğin, ILO raporları, Birleşmiş Milletler Kadın Birimi çalışmaları). Bununla birlikte, 2020 sonrası toparlanmada kadın istihdam oranının kayda değer bir artış göstermesi, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, hizmet sektöründeki büyüme veya kadınların işgücü piyasasına katılımını teşvik eden politikaların (örneğin, kreş imkanları, kadın girişimciliğini destekleyici programlar) etkisiyle açıklanabilir. Ancak, bu artışa rağmen, kadınların işgücüne katılım oranının OECD ve AB ülkeleri ortalamalarının oldukça altında seyretmesi, Türkiye'de kadınların potansiyel işgücü arzının hala önemli bir kısmının ekonomiye dahil edilemediğini göstermektedir. Kadın istihdamındaki bu düşük oranlar, yüksek kadın işsizlik oranlarıyla da yakından ilişkilidir. İstihdam oranının düşük olması, iş arayan kadın sayısının (işgücüne dahil olan kadınlar) toplam kadın nüfusuna oranla düşük olmasının yanı sıra, iş bulmakta zorlanan kadınların sayısının da yüksek olabileceği anlamına gelmektedir. Kadınların eğitim seviyelerindeki artışa rağmen işgücüne katılımın ve istihdamın yeterli düzeyde artmaması, "eğitimli işsizlik" gibi sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rolleri, çocuk bakımı yükümlülükleri, yeterli ve erişilebilir kreş imkanlarının eksikliği, işyerinde ayrımcılık ve sektörler arası cinsiyet ayrımı gibi yapısal faktörlerle açıklanmaktadır (bkz. Özyurt, 2016; Sancar, 2012).

GRAFİK2.

Türkiye’de işsizlik oranlarının 2014–2024 dönemi incelendiğinde, hem toplumsal cinsiyet ayrımında hem de genel düzeyde önemli dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. TÜİK verilerine dayanan grafiğe göre, 2014 yılında toplam işsizlik oranı %9,9 iken, bu oran kadınlarda %11,9, erkeklerde ise %9,0 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, kadın işsizlik oranlarının erkeklere kıyasla sistematik biçimde daha yüksek seyrettiğini ortaya koymaktadır.

2019 yılına kadar görece istikrarlı seyreden işsizlik oranları, 2020 yılında belirgin bir artış göstermiştir. COVID-19 pandemisinin etkisiyle iş gücü piyasasında meydana gelen daralma, bu artışın temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir (ILO, 2021). Özellikle kadın işsizlik oranı bu dönemde %15’e yaklaşarak zirve yapmıştır. Bu artış, pandemi döneminde kadınların istihdamdan daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Kadınların istihdamda karşılaştığı yapısal engeller ve sektör bazlı kırılganlıklar bu farkı derinleştirmektedir (Tansel, 2020).

2021 sonrası dönemde ise kademeli bir düşüş gözlemlenmektedir. 2023 yılına gelindiğinde toplam işsizlik oranı %9,4’e gerilemiş; erkeklerde bu oran %7,7, kadınlarda ise %12,6 olmuştur. 2024 yılı projeksiyonlarına göre işsizlikteki düşüş trendinin devam ettiği ve toplam oranın %8,7’ye, kadın işsizliğinin %11,8’e ve erkek işsizliğinin %7,1’e gerilediği görülmektedir.

Kadın İstihdamını Artırmaya Yönelik Politikalar

- Kadınların iş gücüne katılım oranının artırılması, hem ekonomik büyüme hem de toplumsal cinsiyet eşitliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Kadın istihdamını teşvik eden politikalar, çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmalı ve eğitimden sosyal hizmetlere, iş piyasası düzenlemelerinden kültürel dönüşümlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamalıdır.

- İlk olarak, **kadınların mesleki eğitim ve beceri geliştirme programlarına erişiminin artırılması**, iş gücü piyasasında daha etkin rol almalarını sağlar. Teknik ve mesleki yeterliliklerin geliştirilmesi, kadınların istihdam edilebilirliğini doğrudan olumlu etkiler. Bu kapsamda kamu kurumları ve özel sektör iş birliğinde yürütülen mesleki eğitim kursları önem taşımaktadır.
- İkinci olarak, **çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması**, kadınların çalışma hayatına katılımını doğrudan kolaylaştırmaktadır. Özellikle kreş, gündüz bakımevi ve anaokulu gibi hizmetlerin erişilebilir ve düşük maliyetli hâle getirilmesi, kadınların kariyer ve annelik rolleri arasında denge kurmasına olanak tanır.
- Ayrıca, **esnek çalışma modellerinin geliştirilmesi**, kadınların iş gücüne entegrasyonunda önemli bir rol oynamaktadır. Uzaktan çalışma, yarı zamanlı istihdam ve esnek saat uygulamaları, özellikle çocuk sahibi kadınların iş yaşamına devam etmelerini mümkün kılmaktadır.
- **Kadın girişimciliğinin desteklenmesi** de istihdam politikalarının önemli bir parçasıdır. Kadınlara yönelik özel hibe programları, mikro krediler ve iş kurma danışmanlığı hizmetleri, girişimci ruhun teşvik edilmesini sağlar. Bu sayede kadınlar hem kendi işlerini kurabilmekte hem de istihdam yaratabilmektedir.
- Bununla birlikte, **iş yerlerinde toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin artırılması** ve ayrımcılıkla mücadele edilmesi de gereklidir. Kadınların yönetim kademelerinde daha fazla yer almasını teşvik eden mentorluk ve rol model programları bu anlamda katkı sağlar. Ayrıca, kadınlara yönelik kota uygulamaları ve pozitif ayrımcılık içeren düzenlemeler, fırsat eşitliğini destekler niteliktedir.
- Son olarak, **kadın çalışan istihdam eden işverenlere yönelik vergi ve sigorta primi teşvikleri**, özel sektörün kadın istihdamına yönelmesini kolaylaştırmaktadır. Bu teşviklerin sürdürülebilir şekilde uygulanması, uzun vadede kadınların ekonomik hayatta daha görünür olmalarını sağlar.
- Tüm bu politikalar, sadece kadınların değil, toplumun tümünün sosyal ve ekonomik refah düzeyinin yükselmesine katkıda bulunur. Kadın istihdamının artırılması, kalkınmanın kapsayıcı ve adil bir biçimde gerçekleşmesi açısından stratejik öneme sahiptir.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Türkiye'nin 2015-2024 yılları arasındaki temel işgücü göstergeleri (istihdam ve işsizlik) cinsiyet temelli olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, kadın istihdamında dikkat çekici bir artış eğilimi olduğunu, buna karşın kadın işsizliğinin erkeklere kıyasla yüksek seviyelerde seyrettiğini göstermektedir. Erkeklerin işsizlik oranlarındaki azalma ve kadınların işgücü piyasasına katılımındaki artış, Türkiye'nin genel istihdam yapısında bir iyileşme eğilimini işaret etmektedir. Ancak kadın işsizlik oranlarının erkek işsizlik oranlarından belirgin şekilde yüksek olması, toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerinin hâlâ tam anlamıyla gerçekleşmediğine işaret etmektedir (Çelik ve Demir, 2021; Toksöz, 2022). COVID-19 pandemisinin 2019 ve 2020 yıllarında yarattığı olumsuz etkiler, özellikle kadın işsizliği üzerinde derin izler bırakmıştır. Buna rağmen son yıllarda gözlenen toparlanma eğilimi, kadınların yeniden işgücü piyasasına entegre olabileceğine dair umut verici bir tablo sunmaktadır (ILO, 2021). Bununla birlikte, kadınların istihdam ve işsizlik göstergelerindeki kırılganlığı, Türkiye'de cinsiyet temelli yapısal sorunların hâlâ çözülmediğini ve bakım yükümlülükleri, kayıt dışı istihdam gibi sorunların devam ettiğini göstermektedir (Kandiyoti, 2020; World Bank, 2023). Sonuç olarak, istihdam ve işsizlik göstergelerindeki bu veriler, Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği hedefleri açısından önemli bir yol haritası sunmaktadır. (M.Ünsal) Kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını güçlendirecek, işsizliği azaltacak ve eşitsizlikleri ortadan kaldıracak kapsamlı sosyal politikaların geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, kadın dostu iş politikalarının yanı sıra eğitim, sosyal destek ve bakım hizmetleri gibi alanlarda da yapısal iyileştirmelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- (Güler, A., & Şahin, F. (2021). Türkiye'de Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Politikaların Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 70(1), 255–278.)
- (Oecd Gender Equality And The Empowerment Of Women And Girls, 2021(T.C Aile Ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı)
- (Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi Ve Eylem Planı)
- (Aile.gov)
- (Prof. Dr. Erdal M Ünsal Makro İktisat)
- (Prof. Dr. Erda M. Ünsal Mikro İktisat)
- (Prof.dr.orhan Çoban İstihdam Ve İşsizlik 331-342)
- (ILO. (2022). Care at Work: Investing in Care Leave and Services for a More Gender Equal World.)

- (Tüik. (2023). İşgücü İstatistikleri – Kadın İstihdamı Verileri.)
- (Oecd Gender Equality And The Empowerment Of Women And Girls, 2021)
- (Kosgeb. (2023).)
- (T.c. Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı. (2023).)
- (Kandiyoti)
- (Erol T. Tuncay A., 2022)
- (World Bank)
- (Tokgöz, 2022)
- (Çelik Demir)

Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı, Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Davranışı ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Aybüke MURAT*

Esra DOĞAN**

Prof. Dr. Hatice DEMİRBAŞ***

Öz: Bu çalışmanın amacı; üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının, kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemek, kompulsif çevrimiçi alışverişini yordayan faktörleri araştırmak ve sosyal medya bağımlılığı ve kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışları arasındaki ilişkide benlik saygısının aracı rolünün olup olmadığını belirlemektir. Çalışmanın örneklemini belirleyen yetişkinlik döneminde olan 326 kişi oluşturulmaktadır. Veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Ölçeği kullanılmıştır. Google Forms aracılığıyla oluşturulan anketler çevrimiçi olarak toplanmıştır. Verilerin analizinde Pearson Korelasyon Analizi, Bağımsız Gruplar için t Testi, ANOVA, Hiyerarşik Regresyon Analizi ve Basit Aracı Değişken Analizi kullanılmıştır. Bulgularda sosyal medya bağımlılığı arttıkça kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışının arttığı, benlik saygısının düştüğü saptanmıştır. Kadınlarda çevrimiçi kompulsif alışveriş davranışı erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşmıştır. Sosyal medya bağımlılığı meşguliyet, duygu durum düzenleme ve çatışma alt ölçekleri cinsiyete, yaşanan yere göre anlamlı farklılık gösterirken algılanan gelir düzeyine göre farklılık göstermemiştir. Kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını, sosyal medya bağımlılığı ve benlik saygısı %22 oranında yordamaktadır. Sosyal medya bağımlılığının kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı üzerindeki etkisinde benlik saygısının aracı rolü olduğu saptanmıştır. Sosyal medya bağımlılığının diğer bağımlılıklar için bir risk faktörü olduğu bulunmuştur. Çalışma bulgularına göre sosyal medya bağımlılığının kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını 1/5 oranında yordaması risk faktörü olduğuna da göstermektedir. Sonuç olarak bireyleri davranışsal bağımlılıklardan koruma ve önleme açısından benlik saygısını arttırmaya yönelik çalışmalar yapılması önemlidir.

Anahtar kavramlar: sosyal medya bağımlılığı, kompulsif çevrimiçi alışveriş

Abstract: The purpose of this study is to examine the relationship between social media addiction, compulsive online shopping behavior and self-esteem of university students, to investigate the factors predicting compulsive online shopping and to determine whether self-esteem has a mediating role in the relationship between social media addiction and compulsive online shopping behavior. The sample of the study consists of 326 individuals in the emerging adulthood period. Personal Information Form, Social Media Addiction Scale, Rosenberg Self-Esteem Scale and Compulsive Online Buying Scale were used to collect data. Surveys created via Google Forms were collected online. Pearson Correlation Analysis, Independent Groups t Test, ANOVA, Hierarchical Regression Analysis and Simple Mediator Variable Analysis were used in the analysis of data. The results showed that as social media addiction increased, compulsive online shopping behavior increased and self-esteem decreased. Online compulsive shopping behavior in women differed statistically significantly compared to men. Social media addiction preoccupation, mood regulation and conflict subscales showed significant differences according to gender and place of residence, but did not differ according to perceived income level. Compulsive online shopping behavior was predicted by social media addiction and self-esteem at a rate of 22%. It was determined that self-esteem had a mediating role in the effect of social media addiction on compulsive online shopping behavior. Social media addiction was found to be a risk factor for other addictions. The results of the study showed that social media addiction predicted compulsive online shopping behavior at a rate of 1/5 also shows that it is a risk factor. As a result, it is important to conduct studies to increase self-esteem in order to protect and prevent individuals from behavioral addictions.

Key words: social media addiction, compulsive online shopping

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü son sınıf öğrencisi

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü son sınıf öğrencisi

*** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş

Genelde bağımlılık kavramının odağında bir madde ya da herhangi bir eyleme yönelik bağımlılıktan söz edilmektedir (Widyanto ve McMurran, 2004). Davranış bilimi profesyonelleri, bağımlılığı kimyasal maddelere bağımlılık olarak bilinen genel görüşün aksine, kişiyi harekete geçirecek herhangi bir uyarıcının da bağımlılık oluşturabileceğini belirtmektedirler. Bu bağlamda bilgisayar oyunları, çevrimiçi gezinme, kumar veya sohbet gibi eylemlerin her gün yapılan aktivitelerden gereksinime dönüşmesi ile bağımlılıkların oluşmasında etkili olduğu görülmektedir (Dinç, 2020, s.177).

Bireyler, genelde merak ve bilgi edinmek amacıyla; kişiler arası etkileşim kurmak, çalışma yapabilmek, oyun ve eğlence gibi ihtiyaçları da karşılayabilmek amacıyla sosyal medyayı kullanmaktadırlar (Aslanyürek ve ark., 2015; Brandtzaeg ve Heim, 2009). Her yerden kolay bir şekilde erişim sağlanan sosyal medya platformlarının kullanımı sosyal medyanın bilinçli olmayarak ve çok fazla kullanımına sebebiyet vererek bireylerin günlük hayatını önemli biçimde etkisi altına almaktadır (Çalapkulu ve Sarı, 2022; Griffiths, 2012). Sosyal medya platformlarının bu şekilde kullanımı bireylerde sosyal medyanın kullanımına yönelik bağımlılık riski oluşturabilmektedir. Sosyal medya bağımlılığı, bireylerde endişe, kaygı, kontrol güçlüğü, dikkat dağınıklığı, akademik sorunlar yaşama gibi günlük işlevlerinde de pek çok alanı etkileyebilmektedir (Adreassen, 2014, Özdemir, 2019). Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar sosyal medya kullananların yaklaşık %12'sinin sosyal medya bağımlılığı geliştirdiğini göstermektedir (Wolniczak ve ark., 2013; Zaremohzzabieh ve ark., 2014). Kullanıcıların ilgi alanlarına hizmet eden uygulamaların başında alışveriş ve satın alma uygulamaları yer almaktadır.

Çevrimiçi alışveriş davranışı, kişilerin satın alma eylemlerine karşı koymadıkları ya da kontrol sağlayamadıkları, hususi toplumsal ve ekonomik problemlere sebep olan engelleyici bir durum olarak tanımlanmaktadır (Haubl ve Trifts, 2000). Çevrimiçi araç kullanan kişilerin kaliteli ürün tercih etme, rekabet halindeki fiyatlar ve tüketim kolaylığı gibi sebeplerle çevrimiçi alışverişin gerçek yaşamdaki alışverişe göre daha çok tercih edildiği dikkat çekmektedir. Tüm bu sebeplerle çevrimiçi alışveriş davranışı sıklığı giderek artmaktadır (Tong, 2010). Kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı, fazla alışveriş düşünceleriyle beraber soruna ya da bozulmaya sebep olan satın alma davranışdır (Black, 2001). Bu bağımlılık türü ruh sağlığı sınıflandırmasına girmese de aslında dürtü kontrol bozukluğu olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Black,

2001). Diğer taraftan obsesif kompulsif tutum (Ridgway ve ark., 2008) veya davranışsal bağımlılık şeklinde de ifade edilmesi önerilmektedir (Hollander ve Allen, 2006). Son zamanlarda pek çok araştırmacı kompulsif çevrimiçi alışverişin; davranışsal bağımlılıklar için sunulan tanı ölçütlerinden olan davranışla sürekli meşguliyet, davranış üzerindeki kontrolsüzlük, davranışın azalması ya da durması amacıyla devamlı olan başarısız teşebbüsler, kaçınma, negatif psikososyal çıktıları vurgulamaktadırlar (Hollander ve Allen, 2006).

Hemen her mekanda günün her zamanında çevrimiçi alışveriş yapma davranışı özellikle gençler arasında yaygın bir davranış haline gelmiştir (Akkaş, 2021). Üniversite öğrencilerinde kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı incelendiğinde; kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının cinsiyet açısından bir farklılık göstermediği görülmüştür. Yapılan başka bir çalışmada üniversitesi öğrencilerinin kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışlarında bulunma eğilimlerine bakılmıştır ve öğrencilerin kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışlarının yaygın olduğu (Akkaş, 2021), çevrimiçi alışveriş yapan üniversite öğrencilerinin yapmayanlara göre sosyal medya ve çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının daha fazla olduğu görülmüştür (Demirel ve Tapan, 2023).

Rosenberg, benlik saygısını bireyin kendisiyle ilgili olumlu ve olumsuz çıkarımları olarak tanımlamıştır (Kabar, 2024; Rosenberg, 1965). Benlik saygısı bireyin çocukluk dönemlerinden itibaren diğer insanlarla etkileşimiyle gelişmektedir (Kurtyılmaz ve ark., 2017). Teknolojinin ilerlemesiyle gençler daha çok sosyal medya platformlarında vakit geçirmektedir ve sosyal medya platformlarında yer alan içerikleri sık ve yoğun bir biçimde kullanmaları sosyal platformlarda kendilerini çoğunlukla başkaları ile kıyaslamalarını beraberinde getirmektedir. Bu duruma göre sosyal medya; bireylerin kendilerini değerlendirebilecekleri, kimliklerini oluşturabilecekleri ve diğerleriyle kıyaslandığında kendilerini mutlu/ mutsuz ya da kendilerinden hoşnut/ doyumsuz hissedebilecekleri önemli bir platform durumundadır (Lee, 2014). Gençlerde sosyal medyanın yoğun kullanımının benlik saygısı üzerindeki etkisini incelemek için yapılan çalışmalara bakıldığında Özdemir (2021)'in üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının benlik saygısı üzerindeki etkisini incelemiş ve katılımcıların sosyal medya bağımlılığı ve benlik saygısı puanları anlamlı bir şekilde farklılaşma saptamıştır.

Bu çalışmanın amacı; üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıklarının, kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemek, kompulsif çevrimiçi alışverişini yordayan faktörleri araştırmak ve sosyal medya bağımlılığı ve kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışları arasındaki ilişkide benlik saygısının aracı rolünün olup olmadığını belirlemektir.

Yöntem

Bu araştırmada genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde araştırılan özellikleri belirleme amacıyla veri toplanarak bu veriler değişkenler arasında karşılaştırılır. Aynı zamanda bu araştırma betimsel bir araştırmadır.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini, 2024-2025 akademik yılında eğitimlerine devam eden 2.-3. ve 4.sınıf üniversite öğrencilerinden 326 kişiden oluşmaktadır. Dışlama kriteri ise, 1. Sınıf öğrencileridir. Bu öğrenciler daha kredi alamadıkları için çevrimiçi davranışları az olacağı öngörüsü nedeniyle çalışmaya dahil edilmemiştir. Öğrencilerin yaş ortalaması 21,86 (ss:2,476) yıl olup, 18-30 yaş aralığındadır. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklere Göre Dağılımı

Sosyodemografik özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kadın	201	61,7
Erkek	125	38,3
Medeni durum		
Evli	6	1,8
Bekâr	319	97,9
Boşanmış	1	0,3
Sosyoekonomik düzey		
Düşük	98	30,1
Orta	217	66,6
Yüksek	11	3,4
Toplam	326	100

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Bu form araştırmacılar tarafından ilgili alanyazın taranması sonucu oluşturulmuştur. Bu form, üniversite öğrencilerinin yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, algılanan gelir düzeyi, sosyal medyayı kullanım sıklığı ve çevrimiçi alışveriş davranışında bulunma durumu ile ilgili bilgilerin sorulduğu 19 maddelik bir formdur.

Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (SMBÖ)

Sosyal medya bağımlılığı ölçeği (SMBÖ), üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerini incelemek amacıyla Tutgun Ünal (2015) tarafından geliştirilmiştir. Bütün geçerlilik ve güvenirlik çalışmaları yapıldıktan sonra ölçek 41 maddeden oluşturulmuştur. Ölçekte yer alan maddeler “Her zaman”, “Sık sık”, “Bazen”, “Nadiren” ve “Hiçbir zaman” aralığındaki genel ifadeleri ile puanlandırılan beşli likert tipindedir. Sosyal Medya Bağımlılığı ölçeği, 4 faktörlü bir yapıya sahiptir. Bu faktörler toplam varyansın %59’unu göstermektedir. Aynı zamanda, ölçeğin iç tutarlılık değeri olan Cronbach Alpha katsayısı .967 olarak hesaplanmıştır (Tutgun Ünal,2015). Ayrıca bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .97 olarak bulunmuştur. Alt ölçeklerin ise sırasıyla Cronbach alfa değerleri duygu düzenleme .91, tekrarlama .93, çatışma .96 ve meşguliyet .93 olarak bulunmuştur.

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği

Katılımcıların benliklerine verdikleri değeri ölçmek için alanyazında sık tercih edilen Rosenberg benlik-saygısı ölçeği (Kısa Form, 1965)’nin Türkçeye uyarlanma çalışması Çuhadaroglu (1986) ve Tuğrul (1994) tarafından yapılmıştır. Toplam 10 maddeden oluşan ölçekte 5 olumlu ve 5 olumsuz ifade bulunmaktadır. Ölçek dördümlük likert tipinden oluşmaktadır. Benlik saygısının tek taraflı bir kavram (Corwyn, 2000) olarak görülmesi nedeniyle toplam puan kullanılmıştır. Ölçeğin adaptasyon sürecinde (Çuhadaroglu, 1986) Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .76 olarak belirlenmiştir. Dört hafta süreyle gerçekleştirilen test-tekrar test yöntemi ile güvenirlik katsayısı .71 olarak bulunmuştur. Ters maddeler dönüştürüldükten sonra elde edilen yüksek puan, yüksek düzey benlik saygısını ifade etmektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .14 bulunmuştur.

Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Ölçeği (KÇSA)

Kompulsif çevrimiçi satın alma ölçeği kompulsif çevrimiçi alışveriş eylemlerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Andreassen ve arkadaşları (2015), tarafından hazırlanan Bergen Alışveriş Bağımlılığı Ölçeği (BSAS)’nin online alışveriş amacıyla geliştirilen formunun Bozdağ ve Yalçınkaya (2018) tarafından Türkçeye adaptasyonu yapılmıştır. Ölçeğin 5 alt ölçeği bulunmaktadır. Bunlar; problem-çatışma- nüks, duygu düzenleme, düşünceyle meşgul olma, tolerans ve geri çekilmedir. Bozdağ ve Yalçınkaya (2018) gerçekleştirdikleri geçerlilik çalışmasında KÇSA’nın Cronbach alfa iç tutarlılık değerleri problem-çatışma-nüks alt ölçeği için .95, duygu düzenleme alt ölçeği için .93, düşünceyle meşgul

olma alt ölçeği için .78, tolerans alt ölçeği için .90 ve geri çekilme alt ölçeği için .87 olarak tespit etmişlerdir. Ölçeğin çoğunluğunda ise bu katsayının .95 olduğu görülmüştür (Bozdağ ve Yalçınkaya, 2018). Ölçek 28 sorudan oluşup beşli likert tipindedir. Ölçekte maddelerden alınabilecek cevaplar “ (0) Tamamen Katılmıyorum, (1) Katılmıyorum, (2) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, (3) Katılıyorum, (4) Tamamen Katılıyorum” biçiminde oluşmaktadır. Ölçekten elde edilen puanların yüksekliği, bireylerin çevrimiçi kompulsif alışveriş bozukluğu seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir (Bozdağ ve Yalçınkaya, 2018). Ayrıca bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .98 olarak bulunmuştur. Alt ölçeklerin ise sırasıyla Cronbach alfa değerleri problem-çatışma .97, düşünceyle meşgul olma .84, duygu düzenleme .95 geri çekilme .93 ve tolerans .91 olarak bulunmuştur.

İşlem

Araştırma kapsamında ilk olarak Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Kuruluna gerekli izinler alınmıştır (Araştırma Kod No: 2025/07). Daha sonra araştırmada kullanılacak olan ölçekler Google Formlar aracılığıyla çevrimiçi ortamlar üzerinden katılımcılara ulaştırılmıştır. Araştırma öncesinde katılımcılara Bilgilendirilmiş Onam Formu sunularak araştırmaya katılmayı kabul edenler ölçekleri doldurmuşlardır.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler SPSS 25 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle ölçeklerin normallik testleri için çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Analizlerde Pearson Korelasyon Analizi, ikili değişkenlerin ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla bağımsız gruplar için t testi, ikiden fazla değişkenlerin ortalamalarını karşılaştırmak için ANOVA, kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını yordamak için hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. ANOVA testi bulguları sonucunda farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Post-hoc testlerinden Tukey testinden yararlanılmıştır. Ayrıca sosyal medya bağımlılığı ve kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı arasındaki ilişkide benlik saygısının aracı rolü olup olmadığını belirlemek için Basit Aracı Değişken Analizi PROCESS- Model 4 kullanılmıştır.

Bulgular

Ana Değişkenlerin Demografik Veriler Açısından İncelenmesine Yönelik Analiz Bulguları

Katılımcıların SMBÖ ve KÇSAÖ toplam puanlarının ve alt boyutlarının cinsiyet açısından farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için uygulanan Bağımsız Örneklemeler t Testi yapılmış ve SMBÖ puanları kadın ($\bar{X}=2.57$, $SS=0.85$) ve erkek ($\bar{X}=2.42$, $SS=0.82$) katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık göstermemiştir [$t(324)=1.58$; $p>.05$]. Ancak katılımcıların kadınlar ($\bar{X}=2.94$, $SS=0.91$) ve erkeklerde ($\bar{X}=2.72$, $SS=0.84$) meşguliyet alt boyutu ile kadınlar ($\bar{X}=2.87$, $SS=1.09$) ve erkeklerde ($\bar{X}=2.69$, $SS=0.95$) duygudurum düzenleme alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur [$t(324)=2.13$; $p<.05$; $t(324)=2.13$; $p<.05$].

Katılımcıların cinsiyetlerine göre KÇSAÖ ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanların anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek için yapılan Bağımsız Örneklemeler t Testi sonucuna göre; KÇSAÖ puanları kadın ($\bar{X}=5.28$, $SS=4.17$) ve erkek ($\bar{X}=3.39$, $SS=4.14$) katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık göstermiştir [$t(324)=3.98$; $p<.01$]. Kısacası kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında katılımcıların kadınlarda ($\bar{X}=1.40$, $SS=1.04$) ve erkeklerde ($\bar{X}=0.87$, $SS=0.90$) düşünceyle meşgul olma alt boyutu, kadınlarda ($\bar{X}=1.58$, $SS=1.23$) ve erkeklerde ($\bar{X}=0.76$, $SS=0.95$) duygu düzenleme alt boyutu, kadınlarda ($\bar{X}=0.79$, $SS=0.87$) ve erkeklerde ($\bar{X}=0.57$, $SS=0.91$) geri çekilme alt boyutu ve kadınlarda ($\bar{X}=0.89$, $SS=0.93$) ve erkeklerde ($\bar{X}=0.69$, $SS=0.90$) tolerans alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı saptanmıştır [$t(324)=4.71$; $p<.01$; $t(324)=6.37$; $p<.01$; $t(324)=2.09$; $p<.05$; $t(324)=1.97$; $p<.05$].

Katılımcıların yaşadıkları yere göre SMBÖ'nün alt boyutlarından aldıkları puanların anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek için yapılan Bağımsız Örneklemeler t Testi sonucuna göre SMBÖ toplam puanları köy, ilçe, şehir ($\bar{X}=2.64$, $SS=0.89$) ve büyükşehir ($\bar{X}=2.39$, $SS=0.81$) olarak yaşadıkları yere göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [$t(284)=2.52$; $p<.01$]. Diğer bir deyişle sosyal medya bağımlılığı yaşadıkları yere göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları incelendiğinde katılımcıların köy, ilçe, şehir ($\bar{X}=2.91$, $SS=1.10$) ve büyükşehir ($\bar{X}=2.61$, $SS=1.05$) duygudurum düzenleme alt boyutuna, köy, ilçe, şehir ($\bar{X}=2.46$, $SS=1.08$) ve büyükşehir ($\bar{X}=2.21$, $SS=1.04$) tekrarlar alt boyutuna ve köy, ilçe, şehir ($\bar{X}=2.25$, $SS=0.93$) ve büyükşehir ($\bar{X}=1.98$, $SS=0.84$) çatışma alt boyutuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır [$t(284)=2.43$; $p<.01$; $t(284)=1.96$; $p<.05$; $t(284)=2.57$; $p<.01$].

Katılımcıların yaşadıkları yere göre KÇSAÖ'nün alt boyutlarından aldıkları puanların anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek için yapılan Bağımsız Örneklemeler t Testi sonucuna göre KÇSAÖ toplam puanları köy, ilçe, şehir ($\bar{X}=4.73$, $SS=4.01$) ve büyükşehir ($\bar{X}=4.32$, $SS=4.38$) olarak yaşadıkları yere göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [$t(284)=0.83$; $p>.05$]. Kısacası katılımcıların kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı yaşadıkları yere göre istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde farklılaşmamaktadır.

Katılımcıların algılanan gelir düzeyine göre KÇSAÖ toplam puanlarının farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Uygulanan analiz sonuçlarına göre toplam KÇSAÖ puanlarının algılanan gelir düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır [$F(2, 323)=1.88$ $p>.05$]. Başka bir ifadeyle katılımcıların algılanan gelir düzeyine göre KÇSAÖ puanları birbirinden farklı değildir.

Katılımcıların KÇSAÖ alt boyutlarının algılanan gelir düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Uygulanan analiz sonuçlarına göre Problem-Çatışma, Düşünceyle Meşgul Olma, Duygu Düzenleme, Geri Çekilme ve Tolerans alt boyutlarının algılanan gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde farklılık göstermemektedir [$F(2, 323)=1.01$; $F(2, 323)=1.11$; $F(2, 323)=2.10$; $F(2, 323)=1.84$; $F(2, 323)=1.18$ $p>.05$]. Diğer bir ifadeyle katılımcıların algılanan gelir düzeyine göre KÇSAÖ alt boyut puanları birbirinden farklı değildir.

Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Bu bölümde SMBÖ ve alt ölçek puanları ile KÇSAÖ alt ölçek puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan korelasyon analizi yapılmış ve tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ana Değişkenlere Ait Puanlar Arasındaki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Analizi Bulguları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.SBMO_MES	1											
2.SBMO_DD	.73**	1										
3.SBMO_TEK	.66**	.58**	1									
4.SBMO_CAT	.63**	.63**	.79**	1								
5.SBMTOP	.87**	.86**	.87**	.88**	1							
6.KÇSAO_PROÇAT	.28**	.24**	.30**	.32**	.40**	1						
7.KÇSAO_DÜŞMEŞ	.38**	.35**	.40**	.44**	.51**	.58**	1					
8.KÇSAO_DUYDUZ	.42**	.33**	.35**	.40**	.44**	.44**	.59**	1				

9.KÇSAO_GERÇEK	.33**	.28**	.39**	.42**	.49**	.40**	.42**	.67**	1			
10.KÇSAO_TOL	.34**	.28**	.39**	.43**	.48**	.42**	.44**	.60**	.88**	1		
BSTOP	-.29**	-.26**	-.26**	-.25**	-.28**	-.13*	-.14*	-.14*	-.13*	-.027	1	
11.KÇSATOP	.40**	.37**	.40**	.41**	.43**	.43**	.48**	.53**	.51**	.50**	-.11*	1

* $p < .05$; ** $p < .01$ anlamlı

SMBÖ toplam puanı ile KÇSAÖ toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r = .43$, $p < .01$). SMBÖ alt boyutlarından meşguliyet alt boyutu ile KÇSAÖ toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r = .40$, $p < .01$). Benzer şekilde SMBÖ'nin duygu düzenleme alt boyutu ile KÇSAÖ toplam puanı arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = .37$, $p < .01$). SMBÖ'nin tekrarlama alt boyutu da KÇSAÖ toplam puanı ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermektedir ($r = .39$, $p < .01$). SMBÖ'nin çatışma alt boyutu ile KÇSAÖ toplam puanı arasındaki ilişki de pozitif yönde anlamlı bulunmuştur ($r = .41$, $p < .01$).

SMBÖ toplam puanı ile KÇSAÖ alt boyutlarından problem-çatışma ($r = .44$, $p < .01$), düşünceyle meşgul olma ($r = .42$, $p < .01$), duygu düzenleme ($r = .44$, $p < .01$), geri çekilme ($r = .60$, $p < .01$) ve tolerans ($r = .53$, $p < .01$) puanları arasında da pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

BSÖ toplam puanı ile SMBÖ toplam puanı arasında negatif yönde anlamlı ilişki vardır ($r = -.28$, $p < .01$). SMBÖ alt boyutlarından meşguliyet ($r = -.29$, $p < .01$), duygu düzenleme ($r = -.26$, $p < .01$), tekrarlama ($r = -.26$, $p < .01$) ve çatışma ($r = -.25$, $p < .01$) puanları ile BSÖ toplam puanları arasında da negatif yönlü anlamlı ilişki saptanmıştır.

BSÖ toplam puanı ile KÇSAÖ alt boyutlarından problem-çatışma ($r = .13$, $p < .05$), düşünceyle meşgul olma ($r = -.14$, $p < .05$), duygu düzenleme ($r = -.14$, $p < .05$), geri çekilme ($r = -.13$, $p < .05$) ve KÇSAÖ toplam puanı ($r = -.11$, $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Ancak tolerans alt boyutu ile BSÖ arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($r = -.027$, $p > .05$).

Katılımcıların Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Davranışını Yordayan Değişkenlere İlişkin Hiyerarşik Regresyon Bulguları

Bu bölümde katılımcıların kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla uygulanan Hiyerarşik Regresyon Analizi yapılmış ve tablo 3'de aktarılmıştır.

Tablo 3. Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Davranışının Yordayıcıları Olarak Sosyal Medya Bağımlılığı ve Benlik Saygısına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulguları

Yordayıcılar	R	R ²	Adj. R ²	R ² Değişimi	Değişim İçin F	B	Std. Hata	β	p
1. Basamak	.45	.20	.193	.201	26.93***				.000
SBMO Meşguliyet						.32	.18	.18	.07
SBMO Duygu Düzenleme						.47	.30	.22	.12
SBMO Tekrarlama						.30	.21	.22	.16
2. Basamak	.51	.26	.25	.06	12.88***				.000
SBMO Meşguliyet						.26	.18	.15	.15
SBMO Duygu Düzenleme						.37	.29	.17	.21
SBMO Tekrarlama						.28	.21	.21	.17
SBMO Çatışma						.53	.20	.30	.009
BSTOP						.35	.30	.11	.25

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Katılımcıların kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını yordayan değişkenleri incelemek amacıyla sırasıyla SMBÖ alt boyutları analize dahil edilmiştir. İlk adımda Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğinin alt boyutları olan tekrarlar, duygu düzenleme ve meşguliyet değişkenleri modele alınmıştır. Analizin birinci adımında oluşturulan modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($R^2 = .201$, $F(3,243) = 26.93$, $p < .001$). Bu model varyansın yaklaşık %20'sini açıklamaktadır. Ancak bu adımda yer alan değişkenlerin hiçbiri, istatistiksel olarak anlamlı bir yordayıcı olarak bulunmamıştır ($p > .05$).

İkinci adımda modele iki yeni değişken daha eklenmiştir; SMBÖ'nin alt boyutu olan çatışma ve BSÖ'nün toplam puanlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($R^2 = .26$, $F(5,241) = 12.88$, $p < .001$) ve modele eklenen bu iki değişken varyansa %6'lık ek bir katkı sağlamıştır. Bu aşamada, SMBÖ'nin alt boyutu olan yalnızca çatışma değişkeninin ($\beta = .302$, $p = .009$) anlamlı bir yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, sosyal medya bağımlılığının çatışma alt boyutunun kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir. Buna karşın BSÖ'nün toplam puan değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($\beta = .11$, $p = .254$). Önceki adımda modele dahil

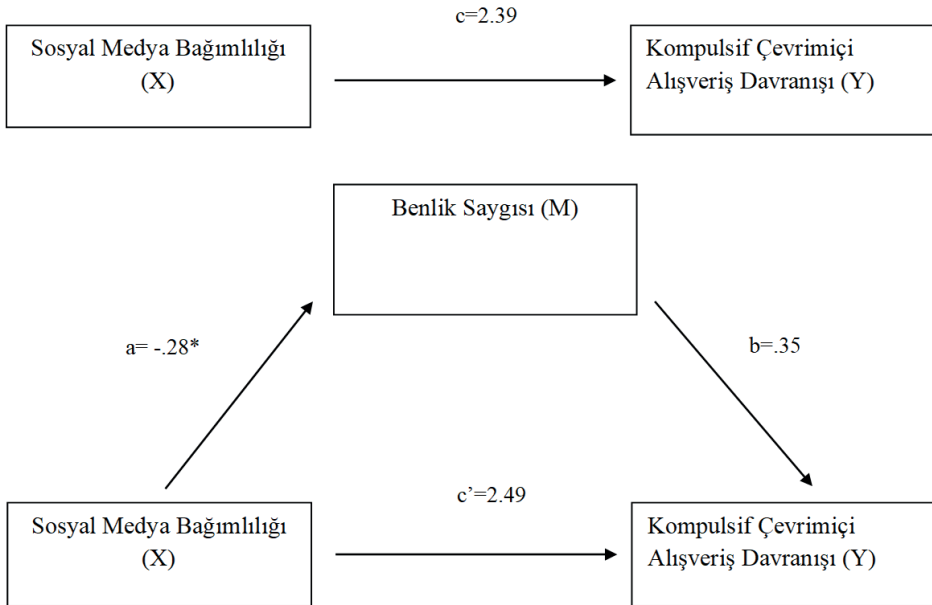
edilen SMBÖ alt boyutlarının ise ikinci adımda anlamlılık düzeylerinde bir düşüş gözlenmiş ve hiçbirisi anlamlı yordayıcı olarak bulunmamıştır.

Modelde SMBÖ'nin çatışma alt boyutu kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını anlamlı olarak yordayan tek değişken olduğu görülmektedir. Diğer değişkenler modelin anlamlı yordayıcıları olarak bulunmamıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, bireylerin sosyal medya kullanımındaki çatışma düzeylerinin kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Basit Aracı Değişken Analizine İlişkin Bulgular

Bu bölümde iki farklı aracı ilişkinin, Hayes (2016) tarafından oluşturulan PROCESS v4.2 eklentisiyle Model 4 kullanılmış ve bağımlı, bağımsız ve aracı değişkenlere ve ilgili yollara ilişkin diyagram örneği Şekil 1'de gösterilmiştir. Bu modelde KÇSAÖ'den elde edilen toplam puanlar bağımlı değişken (Y), SMBÖ'nden elde edilen toplam puanlar bağımsız değişken (X), BSÖ'den elde edilen toplam puanlar ise aracı değişken (M) olarak analiz edilmiş olup söz konusu model Şekil 1'de gösterilmiştir. Analizde 5000 bootstrap örnekleme ile %95 güven aralığı kullanılmıştır.

Şekil 1. Sosyal Medya Bağımlılığı İle Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Davranışı Arasındaki İlişkide Algılanan Benlik Saygısının Aracı Rolüne İlişkin Model

Tablo 4. Sosyal Medya Bağımlılığı İle Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Davranışı Arasındaki İlişkide Algılanan Benlik Saygısının Basit Aracı Değişken Analizi İle Açıklanması (N=326)

	Sonuç Değişkenleri					
	Algılanan Benlik Saygısı (M)			Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Davranışı (Y)		
Tahmin Değişkenleri		β	Standart Hata		β	Standart Hata
Sosyal Medya Bağımlılığı (X)	a	-0,28	0,036	c'	2,49	0,27
Algılanan Benlik Saygısı (M)	-	-	-	b	0,35	0,38
Sabit						-
	$R^2=0,16$			$R^2= 0,23$		
	$F(1, 324)= 61,58, p < .05$			$F(2, 323)= 48,16, p < .05$		

* $p<.05$ Not: Standardize edilmemiş beta katsayıları raporlanmıştır.

Yapılan aracı değişken analizi sonuçlarına göre sosyal medya bağımlılığı algılanan benlik saygısını negatif ve anlamlı bir şekilde yordamaktadır ($\beta = -0,2844, p < .05$). Algılanan benlik saygısı ise kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını pozitif yönde yordamakta fakat bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir ($\beta = 0,3540, p = .3463$). Sosyal medya bağımlılığının kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı üzerindeki doğrudan etkisi anlamlı ve pozitif yönde bulunmuştur ($\beta = 2,4921, p < .05$). Aracı değişken olarak algılanan benlik saygısı modele dahil edildiğinde, toplam etki ($\beta = 2,3914, p < .05$) anlamlı ve pozitif yönde olup, dolaylı etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($\beta = -0,1007, \text{Boot \%95 CI } [-0,3346, 0,1249]$). Başka bir deyişle, algılanan benlik saygısı sosyal medya bağımlılığı ile kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı arasındaki ilişkide tam anlamıyla bir aracı rol üstlenmemektedir.

Tartışma

Ana Değişkenlerin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesine Yönelik Analiz Bulgularının Tartışılması

Bu çalışmanın bulgularına göre katılımcıların sosyal medya bağımlılığı ölççeğinden aldıkları toplam puanların cinsiyete göre farklılaşmadığı söylenebilir. Yalnızca meşguliyet ve duygu durum düzenleme alt boyutlarında anlamlı bir farklılık görülmüş, kadınların erkeklere göre daha fazla sosyal medyayla meşgul olduğu ve sosyal medyayı duygu düzenleme amacıyla kullandıkları elde edilmiştir. İlgili alanyazına bakıldığında sosyal medya bağımlılığına yönelik yapılan bazı çalışmalarda cinsiyet açısından bir farklılaşma olmadığı görülmektedirken (Aktan, 2018; Başoğlu ve Yanar, 2017) bazı çalışmalarda ise kadınların bağımlılık seviyelerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir (Ekşi ve ark., 2017 ; İnce ve Koçak, 2017). Bunun yanında bu çalışmadan elde edilen bulgular kadınların erkeklere kıyasla sosyal medyayla daha fazla meşgul oldukları ve duygudurum düzenleme açısından kullandıklarını

göstermektedir. Bu çalışmanın bulguları ilgili alanyazında genellikle kadınların sosyal medyada daha fazla vakit geçirdikleri ifade edilen çalışmalar ile desteklenmektedir (Demirel ve Tapan, 2023). Özellikle instagramda moda, diyet ve alışverişin önem arz etmesi kadınların bu alanda daha fazla meşgul olmasına mantıklı bir açıklama getirecektir. Bahsedilen alanlarda görüldüğü üzere kadınların erkeklere kıyasla daha ilgili davrandıkları söylenbilir. Aynı zamanda kadın beyni ve erkek beyniyle ilgili verilerde kadınların erkeklere göre beyinlerindeki iletişimde bulunma ile ilgili bölümlerinin anne karnından başlayarak daha gelişmiş olduğu, sevdikleriyle daha çok iletişim içinde olduklarından dolayı sosyal medya ile daha fazla meşgul olduklarını bize açıklamaktadır.

Katılımcıların kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı ölçeğinden aldıkları puanlar değerlendirildiğinde cinsiyetin kompulsif çevrimiçi satın alma davranışını etkilediği, kadınların erkeklere kıyasla zihinlerinde alışveriş davranışıyla ilgili daha fazla düşüncede bulundukları, duygu düzenleme açısından alışveriş davranışında bulunduklarını ve alışveriş davranışında bulunmalarında tolerans eşiklerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda yapılan bir çalışmada cinsiyetin kompulsif satın alma davranışı üzerinde etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Tabak ve Kahraman, 2022).Yapılan başka bir çalışmada ise kadınların dış görünüşlerine odaklandıklarından dolayı kadınların kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışında bulunmaya daha eğilimli oldukları tespit edilmiştir (Arslan-Dinç ve Karabıyık, 2023).Bu alanyazındaki araştırmaların çalışma bulgularını desteklediği görülmektedir. Kadınların kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışında bulunmalarının estetik kaygılar, toplumsal cinsiyet rolleri ve duygusal ihtiyaçları karşılama eğilimleri gibi çeşitli faktörlerle ilişkilendirilebileceği varsayılmaktadır.

Katılımcıların sosyal medya bağımlılıklarının yaşanılan yere göre farklılaşmış, köy-ilçe-şehirda yaşayanlar büyükşehirde yaşayanlarla kıyaslandığında sosyal medya kullanım düzeyinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanımı alt boyutlarına bakıldığında köy-ilçe-şehirda yaşayan katılımcıların sosyal medyayı duygu düzenleme, tekrarlama ve çatışma alt boyutları olmak üzere daha fazla kullandıkları görüldüğü saptanmıştır. Alanyazına bakıldığında sosyal medya kullanımının katılımcıların yaşanılan yer değişkenine göre incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular göz önüne alındığında kırsal ve daha küçük yerleşim alanlarında yaşayan kişilerin sosyal medya uygulamalarını yalnızlığı telafi etme, duygusal boşluklarını giderme veya kısıtlı sosyal etkileşimleriyle başa çıkma amacıyla daha yoğun kullandıklarını açıklamaktadır.

Algılanan gelir düzeyine göre kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı katılımcılarda anlamlı farklılık göstermemektedir. Alanyazına bakıldığında da

yapılan çalışmalar elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir (Karaköse ve ark., 2024).

Ana Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizine İlişkin Bulguların Tartışılması

Katılımcıların SMBÖ'den aldıkları toplam puan arttıkça KÇSAÖ toplam puanlarının da arttığı bulunmuştur. SMBÖ alt boyutlarından meşguliyet, duygu düzenleme, tekrarlama ve çatışma alt boyutları arttıkça KÇSAÖ toplam puanının da arttığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, katılımcıların sosyal medyada çok vakit geçirme, sosyal medyayı döngüsel biçimde kullanma, günlük işlevselliğin bozulması ve sosyal medyanın duygu düzenleme amacıyla kullanımının kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların SMBÖ toplam puanı ile KÇSAÖ alt boyutlarından problem-çatışma, düşünceyle meşgul olma, duygu düzenleme, geri çekilme ve tolerans puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Alanyazın incelendiğinde çevrimiçi alışveriş yapanların yapmayanlara göre sosyal medya bağımlılık düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür (Demirel ve Tapan, 2023). Bazı araştırmalarda ise sorunlu cep telefonu kullanımının çevrimiçi kompulsif satın alma davranışını etkilediğini iletmektedir (Deniz,2020). Katılımcıların BSÖ toplam puanı arttıkça SMBÖ toplam puanının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. SMBÖ alt boyutlarından meşguliyet, duygu düzenleme, tekrarlama ve çatışma puanları arttıkça BSÖ toplam puanının azaldığı tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanımının kişinin günlük hayatını meşgul etmesi, duygularını düzenlemek için kullanması, sürekli bir davranış durumuna gelmesi ve kişinin hayatında çatışmalara sebep olması gibi faktörlerin benlik saygısını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu ise kişilerin sosyal medya kullanımını bir baş etme yöntemi olarak kullanmalarının özsaygılarına zarar verebileceğini göstermektedir. Çalışmanın bulgularını destekleyen araştırmalarda bulunmaktadır. Sosyal medya bağımlılığının beden memnuniyeti ve benlik saygısını negatif yönde yordadığı görülmüştür (Aydoğan, 2024). Araştırma sonuçlarını desteklemeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Yapılan başka bir çalışmada ise üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının benlik saygısını yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır (Akın ve ark., 2024).

Ana Değişkenler Arasındaki Hiyerarşik Regresyon Analizine İlişkin Bulguların Tartışılması

Katılımcıların kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını yordayan değişkenleri incelemek amacıyla yapılan iki basamaklı hiyerarşik regresyon analizi modelinin bulgularına göre sosyal medya bağımlılığı ölçeğinin alt boyutları olan tekrarlama, duygu düzenleme ve meşguliyeti anlamlı yordadığı görülmüştür.

Aynı zamanda SMBÖ'nün alt boyutu olan çatışma ve BSÖ toplam puanlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Bu bulgulara dayanarak sosyal medya bağımlılığı ölçeğinin alt boyutlarından tekrarlama, duygu düzenleme, meşguliyet, çatışma ve BSÖ toplam puanı kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını yordamaktadır. Uygulanan analiz sonuçları incelendiğinde duygu düzenleme, tekrarlama, çatışma ve meşguliyet alt boyutlarının anlamlı değişkenler olarak ön planda olması, kişilerin olumsuz duygularla başa çıkma yolu olarak sosyal medyaya ve alışveriş davranışına yöneldiklerini düşündürmektedir. Bunun yanında benlik saygısının düşük düzeyde olmasının ise kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını anlamlı bir biçimde yordaması, kişilerin içsel algılarındaki eksikliklerin, geçici doyum sağlayan dışsal davranışlarla giderilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Basit Aracı Değişken Analizine İlişkin Bulguların Tartışılması

Katılımcıların sosyal medya bağımlılığı ile kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı arasındaki ilişkide algılanan benlik saygısının aracı rolü basit aracı değişken analizi ile incelenmiştir. Yapılan aracı değişken analizi sonuçlarına göre sosyal medya bağımlılığının algılanan benlik saygısını negatif ve anlamlı bir biçimde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak algılanan benlik saygısının kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışını pozitif yönde ve anlamlı olmayacak biçimde yordadığı tespit edilmiştir. Aracı değişken olan algılanan benlik saygısı analize dahil edildiğinde toplam etki anlamlı ve pozitif olup, dolaylı etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle algılanan benlik saygısı sosyal medya bağımlılığı ve kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı arasındaki ilişkide tam bir biçimde aracı rolde bulunmamaktadır. Alanyazın incelendiğinde sosyal medya bağımlılığının kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı ile aracı değişken olarak benlik saygısının incelendiği çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan çalışmadaki bulgular alanyazın için önem taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı ile kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Sosyal medya bağımlılığı bireylerin yaşamında ciddi olumsuzluklara sebep olarak psikolojik iyi oluşlarını ve benlik saygılarını negatif yönde etkileyen önemli bir problemdir. Bu konuyla ilgili olarak farkındalık sağlayacak çalışmalar yapmak ve önleyici faaliyetlerde bulunmak önem taşımaktadır. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı yüksek olanların kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışında bulunma eğilim-

lerinin yüksek olduğunu ve benlik saygılarının ise düşük olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla gençler arasında sosyal medya bağımlılığı ve bu durumun yol açtığı kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı hakkında bir bilinç oluşturacak eğitimler düzenlemek gereklidir. Gençlerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları konusunda farkındalıklarını artırmak amacıyla psiko-eğitsel programlar geliştirilmelidir. Bu programlarda sosyal medya okuryazarlığı ve zaman yönetimi stratejileri gibi konulara yer verilmelidir. Bu tür programlar aynı zamanda gençlerin kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışlarını tanımalarını ve bu davranışların altında yatan psikolojik ihtiyaçları fark etmelerini sağlamada da etkili olacaktır. Sosyal medya platformlarının genç kullanıcıları sürekli çevrimiçi tutmaya yönelik algoritmik yapıları göz önüne alındığında, bu platformlarda geçirilen zamanın kısıtlanmasını teşvik eden dijital araçlar yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca çevrimiçi alışveriş sitelerinde yer alan “şimdi al, sonra öde” gibi dürtüsel satın alma davranışlarını artıran pazarlama stratejilerinin etik ilkeler çerçevesinde denetlenmesi önem arz etmektedir.

Yine bu çalışmanın sonuçlarına göre, sosyal medya bağımlılığı puanlarının yüksek olmasının katılımcılarda benlik saygısını negatif yönde etkilediği görülmüştür. Benlik saygısının düşük olması, bireyleri dışsal onay arayışına ve kompulsif davranışlara daha eğilimli hâle getirebilmektedir. Bundan dolayı, özellikle gençler başta olmak üzere risk gruplarına yönelik bilişsel davranışçı terapi (BDT), pozitif psikoloji temelli müdahale programları ve öz şefkat geliştirme terapisi uygulanabilir. Bu müdahaleler gençlerin benlik algılarını güçlendirerek sosyal medyaya aşırı bağımlı hâle gelmelerini ve kompulsif alışveriş davranışlarını azaltabilir.

Son olarak bu konuda okul politikaları ve aileler oldukça önemli bir rol oynamaktadır. İlk başta aile ortamında aile üyeleri ve bakım verenler, özellikle genç bireylerin sosyal medya ile kurdukları ilişkide yönlendirici bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle ailelere yönelik bilgilendirici seminerler ve çevrim içi eğitimler aracılığıyla sosyal medya bağımlılığı kompulsif çevrimiçi alışveriş davranışı ve benlik saygısı konularında farkındalıklarının artırılması gerekmektedir. Okul politikaları için eğitim yerlerinde dijital sağlık okuryazarlığına yönelik müfredat geliştirilerek, gençlere sosyal medya kullanımı, çevrimiçi satın alma alışkanlıkları ve öz farkındalık becerileri kazandırılmalıdır. Bu sayede gençlerin sosyal medyada karşılaştıkları idealize edilmiş yaşam tarzlarına karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirmeleri ve benlik değerlerini dışsal kıstaslardan ziyade içsel kaynaklara yönlendirmeleri desteklenebilir.

Mevcut çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurularak gelecekteki çalışmalarda daha büyük bir örneklem grubunun kullanılması ve veri toplama araçlarının çeşitlendirilerek zaman yönetiminin genişletilmesi yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Akın, G., Çelikay Söyler, H. Ve Müezzın, E. (2024). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı Benlik Saygısı ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(71), 305-320.
- Akkaş, İ. (2021). Çevrimiçi (online) alışveriş bağımlılığı üzerine araştırma: erzincan binalı yıldırım üniversitesi örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 236-256.
- Aktan, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 405-421.
<https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.379886>
- Andreassen, C. S. (2014). Social network site addiction - an overview. *Current Pharmaceutical Design*, 20 (25). 4053-4061.
DOI: 10.2174/13816128113199990616
- Andreassen, C. S., Griffiths, M. D., Gjertsen, S. R., Krossbakken, E., Kvam, S. & Pallesen, S. (2013). The relationship between behavioral addictions and the five-factor model of personality. *Journal of Behavioral Addictions*, 2(2), 90-99.
<https://doi.org/10.1556/jba.2.2013.003>
- Andreassen, C. S., Griffiths, M. D., Paleesen, S. & Bilder, R. M. (2015). The bergen shopping addiction scale: reliability and validity of a brief screening test. *Frontiers in Psychology*, 6, 1-11.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01374>
- Aslan, M., (2023). Benlik saygısı ve kontrolsüz kredi kartı kullanımının çevrimiçi alışveriş bağımlılığı üzerine etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 24(1), 1-11.
<https://doi.org/10.51982/bagimli.1102018>
- Aslanyürek, M., Gürdal, S. A., Dursun, S., Tunçel, E., ve Ayan, S. M. İ. (2015). Sosyal medya gerçeği ve meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyal medya algısının değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 5(6), 1-11.
- Arslan Dinç, E., & Karabıyık, M. S. (2023). İnternet Alışverişlerinin Kompulsif Satın Alma Davranışına Etkisi: Nicel Bir Araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 52-72.
- Aydoğan, D. (2024). Sosyal Medya Bağımlılığı, Benlik Saygısı İlişkisinde Beden Memnuniyetinin Aracılık Rolü Analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 11(1), 135-153
<https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1343524>
- Bardakçı, S. ve Caz, Ç. (2019). Sosyal medya bozukluğu: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 1100-1124.
<https://doi.org/10.26466/opus.521522>

- Başıoğlu, U. D., & Yanar, Ş. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Alışkanlıklarının Belirlenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 6-13.
- Black, D. W. (2007). A review of compulsive buying disorder. *World Psychiatry*, 6(1), 14-18.
- Black, D. W. (2001). Compulsive buying disorder: definition, assessment, epidemiology and clinical management. *CNS Drugs*, 15(1), 17-27.
- <https://doi.org/10.2165/00023210-200115010-00003>
- Brandtzæg, P. B., ve Heim, J. (2009). Why people use social networking sites international conference on online communities and social computing. *Springer*, 143– 152.
- Çalapkulu, Ç. ve Adem, S. (2022). Bireylerin bağımlı alışkanlıklarında sosyal medya kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 892-914.
- <https://doi.org/10.19145/e-gifder.1109284>
- Demirbas, H. (2016). Psychiatric symptoms and problematic internet use among turkish university students. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*. [Online]. 6, 103-107.
- Demirel, A.C. ve Tapan, M.G. (2023). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 60-78.
- <https://doi.org/10.15869/itobiad.1147669>
- Dinç, M. (2020). İnternet bağımlılığı özelinde yeni davranışsal bağımlılıklar. *Sosyal hizmet ve bütün yönleriyle bağımlılık*. (1. Baskı, 175-194) içinde. Grafiker Yayınları.
- Ekşi, H., Kaya, Ç. ve Kuşcu, B. (2018, 9-11 Mayıs). Multidimensional Experiential Avoidance Questionnaire-30: Adaptation and Psychometric Properties of the Turkish Version [Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği-30'un Türkçeye uyarlanması ve psikometrik Özellikleri] 8th International Conference on Research in Education- - ICRE, May, 9-11, Manisa, Turkey (s. 483-487).
- Erşan, E., Doğan, O. ve Doğan, S. (2009). Beden eğitimi ve antrenörlük bölümü öğrencilerinde benlik saygı düzeyi ve bazı sosyo demografik özelliklerle ilişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 12(1), 35- 42.
- Griffiths, M. D. (2005). A components model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191–197.
- <https://doi.org/10.1080/14659890500114359>
- Griffiths, M. D. (2012). Facebook addiction: Concerns, criticism, and recommendations: A response to andreassen and colleagues. *Psychological Reports*, 110(2), 518-520.
- DOI: 10.2466/01.07.18.PR0.110.2.518-520

Griffiths, M. (1996). Nicotine, tobacco and addiction. *Nature*, 384(18).

DOI: 10.1038/384018a0

Güngör- Aytar, A. (2018). *Gelişim psikolojisi*. Hedef Yayıncılık.

Hasırcı, I., Örüü, E. ve Kurt, P. (2023). Benlik saygısı, yalnızlık ve problemli internet kullanımı ilişkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 10(21), 116-142.

<https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1219694>

Häubl, G. ve Trifts, V. (2000). Consumer decision making in online shopping environments: The effects of interactive decision aids. *Marketing Science*, 19(1), 4–21.

DOI:10.1287/mksc.19.1.4.15178

Hollander, E. ve Allen, A. (2006). Is compulsive buying a real disorder, and is it really compulsive? *American Journal of Psychiatry*, 163(10), 1670-2.

DOI:10.1176/appi.ajp.163.10.1670

İnce, M., & Koçak, M. C. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 736-749.

Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.

Kurtyılmaz, Y., Can, G. ve Ceyhan, A. A. (2017). Üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık ile benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 33-52.

Kyrios, M., Frost, R. O. ve Steketee, G. (2004). Cognitions in compulsive buying and acquisition. *Cognitive Therapy and Research*, 28(2), 241-258.

DOI:10.1023/B:COTR.0000021543.62799.32

Lee, S. Y. (2014). How do people compare themselves with others on social network sites?: The case of Facebook. *Computers in Human Behavior*, 32, 253-260.

<https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.12.009>

LEMMENS, J. S., Valkenburg, P. M. ve Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Media Psychology*, 12(1), 77-95.

<http://dx.doi.org/10.1080/15213260802669458> <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.12.009>

Özdemir, S. (2021). *Sosyal medya bağımlılığının üniversite öğrencilerinde benlik saygısı ile ilişkisinin incelenmesi* [Yayımlanmış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Özdemir, Z. (2019). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2), 91-105.

<https://doi.org/10.14514/byk.m.26515393.2019.7/2.91-105>

Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M. ve Monroe, K. B. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35(4), 622-639.

DOI:10.1086/591108

Rosenberg M. Society and The Adolescent Self-image., Princeton, NJ: Princeton University Press, 1965: 3-36.

Sab, H., Wittchen, H.U. ve Zaudig, M. (2003). I. Diagnostisches und statistisches manual psychischer Störungen (DSM-IV-TR). Göttingen: Hogrefe.

Sebastian, C., Burnett, S. ve Blakemore, S. J. (2008). Development of the self-concept during adolescence. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(11), 441-446.

<https://doi.org/10.1016/j.tics.2008.07.008>

Smith, A. ve Anderson, M. (2018). Social media use in 2018. Pew Research: <https://www.pewresearch.org/internet/2018/03/01/social-media-use-in-2018/> adresinden alındı

Starcevic, V. (2013). Is internet addiction a useful concept?. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. 47(1) 16-19.

<http://dx.doi.org/10.1177/0004867412461693>

Stone C.B. ve Wang Q. (2018). From conversations to digital communication: The mnemonic consequences of consuming and producing information via social media. *Topics in Cognitive Science* 11, 774-793.

DOI:10.1111/tops.12369

Tabak M. Y. ve Kahraman S. (2022) Genç Yetişkinlerde Sosyal Görünüş Kaygının Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Üzerindeki Yordayıcı Etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 22-29.

Tafarodi, R. W., Wild, N. ve Ho, C. (2010). Parental authority, nurturance and two dimensional self-esteem. *Scandinavian Journal of Psychology*, 51(4), 294-303.

DOI:10.1111/j.1467-9450.2009.00804.x

Thompson, E. R. ve Prendergast, G. P. (2015). The influence of trait effect and the five-factor personality model on impulse buying. *Personality and Individual Differences*, 76, 216-221.

<https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.12.025>

Tong, X. (2010). A cross-national investigation of an extended technology acceptance model in the online shopping context. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 38(10), 742-759.

DOI:10.1108/09590551011076524

Traş, Z. ve Yakıcı, H.B. (2023). Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı ile depresyon, anksiyete ve stres arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 24(3), 316-324.

<https://doi.org/10.51982/bagimli.1172148>

Young, SK. *Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder*. *Cyberpsychol Behav* 1996, 1(3), 237-244.

<https://www.scirp.org/reference/ReferencesPapers?ReferenceID=1813152#:~:text=http%3A//dx.doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237>

Zaremohzzabieh, Z., Samah, B. A., Oma, S. Z., Bolong, J. ve Kamarudin, N. A. (2014). Addictive facebook use among university students. *Asian Social Science*, 10(6), 107-116.

DOI:10.5539/ass.v10n6p107

Widyanto, L. ve McMurrin, M. (2004). The psychometric properties of the internet addiction test. *CyberPsychology & Behavior*, 7(4), 443-50.

DOI: 10.1089/cpb.2004.7.443

Wolniczak, I., Caceres-DelAguila, J. A., Palma-Ardiles, G., Arroyo, K. J., Solís-Visscher, R., Paredes-Yauri, S., Mego-Aquije, K. ve Bernabe-Ortiz, A. (2013). Association between facebook dependence and poor sleep quality: A study in a sample of undergraduate students in Peru. *PLoS One*, 8(3), 1-5.

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0059087>

Dijital Eşitsizlik Kavramının Bibliyometrik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi

Güllü YILDIRIM*

Öz: Günümüzde dijital teknolojinin hızla yayılması ve kullanımının artmasıyla birlikte, bireyler ve toplumlar bu teknolojilere kolayca ulaşabilmekte ve istediği herkesle kolayca iletişim kurabilmektedir. Ne var ki bazı toplumlar ve toplumlar bu teknolojilere diğerleri kadar kolay bir şekilde ulaşamamaktadır.

Araştırmanın amacı dijital eşitsizlik üzerine yapılan çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile inceleyerek, bu konuda elde etmek ve önlemler alınmasına yardımcı olmaktır. 2003 ve 2024 yılları arasında Web of Science veri tabanı üzerinden yayımlanmış çalışmalar incelenmiş, elde edilen veriler VOSviewer 1.6.20 yazılımı kullanılarak görselleştirilmiştir. Analiz sonucunda dijital eşitsizlik alanında en fazla çalışma gerçekleştiren ülkelerin ABD, Rusya, İngiltere, Çin ve Hollanda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bibliyometrik analiz sonucuna göre, “dijital uçurum” kavramı “dijital eşitsizlik”ten sonra en sık kullanılan anahtar kelime olmuştur. Bu kavram, dijital eşitsizliği tanımlamak için kullanılmıştır.

Dijital eşitsizlik alanında en fazla yayın yapan araştırmacılar Hargittai, Eszter; van Deursen, Alexander J. A. M.; Robinson, Laura ve Watkins, Scott C.’dir.

Dijital eşitsizlik alanında yapılan çalışmalar, özellikle 2021’den itibaren ciddi bir artış göstermiştir. Özellikle evden çalışma sürecini yaşadığımız ve bu nedenle de dijital teknolojilere daha çok ihtiyaç duyduğumuz Covid-19 pandemi döneminin, dijital eşitsizliği fark etmemize neden olduğu yorumu yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Eşitsizlik, Dijital Uçurum, Bibliyometrik Analiz

Examining the Concept of Digital Inequality through the Bibliometric Analysis Method

Abstract:With the rapid spread and increasing use of digital technology today, individuals and communities can easily access these technologies and communicate effortlessly with anyone they wish. However, some communities and societies do not have the same level of access to these technologies as others.

The aim of this study is to examine the literature on digital inequality through bibliometric analysis and to contribute to the understanding of the subject while supporting the development of potential measures. Studies published between 2003 and 2024 in the Web of Science database were analyzed, and the resulting data were visualized using the VOSviewer 1.6.20 software.

The analysis revealed that the countries conducting the most research on digital inequality are the United States, Russia, the United Kingdom, China, and the Netherlands. According to the bibliometric findings, the term “digital divide” emerged as the most frequently used keyword after “digital inequality” and has been commonly employed to define the concept of digital inequality.

The most prolific researchers in this field are Eszter Hargittai, Alexander J. A. M. van Deursen, Laura Robinson, and Scott C. Watkins.

A significant increase in studies on digital inequality has been observed, especially since 2021. It can be interpreted that the COVID-19 pandemic, during which remote work became widespread and reliance on digital technologies intensified, played a critical role in raising awareness of digital inequality.

Keywords: Digital Inequality, Digital Divide, Bibliometric Analysis.

* Selçuk Üniversitesi, Reklamcılık, Konya, Türkiye. ORCID: 0000-0001-2345-6789, E-posta: 244262001001@lisansustu.selcuk.edu.tr

Giriş

Dijital eşitsizlik, dijital teknolojilere erişim konusunda ve bu teknolojilerin kullanımında yaşanan eşitsizliği ifade eder. Hayatın her alanında olduğu gibi dijital teknolojilere erişimde de eşitsizlik söz konusudur (Nas, 2021, s. 213).

Dijital eşitsizlikler, bireyler düzeyinde yaşandığı gibi ülkeler düzeyinde de yaşanmaktadır. Dünyadaki her birey ve her ülke dijital teknolojilere ulaşamamakta, ulaşsa bile bu teknolojilerden aynı şartlarda yararlanamamaktadır.

Dijital Eşitsizlik Nedir?

Dijital eşitsizlikle ilişkilendirilen “dijital uçurum” kavramı, ilk başta bireylerin internet altyapısına erişimi üzerine odaklanıyordu. Ancak zamanla internete erişim sağlayabilen kişi sayısı arttıkça, internet kullanımındaki beceri düzeyleri ve kullanım biçimlerindeki ayrımlar dikkat çekmeye başladı. Günümüzde dijital uçurum araştırmaları için motivasyon, erişim, beceri gibi farklı boyutlar kullanılmaktadır (Deursen, Helsper, Eynon, & van Dijk, 2016, s. 3-4).

Eski zamanlardan beri süregelen toplumsal eşitsizlik yeni dönemde teknolojinin gelişmesi ve kullanılması ile birlikte, beraberinde dijital eşitsizliği getirmiştir. Eşitsizlikler günümüzde ırk ve cinsiyet üzerinden değil teknolojilere erişim düzeyi, hatta bu teknolojilere sahip olma bağlamında ele alınmaktadır (Kalaycı, 2023, s. 46)

Dijital eşitsizlik üzerine yapılan araştırmalar, 1990'lara kadar uzanmaktadır. 1990'lardan itibaren internetin yaygınlaşmasıyla birlikte dijital eşitsizlik hakkında araştırmalar ortaya çıkmıştır (Özkan, 2023, s. 549)

Bireylerin teknolojiye erişim imkânları farklı nedenlere bağlıdır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar internet erişimlerinde de farklıdır.

Dijital eşitsizlik sadece internete eşit düzeyde erişim sağlamayı ve kullanabilmeyi değil, aynı zamanda dijital teknolojileri verimli ve hızlı kullanım gibi faktörleri de göz önünde bulundurarak geliştirilmiş bir kavramdır (Kalaycı, 2023, s. 48)

Metodoloji

Araştırmanın Problemi

Günümüz teknolojilerinin getirdiği olanaklar sayesinde dünya küresel bir köye dönüşmüştür. Bireyler, zaman ve mekândan bağımsız olarak birbirleri ile hızlı ve kolay bir şekilde iletişim kurabilmektedir. Fakat bu dijital teknolojilere

erişim olanağı her birey ve toplum için eşit değildir. Dünyada bazı toplumlar ve bireyler bu olanaklardan çok iyi şekilde yararlınsa da hâlâ dijital teknolojilerden yararlanamayan veya sınırlı şekilde yararlanan pek çok kişi vardır.

Araştırma Soruları

Bu araştırma kapsamında aşağıdaki sorular cevaplanmaya çalışılmıştır;

1. Dijital eşitsizlik üzerine yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı nedir?
2. Dijital eşitsizliği konu edinen çalışmaların anahtar kelime ağında hangi kelimeler sıklıkla kullanılmıştır?
3. Dijital eşitsizlik alanında en çok yayın yapan ülkeler hangileridir? Bu ülkelerin dijital eşitsizlik konusunda yaptıkları işbirlikleri nasıldır?

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini; Web of Science’de yayımlanmış, “digital inequality” yani “dijital eşitsizlik” anahtar kelimesini içeren yerli ve yabancı yayınlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, direkt olarak dijital eşitsizlik konusunu işlemiş yayınlardan oluşmaktadır.

Web of Science’de çoğu makalenin, konusu farklı olsa da, dijital eşitsizliğe değindiği görülmüş; bu nedenle sonuçları sınırlandırmak için Web of Science’de “digital inequality” şeklinde araştırma yapılmıştır. Böylece ana konusu dijital eşitsizlik olan yayınlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Amacı

Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, dijital eşitsizlik alanındaki akademik yayınların ve dokümanların belirli bir zaman diliminde ne kadar arttığını, hangi yazarların ve çalışmaların bu konuda öne çıktığını ortaya koymak açısından yardımcı olmaktadır. Bibliyometrik araştırma, bir araştırma alanına ait akademik dokümanların analiz edilerek sonuçların niceliksel olarak incelenmesini ifade etmektedir. Bu araştırma yöntemi ile belirli konularda, yazarlarda, yayınlarda veya yayın yıllarında meydana gelen eğilimler ve değişimlerin ortaya çıkarılır. Büyük veri kümelerini analiz etmek ve araştırma alanının gelişimini ve odak noktalarını anlamak açısından bibliyometrik araştırma önemlidir. Mevcut literatürü derinlemesine inceleme ve analiz etme fırsatı sunar (Özkan, 2023, s. 553).

Bibliyometrik araştırma ile birlikte genellikle ağ analizi tekniği de kullanılır. Ağ analizi, elde edilen büyük verileri görselleştirerek, verilerin daha anla-

şılır olmasını böylece daha kolay ve doğru bir şekilde yorumlanmasına imkân verir. Bu araştırmada da, bibliyometrik analizden elde edilen büyük verilerin daha anlaşılır olmasını sağlamak için, ağ analizi tekniği kullanılmıştır.

Ağ analizi ile ortaya çıkan ağ haritaları, belirli anahtar kelimeler, yazarlar, üniversiteler veya ülkeler arasındaki ilişkileri göstermektedir. Dairelerin boyutu, öğelerin önemi hakkında fikir verir. Dairelerin renkleri ise öğelerin ait olduğu kümeyle ilişkilendirilmektedir. Öğeler arasındaki mesafe, verilerin birbirleriyle olan ilişkilerini göstermektedir. Yakın konumlanan öğeler birbirleriyle güçlü bir ilişkiye sahipken, uzak konumlanan öğeler arasında yeterli ilişki olmadığı sonucunu verir. Böylece, araştırma alanında hangi konuların ön plana çıktığını, hangi yazarların etkili olduğunu ve hangi bölgelerde yoğunlaşmanın olduğunu ortaya için önemli bir kaynak sağlamaktadır (Özkan, 2023, s. 553).

Eğilimleri belirlemek için yazar anahtar kelime ağı, bibliyografik eşleşme, ortak atıf ağı ve ortak yazarlık verileri analiz edilmiştir. Anahtar kelime ağı ile, dokümanlarda kullanılan en yaygın anahtar kelimeleri belirlenmiştir.

Bibliyografik eşleşme, farklı iki kaynaktan aynı yayına atıf yapılmasını ifade eder. Ortak atıf ise iki farklı kaynağın aynı çalışmada birlikte anılmasını ifade eder. Ortak yazarlık analizi bir akademik çalışmanın birden fazla yazar tarafından birlikte hazırlanması ve yayımlanması durumlarını analiz eder. Tüm bu analizler, bibliyometri yöntemiyle gerçekleştirilir.

Bu çalışmada, Web of Science veri tabanı üzerinden erişilen, dijital eşitsizlik konusunda yapılan 704 çalışma değerlendirmeye alınmıştır. Dijital eşitsizlik üzerine yapılan çalışmaların 2003-2024 yıllarını kapsamaktadır. Bu alandaki toplam makale sayısı, çalışmaların yayın yılları, yayımlandığı kurum, yazarlar, atıflar ve anahtar kavramlar gibi faktörler Vosviewer uygulaması kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu çalışma, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak dijital eşitsizlik alanında yapılan araştırma sonuçlarını derleyerek, dijital eşitsizlik hakkında bir bakış açısı oluşturmayı ve gelecekteki araştırmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

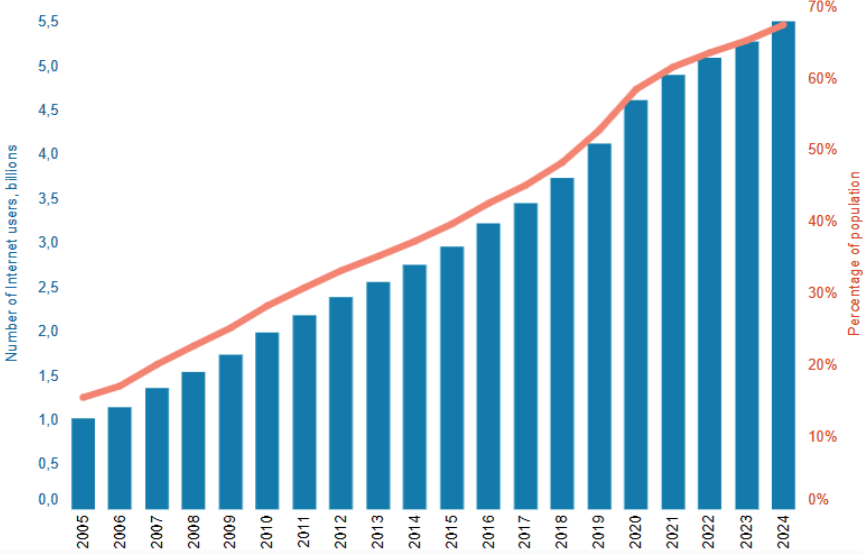
Bu çalışmada Web of Science’de yayımlanmış dijital eşitsizlik konusunu ele alan yerli ve yabancı makaleler incelenmiştir. Sadece Web of Science’deki makalelerin örneklem olarak incelenmesi araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Ayrıca, ana konusu dijital eşitsizlik olan yayınları incelemek için, arama yapılırken digital inequality anahtar kelimesi tırnak işareti içerisinde aratılmıştır. Bu da veri sonuçlarının daralmasına neden olmuştur.

Bulgular

Aşağıda ITU (2024) istatistikleri değeriendirildiğinde, Tablo 1’de iletişim teknolojilerine erişimin dünya üzerindeki durumu görölmektedir.

Grafik 1. Dünyada İnternet Kullanıcıların Yıllara Göre Değışimi

Individuals using the Internet

Kaynak: Facts and Figures 2024, 2024

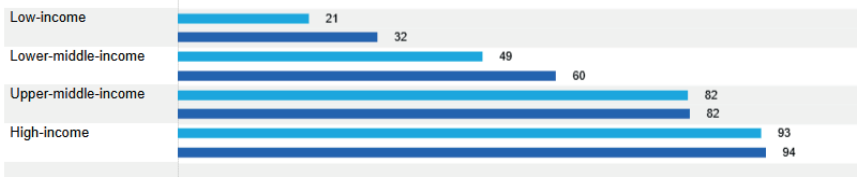
Grafik 1’de 2005-2024 yılları arasında ölkelerin internet kullanım oranları yer almaktadır. Bu oranlara bakıldığında; 2024 yılında, dünya nüfusunun %68’i çevrimiçiydi. Bu oran, her geçen yıl artsa da dünya nüfusunun üçte biri olan 2,6 milyar insan hâlâ çevrimdışı. Tüm insanların iletişim teknolojilerine erişebildiği, evrensel çevrimiçi olma ihtimalinden hâlâ çok uzağız.

Grafik 2. Cinsiyete göre internet kullanımı

Percentage of female and male population using the Internet, 2024

Kaynak: Facts and Figures 2024, 2024

Dünya genelinde erkeklerin %70'i internet kullanırken, kadınların %65'i internet kullanıyor. Genel internet kullanımında olduğu gibi, internet kullanımında cinsiyet eşitliği de gelişmişlik düzeyiyle yakından ilişkili.

Grafik 3. Gelir düzeyine göre internet kullanımının cinsiyete göre dağılımı**Kaynak:** Facts and Figures 2024, 2024

Aynı durum gelir düzeyine bağlı cinsiyet eşitliğinde de gözlemlenmiştir. Düşük gelir düzeyi olan ülkelerde, internet kullanımında cinsiyet eşitliği düşükken, yüksek gelirli ülkelerde neredeyse aynıdır.

Mevcut veriler, internete erişim düzeylerinde önemli bir artış olduğunu göstermekte, ancak hâlâ, dünya nüfusunun büyük bir kısmının internete erişemediği anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan bu ciddi fark; ülkelerin gelişmiş, gelişmekte olan, az gelişmiş özelliklerine göre ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde internete erişim imkânı, cinsiyet bakımından değerlendirildiğinde, ülkelerin gelir ve gelişmişlik düzeyleri bu farkın ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

Günümüzde internet, toplum ve eşitsizlik üzerine dünya çapında gerçekleştirilen dijital eşitsizlik çalışmalarını sınıflandırmak amacı ile bibliyometrik analiz çalışması yapılmıştır.

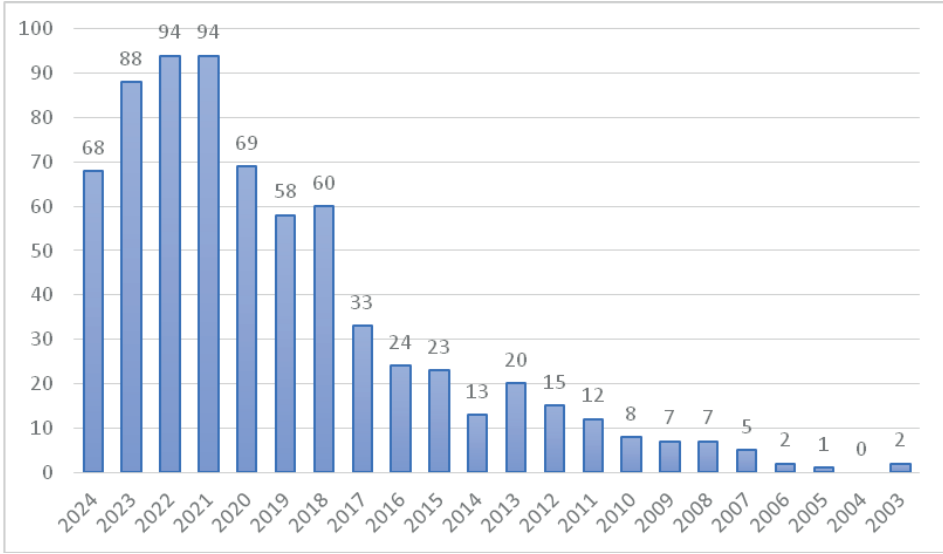
Gerçekleştirilen bu analiz ile dijital eşitsizlik alanına ilişkini çalışmaların yıllara göre dağılımı, en fazla atıf alan çalışmalar, çalışmaların anahtar kelime ağı, ortak atıf ağı, bibliyografik eşleşme analizi, ortak yazarlık analizinde ülke ve üniversiteler arası işbirlikleri ele alınarak “dijital eşitsizlik” alanında ger-

çekleştirilen çalışmalara ilişkin durumun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Web of Science veri tabanındaki 2003 – 2024 yıllarını kapsayan dijital eşitsizlik konulu çalışmalar incelenmiştir. Elde edilen veriler, VOSviewer 1.6.20 yazılımı ile görselleştirilmiştir. Bu makale dünya ölçeğinde gerçekleştirilen Web of Science veri tabanına dâhil dijital eşitsizlik alan yazınına ilişkin bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

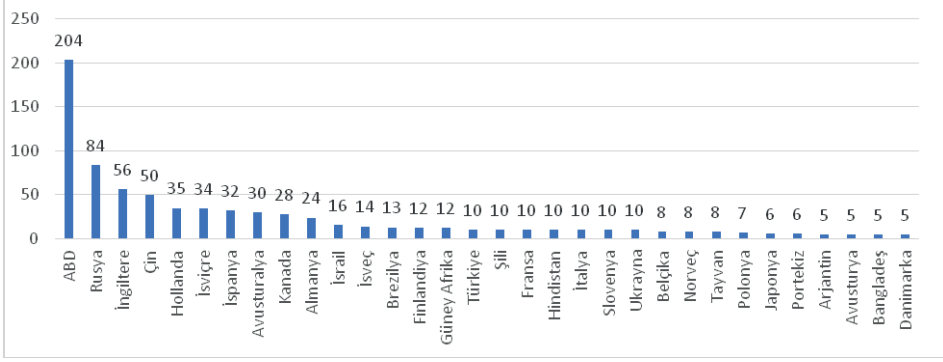
Yayımlanan Makalelerin Yıllara, Türüne ve Ülkelere Göre İncelenmesi

Dijital eşitsizlik üzerine yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı, Grafik 4’de gösterilmektedir.

Grafik 4. Dijital eşitsizlik alanındaki çalışmaların yıllara göre dağılımı

Dijital eşitsizlik ile ilgili çalışmaların 2003 yılında başladığı görülmektedir. 2010’dan sonra ise bu alanda yapılan çalışmalar artmaya başlamıştır. Özellikle Covid-19 sürecinde dijital eşitsizliğin gözle görülür biçimde fark edilmesi, salgının yaşandığı yıllardan itibaren bu alanda yapılan çalışmalarda da önemli artış meydana gelmiştir.

Grafik 5. Ülkelere Göre Yayın Sayıları

Yayınların ülkeler açısından dağılımları incelendiğinde 204 yayınlı ABD ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra sırası ile Rusya, İngiltere, Çin, Hollanda vb. şeklinde devam etmektedir.

Şekil 1. Yayınların Ülkeler Arasında İş Birliği Ağ Analizi

1274 atıf sayısı ve 20 bağlantı gücü ile Amerika Birleşik Devletleri, kırmızı kümeyi temsil etmektedir. İsviçre 629 atıf ve 17 toplam bağlantı gücü ile ikinci sırada ve kırmızı kümede yer almaktadır. 525 atıf ve 6 bağlantı gücü ile Çin bu ülkeleri takip etmektedir. Hollanda dışındaki ülkeler arasındaki bağlantının güçlü olduğu dikkat çekmektedir. Hollanda ile diğer ülkeler arasında yapılan iş birliğinin az olması ise dikkat çekmiştir.

Tablo 1. Yazarların Yayın Bakımından İncelenmesi

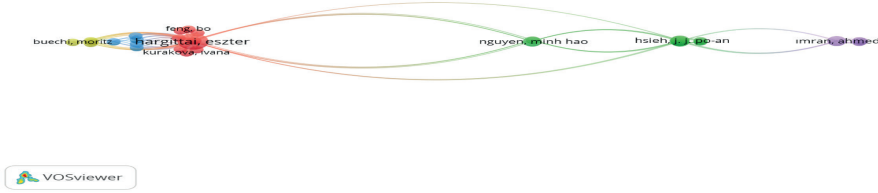
	Yazar	Yayın Sayısı
1	Hargittai, Eszter	29
2	van Deursen, Alexander J.A.M.	16
3	Robinson, Laura	13
4	Watkins, S. Craig	10
5	Reisdorf, Bianca C.	9
6	Nguyen, Minh Hao	9
7	Cotten, Shelia R.	8
8	van Dijk, Jan	8
9	Lissitsa, Sabina	8
10	Büchi, Moritz	8

Tablo 1’de dijital eşitsizlik konulu çalışmalarda en fazla yayın yapan 10 yazara yer verilmiştir.

Yazarların Ortak Atıf Ağı

Yazarların ortak atıf analizi için bir yazarın minimum atıf sayısı 1 olarak belirlenmiştir. Bu kriteri karşılayan 114 yazardan 30’u eşik değeri geçmiştir.

Şekil 2. Yayınların Yazar Ortak Atıf Ağı Analizi

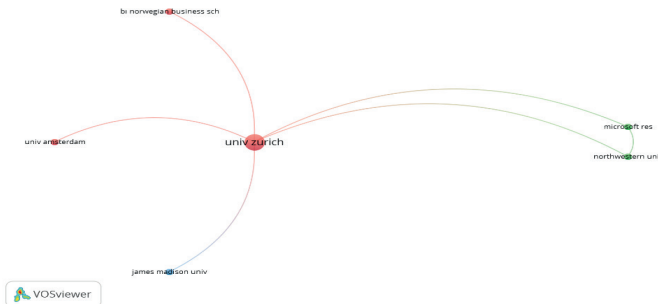
Ortak atıf analizinde alıntılara odaklanıldığında en fazla alıntı yapılan yazar olan Hargittai, Eszter 597 atıf ile kırmızı kümeyi temsil etmektedir. Alıntı sayıları dikkate alındığında kırmızı, mavi ve sarı kümelerdeki yazarların yakın ve güçlü ilişki içinde oldukları görülmektedir.

Yazarların Bağlı Olduğu Kuruluşların İş Birliği Ağ Analizi

Zürih Üniversitesi, Amsterdam Üniversitesi, BI Norveç İşletme Okulu, James Madison Üniversitesi, Microsoft Research ve Northwestern Üniversitesi arasında iş birliği olduğu görülmektedir.

Bu bilgilere dayanarak, ilgili üniversite ve araştırma enstitülerinin dijital eşitsizlikle ilgili çalışmalarda öncü olduklarını ve iş birliği yaptıklarını söyleyebiliriz.

Şekil 3. Yazarların Bağlı Olduğu Kuruluşların İş Birliği Ağ Analizi

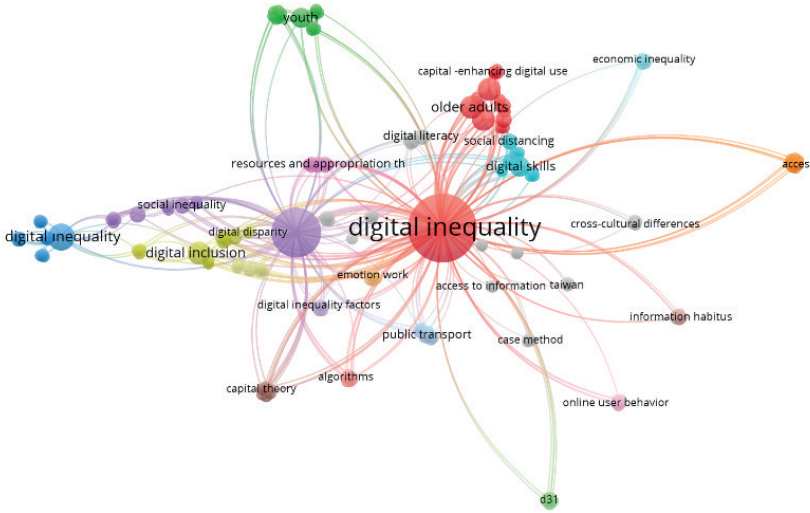

Yazar Anahtar Kelime Ağı

Yayımlanan dokümanlarda yer alan anahtar kelimelerin sıklığına bakıldığında; “dijital eşitsizlik” en çok kullanılan anahtar kelime olmuştur. Dijital eşitsizlik anahtar kelimesini dijital uçurum, dijital katılım, yaşlı yetişkinler, dijital beceriler, gençlik... kelimeler takip etmektedir.

“Dijital uçurum” anahtar kelimesinin en sık kullanılan anahtar kelimeler sıralamasında “dijital eşitsizlik”ten sonra gelmesi, dijital eşitsizliği açıklamada “dijital uçurum” kelimesinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 4. Dijital Eşitsizlik Kavramı ile Bağlantılı Olan Anahtar Kelime Ağ Analizi

Sonuç

Elde edilen sonuçlar, dijital eşitsizlik alanındaki çalışmaların ABD ve Rusya gibi ülkelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Dijital eşitsizlik konusundaki araştırmaların en yoğun olduğu ülkelerin gelişmiş ve güçlü ekonomiye sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Diğer coğrafyalarda dijital eşitsizlik alanında yapılan çalışmaların artması için işbirliklerinin desteklenmesi gerekmektedir. Ülkeler arası eşitsizliklerin yanında; bölgesel, cinsiyet ve yaş grubuna göre yaşanan dijital eşitsizliklerin de anlaşılması önemlidir.

Dijital eşitsizlik alanında yapılan çalışmaların özellikle 2021’den itibaren artması, evden çalıştığımız için dijital teknolojilere daha çok ihtiyaç duyduğumuz Covid-19 pandemi sürecinin bireylerin ve toplumların yaşadığı dijital eşitsizliği daha görünür kıldığı sonucu çıkarılabilir.

Dijital eşitsizlik seviyesinin azalması için teknolojik ve altyapı yetersizliğinin giderilmesi yönünde çalışmaların yapılması, dijital beceri düzeylerinin artırılmasına yönelik çalışmaların artırılması gerekmektedir. Bu noktada hükümetlere, medya kuruluşlarına ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlara büyük görevler düşmektedir.

Dijital eşitsizlik alanında yapılan çalışmalarda en sık kullanılan diğer anahtar kelimenin “dijital uçurum” olması, bu kelimenin “dijital eşitsizlik” kelimesinin eş anlamlısı olarak, onu tanımlamak için kullanıldığı sonucu çıkarılabilir.

Bu çalışma, dijital eşitsizlik konusunda mevcut literatür derlenerek oluşturulmuştur. Araştırmancının konusunu, durumunu ve dünya genelindeki boyutunu ortaya koymakta ve alan üzerindeki çalışmalara bir bakış sunmaktadır.

Kaynakça

- Deursen, A. J., Helsper, E., Eynon, R., & van Dijk, J. (2016). The compoundness and sequentiality of digital inequality. *International Journal of Communication*, 3-4.
- Facts and Figures 2024*. (2024, 12 21). ITU: <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/facts-figures-2024/index/> adresinden alındı
- Kalaycı, N. (2023). Dijitalleşme ve Dijital Eşitsizlik. *Scientific Journal of Space Management and Space Economy*, 43-52.
- Nas, Ş. (2021). Yeni Yapısalıcı Kalkınma ve Dijital Eşitsizlik. S. Nerse, & A. Özkan içinde, *Dijital Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (s. 213-233). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, S. (2023). Dijital Eşitsizliği Anlamak: Erken Tespit ve Eylem İçin Bibliyometrik Analiz. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 547-571.

Using Instagram For City Marketing: A Content Analysis Of @Gokonya

Agrian Ratu RANDA*
Hayriye Nur GÖRKEMLİ**

Öz: Köklü tarihi ve ilgi çekici mekanlarıyla Türkiye'nin önemli şehirlerinden biri olan Konya, özellikle turistlerin dikkatini çekebilmek için çeşitli tanıtım faaliyetlerini etkin bir şekilde kullanmaktadır. Dijital platformların ve özellikle sosyal medyanın kullanıcı sayısının artması, bu kanalları tanıtım faaliyetleri için daha da cazip hale getirmektedir. Bu çalışmada, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin bir projesi olan @gokonya Instagram hesabı, içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve araştırılmıştır şehrin hangi özelliklerinin tanıtıldığı ve hesabın takipçilerinin paylaşımlarla nasıl etkileşime girdiği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda @gokonya hesabının Safko ve Brake'in eğlence, iş birliği, eğitim ve bilgilendirme olmak üzere dört temel sosyal medya stratejisiyle uyumlu içerik türleri bulunduğu ortaya belirlenmiştir. Çalışmada, içeriklerin en çok eğlence ve bilgi konularında paylaşıldığı gözlemlenmiştir. @gokonya, iletişim ve etkileşim kurma çabalarının bir parçası olarak, her gönderide #konya, #gokonya ve #GezGörGonya gibi çeşitli hashtag'leri tutarlı bir şekilde kullanmıştır. Bu, markalaşma ve izleyici farkındalığı oluşturma için kullanılan bir iletişim stratejisidir. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu ise paylaşımlar arasında etkileşim oranı en yüksek temaların 'doğa', 'yeşil alanlar' ve 'tarih' olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Şehir Tanıtımı, Sosyal Medya, Instagram, GoKonya

Abstract: Konya, one of the important cities of Turkey with its deep-rooted history and interesting places, uses various promotional activities effectively to attract the attention of tourists in particular. The increasing number of users of digital platforms and especially social media makes these channels even more attractive for promotional activities. In this study, the @gokonya Instagram account, a project of Konya Metropolitan Municipality, was examined using the content analysis method to determine which features of the city were promoted and how the followers of the account interacted with the posts. It was revealed that the @gokonya account offered content types compatible with Safko and Brake's four basic social media strategies of entertainment, collaboration, education and information. In the study, it was observed that the contents were shared most in the subjects of entertainment and information. As part of its communication and interaction-building efforts, @gokonya uses several hashtags consistently in every post, such as #konya, #gokonya, and #GezGörGonya, is a form of communication strategy used to brand and raise audience awareness. Another important finding of the research is that the themes with the highest interaction rates among the shares are 'nature', 'green areas' and 'history'.

Key Words: Tourism, City Promotion, Social Media, Instagram, GoKonya

* agrianraturandaa@gmail.com

** ngorkemli@selcuk.edu.tr

Introduction

In order to become a preferred one, cities strive to promote themselves with various activities. They wanted to be a promoted the city to attract more tourists, investors, students and even inhabitants. A good city marketing must continuously adapt to the developments of time and trends. Innovation in promotion, infrastructure development, technology, and policies can help strengthen the city's positive image and relevance on both local and international scales (Paliaga et al., 2010). Positive experiences for city visitors can be a strong attraction. Providing good services, adequate facilities, guaranteed safety, and engaging activities for tourists and local residents can reinforce the city's brand. To build a good city brand, it is important to adopt a holistic approach that covers all aspects of city life, including culture, the environment, the economy, and human resources. (Hussein 2020; Joksimovic et al. 2014; Martins 2015). Branded city can help to improve the city's profile, economic growth, and the quality of life for its residents. Branding can be categorized as a holistic approach that need to be focused on many aspect, various instrument and tools can be one of the solution that can be implemented. Come to conclusion one of the instrument that can help the city branding is the usage of digital platforms, the usage of digital platform is really important for the city itself and it will create a positive impact for the city and inhabitants

This study aims to investigate the Instagram account @gokonya, which serves as the official account of the city government of Konya, in promoting the city of Konya. In the first part of the study a brief description will be given on city marketing and promotion activities. In the second part digital platforms, especially social media usage in city promoting activities will be discussed. In the third part of the study @gokonya Instagram account will be analyzed. In the last part, findings of the study will be discussed and recommendations will be given.

The research will focus on the spread of content, the types of content that attract the audience, and a deeper examination of what can be developed from the @gokonya Instagram account and what aspects should be maintained. Additionally, this study will discuss content with high and low engagement based on data obtained from the research findings. The study will provide recommendations and suggestions for the @gokonya account regarding the types of content that should be presented more frequently, in line with the preferences of the Instagram audience of @gokonya.

City Promotion

City promotion is a strategic approach aimed at promoting a particular city to increase its appeal to tourists, potential investors, and new residents. This form of marketing seeks to differentiate the city from others, positioning it as a unique and attractive destination. Effective city marketing initiatives can significantly enhance the local tourism sector. In addition to distinguishing the city from its competitors, such efforts can also contribute to improving the city's overall image and reputation, or to reshaping public perception in a more favorable way. (Piotr Gryszel, et al. 2023)

City promotion is useful and important because it can help promote your city as preferable to those other options by drawing attention to its unique qualities and plus points. It can help the local economy by increasing demand across the board, including hotels, restaurants, retail businesses, and travel agents. (Alnsour, et al. 2022) Many factors need to be considered in building a good city brand, one of which is the importance of identifying what makes the city unique and stand out from other cities. This could be cultural heritage, natural beauty, specialized economic activities, or unique tourist attractions. (Jojic, 2018)

Each city has an identity that reflects its unique character and culture. The branding must clearly reflect this identity, whether through a logo, slogan, color scheme, or other visual elements. Moreover, building a successful city brand involves the active participation of the community. (Gamor & Mensah, 2022) . The public must feel a sense of ownership and be involved in the process of creating the new brand. Consultation and open dialogue with residents can help to build a sense of ownership and public support for the city's promotion.

The usage of various instrument for city promotion is a critical aspect to the success of the city promotion program itself. Some of the tools or instrument leading to the success story or vice versa. That is why the chosen instrument is significantly important to be considered. In using social media, the main tool used to spread information and communicate is content. Content is the key to social media posts, which can take the form of images or videos to disseminate information. (Henninger et al., 2016) it is a crucial aspect to consider in social media because the quality of content will determine whether the intended message is conveyed or not. Currently, many companies are utilizing social media, especially Instagram, as a medium for communication and publicity. Instagram is a platform that attracts attention through the various forms of messages and types of content, including videos, photos, infographics, and the ability to broadcast live video, which spreads rapidly with a wide reach. (Shirvani & De Luca, 2019)

Promoting City Of Konya

Konya is one of the oldest settlement centers of Anatolia. The excavations in Alaeddin Hill and places near the city center showed that the city history goes to 6000 B.C. The city - hosted many civilizations from past to present – exhibits a multi – layered structure. In Rome and Byzantine period, settlement areas were densely around Alaeddin Hill and its surroundings (Tanyeli, 1987). With all the history that make Konya rich in every aspect especially way of living.

In a study conducted by Gorkemli (2012, p. 89-86), Konya's potential to become a "branded city" was examined, and it was found that the city possesses several distinctive characteristics for branding that surpass the average of other Turkish cities. These characteristics include factors such as population size, urban population, employment and unemployment rates, educational and healthcare statistics, industrial structure, export-import rates, innovation and research capabilities, as well as museum and security data. It means that one of the tools for becoming the branded city, Konya has a big potential for promoting itself to become one of the branded city. It can be seen that Konya has a promotional tools for promoting itself like @gokonya instagram account.

One of the efforts made by the local government of Konya to build its promotion is through the use of social media, where social media has become one of the most effective tools to disseminate the city's promotion both locally, nationally, and internationally. That is why, one of the way for becoming the branded city, Konya needs a promotion for the Konya's character as a city, and one of the tools is using the social media.

Konya's City Government used an Instagram account called @gokonya to promote the city. In this study, this Instagram account will be analyzed to be the main part of this research. Instagram was chosen because it is the official government account and @gokonya itself has an average of 27,000 followers and is a platform for delivering information and communication. In addition, the uniqueness of the content on Instagram is its ability to attract the audience, with the information presented in the content being entertaining. Therefore, the content not only showcases photos but also uses other forms such as videos and animations. Based on this, the aim of this study is to outline the characteristics of the content presented (in terms of message clarity) and the audience engagement on @gokonya's Instagram, focusing on the strategy for conveying information to the audience.

Research Methodology

In this study. A qualitative approach with content analysis method will be used. The content will be categorized based on the Four Pillars Social Media Content Strategy and focusing on the city visualization of Konya itself. In a perceptual map study conducted by Gorkemli et al (2021) Konya has various peculiarities such as historical richness, agriculture, easy transportation and clean environment follow it with traditionalism, education facilities, kitchen cuisine, quietness, belief tourism, conservativeness, education quality, cultural values, nature, green areas, cultural activities, crowdedness, accommodation facilities, safety, modernity, cheapness, commercial activities, being scientific, tourism, health tourism and social activities.

With that visualization categories, it will be make more easier to identify the unique characteristic of the Konya. Data will be collected and analyzed by examining the the content of the @gokonya Instagram account. It's also conducted direct observation of the research object, which is the @gokonya Instagram account. This study uses a critical paradigm because it will observe and analyze the content in a broad context, as well as examine the existing reality by studying the content on the @gokonya Instagram feed that utilizes features such as video reels, stories, and posts.

The data collection techniques used in this study are non-participant observation and literature study. Non-participant observation means that it observes the research object without being directly involved. In non-participant observation, it does not directly engage with the object of study, as the role is that of an independent observer. Meanwhile, the literature review was used in data collection because it refers to journals, books and previous studies relevant to the research object under study The data analysis technique used in this study follows the model of Miles and Huberman. The Miles and Huberman model defines the technique of data analysis where it performs the analysis during the research process. According to Sugiyono (2014), the stages of data analysis using the Miles and Huberman model are:

Data Reduction: In the data reduction stage, the collected and observed data is reduced, or in other words, the data will summarizes and selects the main data. Data reduction will help in choosing relevant data and moving on to the next stage.

- **Data Presentation:** After the data has been reduced, the next step is to present the data. The presentation of data can be in the form of images, tables, charts, and graphs. This is done to help t organize the research results so that they are easier to understand.

- **Conclusion:** When all the necessary data for the research has been obtained and the data has been presented and organized clearly and in detail, the final step is to draw conclusions from the research.

Findings

Social Media Instagram @gokonya is one of the tools used by the city government of Konya to promote the city through messages contained in social media content. @gokonya presents a variety of content types so that the audience can be entertained with varied content that has its own theme and characteristics. The themes used are diverse but still aligned with the characteristics and image of @gokonya as a government account with a mission to build the image of the city of Konya to be better. In this study, Observation will be conducted on the Instagram account @gokonya up to March 7, 2025. During this period, a total of 292 pieces of post were uploaded by @gokonya. @gokonya itself first uploaded content on February 21, 2021, as its first post. Below is an analysis of the content posted by @gokonya

Table 1. The Type of Instagram Posts

Type of Instagram Posts	Frequency	%
Photo	182	62
Video	110	38
Total	292	100

Table 1 presents the distribution of Instagram post types in a dataset, specifically focusing on two main content types: photos and videos. The table includes both the frequency and percentage of each post type. The data indicates that photos make up the majority of Instagram posts within the sample, accounting for 62% of the total posts. This suggests that, in this dataset, photos are more commonly shared compared to videos.

Videos represent a smaller but still significant proportion of the posts, with 38% of the total posts being videos. This highlights a notable interest in video content, although it is less prevalent than photos. The data reveals that photo posts dominate Instagram content, comprising 62% of the posts, while video posts make up 38%. The dominance of photos (62%) over videos (38%) suggests that photos are more preferred format for engagement on Instagram within the sample.

Table 2. The Purpose of Instagram Posts

The Purpose of Instagram Posts	Frequency	%
Entertainment	215	74
Collaboration	10	3
Education	39	13
Information	28	10
Total	292	100

Table 2 outlines the distribution of different purposes behind Instagram posts. The table highlights four key posting purposes content types compatible with Safko and Brake’s four basic social media strategies of entertainment, collaboration, education and information: entertainment, the table includes the frequency and percentage of posts for each purpose.

The majority of posts in this dataset are aimed at entertainment, accounting for 74% of the total. This suggests that the primary motivation behind posting on Instagram is to provide entertainment to the audience. It reflects the platform’s role as a source of leisure, fun, and enjoyment for users. This content shows the highest category posted on Instagram account @gokonya such as the place for leisure, the newly open park or café, and the nature tourism. Collaboration posts are far less frequent, making up just 3% of the total posts. This low percentage suggests that collaboration is a less common reason for posting on Instagram, possibly indicating that collaboration posts may be more strategic or less frequent than other types of content. This content basically provide the information about the joint event that collaborated with @gokonya such as agriculture event, Mevlana’s yearly program and the art exhibition.

Education and Information represent smaller but still meaningful portions of Instagram content. Educational content (13%) shows that there is a growing trend toward sharing knowledge, learning, and skill development on the platform. This content included the information that educate the user such as the history of the place and culinary history. Information-based posts (10%) might include news updates or more formal content, although this is still less common than entertainment. This information category gives an information such as the event, important dates and after event information.

Tabel 3. Type of message and captions on the @gokonya account

Type of Message	Frequency	%
Informative	254	87
Persuasive	38	13
Total	292	100

Table 3 provides a breakdown of the types of messages and captions used on the @gokonya Instagram account. The table categorizes the messages into two types: informative and persuasive, along with their frequency and percentage representation. The data shows that 87% of the messages on the @gokonya account are informative. This means the majority of the content shared on this account is focused on providing information to its audience. Informative messages are typically designed to educate, inform, or share valuable facts, updates, or details about a product, service, event, or topic.

Persuasive messages are much less frequent, making up just 13% of the posts. While still present, these posts are not as prominent as informative ones. Persuasive content typically aims to influence behavior, such as encouraging followers to take specific actions (e.g., purchasing a product, signing up for a service, etc.), but it appears to be used sparingly on this account.

Table 4. Distribution of Content Visualization of the @gokonya account

Peculiarities	IMAGE		VIDEO		TOTAL	
	Frequency	%	Frequency	%	Frequency	%
Historical Richness	53	29	21	19	74	25
Kitchen Cuisine	7	4	9	8	16	5
Nature/ Green Areas	61	33	35	32	96	33
Cultural Activities	5	3	7	6	12	4
Social Activities	10	5	5	5	15	5
Accommodation and Facilities	12	7	12	11	24	8
Commercial Activities	15	8	10	9	25	9
Clean Environment	10	5	4	4	14	5
Agriculture	9	5	3	3	12	4
Industry	2	1	2	2	4	1
Total	184	100	108	100	292	100

Table 4 presents the distribution of different types of image visualizations used on a particular platform or account. The table lists various categories related to the imagery displayed, their frequency, and the percentage representation of each category. Nature/green areas and historical richness are the most dominant categories, together making up 62% of the total images (33% for nature and 29% for history). This indicates a strong preference for showcasing the natural environment and historical significance, which may reflect the overall themes or goals of the platform or account. The relative scarcity of categories such as industry (1%), cultural activities (3%), and kitchen cuisine (4%) suggests that the focus is more on environmental, historical, and commercial visuals, with less emphasis on industry or food-related content. The commercial activities and accommodation and facilities categories each represent significant por-

tions (8% and 7%, respectively), indicating that economic and tourism-related imagery plays a moderate role in the content.

Table 4 reveals a clear preference for nature and historical imagery, with these categories making up 62% of the total visualizations. Other categories such as commercial activities (8%) and accommodation and facilities (7%) also feature prominently, while topics like industry, cultural activities, and kitchen cuisine are less frequent. This distribution suggests that the content is primarily focused on environmental and cultural themes, with a secondary focus on commercial and tourism-related content. The strategy could benefit from continuing to highlight natural and historical content while exploring opportunities to incorporate other themes in a balanced way. Table 4 presents the distribution of video visualizations across various categories. Similar to the previous tables, this table categorizes the content into different themes, showing the frequency and percentage of each type of video content.

Nature/green areas and historical richness are the dominant categories, comprising 50% of the total video content (30% for nature and 20% for history). This aligns with the idea that the platform or account has a strong focus on showcasing natural landscapes and historical elements in video format. Accommodation and facilities (12%) and commercial activities (10%) are also significant categories, suggesting that tourism and commercial content play an important role in the video strategy. Kitchen cuisine (9%) and cultural activities (7%) are less frequent, but still notable in the video content, indicating interest in food and culture-related visuals. Agriculture and industry are the least common, making up only 5% of the total video content, which suggests that these themes are not central to the platform's video strategy.

This table appears to show the distribution of content visualization categories, along with their total frequency and percentage representation. The most represented theme is Nature/Green Areas (32% of the total), indicating that nature-related content is a primary focus in this dataset. Historical richness follows with 19%, highlighting its significance. Industry is the least visualized content, making up just 2% of the total. The nature or green areas are the main focus of @gokonya since this account was made for Konya's city promotion.

Table 5. Number of Mention in the caption on the @gokonya account

Number of Mention in the Caption	Frequency	%
Mention	65	22
No Mention	227	78
Total	292	100

Table 5 provides the distribution of captions on the @gokonya Instagram account based on whether they contain a mention (such as tagging other users or accounts) or no mention. This data helps understand the level of engagement and interaction in terms of tagging or mentioning other accounts in captions. No mentions make up a significant portion (78%) of the captions. This suggests that the @gokonya account primarily creates content focused on its own promotion or message without relying on collaborations, tagging other users, or increasing external engagement through mentions.

Mentions are present in 22% of posts, suggesting that mentions are used selectively, probably for collaborations, partnerships, influencer tags or shout-outs to other relevant accounts. This could be a strategy to build relationships, broaden the reach, or acknowledge others in the community. If the goal is to enhance community engagement or build partnerships, the account could consider increasing the use of mentions, such as through collaborations, user-generated content, or promoting other accounts to foster a greater sense of connection and shared content.

Table 6. Number of tags in the post of @gokonya account

Number of tags in the Post	Frequency	%
Tag	95	33
No Tag	197	67
Total	292	100

Table 6 illustrates the distribution of posts on the @gokonya Instagram account based on whether they include tags (such as hashtags or tagged users) or no tags. This data show that “No Tags” make up a majority (67%) of the posts, suggesting that @gokonya typically shares content that does not rely heavily on tags. This could imply a strategy focused on more organic reach, possibly relying on followers or established community engagement rather than on hashtags or external tags to increase visibility.

Tags are present in 33% of the posts, indicating a more selective use of tags. This could be for specific purposes such as targeting particular audiences, joining trending topics, or increasing discoverability for particular posts or campaigns. The relatively low use of tags might indicate a missed opportunity for increasing discoverability, especially if the goal is to grow the audience. Increased use of hashtags, tagging other users, or joining relevant conversations could be effective strategies to reach new users or communities.

Table 7. Number of Hashtags Usage in the caption on the @gokonya account

Number of Hashtags Usage in the Caption	Frequency	%
Hashtag	292	100
No Hashtag	0	0
Total	292	100

Table 7 reveals that every post on the @gokonya Instagram account includes at least one hashtag in the caption. This table shows the frequency and percentage of posts that use hashtags in their captions. Hashtags are used in every single post, making them a fundamental aspect of the account's Instagram strategy. This suggests that the account is heavily focused on leveraging hashtags for discoverability, engagement, and reaching broader or more targeted audiences.

The absence of posts without hashtags (0%) indicates that hashtags are likely considered essential for every post, either for enhancing visibility, aligning with trending topics, or categorizing content for better audience targeting. Table 9 confirms that 100% of the posts on the @gokonya account include hashtags, emphasizing the importance of hashtags in the content strategy. Hashtags are a key tool for enhancing discoverability, engaging with trending topics, and expanding the account's reach to a larger or more targeted audience. This approach highlights a focused strategy on maximizing visibility and engagement through consistent hashtag usage.

Image 1: Word Cloud Hashtag:

A hashtag word cloud is a visual representation of the most frequently used hashtags in a dataset, where the size of each hashtag corresponds to how often it appears. Larger hashtags indicate that they were used more frequently, while smaller hashtags represent those that appeared less often. A hashtag word cloud is a visual representation of the most frequently used hashtags in a dataset, where the size of each hashtag corresponds to how often it appears. Larger hashtags indicate that they were used more frequently, while smaller hashtags represent those that appeared less often.

A hashtag word cloud offers a visual, intuitive way to see the relative popularity of hashtags within a dataset. It helps reveal which topics are being discussed most frequently and can provide valuable insights for content creators, marketers, and researchers about the interests and behavior of a particular audience or community. As like any other account @gokonya always use hashtag for their post, and one of the frequent hashtag that used are #gokonya, #GezGörGonya, #konya, #mevlanamüzesi, #nature, #beyşehir #türkiye and #tarih. Those hashtag are really important to build the identity of @gokonya. The consistent use of hashtags across all posts suggests that hashtags are central to the @gokonya account's content strategy. Hashtags may be used to join relevant conversations, expand the reach of posts, and connect with specific communities or topics on image 1.

The universal use of hashtags indicates an understanding of their importance in enhancing discoverability. By including hashtags in every post, the account is likely aiming to attract a wider audience, including those who follow or search for specific hashtags. Hashtags can help categorize posts and make them more accessible to people searching for related content. By using hashtags effectively, the account is likely targeting specific themes, trends, or audiences to increase engagement and visibility. Given that every post uses hashtags, the account may be aiming for continual growth by ensuring that each post has the potential to be found by users interested in related topics. This strategy could also be aimed at increasing engagement and fostering a broader community around the account.

Table 8. Number of Location Tag Usage in the Post on the @gokonya account

Number of Location Tag Usage	Frequency	%
Tag	0	0
No Tag	292	100
Total	292	100

Table 8 resents the distribution of posts on the @gokonya Instagram account based on whether they include a location tag. Location tags are used to mark the geographical location of a post, often to increase local engagement or highlight the physical location of the content. No location tags in any of the posts suggests that the @gokonya account is not focused on location-based marketing or engagement. This could indicate that the content strategy is more centered around general or global topics, rather than targeting specific geographical regions or audiences.

By using the location tags, the account can give more deep experience to the users. That means, the users are able to click the location directly and know

more about the posted place. It will increase the user experience and create more engagement. With geo tagging, user can directly click it and look another post that might be increase their willingness to visited the place. Especially if it aims to engage with local communities or attract users from other regions. Location tagging could increase discoverability for users searching for or following specific places. For accounts with a global reach or without a focus on a particular region, skipping location tags can be an intentional strategy. However, for businesses, tourism accounts, or brands with a physical location, adding location tags could strengthen visibility and engagement among local audiences or in location-based searches.

Table 9. Number of Likes in the Post on the @gokonya account

Number of Likes	Frequency	%
1-150	87	30%
151-300	67	23%
301-450	62	21%
451+	76	26%
Total	292	100%

Table 9 shows the distribution of the number of likes on posts from the @gokonya account, including the frequency and percentage of posts that fall within specific like ranges. Number of Likes. This indicates the range of likes a post received (e.g., 1-150 Likes, 151-300 Likes, etc.). The majority of posts (30%) received between 1 and 150 likes, which suggests that a large portion of the content may not be highly engaging or is in the early stages of engagement. The next highest group (26%) had between 451+ likes, followed by a smaller number of posts in the 1510-300 and 301-450 like ranges.

Table 10. Number of Likes in the Post on the @gokonya account

Distribution of Likes	0-150		151-300		301-450		451+		Total	
Categories	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%
Historical Richness	8	9	13	19	21	34	32	42	74	25
Kitchen Cuisine	8	9	6	9	2	3	0	0	16	5
Nature/ Green Areas	4	5	17	25	32	52	43	57	96	33
Cultural Activities	7	8	3	4	1	2	1	1	12	4
Social Activities	6	7	8	12	1	2	0	0	15	5
Accommodation and Facilities	19	22	5	7	0	0	0	0	24	8
Commercial Activities	14	16	6	9	5	8	0	0	25	9
Clean Environment	9	10	5	7	0	0	0	0	14	5
Agriculture	8	9	4	6	0	0	0	0	12	4
Industry	4	5	0	0	0	0	0	0	4	1
Total	87	100	67	100	62	100	76	100	292	100

Table 10 outlines the distribution of likes on posts from the @gokonya account across different content categories. It shows how the posts in each category are distributed based on the number of likes received. Posts about historical richness seem to be highly engaging, with 43% of posts (32 out of 74) receiving more than 451 likes. This suggests that the audience finds historical content appealing and is likely to engage more with posts that delve into historical topics or present them in an interesting way. The relatively high number of posts in the 301-450 and 451+ like ranges indicates that historical content drives substantial engagement, making this a key category for the account.

Posts related to kitchen cuisine show a moderate level of engagement, with the majority of posts falling in the 0-150 Likes and 151-300 Likes ranges. The absence of posts with more than 451 likes suggests that this category does not have particularly viral or highly engaging content, at least within the time period considered. Kitchen cuisine posts might be less popular compared to more visually engaging or culturally rich content, such as nature or historical content. Nature/Green Areas posts are the clear standout in terms of popularity, with a whopping 45% of posts (43 out of 96) receiving more than 451 likes. This indicates a strong preference among the audience for content related to nature or green spaces. Whether it's scenic landscapes, environmental conservation, or green spaces within cities, nature-based posts generate high engagement. The fact that only 4 posts received less than 150 likes further strengthens the idea that nature-related content is very well-received.

Cultural activities posts perform poorly compared to other categories. A majority of posts falls within the 0-150 Likes range, and there's only a single post in the 451+ Likes range. This suggests that cultural events, activities, or performances may not be resonating with the target audience. The lack of significant engagement could imply that cultural content might need to be reformatted or presented differently to attract more interest. Posts about social activities show modest engagement, with a significant number of posts (8 out of 15) receiving between 151-300 likes. However, none of the social activity posts achieved more than 451 likes, which suggests that while the content may engage some audience members, it fails to gain mass appeal. Social events, gatherings, and lifestyle-related posts may require more compelling storytelling, visuals, or context to break into the high-engagement categories.

Accommodation and facilities posts are among the least engaging, with 19 out of 24 posts falling in the 0-150 Likes range. This indicates that posts about lodging, hotels, or related facilities have very low engagement. It could be that this content is either not appealing or too niche for the audience, which may

not find posts about accommodations as interesting compared to other types of content. Commercial activities posts appear to have a relatively low level of engagement, with a large proportion (14 out of 25) of posts receiving fewer than 150 likes. This suggests that content related to business or commerce, unless it's exceptionally well-targeted, fails to generate high levels of engagement. Similar to accommodation, these types of posts may not be the most appealing to the account's audience, perhaps due to being seen as too promotional or disconnected from more relatable content like nature or history.

Clean environment posts perform poorly, with the majority of posts falling in the lower like ranges. There is no content reaching the 451+ likes threshold. This could reflect a general apathy toward environmental awareness posts or the lack of compelling visuals and narratives to drive higher engagement. Similar to agriculture, posts about farming or rural life show low engagement. 8 out of 12 posts receive between 0-150 likes, and there are no posts in the higher like ranges. The audience may not find agricultural content as engaging, or the presentation of the content may not capture the interest of followers in the same way as more visually dynamic or relatable posts like nature or historical ones.

Nature/green areas and historical richness are the most engaging content categories. Both categories have a significant number of posts with high likes, especially in the 451+ range, showing that the audience resonates well with content about natural beauty and historical topics. Kitchen cuisine, social activities, and commercial activities all have a mix of engagement levels, but none reach the 451+ likes threshold, indicating moderate but not exceptional popularity. Accommodation and facilities, cultural activities, clean environment, and agriculture are the least engaging content types. These categories have a larger proportion of posts in the 0-150 Likes range, indicating they fail to attract substantial attention from the audience. It means that content related to nature and history generates the highest engagement, while more niche or industry-specific topics such as accommodation or agriculture tend to underperform.

Table 11. Number of Comments in the Post on the @gokonya account

Number of Comments	0-10		11-20		21-30		31+		Total	
Categories	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%
Historical Richness	18	19	44	26	12	41	0	0	74	25
Kitchen Cuisine	6	6	8	5	2	7	0	0	16	5
Nature/ Green Areas	25	27	63	37	7	24	1	100	96	33
Cultural Activities	5	5	6	4	1	3	0	0	12	4
Social Activities	4	4	10	6	1	3	0	0	15	5
Accommodation and Facilities	5	5	18	11	1	3	0	0	24	8
Commercial Activities	4	4	16	9	5	17	0	0	25	9
Clean Environment	13	14	1	1	0	0	0	0	14	5
Agriculture	9	10	3	2	0	0	0	0	12	4
Industry	4	4	0	0	0	0	0	0	4	1
Total	93	100	169	100	29	100	1	100	292	100

Table 11 provides data on the distribution of comments across various categories for posts on @gokonya, with comment counts categorized in four ranges (0-10, 11-20, 21-30, and 31+). The total column shows the sum of comments for each category, while the comment ranges reflect how many posts fall within those intervals. Historical richness have 74 total comments. Majority of the engagement for this category falls into the 11-20 range, which suggests that posts related to historical richness are somewhat popular, but not overwhelmingly so. This could indicate that followers appreciate historical topics enough to engage moderately but not with extreme intensity. This type of content likely sparks interest in some but may not be compelling enough to generate high volumes of comments. Content focusing on historical richness seems to attract a solid, steady level of interest but doesn't evoke the most fervent or heated responses. Content creators might benefit from adding more interactive or provocative elements to this category to boost engagement further

Kitchen cuisine have a total of 16 comments. Posts about kitchen cuisine are likely of niche interest. While some users are moderately engaged, it may be worth exploring ways to make the content more compelling, such as through visual elements or deeper involvement of the audience (e.g., polls or recipe challenges). Nature/green areas have a total of 96 comments. The category of nature/green areas has a broad appeal and garners attention from a large number of users. However, to increase engagement further, the content might need to focus on stimulating deeper conversations, perhaps by linking the topic to current environmental issues, personal stories, or interactive content like questions and challenges. Cultural activities seem to be a secondary interest for the audience. It may be useful to focus on specific, trendy cultural topics

or tie the content to current events to make it more engaging. This might involve a more personal approach, such as showcasing how cultural activities impact individual lives. Like cultural activities, social activities also fall into the moderate engagement category, with most comments in the 11-20 range. The total comment count is slightly higher than cultural activities, but still not overwhelming. Social activities could benefit from a more interactive approach. For example, posts might invite followers to share their personal experiences or opinions on a specific event or activity, fostering more engagement.

The topic of accommodation and facilities could be improved with more specific, appealing content that directly addresses user needs and questions. For example, sharing personal reviews or offering travel tips might spark further interest. Content around commercial activities might appeal to a niche audience. Posts that feature promotions, product reviews, or local businesses might increase engagement, especially if users are incentivized (e.g., through discounts or giveaways). Clean environment might need more compelling or actionable content. Perhaps focusing on current environmental program, providing solutions or actionable advice, or using emotionally driven content could help increase engagement. Industry is the least engaging category. To improve engagement, the content might need to become more tailored to user interests, offering insight into specific industries or trends relevant to the audience.

The Nature/green areas category stands out as the most engaging, generating the highest total number of comments. This could suggest that environmental topics resonate strongly with @gokonya’s audience. Topics such as historical richness, commercial activities, and accommodation tend to generate moderate engagement, concentrated in the 11-20 comments range. Low engagement categories like clean environment, agriculture, and industry show minimal engagement overall. These topics may require better targeting, more appealing content, or integration with timely issues to drive interest, by aligning content with user interests and increasing interactive elements, @gokonya could enhance audience participation and engagement.

Table 12. Number of Share in the Post on the @gokonya account

Number of Shares	0-50		51-100		101-150		151+		Total	
Categories	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%	Freq.	%
Historical Richness	39	20	11	31	9	33	15	45	74	25
Kitchen Cuisine	13	7	3	8	0	0	0	0	16	5
Nature/ Green Areas	55	28	7	19	17	63	17	52	96	33
Cultural Activities	8	4	2	6	1	4	1	3	12	4
Social Activities	9	5	6	17	0	0	0	0	15	5
Accommodation and Facilities	20	10	4	11	0	0	0	0	24	8

Commercial Activities	22	11	3	8	0	0	0	0	25	9
Clean Environment	14	7	0	0	0	0	0	0	14	5
Agriculture	12	6	0	0	0	0	0	0	12	4
Industry	4	2	0	0	0	0	0	0	4	1
Total	196	100	36	100	27	100	33	100	292	100

This table provides data on the number of shares received by posts from the @gokonya account. Specifically, it shows the frequency and percentage distribution of how many posts fall into different share ranges. Distribution of Share across the different categories in @gokonya's posts. This table categorizes posts by the number of shares they received, specifically in four ranges: 0-50 shares, 51-100 shares, 101-150 shares, and 151+ shares. The total number of shares for all posts is 292. The data gives insight into how often posts from different categories are shared. This can be used to gauge the viral potential or the extent to which content resonates with the audience.

Historical richness content tends to get a fair amount of shares, but posts that perform exceptionally well have the potential to go viral. Strategies to increase shares could include highlighting compelling, share-worthy aspects of history (e.g., engaging visuals, thought-provoking facts, or historical stories tied to current events). Nature/green areas content has the highest share volume, with some posts reaching a viral level. To increase shares, content could focus on compelling visuals or urgent environmental issues that encourage users to share. Leveraging trending environmental topics might further boost shares. Most viral content goes to the nature/green areas category leads with 17 shares in the 151+ range, suggesting that environmental topics have significant viral potential. This category should be further explored to increase its viral shareability, perhaps by tapping into current environmental crises or using striking visual content.

Categories like historical richness and commercial activities also show some viral potential, with a handful of posts reaching beyond 100 shares. These topics might benefit from more targeted content, like sharing user stories, trends, or viral challenges. Categories such as kitchen cuisine, clean environment, and agriculture show limited sharing, indicating these topics either don't resonate deeply with a broad audience or need more engaging or compelling elements (e.g., compelling visuals, actionable tips, or interactive features) to improve their shareability.

The data suggests that nature/green areas have the highest share ability potential, while other categories have more niche or limited viral reach. To increase the virality of posts, it may be useful to focus on creating highly sha-

reable content through emotional, timely, or visually striking elements, especially for categories like clean environment, kitchen cuisine, and agriculture. Furthermore, incorporating user participation and current trends can help boost shares and engagement.

Conclusion and Suggestions

Based on the study, it can be said that Konya has various facilities and peculiarities to promote. However, it is also important to consider how the local population engages with the digital space, and how the government raises awareness and promotes Konya. The Konya government has launched a digital initiative called GoKonya, a platform designed to guide both local and international visitors. GoKonya, which is managed by the Konya Metropolitan Municipality, emphasizes key tourist destinations such as Akşehir, Beyşehir, Karatay, Meram, Selçuklu, and Sille. Each district is represented through their own uniqueness, exploring various experiences like sights and tastes. Notable experiences such as the life of Hz. Mevlâna Celâleddin Rumi, the Çatalhöyük Neolithic Settlement, UNESCO sites, and Nasreddin Hoca are featured as major highlights under the popular experiences section of the platform.

As the official government account dedicated to digitalization in city promotion the @gokonya Instagram account plays an active role in engaging with the public. This is evident from the variety and interactivity of the content posted. The visual design of @gokonya aligns with the colors representing the government, and the content is tailored to the predominantly millennial audience. The types of posts vary, offering educational, entertainment, informational, and collaborative content. However, the most frequently shared content focuses on the beauty of Konya's nature and history, reflecting the official government role of spreading the city's message to the public.

With its orchards, gardens, and monuments, modern Konya may attract a growing tourist trade. Its association with the Dervishes makes it a place of pilgrimage for Muslims. Based on that study that conducted, The audience of @goKonya tends to prefer comments more related to Mevlana, Green Nature, and similar themes. The number of likes on Instagram posts by @gokonya about these topics is very high, with over 30 posts receiving more than 1,000 likes and more than 500 shares.

In this case, we can see that the audience strongly enjoys content that offers both entertainment and information. Several hashtags also dominate and give a unique identity to the @gokonya account in every post. This creates a distinctive feature in the process of building city promotion through social media

Posts about historical richness seem to be highly engaging, with 43% of posts (32 out of 74) receiving more than 500 likes. This suggests that the audience finds historical content appealing and is likely to engage more with posts that delve into historical topics or present them in an interesting way. The relatively high number of posts in the 301-450 and 500+ like ranges indicates that historical content drives substantial engagement, making this a key category for the account. Also followed by nature/green areas posts are the clear standout in terms of popularity, with a whopping 45% of posts (43 out of 96) receiving more than 500 likes. This indicates a strong preference among the audience for content related to nature or green spaces. Whether it's scenic landscapes, environmental conservation, or green spaces within cities, nature-based posts generate high engagement.

However, it is not only posts about nature and history that attract the audience of @gokonya. Food and activities also have their own fans, although they don't receive as many likes and shares. In this case, @gokonya's Instagram can focus more on posts that are entertaining and informational in order to achieve a higher engagement rate, thus reaching a wider audience. Additionally, adding geo-tagging to each post is crucial for providing more detailed information about the location. It may be useful to increase the use of applications such as interactive content such as your favorite dishes, detail location on panoramic views with drone shots, virtual tours with augmented reality filters, etc.

Future research should explore the communication strategies that an Instagram promotion account should use to capture the audience's attention and achieve a high engagement rate. Not only that, future researchers could create a conceptual framework for developing social media for city promotion.

Reference

- Alnsour, J. A., Al-Weshah, G. A., Kakeesh, D. F., Al-Hyari, K., & Arabyat, A. R. (2024). Assessing city marketing in Jordan: The case of Petra. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 15(2), 373–384. [https://doi.org/10.14505/jemt.v15.2\(74\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.v15.2(74).11)
- Anholt, S. (2007). *Competitive identity: The new brand management nations, cities, and regions*. Palgrave Macmillan.
- Ashworth, G. (2009). The instruments of place branding: How is it done. *European Spatial Research and Policy*, 16(1), 9–22.
- Ashworth, G. J., & Kavaratzis, M. (2005). *City branding: An effective assertion of identity or a*

transitory marketing trick? *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 96(5), 506–514.

Fernandez-Cavia, J., et al. (2013). Destination brands and website evaluation: A research

methodology. *Revista Latina de Comunicación Social*, 68, 622–638.

Görkemli, H. N., & Solmaz, B. (2012). Bilim Merkezlerinin Kent Markalaşmasındaki Rolü ve

Konya Örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 34, 98–109.

Gryszel, P., Pełka, M., & Zawadzki, P. (2023). The use of social media in city marketing communication with residents and tourists – User segmentation. *Polish Journal of Sport*

and Tourism, 30(1), 27–32. <https://doi.org/10.2478/pjst-2023-0005>

Henninger, C. E., O'Neill, M. A., & Schmid, S. (2016). An investigation of the relationship

between destination branding and destination competitiveness. *Journal of Travel &*

Tourism Marketing, 34(2), 209–221. <https://doi.org/10.1080/10548408.2016.1156611>

Hussein, N. H. E. A. (2020). Building a successful city branding: Case study of Dubai. *Journal of*

Al Azhar University Engineering Sector.

Joksimović, M., Golić, R., Vujadinović, S., Šabić, D., Jovanović Popović, D., & Barnfield, G.

(2014). Restoring tourist flows and regenerating city's image: The case of Belgrade.

Current Issues in Tourism, 17(3), 220–233. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.861390>

Jojić, S. (2018). City branding and the tourist gaze: City branding for tourism development.

European Journal of Social Science Education and Research, 5(3), 150–160.

<https://doi.org/10.2478/ejsr-2018-0066>

Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Towards a theoretical framework for developing city brands. *Place Branding*, 1(1), 58–73.

Kavaratzis, M., & Ashworth, G. J. (2005). City branding: An effective assertion of identity or a transitory marketing trick? *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 96(5), 506–514.

Martins, J. (2015). Exploring brand experience dimensions for cities and investigating their effects on loyalty to a city. *Marmara University Journal of Social Sciences Institute*

Mensah, I., Balasubramanian, K., Jamaluddin, M. R., Alcoriza, G., Gaffar, V., & Rasoolimanesh,

- S. M. (Eds.). (2022). Marketing tourist destinations in emerging economies: Towards competitive and sustainable emerging tourist destinations. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-83711-2>
- Paliaga, M., Franjic, Z., & Strunje, Z. (2010). Methodology of valuation of cities' brands. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 23(2), 102–111.
- Safko, L., & Brake, D. K. (2010). The social media bible: Tactics, tools, and strategies for business success (2nd ed.). Wiley.
- Shirvani, H., & De Luca, L. M. (2019). A theoretical approach to strategies of marketing in the scope of tourism destination types. In A. Sharma, J. I. Pulido-Fernández, & A. Hassan (Eds.), *Sustainable destination branding and marketing: Strategies for tourism development* (pp. 37–48). CABI. <https://doi.org/10.1079/9781786394286.0037>
- Sugiyono. (2014). Metode penelitian kuantitatif, kualitatif, dan R&D (21st ed.). Alfabeta.
- Tanyeli, U. (1987). Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci 11-15. yy. Unpublished doctoral dissertation, İTÜ Architecture Faculty, İstanbul.

Teke'den Prater'e: 1873 Viyana Sergisi'ne Teke Sancağından Gönderilen Ürünler

Gülten MUTLU*

Öz: 19. yüzyılın ekonomik ve sosyal hareketliliğine ivme kazandıran en önemli organizasyonlar, dünya sergileridir. Osmanlı Devleti, modern dünyanın bir parçası olduğunu göstermek amacıyla hemen her sergiye büyük bir titizlikle katılmış ve oluşturduğu komisyonlar aracılığıyla sınırları dahilinde kıymetli gördüğü ürünleri sergilemiştir.

Bu çalışmada 1873 yılında Viyana'da düzenlenen sergiye de aynı hassasiyetle yaklaşan Osmanlı Devleti'nin, teşhir edilmek üzere idari birimlerinden talep ettiği eşya ve ürünler doğrultusunda Teke Sancağı'nın katılımı işlenmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri belgeleri esas alınarak yürütülen çalışmada, yirmi altı kategoriden oluşan eşya talebine karşı Teke sancağından gönderilen ürünler gözlemlenerek, ürünlerin nitelikleri ve yıllık üretim miktarları tespit edilmiştir. Nitel veri analizi yöntemiyle, bölgenin kültürel ve tarımsal temsil unsurları yorumlanmıştır.

1873 Viyana Sergisi'nde ağırlıklı olarak tahıl ürünleri ve dokumalar ile varlık gösteren Teke Sancağı, farklı din ve sosyal tabakalara ait kişilerin yerel kıyafetlerinden numuneler de göndermiştir. Bulgular takip edildiğinde görülmektedir ki Teke, Viyana'da nesne bazında katılımın ötesine geçerek, kültürel kimliğini uluslararası platformda sunmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Viyana Sergisi, Teke Sancağı, Üretim

From Teke to the Prater: Products Sent from the Sanjak of Teke to the 1873 Vienna Exhibition

Abstract: World exhibitions were key events that accelerated the economic and social mobility of the 19th century. The Ottoman Empire, aiming to show it was part of the modern world, participated in almost every exhibition with great care, exhibiting products it deemed valuable through commissions it established. This study focuses on the participation of the Sanjak of Teke in the 1873 Vienna Exhibition, based on goods requested from administrative units for display. Using documents from the Presidential State Archives, products sent by Teke in response to twenty-six item categories were examined, and their features and annual production quantities identified. Through qualitative data analysis, the region's cultural and agricultural representation was interpreted. Teke stood out with grain products and textiles, and also sent samples of local clothing from various religious and social groups. The findings show that Teke aimed not only to contribute materially but also to present its cultural identity on an international platform.

Keywords: Vienna Exhibition, Sanjak of Teke, Production

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0009-0009-9439-9123, E-posta: gulten.mtlu@gmail.com

Giriş

19. yüzyıl dünyasının büyüyen fenomeni makineleşme ve seri üretimdi. Üretimin hedef pazarlardan daha hızlı büyüdüğü bu yeni düzende devletler, pazar bulmak ve özellikle Napolyon Savaşları sonrası gelişen süreci yönetebilmek adına yeni stratejiler geliştirmek zorunda kaldılar. Bunu gerçekleştirecek en etkili yöntem teşhir ve teşhirin en görkemli haline ulaştığı yer ise uluslararası sergilerdi.¹ İleride Eric Hobsbawm'ın ikonikleşen “*Batı'nın kendini alkışladığı yeni ve büyük ayınlar*” söylemi çerçevesinde tanımlanacak olan evrensel sergicilik, kısa zamanda devletlerarası bir yarışa dönecekti.²

Fransızların başlattığı modern sergicilik anlayışı, zaman içinde kendi içinde sistemleşerek ve de gelişerek hammadde ve endüstriyel ürünlerin yeni tanıtım sahası halini aldı. 1798-1849 yılları arasında ulusal düzeyde düzenledikleri sergilerin yarattığı olumlu etki, bu süreci başlatan ilk adım oldu.³ Üreticiyi teşvik eden ve sanayileşme sürecine katkı sağlayan sergiler, 19. yüzyıl Avrupalılarının ilgisini cezbedi⁴ ve devamında açılan her sergide ziyaretçi sayısı artış gösterdi.⁵ Fransız ulusal sergilerinin yakın takipçisi olan ve 1844 yılında kendi ulusal sergilerini düzenlemeye başlayan İngilizler, 1851 yılında Fransızlardan erken davranarak ilk uluslararası sergiyi üstlenme cesareti gösterdiler.⁶ 1851 Londra Sergisi'ni 1853 New York Sergisi, 1855 Paris Sergisi ve 1862 Londra Sergileri takip etti.⁷ Yüzyıl boyunca kurulan sergilerde katılımcı devletler tarafından teşhir edilen tarımsal, endüstriyel ve sanatsal ürünler; kültürlerarası yakınlaşmayı pekiştirdi.⁸

Emperyalizmin 19. yüzyılda zirvesini yaşadığı modern sergileme stratejileri Osmanlı İmparatorluğu açısından yeni bir olgu olsa da devlet, bu dönemde düzenlenen hemen her sergiye büyük bir özenle katılım gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu; İslam dünyasının lideri olma iddiasını meşrulaştırmak, modern dünyanın parçası olduğunu göstermek ve uluslararası düzeyde prestijini zedeleyen söylemleri hükümsüz kılmak amacıyla; bulunduğu mali güçlüklerle rağmen sergilerde boy göstererek, bu girişimlere atfettiği önemi açık biçimde

¹ Rifat Önsoy, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara, 1988, s. 59.

² Zeynep Çelik, Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2005, s. 1.

³ Bayram Nazır, “Dersaadet Ticaret Odası ve Uluslararası Sergiler”, History Studies, Cilt 1, Sayı 1, 2009, s. 181.

⁴ Semra Germaner “Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”, Tarih ve Toplum, C. XVI, S. 95, İstanbul 1991, s. 33.

⁵ Nurcan Yazıcı, “Uluslararası Sergilerde Osmanlı Mimarisinin Sunumu”, Arkitekt, Sayı. 500, İstanbul, 2004, s. 18.

⁶ Aziz Tekdemir, “1851 Londra Sergisi ve Osmanlı Devleti'nin Katılımı”, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2018, s. 293.

⁷ Gökhan Akçura, Türkiye Sergicilik ve Fuarlık Tarihi, Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul, 2009, s. 20.

⁸ Semra Germaner, a.g.m., s. 33. (Çelik, 2005)

ortaya koydu.⁹ Osmanlı; yer aldığı evrensel sergilerde sahip olduğu kaynakları ve hammadde potansiyelini uluslararası arenada gündeme getirmeyi başarmış olsa da, modernleşme ve gelişmişlik düzeyi bağlamında batılı devletler karşısındaki yerini gözlemleme şansı yakaladı.¹⁰

1873 Viyana Sergisi ve Osmanlı Katılım Süreci

Sergicilik tarihinde ilk defa topraklarında Almancanın hakim olduğu bir ülkede açılan 1873 Viyana Sergisi; 1 Mayıs-11 Kasım tarihleri arasında Viyana'da bulunan Prater Parkı'nda kuruldu.¹¹ Kent genelinde 1857 yılında başlayan ve serginin açılma kararıyla hız kazanan inşaa faaliyetlerine, Viyana'yı ve evrensel statüdeki şehirler arasına sokma gayesiyle başlandı.¹² Burada amaçlanan, Avusturya'nın ekonomik başarılarını kanıtlayarak kenti; Avrupa ve Doğu arası ticari etkileşimde aracı konuma getirmekti.¹³

Avusturya İmparatorluğu, 1873 yılında Viyana'da uluslararası bir sergi açmaya karar vermesinin ardından diğer devletlerden katılım sağlamalarına yönelik talepte bulunarak serginin kapsamı doğrultusunda ürün ve eşya göndermelerini istedi. Osmanlı Devleti davete icabet ederek, evvelki Paris ve Londra Sergilerinde olduğu gibi Ticaret Nezareti aracılığıyla süreci yönetme kararı aldı.¹⁴ Osman Hamdi Bey'in komiserliğinde¹⁵ yapılan hazırlıklar ve sergi alanında karşılaşılan Osmanlı temsiline bakıldığında, katılımın zirai, sanayi veya sanatsal ürünlerin gönderilmesinin ötesinde, alanda yapılan binalar ve sergi için hususi hazırlatılan kitaplarla da desteklenerek kültürel ve mimari bir temsilin de hedeflendiği görülmektedir.¹⁶

Nafia Nezareti aracılığıyla vilayet tabanlı yürüttüğü¹⁷ çalışmalarına başlayan Osmanlı hükümeti, yerel yöneticilerinden eşya ve ürünlerin belirlenmesi, hazırlanması ve gönderilmesi yönünde talepte bulundu. Ürünlerin Viyana'da Osmanlı medeniyetini ve devletin gücünü ifade edecek nitelikte olmaları yönünde seçilmelerine özellikle hassasiyet gösterildi.¹⁸

⁹ Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji (II. Abdülhamit Dönemi 1876-1909), Doğan Kitap Yayınları: İstanbul, 2014, s. 171.

¹⁰ Önsoy, a.g.e., s.70-71.

¹¹ Erik Mattie, Dünya Fuarları, İstanbul Fuar Merkezi – Expo Center Yayınları: İstanbul, 2007, s. 27.

¹² Ceren Göğüş, "19. yy Avusturya Gazeteleri Işığında Osmanlı İmparatorluğu'nun 1873 Viyana Dünya Sergisine Katılımı", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul, 2006, s. 56.

¹³ Mehmet Emin Kahraman ve İsmail Erim Gülaçtı, "Elbise-i Osmaniye: 1873 Viyana Uluslararası Sergisi'nde Bir Yaratıcı Endüstri Örneği", Beykoz Akademi Dergisi, Cilt 4, 2016: 20-42, s. 30.

¹⁴ BOA, HR.MKT, Nr. 719/ 8.

¹⁵ BOA, HR.İD, Nr.1218/30.

¹⁶ BOA, İ.MMS, Nr. 43/1776.

¹⁷ BOA, A.MKT.NZD, Nr. 916/75.

¹⁸ BOA, A.MKT.UM, Nr. 1163/75.

1873 Viyana Sergisi yönergesine paralel olarak vilayetlerden 26 kategoride ürün ve eşya talep edildi. Gönderilen vesikada başlıklar altında eşya grupları açıklanarak, bazı kategorilere yalnızca İstanbul'dan¹⁹ katılım sağlanmasını uygun olacağı belirtildi. Gönderilen her ürünün üzerine, ürünün listede geçtiği sıra numarası ve komisyonca verilen tertip numarasını içeren bir etiketinin bulunması talep edildi. Ek olarak ürünlerin hangi bölgede üretildiği, yıllık üretim miktarı, üretim süreçleri, ne kadarının dış pazara ihraç edildiği, nereye gönderildiği, maliyet ve satış fiyatları, üretim ve taşımada çalışan işçi sayısı ve bu işçilere ödenen yevmiyeler gibi detaylı bilgilerin de belirtilmesi özellikle istendi. Ayrıca sanayi dalındaki ürünlerin işçilik ücretleri ve ürün alanının gelişmişlik seviyesi hakkında da bilgi sunulması beklenmiştir.²⁰

1873 yılına kadar olan süreçte katıldığı sergilerde tecrübe kazanan Osmanlı İmparatorluğu bu deneyimlerini, Viyana Sergisi'ne gönderilecek veya gönderilmeyecek ürünlerin belirlenmesinde de kullanmaya çaba sarf etti. Örneğin Paris Sergisi için vilayetlerden gönderilen tarım aletleri Avrupa makineleri ile kıyaslanmış ve devletin itibarının zedelenebileceği düşünülmüştür. Benzer şekilde hayvan takımları ve semerlerin teşhiri denenmiş fakat dikkat çekici bulunmamışlardır. Bu yüzden hükümet tarafından Viyana Sergisi'ne gönderilecek eşyalar arasında bu ürünlere yer verilmeyerek, yerine takılar ve süs eşyalarının teşhir edilmesi uygun bulundu.²¹

Teke Sancağı özelinde bu temsile elbette yerel kaynaklar doğrultusunda katılım sağlanmıştır. İncelenen defterde eşyalar tertiplerine göre sıralanarak gönderen adı, adet ve maliyet hususlarının belirtildiği gözlemlenmiştir. Ancak yıllık üretim ve tüketim bağlamında somut sonuçlar elde etmek, her ürün grubu için detaylı açıklamalar belirtilmediğinden güçtür.

Teke Sancağı'ndan Gönderilen Ürünler

1873 Viyana Sergisi'ne Teke Sancağı'ndan gönderilen ürün ve eşyalar incelendiğinde beş tertip çerçevesinde toplam 80 kalem eşya ile katılım sağlandığını görmekteyiz. Elbette bu katılım, oluşturulan komisyon aracılığıyla seçilip hazırlanan eşyalar olup, bölgenin kapsamlı üretimi ve kaynakları hakkında fikir vermenin ötesine geçememektedir. Ek olarak diğer vilayet ve sancak komisyonlarının hazırladığı defterlerle karşılaştırıldığında, ürün sahiplerinin hepsinin unvanlarının incelenen defterde kaydedilmemiş olması, eşya sahiplerinin meslek ve sosyal statüleri ile ilgili detaylı bilgiye ulaşılmasının önüne geçmiştir.

¹⁹ Bunlar; 16. ve 17., 19., 20., 22. ve 25. tertiplerdir.

²⁰ BOA, YB.021. Nr. 67/182.

²¹ BOA, YB.02, Nr. 67/181.

Gönderilen ürünler incelendiğinde toplam 29 kalem eşya ile beşinci tertip altında sanayi -i nesciyye mahsulatı adıyla anılan dokuma sanayisi grubu, yoğunluğun en fazla olduğu alandır. En az katılım ise kimyasallar alanında yalnızca bir adet nişasta ile katılım sağlanan üçüncü tertiptir. Eşyaların toplam kıymeti 7133 kuruş olarak belirtilmiştir.

Birinci Tertip- Maden ve Madencilğe Dair Eşya

Vilayetlere bildirilen talimatla, gönderilecek tertipler açıklanarak talep edilen kategoriler netleştirilmeye çalışılmıştır. Birinci tertip dahilinde ham kükürt, tuz, deniz köpüğü, zımpara ve tebeşir benzeri ürünler talep edilmiştir.²² Ek olarak Paris Sergisi'ne gönderilmiş olan numunelerin küçük bulunduğu belirtilecek, işlevsellik açısından bu hususuna dikkat edilmesi istenmiştir.²³ Tablo 1'de, birinci tertip altında bölgeden toplanan ürünler yer almaktadır. Bu doğrultuda katılımın Antalya ve Elmalı Kazası dahilinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Gönderilmek üzere hazırlanan ürünlerin daha çok kuru meyveler, ev gereçleri ve tarımsal ürün grupları çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda tertibin en kıymetli parçasının Hasan Usta tarafından gönderilen 80 kuruşluk kahve değirmeni olduğu görülmektedir.²⁴

Tablo 1. Birinci Tertip Altında Gönderilen Eşyalar

Eşya Sahibi	Gönderilen Yer	Eşya Cinsi	Miktar	Fiyat		Kıymeti	
				Para	Kuruş	Para	Kuruş
Ahmed	Antalya Kazası	Kuru Zerdali	2 Kırıye	0	6	0	3
Mehmed	Kışla Karyesi	Erik Kurusu	2 Kırıye	0	10	0	5
Mehmed	Antalya Kazası	İğde	2 Kırıye	0	4	0	2
Ömer	Kışla Karyesi	Ceviz	2 Kırıye	0	5	20	2
Hasan	Antalya Kazası	Ceviz	2 Kırıye	0	3	20	1
Bekir	Serik Nahiyesi	Duhan	1 Kırıye	0	15	0	15
Mehmed	Antalya Kazası	Bağçe Duhanı	1 Kırıye	0	8	0	8
Hasan Usta	Elmalı Kazası	Kahve Değirmeni	1 Adet	0	80	0	80
Mehmed Usta?	Manavgat Nahiyesi	Kahve Döğeciği	1 Adet	0	18	0	18
Ali	Elmalı Kazası	Papuç Zenne	1 Çift	0	16	0	16?
? Ali	Elmalı Kazası	Papuç Zükur	1 Çift	0	35	0	35
Mehmed Usta	Elmalı Kazası	Avacı? Postalı	1 Çift	0	60	0	60
Halil Usta	Antalya Kazası	Çocuk Oyuncakçı Top	3 Adet	0	3	0	3
Mehmed Usta	Antalya Kazası	?	1 Adet	0	20	0	20
Mustafa	Fiğla Nahiyesi	Ağaç Su Destisi	4 Adet	0	20	0	5
Mehmed Ağa	Fiğla Nahiyesi	Pamuk Çıkırığı	1 Adet	0	15	0	15

Kaynak: BOA, T. 170. Nr. 65/49.

²² BOA, YB.021. Nr. 67/182.

²³ BOA, YB.021. Nr. 67/182.

²⁴ BOA, T. 170. Nr. 65/49.

İkinci Tertip- Ziraat ve Ormancılık

1873 Viyana Sergisi'nde teşhir edilmek üzere ikinci tertip altında Osmanlı hükümetince vilayetlerden talep edilen ürünler açıkça belirtilerek hububat, bakla, kuru meyveler, kuru yemişler, kahve, çay ve afyon benzeri ürünler, tütün, haşhaş, pamuk, keten, kenevir ve reçine benzeri ürünlerle katılım sağlanması beklenmiştir.²⁵ İpek kozalarının deliksiz olanlarının seçilmesi ve kelekleri öldükten sonra gönderilmeleri noktasına da ayrıca dikkat çekilmiştir.²⁶ Tablo 2 incelendiğinde, bu başlık altında en yoğun katılımın Antalya'dan sağlandığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda buğday ve arpa başta olmak üzere aşağıda yer alan tarımsal ürünler, bölgenin zirai pratikleri ile ilgili bilgi sunmaktadır. Ek olarak katılım sağlayanlar arasında gayrimüslimlerin de yar aldığı, Antalya'dan ipek kozaları ile katılım sağlayan Kara Yorgi ile de anlaşılmaktadır.²⁷

Tablo 2. İkinci Tertip Altında Gönderilen Eşyalar

Eşya Sahibi	Gönderilen Yer	Eşya Cinsi	Miktar	Fiyat		Kıymeti	
				Para	Kuruş	Para	Kuruş
Hasan	Antalya Kazası	? Buğdayı	2 Kıyye	20	2	10	1
Hasan	Antalya Kazası	? Buğdayı	2 Kıyye	0	2	0	1
Hasan	Antalya Kazası	? Şairi	2 Kıyye	0	2	0	1
Hasan	Antalya Kazası	? Arpası	2 Kıyye	0	2	0	1
Hasan	Antalya Kazası	Sarı Kokoroz	2 Kıyye	0	2	0	1
Hasan	Antalya Kazası	Beyaz Kokoroz	2 Kıyye	0	2	0	1
Hasan	Antalya Kazası	Kum Darısı	2 Kıyye	0	2	0	1
Hasan	Antalya Kazası	Nohut	2 Kıyye	0	3	20	1
Hasan	Antalya Kazası	Mercimek	2 Kıyye	0	3	20	1
Hasan	Antalya Kazası	Sisam	2 Kıyye	0	5	20	2
Hasan	Antalya Kazası	Bakla	2 Kıyye	0	3	20	1
Hasan	Antalya Kazası	Bulgur	2 Kıyye	0	6	0	2
Hasan	Antalya Kazası	Börülce	2 Kıyye	0	3	20	1
Hasan	Antalya Kazası	Asma Yapağı Kuruşu	2 Kıyye	0	8	0	4
Hasan	Antalya Kazası	Çeltik Pirinci	2 Kıyye	0	5	20	2
Osman	Manavgat Nahiyesi	Salep?	1 Kıyye	0	20	0	20
?	Manavgat Nahiyesi	Kenevir	2 Kıyye	0	6	0	3
?	Caferler? Karyesi	Pamuk Kozası	2 Kıyye	0	8	0	4
Osman	Manavgat Nahiyesi	Pamuk Kozası	2 Kıyye	0	4	0	2
Kara Yorgi	Antalya Kazası	Sarı İpek Kozası	150 Dirhem	0	50	0	80

²⁵ BOA, YB.021. Nr. 67/182.

²⁶ BOA, YB.021. Nr. 67/181.

²⁷ BOA, T.170 Nr. 65/48.

Kara Yorgi	Antalya Kazası	Beyaz İpek Kozası	150 Dirhem	0	30	0	50
Mehmet	Kaş Kazası	Palamut	2 Kıyye	0	2	0	1
Ahmet	Kurtlu? Karyesi	Palamut	2 Kıyye	0	2	0	1
Osman	Millu Nahiyesi	Hariri	2 Kıyye	0	4	0	2
Ahmed	Millu? Nahiyesi	Hariri	2 Kıyye	0	4	0	2

Kaynak: BOA, T.170 Nr. 65/48.

Üçüncü Tertip- Ameliyet-ı Kimyeviye İle Husule Gelen Eşya

Tablo 3. Üçüncü Tertip Altında Gönderilen Eşyalar

Eşya Sahibi	Gönderilen Yer	Eşya Cinsi	Miktar	Fiyat		Kıymeti	
				Para	Kuruş	Para	Kuruş
Hasan	Antalya Kazası	Nişasta	2 Kıyye	0	12	0	6

Kaynak: BOA, T.170 Nr. 65/48.

Beşinci Tertip- Sanayi -i Nesciyye Mahsulatı

Beşinci tertip dahilinde dokumacılık ve dokuma sanayisinin hemen her alanından ham ve işlenmiş ürünlerin talep edildiği anlaşılmaktadır. Bunların içinde ham ve işlenmiş ipek, pamuk ve pamuktan yapılan dokumalar, yıkanmış yün çeşitleri ve iplik sanatı benzeri ürünler bulunmaktaydı. Grup dahilinde, özellikle Viyana Sergisi'nde Osmanlı'nın kültürel temsilinin hatırı sayılır bir kısmı olan kıyafetler de bulunmaktaydı. Aşağıdaki tabloda da takip edileceği üzere, memleketin her yerinden yöre halkının kadın, erkek veya milliyet gözetmeksizin çok yönlü tanıtımı amaçlanmaktaydı. Yalnızca özel günlerde değil, günlük yaşamda kullanılan eşyaların da gönderilmesi istenerek, kumaşların mümkün olduğunca yerli dokumalardan seçilmesine dikkat edilmesi özellikle belirtilmiştir.²⁸ Belgede yer alan “*Vilayet-i ecnebide Türk, Arab, Rum, Ermeni, Bulgar, Arnavud vesair her sınıf halkın kendülerine mahsus kıyafetleri yani başındaki külâhından ayağındaki yemeni veyahud çarığa kadar her nev elbise ve eşya-ı sairesinden mükemmel birer takım irsal kılınacak ve bu kıyafetler arasında erkek ve kadın ve süvari ve piyade ve memurin-i ruhaniye gibi kıyafetleri yekdiğerinden farklı olan adamların dahi yazlık ve kışlık elbiseleri ayrıca gönderilecek*” ibaresi, Osmanlı Devleti'nin, halkı yöresel kıyafetleri içerisinde tam anlamıyla ifade ve teşhir etme yönündeki arzusunu göstermektedir.²⁹

Ek olarak tarım ürünlerinde olduğu gibi burada da gayrimüslimlerin katılımı gözlenmekte ve katılımcılar arasında Felkapoli Hatun'un varlığı dikkat çekmektedir. Gönderilen kıyafetler doğrultusunda yerli halkın kıyafetleri ara-

²⁸ BOA, YB.021. Nr. 67/182.

²⁹ BOA, YB.02, Nr. 67/181.

sında en yüksek kıymete sahip olan Hristiyan erkek takımıdır. Ancak 1423 kuruluş 10 para kıymetinde olan süvari giysisi, tertibin ve genel temsilin en yüksek maliyetli ögesidir.³⁰

Tablo 4. Beşinci Tertip Altında Gönderilen Eşyalar

Eşya Sahibi	Gönderilen Yer	Eşya Cinsi	Miktar	Fiyat		Kıymeti	
				Para	Kuruş	Para	Kuruş
? Hatun	Antalya Kazası	Helali Bez	2 Gömleklik	0	120	0	60
? Hatun	Antalya Kazası	? Bez	2 Gömleklik	0	90	0	45
Osman Efendi	Antalya Kazası	Alaca Bez	2 Top	0	42	0	21
Tolori	İspartalı?	Okka? Bezi	2 Top	0	52	0	26
Hacı Bey Efendi	Antalya Kazası	Simli? Kilimi	1 Adet	0	375	0	375
Hacı Bey Efendi	Antalya Kazası	Seccade	1 Adet	0	175	0	175
Küçük Ali	Ali Fahreddin Karyesi	Namaz Kilimi 1	1 Adet	00	20	0	20
Ahmed	Ali Fahreddin Karyesi	Kilim	1 Adet	0	45	0	45
Ahmed	Ali Fahreddin Karyesi	Sağır Kilim	1 Adet	0	15	0	15
Hasan	Ali Fahreddin Karyesi	Ala Keçe	1 Adet	0	20	0	20
Hasan	Ali Fahreddin Karyesi	Beyaz Keçe	1 Adet	0	45	0	45
Ahmet	Ali Fahreddin Karyesi	Kilim	1 Adet	0	40	0	40
Abdullah	Elmalı Kazası	Bol Renk Kilim	1 Adet	0	50	0	50
Abdullah	Elmalı Kazası	Bol Renk Kilim	1 Adet	0	50	0	50
Abdullah	Elmalı Kazası	Bol Renk Çul	1 Adet	0	30	0	30
Abdullah	Elmalı Kazası	Bol Renk Çul	1 Adet	0	30	0	30
Veli Ömer?	Kaş Kazası	Kilim	1 Adet	0	100	0	100
? Bekir	Kaş Kazası	Kilim	1 Adet	0	130	0	130
Bekir	İstanos?	Çul	1 Adet	0	90	0	90
Mehmet Ağa	İstanos?	Çul	1 Adet	0	80	0	80
Bekir	Manavgat Nahiyesi	Mamul Aba Mintan	1 Adet	0	12	0	12
Nezri? Ahmet	Antalya Kazası	Süvari Elbise Takımı	1 Boğça	10	1423	10	1423
Nezri Ahmet	Antalya Kazası	Zenne İslam Nisa Elbise Takımı	1 Boğça	20	308	20	308
Nezri Ahmet	Antalya Kazası	Hristiyan Nisa Elbise Takımı	1 Boğça	20	454	20	454
Nezri Ahmet	Antalya Kazası	Defa İslam Nisa Elbise Takımı	1 Boğça	0	341	0	341
Nezri Ahmet	Antalya Kazası	Hristiyan Zükur Elbise Takımı	1 Boğça	20	552	20	552
Hasan	Elmalı Kazası	Hristiyan Zükur Elbise Heyeti?	1 Boğça	20	385	20	385
Nezri Ahmet	Antalya Kazası	Müslüman Zükur Elbise Heyeti?	1 Boğça	10	344	10	344
Nezri Ahmet	Antalya Kazası	Erkek Hristiyan Elbise Takımı	1 Boğça	0	813	0	813

Kaynak: BOA, T.170 Nr. 65/48.

1873 Viyana Sergisi'nde Osmanlı'nın temsil stratejisinin önemli bir parçası, hazırlanmış olduğu kitaplardır. Benzer şekilde Konya Vilayeti ve Teke Sancağı'nın

³⁰ BOA, T.170. Nr. 65/48.

da yerel tanıtımı yönünde kuvvetli bir araç olan Elbise-i Osmaniyye isimli kitap, Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay tarafından hazırlandı. İçerisinde Osmanlı'nın hemen her köşesinden fotoğraflar ve bölgeye dair bilgiler yer almaktadır. Bahsi geçen fotoğraflarda halkın her kesiminden insanlar düz fon önünde yerel veya mesleki kıyafetleri ile poz vermektedirler. İmparatorluğun kültürel ve görsel temsili açısından çok kıymetli olan bu çalışmada aynı zamanda farklı toplumsal kimliklere sahip insanların yan yana poz vermeleri dikkat çekicidir.³¹ Yukarıda yer alan tabloda da belirtilmiş olan kıyafet takımlarının benzerleri, kitabın Konya Vilayeti'ne ayrılan bölümden takip edilebilmektedir. Milliyeti belirtilmemiş olan ancak Teke Sancağı'nın Elmalı Kazası'ndan olduğu görülen bir adet yerlinin de fotoğrafı, bahsi geçen bölümde yer almaktadır. Konyalı Müslüman bir süvari ve yine Konyalı bir Hristiyan ile birlikte verilen bu poz, Osmanlı'nın idari birimlerindeki çokkültürlülüğü gözler önüne sermektedir.

Şekil 1. Soldan Sağa: Elmalı Kazası Yerlisi, Konyalı Hristiyan, Konyalı Müslüman Süvari

³¹ Tolga Hepdinçler, "Fotoğraflarla Geç Dönem Osmanlı'nın Kostümlü Kimlikleri", Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 2022, Cilt 4, Sayı 1, s. 161-180; s. 164, 168.

Kaynak: Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay, 1873 Yılında Türkiye’de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniyye, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 1999, s.231.

Görsel altında kaza ile ilgili bilgiler de verilerek, Elmalı adının bölgede bulunan elma bahçelerinin çokluğundan ileri geldiği belirtilmektedir. Fotoğrafta yer alan kişi, ilk bakış olarak varlıklı bir adam izlenimi yaratmış olsa bile bu görünümün bölge halkı için son derece normal olduğu bahsi geçen bölümde açıklanmaktadır. Buradan yola çıkarak tarla işleri için pratik olmayan bu kıyafetin elma bahçelerinde çalışan yerli halk için gayet uygun olduğunu söylemek mümkündür.³²

Elbise-i Osmaniye’nin içerisinde Konya Vilayeti’nin kısa bir tarihçesi yer almaktadır. Döneminden bağımsız olarak bu bölümde Teke ismi anılarak, Yavuz Sultan Selim devrinde kurulan Mevlevi dervişlerinin tekkesinden doğan bu adın Konya kenti sınırları içerisinde evvelden beri kullanıldığı belirtilmektedir.³³

Altıncı Tertip- Deri ve Yünden İmal Olunan Eşya

1873 Viyana Sergisi’ne gönderilmek üzere deri ve yünden imal edilen eşyalar altıncı tertip çerçevesinde talep edilmiştir. Gönderilecek derilerin tabaklanmış ve tabaklanmamış olanları ayrı ayrı istenmiştir.³⁴ Tablo 5’de belirtilen deri ve postlar incelendiğinde, büyük oranda Elmalı Kazası’ndan gönderilen ürünler arasında kaplan ve vaşak postu dikkat çekmektedir. Aynı şekilde tertibin en pahalı parçası, 200 kuruş kıymetinde olan kaplan postudur.³⁵

Tablo 5. Altıncı Tertip Altında Gönderilen Eşyalar

Eşya Sahibi	Gönderilen Yer	Eşya Cinsi	Miktar	Fiyat		Kıymeti	
				Para	Kuruş	Para	Kuruş
Osman Halil	Bayır Karyesi	Kaplan Postu	1 Adet	0	200	0	200
Ali Efendi	Finike Nahiyesi	Küçük Post	1 Adet	0	50	0	50
Ermeni Ovaris	Elmalı Kazası	Çakal Postu	1 Adet	0	8	0	8
Ermeni Ovaris	Elmalı Kazası	Vaşak Postu	1 Adet	0	80	0	80
Toroğlu Ali	Elmalı Kazası	Beyaz Sahtiyan	2 Adet	0	18	0	9
Mutab	Elmalı Kazası	Sarı Sahtiyan	2 Adet	0	22	0	11
Ali	Elmalı Kazası	Kırmızı Sahtiyan	2 Adet	0	21	20	10
Mustafa ?	Elmalı Kazası	Siyah Sahtiyan	2 Adet	0	80	0	80
Kör Mustafa	Antalya Kazası	Çarklık ?	2 Çift	0	12	0	6

Kaynak: BOA, T.170 Nr. 65/48.

³² “Osman Hamdi Bey ve Launay, Elbise-i Osmaniyye, s..234.

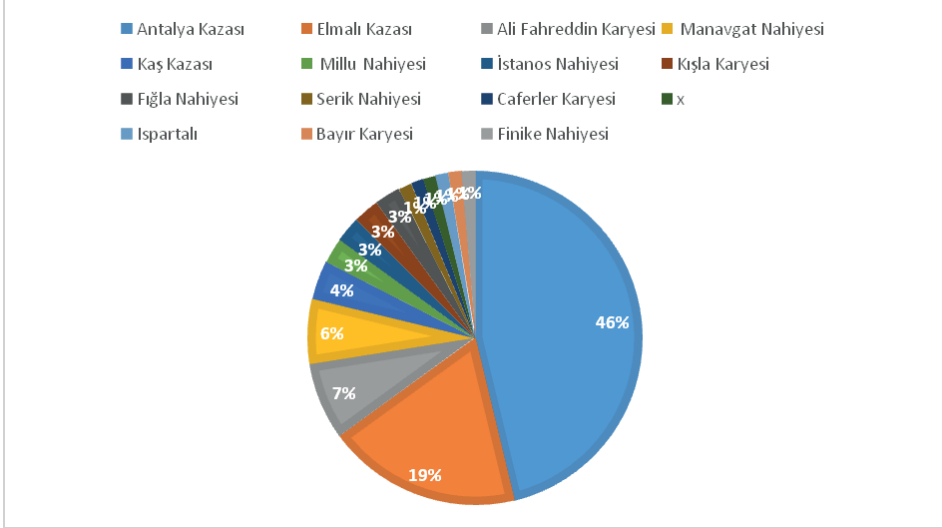
³³ “Osman Hamdi Bey ve Launay, Elbise-i Osmaniyye, s.229.

³⁴ BOA, YB.02, Nr. 67/181.

³⁵ BOA, T.170. Nr. 65/48.

Teke Sancağı Dahilinde Katılım Yoğunluğu

Şekil 2. 1873 Viyana Sergisi'ne Teke Sancağı İdari Birimlerinin Katılım Oranı

1873 Viyana Uluslararası Sergisi'ne Teke Sancağı özelinde kaza, karye ve nahiyelerden sağlanan katılım yoğunluğu, yukarıdaki grafikten takip edilebilmektedir. Bu doğrultuda sergiye en yoğun katılımın %46 oranıyla Antalya Kazası'ndan gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Antalya, sancak merkezi olması nedeniyle hem idari hem ekonomik merkez konumunda olup, sergiye yönelik hazırlıkların lojistik ve örgütlenme ayağında avantajlı bir konumdadır. Antalya'yı %19'luk oranla takip eden Elmalı Kazası, sahip olduğu ürün ve hammaddeleriyle merkez dışı idari birimler arasında katılım yoğunluğu bakımından öne çıkmıştır. Diğer bölgelerden yapılan katılım oranları ise Antalya ve Elmalı'ya oranla daha sınırlı kalmıştır: Finike, Manavgat, Ali Fahrettin Kazası ve Kaş'a bakıldığında ortalama bir katkının varlığından söz edilebilir. Elbette bu oranlar, idari birimlerin büyüklüğü ve kaynak zenginlikleriyle de paralel seyretmekte olup, 1873 Viyana Sergisi'ne gönderilen ürünlerde çeşitlilik yaratmaları noktasında anlamlıdır. Ek olarak yerleşim yerlerinin ekonomik kapasitesini de gözler önüne sermektedir. Katılımın Antalya ve Elmalı gibi merkezlerde yoğunlaşması, Teke Sancağı'ndaki yönetsel ve ekonomik gücün mekânsal dağılımı hakkında fikir sahibi olunması noktasında yarar sağlamaktadır.

Gönderilen Ürün ve Eşyaların Bölge Ticaretinde Kapladığı Hacim

Antalya Kazası'nda yıllık üretilen 1.400.000 kile buğdayın 800.000 kilesi gemiler aracılığıyla ihrac edilmektedir. 30.000 kilesi ise şehir dahilinde ve bağlı kasabalarında tüketilmek üzere ayrılmaktadır. Ayrıca kaza dahilinde 300 kadar

su değirmeni olduğu ve bunlara bir- iki amelenin istihdam edildiği belirtilmektedir. Benzer olarak Antalya’da üretilen mısır buğdayının yıllık üretim miktarı 200.000 kiledir. Bunun yalnızca 30.000 kilesi ihraç edilmekte ve kalan kısmı yerel tüketim için ayrılmaktadır. Yıllık 10.000 kile üretildiği belirtilen kum darısının ve bulgurun da tamamı sancak dahilinde kullanılmaktadır. Yıllık olarak 40.000 kıyye üretilen pirincin 10.000 kıyyesi ve Serik Nahiyesinde üretilen duhanın ise 60.000 kıyyesi karayolu ile ihraç edilmektedir.³⁶

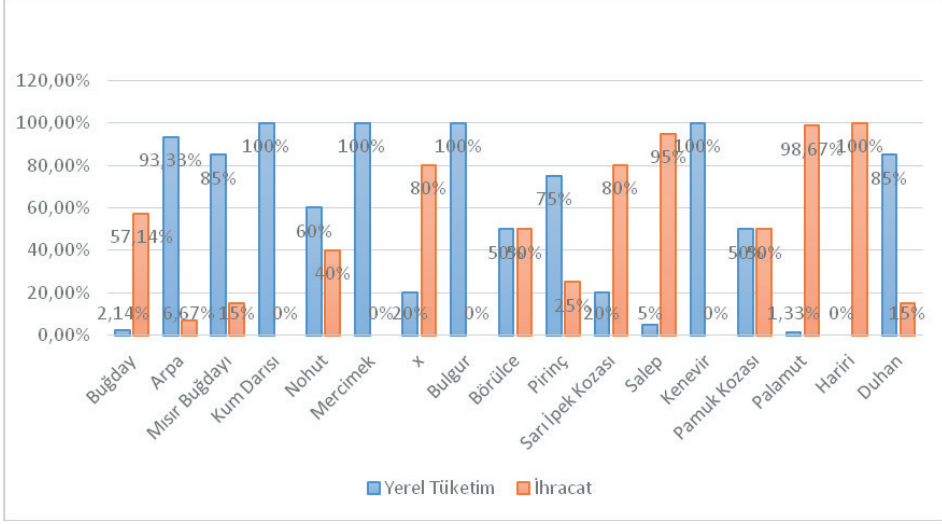
Tablo 6. 1873 Viyana Sergisi’ne Teke Sancağından Gönderilen Ürünlerin Yıllık Üretim, Yerel Tüketim ve İhracat Miktarı

Üretim Yeri	Ürün Adı	Yıllık Üretim Miktarı	Yerel Tüketim	İhraç
Antalya Kazası	Buğday	1.400.000 Kile	30.000 Kile	800.000 Kile
Antalya Kazası	Arpa	750.000 Kile	700.000 Kile	50.000 Kile
Antalya Kazası	Mısır Buğdayı	200.000 Kile	170.000 Kile	30.000 Kile
Antalya Kazası	Kum Darısı	10.000 Kile	10.000 Kile	-
Antalya Kazası	Nohut	5.000 Kile	3.000 Kile	2.000 Kile
Antalya Kazası	Mercimek	2.000 Kile	2.000 Kile	-
Antalya Kazası	x	50.000 Kile	10.000 Kile	40.000 Kile
Antalya Kazası	Bulgur	-	Tamamı	-
Antalya Kazası	Börülce	10.000 Kile	5.000 Kile	5.000 Kile
Antalya Kazası	Pirinç	40.000 Kıyye	30.000 Kıyye	10.000 Kıyye
Antalya Kazası	Sarı İpek Kozası	100.000 Kıyye	20.000 Kıyye	80.000 Kıyye
Manavgat Nahiyesi	Salep	4.000 Kıyye	200 Kıyye	3.800 Kıyye
Manavgat Nahiyesi	Kenevir	-	Tamamı	-
Caferler Karyesi	Pamuk Kozası	300.000 Kıyye	150.000 Kıyye	150.000 Kıyye
Kaş Kazası	Palamut	15.000 Kantar	200 Kantar	14.800 Kantar
Millu Nahiyesi	Hariri	100.000 Kıyye	-	100.000 Kıyye
Serik Nahiyesi	Duhan	400.000 Kıyye	340.000	60.000 Kıyye

Kaynak: BOA, T.170. Nr. 65/48. ve BOA, T.170. Nr. 65/49.

Tablo 6’nın ve önceki verilerin desteğiyle 1873 Viyana Sergisi’ne Teke Sancağı’ndan gönderilen ürünlerin büyük kısmını merkez kaza karşılamaktadır. Bununla birlikte bölgenin ana üretim merkezinin de yine burası olduğu açıktır. Ancak incelenen defterde tüm ürünlere ait kapsamlı açıklamaların yer almaması, ancak genel bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır. Ürünlerin kendi birimleri çerçevesinde, bölgede yapılan yıllık üretim miktarı karşısında ihracat ve yerel tasarruf miktarları, aşağıda yer alan grafikte ortaya konmuştur.

³⁶ BOA, T.170. Nr. 65/48. ve BOA, T.170. Nr. 65/49.

Şekil 3. 1873 Viyana Sergisi'ne Teke Sancağından Gönderilen Ürünlerin Yıllık Yerel Tüketim ve İhracat Oranları

Şekil 3'den anlaşıldığı üzere üretilen ipeğin tamamı ihraç edilmektedir. Onu takip eden palamut ve salep mahsulleri, kendi birimleri için en yüksek ihracat oranına sahiptirler. Ancak bulgur, mercimek ve kum darısının tamamı bölge dahilinde sarf edilmektedir. Üretimine dair herhangi bir veri paylaşılmayan ve hanelerde üretilen nişasta da bu gruba dahildir. Aynı şekilde bez, kıyafet ve kilimler bölge dahilinde kullanılmaktadırlar ve ihracatları söz konusu değildir.

Sonuç

19. yüzyılın kimliğini şekillendiren uluslararası sergiler, devletlerin ekonomik, teknolojik ve kültürel potansiyellerini uluslararası platformda görünür kılmalarına olanak tanımıştır. Osmanlı Devleti'nin bu süreçte sergilere katılıma yönelik gösterdiği özveri, yalnızca meta teşhiri ile sınırlı kalmayıp, kültürel kimliğinin temsiline yönelik bir misyon taşıdığını göstermektedir. 1873 Viyana Sergisi bağlamında Teke Sancağı özelinde gerçekleşen katkı da, Osmanlı'nın ürün, kimlik ve ideoloji noktasında gösterdiği temsil gayretinin yerel yansımasıdır.

Arşiv belgelerine dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, Osmanlı Devleti taşrasının 1873 Viyana Sergisi'ne katılımı Teke Sancağı örneğinde incelenmiştir. Bu doğrultuda Teke Sancağı'ndan sergiye gönderilen ürünler üzerinden bölgenin sosyo-ekonomik yapısına, üretim pratiklerine ve kültürel özelliklerine dair önemli veriler elde edilmiştir. Teke Sancağı, başta Antalya ve Elmalı olmak üzere yerel yönetim birimleri aracılığıyla tahıl ürünlerinden dokumala-

ra, geleneksel kıyafetlerden hayvansal ürünlere kadar çok yönlü bir temsil sağlamış ve böylelikle ürün standı olmanın ötesine geçerek kültürel kimliğini de uluslararası alanda ifade etmeyi amaçlamıştır. Özellikle Prater Parkı'nda teşhir edilmek üzere hazırlanan elbise takımlarının içinde Müslüman erkek ve kadınların kıyafetlerinin yanında Hristiyan kıyafetleri ve süvari giysilerine de yer vermesi; cinsiyet, milliyet ve sosyal statü gözetmeksizin birlik ve çeşitlilik algısı yaratma arzusunu göstermektedir. Bununla birlikte, Teke Sancağı'nın sergiye katılımı, bölgenin üretim kapasitesi ve ihracat potansiyeli hakkında da somut veriler sunmakta ve hükümete bu doğrultuda güncel verileri sunmaktadır.

Sonuç itibarıyla Teke Sancağı'nın 1873 Viyana Sergisi'ndeki varlığı, sadece ekonomik bir sunum değil, aynı zamanda bir kimlik beyanıdır. Sancak merkezinin yanında nahiyelerden de olabilecek en kapsamlı katılımın sağlanması, devletin uluslararası sergilere yönelik taşıdığı hassasiyetinin, en küçük birimlerine kadar tesir ettiğini göstermektedir.

Kaynakça

A- ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.)MKT.NZD.) Nr. 916-75.

Sadâret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.)MKT.UM.) Nr. 1163-75.

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.) Nr.1218-30.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.) Nr. 719-8.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) Nr. 43-1776.

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021) Nr. 67-181, 67-182.

Ticaret Orman Maadin İdaresi (T.omi.), Nr. 65-48, 65-49.

B- Kitap ve Makaleler

Akçura, G. (2009). *Türkiye Sergicilik ve Fuarçılık Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çelik, Z. (2005). *Şark'ın Sergilenişi 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları.

Deringil, S. (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji (II. Abdülhamit Dönemi 1876-1909)*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

Germaner, S. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları. *Tarih ve Toplum*, 95.

Göğüş, C. (2006). 19. yy Avusturya Gazeteleri Işığında Osmanlı İmparatorluğu'nun 1873 Viyana Dünya Sergisine Katılımı. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi,

Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

Hepdinçler, T. (2022). Fotoğraflarla Geç Dönem Osmanlı'nın Kostümlü Kimlikleri. *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 161-180.

Kahraman, M. E. ve Gülaçtı İsmail. Erim. (2016). Elbise-i Osmaniye: 1873 Viyana Uluslararası Sergisi'nde Bir Yaratıcı Endüstri Örneği. *Beykoz Akademi Dergisi*, 20-42.

Mattie, E. (2007). *Dünya Fuarları*. İstanbul: İstanbul Fuar Merkezi-Expo Center Yayınları.

Nazır, B. (2009). Dersaadet Ticaret Odası ve Uluslararası Sergiler. *History Studies*, c1.

Osman Hamdi Bey ve Launay. De Marie. (1999). *1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniyye*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Tekdemir, A. (2018). 1851 Londra Sergisi ve Osmanlı Devleti'nin Katılımı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 291-322.

Yazıcı, N. (2004). Uluslararası Sergilerde Osmanlı Mimarisinin Sunumu. *Arkitekt*, 500.

Türkiye ile İsrail Dış Ticareti: Ambargo ve Boykotun Ekonomik Etkileri

Furkan SARICA*

Aslan BAKAN**

Mehmet Hayriddin ABAY***

Öz: 2023 yılına kadar Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret, coğrafi gerilimlere rağmen artış göstermiştir. Ancak 2024 yılında Gazze'deki insani durum nedeniyle Türkiye'nin aldığı ticaret durdurma kararı, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu gelişmeler, ticaretin coğrafi gerilimlerden ne denli etkilenebileceğini göstermektedir. Türkiye'nin İsrail'e uyguladığı ambargo, kısa vadede iki ülke arasındaki ticareti önemli ölçüde etkilemiş, ancak İsrail'in alternatif tedarikçiler bulmasıyla ekonomik etkileri sınırlı kalmıştır. Diplomatik olarak ise, Türkiye'nin bu kararı, uluslararası alanda dikkat çekmiş ve İsrail ile ilişkilerde gerilime neden olmuştur. Bu çalışma Gazze'deki yaşanan olayların iki ülke ekonomisinin ve dış ticaretinin ne yönde değiştiğini analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca söz konusu dönemde Türkiye'deki vatandaşların İsrail ürünlerine karşı boykotu, İsrail'den gelen ürünlerin tüketiminin düşmesine neden olmuştur. Çalışmada ambargo ve boykota ilişkin dış ticaret verilerini analiz etmek ve bir sonuca ulaşmak hedeflenmektedir. Elde edilen bulguların politika yapımcılar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İsrail, Dış Ticaret, Boykot, Ambargo.

Jel Kodları: F13

Foreign Trade between Turkey and Israel: Economic Effects of the Embargo and Boycott

Abstract: Until 2023, there was an increase in tensions between Türkiye and Israel regarding trade and ministries. However, Türkiye's decision to stop trade in 2024 due to the humanitarian situation in Gaza significantly affected the economic relations between the two countries. These developments show how much the trade ministry can be affected by tensions. The embargo imposed by Türkiye on Israel significantly affected the short-term trade between the two countries, but economic resources remained limited as Israel found an alternative. Diplomatically, Türkiye's decision attracted international attention and caused tension in developments regarding Israel. This study was conducted to analyze how the events in Gaza will continue the economy and foreign trade of the two countries. In addition, during the said period, the boycott of Turkish production against Israeli products caused the consumption of products from Israel to decrease. The aim of the study is to analyze foreign trade conditions regarding embargo and boycott and to provide a performance. The money obtained will guide policy policies.

KeyWords: Turkey, Israel, ForeignTrade, Boycott, Embargo.

JelCodes: F13

* Furkan SARICA. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID 0009-0005-3892 E-Mail: sarica.furkan@ogr.ahievran.edu.tr

** Aslan, BAKAN. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID:0009-0000-4991-9972 E-Mail: bakan.aslan@ogr.ahievran.edu.tr

*** Mehmet Hayriddin ABAY. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, E-Mail: abay.mehmethayriddin@ogr.ahievran.edu.tr

Giriş

Türkiye devletinin İsrail devletine 9 Nisan 2024 tarihli kararıyla 54 ürün grubunda 1019 ürün de yürürlüğe geçirdiği ambargo kararıyla Orta Doğu coğrafyasındaki gerilimleri bir nebze kendi ülkesinden uzaklaştırma çabasında bulunmuştur. Türkiye'nin ambargo kararını almasından önceki 6 yıllık tarihsel süreç incelendiğinde.

Türkiye ile İsrail arasındaki mali ve iktisadi olayların artış eğiliminde olması dikkat çekmektedir. Türkiye vatandaşları özelinde yapılan boykot çağrılarının beklenen etkiye ulaşmaması İsrail devletinin işine gelmiştir. Boykot kavramının beklenen etkiyi yaratmama sebebi en başta bilinçsiz ve düzensiz gerçekleşmiş olmasına bağlanabilir. Fakat boykot tam anlamıyla beklenen etkinin dışında kalmış sayılmaz. Boykot işlemi aslına bakılırsa asli görevinin gerisinde kalmıştır. Boykot kavramının asli görevinin içinde bulunan şartlara bakılmaksızın İsrail mallarının ve İsrail'e herhangi bir desteği dokunan ülke mallarına yapılması gereklidir. Bu işlemin sadece bir grup veya belirli bir zümre değil tüm vatandaşların asli görevi gibi benimsemesi gereklidir.

Birde boykotun yanında devlet eliyle uygulanan ambargonun devamlılığı önemli bir konudur. Bu boykot kavramı bize İsrail devletinin mallarının yanında da İsrail destekçisi olan diğer ülke mallarının da alınmaması sayesinde. Bu ülkelerin başlıca Türkiye'nin iç pazarı ve uluslararası ticarete değer kaybetmelerine sebep olmuştur. Bu değer kaybı Türkiye özelinde yerli ürünlere yatırım yapılmasının kapılarını aralamıştır. Bu sayede Türkiye'nin ürünleri sadece yerli pazarda değil hem de uzun vadede yabancı Pazarda büyük söz sahibi bir konuma gelmesi beklenir.

Türkiye'nin ambargo işlemini yürürlüğe geçirmeden öncesi incelendiğinde aslında sadece coğrafi olayların söz konusu olmadığı göz önüne alınmalıdır. Bu olayların yanında kültürel ve Tarihi konulara da önem yüklenmektedir. Ülke genelin 2023 yılı itibarıyla İsrail'e karşı İthal ve İhracat mallarında azalma yaşanması bize Türkiye'nin İsrail ile kendi ticari ortaklıklarının yeniden şekillenmeye başladığı bir sürece girildiğini göstermektedir. Bu süreçte iki ülkede yeni ticari ortaklar bulma çabasına girmişlerdir.

Boykot ve Ambargo konularının havada kalmaması için başlangıçta İsrail devletinin kuruluş tarihine değinmemiz gerekiyor. Kuruluş tarihi olarak 14 Mayıs 1914 yılının esas alabiliriz. Kuruluş tarihinin yanında da İsrail devleti ile Türkiye devleti sınırlarının da içinde olduğu bir harita yayınlamasıyla ortaya çıkan ikili ilişkilerin gerilemesi sürecinin incelenmesiyle bu sürecin sadece 6 yıllık değil 100 yıllık bir süreci kapsadığı anlaşılması gerekiyor.

100 yıllık verilerin ışığında 2024 yılının ikinci çeyreğine gelmemizle birlikte Türkiye tarihinde görülmemiş bir işlem olan ambargo işlemi ile boykotun iki ülke açısından aslına bakıldığında hem coğrafi hem ekonomik hem de tarihsel dönüm noktası teşkil edilmesi gerekmektedir.

7 Ekim 2023 tarihinde İsrail'in Gazze'ye yoğun operasyonlarının Nisan 2024'e kadar artan boyutta sürmesi Türkiye'de İsrail ile ticaret ilişkilerinin gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, önce 9 Nisan 2024 tarihi itibarıyla 54 ürün grubunun İsrail'e ihracatını kısıtladığını, 2 Mayıs 2024 tarihinde ise "İsrail ile ilgili ihracat ve ithalat işlemlerinin tüm ürünleri kapsayacak şekilde durdurulduğunu" duyurmuştur (Atlı, 2024). Bu araştırmanın temel varsayımı Türkiye ile İsrail arasındaki siyasi krizlerin ekonomik ve ticari ilişkilere ciddi oranda etkisinin bulunmadığıdır. Çalışmada ikincil veri kaynaklarından, Türkiye İstatistik Kurumu dış ticaret istatistiklerinden, Trademap (Trade Statistics for International Business Development- Uluslararası İş Geliştirme Ticaret İstatistikleri) verilerinden ve ülke raporlarından yararlanılmıştır. Çalışma sivil ekonomik ilişkileri kapsamakta olup, askeri ticaret ile turist hareketleri kapsam dışında tutulmuştur.

İsrail Devletinin Kuruluş Tarihçesi

İsrail'in kuruluşu 14 Mayıs 1948 Tarihinde **Tel-Aviv de** yapılan Yahudi kongresiyle David Ben-Gurion tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Fakat daha öncesinde 29 Ağustos 1897 tarihinde toplanan ilk İsrail(Siyonist) kongresi İsviçre'nin Basel kentinde gerçekleşmiştir.

Theodor-Herzlöncülüğünde gerçekleştirilen bu kongrede İsrail devletinin kuruluşu kararlaştırılmış fakat hangi bölgede kurulacağı kesinleştirilememiştir. Bundan sonra İsrail'in yolunu açan dönem **Balfourbildirisi** ile olmuştur. Balfour bildirisi 1917 tarihin de adını eski İngiltere baş bakanı Balfour dan almaktadır. Bildirinin bizim için önemi İngiltere'nin İsrail devletinin kurucusu olan Yahudilere Orta Doğuda bir Yahudi devletinin kurulmasını taahhüt etmesidir.Bu Yahudi devletinin ana amacı (ARZ-I MEV'ÛD)'dur. İşte İsrail devletinin kuruluş aşamaları kısaca yukarda anlatıldığı gibidir.

Türkiye ise İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden biridir. Tanıma tarihi 1949 yılının Mart ayına dayanmaktadır.

İsrail devletinin kuruluş tarihçesi içerisinde iki önemli sürece dikkat edilmelidir. Birinci sürecimizİkinci dünya savaşı öncesinde Almanya devletinde yükselişe giren **Alman Nazi partisinin** aşırı ırkçı faaliyetleri sebebiyle Yahudilerin yavaş yavaş Avrupa'yı terk etme başlamasıdır. Özellikle 1947 yılında Nazi zulmünden kaçan Yahudilerin Filistin devleti sınırları içerisinde bulu-

nan bölgeye yoğun göç eylemine geçmeleri İngiltere ve civarındaki bazı Arap devletlerini kızdırmıştır. Özellikle yoğun Yahudi göçleri sebebiyle İngiltere devleti bölgeyi Yahudi ve Araplar arasında bölüştürme kararı almıştır. Fakat bu karar iki taraftan da onay gelmeyince karar Birleşmiş Milletlere taşınmıştır ve İngiltere devleri kademeli olarak Filistin bölgesinden çekilmiştir.

Birleşmiş Milletlerin kararına göre Manda yönetimi altındaki bölgenin %42 sine yakını Araplara bırakılacak kalan %58'ine yakını ise Yahudilere bırakılacaktır. Fakat bu anlaşma Milliyetçi Filistin Örgütü tarafından kabul edilmemiştir. Kabul edilmeme sebebi bölgede yaşayan Arap nüfusunun Yahudi nüfusunun iki katı olmasına rağmen Yahudilere daha fazla toprak verilmesidir.

Bu göç süreci sonrasında İsrail devlerinin kuruluşu tamamlanmıştır. Fakat bizim için önemli olan kuruluşu sonrasında coğrafi üstünlüğünü kabul ettirdiği 2. Süreçtir. 1967 yılında yaşanan 6 gün savaşlarıdır. ABD ve İngiltere destekli İsrail ile Mısır, Ürdün, Suriye, Irak, Suudi Arabistan destekçi olarak ise Lübnan arasında yaşanmıştır. Mutlak İsrail zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu işlem hem İsrail'in çok geniş toprak sahibi olmasını sağlamıştır ve bu toprak kazanımlarının yanında kendi gücünün sınırdaşı olan ülkelerin üzerinde olduğunu kanıtlamıştır.

Çok fazla toprak kaybedilmesinin en büyük örneklerinden biri olarak Mısırdan Sina bölgesini savaş ganimeti olarak alması ve kendi tanınırlığını arttırmak için Mısır'a kendi ülkesini tanıması karşılığında Sina bölgesini tekrar geri vermesinden anlaşılabilir.

Kısaca Arz-ı MEV'ÜD

Arz-ı Mev'd kısaca İsrail devleti'nin kendilerine vaat edilen topraklar diye hitap ettikleri bölgelerin bütününe denir. Arz-ı Mev'üd kavramı ilk defa Yahudilerin kutsal kitabı olan Ahd-i Atikte "**Kenan diyarı**" olarak geçmektedir. Kenan diyarı coğrafi konumun olarak **eski Mezopotamya** imparatorluğuna ev sahipliği yapmış bir bölge içerisinde yer almaktadır. **Arz-ı Mev'üd** kavramının kapsadığı toprak bütünü bereketli hilal diye tanımlanan bölgenin bütünüdür. Arz-ı Mev'udsadece dini veya kültürel bir inanış olarak incelenmemesi gereken bir kavramdır. Aynı zamanda coğrafi özelliklerine de dikkat edilmelidir.

Yani bereketli hilal bölgesini de içine alan zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip bir bölgeyi kapsayan geniş bir haritadır. Bu bölgenin bizim için önemi içerisinde bize sınırı bulunan ülkelerin olması daha da önemlisi bu haritanın içerisinde ülkemizde yer alması bizi tedirgin etmesi gereken önemli bir gerçektir.

Günümüzde küresel ısınmanın her geçen gün artış göstermesi bizi daha fazla bölgemiz içerisinde yer alan akarsu kaynaklarına muhtaç halşe getirmektedir.. Bu ihtiyaç artışı neticesinde her saniye içilebilir su kaynaklarımızın yitirilmesi Bereketli hilal bölgesini besleyen medeniyetlerin çıkış noktası olmasına sebep olan çok geniş bir alana hakim olmakla birlikte bizim ülkemizde sınırları içerisinde yer alan Fırat ve Dicle nehirleri bulunmaktadır. Yani İsrail devleti Fırat ve Dicle nehirlerinin de kendi sınırları içerisine dahil ederek gelecekteki kıtlık ihtimallerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

Fırat nehrinin bulunduğu ülkeler: Türkiye, Irak ve Suriye, Dicle nehrinin bulunduğu ülkeler: Türkiye, Irak, Suriye, İran'dır. Adı geçen ülkelerin sınırları içerisinde yer alan iki nehrin ele geçirilmesi için yani Kenan diyarının alınması için İsrail devletinin mevcut konumundan en az 4 ülke geçmesi gerekmektedir.

Türkiye ile İsrail'in Arasındaki İthalat ve İhracat Hacimleri ile Ticari İlişkileri

Tablo 1'de ve Şekil 1'de de İsrail'den ithalatın inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. Söz konusu dönemde en yüksek ithalat 3 milyar dolar ile 2014 yılında yapılmıştır. İsrail'in 7 Temmuz 2014'te başlattığı 'Koruyucu Hat Operasyonu' ile 50 gün süren bir operasyonla Gazze'deki çocuk ve sivillerin hedef alınması ve 2014 sonunda Mescid-i Aksa'nın tüm Müslümanlar kapatılmasına yönelik baskını, Türkiye-İsrail ilişkilerinin politik anlamda gerginleşmesine neden olmuştur. Buna rağmen dış ticarete meydana gelen olumlu seyir ekonomik alanın gelişimine katkı sunmuştur (Arbell, 2015, s. 1; Sarıaslan, 2019, s. 1983). 2015, 2016 ve 2017 yıllarında bir önceki yıla göre İsrail'den ithalat azalmıştır. İthalat, 2018 yılında yükselmiş, 2019 ve 2020'de düşmüştür. 2022 ve 2023 yıllarında artış gösteren ithalat, 2024 yılında düşüş göstererek 1 milyar 642 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin 2013-2024 Dönemi İsrail'den İthalat Hacmi (milyon dolar)

Yıl	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
2013	136	223	173	328	316	116	199	245	200	253	241	274	2.705
2014	256	231	206	353	347	202	179	252	302	231	224	280	3.063
2015	164	156	194	179	220	92	189	149	134	139	139	158	1.913
2016	103	106	107	103	146	135	110	99	105	107	157	147	1.425
2017	176	131	108	148	160	133	150	120	155	122	129	131	1.663
2018	177	178	190	168	215	162	128	96	132	172	176	208	2.001
2019	117	174	180	144	165	110	154	113	102	108	91	142	1.601
2020	145	138	181	108	86	101	117	153	128	102	132	104	1.496
2021	121	197	154	144	172	175	122	195	181	226	189	171	2.047
2022	240	139	221	186	175	195	134	196	204	241	306	215	2.452
2023	172	174	200	155	155	87	125	131	119	99	122	101	1.641
2024	141	121	167	0	0	0	0	0	0	0	0	0	429

Kaynak: TÜİK, 2024.

Söz konusu dönemde Türkiye'nin İsrail'den olan ithalatında bazı yıllar azalış bazı yıllar artış olmuştur. Doğal kaynaklar bakımından yaşadığı kısıtlar sebebiyle İsrail ekonomisi petrol ve sanayi ürünlerine ilişkin fiyat hareketlerine oldukça duyarlıdır. ABD ve Avrupa Birliği ekonomilerindeki gelişmeler, İsrail'in dış ticaretine önemli ölçüde etki etmektedir. Özellikle Avrupa Birliği'ndeki ekonomik krizler ve ABD ekonomisindeki durgunluk, İsrail'in ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. 2014'te ihracatında toparlanma görülmesine rağmen, sonraki yıllar genel olarak ihracatında düşüş söz konusu olmuştur (İsrail Ülke Raporu, 2019). Bu doğrultuda İsrail'in dünyaya ihracatındaki düşüş ve dalgalanmaların Türkiye'ye olan ihracatında da iniş ve çıkışlara sebep olduğu söylenebilir. Örneğin, 2022 Şubat ayından sonra Rusya-Ukrayna arasındaki savaş ve enerji fiyatlarındaki yükselme sonucunda ortaya çıkan fiyat etkisinin Türkiye'nin İsrail'den ithalatına hacim olarak artış şeklinde yansımış olabileceği düşünülmektedir. Çünkü Türkiye'nin İsrail'den ithal ettiği ürünlerin yarısından fazlasını petrol ve ürünleri ile motorin oluşturmaktadır (Sarıaslan, 2019, s. 1086).

2023 yılı Ocak ayından itibaren ithalat aylık olarak artış ve azalış şeklinde birbirini takip etmiştir. 2023 yılında bir önceki yılın aynı ayına göre bütün aylarda ithalat azalmış ve toplam ithalat 2,4 milyar dolardan 1,6 milyar dolara kadar düşmüştür. Dolayısıyla İsrail'den yapılan ithalat yaklaşık 1 buçuk yıldır azalmaktadır. Bu azalış şekil 1'de de belirgin bir şekilde görülmektedir. Türkiye'nin İsrail'den 2013-2023 döneminde yaptığı ithalat, grafik üzerinde incelendiğinde de düşüş ve yükselişler olduğu görülebilmektedir. 2016, 2020 ve 2023 yıllarında belirgin bir düşüş göze çarpmaktadır (Şekil 1). Tablo 2'de Türkiye'nin 2013 yılından 2024 yılına kadar İsrail'e yaptığı ihracat hacmi gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkiye'nin 2013-2024 Dönemi İsrail'e İhracat Hacmi (milyon dolar)

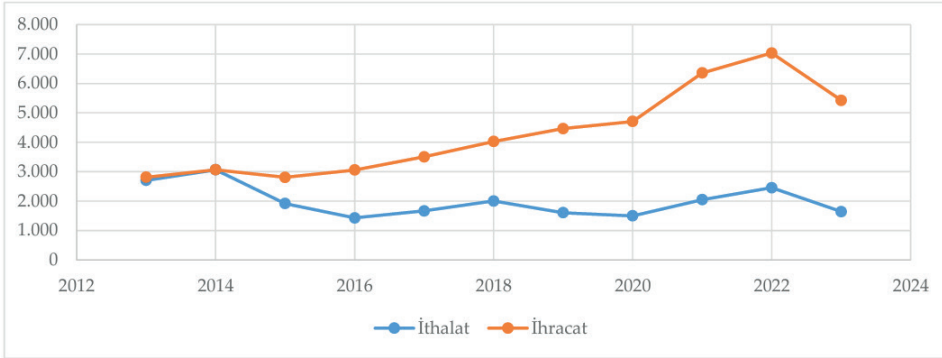
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
2013	195	222	238	214	260	236	259	235	230	196	270	255	2.810
2014	285	253	295	290	275	274	235	218	239	218	223	259	3.063
2015	184	220	255	278	227	259	219	205	208	240	227	285	2.807
2016	194	209	293	287	301	276	197	271	231	237	249	310	3.055
2017	228	263	335	257	298	294	258	317	235	337	318	365	3.505
2018	300	344	404	340	330	305	314	308	292	344	372	370	4.023
2019	300	354	464	366	415	232	433	326	383	365	398	427	4.464
2020	383	386	404	250	267	392	403	362	434	468	452	504	4.704
2021	404	449	529	549	425	545	454	558	529	605	617	693	6.356
2022	537	596	734	737	515	598	461	577	609	489	568	611	7.032
2023	484	458	600	428	470	482	408	496	499	348	319	429	5.422
2024	349	422	437	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.208

*İlk 3 aylık toplam

Kaynak: TÜİK, 2024.

Söz konusu dönemde Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatında 2015 ve 2023 yıllarında azalma görülürken diğer yıllar artış olmuştur. İhracat hacminde genel

olarak artış eğilimi İsrail'in Türkiye'den ithal ettiği ürünlerde diğer pazarlara göre fiyat düşüklüğü ile kalite yüksekliğinden kaynaklanabilir (Atlı, 2024). 2022 yılı Ekim ayından itibaren her ay bir önceki yılın aynı ayına göre ihracatın azaldığı görülmektedir. 2022 yılında toplamda 7 milyar dolardan daha fazla ihracat yapılmıştır. Ancak 2023 yılında yüzde 23 oranında bir azalma ile İsrail'e ihracat 5 milyar 422 milyon dolara yakın gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İsrail'e yapılan ihracat yaklaşık 1 buçuk yıldır azalmaktadır. Bunun sebebinin 2022 yılından itibaren hem dünyada Rusya-Ukrayna savaşı etkisiyle enerji fiyatlarının yükselmesi, hem de Türkiye ekonomisindeki girdi maliyetlerinin yükselmesi ile İsrail'e olan ihracatımızda fiyat etkisi kaynaklı azalış olduğu düşünülmektedir (Sarıaslan, 2019, s. 1087). Bu azalış şekil 1'de de belirgin bir şekilde görülmektedir. İhracat hacmi 2015 yılı dışında genel olarak artarken, 2023 yılında azalmaya başlamıştır. 2010'daki Mavi Marmara krizinden sonra ticaret hacminin düşmemesi siyasi ihtilaflara rağmen ekonomik ilişkilerin güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Grafik 1. Türkiye'nin 2013-2023 Dönemi İsrail ile İhracat ve İthalat Hacmi (milyon dolar)

Kaynak: Tablo 2'deki veriler kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2023 yılında ikili ticaret hacminde düşüş gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 25,52 oranında, Türkiye'nin ithalatı ise yaklaşık yüzde 33 oranında azalmıştır (İsrail Ülke Profili, 2024).

Tablo 3'te iki ülkenin ihracat ve ithalat hacimleriyle ticaret hacmi ve ticaret dengesi verileri 2013-2024 dönemi için gösterilmiştir. Buna göre Türkiye, İsrail ile olan ticaretinden dış ticaret fazlası vermektedir. 2014 yılında, 2013'e göre hem ihracat hem de ithalat artarken, 2015 yılında ihracatta yaklaşık yüzde 8,4, ithalatta yaklaşık yüzde 37,5 azalış olmuştur. 2014 yılında iki ülke arasındaki ticarete denge sağlanmıştır. 2015 yılından sonra ise dış ticaret dengesi Türkiye lehine fazla vermiştir. İsrail ve Türkiye siyasi alanda yaşadıkları krizleri ekonomik alana yansıtmamıştır. 2015 sonrası dönemde Doğu Akdeniz'deki doğal gaz rezervlerinin çıkarılması ve Avrupa'ya ulaştırılması için taşıma ve boru

hatları kurulmasında işbirliği arayışları söz konusu olmuştur (Rivlin, 2019). 2016'da İsrail'e olan ihracat artmış ancak İsrail'den ithalat fiyat etkisi kaynaklı azalmıştır. Türkiye lehine ticaret dengesi fazlası 2023 yılına kadar artış eğilimi göstermiştir.

Tablo 3. Türkiye-İsrail Ticaret Dengesi (2013-2024) (milyon dolar)

Yıl	İhracat	% Değişim (2013=100)	İthalat	% Değişim (2013=100)	Hacim	% Değişim (2013=100)	Denge
2013	2.810	100	2.705	100	5.515	100	106
2014	3.063	9,00	3.063	13,24	6.126	11,08	0,711
2015	2.807	-8,38	1.913	-37,55	4.719	-22,97	86
2016	3.055	8,84	1.425	-25,50	4.479	-5,08	81
2017	3.505	14,74	1.663	16,68	5.167	15,36	94
2018	4.023	14,78	2.001	20,37	6.024	16,58	109
2019	4.464	10,96	1.608	-20,01	6.065	0,67	110
2020	4.704	5,38	1.496	-6,53	6.200	2,24	112
2021	6.356	35,11	2.047	36,81	8.403	35,52	152
2022	7.032	10,64	2.457	19,77	9.484	12,87	172
2023	5.422	-22,89	1.641	-33,07	7.063	-25,52	128

Kaynak: TÜİK, 2024.

2017 yılına gelindiğinde, İsrail'e yönelik ihracatın bir önceki yıla göre yüzde 15,4 artış göstererek 3,5 milyar dolar, ithalatın ise 1,6 milyar dolar olarak gerçekleştiği; iki ülke ticaret hacminin ise 5 milyar doları geçtiği görülmektedir. 2018 yılına ilişkin verilere bakıldığında, toplam ticaret hacminin 6 milyar doları aşması, siyasi ve diplomatik krizlere rağmen, ekonomik alandaki ilişkilerin hırzını kesmeden devam ettiğinin göstergesidir (Sarıaslan, 2019, s. 1086).

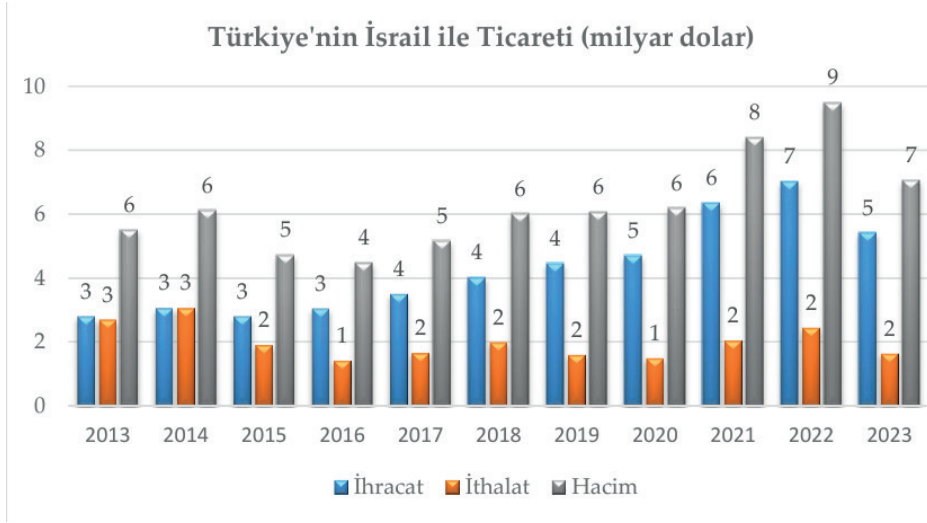
ABD'nin elçiliğini İsrail'in başkenti Telaviv'den Kudüs'e taşıdığı ve "Yahudi Ulus Devlet Yasası"nın İsrail Parlamentosu tarafından kabul edildiği 2018'de, Türkiye ve İsrail arasındaki siyasi gerilim artmasına rağmen dış ticaret hacmi 6 milyar dolara yakın gerçekleşmiştir (Sınmaz, 2020, s. 3).

2019 yılında ihracatta yaklaşık yüzde 10 artış, ithalatta ise yaklaşık yüzde 20 oranında azalış olmuş, toplam ticaret hacmi hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır. 2020 yılında ihracatta sınırlı bir artış, ithalatta ise hafif bir azalma gerçekleşmiştir. 2021 ve 2022 yıllarında ise hem ihracat hem de ithalat artış göstermiş; bu durum ticaret hacminin sırasıyla 6 milyar doları ve ardından 8 milyar doları aşmasını sağlamıştır. 2023 yılında ticaret hacmi 7 milyar dolara gerilemiştir. İhracatta yüzde 23, ithalatta ise yüzde 33 oranında azalma gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre Türkiye'nin İsrail'e ihracatında en fazla artış olduğu yıl yüzde 35,11 ile 2021 olurken, İsrail'den ithalatında artışın en fazla olduğu yıl yüzde 36,81 ile 2021, ticaret hacminin en fazla arttığı yıl da yüzde 35,52 ile yine 2021 olmuştur. 2019 ve 2020 yıllarındaki azalmanın Covid-19 kaynaklı olduğu düşünülmektedir. 2013 yılı referans alındığında, ihracatın en fazla arttığı yılın 2022 olduğu görülmektedir.

2022 yılında, 2013 yılına kıyasla ihracat %150 oranında artmış ve neredeyse her yıl artış trendini sürdürmüştür. Buna karşın, ithalattaki artış ihracata kıyasla daha düşük oranlarda gerçekleşmiş ve dalgalı bir seyir izlemiştir. 2013 yılına göre ithalatın en fazla arttığı yıl %13 ile 2014 yılı olmuştur. Ancak, 2023 yılında ithalat, 2013'e göre %39 oranında azalmıştır. Ticaret hacmi açısından bakıldığında, 2013 yılına göre en yüksek artışın yaşandığı yıl %72 oranı ile 2022 olmuştur. İsrail ile ticaret hacminin genel olarak artış göstermesi, siyasi kriz dönemlerinde bile ekonomik ve ticari ilişkilerin devam ettiğini ve Türkiye'nin ekonomik aktörlerle karşılıklı bağımlılık temeline dayalı hareket ettiğini ortaya koymaktadır (Sarıaslan, 2019, s. 1082).

2010 Mavi Marmara Baskını sonrasında, 2013 yılındaki resmi özür ve 2016'daki tazminat görüşme ve anlaşmalarına kadar olan süreçte ekonomik ilişkiler devam etse de eski canlılığını kaybetmiştir. Tazminat anlaşması ve 2016 yılında karşılıklı büyükelçilerin yeniden atanmasıyla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu bir yöne evrilmeye başlamıştır. Ancak, 2017 yılında ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in resmi başkenti olarak tanıması, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden gerilime yol açmıştır. 2018-2021 yılları arasında İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği askeri operasyonlar da bu gerilimin devam etmesine neden olmuştur. Öte yandan, 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle Avrupa ülkelerinin Rusya'dan enerji bağımlılıklarını azaltmaya yönelik alternatif arayışları ve Doğu Akdeniz'deki İsrail'in Tamar ve Leviathan bölgelerindeki hidrokarbon kaynaklarına olan ilgileri, iki ülke ilişkilerinde yeniden canlanma sağlamıştır (Karakaya, 2023, s. 197).

İki ülke arasında sürekli artan ticaret hacminin ekonomik bağımlılık doğurduğu ve ithalat ve ihracat oranlarının siyasi alandaki krizlerden geçici olarak etkilendiği, ani ve keskin bir değişim yaşanmasının son derece zor olduğu görülmektedir. Bu durumun bir diğer örneği de 2018 yılı ticaret oranlarında görülmektedir. Söz konusu dönemde genel olarak ticaret hacminde artış olsa da 2023 yılı verilerinde göze çarpan bir durum, ihracatın ve ithalatın dolayısıyla ticaret hacminin azalmasıdır. Hem ihracat hem ithalat 2023 yılında azaldığı için bu doğrultuda ticaret hacmi de azalmıştır. Netice itibarıyla 2013 yılına göre Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı 2023 yılında yüzde 93 artmış, ithalatı yüzde 39 azalmış, ticaret hacmi de yüzde 28 oranında artmıştır. Bunun yanı sıra ticaret dengesinin Türkiye lehine fazla verdiği görülmektedir (Şekil 2). Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler içinde İsrail 2023 yılı verilerine göre 5 milyar 422 milyon dolar ile 13. sırada, ithalat yaptığı ülkeler içinde 1 milyar 642 milyon dolar ile 32. sıradadır (2022, Trademap).

Grafik 2. Türkiye-İsrail Ticaret Dengesi (milyar dolar)

Kaynak: Tablo 3'deki veriler kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler içinde İsrail 2023 yılı verilerine göre 5 milyar 422 milyon dolar ile 13. sırada, ithalat yaptığı ülkeler içinde 1 milyar 642 milyon dolar ile 32. sıradadır. 2022 Trademap, verilerine göre Türkiye'nin İsrail'in ithalatında sırasıyla Çin, ABD, Almanya ve İsviçre'nin ardından yüzde 6,2 pay ile beşinci; ihracatındaysa ABD, Çin, Hindistan, İngiltere, İrlanda ve Hollanda'dan sonra yüzde 3,6 pay ile yedinci sırada önemli sayılacak bir orana sahip olduğu görülmektedir (Kösem, 2024: 1).

İsrail, 2023 yılında yaklaşık 5,42 milyar dolar tutarında ithalat yapmıştır. Türkiye'nin İsrail'den ithalatı ise 1,64 milyar dolar tutarında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin İsrail ile ticaret dengesinin fazla vermesi, ticaretin durması durumunda her iki taraf için de olumsuz sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. İsrail, Türkiye'den sağladığı yüksek kaliteli ve düşük maliyetli ithalat imkânını kaybederken, Türkiye de önemli bir ihracat pazarını yitirme riski ile karşı karşıya kalacaktır (Atlı, 2024).

İki ülke arasındaki ekonomik bağımlılık ilişkisinde daha fazla bağımlılık gösteren ülkenin İsrail olduğu görülmektedir. İsrail, ekonomik anlamda Türkiye'nin İsrail'e bağımlılığından çok daha fazla Türkiye'ye bağımlıdır. Arada asimetrik bir bağımlılık ilişkisi olduğu söylenebilir. Türkiye-İsrail ticaretinin içeriği iki ülkenin ekonomik olarak karşılıklı bağımlılığı açısından önem arz etmektedir. Söz konusu dönemde Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği görülmekle beraber, ihracat yapısı alt sektörler açısından incelendiğinde İsrail'den yapılan ithalatın yarısından fazlasını petrol ve ürünleri ile motorin oluşturmuştur. Bunun yanı sıra sanayi grubuna dahil olan kimyevi maddeler bakımından

İsrail'in ticari üstünlüğü görülmüştür. İsrail'in ihraç ettiği ürün grupları katma değeri yüksek ürünlerden oluşmuştur. Türkiye'den ithal ettiği ürünler ise demir-çelik gibi hammaddelerden oluşmuştur. Ancak, yıllar geçtikçe İsrail lehine olan bu durum, dengeli bir hale gelmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 1086).

Türkiye-İsrail Ticaretine Konu Olan Ürün Grupları

İsrail'den İthal Edilen Ürün Grupları

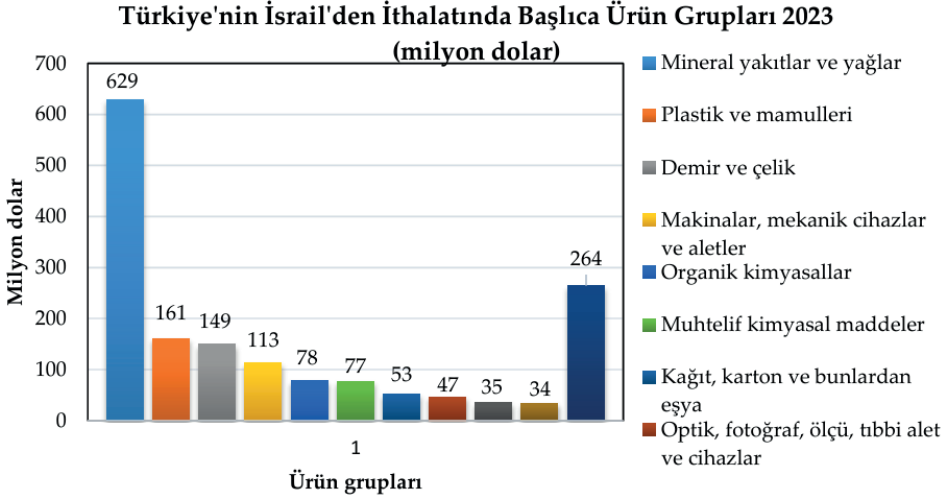
Türkiye'nin İsrail'den en fazla ithal ettiği ürünler detaylı fikir vermesi açısından TUIK'ın SITC1 sınıflandırması dikkate alınarak 2020-2024 dönemi verileriyle Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablo 4 de gelmeden önce Türkiye'nin İsrail'den ithal ettiği başlıca ürün grupları: mantar öldürücü ilaçlar, kıymetli metaller ve kaplamalı mücevherci eşyaları ve Diğer döküntü ve hurdalardan oluşmaktadır.

Tablo 4. Türkiye'nin İsrail'den ithal ettiği ürünler (2020-2024) (milyon dolar)

SITC1	SITC1 adı	2020	2021	2022	2023	2024
33460	Gazyağı ve bitümlü minarellerden elde edilen yağlar (ham petrol hariç) artık yağlar hariç	479	1.021	1.057	575	52
28239	Diğer döküntü ve hurdalar	100	205	197	148	32
57511	Polipropilen (ilk şekilde)	111	52	66	56	14
51123	Toluen (toluol)	17	27	48	53	8
33524	Ksilol	17	25	45	44	8
74568	Aksamlarının parçaları, (745.6)'daki sıvı-toz halindeki maddeleri püskürtme ve dağıtma cihazları/aksam, altgrupunun	22	23	31	32	10
53311	Esası titandioksit olan pigment ve müstahzarlar	28	34	44	31	8
59130	Bitkileri öldüren ilaçlar, anti filizleme ürünler ve bitki-büyüme düzenleyiciler	16	9	14	20	12
64126	Diğer kağıt ve karton; mekanik ve kimya-mekanik işlem sonucu elde edilmiş fiber içermeyeyen	1	0	33	18	8
59120	Mantar öldürücü ilaçlar	11	10	18	14	7
89731	Kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası	1	1	1	4	7

Kaynak: TUIK, 2024.

Türkiye'nin 2023 yılında İsrail'den en fazla ithal ettiği ürün grubu mineral yakıtlar ve yağlar olmuştur. 629 milyon dolar tutarında mineral yakıt ve yağ ithal edilirken, ikinci sırada 161 milyon dolar ile plastik ve mamulleri, üçüncü sırada ise 149 milyon dolar ile demir ve çelik yer almıştır.

Grafik 3. Türkiye'nin İsrail'den İthalatında Başlıca Ürün Grupları-2023 (milyon dolar)
Kaynak: İsrail Ülke Profili, 2024.

Türkiye'nin İsrail'den ithal ettiği ürün grupları içinde demir ve çelik ithalatının İsrail'in dünyaya ihracatı içindeki payı yüzde 75,67 gibi yüksek bir oran olsa da Türkiye'nin dünyadan ithalatı içindeki payı yüzde 0,70 gibi çok küçük bir orandır. Benzer şekilde Türkiye'nin mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümlü maddeler; maden ürünleri ithalatının, İsrail'in dünyaya ihracatı içindeki oranı yüzde 35,50, bunun toplam ithalat içindeki payı, yüzde 1,42'dir. Kâğıt ve karton; kâğıt hamurundan, kâğıt-tan veya kartondan eşya ithalatının payı yüzde 38,98, toplam ithalat içindeki payı ise 1,53 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin İsrail'e ithal ettiği ürünler için İsrail'e bağımlılığı son derece düşüktür.

Tablo 5. Türkiye'nin İsrail'den en fazla ithalatının olduğu ürün grupları (2022) (milyon dolar)

Ürün grubu	Türkiye'nin İsrail'den ithalatı	İsrail'in dünyaya ihracatı	İsrail'in dünyaya ihracatında Türkiye'nin payı	Türkiye'nin dünyadan ithalatı	Türkiye'nin dünyadan toplam ithalatı içinde İsrail'den ithalatının payı
Tüm ürünler	2.452	72.569	3,38	363.711	0,67
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümlü maddeler; maden...	1.370	3.860	35,50	96.549	1,42
Plastikler ve plastiklerden eşyalar	182	3.393	5,35	18.976	0,96
Demir ve çelik	198	262	75,67	28.367	0,70
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar; bunların parçaları	96	5.290	1,81	34.574	0,28
Organik kimyasallar	83	1.965	4,21	11.120	0,74
Çeşitli kimyasal ürünler	67	4.581	1,46	3.516	1,90
Kağıt ve karton; kâğıt hamurundan, kâğıt-tan veya kartondan eşya	62	159	38,98	4.055	1,53
Optik, fotografik, sinematografik, ölçüm, kontrol, hassas, tıbbi veya cerrahi...	36	8.124	0,44	5.243	0,68
Doğal veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kaplamalı metaller...	29	11.757	0,25	23.457	0,12
Tabaklama veya boyama özleri; tenenler ve türevleri; boyalar, pigmentler ve diğer renklendiriciler...	48	275	17,32	2.751	1,73

Kaynak: Trademap, 2024 ve yazarların hesaplamaları.

Türkiye'nin İsrail'den ithal ettiği ürünler içinde dünyadan toplam ithalata oranının en fazla olduğu ürün grubu yüzde 2,89 ile "Adi metallerden aletler, çatal bıçak takımı, kaşıklar ve çatallar; adi metallerden bunların aksamı" grubudur. Diğer ürün gruplarında da daha düşük oranlar söz konusu olup Türkiye'yi olumsuz etkileyecek oranda olmadığı söylenebilir.

Tablo 6. Türkiye'nin Dünyadan İthal Ettiği Ürünlerde İsrail Payının En Yüksek Olduğu Ürün Grupları (2022) (milyon dolar)

Ürün grubu	Türkiye'nin İsrail'den ithalatı	İsrail'in dünyaya ihracatı	İsrail'in dünyaya ihracatında Türkiye'nin payı	Türkiye'nin dünyadan ithalatı	Türkiye'nin dünyadan toplam ithalatı içinde İsrail'den ithalatının payı
Tüm ürünler	2.452	72.569	3,38	363.711	0,67
Adi metallerden aletler, çatal bıçak takımı, kaşıklar ve çatallar; adi metallerden bunların aksamı	23	961	2,40	798	2,89
Çeşitli kimyasal ürünler	67	4.581	1,46	3.516	1,90
Tabaklama veya boyama özleri; tanenler ve türevleri; boyalar, pigmentler ve diğer renklendiriciler...	48	275	17,32	2.751	1,73
Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	62	159	38,98	4.055	1,53
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümlü maddeler; maden...	1.370	3.860	35,50	96.549	1,42
Gübreler	38	3.075	1,24	3.031	1,26
İnorganik kimyasallar; değerli metallerin, nadir toprak metallerinin organik veya inorganik bileşikler, ...	40	1.529	2,63	3.475	1,16
Yenilebilir meyve ve kuruyemişler; narenciye veya kavun kabuğu	11	734	1,47	1.074	1,00

Kaynak: Trademap, 2024 ve yazarların hesaplamaları

İsrail'e İhraç Edilen Ürün Grupları

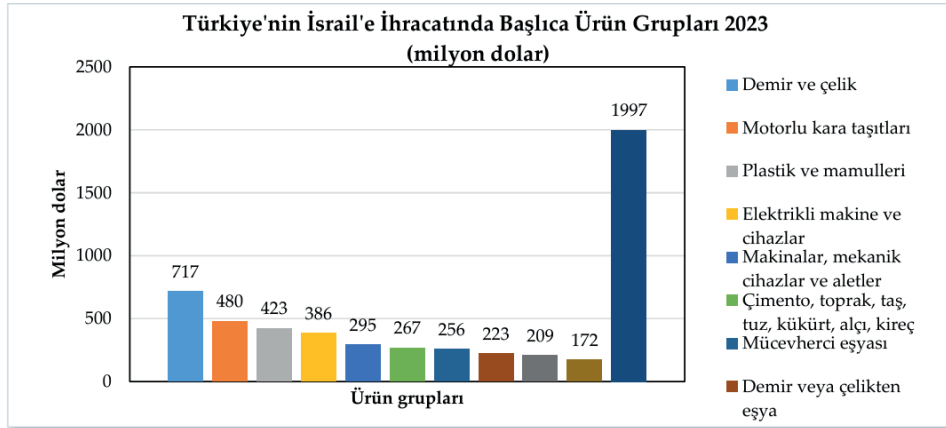
Türkiye'nin İsrail'e en fazla ihraç ettiği ürünler detaylı fikir vermesi açısından TUIK'in SITC1 sınıflandırması dikkate alınarak 2020-2024 dönemi verileriyle Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Türkiye’den İsrail’e ihracatı yapılan ürünler (2020-2024)(milyon dolar)

SITC1	SITC1 adı	2020	2021	2022	2023	2024
67621	Köşeli çubuklar-çentik, yiv, oluk vb şekil bozuklukları olan	396	770	744	449	39
78120	Binek otomobilleri	560	325	394	319	84
89731	Kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası	127	234	278	231	56
66122	Portland çimentosu	92	117	153	161	18
77316	Elektrik iletkenleri:gerilimi=<80 volt için	97	122	151	147	31
67611	Demir/alaşımız çelik.filmaşın üzerinde çentik şekil bozuk. olan.sıcak hadde	76	106	164	131	10
89332	Plastikten ev için eşyalar, tuvalet eşyası	100	130	107	107	30
68241	Aritilmiş bakırdan teller	54	91	91	80	23
64163	Tuvalet-temizlik kağıtları	52	57	83	68	19
78311	Dizel/yarı Dizel motorlu toplu yolcu taşıtları (10 ve +)	36	83	62	63	18

Kaynak: TÜİK, 2024.

İsrail’in Türkiye’den en fazla ithal ettiği ürün grubu demir ve çeliktir. İkinci sırada motorlu kara taşıtları ve üçüncü sırada plastik ve mamulleri ihraç edilmiştir. Türkiye, bir önceki yıl bu kategoride İsrail’e 1,19 milyar dolarlık ihracat yapmıştır. İsrail’in dünyada en fazla demir-çelik ithal ettiği ülkeler ilk sırada Türkiye olmak üzere, sırayla Çin, Rusya, ABD ve İtalya’dır(İsrail Ülke raporu, 2023).

Grafik 4. Türkiye'nin İsrail'e İhracatında Başlıca Ürün Grupları-2023 (milyon dolar)**Kaynak:** İsrail Ülke Profili, 2024.

İsrail, tüm dünyadan ithal ettiği demir ve çeliğin yüzde 39,6'sını Türkiye'den tedarik etmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin toplam demir ve çelik ihracatında İsrail'in payı ise sadece yüzde 8,2 olmuştur. Hatta İsrail'in bu kategori altındaki alaşımlı çelikten çubuk ve profiller gibi bazı ayırt edici ürünlerde yaptığı ithalatta Türkiye'nin payı yüzde 87'lere kadar çıkmıştır (Atlı, 2024).

Tablo 8. Türkiye'nin İsrail'e en fazla ihracatının olduğu ürün grupları (2022) (milyon dolar)

	Türkiye'nin İsrail'e ihracatı	İsrail'in Dünyadan İthalatı	İsrail'in dünyadan ithalatında Türkiye'nin payı	Türkiye'nin Dünyaya İhracatı	Türkiye'nin dünyaya ihracatında İsrail'in payı
Bütün ürünler	7.033	107.758	6,53	254.172	2,77
Demir ve Çelik	1.192	3.009	39,62	14.628	8,15
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve bunların parça ve aksesuarları	563	9.197	6,12	26.804	2,10
Plastikler ve plastiklerden eşyalar	516	4.094	12,61	11.570	4,46
Elektrikli makine ve teçhizat ve bunların parçaları; ses kaydediciler ve çoğaltıcılar, televizyon...	385	12.573	3,06	13.706	2,81
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar; bunların parçaları	365	11.429	3,19	22.676	0,02
Tuz; kükürt; topraklar ve taş; sıva malzemeleri, kireç ve çimento	282	811	34,82	3.818	7,40
Doğal veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, metal kaplamalar...	313	7.022	4,46	10.206	3,07
Demir veya çelikten eşyalar	377	1.838	20,52	10.536	3,58
Örme veya tığ işi olmayan giyim eşyası ve giyim aksesuarları	306	1.182	25,91	8.465	3,62
Kâğıt ve karton; kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya	210	1.079	19,47	2.843	0,07

Kaynak: Trademap, 2024 ve yazarların hesaplamaları.

İsrail'e toplam ihracat içinde yaklaşık 3 milyon dolar ile en fazla demir ve çelik ihraç edildiği görülmektedir. Dünyadan ithalatı içinde ise oran olarak en yüksek oran, demir ve çelik ile çimentoda gerçekleşmiştir. İsrail'in özellikle demir-çelik ve çimentoda Türkiye'ye bağımlı olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin İsrail'e ihracatında ağırlıklı olan ve İsrail'in de özellikle Türkiye'den yaptığı ithalata bağımlı olduğu ürün gruplarının inşaat sektörüyle yakından ilgili olması dikkat çekmektedir.

Tablo 9. İsrail'in Dünyadan İthal Ettiği Ürünlerde Türkiye Payının Yüksek Olduğu Ürün Grupları (2022) (milyon dolar)

Ürün grubu	Türkiye'nin İsrail'e ihracatı	İsrail'in dünyadan ithalatında Türkiye'nin payı	İsrail'in dünyadan ithalatı	Türkiye'nin dünyaya ihracatında İsrail'in payı	Türkiye'nin dünyaya ihracatı
Tüm ürünler	7.033	6,53	107.758	2,77	254.172
Halılar ve diğer tekstil yer kaplamaları	61	74,31	82	2,17	2.820
Örme veya tığ işi kumaşlar	32	45,21	70	1,53	2.052
Demir ve çelik	1.192	39,62	3.009	8,15	14.628
Bakır ve bakırdan eşya	138	36,94	374	5,19	2.663
Tuz; kükürt; topraklar ve taş; sıva malzemeleri, kireç ve çimento	282	34,82	811	7,4	3.818
Taş, alçı, çimento, asbest, mika veya benzeri malzemelerden eşyalar	152	33,34	456	7,28	2.090
Cam ve züccaciye	139	27,95	495	8,52	1.626
Örme veya tığ işi olmayan giyim eşyası ve giyim aksesuarları	306	25,91	1.182	3,62	8.465
Vatka, keçe ve dokunmamış kumaşlar; özel iplikler; sicim, halat, halat ve kablolar ve bunlardan eşya	23	22,51	101	2,02	1.127
Ham postlar ve deriler (kürkler hariç) ve deri	3	21,30	15	1,23	260

Kaynak: Trademap, 2024 ve yazarların hesaplamaları.

Tablo 9 incelendiğinde Trademap verilerine göre Türkiye'nin dünyaya ihracatının 254 milyar 171 milyon dolar olduğu, bunun içerisinde İsrail'in payının da yüzde 2,77 olduğu görülmektedir. İsrail'in dünyadan ithalatı içinde ise Türkiye'nin payı yüzde 6,53'tür. Ürün gruplarına bakıldığında İsrail'in dünyadan ithal ettiği "halılar ve diğer tekstil yer kaplamaları" tutarı içinde Türkiye'nin payı en yüksek olup yüzde 74,31 olduğu görülmektedir. İkinci sırada yüzde 45,21 ile "örme ve tığ işi kumaşlar", üçüncü sırada yüzde 39,62 ile "demir ve çelik" gelmektedir. Bu yüksek oranlara karşılık dünyaya ihracatımız içinde İsrail'in payı oldukça düşük olup birçok üründe İsrail'in Türkiye'ye bağımlı olduğu söylenebilir.

İsrail'in Türkiye'den ithalatının durması ile İsrail'de elektrik fiyatlarının artacağı, İsrail'de pazarlanan beyaz eşya ürünlerinin yüzde 30'u Türkiye'de üretildiği için elektrikli ürün pazarında da fiyatların yüzde 10 artacağı beklenmektedir. Gıda, tek kullanımlık mutfak eşyaları, kişisel bakım ürünleri vb. pek çok ürün Türkiye'den ithal edildiği için İsrail'in alternatif ve çok pahalı kaynaklar bulması gerekmektedir (Kösem, 2024, s. 1).

İsrail'de özellikle inşaat sektörü zora girebilir, maliyetler ve dolayısıyla emlak fiyatları artabilir. İsrail Türkiye yerine başka tedarikçilere yönelmektedir, fakat daha yüksek fiyatlar ödemesi gerekirken, daha düşük kalitede ürünü kabul etmek zorunda kalması, kısaca tedarik zincirinde hem vakit kaybı hem de maliyetinin yükselmesi söz konusu olmaktadır. Bu doğrultuda İsrail'de enflasyonist baskıların güçleneceği düşünülmektedir. 2023 yılı Ağustos ayından beri sürekli düşmekte olan aylık enflasyon, 2024 yılı Mart ayından beri yükselmeye başlamıştır (Atlı, 2024).

Türkiye'nin İsrail'den 2013-2023 döneminde yaptığı ithalat, inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 2016, 2020 ve 2023 yıllarında belirgin bir düşüş olmuştur. 2023 yılı Ocak ayından itibaren her ay, bir önceki yılın aynı ayına göre ithalat azalmıştır. 2022 yılında toplamda 7 milyar dolardan daha fazla ihracat yapılmıştır. Ancak 2023 yılında yüzde 23 oranında bir azalma ile İsrail'e ihracat 5 milyar 422 milyon dolara yakın gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İsrail'e yapılan ihracat yaklaşık 1 buçuk yıldır azalmaktadır. 2013-2023 dönemi ihracat hacminde 2015 yılındaki küçük bir azalış dışında genel olarak artış trendi görülmektedir. Bu trend 2023 yılında tersine dönmüştür. 2022 yılında Türkiye'nin İsrail'e ihracatı 2013 yılına göre ihracat 1 buçuk kat artmış, hemen hemen her yıl giderek artan bir seyir izlemiştir. Buna karşılık ithalattaki artış istikrarlı olmayıp düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde genel olarak ticaret hacminde artış olsa da 2023 yılı verilerinde göze çarpan bir durum, ihracatın ve ithalatın dolayısıyla ticaret hacminin azalmasıdır. Netice itibarıyla 2013 yılına göre Türkiye'nin

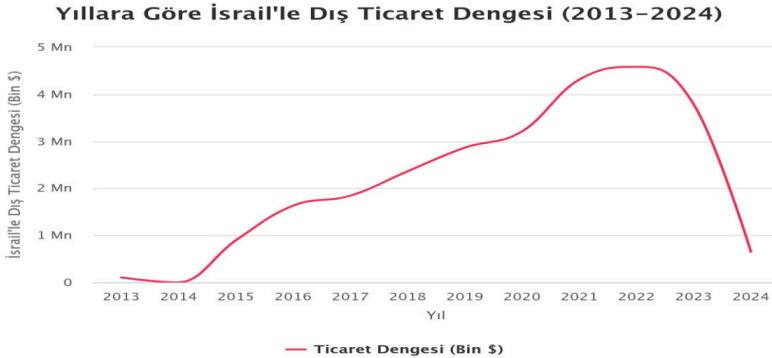
İsrail'e olan ihracatı 2023 yılında yüzde 93 artmış, ithalatı yüzde 39 azalmış, ticaret hacmi de yüzde 28 oranında artmıştır. Bunun yanı sıra ticaret dengesi- nin Türkiye lehine fazla verdiği görülmektedir. 2023 yılı verilerine göre İsrail, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler içinde 13. sırada, ithalat yaptığı ülkeler için- de 32. sırada bulunmaktadır. Türkiye'nin İsrail ile ticaret dengesi fazla verdiği için ticaretin durması ile İsrail, yüksek kaliteli ve düşük maliyetli ithalat olana- ğını yitirecek, Türkiye'de önemli bir ihracat pazarını kaybedecektir. 2022 yılın- da İsrail'in dünyadan ithalatında Türkiye'nin payı yüzde 6,53 iken, Türkiye'nin dünyaya ihracatında İsrail'in payı yüzde 2,77 olarak gerçekleşmiştir. İsrail'in dünyaya ihracatında Türkiye'nin payı ise yüzde 3,38 iken, Türkiye'nin dün- yadan toplam ithalatı içinde İsrail'den ithalatının payı yüzde 0,67 olarak ger- çekleşmiştir. Bu oranlar İsrail'in Türkiye'ye hem ihracat hem ithalat açısından bağımlı olduğunu göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, önce 9 Nisan 2024 tarihi itibarıyla 54 ürün grubunun İsrail'e ihracatını kısıtla- dığını, 2 Mayıs 2024 tarihinde ise "İsrail ile ilgili ihracat ve ithalat işlemlerinin tüm ürünleri kapsayacak şekilde durdurulduğunu" duyurmuştur (Atlı, 2024). Türkiye, İsrail'e yaptığı ihracat yerine başka ihracat pazarlarına yönelmediği takdirde Türkiye'nin dünyaya toplam ihracatı içinde İsrail'in yüzde 2,77 olan payının Türkiye'nin cari açığını olumsuz etkilemesi de olasıdır. Türkiye ihra- catçılar meclisi (TİM) verilerine göre; 2024 yılının ilk çeyreğinde Türkiye'nin İsrail'e ihracatı yüzde 21,6 oranında düşüş kaydetti. Bir önceki yılın aynı çey- reğine kıyasla düşüş oranı yüzde 28 civarında gerçekleşti. Türkiye, İsrail'le dış ticaretinde ciddi dış ticaret fazlası veren ve bu ilişkiden daha kazançlı çıkan ülke durumundadır. Kabaca hesapladığımızda, son yıllarda Türkiye İsrail'den 1 birim mal alıyorsa, bunun 3-3,5 katı oranında mal satmaktadır.

Boykotun Anlam ve Önemi

Boykot uzun zaman öncesinde dile gelmesi gerekirken geç kalınmasına rağmen çok ses getiren bir eylem konumundadır. Boykot eylemi İsrail ülke- si menşeli malları ve İsrail'i doğrudan destekleyen ülkelerin ürettiği malların alınmamasını kapsamaktadır. Bizim ülkemizde ise boykot iki türlü bulunmak- tadır.1)İthalat yoluyla ülke sınırlarında satışa sunulmasıyla gerçekleşen işlem. Bu satışa karşı çıkılması ve boykot ürünlerin alınmaması işlemdir.2)Ülke sı- nırları içerisinde boykot ilan edilen ürünlerin patentini kendi bünyesinde bu- lunduran firmaların anlaşmalı üretim tesisleri açılması yoluyla üretimi ülke sınırları içerisine taşıyarak hammadde, zaman, taşımacılık vb. işlemler yönün- den tasarruf etmesidir. Bu üretilen malların alımına karşı çıkılması yöntemiyle açıklanır.

Boykotun Uygulandığı Marka Örnekleri

McDonald's markasının boykot edilme sebebi ise Birleşik Yahudi Fonu'na sağladığı destekler sebebiyledir. McDonald's şirketi İsrail ordusuna her gün ücretsiz yemek dağıtımını taahhüt etmesiyle başlamıştır. McDonald' s 2024'ün ikinci çeyreğine ait bilançosunu açıkladı. McDonald'sın geliri, yılın ikinci çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine kıyasla neredeyse yatay seyrederek 6,49 milyar dolar oldu. Şirketin geliri, bu dönemde 6,61 milyar dolar olan piyasa beklentilerinin altında kaldı. McDonald'sın net kârı ise ikinci çeyrekte % 12 azalarak 2,0 milyar dolara geriledi. Şirket geçen senenin aynı döneminde 2,31 milyar dolar kâr elde etmiştir. Geçen senenin ikinci çeyreğinde 3,15 dolar olan şirketin hisse başına kârı da 2024'ün aynı döneminde 2,80 dolara geriledi. Şirketin hisse başına karı da bu dönemde 3,08 dolar olan piyasa beklentilerini karşılayamadı. Coca-Cola Markası için 2024'ün ilk çeyreğinde geçen senenin aynı dönemine göre %15 düşüşle 2,7 milyar TL net kar açıkladı. Şirketin satış hacimleri, önceki yılın aynı dönemine göre %3,2 azalarak 341 milyon ünite kasa olarak gerçekleşti. Türkiye operasyonlarındaki satış hacmi %5,4 artarken, yurt dışı operasyonlarda %7,4 azaldı. Özbekistan ve Irak operasyonlarında yüzde 20'nin üzerinde hacim artışı yaşanırken, Pakistan'da yıllık %23 düşüş görüldü. Şirket Türkiye'de ikinci çeyrekte yıllık %1,8'lik büyüme kaydederek 169 milyon ünite kasa satış hacmine ulaştı. Coca-Cola markasının boykot sebebi ABD menşeli olmasından kaynaklıdır. Starbucks'ın Boykot edilme sebebi ise ABD menşeli bir ürün olmasından kaynaklanıyor. Starbucks aynı zamanda İsrail için bağış toplama etkinliklerine de sponsorluk yapan bir konumda bulunmaktadır. Starbucks'ın 2024 mali yılı genelindeki küresel karşılaştırılabilir mağaza satışların da %2 düşüş eğilimi görülmektedir. Şirketin mali yıldaki karşılaştırılabilir mağaza satışları, Kuzey Amerika ve ABD'de %2, uluslararası pazarlarda %4 ve Çin'de %8 azalış kaydetti. Starbucks'ın bu dönemdeki geliri ise %1 artışla 36,2 milyar dolar olarak hesaplandı.

Grafik 5. İsrail'le dış ticaret dengesi(Bin \$) 2013-2024 yılları arasındaki ticaret dengesi

Kaynak: Sputnik.

Sputnik ajansından aldığımız verilere göre Türkiye ile İsrail arasında olan ticari ilişkilerin 7 Ekim itibarıyla 54 ürün grubunda ve 1019 üründe uygulanan ambargo neticesinde ortaya çıkan tabloya göre Türkiye devletinin bu Tavrı ile İsrail arasındaki ticaret hacmi düşmüş ve İsrail ile ticareti %50 derecesinde gerilemiştir.

Sonuç

İsrail devletinin tarihsel sürecinin incelenmesi bize İsrail ülkenin nasıl bir kuruluş sürecinden geçtiğinin analiz edilmesi ve kuruluş hedeflerinde “Arz-ı MEV’ÛD” kavramının incelenip gün yüzüne çıkartılması amaçlanmıştır. Kenan diyarı olarak adlandırılan bu bölgenin sadece kültürel ve dini bakış açısından değil coğrafi gerçeklerinden bahsederek “Arz-ı MEV’ÛD” altında yatan hedeflere değinilmiştir.

Her ikisi de Ortadoğu’da bulunan İsrail ile Türkiye arasındaki ekonomik ve coğrafi krizlerin ortaya çıkardığı gerginliklerle birlikte devam etmektedir. İsrail ile Türkiye arasındaki ticaret ilişkileri 1997 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması sonrasında önceki yıllara göre hızlı ve sürekli bir artış sürecine girmiştir. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin siyasi krizlerden etkilenip etkilenmediğinin araştırılması amaçlanmıştır. Türkiye ile İsrail arasındaki coğrafi krizlerin ekonomik ve ticari ilişkileri ciddi oranda etkisinin bulunmadığı varsayımının geçerli olup olmadığını tespit etmek için nitel araştırma yöntemi ve betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. 2013-2024 dönemi ithalat ve ihracat verileri Türkiye İstatistik Kurumu dış ticaret istatistiklerinden ve Trademap veri tabanından elde edilmiştir.

Türkiye ile İsrail arasında gerçekleşen ekonomik işlemlerin sonuçlarını inceleyerek ambargonun ve boykotun verimli mi yoksa verimsiz mi olduğunun incelemesini yaparak. Boykotun aslında Ülkemiz genelinde zayıf kaldığından söz edebiliriz. Bu bakımdan boykotun yararlı olabilmesi aslında ülke içerisinde boykot kavramına önem veren insanların sayısının artırılmasına bağlıdır. Bu artışı da aslında dolaylı yoldan devlet üstlenmelidir. Ambargo kavramı ise 9 Nisan 2024 tarihi ile hayata geçirilmeye başlanmıştır. Fakat daha öncesinde 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan İsrail-Filistin savaşı nedeniyle Türkiye de ticaretti kısıtlayıcı önlemlere (AMBARGO’YA) gidilmesi kavramı ortaya atılmıştır.

Ambargo öncesi Türkiye 2023 yılında İsrail’e karşı ihracatında kesintiye gitmiştir. Bu kesinti sonucunda 2023 yılında 7 Milyar dolar ihracat gelirinden vazgeçmiştir. Yani aslında Türkiye için geç kalınmış bir ambargo olmasına rağmen veriler incelendiğinde ambargo tam anlamıyla sürdürülmeye çalışılırken aynı özneyi boykot kavramı için kullanamayız. Ne yazık ki boykot kavramı

hem halkın belirli bir azınlığı hariç boykot konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması, hem de halkın boykota yönelik talep işleminin biraz zayıf kalmasından dolayı boykot kavramı Türkiye açısından beklenen etkiyi yaratmamıştır. Fakat uluslararası pazarda boykot kavramı daha iyi uygulandığı söylenebilir.

Elde edilen bulgular her iki ülkenin ticari açıdan birbirine bağımlılığı bulunduğunu, İsrail'in ithalat bakımından Türkiye'ye, Türkiye'nin de ihracat bakımından İsrail'e bağımlı olduğunu göstermektedir. Türkiye ise İsrail'e ihraç ettiği ürünler için farklı pazarlar bulmadığı takdirde cari açığında artış ile karşı karşıya kalacaktır. Bunun yanı sıra İsrail'den Türkiye'ye yatırımlar ve turizm sektörü de ticaretin durdurulması kararından olumsuz etkilenebilir. Bu da Türkiye'nin cari açığında artış etkisine sebep olabilir. Türkiye'nin İsrail'e ihracatını yaptığı ürünler için ülke çeşitlendirmesi yapması faydalı olacaktır.

Türkiye'nin boykot kavramını daha fazla kitleye duyurması ve bu kavram neticesinde İsrail devletinin faaliyetlerine karşı çıkan diğer dünya ülkeleriyle birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Hatta yapılabilirse İsrail devletine karşı ambargoda uluslararası bir işbirliğine giderek artık orta doğunun kanayan yarasını dindirmesi gerekiyor.

Kaynakça

- Altunışık, M. B. (2002). Türkiye'nin İsrail politikası. A. Makovsky ve S. Sayarı (Ed.), Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Yeni Dış Dinamikleri içinde (s. 79-99), (Çev. H. Güldü), Alfa Yayınları.
- Arbell, D. (2015). Turkey-Israel relations: a political low point and an economic high point. The Brookings Institution,
- Ateş, E. & Seymen, A. D. (2019). Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları: İki yanlı sektörel bir analiz ve dış ticaret politikası açısından bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 27 (42), 255-282.
- Atik, H. & Türker, O. (2011). Modern dış ticaret kuramları, Nobel Yayıncılık.
- Atlı, A. (2024, 8 Mayıs). Türkiye'nin ticareti durdurması İsrail ekonomisini nasıl etkileyecek?
- Can, M & Mercan, M. (2014). Politik İstikrarsızlıkların Yüksek Teknoloji Endüstri-İç Ticaretine Etkisi: Türkiye-İsrail Örneği (2000-2012). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(2), 29-44.
- İsrail Ticarete En Yüksek Paya Sahip Ürünlerin RCA Analizi (2022). Türkiye İhracatçılar Meclisi Ekonomik Araştırmalar. https://tim.org.tr/files/downloads/RCA_Ulke_Raporlari/RCA_2022_Raporu_israil.pdf.
- İsrail Ülke Profili (2024). T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. <https://ticaret.gov.tr/data/5efb250013b876a618413637/%-C4%B0SRA%C4%B0L%20%C3%BCIke%20profili%202024.pdf>.

- İsrail Ülke Raporu (2019). Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi. <https://uib.org.tr/tr/kbfile/israil-ulke-raporu-msm-sektoru-acsndan>.
- İsrail Ülke Raporu (2023). Ankara Demir ve Demir Dışı Metaller İhracatçıları Birliği, <https://demirbirlik.org/TR,346/israil-ulke-raporu.html>.
- İsrail Ülke Raporu (2023). Ankara Demir ve Demir Dışı Metaller İhracatçıları Birliği, <https://demirbirlik.org/TR,346/israil-ulke-raporu.html>.
- Kamacı, K., Başkaya, M. & Ravanoğlu, G. A. (2024). Akso Tufanı Operasyonu'nun Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaretine etkisi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(4), 1827-1842.
- Karakaya, İ. (2023). Soğuk Savaş sonrası siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri açıdan Türkiye-İsrail ilişkileri. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(ÖS), 186-200. <https://doi.org/10.33206/mjss.1326963>.
- Kaya, M. (2019). Türk-İsrail ilişkileri ve Filistin. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(18). 1043-1065. <https://doi.org/10.29029/busbed.563990>.
- Kırbaşoğlu, F. & Hasançebi, M. (2024). Ekonomik faydacılığın bir örneği olarak Türkiye-İsrail ilişkileri. Novus Orbis Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 6 (6), 4-28.
- Kösem, B. (2024, 13 Mayıs). İsrail ile ticaretin durması, arka planı ve olası sonuçları -2. Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/israil-ile-ticaretin-durmasi-arka-planı-ve-olası-sonuçları-2/726632>.
- Rivlin, P. (2019). Economic relations between Israel and Turkey. İçinde A. Sever and O. Almong (ed.) Contemporary Isareli-Turkish relations in comparative perspective, New York: Springer (177-193).
- Rodrik, D. (2011). Akıllı Küreselleşme (Çev. Burcu Aksu). Efil Yayınevi.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail ilişkilerinde değişmeyen dinamik: Ekonomi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 74 (4), 1065 – 1102. <https://doi.org/10.33630/ausbf.536442>.
- Selmi, J. T. & Rakipoğlu, M. (2023). İsrail-Filistin çatışması, karşılıklı ekonomik bağımlılık ve barış tesisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12(5), 2708-2724.
- Sınmaz, K. (2020, 17 Ağustos). Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri (2010-2020). İnsamer, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-turkiye-israil-ekonomik-iliskileri-2010-2020.pdf>.
- TCTB (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı). (2024). <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmaları/yururlukte-bulunan-stalar/israil>.
- Trademap (Trade Statistics for International Business Development). (2024). https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm,19.05.2024.
- TUİK (2024a). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> TUİK (2024b), <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=3¶m2=4&sitcrev=4&isicrev=0&sayac=580>.

- Türkeş, İ. & Şahin, G. (2023). Karşılıklı bağımlılık kuramı çerçevesinde Türkiye-İsrail ilişkileri: Ortak çıkarlar, beklentiler ve farklılıklar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 75, 102-119.
- Türkeş, İ. & Şahin, G. (2023). Karşılıklı bağımlılık kuramı çerçevesinde Türkiye-İsrail ilişkileri: Ortak çıkarlar, beklentiler ve farklılıklar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 75, 102-119.
- Tüysüzöğlu, G. (2014). Değişen bölgesel denklemler ışığında Türkiye-İsrail ilişkileri'nde işbirliğini tetikleyen unsurlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 588-609.
- UIB (Uludağ İhracatçı Birlikleri). (2024). <https://uib.org.tr/tr/kbfile/israil-ulke-raporu-msm-sektoru-acnsdan>.
- Wade, R. H. (2013). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bugün Hangi Stratejiler Uygulanabilir. İçinde Şenses, F. (Ed.), *Neoliberal Kalkınma ve Küreselleşme* (s.509-543), (Çev. B. Dıraor), İletişim Yayınları.
- Yazıcı, M. (2016, Mayıs). 1995-2014 Döneminde Türkiye- İsrail Dış Ticareti. Conference: 2nd International Middle East Symposium: State, Non-State Actors and Democracy in The Middle EastAt: Kırıkkale University, Kırıkkale/ Turkey.
- Yergin, H., Mercan, M. & Erol, A. (2012). Türkiye İsrail İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 153-163.
- Yüksel, M. (2020). 2000-2019 döneminde Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki iktisadi ilişkiler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 223-248.

Küresel Ticaret Savaşlarının Türkiye Ekonomisine Etkisi

Fatih KÜÇÜKŞAKALAK*

Öz: Küreselleşmenin hız kazandığı günümüz dünyasında ticaret savaşları daha yaygın hissedilen ve çok boyutlu sonuçlar doğuran bir olgu haline gelmiştir. Özellikle son yıllarda ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşları, yalnızca bu iki ülkenin ekonomisine değil, küresel ölçekte Türkiye de dahil birçok ülke ekonomisinin etkilenmesine neden olacaktır.

Bu çalışma, küresel ölçekte yaşanan dış ticaret savaşlarının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi tekniği kullanılarak, mevcut literatür ile uluslararası kuruluşların raporları doğrultusunda değerlendirme yapılmıştır. Bu çerçevede çalışma, küresel ticaret politikalarının Türkiye ekonomisine olan doğrudan ve dolaylı yansımalarını ortaya koymayı ve bu doğrultuda politika yapıcılara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Savaşları, Dış Ticaret, Ticaret Politikaları, Ticaret Hacmi.

The effect of global trade wars on Turkish economy

Abstract: In today's world where globalization is accelerating, trade wars have become a phenomenon that is felt more widely and has multidimensional consequences. Especially in recent years, the trade wars between the US and China will affect not only the economies of these two countries but also many other countries, including Turkey, on a global scale.

This study aims to analyze the effects of foreign trade wars on the Turkish economy on a global scale. In the research, the document analysis technique, which is one of the qualitative research methods, was used and an evaluation was made in line with the existing literature and reports of international organizations. In this context, the study aims to reveal the direct and indirect reflections of global trade policies on the Turkish economy and to contribute to policy makers in this direction.

Keywords: Trade Wars, Foreign Trade, Trade Policies, Trade Volume.

* Öğrenci, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisat, Karaman, Türkiye. / Student, Karamanoglu Mehmetbey University, Economy, Karaman, Turkey, ORCID: 0009-0002-8356-5404 E-posta/E-mail: 220431213@stu.kmu.edu.tr

Giriş

Son yıllarda ABD ile Çin arasında ortaya çıkan ticaret savaşları, küresel anlamda ekonomileri etkileyen önemli bir etken haline gelmiştir. Bu ticaret savaşları küresel çapta en büyük iki ekonomi olan ABD ve Çin arasında yaşanan ticari gerilimler ve ek vergilerin uygulanmasıyla başlamıştır. Bu durum küresel ticaret ve üretim alanlarında dalgalanmalara ve belirsizliklere yol açmıştır. Bu sebeple ABD-Çin ticaret savaşlarının Türkiye dış ticaretine etkisi, Türkiye'nin küresel ekonomideki konumu ve bu iki ülke ile olan ekonomik ilişkileri açısından büyük önem arz etmektedir.

ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşları, her iki ülkenin küresel ticaret içerisindeki yüksek payı ve etkisi göz önüne alındığında, dünya ticareti üzerinde olumsuz etkiler doğurması kaçınılmazdır. Bu çatışmalar yalnızca taraf ülkeleri değil, küresel ekonomik sistemde birbirine entegre olmuş tüm ülkeleri dolaylı biçimde etkilemektedir. Ticaret hacminde meydana gelen daralma ve artan belirsizlik ortamı, özellikle ihracata dayalı büyüme stratejisi izleyen Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler açısından hem riskler hem de fırsatlar barındırmaktadır.

Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan dalgalanmalar; ekonomik büyüme, istihdam oranı ve döviz rezervleri üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler yaratabilmektedir. Bu çerçevede, ABD-Çin ticaret savaşlarının Türkiye ekonomisine yansımaları hem olumsuz hem de olumlu yönleriyle değerlendirilmelidir. Olumsuz etkiler bağlamında, küresel ticaretteki belirsizliklerin artması ve güven ortamının zayıflaması nedeniyle Türkiye'nin ihracat ve ithalatında azalmalar yaşanması ihtimali söz konusudur. Özellikle, ABD ve Çin ile olan dış ticaret hacmindeki olası düşüşler, ekonomik büyüme açısından tehdit oluşturabilir.

Bununla birlikte, söz konusu ticaret savaşları Türkiye açısından bazı stratejik fırsatlar da barındırmaktadır. ABD ile Çin arasındaki ekonomik ilişkilerin zayıflaması, Türkiye gibi üçüncü ülkeler için oluşacak ticaret boşluklarının değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda Türkiye, her iki ülkeye yönelik mal ve hizmet arzında alternatif bir tedarikçi ve ticaret ortağı olarak ön plana çıkabilir. Böyle bir gelişme, dış ticaret kalemlerinde ürün ve hizmet çeşitliliğinin artırılmasına, yeni ihracat pazarlarına erişimin sağlanmasına ve üretim kapasitesinin genişletilmesine katkı sunarak ekonomik büyümeyi destekleyebilir.

Bu çalışma, Çin ile ABD arasındaki ticaret savaşlarının Türkiye ekonomisine etkilerini inceleyerek, ekonomi politikalarının planlanması ve uygulanmasında dikkate alınması gereken unsurları ortaya koymaktadır. Ancak, ticaret savaşlarının etkilerinin tam olarak ölçülmesi zor olduğu için ilerleyen

süreçlerde bu konu ile ilgili daha kapsamlı ve doğrudan verilere dayalı çalışmalar yapılması ekonomik gelişmişliğe destek olabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu tür çalışmalar, Türkiye'nin dış ticaret politikalarını daha etkili ve uyumlu hale getirerek, küresel ekonomik dalgalanmalara karşı daha sağlıklı bir yapıya sahip olmasına katkıda bulunabilir.

Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde dış ticaret ve küresel ticaret savaşı kavramları açıklanarak, ticaret politikasının amaçları ile araçları, dış ticaret hadleri ve bunların önemi ele alınacaktır.

Dış Ticaret: Kavram, Politika Amaç ve Araçları

Dış Ticaretin Tanımı

Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmasında dış ticaret stratejik bir öneme sahiptir. Dış ticaret kavramı, dış alım (ithalat) ve dış satım (ihracat) olmak üzere iki temel boyutta ele alınmaktadır (Aslan, 2017: 3). Dış ticaret, kaynakların daha etkin ve verimli kullanımına olanak tanınmasının yanı sıra; genişleyen piyasa hacmi aracılığıyla ölçek ekonomilerinin oluşmasına ve iç pazarda meydana gelen arz fazlalarının dış pazarlara yönlendirilmesine katkı sağlaması bakımından, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir (Gültekin, 2011: 31). Bu doğrultuda, dış ticaret hacminde yaşanan artış; üretim, istihdam ve yatırım düzeyleri üzerinde olumlu etkiler yaratarak, ülkelerin sürdürülebilir büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmalarında itici bir güç niteliği taşımaktadır.

Genel olarak dış ticaret, siyasi ve ekonomik olarak bağımsız ülkeler arasında mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet haklarının karşılıklı değişimini ifade etmektedir. Bu bağlamda, uluslararası ticaretin gelişimi; ekonomik yapıların çeşitlenmesine, büyümesine ve ülkelerin küresel düzeydeki siyasi ve ekonomik etkilerini artırmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Gültekin, 2011: 31). Dolayısıyla dış ticaret, ülkelerin küresel rekabet ortamında daha güçlü bir konuma gelmelerine ve kalkınma hedeflerine daha hızlı ve etkin bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olmaktadır.

Kaynakların dünya üzerinde eşit olarak dağılmaması nedeniyle ülkeler, tüm sektörlerde üretim kabiliyetine sahip olamamaktadır. Bu durum, kaynakların daha verimli kullanılması ve küresel iş bölümündeki değişimlere uyum sağlanmasını zorunlu hale getirmektedir. Verimli kaynak kullanımı sayesinde, üretim maliyetlerinin düşmesi ile tüketicilere daha fazla seçenek ve daha düşük

maliyetli ürünler sunulması sağlanır (McConnell vd., 2014: 396). Bu da hem ülkelerin rekabet gücünü artırmakta hem de ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine doğrudan katkı sağlamaktadır.

Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Dış ticaret politikasının temel amaçları arasında, ulusal düzeyde dış ödemeler dengesizliklerinin giderilmesi, dış ticarete rekabet gücünün artırılması, ekonomik istikrarın sağlanması ve istihdamın teşvik edilmesi yer almaktadır. Bununla birlikte, piyasa aksaklıklarının giderilmesi, kamu gelirlerinin artırılması ve tekelci piyasa yapılarının düzenlenmesi gibi hedefler de dış ticaret politikalarının kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir.

Dış ticaret politikalarının amaçları, ülkelerin içinde bulundukları ekonomik koşullara, kalkınma düzeylerine ve uzun vadeli stratejik hedeflerine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda, her ülke kendi ulusal önceliklerine göre dış ticaret politikasını şekillendirmekte olup, literatürde dış ticaret politikalarının temel amaçları genel olarak şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- ✓ Dış ödemeler dengesizliklerinin giderilmesi,
- ✓ Yerli sanayinin dış rekabete karşı korunması,
- ✓ Ekonomik kalkınmanın desteklenmesi,
- ✓ Piyasa aksaklıklarının giderilmesi,
- ✓ İç ekonomik istikrarın sağlanması,
- ✓ Kamu gelirlerinin artırılması,
- ✓ Dış piyasalarda monopol gücünden faydalanılması.

Bu amaçlar, ülkelerin dış ticaret politikalarında izledikleri stratejilerin hem ekonomik hem de politik yönlerine ışık tutmaktadır.

Dış Ticaret Politikasının Araçları

Devletlerin dış ticarete müdahale için kullandığı geleneksel araç, gümrük tarifeleridir. Fakat zamanla gümrük tarifelerinin etkisi azalmış olup gümrük tarifelerinin yerine çok sayıda yeni araç ve düzenlemeler ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu, 2007: 120). Bu araçlardan bazıları aşağıda ilgili başlıklar altında ele alınmıştır.

Gümrük Tarifeleri: İthalat tarifesi, yurt dışından getirilen mallar üzerine uygulanan bir vergi olmakla birlikte söz konusu malların ülke sınırından geçişi sırasında tahsil edilir. Genel anlamda gümrük tarifesi, bir hükümet tarafından uygulanan herhangi bir vergi veya ücret olarak tanımlanabilir. Gümrük tarife-

leri terimi, en yaygın biçimde ithal mallar üzerindeki vergiler anlamında kullanılmaktadır (Suranoviç,2010).

Miktar Kısıtlamaları: Devletin, ithalatı doğrudan belirli bir miktarla sınırlandırmasına dayanan uygulamalara miktar kısıtlaması denir. Bunlar ithalat kotaları, ithalat yasaklamaları ve döviz kontrolü gibi önlemlerden oluşmaktadır. Miktar kısıtlamaları, fiyat mekanizmasını kaldırıp yerine hükümet yetkililerinin kararlarını geçirdikleri için kaynak dağılımı açısından oldukça sakıncalı sonuçlar doğurabilirler (Seyidoğlu, 2007: 120).

İthalat Kotaları: İthalat kotaları, belirli bir süre zarfında ülkeye ithal edilebilecek mal miktarına getirilen sınırlamalardır. Bu kotalar, ithal edilen malların miktarına ya da değerine göre uygulanabilir. Genellikle, bir ithalat kotası serbest ticaret koşullarında gerçekleştirilecek ithalat seviyesinin altında belirlenir; bu tür kotalar “bağlayıcı kota” olarak adlandırılır. Eğer kota, serbest ticaret düzeyine eşit ya da onun üzerinde belirlenmişse, bu durumda “bağlayıcı olmayan kota” niteliği taşır. Yasa dışı kabul edilen mallar için kotalar ise sifra eşitlenerek etkin biçimde uygulanır. Bu nedenle, birçok ülkede narkotik maddeler ve diğer yasadışı uyuşturucular için sıfır kota uygulanmaktadır. Kotalar, yerli üreticileri dış rekabetten koruma amacıyla kullanılan önemli dış ticaret araçlarından biridir (Boyes, Melvin, 2013: 379).

İthalat Yasakları: İthalat yasakları, tarihsel olarak ilk kez geniş çapta Merkantilist dönemde uygulanmaya başlanmıştır. Bu tür yasaklar, belirli malların yurt dışından ithal edilmesinin tamamen engellenmesini ifade eder. İthalat yasakları, hem belirli ürün gruplarının ülkeye girişini tümüyle durduracak şekilde hem de yalnızca belirli ülkelerden yapılan ithalatı kısıtlayacak biçimde uygulanabilir. Bu politikalar, genellikle yerli sanayiye koruma, dış ticaret dengesini sağlama veya siyasi amaçlarla ekonomik yaptırım aracı olarak kullanılmaktadır.

Döviz Kontrolleri: Döviz kontrolü hükümetlerin; ekonomik istikrarı sağlamak, yerel para biriminin değerini korumak ve finansal krizlerin etkilerini azaltmak amacıyla uyguladığı bir stratejidir. Söz konusu önlemler, döviz kurlarındaki ani dalgalanmalara karşı bir koruma mekanizması sağlasa da uluslararası ticaretin serbestleşmesini sınırlandırarak ticaret hacminin daralmasına yol açabilir. Ayrıca döviz sınırlamaları, yerel ekonomiye yabancı yatırım çekme kapasitesini azaltarak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir.

Gönüllü İhracat Kısıtlamaları: Gönüllü bir ihracat sınırlaması, bir hükümet tarafından belirli bir süre boyunca bir ülkeye ihraç edilebilecek malların miktarına getirilen bir kısıtlamadır. Genellikle gönüllü kelimesi tırnak içine alı-

nır, çünkü bu sınırlamalar tipik olarak ithalatçı ülkelerin ısrarı üzerine uygulanır (Suranovic, 2006).

Görünmez Engeller: Görünmez engeller; gıda ürünlerine yönelik sağlık düzenlemeleri, ambalajlama standartları, ambargolar, ithal ürünlerde menşe belgesi zorunluluğu, ithalat izinleri ve karmaşık gümrük işlemleri gibi çeşitli bürokratik ve teknik düzenlemeleri kapsamaktadır. Diğer bir deyişle görünmez engeller, dış alımı dolaylı olarak kısıtlayan tarife dışı engellerdir. Günümüzde uluslararası ticaretin önündeki engellerin azalmasıyla birlikte görünmez engeller giderek artmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 120).

Bu araçların yanı sıra, literatürde farklı uygulamalara da yer verilmektedir. Söz konusu uygulamaların temel amacı diğer araçlarda olduğu gibi, uluslararası ticarete ülkelere rekabet avantajı sağlamaktır. Günümüzde uluslararası anlaşmaların yaygınlaşması ve serbest ticaretin artması, ülkeleri yeni politika araçları geliştirmeye ve alternatif uygulamalara yöneltmektedir.

Dış Ticaret Haddi ve Önemi

Dış ticaret haddi, ortalama ihracat fiyatlarının ortalama ithalat fiyatlarına oranlanmasıyla elde edilen bir göstergedir. Başka bir ifadeyle, ihraç edilen malların fiyatlarının ithal edilen malların fiyatlarına oranını ifade eder. Bu kavram, ilk olarak klasik iktisatçılar David Ricardo ve Alfred Marshall tarafından kullanılmış olup, ilerleyen dönemlerde Pigou, Hicks gibi iktisatçılar tarafından da benzer anlamlar taşıyan farklı terimlerle ele alınmıştır (Aydoğmuş ve Diller, 2006: 90).

Bir ülkenin uluslararası ticaretteki rekabet gücünü yansıtan önemli makro-ekonomik göstergelerden biri dış ticaret hadleridir. Bir ülkenin dış ticaretten kazanç sağlayabilmesi, ihraç ettiği malların fiyatlarının, ithal ettiği malların fiyatlarından daha yüksek olmasına bağlıdır. Ticaret hadlerinin ülke lehine değişmesi, aynı miktarda ithal malın daha az ihraç malı karşılığında elde edilmesi anlamına gelir. Bu doğrultuda, dış ticaret hadlerinin yükselmesi; ülkenin satın alma gücünü, tüketim miktarını ve buna bağlı olarak refah seviyesini artırır.

Tersine, dış ticaret hadlerinin düşmesi ise, ülkenin aynı miktarda mal ve hizmet ithal edebilmek için daha fazla mal ihraç etmesini gerektirir. Bu da dış ticaretten sağlanan kazancı azaltır ve refahın düşmesine neden olur. Dış ticaret haddi, sadece fiyatların karşılaştırılmasıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda bir ülkenin dış ticarete ne ölçüde refah sağladığını ya da kayba uğradığını da yansıtır. Bu nedenle ekonomik analizlerde ve politika belirleme süreçlerinde sıkça başvurulan bir kavramdır.

Günümüz ekonomisinde uygulanan korumacı dış ticaret politikalarının temel amacı; dış ticaret hadlerini iyileştirerek ülke refahını artırmaktır. Örneğin; hükümetler tarafından uygulanan ithalat tarifeleri gibi korumacı araçlar yoluyla dış ticaret hadlerinde iyileşme sağlanabilir ve bu sayede ülke refahında artış yaşanabilir. Ancak, bu iyileşme ithalat yapılan ülkelerin dış ticaret hadlerini olumsuz etkileyerek söz konusu ülkelerin refah düzeyinde düşüşe neden olur. Başka bir ifadeyle, bir ülkenin ticaret hadlerinin iyileşmesi ve refahının artması, diğer ülkelerin ticaret hadlerinde bozulmaya ve refah kaybına yol açmaktadır. Bu durum, etkilenen ülkelerin de benzer şekilde korumacı dış ticaret politikalarını devreye sokma eğilimini güçlendirmektedir.

Ticaret Savaşları ve Ekonomik Etkileri: ABD-Çin-Türkiye

Kavramsal Olarak Ticaret Savaşı

Artan ticaret hacimleri, bireylerin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlere erişimini kolaylaştırmakla birlikte, ülkeler arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılığı da artırmıştır. Bu bağımlılık ilişkisi, bazı ülkelerin dış ticaret fazlası, bazı ülkelerin ise dış ticaret açığı vermesine sebep olmuştur. Yoğun küresel rekabet ortamında ise devletler, dış açıkların önüne geçebilmek amacıyla çeşitli önlemler almakta ve bu doğrultuda diğer ülkelerle gerçekleştirdikleri ticari ilişkileri belirli ölçülerde sınırlandırmaktadırlar (Köse ve Ay, 2020). Ülkeler tarafından alınan bazı önlemler sonucunda ticaret savaşları ortaya çıkmaktadır.

Ticaret savaşları, bir ülkenin kendi ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla korumacı politikalar benimsemesi ve diğer ülkelerin benzer karşı önlemler alması sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Bu süreçte uygulanan tarife ve tarife dışı engeller, ülkeler arasındaki karşılıklı ithalat hacmini azaltmakta, dolayısıyla küresel ticaret hacminde daralmaya yol açmaktadır. Ticaret savaşlarının yoğunlaşması, yalnızca ikili ticari ilişkileri değil, aynı zamanda çok taraflı ticaret sistemlerini ve küresel ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Eğilmez, 2018). Bu nedenle bu tür bir eylem, global ticaret hacminin küçülmesine yol açar.

Bununla birlikte, ticaret savaşları yatırımcı güvenini zedeleyerek piyasalarda belirsizlik yaratmakta ve ekonomik büyüme üzerinde baskı oluşturmaktadır.

Ticaret Savaşı Aktörleri

Ticaret savaşlarının oluşumunda birçok aktör rol almaktadır. Bu aktörler arasında devletlerin yanı sıra, iktisadi birlikler, özel sektör firmaları, merkez bankaları ve siyasi otoriteler de yer almaktadır (Şenol, 2020). Ticaret savaşları

nın ortaya çıkabilmesi için bu aktörler arasında karşılıklı bir etkileşim ve tepki mekanizmasının varlığı gereklidir. Bu bağlamda ticaret savaşlarında taraf olan aktörler, aşağıda ilgili başlıklar altında ele alınmaktadır.

Devletler

Ticaret savaşları, devlet ekonomilerini iki yönlü etkileme potansiyeline sahiptir. İthalat üzerine uygulanan tarife ve kotalar, ithal malların fiyatlarını artırarak yerli üreticilerin rekabet gücünü artırabilir ve bu sayede yerli firmaların büyümesi desteklenebilir. Ancak bu durum, piyasa içinde yüksek fiyatla ürün satan ve rekabetçi fiyat sunmayan firmaların varlığı nedeniyle ters etki de doğurabilir. Ayrıca, vergi ve kota uygulamasına tabi tutulan ithal ürünlerin ara malı veya hammadde olarak kullanılması durumunda, bu girdilere bağımlı yerli üretimin maliyetleri artmakta ve üretim süreci olumsuz etkilenebilmektedir (Şenol, 2020: 55). Hükûmetler, ithalata yönelik kota uygulamalarıyla yerli işletmelerin korunmasını ve bu sayede yerel üreticilerin rekabet gücünün artırılmasını hedeflemektedir. Ancak, ikame ürünlerin bulunmadığı durumlarda piyasa fiyatlarında artış yaşanmakta ve bu durum tüketiciler üzerinde ekonomik bir yük oluşturmaktadır. Söz konusu olumsuz etkilerin önüne geçebilmek adına, devletler çeşitli politika araçları geliştirmekte ve gerektiğinde dış ticaret ortaklarıyla ikili veya çok taraflı anlaşmalar yaparak dengeleyici tedbirler almaktadır.

Ekonomik Topluluklar ve Anlaşmalar

Uluslararası ekonomik topluluklar; ülkeler arasında ekonomik, bilimsel, eğitsel, kültürel, siyasal ve teknik alanlarda iş birliğini teşvik etmek ve bu iş birliğinden tüm tarafların fayda sağlamasını hedeflemek amacıyla kurulmaktadır. Bu kapsamda ülkeler gerek diğer devletlerle gerekse uluslararası ekonomik kuruluşlarla iş birliği içerisinde faaliyetlerini daha sistematik bir şekilde yürütmektedir. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler, karşılaştıkları ekonomik ve mali sorunların çözümünde bu kuruluşlarla iş birliği yaparak önemli avantajlar elde etmektedir (Eğilmez, 2018: 2). Bu topluluklar, mevcut sorunların çözümünde ve potansiyel olumsuzlukların önlenmesinde etkin bir rol üstlenmektedir.

Ekonomik toplulukların sağladığı bu avantaj, topluluk dışındaki ülkelere veya diğer ekonomik birliklere karşı ortak bir rekabet zemini oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda, ülkelerin ya da ekonomik kuruluşların ticaret savaşlarında aktif birer aktör hâline gelmeleri de mümkün hâle gelmektedir (Şenol, 2020: 57). Ekonomik topluluklar aracılığıyla devletler, ekonomik za-

fiyetlerini ve yapısal eksikliklerini daha profesyonel bir biçimde aşabilmektedir. Zira bu süreçte, alanında uzman kişi ve kurumlara yetki devredilerek izlenmesi gereken politikalar uzman rehberliğinde belirlenmekte ve uygulanmaktadır.

Merkez Bankaları ve Siyasal İktidarlar

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte, ülkeler belirli dönemlerde bu hareketleri kontrol altına alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Geçmişte bu tür kısıtlamalar doğrudan sermaye kontrolleri aracılığıyla gerçekleştirilirken, günümüzde daha çok döviz kuru üzerinde yapılan müdahalelerle uygulanmaktadır. Bu tür uygulamalar literatürde “kur savaşı” olarak adlandırılmaktadır. Özellikle ithalatın ihracata kıyasla yüksek seyrettiği ve dış ticaret açığının oluştuğu durumlarda ülkeler, ulusal para birimlerinin değerini düşürerek ihracatı teşvik etme yoluna gitmektedir. Sabit kur rejiminde bu amaçla devalüasyon gerçekleştirilirken, dalgalı kur rejimlerinde farklı araçlarla döviz kuruna müdahale edilerek benzer sonuçlar elde edilmeye çalışılmaktadır (Eğilmez, 2018: 2). Bu tür müdahalelerle ihracatın artırılması ve ülke ekonomisinin lehine olacak ticaret dengesinin sağlanması hedeflenmektedir. Nihayetinde bu uygulamalar, ekonomik istikrarın korunması ve rekabet gücünün artırılması açısından stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Ticaret Savaşı Sonuçları

Bir ülkenin, gümrük tarifeleri ya da tarife dışı engelleyici araçlar yoluyla ithalatı kısıtlaması durumunda, ithal malların fiyatları yerli ürünlere kıyasla artmakta ve bu durum yerli ürünlerin rekabet avantajı elde etmesine katkı sağlamaktadır. Bu tür politikalar, kısa vadede yerli üreticilerin büyümesini destekleyebilir. Ancak, ithalatı sınırlandırılan ürünler, yerli üretimde girdi olarak kullanılan hammadde veya ara mallar olduğunda, üretim maliyetlerinin artmasına ve dolayısıyla firmaların kârlılığında azalmaya yol açarak yerli üretimi olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, koruma altına alınan sektörlerde faaliyet gösteren firmaların rekabet baskısından uzaklaşması, yenilik yapma gerekliliğini azaltmakta ve bu durum uzun vadede verimlilik kayıplarına neden olabilmektedir (Şenol, 2020: 58). Bu bağlamda, ticaret savaşları karşılıklı ekonomik yaptırımların devreye girdiği ve ülkeler arasında ekonomik çatışmaların yoğunlaştığı süreçler olarak değerlendirilmektedir. Özellikle ithalat yasakları ya da sınırlamaları, hedef ülkeye ait ürünlerin piyasadan çekilmesine yol açmakta ve bu durum çeşitli ekonomik sonuçları beraberinde getirmektedir. Uygulanan politikaların etkileri her zaman olumlu olmayıp; maliyet artışları, üretim daralmaları ve tüketici refahında azalma gibi olumsuz sonuçlara da neden olabilmektedir.

Son elli yıllık süreçte dünya genelinde gümrük tarifelerinde yaşanan düşüş, küresel ticaret hacminde istikrarlı bir artış eğiliminin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu durum, korumacı politikaların artmasının dış ticaret hacmini daraltıcı ve genel ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyici sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Nitekim ticaret savaşlarının devam etmesi, gümrük tarifelerini artıran ülke sayısının da artmasına yol açacaktır. OECD'nin 2018 yılı raporuna göre, 1990 sonrası dönemde serbest ticaretten en fazla fayda sağlayan ülkelerin başında Çin, Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeler gelmektedir. Bu bağlamda, serbest ticaretten geri adım atılması durumunda, ilk etapta en fazla etkilenecek ülkelerin de bu grupta yer aldığı öngörülmektedir (Şanlı ve Ateş, 2020: 90). Ticaret savaşları, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Ülkelerin karşılıklı olarak birbirlerine ambargo uygulamaları ve ithalat fiyatlarını yükseltmeleri, bu ülkelerde ekonomik kırılganlıkların artmasına neden olmaktadır. Zira gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret yoluyla ekonomik kalkınmalarını sürdürebilmekte ve büyüme ivmelerini bu şekilde sağlayabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu kısıtlamalar, bu ülkelerin refah düzeylerinin istikrara kavuşmasını zorlaştırmakta ve kalkınma süreçlerini sekteye uğratmaktadır.

Son yıllarda Çin, ekonomik kalkınma sürecini ihracata dayalı büyüme stratejisi doğrultusunda şekillendirmiş ve bu kapsamda ihracatı destekleyici politikalar benimsemiştir. Bu yaklaşım, ithal ikameci endüstrileşme savunucularının görüşlerinin aksine, ihracatın büyüme aracı olarak kullanılmasının kalkınmaya olumlu etki sağlayacağını savunmaktadır. Tarihsel olarak, ülkeler arasındaki ihracat ilişkileri ekonomik ve politik faydalar sağlamış, karşılıklı menfaatler ve refah için istikrar oluşturmıştır. Dünya GSYH' sının büyük bir kısmını oluşturan Çin ve ABD arasındaki ticari ilişkiler, herhangi bir ticari uyuşmazlık durumunda sadece bu iki ülkeyi değil, diğer ülkeleri de etkileyecektir. 2020 yılında pandemi, ticaret savaşlarının önüne geçmiş ve küresel ticaretin geleceğine yönelik öngörülerini belirsizleştirmiştir (Şanlı ve Ateş, 2020: 92). Ne var ki, korumacı politikaların artarak sürmesi durumunda ticaret savaşlarının ekonomik etkilerinin derinleşmesi muhtemeldir.

Türkiye, ABD ile yaşadığı ticaret savaşlarının etkilerini direkt olarak hissetmemekle birlikte, artan küresel belirsizlikler ve kur dalgalanmaları nedeniyle ticaret savaşlarının olumsuz etkilerinden kaynaklı olarak ihracatında düşüş yaşamıştır. Özellikle, 2018'de ABD'nin çelik ve alüminyum ithalatına yönelik uyguladığı gümrük vergisi artışı, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri gerilimli bir hale getirmiştir (Aytekin ve Uçan, 2018: 858). ABD'nin korumacı politikaları, ticaretin önündeki engelleri artırmış ve Türkiye'nin ticaret savaşlarından etki-

lenmesine sebep olmuştur. Ancak Türkiye'nin, ticaret savaşlarından ABD ve Çin kadar büyük bir zarar görmediği söylenebilir.

Ticaret savaşlarının temel nedenleri arasında ülkeler arasındaki politik farklılıklar ve karşılıklı ekonomik misillemeler yer almaktadır. OECD (2018) raporuna göre, ticaret savaşlarının etkisi küresel GSYH büyüme hızını azaltarak uluslararası ticaretin geleceğini tehdit etmektedir. 2018 yılında ABD'nin uyguladığı tarife artışlarına, Çin başta olmak üzere diğer ülkeler de karşılık vermiştir. OECD, 2018 yılı sonunda küresel ticaret hacminde küçülme yaşandığını belirtirken, yükselen korumacılığın etkilerinin gelecekte daha belirgin hale geleceğini ifade etmektedir (Çekin ve Nuroğlu, 2020: 78). Ticaret savaşları, ülkeler arasındaki ilişkilerde olumsuzluk yaratmış ve Türkiye'nin ekonomisi üzerinde de kriz riskini artırmıştır.

Çin-ABD Ticaret Savaşları

Çin, 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılmasıyla birlikte ulusal ekonomisini hızla genişletmiş ve ekonomik büyüklük açısından Amerika Birleşik Devletleri'nin ardından ikinci sıraya yerleşmiştir. Son yıllarda küresel ticaretin ivme kazanmasıyla Çin, ekonomik yayılımını sürdürmüş; Güney Amerika, Afrika, Asya ve Avrupa gibi bölgelerdeki pazar payını artırarak bu coğrafyalara mal tedariki konusunda ABD'yi kademeli olarak geride bırakmıştır.

Çin'in düşük maliyetli üretim merkezi olarak konumlanması, başlangıçta ABD tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ancak, Çin'in küresel pazarda tüketim malları açısından yeni bir ekonomik güç ve rekabet unsuru hâline gelmesi, ABD açısından endişe verici bir durum olarak algılanmıştır. Bu durum, özellikle Çin'in ekonomik genişleme stratejilerinin yalnızca ticari değil, aynı zamanda jeopolitik bir tehdit olarak da görülmesine neden olmuştur (Hur, 2018). ABD'nin bu algısı, zamanla iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gerilmesine, karşılıklı tarifelerin artırılmasına ve ticaret politikalarında daha korumacı yaklaşımların benimsenmesine yol açarak Çin-ABD ticaret savaşlarını tetiklemiştir.

ABD-Çin Arasında Karşılıklı Ticari Yaptırımlar

Dönemin ABD Başkanı Donald Trump, başkanlık seçimlerine adaylığını açıkladığı tarihten itibaren mevcut ticaret anlaşmalarından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir. İmalat sanayisindeki istihdamın Hindistan ve Çin gibi ülkelere kaymasından duyulan rahatsızlık, Trump'ın bu iş gücünü yeni-

den ABD'ye kazandırma vaadinde bulunmasına neden olmuştur (Chen, 2020). Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana şekillenen küresel ticaret düzeninin artık ABD'nin çıkarlarına hizmet etmediği düşüncesiyle, seçimlerin ardından daha korumacı ticaret politikalarının benimsendiği gözlemlenmektedir (Aran, 2018). Bu gelişmeler ışığında, ABD-Çin ilişkilerinin yeni bir ekonomik ve diplomatik zeminde yeniden şekillenmeye başladığı söylenebilir.

Başkan Donald Trump'ın göreve başlamasının ardından ABD'nin korumacı politika uygulamalarında en yoğun baskı, Çin'e yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Mart 2018'de başlatılan bir soruşturma kapsamında, Çin'in sermaye hareketlerine yönelik uyguladığı kısıtlamalar, Çin'de faaliyet gösteren Amerikan şirketlerine yönelik zorunlu teknoloji transferi baskıları ile ABD menşeli firmaların aleyhine işleyen piyasa yapısında meydana gelen bozulmalar ön plana çıkarılmıştır. Buna ek olarak, Çin'in teknik bilgi ve fikri mülkiyet hırsızlığı yaptığına dair iddialar da kamuoyunun gündemine taşınmıştır. Bu bulgular doğrultusunda ABD yönetimi, Mart 2018'de dış ticaret açığının en yüksek olduğu ülke olan Çin'den ithal edilen ürünleri hedef alarak; çelikte %25, alüminyumda ise %10 oranında ek gümrük vergisi uygulanacağını ve toplamda 60 milyar dolarlık ithalata yönelik tarifeler getirileceğini açıklamıştır (Nuroğlu, 2019). Söz konusu önlemler hem ABD'yi hem de Çin'i alternatif ticaret ortakları ve pazarlar aramaya yöneltmiştir.

Çin, ABD'nin vergi artışına karşılık olarak, 128 farklı Amerikan menşeli ürüne toplam 3 milyar dolar tutarında gümrük vergisi uygulamaya başladığını duyurmuştur. Ancak bu karşı önlemler, ABD'nin korumacı ticaret politikalarını sürdürmesini engellememiştir. Nitekim Temmuz ve Ağustos 2018'de, ABD yönetimi teknoloji transferi ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin sorunları gerekçe göstererek Çin'e yönelik yeni yaptırımlar devreye sokmuştur. Bu kapsamda, yaklaşık 50 milyar dolar değerindeki Çin menşeli ürüne %25 oranında ek gümrük vergisi uygulanmış; Çin ise benzer bir adımla aynı değerdeki Amerikan ürününe %25 vergi getirmiştir. Bu karşılıklı yaptırım süreci yaklaşık üç yıl boyunca devam etmiş ve ikili ilişkilerde derin bir ticaret savaşına dönüşmüştür. Sürecin sonunda, ABD'nin Çin menşeli ürünlere uyguladığı toplam gümrük vergisi 550 milyar doları aşarken, Çin'in ABD menşeli ürünlere uyguladığı gümrük vergileri ise 185 milyar dolar seviyesinde kalmıştır (Wong ve Koty, 2019). Bu durum, Çin'in ekonomik anlamda daha büyük bir mali yükü üstlenmek zorunda kaldığını göstermektedir.

Çin ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yaşanan ticaret savaşları, küresel ekonomiyi doğrudan etkilemiştir. Özellikle gümrük tarifeleri üzerinden yürütülen bu ticaret gerilimleri, 2018 yılının sonlarına doğru etkisini göstermeye

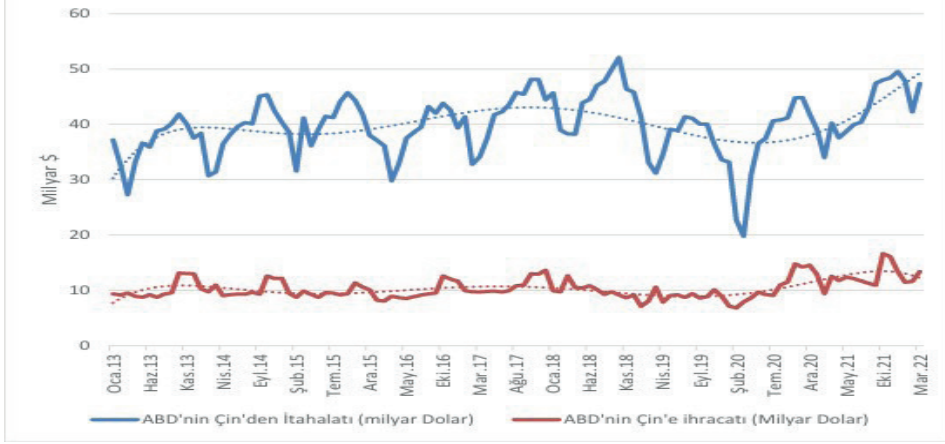
başlamış ve küresel ticaret hacminde yaklaşık %3 oranında bir daralmaya neden olmuştur. Söz konusu çatışmalar, 2019 ve 2020 yıllarına ilişkin ticaret hacmi beklentilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) verilerine göre, 2020 yılına ilişkin küresel ticaret hacmi büyüme beklentisi başlangıçta %3 olarak öngörülmüşken, devam eden ticaret gerilimleri nedeniyle bu oran %2,7'ye çekilerek aşağı yönlü revize edilmiştir (Dünya Ticaret Örgütü, 2019). Bu durum, ticaret savaşlarının yalnızca ikili ilişkilerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda küresel tedarik zincirleri, yatırım akışları ve üretim kararları üzerinde de derinlemesine etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Ticaret Savaşlarının Türkiye Ekonomisine Etkisi

Devletlerarası diplomasi ve dış politikanın temel işlevlerinden biri, ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla ihracat ve ithalatı teşvik ederek ticari ortakların çıkarlarını gözetmektir. İki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin en temel göstergeleri, ihracat ve ithalat hacimleridir. Bu bağlamda, çalışmada ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşlarının etkilerini analiz edebilmek için iki ülke arasındaki karşılıklı ithalat ve ihracat verileri esas alınmıştır. Ayrıca ticaret savaşlarının Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki olası etkilerini değerlendirmek amacıyla; Türkiye'nin toplam ihracat verileri, Türkiye'den Çin'e ve ABD'ye yapılan ihracat rakamları incelenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan ABD-Çin dış ticaret verileri, Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Temsilciliği Ofisi'nin (USTR) resmî internet sitesinden sağlanmıştır. Türkiye'ye ilişkin değişken olan toplam ihracat ile ABD ve Çin'e ait ihracat verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Dış Ticaret İstatistikleri veri tabanından alınmıştır. Analizde kullanılan tüm veriler, 2013 yılının ocak ayından 2022 yılının mart ayına kadar olan dönemi kapsayan aylık verilerden oluşmaktadır.

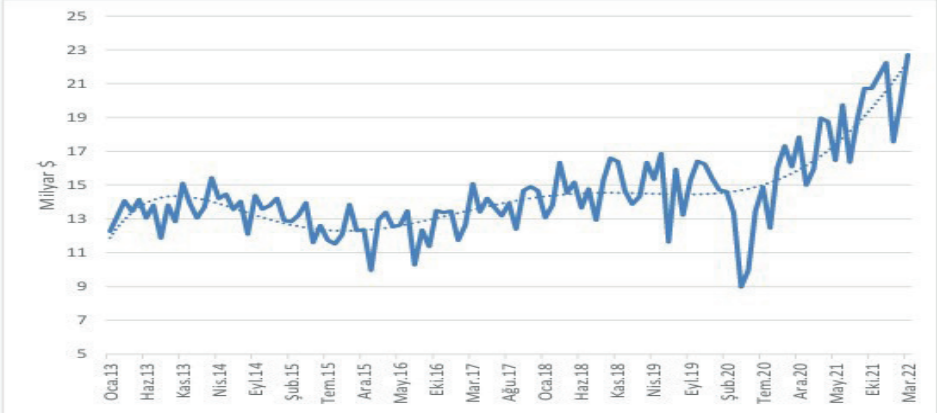
Şekil 1'de, 01/2013–03/2022 dönemine ilişkin ABD ile Çin arasında gerçekleşen dış ticaret verileri yer almaktadır. Bu çerçevede, ABD'nin Çin'e yönelik gerçekleştirdiği ihracat değerleri (aynı zamanda Çin'in ABD'den gerçekleştirdiği ithalatı yansıtmaktadır) ile ABD'nin Çin'den yaptığı ithalat değerleri (Çin'in ABD'ye gerçekleştirdiği ihracatla eşdeğerdir) Amerikan doları (milyar) cinsinden sunulmuştur. Verilere göre, 2013 yılından 2018 yılına kadar iki ülke arasındaki ticaret hacmi genel olarak artış eğilimindeyken, 2018 yılından Mart 2020'ye kadar bir düşüş trendi gözlemlenmiştir. Bu gerileme, özellikle 2018 yılında başlayan ABD-Çin ticaret savaşlarının etkisiyle açıklanabilir. Öte yandan, 2020 yılı sonrası dönemde dış ticaret hacmindeki yeniden artış eğilimi, söz konusu savaşın seyrinde belirli bir değişim yaşandığına işaret etmektedir.

Şekil 1. ABD-Çin Dış Ticaret Miktarı

Kaynak: Kızılkaya, İ. (2023). S. 68.

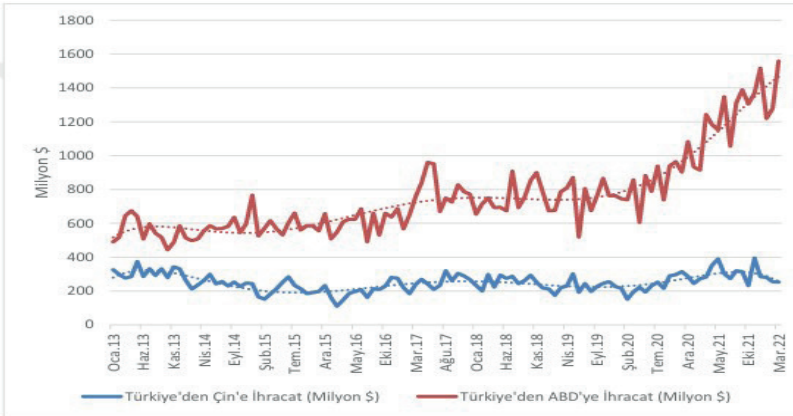
Son dönemlerde ABD ile Çin arasındaki ticari faaliyetler incelendiğinde, 2021 yılı itibarıyla Çin ekonomisinin reel Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH), bir önceki yıla göre %1,9 oranında artarak yaklaşık 15 trilyon ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Aynı yıl içerisinde ABD'nin Çin ile olan mal ve hizmet ticaret hacmi yaklaşık 615 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu ticaret hacminin 151 milyar dolarlık kısmı ABD'nin Çin'e yönelik ihracatını, 506 milyar dolarlık kısmı ise Çin'in ABD'ye yönelik ihracatını (ABD'nin ithalatı) kapsamaktadır. Bu veriler doğrultusunda, ABD'nin Çin ile olan dış ticaret açığı yaklaşık üç katı oranındadır. Çin, 2021 yılı itibarıyla toplam 657 milyar dolarlık iki yönlü mal ve hizmet ticareti ile ABD'nin en büyük ticaret ortağı konumunda yer almıştır. Mal ticareti açısından ABD, Çin karşısında dış ticaret açığı verir; hizmet ticareti kapsamında ise dış ticaret fazlası elde etmektedir.

ABD-Çin ticaret savaşlarının Türkiye dış ticareti üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için, Türkiye'nin dış ticaret verilerinin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin 01/2013-03/2022 dönemine ait toplam ihracat değerleri Şekil 2'de sunulmuştur. Veriler incelendiğinde, Covid-19'un etkisiyle 2020 yılında belirgin bir düşüş yaşanmakla birlikte, genel olarak yıllar içerisinde ihracatın artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 2. Türkiye'nin Toplam İhracat Miktarı

Kaynak: Kızılkaya, İ. (2023). S. 69.

Türkiye'nin ihracatında yıllar içinde görülen artışın yanı sıra, ABD-Çin ticaret savaşlarının en yoğun yaşandığı 2018-2020 yılları arasında Türkiye'nin toplam ihracat değerlerinde durağan bir seyir izlenmesi, bu ticaret savaşının Türkiye üzerindeki etkisinin sınırlı kaldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ABD ve Çin ile olan ticaret ilişkisi detaylı bir şekilde incelenmelidir. Çalışma kapsamında yalnızca ihracat verileri ele alınmıştır. Bunun temel nedeni, ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşları sebebiyle her iki ülkenin karşılıklı olarak tedarik etmedikleri ürünleri Türkiye gibi üçüncü ülkelerden temin etme potansiyelini incelemektir. Ayrıca, ticaret savaşları sürecinde ABD ve Çin'in bu ülkelerden tedarik etmedikleri ürünlerin başka ülkelerden tedarik edilmesi sürecinde Türkiye'nin etkilenme düzeyi de analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Çin ve ABD'ye olan ihracat miktarları Şekil 3'te sunulmaktadır.

Şekil 3. Türkiye'nin Çin ve ABD'ye Olan İhracat Miktarları

Kaynak: Kızılkaya, İ. (2023). S. 70.

Türkiye’den ABD’ye yönelik ihracat, 2020 yılına kadar sınırlı bir artış eğilimi göstererek görece durağan bir seyir izlemiştir. Ancak 2020 sonrası dönemde belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmiş ve Mart 2022 itibarıyla aylık ihracat değeri 1,5 milyar ABD dolarını aşmıştır. Türkiye’den Çin’e yapılan ihracat değerlendirildiğinde ise yıllar içinde dalgalanmalar yaşandığı görülmekle birlikte, 2015 yılına kadar ihracat değerlerinde düşüş yaşandığı, sonrasında ise durağan bir seyir izlediği söylenebilir. 2013 yılında aylık 400 milyon dolar olan ihracat değeri, 2021 yılında tekrar bu seviyeye ulaşmış olmakla birlikte, bu değer yine durağan bir seyir izlediği gözlemlenmiştir.

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri ve Çin, küresel ekonominin en büyük iki aktörü konumundadır. Çin’in dış ticareti, 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne (WTO) üyeliğinin ardından hızla artış göstermiş ve bu doğrultuda 2021 yılı itibarıyla ABD ile Çin arasındaki ikili ticaret hacmi yaklaşık 600 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Ancak, ABD’nin 2016 başkanlık kampanyasında önemli bir siyasi mesele olarak öne çıkardığı Çin ile olan ticaret açığı, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri dengesizleştirmiştir. ABD-Çin ticaret savaşı, 6 Temmuz 2018’de ABD’nin 34 milyar ABD Doları tutarındaki Çin ithalatına yüzde 25’lik bir tarife uygulamasıyla başlamıştır. Ticaret savaşlarının başlamasından önce 2002 yılında 103,1 milyar ABD Doları seviyesinde olan ABD-Çin ticaret açığı, 2021 yılı itibarıyla 355 milyar ABD Doları civarına ulaşmıştır.

ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşları kapsamında, taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin ithal ürünlerine yönelik ek gümrük vergileri getirmiştir. 2019’un sonunda ABD, 360 milyar ABD Doları değerindeki Çin mallarına tarifeler getirmişken, Çin de ABD ürünlerine yaklaşık 110 milyar ABD Doları değerinde ithalat vergileri ile karşılık vermiştir. Ticaret savaşları, her iki ekonomide de büyük zorluklara yol açmış ve küresel ticaret akışlarının her iki ülkeden de uzaklaşmasına neden olmuştur. ABD ekonomisi, ticaret savaşları nedeniyle büyüme hızında yavaşlama yaşamış, ticari yatırımlar durmuş, istihdamda azalma olmuş ve birçok çiftçi iflas etmiştir. Aynı şekilde, imalat ve yük taşımacılığı sektörlerinde 2008 küresel krizinden bu yana görülmemiş bir daralma yaşanmıştır. ABD’nin Çin’e uyguladığı tarifelere karşılık olarak Çin tarafından hayata geçirilen misilleme niteliğindeki ticaret önlemleri, ABD’nin Çin pazarındaki yaklaşık 24 milyar ABD doları tutarındaki ticaret hacminde önemli ölçüde bir daralmaya yol açmıştır.

Ticaret savaşının etkileriyle birlikte, ABD ile Çin arasındaki ticaret açığı 2018 yılında 419,2 milyar ABD Doları ile rekor seviyeye ulaşmıştır. 2019’da ticaret açığı, ticaret akışlarının azalmasıyla 345 milyar dolara gerilemiştir. Ancak,

ticaret açığındaki bu azalma, ABD'nin genel ticaret açığında bir değişim yaratmamıştır. Ticaret savaşı sürecinde uygulamaya konulan politikalar, Çin menşeli ticaret akışının yön değiştirmesine neden olmuştur. Bu durum, ABD'nin Avrupa Birliği, Meksika, Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi alternatif ticaret ortaklarıyla olan dış ticaret açığında artışa yol açmıştır.

Bu süreçte Türkiye açısından bazı gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi, büyük ölçüde dış pazarlara, özellikle de Avrupa Birliği (AB) ülkelerine yönelik ihracata dayalı bir yapı sergilemektedir. Türkiye, 31 Aralık 1995'te gümrük birliğine üye olduktan sonra özellikle AB kaynaklı doğrudan yabancı yatırımları çekmiş ve toplam ticaret hacmi önemli ölçüde artmıştır. Ancak, AB ile olan dış ticaret açığı devam etmiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ticaret hacmi, 1995 yılında 30 milyar ABD doları seviyesindeyken, 2022 yılı itibarıyla yaklaşık 180 milyar ABD dolarına ulaşarak önemli oranda bir artış göstermiştir. AB ile olan gümrük birliği ve diğer politikalar, Türk ekonomisi üzerinde yapısal bir etki yaratmıştır.

İhracat ve ithalatın arttığı bir ortamda, ülkeler arası ilişkilerin iyileştiği gözlemlenmiştir. ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşları, bu iki ülke arasındaki ticari faaliyetleri doğrudan etkilemiş, ancak Türkiye'nin toplam ihracatında belirgin bir değişim yaratmamıştır. Özellikle, ABD-Çin ticaret savaşının en yoğun yaşandığı 2018-2020 yılları arasında Türkiye'nin toplam ihracat değerinin durağan bir seyir izlemesi, ticaret savaşının Türkiye üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Çalışma, Türkiye için ihracat verileri üzerinden birtakım çıkarımlar yapmaktadır. ABD-Çin ticaret savaşları sonucunda, her iki ülkenin tedarik zincirine diğer ülkelerin dahil olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Türkiye'den ABD'ye yapılan ihracat, 2020 yılına kadar kısmi bir artış trendiyle birlikte durağan seyrederken, 2020 yılı sonrasında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. Türkiye'den Çin'e yapılan ihracat ise yıllar içinde durağan bir seyir izlemiştir. Bu durum, ABD-Çin ticaret savaşının, iki ülke arasındaki ticaret üzerinde önemli bir değişim oluşturmadığını göstermektedir.

Yapılan analizler, ABD'nin Çin'e yönelik ihracatının; Türkiye'nin toplam ihracatı, Türkiye'nin Çin'e yaptığı ihracat ve Türkiye'nin ABD'ye gerçekleştirdiği ihracat üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ancak söz konusu etkilerin düzeyi sınırlı kalmaktadır. Öte yandan, ABD'nin Çin'den gerçekleştirdiği ithalatın, Türkiye'nin toplam ihracatı ile Çin'e yönelik ihracatı üzerinde bir etkisi bulunmamakta; buna karşın ABD'ye yönelik ihracat üzerinde sınırlı fakat pozitif bir etki oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, ABD'nin Çin'den tedarik edemediği bazı ürünleri Türkiye'den temin etme yoluna gitmesinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Aslan, M.B. (2017). Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelir ve Fiyat Esnekliğine Mal Grupları Bazlı Yaklaşım, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Aydoğmuş, İsmail, H. Gonca Diler (2006). "Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 8(1), s. 90.
- Aytekin, İ. ve Uçan, O. (2018). Ticaret savaşları ve korumacı politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye ilişkileri bakımından bir inceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2), s. 858.
- Boyes, William ve Michael Melvin (2013). Ekonominin Temelleri, Nobel Yayıncılık, s. 379.
- Eğilmez, M. (2018, 13 Aralık). Kur savaşları, ticaret savaşları ve küreselleşme. Erişim Adresi: <http://www.mahfiegilmez.com/2018/01/kur-savaslar-ticaret-savaslarive.html>
- Gültekin, S. (2011). Küreselleşme çağında dış ticarete rekabet için kümelenme stratejisi: Türkiye'nin tarım kümelenmesi gerekliliği. Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi, 22(2), s. 31.
- https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/02.Belgin.AKCAY_.pdf
- <https://platoaistream.com/tr/plato-data/the-green-tech-showdown-how-the-u-s-and-china-are-racing-towards-a-sustainable-future/>
- <https://www.bbc.com/turkce/articles/c4g9emg7dgdo>
- <https://www.bloomberght.com/trump-cin-ile-ticaret-gorusrmelerinde-buyuk-ilerleme-kaydedildi-3748204>
- <https://www.coface.com.tr/haberler-ekonomi-ve-icgoerueller/abd-cin-ticaret-savasi-nereye-gidiyor>
- <https://www.denizhaber.com/abdnin-cilgin-yuzde-104-vergisi-turkiyeyi-nasil-etkiler/124307>
- <https://www.sde.org.tr/haber/abd-nin-baslattigi-ticaret-savasi-cin-medyasinda-nasil-degerlendiriliyor-haberi-57831>
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/blog/tr/main%2Bmenu/analizler/cinekonomisi>
- <https://x.com/omerbolatTR/status/1897561627232186516>
- Hur, N. (2018). Historical and strategic concern over the US-China trade war: Will they be within the WTO. JE Asia & Int'l L., s. 11, 393.
- Kızılkaya, İ. (2023). Küresel Ticaret Savaşları ve Türkiye'nin Dış Ticareti: ABD-Çin Ticaret Savaşlarının Etkileri, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi.

- Köse, Z, Ay, M. K. 2020. Ticaret Savaşlarının Lojistik Sektörüne Yansıması. R&S Research Studies Anatolia Journal, 3(2), s. 121-130.
- Nuroğlu, E. 2019. Ticaret Savaşları Sona mı Eriyor. Anadolu Ajansı: (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ticaret-savaslari-sona-mi-eriyor/1685209> Erişim Tarihi: 25.04.2025.
- Nuroğlu, E. ve Çekin, S. E. (2020). Ticaret savaşlarının uluslararası ticaret ve reel ekonomiye etkisi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (27), s. 78.
- Seyidoğlu, Halil (2007). Uluslararası İktisat, İstanbul: Ekin Yayınevi, s. 120.
- Suranovic, Steven M. (2006). "International Trade Theory and Policy", <https://internationalecon.com/Trade/Tch60/T60-8.php> (Erişim 25.04.2025).
- Şanlı, O. ve Ateş, İ. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), s. 90-92.
- Şenol, F. D. (2020). Ticaret savaşları ve krizlerin Türkiye para piyasaları açısından incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 57-59.
- Wong, D., Koty, A. C. 2019. The US-China trade war: A timeline. China Briefing, s. 24.

Yapay Zekanın İş Dünyasındaki Etik Etkilerinin Pazarlamaya Etkisi: Bibliyometrik Bir Analiz

Halim KAZAN*
Avaz İSMAYILOV**

Öz: Bu çalışma, yapay zeka teknolojilerinin iş dünyasındaki etik etkilerinin pazarlama alanına etkilerini bibliyometrik bir analiz yöntemiyle incelemektedir. Araştırma kapsamında, Scopus veri tabanından elde edilen veriler ve VOSviewer yazılımı kullanılarak yapılan analizler sonucunda, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkileri sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada, 2018-2024 yılları arasında yayınlanan makaleler incelenmiş ve bu makalelerin konu alanları, yazar profilleri, ülke dağılımları, yayın trendleri ve anahtar kelime ağları analiz edilmiştir. Bulgular, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerinin çok disiplinli bir yapıya sahip olduğunu ve özellikle 2024 yılında bu alandaki yayın sayısında dramatik bir artış olduğunu göstermektedir. Anahtar kelime ağ analizi, “yapay zeka” ve “etik” kavramlarının merkezi konumda olduğunu, bu iki kavram etrafında “chatbotlar”, “generatif yapay zeka”, “iş etiği”, “veri etiği”, “pazarlama”, “otomasyon”, “veri analitiği”, “müşteri deneyimi”, “karar verme”, “güven”, “şeffaflık”, “veri koruma” ve “yönetişim” gibi alt temaların kümelendiğini ortaya koymaktadır. Küme analizi sonuçları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerinin 7 farklı kümeye ayrıldığını göstermektedir. Çalışma, yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanında yarattığı etik sorunların ve fırsatların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamakta ve gelecekteki araştırmalar için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Pazarlama, Etki, Etik Etki, Etik Sorunlar

The Ethical Implications of Artificial Intelligence in the Business World and Their Influence on Marketing: A Bibliometric Analysis

Abstract: This study employs a bibliometric analysis to examine the ethical implications of artificial intelligence (AI) technologies in the business context and their impact on the field of marketing. Drawing on data retrieved from the Scopus database and analyzed using VOSviewer software, the research systematically evaluates the intersection of AI and ethics within marketing. Publications from 2018 to 2024 were reviewed with respect to their thematic focus, author profiles, country affiliations, publication trends, and keyword co-occurrence networks. The results reveal that AI and ethics in marketing form a highly multidisciplinary domain, marked by a dramatic increase in publication volume in 2024. Keyword network analysis positions “artificial intelligence” and “ethics” at the core, around which sub-themes such as “chatbots,” “generative AI,” “business ethics,” “data ethics,” “marketing,” “automation,” “data analytics,” “customer experience,” “decision-making,” “trust,” “transparency,” “data protection,” and “governance” cluster. Further cluster analysis identifies seven distinct thematic groups capturing the various ways in which AI and ethics influence marketing practice. By mapping these emerging trends and thematic clusters, the study contributes to a deeper understanding of the ethical challenges and opportunities presented by AI in marketing and offers targeted recommendations for future research.

Keywords: Artificial Intelligence, Marketing, Impact, Ethical Impact, Ethical Issues

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme, İstanbul, Türkiye / Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Business Adm., İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9234-6214, E-posta/E-mail: halim.kazan@istanbul.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme, İstanbul, Türkiye. / PhD Candidate, İstanbul Üniversitesi, Business Adm., İstanbul, Türkiye, ORCID: 0009-0003-8046-7881, E-posta/E-mail: avaz.ismayilov@ogr.iu.edu.tr

Giriş

Yapay zeka (YZ) teknolojilerinin hızla gelişmesi ve yaygınlaşması, iş dünyasında köklü değişimlere yol açmaktadır. Özellikle son yıllarda, büyük dil modelleri ve generatif yapay zeka araçlarının ortaya çıkışıyla birlikte, bu teknolojilerin pazarlama alanındaki uygulamaları da artmaktadır (Kaplan & Haenlein, 2019). Yapay zeka, müşteri deneyimini kişiselleştirme, veri analizi, içerik üretimi, karar verme süreçlerini otomatikleştirme ve müşteri etkileşimlerini geliştirme gibi birçok alanlarda pazarlama profesyonellerine yeni fırsatlar sunmaktadır (Davenport & Kalakota, 2019; Huang & Rust, n.d.). Ancak, bu teknolojilerin kullanımı beraberinde önemli etik sorunları da gündeme getirmektedir (Jobin, Ienca, & Vayena, 2019a). Veri gizliliği, şeffaflık, hesap verebilirlik, adil olmayan önyargılar, güven ve insan özerkliği gibi konular, yapay zekanın pazarlama alanındaki uygulamalarında dikkate alınması gereken etik boyutlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Ferrell & Ferrell, s. 2024), (Hermann, 2021).

Yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanındaki etik etkilerini anlamak, hem akademik araştırmacılar hem de sektör profesyonelleri için giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu anlayış, yapay zekanın sorumlu ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamak, potansiyel riskleri azaltmak ve bu teknolojilerin sunduğu fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmak için kritik öneme sahiptir (Jobin, Ienca, & Vayena, 2019b). Literatürde, yapay zekanın pazarlama alanındaki uygulamalarını ve etkilerini inceleyen çalışmalar bulunmakla birlikte, bu teknolojilerin etik boyutlarını sistematik bir şekilde ele alan çalışmalar sınırlıdır (Kopalle et al., 2022; Kumar, Ashraf, & Nadeem, 2024). Özellikle, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki kesişimini bibliyometrik bir yaklaşımla inceleyen çalışmalara literatürde rastlanmamaktadır (Donthu, Kumar, & Pattnaik, 2021).

Bu araştırma, yapay zeka teknolojilerinin iş dünyasındaki etik etkilerinin pazarlamaya etkilerini bibliyometrik bir analiz yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, Scopus veri tabanından elde edilen veriler ve VOSviewer (Waltman, Jan Van Eck, & Noyons, n.d.) yazılımı kullanılarak yapılan analizler sonucunda, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki yansımaları sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu çalışma, yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanında yarattığı etik sorunların ve fırsatların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayarak, hem akademik literatüre hem de sektör uygulamalarına yön vermeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın soruları şunlardır:

1. Yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkileri nelerdir?
2. Bu alandaki araştırmaların disiplinler arası yapısı nasıldır?

3. Alandaki kavramlar ve teorik çerçeveler nelerdir?
4. Alandaki araştırma boşlukları ve gelecekteki araştırma fırsatları nelerdir?

Arka Plan ve Literatür Taraması

Yapay Zeka ve Pazarlama İlişkisi

Yapay zeka teknolojileri, pazarlama alanında giderek daha fazla uygulama alanı bulmaktadır (Kaplan & Haenlein, 2019) . Yapay zekanın pazarlamanın geleceğini nasıl değiştireceğini incelenen çalışmada, bu teknolojilerin müşteri segmentasyonu, kişiselleştirme, fiyatlandırma, tahmine dayalı analitik ve müşteri etkileşimleri gibi alanlarda köklü değişimler yaratacağı vurgulanmaktadır(Davenport, Guha, Grewal, & Bressgott, 2020). Benzer şekilde, “AI-powered marketing: What, where, and how?” başlıklı çalışmada, yapay zeka destekli pazarlamanın kavramsal bir çerçevesi sunulurken, bu teknolojilerin pazarlama stratejilerini ve uygulamalarını nasıl dönüştürdüğünü analiz edilmektedir (Kumar et al., 2024).

Yapay zekanın pazarlama alanındaki uygulamaları, müşteri deneyimini geliştirme, operasyonel verimliliği artırma ve yeni iş modelleri yaratma potansiyeli sunmaktadır. Yapay zeka için stratejik bir çerçeve sunulmuş çalışmada, pazarlama alanında yapay zekanın dört farklı türün (mekanik, analitik, sezgisel ve empatik) tanımlanmış ve bu türlerin pazarlama stratejileri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yazarlar, yapay zekanın pazarlama alanındaki uygulamalarının, teknolojik gelişmelerle birlikte mekanik ve analitik yapay zekadan sezgisel ve empatik yapay zekaya doğru evrildiğini vurgulamıştır(Huang & Rust, 2021.) .

“Verilerden eyleme: Pazarlamacılar yapay zekayı nasıl kullanabilir?” başlıklı çalışmada, pazarlamacıların yapay zekadan nasıl yararlanabilecekleri ve veri odaklı karar verme süreçlerini nasıl geliştirebilecekleri incelenmiştir (Campbell, Sands, Ferraro, Tsao, & Mavrommatis, 2020). Dijital ve sosyal medya pazarlama araştırmalarının geleceğini ele alınmış çalışmada, yapay zekanın bu alandaki rolü ve potansiyel etkileri değerlendirilmiştir(Dwivedi et al., 2021).

Son yıllarda, özellikle generatif yapay zeka teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, pazarlama alanındaki uygulamalar da çeşitlenmiştir. Hizmet robotlarının ön saflardaki rolünün incelendiği çalışmada, yapay zeka destekli robotların müşteri hizmetleri ve pazarlama alanındaki potansiyeli ve zorlukları ele alınmıştır. Yazarlar, hizmet robotlarının müşteri deneyimini nasıl etkilediğini ve işletmelerin bu teknolojileri nasıl etkili bir şekilde entegre edebileceğini incelemiştir (Wirtz et al., 2018).

Yapay Zeka ve Etik

Yapay zeka teknolojilerinin yaygınlaşması, beraberinde önemli etik sorunları da gündeme getirmektedir. Yapay zeka etki değerlendirmelerini sistematik bir şekilde incelenmiş çalışmada, bu teknolojilerin etik, sosyal ve yasal etkileri analiz edilmiştir (Stahl et al., 2023) . Çalışma, yapay zeka etki değerlendirmelerinin, bu teknolojilerin sorumlu ve sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi ve kullanılması için önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır.

Yapay zeka etiği, veri gizliliği, şeffaflık, hesap verebilirlik, adil olmayan önyargılar, güven ve insan özerkliği gibi konuları kapsamaktadır. Yapay zeka geliştirmede güvenlik ve gizlilik korumasını pazarlama çalışanı perspektifinden incelenmiş karma yöntemli çalışmada, bu konuların önemini vurgulamıştır(Wang, Lin, & Shao, 2024) . Benzer şekilde, otomasyon ve yapay zekanın karışık geleceğini incelenmiş çalışmada da, bu teknolojilerin uzun vadeli toplumsal ve etik etki özellikleri ele almıştır (Khogali & Mekid, 2023) .

“Daha İyi Bir Dünya İnşa Etmek: Yapay Zeka Etiğinin ve Sosyal Sorumluluğun Rolü ” başlıklı çalışmada, yapay zeka etiği ve sosyal sorumluluğun daha iyi bir dünya inşa etmedeki rolü incelemiştir. Çalışma, yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanında hızla dönüştüğü bir dönemde, etik ve sosyal sorumlulukla ilişkili gerilimleri ele almıştır. Yazarlar, yapay zekanın etik kullanımının, müşteri güvenini artırma, marka itibarını koruma ve sürdürülebilir iş modelleri yaratma potansiyeli sunduğunu vurgulanmıştır(Ferrell & Ferrell, 2024).

İş dünyasında yapay zekanın incelenmiş çalışmasında, yapay zeka teknolojilerinin iş süreçleri, stratejiler ve etik konular üzerindeki etkilerini analiz edilmiştir. Yazarlar, yapay zekanın iş dünyasında sorumlu bir şekilde kullanılması için etik ilkelerin ve düzenleyici çerçevelerin önemini vurgulamıştır (Wach et al., 2023).

Yapay Zeka, Etik ve Pazarlama Kesişimi

Yapay zeka, etik ve pazarlama konularının kesişimi, son yıllarda artan bir ilgi görmektedir. “ Sosyal Fayda İçin Pazarlamada Yapay Zekanın Kullanımı: Etik Bir Bakış Açısı ” başlıklı çalışmada, yapay zekanın pazarlama alanında sosyal fayda için nasıl kullanılabileceği etik bir perspektifle incelenmiştir (Hermann, 2022). Çalışma, yapay zekanın stratejiyi, faaliyetleri, etkileşimleri ve iş dünyasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiğini ve özellikle pazarlama alanındaki etkilerini ele almıştır. “ Yapay zeka tabanlı dijital pazarlama etik mi? Yeni bir veri gizliliği paradoksunu değerlendirmek ” başlıklı çalışmada yapay zeka tabanlı pazarlama uygulamalarının veri gizliliği, şeffaflık ve müşteri güveni üzerindeki etkilerini incelenmiştir (Saura, Škare, & Dosen, 2024).

“ Reklamcılık Etik Yapay Zeka Algoritmik Satın Alma Karar Yollarından Faydalanır ” başlıklı çalışmada, yapay zekanın organizasyonların iletişim kurma, anlama ve etkileşim kurma şeklini dramatik bir şekilde değiştirdiği vurgulanmıştır (Rodgers & Nguyen, 2022) . “ Yapay Zeka Dünyayı Değiştiriyor: İyiye mi Kötüye mi? ” başlıklı çalışmada da, yapay zekanın pazarlama alanındaki uygulamalarının etik boyutlarını ve bu teknolojilerin sorumlu bir şekilde kullanılmasının önemi vurgulanmıştır (Grewal, Guha, & Becker, 2024).

Bibliyometrik Analiz Yöntemi

Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki bilimsel literatürün nicel olarak incelenmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu yöntem, yayınların, yazarların, kurumların, ülkelerin ve anahtar kelimelerin istatistiksel analizini yaparak, bir alanın yapısını, gelişimini ve eğilimlerini anlamaya yardımcı olur (Donthu et al., 2021). Bibliyometrik analiz, bir alandaki araştırma ağlarını, işbirliklerini ve etki alanlarını görselleştirmek için de kullanılabilir.

Bibliyometrik analiz, yapay zeka ve pazarlama alanındaki araştırmaları incelemek için de kullanılmıştır. Örneğin, “ İş Dünyasında Yapay Zeka ” başlıklı çalışmada, yapay zekanın iş dünyasındaki uygulamalarını bibliyometrik bir yaklaşımla incelenmiştir (Citation: Loureiro, Guerreiro, & Tussyadiah, 2020) . Benzer şekilde , B2B pazarlamada yapay zeka uygulamalarını, zorlukları ve gelecek yönelimlerinin ele alınmış olunan çalışmada da bibliyometrik analiz yöntemini kullanmaktadır (Moradi & Dass, 2022).

Bibliyometrik analiz, VOSviewer gibi yazılımlar kullanılarak gerçekleştirilebilir. VOSviewer, bibliyometrik ağları görselleştirmek ve analiz etmek için tasarlanmış bir yazılımdır (Waltman et al., 2010). Bu yazılım, anahtar kelime eş-oluşum analizi, yazar işbirliği analizi ve atıf analizi gibi çeşitli bibliyometrik analizleri gerçekleştirmek için kullanılabilir.

Teorik Çerçeve

Fred Davis tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli, bireylerin yeni teknolojileri benimseme ve kullanma niyetlerini etkileyen faktörleri açıklamaktadır. Bu model, algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan fayda gibi faktörlerin, teknoloji kullanım niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir (Kengue Mayamou & Michel, 2020). Yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanındaki kabulü ve benimsenmesi, bu model çerçevesinde değerlendirilebilir. Yapay zeka hizmet robotlarının benimsenmesini incelediği çalışmada, bu modelden yararlanarak, müşterilerin yapay zeka teknolojilerine yönelik tutumlarını ve davranışsal niyetlerini analiz edilmiştir (Park, Tung, & Lee, 2021).

Freeman tarafından geliştirilen Paydaş Teorisi, işletmelerin sadece hissedarlarına değil, tüm paydaşlarına (müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler, toplum vb.) karşı sorumlu olduğunu savunmuştur (Key, 1999.). Bu teori, yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanındaki uygulamalarının, farklı paydaşlar üzerindeki etkilerini ve bu paydaşların çıkarlarının nasıl dengeleneceğini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Yapay zekanın pazarlama alanında sosyal fayda için nasıl kullanılabileceğini incelendiği çalışmada, paydaş teorisinden yararlanarak, bu teknolojilerin farklı paydaşlar üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir (Hermann et al., 2021).

Bu teorik çerçeveler, yapay zeka teknolojilerinin iş dünyasındaki etik etkilerinin pazarlama alanına etkilerini anlamak ve değerlendirmek için bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışmanın bulgularının yorumlanmasında ve tartışılmasında, bu teorik perspektiflerden yararlanılacaktır.

Metodoloji

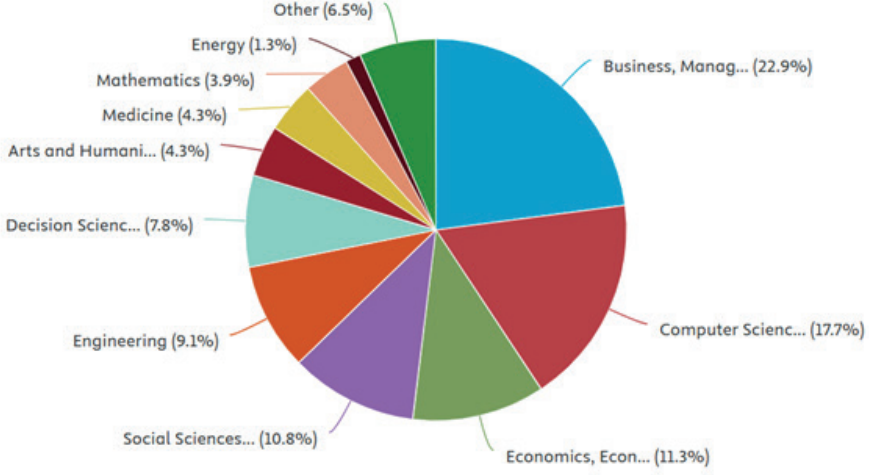
Bu çalışma, yapay zeka teknolojilerinin iş dünyasındaki etik etkilerinin pazarlama alanına etkilerini bibliyometrik bir analiz yöntemiyle incelemektedir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki bilimsel literatürün nicel olarak incelenmesini sağlayan bir yöntemdir.

Çalışma kapsamında, Scopus veri tabanından elde edilen veriler kullanılmıştır. Scopus, geniş kapsamlı ve disiplinler arası bir veri tabanı olması nedeniyle tercih edilmiştir. Veri toplama süreci, aşağıdaki anahtar kelimeler ve arama stratejisi kullanılarak gerçekleştirilmiştir: Arama Stratejisi: (“artificial intelligence” OR “AI”) AND (“ethics” OR “ethical” OR “ethical issues”) AND (“marketing”).

Bu sorgulama sonucunda 183 belgeye ulaşılmıştır. Daha sonra tarih aralığı 2018-2024 olarak yazılmıştır. Belge türleri (Document Type), Scopus veri tabanında makale, bildiri ve kitap bölümü olarak seçilmiştir. Belge türleri (Language) sadece İngilizce yazılanlar olarak seçilmiştir. Tüm bu sorgular sonucunda en son 99 belgeye ulaşılmıştır. Scopus veritabanından çekilen veriler, VOSviewer yazılım programında analiz edilmiştir.

Bulgular

Şekil 1. Konu Alanlarına Göre Dağılım

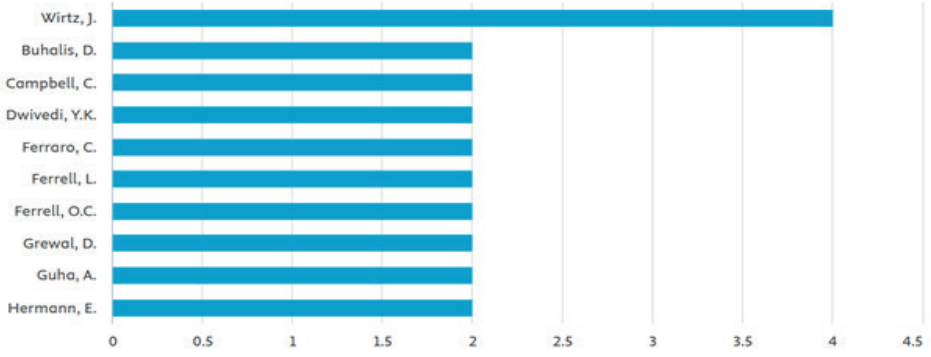

Yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerine ilişkin araştırmaların disiplinler arası bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

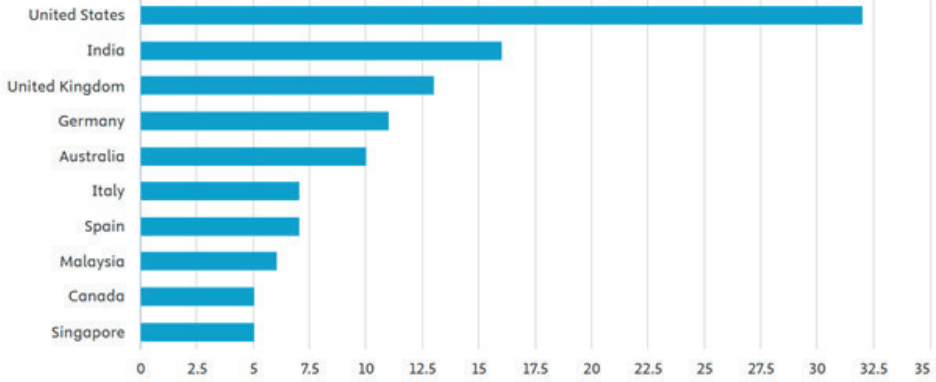
Scopus verilerine göre konu alanlarının dağılımı şu şekildedir:

1. İşletme ve Yönetim: %22.9
2. Bilgisayar Bilimleri: %17.7
3. Ekonomi ve Finans: %11.3
4. Sosyal Bilimler: %10.8
5. Mühendislik: %9.1
6. Karar Bilimleri: %7.8
7. Sanat ve İnsan Bilimleri: %4.3
8. Tıp: %4.3
9. Matematik: %3.9
10. Enerji: %1.3
11. Diğer: %6.5

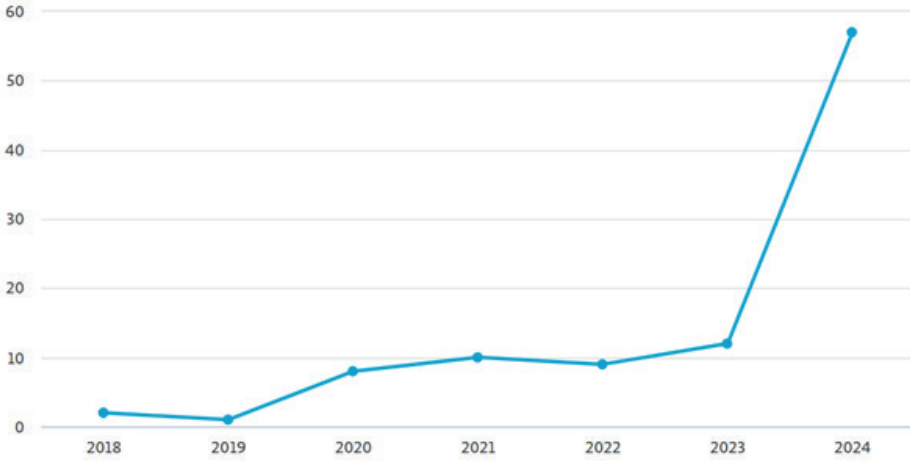
Bu dağılım, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerinin çok disiplinli bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir. İşletme ve Yönetim alanının en yüksek orana sahip olması, konunun özellikle işletme perspektifinden incelendiğini gösterirken, Bilgisayar Bilimleri ve Ekonomi alanlarının da önemli bir paya sahip olması, teknolojik ve ekonomik boyutların da dikkate alındığını ortaya koymaktadır.

Şekil 2. En Çok Atıf Alan Yazarlar

Bu yazarların çalışmaları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerine ilişkin literatürün şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle Wirtz, J.'nin diğer yazarlara göre daha fazla atıf alması, bu alandaki çalışmalarının etkisinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Ülkelere Göre Yayın Dağılımı

ABD'nin bu alanda açık ara lider konumda olduğu görülmektedir. Bu durum, ABD'nin hem teknolojik gelişmişlik düzeyi hem de akademik araştırma altyapısının güçlü olmasıyla açıklanabilir. Hindistan'ın ikinci sırada yer alması, bu ülkenin teknoloji ve yazılım alanındaki hızlı gelişiminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

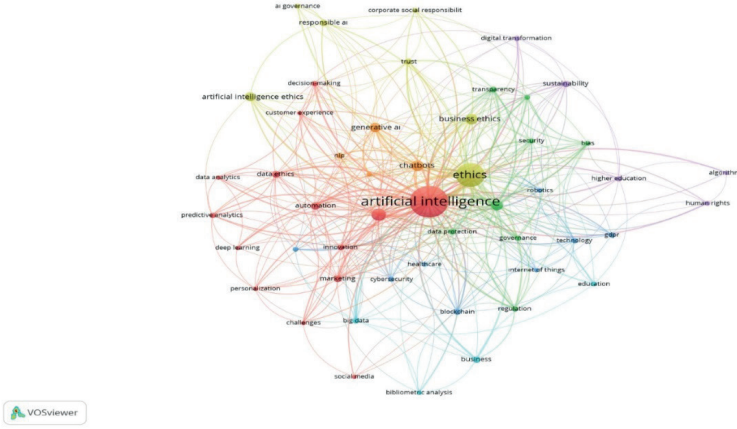
Şekil 4. Yıllara Göre Yayın Sayısı Trendi

Yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerine ilişkin yayınların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 2018-2024 yılları arasında genel bir artış trendi gözlemlenmektedir:

- 2018: Yaklaşık 2 yayın
- 2019: Yaklaşık 1 yayın
- 2020: Yaklaşık 8 yayın
- 2021: Yaklaşık 10 yayın
- 2022: Yaklaşık 9 yayın
- 2023: Yaklaşık 12 yayın
- 2024: Yaklaşık 57 yayın

Özellikle 2024 yılında yayın sayısında dramatik bir artış olduğu görülmektedir. Bu durum, yapay zeka teknolojilerinin son yıllarda hızla gelişmesi ve yaygınlaşması, özellikle ChatGPT gibi büyük dil modellerinin ve diğer generatif yapay zeka araçlarının popülerlik kazanmasıyla birlikte, etik konuların da daha fazla gündeme gelmesiyle açıklanabilir.

Şekil 5. Anahtar Kelime Ağ Analizi

VOSviewer ile yapılan küme analizi, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerine ilişkin araştırmaların 7 farklı kümeye ayrıldığını göstermektedir:

Küme 1 (14 öge): artificial intelligence, automation, challenges, customer experience, data analytics, data ethics, decision-making, deep learning, innovation, machine learning, marketing, personalization, predictive analytics, social media Bu küme, yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanındaki uygulamalarının teknik ve operasyonel boyutlarını vurgulamaktadır. Özellikle “customer experience”, “personalization” ve “predictive analytics” gibi terimlerin bu kümede yer alması, yapay zekanın müşteri deneyimini kişiselleştirme ve tahmine dayalı analitik gibi alanlarda kullanımının göstermektedir. Ayrıca, “data ethics” teriminin bu kümede yer alması, veri etiğinin yapay zeka uygulamalarında önemli bir konu olduğunu vurgulamaktadır.

Küme 2 (8 öge): accountability, bias, data privacy, data protection, governance, regulation, security, transparency. Bu küme, yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanındaki uygulamalarının etik ve yasal boyutlarını vurgulamaktadır. Özellikle “accountability”, “bias”, “data privacy” ve “transparency” gibi terimlerin bu kümede yer alması, yapay zeka uygulamalarının hesap verebilirlik, önyargı, veri gizliliği ve şeffaflık gibi konularda etik kaygıları gündeme getirdiğini göstermektedir. Bu küme, yapay zeka teknolojilerinin sorumlu ve etik bir şekilde kullanılması için düzenleyici çerçevelerin ve standartların önemini vurgulamaktadır.

Küme 3 (8 öge): blockchain, cybersecurity, digital marketing, gdpr, healthcare, internet of things, robotics, technology. Bu küme, yapay zeka teknolojilerinin diğer teknolojilerle (blockchain, internet of things, robotics) entegrasyonunu ve spesifik uygulama alanlarını (digital marketing, healthcare) vur-

gulamaktadır. Özellikle “gdpr” teriminin bu kümede yer alması, veri koruma düzenlemelerinin yapay zeka uygulamalarında önemli bir konu olduğunu göstermektedir.

Küme 4 (7 öge): ai governance, artificial intelligence ethics, business ethics, corporate social responsibility, ethics, responsible ai, trust. Bu küme, yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanındaki uygulamalarının etik ve kurumsal sorumluluk boyutlarını vurgulamaktadır. Özellikle “business ethics”, “corporate social responsibility” ve “responsible ai” gibi terimlerin bu kümede yer alması, yapay zeka uygulamalarının iş etiği, kurumsal sosyal sorumluluk ve sorumlu yapay zeka gibi konularla ilişkisini göstermektedir.

Küme 5 (5 öge): algorithms, digital transformation, higher education, human rights, sustainability . Bu küme, yapay zeka teknolojilerinin toplumsal etkileri ve sürdürülebilirlik boyutlarını vurgulamaktadır. Özellikle “human rights” ve “sustainability” gibi terimlerin bu kümede yer alması, yapay zeka uygulamalarının insan hakları ve sürdürülebilirlik gibi konularla ilişkisini göstermektedir. Ayrıca, “digital transformation” teriminin bu kümede yer alması, yapay zekanın dijital dönüşümdeki rolünü vurgulamaktadır.

Küme 6 (4 öge): bibliometric analysis, big data, business, education. Bu küme, yapay zeka araştırmalarının metodolojik boyutlarını ve eğitim alanındaki uygulamalarını vurgulamaktadır. Özellikle “bibliometric analysis” ve “big data” gibi terimlerin bu kümede yer alması, yapay zeka araştırmalarında bibliyometrik analiz ve büyük veri analitiği gibi metodolojik yaklaşımların önemini göstermektedir. Ayrıca, “education” teriminin bu kümede yer alması, yapay zekanın eğitim alanındaki uygulamalarının önemini vurgulamaktadır.

Küme 7 (4 öge): chatbots, generative ai, large language models. Bu küme, son dönemde öne çıkan generatif yapay zeka teknolojilerini ve doğal dil işleme uygulamalarını vurgulamaktadır. Özellikle “chatbots”, “generative ai” ve “large language models” gibi terimlerin bu kümede yer alması, generatif yapay zeka teknolojilerinin ve büyük dil modellerinin pazarlama alanındaki uygulamalarının önemini göstermektedir. Bu küme, generatif yapay zeka teknolojilerinin ve doğal dil işleme uygulamalarının pazarlama alanındaki etkilerinin önemini vurgulamaktadır.

Tartışma

Yapay Zeka ve Etik Konularının Pazarlama Alanındaki Etkileri

Bibliyometrik analiz bulguları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki yansımalarının çok boyutlu ve disiplinler arası bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu alandaki araştırmalar, İşletme ve Yönetim,

Bilgisayar Bilimleri, Ekonomi ve Finans, Sosyal Bilimler ve Mühendislik gibi farklı disiplinlerden katkılarla şekillenmektedir. Bu durum, konunun karmaşıklığını ve farklı perspektiflerden incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Anahtar kelime ağ analizi ve küme analizi, yapay zeka ve etik kavramlarının merkezi konumda olduğunu ve bu iki kavram etrafında çeşitli alt temaların kümelendiğini göstermektedir. Özellikle “chatbots”, “generative ai”, “business ethics”, “data ethics”, “marketing”, “automation”, “data analytics”, “customer experience”, “decision-making”, “trust”, “transparency”, “data protection” ve “governance” gibi terimlerin öne çıkması, bu alandaki araştırmaların odak noktalarını göstermektedir. Yıllara göre yayın sayısı trendi, özellikle 2024 yılında yayın sayısında yüksek bir artış olduğunu göstermektedir. Bu durum, yapay zeka teknolojilerinin son yıllarda hızla gelişmesi ve yaygınlaşması, özellikle ChatGPT gibi büyük dil modellerinin ve diğer generatif yapay zeka araçlarının popülerlik kazanmasıyla birlikte, etik konuların da daha fazla gündeme gelmesiyle açıklanabilir. Bu trend, konunun güncelliğini ve önemini vurgulamaktadır. Küme analizi sonuçları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerinin 7 farklı kümeye ayrıldığını göstermektedir. Bu kümeler, yapay zekanın pazarlama alanındaki temel uygulama alanları ve teknik boyutları, düzenleyici ve güvenlik boyutları, ilişkili teknolojiler ve spesifik uygulama alanları, etik ve kurumsal sorumluluk boyutları, toplumsal etkiler ve sürdürülebilirlik boyutları, metodolojik boyutlar ve eğitim alanındaki uygulamalar, generatif yapay zeka teknolojileri ve doğal dil işleme uygulamaları gibi farklı boyutları içermektedir. Bu bulgular, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerinin çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu karmaşıklık, konunun farklı perspektiflerden incelenmesi ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Teorik ve Pratik Çıkarımlar

Çalışmanın bulguları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerine ilişkin çeşitli teorik ve pratik çıkarımlar sunmaktadır.

Teorik Çıkarımlar

Teorik açıdan, çalışmanın bulguları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerini anlamak için çeşitli teorik perspektiflerin kullanılabilirliğini göstermektedir. Teknoloji Kabul Modeli ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Teorisi gibi teorik çerçeveler, bu alandaki araştırmalara rehberlik edebilir. Ayrıca, çalışmanın bulguları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerini anlamak için disiplinler arası bir yaklaşımın gerekli-

liğini vurgulamaktadır. İşletme ve Yönetim, Bilgisayar Bilimleri, Ekonomi ve Finans, Sosyal Bilimler ve Mühendislik gibi farklı disiplinlerden teorik perspektiflerin entegrasyonu, daha kapsamlı bir anlayış geliştirmeye katkı sağlayabilir. Küme analizi sonuçları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerinin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu boyutlar, teorik çerçevelerin geliştirilmesi ve test edilmesi için önemli içgörüler sunmaktadır. Özellikle, yapay zekanın pazarlama alanındaki temel uygulama alanları ve teknik boyutları, düzenleyici ve güvenlik boyutları, etik ve kurumsal sorumluluk boyutları, toplumsal etkiler ve sürdürülebilirlik boyutları, generatif yapay zeka teknolojileri ve doğal dil işleme uygulamaları gibi farklı boyutlar, teorik çerçevelerin geliştirilmesi için önemli alanlar olarak öne çıkmaktadır.

Pratik Çıkarımlar

Pratik açıdan, çalışmanın bulguları, pazarlama profesyonellerine ve politika yapımcılara çeşitli çıkarımlar sunmaktadır. Veri gizliliği ve güvenliği, şeffaflık ve hesap verebilirlik, adil olmayan önyargılar, müşteri deneyimi ve güven, generatif yapay zeka ve içerik üretimi, düzenleme ve yönetim gibi konular, yapay zeka uygulamalarının pazarlama alanında sorumlu ve etik bir şekilde kullanılması için dikkate alınması gereken boyutlardır. Pazarlama profesyonelleri, yapay zeka uygulamalarını tasarlarken ve uygularken, bu etik boyutları dikkate almalı ve potansiyel riskleri azaltmak için stratejiler geliştirmelidir. Politika yapımcılar ise, yapay zeka uygulamalarının pazarlama alanındaki etik etkilerini düzenlemek için politikalar ve standartlar geliştirmelidir. Küme analizi sonuçları, pazarlama profesyonellerinin ve politika yapımcıların dikkate alması gereken farklı boyutları ortaya koymaktadır. Özellikle, yapay zekanın pazarlama alanındaki temel uygulama alanları ve teknik boyutları, düzenleyici ve güvenlik boyutları, etik ve kurumsal sorumluluk boyutları, toplumsal etkiler ve sürdürülebilirlik boyutları, generatif yapay zeka teknolojileri ve doğal dil işleme uygulamaları gibi farklı boyutlar, pazarlama profesyonellerinin ve politika yapımcıların dikkate alması gereken önemli alanlar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Genel Sonuçlar

Sonuç itibarıyla, yapay zekânın pazarlamada etik bir şekilde kullanımı, tek seferlik bir uyum çabasından ziyade süreklilik arz eden bir sorumluluktur. İşletmeler, teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek ve etik ilkeleri rehber alarak, sorumlu pazarlama inovasyonunu hayata geçirebilirler. Bu çalışma, mevcut literatüre dayanarak kritik etik konuları ve çözüm önerilerini

sistematiik biçimde sunmuştur. Gelecekte, pazarlama etiğı ve YZ kesişiminde daha fazla ampirik araştırmaya ihtiyaç vardır. Özellikle tüketicilerin etik algıları, farklı kültür ve pazarlarda YZ'ye tepkileri, uzun vadeli güven etkileri gibi konular derinlemesine incelenmelidir. Hem akademi hem de iş dünyası için temel mesajımız şudur: YZ'nin gücü, ancak etik ilke ve değerlerle dengelendiğinde sürdürülebilir bir değer yaratacaktır. Pazarlama yöneticileri, en baştan YZ'yi doğru yaparak şeffaf, adil ve insan odaklı YZ stratejileri benimsemelidir. Bu sayede, yapay zekânın pazarlamada yol açabileceğı olumsuzluklar en aza indirilecek ve teknolojinin nimetlerinden hem işletmeler hem de toplum için "iyilik amacıyla" yararlanılması sağlanacaktır.

Gelecekteki Araştırmalar için Öneriler

Çalışmanın bulguları, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerine ilişkin gelecekteki araştırmalar için çeşitli öneriler sunmaktadır:

Kültürler arası farklılıklar: Yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerinin, farklı kültürel bağlamlarda nasıl değiştiğini inceleyen çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, kültürel değerlerin ve normların, yapay zeka uygulamalarının etik algılanmasını nasıl etkilediğini anlamaya katkı sağlayabilir.

Uzun vadeli etkiler: Yapay zeka uygulamalarının pazarlama alanındaki uzun vadeli etik etkilerini inceleyen çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, yapay zeka teknolojilerinin zaman içinde nasıl evrildiğini ve bu evrimin etik boyutlarını anlamaya katkı sağlayabilir.

Düzenleme ve politika önerileri: Yapay zeka uygulamalarının pazarlama alanındaki etik etkilerini düzenlemek için politika önerileri geliştiren çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, yapay zeka teknolojilerinin sorumlu ve etik bir şekilde kullanılmasını sağlamak için gerekli düzenleyici çerçeveleri ve standartları belirlemeye katkı sağlayabilir.

Tüketici perspektifi: Tüketicilerin yapay zeka uygulamalarının etik boyutlarına ilişkin algılarını ve tepkilerini inceleyen çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, tüketicilerin yapay zeka uygulamalarının etik boyutlarına ilişkin beklentilerini ve endişelerini anlamaya katkı sağlayabilir.

Pazarlama Profesyonelleri ve Politika Yapıcılar için Öneriler

Çalışmanın bulguları, pazarlama profesyonelleri ve politika yapııcılar için çeşitli öneriler sunmaktadır:

Etik ilkeler ve standartlar geliştirme: Pazarlama profesyonelleri ve organizasyonlar, yapay zeka uygulamalarının pazarlama alanında sorumlu ve etik bir şekilde kullanılmasını sağlamak için etik ilkeler ve standartlar geliştirme-

lidir. Bu ilkeler ve standartlar, veri gizliliği ve güvenliği, şeffaflık ve hesap verebilirlik, adil olmayan önyargılar, müşteri deneyimi ve güven gibi konuları kapsamalıdır.

Etik etki değerlendirmeleri: Pazarlama profesyonelleri, yapay zeka uygulamalarını tasarlarırken ve uygularken, etik etki değerlendirmeleri yapmalıdır. Bu değerlendirmeler, potansiyel etik riskleri belirlemek ve bu riskleri azaltmak için stratejiler geliştirmek için kullanılabilir.

Şeffaflık ve iletişim: Pazarlama profesyonelleri, yapay zeka uygulamalarının nasıl çalıştığı ve müşteri verilerinin nasıl kullanıldığını konusunda şeffaf olmalı ve müşterilerle açık bir iletişim kurmalıdır. Bu şeffaflık ve iletişim, müşteri güvenini artırmaya ve etik kaygıları azaltmaya katkı sağlayabilir.

Düzenleyici çerçeveler geliştirme: Politika yapıcılar, yapay zeka uygulamalarının pazarlama alanındaki etik etkilerini düzenlemek için politikalar ve standartlar geliştirmelidir. Bu düzenleyici çerçeveler, veri gizliliği ve güvenliği, şeffaflık ve hesap verebilirlik, adil olmayan önyargılar gibi konuları kapsamalıdır.

Eğitim ve farkındalık: Politika yapıcılar ve eğitim kurumları, pazarlama profesyonellerinin ve tüketicilerin yapay zeka uygulamalarının etik boyutları konusunda eğitilmesi ve farkındalığının artırılması için programlar geliştirmelidir. Bu eğitim ve farkındalık, yapay zeka teknolojilerinin sorumlu ve etik bir şekilde kullanılmasına katkı sağlayabilir.

Küme analizi sonuçlarının dikkate alınması: Pazarlama profesyonelleri ve politika yapıcılar, küme analizi sonucunda belirlenen 7 farklı kümenin her birini dikkate almalıdır. Bu kümeler, yapay zeka ve etik konularının pazarlama alanındaki etkilerinin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır ve bu boyutların her biri, pazarlama profesyonelleri ve politika yapıcılar için önemli içgörüler sunmaktadır. Bu öneriler, yapay zeka teknolojilerinin pazarlama alanında sorumlu ve etik bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve bu teknolojilerin sunduğu fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmak için bir çerçeve sunmaktadır.

Kaynakça

- Campbell, C., Sands, S., Ferraro, C., Tsao, H. Y. (Jody), & Mavrommatis, A. (2020). From data to action: How marketers can leverage AI. *Business Horizons*, 63(2), 227–243. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.12.002>
- Citation: Loureiro, *, Guerreiro, S., & Tussyadiah, J. (2020). Artificial Intelligence in Business: State of the Art and Future Research Agenda. *Journal of Business Research*.
- Davenport, T., Guha, A., Grewal, D., & Bressgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(1), 24–42. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00696-0>

- Davenport, T., & Kalakota, R. (2019). The potential for artificial intelligence in health-care. *Future Healthcare Journal*, 6(2), 94–98.
- Donthu, N., Kumar, S., & Pattnaik, D. (2021). Intellectual structure and publication pattern in *International Journal of Advertising*: a bibliometric analysis during 1982–2019. *International Journal of Advertising*, 40(2), 148–174. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/02650487.2020.1756655>
- Dwivedi, Y. K., Ismagilova, E., Hughes, D. L., Carlson, J., Filieri, R., Jacobson, J., ... Wang, Y. (2021). Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions. *International Journal of Information Management*, 59. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102168>
- Ferrell, O. C., & Ferrell, L. (2024). Building a Better World: The Role of AI Ethics and Social Responsibility. *Journal of Macromarketing*. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/02761467241285793>
- Grewal, D., Guha, A., & Becker, M. (2024). AI is Changing the World: For Better or for Worse? *Journal of Macromarketing*. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/02761467241254450>
- Hermann, E. (2022). Leveraging Artificial Intelligence in Marketing for Social Good — An Ethical Perspective. *Journal of Business Ethics*, 179(1), 43–61. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04843-y>
- Hermann, E., Hermann, G., & Tremblay, J. C. (2021). Ethical Artificial Intelligence in Chemical Research and Development: A Dual Advantage for Sustainability. *Science and Engineering Ethics*, 27(4). Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s11948-021-00325-6>
- Huang, M.-H., & Rust, R. T. (n.d.). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9>/Published
- Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019a). Artificial Intelligence: the global landscape of ethics guidelines.
- Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019b). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389–399. Retrieved from <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2>
- Kaplan, A., & Haenlein, M. (2019, January 1). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*. Elsevier Ltd. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004>
- Kengue Mayamou, P., & Michel, S. (2020). Mobile Money : décryptage d'une succes story africaine. *Management & Data Science*. Retrieved from <https://doi.org/10.36863/mds.a.14027>
- Key, S. (n.d.). Toward a new theory of the firm: a critique of stakeholder ``stakeholder ``theory''.
- Khogali, H. O., & Mekid, S. (2023). The blended future of automation and AI: Examining some long-term societal and ethical impact features. *Technology in Society*, 73. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2023.102232>

- Kopalle, P. K., Gangwar, M., Kaplan, A., Ramachandran, D., Reinartz, W., & Rindfleisch, A. (2022). Examining artificial intelligence (AI) technologies in marketing via a global lens: Current trends and future research opportunities. *International Journal of Research in Marketing*, 39(2), 522–540. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2021.11.002>
- Kumar, V., Ashraf, A. R., & Nadeem, W. (2024). AI-powered marketing: What, where, and how? *International Journal of Information Management*, 77. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2024.102783>
- Moradi, M., & Dass, M. (2022). Applications of artificial intelligence in B2B marketing: Challenges and future directions. *Industrial Marketing Management*, 107, 300–314. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2022.10.016>
- Park, S. S., Tung, C. T. D., & Lee, H. (2021). The adoption of AI service robots: A comparison between credence and experience service settings. *Psychology and Marketing*, 38(4), 691–703. Retrieved from <https://doi.org/10.1002/mar.21468>
- Rodgers, W., & Nguyen, T. (2022). Advertising Benefits from Ethical Artificial Intelligence Algorithmic Purchase Decision Pathways. *Journal of Business Ethics*, 178(4), 1043–1061. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05048-7>
- Saura, J. R., Škare, V., & Dosen, D. O. (2024). Is AI-based digital marketing ethical? Assessing a new data privacy paradox. *Journal of Innovation and Knowledge*, 9(4). Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jik.2024.100597>
- Stahl, B. C., Antoniou, J., Bhalla, N., Brooks, L., Jansen, P., Lindqvist, B., ... Wright, D. (2023). A systematic review of artificial intelligence impact assessments. *Artificial Intelligence Review*, 56(11), 12799–12831. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10462-023-10420-8>
- Wach, K., Duong, C. D., Ejdy, J., Kazlauskaitė, R., Korzynski, P., Mazurek, G., ... Ziemba, E. (2023). The dark side of generative artificial intelligence: A critical analysis of controversies and risks of ChatGPT. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 11(2), 7–30. Retrieved from <https://doi.org/10.15678/EBER.2023.110201>
- Waltman, L., Jan Van Eck, N., & Noyons, E. C. M. (n.d.). A unified approach to mapping and clustering of bibliometric networks.
- Wang, X., Lin, X., & Shao, B. (2024). Security and Privacy Protection in Developing Ethical AI: A Mixed-Methods Study from a Marketing Employee Perspective: Security and Privacy Protection in Developing Ethical AI: X. Wang et al. *Journal of Business Ethics*. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10551-024-05894-7>
- Wirtz, J., Patterson, P. G., Kunz, W. H., Gruber, T., Lu, V. N., Paluch, S., & Martins, A. (2018). Brave new world: service robots in the frontline. *Journal of Service Management*, 29(5), 907–931. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/JOSM-04-2018-0119>

Dijital Ekonomi, Elektronik Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

Melek KORKMAZ*

Öz: Dünya ekonomisi, tarih boyunca bilimsel ve teknolojik alanlardaki ilerlemelere paralel olarak değişim ve gelişim göstermiştir. 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan internetin evrimi ve gelişimi, mevcut ekonomik sistemlerde köklü değişimlere yol açmıştır. Günümüzde dünya, teknolojik ilerleme ve dijital dönüşüm çağı içerisinde. Ekonomiler küresel rekabetten geri kalmamak ve iktisadi istikrarı sağlamak amacıyla teknolojik ilerlemeleri gerçekleştirmelidirler. Teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme birbirleriyle ilişkili olup sürekli bir etkileşim halindedir. Bu iki kavram arasındaki ilişki dijital ekonomi kavramını ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifadeyle, günümüzde ekonomiler geleneksel ekonomilerden dijital ekonomilere doğru bir geçiş yaşamaktadır. Bu açıdan Türkiye’de dijital ekonominin mevcut durumunun tespit edilmesi araştırmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmada “Türkiye’de elektronik ticaretin ekonomik büyüme üzerinde etkisi var mıdır?” sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu amaçla güncel veriler ve raporlardan yararlanılarak bir değerlendirme gerçekleştirilmektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda dijital teknolojilerin etkin kullanımının dijital ekonomi ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Ekonomik Büyüme, E-ticaret.

The Relationship Between Digital Economy, Electronics Commerce, and Economic Growth: The Case of Turkey

Abstract: The global economy has been changing and developing in parallel with advances in science and technology throughout history. The evolution and development of the internet, which emerged at the end of the 20th century, has led to fundamental changes in existing economic systems. Nowadays, the world is in the age of technological progress and digital transformation. Economies must achieve technological progress in order to keep pace with global competition and ensure economic stability. Technological progress and economic growth are interrelated and constantly interact with each other. The relationship between these two concepts has given rise to the concept of the digital economy. In other words, today’s economies are undergoing a transition from traditional economies to digital economies. From this perspective, determining the current state of the digital economy in Turkey constitutes the main motivation for this study. In addition, this study seeks to answer the question, “Does e-commerce have an impact on economic growth in Turkey?” To this end, an assessment is carried out using current data and reports. Based on the evaluations conducted, it can be stated that the effective use of digital technologies has a positive impact on the digital economy and economic growth.

Keywords: Digital Economy, Economic Growth, E-commerce.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, İktisat, Aksaray, Türkiye. / Graduate Student, Economics, Aksaray, Türkiye, ORCID: 0009-0003-4898-3907, E-posta/E-mail: melek.korkmaz@asu.edu.tr

Giriş

Tarım ve sanayi devrimlerinin ardından dünya, verimlilikte ilerlemeler sağlayan, yeni faaliyetler, ürünler ve hizmetler üreten bir bilgi devrimi sürecinden geçmektedir. 20. yüzyılın sonlarına doğru hayatımıza entegre olan internetin evrimi ve gelişimi doğrultusunda, dünya ekonomisinde köklü değişimler yaşanmaktadır. Geleneksel ekonomik modeller, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle dijital ekonomiye evrilmiştir. Dijital ekonomi kavramı genellikle dijital teknolojilerin geleneksel üretim ve tüketim modellerine entegrasyonu yoluyla meydana gelen değişiklikleri tanımlamak için kullanılmaktadır (Volkova vd., 2021). Bu kavramı ilk defa Tapscott (1996) kullanmıştır ve dijital ekonomiyi “ağ temelli zekâ çağında ekonomik ve sosyal faaliyetlerin dijital teknolojiler vasıtasıyla gerçekleştirildiği yeni bir ekonomik paradigma” olarak tanımlamıştır. Bir başka önemli isim Mesenbourg (2001) dijital ekonomiyi ölçmek için dijital altyapı, e-ticaret ve e-iş üçlüsünü temel bileşenler olarak tanımlamıştır.

Dijitalleşmenin etkisiyle birlikte geleneksel ticaret yapıları dönüşüme uğramış ve yerini elektronik ticaret (e-ticaret) uygulamalarına bırakmıştır. Dijital ekonominin temel bileşenlerinden biri olan e-ticaret kavramı ilk olarak 1970’li yıllarda ortaya çıkmış olmakla birlikte Dünya Ticaret Örgütü (WTO), elektronik ticaret konusunu resmi olarak ilk kez 20 Mayıs 1998 tarihinde Cenevre’de gerçekleştirilen İkinci Bakanlar Konferansı’nda gündemine almıştır. Dünya Ticaret Örgütü 1998 yılında, elektronik ticaret kavramını, mal ve hizmetlerin elektronik ortamda üretilmesi, dağıtılması, pazarlanması, satışı veya teslimi süreçlerini içeren bir faaliyet alanı olarak tanımlamaktadır. E-ticaret, dijital platformlar aracılığıyla ürün, hizmet ve bilginin alımı, satımı veya değişimi süreçlerini ifade etmektedir (Turban vd., 2017). E-ticaretin geleneksel ticaret yöntemlerine kıyasla sunduğu birçok avantaj bulunmaktadır. Tüketiciler açısından değerlendirildiğinde, e-ticaretin mekansal sınırlamalardan bağımsız olarak erişilebilir olması ve kullanıcıların günün her saatinde ürün ve hizmet siparişi verebilme özgürlüğüyle birleşerek en temel avantajları arasında yer almaktadır. İşletmeler açısından değerlendirildiğinde, dijital kanallar üzerinden gerçekleştirilen satışların artması, operasyonel maliyetlerin düşmesi ve pazar erişiminin genişlemesi, e-ticaretin en önemli katkılarından (Jain vd., 2021). Ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise, e-ticaret ile birlikte üretim aşamasında verimlilik yükselmektedir (Baydar, 2010) ve dolayısıyla üretim miktarında artış beklenmektedir. Dünya pazarına erişim imkanı küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) küresel pazarda aktif rol alabilmesini ve ihracat potansiyelinin genişlemesini sağlamaktadır. Bu bağlamda E-ticaret hacminde meydana gelen artışın ekonomik büyümeye katkı sağladığı yönündeki varsayım, söz konusu dijital dönüşümün en temel avantajlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

E-ticaret, yalnızca yeni bir satış kanalı olmanın ötesinde, ekonomik büyüme dinamiklerini etkileyen stratejik bir unsur olarak konumlanmaktadır.

Dijital ekonominin etkisini değerlendirmek, işletmelerin ve tüketicilerin dijital ürün ve hizmetlere olan artan bağımlılıklarını dikkate aldığımızda, genel ekonomi hakkında bilgi sahibi olmak için önem arz etmektedir (Barefoot vd., 2018). Tüm gelişmişlik düzeyindeki ülkeler açısından, makroekonomik göstergelerde istikrarı sağlamak ve küresel ölçekte rekabet gücünü artırmak amacıyla sürdürülebilir ekonomik büyüme elzemdir. Bu doğrultuda, gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke, e-ticaretin sunduğu potansiyeli ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerine entegre etmek amacıyla bu alana yönelik politika geliştirme çabalarını yoğunlaştırmaktadır. Gelişmiş ülkeler için bu süreç daha hızlı ve verimli gerçekleşmektedir (Chen ve Wellman, 2004). Her iki gelişmişlik düzeyindeki ülke grupları arasındaki makasın dahada açılmaması için gelişmekte olan ülkelerinde hızlı bir şekilde aksiyon alıp sürece adapte olması gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, dijitalleşmenin etkin bir şekilde sürdürülmesi, ekonomik ve sosyal dönüşüm açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Türkiye’de, her ne kadar dijital ekonomi kavramı görece yeni bir olgu olarak değerlendiriliyor olsa da ülke nüfusunun genç, dinamik ve teknolojiye uyum sağlama kapasitesinin yüksek olması sebebiyle dijital dönüşüm süreçlerinde önemli bir potansiyele sahiptir (Karaçor vd., 2020). Bu durum da akıllara Türkiye’de dijital ekonomi açısından güçlü bir ülke olabilir mi sorusunu getirmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin e-ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda yer alması önemlidir. Küresel dijital dönüşüm süreçlerinin daha iyi anlaşılmasında gelişmekte olan ülkeler için değerli bir örnek oluşturmaktadır.

Bu çalışma, dijital ekonominin temel bileşenlerinden biri olan e-ticaretin Türkiye ekonomisindeki yeri ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ampirik bir analizden ziyade, mevcut raporlar, istatistiksel göstergeler ve kamuya açık veriler ışığında e-ticaret ve gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) gelişimi grafiksel olarak karşılaştırılacak ve kavramsal bir çerçevede değerlendirilecektir. Böylece dijital dönüşümün Türkiye ekonomisine sunduğu potansiyel katkılar daha görünür hale getirilmeye çalışılacak, e-ticaretin büyüme sürecine nasıl entegre olduğu tartışılacaktır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kavramsal çerçeve çizilmiş ve Türkiye örnekleme seçilme nedeni açıklanmıştır. İkinci bölümde ilgili literatür incelenmiştir, üçüncü bölümde veri seti ve yöntem tanıtılmış, dördüncü bölümde veriler grafiklerle değerlendirilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Literatür

Son yıllarda dijitalleşmenin hızla yaygınlaşması, ekonomi literatüründe dijital ekonomi kavramını ön plana çıkarmıştır. Dijital ekonomi kavramının sınırlarının net bir şekilde çizilememesi, literatürde farklı bakış açılarına dayanan çok sayıda tanımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Genel hatlarıyla dijital ekonomi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte üretim, tüketim ve iş yapma biçimlerinin köklü şekilde değiştiği yeni bir ekonomik yapı olarak değerlendirilmektedir (Brynjolfsson ve McAfee ,2014). Dijital ekonomi ve etkilerine ilişkin literatür zengindir. Bu çalışmalar, dijital ekonomi ile sürdürülebilir ekonomik büyüme arasındaki mantıksal ilişkiyi keşfetmemiz için de değerli referanslar oluşturmaktadır. Ancak dijital ekonomi göstergeleri çerçevesinin net bir şekilde çizilememesi ve pek çok ekonomi için veri kısıtının bulunması ampirik çalışmaları sınırlandırmaktadır. Başka bir deyişle, araştırmalar ağırlıklı olarak nitel çalışmalardan oluşmakta ve ilgili verilerin ulaşılabilirliği arttıkça nicel çalışmaların sayısı da artmaktadır. Küresel ölçekte gerçekleştirilen bazı çalışmalara bu bölümde yer verilmiştir.

Dijitalleşmenin ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağladığı yönünde çalışmalar mevcuttur. Myovella vd. (2020), Dijitalleşmenin hem Sahra Altı Afrika (SSA) hem de Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) ülkelerinde ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağladığını göstermektedir. Benzer şekilde, Niebel (2018) tarafından yapılan çalışma, gelişmiş, gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu ve bu etkilerin benzer büyüme dinamiklerini desteklediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, dijital teknolojilerin ekonomik büyüme süreçlerini desteklediğini ve farklı gelişmişlik seviyelerine sahip ülkelerde de etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Gelişmiş ülkelerin teknolojik altyapı ve dijital okuryazarlık düzeyinin yüksek olması dijitalleşme sürecinde daha hızlı ilerlemelerini sağlamaktadır. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler ise kaynak ve altyapı yetersizliği nedeniyle daha geride kalmaktadır. Uzun dönemde bu farkın kapanması için gelişmekte olan ülke grupları adına dijitalleşme sürecini yakalamak büyük önem arz etmektedir. Bahrini ve Qaffas (2019), cep telefonu kullanımı, internet erişimi ve geniş bant benimsemesi gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ile SSA bölgelerindeki gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinin temel itici güçleri olduğunu tespit etmişlerdir.

Dijital ekonominin temel bileşenlerinden biri olan e-ticaret, özellikle son yıllarda küresel ticaret hacmi içerisindeki payını artırarak dikkat çekmektedir. E-ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri farklı açılardan incelenmekte-

dir. Özekenci vd. (2017), 31 ülke örneğinde gerçekleştirdikleri araştırmada, internet kullanımı, kişi başına düşen GSYH ve nüfusun e-ticaret hacmine pozitif etki yarattığını, buna karşılık enflasyonun ise e-ticaret üzerinde negatif bir etki yarattığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde, Baydar (2010), Türkiye özelinde yaptığı çalışma ile internet kullanımı ve kişi başına düşen GSYH'nin e-ticareti pozitif yönde etkilediğini, enflasyonun ise negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Tan (2024) ise Çin'in Zhejiang eyaletinde gerçekleştirdiği araştırmada, kısa dönemde e-ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini, ancak uzun dönemde hane halkı gelirlerini artırarak nüfus hareketliliği ve ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkiler sağladığını göstermektedir. Ayrıca Yin ve Choi (2024) tarafından yapılan araştırma G20 ülkeleri için dijitalleşmenin mal ticaretinden ziyade hizmet ticareti üzerinde daha olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve özellikle hizmet ihracatı üzerinde daha olumlu bir etkiye sahip olma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, e-ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin bölge ve ülkeye göre farklılık gösterebileceğine işaret etmekte olup, genel olarak e-ticaretin ekonomik performansı destekleyici bir rol oynadığını ancak bu etkinin çeşitli makroekonomik faktörler ve zaman dilimleriyle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Veri

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi özelinde dijitalleşme göstergeleri kullanılarak e-ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı resmi istatistiklerden derlenmiştir. Ancak, ilgili kurumların e-ticaret ve dijitalleşme göstergelerine ilişkin uzun dönemli ve kapsamlı veri seti sunmaması nedeniyle, etkin ve tutarlı ekonometrik analiz yapılması mümkün değildir.

Veri kısıtı sebebiyle, çalışmada e-ticaret hacmi, internet kullanım oranı ve ekonomik büyüme göstergeleri grafiksel yöntemlerle değerlendirilmiştir. Bu yöntem tercih edilerek, mevcut veriler ışığında değişkenlerin yıllar içerisindeki eğilimleri ortaya konulmuş ve aralarındaki olası ilişkiler görsel olarak yorumlanmıştır. Grafik temelli analizler, özellikle veri setinin sınırlı olduğu durumlarda, değişkenlerin zaman içindeki hareketlerinin izlenmesi ve ilişkilere dair değerlendirme yapılabilmesi açısından etkin bir yöntem olarak ön plandadır.

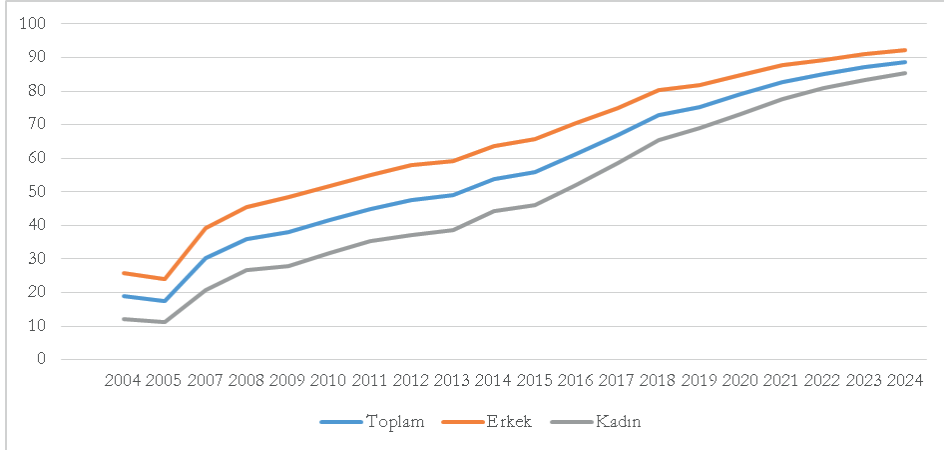
Bu kapsamda, Türkiye'de internet kullanım oranının yıllar içindeki artış trendi ile e-ticaret hacmindeki gelişmeler karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve e-ticaret ekonomik büyüme göstergesi olan GSYH verileri ile birlikte değeren-

dirilmiştir. Böylece, dijitalleşme göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki olası etkileşimler, mevcut veri seti çerçevesinde grafikler aracılığıyla analiz edilmiştir.

Değerlendirme

Son yıllarda dijital teknolojilerin hızlı bir şekilde gelişimi ve internet erişim imkanlarının genişlemesi dijitalleşmeyi hızlandırmıştır. Bu durum, dijital ekonomi ve e-ticaretin gelişimi için uygun bir zemin oluşturmıştır. Türkiye’de e-ticareti etkileyen faktörler arasında internet kullanım oranı önemli bir yer tutmaktadır (Baydar, 2010). Güçlü bir internet altyapısının varlığı, hızlı ve kesintisiz bağlantıların sağlanmasında belirleyici bir unsurdur. Bunun yanı sıra, artan mobil cihaz kullanımı, e-ticaretin büyümesini destekleyen bir diğer önemli faktördür. Mobil uyumlu web siteleri ve uygulamalar, kullanıcıların alışveriş süreçlerini kolaylaştırmakta katkı sağlamaktadır. İnternet kullanımının yıllar içerisindeki seyri, dijital ekonomi ve e-ticaret alanındaki büyüme potansiyelinin belirlenmesi açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 1. 2004-2024 Yılları Arasında Türkiye İnternet Kullanım Oranı (%)

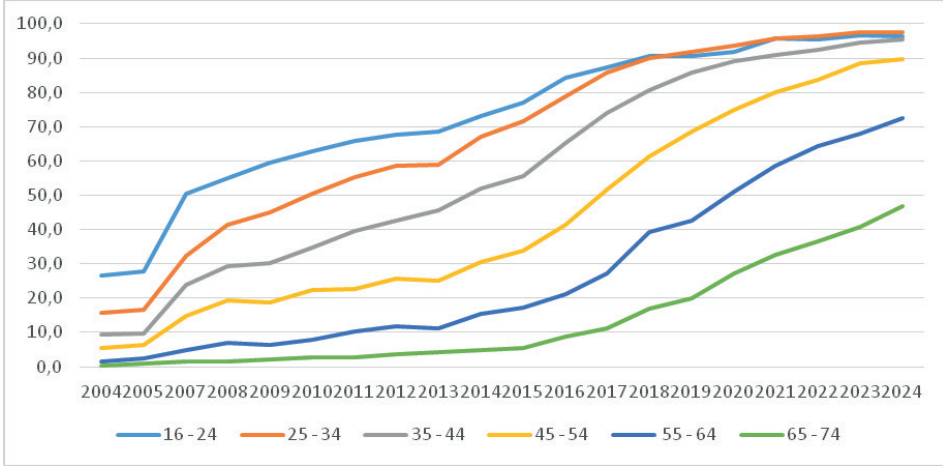
Kaynak: TÜİK, 2025

Şekil 1 incelendiğinde, Türkiye’de 2004-2024 yılları arasında internet kullanım oranlarının toplumsal düzeyde sürekli bir artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. 2004 yılında toplam internet kullanım oranı %18,8 düzeyindeyken, bu oran 2024 itibarıyla %88,8’e ulaşmıştır.

Cinsiyete göre dağılım incelendiğinde ise, erkeklerin internet kullanım oranlarının kadınlara kıyasla başlangıçta daha yüksek olduğu, ancak aradaki farkın zamanla azaldığı gözlenmektedir. 2004 yılında erkeklerin internet kullanım oranı %25,7 iken kadınlarda bu oran %12,1 düzeyindedir. 2024 yılına

gelindiğinde ise erkeklerin kullanım oranı %92,2'ye, kadınların ise %85,4'e yükselmiştir. Bu bağlamda, cinsiyetler arasında ki dijital uçurumun önemli ölçüde azaldığı ve dijital ekonomide daha kapsayıcı bir yapının oluşmasına katkı sağladığı söylenebilmektedir.

Şekil 2. 2004-2024 Yılları Arasında Türkiye Yaş Grubuna Göre İnternet Kullanımı (%)

Kaynak: TÜİK,2025

Şekil 2 incelendiğinde, Türkiye’de 2004-2024 yılları arasında internet kullanım oranlarının tüm yaş gruplarında belirgin bir artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle 16-24 yaş arası bireylerde internet kullanım oranı her dönem yüksek düzeyde seyretmiş ve 2018 yılından itibaren %90’ın üzerine çıkarak 2024 yılı itibariyle %96,5 seviyesine ulaşmıştır. Bu artışı, 25-34 ve 35-44 yaş grupları takip etmektedir. Bu iki grupta 2020 sonrası dönemde %90’ın üzerinde kullanım oranına erişmişlerdir. 25-34 yaş arası bireyler 2024 yılında %97,7 ile en yüksek internet kullanımına sahip olan yaş grubu olduğu görülmektedir.

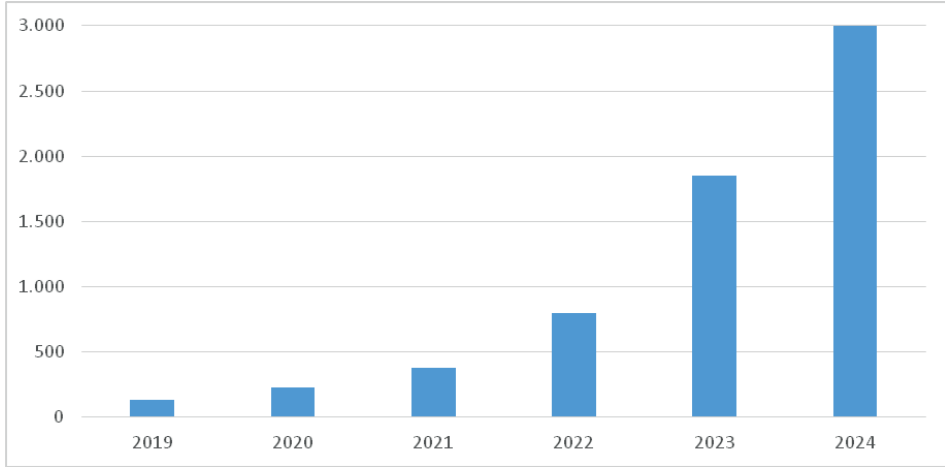
Daha ileri yaş gruplarında ise internet kullanım oranlarının başlangıçta oldukça düşük olduğu, ancak yıllar içerisinde kayda değer bir artış sergilediği dikkat çekmektedir. Özellikle 55-64 yaş grubu, 2015 yılı sonrası dönemde hızlı bir artış göstermiş ve 2024 yılı itibariyle %72,5’e ulaşmıştır. 65-74 yaş grubu ise 2004 yılında yalnızca %0,4 düzeyinde internet kullanırken, 2024 yılında bu oran %46,9’a çıkmıştır. Bu durum, dijitalleşmenin yaş grupları arasındaki farklılıkları zamanla azalttığını ve internetin toplumun tüm kesimlerinde yaygınlaştığını göstermektedir.

Türkiye’nin genç ve dinamik nüfus yapısı, özellikle genç yaş gruplarında internet kullanım oranlarının yüksek seyretmesini ve dijital dönüşüm sürecinin hızlanmasına katkıda bulunurken, dijital ekonominin büyüme potansiyelini de artırmaktadır. Dijital teknolojilere hızlı bir biçimde uyum sağlayabilen genç

nüfus, hizmetlere gösterdiği yoğun ilgiyle ülkedeki e-ticaret sektörünün gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmektedir.

Genç nüfusun teknolojiye hızlı bir şekilde uyum sağlaması ve dijital hizmetlere duyduğu yoğun ilgi, Türkiye'deki e-ticaret faaliyetleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'deki genç nüfus yapısı, dijital dönüşüm sürecinin hızlanmasına ve dijital ekonominin gelişimine yönelik önemli avantajlar sunmaktadır. Son yıllarda, çevrimiçi alışverişte meydana gelen artış, e-ticaret hacminde önemli bir artışa yol açmıştır.

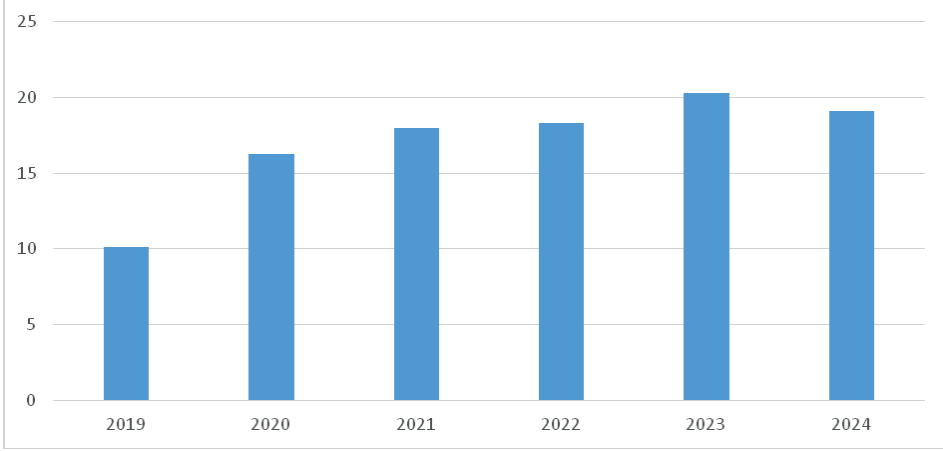
Şekil 3. Türkiye E-Ticaret Hacminin Yıllara Göre Değişimi (milyar TL)

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2025

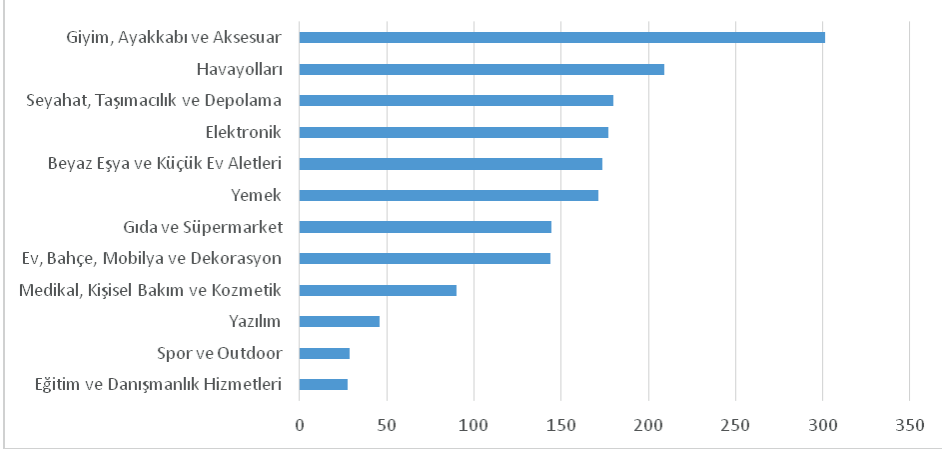
Şekil 3 incelendiğinde, Türkiye'de e-ticaret hacminin 2019-2024 yılları arasında istikrarlı bir büyüme trendi yakaladığı görülmektedir. 2019 yılında 136 milyar TL olarak kaydedilen e-ticaret hacmi 2020 yılında 226 milyar TL'ye yükselmiştir. Bu dönem boyunca, küresel ölçekte yaşanan COVID-19 pandemisinin tüketici alışkanlıkları üzerinde meydana getirdiği değişiklikler ve dijital kanallara artan eğilim beraberinde e-ticaretin büyüme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

2021 yılında e-ticaret hacmi 381 milyar TL'ye ulaşmış, 2022 yılında ise bu hacim 800 milyar TL seviyesine yükselmiştir. 2022 yılı ile 2023 yılı karşılaştırıldığında, önceki yıllara kıyasla daha belirgin bir artış gözlemlenmiştir. 2023 yılında e-ticaret hacmi 1,850 trilyon TL olarak gerçekleşirken, 2024 yılında %61,7 oranında bir artışla 3 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Sürekli artış eğiliminde olan trend, Türkiye'nin dijital ekonomi alanındaki ilerlemesini ve e-ticaret sektörünün giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir. Bu gelişmenin ticaret faaliyetlerine olan yansımaları daha iyi anlayabilmek için e-ticaretin genel ticaret içindeki oranının nasıl bir yol izlediği incelenecektir.

Şekil 4. Türkiye’de E-Ticaretin Genel Ticarete Oranı (%)

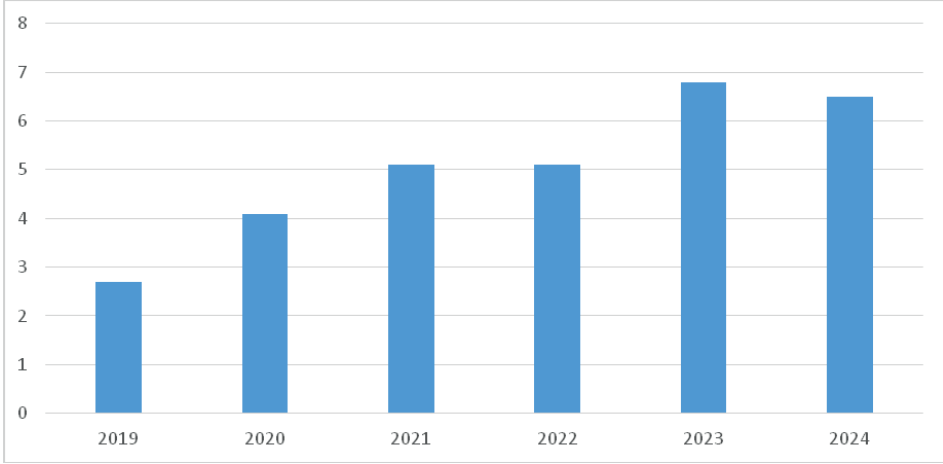
Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2025

Türkiye’de e-ticaretin genel ticaret hacmi içindeki payı da 2019-2024 yılları arasında dikkat çekici bir artış göstermiştir. 2019 yılında %10,1 olan bu oranın, 2020 yılında %16,3’e yükselmesiyle önemli bir sıçrama meydana gelmiştir. Bu dönemdeki artış, aynı şekilde COVID-19 pandemisi ile açıklanabilir. 2021 yılında e-ticaretin payı %18’e ulaşmış, 2022 yılında ise %18,3 olarak neredeyse sabit kalmıştır. Bu durağanlık, pandemi sonrası normale dönüş sürecinde fiziksel ticaretin tercih edilebilmesi ile ilişkilendirilebilir. Ancak 2023 yılında oran tekrar yükselişe geçerek %20,3’e ulaşmıştır. 2024 yılında ise e-ticaretin genel ticaret içindeki payı %19,1’e gerilemiştir. Trend genel olarak incelendiğinde, e-ticaretin ticaret hacmindeki payının büyüme eğiliminde olduğu görülmektedir. 2019-2024 döneminde e-ticaretin genel ticaret içindeki payı ortalama %17 olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de dijital ticaretin her geçen yıl daha fazla benimsendiği ve ticaret hacmi içerisindeki ağırlığının giderek arttığı görülmektedir. Söz konusu eğilimin sektörel düzeyde nasıl bir dağılım gösterdiğini incelemek ve farklı sektörlerin dijital ticaret içerisindeki paylarını analiz ederek mevcut durumu ortaya koymak, dijital ekonominin yapısını ve dönüşüm sürecini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Şekil 5. 2024 Yılında E-Ticaret Hacminin Sektörler Bazında Hacimleri (milyar TL)**Kaynak:** Ticaret Bakanlığı, 2025

2024 yılında Türkiye’de e-ticaret hacminin sektörel dağılımı incelendiğinde, sektörler arasında belirgin bir hacim farklılaşması gözlemlenmekte olup, tüketici tercihleri ve dijitalleşme düzeyine ilişkin önemli bulgular ortaya çıkmaktadır. 2023 yılında e-ticaret hacmindeki en yüksek paya sahip sektör 233,09 milyar TL ile beyaz eşya ve küçük ev aletleri sektörü olurken, bu sektörü sırasıyla elektronik ve giyim, ayakkabı, aksesuar sektörleri izlemiştir. 2024 yılında ise giyim, ayakkabı ve aksesuar sektörü 301,34 milyar TL ile en yüksek hacme sahip olan sektördür. Bu durum, moda ürünlerinde çevrimiçi alışverişin yoğun şekilde tercih edildiğini ve sektörün dijital pazarlama stratejilerindeki başarısını göstermektedir. Havayolları sektörü, 208,9 milyar TL ile ikinci sırada ve takiben seyahat, taşımacılık, depolama sektörü 180,23 milyar TL ile üçüncü sırada yer almaktadır. Çevrimiçi rezervasyon sistemlerinin yaygınlaşması, çevrimiçi ödeme yöntemlerinin gelişmesi havayolu ve seyahat sektörlerinin büyümesine katkı sağladığı düşünülmektedir.

2024 yılında veriler, Türkiye’de e-ticaretin sektörel olarak eşit dağılmadığını göstermektedir. Giyim, havayolu ve seyahat gibi sektörler ön plana çıkmakta iken, eğitim ve danışmanlık gibi sektörlerin henüz dijitalleşme sürecini tam anlamıyla benimseyemediği anlaşılmaktadır. Bu süreç hem sektörlerin dijital dönüşüm kabiliyetine hem de tüketici davranışlarına bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Sektörler arasındaki bu farklılaşmanın ötesinde, e-ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki bütüncül etkisinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi için makroekonomik göstergelerle olan ilişkisini analiz etmek önemlidir. Bu doğrultuda e-ticaretin GSYH içerisindeki payının yıllar içindeki değişimi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

Şekil 6. Türkiye’de E-Ticaretin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı (%)**Kaynak:** Ticaret Bakanlığı, 2025

Türkiye’de e-ticaret sektörünün GSYH içindeki payı, 2019-2024 yılları arasında önemli bir büyüme eğilimi sergilemiştir. 2019 yılında e-ticaretin GSYH içindeki payı %2,7 iken, 2020 yılında %4,1’e yükselmiştir. Bu %52’lik artış, COVID-19 pandemisinin tüketici davranışlarını hızla değiştirmesi ve fiziksel ticaretin kısıtlanmasından kaynaklı meydana gelmektedir. Çevrimiçi alışverişe yönelim, e-ticaretin GSYH içindeki payını belirgin şekilde artırmıştır. 2021 yılında pay %5,1’e ulaşmış, 2022 yılında ise aynı seviyede kalmıştır. Bu dönemde büyümenin duraklaşması, pandemi sonrası normale dönüş sürecinde fiziksel ticaretin tercih edilmesinden dolayı meydana gelmektedir. GSYH içerisindeki payının sabit kalması, e-ticaretin artık ekonomide kalıcı bir rol üstlendiğini göstermektedir. 2023 yılında e-ticaretin GSYH içindeki payı %6,8 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu artış, dijital altyapı yatırımlarının gelişmesi, ödeme sistemlerindeki çeşitliliğin ve tüketici güvenin yükselmesi gibi unsurlarla ilişkilendirilebilir. 2024 yılında e-ticaretin GSYH içindeki payı %6,5’e gerilemiştir. Bu düşüş, ekonomik dalgalanmalar veya sektördeki geçici doygunluk gibi nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Genel trend incelendiğinde, yıllar itibarıyla dijitalleşmede meydana gelecek kazanımlar ile birlikte e-ticaretin GSYH içindeki payının uzun dönemde yükseliş eğiliminde olacağı öngörülmektedir.

2019-2024 döneminde e-ticaretin GSYH içindeki payı ortalama %5,05 olarak gerçekleşmiştir. E-ticaret, 5 yıllık bu süreçte GSYH içindeki payını yaklaşık 2,4 kat artırmıştır. Genel trend incelendiğinde, e-ticaret faaliyetlerindeki artışın GSYH içerisindeki payı giderek yükselmekte ve ekonomik büyümeyi destekleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Yıllar itibarıyla dijitalleşmenin getireceği yeniliklerle birlikte e-ticaretin GSYH içindeki payının uzun dönemde yüksek-

liş eğiliminde olacağı öngörülmektedir. Dijital ekonominin gelişimiyle birlikte e-ticaret, sürdürülebilir ekonomik büyümenin önemli bileşenlerinden biri hâline gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye özelinde dijitalleşme sürecinin yansımaları ve dijital ekonominin temel bileşenlerinden biri olan e-ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Son yıllarda internet kullanım oranlarında gözlemlenen artış, dijitalleşme sürecini hızlandırarak e-ticaret faaliyetlerinin yaygınlaşmasına olanak tanımıştır. Özellikle mobil internetin yaygınlaşması ve dijital ödeme sistemlerinin gelişmesi, tüketicilerin çevrim içi alışverişe olan yönelimini artırmış, bu da e-ticaret hacminin istikrarlı bir şekilde büyümesini beraberinde getirmiştir.

Elde edilen bulgular, e-ticaretin ekonomik yapıya entegre olmasının yalnızca ticari faaliyetleri hızlandırmakla kalmayıp, üretici ve tüketici etkileşimini kolaylaştırarak yeni piyasa imkanları yarattığını ve ticaret hacmini artırdığını göstermektedir. Ayrıca, e-ticaretin GSYH içindeki payının artış göstermesi, ekonomik büyümeyi destekleyici bir unsur olarak önem kazandığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle GSYH içerisindeki payının artmasıyla, mal ve hizmet üretiminde çeşitliliği artırarak, istihdam olanaklarını genişleterek ve verimliliği iyileştirerek sürdürülebilir büyümeye katkı sunma potansiyeli taşıdığı değerlendirilmektedir. Mevcut göstergeler doğrultusunda, dijital teknolojilerin etkin kullanımının hem dijital ekonominin gelişimine hem de ekonomik büyüme sürecine pozitif katkı sağladığı yönünde bulgular elde edilmiştir.

Bu doğrultuda, ilerleyen dönemlerde daha uzun dönemli ve kapsamlı veri setlerinin kullanılması halinde, dijital ekonominin büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik yöntemlerle daha etkin ve ayrıntılı şekilde ortaya konması mümkün olacaktır. Özellikle e-ticaret faaliyetlerinin istihdam, verimlilik ve dış ticaret yapısı üzerindeki etkilerinin detaylı olarak incelenmesi, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu çerçevede, politika yapıcılar açısından dijital altyapının güçlendirilmesi, e-ticaret girişimlerinin desteklenmesi ve toplum genelinde dijital okuryazarlığın artırılması yönünde kapsamlı stratejilerin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, veri güvenliği, tüketici hakları ve dijital ödeme sistemlerinin güvenilirliğine ilişkin yasal düzenlemelerin etkin biçimde uygulanması, e-ticaretin sürdürülebilir büyümesi ve ekonomik büyümeye katkısının artırılması açısından öneme sahiptir.

Kaynakça

- Bahrini, R., & Qaffas, A. A. (2019). Impact Of Information And Communication Technology On Economic Growth: Evidence From Developing Countries. *Economies*, 7(1), 21.
- Barefoot, K., Curtis, D., Jolliff, W., Nicholson, J. R., & Omohundro, R. (2018). Defining And Measuring The Digital Economy. US Department Of Commerce Bureau Of Economic Analysis, Washington, DC, 15, 210.
- Baydar, V., E-Ticaret Kavramı Ve E-Ticareti Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2010.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, And Prosperity In A Time Of Brilliant Technologies. WW Norton & Company.
- Chen, W., & Wellman, B. (2004). The Global Digital Divide–Within And Between Countries. *IT & Society*, 1(7), 39-45.
- Gomes, S., Lopes, J. M., & Ferreira, L. (2022). The Impact Of The Digital Economy On Economic Growth: The Case Of OECD Countries. *RAM. Revista De Administração Mackenzie*, 23, eRAMD220029.
- Guo, S., Ding, W., & Lanshina, T. (2017). Digital Economy For Sustainable Economic Growth. *International Organisations Research Journal*, 12(4), 169-184.
- Jain, V., Malviya, B. I. N. D. O. O., & Arya, S. A. T. Y. E. N. D. R. A. (2021). An Overview Of Electronic Commerce (E-Commerce). *Journal Of Contemporary Issues In Business And Government*, 27(3), 666.
- Karaçor, Z., Güvenek, B., & Karadoğan, E. (2020). Ekonominin Değişen Maskesi: Dijital Ekonomi. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 6(34), 2140-2149.
- Mesenbourg, T. L. (2001). Measuring The Digital Economy. US Bureau Of The Census, 1(1), 1-19.
- Myovella, G., Karacuka, M., & Haucap, J. (2020). Digitalization And Economic Growth: A Comparative Analysis Of Sub-Saharan Africa And OECD Economies. *Telecommunications Policy*, 44(2), 101856.
- Naimova, N. (2024). Dijital Ekonomi Ve E-Ticaret Gelişiminde Ülkenin Ekonomik Potansiyeli. *Modern Bilim Ve Araştırma*, 3 (2), 234-239.
- Niebel, T. (2018). ICT And Economic Growth–Comparing Developing, Emerging And Developed Countries. *World Development*, 104, 197-211.
- Özekenci, E. K., Gülmez, M., & Erbas, C. Ü. (2017). The Determinants Of E-Commerce In Turkey And European Countries: A Panel Data Analysis. *Journal Of Business In The Digital Age*, 2(1), 15-23.
- T.C Ticaret Bakanlığı (2025). E-ticaret Bilgi Platformu. Erişim Adresi: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2025). Türkiye’de E-ticaretin Görünümü. Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/681a16de13b8762dd8da6b66/T%C4%B0CA-RET%20BAKANLI%C4%9EI%20T%C3%9CRK%C4%B0YE'DE%20E%20-%20T%C4%B0CARET%C4%B0N%20G%C3%96R%C3%9CN%C3%9CM%C3%9C%20RAPORU.pdf>
- Tan, Q. (2024). The Impact Of E-Commerce Development On Regional Economy, Household Income, And Population Mobility: An Empirical Study Based On Zhejiang Province From 2000 To 2021. *Advances In Economics, Management And Political Sciences*, 126, 15-24.
- Tapscott, D. (1996). *The Digital Economy: Promise And Peril In The Age Of Networked Intelligence*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Turban, E., Outland, J., King, D., Lee, J. K., Liang, T. P., & Turban, D. C. (2017). *Electronic Commerce 2018: A Managerial And Social Networks Perspective*. Springer.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). İstatistik Veri Portalı. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/>
- Volkova, N., Kuzmuk, I., Oliinyk, N., Klymenko, I., & Dankanych, A. (2021). Development Trends Of The Digital Economy: E-Business, E-Commerce.
- Yin, Z. H., & Choi, C. H. (2024). How Does Digitalization Affect Trade In Goods And Services? Evidence From G20 Countries. *Journal Of The Knowledge Economy*, 1-25.
- Zhang, W., Zhao, S., Wan, X., & Yao, Y. (2021). Study On The Effect Of Digital Economy On High-Quality Economic Development In China. *Plos One*, 16(9), E0257365.
- Ünsal, Y. (2024). Dijital Ekonomi Ve Yapısal İşsizlik: OECD Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(Özel Sayı: Endüstri 4.0 Ve Dijitalleşmenin Sosyal Bilimlerde Yansımaları), 1299-1323.

Çin-ABD Rekabeti

Post-Modern Soğuk Savaş mı?

Orçun Emrah EREN

Öz: Karşılıklı bağımlılık, serbest ticaret, küreselleşme gibi kavramlar ışığında günümüzde “Soğuk Savaş” tabiri modası geçmiş veya sadece tarihin belirli bir dönemine işaret eder gibi görünmektedir. Ne var ki söz konusu Çin ile ABD ilişkilerinin incelenmesi olduğunda son yıllarda bu terim sıklıkla kullanılır olmuştur. Zira Çin, 2000’li yıllardan itibaren sıra dışı ekonomik büyümesi ve askeri kapasitesini artırması ile ABD karşısında önemli bir küresel aktör haline gelmiştir. Bunun yanında ideolojik farklılıkları, Çin ve ABD ilişkileri söz konusu olduğunda gündeme sıklıkla gelen - söylem düzeyinde de olsa gittikçe ısınan – Güney Çin Denizi ve Tayvan sorunu ile “ticaret savaşları” Soğuk Savaş bağlamında değerlendirilir hale gelmiştir. ABD, tıpkı SSCB ile olan Soğuk Savaş dönemindeki çevreleme politikasına benzer bir politika izleyerek küresel lider pozisyonunu korumayı amaçlamaktadır. Çin ise dış ülkelerde yaptığı yatırımlar, Kuşak Yol Girişimi, küresel müzakerelerdeki çok yönlü politikaları ile tesis etmeye çalıştığı lider rolünü kullanarak etki alanını genişletmeye devam etmektedir. Bu çalışma iki ülke ilişkilerinin post-modern bir soğuk savaşa dönüp dönmeyeceği sorusuna yanıt aramaktadır. Sadece iki ülkeyi değil, tüm küresel toplumu etkileme potansiyeline sahip bu rekabetin yarınını analiz etmek uluslararası sistemin geleceğini anlamak için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Küresel Liderlik, Çin-ABD Rekabeti

Abstract: In light of concepts such as interdependence, free trade, and globalization, the term “Cold War” seems outdated or only refers to a certain period of the history. However, when it comes to examining China-US relations, this term has been used frequently in recent years. Because, China has become an important global actor against the US with its extraordinary economic growth and increased military capacity since the 2000s. In addition, the ideological differences, the South China Sea and Taiwan issue, which is frequently on the agenda when it comes to China-US relations - albeit at a rhetorical level, and “trade wars” have made the course of relations evaluated within the context of Cold War parameters. The US aims to maintain its global leadership position by following a policy similar to the containment policy it had with the USSR during the Cold War. China, on the other hand, continues to expand its sphere of influence by using the leading role it is trying to establish with its investments in foreign countries, the Belt and Road Initiative, and multi-faceted policies in global negotiations. This study seeks to answer the question of whether the relations between the two countries will turn into a post-modern cold war. Analyzing the future of this competition, which has the potential to affect not only two countries but the entire global community, is important in understanding the future of the international system.

Keywords: Cold War, Global Leadership, China-USA Competition

Giriş

Modern uluslararası ilişkiler disiplini için en önemli araştırma konularından biri şüphesiz Çin'in yükselişidir. 21. Yüzyılın ilk çeyreği ABD- Çin rekabetine sahne olmaktadır (Örmeci, 2013). Zira Çin, 2003 yılında dünyanın en büyük üreticisi, 2009 yılında da ABD'nin ardından en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir (Shirzad, 2018: 2). Pek çok senaryoya göre 2030'da Asya dünyanın ekonomik merkezi haline gelecek (Ergül, 2023), Çin dünyanın en büyük ekonomisi olacaktır (Perinçek, 2024). Ekonomik büyümesinin yanında askeri kapasitesini de geliştiren Çin, Güney Çin Denizi'ndeki askeri varlığı ve kurduğu yapay adalar –ki pek çoğunu silahlandırmaktadır- ile Asya-Pasifik'te önemli bir bölgesel güç haline gelmiştir. Öte yandan Asya-Pasifik bölgesi dışında Pekin yönetimi Orta Asya, Afrika ve Güney Amerika'da da etkili olmak adına çeşitli adımlar atmıştır (Michta, 2019). Tüm bunlar ışığında Çin'in bölgesel ve küresel bir güç olma hedefinin olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Batı kaynaklı tek kutuplu dünya düzeni söylemini sıklıkla eleştirerek çok kutuplu bir uluslararası sistemi önceleyen Pekin yönetimi, Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği (ASEAN), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü (APEC), Şangay İşbirliği Örgütü (SCO) gibi ekonomik işbirliği temelli organizasyonların kurulmasında öncülük etmiş; iklim değişikliği gibi tüm insanlığı etkileyen hayati önemdeki bir konuda yürütülen müzakerelerde de “iklim lideri” (Eren, 2021) haline gelerek uluslararası sistemdeki konumunu yükseltmiştir.

Bu çalışma dünyanın iki küresel gücü olan Çin ve ABD rekabetinin post-modern bir Soğuk Savaş'a dönüp dönmeyeceğini analiz etmektedir. Her ne kadar Soğuk Savaş terimi sıkça kullanılmaktaysa da bu çalışmanın temel argümanına uygun olarak karşılıklı bağımlılığın bu denli fazla olduğu bir çağda yeni bir Soğuk Savaş iki ülke için de mutlak ekonomik kayıp, karar yapıcılar için önemli itibar kaybı, iki ülke halkı için işsizlik ve toplumsal refahın düşmesi; uluslararası sistem için ise istikrarsızlık, güvensizlik ve kaos anlamına gelecektir. Böyle bir senaryoda tarafsız kalmak çevre ülkeleri için başlı başına bir meydan okuma olacaktır. Bu bağlamda Trump döneminde “ticaret savaşları” olarak isimlendirilen ve halen devam eden Çin-ABD rekabetini çok boyutlu olarak ele almak Türk akademik çevreleri nezdinde de önem arz etmektedir. Zira Türkiye'nin hem ABD ile hem de Çin ile önemli ilişkileri bulunmaktadır. İki stratejik ve ekonomik ortağın da vazgeçilemez olduğu –politik, kültürel ve ekonomik anlamda- aşikârdır.

Uluslararası ilişkilerdeki hâkim teoriler Çin-ABD rekabeti için farklı ve kimi zaman belirli hususları da açıklayabilecek yaklaşımlar sunmaktadırlar. Nitekim Biden yönetiminin dışişleri bakanı Blinken'in Çin ile ilişkilerin “ge-

rektiğinde rekabetçi, gerektiğinde işbirlikçi, gerektiğinde düşmanca” olacağı açıklaması (Sun, 2021) realizm, liberalizm ve sosyal inşacı yaklaşımdan izler taşımaktadır. Realist çerçeveden iki ülke ilişkilerini değerlendirirsek uluslararası sistemde bir dönüşümden, bir büyük gücün –ya da hegemonun- düşüşü ile diğerinin yükselişinden bahsetmemiz gerekmektedir. Gerek ekonomik gerekse askeri ve teknolojik anlamda “Çin mucizesi” olarak adlandırılabilir atılımları ile Pekin, Washington için bir tehdit haline gelmiştir. Bu bağlamda realizmin önermesine uygun olarak Çin-ABD ilişkilerinin güvenlik ikilemi ekseninde şekillenmesi beklenmelidir. Liberal perspektiften bakıldığında ise ekonomik olarak karşılıklı bağımlılığın geri dönülemez noktada olması ve uluslararası örgütlerdeki işbirlikleri sayesinde iki ülke ilişkilerinin daha dostane bir şekilde seyredeceği değerlendirilmesi yapılmaktadır. Obama- Şi Cinping arasında yürütülen görüşmelerin 2015 yılında başarılı bir çevre anlaşması olarak görülen Paris Anlaşması’na giden yolda kritik önemde olduğu; bu dönem iki ülke ilişkilerinin oldukça iyi ilerlediği ve karşılıklı ticaret hacimlerinin arttığı unutulmamalıdır. Fakat bu çalışmanın teorik çerçevesine göre Pekin-Washington ilişkileri ne realizmin önermesi gibi sert bir güç mücadelesi ne de liberalizminki gibi muğlak bir işbirliği çerçevesinde ilerleyecektir. Sosyal inşacı yaklaşımı benimseyen bu çalışmanın temel argümanına göre Çin-ABD ilişkileri daha çok kendi normlarını belirleme, politik değerleri koruma çerçevesinde ve Wendt’in ifade ettiği gibi Lockecu bir kültür (Wendt, 2016: 344) içinde “rekabet” odaklı olarak görülmelidir.

Çalışmanın ilk bölümünde Soğuk Savaş’ın kodları olarak bahsedilecek hususların ABD-Çin rekabetinde karşılığı olup olmadığı değerlendirilecek, realizm ve liberalizmin varsayımlarına göre iki ülke ilişkileri analiz edilecektir. İkinci bölümde iki ülkenin rekabeti sosyal inşacı yaklaşım çerçevesinde incelenecektir. Son olarak sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Soğuk Savaş’ın Kodları

1893 yılında Eduard Bernstein, Alman İmparatorluğu ile Avrupa’daki diğer güçlerin giriştikleri silahlanma yarışını eleştirdiği yazısında, *“Bu ifadenin daha önce kullanılıp kullanılmadığını bilmiyorum, ancak buna soğuk savaş denebilir. Ateş yok, ancak kanama var.”* (Muradoğlu, 2022) İfadesini kullanmıştır. Amerikalı gazeteci Walter Lippmann ise Eylül 1947’de “Soğuk Savaş” adlı on dört dizi-lik bir sendika haberi yayınlamış, sonrasında bu dizi “Soğuk Savaş: ABD Dış Politikası Üzerine Bir Çalışma” kitabında toplanarak yayımlanmıştır. Soğuk savaş teriminin bilinen ilk kullanımı Bernstein’a ait olsa da Lippman’ın haber dizisi sonrası popüler hale gelmiş ve o dönem ABD- SSCB ilişkileri için kulla-

nılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte “soğuk savaş” terimini ve Çin-ABD ilişkilerinin yeni bir soğuk savaş potansiyeline sahip olup olmadığının analiz etmek için SSCB-ABD arasındaki rekabeti incelemekte fayda vardır.

1947-1948 ile başlayıp 1990’da Doğu Almanya’da komünizmin çöküşü ve Almanya’nın birleşmesi ile sona erdiği kabul edilen Soğuk Savaş döneminin başlangıcının nükleer silahlanma çağının başlangıcı ile aynı döneme denk geldiği göz önüne alınırsa savaşın doğasının kökten değiştiği (Schulz, 2008) söylenebilir. Zira birbirini karşılıklı olarak kitlesel yok etme gücüne sahip iki süper gücün yarattığı varoluşsal tehdit Clausewitz’in “savaşın politik ilişkilerin devamı olduğu” (Clausewitz, 1832: 30) tezini sarsmıştır. Nitekim 1960’larda nükleer silahlanmanın zirveye ulaşması ile “karşılıklı kesin imha” (Mutually Assured Destruction-MAD) kapasitesine ulaşan iki devlet arasındaki gerilimin sıcak savaşa dönebileceğine dair felaket senaryoları gündeme gelmiştir (Güvenlik Portalı, 2024). Nükleer caydırıcılık sebebiyle iki kutuplu uluslararası sistemde istikrarın sağlanabildiği (Koçpınar, 2023) tezini savunan önemli bir akademik çevrenin olduğunu da bu noktada belirtmek gerekir. Bu görüşe göre nükleer yıkım potansiyeli iki ülke arasındaki olası bir savaşı engellemiştir (Cimbala, 1998).

Soğuk Savaş döneminin kendine has parametreleri bulunmaktadır. Nükleer savaş tehdidinin yarattığı güvenlik ikileminin yanında ideolojik bir çatışmanın olması, iki kutuplu bir uluslararası sistemin ortaya çıkması ve hegemon olma arzusu, silahlanma ve teknoloji geliştirme yarışı SSCB-ABD ilişkilerinin 1947-1990 dönemini özetleyebilecek noktalaradır.

Bahsi geçen ve Soğuk Savaş’ın kodları olarak nitelendirilebilecek bazı parametrelerin, Çin-ABD rekabetinde de izleri görülebilir ve farklı uluslararası ilişkiler teorileri ile yeni bir soğuk savaş ihtimali bağlamında farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür. Realizm ve liberalizmin temel varsayımları ışığında iki ülke ilişkilerinin “post-modern bir soğuk savaşa” dönüp dönmeyeceğini analiz ederken, orijinal Soğuk Savaş döneminin özelliklerinden faydalanmak yerinde olacaktır.

Realist Çerçeveden İlişkiler: Olası Soğuk Savaş

Uluslararası sistemi devlet merkezli ve anarşik olarak gören realizm perspektifinden Çin-ABD ilişkilerini güç mücadelesi, güvensizlik ve çatışma düzlemine oturtarak “hegemonya” kavramı ile açıklayabiliriz. Modelski’nin “uzun döngüler teorisi” olarak isimlendirdiği “başat güç” teorisine göre, tarihte başat güç karşısında konumlanan bir başka devlet veya söz konusu çekişmeden

faydalanan bir üçüncüsü başat güç haline gelmiştir. 19. Yüzyıldaki İngiltere-Almanya mücadelesi sonucu iki ülkenin birbirlerinin konumlarını zayıflatmaları, ABD'nin başat güç rolüne imkân sağlamıştır. SSCB-ABD rekabetinde ise komünizmin çökmesi ile ABD, mücadeleden güçlenerek çıkmıştır (Örmeci, 2013: 2). Günümüzde meydan okuyan kimliği için en önemli ülke kuşkusuz Çin'dir. Bu rekabetin realist yorumuna göre Çin'in yükselişi, küresel ve bölgesel istikrarı bozma (Shirzad, 2018) potansiyeline sahiptir. Mearsheimer'a göre Çin ile ABD arasında bir güvenlik yarışı devam etmektedir. Ayrıca kendisine göre, Nixon dönemi ile başlayan ABD'nin Çin'i uluslararası sisteme dâhil etme stratejisi de başarısızlığa mahkûmdur (Mearsheimer, 2007). Öte yandan uluslararası sistem içinde yükselen ve liderlik pozisyonu arayışında olan bir devletin mevcut sistemi (statükoyu) kendi çıkarlarına göre değiştirme arzusu da göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Organski'nin 1958'de yayınladığı "Dünya Politikası" (World Politics) eserindeki "güç geçişi teorisi" ne göre uluslararası sistemde, statükodan memnun olmayan yükselen güçler eninde sonunda hegemon güce başkaldıracaktır. Bu durumda Çin'in hegemon rolü için ABD ile karşı karşıya geleceğini ve iki ülke arasındaki güvenlik ikileminin artacağını (Friedberg, 2005) iddia etmek zor değildir. Gladstone (Gladstone, 2020), Korkmaz (Korkmaz, 2019), Ashford ve Kroenig (Ashford & Kroenig, 2020) gibi bazı araştırmacılar ise bu rekabeti hegemonik olmaktan ziyade iki tarafın da birbirinin konumunu yıpratdığı yeni bir soğuk savaşın temelleri olarak nitelendirmektedirler.

Realizm perspektifinden Çin-ABD rekabetini yorumlarken Soğuk Savaş'ın kodlarından en önemlisi olan nükleer ve askeri kapasitenin artırılması adına iki ülkenin de çeşitli hamleler yaptığını görebiliriz. 2023 yılında ABD 51,5 milyar USD ile nükleer silahlanma adına en çok harcama yapan ülke olurken Çin, 11,8 milyar USD ile ABD'yi takip etmiştir (Karadağ, 2024). Nükleer savaş başlığı sayısında da ABD 5244 ile Rusya'nın ardından ikinci sırada gelirken Çin 410 nükleer savaş başlığına sahiptir (Altun, 2024). Pentagon tarafından ABD Kongresi'ne sunulan "Çin Askeri Güç Raporu", Çin'in 2030 yılına kadar nükleer savaş başlığı sayısını 1000 başlık artırabileceğini (DoS, 2023) öngörmektedir. Dünyanın nicelik olarak en büyük donanmasına sahip Çin'in nükleer gücü uçak gemilerinde de kullanmaya başlaması askeri modernizasyon ve Şi Jinping'in "dünya çapında ordu" (Wuthnow, 2024) vizyonunu gerçekleştirme yolunda Çinli yetkililer tarafından önemli bir adım olarak ifade edilmekte, Washington'ın "Çin tehdidi" algısını güçlendirmektedir. 2024 ABD başkanlık seçimleri öncesi sızdırılan, mart ayında hazırlanmış "Nükleer Görevlendirme Kılavuzu" belgesine cevaben Çin Dış İşleri Bakan Sözcüsü Mao Ning, Washington'ı açıkça suçlayarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Çin’in nükleer cephaneliğinin büyüklüğü hiçbir şekilde ABD ile aynı seviyede değildir. Çin, nükleer silahları “ilk kullanmama” politikasını ve kendini savunmaya odaklanan bir nükleer stratejiyi takip eder ve nükleer yeteneklerini her zaman ulusal güvenliğin gerektirdiği asgari düzeyde tutar. Diğer ülkelerle silahlanma yarışına girme niyetimiz yoktur.” (Temiz, 2024)

Bu açıklamanın iki ülkenin de nükleer silahlanmaya devam etmesinin yaratacağı güvenlik ikilemini azaltıp azaltmayacağı tartışmaya açıktır.

Pekin-Washington hattında gerilim kaynağı konulardan bir diğeri Çin’in revizyonist bir dış politika izlemesidir. Çin, Güney Çin Denizi ve Tayvan konularında ABD ile –en basit tabiriyle- görüş ayrılığı içindedir. Tüm dünya ekonomisi için önemli bir ticaret rotası olmasının yanında bölge ülkeleri için en önemli balıkçılık sahası olan Güney Çin Denizi’ni tarihsel olarak kendi kara suları olarak gören Pekin yönetiminin aksine ABD burayı uluslararası sular olarak tanımlamakta ve uluslararası hukuk normlarının işletilmesini savunmaktadır. Çin’in Güney Çin Denizi üzerinde hak iddia eden politikaları komşuları nezdinde tehdit algısını kuvvetlendirmekte (Aytekin, 2023) ve Çin karşısında ABD ile olan ilişkilerini güçlendirmelerine sebep olmaktadır. Bu yakınlaşma Çin’in ABD müttefiklerince çevrenin giden bir yol oluşturabilir.

Resmi statüsü net olmayan bir adalar topluluğundan ibaret olan Tayvan’ı “Tek Çin” politikası kapsamında “en nihayetinde anakaraya katılacak ayrılmıyıcı bir bölge” (Maizland, 2022) olarak gören Pekin ile Washington arasında uzun yıllardır devam eden muğlak bir çekişme söz konusudur. Zira söylem düzeyinde Çin’in egemenlik haklarına ve tek Çin politikasına saygı duyduğunu ifade eden ABD’li yetkililer Tayvan konusunda somut bir adımdan özenle kaçınılmaktadırlar. 2 Ağustos 2022’de ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi’nin -Çin’in tüm protesto ve uyarılarına rağmen- Tayvan’ı ziyareti sonucu Çin-ABD ilişkileri derin bir krize girmiştir. Çin 5 Ağustos’ta gerçek mermiler ile tatbikat düzenleyerek adayı adeta kuşatmıştır. Buna ilaveten Çin tarafından ABD ile tesis edilen yasa dışı göç, uluslararası suçlar, uyuşturucuyla mücadele ve askeri iletişim konusundaki mekanizmalar dondurulmuştur (Kwan, 2022). 18 Eylül 2022’de Biden’ın CBS’e verdiği röportajda bağımsızlık için Tayvan’ı teşvik etmedikleri ama kararın Tayvan halkına ait olduğu ve Tayvan’ın olası bir Çin müdahalesine karşı ABD tarafından savunulacağı açıklaması önemlidir. “Ukrayna’nın aksine ABD Tayvan’ı savunacak mı?” (Biden, 2022) sorusunun iki kere sorulması ve Biden’ın “evet” cevabı, ilişkilerin ne denli kırılgan olduğunu gözler önüne sermektedir. Çin’in ise Tayvan konusunda duruşu daha nettir: Tayvan’ın bağımsızlığını tanıyan devletler ile ilişki kurmamak. Bu bağlamda 1970’lere kadar BM tarafından tüm Çin’i temsil ettiği kabul edilen Tayvan’ı gü-

nümüzde sadece 13 devlet tanımaktadır (Eren, 2023). Zira Çin ile iyi ilişkiler kurmak, ekonomik açıdan Tayvan'ı tanımaktan daha karlıdır.

Çin ile ABD arasında yeni bir soğuk savaş ihtimali bağlamında realistler tarafından dile getirilen belki de en zayıf husus ideolojik rekabettir. Çin, teoride komünizmin son kalesi olarak görülse de Batı merkezli dünyanın bir parçası haline gelmiştir. Nitekim günümüzde Çin'in ideoloji ihraç etme amacına yönelik bir kanıt yoktur. Trump'ın ilk döneminde Çin'den bahsederken "komünist Çin" ifadesini sıklıkla kullanarak bir kamplaşma ve tehdit algısı yaratma çabaları da uluslararası arenada karşılıksız kalmıştır denebilir. Öte yandan Çin, statükoyu değiştirip yeni hegemon olmayı başarırsa ideolojik anlamda da revizyonist bir tutum içinde olup olmayacağını o zamanın ruhu belirleyecektir.

Dünyanın en büyük iki ekonomisi olan Çin-ABD arasındaki en önemli rekabet alanı ise ticarettir. Özellikle Trump'ın başkanlığı ile popüleritesi artan "ticaret savaşları" söylemi realistlerin en çok işlediği konudur. Trump döneminde Washington, jeopolitik meselelerden daha ziyade ekonomik konularda Çin ile rekabeti öne çıkarmış, ekonomik liderliğini korumayı amaçlamıştır (Miura, 2019). Ticaretin Çin lehine büyümesi, iki ülkenin ekonomik ilişkilerini –ABD nezdinde- kazan-kazan ekseninden çıkararak haksız rekabete sürüklemiştir. Nitekim Trump döneminde Çin mallarına ve şirketlerine yönelik uygulanan vergi ve gümrük tarifeleri –Çin de buna karşılık benzer oranlarda vergilendirmeye gitmiştir- ile Huawei Krizi, ABD iç piyasasındaki Çin etkisini azaltmaya yönelik olarak okunabilir. Fakat 2019'da 600'dan fazla firma, bu uygulamaların ABD iş dünyasına ve tüketicilerine zarar verdiği (Bose, 2019) yönünde Trump yönetimini ortak bir mektup ile uyarılmışlardır. İkinci Trump döneminin de Çin'e yönelik benzer bir ticaret savaşısı odağında geçeceğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Liberal Çerçeveden İlişkiler: Olası İşbirliği

Uluslararası ilişkilerde işbirliği ve karşılıklı yardım gibi ilkeleri öne çıkaran liberal teoriye göre, uluslararası kurumların varlığı ve ticaretin yarattığı karşılıklı bağımlılık, barış ve istikrarı sağlama potansiyeline sahiptir. Özellikle neo-liberalizmin önemli isimlerinden Nye ve Keohane çalışmaları ile liberalizmi pek çok noktada daha teorik bir düzleme oturtmuşlar; anarşik ve devlet odaklı uluslararası sistem içinde uluslararası kurumlar ve karşılıklı bağımlılık yoluyla çatışmaların en aza indirgenebileceğini savunmuşlardır (Cingöz, 2023). Bu bağlamda Çin- ABD ilişkilerini açıklayan liberallerin en önemli çıkış noktaları iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ve WTO (Dünya Ticaret Örgütü) ile IPCC (Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli) gibi uluslararası kurumlardaki işbirliğidir.

Liberalizm savunucularına göre Çin, sosyalist ekonomik modelden uzaklaşmış ve küresel liberal ekonomiyi benimsemiş; ABD ile ticari ilişkileri gittikçe ilerlemiş ve karşılıklı bağımlılık noktasına kadar ulaşmıştır. ABD’li liberaller de bu ilişkiyi kazan-kazan prensibi çerçevesinde olumlamaktadır. Öte yandan liberal ekonomi sayesinde Çin’in demokratikleştiği de savunulmaktadır. Ayrıca Çinli akademisyenlere göre tarihsel olarak Çin hiçbir zaman yayılmacı bir politika izlememiştir ve tam tersine Konfüçyüs’ün felsefesine uygun olarak barış ve düzene önem vermektedir (Üngör, 2010: 129). Bu bağlamda Çin’in öne çıkardığı “barışçıl yükseliş” ve “uyumlu dünya” söylemlerini Çin dış politikasını analiz eden liberal yazarlar sıklıkla kullanmaktadır. Özellikle Çin tarafından “uyumlu dünya” söylemi ile kastedilen ‘uluslararası ilişkilerin karşılıklı işbirliği çerçevesinde barış içinde sürdürülmesi’ ilkesi 1998 tarihli Beyaz Kitap’ta da kendisini göstermiştir. Pekin tarafından 1998’de yayınlanan Beyaz Kitap’ta yer alan “Soğuk Savaş mantığını terk etmek” ifadesi (Lanteigne, 2020: 87) bu ilkeyle doğrudan bağlantılıdır. Pekin-Washington rekabetini jeopolitik açıdan inceleyen liberaller, iki ülkenin herhangi bir sınırı paylaşmamakta olmasını bir avantaj olarak görmektedirler. Ayrıca bu görüşe göre Çin, komşusu olduğu önemli devletler karşısında çevrenme algısı yaşayacak ve bunun sebebiyle revizyonist bir dış politika izlemeyecektir (Zhao, 2004: 17).

Sonuç olarak liberal görüşler, ABD-Çin ilişkilerini çok boyutlu incelemekle birlikte, özellikle ekonomik ilişkiler temelinde, olumlu yönde ilerleyeceğini öne sürmektedir. Ne var ki bu çalışma ne realizm ne de liberalizm çerçevesinden konuya bakmaktadır. İki teoremin de açıklamakta başarılı olduğu noktalar olsa da Çin-ABD ilişkilerinin doğası seçilmiş konular üzerinden teorik anlamda genellenemeyecek kadar önemlidir.

Sosyal İnşacı Kuram Çerçevesinden Çin-Abd Rekabeti

Realizm ve liberalizmin –neo-realizm ve neo-liberalizm dâhil- Çin-ABD ilişkilerini açıklamak için kullandığı askeri veya ekonomik kapasite parametreleri günümüzde yetersiz kalmaktadır. Zira söylem analizi, normlar, kimlik gibi hususlar bu iki teoride kendine hemen hemen hiç yer bulamamaktadır. Bu açıdan sosyal inşacı yaklaşım ile –diğer teorilerin de açıklamalarını kullanarak daha genelleyleci bir analiz yapmak mümkündür.

Sosyal inşacılar rasyonalist teorilerin sistemsel dönüşümleri açıklamakta yetersiz kaldığını, fikri unsurları göz ardı ederek sosyal ilişkileri görmezden geldikleri (Küçük, 2015: 338) eleştirisini yapmaktadırlar. Sosyal inşacı yaklaşıma göre devletlerin iç ve dış politikaları düşünsel faktörlerden etkilenmektedir. Ayrıca “kimlik” dinamik bir kavram olarak görülmekte; uluslararası sistem de

kimlik kavramı gibi değişkenlik gösterme potansiyeline sahip kabul edilmektedir (Reus-Smit, 2005: 197). Bu bağlamda düşünsel faktörleri ve kimlik kavramını öne çıkaran sosyal inşacılık Çin-ABD ilişkilerini analiz ederken oldukça kullanışlı olacaktır.

Gerek Çin gerekse ABD'nin iç ve dış politikalarının değişmez olmadığını; liderlerin söylemleri çerçevesinde şekillendiğini tarih bize göstermiştir. Nitekim iki ülke liderleri de dönem dönem işbirliği, çok taraflılık ve barış söylemlerinde bulunurken; kimi dönemlerde –özellikle ABD’de- sert ve hasmane söylemler ile dış politika rotası çizilmektedir. Örneğin; Obama döneminde Çin ile son derece pozitif bir ortam yaratılmışken Trump ile başlayıp Biden ile devam eden dönemde ilişkiler zaman zaman kopma noktasına gelmiştir ki bu çalışmanın konusunu oluşturan yeni soğuk savaş değerlendirmeleri de çoğunlukla bu dönemde ortaya çıkmıştır. Kasım 2023’te Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) zirvesinde Jinping ile Biden samimi havada geçtiği dile getirilen bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Biden’ın toplantı sonrasında “Şi’yi, hala diktatör olarak görüyor musunuz?” sorusuna “O, komünist ülkeyi yöneten adam olması anlamında diktatör” (Akgül, 2023) şeklindeki cevabı ise bu “samimi havada geçen toplantı” için olumsuz bir sonuç olmuştur. Yine de ABD kamuoyunda Çin tehdidi algısının (Sinofobi) yükseldiği göz önüne alınırsa Biden’ın açıklamaları iç politik hesaplar bağlamında anlam kazanabilir. ABD başkanlık seçimlerinden sonra gerçekleştirilen 2024 APEC zirvesi sonunda Biden ile görüşen Şi Jinping’in açıklamalarının içeriği ise “karşılıklı saygı” olmuş ve Trump’ın ismini anmadan, “ABD seçimi sona erdi. Çin’in istikrarlı, sağlıklı ve sürdürülebilir Çin-ABD ilişkisi hedefi değişmedi.” (Al-Jazeera, 2024) ifadelerini kullanmıştır. Biden ile görüşen Şi Jinping’in mesajını doğrudan Trump’a aktardığını ise belirtmeye lüzum yoktur.

Çin ve ABD uluslararası sistemdeki iki süper güç olmaları sebebiyle kendi normlarını sistemin kabul etmesi için de rekabet halindedirler. Washington, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan ABD merkezli düzenin, uluslararası normları belirlediği sistemin devamı için uğraşmaktadır. Bu sistemdeki hegemon rolünü kaybetmek istememektedir. Çin ise, yükselen güç olarak tarihteki güçlü hanedanlık dönemlerini canlandırma arayışındadır (Cingöz, 2023). Ayrıca Pekin her fırsatta çok kutuplu bir dünya düzenini gündeme getirmektedir. Bu söylem ile Çin’in esas amacı küresel konumunu yükseltmek; ortak çıkarlar ve kazan-kazan prensiplerini öne çıkartarak uluslararası sistemde daha etkili bir aktör haline gelmektir. Kuşak Yol Girişimi, Yeni İpek Yolu Projesi, Latin Amerika, Orta Doğu ve Afrika’daki yatırımları Çin’in ABD ile sistem içindeki rekabet araçları olarak görülebilir. Görüldüğü gibi Çin kendi normlarını benimsetme noktasında yumuşak güç unsurlarına daha fazla başvurmaktadır. Böylece otoriter, an-

ti-demokratik Çin algısını da silmeye çalışmaktadır. ABD ise buna karşın kendisini demokrasinin koruyucusu olarak öne çıkartmaya çalışmaktadır.

Her ne kadar Çin yükselen bir güç olarak kendi kültürel ve politik normlarını uluslararası sisteme eklemeye çalışsa da tüm sistem için geçerli normlar haline getirebilecek potansiyele sahip değildir. Bilakis Çin, uluslararası sisteme entegre olmuştur. Nitekim ABD de yükselişini her ne kadar bir tehdit olarak görse de Çin'i uluslararası sistemden soyutlama çabası içinde değildir. Bu bağlamda Wendt'in anarşik yapıları içinde Çin-ABD rekabetinin yeri Lockecu kültürüdür.

Alexander Wendt'e göre uluslararası sistem üç tür anarşik kültürel yapı biçiminde şekillenir. Devletler arasındaki ilişkiler Hobbesçu kültürde güvenlik ikilemi, Lockecu kültürde rekabet, Kantçı kültürde ise dostane ilişkiler çerçevesinde analiz edilir (Wendt, 2016). Wendt'e göre devletler içinde bulundukları kültürün normlarına uygun davranırlar. Günümüz dünyasında Çin-ABD ilişkileri ne Hobbesçu kültürün normlarına göre tamamen güvenlik ikilemi, kuşku ve nihayetinde sıfır toplamlı bir oyun; ne de Kantçı kültürün normlarına uygun olarak tamamen şiddetten uzak, dostane işbirliği şeklindedir. İki süper gücün ilişkileri Lockecu kültürün rekabet ortamını yansıtmaktadır. Çin ve ABD'nin ekonomik ve politik hesapları tamamen örtüşme ve hatta zaman zaman çatışsa da iki ülkenin karar vericileri çoğunlukla birbirini dengeleme siyaseti izlemektedir. Nitekim orijinal Soğuk Savaş gibi aşılması çok zor olan bir ideolojik rekabet söz konusu da değildir. Daha önce belirtildiği gibi Çin'in mevcut statükonun sınırlarını esnetme amacı olsa da ideolojik bir çatışma amacına yönelik bir kanıt yoktur.

Çin esasen ekonomik bir dev haline gelme niyetindedir. Yeşil enerji yatırımları, yüksek teknoloji üretimi ve daha da önemlisi yapay zekâ alanında lider ülke rolüne sahip olma arzusu Çin'in 21. Yüzyılda kendine biçtiği kimliktir. Nitekim "Yeni Nesil Yapay Zekâ Geliştirme Planı", Çin'i 2030 yılına kadar dünyanın lider yapay zekâ geliştirme merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. 2021-2025 yılları için hazırlanan 14. Beş Yıllık Plan'da da Çin hükümetinin yapay zekâyı günlük hayatta, sağlık ve üretimde kullanmayı amaçladığı dile getirilmiştir. Yapay zekâ alanında ABD ise özel sektöre bel bağlamaktadır. Amazon, Google, Microsoft gibi dev şirketler yapa zekâ uygulamaları ve araştırmalarında dünya çapında söz sahibidir. ABD yeni kurulan Yapay Zekâ Güvenlik Merkezi ile ulusal güvenlik ve savunma stratejilerini geliştirmeyi hedeflemektedir (Esen, 2024). Bu noktada inovasyonun odağının iki ülkede farklı olduğunu görebiliriz. Çin ticari bir meta olarak, ABD ise daha ziyade savunma stratejilerinde bir atılım olarak yapay zekâyı yatırım yapmaktadır. İki ülkenin

de bu alanda birbirlerini rakip olarak gördükleri ise aşıkârdır. Öte yandan bu rekabet ayrıca siber casusluk gibi bir tehdidi de ortaya çıkararak iki ülke arasında yeni bir çatışma ortamı yaratma potansiyeline sahiptir. Bu boyutuyla sadece iki ülkeyi ve vatandaşlarını değil, tüm sistemi yeniden şekillendirebilecek bir rekabet ortamı ortaya çıkabilir.

Çin askeri kapasite ve yatırım, bilimsel ve teknolojik ilerleme, vatandaşlarının refahı (Gürel, 2024), insan hakları, akademik özerklik gibi konularda ABD'nin oldukça gerisindedir. Her ne kadar 2000'li yıllar Çin'in akıl almaz yükselişine sahne olsa da ABD karar vericilerinin Çin tehdidi algısı, yani düşünsel faktörler, yeni soğuk savaş söyleminin esas sebebidir. Ullman da Çin'in ABD tarafından abartıldığını ve şeytanlaştırıldığını, bu politikanın hem ABD'ye hem de Çin'e zarar verdiğini ifade etmektedir (Ullman, 2023). Son tahlilde Çin'in yükselişini açıklamak için ABD'nin güç kaybettiği argümanını sunmak daha açıklayıcı olacaktır. Her ne kadar istatistiksel olarak güç kaybeden hegomonun karşısında yeni bir hegemon ortaya çıkması beklense de Çin bu kapasiteyi henüz tam olarak oluşturamamıştır denebilir.

Sonuç

1970'lerde uluslararası sisteme ancak dâhil olan, öncesinde Aşağılanma Çağı gibi ağır bir tarihsel travmaya sahip Çin, 2000'li yıllarda akıl almaz bir atılım ile bölgesel ve küresel bir güç haline gelmiştir. Bu sebeple 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan "Yeni Dünya Düzeni"'nde Batı merkezli sistemin lideri konumundaki ABD ile bir rekabet içinde olması da son derece doğal ve uluslararası sistem için de beklendik bir durumdur. Çin ile ABD'nin jeopolitik (Güney Çin Denizi, Tayvan gibi), insan hakları ve demokratik değerlere bakış açısı, liberal ve kültürel değerler gibi pek çok konuda farklı normları vardır. Ayrıca iki ülke arasında askeri ve ticari rekabet de söz konusudur. Öte yandan Çin bölgesel aktör rolünü oynarken revizyonist bir dış politika izlemektedir. Her ne kadar sınır ilişkisi olmasa da Asya-Pasifik'te önemli bir güce sahip olan ABD'nin bu durumdan hoşnut olmadığı açıktır.

Tüm bu etkenler ışığında iki ülke arasındaki rekabet yeni bir soğuk savaş olarak yorumlanmaya başlanmıştır. Ancak sadece realizmin varsayımları -güvenlik ikilemi ve kuşku- ekseninde bu ilişkinin şekilleneceğini düşünmek hata olacaktır. Liberalizmin bu rekabeti analiz ederken kullandığı karşılıklı bağımlılık, küresel ekonomik düzen, uluslararası konulardaki işbirliği gibi dinamikler realizmin varsayımları ile çatışmaktadır. Zira iki ülke ilişkilerinde daha derin anlam ifade eden hususlar vardır. Her ne kadar Çin, uluslararası sistemin bir

parçası olsa da tüm Batılı değerleri benimsememiştir. İnsan hakları, demokrasi gibi kavramlar –kayda değer ilerlemeler olsa da- Çin’in politik ajandasında pek yer almamaktadır. Buna ilaveten ticari ilişkilerde ABD aleyhine bir ticari açık oluşması Çin’in ekonomik pozisyonunu güçlendirmiş, ABD buna karşılık vergi ve gümrük tarifelerinde düzenlemeler yapmıştır. Trump döneminde başlayan çeşitli düzenlemeler ticaret savaşı kavramını ortaya çıkarmıştır.

Her ne kadar realist ve liberal yazarların görüşleri ve değerlendirmeleri önemli olsa da iki ülke ilişkileri ne sıfır toplamı bir oyuna ne de ileri düzey bir işbirliğine indirgenebilir. Rekabetin düşünsel boyutunu ve kimlik olgusunu da ön plana çıkaran sosyal inşacılık bu nedenle Çin-ABD rekabetini açıklamak için daha kullanışlıdır. Güç mücadelesi, jeopolitik anlaşmazlıklar, karşılıklı bağımlılık, hatta ticaret savaşları iki ülkenin de kendi normlarını uluslararası sistem içinde geçerli norm haline getirme çabasıdır. Çin, çok kutuplu dünya düzeni savunmasıyla ABD merkezli Yeni Dünya Düzeni ‘ne karşı durmaktadır. Diğer yandan ABD Batı’nın şampiyonu, demokrasinin savunucusu ve nihayetinde hegemon kimliğini koruma çabasıdır.

ABD’nin hegemon kimliğini muhafaza etmek istemesi, Çin’in yükselen güç olarak statükoda değişikliği arzu etmesi ve bunun için mücadele etmesi iki ülke ilişkilerini Lockecu kültürün normlarına uygun olarak incelemeyi gerektirmektedir. Nitekim rekabete dayalı bu ilişkide iki ülke de birbirinin konumunu zayıflatmaya çalışsa da egemenlik haklarına saygı göstermektedir. Tayvan konusunda Washington söylemlerinde her ne kadar Tayvan’ı savunacağını belirtse de ABD başkanları (Obama, Trump ve Biden) “Tek Çin” politikasına da saygılı olduklarının altını çizmişlerdir.

Soğuk Savaş döneminden farklı olarak Çin yeni bir uluslararası düzen arayışında değildir. Mevcut düzen içinde sistemi kendine uygun hale getirme çabası içinde olduğu iddia edilebilir. Bu sebeple kendisi de esasen artık statükonun bir parçası haline gelmiştir. Ancak ticaret savaşlarının yarattığı ortam içinde –Trump’ın da tekrar başkan olarak Çin’e yönelik dostane olmaktan uzak tutumuna devam edeceğini düşünerek- ilişkilerin geleceğinin pozitif bir ivme izleyeceğini söylemek ütöpik olacaktır. Tüm dünya halklarının sosyo-ekonomik ve politik istikrar içinde hayatlarına devam edebilmesi belki de Çin ve ABD ilişkilerinin sadece “rekabet” ortamı içinde kalmasına bağlıdır.

Kaynakça

- Akgül, B. İ. (2023, 23 Kasım). *ABD-Çin zirvesi: Dostluk mu yeni soğuk savaş mı?* <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-cin-zirvesi-dostluk-mu-yeni-soguk-savas-mi-815088.html> Erişim Tarihi: 8 Aralık 2024
- Al-Jazeera. (2024, 17 Kasım). *At APEC 2024, Chinese leader Xi tells Biden he's 'ready to work' with Trump*. <https://www.aljazeera.com/news/2024/11/17/at-apec-2024-chinese-leader-xi-tells-biden-hes-ready-to-work-with-trump> Erişim Tarihi: 8 Aralık 2024
- Allieerten Museum. (2023). *"Cold War" – The (pre)history of a term*. <https://www.allieertenmuseum.de/en/thema/cold-war-history-of-a-term/> Erişim Tarihi: 26 Kasım 2024
- Altun, T. (2024, 13 Mart). *Dünyada 12 bin 512 nükleer savaş başlığı mevcut*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyada-12-bin-512-nukleer-savas-basligi-mevcut/3163633> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2024
- Ashford, E., & Kroenig, M. (2020, 31 Temmuz). *Is This the Beginning of a New Cold War With* <https://foreignpolicy.com/2020/07/31/is-this-the-beginning-of-a-new-cold-war-with-china/> Erişim Tarihi: 10 Aralık 2021
- Aytekin, E. (2023, 5 Ocak). *Güney Çin Denizi, Çin ile kıyıdaş ülkelerin egemenlik ihtilaflarının odağında*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/guney-cin-denizi-cin-ile-kiyidas-ulkelerin-egemenlik-ihtilaflarinin-odaginda/2780153> Erişim Tarihi: 12 Aralık 2024
- Biden, J. (2022, 18 Eylül). *60 Minutes*. (S. Pelley, Röportaj Yapan) CBS. Washington. <https://www.cbsnews.com/news/china-biden-taiwan-remarks-angry-reaction/> Erişim Tarihi: 8 Aralık 2024
- Bose, N. (2019, 14 Haziran). *Over 600 U.S. companies urge Trump to resolve trade dispute with China: letter*. <https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china-tariffs-idUSKCN1TE36K> Erişim Tarihi: 4 Aralık 2024
- Cimbala, S. J. (1998). *The Past and Future of Nuclear Deterrence*. Bloomsbury Academic.
- Cingöz, M. (2023). ABD-Çin İlişkilerine Dair Teorik Bir Bakış. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), s. 399-421.
- Clausewitz, C. V. (1832). *Savaş Üzerine*. Eriş Yayıncılık.
- DoS. (2023). *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*. Office Of Secretary of Defense
- Eren, O. E. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti Ve Amerika Birleşik Devletleri Rekabetinde Küresel İklim Değişikliği Müzakerelerinin Rolü. *Yüksek Lisans Tezi*. Yalova.
- Eren, O. E. (2023). Çin-ABD Rekabetinde Gri Bölge: İklim Değişikliği Müzakereleri. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*, 3(2), s. 85-98.

Ergül, E. (2023, 3 Ocak). 2031'de dünya ekonomisinin yeni süper gücü Çin olacak. <https://www.dunya.com/dunya/2031de-dunya-ekonomisinin-yeni-super-gucu-cin-olacak-haberi-680348>

Erişim Tarihi: 30 Kasım 2024

Esen, F. S. (2024, Ekim). Yeni Yüzyılın Soğuk Savaşı: ABD-Çin Arasındaki Yapay Zekâ Temelli Teknolojik Rekabet.

Kritik Dergi(94). Kritik Dergi: <https://kritikdergi.com/dis-politika/yeni-yuzyilin-so-guk-savasi-abd-cin-arasindaki-yapay-zek-temelli-teknopolitik-rekabet>

Erişim Tarihi: 7 Aralık 2024

Friedberg, A. L. (2005). The Future of U.S.-China Relations: Is Conflict Inevitable? *International Security*, 30(2), s. 7-45.

Gladstone, R. (2020, 22 Temmuz). *How the Cold War Between China and U.S. Is Intensifying.*

<https://www.nytimes.com/2020/07/22/world/asia/us-china-cold-war.html>

Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024

Gürel, B. (2024, 25 Kasım). Doç. Dr. Burak Gürel: Çin askeri olarak ABD ile denk olmadığı için bir savaştan kaçınacaktır. (M. Sağlam, Röportaj Yapan)

Güvenlik Portalı. (2024). *Güvenliğin Temel Kavramları.*

<https://trguvenlikportali.com/ders-11-proxy-savaslar/> Erişim Tarihi: 26 Kasım 2024

Karadağ, M. (2024, 30 Haziran). Ülkelerin nükleer silahlara yatırımı, 2023'te silah şirketlerine 31 milyar dolar kazandırdı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ulkele-rin-nukleer-silahlara-yatirimi-2023te-silah-sirketlerine-31-milyar-dolar-kazandirdi/3262027#> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2024

Koçpınar, A. T. (2023). Devamlılık veya Değişim? Caydırıcılık ve NATO'nun Nükleer. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 43(2), s. 313-330.

Korkmaz, H. (2019, 05 Eylül). ABD-Çin Gerilimi: Soğuk Savaşa Doğru. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-cin-gerilimi-soguk-savasa-dogru/1573945> Erişim Tarihi: 30 Kasım 2024

Küçük, M. (2015). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık. R. Gözen içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 771-795). İletişim Yayınları.

Kwan, R. (2022, 05 Ağustos). *China halts military, climate ties with U.S. and sanctions Pelosi in fury over Taiwan visit.*

<https://www.cnbc.com/2022/08/05/china-halts-climate-military-ties-over-pelosi-taiwan-visit.html> Erişim Tarihi: 28 Kasım 2024

Lanteigne, M. (2020). *Chinese foreign policy: an introduction*. Routledge.

Maizland, L. (2022, 03 Ağustos). *Why China-Taiwan Relations Are So Tense*. <https://www.cfr.org/backgrounder/china-taiwan-relations-tension-us-policy-biden#chapter-title-0-2> Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024

Mearsheimer, J. J. (2007). Structural Realism. *International Relations Theories: Discipline and Diversity*(83), s. 77-94.

- Michta, A. A. (2019, 22 Nisan). *Will China Drive a Wedge Between the US and Europe?* <https://www.the-american-interest.com/2019/04/22/will-china-drive-a-wedge-between-the-us-and-europe/> Erişim Tarihi: 30 Kasım 2024
- Miura, L. (2019, 10 Nisan). *U.S.-China 'Cold War' narrative is misleading.* <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2019/04/10/commentary/japan-commentary/u-s-china-cold-war-narrative-misleading/#.XNa-%20QI4zZPY> Erişim Tarihi: 2 Aralık 2024
- Muradoğlu, A. (2022, 25 Eylül) "Soğuk Savaş" Terimini Kim İcat Etti? <https://turkic.world/tr/articles/politics/47413> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2024
- Örmeci, O. (2013, Ağustos). 21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 1-14.
- Perinçek, Ş. (2024). 2030'da Dünya Ekonomisinin En Büyüklüğü ve Türkiye. <https://www.teoridergisi.com/2030da-dunya-ekonomisinin-en-buyuklugu-ve-turkiye#:~:text=%C4%B0lk%20s%C4%B1ralarda%20G7%20%C3%BClkelerinden%20bir,Brezilya%2C%20Rusya%20ve%20Meksika%20geliyor.> Erişim Tarihi: 29 Kasım 2024
- Reus-Smit, C. (2005). Konstruktivizm. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, M. Paterson, C. Reus-Smit, & J. True içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 188-213). Küre Yayınları.
- Schulz, B. H. (2008). Cold War. L. R. Kurtz içinde, *Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict* (s. 571-579). Academic Press.
- Shirzad, M. A. (2018). Çin'in yükselişine neoliberal kuramsalcı yaklaşım. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi.
- Sun, Y. (2021, 10 Temmuz). *China not buying Biden's 'compartmentalized' cooperation.* <https://asiatimes.com/2021/10/china-not-buying-bidens-compartmentalized-cooperation/> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2024
- Temiz, K. (2024, 27 Ağustos). *ABD-Çin rekabetinde yeni safha: Nükleer tehdit mi?* <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-cin-rekabetinde-yeni-safha-nukleer-tehdit-mi/3314004> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2024
- Ullman, H. (2023, 14 Mayıs). Soğuk Savaş'tan Tehlikeli ABD - Çin Rekabeti. (T. Akkoç, Röportaj Yapan)
- Üngör, Ç. (2010). Countering US hegemony: A viable option for China? Dynamics of the Sino-U.S. Relations in the Post Cold. A. Sandıklı (Ed.) *China A New Superpower: Dimensions of Power, Energy and Security* (s. 119-143).
- BİLGESAM PUBLICATIONS.
- Wendt, A. (2016). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. Küre Yayınları.
- Wuthnow, J. (2024, 1 Mart). *Getting to World Class: Can China's Military.* <https://www.prcleader.org/post/getting-to-world-class-can-china-s-military-persevere> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2024
- Zhao, S. (2004). *Chinese foreign policy: pragmatism and strategic behaviour*. Routledge.

Enflasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: G7 Ülkeleri Örneği

Muhammet Ali BALABAN*

Öz: Bu çalışmanın amacı G7 ülkelerinde enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1975-2023 dönemine ait yıllık veriler doğrultusunda Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) tahmincisi kullanarak test etmektir. Ulaşılan bulgular panelin geneli için enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ancak bu sonuç ülkelere göre değişmektedir. Enflasyon ABD, Almanya, Kanada, Japonya ve İtalya'da ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken, Fransa'daki etkisi negatiftir. Buna karşılık Birleşik Krallık'ta enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamlı değildir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Ekonomik Büyüme, Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup

The Impact of Inflation on Economic Growth: The Case of G7 Countries

Abstract: The aim of this study is to test the impact of inflation on economic growth in G7 countries using the Common Correlated Effects Mean Group (CCEMG) estimator based on annual data for the period 1975-2023. The findings show that inflation has a positive and statistically significant effect on economic growth for the whole panel. However, this result varies across countries. While inflation has a positive effect on economic growth in the US, Germany, Canada, Japan and Italy, it has a negative effect in France. On the other hand, the effect of inflation on economic growth in the United Kingdom is not significant.

Keywords: Inflation, Economic Growth, Common Correlated Effects Mean Group

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Konya, Türkiye, muhammetlibalaban@outlook.com

Giriş

Geçmişten günümüze kadar enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, iktisat literatüründe önemli bir tartışma konusu olmuştur. Zaman içinde bu ilişkiye dair çeşitli yaklaşımlar ön plana çıkmıştır (Berber & Artan, 2004; Karaca, 2003). 1930'larda ortaya çıkan Büyük Buhran'dan sonra popülerlik kazanan Keynesyen yaklaşımı benimseyen ekonomistler, enflasyonun farklı kanallar aracılığıyla ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe göre, enflasyonun etkisiyle gelir, daha yüksek tasarruf eğilimine sahip gruplara doğru yeniden dağıtıldığında tasarruf oranı artar ve bu durum büyümeyi teşvik eder. Ayrıca, enflasyonun yükseldiği dönemlerde finansal yatırım araçlarının getirisinin düşmesi, sermayenin reel sektöre yönelmesine yol açarak sermaye birikimini artırmakta ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Karabulut, 2019).

Dolayısıyla 1970'lere kadar enflasyon ciddi bir sorun olarak görülmemiş, hatta ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayabileceği düşünülmüştür. Bu dönemde enflasyon ile büyüme arasındaki ilişkiye dair yeterli ampirik kanıtın bulunmayışı da bu görüşü desteklemiştir (Çetintaş, 2003).

Ancak 1970'lerdeki stagflasyon dönemi, yani hem yüksek enflasyon hem de yüksek işsizlik ile karşılaşılan bu olgu, Keynesyen teoremin ciddi sınırlarını ortaya koymuştur. 1970'li yıllarda birçok ülkede hem yüksek enflasyon hem de yüksek işsizlik ile birlikte düşük büyümenin yaşanması, enflasyonun ekonomik büyümeyi artırdığı yönündeki görüşlerin tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Krizin Keynesyen teori çerçevesinde açıklanamaması, krizi değişik bakış açılarıyla değerlendiren ve farklı çözüm önerileri sunan yeni yaklaşımların doğmasına olanak sağlamıştır (Öztürk & Saygin, 2017). Ortaya çıkan yeni yaklaşımlarla enflasyon, yalnızca toplam talep fazlasının sonucu değil, aynı zamanda arz şokları, kontrolsüz para arzı genişlemeleri, rasyonel beklentilerle uyumlu olmayan politikalar ve yapısal verimsizlikler gibi çeşitli faktörlerin birleşimiyle açıklanmıştır. 1980 sonrası yapılan çalışmalar, enflasyonun kaynak dağılımını bozması ve belirsizliği artırması gibi maliyetler nedeniyle yatırımları ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur (Alper & Kök, 2023).

Önceki araştırmaların genellikle kısa dönem verilerle sınırlı kaldığı, bu nedenle pozitif yönlü ilişkinin yanıltıcı olabileceği ve uzun dönemli eğilimlerin incelenmesinin daha sağlıklı sonuçlar vereceği vurgulanmıştır. Ayrıca bazı yaklaşımlar, enflasyonun ekonomik büyümeyi kısa vadede belirli bir eşik değere kadar olumlu etkilediğini, ancak bu seviyeden sonra etkinin tersine dönebileceğini ve ilişkinin doğrusal bir yapıdan uzak olduğunu ifade etmektedir (Emek vd., 2021).

Böylece 1970'lerdeki stagflasyon, enflasyonun sadece talep ile değil, arz sokları ve para arzı ile de ilişkili olduğunu ortaya koymuş ve iktisat dünyasında büyük bir teorik dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönüşüm, enflasyona bakış açısını değiştirmiş ve onu arzu edilmeyen bir durum haline getirmiştir (Snowdon & Vane, 2005).

Bu çalışmanın amacı, gelişmiş ekonomiler grubunda yer alan G7 ülkeleri (Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Birleşik Krallık, Japonya, Fransa, Kanada ve İtalya) özelinde, enflasyon oranlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olup olmadığını ampirik olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, 1975-2023 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılarak panel veri analizi kapsamında ortak ilişkili etkiler ortalama grup (CCEMG) tahmincisi uygulanmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair iktisat literatüründe yer alan temel teorik yaklaşımlar ele alınmaktadır. İkinci bölümde, konuyla ilgili daha önce yapılan ampirik çalışmalara ait özet bilgilere yer verilmektedir. Üçüncü bölümde veri ve yöntem hakkında kısa bir bilgilendirme yapılarak dördüncü bölümde de ulaşılan bulgular raporlanmaktadır. Son bölümde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Literatür Taraması

Enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmek üzere literatürde çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalardan bir bölümüne ait özet bilgiler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar(lar)	Ülke	Yöntem	Bulgular
Es-Sanoun vd. (2024)	9 Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkesi	FGLS	Enflasyon ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Sekwati & Dagume, (2023)	Güney Afrika	VECM	Enflasyon ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Sitanggang vd., (2022)	Endonezya	Regresyon Analizi	Enflasyon ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Kırşanlı, (2022)	38 OECD Ülkesi	Sistem GMM	Enflasyon ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Evans, (2022)	Gana	OLS ve Johansen Eşbütünlüşme Testi	Uzun dönemde enflasyon ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Yapraklı, (2017)	Türkiye	Granger Nedensellik ve Eşbütünlüşme	Enflasyon ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir ve enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Taban, (2008)	Türkiye	ARDL	Enflasyon hem uzun hem de kısa dönemde büyümeyi negatif etkilemektedir.
Meyer & Hassan, (2024)	Güney Afrika	ARDL ve Eşik Regresyon Analizi	Ekonomik büyüme için en uygun enflasyon oranı eşikinin %6 olduğu sonucuna varılmıştır.
Dorothy vd., (2021)	Malezya	ARDL	Uzun dönemde enflasyon ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Mallik & Chowdhury, (2001)	Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Enflasyon ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Literatürde genel eğilim enflasyonun büyüme üzerindeki negatif etkisini vurgulasa da, farklı ülkelerdeki yapısal özellikler ve eşik değerler bu ilişkinin yönünü değiştirebilmektedir

Veri ve Metodoloji

Bu çalışmada G7 ülkelerinde enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını analiz etmek amacıyla kullanılan veriler ve veri kaynakları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Veri ve Veri Kaynakları

Değişken	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
Ekonomik Büyüme	GDP	Kişi Başına GSYH (cari, ABD\$)	Dünya Bankası
Enflasyon	INF	Tüketici Fiyat Endeksi (2010 = 100)	Dünya Bankası

Enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla bu çalışmada kullanılan ekonometrik teknikler şu şekilde sıralanabilir:

- Yatay Kesit Bağımlılığı Testi
- Homojenlik Testi
- Birim Kök Testi
- Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Bulgular

Tablo 3. Özet İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GDP	343	4.385152	0.2839231	3.606639	4.91787
INF	343	1.872024	0.1984191	1.019139	2.154548

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

	GDP	INF
GDP	1.0000	
INF	0.8893 (0.0000)	1.0000

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı

Test	İstatistik	Olasılık Değeri
LM	353.1	0.0000
LM adj	200.6	0.0000
LM CD	17.38	0.0000

Eğim katsayılarının kesitlere göre değişip değişmediğini belirlemek amacıyla homojenlik testi yapılmış ve elde edilen katsayılar Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 6. Homojenlik Testi

	İstatistik	Olasılık Değeri
Delta	25.117	0.000
Delta adj.	25.923	0.000

Tablo 5’teki bulgulara göre eğim katsayıları kesitlere göre değişmekte olup heterojendir.

Panelde yatay kesit bağımlılığının ve heterojenliğin varlığından ötürü ikinci nesil birim kök testlerinden Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) aracılığıyla serilerin durağanlığı incelenmiştir. Birim kök testine ait bulgular Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 7. Birim Kök Testi

	Düzy	Birinci Fark
GDP	-1.406 (0.854)	-3.801 (0.000)
INF	-1.041 (0.981)	-3.324 (0.000)

Tablo 6’da yer alan bulgular, ekonomik büyüme ve enflasyon değişkenlerinin düzeyde birim kök içerirken birinci farkları alındığında durağan hale geldiklerini göstermektedir.

Son olarak uzun dönemde enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığı CCEMG yöntemi aracılığıyla panelin geneli için ve ülkeler için ayrı ayrı tahmin edilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 7’de raporlanmıştır.

Tablo 8. Uzun Dönem Katsayı Tahmini

	Katsayı	Olasılık Değeri
Panel Geneli		
INF	1.519718**	0.044
Amerika Birleşik Devletleri		
INF	1.923187***	0.000
Birleşik Krallık		
INF	-0.7199773	0.254
Fransa		
INF	-0.2528385*	0.070
Almanya		
INF	0.5199779***	0.003
Kanada		
INF	4.430802***	0.000
Japonya		
INF	3.915007***	0.000
İtalya		
INF	0.821867***	0.000

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade eder.

Tablo 7’de yer alan bulgulara göre panelin geneli için enflasyon ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Ükelere göre tahmin sonuçları ise Amerika Bileşik Devletleri, Almanya, Kanada, Japonya ve İtalya’da enflasyonun ekonomik büyüme pozitif yönde, ancak Fransa’da negatif şekilde etkilediğini göstermektedir. Bun karşılık Birleşik Krallık’ta etki negatif olmasına rağmen anlamlı değildir.

Sonuç

Bu çalışmada elde edilen bulgular, gelişmiş ülkeler grubunda dahi enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tek yönlü, sabit ve evrensel geçerliliğe sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Panel veri analizinden elde edilen sonuçlar, enflasyonun düzeyine, süresine ve ülkeye özgü makroekonomik koşullara bağlı olarak bu ilişkinin yönünün ve şiddetinin değişebileceğini göstermektedir.

Bu bağlamda, çalışma sonuçları enflasyon-büyüme ilişkisine dair literatürdeki karmaşık ve çok boyutlu yapıyı desteklemekte; sabit bir eşik değeri ya da evrensel bir politika reçetesi yerine, ülke bazlı değerlendirmelerin önemine işaret etmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler gibi ekonomik olarak entegre ve karmaşık yapılara sahip ekonomilerde, para ve maliye politikalarının tasarımında tek boyutlu yaklaşımlar yerine bütüncül, esnek ve duruma özgü stratejilerin

benimsenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Enflasyonla mücadele sürecinde, sadece fiyat istikrarına odaklanmak yerine, büyüme hedefleriyle uyumlu, istihdamı ve üretimi destekleyici, aynı zamanda mali disiplinle dengelenmiş politikalar izlenmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda, politika yapımcıların ekonomik büyümeyi desteklerken enflasyonist baskıları kontrol altına alacak çok boyutlu ve ülke koşullarına özgü politikalar geliştirmeleri önem arz etmektedir. Ayrıca, bu çalışmanın bulguları, enflasyonun ekonomik performans üzerindeki etkilerinin sadece nicel göstergelerle değil, aynı zamanda kurumsal kalite, merkez bankası bağımsızlığı, para politikası rejimi, mali sürdürülebilirlik ve küresel ekonomik dalgalanmalara duyarlılık gibi niteliksel faktörlerle birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Gelecek çalışmalarda, enflasyon ve büyüme ilişkisini açıklayıcı daha geniş bir değişken setinin kullanılması; aynı zamanda yapısal kırılmalar, kriz dönemleri ve politika değişimlerinin etkisinin analize dahil edilmesi, bu ilişkinin daha sağlıklı ve kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Böylece, hem akademik literatüre hem de politika uygulayıcılarına daha yol gösterici ve pratik sonuçlar sunulması mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Alper, F. Ö., & Kök, M. (2023). Inflation-Unemployment-Economic Growth Nexus In Turkey: An Econometric Analysis. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 130-141.
- Berber, M., & Artan, S. (2004). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Turkish Economic Association*, 2004(21). www.tek.
- Çetintaş, H. (2003). Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 28.
- Dorothy, P., Impin, A., & Kok, S. C. (2021). The Effect Of Inflation Rate, Interest Rate And Unemployment Rate On The Economic Growth Of Malaysia. *Malaysian Journal of Business and Economics (MJBE)*, 8(1), 125-140.
- Emek, Ö. F., Düşünceli, F., & Özçelebi, O. (2021). Türkiye’de Enflasyon ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Simetrik ve Asimetrik Nedensellik İlişkilerin İncelenmesi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 241-270. <https://doi.org/10.33399/biibfad.881521>
- Es-Sanoun, M., Elmoussaoui, K., Ouali, I., El-Abbadi, M., & Benboubker, M. (2024). The Impact of Exchange Rate and Inflation on Economic Growth: Empirical Evidence from the MENA region using Panel Data Analysis. *Journal of Ecohumanism*, 3(8), 12405-12416. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i8.5848>

- Evans, Y. (2022). The Effect Of External Debt, Unemployment Rate, And Inflation On Economic Growth In Ghana. *Journal of Empirical Studies*, 9(2), 24-34.
- Karabulut, ř. (2019). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Enflasyon İlişkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 171-184.
- Karaca, O. (2003). Türkiye’de enflasyon-büyüme ilişkisi: zaman serisi analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 247-255.
- Kırşanlı, F. (2022). Inflation-Economic Growth Nexus: Evidence from OECD Countries. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 7(2), 389-398. <http://dergi-park.org.tr/joeep>
- Mallik, G., & Chowdhury, A. (2001). Inflation And Economic Growth: Evidence From Four South Asian Countries. *Asia-Pacific Development Journal*, 8(1), 123-135.
- Meyer, D. F., & Hassan, A. S. (2024). Analysis of the optimal inflation rate in the economic growth process of a developing country: The case of South Africa. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(6). <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i6.3607>
- Öztürk, S., & Saygin, S. (2017). 1973 Petrol krizinin ekonomiye etkileri ve stagflasyon olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Sekwati, D., & Dagume, M. A. (2023). Effect of Unemployment and Inflation on Economic Growth in South Africa. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 13(1), 35-45. <https://doi.org/10.32479/ijefi.13447>
- Sitanggang, E., Aulia, J., Matondang, K. A., & Indriani, R. (2022). The effect of inflation on the rate of economic growth. *Asian Journal of Applied Business and Management*, 1(1), 1-10.
- Snowdon, B., & Vane, H. R. (2005). *Modern macroeconomics: its origins, development and current state*. Edward Elgar Publishing.
- Taban, S. (2008). Türkiye’de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *TİSK Akademi*, 3(5).
- Yapraklı, S. (2017). Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Eş-Bütünleşme Ve Nedensellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 287-301.

Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Tüketici Algısı: Bir Yazın Taraması

Dilruba YALÇIN*

Öz: Bu çalışma, sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici algılarını kuramsal bir çerçevede incelemek ve mevcut literatür doğrultusunda bu algıların temel boyutlarını belirleyerek ilgili alanda yürütülecek akademik ve sektörel çalışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici algılarını ele alan ulusal ve uluslararası kaynaklar incelenerek kapsamlı bir yazın taraması gerçekleştirilmiştir. Literatürde öne çıkan kavramsal çerçeve, algı boyutlarıyla ilişkili bulgular değerlendirilmiş, mevcut çalışmalar ışığında genel bir analiz sunulmuştur. Yapılan literatür taraması sonucunda, tüketicilerin sosyal medya reklamlarını farklı boyutlarda algıladıkları belirlenmiştir. Bilgi vericilik, eğlence, güvenilirlik, ekonomiye katkı ve değer yozlaşması gibi temel algı kategorilerinin öne çıktığı; bu algıların demografik değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterebildiği görülmüştür. Araştırmalarda, özellikle yaş, cinsiyet ve eğitim gibi faktörlerin tüketici algılarını etkileyen önemli unsurlar olduğu vurgulanmaktadır. Sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici algılarının demografik özelliklere göre farklılaştığı, bu nedenle sosyal medya reklam stratejilerinde hedef kitlenin yaş, cinsiyet ve sosyo-kültürel özelliklerine dikkat edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Reklamların yalnızca bilgilendirici değil, aynı zamanda kültürel değerlere duyarlı olması; güven ve fayda odaklı bir yaklaşımla hazırlanması, tüketici algısını ve reklamın etkinliğini artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Reklamları, Tüketici Algısı, Reklam Algısı, Sosyal Medya Stratejisi

Consumer Perception of Social Media Advertisements: A Literature Review

Abstract: This study aims to examine consumer perceptions of social media advertisements within a theoretical framework and to identify the main dimensions of these perceptions based on the existing literature, with the goal of contributing to future academic and sectoral studies in the field. A comprehensive literature review was conducted by analyzing national and international sources focusing on consumer perceptions of social media advertisements. The conceptual framework highlighted in the literature, as well as findings related to perception dimensions, were evaluated to provide a general analysis. The literature review revealed that consumers perceive social media advertisements in various dimensions. Key perception categories such as informativeness, entertainment, trustworthiness, economic benefit, and cultural degradation emerged. These perceptions were found to vary according to demographic factors. Studies emphasize that variables such as age, gender, and education play a significant role in shaping consumer perceptions. Consumer perceptions of social media advertisements differ across demographic characteristics. Therefore, it is concluded that social media advertising strategies should take into account the age, gender, and socio-cultural attributes of the target audience. Advertisements that are not only informative but also culturally sensitive, and that adopt a trust- and benefit-oriented approach, can enhance consumer perception and increase advertising effectiveness.

Keywords: Social Media Advertising, Consumer Perception, Advertising Perception, Social Media Strategy

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Reklamcılık Bölümü, Konya, Türkiye. / Graduate Student, Selçuk University, Department of Advertising, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0007-5453-7590, E-posta/E-mail: dilrubayalcin01@gmail.com

Giriş

Dijitalleşmenin hızla artmasıyla birlikte tüketicilerin medya kullanımı büyük oranda sosyal medya platformlarına kaymıştır. Bu dönüşüm, pazarlama ve reklamcılık alanlarında da önemli yapısal değişimleri beraberinde getirmiştir. Geleneksel reklamcılığın sınırlarını aşan sosyal medya reklamcılığı, işletmelerin tüketiciye daha doğrudan ve kişisel yollarla ulaşmasını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda, sosyal medya reklamları tüketiciyle etkileşim kurmak, marka imajını güçlendirmek ve satın alma niyetini etkilemek amacıyla stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Sosyal medya kullanıcılarının içerik üretme, paylaşma ve etkileşimde bulunma özgürlüğü, bu mecralarda sunulan reklamların algılanma biçimini de farklılaştırmaktadır. Kullanıcıların reklamlara yönelik tutumları, bu reklamlarda algıladıkları bilgilendiricilik, eğlendiricilik, güvenilirlik, ekonomik fayda ve değer yozlaşması gibi çeşitli algı boyutları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu nedenle, tüketici algısının sosyal medya reklamlarına yönelik olarak nasıl oluştuğunun anlaşılması, hem akademik hem de sektörel açıdan önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici algısı literatürdeki temel kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmakta ve ilgili algı boyutları üzerinden kapsamlı bir yazın taraması sunulmaktadır. Böylelikle, reklamların tüketici üzerindeki etkilerini anlamak ve işletmelere stratejik yol haritası sunmak amaçlanmaktadır. Çalışma ayrıca, tüketici algısının satın alma niyeti, ağızdan ağıza iletişim ve marka sadakati gibi davranışsal çıktılar üzerindeki etkisini değerlendiren önceki araştırmalara da ışık tutmayı hedeflemektedir.

Sosyal Medya Reklamcılığı

Reklâm, işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurumlarının ya da bireylerin; ürünlerini, hizmetlerini, fikirlerini veya faaliyetlerini belirli bir hedef gruba tanıtmak ve onları bilgilendirmek ya da ikna etmek amacıyla gerçekleştirdikleri planlı bir iletişim faaliyetidir. Bu tanıtım süreci, kimliği açık olan bir kişi veya reklâm ajansı tarafından yürütülmekte; önceden belirlenmiş bir ücret karşılığında, kitle iletişim kanallarında ayrılan özel alanlar ya da zaman dilimlerinde uygulanmaktadır. Temel amaç, hedef kitlenin olumlu algısını oluşturmak ve davranış değişikliği sağlamaktır. Reklâm, aynı zamanda talep yaratma süreci olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda reklâmlar, çeşitli iletişim görevlerini yerine getirir. Bu işlevler şu şekilde özetlenebilir: bilgi sağlama, ikna etme, hatırlatma ve değer kazandırma (Ceran & Karaçor, 2013, s. 11)

“Sosyal ilişki”, “sosyal medya”, “sosyal ağ” ve “sosyal teknoloji” gibi terimlerin kullanımı bağlamında kavramsal bir karmaşa yaşandığı söylenebilir. Bu kavramsal karışıklığı azaltmak adına, “sosyal teknolojiler” ifadesi Web 2.0 döneminde ortaya çıkan üç temel alanı kapsayan geniş bir üst başlık olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, bireylerin sosyal kavramı çeşitli alanlara entegre ederek oluşturduğu -örneğin sosyal işe alım, sosyal müşteri deneyimi yönetimi gibi- dördüncü bir alanın da ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Bulunmaz, 2011, s. 28-29)

Teknolojik gelişmelerin büyük bir hız kazanması ve internetin hem kullanım kapasitesinin hem de erişim alanlarının yaygınlaşması, sosyal yaşamdaki pek çok davranış biçimini ve iş yapma yöntemlerini dönüştürmüştür. Bu dönüşümle birlikte, gündelik hayatımıza birçok yeni terim dâhil olmuştur. Bunlardan biri de “sosyal medya” kavramıdır. En temel ifadeyle sosyal medya, bireylerin dijital ortamlar aracılığıyla, zamana ve mekâna bağlı kalmaksızın düşüncelerini ifade edebildikleri; çoklu ortam araçlarından yararlanarak karşılıklı iletişim kurabildikleri, paylaşım ve etkileşim temelli geniş katılımlı bir dijital platform olarak tanımlanabilir (Bulunmaz, 2011, s. 28-29)

Sosyal medya, blog yazıları, forumlar, fotoğraf ve video paylaşımları, ses kayıtları, bağlantılar ile sosyal ağları oluşturan çeşitli dijital içeriklerin tamamını kapsayan geniş kapsamlı bir kavramdır. Sosyal medya; bireylerin düşüncelerini ifade ettiği ve takip ettiği bloglar, şirketler tarafından desteklenen tartışma ve sohbet platformları, kullanıcıların birbirleriyle iletişim kurmalarına olanak tanıyan e-posta sistemleri, ürün veya hizmetlere dair bilgi edinebilecekleri siteler ve forumlar ile multimedya içeriklerinin (fotoğraf, ses, görüntü, video) paylaşılabildiği sosyal paylaşım ağlarını bünyesinde barındıran zengin bir çevrim içi alan olarak tanımlanabilir. Bu kavramın tanımlarında ortak olarak sosyal medyanın, bireyler arasında iletişimi sağlayan bir ortam olduğu; kullanıcıların karşılıklı bilgi ve deneyim alışverişinde bulunmasına imkan tanıyan bir mecra işlevi gördüğü ve aynı zamanda insanların sosyal bağlarını güçlendiren bir araç olarak görev yaptığı görülmektedir. Tüketici algısı perspektifinden bakıldığında ise sosyal medya platformları, kullanıcıların ürün ve markalarla ilgili düşüncelerini şekillendirdikleri, paylaşımlar yoluyla diğer tüketicilerin görüşlerini etkiledikleri dinamik ve etkileşimli ortamlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle sosyal medya, markalar için tüketici algısını şekillendirme ve güçlendirme bakımından kritik bir öneme sahiptir. Sosyal medyada yer alan içerikler, marka imajının oluşmasında etkili olurken, tüketicilerin satın alma kararlarını doğrudan etkileyebilmektedir (Kayapınar ve diğerleri, 2017, s. 474).

Sosyal medya, kullanıcıların internet ortamında bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunduğu, iletişim kurduğu ve farklı içerikler paylaştığı dijital plat-

formlar bütününi ifade etmektedir. Bu ortam, haberler, fotoğraflar, videolar ve çeşitli paylaşımların katılımcılar tarafından oluşturulup kamuoyuna sunulmasını sağlayan dinamik bir yapıya sahiptir. Sosyal medya, kullanıcıların kendi içeriklerini belirleyip paylaşabildikleri; sosyal etkileşimin ve topluluk oluşturma'nın gerçekleştiği çevrimiçi araçlar olarak tanımlanabilir. Özetle, sosyal medya, bireylerin birbirleriyle etkileşim kurduğu, bilgi paylaştığı ve sosyalleştiği dijital bir mecradır. Bu mecralarda, kullanıcılar deneyimlerini, ilgi alanlarını ve düşüncelerini paylaşarak karşılıklı iletişim içinde olurken; yorum yapma, geri bildirim verme, öneride bulunma gibi ağızdan ağıza iletişim yöntemleri yoğun şekilde kullanılmaktadır. Hem bireyler hem de kurumlar sosyal medya içeriklerinin oluşturucusu olarak platformlarda aktif rol alabilmektedir. Ayrıca, sosyal medya üzerinden alışverişle ilgili bilgi edinme ve paylaşma imkânlarının artması, tüketici davranışlarını ve algılarını doğrudan etkilemektedir (Turgut ve diğerleri, 2016, s. 57-58).

Sosyal medyanın oldukça popüler hale gelmesi ve bu mecrada yoğun rekabet yaşanması, işletmelerin hedef kitleleriyle etkili ve kalıcı bir ilişki kurabilmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu durum, markaların daha yaratıcı ve özgün çalışmalar ortaya koymasına, bununla birlikte tüketici algısını daha iyi analiz edip hedefleyen reklam stratejileri oluşturmaya imkan vermektedir. Firmaların daha düşük bütçeyle hedef kitlelerine daha kolay ulaşabilmesi, hedefleri doğrultusunda etkileşim oluşturabilmesi ve tüketici tepkilerini yakından takip edip değerlendirebilmesi, özellikle YouTube gibi geniş kullanıcı tabanlarına sahip platformlarda daha fazla reklam çalışmalarında bulunmasına neden olmaktadır (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29).

Reklam ve bununla ilgili tanıtımların temel hedefi, mal ya da hizmetlerin tüketici tarafından tercih edilmesini ve bunun sonucunda işletmelerin kazanç elde etmesini sağlamaktır. Ticari hedef taşımadan, örneğin fikirleri paylaşmayı, siyasi parti propagandasında bulunmayı, yardımların duyurulmasını, çevre bilincini pekiştirmeyi ya da hayvan haklarını savunmayı amaçlayan çalışmalar ise reklam olarak görülmemelidir (Doğar, 2023, s. 169).

Hazırlanan reklamlarda, reklamın kimin tarafından sunulduğunun açık olması ya da en azından hedef kitlenin bu bilgiyi rahatlıkla fark etmesi gerekir. Eğer reklamın sahibi, sunulan hizmet ya da ürünle ilişkiliyse bu durumun ayrıca belirtilmesine gerek kalmayabilir. Hukuki ve idari denetimlerin gerçekleştirilmesi ve tüketici şikayetlerinin incelenmesi bakımından reklam verenin kimliğine dair bilgilerin paylaşılması oldukça önemlidir (Doğar, 2023, s. 169).

Sosyal medya reklamcılığı sürecinde viral çalışmalar, ürün yerleştirme, doğal reklam, hatırlı pazarlama ve gizli marka temsilciliği gibi pek çok teknik

kullanılmaktadır. Bu tarz uygulamalar, hedef kitlenin reklamın farkında olmadan etkilenmesine neden olabilmektedir. Özellikle örtülü ve viral çalışmalar, hedef kitlenin bunun reklam olup olmadığını fark etmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu tür paylaşımların “reklam”, “iş birliği” ya da “sponsor” gibi ibarelerle birlikte sunulması zorunlu tutulmaktadır (Doğar, 2023, s. 169).

Online Reklamların Özellikleri ve Etkileri

Sosyal medyanın en önemli avantajlarından biri, güncel ve hızlı bilgi akışını sağlamasıdır. Geleneksel iletişim kanallarına kıyasla, sosyal medya aracılığıyla şirketler ve kullanıcılar arasında anlık geri dönüşler ve etkileşimler mümkün olmaktadır. Ayrıca, sosyal medya platformlarının kullanım maliyetinin düşük olması, işletmeler için pazarlama faaliyetlerinde bütçe verimliliği sağlamaktadır. Bu mecralar üzerinden oluşturulan içeriklerin güvenilirliği de tüketici algısında önemli bir yer tutar; çünkü bireyler, ürün ve hizmetlere dair deneyimlerini şeffaf şekilde paylaşmakta ve diğer tüketicilerin kararlarını etkilemektedir. Sosyal medya, markaların itibarını ve imajını olumlu yönde geliştirmeye yardımcı olur. Dinamik ve güncel içeriklerle zenginleştirilen sosyal medya hesapları, özellikle dijital dünyaya hâkim genç ve aktif kullanıcıların ilgisini çekmekte ve marka farkındalığını artırmaktadır. Ayrıca, sosyal medya platformları, firmalar ile tüketiciler arasındaki iletişimi kolaylaştırarak, tüketici geri bildirimlerinin hızlıca değerlendirilmesine olanak tanımakta ve bu sayede ürün ya da hizmet kalitesinin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Tüketici algısı açısından değerlendirildiğinde, sosyal medya reklamları, kullanıcıların marka ve ürünlerle ilgili tutumlarını şekillendiren, doğrudan ve dolaylı etkiler yaratan çok boyutlu bir iletişim aracıdır. Sosyal medyada karşılaşılan içeriklerin samimiyeti, güncelliği ve etkileşim potansiyeli, tüketicilerin markalara olan güvenini artırmakta ve satın alma davranışlarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle işletmeler için sosyal medya reklamcılığı, tüketici algısını yönetmek ve güçlendirmek adına kritik bir öneme sahiptir (Turgut ve diğerleri, 2016, s. 57-58).

İnternet aracılığıyla yürütülen reklam çalışmalarını genel hatlarıyla; sosyal medya reklamları, internet sitelerinde yer alan reklamlar, görüntüleme temelli reklamlar (banner, frame), yönlendirici bağlantılar (link), açılır pencerelerde çıkan reklamlar, arama motorlarına özel anahtar kelime reklamları, oyun içinde sunulan reklamlar ve e-posta (özellikle spam) reklamları şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Sosyal medya reklamları arasında ise (sayılanlarla sınırlı kalmamakla birlikte) hedeflenebilir reklamlar, viral çalışmalar, ürün yerleştirmeleri, doğal reklam formatları, gizli marka temsilciliği ve etkileyici (ünlü ya

da fenomen) iş birlikleri yer almaktadır. Sosyal medya platformunda en fazla rastlanan hukuka aykırı reklam türleri arasında ise örtülü, aldatıcı ve yayılarak çoğalan reklamlar sayılabilir (Doğar, 2023, s. 174).

Tüketici tarafından etkili bir paylaşım aracı olarak kullanılan sosyal medya, işletmeler için pek çok fırsatın yanı sıra riskleri de içinde barındırmaktadır. Olumlu yönde paylaşılan bilgi ve tecrübeler oldukça hızlı yayılırken, olumsuz yönde paylaşılanlar da benzeri bir hızla daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Sosyal medyanın etkisini fark eden işletmeler, bu mecralarda var olabilmek ve hedef kitleleriyle daha etkili iletişim kurabilmek amacıyla kendi bünyelerinde dijital pazarlama gibi departmanlar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda markaların değerini yükseltebilmek ve bu platformlarda meydana gelebilecek görüşleri zamanında ve etkili bir şekilde Yönetebilmek hedefiyle çalışmalar yürütülmektedir (Demircan & Aksoy, 2020, s. 30).

İnternet, geniş kitlelere ulaşmayı mümkün kılan etkili bir iletişim ortamı hâline gelmiştir. Çevrim içi reklamlarda harcamalar, kullanıcıların tarayıcılarında görüntülenen içeriklerin her bin gösterimi üzerinden hesaplanmaktadır. Diğer iletişim mecralarında olduğu gibi, burada da reklâmın boyutu ve kapsamı maliyet üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Ceran & Karaçor, 2013, s. 15).

Günümüzde bireylerin sosyal medya platformlarını aktif biçimde kullanmaları ve bu ortamlar üzerinden ürün ya da hizmet satın alımında bulunmaları, firmalara yönelik algıların oluşmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Tüketicilerin sosyal medya etkileşimleri sonucunda geliştirdikleri zihinsel temsiller; yalnızca markaya değil, aynı zamanda sunulan ürün ve hizmetlerin güvenilirliğine, kalitesine ve değerine yönelik yargılarının şekillenmesine neden olmaktadır. Bu algılar, tüketicilerin gelecekteki satın alma eğilimlerini ve marka ile olan bağlarını doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, işletmelerin sosyal medya aracılığıyla hedef kitlede oluşturdukları imaj ve algısal izlenim stratejik bir önem taşımaktadır. Dijital ortamda edinilen ilk izlenim, tüketici zihninde markaya dair olumlu ya da olumsuz bir çerçeve inşa edebilir. Son yıllarda hem markaların hem de tüketicilerin dijital mecralara olan ilgisi- nin hızla artması, bu alandaki bilimsel çalışmaların ve uygulamalı araştırmaların da çoğalmasına neden olmuştur (Kayapınar ve diğerleri, 2017, s. 474).

Tüketici Algısı Üzerine Literatür Taraması

Tüketici Algısının Kavramsal Çerçevesi

Algılama, en genel hatlarıyla, duyular ve bilgiler arasında seçim yapma, onları kavrama ve yorumlama sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, bireylerin hem kendi çevrelerinden hem de dışsal kaynaklardan haberdar olmasına ve

bununla ilgili yargılara varmasına imkan verir. Herhangi bir uyarıcının, kişinin duyu organları ve sezgileri aracılığıyla fark edilmesi, tanınması ve açıklanması algılamayı oluşturur. Bir başka deyişle, dışardan gelen uyarıcılar, bireyin kendi perspektifinde ve değerleri doğrultusunda daha anlaşılır ve meaningful hale gelir. Algılama süreci, yalnızca duyuların fiziksel işlevleriyle sınırlı kalmaz; bu süreçte bireyin eğitim düzeyi, beklentileri, önceki tecrübeleri, öğrenme süreci ve içinde bulunulan koşullar da etkili rol oynar. Dolayısıyla algılama, uyarıcının özellikleri kadar bu uyarıcının içinde yer aldığı bağlam ve hedef kişinin o andaki durumuyla da ilişkilidir. Tüketici tarafından markaların ve marka fonksiyonlarının algılanma biçimi işletmeler için oldukça önemlidir. Bir ürün kendi başına var olmadığı gibi, taşıdığı değer de tüketici tarafından algılanmasıyla şekillenir. Pazarlama bağlamında ürün, hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılayabileceğine dair algı oluşturduğunda değer kazanmaktadır (Şahin & Akballı, 2019, s. 53).

Markaların hedef kitleleriyle kuracakları duyuşsal temas, etkili ve olumlu bir algının meydana gelmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle markaların hedef kitleye sunduğu hizmet ya da ürünlerin niteliğinden bağımsız olarak, tüketici tarafından nasıl algılandığı daha fazla önem taşır. Tüketici algısını etkileyen pek çok faktör arasında, markaların sunduğu hizmet ve ürünlerin taşıdığı özellikler, fonksiyonlar, faydalar, kişilik ve kimlik gibi pek çok temsil yer almaktadır. Dolayısıyla tüketici tarafından markaya dair oluşturulan olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerin tamamını bu unsurlar belirler (Aydın, 2021, s. 2534).

Tüketici zihninde olumlu bir marka algısı oluşturmak, satın alma kararlarını da yakından etkiler. Bu sebeple markaların gerçek değerleri ve tüketici tarafından taşıdığı önem, duyular aracılığıyla pekişir. Beş duyu organının sürece dahil olması, markaların rakiplerinden daha kolay ve etkili bir şekilde ayrılmasına hizmet eder. Örnek olarak KFC markasında, tüketici algısını pekiştirmede daha çok görme ve tatma duyularından faydalandığı ortaya konmaktadır. Bu durum, markaların hedef kitleleri üzerinde kalıcılığı pekiştirmek için duyuşsal ifade ve işaretleri etkili biçimde kullanmayı hedeflediğine işaret etmektedir. Sonuç olarak, duyuşsal markalamanın etkili olması; marka bilinirliği, çağrışımların kalitesi, hizmet veya ürün kalitesi ve bununla birlikte marka sadakati gibi faktörlerle ilişkilidir (Aydın, 2021, s. 2536).

Sosyal medyanın sunduğu olanakların yanı sıra, iletişime dayalı yapısı nedeniyle bazı riskleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Etkileşim ve fikir alışverişi temelli bu dijital ortamda markaların görünürlüğünün azalması, hedef kitlenin ilgisini kaybetmesi ya da marka algısının olumsuz yön-

de şekillenmesi gibi tehditler söz konusudur. Bu durum, uzun yıllar boyunca reklam çalışmaları, müşteri ilişkileri ve sürdürülebilir performans yoluyla oluşturulmuş marka değerini korumaya çalışan pazarlama profesyonelleri için ciddi bir zorluk teşkil etmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının, yani tüketicilerin, herhangi bir marka hakkında kolayca içerik üretebilmesi ve bu içeriklerin hızla yayılabilmesi, markaların dış etkilere karşı savunmasız kalmasına neden olabilmektedir. Üçüncü kişilerin olumsuz yorumları ya da viral nitelik taşıyan olumsuz içerikler, marka imajını doğrudan etkileyebilmekte ve bu algıyı düzeltmek zaman, çaba ve yüksek maliyet gerektirmektedir. Bu bağlamda, marka yöneticilerinin yalnızca krizlere karşı savunmacı pozisyonunda kalmaları yeterli olmamakta; aynı zamanda sosyal medya mecralarında tüketici algısını yönlendirebilecek stratejik ve proaktif bir tutum geliştirmeleri gerekmektedir. Olumsuz algıların önüne geçebilmek ve olumlu marka izlenimi oluşturmak adına, sosyal medya üzerindeki etkili kişilerin (influencer, içerik üreticisi vb.) belirlenmesi ve bu bireylerle doğrudan ya da dolaylı olarak iş birliği kurulması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, yaratıcı ve dijital dinamiklere hâkim uzmanlarla çalışılması, markanın tüketici gözündeki değerini koruma ve güçlendirme açısından kritik rol oynamaktadır (Bulunmaz, 2011, s. 31)

Sosyal Medya Reklamlarında Algı Boyutları

Tüketicilerin sosyal medya reklamlarına ilişkin algıları, çeşitli boyutlar üzerinden şekillenmektedir. Öncelikle, bu reklamların sağladığı bilgilendirici içerikler, tüketicilerin marka ve ürünlere yönelik olumlu tutum geliştirmesinde önemli rol oynamaktadır. Tüketiciler, satın alma kararlarını verirken reklamlardaki açıklayıcı bilgileri dikkate almakta, bilgi eksikliği durumunda ise kararlarını erteleyebilmektedir. Bunun yanı sıra, sosyal medya reklamlarının eğlenceli olması da tüketici algısını olumlu yönde etkilemektedir. Sosyal medya kullanıcıları, platformu eğlence amacıyla kullandıkları için reklamların da eğlenceli içeriklere sahip olmasını beklemektedir. Eğlenceli reklamlar, tüketicilerin reklamı daha olumlu değerlendirmesine, marka ile daha güçlü bir bağ kurmasına ve müşteri sadakatinin artmasına katkı sağlamaktadır. Güvenilirlik ise sosyal medya reklamlarının tüketiciler tarafından değer görmesinde belirleyici bir faktördür. Reklamların doğruluğu ve güvenilirliği, tüketicilerin markaya olan güvenini artırmakta ve satın alma davranışlarını olumlu etkilemektedir. Güven ortamı oluşturulduğunda, tüketiciler markayla uzun vadeli ilişkiler kurma eğilimindedir. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, sosyal medya reklamları işletmelerin rekabet gücünü artırmakta ve pazardaki varlıklarını sürdürebilmelerine katkı sağlamaktadır. Bu reklamlar, yeni ürün ve hizmetlerin hızla tü-

keticiye ulaşmasını kolaylaştırmakta ve ekonominin gelişimine olumlu yönde etki etmektedir. Ancak, sosyal medya reklamlarının değer yargıları üzerinde olumsuz etkileri de bulunabilmektedir. Değer yozlaşması olarak adlandırılan bu durum, reklamların bireylerin yaşam tarzı ve değer anlayışlarını olumsuz şekilde etkileyebilme riskini ifade etmektedir. Sosyal medya reklamları tüketici algısını çok boyutlu olarak etkileyen önemli bir iletişim aracıdır. Hem bilgilendirici hem eğlenceli, güvenilir ve ekonomik fayda sağlayan yönleri bulunmakla birlikte, etik ve değerler açısından dikkatli bir şekilde yönetilmeleri gerekmektedir (Kayapınar ve diğerleri, 2017, s. 475-476).

Bilgilendiricilik

Reklamlarda sunulan bilgiler, tüketici memnuniyetini ve satın alma kararlarını önemli ölçüde etkileyebilir. Bir ürün ilk piyasaya sunulurken hedef kitlenin dikkatini çekebilmek, özelliklerini ortaya koymak ve rakiplerinden farkını pekiştirmek amacıyla bilgi verici reklamlar oldukça etkili olmaktadır. Müşteri elde etme sürecinde meydana gelen yüksek giderleri azaltmayı hedefleyen bu çalışmalar, aynı anda talebin artmasına da hizmet etmektedir (Turgut ve diğerleri, 2016, s. 59).

Tüketici tarafından bu bilgilerin algılanıp süzülmesi oldukça önem kazanmaktadır. Sosyal medya, işletmelerin hedef kitleleriyle etkili ve çift yönlü bir ilişki kurmasına imkan tanımaktadır. Bu mecralarda tüketici, mal ya da hizmetle ilgili bilgiye daha kolay ulaşabilir; bununla birlikte, ikna olmadığında ya da daha fazla düşünme gereksinimi duyduğunda alışverişini daha ileriye erteleme ya da tamamen vazgeçme eğilimi gösterebilmektedir (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29).

Yeni bir ürün ya da hizmetin pazara sunulduğu ilk aşamalarda, özellikle dikkat çekme, ürünün ayırt edici yönlerini vurgulama, sağladığı faydaları tanıttırma ve kullanım biçimlerini açıklama amacıyla gerçekleştirilen tanıtım faaliyetleri, bilgilendirme işlevi taşımaktadır. Bu tür reklamlar, tüketiciye ürünle ilgili bilgi sunarak talep yaratma sürecine katkı sağlar. Özellikle tüketicilerin bilgiye erişiminin sınırlı olduğu veya arama maliyetlerinin yüksek olduğu piyasa koşullarında, bilgilendirici nitelikteki reklamların bu maliyetleri düşürdüğü ve toplam pazar talebini artırdığı çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur (Ceran & Karaçor, 2013, s. 11).

Sosyal medya platformları, kullanıcılarla doğrudan ve hızlı etkileşim kurulabilen yapısıyla, bilgilendirme işlevinin en etkin biçimde gerçekleştirilebildiği dijital ortamlardan biridir. Tüketiciler, sosyal medya reklamları aracılığıyla ürünün fiyatı, işlevselliği, kullanım alanları, servis hizmetleri ve marka itibarı

gibi konularda kapsamlı bilgiye ulaşabilmektedir. Bu durum, tüketici algısının daha rasyonel temellere oturmasına katkı sağlamakta; belirsizlikleri ve kaygıları azaltarak satın alma kararlarını kolaylaştırmaktadır. Sosyal medya reklamlarının bu bilgilendirici boyutu, özellikle marka güvenilirliği ve şeffaflığı açısından tüketici zihninde olumlu bir izlenim oluşturmakta ve marka tercihinin etkileyen temel unsurlardan biri hâline gelmektedir (Ceran & Karaçor, 2013, s. 11)

Eğlendiricilik

Eğlence, hedef kitle ile marka arasında psikolojik bir bağ kurulmasına yardımcı olarak reklamın etkisini pekiştirmektedir. Reklamlarda yer verilen bu tür unsurların hedef kitlenin markaya olan sadakatini artırdığı ifade edilmektedir. İzleyenlerin keyif alıp ilgiyle takip ettiği çalışmalar daha olumlu algılanmakta ve bu durum reklamın değerini pekiştirmektedir (Turgut ve diğerleri, 2016, s. 59).

Sosyal medya ortamında sunulan eğlencesi yüksek reklamlar, tüketici zihninde daha kolay hatırlanmaktadır. Bu da mal ve hizmetlerin daha fazla tercih edilmesi yönünde talep oluşturabilmektedir. Bununla birlikte bu çalışmalar, hedef kitlenin markaya bağlanmasına hizmet etmekle kalmayıp reklamın tüketici tarafından benimsenmesini ve bununla birlikte markayla ilgili olumlu görüşlerin pekişmesini de sağlamaktadır. Tüketici, ilgisini çeken ve keyifli bulduğu reklamın etkisiyle o markayı daha fazla tercih etme ve satın alma eğilimi gösterebilmektedir (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29).

Ekonomik Fayda

Reklamaların ekonomiye olan etkileri nokasında iki ayrı bakış açısı ortaya çıkmaktadır. İlkine göre reklamlar, tüketicilerin pek çok alternatif arasında belirli markalara yönelmesini kolaylaştırmaktadır. İkincisinde ise bu çalışmaların; hedef kitlenin tanınırlık, mekan, fiyat ve kalite gibi özelliklerle ilgili algısını şekillendirmede etkili olduğu ifade edilmektedir. Sosyal medya, bununla birlikte, tüketiciye zaman, para ve emek tasarrufu sunarken, daha fazla mağaza arasında kıyaslama yapma olanağı da sağlamaktadır. Reklamları savunanlar, bu çalışmaların işletmelerin varlığı ve başarısında oldukça önemli bir rol oynadığı görüşünü paylaşmaktadır (Turgut ve diğerleri, 2016, s. 59-60).

Reklamcılığı ve bununla ilişkilenen üretim süreçlerini tüketimi pekiştirici ve dolayısıyla ekonomiye değer kazandırıcı olarak görmek mümkün hale gelmektedir (Turgut ve diğerleri, 2016, s. 59-60). Bu çalışmalar, talebi artırmanın yanı sıra üretimin yükselmesine de hizmet etmekte; bununla birlikte istihda-

mın artmasına, refahın yükselmesine ve daha fazla çeşit, kalite ve uygun fiyatlı ürünlerin tüketiciye sunulmasına imkan vermektedir. Sonuç olarak reklamcılık, mal ve hizmetlerin üretiminden tüketimine kadar pek çok süreci etkileyerek ekonomik açıdan olumlu katkılar sağlayabilmektedir (Demircan & Aksoy, 2020, s. 32-33).

Güvenilirlik

Reklamcının güvenilirliği, hedef kitlenin ilgili işletmeyi güvenilir ve sağlam bir bilgi kaynağı olarak algılamasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda reklamın taşıdığı message, doğruluğu ve inandırıcılığı tüketici tarafından oldukça etkili bulunmaktadır. Reklamın güvenilirliği; işletmenin imajı, hedef kitleye iletilen mesajın kalitesi ve reklamın sunuluş biçimi gibi pek çok faktörden etkilenebilir. Bu durum, reklamın oluşturulan algısını pekiştirirken, hedef kitlenin markaya daha fazla güven duymasında da etkili olmaktadır. Sosyal ağlarda güvenilirlik, paylaşılan bilgilerin kalitesi ve doğruluğuyla yakından ilişkilidir. Bu mecralarda, güvenilir ve nitelikli bilgi aktarımı oldukça önem kazanmaktadır (Turgut ve diğerleri, 2016, s. 59).

Tüketici tarafından reklamın inandırıcı bulunması, markanın hedef kitleye sunulan değerleri gerçekçi ve samimi olarak aktarabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda tüketici, reklamda ortaya çıkan iddiaların doğruluğuna ve markanın bunun arkasında durduğuna inandığında, işletme ile arasında daha sağlam ve kalıcı bir ilişki meydana gelebilir (Demircan & Aksoy, 2020, s. 32).

Değer Yozlaşması

Tüketici ve markaların birbirleriyle daha etkili ve aktif ilişki kurmasına imkan tanıyan sosyal medya ağları, bu süreçte önemli rol oynamaktadır. Bu mecralarda tüketici, kendi fikirlerini paylaşabilir, içerik oluşturabilir ve başka insanlarla etkileşimde bulunabilir. Bu etkileşim, işletmeler ve hedef kitleleri arasında yeni değerlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte, uygun olmayan, etik dışı, yasadışı ya da cinsel imalar taşıyan reklamlar çocukları sömürebilir ve olumsuz değerleri pekiştirebilir. Bu durum, hedef kitlenin reklamlara ve markalara yönelik bakış açılarını negatif yönde etkileyebilir (Demircan & Aksoy, 2020, s. 33).

Reklamlar, markaların algılanan değerini yükseltme amacı doğrultusunda, ürün ya da hizmetleri daha ayrıcalıklı, kaliteli ve tercih edilebilir bir konuma taşımada önemli bir rol üstlenir. Reklam aracılığıyla markaya atfedilen prestij, hem rakip firmalar hem de tüketiciler nezdinde güçlü bir konumlandırma sağ-

lamaktadır. Özellikle reklam desteği bulunmayan ürünlerle kıyaslandığında, tanıtımı yapılan markaların daha cazip ve güvenilir algılanması, reklamın değer yaratma işlevini öne çıkarır (Ceran & Karaçor, 2013, s. 11).

Sosyal medya ortamlarında yürütülen reklam faaliyetleri, yalnızca bilgilendirme sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda markaya duyulan güveni pekiştirerek tüketici zihninde olumlu bir izlenim bırakma açısından da etkilidir. Tüketiciler, sosyal medya üzerinden sunulan içeriklerde markanın estetik sunumu, kullanıcı yorumları, etkileşim düzeyi ve marka diline doğrudan tanıklık edebildikleri için, bu platformlarda gerçekleştirilen reklamlar marka değerine doğrudan katkı sunmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya reklamlarının değer katma yönü, tüketici algısında güven, statü ve kalite gibi unsurların pekişmesine aracılık etmekte; bu da markaya olan bağlılığı ve satın alma eğilimini artırmaktadır (Ceran & Karaçor, 2013, s. 11)

Bu sebeple işletmelerin hedef kitlelerini oldukça iyi tanımaları ve reklam mesajlarını bununla uyumlu olacak şekilde oluşturmaları önem kazanmaktadır. Bu yaklaşım, reklamın hedeflenen etkiyi yaratmasına ve olumsuz tepkilerle karşılaşmadan hedef kitle üzerinde olumlu bir algı meydana gelmesine hizmet etmektedir. Ayrıca online reklamcılığı, hedef kitlenin değerlerini pekiştirebilirken zaman zaman bu değerleri yozlaştırma potansiyeli de taşıyabilir (Demircan & Aksoy, 2020, s. 33)

Tüketici Algısının Tutum ve Davranışlara Etkisi

Pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde tüketicilerin seçimleri, kullanım alışkanlıkları ve satın alma şekilleri önemli bir yer tutar. Çünkü müşteri odaklı yönetim anlayışı gereği, işletmelerin tüketicilerini en iyi şekilde memnun etmeleri zorunludur. Bu bağlamda, pazarlama stratejilerinin oluşumunda kritik rol oynayan reklam kampanyalarının planlanması sürecinde tüketici davranışları belirleyici olmaktadır (Elden, 2004) (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29).

Reklamların temel amacı, üreticiler ile tüketiciler arasında bir köprü oluşturmaktır (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29). Bu araçlar, tüketici talebini oluşturma yanı sıra, taleplerin farklı markalara kaymasını da etkileyebilir. Reklamlar, diğer pazarlama unsurlarının desteğiyle işletmelerin başarısında etkin bir faktör olarak yer alır (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29). Firmalar, ürün ve hizmetlerinin satışını artırmak, potansiyel müşterilerle iletişim kurabilmek amacıyla tüketici davranışlarını yönlendirmede reklamları sıkça kullanmaktadır (Ceran & Karaçor, 2013) (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29).

Günümüzde tüketicilerin reklamlara maruz kalma sıklığı artarken, bu durum reklamlar karşısında ilginin azalmasına ve algılamada zorluklara neden

olmaktadır. Bu sebeple, tüketicilerin dikkatini çekmek için fazla reklam tekrarı yapılmamalı ve özgün, dikkat çekici reklamlar hazırlanmalıdır (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29).

Tüketicilerin hem somut hem de psikolojik ihtiyaçları zaman içinde artmakta ve değişim göstermektedir. Reklamın, bu ihtiyaçların karşılanması etkiyi oldukça büyüktür. Reklamın hayatımızdaki rolü gün geçtikçe genişlemektedir. Çünkü reklamın işlevleri arasında bilgilendirme, ikna etme, hatırlatma, değer katma ve diğer şirket faaliyetlerini destekleme bulunmaktadır. Tüketicilerin reklamlardan etkilenmesi, bilgiyi algılamalarına bağlıdır. Mevlana'nın "Ne kadar bilersen bil, söylediklerin karşısındaki anlayabildiği kadardır." sözü, algının önemini vurgular. Algılama, kısaca duyuvar aracıyla çevreden bilgi edinme sürecidir. Young'un modeline göre, algılamak; görmek, duymak, dokunmak, koklamak, tatmak ya da hissetmek gibi çeşitli biçimlerde gerçekleşir. Algılama süreci, bireyin önceki deneyimleri ve hazır bulunuşluğuna göre şekillenir; kültür, sosyal sınıf ve sosyo-ekonomik durum gibi faktörler bu süreci etkiler. Bu nedenle reklamcılıkta başarı, tüketici algısının doğru yönlendirilmesine bağlıdır. Reklamın iletmek istediği mesajların hedef kitle tarafından doğru algılanması kritik bir noktadır (Şenkayay & Danışman, 2018, s. 131).

Yürütölen çeşitli araştırmalar, internetin karşılıklı etkileşime dayalı yapısı sayesinde kullanıcıların yönelttiği sorulara doğrudan yanıt bulabildiğini ve bu özelliğın, dijital ortamda sunulan reklamların geleneksel reklamlara kıyasla daha güvenilir ve bilgilendirici olarak algılanmasına neden olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle dijital reklamların içerik bakımından bilgi sunma kapasitesi ve kullanıcı deneyimini eğlenceli kılma yönü, tüketici tutumları üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Bununla birlikte, bazı reklamlarda karşılaşılan aşırı tekrar ya da müdahaleci içerikler, izleyici üzerinde rahatsızlık veya kızgınlık duygusu oluşturabilmekte; bu da markaya yönelik olumsuz bir algının oluşmasına yol açabilmektedir. Daha önce gerçekleştirilen çalışmalar, dikkat çekici ve hoş karşılanan reklamların, tüketici tutumlarını olumlu yönde şekillendirdiğini göstermektedir. Özellikle Schlosser ve arkadaşlarının (1999) internet reklamlarının tüketici karar süreçlerine etkisini inceledikleri araştırmada; reklamların eğlendirici yönü, bilgi aktarımı sağlaması ve kullanıcıya sağladığı faydanın, satın alma kararlarını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede Brackett ve Carr (2001) tarafından geliştirilen Entegre Web Reklam Tutum Modeli, internet reklamcılığına yönelik tutumları ölçümleyebilmek adına kapsamlı bir yaklaşımla yeniden yapılandırılmıştır. Söz konusu modelde, tüketicilerin dijital reklamlara ilişkin değerlendirmeleri; bilgi içeriği, rahatsız edici düzeyi ve güvenilirlik gibi temel bileşenler üzerinden analiz edil-

mektedir. Bu bulgular, sosyal medya reklamlarının sadece marka görünürlüğü açısından değil, aynı zamanda tüketici algısının şekillendirilmesinde de önemli rol oynadığını göstermektedir. Bilgilendirici, güven veren ve ilgi çekici reklam içerikleri; tüketicinin markaya olan tutumunu güçlendirmekte ve satın alma davranışını pozitif yönde etkileyebilmektedir (Şenkayas & Danışman, 2018, s. 131).

Reklam, tüketicinin tutum ve davranışlarını etkileyerek belli ürün veya markaların satın alınmasını teşvik etmeyi amaçlar. Bu hedefe ulaşabilmesi için reklam mesajlarının etkili bir şekilde iletilmesi gereklidir. Reklam, markaya ait ürünlerin tanıtımını yaparak tüketiciyi bilgilendirmek ve satın almaya yönlendirmekle yükümlüdür (İplikçi, 2015, s. 68-69).

Günümüzde sosyal medya platformları aracılığıyla hedef kitleyle doğru- dan iletişim ve etkileşim kurmak, markaların kamuoyu nezdinde olumlu bir imaj inşa etmeleri açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Şirketler, sosyal medyada gerçekleşen gelişmeleri yakından takip ederek ya da aktif bir biçimde bu mecralarda yer alarak, marka kimliklerini hedef kitle gözünde daha güçlü ve pozitif bir algıyla konumlandırma fırsatına sahip olurlar. Bu süreç, sadece marka değerinin artmasına katkı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda tüketici beklentilerini anlık olarak analiz etmeye, değişen eğilimleri öngörmeye ve hedef kitlenin alışkanlıklarındaki dönüşümleri zamanında fark etmeye de olanak tanır. Sosyal medya araçları, tüketici davranışlarına dair gerçek zamanlı veri akışı sunarak, markaların pazarlama stratejilerini daha esnek ve etkili hale getirmesine imkân tanımaktadır. Bu sayede firmalar, geleceğe yönelik doğru adımlar atarken, hem marka algısını güçlendirme hem de maliyet, zaman ve emek açısından verimlilik sağlama şansı elde etmektedir. Tüketici algısı açısından değerlendirildiğinde ise, sosyal medyada aktif ve duyarlı bir marka profili, güven, samimiyet ve güncellik gibi değerleri çağrıştırarak tüketicinin zihninde olumlu bir izlenim bırakmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya, yalnızca bir iletişim kanalı değil, aynı zamanda markalar için tüketici nezdinde değer yaratan uzun vadeli bir yatırım aracı olarak görülmelidir (Bulunmaz, 2011, s. 33-34).

Reklamlar, tüketicilerde satın alma güdüsünü harekete geçirir. Satın alma davranışını tetikleyen de bu güdüdür. Reklam hazırlık sürecinde hangi güdü- lere hitap edileceği iyi analiz edilmelidir. Örneğin, sevilme, takdir edilme ya da belirli bir gruba ait olma gibi ihtiyaçları olan tüketicilere yönelik reklamların, bu güdülerle ürün arasında bağ kurması önemlidir. Öte yandan güç ve başarı ihtiyacında olan tüketiciler için ise, ürüne sahip olmanın getirdiği farklılık ve başarı hissinin ön plana çıkarılması gerekir (İplikçi, 2015, s. 68-69).

Sonuç olarak, artan reklam yoğunluğu nedeniyle tüketicilerin reklama ilgisi azalmaktadır. Bu nedenle reklam tekrarından kaçınılmalı ve sıradanlıktan

uzak, yaratıcı reklamlar tercih edilmelidir (İplikçi, 2015, s. 68-69). Reklamlar sayesinde tüketici, ürün veya hizmet hakkında bilgi sahibi olur; bu bilgiyi kullanarak tercih yapar ve deneyimlerine göre marka hakkında tutum geliştirir (İplikçi, 2015, s. 69).

Bulgular

Yapılan literatür taraması sonucunda, sosyal medya reklamlarının tüketici algısı üzerindeki etkileri çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Sosyal medya platformlarının, bireylerin düşüncelerini zamana ve mekâna bağlı kalmaksızın ifade edebildiği, paylaşım ve etkileşim temelli dijital ortamlar olduğu belirtilmiştir (Bulunmaz, 2011, s. 28-29). Bu ortamların, tüketicilerin ürün ve markalarla ilgili görüşlerini şekillendirmede, karşılıklı bilgi ve deneyim alışverişi sağlamada kritik bir rol oynadığı vurgulanmıştır (Kayapınar ve diğerleri, 2017, s. 474).

Literatürde sosyal medyanın, markaların tüketici algısını güçlendirmede etkili bir mecra olduğu; kullanıcıların paylaşımları yoluyla diğer tüketicilerin satın alma kararlarını doğrudan etkileyebildiği ifade edilmiştir (Kayapınar ve diğerleri, 2017, s. 474). Ayrıca, sosyal medya platformlarının dinamik ve etkileşimli yapısı, tüketicilerin ürün ve hizmetlere dair bilgi edinme süreçlerini kolaylaştırmakta ve böylece tüketici davranışlarında değişiklik yaratmaktadır (Turgut ve diğerleri, 2016, s. 57-58).

Sosyal medya reklamcılığında kullanılan viral çalışmalar, ürün yerleştirme ve doğal reklam gibi tekniklerin, tüketicilerin reklamı fark etmeden etkilenmelerine neden olduğu, bu durumun ise tüketici algısını karmaşıktırdığı belirtilmiştir. Bu nedenle, sosyal medya reklamlarında şeffaflığın ve reklam içeriklerinin açıkça belirtilmesinin, tüketicinin güvenini sağlamak açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Son olarak, sosyal medya reklamlarının hedef kitleyle etkili ve kalıcı ilişki kurabilmek için yaratıcı ve özgün çalışmalar gerektirdiği, bu durumun da tüketici algısını olumlu yönde etkilediği literatürde belirtilmiştir.

Firmaların sosyal medya platformları üzerinden tüketici tepkilerini yakından takip ederek reklam stratejilerini şekillendirmesi, sosyal medya reklamcılığının başarısını artıran önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Demircan & Aksoy, 2020, s. 29).

Bu bulgular ışığında, sosyal medya reklamlarının tüketici algısına etkisinin; etkileşim, şeffaflık, içerik kalitesi ve reklam tekniklerinin doğru kullanımı gibi çeşitli unsurlar tarafından şekillendiği söylenebilir.

Sonuçlar

Bu çalışma, sosyal medya reklamlarına ilişkin tüketici algısını kuramsal bir çerçevede ele almayı ve bu bağlamda yazında öne çıkan temel algılama boyutlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Elde edilen sonuçlar, tüketicilerin sosyal medya reklamlarını genel olarak bilgi verici, eğlenceli, ekonomik ve kısmen güvenilir olarak değerlendirdiğine işaret etmektedir. Bu algılar, tüketici tutumlarını şekillendirmede ve bununla birlikte satın alma niyetini, ağızdan ağıza iletişimini ve marka bağlılığı gibi tepkileri etkileme potansiyeli taşımaktadır.

Bilgi sunma ve eğlence faktörü, reklamlara karşı olumlu tutum oluşturulmasında oldukça etkili rol oynamaktadır. Eğlenceli ve ilgi çekici reklamlar, müşterilerin markaya olan bağlılığıyla birlikte ilgili sosyal medya sayfalarını daha fazla ziyaret etmelerini ve bununla birlikte olumlu yönde ağızdan ağıza paylaşılmasını pekiştirmektedir. Ekonomi faktörü ise tüketici tarafından reklamın değerli bulunmasında önemli rol oynamakta, güvenilirlik algısının etkisi çalışmalar arasında değişkenlik göstermekle birlikte bazı araştırmalar tarafından olumlu yönde ilişkilendiğine dikkat çekilmektedir.

Alanyazında Ducoffe (1996), Ünal ve ark. (2011) ile Akkaya ve ark. (2017) gibi çalışmalar, bilgilendirici ve eğlendirici özelliklerin tüketici tutumlarını pekiştirdiğine işaret etmektedir. Öte yandan, güvenilirlik değişkeninde daha sınırlı etkiler elde edilirken, ekonomik fayda, özellikle tüketici davranışı ve satın alma niyetinde oldukça etkili olmaktadır. Genç yetişkinleri hedefleyen çalışmalar, reklamın ekonomik kazanç sunması durumunda daha olumlu algılandığını ve bunun tutumları pekiştirdiğine dair kanıtlar ortaya koymaktadır.

Tüm bu veriler doğrultusunda, etkili sosyal medya reklamları oluşturulabilmesi için bilgi, eğlence, ekonomi ve güven gibi unsurların birlikte ele alınması ve hedef kitlenin ihtiyaçlarına uygun, değer odaklı stratejilerin benimsenmesi oldukça önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, sektörel işletmeler daha etkili reklam stratejileri oluşturabilirken, bu çalışmaların dijital pazarlama yazınına da değerli katkılar sunması hedeflenebilir.

Tüketici, sosyal medyada sunulan reklamları ne kadar çok eğlenceli ve bilgi verici bulur ve bu reklamlara güven duyarsa, ilgili markaya yönelik olumlu tutumları da o oranda pekişebilir. Doğru ve güvenilir bilgi sunulan, hedef kitlenin ilgisini çeken ve değer öneren reklamlar, tüketici davranışlarını ve tercihlerini önemli ölçüde şekillendirmektedir.

Sonuç olarak, sosyal medya reklamlarına ilişkin tüketici algısı, içerik stratejilerinden sunum biçimine, reklamın etik boyutundan dijital platformun doğasına kadar pek çok faktörle şekillenmektedir. Bu nedenle sosyal medya reklamcılığı alanında faaliyet gösteren kişi ve kurumların, tüketici algısını dikkate alan, şeffaf

ve etik temelli yaklaşımlar benimsemeleri büyük önem taşımaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, bu algının demografik, kültürel ve psikolojik değişkenlerle ilişkili olarak incelenmesi, alana daha derinlikli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akkaya, D. T. (2013). Sosyal medya reklamlarında tüketici algılarının tutum, davranış ve satın alma niyeti üzerine etkisi. *Doktora Tezi*. Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Bölümü / İşletme Ana Bilim Dalı.
- Aydın, E. B. (2021). Duyum, algı ve marka: Tüketici tutumlarına yönelik üç boyutlu bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2528-2544.
- Bulunmaz, B. (2011). Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı ve Fiat Örneği. *Global Media Journal*, 2(3), 19-50.
- Ceran, Y., & Karaçor, S. (2013). Pazarlama İletişimi Aracı Olarak Reklâm: Reklâm Maliyetleri ve Muhasebeleştirilmesi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 9-24.
- Demircan, Ö., & Aksoy, R. (2020). Sosyal medya reklamlarında tüketici algılarının reklamı izleme davranışı üzerine etkisi: YouTube'daki reklamlara yönelik bir uygulama. *Akademik MATBUAT*, 4(1), 27-56.
- Doğar, M. (2023, Ağustos). Sosyal Medya Platformları Aracılığıyla Paylaşılan Reklamların İdari Yönden Denetimine Dair Düşünceler. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 165-190. <https://doi.org/https://doi.org/10.56701/shd.1281321>
- Elden, M. (2004). Uluslararası Reklamda Tüketici Davranışını Etkileyen Bir Faktör Olarak Kültürel Farklılıkların Önemi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 205-221.
- İplikçi, H. G. (2015). Reklamlarda Tüketiciyi İkna Etmek İçin Kullanılan Stratejiler ve Reklam Örnekleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(1), 65-76.
- Kayapınar, Ö., Yürük Kayapınar, P., & Tan, Ö. (2017). Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Tüketici Algıları ile E-Sadakat Arasındaki İlişkide Markaya Yönelik Tutumun Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 472-494.
- Şahin, B. G., & Akballı, E. E. (2019). Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler ve Yöntem Analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 43-85.
- Şenkayas, H., & Danışman, E. (2018). İnternet Reklamlarının Tüketici Davranışlarına Etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 129-139.
- Turgut, E., Akyol, A., & Giray, S. (2016). Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılamaları İle Satın Alma Niyeti Ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişki. *Journal of Life Economics*, 3(2), 55-74. <https://doi.org/https://doi.org/10.15637/jlecon.123>
- Yavuz, M. C., & Haseki, M. İ. (2012). Konaklama İşletmelerinde E-Pazarlama Uygulamaları: E-Medya Araçları Temelinde Bir Model Önerisi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 116-137.

Stoacılık ve Tutkulara Yönelik Ahlaki Açmaz: Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius

Zeynep İlayda ERGÜN*

Öz: Bu çalışma, son dönem Stoa filozoflarından Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'un tutkulara yönelik yaklaşımlarını, tutkuların tamamen bastırılması gereken kötücül dürtüler mi yoksa yönlendirilebilen bir şekilde yönlendirilebilen ve insanın belirlediği bir düzeyde gerekli olan yeteneklerin mi olduğu bölgede incelenmektedir. Erken dönem Stoacılığında tutkular, akla ve doğaya aykırı olması nedeniyle mantıksız ve insan doğasındaki istenmeyen ilgiler bütünü olarak değerlendirilmiştir. Ancak son dönem Stoacıları tarafından tutkulara daha ılımlı ve esnek bir şekilde yaklaşmıştır. Tutkuların, insan özelliklerine o kadar uzak olmayan bir durumun ayrıntıları görülmektedir. Çalışmada metin analizi yöntemi benimsenmiş; Seneca'nın Epistulae Morales ad Lucilium, Epiktetos'un Diyaloglar'ı ve Marcus Aurelius'un Meditasyonlar adlı eserleri temelden kurtarılan filozofların, tutkularla ilgili konuyla ilgili sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Bu eserlerde, tutkuların daima bastırılması gereken ve insani olmayanlara aykırı duygulanımlar olmadığı, doğru yönlendirildiğinde kişi ve toplumun erdemli oluşuna destek güçler olarak değerlendirilebileceği görülmektedir. Çalışma, tutkuların varlığı bütünüyle reddetmeden, kararın hükmettiği tutkuların, insani olaylara ve toplumsal yaşama katkılarının yaşanacağı olayların merkezinde yer alır. Bu bağlamda çalışma, Seneca'nın öfke gibi olumsuz tutkuların tamamen bastırılmasının mümkün olmayan düşüncelerini, Epiktetos'un gücünün tutkulardan uzaklaşmak suretiyle sağlandığı ve Marcus Aurelius'un kişinin içsel dengesinin sağlandığı süreç tutkuların zararsız olduğu, insan doğasında kaçınılmaz olarak var olacağını vurgulamaktadır. Nihai aşamada bu çalışma, son dönem Stoacılığında tutkuların varlığının anlayışın, erken dönemdeki katı tutuma oranı daha ve ölçülü bir tutku yönetimiyle erdemli yaşam idealine katkı sağladığını savunmaktadır. Bu sayede, tutkuların, insanın gerçekliğine daha uygun biçimde bir biçimde yorumlandığında, akılla uyumlu bir yaşamda, kişi erdemlerle kuşatılmış mutlu bir yaşama ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stoacılık, Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius, tutkular.

Stoicism and The Moral Dilemma Of The Passions: Seneca, Epictetus and Marcus Aurelius

Abstract: This study examines the approaches of the late Stoic philosophers Seneca, Epictetus, and Marcus Aurelius to the passions, asking whether they are malevolent impulses to be suppressed or rational orientations necessary to human life. Early Stoicism viewed passions as irrational and contrary to nature, considering them significant obstacles to living according to reason. However, the later Stoics approached them more flexibly, recognizing that passions are not entirely alien to human nature, but rather can be integrated thoughtfully into a rational life. Using textual analysis, and drawing on Seneca's Epistulae Morales ad Lucilium, Epictetus' Discourses, and Marcus Aurelius' Meditations, the study systematically explores their views. These works show that passions, when properly directed, can promote virtuous behavior rather than oppose reason and nature. Rather than advocating for total suppression, the study argues that passions governed by reason can enrich human and social life by fostering empathy, resilience, and moral strength. It highlights Seneca's idea that negative passions like anger cannot be entirely eliminated but should be moderated wisely; Epictetus' emphasis on willpower achieved through distancing from irrational emotional disturbances; and Marcus Aurelius' belief that passions are harmless if inner balance is maintained and self-awareness is preserved. Ultimately, this study argues that the understanding of the moral status of the passions in late Stoicism is more moderate than the rigid position in the early period. Therefore, this study emphasizes that when the passions are interpreted in accordance with the reality of human nature, one will find happiness.

Keywords: Stoicism, Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius, passions.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Konya, Türkiye. ORCID: 0009-0005-7898-8201, E-posta: z.ilyaydaergun@gmail.com

Giriş: Stoacılık

Helenistik dönem felsefe tarihinin en etkili ve sistematik öğretilerinden birisi olan Stoacılık, insan yaşamının temel sorunlarından yola çıkarak bunlara çözüm bulmaya çalışır. İnsan doğası, akıl ve erdem kavramlarını merkeze alarak bütüncül bir felsefi sistemle sunar. Stoacılığın temel amacı, insanı içsel sınırlardan arındırmak, kendi doğasına uygun hareket etmek ve bunları yaparken tutkularının etkisinde kalmamayı öğretebilmektir. Çünkü tutkular, insanı erdemli bir yaşamdan ve rasyonel eylemden uzaklaştıracak tehlikeleri içinde barındırır.

Stoacılığın tarihsel gelişiminde Erken dönem stoacıları arasında tutkulara yönelik katı tutum, son dönem stoacılığında farklı bir yorumla değiştiği görülmektedir. Özellikle Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius gibi filozoflar, tutkular karşısında aynı temel ilkeleri benimsemiştir. Ancak yorum ve sunuş biçiminde farklar barındırırlar. Marcus Aurelius, tutkuların daha yıkıcı olduğunu didaktik bir dille ifade ederken, Epiktetos içsel bir mücadeleyle bireyin kendi düşüncesinin hakim olması gerektiğini savunur. Bu noktada stoacı öğretinin yalnızca katı kurallar bütünü olmadığı, kişisel hayatın pratik boyutlarıyla da ilgilendiği görülür.

Marcus Aurelius, *Kendime Düşünceler* adlı eserinde, kişisel hayatın stoacı ilkeler doğrultusunda nasıl yaşanması gerektiği hakkında bize en net örnekleri verir. Bu eserin, dönemindeki diğer filozoflara göre daha içsel ve kişisel bir çizgide ilerlediği görülür. Bu durum bazı okuyucular açısından daha ılımlı bir figür olarak yorumlanabilir. Nitekim, Marcus Aurelius'un ifadelerinde zaman zaman katı bir stoacı sadakat görülür. Duyguların tamamen akla tabi oluşu, dış unsurlara karşı kayıtsızlık ve erdemın insan hayatında en önemli değer olduğu fikirleri vurgulanır. Dolayısıyla Marcus Aurelius'un Seneca ve Epiktetos'a göre gerçekten daha ılımlı veya empatik olup olmadığı bu bildirinin odak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Bu bildiride, Stoacı öğretinin tutkular karşısındaki tavrı özellikle üç temel filozof üzerinden incelenecek; Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'un stoacı ahlaki ve tavsiyeleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Öncelikle stoacı felsefesinde tutkuların tanımı, genel yorumu açıklanacak; sonrasında her filozofun tutkular konusundaki özgün yaklaşımları ele alınacaktır. Nihayetinde bu üç filozofun eserlerinde benzerlikler ve farklılıklar çerçevesinde stoacı işleyişin tutkular konusundaki ahlaki pozisyonunun ne derece katı ya da esnek olduğu sorgulanacaktır. Böylelikle stoacılığın; insan doğasına, aklına ve duygularına yaklaşımı hakkındaki etik tutumu yeniden değerlendirilecektir.

Son Dönem Stoacılığında Tutkular

Stoacılar, tutkular karşısında kişinin tavrının yalnızca ahlaki değil, ruhsal olarak da sağlıklı oluşunun bir göstergesi olarak açıklar. Çünkü stoacı kabulde tutku (*pathos*), ruhun akla aykırı hareket etmesi ve sarsılması anlamına gelir. Stoacılar için akla aykırı hareket etmek, doğaya uygun yaşamdan insanı uzaklaştırır. Bu durum onlar için kabul edilemez olduğundan dolayı tutkuların bastırılması gereken birer dürtü veya iyileştirilmesi gereken birer hastalık olarak yorumlanmasına sebep olmuştur. Tutkular, Stoacılık içinde dört ayrı başlık altında incelenir. Bunlar: arzu, korku, üzüntü ve zevktir. Her biri stoacı sistemde, doğaya ve akla aykırı yargılar sonucu ortaya çıkan yanlış dürtüleri temsil eder. Örneğin; arzu henüz gerçekleşmemiş bir iyilik beklentisine körü körüne bağlanmanın sonucudur. Stoacılar için bu duygusal dürtüler veya tepkiler, kişinin ruhsal sükûnetini bozan içsel huzursuzluğun dışavurumudur (Laertios, 2022, s. 338-342).

Seneca'nın yazılarında stoa düşüncesini ve ahlakını açık bir dille ifade etmiştir. Günümüz stoa felsefesindeki tartışmalarda onun adına oldukça sık rastlarız. Ahlak temelli bir stoa anlayışı geliştirildiği dikkate alınırsa Seneca'nın insani dürtüler, duygular ve tutkular konusuna eğilme nedenini anlamak daha kolay olacaktır. Seneca'nın felsefesine göre tutkular, kontrol altına alınması gereken dürtülerdir. Bireyin ruhsal dinginliği sağlaması ve erdemli bir yaşama ulaşması Seneca'nın temel hedeflerindendir. Seneca, erdemli bir hayatın temellerini ise akla dayandırır. Birey, aklı sayesinde kendini geliştirir. Doğaya uygun adımlar atar. Ancak bu durum kaotik bir yaşam süren insan için kolay değildir. Seneca, insan doğasının karmaşıklığından ve öfke, korku, hırs gibi kötü tutkuların insan hayatına vereceği zararları ısrarla vurgular. Bu yüzden kötü tutkuların yönetilmesi hakkında yol gösterici bir misyon üstlenir. İnsanın hiçbir baskı ve zorlama altında kalmadan özgürce yaşaması gerektiğini savunur. Kötü tutkular da bu özgürlüğün önündeki en büyük engeldir. Seneca, bireyin özel ve sosyal hayatında dengeleri nasıl sağlaması gerektiği ve kötü tutkular-dan özellikle öfkeden nasıl uzak duracağı hakkında okuyuculara rehberlik eder (Farnsworth, 2024, s. 248-251).

Seneca, tutku kavramını aktarırken insanda duygu veya duygulanım olarak doğan ve bunların sonucunda ortaya çıkan duygusal dürtüleri kasteder. Bu duygusal dürtüler aşk, öfke, hırs, acıma, sevinç olarak karşımıza çıkar. Seneca bunların basit seviyede duygular olarak dışarı yansımada bir sorun görmez. Ancak bu duygular tutku seviyesine ulaşp kişiyi yoldan çıkarmaya meylederse insan doğasından dışlanır. Seneca, tutkuları olumsuz sonuçlara yol açması bakımından kötücül olarak değerlendirir. Kötü tutkular insanı yanlış yönlendirir.

dirmesi, ahlaklı olmaktan uzaklaştırması, dürtüsel hareket etmesi ve rasyonellikten alıkoyması sebebiyle insan doğasına ait olarak kabul edilmez. Örneğin, aşk tutkusu, kişinin kendinden geçmesine neden olarak yapmaması gereken şeyleri yaptırabilir. Öfke tutkusu, kişiyi kontrolden çıkarıp kendisine ve çevresine gereksiz zararlar vermesine yol açabilir (Seneca, 2024b: 20-21).

Bizi korkutan ve rahatsız eden şeylerin, olaylar veya durumlar olduğunu zannederiz. Örneğin; ölümden korkmak artık bedenlen bu dünyada olmayacağımız ve ölüm anında acı çekeceğimize dair düşüncelerimizin yol açtığı bir korku halidir. Burada asıl korkumuzun ölüm olacağını zannederiz. Fakat bu konuda bizi korkuya sürükleyen asıl sorun, ölüme dair kötü deneyimlerin gerçekleşeceğine olan düşünce ve inançlarımızdır. Kişi kendine hükmeden şeyin tutkuları olmasına izin verirse aklından çok uzakta eylemlerde bulunur. Bu yüzden bize neyin hükmettiği konusunda bilinçli olmamız gerektiğini Epiktetos öğütler. Epiktetos, kişinin kederli olmasına sebep olan sevdiğinden ayrılması gibi durumların da tamamen hisleriyle ve düşünceleriyle ilgili olduğunu vurgular. Kedere asıl sebep olan yaşanan olay değil o olaya yüklenen anlam ve hissedilen duygulardır (Farnsworth, 2024, s. 200-203).

İnsan yaşamı boyunca dışsal unsurların ya da uyaranların etkisi altında yaşamını sürdürür. Bu durum bilinçli ya da bilinçsiz bir vaziyette olabilir. Ancak bütün bu değişken akış içinde insan, değişmeyen sabiteleri olan bir yaşam yasası arayışı içine girebilir. Stoacılar için değişmeyen sabiteler sabırlı, dengeli, doğaya ve rasyonel akla uygun yaşamakta saklıdır. Bu nitelikler bilge insanda mevcuttur. Felsefe tarihi boyunca birçok filozof bilgece yaşam hakkında neler yapılacağını sorgulamış ve farklı cevaplar vermiştir. Fakat ortak noktalarında aklın rehber alındığı ve doğayla uyum içerisinde yaşamının öncelendiği görülür. Bu bağlamda Epiktetos, huzurun duygusal iniş çıkışlarda değil, zihni bir disiplinin kurulmasında olduğunu vurgular. Çünkü stoacılar için mantık ve sistemli bir işleyiş konu duygularla dolu olan tutkular olsa bile gereklidir (Farnsworth, 2024, s. 197-199).

Diğer canlılardan farklı olan insan, düşünebilme ve muhakeme edebilme yeteneği sayesinde onlardan ayrılır. Bu yeteneği düşünme gücünden geldiği kadar, yaşamı üzerinde hakimiyet sahibi olma ve içsel düzenini sağlama isteğinden de gelmektedir. Marcus Aurelius'un *Meditasyonlar'da* söylediği gibi yönetici ilke, kendi huzurunu kaçırmaz. Kendini korkutmaz arzuya kapırmaz. Çünkü herhangi bir şey ona zarar verebilecek kapasitedeyse vermesini ister. Ama o doğası gereği kendi kendine bunu yapmaz. Yönetici ilke insanın rasyonel düşünme gücüdür, aklıdır. Bu ilkenin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Ancak zaman zaman kendi ihtiyaçlarını yaratır. Kendisi kaygılanmak isterse kaygılanır. Onu hiçbir şey engelleyemez (Aurelius, 2022, s. 74).

Stoacıların sık sık bahsettiği ruhsal özgürlük, tutkuların kölesi olmamakla başlar. Bu nedenle tutkulardan kurtulmak, hem bireysel mutluluğun hem de toplumsal düzenin en önemli koşulu olarak görülür. Tutkular, bireyi sadece kişisel boyutta sarsmakla kalmaz, aynı zamanda rasyonelliği zayıflatarak ortak yaşamın işleyişini de tehdit eder. Bu yüzden, Stoacı filozoflar tutkularla mücadeleyi yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir erdem olarak da görür. Tutkularla olan bu mücadele, her Stoacı düşünürde farklı işlenmiştir. Kimileri tutkuları daha köklü ve mutlak bir tehlike olarak görüp radikal çözümler önerirken, kimileri daha ölçülü ve yumuşak bir üslupla bu meseleye yaklaşmıştır. Bu farklılıkları anlamak için Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius gibi Stoacı filozofların bireysel tavırlarını ayrı ayrı incelemek gereklidir. Çünkü her biri aynı Stoacı temelden yola çıkmasına rağmen, tutkular karşısındaki üslup ve yorumlama farkları kayda değer bir önem taşır.

Stoacılara göre tutkular, yalnızca içsel bir taşkınlık değildir. Yanlış bilgiye dayanan hataların bir sonucudur. Dolayısıyla tutkularla mücadele, yalnızca iradenin eğitimiyle sağlanmaz. Aynı zamanda bilgiyle yani felsefi düşünceyle mümkündür. Bu yönüyle Stoacılık, tutkulara karşı yürütülen mücadelenin epistemik boyutuna gözler önüne serer. Ruhun hastalıklı halleri, doğru bilgiyle düzeltilebilir; tutkuların tedavisi ancak aklın yol göstericiliği sayesinde mümkün olabilir. Tutkuların oluşmasında çevresel faktörler, toplumsal durumlar ve bireysel deneyimler etkili olsa da Stoacılar bu dışsal koşulları belirleyici olarak görmez. Asıl belirleyici olan kişinin bu koşullar altında verdiği tepkidir. Kişi eğer tutkulara yenik düşerse, bu onun dış koşullar karşısındaki yanlış içsel yargılarından kaynaklanır. Bu nedenle Stoacı düşüncede bireyin kendi üzerinde hâkimiyet kurması önemlidir. Stoacılar, bunu tutkuların bastırılması ya da yok edilmesi olarak değil, kökeninde bulunan yanlış yargıların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağını düşünür. Böylece kişi, tutkulara karşı dirayetli hale gelir. Onları bastırmak yerine, onların üzerinde rasyonel bir otorite kurarak oluşmalarını engelleyen bir zihinsel berraklık kazanır (Arslan, 2024, s. 402-405).

Bu bağlamda Stoacılık kişisel ve toplumsal birçok noktayı etkiler. Yalnızca duygu kontrolünü sağlamaz. Aynı zamanda zihinsel arınma ve içsel sükûneti de hedefleyen bir yaşam felsefesi olarak karşımıza çıkar. Bilge kişi, tutkuların yönettiği değil, tutkulara neden olan düşünsel hataları çözümleyen kişidir. Stoacılığa göre tutkuların kökenini zihindedir. Bundan dolayı zihni eğitmek, tutkulara hâkim olmanın en temel yoludur.

Seneca'da Tutkuların Anlamı ve İçsel Denge

Lucius Annaeus Seneca, Stoacılığı Roma dünyasında yeniden yorumlamış ve daha yaşanabilir insani bir düzleme taşımış önemli bir filozoftur. Epiktetos ve Marcus Aurelius'tan farklı olarak, Seneca'nın Stoacılığı katı bir sistemden ziyade, gündelik yaşamın karmaşasına göre biçimlenen bir ahlak öğretisi niteliğindedir. Özellikle tutkulara yönelik geliştirdiği düşünce sistemi, onun Stoacı duruşunun hem sadık hem dönüştürücü bir kimliğe sahip olduğunu ortaya koyar (Seneca, 2024a, s. 22-23).

Seneca'ya göre tutkular; ruhun ölçsüz biçimde sarsılmasıyla ortaya çıkan, kişiyi aklın çizgisinden uzaklaştıran ruhsal karışıklıklardır. Ancak onun bu tanımını, yalnızca bir psikolojik durum betimlemesinden ibaret sayılmamalıdır. Tutkular, Seneca'nın felsefesinde etik bir sorunu ifade eder. Ruhsal sağlığın ve ahlaki omurganın bozulmasının bir belirtisi olarak ele alınır. Bu anlamda Seneca, tutkuların bireyin iç dünyasında ve toplumsal düzenin yozlaşmasında da rol oynadığını savunur (Molacı, 2021, s. 62-63).

Seneca'nın stoa felsefesi, teorik katılığın ötesindedir. Onu pratik bir arınma süreci olarak işler ve değerlendirir. Bu bağlamda, tutkularla mücadele edilmesi gerektiğini savunurken, insan doğasına dair daha anlayışlı bir perspektif sunar. Stoa felsefesinde sıklıkla rastlanan "duygulardan arınmış bilge" figürünü Seneca, ideal bir hedef olarak kabul eder. Bu hedefi, nadiren erişilebilecek bir durum olarak değerlendirir. Dolayısıyla onun düşüncesinde tutkularla savaşan insan portresi, kusursuzluktan daha çok çabayla tanımlanır. Bu çaba, içinde aklın rehberliğini ve tutkuların dönüştürülerek zararsız hale getirilmesini amaçlar (Seneca, 2024a, s. 53-54).

Seneca için tutkular karşısında sağlam kalabilmek bireyin eğitilmesinden geçer. Ona göre tutkuların kökeninde yanlış yargılar ve hatalı yorumlamalar vardır. Bu noktada Stoacılığın temel ilkesi olan "doğaya uygun yaşamak", tutkuların denetimini doğrudan ilgilendirir. Çünkü doğaya uygun yaşamak, aklın rehberliğinde yaşamak demektir. Tutkular ise akıl dışı duygusal yönelimlerdir. Seneca, tutkuların sağduyuyu da yok edeceğini düşündüğünden onların geçici olmadığını ruhun istikrarını bozacağına inanır. Özellikle üzerinde durduğu öfke, kıskançlık, hırs gibi tutkular, kişinin ahlaki bütünlüğünü tehdit eden en yıkıcı eğilimlerden sayılır. Dolayısıyla Seneca, tutkuları bastırmaktan çok onları ortaya çıkaran yanlış düşüncelerin düzeltilmesi gerektiğini vurgular. Onun için tedavi edilmesi gereken şey tutkular değil, kişinin yanlış zihinsel yorumlamalarıdır (Seneca, 2024a, s. 266-267).

Seneca'nın Stoacı duruşunda pratikteki işlev önemlidir. Bundan dolayı bilgeliğin üzerinde durur. Günlük yaşamda karşılaşılan zorluklar, acılar, adalet-

sizlikler karşısında kişinin içsel direncini kaybetmemesi gerektiğini ifade eder. Bu yönüyle onun felsefesinin yalnızca soyut bir kuram olmadığı, doğrudan yaşamın içinde bulunan zorluklara karşı bir dayanıklılık öğretisidir. Tutkular karşısındaki bu direniş, yalnızca kişisel mutluluğu değil, toplumsal ve ahlaki arka planda da bir sorumluluk hissiyatı barındırır. Çünkü kişi eğer tutkularına yenik düşerse, yalnızca kendisine zarar vermekle kalmaz, toplumsal ilişkilerin, ve dengenin de bozulmasına sebep olur. Seneca, Stoacı ilkeleri Erken dönem stoacılığına nazaran sert ve katı bir biçimde değil, denge arayışı içinde ele almıştır. Tutkularla savaş içinde olmak yerine, onların neden kaynaklandığını ve dönüştürmeyi tavsiye eder. Bu dönüşüm ise felsefi bir eğitim desteği ve içsel sorgulamalarla mümkündür. İnsanın doğası gereği hata yapabileceğini kabul eden Seneca, bu hataların sürekli bir çaba içinde düzeltilebileceğini ifade eder. Bu bağlamda onun felsefesi, insanın iradesine güvenen ve eğitilebilirliğine inanan bir taraftadır (Seneca, 2024b, s. 95-100).

Sonuç olarak Seneca'nın tutkulara yaklaşımı, klasik Stoacı ilkelerle uyumlu olsa da, onun kişisel yaşantısıyla ve ahlaki duyarlılığıyla beslenmiş daha esnek bir duruş olarak kabul edilebilir. Tutkular kişinin erdemini tehdit eden, ruhsal dengesini bozan etkenlerdir. Ancak onları bastırmak değil, irade gücüyle anlamak ve dönüştürmek Seneca'nın ahlak öğretisinin merkezinde bulunur. Böylece Seneca, tutkularla yaşamak zorunda olan bir insanın, hem yanlışlarını hem de irade potansiyelini göz önünde bulundurarak insan yaşamına uygun bir Stoacı anlayış geliştirmiştir.

Epiktetos'ta Tutkulara Sistemli Bir Yaklaşım

Epiktetos, Stoacı düşüncenin en etkileyici isimlerinden biridir. Eskiden köle olması ve felsefeye olan ilgisi, onun düşüncelerine hem bir felsefi derinlik hem de pratiklik kazandırmıştır. Epiktetos'un felsefesi, özellikle "kontrol edebildiklerimiz" ve "edemediğimiz şeyler" arasındaki ayrımın merkeze alındığı bir felsefedir. Bu ayrım, tutkulara olan yaklaşımında da belirleyici bir ilkedir. Epiktetos'ta tutkular, insanın doğası gereği doğrudan bastırılması gereken bir dürtü olarak kabul edilmez. Ancak doğru yönlendirilmediğinde ruhu ele geçiren ve aklın işleyişini bozan yanlış eğilimlerdir (Gökberk, 2020, s. 140).

Epiktetos'un tutkulara yönelik düşüncesi, sistemli bir ahlaki eğitim modeline temel alır. Ona göre kişi, iradesini eğiterek tutkuların esareti altından kurtulabilir. Bu açıdan, Seneca'da olduğu gibi tutkularla doğrudan savaşmak yerine, onları doğuran yanlış inançların ve değer yargılarının değiştirilmesini önerir. Epiktetos, bizi rahatsız eden şeylerin, onlar hakkında sahip olduğumuz yargıların yanlış olmasına bağlar. Ona göre tutkular da insanların bu yanlış

yargıların ürünüdür. Örneğin keder, sahip olduğumuz bir şeyin elimizden alınması ya da beklediğimiz bir şeyin gerçekleşmemesiyle ortaya çıkar bir tutkudur. Ancak Epiktetos'a göre bu durumlar, bizim kontrolümüzde olmayan olaylara aşırı anlam yüklememizin bir sonucundan ibarettir. Akıl, bu bağları çözümleyerek ve gerçekliğini göstererek kederin olumsuz sonuçlarını yok edebilir (Epiktetos, 2023, s. 329-334).

Epiktetos'un stoacılığı teoriden çok uygulamaya odaklıdır. Onun için felsefe, ruhu eğiten bir içsel disiplin alanıdır. Öğrencilerine de felsefeyle bilgi edinme çabası ile değil, ahlaki bir yapı oluşturma amacıyla ilgilenmelerini öğütler. Bu bağlamda tutkularla mücadele, bir tür içsel düzen ve disiplin oluşturma sürecidir. İnsan içsel düzeni sağladığında ve tutkulara iradeli bir şekilde göğüs gerdiğinde, erdemli bir hayat sürebilir. Epiktetos'a göre bir insan, dış koşullar ne kadar zorlayıcı olursa olsun, kendi iç dünyasını düzenleyebildiği müddetçe özgür ve mutlu olabilir. Bu içsel düzen, tutkuların yerini bilgece bir sükûnetin almasıyla gerçekleşir Ancak bu bir ideal olduğu için hemen gerçekleşmez. Bu yüzden Epiktetos, sürekli tekrar, düzen, irade ve felsefi yaşam biçimini benimsemekle kastedilen bu dönüşümün mümkün olduğunu savunur (Epiktetos, 2023, s. 143-146).

Tutkular, Epiktetos'un perspektifinde bilge olmayan bir ruhun mutlaka karşılaşacağı bir zaaftır. Ancak bu zaafılar doğru kullanıldığında kişinin kendi gelişimi için büyük bir fırsattır. Dolayısıyla onun yaklaşımı tamamen yıkıcı ya da duygu odaklı değildir. Tutkular, insanın içsel eğitimine yönelik bir sınav olarak görülebilir. Felsefi eğitim ise bu sınavdan başarıyla geçmenin doğru bir yoludur. Böylece Epiktetos, Stoacılığı teorik bilgiler yığından ziyade sistemli bir ruhani gelişim alanı olarak sunar.

Marcus Aurelius'ta Tutkular ve Gözlemci Tavrı

Marcus Aurelius, hem Roma İmparatoru hem de bir Stoacı filozof olması nedeniyle, tarihin nadir figürlerinden biridir. Onun felsefesinde yalnızca teorik bir söylemle karşılaşmayız. O, aynı zamanda iktidar yükünün, savaşların ve ölümlerin ortasında kalarak geliştirdiği felsefesini aktarır. *Kendime Düşünceler* adlı eseri, onun tutkularla olan karmaşık ilişkisini gözler önüne serer. Aynı zamanda Stoacı ahlaki yaşama geçirme çabasını ve bireysel bilgelik arayışında başına gelenleri anlatır. Marcus Aurelius, stoacı öğretinin temel ilkelerini benimser. Ancak diğer filozoflara göre tutkulara karşı daha yumuşak ve anlayışlı bir tavır takındığı görülür. İnsanın, hayatta karşılaştığı durumlarda tutkularından kaçamayacağını fark eder. Bu bilinç öncülüğünde felsefeyi de tutkulardan arınma aracı olarak görür. Onun için tutkularla mücadele, dışsal bir baskıyla

yönetilemez. İçsel mücadele ve telkinle başarılı bir tutku yönetimi sağlanabilir (Aurelius, 2022, s. 77-79).

Marcus Aurelius, *Kendime Düşünceler'de* insanları suçlamamayı öğütler. Çünkü insanlar bazen ne yaptıklarını bilmeyebilir. Ya da zaaflarından etkilenebilir diye düşünür. Bu anlayış, onun hem kendisine hem başkalarına karşı daha anlayışlı ve hoşgörülü bir tavır geliştirmesini sağlar. Epiktetos gibi o da tutkuların yanlış yargılardan ortaya çıktığını kabul eder; ancak onların varlığını da doğal karşılar. Marcus Aurelius, tutkuların bastırılması kadar, onlarla dostane bir tavırla içsel olarak konuşmanın da mümkün olduğunu anlamıştır. Bu onun felsefi duruşunu daha insani kılar (Aurelius, 2022, s. 57-58).

Tutkulara yönelik bu anlayışlı tavır, onun imparatorluk görevinde karşılaştığı zorluklarla doğrudan ilgilidir. Savaşta askerlerini cesaretlendirmek, halkı yönetmek, isyanları bastırmak gibi görevler arasında Stoacı bir duruş sergilemek, Marcus Aurelius'u sürekli bir içsel hesaplaşmaya zorlamıştır. Bu hesaplaşma sonucu, onun tutkulara karşı hem dikkatli hem de anlayışlı bir pozisyonda kaldığını görürüz. Özellikle öfke, hırs, adalet, gurur ve kibir gibi tutkulara yönelik kendisini sürekli uyarması ve sorgulaması onun içsel mücadeleye verdiği önemi gösterir (Aurelius, 2022, s. 89-91).

Marcus Aurelius, bahsettiğimiz diğer filozoflar gibi “doğaya uygun yaşamak” ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır. Ona göre doğaya uygun olan, ölçülülük, adalet ve kendine hakimiyettir. Eğer tutkular, bu değerleri tehdit ederse, kişinin kendi doğasına yabancılaşması gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Ancak bu yabancılaşma kaçınılmaz değildir. Üzerinde çalışılarak geliştirilebilecek bir görev niteliğindedir. Bu nedenle Marcus Aurelius'un stoacılığı iç disiplin ve gelişimin pratiğidir. İdeal bir bilge olmak yerine her gün daha adaletli, dengeli ve öz denetimli biri olmaya çalışmayı tavsiye eder. Tutkulara yaklaşımı, felsefi bir sertlikten çok, ruhsal bir rehberlik formundadır. Kendi yazıları da bu açıdan adeta birer içsel konuşma notu olarak kabul edilir. Tutkular karşısında soğukkanlılık, yaşanan olayları kabullenme, başkalarına karşı anlayışlı olma ve kendine karşı dürüstlük onun dört temel stoacı tavrını oluşturur. Bu bakımdan Marcus Aurelius, diğerlerinden farklı olarak duygularını gözlemlemeyi bilen bir filozof olarak karşımıza çıkar (Aurelius, 2022, s. 43-45).

Sonuç olarak, Marcus Aurelius'un tutkulara yaklaşımı, Epiktetos'a göre daha kişisel, samimi ve duyarlıdır. İkisi de Stoacı olması bakımından ortak bir zemine sahip olsalar bile, Epiktetos sistemli bir öğretmen, Marcus Aurelius ise deneyimle olgunlaşan bir gözlemci tavrına sahiptir. Marcus Aurelius'un felsefesi, tutkuların yok edilmesinden uzaktır. Tutkular karşısında dengeli ve duyarlı bir karakter geliştirmeyi amaçlar. Bu sayede onun düşünceleri, yalnızca

sınırlı bir dönem değil, uzun yıllar boyunca içsel yolculuğunu tamamlamaya çalışan herkes için rehber olmaya devam eder.

Sonuç

Bu bildiri boyunca, Son dönem stoacı düşüncenin üç önemli temsilcisi olan Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'un tutkular karşısındaki duruşları ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Her bir filozof kendi dönemindeki toplumsal özellikler, kişisel yaşam koşulları ve felsefi yönelimleri doğrultusunda tutkulara dair özgün yaklaşımlar geliştirmiştir. Sonuç olarak, bu üç Stoacı filozof arasında hem ortak paydaların hem de belirgin farklılıkların bulunduğu görülmüştür. Bu bölümde, çalışmanın genel bulguları çerçevesinde bu üç düşünürün tutkulara yönelik yaklaşımları karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilecek ve Stoacılığın içsel tutarlılığı ile dönemler arası esnekliği üzerine bazı çıkarımlarda bulunulacaktır.

Seneca, tutkulara yönelik fikirlerini özellikle bilgelik ve ölçülülük kavramları etrafında açıklar. Onun için tutkular, insanın aklını kullanmasını engelleyen, onu kendi doğasından uzaklaştıran bunların sonucunda da ahlaki çöküşe sebep olan güçlü sarsıntılardır. Ancak Seneca'nın yaklaşımı yalnızca dışlayıcı bir tutumla sınırlı kalmaz. O, tutkuların doğasını çözümleyerek onları denetim altına almanın yollarını gösterir. Bu bağlamda Seneca, tutkuların tamamen yok edilmesi yerine, onların iyi tutkulara dönüştürülmesini ve akla uygun bir düzen içinde yeniden şekillendirilmesini önerir. Dolayısıyla Seneca'nın tutkulara bakışı, mutlak bir reddetme ziyade onları akla tabi kılmaya çalışan bir tür uzlaştırma gayretidir.

Epiktetos ise Stoacı öğretiyi belki de en sistemli ve en katı biçimde uygulayan filozoftur. Onun öğretisi bütünüyle irade kavramı etrafında şekillenir. Epiktetos'a göre tutkular, iradenin doğru kullanılmamasından dolayı açığa çıkar. İnsan, kendi denetimi altında olan ve olmayanı ayırabildiği ölçüde özgür ve mutlu bir şekilde yaşayabilir. Tutkular ise bu ayrımı ihlal etmeye meyilli bir zihinsel hatanın sonucudur. Bu nedenle Epiktetos için tutkular sadece bastırılması değil, aynı zamanda yanlış değer yargılarının bir ürünü olarak ortaya çıkması sebebiyle, felsefi anlamda düzeltilmesi gereken birer yanılsamadır. Onun açısından tutkular, bireyin özgürlüğüne ve ahlakına doğrudan bir tehdit oluşturur. Bu yönüyle Epiktetos'un tutku anlayışının Seneca'ya göre daha katı, daha doktriner bir çerçevede biçimlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Marcus Aurelius ise tutkulara yönelik yaklaşımında daha bireysel, daha deneyimsel ve zaman zaman daha yumuşak bir tavır sergiler. İmparator olarak yaşadığı kaotik hayatı, onun tutkulara dair düşüncelerine varoluşsal bir boyut

kazandırmıştır. Marcus Aurelius için tutkular, insan doğasının bir parçasıdır ve bu nedenle olağan kabul edilir. Tutkuları ortadan kaldırmak yerine onlarla yüzleşmek, anlamak ve içsel bir uyumla onları iyiye yönlendirmek gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Marcus Aurelius, Epiktetos'un öğretilerinden etkilenmiş, onları daha içe dönük ve daha insani bir üslupla biçimde yeniden yorumlamıştır. Onun *Kendime Düşünceler* adlı eserinde tutkularla mücadelenin yalnızca felsefi değil, aynı zamanda ahlaki ve psikolojik arka planını da incelemiştir. Bu anlamda Marcus Aurelius, Stoacı öğretiyi katı ilkeler bütünü olmaktan çıkarıp, yaşama dair içsel uygulamalara dönüştürmüştür. Tutkular karşısında gösterdiği anlayış, hem diğer insanlara karşı tutumunu hem de Stoacılığın evrensel katılığını yumuşatmıştır. Böylelikle Marcus Aurelius'un stoacılığının daha uygulanabilir ve insancıl bir pozisyonda olduğu görülmektedir.

Bu üç filozofun yaklaşımları karşılaştırıldığında, Seneca'nın dengeleyici ve uzlaştırıcı yaklaşımı, Epiktetos'un öğretiye bağlılığı ve sistematik tarzı ile birbirinden ayrıldığı görülür. Marcus Aurelius'un deneyimi öncelemesi ve tutkuları anlamaya yönelik tarzı stoacı kabullere nazik bir eleştiri sunar. Bununla birlikte her üçü de tutkuların erdemli bir yaşam açısından sorunlara yol açacağını kabul eder. Çünkü stoacılar için en temel kriterlerden birisi akla uygunluktur. Tutkuların akıl dışında kabul edilmesi onların temelden reddedilmesine yol açar. Bundan dolayı tutkular, kişiyi aklın yolundan saptırır ve içsel huzuru zedeler. Bu sorunla baş etme yöntemleri noktasında da birbirlerinden ayrılırlar. Seneca kötü tutkuların iyi tutkulara dönüştürülmesini önerir. Epiktetos içsel denge ve iradeyi zedeleyeceği için katı bir biçimde reddeder. Marcus Aurelius ise içsel sorgulama ve kabul ile tutkuları dönüştürmeyi hedefler.

Bu farklılıklar yalnızca bireysel felsefi tercihlerin bir sonucu değil, aynı zamanda yaşanan dönemin sosyo-politik koşullarının ve her birinin kişisel yaşam deneyimlerinin de bir yansımasıdır. Seneca'nın Roma aristokrasisinde görev alması, Epiktetos'un kölelik geçmişi ve Marcus'un imparatorluk sorumluluğu, tutkulara dair görüşlerini belirleyen temel sebepler olarak görülür. Bu bağlamda Stoacılığın sabit ve dogmatik bir öğreti olarak kabul edilmesi hatalı olacaktır. Stoacılığın, belirli ilkeler etrafında şekillenen ama bireysel yoruma ve sorgulamaya açık bir felsefi yönelim olduğunu söylemek mümkündür.

Stoacılığın tutkular karşısındaki pozisyonu yalnızca bir bastırma ve yok sayma öğretisi değildir. Aksine, tutkuların insan yaşamındaki yerini tanıyan, onların ne olduğunu araştıran, doğasını anlamaya çalışan ve bu doğayı akla uygun hale getirmenin yollarını bulmayı hedefleyen bir felsefi disiplindir. Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius, tutkuları anlamaya giden bu yolda birbirlerinden farklı noktalara temas etmişlerdir. Bu çeşitlilik, Stoacılığın hem zamana

hem kişiye uyumlanabilen pozitif yönünü ortaya koyar. Bildiride ulaşılan temel bulgu; tutkuların Son dönem Stoa felsefesinde mutlak birer düşman olmadığı; akıl öncülüğünde doğru yönetilmedikleri taktirde tehlikeli olabileceği, ancak felsefi ve ahlaki eğitimin doğru yönlendirmesiyle dönüştürülebilecek insani yönelimler veya eğilimler olarak görüldüğüdür. Bu bağlamda bildiri; tutkuların kontrolsüz bir şekilde yaşanmasını uygun bulmamakta, ancak katı stoacı tutumun tutkulara yönelik sert tavrının da insan ruhuna uygun olmadığını savunmaktadır.

Sonuç olarak; Stoacı düşüncenin temel ilkeleri; doğa ile uyum içinde yaşamak, erdemi en yüce iyi olarak görmek ve bilgelik yolunda bizi engelleyen her türlü eğilimden uzak durmaktır. Ne var ki, insanın göz ardı edilemeyecek bir biyolojik mekanizması ve bu mekanizmanın parçası olan, tutkuları harekete geçiren refleks ve dürtüleri vardır. Doğaya uygunluk ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde, bu dürtülerin insana ait olduğu ve insan doğasının ayrılmaz bir parçası olduğu görülür. Bu bildiride savunulduğu üzere, tutkuların tümüyle bastırılması değil, onların ölçsüz ve kontrolsüz yaşanmasının asıl sorun olduğu kabul edilmelidir. Sonuç olarak, tutkularla tamamen savaşmak değil, onları insan doğasının bir parçası olarak kabul edip aklın rehberliğinde yönetmek gereklidir. Bu tutum Stoacı ilkelere aykırılık değil, aksine bu ilkelerin çağdaş insana uyarlanabilirliğini mümkün kılan bir yaklaşımdır.

Kaynakça

- Arslan, A. (2024). *İlkçağ Felsefe Tarihi IV Helenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular, Stoacılar, Septikler*. İstanbul: Alfa Yayın.
- Aurelius, M. (2022). *Kendime Düşünceler* (14 b.). (Y. E. Ceren, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Epiktetos. (2023). *Söylevler*. (Y. Kurtkaya, Çev.) İstanbul: Şule Yayınları.
- Farnsworth, W. (2024). *Stoacılığı Yaşamak*. (A. Beyaz, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Gökberk, M. (2020). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Laertios, D. (2022). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (11 b.). (C. Şentuna, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Molacı, M. (2021). *Erken Dönem Stoa Etiğinden Seçme Metinler*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Seneca, L. A. (2024a). *Ahlak Mektupları* (7 b.). (T. Uzel, Çev.) İstanbul: Jaguar Kitap.
- Seneca, L. A. (2024b). *Öfke Üzerine* (2 b.). (A. D. Hanegelioglu, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Enneagram Kişilik Tiplerinin Arapça Dil Öğrenme Süreçlerine Etkisi: Dil Pedagojisi Açısından Kuramsal Bir İnceleme

Münevver Zehra KAPCI*

Öz: Bu çalışma, Enneagram kişilik tipolojisinin Arapça öğrenme süreçlerine etkisini inceleyerek bireyselleştirilmiş dil pedagojisine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Kuramsal düzeyde yürütülen araştırmada, her bir Enneagram tipinin öğrenme eğilimleri, güçlü yönleri ve pedagojik ihtiyaçları literatür taraması yoluyla analiz edilmiştir. Bulgular, farklı Enneagram tiplerinin Arapça öğrenirken çeşitli stratejiler benimsediğini ve kişilik temelli yaklaşımların öğretim sürecini olumlu etkileyebileceğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, kişilik yapılarının dikkate alındığı pedagojik uygulamaların Arapça öğretiminde teysir çalışmalarına katkı sunacağı ve öğretmenler için yeni yönetsel açılımlar sunabileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enneagram, kişilik tipleri, Arapça öğretimi, dil pedagojisi, öğrenme stilleri, JEL Kodları: I21, I29

The Impact of Enneagram Personality Types on Arabic Language Learning Processes: A Theoretical Analysis from the Perspective of Language Pedagogy

Abstract: This study investigates the impact of Enneagram personality typology on Arabic language learning to contribute to individualized language pedagogy. Conducted at a theoretical level, the study analyzes learning tendencies, strengths, and pedagogical needs of each Enneagram type through a literature review. Findings reveal that different types adopt distinct strategies in Arabic learning, and personality-based approaches can enhance the instructional process. It is concluded that considering personality traits in pedagogy may improve the effectiveness of Arabic teaching and offer new methodological perspectives for educators.

Keywords: Enneagram, personality types, Arabic language teaching, language pedagogy, learning styles, JEL Codes: I21, I29

* 18harf@gmail.com Selçuk üniversitesi SBE Arap dili ve Belağatı ABD Y.L. Öğrencisi Konya / Türkiye
ORCID ID: 0009-0004-3327-8196

Giriş

Konunun Önemi

Kişilik özelliklerinin bireylerin öğrenme süreçleri üzerindeki etkisi, son yıllarda dil pedagojisi alanında yoğun bir şekilde ele alınan başlıklardan biri haline gelmiştir (Dörnyei, 2005). Özellikle birey merkezli yaklaşımların ve öğrenen özerkliğinin önem kazandığı çağdaş eğitim anlayışında, kişilik tipolojilerinin öğrenme biçimleriyle ilişkilendirilmesi, öğretmen ve eğitimci bakış açısına yeni bir ufuk açmaktadır.

Bu bağlamda Enneagram kişilik sistemi, bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal yönelimlerini derinlemesine analiz eden çok katmanlı yapısıyla dikkat çekmektedir (Riso & Hudson, 1996). Dokuz farklı kişilik tipine dayanan bu sistem, bireyin nasıl düşündüğü, nasıl ilişki kurduğu ve nasıl öğrendiğine dair güçlü içgörüler sunmaktadır. Bu özellikleriyle Enneagram modeli, sadece psikolojik danışmanlık ve kişisel gelişim alanlarında değil, aynı zamanda eğitim ve özellikle dil öğretimi gibi disiplinlerde de giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Arapça ise hem semantik yapısı hem de morfolojik zenginliğiyle öğrenimi özel stratejiler gerektiren, yüksek düzeyde dikkat ve anlamlandırma becerisi isteyen bir dildir (Al-Batal, 2017). Arapçanın yabancı dil olarak öğretiminde, öğrencilerin kişilik yapılarına uygun pedagojik yaklaşımlar benimsenmesi, öğrenme motivasyonunu ve kalıcılığını artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, Arapça öğrenen bireylerin Enneagram tipolojilerine göre öğrenme yatkınlıklarının analiz edilmesi, dil pedagojisine yenilikçi ve bütüncül bir katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu bildirinin temel amacı; Enneagram kişilik tiplerinin Arapça dil öğrenme süreçlerine etkisini teorik bir zeminde ele alarak, her bir kişilik tipine özgü öğrenme yatkınlıklarını değerlendirmektir. Ayrıca bu değerlendirme, pedagojik çıkarımlar doğrultusunda Arapça öğreticilerine kişilik-temelli uygulama önerileri sunmayı da hedeflemektedir.

Çalışma yalnızca teorik düzeyde ele alınacak olup, herhangi bir ampirik veri toplama veya anket uygulaması içermemektedir. Psikoloji, eğitim bilimleri ve dil öğretimi literatürlerinden yararlanılarak oluşturulan bu kuramsal inceleme, hem Arap Dili ve Belağatı hem de Dil Pedagojisi alanlarına disiplinlerarası bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Literatür Taramasına Dayalı Kuramsal Yaklaşım

Bu çalışma nitel bir yaklaşımla, ilgili literatürden elde edilen bilgi, kuram ve kavramlar ışığında oluşturulmuştur (Creswell, 2014). Psikolojik tipolojiler, öğrenme teorileri, dil pedagojisi ve Arapça öğretimi literatürü taranarak, her bir Enneagram tipi için uygun öğrenme stratejileri teorik olarak değerlendirilecektir. Bu yönüyle bildiri, uygulamalı bir araştırma değil, kuramsal ve yorumlayıcı bir analiz niteliğindedir.

Teorik Arka Plan

Enneagram Kişilik Tipleri ve Öğrenme Yönelimleri

Enneagram sistemi, dokuz temel kişilik tipine dayanan psikodinamik bir modeldir. Her bir tipin algılayış biçimi, motivasyon kaynağı, stres tepkisi ve öğrenmeye yaklaşımı farklıdır. Bu farklılıklar, bireylerin nasıl öğrendiklerini anlamada önemli ipuçları sunar.

Tip 1 – Mükemmeliyetçi: Düzenli ve kurallara uygun yapısıyla sistemli çalışmayı tercih eder. Arapça gibi gramer açısından karmaşık dillerde başarılı olabilir. Hatalardan öğrenme eğilimindedir.¹

Tip 2 – Yardımsever:

İlişkisel ve duygusal bağ odaklıdır. Arapça öğreniminde grup çalışmaları ve diyalog temelli yöntemlerde daha verimli olabilir. Öğretmen ve arkadaş desteğine önem verir, övgü ve geri bildirim motivasyonunu artırır. Dil öğrenimini sosyal bir paylaşım aracı olarak görür.²

Tip 3 – Başarı Odaklı:

Sonuç odaklı ve rekabetçidir. Arapça öğreniminde hızlı ve etkili teknikleri tercih eder. Başarı ve performans göstergeleriyle motive olur. Sertifikalar, dereceler ve sınav başarıları önemli motivasyon kaynaklarıdır.³

Tip 4 – Bireyselci:

Duygusal derinlik ve özgünlük arayışı içindedir. Arapça'nın estetik yönü, edebî metinler ve şiir gibi içeriklerle ilgilenebilir. Duygularını ifade etme araçları ve sembolik anlatımlar üzerinden öğrenmeyi tercih eder.⁴

¹ Riso, D. R., & Hudson, R. (1996). *Personality Types: Using the Enneagram for Self-Discovery*. Houghton Mifflin.

² Riso, D. R., & Hudson, R. (1996). *Personality Types: Using the Enneagram for Self-Discovery*. Houghton Mifflin.

³ Palmer, H. (1991). *The Enneagram: Understanding Yourself and the Others In Your Life*. Harper-SanFrancisco.

⁴ Riso, D. R., & Hudson, R. (1999). *The Wisdom of the Enneagram*. Bantam.

Tip 5 – Araştırmacı:

Bilgi odaklı ve bağımsız çalışmayı sever. Arapça öğreniminde teorik kaynaklar, gramer kitapları ve kelime analizleriyle ilgilenir. Kendi başına derinlemesine çalışmayı ve konular arasında bağlantılar kurmayı tercih eder.⁵

Tip 6 – Sorgulayıcı:

Güven ihtiyacı ve endişe odaklıdır. Öğrenme sürecinde öğretmen ve kaynaklara bağlı kalmak ister. Arapça gibi zorlayıcı dillerde düzenli plan, kontrollü çalışma ve soru-cevap oturumları faydalı olur.⁶

Tip 7 – Maceraperest:

Yeni deneyimler ve çeşitlilik arar. Arapça öğreniminde farklı öğretim teknikleri, oyunlar, sohbet grupları ve online uygulamalarla motive olabilir. Rutinden sıkılır; eğlenceli ve keşif odaklı yöntemler ilgisini çeker.⁷

Tip 8 – Lider:

Kontrol ve güç odaklıdır. Arapça öğreniminde tartışma, münazara ve liderlik gerektiren grup aktivitelerinde daha başarılı olabilir. Hedefe yönelik çalışmayı ve otoriteyle doğrudan iletişimi tercih eder.⁸

Tip 9 – Uyumlayıcı:

Uyum ve huzur arayışı içindedir. Arapça öğreniminde yavaş ama istikrarlı ilerler. Baskı ve rekabetten hoşlanmaz. Grup içi uyum ve dostane ortamlar verimini artırır.⁹

Arapça Öğretim Yöntemleri ve Pedagojik Yaklaşımlarla Enneagram Tiplerinin Eşleşmesi

Tip 1 – Mükemmeliyetçi:

Kural ve düzen odaklı Tip 1 bireyler için dilbilgisi-odaklı (Grammar-Translation Method) yöntem etkili olabilir. Bu yaklaşım, Arapça'nın dilbilgisel kurallarını sistematik bir şekilde öğretir ve hata düzeltmelerine önem verir. Bu tip bireyler, metin çözümlemeleri ve yazılı ödevlerle dil hakimiyetini artırabilir.¹⁰

Tip 2 – Yardımsever:

İlişkisel öğrenme yapısı olan Tip 2 bireyler için İletişimsel Dil Öğretimi (Communicative Language Teaching) uygun olabilir. Bu yöntem, öğrenci etki-

⁵ Maitri, S. (2001). The Spiritual Dimension of the Enneagram. TarcherPerigee.

⁶ Palmer, H. (1991). The Enneagram. HarperSanFrancisco.

⁷ Riso, D. R., & Hudson, R. (1999). The Wisdom of the Enneagram. Bantam.

⁸ Maitri, S. (2001). The Spiritual Dimension of the Enneagram. TarcherPerigee.

⁹ Palmer, H. (1991). The Enneagram. HarperSanFrancisco.

¹⁰ Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.

leşimi ve işbirlikçi grup etkinliklerini önceler. Arapça diyaloglar, grup çalışmaları ve rol yapma etkinlikleriyle sosyal bağlarını kullanarak dil öğrenebilirler.¹¹

Tip 3 – Başarı Odaklı:

Rekabet ve performans odaklı Tip 3 için Görev-Temelli Dil Öğretimi (Task-Based Language Teaching) önerilir. Belirli görevleri ve hedefleri tamamlamaya dayalı bu yaklaşım, sınavlar ve proje temelli çalışmalarla motivasyonu artırır.¹²

Tip 4 – Bireyselci:

Estetik ve özgünlüğe değer veren Tip 4 bireyler için Proje Tabanlı Öğrenme (Project-Based Learning) etkili olabilir. Arap edebiyatı, şiir ve kültürel proje çalışmaları bu tip öğrencilerin ilgisini çeker. Kişisel yaratım ve sanatsal çalışmalar dil motivasyonlarını yükseltir.¹³

Tip 5 – Araştırmacı:

Bilgi odaklı Tip 5 bireyler için Bilişsel Dil Öğrenme Stratejileri (Cognitive Language Learning Strategies) ve kendi kendine öğrenme yöntemleri uygundur. Arapça kaynaklar, sözlük çalışmaları ve dilbilgisel analiz etkinlikleriyle bağımsız öğrenmeye yönelirler.¹⁴

Tip 6 – Sorgulayıcı:

Güven ve kontrol ihtiyacı duyan Tip 6 için Yapılandırılmış Öğrenme Yöntemleri (Structured Learning Approaches) önerilir. Net planlamalar, öğretmen rehberliği ve soru-cevap odaklı ders işleyişi, Arapça'nın karmaşık yapısına karşı güven geliştirir.¹⁵

Tip 7 – Maceraperest:

Çeşitlilik ve eğlence odaklı Tip 7 için Oyun Tabanlı Öğrenme (Game-Based Learning) ve Mobil Dil Uygulamaları etkili olabilir. Arapça bulmacalar, sohbet grupları ve interaktif uygulamalar öğrenmeyi cazip kılar.¹⁶

Tip 8 – Lider:

Kontrol ve güç arayan Tip 8 bireyler için Tartışma ve Münazara Teknikleri önerilir. Arapça münazara kulüpleri, liderlik gerektiren grup çalışmaları ve savunma konuşmaları ile dil yetilerini güçlendirebilirler.¹⁷

¹¹ Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.

¹² Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.

¹³ Thomas, J. W. (2000). *A Review of Research on Project-Based Learning*.

¹⁴ O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge University Press.

¹⁵ Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

¹⁶ Gee, J. P. (2003). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. Palgrave Macmillan.

¹⁷ Brookfield, S. D., & Preskill, S. (2012). *Discussion as a Way of Teaching*. Jossey-Bass.

Tip 9 – Uyumlayıcı:

Huzur ve denge arayan Tip 9 bireyler için Bütünsel Dil Öğretimi (Holistic Language Learning) yaklaşımı uygundur. Grup uyumunu ve etkileşimi önceliklendiren, baskısız ve doğal akışlı etkinliklerle Arapça öğrenmeleri desteklenebilir.¹⁸

Dil Öğrenme Teorileri: Edinim, Motivasyon ve Stratejiler Dil Edinimi ve Dil Öğrenme Ayrımı

Dil öğrenme süreçleri üzerine yapılan araştırmalarda, dil edinimi (acquisition) ve dil öğrenme (learning) kavramları arasında temel bir ayrım yapılmaktadır. Dil edinimi, bireyin doğal, plansız ve yoğun etkileşim ortamlarında dili farkında olmadan öğrenmesi sürecidir. Özellikle çocukların ana dillerini öğrenmeleri bu sürece örnek olarak gösterilirken; dil öğrenme ise, yapılandırılmış, planlı ve sistematik bir eğitim süreci aracılığıyla gerçekleşen bilinçli bilgi edinimidir. Stephen Krashen'in Edinim-Öğrenme Hipotezi, bu ayrımı vurgulayan en önemli teorilerden biridir^{19 20}

Davranışçı, Bilişsel ve Sosyo-Kültürel Teoriler

Dil öğretim yaklaşımları, tarihsel süreçte farklı kuramsal temellere dayanırılmıştır. Davranışçı Yaklaşım, dil öğrenimini uyarıcı-tepki mekanizmaları üzerinden açıklamış ve tekrarlama, ezber ve pekiştirme gibi yöntemleri önermiştir.²¹ Bilişsel Yaklaşım ise, zihinsel süreçlerin ve bellek stratejilerinin dil öğrenimindeki önemini vurgulamış, anlamlandırma ve yapı çözümlemesi yöntemlerini geliştirmiştir.²² Sosyo-Kültürel Yaklaşım ise, dilin sosyal bağlamda, etkileşim ve kültürel aktarım yoluyla edinildiğini savunmuş ve Vygotsky'nin Yakınsal Gelişim Alanı kavramıyla desteklenmiştir.²³

Dil Öğrenme Motivasyonu Teorileri

Dil öğreniminde motivasyon, bireyin öğrenme sürecine katılımını ve öğrenme başarısını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Gardner'ın Sosyal Eğitimsel Modeli, motivasyonu entegratif ve araçsal olmak üzere iki ana başlık altında incelemiş ve özellikle ikinci dil öğreniminde kültürel ve sosyal fak-

¹⁸ Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.

¹⁹ Brown, H. D. (2007). Principles of language learning and teaching. Pearson Education.

²⁰ Krashen, S. D. (1982). Principles and practice in second language acquisition. Pergamon.

²¹ Skinner, B. F. (1957). Verbal behavior. Appleton-Century-Crofts.

²² Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press.

²³ Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

törlerin motivasyon üzerindeki etkisini vurgulamıştır.²⁴ Öte yandan, Deci ve Ryan'ın Öz Belirleme Teorisi (Self-Determination Theory), bireyin içsel ve dışsal motivasyon düzeylerinin öğrenme davranışlarını belirlediğini ifade eder.²⁵

Dil Öğrenme Stratejileri

Öğrenme stratejileri, bireylerin dil öğrenme sürecini planlama, uygulama ve değerlendirme biçimlerini belirleyen yöntemlerdir. Oxford (1990), dil öğrenme stratejilerini bilişsel, üstbilişsel, belleksel, telafi edici, duygusal ve sosyal stratejiler olarak altı başlıkta sınıflandırmıştır.²⁶ Ayrıca, O'Malley ve Chamot (1990), dil öğreniminde bilişsel ve üstbilişsel stratejilerin özellikle akademik dil eğitiminde başarıyı artırdığını ortaya koymuştur.²⁷

Enneagram Temelli Yaklaşımlar ve Literatür Taraması

Enneagram sisteminin eğitimdeki yeri giderek daha fazla araştırma konusu haline gelmektedir. Barlık (2023) tarafından yürütülen çalışmada, Enneagram tiplerine göre yapılandırılan ders etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin İngilizce başarısını anlamlı düzeyde artırdığı tespit edilmiştir. Bu durum, kişilik odaklı öğretim stratejilerinin akademik başarıyı doğrudan etkileyebileceğini göstermektedir.

Benzer şekilde, Özkan (2024), Enneagram sisteminin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminde empati ve ahlaki gelişimi desteklediğini belirtmiştir. Bu bağlamda kişilik tiplerinin pedagojik uygulamalara entegrasyonu, yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal gelişime de katkı sağlamaktadır.

Kabak (2011) tarafından yürütülen bir başka araştırma ise, Enneagram sistemine göre gruplandırılmış öğrencilerin işbirlikli öğrenme ortamlarında daha etkin performans sergilediğini ortaya koymuştur. Bu, özellikle etkileşim ve grup dili çalışmalarında kullanılabilecek değerli bir bulgudur.

Koyuncu (2021) ise üniversite öğrencilerinin kişilik tiplerinin meslek seçimleri üzerindeki etkisini analiz etmiş, Tip 3 ve Tip 5 gibi bireylerin analitik veya sonuç odaklı alanlara yöneldiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular dil öğretmenlerine öğrencilerinin yönelimlerini pedagojik seçimlerde dikkate almaları konusunda önemli bir rehberlik sunabilir.

²⁴ Gardner, R. C. (1985). Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation. Edward Arnold.

²⁵ Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Springer.

²⁶ Oxford, R. L. (1990). Language learning strategies: What every teacher should know. Newbury House.

²⁷ O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). Learning strategies in second language acquisition. Cambridge University Press.

Kişilik Tiplerine Göre Arapça Öğrenme Stratejileri

Tip 1 – Mükemmeliyetçi: Bu öğrenciler düzenli, planlı ve kurallara bağlıdır. Arapça'nın dilbilgisel kurallarını kavramada üstündürler. Hatalardan öğrenme eğilimi yüksektir. Dil öğretiminde yapılandırılmış alıştırmalar, öz-düzeltilme fırsatları ve sistematik dil bilgisi etkinlikleri önerilir.

Tip 2 – Yardımsever: İlişki odaklıdır. Grup çalışmaları ve diyalog temelli yöntemlerde yüksek motivasyon gösterir. Öğretmen desteği ve olumlu geri bildirim bu tip için önemlidir. İş birliğine dayalı öğretim stratejileri tercih edilmelidir.

Tip 3 – Başarı Odaklı: Performans ve başarı güdüsü baskındır. Kısa sürede hedefe ulaşmak ister. Sertifikalar, sınav başarıları ve proje çıktıları bu öğrenci tipi için güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Hedefe dayalı kısa süreli görevler önerilir.

Tip 4 – Bireyselci: Estetik duyarlılık ve özgünlük arayışındadır. Arapça'nın şiir, edebiyat ve metaforik yönleriyle derin bağ kurabilir. Öğrenmede yaratıcılığı destekleyen özgür alanlar sunulmalıdır.

Tip 5 – Araştırmacı: Bilgiye derinlemesine ulaşmak ister. Dilin mantıksal yapısını anlamaya çalışır. Bireysel çalışmayı tercih eder. Kaynak temelli araştırma projeleri ve sessiz okuma saatleri faydalıdır.

Tip 6 – Sorgulayıcı: Güvenlik arar, kurallara ve otoriteye karşı temkinlidir. Dil öğreniminde net yapı ve açıklık ister. Soru-cevap teknikleri ve yapılandırılmış açıklamalar destekleyicidir.

Tip 7 – Maceracı: Hareketli, deneyim odaklı ve yaratıcıdır. Monotonluğu sevmez. Dil öğrenimini oyunlaştırma, rol yapma ve seyahat temelli içeriklerle eğlenceli hale getirmek etkilidir.

Tip 8 – Lider: Kontrol duygusu yüksektir, bağımsız çalışmayı sever. Tartışma, münazara ve ikna temelli etkinliklerde başarılıdır. Eleştirel düşünce gerektiren görevlerle desteklenmelidir.

Tip 9 – Uzlaşmacı: Uyumlu ve sessiz yapılarıyla dikkatten kaçabilirler. Destekleyici ve katılımcı bir öğrenme ortamı bu tip için önemlidir. Grup içinde aktif katılımı teşvik eden stratejiler önerilir.

Sonuç

Bu çalışma, Enneagram kişilik sisteminin Arapça dil öğretiminde nasıl işlevsel hale getirilebileceğine dair kuramsal bir perspektif sunmaktadır. Her bireyin öğrenme sürecindeki ihtiyaçları, kişilik özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Enneagram sisteminin sunduğu bu derin kişilik profilleri, öğreti-

cilere bireysel farklılıkları dikkate alan daha etkili ve kişiselleştirilmiş öğretim stratejileri geliştirme imkânı tanır. Gelecekte yapılacak uygulamalı çalışmalar ile bu teorik çerçevenin pratik karşılıklarının test edilmesi önerilmektedir.

Ekler

EK 1. Enneagram Tiplerine Göre Öğrenci Özellikleri ve Öğretim Önerileri

Enneagram Tipi	Öğrenci Özelliği	Önerilen Öğretim Yöntemleri
Tip 1 – Mükemmeliyetçi	Düzenli, disiplinli, hata ayıklayıcı	Kural temelli etkinlikler, yapılandırılmış ödevler
Tip 2 – Yardımsever	İlişki odaklı, destek arayan	Grup çalışmaları, geri bildirim temelli etkinlikler
Tip 3 – Başarı Odaklı	Sonuç odaklı, rekabetçi	Hedef bazlı görevler, ölçülebilir başarı göstergeleri
Tip 4 – Bireyselci	Duygusal, yaratıcı, özgünlük arayan	Sanatsal içerikler, edebi metinler
Tip 5 – Araştırmacı	İçe dönük, bilgi odaklı	Kaynak okuma, bireysel proje çalışmaları
Tip 6 – Sorgulayıcı	Güven arayan, analizci	Açık yönergeler, yapılandırılmış ders planları
Tip 7 – Maceracı	Meraklı, enerjik	Rol yapma, oyunlaştırma, keşif temelli etkinlikler
Tip 8 – Lider	Bağımsız, otoriter eğilimli	Tartışma, münazara, eleştirel düşünce
Tip 9 – Uzlaşmacı	Uyumlu, sessiz, çatışmadan kaçınan	Katılımcı ve destekleyici ortam, teşvik edici rol dağılımı

Kaynakça

- Al-Batal, M. (2017). Arabic as a foreign language: Issues and strategies. In K. M. Bailey & D. Nunan (Eds.), *Voices from the language classroom* (pp. 388-401). Cambridge University Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). SAGE Publications.
- Dörnyei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Riso, D. R., & Hudson, R. (1996). *Personality types: Using the Enneagram for self-discovery*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching* Pearson Education.
- Brookfield, S. D., & Preskill, S. (2012). *Discussion as a way of teaching* Jossey-Bass.
- Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
- Gee, J. P. (2003). *What video games have to teach us about learning and literacy*. Palgrave Macmillan.
- Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and principles in language teaching*. Oxford University Press.
- Maitri, S. (2001). *The spiritual dimension of the Enneagram*. TarcherPerigee.
- O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge University Press.

- Palmer, H. (1991). *The Enneagram: Understanding yourself and the others in your life*. HarperSanFrancisco.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.
- Riso, D. R., & Hudson, R. (1996). *Personality types: Using the Enneagram for self-discovery*. Houghton Mifflin.
- Riso, D. R., & Hudson, R. (1999). *The wisdom of the Enneagram*. Bantam.
- Thomas, J. W. (2000). *A review of research on project-based learning*.
- Barlık, E. (2023). *Enneagram Tipolojisine Göre Düzenlenmiş Ders Etkinliklerinin Yabancı Dil Başarısına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications.
- Dörnyei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Kabak, S. (2011). *Enneagramın 7. Sınıf Matematik Öğretiminde Grup Çalışmasına Etkisi Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Koyuncu, M. (2021). *Enneagram Tipolojisine Göre Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi.
- Özkan, D. (2024). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimine Katkısı Açısından Enneagram*. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Riso, D. R., & Hudson, R. (1996). *Personality Types: Using the Enneagram for Self-Discovery*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Yüksel, A., & Kızılgeçit, M. (2021). *Enneagram Kişilik Modeli Bağlamında İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi*. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 3, 9–38.

İngilizce Öğretiminde Eleştirel Düşünme Yöntemi Olarak Murder Tekniğinin Kullanılması

Begüm YENİEL*

Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN**

Öz: Günümüzde İngilizce öğretiminde yalnızca dilsel yeterlik değil, aynı zamanda öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi de öncelikli hedeflerden biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda, öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini destekleyen stratejilerin dil öğretiminde kullanımı giderek önem kazanmaktadır. Bu derleme çalışmasının temel amacı, İngilizce öğretiminde eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik bir teknik olan MURDER (Mood/Duygusal Hazırlık, Understand/Anlama, Recall/Hatırlama, Digest/Sindirme, Expand/Genişletme, Review/Gözden Geçirme) tekniğinin kullanımına teorik bir çerçeve sunmak ve lise düzeyinde uygulanabilirliğini değerlendirmektir.

Başlangıçta bilişsel stratejiyi geliştirmek ve öğrenme kalıcılığını artırmak amacıyla geliştirilen MURDER tekniğinin, ikinci dil öğretimi gibi üst düzey düşünme becerileri gerektiren alanlarda da potansiyel taşıdığı ifade edilmektedir. Ancak mevcut literatürde, bu tekniğin İngilizce derslerinde eleştirel düşünmeyi destekleyici yönlerine dair araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, MURDER tekniğinin İngilizce dersleri bağlamında nasıl uygulanabileceği, eleştirel düşünme öğretimine katkısı, güçlü ve sınırlı yönleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Aynı zamanda teknik ile ilgili örnek uygulamalar sunularak lise öğrencileri düzeyinde karşılaşılabilecek zorluklar da tartışılmıştır.

Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden biri olan literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiş kuramsal bir araştırmadır. İlgili alan yazın taranarak MURDER tekniğinin kökeni, uygulama adımları, pedagojik uyumluluğu, eleştirel düşünme becerisiyle olan ilişkisi ve İngilizce öğretiminde kullanım potansiyeli kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Böylece MURDER tekniğinin yabancı dil öğretiminde eleştirel düşünmeyi aktif hale getirme sürecine katkı sağlayabilecek bir araç olup olmadığı kuramsal temelde tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: MURDER Tekniği, İngilizce Öğretimi, Eleştirel Düşünme Öğretimi

Abstract: Today, not only linguistic proficiency but also the development of students' critical thinking skills have become one of the primary goals in English language teaching. In this context, the use of strategies that support students' higher-order thinking skills in language teaching is increasingly gaining importance. The main purpose of this review study is to provide a theoretical framework for the use of the MURDER (Mood, Understand, Recall, Detect, Elaborate, Review) technique, a strategy aimed at developing critical thinking skills in English language teaching, and to evaluate its applicability at the high school level.

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Yüksek Lisans öğrencisi

** Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi. www.mehmetzekiaydin.com e-mail: mehmetzekiaydin@gmail.com

Initially developed to develop cognitive strategies and increase learning permanence, the MURDER technique is said to have potential in areas requiring higher-order thinking skills, such as second language teaching. However, it is seen in the current literature that there are limited studies on the aspects of this technique that support critical thinking in English lessons. In this context, the study evaluates how the MURDER technique can be applied in the context of English lessons, its contribution to teaching critical thinking, and its strengths and limitations. At the same time, sample applications related to the technique are presented and the difficulties that may be encountered at the high school level are discussed.

This study is a theoretical research conducted using the literature review method, which is one of the qualitative research designs. By reviewing the relevant literature, the origin of the MURDER strategy, its application steps, pedagogical compatibility, its relationship with critical thinking skills and its potential for use in English language teaching were comprehensively discussed. Thus, it was discussed on a theoretical basis whether the MURDER technique is a tool that can contribute to the process of activating critical thinking in foreign language teaching.

Key words: MURDER Technique, Teaching English, Teaching Critical Thinking

Giriş

Modern eğitimde İngilizce öğretimi, sadece dilbilgisi kuralları ve kelime bilgisi öğretimi ile sınırlı kalmayıp, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini de geliştirmeyi amaçlamaktadır (Brookfield, 2012; Ennis, 2011). Bu bağlamda, geleneksel öğretim yöntemlerinin ilerisine geçen ve öğrencilerin bilişsel süreçlerini aktifleştiren tekniklere ihtiyaç artmıştır. MURDER (Mood, Understand, Recall, Digest, Expand, Review = Duygusal Hazırlık,¹ Anlama, Hatırlama, Sindirme, Genişletme, Gözden Geçirme) tekniği özellikle ikinci dil öğreniminde eleştirel düşünmeyi destekleyen bir yaklaşım sunmaktadır. (Dansereau, 1987; Pope, 1996).

MURDER tekniği, ilk olarak Dansereau ve arkadaşları tarafından işbirlikçi öğrenmeyi esas alan bir bilişsel teknik olarak geliştirilmiştir (Pertiwi, 2024, p.5). Bu teknik, öğrencilerin öğrenme sürecindeki aktifliklerini ve bilginin kalıcılığını artırmaya yönelik altı aşamalı bir yapıya sahiptir. Bu sayede öğrenciler, pasif bir bilgi alıcısı değil, öğrenme sürecinin merkezinde olurlar.

Eleştirel düşünme, günümüz eğitim sistemlerinde giderek önem kazanan bir beceri olmaktadır ve bu beceri sayesinde öğrencilerin bilgiyi sorgulama, analiz etme ve yorumlama yetenekleri gelişebilir, akademik ve sosyal yaşamda daha donanımlı bir birey olabilirler. MURDER tekniği de bu amaca yönelik bir araç olarak, özellikle İngilizce derslerinde öğrencilerin hem dil becerilerine katkıda bulunmayı hem eleştirel düşünme becerilerini artırmayı hedefler (Lilawati & Bariyyah, 2022, p.172). Bu çalışma, MURDER tekniğinin İngilizce öğretimindeki potansiyelini, lise düzeyindeki öğrenciler üzerindeki etkilerini değerlendirerek öne çıkarmayı amaçlamaktadır.

¹ Mood kelimesinin Türkçe ilk karşılığı “ruh hali” anlamındadır ancak, içeriğine uygun en anlaşılır çeviri “duygusal hazırlık” olduğu için bu şekilde çevrilmiştir.

Çalışmada ilk önce, eleştirel düşünmenin İngilizce öğretimindeki önemi ve MURDER tekniğinin eleştirel düşünme ile ilişkisi ve buna nasıl katkı sağladığı açıklanmıştır. Daha sonra, MURDER tekniğinin kökeni, üstün ve sınırlı yönleri ve aşamaları detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Son olarak, bu tekniğin uygulama sonuçlarının değerlendirildiği dört çalışmanın bulguları paylaşılmış ve tekniğin etkililiği hakkında bilgi sunulmuştur.

Problem Tanımı

Eleştirel düşünme becerilerinin İngilizce dil öğretimi ile bütünleştirilmesi, öğrencileri küreselleşmiş bir dünyanın taleplerine hazırlama ihtiyacı tarafından yönlendirilen modern eğitimin temel uygulamalarından biri hâline gelmiştir (Brookfield, 2012; Ennis, 2011). Eleştirel düşünme, öğrencilere sadece bilgiyi analiz etme, değerlendirme ve sentezleme becerisi kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda çeşitli kültürel ve iletişimsel bağlamlara uyum sağlama yeteneklerini de geliştirir. Bu açıdan incelendiğinde, MURDER tekniği, öğrencilerin eleştirel düşünme kapasitelerini artırırken dil öğrenme süreçlerinde aktif katılımı teşvik etmek için tasarlanmış kapsamlı bir çerçeve olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde İngilizce dil eğitiminde, geleneksel öğretim yöntemleri genellikle öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek ve artırmakta başarısız olduğu için öğrencilerin bilgi donanımını yetersiz bırakır. Ancak, dil öğrenenlerde eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, dilsel yeterlik kazanmak kadar önemli bir konumdur. Buna rağmen, İngilizce dil sınıflarında hala ezber ve tekrara dayalı öğretim tekniklerinin kullanılması, eleştirel düşüncüyü dil öğrenme çerçevesine etkili bir şekilde dâhil etme konusunda bir boşluk yaratır. Bu boşluk, aktif bilişsel katılımın teşvik edilmesinin önemli olduğu ancak uygulamada göz ardı edilen öğrenci merkezli ve işbirlikçi ortamlarda belirgindir.

Yapılandırılmış düşünme ve bilişsel güçlendirmeyi hedefleyerek geliştirilen MURDER tekniği altı adımdan oluşur:

1. Duygusal Hazırlık (Mood),
2. Anlama (Understand),
3. Hatırlama (Recall),
4. Sindirme (Digest),
5. Genişletme (Expand),
6. Gözden geçirme (Review).

Bu teknik, anlamlı öğrenme deneyimleri oluşturmak için öğrencilerin aktif katılımını ve akran etkileşimine öncelik veren öğrenci merkezli ve işbirlikçi

öğretim yaklaşımlarıyla sorunsuz bir şekilde uyumludur (Johnson & Johnson, 1994; Vygotsky, 1978). Bunlara ek olarak, MURDER yönteminin İngiliz dili öğretimi bağlamında uygulanması, eğitimcilerin eleştirel düşünme becerilerini ele alırken aynı zamanda dil gelişimini desteklemelerine de katkıda bulunur.

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, İngilizce öğretiminde eleştirel düşünme tekniği olarak MURDER tekniğinin uygulama aşamalarını ve tekniğin başarısını değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmaları sunmaktır. Bu amaçla önce, MURDER tekniğinin nasıl uygulandığı, İngilizce dersi aracılığı ile eleştirel düşünmenin öğretilebilirliği, tekniğin üstün ve eksik yönleri, uygulama esnasındaki potansiyel zorlukları ve sınırlılıkları ortaya konulmuştur. Sonra, MURDER tekniğinin uygulamalarının değerlendirildiği dört tane deneysel çalışmanın sonuçları özetle paylaşılmıştır.

Başlangıçta bilişsel stratejiyi geliştirmek ve öğrenme kalıcılığını artırmak için geliştirilen MURDER tekniği, özellikle yabancı dil edinimi olmak üzere üst düzey düşünme gerektiren eğitim alanlarında uygulama potansiyeli gösterdiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Ancak potansiyeline rağmen, İngilizce dil öğretiminde uygulanmasına dair sınırlı araştırmalar bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma MURDER tekniğinin İngiliz dili öğreniminde eleştirel düşünmeyi aktif etmek için teorik bir çerçeve olarak nasıl kullanılabileceğini araştırarak oluşan boşluğu gidermeyi amaçlamıştır.

Yöntem

İngilizce öğretiminde eleştirel düşünme tekniği olarak MURDER tekniğinin uygulama aşamalarını açıklayan ve tekniği deneyerek değerlendirmeler yapılan araştırmaların sonuçlarını özetleyen bu çalışma, literatür taramasına dayalı kuramsal bir çalışmadır. Bu çerçevede İngilizce makaleler taranmış; bu tekniğin İngilizce öğretiminde eleştirel düşünme becerilerinin nasıl artırılabilceği kuramsal olarak sunulmuştur.

MURDER Tekniği

MURDER Tekniği Nedir?

MURDER tekniği ilk olarak Dansereau ve arkadaşları tarafından 1979 yılında Bob Nelson'ın "The Complete Problem Solver" adlı kitabından uyarlanarak ortaya çıkarılmıştır (Pertiwi, 2024, p.16). Donald F. Dansereau, öncelikli ilgi alanı akademik ve teknik ortamlarda işbirlikçi öğrenme tekniklerini öğretmek

olan bir bilişsel kuramcıdır. Dansereau'nun stratejileri, insanların öğrendiklerini nasıl sakladıkları ve işledikleri ve başkalarıyla nasıl etkileşim içine girdikleri ile ilgilenen Jean Piaget (1977) ve Lev Vygotsky (1978) gibi bilişsel kuramcılardan kaynaklanmaktadır (Pope, 1996, s.5). O'donnell ve Donald Dansereau'ya göre MURDER, bir materyali öğretmek için kullanılan işbirlikçi bir öğrenme tekniğidir. İşbirlikçi öğrenme, farklı yetenek seviyelerine sahip öğrencilere, bir konuyu kavrama becerilerini geliştirmek için farklı öğrenme etkinliklerinin kullandığı başarılı bir öğretim stratejisidir. Bu ifadeye dayanarak Nadia, (2023, p.26) tarafından, MURDER, işbirlikçi öğrenmeden geliştirilen sınıfta İngilizce öğretme tekniği olarak ifade edilmiştir.

Aynı zamanda MURDER tekniği, öğrencilerin farklı materyalleri okumaya ve birbirlerine öğretmek için teşvik edildikleri işbirlikçi bir öğretim veya aynı materyali okuyup öğrendiklerini işbirlikçi gruplar ile tartışmaları üzere geliştirilen bir tekniktir. Dansereau her iki tür işbirlikçi grubu da destekler çünkü işbirlikçi öğrenme öğretimi daha iyi bir ilk öğrenmeye yol açar. Buna ek olarak, işbirlikçi öğrenme bireysel çalışmaya daha iyi bir aktarım sağlar. Ayrıca, her iki işbirlikçi tekniğin de sözlü özetleme, metabilis (nasıl öğrenileceğini bilme) ve detaylandırma gibi akademik öğrenme için önemli olan bilişsel faaliyetleri desteklediğine inanmaktadır (Dansereau, 1987). Dansereau, "Bilgiyi anlamak ve uygulamak, birçok iş durumunda onu sadece hatırlamaktan çok daha önemlidir." (1987, s. 280) diyerek ezbere dayanan geleneksel öğrenme yöntemlerine karşı çıkmıştır.

Bir diğer kuramcılardan olan Hal ve Didik'e (2021, s. 16) göre, MURDER öğrenme tekniği öğrencilerin düşünme becerilerini tetikleyen ve aldıkları bilgiler doğrultusunda hareket etmelerini sağlayan etkili ve verimli öğrenme sistemleri geliştirmek için tasarlanmıştır. MURDER öğrenme modeli, öğrencilerin öğrenmedeki aktifliğini artıran ve eleştirel düşünmeyi güdüleyen, birbirini kontrol eden grup öğrenmesi kavramını kapsar. Bunlara ilaveten, Lilawati ve Hidayatur (2019) MURDER öğrenme tekniğinin, öğrencilerin çabasını, ciddiye-tini ve eğitimini geliştirebileceğini ve öğrencilerin bir öğrenme sürecini yorum-lamalarına olanak sağlayabileceğini belirtmektedir (Pertwi, 2024, s.16).

MURDER tekniğinin bazı avantaj ve dezavantajları vardır. İlk olarak, MURDER, öğrencilerin öğrenme sürecini takip etmelerine yardımcı olmak için keyifli bir öğrenme ortamı oluşturur. Dostça bir öğrenme ortamı yaratılmışsa, öğrenme coşkusu artacak ve öğrenme hedeflerine ulaşmak daha kolay olacaktır. MURDER ayrıca öğrencilerin okuduklarını hatırlamalarına ve anlamalarına yardımcı olur ve sınıftaki öğretim ve öğrenme sürecine yardımcı olabilir. MURDER tekniği, öğrencilerin alınan bilgileri ve düşünceleri yeniden yapılan-

dırma, bunları anlama ve daha sonra sözlü veya yazılı olarak iletme becerisini vurgular. MURDER tekniği, öğrenci motivasyonunu artırabilen ve öğrencilerin düşüncelerinin derinliğini ve genişliğini artırabilen öğrenme tekniklerinden biridir (Magfirah, 2021, p.421). Diğer yandan bu tekniğin bazı sınırlılıkları da vardır. MURDER birçok avantajı olmasına rağmen bütün derslere uyarlanamaz, sadece belirli dersler için kullanılabilir. Ayrıca, tüm sınıfı kapsamaz, bu nedenle düzeltme sınırlıdır (Pertiwi, 2024, p.19).

MURDER Tekniğinin Eleştirel Düşünme ile İlişkisi

Eleştirel düşünme, kişinin bilgiyi analiz etmesi, yorumlaması, sorgulaması, değerlendirmesi ve uygulaması gibi süreçleri kapsar (Facione, 1990, s.2). Geçmiş bilgiler, belirli bir konuda eleştirel düşünceyi etkinleştirmek için gerekli ancak yeterli bir koşul değildir. Eleştirel düşünme hem bilişsel becerileri hem de eğilimleri içerir (Lai, 2011, s.2). Aynı zamanda eleştirel düşünme, belirli bir niteliğin düşünülmesi, esasen belirli ölçütleri veya yeterlik ve doğruluk standartlarını karşılayan iyi düşünme olarak tanımlanır (Bailin, 2002).

Eleştirel düşünme yeteneğinin artırılması özellikle öğrenciler için öğrenme süreçlerinde faydalı olabilir. Bu bağlamda incelendiğinde eleştirel düşünmenin eğitimde önemli bir yeri vardır. İnsan yaşamında karşılaşılan sorunların farklı boyutları vardır ve bu nedenle eleştirel düşünmenin bu sorunları etkili bir şekilde çözmenin tek yolu olduğu savunulur. Sonuç olarak, bunların gelişimini kolaylaştıran bir eğitim sistemi teşvik edilmelidir (Pithers & Soden, 2000). Dewey (Fahim, et al. , 2012, s. 86), eğitimin esas amacının nasıl düşünüleceğini öğrenmek olduğunu iddia eder. Benzer şekilde, Butler (Liu, et al. , 2014, s.1), eleştirel düşünmenin eğitimciler ve yükseköğrenim politika yapımcıları tarafından özel ilgi gördüğünü belirtir. Bu nedenle, farklı ülkelerde eğitimden sorumlu çeşitli kurumların, eğitim vakıflarının ve üniversiteler tarafından sunulan farklı programların eğitim hedeflerinde eleştirel düşünmeyle ilgili standartlara ve parametrelere örtük veya direkt bir atıf bulmak mümkündür (Enciso, et al., 2017, s.82). Örneğin, Avustralya Yüksek Öğrenim Konseyi (Chapman et al., 2010) eğitim alanında, tüm mezunların, çalışma alanlarından bağımsız olarak, eleştirel düşünme, problem çözme, bilgi alma ve işleme kapasitelerini geliştirmeleri ve göstermeleri gerektiğini; entelektüel merak ve titizlik, yaratıcılık ve hayal gücü gibi niteliklere ve dürüstlük ve hoşgörü gibi etik değerlere sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Eleştirel düşünmenin eğitimdeki bu önemi dil öğrenme alanında da kendini göstermektedir. Hem eleştirel düşünme becerisini artıran hem de dil öğrenme sürecinin bu sayede daha kalıcı ve etkili olmasını sağlayan farklı teknik-

ler vardır. MURDER tekniği bu tekniklerden bir tanesidir. MURDER öğrenme tekniğinin öğrencilerin analitik düşünme becerilerini geliştirmede bir rolü vardır; tartışma yoluyla yürütülen “sindirme” aşamasındaki etkinlikler bir örnek olarak gösterilebilir. Öğrencileri tartışma gruplarına ayırmak etkili ve verimli yollardan biridir, çünkü grup tartışmalarında öğrencilerin diğer öğrencilerle fikir alışverişinde bulunarak verilen bir problemde kendi çözümlerini bulmaları gerekir, böylece öğrenciler birbirlerinin problemlerini tartışır, eleştirir (Lilawati & Bariyyah, 2022, s.172).

MURDER Tekniğinin Adımları

MURDER tekniği altı aşamadan oluşur: Mood (duygusal hazırlık), Understand (anlama), Recall (Hatırlama), Digest (Sindirme), Expand (Genişletme) ve Review (Gözden Geçirme). Aşağıda her bir aşama açıklanmıştır.

1. Mood (Duygusal Hazırlık): Bu ilk adım, öğrenmeye başlamak için doğru ruh hâlinde olmayı gerektirir. Öğrenciler iyi bir tutumla başlarsa öğrenme daha kolay olacaktır. Öğrencilerin materyale odaklanmalarına çalışma zamanını etkili bir şekilde kullanmalarına yardımcı olur. Ayrıca, öğrencilerin daha verimli bir şekilde çalışmalarını sağlar, çünkü bir kişi genellikle dikkat dağınık veya rahatsız edici bir ortamdaysa verimli bir şekilde çalışamaz. Bu aşamada, öğrenciler öğrenmenin temelini oluşturmak için gevsemeye teşvik edilir. Bu, öğrencilere oyunlar ve isteklendirme sağlanarak gerçekleştirilebilir (Saleh & Madeha, 2023). Öğrencilerin ruh halini derse hazırlamak, ders konusu ile ilgili dikkatlerini çekmek için öğretmen, motivasyonel bir hikaye veya şaka anlatarak başlayabilir (Krismayani, 2015).

2. Understand (Anlama): Anlama, belirli düşüncelerin yorumlanması ve ustalaşılması anlamındadır, zihinsel ve felsefi olarak bakıldığında, çıkarımları ve uygulamaları anlamayı öğrenmek anlamına gelir, öğrencilerin bir durumu anlamalarını sağlar. Öğrencilerin öğrenmesi çok önemlidir. Daha sonra, anlayışın dinamik olduğu ve bunun yaratıcı olması beklendiği vurgulanır. Sakin bir zihin ve hayal gücü üretecektir, ancak öğrenciler çalışma konularını, öğretmen tarafından sunulan materyali gerçekten anlarsa, o zaman bu sorulara veya öğrenmedeki problemlere kesin cevaplar vermeye hazır olacaklardır (Asrifan et al. , 2018, s.26). Bu aşamanın uygulaması sırasında öğretmen sınıfı, benzer akademik yeteneklere sahip öğrenci gruplarına ayırır. Daha sonra öğrencilere öğretmenin sunduğu materyali okumaları ve kavramaları talimatı verilir. Metin her öğrenci tarafından yüksek sesle okunur (Krismayani, 2015)

3. Recall (Hatırlama): Bu aşama, öğrencilere içeriği uygulama, her paragrafın temel kavramını tanıma ve kendi sözcükleriyle sözlü sunum için uyarla-

ma olanağı sağlar. Hatırlama, bilgileri uzun süreli belleğe kaydetmeye yönelik bilinçli bir girişimdir. Öğrenciler daha önce öğrendiklerini hatırladıklarında, hafıza kapasiteleri artacaktır. Belirli bir konudaki öğrenme materyalinin hafızası hemen silinir. Bunu takiben, ders materyalinin bir kez daha öğrencinin sözcükleriyle gözden geçirilmesi gerekir. Temel hatırlama tekniği, bilgileri yüksek sesle veya yavaşça tekrarlamaktır; daha karmaşık içerikler, önemli fikirlerin altını çizme ve not alma gibi daha karmaşık hatırlama stratejileri gerektirir. “Hatırlama” uygulamasının, öğrencilerin daha önce edindikleri bilgileri hatırlamalarını içerdiği sonucuna varmak olasıdır. (Krismayani, 2015). Bu adımda, öğrencilerden okumaya bakmadan materyali hatırlamaları istenir. Her grup üyesi, kendi anlayışını sözlü olarak grup arkadaşlarına aktaracaktır (Magfirah & Muawirah, 2021, s.422).

4. Digest (Sindirme): Bir öğretim sürecinin başarısı, öğrencilerin öğretmenlere sunulan konu hakkında ne ölçüde ustalaşabildiklerini ölçer. İçerik veya konu, öğrenme sürecindeki ikinci bir bileşendir, yani öğrenme süreci genellikle materyali sunma süreci olarak tanımlanır. (Krismayani, 2015). Sindirme aşaması, öğrencilere öğretmen tarafından sağlanan bir konunun öğretildiği bir adımdır. Bir öğretim yönteminin etkinliğini değerlendirmek için kullanılır. Bilginin birçok kaynaktan edinilebilmesi nedeniyle, öğrencilere materyali anlamak için sadece ders kitapları tarafından öğretilmez. Öğrenciler, yeni bir teknik kullanmak için kendileri için belirsiz olan veya zorlandıkları bir konuyu seçmelidir (Saleh & Madeha, 2023). Bu aşamanın uygulanmasında, öğrencilerin zor veya anlaşılmadığı düşünülen bir problemi bulmaları gerekir. Bundan sonra, öğrenciler çözümlerini çeşitli şekillerde bulmalıdır. Öğrenci anlamazsa, grupla veya öğretmenin yardımıyla soru sorabilir (Magfirah & Muawiah, 2021, s.422).

5. Expand (Genişletme): Tekniğin bu aşaması öğrencilere, daha iyi hatırlanması için materyali nasıl özetleyecekleri öğretilir. Genişletme, öğrencilerin düşünme yeteneklerini genişletmek ve düşünme yeteneklerini geliştirme pratiği yaparken ortaya çıkacak sorunları ele almak için “neden” sorularını bulmak amacıyla önceki bilgileri ve yeni bilgileri iş birliği yaparak ele aldıkları bir tekniktir. Genişletme öğrencilere ek bilgi sağlayacağından, bu seviyede öğretmenin sağladığı sorular üzerinde çalışarak anlaşılan konuyu genişletmeleri gerekir. Belirli bir dersteki öğrencilerin, edindikleri bilginin ışığında temel fikirlere dayalı olarak kavramlar oluşturmaları ve bunları çeşitli durumlarla ilişkilendirmeleri gerekir (Saleh & Madeha, 2023). Özetle, bu adımda, öğrenci, önceki bilgileri ve deneyimleri yeni bilgilerle ilişkilendirir, zihninde beliren soruları sormaya başlar veya güncel konuları günlük olaylar ve gerçeklerle ilişkilendirir ve böylece önceki bilgileri yeni iç görülerle bütünleştiren bir bölüm özeti oluşur. (Abdullah, 2024, s.35)

6. Review (Gözden Geçirme): Bu kısım, öğrencilerin gözden geçirme adımını başarmaları için önceden çalışılan materyalin bir özetini oluşturmaya teşvik eder. Daha önce edinilen kaynakların bilgileri, belirli kullanımlar için geri alınabilir veya hatırlanabilir (Saleh & Madeha, 2023). Hatırlama, gözlem yoluyla alınan ve daha sonra bir yorum yapıldıktan sonra bilincin merkezinde depolanan bilgileri alma, depolama ve geri verme sürecidir (Asrifan et al. , 2018, s.27). Özetle, gözden geçirme aşaması çalışılan materyali yeniden öğrenmek demektir. Öğrenilen bilgiler iyi hatırlanabilir ve unutulmaktan kaçınılabirirse, öğrenme süreci etkili bir şekilde gerçekleşir. Bu sebeple, yeniden öğrenme süreci materyali daha iyi anlama adımıdır. Öğrenciler, önceki materyali zaten bildikleri için bir sonraki materyale devam etmek konusunda daha kararlı ve kendinden emindirler (Magfirah & Muawiah, 2021, s.422). Bu aşamada öğretmenlerden sınıfta öğrencilerden metnin tamamının özetini oluşturmaları ve bilgilerin ne kadarını hatırlayabildiklerine bakmaları istenir (Krismayani, 2015). Böylece MURDER tekniğinin son adımı da tamamlanmış olur.

MURDER Tekniğinin Uygulanması ile İlgili Çalışmalar

Çalışmanın bu kısmında MURDER tekniğinin uygulandığı araştırmaların bazılarının bulguları incelenmiş ve tekniğin olumlu ya da olumsuz sonuçları gösterilmiştir. İlk olarak, Hauwa Pertiwi tarafından 2024 yılında yapılan MURDER Öğrenme Modeli ile Öğrencilerin Okuma Becerilerini Geliştirme (Improving Students' Reading Skill Through MURDER Learning Model) adlı yüksek lisans tezinin bulgularından yola çıkılmıştır. Öncelikle;

Öğrencilere yapılan ön test ve son test ortalamaları şu şekildedir:

Ön test ortalaması: 45,81 (Kategori: Daha az)

Son test ortalaması: 76,30 (Kategori: İyi)

Kazanç Puanı: +30,49 puan (%66,5 artış).

Normalleştirilmiş Kazanç (N-kazanç): 0,45 (Orta)

Bu oranlara göre MURDER tekniği, öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerinde anlamlı bir ilerleme sağlamıştır.

Öğrenci katılımı ve aktiviteler bakımından bulunan sonuçlar ise gösteriyor ki; grup tartışmaları ve tekrar aktiviteleri öğrencilerin yüksek katılım yapmasını teşvik etmiştir. Aynı zamanda, tekniğin ilk adımı olan Duygusal hazırlık (Mood) aşamasında yapılan aktivitelerin öğrencilerde “buz kırıcı” etkiye sahip olup derse olan ilgilerini artırdığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak, “MURDER Öğrenme Modeli ile Öğrencilerin Okuma Becerilerini Geliştirme” adlı tez gösteriyor ki; bu teknik öğrencilerde okuma becerilerini, özellikle düşük başarılı öğrencilerde, anlamlı derecede artırmıştır.

İkinci çalışma Geta Ariani ve arkadaşları tarafından 2015'te, lise düzeyi 11. Sınıf- öğrencilerine yapılan uygulamanın sonuçlarının açıklandığı MURDER Tekniğini Kullanarak Öğrencilerin Okuma Anlama Becerilerini Geliştirmek (Improving Students' Reading Comprehension Using M.U.R.D.E.R Technique) adlı bir çalışmadır. Çalışmadan alınan tablo 1' e göre;

Tanım	Ön test	Son test 1	Son test 2
En yüksek puan	75	88	93
En az puan	53	60	70
Ortalama puan	61.35	71.95	78.08

Okuma becerilerinde en yüksek puan 75'ten 93'e, en düşük puan ise 53'ten 70'e yükselmiştir. Ön test, son test1 ve son test 2'ye baktığımızda anlamlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Aynı şekilde aşağıda gösterilen tablo 2'de

No	Belirleyiciler	Ön test	Son test 1	Son test 2
1	Ana fikri bulma	68.75	78.33	80.42
2	Detaylı bilgi tespiti	52.27	69.55	78.64
3	Belirli kelimelerin anlamını açıklama	58.93	67.14	75.36
4	İletişimsel amaçları belirlemek	60.50	75	78.92
5	Bağlayıcı araçların mantıksal anlamını açıklamak	62.50	72.5	73
6	Belgeleri tanımlama	69.58	70.83	75.5

Ana fikir bulma %68.75'ten %80.42'ye, detaylı bilgi tespiti %52.27'den %78.64'e, kelime anlama becerisi ise %58.93'ten %75.36'ya yükselerek anlamlı bir fark oluşturmuştur.

Bu çalışmada MURDER tekniği aynı zamanda motivasyon, işbirliği ve katılım açısından da öğrencileri olumlu etkilemiştir. Öğrenciler daha aktif ve fikirlerini belirtmeye istekli olurken aynı zamanda çiftler hâlinde çalışma düzeni özgüvenlerini artırmıştır. Sonuç olarak 11. Sınıf lise öğrencileri ile yapılan bu çalışmada MURDER tekniği öğrenciler üzerinde olumlu bir ilerleme olmuştur.

Bir diğer çalışma, Öğrencilerin Okuma Anlama Becerilerini Geliştirmede Ruhsal Hazırlık, Anlama, Hatırlama, Özümseme, Genişletme ve Gözden Geçirme (MURDER) Stratejisinin Etkinliği (The Effectiveness of Mood, Understand, Recall, Digest, Expand and Review (MURDER) Strategy in Improving Students' Reading Comprehension) adlı 2015'te Syahrul tarafından lise ikinci sınıf öğrencileri ile deney ve kontrol grubu olacak şekilde yapılmış bir çalışmadır. Deney ve kontrol gruplarına ön test ve son test yapılmıştır. Başlangıçta her iki grupta benzer düşük ortalamalar verse de son test uygulamasının ardından sonuçlar gösteriyor ki deney grubu, kontrol grubuna göre okuma becerisindeki artış oranı daha fazladır. Bu demektir ki MURDER tekniği

öğrenciler üzerinde anlamlı bir ilerleme sağlamıştır. Daha detaylı incelemek gerekirse;

- Ön test sonuçları

Deney Grubu (MURDER Tekniği Uygulanan):

Ortalama puan: 51.75

Öğrencilerin %37.93'ü “zayıf” (poor), %17.24'ü “çok zayıf” (very poor) olarak belirlenmiş

Sadece 2 öğrenci “iyi” (good) seviyesinde.

Kontrol Grubu (Geleneksel Yöntem uygulanan):

Ortalama puan: 54.84

Öğrencilerin %37.92'si “zayıf”, %10.34'ü “çok zayıf” kategorisinde.

Hiçbir öğrenci “iyi” üzeri bir puan almamış.

- Son-Test Sonuçları (MURDER Tekniğinin Etkisi)

Deney Grubu (MURDER Tekniği Uygulanan)

Ortalama: 73.52 → %42'lik yükseliş belirlenmiş

Öğrencilerin %48.27'si “oldukça iyi” (fairly good), %27.58'i “iyi” kategorisinde.

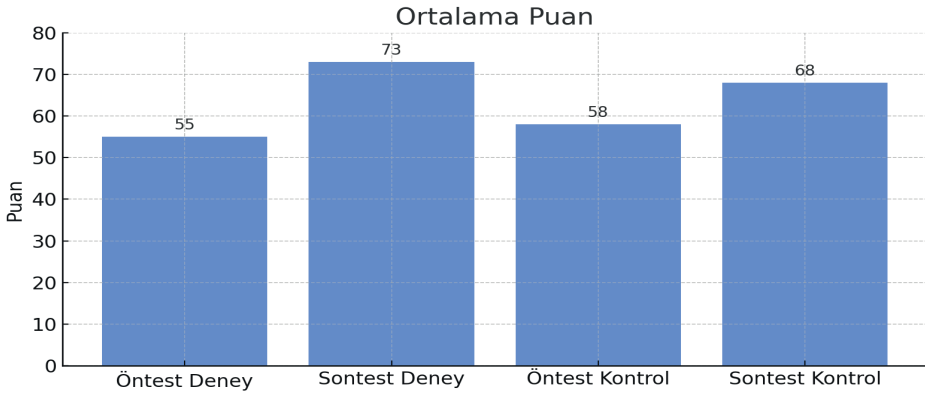
3 öğrenci “çok iyi” seviyesine yükselmiş.

Kontrol Grubu (Geleneksel Yöntem Uygulanan)

Ortalama: 67.41 → %23'lük artış.

Öğrencilerin %34.48'i “orta” (fair), %24.13'ü “oldukça iyi” seviyesinde.

Sadece 2 öğrenci “çok iyi” kategorisinde.

Hipotezler çıkarımsal analiz kullanılarak test edilmiş, araştırmacı, kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin ön test ve son test puan ortalamaları arasın-

daki farkın anlamlılığını bilmek için t-testi (önemlilik testi) kullanmıştır. Buna göre; ön-test Karşılaştırması yapıldığında t-değeri -0.79 bulunmuş yani gruplar arasında başlangıçta fark belirlenmemiş, ancak, son-test karşılaştırması yapıldıktan sonra t-değeri: 2.31 bulunmuştur. Bu durumda MURDER tekniği geleneksel yöntemlere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratmış ($p < 0.05$), daha etkili bulunmuştur.

Son olarak yapılan anketler ile öğrencilerin geri bildirimleri alınmıştır. Buna göre öğrencilerin çoğu, MURDER' in metinleri daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olduğunu belirtmiş, özellikle "Recall" (hatırlama) ve "Expand" (genişletme) adımlarının, bilgiyi kalıcı hâle getirmede etkili bulduklarını belirtmişlerdir. Ancak diğer yandan, bazı öğrenciler, "Digest" (sindirme) aşamasında zorlandıklarını ifade etmişlerdir.

Son çalışma, Juliana (2019) tarafından SMK Negeri 1 Parepare Onuncu Sınıf Öğrencilerinde Okuma Anlama Becerilerini Geliştirmek İçin MURDER (Duygusal hazırlık, Anlama, Hatırlama, Sindirme, Genişletme ve Gözden Geçirme) Stratejisinin Etkinliği. (The Effectiveness of MURDER (Mood, Understand, Recall, Digest, Expand and Review) Strategy to Improve Reading Comprehension at Tenth Year Students of SMK Negeri 1 Parepare.) adlı doktora tezidir. Bu tezde 10. Sınıf öğrencileri kontrol ve deney grubu olarak 20'şer kişilik iki grup oluşturulmuştur. Öğrencilere ön test ve son test yapılmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır.

İlk olarak ön test sonuçları incelendiğinde, deney grubunun ön test ortalaması 72.6 kontrol grubunun ise 77.25 bulunmuştur. Son test sonuçlarına göre kontrol grubundaki öğrencilerin ortalaması 3 puanlık bir düşüş göstererek 74.25 bulunurken, deney grubundaki öğrenciler 9.65 puanlık bir artış göstererek 82.25 puana çıkmışlardır. Bu sonuçlar MURDER tekniğinin etkili bir teknik olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak, deney grubunda ön testte 50 alan Nela Febrianti adlı öğrenci son testte 65'e çıkarken kontrol grubunda yer alan Asriani adlı öğrenci ön testte 90 almasına rağmen son testte 60'a düşmüş. Yazara göre, bu durum geleneksel yöntemlerin tutarsızlığını göstermektedir. Aynı zamanda, deney grubundaki "yetersiz" kategorisinde yer alan öğrenci sayısı sifıra düşerken, kontrol grubunda herhangi bir değişim olmamıştır.

Kategori	Deney grubu (ön test)	Deney grubu (son test)	Kontrol grubu (ön test)	Kontrol grubu (son test)
Çok iyi (80-100)	7 öğrenci	17 öğrenci	11 öğrenci	9 öğrenci
İyi (66-79)	7 öğrenci	2 öğrenci	7 öğrenci	8 öğrenci
Yetersiz (≤ 55)	2 öğrenci	0	2 öğrenci	2 öğrenci

(Tablo 4.1 – 4.4 arasındaki tabloların genel özeti oluşturulmuştur.)

Daha sonra, deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için T-testi yapılmış ve istatistiksel analizine bakılmıştır. Buna göre; T-testi değeri (2.53) t-tablosu değerinden (2.093) daha yüksek olarak belirlendi, bu öğrencilerin son-test sonuçları arasında anlamlı bir fark olduğunu gösterir. Özetle, MURDER tekniği ile geleneksel yöntemler arasında anlamlı bir fark bulunmuş ve MURDER tekniğinin etkili bir teknik olduğu gösterilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, İngilizce öğretiminde eleştirel düşünme becerilerini artırmak amacıyla kullanılan MURDER tekniğinin teorik temellerini, uygulama adımlarını ve etkililiğini inceleyen bir literatür taraması sunmuştur. MURDER tekniği, öğrencilerin dil öğrenme süreçlerine aktif katılımını teşvik eden ve eleştirel düşünme becerilerini destekleyen bir teknik olarak bilinmektedir. Bu çalışmada sunulan, tekniğin uygulamalarının değerlendirildiği dört çalışmanın bulguları, tekniğin özellikle okuduğunu anlama, analitik düşünme ve bilgiyi kalıcı hale getirme gibi alanlarda anlamlı bir fark yarattığını ortaya koymaktadır.

Araştırmalar, MURDER tekniğinin uygulandığı sınıflarda öğrencilerin performanslarında önemli gelişmeler olduğunu göstermektedir. Örneğin, ön test ve son test karşılaştırmaları, öğrencilerin okuma becerilerinde ortalama %30-40'lık bir gelişme kaydettiğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda, bu teknik öğrencilerin motivasyonunu artırmış, işbirliği ve katılım düzeylerini yükseltmiştir. Özellikle “gözden geçirme” (recall) ve “sindirme” (expand) aşamaları, öğrenilen bilginin kalıcılığını sağlamada etkili bulunmuş ancak, “Sindirme” aşamasında bazı öğrencilerin zorlandığı gözlemlenmiştir. Bu yönden bakıldığında, MURDER tekniği uygulanırken öğretmenlerin bu aşamada öğrencilere biraz daha destek olmaları gerektiği düşüncesi öne sürülebilir.

MURDER tekniğinin en önemli üstünlüklerinden biri, öğrenci merkezli ve işbirlikçi bir öğrenme sunmasıdır. Bu sayede öğrenciler, hem dil becerilerini hem de eleştirel düşünme, problem çözme ve iletişim becerilerini de geliştirmek için fırsat bulmaktadır. Buna rağmen, tekniğin bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, bu tekniği kalabalık sınıflarda uygula-

mak zor olabilir ve belirli ders türleriyle sınırlı kalabilir. Ayrıca, öğretmenlerin bu tekniği etkili ve verimli bir şekilde uygulayabilmeleri için önceden eğitim almaları gerekmektedir.

Özetle, MURDER tekniği İngilizce öğretiminde eleştirel düşünme becerisini geliştiren ve öğrenci başarısını artıran bir teknik olarak kabul edilebilir. Gelecekte yapılacak araştırma ve deneyler, bu tekniğin dilin farklı alanlarında (kelime edinimi, yazma gibi) uygulanıp incelenmesi, sınırlılıklarının aşılmasına ve daha geniş bir kullanım alanı oluşturmaya katkı sağlayacaktır. Böylelikle MURDER tekniği, dil öğretimi ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinde eğitim sistemleri için daha çok fark edilen ve kullanılan bir teknik hâline gelebilir.

Kaynaklar

- Abdullah, S. N. (2024) Effect of the MURDER strategy on the Achievement of Fifth-grade High School Students in Subject of Philosophy and Psychology and Outgrowth of their Pivotal Thinking. (2024). *Tamjeed Journal of AI Innovations in E-Learning and Education*, 1(2), 29-48. <https://www.tamjeedpub.com/index.php/TJAI-ELE/article/view/102> (Erişim: 01.05.2025)
- Ariani, G. (2015). Improving students' reading comprehension using MURDER technique. *JoLLIET*, 2(1). <https://journals.ums.ac.id/JoLLIET/article/view/296> (Erişim: 01.05.2025)
- Asrifan, A., Nadira, N., & Haedar, H. (2018). Improving Students' Reading Comprehension of Descriptive Text through Collaborative Murder. *Journal of Advanced English Studies*, 1(2), 21-31. [file:///C:/Users/Pc/Downloads/30-1-58-1-10-20180901%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Pc/Downloads/30-1-58-1-10-20180901%20(5).pdf) (Erişim: 01.05.2025)
- Bailin, S. (2002). Critical thinking and science education. *Science & education*, 11, 361-375. <https://link.springer.com/article/10.1023/a:1016042608621> (Erişim: 01.05.2025)
- Brookfield, S. D. (2012). Teaching for critical thinking: Tools and techniques to help students question their assumptions. Jossey-Bass, San Francisco. [https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=r7DG2e41pZMC&oi=fnd&pg=PP1&dq=Brookfield,+S.+D.+\(2012\).+Teaching+for+critical+thinking:+Tools+and+techniques+to+help+students+question+their+assumptions.+Jossey-Bass,+San+Francisco.&ots=UYPuiff8jU&sig=iWaCfRNi2-Z0TspYcL7nG7G8qns&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=r7DG2e41pZMC&oi=fnd&pg=PP1&dq=Brookfield,+S.+D.+(2012).+Teaching+for+critical+thinking:+Tools+and+techniques+to+help+students+question+their+assumptions.+Jossey-Bass,+San+Francisco.&ots=UYPuiff8jU&sig=iWaCfRNi2-Z0TspYcL7nG7G8qns&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false) (Erişim: 01.05.2025)
- Chapman, E., & O'Neill, M. (2010). Defining and assessing generic competencies in Australian universities: Ongoing challenges. *Education research and perspectives*, 37(1), 105-123. <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/iela-pa.086552707509215> (Erişim: 01.05.2025)

- Dansereau, D. F. (1987). Technical Learning Strategies. *Engineering Education*, 77(5), 280-284. <https://eric.ed.gov/?id=EJ357317> (Erişim: 01.05.2025)
- Enciso, O. L. U., Enciso, D. S. U., & Daza, M. D. P. V. (2017). Critical thinking and its importance in education: Some reflections. *Rastros Rostros*, 19(34), 78-88. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6975444> (Erişim: 01.05.2025)
- Ennis, R. H. (2011). The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities. University of Illinois. https://www.pdcnet.org/inquiryct/content/inquiryct_2011_0026_0002_0005_0019 (Erişim: 01.05.2025)
- Facione, P. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report). Fahim, Mansour, and Nazari Ogholgol. "Practicing Action Research for Enhancing Critical Thinking". *Journal of Science (jos)*, vol. 2, no. 1, 2012, pp. 84-89, worldscience-publisher.org/journals/index.php/JOS/article/view/717. (Erişim: 01.05.2025)
- Hauwa Pertiwi, H. P. (2024). *Improving Students' Reading Skill through MURDER Learning Model at MTSN1 MAJENE* (Doctoral dissertation, Universitas Sulawesi Barat). <https://repository.unsulbar.ac.id/id/eprint/912/> (Erişim: 01.05.2025)
- Juliana, J. (2019). *The Effectiveness of MURDER (Mood, Understand, Recall, Digest, Expand and Review) Strategy to Improve Reading Comprehension at Tenth Year students of SMK Negeri 1 Parepare* (Doctoral dissertation, IAIN Parepare). <https://repository.iainpare.ac.id/id/eprint/944/> (Erişim: 01.05.2025)
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1994). Cooperative Learning in the Classroom. Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD). <https://eric.ed.gov/?id=ED379263> (Erişim: 01.05.2025)
- Krismayani, N. W. (2015). The Application of Murder Technique to Improve Reading Comprehension. *SPHOTA: Jurnal Linguistik dan Sastra*, 7(1). <https://e-journal.unmas.ac.id/index.php/sphota/article/view/1314> (Erişim: 01.05.2025)
- Lai, E. R. (2011). Critical thinking: A literature review. *Pearson's Research Reports*, 6(1), 40-41. (Erişim: 01.05.2025)
- Lilawati, E., & Bariyyah, A. (2022). Effectiveness of MURDER Learning Strategy on Analytical Thinking Ability of SMK DARMA Plus Solokuro Lamongan Students. *SCHOOLAR: Social and Literature Study in Education*, 2(3), 172-175. https://ejournal.unwaha.ac.id/index.php/jurnal_pengabdian/article/view/1555/1523 (Erişim: 01.05.2025)
- Liu, O. L., Frankel, L., & Roohr, K. C. (2014). Assessing critical thinking in higher education: Current state and directions for next-generation assessment. *ETS Research Report Series*, 2014(1), 1-23. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/ets2.12009> (Erişim: 01.05.2025)
- Magfirah, M. I. (2021, December). The Influence of MURDER Learning Model Towards Students' Activities and Achievement. In *International Conference on Educational Studies in Mathematics (ICoESM 2021)* (pp. 421-426). Atlantis Press. <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icoesm-21/125965702> (Erişim: 01.05.2025)

- Nadia, A. (2023). The Influence of Using MURDER Method (Mood, Understand, Recall, Detect, Elaborate and Review) toward Students' Reading Comprehension in Descriptive Text of the Eight Grade at SMP Islam El-Syihab Bandar Lampung (Doctoral dissertation, UIN Raden Intan Lampung). <https://repository.radenintan.ac.id/29143/> (Erişim: 01.05.2025)
- Pithers, R. T., & Soden, R. (2000). Critical thinking in education: A review. *Educational research*, 42(3), 237-249. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/001318800440579?needAccess=true> (Erişim: 01.05.2025)
- Pope, S. F. (1996). Implementing Dansereau's MURDER technique to teach learning disabled students [Master's thesis, Lynn University]. SPIRAL. <https://spiral.lynn.edu/etds/88> (Erişim: 01.05.2025)
- Saleh, M. S. A. (2023). The Effect of MURDER Strategy on Iraqi EFL Intermediate Pupil's Reading Comprehension. *Journal of Language Studies*, 6(4, 2), 170-184. (Erişim: 01.05.2025)
- Syahrul, S. (2021). *The Effectiveness of Mood, Understand, Recall, Digest, Expand and Review (MURDER) Strategy in Improving Students' Reading Comprehension* (Doctoral dissertation, Universitas Negeri Makassar). <https://eprints.unm.ac.id/19339/> (Erişim: 01.05.2025)
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press. (Erişim: 01.05.2025)

Accounting for Sesame Crop Cultivation Activities According to IAS 41 Agricultural Activities Standard: The Case of Sudan

Lugain Abdelkarim Hassan AWADELKARİM*

Mehmet Ali DURMUŞ**

Yunus CERAN***

Abstract: Over the past century, the agricultural industry has grown significantly. Like other industries, the food and agriculture sectors have seen a number of breakthroughs and inventions that have influenced the development of farming methods and food production procedures. This sector is generally more prominent than other sectors. so each country aims to obtain maximum efficiency and profit from it and follows the investments made in this field with great interest. Sudan ranks third in global production and first in sesame exports. The Nile River is one of the country's important natural resources, and Sudan has historically been considered the breadbasket of the world. Agriculture is of great importance as one of the main sources of income for the Sudanese economy. Sudan's industrial production is largely based on the food industry and agricultural raw materials, and these sectors are an important part of the economy. The food industry plays a dominant role in the country's manufacturing sector, accounting for approximately 70% of industrial enterprises. This study aims to examine the accounting of agricultural activities within the framework of International Accounting Standard (IAS) 41 and the accounting methods of agricultural costs. In addition, it aims to make a comprehensive analysis of the production costs of sesame crop by detailing the accounting methods and accounting record keeping processes applied in agricultural institutions in Sudan. The complete implementation of IAS 41 in Sudan's agriculture sector is hampered by a lack of infrastructure, knowledge, and fair value data. Nonetheless, implementing IAS 41 can boost investor trust and transparency. Some Sudanese businesses continue to work toward implementing IFRS-based reporting in spite of obstacles in order to improve financial comparability and credibility.

Keywords: Agriculture, Sesame, Sudan, IAS 41 Agricultural Activities Standard

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Konya, Türkiye/PhD Candidate, Selcuk University, **Faculty of Economics and Administrative Sciences, Accounting and Finance**, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0008-7242-4124, E-mail: lujainkarim242@gmail.com

** Dr., Selçuk Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, **Aksaray, Türkiye/ Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Accounting and Finance**, Aksaray, Türkiye, ORCID: 0000-0002-7120-5703, E-posta/E-mail: mehmetalidurmus42@gmail.com

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Konya, Türkiye/Prof. Dr., Selcuk University, **Faculty of Economics and Administrative Sciences, Accounting and Finance**, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-3526-974X, E-posta/E-mail: yunusceran@selcuk.edu.tr

IAS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardına Göre Susam Bitkisi Yetiştirme İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi: Sudan Örneği

Öz: Tarım sektörü son yüz yılda büyük bir gelişim göstermiştir. Bugün, diğer sektörlerde olduğu gibi tarım ve gıda sanayinde de pek çok yenilik ve ilerleme yaşanmaktadır. Tarım sektörü, genellikle diğer sektörlerden daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, her ülke, kendi tarım sektöründen maksimum verim ve kar elde etmeyi hedeflemekte ve bu alanda yapılan yatırımları büyük bir ilgiyle takip etmektedir. Sudan, küresel üretimde üçüncü sırada yer alırken, susam ihracatında ise birinci sırada bulunmaktadır. Nil Nehri, ülkenin önemli doğal kaynaklarından biri olup, Sudan tarihsel olarak dünyanın ekmek ambarı olarak kabul edilmiştir. Tarım, Sudan ekonomisinin temel geçim kaynaklarından biri olarak büyük bir öneme sahiptir. Sudan'ın endüstriyel üretimi, büyük ölçüde gıda endüstrisi ve tarımsal hammaddelere dayanmakta olup, bu sektörler ekonominin önemli bir parçasıdır. Gıda endüstrisi, ülkenin imalat sektöründe baskın rol oynayarak, endüstriyel işletmelerin yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. Bu çalışma, tarımsal faaliyetlerin Uluslararası Muhasebe Standardı (IAS) 41 çerçevesinde muhasebeleştirilmesi ve tarımsal maliyetlerin muhasebeleştirilme yöntemlerinin incelenmesi amacını taşımaktadır. Ayrıca, Sudan'daki tarım kurumlarında uygulanan muhasebe yöntemleri ve muhasebe kayıtlarının tutulma süreçlerini detaylandırarak, bu bağlamda susam mahsulünün üretim maliyetlerine ilişkin kapsamlı bir analiz yapmayı hedeflemektedir. Sudan'ın tarım sektöründe IAS 41'in tam olarak uygulanması, altyapı, bilgi ve adil değer verilerinin eksikliği nedeniyle engellenmektedir. Bununla birlikte, IAS 41'in uygulanması yatırımcı güvenliğini ve şeffaflığı artırabilir. Bazı Sudanlı işletmeler, finansal karşılaştırılabilirliği ve güvenilirliği iyileştirmek için engellere rağmen IFRS tabanlı raporlamayı uygulamaya yönelik çalışmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Susam, Sudan, TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı

Introduction

With the development of practical life and the increase in people's work, shelter and food needs, the agriculture and food sectors have been at the forefront of meeting human needs since ancient times. In terms of economy, agricultural activities played a major role. The developments that have occurred with the agricultural sector have deeply affected the economic phenomena of the countries. In particular, the increase in productivity in agriculture, the growth of production capacity, the attractiveness of rural tourism and the widespread use of technology have accelerated economic growth and changed the labor market in this process. Modernization in agriculture has helped to reduce unemployment rates while also reducing income inequality in rural areas. In addition, international trade of agricultural products has increased foreign dependency by affecting the trade balance and reinforcing the phenomenon of globalization. These developments have also been reflected in economic phenomena such as inflation, income distribution, external debt and public finances, and have become important factors shaping the economic policies of countries. Changes in the agricultural sector have not only affected rural development and employment, but have also transformed the overall economic structure through relationships with other sectors.

For this reason, it is necessary to have certain rules in order to ensure certainty and transparency in the accounting of practices related to agricultural

activities. In this context, the International Accounting Council has developed the International Accounting Standard (IAS) 41 to regulate accounting practices related to agricultural activities.

This study aims to explain in detail how agricultural activities will be recognized within the framework of International Accounting Standard (IAS) 41 and the methods of accounting for agricultural costs. It also aims to examine the accounting methods applied in agricultural institutions in Sudan and how accounting records are kept. Another aim of the study is to clarify the cost elements in this process by detailing the production costs of the sesame crop.

Agricultural Activities and Agricultural Products

Agricultural activities include production processes in forestry, fishing and similar fields as well as plant and animal production, and the products obtained as a result of these activities play an important role in the economic system as both food and industrial raw materials.

The Concept and Role of Agricultural Activities

According to other researches, the history of the concept of agriculture dates back to ancient times. Agriculture is an applied science that deals with the production of plant and animal products and the storage, processing, evaluation, marketing and sale of these products under appropriate conditions. Agricultural activities are the whole of the activities carried out for the cultivation, maintenance, nutrition, protection, marketing and production of raw materials for the industry of all plant and animal products that can be food for humans and have economic value. The main objective of these activities is to ensure that certain products are produced in an economical and sustainable way with the aim of meeting the needs of society (Direk, 2012, p. 16).

According to the agriculture law, an agricultural enterprise is an organization that produces vegetable, animal or aquatic products using different factors of production, but also includes other activities such as trade, storage, preservation, marketing and sales (Tunçez, 2014, p. 317).

According to the economy, agricultural activities are defined as the process of producing living beings by using soil and seeds and processing these living beings as raw materials and turning them into finished or semi-finished products (TAZEGÜL & KAHRAMANI, 2018, p. 234).

The sectoral structure of the economy includes three main sectors.

Figure 1. Sectoral Structure of the Economy

Source: Yavan, 2016

The agricultural sector is a basic element of the economic structure and it is the primary field of activity that provides the production of raw materials necessary for other economic sectors.

Features of Agricultural Activities

As each sector has its own characteristics, the agricultural sector also has features that distinguish it from other sectors.

Agricultural policies, climatic conditions and different economic factors specific to each country differ from country to country in terms of agricultural activities and agricultural yield. Of these features (Direk, 2012, pp. 27-31):

- Agriculture is a way of life in terms of family and society.
- It depends on natural resources. The agricultural sector is greatly influenced by climate, soil, water, and other natural resources.
- Labor Intensity, specifically farming.
- It involves high risk and uncertainty. The agricultural sector and its activities are considered to be at greater risk than other sectors due to its dependence on multiple external conditions.
- Agricultural production is largely controlled by the market.
- Most agricultural activities are shaped according to the seasons.
- Agricultural products are perishable products.

Scope of Agricultural Activities

Agriculture is the basic and primary component of the economy. Agricultural activities are based on the production of raw materials necessary for other economic activities such as hunting and gathering, agriculture and animal husbandry, fishing and forestry, mining (mineral extraction) (Yavan, 2016).

Figure 2. Agricultural Activities Products

Source: Aksoylu, 2013: 66.

Figure 2 illustrates the main categories of agricultural activity products in the agriculture sector outputs. Four main product categories are widely used to categorize agricultural activities: crop products, animal products, water products, and forest products. Fruits, vegetables, and field crops are examples of crop products; these are essential to the food supply and agro-industry raw materials. Animal goods, which are essential for nutrition and food security, include meat, milk and dairy products, and eggs. The fact that fish are used to symbolize water products emphasizes the significance of inland fishing and aquaculture. Wood is the final example of a forest product, highlighting the importance of forestry in supplying raw materials for electricity, papermaking, and building. Each of these product groups contributes to the sustainability and continuation of the larger economic system, reflecting the integrated character of agriculture (Aksoylu, 2013).

Accounting System In Agricultural Activities

The accounting system in the agricultural sector covers the methods and techniques used to organize the financial transactions of enterprises and to produce financial reports. Cost accounting in agricultural activities, on the other hand, ensures the effective use of resources by determining the costs of production processes. In addition, International Financial Reporting Standards (IFRS), and in particular IAS 41, play an important role in financial reporting and accounting practices in the agricultural sector.

Agricultural Sector Accounting System

Agricultural accounting can be defined as a branch of accounting in which transactions—arising from agricultural activities, occurring within agricultural enterprises or mutually with other businesses, that lead to changes in the

enterprise's assets and financial structure, and are partially or fully financial in nature and measurable in monetary terms—are recorded, classified, summarized, analyzed, and interpreted. These processed data are then presented in a manner that meets the information needs of the agricultural enterprise owner as well as other individuals, institutions, and organizations using the enterprise's financial statements (TAZEGÜL & KAHRAMANI, 2018, pp. 234-235).

Within the scope of accounting for agricultural activities, the production of agricultural products is not accounted for on an annual basis due to its seasonal nature, occurring only during specific periods of the year rather than continuously throughout the year. This situation creates periodic differences between the beginning of production and the products formed in agricultural products and affects the accounting period that should be taken as a basis. In addition, a single-entry accounting system is generally applied in small and medium-sized enterprises, but due to the size of agricultural enterprises, a double-entry accounting system is applied because the accounting system is expressed according to the size of the enterprise. A single-entry accounting system is a method by which transactions made using only one account are recorded. In this system, payments and collections are recorded regularly and the tax base can be determined. In the ledger, sales and end-of-period inventories are on the right side, and expenses and sales are on the left. In the double-entry accounting system, transactions are recorded in at least two accounts and this system consists of active and passive accounts. The active element consists of existing and receivables, while the passive element shows the part of the capital provided to the enterprise consisting of equity and foreign resources (TAZEGÜL & KAHRAMANI, 2018, p. 235).

Agricultural Cost Accounting

Agricultural cost accounting is an important management tool for businesses in the agricultural sector to monitor and analyze their costs. This accounting system ensures that costs are calculated correctly, increasing efficiency and improving decision-making processes. It also allows for effective management of production processes and resource use, thus assisting farmers in making strategic decisions to ensure sustainable profitability (Çetin & Bahşi, 2019, p. 45). Agricultural cost calculations are made by monitoring and analyzing the outputs of production processes, so that businesses can determine cost-effective activities and use resources in the most efficient way.

Cost accounting in agricultural activities is the process of recording and analyzing the expenses incurred at every stage of agricultural production and reporting them to the relevant company (Antepli, 2014).

Agricultural enterprises, as in other production sectors, follow an activity model based on obtaining outputs by combining various inputs in the production process. In this process, every agricultural enterprise has to bear production costs. When we consider the relationship between input, production activities and output, agricultural enterprises face costs in a similar way. In order to ensure the economic sustainability of agricultural activities, it is necessary to carefully evaluate the production results obtained. Costs play an important role when comparing income and expenses for a sustainable agricultural business (Çetin & Bahşi, 2019).

There are several methods available to evaluate the performance of agricultural enterprises. One of them is the multifactorial efficiency ratio. This ratio allows to measure productivity by comparing agricultural outputs with the inputs used. Another approach used in the European Commission's Farm Accountancy Data Network (FADN) is to determine the income of the farm by examining the net value added, or net income, of the farms. Production costs are generally classified as total costs, special costs, agricultural expenses, external costs and other costs. In the calculation of agricultural production costs, cost elements in agricultural enterprises are generally defined as expenditures that make up agricultural costs, and these expenditures are generally divided into five main categories (Çetin & Bahşi, 2019):

- Land lease cost
- Labor costs
- Day-to-day operating expenses
- Depreciation expenses
- Interest payments

International Financial Reporting Standards Ias 41

According to International Financial Reporting Standards (IFRS), the International Accounting Standard 41 (IAS 41) determines the accounting procedures, financial statement presentation, and disclosures related to agricultural activity. According to this standard, agricultural activity is the management of the biological transformation of biological assets (living animals or plants) and the harvesting of biological assets for sale or conversion into agricultural product or additional biological assets. In addition, IAS 41 determines the accounting procedures for the first measurement of the agricultural product during the growth, deterioration, production and reproduction of biological assets at the harvest point, and does not deal with the processing of the agricultural product after harvest (IFERS, 2024).

There are several considerations associated with the emergence of IAS 41 (IFERS, 2024):

- In April 2001, the International Accounting Standards Board (IASB) adopted IAS 41 Agriculture, which was published by the International Accounting Standards Committee in February 2001.
- In December 2003, the Board published a revised IAS 41 as part of the initial agenda for its technical projects.
- In June 2014, the IASB amended the scope of IAS 16 Tangible Fixed Assets to include carrier crops related to agricultural activities. These carrier plants were previously covered by IAS 41, but IAS 41 applies to products grown on these plants (IFERS, 2024).

The Objective And The Scope Of IAS 41

International Accounting Standard 41 aims to determine or set the accounting treatments and disclosures related to agricultural activity.

Along with that, the standard set a scope where the agricultural activity is determined. This Standard applied to account for biological assets and agricultural produce at the point of harvest and does not address the post-harvest processing of agricultural products, such as when a vintner who has cultivated the grapes turns them into wine. Even while the actions occurring may have some similarities to biological transformation and such processing may be a logical and natural extension of agricultural activity, it is not covered by this Standard’s definition of agricultural activity. The government grants (covered by paragraphs 34 and 35) is in the scope of this standard. Table 1 shows the scope of biological assets and agricultural produce in the standard.

Biological	Agricultural produce	Products that are the result of processing after harvest
Sheep	Wool	Yarn, carpet
Trees in a timber plantation	Felled trees	Logs, lumber
Dairy cattle	Milk	Cheese
Pigs	Carcass	Sausages, cured hams
Cotton plants	Harvested cotton	Thread, clothing
Sugarcane	Harvested cane	Sugar
Tobacco plants	Picked leaves	Cured tobacco
Tea bushes	Picked leaves	Tea
Grape vines	Picked grapes	Wine
Fruit trees	Picked fruit	Processed fruit
Oil palms	Picked fruit	Palm oil
Rubber trees	Harvested latex	Rubber products

Table.1 Products Of Biological Assets And Agricultural Produce
Source: IFERS IAS 41 – 2021 Issued IFRS Standards (IFRS Org, 2021)

Agricultural Activities In Sudan

Sudan has significant potential in the agricultural sector because of its fertile soils and rich natural resources. Agriculture is one of the basic elements of the country's economy and plays a major role in terms of both domestic consumption and foreign trade. In this section, the general structure of agricultural activities in Sudan, their economic contributions and sesame industries will be discussed.

Sudan and Agriculture

Sudan is one of the three largest countries on the African continent and one of the most important countries in the world in terms of water availability. The Nile River, the longest river in the world, runs through Sudan, which is about 6,650 km long. It is also rich in arable land due to the fact that its soil contains many important elements. Sudan has represented the world's breadbasket due to its valuable food resources and diverse geographical location. Agriculture is considered one of Sudan's most important sources of livelihood (MUHAMMAD, CHIK, & ZAKARIA, 2020, s. 162).

Agricultural Activities

In this fast-changing world, countries have tried to explore the factors that make them different, such as climate, geography, and soil. The identification and correct use of these factors has allowed countries to sell their agricultural products both domestically and abroad, especially for the purpose of serving society and the country in general (Direk, 2012, p. 26).

Sudan's industrial production is mostly based on the food industry and agricultural raw materials; This shows that these sectors, which form the basis of many industrial activities, are an important part of the economy. The food industry plays a dominant role in Sudan's industrial sector, with about 70% of all industrial enterprises involved in this sector. Studies reveal that Sudan's manufacturing sector is largely dependent on agriculture. Analyses of the output distribution of the manufacturing sector show that 72% of the total industrial output is generated by two main activities, of which 55% belongs to the food industry. Furthermore, the food industry stands out as the most important sub-sector in Sudan's manufacturing sector, accounting for 3.70% of the total manufacturing facilities (Bello & Fadul, 2015).

The climate in Sudan is characterized by diversity. Forests and natural grasslands are important economic and environmental resources, this importance is reflected in agricultural production conditions and food security. The

agricultural sector is considered one of the leading sectors in the Sudanese economy. Aside from that, agriculture in Sudan contributes an estimated percentage of gross domestic product as most people depend on it to provide food and employment opportunities (Ibrahim, Purnomo, & Malawani, 2020, p. 124). Table 1. shows the flow of Sudanese bank financing by sectors and inventory.

Table 1. Flow of local currency bank financing by sectors and stock in 2023

Sector	Flow	Percentage	Inventory	Percentage
Agriculture	27,329.8	18.2	411,965.8	24.2
Industry	27,329.8	34.5	402,321.4	23.6
Transportation	6,854.5	4.6	135,127.1	7.9
Store	0.0	0.0	20.7	0.0
Local trade	843.7	0.6	70,085.7	4.1
Exports	20,312.4	13.5	188,293.3	11.1
Imports	7,217.8	4.8	32,551.3	1.9
Construction	762.8	0.5	105,833.1	6.2
Energy & Mining	8,417.6	5.6	68,311.2	4.0
Non-Banking Financial Institution	352.5	0.2	19,751.2	1.2
State and Local Governments	0.0	0.0	17,032.4	1.0
Other	26,371.5	17.5	252,223.8	14.8
Total	150,367.1	100.0	1,703,516.9	100.0

Source: Central Bank of Sudan (CBOS), 2023

As Table-1 shows, the agricultural sector is the sector with the largest size among all sectors in terms of bank financing in 2023. Flow represents 18.2% and inventory represents 24.2%, among other sectors (CBOS, 2023).

The Sudanese economy is highly dependent on the agricultural sector, as about 65% of its population is engaged in agriculture, which is the main supplier of raw materials to industries. The agricultural sector, including forestry, livestock and fishing, accounted for 16% of GDP in 2021 (FAO, 2024, p. 6).

In addition to these advances in the field of agriculture, rural tourism has also become an integral part of the development of countries.

Sesame Industry & Processing

Sesame plant, which it seeds contain 50% fat, 23% protein, and 15% carbohydrates, is known as the “queen of oilseeds” because it is grown primarily for its seeds (Kar, et al., 2024).

Sesame (*Sesamum indicum* L.) is a species of plant belonging to the Pedaliaceae family and is historically one of the oldest oil seed crops cultiva-

ted by humans. It is widely cultivated in regions between latitudes 35°N and 25°S around the world. The main producing countries of sesame include India, China, Sudan and Myanmar, which account for about 60% of global production. According to EssFeed¹ reports (2025), Sudan in term of production volume is the third-largest producer of sesame seeds globally, with a production volume of around 800,000 metric tons in 2025. The country's arid climate and fertile soil make it an ideal location for sesame cultivation. Sesame is becoming increasingly important as a source of high-quality protein and edible fats. Sesame, which plays a critical role in human nutrition, is mostly used for oil production, and the rest is consumed directly. Sesame oil is a valuable oil with a pleasant aroma and is considered a high-quality vegetable oil that ranks second to olive oil in terms of nutritional value (El Khier, Ishag, & Yagoub, 2008, s. 761).

Accounting For Sesame Crop Cultivation Activities According To Ias 41 Agricultural Activities Standard: The Case Of Sudan

Sudan has significant potential in the agricultural sector because of its fertile soils and rich natural resources. Agriculture is one of the basic elements of the country's economy and plays a major role in terms of both domestic consumption and foreign trade. In this section, the general structure of agricultural activities in Sudan, their economic contributions and sesame industries will be discussed. The study first examined its aim; as to explore how sesame cultivation is recognized and measured as a biological asset. The study starts with outlining the purpose, emphasizing the importance of applying international accounting standards to agricultural activities. then presents an overview of sesame cost and production levels across Sudanese states, supported by recent production data. The economic worth of sesame is also shown by reviewing export performance from 2021–2022. Additionally, the industrial uses and by-products of sesame are summarized to demonstrate its commercial significance. Finally, an example of accounting procedures of field products are illustrated.

Purpose Of The Study

This study aims to clarify in detail how agricultural activities will be recognized within the framework of International Accounting Standard (IAS) 41 and the methods of accounting for agricultural costs.

In addition, the study aims to examine in detail the agricultural accounting methods applied in agricultural institutions in Sudan and how accounting re-

¹ EssFeed is worldwide news on related to the food & beverage supply chain, spanning farming, processing, distribution, trading & consumption <https://essfeed.com/>

cords are kept for these institutions. In addition, another goal of the study is to clarify the cost elements in this process by making a comprehensive explanation of the production costs of the sesame crop.

Sesame Cost and Production in Sudan

The cost of harvesting sesame in Sudan differs depending on the harvesting methods used. According to studies, three workers are needed per day for one acre, and the productivity of workers who harvest by hand is low during the day. The cost of harvesting sesame traditionally accounts for 70% of the total cost of production. Considering the high cost of harvesting in hand, harvesting in full hands is considered inefficient. Mechanical harvesting is recognized as one of the important factors of horizontal expansion in agriculture. By using mechanical harvesting, harvesting is done on time, which can reduce the overall harvesting costs. In addition, the increase in cultivated area can help increase production and profit (Al-Tayeb, Ali, & Muhyiddin, 2016).

Table 2. Sesame Production in Some States of Sudan in 2022/23 and 2023/2024

Year	Sown area (Bin hectare)	Harvested area (Bin hectare)	Production (Thousand tons)	Efficiency (Hectare/ton)
2022/2023	3 743.9	2 662.60	742.00	0.28
2023/2024 ²	2 977.80	2 426.30	600.09	0.25

Source: Special Report 2023 FAO Crop and Food Supply Assessment Mission Sudan (CFSAM)

Sesame production in 2023/24 is estimated at around 600,091-tonnes, which is about 19% and 39% lower than in 2022/23. The low production is mainly due to the reduction in cultivated area, which is estimated to be about 20% and 39% lower than in 2022/23. The ongoing conflict has exacerbated the planting contraction, which has led to a reduction in production, along with a 10% decrease in yields from the previous year (FAO, 2024).

² Estimated value.

Table 3. Sesame Plant Exports in the period 2018 - 2022 (US Million Dollars)

Product	2018	2019	2020	2021	2022
Cotton	159.5	160.8	168.0	164.9	383.8
Gum arabic	117.3	109.5	104.3	110.6	139.4
Corn	27.1	37.5	11.9	35.2	19.5
Sesame	576.2	771.6	788.7	508.6	488.0
Ethanol	9.4	2.2	11.6	2.4	-
Peanut	59.8	205.7	363.7	424.0	351.3
Oil	12.0	26.0	59.7	15.2	16.1
Feed	102.5	66.0	112.6	111.7	92.0
Melon Seeds	61.3	42.1	66.4	42.8	89.7
Hibiscus Flower	6.1	9.1	19.8	11.6	15.5
Animals	765.7	588.0	366.5	517.6	448.8
Meat	66.6	46.7	65.8	122.8	101.8
Leather & Fur	6.0	7.8	6.0	9.5	15.9
Sugar	2.0	2.7	1.3	-	-
Gold	832.2	989.1	1,480.4	2,848.2	2,021.9
Scrap	25.1	21.5	23.9	31.6	59.1
Other	113.6	65.3	85.6	120.6	122.4

Source: Annual Reports of the Central Bank of Sudan (2022)

As stated in Table 3, Sudanese sesame exports rank second after gold in terms of value in 2022. In addition, Sudanese sesame exports are considered to have the highest value (million dollars) in all years compared to other oilseeds. All this shows the importance of sesame seeds in bringing cash to Sudan.

Sesame oil is of great importance in Sudan, and many companies and industries are working to produce sesame oil, especially for domestic and foreign consumers. The table above shows the value and amount of sesame oil. Table 4 shows a decrease in sesame oil exports in 2022 compared to 2021 in terms of quantity and value.

Table 4. Sesame Oil Exports in the 2021-2022 period

Year	Quantity (Metric tons)	Quality (Thousand US Dollars)
2021	989	1,592
2022	522	1,031

Source: Annual Reports of the Central Bank of Sudan (2022)

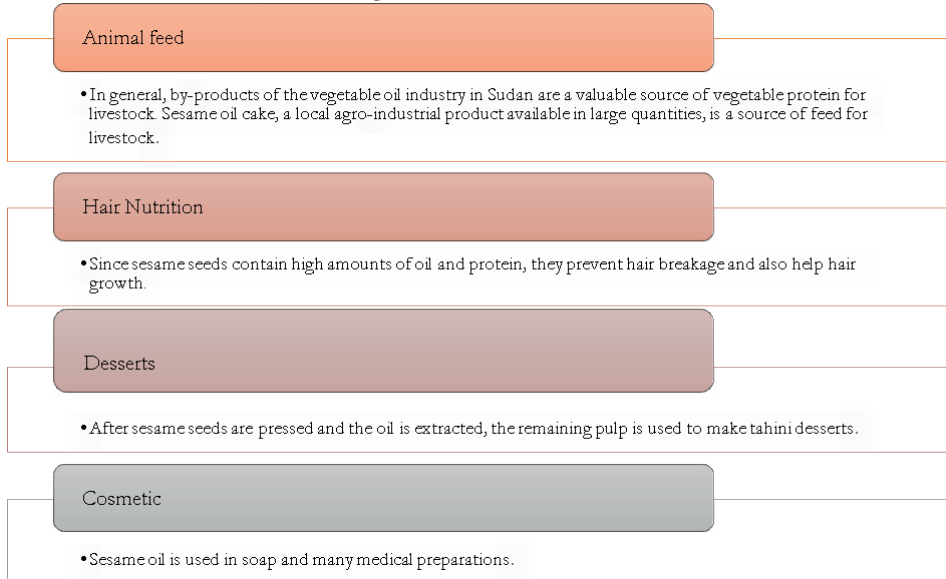
Sesame Industries and Uses

Sesame is an important agricultural product worldwide and has a wide range of uses in various food and industrial sectors. The sesame industry encompasses the process of processing this valuable seed and transforming it into

different products. Many studies and experiments have been conducted on various aspects of the benefits and uses of sesame. The sesame industries are as follows:

- Due to the high costs of producing bioplastics, sesame wastewater from the husks of sesame seeds has been studied as a cheap and renewable carbon source for the production of biodegradable polyhydroxyalkanoate (PHA) by the extreme microorganism *Haloferax mediterranei* (Alsafadi, 2023).
- Sesame seeds are rich in minerals, vitamins, fatty acids and protein (amino acids) (İşler).
- Sesame seeds are used to produce the product known as tahini (sesame cream). In order to produce tahini, sesame seeds are usually roasted using different heat treatments, which have an effect on the nutritional value, physicochemical properties and sensory properties of the tahini produced (El-Adawy & Mansour, 2000, p. 2005).
- Sesame is used in cases of dizziness, blurred vision and tinnitus. Regular consumption prevents atherosclerosis and reduces the risk of heart attack. Sesame seeds and leaves are also used for kidney and bladder problems (Al-Tayeb, Ali, & Muhyiddin, 2016).
- Sesame consumption differs from country to country. In Turkey, sesame seeds are widely consumed in pastries such as bagels, bread, cakes, donuts or desserts. Sesame oil is considered a high-quality vegetable oil. It is used directly in liquid form as food, as well as in the manufacture of oil or some creams and ointments. In addition to being used as quality animal feed, sesame meal is also used as human food by adding it as an additive to bread made from corn flour (Nas & Günal, 2024, pp. 557-558).
- Sesame oil obtained from sesame seeds is also used as a foodstuff and as a raw material in industry. Sesame oil is mostly obtained by cold pressing method (KABACIK & TANRIVERDİ, 2022, p. 664).

The sesame oil has many uses. Figure-2 shows the uses of sesame oil.

Figure 3. Uses of Sesame Oil

Source: Awadelkarim & Direk, 2022.

Accounting Information of Business: Accounting Procedures for Herbal Products Activities in Sudan

Agricultural products are very diverse, and those available on the farm depend on the type of soil, weather conditions, applicable irrigation methods and the farming cycle followed.

Agricultural products are generally divided into two types:

- Garden products
- Field crops (consisting of cereals, legumes and oilseeds such as sesame)

This section presents an example of accounting records for plant product production activities in Sudan. Below are the accounting records within the scope of IFRS / UMS 41³ (International Financial Reporting Standards / Agricultural Activities Standard) covering the process from the purchase of raw materials and supplies to harvest for agricultural products.

³ Source :International Accounting Standards Board (IASB), 2023 : <https://www.ifrs.org>

	-/-	
DR\ Raw Materials Inventory	XXX	
CR\ Bank ⁷		XXX
<i>Initial Item and Material purchase</i>		
	-/-	
DR\ Warehouse Inventory – Raw Materials	XXX	
CR\ Raw Materials Inventory		XXX
<i>Internal transfer from the place of purchase to the warehouse.</i>		
	-/-	
DR\ Biological Assets – Sesame Crop	XXX	
CR\ Warehouse Inventory – Raw Materials		XXX
CR\ Bank / Accounts Payable ⁸		XXX
<i>Sowing Seeds and Expenses</i>		
	-/-	
DR\ Agricultural Produce – Sesame (Inventory)	XXX	
CR\ Gain or Loss from Change in Fair value		XXX
CR\ Biological Assets – Sesame Crop		XXX
<i>Seed harvesting</i>		

Using sesame as an example crop, these journal entries show how a company in Sudan recognizes and measures biological assets and agricultural produce under IAS 41. The fair value model is used to account for each step, from obtaining inputs to harvesting, taking into account variations in asset value brought on by biological transformation.

Conclusion and Recommendations

The agriculture and food sectors have historically played an important role in meeting people's basic needs, along with their positive impact on economic developments. These developments have become the main factors shaping the economic policies of countries, as well as playing an important role in rural development and reducing income inequality. However, it is necessary to apply

certain rules in order to overcome the difficulties encountered in accounting for agricultural activities and to ensure transparency in financial reporting. In this context, IAS 41, developed by the International Accounting Council, contributes to the elimination of uncertainties in the sector and to put global economic relations on a more solid basis by regulating the accounting practices of agricultural activities.

According to the literature, the lack of infrastructure, accounting knowledge, and market-based fair value assessments frequently makes it difficult for Sudanese businesses, especially those involved in agricultural pursuits like sesame growing, to completely implement IAS 41-Agriculture. Applying IAS 41, however, can greatly help Sudanese businesses by enhancing the financial reporting' comparability, openness, and investor confidence when practical. Notwithstanding these challenges, some Sudanese businesses make an effort to adopt IFRS-based reporting.

While the cost of sesame harvesting in Sudan is higher than manual harvesting, mechanical harvesting reduces costs by increasing efficiency. Sesame oil, on the other hand, is an important product for the country, but there was a decrease in its exports in 2022, which shows the need to increase efficiency in production processes.

References

- Aksoylu, S. (2013). Tarımsal Faaliyetlerin Türkiye Muhasebe Standardı 41 TMS-41'e Göre Muhasebeleştirilmesi: Gerçeğe Uygun Değer Muhasebesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*(39), 65-78.
- Alsafadi, D. (2023). Production of polyhydroxyalkanoate from sesame seed wastewater by sequencing batch reactor cultivation process of *Haloferax mediterranei*. *King Saud University Arabian Journal of Chemistry*, 16, 1-8.
- Al-Tayeb, H., Ali, M., & Muhyiddin, W. (2016). *Economics of Sesame Production In Sudan*. Doctoral Dissertation, Khartoum University, Khartoum.
- Antepli, A. (2014). *41 Nolu Türkiye Muhasebe Standartları çerçevesinde tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi: Büyükbaş hayvancılık işletmesinde bir uygulama*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Awadelkarim, L., & Direk, M. (2022). Food Industry And Examination Of Local Food Production And Distribution System In Sudan. . *2nd International Conference on Sustainable Ecological Agriculture 2. Uluslararası Sürdürülebilir Ekolojik Tarım Kongresi*, (s. 353-359). Konya.
- Azzedine, E. (2020). Agricultural sector accounting between international accounting standards and the financial accounting system. *Journal of Research and Commercial Studies*, 4(2), 147-172.

- Bello, A. R., & Fadul, E. M. (2015). FAO Contribution to food and income security in Sudan: An Assessment. *World Rural Observations*, 7(4), 71-76.
- CBOS. (2023). Cntral Bank of Sudan Ekonomik bülten. *İstatistik Bölümü*. Retrieved Kasım 25, 2024, from <https://cbos.gov.sd/sites/default/files/02%20Arabic>
- Çetin, E., & Bahşi, N. (2019). Tarımsal Üretim Gerçekleştiren İşletmelerin Faaliyetlerinin Hedef Maliyet Yöntemine Göre Değerlendirilmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 2365-2380.
- Direk, M. (2012). *Tarım Tarihi ve Deontoloji* (2. Baskı ed.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- El Khier, M. K., Ishag, K. E., & Yagoub, A. E. (2008). Chemical composition and oil characteristics of sesame seed cultivars grown in Sudan. *Research Journal of Agriculture and Biological Sciences*, 4(6), 761-766.
- El-Adawy, T. A., & Mansour, E. H. (2000). Nutritional and physicochemical evaluations of tahina (sesame butter) prepared from heat-treated sesame seeds. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 80(14), 2005-2011.
- FAO. (2024). *Special Report*. Retrieved From 2023 Fao Crop And Food Supply assessment Mission (CFSAM) To The Republic Of The Sudan: <https://www.fao.org/giews/reports/special-reports/en/>
- Gebeş, M. (2019). *TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı Kapsamında Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi, Değerlendirilmesi ve Raporlanması: Büyükbaş Hayvancılık İşletmesinde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ibrahim, A. H., Purnomo, E. P., & Malawani, A. (2020). The Most Important Agricultural Products that Sudan Exports and the Mechanisms to Develop. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics & Sociology*, 38(8), 121-133.
- IFERS. (2024). *IAS Agriculture*. Retrieved Kasım 26, 2024, from IFERS Web site: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-41-agriculture/#about>
- IFRS Org. (2021). *IAS 41 – 2021 Issued IFRS Standards (Part A)*. <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdf-standards/english/2021/issued/part-a/ias-41-agriculture.pdf> adresinden alındı
- International Accounting Standards Board (IASB). (2023). *IFRS Foundation*. Retrieved from International Accounting Standard 41 – Agriculture. In IFRS Standards (Red Book): <https://www.ifrs.org>
- İşler, N. (tarih yok). Susam Yetiştiriciliği. M.K.Ü. Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü.
- Kabacık, M., & Tanrıverdi, E. (2022). *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(2), 661-667.
- Kamu Gözetme Kurumu. (2006). *TMS 41*. Retrieved Kasım 26, 2024, from https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2023/Mavi_Kitap/TMS/TMS%2041.pdf

- Kar, R. K., Mishra, T. K., Pradhan, B., Behera, D., Das, S., Swain, D. K., . . . Pandey, R. K. (2024). Assessment of the recurrent mutagenesis efficacy of sesame crosses followed by isolation and evaluation of promising genetic resources for use in future breeding programs. *Open Agriculture*, 9(1), 1-23.
- Muhammad, A. A.-T., Chik, W. M., & Zakaria, M. B. (2020). Sustainable Agricultural Development In Sudan. *Jurnal Islam Dan Masyarakat Kontemporari*, 21(1), 161-183.
- Nas, F., & Günal, V. (2024). Türkiye-AB Arasındaki Yağlı Tohumlar Dış Ticaretine Gümrük Birliğinin Etkisi. *International Social Sciences Studies Journal*, 10(4), 553-575.
- Tazegül, A., & Kahramani, A. (2018). Tekdüzen Muhasebe Sistemi Ve Tms-41 Kapsamında Büyükbaş Hayvanların Muhasebe Kayıtlarının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9(17), 235-256.
- Tunçez, H. A. (2014). Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesinin Türkiye Muhasebe Standardı-41 Çerçevesinde İncelenmesi: Bir Tarım İşletmesinde Örnek Uygulama. .. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(1-2), 311-328.
- Yavan, N. (2016). Ekonomik Faaliyetlerin Sektörel Yapısı. *Ankara Üniversitesi Ekonomik Coğrafya*.

Sustainability Reporting: Overview of GRI-Based Practices in a Turkish Agriculture, Forestry and Fishing Sector Firm

Lugain Abdelkarim Hassan AWADELKARIM*

Ali ALAGÖZ**

Abstract: In recent years, sustainability reporting has transitioned into a widely adopted practice for organizations globally. Beyond conventional financial metrics, companies are increasingly issuing sustainability reports to disclose details about their non-financial performance. These reports offer insights into areas such as environmental impact, social responsibility, and governance practices. This study investigates the adoption and implementation of sustainability reporting practices aligned with the Global Reporting Initiative (GRI) standards within selected Turkish company operating in the Agriculture, Forestry, and Fishing sector. this research aims to explore how Turkish Agriculture, Forestry And Fishing company engage in sustainability reporting, what frameworks they utilize, and how their disclosures align with the GRI framework. It further evaluates the extent of transparency, consistency, and materiality in reported information, and analyzes the environmental, social, and governance (ESG) metrics. The findings provide valuable insights into the effectiveness of sustainability disclosures in Türkiye's Agriculture, Forestry And Fishing landscape and offer recommendations for enhancing reporting practices.

Keywords: Sustainability reporting, Agriculture, Forestry And Fishing sector, GRI standards

Sürdürülebilirlik Raporlaması: Türkiye’de Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir Firmanın GRI Tabanlı Uygulamalarına Yönelik Bir İnceleme

Öz: Son yıllarda, sürdürülebilirlik raporlaması küresel çapta kuruluşlar için yaygın olarak benimsenen bir uygulamaya dönüşmüştür. Geleneksel finansal metriklerin ötesinde, şirketler finansal olmayan performansları hakkında ayrıntıları açıklamak için giderek daha fazla sürdürülebilirlik raporu yayınlamaktadır. Bu raporlar çevresel etki, sosyal sorumluluk ve yönetim uygulamaları gibi alanlara ilişkin içgörüler sunmaktadır. Bu çalışma, Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık sektöründe faaliyet gösteren seçili Türk şirketlerinde Küresel Raporlama Girişimi (GRI) standartlarına uygun sürdürülebilirlik raporlama uygulamalarının benimsenmesini ve uygulanmasını araştırmaktadır. Bu araştırma, Türk Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık şirketlerinin sürdürülebilirlik raporlamasına nasıl katıldıklarını, hangi çerçeveleri kullandıklarını ve açıklamalarının GRI çerçevesiyle nasıl uyumlu olduğunu keşfetmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bildirilen bilgilerdeki şeffaflık, tutarlılık ve önemlilik düzeyini değerlendirir ve çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) metriklerini analiz eder. Bulgular, Türkiye’nin Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık ortamında sürdürülebilirlik açıklamalarının etkinliği hakkında değerli içgörüler sağlamakta ve raporlama uygulamalarını geliştirmek için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik raporu, Tarım, Ormancılık Ve Balıkçılık Sektörü, GRI Standartları

* PhD Candidate, Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Accounting and Finance, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0008-7242-4124, E-mail: lujainkarim242@gmail.com

** Prof. Dr., Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Accounting and Finance, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0003-3873-1936, E-mail: aalagoz@selcuk.edu.tr

Introduction

Sustainability has become a core component of modern business strategy. the Sustainability reporting concept has gained significant attention in recent years, both in academic and corporate environments. Companies are increasingly expected to report on their environmental, social, and governance (ESG) practices in a transparent manner. This expectation is not only driven by stakeholders but also by regulatory frameworks and international standards such as the Global Reporting Initiative (GRI).

Concern over corporate environmental responsibility grew after the disastrous 1989 Exxon Valdez oil disaster, which spilled over 11 million gallons of crude oil into the waters off Alaska. As a result, the Ceres alliance was formed, which consists of about 75 organizations, including investment groups, religious organizations, and environmental campaigners (Gehman, 2011). To create a structured framework for sustainability reporting, Ceres started the Global Reporting Initiative (GRI) in Boston in 1997. GRI quickly gained international recognition with the help of the United Nations Environment Programme (UNEP).

The importance of the subject of sustainability is also evident from the large number of articles and studies on the subject. The history of sustainability dates back nearly two centuries. The idea of sustainability first emerged in 1713 when Carlowitz published his first book on forestry. In this context, Ulrich Grober's *Sustainability: A Cultural History* explores the deep historical roots of the concept of sustainability and emphasizes its cultural and philosophical development in various periods. Instead of offering a new definition, Grober traces the evolution of sustainability from medieval monasteries and Enlightenment forests to today's environmental crises. Grober emphasizes that sustainability is a cultural heritage, integrating humanity's aspirations and visions for the future, while noting that despite intellectual progress, significant cultural and political challenges remain in achieving true sustainability (Simonis, 2013).

Grober also argues that sustainability is not merely a technical or environmental term, but a cultural and philosophical idea deeply rooted in human experience.

According to a study in 2013, sustainability is a deeply rooted cultural and historical concept that has evolved over time (Simonis, 2013).

The most comprehensive definition of the concept of sustainability was made by the Brundtland Commission (1987) as follows: "Sustainability is meeting today's needs without compromising the ability of future generations to meet their own needs, i.e. without harming the lives of future generations" and

in the Brundtland Report, sustainable development was defined as “meeting human needs and aspirations, which is the basic purpose of development” (World Commission on Environment and Development, 1987).

In a world where continuous developments are taking place, the business world also needs to keep up with and adapt to these developments. In addition, the business world is closely, if not completely, connected to many areas. Therefore, developments in other areas such as technology, innovations and others have forced companies to present other non-financial reports to stakeholders. These reports are known as sustainability reports.

Besides, nowadays businesses aim to contribute to their communities with environmentally friendly practices and social responsibility projects. This situation requires companies to adopt sustainability policies and develop a more ethical business structure. Technological innovations and customer demand also play important role. In addition to environmental and social aspects there are also economic aspects. In order for companies to ensure continuity, competitiveness and ability to obey orders of their stockholders in the market, they need to be aware of and adapt all environmental, social and economic aspects together. In this context sustainability reporting helps companies to provide transparency in all three aspects. The environmental and social factors have significant effects on long-term success of companies (Field, 2024). As a result, in order for companies to gain their place and position in the market and to meet the expectations of investors, shareholders and other parties of the company, they need to present comprehensive financial and non-financial reports (Çalışkan, 2012, pp. 42-43).

Schaltegger et al. (2006) state that financial or fiscal reports are based on accounting information collected within organizations and later disclosed in external reports to be presented to external parties. This information relates to the financial activities of the organization (Schaltegger, Bennett, & Burritt, 2006).

Regarding the origins of sustainability reports; In the 1970s, multinational corporations, mostly in the United States and Western Europe, published the first “social reports.” Insufficient institutional support caused interest to wane in the 1980s. Nonetheless, non-financial reporting reappeared in the late 1980s and early 1990s, with an emphasis on environmental material in annual reports. These reports were criticized for being unreliable and unduly optimistic. As sustainable development gained more attention, the idea changed, and businesses began to use more comprehensive corporate sustainability reports. Elkington’s 1994 introduction of the “Triple Bottom Line” strategy, which stresses reporting on three dimensions—economic, social, and environmental—served as a roadmap for this change (Gürsoy & Akbaş, 2024).

Gümrah & Büyükipekçi (2019) defined sustainability reporting as a fundamental tool in managing environmental, economic, and social issues, ensuring a business's survival in the medium and long term, and contributing to its ability to create value for stakeholders (Gümrah & Büyükipekçi, 2019).

The impact of sustainability practices on company performance is attracting worldwide attention. Factors such as ESG reporting and board diversity positively affect company value. However, it has been determined that this relationship varies depending on sectoral sensitivity (Qureshi, Kirkerud, Theresa, & Tashfeen, 2020).

In Tütkiye, the Agriculture, Forestry And Fishing sector forms a significant part of the economy and is under growing pressure to align with global sustainability trends. This PDP explores the current landscape of sustainability reporting among Turkish Agriculture, Forestry And Fishing firms, focusing on their alignment with GRI standards.

The study first addressed the Global Reporting Initiative (GRI), its origins, impact and role in building a reliable and strong foundation for sustainability reporting.

In terms of methodology, the study first contributes to an in-depth understanding of the information contained in the company's sustainability and performance report¹. After that, the study carries out an empirical analysis in two parts. A binary scoring system based on the KAP (Public Disclosure Platform) reporting methodology is used in the first section to evaluate the company's sustainability performance across the economic, environmental, and social dimensions. Deeper understanding of the theme coverage and emphasis of the company's report is provided by the second section, which entails a qualitative content analysis of 34 chosen ESG keywords drawn from GRI 13 sector criteria.

Finally, the study seeks to present insights and practical recommendations for improving sustainability reporting quality in Tütkiye's Agriculture, Forestry, and Fishing sector, particularly by encouraging stronger environmental disclosures and fuller adherence to sector-specific reporting standards.

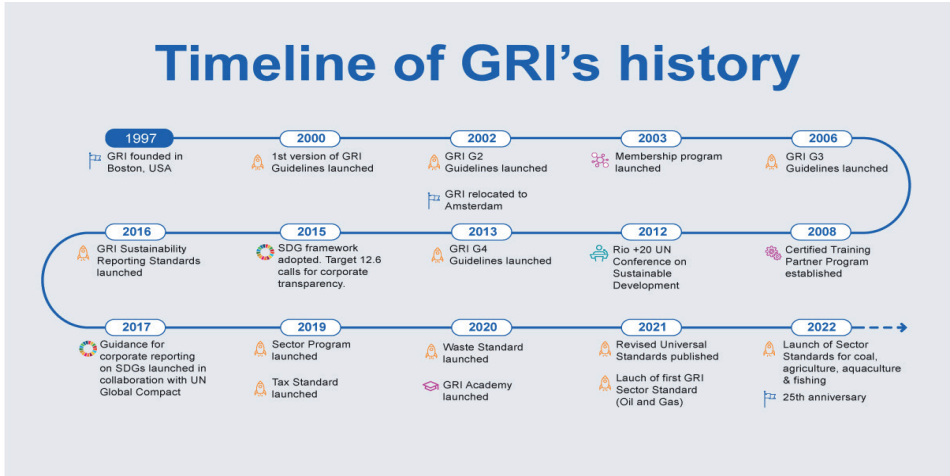
In summary, this study enhances to the growing literature on sustainability reporting by assessing the current reporting practices of a typical Turkish company, applying a structured assessment framework based on KAP and GRI criteria, and highlighting reporting strengths and gaps. These insights support a deeper understanding of sector-specific sustainability practices in Tütkiye and provide a basis for future research and policy development in the area of disclosure and reporting harmonization.

¹ The Konfrut 2024 performance report https://yatirimciiliskileri.konfrut.com.tr/_files/ugd/e3f275_c9e536b228a74755949984a13c3fa83d.pdf

The Global Reporting Initiative (Gri) 1997

In response to the catastrophic Exxon Valdez oil spill in 1989, which released over 11 million gallons of crude oil into the waters off Alaska, a wave of public concern about corporate environmental responsibility surged. This led to the creation of the Ceres coalition—a group of approximately 75 organizations, including environmental activists, religious institutions, and investment groups (Gehman, 2011). In 1997, Ceres launched the Global Reporting Initiative (GRI) in Boston with the aim of establishing a formal sustainability reporting framework. With support from the United Nations Environment Programme (UNEP), GRI soon became internationally recognized and received over \$7 million in funding from various foundations (United Nations, 2023).

Figure 1. The Timeline of GRI's History

Source: GRI Web site <https://www.globalreporting.org/about-gri/mission-history/>

The Global Reporting Initiative organization was founded in Boston, USA in 1997. It began with a focus on environmental performance but gradually expanded its scope to include social, economic, and governance issues. Its standards, though voluntary, have gained broad international acceptance and serve as a benchmark for corporate transparency (GRI, 1997).

In 2002 the GRI was officially relocated and set in Amsterdam as in the same year the GRI G2 guidelines has been launched (Brown, Jong, & Lessidrenska, 2007).

In 2006 GRI conducted an annual conference in Amsterdam as mentioned by Brown, Jong, & Lessidrenska (2007). That conference served as a magnificent showcase for the organization’s status, influence, and brand awareness. In addition to royalty, prominent politicians, major CEOs, and high-ranking members

of multilateral institutions, the conference's plenary sessions were attended by more than a thousand representatives of international business, investment capital, civil society groups, professionals, and concept entrepreneurs. Together, they conveyed the idea that socially conscious companies now routinely report on sustainability, and that GRI has set a global standard for how this type of reporting ought to be conducted and evaluated.

According to Caricasole (2018), the GRI can be defined as “the independent, international and most recognized organization that releases guidance for sustainability reporting” (Caricasole, 2018).

In addition, Brown, de Jong, and Levy (2009) argued that the GRI has played a key role in institutionalizing sustainability reporting, enabling companies to build legitimacy through information disclosure. They also highlight how the GRI framework supports stakeholder engagement and accountability by offering structured reporting tools (Brown, Jong, & Lessidrenska, 2007).

As reported by Amin et al. (2022), GRI developed a sustainability reporting framework that provides a systematic guideline for the sake of companies to disclose their performance on the environmental, economic, and social degree of sustainability to evaluate the effects of corporate activities (Amin, Islam, & Halim, 2022).

The early years of the organization's history were significant and gave it a solid foundation to establish globally recognized sustainability reporting standards, shape corporate accountability frameworks, and lead the development of transparent ESG disclosure practices.

In contrast with other frameworks such as the Sustainability Accounting Standards Board (SASB), Integrated Reporting (<IR>), and the Carbon Disclosure Project (CDP), the GRI adopts a broader, multi-stakeholder approach. As emphasized by KPMG, this inclusivity and the comprehensive nature of GRI's standards distinguish it as the most widely adopted global sustainability reporting framework (KPMG, 2022).

Literature Review

A study by Gerber et al.(2024), evaluated and compared the present ESG reporting methods of listed agribusinesses in South Africa, Australia, and Chile. By identifying what should be reported to stakeholders, the concept of materiality is addressed. The study assesses how agribusinesses have implemented the proposed material issues of the new GRI 13 sector standard into their present reporting processes. To determine whether the 34 suggested material subjects were included in their reports or not, a qualitative content analysis was con-

ducted. The results show that the disclosures made by the agri-food sector are noticeably inconsistent. The rights of indigenous people, living income, and climate adaptation were among the topics that were barely discussed (Gerber, Smit, & Botha, 2024).

Kılıç & Kuzey (2017) determined the main factors impacting the release of stand-alone sustainability reports by examine sustainability reporting trends among Turkish non-financial businesses listed on Borsa Istanbul (BIST) between 2004 and 2015. According to their long-term analysis, the number of businesses publishing these reports increased significantly from one in 2004 to 27 in 2015, suggesting that Turkish enterprises are becoming more conscious of sustainability measures. Still, a lot of businesses didn't create their own reports. The most widely used reporting standard was determined to be the Global Reporting Initiative (GRI) framework. The study found that a number of important criteria, such as business type, firm size, profitability, presence of a specialized sustainability committee, and inclusion on the Corporate Governance Index (CGI), influence decisions about sustainability reporting. Leverage, however, had no discernible impact (Kılıç & Kuzey, 2017).

Lehenchuk et al. (2023), investigated the impact of sustainability reporting on financial performance among Turkish companies in specific sectors, analyzing 48 firms listed on the Istanbul Stock Exchange for 2022. The study employed a Sustainability Reporting Disclosure Quality Index (SRDQI) and sub-indices to assess sustainability practices and used regression models to determine their impact on financial outcomes. The research found "the complete absence of a statistically significant impact of SRDQI on all financial performance measures used," but the Corporate Governance Disclosure Quality Index (CGDQI) positively affected the Assets Turnover Ratio. Company size, age, and industry affiliation also influenced financial performance. The study offers insights and suggests "directions for improving the institutional environment of sustainability reporting for Turkish companies (Lehenchuk, Zhyhlei, Ivashko, & Gliszczynski, 2023).

The sustainability reports of Turkish agribusiness companies registered on BIST were reviewed in the study of Gürsoy & Akbaş. 11 out of 64 listed agribusiness companies with recent sustainability reports are included in the sampling and analyzed using qualitative data analysis methods. Topics like child labor, pesticide use, supply chain traceability, women entrepreneurship, and geographical indication are relatively unimportant, according to this study. In comparison to other sectors, they discovered that the agri-food industry is falling behind in terms of sustainability reporting. Second, businesses are more

willing to adhere to legally controlled matters. Third, social and economic sustainability norms receive less attention than environmental issues (Gürsoy & Akbaş, 2024).

Buallay et al.(2019), compared the level and impact of sustainability reporting (ESG) in manufacturing and banking sectors. Analyzing data from 932 manufacturers and 530 banks in 80 countries (2008-2017), the research uses a multivariate model to assess ESG's influence on firm performance, based on established theories. Results indicate that ESG positively impacts manufacturing performance, while negatively affecting banking performance. This research contributes by comparing ESG reporting and its effects in these two key global sectors (Buallay, Hamdan, & Barone, 2020).

Zrnic & Pekanov's (2023) study focused on analyzing sustainability reporting practices in the European Union, focusing on the indicators disclosed by energy companies according to the Global Reporting Initiative (GRI) guidelines and standards. The results of an analysis of sustainability reporting data from energy businesses from 2016 to 2019 showed that environmental indicators showed a little reduction, while economic indicators were consistently reported with little variation. Conversely, social indicators exhibit a positive tendency for the whole time frame. Their examination emphasizes the limited disclosure of economic information by businesses and the voluntary nature of GRI standards adoption (Zrnic, Pekanov, & Fosi, 2023).

Amin et al. (2022) investigated the sustainability reporting practices of multinational companies operating in Bangladesh, (listed and non-listed), with a focus on their adherence to the Global Reporting Initiative (GRI 3) guidelines. Using a quantitative scoring system ranging from 0 to 3 across 84 performance indicators—covering environmental, economic, and social dimensions—their study revealed stronger reporting in the economic domain compared to environmental and social aspects. While significant variation exists in environmental and social disclosures, economic reporting remains relatively consistent. they also found that one company (Nestlé Bangladesh Ltd) demonstrates the most comprehensive sustainability reporting performance (Amin, Islam, & Halim, 2022).

These studies collectively suggest that while GRI is the most widely used framework for sustainability reporting, the quality and impact of these reports vary significantly depending on organizational motivations, stakeholder expectations, and industry context.

Theoretical Framework: Stakeholder Theory And Legitimacy Theory

The Stakeholder theory and legitimacy theory are the two primary theories that this study uses to interpret sustainability reporting methods. According to Stakeholder Theory, businesses have responsibilities to a variety of stakeholders, such as workers, consumers, communities, and regulators, in addition to shareholders. Businesses must take these groups' requirements and expectations into account when making decisions (Freeman, 1984). This hypothesis aids in explaining why companies reveal ESG data in the context of sustainability reporting in order to preserve goodwill and confidence with stakeholders.

However, in order to preserve their legitimacy and social license to operate, organizations seek to match their activities with societal norms and values, according to legitimacy theory. Thus, sustainability reporting can be viewed as a strategic instrument that companies employ to show that they are meeting social and environmental standards, especially in the face of growing public scrutiny (Suchman, 1995).

When taken as a whole, these theories offer a strong foundation for comprehending the reasons for sustainability disclosures and the degree to which GRI-aligned reporting functions as a tool for stakeholder engagement, transparency, and organizational legitimacy.

Methodology

This research employs a qualitative approach, analyzing the sustainability report of a selected Turkish Agriculture, Forestry And Fishing firm that use the GRI framework. Content analysis is conducted to assess the extent and depth of ESG disclosures. The sample includes one company listed on the Borsa Istanbul (BIST) and Public Disclosure Platform (PDP) Agriculture, Forestry And Fishing index, ensuring relevance and comparability. Key indicators such as materiality disclosures, stakeholder engagement, and environmental impact are evaluated. The data collection and the analysis included two sections. First Compliance Evaluation for PDP (KAP) report . Second evaluation of selected 34 environmental, social, and governance (ESG) material keywords.

Data Collection

The sample selection in this study is based on the availability of sustainability reports published in the Public Disclosure Platform (PDP) by institutions in the Agriculture, Forestry, and Fishing sector (KAP, 2025). While the availability of reports from five companies in this sector will be determined, only one

representative company will be selected for in-depth analysis. This decision is made to allow for a detailed and focused evaluation of ESG-related disclosures, ensuring a thorough examination of the company's alignment with the material topics outlined in the Global Reporting Initiative (GRI), particularly the sector-specific GRI 13 standards. The companies in the Agriculture, Forestry, and Fishing sector listed on Borsa Istanbul (BIST) that published sustainability reports in 2024 are presented in Table 1.

Table 1. The Companies In Agriculture, Forestry And Fishing Sector That Published Sustainability Reports

Company's Name	Availability of Sustainability Reports
Agrot Agrotech Yüksek Teknoloji Ve Yatırım A.Ş.	Available
İzinve Yatırım Holding A.Ş.	Available
Knfrt Konfrut Tarım A.Ş	Available
Ozsub Özsu Balık Üretim A.Ş	Available
Yaprak Yaprak Süt Ve Besi Çiftlikleri Sanayi Ve Ticaret A.Ş	Available
Total	5

Source: Prepared by the author

As shown in Table 1, all companies in the Agriculture, Forestry And Fishing sector listed in PDP (KAP) have published the sustainability reports for 2024. Konfrut Tarım A.Ş has been chosen as the case company for a thorough examination as part of this research.

Analysis

The analysis in this research consists of two evaluation stages. The first stage is to analyze the compliance degree of the PDP (KAP) report of Konfurt company. This analysis starts with understanding the content of the sustainability report available on the company Sustainability Compliance Report and Performance Report. A binary scoring system is applied across the Economic (**General Principles**), Environmental, and Social dimensions, where **1** indicates “Yes” or “Partly” (compliant or partially compliant), and **0** indicates “No” or “Not Available” (non-compliant or information not available). As shown in Table 2.

Table 2. General Principles (Economic) Dimensions

Code	Item	Score	Description
A1.1	ESG issues, risks, opportunities identified by board	1	Konfrut focuses on sustainability in agriculture and ranks its projects according to their impact on the environment, society and people. Risks and opportunities are constantly analyzed by sustainability experts and necessary steps are taken. They have Early Risk Detection Committee. ²
A1.1	ESG policies established and disclosed	1	In this context, Konfurt has disclosed total of 5 policies (information policy, profit distribution policy, pricing policy, OHS policy, Code of Ethics). ³
A1.2	Short- and long-term ESG goals disclosed	1	There are short- and long-term targets related to quality, food safety, energy efficiency, environmentally friendly practices, and operational processes, and partial information has been provided.
A2.1	Committees and responsible units disclosed	1	Konfrut provides detailed information about all responsible units and Committees (Name, title and term of office) in the performance report.
A2.1	Reports submitted at least once annually	1	The conducted activities are regularly reported to the Board of Directors through the Corporate Governance Committee and the Early Risk Detection Committee (ex: The Committee meets every three months and reviews the Company's risk management systems at least once a year.)
A2.2	ESG action plans disclosed	1	There are action plans for improvement and development on ESG issues (partial information has been given).
A2.3	ESG KPIs and achievement levels disclosed	1	Key performance indicators determined annually are available but not publicly disclosed.
A2.4	ESG performance improvement efforts disclosed	1	There are published regularly every year at Konfrut Activity Report.
A3.1	Sustainability performance and actions presented clearly in reports	1	Konfrut Sustainability Policy Konfrut and its affiliates carry out their activities in line with their environmental, social and managerial responsibilities ((9 activities explained).
A3.2	Relation to UN SDGs disclosed	1	The relationship between the activities and the UN 2030 SDG is explained. The report presents the sustainability approach by taking into account compliance with the SDGs.
A3.3	Major ESG-related lawsuits disclosed	0	A statement has been made – there is no lawsuit.
A4.1	Independent verification of ESG performance disclosed	1	Carbon footprint assessments are underway, but no publicly disclosed third-party validation is available.

Source: KAP reports analyzed by the author

² Konfurt performance report 2024 https://yatirimciiliskileri.konfrut.com.tr/_files/ugd/e3f275_c9e536b228a74755949984a13c3fa83d.pdf page 35

³ Konfurt Polices section Politikalar | Konfrut Yatırımcı

After accounting for all levels of compliance in Table 2, we discovered that the General Principles dimension, which covered 12 disclosure items pertaining to risk management, performance tracking, board-level ESG integration, and transparency, had a total score of 11 out of 12, or 91.7%, compliance. This suggests a high degree of dedication to incorporating ESG factors into fundamental governance frameworks and tactics.

Table 3: shows environmental dimensions in the PDP (KAP) and performance reports of the company and the binary score of each dimension.

Table 3. Environmental Dimensions

Code	Item	Score	Description
B1	Environmental policies, action plans, systems disclosed	1	As mentioned in the performance report, The company promotes efficient resource use and follows the zero waste principle under its Environmental Policy and ISO 14001 system.
B2	Scope, date, period, and limitations of environmental reports disclosed	1	Activities are ongoing.
B4	Environmental targets in performance incentives disclosed	1	The company collaborates with the Döhler Group in the areas of talent acquisition, performance evaluation, professional development, and rewards. Social activities that support motivation include environmental support.
B5	Integration of environmental issues into goals and strategies	1	Operations that support efficiency in agricultural production and spread good agricultural practices have been explained . like the Farmer's Promise Program, Organic Agriculture Projects: Organic from Farm to Table, etc.
B7	Management of environmental issues across the value chain	1	Konfrut provides food industry enterprises with agricultural raw materials that are appropriate for processing. It works with farmers under contract to supply quality raw materials. It encourages farmers to practice modern, scientific agriculture (announces annually in the report).
B8	Involvement in environmental policymaking with NGOs, institutions	0	not included in the report.
B9	Disclosure of key environmental indicators (GHG, air, water, waste)	0	Activities are ongoing.
B10	Methodologies used for data collection disclosed	0	Activities are ongoing.
B11	Year-on-year comparison of environmental data disclosed	0	Carbon footprint calculation studies for agricultural operations are being conducted but have not been made public.

B12	Environmental targets and progress disclosed	1	Environmental Impacts and Activity Progress: Water management projects are being implemented, energy consumption is being reduced to meet carbon footprint reduction targets, and sustainable agriculture is being prioritized.
B13	Climate crisis strategy and actions disclosed	1	Although there is no formal climate crisis strategy, the company implements eco-friendly practices and projects such as the Farmer's Promise Project, support for RA-certified tea farming, and circular economy initiatives like tea fiber pelletizing and fruit and vegetable pulp core operations.
B14	Procedures to mitigate environmental impact of products/services disclosed	1	Sustainability Policy, Environmental Policy, Energy Policy have been developed and announced.
B14	Emissions reduction actions for third parties (suppliers, etc.) disclosed	1	Innovative Transportation related to transportation: Fiber K model is applied, company adopts zero waste principle, digital agriculture applications, RA tea farming activities contribute to reducing greenhouse gas emissions of farmers, the Company strengthens and encourages business relations with environmentally friendly companies.
B15	Environmental savings and cost reductions disclosed	0	There are applications that improve energy consumption, but the data is not disclosed.
B16	Energy consumption data (Scope 1 & 2) disclosed	0	No data disclosed.
B17	Reporting on energy, heating, cooling, steam production	1	Within the scope of Contribution to Circular Economy with Zero Waste Approach, the Company continues its field studies for testing different calorific value fuels regarding biomass supply.
B18	Transition to renewable/low-carbon energy disclosed	1	Konfrut supports its farmers in using renewable energy, but the data is not publicly available.
B19	Renewable energy use/production data disclosed	0	No data disclosed.
B20	Energy efficiency project results disclosed	1	Konfrut reduces energy consumption, uses natural resources efficiently and reduces greenhouse gas emissions by using energy efficient equipment. There are also projects in Şanlıurfa and Rize on this subject.
B21	Water consumption and discharge data disclosed	1	General information was shared under the subheading of Water Management. Konfrut uses digital systems and irrigation tools to control water use and improve efficiency in both farming and processing operations.

B22	Carbon pricing system participation disclosed	0	The company is not within the scope of the said legislation and initiative in accordance with its activities.
B23	Accumulated or purchased carbon credits disclosed	0	The company is not within the scope of the said legislation and initiative in accordance with its activities.
B24	Internal carbon pricing details disclosed	0	The company is not within the scope of the said legislation and initiative in accordance with its activities.
B25	Platforms for disclosing environmental data identified	0	No data disclosed.

Source: KAP reports analyzed by the author

With a total score of 13 out of 25, the Environmental dimension—which comprised 25 distinct disclosure items ranging from energy efficiency and climate-related statistics to environmental policy transparency—had a 52.0% compliance rate. According to this, there is potential for considerable improvement in areas like emissions statistics, carbon pricing, and environmental performance measures, even though some fundamental disclosures—including policies and action plans—are already in place.

Table 4 shows social dimensions in the PDP (KAP) and performance reports of the company and the binary score of each dimension.

Table 4. Social Dimensions

Code	Item	Score	Description
C1.1	Human rights and labor policy disclosed, with responsible parties	1	Konfrut has Human Resources Policies and Procedures that fully comply with the requirements of the Turkish Labor Law and are shaped in line with the Human Rights Declaration and ILO conventions that Turkey has accepted. The implementation and monitoring of these policies and procedures are carried out in cooperation with the Human Resources department and senior management.
C1.2	Diversity and inclusion in policies (gender, race, etc.)	1	Human Resources Business Partner – HRBP system implemented. The company's board of directors has a determined rate of female members not less than 25%, Within the framework of the ethical policy, forced labor, child labor and all kinds of discrimination are absolutely unacceptable and a zero tolerance policy is implemented in these matters.

C1.3	Measures for minorities, low-income groups, and fair opportunities	1	By working in cooperation with farmers, the employment and education of the local people are supported. In accordance with the company's ethical understanding and relevant policies, equal opportunities are provided and no form of discrimination is allowed. Women's employment is supported within the company. An appropriate number of disabled personnel are employed in accordance with the legislation.
C1.4	Measures against discrimination, forced and child labor	1	Within the framework of the ethical policy, forced labor, child labor and all kinds of discrimination are absolutely unacceptable and a zero tolerance policy is implemented in these matters.
C1.5	Employee investment, benefits, unions, work-life balance, talent management	1	In the Responsibilities Towards Our Employees rule, a compensation policy has been created for our employees based on the Labor Law No. 4857. Severance and notice compensation are paid accordingly
C1.5	Mechanisms for employee grievance resolution	1	The Human Resources Business Partner (HRBP) system, which was implemented to protect employee rights and effectively manage potential disputes, provides active communication between employees and the human resources department and supports the establishment of a common working system.
C1.5	Employee satisfaction initiatives disclosed	1	Various events were organized to increase satisfaction and loyalty (8 activities)
C1.6	Occupational health and safety policy disclosed	1	It has created an Occupational Health and Safety Policy and has 10 principles
C1.6	Safety measures and accident data disclosed	1	Konfrut regularly provides legal occupational health and safety training to its employees with the goal of zero work accidents.
C1.7	Data privacy and security policies disclosed	1	Konfrut processes personal data in accordance with the laws and information security procedures, and informs its employees about these issues during the recruitment and orientation process.
C1.8	Ethics policy disclosed	1	The Ethical Rules Regulation determines the responsibilities of all Company managers and employees towards customers, suppliers, official institutions, society and the environment with whom they have business relations in Turkey and abroad.
C1.9	Community investment, financial inclusion, and social responsibility projects	1	With the "Organic/Residue-Free Strawberry Project from Farm to Table", a sustainable agricultural ecosystem has been created.
C1.10	Employee ESG training programs conducted	1	There are many. For example, within the scope of the Pomegranate Producers Meeting and the International Standard Quality Management System the Establishment of Green Book

C2.1	Customer satisfaction policy disclosed	1	Konfrut manages quality, food safety and digitalization with an integrated system by placing customer satisfaction at the center of its work culture.
C2.2	Stakeholder communication practices disclosed	1	Dialogue platforms have been classified in order to effectively manage the stakeholder dialogue process.
C2.3	International reporting standards disclosed	1	The company prepares its activity report within the framework of the TCC and CMB legislation (SPK)
C2.4	ESG principles, memberships, or affiliations disclosed	1	Konfrut operates in the international market with the Wunder Fresh brand aimed at premium consumers in order to increase its competitive power
C2.5	Efforts to join BIST or global sustainability indices disclosed	0	No, but no work has been done to include it.

Source: KAP reports analyzed by the author

As shown in Table 4, the organizations received a high score of 17 out of 18 for the Social dimension, which evaluated 18 disclosure items pertaining to diversity, health and safety, community participation, labor rights, and ESG-related training. This translates to a compliance percentage of 94.4%. This indicates that their reporting frameworks place a high priority on workforce-related sustainability initiatives and social responsibility.

Results and Discussion

The three main sustainability dimensions—economic, environmental, and social—were examined in Konfrut Tarım A.Ş.'s KAP compliance report. A binary scoring system was used, with 1 denoting “Yes” or “Partly,” which indicates compliance or partial compliance, and 0 denoting “No” or “Not Applicable,” which denotes non-compliance or lack of disclosure. Table 5 shows the overall performance of score of the dimensions mentioned in the PDP sustainability and performance report.

Table 5. Overall Performance Assessment

Dimension	Items Evaluated	Total Score	Percentage
General Principles	12	11	91.7%
Environmental	25	13	52.0%
Social	18	17	94.4%

Source: Prepared the author

In general, the findings indicate that Konfrut Tarım A.Ş. is relatively has strong reporting performance, especially in governance and social areas, while highlighting the need for greater transparency and detail in environmental disclosures. The results reflect a solid foundation in sustainability practices, with clear opportunities for advancing environmental reporting to achieve

more balanced ESG communication. exhibits a proactive approach to sustainability, especially in areas pertaining to social and governance. However, additional advancements in environmental transparency and performance reporting are necessary to fully align with KAP sustainability principles.

The second section of analysis is based on Gerber et al. (2024) study. This section evaluates how agribusiness company has incorporated the proposed material topics of the new GRI 13 Sector Standard into their current sustainability reporting practices. A qualitative content analysis is conducted to identify the presence or absence of the 34 material topics within the sustainability reports. The researchers first overviewed the 34 environmental, social, and governance (ESG) material keywords as shown in Table 6.

Table 6. Selected 34 environmental, social, and governance (ESG) material keywords.

Environmental	Social	Governance
Animal Health	Economic inclusion	Anti-competitive behaviour
Animal welfare	Food loss	Anti-corruption
Biodiversity	Food safety	Child labor
Climate adaptation	Food security	Collective bargaining
Climate resilience	Land rights	Employment practices
Effluents	Living Income	Equal opportunity
Emissions	Local communities	Forced labour
Natural ecosystem conversion	Non-discrimination	Freedom of association
Pesticides use	Occupational health and safety	Lobbying
Soil health	Resource rights	Public policy
Waste	Rights of Indigenous Peoples	Supply chain traceability
Water		
Total Material: 12	11	11

Source: Gerber et al. (2024)

Based on the ESG content analysis aligned with **GRI 13 Sector Standard** (Gerber, Smit, & Botha, 2024), we can quantitatively assess the coverage of **Konfrut’s 2024 Sustainability Report** by **counting the number of material topics covered** in each ESG dimension and apply a binary scoring system across the Environmental, and Social and **Governance** dimensions, where **1** indicates “**Yes**” or “**Partly**” (covered or partially covered), and **0** indicates “**No**” or “**Not Available**” (not covered or not available).

Table 7. Coverage Assessment

Category	Keyword	Status	Notes
Environmental	Animal Health	0	Not referenced.
	Animal Welfare	0	Not referenced.
	Biodiversity	0	No mention of ecosystem or biodiversity actions.
	Climate Adaptation	1	Climate noted.
	Climate Resilience	1	General environmental awareness stated.
	Effluents	0	Not disclosed.
	Emissions	1	Mention of efficiency and limited emission context.
	Natural Ecosystem Conversion	0	Not mentioned.
	Pesticide Use	1	Implied under sustainable production.
	Soil Health	0	Not addressed.
	Waste	1	Waste reduction is clearly addressed.
	Water	1	Water use and conservation explained.
Social	Economic Inclusion	1	Indirectly via local employment.
	Food Loss	0	Not mentioned.
	Food Safety	1	Strongly emphasized.
	Food Security	1	Implied but no clear metrics or focus.
	Land Rights	0	Not discussed.
	Living Income	0	Not discussed.
	Local Communities	1	Clear CSR engagement mentioned.
	Non-Discrimination	1	Included in employment policy.
	Occupational Health & Safety	1	Described in workplace practices.
	Resource Rights	0	Not discussed.
	Rights of Indigenous Peoples	0	No content related.
Governance	Anti-Competitive Behaviour	0	Not mentioned.
	Anti-Corruption	1	Governance policy includes this.
	Child Labour	1	Explicitly prohibited.
	Collective Bargaining	1	Brief mention, no detailed rights.
	Employment Practices	1	Discussed under employee strategy.
	Equal Opportunity	1	Declared hiring principle.
	Forced Labour	1	Clearly prohibited.
	Freedom of Association	1	Implied, not elaborated.
	Lobbying	0	No information provided.
	Public Policy	0	Not discussed.
	Supply Chain Traceability	1	General sourcing reference; limited detail.

Source: Prepared by the author

Table 7 shows each category and keywords regarding the analysis. After evaluating the number of material topics covered in each ESG dimension and give points between 1 and 0. The coverage percentages of the items in the sustainability report of the company are demonstrated in Table 8.

Table 8. Items Covered In Sustainability Reporting

Dimension	Total Items	Total Quantitative disclosure			
		Covered	Percentage	Not covered	Percentage
Environmental	12	6	50%	6	50%
Social	11	6	55%	5	45%
Governance	11	8	72.7%	3	27%
Total	34	20	59.2%	14	40.7%

Source: Prepared by the author

According to the analysis of material topics covered in the company reports that aligned with GRI standards, ESG dimension coverage percentages showed that the company's governance disclosures had the highest coverage at **72.7%**, followed by social disclosures at **55%**, and environmental disclosures at **50%**. Overall, out of 34 evaluated items, 20 were covered (59.2%) and 14 were not covered (40.7%), indicating moderate alignment with GRI-based sustainability reporting expectations.

Overall results of analysis of Konfrut Tarım A.Ş.'s sustainability reporting reveals a moderately strong alignment with both KAP compliance principles and GRI-based standards. The business has a proactive approach to sustainability, performing especially well in the areas of social and governance. Environmental reporting was relatively weaker, indicating a need for greater transparency and depth, whereas governance-related disclosures attained the highest compliance levels across all frameworks. A considerable level of alignment was indicated by the fact that 59.2% of the 34 significant ESG items assessed using the GRI framework were covered. These results demonstrate a strong basis in sustainability reporting, but they also highlight how crucial it is to enhance environmental disclosure procedures in order to develop a more thorough and equitable ESG reporting plan.

Conclusion

Sustainability reporting in the Agriculture, Forestry And Fishing is evolving, with increasing adherence to GRI standards. The research provides a sophisticated view of the company's sustainability disclosures through a dual-layered analysis that includes ESG keyword-based content analysis in line with GRI 13 sector criteria and KAP (PDP) compliance grading. The analysis's first section concentrated on KAP (Public Disclosure Platform) compliance in relation to the three main sustainability dimensions of social, environmental, and economic (or General Principles) aspects. Strong performance in the General

Principles and Social dimensions was found using the binary scoring approach, indicating that the business places a high value on stakeholder-related disclosures, ethics, and transparency. There are notable gaps in environmental data, metrics, and strategic communication, as evidenced by the Environmental dimension. These findings are further supported by the ESG keyword analysis. According to ESG keyword analysis the results revealed that governance and social had the highest coverage percentages while environmental got the lowest among them. The overall results showed a moderate level of alignment with the Global Reporting Initiative (GRI) standards.

Furthermore, in terms of disclosures and explanations, the company has well disclosed its uses of sustainability aspects in its reports, especially the performance reports. The company's dedication to stakeholder engagement and ethical business practices is reflected in the findings, which show a comparatively strong performance in the governance and social dimensions.

Recommendations

Although the company has made notable efforts in reporting on governance and social aspects, there is still substantial room for improvement—particularly in enhancing the depth and breadth of environmental disclosures. The partial coverage across all three ESG dimensions highlights the need for more consistent and transparent reporting practices to fully meet global sustainability reporting expectations and stakeholder information needs.

Overall, the company's case shows that sustainability reporting in the industry is on the rise, but it also emphasizes the need for more equitable ESG disclosure procedures.

Businesses in different sectors should set up a strong stakeholder feedback system in order to increase the relevance and legitimacy of sustainability disclosures. Regular interactions with stakeholders, such as investors, staff members, clients, and local communities, can improve the accuracy of identifying material themes, match reporting to stakeholder goals, and promote more responsibility and trust in the reporting process.

The company should develop awareness programs and initiatives inside and outside company, especially those related to environmental activities, to promote environmental sustainability.

In order to increase the materiality, comparability, and reliability of sustainability reports, the study emphasizes the significance of implementing comprehensive and industry-specific standards like GRI 13. In order to reach more comprehensive conclusions and aid in the creation of industry best practices, future studies could expand this investigation across a number of businesses.

References

- Amin, M. A., Islam, M. R., & Halim, M. A. (2022). Sustainability Reporting Based on GRI Indicators. *Journal of Sustainable Business and Economics*, 5(1). Retrieved from <https://doi.org/10.30564/jsbe.v5i1.4198>
- Brown, H. S., Jong, M. d., & Lessidrenska, T. (2007). The Rise of the Global Reporting Initiative (GRI) as a Case of Institutional Entrepreneurship. *Corporate Social Responsibility Initiative, Working Paper No. 36. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University.*
- Buallay, A., Hamdan, A., & Barone, E. (2020). Sustainability reporting and firm's performance: Comparative study between manufacturing and banking sectors. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 69(3), 431-445.
- Caricasole, S. (2018). The evolution of the GRI approach to sustainability reporting. *University of Brescia*, 64-70.
- Çalışkan, A. Ö. (2012). Sürdürülebilirlik Raporlaması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 41-68.
- Daub, C.-H. (2007). Assessing the quality of sustainability reporting: An alternative methodological approach. *Journal of Cleaner Production*, 15(1), 75-85.
- Field, A. (2024). With 4 Steps, Sustainability Disclosures Can Help Companies Earn Investor Trust. *The Wall Street Journal*.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman: Cambridge University Press.
- Gehman, J. (2011). The Global Reporting Initiative: 1997-2009. 1-11.
- Gerber, R., Smit, A., & Botha, M. (2024). An evaluation of environmental, social, and governance reporting in the agricultural sector. *Business Strategy & Development*, 7(1).
- GRI. (1997). *Global Reporting org*. Retrieved from <https://www.globalreporting.org/about-gri/mission-history/>
- Gümrah, A., & Büyükepeççi, S. (2019). Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporlaması: 2008-2017 Yılları Arasıyayınlanmış Sürdürülebilirlik Raporlarının İncelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(2), 305-323.
- Gürsoy, Ö. B., & Akbaş, İ. (2024). Can Sustainability Reporting Make A Difference?: A Qualitative Analysis on Sustainability Reports of BIST Listed Agri-Food Companies in Tütkiye. *Ege Academic Review*, 24(2), 233-248.
- KAP. (2025). *Kamuyu Aydınlatma Platformu*. Retrieved from <https://www.kap.org.tr/en/>
- Karcioğlu, R., & Öztürk, S. (2024). *Sürdürülebilirlik Muhasebesi ve Raporlaması* (2.Baskı b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kılıç, M., & Kuzey, C. (2017). Factors Influencing Sustainability Reporting: Evidence From Türkiye Available at SSRN 3098812.
- Konfrut Tarım A.Ş. (2024). *Performance Report*. https://yatirimciiliskileri.konfrut.com.tr/_files/ugd/e3f275_c9e536b228a74755949984a13c3fa83d.pdf adresinden alındı

- KPMG. (2022). *The Time Has Come: The KPMG Survey of Sustainability Reporting 2022*. KPMG International: <https://kpmg.com/xx/en.html> adresinden alındı
- Lehenchuk, S., Zhyhlei, I., Ivashko, O., & Gliszczynski, G. (2023). The Impact of Sustainability Reporting on Financial Performance: Evidence from Turkish FBT and TCL Sectors. *Sustainability*, 15(20). doi:14707
- National Agricultural Library. (2024). *Sustainable Agriculture*. Retrieved November 30, 2024, from U.S. Department of Agriculture, National Agricultural Library: <https://www.nal.usda.gov/farms-and-agricultural-production-systems/sustainable-agriculture#:~:text=Sustainable%20agriculture%20is%20farming%20in,best%20use%20of%20nonrenewable%20resources>
- Organisation for Economic Co-operation and Develop. (2023). *Agriculture and sustainability*. Retrieved November 28, 2024, from Organisation for Economic Co-operation and Develop:: <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/agriculture-and-sustainability.html>
- Qureshi, M. A., Kirkerud, S., Theresa, K., & Tashfeen, A. (2020). The Impact of Sustainability (Environmental, Social, and Governance) Disclosure and Board Diversity on Firm Value: The Moderating Role of Industry Sensitivity. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1199-1214.
- Schaltegger, S., Bennett, M., & Burritt, R. (2006). *Sustainability Accounting and Reporting*. Springer.
- Simonis, U. E. (2013). Sustainability: A Cultural History by Ulrich Grober; Ray Cunningham. *Environmental Values*, 22(3), 434-436.
- Sphera. (2020). *Corporate Sustainability: Definition and Importance*. Retrieved from <https://sphera.com/resources/glossary/what-is-corporate-sustainability/>
- Suchman, M. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*, 20(3), 571-610.
- Taticchi, P., & Demartini, M. (2021). *A Modern Definition of Corporate Sustainability.* In *Corporate Sustainability in Practice: A Guide for Strategy Development and Implementation*. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-63399-5_5(https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-63399-5_5) adresinden alındı
- United Nations. (2023). *Global Sustainable Development Report. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development*. Retrieved from United Nations: <https://sdgs.un.org/gsdrr>
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future: Report of the World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> adresinden alındı
- Zrnic, A., Pekanov, D., & Fosi, I. (2023). GRI-based Sustainability Reporting in the European Union Energy Sector: A Comprehensive Overview. In *Proceedings of Economics and Finance Conferences (No. 14115959)*. International Institute of Social and Economic Science.

Üniversite Öğrencilerinde Telefon Bağımlılığı

Fatma Nur ŞİNİK*

Fevzi ARSLAN**

Ceren SAÇIKARA***

Furkan AYDEMİR****

Phone Addiction Among University Students

Öz: Bu araştırmanın temel amacı, son yıllarda üniversite öğrencileri arasında yaygınlaşan telefon bağımlılığı olgusunu derinlemesine inceleyerek, bu durumun bireylerin akademik başarıları ve psikolojik-sosyal yaşamları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte, akıllı telefonlar günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle üniversite gençliği arasında iletişim, sosyal medya, eğlence, oyun ve bilgiye erişim gibi birçok amaçla yoğun biçimde kullanılan telefonlar, zamanla bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilecek bir bağımlılık hâline dönüşebilmektedir. Bu çalışmada, betimsel analiz yöntemi kullanılmış ve veriler anket tekniğiyle toplanarak SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın örneklemini, Türkiye'deki bir üniversitenin farklı fakültelerinden seçilen 32 öğrenci oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, telefon kullanım süresinin artmasıyla birlikte öğrencilerin akademik başarılarında belirgin bir düşüş yaşandığını, sosyal ilişkilerinde zayıflama görüldüğünü ve psikolojik açıdan çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını ortaya koymuştur. Yoğun telefon kullanımının uyku düzenini olumsuz etkilediği, odaklanma sorunlarına neden olduğu ve bireylerin stres seviyelerinde artışa yol açtığı belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, telefon bağımlılığı yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde de dikkat edilmesi gereken ciddi bir problemdir. Bu doğrultuda çalışmada, üniversite öğrencileri arasında telefon bağımlılığını önlemeye yönelik stratejiler geliştirilmesi ve farkındalık oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Telefon Bağımlılığı, Üniversite Öğrencileri, Akademik Başarı, Sosyal İlişkiler, Psikolojik Etkiler.

* Selçuk Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

** Selçuk Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

*** Selçuk Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

**** Selçuk Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

Giriş

İçinde bulunduğumuz bilgi ve teknoloji çağında dijital araçlar, bireylerin yaşamlarını kolaylaştıran ve birçok alanda destek sağlayan önemli unsurlar hâline gelmiştir. Bu dijital araçların başında gelen akıllı telefonlar, yalnızca iletişim amacıyla değil; sosyal medya kullanımı, internet aracılığıyla bilgiye ulaşma, oyun oynama, dijital alışveriş yapma ve çeşitli uygulamalar üzerinden günlük hayatı organize etme gibi birçok işlevi yerine getirebilmektedir. Ancak bu çok yönlü kullanım, beraberinde çeşitli bağımlılık risklerini de getirmektedir. Özellikle gençler ve üniversite öğrencileri, teknolojiye olan yüksek ilgileri nedeniyle telefon bağımlılığına daha açık bir hedef hâline gelmektedirler.

Telefon bağımlılığı; bireyin akıllı telefonu üzerinde kontrolünü kaybetmesi, telefonu gereğinden fazla ve amaç dışı kullanması, bu nedenle sosyal, akademik ve kişisel yaşamında aksaklıklar yaşaması durumudur. Kimi araştırmalar, telefonun bireyde psikolojik bir rahatlama sağladığını ve geçici bir kaçış aracı olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, kısa vadede faydalı gibi görünse de uzun vadede bağımlılık gelişimine neden olabilir. Özellikle üniversite öğrencilerinin yaşamlarındaki akademik baskılar, sosyal uyum problemleri ve bireysel kaygılar, telefon kullanımını bir kaçış mekanizması olarak görmelelerine sebep olabilmektedir.

Bu bağlamda, üniversite öğrencileri arasında yaygınlaşan telefon bağımlılığı olgusunun nedenlerini ve sonuçlarını anlamak, hem bireysel gelişim hem de toplumsal sağlık açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, telefon bağımlılığının üniversite öğrencileri üzerindeki etkileri; akademik performans, sosyal ilişkiler, psikolojik sağlık ve yaşam kalitesi gibi değişkenler üzerinden değerlendirilmiş, elde edilen veriler ışığında çözüm önerileri sunulacaktır.

Üniversite Gençlerinde Telefon Bağımlılığının Nedenleri

Telefon bağımlılığı, tek bir nedene indirgenemeyecek kadar çok boyutlu ve karmaşık bir olgudur. Özellikle üniversite öğrencileri açısından bu durum, hem bireysel hem de çevresel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde telefon bağımlılığına neden olan başlıca etkenler ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

1. Sosyal Medya Platformlarına Aşırı İlgi

Günümüzde gençlerin büyük bir bölümü, sosyal medya platformlarında aktif olarak zaman geçirmektedir. Instagram, TikTok, Twitter, Snapchat ve benzeri uygulamalar, sürekli güncellenen içerikleri ve anlık bildirimleriyle bireylerin dikkatini çekmekte ve bağımlılık yaratmaktadır. Bu platformlar aracılığıyla

kendini ifade etme, beğeni alma ve sosyal onay görme arzusu, gençlerin sosyal medya bağımlılığı geliştirmelerine neden olmakta, bu durum da telefon kullanım süresini doğrudan artırmaktadır.

2. Yalnızlık ve Aidiyet Arayışı

Üniversiteye başlayan birçok genç, ailesinden ve alışık olduğu çevreden uzakta yaşamaya başlar. Bu durum, yalnızlık duygusunu artırabilir. Telefonlar ve sosyal medya, bireyler için bir tür “sosyal alan” yaratarak bu yalnızlığı telafi etme aracı hâline gelebilir. Özellikle sanal topluluklara katılmak ve dijital ortamda arkadaşlıklar kurmak, öğrencilerin kendilerini bir gruba ait hissetmelerini sağlar. Ancak bu aidiyet hissi, zamanla gerçek ilişkilerin yerini alarak bağımlılığı pekiştirebilir.

3. Stresle Baş Etme Aracı Olarak Telefon Kullanımı

Akademik baskılar, sınav kaygısı, gelecek endişesi gibi stres kaynakları, üniversite öğrencileri için oldukça yaygındır. Bu tür psikolojik baskılarla başa çıkmakta zorlanan öğrenciler, kendilerini oyalamak veya rahatlatmak amacıyla telefona yönelirler. Oyunlar, video içerikleri veya sosyal medya, kısa süreli rahatlama sağlasa da bu davranış biçimi alışkanlık hâline gelerek bağımlılık oluşturabilir.

4. Zaman Yönetimi Becerilerinin Eksikliği

Telefon bağımlılığına neden olan bir diğer önemli faktör, bireylerin etkili zaman yönetimi becerilerine sahip olmamalarıdır. Günü planlayamayan, ders çalışma sürelerini düzenleyemeyen veya önceliklendirme yapamayan öğrenciler, farkında olmadan boş zamanlarını uzun süreli telefon kullanımına harcayabilmektedirler. Bu durum hem akademik performansı düşürmekte hem de kişisel gelişimi olumsuz etkilemektedir.

5. Anlık Tatmin Arayışı ve Dürtüsellik

Telefonlar, anlık tatmin sağlayan araçlar olarak bireylerin sürekli uyarılmasına neden olur. Bildirim sesleri, beğeniler, mesajlar ve içerik akışı; beynin ödül mekanizmasını sürekli aktive eder. Bu durum, bireylerin anlık hazlara yönelmesine ve telefonla geçirdikleri zamanı kontrol edememelerine yol açar.

Telefon Bağımlılığı Düzeyine Göre Öğrenci Profilleri

Telefon bağımlılığı düzeyi, bireylerin demografik özellikleri ve kullanım alışkanlıkları doğrultusunda farklılık gösterebilmektedir. Bu doğrultuda, araştırma kapsamında elde edilen veriler ışığında öğrencilerin telefon bağımlılığı düzeyleri; cinsiyet, yaş ve günlük ortalama telefon kullanım süresi gibi değişkenler açısından analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda özetlenmektedir:

Tablo 1. Telefon Bağımlılığı Düzeyine Göre Öğrenci Dağılımı

Cinsiyet	(%)	Ortalama Günlük Kullanım Süresi
Kadın	51,9%	1–3 saat arası
Erkek	48,1%	5–7 saat arası

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, kadın öğrencilerin telefon kullanım sürelerinin erkek öğrencilere kıyasla daha kısa olduğu görülmektedir. Kadın öğrencilerin çoğunluğu günlük 1 ila 3 saat arasında telefon kullandıklarını belirtmişken, erkek öğrencilerde bu sürenin 5 ila 7 saat arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, telefon kullanım süresi ile bağımlılık düzeyi arasında bir ilişki olabileceğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, öğrencilerin telefonları hangi amaçlarla kullandığı da analiz edilmiştir. Elde edilen verilere göre öğrencilerin %45'i ağırlıklı olarak sosyal medya kullanımına yönelirken, %30'u iletişim, %15'i eğlence, %10'u ise eğitim amaçlı telefon kullandıklarını ifade etmiştir. Bu durum, telefonun bir eğitim aracı olarak kullanımının oldukça düşük seviyede kaldığını; buna karşın sosyal medya gibi bağımlılık yapıcı alanların öne çıktığını göstermektedir.

Bu veriler ışığında değerlendirildiğinde, telefon bağımlılığına yönelik müdahale ve bilinçlendirme çalışmalarında kullanım süresinden ziyade, kullanım amacı ve içerik türünün dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle sosyal medya kullanımının kontrol altına alınması, telefon bağımlılığının önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Sonuç

Bu araştırma, üniversite öğrencileri arasında giderek yaygınlaşan telefon bağımlılığı olgusunu inceleyerek, bu durumun bireylerin akademik, sosyal ve psikolojik yaşamları üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Betimsel analiz yöntemiyle elde edilen bulgular doğrultusunda, telefon bağımlılığı ile yalnızlık, stres düzeyleri ve düşük akademik başarı arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Özellikle sosyal medya kullanımındaki artış, telefon

bağımlılığı seviyesini doğrudan etkileyen temel faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, öğrencilerin büyük bir bölümünün günlük yaşamlarının önemli bir kısmını telefon başında geçirdiğini, bu durumun ise zaman yönetimi sorunlarına, uyku düzensizliklerine, dikkat dağınıklığına ve sosyal ilişkilerde zayıflamaya yol açtığını göstermiştir. Ayrıca kadın ve erkek öğrenciler arasında telefon kullanım süresi açısından farklılıklar gözlemlenmiş; erkek öğrencilerin daha uzun süreli telefon kullanımına eğilimli olduğu saptanmıştır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda şu öneriler geliştirilmiştir:

- **Bilinçlendirme Çalışmaları:** Üniversitelerde öğrencilerin dijital medya kullanımına ilişkin farkındalıklarını artırmak amacıyla seminerler, atölye çalışmaları ve eğitim programları düzenlenmelidir.
- **Zaman Yönetimi Eğitimi:** Telefon bağımlılığının önlenmesinde temel faktörlerden biri olan etkili zaman yönetimi becerilerinin kazandırılmasına yönelik ders dışı etkinlikler ve destek programları oluşturulmalıdır.
- **Psikolojik Danışmanlık Hizmetleri:** Telefon bağımlılığının temelinde yer alan stres, yalnızlık ve kaçış davranışlarıyla başa çıkabilmek için üniversite bünyesindeki psikolojik danışma merkezlerinin kapasitesi artırılmalı ve bu merkezlere erişim kolaylaştırılmalıdır.

Gelecek çalışmalarda, telefon bağımlılığı olgusunun farklı kültürel bağlamlarda, çeşitli yaş grupları ve sosyoekonomik düzeylerde karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bulguların genellenebilirliği açısından önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak öğrencilerin kişisel deneyimlerine dayalı derinlemesine analizlerin yapılması, bağımlılığın psikososyal dinamiklerini daha iyi anlamaya olanak tanıyabilir.

Kaynakça

- Ayas, T., & Horzum, M. B. (2013). Çocuklar için Bilgisayar Oyun Bağımlılığı Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 76-85.
- Demirci, K., Akgönül, M., & Akpınar, A. (2015). Üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı ile uyku kalitesi, depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16(2), 104-111.
- Gezgin, D. M. (2018). Ergenlerde akıllı telefon bağımlılığı ile akademik başarı, genel sağlıklı yaşam davranışları ve sosyal destek algısı arasındaki ilişki. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(2), 1-17. <https://doi.org/10.15805/addicta.2018.5.2.0025>

- Andreassen, C. S., Torsheim, T., Brunborg, G. S., & Pallesen, S. (2012). Development of a Facebook Addiction Scale. *Psychological Reports*, 110(2), 501-517. <https://doi.org/10.2466/02.09.18.PR0.110.2.501-517>
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2015). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 12(3), 1286-1306. <https://doi.org/10.3390/ijerph120301286>
- Samaha, M., & Hawi, N. S. (2016). Relationships among smartphone addiction, stress, academic performance, and satisfaction with life. *Computers in Human Behavior*, 57, 321-325. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.12.045>
- Journal on Addictions*, 5(2), 1-17. <https://doi.org/10.15805/addicta.2018.5.2.0025>
- Korkmaz, O., & Ünsal, F. Ö. (2016). Akıllı telefon kullanımının üniversite öğrencilerinin ders başarısına etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(30), 59-78.
- Şahin, S., Ozdemir, K., Unsal, A., & Temiz, N. (2013). Evaluation of mobile phone addiction level and sleep quality in university students. *Pakistani Journal of Medical Sciences*, 29(4), 913-918. <https://doi.org/10.12669/pjms.294.3686>

The Effect Of Implementing AAOIFI Financial Accounting Standards On Bank Financial Reporting: A Case Study of Dubai Islamic Bank

Abdallah ALMOUSA*

Yunus CERAN**

Abstract: The objective of this study is to ascertain accountants' perceptions regarding the accounting rules set by the AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions). As Shari'ah scholars and academics strive to apply IFI accounting standards, comprehending the foundational concepts of accounting standards for Islamic financial institutions (IFIs) has gained paramount significance. IFIs are now one of the world's and the United States' fastest growing industries. A study of the present AAOIFI framework was conducted to determine the degree of conformance with AAOIFI accounting criteria. Currently, a considerable discussion and study is underway on the AAOIFI IFI Framework. As a result of the results of this research, Islamic banks in United Arab Emirates have completely accepted the AAOIFI accountability guidelines. This study contributes to the understanding of the conceptual underpinning of the AAOIFI accounting standards, perhaps benefiting future research.

Keywords: AAOIFI, Islamic Banks, Islamic Accounting.

JEL Codes: M41, G21, Z12

AAOIFI Finansal Muhasebe Standartlarının Banka Finansal Raporlaması Üzerindeki Etkisi: Dubai Islamic Bank Örneği

Öz: Bu çalışmanın amacı, AAOIFI (İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Kurumu) tarafından belirlenen muhasebe standartlarına ilişkin muhasebe profesyonellerinin algılarını incelemektir. İFK'ler, küresel ölçekte ve özellikle ABD'de hızla büyüyen sektörlerden biri hâline gelmiştir. Şariat âlimleri ve akademisyenler, bu standartların kavramsal temellerini anlamada ve uygulamada önemli bir rol üstlenmektedir. Araştırma, AAOIFI standartlarının mevcut uygulamalara uyum düzeyini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde bu çerçevede, akademik ve profesyonel çevrelerde yoğun şekilde tartışılmaktadır. Analizler, Birleşik Arap Emirlikleri'nde faaliyet gösteren İslami bankaların AAOIFI'nin hesap verebilirlik ilkelerini benimsediğini göstermektedir. Bu çalışma, AAOIFI muhasebe standartlarının teorik altyapısını anlamaya katkı sunmakta ve İslami finans alanındaki gelecek araştırmalara teorik ve pratik bir zemin sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: AAOIFI, Katılım Bankaları, İslami Muhasebe .

JEL Kodları: M41, G21, Z12

* Selçuk, University, Business Administration, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0002-9984-9444

E-posta/E-mail: Abdullah.musaoglu11@gmail.com

** Prof.Dr Selçuk, University, Business Administration, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0003-3526-974X

E-posta/E-mail: yunusceran@gmail.com

Introduction

Islam encompasses not just religious ideas and rituals but also constitutes a comprehensive way of life, including participation in economic activities. Commercial endeavors are esteemed in Islam, and Muslims are urged to diligently engage in economic pursuits alongside completing their religious obligations (Haniffa & Hudaib, 2010). In light of this, Islamic banks and financial institutions are relatively recent entities that have significant challenges in effectively serving the communities in which they operate. This has prompted them, alongside experts in Islamic Shari'ah and accounting, to pursue the most suitable methods for developing and implementing accounting standards that provide adequate, reliable, and pertinent information to users of the financial statements of these organizations. The display of this information is essential for the economic decision-making process of parties engaging with Islamic banks and significantly influences the allocation of economic resources for societal benefit (Al-Abdullatif, 2007). Islamic banks currently constitute the predominant segment of Islamic financial institutions (IFIs) operating in both Muslim and non-Muslim countries, both domestically and globally. The expansion of Islamic banking can be attributed to an increase in demand for Shariah-compliant financial goods, services, and various kinds of Islamic financing among Muslim communities worldwide.

Islamic finance is defined by the application of Islamic Shari'ah principles to financial activities, distinguishing it from conventional banking practices (Islamic Financial Services Board, 2020). Islamic banks operate in accordance with Shari'a law, which is derived from the interpretation of the Quran and Sunnah, as well as various secondary sources of Islamic jurisprudence, including Ijma', Qiyas, and Ijtihad. These institutions prioritize ethical and moral standards in their commercial dealings (Sellami & Tahari, 2017). While conventional banks generate income from interest (riba), which is prohibited in Islamic teachings, Islamic banks are founded on principles of profit and loss sharing. Clients and banks enter into investment arrangements where both share the outcomes. This interest-free model remains faithful to Islamic principles and has seen rapid global growth, with total Islamic financial assets reaching approximately \$1.3 trillion (Islamic Financial Services Board, 2020).

On the other hand, Islamic banking is quickly increasing and growing, with over 200 Islamic and non-Islamic financial institutions functioning in 63 countries (Maali & Napier, 2010). A significant number of these Islamic banks are situated in nations that constitute the Gulf Cooperation Council (GCC). The expanded growth necessitates the establishment of a regulatory framework

to supervise activities and develop effective standards. The Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) was founded in 1991 to provide standards for accounting, auditing, governance, ethics, and Shari'ah compliance for Islamic Financial Institutions (IFI) (Al-Sulaiti, Ousama, & Hamammi, 2018) .

In recent years, Islamic Financial Institutions (IFIs) have witnessed remarkable expansion, not just in Dubai but throughout the globe, when Western banks began to enter the industry. IFIs were first established to alleviate the Shariah payment and reception limitation (interest). Consequently, International Financial Institutions (IFIs) must be held accountable to God and reformed into an act of worship to secure a livelihood and future advantages (Haniffa & Hudaib, 2010).

Islamic banking proliferated rapidly with the establishment of the inaugural Islamic bank in 1975 in Dubai. Many of these Islamic banks are founded by nations within the Gulf Cooperation Council. Global Community Service.

This study aims to investigate Dubai Islamic Bank's compliance with AAOIFI financial accounting standards in its financial reporting. The study compares the bank's consolidated financial statements for 2019 and 2020 using a case study method. The major data source to evaluate the degree of compliance to AAOIFI requirements is annual reports. Aiming to underline the consequences of Shariah-compliant reporting and provide a better knowledge of AAOIFI's part in improving financial openness, the research also investigates the practical consequences of applying these rules on the bank's financial disclosures.

Review of literature

The reliability and transparency of financial reporting in the banking sector are critically influenced by the adoption and implementation of accounting standards. This is particularly significant for Islamic banks, which operate under financial regulations distinct from conventional banking systems. These rules include bans on interest (riba) and stringent compliance with Shariah law. Islamic banks must disclose their financial operations openly and regularly using suitable accounting standards. The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) offers a unique set of standards. Particularly in the Middle East and areas where Islamic banking has significant impact, these standards have proven absolutely vital in improving the quality of financial reporting in Islamic financial organizations. This literary

study examines the application of AAOIFI financial accounting rules and their impact on bank financial reporting, using Dubai Islamic Bank as a case study.

The effect of International Financial Reporting Standards (IFRS) on the financial statements of conventional banks has been the subject of much research. These studies mostly investigate how such regulations affect the quality of reported profits, transparency, and investor trust. Though these studies provide important new information on the consequences of widely accepted accounting standards, there is a clear lack of study on AAOIFI standards, which are designed to meet the particular requirements of Islamic financial institutions. Current research shows a notable lack of both regional and worldwide awareness of the influence of AAOIFI rules on the financial reporting of Islamic banks. By examining the application of AAOIFI rules and their relevance for financial reporting, this study seeks to fill the void on Dubai Islamic Bank.

A seminal research on earnings management within financial reporting is conducted by (Healy & Wahlen, 1999), who characterize earnings management (EM) as the exercise of discretion in financial statements to affect choices or deceive stakeholders about an organization's financial performance. The discussion of AAOIFI rules is especially relevant, given its implementation aims to reduce profit manipulation in Islamic banks. AAOIFI standards promote accurate and transparent reporting practices by defined regulations and requirements for financial reporting, ensuring that the financial performance of Islamic financial institutions is accurately represented and devoid of manipulation. In this regard, AAOIFI requirements greatly enhance the dependability and validity of financial reporting, which is especially important for preserving confidence and integrity in the financial system.

(Ronen & Yaari, 2008) further emphasize that financial rules such as IFRS may lead to inequities in accounting figures, especially in emerging markets. Adopting IFRS was meant to simplify accounting methods, reduce management discretion, and raise the general standard of financial reporting. IFRS facilitates comparability across firms and countries by providing a uniform methodology for the preparation of financial statements. Implementing uniform standards, such as AAOIFI, has distinct benefits, as these regulations would ensure that financial reporting from Islamic banks adheres to a common framework, hence improving transparency and the overall quality of financial information. Ewert & Wagenhofer (2005) bolster this notion by suggesting that the use of universal accounting principles may reduce earnings management, hence enhancing the reliability and utility of financial reporting for stakeholders such as investors, regulators, and consumers.

Despite the considerable focus on worldwide accounting standards such as IFRS, there exists a paucity of study on the impact of AAOIFI requirements on the financial reporting procedures of Islamic banks. (Ullah, Khanam, & Tasnim, 2018) conducted an important study that examined whether Islamic banks in Bangladesh adhered to AAOIFI standards for financial reporting transparency. The study found that while the banks in question had made significant progress in complying with AAOIFI guidelines, there were still areas in which they did not meet the required standards. Of the 203 compliance problems noted, only 91 were deemed completely compliant with AAOIFI rules. This underlines that while many Islamic banks have progressed toward increased transparency and AAOIFI standard compliance, more effort is still required. The study promotes more rigorous AAOIFI standard enforcement to ensure that Islamic banks fully comply with the stated reporting requirements, hence improving the reliability of their financial disclosures.

(Nadzri, 2009) investigated how well AAOIFI regulations controlled zakat (charitable donations) and riba (interest) accounting in Islamic financial institutions (IFIs). His study, which looked at the operations of 25 AAOIFI member banks, showed that while these institutions declared compliance to AAOIFI rules, the degree of financial openness was often below the anticipated criteria. The study indicated that IFIs adhering more strictly to AAOIFI requirements tended to exhibit more transparency in their financial reporting. This outcome emphasizes the need of upholding stringent regulatory frameworks and highlights that enhanced adherence to AAOIFI guidelines might significantly augment the financial transparency of Islamic financial institutions, hence fostering more trust among investors and stakeholders.

The work by (Sarea & Hanefah , 2013), which used the diffusion-innovation theory to the adoption of AAOIFI norms in Islamic banks, helps to clarify further how these standards are seen and utilized in the banking industry. The study indicated that the acceptance of AAOIFI standards is greatly influenced by elements like perceived utility, compatibility, and simplicity of implementation. Islamic banks, such as Dubai Islamic Bank, are more likely to embrace AAOIFI criteria if they are seen as consistent with the fundamental principles of Islamic finance and if their application is thought to be simple and effective. Conversely, the research underlined that the perceived complexity of AAOIFI norms might impede their adoption, especially if banks see these standards as challenging to apply. Islamic banks must assess the possible advantages and difficulties of implementing AAOIFI standards because they have to balance the benefits of improved financial reporting against the pragmatic implementation issues.

Similarly, (Sellami & Tahari, Factors influencing compliance level with AAOIFI financial accounting standards by Islamic banks, 2017) explored factors influencing the compliance level of Islamic banks with AAOIFI financial accounting standards. Their research revealed that institutional elements like organizational culture, management commitment, and staff training level significantly influenced the degree to which Islamic banks followed AAOIFI criteria. Banks with stronger organizational structures and more experienced staff members demonstrated greater compliance. Complete implementation of AAOIFI standards would thus seem to call for a more comprehensive approach involving investment in training, capacity building, and the development of an organizational culture appreciating transparency and compliance. This result emphasizes the need of institutional assistance in guaranteeing the efficient use of AAOIFI standards, which thus might enhance the quality of financial reporting.

(Olson & Zoubi, 2009) continuing study revealed how accounting ratios might help tell Islamic from conventional banks in the GCC (Gulf Cooperation Council) area. Their research demonstrated that Islamic institutions frequently encounter challenges when employing conventional accounting standards as a result of their unique operational procedures. This necessitates the implementation of particular accounting standards, such as AAOIFI, that are tailored to the unique characteristics of Islamic financial institutions. The necessity of employing AAOIFI standards to guarantee that financial statements accurately reflect the operational realities of Islamic banks is underscored by the capacity to differentiate between Islamic and conventional banks through the application of specific accounting criteria.

(Maali & Napier, 2010) investigated the interaction between accounting, religion, and organizational culture in respect to Jordan Islamic Bank. Their findings demonstrated that the financial reporting methods of Islamic banks were heavily influenced by their organizational culture and religious beliefs. Embracing AAOIFI standards was seen as a way to ensure that reports were both transparent and in line with Islamic ethical norms, therefore merging financial reporting with Islamic objectives. This paper asserts that AAOIFI standards function not only as technical instruments for enhancing financial reporting but also play a significant role in aligning financial operations with the moral and ethical principles of Islamic banking.

The research emphasizes the significant impact of AAOIFI standards in enhancing the transparency, reliability, and comparability of financial reporting in Islamic institutions. Though some question their overall usage, the ad-

vantages such as better financial management, more investor trust, and more rigorous regulatory compliance greatly outbalance the drawbacks. The Dubai Islamic Bank example offers a great chance to investigate these issues in a pragmatic environment and to see how the implementation of AAOIFI requirements changes the financial reporting procedures of an Islamic bank. This research is to provide a thorough examination of the impact of AAOIFI standards on Islamic banking and will help to identify efficient ways for their application throughout the industry.

History and Regulation of Modern Islamic Finance

Modern Islamic banking might have its beginnings in the 1950s Initially connected with the small cooperative banking services developed in the 1960s for regional development. Since then, significant progress has been made. The total assets under management in the industry at the end of 2004 were more than \$26 billion (Olson & Zoubi, 2009). Between 1940 and 1970, many Muslim nations gained independence, particularly in the Middle East. This wave of independence, coupled with the formation of international Islamic organizations and the resurgence of Islamic economic literature, spurred an increased demand among Muslims to conduct their business in accordance with Shari'a principles. This demand played a crucial role in the rise of Islamic banking. The initial ideas surrounding profit-sharing-based banking, as opposed to interest-based banking, began to surface in the late 1940s. The first Islamic bank, the Farmers' Credit Union, was established in Pakistan in the late 1950s, followed by the Mit Ghamr Savings Bank in Egypt in 1963 and the Nasser Social Bank. However, these institutions primarily operated as social welfare organizations rather than commercial banks. In 1975, Dubai Islamic Bank, the oldest commercial Islamic bank, was established in the UAE, followed by Faisal Islamic Bank in Sudan and Egypt in 1977 and Jordan Islamic Bank (JIB) in 1979 (Maali & Napier, 2010).

By the end of 2008, the industry's assets had grown to over \$28 billion (Islamic Financial Services Board, 2020). Although the early stages of Islamic banking were predominantly driven by Southeast Asia, the Gulf Cooperation Council (GCC) countries emerged as a focal point for the industry in the early 1990s. By 2002, it was estimated that 74% of the assets of the Islamic banking system were concentrated in the GCC region, excluding the capital flows returning to the Middle East from Western nations following the September 11, 2001, terrorist attacks (Olson & Zoubi, 2009). The GCC nations significantly increased their market share, which ranged from 11% to 35% by the end of 2008, compared to 4% to 24% in 2004. In many countries across the Middle East, the Indian

subcontinent, Africa, and Southeast Asia, Islamic finance is gaining momentum. Islamic banks are now also established in Western countries, including the UK, New Zealand, and Australia. While still a nascent industry, the Islamic financial sector is recognized as one of the rapidly growing segments of the global financial industry (Islamic Financial Services Board, 2020).

A host of regulatory problems arise from rapid expansion. Shariah law defines Islamic banking as conformity. This forbids the charge of interest, among other things. Islamic banks have formed in a short period. Islamic banks have rapidly developed varied financial options, with variations present not only in economic, political, and cultural aspects across Muslim countries but also in their interpretations of Islam. the temporal expanse of diversity (Islamic Financial Services Board, 2020).

Variations within Islam, Just like most major faiths in the world, have an influence on Sharia law interpretation and, as a consequence, on Islamic finance. This reflects the flexibility of Sharia law, This, on one hand, facilitated the rapid expansion of Islamic banking, but on the other hand, resulted in discrepancies in practices across Islamic banks (Fahim Khan, 2007).

AAOIFI's Applicability to Islamic Banks

The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) is a non-profit institution established in 1991 in Bahrain, dedicated to developing Sharia-compliant accounting, auditing, governance, and ethics standards for Islamic financial institutions (AAOIFI , 2021). These standards aim to enhance transparency, accountability, and Sharia compliance, and they play a crucial role in shaping the regulatory landscape of Islamic finance globally (Fahim Khan, 2007).

AAOIFI's standards have been adopted by over 200 institutional members across more than 40 countries, including the United Kingdom, Jordan, Saudi Arabia, Sudan, Pakistan, Indonesia, Malaysia, Bahrain, and Oman (AAOIFI , 2021). In some jurisdictions such as Qatar, Bahrain, Sudan, Syria, and Jordan AAOIFI standards have even become legislative requirements, highlighting their authoritative status in Islamic financial regulation.

Building upon this global relevance, AAOIFI has incorporated elements from local accounting standards in countries such as Pakistan, Brunei, Indonesia, Malaysia, Egypt, the United Kingdom, and Kuwait (AAOIFI , 2021). This inclusive approach strengthens the harmonization of accounting practices while respecting the diversity of Islamic financial systems.

Despite this growing adoption, several scholars argue that International Accounting Standards (IAS) and other conventional frameworks such as IFRS or GAAP may not adequately reflect the unique characteristics of Islamic financial transactions particularly profit and loss sharing (PLS) mechanisms. For example, Islamic banks commonly offer Unrestricted Investment Accounts (UIAH) and Restricted Investment Accounts (RIA), which require specific accounting treatment not sufficiently addressed by traditional standards. This gap was a primary driver for the development of AAOIFI's specialized frameworks (Wafik & Matteo, 2006).

Empirical studies further illustrate the variability in compliance with AAOIFI standards across regions. For instance, Libyan Islamic banks have demonstrated only partial adherence to presentation and disclosure requirements (Ahmad & Ben Daw, 2015), while Islamic banks in Bahrain and Qatar exhibit a higher level of compliance (Al-Sulaiti, Ousama, & Hamammi, 2018). National legal environments and institutional capacities significantly influence the degree of implementation (Al-Abdullatif, 2007).

When comparing AAOIFI and IFRS standards, researchers have found that although both aim to improve the quality of financial reporting, AAOIFI is more aligned with the ethical and jurisprudential principles of Islamic finance. In contrast, IFRS focuses on economic substance over legal form (Ajili & Bouri, 2017). This divergence presents difficulties for Islamic banks operating under dual-reporting requirements, particularly in countries where IFRS is mandatory for external reporting (De George & Shivakumar, 2016).

AAOIFI adoption compliance and implications

The AAOIFI standards, according to (Harahap, 2003), may be utilized as a starting point for constructing a better IFI reporting system. The bulk of previous research in this area has mostly focused on utilizing AAOIFI to determine the degree of adoption. for example, demonstrates a high degree of compliance. On the other side, adherence to AAOIFI's zakat (religious tax) criteria is relatively inadequate.

(Sarea & Hanefah, 2013) Assess the amount of AAOIFI accounting standards adoption via Bahrain's IBs. The results reveal that IBs meet all of the AAOIFI standards. (El-Halaby & Hussainey, 2016) According to AAOIFI rules, Sharia Supervisory Boards have a 68 percent implementation rate, corporate social responsibility has a 27 percent implementation rate, and financial statement presentation has a 73 percent implementation rate. A total of 56percent of the material has been made public. (Sellami & Tahari, 2017) investigates the amount of IB implementation of AAOIFI accounting principles in MENA

countries. AAOIFI standards have a broad variety of compliance levels, according to the data.

(Sellami & Tahari, 2017) investigate the degree to which IB has been implemented in the North Africa and Middle East, as well as the variables that drive disclosure accounting standards adoption. Adoption is high, according to the data. (Ahmad & Ben Daw, 2015) reveal the extent to which AAOIFI rules are adhered to in the overall presentation and disclosure of the Gumhouria Bank's Fashlowm Islamic branch, Libya's biggest bank. The data show that AAOIFI guidelines are not being followed to the letter. The Member States of the Gulf Cooperation Council (GCC) are analyzed by (Ajili & Bouri, 2017) in terms of their adaptation to IFRS and AAOIFI disclosure regulations. IFRS compliance was shown to be greater than AAOIFI compliance. The data also reveal that public firms will cooperate more easily IFRS/AAOIFI disclosure rules. Larger and more senior IBs.

(Al-Sulaiti, Ousama, & Hamammi, 2018) Determine whether IBs in Qatar and Bahrain are complying with the AAOIFI's financial accounting criteria when it comes to Islamic finance products. They discovered that IBs in these nations adhere to AAOIFI requirements pertaining goods for Murabah and Musharakah. In addition, compliance between 2012 and 2015 was demonstrated to have improved. In addition, when compared to IBs in Bahrain, IBs in Qatar are more likely to comply with full disclosures.

Determine whether AAOIFI financial accounting standards in the area of Islamic Finance are met by IBs in Qatar and Bahrain, in accordance with (Al-Sulaiti, Ousama, & Hamammi, 2018). They observed that IBs in these countries follow AAOIFI guidelines for Murabahah and Musharakah products. Furthermore, between 2012 and 2015, compliance was demonstrated to have improved. Furthermore, IBs in Qatar are much more compliant with complete disclosures than IBs in kingdom of Bahrain.

(Ullah, Khanam, & Tasnim, 2018) Bangladesh Islamic Bank State Investigate Limited's (IBBL) conformance with AAOIFI accounting rules Standard No. 1 and the IFSB, Standard No. 4, IFSB, together with the regulatory impact on adherence to IFSB and AAOIFI standards and the factors affecting compliance. . IBBL satisfied 46.31 percent of AAOIFI requirements and 52.50 percent of IFSB criteria on average, according to the research.

Adoption of Accounting Rules Has Consequences: Evidence From IFRS

Many studies have looked at the economic effects of using the International Financial Reporting Standards (IFRS). (De George & Shivakumar, 2016) claim that early studies often indicated significant advantages for companies and eco-

nomies from adopting IFRS. These include better financial statement comparison, lower capital costs, more cross-border investment possibilities, and more openness. Over time, such advantages have helped to enhance generally the quality of international financial research and reporting.

By looking at profit transparency, value relevance, discretionary accruals, and their consequences for capital markets, (Ahmed, Chalmers, & Khelif, 2013) conducted a thorough meta-analysis evaluating the impact of IFRS on financial reporting.

Significant disparities emerge within the context of Islamic banking when comparing IFRS to the standards set by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). IFRS is not designed to accommodate the specific characteristics of Islamic financial transactions, such as profit-and-loss sharing or the prohibition of interest (Ajili & Bouri, 2017). Conversely, AAOIFI standards are designed to align with Sharia principles and address the specific needs of Islamic financial institutions.

Islamic banks functioning under dual-reporting frameworks may encounter challenges due to the potential regulatory need for IFRS, while AAOIFI is preferred for internal or religious purposes. Although several countries demonstrate partial compliance, often due to discrepancies in local regulatory frameworks, (Al-Sulaiti, Ousama, & Hamammi, 2018) indicated more adherence to AAOIFI requirements in nations such as Bahrain and Qatar.

The table below contrasts IFRS with AAOIFI on numerous aspects to highlight these differences:

Tablo 1: Comparative Aspects of IFRS and AAOIFI Standards

Aspect	IFRS	AAOIFI
Primary Objective	Enhance transparency and comparability in global markets	Ensure Sharia compliance and improve ethical financial reporting
Suitability for Islamic Finance	Not designed for Islamic-specific contracts or prohibitions (e.g, interest, PLS)	Tailored to Islamic financial principles and structures
Adoption and Compliance	High globally, especially where enforcement is strong	Varies; higher in GCC countries like Bahrain and Qatar
Effect on Reporting Quality	Boosts earnings quality and analyst accuracy, improves debt value relevance	Enhances ethical transparency; inconsistency in application may reduce effectiveness
Implementation Challenges	Lacks capacity to address religious compliance requirements	Difficulties in harmonizing with global standards; limited global enforcement
Adaptation to Innovation	Adapting to fintech and digital trends (e.g. crypto assets)	Needs further development to address digital Islamic finance

Note. This table is based on the data collected and organized by the author.

Though its shortcomings in addressing religious and ethical aspects make AAOIFI more appropriate for Islamic financial institutions, IFRS adoption promotes global comparability and market trust. Still, across different countries AAOIFI's complete implementation is inconsistent, which demands further regulatory cooperation and standard harmonization in the changing Islamic financial environment (Ajili & Bouri, 2017)

Analytical Framework and Research Methodology

Grounded in a comparative content analysis of financial reporting standards specifically AAOIFI's Financial Accounting Standard No.1 (FAS 1): General Presentation and Disclosure in the Financial Statements of Islamic Banks and Financial Institutions, and the International Financial Reporting Standards (IFRS) this paper uses a qualitative-descriptive approach.

With 111 parts, FAS 1 offers thorough direction on the form and components of financial statements for Islamic financial organizations. Not all of these statements, however, have equal practical value; some are more important than others. Islamic financial reporting requires some aspects, including disclosures on Zakah money or limited investments, which have no direct counterpart in IFRS.

The consolidated financial statements of Dubai Islamic Bank (DIB) for the fiscal years 2019 and 2020 were examined to assess the practical application of these criteria. Registered under UAE Commercial Companies Law, DIB runs according to Shari'ah principles having been founded by Amiri Decree on 29 Safar 1395H (equivalent to March 12, 1975). The financial statements were created following UAE Federal Law No. 2 of 2015 and IFRS.

The researcher developed a comparison matrix highlighting areas of convergence and divergence between AAOIFI and IFRS criteria. The table below lists the results:

Table 2: Financial Statement Specifications: AAOIFI against IFRS

Financial Statement Component	Required under AAOIFI FAS 1	Required under IFRS
Consolidated Statement of Financial Position	Yes	Yes
Consolidated Income Statement	Yes	Yes
Consolidated Statement of Comprehensive Income	No	Yes
Consolidated Statement of Changes in Equity	Yes	Yes
Consolidated Statement of Cash Flows	Yes	Yes
Notes to the Consolidated Financial Statements	Yes	Yes
Statement of Changes in Restricted Investments	Yes	No
Statement of Zakah and Charity Fund Sources and Uses	Yes	No
Statement of Qard Fund Sources and Uses	Yes	No

Note. This table is based on the data collected and organized by the author.

Although Dubai Islamic Bank generally adheres to IFRS in its financial presentation, several disclosures highlighted by AAOIFI including the separation of Qard funds and Zakah allocations were not clearly stated in the examined financial statements. This may indicate either a deficiency in data transparency or a decision to conform to international norms for the sake of comparison.

Additionally, the measurement basis for the majority of the financial statement items relies on historical cost, a method consistent with Islamic financial principles that prohibit speculation (gharar) and interest-based valuation (riba). Nonetheless, some financial instruments, such as investments in sukuk, were measured at fair value, and such treatments were clearly disclosed in line with IFRS requirements.

The lack of certain AAOIFI-recommended disclosures (e.g. sources and uses of zakah money or prohibited investments) in the published financial statements indicates that, while IFRS compliance is achieved, complete adherence to AAOIFI's spiritual and ethical principles is only partial. This illustrates a persistent difficulty in reconciling Shari'ah-compliant financial reporting with globally accepted norms.

Comparative Analysis of the Consolidated Statement of Financial Position of Dubai Islamic Bank (2019 vs 2020)

Looking at the consolidated statement of financial position of Dubai Islamic Bank (DIB) for the fiscal year ending 31 December 2020 uncovers interesting study of the financial structure, Shari'ah compliance, and reporting integrity of one of the top Islamic financial organizations all over. Though the bank claims its finances in compliance with IFRS, this paper aims to assess the extent to which the financial condition reflects both the quantitative strength and the qualitative, faith-based pledges expected under AAOIFI standards.

1-Trends in Asset Composition and Expansion

DIB's total assets at the end of 2020 amounted to AED 289.56 billion, an increase from AED 231.79 billion in 2019, representing a notable growth of 24.9%. In the backdrop of a global pandemic and economic recession, this gain is noteworthy and highlights the bank's strategic resilience and liquidity management.

The asset portfolio still leans significantly toward Islamic finance and investment assets, which amounted AED 196.69 billion in 2020, up from AED 150.91 billion in 2019. Reaffirming DIB's main function in Islamic financing and credit facilitation, these assets make up 67.9% of total assets. Such a concent-

ration is consistent with AAOIFI expectations, which emphasize mudarabah, murabahah, ijarah, and other permissible contracts as core financial assets.

Cash and balances with central banks also showed a substantial increase, rising from AED 21.27 billion in 2019 to AED 29.21 billion in 2020. This increase may reflect a cautious liquidity strategy in response to macroeconomic uncertainty and regulatory prudence. From an Islamic risk viewpoint, excess idle balances not producing halal profits might indicate potential costs, particularly when not used into actual economic activity.

The bank boosted its sukuk holdings from AED 33.24 billion to AED 35.35 billion, reflecting a continued reliance on Shari'ah-compliant fixed income instruments for liquidity and portfolio diversification. Other fair value assets fell, reflecting either market volatility or deliberate de-risking efforts.

The bank's investment properties have increased from AED 5.2 billion to AED 5.95 billion. This necessitates further research from a Shari'ah governance perspective to ensure that all property income and its utilization adhere to Islamic standards, thereby preventing any unlawful (haram) income streams.

2. Liability Structure and Capital Adequacy

An increase from AED 164.42 billion takes the total amount of client deposits to AED 205.92 billion, which is the major source of financing and accounts for around 71.1% of total assets. This dependence on deposit financing is consistent with Islamic banking norms, which prohibit interest-bearing obligations and direct contributions into Shari'ah-compliant assets.

From AED 14.85 billion to AED 18.74 billion, the rise in sukuk issuance reflects the bank's significant use of capital market tools consistent with Shari'ah values. This indicates that the company is engaged in the sukuk market and demonstrates financial creativity consistent with Islamic values.

Improved management over urgent obligations caused payables and other commitments to drop from 8.32 billion to 7.91 billion UAE dirhams. Zakat needed an extra AED 346 million. If the organization wishes to be held responsible from an Islamic viewpoint, it has to specify how it computes zakat and make sure the money is allocated properly in accordance with AAOIFI's Statement of Sources and Uses of Zakah Fund.

3. Shareholders' Equity and Capital Instruments

Total equity rose markedly to AED 43.13 billion, from AED 34.73 billion in 2019. Tier 1 sukuk, which rose from AED 6.43 billion to AED 11.93 billion, drove a significant share of this growth. This suggests the bank's strategic capital ra-

ising using Shari'ah-compliant perpetual instruments, a rising practice among prominent Islamic banks.

The share capital increased from AED 6.59 billion to AED 7.24 billion either because of a rights concern or the capitalization of retained profits. Other reserves and treasury shares rose by AED 2.67 billion, implying either sensible profit retention or portfolio value enhancement. The negative balances in the Investments fair value reserve and Exchange translation reserve both of which somewhat improved likely reflect foreign currency changes and unrealized investment losses issues not unusual in the present global situation.

At AED 9.86 billion, retained profits were robust, however somewhat lower than 2019 (AED 10.13 billion). The little drop can imply dividends or reserves being funded from earnings. From a Shari'ah perspective, the management of retained profits must ensure that revenues arise only from permitted activity, hence stressing the need of Shari'ah supervisory board audits.

4. Islamic Accounting Perspective

Although the bank complies with IFRS framework and language, there are no distinct statements for:

Sources and Applications of the Zakah Fund.

- Qard Fund

Restricted Investment Accounts, as mandated by AAOIFI FAS 1, indicate a substantial deviation.

These omissions diminish the prominence of the social responsibility and fiduciary aspects integral to Islamic banking. The Qard fund, often used for altruistic loans, is crucial for financial inclusion but remains absent in the IFRS-based presentation. The Zakah statement offers both financial data and spiritual responsibility, therefore connecting the institution with the Maqasid al-Shari'ah (objectives of Islamic law).

Discussion

A rising focus on the ramifications for business operations, notably for accounting, of accounting standards in general, particularly of AAOIFI adoptions, has encouraged us to perform an investigation This paper looked at Impact on AAOIFI compliance accounting requirements of relative benefit, compatibility, complexity, screening and observability. Relative advantage, compliance and compatibility according to the research, all have a positive influence on AAOIFI accounting standards compliance. the higher The AAOIFI accounting standards are more likely to be applied if they have a high proportionate benefit, compatibility, and observability.

Islamic banks are established with the intention of following Islamic Sharia law in all of their activities. The bulk of Islamic banks participate in commercial banking, Islamic banking, and investment banking. Islamic banks, unlike ordinary commercial and investment enterprises, do not erect barriers to legally, financially, or managerially divide these two services. Most Islamic banks, however, blend their own money. Invest both monies in the same investment with IAHs under the supervision of the bank. Depict these investments and their returns in the bank's balance sheet and income statement. income statement.

Conversely, we were resolute in our intention to have a detrimental impact on AAOIFI accounting standards compliance, indicating that the simpler the accounting standards are to adhere to, the greater the likelihood of their approval. Moreover, standards must be made obligatory for implementation.

As a consequence, the study's conclusions have theoretical and policy ramifications. The theoretical framework is centered on the accountant's assessment of how effectively the AAOIFI accounting standards are being adhered to. Finally, we encourage scholars who are interested in this topic to participate.

References

- Fahim Khan, M. (2007). Setting standards for Shariah application in the Islamic financial industry. *Thunderbird International Business Review*, 49(3), 286.
- AAOIFI . (2021). *About AAOIFI*. Retrieved 05 02, 2025, from Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
- Ahmad, N. S., & Ben Daw, A. D. (2015). Compliance with AAOIFI guidelines in general presentation and disclosure by Libyan Islamic banks: Evidence from Gumhouria Bank. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 11(2), 90–99.
- Ahmed, K., Chalmers, K., & Khlif, H. (2013). A meta-analysis of IFRS adoption effects. *The International Journal of Accounting*, 48(2), 173–217.
- AI-Abdullatif, S. A. (2007). The application of the AAOIFI accounting standards by the Islamic banking sector in Saudi Arabia. Durham University.
- Ajili, H., & Bouri, A. (2017). Comparative study between IFRS and AAOIFI disclosure compliance: Evidence from Islamic banks in Gulf Co-operation Council countries. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 15(3), 269–292.
- Al-Sulaiti, J., Ousama, A., & Hamammi, H. (2018). The compliance of disclosure with AAOIFI financial accounting standards: A comparison between Bahrain and Qatar Islamic banks. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 9(4), 549–566.

- BARTH, M. E., LANDSMAN, W., & LANG, M. (2008). International Accounting Standards and Accounting Quality. *Journal of Accounting Research*, 46(3), 467–498.
- De George, E., & Shivakumar, L. (2016). A review of the IFRS adoption literature. *Review of Accounting Studies*, 21(3), 898–1004.
- El-Halaby, S., & Hussainey, K. (2016). Determinants of compliance with AAOIFI standards by Islamic banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(1), 143–168.
- Ewert, R., & Wagenhofer, A. (2005). Economic effects of tightening accounting standards to restrict earnings management. *The Accounting Review*, 80(4), 1101–1124.
- Haniffa, R., & Hudaib, M. (2010). Islamic finance: from sacred intentions to secular goals? *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 1(2), 85–91.
- Harahap, S. S. (2003). The disclosure of Islamic values—annual report. The analysis of Bank Muamalat Indonesia’s annual report. *Managerial Finance*, 29(7), 70–89.
- Healy, P. M., & Wahlen, J. M. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standard setting. *Accounting horizons*, 13(4), 365–383.
- Islamic Financial Services Board (IFSB). (2020). *Islamic financial services industry stability report 2020*. Retrieved from <https://www.ifsb.org>
- Jeanjean, T., & Stolowy, H. (2008). Do accounting standards matter? An exploratory analysis of earnings management before and after IFRS adoption. *Journal of Accounting and Public Policy*, 27(6), 480–494.
- Maali, B., & Napier, N. (2010). Accounting, religion and organisational culture: the creation of Jordan Islamic Bank. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 1(2), 92–113.
- Maurer, B. (2002, December). Anthropological and accounting knowledge in Islamic banking and finance. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 8(4), 645–667.
- Nadzri, F. A. (2009). Roles and impacts of accounting and auditing organization for Islamic financial institutions (AAOIFI) in dealing with the accounting and disclosure of Zakah and interest (Riba). AUT University.
- Olson, D., & Zoubi, T. (2009). Using accounting ratios to distinguish between Islamic and conventional banks in the GCC region. *The International Journal of Accounting*, 43(1), 45–65.
- Ronen, J., & Yaari, V. (2008). Definition of earnings management. In *Earnings management: Emerging insights in theory, practice, and research* (pp. 25–38).
- Sarea, A. M., & Hanefah, H. M. (2013, October 21). Adoption of AAOIFI accounting. *Journal of Financial Reporting & Accounting*, 11(2), 131–142.
- Sellami, Y. M., & Tahari, M. (2017). Factors influencing compliance level with AAOIFI financial accounting standards by Islamic banks. *Journal of Applied Accounting Research*, 18(1), 137–159.

- Sellami, Y. M., & Tahari, M. (2017). Factors influencing compliance level with AAOIFI financial accounting standards by Islamic banks. *Journal of Applied Accounting Research*, 18(1), 137–159.
- Ullah , M. H. (2013). Compliance of AAOIFI guidelines in general presentation and disclosure in the financial statements of Islamic banks in Bangladesh. *International Journal of Social Science Research*, 1(2), 111–123.
- Ullah, M. H., Khanam, R., & Tasnim, T. (2018). Comparative compliance status of AAOIFI and IFSB standards: An empirical evidence from Islami Bank Bangladesh Limited. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 9(4), 607–628.
- Wafik, G., & Matteo, P. (2006). Corporate governance and Shariah compliance in institutions offering Islamic financial services. *World Bank Policy Research Working Paper*, 12.

The Relationship Between Inflation and Economic Growth: The Comparative Case of Türkiye and Mongolia (2010-2023)

Anjyela KHAIRYM*

Abstract: This study conducts a comparative analysis of the relationship between inflation and economic growth in Turkey and Mongolia from 2010 to 2023. Using annual data from international sources and employing Pearson correlation and simple linear regression techniques, the research uncovers notable cross-country differences. In Mongolia, results reveal a moderate positive relationship, suggesting inflation may support growth in developing, resource-driven economies. Conversely, Turkey exhibits a weak and statistically insignificant link, reflecting a complex macroeconomic environment where inflation lacks explanatory power for growth dynamics. These divergent outcomes underscore the importance of contextual and structural factors in shaping inflation-growth interactions. The findings contribute to the empirical literature by highlighting the need for country-specific monetary and fiscal policy frameworks, especially in emerging and developing economies.

Keywords: Inflation, Economic Growth, Comparative Study.

Enflasyon ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Moğolistan'ın Karşılaştırmalı İncelemesi (2010–2023)

Öz: Bu çalışma, 2010–2023 yılları arasında Türkiye ve Moğolistan'daki enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisini karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Uluslararası kaynaklardan elde edilen yıllık veriler kullanılarak, Pearson korelasyon ve basit doğrusal regresyon yöntemleri uygulanmıştır. Moğolistan'da enflasyon ile büyüme arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki bulunmuş, bu da gelişmekte olan ve kaynaklara dayalı ekonomilerde enflasyonun büyümeyi destekleyebileceğini göstermektedir. Buna karşılık, Türkiye'de enflasyon ile büyüme arasında zayıf ve istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki gözlemlenmiştir; bu durum, karmaşık makroekonomik koşullarda enflasyonun büyümeyi açıklamada yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Elde edilen farklı sonuçlar, enflasyon-büyüme ilişkisinin bağlamsal ve yapısal faktörlere bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Bulgular, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ülkeye özgü para ve maliye politikalarının gerekliliğine dikkat çekerek literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Ekonomik Büyüme, Karşılaştırmalı Çalışma

* Student, Selcuk University, Economics, Konya, Türkiye , ORCID: 0009-0006-6543-9040, 210601037@ogr.selcuk.edu.tr

Introduction

The relationship between inflation and economic growth has always been a main macroeconomic theory. Rooted in classical and Keynesian economic frameworks, the debate continues over whether inflation acts as a catalyst for growth or a constraint on long-term economic development. While low to moderate inflation is often seen as a sign of a healthy economy, excessive or volatile inflation may deter investment, distort price signals, and erode purchasing power, ultimately hampering economic performance (Fischer, 1993; Barro, 1995).

Numerous empirical studies have attempted to quantify the nature of this relationship, yet the findings have been largely inconclusive and context-dependent. Some researchers suggest a non-linear relationship, indicating that inflation may promote growth up to a certain threshold, beyond which it becomes harmful (Khan & Senhadji, 2001). Others emphasize the role of country-specific institutional, structural, and policy variables in mediating the inflation-growth nexus (Bruno & Easterly, 1998). These inconsistencies underscore the need for country-level or comparative studies that take such contextual differences into account.

In this context, emerging and developing economies offer a particularly compelling case. Take Turkey and Mongolia, for example—both are recognized as emerging markets by international financial institutions, yet their economic paths couldn't be more different. Turkey has faced repeated bouts of inflation, often triggered by external imbalances and shifts in economic policy. In contrast, Mongolia's inflation challenges are more closely tied to the ups and downs of global commodity prices and its own fiscal fluctuations, reflecting its heavy reliance on natural resources. Despite these differences, both countries face the ongoing challenge of striking a delicate balance between maintaining price stability and promoting economic growth. This shared struggle makes them especially interesting for a comparative analysis.

Some studies examine inflation dynamics in Turkey (e.g., (Akyüz & Boratav, 2003; Gül & Ekinçi, 2020); while others focus on Mongolia's inflationary patterns post-transition (World Bank, 2014; Gan-Ochir, 2022). However, few attempts have been made to compare these two economies using unified empirical tools over a shared time horizon.

This study explores how inflation and economic growth have interacted in Turkey and Mongolia between 2010 and 2023. Using annual data from trusted sources like the World Bank and the IMF, it applies Pearson correlations and simple linear regressions to see whether inflation helps explain each country's

growth performance. By laying the two countries' findings side by side, the research highlights how differences in economic structure, institutional frameworks, and broader macroeconomic conditions can shape the way inflation and growth influence one another.

Inflation

Inflation is the sustained increase in the general price level of goods and services within an economy over time. It leads to a decrease in the purchasing power of money, meaning that consumers can buy fewer goods and services than before. Inflation is a significant concern for policymakers because it impacts all sectors of the economy, from households to businesses and government policies. Understanding inflation dynamics is essential for economic stability and growth (Friedman, 1970; Salim A. , 2019).

Types of Inflation

Creeping Inflation (Mild Inflation)

Creeping inflation refers to a slow and steady rise in the general price level, typically within the range of 3 to 5 percent per year. This moderate form of inflation is often viewed as a normal and even healthy sign of a growing economy. Because the price increases occur gradually, they tend to be predictable, allowing businesses and consumers to adapt with relative ease. Creeping inflation is commonly observed in stable, moderately expanding economies, where it supports investment and spending without causing major economic disruptions.

For instance, in developed countries, creeping inflation may be associated with incremental increases in consumer prices, such as modest rises in the prices of goods and services due to increases in demand as the economy grows. Economists generally consider creeping inflation a sign of a healthy economy, as it encourages investment and consumption without leading to undue instability (Salim A. , 2019; Mankiw, 2019).

Walking Inflation (Moderate Inflation)

Walking inflation, or moderate inflation, occurs when the inflation rate is between 5% and 10% per year. Unlike creeping inflation, walking inflation is more noticeable and starts to have a more significant impact on consumer behavior. While still manageable, it may prompt concerns as wages may not keep pace with rising prices, leading to a decrease in purchasing power for consumers.

This type of inflation often signals a growing economy with increased demand for goods and services, but it also raises the risk of further inflationary pressures. Central banks may begin to take measures, such as adjusting interest rates, to keep inflation within acceptable bounds. In countries where demand is increasing rapidly, walking inflation may arise as businesses respond to higher consumer spending by raising prices to cover increased costs (Salim A. , 2019; Blanchard, 2017).

Galloping Inflation (High Inflation)

Galloping inflation refers to a rapid and often unpredictable rise in the general price level, typically ranging between 10% and 50% annually. This form of inflation can have serious implications for the economy, as it tends to create uncertainty, weaken purchasing power, and undermine consumer and investor confidence. As prices climb quickly, real wages and savings lose value, making it increasingly difficult for households and businesses to plan ahead or maintain financial stability.

Galloping inflation often occurs when aggregate demand in the economy grows too quickly, outstripping the economy's capacity to supply goods and services. Additionally, it can be driven by a rise in production costs, such as an increase in the cost of raw materials or wages. Economies experiencing galloping inflation face the risk of destabilizing economic growth and may need significant intervention from central banks to prevent it from escalating into hyperinflation (Salim A. , 2019; Mankiw, 2019).

Hyperinflation (Extremely High Inflation)

Hyperinflation represents the most extreme and destructive form of inflation, marked by an uncontrollable and rapid surge in prices, often exceeding 50% in a single month. It usually stems from severe economic disruptions, such as excessive money printing by the government, the collapse of a national currency, or deep political instability. In such conditions, the value of money deteriorates so quickly that people lose trust in the currency altogether, frequently turning to foreign currencies or bartering as more reliable means of exchange.

Historical examples of hyperinflation include Zimbabwe in the 2000s, where inflation reached astronomical levels, and Germany's Weimar Republic post-World War I. Hyperinflation has devastating effects on the economy, wiping out savings, disrupting business operations, and leading to a breakdown of economic functions. In such scenarios, controlling inflation requires drastic measures, including currency reforms and restructuring of the economy (Salim A. , 2019; Hanke & Krus, 2009).

Causes of Inflation

Demand-Pull Inflation

This type of inflation occurs when aggregate demand in an economy exceeds aggregate supply. It often arises during periods of strong economic growth, increased consumer spending, and expansive fiscal policies. When demand outpaces production capacity, prices are driven upward (Mankiw, 2019).

Cost-Push Inflation

Cost-push inflation results from rising production costs, such as wages and raw materials. When businesses face higher costs, they often pass these on to consumers in the form of higher prices. A common example is inflation caused by oil price shocks, which increase transportation and manufacturing costs (Blanchard, 2017).

Monetary Inflation (Excess Money Supply)

Milton Friedman famously argued that “inflation is always and everywhere a monetary phenomenon,” emphasizing that sustained inflation is often the result of excessive growth in the money supply (Friedman, 1970). When central banks create too much money without corresponding economic growth, the value of currency decreases, leading to higher prices.

Imported Inflation

Economies that rely heavily on imports can experience inflation when global prices rise or when their own currency depreciates. In such cases, the cost of imported goods increases, feeding into domestic price levels (Salim A. , 2019).

Structural Factors

In some developing economies, inflation may stem from structural inefficiencies such as supply chain bottlenecks, energy shortages, or policy mismanagement. These factors create persistent upward pressure on prices regardless of demand (Hanke & Krus, 2009).

Effects of Inflation

Decline in Purchasing Power

One of the most direct effects of inflation is the erosion of consumers' purchasing power. As prices rise, each unit of currency buys fewer goods and services, reducing real income, especially for individuals with fixed wages (Mankiw, 2019).

Distortion of Price Signals

Inflation can make it difficult for consumers and producers to distinguish between relative price changes (due to supply and demand) and general price level changes. This reduces the efficiency of markets and misguides investment decisions (Blanchard, 2017).

Uncertainty and Reduced Investment

High or volatile inflation increases economic uncertainty, discouraging long-term planning and investment. Businesses are less likely to invest when they cannot predict future costs and returns (Friedman, 1970).

Income Redistribution

Inflation affects different social and economic groups unequally. Fixed-income earners and savers often suffer, while borrowers may benefit if the real value of debt declines. This can exacerbate income inequality (Salim A. , 2019).

Wage-Price Spiral

Inflation may trigger demands for higher wages, which in turn increase production costs and fuel further inflation—a phenomenon known as the wage-price spiral (Mankiw, 2019).

Impact on Balance of Payments

Persistent inflation can make a country's exports less competitive by raising their prices relative to goods produced abroad. This can lead to trade deficits and exchange rate depreciation (Hanke & Krus, 2009).

Menu Costs and Shoe-Leather Costs

Inflation imposes operational costs on businesses, such as menu costs (the cost of updating prices) and shoe-leather costs (the cost of managing money when interest rates rise due to inflation) (Mankiw, 2019).

Measurement of Inflation

Consumer Price Index (CPI)

The CPI is the most commonly used measure of inflation. It represents the weighted average price of a basket of goods and services that are typically con-

sumed by households. The CPI includes items such as food, housing, clothing, transportation, and medical care. It is expressed as an index number, with a base year typically set to 100. A rise in the CPI indicates that the average price level has increased, signifying inflation, while a decline indicates deflation (Mankiw, 2019).

The CPI is calculated by comparing the cost of this fixed basket in the current period with the cost in the base period. However, the CPI has some limitations. For example, it may not accurately capture changes in consumer behavior or the introduction of new products. Additionally, the substitution bias—the assumption that the same basket of goods is purchased every period—can distort the true cost of living (Blanchard, 2017).

Producer Price Index (PPI)

The PPI measures the average change in the prices that producers receive for their goods and services. Unlike the CPI, which reflects the cost of goods for consumers, the PPI tracks the prices of goods at the wholesale or producer level. It is often seen as a leading indicator of inflation, as increases in producer prices may eventually pass through to consumers. The PPI includes prices for raw materials, intermediate goods, and finished goods (Friedman, 1970).

The PPI is particularly useful for understanding cost-push inflation, as it captures changes in the prices of factors of production, such as labor and raw materials. However, like the CPI, the PPI is subject to measurement challenges, such as quality adjustments and the treatment of goods produced but not sold.

GDP Deflator

The GDP deflator is another important measure of inflation, providing a broader perspective on price changes across the entire economy. Unlike the CPI and PPI, which focus on specific baskets of goods, the GDP deflator accounts for the prices of all goods and services produced within an economy, including those not directly purchased by consumers. It is calculated as the ratio of nominal GDP to real GDP, with changes in the deflator reflecting changes in the price level (Mankiw, 2019).

One advantage of the GDP deflator over the CPI and PPI is that it automatically adjusts for changes in the consumption and investment patterns of the economy. It is thus a more comprehensive measure of inflation, but it can be more volatile due to its inclusion of all economic transactions, including exports and government spending.

Inflation Trends in Turkey and Mongolia (2010–2023)

In this study, the Consumer Price Index (CPI) is used as the primary indicator for measuring inflation in Turkey and Mongolia over the period 2010–2023. CPI is widely accepted as a standard measure of inflation as it captures changes in the overall cost of a basket of consumer goods and services purchased by households. It provides a practical and internationally comparable benchmark for tracking price-level changes that affect the real purchasing power of consumers (Mankiw, 2019; Blanchard, 2017)

The Consumer Price Index (CPI) data used in this analysis are sourced from the World Bank’s statistical reports (World Bank, 2024). The study focuses on the annual percentage change in CPI, which captures the year-over-year inflation rate. This measure is particularly well-suited for examining broader macroeconomic trends over time and provides a consistent basis for comparing inflation dynamics between the two countries.

The table below summarizes the annual CPI-based inflation rates for Turkey and Mongolia between 2010 and 2023:

Years	Mongolia	Turkey
2010	10.046	8.566
2011	8.411	6.472
2012	14.330	8.892
2013	10.490	7.493
2014	12.254	8.855
2015	5.736	7.671
2016	0.733	7.775
2017	4.301	11.144
2018	6.824	16.332
2019	7.301	15.177
2020	3.796	12.279
2021	7.353	19.596
2022	15.148	72.309
2023	10.348	53.859

Table 1 (World Bank, 2024)

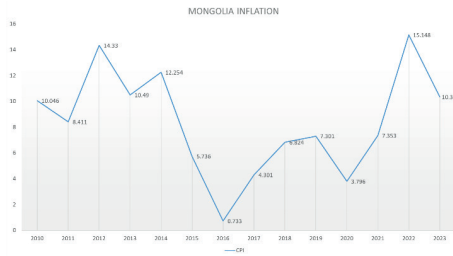

Figure 1

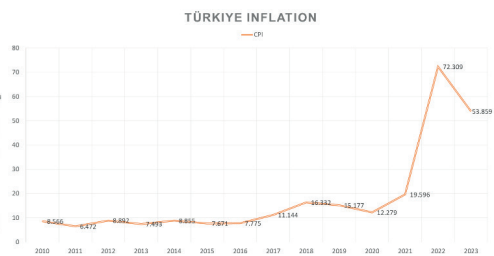

Figure 1

Turkey experienced relatively moderate inflation from 2010 to 2016, fluctuating between 6% and 9%, a period characterized by mixed fiscal policy and partial monetary discipline (World Bank, 2020). However, beginning in 2017, inflation began to surge significantly, reaching 11.14% that year and culminating at 72.31% in 2022, before decreasing slightly to 53.86% in 2023.

In contrast, Mongolia's inflation trends were comparatively more stable, though still subject to external pressures. From 2010 to 2014, Mongolia's inflation ranged between 8% and 14%, largely influenced by global commodity prices and expansionary fiscal policies during mining booms (ADB, 2016). A notable deceleration occurred in 2015 and 2016, with inflation declining to 5.73% and 0.73%, respectively, as a result of tighter fiscal control and reduced global demand. From 2017 to 2021, inflation remained within moderate bounds, before rising again to 15.15% in 2022 due to post-pandemic supply chain disruptions and imported inflation (Gan-Ochir, 2022), and settling at 10.35% in 2023.

Economic Growth

Economic growth is the sustained increase in a country's productive capacity, typically measured by the rise in real Gross Domestic Product (GDP) over time. According to (de La Grandville, 2009), economic growth reflects improvements in the economy's ability to produce goods and services through capital accumulation, labor productivity, and technological progress. It signifies quantitative expansion and qualitative development in living standards, innovation, and institutional capacity.

Sources and Drivers of Economic Growth

Capital Accumulation

Capital accumulation refers to the increase in physical assets such as machinery, infrastructure, and equipment. These investments expand the produc-

tion base and support higher output levels. As (Solow, 1956) posits in his neoclassical growth model, capital deepening contributes to economic growth, but its effectiveness diminishes over time unless complemented by technological progress.

Labor Force Growth

An expanding workforce increases the available inputs for production; however, the productivity of labor is heavily influenced by its quality. This leads to the importance of human capital development—investments in education, training, and healthcare. According to (Mankiw, 2019), improvements in human capital are essential for enhancing labor productivity and sustaining long-term economic growth. (Lucas, 1988) further reinforces this perspective in his endogenous growth model by emphasizing that human capital accumulation plays a central role in perpetuating growth dynamics within an economy.

Technological Progress

Technological progress is often considered the most significant long-term driver of economic growth. It enables more efficient production processes and innovations that increase output with the same amount of input. (Romer, 1990) argues that technological change is endogenous and stems from deliberate investment in research and development, where knowledge spillovers and innovation become engines of sustained economic expansion.

Institutional Quality

Strong institutions—such as the enforcement of property rights, a functioning legal system, and effective governance—create a stable environment that fosters entrepreneurship and investment. As highlighted by (Acemoglu, Johnson, & Robinson, 2005), institutions are fundamental to determining the incentives that drive economic decision-making and long-term performance.

Macroeconomic Stability

Macroeconomic stability, including low and predictable inflation, sound fiscal management, and stable exchange rates, creates the conditions necessary for investment and consumer confidence. According to de La Grandville (de La Grandville, 2009), economic stability improves capital allocation efficiency and encourages long-term financial planning and savings.

Trade and Openness

Openness to international trade and investment serves as a significant growth stimulant. Integration into global markets facilitates access to larger consumer bases, allows for specialization, and enables the transfer of technology and knowledge. (Sachs & Warner, 1995) assert that economies that embrace trade liberalization and maintain openness experience faster and more sustainable growth than those that remain economically isolated.

Approaches to Measuring Economic Growth

The GDP Method (Expenditure Approach)

The Gross Domestic Product (GDP) method is the most widely used approach to calculate economic growth. GDP represents the total monetary value of all finished goods and services produced within a country's borders during a specific period. This approach is based on the premise that an increase in GDP signifies a corresponding increase in economic output and growth.

GDP can be measured using the expenditure approach, which calculates the total spending in an economy. According to (de La Grandville, 2009), the expenditure approach aggregates spending by households, businesses, the government, and foreign buyers on domestic goods and services. This method uses the formula:

$$\text{GDP} = \text{C} + \text{I} + \text{G} + (\text{X} - \text{M})$$

Where:

- C = Consumption (household spending on goods and services)
- I = Investment (business spending on capital goods)
- G = Government spending (public expenditure on goods and services)
- X = Exports (foreign spending on the country's goods)
- M = Imports (domestic spending on foreign goods)

The Income Approach

The income approach calculates economic growth by summing the incomes earned by individuals and businesses in an economy, including wages, profits, rents, and interest. This method assumes that the total income generated in an economy equals the total value of production. As (de La Grandville, 2009) explains, the income approach provides a snapshot of the distribution of income within the economy, helping to identify the share of national income attributed to labor, capital, and entrepreneurship.

The income approach is expressed by the following equation:

$$\text{GDP} = \text{Wages} + \text{Profits} + \text{Rent} + \text{Interest}$$

Where:

- Wages refer to the compensation paid to labor.
- Profits are the earnings of businesses after expenses.
- Rent is the income generated from the use of land and property.
- Interest represents the return on capital or investments.

The Production Approach (Output Approach)

The production approach, also known as the output approach, calculates GDP by summing the value added at each stage of production across all sectors of the economy. As (de La Grandville, 2009)notes, this approach emphasizes the value added by each industry, such as agriculture, manufacturing, and services, in the production process. The total value added by each sector is calculated by subtracting the value of intermediate goods (those used in the production of other goods) from the total value of output.

The production approach can be expressed as:

$$\text{GDP} = \sum (\text{Value Added by All Sectors})$$

Economic Growth Trends in Turkey and Mongolia (2010–2023)

In this study, Gross Domestic Product (GDP) is used as the main indicator of economic performance for Turkey and Mongolia during the period from 2010 to 2023. The GDP data utilized in this analysis are primarily sourced from the World Bank’s statistical reports (World Bank, 2024). The analysis focuses on the annual percentage change in GDP, which reflects the year-over-year growth rate, enabling a detailed evaluation of long-term economic trends and performance in both countries.

The table below summarizes the annual GDP growth rates for Turkey and Mongolia from 2010 to 2023:

Years	Mongolia	Turkey
2010	6.365	8.427
2011	17.290	11.200
2012	12.319	4.788
2013	11.649	8.486
2014	7.885	4.939
2015	2.379	6.084

2016	1.489	3.323
2017	5.637	7.502
2018	7.745	3.013
2019	5.602	0.819
2020	-4.557	1.859
2021	1.637	11.439
2022	5.033	5.533
2023	7.422	5.111

Table 2 (World Bank, 2024)

Turkey’s GDP growth followed a more diversified path, characterized by moderate fluctuations. The economy grew at a robust rate of 11.4% in 2021, fueled by strong domestic demand and industrial output. However, Turkey’s economy experienced slower growth in the subsequent years, including 5.1% growth in 2023, which was influenced by several challenges such as high inflation and the economic damage caused by the February 2023 earthquakes (World Bank, 2023).

Mongolia’s economy showed considerable volatility between 2010 and 2023. After experiencing exceptional growth of 17.3% in 2011, largely driven by the mining sector, the economy faced a sharp decline in 2015, with a growth rate of just 2.4% .The situation worsened during the COVID-19 pandemic, resulting in a contraction of -4.6% in 2020 . However, Mongolia’s economy began to recover, with a growth rate of 1.6% in 2021, and continued to strengthen, reaching 7.0% in 2023, driven by increased mining exports and fiscal expansion (World Bank, 2023)

Pearson Correlation

The Pearson correlation coefficient (r) is a statistical measure that quantifies the strength and direction of the linear relationship between two continuous variables. It ranges from -1 to $+1$, where values closer to $+1$ indicate a strong positive linear relationship, values closer to -1 indicate a strong negative linear relationship, and values around 0 suggest no linear relationship (Moore, McCabe, & Craig, 2016). Pearson’s r is calculated by dividing the covariance of the two variables by the product of their standard deviations, making it a standardized measure of association (Field, 2013).

The test assumes that the variables are approximately normally distributed, measured on interval or ratio scales, and that the relationship between them is linear (Dancey & Reidy, 2017). It is also important that the data are free from significant outliers, as outliers can disproportionately affect the correlation coefficient (Field, 2013).

(Cohen, 1988) proposed general guidelines for interpreting the magnitude of Pearson's r : values around 0.10 indicate a small effect size, around 0.30 a medium effect, and values of 0.50 or more a large effect. Despite its usefulness, Pearson correlation has limitations—it only captures linear relationships and may fail to detect meaningful nonlinear associations between variables (Field, 2013).

$$r = \frac{\sum[(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})]}{\sqrt{[\sum(x_i - \bar{x})^2 * \sum(y_i - \bar{y})^2]}}$$

$$r = \sqrt{R^2}$$

Simple Linear Regression

Explanation

Simple linear regression is a statistical technique used to model and analyze the relationship between two continuous variables: one independent variable (predictor) and one dependent variable (outcome). The goal is to determine how changes in the independent variable predict or influence the dependent variable (Field, 2013).

The relationship is expressed using the regression equation:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \varepsilon_i$$

Where:

Y = predicted value of the dependent variable

- X = independent variable
- β_0 = intercept (the expected value of Y when $X=0$)
- β_1 = slope coefficient (change in Y for a one-unit change in X)
- ε = error term (difference between actual and predicted values)
- i = observation index (refers to the individual data points, where $i=1,2,\dots,n$)

This method assumes that the relationship between X and Y is linear, the residuals are normally distributed, homoscedastic (equal variance across values of X), and that observations are independent (Moore, McCabe, & Craig, 2016). The slope coefficient b is especially important—it tells us the magnitude and direction of the association between the variables (Dancey & Reidy, 2017).

Simple linear regression is widely used in economics and social sciences for prediction and hypothesis testing. However, it only captures linear relationships and is sensitive to outliers or non-constant variance, which can distort results (Field, 2013).

Application

The method used for estimating the coefficients of the simple linear regression model in this study is the Ordinary Least Squares (OLS) technique. OLS is a fundamental estimation method in econometrics that aims to find the line of best fit by minimizing the sum of squared residuals — the differences between the actual and predicted values of the dependent variable.

The OLS method estimates the parameters $\hat{\beta}_0$ and $\hat{\beta}_1$ by minimizing the sum of squared residuals (SSR), which is defined as:

$$SSR = \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{\beta}_0 - \hat{\beta}_1 X_i)^2$$

Minimizing this function leads to the following closed-form solutions:

$$\hat{\beta}_1 = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}$$

$$\hat{\beta}_0 = \bar{Y} - \hat{\beta}_1 \bar{X}$$

The OLS method is preferred in empirical research due to its simplicity, interpretability, and optimality properties under standard assumptions (Wooldridge, 2016)

R-SQUARED

Explanation

The R-squared statistic, also known as the coefficient of determination, is a measure used in regression analysis to assess the goodness of fit of a model. Specifically, it represents the proportion of variance in the dependent variable that can be explained by the independent variable(s) (Field, 2013).

R-squared is calculated as:

$$R^2 = 1 - (SS_{\text{residual}} / SS_{\text{total}})$$

Where:

- SS_{residual} = sum of squared residuals (errors)
- SS_{total} = total sum of squares (variation from the mean)

The value of R^2 ranges between 0 and 1:

- 0 indicates that the model explains none of the variance in the outcome,
- 1 indicates that the model explains all of the variance.

For example, an R^2 of 0.65 means that 65% of the variation in the dependent variable is explained by the model, and the remaining 35% is due to other factors or random error (Moore, McCabe, & Craig, 2016).

Application

In this study, R-squared values were calculated using EViews Student Version, a widely used statistical software for econometric and time series analysis. EViews was employed to estimate the parameters of the simple linear regression model and to produce key summary statistics, including the coefficient of determination (R-squared). This measure is essential for assessing how well the model fits the data, as it indicates the proportion of variation in the dependent variable that can be explained by the independent variable. Using EViews allowed for an efficient and accurate analysis, with the regression results, including the R-squared values, providing a solid foundation for evaluating the strength and explanatory power of the relationship between inflation and economic growth. (IHS Markit, 2021).

Empirical Analysis and Calculations For Mongolia and Turkey

Theoretical Formula and Its Interpretation

$$\text{Economic Growth} = \beta_0 + \beta_1 \times \text{Inflation} + \varepsilon$$

Economic Growth: The dependent variable representing the annual percentage change in Gross Domestic Product.

Inflation: The independent variable, typically measured by the Consumer Price Index (CPI)

β_0 (Intercept): The expected GDP growth when inflation is zero. It reflects the baseline level of growth.

β_1 (Slope Coefficient): Measures the change in GDP growth associated with a one-unit increase in inflation

ε : The error term capturing all other factors affecting GDP growth that are not included in the model.

Application of the Formula: Empirical Results for Mongolia and Turkey

Mongolia

Implementation of Ordinary Least Squares and Manual Derivation of Estimates Using Excel

Years	Y-(GDP)	X-(CPI)	$X_i - \bar{X}$	$Y_i - \bar{Y}$	$(X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})$	$(X_i - \bar{X})^2$
2010	6.365	10.046	1.684	0.087	0.147	2.836
2011	17.290	8.411	0.049	11.642	0.57	0.0024
2012	12.319	14.330	5.968	6.041	36.053	35.617
2013	11.649	10.490	2.218	5.371	11.913	4.92

2014	7.885	12.254	3.892	1.607	6.254	15.148
2015	2.379	5.736	-2.626	-3.899	10.239	6.896
2016	1.489	0.733	-7.629	-4.789	36.535	58.202
2017	5.637	4.301	-4.061	-0.641	2.603	16.492
2018	7.745	6.824	-1.538	1.467	-2.256	2.365
2019	5.602	7.301	-1.061	-0.676	0.717	1.126
2020	-4.557	3.796	-4.566	-10.835	49.473	20.848
2021	1.637	7.353	-1.009	-4.641	4.683	1.018
2022	5.033	15.148	6.786	-1.245	-8.449	46.05
2023	7.422	10.348	1.986	1.144	2.272	3.944
Total	87.895	117.071			150.754	215.4644

Table 3

$$\bar{X}=8.362$$

$$\bar{Y}=6.278$$

$$\beta_1 = \Sigma(X - \bar{X})(Y - \bar{Y}) / \Sigma(X - \bar{X})^2 = 150.754 / 215.4644 = 0.699$$

$$\beta_0 = \bar{Y} - \beta_1 \bar{X} = 6.278 - 0.699 \times 8.362 = 0.437$$

$$\hat{Y} = \beta_0 + \beta_1 X = 0.437 + 0.699X$$

$$\text{Economic growth} = 0.437 + 0.699 \times \text{Inflation}$$

Regression Output and R-Squared Values Obtained from EViews

Dependent Variable: MNG_GDP

Method: Least Squares

Date: 05/14/25 Time: 19:03

Sample: 2010 2023

Included observations: 14

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
MNG_INFLATION	0.698555	0.321760	2.171040	0.0507
C	0.436751	2.971522	0.146979	0.8856
R-squared	0.282014	Mean dependent var		6.278214
Adjusted R-squared	0.222182	S.D. dependent var		5.350392
S.E. of regression	4.718725	Akaike info criterion		6.072518
Sum squared resid	267.1964	Schwarz criterion		6.163812
Log likelihood	-40.50763	Hannan-Quinn criter.		6.064067
F-statistic	4.713414	Durbin-Watson stat		1.439428
Prob(F-statistic)	0.050700			

$$R^2 = 0.282$$

$$r = \sqrt{R^2} = \sqrt{0.282} = 0.531$$

Interpretation of the Results

The coefficient of inflation (0.699) is positive, indicating that for each 1-unit increase in the inflation rate, GDP is expected to increase by approximately 0.699 units, holding other factors constant. This suggests a direct and positive relationship between inflation and economic output during the observed period.

The R-squared value of 0.282 implies that about 28.2% of the variation in GDP can be explained by changes in inflation. While this indicates a moderate level of explanatory power, it also suggests that other factors not included in the model may play a significant role in determining GDP.

Additionally, the correlation coefficient ($r = 0.531$) supports the existence of a moderate positive linear relationship between inflation and GDP. This means that as inflation rises, GDP tends to rise as well, although the relationship is not particularly strong.

Turkey

Implementation of Ordinary Least Squares and Manual Derivation of Estimates Using Excel

Years	Y-(GDP)	X-(CPI)	$X_i - \bar{X}$	$Y_i - \bar{Y}$	$(X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})$	$(X_i - \bar{X})^2$
2010	8.427	8.566	-9.75	2.532	-24.687	95.0625
2011	11.200	6.472	-11.844	5.305	-62.8324	140.2803
2012	4.788	8.892	-9.424	-1.107	10.43237	88.81178
2013	8.486	7.493	-10.823	2.591	-28.0424	117.1373
2014	4.939	8.855	-9.461	-0.956	9.044716	89.51052
2015	6.084	7.671	-10.645	0.189	-2.01191	113.316
2016	3.323	7.775	-10.541	-2.572	27.11145	111.1127
2017	7.502	11.144	-7.172	1.607	-11.5254	51.43758
2018	3.013	16.332	-1.984	-2.882	5.717888	3.936256
2019	0.819	15.177	-3.139	-5.076	15.93356	9.853321
2020	1.859	12.279	-6.037	-4.036	24.36533	36.44537
2021	11.439	19.596	1.28	5.544	7.09632	1.6384
2022	5.533	72.309	53.993	-0.362	-19.5455	2915.244
2023	5.111	53.859	35.543	-0.784	-27.8657	1263.305
Total	82.523	256.42			-76.80866	5037.090996

Table 4

$\bar{X}=18.316$

$\bar{Y}=5.895$

$\beta_1 = \Sigma(X - \bar{X})(Y - \bar{Y}) / \Sigma(X - \bar{X})^2 = -76.80866/5037.090996 = -0.015$

$\beta_0 = \bar{Y} - \beta_1\bar{X} = 5.895 - (-0.015) \times 18.316 = 6.17$

$\hat{Y} = \beta_0 + \beta_1 X = 6.17 - 0.015X$

Economic growth=6.17-0.015×Inflation

Regression Output and R-Squared Values Obtained from EViews

Dependent Variable: TR_GDP

Method: Least Squares

Date: 05/14/25 Time: 19:06

Sample: 2010 2023

Included observations: 14

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
TR INFLATION	-0.015249	0.046963	-0.324696	0.7510
C	6.173789	1.238301	4.985695	0.0003
R-squared	0.008709	Mean dependent var	5.894500	
Adjusted R-squared	-0.073898	S.D. dependent var	3.216337	
S.E. of regression	3.333060	Akaike info criterion	5.377222	
Sum squared resid	133.3115	Schwarz criterion	5.468516	
Log likelihood	-35.64056	Hannan-Quinn criter.	5.368771	
F-statistic	0.105428	Durbin-Watson stat	1.850341	
Prob(F-statistic)	0.751002			

$R^2 = 0.0087$

$r = \sqrt{R^2} = \sqrt{0.0087} = (-)0.0933$ (The negative sign indicates a reverse relationship between X and Y)

Interpretation of the Results

The negative coefficient on inflation (−0.015) suggests that a 1-unit increase in inflation is associated with a decrease of approximately 0.015 units in GDP, holding other factors constant. This indicates an inverse relationship between inflation and economic output in Turkey during the observed period.

The R-squared value is 0.0087, which means that inflation explains only 0.87% of the variation in GDP. This extremely low explanatory power implies that inflation alone does not account for movements in GDP in Turkey, and other variables likely play a more substantial role.

$r = -0.0933$ indicates that the relationship between inflation and GDP is very weak. This indicates a slight tendency for GDP to decline as inflation increases, but the strength of this linear association is minimal.

Conclusion

The results of regression analysis identify varying inflation-growth trends in Turkey and Mongolia, highlighting the role of policy context and economic structure in determining macroeconomic dynamics.

In Mongolia, the moderate positive relationship between inflation and GDP suggests that inflation, to some degree, might have accompanied or even financed economic growth. This is because the commodity-driven economic model in Mongolia, wherein experiences of rising commodity prices and export revenues, could have created inflation along with real output growth. Furthermore, Mongolia's reliance on international demand and comparatively low indigenous industrial sophistication would mean that inflation may more likely be an outcome of activity rather than a constraint on it. In such environments, moderate inflation can translate to greater investment, consumption, and foreign capital inflows—drivers of growth in new economies.

In contrast, the weak and statistically insignificant relationship between inflation and GDP in Turkey signals a more complex macroeconomic reality. While the negative correlation coefficient indicates inverse movement between inflation and growth, the low explanatory power of the regression ($R^2 = 0.0087$) suggests that inflation cannot explain GDP changes meaningfully on its own. Turkey's economy, while more diversified, has also had macroeconomic instability, volatility in the lira, and unorthodox monetary policy, particularly of late. Turkish high inflation has often been due to supply-side forces, weakness of the lira, and policy mistakes rather than demand-side expansion. Hence, Turkish inflation might be even more destabilizing than growth-generating, curtailing purchasing power, deterring investment, and breeding uncertainty.

These contrasting results make it clear that the relationship between inflation and economic growth is not universal and must be understood within the specific context of each country. In Mongolia, inflation appears to occur within a commodity-driven growth framework, where rising prices may coincide with or even support economic expansion. In Turkey, however, inflation increasing-

ly reflects deeper structural issues and policy shortcomings, rather than being a byproduct of healthy economic growth.

As such, monetary and fiscal policy frameworks must be carefully tailored to each country's unique economic conditions, institutional capacities, and underlying sources of inflation. Applying a one-size-fits-all approach risks misinterpreting the role of inflation and can lead to ineffective—or even harmful—policy decisions. Crafting responsive, context-aware policies is essential for promoting stability and sustainable growth in diverse national settings.

Bibliography

- Gül , E., & Ekinci , A. (2020). Inflation dynamics and monetary policy in Turkey. *Turkish Economic Review*.
- Khan, M., & Senhadji, A. (2001). Threshold effects in the relationship between inflation and growth. *IMF Staff Papers*, 1-21.
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. In *Handbook of Economic Growth*. Elsevier.
- ADB. (2016).
- Akyüz, Y., & Boratav , K. (2003). The making of the Turkish financial crisis. *World Development*, 1549–1566.
- Barro, R. J. (1995). Inflation and economic growth. *Bank of England Quarterly Bulletin*, 166–176.
- Blanchard, O. (2017). *Macroeconomics*. Pearson Education.
- Bruno, M., & Easterly, W. (1998). Inflation crises and long-run growth. *Journal of Monetary Economics*, 3–26.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Dancey, C., & Reidy, J. (2017). *Statistics without maths for psychology*. Pearson Education.
- de La Grandville, O. (2009). *Economic Growth: A Unified Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* . Sage Publications.
- Fischer, S. (1993). The role of macroeconomic factors in growth. *Journal of Monetary Economics*, 485–512.
- Friedman, M. (1970). *The counter-revolution in monetary theory*. Institute of Economic Affairs.
- Gan-Ochir , E. (2022). Inflation trends in Mongolia: Drivers and policy challenge.
- Hanke, S., & Krus, N. (2009). *World hyperinflations*. Retrieved from Cato Institute: <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/workingpaper-8.pdf>

- IHS Markit. (2021). *EViews 12 Student Version*. Retrieved from <https://www.eviews.com/>
- IMF. (2022).
- Khan, M. S. (2001). Threshold effects in the relationship between inflation and growth. *IMF Staff Papers*, 1-21.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 3-42.
- Mankiw, N. (2019). *Principles of economics*. Cengage Learning.
- Moore, D., McCabe, G., & Craig, B. (2016). *Introduction to the practice of statistics*. W.H. Freeman.
- OECD. (2023).
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*.
- Sachs, J., & Warner, A. (1995). Economic reform and the process of global integration. *Brookings Papers on Economic Activity*.
- Salim, A. (2019). Inflation: Types, causes, and effects. *IMPACT: International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature*, 323-330.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 65-94.
- Trading Economics. (2023). *Trading Economics*. Retrieved from <https://tradingeconomics.com/mongolia/full-year-gdp-growth>
- Wooldridge, J. M. (2016). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. Boston .
- World Bank. (2014). Washington, D.C.: The World Bank.
- World Bank. (2020). Retrieved from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Bank. (2023). Retrieved from The World Bank: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/11/28/mongolia-s-economy-continues-to-pick-up-but-growth-remains-uneven>
- World Bank. (2023). Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/mongolia/overview>
- World Bank. (2023). Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview>
- World Bank. (2023).
- World Bank. (2024). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>
- World Bank. (2024). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

Toplumda Psikolojik Manipülasyon

Fatma Nur ASLI*

Öz: Manipülasyon birçok kişinin hayatında uğramış oldukları psikolojik zorbalıktır, Manipülatör kendince zayıf gördüğü kişileri seçer ve onun doğrularını sorgulamasını sağlamaya çalışır, manipülasyon hem iki kişi arasında hem de daha fazla kişiler arasında yapılabilen bir girişimdir. manipülasyon aslında sadece kötü yönlü değildir iyi yönlü manipüle örneklerini de hayatımızda görebiliriz manipülasyon seçim dönemlerinden pazarlama ilişkilerine, özel hayattan iş hayatına kadar hayatımızın her alanında var olan bir olgu olup Antikçağlardan bu yana toplumları / bireyleri etkileyen bir durumdur.

Çalışmada öncelikle manipülasyon kavramı teknikleri ile birlikte açıklanacak, tarihsel süreci ele alınacak, çeşitleri ile birlikte günümüzde birey ve toplumlara etkisi analiz edilecektir. Çalışma kapsamında bireylerin psikolojik manipülasyona maruz kalmaları durumunda davranışlarını nasıl şekillendirebilecekleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manipülasyon, Psikoloji, İkna

JEL Kodları: Y

Psychological Manipulation in Society

Abstract: Manipulation is the psychological bullying that many people have experienced in their lives. The manipulator chooses people he sees as weak and tries to make them question their truths. Manipulation is an attempt that can be made between two people or more people. In fact, manipulation is not only bad, we can also see good examples of manipulation in our lives. Manipulation is a phenomenon that exists in every area of our lives, from election periods to marketing relations, from private life to business life, and it has been affecting societies / individuals since ancient times.

In the study, first of all, the concept of manipulation will be explained with its techniques, its historical process will be discussed, and its effects on individuals and societies today will be analyzed together with its types. Within the scope of the study, it will be tried to explain how individuals can shape their behaviors when they are exposed to psychological manipulation.

Keywords: Manipulation, Psychology, Persuasion

JEL Codes: Y

* Öğrenci,, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazımkarabekir MYO, Karaman, Türkiye.

ORCID: E-posta/E-mail: aslifatmanur663@gmail.com

Manipülasyon Kavramı

Manipülasyon nedir?

Bir kişinin diğerini etkisi altına alması, bilinçli olarak yönlendirmesi ve isteği dışında davranmaya zorlaması durumudur (Yılmaz, 2018). Manipülasyon karşı tarafa kendi isteklerini yaptırmaya çalışan manipülatif kişiler tarafından uygulanır. Karşı tarafı zayıf, aciz, hiçbir bilgiyi bilmeyen, kendine güvenmeyen ve inanmayan kişilere çevirir ve böylelikle manipüle eden tarafa inanılır sonucunda onlara bağlanırlar. Sadece hayatlarına manipüle eden tarafın olması gerektiğini düşünürler. Manipülasyon sadece günlük hayatta kişiler arasında değil iş hayatında kurumlar arasında da yapıldığını görebiliriz.

Manipülatif kişiler kimlere denir?

Manipülatif taraf bir insanı yönlendirmeye çalışan, karşı tarafa kendisini vazgeçilemez hissinin aşılarak onu kendisine bağlayan genellikle narsistik kişilik bozukluğu olan ve kabullenme duygusuna ihtiyaç duyan kişilerdir.

Narsistik kişilik bozukluğu olanları nasıl anlarız?

Narsist olanlar benmerkezci, hayatta sadece kendisinin olduğunu düşünen, karşıdan hep ilgi görmek isteyen, kendisine hayran ve bağımlı olması yani kısaca kişinin kendine aşık olmasıdır. Narsist kişilik bozukluğu olan kişiler karşı tarafa empati yoksunu olan, kendilerine veren eleştirilere önem vermeyen, değer görmek isteyen, yalnız kalmaktan korkan, onay görmeye ihtiyaç duyan, dış dünyaya karşı güvensizlik duygusu çeken kişilerdi, bu özellikleri taşıyan kişiler kendileri bilmeseler bile narsistik kişilik bozukluğu olan kişilerdir.

Manipülasyonun Açıklaması

Manipülasyon hem iki kişi arasında hem de ikiden fazla tarafla yapılabilir. Manipülasyonda hem manipüle eden taraf hem de mağdur olması gerekir, manipülasyonda psikolojik manipülasyon, saldırgan manipülasyon, duygusal manipülasyon, strateji ve kendini gizleme gibi çeşitleri bulunur ancak en çok kullanılan manipülasyon çeşitleri ters manipülasyon, sessiz manipülasyon, flörtöz manipülasyon, dijital manipülasyondur.

Manipülasyon Teknikler

• Love Bombing

Love Bombing Nedir?

love bombing bir anda gerçekleşen aşırı ilgi, iltifat ve sevgi gösterimidir.

Love bombing yapıldığını nasıl anlarız?

Manipüle eden kişi karşı tarafa sürekli hediye, sürpriz, jest yapmasıyla ilişkin ayrıca ilişkinin ilk zamanları karşı tarafa sürekli gelecek planı kurarak ona kendisini hayatının aşkıymış gibi hissettirmesidir.

Love bombing yapılmasının amacı?

İlişkide karşı tarafın gözünde güç sahibi olarak gözükerek onu kendine bağlamak.

- **Ghosting**

Ghosting nedir?

İlişkide ortadan kaybolma tekniğidir.

Ghosting yapıldığını nasıl anlarız?

Manipülatif taraf ilişkide hem somut hem soyut anlamda partnerinin yanında olmaması ve karşı tarafı aciz bir duyguda bırakması.

Ghosting yapılmasının amacı?

Bir ilişkiyi bitirmek için veya karşı tarafı soğuk-sıcak tekniği yaparak onu kendisine bağlamak amacıyla uygulanan tekniktir.

- **Gaslighting**

Gaslighting nedir?

Gaslighting manipüle tekniklerinin içerisindeki en çok karşı tarafı kötü yönde etkileyen yöntemdir. Manipülatif taraf mağdur olan tarafın akıl sağlığını sorgulaması ve kendi söylediği yalanlarına onu daha kolay ikna etmesini sağlar.

Gaslighting yapıldığını nasıl anlarız?

Kendi doğrularımızın aslında manipüle eden kişi tarafından söylenen söz-cükler olduğunu anladığınız an ve çevreniz tarafından daha pasif, asosyal olarak görüldüğünüzde başlar.

Gaslighting yapılmasının amacı?

Karşı taraf üzerinde kontrol sağlamak ve kendi güven problemlerini örtbas etmek amacıyla karşı tarafta güven problemini aşmak böylelikle karşı taraf açısından aynı durumda gözükme.

- **Ayna etkisi**

Ayna etkisi nedir?

Manipüle eden tarafın sıklıkla kullandığı bir yöntem olan ayna etkisi karşı tarafın duygu, düşünce, davranış, yöntem ve karakterini kopyalar biçimde aynı şekilde yaparak ilişki tek taraflı gibi gösterme biçimidir.

Ayna etkisi yapıldığını nasıl anlarız?

Sizin yaptığınız veya söylediğiniz yöntemleri taklit ettiğini anladığınızda.

Ayna etkisinin amacı nedir?

Manipülatif taraf kendisini yanlış göstermemek için karşı tarafın söylediklerini taklit ederek karşı tarafın onu yanlış çıkaracağı zamanlarda bunu bana sen söyledin/öğrettin/ yaptın diyerek mağdur tarafı küçük bir duruma düşürmek.

Manipülasyonun Tarihçesi

Tarih boyunca kişiler arasında yoğun bir biçimde görülen bir olgu olan manipülasyon ilk zamanlarda mit, din, matbaanın icadı ve sosyal medyanın kullanıldığı zamanlar daha yoğun görüldü.

Antik çağda mit ve inançlarla yoğunlaşması;

Mit (myth) kelimesi köken olarak ‚söz‘ ya da ‚konuşma‘ anlamlarına gelen Yunanca, muthos/mithos’dan gelmekte olup genel anlamda sözlü olarak anlatılan hikâyelerdir (Batuk, 2009). Antik çağlarda mitoloji ve inançları kullanarak anlatılan yanlış teknikler veya yanlış bilgileri bilerek veya bilmeden yayarak halkı ve farklı uygarlıkları kendilerine bağlayan güç sahibi kişilerin kullandıkları yöntemdir mitoloji ve inanç retorik (ikna sanatı) kullanılarak Sofistler, insanları etkilemek, düşüncelerini değiştirerek ve dilin gücünü kullanarak ilerletmişlerdir.

(Güven Sündüs, 2025)

Orta çağda din ve güçle yoğunlaşma;

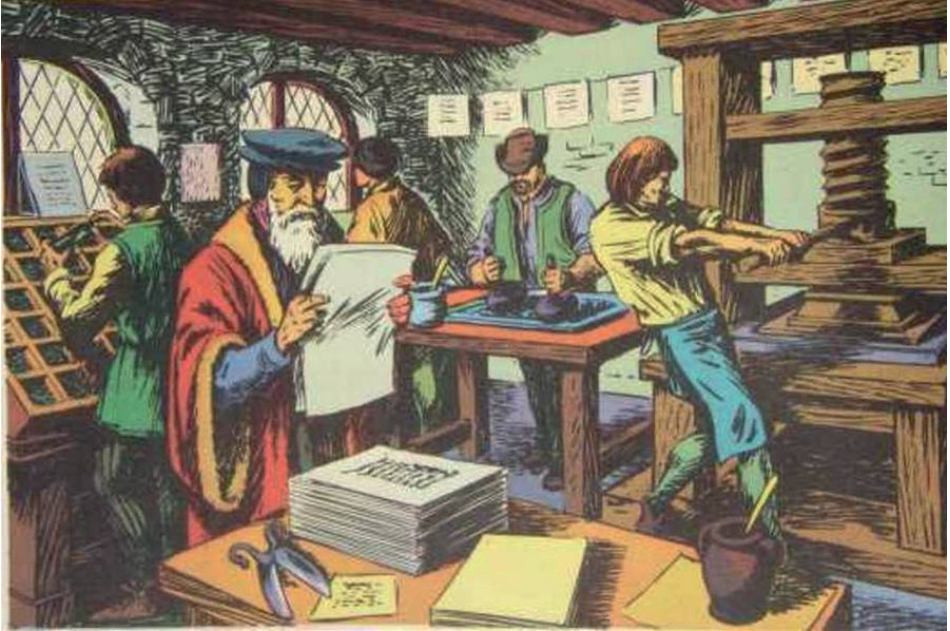
Orta çağda en çok din üzerinden manipüle etme yöntemini görebiliriz dine olan inanç yoğun olduğundan kilise, cennet ve cehennem, öteki dünya, ikinci yaşam gibi kavramları kullanarak halkı istedikleri yere doğru yönelttiler.

(www.evrımağacı.org, 2025)

Modern dönem matbaanın icadı ile yoğunlaşması;

Modern dönemde manipüleyi yazıya geçirerek matbaanın icadıyla hızlandırmaya çalışıldı. Bu dönemde siyasi ve dini liderlerin daha fazla karşı tarafı manipüle ederek halkı kendi söylediklerine inanmalarını sağladılar.

(www.kağırsatıs.com, 2025)

Dijital çağda sosyal medya ve algoritmalar yoluyla yoğunlaşma;

Günümüzde manipüle etme yöntemleri çok fazla kolaylaştı çünkü birçok insan sosyal medyanın hızına yetişemeyerek her atılan, post, resim, köşe yazısı,

söylentilere inanma gereği duyuldu. Günümüzde pazarlama hileleri de manipüleyi kullanarak yapılmaktadır.

İlk Zamanlarda Dijital Manipüle

Tarihte biraz eskiye gidersek dijital kameraların olmadığı zamanlar lens ile çekilen fotolarda görebiliriz.

(Avcioğlu, 2019)

Sadece önemli olan komutanlar, liderler, komutanlar için çekilen fotoğraflarda “imaj manipülasyonu” yani tarz, görüntü değişimi hileleri kullanarak fotoğrafta olmaması gereken kişileri silmişlerdir.

(www.onedio.com)

5 Mayıs 1920 tarihinde çekilen fotoğrafta yer alan Leon Troçki, Joseph Stalin'in politik muhalifidir ve "karanlık oda editörlüğünün acımasızlığı" sonucu "manipüle" edilmiş yukarıdaki fotoğrafta görülememektedir (Yağbasan, 2009).

Günümüzde dijital manipüle

Günümüzde dijital kameralar yaygınlaştıkça her kez tarafından kullanılabilen bir hile olarak görebiliriz. Günlük hayatımızda seçim zamanlarında, pazarlama yöntemlerinde, iş hayatında hatta evde bile görebiliriz.

(www.oyku.com.tr, 2025)

Fotoğrafta, üç farklı siyasi parti lideri, farklı şehirlerdeki billboardlara asılan afişlerde, omuz omuza görülmektedir. Liderlerin gerçekte çekilmiş böyle bir pozları olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, liderlerin bu fotoğrafını gören bir kısım seçmen kitlesi, hiç de öyle düşünmemiş, hatta bu afişin gerçekliğine inanmış olabilir. Bu afişin, "gerçek ve fazlaca samimi" olduğunu düşünen seçmenlerden bir kısmının, seçim tercihlerinin etkilenmiş olabileceği dahi ileri sürebiliriz (www.onedio.com, 2025).

Manipülasyon Çeşitleri

Bizim iyiliğimiz için olan manipüle yöntemlerine zararsız manipülasyon diyebiliriz. Kötü yönlü manipülasyonlarda ise self manipülasyon, ters manipülasyon, sessiz manipülasyon, flörtöz manipülasyon, dijital manipülasyon gibi manipüle etme yöntemleri vardır.

- **Self manipölasyon;** kısaca manipölöye uğrayan kişinin bir işi veya görevi yapabilecek kapasitede olmasına rağmen kendinden şüphe duyması ve yapıp yapamayacağı arasında kalıp endişe duymasıdır. Bu yöntemle kişi zayıf bir duruma düşer ve manipölö edilmesi daha da kolaylaşır.
- **Ters manipölasyon;** ise manipölatörün karşı tarafa yapmak istediğinin tersi bir davranış tutumunda bulunarak karşı tarafa ters psikoloji uygulayarak manipölö etme yöntemidir.
- **Sessiz manipölasyon;** karşı tarafa direkt bir baskı uygulamadan sessiz bir şekilde karşı tarafın duygu ve düşüncelerini yöneterek uygulanan bir tekniktir. Bu tekniği kullanan manipölatif taraf karşı tarafa susarak cevap verme düşüncesindedir onu baskı altında hissettirir ve ne yaptığını düşünmesi için ona zaman tanır böylelikle mağdur taraf suçun kendisinde olduğunu düşünür.
- **Flörtöz manipölasyon;** kişi kendi çıkarları için partnerinin düşünce ve davranışlarını yönetmesi ve bir sıcak bir soğuk yöntemiyle kişiyi kendine bağlaması biçimidir.
- **Dijital Manipölasyon;** bir çok fotoğrafta kullanılan kişileri silme, veya birçok fotoğrafta yapılan rötuşlar aslında olmayan bir şeyi var etme ya da var olan bir şeyi yok ederek insanlara yanlış bilgiler sunmaktadır. “photoshop”

Sonuç

Manipölasyon ilk zamanlardan bu yana sıkça kullanılan ve psikolojik ve dijital olmak üzere ikiye ayrılan bir yöntemdir. Psikolojik manipölasyonun iki çeşidi vardır iyi yönlü, kötü yönlü bu yöntemleri kullanarak mağdurun akıl sağlığıyla oynamayı planlarlar. Manipölö etme yöntemleri lovebombing, ghosting, gaslighting, ayna etkisi olmak üzere 4 tanedir. manipölasyon antik çağdan yeni çağa kadar karşımıza daha yoğun çıkarken dijital manipölasyonda yakın çağı daha aktif kullanım görülür. Manipölasyon çeşitleri manipölö yöntemlerine göre değişebilir. Böylelikle her yöntem için farklı manipölö çeşitleri kullanarak sağlamlaştırılmış bir manipölö uygulayabiliriz.

Kaynakça

Avcıoğlu, H. (2019, temmuz 24). 1. dünya savaşından kalma 107 yaşındaki lensle video çekildi. <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.webtekno.com%2Fbirinci-dunya-savasi-ndan-kalma-107-yasindaki-lensle-video-cekildi-h73013>.

psig=AOvVaw0C52gdzaPrEXiJdZ959FgO&ust=1746012361661000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBcQjhqxqFwoTC: <https://www.go->

- ogle.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.webtekno.com%2Fbirinci-dunya-savasi-ndan-kalma-107-yasindaki-lensle-video-cekildi-h73013.
psig=A0vVaw0C52gdzaPrEXiJdZ959FgO&ust=1746012361661000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBcQjhxqFwoTC adresinden alındı
- Batuk, C. (2009). MİT Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar. *https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/109528*, 6, 27-53.
- Güven Sündüs, A. (2025, Nisan). *antik çağda sağlık uygulamaları*. *www.soylentidergi.com*: <https://www.soylentidergi.com/wp-content/uploads/2023/08/EE0496E0-FC3D-4537-8B32-E1C4E6E0858A.jpeg> adresinden alındı
- www.evrimagaci.org*. (2025, Mayıs). *www.evrimagaci.org*. https://evrimagaci.org/orta-cagda-ne-oldu-orta-cag-tum-dunya-icin-gercekten-de-karanlik-bir-donem-miydi-9166#google_vignette. adresinden alındı
- www.kagitsatis.com*. (2025, Mart). <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fkagitsatis.com%2Fmatbaanın-icadi-ve-etkileri%2F&psig=A0vVaw3zJiJyRv8fhguLRWLJ-9Pa&ust=1746870302644000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBcQjhxqFwoTCKjxipaNlo0DFQAAAAAdAAAAABAJ>: <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fkagitsatis.com%2Fmatbaanın-icadi-ve-etkileri%2F&psig=A0vVaw3zJiJyRv8fhguLRWLJ-9Pa&ust=1746870302644000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBcQjhxqFwoTCKjxipaNlo0DFQAAAAAdAAAAABAJ> adresinden alındı
- www.onedio.com*. (2025, Mart). <https://img-s1.onedio.com/id-63524f6ac28e31224c59c90f/rev-0/w-1200/h-1200/f-jpg/s-aec62c87842f7c845b0292f7f7c498d60a712616.jpg>. adresinden alındı
- www.oyku.com.tr*. (2025, Mart). *www.oyku.com.tr*. https://oyku.com.tr/wp-content/uploads/2018/05/Kader_BillBoard_01.jpg. adresinden alındı
- Yağbasan, M. (2009, ekim 07). Medya ve Etik Sempezyumu. https://www.academia.edu/download/6155238/i._medya_etik_sempozyumu.pdf-31-03-2010_15-05-1110-21-2-92.pdf#page=49, 51.
- Yılmaz, H. (2018). İnsan İlişkilerinde mmanipülasyon Ölçeği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4).

Liderliğin Dönüşümü: COVID-19 Öncesi ve Sonrası Bir Değerlendirme

Halim KAZAN*

İrem YUMAÇ**

Öz: Liderlik, örgütsel hedeflere ulaşma sürecinde bireyleri etkileyip yönlendirme becerisi olarak tanımlanmakta ve bu yönüyle yönetim bilimlerinin temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Liderler; yalnızca karar alma süreçlerinde değil, aynı zamanda çalışanların motivasyonu, kurum içi iletişim ve kriz yönetiminde de önemli rol üstlenmektedir. COVID-19 pandemisi, liderlik anlayışının bu dinamik yapısını doğrudan etkileyen küresel bir kriz olarak ortaya çıkmış ve liderlik uygulamalarında belirgin değişimlere yol açmıştır. Pandeminin liderlik literatürüne etkisini kavramsal düzeyde inceleyebilmek amacıyla bu çalışmada, Scopus veri tabanında "leadership" anahtar kelimesiyle yapılan taramalar yoluyla pandemi öncesi (2015–2019) ve pandemi sonrası (2020–2025) dönemlerde literatürde en çok yer verilen liderlik yaklaşımları belirlenmiştir. Bu süreçte, VOSviewer yazılımı aracılığıyla yazar anahtar kelimeleri (author keywords) analiz edilmiş ve dönemsel farklılıklar ortaya konulmuştur. Çalışma bulguları, pandemi öncesinde dönüşümcü, etik ve işlemsel liderliğin ön planda olduğunu; pandemi sonrasında ise kriz liderliği ve dijital liderlik gibi yeni yaklaşımların literatürde daha fazla yer bulduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, pandemi sürecinin liderlik yaklaşımlarına etkisini ortaya koyarak, alandaki literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Pandemi, Liderliğin Dönüşümü

The Transformation of Leadership: A Pre- and Post-COVID-19 Review

Abstract: Leadership is defined as the ability to influence and guide individuals toward achieving organizational goals and is therefore regarded as one of the foundational pillars of management sciences. Leaders play a critical role not only in decision-making processes but also in motivating employees, facilitating internal communication, and managing crises. The COVID-19 pandemic emerged as a global crisis that directly affected the dynamic structure of leadership and led to significant changes in leadership practices. To conceptually examine the impact of the pandemic on the leadership literature, this study identified the most frequently referenced leadership approaches in the literature before (2015–2019) and after (2020–2025) the pandemic through keyword searches using the term "leadership" in the Scopus database. In this process, author keywords were analyzed with the help of VOSviewer software to reveal temporal differences. The findings of the study indicate that transformational, ethical, and transactional leadership were more prominent in the pre-pandemic period, whereas crisis leadership and digital leadership emerged more frequently in the literature after the pandemic. In this regard, the study aims to provide a conceptual foundation for future research by demonstrating the transformation in the field of leadership.

Keywords: Leadership, Pandemic, Leadership Transformation

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme, İstanbul, Türkiye. / Prof. Dr., Istanbul University, Business Administration, Istanbul, Turkey. ORCID: 0000-0002-9234-6214, E-posta/E-mail: halim.kazan@istanbul.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme, İstanbul, Türkiye. / Ph.D. Student, Istanbul University, Department of Business Administration, Istanbul, Turkey. ORCID: 0000-0002-3840-8912, E-posta/E-mail: iremyumac@ogr.iu.edu.tr

Giriş

Günümüzde liderlik, bireyleri belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda bilinçli ve sistematik bir şekilde etkileme ve yönlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Etkili bir lider, yalnızca örgüt üyelerinin mesleki gelişimlerine rehberlik eden bir figür değil; aynı zamanda güven inşa eden, ikna gücü yüksek iletişim becerilerine sahip olan ve çalışanları motive edebilen bir aktör olarak da değerlendirilmektedir (Önen ve Kanayran, 2015). Liderlik, örgütsel verimliliğin artırılması ve hedeflere ulaşılması sürecinde yönetim fonksiyonlarının temel bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda liderler; örgütsel politika ve stratejilerin çalışanlara iletilmesinde, görev ve sorumlulukların açık biçimde tanımlanmasında ve bireylerin hedeflere ulaşmalarını sağlayacak etkili yönergelerin oluşturulmasında kritik bir rol üstlenmektedir (Gün ve Aslan, 2018).

COVID-19 pandemisi, tüm dünyada örgütler ve çalışanlar üzerinde derin etkiler yaratmış ve bu durum mevcut liderlik anlayışlarının da dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Kriz koşullarının başarıyla yönetilebilmesi, liderlerin sahip olduğu becerilerin önemini daha görünür kılmıştır (Gül ve Çelebi, 2020). Pandemi, işletmelerin örgüt kültüründe köklü değişimlere neden olmuş (Mustajab vd., 2020) ve buna bağlı olarak liderlik kavramı ile liderlik uygulamaları da önemli ölçüde dönüşmüştür (Harris, 2020). Bu tür kriz süreçlerinde, özellikle pandemi gibi tüm dünyayı ve toplumları etkileyen durumlarda, çalışanları belirlenen hedefler doğrultusunda yönlendiren ve onların daha etkili çalışabilmelerine zemin hazırlayan liderlerin rolü her zamankinden daha kritik hâle gelmiştir (Mansur ve Uysal, 2021). Pandemi süreci yalnızca fiziksel çalışma koşullarını değil, aynı zamanda çalışanların duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını da ön plana çıkarmıştır. Belirsizlik, kaygı ve izolasyon gibi olgular, çalışanların yalnızca görevlerini yerine getirmeleri değil; aynı zamanda anlamlı ilişkiler kurmaları, sürece şeffaf biçimde katılmaları ve yöneticileriyle duygusal bağ geliştirmeleri gerekliliğini doğurmuştur. Bu çerçevede liderlik, sadece yönetsel bir pozisyon olmaktan çıkarak; duygusal destek sağlayan, çalışanları sürece dahil eden ve onları güçlendiren bir yapı hâline gelmiştir.

Bu çalışma kapsamında, pandemi öncesi ve sonrası dönemlerde literatürde öne çıkan liderlik türlerinin neler olduğunu belirlemek amacıyla Scopus veri tabanından yararlanılmıştır. 2015–2019 (pandemi öncesi) ve 2020–2025 (pandemi sonrası) yıllarını kapsayan iki farklı zaman diliminde “leadership” anahtar kelimesiyle yapılan taramalardan elde edilen yayınlara ait yazar anahtar kelimeleri (author keywords), VOSviewer yazılımı aracılığıyla occurrence (görülme sıklığı) temelli olarak analiz edilmiştir. Bu yöntemle, araştırmacının öz-

nellyiğinden bağımsız olarak, ilgili dönemlerde literatürde en çok dikkat çeken liderlik türleri belirlenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre pandemi öncesinde en çok dönüşümcü, etik ve işlemsel liderlik türleri ön plandayken; pandemi sonrasında kriz liderliği ve dijital liderlik gibi kavramların daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Bu da pandemiyle birlikte liderlik anlayışlarının, yalnızca geleneksel performans ve yapı odaklılıktan ziyade, psikolojik dayanıklılık, dijital yeterlilik, esneklik ve belirsizlik yönetimi gibi çok boyutlu ihtiyaçlara yöneldiğini göstermektedir.

Bu yönüyle çalışma, pandemi sürecinin liderlik literatürüne nasıl bir yön verdiğini ortaya koymakta ve dönemsel olarak değişen liderlik yaklaşımlarını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Böylece, alandaki mevcut tartışmalara katkı sunmanın yanı sıra, gelecekteki araştırmalara yönelik bir perspektif sağlaması beklenmektedir.

Literatürde Öne Çıkan Liderlik Türleri Ve Pandemi Sonrası Dönüşümü Dönüşümcü Liderlik

Günümüzde hızla değişen iş dünyasında etkili liderlik, stratejik başarı açısından her zamankinden daha önemli bir hale gelmiştir. Örgütlerin rekabetçi tehditlere karşı yeniden yapılandırılması ve dönüşüm süreçlerine yönelmesi, dönüşümcü liderlik konusuna yönelik akademik ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. Dönüşümcü liderlik, örgütlerin hem yeni pazar fırsatlarını hızlı biçimde tanımlayabilmeleri hem de bu fırsatlara uygun kurumsal yetkinlikleri geliştirebilmeleri açısından temel bir rol oynamaktadır (Bass, 1998). Çalışanlara ortak bir vizyon sunarak onları bu vizyona aktif biçimde katılmaya teşvik eden dönüşümcü liderler, örgütsel kültürde stratejik değişiklikler yaparak bireylerin mevcut performanslarının ötesine geçebileceklerine inanmalarını sağlamaktadır (Eren, 2001, s. 483). Bu liderlik tarzı, takipçilerin sorunlara farklı açılardan yaklaşmasını teşvik ederek onların düşünsel dönüşümünü de beraberinde getirmektedir (Yıldız, 2013). Dönüşümcü liderlik, belirlenen hedefe ulaşmak amacıyla yeni bir sistemin yapılandırılmasını, takipçilerin sorumluluklarının yeniden tanımlanmasını ve örgütün misyon ile vizyonunun yeniden şekillendirilmesini sağlayan bir liderlik tarzı olarak tanımlanmaktadır (Leithwood, 1992: 8–12; Yukl, 1999: 213). Özellikle kriz dönemlerinde, belirsizlik düzeyi yüksek ve karmaşık yapıları örgütlerde dönüşümcü liderlik daha da ön plana çıkmaktadır (Bolat, 2008).

Dönüşümcü liderlik, pandemi döneminde ortaya çıkan krizlerle başa çıkabilmek ve örgütsel dayanıklılığı olumlu etkileyen bir liderlik çeşididir (Aksoy ve Çakır, 2023; Odeh, 2021). Bu liderlik tarzı, çalışanlara iletilen anlam yüklü

mesajlar aracılığıyla onların yön bulmalarına katkı sağlarken, liderin sahip olduğu yetkinlik ve kararlılık da takipçileri tarafından model alınmasını kolaylaştırmaktadır (Yılmaz ve Kasımoğlu, 2024: 17). Dönüşümcü liderler, ilham verici iletişimleri, bireysel ilgi gösterme becerileri ve stratejik vizyonları sayesinde çalışanları sadece görevi yerine getirme yönünde değil, aynı zamanda kendi potansiyellerini aşmaları için de motive etmektedir. Bu bağlamda, pandemi öncesinde dönüşümcü liderlik, esas olarak çalışan performansını artırma ve örgütsel kültürde pozitif değişimi teşvik etme aracı olarak görülmektedir.

Ancak pandemiyle birlikte liderlik rollerinde belirgin bir değişim yaşanmış, dönüşümcü liderlik çalışanların sadece performans değil, aynı zamanda psikolojik dayanıklılıklarını da destekleyen bir yapı haline gelmiştir. Nitekim bu süreçte bireysel ilgi ve içten duygu ifadesine dayalı dönüşümcü liderlik tarzlarının, umut, direnç ve iyimserlik gibi olumlu çıktılarla ilişkilendiği görülmektedir (Kashive ve Raina, 2024).

Pandemi sonrası dönemde dönüşümcü liderlik, örgütlerin sürdürülebilirliğini sağlamak ve çalışan bağlılığını güçlendirmek açısından hayati bir rol üstlenmektedir. Bu liderlik tarzı, adil ve akılcı kararlar alarak, çalışanlara ilham verici bir motivasyon sunmakta; onların yenilikçilik ve yaratıcılık kapasitelerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda çalışanları sürece aktif olarak dahil eden dönüşümcü liderler, pandemi gibi kriz ortamlarında örgütsel dayanıklılığı artırmakta ve çalışanların işlerine gönülden bağlılık göstermelerini sağlamaktadır. Yeni medya kanalları aracılığıyla yürütülen iç iletişim süreçleri sayesinde liderler, örgütün mevcut durumunu ve alınan kararları şeffaf bir şekilde paylaşarak çalışan güvenini pekiştirmekte; bu da iş birliğini ve motivasyonu desteklemektedir. Sonuç olarak dönüşümcü liderlik, sadece performansa değil, aynı zamanda örgütlerin kriz sonrası toparlanma ve uyum sağlama süreçlerine de stratejik katkı sunan bir kaynak haline gelmiştir (Santoso vd., 2022).

Pandemi sonrası değişen iş dinamiklerinde esnek ve çalışan merkezli düzenlemelerin ön plana çıkmasıyla dönüşümcü liderlik, çalışanların motivasyon ve bağlılıklarını artırarak yeni düzene adaptasyonu kolaylaştıran kritik bir unsur haline gelmiştir (Yasmin, 2024). Ayrıca bu liderlik tarzı, çalışanların duygusal bağlılığını ve uyumsal direncini güçlendirerek işten ayrılma niyetlerini azaltmakta, örgütlere daha istikrarlı bir iş gücü sağlamaktadır (Ha vd., 2024).

Evden çalışmanın yaygınlaşması, iş taleplerinin artması ve zamansal sınırların ortadan kalkması gibi faktörler çalışanların stres düzeyini artırmıştır. Bu noktada dönüşümcü liderliğin bireysel ilgi, ilham verici motivasyon ve entelektüel teşvik boyutları, çalışanların iş-yaşam dengesi kurmalarına ve psikolojik kaynaklarını korumalarına yardımcı olmuştur (Arthi ve Gita, 2024). Özellikle

iş-yaşam sınırlarının bulanıklaştığı bu süreçte, dönüşümcü liderliğin çalışanların uyumlu iş tutkularını besleyerek yaşam doyumlarını artırdığı, motivasyonlarını desteklediği ve tükenmişlik gibi olumsuz sonuçları engellediği görülmektedir (Goswami ve Jena, 2024).

Uzaktan ve yüz yüze çalışma sistemlerinin yeniden şekillendiği pandemi sonrası dönemde, dönüşümcü liderlik tarzı ofis ortamında çalışanlar üzerinde güçlü bir bağlılık etkisi oluşturmuş; bireysel ihtiyaçlara duyarlı ve motive edici yaklaşımlar çalışanların örgüte olan duygusal bağlarını pekiştirmiştir (Lucjan et al., 2023). Bununla birlikte dönüşümcü liderlik, örgütsel vatandaşlık davranışlarını teşvik ederek sürdürülebilir başarıya katkı sunmuş, bilgi çalışanlarının aidiyet duygusunu pekiştirmiştir (Atan ve Atan, 2023).

Pandemi sonrası dönemde örgütlerin karşılaştığı ani değişimlere karşı direnç geliştirme ihtiyacı artarken, dönüşümcü liderlik bu süreçte kritik bir rol üstlenmektedir. Özellikle çalışanların psikolojik gücünü artırarak onların zorluklarla baş etme kapasitelerini geliştiren bu liderlik tarzı, aynı zamanda örgütlerin değişen koşullara uyum sağlama yeteneğini desteklemektedir (Minh ve Long, 2023). Bu sayede dönüşümcü liderler, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde toparlanmayı kolaylaştırarak, kriz sonrası yeniden yapılanma süreçlerini daha sürdürülebilir hale getirmektedir. Bu liderlik tarzı, hem bireysel hem kurumsal düzeyde toparlanma ve yeniden yapılanmayı kolaylaştırarak, stratejik yönelimlerin belirlenmesinde ve dijitalleşmenin etkin kullanımında belirleyici olmuştur (Chong ve Duan, 2022).

Son olarak pandemi sonrası dönemde dönüşümcü liderlik, yalnızca bireylerin değil, örgütlerin de değişen koşullara uyum sağlamasında hayati bir rol üstlenmiştir. Bu liderlik tarzı, hem bireysel hem kurumsal düzeyde toparlanma ve yeniden yapılanmayı kolaylaştırarak, stratejik yönelimlerin belirlenmesinde ve dijitalleşmenin etkin kullanımında belirleyici olmuştur (Minh ve Long, 2023; Chong ve Duan, 2022). COVID-19 gibi krizler, örgütleri mevcut yapıları sorgulamaya ve değişimi kaçınılmaz kılmaya yönlendirmiştir. Bu süreçte, dönüşümcü liderliğin değişim süreçlerine aktif destek vermesi, stratejik vizyonu eyleme dönüştürmesi ve hata toleransı yüksek bir örgüt kültürü inşa etmesi kritik bir rol üstlenmiştir. Nitekim bazı şirketlerde dönüşüm ancak liderlik yapısındaki değişimle mümkün olabilmektedir (Wegert, 2024).

Tablo 1. Dönüşümcü Liderliğin Dönüşümü

Dönüşümcü Liderlik	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası
	Vizyoner ve ilham verici liderlik ön plandaydı.	Vizyoner özelliğini korumakla birlikte psikolojik dayanıklılığı artırma ve duygusal güçlendirme öne çıktı.
	Performans ve verimlilik artışı temel hedefti.	İş-yaşam dengesi ve çalışan refahı daha fazla önem kazandı.
	Uzun vadeli değişim hedeflerine odaklanıyordu.	Uzun vadeli vizyonunu korumakla birlikte kısa vadeli esneklik ve toparlanma becerileri önem kazandı.
	Yukarıdan aşağıya ilham verici mesajlarla yön gösterme ön plandaydı.	Şeffaf, çift yönlü iletişim ve çalışanların karar süreçlerine aktif katılımı önem kazandı.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Etik Liderlik

Yeni liderlik yaklaşımları çerçevesinde son yıllarda önemi giderek artan etik liderlik, örgütlerin en önemli unsuru olan insan kaynağını ele alan liderlik türlerinden biridir. Etik liderlik, yöneticilerin karar alma süreçlerinde ve uygulamalarında gücü kullanma biçimlerine odaklanan bir liderlik türüdür. Bu liderlikte güç ve etki, ahlaki değerler ve etik ilkelere dayalı bir otoriteden kaynaklanır (Akdoğan ve Demirtaş, 2014). Etik liderlik, örgütlerde etik değer, ilke ve standartların oluşturulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi amacıyla uygulanan bir liderlik biçimidir. Etik liderler, yalnızca bu değerleri tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda tüm çalışanlar için davranışsal düzeyde rol model işlevi görerek örgütte etik kültürün yerleşmesine katkı sağlar (Şantaş vd., 2014). Etik liderler; insancıl, dürüst, adil ve dengeli kararlar verme gibi özelliklerle tanımlanmaktadır (Brown ve Trevino, 2006). Normatif davranışlarıyla takipçilerine rol model olan etik liderler; açık etik mesajlar sunar, geri bildirimini teşvik eder, etik standartlar belirler ve ödül-ceza mekanizmalarıyla bu standartlara uyumu sağlarlar. Ayrıca, çalışanları karar süreçlerine dahil ederek etik ilkelerin yaygınlaşmasını desteklerler (Miao, 2013).

COVID-19 pandemisinin küresel etkisi, örgütlerdeki etik karar alma süreçlerini, liderlik biçimlerini ve mevcut planları zorlamıştır (Knox vd., 2025). Pandemi sürecinde belirsizlik, iş yükü ve çatışma gibi yoğun stres unsurlarıyla başa çıkmada etik liderlik belirleyici bir rol oynamıştır. Etik liderlerin dürüstlük, saygı ve topluluk bilinci gibi temel değerlere dayalı yaklaşımlarının, iş yerindeki stres düzeyini anlamlı biçimde azalttığı ortaya konmuştur (Georganta vd., 2025). Etik liderlik, bu gibi kriz anlarında sadece stratejik bir araç olarak değil, aynı zamanda topluluk yararlarını önceleyen ve uzun vadeli güven inşa eden bir liderlik anlayışı olarak da öne çıkmıştır. Bu nedenle, liderlerin eylem ve iletişimlerinde sürdürülebilirlik oldukça önem arz etmektedir (Knox vd., 2025).

Pandemi sonrasında ise etik liderlik, çevredeki insanlarla güven ilişkisini sürdürmede kritik bir rol üstlenmiştir. Kriz anlarında liderlerin etik ilkelere dayalı, şeffaf ve tutarlı iletişim kurarak ortak bir vizyon ortaya koymaları, güvenin korunmasında belirleyici unsur haline gelmiştir (Pitono ve Fauzi, 2025). Bu süreçte etik liderler, tüm paydaşları eşitlik, hesap verebilirlik ve toplumsal sorumluluk temelli karar alma biçimleriyle yapılandırma sürecine dahil etmektedir (Slagle vd., 2025). Bu yönüyle etik liderlik, örgütleri yalnızca kriz anlarında yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda kriz sonrası yeniden yapılanma ve adil bir yapının tesisi açısından da etkili olmaktadır. Etik liderlerin çalışanlara adil, saygılı ve şeffaf yaklaşımları, onların örgütsel destek algılarını olumlu etkileyerek zorlu koşullara karşı daha dirençli hale gelmelerini sağlamaktadır. Kriz dönemlerinde bu liderlerin varlığı, çalışanların kaynak kaybı döngüsüne girmesini önlemekte, dayanıklılık ve refah düzeylerini iyileştirmektedir (Pham vd., 2024). Pandemi sonrasında etik liderlik, yalnızca bireysel ilişkilerde değil, kurumsal düzeyde de adalet, eşitlik ve insan onurunu önceleyen bir yaklaşım haline gelmiştir. Bu bağlamda etik liderlik, kriz sonrası dönemde sosyal duyarlılık, yapısal adalet ve kapsayıcılık temelinde yeniden konumlanmıştır (Musbahi vd., 2022).

Tablo 2. Etik Liderliğin Dönüşümü

Etik Liderlik	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası
	Kurumsal etik değerlerin çalışanlarca benimsenmesine öncülük etmekteydi	Dayanışma odaklı, yeniden yapılanma süreçlerine liderlik etme öne çıktı.
	Kurumsal etik normların yapılandırılması öncelikliydi.	Toplumsal duyarlılık, eşitlik ve insan onurunu merkeze alan karar yaklaşımları öne çıktı.
	Kural odaklı ve sabit karar süreçleri ön plandaydı.	Esnek, katılımcı ve şeffaf karar süreçleri öne çıktı.
	Yol gösteren ve davranışlarıyla örnek olan lider tanımı vardı.	Çalışanların duygusal ihtiyaçlarına duyarlı, güven ve bağlılık inşa eden lider özelliği eklendi.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşlemsel Liderlik

İşlemsel liderlik en genel tanımıyla, lider ile takipçileri arasında bir değiş-tokuş ilişkisine dayanan ve performansa bağlı ödül-ceza mekanizmalarıyla örgütsel düzeni sağlamayı amaçlayan bir liderlik biçimi olarak tanımlanmaktadır (Schriberg vd., 2002; Bryant, 2003). Bu liderlik yaklaşımında, liderler çalışanlara açık rol ve görev tanımları sunmakta; kurallar, prosedürler ve beklentiler net bir biçimde ortaya konulmaktadır (Keklik, 2012). Liderler, astlarını belirlenen kurallar doğrultusunda yönlendirerek, görev odaklı davranışlarıyla örgütsel hedeflere ulaşmayı amaçlar. Bu yapılandırılmış ve disiplinli yakla-

şımada, liderler genellikle yalnızca standartlar karşılanmadığında müdahalede bulunmakta, karar verme süreçlerinde yaşadıkları güçlükler nedeniyle müdahaleyi çoğunlukla ertelemektedirler (Sabuncuoğlu & Tüz, 2005; Sökmen, 2010).

COVID-19 gibi kriz dönemlerinde işlemsel liderlik, belirsizlik ortamında çalışanlara net beklentiler sunarak yön gösterici bir rol üstlenmiştir. Bu liderlik biçimi, çalışanların önceden tanımlanmış hedeflere ulaşmaları karşılığında ödüllendirilmesine dayandığı ve yapısal süreçlere odaklandığı için, özellikle uzaktan çalışma ortamlarında etkili bulunmuştur (Laohavichien ve Weerasai, 2024; Nguyen vd., 2024). Nitekim pandemi sonrası dijitalleşen iş ortamlarında, işlemsel liderliğin görevlerin açıkça tanımlanması, performansa dayalı ödüllendirme ve yapılandırılmış beklentiler yoluyla bilgi paylaşımı, görev bilgisi ve motivasyon gibi unsurlar üzerinde olumlu etkiler yarattığı görülmüştür (Nguyen vd., 2024).

Lucjan (2023) tarafından yapılan çalışmada, uzaktan çalışanlar için işlemsel liderliğin daha etkili olduğu, çünkü bu liderlik biçiminin açık hedefler, net yönlendirmeler ve ödül-ceza sistemine dayalı yapı sunarak örgütsel bağlılığı teşvik ettiği vurgulanmaktadır. Bu sayede, fiziksel temasın sınırlı olduğu ortamlarda çalışanların görevlerine odaklanmaları kolaylaşmakta ve performans sürekliliği desteklenmektedir. Benzer şekilde, D'Souza vd. (2023) işlemsel liderliğin, çalışanların duygusal tükenmişlik yaşadığı dönemlerde dahi performans düzeylerini koruyarak örgütsel verimliliğin sürdürülmesine katkı sağladığını belirtmektedir.

Wang (2024) tarafından sunulan çalışmada ise, dönüşümcü liderlik stratejik düzeyde vizyon belirleme ve kültürel değişimi teşvik etme işleviyle öne çıkarken, işlemsel liderliğin süreçlerin yürütülmesinde operasyonel destek sağladığı gösterilmiştir. Bu bağlamda, işlemsel liderlik hedeflerin netleştirilmesi, görevlerin yapılandırılması ve sürecin disiplinli biçimde sürdürülmesini sağlayarak bilgi yönetiminin günlük işleyişini etkin biçimde organize etmiştir.

Ancak, işlemsel liderliğin faydaları kısa vadeyle sınırlı kalabilmektedir. Pongpearchan ve Rattanaborworn (2023) tarafından yürütülen araştırmada, çevresel belirsizliğin arttığı dönemlerde işlemsel liderliğin firma performansı üzerindeki etkisinin zayıfladığı ve bu liderlik tarzının işletmelerin uzun vadeli hayatta kalmalarına olan katkısının sınırlı olduğu ortaya konulmuştur. Bu da işlemsel liderliğin, pandemi sonrası dönemde anlık performans iyileştirmeleri sağlamakla birlikte, sürdürülebilir örgütsel dayanıklılığa tek başına katkı sunmakta yetersiz kaldığını göstermektedir.

Son olarak, literatürde işlemsel liderliğin yeniliğe karşı daha muhafazakâr bir tutum sergilediği ve değişime açık olmayan bir yapıda olduğu da

belirtilmektedir (Bozkurt ve Göral, 2013). Bu durum, değişim ve belirsizlik dönemlerinde işlemsel liderliğin stratejik esneklikten yoksun kalabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 3. İşlemsel Liderliğin Dönüşümü

İşlemsel Liderlik	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası
	Günlük operasyonel süreçleri yürütmeye odaklı, mevcut yapının işleyişini sürdüren bir liderlik biçimiydi.	Dönüşümcü liderliğin stratejik vizyonunu, sahadaki uygulamalara dönüştürerek operasyonel düzeyde önemli bir rol üstlenmiştir.
	Kurallara ve prosedürlere sıkı sıkıya bağlı, yapılandırılmış bir yönetim anlayışı hâkimdir.	Belirsizlik ortamında, çalışanlara açık görev tanımları ve süreçler sunarak istikrar sağlayıcı bir işlevi vardır.
	Yenilik ve değişim süreçlerine karşı katı ve muhafazakâr bir yaklaşım sergiler.	Mevcut yapıların sürdürülmesine odaklandığı için, yeni durumlara hızla adapte olma konusunda sınırlı bir esneklik sunmaktadır.
	Hiyerarşik, yapılandırılmış ve yüz yüze etkileşimin olduğu ortamlar gerektirir.	Uzaktan çalışma ortamlarında net beklentiler sunması nedeniyle işlevsel bulunmuştur.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kriz Liderliği

Krizler, liderlerin yönetsel kapasitelerinin sınırlarını zorlayan ve ne zaman, nasıl ortaya çıkacağı öngörülemeyen çok boyutlu durumlar olarak örgütlerin geleceğini tehdit etmektedir. Her kriz kendi liderini ortaya çıkarırken, krizleri fırsata çevirebilme becerisi liderlik yetkinliğinin en belirleyici unsurlarından biri hâline gelmektedir. Bu nedenle, kriz ortamlarında etkili liderlik sergileyebilen, belirsizlikle başa çıkabilen ve yeni bir vizyonla örgütü yönlendirebilen liderlerin varlığı giderek daha kritik bir önem kazanmaktadır (Topcu, 2017). Kriz ve liderlik, yakından ilişkili iki olgudur. İnsanlar krizleri tehdit ve belirsizlik içeren, acil eylem gerektiren ciddi durumlar olarak deneyimlemektedir (Rosenthal vd., 2001). Bu tür bir sıkıntı anında insanların doğal tepkisi, liderlere dönüp “bir şey yapmalarını” beklemektir. Kriz liderliği sonucunda stres azaldığında ve normal durumlara geri dönüldüğünde, insanlar bu liderleri “gerçek lider” olarak kabul etmektedir. Ancak kriz çözüme ulaşmaz ve “normalleşme” gerçekleşmezse, liderler kaçınılmaz biçimde günah keçisi hâline gelir (Boin ve Hart, 2003). Kriz liderliği, bir krizin başarılı şekilde çözülmesi, bir dizi karar ve yargı süreci olarak da görülebilir (Aguilera, 1990). Kriz liderlerinin bu süreci başarılı şekilde yönetebilmelerinde öz yeterlikleri ve motivasyonları önemli bir rol oynamaktadır (Hadley vd., 2011). Kriz liderliği, proaktif bir yaklaşıma sahiptir; olası krizleri önceden öngörmeye ve büyük çaplı bir kriz ortaya çıkmadan önce organizasyonu sistemli bir şekilde hazırlamaya odaklanır (Mitroff,

2004). Kriz anlarında liderler; krizi tanımlamaktan etkili iletişim kurmaya, kaynakları yönetip ekip çalışmasını organize etmekten öğrenme sürecini desteklemeye ve sorumluluk gerektiren önemli kararlar almaya kadar hayati roller üstlenirler (Şenduran, 2024). Kriz lideri, kriz gerçekleşmeden önce erken uyarı sinyallerini değerlendirip hızlıca önleyici adımlar atmalıdır. Uyarı ikazıyla birlikte araştırma ve önleme faaliyetlerine başlamalıdır. Kriz başladığında, zararın yayılmasını engelleyecek acil önlemleri almalıdır. Krizin olumlu yönlerini belirleyip bunları fırsata çevirmeli, ardından iyileştirme aşamasında müşteri kaybını önleyecek ve işleyişin normale dönmesini sağlayacak adımlar atmalıdır. Son aşamada ise krizden dersler çıkararak süreci gözden geçirmelidir. Hazırlıklı liderler bu aşamaları etkili biçimde yöneterek örgütü krizden daha güçlü çıkarabilirler (Güvendi, 2016).

Kriz liderliği, yalnızca bireysel yetkinliklere değil, topluluk içinde ortak bir kimlik ve aidiyet duygusu oluşturmaya dayanan kolektif bir etki süreci olarak öne çıkmaktadır. Pandemi süreci, liderlerin insanları ortak amaçlar etrafında birleştirme, kapsayıcı bir “biz” duygusu inşa etme ve kolektif etkililik algısını güçlendirme becerilerini kritik hâle getirmiştir. Bu bağlamda, etkili kriz liderliği, karar almaktan öte; toplumsal dayanışmayı örgütleyen ve kolektif hareketi yönlendiren bir kimlik inşası pratiğidir. Böylece liderlik, kriz anlarında teknik müdahalenin ötesine geçerek psikososyal bir yön kazanır (Gleibs, 2025). Pandemi sonrası dönemde kriz liderliği, tedarik zinciri kesintilerine karşı hızlı karar alma, etkili iletişim ve paydaşlar arası koordinasyonu sağlayarak kritik bir rol üstlenmiştir. Liderlik, bireysel yeterliliklerin ötesinde stratejik dikkat yönetimiyle çok katmanlı müdahale stratejileri geliştiren bir yapıya evrilmiştir (Tiwari vd., 2025). COVID-19 pandemisi, kriz liderliğine olan ilgiyi özellikle artırmış ve araştırmacılar, liderlerin belirsizlikle nasıl başa çıktıklarını, zamanında nasıl karar verdiklerini ve uzun süreli krizler sırasında paydaş güvenini nasıl sürdürdüklerini incelemeye başlamıştır. Yapılan çalışmalar; uyum sağlama becerisi, duygusal zekâ, etkili iletişim ve etik karar alma gibi özelliklerin ön plana çıktığı görülmüştür. Pandemi öncesinde de kriz liderliğinde merkezi bir yere sahip olan öğrenme ve gelişim kavramları, pandemi sonrasında liderliğin sürdürülebilirliği ve örgütsel dayanıklılık açısından çok daha kritik hâle gelmiştir. (Dirani, 2020).

Tablo 4. Kriz Liderliğin Dönüşümü

Kriz Liderliği	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası
	Liderin bireysel becerileri(öz yeterlik, karar alma kabiliyeti) ön plandaydı.	Liderlik, bireysel yeterliliklerin ötesine geçerek kolektif hareketi örgütleyen ve grup kimliği inşa eden bir süreç evrilmiştir.
	Öğrenme ve gelişim liderlik için önemliydi ancak ikinci plandaydı.	Sürekli öğrenme liderlik başarısının ve örgütsel dayanıklılığın merkezine yerleşmiştir.
	Kriz yönetimi daha çok “teknik müdahale” ve planlamayla ilişkilendirilirdi.	Liderlik, kriz döneminde çalışanların psikolojik sağlamlığını destekleyen bir psikososyal süreç olarak da görülmeye başlanmıştır.
	Kriz, örgüt içinde yönetilecek bir iç süreç olarak görülürdü.	Pandemiyle birlikte kriz yönetimi, toplumsal sorumluluk, kamu iletişimi ve paydaşlar arası dengeyi kapsadı.
	Başarı, krizi bertaraf etmekle ölçülürdü.	Başarı artık sadece krizden çıkmakla değil, krizi örgütsel dönüşüm için bir fırsata çevirebilmekle ölçülmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dijital Liderlik

Dijitalleşme, iş dünyasında süreçlerin dönüşümünü zorunlu kılmış ve liderlik anlayışını yeniden şekillendirmiştir. Dijital dönüşüm yalnızca teknolojik bir değişim değil, aynı zamanda vizyoner, stratejik ve uyum yeteneği yüksek liderlik becerilerini zorunlu kılan bütünsel bir yönetim biçimidir. Bu bağlamda dijital liderlik, hem örgütsel dijital olgunluğu destekleyen koşulları oluşturma hem de çalışanları bu süreçte dâhil etme sorumluluğunu üstlenmektedir. Dijital ortamda etkili liderlik; dönüştürücü vizyon, ileriye dönük strateji oluşturma, dijital okuryazarlık ve esneklik gibi becerilerle tanımlanmakta, aynı zamanda çalışanları değişime hazırlama ve yönlendirme görevini de içermektedir. Dijitalleşen dünyada liderlik, teknik yetkinliklerin ötesinde stratejik rehberlik ve dönüşüm sürecine sahip çıkma kapasitesiyle anlam kazanmaktadır (Kane vd., 2019). Dijital liderlik, toplumun bilgi gelişimine katkı sağlamak amacıyla dijital teknolojinin kullanımını en iyi şekilde değerlendirerek; iletişim, bilişim, içerik ve telekomünikasyon alanlarında temel yetkinlik gerektiren bir örgütsel liderlik tarzıdır (Goethals vd., 2002; Akt: Mihardjo vd., 2019). Dijital liderler; yaratıcı, küresel vizyon sahibi, derin bilgiye sahip ve meraklı liderlik özellikleriyle tanımlanmakta, bu sayede belirsiz ve karmaşık ortamlarda firmaların dönüşümüne öncülük etmektedir (Mihardjo, 2019).

COVID-19 pandemisi, kuruluşları piyasada rekabetçi ve sürdürülebilir katabilmek için dijital yönelime hızla uyum sağlamaya zorlamıştır (Carnevale ve Hatak, 2020). COVID-19 pandemisinden sonra dijital liderliğin rolü, liderlerin belirsizlik karşısında adaptasyon ve vizyon geliştirme kapasiteleriyle öne çık-

mıştır. Bu süreçte dijital araçların kullanımı artmış, liderlik becerileri yönetimsel verimlilik ve bireysel gelişim açısından olumlu etkiler yaratmıştır. Pandemi sürecinde liderler, dijital dönüşüm stratejileriyle kriz yönetimi sağlamış, uzaktan çalışma ve sanal ekip yönetimi gibi süreçlerde etkili olmuştur. Dijital liderlik ayrıca psikolojik iyi oluşa katkı sağlamış, motivasyon, güven ve iş doyumunu gibi unsurların güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Tüm bunlar, dijital ortamda liderliğin sadece teknolojik değil, aynı zamanda insani yönleri de kapsayan bütüncül bir etki alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır (López-Figueroa vd., 2025). Pandemi döneminde, kuruluşların geleneksel fiziksel ortamlardan daha dijital odaklı bir yaklaşıma geçişiyle birlikte dijital liderliğin önemi daha da artmıştır (Penco vd., 2022). Dijital liderler, çalışanların dijital becerilerini geliştirmelerine öncülük etmiş ve dijital dönüşüm sürecinde onları güçlendirerek performanslarını olumlu yönde etkilemiştir. Dijital liderlik pandemi döneminde yalnızca teknolojik dönüşümle sınırlı kalmamış; aynı zamanda örgütsel dayanıklılığı ve sürdürülebilirliği güçlendiren temel bir faktör olarak öne çıkmıştır (Lathabhavan ve Kuppasamy, 2024).

Tablo 5. Dijital Liderliğin Dönüşümü

Dijital Liderlik	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası
	Liderlik yüz yüze ekip etkileşimi ve fiziksel toplantılarla yürütülüyor, dijital araçlar ikincil düzeyde ve tamamlayıcı rol üstleniyordu.	Liderlik sanal takımlar üzerinden yürütülmeye başlamış, iletişim ve karar alma süreçleri dijital platformlara taşınarak dijital araçlar temel yönetim aracı haline gelmiştir.
	Çalışanların psikolojik iyi oluşu liderlik süreçlerinde sınırlı biçimde ele alınıyordu; uzaktan çalışmanın etkileri henüz yaygın değildi.	Liderler, sanal ortamda ekiplerinin iyi oluşunu ve motivasyonunu desteklemeyi öncelikli hale getirmiştir
	Liderlik, denetim ve kontrol odaklıydı; çalışanlara güvenme ve özerklik sınırlıydı.	Coğrafi dağınıklık, liderlerin çalışanlara daha fazla güvenmesini ve onları yetkilendirmesini gerekli kılmıştır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç ve Öneriler

COVID-19 pandemisi, iş dünyasında ve örgütsel yapılarda köklü bir dönüşüme yol açarak liderlik anlayışlarını da doğrudan etkilemiştir. Pandemiyle birlikte belirsizlik, izolasyon ve uzaktan çalışma gibi faktörler, örgütlerin hem operasyonel hem de kültürel olarak yeniden şekillenmesine neden olmuş; bu dönüşüm liderlerin rol ve sorumluluklarını da yeniden tanımlamıştır.

Liderlik, yalnızca örgütsel hedeflere ulaşmayı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda çalışanların motivasyonunu, bağlılığını ve psikolojik dayanıklılığını destekleyen dinamik bir süreçtir. Özellikle kriz dönemlerinde liderlerin yön gösterici, destekleyici ve ilham verici rolleri çok daha kritik hâle gelmektedir.

Çalışmada da vurgulandığı gibi, lider ile çalışan arasındaki etkileşim, örgütsel hedeflere ulaşmada temel belirleyicidir (Önen ve Kanayran, 2015). Pandemi süreci, liderlik tarzlarının bu etkileşimi nasıl kurduğu ve yönettiği konusunda önemli farklılıklar yaratmıştır.

Bu bağlamda, çalışmada yapılan analize göre pandemi öncesinde dönüşümcü, etik ve işlemsel liderlik türleri daha baskınken; pandemi sonrasında kriz liderliği ve dijital liderlik literatürde ön plana çıkmıştır. Bu durum, liderliğin artık yalnızca yönetsel bir pozisyon olmaktan çıktığını ve çok boyutlu, esnek, psikososyal yönü güçlü bir yapı hâline geldiğini göstermektedir.

Dönüşümcü liderlik, artık sadece strateji geliştiren değil, aynı zamanda çalışanlara umut aşılayan, bireysel ilgi gösteren ve örgütsel bağlılığı pekiştiren bir liderlik modeli hâline gelmiştir. Liderin ilham verici iletişimi, bireysel ihtiyaçlara duyarlılığı ve duygusal destek kapasitesi, pandemi gibi kriz zamanlarında örgütsel dayanıklılığı artıran temel unsurlar hâline gelmiştir. Çalışmada da görüldüğü üzere, pandemi sonrası iş dünyasında iş-yaşam dengesine verilen önem artmış, örgütlerin esnek ve çalışan merkezli düzenlemelere yönelmesi, dönüşümcü liderliği daha da hayati bir konuma taşımıştır.

Etik liderlik ise pandemi öncesinde daha çok kurumsal normlar ve davranışsal örneklikle açıklanırken, pandemi sonrası dönemde şeffaflık, adalet, eşitlik ve çalışan refahına duyarlılık gibi değerlere odaklanmıştır. Etik liderler, kriz anlarında yalnızca kurumsal sorumlulukları değil, aynı zamanda çalışanların psikolojik güvenliğini ve aidiyet hissini de önceleyerek, örgüt içi dayanışmanın sürdürülebilirliğini sağlamıştır.

İşlemsel liderlik ise yapısal ve görev temelli yapısıyla uzaktan çalışmada belirli bir işlevsellik sunsa da, pandemi sonrası örgütsel adaptasyon süreçlerinde esneklikten yoksun kalmış; stratejik değişim ve yenilik süreçlerine sınırlı katkı sunabilmiştir.

Kriz liderliği ve dijital liderlik gibi yeni liderlik biçimleri ise pandemiyle birlikte önem kazanmıştır. Kriz liderliği; sadece teknik müdahale süreçlerini değil, aynı zamanda kolektif hareketi örgütleyebilen, psikososyal dayanıklılığı güçlendiren bir kimlik inşa süreci olarak karşımıza çıkmıştır. Dijital liderlik ise, dijital okuryazarlık ve uzaktan ekip yönetimi becerileriyle birlikte, liderlik sürecinin sadece fiziksel değil, duygusal olarak da çalışanlara temas etmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu çalışma, COVID-19 pandemisiyle birlikte liderlik yaklaşımlarında yaşanan değişimleri anlamaya yönelik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Pandemi öncesi ve sonrası dönemler arasında karşılaştırmalı olarak yapılan bu değerlendirme, literatürde öne çıkan liderlik türlerinin zaman içinde nasıl farklılaş-

tığını göstermeye yardımcı olmuştur. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, özellikle dönüşümcü ve etik liderlik yaklaşımlarının pandemi sonrasında daha kapsayıcı ve çalışan odaklı yönlerinin ön plana çıktığını göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, örgütlerde liderlik anlayışlarının yalnızca verimlilik odaklı bir yapıdan çıkarak, çalışanların psikolojik iyi oluşunu da önemseyen bir yön kazandığı söylenebilir. Bu kapsamda, gelecekteki araştırmalarda farklı sektörler veya kültürel bağlamlar arasında liderlik yaklaşımlarının nasıl çeşitlendiğini incelemek faydalı olabilir. Ayrıca uygulayıcılar açısından, özellikle kriz dönemlerinde şeffaflık, empati ve esneklik gibi unsurların liderlik süreçlerinde daha belirleyici hale geldiği göz önünde bulundurularak, bu alanlarda lider gelişim programlarına yönelik çalışmalar yapılması önerilebilir. Bu kapsamda, liderlik stillerinin pandemi gibi olağanüstü koşullarda nasıl bir dönüşüm geçirdiğini daha iyi anlayabilmek adına ampirik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tür çalışmalar, gelecekte liderlik politikalarının geliştirilmesine ışık tutabilir.

Kaynakça

- Aguilera, D. C. (1990). *Crisis intervention: Theory and methodology* (6th ed.). St. Louis, MO: C. V. Mosby.
- Akdoğan, A., & Demirtaş, Ö. (2014). Etik liderlik davranışlarının etik iklim üzerindeki etkisi: Örgütsel politik algılamaların aracı rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 107–124.
- Aksoy, S., & Çakır, O. (2023). Otel işletmelerinde krizlerin olumsuz etkisini azaltmada dönüşümcü liderliğin ve örgütsel rezilyans kapasitesinin rolü. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 329–348.
- Andre, & Lantu, D. C. (2015). Servant leadership and human capital management: Case study in Citibank Indonesia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 169, 303–311.
- Arthi, R., & Gita, P. C. (2024). Remote work demands and work-life balance: Moderating effect of perceived leadership behavior. *Journal of Asian Scientific Research*, 14(1), 1–11.
- Atan, A., & Atan, T. (2023). Managing intellectuals: Reaping the most and the best of knowledge workers in the post-COVID world. *E&M Economics and Management*, 26(4), 38–50.
- Bass, B. M. (1998). *Transformational leadership: Industrial, military, and educational impact*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bizilj, S., Boštjančič, E., & Sočan, G. (2021). Perceived efficacy of virtual leadership in the crisis of the COVID-19 pandemic. *Changing Societies & Personalities*, 5(3), 389–404.
- Boin, A., & 't Hart, P. (2003). Public leadership in times of crisis: Mission impossible? *Public Administration Review*, 63(5), 544–553.
- Bolat, T. (2008). *Dönüşümcü liderlik, personeli güçlendirme ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Bozkurt, Ö., & Göral, M. (2013). Modern liderlik tarzlarının yenilik stratejilerine etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4), 1–20.
- Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595–616.
- Bryant, E. (2003). The role of transformational and transactional leadership in creating, sharing and exploiting organizational knowledge. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9(4), 32–44.
- Carnevale, J. B., & Hatak, I. (2020). Employee adjustment and well-being in the era of COVID-19: Implications for human resource management. *Journal of Business Research*, 116, 183–187.
- Chong, J., & Duan, S. X. (2022). Riding on the waves of the COVID-19 pandemic in re-thinking organizational design: A contingency-based approach. *Journal of Strategy and Management*, 15(4), 628–646.
- Dirani, K. M., Abadi, M., Alizadeh, A., Barhate, B., Garza, R. C., Gunasekara, N., & Majzun, Z. (2020). Leadership competencies and the essential role of human resource development in times of crisis: A response to COVID-19 pandemic. *Human Resource Development International*, 23(4), 380–394.
- D’Souza, G. S., Irudayasamy, F. G., & Parayitam, S. (2023). Emotional exhaustion, emotional intelligence and task performance of employees in educational institutions during COVID-19 global pandemic: A moderated-mediation model. *Personnel Review*, 52(3), 539–572.
- Eren, E. (2001). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Georganta, K., Nikolakopoulos, S., & Glaveli, N. (2025). Workplace quality and exposure to bullying during a crisis: The inhibiting role of positive leadership in nursing. *International Journal of Bullying Prevention*, 1–18.
- Gleibs, I. H. (2025). A social identity approach to crisis leadership. *British Journal of Social Psychology*, 64(2), 1–8.
- Goswami, M., & Jena, L. K. (2024). Decoding the role of leadership on employee’s life satisfaction – through the mediating pathway of work passion and work-to-life interface. *Evidence-based HRM: A Global Forum for Empirical Scholarship*.
- Gül, H., & Çelebi, F. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisinde başlıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kriz yönetiminin değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1703–1715.
- Gün, İ., & Aslan, Ö. (2018). Liderlik kuramları ve sağlık işletmelerinde liderlik. *Journal of Health and Nursing Management*, 5(3), 217–226.
- Güvendi, Y. (2016). *Kriz yönetiminde liderliğin önemi ve kriz liderliği* (Yüksek lisans tezi). Nişantaşı Üniversitesi.
- Ha, T. P. M., & Nguyen, N. L. (2023). Adaptive resilience in a post-pandemic era: A case of Vietnamese organizations. *Problems and Perspectives in Management*, 21(3), 219–229.

- Ha, M. T. P., Ho, D. T., & Nguyen, L. N. (2024). The role of adaptive resilience in the relationship between transformational leadership, affective commitment and turnover intention in the post COVID-19 era: A case of Vietnam. *Business: Theory and Practice*, 25(1), 200–209.
- Hadley, C. N., Pittinsky, T. L., Sommer, S. A., & Zhu, W. (2011). Measuring the efficacy of leaders to assess information and make decisions in a crisis: The C-LEAD scale. *The Leadership Quarterly*, 22(4), 633–648.
- Harris, A. (2020). COVID-19 – School leadership in crisis? *Journal of Professional Capital and Community*, 5(3), 1–6.
- Kane, G. C., Phillips, A. N., Copulsky, J., & Andrus, G. (2019). How digital leadership is (n't) different. *MIT Sloan Management Review*, 60(3), 34–39.
- Kashive, N., & Raina, B. (2024). Transformation leadership's emotional labor and follower's psychological capital: Mediating effect of emotional contagion. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 11(3), 594–619.
- Keklik, B. (2012). Sağlık hizmetlerinde benimsenen liderlik tiplerinin belirlenmesi: Özel bir hastane örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 73–93.
- Knox, C. C., Goodman, D., Entress, R. M., & Tyler, J. (2025). Compounding disasters and ethical leadership: Case studies from Louisiana and Texas. *Public Integrity*, 27(1), 77–95.
- Küçük, K., & Yavuz, E. (2018). Hizmetkâr liderlik: Gandhi örneği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 1(2), 81–93.
- Laohavichien, T., & Weerasai, C. (2024). The influence of leadership on organizational performance through work-from-home outcomes under COVID-19 crisis in Thailand. *Human Systems Management*, 43(6), 1033–1047.
- Lathabhavan, R., & Kuppusamy, T. (2024). Examining the role of digital leadership and organisational resilience on the performance of SMEs during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 73(8), 2365–2384.
- Leithwood, K. A., & Poplin, M. S. (1992). Transformational leadership. *Educational Leadership*, 49(5), 8–12.
- López-Figueroa, J. C., Ochoa-Jiménez, S., Palafox-Soto, M. O., & Hernandez Munoz, D. S. (2025). Digital leadership: A systematic literature review. *Administrative Sciences*, 15(4), 129.
- Lucjan, K., Szostek, D., Balcerzak, A. P., & Rogalska, E. (2023). Relationships between leadership style and organizational commitment: The moderating role of the system of work. *Economics & Sociology*, 16(4), 11–39.
- Mansur, F., & Uysal, D. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde hemşirelerin etik ve altıris-tik liderlik algısı. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7(2), 329–344.

- Miao, Q., Newman, A., Yu, J., & Xu, L. (2013). The relationship between ethical leadership and unethical pro-organizational behavior: Linear or curvilinear effects? *Journal of Business Ethics*, 116, 641–653.
- Mitroff, I. (2004). *Crisis leadership: Planning for the unthinkable*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Mihardjo, L. W. W., Sasmoko, Alamsjah, F., & Elidjen. (2019). Digital leadership impacts on developing dynamic capability and strategic alliance based on market orientation. *Polish Journal of Management Studies*, 19(2), 285–297.
- Mihardjo, L., Sasmoko, S., Alamsjah, F., & Elidjen, E. (2019). Digital leadership role in developing business model innovation and customer experience orientation in industry 4.0. *Management Science Letters*, 9(11), 1749–1762.
- Musbahi, A., McCulla, A., & Ramsingh, J. (2022). Pandemic priorities: The impact of the COVID-19 pandemic on ethical leadership in the healthcare profession. *Leadership in Health Services*, 35(4), 506–518.
- Mustajab, D., Bauw, A., Irawan, A., Rasyid, A., Akbar, M. A., & Hamid, M. A. (2020). COVID-19 pandemic: What are the challenges and opportunities for e-leadership? *Fiscaeconomia*, 4(2), 483–497.
- Nguyen, M., Pontes, N., Malik, A., Gupta, J., & Gugnani, R. (2024). Impact of high involvement work systems in shaping power, knowledge sharing, rewards and knowledge perception of employees. *Journal of Knowledge Management*, 28(6), 1771–1792.
- Odeh, R. B., Obeidat, B. Y., Jaradat, M. O., Masa'deh, R., & Alshurideh, M. T. (2021). The transformational leadership role in achieving organizational resilience through adaptive cultures: The case of Dubai service sector. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 72(2), 440–468.
- Önen, S. M., & Kanayran, H. G. (2015). Liderlik ve motivasyon: Kuramsal bir değerlendirme. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 43–64.
- Penco, L., Profumo, G., Serravalle, F., & Viassone, M. (2022). Has COVID-19 pushed digitalisation in SMEs? The role of entrepreneurial orientation. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 30(2), 311–341.
- Pham, L. N. T., Nguyen, D. T., Vo, A. H. K., & Nguyen, L. D. (2024). Well-being of migrant workers in Taiwan during COVID-19 pandemic: The role of perceived organisational support, employee resilience and ethical leadership. *International Journal of Manpower*, 45(6), 1132–1149.
- Pitono, A., & Fauzi, F. Z. (2025). Public opinions on social media: How to become a trustworthy leader in times of crisis. *International Journal of Public Leadership*, 21(1), 54–71.
- Pongpearchan, P., & Rattanaborworn, J. (2023). The effect of situational, transformational, and transactional leadership on firm survival during the crisis of COVID-19: Empirical evidence from restaurants distribution in Thailand. *Journal of Distribution Science*, 21(8), 11–21.
- Rosenthal, U., Boin, A., & Comfort, L. K. (Eds.). (2001). *Managing crisis: Threats, dilemmas, opportunities*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (2005). *Örgütsel psikoloji*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Santoso, N. R., Sulistyaningtyas, I. D., & Pratama, B. P. (2022). Transformational leadership during the COVID-19 pandemic: Strengthening employee engagement through internal communication. *Journal of Communication Inquiry*, 0(0), 1-24.
- Schriberg, A., Schriberg, D. L., & Lloyd, C. (2002). *Practicing leadership: Principles and applications* (2nd ed.). New York: John Wiley & Sons.
- Shamir, B., & Eilam, G. (2005). "What's your story?" A life-stories approach to authentic leadership development. *The Leadership Quarterly*, 16(3), 395-417.
- Slagle, D. R., Chatham-Carpenter, A., & Williams, A. M. (2025). A discourse of renewal: Higher education leadership and crisis communication during Black Lives Matter. *Public Integrity*, 27(1), 96-111.
- Sökmen, A. (2010). *Yönetim ve organizasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şantaş, F. (2014). Etik liderlik davranışlarının örgütsel adalet üzerindeki etkisi: Hastanede bir uygulama. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(2), 53-69.
- Şenduran, Ş. (2024). Kriz liderliği. *İçinde Liderlik dinamikleri üzerine araştırmalar I* (ss. 41-58). Özgür Yayınları.
- Tiwari, M., Lodoros, G., McClelland, Z., & Nair, S. (2025). Unraveling the complexities associated with leadership during times of supply chain crisis: A study on the healthcare sector. *International Studies of Management & Organization*, 1-34.
- Topcu, M. (2017). Kriz liderliği ve krizleri fırsata çevirmede dönüştürücü-vizyoner liderlik. *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 71-100.
- Wang, S. (2024). Knowledge management practices learned from the COVID-19 pandemic: A case of knowledge-intensive organisation. *International Journal of Knowledge Management Studies*, 15(1), 93-108.
- Wegert, J. (2024). Crisis as a catalyst of market shaping: The role of leadership at different stages of business. *Market-Tržište*, 36(1), 43-58.
- Yasmin, N. N. (2024). Four-day workweek in corporate sector: Post-pandemic work arrangement for Bangladesh. *SN Business & Economics*, 4(7), 80.
- Yıldız, F. F. (2013). Yöneticilerin algılanan sahte ve gerçek dönüşümcü liderlik davranışlarını ayırt etmede makyavelizm ile kişisel açılım ve geri bildirimin etkileri (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi.
- Yukl, G. (2002). *Leadership in organizations*. New Jersey: Prentice Hall.

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tiran'da Aile Kurumu ve Çok Eşlilik Meselesi (1863-1908)

Ajna HOXHA*

Öz: Osmanlı İmparatorluğu'nun çok etnili ve çok dinli yapısı, aile tiplerinde de bölgesel ve kültürel çeşitliliğe yol açmıştır. Osmanlı Dönemi'nde Arnavutluk'ta aile kurumu hem İslam hukuku hem de yerel gelenekler (özellikle Lek Dukagjini Kanunu) çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı döneminde yaşanan İslamlaşma olayları sebebiyle Arnavutların büyük bölümü Müslüman olmuştur. Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavutlar arasında aile yapısı ve hukuku dinsel aidiyete göre farklılık göstermiştir. Müslüman Arnavutlar arasında evlenme, boşanma ve miras gibi konularda şer'i hukuk uygulanmıştır. İslam hukuku erkeklere dört eşe kadar evlenme izni verse de Müslüman Arnavutlar arasında çok eşlilik nadirdi. Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde aile kurumu ve yapısı hakkında pek çok araştırma yapılmış ise de Arnavutlar arasında aile konusu araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Bu çalışma, Osmanlı hakimiyetinin son döneminde Tiran'da Müslüman Arnavutlar arasında aile yapısını ve çok eşlilik uygulamasının yaygınlığını ve toplumsal yansımalarını incelemektedir. Bu kapsamda 1848-1908 yıllarına ait on üç adet Tiran Kadı Sicili ve Veraset Defteri analiz edilmiştir. Araştırmada, tek ve çok eşli evliliklerin oranları belirlenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde sosyal statü, servet ve mekânsal dağılım arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Ayrıca, tek eşli ve çok eşli evliliklerdeki çocuk sayıları karşılaştırılmış, çok eşliliğin gerekçeleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Tereke kayıtları üzerinden yapılan değerlendirmelerle, şer'i hukuk kurallarına uyum ve ihlaller örnekleri ile ortaya konulmuştur. Çok eşlilik, Tiran'da da diğer Balkan bölgelerinde olduğu gibi yaygın olmayan bir olgu olmakla birlikte, elde edilen veriler aile yapısına ve toplumsal dinamiklere dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tiran, Şer'iyye Sicilleri, Müslüman Arnavutlar, Aile, Evlenme, Çok Eşlilik

Family Structure and the Question of Polygamy in Tirana during the Late Ottoman Period (1863-1908)

Abstract: The multi-ethnic and multi-religious structure of the Ottoman Empire led to regional and cultural diversity in family organization. In Ottoman-era Albania, family institutions were shaped by both Islamic law and local traditions, particularly the Kanun of Lek Dukagjini. Due to widespread Islamization, many Albanians converted to Islam, and family practices varied among Muslim, Catholic, and Orthodox communities. Among Muslims, Islamic law governed issues such as marriage, divorce, and inheritance. Although polygamy was permitted, it remained rare among Muslim Albanians. While family structures in other Ottoman regions have received scholarly attention, the Albanian context has been largely overlooked. This study explores family structures and the prevalence of polygamy among Muslim Albanians in Tirana during the late Ottoman period. It analyzes thirteen Shari'a court records and inheritance registers dated between 1848 and 1908. The research identifies the proportions of monogamous and polygamous marriages and examines their relationship to social status, wealth, and settlement patterns. It also compares the number of children in each marriage type and investigates the reasons behind polygamous unions. Findings based on estate records reveal both adherence to and deviations from Islamic legal norms. Although polygamy was not widespread in Tirana, the data offer valuable insights into the structure of Muslim Albanian families and broader social dynamics in the final decades of Ottoman rule.

Keywords: Family, Tirana, Sharia Court Records, Marriage patterns, Polygamy

*ÇanakkaleOnsekizMart Üniversitesi, Tarih Bölümü, Çanakkale, Türkiye, ORCID:0000-0002-4959-8790, E-mail: ajnahoxha2@gmail.com

Giriş

Osmanlı döneminde aile yapısı büyük ölçüde İslam hukukuna ve yerel geleneklere dayanıyordu. Evlilik biçimleri, akrabalık ilişkileri, çok eşlilik uygulamaları ile köle ve cariyelerin ailedeki yeri gibi unsurlar, aile yapısının dışarıdan geniş görünümlü olmasına neden olsa da aynı evde yaşayan birey sayısının azlığı bu yapının aslında çekirdek aileye yakın olduğunu göstermektedir.

Balkanlar'da çekirdek, geniş ve çok kuşaklı aile türleri bir arada bulunmaktaydı. Çekirdek aile, evli çift ve evlenmemiş çocuklardan oluşurken, geniş aile, birden fazla kuşağın aynı hanede yaşadığı yapıyı ifade etmektedir. Geniş aileler, bazen evli kardeşlerin aileleriyle birlikte, bazen de üç kuşağın aynı çatı altında yaşamasıyla oluşmaktaydı. Bu yapılar zamanla tekrar çekirdek ailelere bölünebilirdi. Arnavutluk'ta her iki aile biçimi de görülmekteydi. Adriyatik kıyısında çekirdek aile yaygınken, Orta ve Kuzey Arnavutluk'ta çok kuşaklı geniş aileler ve birbirine yakın oturan çok sayıda hane öne çıkmaktaydı. (Todorova, 1990)

Geniş aile yapısının yaygınlığı hayvancılığa dayalı ekonomik yapı, dağlık coğrafya ve ataerkil kültürel mirasla ilişkilidir. (Kaser, Halpem, Wagner, 2012) Erken yaşta evlenen bireylerin, ayrı hane kuramayacak durumda olmaları da geniş ailelerin oluşumuna katkı sağlamıştır. Bu ailelerde en yaşlı erkek reis konumundaydı. Aile reisinin sorumluluğunu yerine getirememesi durumunda, kendi isteğiyle veya ailenin kararıyla yerine başka bir erkek geçebilirdi. (Çetiner, 1966)

Arnavut aile yapısında erkek reisin otoritesine rağmen, kadınlar aile içinde önemli sorumluluklar üstlenirdi. Çocuk bakımı, ev işleri ve tarla işleri kadının yüküydü. Buna rağmen kadınlar, aile ve toplum içinde güçlü ve saygı gören bir konumdaydı. Örneğin, kan davalarında öldürülen erkeklerin sorumluluğu çoğu zaman kadınlara geçmekteydi. Bu durum, kadının Arnavut toplumundaki etkin rolünü göstermektedir. (Çetiner, 1966)

1885 ve 1905 yılına ait nüfus kayıtları, geniş ailelerde akrabaların yanı sıra hizmetkârların da birlikte yaşadığını ortaya koyar. Modernleşme ile doğurganlık oranları düşmüş, şehirleşmeyle birlikte hane halkı küçülmüş, ancak ataerkil soy yapısı büyük ölçüde korunmuştur. (Todorova, 2006) Arnavutluk'ta büyük ailelerin varlığı, İsmail Kemal anılarında da doğrulanmakta, aynı muhitte yaşayan aile üyelerinin sayısının altmış ila sekseni bulduğu ve Arnavut toplumu için aile, her dönem temel yapı taşı olduğunu ifade edilmektedir. (Çetiner 1966)

Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam şeriatına dayalı hukuk sistemi, erkeklerle birden fazla kadınla evlenme hakkı tanımıştır. Ancak bu hak, toplumda yaygın bir şekilde kullanılmamıştır. Belirli sosyal, ekonomik ve demografik koşullar çerçevesinde sınırlı olarak uygulanmıştır. Çocuk sahibi olamayan er-

kekler, özellikle erkek çocuk beklentisiyle, ikinci veya üçüncü evliliklere yönelmişlerdir. Bu durum, neslin devam ettirilmesi amacıyla çok eşliliğin başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Arnavutluk'ta yapılan araştırmalar, ülkenin dağlık bölgelerinde çok eşliliğin istisnai vakalar şeklinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. (Nicholson, 2006)

Şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtları, vefat eden kişinin, onun tek eşi mi yoksa birden fazla eşe sahip olup olmadığını tespit edilmesine olanak tanır. Osmanlı Devleti'ne bağlı çeşitli kazalarda kadılar tarafından tutulan bu kayıtlar, yalnızca Balkan Yarımadası değil, farklı coğrafi bölgelerdeki çok eşlilik pratiklerine dair önemli veriler ortaya koymaktadır. 1545-1659 yılları arasında Edirne'de iki ya da üç eşi erkeklerin oranı %8'i aşmamaktadır. (Aydın, 2020). Bursa'da çok eşlilik oranı, 17. yüzyılın ortalarında %4,5 iken, Tanzimat döneminde %1'e düşmüştür. Bu veriler, çok eşliliğin Bursa'da da sınırlı kaldığını göstermektedir. (Kurt, 2013). Konya'da 1699-1750 yıllar arasında ise %12,4'lik oranla çok eşliliğin diğer bölgelere kıyasla daha yaygın olduğu görülmektedir. (Erten, 2017). 18. yüzyılın sonuna doğru ve 19. yüzyılın başlarında Konya'daki Polijininin pratikleri %9,57 oranına gerilmiştir. (Ürekli, Tuş, 2002). Kıbrıs'ta %4,08, Girit'te %6, Mısır'da ise %5 ile %6 arasında değişen oranlar, bu yerlerde de çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir. Osmanlı topraklarında çok eşliliğin en yüksek oranlara ulaştığı yerler ise 19. yüzyılda %21 ile Suriye, %25 ile Şam ve %17 ile Nablus olmuştur. Bu bulgular, söz konusu bölgelerde çok eşlilik uygulamasının diğer yerlere kıyasla daha sık rastlandığını ortaya koymaktadır. (Aydın, 2020)

Arnavutluk'ta çok eşliliğin uygulanma oranını tespit etmek amacıyla Tiran Kazasının çeşitli tarihlere ait Şer'iyye Sicilleri gözden geçirilmiştir. Bu kapsamda, 1848-1849 yıllarını kapsayan 144 ve 189 numaralı, 1859 yılına ait 156 numaralı, 1860-1861 yıllarına ait 192 numaralı, 1863-1864 yılına ait 155 numaralı, bir yıl sonrasına ait 151 numaralı, 1866-1868 arasını kapsayan 149 ve 187 numaralı, 1869-1870 yılına ait 190 numaralı, 1873-1874 yıllarına ait 150 ve 1875-1876 tarihli 158 numaralı siciller üzerinde çalışma yapılmıştır. Ayrıca 1876-1880 yıllarına ait tereke kayıtlarını içeren 153, 152, 133, 145, 143 ve 224 numaralı kadı defterleri de incelenmiştir. Bunun yanı sıra, 1882-1883 yıllarını kapsayan 142 numaralı, 1890-1891 yılına ait 154 numaralı ve 1894-1895 tarihli 147 numaralı siciller çalışmaya dâhil edilmiştir. 1898-1899, 1902-1903 ve 1905-1908 yılları arasına tekabül eden 202, 159, 230 ve 176 numaralı kadı defterleri de değerlendirilmiştir. Son olarak, 1908-1909 yılına ait 203 numaralı Veraset Defteri'nden yararlanılarak çok eşliliğe dair örnekler tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu tüm siciller arasında yalnızca on birinde, en erken 1863 ve en geç 1908 yılları arasında olmak üzere, iki ya da üç kadınla evlilik yapan erkeklere rastlanmıştır. Dört eşle yapılan evlilik örneğine ise herhangi bir sicilde tesadüf edilmemiştir.

Tiran'da Eş Sayısına Göre Evliliklerin Dağılımı

İslâm hukukunda çok eşliliğin meşruiyeti, belirli şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Bu şartlar dahilinde, eşler arasında adaletin sağlanması ve her bir eşin nafakasının temin edilebilecek ekonomik güce sahip olunması bulunmaktadır. (İbrahim Yılmaz, 2019) Osmanlı toplumunda çok eşlilik yaygın bir evlilik modeli olmamış, ancak geç dönemlerde bile sınırlı örneklerle karşımıza çıkan bir uygulama olarak varlığını sürdürmüştür.

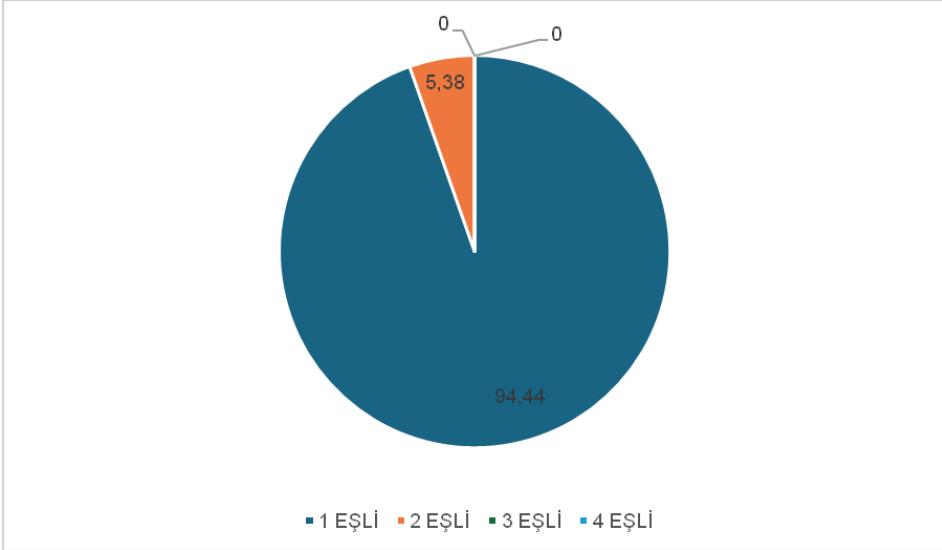
Bir erkek ikinci bir kadınla evlendiğinde, bu kadın da ilk eşte olduğu gibi, kocasının ailesinin bir parçası hâline gelirdi. Yeni eş, kan veya evlilik bağıyla ilişkili olan tüm aile bireyleriyle ve aynı mülkiyet alanı üzerinde yaşayan, ortak bir ekonomik yapı içerisinde yer alan kocasının diğer eşiyle dahil olmak üzere birlikte aynı konutta ikamet ederdi. Bu evlilikle birlikte, evde yaşayan herkes gibi, evin reisi konumundaki erkek bireyin otoritesi altına girerdi. Bazı toplumlarda görülenin aksine, ikinci eşin ayrı bir konutu bulunmaz ve aile yerleşkesi içinde dahi müstakil bir yaşam alanı verilmezdi. Bunun yerine, aile evinde ona özel bir oda tahsis edilirdi. Bu oda ya mevcut yaşam alanının bölünmesiyle ya da yapıya yeni bir alan eklenmesiyle sağlanırdı. İkinci eşin hukuken başka bir mekânda yaşamayı tercih etme hakkı bulunurken, Arnavutluk'ta gelenek yapısı dolayısıyla ikinci veya üçüncü eş statüsünde olan kadınların yaklaşık %60'ı geniş aile düzeni içinde yaşamaktaydı. Benzer bir oran tek eşli kadınlar için de geçerliydi. (Nicholson, 2012).

Yapılan araştırmalar, 19. yüzyılda Arnavutluk'un kuzeyinde çok eşliliğin hem kırsal köylerde hem de şehir merkezlerinde görülebildiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen verilere göre, Tiran kazasında ve bu kazaya bağlı köylerde çok eşlilik uygulamalarına rastlanmıştır. Şehir merkezini oluşturan İsmail Efendi ve Ali Efendi mahallelerinde, iki kadınla evlenen erkek örnekleri tespit edilmiştir. Kırsal bölgelerden Bultice ve Dobreş köylerinde ikişer, Mamel, Kinam, Lana Bregas, Petril, Priska ve Şupal köylerinde ise birer çok eşli evlilik kayıtlara geçmiştir. Ayrıca, Şiyak Nahiyesi'ne bağlı Şutal köyünde iki, Hamalle, Kerbuna ve Guzay köylerinde ise birer çok eşli evlilik örneği bulunmaktadır.

Tablo 1. Tiran Şeriyeye Sicillerine Göre Erkeklerin Eş Sayıları

Erkeklerin Eş Durumu	Sayı	Yüzde
Bir kadınla evli olan erkekler	577	94,90
İki kadınla evli olan erkekler	30	4,93
Üç kadınla evli olan erkekler	1	0,16
Dört kadınla evli olan erkekler	0	0,00
Toplam	608	100,00

Tiran'da toplam 608 evli erkeğe ait tereke ve miras kayıtları incelendiğinde, 577 erkeğin tek eşle evli olduğu görülmektedir. Bu da %94,90 oranına tekabül etmektedir. İki eşle evli erkek sayısı 30, üç eşle evli olan ise yalnızca 1 kişidir. Dört eşle evli erkek bulunmamaktadır. Bu verilere göre, çok eşlilik oranı iki eşle evlilikte %4,93, üç eşle evlilikte ise %0,16'dır. Her iki oran birlikte değerlendirildiğinde toplam çok eşlilik oranı %5,09 olarak ortaya çıkmaktadır. Tiran'da 608 evli erkeğe ait tereke kayıtları incelendiğinde, 50 vakada miras paylaşımında çocuklardan bahsedilmesine rağmen eşlerinden söz edilmemektedir. Bu durum, söz konusu erkeklerin eşlerinin kendilerinden önce vefat ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, 608 erkeğin 527'sinin eşlerinden önce, 50'sinin ise eşlerinden sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, Tiran'da kadınların erkeklerden daha uzun ömürlü olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Ölen Kişinin Geride Bıraktığı Serveti ve Dağılım Yüzdeleri

Tereke Serveti (Kuruş)	Sayı	Yüzde
0-2000	10	45,45
2000-20.000	9	40,91
20.000+	3	13,64

Tablo 1. de belirtildiği üzere, çok eşli evlilik yapan erkeklerin sayısı 31'dir. Ancak bu kişilerden dokuzunun evlendiği kadın sayısı veraset defterlerinden tespit edildiği için, bu erkeklerin sahip oldukları servet miktarına ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle, Tablo 2'de yer alan verilere bu altı kişi dâhil edilmemiştir. Bu halde %45,45 oranıyla temsil edilen çok eşli erkeklerin sosyal statüleri incelendiğinde, çok eşliliğin toplumsal konumla belirli bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Unvan sahibi olmayan halktan 26 kişinin

çok eşli evlilik yaptığı tespit edilirken, Ağa, Şeyh ve Molla gibi dinî ya da idari unvanlara sahip kişiler arasında bu uygulamaya yalnızca beş örnekte rastlanmaktadır. Tiran kazasına kayıtlı, 3018 kuruşluk servete sahip Molla Züher bin Hasan'ın iki eşi ve üç oğlu bulunmaktadır. Bu çocukların aynı eşten olup olmadığı kaynaklarda açıkça belirtilmemektedir. (T.Ş.Ş.190. v.110a) Buna karşılık, Petril Karyesi'nden 1794 kuruşluk serveti olan Molla Mustafa bin Derviş İbrahim'in iki eşe sahip olduğu ve her iki çocuğunun da aynı eşten doğduğu anlaşılmaktadır. (T.Ş.S.159. v.159b) Çok eşli erkekler arasında 55242 kuruş ve 19 pare, yüksek bir servete sahip, Tiran'ın Ali Bey Mahallesi'nde ikamet eden Sadık Ağa bin Kasım Ağa, iki eşten toplam altı çocuk sahibidir. Erkek çocuk sahibi olma arzusuyla hareket eden Sadık Ağa'nın ilk eşinden iki kızı, ikinci eşinden ise iki kızı ve iki erkek çocuğu olmuştur. (T.Ş.S.159. v.96b) Üç eşli olan tek örnek ise de Mustafa bin Sinan ne bir sosyal statüsüne ne büyük bir servete sahiptir. (T.Ş.S.150. v.39b)

Tablo 3: Evli Erkeklerin Sosyal Statülere Göre Sayıları ve Dağılım Yüzdeleri

Evli Erkeklerin Eş Sayısı	Evli Erkeklerin Sosyal Statüsü					
	Şeyh	Ağa	Molla	Yüzde	Unvansız	Yüzde
2	5			16,13	25	80,65
3	0			0,00	1	3,23
4	0			0,00	0	0,00

Tiran'daki çok eşlilik uygulaması, sosyal statü ya da servet dağılımından ziyade, çocuk sahibi olma ve özellikle erkek evlat arzusu ile ilişkilendirilmektedir. İkinci evliliğini yapan Tiranlı erkeklerden on birinin ilk eşlerinden çocuğu bulunmamaktadır. Ayrıca, iki evli erkeğin ilk eşlerinden erkek çocukları olmamasına rağmen ikinci evlilik yoluna gittikleri ve bu evlilikten erkek çocuk sahibi oldukları görülmektedir. Sadece bir erkek, ilk evliliğinden erkek çocuğu olmasına rağmen çok eşlilik yoluyla aile kurmayı tercih etmiştir. Diğer bireyler açısından ise, bulgular Veraset Defterlerinden elde edildiğinden, ilk eşten çocuk sahibi olup olmadıkları kesin olarak belirlenememektedir. Bu doğrultuda, ilk eşinden çocuk sahibi olup olmadığı belirlenemeyen erkekler değerlendirme dışı bırakıldığında, tereke kayıtlarından elde edilen verilere göre iki veya üç eşli olan on dört erkekten %78,57'si ilk eşinden çocuğu olmadığı için ikinci evliliği gerçekleştirmiştir. İlk evliliğinden çocuğu olup erkek evladı bulunmayanların oranı %14,29 iken, ilk eşinden erkek çocuğu olmasına rağmen ikinci evliliği tercih edenler yalnızca %7,14'lük bir orana sahiptir.

Osmanlı Devleti'nde tek eşli evliliklerde, Orta Anadolu'da ortalama çocuk sayısının 2,32 olduğu belirtilmektedir. (Ortaylı, 2022). Bölgesel olarak bakıldığında, Adana'da 2,89, Amasya'da 2,29, Ankara'da 2,40, Edirne'de 2,78 ve Konya'da 2,34 olan ortalama çocuk sayıları dikkat çekmektedir. Öte yandan, Osmanlı Devleti genelinde çok eşli evliliklerde ortalama çocuk sayısı 3,2 olarak kaydedilmiştir (Demirel, Gürbüz ve Taş, 1992).

Tablo 4: Evli Erkeklerin Çocuk Sayıları ve Dağılım Yüzdeleri

Çocuk Sayısı	Sayı	Yüzde
0	1	3,23
1	5	16,13
2	8	25,81
3	7	22,58
4	2	6,45
5	4	12,90
6	2	6,45
7	2	4,45

Tiran'daki çocuk sayıları Edirne ve Adana hariç, diğer bahsedilen kazalardan tek eşli ve çok eşli evliliklerde daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Tiran'da incelenen toplam 608 evli erkeklere ait tereke kaydına göre ortalama çocuk sayıları birden fazla eşin bulunduğu ailelerde daha yüksek olduğu görülmektedir. Tek eşli evliliklerde çocuk sayısı ortalaması 2,79 iken, çok eşli evliliklerde bu ortalama 3,87'ye yükselmektedir.

Sonuç

Arnavutluk'ta çok eşlilik uygulamaları sınırlı sayıda gerçekleşmiştir. Yapılan evliliklerin yalnızca %5,09'unu çok eşli evlilikler oluşturmaktadır. Bu oran, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, çok eşliliğin sınırlı tutulduğunu göstermektedir. Tiran'da çok eşlilik, Edirne, Girit, Kıbrıs ve Konya karşılaştırıldığında daha düşük oranda görülmektedir. Çok eşliliğin tercih edilmesinde çeşitli nedenler bulunsun da Arnavutluk özelinde bu uygulamanın en yaygın gerekçesi çocuk, özellikle de erkek çocuk sahibi olma arzusudur. Üst sınıfa mensup ve ekonomik açıdan varlıklı bireylerin bile, çocuk sahibi oldukları takdirde çok eşliliği tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Tereke kayıtlarından elde edilen veriler, erkeklerin çok eşliliği servetlerinden ziyade çocuk sahibi olamama durumundan dolayı uyguladıklarını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, sebebin genel anlamda benzer olması nedeniyle çok eşli ailelerdeki ortalama çocuk sayısının, tek eşli ailelere kıyasla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bölgeye geçen seyyahların da belirttiği üzere, Tiran'da nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmalarına ve aile meselelerinde şer'i hukukun uygulanmasına rağmen, kültürel geleneklere bağlılık sürdürülmüş ve tek eşli evlilik tercih edilmiştir.

Kaynakça

- Aydın, M. A. (2017). *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 133. (1294).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 142. (1293).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 143. (1296).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 144. (1265).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 145. (1296).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 147. (1323).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 149. (1283).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 150. (1290).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 151. (1282).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 152. (1294).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 153. (1293).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 155. (1280).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 156. (1276).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 158. (1292).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 159. (1320).

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 176. (1325).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 187. (1284).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 189. (1265).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 190. (1286).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 192. (1277).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 203. (1326).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 224. (1297).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). YB. 010, T.Ş.S. 230. (1323).
- Bayram Ürekli, M. T. (2002). Osmanlı'da Ailenin Niceliği, Eş Durumu ve Çocuk Sayıları: Konya Örneği. *Kafalı Armağanı* (s. 269-279). içinde Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetiner, Y. (1966). *Bilinmeyen Arnavutluk*. İstanbul : İstanbul Matbaası.
- Erten, H. (2017). *Osmanlı Aile Yapısı: 18. Yüzyılda Konya Örneği*. Konya: Çizgi Kitabevi .
- Karl Kaser, J. M. (2012). Patriarchy in the Balkans Temporal and Cross-Cultural Approaches. K. Kaser içinde, *Household and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research* (s. 425-442). Berlin: Lît.
- Kurt, A. (2013). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Nicholson, B. (2012, Ocak 03). Woman who Shared a Husband: Polygyny in Southern Albania in the Early 20th Century . *The History of the Family* , s. 45-57.
- Ortaylı, İ. (2022). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul : Kronik Ktap.
- Ömer Demirel, M. T. (1992). Osmanlılarda Aile'nin Demografik Yapısı. Ankara: Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları.
- Todorova, M. (1990). Myth-Making in European history: The Zadruga Revisited. *East European Politics and Societies*, s. 30-76.
- Todorova, M. (2006). *Balkan Family Structure and the European Pattern Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*. Budapest: Central European University Press.
- Yılmaz, İ. (2019, Nisan 30). Osmanlı'da Ailenin Niceliği, Eş Duruu ve Çocuk Sayıları: Konya Örneği. *Bilinname*, s. 559-591.

Flört Şiddeti*

Pınar AKMAN

Senanur KÜÇÜKTAŞ

Ayşenur ŞAHİN

Gamze HAKKAN

Öz: Kişiler arası şiddet türlerinden biri olup, şiddet türleri arasında en yaygın olanlardan biridir. Flört şiddeti dünyada önemli bir sorun olup; flört şiddetinin karmaşıklığını, nedenlerini ve sonuçlarını anlamak için gösterilen çabalar önem ve gereklilik arz etmektedir. Bu çalışmada da flört şiddeti, nedenleri, önleme çalışmalarına yönelik bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Flört şiddetinin risk faktörleri olarak çocuklukta istismara ve ihmale uğramak, ebeveynleri arasındaki şiddete tanıklık etmek, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargılar ve şiddete ilişkin kabullenici tutumlar geliştirilmesi gibi faktörler sayılabilir. Flört şiddetine uğrayanlarda depresyon, anksiyete bozuklukları, travma sonrası stres bozuklukları, yeme bozuklukları, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, istenmeyen gebelikler ve düşükler, öz güvende azalma, utanç ve suçluluk duygularının oluşması, öfke patlamaları, intihar düşüncesi ya da girişimi gibi durumların sıklıkları da artmaktadır. Araştırmanın Hedefi; Flört şiddetinin yaygınlığını belirlemek, Mağdurların demografik özelliklerini incelemek, Şiddeti etkileyen risk faktörlerini ve nedenlerini belirlemek, Bireylerin bu konudaki farkındalık düzeyini ölçmek, Önleyici ve müdahale edici programlar için veri sağlamaktır. Flört şiddeti, daha çok gençler arasında görülen bir sorundur ve mağdurlar sıklıkla şiddete uğradığının farkında olmamaktadır. Gençlerin flört ilişkilerinde sınırı kestirememesi, düşük benlik saygısı ve toplumsal cinsiyet normları ile şiddet yaşantılarının arasında anlamlı ilişkilerin olması araştırmanın beklenen sonuçlarından- dır. Proje kapsamında, flört şiddeti oranlarını ölçmek için geçerli ve güvenilir ölçekler kullanılacaktır. Bunlar; 1-Flört Şiddeti Tutum Ölçeği: Flört şiddeti tutum ölçeği Terzioğlu ve arkadaşları (2016) aracılığıyla, flört ilişkilerinde kişilerin şiddete yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik geliştirilmiş olan 5'li likert tipi bir ölçektir(Terzioğlu ve ark., 2016).

Anahtar kelimeler: Üniversite öğrencisi, flört. Şiddet.

* Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

Giriş

Flört şiddeti, romantik ilişkilerde bir bireyin diğerini fiziksel, duygusal, dijital veya cinsel yollarla kontrol etmesi ya da zarar vermesi olarak tanımlanabilir. Özellikle genç yetişkinler arasında flört şiddetinin giderek artan bir sorun haline geldiği dikkat çekmektedir. Toplumda çoğu zaman “aşk”, “kıskançlık” ya da “ilgilenme” olarak normalleştirilen bazı davranışlar, aslında flört şiddetinin erken belirtileri olabilir. Sürekli kontrol etme, kıskançlık adı altında sosyal ilişkileri kısıtlama, hakaret, tehdit ve zorlayıcı davranışlar bu şiddetin temel örnekleri arasındadır. Flört şiddetinin fark edilmesi ve tanımlanması, bireylerin sağlıklı ilişkiler kurabilmeleri açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada, özellikle psikolojik şiddet boyutuna odaklanılarak, bireylerin bu tür davranışları tanıma düzeyleri incelenmiştir.

Kavramsal Çerçeve ve Literatür

Flört Şiddeti Kavramı:

Flört şiddeti, farklı biçimlerde kendini gösterebilen ve bireyin ruhsal, fiziksel ya da sosyal sağlığını olumsuz etkileyen bir olgudur

Flört Şiddetinin Türleri

Fiziksel Şiddet:

Partnerin itmesi, tokat atması, saç çekmesi, vurması gibi bedensel zarar veren davranışları içerir.

Duygusal (Psikolojik) Şiddet:

Aşağılama, küçümseme, tehdit etme, suçlama, manipülasyon ve özgüven zedeleyici davranışlar bu gruba girer. Kişi kendini yetersiz, suçlu ya da değersiz hissedebilir.

Sözel Şiddet:

Hakaret, bağırma, alay etme, küfür etme gibi sözlü saldırılarla partneri incitme davranışlarıdır.

Cinsel Şiddet:

Rıza dışı cinsel davranışlarda bulunma, cinsel ilişki için baskı kurma veya kişiyi cinsel yönden rahatsız etme durumlarını kapsar.

Dijital Şiddet:

Partnerin sosyal medya hesaplarını izleme, mesajlarını kontrol etme, sürekli konum isteme, dijital ortamda tehdit veya taciz gibi teknolojiyi kullanarak kontrol etme biçimidir.

Ekonomik Şiddet:

Partnerin harcamalarını kısıtlama, maddi baskı kurma, kişinin para üzerinde kontrol sağlaması gibi davranışları içerir.

Sosyal Şiddet:

Kişinin arkadaşlarıyla ya da ailesiyle görüşmesini engelleme, sosyal çevresinden izole etme gibi davranışlardır.

Tablo 1.

Cinsiyet(%)	Yaş(%)	Sınıf(%)
Kadın: %83	17-19 yaş: %11	1.sınıf: %13
Erkek: %17	20-23 yaş: % 70	2.sınıf: %28
	24 ve üzeri: %19	3.sınıf: %39
		4.sınıf: %20

Yukarıdaki tabloda, çalışmaya katılanların %83' ü kadın, %17' si erkektir; yaş dağılımında en yüksek oran %70 ile 20-23 yaş aralığında, sınıf düzeyine göre ise en yoğun katılım %39 ile 3. Sınıf öğrencilerindedir.

Anket sonuçlarına göre: Fiziksel şiddet ölçeği kapsamında yapılan değerlendirmelerde, katılımcıların büyük bir kısmı partnerlerinden fiziksel şiddet gördüklerine dair ifadelerini güçlü biçimde onaylamaktadır. Özellikle "Kesinlikle Katılıyorum" ve " Katılıyorum" seçeneklerine verilen yüksek oranlı yanıtlar, fiziksel şiddetin ilişkilerde yaygın bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır.

Psikolojik şiddet ölçeğine göre, katılımcıların büyük bir çoğunluğu; sürekli eleştirilen bireylerin zamanla kendini değersiz hissetmeye başladığını, aşağılama ve küçümseme gibi davranışların psikolojik şiddet kapsamında değerlendirildiğini ve partnerinden sürekli korku duyan bireyin psikolojik şiddete maruz kaldığını kabul etmektedir. Anket sonuçlarına göre, katılımcıların büyük bir kısmı psikolojik şiddetin fiziksel şiddet kadar yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini, flört şiddetinin depresyona yol açabileceğini ve bu tür şiddete maruz kalan bireylerin zamanla şiddeti normalleştirebildiğini belirtmiştir. Ayrıca, psikolojik şiddet mağdurlarının çevreleri tarafından çoğu zaman fark edilmediği ve profesyonel destek gereksiniminin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Yöntem

Araştırmada elde edilen verilerin toplanması, analizi ve yorumlanmasında nicel ve nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. (Ergün, 2005; Aktaran Bilgili, 2011).Araştırmada temel olarak tarama modeli kullanılacaktır.(Doğan, 2017).. Veri toplama aracı olarak anket kullanılacaktır. Böylece araştırma modelinin

tanımlayıcı olması, verilerin tarafsız ve istatistiksel analize uygun olarak ve daha geniş bir kitleden veri toplanmasına olanak sağlanacaktır. Çalışmanın bağımlı değişkeni flört şiddetine yönelik tutumlar iken bağımsız değişkenleri benlik saygısı ve kişilik özellikleridir (beş faktör kişilik envanteri-dışa dönüklük, beş faktör kişilik envanteri sorumluluk, beş faktör kişilik envanteri-yumuşak başlılık, beş faktör kişilik envanteri-deneyime açıklık, beş faktör kişilik envanteri-duygusal dengelilik) Bu araştırmada katılımcıların demografik bilgilerini elde etmek için, kişisel bilgi formu(yaş, cinsiyet, eğitim, gelir düzeyi vb..) kullanılması planlanmaktadır.

Sonuç

Bu araştırma, üniversite öğrencileri arasında flört şiddetinin yaygınlığını belirlemek, mağdurların demografik özelliklerini incelemek, şiddeti etkileyen risk faktörlerini saptamak ve bireylerin bu konudaki farkındalık düzeylerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir:

Demografik Bulgular Çalışmaya katılan bireylerin %83'ü kadın, %17'si erkektir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%70) 20-23 yaş aralığındadır. Katılım düzeyi en yüksek olan sınıf grubu %39 ile 3. sınıf öğrencileridir. Bu bulgular, araştırmanın genç yetişkin bireyler arasında flört şiddetinin görülme durumunu anlamak açısından uygun bir örneklem grubuna ulaşıldığını göstermektedir.

Flört Şiddeti Türlerine Göre Bulgular

Fiziksel Şiddet: Katılımcıların önemli bir kısmı, partnerlerinden fiziksel şiddet gördüklerini ifade etmiş; özellikle “Kesinlikle Katılıyorum” ve “Katılıyorum” seçeneklerinin yüksek oranda işaretlenmesi, fiziksel şiddetin üniversite öğrencileri arasında ciddi bir problem olduğunu ortaya koymuştur.

Psikolojik Şiddet: Katılımcıların çoğu, aşağılama, küçümseme, sürekli eleştirme ve korku yaratma gibi davranışları psikolojik şiddet olarak tanımlamıştır. Ayrıca, psikolojik şiddetin fiziksel şiddet kadar yıkıcı olabileceği ve mağdurların zamanla bu durumu içselleştirip normalleştirdiği yönünde güçlü ifadeler kullanılmıştır.

Dijital, Cinsel, Ekonomik ve Sosyal Şiddet: Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, dijital şiddet (konum isteme, sosyal medya takibi), sosyal şiddet (izolasyon), ekonomik baskı ve cinsel zorlamaların da ilişkilerde yer yer görüldüğünü göstermiştir.

Risk Faktörlerine İlişkin Bulgular Anket ve ölçeklerden elde edilen sonuçlara göre; çocuklukta istismar ve ihmal yaşantıları, ebeveynler arası şiddete tanıklık, düşük benlik saygısı, geleneksel toplumsal cinsiyet normları ve şiddete yönelik kabullenici tutumlar, flört şiddetine maruz kalma ile ilişkili önemli risk faktörleri olarak tespit edilmiştir.

Ayrıca, beş faktör kişilik özelliklerinden özellikle duygusal dengeliliğin düşük, dışa dönüklüğün ve yumuşak başlılığın az olması, flört şiddetini kabullenme veya uygulama ile ilişkili bulunmuştur. Bu bağlamda, bireysel psikolojik özelliklerin flört şiddetini etkileyen önemli değişkenler olduğu anlaşılmaktadır.

Farkındalık Düzeyine İlişkin Bulgular Katılımcıların çoğunluğu, flört ilişkilerindeki şiddet davranışlarını ayırt etme konusunda bilgi sahibi olduklarını belirtmiş olsa da, bazı şiddet türlerinin (özellikle dijital ve psikolojik şiddet) hâlâ yeterince tanınmadığı görülmektedir. Bu durum, toplumsal normlar ve yanlış inançların, flört şiddetinin fark edilmesini zorlaştırdığını göstermektedir.

Sonuçlar

Flört şiddeti, özellikle psikolojik ve fiziksel boyutlarıyla üniversite gençleri arasında önemli bir sorundur.

Şiddet davranışlarına maruz kalan bireylerde depresyon, anksiyete, özgüven eksikliği, travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik sonuçların görülme riski artmaktadır.

Flört şiddetini etkileyen en önemli faktörler arasında çocukluk deneyimleri, kişilik yapısı, toplumsal cinsiyet algısı ve benlik saygısı düzeyi yer almaktadır.

Gençlerin büyük bir bölümü şiddetin bazı türlerini normalleştirme eğilimindedir; bu da farkındalık artırıcı çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Öneriler

- Üniversitelerde flört şiddetine ilişkin farkındalık seminerleri ve psikolojik danışmanlık hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır.
- Toplumsal cinsiyet rolleri konusunda bilinçlendirici eğitim programları hazırlanmalı ve öğrencilerin bu konulardaki tutumları dönüştürülmelidir.
- Flört ilişkilerinde sınır koyma, sağlıklı iletişim kurma ve şiddeti tanıma konularında rehberlik programları geliştirilmelidir.
- Risk altındaki bireyler için erken müdahale ve destek mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Ackard, D. M., Neumark-Sztainer, D., & Frisch, M. J. (2007). Association between the types of dating violence and the risk of psychological distress among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 41(2), 192-199.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2017). Youth Risk Behavior Surveillance - United States, 2017. Morbidity and Mortality Weekly Report, 66(8), 1-114.
- Çakır Koçak, Y., & Öztürk Can, H. (2019). Flört şiddeti: Tanımı, sınıflaması ve değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri J Foren Sci Leg Med*, 17(1), 73-81. <https://doi.org/10.5336/forensic.2019-70929>
- Kaplan, B. (2020). Şiddetin toplumsal taşıyıcısı olarak flört şiddeti: Ankara örneği. *Kent Akademisi*, 13(2), 345-362. <https://doi.org/10.35674/kent.722338>
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2020). Flört şiddeti kavramını tartıştık. <https://morcati.org.tr/yazilar/flort-siddeti-kavramini-tartistik/>
- Smith, P. H., White, J. W., & Holland, L. J. (2003). A longitudinal perspective on dating violence. *American Journal of Public Health*, 93(7), 1104-1109. <https://doi.org/10.2105/AJPH.93.7.1104>
- Toplu Demirtaş, E., & Hatipoğlu Sümer, Z. (2022). Psikolojik, fiziksel ve cinsel flört şiddetini ölçmek. *Humanistic Perspective*, 4(2), 229-245. <https://doi.org/10.47793/hp.1079451>
- World Health Organization (WHO). (2010). Preventing intimate partner and sexual violence against women: Taking action and generating evidence. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564007>
- Yılmaz, S., & Bozkurt, G. (2021). Üniversite öğrencilerinin flört ilişkilerinde şiddet yaşama sıklığı ve etkileri: Bir araştırma. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 22(3), 134-150.
- Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi. (2020). Hemşirelik Yüksekokulunun Birinci ve Dördüncü Sınıflarında Okuyan Öğrencilerinin Flört Şiddetine Maruz Kalma, Flört İlişkilerinde Şiddet Uygulama Durumlarının ve Bu Konudaki Görüşlerinin Saptanması Araştırması. Teknik Rapor.
- Bilgili, F. (2011). Kadına yönelik aile içi şiddet: Nedenleri ve önlenmesine yönelik çözüm önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 11(25), 45-66.
- Terzioğlu, F., Kaya, N., Ayaz, S., & Yücel, Ü. (2016). Flört şiddeti tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Gülhane Tıp Dergisi*, 58(1), 45-52.
- Doğan, Y. D. (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemleri . Ankara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi: <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/32224/> adresinden alındı
- Ergün, M. (2005). Eğitim araştırmaları: Nicel ve nitel araştırma yaklaşımları. Ankara: Anı Yayıncılık.

Mali Suçlar Çerçevesinde Vergi Kaçakçılığı: Hukuki ve Toplumsal Boyutlarıyla Değerlendirme

Didem Çağla BEKMEZCİ*

Ümit Süleyman ÜSTÜN**

Öz: Bu çalışma, Türkiye bağlamında vergi kaçakçılığı olgusunu hukuki, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Vergi kaçakçılığı, kamu gelirlerinde azalmaya neden olarak devletin temel hizmetleri sunma kapasitesini zayıflatmakta; aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyi büyütürken vergi adaletini bozmaktadır. Çalışmada, yüksek vergi oranları, karmaşık ve sık değişen mevzuat, denetim mekanizmalarının yetersizliği ve düşük vergi ahlakı gibi etkenlerin vergi kaçakçılığına zemin hazırladığı ortaya konulmuştur. Mükelleflerin vergiye karşı tutumları; ekonomik koşullar, toplumsal yapı ve bireysel algılar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Hukuki açıdan, Türk vergi mevzuatında vergi kaçakçılığına ilişkin yaptırımlar ve denetim süreçlerinin caydırıcılığı ele alınmış; cezai ve idari yaptırımların uygulamadaki etkinliği analiz edilmiştir. Çalışma, belge ve akademik kaynaklara dayalı olarak hazırlanmış olup, vergiye gönüllü uyumun teşvik edilmesi, toplumsal vergi bilincinin güçlendirilmesi ve denetim sistemlerinin etkinleştirilmesinin, vergi kaçakçılığıyla mücadelede temel politika alanları olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Kaçakçılığı, Denetim Mekanizmaları, Vergi Bilinci

Tax Evasion within the Framework of Financial Crimes: A Legal and Social Perspective

Abstract: This study aims to analyze the phenomenon of tax evasion in the in Türkiye context with its legal, economic and social dimensions. Tax evasion weakens the state's capacity to provide basic services by causing a decrease in public revenues; it also distorts tax justice by growing the informal economy. The study reveals that factors such as high tax rates, complex and frequently changing legislation, inadequate audit mechanisms and low tax morality pave the way for tax evasion. Taxpayers' attitudes towards tax are evaluated within the framework of economic conditions, social structure and individual perceptions. From a legal perspective, the deterrence of sanctions and audit processes related to tax evasion in Turkish tax legislation is discussed and the effectiveness of criminal and administrative sanctions in practice is analyzed. The study is based on documentary and academic sources and reveals that encouraging voluntary tax compliance, strengthening social tax awareness and activating audit systems are the main policy areas in the fight against tax evasion.

Keywords: Tax Evasion, Control Mechanisms, Tax Awareness

* Öğrenci, Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Konya, Türkiye. / Student, Selçuk University, Faculty of Law, Konya, Türkiye, ORCID:0009-0001-2743-0057, bekmezcidedemcagla@gmail.com

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Konya Türkiye. / Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Law, Konya, Türkiye, ORCID:0000-0003-0710-3312, sustun@selcuk.edu.tr (Bu çalışma Prof. Dr. Ümit Süleyman Üstün danışmanlığında hazırlanmıştır.)

Giriş

Bireyler, sosyal bir varlık olarak toplu yaşam sürme zorunluluğuna ve bu yaşama biçimine yönelik bir alışkanlığa sahip olmasına rağmen, zaman zaman toplumsal yapıyı şekillendiren dini, ahlaki, ekonomik ve hukuki normlara aykırı davranışlar sergileyebilmektedir. Toplum tarafından kabul görmeyen bu tutum ve davranışlar sonucunda ortaya çıkan eylem ve işlemler, hukuki anlamda “suç” terimi ile ifade edilmektedir (Öz - Armağan, 2018, 2).

Devletin devamlılığını sürdürebilmesi için kamu rantlarına ihtiyacı vardır. Kamu rantlarının en büyük kısmını vergiler oluşturur (Akbulut, 2023, 654). Vergi, devletin otoritesine dayanarak halktan zorunlu ve karşılıksız bir şekilde, kamu giderlerini karşılamak amacıyla aldığı ekonomik değerdir (Üstün, 2001, 293). Anayasa’nın 73. maddesi, vergi ödevine ilişkin temel anayasal ilkeleri ortaya koymaktadır. Bu ilkeler; verginin genelliği, kamu giderlerini karşılama amacı, mali güce göre rambursman, vergi yükünün adil ve kaideli dağılımı ile verginin kanuniliği şeklinde sıralanabilir. Söz konusu ilkeler birbirinden kesin sınırlarla ayrılmamakta, çoğu zaman iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayıcı vasıftadır (Üstün, 2003, 255). Fertler zaman zaman vergi yükümlülüğünü yerine getirme faaliyetinden kaçınma çabasına girebilirler. Vergi yükümlülüğünden kaçınma vergi kaçakçılığı olarak ifade edilebilir. Mali suçların ciddi bir kısmını vergi kaçakçılığı oluşturur.

Mali suç kavramı, ekonomik ve finansal düzenin korunmasını amaçlayan, normlara karşı hareket eden, kar amacı güden, devletin mali çıkarlarını ve toplum düzenini ihlal eden suçlar olarak tanımlanabilir. Mali suçlara yolsuzluk, kara para aklama, vergi kaçakçılığı gibi suçlar örnek verilebilir. Bu suçlar toplum düzenini bozar ve güvenin sarsılmasına sebep olur.

Fertleri suç işlemeye yöneltten biyolojik, sosyolojik faktörlerin beraberinde mesleki deneyimler gibi farklı etkenler de bulunmaktadır (Şentürk - Kasap, 2013, 146-147). Bu nedenle mali suçlarla mücadelede sadece hukuki değil toplumsal bilinç de gereklidir. Aksi halde bu suçlar toplumda güven kaybına sebep olur ve devlet ile vatandaş arasındaki ilişkiyi zayıflatabilir.

Vergi Kaçakçılığı ve Mali Suç

Suç ve Mali Suç Tanımı

Suç terimi tarihsel süreç kapsamında güncelliğini korumuştur ve insanlık devam ettikçe önemini sürdürecektir. Suç olgusu farklı çağlarda farklı toplumlarda ve coğrafyalarda türlü biçimlerde ortaya çıktığı için evrensel bir tanıma ulaşılamamıştır (Aktaş - Nalçacı, 2022, 317). Ancak genel anlamda suç; toplum için zararlı ve tehlikeli görülen, hukuki düzen tarafından yasaklanarak

müeyyidelendirilen eylemlerdir. Ayrıca toplumun ortak yaşam koşullarına yönelik tehdit niteliği taşıyan fiillerdir (Ayhan - Çubukcu, 2007, 31).

Klasik suç teorisi, bireylerin kanun dışı bir fiile girişmeden önce rasyonel bir maliyet-fayda analizi yaparak karar verdiklerini temel almaktadır. Bu yaklaşıma göre, suç işleyen bireyler kendi perspektiflerinden “rasyonel bir seçim” yapmaktadır. Klasik suç bilimi, faydacı bir felsefi temeli esas almakta olup, bireylerin mantıklı bir değerlendirme süreci sonucunda suç işleme eğiliminde olduklarını varsaymaktadır. Bu çerçevede, klasik suç teorisine göre bireyler, suçun potansiyel getirileri ile karşılaşabilecekleri cezaları karşılaştırarak karar vermektedir. Eğer suçun sağlayacağı fayda, öngörülen cezanın sebep olacağı maliyetten daha büyükse, bireyin suça yönelme olasılığı artmaktadır. Dolayısıyla, cezaların ağırlığı ve uygulanma biçimi, bireylerin suç davranışlarını kontrol edici bir etken olarak değerlendirilmektedir (Şentürk - Kasap, 2013, 145-146).

Mali suç teriminin zâtî ve kapsamı üzerinde tam anlamıyla uzlaşma sağlanamamıştır. Bu karmaşanın temel sebebi mali ifadesinin farklı anlamlarda kullanılmasıdır. “Mali” kelimesi, etimolojik olarak “mal” kökünden türemiş olup “maliyeye dair” anlamındadır. Türkiye’de günümüzdeki anlamıyla ilk defa Tanzimat Dönemi’nde kullanılan “maliye” kavramı, devlet veya kamu maliyesini ifade etmektedir. Buna karşın, Batı dillerinde Latince kökenli “finans” kavramı, hem piyasa finansını hem de kamusal finansı muhteva edecek şekilde kullanılmaktadır. Bu nedenle, kamusal bağlamın vurgulanması gereken durumlarda, yalnızca “finans” terimi yerine “kamusal finans” ifadesinin kullanılması daha uygun olacaktır (Taşkın, 2023, 168).

Mali suç, bankalar, finansal teknoloji şirketleri, kredi kuruluşları ve benzeri finansal kurumlar ile piyasalarla ilişkili her türlü suç teşkil eden davranışı kapsayan geniş bir terimdir (Akkaya - Yüce, 2023, 266). Mali suç kavramı, ekonomik ve finansal düzenin korunmasını amaçlayan, normlara karşı hareket eden, kar amacı güden, devletin mali çıkarlarını ve toplum düzenini ihlal eden suçlar olarak tanımlanabilir. Mali suçlara vergi kaçakçılığı, kara para aklama, yolsuzluk gibi suçlar örnek verilebilir. Bu suçlar toplum düzenini bozar ve güvenin sarsılmasına sebep olur.

Vergi ve Vergi Kaçakçılığı Kavramları

Vergi, kamu giderlerini karşılamak amacıyla devlet veya yetkili kamu kuruluşları tarafından yasalarla belirlenen temellere dayanarak karşılıksız ve cebren tahsil edilen mali yükümlülük olarak tanımlanabilir (Üstün, 2001, 293). Devletin kamu hizmetlerini sunabilmesi açısından vergi gelirleri önemli yer

tutar. Bu doğrultuda vergi tahsilatının sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için vergilendirme sürecinin belirli bir düzen çerçevesinde işlemesi gerekir (Çiftçi, 2021, 631).

Vergi kaçakçılığı suçu, geniş anlamda vergiye karşı koyma fiili olarak değerlendirilebilirken, dar anlamda ise vergi mevzuatına aykırı davranışlar göstererek devletin vergi tahsilatına yönelik oluşturduğu yasal ve idari önlemleri bertaraf etmeye yönelik girişimlerde bulunma olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda, vergi mükellefleri, vergi yükümlülüklerinden kısmen veya tamamen kaçınmak niyetiyle hukuka aykırı davranışlara başvurabilmektedir. Bu uygulamalar, vergi matrahını bilinçli olarak eksik beyan etme, muhasebe kayıtlarını gerçeğe aykırı düzenleme, sahte belge kullanımı, gelirlerin veya kazançların beyan edilmemesi gibi farklı yöntemlerle gerçekleştirilmektedir (Sabankaya, 2019, 161).

Vergi kaçakçılığı suçu, tarihi süreç içinde varlığını sürdürmekle beraber değişen yaşam koşulları, teknolojik gelişmeler ve bireysel etkenler nedeniyle suça konu olan eylemlerin niteliği sürekli olarak değişmekte ve artmaktadır. Ülke ekonomisindeki dönüşümler vergi kaçakçılığı suçunun işlenme oranında yükselişe neden olmakta ve suç tiplerinin tenevvuâtına (Çeşitlenmesine) neden olmaktadır (Kocayılmaz - İstemi, 2015, 47).

Vergi kaçakçılığının nedenleri vergisel ve vergi dışı faktörler olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Vergisel nedenler, doğrudan vergi sisteminin yapısından ve işleyişinden kaynaklanan hukuki, ekonomik ve politik unsurlardır. Bu kapsamda, vergi oranlarının yüksekliği, vergi tarifelerinin yapısı, vergi denetim mekanizmalarının etkinliği, vergi cezalarının caydırıcılığı gibi faktörler, vergi mükelleflerinin vergi kaçırma eğilimlerini etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Vergi dışı nedenler ise dolaylı olarak vergi kaçakçılığı üzerinde etkili olan sosyal, ekonomik ve siyasal faktörleri kapsamaktadır. Bu bağlamda, toplumun genel ekonomik yapısı, bireylerin gelir düzeyi, işletmelerin büyüklüğü, enflasyon oranları, devlet tarafından uygulanan fiyat ve piyasa kontrolleri gibi unsurlar vergi kaçakçılığına zemin hazırlayabilmektedir (Bahşı, 2019, 90).

İnceleme esnasında ibraz edilmemesi, defter ve belgelerin gizlenmesi olarak kabul edilir. Gerçek bir işlemi miktar veya nitelik olarak yanlış gösteren belge yanıltıcı belge sayılır. Aslı olmayan bir işlemi varmış gibi gösteren belge sahte belge olarak kabul edilir. Bu bilgiler doğrultusunda VUK m. 159'a göre muhasebe hileleri yapmak, sahte hesap açmak veya vergi matrahını azaltacak şekilde kayıtları başka ortamlara aktarmak, defter, kayıt ve belgeleri tahrif etmek, gizlemek, yanıltıcı belge düzenlemek veya kullanmak on sekiz aydan beş

yıla kadar hapis cezasını gerektirir. Ayrıca defter, kayıt ve belgeleri yok etmek, sayfalarını değiştirmek veya sahte belge düzenlemek ya da kullanmak üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezası gerektirir.

Vergi Kaçakçılığın Nedenleri ve Mükelleflerin Yaklaşımı

Fertleri suç işlemeye yönelten biyolojik, sosyolojik faktörlerin beraberinde mesleki deneyimler gibi farklı etkenler de bulunmaktadır (Şentürk - Kasap, 2013). Bu nedenle mali suçlarla mücadelede sadece hukuki değil toplumsal bilinç de gereklidir. Aksi halde bu suçlar toplumda güven kaybına sebep olur ve devlet ile vatandaş arasındaki ilişkiyi zayıflatabilir.

Yapılan araştırmalar, ekonomik kriz dönemlerinde bireylerin suç işlemeye eğilimlerinin arttığını göstermektedir. Bu durumun temelinde, krizlerin bireyler üzerindeki sosyal ve psikolojik etkileri yer almaktadır. Kriz ortamının yarattığı baskı, bireyleri suç teşkil eden fiillere yönlendirebilmektedir. Örneğin, ekonomik yetersizlikler ve açlık, bireyleri toplumsal protestolara yönlendirirken, temel ihtiyaç maddelerinin kıtlığı karaborsa faaliyetlerinin yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Bu tür sorunlara yönelik etkin önlemlerin alınmaması ya da konunun ciddiyetinden uzak yaklaşımlar sergilenmesi, toplumun dinamiklerinde huzursuzluk ve istikrarsızlıklara neden olabilmektedir (Aktaş - Nalçacı, 2022).

Vergi kaybı ve vergi kaçakçılığının başlıca nedenlerinden biri, vergi oranlarının yüksek olmasıdır. Yüksek vergi oranları, bireylerin vergi yükümlülüklerinden kaçınma ya da vergi kaçırma eğilimlerini artırarak, vergi matrahında aşınmalara ve kamu gelirlerinde kayıplara sebep olmaktadır. Bu durum, kamu finansmanı açısından önemli bir tehdit oluşturmakta ve mali dengelerin bozulmasına sebep olabilmektedir. Vergi uyumunun artırılması, kayıt dışı ekonominin azaltılması ve kamu gelirlerinin sürdürülebilir bir şekilde artırılması için vergi oranlarının makul seviyelere indirgenmesi gerekmektedir. Vergi oranlarının düşürülmesi, gönüllü uyumu teşvik ederek vergi tabanının genişlemesine katkıda bulunmakta ve uzun vadede kamu gelirlerinde tutarlılık sağlamaktadır. Dolayısıyla, vergi politikalarının belirlenmesinde vergi oranlarının ekonomik etkileri dikkate alınmalı ve vergi yükünün dengeli bir şekilde dağıtılması sağlanmalıdır (Toparlak - Eke, 2023, 874).

Maliye literatüründe, yükümlülerin vergiye yönelik tutumlarını belirleyen önemli faktörlerden biri olarak eğitim düzeyi öne çıkmaktadır. Eğitim seviyesi yüksek bireyler, vergilerin sadece bir mali sorumluluk değil, aynı zamanda ekonomik istikrarı sağlama, gelir dağılımını düzeltme ve kamu hizmetlerini finanse etme gibi temel işlevlere sahip olduğunun daha fazla farkındadır. Bu

durum, söz konusu bireylerin vergi sistemine olan güvenini artırmakta ve vergiye gönüllü uyumlarını güçlendirmektedir. Dolayısıyla, yapılan çalışmalarda eğitilmiş mükelleflerin vergi ahlakı düzeylerinin daha yüksek olduğu ve vergi kaçırma eğilimlerinin daha düşük olduğu gözlemlenmektedir (Saraçoğlu, 2008, 31)

Vergi mevzuatındaki karışıklık, mükelleflerin doğru beyanda bulunmalarını zorlaştırmakta ve bu durum vergi kaçakçılığına temel oluşturmaktadır. Aynı şekilde, denetçiler açısından bakıldığında mevzuatın açık ve anlaşılır olmaması, denetim sürecinde denetçilerin sağlıklı tespitlerde bulunmasını da engelleyebilir. Bu nedenle, vergi kanunlarının sade, anlaşılır ve uygulanabilir olması hem mükellefler hem de denetim mekanizması açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca sık sık yapılan vergi afları da vergi cezalarının etkinliğini azaltan bir etkidir. Mükellefler bu sebeple vergi affı beklentisine girerek vergi ödeme yükümlülüğünden kaçınabilmektedir (Bahşı, 2019, 92), (Üstün, 2014, 424).

Vergi Kaçakçılığının Hukuki Çerçevesi

Vergi hukuku, vergi borcunun doğumu, ifası ve sona ermesi süreçlerini içeren; devlet ile mükellef arasındaki vergisel ilişkileri konu alan kamu hukuku dalıdır. Devletin kamu gücüne dayanarak vergi toplama yetkisini nasıl kullandığını ve bu süreçte uyguladığı denetim ve yaptırım mekanizmalarını da kapsar. Bu bağlamda, vergi hukukunun vergiye aykırı fiiller ve bunlara ilişkin müeyyideleri inceleyen alt disiplini ise vergi ceza hukuku olarak isimlendirilmektedir (Üstün, 2001, 294).

Günümüzde vergi denetimi, Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı bir şekilde görev yapan maliye müfettişleri, maliye müfettiş yardımcıları, hesap uzmanları ve hesap uzman yardımcıları ile Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren gelirler kontrolörleri, stajyer gelirler kontrolörleri, ayrıca il düzeyinde görev yapan en büyük mal memuru, vergi dairesi başkanlıklarına bağlı olarak çalışan vergi denetmenleri, vergi denetmen yardımcıları ve vergi dairesi müdürleri tarafından yerine getirilmektedir (Kocayılmaz - İstemi, 2015, 52).

Vergi Usul Kanunu'nun 359. maddesi, vergi kaçakçılığı kapsamına giren fiilleri ve bu fiillere uygulanacak cezai yaptırımları düzenlemektedir. Bu çerçevede; defter ve belgelerde muhasebe hileleri yapılması, gerçek dışı işlemlerle ilgisi olmayan kişiler adına hesap açılması, belgelerin tahrif edilmesi veya gizlenmesi, sahte ya da muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge düzenlenmesi veya kullanılması gibi fiiller suç olarak kabul edilmekte ve fiilin ağırlığına göre 18 aydan 8 yıla kadar değişen hapis cezaları öngörülmektedir (VUK, m. 359), (Üstün, 2013, 67).

Söz konusu maddede, sahte belge, gerçekte olmayan bir işlem veya durumu varmış gibi gösteren belgeler; içeriği itibarıyla yanıltıcı belge ise, gerçek bir işleme dayanmakla birlikte, bu işlemi mahiyet veya miktar yönünden gerçeğe aykırı şekilde yansıtan belgeler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, izin alınmaksızın belge basımı, ödeme kaydedici cihazlara müdahale edilerek satışların kayıt dışı bırakılması, cihaz hafızalarının silinmesi veya değiştirilmesi gibi eylemler de kapsam altına alınmış ve bu fiillere 3 yıldan 8 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür.

Ayrıca suçun, birden fazla vergilendirme döneminde aynı kastla işlenmesi durumunda Türk Ceza Kanunu'nun 43. maddesi uyarınca zincirleme taksir hükümleri uygulanmaktadır. Bu maddede düzenlenen suçlara ilişkin ceza yaptırımları, vergi ziyai cezasının ayrıca uygulanmasına engel teşkil etmemektedir.

Sonuç

Vergi kaçakçılığı, küresel ekonomik sistemin sürdürülebilirliği ve kamu finansmanı açısından önemli bir risk oluşturmaktadır. Devletlerin ekonomik büyüme gayelerini gerçekleştirebilmesi, kamu hizmetlerini etkin bir şekilde takdir edebilmesi ve sosyal refahı artırabilmesi için vergi gelirlerine duyduğu ihtiyaç göz önüne alındığında, vergi kaçakçılığı olgusu, sadece mali açıdan değil, aynı zamanda hukuki, etik ve sosyolojik boyutlarıyla da incelenmesi gereken kapsamlı bir sorundur. Vergi kaçakçılığı, devletin mali yapısını doğrudan zayıflatmanın yanı sıra ekonomik sürekliliği de bozmakta, kayıt dışı ekonominin büyümesine ve piyasa dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Özellikle yüksek vergi oranları, karmaşık vergi mevzuatı, yetersiz denetim mekanizmaları ve düşük vergi bilinci gibi nedenler, bireylerin ve işletmelerin vergi kaçırma eğilimlerini artıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır.

Vergi kaçakçılığı suçu, hukuki açıdan idari ve cezai yaptırımlarla müeyyidelendirilmesine rağmen, bu suçla mücadelenin sadece cezai tedbirlerle sınırlı tutulamayacağı aşikârdır. Vergi kaçakçılığı ile etkin bir biçimde mücadele edebilmek için hukuki düzenlemelerin yanında, toplumsal bilinçlendirme faaliyetleri, mükelleflerin vergi sistemine güveninin artırılması ve gönüllü uyumu teşvik edici mekanizmaların geliştirilmesi büyük ölçekte önem arz etmektedir. Hukuki düzenlemelerin caydırıcılık etkisinin artırılması amacıyla, denetim süreçlerinin dijitalleşmesi ve yapay zekâ tabanlı kontrol sistemlerinin yaygınlaştırılması, vergi kaçakçılığına karşı alınabilecek önleyici tedbirler arasında yer alabilmektedir.

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, vergi kaçakçılığı, kamu gelirlerinde kayıplara sebep olarak devletin mali dengesini olumsuz şekilde etkilemekte,

bütçe açıklarını artırmakta ve kamu harcamalarının finansmanında aksaklıklara neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, vergi kaçırıcı birey ve işletmeler, haksız rekabet ortamı yaratarak adil piyasa koşullarını bozmakta ve dürüst vergi mükellefleri üzerinde ek vergi yüküne neden olmaktadır. Bu durum, toplumda vergi ahlakının zayıflamasına ve devlet-vatandaş ilişkilerinde güven zayıflamasına yol açarak, uzun vadede mali sistemin işleyişini aksatmaktadır.

Vergi kaçakçılığı ile mücadelenin etkin hale getirilmesi, kapsamlı bir ekonomik ve hukuki reform sürecini gerektirmektedir. Öncelikle, vergi oranlarının daha adil ve dengeli hale getirilmesi, mükelleflerin vergi kaçırma eğilimlerini azaltarak vergi tabanının genişletilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, vergi sisteminin sadeleştirilmesi, mükelleflerin vergi yükümlülüklerini yerine getirme süreçlerini kolaylaştırarak, vergiye gönüllü uyum dilimini artırabilecektir. Etkin bir vergi denetim mekanizmasının tesis edilmesi, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tespitini hızlandıracak ve vergi kaçakçılığının önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte, vergi bilincinin artırılmasına yönelik eğitim programları, toplumsal farkındalığı güçlendirerek, bireylerin ve işletmelerin vergi ödeme alışkanlıklarını olumlu yönde etkileyebilecektir.

Sonuç olarak, vergi kaçakçılığı, sadece mali sistemin işleyişini değil, aynı zamanda toplumsal adalet ve ekonomik kalkınma süreçlerini temelden etkileyen çok boyutlu bir sorundur. Bu nedenle, vergi kaçakçılığıyla mücadelede yalnızca cezai ve idari yaptırımlara yoğunlaşmak yeterli olmayıp, uzun vadeli ve bütüncül stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Vergi politikalarının daha etkili hale getirilmesi, denetim süreçlerinin güçlendirilmesi, mükelleflerin vergi sistemine duyduğu güvenin artırılması ve vergi bilincinin yaygınlaştırılması, vergi kaçakçılığı ile mücadelede temel öğeler olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik istikrarın sağlanması ve mali dengenin korunabilmesi için, devletlerin vergilendirme stratejilerini daha etkin ve adil bir yapıya kavuşturarak, vatandaşların ve işletmelerin vergiye gönüllü uyumunu teşvik etmesi büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, Berrin. "Sahte Belge Düzenlemek Veya Kullanmak Suretiyle Vergi Kaçakçılığı Suçu (VUK M.359/B)". *Adalet Dergisi* 71 (20 Kasım 2023), 653-702. <https://doi.org/10.57083/adaletdergisi.1391738>
- Akkaya, Hüseyin - Yüce, Mehmet. "Mali Suçlarla Mücadelede Mali İstihbaratın Rolü". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/2 (04 Aralık 2023), 262-285. <https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1370539>
- Aktaş, Erkan - Nalçacı, M. Emir. "Suç ve Ekonomi". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7/14 (21 Aralık 2022), 316-340. <https://doi.org/10.54831/vanyyuiibfd.1204301>

- Ayhan, İrem - Çubukcu, K. Mert. "Suç ve Kent İlişkisine Ampirik Bakış: Literatür Taraması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (01 Haziran 2007), 30-55.
- Bahşı, Seda. "Vergi Kaçakçılığının Nedenleri". *İzmir YMMO Dergisi* 1/2 (31 Aralık 2019), 89-95.
- Çiftçi, Taha Emre. "Vergi Kaçakçılık Suçlarında Soruşturma Evresi". *Fiscaoeconomia* 5/2 (17 Mayıs 2021), 630-651. <https://doi.org/10.25295/fsecon.873942>
- Kocayılmaz, Şule - İstemi, Tevfik Ercüment. "Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı". *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* 37 (01 Ocak 2015), 47-54.
- Öz, Ersan - Armağan, Ayşe. "Yargı Organları Kararlarına Göre Vergi Kaçakçılığı Suçlarını Önlemede Adli Vergi Cezalarının Rolü". *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 33 (01 Ocak 2018), 1-38.
- Sabankaya, Melek. "Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6/4 (30 Nisan 2019), 160-166.
- Saraçoğlu, Fatih. "Yaş - Cinsiyet - Medeni Durum ve Eğitim Durumunun Vergiye Karşı Tutum Üzerine Etkilerinin Anket Sonuçları Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2008/2 (01 Haziran 2008), 16-34.
- Şentürk, Fatih - Kasap, Murat. "Beyaz Yaka Suçları ve Finansal Yolsuzluklar". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (01 Eylül 2013), 143-167.
- Taşkın, Yasemin. "Mali Suçla Mücadelede Şüpheli İşlem Bildirimleri". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/1 (30 Haziran 2023), 166-180. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.1175517>
- Toparlak, Yeşim - Eke, Erdem Utku. "Mali Yolsuzluğun Önlenmesinde Vergisel Araçların Rolü: Türkiye Örneği". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/3 (31 Temmuz 2023), 870-880. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1282565>
- Üstün, Ümit Süleyman. "Bir Özel Ceza Kanunu Olarak Vergi Usul Kanunu (Vergi Suç ve Kabahatlerinin Kanunilik, Hukuki Güvenlik ve Meşruluk Bakımından Değerlendirilmesi)". *Yrd. Doç. Dr. Nilgün Akça'ya Armağan*. 415-440. Ankara, 2014.
- Üstün, Ümit Süleyman. "Cezaî Yaptırım Gerektiren Vergi Suçları ve Yargılama Usûlü". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/3-4 (20 Aralık 2001), 293-323.
- Üstün, Ümit Süleyman. *Nasıl Bir Vergi Denetimi ve Vergi Yargısı?* İstanbul: Beta Basım Yayın, 1., 2013.
- Üstün, Ümit Süleyman. "Vergi Hukuku ile İlgili Anayasal İlkeler". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/1-2 (S.Ü. Hukuk Fakültesi 20. Yıl Armağanı) (20 Haziran 2003), 251-271.

Epistemik Paradokslara Bilişsel Bir Yaklaşım

Büşra KUYUCU*

Giriş

Paradoks kavramı farklı bağlam ve disiplinlerde farklı anlamlara gelir. Fizik, tıp ya da ekonomide mevcut kuram veya paradigmaların zıddına sonuçlar gösteren olgu anlamına gelir. Mevcut paradigma veya kuramın öngördüğü sonuçların zıddına tikel pratik olgular olması sebebiyle genel olarak önemli görülmez, üstü örtülür ya da daha iyimser bir yaklaşımla paradigmayla uyumunun çözülmesi ertelenir. Bu önemsizleştirmeye paradoksların kuramsal alana sıçrayamayan, paradigmanın aksiyomlarına karşı tehdit oluşturmayan ampirik verilere dayanması da katkı sağlar. Tıpta uyarıcı maddelerin uyuşturucu etki göstermesi, ekonomide yolların genişletilmesi veya alternatif yolların eklenmesinin trafiği rahatlatmak yerine daha da sıkıştırmasını anlatan Braess paradoksu ya da fizikteki çay yaprağı paradoksu bunlara örnek gösterilebilir. Yine de tamamen karamsar bir yok sayma süreci olduğu varsayılmaz. Rescher'in ifadesiyle: "Gerçeğin fiziksel yapısındaki her varsayımsal değişiklik, ya fiziksel gerçekliğin kendisinde ya da doğa yasalarında önemli bir değişiklikler dizisini tetikler" (2001: 235). Bilimsel devrimlerin temelleri de genel olarak bu tür uyumsuz olgulardır denebilir.

Matematiksel paradoksların ise diğer disiplinler içinde özel bir yeri vardır. Matematiğin öznenen bağımsız ve kendinde mükemmel bir alan olması bu özel konumuna katkı sağlar. Matematik soyut konularla ilgilenen bir alan olması sebebiyle matematiksel paradokslar disiplin içi paradigmaların aksiyomlarına saldıran bir tehdit olma potansiyeli taşır. Matematiksel paradokslar, uygunsuz ön varsayımlara dayanan paradokslar olarak, "gerçekte öyle olmayan bir şeyin anlamlı veya doğru olduğu ön kabulüne dayanma ortak formatını paylaşırlar" (Rescher, 2001: 159). Hilbert'in sonsuz otel paradoksu uygunsuz ön varsayım dayanan bir "sonsuzluk matematiği" paradoksudur. Russell'in sonsuzluk

* busrakuyucu98@gmail.com, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

matematiğindeki bu problemten yola çıkarak ortaya çıkardığı kendi ismiyle anılan paradoksu “kipler kuramı”nı ortaya atarak Russell tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Bununla birlikte matematik alanı kendine has yöntemiyle felsefeden farklı olarak soyut bir alan olmasının da muhtemel etkisiyle paradoksları çözüme kavuştururken “Bir şey sorun yaratıyorsa o şey yoktur.” yaklaşımını benimser. Matematikçilerin felsefenin alanına dahil olan paradokslara yaklaşımında bu tutum açık bir şekilde görülebilir. Örneğin berber paradoksu-na matematikteki yaklaşım böyle bir berberin olmadığıdır.

Felsefenin diğer alanlarındaki paradokslar genel olarak “Belirli bir felsefi meselede nihai sonuca ulaşamayan çelişkili öğretilerin karşı karşıya gelmesi”-ni (Rescher, 2001:117) somutlaştırır. Örneğin Aşıl ve kaplumbağa paradoksu dönemindeki sürekli ve süreksiz geometri arasındaki çekişmeyi somutlaştıran bir paradokstur. Bir kısmı da zihindeki belirsizlikleri somutlaştırır. Theseus’un gemisi paradoksu bir nesneyi o şey yapan şeyin zihinde belirsiz olduğunu somutlaştıran bir paradoks olarak değerlendirilir. Felsefeciler bu belirsizlik konusunu “evrenin bir özelliğinden daha çok insan psikolojisinin bir meselesi” (Sainsbury, 2009: 63) olarak değerlendirir. Ancak bu yaklaşımın konuyu felsefenin dışına atarak kısa yoldan çözme çabası olup olmadığı da bir soru işaretidir.

Epistemik Paradokslara yaklaşımlar

Epistemik paradokslar tamamen bilgi problemini tartışması ve konunun epistemoloji içinde kalma direnci sebebiyle epistemiktir denebilir. Tanımlanacak olursa “Görünüşte kabul edilebilir öncüllerden görünüşte kabul edilebilir bir akıl yürütme ile türetilen görünüşte kabul edilemez sonuç”tur (Sainsbury, 1995: 1). Epistemik paradokslar analitik yöntemle veya eklemlenmiş alternatif yöntemlerle çözüme kavuşturulamayan paradokslar olarak canlılığını sürdürür. Bu paradokslar zihin ve bilgi felsefesinde yeni çıgırlar açılmasında da etkin rol oynar. Epistemik paradoksları tanımlamak için Rescher’ın “Makul olan öncüllerin gerektirdiği sonucun olumsuzunun da makul olması” (Rescher, 2001: 6) tanımı daha kapsayıcı görünür. Epistemik paradokslarda mantıksal şemalarla serimlenen sonucun değili şemayla ifade edilemese bile zihnen apaçıklığa benzer özellikler gösterebilir. Bu sebeple mantığın sınırlarını zorlayan yorumlara da kapı aralar. Epistemik paradokslar mantıksal çıkarımla formel şeması sunulmasına rağmen ve öncüllerden birinin mantıksal çıkarımla ulaşılabilir sonuç olduğu gösterilmesine rağmen değili olan önermenin yanlış bilgi ifade ettiğini söylenemez. Epistemik Paradokslar bu sebeple gerekçelendirme kuramlarının sorgulanması sürecine somut destek sağlar. Gerekçelendirme kuramlarının geçerliliği hakkında somut örnek verir. Birbirinin değili her iki önermenin makul

olması rasyonel karar vermeye ilişkin karar verme kuramına yönelik şüpheleri üzerine çeker. Eğer zihin birbirinin değil iki önermenin her birini makul ve doğru kabul edebiliyorsa bu onun irrasyonel karar verdiği sonucuna ulaşılması için bir dayanak olur. Bununla birlikte formel sistemde çözümlenmiş ve ulaşılmış bir sonucun zihnin ulaştığı ve daha sonra da gerçekleştirdiği bir olguyla tutarsız olması formel sistemlerin sınırlılığını gözler önüne sermesi açısından bir örnek olarak sunulur. Birbiriyle tutarsız önermelerin sayısı düşürüldüğünde iki hatta bazı örneklerde teke düşürülen paradoksal önermeler epistemik belirsizliğin psikolojik ve sair etkenlerden bağımsız olarak bilgi kuramıyla derinden bağlantısı olduğunu da gösterir. Bunlara ek olarak epistemik belirsizlik çok az önermenin aynı anda aynı zihinde bulunması durumunda bile güncelliğini koruduğu için karar eşiği probleminin büyüklüğü hakkında da somut örnek oluşturur.

Üzerinde en çok çalışma yapılan paradokslardan biri olan sürpriz sınav paradoksu epistemik paradokslarla ilgili soru işaretlerinin hemen hemen tümüne işaret etmesi bakımından kritiktir. Sürpriz sınav paradoksu basitçe şöyledir: Bir öğretmen sınıfa, gelecek hafta derslerinin olduğu günlerden birinde sürpriz bir sınav yapacağını duyurur. Duyuruya göre öğrenciler sınav gününü sınav anına kadar bilmeyeceklerdir. Bir öğrenci bu duyuruya itiraz eder: Ders günleri pazartesi, salı ve perşembedir. Sürpriz sınavın perşembe günü yapılması mümkün değildir; çünkü salı akşamı hâlâ sınav yapılmamışsa, sınavın perşembe günü olacağı kesinleşir. Bu durumda sınav sürpriz olmaktan çıkar ve duyuru geçerliliğini yitirir. Öğrencinin bu çıkarımı salı günü için de geçerlidir: Bu durumda geriye yalnızca pazartesi ve salı günleri kalır. Bu nedenle salı günü yapılacak bir sınav da sürpriz sayılamaz; pazartesi akşamı hâlâ sınav yapılmamışsa, sınavın salı günü yapılacağı öngörülebilir. Son olarak geriye yalnızca pazartesi günü kalır. Ancak, o gün geriye kalan tek gün olduğu için pazartesi yapılacak sınav da sürpriz olmaz. Sonuç olarak, öğrenciye açısından öğretmenin yaptığı sürpriz sınav duyurusunun gerçekleşmesi mantıksal olarak mümkün değildir. Bu düşünceyle sürpriz sınavın asla yapılamayacağını öngören öğrenci sınava çalışmaz. Ancak, öğretmen önceden duyurduğu günlerden birinde sınav yapar ve sınav öğrenci için sürpriz olur. Bu paradoks birbirinin değil iki önermeden oluşur ve her iki önerme ayrı ayrı ortaya konduğunda sezgisel olarak doğru görünür.

Bu paradoks hakkında çözüm çabaları sonuç vermemiştir. Scriven bu paradoksu incelerken “öğrenci ve öğretmen birbirini asla yenemeyen iki etmendir: önceden tahmin edici ve rastgeleleştirici olan öğrenci ve öğretmen birbirini asla yenemez” (1965: 412) der. Paradoksun sonraki incelemelerinde de bu inceleme biçimi güncelliğini korur. Paradokslarda önermelerden birinin yanlışlığını gös-

termek yerine birbirinden daha üstün gelemeyen ideal düşünücü failler olarak ele alınır. Quine ise özelde sürpriz sınav genelde ise tüm epistemik paradokslar hakkında “psikolojinin geleneksel olarak epistemologlar tarafından ele alınan meseleleri ele almak için yeterli olduğu tezini tercih etmektedir” (2022[1953]). Epistemik eliminativist bu yaklaşım aceleci görünse de mantığın sınırlarını zorlamamanın varacağı sonuçlar hakkında fikir verir. Böylece epistemik paradoksların yöneleceği yer için de haleflerine fikir sunar.

Piyango paradoksu olgusal alanı da ilgilendirebilecek ve pozitif bilimlerin uygulama ve yöntemlerini de sorgulayan, bununla birlikte yalnızca ampirik alanın değil zihnin işleyiş şekliyle ilgili soru işaretlerini de epistemik paradokslara dahil eden bir paradokstur. Ancak zihnin işleyişiyle ampirik verilerin değerlendirilmesi arasındaki paralelliği göstermesi bakımında epistemik eliminativist tutumun sonuçsuz bir çözüme girişimi olduğunu da gösterir. Piyango paradoksu kısaca şöyledir: Bin kişinin katılımcı olduğu ve kurayla yalnızca katılımcının kazanan olacağı bir piyango vardır. Bu piyangoonun bir katılımcısıyla karşılaşan bir kişi, düşük kazanma ihtimalini düşünerek katılımcının kazanamayacağı sonucuna makul bir şekilde varır. Benzer şekilde, başka bir katılımcılarla karşılaştığında da aynı çıkarım yoluyla o kişilerin kazanamayacağı sonucuna varır. Böylelikle bin ayrı katılımcının her birine piyangoyu kazanamayacaklarını söyler. Bu kişinin ulaştığı çıkarımlar, her bir katılımcının kazanma olasılığının düşük olması sebebiyle makul kararlardır. Her birinin yüksek olasılıklı olarak doğru kabul edilen bu inançların bir araya gelmesiyle ulaşılan sonuç ise, hiçbir katılımcının piyangoyu kazanamayacağıdır. Bu sonuç, pratik ve teorik her alanda benzerleri sıkça yığılma ilkesiyle de uyumlu görünmektedir; çünkü her bir bireyin kazanma olasılığı son derece düşük olması sebebiyle, bu ilkeden hareketle hiçbir katılımcının kazanamayacağı sonucuna varılır. Ancak hilesiz bir piyangoda kesin olan mutlaka bir kişinin kazanacağıdır.

Bu sonuç hem yüksek olasılığın bilgi ifade etmesi yönünden epistemik karar eşiği problemini canlandırır. Bununla birlikte hem pozitif bilimlerin deneysel alandan yola çıkarak ya da deneysel olguyu kullanarak bilgi üretme yöntemi karşısında çarpıcı bir yanlış sonuca varıldığını gösterir hem de pratik sahada olumsal olarak elde edilmiş tüm bilgi türleri karşısında garip bir problem olarak durur. Çünkü, kısaca açıklamak gerekirse yüksek olasılığın bilgi ifade etmemesi zihnin olumsal alan hakkında herhangi bir bilgi edinmesine engel oluşturur. Böyle bir engel zihnin olumsal alanda nedenselliğin varlığına bile karar veremeyeceği sonucunu çıkartır. Çünkü olumsal olan daima olasılıksaldır. Ayrıca olumsal olanın %100 kesin bilgi ifade ettiği de her bir olguyu ayrı ayrı deneysel ortamda kayıt altına almak mümkün olmadığı için pratikte kanıtlanamaz. Paradoksu ortaya atan kişi olan Harman’ın “çıkarımsal bilgide ne-

denselliğin rol oynadığı ve bu sebeple bu paradoksun ölü doğan bir paradoks olduğu” (1968: 166) fikri nedenselliğin epistemik olarak test edilmesinde problemler olması ve nedenselliğin tesbitinin de olasılıksallık barındırması sebebiyle reddedilir. Bunun yanı sıra olumsal bilgiye tehdit gibi görünse de nedensellik bağı kurulamayan bilgi türleri için sessiz kalması ve kapsayıcı olmaması benimsenmemesi için yeterli neden oluşturmuştur. Bekleneceği üzere “her bir olumsal önermenin bir olasılık ifade ettiği ve bilinen bir olasılıksal önermenin bilinmeyen bir olasılıksal bir önermeyle aynı değerde olması sebebiyle olumsal hiçbir önermenin bilgi ifade etmediği” (Hawthorne, 2004) çıkarımına ulaşan felsefeciler de olmuştur. Bu yaklaşım felsefi olmanın ötesinde pratik hayatı tümüyle felç edici sonuçlara yol açabilecek bir şüpheci bir yaklaşımdır. Bununla birlikte Kyburg ve bu konuda onun tutumunu benimseyen felsefeciler “olumsal önermeler arasındaki tutarsızlıkların tolere edilebileceği görüşünü benimsenler” (1961). Fakat hangi olumsal önermeler arasındaki tutarsızlıkların tolere edilip nelerin edilmeyeceği otorite boşluğu ve belirsizlik doğuracağı için havada kalan bir kaçış yöntemi izlenimi uyandırır.

Önsöz Paradoksu ise paradoksların tartışma sahasını yeniden mantığın sınırlarına yaklaştırarak olumsallığın zanaatkar pratiklerine eleştiri konusundan uzaklaştırır. Önsöz paradoksunun özel konumu ideal düşünücü failin zihninde birbirinin değil iki önermenin aynı anda makul biçimde yer bulabilmesidir. Makinson’ın 1965 yılında formüle ettiği bu paradoks şöyledir: Raymond Wilder, bir matematikçi olarak araştırmaları sonucunda ulaştığı çıkarımlarını 1952 yılında yayımladığı *Introduction to the Foundations of Mathematics* adlı eserinde toplar. Kitabının önsözünde, içinde yanlışlar olabileceği gerekçesiyle okuyucudan özür diler. Wilder’ın bu yazısı, dönemin akademisyenleri arasında yaygın entelektüel alçak gönüllülüğü yansıtırsa da temelsiz bir tevazu değildir. Hemen her bilim insanı gibi, Wilder da çalışmalarında hata payı olabileceğini makul bir şekilde inanır. Makinson’ın işaret ettiği paradoks da bununla ilgilir: “Bir kişinin, her birine ayrı ayrı gerekçelendirilmiş biçimde inandığı ancak failin kendisinin de tutarsızlığını kabul ettiği birbiriyle tutarsız önermelere inanmak filozofların göz ardı ettiği absürt bir durumdur” (Makinson, 1965: 205). Yığılma ilkesine aykırı ve olumsal veya olasılıksal bilgi ifade etmeyen önermelerden oluşan bu paradoksa karşılık Kyburg’un önerisi “bir arada tutarsız inançlara sahip olmanın rasyonel olabileceği”dir (1961). Bekleneceği üzere bu çok zayıf bir çözüm arayışı olarak karşılanır. En basit itiraz “madem bir arada tutarsızlık tolere edilebilir [hatta rasyonel olabilir], paradokslar nasıl zihnimize değişiklik yapabiliyordur?” (Sorensen, 2006) sorusudur. Gerçekten de bir arada tutarsız inançlara rasyonellik atfına kapı açmak o halde neden bir şeylere analitik yaklaşp çelişkileri ve tutarsızlıkları gidermeye çalışıyoruz? Sorularını

akla getirir. Ayrıca bu durum yalnızca bilimsel veya felsefi disiplinlerdeki sorgulama kabiliyetini kısıtlamakla kalmaz günlük pratiklerle de çelişir. Uç bir örnek verilecek olursa: 2+2 işlemini yaparken bağlamına göre 3 ya da 5 demek analitik olarak da kabul edilebilir olmaz mı?

Paradoksların Oluşumunda Düşünücü Failin Rolü

Uzmanlık karşılığı yaklaşımla bilici, bilinebilirlik ve Moore paradoksları iredelenir. Doksastik mantığın mutlak mantıktan ayrılan yönü olan mantıksal çıkarımların mutlak alınmaması, başka bir ifadeyle rasyonel çıkarımın her bir ideal düşünücü fail için farklı olabilmesi durumuna dayanır. Anti-uzman bir konuda hangi kararı verirse versin yanlış karar veren bir faildir. Bu faildir tıpkı daima güneşi gösteren hatalı bir pusula gibidir. Diğer düşünücü failler bakımından bu durum bir sorun olmasa ve anti-uzmanın tam zıddı kararları rasyonel olarak verebiliyor olsalar da anti-uzman'ın kendisi için böyle bir karar vermek rasyonel olmaz. Sorensen'in de dediği gibi: "Bir kişinin kendisinin herhangi bir konudaki gerekçeler sonucu ulaştığı nihai çıkarımlarını gerçeğin zıddında görmesi mantıksızdır" (Sorensen, 1988: 392). Epistemik olmaktan çok semantik oldukları da savunulan bu tek önermeli paradokslar ideal düşünücü faili zorunlu irrasyonelliğe mahkum eder. Bun paradoksal önermeler "Bu cümleye inanmıyorsunuz.", "Bu duyurunun yanlış olduğu biliniyor." gibi yanlışlığı veya doğruluğu hakkında karar vermenin düşünücü faili daima irrasyonelleştiren paradokslardır.

Bu paradokslara getirilen yapıcı olmayan ispatlardan kaçınılması gerektiği şeklindeki sezgici çözüm olmayana ergi yöntemini somut örnekten yola çıkarak varılan varoluşsal genellemenin gerisine atar. Bu yöntemin daha güvenilir çıkarımlar getireceği öngörülse de esasen olmayana ergiyle varılan pek çok felsefi çıkarımı değersiz görmesi bakımından şüpheyle yaklaşılır. Başka bir sakıncası ise bir önermenin yanlış olduğunun ispatlanmasının çoğunlukla olmayana ergiyle yapılıyor olmasıdır. Bu durumda olmayana ergi yöntemini kullanmayı bırakmak yapıcı yöntemle ispatlanamayan önermelerin statüsünü yanlış veya doğru olabilir benzeri belirsiz bir alana hapseder.

Gödel'in eksiklik teoremi esasen matematiksel sistemlerle alakalı olup tam, tutarlık ve formel sistemlerin kendi önermelerinin her birini kendi içinde gerekçelendiremeyeceğini, bunun için paradigma dışı bir gerekçelendirmeye ihtiyaç duyduğunu öngörür. Bu sebeple kapalı bir formel sistem ya tutarsızdır ya da eksiktir. Bu gerekçelendirmeyen sistem içi doğru önermeye ise gödel cümlesi adı verilir. Gödel'in eksiklik teoremi epistemik paradokslara uygulanarak bu paradoksal önermelerin epistemoloji içinde birer Gödel cümlesi olabileceği öne

sürülmüştür. Ancak mantıksal çıkarımla elde edilmiş cümleleri gerekçelendirebilecek alternatif veya üst sistemin yokluğu mantık içinde gerekçelendirilemeyen veya çözilemeyen paradoksal önermelerin gerçekten doğru olup olmadığı şüphelidir. Epistemik apaçık olarak savunulan bu önermelerin doğruluğunun ispat edilebilmesi için net ve tutarlı bir sistem henüz bulunmaz.

Epistemik paradoksları incelemenin bir sonraki adımı doksastik mantığı öner sürerek, bu paradoksal önermelere ideal düşünücü faillerin epistemik sınırları dışında kalması sebebiyle gerekçelendirememesi ve inanmamasıdır. İdeal düşünücü failin kendi öznel konumu sebebiyle rasyonel olarak ulaşamadığı bu önermelere kör nokta adı verilir. Formel mantığın mutlak ve herkes için geçerli doğruluk iddialarının yanında alternatif sunan ve mutlak doğruluk iddiasına eleştiri getiren bu yaklaşım her ne kadar gerçek bir eleştiri getiriyor da olsa bilgi ve inanç konusunu tek tek faillere özel bir alan haline getirdiği için rasyonalitenin kurallarının çok daha sıkı uygulanıp dogmatik inanca kapıyı kapatıyor görünse de bilgi kuramı açısından merkezsisiz ve ortak kuralları içermeyen bir yapı öngörür. Bu açıdan epistemik paradoksların doksastik mantıkla çözüme kavuşturulması girişimi ileri aşamada bilgi kuramı açısından daha büyük sorunların ortaya çıkması tehdidini ortaya çıkarır.

Buraya kadar olan formel incelemelere alternatif bir yaklaşım olarak Meno ve dogmatizm paradoksları özelinde ve genel olarak diğer epistemik paradokslara da uygulanacak şekilde epistemik paradoksların dinamik bir yapı taşıması ve bu açıdan incelemenin verimli sonuçlar ortaya çıkaracağı görüşü de mevcuttur. Platon'un diyaloglarından bildiğimiz Meno paradoksuna genel geçer çözüm bilmeyen failin bilen hale gelmesinin kısmi bilmemeyle mümkün olduğudur. Dinamik epistemik paradoks olduğu yaklaşımı da bir önermeyi bilmez veya inanmaz haldeki failin gerekçelere ulaşmaktan çok o gerekçelerin failde inanç oluşturmaya yetecek kadar sürecin henüz gerçekleşmemiş olmasıdır.

Sonuç

Buraya kadar anlatılan paradokslarda genel çözüm yolları öncelikle epistemik bilginin kendisinden vazgeçmek iken sonraki çözümler epistemik bilginin kendisinden daha çok objektif ve her bir düşünücü fail tarafından rasyonel olarak ulaşılabilir gerekçelendirilmiş bilginin erişilebilirliği sorgulamasıdır. Genel anlamda bakıldığında ise epistemik paradokslar incelenirken hem epistemik bilginin imakânı ve sınırlılıklarının sorgulanması hem de failin rasyonel bilgiye ulaşabilmesinin sorgulanması bakımından genel olarak zihnin özel olarak düşünücü failin rasyonel bilgiye ulaşabilmesi sorgulaması kendine yer bulmuştur. Doğru bilginin ne olduğu ve ulaşılabilir olup olmadığı ise üstünde durulan bir konu olarak canlılığını sürdürmüştür.

Kaynakça

- Harman, G. (1968). Knowledge, Inference, and Explanation. *American Philosophical Quarterly*, 5(3), 164–173.
- Hawthorne, J. (2004). *Knowledge and Lotteries*. Oxford University Press.
- Kyburg, H. E. (1961). *Probability and the Logic of Rational Belief*. Wesleyan University Press.
- Makinson, D. C. (1965). The Paradox of the Preface. *Analysis*, 25(6), 205-207.
- Rescher, N. (2001). *Paradoxes: Their Roots, Range and Resolution*. Open Court Publishing Company.
- Sainsbury, R. M. (1995). Why the World Cannot be Vague. *Southern Journal of Philosophy*, 33(1), 63-81.
- Sainsbury, R. M. (2009). *Paradoxes* (3rd Edition). Cambridge University Press.
- Scriven, M. (1965). An Essential Unpredictability in Human Behavior. In B. B. Wolman and E. Nagel (Edited by.), *Scientific Psychology: Principles and Approaches*. (pp. 411-425), BasicBooks.
- Sorensen, R. A. (1988). *Blindspots*. Oxford University Press
- Sorensen, R. A. (2006). Epistemic Paradoxes. In E. N. Zalta and U. Nodelman (Edited by.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/epistemic-paradoxes/>, [Accessed: 18 December 2024].
- Quine, W. V. (1953). On a So-Called Paradox. *Mind*, 62(245), 65-67.

Tükenmişlikten Sessiz İstifaya Giden Süreç: Z Kuşağı Çalışanlarının Örgütlerde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Şeyma BİLGİN*

Adem ÖĞÜT**

Öz: Dijitalleşmenin hız kazandığı iş dünyasında, örgütlerin sürdürülebilir başarısı, çalışan memnuniyeti ve bağlılığıyla yakından ilişkilidir. Covid-19 pandemisi sonrası, Z kuşağının iş-yaşam dengesi, anlamlı iş deneyimi, esneklik ve kariyer gelişimi gibi talepleri, mevcut örgütsel yapılarla uyumsuzluk göstermektedir. Bu durum, özellikle Z kuşağında tükenmişlik ve sessiz istifa gibi olumsuz davranışları tetiklemektedir. Tükenmişlik, bireyin duygusal ve zihinsel yıpranmasıyken, sessiz istifa, çalışanın fiziksel olarak işten ayrılmadan, görev tanımı dışındaki beklentilere karşı geliştirdiği pasif bir tepki biçimidir. Bu çalışmada, alan yazından hareketle Z kuşağı çalışanlarının iş hayatına yönelik beklentileri ele alınmakta; tükenmişlik ve sessiz istifa davranışlarına yol açan temel nedenler belirlenerek çözüm önerileri sunulmaktadır. Sonuç olarak, örgütlerin Z kuşağının beklentilerine uygun, esnek ve insan odaklı yönetim anlayışını benimsemesinin, verimlilik ve çalışan refahı açısından önemli bir strateji olacağı vurgulanmaktadır. Bu çalışma, literatürde sınırlı yer bulan Z kuşağı çalışanlarının karşılaştığı örgütsel sorunlara derleyici bir bakış sunarak, akademik alana anlamlı bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Z kuşağı, Tükenmişlik, Sessiz istifa, Örgütsel Davranış

JEL Kodları: J24, J28, M54, D23

The Path from Burnout to Quiet Quitting: Challenges Faced by Generation Z Employees in Organizations and Proposed Solutions

Abstract: In today's rapidly digitalizing business world, the sustainable success of organizations is closely linked to employee satisfaction and engagement. Following the Covid-19 pandemic, Generation Z's meaningful demands—such as work-life balance, job experiences, flexibility, and career development—have often clashed with existing organizational structures. This misalignment has triggered negative behaviors among Gen Z employees, particularly burnout and quiet quitting. Burnout refers to the emotional and mental exhaustion of individuals, while quiet quitting describes a passive reaction in which employees do not leave their jobs physically but disengage from responsibilities beyond their official job descriptions. This study, grounded in a literature review, explores Gen Z employees' expectations from work, identifies the main reasons behind burnout and quiet quitting, and offers potential solutions. The findings emphasize that adopting flexible and human-centered management approaches aligned with Gen Z's expectations can be a crucial strategy for enhancing productivity and employee well-being. This study aims to make a meaningful contribution to the academic field by providing a compilative view of the organizational problems faced by Generation Z employees, which find limited coverage in the literature.

Keywords: Generation Z, Burnout, Quiet Quitting, Organizational Behavior

JEL Codes: J24, J28, M54, D23

* Doktora Adayı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, İşletme Anabilim Dalı, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-9054-3268, E-posta/E-mail: bilginseymaa@gmail.com

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Konya, Türkiye. ORCID: 0000-0002-3628-8769

E-posta/E-mail: ogut.adem@gmail.com

Giriş

Dijitalleşmeyle birlikte hızla değişen dünyada örgütler için sürdürülebilir başarının yolu devamlı gelişmekten geçmektedir. Çalışanların örgüt içindeki kritik rolü göz önünde bulundurulduğunda, tükenmişlik kavramı, iş performansını olumsuz yönde etkileyebileceği için tekrar gündeme gelmiştir. Özellikle Covid-19 pandemisinden sonra, işin her şey demek olmadığı, aynı zamanda bireysel yaşamda bir denge unsuru olduğunun anlaşılması, çalışanların evden çalışma modelini benimsemesi ve fiziksel ofis ortamlarına olan mesafenin artması örgütlerin işleyişlerini derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, “sessiz istifa” kavramı, çalışanların görev tanımının dışına çıkmadığı ve gerçek bir istifadan ziyade beklentilerin ötesinde davranış sergilemediği bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Sessiz istifanın kavramsallaşması, yeni bir süreç olarak değerlendirilirken, davranışın kendisinin iş yaşamında eskiye dayandığı gözlenmektedir. Bu noktada, iş hayatında varlık göstermeye başlayan Z kuşağının, iş-yaşam dengesine verdikleri önemin artması tükenmişlik ve sessiz istifa olgularının daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Z kuşağının, iş tercihlerinin öğrenilmesi, değer ve beklentilerinin bilinmesi işverenlerin başarılı bir şekilde bu kuşağa hitap edebilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, örgütlerin gelecek vadedebilmesi için bu kuşağın özelliklerini iyi analiz etmesi gerekmektedir. .

Bu çalışmada, örgüt çalışanlarını tükenmişlik ve sessiz istifa davranışına yönelten temel sebepler ile sessiz istifa kavramının Z kuşağı ile bağlantısına bakılacaktır. Çalışma kapsamında, Z kuşağı çalışanlarının iş hayatına ilişkin beklentileri ile mevcut örgütsel yapılar çerçevesinde karşılaştıkları sorunlar, ilgili literatür doğrultusunda ele alınarak özetlenecektir. Ayrıca, çalışanların karşılaştıkları bu sorunların önlenmesine ve örgütsel verimliliğin artmasına yönelik çeşitli çözüm önerileri sunulması amaçlanmaktadır.

Literatür

Örgütlerde Tükenmişlik Kavramı

Tükenmişlik kavramının temelini tükenmek kelimesi oluşturur. Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlüğünde tükenmek kelimesi, “elinde kalmamak, bitmek, güçsüzleşmek, bitkinleşmek, verimliliğini yitirmek” anlamlarına gelmektedir. Tükenmişlik ise; “gücünü yitirmiş olma, çaba göstermeme durumu” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2022). İngilizce yazında “Burnout” olarak geçen kavram Greene tarafından 1961 yılında yayınlanan “Bir Tükenmişlik Olayı” (A Burn-Out Case)” adlı romanla ilk kez anlatılmış-

tır (Derin ve Demirel, 2012: 511). Örgütlerde tükenmişlik kavramı 1970'ler Amerika'sında herhangi bir iş yerinin potansiyel bir sorunu olarak patlak vermiş ve ancak sonraları diğer ülkelere de yayılmıştır (Kulualp ve Sarı, 2019: 213). Modern çağın önemli olaylarından biri olan tükenmişliğin "Mesleki bir tehlike" şeklindeki ilk tanımını, 1974'te Freudenberger yapmış (Budak ve Sürgevil, 2005: 96) tükenmişliği, "başarısız olma, yıpranma, işe olan bağlılığın kaybı, kurumdan uzaklaşma, aşırı yüklenme sonucu güç ve enerji kaybı, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma" olarak tanımlamıştır (Shepherd vd., 2011: 398). Örgütlerde tükenmişliğe ilişkin geliştirdiği ölçek ile ismi en fazla anılan teorisyen Christina Maslach'ın araştırmasına göre tükenmişlik; "iş gereği yoğun duygusal isteklere maruz kalan ve sürekli diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan bireylerde görülen uzun süreli yorgunluk, fiziksel bitkinlik, umutsuzluk ve çaresizlik duygularının, yapılan işe, diğer insanlara ve hayata karşı olumsuz tutumlarla yansımaları ile oluşan sendrom" demektir (Neuberg vd., 2017: 190).

Geçmişten bugüne birçok tanımlaması yapılan kavramın en genel ve günümüzde en çok kabul gören tanımını yapan Maslach ve Jackson (1986)'a göre tükenmişlik, bireyin duyarsızlaşma, duygusal tükenmişlik ve azalan kişisel başarı duygusunun toplamından oluşan psikolojik bir sendromdur. Duyarsızlaşma: bireyin hizmet ettiği, bakımını üstlendiği veya birlikte çalıştığı kişilere karşı negatif, katı, duygusuz bir tavır takınması veya onlardan uzaklaşması, duygusal tükenmişlik: bireyin ruhen yıpranma hissini yaşaması ve azalan kişisel başarı ise: bireyin yeterlilik ve başarı elde etme duygusundaki azalma olarak açıklanmaktadır (Birdir ve Tepeci, 2003: 94). Bu iki teorisyenin başından beri odak noktası, tükenmişlik ile ilgili ne yapılabileceği sorusu olmuştur (Maslach vd., 2012: 296).

Tükenmişliğe her birey farklı tepkiler göstermektedir. Genel olarak tükenmişlik, birey örgütte çalışmaya başladıktan bir yıl kadar sonra birçok farklı nedenin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Erdoğan, 2018:102). Bu açıdan bakıldığında tükenmişliği oluşturan faktörler bireysel ve örgütsel faktörler şeklinde sınıflandırılabilir (Kapusuz, 2016: 39). Uler'e göre bu sınıflandırma;

- *bireysel faktörler*: demografik özellikler, kişilik özellikleri, beklenti düzeyleri, benlik imajı, yaşam biçimi, sosyal ve destekleyici ilişkilerin olmaması ve mükemmeliyetçilik,

- *örgütsel faktörler*: çalışma koşulları ve ortamının birey üzerinde oluşturduğu stres, bireysel ve örgütsel değerler arasındaki dengesizlik, bireyin çalışma ortamında kabul görmemesi, örgütte iletişimsizlik, katı kurallar, görev

tanımındaki belirsizlik, çıkar çatışmaları, aşırı iş yüklenmesi, elverişsiz çalışma şartları, yönetici ve çalışan arasındaki olumsuz etkileşim olarak ifade edilmektedir (Uler, 2020: 38).

Tükenmişlik, çoğu zaman fark edilmeden gelişen gizli bir süreçtir. Bu sebeple de belirtiler depresyon, stres ve kaygı gibi durumlarla sıklıkla karıştırılabilmektedir. Bireylerin sağlığı ve iş kalitesi açısından türlü aksaklıklara yol açan tükenmişliğin belirtileri genel olarak üç boyutta incelenmektedir (Uler, 2020: 38). Bunlar: *fiziksel belirtiler*; kronik yorgunluk, enerji kaybı, uykusuzluk, nefes darlığı, mide problemleri, bağımlılık, kilo alma veya verme, *davranışsal belirtiler*; çabuk öfkelenme ve eleştiriye aşırı duyarlılık, sabırsızlık, kurallar konusunda katılık, alınganlık, işe gitmek istememe, çalışılan kuruma güven ve ilgi kaybı, sürekli savunma ve suçlama hali, kolay ağlama, inkâr etme, çevreyle sorunlar yaşama, *psikolojik belirtiler* ise; ailesel sorunlar, motivasyon eksikliği, değersizlik hissi, huzursuzluk, umutsuzluk, ilgisizlik, yabancılık hissi, hayal kırıklığı, tatminsizlik, çaresizlik, zihin karışıklığı ve düzensizlik ve bilişsel becerilerde güçlük yaşama olarak ifade edilmektedir (Arı ve Bal, 2008: 142).

Tükenmişlik davranışının genel olarak *bireysel sonuçlarını*; psikolojik sorunlar, depresyon hali, fiziksel rahatsızlıklar ve kendini soyutlama *örgütsel bağlamdaki sonuçlarını* ise; işi aksatma, işe ve örgüte karşı ilgisizlik, işte var olmama, performans düşüklüğü, isteksizlik, motivasyon kaybı ve işi bırakma eğilimi şeklinde sıralayabiliriz. Bu olumsuzlukların ortadan kalkması için durumun kabullenilişi atılacak ilk adımdır. Daha sonraki adım ise tükenmişlikle başa çıkmak için alınacak *bireysel ve örgütsel önlemler* olmalıdır. Bireysel önlemlerin belki de en önemlisi; sağlık, moral ve enerjiyi sürdürmektir. Bu açıdan nefes egzersizleri, fiziksel egzersizler, meditasyon yapma, hobi edinme, tatile çıkma, kişisel gelişim ve danışmanlık gruplarına katılma gibi aktiviteler oldukça önemlidir (Torun, 1997: 49). Örgütsel anlamda alınacak önlemler bireysel önlemlerden daha büyük öneme sahiptir. Çünkü bireyler kendi davranışlarını tek başlarına değiştirebilirler ancak sosyal çevreyi değiştiremezler. Bu nedenle iş yerindeki olumlu değişim bireysel yaklaşımla değil, ancak örgütsel bakış açısıyla mümkündür (Sürgevil, 2006: 99-105). Tükenmişlik belirtilerini hafifletmek için alınması gereken örgütsel önlemler; çalışanların kararlara katılımını sağlamak, takdir hissini açıkça göstermek, adil ödül sistemi geliştirmek, kişisel gelişim ve hizmet içi eğitimler sunmak, açık ve net görev tanımları belirlemek, örgütsel bağlılık ve takım çalışması sağlamak, kariyer fırsatlarını desteklemek, aşırı iş yükünü dengelemek, esnek çalışma saatlerine imkan tanımak, sosyal destek sunmak ve etkin işlevselliğe sahip insan kaynakları bölümüyle çalışanların desteklemesini sağlamaktır (Dolgun, 2015: 11-12).

Sessiz İstifa Kavramı

Sessiz istifa kavramının, 2009 yılında Mark Blodger tarafından Texas A&M Ekonomi Sempozyumu'nda ortaya atılarak ilk kez kullanıldığı bilinmektedir. Kavram yoğun iş tempolarında iş-yaşam dengelerini kurmakta zorluk çeken çalışanların tükenmişliğe kadar uzanan koşullarını eleştirmek amacıyla kullanılmıştır (Yavuz, 2024: 243). Covid-19 pandemisi sırasında ve sonrasında gündeme gelen finansal zorluklar, iş yaşam dengesindeki aksamalar gibi nedenler 2021 baharına doğru "great resignation" (big quit) olarak anılan "büyük istifa" hareketiyle patlak vermiş, özellikle ABD'de çalışanların gönüllülüğüne dayanan büyük bir istifa dalgasına sebep olmuştur. Öyle ki 6 ay gibi bir zaman diliminde gönüllü olarak işten ayrılanların sayısı 20 milyon kişiye ulaşmıştır (Kundu vd., 2022: 535). Böylelikle işten ayrılanlar kadar ayrılma niyetinde olup eyleme geçirmeyen çalışanlar üzerine de tartışmalar başlamış, sessiz istifa kavramı tekrar gündeme gelmiştir.

2022 yılının ortalarına gelindiğinde, büyük istifanın daha makul ve yükseltilmiş bir versiyonu olan "sessiz istifa" kavramı popülerlik kazanmıştır. Türkçeye "sessiz istifa" şeklinde çevrilen "Quiet Quitting" kavramı asıl olarak, New York'lu Zaid Khan'ın bir Tiktok videosu paylaşımıyla birlikte tanınmıştır. Khan'ın 2022 yılının bir temmuz akşamı metro beklerken paylaştığı 17 saniye süren koşuşturma kültürünü eleştirdiği videosu milyonlarca kez izlenerek ve paylaşılarak bir akıma dönüşmüştür (Boz vd., 2023: 10). Bir yazılım mühendisi ve müzisyen olan 24 yaşındaki Zaid Khan birçok kişiye ilham olan Tiktok videosunda "Sessiz istifa, işinizi bırakmak anlamına gelmiyor. Sadece işinizin hayatınızı ele geçirmesine engel olmak anlamına geliyor. İşiniz hayatınız değil! Değeriniz ürettiklerinizle tanımlanamaz." diyerek birçok kişiye ilham olmuş ve sessiz istifa kavramına dikkatleri çekmiştir (Yıldız, 2023: 1401). Hatta "işiniz hayatınız değil!" sözleri kısa sürede adeta bir slogan gibi sosyal mecralarda yayılmaya başlamıştır.

İstifa kavramı her ne kadar yalnız kullanıldığı zaman "kendi isteğiyle işten veya bir hizmetten ayrılma; çekilme" olarak (Türk Dil Kurumu, 2022) tanımlanmış olsa da sessiz istifa gerçek anlamda bir işten ayrılmayı ifade etmemektedir. Resmi bir şekilde yönetime başvurmayan çalışan, işiyle olan bağlarını minimize ederek, yöneticiden iş arkadaşlarına örgütü protesto etmektedir. Tükenmişliğin bir yansıması olan sessiz istifa, çalışanların aslında kendilerini korumak için uyguladıkları pasif bir direniş halidir (Taboroši vd., 2023: 124-125).

Formica ve Sfodera'ya göre sessiz istifa, çalışanın yalnızca verilen görevleri yaparken iş tanımında olmayan herhangi bir sorumluluğu üstlenmemesi durumudur (2022: 899). Novak sessiz istifayı, sadece iş hayatında var olan bir

akım olmaktan öte, toplumsal ve sosyal hayatı ıskalamak istemeyen çalışanların evrimi olarak tanımlarken (Novak, 2023: 3), başka bir tanımda kavram, çalışanın motivasyon kaybından ve mesai arkadaşları ile yaşadığı iletişim kopukluğundan kaynaklanan; kendini örgütten ayırdığı mesai biter bitmez deyiş yerindeyse “arka kapıdan sıvıştığı” bir olgudur (Molchan ve Clore, 2023: 203-204). (Caldwell vd, 2023: 37) ise sessiz istifayı, işverenin çalışanların refahını gözetmediği ve neticede çalışanların yöneticiye duydukları güveni kaybederek çabalamak konusundaki isteksizliği ile sonuçlanan bir durum olarak değerlendirir. Son tanımımızda; örgütsel sessizlik, tükenmişlik ve karanlık liderlik ile açıklanmaya çalışılan sessiz istifa kavramı, çalışanın yalnızca kendi vaktinden ve mutluluğundan ödün vererek bağlılığını göstereceği sessiz bir anlaşma olarak betimlenmiştir (Çalışkan, 2023: 190). Çalışmalarda kavram ile ilgili birçok farklı tanımlama yapılmış olsa da hepsinin ortak noktası, çalışanın işinden ayrılmadan ve beklentinin ötesine geçmeden sadece bulunduğu pozisyonun gerektirdiği kadar çalışmasıdır diyebiliriz (Güler, 2023: 249).

Kavram olarak yeni gelişmeye başlayan, davranış olarak ise eskilere dayanan sessiz istifanın örgütlerde görülmesinin ardında pek çok neden olabilir (Yıldız, 2023: 1401). Sessiz istifa ile ilgili yapılan çalışmalarda bu davranışın nedenleri şöyle vurgulanmaktadır;

- Çalışanların uzun mesai saatlerine nazaran aldıkları düşük ücretler ve bununla birlikte kariyerinde ilerleme fırsatı bulamamaları (Gürer vd, 2024: 18),
- Kötü çalışma koşulları, emek ücret uyumsuzluğu ve düşük örgütsel bağlılık sonucu çalışanların refahında azalmaya yol açması (Lu vd., 2023: 13),
- Çalışan annelere doğum izni ve sosyal desteğin sağlanmaması, tükenmişlik ve takdir edilmeme hislerinin oluşması (Zhang ve Rodrigue, 2023: 201),
- Evden veya hibrit modelde çalışanların iş-yaşam dengesini sağlamak ve tükenmişlikten kaçınmak isterken iş tatminin olumsuz yönde etkilemesi (Laybats ve Tredinnick, 2022: 111),
- Çalışanların yaşadığı stres ve iş yaşamının düzensizliğinden kaynaklanan rol çatışmaları (Aydın ve Azizoğlu, 2022: 283),
- Çalışanların iş tatmini yaşayamaması, daha anlamlı bir iş arzu etmesi ve tükenmişlik hissi (Galanis vd., 2023: 6),
- Çalışanların işlerinden memnun olmadıkları halde mevcut durumu korumak mecburiyetinde hissetmeleri ve dışsal motivasyon düşüklüğü (Savaş ve Turan, 2023: 443),

- ‘Çalışmak için yaşamak’ değil ‘yaşamak için çalışmak’ görüşü çerçevesinde iş yaşam dengesini güncellemek, Z kuşağının beklenti farklılıklarının ve kötü yönetimin çalışanları duygusal tükenmeye itmesi (Boy ve Sürmeli, 2023: 1-2),
- Çalışanın yöneticileri ve iş arkadaşları ile iletişimsizliği, karşılaştığı saygı ve değer yoksunluğu, örgüte aidiyet hissetmemesi, yönetici tutumları, toksik yönetim tarzı, örgütsel adalete güvende azalma ve daha az sorumluluk alma isteğidir (Gürer vd., 2024: 20).
- Çalışanların, iş ortamlarındaki tutum ve davranışları dikkatlice gözlemlendiğinde, sessiz istifa eğiliminde olup olmadıkları tespit edilebilmektedir. Burada yöneticilere büyük görev düşmektedir (Özcan ve Yaltagil, 2024: 923).
- Sessiz istifa davranışının gözlemlenen belirtileri arasında; hastayken çalışmamak, işe geç gelip erken ayrılmak, mesai saatleri dışında iş yapmamak, çalışmadığı zamanlarda işle alakalı aramalara ve e-postalara dönmemek, toplantılara katılmamak, ekip projelerine olan ilgisizlik, sorumluluktan kaçınmak, motivasyon düşüklüğü, işini yaparken duyduğu tutku veya coşkuda eksiklik, performans ve verimlilikte azalış ve işyerindeki bireylerle iletişimdeki kopukluk bulunmaktadır (Güler, 2023: 250).

Bakıldığında sessiz istifa davranışında bireylerin amacının katı bir şekilde üretkenliği azaltmak, işleri sekteye uğratmak veya çalışma şartlarını protesto ederek sadece asgari ölçüde sorumluluklarını yerine getirmek olmadığı görülmektedir (Gürer vd., 2024: 7). Sessiz istifa daha ziyade psikolojik temelli bir durumu ifade ederken, bu negatif etkiler ise bazı sonuçlar doğurmaktadır.

Sessiz istifa davranışının sonuçlarına bakıldığında *bireysel, örgütsel ve toplumsal* açılardan irdelendiği görülmektedir. Sessiz istifanın bireysel sonuçları; çalışanın işe olan isteksizliği, motivasyonsuzluğu, işten kaçma isteği, verimsizliği, tatminsizlik duygusu, değersiz hissetmesi, soğukkanlı ve tutkusuz oluşu şeklinde ifade edilmektedir (Boz vd., 2023: 18). Örgütsel açıdan bakıldığında; özellikle iş ve yaşam alanlarındaki rollerin, beklentilerin ve sorumlulukların çatışmasıyla olumsuz tutumlar, tükenmişlik, işten ayrılma niyeti ve işten istifaya kadar giden bir süreçten bahsedilmektedir. Ayrıca örgüt içindeki verimlilikte azalma, ekip projelerine katkı sağlamama, şirket etkinliklerine katılmama ve çalışanların yöneticilerle ve iş arkadaşlarıyla kopukluk yaşamasını da örgütsel sonuçlardandır (Boz vd., 2023: 15-16). Diğer yandan sessiz istifa bir yönüyle de bulaşıcı hastalıklara benzetilebilir. Gerekli tedbirler alınmadığı taktirde sessiz istifa davranışının iş ortamının tamamı üzerinde etkin olabilecek toplumsal sorunlara neden olma ihtimali göz ardı edilmemelidir (Yıldız ve Özmenekçe, 2022: 17).

Sessiz istifa davranışı; üretkenlik, performans ve verimlilik üzerinde doğrudan etkilidir. Bu davranışı olumlu bir tutuma dönüştürmek amacıyla çalışanlarla; kurumsal değerler, iş dışı yaşamı nitelikli hale getirme, iş-yaşam dengesini kurma ve rol tanımları konularında uyumlaştırma politikaları izlemek faydalı olabilecektir (Avcı, 2023: 974). Elbette ki çalışanların sessiz istifa sürecine girmelerinin önüne geçmek veya bu süreçten çıkmalarını sağlayabilmek için yöneticilerin kullanabilecekleri bazı tedbirler mevcuttur. Öncelikle kendini tükenmiş, işe karşı yabancılaşmış ya da ilgisiz hisseden çalışan ilk olarak yöneticisiyle iletişim kurmalı ve durumu anlatmayı denemelidir. İşin niteliklerine uygun olduğu durumlarda bir süre uzaktan veya esnek çalışmayı talep edip değerlendirmeli (Gürer, 2024: 25), eğer işin kendisi için daha fazla anlam ifade etmesini istiyorsa bunu sağlamak adına pozisyon değişimini gündeme getirmelidir (Çimen ve Yılmaz, 2023: 30).

Z Kuşağının Kavramsal Analizi

Kuşak kavramına ilişkin ilk bilimsel çalışma 1800'lü yılların başında yapılmıştır. Sosyolog Auguste Comte; toplumsal hayatta ilerlemenin ancak bir kuşağın kendinden sonra gelen kuşağa bilgi, tecrübe ve birikimlerini aktarmasıyla oluşabileceğini vurgulamıştır. Daha sonraki yüzyılda Karl Mannheim ve Jean-Claude Lagree kuşakları; aynı tarihsel dönemlere tanıklık etmiş, aynı olaylardan etkilenmiş, ortak alışkanlıklara ve ortak kültürlere sahip olan ve bu değerleri paylaşan insanlar topluluğu olarak tanımlamıştır (Taş vd., 2017: 1034).

Her kuşak grubunun yaş sınırları bir miktar farklılık gösterse de genelde on beş yıllık sürelerden oluşmaktadır. Bilinen aktif kuşaklar; 1946 yılından önce doğan "Sessiz Kuşak" veya "Gelenekçiler", 1947-1964 arasında doğan "Bebek Patlaması Kuşağı", 1965-1980 yılları arasında doğan "X Kuşağı" ve 1981-1995 arasında doğan "Y Kuşağı" ve bizim araştırma konumuzu oluşturan 1996-2009 yılları arasında dünyaya gelen "Z Kuşağı" neslidir. Bu nesil, "İnternet Kuşağı", "Yeni Milenyumlar" veya "Dijital Yerliler" olarak da isimlendirilmektedir (Çınkır, 2018: 8-13). Bir de henüz çalışma hayatında var olmayan ve Oblinger & Oblinger'in (2005) kuşak sınıflandırmasında yer almayan "Alfa Kuşağı" vardır ki, 2010-2024 yılları arasında doğan bireylerden oluştuğu varsayılmaktadır.

21. yüzyılın yönetici, çalışan, üreten tarafını oluşturacak Z kuşağının en kayda değer özellikleri ve yetkinlikleri; içine doğdukları ve büyüdükları teknolojik ve dijital Dünya'nın yoğun etkisi altında şekillenmektedir (Beyaz, 2020: 56) ve bu sebeple diğer kuşaklardan farklı karakter özelliklerine sahip bir kuşaktır. Z kuşağının gayri resmi, özel ve düz bir iletişim yolu vardır ve sosyal ağlar hayatlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Onlar "Kendin Yap" neslidir (Singh

ve Dangmei, 2016: 3), her şeyi bizzat kendileri yaparak özelleştirmeyi çok seven ve kendilerine özgü olmasını arzulayan bireylerdir (Altundağ, 2012: 209).

Z kuşağı, kendinden önceki kuşaklara göre bilgiyi daha hızlı kavrayıp yorumlayabilen bir nesil olarak tanımlanmaktadır. İnternetin, yaşamın her alanında günlük rutinlerinde yer alması neslin hayat hızını artırmıştır. Bu artış, gençlerin çoklu görevlere daha erken yaşlarda alışmasına neden olmuştur (Sarioğlu ve Özgen, 2017: 244). Z kuşağının teknolojik araçları kullanmayı çok seven ve bu açıdan becerikli kişiler olma özelliği, psiko-motor becerilerinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu sebeple bu kuşak aynı anda birçok farklı konuyu düşünebilmekte ve uygulayabilmektedir (Ünlü ve Çiçek, 2019: 449). Bazı araştırmalar, Z kuşağının beyinlerinin diğer kuşaklardan daha farklı çalıştığını ancak bu durumun genetik aktarımla değil, dış çevre ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Beyinlerinin yanıltıcı, karmaşık görsel imgelere bağlı hale geldiği ve sonuç olarak, beynin o yönde geliştiği ve görsel öğrenme modellerini daha etkili hale getirdiği görülmektedir (Akduman ve Hatipoğlu, 2021: 207).

Z kuşağının yetişme döneminde meydana gelen önemli olaylar; global ekonomik kriz, savaşlar, dünyanın hemen her bölgesinde ortaya çıkabilen terör olayları, büyük doğal afetler ve belki de bu kuşağı etkileyen en önemli küresel gelişmelerden birisi olan Covid-19 salgınıdır. En aktif dönemlerinde yaklaşık iki yıl toplumsal hayattan büyük ölçüde kopan (Kazancı Yabanova, 2022: 105), uzaktan eğitim alan, online alışveriş yapan, sanal olarak sosyalleşebilen ve dünyayı etkileyecek olayları saniyeler içinde öğrenebilen Z kuşağının karakteristik özellikleri bu etkilerle şekillenmektedir (Bağcı ve İçöz, 2019: 234). Bunlarla birlikte Twitter, Facebook, Instagram, Snapcaht, Youtube gibi sosyal medya araçlarının yaygın kullanılması, robotların icadı ve geliştirilmesi, ilk iPhone'un üretilmesi, akıllı cihazların ün kazanması ve şu tarihlerde yapay zekâ kullanımının başlaması bu kuşağa ait olaylardır (Aksu, 2018: 92). Dünya'da yaşanan benzer mühim olaylar, teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle yaşanan hızlı her değişim yeni bir kırılma noktasını da beraberinde getirmektedir (Altuntuğ, 2012: 206). Tüm bunlar bu neslin evrensel düşüncesi, iyilikseverliği, özyönetim becerisi, başarı ve güvenlik anlayışı gibi insani değerlerine katkıda bulunurken (Karayaman, 2023: 69) daha gerçekçi bir bakışa ve mantık odaklı yaklaşımlara yönelme içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir.

Önceki nesillere oranla daha erken yaşta, diğerlerine oranla daha gelişmiş ve planlı bir eğitim alan Z kuşağı, epeyce yüksek bir motivasyona sahip ve bunun yanında da girişimcilik ruhunu taşımaktadır. Bu yüzden yapacakları işin kendileri ve toplum için anlamlı olmasına önem vermektedirler (Taş ve Kaçar: 658). Teknolojiyle büyüyen dolayısıyla hayatını daha hızlı, daha farklı şekilde

yaşayan ve en nihayetinde iş hayatına atılan yeni kuşak aynı performansını işte de sergilemek istemektedir. Z kuşağı, çok çalışmak yerine yeterince ve akıllı çalışmayı tercih etmektedir (Oğan ve Çetiner, 2024: 205).

Z Kuşağı Çalışanları ve Sessiz İstifa

Yapılan çalışmalarda “sessiz istifa” olgusu ile kuşaklar arasında bir ilişki olduğu değerlendirilmeleri oldukça fazladır. Kuşaklarına göre özellikle “Z kuşağı” ve “genç Y kuşağı” çalışanları arasında sessiz istifanın etkili olduğu belirtilmektedir (Formica ve Sfodera, 2022: 900). Nedenleri ise şu şekilde açıklanmaktadır: Genç kuşaklar, diğer kuşaklara oranla memnuniyetsizliklerini, yaşadıkları sorunları sosyal medya da dahil olmak üzere herkese açık bir şekilde söyleyebilmektedirler. Zaid Khan yaptığı bir röportajda “Z kuşağı bu konuyu konuşmaktan ve sesiniz yükseltmekten daha az korkuyor. Aşırı çalıştığımızın farkındayız ve bunun bizi önceki kuşaklarda olduğu gibi verimliliğe götürdüğünü görmüyoruz. Bazı arkadaşlarımla asla bir ev alamayacağımız konusunda şakalaşıyoruz. Z kuşağının içinde bir şeylerin değişmesi gerektiğine dair bir ateş yanıyor.” sözleriyle genç kuşakların hem işlerinde hem de kişisel yaşamlarında tatmin olma arzularının daha fazla olduğunu gözler önüne sermektedir (Çimen ve Yılmaz, 2023: 30).

Z kuşağı çalışanları sosyal hayatlarında oldukça aktif olduklarından iş yerlerinde geçirdikleri vakti en aza indirme hatta mümkünse farklı mekanlarda çalışma eğilimine sahiptirler (Unvan ve Özturan, 2020: 557). Sessiz istifanın temel sebeplerinden biri de bu özelliklerinden beslenerek gelişmektedir. Özellikle Z kuşağı çalışanları işlerini hayatlarının merkezine koyarak, uzun süre mesai yapmak istememektedirler. Buna karşın işin sağladığı maddi imkanlardan da vazgeçmek istemeyen bireyler, görevlerinin fazlasını yapmadan, en az emek ve performans ile işlerine devam etmektedirler (Yıldız, 2023: 1403).

Z Kuşağı ile İlgili Çalışmalar

Z kuşağını olası sessiz istifa durumuna sürükleyen beklentiler ve bazı sorunlar yazındaki çalışmalarla daha gözle görülür bir hal almıştır. (Güven ve Etçi, 2023) yapmış oldukları çalışmalarında işgücü pazarına girecek Türkiye’de yaşayan Z kuşağı kişilerinin (bilhassa 24 yaşına kadar olan) önemli bir probleminin işsizlik sorunu olacağını açıkça vurgulamıştır. Z kuşağı gençlerini bir taraftan işsizlik sorunu tehdit ederken, diğer taraftan iş bulup istihdam olan gençleri sessiz istifa tehdidi beklemektedir. Bilindiği üzere gerçek bir istifa söz konusu olmasa da işlerini bırakamayan gençlerin özveriden yoksun ve memnuniyetsiz şekilde faaliyetlerini sürdürdükleri bilinmektedir.

Bir başka çalışmada Z kuşağı birey özellikleri ile yeni gelişen holokrazi yönetimi özelliklerinin birbirine benzer olduğu belirtilmektedir. Holokrazi yönetimi, geleneksel yönetim yaklaşımlarındaki yönetim hiyerarşisinin sahip olduğu üstünlükleri ve sorumlulukları ekip arkadaşlarına dağıtarak örgüte olan bağlılığı ve iş tatminini arttırmayı amaç edinen yeni bir yönetim anlayışıdır (Gür ve Wolff, 2021). Bu yönetimde her çalışan, her birim görev bilincine sahiptir ve talimat almadan görevini yerine getirir.

(Pauli vd., 2021) 224 çalışmayan genç üzerinde yaptığı çalışmada, Z kuşağının çalışma hayatından beklentilerini istikrar, çeşitlilik, gelişmiş sosyal ilişkiler ve yatay iletişim olarak belirlemiştir. (Sihombing, 2021) ise 132 Endonezyalı üzerinde yaptığı çalışmada, Z kuşağının iş hayatındaki beceri ve bilgi edinme olanakları açısından içsel değerlerin önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca çalışmada, iş yaşam dengesi ve esnek çalışma saatleri uygulamalarının örgütlerde yeterince kabul görmediği sonucuna varılmıştır.

İçlerinde 115 Z kuşağı çalışanın bulunduğu diğer bir çalışmada, doğuştan teknoloji ile iç içe olan bu kuşağın eğitim ve çalışmayı birleştirdikleri, güç ve zenginlik yerine başarı ve kendini gerçekleştirmeyi seçtikleri, hırslı ve girişimci ruhlu oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağı için ulusal ve kişisel kimlik şurunun önemli bir motivasyon kaynağı oluşundan bahsedilmiştir (Silinevica & Meirule, 2019).

(Uysal, 2019) İstanbul'da yaşayan 23 üniversite öğrencisiyle yaptığı nitel çalışma ile, Z kuşağının ebeveynleri ile aynı hayat görüşü ve beklentiye sahip olmadığını, karamsar yapıda, teknolojiye bağımlı, örgütlerdeki etik dışı davranışları dile getirebilen ancak bu durumlardan dolayı umutları kırılan bireyler oldukları sonucuna varmıştır. Bunların yanı sıra çalışma hayatında ilk olarak adalet ve özgür düşünme, iş ortamlarından rahatlık ve mentor tarzı yöneticiler bekledikleri ve yurt dışında çalışmayı tercih ettikleri belirtilmiştir.

Beykent Üniversitesi'nde 348 kişi ile yapılan başka bir çalışmada Z kuşağının; iyi niyetli, hoşgörülü, yardımsever, içten ve sevecen kişilik özelliklerine sahip olduğu belirlenmiştir. Girişimcilik duygusunun ön plana çıktığı bu kuşakta cinsiyet bakımından büyük farklılıklar görülmüş, kız öğrencilerde bu duygunun daha az olduğu vurgulanmıştır. Kadın girişimciliğinin sınırlı kalmasının nedeni ise ataerkil yaşam şartlarına bağlılık olarak belirtilmiştir (Şimşek, 2019).

(Kavak, 2020)'in Z kuşağı çalışanlarının kariyer ve çalışma değerlerini belirlemek için 274 kişi ile yaptığı çalışmasına göre Z kuşağı çalışanları; çalışma arkadaşları ile olan ilişkilere önem veren, iş yaşam dengesini gözetken, dijital ortamlardan kariyerlerine yönelik eğitim faaliyetlerine katılıp sosyalleşen kişilerdir. Yine gelişime açık, iş yerinde motivasyonu benimseyen, güç, statü ve

kariyer odaklı olmalarının yanı sıra teknolojiyi bir organlarıymışçasına görmelerinden kaynaklı boş zamanlarını sanal ortamlarda geçirmek istedikleri bilinmektedir.

İstanbul'daki özel ve kamu hastanelerinde görev yapan Z kuşağı çalışanlarını inceleyen çalışmada ise, Z kuşağının kendisini anlayan, takdir eden, isteklerine cevap veren, çalışma koşullarını motivasyon unsurlarına göre düzenleyen, çalışanlarına eğitim ve kişisel gelişim fırsatları sunacak şirketlerde görev yapmak istedikleri sonucuna ulaşmıştır (Yazıcı, 2019).

Yine İstanbul Beyoğlu'nda 534 kişi ile yapılan bir diğer çalışmada Z kuşağı, ideal kurumu; kişisel gelişime imkân tanıyan, motivasyonlarına göre çalışma koşullarını düzenleyen şirketler, ideal yöneticiyi ise; kendilerini anlayabilen, performanslarını sürekli değerlendirerek geri bildirim yapan, örnek olması gereken kişiler olarak ifade etmiştir (Büyükuslu, 2017).

(Kılınç ve Varol, 2021) Z kuşağının Covid-19 pandemisi sonrası iş hayatından beklentilerini ve kariyer algılarını ölçmek için, Konya'da eğitim gören 751 öğrenci ile bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Z kuşağının iş ve iş yeri tercihleri bakımından en çok değer verdikleri şeylerin sırasıyla; örgüt kültürü ve değişim, ekonomik değer, iş koşulları, işyeri itibarı ve sosyal değer olduğu saptanmıştır.

(İncik, 2024)'in yaptığı çalışma ile Z kuşağı çalışanları için; iş hayatında çalışanlarına değer gösteren ve adil davranan, spor yapma ve yeni iş olanaklarının bulunduğu, iyi bir ücret ve esnek çalışma düzenine sahip, teknolojik yatırımlarla donanmış iş yeri ortamlarına sahip olmanın önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak (Hsieh, 2018) Purdue Üniversitesi öğrencileri ile yaptığı çalışma neticesinde, Z kuşağının en fazla önemmiyet verdiği şeylerin sırasıyla yaşam biçimi, başarı ve deneyimlerin paylaşıldığı bir iletişim şekli olduğunu ortaya koymuştur.

Her toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı birbirinden farklıdır ve kuşaklar üzerindeki etkisi de buna göre şekillenmektedir. Alan yazınındaki kuşak çalışmalarında Z kuşağı öncesi kuşaklar, ulustan ulusa toplumsal farklılıklar içerirken, bugün, Z kuşağı için farklılıklardan çok benzerliklerden bahsetmek mümkündür. Hangi gelişmişlik seviyesi, ideoloji ya da kültürden olursa olsun bu kuşak bireylerinin dünyaya bakış açıları benzerdir. Yani evrensel kuşak özelliğinin yanında küresel bakış açısına sahip olan Z kuşağının çalışma hayatından beklentilerinin de ortak olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2020: 140-141).

Akademik yazında yapılan çalışmalar ışığında Z kuşağının iş hayatından beklentileri şu şekilde özetlenebilmektedir. Z kuşağı çalışanları:

- Çalıştıkları ortamdaki öncelikleri ücret ve kariyer fırsatlarıdır,
- Çalıştıkları ortamda teknolojiyi etkin kullanmak isterler,
- Daha az ve esnek çalışma saatlerini tercih ederler,
- Örgüt içinde yaptıkları işin anlamlı olmasını isterler,
- İş-yaşam dengesinin kurulmasına önem verirler,
- Yaratıcılığa imkân sağlanan aktivitelerden hoşlanır, eğlenceli yöntemlerle öğrenmek isterler,
- Fikirlerini söyleyebilecekleri, kararlara katılabilecekleri bir iş ortamı isterler,
- Takım çalışması yerine bağımsız çalışmayı tercih ederler,
- İşyerlerinde klasik bir yönetici yerine kendisini motive eden, rasyonel bir şekilde yönlendirebilen, kendisine güvenen, mentorluk ve koçluk yapabilecek bir yöneticisinin olmasını isterler (Kızıldağ, 2019: 35).

Bunlara ek olarak Z kuşağı, örgütte eşitlik ve adalet, düşüncelere önem verilme, yatay hiyerarşi, teknolojik araçlar, çalışma saati yerine yapılan işle değerlendirilme ve sık geri bildirim alma gibi beklentilere sahiptirler (Uğurbulduk ve Efeoğlu, 2021: 70).

Sonuç ve Öneriler

Günümüz iş dünyasının genç çalışanlarını temsil eden Z kuşağının çalışma hayatından beklentileri ile gelenekselci örgüt yapısı arasındaki farklılıklar, tükenmişlik ve sessiz istifa davranışlarını tetiklemektedir. Örgütteki varlık amacını sorgulayan, çalışma şartlarından memnun olmayan ancak bir çıkış yolu da bulamayan çalışanların ortak bir davranış biçimi olan sessiz istifa özellikle Z kuşağı ile bağdaştırılmaktadır. Bu davranışı gösteren çalışanların aslında niyetinin istifa etmek olduğunu ancak bunu yapacak maddi ve manevi gücü bulamadıkları için ertelediklerini, yine de tepkilerini bu şekilde gösterdiklerini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, sürecin doğru anlaşılması ve yönetilmesi hem şirket verimliliği hem de çalışan psikolojisinin korunması açısından kaçınılmaz bir gereklilik olarak görülmektedir.

Z kuşağı bireyleri dijitalleşmenin hızlandığı dönemde dünyaya geldiklerinden kendilerinden önceki kuşaklarda olmayan özelliklere ve davranışlara sahiptirler. Bu açıdan, Z kuşağının değer yargıları ve beklentilerini doğru anlamak, bu kuşağın potansiyelini ortaya çıkarmak örgütler için büyük önem

taşımaktadır. Çünkü Z kuşağının doğru analiz edilmemesi örgütsel düzeyde sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak; bu sorunların etkileri ise salt işletmelerle sınırlı kalmayıp, toplumsal ve küresel çapta da hissedilebilecektir.

Z kuşağı çalışanlarının sorunlarını anlamaya yönelik araştırmalar, genellikle bu neslin iş hayatından beklentileri ile çalıştıkları örgüt yapılarının uymuna odaklanmaktadır. Konuyla ilgili yapılan alan çalışmalardan hareketle, Z kuşağı çalışanlarını tükenmişlik ve sessiz istifaya iten sorunları aşağıdaki şekilde maddeleyebiliriz (Korkmaz ve Demir, 2022; Çelik ve Yıldız, 2023; Taufik vd., 2024):

- Z kuşağı çalışanları, daha az ve uzaktan çalışma şeklini talep ederken, birçok işyerinin geleneksel çalışma saatleri ve fiziksel ofis zorunluluğunu şart koşması,
- Anlamlı bir iş beklentisindeki Z kuşağına, değerleriyle çatışan, rutin, yaratıcılığı teşvik etmeyen ve gelişimlerini desteklemeyen görevler verilmesi,
- Hırslı yapıları gereği daha işe başlarken yüksek kariyer beklentisinde olan Z kuşağına, kariyer gelişimi için yeterli fırsatların sunulmaması,
- Çalışma ortamlarında gelişmiş sosyal ilişkiler, yatay iletişim ve mentorluk arayan Z kuşağının, hiyerarşik yapılar ve geleneksel liderlik anlayışıyla karşılaşması,
- Çalışanlarının sürekli ulaşılabilir olmasını isteyen ve fazla mesaiyi normalleştiren işverenlerin, özel yaşamına önem veren Z kuşağı için iş-yaşam dengesini sağlayamaması,
- Esnek yönetim anlayışına yakın ve emir almaktan hoşlanmayan Z kuşağı çalışanlarının, geleneksel yönetim anlayışına sahip eski kuşak işverenlere sahip olması,
- Yöneticileri tarafından düzenli yapıcı geri bildirim almayan, takdir görmeyen çalışanların motivasyon eksikliği yaşamaması,
- Çalıştıkları kurumla duygusal bağ kurmayı önemseyen Z kuşağının, kurum içinde kendini değerli hissetmemesi ve bundan kaynaklı aidiyet eksikliği yaşamaması,
- Artan yaşam maliyetlerinin farkında olan ve kaliteli yaşamak isteyen Z kuşağının, şirketlerin uyguladığı düşük maaş politikası sebebiyle finansal güvence endişesi yaşamaması,
- Girişimcilik duygusunun ön planda olduğu bu kuşakta, ataerkil bir toplumdaki gelinmesi nedeniyle kadın girişimciliğinin ve verilen desteğin kısıtlı kalması,

- Çalışanların hata yapmaktan korkmadığı ve fikirlerini özgürce söyleyebildiği bir iş ortamı istemesi, buna karşın çoğu iş yerinin psikolojik güvenlik ortamı sağlama konusunda yetersiz kalması,
- Dijital çağ neslinin, çalışmalarını kolaylaştıracak teknolojik sistemlerle donatılmış ortamlar isterken, birçok şirkette teknolojinin etkin kullanılmaması ve dijitalleşme süreçlerinin yavaş ilerlemesidir.

Lider ve yöneticilerin çağın genç çalışanı olan Z kuşağını ciddiye alarak gerekli tedbirleri almaları ve değişime açık olmaları gerekmektedir. Bununla birlikte çalışanların da farkındalıkları artırılarak çözüm sürecine katılmaları sağlanmalıdır. Çalışmadaki bulgular ışığında, Z kuşağı çalışanlarının karşılaştıkları sorunlar için kimi çözüm önerileri öne çıkmaktadır. Bunlar (Çimen ve Yılmaz, 2023; Patel ve Johnson, 2023; Yıldız, 2023):

- Çalışanlara talepleri doğrultusunda esnek çalışma saatleri ve uzaktan çalışma imkanları sunmak,
- Çalışanların yetkinliklerine uygun anlamlı iş deneyimleri ve güçlü bir iş-yeri kültürü sağlamak,
- Çalışanlara kariyer gelişim fırsatları sunarak destek olmak, hırs ve gerçekçi beklentileri olan gençleri dengelemek,
- Dönüşüme ve gelişime açık, katılımcı ve empatik liderlik modelini benimsemek, mentorluk yapmak,
- İş-yaşam dengesini destekleyen güncel politikalar geliştirmek,
- Yapıcı geri bildirim mekanizmaları kurarak çalışanların motivasyonları artırmak,
- Karar süreçlerinde çalışanların da fikirlerini alarak duygusal bağ kurmak ve değerli hissetmelerini sağlayarak aidiyet duygusu geliştirmek,
- Ücret politikaları iyileştirmek ve ödül ve sosyal etkinlikler gibi motivasyon kaynaklarını arttırmak,
- Özellikle kadın girişimciler için alan oluşturmak ve desteklemek,
- Çalışanların rahatça hareket edip, özgürce konuşabildikleri güven ortamı sağlamak,
- Dijital çağın değişim hızına göre işletmeleri hazırlamak, teknolojik donanımları geliştirmek ve bunları kullanabilecek olan kuşak çalışanlarının beklentilerini anlamak,
- Küreselleşen dünya düzeninde rekabet edebilmek için değişime ve gelişime açık olmak gerekmektedir.

Sonuç olarak, Z kuşağı çalışanlarının tükenmişlik duygusuna kapılmamaları ve sessiz istifa eğilimine yönelmemeleri için örgütlerin yapısal ve kültürel

düzeyde iyileştirici adımlar atmaları kaçınılmazdır. Çalışanların değişen beklenti ve ihtiyaçlarını anlamaya yönelik proaktif yönetsel yaklaşımların geliştirilmesi, kurumsal sürdürülebilirlik açısından kritik bir gerekliliktir.

Modern iş dünyasında artan rekabet ve dönüşüm baskısı, örgütleri daha esnek ve kapsayıcı yönetim yaklaşımlarına yönlendirmekte ve İK odaklı uygulamaların, çalışanların kuruma olan aidiyet ve bağlılık düzeylerini artırmada önemli bir araç olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda, Z kuşağının değer verdiği çalışma ortamlarının inşası, örgütsel performans ve çalışan memnuniyeti üzerinde doğrudan belirleyici olabilir.

Kaynakça

- Akduman, G., & Hatipoğlu, Z. (2021). Kim Bu Z Kuşağı? *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 5(9), 203-226.
- Aksu, B. Ç. (2018). *Kuşaklar Açısından Motivasyon Araçlarının ve Kariyer Çapalarının Karşılaştırılması ve Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Arı, G. S., & Bal, E. Ç. (2008). Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 131-148.
- Avcı, N. (2023). Örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, işte sözde var olma ve sessiz istifa arasındaki ilişkiler: İstanbul Maltepe Belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(39), 968-989.
- Aydın, E. & Azizoğlu, Ö. (2022). A New Term For An Existing Concept: Quiet Quitting-A Self Determination Perspective, İçinde B. Tunçsiper (Ed.), *V. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi Bildiri Kitabı* (285-295). İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları.
- Bağcı, E., & İçöz, O. (2019). Z ve Alfa Kuşağı ile Dijitalleşen Turizm. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 232-256.
- Beyaz, R. (2020). Z Kuşağı Tüketicilerin Kişilik Özellikleri ve Bilinçli Tüketim Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(22), 51-75.
- Birdir, K., & Tepeci, M. (2003). Otel Genel Müdürlerinde Tükenmişlik Sendromu ve Tükenmişliğin Genel Müdürlerin İşlerini Değiştirme Eğilimlerine Etkileri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 93-106.
- Boy, Y., & Sürmeli, M. (2023). Quiet quitting: A Significant Risk for Global Healthcare. *Journal of Global Health*, 13(03014), 1-4.
- Boz, D., Duran, C., Karayaman, S. & Deniz, A. (2023). *Sessiz İstifa Ölçeği*. Sessiz İstifa içinde (9-38), Duran, C. (ed.), 1. Basım. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

- Budak, G., & Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-108.
- Büyükuslu, F. (2017). Z Kuşağının İş Yaşamından Beklentileri Konusunda Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Caldwell, C., Jamali, D. R., Elwin, P. B., & Allard-Blaisdell, S. T. (2023). Quiet quitting and reasoned action. *Business and Management Research*, 12(1), 36-47.
- Çalışkan, K. (2023). Sessiz İstifa: Sonun Başlangıcı mı Yeniden Diriliş mi? *Journal of Organizational Behavior Review*, 5(2), 190-204.
- Çelik, S., & Yıldız, B. (2023). Generation Z and Workplace Burnout: The Silent Resignation Phenomenon. *Journal of Organizational Behavior*, 12(2), 45-67.
- Çınkır, A. (2018). Z Kuşağının Gelecekteki Çalışma Yaşamında Ödüllendirme Açısından Ortaya Çıkan Beklentileri. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çiçek, H., & Ünlü, G. (2019). Z Kuşağının Kariyer Beklentileri: Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 447-458.
- Çimen, A. İ., & Yılmaz, T. (2023). Sessiz istifa ne kadar sessiz. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 27-33.
- Derin, N., & T. Demirel, E.T. (2012). Tükenmişlik Sendromunun Örgütsel Bağlılığı Zayıflatıcı Etkilerinin Malatya Merkez'de Görev Yapan Hemşireler Üzerinde İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 509-530.
- Dolgun, U. (2010). Tükenmişlik Sendromu. *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*, 1-15.
- Erdoğan, P. (2018). Pozitif Psikolojik Sermayenin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Sinizm ve Tükenmişlik üzerine etkisi: Sağlık Sektöründe bir uygulama. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Konya.
- Formica, S., & Sfodera, F. (2022). The Great Resignation and Quiet Quitting Paradigm Shifts: An Overview of Current Situation and Future Research Directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907.
- Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraha, I., Siskou, O. vd. (2023). Nurses Quietly Quit Their Job More Often Than Other Healthcare Workers: An Alarming Issue for Healthcare Services. *Research Article*, Preprint, 1-23.
- Göktepe, A. K. (2016). *Tükenmişlik Sendromu*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Güler, M. (2023). Çalışma Kültüründe Yeni Bir Kavram: Sessiz İstifa. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(1), 247-261.
- Gür, G. ve Wolff, R. A. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Z Kuşağı ve Holakrasi Yönetimi, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(2), 287-295.

- Gürer, A., Solmaztürk, A. B., & Gökçe, F. (2024). Sessiz İstifa: Literatür İncelemesi. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (13), 1-41.
- Güven, T. M. ve Etcı, H. (2023). İşsizlik Karşısında Z Kuşağının Teknolojik Yeterliliklerinin Belirlenmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 53-72.
- Hsieh, P. Y. (2018). *Exploring Generation Z's Work Values: Implications For Future Work*. Master's Thesis, Purdue University Department of Technology Leadership & Innovation, West Lafayette, Indiana.
- İncik, K. (2024). *Z Kuşağının İş Hayatından Beklentileri ve Kariyer Algıları: Şanlıurfa Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Kapusuz, A.G. (2016). *Kişilik Özellikleri ile Tükenmişlik İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Etkileri*. Doktora Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Osmaniye.
- Karayaman, S. (2023). *Kuşak Teorisi Bağlamında Sessiz İstifa*. Sessiz İstifa içinde (62-86), Duran, C. (ed.). 1. Basım, İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Kavak, A.B. (2020). *Z Kuşağı Çalışanların Çalışma Değerlerinin Belirlenmesine Yönelik Ankara İlinde Bir Alan Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Kazancı Yabanova, E. (2022). *X ve Y Kuşağı Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarına Yönelik Tutumlarının Analizi: Bir Alan Araştırması*. Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Kılınç, E., & Varol, F. (2021). *Z Kuşağının İş Hayatına İlişkin Beklentileri ve Kariyer Algıları (Covid-19 Pandemi Sonrası İş Dünyası için Turizm, İşletme, Yönetim Bilişim ve Sağlık Yönetimi Kapsamında Bir Değerlendirme)*. 1.Basım. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kızıldağ, D. (2019). *Z Kuşağı Hangi Beklentilerle İş Yaşamına Giriyor? Seçme ve Yerleştirme Sürecine İlişkin Bir Değerlendirme*. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 32-46.
- Korkmaz, E., & Demir, A. (2022). Quiet Quitting Among Generation Z: A New Work Strategy? *Human Resource Management Review*, 38(4), 102-119.
- Kulualp, H.G., & Sarı, Ö. (2019). Tükenmişlik sendromu: Kamu Kuruluşu Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 211-230.
- Kundu, M. S., Das, M. S., & Nag, M. S. (2022). The Great Resignation: a Quantitative Analysis of the Factors Leading to the Phenomenon. *Proceedings Book*, 534-548.
- Laybats, C. & Redinnick, L. (2022). All Change, All Change Please! The Rapid Evolvment in Working Practice Across Sectors. *Business Information Review*, 39(4), 111-112.

- Lu, M., Al Mamun, A., Chen, X., Yang, Q., & Masukujjaman, M. (2023). Quiet quitting during COVID-19: The role of psychological empowerment. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(485), 1-16.
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1986). *Maslach Burnout Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologist Press.
- Maslach, C., Leiter, M. P. & Jackson, S. E., (2012) 'Making A Significant Difference With Burnout Interventions: Researcher and Practitioner Collaboration, *Journal of Organizational Behavior*, 33(2), 296-300.
- Molchan, S. & Clore, C. (2023). What's Going on in The Workplace? The Impact of Quiet Quitting and The Great Resignation in Corporate America, *Aspen Journal of Scholarly Works*, 3(5), 200-210.
- Neuberg, M., Železnik, D., Meštrović, T., Ribić, R., & Kozina, G. (2017). Is the burnout syndrome associated with elder mistreatment in nursing homes: Results of a cross-sectional study among nurses. *Archives of Industrial Hygiene and Toxicology*, 68(3), 190-197.
- Novak, C. (2023). *La Renuncia Silenciosa: Un Cambio De Tendencia En El Mundo Laboral Al Que Las Organizaciones Deben Afrontar. Desde El Enfoque De La Teoría De Los Sistemas De Trist Y Emery*. Yüksek Lisans Tezi, Psikología de trabajo y organizaciones, Universitat Oberta de Catalunya.
- Oblinger D. G., & Oblinger J. L. (2005). *Educating the Net Generation*, Educause: Transforming Education, Brockport Bookshelf, Book.
- Oğın, E., & Çetiner, N. (2024). Sessiz İstifa Kavramına Yönelik Bir Bibliyometrik Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 25(1), 203-221.
- Özcan, E., & Yaltagil, E. I. (2024). Sağlıkta Sessiz İstifanın Nedenleri ve Çözüm Yolları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 919-935.
- Patel, R., & Johnson, M. (2023). *The Psychological and Organizational Impact of Quiet Quitting in Generation Z*. *Work & Stress Journal*, 37(3), 201-220.
- Pauli, J., Guadagnin, A., & Ruffatto, J. (2020). Valores Relativos Ao Trabalho a Perspectiva De Futuro Para a Geração Z. *Revista de Ciências da Administração*, 22(57).
- Sarioğlu, E. B., & Özgen, E. (2017). Z Kuşağı: İş Dünyası Yakın Geleceğin İş Gücünü Ne Kadar Tanıyor? *Researcher*, 5(4), 242-253.
- Savaş, B. Ç., & Turan, M. (2023). Sessiz İstifa Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 12(3), 442-453.
- Sihombing, Y. (2021). Understanding Working Values Preferences Of Generation Z. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18(1), 915-924.
- Silinevica, I., & Meirule, L. (2019). Generation Z Enters into the Latvian Business Environment. *Latgale National Economy Research*, 1(11), 97-107.

- Singh, A. P., & Dangmei, J. (2016). Understanding the Generation Z: The Future Workforce. *South-Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(3), 1-5.
- Sürgevil, O., (2006). *Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Schaufeli, W. B., & Van Dierendonck, D. (1993). The Construct Validity of Two Burnout Measures. *Journal of Organizational Behavior*, 14(7), 631-647.
- Shepherd, C. D., Tashchian, A., & Ridnour, R. E. (2011). An Investigation of The Job Burnout Syndrome in Personal Selling. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 31(4), 397-409.
- Şimşek, G. (2019). *Z Kuşağının Kişilik Özellikleri ve Kariyer Değerlerinin İncelenmesi (Beykent Üniversitesi Öğrencileri Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Taboroši, S., Maljugić, B., Lajić, Z., Rajković, J., & Mitić, S. (2023). Employee Turnover During the Great Resignation. In *XIII International Symposium Engineering Management and Competitiveness (EMC 2023)* (P. 124).
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M., & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.
- Taş, H.Y. ve Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları ve Bir İşletme Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 643- 675.
- Taufik, N., Rosyadi, A., & Aliyuddin, M. (2024). Why Millennials and Gen Z are Silently Leaving Their Jobs? Unraveling the 'Quiet Quitting' trend. *Asian Management and Business Review*, 276-292.
- Torun, A. (1997). *Stres ve Tükenmişlik*. Endüstri ve Örgüt Psikolojisi, (ed. Suna Tevrüz), 2. Baskı, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2022). *Tükenmek*. TDK Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 10.11.2024.
<https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu (2022). *Tükenmişlik*. TDK Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 10.11.2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu (2022). *İstifa*. TDK Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 07.12.2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uler, E. (2020). Tükenmişlik ve Örgütsel Tükenmişlik Üzerine Literatür Taraması. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 6, 36-43.
- Unvan, M., & Özturan, Ö. (2020). Z Kuşağı Çalışma Alanları: Değişen Ofis Kavramının Tasarımında Mekân Kurgusuna Etkisi. *Mimarlık ve Yaşam*, 5(2), 551-560.
- Uğurbulduk, H., & Efeoğlu, İ. E. (2021). Z Kuşağı, Değerleri ve Çalışma Hayatından Beklentileri. *INSAC Academic Developments On Social And Education Sciences*, 55-73. Temel, V. (ed.), 1.Basım, İzmir: Duvar Yayınları.

- Uysal, S. (2019). *Z Kuşağının Çalışma Hayatından Beklentileri: Bir Alan Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Yazıcı, S. (2019). *Z Kuşağının İş Yaşamına İlişkin Beklentileri, iş ve Meslek Tercihlerine İlişkin Algılamaları ile X ve Y Kuşağına Mensup İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Z Kuşağına İlişkin Beklenti ve Algılamaları Üzerine Sağlık Sektöründe Görgül Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yavuz, A. (2024). Sessiz İstifa: İş Yaşamında Sessiz Bir Çıkış Yolu Mu? *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 242-253.
- Yıldız, D. (2023). Z Kuşağında Tükenmişliğin Ötesi: Sessiz istifa. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 9(52), 1400-1405.
- Yıldız, S., & Özmenekşe, Y. O. (2022). Kaçınılmaz Son: Sessiz İstifa. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 14-24.
- Yılmaz, B. (2020) “Çalışma Hayatında Z Kuşağı”. İktisat Literatürüne Teorik ve Ampirik Katkılar. Ed. Salih Öztürk. 117-147. Ankara: İksad Yayınevi.
- Zhang, T., & Rodrigue, C. (2023). What if Moms Quiet Quit? The Role of Maternity Leave Policy in Working Mothers’ Quiet Quitting Behaviors. *Merits*, 3(1), 186-205.

Dijitalleşmenin Psikososyal Bedeli: Dönüşüm Kaygısı

Yasemin DURNAOĞLU*

Nezahat KOÇYİĞİT**

Öz: Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte iş dünyası ve bireyler üzerinde giderek daha fazla etkisini hissettiren dijital dönüşüm, beraberinde bazı kaygıları da getirmektedir. Bu kaygılar, yalnızca dijitalleşmenin getirdiği yeniliklere adaptasyon süreciyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda iş gücü profilinin ve mesleklerin evrimi, veri güvenliği riskleri ve dijital mahremiyetin korunması gibi önemli konuları da gündeme taşımaktadır. Kaygıların temel nedenleri arasında teknolojik değişimlerin hızlanması, iş güvencesinin azalması, siber saldırılar ve kişisel verilerin kötüye kullanılması gibi faktörler yer almaktadır.

Çalışmada dijital dönüşüm, kaygı ve dijital dönüşüm kaygısı kavramları teorik olarak ele alınarak, dijital dönüşümün bireylerde yarattığı spesifik kaygı türleri incelenmiştir. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin en temel kısmı olan literatür taraması yapılmıştır. Web of Science, Google Scholar, Yöktez, Dergipark gibi veri tabanları taranmıştır ve ilgili literatüre ulaşılmıştır. Bulgulara göre, veri güvenliği, dijital mahremiyet, rekabet, iş-meslek kaygıları, dijital eşitsizlik, bağımlılık ve yorgunluk en sık görülen kaygı türleri ve kavramlardır. Bunlardan iş-meslek kaygısı, bireylerin iş hayatındaki belirsizliklerle başa çıkmalarını zorlaştırırken, veri güvenliğinin ve dijital mahremiyet kaygılarının, bireylerin kişisel verilerinin güvenliğini tehdit eden dijital ortamların artışıyla birlikte daha da derinleştiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Dijital dönüşüm kaygısı, Dijital mahremiyet, Veri güvenliği

The Psychosocial Cost of Digitalization: Transformation Anxiety

Abstract: With the rapid development of technology, the digital transformation, which is increasingly affecting the business world and individuals, brings with it some concerns. These concerns are not only limited to the process of adaptation to the innovations brought about by digitalization, but also raise important issues such as the evolution of the workforce profile and professions, data security risks and the protection of digital privacy. The main causes of anxiety include accelerating technological changes, decreasing job security, cyber-attacks and misuse of personal data.

In this study, the concepts of digital transformation, anxiety and digital transformation anxiety were theoretically discussed and specific types of anxiety caused by digital transformation were examined. A literature review, which is the most basic part of qualitative and quantitative research methods, was conducted. Databases such as Web of Science, Google Scholar, Yöktez, Dergipark were scanned and the relevant literature was accessed. According to the findings, data security, digital privacy, competition, work-occupational anxiety, digital inequality, addiction and fatigue are the most common types and concepts of anxiety. Among these, work-occupation anxiety makes it difficult for individuals to cope with the uncertainties in business life, while data security and digital privacy concerns are seen to deepen with the increase in digital environments that threaten the security of individuals' personal data.

Keywords: Digital transformation, Digital transformation anxiety, Digital privacy, Data security

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı, Konya, Türkiye./ORCID: 0009-0007-3029-4475, E-posta: durnaogluysamin@gmail.com

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Konya, Türkiye. / ORCID: 0000-0003-3332-3642, E-posta: kcygt.nezahat@gmail.com

Giriş

Dijital dönüşüm teknoloji alanını olduğu kadar sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları da derinden etkilemektedir. İş yapış biçimlerinden üretimde kullanılan araçlara, çalışanlarda aranan bilgi, beceri ve yetkinliklere kadar dönüşüm yaşanmaktadır. Zorunlu hale gelen dijital dönüşümün asıl getirisi yaşamı ve iş süreçlerini kolaylaştırmak olsa da hem bireyleri hem de kurumları zor durumlara sürükleyen sonuçları da görülmektedir. Dönüşümle birlikte bilgiye erişim kolaylaşırken sosyal ilişkileri zayıflatabileceği ve mahremiyet endişelerini artılabileceği gibi olumsuzluklarla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla gelecekte dijital dönüşümün ve hızla gelişen teknolojinin bireylerde ve kurumlarda psikolojik anlamda bazı sorunları ortaya çıkaracağı öngörülmektedir. Bu sorunlardan en yaygın olanı kaygıdır. Kaygı; bireylerin bazı şeylerin hoş karşılanmadığı durumlarda üzüntü ve sıkıntı hissetmesi olarak ifade edilebilir. Kaygı kişinin günlük yaşam aktivitelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. İnsanlar işlerini kaybetme korkusuyla yüzleştiği zaman ya da kişisel verilerinin nasıl paylaşıldığını bilemediği anlarda endişe duymaktadırlar. Elden düşmeyen cep telefonlarına ulaşabilmek önemli hayat gayesi haline gelirken, cep telefonlarının kullanıldıkları süre zarfında gezinilen sitelerin ve girilen bilgilerin kayıt altına alındığının bilinmesi mahremiyet kaygısını ortaya çıkarmaktadır. Bilgilerin nasıl ve ne şekilde kullanıldığını bilememek veri güvenliği endişesine neden olmaktadır. Kaygıların temel nedenleri arasında teknolojik değişimlerin hızlanması, iş güvencesinin azalması, siber saldırılar ve kişisel verilerin kötüye kullanılması gibi faktörler yer almaktadır. Bu durum bireylerin günlük yaşamlarını olumsuz etkileyerek stres ve üzüntüye neden olabilmektedir.

Bu saiklerle çalışmada dijital dönüşümün neden olacağı “kaygı” kavramının araştırılması amaçlanmıştır. Bu kavramla birlikte “siber saldırı”, “kişisel verilerin kötüye kullanımı”, “iş güvencesi”nin azalması gibi stres ve üzüntüye neden olabilecek diğer kavramlar araştırılarak dijital dönüşümün bireylerde ve kurumlarda oluşturacağı spesifik kaygı türlerinin neler olduğu yapılan çalışmalardan hareketle incelenmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm günümüzde birçok bilim alanının temel ilgi konularından biri haline gelmiştir. Dijital dönüşüm; insan yaşamını kolaylaştırmayı esas alan bir süreci tanımlamakta ve toplumun her kesimi tarafından benimsenebilecek bir kültürün oluşmasını ifade etmektedir. (Güllüpunar & Tunca, 2022).

Dijital dönüşüm, teknolojik gelişmelerin kabullenilmesi ve değişimin hız kazanması ile pazarlama, satış, üretim, insan kaynakları gibi işletmenin tüm fonksiyonlarını etkilemektedir (Yankın, 2019). Yeni çalışma alanları ve meslekler ortaya çıkmakta, dönüşümün hızına ayak uydurma zorunlu hale gelmektedir (Ersöz & Özmen, 2020).

Dijital dönüşümün temelinde yatan bu teknolojik kabullenme ve değişim hızı, sürecin önemli keşiflerini de beraberinde getirmiştir. Dijital dönüşüm sürecindeki en önemli keşif bilgisayardır. Daha sonra internet ve cep telefonlarının icadı gelir. Bu bulgular bu sürecin önünü açan ve hızlandıran en önemli faktörler arasında yer alır (Şentürk, 2021).

Dijital dönüşümün karakteristik özellikleri: radikal, yıkıcı, sürekli ve karmaşık oluşudur (Morakanyane, Grace, & O'Reilly, 2017).

Kaygı

Kişinin geleceğe yönelik belirsiz bir durum ile karşı karşıya kaldığında hissettiği, fiziksel belirtilerin de eşlik ettiği, rahatsızlık verici ve olumsuz olarak tanımlanan bir duygudur (Manav, 2011).

Kaygı, yaşamın birçok alanında tecrübe edilen, çevresel ve psikolojik olaylara gösterilen, belirli bir seviyede hissedildiğinde hayata karşı güdüleyici ve motive edici iken, yoğunluğu arttığında kaygı bozukluğu yaşanmasına sebep olan bir duygudur (Carr, 2012).

Kaygının bireyin kendi varlığı için önemli gördüğü değerlerin, varoluş hissinin ve kimliğinin tehdit edilmesi durumunda ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu bakımdan insanın en temel duygularından biri olarak kaygı, bireyin olayları tehdit edici olarak algılaması, akıl dışı bir korkuya dönüştürmesi ve gelecekte olası tehlikelere karşı sahip olduğu endişe durumu olarak tanımlanabilir (Tayfun & Korkmaz, 2016).

Dijital Dönüşüm Kaygısı

Dijital dönüşüm kaygısı, kurumların dijitalleşmeye yönelik hissettiği endişe ve rahatsızlıktır. Zira dijital teknolojiler, organizasyonlarda derinlemesine değişikliklere neden olabilir. Bu da kurumların değer üretme biçimlerini yenilemesini ve dijital gelişmelerin zorunlu kıldığı yapısal dönüşümlere ayak uydurmasını gerektirir (Vial, 2019).

Dijital teknolojilerin hayata giderek daha fazla nüfuz etmesi ve çalışma, yaşama ve iletişim kurma biçimleri üzerindeki etkileri bazen gerginlik ve rahatsızlık hissine yol açabilir. Bu duruma dijital kaygı denmektedir. Dijital kaygı

hem mevcut hem de gelecekteki teknolojilerle ilgili endişeleri kapsar ve günlük yaşamda dijitalleşme sürecini içerir. Bu kaygı, bireyden kuruluşlara ve topluma kadar farklı düzeylerde kendini gösterebilir (Pfaffinger K. , ve diğerleri, 2021).

Dijitalleşme, olumlu fırsatlar ve olasılıkların yanı sıra dijitalleşme kaygısına neden olabilecek yeni talep türlerini de beraberinde getirir. Dijitalleşme kaygısı, “yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve bunların günlük yaşamın tüm yönlerine entegrasyonu ile ilişkili bir gerginlik ve rahatsızlık hissi” olarak tanımlanır. Dijitalleşme kaygısı bireysel, örgütsel ve toplumsal düzeylerde tetiklenebilir (Pfaffinger K. F., Reif, Spieß, & Berger, 2020).

Yöntem

Çalışmanın temel sorusu; ‘Dijital dönüşüm sonucunda ortaya çıkan, bireyleri ve kurumları olası bir tehdit karşısında harekete geçmede uyarıcı ve düzenleyici olan kaygılar nelerdir? Çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin en temel kısmı olan literatür taraması yapılmıştır. Bunun nedeni var olan çalışmaları inceleyerek önceki bilgilere hakim olmak, konuyla ilgili teori oluşturmak, araştırma boşluklarını belirlemek ve mevcut yaklaşımları analiz etmektir (Merriam, 2023). Bu araştırma yapılırken Web Of Science, Science Direct, Google Scholar, Yöktez, Dergipark gibi veri tabanları taranmıştır ve ilgili literatüre ulaşılmıştır. Erişilen makaleler hızlı şekilde gözden geçirilmiştir. (Anlamaya çalışma) Makalelere detaylı okuma yapılmıştır. (Detaylı inceleme) Makaleler hakkında notlar alınıp özet çıkarılmıştır.

Bulgular

Literatür taramasından elde edilen bulgular sıralanacak olursa;

- Bireyler geleneksel iş yöntemlerine alışıktır.
- İşletmeler ayakta kalabilme ve rekabet edebilmeyi amaçlarlar.
- Fakat araştırmalar gösteriyor ki geleceğin iş dünyası hem ekonomik, hem teknik, sosyal, çevresel ve politik zorluklarla karşı karşıya kalacak.
- Bu zorluklarla baş etmede kodlama, iletişim, yaratıcılık ve süreç yönetimi gibi yeni becerilere ihtiyaç var (Hecklau, Galeitzke, Flachs, & Kohl, 2016). Tablo 1 geleceğin çalışanlarından beklenen nitelik ve becerileri özetlemektedir. Buna göre gelecekte zorunlu, gerekli ve diğer beceri ve nitelikler; teknik ve kişisel olarak ayrılmaktadır.

Tablo 1. Geleceğin Çalışanlarından Beklenen Nitelik ve Beceriler

	Zorunlu	Gerekli	Olabilir
Teknik Nitelik ve Beceri	Bilişim Teknolojileri (IT) bilgi ve becerileri	Bilgi yönetimi	Bilgisayar programlama ve kod yazımı
	Veri ve malumat (information) işleme ve analizi	Teknoloji ve örgütlenme hakkında disiplinler arası genel	Teknoloji hakkında uzmanlık bilgisi
	İstatistik bilgi	İmalat faaliyetleri ve süreçleri hakkında uzmanlık bilgisi	Ergonomi hakkında farkındalık
	Kurumsal işleyiş ve süreçlere ilişkin anlama (kavrama)	IT güvenliği ve verilerin korunması ile ilgili farkındalık	Hukuki işlere yönelik bilgi ve anlama
	Modern arayüzlerle etkileşime girme becerisi (insan-makine/insan-robot)		
	Öz yönetim ve zaman yönetimi	Yeni teknolojilere güvenme	
Kişisel Nitelik ve Beceri	Değişimlere ayak uydurma becerisi	Sürekli gelişim ve yaşam boyu öğrenmeye yatkınlık	
	Ekip çalışma becerileri		
	Sosyal beceriler		
	İletişim becerileri		

Kaynak: (TTGV, 2025).

- Dijital dönüşüm, hızla entegre olan teknolojiler sayesinde pek çok alanda büyük kolaylıklar sunsa da beraberinde bazı endişeleri de getirmektedir.
- Dijitalleşme kaygısı toplumsal tetikleyiciler, etkileşim ve liderlikle ilgili tetikleyiciler, kişinin kendi içindeki tetikleyiciler ve dijitalleşme uygulama sürecinden kaynaklanan tetikleyiciler olarak ayrılmaktadır (Pfaffinger K., ve diğerleri, 2021).
- İşletmeler için işletmenin yaşı, yüksek maliyetli eğitimler, devlet desteği gibi faktörlerin endişelere neden olduğu görülmektedir (Mlody&Weinert,2020).
Bulgular neticesinde dijital dönüşüm kaygısı türleri başlıklar altında sıralanmıştır.

Dijital Dönüşüm Kaygısı Türleri

Veri Güvenliği

Toplumsal alanda çok önemli bir yer kaplayan internet, her anlamda kişisel bilgileri teknolojik cihazlarda depoluyor. Finansal verilerden iş hayatının detaylarına, okul ödevlerinden en içteki duygulara kadar her türlü bilgi elektronik cihazlar aracılığıyla sürekli olarak kayıt altına alınıyor ve internet aracılığıyla başkalarıyla kolayca paylaşılabiliyor. İnternet hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldikçe siber saldırıların sayısı da endişe verici bir şekilde

artmış durumda. Bu durum bilgi güvenliğini sağlamayı oldukça zorlaştırıyor (Karaarslan, 2016). Kamu kurumları, vatandaşların kişisel bilgilerinin korunması ve veri güvenliğinin sağlanması için gerekli tedbirleri almak zorundadır (Uslu, 2023).

Dijital Mahremiyet

Günümüzde, internet erişimi insanların çalışması, günlük hayatlarını yaşaması veya boş zamanlarını geçirmesi için neredeyse bir zorunluluktur. Aslında, internete kablosuz olarak bağlanma veya erişim yeteneği birçok insan için temel bir zorunluluk ve hak olarak kabul edilir (Tan & Pivot, 2015). Dijitalleşme sürecinde insanlar çeşitli yollarla içerik oluşturur ve bu içerik saklanır. Bu içerik, insanların dijital dünyadaki kişisel yaşamları hakkında çok sayıda bilgi içerebilir. Bir kişinin çevrimiçi hareketleri, kişisel mahremiyet de dahil olmak üzere büyük ölçüde gerçek yaşamını ortaya çıkarır. Bu yönde geliştirilen büyük veri analitiği yöntemleri, insanların internetteki izlerini toplayarak kişisel profillerini kolayca ortaya çıkarabilir. Bu durumda, insanların kişisel yaşamlarının ifşa edilmesi, sağlık verilerinin güvenliği, finansal bilgilerin güvenliği ve mahremiyetin korunması konusunda endişeler artmaktadır (Eroğlu, 2018).

İş-Meslek Kaygıları

Makineler insan emeğini ele geçirdikçe, teknolojik gelişmeler duruma bağlı olarak işsizliği tetikleyebilir. Teknoloji ekonomik büyümeyi yönlendirirken, bu gelişmelerin işten çıkarmalara yol açtığı vurgulanmaktadır (Schwab, 2018). Çeşitli iş alanlarında yetişmiş insanların bu teknolojik gelişmelere uyum sağlaması ve yetkinliklerini geliştirmesi zorunludur (Blanchard G.E., Hong, Lajoie, & Volfson , 2009). Bu uyum girişimlerine rağmen dijital dönüşümün işsizliği artırmaya devam etmesi bekleniyor (Pektaş, 2024). Bu tahmin de bireylerde iş-meslek kaygısını arttırmaktadır.

Rekabet

Robotlar ve algoritmalar, üretimin eski yöntemlere göre daha hızlı ve hatasız olmasını sağlar, bu da maliyetleri azaltır. Üretim aşamalarını rakiplerinden daha sorunsuz ve hızlı bir şekilde yönetebilen şirketler büyük bir avantaja sahiptir (Makhija & Song, 2018). Dijital dönüşüm, yeni ürünler ve hizmetler sunarak rakiplere karşı avantaj sağlayabilir. Günümüz iş dünyasında dijitalleşme, rekabetin gidişatını belirleyen temel bir faktördür. Bu nedenle, yapay zekâ teknolojilerinin doğru entegrasyonu ve kullanımı, şirketlerin rekabet gücünü sürdürmesinde hayati bir rol oynar (Pektaş, 2024).

Dijital dönüşüm aşamalarında en güçlü işletmelerin değil, değişime en hızlı uyum sağlayan işletmelerin devamlılığı görülmektedir. İşletmeler dijital dönüşüm planlamalarını yapmamaları durumunda yenilenen teknolojiye devamlılığı kaybetme durumu yaşayabilirler (Tutkunca, 2020).

Dijital Eşitsizlik, Bağımlılık ve Yorgunluk

Dijital dönüşüm kamu hizmetlerini modernize eder ve dijital platformlara taşır. Ancak bu süreçte önemli bir engel dijital eşitsizlik ve erişilebilirlik sorunlarıdır. Dijital eşitsizlik, toplumun farklı kesimleri arasında dijital teknolojilere erişim ve kullanımdaki farklılıkları tanımlarken, erişilebilirlik sorunları dijital hizmetlere erişimdeki engelleri kapsar (Özen & Gürel, 2020). Dijital dünyaya aşina olmayan veya dijital kavramların ardındaki kavramları anlamayan kişiler dijital hizmetlere erişimde zorluk yaşayabilirler (Işıkcı, 2017). Bu durumda bireylerde kaygıya neden olmaktadır.

Dijital bağımlılık, insanların televizyon, akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar ve sosyal medya gibi dijital araçlara veya platformlara karşı geliştirdiği bir tür davranışsal bağımlılıktır. Bu durum esasen insanlar ve teknoloji arasındaki etkileşimden kaynaklanır (Arslan, 2019). Dijital bağımlılık, çağın en yaygın sorunlarından biri olarak öne çıkıyor. Bu durumun belirtileri, bir kişinin dijital cihazlar ve platformlar üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ve bunun sonucunda günlük hayatının, sağlığının ve ilişkilerinin risk altında olması olarak tanımlanabilir. Dijital ortamın her an erişilebilir olması, insanların gerçek hayattan uzak, sanal bir dünyada yaşamasına yol açabilir. Bu, gerçek ilişkileri ve sorumlulukları görmezden gelmeye yol açabilir (Ceylan, 2024).

Dijital yorgunluk, bilgi çağının neden olduğu, insanların hayatlarını olumsuz etkileyen belirli bir bitkinlik halidir. Bu durum fiziksel, psikolojik ve zihinsel yorgunluğa ve kişilerarası olumsuz ilişkilere yol açabilir (Tutar & Mutlu, 2024). Dijital iletişim araçları ve dijital çalışma ortamları (sanal ofisler, ev ofisleri, mobil çalışma) insanların çoklu görev yapmasını gerektirir, bu nedenle çoklu görev gereksinimleri dijital yorgunluğun ana nedenlerinden biridir. Özellikle sosyal medya platformlarında, başkalarının idealize edilmiş yaşamlarına maruz kalma, bir şeyleri kaçırma korkusu, yetersizlik hissi veya strese yol açan duygusal ve zihinsel yorgunluk, bu dönemin karakteristik özelliği olan dijital yorgunluğun ana nedenleri olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, bir ekranın önünde uzun süre oturmaktan kaynaklanan hareketsiz bir yaşam tarzı, insanların hem psikolojik hem de fiziksel sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir (Bilkay, 2021); (Abel, Buff, & Burr, 2016).

Yapay Zekâ Kaygısı

Yapay zeka (YZ) teknolojilerinin geliştirilmesi bazen çalışanlar arasında kaygıya neden olabilir. Bu kaygılar arasında işlerini kaybetme düşüncesi, yeni becerileri yeterince öğrenememe korkusu, bir YZ teknolojisinin veya ürününün tüm karmaşık özelliklerini anlamamanın zorluğu, insansı robotlar daha yaygın hale geldikçe işlerin insanlar tarafından ele geçirilmesi korkusu ve YZ'nin kontrolden çıkabileceği korkusu yer alır (Akkaya, Özkan, & Özkan, 2021). Yapay zeka teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte insanlar şu soruları soruyor: “İnsan ırkı yok olacak mı?” veya “Robotlar insan iş gücünün yerini alacak mı?” Yapay zekanın, önceki yüzyıllara kıyasla insanlara daha ciddi zorluklar çıkartabileceği düşünülüyor (Filiz, Güzel, & Şengül, 2022).

Sonuç ve Öneriler

Dijital dönüşüm, sadece teknolojiye uyum sağlamayı değil, aynı zamanda bireylerin dijital dünyadaki risklerle başa çıkma becerilerini geliştirmelerini gerektirmektedir. Bu dönüşümün getirdiği kaygılar göz ardı edilmemeli ve hem iş dünyası hem de toplum tarafından hazırlıklı olunmalıdır. Dijital okuryazarlığın artırılması, çalışanların dijital becerilerinin geliştirilmesi ve mahremiyetin korunması için yasal düzenlemeler yapılması, bu kaygıları azaltmaya yardımcı olacaktır. Başarılı bir dijital dönüşüm için teknolojik altyapının yanı sıra toplumsal uyum da önemlidir; aksi takdirde dönüşümün faydaları azalabilir ve toplumsal sorunlar ortaya çıkabilir.

Bu çalışma, dijital dönüşüm kaygısının gelecekteki araştırmalarda, mevcut ölçekler kullanılarak daha derinlemesine incelenmesini önermektedir. (Pfaffinger K. , ve diğerleri, 2021) geliştirdiği dijitalleşme kaygısı ölçeği, farklı sektörlerdeki çalışanlar üzerinde uygulanarak dijital dönüşüm kaygısının yaygınlığı, demografik faktörlerle ilişkisi ve iş sonuçları üzerindeki etkileri nicel olarak incelenebilecektir. Bu sayede, dijital dönüşümün çalışanlar üzerindeki psikolojik etkileri daha net anlaşılacak ve kurumlar için bu süreçlerin yönetimine dair önemli bilgiler elde edilebilecektir.

Kaynakça

- Abel, J., Buff, C., & Burr, S. (2016). Social Media and the Fear of Missing Out: Scale Development and Assessment. *Journal of Business and Economics Research*, 14(1), s. 33-44.
- Akkaya, B., Özkan, A., & Özkan, H. (2021, Mayıs 31). Yapay Zeka Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), s. 1124-1146.
- Arslan, A. (2019, Aralık 4). Üniversitenin Dijital Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Eğitim Çalışmaları E-Dergisi*, 4(7), s. 27-41.

- Bilkay, S. (2021). A Research On Nomophobia Levels Of Civil Aviation Employees. *An Interdisciplinary Approach to the Management of Organizations*. içinde Polonya: E-Bwn Publication House.
- Blanchard G.E., Hong, J., Lajoie, S., & Volfson , B. (2009). Affective Artificial Intelligence in Education: From Detection To Adaptation. *Artificial Intelligence in Education* (s. 81-88). Amsterdam: IOS Press BV.
- Carr, A. (2012). *Clinical psychology: An introduction* (1 b.). Routledge.
- Ceylan, Z. A. (2024). Dijital Bağımlılık Düzeyleri ve İletişim Becerileri İlişkisi. *Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı.
- Çark, Ö. (2020). Dijital Dönüşümün İşgücü ve Meslekler Üzerindeki Etkileri. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(Özel Sayı 1), s. 19-34.
- Eroğlu, Ş. (2018, Aralık 30). Dijital Yaşamda Mahremiyet (Gizlilik) Kavramı ve Kişisel Veriler: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Mahremiyet ve Kişisel Veri Algılarının Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35(2), s. 130-153.
- Ersöz, B., & Özmen, M. (2020). Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 11(42), 170-179. <https://doi.org/10.5824/ajite.2020.03.007.x>
- Filiz, E., Güzel, Ş., & Şengül, A. (2022). Sağlık Profesyonellerinin Yapay Zeka Kaygı Durumlarının İncelenmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(1), s. 47-55.
- Güllüpunar, H., & Tunca, L. (2022, Eylül). Dijitalleşmeye Dayalı Olarak Gazetecilik Öğrencilerinin Yaşadıkları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), s. 1019-1045.
- Hecklau, F., Galeitzke, M., Flachs, S., & Kohl, H. (2016). Holistic Approach For Human Resource Management in Industry 4.0. *Procedia CIRP*, 54, s. 1-6.
- Işıkcı, Y. (2017, Aralık 30). E-Devlet Uygulamalarının Hukuk Devletine Etkisi: Yeni Kamu İşletmeciliği Paradigması Üzerinden Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), s. 1893-1913.
- Karaarslan, E. (2016). Siber Güvenlik Deneyleri için Ağ Benzetici ve Ağ Sınama Ortamlarının Kullanımına Dair Ön İnceleme. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri Ve Mühendisliği Dergisi*, 6(1).
- Makhija, M., & Song, J. (2018). Artificial Intelligence in Supply Chain Management: Enabling and Inhibiting Factors. *Industrial Marketing Management*, s. 135-147.
- Manav, F. (2011). Kaygı Kavramı. *Toplum Bilimleri*, 5(2), s. 201-211.
- Merriam, S. (2023). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation* (3. b.). (S. Turan, Dü., & S. Turan, Çev.) Eylül: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mlody, M. & Weinert, A. (2020). The Importance Of Technological Anxiety For The Digital Transformation of Industrial Processing Companies in Poland. In

book: Contemporary Organisation and Management. Challenges and Trends, Publisher: Łódź University Press.

- Morakanyane, R., Grace, A., & O'Reilly, P. (2017). Conceptualizing Digital Transformation in Business Organizations: A Systematic Review of Literature. *30th Bled eConference Digital Transformation – From Connecting Things to Transforming Our Lives*, (s. 428-444). Bled, Slovenya.
- Özen, A., & Gürel, F. N. (2020, Haziran 30). Kamu Denetiminde Dijital Dönüşüm: Dijital İkiz Yöntemi. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), s. 16-23.
- Pektaş, B. (2024). The Impact of Artificial Intelligence Anxiety on Employees: A Comprehensive Review of Psychological and Organizational Dynamics. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 9(26), s. 194-206.
- Pfaffinger, K. F., Reif, J. A., Spieß, E., & Berger, R. (2020, Ocak 29). Anxiety in a digitalised work environment. *Gruppe. Interaktion. Organisation.*, 51, s. 25-35.
- Pfaffinger, K., Reif, J., Huber, A., Eger, V., Dengler, M., Czakert, J., ... Berger, R. (2021, Kasım 29). Digitalisation Anxiety: Development and Validation Of A New Scale. *Discover Mental Health*, 1(3), s. 1-14.
- Schwab, K. (2018). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. (Z. Dicleli, Çev.) İstanbul: Optimist Yayınları.
- Şentürk, Ö. (2021, Aralık 31). Türkiye’de Kamu İçDenetim Faaliyetlerinin Dijital Dönüşümüne Yönelik Uygulamalar. *TIDE AcademIA Research*, 3(2), s. 157-186.
- Tan, Q., & Pivot, F. (2015). Big Data Privacy: Changing Perception of Privacy. *2015 IEEE International Conference on Smart City/SocialCom/SustainCom* (s. 860-865). Athabasca, Kanada : IEEE.
- Tayfun, A., & Korkmaz, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), s. 534-558.
- TTGV. (2025). *Sanayide Dijital Dönüşüm: Eğitim*. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.
- Tutar, H., & Mutlu, H. T. (2024, Temmuz 25). Dijital Yorgunluk Ölçeği (DİYÖ): Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*(67), s. 56-74.
- Tutkunca, T. (2020, Haziran 29). İşletmelerde Dijital Dönüşüm ve İlgili Bileşenlerinin Analiz Edilmesi Üzerine Kavramsal Bir Araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), s. 65-75.
- Uslu, H. (2023, Aralık 31). Dijital Dönüşüm ve Kamu Hizmetleri Yönetimde Yenilikçi Yaklaşımlar ve Zorluklar. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9(13), s. 15-31.
- Vial, G. (2019, 6). Understanding digital transformation: a review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), s. 118-144.
- Yankın, F. B. (2019, Ocak 30). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergisi*, 7(2), s. 1-38.

Bankacılık ve Yapay Zekâ Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

H. Anıl DEĞERMEN*

M. Candan ZAFER**

Öz: Son yıllarda yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin finansal sistemdeki etkisi giderek artmakta, özellikle bankacılık sektörü bu teknolojilerden yoğun biçimde yararlanmaktadır. Bu çalışmada amaç, bankacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarına ilişkin akademik literatürü bibliyometrik yöntemler kullanarak analiz etmektir. Bu bağlamda, 2014- 2024 yılları arasında Web of Science veri tabanında yayınlanan 1.332 adet çalışma incelenmiştir. Bibliyometrik analizde Web of Science ve Excel uygulamaları kullanılarak, yıllara göre yayın trendleri, yayın türleri, ülkelerin bilimsel üretimleri, yıllık bilimsel üretim, yıllık ortalama alıntı sayısı gibi analizler ele alınmıştır.

Elde edilen bulgulara göre 1332 adet yayının dağılımı şu şekilde bulunmuştur: Yayınların araştırma alanı %33 Bilişim, %25 İşletme-Ekonomi, %18 Mühendisliktir. En fazla yayın yapan Ülkeler sırasıyla ABD %14,8, Hindistan %13,3 ve Çin %12,4'tür. Yıllara göre yayın sayısı 2015'te 18 adet/yıl iken, 2024 yılında bu sayı artarak 336 adet/yıl olmuştur. Yayınların %71'i makale şeklinde olup, %20'si bildiri özeti türündedir. Atf oranlarına bakıldığında %13,6 Yapay zekâ ve makine öğrenmesi, %13,3 İşletme, %10 Ekonomi şeklindedir.

Çalışma, literatürdeki gelişim eğilimlerini ve araştırma boşluklarını ortaya koyarak hem akademisyenler hem de sektörel paydaşlar için yol gösterici bir kaynak sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, literatürdeki gelişim eğilimlerini ve araştırma boşluklarını ortaya koyarak hem akademisyenler hem de sektörel paydaşlar için yol gösterici bir kaynak sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Yapay Zekâ, Teknoloji, İnovasyon

Jel Kodları: G21, M1, O32

Bibliometric Analysis Of Studies On Banking And Artificial Intelligence

Abstract: In recent years, the impact of artificial intelligence (AI) technologies on the financial system has been steadily increasing, with the banking sector in particular making extensive use of these technologies. The aim of this study is to analyze the academic literature on AI applications in the banking sector using bibliometric methods. In this context, 1,332 studies published in the Web of Science database between 2014 and 2024 were examined. The bibliometric analysis, conducted using Web of Science and Excel applications, included publication trends by year, types of publications, scientific output by country, annual scientific production, and average number of citations per year.

According to the findings, the distribution of the 1,332 publications is as follows: 33% in the field of Information Technology, 25% in Business and Economics, and 18% in Engineering. 98% of the publications are in English. The countries with the highest number of publications are the United States (14.8%), India (13.3%), and China (12.4%), respectively. While the number of publications was 18 per year in 2015, it increased to 336 per year by 2024. Of the publications, 71% are articles and 20% are conference abstracts. In terms of citation rates, 13.6% relate to Artificial Intelligence and Machine Learning, 13.3% to Business, and 10% to Economics.

This study aims to provide a guiding resource for both academics and industry stakeholders by revealing the development trends and research gaps in the literature.

* Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İşletme ABD, degermen@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4799-9619>

** İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İşletme ABD, muruvvetcandan.zafer@ogr.iu.edu.tr <https://orcid.org/0009-0005-3611-1962>

Giriş

Günümüz dijital çağında, yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin gelişimi birçok sektörde köklü değişimlere yol açmıştır. Bu dönüşümden en çok etkilenen alanlardan biri de bankacılıktır. Finansal teknolojilerin (FinTech) yaygınlaşması, müşteri beklentilerindeki değişim ve rekabetin artması, bankacılık sektörünü dijital çözümlere yönlendirmiştir. YZ; risk yönetimi, dolandırıcılık tespiti, müşteri hizmetleri, kredi derecelendirme ve yatırım danışmanlığı gibi birçok bankacılık faaliyetinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Büyük veri analizi, makine öğrenmesi, doğal dil işleme ve otomasyon gibi YZ tabanlı uygulamalar sayesinde bankalar ve bankacılık sistemleri operasyonel verimliliğini artırmakta, müşteri deneyimini iyileştirmekte ve risk yönetiminde daha isabetli kararlar alabilmektedir.

Bankacılık sektöründeki baş döndürücü bu değişim, akademik dünyada da geniş bir ilgi uyandırmış; yapay zekânın bankacılıktaki uygulamalarına dair çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Bankacılık ve YZ ilişkisini konu alan çalışmaların sayısındaki bu hızlı artış, söz konusu alanın nasıl evrildiğini, hangi konulara yoğunlaşıldığını ve bilimsel iş birliklerinin nasıl şekillendiğini analiz etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, bankacılık ve YZ alanlarında yapılan çalışmaları bibliyometrik yöntemlerle inceleyerek mevcut literatürün yapısını, eğilimlerini ve araştırma boşluklarını ortaya koymaktır.

Bibliyometrik analiz yöntemi, literatürdeki bu gelişmeleri ölçmek, trendleri belirlemek, üretken yazarları, kurumları ve ülkeleri tespit etmek açısından önemli bir araç sunmaktadır. Bu yöntem sayesinde, belirli bir konudaki bilimsel üretim hacmi, atıf yapıları ve iş birliği ağları nesnel verilere dayalı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, çalışmada Web of Science uluslararası veri tabanında yer alan çalışmalar taranmış, elde edilen veriler yine Web of Science ve Excell araçları kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular hem araştırmacılara hem de sektörel karar vericilere yol gösterici nitelikte olacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme

Bankacılık sektörü, teknolojik gelişmelerin etkisiyle önemli bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren dijital bankacılık hizmetlerinin yaygınlaşması, işlemlerin hızlanmasını ve müşteri memnuniyetinin artmasını sağlamıştır. Geleneksel bankacılık anlayışı yerini mobil ve çevrimiçi hizmetlere bırakırken, veri temelli karar alma süreçleri ön plana çıkmış; dijitalleşme, hemen her sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de kaçınılmaz bir dönüşüm yaratmıştır. Mobil teknolojiler, yapay zekâ, bulut bilişim ve

blockchain gibi gelişmeler, bankaların iş modellerini yeniden şekillendirmiştir (Akbaş, 2023). Geleneksel şube temelli hizmet anlayış yerini dijital platformlar üzerinden yürütülen, zaman ve mekândan bağımsız işlemlere bırakmıştır. Özellikle mobil teknolojiler, büyük veri, yapay zekâ (YZ) ve blokzincir gibi teknolojiler bankacılığın hem ön hem arka ofis süreçlerini yeniden yapılandırmaktadır. Dijital dönüşüm, bankacılık sektöründe sadece teknolojik yenilikleri değil; aynı zamanda müşteri ilişkileri yönetimini, operasyonel süreçleri ve stratejik vizyonları da dönüştüren bütüncül bir yapıdır.

Dijital dönüşüm sayesinde bankalar, müşteri beklentilerini daha iyi analiz ederek kişiselleştirilmiş hizmet sunabilmekte; YZ tabanlı sistemlerle müşteri sorgularını otomatikleştirebilmekte, belli segmentteki kredi değerlendirme süreçlerini algoritmalar aracılığıyla daha hızlı yapabilmektedir (Haksever, B.F ve Baykal, B., 2023). Bankalar, dijitalleşme ve yapay zekâ uygulamaları, veri gizliliği, müşteri doğrulama ve işlemlerin güvenliği konularında ileri düzey teknolojilere yönelebilmektedirler (Zuboff, 2019) Ancak tüm olumlu yönlerine karşın dijitalleşmeye yönelik teknolojik altyapı yatırımları ciddi maliyetler doğurmakta ve özellikle küçük ölçekli finans kurumları için sürdürülebilirlik sorunu yaratabilmektedir

Yapay Zekâ Kavramı ve Uygulama Alanları

Yapay zekâ, insan benzeri zekâ davranışlarını taklit eden sistemlerin geliştirilmesini amaçlayan çok disiplinli bir çalışma alanıdır. Makine öğrenmesi, derin öğrenme, doğal dil işleme ve robotik gibi alt alanları içermektedir. Bankacılıkta yapay zekâ; kredi skorlama, chatbotlar, müşteri segmentasyonu, portföy yönetimi ve dolandırıcılık tespiti gibi uygulamalarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Bankacılıkta yapay zekânın uygulama alanları şu şekilde özetlenebilir;

- *Müşteri Hizmetleri ve Chatbotlar:* Bankalar, müşteri ilişkilerini iyileştirmek amacıyla yapay zekâ destekli chatbot sistemlerini yaygın olarak kullanmaktadır. Bu sistemler, 7/24 hizmet vererek müşteri memnuniyetini artırmakta ve operasyonel maliyetleri azaltmaktadır (Gündüz, Y. ve Kurt, M., 2021).
- *Kredi Değerlendirme Süreçleri:* YZ algoritmaları, müşterilerin kredi geçmişi, gelir düzeyi ve harcama alışkanlıkları gibi verileri analiz ederek kredi riskini daha doğru bir şekilde değerlendirmektedir. Bu, kredi kararlarının daha hızlı ve isabetli alınmasına yardımcı olmaktadır.
- *Dolandırıcılık Tespiti:* YZ tabanlı sistemler, olağandışı işlem kalıplarını gerçek zamanlı olarak analiz ederek dolandırıcılık faaliyetlerini tespit etme-

de etkili olmaktadır. Bu kolaylık, gerek bankaların gerekse de kullanıcıların finansal kayıplarının önlenmesine katkı sağlamaktadır (Schroek, M., Shockey, R., Smart, J., Romero-Morales, D., & Tufano, P., 2012)

- *Portföy Yönetimi ve Yatırım Danışmanlığı*: Robo-danışmanlar, bireyleri dijital araçlarla etkileşime sokarak onlara gelişmiş müşteri deneyimi sunan otomatik yatırım çözümleridir. Robo-danışmanlar, müşteri risk profiline göre portföy önerileri sunarak yatırım süreçlerini kişiselleştirmektedir (Sironi, 2016).

Ancak tüm bu kolaylıklarına karşı YZ uygulamalarının yaygınlaşması, beraberinde bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Algoritmik önyargı, veri gizliliği, şeffaflık eksikliği, etik sorunlar vb. bu teknolojilerin daha dikkatli kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Zira veri madenciliği ve makine öğrenimi algoritmaları aracılığıyla elde edilen karar kuralları, sistemli ve otomatik karar verme süreçlerine olanak tanırken bu algoritmalar, verilerin içinde yer alan önyargıları da öğrenerek dolaylı ayrımcılık (indirect discrimination) yaratma potansiyeline sahip olmaktadır. İnsan yargısına dayalı karar verme süreçlerinde önyargı vaka bazında ortaya çıkabilirken, algoritmalar tarafından üretilen karar kuralları tüm vakalara aynı şekilde uygulanmaktadır. Bu da algoritmik kararların daha sistematik ve geniş çapta ayrımcılık üretme riskini beraberinde getirmektedir. Algoritmaların bu türden etkileri literatürde sıklıkla dijital ayrımcılık (digital discrimination) olarak adlandırılmaktadır (Žliobaite, 2017)

Bibliyometrik Analiz Yöntemi

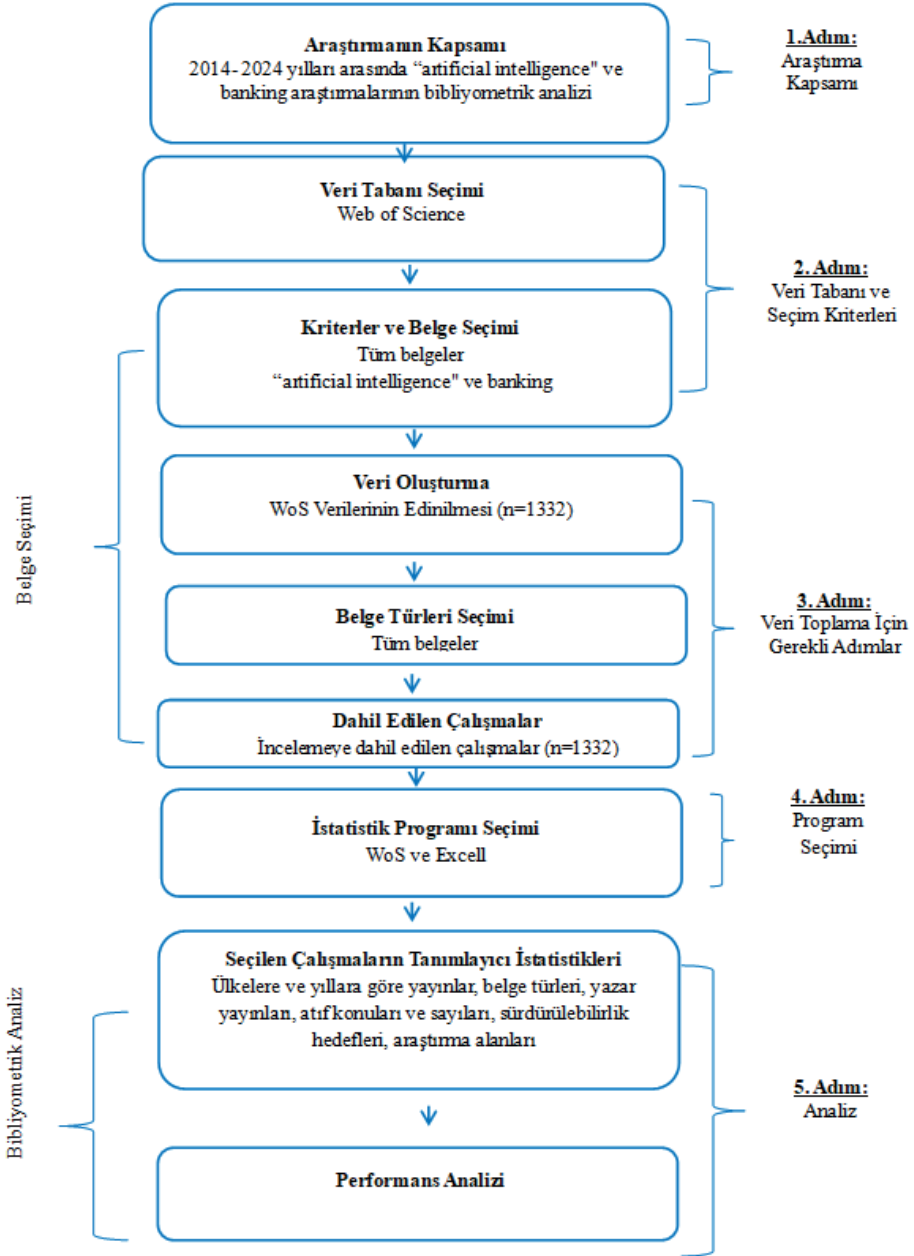
“Bibliyometrik analiz, bilimsel belgelerin sayısal özelliklerinin ve kalıplarının istatistiksel yöntemlerle incelenmesini ifade eder” (Pritchard, 1969). Bu analiz, “bilimsel bir araştırma alanının kavramsallaştırılması, eğilimlerin belirlenmesi ve yapısal bileşiminin ortaya konulması yoluyla büyük miktarda bilgiyi yönetme yöntemi” olarak da tanımlanabilir. Ortak yazarlık desenleri, entelektüel yapılar ve atıf ölçümleri gibi çeşitli literatür unsurlarını nicel biçimde analiz ederek kapsamlı bir genel bakış sunar. Bu teknik, özellikle geniş veri kümelerini içeren genel incelemeler için uygundur; araştırma alanlarının haritalanması, etkili yayınların, yazarların ve dergilerin belirlenmesi ve araştırma konularının zaman içindeki gelişiminin izlenmesi gibi amaçlarla kullanılabilir (Passas, 2024)

Bibliyometrik analizde kullanılan teknikler iki ana kategoriye ayrılır: (1) performans analizi ve (2) bilim haritalama. Performans analizi, çeşitli araştırma bileşenlerinin katkılarını değerlendirirken; bilim haritalama, bu bileşenler arasındaki ilişkileri inceler. Tanımlayıcı nitelikte olan bu analiz, bibliyometrik ça-

lışmaların ayırt edici özelliğidir. Performans analizi için çok sayıda ölçüt mevcuttur. En yaygın kullanılan ölçütler, yıl başına ya da araştırma bileşeni başına düşen yayın ve atıf sayılarıdır. Yayın sayısı, üretkenliğin bir göstergesi olarak kabul edilirken; atıf sayısı, etki ve etkinin bir ölçüsüdür. Yayın başına düşen atıf sayısı ve h-indeksi gibi diğerk ölçütler ise hem yayın hem de atıf sayılarını birleştirerek araştırma bileşenlerinin performansını ölçer. Bilim haritalama ise, araştırma bileşenleri arasındaki ilişkileri inceler. Bu analiz, araştırma bileşenleri arasındaki entelektüel etkileşimler ve yapısal bağılantılarla ilgilidir. Bilim haritalama teknikleri arasında atıf analizi, ortak atıf analizi, bibliyografik eşleşme, ortak kelime analizi ve ortak yazarlık analizi yer alır. Bu teknikler, ağı analiziyle birleştirildiğinde, araştırma alanının bibliyometrik yapısını ve entelektüel yapısını ortaya koymada etkili olur (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey, & Lim, 2021)

Yöntem

Bu çalışmada, bankacılık ve yapay zekâ konularında yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi olarak performans analizi tekniğı kullanılmıştır. Analiz sürecinde şu adımlar izlenmiştir:

Şekil 1. Araştırma Çerçevesi

Veri Kaynakları

Veri toplama sürecinde Web of Science (WoS) veri tabanı tercih edilmiştir. WoS, yüksek atıf alan ve indekslenen akademik yayınlara erişim imkânı sunması nedeniyle güvenilirliği ile ön plana çıkmaktadır. Arama, "Artificial

Intelligence” ve “Banking” anahtar kelimeleri ile başlık, özet ve anahtar kelime alanlarında 2014–2024 yılları arasında yapılmıştır.

Veri İşleme

Elde edilen yayınlar Wos ve Excel programları kullanılarak analiz edilmiştir. Yinelenen kayıtlar ve konu dışı yayınlar ayıklanarak nihai veri seti oluşturulmuştur.

Analiz Yöntemleri

Çalışmada aşağıdaki bibliyometrik analizi tekniğinde performans teknikleri uygulanmıştır:

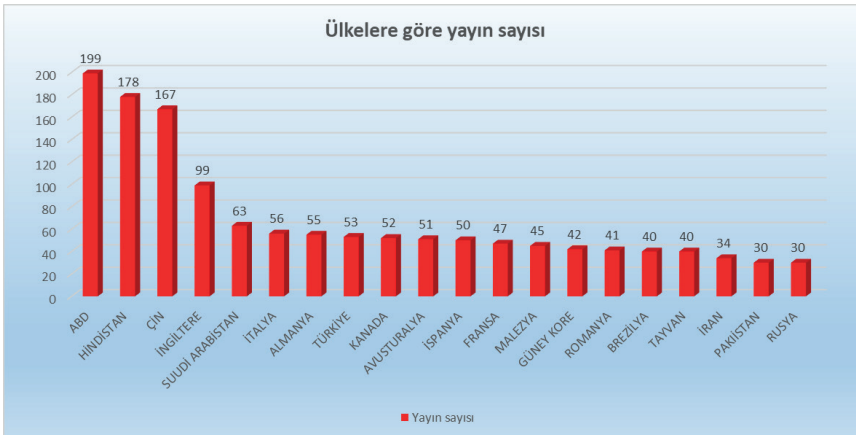
- Ükelere göre yayın sayısı dağılımı
- Yıllara göre yayın sayısı dağılımı
- Belge türüne göre yayın dağılımı
- Yazara göre yayın dağılımı
- Atıf sayıları dağılımı
- Atıf konuları dağılımı
- Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine göre yayın dağılımı
- Araştırma alanlarına göre yayın dağılımı

Bulgular

Ükelere Göre Yayın Dağılımı

Tablo 1’de ülkelere yayın sayısı dağılımı verilmiştir.

Tablo1. Ükelere göre yayın sayısı dağılımı

Buna göre Tablo 1, bu alandaki küresel akademik üretimin coğrafi dağılımını net biçimde ortaya koymaktadır. WoS'tan elde edilen verilere göre, excel'de yapılan analizde, en fazla çalışma ABD'de (199 adet) yapılmıştır. Bunu sırasıyla Hindistan (178 adet) ve Çin (167 adet) takip etmektedir. Bu konudaki yayın sayısının en fazla ABD'de yapılmış olması, Amerikan bankalarının piyasa değerine göre dünya sıralamalarında ilk sıralarda yer almasından kaynaklanmaktadır. Piyasa değerine göre, dünyadaki banka sıralaması şöyledir:

- 1) JP Morgan (piyasa değeri 674 milyar \$)
- 2) Bank of America (337 milyar \$)
- 3) ICBC (328 milyar \$)
- 4) Agricultural Bank of China (251 milyar \$)
- 5) Wells Fargo (235 milyar \$)

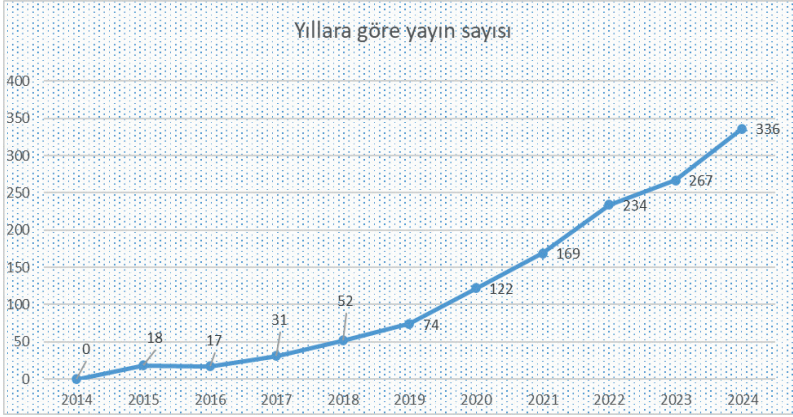
Hindistan menşeli HDFC Bankası dünya sıralamasında 12. Olup, piyasa değeri 158 milyar \$'dır. Çin bankaları ise dünya sıralamasında ilk 5'te 2 banka (ICBC, Agricultural Bank of China) ile yer almaktadır (Global Data Intelligence Center and Stock Exchanges).

Tablo 1'e göre Hindistan (178) ve Çin (167) ABD'yi yakından takip etmektedir. Bu iki ülke hem finansal teknolojilere olan yatırımları hem de mühendislik/teknoloji alanındaki akademik üretkenlikleriyle dikkat çekmektedir. İngiltere (99) ve Suudi Arabistan (63) gibi ülkeler de yayın sayısına göre öne çıkmakta olup, özellikle Suudi Arabistan'ın listede üst sıralarda yer alması dikkat çekicidir; bu durum, ülkenin finans sektörünü dijitalleştirme vizyonunun yansımaları olabilir. (Malyshev, 2025)

Türkiye, 53 yayın ile 8. Sırada yer almaktadır. Dijital bankacılık ve YZ destekli bankacılık uygulamalarının gelişmesi ve dijital bankacılık kullanıcılarının 2020 yılında 66 milyon kişiden 2024 yılında 119 milyona ulaşmasına rağmen (TBB, 2024), araştırma sayılarının yetersiz olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Türkiye'de tamamıyla dijital (şubesiz) banka sayıları (TOM Bank, Enpara bank, Ziraat Dinamik Banka) artmaktadır. Bu, Türkiye'nin potansiyeline rağmen hâlâ daha fazla akademik üretime ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Yıllara Göre Yayın Dağılımı

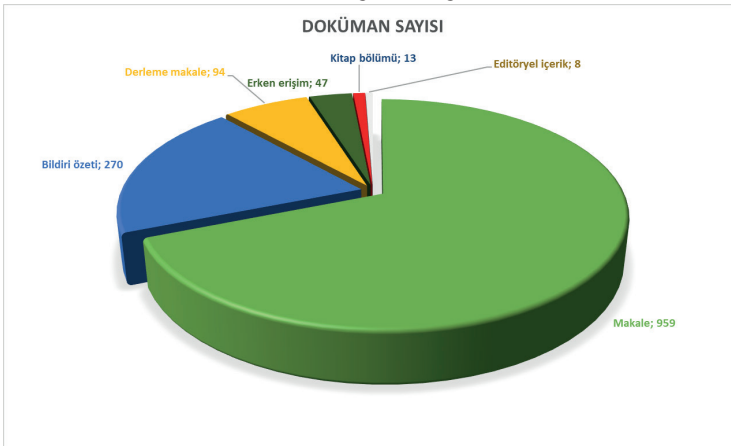
Tablo 2'de yıllara göre yayın sayısı dağılımı verilmiştir.

Tablo 2. Yıllara göre yayın sayısı dağılımı

Bu bağlamda 2020 yılından itibaren, bankacılık sektöründe YZ destekli teknolojilere yatırım hızlanmış olup, bu durumu analiz eden ve yeni öneriler getiren akademik çalışmalarda artış gözlenmiştir. Bu artışta özellikle COVID-19 pandemisinin etkisiyle dijital dönüşümün hızlanması ve uzaktan hizmet ihtiyacının artması önemli bir etken olabilir. Yine Tablo 2'ye göre akademik çalışma sayısının 2019 yılında 74 iken, 2024 yılında 336 adede ulaştığı görülmektedir. Bu durum, konunun hem akademik hem sektörel öneminin sürekli arttığını göstermektedir. Yayın sayılarındaki bu artış, alandaki bilgi birikiminin hızla genişlediğini ve çok disiplinli çalışmalara olanak sağladığını göstermektedir. Araştırma fırsatları açısından bakıldığında, bu eğilim gelecekte yapay zekâ destekli finansal hizmetlerin daha fazla inceleneceği anlamına gelmektedir.

Belge Türü Dağılımı

Tablo 3'te belge türü dağılımı verilmiştir.

Tablo 3. Belge türü dağılımı

Tablo 3'te görüldüğü üzere YZ ve bankacılık konuları hakkında yapılan 1.391 adet çalışmanın, 959'u makale şeklindedir. Bildiri özeti 270, derleme makalesi ise 94 adettir. Bu konu başlıkları altında yazılan bir kitaba rastlanılmamıştır. Bu tablo, araştırma faaliyetlerinde en çok tercih edilen yayın türünün açık ara farkla makaleler olduğunu, ardından bildiri özetleri ve derleme makalelerin geldiğini göstermektedir. Diğer türler ise daha sınırlı sayıda kullanılmıştır.

Yazarlara Göre Yayın Dağılımı

Tablo 4'te yazarlara göre yayın dağılımı verilmiştir.

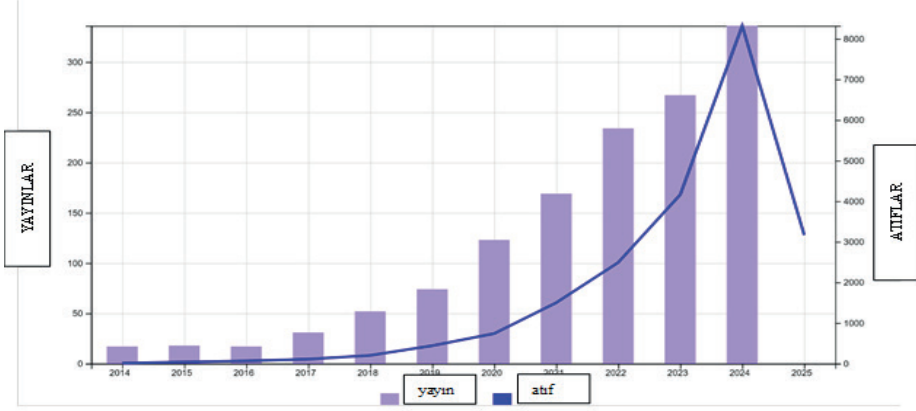
Tablo 4. Yazarlara Göre Yayın Dağılımı

Yazarlara göre yayın dağılımına bakıldığında, daha çok Hint kökenli yazarların bu konuda yayın yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun sebebinin, Hint bankalarının (HDFC Bank Ltd ve Al Rajhi Bank) borsaya kote hisse değerlerinin 2018'lerden itibaren hızla değer kazanmalarının etkisinin olduğu düşünülmektedir (Google Finance, 2025) (Google Finance, 2025)

Atıf Sayıları Dağılımı

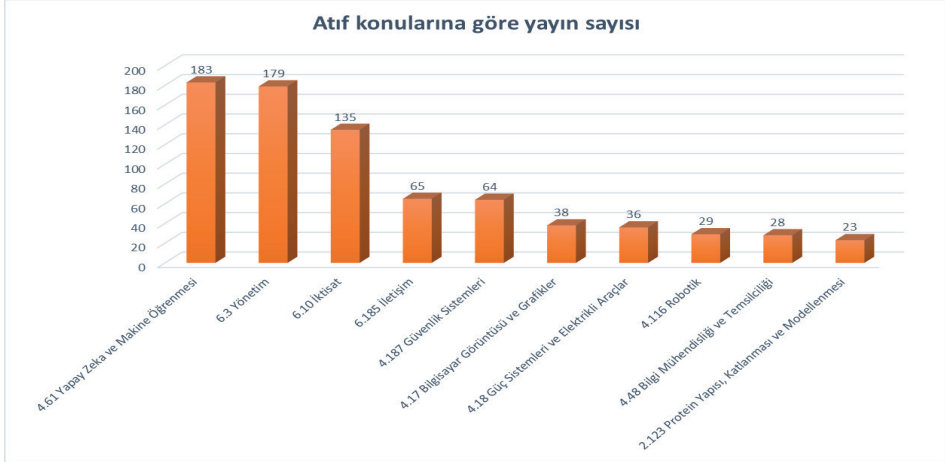
Tablo 5'te atıf sayıları dağılımı verilmiştir.

Tablo 5. Atıf Sayıları Dağılımı

Atıf sayıları dağılımına bakıldığında 2023 yılına kadar atıf sayılarının yayın sayılarının oldukça altında kaldığı görülür iken, 2024 yılında atıf sayılarının yayın sayılarını yakaladığı görülmektedir. Bu durum, YZ ve bankacılık anahtar kelimelerini bir arada içeren araştırmaların arttığına işaret etmektedir.

Atıf Konuları Dağılımı

Tablo 6'da atıf konuları dağılımı verilmiştir.

Tablo 6. Atıf Konuları Dağılımı

Atıf konuları dağılımına bakıldığında atıf alan ilk 3 alan arasında “YZ ve Makine Öğrenmesi”, “Yönetim” (yönetim kurulu raporlamaları, risk yönetimi, strateji geliştirme vs.) ve “İktisat” alanlarında (finansal modellemeler, bütçeleme, raporlama vs.) yapılan araştırmalar bulunmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Tablo 7’de sürdürülebilir kalkınma hedefleri dağılımı verilmiştir.

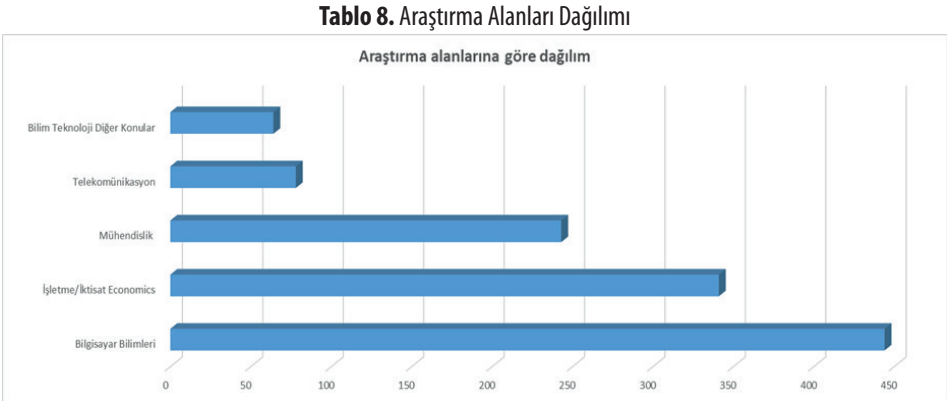
Tablo 7. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Tablo 7’ye göre YZ ve bankacılık anahtar kelimeleri, sürdürülebilirlik amacı taşıyan yayınlar içerisinde en çok “İnsana yakışır iş ve iktisadi büyüme”, “Sağlıklı ve kaliteli yaşam”, “Amaçlar için ortaklıklar” ve “Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı” konularında yazılan yayınlarda yer almışlardır. Bu konular, YZ ve Bankacılık araştırmalarındaki, Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir bir dünya için belirlemiş olduğu, 17 kriterden en çok kullanılan ilk 4’üdür. Bu ilk 4 kriter, işletme ve iktisat alanının konularıdır.

Araştırma Alanları Dağılımı

Tablo 8’de araştırma alanları dağılımı verilmiştir.

Tablo 8’e göre en fazla bilgisayar bilimleri alanında yayın yapıldığı görülmüştür. Bunun nedeninin, yapay zekânın daha çok bilgisayar biliminin çalışma alanına girmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Teknolojik gelişme

ile birlikte, YZ uygulamalarının işletmeler tarafından her alanda kullanılmaya başlanması dolayısıyla, akademik yayın sayıları işletme/iktisat alanında da artmıştır. Üretim süreçlerinde de (otomasyon, robotik vs gibi) YZ kullanımının artmasıyla birlikte, mühendislik alanında da yayın sayılarında artış gözlemlenmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, 2014–2024 yılları arasında “bankacılık” ve “yapay zekâ” anahtar kelimelerini birlikte içeren çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Web of Science veri tabanından elde edilen 1332 çalışma üzerinden yapılan analizde, özellikle son yıllarda bu alandaki akademik üretimin hızlı bir artış gösterdiği, yayınların büyük kısmının bilişim, işletme-iktisat ve mühendislik alanlarında yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. En fazla yayın yapan ülkeler sırasıyla ABD, Hindistan ve Çin’dir. Türkiye, bu alanda 2014-2024 yılları arasında sadece 53 adet araştırma yaparak, dünyada 8. sırada yer almıştır. Türkiye’de 2023 yılında dijital bankaların tam anlamıyla faaliyete geçtiği göz önünde bulundurulduğunda, bu konuda daha fazla araştırma yapılmasının faydalı olacağı söylenebilir.

Yapay zekâ teknolojilerinin bankacılık sektöründeki uygulamaları sadece operasyonel verimliliği değil, aynı zamanda müşteri deneyimini ve risk yönetimini de köklü biçimde dönüştürmektedir. Yapılan analizlere göre çalışmaların büyük çoğunluğunun makale türünde olduğu, atıf konularında en çok YZ ve makine öğrenmesi ile işletme ve iktisat alanlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında da YZ’nin bankacılık sektöründe önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Çalışma bağlamında özellikle sürdürülebilirlik konularına katkı sağlayabilecek, YZ destekli bankacılık modüllerinin geliştirilmesine yönelik konuların gelecekte çalışılması tavsiye edilmektedir.

Bu kapsamda özetle aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Akademik üretim çeşitlendirilmeli ve artırılmalıdır. Özellikle Türkiye’de YZ ve bankacılık alanında yapılan yayın sayısı küresel ölçekte düşük kalmaktadır. Üniversitelerde ve araştırma merkezlerinde bu alana yönelik destekleyici çalışmalar artırılmalıdır.
- Disiplinler arası araştırmalara ağırlık verilmelidir. YZ uygulamalarının bankacılık üzerindeki etkileri sadece teknik değil, ekonomik, hukuki ve etik boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Bu nedenle bilişim, işletme, hukuk ve sosyal bilimler arasında iş birliğine dayalı çalışmalar teşvik edilmelidir.

- Uygulamalı çalışmalar ön plana çıkarılmalıdır. Yalnızca teorik analizler değil, bankacılık sektöründe YZ kullanımına dair somut örneklerin, vaka analizlerinin ve ampirik araştırmaların sayısı artırılmalıdır.
- Sürdürülebilirlik ekseninde yeni araştırma alanları geliştirilmelidir. Bankacılıkta YZ'nin "insana yakışır iş", "sanayi ve inovasyon", "iklim değişikliğiyle mücadele" gibi sürdürülebilirlik hedeflerine katkısı daha derinlemesine incelenmeli, bu doğrultuda politika önerileri geliştirilmelidir.
- Veri gizliliği, algoritmik önyargı ve dijital ayrımcılık konularına odaklanılmalıdır. YZ'nin yaygınlaşması ile birlikte ortaya çıkan etik riskler bankacılık sektöründe daha fazla araştırılmalı ve düzenleyici çerçeveler bu doğrultuda şekillendirilmelidir.
- YZ destekli siber güvenlik sistemlerinin geliştirilmesine ilişkin araştırmalara ağırlık verilmelidir. Bu tür çalışmalara ağırlık verilmesi, makroekonomik sistemlerin güvenli çalışmasına olanak sağlayacaktır.

Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojilerinin bankacılık sektörü üzerindeki etkisi giderek artmakta ve bu alandaki akademik ilgi de paralel şekilde büyümektedir. Bu büyümenin sağlıklı ve yönlendirici biçimde devam edebilmesi için stratejik, disiplinler arası ve sürdürülebilirlik odaklı araştırmalar büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akbaş, F. (2023). Bankacılıkta Dijital dönüşüm ve FinTech. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1-12.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. (2021, September). How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Google Finance. (2025 , 5 8). *Piyasalar*. google.finance: <https://www.google.com/finance/quote/1120:TADAWUL> adresinden alındı
- Google Finance. (2025, 5 8). *Piyasalar*. <https://www.google.com/finance/quote/HDFCBANK:NSE?window=MAX> adresinden alındı
- Gündüz, Y. ve Kurt, M. (2021). Bankacılık Sektöründe Yapay Zeka Kullanımı: Türkiye'deki Uygulamalara Genel Bakış. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(2), 45-62.
- Haksever, B.F ve Baykal, B. (2023). Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme ve Yapay Zeka Uygulamaları. *Akademik Açı*, 3(2), 191-228.
- Malyshev, A. (2025, 05 12). <https://sdk.finance/fintech-saudi-arabia/>. <https://sdk.finance/> adresinden alındı

- Passas, I. (2024). Bibliometric Analysis: The Main Steps. *Encyclopedia*(4), 1014-1025. doi:<https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065>
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*(25), 348-349. Nisan 19, 2025 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/236031787_Statistical_Bibliography_or_Bibliometrics adresinden alındı
- Schroeck, M., Shockley, R., Smart, J., Romero-Morales, D., & Tufano, P. (2012). *Analytics: The Real World Use of Big Data in Financial Services*. IBM Institute for Business Value. Nisan 22, 2025 tarihinde alındı
- Sironi, P. (2016). *FinTech Innovation: From Robo-Advisors to Goal Based Investing and Gamification*. Wiley Finance Series.
- TBB. (2024, 12 31). *Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri*. Türkiye bankalar birliği: <file:///C:/Users/An%C4%B1%20Degermen/Downloads/dijital-internet-mobil-bankacilik-istatistikleri-aralik-2024.pdf> adresinden alındı
- Žliobaite, I. (2017). Measuring Discrimination in Algorithmic Decision Making. *Data Mining and Knowledge Discovery*, 31(4), 1060–1089.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs.

Dijital Ticaret ve Küresel İşletmenin Geleceği: 1995–2025 Arası Bibliyometrik Bir İnceleme

Halim KAZAN*

Kadriye GİRAY**

Öz: Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla beraber dijital ticaret küresel işletmelerin yapısını, stratejilerini ve rekabet biçimlerini köklü şekilde dönüştürmektedir. Bu çalışmanın amacı, “dijital ticaret” ve “küresel işletme” konularında son yıllarda yapılan akademik yayınları bibliyometrik yöntemle analiz ederek alandaki gelişim eğilimlerini, temel araştırma temalarını ve gelecekteki potansiyel araştırma boşluklarını ortaya koymaktır. Bu çalışmada, Scopus veri tabanında 1995-2025 yılları arasında yayımlanan ilgili akademik makaleler taranmış ve VOSviewer yazılımı kullanılarak kelime eşleşmeleri görselleştirilmiş ve kavramsal kümeler oluşturulmuştur. Bulgular, özellikle son dönemlerde dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte e-ticaret, hizmet ticareti, veri güvenliği ve sınır ötesi ticaret konularında artan akademik ilgiyi ortaya koymaktadır. Ayrıca, iş dünyasının küreselleşme süreçleriyle birlikte dijital dönüşümünü ele alan çalışmaların yükselişte olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen veriler, dijital ticaretin güncel akademik yapısını haritalandırmakta ve gelecekteki araştırmalara yön verici bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital ticaret, küresel işletme, bibliyometrik analiz

Digital Commerce and the Future of Global Business: A Bibliometric Review 1995-2025

Abstract: With the acceleration of digitalization, digital commerce is profoundly transforming the structure, strategies, and competitive patterns of global enterprises. The aim of this study is to analyze recent academic publications on “digital commerce” and “global business” using bibliometric methods to reveal development trends, core research themes, and potential future research gaps in the field. In this study, relevant academic articles published between 1995 and 2025 in the Scopus database were scanned, and keyword co-occurrences were visualized using VOSviewer software, through which conceptual clusters were formed. The findings reveal increasing academic interest in areas such as e-commerce, service trade, data security, and cross-border trade, especially with the recent acceleration of digitalization. It was also observed that studies addressing the digital transformation of businesses within globalization processes are on the rise. The obtained data map the current academic structure of digital commerce and provide a guiding framework for future research.

Keywords: Digital commerce, global business, bibliometric analysis

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme, İstanbul, Türkiye. / Prof. Dr., Istanbul University, Business, Istanbul, Turkey, ORCID: 0000-0002-9234-6214, E-posta/E-mail: halim.kazan@istanbul.edu.tr

** Arş. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Elektronik Ticaret ve Yönetimi, İstanbul, Türkiye. / Res. Asst., Istanbul Esenyurt University, Electronic Commerce and Management, Istanbul, Turkey, ORCID: 0009-0008-4949-9881, E-posta/E-mail: kadriyegiray@esenyurt.edu.tr

Giriş

Dijitalleşme, günümüzün en belirleyici dinamiklerinden biri olarak, küresel ekonomik sistemin yapısı ve işleyişinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Özellikle dijital ticaretin yaygınlaşması, yalnızca tüketici davranışlarını ve alışveriş alışkanlıklarını değil, aynı zamanda işletmelerin organizasyonel yapılarını, rekabet stratejilerini ve küresel pazarlara erişim biçimlerini de yeniden şekillendirmiştir. E-ticaretin geleneksel ticarete göre sunduğu erişimdeki maliyet düşüklüğü, sınır ötesi büyüme imkanları ve veri temelli karar alma avantajları, günümüz dijitalleşen dünyasında işletmelerin dijital kanallara yatırım yapmasını elzem bir hale getirmiştir.

Bu dijital dönüşüm sürecine uyum sağlayabilmek için küresel işletmeler, dijital teknolojileri yalnızca bir satış kanalı olarak değil, aynı zamanda stratejik yönetim aracı olarak da kabullenmektedir. Özellikle yapay zeka, blokzincir, nesnelerin interneti ve büyük veri analitiği gibi yeni nesil teknolojiler, hem işletme içi süreçlerin verimliliğini artırmakta hem de müşterilerle etkileşimi daha kişiselleştirilmiş ve sürdürülebilir bir aşamaya taşımaktadır. Bu avantajların yanı sıra siber güvenlik ve etik sorumluluklar gibi pek çok yeni meydan okuma da söz konusudur.

Bu çerçevede, dijital ticaret ve küresel işletme literatürünün nasıl evrildiğini sistematik bir şekilde anlamak hem sektörel alanlar hem de akademik bilgi üretimi açısından önem arz etmektedir. Bir biyometrik analiz yöntemi, bu tür bir literatür taramasında nesnel, ölçülebilir ve sistematik veriler sunarak araştırmacılara bütüncül bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu çalışmada, 1995-2025 yılları arasında “dijital ticaret” ve “küresel işletme” alanlarında yayımlanmış akademik makaleler Scopus veri tabanından elde edilerek VOSviewer yazılım aracılığıyla bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Bu çalışmanın amacı, “dijital ticaret” ve “küresel işletme” konularında son yıllarda yapılan akademik yayınları bibliyometrik yöntemle analiz ederek alandaki gelişim eğilimlerini, temel araştırma temalarını ve gelecekteki potansiyel araştırma boşluklarını ortaya koymaktır.

Kuramsal Arka Plan ve Literatür İncelemesi

Dijital Ticaretin Evrimi

Dijital ticaret, teknolojik gelişmelerin etkilediği yapısal dönüşümler sonucunda küresel ekonomi içerisinde ayrı bir yer edinmiştir. 1990'lı yılların sonlarında internetin ticari bir yapıya bürünmesiyle birlikte dijital kanallar aracılığıyla ürün ve hizmet sunumu, geleneksel ticaretin ötesine geçerek işletmeler için zaman ve mekândan bağımsız yeni iş modelleri ortaya çıkmasını sağla-

mıştır (Laudon ve Traver, 2021). Özellikle, Amazon, eBay, Alibaba gibi küresel platformların yükselişi; müşteri ilişkileri, tedarik zinciri yönetimi ve ödeme sistemleri gibi süreçlerin dijital ortama taşınmasını hızlandırmıştır. Literatürde bu dönüşümün, ticaret süreçlerinde köklü değişikliklere yol açtı; blokzincir, yapay zekâ, büyük veri analitiği ve dijital kimlik gibi teknolojilerin ticaretin güvenliğini, hızını ve verimliliğini artırdığı vurgulanmaktadır (Boşgelmez, 2023).

OECD (2023), dijital ticareti, dijital olarak sipariş edilen veya dijital olarak teslim edilen tüm uluslararası ticaret işlemleri olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre, dijital ticaret; dijital sipariş ve dijital teslimat olmak üzere iki temel kriter üzerinden şekillenmektedir. Dijital ticaretin kapsamı, hem dijital içeriklerin çevrim içi olarak iletilmesini hem de çevrim içi olarak sipariş edilen ancak fiziksel olarak teslim edilen mal ve hizmetleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu çerçevede, dijital ticaretin çok boyutlu yapısını ortaya koymakta ve sadece ölçülebilirlik değil aynı zamanda politika geliştirme açısından da önemli bir referans noktası sunmaktadır (OECD, 2023).

Dijital ticaretteki bu dönüşüm, sadece ticaretin yapısını değil aynı zamanda işletmelerin küresel ölçekte konumlanma biçimlerini de yeniden şekillendirilmiştir. Dijital ticaretin sağladığı hız, erişilebilirlik ve esneklik, işletmelerin hem operasyonel süreçlerini hem de uluslararası pazarlara giriş stratejilerini temelden değiştirmiştir. Dolayısıyla, dijitalleşme yalnızca bir teknolojik yenilik değil; aynı zamanda küresel işletmelerin rekabet noktasında avantaj elde etme biçimlerinde ana unsurlardan biri haline gelmiştir.

Küresel İşletmelerde Dijitalleşme

Küresel işletmeler, dijitalleşmenin sağladığı stratejik avantajları değerlendirmeye sürecinde, sadece teknolojik adaptasyonla yetinmeyip iş modellerini de yeniden yapılandırmak zorundadır. Dijitalleşme, özellikle dijital platformlar, büyük veri analitiği ve mobil teknolojiler gibi unsurlar aracılığıyla işletmelerin küresel pazarlarda daha etkin ve çevik hale gelmelerini sağlamaktadır (Bouwman vd., 2019). İşletmelerin bu dönüşümü, sadece operasyonel süreçleri iyileştirmekle kalmayıp ayrıca müşteri deneyimini güçlendirerek markaları küresel ölçekte rekabet gücünü arttırmayı sağlamaktadır.

Dijitalleşmenin küresel düzeyde başarılı bir şekilde uygulanabilmesi, işletmeleri içinde bulundukları yerel ve uluslararası bağlamları dikkate alan stratejiler geliştirmelerini gerektirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki işletmeler için, kurumsal çevre farklılıkları ve kaynak kısıtları dijital stratejilerin evrensel olarak uygulanabilirliğini sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle Luo ve Bu'nun (2018) önerdiği gibi, küresel stratejilerin "bileşim temelli" bir yakla-

şım ile yani bağlamsal koşulların, kabiliyetlerin ve kaynakların birlikte değerlendirilmesiyle oluşturulması, dijitalleşme süreciyle daha etkili ve sürdürülebilir kılmaktadır.

Sonuç olarak, küresel işletmeler için dijitalleşme sadece bir teknoloji yatırımı değil aynı zamanda yapısal, stratejik ve kültürel uyum gerektiren bütünsel bir dönüşüm sürecidir. Dijitalleşme yolculuklarında işletmelerin başarılı olabilmeleri için iş modeli yenilikçiliğini benimsemeleri (Bouwman vd., 2019) ve faaliyet gösterdikleri pazarların dinamiklerini göz önünde bulunduran stratejiler geliştirmeleri (Luo ve Bu, 2018) kritik öneme sahiptir.

Yöntem

Bu çalışmada, dijital ticaret ve küresel işletme temalarına odaklanan akademik literatürü kapsamlı biçimde analiz etmek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, yayınlar arası ilişkilere dayalı nicel bir çözümleme sunarak literatürdeki temel temaları, kavramsal kümeleri ve eğilimleri ortaya koymak için tercih edilen nesnel bir yöntemdir (Donthu vd., 2021).

Veri toplama süreci, Scopus veri tabanı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Scopus, sosyal bilimler alanında yüksek düzeyde indeksleme kapasitesine sahip, çok disiplinli ve güvenilir bir kaynak olarak tercih edilmiştir. Arama işlemi, yalnızca “article” (makale) türü belgelerle sınırlandırılmış; dil filtresi olarak ise yalnızca İngilizce yayınlar seçilmiştir.

Arama stratejisinde kullanılan başlıca anahtar kelimeler şunlardır:

- E-commerce, electronic commerce, digital commerce, online shopping, electronic business, digital retail
- Digital trade, cross-border e-commerce, global business, international business, international trade, global trade, multinational corporations, globalization of business

Kapsamlı bir veri seti elde edebilmek için tüm bu terimler; başlık, özet ve anahtar kelime (title, abstract, keywords) alanlarında aranmış ve ‘AND/OR’ ile kombinasyonlar oluşturularak 251 özgün makaleye ulaşılmıştır. Elde edilen veriler Scopus’tan .csv formatında dışa aktarılmış ve analiz işlemleri için VOSviewer yazılımı kullanılmıştır.

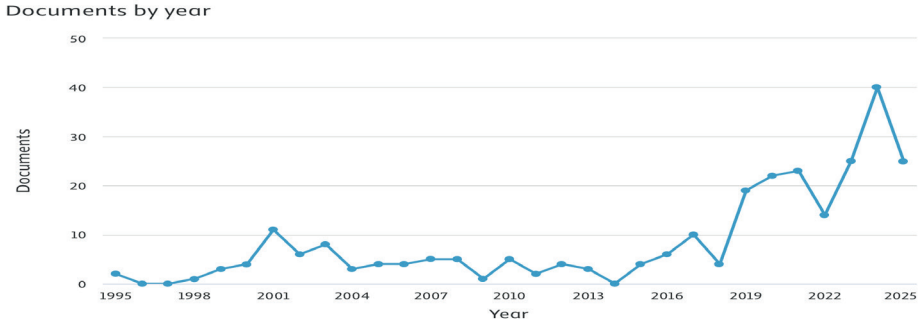
Bulgular

Bu bölümde, dijital ticaret alanındaki literatürün yapısal özelliklerini, konu yoğunluklarını, zamana bağlı eğilimlerini ve anahtar kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya koyan bibliyometrik analiz bulgularına yer verilmiştir.

Çalışma kapsamında VOSviewer yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilen anahtar kelime analizi sonucunda elde edilen beş farklı görselleştirme türü üzerinden değerlendirme yapılmıştır: Yayın Yılına Göre Doküman Dağılımı, Yoğunluk Görselleştirilmesi (Density), Zaman Serisi (Overlay), Ağ Görselleştirilmesi (Network) ve Kümeleme Analizi (Cluster Tables).

Yıllara Göre Yayın Sayısı

Şekil 1. Dijital Ticaret ve Küresel İşletme Literatürüne Ait Yıllara Göre Yayın Sayısı

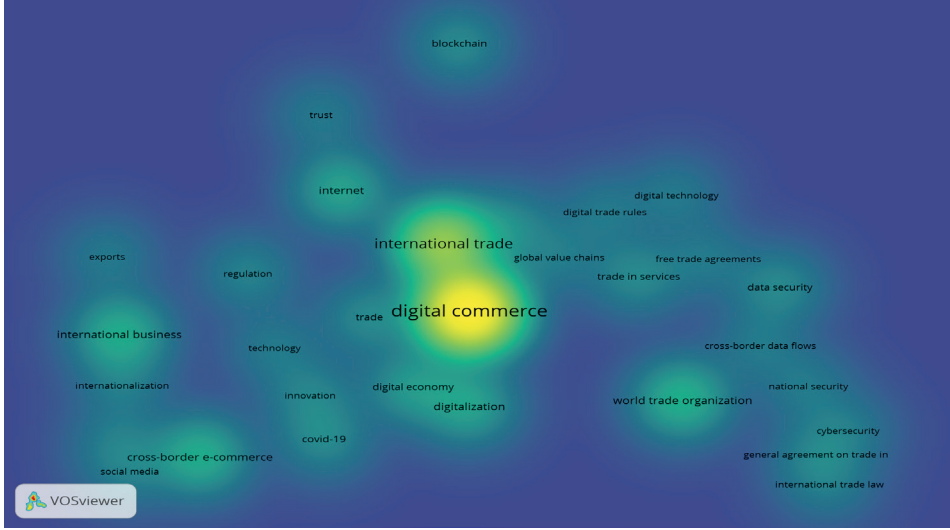

Kaynak: Scopus

Yıllara göre yapılan analizde, dijital ticaret ve küresel işletmeler konusundaki akademik yayınların zamansal dağılımı incelenmiştir. Grafikte yıllara göre yayımlanan makale sayılarındaki değişim incelendiğinde, 1995-2015 yılları arasında oldukça sınırlı sayıda yayın yapıldığı ve bu dönemin genel olarak düşük bir akademik ilgiye işaret ettiği görülmektedir. 2016 yılından itibaren dikkat çekici bir artış eğilimi başlamakta; özellikle 2019 sonrası dönemde konuya yönelik akademik üretimin belirgin biçimde hızlandığı gözlemlenmektedir. 2024 yılında ise yapılan yayın sayısının en yüksek seviyeye ulaşarak zirve yaptığı görülmektedir. Bu durum, ilgili alanın güncel gelişmeler, dijitalleşme süreçleri veya disiplinler arası yaklaşımlarla daha fazla ilgi gördüğünü ve araştırma gündeminde önemli bir yer edinmeye başladığını göstermektedir. 2025 yılındaki yayın sayısı hala yüksek seviyede seyretmekte ve alandaki akademik ilginin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Yoğunluk Görselleştirmesi

Şekil 2. Dijital Ticaret ve Küresel İşletme Literatürüne Ait Anahtar Kelime Yoğunluk Haritası

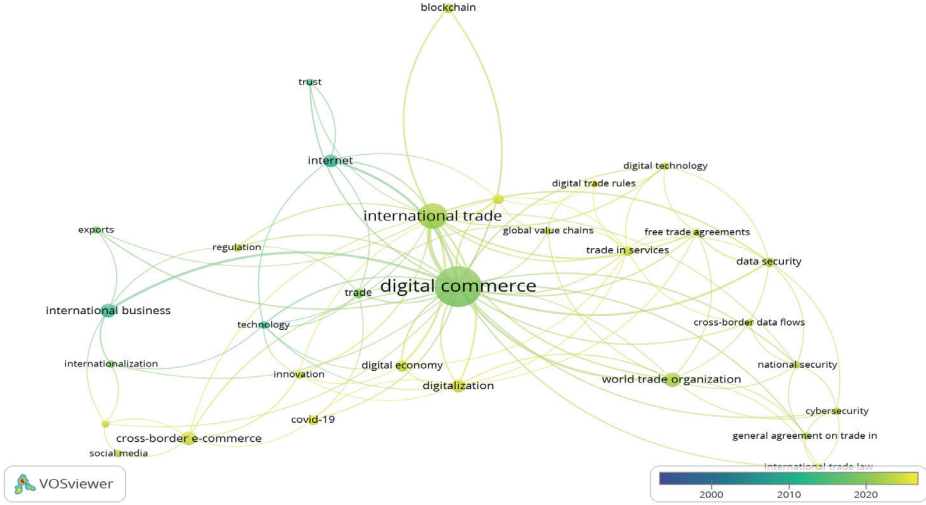

Kaynak: VOSviewer

VOSviewer tarafından oluşturulan ve Şekil 2’de yer alan anahtar kelime yoğunluk haritası, dijital ticaret literatüründe en sık kullanılan kavramların tematik kümelenmesini ve ilişkisel yoğunluğunu görselleştirmektedir. Yoğunluk haritasında “digital commerce” kavramı merkezde, yüksek yoğunlukla konumlanmakta ve bu ifadeyle doğrudan bağlantılı diğer ifadelerle güçlü ilişkilere sahiptir. “International trade”, “digital economy” ve “digitalization” gibi ifadeler dijital ticaretin çekirdek araştırma alanlarını oluşturmaktadır; bu durum da konunun küresel boyuttaki teknolojik ve ekonomik dönüşümlerle doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, “international business”, “blockchain”, “cybersecurity”, “data security”, “cross-border e-commerce” ve “world trade organization” gibi çevresel konumda bulunan anahtar kelimeler, dijital ticaretin hem ekonomik hem de güvenlik, teknolojik ve hukuki boyutlarını da içeren multidisipliner bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. Bu dağılım, dijital ticaretin sadece uluslararası politika değil aynı zamanda dijital altyapı ile kesişen karmaşık ve giderek büyüyen bir araştırma alanı haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Zaman Serisi Analizi

Şekil 3. Dijital Ticaret ve Küresel İşletme Literatürüne Ait Anahtar Kelimelerin Zaman Temelli Eş-Birlik Ağı (1995-2025)

Kaynak: VOSviewer

VOSviewer tarafından oluşturulan ve Şekil 3'te yer alan anahtar kelime eş-birlik haritası, dijital ticaret literatüründe yer alan kavramların birbirleriyle olan ilişkisini ve zaman içerisindeki evrimini görselleştirmektedir. Zamana dayalı eğilim analizinde anahtar kelimelerin hangi yıllarda yayınlandığı bilgisi esas alınarak renk skalası ile kavramların hangi dönemlerde ön plana çıktığı gösterilmektedir: koyu mavi tonlar erken dönem araştırmalara (1995-2005), yeşil tonlar orta dönemlere (2006-2015), sarı tonlar ise daha güncel çalışmalara (2016-2025) işaret etmektedir.

Haritada, “digital commerce” ve “international trade” kavramları merkezde yer almakta ve literatürde temel odak noktalarını temsil etmektedir. Harita renk skalasına göre incelendiğinde; “blockchain”, “cybersecurity”, “cross-border e-commerce”, “digital economy”, “digitalization”, “innovation” ve “digital trade rules” gibi kavramların sarı renkle görselleştirilmesi, bu konuların son yıllarda literatürde daha fazla araştırıldığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık; “internet”, “international business” ve “technology” gibi kavramların yeşil ve mavi tonlarda olması, bu anahtar kelimelerin literatürde daha erken dönemde işlendiğini göstermektedir. Bu durum, dijital ticaretin zaman içinde evrilen bir alan olduğunu; özellikle son on yılda veri güvenliği, dijital altyapı ve küresel e-ticaret çerçevesinde daha fazla çeşitlenerek derinleştiğini ortaya koymaktadır.

Kavramsal Kümeleme

Tablo 1. Dijital Ticaret ve Küresel İşletme Literatürüne Ait Anahtar Kelimelerin Kavramsal Kümelenmesi

Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3
Cross-border e-commerce	Data security	Cross-border data flows
Exports	Digital technology	Cybersecurity
Innovation	Digital trade rules	Digital commerce
International business	Free trade agreements	General agreement on trade in services
Internationalization	Global value chains	International trade law
Small and medium enterprises	Gravity model	National security
Social media	Trade in services	World trade organization
Technology		
Cluster 4	Cluster 5	Cluster 6
Blockchain	Covid-19	Internet
Digital economy	Regulation	Trust
Digitalization	Trade	
International trade		

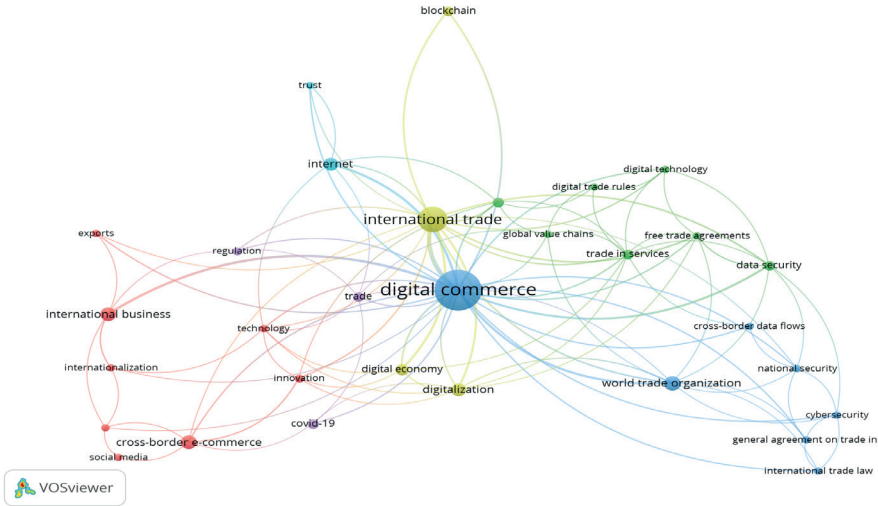
Kaynak: VOSviewer

VOSviewer tarafından oluşturulan ve Tablo 1’de yer alan kavramsal kümeleme analizi sonucunda, dijital ticaret ve küresel işletme literatüründe altı temel kavramsal küme (cluster) belirlenmiştir. Birinci küme; özellikle cross-border e-commerce, exports, innovation, international business, social media ve technology gibi kavramlarla dijital ticaretin iş dünyasına entegrasyonunu ve işletmelerin uluslararasılaşma süreçlerini göstermektedir. İkinci küme; data security, digital technology, digital trade rules ve free trade agreements gibi anahtar kelimelerle dijital alt yapı, veri güvenliği ve uluslararası ticaretin dijital dönüşümüne odaklanmaktadır. Üçüncü küme; digital commerce, cybersecurity, cross-border data flows ve world trade organization gibi kavramlar aracılığıyla dijital ticaretin yönetim, düzenleyici çerçeve ve uluslararası kurumsal aktörlerle ilişkisini temsil etmektedir. Dördüncü küme; blockchain, digital economy, digitalization ve international trade gibi kavramlarla dijital dönüşümün ekonomik boyutuna ve küresel ticaret üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Beşinci küme; daha sınırlı sayıda kavramla (Covid-19, regulation, trade) pandeminin etkileri ve düzenleyici ortamın şekillendirilmesi bağlamında tematik bir odak sunmaktadır. Altıncı küme ise internet ve trust anahtar kelimeleri etrafında dijital ortamda alt yapı ve güven unsuru konularına odaklanmaktadır. Bu kümeleme, dijital ticaret alanının çok boyutlu yapısını ve küresel işletme literatürüyle kurduğu çok katmanlı ilişkiyi bütünsel biçimde ortaya koymaktadır.

Ağ Görselleştirmesi

Şekil 4’te yer alan eş-birlik ağı haritası, anahtar kelimelerin kavramsal düzeyde nasıl bir araya geldiğini ve birbirleriyle olan ilişkilerini görselleştirmektedir. Bu yapı, daha önce Tablo 1’de sunulan kavramsal kümelenme sonuçlarının grafiksel bir yansımasıdır. VOSviewer tarafından oluşturulan haritada “digital commerce” kavramı merkezde yer almakta ve farklı tematik kümeler etrafında yoğunlaşan anahtar kelimeler aracılığıyla literatürdeki temel araştırma eksenleri ortaya konmaktadır. Kırmızı küme, dijital ticaretin uluslararası işletmecilik ve pazarlama boyutunu temsil ederken; yeşil küme, kullanılan anahtar kavramlar ile teknolojik altyapı ve dijital düzenlemelere işaret etmektedir. Mavi küme ise küresel yönetim ve güvenlik perspektifini yansıtmaktadır. Ayrıca; blockchain, Covid-19 ve regulation gibi daha çevresel konumda yer alan kavramlar da destekleyici veya gelişmekte olan araştırma alanlarını göstermektedir.

Şekil 4. Dijital Ticaret ve Küresel İşletme Literatüründe Anahtar Kelimelere Ait Eş-Birlik Ağı

Kaynak: VOSviewer

Bu grafiksel yapı, Tablo 1’de listelenen kümelerle tutarlı biçimde, dijital ticaretin çok boyutlu, disiplinler arası ve küresel ölçekte yapılandığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, dijitalleşmenin küresel işletmeler üzerindeki etkisini anlamak amacıyla “dijital ticaret” ve “küresel işletme” temalarına odaklanan akademik literatürü bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiştir. Scopus veritabanından

elde edilen 251 akademik makalenin VOSviewer yazılımı ile analiz edilmesi sonucunda, dijital ticaret alanındaki araştırmaların son yıllarda hızla arttığı, özellikle 2019 sonrası belirgin bir ivme kazandığı ortaya konmuştur. Bu durum, dijital dönüşümün sadece teknolojik bir trend değil aynı zamanda akademik araştırma gündeminin de temel faktörlerinden biri haline geldiğini göstermektedir.

Anahtar kelime yoğunluk haritaları ve zaman serisi analizleri; dijital ticaret araştırmalarında veri güvenliği, sınır ötesi ticaret, blokzincir gibi konuların öne çıktığını göstermiştir. Kavramsal kümelenme analizinde belirlenen altı ana küme, dijital ticaretin multi disipliner yapısını; teknolojik altyapı, düzenleyici ortam, uluslararasılaşma süreçleri, güvenlik ve ekonomik dönüşüm gibi eksenlerde ele alındığını ortaya koymaktadır.

Analizlerden elde edilen bulgular ışığında, çalışmanın hem akademik literatüre hem de uygulayıcılara yönelik birkaç önerisi bulunmaktadır. Öncelikle, dijital ticaretin küresel ölçekteki etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için disiplinler arası araştırmaların teşvik edilmesi gerekmektedir. Özellikle uluslararası işletmecilik, bilgi teknolojileri ve kamu politikası alanlarının kesişiminde yapılacak çalışmalar, literatürdeki boşlukların doldurulmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde dijital altyapının sınırlılıkları ve kurumsal çevrenin etkileri dikkate alınarak bağlam temelli analizlerin artırılması önerilmektedir.

Ayrıca, bibliyometrik analiz bulguları doğrultusunda dijital ticaret ve küresel işletme literatüründe bazı kavramsal eksikliklerin bulunduğu da dikkat çekmektedir. Özellikle sürdürülebilirlik, yapay zeka ve tüketici davranışları gibi dijitalleşmenin ayrılmaz bir parçası haline gelen temaların literatürde yeterince temsil edilmediği gözlemlenmiştir. Bu durum gelecekte bu kavramların dijital ticaret ekseninde ele alınarak çalışılması için önemli bir araştırma boşluğuna işaret etmektedir.

Uygulayıcılar açısından ise dijital ticaret stratejilerinin yalnızca teknolojik yatırımlara değil veri güvenliği, müşteri güveni ve dijital düzenlemelere uyum gibi unsurları da içerecek şekilde bütüncül bir yaklaşımla ele alınması önemlidir. Özellikle KOBİ'ler için dijitalleşmenin bir rekabet avantajına dönüşebilmesi, stratejik planlama ve kapasite geliştirme politikalarıyla desteklenmelidir.

Sonuç olarak, dijital ticaret sadece bugünün değil geleceğin de belirleyici ekonomik dinamiklerinden biridir. Bu alandaki akademik üretimin sistematik olarak izlenmesi ve gelişim yönlerinin değerlendirilmesi, etkili ve sürdürülebilir stratejilerin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Boşgelmez, G. (2023). Dijital ticaret sistemleri, uygulamaları ve ağlarının uluslararası ticaretin süreçlerine etkileri: Yenilikçi tedarik zinciri üzerine bir araştırma (Doktora tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi).
- Bouwman, H., Nikou, S., & De Reuver, M. (2019). Digitalization, business models, and SMEs: How do business model innovation practices improve performance of digitalizing SMEs? *Telecommunications Policy*, 43(9), 101828. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2019.101828>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Laudon, K. C., & Traver, C. G. (2021). *E-commerce 2021: Business, technology and society* (16th ed.). Pearson.
- Luo, Y., & Bu, J. (2018). Contextualizing international strategy by emerging market firms: A composition-based approach. *Journal of World Business*, 53(3), 337–355. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2018.01.003>
- OECD. (2023). *Handbook on measuring digital trade: Second edition*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/2023/07/handbook-on-measuring-digital-trade-second-edition_099afd2f.html

Bir Zihin ve Bilinç Kuramı Olarak Panpsişizm

Bilge Ceren DEMİR

Öz: Bu çalışma, çağdaş zihin felsefesinde yeniden ilgi görmeye başlayan panpsişist yaklaşımı, zihin-beden problemi çerçevesinde ele almakta ve bilinç sorununa yönelik alternatif bir çözüm önerisi olarak değerlendirmektedir. Panpsişizm, evrendeki tüm varlıkların belli düzeyde fenomenal deneyime veya bilinç benzeri bir niteliğe sahip olduğunu ileri sürerek, hem fizikselci hem de düalist yaklaşımların karşılaştığı açmazlara karşı bütüncül bir perspektif sunar. Her ne kadar tarihsel kökenleri Antikçağ düşüncesine ve özellikle Leibniz'in monadolojisine kadar uzansa da, panpsişizm son yıllarda bilinç çalışmalarında yaşanan teorik tıkanmaların ardından felsefi tartışmalarda yeniden öne çıkmış ve David Chalmers, Galen Strawson gibi düşünürlerin katkılarıyla güç kazanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, panpsişist düşüncenin metafizik arka planı, temel varsayımları ve klasik-modern temsilcileri ışığında felsefi temelleri incelenmektedir. İkinci bölümde, özellikle bilinçli deneyimin fiziksel süreçlere indirgenemeyeceği fikrinden hareketle geliştirilen panpsişist argümanlar—birleşim problemi, açıklayıcı boşluk ve öznel deneyim gibi başlıklar altında—ayrıntılı şekilde analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde ise bu yaklaşıma yöneltilen temel eleştiriler (örneğin birleşim problemi, nedensel kapalılık, epistemik erişim sorunları) ele alınmakta; panpsişist savunular ve yanıtlar üzerinden teorisinin tutarlılığı ve açıklayıcılığı değerlendirilmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, panpsişizmin çağdaş bilinç felsefesinde yalnızca marjinal bir yaklaşım değil, aynı zamanda mevcut kuramsal çerçevelerin sınırlarını aşan alternatif bir paradigma olduğunu savunmakta; bilinci açıklamada en kapsayıcı ve ontolojik olarak tutarlı yaklaşımı sunduğu yönündeki iddiayı temellendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Panpsişizm, bilinç, özbilinç, zihinsellik

Çeviri başlıkPanpsychism As A Theory Of Mind and Consciousness

Abstract: This study examines the panpsychist approach, which has gained renewed interest in contemporary philosophy of mind, within the framework of the mind-body problem and evaluates it as an alternative solution to the problem of consciousness. Panpsychism offers a holistic perspective against the dilemmas faced by both physicalist and dualist approaches by arguing that all beings in the universe have some level of phenomenal experience or consciousness-like quality. Although its historical origins date back to ancient thought and especially to Leibniz's monadology, panpsychism has regained prominence in philosophical debates in recent years following the theoretical blockages in consciousness studies and has gained strength with the contributions of thinkers such as David Chalmers and Galen Strawson.

In the first part of the study, the metaphysical background of panpsychism, its basic assumptions and philosophical foundations in the light of its classical-modern representatives are analyzed. In the second part, the panpsychist arguments, especially those based on the idea that conscious experience cannot be reduced to physical processes, are analyzed in detail under such headings as the unification problem, explanatory gap, and subjective experience. The third section discusses the main criticisms of this approach (e.g. the conjunction problem, causal closure, epistemic access problems) and evaluates the coherence and explanatory power of the theory through panpsychist arguments and responses. In conclusion, this study argues that panpsychism is not only a marginal approach in contemporary philosophy of consciousness, but also an alternative paradigm that transcends the limits of existing theoretical frameworks; it aims to justify the claim that it offers the most inclusive and ontologically consistent approach to explaining consciousness.

Keywords: Panpsychism, consciousness, self-consciousness, mentalism.

Giriş: Zihin ve Beden Problemine Yönelik Ana Yaklaşımlar

Zihin-beden problemi temelde üç soruyla ilintilidir: Zihnin doğası nedir? Bedenin doğası nedir? Zihinle bedenin ilişkisinin doğası nedir? Burada dikkat çeken en temel husus, fiziksel nitelikleri gereği, bedenin yapısı ve işleyişinin ampirik incelemeye tümüyle açık olması, yani üçüncü tekil şahıs perspektifinden incelenebilmesidir. Buna karşın zihnin yapısı ve işleyişi, üçüncü tekil şahıs perspektifine kapalı olduğu için, bilimsel keşfe de açık görünmemektedir. Zihin ve bedenin yapı ve işleyişindeki bu temel farklılık, zihin-beden ilişkisinin doğasını oldukça gizemli kılmaktadır.

Fiziksel dünya, sınırlı bir varoluşa sahiptir. Örneğin, bir gözlüğün kırılıp yüksek ısıya maruz bırakılması durumunda, gözlük hızla yok olur. Bu durum, fiziksel varlıkların doğasında bulunan geçiciliği ve sonluluğu yansıtır. Benzer şekilde, insan bedeni de hücrelerin ölümüyle, biyolojik süreçlerin sonlanmasıyla nihai olarak ölümle karşı karşıya kalacaktır. Zihin-beden problemi bağlamında, bedenin fiziksel ve sınırlı yapısının zihinle nasıl etkileşime girdiği, aynı zamanda bu geçici varoluş içinde insanın özgür iradesi, bilinci ve ruhsal deneyimleri ile de yakından ilişkilidir. Ayrıca zihin-beden problemi ölümsüzlük fikri ile de bir anlamda iç içedir: Eğer bedenin ölümüyle birlikte zihin hayatta kalmaya devam ediyorsa, bu durumda zihin bedenden bağımsız bir varlık olarak mı kabul edilmelidir? Yoksa zihin, bedenin fiziksel ölümüyle birlikte varoluşunu tamamen sona erdiren bir yapıda mıdır? Bu sorular, zihin ve beden arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine incelemeyi gerektirir.

Gündelik yaşamda, zihnin ve bedenin birbirinden farklı öğeler olduğu yönünde bir eğilim gözlemlenir. Bu eğilim, özellikle ölüm sonrası yaşam hakkındaki güçlü inançlarımızla pekişir; bu nedenle bedensiz bir yaşamın mümkün olduğu düşüncesi yerleşik bir algı oluşturabilir. İçsel gözlemlerimiz aracılığıyla elde ettiğimiz veriler, bedenimizle edindiğimiz verilerden yapısal olarak belirgin bir farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte, sezgisel olarak, zihnimizin bedende bir yerlerde var olduğuna inanma eğilimindeyiz. Bu eğilim doğal olarak zihnin bedenin bir ürünü olduğu veya ona bağımlı olduğu düşüncesini beraberinde getirmektedir. Paralel bir şekilde bilim de zihinsel durumları fiziksel durumlarla açıklama amacı güder. Ancak bilim, ampirik bir yaklaşımdır ve bu tür bir sorunun çözümü yalnızca bedeni gözlemlemek ve deneylemekle mümkün olabilir. Dolayısıyla, bilimsel yaklaşım doğal olarak zihinsel süreçlerin fiziksel süreçlere bir şekilde indirgenmesi fikrini öne çıkarır.

Zihin-beden ilişkisiyle ilgili şu tür sorular da karşımıza çıkar: Zihinsel olaylar, fiziksel süreçlerle açıklanabilir mi, yoksa zihinsel olaylar tümüyle maddi-olmayan süreçler midir? Zihin-beden etkileşimi çift yönlü bir etkileşim

midir, yoksa yalnızca beden zihni mi veya zihin bedeni mi etkiler? Zihnin bir şey hakkında olması ne demektir? Bilinç zihnin bir ön şartı mıdır? Yapay bir zihin mümkün müdür? Bu sorular, zihin-beden ilişkisinin doğasına dair farklı yaklaşımlar geliştirilmesine olanak tanır. Bu sorulara yanıt ararken, monizm, idealizm, materyalizm ve düalizm gibi ana felsefi yaklaşımları incelemek, bu çalışmanın daha derinlemesine anlaşılabilmesi için büyük önem taşır.

Monizm, Düalizm ve Materyalizm

Varlığın tamamının tek bir kaynaktan türediği fikri, ilk filozoflara kadar uzanır. Monizm, evrenin tamamının tek bir tözden türediğini savunan bir görüştür. “Töz” terimi, Antik Yunan filozofları tarafından, varlıkların değişmeden kalan özünü ve varlıklarını sürdürebilmek için hiçbir dış kaynağa ihtiyaç duymayan temel gerçekliğini tanımlamak için kullanılmıştır. Monist düşünürler, zihin-beden problemine yönelik çözümlerini insanın varoluşunun tek bir töze dayandığı fikri üzerine kurarlar. Monizme göre insan zihin ve beden olarak iki ayrı tözden oluşmak yerine ya yalnızca zihin ya da yalnızca bedenden oluşan bir varlıktır.

İdealizm, varlığın tek tözden oluştuğunu, bu tözün de “düşünce” olduğunu savunur. Bu görüşe göre, düşünce dışında hiçbir varlık türü var olamaz. Tüm varlıklar zorunlu olarak zihin-bağımlı varlıklardır. Zihinden bağımsız bir varlık türünün tasarımı, kendi içinde çelişik bir tasarımdır. Ancak bu durum, idealizmin fiziksel nesnelerin varlığını tamamen reddettiği anlamına gelmez. İdealizm, iki temel varsayımı reddeder: “Fiziksel nesnelerin algılanmadan veya düşünülmenden var olabileceği” ve “fiziksel nesnelerin maddi bir tözden oluştuğu” (Priest, 2019). Bir idealist, bir masanın varlığını inkâr etmek yerine, bu nesnenin algılanmadan veya düşünülmenden zihinden bağımsız bir varlık olarak kabul edilemeyeceğini öne sürer. Platon, idealizmin ilk öncülerinden biri olarak değerlendirilse de aslında bu doğru bir yorum değildir. “Platon bir zihin-beden düalisti idi. Örneğin Platoncu idealar kuramı, Platon’u idealizmin içine sokmuş olmaz çünkü idealar maddesel bireysellerin varoluşsal dayanakları olsalar da zihinsel ya da ruhsal doğada değildirler” (Priest, 2019). Yani Platon’un idealizmi yaygın bir yanlış anlaşılmaya sahiptir. Platon’un idealar kuramında, idealar zihinden bağımsız şekilde öylece vardır; algılanmamış ve düşünülmemiş olsalar dahi. Örneğin, güzellik ideası bu duruma iyi bir örnektir. Güzel bir yüz, maddesel bir bireysel varlıktır ve Platon’a göre güzellik ideası zihinden bağımsız olarak varlığını sürdürür. Yüzün güzel olarak değerlendirilmesi, bu ideanın bir yansıması olarak görülür. İdealistlere göre güzellik, bir zihin tarafından algılandığında var olurken, Platon’a göre güzellik ideası algılanmasa dahi varlığını sürdüren

bir gerçekliktir yani zihinden bağımsız bir varlığa işaret eder. Bu yüzden Platon bir idealist değildir demekle sakınca yoktur.

İdealizmin saf temsilcisi olarak bilinen Berkeley, ünlü sözü “var olmak algılanmış olmaktır (esse est percipi)” diyerek temel tezini savunmuştur (Berkeley, 2004). Berkeley’ye göre “*zihnin idelerinin ötesinde ve onları aşan fiziksel nesneler var değildir; bu ideler ister Tanrı’nın sonsuz zihnindeki ideler olsun isterse sizin ve benim gibi kişilerin sonlu zihinlerindeki ideler olsun*” (Berkeley, 2004). Algılanmamış ve düşünülmemiş fiziksel nesnelere, sırf maddesel olduğu savıyla vardır diyemeyiz, böyle bir çıkarımda bulunmamız ona göre anlamsızdır. Fiziksel nesneler zihinden bağımsız bir şekilde var olamazlar. Bir nesnenin, örneğin bir masanın, yalnızca onu algılayan bir özne bulunduğunda var olduğu söylenebilir. Bu nedenle, onun var olmadığını ileri sürmek, zaten bir algı edimi aracılığıyla dile getirilmiş olacağından, kendisiyle çelişen anlamsız bir iddia olacaktır. İdeler, kişisel deneyimler aracılığı ile algılanır. Berkeley için bu empirizme zorunlu olarak çıkan bir yoldur. Berkeley, deneyimlerin kesin olarak bilinebilecek tek şey olduğunu söyler ve zorunlu olarak empirist bir filozoftur. Deneyim aracı-sız ve biriciktir. Fakat kişisel deneyimler, algılar sınırlıdır. İnsan zihninin sınırı vardır. Masayı algılamış, deneyimlemiş olmamızın sonunda zihnimizde idesi var olur ve masa vardır. İnsan zihninin sınırlarına karşılık Tanrı’nın sonsuz bir zihne sahip olduğunu ileri süren Berkeley, hiçbir insan var olmasaydı dahi algılayan bir Tanrısal zihin olduğu sürece fiziksel nesneler ve dış dünyanın var olacağını savunmuştur. Berkeley’nin bu yaklaşımı, aynı zamanda Tanrı’nın varlığını kanıtlama çabasını da içerir. Berkeley dış dünyanın varlığı için Tanrı’nın varlığına zorunlu olarak ihtiyaç duymaktadır. Çünkü hiçbir zihin olmasa bile Tanrı’nın zihni bütün dış dünyayı var edebilir. Berkeley’nin temel tezi, tüm varoluşun zihin ya da düşünceye dayandığını ileri sürerken, Tanrı’nın varlığını zorunlu kılması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu argüman, fiziksel nesnelerin ya da maddi varlıkların niteliklerinin algılanabilir olduğu fikrini içerir; ancak bu durum, gerçekliğin bütünüyle zihinsel olduğunu kanıtlamaz. Berkeley’nin savunduğu görüş, maddi nesnelerin yalnızca algı süreciyle varlık kazandığıdır (Russell, 1996/2018). Algılarımızın kaynağı bedenimiz olduğu düşünülürse Berkeley eksik kalmış olabilir. Bu bağlamda, zihin maddeyi ontolojik olarak var kılmaz; yalnızca maddenin niteliklerini algılayarak epistemik düzeyde bilgi üretir. Ancak zihnin ontolojik konumu tartışmalı olduğundan, bu şekilde elde edilen epistemik bilginin de güvenilirliği sorgulanabilir. Berkeley’nin idealist yaklaşımı hem epistemolojik hem de ontolojik düzlemde çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenle, idealizmin incelenmesinde epistemolojik ve ontolojik idealizmin birbirinden ayrıştırılması gerekmektedir (Guyer & Horstmann, 2015). Epistemolojik idealizm; gerçeklik hakkında edindiğimiz bütün bilgile-

rin zihin olmaksızın mümkün olamayacağını söylerken, Metafizik/ontolojik idealizm gerçekliğin temel unsurunun zihin olduğunu söyler (Onur, 2019). İdealizm, fiziksel dünyanın zihinden bağımsız varlığını kabul etmeyerek sevgilerimizle ve gündelik deneyimlerimizle çelişir. James (1909), öznel deneyimlerin göz ardı edildiğini öne sürer. Gerçekliğin yani dış dünyanın somut, hareketli ve çoğulcu yapıya sahip olduğunu savunur (James, 1909).

Çağdaş zihin felsefesi tarihinde, zihin ve beden problemine yönelik ana yaklaşımlardan bir diğeri düalizmdir. Düalizm (ikicilik), zihnin ve bedenin birbirinden ontolojik açıdan farklı ve ayrık iki ayrı varlık türü olduğu ve zihnin bedene, bedenin ise zihne indirgenemeyeceğini savunan görüştür (Arıcı,2019). Zihinsel olan ile fiziksel olanın özsel ayrılığına dayanarak, zihin-beden problemini açıklamada bağımsız varoluşları olan iki farklı ontolojik düzlemi kabul eden bu yaklaşım, temel unsur düalizmi veya töz düalizmi (sunstance düalizm) olarak adlandırılır.

Rene Descartes'ın formülasyonunu “res cogitans” (düşünen töz) ve “res extensa” (uzamlı töz) şeklinde yapar. Düşünen töz yani zihin, düşünsel, bilinçli ve öznel deneyimlerin bulunduğu bir varlıkken, uzamlı töz yani beden, uzay zamanda yer kaplayan, deterministik yasalara tabi bir fiziksel sistem olarak görünür (Descartes, 1641/1996). Dış dünyadaki nesneler madde değildir. Nesneler var olmaları için maddeye ihtiyaç duyarlar madde ise hiçbir şeye ihtiyaç duymadan vardır. Descartes, 17.yy biliminin çok daha ilerisinde bir bakış açısı ile zihni fiziksel olmayan ayrı bir töz olarak kabul edip, maddeden ayırarak, var olmak için kendinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan öz kategorisine yerleştirmiştir. Yani maddi töz olmaksızın yalnızca zihin varolabilir. Zihin, düşünebilir fakat uzayda yer kaplamaz. Beden, düşünemez fakat uzayda yer kaplar. Bu durumda zihnin ve bedenin birbirlerine özdeş olduğunu söylemek anlamsız olacaktır. Leibniz (1686/2021) eserinde özdeşlerin ayırt edilemezliği ilkesini; A ve B gibi iki ayrı varlık bir ve aynı ise istisnasız tüm özellikleri aynıdır diyerek açıklamıştır. Bu ilkeye göre zihin ve beden özdeş değildir. Dolayısıyla da zihin ve beden iki ayrı tözdür. Descartes, Meditasyonlar adlı eserinde, benimsediği şüpheli yaklaşımıyla, aracı bildiği tek şeyin “düşünmesi” olduğunu, bedenin bölünebileceğini ama zihninin bölünemeyeceğini söyleyerek beden ile zihnin özdeş olmadığını savunmuştur (Descartes, 1641).

Töz düalizmini desteklemek adına ortaya atılan felsefi tasarlana bilirlilik; mantıksal veya kavramsal bir çelişki bulunmaksızın, düşünsel bir tasarımın mümkün olduğu argümandır. Tasarlanabilirlik argümanını (modal argüman) anlamanın ve uygulamanın en kolay yolu; ilk olarak Robert Kirk'ün düşünsel bir araç olarak kullandığı; zombi kavramından yola çıkarak tasarlanan zombi

düşünce deneyinden faydalanmak olacaktır (Kirk, 2005, s.45). Felsefi zombiler; bilinç sahibi olmayan, insan gibi görünen/davranan fakat hiçbir zihinsel içeriğe sahip olmayan, zihinsiz varlıklardır. Böyle bir tasarımı hepimiz sezgisel olarak da olsa bir şekilde yapabiliyoruz. Yani sadece maddi varlığı bulunan zombileri düşünsel olarak tasarlayabiliyoruz. Bunu mümkün kılan koşul mantıksal çelişki olmamasıdır. Bir üçgen, kare kubbeyi metafiziksel olarak tasarlamaya çalışalım. Bir nesne hem kare hem üçgen hem de kubbe şeklinde olmalı. Bu mantıksal olarak pek uygun görünmüyor bu yüzden tasarlayamıyoruz. Zihin de bedenden ayrı, ona hiç ihtiyaç duymadan salt zihin olarak başka mümkün dünyalarda, ontolojik olarak mümkündür. Bu motivasyon ile hayal edebiliyoruz. Zihin ve beden birbirinden tamamıyla bağımsızdır. Bu durumda zombi düşünce deneyi de zihin ve bedenin iki farklı töz olduğu teorisini destekler.

Çağdaş zihin felsefesi bağlamında töz düalizmi, tarihsel süreçte hem destekleyici yaklaşımlar hem de ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. Eleştirilerin başında gelen temel sorun, etkileşim problemi (interaction problem) olarak bilinir. Bu problem, zihinsel ve fiziksel iki farklı varlık türünün birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunabildiklerine ilişkindir. Eğer bu etkileşim, zihnin bedeni etkilediği yönünde kurulursa, bu yaklaşım etkileşimci düalizm olarak adlandırılır. Buna karşılık, bedenin zihni etkilediği fakat zihnin bedeni etkileyemediği görüşü ise epifenomenalizm olarak tanımlanır (Kim, 2005). René Descartes, zihin ve beden arasındaki ayrımı ortaya koyduktan sonra bu iki töz arasındaki etkileşimi açıklamak amacıyla, bedende çift olarak bulunan yapılarla karşılaştırıldığında tekil olan epifiz bezine (pineal gland) işaret etmiştir. Descartes'a göre, bedenin diğer bölümleri simetrik şekilde çiftken, epifiz bezinin bedende tek başına yer alması, onun zihin ve beden arasındaki etkileşim noktası olduğu düşüncesini desteklemektedir (Descartes, 1641/1996). Günümüz bilimsel verileri ile birlikte de Descartes'ın bu düşüncesi yanlışlanmıştır. Töz düalizmi, ontolojik açıdan, tek bir tözün varlığını açıklamak dahi oldukça güçken, tüm evrenin iki ayrı tözden – zihin ve madde – oluştuğunu savunmanın çok daha karmaşık olduğu yönünde eleştiriler alır. Nitelik düalizmi; zihin-madde arasındaki, zihinsel ve fiziksel olanın ayrımını yaparken iki farklı töz olarak değil, maddenin niteliksel olarak farklı iki kategorik yapıya sahip olmaları ile mümkün olabileceğini söyler. Madde, tek tözdür; maddenin fiziksel ve zihinsel olmak üzere iki niteliği vardır. Fiziksel nitelikler zihinsel niteliklere, zihinsel nitelikler ise fiziksel niteliklere indirgenemez. Etkileşim problemini giderebilmek, ontolojik açıdan tek bir töze içkin niteliklerin etkileşimini açıklayarak mümkün olabilir.

Materyalizm(fizikalizm), monist bir teori olarak evrenin temel kaynağının madde olduğunu öne sürer. Zihin felsefesi bağlamında madde; deney ve gözleme açık, uzayda yer kaplayan fiziksel bir yapıya sahiptir. Maddi bir yapı olan

beden; deneye açıktır, üçüncü tekil şahıs perspektifinden gözlemlenebilir. Fakat materyalist filozoflar arasında bir fikir birliği sağlanamamıştır. Fizikalist monist bir teori olan davranışçılığa göre bir kişinin davranışlarını gözlemleyerek zihin durumları hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Psikoloji biliminde canlının/insanın bilinç ya da zihne sahip olup olmadığına bakılmaksızın davranışlar dikkate alınır. Felsefi davranışçılıkta ise zihin ya da bilinç direkt olarak bir davranışa indirgenebilir veya o davranışın bir zihin için temel dayanak oluşturduğunu yani zihni var ettiği savunulur. Yani “anamlı, yani prensipte doğrulanabilir tüm psikolojik ifadeler, psikolojik kavramlar içermeyen (davranışsal ve fiziksel fenomenlerle ilgili) ifadelere dönüştürülebilir” (Hempel, 2004). Mantıksal empirizmin anlam teorisi, doğrulama ilkesi üzerine kurulmuştur. Doğrulama ilkesine göre bir önermenin anlamlı olabilmesi için ya mantıksal olarak doğrulanabilir (analitik) ya da deneyimle doğrulanabilir (ampirik) olması gerekir. O halde zihnin dediğimiz şey de fiziksel olabilir ve fiziksel olan her şeyle etkileşebilir. Acı deneyimi, davranış olarak; bağırma, ağlama gibi tepkilere yol açar. Böylelikle üçüncü şahıs perspektifinden gözlem yapıldığında acı deneyimi davranışlar aracılığıyla anlaşılır durumdadır. Ayrıca Ryle’a göre Descartes’ın yapmış olduğu bir kategori hatası vardır. Descartes ve etkilediği düşünürlerin, zihinsel süreçlerin ve fiziksel süreçlerin farklılıklarını, zihinsel terimler ve fiziksel terimler olarak farklı kategorilerle ele alıyor olması zihni ve bedeni iki ayrı kategori olarak kabul ederek zihin beden problemini yaratmıştır (Ryle, 2009). Bu yüzden ontolojik olarak farklı ve ayrık iki şeyden bahsetmek anlamsız bir uğraş olacaktır. Zihin davranıştır ve zihin durumları yok sayılarak birisi bağırıyorsa ya da ağlıyorsa acı çekiyordur kanısına varan davranışçılık basit bir eleştiriye karşı büyük uğraşlar vermek durumundadır. Bir kişinin bağırıyor olması korkudan olabilir, ağlaması sevinçten olabilir. Her bir davranış birden fazla zihinsel durumu ifade ediyor olabilir. Qualia, öznel deneyimin niteliklerinden bahsetmek için kullanılır. Davranışçılıkta zihin yok sayıldığı gibi qualia da anlamsızdır. Ağlamak her zaman acı çekmek anlamına gelmez. Kimisi için ağlamanın öznel deneyimi (birebir örnek olmasa bile kavrayabilmek adına) mutluluğa dair bir zihinsel durumken kimisi için güçsüzlük hakkındaki zihinsel durumdur.

Oldukça radikal bir tavırla bilinç fenomenini yok sayan eleyici materyalizm, Ockham’ın basitlik ilkesini dikkate alan bir tavırla ontolojik açıdan minimum zor “şeyle” uğraşmayı tercih eder (Jacquette, 2009). Eleyici materyalizm benzer bir tavırla zihni ya da bilinci yok sayma sebebinin bilimsel bilgimizin eksikliğinden geldiğini iddia eder. Bilim ve teknolojimizin bu kadar gelişmesine karşı bazı zihinsel rahatsızlıkların sebebinin tam olarak açıklanamaması gibi bir bilgi eksikliğinden bahsedilir. Eleme yapılırken folk psikoloji biliminin kendi terminolojisinde kullandığı acı, arzu, düşünce, inanç gibi zihinsel kavramlar

elenir. Halk arasında folk psikolojinin kavramları kabul görmüş olsa da eleyici materyalizme göre bu zihinsel kuram yanlıştır (Churchland, 1998). Çünkü gerçekte ilişkisi yoktur. Patricia Churchland ve eşi zihinsel içeriklerin tamamı ya da büyük bir kısmının elenmesi gerektiğini söyler (Churchland, 1984). Daniel Dennet, zihinsel içeriklerden; öznel deneyim ve onun niteliklerinin elenmesi gerektiğini söyler (Dennet, 1991). Eleyici materyalizmin umudu bilimsel ilerlemeler devam ettikçe, bilincin beyindeki nöral olaylar olduğunu kanıtlayabilecek olmasıdır. Fakat eleyici materyalizmin iddiasına göre zihinsel durumlar gerçekte yoksa; folk psikolojinin kavramlarından bazıları olan arzu, inanç gibi kavramlar yanılısamadan ibaret ise o halde eleyici materyalizmin sunduğu argümanlar da bu kavramlar üzerinden kurulmuş olur. Eleyici materyalizm kendisi ile çelişir. Eleyici materyalizm ancak bilince ya da zihinsel durumlara, qualiaya hiçbir atıf vermeden sadece nörobiyolojik bir açıklama sunarak bu çelişkiden kurtulabilir (Revonsuo, 2010).

Zihin-beden problemi açısından en yakın ilişki, beyin-zihin ilişkisidir. Materyalizme diğer adıyla fizikalizme göre, bir gün beyin süreçlerine dair bilgimizin tam olacak olması demek zihin süreçlerine dair bilgimizin de tam olacağı anlamına gelir. Yani her şeyin fiziksel olduğunu, zihinsel süreçleri; beyinde gerçekleşen elektrokimyasal olaylarla, beyin görüntüleme teknikleriyle işaret edilebileceğini iddia eder. Bu şekilde zihin süreçleri ile belirli beyin süreçlerinin özdeş olduğu tezini savunan kuram özdeşlik kuramı olarak adlandırılır. Smart (1959) ve Place (1956), kendilerine özgü özdeşlik kuramlarını makaleleriyle detaylı bir şekilde açıklamışlardır ve onlardan sonraki filozoflarla da daha sistematik bir kuram haline getirilmiştir. Özdeşlik kuramı, sonraki yıllarda çağdaş filozoflar tarafından daha sistematik hale gelmiştir. Bu sistem içerisinde iki şeye özdeş diyebilmemiz için üç kritik unsur vardır. Bir, özdeşlik “bir ve aynı olmak” anlamına gelir. Düalist teorilere göre zihinsel ve fiziksel şeklinde iki ayrık töz ya da nitelik yoktur, tek bir şey vardır o da fiziksel olandır (Arıcı, 2025). İki, tip-tip özdeşliği söz konusudur. Herhangi bir ağrı deneyimiyle beyindeki süreçlerden biri olan c-fiberi yanması özdeştir. Bir diğer unsur da zorunlu olarak gelen özdeşliktir. Yani iki şey, bir ve aynı ise bu, bütün mümkün dünyalarda böyle olmak zorundadır, beynin fiziksel olayları ile zihinsel durumlar birbirinden tamamıyla ayrık ve bağımsız olması ontolojik açıdan mümkün değildir. Kripke (1980), özdeşlik önermelerinin zorunlu olabileceğini savunur. Materyalizme etkili eleştiri nitelik düalizmi tarafından gelir. İki şeyin bir ve aynı olması demek tek bir şeyin farklı isimlendirilmesi demektir (Smart, 1959). Buna göre acı hissi ile c-fiberi yanması da tek bir şeyin iki farklı adı anlamına geliyor. Nitelik düalizmine göre varlığın tek temel dayanağı olan maddenin; fiziksel ve zihinsel niteliklerinin olduğunu söyleyerek acı deneyimi ile c-fiberi yanmasının beynin

fiziksel ve zihinsel nitelikleri olduğunu söylemek nitelik düalizmini haklı çıkarır. Özdeşlik kuramının başa çıkması gereken eleştirilerden bir diğeri de çoklu gerçekleştirilebilirlik argümanıdır. Zihinsel durum veya süreçlerin çoklu gerçekleştirilebileceği ile ilgilidir. Zihinselliğin ve bilinçliliğin sadece insan beyninde ortaya çıkabileceği iddiası pek de geçerli görünmüyor (Arıcı, 2025). Ayrıca özdeşlik kuramının zihinsel süreçlerle beyin süreçlerinin birbirleri ile özdeş olduğunu iddiası mümkün tüm dünyalarda geçerli olmak zorundadır (Kripke, 1980). Yani zihinsel süreçlerle beyin süreçlerini özdeş tutmak, insan beynine sahip olmayan başka hiçbir “şey” de zihin veya bilinç yoktur demektir. Bu iddia hem sezgilerimizle çelişir hem de yapay zekanın imkanını olanaksız kılar.

İşlevselcilik, zihinsel durumların ve deneyimlerin öznel niteliğini —yani bilinçli fenomenal yaşantıları— göz ardı etmesi bakımından eleyici materyalizme benzetilmektedir. Aynı zamanda, organizmanın bilinçli olduğu davranışları açıklama çabası ise onu felsefi davranışçılığa yaklaştırır (Block, 1978). Ancak işlevselcilik, beyin süreçleri ile bilgisayar algoritmaları arasında bir analogi kurarak, bu iki yaklaşım arasında farklı bir konumda yer alır.

Zihin felsefesi bağlamında güncel teknolojik gelişmeler arasında en dikkat çekici olanı yapay zekâdır. Yapay zekâ, birçok filozof tarafından hem desteklenmiş hem de eleştirilmiştir. Bu bağlamdaki tartışmalar, insan bilişselliğine eşdeğer bir yapay zekânın mümkün olduğunu öne süren “güçlü yapay zekâ” yaklaşımı ile, yalnızca insan zihnini taklit edebilecek sistemlerin mümkün olduğunu savunan “zayıf yapay zekâ” anlayışı arasında şekillenmektedir. İşlevselcilik, güçlü yapay zekâ hipotezine teorik bir zemin sağlar. Bu görüş, saat analogisi ile açıklanabilir: Bir saat zamanı doğru bir şekilde gösterdiği sürece, hangi malzemenin yapıldığı ya da dijital mi analog mu olduğu önemsizdir (Arıcı, 2025). Bu durum, işlevlerin çoklu gerçekleştirilebilirliğini (multiple realizability) ortaya koyar. Çoklu gerçekleştirilebilirlik, özdeşlik kuramına bir itiraz olarak geliştirilmiştir. Özdeşlik kuramına göre, zihin ve beyin özdeştir ve bu özdeşlik tüm mümkün dünyalarda geçerli olmalıdır. Ancak, zihin işlevlerinin farklı fiziksel yapılarda gerçekleştirilebileceği ihtimali —örneğin, insan beyninden tamamen farklı bir yapıya sahip bir uzaylının bilinçli deneyime sahip olması— özdeşlik kuramını sorunlu hâle getirir. Bu durumda, zihin belirli bir fiziksel yapıyla özdeş olmaktan ziyade, onun işlevsel düzeniyle açıklanabilir hâle gelir.

İşlevselcilik, zihinsel durumların belirli bir fiziksel öze indirgenmeden de gerçekleştirilebileceğini savunur. Örneğin, davranışçı yaklaşıma göre bir birey acı çekiyorsa bu durumu bağırma ya da ağlama gibi dışavurumlar izler. Ancak işlevselci yaklaşım, bu tür bir zihinsel durumun farklı yollarla, farklı yapılar üzerinden ortaya çıkabileceğini öne sürer (Braddon-Mitchell & Jackson, 2007). İşlevselcilik, zihinsel durumların belirli fiziksel yapıların ötesinde, üstlendikleri işlevsel roller üzerinden tanımlanabileceğini savunur. Bu yönüyle, yalnızca

biyolojik değil, farklı materyal yapıların da zihinsel durumları gerçekleştirebileceğini ileri sürer. Bu yaklaşım, bilişsel süreçlerin algoritmik yapılarla modellenebileceğini iddia eden bilgisayarlı zihin kuramı ile örtüşmektedir (Fodor, 1975). Ancak işlevselciliğin bu açıklama gücü, onu bir dizi çağdaş felsefi itirazla da karşı karşıya getirir. Özellikle Searle'ün (1980) Çin Odası argümanı, işlevsel olarak tanımlanabilen sistemlerin gerçekten anlam ya da bilinç taşıyıp taşıyamayacağı sorusunu gündeme getirir. Çin odası, Çince bütün dil bilgisine ait bilgilerin bulunduğu bir odadır. Searle bir kelime dahi Çince bilmemektedir. Odaya kağıtlara yazılmış kelimelere ya da cümleler atılır ve Searle'den karşılık vermesi beklenir. Searle, gelen bütün kağıtlara odadaki dil bilgisinden faydalanarak karşılık verir. Dışarıdan kağıtları atan çince bilen kişilerden Searle'ün verdiği karşılıkları değerlendirmeleri istenir. Cevaplar anlamlıdır. Searle hala Çince bilmiyor. Ama anlamlı karşılıklar verdi. Bu durumda işlevselcilik, zihin durumları ile ilgili bu eleştiriyi cevaplamak durumunda kalacaktır. Aynı şekilde, bedenlenmiş biliş (embodied cognition) ve genişlemiş zihin (extended mind) yaklaşımları, zihni yalnızca içsel bilgi işleme süreçleriyle sınırlamanın yetersiz olduğunu vurgular (Clark & Chalmers, 1998). Bu bağlamda işlevselcilik, bir yandan güçlü yapay zekâ tezini desteklerken, diğer yandan qualia ve bilinç sorunlarıyla yüzleşmek durumunda kalır. Özellikle fenomenal bilinçle ilgili deneyler (Jackson, 1982; Nagel, 1974), zihinsel durumların işlevsel açıklamalarla tam olarak kavranıp kavranamayacağına dair soru işaretleri yaratmaktadır.

İşlevselciliğe bir eleştiri de Ned Block'un "tersine çevrilmiş qualia" (inverted qualia) düşünce deneyidir. Bu senaryoda, birey (örneğin, Ceren) doğumundan itibaren renkleri nörolojik bir kusur nedeniyle tersine algılamaktadır. Ancak çevresindeki herkes gibi turuncu nesneye "turuncu" demeyi öğrenmiştir; çünkü onun için turuncu nesneye bakmak mavi bir qualia'nın oluşumuna yol açmaktadır. Aynı şekilde, mavi bir nesneye baktığında turuncu qualia deneyimlediği hâlde bu durumu fark etmemiştir. Bu senaryoda hem dışsal girdiler hem de davranışsal çıktılar diğer bireylerle aynı olduğu hâlde, deneyimin öznel niteliği farklıdır. Eğer böyle bir durum ontolojik olarak mümkünse, zihinsel durumları yalnızca işlevleriyle tanımlamak yetersiz kalır (Block, 1978). Çünkü bu yaklaşım da zihinsel durumların öznel (qualia) yönünü açıklamakta başarısız olur.

Zihin ve beden problemine dair ana yaklaşımları, alt başlıklarını ve sorunlarını genel hatlarıyla belirtmiş olduk. Zihin ve beden probleminin beraberinde getirdiği en zor sorulardan biri de bilinç hakkındadır. Zihnin bir şey hakkında olması ne demektir ve bunun farkında olması ne anlama gelir? Temel unsur düalizmi ontolojik kabullere hâkim olduğu için bilinç hakkında sorulan soruların pek çoğuna maruz kalmıştır. Temel unsur düalizminin bilinç hakkında sorulan sorulara yanıt verme ihtiyacı bilincin gizemini kuvvetli hale getirmiştir.

Bilinç problemine dair soruların en başında bilinç ile ilgili tanımlardan bahsetmekte fayda vardır. Öncelikle bilinç, ilk olarak uyanıklık anlamında kullanılır. Uyku durumunda bilicimiz yoktur fakat rüya gördüğümüz anda ortaya çıkar (Tononi, 2008). Komada kalmak, anestezi altında olmak veya bayılmak da bilinçli bir uyanıklık durumunun olmadığı koşullardır. Bilinç, farkındalık anlamında da kullanılır. Farkındalığın, bilince dair esas bir özellik olduğu şeklinde lanse edilir ve pek çok kuramcı bu ön kabule dayanarak teorilerini argümanlaştırmıştır.

Belirimci Düalizm ve Temel Unsur Düalizmi

Belirimci düalizm, bilinç problemi üzerinde düalist bir tavır takınarak bilinç hakkında ontolojik bir açıklama yapmaz. Bilinç, durumları pek çok şekilde kendini göst

Belirimci düalizm,

Temel unsur düalizmi,

Yoktan Beliriverme ve Problemleri

Panpsişizm: Tanım ve Çerçeve

Kaynakça

- Berkeley, G. (2004). İnsan bilgi ilkeleri üzerine bir inceleme (Çev. M. S. Aydın). İstanbul: Küre Yayınları. (Orijinal eser 1710 yılında yayımlanmıştır.)
- Revonsuo, A. (2010). *Consciousness: The Science of Subjectivity*. Psychology Press, Hove & New York.
- Priest, S. (2018). Zihin üzerine teoriler (A. Dereko, Çev.). Litera Yayıncılık. (Orijinal eser 1991 yılında yayımlanmıştır.)
- Demircioğlu, E. (2021). Makinedeki hayalet: Zihin felsefesine giriş. FOL Kitap.
- Russell, B. (2020). Batı felsefesi tarihi (Cilt 3, A. Fethi, Çev.). Alfa Yayıncılık.
- Doğan, M. (2020). Yapay zeka ve bilinç problemi: Yapay bilincin imkânına dair bir tartışma: Yapay bir “ben” mümkün mü? Çizgi Kitabevi.
- Arıcı, M. (Der.) (2024). Felsefeye giriş: Temel problemlere sistematik yaklaşım. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Guyer, P. ve Horstmann, R. (2015). “Idealism”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2015 Edition). Edward N. Zalta (Ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/idealism/> (erişim tarihi 22.12.2017).
- Onur, F. (2019). Çağdaş zihin felsefesinde bilinç problemi: Bir panpsişizm savunusu (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Antalya.
- Kim, J. (2005). *Physicalism, Or Something Near Enough*. Princeton University Press, Princeton & Oxford.

- Leibniz, G. W. (2021). Metafizik üzerine konuşma (N. Hızır, Çev.). Kırmızı Yayınları. (Orijinal eser 1686'da yayımlanmıştır.)
- Kripke, S. A. (1980). Naming and necessity. Harvard University Press.
- Chalmers, D. J. (1996). The conscious mind: In search of a fundamental theory. Oxford University Press.
- Place, U. T. (1956). Is consciousness a brain process? *British Journal of Psychology*, 47(1), 44–50.
- Smart, J. J. C. (1959). Sensations and brain processes. *The Philosophical Review*, 68(2), 141–156.
- Jacquette, D. (2009). The philosophy of mind: The metaphysics of consciousness. London: Continuum.
- Churchland, P. M. (1998). "Folk Psychology". Churchland, P. M. ve Churchland, P.S. (Ed.). *On the Contrary: Critical Essays, 1987-1997*, MIT Press, Cambridge, 3-15.
- James, W. (1909). A pluralistic universe: Hibbert lectures at Manchester College on the present situation in philosophy. New York: Longmans, Green, and Co
- Jackson, F. (1982). Epiphenomenal Qualia. *The Philosophical Quarterly* (1950-), 32(127), 127–136. <https://doi.org/10.2307/2960077>
- Doğan, M., (2023). Zihin Felsefesinde Düalizmin Çağdaş Kalesi Olarak Nitelik Düalizmi: Töz Düalizmi ile Nitelik Düalizmi Arasında Çok Yönlü Bir Karşılaştırma. *Bijob Beytulhikme International Journal Of Philosophy* , vol.3, no.13, 39-64.
- Kripke, S. A. (1980). Naming and necessity. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ryle, G. (2009). *The Concept of Mind (60th Anniversary Edition)*. Routledge, New York.
- Hempel, C. (2004). "The Logical Analysis of Psychology". Heil, J. (Ed.). *Philosophy of Mind: A Guide and Anthology*. Oxford University Press, New York, 85-95.
- Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. Back Bay Books, New York.
- Braddon-Mitchell, D., Jackson, F. (2007). *The Philosophy of Mind and Cognition (Second Edition)*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Clark, A., & Chalmers, D. (1998). The extended mind. *Analysis*, 58(1), 7–19.
- Fodor, J. A. (1975). The language of thought. Harvard University Press.
- Jackson, F. (1982). Epiphenomenal qualia. *The Philosophical Quarterly*, 32(127), 127–136.
- Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *The Philosophical Review*, 83(4), 435, 450.
- Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417–424.
- Tononi, G. (2008). "Consciousness as Integrated Information: A Provisional Manifesto". *Biological Bulletin*, 215: 216-242.

Eğitimde Dijital Dönüşüm: Fırsatlar ve Zorluklar

Elif ÖZSARI*

Nezahat KOÇYİĞİT**

Öz: Dijitalleşme, kuruluşların etkili kararlar alabilmesi için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak veri toplama, işleme ve analiz etme süreçlerini kapsayan bir faaliyettir. Bir başka deyişle dijital teknolojilerin iş süreçlerine tamamen entegre edilmesi ve bu entegrasyondan kaynaklanan iş yapma biçiminde radikal değişikliklerdir. Çalışmada, günümüz eğitim sistemlerinde giderek daha fazla önem kazanan dijital dönüşüm süreci ele alınmaktadır. Dijital dönüşümün eğitimde sunduğu fırsatları ve fırsatların yanı sıra beraberinde getirdiği zorlukları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Eğitim Bilgi Ağı (EBA) ve Fatih Projesi gibi önemli projeler, Türkiye'deki bu dönüşümün somut örnekleridir. Dijital teknolojilerin eğitimde kişiselleştirilmiş öğrenme, erişilebilirlik ve etkileşimli öğrenme gibi birçok fayda sağladığı görülmektedir. Ancak dijital dönüşüm sürecinin getirdiği zorluklar göz ardı edilmemelidir. Dijital eşitsizlikler, öğretmen eksiklikleri ve altyapı sorunları gibi zorluklar, dijital dönüşümün eğitimde başarılı bir şekilde uygulanmasını engelleyebilecek faktörlerdir.

Çalışmada dijital dönüşüm ve eğitimde dijital dönüşüm kavramları teorik olarak ele alınarak, bunun getirdiği fırsatlar ve zorluklar incelenmiştir. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin en temel kısmı olan literatür taraması yapılmıştır. Web of Science, Google Scholar, Yöktez, Dergipark gibi veri tabanları taranmıştır ve ilgili literatüre ulaşılmıştır. Bulgulara göre; dijital pano uygulamaları, e- anahtar, akıllı tahta sistemleri ve azalan maliyetler en önemli fırsatlar arasındadır. Fırsatların yanı sıra güvenlik riskleri, azalan sosyal etkileşim, teknoloji bağımlılığı ve yetkinlik açığı başlıca zorluk ve sorunlardandır.

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm, Eğitimde dijital dönüşüm, E-anahtar, Teknoloji bağımlılığı

Digital Transformation in Education: Opportunities and Challenges

Abstract: Digitalization is an activity that involves the processes of collecting, processing and analyzing data using information and communication technologies so that organizations can make effective decisions. In other words, it is the complete integration of digital technologies into business processes and radical changes in the way of doing business resulting from this integration. The study examines the digital transformation process, which is increasingly gaining importance in today's education systems. It aims to analyze the opportunities and opportunities offered by digital transformation in education as well as the challenges it brings. Important projects such as the Education Information Network (EBA) and the Fatih Project are concrete examples of this transformation in Türkiye. It is seen that digital technologies provide many benefits in education such as personalized learning, accessibility and interactive learning. However, the challenges brought by the digital transformation process should not be ignored. Challenges such as digital inequalities, teacher shortages and infrastructure problems are factors that may prevent the successful implementation of digital transformation in education. In the study, the concepts of digital transformation and digital transformation in education were theoretically addressed and the opportunities and challenges brought by this were examined. The most basic part of qualitative and quantitative research methods, the literature review, was conducted. Databases such as Web of Science, Google Scholar, Yöktez, Dergipark were scanned and relevant literature was accessed. According to the findings; digital board applications, e-key, smart board systems and decreasing costs are among the most important opportunities. In addition to opportunities, security risks, decreasing social interaction, technology dependency and competency gap are the main difficulties and problems.

Keywords: Digital transformation, Digital transformation in education, E-key, Technology addiction

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı, Konya, Türkiye./ORCID: 0009-0001-6635-9337, E-posta: elifozsari03@gmail.com

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Konya, Türkiye. / ORCID: 0000-0003-3332-3642, E-posta: kcygt.nezahat@gmail.com

Giriş

Çalışmada, günümüz eğitim sistemlerinde giderek daha fazla önem kazanan dijital dönüşüm süreci ele alınmaktadır. Dijital dönüşüm sürecinin eğitimde ve öğrenme yöntemlerinde hangi fırsatları ve zorlukları getirdiği tartışılmaktadır. Örneğin; Eğitim Bilgi Ağı (EBA) ve Fatih Projesi gibi önemli projeler, zenginleştirilmiş elektronik içerik sağlayarak bilgiye erişimin kolaylaştığını ve sosyal ağlar aracılığıyla bilgi paylaşımının teşvik edildiğini göstermektedir. Ayrıca eğitimde eşit fırsatlar temelinde bilgi teknolojilerinin desteğini içermektedirler. Fakat özellikle öğrencilerin, öğretmenlerin, eğitimcilerin ve eğitilenlerin dijital teknolojilere erişimindeki farklılıklarla da karşılaşmaktadır. Dijital eşitsizlik olarak kavramlaştırılan bu durumun yanı sıra öğreten ve öğrenenlerin dijital becerilerindeki yetersizlikler, altyapı eksiklikleri bu sürecin önündeki önemli engellerdendir.

Dijital dönüşümün bireyler ve kurumlar, eğitim ve öğretim sistemleri için kaçınılmaz bir süreç olduğu göz önüne alındığında eğitim kalitesini iyileştirme potansiyeli olsa da, başarılı bir dönüşüm için sistematik planlama ve uygun bir ortam yaratmak gereklidir. Bu saiklerle çalışmanın temel sorusu; “dönüşüm süreci ile beraberinde gelen fırsat ve zorluklar nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir. “Kurumlar için rekabet edebilirlikte eğitim sistemlerinin getirdiği yenilikler var mıdır? Kalitede artış sağlanabilmekte midir?” soruları ile devam edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm sürekli ve dinamik bir performans gerektiren bir süreçtir (Teichert 2019). Bu dönüşüm dijital teknolojilerin de kullanılması ile birlikte yeni fırsatlar ve değerler yaratma; sosyal yapıları da dijital teknolojilerle birlikte güçlendirme ve daha verimli hale getirmeyi amaçlamaktadır. Dijital dönüşümün bir süreç olarak tanımlanması yalnızca geleceği değil geçmişi ve bugünü de ilgilendiren bir süreç tasarımı olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle dijital dönüşümün temel bileşenleri insan, süreç ve teknolojinin birbirine uyumudur. Bu süreçte farklı bileşenlerin bulunması ise dijital dönüşümü sistem yaklaşımı ile ele almayı ve dönüşen yapının tüm katmanlarının bu sürece dahil edilmesini gerektirir. Dijital dönüşüm eski sistemin tamamen terk edilmesi değil eski sistemin değişim sürecine ayak uydurması ve hatta değişim sürecinde devam edebilmesi için uyarlanması ve mevcut sistemin yükseltilmesi yaklaşımını benimser. Bu bağlamda, dijital dönüşüm sürecinin temel bileşenlerinden insan, süreç ve teknoloji uyumunda insan temel özne görevindedir. Teknoloji, nesne ve süreç ise yüklem görevini üstlenir. Sürecin yüklem olarak görevlendirildiği

bu yaklaşıma göre, veriyi toplayarak işlemek, enformasyondan bilgiye, bilgiden bilgiye ulaşarak daha iyi bir geleceğe ulaşmak için dönüşmeyi gerektirir (Bozkurt vd. 2021).

Dijital dönüşüm, dar anlamıyla teknolojik dönüşüm sürecini ve yeni teknolojileri hayatın her alanında kullanma çabasını ifade eder. Ancak daha geniş anlamıyla; dijital dönüşüm, birey, toplum ve devlet üçgeninde teknolojinin anlaşılır, uygulanabilir ve yararlı bir biçimde yönetildiği ekonomik, sosyal, kültürel ve düşünsel bir dönüşüm olan uyum sürecini ifade eder. Söz konusu dönüşümün başarısı doğrudan uyum süreciyle bağlantılıdır. Coğrafi uzaklığı aşan, düşünce çeşitliliğini artıran ve vatandaşları daha açık fikirli olmaya teşvik eden yeni teknolojilerin bürokratik yapıyı yeniden düzenleyebileceği iddia edilse de yeniliklerin ülkenin tamamına nüfuz etmesinin zaman alacağı ve uyum sürecinde kamu sektöründe bürokrasiyle mücadele edilebileceği düşünülmektedir (Atmaca 2016).

Dijital dönüşüm, kurumsal ve iş değişikliklerinin yanı sıra şirket çapında bir kurum kültürünü vurgulayan bütünsel bir çaba olarak kabul edilir. Şirketler, dijital teknolojilerdeki değişikliklere, artan rekabete ve sonuç olarak müşterilerin dijital davranışlarına yanıt olarak operasyonlarını dijital ortama kaydırmıştır (Verhoef vd. 2021). Dijital dönüşüm, bir şirketin dijitalleşme yoluyla farklılaştırılmasıdır; bir şirketin, işin, sürecin, iş modelinin dijitalleşme eğilimine maruz kalması veya bunu benimsemesi; eski fiziksel veya analog formundan, sanal ortamda dijital, müşteri odaklı, hızla ölçeklenebilir ve yaygınlaştırılabilir bir forma dönüştürülmesidir (Aksu 2019). Bu bağlamda dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin kullanımının ötesinde kurumsal yapının dönüşümü olarak değerlendirilmektedir. Aslında teknoloji daha önce bilgi teknolojileri stratejisi adı altında kurumların iş stratejilerinin bir parçası olarak değerlendirilirken, dijital dönüşümle birlikte teknoloji iş stratejilerinin belirleyicisi haline gelmiştir (Bharadwaj vd. 2013).

Dijital dönüşüm, şirketin daha fazla değer yaratmasını ve rekabet avantajı elde etmesini sağlayan yeni bir iş modeli geliştirmek için dijital teknolojilerin uygulanmasında yaşanan değişim olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, şirketlerin tedarikçiler, müşteriler ve rakiplerle etkileşimlerini iyileştirmek için dijital teknolojilerin kullanılmasıyla iş sınırlarının ortadan kaldırılması ve iş modeli inovasyonunun geliştirilmesi olarak da ifade edilebilir (Verhoef vd. 2021).

Eğitimde Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşümün etkilediği alanlardan biri de şüphesiz eğitimidir. Eğitimin artan teknolojik yapılanması, öğrenme-öğretme sürecinde farklı içeriklerin oluşturulmasının önünü açmış olup, özellikle günümüz öğrencilerinin

dijital yerliler olması göz önüne alındığında, eğitim ortamlarında dijital araç ve ekipmanların kullanımı bunlardan yararlanma ve böylece eğitim kalitesini artırma meselesi haline gelmiştir (Parlak 2017).

Eğitimde kullanılan teknolojilerin yelpazesi giderek genişliyor. Çoğunluğun hayatını etkileyen son teknolojik gelişmeler arasında video projektorleri, akıllı tahtalar, mobil cihazlar, e-kitaplar, indirilebilir müzikler, kesintisiz ses ve görüntü ağları ve çevrimiçi sosyal ağlar gibi dijital içerikler yer alıyor. Sürekli gelişen öğrenci topluluğunun taleplerini karşılamak ve öğrenme ortamını iyileştirmek için artık teknolojiyi sınıfa entegre etmek gerekiyor. Bu açıdan bakıldığında dijital dönüşümün bir zorunluluktan öte, iş dünyası, kamu yönetimi, sağlık, eğitim gibi yaşam kalitemizi artıracak sektörlerde kullanılması gerektiği açıktır (Şenbahar vd. 2024).

Eğitimde teknoloji kullanımı eğitim kurumlarında giderek yaygınlaşmakta, eğitim sürecini daha verimli ve motive edici bir sürece dönüştürmektedir (Temizyürek ve Ünlü 2015). Dijital dönüşüm sürecinde eğitimde teknoloji kullanımının sorgulanması, sadece yeni veya trend olduğu için kullanılması yerine, hedef kitleye, ortama ve tekniklere nasıl etkili bir şekilde entegre edilebileceğine odaklanması gerekmektedir (Şenbahar vd. 2024).

Eğitimin dijitalleşmesinde dikkat edilmesi gereken birkaç nokta vardır: Birincisi, teknolojinin içerik sunma aracı olduğudur; ikincisi, teknolojinin eğitim süreçlerine uyarlanması, somut teknolojiler (örneğin bilgisayarlar, mobil cihazlar vb.) kadar soyut teknolojilerin (örneğin teoriler, yaklaşımlar, modeller vb.) de bütünsel bir denge içinde uyarlanması gerektiğidir (Bozkurt 2020). Ancak dijital ortamlarda etkili, verimli ve ilgi çekici bir öğrenme/öğretme sürecinin tasarlanması yalnızca somut ve somut olmayan teknolojilerin kullanımıyla değil, aynı zamanda bu süreçte yer alan paydaşların dijital yeterlilik, beceri ve okuryazarlığıyla da ilişkilidir (Bozkurt vd. 2021).

İnternetin hayata dahil olmasıyla birlikte, bilgiye erişimin demokratikleşmesi, elektronik ansiklopediler, sözlükler, özel ve kamusal dijital kütüphaneler, dijital kitaplar, makaleler ve arşivler, web ürünleri olarak sunulan sosyal ağlar, bloglar ve web sayfaları, bilgi alışverişine olanak sağlayan tartışma forumları sadece bir tık uzakta. Bu dijital dönüşüm, bilgiye erişim ve paylaşım biçimini kökten değiştiriyor (Taşkiran 2017).

Dijital dönüşümün eğitimde uygulanması büyük ölçüde eğitimcilerin ve kurumların bu sürece katılımına bağlıdır. Uygun planlar geliştirilmeli, eğitimciler bu süreçte eğitilmeli ve kariyerlerinin en başından itibaren eğitimde gerçekleşen devrimden haberdar edilmelidirler (Şenbahar vd. 2024).

Eğitim, zamanın koşullarına uyarlanmalı ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilmeli ve teknolojinin gelişimi ve evrimine ayak uydurabilmelidir. Dijital dönüşüm sürecinde, eğitimin tüm unsurları, yüz yüze, uzaktan, çevrimiçi ve çevrimdışı, birlikte kullanılmalıdır. Ayrıca, öğrenenlerin ve öğretmenlerin rollerinin eğitimin dijital dönüşümüne uygun olarak gelişmesi gerektiğine inanılmaktadır (Özen 2019).

Bilgisayarların, özellikle de internet'in eğitimde kullanımı, bu teknolojik gelişmeler sayesinde olanaklarını genişletmiştir. Bu açıdan bakıldığında, sınıfta teknolojiyi gelişigüzel kullanmak yerine, öğretme-öğrenme sürecini oluştururken uygun tasarımlar ve yaklaşımlar kullanmak zorunludur. Eğitimde kullanılan teknoloji de bu değişimde rol oynayacaktır (Şenbahar vd. 2024). Teknolojideki hızlı değişim, hayatın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da değişim ve dönüşümlere yol açıyor(Coşkunserçe ve İşçitürk 2019).

Fatih Projesi

Eğitim alanında FATİH projesi, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak, okullarımızda teknolojiyi geliştirmek, öğrenme-öğretme sürecinde daha fazla anlama hitap edecek şekilde bilişim araçlarını sınıflarda etkin bir şekilde kullanmak amacıyla başlatılmıştır (Gökdemir 2020). Hedefin eğitim ve öğretim süreçlerinde teknoloji kullanımını artırmak olduğu söylenebilir. Ulaştırma Bakanlığı'nın desteğiyle yürütülmekte olup, adını amacının baş harflerinden almaktadır. Fatih projesi, Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi anlamına gelmektedir (Aztekin 2020).

FATİH projesinin pilot uygulaması 2011-2012 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde başladı. Proje kapsamında birçok okula etkileşimli tahta, internet ağ altyapısı, çok işlevli yazıcılar ve doküman kameraları gönderildi, öğretmenlere ve öğrencilere tabletler verildi (Tüysüz ve Çümen 2016).

Eğitim alanında FATİH projesi kapsamında, derslik donanımlarının temini, tüm dersliklere yüksek hızlı internet sağlanması, derslere yönelik elektronik içerik sağlanması, öğretmenlerin bilişim teknolojileri ile bütünleştirilmesi, içerik geliştirmeye yönelik web platformlarının kurulması ve proje uygulamalarına destek olmak üzere faaliyetlerin yürütülmesi finanse edilecektir (Gökdemir 2020). FATİH projesi; donanım ve yazılım altyapısının sağlanması, öğretmen eğitimlerinin sürekliliği, bilişim teknolojilerinin bilinçli, güvenli, yönetilebilir ve ölçülebilir kullanımının sağlanması, eğitim programlarında bilişim teknolojilerinin etkin kullanımı, eğitim amaçlı elektronik içeriklerin sağlanması ve yönetimi konularını kapsamaktadır (Coşkunserçe ve İşçitürk 2019).

Fatih Eğitim Projesi, eğitim ve öğretim süreçlerinde teknolojinin etkisini artırmak, tüm öğrencilere eğitime erişim olanağı sağlamak ve öğretim sürecine daha fazla duyuşsal organı dahil ederek yaşam boyu öğrenmenin sağlanması- nı desteklemek amacıyla başlatılmıştır. Belirli bir zaman dilimi içinde tüm seviyelerdeki okullara tablet, dizüstü bilgisayar, yazdırma ve tarama ekipmanı, etkileşimli beyaz tahta ve VPN internet ağı altyapısının sağlanmasını içerir. Bu ilkelere dayanarak, Fatih Projesi beş alt ilkeye dayanmaktadır.(Akt: MEB, 2019; Aztekin 2020):

- Erişilebilirlik: İnternet erişimi olan her yerden, zamandan veya cihazdan bağımsız olarak tüm kullanıcılara hizmet sunabilmek.
- Verimlilik: Daha az çabayla ve hedefe uygun, daha sürdürülebilir ve üretken çalışma ortamları sağlamak
- Eşitlik (Fırsat Eşitliği): Dezavantajlı grupların sürekli ve yüksek kalitede en iyi hizmete erişebilmesini sağlamak.
- Ölçülebilirlik: Eğitim ve öğretim süreçlerinin ve çıktılarının doğru değerlendirilmesi için altyapı sağlamak.
- Kalite: Planlanan eğitim ve öğretim süreçlerinin kalitesini istenilen düzeye çıkarmak.

Fatih Projesinin kapsamını tartışmak gerekirse; sınıflara ağı altyapısı ve etkileşimli tahta ekipmanı sağlanması, tüm sınıflara yüksek hızlı internet erişimi sağlanması, ders içeriklerinin elektronik ortamda elektronik içeriğe dönüştürülmesi, öğretmenlere bilgisayar teknolojileriyle entegrasyon konusunda eğitim verilmesi ve elektronik içerik geliştirmeye yönelik web tabanlı platformların oluşturulması (Aztekin 2020).

Eğitimde Bilgi Ağı (EBA)

Eğitim Bilişim Ağı (EBA), Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından Fatih Projesi'nin bir alt projesi olarak planlanmış ve 2012 yılında yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Amacı; bilişim teknolojileri aracılığıyla eğitimde materyal kullanımını destekleyerek ve daha fazla duyuşsal organına hitap edecek şekilde tasarlanmış elektronik içerikler sunarak teknolojinin eğitime entegre edilmesini sağlamaktır. Bir diğer alt amacı ise öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ihtiyaçlarını karşılamaktır. Öğretmenlerin ders etkinliklerine materyal desteği sağlamaları ve öğrencilerin sınıf ortamı dışında eğitim süreçlerini sürdürmeleri için açık bir sosyal eğitim platformudur(Akt: EBA, 2019; Aztekin 2020).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütölen EBA (Eğitim Bilişim Ağı), ihtiyaç duyulan her yerde bilgi teknolojileri araçlarını kullanarak ve etkili mater-

yal kullanımını destekleyerek teknolojinin eğitime entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan bir çevrimiçi platformdur(Coşkunserçe ve İşçitürk 2019).

Sınıflarda teknolojiyi kullanmak amacıyla, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından bu bileşenlerden eğitim elektronik içeriğinin sağlanması ve yönetilmesi kapsamında öğretmenlere ve öğrencilere ücretsiz olarak sunulan çevrimiçi bir sosyal eğitim platformu olan Eğitim Bilgi Ağı (EBA) geliştirilmiştir. EBA’da dersler, içerik (haber, video, görsel, ses, kitap, dergi, belge), yarışmalar, çevrimiçi dersler, uzaktan öğrenme ve yaşam boyu öğrenme televizyonu bölümleri yer almaktadır. Eğitim Kurulu tarafından onaylanan tüm ders içerikleri, öğrenme nesnesi ve e-kitap formatında EBA elektronik içerik yönetim sisteminde paylaşılmaktadır(Coşkunserçe ve İşçitürk 2019).

EBA sistemi, hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin kullanabileceği eğitim içerikleri ve öğretim araçları içerir. EBA, video anlatımı biçimindeki kaynakların yanı sıra metin, ses ve resim biçimindeki kaynakları da içerir. EBA sistemini zenginleştiren özelliklerden bazıları dosya yüklemeleri ve dijital alanların sağlanması, yarışmaların düzenlenmesi, farklı seviyelere uyarlanmış kurslar, duyuruların oluşturulması ve kullanıcıların paylaşım yapabilmesidir(Aktay ve Keskin 2016).

EBA; Programdaki tüm dersler için oluşturulan ve eğitim uzmanları tarafından incelenen e-içeriklerle, öğrencilerin bilgiye ihtiyaç duydukları her yerde erişebilmelerini sağlar. EBA e-içerikleri, sözel, görsel, dijital, sosyal, bireysel ve işitsel öğrenme gibi farklı öğrenme stillerine sahip öğrencileri kapsayan materyalleri içerir. (Gürsoy ve Uğurlu 2018). Ayrıca, EBA içeriklerinin ülkemizdeki Türkçe ders materyali sıkıntısının azaltılması ve öğrencilerin yabancı içeriklere yönelirken karşılaştıkları dil engelinin aşılması noktasında önemli bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir(Fiş Erümit, Gedik, ve Göktaş 2016).

Öğrencilerin EBA’yı konu pekiştirme, sınav hazırlığı ve konu tekrarı açısından yararlı buldukları belirlenmiştir. Ayrıca öğrenciler EBA’nın konu anlatımı, eğitsel oyunlar/etkinlikler, testler ve videolar gibi boyutlar açısından ilgi çekici olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca öğrenciler EBA’nın akademik başarılarını arttırmalarına, konu tekrarı yapmalarına ve test çözmelerine yardımcı olduğunu bildirmişlerdir(Tüysüz ve Çümen 2016).

EBA ile öğrenciler eğitim sürecinde aktif katılımcılar haline gelebilir ve süreçte daha büyük rol oynayabilirler. Öğrencilerin kendi yöntemlerini kullanarak öğrenen bireyler olabileceğine inanılmaktadır. Ayrıca bu platform öğretmenlere bazı yenilikler getirmektedir. İçeriğin zenginliği, harcanan zaman ve eğitimde teknoloji aracılığıyla kullanılan uygulamaların öğretmenleri süreçte daha aktif hale getirdiği sonucuna varılmıştır(Özen 2019).

EBA’da barındırılan multimedya içeriklere çeşitli kullanıcı tipleri erişebilir; Ayrıca, öğretmen tipi kullanıcılar ders aktivitelerini yönlendirebilir ve V-Class uygulamasıyla fiziksel sınıfları elektronik sınıflara dönüştüren altyapıları kullanabilir. V-Class uygulamasıyla sanallaştırılmış fiziksel sınıflarda, aktiviteler öğretmenin tabletinden öğrencilerin tabletlerine yansıtılabilir. Ders katılımı otomatik olarak kaydedilebilir ve tabletler üzerinden etkileşimli uygulamalar gerçekleştirilebilir(Aztekin 2020).

2020 yılında Covid-19 salgınıyla birlikte kamuoyunun gündemine daha çok oturan EBA, artık uzaktan eğitim sürecinin en önemli içerik sağlayıcı portalı haline gelmiştir (Gezer ve Durdu 2020).

Yöntem

Çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin en temel kısmı olan literatür taraması yapılmıştır. Bunun nedeni var olan çalışmaları inceleyerek önceki bilgilere hakim olmak, konuyla ilgili teori oluşturmak, araştırma boşluklarını belirlemek ve mevcut yaklaşımları analiz etmektir(Merriam 2019). Bu araştırma yapılırken Web Of Science, Google Scholar, Yöktez, Dergipark gibi veri tabanları taranmıştır ve ilgili literatüre ulaşılmıştır. Erişilen makaleler hızlı şekilde gözden geçirilmiştir. (Anlamaya çalışma) Makalelere detaylı okuma yapılmıştır. (Detaylı inceleme) Makaleler hakkında notlar alınıp özet çıkarılmıştır.

Bulgular

Literatür taramasından elde edilen bulgular sıralanacak olursa;

Eğitimde Dijital Dönüşüm: Fırsatlar

Eğitimde dijital dönüşüm, teknolojinin gelişimi ile öğrenme süreçlerinin yeniden şekillenmesini ve eğitimde önemli fırsatların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Karşılaşılan fırsatlar;

- *E-Anahtar* ile yoklama almanın geleneksel yoklama alma yöntemine kıyasla daha az zaman harcadığı belirlenmiştir ve eğitimde zaman tasarrufu yapılmıştır(Adıgüzel 2020).
- *Dijital pano uygulaması* ile öğretmen ve öğrencilerin okul içinde daha rahat bir şekilde haberleşmeleri, dijital panoları ihtiyaçları dâhilinde kullanmaları sağlanmıştır(Adıgüzel 2020).
- *Akıllı tahta sistemlerinin* okulda kullanılmasıyla etkileşimli tahtaların derslerde daha etkin bir şekilde kullanılması sağlanmıştır(Adıgüzel 2020).

- Öğrenciler, teknolojik araçlardan ve uygulamalardan yararlanarak projeler hazırlayabilirler. Bu projeler, öğrencilerin *yaratıcı düşünme yeteneklerini* geliştirerek özgüvenlerini pekiştirebilir(Kurt vd. 2023).
- Öğretmenler, teknolojik araçlardan ve uygulamalardan faydalanarak öğrencilerin *performanslarını takip* edebilir ve öğrenciler için *bireysel öğrenme deneyimleri* sunabilirler(Kurt vd. 2023).
- Teknolojik aletlerin kullanılması ile birlikte *kağıt kullanımı azalabilir* ve bu şekilde *çevre dostu* bir yaklaşım benimsenmiş olur(Kurt vd., 2023).
- *Online eğitim-öğretim programları* ve *dijital öğrenme platformları* öğrencilerin derslerini ve ders için gerekli olan eşyaları evlerinde veya seyahat ederken yani her zaman her yerde erişilebilir hale getirir. Bu sayede, öğrenciler eğitimlerine istedikleri zamanlarda erişebilirler ve öğrenme aşamalarını kendi hızlarına ve öğrenme deneyimlerine göre ayarlayabilirler(Kurt vd. 2023).
- Teknolojik aletlerin kullanılması ile dersler *ses ve video içerikleri* ile desteklenerek öğrenmede *verimlilik* artırılabilir(Akt: Aslan, 2006; Kuk 2022).
- Derslerde kullanılan araçlar, karşılaşılabilecek bütün sorunlara karşı *hızlı bir şekilde güncellenebilir* ve sorunlar uzun sürmeden çözülür(Akt: Aslan, 2006; Kuk 2022).
- Dijital ortamlarda bulunan *içeriklere tekrar tekrar ulaşılabilir* olmak tüm öğrenci ve öğretmenler için bir avantaj haline gelmiştir(Akt: Aslan, 2006; Kuk 2022).
- Dijital ortamda eğitim alan bireylerin teknolojik aletleri yani bilgisayar ve interneti kullanımlarının artmasıyla bu araçları kullanma becerilerini geliştirebilirler ve gündelik hayatlarında da bu gelişmelerden faydalanabilirler(Kuk 2022).
- Dijital ortamdaki eğitimler *ekonomiktir, maliyetlerin azalmasını ve verimliliğin artmasını* sağlar(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).
- Teknolojik aletlerin eğitimlerde kullanılması ile birlikte öğretmenlerin ve diğer personellerin yorgunluklarının veya sıkıntılarının azalmasına yardımcı olur(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).
- Dijital ortamdaki eğitimler ile eğiticinin fiziksel varlığı olmadan öğrenenlerin teknolojiden faydalanarak bilgiye ulaşma becerisinin artmasına ve kendini daha rahat ifade etmesine yardımcı olur(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).
- Teknolojik aletlerin depolama sistemleri sayesinde kitap, dergi vb. eşyaları yanlarında bulundurmadan kolay bir şekilde ulaşılma imkânı vardır(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).

Eğitimde Dijital Dönüşüm: Zorluklar

E-öğrenmenin pek çok avantajı olduğu gibi bazı dezavantajları da mevcuttur. Bu dezavantajlardan herhangi birinin ortaya çıkması durumunda, eğitimin verimliliğinin azalacağı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bulgulara göre eğitimde dijital dönüşüm ile birlikte karşılaşılan zorluklar sıralanacak olursa;

- Verilen eğitimlerin dijital ortamlara taşınması ve yönetilmesi *güvenlik risklerini* de beraberinde getirmektedir(Adıgüzel 2020).
- Eğitimlerin çevrimiçi ortamda yapılması, öğrencilerin *sosyal etkileşimlerinin azalmasına* ve öğrencilerin yalnızlaşmasına sebep olabilir. Öğrencilerin dijital araçlara ve dijital uygulamalara olan bağımlılıkları, konsantrasyon yönetimlerine ve zaman yönetimi becerilerine olumsuz olarak etki edebilir(Kurt vd. 2023).
- Öğrenenlerin ve öğretmenlerin dijital teknolojileri kullanırken yeteri kadar donanıma sahip olmamaları veya teknolojiye karşı dirençli olmaları gibi şeyler dijital dönüşümün başarısını etkisi altına alabilir(Kurt vd. 2023).
- Eğitim sisteminde ölçme ve değerlendirmeler sınıflarda testler ve sorularla hızlı bir şekilde yapılırken uzaktan eğitimde ise yapılan ölçme ve değerlendirme çalışmaları daha sonra incelenmektedir. Bunun sonucunda öğrencilerin konuyu ne kadar öğrendikleri hakkındaki bilgiye geç ulaşılacak ve buna çözüm üretmek zor olacaktır(Kuk 2022).
- Teknolojik aletlerde oluşan *teknik sorunlar* yani yazılım sorunları, internet kesintisi vb. sorunlar eğitimin aksamasına sebep olabilir(Kuk 2022).
- Uzaktan eğitim sistemi için kullanılan araçların kullanımının öğrenenler ve öğretmenler için açık bir şekilde anlatılmaması araçların tam olarak kullanılmamasına neden olur(Kuk 2022).
- Eğitimlerin teknolojik ortamlarda verilmesiyle insanlar teknolojinin vermiş olduğu rahatlık ile tembelleşebilir(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).
- Eğitimde teknoloji kullanımının artması ile *teknoloji bağımlılığı* da artar(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).
- Eğitimde teknolojinin ve teknolojik aletlerin kullanımının artması ile birlikte *özel hayatın gizliliği* açısından güvenli ortamlar olmayabilir(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).
- Eğitimde teknoloji kullanımının artması göz bozuklukları, kas, iskelet sorunları ve yeme bozuklukları gibi *sağlık sorunlarına* sebep olabilir(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).
- İş yükünün azalmakta *işsizlik* artmaktadır(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).
- *Bilişim suçları* ve kötü alışkanlıklar artmaktadır(Akt: Baygöl, 2020; Demir 2024).

Sonuç ve Öneriler

Elde edilen bulgular, dijital teknolojilerin eğitimde erişilebilirliği artırma, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma, öğretim süreçlerini zenginleştirme ve maliyetleri azaltma gibi önemli avantajlar sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte, dijital eşitsizlik, teknik altyapı eksiklikleri, sosyal etkileşimde azalma ve dijital bağımlılık gibi çeşitli zorlukların da bu sürece eşlik ettiği görülmüştür. Bu nedenle okullarda ve örgütlerde akıllı tahta, uzaktan eğitim sistemleri gibi dijital donanımlar ile Web 2.0 ve Web 3.0 teknolojilerinin eksiksiz şekilde temin edilmesi sağlanmalıdır. Hem öğrenciler hem öğretmenler için teknoloji kullanımı konusunda bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Uzaktan eğitim sistemleriyle bireylere örgütler tarafından verilen eğitimlerin süresi ve yoğunluğu artmıştır. Dijitalleşmenin getirdiği stres ve yalnızlık gibi sorunlara karşı rehberlik hizmetleri sunulmalıdır. Eğitimde kullanılan dijital platformlarda kişisel verilerin korunmasına dikkat edilmelidir. Eğitimde dijital dönüşümün sürdürülebilirliği için, değişime açık, sürekli öğrenmeyi teşvik eden ve dijital yenilikleri benimseyen öğrenen örgüt yapıları oluşturulmalıdır. Dijital imkânlar sayesinde kişilerin sahip olduğu gizli bilginin paylaşılması desteklenmelidir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Ö. (2020). Dijital dönüşüm sürecinde e-anahtar destekli okul yönetim sistemi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Aksu, H. (2019). Dijitopya: Dijital dönüşüm yolculuk rehberi. Pusula.
- Aktay, S., & Keskin, T. (2016). Eğitim bilişim ağı (EBA) incelemesi. *Journal of Education, Theory and Practical Research*, 2(3), 27-44.
- Atmaca, K. (2016). 'E-devlet'ten 'olgun devlet'e ya da e-devlet'in olgunlaştırılması. *Denetim*, 2, 31-43.
- Aztekin, B. (2020). Öğretmenlerin Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'na yönelik dengeli düzeyde ve tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital business strategy: Toward a next generation of insights. *MIS Quarterly*, 37(2), 471-482.
- Bozkurt, A. (2020). Educational technology research patterns in the realm of the digital knowledge age. *Journal of Interactive Media in Education*, (1). <https://doi.org/10.5334/jime.570>

- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Kaban, A. L., Taşçı, G., & Aykul, M. (2021). Dijital bilgi çağı: Dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 35-63. <https://doi.org/10.51948/auad.911584>
- Coşkunserçe, O., & İşçitürk, G. B. (2019). Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformu hakkında öğrencilerin farkındalığının artırılmasına yönelik bir durum çalışması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 260-276.
- Demir, M. A. (2024). Kamuda dijital dönüşüm sürecinde örgütsel öğrenme üzerine bir araştırma: Munzur Üniversitesi örneği (Yayınlanmamış doktora tezi). Munzur Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Fiş Erümit, S., Gedik, N., & Göktaş, Y. (2016). 1984-2015 dönemi öğretim teknolojilerinin temelleri. İçinde Türkiye’de öğretim teknolojilerinin gelişimi. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Gezer, M., & Durdu, L. (2020). Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ile ilgili tezlerin sistematik analizi. *Başkent University Journal of Education*, 7(2).
- Gökdemir, A. (2020). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin EBA (Eğitim Bilişim Ağı)’ya yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy, G., & Uğurlu, B. (2018). Eğitim Bilişim Ağı tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(2), 67-89. <https://doi.org/10.17943/etku.349499>
- Kuk, M. (2022). Eğitimde dijital dönüşüm ve EBA kullanımının farkındalık düzeyine ait bir uygulama (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, S., Ceylan, E., Bodur, A., & Yüksel, G. (2023). Dijital dönüşüm ve öğrenci değerleri üzerindeki etkisi: Öğretmen görüşlerine dayalı bir araştırma. *Journal of Academic Social Resources*, 8(49), 2652-2662. <https://doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.69444>
- Merriam, S. B. (2019). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Özen, E. (2019). Eğitimde dijital dönüşüm ve eğitim bilişim ağı (EBA) (editöre mektup). *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 5-9.
- Parlak, B. (2017). Dijital çağda eğitim: Olanaklar ve uygulamalar üzerine bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 1741-1759.
- Şenbahar, Ö. F., Merdan, Y., Oğuz, M., & Yeşilnacar, Y. (2024). Eğitimde dijital dönüşümün eğitim yönetimi üzerindeki etkileri. *Academic Social Resources Journal*, 8(55), 4125-4133. <https://doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.72964>
- Taşkıran, A. (2017). Dijital çağda yükseköğretim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 96-109.

- Teichert, R. (2019). Digital transformation maturity: A systematic review of literature. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. <https://doi.org/10.11118/actaun201967061673>
- Temizyürek, F., & Ünlü, O. N. (2015). Dil öğretiminde teknolojinin materyal olarak kullanımına bir örnek: 'Flipped classroom'. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 4(1), 64-72.
- Tüysüz, C., & Çümen, V. (2016). EBA ders web sitesine ilişkin ortaokul öğrencilerinin görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(27/3), 278-296.
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889-901. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022>

Narsistik Kişilik Özellikleri ve Çocukluk Çağı Fiziksel İstismarı Arasındaki İlişkide Suçluluk ve Utancın Aracı Rolünün İncelenmesi

Ceren CODAR*

İrem Şeyma DURUKAN**

Esra IŞIK***

Öz: Bu çalışmada, suçluluk ve utancın narsistik kişilik özellikleri ile çocukluk çağı fiziksel istismarı arasındaki ilişki üzerindeki aracılık etkileri araştırılmaktadır. Araştırmanın örneklemini 18-65 yaş arası 654 katılımcıdan (346 kadın, 308 erkek) oluşmaktadır. Çalışmanın verileri çevrimiçi toplanmıştır. Bilgilendirilmiş onam alınarak Demografik Bilgi Formu, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, Suçluluk ve Utanç Ölçeği ve Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu uygulanmıştır. Analizde normallik için basıklık çarpıklık değerleri, Pearson Korelasyon Analizi ve Hayes' PROCESS Macro (Model 4) ile Paralel Çoklu Aracı Değişken Analizi kullanılmıştır. Bulgular; cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum ve ekonomik duruma dayalı olarak önemli şekilde farklılaşmaktadır. Regresyon analizleri, çocukluk çağı fiziksel istismarının suçluluğu anlamlı ve negatif yönde yordadığını ($\beta=-0,37$, $p<0,01$) ancak utancı anlamlı olarak yordamadığını göstermiştir ($\beta=-0,10$, $p=0,05$). Narsistik kişilik özelliklerini suçluluğun anlamlı ve negatif yönde yordadığı ($\beta=-0,03$, $p<0,01$) ve utancın anlamlı ve pozitif yönde yordadığı bulunmuştur ($\beta=0,26$, $p<0,001$). Oluşturulan aracılık modeli anlamlı bulunmuştur ($F(1,652)=22,616$, $p<0,001$, $R^2=0,034$). Çocukluk çağı fiziksel istismarının narsistik kişilik özelliği üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta=0,22$, $p<0,001$). Modele suçluluk eklendiğinde dolaylı etkinin anlamlı ve aracılık rolünün istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta=-0,14$, $p<0,001$). Narsistik kişilik özelliği ile çocukluk çağı fiziksel istismarı arasındaki ilişkide suçluluğun aracılık rolü kısmi aracılıktır ($\beta=-0,14$, 95% CI=0,02, 0,09). Modele utanç eklendiğinde aracılık rolünün anlamlı olmadığı görülmektedir ($\beta=-0,10$, $p=0,11$). Bu sonuçlar suçluluğun çocukluk çağı fiziksel istismarı ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, travma, suçluluk, utanç

* Psik. Öğr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji, Ankara, Türkiye. / Psych. Stu., Hacı Bayram Veli University, Psychology, Ankara, Türkiye, ORCID: 0009-0002-8309-1392, E-posta/E-mail: crncdr@gmail.com

** Psik. Öğr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji, Ankara, Türkiye. / Psych. Stu., Hacı Bayram Veli University, Psychology, Ankara, Türkiye, ORCID: 0009-0005-8605-3895, E-posta/E-mail: iremseyma0@gmail.com

***Asst. Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji, Ankara, Türkiye. / Asst. Prof. Dr., Hacı Bayram Veli University, Psychology, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0002-2276-1981, E-posta/E-mail: esra.isik@hbv.edu.tr

The Mediating Role of Guilt and Shame in the Relationship Between Narcissistic Personality Traits and Childhood Physical Abuse

Abstract: This study investigates the mediating effects of guilt and shame on the association between narcissistic personality traits and childhood physical abuse. The sample of 654 participants (346 female, 308 male), aged 18–65, was recruited for an online survey. The data of the study were collected online. Participants completed the Demographic Information Form, Childhood Trauma Scale, Guilt and Shame Scale, and the Coolidge Axis II Inventory Plus Turkish Short Form. Data were analyzed using kurtosis skewness values, Pearson correlation analysis and Hayes' PROCESS Macro (Model 4) for parallel multiple mediation analysis. The findings revealed significant differences in study variables based on gender, education level, marital status, and economic status. Regression analyses demonstrated that childhood physical abuse significantly and negatively predicted guilt ($\beta=-0.37$, $p<0.01$) but did not significantly predict shame ($\beta=-0.10$, $p=0.05$). Guilt, in turn, was a significant negative predictor of narcissistic personality traits ($\beta=-0.03$, $p<0.01$) whereas shame was a significant positive predictor ($\beta=0.26$, $p<0.001$). The created model was found to be statistically significant ($F(1,652)=22.616$, $p<0.001$, $R^2=0.034$). The direct effect of childhood physical abuse on narcissistic traits remained significant ($\beta=0.22$, $p<0.001$). When guilt was added to the model, the indirect effect was significant and the mediating role was statistically significant ($\beta=-0.14$, $p<0.001$). Mediation analysis indicated that guilt partially mediated this relationship ($\beta=-0.14$, 95% CI [0.02, 0.09]), whereas shame did not exhibit a significant mediating role ($\beta=-0.10$, $p=0.11$). These results suggest that guilt, but not shame, plays a meaningful mediating role in the link between childhood physical abuse and narcissistic personality traits.

Keywords: Narcissism, trauma, guilt, shame

Giriş

Çocukluk çağı travmaları literatürde çocuk ihmali ve çocuk istismarı olarak iki başlık altında ayrılmaktadır (Runyan ve ark., 2002). İkisini birbirinden ayıran en önemli faktör ihmalin pasif, istismarın ise aktif oluşudur. Genel tanımıyla istismar çocuk bireyin gelişimini olumsuz etkileyen davranışlardır. Genel tanımıyla istismar çocuk bireyin gelişimini olumsuz etkileyen davranışlardır. Genel tanımıyla istismar çocuk bireyin gelişimini olumsuz etkileyen davranışlardır. Genel tanımıyla istismar çocuk bireyin gelişimini olumsuz etkileyen davranışlardır.

Çocukluk çağı travmaları 18 yaşın altındaki çocuklara uygulanan fiziksel, duygusal, psikolojik, cinsel ihmal gibi birçok başlığı barındırır (Demirkapı Şahin, 2013). Bu gibi yaşantılar bireyin bugün ve gelecekteki yaşantısına etki etmektedir (Yargıç ve ark., 2012). Yaşanılan bu ihmal ve istismar durumları kişinin ruhsal bozukluk yaşamasında önemli bir faktördür (Çakar Savi ve ark., 2018). Geçirilen bazı ruhsal bozuklukların çalışmaları şunlardır: Çocukluk çağı travmaları ergenliği, orta yetişkinliği ve yaşlılığı depresyon açısından etkileyen önemli bir durum olarak görülmüştür (Brown ve ark., 1999). Vibhakar ve arkadaşlarının (2019) yaptığı çalışmaya göre çocukluk çağı travması yaşamak yaşamayanlara oranla depresyon tanısı alma riskini daha çok artırır.

Yapılan bir çalışmada çocukluk çağı travması geçirmiş bir kişinin sosyal fobi geliştirmesinin olası olduğu saptanmıştır (Eikenaes ve ark., 2015). Demirci (2016) tarafından yapılan bir çalışmada, obsesif kompulsif belirtilerinin fazlalığı çocukluk çağı travma puanının fazla olmasıyla doğru orantılı bulunmuştur. Çocukluk çağı travmasına maruz kalanlarda şizofreni gelişimi tutarlı bulunmuştur (Loewy ve ark., 2019).

DSM, APA tarafından oluşturulan ruhsal bozuklukların tanı ve istatistiksel el kitabıdır. İlk baskısı 1952’ dedir ve psikiyatri ve psikoloji alanlarındaki gelişmelere yönelik olarak revizyona uğramıştır ve son revizyon olan DSM-5, 2013 yılında yayımlanmıştır.

DSM-I, 2. Dünya Savaşı döneminde yayımlanmış olmasından kaynaklı olarak genel tanı kriterlerinde belirli bir olaya maruz kalmış olma şartı görülmektedir ve yaşanan belirtilerin kalıcı olmayacağı ifade edilmiştir. DSM-II, ilk versiyondan farklılaşmayarak travmalar ile ilişkili durumları genellikle toplumsal boyutta ele almıştır. DSM-III’ te ilk kez travma tanımı ve TSSB tanısı yer alarak diğer iki versiyondaki travmanın tetikleyici olduğuna yönelik bakış açısı değişmiştir ve merkeze yaşanan travmatik olay alınmıştır. DSM –IV, değerlendirme yaparken kültür ve eksene odaklanır ve beş eksen içermektedir. DSM-5, çoklu eksen sınıflandırması yerine psikiyatrik ve tıbbi teşhisler ifade edilmektedir (Çolak ve ark., 2010).

DSM-5, kişilik için ortak bir fikirde bulunmak adına beş boyut önerilmiştir. Bunlar; sorumluluk, açıklık, dışadönüklük, uyumluluk, duygusal dengedir. Bu beş boyut çalışmalarda zıtlılaştırma, karşılaştırma ve bütünleştirmelerde temel olarak kullanılmıştır. Açıklık, bir toplumun gelenek dışındaki fikirlerini, yaratıcı düşüncelerini içerir. Dışadönüklük ve uyumluluk bireylerin diğer insanlarla nasıl ilişki kurduğunu içerir. Sorumluluk boyutu, istikrarlı, başarı odaklı ve kontrolcü olmayı içerir. Son olarak duygusal denge boyutu, duygusal istikrar-sızlığa dikkat çekmektedir (Trull & Widiger, 2013).

DSM-5’te iki ayrı kişilik bozukluğu modeli yer almaktadır. Birinci model 10 kişilik bozukluğu ve tanı kriterlerini içeren geleneksel modelken ikinci model alternatif kişilik bozukluğudur ve bu modelin şiddet ve özellikleri belirlenebilir (Krueger & Hobbs, 2020). Yeni modelde 6 tipik kişilik ve geleneksel kişilikler vardır. Bahsedilen 6 kişilik şunlardır: Antisosyal, çekingen, narsistik, obsesif-kompulsif, borderline ve şizotipal. DSM-5 kişilik bozuklukları ile ilgili genel kriterleri ve özellikleri şöyle sıralamıştır: işlevsellikte orta/ileri bozulma, bir veya daha çok patolojik kişilik özelliğinin varlığı, esnek olmayan bozukluklar olması, boylamsal olarak incelenebilme, tıbbi nedenli olması, sosyokültürel ortamda anormal olarak nitelendirilmesi (APA, 2013). Bu modelde bireyin kişilik bozukluğu tanısı alabilmesi için ilk olarak A kriterindeki ciddiyetin ölçülmesi ikincisi ise bireyde işlevsiz kişilik özelliklerinin bulunması gerekir (Töre, 2023).

ICD (Uluslararası Hastalık Sınıflandırması), hastalıkları kodlayarak tanılayan bir sistemdir ve bu kodlamalar uluslararası bir tanılama dili sağlamaktadır. 17. yüzyıldan itibaren başta ölümlerin sebeplerini sistemleştirmek için kullanı-

lan yöntem zamanla hastalıkları kategorileştirmek için de kullanılmaya başlamıştır. Çoğu hastalığın uluslararası görülmesi nedeni ile 20. yüzyılda uluslararası bir nitelik kazandırılma amacı oluşturularak sık sık revize edilmiştir. 1948 yılından itibaren DSÖ tarafından geliştirilmeye başlanmış ve son sürüm olan ICD-11 2019 yılında onaylanmıştır (Müldür, 2003).

ICD 11'in yeniden yapılandırılmış halinin temel amacı bireyler ve bireyler arasında boyutsal farklılıkların tanımlanmasıdır. Kişilik bozukluklarının buradaki konumu ciddiyetin tanımıdır yani hangi işlevde bozukluk varsa boyutsal tanımlamayla bunun ciddiyetine vurgu yapar (Bader, 2022). Ciddiyet düzeyi, kişilerarası ilişkilerde karşılaşılan sorunların seviyesi veya sosyal ve mesleki sorumlulukları yerine getirme yeteneği ve istekliliği ile belirlenir (Ekselius, 2018).

ICD 11 ile kişisel zorluk alanını tanımlamaktadır. Bu yeni alanın zor kişilikleri tespiti güçtür (Bader, 2022). ICD 11'de kişilik bozuklukları 'kişisel zorluk' olarak sınıflanmıştır ve şu başlıkları kapsamaktadır: zihinsel bozukluklar, hafif derecede kişilik bozukluğu, orta derecede kişilik bozukluğu, ağır kişilik bozukluğu, şiddeti belirtilmemiş kişilik bozukluğu (WHO, 2022).

Kişilikte olumsuz duygulanım ve negatif duygulanım ICD 11'de öne çıkan kişilik özellikleri içerisinde yer alır. Negatif duygulanım yaygın belirtileri olumsuz duyguların sık aralıklarla yaşanması, duygu düzenlemedeki yetersizlik, düşük benlik saygısı, kendine olan güvensizlik olarak gösterilebilir (WHO, 2022).

Kişilik bozukluklarında asosyalite; dissosyalite, benmerkezci ve empati yoksunluğu olan kişinin diğer insanların haklarını ve duygularını umursama durumudur. Benmerkezcilik; başkalarına karşı olumlu ya da olumsuz ilgi, kişinin kendi arzularına çok fazla zaman ayırması, empati eksikliği, saldırganlık, manipülatif davranışlar dissosyalitenin genel belirtileridir (Bach & Bernstein, 2018).

Kişilik bozukluğunda disinhibisyon, kişinin olabilecek olumsuzlukları göz ardı ederek aceleci davranmasıdır. Disinhibisyon belirtileri dürtüsellik, dikkat dağınıklığı, sorumsuz davranışlar, umursamaz davranışlar ve plansızlıktır (Bach & Bernstein, 2018).

Kişilik bozukluğunda anankastia, kişinin kendi ve diğerlerinin davranışlarını kontrol altında tutarak mükemmelle ulaşma isteğidir. Öne çıkan belirtileri: mükemmeliyetçilik, ayrıntılara çok zaman harcama, aşırı planlı hareket etme, duygular ve davranışlar üzerinde katı kısıtlamalardır (Bach & Bernstein, 2018).

Borderline model; kişiler arası ilişkilerde, benlik algısı imajında, duygulanım durumlarında belli bir istikrarı olmayan yapıya sahip kişiler için geçerli olabilmektedir. Genel belirtileri şu şekildedir: dürtüsellik (gerçek ya da gerçek

dışı şeylerden kaçmak için verilen uğraş), benlik imajında istikrarsızlık, aceleci davranışlar, kendine zarar verici olumsuz davranışlar, duygusal dengesizlik, öfke atakları, geçici dissosiyatif semptomlar (Bach & Bernstein, 2018).

Yukarıda görüldüğü üzere ICD 11 kişilik bozuklukları beş kategoride toplanmıştır. ICD 11'e göre kişinin kişilik bozukluğu tanısı alabilmesi için bu maddeleeri karşılaması beklenir (Bach & Bernstein, 2018).

Kişilik bozuklukları ile ilgili çalışmalar incelendiğinde karakter ve mizaç tanu koymada ve ayırıcı tanıda önemli bir yerdedir (Arkar, 2008). Kişilik bozuklukları literatürde sıklıkla olumsuz benlik saygısı, düşük özgüven, düşük sosyallik (Arkar, 2008); cinsel veya fiziksel istismar (Arslantaş ve ark., 2019), genetik yatkınlık, bağlanma stilleri, travmatik yaşantılar (Magnativa, 2004); erken dönem uyumsuz şemalar (İlk & Bilge, 2023) ile pozitif ilişkiye sahiptir. Aynı zamanda içgörü, öz şefkat ile negatif ilişkiye sahiptir (Malatyali, 2020).

Suçluluk duygusu ile toplumsal ve kültürel bir kurala veya duruma yönelik aykırı bir davranış sergileme sebebi ile kişinin rahatsızlık ve pişmanlık hissetmesi ifade edilmektedir ve yapılan bir davranışın sonucu olarak görülmektedir (Kourt, 2011; Silfver, 2007). Budak (aktaran Kourt, 2011), suçluluk duygusu ile kişinin kendisini cezalandırdığını belirtmiştir. Freud (1914, aktaran Tekçe & Bilge, 2023), suçluluğu süperego ve ego çatışmasının ürünü olarak açıklamıştır. Suçluluk yaşayan kişi bu durumu telafi edecek bir davranışta bulunduğunda bu durumdan kurtulabilmektedir (Tekçe & Bilge, 2023).

Utancı duygusu toplumsal bir değerin ihlali ile kişinin benliği ile ilgili bir histir ve kişi yaptığı şey sebebi ile çevre tarafından olumsuz bir bakış açısına maruz kalmaktadır (Kourt, 2011; Silfver, 2007). Freud (1914, aktaran Tekçe & Bilge, 2023) utancı 'Narsisizm Üzerine' isimli makalesinde ego ve ego ideal geriliminin yarattığı bir duygu olarak açıklamaktadır. Kişi yaptığı şeyler sonucu ego idealine ulaşamamakta ve bundan dolayı utanç yaşamaktadır. Utanç, toplumdan çok kişilik ile ilgili olduğundan kişi suçluluk hissinde olduğu gibi kurtulamamakta ve yoğun bir utanç durumu sonrası bunu benliğinde içselleştirebilmektedir (Tekçe & Bilge, 2023).

Literatür incelendiğinde utanç ve suçluluk duygularının ikincil duygular yani yaşamın daha sonraki yıllarında oluşması, temel duygulardan farklı olarak kişide önce benliğin oluşmuş olması ve yargılama yapabilmesi gereklilikleri sebebi ile temel duygulardan ayrıldığı ifade edilmiştir (Söylenmez ve ark., 2018; Tomkins, 1991; Tracy & Robins, 2004). Alan yazınında kadınların erkeklere oranla suçluluk ve utanç duygularını daha çok yaşadığı görülmektedir (Harder, 1995; Kourt, 2011; Tangney & Dearing, 2002).

Yapılan araştırmalarda suçluluk ve utanç sıklıkla beraber incelenmiştir. Özellikle psikopatolojide bu iki duygunun önemli bir rolü olabileceği ifade edilmektedir (Kourt, 2011). Suçluluk ve utancın duygudurum bozuklukları ve düşünce bozuklukları ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Cirhinoğlu & Güvenç, 2011). Yapılan bir derleme çalışmasında narsisizm, suçluluk ve utanç ile yapılan çalışmalar incelenmiş ve kırılğan narsisizm ile utanç arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Tekçe & Bilge, 2023). Kourt' un (2011) çalışmasında suçluluk ve utanç ile çocukluk çağı travmaları arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bildik (2013) yaptığı derlemede suçluluğun yas sürecini tamamlamayı etkileyen bir faktör olduğunu belirtmiştir ve tamamlanamayan bir yas süreci ise kişide patolojik yas riski oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalarda yeme bozukluklarının kişinin yaşadığı duygularla ilişkili olduğu ve suçluluk, utanç gibi olumsuz duyguların kişilerin yeme davranışlarını etkileyerek kişinin yeme patolojisini olumsuz etkilediği ifade edilmektedir (Faraji & Fırat, 2022; Yıldız ve ark., 2019).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, 18-65 yaş arası bireylerde narsistik kişilik özellikleri ve çocukluk çağı fiziksel istismarı arasındaki ilişkide suçluluk ve utancın aracı rolünün incelenmesidir. Çalışmada çocukluk çağı fiziksel istismarı ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide suçluluk ve utancın aracı rolünün olduğu vurgusu amaçlanmıştır. Literatür incelendiğinde çocukluk çağı travmaları, suçluluk ve utanç çalışmalarına rastlanmıştır fakat narsistik kişilik özellikleri ile birlikte ele alındığı bulgulara rastlanmamıştır. Ayrıca çocukluk çağı travmalarının alt boyutu olan fiziksel istismarın da suçluluk ve utanç ile beraber çalışıldığına rastlanmamıştır. Bu sebeple literatüre ilgili konuda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın temel hipotezleri şunlardır:

- 18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi arttıkça narsistik kişilik özellikleri görülme olasılığı artmaktadır.
- 18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi arttıkça suçluluk duygusu artmaktadır.
- 18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi arttıkça utanç duygusu artmaktadır.
- 18-65 yaş bireylerde narsistik kişilik özellikleri görülme olasılığı arttıkça suçluluk duygusu artmaktadır.
- 18-65 yaş bireylerde narsistik kişilik özellikleri görülme olasılığı arttıkça utanç duygusu artmaktadır.

- 18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide suçluluğun aracı rolü bulunmaktadır.
- 18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide utancın aracı rolü bulunmaktadır.

Araştırma soruları şöyledir:

- Katılımcıların cinsiyetlerine göre çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi, narsistik kişilik özellikleri, suçluluk ve utanç farklılık göstermekte midir?
- Katılımcıların medeni durumlarına göre çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi, narsistik kişilik özellikleri, suçluluk ve utanç farklılık göstermekte midir?
- Katılımcıların eğitim durumlarına göre çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi, narsistik kişilik özellikleri, suçluluk ve utanç farklılık göstermekte midir?
- Katılımcıların ekonomik durumlarına göre çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi, narsistik kişilik özellikleri, suçluluk ve utanç farklılık göstermekte midir?
- Katılımcıların psikolojik iyi oluşlarına göre çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi, narsistik kişilik özellikleri, suçluluk ve utanç farklılık göstermekte midir?

Araştırmanın Önemi

Her yaştan insanın psikolojik olarak iyi oluş çabası içinde olduğu günümüzde, insanların çocukluk çağında yaşadıkları travmalarının narsistik kişilik bozukluğu oluşumunda ne kadar etkili olduğu ve bu etkide suçluluk ve utanç duygularının ne kadar yere sahip olduğunun bilinmesi önemlidir. Burada önemli olan nokta çocukluk travmalarına neden olan yaşamsal olayların aileler tarafından daha dikkat edilerek olumsuz yaşantılara dönüşmesini engellemek olabilir.

Literatür incelendiğinde çocukluk çağı travması arttığında suçluluk ve utanç duygularında azalma olduğu bulunmuştur. Çocukluk çağı travmaları ve narsisizm kişilik bozukluğu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bir çocukluk çağı travması olan fiziksel istismarın narsisizmle nasıl ilişkili olduğu ve suçluluk ile utanç duygularının narsisizm üzerindeki aracı rollerinin olup olmadığı incelenerek yapılan çalışmanın literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Örneklem

18-65 yaş bireyler; çocukluk çağı travmaları, narsistik kişilik özellikleri, suçluluk ve utancın araştırıldığı bu çalışmanın örneklemi oluşturmaktadır. Bu kapsamda çeşitli şehirlerde yaşayan farklı yaş gruplarındaki kişilerden veri toplanmıştır. Veri toplama aşamasında katılımcılar seçkisiz bir örneklem grubu oluşturmuştur.

680 kişiden veri toplanmış fakat bazı veriler kriterlere uymamalarından dolayı dışlanmış ve 654 kişi örnekleme dahil edilmiştir. Katılımcıların kadın ve erkek oranlarının yakın olmasına dikkat edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda örneklem grubuna ait yaş dağılımı verilmiştir:

Tablo 1				
Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı				
Yaş	N	Min.-Maks.	$\bar{X}$	SS
Toplam	654	18-61	29,04	10,55

18-65 yaş arası bireylerde incelenen araştırmanın örneklemini 18-61 yaş arası bireyler oluşturmaktadır ve yaş ortalaması 29'dur.

Aşağıdaki tabloda ise örneklem grubuna ait sosyodemografik özellik dağılımı verilmiştir:

Tablo 2			
Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklere Göre Dağılımı			
Sosyodemografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	346	52,9
	Erkek	308	47,1
	Toplam	654	100
Eğitim Durumu	İlkokul	16	2,4
	Ortaokul	17	2,6
	Lise	101	15,4
	Üniversite ve Üzeri	520	79,5
	Toplam	654	100
Medeni Durum	Bekar	431	65,9
	Evli	204	31,2
	Ayrılmış	15	2,3
	Eşi vefat etmiş	4	0,6
	Toplam	654	100
Ekonomik Durum	Düşük	86	13,1
	Orta	524	80,1
	Yüksek	44	6,7

	Toplam	654	100
Psikolojik veya psikiyatrik bir rahatsızlığınız var mı?	Hayır	584	89,3
	Evet	70	10,7
	Toplam	654	100
Psikolojik veya psikiyatrik yardım aldınız mı/alıyor musunuz?	Hayır	513	78,4
	Evet	141	21,6
	Toplam	654	100
Psikolojik veya psikiyatrik yardım almaya ihtiyaç hissediyor musunuz?	Hayır	382	58,4
	Evet	272	41,6
	Toplam	654	100

Katılımcıların %52,9'si kadın, %47,1'i erkektir; %2,4'ü ilköğretim, %2,6'sı ortaokul, %15,4'ü lise, %79,5'i üniversite ve üzeri mezundur; %65,9'u bekar, %31,2'si evli, %2,3'ü ayrılmış, %0,6'sının eşi vefat etmiştir; %13,1'i düşük, %80,1'i orta, %6,7'si yüksek ekonomik duruma sahiptir. Ayrıca katılımcıların %89,3'ü nün psikolojik veya psikiyatrik bir rahatsızlığı bulunmamakta, %10,7'sinin ise rahatsızlığı bulunmaktadır. Katılımcıların %78,4'ü psikolojik veya psikiyatrik yardım almamış veya almıyor iken %21,6'sı bu tür bir yardım almış veya almaktadır. Ayrıca katılımcıların %58,4'ü psikolojik veya psikiyatrik yardım almaya yönelik ihtiyaç hissetmediğini ifade etmiştir ve %41,6'sı ise bu tür bir yardıma ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Örnekleme dahil olan kişilere uygulanmak üzere hazırlanan formda yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, ekonomik durum, meslek, kişide psikolojik veya psikiyatrik rahatsızlığın varlığı, profesyonel destek alıp almama durumu ve bu yardıma ihtiyaç duyuyor mu soruları yer almaktadır.

Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği

Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği (CTQ), Bernstein ve arkadaşları tarafından oluşturulmuştur (Bernstein ve ark., 1994), Şar ve arkadaşları tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (Şar ve ark., 2011). Bu ölçekte kişinin yaşamının ilk yıllarında başına gelmiş veya gelmiş olabilecek olaylar hakkındadır. Ölçeğin 19

maddeden oluşan versiyonu kullanılmıştır. 5'li likert şeklinde hazırlanan ölçeğin şıkları şu şekildedir: (1) Hiçbir zaman, (2) Nadiren, (3) Kimi zaman, (4) Sık olarak ve (5) Çok sık.

Araştırma kapsamında ölçeğin alt boyutlarından olan 'fiziksel istismar' alt boyutu analize dahil edilmiştir. Sorular şöyledir: 1, 6, 9, 11, 12, 17

Suçluluk ve Utanç Ölçeği

Şahin ve Şahin tarafından oluşturulmuştur (Şahin & Şahin, 1992). Ölçek suçluluk ve utanç duyguları için ayrı ayrı puanlanmaktadır. Duygunun yoğun yaşanması alınan puanın yükselmesine sebep olmaktadır. 5'li likert olarak hazırlanan ölçek 24 maddeden oluşmaktadır. Likert şıkları şu şekildedir: (1) Hiçbir rahatsızlık duymazdım, (2) Biraz rahatsızlık duyardım, (3) Oldukça rahatsızlık duyardım, (4) Epey rahatsızlık duyardım ve (5) Çok rahatsızlık duyardım.

Ölçek, analiz aşamasında 'suçluluk' ve 'utanç' olarak ayrı ayrı incelenmiştir.

Ölçeğe ait alt boyutların soruları şunlardır:

Suçluluk alt ölçeği: 3, 6, 7, 11, 12, 14, 16, 17, 21, 22, 23, 24

Utanç alt ölçeği: 1, 2, 4, 5, 8, 9, 10, 13, 15, 18, 19, 20

Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu

Coolidge ve Merwin tarafından oluşturulan ölçek 78 maddeden oluşmaktadır ve 4'lü likert yapıya sahiptir (Coolidge & Merwin, 1992). Türkçe adaptasyonu Bilge tarafından yapılmıştır (Bilge, 2018). Ölçek şıkları şu şekildedir: (1) Kesinlikle yanlış, (2) Yanlışla yakın, (3) Doğruya yakın, (4) Kesinlikle doğru.

Alt boyut olan 'narsistik kişilik bozukluğu' analize dahil edilerek çalışılmıştır. Alt boyuta ait sorular şöyledir: 4, 12, 30, 40, 50, 58, 66, 72

Kişilik İşlevsellik Değerlendirme Ölçeği Öz Bildirim Ölçeği

Morey (2017) tarafından oluşturulan ölçek Şahinöz ve Işıklı tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır (Şahinöz & Işıklı, 2024). Ölçek 80 sorudan ve 4'lü likert yapıdan oluşmaktadır. Şıklar şu şekildedir: (1) Tamamen Yanlış, Pek Doğru Değil, (2) Kısmen Doğru, (3) Genellikle Doğru, (4) Tamamen Doğru.

İşlem

Araştırma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Kurulundan onay alarak yapılmıştır (Araştırma Kod No: 2024/468). Türkiye örnekleminde 18-65 yaş arası bireylerin bilgilendirilmiş onamı alındıktan sonra 'Çocukluk Çağı

Travmaları Ölçeği', 'Suçluluk ve Utanç Ölçeği', 'Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu' ve 'Kişilik İşlevsellik Değerlendirme Ölçeği Öz Bildirim Ölçeği' veri toplama araçları araştırmacılar tarafından dağıtılarak çevrimiçi şekilde veriler toplanmıştır. Katılımcılara sunulmuş olan bilgilendirilmiş onamda katılımcılara ait kişisel hiçbir bilgi alınmamıştır. Bunun nedeni, kişilerin herhangi bir tedirginlik hissetmeyerek çözmesinin istenmesidir. Bu ölçme araçlarından elde edilen veriler SPSS 27 paket programı aracılığı ile analiz edilmiştir.

Toplamda 680 kişiye ulaşılmıştır fakat bazı katılımcıların soruları boş bırakması ya da yanlış yazması nedeniyle 654 kişinin verileri analize dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan analiz yöntemleri; Frekans, Yüzde, Standart Sapma, Ortalama, Pearson Korelasyon Analizi, Bağımsız Gruplar İçin t Testi, ANOVA, Hiyerarşik Regresyon Analizi ve Paralel Çoklu Aracı Değişken Analizi' dir.

Analizlerden elde edilen bulgular açıklanarak literatürde yer alan daha önceki çalışmalardan yararlanılarak tartışma kısmında tartışılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler IBM SPSS 27.0 programı ve PROCESS v4.2 eklentisi kullanılarak analiz edilmiştir. Değişkenlerin normallik analizleri için basıklık ve çarpıklık değerleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi yapılmıştır. Analizlerde kolaylık sağlaması amacıyla en çok etkileyen travmatik olay değişkeni birbiri ile ilişkili olaylar gruplanarak yeniden kodlanmıştır. Çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide suçluluk ve utancın aracı rolünü incelemek için Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process yöntemi kullanılarak Aracı Değişken Analizi yapılmıştır. Modelde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi x , narsistik kişilik özellikleri y , suçluluk m_1 ve utanç m_2 olarak alınmıştır. Aracılık etkisini değerlendirmek için bootstrapping işlemi uygulanmıştır (Preacher & Hayes, 2008). Bu yöntemle 10.000 kişi ile yeniden örnekleme yapılarak katsayı ve güven aralıkları oluşturulmuştur. Oluşan %95 güven aralıklarının sıfır içermemesi etkilerin anlamlı olduğunu göstermektedir (Hayes, 2013).

Analiz sonucu elde edilen bulgular bir sonraki başlıkta belirtilmiştir ve çalışmanın tartışma bölümünde literatür ile birlikte tartışılmıştır.

Bulgular

Bulgu değerlendirmesi aşamasında analizler için İstatistik SPSS 27 paket programı kullanılmıştır.

Araştırmaya ilişkin ölçek ve alt boyutlarının betimleyici bulgularına ait tablo aşağıda verilmiştir:

Tablo 3						
Araştırma Ölçek ve Alt Ölçeklerine Ait Betimleyici Bulgular						
Değişken	N	Min.-Maks.	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
SUÖ	654	1-5	3,73	0,62	-0,64	0,82
Suçluluk	654	1-5	4,05	0,72	-0,98	0,94
Utanç	654	1-5	3,41	0,70	-0,18	-0,21
ÇÇT	654	0,16-2,74	1,17	0,27	0,64	2,90
Fiziksel İstismar	654	0-3,83	0,26	0,43	3,16	14,65
CATI	654	1-4	2,31	8,56	0,29	-0,18
Narsistik Kişilik Özellikleri	654	1-4	2,5	0,5	-0,78	-0,21

Not: SUÖ: Suçluluk ve Utanç Ölçeği; ÇÇT: Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği; CATI: Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu

Aşağıdaki tabloda değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisine ait bilgiler sunulmuştur:

Tablo 4							
Araştırma Ölçek ve Alt Ölçekleri Arasındaki Korelasyonel İlişkiler							
	1	2	3	4	5	6	7
1. SUÖ	-						
2. CATI	0,17**	-					
3. ÇÇT	-0,04	0,16**	-				
4. SUÖ F1	0,88**	0,01	-0,07	-			
5. SUÖ F2	0,87**	0,28**	-0,01	0,52**	-		
6. CATI F1	0,13**	0,85**	0,21**	-0,03	0,27**		
7. ÇÇT F1	-0,16**	0,25**	0,57**	-0,22**	-0,06	0,18**	-

**= $p < 0,01$

Not. SUÖ: Suçluluk ve Utanç Ölçeği, CATI: Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu, ÇÇT: Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, SUÖ F1: Suçluluk ve Utanç Ölçeği Suçluluk Alt Boyutu, SUÖ F2: Suçluluk ve Utanç Ölçeği Utanç Alt Boyutu, CATI F1: Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu Narsistik Kişilik Bozukluğu Alt Boyutu, ÇÇT F1: Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği Fiziksel İstismar Alt Boyutu

Yapılan Pearson Korelasyon Analizine göre narsistik kişilik özellikleri ile çocukluk çağı fiziksel istismarı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,18$, $p < 0,01$). Çocukluk çağı fiziksel istismarı ile suçluluk arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-0,22$, $p < 0,01$). Çocukluk çağı fiziksel istismarı ile utanç arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=-$

0,06, $p=0,11$). Suçluluk ile narsistik kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=-0,03$, $p=0,44$). Utanç ile narsistik kişilik özellikleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,27$, $p < 0,01$).

Aşağıdaki tabloda PROCESS Macro ile yapılan analiz sonucu elde edilen etki yollarına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 5				
ÇÇT-Fİ Ölçeği İle CATI-NKÖ Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkide SUÖ-S ve SUÖ-U Ölçek Toplam Puanlarının ve Ortak Değişkenlerin Dolaylı Etkileri				
%95 Güven Aralığı				
	b	SH	Alt Limit	Üst Limit
Dolaylı Etki- a_1b_1 yolu ÇÇT-Fİà SUÖ-Sà CATI-NKÖ	0,05	0,02	0,02	0,1
Dolaylı Etki- a_2b_2 yolu ÇÇT-Fİà SUÖ-Uà CATI-NKÖ	-0,03	0,02	-0,07	0,01
Doğrudan Etki- c' yolu ÇÇT-Fİà CATI-NKÖ	0,24	0,05	0,14	0,34
Toplam Etki- $c' + a_1b_1 + a_2b_2$ ÇÇT-Fİà SUÖ-Sà CATI-NKÖ + ÇÇT-Fİà SUÖ-Uà CATI-NKÖ + ÇÇT-Fİà CATI-NKÖ	0,22	0,05	0,12	0,32
Not: Standardize olmayan regresyon katsayıları (b) gösterilmiştir; SH: Standart Hata; ÇÇT-Fİ: Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği Fiziksel İstismar Alt Ölçeği; CATI-NKÖ: Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu Narsistik Kişilik Bozukluğu Alt Ölçeği, SUÖ-S: Suçluluk ve Utanç Ölçeği Suçluluk Alt Ölçeği ve SUÖ-U: Suçluluk ve Utanç Ölçeği Utanç Alt Ölçeği *İstatistiksel olarak anlamlı (güven aralığında sıfır değerinin bulunmadığı) etkiler.				

Çocukluk çağı fiziksel istismarı ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide suçluluk ve utancın aracı rolünün incelendiği çalışmada aracı rolü analiz etmek amacı ile PROCESS Macro'da Model 4 Analizi ve bootstrapping işlemi uygulanmıştır.

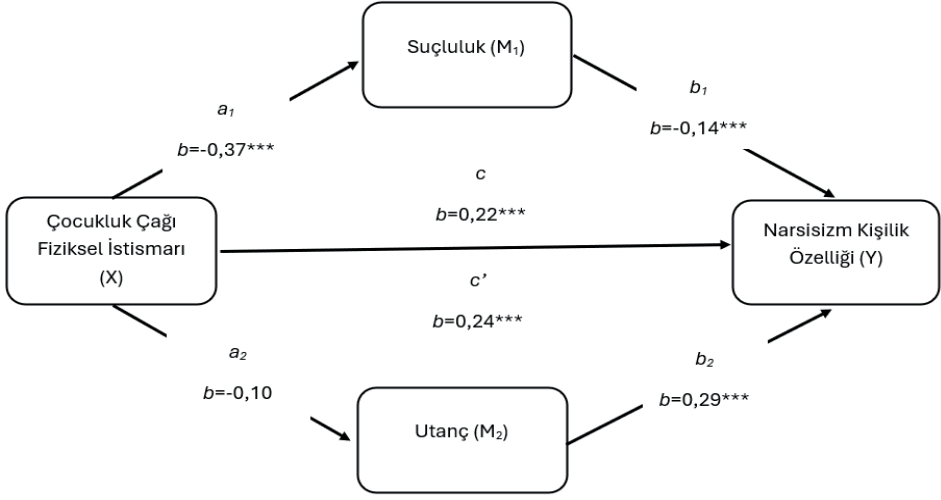
Çocukluk çağı fiziksel istismarının narsistik kişilik özelliği üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta=0,22$, $p<0,001$).

Çocukluk çağı fiziksel istismarının suçluluğu anlamlı ve negatif yönde yordadığını ($\beta=-0,37$, $p<0,01$) ve utancı anlamlı olarak yordamadığını göstermiştir ($\beta=-0,10$, $p=0,05$).

Modele suçluluk eklendiğinde dolaylı etkinin anlamlı ve aracılık rolünün istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta=-0,14$, $p<0,001$). Narsistik kişilik özelliği ile çocukluk çağı fiziksel istismarı arasındaki ilişkide suçluluğun aracılık rolü kısmi aracılıktır ($\beta=-0,14$, 95% CI=0,02, 0,09).

Modele utanç eklendiğinde aracılık rolünün anlamlı olmadığı görülmektedir ($\beta=-0,10$, $p=0,11$).

Aşağıdaki şekilde bu bulgulara ilişkin araştırma modeli yer almaktadır.

*** $p<0,001$

Şekil 1: Narsistik Kişilik Özellikleri ve Çocukluk Çağı Fiziksel İstismarı Arasındaki İlişkide Suçluluk ve Utancın Aracı Rolüne İlişkin Model

Aşağıdaki tabloda elde edilen bulgular sonucunda hipotezlere ilişkin bilgiler verilmiştir.

Hipotezler	Kabul Edilenler	Kabul Edilmeyenler
18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi arttıkça narsistik kişilik özellikleri görülme olasılığı artmaktadır.		
18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi arttıkça suçluluk duygusu artmaktadır.		
18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi arttıkça utanç duygusu artmaktadır.		
18-65 yaş bireylerde narsistik kişilik özellikleri görülme olasılığı arttıkça suçluluk duygusu artmaktadır.		
18-65 yaş bireylerde narsistik kişilik özellikleri görülme olasılığı arttıkça utanç duygusu artmaktadır.		
18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide suçluluğun aracı rolü bulunmaktadır.		
18-65 yaş bireylerde çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide utancın aracı rolü bulunmaktadır.		

Sonuç ve Tartışma

Çocukluk çağı travmaları ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide suçluluk ve utancın aracı rolünü açıklamaya çalışan bu araştırmada, Türkiye’de yaşayan 18-65 yaş arası bireylere ‘Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği’, ‘Suçluluk ve Utanç Ölçeği’, ‘Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu’ ve ‘Kişilik İşlevsellik Değerlendirme Ölçeği Öz Bildirim Ölçeği’ uygulanarak veri toplanmıştır. Örneklemi 346 kadın ve 308 erkek olmak üzere toplam 654 kişi oluşturmaktadır.

Araştırmaya ait çocukluk çağı fiziksel istismarı ile narsistik kişilik özellikleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan literatür taramasında ilgili değişkenler ile yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durumun çalışmanın özgünlüğünü sağlayan bir nokta olduğu çıkarımı yapılmıştır. Çocukluk çağı fiziksel istismarı ile suçluluk duygusu arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Aytaçalp ve Durat’ ın (2019) çalışmasına göre ÇÇT ölçeğinin tüm alt boyutları ve ÇÇTSU ölçeği arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Çocukluk çağı fiziksel istismarı ile utanç duygusu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yapılan bir çalışmada korkulu bağlanma ile utanç duygusu arasında çocukluk çağı travması arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir (Deniz, 2006). Narsistik kişilik özellikleri ile suçluluk duygusu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Uji ve arkadaşlarının (2012) yaptığı çalışmada narsisizmin suçluluk üzerinde anlamlı bir etkisi saptanmamıştır ve bu bulgu araştırmayı destekler niteliktedir. Narsistik kişilik özellikleri ile utanç duygusu arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan bir çalışmada Narsisizm ile utanç arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Barelds & Dijkstra, 2010). Stoessel (2007) yapmış olduğu bir çalışmada kırılğan narsist kişilerin büyülenmeci narsist kişilere göre daha fazla utanç yaşadığını elde etmiştir. Montebanarocci ve arkadaşları (2004), yaptıkları çalışmada narsisizm ile suçluluk ve utanç arasında negatif yönde anlamlı ilişki saptanmıştır. Çocukluk çağı fiziksel istismar deneyimi ile narsistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkide suçluluk ve utancın aracı rolü incelendiğinde modele suçluluk eklendiğinde anlamlı kısmi aracılık gösterdiği bulunurken modele utanç eklendiğinde aracılık rolü anlamlı bulunamamıştır. Literatür tarandığında suçluluk ve utancın aynı anda aracı rol ilişkisi incelendiği çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu özelliği ile literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5™ (5th ed.)*. American Psychiatri Publishing, Inc. doi:<https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Arkar, H. (2008). *Cloninger'in Mizaç ve Karakter Boyutları ile Kişilik Bozuklukları Arasındaki İlişki*. Klinik Psikiyatri.
- Arslan, A. (tarih yok). Hastalıkların uluslararası sınıflandırılması (ICD), ICD'nin versiyonları, ICD-10'nun kullanım şekli, klinik kodlama. İzmir.
- Arslandaş, H., Erkayran, O., Dereboy, Ç., Eskin, M., & Dereboy, F. (2019). *Kişilik bozukluğunda cinsel fiziksel istismar: Menderes kişilik bozukluğu araştırma sonuçları*. Klinik Psikiyatri Dergisi. doi:10.5505/kpd.2018.44265
- Aytaçalp, A., & Durat, G. (2019). *Karabük üniversitesi öğrencilerinde çocukluk çağı travmalarının suçluluk-utanç duyguları ve benlik saygısı ile ilişkisinin incelenmesi*. Sağlık Akademisi Kastamonu. doi:10.25279/sak.499339
- Bach, B., & Bernstein, D. P. (2018). Schema therapy conceptualization of personality functioning and traits in ICD-11 and DSM-5. *Current Opinion in Psychiatry*, 32(1), s. 1-12. doi:10.1097/YCO.0000000000000464
- Bader, P. (2022). A New ICD-11 Category: Personality Difficulty. *Dtsch Arztebl Int*, 119(27-28), s. 491. doi:10.3238/arztebl.m2022.0190
- Barelds, D. P., & Dijkstra, P. (2010). Narcissistic Personality Inventory: Structure of the adapted Dutch version. *Scandinavian Journal of Psychology*, 51(2), s. 132-138. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2009.00737.x>
- Bernstein, D. P., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J., Lovejoy, M., Wenzel, K., . . . Ruggiero, J. (1994). *Initial reliability and validity of a new retrospective measure of child abuse and neglect*. Am J Psychiatry. doi:10.1176/ajp.151.8.1132
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52(4), s. 223-229.
- Bilge, Y. (2018). *A brief inventory for DSM-5 personality disorders: The development of Coolidge Axis II Inventory Plus Turkish-Short Form*. Anatolian Journal of Psychiatry. doi:10.5455/apd.302642951
- Brown, J., Cohen, P., Johnson, J. G., & Smailes, E. M. (1999). Childhood abuse and neglect: specificity of effects on adolescent and young adult depression and suicidality. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Pshchiatry*, 38(12), 1490-1496. doi:10.1097/00004583-199912000-00009.
- Cirhinoğlu, F. G., & Güvenç, G. (2011). Utanç eğilimi, suçluluk eğilimi ve psikopatoloji. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), s. 248-267.
- Coolidge, F. L., & Merwin, M. M. (1992). *Reliability and Validity of the Coolidge Axis II Inventory: A New Inventory for the Assessment of Personality Disorders*. Journal of Personality Assessment. doi:https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5902_1

- Çakar Savi, F., İkiz, F. E., & Asıcı, E. (2018, Mart). Çocukluk Çağı Travmaları ve Umutsuzluğun Psikolojik Belirtileri Yordama Düzeyi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(14), s. 85-100.
- Çolak, B., Kokurcan, A., & Özsan, H. H. (2010). DSM'ler Boyunca Travma Kavramının Seyri. *Kriz Dergisi*, 18(3), s. 19-26. doi:https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000322
- Demirci, K. (2016). *Çocukluk Çağı Travmaları ve Obsesif Kompulsif Belirtilerin İlişkisinin İncelenmesi*. Journal of Mood Disorders. doi:10.5455/jmood.20160303113111
- Demirkapı Şahin, E. (2013). *Çocukluk Çağı Travmalarının Duygu Düzenleme ve Kimlik Gelişimine Etkisi ve Bunların Psikopatolojiler ile İlişkisi*. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Deniz, M. E. (2006). Ergenlerde Bağlanma Stilleri ile Çocukluk İstismarları ve Suçluluk-Utanç Arasındaki İlişki. *Eurasian Journal of Educational Research*(22), s. 89-99.
- Eikenaes, I., Egeland, J., Hummelen, B., & Wilberg, T. (2015, Mart 27). Avoidant personality disorder versus social phobia: the significance of childhood neglect. 10(3). PLoS One. doi:10.1371/journal.pone.0122846
- Ekselius, L. (2018). Personality disorder: a disease in disguise. *Uppsala Journal of Medical Sciences*, 123(4), s. 194-204. doi:<https://doi.org/10.1080/03009734.2018.1526235>
- Faraji, H., & Fırat, B. (2022). Yeme Bozuklukları ve Duygular. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), s. 153-174.
- Güneri Yöyen, E. (2017). Childhood trauma and self-respect. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), s. 267-282. doi:<https://doi.org/10.24289/ijsser.274033>
- Harder, D. W. (1995). Shame and guilt assessment, and relationships of shame- and guilt-proneness to psychopathology. J. P. Tangney, & K. W. Fischer (Dü) içinde, *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* (s. 368-392). Guilford Press.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. The Guilford Press.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional* (2. b.). New York: The Guilford Press.
- İlk, G., & Bilge, Y. (2023). *Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Kişilik Bozuklukları Belirtilerini Yordayıcı Etkilerinin Ergenlerde İncelenmesi*. Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi. doi:10.31461/ybpd.1400840
- Kourt, R. (2011). *18-24 Yaş Arası Üniversite Öğrencilerinde Çocukluk Çağı Travmaları'nın Dissosiyatif Yaşantılar Ve Suçluluk-Utanç Duyguları İle İlişkisinin İncelenmesi*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Krueger, R. F., & Hobbs, K. A. (2020). An Overview of the DSM-5 Alternative Model of Personality Disorders. *Psychopathology*, 53(3-4), s. 126-132. doi:doi:10.1159/000508538

- Lewis, M., Sullivan, M. W., Stanger, C., & Weiss, M. (1989). Self development and self-conscious emotions. *Child Development*, 60(1), s. 146-156. doi:<https://doi.org/10.2307/1131080>
- Loewy, R. L., Corey, S., Amirfathi, F., Dabit, S., Fulford, D., Pearson, R., ... Vinogradov, S. (2019). Childhood trauma and clinical high risk for psychosis. *Schizophrenia Research* (s. 10-14). içinde doi:<https://doi.org/10.1016/j.schres.2018.05.003>.
- Magnativa, J. J. (2004). Classification, Prevalence, and Etiology of Personality Disorders: Related. J. J. Magnavita (Dü.) içinde, *Handbook of Personality Disorders: Theory* (s. 3-23). New Jersey: John Wiley and Sons.
- Malatyalı, A. (2020). *Kişilik Bozuklukları ile Benlik Algısı Öz Şefkat ve İçgörüyü Değişkenlerinin İlişkisi*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Montebarocci, O., Surcinelli, P., Baldaro, B., Trombini, E., & Rossi, N. (2004). Narcissism Versus Proneness to Shame and Guilt. *Psychological Reports*, 94(3), s. 883-887. doi:<https://doi.org/10.2466/PRO.94.3.883-887>
- Morey, L. C. (2017). *Development and initial evaluation of a self-report form of the DSM-5 Level of Personality Functioning Scale*. Psychological assessment. doi:<https://doi.org/10.1037/pas0000450>
- Müldür, S. (2003). Bilgisayar Destekli Uluslararası Haastalık Kod Bulma Sistemi. *Politeknik Dergisi*, 6(1), s. 353-357.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), s. 879–891. doi:<https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>
- Runyan, D., Wattam, C., Ikeda, R., Hassan, F., & Ramiro, L. (2002). *Child Abuse and Neglect by Parents and Other Caregivers*. Switzerland: World Health Organization 20.
- Silfver, M. (2007). Coping with guilt and shame: a narrative approach. *Journal of Moral Education*, 36(2), s. 162-183. doi:<https://doi.org/10.1080/03057240701325274>
- Söylenmez, S., Koyuncu, M., & Amado, S. (2018). Utanç ve Suçluluk Duygularının Bilişsel Psikoloji Kapsamında Değerlendirilmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, 38(2), s. 259-288. doi:10.26650/SP2018-0021
- Stoessel, B. J. (2007). *Facets of the self in grandiose and vulnerable narcissism: Implicit self-esteem, explicit self-esteem and shame*. Massachusetts: ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Şahin, N. H., & Şahin, N. (1992). *Adolescent guilt, shame, and depression in relation to sociotropy and autonomy*. The World Congress of Cognitive Therapy.
- Şahinöz, Ş., & Işıklı, S. (2024). Kişilik İşlevsellik Düzeyi-Öz Bildirim Ölçeği: Türkçe Uyarlama Çalışması. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 13(2), s. 209–221. doi:10.5455/JCBPR.188822

- Şar, V., Öztürk, E., & İkikardeş, E. (2011). *Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeğinin Türkçe Uyarlamasının Geçerlilik ve Güvenilirliği*. Türkiye Klinikleri J Med Sci. doi:10.5336/medsci.2011-26947
- Tangney, J. P., & Dearing, R. L. (2002). *Shame and guilt*. New York: Guilford Press.
- Tekçe, E., & Bilge, Y. (2023). Narsisizm ile utanç ve suçluluk ilişkisi: Sistematik bir derleme. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 7(13), s. 43-73. doi:10.31461/ybpd.1301275
- Tomkins, S. S. (1991). *Affect, imagery, consciousness: Anger and fear*. New York: NY: Springer.
- Töre, T. (2023). Comparative Examination of ICD-11 and DSM-5 Alternative Model in Personality Disorders. *Psikiyatri Güncel Yaklaşımlar*, 15(1), s. 189-202. doi:doi:10.18863/pgy.1071669
- Tracy, J. L., & Robins, R. W. (2004). Putting the self into self-conscious emotions: A theoretical model. *An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 15(2), s. 103-125. doi:https://doi.org/10.1207/s15327965pli1502_01
- Trull, T. J., & Widiger, T. A. (2013). Dimensional models of personality: the five-factor model and the DSM-5. *Dialogues Clin Neurosci*, 15(2), s. 135-146. doi:10.31887/DCNS.2013.15.2/trull
- Uji, M., Nagata, T., & Kitamura, T. (2012). Narcissism: Its function in modulating self-conscious emotions. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 76(3), s. 211-234. doi:https://doi.org/10.1521/bumc.2012.76.3.211
- Vibhakar, V., Allen, L. R., Gee, B., & Meiser-Stedman, R. (2019). A systematic review and meta-analysis on the prevalence of depression in children and adolescents after exposure to trauma. *Journal of Affective Disorders*, 255, 77-89. doi:10.1016/j.jad.2019.05.005
- World Health Organization. (2022). *World Health Statistics 2022*. World Health Organization: https://www.who.int/news/item/20-05-2022-world-health-statistics-2022 adresinden alındı
- Yargıç, İ., Ersoy, E., & Batmaz Oflaz, S. (2012). *Çocukluk çağı travmalarının intihar girişimi ve kendine zarar verme davranışı ile ilişkisi*. Anadolu Psikiyatri Dergisi.
- Yıldız, B., Demir, V., & Ünübol, H. (2019). Yeme tutumunun cinsiyet değişkenine göre duygusal şemalarla olan ilişkisinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(4), s. 405-417.

Sosyal Medyada Siyasal İletişim: 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri YouTube Reklamları Analizi

Javid ZEYNALOV*

Şükrü BALCI**

Öz: Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda, sosyal medya platformları yeni iletişim ortamı olarak siyasal faaliyetlerin yürütüldüğü bir yer haline gelmiştir. Bununla birlikte, sosyal medya platformları, bireylerin siyasal iletişim bağlamında karar alma ve uygulama süreçlerine doğrudan etki edebilecek bir güce ve öneme sahiptir. Sosyal medya, siyasal kampanya ve seçim stratejilerinde etkili bir rol oynayarak, parti ve adayların seçmenleri kendilerine oy vermeye yönlendirmeleri ve seçmenle doğrudan bağ kurmaları açısından önemli fırsatlar sunmuştur. Bu çalışmanın amacı, 31 Mart 2024 İstanbul Yerel Seçimleri sürecinde AK Parti adayı Murat Kurum ile CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun YouTube'u siyasal iletişim aracı olarak nasıl kullandıklarını analiz etmektir. Çalışmanın örneklemini, adayların resmi YouTube kanallarında yayınlanan toplam 128 siyasi reklam oluşturmaktadır. Çalışmada yöntem olarak içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, her iki adayın da pozitif bir reklam dili kullanmaya ağırlık verdiğini ve bu durumun, seçmenle etkili iletişim kurma ile seçmeni ikna etme konusunda bilinçli bir strateji izlediklerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Siyasal Reklam, YouTube, 2024 Yerel Seçimleri.

JEL Kodları: Z00, D72.

Political Communication on Social Media: March 31, 2024 Local Elections YouTube Advertisements Analysis

Abstract: In line with the developments in information and communication technologies, social media platforms have emerged as new communication environments where political activities are increasingly conducted. These platforms possess significant power and influence in shaping individuals' engagement in political communication, particularly in decision-making and implementation processes. Social media has played an active role in political campaigning and electoral strategies by providing political parties and candidates with important opportunities to persuade voters and establish direct connections with them. This study aims to analyze how the AK Party candidate Murat Kurum and the CHP candidate Ekrem İmamoğlu utilized YouTube as a tool for political communication during the 31 March 2024 İstanbul Local Elections. The sample of the study consists of 128 political advertisements published on the official YouTube channels of the two candidates. Content analysis was employed as the research method. The findings indicate that both candidates predominantly adopted a positive political discourse in their advertisements, suggesting a deliberate strategy to establish effective communication with voters and influence their decision-making processes.

Keywords: Political Communication, Political Advertising, YouTube, 2024 Local Election.

JEL Codes: Z00, D72.

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Programı, Konya, Türkiye. / PhD student, Selcuk University, Department of Journalism, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9669-737X, E-posta/E-mail: j.zeynalovf@gmail.com

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Konya, Türkiye. / Prof. Dr., Selcuk University, Department of Journalism, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-0477-0622, E-posta/E-mail: sukrubalci@selcuk.edu.tr

Giriş

Siyasal iletişim, iktidar, iletişim stratejileri, rıza inşası, algı yönetimi ve propaganda gibi çeşitli kavramlarla ilişkilendirilen geniş kapsamlı bir disiplindir. Ağırlıklı olarak seçim dönemlerinde, siyasi partilerin stratejik iletişim faaliyetlerinde belirgin bir yoğunlaşma gözlemlenmektedir (Ayhan ve Umunç, 2018, s. 1290). Günümüz siyasal yaşamında, seçim süreçlerinde yürütülen kampanyalar ve bu süreçlere eşlik eden siyasal iletişim stratejileri, en görünür ve etkili faaliyetler arasında yer almaktadır. Bu tür faaliyetlerin temel amacı, siyasal aktörlerin kendi halkına ve seçmen kitlesine ulaşmalarını sağlamakla birlikte, bunun ötesinde seçmen davranışları üzerinde yönlendirici ve etkili bir rol üstlenmeleridir. Batılı toplumlarda olduğu gibi, Türkiye’de de siyasal aktörlerin genel ve yerel seçimlerde kendi seçmenlerine ulaşmak konusunda belirli zorluklarla karşılaştığı bilinmektedir (Avcı ve Karahan, 2020).

Siyasal iletişim faaliyetlerinin siyasal yapısı, siyasal aktörlerin varlığı, seçmenin algı ve davranışı üzerinde yön vermeyi başarmak, medya ve seçim stratejilerini pek çok bileşenine yansırken, tüm bunların bir araya getirilerek incelenmesi ve bu doğrultuda siyasal iletişimde gelinecek noktaya ilişkin çıkarımlarda bulunulmasını gerektirmektedir (Damlapınar, 2015, ss. 22-23).

Siyasal iletişimin birden fazla tanımının yapılması, siyasal iletişim olgusunun ve sürecinin tarihsel gelişim içerisinde ele alınarak değerlendirilmesi yapılacak çalışmaları değerli kılmaktadır. Aziz’e (2011) göre, 21. yy’ın bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişim dönemine isabet etmesi ve bu gelişmelerin tüm alanlarda yaygınlaşarak, somut bir şekilde boy göstermesi hiç de tesadüfi değildir. Ayrıca, bu gelişmelerin toplumların siyasallaşması ve katılımcı bir demokrasi kültürünün kök salması bariz somut delil olarak görülmektedir. Sosyal medya platformlarının siyasal iletişim alanındaki yaygın kullanımı, iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin önemli katkısıyla gerçekleşmektedir (Aziz, 2013, ss. 3-4).

Siyasal iletişimin araştırma alanı olarak gelişmesi ve kısa sürede yaygınlık kazanması, kitle iletişim araçlarında yaşanan teknolojik dönüşümlerle doğrudan bağlantılıdır. İlk dönemlerde bu alandaki çalışmalarda öncelikli odak, siyasal partilerin seçim süreçlerindeki kamuoyu araştırmaları ve kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkilerinin incelenmesi olmuştur. Erdoğan’a göre, siyasal aktörler tarafından iletilen toplum odaklı mesajlar, yalnızca siyasal iletişim sürecini şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında da kendi etkisini gösterir (Erdoğan, 1997, s. 194). Özellikle II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında, siyasal iletişim alanında yapılan çalışmaların sayısı arttığı ve bu alana yönelik akademik ilginin belirgin biçimde yoğunlaştığı

görülmektedir (Uzun, 2022, s. 110). Türkiye’de siyasal iletişim alanına yönelik akademik çalışmaların oldukça geç başladığı ve bu alandaki ilk araştırmanın Prof. Dr. Muammer Aksoy tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Söz konusu çalışma, 1950–1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti’nin radyo yayınlarını incelemektedir (Aziz, 2013, s. 194).

Tokgöz’e göre siyasal iletişim, siyasal iktidarın veya muhalefetin, seçmenlere ya da halka politik mesajlarını iletme sürecidir. Bu süreç, medya, kamuoyu araştırmaları, propaganda teknikleri, seçim kampanyaları ve halkla ilişkiler stratejileri gibi çeşitli araçlar ve yöntemlerle gerçekleşmektedir. Tokgöz, siyasal iletişimin amacını, politik aktörlerin kitlelerle etkileşim kurarak kamuoyunu etkilemek ve yönlendirmek olarak tanımlamıştır (Tokgöz, 2020, ss. 13-14). Bu bağlamda, politik aktörlerin kendi kitlelerine ve seçmenlerine kısa sürede ulaşabilmeleri ve genel ya da yerel seçim süreçlerinde etkili bir seçim kampanyası başlatıp yürütebilmeleri için uygun iletişim ortamlarının ve araçlarının mevcut olması gerekmektedir. Bununla birlikte, politik aktörlerin uzun yıllar boyunca kendi kitlelerine geleneksel medya araçları aracılığıyla hitap etmeleri, teknolojik gelişmelerin etkisiyle yerini giderek yeni medya araçlarının kullanımına bırakmıştır. Türkiye özelinde bu dönüşüm, 2000’li yılların başından itibaren belirginleşmiştir. Nitekim, Türkiye’de internet altyapısının gelişimi ve yaygın kullanımı, politik aktörlerin seçim kampanyalarını ve siyasal iletişim stratejilerini yeni medya araçları doğrultusunda yeniden şekillendirmelerine olanak tanımıştır (Aldemir ve Çambay, 2021, s. 65).

Yeni medya araçlarını geleneksel medya araçlarından ayıran başlıca özelliklerden biri, çift yönlü iletişim imkanı sunmalarıdır; bu özellik, sıklıkla demokratik bir iletişim biçimi olarak değerlendirilmekte ve temel anlamda etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki, yeni medya araçlarının etkin biçimde kullanılması, zaman ve mekâna bağlılık gibi uzamsal sınırlılıkların aşılmasını sağlamış; bilginin eşzamanlı ve hızlı bir şekilde dolaşıma girmesine, geniş kitlelere erişimini mümkün kılmıştır. Bunun yanı sıra, düşük maliyetli iletişim ağlarının kurulmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzde sosyal medya platformları, birtakım iletişim becerilerini gerektirmesi bakımından siyasal iletişim sürecindeki çeşitli eksiklikleri telafi etmiş ve bireylerin siyasal katılım süreçlerinde aktif roller üstlenmelerine olanak tanımıştır (Bostancı, 2014, ss. 86-87).

Bu çalışma, 31 Mart 2024 tarihinde gerçekleşen Yerel Seçimler kapsamında, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı için yarışan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) adayı Murat Kurum ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adayı Ekrem İmamoğlu’nun siyasal kampanya süreçlerinde sosyal medya mecralarından biri olan YouTube’u nasıl kullandıklarını, resmi YouTube kanallarında

paylaştıkları siyasi reklamlar üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Nitekim, her iki adayın yürüttüğü seçim kampanyaları, siyasal iletişim aracı olarak YouTube mecrası üzerinden seçmenlere aktarılmaktadır.

Araştırma kapsamında, 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri'nde adayların YouTube sosyal medya platformunu siyasal iletişim stratejilerinin bir parçası olarak ne derece etkili kullandıklarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada, adayların siyasi reklam içeriklerini YouTube aracılığıyla nasıl sundukları, bu içeriklerin etkileşim düzeyleri ile izleyici odaklı sunum biçimleri analiz edilmekte; bu doğrultuda, söz konusu içeriklerin seçmenler üzerinde oy verme davranışları konusunda olası etkileri tartışılmaktadır. Günümüzde seçim stratejilerinde YouTube gibi dijital platformların, ülkenin geleceğinde söz sahibi olacak siyasal aktörlerin, seçmen kitlesini içerik yoluyla etkileme ve yönlendirme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Balcı ve Sarıtaş'a (2022) göre, seçim kampanyalarının iletişim aracı olarak geleneksel medyadan kopartılarak yeni medya ortamlarına entegre edilmesi, siyasal aktörlerin seçim stratejilerini sosyal medya platformlarına özgü biçimde tasarladıklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, önceden yapılandırılmış bir siyasal iletişim stratejisi çerçevesinde yürütülen seçim kampanyası sürecinin, hem daha verimli sonuçlar doğuracağı hem de daha geniş kitleler üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle yeniden şekillenen siyasal iletişim ve dijitalleşme süreci, 21. yüzyılda sosyal medya platformları arasında yer alan YouTube ekseninde yürütülen seçim kampanyası örnekleri üzerinden incelenmesini gerektirmektedir. Günümüzde sosyal medya, siyasal iletişimde önemli bir araç hâline gelmiş; siyasi partiler ve adaylar açısından bu mecraların kullanımı, geniş kitlelere ve seçmenlere seçim stratejilerini aktarma olanağı sunmuştur. Bu doğrultuda, literatürde konuya ilişkin mevcut bilimsel çalışmalar incelenmiş; teorik çerçeve kapsamında siyasal iletişim aracı olarak YouTube'un kullanımına yönelik Türkiye'de ve dünyada yapılan araştırmalara da yer verilmiştir.

Siyasal İletişimde Sosyal Medyanın Rolü

Siyasal iletişim, siyasi partiler, liderler ve kurumların kamuoyunu bilgilendirmek, ikna etmek ve harekete geçirmek amacıyla ilgilenen bir alan olarak bilinmektedir. Bu süreçte disiplinlerarası bir alan olması, tüm gelişmeleri takip etme zorunluluğu gerekmektedir. Siyasal iletişimin partilerin veya adayların seçmenler üzerindeki ikna etme potansiyelini sağlamasına ilişkin yürütülen faaliyetleri göz önünde bulundurulduğu zaman, büyük bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle siyasi katılımı sağlamak ve artırmak amacıy-

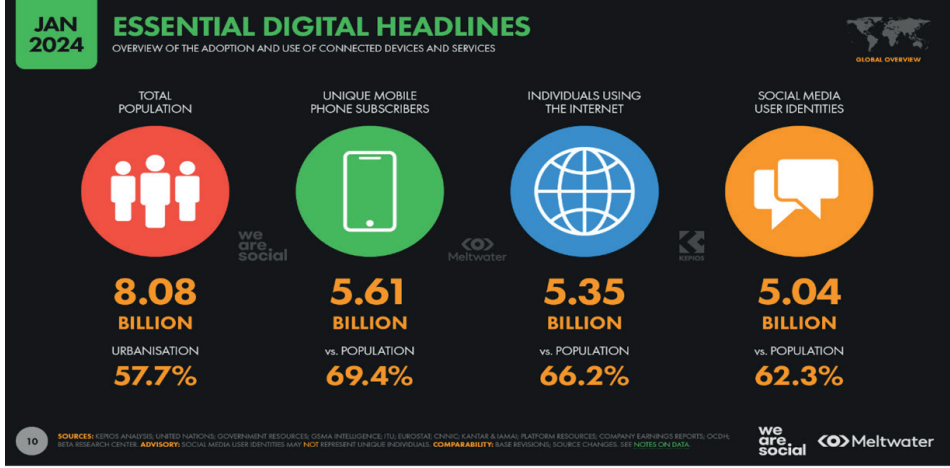
la siyasi partiler ya da adaylar siyasi kampanyalarında uzmanlar tarafından hazırlanmış iletişim stratejilerini kullanmaktadırlar. (Fidan ve Özer, 2014, ss. 214-215).

Aktaş'a göre, siyasal iletişimin birden fazla tanımının olduğunu ve bunlar arasında temel farklılıkların olmadığı belirtilmiştir. Aktaş, siyasal iletişimi yalnızca seçim süresince yürütülen iletişim çalışmaları olarak değil, hem de siyasetle ilgili bütün iletişim alanlarını kapsayan ve geniş bir alan olarak değerlendirmektedir (Aktaş, 2004, s. 49). Devran'a (2011) göre ise dijitalleşme süreciyle birlikte sosyal medya, siyasal iktidar ve muhalefetin seçmene politik mesajlarını ilettiği önemli bir iletişim aracı hâline gelmiştir. Siyasal iletişimin odak noktası genellikle seçim kampanyalarının yürütülmesi ve bu kampanyalara ilişkin stratejilerin uzun vadeli bir planlama süreci içerisinde geliştirilmesi gerektiği yönündeki tartışmalardır. Ayrıca, siyasal kampanyaların vazgeçilmez unsurlarından biri olan siyasal reklamcılık, özellikle seçim dönemlerinde siyasi partilerin, adayların ve genel anlamda politik aktörlerin tanıtımını yapmayı ve destek sağlamayı amaçlayan önemli bir iletişim aracıdır. *"Politik aktörler, siyasal süreçlerde rol alan ve bu süreçlerin yönlendirilmesinde etkili olan birey veya kolektif yapılar olarak tanımlanır"* (Wolton, 1990). Bununla birlikte, siyasal reklamcılık, politik aktörlerin kitlelerle doğrudan etkileşim kurarak kamuoyunu etkileme ve yönlendirme olanaklarını önemli ölçüde artırmıştır. Özellikle dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte, politik aktörlerin seçmenle iletişim kurmak amacıyla siyasal reklam içeriklerini sosyal medya platformları aracılığıyla paylaşmaları, stratejik bir iletişim aracı olarak seçilmesinde temel nedenlerdendir. Söz konusu siyasi reklamlar, geçmişte geleneksel medya aracılığıyla seçmenlere ulaşmayı hedeflerken, günümüzde ise internet ve sosyal medyanın kullanımıyla gerçekleşir. Yerel ve genel seçim dönemlerinde siyasal reklamcılık, seçmenlerin algılarını şekillendirmek ve oy verme davranışlarını etkilemek amacıyla yaratıcı ve stratejik mesajların iletilmesi için yeni iletişim araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca, son yıllarda sosyal medya platformlarının sunduğu imkanların etkin kullanımı, siyasal reklamcılığın önemini ve gerekliliğini daha da artırmıştır. Bunun yanı sıra, politik aktörlerin seçim kampanyası süreçlerini sosyal medya platformları özelinde farklı stratejilerle yürüttükleri görülmektedir. Politik aktörler, sosyal medya platformlarını farklı stratejilerle kullanmaktadır. Örneğin, YouTube'da uzun içerikler paylaşılırken, X (eski adıyla Twitter) mecrasında ise kısa ve etkileşim odaklı paylaşımlar yapılmaktadır.

Digital (2024) Ocak verilerine göre, dünya nüfusunun 8,08 milyar olduğu belirlenmiş olup, bu nüfusun yüzde 66'sından fazlası internet kullanıcısıdır. En güncel verilere göre ise, dünya genelinde toplam internet kullanıcı sayısının 5,35 milyar olduğu bildirilmektedir (We Are Social, 2024). *Şekil 1.* incelendiğin-

de, bu yılki raporda açıklanan verilere göre, dünya genelinde yaklaşık 5 milyarın üzerinde aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Dünya Genelinde Mobil Cihaz, İnternet ve Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri

Kaynak: We Are Social (2024)

Balcı ve Tarhan (2007) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, internet kullanımının artmasıyla birlikte seçmenlerin çevrimiçi ortamlarda yoğunlaşması ve bu alanlardaki katılımın yükselmesi, siyasal reklamcılığın internet odaklı yeni bir mecrada varlık göstermesini zorunlu kılmıştır. Geleneksel medya kanallarının, izleyicilerin davranış seçeneklerini kısıtladığı ve enformasyon akışını teşvik etme konusunda herhangi bir gelişim sağlamadığı ileri sürülmüştür. Buna karşın, internet kullanıcılarının anlık bilgiye erişim ve mevcut bilgi içeriğini kontrol etme konusundaki yüksek düzeydeki becerileri, siyasal iletişimin yeni bir boyuta geçişinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. İnternet kullanıcıları olarak tanımlanan bu grup, sosyal medya araçlarının kullanıcıları olarak da adlandırılmaktadır. Balcı ve Tarhan'a göre, internet aracılığıyla aday ve seçmen arasındaki etkileşim, siyasi şüpheliğin azalmasında olumlu bir etkiye sahiptir. Ayrıca, sosyal medyanın internet uygulamaları arasında bilgilendirme ve katılım düzeyinde seçmenler üzerindeki ikna gücünün bu aşamada daha etkili olduğu düşünülmektedir (Balcı ve Tarhan, 2007, ss. 324-325).

Günümüzde siyasal iletişim stratejisinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilen siyasal reklamlar, partiler ve adaylar açısından seçmenlere ulaşmada güçlü ve etkili bir araç olarak görülmektedir. Ayrıca, siyasal reklamların seçmenlere daha hızlı erişim imkânı sağlaması, sosyal medya odaklı farklı mecralara özgün seçim stratejilerinin gerekliliğini zorunlu kılmıştır. Sosyal medya aracılığıyla yürütülen seçim kampanyaları, reklam ve pazarlama stratejilerinin daha düşük bütçelerle oluşturulmasına olanak tanıyarak, politik aktörlerin işi-

ni maliyet açısından kolaylaştırmıştır. Nitekim, bu olumlu unsurlar bir araya getirildiğinde, siyasal iletişim ve sosyal medya arasındaki ilişkinin anlamlı ve etkili olabileceği açıkça görülmektedir (Akar, 2023, ss. 167-168).

Özellikle yerel ve genel seçim dönemlerinde politik aktörlerin sosyal medya platformlarını siyasal iletişim aracı olarak etkin biçimde kullanmaları ve siyasi reklamlarını bu mecralar üzerinden seçmene aktarması, sosyal medyanın siyasal iletişimde temel bir araç olarak konumlandırılmasında belirleyici olmuştur. Bu durumun temel nedeni, sosyal medyanın seçmenlere erişim konusunda iletici (gönderici) işlevini etkili bir biçimde yerine getirmesidir (Akyol, 2015).

Dünya genelinde siyasal iletişim ve bu bağlamda seçim stratejilerinin, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda internet ağı, sosyal medya ve benzeri platformlar aracılığıyla başarıyla uygulanması 2000'li yıllara denk gelmektedir. Örneğin, ABD'de 2000 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde internetin yeni bir kitle iletişim aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu süreçte yürütülen seçim kampanyaları kapsamında, 144 milyon ABD seçmeni, parti ya da adaylara ilişkin resmî web sitelerini kendi evlerinden ziyaret ederek bilgi edinmiştir (Kaid, 2002, akt. Balcı ve Sarıtaş, 2022, s. 244).

21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte, Facebook, Instagram, YouTube X (eski adıyla Twitter) gibi sosyal medya platformları siyasal iletişimde merkezi araçlar haline gelmiştir. Bu platformlar, seçmenlerle doğrudan iletişim kurulmasına, hızlı bilgi paylaşımına ve kamuoyunun dinamik biçimde şekillenmesine olanak sağlar. Özellikle X platformu, dünya genelinde seçim süreçlerinde politik aktörlerin kampanya faaliyetlerini duyurması ve seçmenlerle etkileşim kurması için yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bostancı'ya (2014) göre, sosyal medyada siyasal iletişimin ortaya çıkışı başta Facebook, Twitter (X) ve YouTube platformlarında yer alan parti ve adayların resmi hesapları aracılığıyla seçmen kitleyle mesajlaşması sonucunda gerçekleşirken, iletilen mesajların yanı sıra gönderici olarak nitelenen kitleden karşılık beklenilerek diyalog ortamının oluşması beklenilmiştir (Uzun, 2022, s. 115). Sosyal medya aracılığıyla siyasal iletişimin geniş seçmen kitlelerine ulaşması, özellikle 2008 yılında gerçekleştirilen ABD Başkanlık Seçimleri sırasında ön plana çıkmıştır. Bu seçim kampanyası sonucunda Barack Obama başkan seçilmiştir. Kampanya sürecinde sosyal medyanın etkin ve stratejik biçimde kullanılması, Obama'nın seçmenlerin beğenisini ve oylarını kazanmasında belirleyici olmuştur. Bu seçimden sonra dünya genelinde yürütülen seçim kampanyalarında, siyasi partilerin ya da politik aktörlerin seçmenlere ulaşabilmek, onların desteğini kazanmak ve onlarla bütünleşmek amacıyla sosyal medya platform-

larında (sosyal ağ siteleri, dijital medya araçları vb.) yer almaları önemli bir unsur haline gelmiştir. Nitekim, 2008 ABD Başkanlık Seçimleri'nde yürütülen kampanya stratejisinde Web 2.0 teknolojisinin kullanılması, iletişim teknolojilerinin siyasal iletişim sürecinde ikna edici bir araç olarak önem kazanmasına katkı sağlamıştır (Ridout, Fowler & Branstetter, 2010; Bostancı, 2014; Baloğlu, 2022; Korkut 2022).

Siyasal iletişim ile sosyal medya arasındaki ilişki, sürekli bir dönüşüm ve yenilenme süreci içerisindedir. Bu bağlamda, teknolojik gelişmelerin ve dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte, söz konusu ilişkinin gelecekte nasıl bir biçim alacağına dair çeşitli soru işaretleri gündeme gelmektedir. Bu çerçevede, siyasal iletişim ile sosyal medya arasındaki ilişkinin boyutunu belirlemeye yönelik mevcut bilimsel çalışmalar incelenmiş; farklı sosyal medya platformları üzerinden yürütülen siyasal iletişim stratejileri ve seçim kampanyalarına dair araştırmalara yer verilmiştir.

Williams ve Gulati'nin (2009, 2012) ABD kongre adaylarının seçim kampanyaları sürecinde sosyal medya platformu olarak bilinen Facebook'u ne ölçüde kullandıkları bu çalışma akademik literatüre katkı sağlamıştır. Bu araştırmada sosyal medyanın seçmenlerle etkileşimi araştırılmış ve geline nokta Facebook destekçilerinin sayısı başarı göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Buna benzer Straus, Galssman, Shogan ve Smelcer'in (2013) Twitter (X) üzerinden yaptığı araştırmada kullanıcıların üyesi olduğu parti ve adaylara ilişkin devamlı etkileşim halinde olmaları saptanmıştır. Ayrıca, 2006 Hollanda Seçimleri'nde Utz (2009) tarafından yapılan çalışmada sosyal medya ağlarının siyasal iletişim aracı olarak bu seçimde kullanıldığı tespit edilmiştir (Smelcer, 2013; Utz, 2009; akt. Baloğlu, 2022, ss. 214-215).

Kaplan ve Haenlein (2010) çalışmasına göre ise yerel ve genel seçimlerde siyasal reklamcılık, seçmen algılarını şekillendirmek ve oy verme davranışlarını etkilemek için yaratıcı ve stratejik mesajların yanı sıra yeni iletişim araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda YouTube, politik aktörlerin kendi hesaplarını oluşturarak seçmenlere kendilerini tanıtmaya ve vaat ettikleri projeleri aktarma açısından önemli bir mecradır.

Siyasal iletişim sürecinde sosyal medya ilişkisi üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendiğinde, Doğu vd., (2014) tarafından yapılan çalışmada, MHP'nin 2011 Genel Seçimleri'nde Twitter'ı kullanma biçimini inceleyerek sosyal medyanın siyasal iletişimdeki rolüne katkı sağlamıştır. Nicel ve nitel yöntemlerle gerçekleştirilen analizde, parti temsilcilerinin Twitter üzerinden seçmenle etkileşim kurma stratejileri ve içerikleri değerlendirilmiştir. Tongut ve Akman, (2014) çalışması, internet kullanımının yaygınlaştığı günümüzde,

sosyal medya siyasetçi-seçmen iletişiminin karşılıklı etkileşimli hale gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medya hesaplarından paylaşılan içerikler, siyaset kurumuna kendini ifade ve gündem oluşturma imkânı sağlarken, seçmenlere de partileri ve gündemi yakından takip etme fırsatı sunmaktadır. Ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nden Mustafa Sarıgül'ün sosyal medya hesaplarının profesyonel bir ekip tarafından yönetilmesi, siyasetçilerin sosyal medyaya verdiği önemi göstermektedir. Çalışmada, sosyal medyanın geleneksel medyaya alternatif bir siyasal iletişim aracı olarak işlevi, Sarıgül'ün 2014 Yerel Seçimleri öncesi Twitter paylaşımları üzerinden nicel ve nitel analizle incelenmiştir. Çalışmanın amacı, sosyal medyanın seçim sürecindeki siyasal iletişim rolünü ortaya koymaktır.

Akyol'un (2015) yılı çalışması ise Web 2.0 ile sosyal medya, siyasal iletişimde iki yönlü etkileşim imkanı sağlamış ve seçim kampanyalarında önemli bir araç haline gelmiştir. Bu çalışma, 2014 Türkiye Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Erdoğan ve İhsanoğlu'nun Facebook kullanımını incelerken, Baxter, Marcella ve Varfis'in (2011) araştırmasına dayanarak yapılmıştır.

Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak YouTube

Sosyal medya platformu olarak Youtube'un çok sayıda izleyici kitlesine ulaşmasında, herkese açık bir paylaşım mecrası olması ve bu özelliğinin kullanıcılar tarafından çok beğenilirken, kullanıcı sayısının da gelişmesine katkıda bulunmaktadır. *Digital* (2024) Ocak verilerine göre, sosyal medya platformu olarak, kullanıcıları üzerinde dikkat çekici yenilikleri izlemesiyle gençlere yönelik 18-25 yaş aralığında olan kişilere daha çok hitap ettiği bilinmektedir. Buna ilişkin politikacılar siyasal seçim stratejilerini bu ağda aktif olan seçmenlere ulaşmak için YouTube mecrasını aracı olarak kullanması, bu sosyal medya platformunun siyasal kampanyalarda adayların seçmenlere ulaşmak için kullandığı en önemli silah olarak değerlendirilebilir. Siyasi adayların halka açık demeçleri, siyasi reklam, bayram kutlaması, açık oturum gibi tüm faaliyetleri, siyasi partilerin, başkan adaylarının resmi YouTube kanallarında yayınlanarak seçmenlere ulaştırılması yaygın hale gelmiştir (Aziz, 2010, akt. Balcı ve Sarıtaş, 2022, s. 248).

YouTube'un etkileşim özelliğinin detaylı bir şekilde yorumlandığı zaman parti ve başkan adaylarının bu mecraayı başarılı ve etkili bir biçimde kullanılmasına yardımcı olabileceği saptanmıştır. Ayrıca, bu platformun siyasal gündem oluşturmada etkili bir araç olarak görüldüğü bilinmektedir. ABD'de gerçekleşen 2008 yılındaki seçim sürecinin başlarında, başkan adayları olarak medyaya açıklanan John Edwards, Hillary Clinton ve Barack Obama'nın adaylıklarını YouTube kanallarında yayınlanan videoların kullanımıyla bu fikri uygulama-

ya geçirdikleri yönünde kanıt niteliğinde değerlendirilir. Bu seçim kampanyasında stratejiler YouTube üzerinden seçmenlere iletilmiştir. Ayrıca, “Dear Mr. Obama” ve “Obama Girl” gibi videolar geniş kitlelere ulaşarak “umut” mesajının yayılmasına katkı sağlamıştır. YouTube, politik aktörlere siyasal içerik üretme ve paylaşma imkânı sunmuştur. Bir diğer ABD’de gerçekleşen 2012 Başkanlık Seçimleri’nde Barack Obama ve Mitt Romney’in televizyon ve YouTube üzerinden yayınladıkları reklamları incelenirken, televizyon reklamlarının daha negatif içeriğe sahipken, YouTube reklamlarındaysa daha pozitif içerik barındırdığı ve daha az siyaset odaklı çalışma yürütüldüğü tespit edilmiştir (Öztürk, 2022, ss. 237-238).

YouTube, siyasal iletişim aracı olarak aday ve partilerin kampanya sürecinde önemli bir yer tutmakta; bu platformda uygulanan reklam stratejileri ise kampanya başarısını belirlemektedir. Erken davranma, öneri geliştirme, imaj yaratma ve konumlandırma gibi sık kullanılan stratejiler, seçmen algısını şekillendirerek rakiplere karşı avantaj sağlamayı amaçlamaktadır (Ridout, Fowler & Branstetter, 2010).

Litvinenko tarafından yapılan çalışmada, Rusya’da 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri’nde yayınlanmış video içeriklerin çözümlemesi yapılırken, YouTube’un seçim sürecinde yayınlanan videolara karşıt görüşlerin baskın olduğu ve bu sebeple YouTube mecrasının siyasal iletişimde önemli bir araç olarak görülebileceği konusunda tartışmalar devam etmektedir (Litvinenko, 2021).

Türkiye’de YouTube’un siyasal iletişim aracı olarak kullanımı üzerine yapılan akademik çalışmalar, özellikle seçim kampanyaları bağlamında platformun stratejik önemini vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, YouTube’un siyasi aktörler tarafından nasıl kullanıldığını ve seçmenlerle etkileşimdeki rolünü detaylı bir şekilde analiz etmektedir.

İlknur Doğu Öztürk ve Burcu Zeybek’in (2020) çalışmasında, 23 Haziran 2019 İstanbul seçimlerinde Ekrem İmamoğlu’nun YouTube’u Binali Yıldırım’a kıyasla daha aktif kullandığı görülmüştür. İmamoğlu canlı yayınlara ve öneri stratejisine yönelirken, Yıldırım imaj yaratmaya dayalı içeriklerle öne çıkmıştır.

Şükrü Balcı ve Hamide Sarıtaş tarafından yürütülen Türkiye’de 2019 Yerel Seçimleri’nde yayınlanan siyasal reklamlar üzerine yapılmış (2022) çalışmada, siyasi partilerin YouTube’da yayınlanan video içeriklerin genellikle seçim stratejisi olarak olumlu bir reklam dilinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı siyasi partilerin video içeriklere yönelik etkileşimlere cevap vermediğini ve bu konuda hassasiyet göstermesi, başka bir bulguda bir partinin seçim videolarının yoruma kapalı olduğu tespit edilmiştir. Siyasal reklamcılıktaki yerini çok kısa bir sürede güçlendiren YouTube mecrası, siyasi partilerin veya başkan adayla-

rının olumlu imaj çizmesinde ibre rolünü sağlamaktadır. Yelda Korkut tarafından yapılan (2022) çalışmada, Türkiye’de AK Parti, CHP, MHP ve İYİ Parti’nin YouTube kanallarını analiz ederek, bu platformun siyasi partiler tarafından gençlere ve geniş kitlelere ulaşmada nasıl kullanıldığını incelemiştir. Kanal açılış tarihleri, abone sayıları, video içerikleri ve görüntüleme istatistikleri betimsel yöntemle değerlendirilmiştir.

Bu bölümde, siyasal iletişim aracı olarak YouTube’un seçim kampanyası sürecinde siyasi reklamcılığa dair bilimsel çalışmalar incelenmiş ve dünya ile Türkiye’den çeşitli örnekler sunulmuştur. Literatür taramasında, YouTube’un seçim kampanyalarında iletişim aracı olarak kullanımı özellikle 2008 ABD Seçimleri’nden sonra hem teorik hem de uygulamalı açıdan sıkça ele alınmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri’nde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı’na AK Parti adayı Murat Kurum ile CHP adayı Ekrem İmamoğlu’nun resmi YouTube kanallarında yayınlanan siyasi reklamlar üzerinden siyasal reklam stratejilerini belirlemek ve her iki adayın YouTube’u siyasal iletişim aracı olarak nasıl kullandıklarını analiz etmektir. Bu çalışmanın evrenini İstanbul’da 31 Mart 2024 Türkiye Yerel Seçimleri’nde Büyükşehir Belediye Başkanlığı için Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), adaylarının sosyal medya aracılığıyla yayınlanan siyasi seçim reklamları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), adayı Murat Kurum’un ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından (CHP), yeniden adaylığı açıklanan Ekrem İmamoğlu’nun resmi YouTube kanallarında yayınlanan siyasi reklamlar kapsamıştır.

Bu araştırmada elde edilen veriler, 31 Mart 2024 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen Türkiye Yerel Seçimleri kapsamında, Büyükşehir Belediye Başkanlığı için aday olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) adayı Murat Kurum ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından yeniden aday gösterilen Ekrem İmamoğlu’nun resmi YouTube kanallarında paylaştıkları seçim reklamlarının incelenmesi yoluyla elde edilmiştir. Söz konusu seçim kampanyalarının yürütüldüğü dönem, her iki adayın YouTube sosyal medya kanalları üzerinden gerçekleştirdikleri paylaşımlar esas alınarak, 9 Ocak – 30 Mart tarihleri siyasi reklamlar ile sınırlandırılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25.0 istatistik programına aktarılacak suretiyle bilgisayar ortamında incelenmiştir. Verilerin analizi zamanı frekans analizi yapılırken bunun yanı sıra çapraz tabloların kullanımı,

verilerin yorumlanması açısından yapılmış araştırmanı toplu bir şekilde incelenmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, elde edilen verileri içerik analizi tekniğini kullanarak yorumlanması ve bu çalışmanın güvenilirliğini sağlamak için Balcı ve Bekiroğlu (2012), Balcı ve Sarıtaş (2022) tarafından yürütülen örnek çalışmalar incelenmesi, bu çalışmanın gerçekleşmesi için katkı sağlamıştır.

Araştırmada içerik çözümlemesi yöntemi uygulanırken, bunun yanı sıra *Digital* (2024) Ocak verilerinin kullanımı da gerçekleşmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik çözümlemesi, bu çalışma için ideal bir yöntem olarak belirlenmiş ve kullanılmıştır. Krippendorff'a göre, "İçerik çözümlemesi, nitel araştırmalarda verilerin sistematik ve nesnel bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bir yöntemdir. Bu yöntem, özellikle yazılı belgeler, söylemler, medya içerikleri ve çeşitli metinler üzerindeki örtük anlamların ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Krippendorff, 2013). Schreier (2012), içerik çözümlemesini sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bir teknik olarak tanımlamakta; metinlerin derinlemesine incelenmesi, kategorize edilmesi ve yorumlanması yoluyla anlam inşa ettiğini belirtmektedir.

Çalışmada kullanılan kodlama formunun oluşturulmasında Balcı ve Bekiroğlu (2012), çalışmasından yararlanılmış ve 14 sınıflandırma sistemine sahip olan kodlama formu örnek alınırken, bu araştırmada iki farklı partiden başkan adayı göz önünde bulundurarak, "aday partisi" olarak 1 sınıflandırma sistemi eklenerek toplamda 15 sınıflandırma sistemi üzerinden kodlama yapılmıştır. Genel bir izlenim olarak "siyasal reklam stratejileri" olarak nitelenen bu başlığın altında iki farklı partiden başkan adayının YouTube resmi kanalları tarafından yayınlamış oldukları, reklamların türü, reklamda kullanılan müzikler, siyasi aktör, baskın ses ve ön plana çıkardıkları konular, reklamın çekildiği yer ve reklamın süresi formda yer almaktadır (Balcı ve Sarıtaş, 2022, s. 254).

Bulgular ve Yorum

Örneklemedeki partilerin YouTube reklam sürelerine ilişkin betimleyici istatistikler incelendiğinde, AK Parti adayı Murat Kurum'un en düşük 10 saniye, en uzun 194 saniyelik reklamlarının olduğu dikkat çekmektedir. İncelenen AK Parti adayı Murat Kurum reklamlarının (95 adet) ortalama süresinin 56,71 saniye olarak ön plana çıkmaktadır. CHP adayı Ekrem İmamoğlu reklamlarının ise en kısa 28 saniye, en uzun 191 saniye olduğu belirlenmiştir. Toplamda CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun 33 reklamının ortalama süresi 67,27 saniyedir.

Tablo 1. YouTube Siyasi Reklam Süresine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Aday Parti	N	Min.	Max.	$\bar{X}$
AK Parti	95	10,00	194,00	56,71
CHP	33	28,00	191,00	67,27

YouTube reklamlarının süresi kategorik hale getirildiğinde, mercek altına alınan reklamların yüzde 35,2'si 61 saniye ve üzeri spotlar, yüzde 27,3'ünün 46-60 saniyelik, yüzde 18,8'inin 1-15 saniyelik, yüzde 14,8'inin 31-45 saniyelik ve geride kalan yüzde 3,9'luk oranın 16-30 saniyelik spotlar olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. YouTube Siyasi Reklamlarının Kategorik Sürelerinin Yüzdelik Dağılımı

Kategorik Reklam Süresi	Sayı	Yüzde
1-15 sn	24	18,8
16-30 sn	5	3,9
31-45 sn	19	14,8
46-60 sn.	35	27,3
61 sn. ve üzeri	45	35,2
GENEL TOPLAM	128	100,0

AK Parti YouTube reklamlarının yüzde 3,2'si, CHP reklamlarının ise yüzde 6,1'i 16-30 saniyelik reklam spotları grubunda yer almaktadır. Yine AK Parti'ye ait reklamların 21,1'i, CHP reklamlarının yüzde 45,5'i 46-60 saniyelik spot grubunda bulunmaktadır. Bu sonuçlar aynı zamanda CHP'nin 46-60 saniyelik grupta daha çok reklamının olduğunu göstermektedir. CHP reklamlarının yüzde 30,3'ü, AK Parti reklamlarının ise yüzde 36,8'i 61 saniye ve üzeri gruptadır.

Tablo 3. YouTube Siyasi Reklamlarının Kategorik Sürelerinin Karşılaştırmalı Yüzdelik Dağılımı

Aday Parti	Kategorik Reklam Süresi									
	1-15		16-30		31-45		46-60		61 sn. ve üzeri	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	24	25,3	3	3,2	13	13,7	20	21,1	35	36,8
CHP	0	0,0	2	6,1	6	18,2	15	45,5	10	30,3
GENEL TOPLAM	24	18,8	5	3,9	19	14,8	35	27,3	45	35,2

YouTube reklamlarının siyasal reklam türü açısından analizi değerlendirildiğinde; AK Parti adayı Murat Kurum'un YouTube reklamlarının yüzde 92,6'i pozitif, 7,4'ü ise negatif özellikler taşımaktadır. CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun YouTube reklamlarının yüzde 97,0'inde pozitif, 3'ünde ise negatif strateji benimsenmiştir. Bu sonuçlara göre her iki aday da 2024 Yerel Seçimlerinde reklamlarında pozitif unsurları ön plana çıkarmaya çalışmıştır.

Tablo 4. YouTube Siyasal Reklam Türünün Karşılaştırmalı Yüzdelik Dağılımı

Aday Parti	Siyasal Reklam Türü			
	Pozitif		Negatif	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	88	92,6	7	7,4
CHP	32	97,0	1	3,0
GENEL TOPLAM	120	93,8	8	6,3

AK Parti adayı Murat Kurum'un pozitif reklamlarının 87,1'i konu reklamları, yüzde 12,9'ı ise imaj reklam türündedir. CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun ön planada olduğu pozitif reklamların yüzde 87,5'i konu reklamları, yüzde 12,5'i imaj reklam türünde sunulmuştur. Genel olarak bu verilerden yola çıkarak AK Parti adayı Murat Kurum ile CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun 2024 Yerel Seçimleri süresince yürüttüğü siyasal kampanyalarında, seçim öncesi ve seçim sonrası gerçekleştirilmesi mümkün görülen icraatları (özellikle ulaşım, ekonomi ve sosyal haklar gibi konularda tutum sergilemesi) ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Seçim kampanyalarında yürütülen reklam stratejilerinde büyük bir öneme sahip olan, reklam türü çeşitlemesi seçmenler üzerindeki büyük bir ikna etme çabası için önem arz etmektedir. Geline nokta da diğer çalışmalarda olduğu gibi, bu seçim kampanyasında hem imaj hem de konu reklamlarına öncelik verilmiştir (Balcı, 2006, s. 442). Batı'da yapılan seçim kampanyalarında gördüğümüz üzere, konu reklamları insanlar üzerinde ciddi imaj etkilenimleri yaratırken, imaj reklamları da nesnel bilgi sağlayarak etkili bir seçim kampanya stratejisinin geliştirilmesine katkı sağlar (Devlin, 1995, akt. Balcı ve Bekirioğlu, 2012).

Tablo 5. Pozitif ve Negatif Reklam Türlerinin Karşılaştırmalı Yüzdelik Dağılımı

Aday Parti	Pozitif Reklam Türü				Negatif Reklam Türü					
	Konu		İmaj		Doğrudan Saldırı		Doğrudan Karşılaştırma		İmalî Karşılaştırma	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	74	87,1	11	12,9	0	0,0	0	0,0	10	100,0
CHP	28	87,5	4	12,5	0	0,0	0	0,0	1	100,0
GENEL TOPLAM	102	87,2	15	12,8	0	0,0	0	0,0	11	100,0

Bununla birlikte, AK Parti adayı Murat Kurum'un 31 Mart Yerel Seçimleri döneminde yayınlanan negatif YouTube reklamlarının tamamında, bir önceki yerel seçimlerinde dönemin faaliyetlerinin yetersizliğine gönderme yapılırken, rakip parti veya adayın kimliğini net bir şekilde ortaya koymadan eleştirildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, imalî karşılaştırma reklamlarında seçmen tercihle-

rini ve çıkarımlarına ilişkin yön vermek, etkilemek veya yeniden yapılandırmak temel strateji konumunda görülmektedir (Balci ve Bal, 2008, akt. Balci ve Bekirlioğlu, 2012). Geline nokta AK Parti adayı Murat Kurum'un YouTube kanalı tarafından paylaşılan negatif reklam türü olarak bilinen yüzde 100'ü negatif reklam türü olarak bilinen imalı karşılaştırmayken, CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun ise yüzde 100'ü imalı karşılaştırma olduğunu gözlemleyebiliriz (bkz. Tablo 5). Seçim kampanyalarında sıkça karşılaştığımız çıkarımda bulunma yöntemi, önceki seçim dönemlerinde uygulanan negatif kampanya stratejisi olarak bilinmektedir. Geline nokta, hedef olarak önceden belirlenen ve temelde suçlu olarak gösterilirken, eleştiri odağına çevrilen partinin kimliği açıklanmazken, seçmenlerin bu olayları kayıtsız kalmaması veya bu gelişmelerin analiz edilmesi, seçmenin kendi iradesine bırakılmıştır (Balci, 2007, s. 134-135).

Tablo 6. YouTube Siyasal Reklamlarında Ele Alınan Konuların Karşılaştırmalı Yüzdelik Dağılımı

Aday Parti	YouTube Siyasal Reklamlarının Konusu																							
	Ekonomi		Sağlık		Eğitim		Ulaşım		Milli Bütünlük		Sosyal Güvenlik		Sosyal Haklar		Tarım		Birden çok konu		Terör		Konut Sorunu		Bayram Kutlaması	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	8	8,4	0	0,0	1	1,1	12	12,6	15	15,8	10	10,5	15	15,8	0	0,0	26	27,4	0	0,0	3	3,2	5	5,3
CHP	0	0,0	0	0,0	2	6,1	5	15,2	3	9,1	2	6,1	11	33,3	1	3,0	6	18,2	0	0,0	3	9,1	0	0,0
GENEL TOPLAM	8	6,3	0	0,0	3	2,3	17	13,3	18	14,1	12	9,4	26	20,3	1	0,8	32	25,0	0	0,0	6	4,7	5	3,9

Tablo 6 incelendiğinde, tarafların İstanbul'da 31 Mart 2024 Türkiye Yerel Seçimleri'nde Büyükşehir Belediye Başkanlığı için yürütülen YouTube reklamlarının 12 farklı konuda kategorize edildiğini tespit edebiliriz. Ancak, ekonomi, ulaşım, milli bütünlük, sosyal güvenlik, sosyal haklar ve birden çok konu, siyasal reklamlarda ön plana çıkan konu türleri arasındadır. Her iki başkan adayının ulaşım konusunda YouTube reklamlarına daha çok ağırlık vermesi, şehrin ulaşım sorunlarının daha çok yaşanması göz önünde bulundurulduğunda, doğru bir stratejidir. AK Parti adayı Murat Kurum'un YouTube reklamlarının yüzde 27,4'ü birden çok konu, yüzde 15,8'lik sosyal haklar, yüzde 15,8'lik milli bütünlük, yüzde 12,6'sı ulaşım, yüzde 10,5' sosyal güvenlik, yüzde 8,4'i ekonomi, yüzde 5,3'ü bayram kutlaması, yüzde 3,2'i konut sorunu ve yüzde 1,1'i eğitim konusundadır. CHP adayı Ekrem İmamoğlu'na ait analiz edilen YouTube reklamlarının ise yüzde 33,3'ü sosyal haklar, yüzde 18,2'si birden çok konu, yüzde 15,2'si ulaşım, yüzde 9,1'i konut sorunu, yüzde 9,1'i milli bütünlük, yüzde 6,1'i eğitim, yüzde 6,1'i sosyal güvenlik, yüzde 3'ü tarım konusunda ağırlık vermiştir.

Tablo 7. YouTube Siyasal Reklamlarında Kullanılan Çekicilik Türlerinin Karşılaştırmalı Yüzdelik Dağılımı

Aday Parti	Çekicilik Türleri			
	Rasyonel Çekicilik		Duygusal Çekicilik	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	82	86,3	13	13,7
CHP	29	87,9	4	12,1
GENEL TOPLAM	111	86,7	17	13,3

Adayların YouTube kanallarında yayınlanan 31 Mart 2024 Türkiye Yerel Seçimleri için hazırladıkları siyasi reklamlarda kullanılan çekicilik türleri mercek altına alındığında, AK Parti adayı Murat Kurum'un reklamlarının yüzde 86,3'ünde rasyonel çekicilik, yüzde 13,7'sinde ise duygusal çekicilik dikkat çekmektedir. CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun ise reklamlarının yüzde 87,9'u rasyonel çekicilik, geri kalan yüzde 12,1 ise duygusal çekicilik ağırlıklı olarak kullanılmıştır (bkz. Tablo 7). Her iki adayın da seçmenlerin mantığına hitap etmek, elde edecekleri kazançları vurgulamak adına rasyonel çekicilik türüne daha fazla önem verdiği gözlemlenmektedir. Ayrıca, CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun YouTube reklamlarında rasyonel çekiciliğin anahtar unsuru olarak kanıt gösterme olarak işlenilmiştir.

Tablo 8. YouTube Siyasal Reklamlarında Müzik Kullanımının Karşılaştırmalı Yüzdelik Dağılımı

Aday Parti	Müzik Kullanımı			
	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	95	100,0	0	0,0
CHP	33	100,0	0	0,0
GENEL TOPLAM	128	100	0	0

Tablo 8'de reklamları analiz edilen adayların, 31 Mart 2024 Türkiye Yerel Seçimleri için hazırladıkları YouTube siyasi reklamlarının tamamında müzik kullandıkları belirlenmiştir. Siyasal kampanyalarda müziğin kullanımı, seçmenlerin dikkatini çekmeye ve izlenilen reklamın seçmenler açısından güçlü bir duygusal anlatı taşıması arzu edilmesi önem arz etmektedir. Ancak, müzik doğrudan seçmenleri bir araya getirebilme, reklamın mesaj içeriğine odaklanma vd. yönden güçlü bir hizmet sunsa bile, seçmenler üzerinde doğrudan bir etkisi yoktur (Can, 2015, ss. 78-79). Her iki adayın da YouTube siyasi reklamlarında müziği kullanarak seçmenler üzerinde tutum oluşturma veya onları birlikte harekete geçirme çabası etkili bir unsur olarak düşünülebilir.

Tablo 9. YouTube Siyasal Reklamlarında Baskın Olan Ses Kullanımı

Aday Parti	YouTube Siyasal Reklamlarında Baskın Ses Türleri					
	Liderin Sesi		Sunucu Sesi		Halkın Sesi	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	43	45,3	48	50,5	4	4,2
CHP	7	21,2	14	42,4	12	36,4
GENEL TOPLAM	50	39,1	62	48,4	16	12,5

Tarafların YouTube kanallarında yayınlanan 31 Mart 2024 Türkiye Yerel Seçimleri için hazırladıkları siyasi reklamlarda kullanılan baskın ses türü açısından bir farklılık dikkat çekmektedir. AK Parti adayı Murat Kurum'un YouTube reklamlarının baskın ses türlerinin yüzde 50,5'i sunucu sesi, yüzde 45,3'ü liderin sesi, yüzde 4,2'si halkın sesiyken, CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun ise 42,4'ü sunucu sesi, yüzde 36,4'ü ise halkın sesi, yüzde 21,2'si liderin sesi olarak belirlenmiştir. AK Parti adayı Murat Kurum'un YouTube kanalından yayınlanan siyasi reklamlarında liderin sesi olarak genel başkan ve Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Recep Tayyip Erdoğan'nın sesine de yer verilirken, güçlü bir lider imajı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Tablo 10. YouTube Siyasal Reklamlarında Kullanılan Görüntü Türleri

Aday Parti	Görüntü Türleri					
	Dış Mekân Çekimi		Kapalı Mekân-Stüdyo Çekimi		Her ikisi de	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	12	12,6	28	29,5	55	57,9
CHP	11	33,3	4	12,1	18	54,5
GENEL TOPLAM	23	18,0	32	25	73	57,0

Adayların YouTube reklamları görüntü kullanımı açısından incelendiğinde, AK Parti adayı Murat Kurum için hazırlanan reklamların yüzde 57,9'u hem dış hem de kapalı mekân, yüzde 29,5'i kapalı mekân/stüdyo çekimi, yüzde 12,6'sa dış mekân olurken; CHP adayı Ekrem İmamoğlu reklamların 54,5'i hem dış hem de kapalı mekân, yüzde 33,3'ü dış mekân, yüzde 12,1'i kapalı mekân/stüdyo çekimi olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Tablo 10). Her iki aday için hazırlanan YouTube reklamların önemli bir kısmında iç ve dış mekan çekimlerine ağırlık verilmiştir.

Tablo 11. YouTube Siyasal Reklamlarında Lider Görüntüsünün Kullanımı

Aday Parti	Lider Görüntüsü Kullanımı			
	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	93	97,9	2	2,1
CHP	26	78,8	7	21,2
GENEL TOPLAM	119	93,0	9	7,0

Tablo 11 incelendiğinde, tarafların YouTube kanallarında yayınlanan 31 Mart 2024 Türkiye Yerel Seçimleri için hazırlanan siyasal reklamlarında lider görüntüsünün kullanımı açısından yüzdelik dağılım şöyledir: AK Parti adayını Murat Kurum'un reklamlarının yüzde 97,9'unda lider görüntüsünü yer alırken, yüzde 2,1'se lider görüntüsüne yer verilmemiştir. CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun reklamlarının ise yüzde 78,8'inde lider görüntüsü tercih edilirken, yüzde 21,2'inde lider görüntüsü sunulmamıştır. Bu sonuçlarla her iki aday için hazırlanan YouTube reklamlarında lider görüntüsünün daha çok tercih edildiği söylenebilir.

Tablo 12. YouTube Siyasal Reklamlarında Slogan-Amblem Kullanımı

Aday Parti	Slogan-Amblem Kullanımı							
	Slogan ve Amblem Var		Slogan ve Amblem Yok		Sadece Slogan Var		Sadece Amblem Var	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
AK Parti	50	52,6	11	11,6	0	0,0	34	35,8
CHP	22	66,7	0	0,0	0	0,0	11	33,3
GENEL TOPLAM	72	56,3	11	8,6	0	0	45	35,2

Tablo 12'de tarafların hazırladığı YouTube reklamlarının slogan-amblem kullanımı açısından incelemesi yapıldığında, AK Parti adayı Murat Kurum'un reklamlarının yüzde 52,6'sında slogan ve amblem birlikte kullanılırken, yüzde 35,8'inde sadece amblem tercih edilmiş, yüzde 11,6'sında ise slogan ve amblem kullanılmamıştır. CHP adayı Ekrem İmamoğlu reklamlarının ise 66,7'sinde slogan ve ambleme birlikte kullanılırken, yüzde 33,3'ünde sadece amblem ön plana çıkarılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, her iki başkan adayının da 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri'nde kullandıkları YouTube reklamlarında slogan ve amblemi birlikte kullanmak suretiyle sunulan mesajların akılda kalıcılığını artırmaya çalışmışlardır.

Tartışma ve Sonuç

Demokratik sistemlerde bilindiği üzere, siyasi adaylar ve partiler, seçmenlerle iletişim kurma ve onları ikna etme konusunda birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada siyasi iletişim, bu sorunun çözümünde önem kazanmıştır (Kaid, 1999; Kaid ve Holtz-Bacha, 2006). Bu sayede partiler ve adaylar, seçim dönemlerinde bu araçlardan daha fazla yararlanmışlardır. Medyanın siyaset alanında kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, siyaset şekil değiştirerek yeniden yapılanmıştır (Polat vd., 2004). Teknolojinin gelişimiyle paralel olarak gerçekleşen bu değişim, iletişim teknolojilerinin yanı sıra siyasi konuların ve

olayların tartışıldığı siyasi iletişim alanını da etkilemiştir. İnternet tabanlı sosyal medya uygulamaları (Facebook, YouTube, Twitter, Instagram, WhatsApp, TikTok vb.) ile birlikte bu uygulamaların gelişimi ve sahip olduğu özellikler, siyasi partiler ve adayların bu ortamları kullanmalarını mümkün kılmıştır. Sosyal medya aracılığıyla seçmenler, sadece seçim dönemleri dışında da siyasi gelişmeleri takip etme ve siyasetçilerle iletişim kurma imkânı bulmuştur. Dolayısıyla, sosyal medya platformlarının siyasi alanda kullanılmasıyla birlikte, seçmenlerin siyasi farkındalıklarının oluşması, siyasi konulara olan ilgilerinin devam etmesi ve siyasi süreçlere katılımlarının artması da mümkün hale gelmiştir (Balcı ve Sarıtaş, 2022).

Bu araştırma; İstanbul'da 31 Mart 2024 tarihinde gerçekleşen Türkiye Yerel Seçimleri'nde Büyükşehir Belediye Başkanlığı için Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), adayı Murat Kurum'un ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından (CHP), yeniden adaylığı açıklanan Ekrem İmamoğlu'nun resmi YouTube kanallarında yayınlanan siyasal reklamları üzerinden her ki adayın seçim stratejilerini ve tekniklerini analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Söz konusu çalışma ile her iki adayın temsil ettiği partilerin seçim döneminde yürüttüğü faaliyetleri değerlendirme açısından, günümüzde siyasal iletişim aracı olarak yaygın bir hale gelen YouTube platformunun önemini ve gerekliliğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Araştırma çerçevesinde, İstanbul'da 31 Mart 2024 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye Yerel Seçimleri'nde Büyükşehir Belediye Başkanlığı için adayların resmi YouTube kanallarında yayınlanan seçim reklam spotları, içerik çözümlemesi tekniğiyle incelenirken, siyasal iletişim aracı olarak YouTube'un rolü ve bu sosyal medya platformu aracılığıyla adayların resmi kanallarında yayınlanan toplamda 128 siyasal reklam spotunun analizi amaçlanmıştır.

Çalışmanın verileri doğrultusunda, en dikkat çekici bulgulardan biri, adayların resmi YouTube kanallarında yayınlanan toplam 128 siyasal reklamın bulunmasıdır. Bu reklamlardan 95'i yüzdelik dağılımın 74,22'si Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) adayı Murat Kurum'a, geri kalan 33'ü yüzdelik dağılımın geride kalan 25,78'lik ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adayı Ekrem İmamoğlu'na aittir. Bu durum, YouTube'daki siyasal reklamların sayısı bakımından AK Parti adayı Murat Kurum'un belirgin bir şekilde ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, her iki belediye başkan adayının YouTube kanallarında yayınlanan siyasal reklamların büyük bir kısmının pozitif reklam türünde olduğu görülmektedir. Öte yandan, negatif reklamlara daha az yer vererek seçmenler üzerinde olumsuz bir mesaj iletilmesinin önüne geçilmiştir. Günümüzde seçmenlerin rakip parti ya da belediye

başkan adaylarının birbirileriyle söz dalaşı veya politik söylemlere gönderme- de bulunmasını ve seçim öncesi, sonrası tatsızlıkları artık olumlu karşılanmadı- ğı bilinmektedir. Bu bağlamda, İstanbul Büyükşehir Belediye Seçimleri'nde her iki tarafın, çeşitli sorunlar karşısında gerçekleştirilecek faaliyetlerin sağlayacağı çözümleri güvence altına almak amacıyla seçim reklamlarındaki mesajlarıyla vurguda bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, analiz sonuçlarına göre, seçim kampanyalarında CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nun pozitif reklam türünde kullandığı mesajlarda, daha önce sunduğu hizmetlere ve gelecekte planladığı projelere vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, başkan adaylarının sosyal konulara karşı duyarlılıkları, seçmenlerle etkileşimleri ve seçmenlerin karşılaştığı sorunlara yönelik gerekli hassasiyeti göstermek amacıyla dürüst ve güvenilir bir tutum sergiledikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca, AK Parti adayı Murat Kurum'un YouTube kanalında yayınlanan siyasi reklamlarda, mevcut parti başkanı ve cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın sesi ve görün- tüsüne yer verildiği, bu sayede seçmenleri ikna etme ve başarılı bir imaj oluş- turma amacıyla böyle bir strateji izlenildiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma İstanbul'da 31 Mart 2024 tarihinde gerçekleşt- irilen Yerel Seçimleri'nde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) adayı Murat Kurum'la Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adayı Ekrem İmamoğlu'nun sosyal medyayı siyasal iletişim aracı olarak kullanma şekillerini incelemektedir. Her iki başkan adayının YouTube platformu aracılığıyla yayınladıkları reklamlarla seçim stratejilerini ve kampanya yönetimlerini sergiledikleri tespit edilmiştir. Ancak, bu aracı tam potansiyeliyle ve en etkili şekilde kullanamadıkları sonu- cuna varılmıştır. Aziz'e (2011) göre, dijital mecra olarak tanımlanan YouTube'un Türkiye'de siyasal iletişim aracı olarak kullanılmasının oldukça yeni bir uygu- lama olduğu vurgulanmaktadır.

Gelecek çalışmalarda, çeşitli sosyal medya araçlarında yayınlanan siyasal reklamların karşılaştırmalı analizi gerçekleştirilebilir ve siyasal iletişim aracı olarak YouTube'un günümüzdeki rolü daha ayrıntılı bir şekilde ele alınabilir. Ayrıca, örneklem seçiminde farklılıklar yapılarak yeni sonuçlara varılabilir. Bu sayede, YouTube reklamlarının siyasal iletişim aracı olarak seçim kampanyala- rında seçmenlerin siyasal tutumlarını geliştirme ve oy verme davranışları üze- rindeki etkileri daha belirgin hale getirilebilir. Böylece, bu konudaki akademik literatüre önemli katkılar sağlanabilir.

Kaynakça

- Akar, F. (2023). Siyasal Seçim Kampanyalarında Siyasal Reklam: 14 Mayıs 2023 Seçiminde AK Parti ve CHP Reklamlarının Analizi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 165–182.
- Aktaş, H. (2004). *Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak İnternet*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Akyol, M. (2015). Seçim Kampanyalarında Sosyal Medya Kullanımı: Facebook ve 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 98-114. <https://doi.org/10.17755/esosder.69431>
- Aldemir, S., & Çambay, S. (2021). Sosyal Medyada Siyasal İletişim: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimlerinde Cumhurbaşkanı Adaylarının Twitter Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (7), 64-85.
- Avcı, K., & Karahan, F., G. (2020). Siyasal İletişim Aracı Olarak Facebook: 2019 Yerel Seçimleri-İzmir Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Nihat Zeybekçi Örneği. Hasan Çiftçi(Ed.), *Geçmişten Günümüze İletişim Çalışmaları -1* (ss. 267–294). Ankara: İksad Yayınevi.
- Ayhan, B., & Umunç, C. (2018). 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Seçimlerinin Basında Sunumu. III. INES Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi, 1290–1295.
- Aziz, A. (2011). *Siyasette Etkili İletişim Teknikleri*. İstanbul: Başlık Yayınları.
- Aziz, A. (2013). *Siyasal İletişim (4. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Balcı, Ş. (2006). Seçmenleri Etkileme Sürecinde Siyasal Reklamcılık Olgusu: 1999 Genel Seçimleri Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 139–157.
- Balcı, Ş. (2007). Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 73–106.
- Balcı, Ş., & Bekiroğlu, O. (2012). İçerikten Anlama Giden Bir Tünel Olarak İçerik Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimleri'nde AK Parti TV Reklamları Üzerine Bir Araştırma. Özlem Güllüoğlu (Ed.), *İletişim Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri İçinde Görsel Metin Çözümlemeleri* (ss. 268–324). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Balcı, Ş., & Sarıtaş, H. (2022). Political Communication on Social Media: The Analysis of YouTube Advertisements for March 31, 2019 Local Elections. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (40), 239-256.
- Balcı, Ş., & Tarhan, A. (2007). Siyasal Bilgilenme ve İnternet: 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri'nde Bir Kullanımlar ve Doyumlar Araştırması. *Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu*, 1, 322–335. İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Baloğlu, E. (2022). Siyasal İletişimde Instagram Kullanımı. Yavuz Demir (Ed.), *Siyasal İletişim Çalışmaları* (ss. 206–230). Konya: Tablet Kitabevi.

- Bostancı, M. (2014). Siyasal İletişim 2.0. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3(3), 84–96. <https://doi.org/10.17680/akademia.v3i3.5000006569>
- Can, B. (2015). Türkiye’de Televizyon ve Elektronik Medyada Siyasal Reklam ve Müzikleri. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 63–78.
- Damlapınar, Z. (2015). Siyasal İletişimde İklim Değişikliği: 2015’in ‘İkili Seçim’leri Penceresinden Türkiye’de Siyasal İletişim Atmosferi. Şükrü Balcı (Ed.), 7 Haziran’dan 1 Kasım’a Türkiye’de Siyasal İletişim Uygulamaları (ss. 21–43). Konya: Literatürk Academia.
- Devran, Y. (2011). *Seçim Kampanyalarında Geleneksel Medya, İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Digital (2024). *Digital 2024: Global overview report*. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report>, (Erişim Tarihi: 14.06.2024).
- Digital (2024). *Digital 2024: Turkey*. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-turkey>, (Erişim Tarihi: 13.06.2024).
- Doğu Öztürk, İ., & Zeybek, B. (2020). Siyasal İletişim Kampanya Aracı Olarak Video İçerik Paylaşım Ağı YouTube: 23 Haziran 2019 İstanbul Yerel Seçimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (35), 92-114. <https://doi.org/10.17829/turcom.600528>
- Doğu, B., Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., İslamoğlu, G., & Telli Aydemir, A. (2014). Milliyetçi Hareket Partisi’nin Alternatif Mecra Arayışında 2011 Genel Seçimleri ve Twitter Kullanımı. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4(8), 96–125.
- Erdoğan, İ. (1997). *İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Fidan, Z., & Özer, N. P. (2014). Siyasi Partilerin Siyasal İletişim Aracı Olarak Web Sayfalarını Kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(4), 211–223. <https://doi.org/10.19145/guifd.31404>
- Güllüpınar, H. (2010). *Seçmen Tercihi Bakımından Aday İmajı: Konya 2009 Yerel Seçimleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaid, L. L. & Holtz-Bacha, C. (2006). Television Advertising and Democratic Systems Around the World: A Comparison of Videostyle Content and Effects. Lynda Lee Kaid & Christina Holtz-Bacha (Edited by), In: *The SAGE Handbook of Political Advertising* (pp. 445-457), Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc.
- Kaid, L. L. (1999). Political Advertising: A Summary of Research Findings, Bruce I. Newman (Edited by), In: *Handbook of Political Marketing* (pp. 423-438), London: Sage Publications, Inc.
- Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), pp. 59-68.
- Korkut, Y. (2022). Siyasal İletişimde Bir Araç Olarak Youtube Kullanımı. *Atatürk İletişim Dergisi*, (23), 30-35. <https://doi.org/10.54614/communicata.2022.1034755>

- Krippendorff, K. (2013). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (3rd ed.). California: Sage Publications.
- Litvinenko, A. (2021). Youtube as Alternative Television in Russia: Political Videos During the Presidential Election Campaign 2018. *Social Media + Society*, 7(1), 1–9.
- Öztürk, M. (2022). Siyasal Reklamcılık ve YouTube. Yavuz Demir (Ed.), *Siyasal İletişim Çalışmaları* (ss. 231–251). Konya: Tablet Kitabevi.
- Polat, C., Gürbüz, E. & İnal, M. E. (2004). *Hedef Seçmen: Siyasal Pazarlama Yaklaşımı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative Content Analysis in Practice*. SAGE Publications.
- Tokgöz, O. (2020). *Siyasal İletişimi Anlamak* (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tongut, S., & Akman, E. (2014). Sosyal Medyanın Siyasi Partiler Tarafından Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanılması: 2014 Yerel Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Mustafasarıgül'ün Twitter Kullanımı. *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(5), 117 - 137.
- Uzun, B. (2022). Siyasal İletişimin Kullanım Alanı Olarak Sosyal Medya. Yavuz Demir (Ed.), *Siyasal İletişim Çalışmaları* (ss. 103–125). Konya: Tablet Kitabevi.
- Williams, C. B. & Gulati, G. J. (2009). *Explaining Facebook Support in the 2008 Congressional Election Cycle*. Political Networks Paper Archive: Working Papers.
- Williams, C. B. ve Gulati, G. J. (2012). Social Networks in Political Campaigns: Facebook and the Congressional Elections of 2006 and 2008. *New Media & Society*, 15(1), 52-71.
- Wolton, D. (1990). Political Communication: The Construction of a model. *European Journal of Communication*, 5(1), 9-28.
- YouTube. (2024). Ekrem İmamoğlu – YouTube. <https://www.youtube.com/@ekremimamoglu>, (Erişim Tarihi: 04.05.2024).
- YouTube. (2024). Murat Kurum – YouTube. <https://www.youtube.com/@muratkurum>, (Erişim Tarihi: 10.05.2024).

EK 1. YouTube Reklamları için İçerik Çözümlemesi Kodlama Cetveli Örneği**İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ KODLAMA CETVELİ**

İSTANBUL'DA 2024 YEREL SEÇİMLERİ'NDE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞI CHP VE AK PARTİ BAŞKAN ADAYLARININ YOUTUBE REKLAMLARI ANALİZİ

--	--

1. ADAY PARTİ

1. AK Parti 2. CHP

2. SİYASAL REKLAMIN İSMİ:

3. SİYASAL REKLAMIN SÜRESİ:sn.

--	--

4. SİYASAL REKLAM SÜRESİ (KATEGORİK)

1. 1-15 sn 2. 16-30 sn 3. 31-45 sn

4. 46-60 sn 5. 61 sn ve üzeri

--	--

5. SİYASAL REKLAM TÜRÜ

1. Pozitif Reklam 2. Negatif Reklam

--	--

6. POZİTİF REKLAM TÜRÜ

1. Konu Reklamları 2. İmaj Reklamı

--	--

7. NEGATİF REKLAM TÜRÜ

1. Doğrudan Saldırı Reklamı

2. Doğrudan Karşılaştırma Reklamı

3. İmalı Karşılaştırma Reklamı

8. SİYASAL REKLAMLARDA ÖNPLANA ÇIKARILAN KONU

--	--

1. Ekonomi 2. Sağlık 3. Eğitim

4. Ulaşım 5. Milli Bütünlük 6. Sosyal Güvenlik

7. Sosyal Haklar 8. Tarım 9. Birden çok konu

10. Terör 11. Konut Sorunu 12. Bayram Kutlaması

--	--

9. SİYASAL REKLAMLARDA KULLANILAN ÇEKİCİLİK TÜRLERİ

1. Rasyonel Çekicilik 2. Duygusal Çekicilik

--	--

10. SİYASAL REKLAMLARDA MÜZİK KULLANIMI

1. Var 2. Yok

--	--

11. SİYASAL REKLAMLARDA BASKIN OLAN SES

1. Lider sesi 2. Sunucunun sesi 3. Halkın Sesi 4. Birden çok

12. SİYASAL REKLAMDA KULLANILAN GÖRÜNTÜ TÜRÜ

--	--

1. Dış Mekân Çekimi 2. Stüdyo Çekimi

3. Her ikisi de

--	--

13. SİYASAL REKLAMLARDA LİDER GÖRÜNTÜSÜ KULLANIMI

1. Var 2. Yok

14. SİYASAL REKLAMDA SLOGAN ve AMBLEM KULLANIMI

--	--

1. Slogan ve Amblem Var 2. Slogan ve Amblem Yok

3. Sadece Slogan Var 4. Sadece Amblem Var

Konut Finansmanında Tasarruf Finansman Şirketleri

Erdal ARSLAN*

Ali BORA**

Öz: Çalışmanın amacı; konut finansmanında finansal aracılık görevi üstlenen kurumların karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve bu araçlar arasında sayılabilen tasarruf finansman şirketlerinin konut finansmanındaki rolünün ve yeterliliğinin tartışılmasıdır.

Kavram olarak konut finansmanı veya daha genel ifade ile ipotek finansmanı, bir gayrimenkulün satın alınmasında gayrimenkulün rehin olarak verilmesi ve bunun finansman yöntemleri anlamında kullanılmaktadır.

Konut finansmanında en iyi uygulamanın İpotek (Konut) Bankacılığı sisteminin olduğunu söylemek mümkündür. İpotek Bankacılığı sistemi, ipotek karşılığı kredi kullandırma konusunda uzmanlaşmış finansal kurumların oluşturduğu sistemdir. Bu sistemi kira düzeyinde bir aylık taksit ile özellikle konut sahibi olmak isteyen herkese istediği konutu alması durumunda uzun vadeli (30 yıla kadar) kredi sağlayan ve gerekli fon kaynağını kendi kaynaklarına dayanarak, gerektiğinde fon üreten sistem olarak ifade etmek mümkündür. Türkiye’de konut finansmanında ağırlıklı olarak mevduat bankaları tarafından sağlanan banka kredileri kullanılmaktadır. Mevduat bankalarındaki mevduatların yaklaşık olarak %85’inin vadesi üç aya kadardır. Bu çerçevede mevduat bankalarının bu kadar kısa vade ile uzun vadeli (10-30 yıl) konut finansmanını sağlaması sürdürülebilir bir durum olmamaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de konut edinmede finansman yöntemleri incelenecek, uzun vadeli fon kaynakları ile uzun vadeli kredi kullanımının sağlanması için oluşturulması gereken piyasa, kurumlar ve araçlar tartışılacak, konut finansmanı kurumlarından özellikle tasarruf finansman şirketleri konunun odak noktasını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: konut finansmanı, finansman şirketleri, tasarruf finansman şirketleri.

JEL Kodları: G20, G21, G24.

Saving Financing Companies in Housing Finance

Abstract: The purpose of this study is to examine the institutions that act as financial intermediaries in housing finance comparatively and to discuss the role and adequacy of saving financing companies, which can be considered among these intermediaries, in housing finance.

As a concept, housing finance or, more generally, mortgage finance is used to mean the pledging of real estate as a pledge for the purchase of real estate and the methods of financing it.

It is possible to say that the best practice in housing finance is the Mortgage Banking system. The Mortgage Banking system is a system of financial institutions specialized in providing loans against mortgages. This system can be defined as a system that provides long-term loans (up to 30 years) to anyone who wants to own a house with a monthly installment at the level of rent, and generates the necessary funds from its own resources as needed. Bank loans provided by deposit banks are predominantly used in housing finance in Türkiye. Approximately 85% of deposits in deposit banks have a maturity of up to three months. In this framework, it is not sustainable for deposit banks to provide long-term (10-30 years) housing finance with such short maturities.

In this study, the methods of financing housing in Türkiye will be examined, the market, institutions and instruments that need to be established to ensure long-term funding sources and long-term credit utilization will be discussed, and saving financing companies will be the focus of the study.

Keywords: housing finance, finance companies, saving financing companies.

JEL Codes: G20, G21, G24.

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye Orcid: 0000-0003-4892-2963, erdalarslan@selcuk.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Konya, Türkiye, Orcid: 0000-0002-1766-0123, ali.bora@selcuk.edu.tr

Giriş

Konut finansmanı, 5582 Kanun Numaralı Konut Finansmanı Sistemine İlişkin Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un, 12. Maddesine göre "konut edinmeleri amacıyla tüketicilere kredi kullandırılması, konutların finansal kiralama yoluyla tüketicilere kiralanması, sahip oldukları konutların teminatı altında tüketicilere kredi kullandırılması" şeklinde tanımlanmakta ve "bu kapsamdaki kredilerin yeniden finansmanı amacıyla kullandırılan krediler de konut finansmanı kapsamında" sayılmaktadır (Konut Finansmanı Sistemine İlişkin Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", Md. 12,).

Teorik çerçevede konut finansmanında dört farklı yöntemin kullanıldığı belirtilmektedir. Bunlar: i. doğrudan finansman yöntemi; insanların kendi birikimi, anne, baba, kardeş yardımı, akrabalarından veya yakın çevresinden borçlanarak konut sahibi olunmasıdır. ii. bankalardan konut kredisi yöntemi, iii. mortgage yöntemi ve iv. tasarruf finansman yöntemi; yardımlaşma, dayanışma, elbirliği ve kooperatif mantığına dayanmaktadır.

Konut finansmanı kuruluşları, yine 5582 Kanun Numaralı Konut Finansmanı Sistemine İlişkin Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un, 12. Maddesine göre "konut finansmanı amacıyla doğrudan tüketiciye kredi kullandıran ya da finansal kiralama yapan bankalar ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından konut finansmanı faaliyetinde bulunması uygun görülen finansal kiralama şirketleri ve finansman şirketleri" olarak sayılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde konut finansmanı ile ilgili kavramsal çerçeve (ipoteke, ipotek kredileri, ipotek bankacılığı kavramları) ortaya konacak, konut finansmanı ve tasarruf finansman şirketleri ile ilgili yapılan çalışmaların özetlendiği literatür kısmından sonra Türkiye'de konut ihtiyacına değinilecek, sonraki başlıkta Türkiye'de konut finansman kuruluşları ve Tasarruf Finansman Şirketleri anlatıldıktan sonra çalışma Türkiye için model önerisi ile tamamlanacaktır.

Literatür

Konut finansmanı ve tasarruf finansman şirketleri ile ilgili belli başlı çalışmalar mevcuttur.

Bunlardan Kabataş (2007) tarafından yapılan çalışmada ipotekli konut finansman sistemi incelenmiş, ancak bu sistemin ülke gerçeklerini dikkate alarak dizayn edilmesi gerekliliği belirtilmiş ve bu sistemin finans ve gayrimenkul sektörüne olumlu katkı sağlayacağı vurgulanmıştır.

Berberoğlu (2009) tarafından yapılan çalışmada mortgage sisteminin ülkemizde uygulanabilirliği konusunda bu krediye olan talep ve talebi etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmış, çalışma sonucunda sistemin mevcut piyasa koşullarında uygulanabilirliğinin düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Ayan (2011) tarafından yapılan çalışmada, konut finansman sisteminin etkin bir biçimde işleminin sistemin altyapısını oluşturacak çeşitli kurumlara ve uzun vadeli ekonomik istikrara bağlı olduğu, bir kamu kuruluşu olması dolayısıyla, Toplu Konut İdaresi'nin, Türkiye'de kısa vadede konut finansmanı sorununun çözümüne katkı sağlayabilecek en önemli unsurlardan biri olduğu belirtilmiştir. Ancak Toplu Konut İdaresi'nin mevcut işleyiş biçimi, söz konusu sorunun çözümüne katkı sağlamaktan son derece uzak olduğu, Toplu Konut İdaresi, konut sorununa ilişkin köklü çözümler getirmek yerine, sadece konut sayısının artırılmasını hedefleyen sağlıksız ve ortalama 10 yıl vadeyle konut satışı gerçekleştiren TOKİ'nin yüklenici şirketlere olan ödemelerini ortalama 2 yıl vadeyle gerçekleştiriyor olması nedeniyle sürekli yeni sorunlar üreten bir finansman anlayışını esas aldığı ifade edilmiş, Toplu Konut İdaresi tarafından gerçekleştirilen vadeli konut satışları sonucu oluşan kredi portföyüne dayalı olarak menkul kıymet ihraç edilmesi, söz konusu finansman sorununun çözümüne önemli katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

Turguttopbaş ve Erdal (2016) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de ipotekli konut kredisi incelenmiş; Türkiye ekonomisindeki ve finansal piyasalarındaki olumlu gelişmeler, bankacılık sisteminin daha uzun vadeli ipotek kredileri sağlamasına olanak sağlamış, ancak daha uzun vadeli fon kaynaklarına sınırlı erişim kabiliyeti yaratmış ve Türk bankaları için daha fazla vade uyumsuzluğu ve fonlama açığı yaratması beklenmektedir. Bu çerçevede, bankaların daha uzun vadeli fonlama kaynakları yaratması için ikincil bir sermaye piyasasına ihtiyaç duyulmaktadır. ABD ve Avrupa'nın ikincil mortgage piyasası modelleri üzerine yapılan analiz, tamamen veya kısmen kamu sektörü tarafından işletilen bir yönetici kurumun olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Böyle bir çerçevede, Türkiye'de Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) Türkiye'nin konut finansmanı kuruluşu olarak hizmet verebilmek için gerekli yetenekler ve yasal yetkilerle donatılabileceği önerilmektedir.

Hanişoğlu ve Güler (2017) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de uygulanan konut finansman sistemi kurumsal olmayan ve kurumsal olan sektör olarak iki ana gruba ayrılmış, kurumsal konut finansman sistemi; Ticari Bankalar, Konut Finansman Kuruluşları, Katılım Bankaları, Toplu Konut İdaresi, Finansal Kiralama Şirketleri ve İpotek Bankaları (Mortgage) olarak sayılmış ancak Türkiye'de henüz ipotek bankacılığı uygulamasının bulunmadığı ifade

edilmiştir. Çalışmada TOKİ'nin hem konut üretimi hem de konut finansmanı konusunda önemli aktörlerden biri olduğu belirtilmiştir.

Gülerci (2022) çalışmasında tasarruf finansman sistemi hakkında temel bilgiler vermiş, çalışmanın ana konusunu tasarruf finansman şirketlerinin yapısı ve işleyişi oluşturmıştır. Çalışmada, tasarruf finansman anonim şirketleri hakkında getirilen hukuki düzenlemeler incelenmiş, Türk Ticaret Kanunu ve Bankacılık Kanunu ile mukayesesi yapılmıştır (Gülerci, 2022: 999).

İbeçoğlu (2022) çalışmasında, "konut finansman yöntemlerinden ayrı bir operasyonel sürece ve hukuki altyapıya ihtiyaç duyan ve yurtdışında uygulanmakta olan azalan ortaklık sisteminin ülkemizde uygulanabilirliğini incelemiştir. Çalışmada, katılım bankacılığı ve tarihçesine kısaca değinilmiş, konut finansmanının ekonomik önemi üzerinde durularak dünya üzerinde yaygın olarak uygulanan konut finansman sistemleri incelenmiş, özellikle ülkemizde bankacılık sisteminin konut finansmanına yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmış, daha sonra azalan ortaklık sisteminin işleyişi, diğer konut finansman yöntemleri ile karşılaştırılması ile üstün yanları incelenmiştir (İbeçoğlu, 2022: 135).

Tursun (2022) çalışmasında, Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemini, kaynak araştırması ve ikincil verilerin incelenmesine dayalı olarak değerlendirmiş, sistemin bir bütün olarak incelenmesinde; sistemdeki işletmelerin mevcut uygulamaları, sistemin özellikleri ve işleyişi belirlenerek güçlü yönleri, eksik yönleri, barındırdığı riskler ve sunduğu fırsatlar incelemiş, uygulayıcı firmaların faaliyetleri, gölge bankacılık ve özün önceliği kavramları çerçevesinde değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda, bu sistemin, özellikle insanların yatırım davranışları ve geleneksel yapı ve inanç temelleri ile uyumlu olduğu; orta ve dar gelirli hanelerin konuta erişimi ve edinimini kolaylaştıracağı vurgulanmıştır (Tursun, 2022: 164). Ülkemizde uygulanan ipotekli konut finansmanı sistemine tek alternatif olarak 1991 yılından günümüze kadar olan dönem boyunca hızla yaygınlaşan TDFFS'nin görülmesine karşın, bu sistemin 1991-2016 dönemindeki uygulamasının sınırlı düzeyde kaldığı, 2016 yılından sonraki dönemde artan kredi faiz oranı ve enflasyon baskısı ile hızlı bir büyüme göstererek hemen her ilde yaygınlaştığı görülmüştür (Tursun, 2022: 167). TDFFS'nin tercih edilmesinin temel nedeni sistemin faizsiz olmasıdır (Tursun, 2022: 170).

Aydın & Bozgeyik (2023) tarafından yapılan çalışmada, tasarruf finansman faaliyeti kavramı incelenmiş, tasarruf finansman faaliyetleri ve bu faaliyetlerin kapsamı ile tasarruf finansman sözleşmesi ele alınmış, tasarruf finansman işlemlerinin İslam hukuku açısından değerlendirmesi yapılarak tasarruf finansmanının kanunda belirlenen üç alan ile sınırlı kalmaksızın genişletilebileceği önerisi sunulmuştur (Aydın & Bozgeyik, 2023: 163). Tasarruf finansmanı, ül-

kemizde önceleri fiili bir uygulama olarak özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bir kanuni düzenlemesi olmaksızın, bireysel konut ve araç edinme konusunda kendine özgü bir sistem olarak ortaya çıkmış, zaman içinde bu alanda konvansiyonel finansal sisteme önemli bir alternatif haline gelmiştir. Türkiye’de tasarruf finansman şirketleri ile ilgili düzenleme 6361 sayılı kanunda yapılan değişikliklerle mevzuata girmiştir. Öncesinde “Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu” olan kanunun adı, 07.03.2021 tarihinde yapılan değişiklikle “Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu” olmuş (TFK) ve kanuna tasarruf finansman şirketlerine ilişkin hükümler derç edilmiştir (Aydın & Bozgeyik, 2023: 164).

Çetin (2024) tarafından yapılan çalışmada, Tasarruf Finansman modelinin dünyadaki uygulamaları, Türkiye’de tasarruf finansman sisteminin işleyişi, hukuki niteliği, tasarruf finansman sektörünün geliştirilmesi için öneriler, SWOT analizi, misyon, vizyon, mevzuat değişiklik talepleri ve çözüm önerileri ele alınmıştır (Çetin: 2024: 68).

Çalışmanın teorik kısmında “konut alımında dört farklı finansman modeli kullanıldığı, belirtilmiş ve bunlar (Çetin, 2024: 75);

- i. doğrudan finansman,
- ii. bankalardan konut kredisi alınması,
- iii. mortgage sisteminde ipotekli menkul kıymetleştirme yöntemi ile düşük faizli konut edindirme
- iv. tasarruf finansman yöntemi

Kredi faiz oranlarının yüksek olduğu, mortgage sisteminin gelişmediği ve finansal aracılık sisteminin yaygın olmadığı ülkelerde doğrudan finansman yönteminin daha yaygın olarak kullanıldığının belirtildiği çalışmada doğrudan finansman yöntemi “insanların kendi birikimi, anne, baba, kardeş yardımı, akrabalarından veya yakın çevresinden borçlanarak konut sahibi olunması” olarak tanımlanmıştır (Çetin 2024: 75). Çalışmada “Tasarruf Finansman sistemini diğer finansal yöntemlerden ayıran en önemli unsurun öncelikle birikim modeline dayanması” olduğu belirtilmiş ve “bu yöntemin uygulandığı 2005 yılından 2015 yılına kadar 90 bin kişiden fazla konut ve araç sahibi yapıldığı” ifade edilmiş, “bu finansman modelinin, finansal tüketicilerin ülkemizde finansal hizmetlerin çeşitlendirilmesine, derinleştirilmesine ve daha düşük maliyet ile finansmana erişimine katkı sunduğu” iddia edilmiştir (Çetin 2024: 75).

Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemi, yardımlaşma, dayanışma, elbirliği ve kooperatif mantığına dayanmaktadır. Bu sistemde belirli sayıda kişilerin grup oluşturması ve şirket tarafından organizasyon faaliyetlerinin üstlendiği bir modeldir. Tasarruf finansman sisteminde üç yöntem uygulanmaktadır.

Vade ortası yönteminde, vadenin yarısını takip eden ayda müşteri tahsisata hak kazanmaktadır. Peşinatlı erken teslim yönteminde taşıtını ve konutunu daha erken almak isteyenlerin sisteme girişte daha fazla para ödeyerek tahsisata daha erken hak kazanmaları esasına dayanan bir yöntemdir. Çekilişli yöntemde ise oluşturulan gruplar arasında noter huzurunda yapılan çekilişlerle müşterilerin sırası belirlenmekte ve hak kazanan kişilere tahsisat yapılmaktadır. Yapılan analizlerde çekilişli yöntemlerde ilk başta tahsisata hak kazanan müşterilerin daha avantajlı ancak en son kurada çıkan müşterilerin ise dezavantajlı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, çekilişli yöntemde kira tutarlarının sistemden çıkarıldığı bir modelde ilk evini alanların kazançlı olduğu, ancak evini sonlara doğru alanların ise zarar ettiği belirtilmektedir. Bu sistemin tasarrufa dayanması ve katılım bankalarının uyguladığı kâr payı oranlarının faiz oranlarına yakınsaması nedeniyle elbirliği sisteminin müşteriye maliyet avantajı sağlamaktadır (Çetin 2024: 76).

Ülkemizde Konut İhtiyacı ve Konut Satışları

2018 yılında hazırlanan On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporuna göre; ülkemizde kentleşme oranı yükselirken; hanehalkı büyüklüğü azalma eğilimini sürdürmektedir. Bu rapora göre; 1960 yılında 5,6 olan hanehalkı büyüklüğü, 2011 yılında 3,8'e, 2012 yılında 3,7'ye inmiş, azalma eğilimi 2017 yılında da devam ederek 3,4'e düşmüştür. Rapora göre; bu veriler dikkate alındığında, sadece nüfus artışı kaynaklı konut ihtiyacının yeni plan döneminde yaklaşık 1 milyon 482 bin olacağı tahmin edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı , 2018, s. xii). On Birinci Kalkınma Planı (2023 Yılı) amaç ve hedeflerinde “kamunun konut piyasasında yönlendirici, düzenleyici, denetleyici ve destekleyici rolü güçlendirilecektir” ifadesi yer almıştır. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporunun hazırlandığı 2018 yılında ülkemizde son 10 yılda (2008-2028) üretilen konut sayısı yaklaşık 6,5 milyon adet olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında yapı kullanma izni alan konut sayısı 356 bin iken, 2017 yılı sonu itibarıyla bu rakam yaklaşık 817 bine yükselmiştir. 2008 yılında yapı ruhsatı alan konut sayısı 501 bin iken, 2017 yılında bu rakam 1 milyon 316 bine ulaşmıştır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 31 Aralık 2017 tarihli Ulusal Adres Veri Tabanı (UAVT) verilerine göre Türkiye’de toplam konut sayısı (konut, lojman, yazlık/mevsimlik konut, kapıcı dairesi) 32,7 milyon olarak belirlenmiştir. Toplam konut sayısı artarken, üretimin ihtiyacı karşılama oranı iyileşmekte, ancak farklı yerleşmeler, farklı gelir grupları ve farklı hanehalkı türleri itibarıyla konut ihtiyacı devam etmektedir. On Birinci Kalkınma Planı’na göre; ülkemizde dar gelirli ve dezavantajlı grupların konuta erişimi konusunun önceliğini koruduğu belirtilmiş, TÜİK verilerine göre ülkemizde 2,5 milyon yoksul hane,

yaklaşık on milyon kişi bulunduğu ve bu gelir grubundaki hanehalkının *konut edindirme sisteminden faydalanmasının* önemini koruduğu vurgulanmıştır (Kalkınma Bakanlığı , 2018, s. xii).

2023 yılında hazırlanan ve 2024-2028 Dönemini kapsayan On İkinci Kalkınma Planı'nda "Dar ve orta gelirliilere yönelik üretilen konut sayısı TOKİ verilerine göre 2022 yılında 60.440 olmuş, 2023 tahmini 125.000 iken 2028 yılı On İkinci Kalkınma Planı dönemi hedefi olarak 500.000 belirlenmiştir" (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 1 Kasım 2023, s. 210). Burada deprem konutları dahil olup olmadığı belirtilmemiştir. Plan döneminde konut stoku artma eğilimini sürdürmüş, "2023 yılı Eylül sonu itibarıyla Türkiye'de toplam konut sayısı 41,3 milyon olduğu, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)'nce 2019-2022 döneminde 153.198 konutun inşaatı tamamlanarak hak sahiplerine teslim edildiği, TOKİ tarafından üretilen konutların %88,75'i sosyal konut niteliğinde olduğu belirtilmiştir". Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremler sonrasında acil yıkılacak, yıkık, ağır hasarlı veya orta hasarlı kategorilerine giren toplam konut sayısı 680 bin olarak tespit edildiği, 2,4 milyon kişi doğrudan barınma sorunuyla karşı karşıya kaldığı belirtilmiştir.

On İkinci Kalkınma Planı'nda; "plan döneminde afetlere karşı dirençli yaşam alanları ve kentsel dönüşüm ile temel altyapı hizmetlerine sahip konuta erişim sağlanacak, çevre ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı esas alınacağı, yaşam kalitesi yüksek kırsal kesim ve daha yaşanabilir ve değer üreten şehirler ile bölgesel gelişmişlik düzeylerinde yakınsama sağlanarak toplumsal refah yaygınlaştırılacağı, konut kira ve satışlarındaki fiyat artışlarının enflasyon üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesine yönelik konut arzını artırıcı ve konuta erişimi kolaylaştırıcı uygulamalar hayata geçirileceği, kira ve konut fiyatlarındaki gelişmeleri de göz önünde bulundurarak, salgın döneminde daralan konut arzı hızla artırılabilecek, depremin oluşturduğu konut stokundaki kayıpların telafisine yönelik yeni sosyal konut projeleri geliştirilecek ve dar gelirli vatandaşların konuta erişimi kolaylaştırılacağı, kamunun uygun koşullarda sağladığı konut kredileri ilk kez konut edinimini destekleyecek, dar ve orta gelirli vatandaşlar için belirli standartlarda ve uygun fiyat aralığında olacak şekilde yeni başlayan projelere yönlendirileceği, konut ve işyeri kiralari ile ikinci el araçların satışına ilişkin idari kayıt eksikliklerinin giderilmesi sağlanacağı" belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, s. 68).

On İkinci Kalkınma Planı'nın Politika ve Tedbirler bölümünde (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, s. 209); "arz ve talep dengesi gözetilerek herkesin güvenli, dirençli, ekonomik olarak karşılanabilir konutlara erişimi artırılacağı, kamu konutlarının yapımı, onarımı ve güçlendirilmesinde afet bölgelerindeki projelere öncelik verileceği, konut sek-

töründe arz ve talep yönlü ihtiyaç duyulan veri kaynakları geliştirileceği, konut arz ve talebinin niteliğini veriye dayalı analizlerle belirlemeye yönelik araştırma ve projelerin destekleneceği” belirtilmiştir.

Ancak Temmuz 2022’de hazırlanan On İkinci Kalkınma Planı (2024 - 2028) Özel İhtisas Komisyonları ve Çalışma Grupları El Kitabı’nda sadece Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Strateji ve Bütçe Başkanlığı Koordinatörleri belirlenmiş (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, s. 18), Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu henüz sunulmamıştır.

Tablo-1, 2013-2024 yılları arasında ülkemizdeki toplam konut satışlarını, ipotekli, ipoteksiz (finansal kuruluş desteği olmaksızın) konut satışlarını ve ipotekli konut satışlarının toplam konut satışlarına oranını göstermektedir. Buna göre 2013 yılında 1.257.190 adet konut satışı gerçekleşirken 2014 yılında 1.165.381 adete gerilemiş, 2015 yılında sonraki üç yılda sürekli artış göstererek 2017 yılında 1.409.314 adete yükselmiş, sonraki iki yılda gerileyerek 2019 yılında 1.348.729 adet olmuş, 2020 yılında artarak 1.499.316 adet olmuş, ardından üç yıl sürekli düşüş göstererek 2023 yılında 1.225.926 adet olmuş ve 2024 yılında artış göstererek 1.478.025 adet olarak gerçekleşmiştir.

Tablo-1’e göre, 2013 yılında satılan 1.257.190 konuttan %39,8’e denk gelen 460.112 adeti ipotekli konut satışı iken, 2019 ve 2020 yılları hariç, yıllar itibariyle düşüş göstermiş ve 2024 yılında 1.478.025 adet konutun sadece %10,7’ sine denk gelen 158.486 adeti ipotekli satış olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Yıllara Göre Konut Satış, İpotekli Konut Satış Sayıları ve İpotekli Konut Satışlarının Toplam Satışlara Oranı, 2013-2024

Yıllar	Toplam Konut Satış Sayıları (Adet)	İpoteksiz (Finansal Kuruluş Desteği Olmaksızın) Konut Satışları	İpotekli Konut Satışları (Adet)	İpotekli Konut Satışlarının Toplam Satışlara Oranı (%)
2024	1 478 025	1.319.539	158 486	10,7
2023	1 225 926	1.048.178	177 748	14,5
2022	1 485 622	1.205.302	280 320	18,9
2021	1 491 856	1.197.326	294 530	19,7
2020	1.499.316	925.979	573 337	38,2
2019	1.348.729	1.016.221	332 508	24,7
2018	1.375.398	1.098.578	276 820	20,1
2017	1.409.314	936.215	473 099	33,6
2016	1.341.453	891.945	449 508	33,5
2015	1.289.320	854.932	434 388	33,7
2014	1.165.381	775.692	389 689	33,4
2013	1.257.190	797.078	460 112	39,8

Kaynak: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM), <https://data.tuik.gov.tr>

Toplam ve ipotekli konut satışları yıllar itibarıyla artış eğilimi göstermektedir. Ülkemizde konut talebinin artmasında barınma ihtiyacının yanı sıra, konutun önemli bir yatırım aracı olarak kabul edilmesi de rol oynamaktadır. Konut satışlarında gözlenen artış bu yöndeki değerlendirmenin bir göstergesi olarak görülebilir.

On Birinci Kalkınma Planı (2023 Yılı) amaç ve hedeflerinde “kamunun konut piyasasında yönlendirici, düzenleyici, denetleyici ve destekleyici rolü güçlendirilecektir” ifadesi yer almaktadır.

Konut Finansmanı ve Ülkemizde Konut Finansmanı ile İlgili Kurumlar

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda ülkemizde mevcut koşullar çerçevesinde mali piyasaların aracı rolünün finansmana erişimi kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesinde, kaynakları daha az maliyetle harekete geçirebilecek, ürün çeşitliliğinin sağlandığı bir yapının oluşturulmasının önemli olduğu, bu çerçevede ikincil piyasaların geliştirilmesi imkanlarının araştırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, menkul kıymetleştirme ve teminatlı menkul kıymetler konusunda Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)’nın hazırladığı yasal altyapı üzerinden uygulamaların geliştirilmesi, yurt dışından düşük maliyetli fonların getirilmesi ve sosyal amaçlı konut projelerinde kullanılması imkanlarının araştırılması gerektiği tavsiye edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 71).

Konut ve Varlık Finansmanı ile İpotek Finansmanı Kuruluşları

Konut finansmanı, 6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununun 57. maddesinde “konut edinmeleri amacıyla tüketicilere kredi kullandırılması, konutların finansal kiralama yoluyla tüketicilere kiralanması, sahip oldukları konutların teminatı altında tüketicilere kredi kullandırılması ve bu kredilerin yeniden finansmanı amacıyla kredi kullandırılması” olarak tanımlanmak, “konut finansmanı fonları ve ipotek finansmanı kuruluşlarının bu kredilere ve alacaklara dayalı veya bunların teminatı altındaki işlemleri de bu kapsamdadır”. Aynı maddede *konut finansmanı kuruluşları*, “konut finansmanı kapsamında doğrudan tüketiciye kredi kullandıran ya da finansal kiralama yapan *bankalar* ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından konut finansmanı faaliyetinde bulunması uygun görülen *finansal kiralama şirketleri* ve *finansman şirketleri*” olarak belirtilmiştir. Yine 6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununun, 57. maddesinde *varlık finansmanı*, “konut finansmanı kapsamındakiler dâhil Kurulca uygun görülen *varlıklara dayalı sermaye piyasası araçlarının ihraçı*” olarak tanımlanmaktadır. 6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununun, 60.

maddesinde *ipotek finansmanı kuruluşları*, “konut ve varlık finansmanı kapsamında, türleri ve nitelikleri Sermaye Piyasası Kurulunca belirlenen varlıkların devralınması, devredilmesi, devralınan varlıkların yönetimi ve varlıkların teminat olarak alınması ve Sermaye Piyasası Kurulunca uygun görülen diğer faaliyetlerin yerine getirilmesi amacıyla kurulan anonim ortaklıklar” şeklinde tanımlanmaktadır (6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, 2012, s. Md. 57).

Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı

Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan *Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliğine* göre “*gayrimenkul yatırım ortaklığı*, gayrimenkuller, gayrimenkul projeleri, gayrimenkule dayalı haklar, sermaye piyasası araçları ve Sermaye Piyasası Kurulunca belirlenecek diğer varlık ve haklardan oluşan portföyü işletmek amacıyla paylarını ihraç etmek üzere kurulan sermaye piyasası kurumudur” (Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği, 2013, s. Md. 4). Gayrimenkul yatırım ortaklıkları hiçbir şekilde gayrimenkullerin inşaat işlerini kendileri üstlenemez, bu amaçla personel ve ekipman edinemezler, kredi veremezler, sürekli olarak kısa vadeli gayrimenkul alım satımı yapamazlar (Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği, 2013, s. Md. 23).

Gayrimenkul yatırım ortaklığının amacı, getiri potansiyeli yüksek *gayrimenkullere, gayrimenkule dayalı projelere yatırım yapmak, portföyündeki gayrimenkullerden kira geliri ve gayrimenkul alım satım kazancı elde etmektir*. Portföyündeki varlıklardan kazanç elde eden gayrimenkul yatırım ortaklığı, yılsonunda *bu kazancı*, Sermaye Piyasası Kurulu düzenlemeleri çerçevesinde, ortaklarına *temettü olarak dağıtabilmekte* ve böylece gayrimenkul gelirini ortaklarına aktarabilmektedir (SPK, 2021).

Toki

TOKİ arsa üretimi, konut üretimi ve kullandığı krediler yoluyla finansman desteği sağlamaktadır. TOKİ gelirlerinin büyük bir kısmı gayrimenkul satış ve kredi geri ödemelerinden oluşmaktadır. Konut satışlarının 10- 12 yıl vadeli olması ve müteahhit firmalara yapılan ödemelerin ortalama 2 yıl vadeli olması nedeniyle karşılaşılan finansman güçlükleri hazine arazisi satışlarıyla fonlanmaktadır. TOKİ’nin görevleri arasında “Devlet garantili veya garantisiz iç ve dış tahviller ile her türlü menkul kıymetler çıkarmak” vardır (Haşinoğlu & Güler, 2017, s. 342). TOKİ’nin ülkemizde konut ve inşaat sektöründeki etkinliği ile alt gelir gruplarına yönelik düşük maliyetli konut üretimine ilişkin görevlerinin 11. Kalkınma Planı döneminde de sürdürülmesi öngörülmektedir. 2002

yılından itibaren 2023 yılına kadar TOKİ tarafından toplamda 1.2 milyon konut üretilmesi hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 68).

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda "ihtiyaç sahibi kesimlerin konut ihtiyacının karşılanması amacıyla, birikime dayalı, devlet katkısı ile desteklenen ve birikimleri enflasyona karşı koruyan önlemleri de içeren, ülkemizdeki uygulanmasında birikimlere enflasyon ve konut maliyet artış oranlarının altında faiz verilmesinin yarattığı sorunlara neden olmayacak "yapı tasarruf sistemi" benzeri modeller hayata geçirilmeli" tavsiyesinde bulunulmuş, "Yapı Tasarruf Sistemine ilişkin yasal altyapı 1995'te TOKİ tarafından hazırlanarak 11.7.1995 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmış, ancak sistem hayata geçirilemediği" belirtilmiştir. Ayrıca kiralık sosyal konut uygulaması ülkemizde ihtiyaç sahibi gelir gruplarının konut sorunu konusunda değerlendirilebileceği, kiralık sosyal konut uygulamasının başlatılması doğrultusunda yeni bir mevzuata ihtiyacı olduğu belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 70). Yeni konut yapımının yanı sıra mevcut konut stokunun sağlıklılaştırılması/iyileştirmesi için yeni finansman, örgütlenme politikaları ile yasal altyapı geliştirilmelidir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 91). Toplu Konut İdaresi Başkanlığının konut satışından kaynaklanan ipotekli veya ipoteksiz alacakları, ipotek finansmanı kuruluşları tarafından devralınabilir ve devredilebilir (582 Kanun Numaralı Konut Finansmanı Sistemine İlişkin Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2007, s. Md. 7).

Mevduat Bankalarının Konut Kredisi Vermesi

Mevduat finansmanı yöntemiyle kredi sağlamanın temel sorunu kısa vadeli mevduatlar ile uzun vadeli kredi vermenin yarattığı kaynak ve kullanım dengesizliğidir. Türkiye'de ortalama mevduat vadesi en fazla altı aydır, bunlara dayanarak on yıllık kredi verme güçlüğüdür. Türk bankacılık sistemi bu probleme çözüm bulmak amacıyla yurtdışı borçlanmalar ile düşük maliyetli sendikasyon ve seküritizasyon kredileri temin etmişlerdir (Haşinoğlu & Güler, 2017, s. 341).

Reisoğlu (2007)'na göre konut finansmanı, 4077 sayılı Yasaya tabi (md.10/B) bir tüketici kredisidir. Ancak konut finansmanı 4077 sayılı Yasada değil, fakat Sermaye Piyasası Kanununda tanımlanmıştır (md.38/A).

Konut finansmanı;

- Konut edinmeleri amacıyla tüketicilere kredi kullandırılması
- Konutların finansal kiralama yoluyla tüketicilere kiralanması
- Sahip oldukları konutların teminatı altında tüketicilere kredi kullandırılması

şeklinde üç türden oluşmaktadır. Bunların ortak özelliği tüketici kredi sayımlarıdır (Reisoğlu, 2007, s. 76).

5582 sayılı Yasa yayınlanmadan önce ve konutun da Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun kapsamına alınmasından sonra, bankalar 4077 sayılı Yasanın 10. maddesine göre tüketicilere konut kredisi kullandırmışlardır. Konut kredisi, SPK 38/A maddesinde sayılan konut finansmanlarından sadece “konut edinmek amacı ile tüketiciye kredi kullanılması” karşılığıdır (Reisoğlu, 2007, s. 77).

Bankaların tekdüzen hesap planında konut kredileri kısa – orta ve uzun vadeli diğer krediler/tüketici kredilerinin altında sayılmaktadır (Tekdüzen Hesap Planı Hakkında Yönetmelik, 2019).

Tek Düzen Hesap Planına Göre Konut Kredileri:

140 Orta ve Uzun Vadeli Teminatlı Krediler

14020 Tüketici Kredileri

140200 Konut Kredileri

140201 Taşıt Kredileri

140202 İhtiyaç Kredileri

140203 Konut Teminatlı Tüketici Kredileri

1402030 Taşıt Kredileri

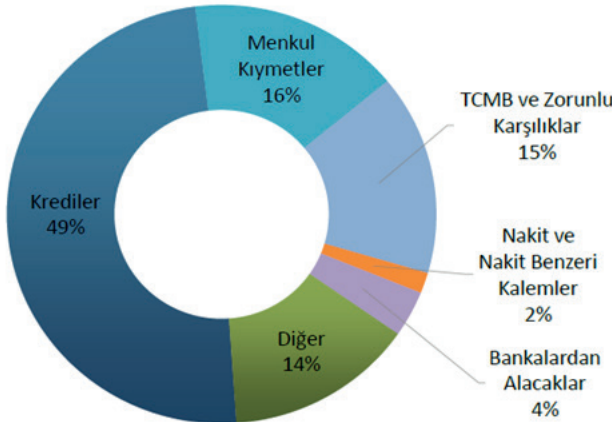
1402031 İhtiyaç Kredileri

140204 Diğer Gayrimenkul Kredileri

Mevduat Bankalarının Varlıkların Dağılımı ve Krediler

Şekil 1, Aralık 2024 tarihi itibarıyla mevduat bankalarının varlıklarının dağılımını göstermektedir.

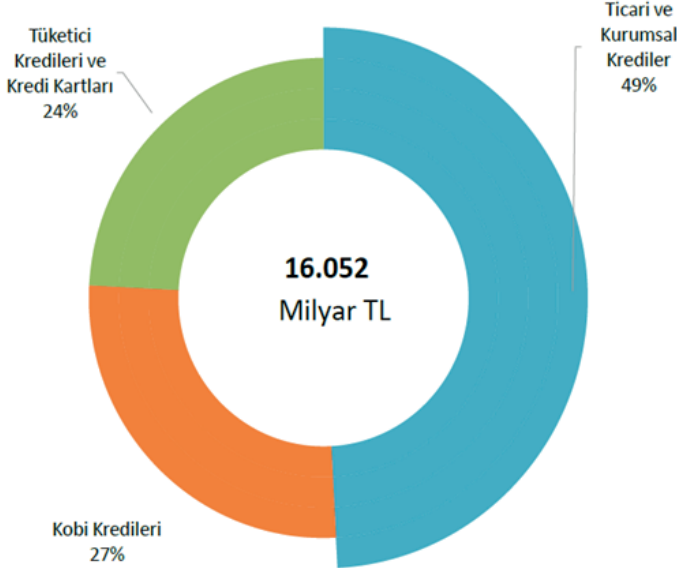
Şekil 1. Mevduat Bankalarının Varlıklarının Dağılımı (%)

Kaynak: BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık 2024, s. 6.

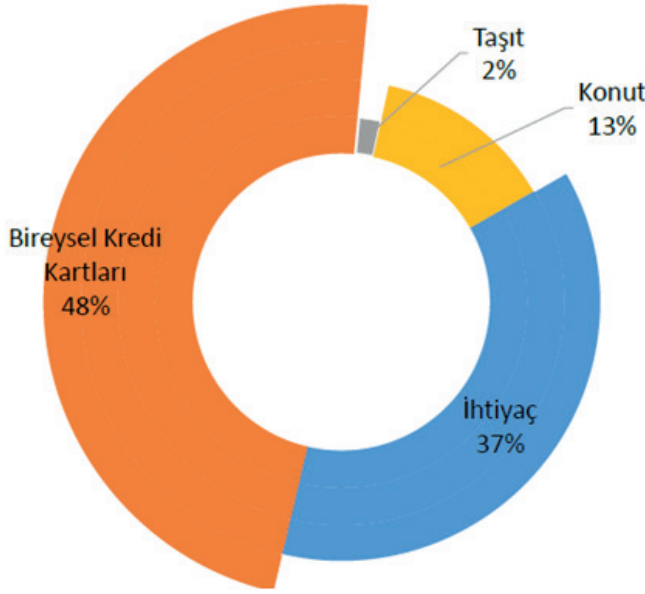
Şekil 1'e göre, toplam varlıkların %49'unu krediler, %16'sını menkul kıymetler, %15'ini TCMB ve zorunlu karşılıklar, %4'ünü bankalardan alacaklar, %2'sini nakit ve nakit benzeri kalemler ve %14'ünü de diğer varlıklar oluşturmaktaydı. Bu dağılıma göre, kullanılan krediler banka varlıklarının yalnızca yarısı kadar olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 2. Kredilerin Türlerine Göre Dağılımı (%)

Kaynak: BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık 2024, s. 14.

Şekil 2, Aralık 2024 tarihi itibarıyla kredilerin türlerine göre dağılımını göstermektedir. Şekil 2'ye göre kullanılan kredilerin %49'u ticari ve kurumsal krediler, %27'si KOBİ kredileri ve %24'ü de tüketici kredileri ile kredi kartlarından oluşmaktaydı. Buna göre, kullanılan kredilerin %76'sının kurumsal kredi %24'ünün de tüketici kredisi ve kredi kartlarından oluştuğu dikkat çekmektedir. Tüketici kredileri; konut taşıt ve ihtiyaç kredileri ile bireysel kredi kartlarından oluşmaktadır.

Şekil 3. Tüketici Kredilerinin Türlerine Göre Dağılımı (%)

Kaynak: BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık 2024, s. 20.

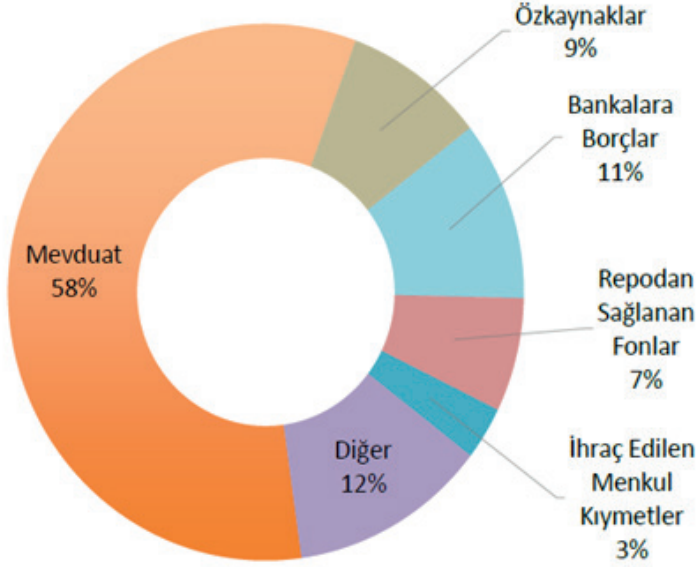
Şekil 3, Aralık 2024 tarihi itibarıyla tüketici kredilerinin türlerine göre dağılımını göstermektedir. Tüketici kredileri; konut taşıt ve ihtiyaç kredileri ile bireysel kredi kartlarından oluşmaktadır. Şekil 3'e göre, tüketici kredilerinin %37'sini ihtiyaç kredileri oluştururken konut kredilerinin payının sadece %13 olduğu dikkat çekmektedir. Taşıt kredilerinin payı %2 ve bireysel kredi kartlarının payı ise %48'dir. Konut kredilerinin toplam krediler içerisindeki payı değerlendirildiğinde; tüketici kredilerinin sahip olduğu %24 payın içerisinde %13 pay sahibi olduğu göz önüne alındığında, toplam krediler içerisinde konut kredilerinin payı sadece %3,12 (24×13) olduğu görülmektedir. Bu oran, mevduat bankalarının sağlamış olduğu konut kredilerinin konut finansmanı için yeterli olmadığı kanaatini oluşturacaktır.

Konut kredilerinde vade dağılımı incelendiğinde; Ocak-Mart 2019 dönemi içinde kullanılan tüketici kredileri ve konut kredilerinde %30 pay ile en fazla tercih edilen vade dilimi 25-36 aydır. Bunu %21 pay ile 49-72 ay ve %13 pay ile 19-24 ay vade dilimleri izlemiştir. Nisan-Haziran 2020 dönemi içinde kullanılan tüketici kredileri ve konut kredilerinde %28 pay ile en fazla tercih edilen vade dilimi 25-36 aydır. Bunu %27 pay ile 73 ay ve üzeri ve %21 pay ile 49-72 ay vade dilimleri izlemiştir. Temmuz-Eylül 2024 dönemi içinde kullanılan tüketici kredileri ve konut kredilerinde %78 pay ile en fazla tercih edilen vade dilimi 3-12 aydır.

Mevduat Bankalarının Yükümlülükleri ve Mevduat

Şekil 4, Aralık 2024 tarihi itibarıyla mevduat bankalarının yükümlülüklerinin dağılımını göstermektedir.

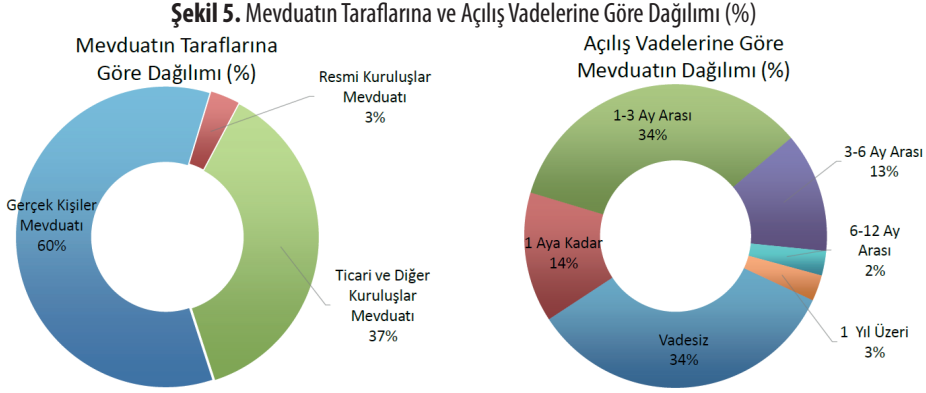
Şekil 4. Mevduat Bankalarının Yükümlülüklerinin Dağılımı (%)

Kaynak: BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık 2024, s. 6.

Şekil 4'e göre yükümlülüklerin %58'ini mevduat oluştururken, bankalara borçların payı %11, özkaynakların payı %9, repodan sağlanan fonların payı %7, ihraç edilen menkul kıymetlerin payı %3 ve diğer yükümlülüklerin payı %12 olmuştur. Şekil 1'deki kredilerin varlıklar içerisindeki payının %49 olduğu dikkate alındığında kredilerin mevduata oranı %84,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, toplanan mevduatın yaklaşık %85'inin kredilerde kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 5, mevduatın taraflarına ve açılış vadelerine göre dağılımını göstermektedir.

Kaynak: BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık 2024, s. 32.

Şekil 5'e göre, mevduatın %60'ı gerçek kişilere ait, %37'si ticari ve diğer kuruluşlara ait, %3'ü de resmi kuruluşlara ait mevduattan oluşmaktadır. Gerçek kişilere ait mevduatın büyük çoğunluğunu tasarruf mevduatından, ticari ve diğer kuruluşlara ait mevduatın büyük çoğunluğunu vadesiz (çek yazılabilir) mevduattan oluştuğu şeklinde değerlendirme yanlış olmayacaktır.

Açılış vadelerine göre mevduatın dağılımı incelendiğinde; mevduatın %82'sini vadesiz mevduat ile 3 aya kadar vadeli mevduat oluştururken, %13'ü 3-6 ay arası, %2'si 6-12 ay arası, %3'ünde 1 yıl üzeri mevduattan oluşmaktadır. Bu durum, mevduatın büyük çoğunluğunun (%82) 3 aya kadar mevduattan oluştuğu ve uzun vadeli konut kredileri için fon kaynağının vadesinin çok kısa olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, mevduat bankalarının konut finansmanı için yeterince uzun vadeli fon kaynağı oluşturma potansiyelinin düşük olduğu söylenebilir.

Türkiye'de 5411 sayılı Bankalar Kanununa göre Bankaların gayrimenkullerinin net defter değerleri toplamı özkaynaklarının yüzde ellisini aşamaz. Bankalar, 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu kapsamında *gayrimenkul ve emtiayı esas alan sözleşmeler* ile Kurulca uygun görülecek kıymetli madenlerin alım ve satımı hariç olmak üzere *ticaret amacıyla gayrimenkul ve emtianın alım ve satımı ile uğraşamaz*, ipotekli konut finansmanı kuruluşu ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları hariç olmak üzere *ana faaliyet konusu gayrimenkul ticareti olan ortaklıklara katılamazlar* (5411 sayılı Bankalar Kanunu, 2005, s. 57).

Tasarruf Finansman Şirketleri

07.04.2021 tarih ve 31447 sayılı Resmi Gazetede tasarruf finansman şirketlerinin kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin usul ve esasları düzenlemek amacıyla *Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında*

Yönetmelik yayımlanmıştır. Bu yönetmelik 21/11/2012 tarihli ve 6361 sayılı **Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanununun** 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 39/A, 39/B ve 50/A maddelerine dayanılarak hazırlanmıştır.

21/11/2012 tarihli ve 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanununun¹ 3. Madesinde (Ek:4/3/2021-7292/1 md.) **tasarruf finansman faaliyeti**, “bir sözleşme kapsamında önceden belirlenmiş koşulların gerçekleşmesi şartıyla konut, çatılı iş yeri veya taşıtın edinimi için **faizsiz finansman esaslarına göre** belirli bir süre tasarruf edilmesi, müşterilere finansman kullanırılması ve toplanan tasarrufların yönetimi” olarak tanımlanmıştır.

21/11/2012 tarihli ve 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanununun 39/B maddesinde (Ek:4/3/2021-7292/8 md.) tasarruf finansman faaliyeti tanımlanmıştır. Buna göre tasarruf finansman şirketleri faizsiz finansman esaslarına göre faaliyet gösterir. Tasarruflardan oluşan fonların değerlendirileceği faizsiz yatırım araçlarının belirlenmesi ve faizsiz finansman esaslarına uygun tasarruf ve finansman yöntemleri ile bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar BDDK tarafından belirlenir

21/11/2012 tarihli ve 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanununun 9. Maddesinde şirketin yapamayacağı iş ve işlemlerde “ç) 6/12/2012 tarihli ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa göre **menkul kıymet ihracı, uluslararası piyasalardan ödünç para alınması, genel esaslar dâhilinde ortak ve ortaklıklarından, bankalardan, para piyasalarından ve organize piyasalardan fon sağlanması dışında mevduat veya her ne ad altında olursa olsun bir ivaz karşılığı para toplayamaz.** (Ek cümle:4/3/2021-7292/3 md.) **Müşterilerin tasarruf finansman sözleşmelerinde taahhüt ettikleri tasarruf tutarları bu fıkra kapsamında değerlendirilmez.”** İfadesi bulunmaktadır.

Tasarruf finansman şirketleri konut, çatılı iş yeri veya taşıt ediniminden doğduğu tevsik edilmeyen (belgelenmeyen) borçları finanse edemez, tasarruf finansman sözleşmeleri dışında finansman sağlayamaz, üçüncü taraflara borç veremez, ortaklık payı edinemez, her türlü belge, ilan ve reklamlarında banka izlenimi yaratacak ifade ve deyimleri ve “katılım” ibaresini kullanamaz ve yalnızca yurt içinde tescil edilmiş konut, çatılı iş yeri veya taşıt alımlarını finanse

¹ 4/3/2021 tarihli ve 7292 sayılı Kanunun 20 nci maddesiyle, bu Kanunun Adı “Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu” iken “Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu” şeklinde değiştirilmiştir.

edebilir (6361 Kanun numaralı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, 2012, s. Md. 9).²

Tasarruf finansman sözleşmelerinde finansman döneminin azami vadesi konut ve çatılı işyeri sözleşmeleri için 120 (yüz yirmi) ayı aşamaz (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 22).

Tasarruf finansman şirketleri, müşterilerine olan yükümlülüklerini vadesinde veya yasal süreleri içerisinde yerine getirebilecek düzeyde **nakde veya en fazla iki gün valörlü olarak nakde dönüştürülebilir yatırım araçlarına sürekli olarak sahip olmak zorundadır** (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 28).

Tasarruf fon havuzu: Belirli bir dönemde tasarruf finansman şirketi nezdindeki birikmiş tasarruflar ve finansman geri ödemelerinden oluşan tutarlar toplamından, tahsisat olarak verilmiş tutarlar ile tasarruf geri ödemelerinin düşülmesinden sonra kalan tutarı ifade eder (6361 Kanun numaralı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, 2012, s. Md. 3).³

08.04.2021 tarihi itibarıyla BDDK'ya toplam 35 şirket başvuruda bulunmuş, 08.05.2025 tarihi itibarıyla ise BDDK'ya kayıtlı 6 Tasarruf Finansman Şirketi yer almaktadır. Bunlar (<https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/89>):

1. Birevim Tasarruf Finansman A.Ş. (<https://www.birevim.com>)
2. Emin Evim Tasarruf Finansman A.Ş. (<https://www.eminevim.com>)
3. Fuzul Tasarruf Finansman A.Ş. (<https://www.fuzulev.com>)
4. İmece Tasarruf Finansman A.Ş. (<https://www.imecetasarraf.com>)
5. Katılmevim Tasarruf Finansman A.Ş. (<https://www.katilimevim.com>)
6. Sinpaş Tasarruf Finansman A.Ş. (<https://www.sinpasyts.com>)

Tasarruf Finansman Şirketleri'nin faaliyetleri ile ilgili bazı tanımlar aşağıda verilmiştir (6361 Kanun numaralı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, 2012, s. Md. 3/j, k, l, m):

Organizasyon ücreti: Müşterilerin tasarruf finansman sözleşmesi kapsamında tasarruf finansman faaliyeti ve tasarruf fon havuzunun yönetimi karşılığında ödeyecekleri tutarı,

Tahsisat: Tasarruf finansman sözleşmesi uyarınca, tahsisata hak kazanılmasına ilişkin koşulların yerine gelmesi şartı ile müşterinin tasarruf birikimle-

² Md. 9 (Ek:4/3/2021-7292/3 md.).

³ Md. 3 (Ek:4/3/2021-7292/1 md.)

rinin ve sözleşme kapsamında taahhüt edilen finansman tutarının müşterinin, mirasçısının veya vekilinin konut, çatılı iş yeri veya taşıt edinmesi amacıyla satıcı konumundaki üçüncü kişilere hesaben ödenmesini,

Tasarruf finansman faaliyeti: Bir sözleşme kapsamında önceden belirlenmiş koşulların gerçekleşmesi şartıyla konut, çatılı iş yeri veya taşıtın edinimi için faizsiz finansman esaslarına göre belirli bir süre tasarruf edilmesi, müşterilere finansman kullandırılması ve toplanan tasarrufların yönetimini,

Tasarruf fon havuzu: Belirli bir dönemde tasarruf finansman şirketi nezdindeki birikmiş tasarruflar ve finansman geri ödemelerinden oluşan tutarlar toplamından, tahsisat olarak verilmiş tutarlar ile tasarruf geri ödemelerinin düşülmesinden sonra kalan tutarı ifade eder.

Tasarruf finansman sözleşmesinin konusu, yalnızca konut, çatılı işyeri veya taşıt edinimi amacıyla tasarruf yapılması ve finansman sağlanması olabilmektedir (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 16).

İlgili kanuna göre (6361 Kanun numaralı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, 2012, s. Md. 5) ülkemizde kurulacak Tasarruf Finansman Şirketlerinin;

Anonim şirket şeklinde kurulması, pay senetlerinin nakit karşılığı çıkarılması ve tamamının nama yazılı olması, Ticaret unvanında “Tasarruf Finansman Şirketi” ibaresinin bulunması, Tasarruf Finansman Şirketleri, nakden ve her türlü muvazaadan arı olarak **ödenmiş sermayesinin en az yüz milyon Türk lirası olması**, Kurumun etkin denetimini engellemeyecek şeffaf ve açık bir ortaklık yapısına sahip olması, Öngörülen faaliyet konularına ait iş planlarını, kuruluşun mali yapısı ile ilgili projeksiyonlarını, ilk üç yıl için bütçe planını ve yapısal örgütlenmesini gösteren bir faaliyet programını ibraz etmesi zorunludur.

Tasarruf Finansman Şirketleri (6361 Kanun numaralı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, 2012, s. Md. 9); Ana faaliyet konuları dışında faaliyette bulunamazlar, müşterileri ile yapacağı sözleşmeler çerçevesinde ve yaptığı işlemin bir parçası olarak müşterilerine ilave finansman sağlamak amacıyla toplamı ödenmiş sermayesinin yüzde birini geçmeyecek şekilde kullandırılan nakdi krediler hariç olmak üzere **nakdi kredi kullandıramazlar. Menkul kıymet ihracı, uluslararası piyasalardan ödünç para alınması, genel esaslar dâhilinde ortak ve ortaklıklarından, bankalardan, para piyasalarından ve organize piyasalardan fon sağlanması dışında** mevduat veya her ne ad altında olursa olsun bir ivaz karşılığı para toplayamaz. Ancak müşterilerin tasarruf finansman sözleşmelerinde taahhüt ettikleri tasarruf tutarları kapsam dışında kalmaktadır. Tasarruf finansman şirketleri konut,

çatılı iş yeri veya taşıt ediniminden doğduğu belge ile ispat edilemeyen borçları finanse edemez, tasarruf finansman sözleşmeleri dışında finansman sağlayamaz, üçüncü taraflara borç veremez, ortaklık payı edinemez, her türlü belge, ilan ve reklamlarında banka izlenimi oluşturacak ifade ve deyimleri kullanamaz ve yalnızca yurt içinde tescil edilmiş konut, çatılı iş yeri veya taşıt alımlarını finanse edebilir.

İlgili kanunun 39/A Maddesi Tasarruf finansman sözleşmesi ile ilgili düzenlemeleri içermektedir (6361 Kanun numaralı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, 2012, s. Md. 39). Buna göre: Tasarruf finansman sözleşmesi, belirli bir tasarruf tutarı ve dönemine bağlı olarak önceden belirlenmiş koşulların gerçekleşmesi şartıyla konut, çatılı iş yeri veya taşıt edinimi için müşteriye finansman kullanma hakkı veren, şirkete ise müşteriye ait birikmiş tasarruf tutarını yönetme, geri ödeme ve finansman kullandırma yükümlülüğü ile organizasyon ücreti alma hakkı veren, faizsiz finansman esaslarına göre düzenlenen sözleşmedir. Müşteri, sözleşme imzalanmasını takip eden on dört gün içinde herhangi bir gerekçe göstermeksizin ve cezai şart ödemeksizin tasarruf finansman sözleşmesinden cayma hakkına sahiptir. Müşterinin söz konusu cayma hakkını kullanması hâlinde şirket, organizasyon ücreti dâhil, müşteriden aldığı tutarın tamamını cayma kararının bildirilmesinden itibaren on dört gün içinde iade etmekle yükümlüdür. Müşteri, tasarruf finansman sözleşmesinin tasarruf dönemi bitimine kadar sözleşmede fesih hakkına sahiptir. Şirket, müşterinin sözleşmede fesih hakkını kullanması hâlinde organizasyon ücreti bedeli dışında kalan toplam birikim tutarını, BDDK'ca belirlenecek süre içerisinde müşteriye iade etmekle yükümlüdür. Tasarruf finansman sözleşmelerinde asgari olarak tutarlara, vadeye, organizasyon ücretine, gelir, maliyet ve masraflara, konut, çatılı iş yeri veya taşıt edinimine yönelik tasarruf etme ve finansman kullandırma dönem ve koşullarına, iade süre ve şartlarına, temerrüde, cayma hakkının kullanımına, sözleşmenin sona ermesine, feshine, mirasçılara intikaline, üçüncü taraflara devrine, tarafların hak ve yükümlülüklerine ilişkin hükümler yer alır. Şirketler tasarruf finansman sözleşmeleri kapsamında taahhüt ettikleri yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır.

İlgili kanunun 39/B Maddesi Tasarruf finansman faaliyetini düzenlemektedir (6361 Kanun numaralı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, 2012, s. Md. 39). Bu maddeye göre; Tasarruf finansman şirketleri her bir müşteri grubu ve müşteri bazında bağımsız bir tasarruf ve finansman planı düzenler. Grup hâlinde tasarruf uygulamasında müşterilerin teslimat tarihleri, grup için öngörülen toplam vade esas alınarak belirlenir. Tasarruf finansman şirketleri, tasarruf fon havuzu hesaplarını diğer hesap-

larından ayırmak zorundadır. *Tasarruf finansman şirketleri faizsiz finansman esaslarına göre faaliyet gösterir.* Tasarruflardan oluşan fonların değerlendirileceği *faizsiz yatırım araçlarının belirlenmesi* ve *faizsiz finansman esaslarına uygun tasarruf ve finansman yöntemleri* BDDK'ca belirlenir. Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmeliğin 3. Maddesinde finansman dönemi ve tasarruf dönemi tanımları yapılmıştır. Buna göre finansman dönemi, tasarruf finansman sözleşmesi kapsamında müşterinin konut, çatılı iş yeri veya taşıt edinimini sağlamak üzere tahsisatını aldığı tarihten sözleşmenin sonuna kadar geçen dönem olarak tanımlanmaktadır. Tasarruf dönemi, tasarruf finansman sözleşmesinin kurulmasından müşterinin tahsisatını aldığı veya cayma/fesih hakkını kullandığı tarihe kadar geçen dönem olarak tanımlanmaktadır. Tasarruf Finansman Şirketlerinin, *ödenmiş sermayesinin en az yüz milyon Türk lirası olmasının* (6361 Kanun numaralı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, 2012, s. Md. 5) yanında *açacakları her bir şube için bir milyon Türk Lirası tutarında sermayeye sahip olması* (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 6) gerekmektedir.

Tasarruf finansman sözleşmesinin konusu, yalnızca konut, çatılı işyeri veya taşıt edinimi amacıyla tasarruf yapılması ve finansman sağlanması olabilmektedir (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 16). Ayrıca sözleşmede asgari olarak;

- i. Konut, çatılı işyeri veya taşıt olarak belirlenmiş finansman konusu,
- ii. Sözleşmenin tutarına, asgari tasarruf oranına, finansman tutarına, varsa finansman maliyetine ve toplam geri ödeme tutarı,
- iii. *Tasarruf dönemi ile finansman dönemi vadeleri, öngörülen tahsisat tarihi* ve finansman geri ödeme tarihleri,
- iv. Finansman tarihi itibarıyla finansman dönemi için talep edilmesi öngörülen teminatlar,
- v. Organizasyon ücreti ve kullanılacak finansmana ilişkin teminatın değerlendirme ücreti ile diğer masraf kalemlerine,
- vi. Tahsisat ödemesinin yapılması için gerekli şartlar ve *ödeme sırasının belirlenme yöntem* ve kuralları

gibi bilgilerin yer alması gerekmektedir.

Tasarruf finansman şirketlerinde tıpkı bankalardaki gibi *özkaynak yeterlilik oranı* bulunmaktadır. Ancak bu oran bankalara göre daha düşük uygulanmaktadır. Tasarruf finansman şirketinin *özkaynağının, toplam aktiflerine oranının asgari yüzde üç olarak tutturulması* ve idame ettirilmesi zorunlu-

dur (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 20).

Tasarruf Finansman Şirketlerinin müşterilerle yapacağı sözleşmelerde sınırlamalar söz konusudur. Sözleşme sınırlamaları Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmeliğin 21. Maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre “Tasarruf Finansman Şirketinin *bir gerçek ya da tüzel kişi veya bir risk grubu ile imzalayacağı, finansman konusuna göre konut ve çatılı iş yeri için beş milyon, taşıt için iki milyon Türk Lirasını aşan yüksek tutarlı sözleşme tutarlarının toplamı, şirketin ilgili tarihteki tüm sözleşme tutarlarının toplamının yüzde on beşini aşamaz* ve bu *yüksek tutarlı sözleşmeler, çekilişli sözleşmelere konu edilemez*. Söz konusu tahsisat tutarları her yıl Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan *yıllık üretici fiyat endeksindeki artış oranı kadar ocak ayında artırılır*” (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 21). Ayrıca, çekilişli sözleşmelerde, henüz çekilişte çıkmayan müşterilere yapılacak tahsisat ödemelerinde, ödeme yapılacak tarih itibarıyla *grubun sözleşme tutarları toplamının %40’ı kadar bir tutarın şirketin tasarruf fon havuzu hesabında toplanması ve grubun toplam süresinin en az %40’ının tamamlanmış olması* zorunludur. Çekilişli sözleşmelerde *müşteriler, çekiliş grubuna girdiği tarihten beş ay geçmeden ve beş tasarruf ödemesi yapmadan tahsisat ödemesi alamaz. Aynı grup içerisinde birden fazla kişiye aynı ayda tahsisat yapılması şeklinde çekiliş düzenlenemez*.

Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmeliğin 22. Maddesinde *finansman sınırlamaları* düzenlenmiştir. Buna göre “bir Tasarruf Finansman Şirketi tarafından *sağlanabilecek finansmanların toplamı, tasarruf fon havuzu ile özkaynakları toplamının % 200’ünü aşamaz. Bir müşteriye sağlanabilecek finansman tutarı, müşterinin sözleşmede öngörülen toplam tasarruf tutarının %150’sini geçemez. Çekilişli sözleşmelerde bu hüküm uygulanmaz. Tasarruf finansman sözleşmelerinde finansman döneminin azami vadesi konut ve çatılı işyeri sözleşmeleri için 120 ayı, taşıt sözleşmeleri için 60 ayı aşamaz*”. “*Şirketlerin bankalardan veya finansal kuruluşlardan sağlayacağı faizsiz finansman yöntemleri ile kira sertifikası ihracı ve benzeri faizsiz borçlanma araçları vasıtasıyla edinebileceği mali yükümlülüklerinin toplamı özkaynaklarının %30’unu geçemez*” (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 22).

Tasarruf Finansman Şirketlerinde bankalar gibi fon kullandırmada sınırlamalara tabidir. Bu sınırlamalar Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmeliğin 22/A Maddesinde “Risk grubu ve

mensuplara ilişkin sınırlamalar” başlığı altında düzenlenmiştir. Bu maddede risk grubu “*Bir gerçek kişi* ile eşi ve çocukları, bunların yönetim kurulu üyesi veya genel müdürü oldukları veya bunların ya da bir tüzel kişinin birlikte veya tek başlarına kontrol ettikleri ya da sınırsız sorumlulukla katıldıkları ortaklıklar” olarak tanımlanmıştır. Tasarruf Finansman Şirketlerinin “*bir gerçek ya da tüzel kişi veya bir risk grubu ile imzalayabilecekleri sözleşmelerin toplam tutarı özkaynaklarının %25’ini aşamaz*. Bu sınırlama şirketler için %20 olarak belirlenmiştir. Buna göre “*Bir şirket* ile ortakları, yönetim kurulu üyeleri, genel müdürü, genel müdür yardımcıları ile başka unvanlarla istihdam edilseler dahi yetki ve görevleri itibarıyla bunlara denk veya daha üst konumlarda görev yapan yöneticileri ile bunların eş ve çocukları, birlikte veya tek başına kontrol ettikleri ya da sınırsız sorumlulukla katıldıkları veya yönetim kurulu üyesi ya da genel müdürü oldukları ortaklıklar, *şirketin dâhil olduğu risk grubunu oluşturur. Şirketlerin dâhil olduğu risk grubu ile imzalayabilecekleri sözleşmelerin toplam tutarı özkaynaklarının %20’sini geçemez*.”

Tasarruf fon havuzunda toplanan tutarlar, Tasarruf Finansman Şirketi tarafından *faizsiz yatırım araçlarında değerlendirilir. Bu yatırımlardan getiri elde edilmesi halinde söz konusu getirilerin en az %75’i ihtiyat fonuna, kalan kısım ise şirket gelirlerine eklenir* (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 23). Tasarruf fon havuzunda toplanan tutarlar; (i) Hazine ve Maliye Bakanlığının ihraç etmiş olduğu Türk Lirası cinsi yurt içi kira sertifikalarının alımında, (ii) Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarında açılacak Türk Lirası cinsi özel cari hesaplarda ya da katılma hesaplarında, (iii) Türkiye’de faaliyet gösteren varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen Türk Lirası cinsi yurt içi kira sertifikalarının alımında, (iv) BDDK’ca uygun görülecek diğer faizsiz yatırım araçlarında değerlendirilebilir.

Tasarruf Finansman Şirketleri yine bankalar gibi “gayrimenkul edinilmesine ilişkin sınırlamalar”a tabidir (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 24). Bir Tasarruf Finansman Şirketinin *gayrimenkullerinin net defter değerleri toplamı özkaynaklarının %50’sini aşamaz*. Sözleşmeler kapsamındaki finansman alacaklarından dolayı edinilmek zorunda kalındığı tevsik edilen gayrimenkuller bu sınırın hesaplamasında dikkate alınmaz. *Alacaklardan dolayı edinilmek zorunda kalınan gayrimenkullerin ve diğer varlıkların üç yıl içerisinde elden çıkarılması zorunludur*.

BDDK Tasarruf Finansman Şirketlerinin likidite yönetimi konusunda da bazı kurallar belirlemiştir. Buna göre Tasarruf Finansman Şirketleri, “müşterilerine olan yükümlülüklerini vadesinde veya yasal süreleri içerisinde yerine

getirebilecek düzeyde nakde veya en fazla iki gün valörlü olarak nakde dönüştürülebilir yatırım araçlarına sürekli olarak sahip olmak zorundadır ve likidite düzeylerini en az 10 yıllık bir vade dilimini kapsayacak şekilde hesaplamakla ve BDDK'ya raporlamakla yükümlüdür. Tasarruf Finansman Şirketleri, likidite düzeyini, her bir müşteri, çekiliş grubu ve şirketin toplam likidite düzeyi bazında olmak üzere, ayrı ayrı hesaplamakla yükümlüdür" (Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 2021, s. Md. 28).

Konut Finansmanında Emlak Bankası Örneği

Emlak Bankası, bina ve üzerine bina inşa olunacak arsa sahiplerine ikrazta bulunmak (ödünç para vermek) amacıyla 3 Haziran 1926 tarihinde Emlak ve Eytam Bankası adıyla kurulmuştur (844 numaralı Emlak ve Eytam Bankası Kanunu, 1926, s. Md. 2). 22 Haziran 1946 tarih ve 6340 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 4947 numaralı Türkiye Emlak Kredi Bankası Kanunu ile bankanın kurulması için Hükümete yetki verilmiştir. Bu kanunun ikinci maddesinde Türkiye Emlak Kredi Bankasının amaçları arasında: "A) Yurtta yapı ve onarma işleri ve bilhassa meskeni olmayan yurttaşlara ucuz mesken yaptırmak için, surresi *elli yılı* geçmemek üzere, arsalarıyla birlikte bina ve yapı ipoteki karşılığında ikrazlarda bulunmak ve krediler açmak; B) Bankaya veya başkalarına ait arsalar üzerine *bina yapmak ve peşin veya ipotek karşılığı taksitle satmak,...*" olarak sayılmıştır (4947 numaralı Türkiye Emlak Kredi Bankası Kanunu, 1946, s. Md. 2).

4947 sayılı Türkiye Emlak Kredi Bankası Kanununun sekizinci maddesinde tahvil çıkarma yetkisi ile ilgili olarak "Banka en çok elli yılda itfa edilmek şartı ile ve Hazinesin kefaletiyle ödenmiş sermayenin beş katına kadar tahvil çıkarabilir. Bankanın ipotekle temin edilmiş alacaklara, bu tahvillerin ana ve faizlerinin ödenmesi için rüçhan hakkı sağlayan bir karşılık teşkil eder. Tahvil çıkarılması suretiyle elde edilecek paralar, ipotekli kredi ve ikrazlardan başka yerlerde kullanılmaz. " ifadesi yer almıştır (4947 numaralı Türkiye Emlak Kredi Bankası Kanunu, 1946, s. Md. 8). Ayrıca kaynakların tahsis ile ilgili dokuzuncu maddede "Genel Bütçeye ödenek konulmak suretiyle Hazinece ödenecek sermayenin ve 8 inci maddenin uygulanmasından elde edilecek paraların en az %70'i eve sahip olmayan yurttaşlara ve bunların mesken edinmek üzere kurdukları kooperatiflere mesken yapmak ve yaptırmak üzere ipotek mukabilinde verilecek ödünç paralarla açılacak kredilere tahsis olunur. Bu suretle verilecek paralardan her ne nam ile olursa olsun alınacak faiz ve masrafların yıllık tutarı % 5'i geçemez." ifadesi yer almıştır (4947 numaralı Türkiye Emlak Kredi Bankası Kanunu, 1946, s. Md. 9).

8 Ocak 1988’de Türkiye Emlak Kredi Bankası başka bir kamu bankası olan Anadolu Bankası ile birleştirilmiş ve Türkiye Emlak Bankası adını almıştır. 29 Kasım 1992’de Denizcilik Bankası Emlak Bankasına devrolmuş ve Emlak Bankası’nın faaliyet alanı genişlemiş ve Denizcilik sektörü de dahil olmuştur. 2001 yılında Türkiye Emlak Bankası’nın Bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme yetkisi iptal edilmiş, bankacılık faaliyetleri dışında kalan varlıkları, bu konuda faaliyet gösteren iştiraklerindeki hisse payları ve ticari gayrimenkulleri Toplu Konut Başkanlığı’na devredilmesi öngörülmüş ve Banka tasfiye sürecine girmiştir. Böylece ülkenin imarına önemli katkılar sağlayan Türkiye’nin ilk ve tek konut sektörü bankası tarihe karışmıştır. Türkiye Emlak Bankası kuruluşundan tasfiyesine kadar geçen sürede yaklaşık 90.000 civarında konut üretmiş ve konut edinmeye yönelik yüz binlerce kredi vermiştir. (<http://www.tevak.com.tr>). Ancak BDDK’nın 26 Şubat 2019’da almış olduğu karar 27 Şubat 2019’da Resmi Gazetede yayımlanmış ve Bankaya Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş. olarak faaliyet izni verilmiştir.

Sonuç

Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporunda belirlenen 11. Plan Dönemi Konut Politikaları yaklaşımı özetinde yurtdışındaki başarılı sosyal konut politikaları örnek alınarak, konut kooperatifleri/konut birlikleri eliyle üretimin gerçekleştirilmesi ve işletilmesi konusunun ele alınması, buna ilişkin yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılması, ayrıca ülkemizde özel sektörün ekonomik olarak karşılanabilir (ödenebilir) konut sunumuna daha etkili şekilde dâhil olması, bu kapsamda yeni yapım, finansman, örgütlenme yaklaşımları geliştirilmesi tavsiye edilmiştir. Kamunun konut piyasasında düzenleyici, denetleyici, yönlendirici ve destekleyici rolünün güçlendirilmesi önerilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 91).

Türkiye Emlak Kredi Bankası’nın 1946 yılındaki kuruluş kanununda geçen “Bankaya veya başlarına ait arsalar üzerine bina yapmak ve peşin veya ipotek karşılığı taksitle satmak” faaliyetlerini de gerçekleştirecek ipotek bankacılığı Türkiye için önem arz etmektedir. 27 Şubat 2019’da Türkiye Emlak Katılım Bankası adıyla yeniden faaliyete başlayan Emlak Bankası, yukarıda belirtilen kuruluş amacıyla birlikte “Yurtta yapı ve onarma işleri ve bilhassa meskeni olmayan yurttaşlara ucuz mesken yaptırmak için, süresi elli yılı geçmemek üzere...” uzun vadeli krediler açmalı, ayrıca bu özellikte çalışacak yeni kamu ve kamu-özel sermayeli bankalar açılmalı, Türkiye’de ipotek bankacılığı gerçek anlamıyla oluşturulmalıdır. Birleşik İpotek Finansmanı A.Ş. İpotek kredileri karşılığı ihraç edilen menkul kıymetlerin satın alınması konusunda etkin ola-

rak faaliyette bulunmalıdır. Ayrıca tamamı devlete ait ipotek finansman şirketi kurulmalı, uzun vadeli ipotek kredilerinde ve karşılığında ihraç edilecek menkul kıymetlerin satın alınması konusunda istikrar sağlamalıdır.

Ayrıca İbeçoğlu (2023) tarafından belirtilen azalan ortaklık sisteminin katılım bankaları tarafından uygulanması, Gülerci (2022) tarafından belirtilen Tasarruf Finansman Şirketlerinin 5411 sayılı Bankalar Kanunu kapsamına alınması ve kooperatif bankacılığı faaliyeti olarak kabul edilmesinin desteklenmesi uygun olacaktır.

Kaynakça

- Ayan, E. (Temmuz, 2011). Konut finansmanı sistemi ve Türkiye’de TOKİ uygulamalarının analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 139-156.
- Aydın, A. & Bozgeyik, H. (2023). Tasarruf finansman sistemi - İslam hukuku ile mukayeseli bir inceleme. *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi (TFM)*, 9(2), 163-176.
- BDDK, *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık 2024*.
- Berberoğlu, M. (Winter 2009), Mortgage-iptekli konut finansman-sistemi ve bu sistemin Türkiye’de uygulanabilirliği. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 1(2), 119-146. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince/issue/21625/232278>
- Çetin, A. (2024). Yeni alternatif finansman modeli: tasarruf finansman sektörü için öneriler. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 67-105. <https://doi.org/10.54427/ijisef.1413159>.
- Gülerci, A., F., A. (2022). Tasarruf finansman anonim şirketlerinin hukuki yapısı, faaliyetleri ve bu şirketlerde menfaat sahiplerinin korunması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (SÜHFD)*, 30(3), 999-1042.
- Haşinoğlu, G. S. & Güler, F. (2017). Konut sektöründe finansman modellerinin analizi: Türkiye uygulaması. *International Conference On Eurasian Economies*, 339-345.
- İbeçoğlu, M., G. (2022). Türkiye’de katılım bankacılığı uygulamasında konut finansmanı için alternatif bir yöntem: Azalan ortaklık sistemi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 135-154.
- Kabataş, Y. (Mart-Nisan, 2007). İpotekli konut finansman (mortgage) sistemi ve değerlendirme uzmanlığı. *Mali Çözüm*, 80, 71-84.
- Turguttopbaş, N. & Erdal, B. (April 2016), Mortgage market development in Turkey and future prospects. *Journal of Business and Economics*, 7(4), 676-689, doi: 10.15341/jbe(2155-7950)/04.07.2016/012.
- Tursun, A. (2022). Alternatif konut finansman sistemi olarak tasarrufa dayalı faizsiz finans sistemleri: gölge bankacılık ve özün önceliği kavramları çerçevesinde sistemin değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 164-183.

Seza Reisoğlu (2007). Konut Edinme Amaçlı Konut Finansmanı Sözleşmeleri ve Uygulama Sorunları. *Bankacılar Dergisi*, 61, 75-84.

Kanun ve Yönetmelikler

844 numaralı *Emlak ve Eytam Bankası Kanunu*, 3/6/1926 tarih ve 389 sayılı Resmi Gazete.

4947 numaralı *Türkiye Emlak Kredi Bankası Kanunu*, 22 Haziran 1946 tarih ve 6340 sayılı Resmi Gazete.

5411 sayılı *Bankalar Kanunu*, 01.11.2005 tarih ve 25983 mükerrer sayılı Resmi Gazete.

5582 Kanun Numaralı “*Konut Finansmanı Sistemine İlişkin Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*”, 06.03.2007 tarih ve 26454 sayılı Resmi Gazete.

6361 Kanun numaralı ve 21/11/2012 tarihli *Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu*.

6362 Sayılı *Sermaye Piyasası Kanunu*, 30/12/2012 tarih ve 28513 Sayılı Resmi Gazete.

BDDK, *Tasarruf Finansman Şirketleri*, <https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/89>, erişim: 08.05.2025.

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği, 28 Mayıs 2013 Tarih ve 28660 Sayılı Resmi Gazete.

Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik, 07.04.2021 tarih ve 31447 sayılı Resmi Gazete.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2018.

Tekdüzen Hesap Planı Hakkında Yönetmelik, 1/8/2019 tarihli ve 30849 sayılı Resmi Gazete.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*, Resmî Gazete, 1 Kasım 2023 Tarih ve 32356 (Mükerrer) Sayılı.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (Temmuz 2022). *On İkinci Kalkınma Planı (2024 - 2028) Özel İhtisas Komisyonları ve Çalışma Grupları El Kitabı*.

İnternet Kaynakları

Sermaye Piyasası Kurulu, *Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı*, <https://spk.gov.tr/Sayfa/Index/16/2>, 04.04.2025.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM), <https://data.tuik.gov.tr>

Büyük Ortadoğu Projesi ve Filistin: Jeopolitik Çıkarlar Karşısında İnsan Hakları İhlalleri

Sevilay AKOĞUL*

Öz: Bu çalışma, Büyük Ortadoğu Projesi'nin (BOP) Filistin sorununa yönelik insan hakları perspektifiyle nasıl bir yaklaşım geliştirdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Filistin meselesinin BOP bağlamında ele alınışı, söylem ile uygulama arasındaki tutarsızlıklar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; akademik literatür taraması, uluslararası insan hakları belgeleri ve ilgili politik metinler incelenmiştir. BOP'un demokrasi ve insan hakları söylemlerine rağmen, Filistin bağlamında bu ilkelerin tutarlı biçimde hayata geçirilmediği; bölgesel çıkarlar ve siyasi önceliklerin insan hakları ihlallerinin göz ardı edilmesine yol açtığı saptanmıştır. Büyük Ortadoğu Projesi, Filistin sorununa dair insan hakları temelli bir çözüm değil, jeopolitik çıkarlarla şekillenen stratejik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu durum uluslararası toplumun çifte standartlı yapısını da ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Ortadoğu Projesi, Filistin Sorunu, İnsan Hakları

The Greater Middle East Project and Palestine: Human Rights Violations Against Geopolitical Interests

Abstract: This study aims to examine how the Greater Middle East Project (GBP) has developed an approach to the Palestinian issue from a human rights perspective. The way the Palestinian issue is addressed in the context of the GBP is evaluated within the framework of the inconsistencies between discourse and practice. The study adopts a qualitative research method; academic literature review, international human rights documents and relevant political texts are examined. Despite the GBP's discourses on democracy and human rights, it has been determined that these principles are not consistently implemented in the context of Palestine; regional interests and political priorities lead to human rights violations being ignored. The Greater Middle East Project does not offer a human rights-based solution to the Palestinian issue, but a strategic approach shaped by geopolitical interests. This situation also reveals the double-standard structure of the international community.

Keywords: Greater Middle East Project, Palestinian Issue, Human Rights

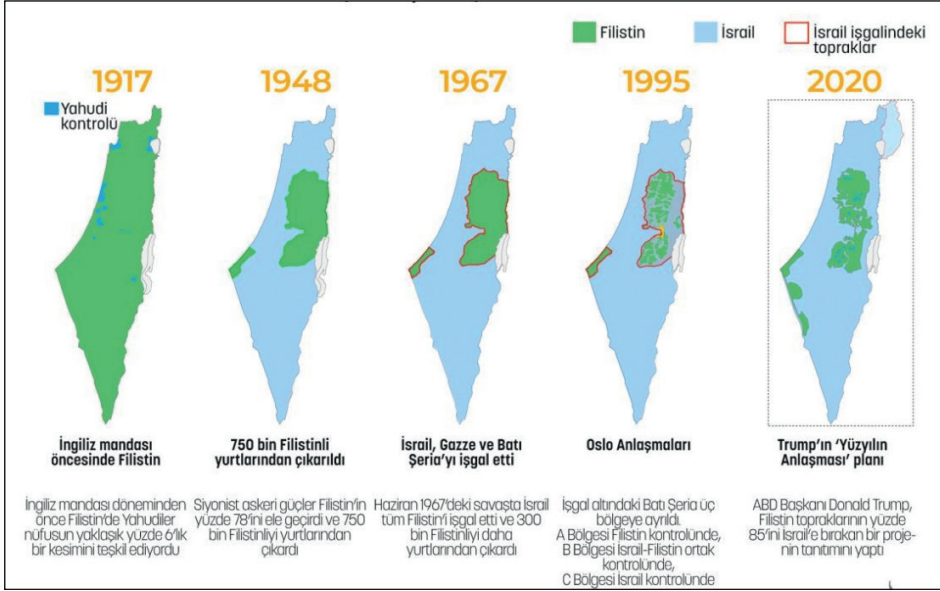
* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0004-5769-5795, E-posta: 234229001013@ogr.selcuk.edu.tr

Giriş

Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), 11 Eylül 2001 sonrası şekillenen Amerikan dış politikasının bir uzantısı olarak, Ortadoğu bölgesinde demokratikleşme, ekonomik reform, toplumsal dönüşüm ve güvenlik odaklı yeni bir düzen yaratmayı amaçlamıştır. Proje, görünürde insan hakları, hukukun üstünlüğü ve sivil toplum değerlerini savunurken; uygulamada bu değerlerin yalnızca belirli ülkelere ve rejimlere yöneldiği, bu yönelimin de çoğu zaman stratejik çıkarlarla belirlendiği görülmektedir. Filistin meselesi, bu bağlamda BOP'un en belirgin tutarsızlık alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. İsrail'in Filistin topraklarındaki varlığı, özellikle Doğu Kudüs'teki yerleşim politikaları, Gazze ablukası ve Batı Şeria'daki askeri kontrolü, uluslararası hukuka aykırı uygulamalar olarak çeşitli rapor ve analizlerde belgelenmiştir. Buna rağmen, BOP'un söylemleri bu ihlaller karşısında etkisiz kalmakta, Filistin halkının yaşadığı sistematik hak ihlalleri görmezden gelinmektedir (Özer, 2023; Emir, 2024; Tokatlı, 2024).

Büyük Ortadoğu Projesi ve Filistin Sorunu

BOP' un temel amacı, Ortadoğu'nun Batılı değerlerle uyumlu hale gelmesini sağlamak olarak ilan edilmiştir. Bu çerçevede; ifade özgürlüğü, çoğulculuk, kadın hakları ve hukuk devleti gibi evrensel ilkeler öne çıkarılmıştır. Ancak bu hedeflerin hayata geçirildiği yerler, çoğunlukla ABD'nin bölgesel çıkarlarıyla örtüşen coğrafyalar olmuştur. Filistin özelinde ise bu söylemler neredeyse tamamen etkisiz kalmıştır. Bal (2024) 'ın belirttiği gibi, BOP' un demokrasi ihracı stratejisi Arap Baharı döneminde bir kez daha gündeme gelmiş, ancak Mısır ve Libya gibi örneklerde rejimlerin yıkılması toplumsal istikrarı sağlamamış; tam tersine daha büyük krizlerin önünü açmıştır (Bal, 2024). Aynı şekilde Filistin meselesinde de ABD'nin İsrail'e verdiği koşulsuz destek, projenin demokratikleşme iddialarını zayıflatmış; söylem ile eylem arasındaki çelişki derinleşmiştir. Literatürde ABD'nin normatif söylemleri terk ederek çıkar temelli bir politika izlediğini, bu durumun da İsrail-Filistin denkleminde insan hakları ihlallerini görünmez kıldığını ifade edilirken (Tokatlı, 2024); aynı zamanda AB'nin de benzer bir şekilde, insan haklarını yalnızca siyasi baskı aracı olarak kullandığı ileri sürülmektedir (Altın, 2024). BOP' un Filistin'e yaklaşımı, bu nedenle normatif değil pragmatiktir.

Şekil 1. Yıllara Göre Filistin ve Yahudi Topraklarının Dağılımı

Kaynak: Özer, Ç. (2023). Uluslararası Politika Açısından Filistin Sorunu. *Külliye (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı)*, 582-605.

İsrail'in jeopolitik hedefleri, Filistin halkının kolektif haklarının önüne geçmiştir (Emir, 2024; Türkmen, 2025). Bu çelişkilerin en görünür hale geldiği meselelerden biri ise, Filistin sorunu olmuştur. Aşağıda bu bağlamda BOP' un Filistin politikasındaki çifte standartlar detaylı biçimde ele alınacaktır.

Filistin Meselesinde BOP' un Çifte Standartları

Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), bölge ülkelerine demokrasi ve insan hakları getirme iddiasıyla başlatılmış olsa da özellikle Filistin meselesi bağlamında bu iddiaların büyük ölçüde söylem düzeyinde kaldığı ve uygulamada ciddi bir çifte standardın oluştuğu görülmektedir. Literatürde belirtildiği üzere, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları temel olarak çıkar temelli şekillenmiş, bu da normatif değerlerle pratikteki uygulamaların örtüşmemesine neden olmuştur (Sinkaya, 2011). Filistin halkının demokratik iradesinin uluslararası düzeyde tanınmaması, BOP' un "demokrasi ihracı" retoriğini sorgulanabilir hale getirmiştir. 2006 yılında Hamas'ın seçimleri kazanması, demokratik bir sürecin ürünü olmasına rağmen, ABD ve Batılı müttefikler tarafından meşru kabul edilmemiştir. Bu durum, projedeki demokratikleşme iddialarının yalnızca Batı'nın stratejik önceliklerine uyumlu olduğu sürece geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonlarına karşı gösterilen sessizlik, projeye dair insan hakları söylemlerinin inandırıcılığını zayıflatmıştır.

Türkiye'nin bu bağlamda sergilediği tepki ve eleştiriler, özellikle Gazze saldırıları sonrası sertleşmiş; Davos çıkışı ve 1 Mart tezkeresinin reddi gibi gelişmeler, Türkiye'nin Filistin politikasında Batı'dan farklılaştığını ortaya koymuştur. Türkiye'nin bu tavrı, sadece politik değil, aynı zamanda normatif bir itirazı da temsil etmiş; Filistin meselesinin BOP kapsamında ikinci plana atılmasına karşı bir duruş oluşturmıştır. Dolayısıyla BOP' un Filistin'e yönelik yaklaşımı, evrensel normlar temelinde değil; jeopolitik çıkarlar doğrultusunda belirlenmiş bir stratejidir. Proje kapsamında İsrail'in güvenliği, İran'ın çevrelenmesi ve enerji yollarının denetlenmesi gibi hedefler öncelik kazanmış; bu da Filistin halkının yaşadığı sistematik hak ihlallerini görünmez kılmıştır. Filistin meselesi özelinde bu yaklaşım, yalnızca BOP' un sınırlarını değil, aynı zamanda uluslararası toplumun çifte standartlarını da gözler önüne sermektedir (Sinkaya, 2011).

Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları İhlalleri

Filistin topraklarında özellikle 2008, 2012, 2014 ve 2021 yıllarında yaşanan İsrail saldırılarında hastaneler, okullar, gazeteciler ve çocuklar hedef alınmış; Gazze'de sivillerin yaşadığı alanlara yönelik hava saldırıları yoğunlaşmıştır. Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) ve BM İnsan Hakları Konseyi raporlarında bu eylemler “orantısız güç kullanımı” ve “savaş suçu” kapsamında değerlendirilmiştir. Literatürde, Gazze'de yaşanan ihlallerin yapısal bir karakter kazandığı; sivillere yönelik saldırıların sıradanlaştığı ve bu durumun mevcut uluslararası hukuk düzeninde bir boşluk oluşturduğu belirtilmektedir (Süer, 2024). Bu bağlamda, çatışma bölgelerinde insan haklarının korunması için “Uluslararası İnsancıl Ombudsman” gibi yeni kurumsal yapılara ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte daha ileri bir perspektifle, İsrail'in Filistin'e yönelik politikalarının yalnızca hak ihlali olarak değil, “devlet destekli terör” ve “soykırım” pratiği olarak da ele alınması gerektiğini ileri süren çalışmalar bulunmaktadır (Arı, 2024). Arı (2024)'ya göre bu süreç, 1948'den günümüze kadar süregelen yapısal bir sistemin parçasıdır. Türkmen (2025), Trump döneminde ABD'nin BM İnsan Hakları Konseyi'nden çekilmesi ve UNRWA' ya yardımları kesmesi gibi kararların, Filistinlilerin hak arama yollarını daralttığını ve ABD'nin artık açıkça normatif kimliğini terk ettiğini göstermektedir (Türkmen, 2025). BOP' un Filistin bağlamındaki sessizliği, bu nedenle sadece politik değil, aynı zamanda normatif ve ahlaki bir krizdir (Arı, 2024).

Sonuç

Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Ortadoğu’da demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi normatif hedefleri teşvik etme iddiasıyla yola çıkmış olsa da, Filistin meselesi örneğinde bu değerlerin sistematik olarak göz ardı edildiği görülmektedir. Çalışmada ortaya konulduğu üzere, BOP’ un söylemsel düzeyde savunduğu normatif çerçeve, Filistin özelinde jeopolitik çıkarlar karşısında işlevsiz kalmıştır. Özellikle İsrail’in askeri operasyonları, yerleşim politikaları ve Gazze ablukası gibi uygulamalar karşısında uluslararası toplumun sessizliği; projenin demokratikleşme iddialarının inandırıcılığını büyük ölçüde zayıflatmıştır. ABD’nin İsrail’e koşulsuz desteği, Filistin halkının demokratik iradesinin tanınmaması ve insan hakları ihlallerinin görmezden gelinmesi, BOP’ un normatif değil, stratejik bir dış politika aracı olarak kurgulandığını göstermektedir. Proje kapsamında öncelik kazanan unsurlar; İsrail’in güvenliği, İran’ın çevrelenmesi ve enerji hatlarının kontrolü olmuştur. Bu durum yalnızca Filistinlilerin kolektif haklarının bastırılmasına neden olmamış; aynı zamanda uluslararası toplumun çifte standartlı yaklaşımını da görünür kılmıştır. Ayrıca, Avrupa Birliği’nin de insan hakları söylemini yalnızca siyasi baskı aracı olarak kullanması ve sahadaki ihlaller karşısında somut bir tepki göstermemesi, Batı merkezli normatif düzenin sorgulanmasına yol açmaktadır. Türkiye’nin özellikle Gazze saldırıları sonrası sergilediği politik duruş, BOP’ tan farklılaşan bir perspektifi temsil etmekte ve Filistin meselesinde daha ilkeli bir pozisyon aldığını göstermektedir. 1 Mart tezkeresinin reddi, Davos çıkışı ve Gazze’ye yönelik insani söylemler, bu yönelimin sembolik göstergeleri olmuştur. Sonuç olarak, BOP’un Filistin politikası, demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerlerin değil; güvenlik, enerji ve hegemonik denge gibi çıkar odaklı hedeflerin öncülüğünde şekillenmiştir. Bu durum, yalnızca bölge barışı açısından değil, uluslararası hukukun meşruiyeti açısından da ciddi bir krize işaret etmektedir. Filistin örneği, BOP’un yalnızca bir normatif dönüşüm projesi değil; aynı zamanda bölgenin jeopolitik yeniden yapılanmasına hizmet eden stratejik bir araç olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Altın, O. (2024). Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Bağlamında Ortadoğu Çıkmazı. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, s. 4742-4750.
- Arı, Y. (2024). Gölgede Kalan Yıkım: İsrail’in Devlet Destekli Terörü ve Soykırım Trajedisi Tarihi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), s. 639-665.
- Bal, S. (2024). Arap Baharı Sürecinde Obama Dönemi Amerikan Dış Politikası: Mısır Örneği. *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4(1), s. 22-41.

- Emir, M. (2024). Stratejik Dönüşümler Çerçevesinde Abd'nin Ortadoğu Politikasının Analizi (1990-2024). *UPA Strategic Affairs*, 5(2), s. 97-155.
- Özer, Ç. (2023). Uluslararası Politika Açısından Filistin Sorunu. *Küllıye (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı)*, s. 582-605.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten günümüze Türkiye'nin ortadoğu politikası ve batı etkisi. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 1(1), s. 79-100.
- Süer, B. (2024). Silahlı Çatışmalarda İnsan Haklarının Korunmasında Yeni Bir Aktör Önerisi: Uluslararası İnsancıl Ombudsman (Gazze Örneği). *Ombudsman Akademik*, (Özel Sayı 2 (Gazze)), s. 431-459.
- Tokatlı, S. G. (2024). Abd Başkanlarının Dış Politika Karnesi: İnsani Açıdan Değerlendirme (1993-2024). *UPA Strategic Affairs*, 5(2), s. 71-96.
- Türkmen, A. F. (2025). Trump II: ABD'de Yeni Bir Dönem Mi, Köklere Dönüş Mü? *İstanbul Kent Üniversitesi Siyasal, Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), s. 18-39.

İngilizce Öğretiminde Düşün-Eşleş-Paylaş Tekniğiyle Eleştirel Düşünme Uygulamaları

Esra KÜÇÜKGÖK¹

Prof.Dr. Mehmet Zeki AYDIN²

Öz: Bu çalışma, ilkokul düzeyinde İngilizce dil öğretimine eleştirel düşünme uygulamalarını entegre etme amacıyla “düşün-eşleş-paylaş” (think-pair-share) tekniğinin kullanımına örnekler sunmaktadır. Öğrencilerin yalnızca bilgi edinmeleri değil, bu bilgiyi analiz etmeleri, değerlendirmeleri ve yeni bağlamlarda kullanmaları gerektiği düşüncesinden hareketle, yapılandırılmış akran etkileşiminin derin öğrenmeyi nasıl desteklediği araştırılmıştır. Çalışma, dil sınıflarını hem iletişim hem de düşünme odaklı etkileşim ortamları haline getirmeyi amaçlamakta ve öğretmenlere düşünmeye dayalı öğretim için kuramsal ve pedagojik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla 4. sınıf İngilizce dersinde “Meslekler/Jobs”, “Günlük Rutinler/Daily Routines” ve “Benim Kıyafetlerim/My Clothes” temalarının öğretilmesinde düşün-eşleş-paylaş tekniğinin uygulandığı üç ders planı hazırlanmış; araştırmacı tarafından Konya’da bir devlet ilkokulunda uygulanmış ve uygulama sonuçları değerlendirilmiştir. Uygulama sonucunda, düşün-eşleş-paylaş tekniğinin her bir aşaması (bireysel düşünme, eşle fikir paylaşımı ve sınıfla paylaşım) öğrencilerin düşüncelerini ifade etmelerine, yeniden yapılandırılmalarına ve iş birliği içinde öğrenmelerine katkı sunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Düşün-eşleş-paylaş, eleştirel düşünme, İngilizce öğretimi, işbirlikli öğrenme, ilkokul eğitimi

Critical Thinking Practices through the Think-Pair-Share Technique in English Language Teaching

Abstract: This study presents examples of the use of the “Think-Pair-Share” technique with the aim of integrating critical thinking practices into English language teaching at the primary school level. Based on the idea that students should not only acquire information but also analyze, evaluate, and use it in new contexts, the study explores how structured peer interaction supports deep learning. The study aims to transform language classrooms into interactional environments focused on both communication and thinking, and offers teachers a theoretical and pedagogical framework for thinking-based instruction. To this end, three lesson plans were prepared in which the Think-Pair-Share technique was implemented in teaching the 4th grade English themes of “Jobs,” “Daily Routines,” and “My Clothes.” These lesson plans were applied by the researcher in a public primary school in Konya, and the outcomes were evaluated. As a result of the implementation, it was observed that each stage of the Think-Pair-Share technique (individual thinking, pair discussion, and class sharing) contributed to students’ expression of ideas, reconstruction of thoughts, and collaborative learning.

Keywords: Think-Pair-Share, Critical thinking, English language teaching, Cooperative learning, Primary education

¹ Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, yüksek lisans öğrencisi, İngilizce öğretmeni

² Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi www.mehmetzekiaydin.com

Giriş

Problemin Tanımı

Günümüzde bilgiye erişimin hızlanmasıyla birlikte bireylerin yalnızca bilgi edinmeleri değil, bu bilgiyi sorgulamaları, analiz etmeleri, değerlendirmeleri ve yeni bağlamlarda kullanabilmeleri beklenmektedir. Bu durum, bireylerin sahip olması gereken becerilerde önemli bir dönüşüm yaratmış; eğitim sistemleri de bu dönüşüme yanıt olarak bireyleri daha donanımlı yetiştirme sorumluluğu üstlenmiştir. Özellikle 21. yüzyıl becerileri olarak tanımlanan eleştirel düşünme, yaratıcı problem çözme, iletişim ve iş birliği gibi yeterlikler, günümüz eğitim anlayışının merkezinde yer almakta ve erken yaşlardan itibaren geliştirilmesi gereken temel yaşam becerileri arasında görülmektedir (Partnership for 21st Century Skills, 2009).

Bu bağlamda, ilköğretim düzeyinde de öğrencilerin yalnızca bilgiye ulaşmaları değil, bu bilgiyi anlamlandırmaları, karşılaştırmaları ve yeniden yapılandırmaları da hedeflenmektedir. Araştırmalar, eleştirel düşünmenin yalnızca üst yaş gruplarına özgü olmadığını; aksine, ilkokul yıllarından itibaren yapılandırılmış öğretim ortamlarıyla desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Ersoy, E., & Başer, N., 2011).

Yabancı dil öğretimi yalnızca iletişimsel yeterlik kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda öğrencilerin dili bir düşünme ve ifade aracı olarak kullanmalarını sağlayarak eleştirel düşünme süreçlerini de destekleyebilir. Dil öğrenme sürecinde öğrenciler, kendilerini ifade etme, başkalarının görüşlerini anlama ve fikir alışverişinde bulunma gibi becerileri deneyimleyerek bilişsel gelişimlerini derinleştirebilirler. Jamiai ve El Karfa (2022), yabancı dil öğretiminin hedefinin, öğrencileri yalnızca dilsel yeterlik kazanan bireyler değil, aynı zamanda problem çözebilen, karar verebilen ve yaşamın farklı alanlarında etkili olabilen eleştirel düşünürler olarak yetiştirmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, sınıf içi etkileşimi ve düşünmeyi teşvik eden öğretim stratejileri, özellikle yabancı dil sınıflarında eleştirel düşünmenin gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Eleştirel düşünme becerileri, öğrencilerin sosyal, akademik ve pratik problemlerle etkili şekilde başa çıkmalarını, bilinçli seçimler yapmalarını ve özgün, bağımsız ve yaşam boyu öğrenen bireyler olarak gelişmelerini desteklediği için büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, “düşün-eşleş-paylaş” (think-pair-share) tekniği aracılığıyla İngilizce dersinde eleştirel düşünme uygulamalarını örneklendirmektir. Bu amaçla eleştirel düşünme ve işbirlikçi öğrenme tekniklerinden

biri olan düşün-eşleş-paylaş tekniğinin, ilkokul düzeyinde İngilizce öğretiminde eleştirel düşünme becerilerini destekleme potansiyelini kuramsal açıdan incelemektir. Çalışmada, 4. sınıf İngilizce dersi kapsamında oluşturulmuş “meslekler/jobs”, “günlük rutinler/daily routines” ve “benim kıyafetlerim/my clothes” temalı üç ders planı aracılığıyla düşün-eşleş-paylaş tekniğinin uygulanmasına örnekler sunulmuştur. Bu ders planları, tekniğin İngilizce dersinde uygulanabilirliği ile ilgili kuramsal tartışmayı somutlaştırmaya yönelik destekleyici içerikler olarak değerlendirilmiştir. Araştırma, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının sınıf içi etkileşimi temel alan düşünme ortamları tasarımlarına yönelik kuramsal bir rehber sunmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışma, İngilizce öğretiminde “Düşün-Eşleş-Paylaş” (Think-Pair-Share) tekniği aracılığıyla eleştirel düşünme becerilerinin desteklenmesini kuramsal ve uygulamalı yönleriyle inceleyen betimleyici nitelikte bir araştırmadır. Betimsel nitel araştırmalar, eğitimde uygulamaya dönük müdahalelerin doğal bağlamda anlaşılmasında etkili bir yaklaşım sunmaktadır (Sandelowski, 2000).

Çalışmanın ilk bölümünde, söz konusu teknik literatür taramasına dayalı olarak tanıtılmış ve ilkokul İngilizce öğretiminde eleştirel düşünmeyi teşvik etme potansiyeli, yapılandırılmış akran etkileşimiyle nasıl desteklenebileceği açısından değerlendirilmiştir. Think-Pair-Share tekniği, tüm öğrencilerin katılımını desteklemesi ve üst düzey düşünme becerilerinin gelişimine katkı sunması bakımından güçlü bir öğretim stratejisidir Lyman (1981), Think-Pair-Share tekniğinin tüm öğrencilerin aktif biçimde katılmasına olanak tanıdığını, düşünmeye zaman sağlayarak bireysel yansıtmayı teşvik ettiğini ve sınıf tartışmalarına hazırlık niteliğinde bir yapı sunduğunu vurgulamaktadır.

Ardından, Nail Karagöz’ün *15 Yöntem ve 15 Planla Eleştirel Düşünme Uygulamaları – Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Örneği* (2021) adlı eserinden uyarlanan düşün-eşleş-paylaş tekniği, İngilizce dersi bağlamına aktarılmıştır. Disiplinler arası aktarım, özellikle eleştirel düşünme gibi genellenebilir ve aktarılabilir beceriler söz konusu olduğunda son derece yaygın ve etkilidir. Ennis (2011), eleştirel düşünmenin yalnızca belirli bir konu alanıyla sınırlı olmadığını; aksine, farklı disiplinlerde uygulanabilen bir dizi eğilim ve beceri içerdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, 4. sınıf İngilizce dersi için “Jobs/Meslekler”, “Daily Routines/Günlük Rutinler” ve “My Clothes/Benim kıyafetlerim” temaları etrafında üç ders planı hazırlanmıştır. Hazırlanan ders planları, Konya’da bir devlet ilkokulunda araştırmacı tarafından uygulanmış; uygulama süreci gözlemler yoluyla izlenmiş ve nitel olarak değerlendirilmiştir. Merriam ve

Tisdell (2016), gözlemin eğitim ortamlarındaki etkileşimlerin bağlamsal ve gerçek zamanlı olarak anlaşılması açısından nitel araştırmalarda vazgeçilmez bir veri toplama yöntemi olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle çalışma, kuramsal temelleri sınıf içi uygulamalarla ilişkilendirerek eleştirel düşünme becerilerinin yabancı dil öğretiminde nasıl geliştirilebileceğine dair betimleyici bir analiz sunmaktadır.

Eleştirel Düşünme ve Dil Öğretimi

Eleştirel Düşünmenin İngilizce Öğretimindeki Rolü

Eleştirel düşünme, bireyin bilgiye yalnızca pasif bir şekilde maruz kalmak yerine, bu bilgiyi aktif biçimde sorgulaması, analiz etmesi, yorumlaması ve değerlendirmesi sürecini ifade eder. Bu beceri, öğrenmenin yüzeysel bir düzeyde kalmaması ve öğrencinin bilgiyi anlamlı bir şekilde yapılandırabilmesi açısından temel öneme sahiptir. Yabancı dil öğretimi, öğrencilerin dil yoluyla hem kendilerini ifade etmelerine hem de başkalarının düşüncelerini anlamalarına olanak tanıyan doğal bir iletişim ortamı sunduğundan, eleştirel düşünme becerileriyle doğrudan ilişkilidir. Baz Bolluk ve Batur (2023), dil öğretimi süreçlerinin sadece dilsel becerilerin gelişimiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bireylerde eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesine de katkı sağlayabileceğini ifade etmektedir.

İngilizce öğretimi sürecinde öğrenciler yalnızca dilsel yapıları öğrenmekle kalmaz; aynı zamanda farklı görüşleri değerlendirme, kendi fikirlerini savunma ve alternatif çözümler üretme gibi yüksek düzey düşünme becerilerini de geliştirirler. Bu bağlamda, dil sınıfları, öğrencilere hem bireysel hem de sosyal anlamda eleştirel düşünme fırsatları sunan özgün öğrenme ortamları olarak değerlendirilebilir. Özellikle iletişim temelli yaklaşımların benimsendiği sınıflarda, öğrenciler dili yalnızca bir araç olarak değil, düşünmeyi tetikleyen ve yapılandıran bir süreç olarak da deneyimlerler. Dil öğrenme süreci, bu yönüyle öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri için etkili bir ortam sunar (Bridge Education Group).

Dil Öğrenme Sürecinde Eleştirel Düşünmeyi Destekleyen Yöntemler

Dil öğretiminde eleştirel düşünmeyi desteklemek amacıyla çeşitli öğretim yöntem ve teknikleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler, öğrencilerin yalnızca ezber temelli bilgiye yönelmesini engelleyerek; analiz etme, karşılaştırma yapma, neden-sonuç ilişkisi kurma ve alternatif bakış açılarını değerlendirme gibi becerilerin gelişimini destekler.

Bu tür yöntemler arasında tartışma temelli öğretim, açık uçlu sorularla yönlendirme, drama ve rol yapma, akran geri bildirimi, problem temelli öğrenme ve işbirlikçi öğrenme teknikleri öne çıkmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, öğrencilerin hem dilsel hem de bilişsel etkinliklere katılımını artırmakta; öğrenme sürecini daha etkileşimli ve anlamlı bir hâle getirmektedir. Bu tür uygulamalarla öğrenciler yalnızca “doğru cevabı” bulmak yerine, farklı düşünce yollarını keşfetme ve kendi ifadelerini oluşturma sürecine dahil olurlar.

Düşün–Eşleş–Paylaş Tekniği

Tekniğin Tanımı ve Tarihi

Düşün–Eşleş–Paylaş tekniği, ilk olarak Frank Lyman tarafından 1981 yılında işbirlikçi öğrenme yöntemleri çerçevesinde geliştirilmiş bir öğretim tekniğidir. Temel amacı, öğrencilerin bireysel düşünme süreçlerini başlatmalarını, fikirlerini küçük gruplar içinde paylaşımlarını ve sonunda bu fikirleri daha geniş bir grupta tartışmalarını sağlamaktır. Lyman (1981), bu stratejinin bireysel düşünmeyi, akran etkileşimini ve tüm sınıfla paylaşımı bütünleştirerek öğrencilerin katılımını ve anlamlı öğrenmeyi artırdığını belirtmektedir.

Geleneksel soru-cevap yöntemiyle karşılaştırıldığında düşün–eşleş–paylaş, tüm öğrencilerin sürece aktif katılım göstermesini destekler ve sınıf içinde daha demokratik bir öğrenme ortamı oluşturur. Bu teknik, öğrencilerin sadece öğretmenin sorusuna yanıt vermelerini değil, aynı zamanda düşüncelerini, karşılaştırmalar yapmalarını ve akranlarının görüşlerini değerlendirmelerini mümkün kılar. Bu yönüyle düşün–eşleş–aylaş, pasif öğrenmeyi engelleyerek öğrencilerin derinlemesine öğrenme süreçlerine katılımını artırır.

Eğitimde Kullanım Alanları

Düşün–Eşleş–Paylaş (Think–Pair–Share) tekniği, yalnızca dil öğretiminde değil, aynı zamanda fen bilimleri, sosyal bilgiler, matematik gibi birçok disiplinde de etkili şekilde kullanılmaktadır. Bugis ve Sapsuha (2013), düşün–eşleş–paylaş tekniğinin öğrencilerin derse aktif katılımını teşvik ettiğini ve özellikle okuma etkinliklerinde iş birliğine dayalı öğrenme ortamı yaratarak anlamlı öğrenmeyi desteklediğini belirtmiştir. Sınıf içi etkileşimi teşvik eden bu yapı, özellikle aşağıdaki durumlar için uygun görülmektedir:

- Yeni bir kavramın tartışmaya açılması,
- Öğrenci fikirlerinin çeşitlendirilmesi,
- Ön bilgi yoklaması yapılması,
- Grup içi düşünme ortamı sağlanması,
- Konu tekrarı ya da değerlendirme faaliyetleri.

Özellikle öğrencilerin düşük riskli bir ortamda fikirlerini paylaşmaları, katılım cesaretlerini artırmakta ve öğrenme motivasyonunu olumlu yönde etkilemektedir. Şen ve Şahin (2024), oyunlaştırılmış öğrenme ortamları gibi etkileşimli ortamların öğrencilerde güvenli ve etkileşimli bir alan oluşturduğunu, katılımı teşvik ettiğini ve zamanla öğrencilerin özgüvenlerini artırdığını vurgulamaktadır.

Tekniğin Üstünlükleri ve Sınırlılıkları

Düşün-Eşleş-Paylaş tekniği, aşağıdaki üstünlükleri ile öne çıkar:

- Öğrencilerin bireysel düşünme ve karar verme becerilerini geliştirir.
- Akran öğrenmesini destekleyerek farklı bakış açılarına açıklık kazandırır.
- Katılımcı ve demokratik bir sınıf atmosferi oluşturur.
- Dili kullanarak düşünme ve iletişim becerilerini güçlendirir.

Ancak, düşün-eşleş-paylaş tekniğinin aşağıdaki sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır:

- Zaman yönetimi iyi yapılmazsa uygulama verimsizleşebilir.
- Sessiz ya da içe dönük öğrenciler, “eşleş” ve “paylaş” aşamalarında pasif kalabilir.
- Kalabalık sınıflarda tüm öğrencilerin paylaşım yapması zaman alabilir.

Bu nedenlerle düşün-eşleş-paylaş tekniği, öğretmenin sınıf yapısına, öğrenci profiline ve konuya uygun biçimde planlanmalı ve yönlendirilmelidir. McTighe ve Lyman (1988), tekniğin başarısının etkin sınıf yönetimi ve dikkatli planlamaya bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Düşün-Eşleş-Paylaş Tekniği ile Eleştirel Düşünmeye Uyarlanması

Düşün-eşleş-paylaş tekniği, hem dil öğretimi hem de eleştirel düşünmenin gelişimi açısından güçlü bir araç olarak dikkat çekmektedir. Bu teknikte öğrenciler önce bireysel olarak düşünür (Think), ardından bir eşle fikirlerini paylaşır (Pair) ve son aşamada düşüncelerini grup ya da sınıf ortamında sunar (Share). Bu yapı, düşünme sürecini üç aşamaya ayırarak öğrencinin hem bireysel hem de sosyal düzeyde düşünme becerilerini kullanmasına olanak tanır.

Düşün-eşleş-paylaş tekniği, öğrencinin kendi fikirlerini oluşturmasını ve bu fikirleri karşılaştırarak yeniden yapılandırmasını teşvik eder. Özellikle yabancı dil öğretiminde öğrenciler, önce kendilerini ifade etmeye çalışır, sonra bir başkasını dinleyerek kendi düşüncelerini yeniden değerlendirir, en sonunda da grup ortamında sunarak düşüncelerini açık biçimde paylaşır. Zhou ve Brown

(2015), bu yapının öğrencilere düşüncelerini gözden geçirme, ifade etme ve akran geri bildirimi yoluyla yeniden yapılandırma fırsatları sunarak meta bilişsel farkındalığı güçlendirdiğini vurgulamaktadır.

Dil sınıfında düşün-eşleş-paylaş tekniğinin kullanılması, öğrencilerin sadece dili doğru biçimde kullanmalarını değil; aynı zamanda dili bir düşünce aracı olarak görmelerini ve çok yönlü iletişim kurmalarını sağlar. Böylelikle hem bireysel farkındalık hem de sosyal etkileşim aracılığıyla eleştirel düşünme becerileri bütüncül bir şekilde desteklenmiş olur.

Düşün-Eşleş-Paylaş Tekniğinin Uygulama Adımları

“Think=Düşün” Aşaması: Bireysel Düşünme ve Analiz

Bu ilk aşama, öğrencinin bir konu hakkında kendi düşüncesini oluşturmaya yardımcı olur. Öğretmen tarafından yöneltilen bir soru ya da problem karşısında öğrenciler bireysel olarak düşünmeye teşvik edilir. Bu aşamada öğrenciler:

- Sessizce düşünür, not alabilir, kendi fikirlerini yapılandırır.
- Problem çözme ya da kişisel görüş belirtme gibi görevlerde içsel süreçlerini kullanır.
- Bilgiye dayalı değil, düşünceye dayalı cevaplar üretir.

Bu aşama, bireysel farkındalığı artırmakta ve düşünme sürecine özgüven kazandırmaktadır. King (1995), öğrencilerin bireysel olarak düşünmeye teşvik edilmesinin, derinlemesine öğrenmeyi ve anlamlı bilgi yapılandırmayı desteklediğini vurgulamaktadır.

“Pair=Eşleş” Aşaması: Fikir Alışverişi ve İş Birliği

İkinci aşamada öğrenciler eşleştirilerek fikirlerini birbirleriyle paylaşır. Bu aşamanın amacı, öğrencilerin kendi düşüncelerini başka bir bireyle karşılaştırmaları ve gerekirse yeniden değerlendirmeleridir. Bu süreçte:

- Dinleme, empati ve etkili iletişim becerileri gelişir.
- Fikirler arasında benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkar.
- Öğrenciler düşüncelerini sözel olarak ifade ederek dilsel gelişim kazanırlar.

Aynı zamanda öğrencilerin sosyal bağ kurmasına ve sınıf içi etkileşimin artmasına katkı sağlar. Hank, C., Huber, C. (2024), akranlar arası etkileşimin hem sosyal hem bilişsel gelişimi desteklediğini ve öğrenmenin kalıcılığını artırdığını ifade etmektedir.

“Share=Paylaş” Aşaması: Toplu Paylaşım ve Tartışma

Son aşamada her çift, fikirlerini sınıfla paylaşır. Bu aşama, bireysel düşüncenin sosyal bir bağlama taşındığı ve kamusal alanda ifade edildiği bölümdür. Öğrenciler:

- Eşlerinin fikirlerini sunabilir (“My friend thinks that...”).
- Farklı düşüncelerle yüzleşerek alternatif bakış açıları geliştirebilir.
- Tartışmalara katılarak sözlü iletişim becerilerini pekiştirir.

Bu aşama, öğrenmeyi görünür kılar ve sınıf ortamında düşünsel bir etkileşim alanı yaratır. Vygotsky’nin sosyal öğrenme kuramı doğrultusunda, bireyle-
rin etkileşimli paylaşım ortamlarında aktif katılım yoluyla bilgi yapılandırma-
ları, onların üst düzey düşünme becerilerini geliştirmelerine olanak tanımakta-
dır (Yavuz & Demirel, 2018).

Düşün-Eşleş-Paylaş Tekniğinin Uygulama Örnekleri

Çalışmada kullanılan ders planları, 4. sınıf İngilizce dersine uygun olarak “jobs/meslekler”, “daily routines/günlük rutinler” ve “my clothes/benim kıya-
fetlerim” temaları çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu planlar, öğrencilerin hem dil becerilerini geliştirmelerini hem de eleştirel düşünme süreçlerine aktif olarak katılmalarını sağlamak amacıyla yapılandırılmıştır. Her ders planında düşün-
eşleş-paylaş tekniğinin temel adımları dikkate alınmış ve etkinlikler bu aşama-
lar doğrultusunda uygulanmıştır.

Ders Planları

“Jobs=Meslekler” Temalı Ders Planı

Ünite: Jobs (Meslekler)

Konu: O ne iş yapar? (What does he/she do?)

Yöntem: Düşün-Eşleş-Paylaş (Think-Pair-Share)

Süre: 40 dakika

Odak Noktası: Konuşma – Dinleme – Kelime Bilgisi

Dersin Öğrenme Hedefleri

- Öğrenciler temel meslekleri İngilizce olarak tanımlayabilir.
- “He is a doctor.(O bir doktor.) She is a teacher.”(O bir öğretmen.) gibi cümleleri doğru bir şekilde kurabilir.
- Sınıf içinde kendi fikirlerini paylaşabilir ve başkalarının fikirlerini dikkatle dinleyebilir.

Hedef Kelimeler

doctor (doktor), teacher (öğretmen), firefighter (itfaiyeci), police officer (polis memuru), nurse (hemşire), pilot (pilot), farmer (çiftçi), cook (aşçı), dentist (diş hekimi)

Kullanılacak Materyaller

- Meslek kartları (resimli flashcard'lar)
- Tahta ve tahta kalemi
- Defter veya çalışma kâğıdı

Dersin Aşamaları

1. Isındırma (5 dakika)

Öğretmen tahtaya ders kitabındaki meslek resimlerini asar. Öğrencilere "What is his/her job?(Onun mesleği nedir?)" sorusu yöneltilir. Her meslek yüksek sesle tekrar edilir. Öğrenciler hem resimlere bakarak hem de öğretmeni taklit ederek kelimeleri telaffuz eder.

2. Sunum (10 dakika)

Öğretmen, meslek kartlarını teker teker gösterir ve cümlelerle tanıtır:

"He is a doctor."(O bir doktor.)

"She is a nurse."(O bir hemşire.)

Öğrenciler, öğretmeni tekrar eder ve örnek cümleleri yazar.

3. Düşün (5 dakika)

Öğrencilere şu soru sorulur:

"What do you want to be in the future?(Gelecekte ne olmak istersin?)"

Her öğrenci defterine aşağıdaki formatta cümle yazar:

"I want to be a ...(Ben..... olmak istiyorum.)"

"Because I like helping people.(Çünkü insanlara yardım etmeyi severim.)"

(Kendi tercihine uygun açıklamalar yapabilirler.)

4. Eşleş (5 dakika)

Öğrenciler ikili gruplar oluşturur. Yazdıkları cümleleri birbirlerine okurlar ve gerekirse birbirlerine yardımcı olurlar.Örneğin:

"I want to be a pilot because I like flying.(Ben pilot olmak istiyorum çünkü uçmayı seviyorum.)"

5. Paylaş (10 dakika)

Her çiftten bir öğrenci, eşinin cevabını sınıfa sunar.Örneğin:

"My friend wants to be a teacher because she likes children.(Arkadaşım öğretmen olmak istiyor çünkü o, çocukları seviyor.)"

6. Oyun, “Mesleği Tahmin Et” (5 dakika)

Bir öğrenci tahtaya gelir ve bir mesleği canlandırır. Diğer öğrenciler sorular sorarak mesleği tahmin etmeye çalışır:

“Is he a firefighter?(O , bir itfaiyeci mi?)”

“Yes, he is!(Evet, öyle.)”

Değerlendirme

“Jobs/Meslekler” teması kapsamında öğrencilerden, gelecekte olmak istedikleri mesleği düşünmeleri ve bu mesleği seçme nedenlerini ifade etmeleri istenmiştir. Öğrenciler bireysel olarak düşündükten sonra “I want to be a doctor because I like helping people/Ben doktor olmak istiyorum çünkü insanlara yardım etmeyi seviyorum.” gibi cümlelerle fikirlerini yazıya dökmüşlerdir. Eşleşme aşamasında fikirlerini arkadaşlarıyla paylaşmış; son aşamada ise eşleşmenin düşüncelerini sınıfa sunarak iletişim ve temsil becerilerini kullanmışlardır.

- Öğrencilerin çoğu derse aktif katılmışlardır.
- Meslekler ile ilgili İngilizce cümle kurma becerisini göstermişlerdir.
- Kelimeleri doğru ve anlaşılır şekilde telaffuz etmişlerdir.

Daily Routines=Günlük Rutinler Temalı Ders Planı

Ünite: Daily Routines (Günlük Rutinler)

Konu: Her gün ne yaparsın? (What do you do every day?)

Yöntem: Düşün-Eşleş-Paylaş (Think-Pair-Share)

Süre: 40 dakika

Odak Noktası: Konuşma – Dinleme – Kelime Bilgisi

Dersin Öğrenme Hedefleri

- Öğrenciler günlük rutinlerle ilgili temel fiilleri tanır.
- “I wake up at 7 o’clock./Ben saat 7’de uyanırım.” gibi saatli cümleler kurar.
- Öğrenciler arkadaşlarıyla iletişim kurar, dinler ve verilen sorulara uygun cevaplar verir.

Hedef Kelimeler

wake up (uyanmak), brush teeth (diş fırçalamak), wash face (yüz yıkamak), have breakfast (kahvaltı yapmak), go to school (okula gitmek), do homework (ödev yapmak), go to bed (yatağa gitmek)

Kullanılacak Materyaller

- Fiil kartları (flashcard)
- “My Daily Routine” başlıklı saat çizelgesi (çalışma kâğıdı)
- Müzik (isteğe bağlı olarak karışma aşaması için)

Dersin Aşamaları

• 1. Isındırma (5 dakika)

Öğretmen tahtaya günün belirli saatlerini çizer (örneğin: 7:00, 8:00, 12:00, 17:00, 21:00).

Öğrencilere “What time do you...?/Saat kaçta?” soruları sorulur:

- “What time do you wake up?/Saat kaçta uyanırsın?”
- “What time do you go to bed?/Saat kaçta uyursun?”
- Öğrenciler gönüllü olarak yanıt verir.

2. Kelime Öğretimi (10 dakika)

Öğretmen fiil kartlarını kullanarak yeni kelimeleri tanıtır:

- wake up/uyanma, brush teeth/diş fırçalama, wash face/yüz yıkama, vb.
- Her kelime beden hareketiyle birlikte tekrar edilir.
- Öğrenciler öğretmeni taklit ederek fiilleri hem söyler hem yapar.

3. Düşün-Eşleş-Paylaş Tekniği (15 dakika)

Öğrencilere şu soru tahtaya yazılarak gösterilir: “What time do you brush your teeth?/Dişlerini saat kaçta fırçalarsın?” Her öğrenci bireysel olarak soruyu düşünür, isterse cevaplarını defterine yazar veya zihninde planlar. Öğrencilere düşünmeleri için kısa bir süre tanınır.

Müzik eşliğinde sınıfta serbest dolaşma başlatılır. Müzik durduğunda öğretmen “Pair!/Eşleş!” komutunu verir. Öğrenciler bulundukları yerdeki en yakın kişiyle eşleşir.

Her eşleşmede öğretmen yeni bir soru yöneltir (örnek:

- “What time do you go to bed?/Saat kaçta uyursun?”
- “What time do you have breakfast?/Saat kaçta kahvaltı yaparsın?”
- Öğrenciler sırayla birbirlerine soruyu yöneltir ve cevaplarını paylaşır. (Share)

4. Çalışma Kâğıdı (5 dakika)

Öğrencilere “My Daily Routine/Benim Günlük Rutinim” başlıklı boş bir çizelge verilir. Kendi günlük rutinlerini uygun saatlerle eşleştirerek yazarlar:

- “I go to school at 8 o’clock./Ben saat 8de okula giderim.”
- “I do my homework at 5 o’clock./Ben saat 5te ödev yaparım.”

5. Kapanış (5 dakika)

Birkaç gönüllü öğrenci, çizelgesinden seçtiği bir cümleyi sınıfla paylaşır:

- “I have breakfast at 7:30./Saat 7 buçukta kahvaltı yaparım.”
- “I go to bed at 9 o’clock./Saat 9da uyurum.”

Değerlendirme

“Daily Routines/Günlük Rutinler” temasında öğrenciler, günlük yaşamlarındaki alışkanlıkları dile getirmişlerdir. Örneğin, “I get up at 7./7de uyanırım.” veya “I play games in the evening./Ben akşam 7de oyun oynarım.” gibi ifadelerle rutinlerini belirten öğrenciler, önce bireysel olarak kendi alışkanlıklarını tanımlamış; ardından eşleriyle karşılaştırarak benzerlikleri ve farklılıkları tartışmışlardır. Son olarak sınıf ortamında eşlerinin rutinlerine dair bilgiler sunarak çeşitli yaşam tarzlarına dair farkındalık geliştirmişlerdir.

- Eşleşme sırasında doğru cevap verebilme
- Etkinliğe aktif katılım
- Kelimeleri doğru telaffuz etme

My Clothes/Benim Kıyafetlerim Temalı Ders Planı

Ünite: My Clothes (Kıyafetlerim)

Konu: Mevsimlere göre ne giyersin?

Yöntem: Düşün–Eşleş–Paylaş (Think–Pair–Share)

Süre: 40 dakika

Odak Noktası: Konuşma – Dinleme – Kelime Bilgisi

Dersin Öğrenme Hedefleri

- Öğrenciler mevsimlerle ilgili temel kıyafet kelimelerini tanır.
- “I wear ... in .../Ben giyerim de.....” yapısını kullanarak cümle kurabilir.
- Kendi kıyafet alışkanlıklarını ifade edebilir.
- Başkalarının tercihlerini dinleyerek karşılaştırma yapabilir.

Hedef Kelimeler

T-shirt/tişört, coat/kaban, boots/bot, shorts/şort, hat/şapka, scarf/atkı, gloves/eldiven, jacket/ceket, dress/elbise

Seasons/Mevsimler : summer/yaz, winter/kış, spring/ilkbahar, autumn/sonbahar

Kullanılacak Materyaller

- Mevsim görselleri (her biri için poster ya da kart)
- Kıyafet kartları
- “Mevsimler ve Kıyafetlerim” başlıklı çalışma kâğıdı
- Tahta ve tahta kalemi

Dersin Aşamaları

1. Isındırma (5 dakika)

Öğretmen tahtaya dört mevsimi yazar ve resimlerle destekler.Sorular sorar:

- “What’s the weather like in winter?/Kışın hava nasıldır?”
- “What do you wear in summer?/Yazın ne giyersin?”
- Öğrenciler tahminlerde bulunur.
- Örnek cevap: “I wear a coat in winter./Ben kışın kaban giyerim.

2. Sunum (10 dakika)

Öğretmen her mevsim için uygun kıyafet kartlarını gösterir ve cümleler kurar:

- “In summer, I wear a T-shirt and shorts./Yazın, tişört ve şort giyerim.”
- “In winter, I wear a coat and boots./Kışın, bot ve kaban giyerim.”
- Öğrenciler tekrar eder, kartları eşleştirir ve defterlerine yazar.

3. Düşün (5 dakika)

Öğrencilere çalışma kâğıdı dağıtılır.Yönerge:

“Think about what you wear in each season. Write one sentence for each.”/

Her mevsim için ne giyeceğini düşün.Her biri için bir cümle yaz.

Örnekler:

- “I wear a jacket in autumn./Sonbaharda ceket giyerim.”
- “I wear sandals in summer./Yazın terlik giyerim.”

4. Eşleş (5 dakika)

Öğrenciler eşleşir ve birbirlerine yazdıkları cümleleri okurlar.Yönerge:

“Ask your friend/Arkadaşına sor : What do you wear in winter?/Kışın ne giyersin?”

Karşılıklı olarak cümlelerini paylaşırlar.

5. Paylaş (10 dakika)

Her çiftten bir öğrenci, eşinin söylediklerini sınıfa tanıtır:“My friend wears a sweater and boots in winter./Arkadaşım kışın bot ve kazak giyer.”Öğretmen tahtaya bazı örnekleri yazar.

6. Kapanış (5 dakika)

Öğrencilerden gönüllü olanlar kendi tercihlerine dair ilginç veya farklı örnekler paylaşır. Öğretmen süreci şöyle özetler: “We wear different clothes in each season. Now you know how to say them in English! Biz her mevsim farklı kıyafetler giyeriz. Şimdi siz İngilizcede onları nasıl söyleyeceğinizi biliyorsunuz!”

Değerlendirme

“My Clothes” temasında ise öğrenciler mevsimlere göre kıyafet tercihlerine odaklanmışlardır. “I wear a T-shirt in summer./Yazın tişört giyerim.” ya da “I wear a coat in winter./Kışın kaban giyerim.” gibi örnek cümlelerle kendi kıyafet alışkanlıklarını önce bireysel olarak ifade etmişler; daha sonra eşleriyle karşılaştırarak kıyafet tercihlerindeki benzerlik ve farklılıkları belirlemişlerdir. Son aşamada ise eşlerinin kıyafet tercihlerini sınıfa anlatmışlardır. Bu süreç, öğrencilerin hem kişisel farkındalık geliştirmelerine hem de başkalarının tercihlerine dair gözlem yapmalarına katkı sağlamıştır.

- Cümle yapısını doğru kullanma
- Hedef kelimeleri telaffuz edebilme
- Eşleşme ve paylaşma sürecine aktif katılım
- Farklı tercihlere saygı gösterme ve dikkatle dinleme becerisi

Düşün-Eşleş-Paylaş Tekniğini Uygulamalarının Yorumlanması

Düşün-eşleş-paylaş tekniğinin etkinliğini değerlendirmek amacıyla bu çalışmada, ilkökul 4. sınıf İngilizce dersi kapsamında geliştirilen üç ayrı tema üzerinden hazırlanmış ders planları örnek olarak sunulmuştur. Bu planlar, öğrencilerin hem dilsel gelişimini hem de eleştirel düşünme becerilerini desteklemeyi amaçlayan etkinliklerle yapılandırılmıştır. Her ders planında Düşün-eşleş-paylaş tekniğinin “düşün”, “eşleş” ve “paylaş” adımları bilinçli bir şekilde bütünleştirilmiş ve öğrencilerin düşünsel katılımını artırmaya yönelik olarak uygulanmıştır. Aşağıda her bir tema ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

“Jobs=Meslekler” Temalı Ders Planı

Bu ders planında öğrencilerden gelecekte olmak istedikleri mesleği seçmeleri ve bunu neden seçtiklerini ifade etmeleri istenmiştir. “I want to be a doctor because I like helping people.=Ben doktor olmak istiyorum çünkü insanlara yardım etmeyi seviyorum.” gibi yapıların kullanıldığı bu etkinlikte, öğrenciler bireysel olarak düşünerek kişisel hedeflerini ifade etmiş, ardından eşleriyle paylaşarak karşılıklı fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Son aşamada ise öğrenciler eşlerinin fikirlerini sınıfa sunarak düşünsel bir aktarım gerçekleştirmiştir.

Bu planın düşün-eşleş-paylaş tekniğiyle örtüştüğü temel noktalar şunlardır:

- Öğrencilerin bireysel tercihlerine dayalı düşünme sürecine girmesi (Think),
- Karşılıklı dinleme ve anlamaya dayalı etkileşim (Pair),
- Başkasının düşüncesini temsil ederek paylaşım yapma (Share).

Bu yapı, hem kişisel farkındalık hem de empati geliştirmeyi teşvik etmekte, aynı zamanda öğrencinin başkasının fikrine saygı duymasını sağlamaktadır. Ayrıca bu süreç, öğrencilerin neden-sonuç ilişkisi kurmalarına ve fikirlerini gerekçelendirmelerine olanak tanıyarak eleştirel düşünmenin ilk adımlarını atmalarını sağlamaktadır.

“Daily Routines” Temalı Ders Planı

“Daily Routines” temalı ders planında öğrenciler günlük yaşamlarındaki sıradan alışkanlıkları ifade etmiş, ardından eşleriyle bu rutinleri karşılaştırmış ve sınıf arkadaşlarının yaşam tarzlarıyla ilgili çıkarımlar yapmıştır.

Bu etkinlikte:

- Öğrenciler kendi rutinlerini düşünmüş ve yazıya dökmüştür. (Think)
- Eşleriyle benzerlik ve farklılıklar üzerine konuşmuşlardır. (Pair)
- Eşlerinin yaşam tarzlarını sınıfa tanıtmışlardır. (Share)

Bu yapı, öğrencilerin sadece kendilerine değil, başkalarına dair gözlem yapmalarını ve karşılaştırmalar gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Böylece gözlem, analiz ve değerlendirme gibi temel eleştirel düşünme becerileri doğal bir biçimde dil öğretimi sürecine uyarlanmıştır.

“My Clothes” Temalı Ders Planının Yorumlanması

“My Clothes” temalı ders planında, öğrenciler mevsimlere göre kıyafet tercihlerini dile getirmiş; “I wear a T-shirt in summer./Ben yazın tişört giyerim.” ya da “I wear a coat in winter./Ben kışın kaban giyerim.” gibi ifadelerle kendilerini ifade etmişlerdir. Bu planda düşün-eşleş-paylaş aşamaları şu şekilde uygulanmıştır:

- Kendi kıyafet alışkanlıklarını yazıya dökme, (Think/Düşün)
- Eşle fikir alışverişi yaparak benzerlikleri/farklılıkları belirleme, (Pair/Eşleş)
- Eşinin kıyafet tercihini sınıfa anlatma. (Share/Paylaş)

Bu uygulama, öğrencinin hem bireysel hem kültürel tercihler üzerinde düşünmesini sağlamış, aynı zamanda sınıf içinde çeşitliliği fark etmesine olanak tanımıştır. Özellikle “Paylaş” aşamasında öğrencilerin bir başkasının bakış

açısını yansıtmayı, temsil etme, aktarma ve yorumlama gibi eleştirel düşünme becerilerine katkı sunmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada önce “düşün-eşleş-paylaş” tekniğinin ilkökul İngilizce öğretiminde eleştirel düşünme becerilerini destekleme potansiyeli kuramsal bir çerçevede ele alınarak teknik tanıtılmıştır. Daha sonra İlkokul 4.sınıf İngilizce dersinden 3 tema seçilerek ders planları oluşturulmuş ve araştırmacı tarafından bizzat bu ders planları uygulanmış ve uygulama sonuçları yorumlanmıştır. Düşün-eşleş-paylaş, öğrencilere önce bireysel düşünme, sonra fikir paylaşımı ve son olarak kamusal sunum yapma fırsatı sunarak, bilişsel süreci üç aşamalı ve etkileşimli bir yapıda ilerletmektedir. Bu yapı, öğrencilerin yalnızca bilgi aktarma düzeyinde kalmalarını değil, düşüncelerini yeniden yapılandırmalarını ve başkalarının fikirlerine açık olmalarını desteklemektedir.

İngilizce öğretimi bağlamında değerlendirildiğinde, düşün-eşleş-paylaş tekniği öğrencilere dili yalnızca iletişim amacıyla değil, düşünme, yorum yapma ve karşılaştırma aracı olarak kullanabilecekleri bir ortam sunmaktadır. Hazırlanan “Jobs/Meslekler”, “Daily Routines/Günlük Rutinler” ve “My Clothes/Benim Kıyafetlerim” temalı ders planlarında da görüldüğü üzere, düşün-eşleş-paylaş yapısı öğrencilerin hem bireysel farkındalıklarını artırmakta hem de akranlarıyla anlamlı etkileşim kurmalarına olanak sağlamaktadır. Bu süreç, eleştirel düşünmenin temel boyutları olan analiz, karşılaştırma, gerekçelendirme ve yeniden yapılandırma becerilerini destekleyici niteliktedir.

Öğretmenlerin, özellikle yabancı dil sınıflarında eleştirel düşünmeyi teşvik eden stratejilere yer vermesi büyük önem taşımaktadır. Düşün-eşleş-paylaş tekniği, sınıf içi etkileşimi artıran, düşük riskli paylaşım alanları sunan ve öğrencilerin, düşüncelerini sözlü olarak ifade etmelerine olanak sağlayan yapıyla öğretmenler için uygulanabilir ve etkili bir tekniktir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının lisans eğitimlerinde düşün-eşleş-paylaş gibi öğrenci merkezli ve düşünme odaklı tekniklerle tanıştırılması, eleştirel düşünmeye dayalı öğretim ortamlarının yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır.

Gelecek çalışmalarda, düşün-eşleş-paylaş tekniğinin farklı sınıf düzeylerinde, farklı dil becerileri (okuma, yazma gibi) ile ilişkilendirilerek değerlendirilmesi ve öğrenci görüşlerine dayalı nitel veri analizleriyle desteklenmesi, tekniğin etkililiğine dair daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

- Baz Bolluk, D., & Batur, Z. (2023). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin eleştirel düşünme becerisi gelişimine ve değer eğitimiye yönelik görsel okuma etkinlik önerisi. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 6(1), 145–169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijotfl/issue/78435/1269879> (Erişim:11.05.2025)
- Bridge Education Group. *Teaching critical thinking skills in the ESL classroom*. <https://bridge.edu/tefl/blog/teaching-critical-thinking-skills-esl-classroom/> (Erişim: 10.05.2025)
- Ennis, R. H. (2011, May 17). *The Nature of Critical Thinking: An Outline of Critical Thinking Dispositions and Abilities*. University of Illinois. https://education.illinois.edu/docs/default-source/faculty-documents/robert-ennis/thenatureofcriticalthinking_51711_000.pdf (Erişim:12.05.2025)
- Ersoy, E., & Başer, N. (2011). İlköğretim İkinci Kademedeki Eleştirel Düşünmenin Yeri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-10. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduefebder/issue/33886/375210> (Erişim: 10.05.2025)
- Hank, C., Huber, C. Do Peers Influence the Development of Individuals' Social Skills? The Potential of Cooperative Learning and Social Learning in Elementary Schools. *Int J Appl Posit Psychol* 9, 747–773 (2024). <https://doi.org/10.1007/s41042-024-00151-8>
- Jamiai, A., & El Karfa, A. (2022). Critical thinking practice in foreign language education classrooms. *European Journal of English Language Teaching*, 7(3), 114–124. <https://doi.org/10.46827/ejel.v7i3.4322> (Erişim:12.05.2025)
- Karagöz, N. (2021). *15 yöntem ve 15 planla eleştirel düşünme uygulamaları – Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi örneği* Adana 2012 https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/158952/mod_resource/content/0/15%20y%C3%B6ntem%20ve%2015%20planla%20ele%C5%9Ftirel%20d%C3%BC%C5%9F%C3%BCnme%20uygulamalar%C4%B1-DKAB%20Dersi%20%C3%96rne%C4%9Fi.pdf (Erişim:12.05.2025)
- King, A. (1995). Designing the instructional process to enhance critical thinking across the curriculum. *Teaching of Psychology*, 22(1), 13–17. https://doi.org/10.1207/s15328023top2201_5 (Erişim:12.05.2025)
- Lyman, F. (1981). The responsive classroom discussion: The inclusion of all students. In A. Anderson (Ed.), *Mainstreaming Digest* (pp. 109–113). University of Maryland Press.
- McTighe, J., & Lyman, F. (1988). Cueing thinking in the classroom: The promise of theory-embedded tools. *Educational Leadership*, 45(7), 18–24.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Partnership for 21st Century Skills. (2009). *P21 framework definitions*. Retrieved from <http://www.battelleforkids.org/networks/p21> (Erişim:12.05.2025)

- Sandelowski, M. (2000). Whatever happened to qualitative description? *Research in Nursing & Health*, 23(4), 334–340. [https://doi.org/10.1002/1098-240X\(200008\)23:4<334::AID-NUR9>3.0.CO;2-G](https://doi.org/10.1002/1098-240X(200008)23:4<334::AID-NUR9>3.0.CO;2-G) (Erişim:12.05.2025)
- Sapsuha, S., & Bugis, R. (2013). *Think Pair Share Technique to Improve Students' Reading Comprehension*. ICE-Ed Conference: ELT Practices in Asia: Challenges and Opportunities. Universitas Iqra Buru. https://www.researchgate.net/publication/325203345_THINK_PAIR_SHARE_TECHNIQUE_TO_IMPROVE_STUDENTS'_READING_COMPREHENSION#full-text (Erişim : 12.05.2025)
- şen, E., & şahin, H. (2024). Oyunların büyüşü eğitimle buluşuyor: Eğitim programlarını oyunlaştırma ile zenginleştirmek. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 23(71), 3–23. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4393322> (Erişim:15.05.2025)
- Yavuz, M., & Demirel, M. (2018). Yapılandırmacı öğrenme kuramı ve eleştirel düşünme. *Suleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, (45), 199–213. <https://doi.org/10.35237/sufesosbil.565193> (Erişim:12.05.2025)
- Zhou, M., & Brown, D. (2015). *Educational learning theories: 2nd edition*. Education Open Textbooks. <https://oer.galileo.usg.edu/education-textbooks/1> (Erişim:13.05.2025)

Kriz Yönetiminde Güvenin Etkisi

Fatma Nur TÜRKMEN*

Öz: Bu çalışma, kriz yönetiminde güven olgusunun etkisini incelemektedir. Araştırmanın temel problemi, kriz anlarında güven inşa etme kapasitesinin, kriz yönetimi başarısına olan etkisinin belirlenmesidir. Bu çalışmanın temel amacı, kriz dönemlerinde ve sonrasında hükümetlerin güven inşa etme stratejilerinin, vatandaşların uyum sağlama, sürece katılım gösterme ve direnç geliştirme üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırmanın önemi, güvenin kriz yönetim süreçlerinde merkezi bir rol oynadığını ve toplumsal direnci doğrudan etkilediğini vurgulamasıdır. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmış ve ikincil veri kaynaklarından (raporlar, akademik makaleler, resmi belgeler) yararlanılmıştır. Veriler içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, güvenin kriz yönetiminde bilgi yönetimi, toplumsal uyum ve kriz sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde belirleyici olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak güven, yalnızca teknik bir unsur değil; kriz yönetiminin başarısında temel bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Güven, Kamu Yönetimi, Kriz İletişimi

JEL Kodları: H83, D73, D80, D91, Z18

The Impact of Trust in Crisis Management

Abstract: This study explores the role of trust in the effectiveness of crisis management. It investigates how the capacity to build trust during crises influences individuals' adaptation, participation, and resilience. Emphasizing the central importance of trust in crisis processes, the research highlights its direct impact on societal resilience. The study adopts a literature review methodology, utilizing secondary data sources such as reports, academic articles, and official documents. Content analysis was applied to evaluate the data. The findings indicate that trust plays a decisive role in information management, social cohesion, and post-crisis recovery. The study concludes that trust should be recognized as a fundamental component for the success of crisis management, beyond its technical dimensions.

Keywords: Crisis Management, Trust, Public Administration, Crisis Communication

JEL Codes: H83, D73, D80, D91, Z18

* Denetçi, Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Konya, Türkiye. / Reviewer, Selçuk University, Political Science and Public Administration, Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0009-1184-734X, 244228031010@ogr.selcuk.edu.tr

Giriş

Kriz kavramı, tarihsel süreç içerisinde sadece ekonomik ya da siyasi alanlarda değil, aynı zamanda sosyal, çevresel ve örgütsel boyutlarda da etkisini gösteren çok yönlü bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Yunanca kökenli “krisis” kelimesinden türeyen, karar anı ya da dönüm noktası anlamına gelirken, modern yönetim literatüründe genellikle beklenmedik, ani gelişen ve mevcut yapıyı tehdit eden olaylar dizisi olarak tanımlanmaktadır (Mitroff & Anagnos, 2001).

Krizler, toplumların güvenlik, sağlık, ekonomi ve sosyal düzen gibi temel alanlarında ani ve derin etkiler yaratan olağanüstü durumlardır. Doğal afetlerden finansal çöktüşlere, organizasyon içi skandallardan küresel salgınlara kadar çeşitli biçimlerde ortaya çıkarak bireyleri ve kurumları sınar. Bu tür zamanlarda hükümetlerin kriz yönetimindeki başarısı, yalnızca alınan teknik önlemlerle değil, aynı zamanda vatandaşlarla kurduğu güven ilişkisiyle de doğrudan bağlantılıdır. Güven, bireylerin ve toplulukların belirsizlikle baş edebilme kapasitelerini güçlendirir, iletişimi kolaylaştırır ve iş birliğini destekler. Vatandaşların hükümete duyduğu güven, alınan tedbirlerin etkinliğini artırır, toplumsal dayanışmayı güçlendirir ve krizin olumsuz etkilerini azaltır.

Bu çalışmada, kriz dönemlerinde hükümetlerin vatandaşlarla kurduğu güven ilişkisinin kriz yönetim süreçlerine olan etkisi ele alınmaktadır. Araştırmanın amacı, kriz anında güven inşa edebilmenin toplumsal dayanıklılığı nasıl güçlendirdiğini ve yönetim başarısına nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın önemi, güvenin kriz yönetiminde teknik müdahaleler kadar hayati bir unsur olduğunu vurgulamasında yatmaktadır.

Krizin Temel Etmenleri

Krizler; zaman baskısı, belirsizlik ve yüksek risk unsurlarını içeren, örgütlerin ya da toplumların olağan işleyişini bozan süreçlerdir (Rosenthal, Boin, & Comfort, 2001). Çoğunlukla hem iç dinamiklerin hem de dış etkenlerin birleşimi sonucu meydana gelir. Yalnızca sonuçları itibarıyla değil, ortaya çıkış nedenleriyle de derinlemesine incelenmeyi hak eder. Bu doğrultuda krizleri tetikleyen başlıca etmenleri ekonomik, politik, teknolojik, çevresel ve örgütsel faktörler ekseninde ele alınacaktır.

Ekonomik Etmenler

Ekonomik krizler, çoğu zaman makroekonomik göstergelerdeki ani ve olumsuz değişimlerin sonucunda ortaya çıkar. Enflasyon, işsizlik oranlarındaki artış, döviz kurundaki dalgalanmalar, faizlerdeki belirsizlikler ve mali piya-

salarda yaşanan istikrarsızlıklar, kurumlar ve toplumlar üzerinde ciddi etkiler yaratabilir. 2008 Küresel Ekonomik Krizi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu krizde, finansal sistemdeki dengesizlikler ve denetimsizlikler önemli rol oynamıştır (Gültekin, 2010).

Politik ve Hukuki Etmenler

Siyasi istikrarsızlık, hükümetlerin değişmesi, savaşlar ve iç çatışmalar, kurumların işleyişinde aksamalara yol açabilir. Bununla birlikte, yasa ve yönetmeliklerdeki ani değişiklikler, özellikle uluslararası şirketleri ve yatırımcıları etkileyebilir. Örneğin, yaptırım kararları veya ticaret kısıtlamaları, birçok sektörde kriz tetikleyici olabilir (Ertürk, 2015).

Teknolojik Etmenler

Teknolojik değişimlerin hızlı olması, işletmelerin bu değişime adapte olmasını zorlaştırabilir. Yeni bir teknolojinin pazara girişi, mevcut teknolojileri kullanan şirketler için tehdit oluşturabilir. Ayrıca siber saldırılar ve veri ihlalleri de teknoloji kaynaklı kriz örneklerindendir. Özellikle kamuya açık kurumlarda ve sağlık sektöründe bu tür krizlerin etkisi daha yıkıcı olabilmektedir (Çoban, 2019).

Doğal ve Çevresel Etmenler

Depremler, seller, yangınlar gibi doğal afetler; insan hayatını, altyapıyı ve ekonomik faaliyetleri tehdit edebilir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği, çevresel krizlerin sıklığını ve şiddetini artırmaktadır. Bu tür krizlerin yönetimi, afet kriz yönetimi yaklaşımlarının gelişmesini gerekli kılmıştır (AFAD, 2020). Nitekim, bu afetler karşısında toplumların ve kurumların hazırlık düzeyi, erken uyarı sistemlerinin etkinliği ve afet sonrası toparlanma kapasitesi, kriz yönetiminin başarısında belirleyici faktörler arasında yer almaktadır.

Örgütsel ve İnsan Kaynaklı Etmenler

Örgütlerde krizlerin ortaya çıkmasına neden olan içsel etmenler arasında liderlik zafiyetleri, iletişim eksiklikleri, stratejik planlama hataları ve etik ihlalleri bulunmaktadır. Ayrıca çalışanlar arasındaki çatışmalar, motivasyon düşüklüğü ve bilgi yetersizlikleri gibi faktörler de kriz ortamını pekiştiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle kamu kurumlarında bürokratik süreçlerin yavaşlığı, kriz anlarında etkili karar alınmasını engelleyebileceği yönünde görüşler dile getirilmektedir (Kaya, 2018, s. 89-104).

Krizlerin yapısı itibarıyla tek bir nedene indirgenmesi mümkün değildir. Çoğu zaman sistemik bir biçimde birbirini etkileyen çeşitli içsel ve dışsal faktörlerin kesişiminde meydana gelirler. Dolayısıyla krizlerin doğru biçimde analiz edilmesi, hem kriz öncesi risklerin bertaraf edilmesinde hem de kriz anı ve sonrasında geliştirilecek yönetim stratejilerinde belirleyici bir rol oynar (Pearson & Clair, 1998, s. 59–76).

Özellikle günümüzde küreselleşmenin etkisiyle kurumlar ve devletler hem içsel hem de dışsal kaynaklı çeşitli krizlerle daha sık karşı karşıya kalmaktadır. Ekonomik belirsizliklerden siyasi istikrarsızlıklara, doğal afetlerden teknolojik çöküşlere kadar birçok faktör, kriz ortamını beslemektedir. Ayrıca sosyal medya ve dijitalleşmenin getirdiği yüksek hızda bilgi yayılımı, krizlerin yönetimini daha karmaşık hâle getirmiştir (Ülgen & Mirze, 2019). Kriz yönetiminin etkin olabilmesi öncelikle krizi doğuran etmenlerin sistematik bir biçimde analiz edilmesini gerektirir. Bu etmenler, sadece krizin önlenmesi açısından değil müdahale sürecinin başarisı açısından da kritik öneme sahiptir.

Kriz Anında Hükümetin Güven Sağlamadaki Rolü

Kriz anlarında hükümetlerin güven verici bir iletişim ve yönetim stratejisi izlemesi kritik öneme sahiptir. Şeffaf bilgi paylaşımı, tutarlılık, adil uygulamalar ve hızlı müdahale kapasitesi, vatandaşlar nezdinde güveni pekiştirir. Özellikle belirsizliğin yoğun olduğu dönemlerde, hükümetin toplumla doğru ve zamanında iletişim kurması kriz yönetiminin temel taşıdır. Hükümetin güven verici tavrı, vatandaşların alınan önlemlere gönüllü uyum sağlamasını ve toplumsal düzenin korunmasını kolaylaştırır. Güven, yalnızca psikolojik bir rahatlama aracı değil; aynı zamanda vatandaşların devlet kurumlarının aldığı önlemlere rıza göstermesini ve aktif katılım sağlamasını kolaylaştıran bir yönetim unsurudur (Boin, McConnell, & 't Hart, *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure*, 2008).

Kriz anlarında yaşanan belirsizlik ve bilgi eksikliği, bireylerin stres düzeylerini artırır ve devlete yöneltilen beklentileri yoğunlaştırır (Kapucu, *Interagency communication networks during emergencies: Boundary spanners in multi-agency coordination*, 2006, s. 207-225). Bu bağlamda hükümetin güven inşa edebilmesi, şeffaf iletişim stratejileri, kriz öncesi hazırlık derecesi ve müdahale kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle bilgi paylaşımının zamanında, açık ve tutarlı olması; hükümetin niyetine ve yetkinliğine yönelik vatandaş algısını güçlendirir (Christensen & Lægreid, 2020). Örneğin COVID-19 pandemisinin ilk aylarında Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından günlük vaka tablolarının yayımlanması, Bilim Kurulu’nun aktif şekilde kamuoyunu bilgilendirmesi,

vatandaşların devlete olan güvenini pekiştirmiştir (COVID-19 Bilgilendirme Sayfası, 2020).

Siyaset bilimci Mark Bovens, krizlerde yönetim başarısının en önemli belirleyicisinin “hesap verebilir güven” olduğunu ifade eder (Bovens, 2007). Bu bağlamda hükümetin yalnızca teknik kapasite sunması değil, aynı zamanda kriz sürecinde aldığı kararların gerekçelerini topluma açıkça sunması da gereklidir. Kriz anında kamuoyunun beklentisi, yöneticilerin sorunu çözmelerinin yanı sıra süreci beraber yürütme bilincini göstermeleridir. Bu yaklaşımın, katılımcı, açık ve değer temelli bir kamu yönetimi anlayışı ile mümkün olduğu görüşü savunulmaktadır (OECD, Trust in Government, Policy Effectiveness and the Governance Agenda, 2013).

Güveninin Kriz Yönetimi Başarısına Etkileri

Kriz yönetiminin başarısı yalnızca planlı müdahale kapasitesine değil, aynı zamanda toplumla kurulan duygusal ve psikolojik bağlara da bağlıdır. Bu bağlamda güven, kriz yönetiminin sonuçlarını belirleyen temel faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Rosenthal, Boin, & Comfort, 2001).

Toplumsal Uyum ve Gönüllü Katılım

Kriz yönetiminde toplumun uyum sağlama kapasitesi, afetin etkilerinin azaltılmasında ve toparlanma sürecinin hızlandırılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Japonya’da 11 Mart 2011 tarihinde meydana gelen 9.0 büyüklüğündeki Tōhoku depremi ve sonrasında oluşan tsunami, afet yönetimi alanında incelenmeye değer örneklerden biridir. Afetin yıkıcılığına rağmen Japon toplumu, merkezi ve yerel yönetimlerle koordineli bir biçimde hareket ederek kriz sürecine yüksek düzeyde uyum sağlamış ve böylece kriz yönetimi süreçlerinin etkinliğini artırmıştır. Japon halkının bu yüksek uyum kapasitesinin arkasında, afet bilincinin erken yaşlardan itibaren eğitim sistemi aracılığıyla topluma kazandırılması, düzenli yapılan tatbikatlar ve güçlü bir sivil toplum örgütlenmesi yer almaktadır (Aldrich, 2012).

Güvenin yüksek olduğu toplumlarda, vatandaşlar kriz sırasında alınan kararları daha kolay kabul ederek bu kararlara gönüllü olarak uyum sağlamak ve krize devletle birlikte organize bir şekilde yanıt verme kapasitesine sahip olmaktadır.

Bilgi Yönetimi ve Panik Kontrolü

Kriz anlarında bilgi kirliliği, karar alma süreçlerini sekteye uğratarak toplumsal panik düzeyini artırabilmekte ve böylece kriz yönetiminin etkinliğini

zayıflatabilmektedir. Özellikle COVID-19 pandemisi sırasında sosyal medyada yayılan doğrulanmamış bilgiler, maske ve gıda stoklamaya yönelik kitlesel davranışlara yol açmış; bu durum, kamu yönetimlerinin şeffaf ve zamanında bilgi paylaşımının önemini bir kez daha ortaya koymuştur (Cinelli, ve diğerleri, 2020). Dolayısıyla kriz iletişimde yalnızca bilgi sunmak değil, aynı zamanda bilgi güvenilirliğini sağlamak ve panik davranışlarını önleyici stratejiler geliştirmek kritik bir gerekliliktir.

Toplumsal Moral ve Direnç

Kriz dönemleri, bireylerin yalnızca fiziksel kapasitelerini değil, aynı zamanda psikolojik dayanıklılıklarını da ciddi biçimde sınavan süreçlerdir. Bu bağlamda, toplumsal moralin sürdürülmesinde hükümetlerin sağladığı güven duygusu, bir tür “psikolojik sığınak” işlevi görmektedir ve halkın krize karşı kolektif bir direnç geliştirmesini kolaylaştırmaktadır (Norris, Stevens, Pfefferbaum, & Wyche, 2008). Özellikle liderlerin sergilediği tutum, kullandıkları dil ve verdikleri mesajların içeriği, kamuoyunun kriz algısını ve baş etme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Araştırmalar, kriz zamanlarında güven verici ve tutarlı iletişimin, toplumsal dayanışmayı artırarak bireylerin yalnızlık ve çaresizlik hislerini azalttığını göstermektedir (Boin, 't Hart, Stern, & Sundelius, 2005).

Kriz Sonrası Yeniden Yapılanma Sürecine Katılım

Kriz sonrası yeniden yapılanma sürecinde yalnızca fiziksel altyapının onarılması değil, aynı zamanda toplumsal katılımın sağlanması da sürdürülebilir iyileşmenin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, yerel halkın sürece aktif biçimde dâhil edilmesi, kriz yönetiminde kurumsal meşruiyetin güçlendirilmesine ve kamu otoritelerine duyulan güvenin artmasına katkı sağlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) Kriz ve Kırılgan Bağlamlarda Kalkınma Çözümleri için Bir Çerçeve başlıklı belgesinde de vurgulandığı üzere, güvenin inşa edilemediği durumlarda halkın yeniden yapılanma planlarına katılımı sınırlı kalmakta; bu durum ise sosyal uyumun zayıflaması ve politik meşruiyetin sorgulanması gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (UNDP, 2022). Söz konusu bulgular, kriz sonrası iyileşme süreçlerinin başarısının yalnızca kurumsal kapasiteye değil, aynı zamanda toplumla kurulan güven ilişkisine de bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, Japonya'da uygulanan toplum temelli afet risk azaltımı (Community-Based Disaster Risk Reduction – CBDRR) yaklaşımı dikkat çekici

bir örnek sunmaktadır. 2011 Tōhoku depremi sonrasında hayata geçirilen bu strateji ile yerel halkın karar alma süreçlerine aktif olarak katılımı sağlanmış; böylece yeniden yapılanma yalnızca fiziksel onarım değil, aynı zamanda sosyal iyileşmeyi de kapsayan bütüncül bir yaklaşımla yürütülmüştür. Mahalle birlikleri, gönüllü kuruluşlar ve yerel yönetimler arasında kurulan güçlü koordinasyon mekanizmaları sayesinde sürece duyulan güven artmış, halkın gönüllü katılımı teşvik edilmiştir (Sakurai & Ito, 2022). Bu örnek, kriz sonrası yapılan- dırma süreçlerinin yalnızca merkezi müdahalelerle değil, aynı zamanda yerel bilgi, deneyim ve katılım aracılığıyla daha etkili ve sürdürülebilir hâle getirile- bileceğini göstermektedir.

Kriz Sonrası Güvenin Yeniden İnşası

Eğer kriz sırasında güven kaybı yaşanmışsa, hükümetlerin bunu onarmak için aktif adımlar atması gerekir. Şeffaflık, hesap verebilirlik, hataların açıkça kabul edilmesi ve sürekli iletişim bu sürecin temel unsurlarıdır. Ayrıca ba- ğımsız denetim mekanizmalarının devreye girmesi, vatandaşların hükümete yeniden güven duymasını destekler. Kriz sonrası yapılan “hesap verebilirlik raporları” ve “toplumsal katılım süreçleri” de güveni yeniden tesis etmeye katkı sağlayacaktır (OECD, Trust in Government, Policy Effectiveness and the Governance Agenda, 2013).

Hesap Verilebilirlik Mekanizmaları

Kriz yönetimi sürecinde yapılan hataların kabul edilmesi ve yönetsel so- rumluluğun açık biçimde üstlenilmesi, kamu otoritesine duyulan güvenin ye- niden inşasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda hesap verebilirlik, yalnızca geçmişin muhasebesini yapmakla kalmayıp, aynı zamanda gelecekte benzer krizlerin önlenmesi adına kurumsal öğrenmenin sağlanması açısından da stratejik bir işlev görmektedir. Şeffaflık ve sorumluluk ilkeleri, kriz sonrası dönemin yönetim kalitesini belirleyen temel kriterler arasında yer almaktadır.

2011 yılında Norveç’in başkenti Oslo’da ve Utøya Adası’nda gerçekleşen saldırıların ardından yürütülen bağımsız soruşturma süreci, bu alandaki ör- nek uygulamalardan biri olarak değerlendirilmektedir. Hükümet tarafından kurulan “22 Temmuz Komisyonu”, saldırıya müdahale sürecindeki eksiklik- leri ve kamu güvenliği alanındaki yapısal zafiyetleri inceleyerek detaylı bir rapor hazırlamış ve bu rapor kamuoyuyla açık şekilde paylaşılmıştır (22 July Commission, 2012). Rapor, güvenlik ve istihbarat birimlerinin yetersiz hazırlık düzeyine ve koordinasyon eksikliklerine dikkat çekmiş; devletin kriz anındaki müdahale kapasitesini kamu denetimine açmıştır.

Ancak, komisyon üyelerinin hükümet tarafından atanmış olması ve raporda bireysel veya siyasi düzeyde doğrudan hesap sorulmasına yönelik sınırlı mekanizmaların yer alması, süreçteki tam bağımsızlık ve etkin sorumluluk sorularını gündeme getirmiştir. Bu yönüyle Norveç örneği, hesap verebilirlik mekanizmalarının yalnızca bilgi paylaşımıyla sınırlı kalmaması; aynı zamanda yapısal reformlara öncülük edecek somut politikalarla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir (Lægreid & Rykkja, 2019). Dolayısıyla kriz sonrası güven inşası için hesap verme süreçlerinin içeriği, kapsamı ve kurumsal dönüşüme katkısı da değerlendirilmelidir.

Katılımcı Kriz Planlamacısı

Kriz sonrası dönemde kamu otoritelerinin yalnızca merkezi düzeyde müdahale kapasitesiyle değil, aynı zamanda yerel aktörlerle kurdukları iş birliği düzeyiyle de değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu kapsamda, kriz yönetimi süreçlerine sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve doğrudan etkilenen toplulukların dâhil edilmesi, hem yönetim kalitesini artırmakta hem de toplumsal güvenin yeniden inşasına katkı sunmaktadır (Kapucu & Garayev, Collaborative decision-making in emergency and disaster management, 2011).

Katılımcı planlama, karar alma süreçlerinde vatandaşlara aktif bir rol vererek “yönetişimsel meşruiyet” yaratır. Bu yaklaşım, bireylerin yalnızca bilgi alıcı değil, aynı zamanda karar süreçlerine katkı sunan özne olarak konumlanmasını sağlar. Katılımın bu şekilde kurumsallaştırılması, devlet ile toplum arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesine olanak tanır. Ayrıca, kriz sonrası yapılanmanın yerel bilgi, ihtiyaç ve önceliklere uygun biçimde şekillenmesine imkân verir.

Nitekim Japonya’da uygulanan Toplum Temelli Afet Risk Azaltımı (CBDRR) modeli, bu anlayışa örnek teşkil etmektedir. 2011 Tōhoku depremi sonrasında geliştirilen bu yaklaşımda, mahalle birlikleri, gönüllü kuruluşlar ve yerel otoriteler arasındaki koordinasyon güçlendirilmiş; kriz yönetimi yalnızca fiziksel altyapının onarımıyla sınırlı kalmayarak sosyal yeniden yapılanmayı da kapsamıştır (Sakurai & Ito, 2022). Bu model, katılımcılığın yalnızca kriz anında değil, kriz sonrası dönemde de güven tesisinin ve sürdürülebilir iyileşmenin anahtarı olduğunu göstermektedir.

Uzun Vadeli Kurumsal Reformlar

Kriz sonrası güvenin yeniden inşası ve sürekliliği, geçici iyileştirme önlemleriyle sınırlı kalmamalı; yapısal ve kalıcı reformlarla desteklenmelidir. Özellikle kamu yönetiminde şeffaflık, liyakat esaslı atama sistemleri, bağımsız

denetim yapıları ve kriz yönetiminde uzmanlaşmış profesyonel birimler oluşturulması, halkın devlet kurumlarına duyduğu güvenin kurumsal temellere oturtulmasını sağlar (Güler, 2019).

Kriz yönetiminin bir öğrenme süreci olarak ele alınması, yaşanan deneyimlerin kurumsal düzeye aktarılmasını ve gelecekte benzer durumlarda daha etkili müdahalelerin gerçekleştirilmesini mümkün kılar. Bu kapsamda, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesine yönelik reformlar yalnızca teknik anlamda bir yeniden yapılanmayı değil, aynı zamanda yönetim ilkeleri temelinde güven ilişkisini tahkim etmeyi hedeflemelidir.

Norveç'te 2011 yılında yaşanan 22 Temmuz saldırıları sonrasında kurulan bağımsız soruşturma komisyonu, kriz sonrası hesap verebilirlik ve kurumsal reformlar açısından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. "22 Temmuz Komisyonu" tarafından hazırlanan rapor, kamu güvenliği alanındaki eksiklikleri açıkça ortaya koymuş ve kamuoyuyla paylaşılmıştır (22 July Commission, 2012). Her ne kadar süreçte siyasi sorumluluğa ilişkin mekanizmaların sınırlılığı eleştirilmiş olsa da, raporun şeffaflığı ve kamu denetimine açık yapısı, kurumsal güvenin yeniden tesisine katkı sunmuştur (Lægrend & Rykkja, 2019).

Dolayısıyla, uzun vadeli reformlar aracılığıyla yalnızca kriz müdahale kapasitesi değil, aynı zamanda yönetsel meşruiyet ve güven duygusu da yeniden inşa edilmelidir. Güven, ancak sürekli gözden geçirilen, katılıma açık ve hesap verebilir kurumlar aracılığıyla kalıcı hâle gelebilir.

Sonuç

Araştırma bulguları, kriz yönetiminde hükümetlerin başarısının yalnızca teknik müdahalelerle değil, aynı zamanda vatandaşlarla kurdukları güven ilişkisiyle belirlendiğini göstermektedir. Şeffaf bilgi paylaşımı, tutarlılık ve hesap verebilirlik gibi faktörler, kriz anında toplumun devlete olan güvenini pekiştirmekte ve toplumsal uyumu güçlendirmektedir. Bulgular, daha önceki çalışmalarla paralel olarak, güven eksikliğinin yalnızca anlık kriz yönetimi başarısızlıklarına değil, uzun vadeli meşruiyet kaybına ve politik istikrarsızlığa yol açabileceğini göstermiştir. Beklenenin aksine, yalnızca güçlü müdahale kapasitesi değil, sürece ilişkin açık iletişim ve toplumsal katılım mekanizmaları da kriz yönetiminde belirleyici olmuştur. Farklılıkların temelinde ise hükümetlerin kriz iletişim stratejilerindeki şeffaflık düzeyi yatmaktadır.

Bu çalışma, kriz yönetiminde güven unsurunun, yalnızca tamamlayıcı bir faktör değil; sürecin başarısını belirleyen temel bileşenlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Krizler doğaları gereği belirsizlik, zaman baskısı ve yüksek risk içeren dönemlerdir. Bu koşullar altında, vatandaşların kamu otoritesine

duyduğu güven, yalnızca kriz anındaki müdahale kapasitesini değil, aynı zamanda sürecin bütüncül yönetimini ve kriz sonrası yeniden yapılanma sürecinin etkinliğini doğrudan etkilemektedir. Araştırmanın bulguları, güvenin kriz yönetimi üzerindeki etkisinin çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Şeffaf bilgi paylaşımı, tutarlılık, adil uygulamalar ve hesap verebilirlik gibi yönetim ilkeleri, hem kriz sırasında halkın alınan kararlara gönüllü uyumunu artırmakta hem de kriz sonrası dönemlerde toplumsal moral ve dayanıklılığı desteklemektedir. Aynı zamanda, güven ortamı içinde geliştirilen katılımcı mekanizmalar ve yerel paydaşlarla kurulan iş birlikleri, kriz yönetimini daha meşru, kapsayıcı ve sürdürülebilir kılmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen örnekler, güvenin yalnızca kriz anında inşa edilmediğini; uzun vadeli kurumsal reformlar, liyakate dayalı yönetim yapıları ve sürekli iletişim stratejileri ile desteklenmesi gerektiğini göstermiştir. Özellikle kriz sonrası dönemde uygulanan hesap verebilirlik mekanizmaları, vatandaşların devlete olan güvenini yeniden tesis etmek açısından belirleyici bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, kriz yönetimi yalnızca teknik bir müdahale süreci olarak değil; güven temelli, şeffaf ve katılımcı bir kamu yönetimi yaklaşımı çerçevesinde ele alınmalıdır. Güvenin kurumsal olarak inşa edilmediği koşullarda, kriz yönetimi uygulamaları hem etkinlik hem de meşruiyet açısından zayıflayabilmektedir. Bu nedenle, kamu yönetiminde güvenin stratejik bir unsur olarak ele alınması, yalnızca kriz zamanları için değil, genel yönetim kalitesi açısından da hayati önemdedir.

Kaynakça

- 22 July Commission. (2012). *Report of the 22 July Commission*. Oslo: Norwegian Government.
- AFAD. (2020). *Türkiye Afet Müdahale Planı*.
- Aldrich, D. (2012). *Building Resilience: Social Capital in Post-Disaster Recovery*. University of Chicago Press. doi:10.7208/chicago/9780226012896.001.0001
- Boin, A., 't Hart, P., Stern, E., & Sundelius, B. (2005). *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure*.
- Boin, A., McConnell, A., & 't Hart, P. (2008). *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure*. Cambridge University Press.
- Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability: A conceptual framework. *European Law Journal*, 13(4), 447–468. doi:https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x
- Christensen, T., & Lægreid, P. (2020). Balancing governance capacity and legitimacy: How the Norwegian government handled the COVID-19 crisis as a high performer. *Public Administration Review*, 80(5), 774–779.

- Cinelli, M., Quattrocio, W., Galeazzi, A., Valensise, C., Brugnoli, E., Schmidt, A., . . . Scala, A. (2020). The COVID-19 Social Media Infodemic. *Scientific Reports*, 10(1) (16598). doi:10.1038/s41598-020-73510-5
- COVID-19 Bilgilendirme Sayfası. (2020). <https://covid19.saglik.gov.tr> adresinden alındı
- Çoban, O. (2019). Siber Güvenlik Krizleri ve Kurumsal Dayanıklılık. *Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 28-41.
- Ertürk, A. (2015). *Uluslararası İlişkilerde Krizler ve Güvenlik Politikaları*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Güler, B. (2019). Türkiye’de kamu yönetiminde güven ve kriz yönetimi. *Kamu Yönetimi Dergisi*, 53(1), 41-64.
- Gültekin, B. (2010). 2008 Küresel Krizi ve Türkiye Üzerindeki Etkileri Makale. *İktisat Dergisi*, 57(3), 45-62.
- Kapucu, N. (2006). Interagency communication networks during emergencies: Boundary spanners in multiagency coordination. *American Review of Public Administration*, 36(2), 207-225.
- Kapucu, N., & Garayev, V. (2011). Collaborative decision-making in emergency and disaster management. *International Journal of Public Administration*, 34(6), 366-375.
- Kaya, E. (2018). Kamu Yönetiminde Kriz ve Risk Yönetimi Yaklaşımları. *Kamu Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 89-104.
- Lægreid, P., & Rykkja, L. (2019). The institutional context of crisis: A study of the police response during the 22 July terror attacks in Norway. *Safety Science*, 67-79. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.09.011> adresinden alındı
- Mitroff, I. I., & Anagnos, G. (2001). *Mitroff, Managing Crises Before They Happen: What Every Executive and Manager Needs to Know About Crisis Management*. AMACOM.
- Norris, F., Stevens, S., Pfefferbaum, B., & Wyche, K. (2008). Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1-2), 127-150.
- OECD. (2013). *Trust in Government, Policy Effectiveness and the Governance Agenda*.
- OECD. (2013). *Trust in Government, Policy Effectiveness and the Governance Agenda*.
- Pearson, C., & Clair, J. (1998). Reframing Crisis Management. *Academy of Management Review*, 23(1), 59-76.
- Rosenthal, U., Boin, A., & Comfort, L. (2001). *Managing Crises* (s. 5-27). içinde Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Sakurai, A., & Ito, T. (2022). Community-Based Disaster Risk Reduction Education in Japan. *SpringerBriefs in Climate Studies* (s. 89-99). içinde Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-81207-2_8 adresinden alındı
- UNDP. (2022). *UNDP’s Crisis Offer: A Framework for Development Solutions in Crisis and Fragile Contexts*. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp_crisis_offer_2022.pdf adresinden alındı
- Ülgen, H., & Mirze, S. (2019). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

The Relationship between Productive Capacities and Economic Complexity: An Empirical Study of MENA Countries

Basheer AL-ATHWARI*

Abstract: This study assesses the influence of productive capacities on economic complexity in Middle East and North Africa (MENA) countries over the period 2000–2022. Employing annual panel data within a dynamic OLS and Panel-ARDL framework, we estimate both short-run and long-run effects of three key dimensions of productive capacity human capital, natural resource endowments, and institutional quality on the Economic Complexity Index (ECI). Our empirical results indicate that enhancements in human capital and institutional quality exert positive and statistically significant effects on economic complexity, whereas natural resource abundance exhibits a modest yet significant negative impact. These findings underline the imperative for policy measures that prioritize education and governance reform, coupled with prudent resource management and proactive diversification of the production base.

Keywords: Productive capacities, Economic complexity, Panel Analysis, MENA countries

Üretken Kapasiteler ve Ekonomik Karmaşıklık İlişkisi: MENA Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Öz: Bu çalışma, 2000–2022 döneminde Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde üretken kapasitelerin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisini incelemektedir. Dinamik Panel-ARDL ve EKK çerçevesinde yıllık panel veriler kullanılarak üç temel üretken kapasite boyutu insan sermayesi, doğal kaynak varlıkları ve kurumsal kalite öncelikli değişken olarak ele alınmış ve bunların Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI) üzerindeki kısa ve uzun dönem etkileri tahmin edilmiştir. Ampirik bulgularımız, insan sermayesindeki ve kurumsal kalitedeki iyileşmelerin ekonomik karmaşıklıkla pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde artırdığını; buna karşılık doğal kaynak bolluğunun hafif ancak anlamlı negatif etkide bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, eğitim ve yönetim reformlarına öncelik verilmesi, kaynakların dikkatli yönetimi ve üretim tabanının proaktif olarak çeşitlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üretken kapasiteler, Ekonomik karmaşıklık, Panel Analizi, MENA ülkeleri

* <https://orcid.org/0000-0002-0293-7839>, Email: basheer201087@gmail.com

Giriş

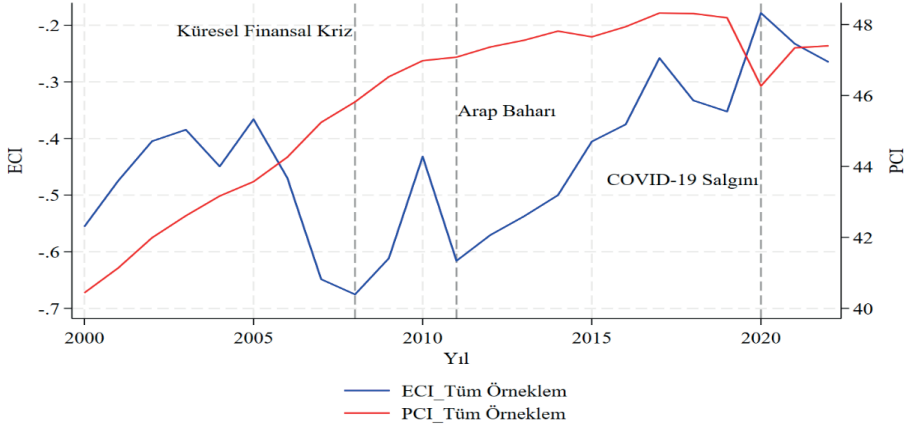
Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD, 2006) tarafından geliştirilen Üretken Kapasiteler Endeksi (PCI), ülkelerin ekonomik ilerleme ve yapısal dönüşüm yoluyla mal ve hizmet üretme yeteneklerini ölçen dinamik bir araçtır. Endeks değerinin yüksekliği üretken ekonomik yapıyı, düşüklüğü ise yapısal zayıflıkları yansıtmaktadır (Ul-Durar vd., 2023). PCI, UNCTAD'ın sürdürülebilir kalkınma ve kapsayıcı ekonomik büyüme konularındaki köklü araştırmalarına dayanan çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır. Bu kapsamlı ölçüm aracı, gelişmekte olan ülkelerin mevcut üretken kapasitelerini değerlendirmelerine ve gelişim stratejilerini belirlemelerine olanak tanımaktadır. Özellikle uluslararası ticaret ve küresel üretim değer zincirlerindeki konumları açısından kritik bir analiz çerçevesi sağlayan endeks, ülkelerin ekonomik rekabet güçlerini artırma potansiyellerini ortaya koymaktadır (UNCTAD, 2006). Bu bağlamda endeks, gelişmekte olan ekonomilerin üretken kapasitelerini ölçmeleri ve sadece gelişmiş ekonomilerle değil, aynı zamanda kendi aralarında da insan sermayesi, doğal sermaye, enerji, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), yapısal değişim, ulaştırma, kurumlar ve özel sektör gibi farklı bileşenler arasındaki boşlukları belirlemeleri için kritik bir araç niteliğindedir. Bu endeks, politika yapımcıların güçlü yönleri ve yapısal darboğazları belirlemelerini sağlayarak, kanıta dayalı karar alma süreçlerini ve dirençli ve kapsayıcı ekonomiler inşa etmek için daha hedefli müdahaleleri kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ülkelerin ekonomik performansları hakkında daha doğru teşhis ve ölçümler yapmalarına yardımcı olarak, daha etkili politikaların şekillendirilmesi ve uygulanmasına katkı sağlamaktadır (UNCTAD, 2021). Üretken kapasitelerin geliştirilmesinin önemi, özellikle ülkelerin üretim yetenekleri ve ihracat portföylerinin çeşitliliği açısından sofistike ürün üretimi üzerindeki etkisinde yatmaktadır. Bu kapasitelerin güçlendirilmesinin rolü, üretim süreçlerini daha verimli, esnek ve yenilikçi hale getirerek, ülkelerin daha sofistike, rekabetçi ve küresel pazarlarda yüksek talep gören ürünler üretmelerine olanak tanınmasıdır (Gnangnon,2021). Bu bağlamda, üretim kapasitelerinin geliştirilmesindeki hızlı artışın ECI üzerindeki etkilerinin araştırılması gerekmektedir. ECI, Hidalgo & Hausmann (2009), Albeaik vd. (2017), Utkovski vd. (2018), Hidalgo (2021), Gnangnon (2021) ve Hoang & Chu (2023) çalışmalarına göre ekonomilerdeki üretimde kullanılan bilgi seviyesini gösteren önemli bir göstergedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi, özellikle enerji rezervleri açısından, doğal kaynaklar bakımından en zengin bölgelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca bu bölge, son derece stratejik bir coğrafi konuma sahiptir. Bölge, geniş bir Arap ülkeleri yelpazesinin yanı sıra, İran, Afganistan ve Pakistan gibi demografik ve coğrafi ağırlığa sahip ülkeleri de kapsamaktadır. Ancak, bu stra-

tejik avantajlara rağmen, bölge potansiyel ekonomik kapasitesine uygun bir performans sergileyememiştir. Son on yıllarda gözlemlenen ekonomik büyüme göstergeleri, küresel ortalamanın altında kalmış; bu performans ise istikrarsızlık ve dalgalanmalarla karakterize edilmiştir. Bölgedeki birçok ülke, bilgi temelli ekonomiyi teşvik etmeyi ve gelir kaynaklarını çeşitlendirmeyi amaçlayan reform politikaları benimsemiş olsa da, bu politikaların sonuçları istikrarlı ve sürdürülebilir olmamıştır. Bu durum, başta siyasi gerilimler, bölgesel çatışmalar ve özellikle petrol olmak üzere temel emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi yapısal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Demografik baskılar, kurumsal etkinliğin zayıflığı ve kalkınma politikalarındaki bütünleşme eksikliği de kalkınma sürecini zorlaştıran diğer etkenler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, doğal kaynakların akılcı şekilde değerlendirilmesine dayanan bir büyüme modeli oluşturmak, iyi yönetişimi güçlendirmek ve kurumsal istikrarı sağlamak, uzun vadede bölgedeki ekonomik performansın iyileştirilmesi açısından temel koşullardır(Davoodi & Abed, 2003).

Bu bağlamda, mevcut çalışmanın temel amacı, MENA ülkelerinde üretken kapasitelerin ekonomik karmaşıklık düzeyi üzerindeki etkisini derinlemesine analiz ederek literatürdeki bu önemli boşluğu doldurmaktır. Hausmann ve Hidalgo'nun (2009) teorik çerçevesini takip ederek, bir ülkedeki üretken kapasitelerin gelişiminin ekonomik karmaşıklığın artışı üzerinde olumlu bir etki yaratabileceğini öne sürmekteyiz. Bu durum, güçlü üretken kapasitelerin teknolojik yenilikleri destekleyerek ve bilgi yoğun sektörlerde yeni aktörlerin piyasaya girmesini kolaylaştırarak gerçekleşmektedir (Hidalgo ve Hausmann 2009). Bu süreç, piyasadaki rekabet dinamiklerini güçlendirmekte ve ekonomik çeşitliliği artırmaktadır.

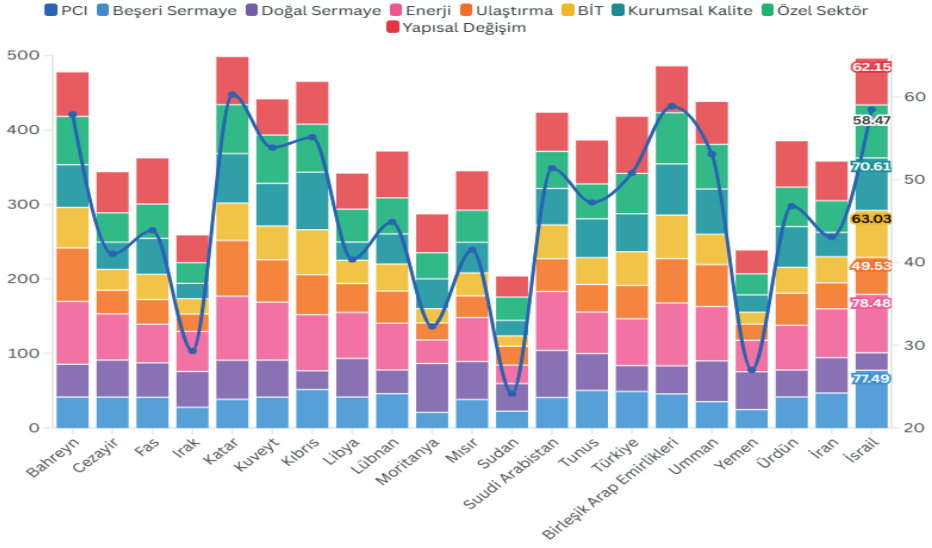
Bu araştırma hedefi, temel olarak MENA bölgesindeki üretken kapasiteler ile ekonomik karmaşıklık arasındaki dinamik ilişkinin analiz edilmesine yöneliktir. Şekil 1'de görüldüğü üzere, bölge ülkelerinin ekonomik karmaşıklık seviyelerinin (ECI: -2.5 ile +2.5 arasında değişen) genel olarak düşük seyrettiği ortaya çıkmaktadır. Ekonomik Karmaşıklık Endeksi'ne göre, MENA bölgesi 2000-2022 döneminde ortalama -0.45 civarında bir performans sergilemiştir. Bununla birlikte, üretken kapasiteler endeksi (PCI: 0 ile 100 arasında değişen) açısından bölge ülkeleri farklı gelişim patikalarını takip etmektedir.

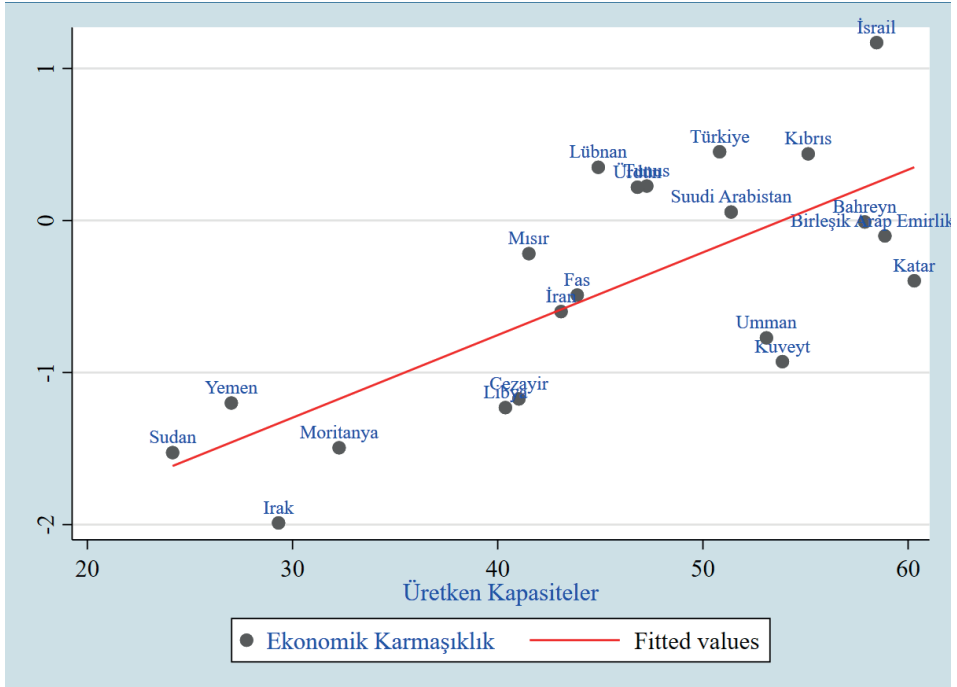
Kaynak: ECI verileri Harvard Üniversitesi Ekonomik Karmaşıklık Atlası'ndan, PCI verileri UNCTAD'dan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'deki veriler incelendiğinde, bazı dönemlerde yüksek üretken kapasite seviyelerine (PCI: 47-48/100) ulaşılmasına rağmen, ekonomik karmaşıklık açısından hala negatif değerler (ECI: -0.2 ile -0.3/2.5 arası) gösterildiği gözlemlenmektedir. Özellikle, 2008 küresel finansal krizi döneminde her iki endeksin de keskin düşüşler yaşadığı, ancak 2010 sonrası Arap Baharı sürecinde farklı toparlanma eğilimleri sergilediği görülmektedir. Üretken kapasiteler endeksinin 2015 sonrası istikrarlı bir artış trendi gösterirken, ekonomik karmaşıklık endeksinin 2018-2020 arasında volatil bir seyir izlediği ve COVID-19 salgını döneminde her iki endeksin de farklı tepkiler verdiği dikkat çekmektedir.

Şekil 2'de sunulan ülke bazlı analiz ise, MENA bölgesindeki heterojen yapıyı daha net ortaya koymaktadır. Bölge ülkelerinin üretken kapasiteler (0-100 skalasında) ve ekonomik karmaşıklık (-2.5 ile +2.5 skalasında) performanslarının ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterdiği, İsrail ve Türkiye gibi ülkelerin her iki endekste de görece yüksek değerler sergilerken, Sudan, Irak ve Yemen gibi ülkelerin çoğu kalkınma göstergesinde düşük performans gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu durum, bölgede üretken kapasiteler ile ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişkinin zaman içerisinde değişken bir yapı sergilediğini ve ülke spesifik faktörlerin önemli rol oynadığını göstermektedir.

Şekil 2: MENA Ülkelerinde Üretken Kapasiteler Endeksi (PCI) Bileşenleri

Kaynak: PCI verileri UNCTAD'dan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3, üretken kapasiteler ile ekonomik karmaşıklık düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Veri noktalarının regresyon doğrusu etrafında yoğunlaşması ve belirgin bir saçılmanın olmaması, bu ilişkinin istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişki, üretken kapasite-

telerin beşeri sermaye, altyapının geliştirilmesi ve kurumsal çevrenin iyileştirilmesi dahil olmak üzere üretim yapısındaki karmaşıklık seviyesini artırma da temel bir rol oynadığını yansıtmaktadır. Ekonominin bilgiyi özümseme ve onu ileri düzey üretim zincirlerinde kullanabilme kapasitesi arttıkça, üretim ve ihracat yapısındaki çeşitlilik ve yenilikçilik de artmaktadır. Bu doğrultuda, üretken kapasitelerin güçlendirilmesi, daha derin ve sürdürülebilir bir ekonomik karmaşıklığa ulaşmak için stratejik bir yol olarak değerlendirilmektedir. Özellikle doğal kaynaklara bağımlılığı azaltmayı ve daha karmaşık ekonomik faaliyet alanlarına yönelmeyi hedefleyen MENA bölgesi ülkeleri açısından bu durum büyük önem taşımaktadır.

Literatür Çerçevesi

Ekonominin bilgiye dayalı üretim yetkinliklerini geliştirebilme kapasitesi, onların uzun dönem dönüşüm potansiyelini ve ekonomik karmaşıklık seviyesini doğrudan şekillendirmektedir. Yapısal dönüşüm ve kalkınma ekonomisi literatüründe, araştırmacılar üretken kapasiteler endeksinin (PCI) beşeri sermaye, kurumsal kalite, doğal kaynak zenginliği ve bilişim altyapısı gibi bileşenlerini kapsamlı biçimde incelemişlerdir. Bu unsurların, ekonomik çeşitlenme, bilgi yoğunluğu ve ihracat yapısının karmaşıklığı ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Ancak mevcut çalışmaların büyük bölümü bu bileşenleri tekil olarak ele almaktadır. Literatür, PCI bileşenlerinin ayrı ayrı etkilerini ortaya koysa da, üretken kapasitenin ekonomik karmaşıklık üzerindeki bütüncül etkisini inceleyen çalışmalarda önemli bir boşluk söz konusudur. Özellikle doğal kaynak bağımlılığı yüksek olan MENA bölgesi için bu boşluk daha da belirgindir. Bu bağlamda, bu çalışma, PCI'nın ECI üzerindeki toplu etkilerini ampirik olarak analiz ederek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede, üretken kapasiteler ile ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişkiyi ele alan bazı ampirik çalışmalara aşağıda yer verilmiştir. Ayrıca, PCI endeksinin oluşturan alt bileşenlerin (örneğin beşeri sermaye, doğal sermaye, kurumsal yapı, altyapı vb.) ECI üzerindeki etkileri de ayrı ayrı ele alınacaktır. Üretken kapasiteler endeksinin konu alan literatürün en önemli çalışmalarından biri Gnangon (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırmadır. Bu çalışma, üretken kapasitelerin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisini ve ticaret yardımlarının bu süreçteki rolünü inceleyen ilk kapsamlı araştırma özelliğini taşımaktadır.

Gnangon (2021), 126 ülkeyi kapsayan 2002-2018 dönemini GMM yöntemiyle analiz etmiş ve üretken kapasitelerin güçlendirilmesinin ekonomik karmaşıklığı artırdığını ortaya koymuştur. Çalışma ayrıca üretken kapasiteler

ile Ticaret için Yardım (AfT) akışları arasında güçlü tamamlayıcılık ilişkisinin varlığını tespit etmiştir. Bu bulgular, özellikle düşük üretken kapasiteye sahip gelişmekte olan ülkeler için AfT akışlarının ölçeklendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Hidalgo (2021), kurumsal sağlamlığın ekonomik karmaşıklık geliştirmedeki önemini vurgularken, Lapatinas ve Litina (2019), kurumsal kalitenin inovasyonu teşvik ederek ekonomik karmaşıklığa katkı sağladığını göstermiştir.

Vu (2022), kurumsal kalitenin uluslararası ekonomik karmaşıklık farklılıklarını şekillendirmedeki rolünü 115 ülkeye ait verileri kullanarak incelemiştir. Çalışmada dünya ekonomik özgürlük endeksi ile ölçülen kurumsal kalitenin ekonomik karmaşıklık üzerindeki pozitif etkisi tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre iyi işleyen kurumlar, yenilikçi girişimcilik teşvikleri ve beşeri sermaye birikimini güçlendirerek ekonomik karmaşıklık artırılmaktadır.

Literatürde kurumsal kalitenin beşeri sermaye birikimi ve kaynak dağılımı üzerindeki etkilerine yönelik kapsamlı bulgular mevcuttur. Baumol (1990) ve North (1990) çalışmaları, etkin kurumsal yapıların beşeri sermayeyi üretken alanlara yönlendirmede oynadığı kritik rolü vurgularken, Murphy vd., (1991) ve Acemoğlu (1995), zayıf kurumsal ortamların rant arayışı faaliyetlerini teşvik ederek kaynakların verimsiz dağılımına yol açtığını göstermiştir. Benzer şekilde Dias ve Tebaldi (2012) ile Natkhov ve Polishchuk (2019) çalışmaları, kapsayıcı kurumların eğitim yatırımlarının getirilerini artırarak yüksek teknoloji üreten faaliyetlerini desteklediğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, bu ampirik kanıtlar kurumsal çerçevelerin hem beşeri sermaye kalitesinin artırılmasında hem de ekonomik kaynakların verimli sektörlere tahsisinde oynadığı belirleyici rolü ortaya koymakta ve böylece ülkelerin karmaşık ekonomik yapılara geçişini mümkün kılmaktadır.

Doğal kaynak rentiyeliği ve ekonomik sofistikasyon arasındaki korelasyonu araştıran akademik literatür oldukça kısıtlıdır. Bu alandaki öncü araştırmalardan biri olan Canh vd., (2020) çalışması, statik ve dinamik panel veri metodolojilerini kullanarak ekonomik kompleksliğin çeşitli gelir seviyelerindeki ülkelerin doğal kaynak rantiyesi üzerindeki tesirini analiz etmiştir. Ampirik bulgular, düşük gelirli, alt-orta gelirli ve yüksek gelirli kategorilerindeki 27 ülkede ekonomik kompleksliğin doğal kaynak rantlarını istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde düşürdüğünü ortaya koymuştur. Buna karşın üst-orta gelir grubundaki ülkelere söz konusu etki negatif yönlü olmasına rağmen istatistiksel anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. Yazarlara göre, yükselen ekonomik kompleksite düzeyi, endüstriyel diversifikasyon mekanizması vasıtasıyla ülkelerin doğal kaynak bağımlılığını minimize etmelerine katkı sağlayabilmektedir.

Benzer doğrultuda, Alvarado vd., (2023), doğal kaynakların ulusal inovasyon kapasitesini etkileyebileceğini öne sürmüş ve kaynak bağımlılığı yüksek ekonomilerde teknolojik gelişimin görece zayıf kaldığını tespit etmiştir. Aynı şekilde, Hoang vd., (2023) doğal kaynakların ekonomik genişleme sürecini olumsuz yönde etkileyebileceğini savunmuş; kaynak zenginliğine sahip ülkelerdeki çatışma ve şiddet ortamının yaratıcılık potansiyelini ve teknolojik ilerleyişi sekteye uğrattığını belirtmiştir. Bu bağlamda Hidalgo (2009) da bir ulusun refah düzeyi ile sahip olduğu mal ve hizmet üretim kompozisyonu arasında güçlü bir bağlantı olduğunu vurgulamıştır. Güncel literatürde, ekonomik karmaşıklık, bir ülkenin üretim bilgisi seviyesinin bir yansıması olarak ele alınmakta ve ihracat yapısının analizi yoluyla ölçülmektedir. Birçok araştırmacı, ekonomik karmaşıklık göstergelerinin, üretimdeki dalgalanmaları ihracat çeşitliliği üzerinden hesaplamak için etkili bir araç olduğunu ortaya koymuştur (Güneri & Yalta, 2021). Benzer şekilde, (Siddique ve Mahmood, 2015) tarafından yapılan çalışmalar da, beşeri sermaye ile ihracat çeşitliliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalar, beşeri kalkınmanın ihracat çeşitliliğini artırmada ve dolayısıyla ekonomik çeşitlenmeyi güçlendirmede önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Ampirik Metodoloji

Veri Kaynakları

Üretken kapasitelerin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla, 2000-2022 dönemi boyunca MENA bölgesindeki 21 ülkeyi kapsayan panel veri seti kullanılmıştır. Örneklem seçimi ve çalışma dönemi, ekonomik karmaşıklık verilerinin ulaşılabilirliği ile sınırlandırılmıştır.

Bağımlı değişken olarak, Harvard Üniversitesi'nin Ekonomik Karmaşıklık Atlası (Atlas of Economic Complexity) veri tabanından elde edilen Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI) kullanılmıştır. Bu endeks, bir ülkenin ekonomik çeşitliliği ve teknolojik gelişmişlik düzeyini ölçen kapsamlı bir göstergedir (Hausmann & Hidalgo, 2011). ECI, bir ülkenin ihracat sepetinin çeşitliliğini ve karmaşıklığını dikkate alarak, yalnızca ihraç edilen ürünlerin çeşitliliğini değil, aynı zamanda bu ürünlerin küresel pazardaki benzersizlik ve teknolojik gelişmişlik derecesini de göz önünde bulundurur.

ECI, ağ tabanlı bir yaklaşım kullanılarak hesaplanmakta olup, bir ülkenin ihracat sepetinin küresel ortalamaya olan yakınlığını ölçerken her ürünün karmaşıklığını ve ülkenin ihracat çeşitliliğini dikkate almaktadır (Hausmann & Hidalgo, 2011). Yüksek ECI değeri, daha karmaşık ve çeşitlendirilmiş bir eko-

nomiyi göstermektedir ve bu da sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından kritik öneme sahiptir.

Temel açıklayıcı değişken olarak Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yayımlanan Üretken Kapasiteler Endeksi (PCI) kullanılmıştır. Bu endeks toplam 8 alt göstergeden oluşmasına rağmen, bu çalışmada üç temel alt bileşeni kullanılmıştır: beşeri sermaye (HC), doğal sermaye (NC) ve kurumsal kalite (IQ). Beşeri sermaye alt endeksi eğitim ve beceri düzeylerinin temsilini eder; doğal sermaye alt endeksi doğal kaynak varlıklarını içerir; kurumsal kalite alt endeksi ise yönetim etkinliği, hukuk üstünlüğü ve siyasi istikrar gibi unsurları kapsar.

Kontrol değişkeni olarak ekonomik büyüme göstergesi olan kişi başına düşen yıllık gelir düzeyini gösteren GSYH değişkeni Dünya Bankası (World Bank) veri tabanından elde edilmiş ve doğal dağılımı sağlamak ile aykırı değerlerin etkisini azaltmak için logaritmik forma dönüştürülmüştür.

Analiz kapsamında MENA bölgesindeki Cezayir, Bahreyn, Kıbrıs, Mısır, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Tunus, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve Moritanya olmak üzere 21 ülkeye ait panel veri seti ile analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin tanımları, ölçüm birimleri ve veri kaynakları Tablo 1’de detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışmada kullanılan tüm değişkenleri

Değişken	Tanım	Kaynak
Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI)	Ülkenin ihracat sepetinin sahip olduğu çeşitlilik ve karmaşıklık derecesi.	Atlas of Economic Complexity (Harvard Üniversitesi)
Üretken Kapasiteler Endeksi (PCI)	Dünya genelindeki ekonomilerde üretken kapasitelerin durumunu özetleyen endeks (0-100 arası endeks)	UNCTAD-Ana bağımsız değişken
Beşeri Sermaye (HC)	Eğitim ve beceri düzeylerini temsil eder.	UNCTAD - PCI alt bileşeni
Doğal Sermaye(NC)	Doğal kaynak varlıklarını içerir.	UNCTAD - PCI alt bileşeni
Kurumsal Kalite(INS)	Yönetim etkinliği, hukuk üstünlüğü ve siyasi istikrar gibi unsurları kapsar.	UNCTAD - PCI alt bileşeni
Kişi Başı Gelir (GDPC)	Bir ülkenin kişi başına düşen yıllık gelir düzeyini gösterir.	Dünya Bankası

Model

Bu çalışmada, MENA bölgesinde üretken kapasiteler ile ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 2000–2022 dönemine ait panel veri seti kullanılmıştır. Belirlenen hedeflere ulaşmak amacıyla, incelenen literatüre dayalı olarak (Hartmann vd., 2017; Yelta & Yelta, 2021; Lee & Vu, 2019;

Gnangnon, 2021; Vu, 2022) aşağıdaki model formüle edilmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI) tercih edilmiştir. Temel yapısal model aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

$$ECI^{it} = f(PCI, HC, NC, INS, \ln GDPC)$$

Yukarıdaki model, aşağıdaki genel ekonomik karmaşıklık denklemi şeklinde yazılmaktadır:

$$ECI^{it} = \alpha_0 + \beta_1^{it} PCI + \beta_2^{it} HC + \beta_3^{it} NC + \beta_4^{it} INS + \beta_5^{it} \ln GDPC + \varepsilon^{it}$$

burada ECI_{it} , t zamanında i ülkesindeki ekonomik karmaşıklığın ölçüsü olarak kullanılan ekonomik karmaşıklık endeksidir. PCI_{it} üretken kapasiteler endeksi, HC_{it} beşeri sermaye, NC_{it} doğal sermaye, INS_{it} kurumsal kalite ve $\ln GDPC_{it}$ kişi başına düşen yıllık gelirdir. α_0 tahmin edilecek sabit parametredir, β_1 üretken kapasiteler endeksinin tahmin edilecek katsayısıdır, β_2 beşeri sermayenin tahmin edilecek katsayısıdır, β_3 doğal sermayenin tahmin edilecek katsayısıdır, β_4 kurumsal kalitenin tahmin edilecek katsayısıdır, β_5 kişi başına düşen yıllık gelirin tahmin edilecek katsayısıdır ve ε_{it} stokastik hata terimidir.

Birim Kök Testleri

Araştırmada incelenen değişkenlerin entegrasyon/eşbütünleşme özelliklerini belirlemek amacıyla kapsamlı panel birim kök test yöntemleri uygulanmıştır. Bu metodolojik çerçeve, Levin ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilen LLC testini, Choi (2001) ile Maddala ve Wu (1999) tarafından önerilen ADF ve PP testlerini, ayrıca Pesaran (2007) tarafından formüle edilen IPS testini içermektedir. Bu testlerin temel varsayımları farklılık göstermekte olup, LLC testi standart birim kök süreci varsayımı altında sıfır hipotezinde birim kök varlığını öne sürerken, alternatif hipotez birim kök yokluğunu savunmaktadır. Diğer taraftan, ADF, PP ve IPS testleri bireysel birim kök süreçlerine dayanmakta ve benzer hipotez yapısını benimser.

Panel veri analizinde birim kök testlerinin tercih edilmesinin altında yatan temel gerekçe, standart normal asimptotik dağılım karakteristikleri sayesinde bireysel zaman serisi testlerine kıyasla sağladıkları metodolojik üstünlüklerdir. Maddala ve Wu (1999), bu yaklaşımların sonsuz veya sonlu yatay kesit birimlerinde uygulanabilirliğini, farklı uzunluklardaki zaman serilerine adapte olma kapasitesini ve grupların farklı entegrasyon derecelerine sahip olmasına izin verme özelliğini vurgulamışlardır.

İncelenen değişkenlerin durağanlık özelliklerinin karma yapısı nedeniyle, kısa ve uzun dönem ilişkilerin araştırılmasında panel ARDL metodolojisi benimsenmiştir. Bu yaklaşım, geleneksel eşbütünleşme yöntemlerinin yalnızca

uzun dönem korelasyonları değerlendirmesi sınırlılığına karşın, daha kompakt ve etkin çözümler sunmaktadır (Pesaran & Shin 1998).

Panel ARDL Model

Panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modelleri, hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini açıklayıcı değişken olarak içeren en küçük kareler yöntemidir (Pesaran & Pesaran, 1997). Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından eşbütünleşme testi için geliştirilen bu yaklaşım, diğer ekonometrik tekniklere kıyasla önemli üstünlükler sunmaktadır. İlk olarak, farklı entegrasyon derecelerine sahip değişkenlerde uygulanabilir; $I(0)$ veya $I(1)$ entegre değişkenler için uygundur ancak $I(2)$ için değildir. İkinci olarak, uzun ve kısa dönem tahminlerini eş zamanlı elde edebilir. Üçüncü olarak, küçük örneklemelerde uygulanabilir ve dördüncü olarak yapısal kırılmaları dikkate alabilir. Bu çalışmada değişkenlerin farklı entegrasyon derecelerine sahip olması ve yöntemin küçük örneklemelere uygulanabilirliği nedeniyle ARDL modeli tercih edilmiştir. Pesaran vd., (2001) tarafından önerilen yaklaşımda büyük örneklem kullanımı, ortalama ve hata terimi korelasyonundan kaynaklanan sapmaları gidermektedir.

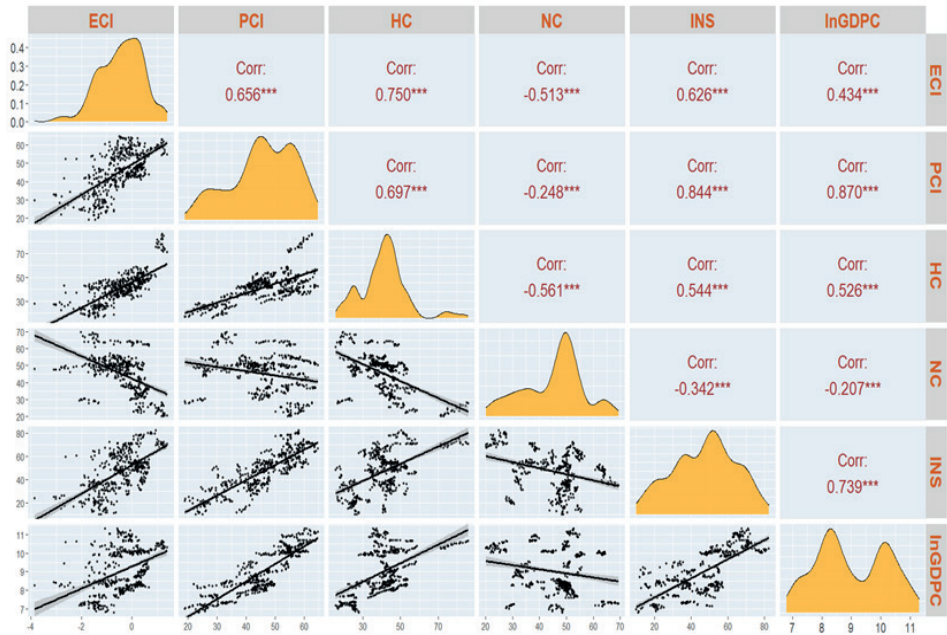
Ampirik Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Tahminleri

Çalışmada kullanılan serilerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de raporlanmaktadır. Tablo 3’te yer alan korelasyon matrisi, üretken kapasiteler endeksi’nin (PCI), beşeri sermaye’nin (HC), kurumsal kalite’nin (INS) ve kişi başına düşen gelirin (lnGDPC) Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI) ile pozitif yönde ilişkili olduğunu; buna karşılık doğal sermaye’nin (NC) ECI ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki sergilediğini göstermektedir. MENA bölgesi verilerine ilişkin özet istatistikler, ECI ortalamasının negatif (-0,44) olduğunu ve bölgedeki ekonomik karmaşıklığın genel olarak düşük seyrettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Jarque–Bera sonuçları ile çarpıklık ve basıklık katsayıları, tüm değişkenlerde normal dağılımdan sapma bulunduğunu göstererek bölgede heterojen yapıların varlığına işaret etmektedir. İncelenen tüm değişkenlerin 2000-2022 dönemindeki zamansal eğilimleri ve aralarındaki korelasyon ilişkileri tablo 3 ve şekil 3’te ayrıntılı biçimde görselleştirilmiş olup, bölgedeki serilerin hem ortak uzun dönem trendlerini hem de dönemsel dalgalanmalarını açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	ECI	PCI	HC	NC	INS	lnGDPC
Ortalama	-0.438	45.78	41.21	45.25	47.3	9.02
Medyan	-0.357	46.70	41.60	48.30	49.10	8.77
Maksimum	1.405	64.70	85.90	69.400	82.40	11.30
Minimum	-3.843	19.00	15.600	20.100	10.20	6.80
Standart Sapma	0.8645	10.923	12.45	11.09281	16.996	1.183
Çarpıklık	-0.477	-0.472	0.7643	-0.331	-0.173	0.074
Basıklık	3.289	2.405	4.8636	2.624	2.252	1.814
Jarque-Bera	20.004	25.08	116.9	11.71	13.690	28.73
Olasılık	0.0000	0.000	0.000	0.002	0.001	0.000
Toplam	-212.0	22112	19908	2185	22861	4356.
Gözlem Sayısı	483	483	483	483	483	483

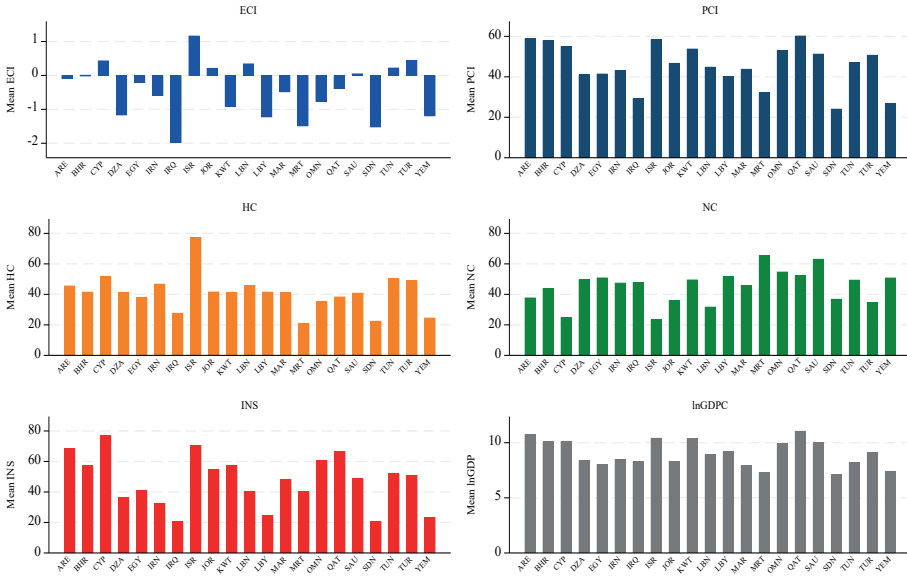
Tablo 3: Korelasyon matrisi

Birim Kök Sonuçları

Sunulan panel birim kök testi sonuçları, MENA bölgesi ülkelerinde ekonomik karmaşıklık endeksi ve ilgili makroekonomik değişkenlerin durağanlık özelliklerini ortaya koymaktadır. Tablo 4'te yer alan LLC, IPS, ADF ve PP testlerinin bulgularına göre, Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI) tüm test istatistiklerinde %1 anlamlılık düzeyinde $I(0)$ seviyesinde durağan olarak tespit edilmiş-

tir. Üretken Kapasiteler Endeksi (PCI) ve Doğal Sermaye (NC) değişkenleri de benzer şekilde $I(0)$ düzeyinde durağanlık göstermektedir. Buna karşılık, beşeri sermaye (HC) ve Kurumsal Kalite (INS) değişkenlerinin durağanlık seviyeleri test yöntemlerine göre farklılık göstermekte olup, $I(0)$ ve $I(1)$ kombinasyonunda durağan oldukları gözlenmektedir. Kişi başına düşen GSYH ($\ln GDP$) değişkeni ise çoğunlukla $I(0)$ seviyesinde durağan bulunmuştur. Bu durağanlık test sonuçları, değişkenlerin $I(0)$ ve $I(1)$ kombinasyonunda durağan olması nedeniyle, MENA ülkelerinde üretken kapasiteler endeksi, beşeri sermaye, kurumsal kalite ve kişi başına düşen gelirin Ekonomik Karmaşıklık Endeksi ile uzun dönemli ilişkisinin panel ARDL yaklaşımı ile güvenilir bir şekilde analiz edilebileceğini göstermektedir.

Şekil 4: MENA bölgesi çalışmasında kullanılan değişkenler (2000-2022)

MENA bölgesinde incelenen değişkenler, farklı ülkeler arasında belirgin bir çeşitlilik göstermektedir. Şekil 3'te görüldüğü üzere, Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI) -2 ile +1 arasında değişmekte olup, bu durum ülkelerin teknik açıdan karmaşık ürünleri üretme ve ihraç etme kapasitelerindeki önemli farklılığı yansıtmaktadır; Türkiye pozitif değerler elde ederken, bölgenin çoğu ülkesi negatif değerler kaydetmektedir. Üretken Kapasiteler Endeksi (PCI) yaklaşık 25-60 puan arasında değişen kayda değer bir çeşitlilik göstermekte olup, özellikle gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler 50-60 puan seviyelerinde yoğunlaşmaktadır. Beşeri Sermaye (HC) endeksi 20-80 puan arasında geniş bir dağılım sergilerken, Kurumsal Kalite (INS) endeksi 20-80 puan aralığında benzer bir

çeşitlilik göstermektedir. Doğal Sermaye (NC) endeksi 20-70 puan arasında değişkenlik göstermekte ve ülkeler arasında görece dengeli bir dağılım sergilemektedir. Kişi başına düşen GSYH'nin logaritmik değeri (lnGDPC) 6-12 arasında değişen logaritmik değerler göstermekte olup, bu durum bölgedeki gelir seviyelerinin logaritmik ölçekte önemli farklılıklar içerdiğini ve yüksek gelirli ülkelerin genellikle 9-12 logaritmik değer aralığında kümелendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Durağanlık Sonuçları

Değişken	Levin, Lin & Chu(LLC)			Im, Pesaran & Shin(IPS)			ADF			PP		
	Seviyede	Δ	I	Seviyede	Δ	I	Seviyede	Δ	I	Seviyede	Δ	I
ECI	-2.1930** (0.0141)	-9.395*** (0.000)	I(0)	-1.898 (0.028)**	-11.57*** (0.000)	I(0)	53.763 (0.1053)	205.8*** (0.000)	I(1)	86.97*** (0.000)	602.7*** (0.000)	I(0)
PCI	-6.0083 (0.000)	-5.9668*** (0.000)	I(0)	-1.8103* (0.035)	-6.646*** (0.000)	I(0)	55.29* (0.081)	119.82*** (0.000)	I(0)	64.39** (0.0147)	309.12*** (0.000)	I(0)
HC	-2.145** (0.015)	-7.538*** (0.000)	I(0)	2.509 (0.993)	-8.033*** (0.000)	I(1)	30.07 (0.915)	142.3*** (0.000)	I(1)	44.13 (0.381)	260.7*** (0.000)	I(1)
NC	-0.929 (0.176)	-11.71*** (0.000)	I(1)	0.563 (0.713)	-10.30 (3.410)	I(1)	28.153 (0.9498)	182.6*** (0.000)	I(1)	31.78 (0.874)	336.2*** (0.000)	I(0)
INS	-0.836 (0.201)	-7.422*** (0.000)	I(1)	0.1013 (0.540)	-10.04*** (0.000)	I(1)	41.36 (0.4987)	180.5*** (0.000)	I(1)	48.9 (0.213)	405.6*** (0.000)	I(1)
LNGDP	-2.294** (0.010)	-6.842*** (0.000)	I(0)	-0.306 (0.379)	-7.235*** (0.000)	I(1)	49.35 (0.2027)	131.2*** (0.000)	I(1)	63.28** (0.0184)	241.95*** (0.000)	I(0)

Not 1: Tüm değişkenler orijinal değerleri ile kullanılmıştır, kişi başına düşen gelir değişkeni hariç logaritması alınmıştır.

Not 2: ADF, Genişletilmiş Dickey-Fuller ve PP, Phillips-Perron için kullanılmıştır.

Not 3: *, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Not 4:I , eşbütünlüşme derecesi ve Δ , birinci fark için kullanılmıştır.

ARDL Uzun Dönem Sonuçları

Bu aşamada, modelin hem uzun hem de kısa dönem ilişki katsayıları, ARDL çerçevesinde PMG (Pooled Mean Group) ve klasik EKK (OLS) yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te özetlenmekte olup, üretken kapasitelerin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisini istatistiksel olarak anlamlı biçimde ortaya koymaktadır. Her iki yöntem de tutarlı bulgular sunmuş, bu da araştırmanın temel hipotezini destekleyen ampirik bir zemin oluşturmuştur. Öte yandan, ARDL tekniğinin yalnızca uzun dönem katsayı tahminlerine odaklanıldığında, Tablo 5 bu bağlamdaki bulguları sunmaktadır. İlgili tabloda yer alan sonuçlar, tüm faktörlerin %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde ekonomik karmaşıklık üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle üretken kapasitelerin pozitif yönlü etkisi, analiz bulgularıyla açık biçimde doğrulanmıştır.

Tablo 5: ARDL Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	ARDL-PMG	EKK (OLS)
Uzun Dönem		
PCI	0.0468*** (5.326)	0.0403*** (5.9294)
HC	0.0075** (1.921)	0.0271*** (8.216)
NC	-0.0489*** (-10.589)	-0.0134*** (-4.896)
INS	0.0083** (3.1067)	0.0122*** (4.566)
LNGDPC	-0.4007*** (-5.0165)	-0.3139*** (-7.875)
C	2.6208*** (4.4213)	-0.54715*** (-1.954)
Kısa Dönem		
ECM _{t-1}	-0.30504 (-4.3393)	R ² =0.69
Seçilmiş model	PMG(1,0,1,0,0,0)	

Not 1: *, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

PMG ve OLS tahmin metodlarından elde edilen bulgular, üretken kapasitelerin ekonomik karmaşıklık üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. PMG metodolojisine göre, PCI'da gerçekleşen %1'lik artış, ECI düzeyinde %0.0468 oranında bir yükselişe neden olmakta; OLS yöntemi ise bu etkiyi %0.0403 olarak hesaplamaktadır. Bu ampirik sonuçlar, MENA bölgesinde üretken kapasitelerin geliştirilmesinin ekonomik çeşitlenmeyi destekleyen temel bir faktör olduğunu kanıtlamakta ve Gnanon'un (2021) bu konudaki analitik çalışmasından elde ettiği sonuçlarla tutarlılık göstermektedir.

Doğal sermaye analizinde NC'nin ECI ile negatif ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. NC'deki %1'lik artış, PMG yönteminde ECI'yi %0.0489 (t-istatistiği: -10.589), OLS yönteminde %0.0134 (t-istatistiği: -4.896) oranında azaltmaktadır. Bu bulgular, doğal kaynaklara aşırı bağımlılığın ekonomik çeşitlenmeyi olumsuz etkilediğini ve tek ürüne bağımlılık oluşturduğunu göstermektedir.

Kurumsal kalite, ekonomik karmaşıklık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki yaratmaktadır. PMG modeline göre kurumsal kalitedeki %1'lik artış ECI'yi %0.0083, OLS modeline göre ise %0.0122 oranında artırmaktadır. Bu bulgular, düzenleyici istikrar ve kurumsal etkinliğin üretim yapısını daha karmaşık hale getirerek ekonomik dönüşümü desteklediğini göstermektedir. MENA bölgesinde kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, üretim süreçlerinin çeşitlenmesi-

ne ve bilgi yoğunluğunun artmasına katkı sağlamaktadır. Bu sonuçlar Omgba (2014); Hartmann vd., (2017); Vu (2022) çalışmalarıyla tutarlılık göstermektedir. Kişi başına GSYİH'nin negatif ve anlamlı katsayısı esas olarak emtia fiyatlarındaki artışı yansıtmaktadır; emtia fiyatlarındaki artış, ihracat sepetinde ham madde ürünlerinin daha büyük bir payda yer alması şeklinde tezahür ettiği için ihracat karmaşıklığını azaltmaktadır.

Modelde yer alan hata düzeltme katsayısı (ECM_{t-1}) -0.305 olup %1 düzeyinde anlamlıdır. Bu katsayı, kısa dönemli dengesizliklerin uzun dönemli dengeye ne hızla geri döndüğünü göstermektedir. Elde edilen değere göre sistem, her yıl yaklaşık %30 oranında dengesizlikleri düzeltmektedir. Bu da, dengenin büyük ölçüde yeniden sağlanmasının yaklaşık 3.3 yıl içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu bulgu, ECI ile PCI ve alt bileşenleri arasında istikrarlı ve uzun dönemli bir ilişkinin varlığını desteklemektedir.

Sonuç olarak, ARDL-PMG modeli bulguları, üretken kapasitelerin artırılmasının, özellikle beşeri sermaye gelişimi ve kurumsal kalitenin güçlendirilmesi yoluyla, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde daha karmaşık ve sürdürülebilir bir üretim yapısının inşasında önemli bir politika aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, 2000–2022 dönemine ait panel veriler kullanılarak, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesindeki 21 ülkenin üretken kapasiteleri ile ekonomik karmaşıklık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiştir. Analiz sürecinde birim kök testlerinin ardından Panel ARDL yöntemi uygulanmış ve uzun dönemli ilişkilere odaklanılmıştır.

Elde edilen bulgular, üretken kapasiteler ile ekonomik karmaşıklık arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Üretken kapasitelerin artırılması, bölge ülkelerinin daha sofistike ve çeşitlendirilmiş üretim yapılarına geçişini mümkün kılabilir. Bununla birlikte, doğal kaynak zenginliğinin ekonomik çeşitlenme üzerindeki olumsuz etkisi, MENA ülkelerinin kaynak laneti sorununu aşmak adına yapısal politika reformlarına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Beşeri sermaye yatırımları ile güçlü kurumsal yapıların ekonomik karmaşıklığın artırılmasında kritik bir rol oynadığı da çalışmanın önemli bulgularındandır. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak isteyen MENA ülkeleri, üretken kapasitelerin sistematik geliştirilmesine ve ekonomik çeşitlendirme politikalarının etkin şekilde uygulanmasına öncelik vermelidir.

Kaynakça

- Davoodi, MHR ve Abed, MGT (2003). Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da büyüme ve küreselleşmenin zorlukları . Uluslararası Para Fonu.
- Gala, P., Camargo, J., Magacho, G., & Rocha, I. (2018). Sophisticated jobs matter for economic complexity: An empirical analysis based on input-output matrices and employment data. *Structural Change and Economic Dynamics*, 45, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2017.11.005>
- Goldani, M. (2024). A comparative comparison of the most important variables of behavior with the political stability index, between MENA countries and OECD member countries. *Middle East Studies*, 30(4), 59-81.
- Goldani, M., & Tirvan, S. A. (2024). *Economic Diversification and Social Progress in the GCC Countries: A Study on the Transition from Oil-Dependency to Knowledge-Based Economies* (No. arXiv:2410.21505). arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2410.21505>
- Clootens, N., & Ben Ali, M. S. (2021). The Resource Curse: How Can Oil Shape MENA Countries' Economic Development?. In *Economic Development in the MENA Region: New Perspectives* (pp. 119-137). Cham: Springer International Publishing.
- Nour, S. (2014). *Challenges and opportunities for transition to knowledge-based economy in Arab Gulf countries*. <https://cris.maastrichtuniversity.nl/files/1277420/guid-0e0aceba-e66a-4c73-a7dc-df1603c63be5-ASSET1.0.pdf>
- Owjimehr, S., & Jamshidi, N. (2024). Why do natural resource-rich economies resist improving the economic complexity? *Regional Science Policy & Practice*, 100017. <https://doi.org/10.1016/j.rssp.2024.100017>
- Vu, T. V. (2022). Does institutional quality foster economic complexity? The fundamental drivers of productive capabilities. *Empirical Economics*, 63(3), 1571-1604. <https://doi.org/10.1007/s00181-021-02175-4>
- Lee, K.K. & Vu, T.V., 2013, 'Economic complexity, human capital and income inequality: A cross-country analysis', *The Japanese Economic Review* 1–24.
- Hausmann, R., & Hidalgo, C. A. (2011). The network structure of economic output. *Journal of Economic Growth*, 16(4), 309–342.
- Omgba, L. D. 2014. "Institutional Foundations of Export Diversification Patterns in Oil-Producing Countries." *Journal of Comparative Economics* 42 (4): 1052–1064. doi:10.1016/j.jce.2014.02.001.
- Hartmann, D., M. R. Guevara, C. Jara-Figueroa, M. Aristarán, and C. A. Hidalgo. 2017. "Linking Economic Complexity, Institutions, and Income Inequality." *World Development* 93: 75–93. doi:10.1016/j.worlddev.2016.12.020.
- Yalta, A. Y., & Yalta, T. (2021). Determinants of economic complexity in MENA Countries. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 5-16.

- Levina, A., Lin, C. F., & Chu, C. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Pesaran, M.H. & Pesaran, B., 1997, *Working with Microfit 4: Microfit 4 user manual*, Oxford university press, Oxford.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. & Smith, R.P., 1999, 'Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels', *Journal of the American statistical Association* 94(446), 621–634. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Pesaran, M.H., Shin, Y. & Smith, R.J., 2001, 'Bounds testing approaches to the analysis of level relationships', *Journal of Applied Econometrics* 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Pesaran MH, Shin Y (1998) An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econ Soc Monogr* 31:371–413
- Maddala, G.S. & Wu, S., 1999, 'A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test', *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 61(S1), 631–652. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1631>
- Choi I (2001) Unit root tests for panel data, vol 20, pp 249–272
- UNCTAD, 2021. *Building and Utilizing Productive Capacities in Africa and the Least-.* Sales No. E.06.II.D.9, Geneva: New York.
- UNCTAD, 2006. *The Least Developed Countries Report 2006: Developing Productive Capacities.* New York and Geneva. Sales No. E.06.II.D.9. United Nations publication.
- Ul-Durar, S., Arshed, N., Anwar, A., Sharif, A., & Liu, W. (2023). How does economic complexity affect natural resource extraction in resource rich countries? *Resources Policy*, 86, 104214. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104214>
- Güneri, B., & Yalta, A. Y. (2021). Does economic complexity reduce output volatility in developing countries? *Bulletin of Economic Research*, 73(3), 411-431. <https://doi.org/10.1111/boer.12257>
- Siddique Hartmann, D. (2014). *Economic Complexity and Human Development: How economic diversification and social networks affect human agency and welfare.* Taylor & Francis. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/30038>
- Lapatinas A, Litina A (2019) Intelligence and economic sophistication. *Empir Econom* 57(5):1731–1750
- Baumol WJ (1990) Entrepreneurship: productive, unproductive, and destructive. *J Polit Econ* 98(5):893–921
- North DC (1990) *Institution, institutional change and economic performance.* Cambridge University Press, Cambridge
- Murphy KM, Shleifer A, Vishny RW (1991) The allocation of talent: implications for growth. *Quart J Econ* 106(2):503–530

- Dias J, Tebaldi E (2012) Institutions, human capital, and growth: the institutional mechanism. *Struct Chang Econ Dyn* 23(3):300–312
- Natkhov T, Polishchuk L (2019) Quality of institutions and the allocation of talent: cross-national evidence. *Kyklos* 72(4):527–569
- Acemoglu D (1995) Reward structures and the allocation of talent. *Eur Econ Rev* 39(1):17–33
- Hidalgo CA (2021) Economic complexity theory and applications. *Nat Rev Phys* 3(2):92–113

Yeşil Finans ve İklim Riski Yönetimi: Bibliyometrik Analizle Gelecekteki Yönelimlerin Belirlenmesi

Ph.D. Elgiz JAMALZADE

Prof. Dr. Halim KAZAN

Mrs. Yegane VELIYEVA

Öz: Araştırma, küresel ölçekte giderek artan etkileriyle ekonomik, çevresel ve sosyal sistemleri dönüştüren iklim değişikliği bağlamında, finansal sistemlerin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde yeniden yapılandırılmasını ele almaktadır. Özellikle yeşil finans kavramı, çevre dostu yatırımların teşvik edilmesi, düşük karbonlu ekonomiye geçişin desteklenmesi ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin finansal altyapısının oluşturulması açısından stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanındaki akademik literatürü sistematik bir biçimde analiz etmek, mevcut eğilimleri, tematik yapıları ve araştırma boşluklarını ortaya koymak suretiyle, gelecekteki araştırmalar için sağlam bir temel oluşturmaktır. Araştırma kapsamında, 2013–2025 yılları arasında Scopus veri tabanında yayımlanmış ve “green finance” ile “climate” terimlerini içeren 637 akademik yayın, bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Yayınlar, “Economics, Econometrics and Finance”, “Environmental Science”, “Social Sciences”, “Business, Management and Accounting” ve “Energy” disiplinleri çerçevesinde değerlendirilmiş; VOSviewer yazılımı kullanılarak anahtar kelime analizi yapılmıştır. En az altı kez tekrar eden 184 anahtar kelime tespit edilmiş, anlamlı ilişkiler içermeyen ve eşanlamlılık taşıyan toplam 66 kelime çıkarılarak, analiz 118 anahtar kelime üzerinden yürütülmüştür. Elde edilen veriler, yedi tematik küme halinde gruplanmış ve literatürde öne çıkan kavramlar, etkileşim ağları ve akademik eğilimler görselleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: bibliyometrik, yeşil finans, sürdürülebilirlik, iklim riski

Abstract: The research addresses the restructuring of financial systems in line with sustainable development goals in the context of climate change, which is transforming economic, environmental and social systems with its increasing effects on a global scale. In particular, the concept of green finance stands out as a strategic tool for encouraging environmentally friendly investments, supporting the transition to a low-carbon economy and creating the financial infrastructure for sustainable economic growth. In this context, the main objective of the study is to systematically analyze the academic literature in the field of green finance and climate risk management and to establish a solid foundation for future research by revealing current trends, thematic structures and research gaps. Within the scope of the research, 637 academic publications published in the Scopus database between 2013 and 2025 and containing the terms “green finance” and “climate” were analyzed by bibliometric analysis method. The publications were evaluated within the framework of “Economics, Econometrics and Finance”, “Environmental Science”, “Social Sciences”, “Business, Management and Accounting” and “Energy” disciplines; keyword analysis was performed using VOSviewer software. A total of 184 keywords that were repeated at least six times were identified, and a total of 66 words that did not contain meaningful relationships and carried synonyms were removed, and the analysis was carried out on 118 keywords. The data obtained were grouped into seven thematic clusters and the prominent concepts, interaction networks and academic trends in the literature were visualized.

Key words: bibliometrics, green finance, sustainability, climate risk

Giriş

Küresel ölçekte etkilerini giderek daha yoğun hissettiren iklim değişikliği, ekonomik, çevresel ve sosyal sistemleri dönüştüren temel dinamiklerden biri haline gelmiştir (Tuğan, 2022). Bu dönüşüm sürecinde, finansal sistemlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle yeşil finans, çevre dostu yatırımların desteklenmesi, düşük karbonlu ekonomiye geçişin hızlandırılması ve sürdürülebilir büyümenin finansal temellerinin oluşturulması açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Öte yandan, iklim değişikliğinin doğrudan ve dolaylı etkileri, finansal piyasalar açısından önemli risk unsurlarını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, iklim riski yönetimi, yalnızca çevresel bir sorumluluk değil, aynı zamanda ekonomik istikrarı korumaya yönelik stratejik bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmış olduğumuz çalışma, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanındaki akademik literatürü derinlemesine analiz etmeyi ve bu alandaki mevcut eğilimleri, araştırma boşluklarını ve gelecekteki yönelimleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, 2013–2025 yılları arasında Scopus veri tabanında “green finance” ve “climate” terimlerini içeren başlık, özet ve anahtar kelimelerle yayımlanmış 637 akademik yayın bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. VOSviewer yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilen analizlerde, anlamlı tematik yapılar oluşturularak, yeşil finans ve iklim değişikliği literatüründe öne çıkan kavramlar, etkileşim ağları ve araştırma odakları sistematik biçimde ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, yalnızca literatürün mevcut yapısını görünür kılmakla kalmamakta; aynı zamanda yeşil finansman modelleri, sürdürülebilir finans politikaları ve iklim dostu yatırım stratejileri gibi alanlarda yapılacak ileri düzey araştırmalar için güçlü bir zemin oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem akademik camia hem de politika yapıcılar, finansal kurumlar ve yatırımcılar açısından stratejik bir rehber niteliği taşımaktadır.

Arka Plan

Küresel iklim değişikliği, yalnızca çevresel koşulları değil, aynı zamanda ekonomik ve finansal sistemlerin işleyişini de derinden etkileyen çok boyutlu bir kriz haline gelmiştir. Bu kriz, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada finansal sistemlerin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmakta; özellikle yeşil finans uygulamaları, bu dönüşümde merkezi bir rol oynamaktadır (OECD 2024). Yeşil finans, çevresel sürdürülebilirlik odaklı yatırımların teşvik edilmesi ve düşük karbonlu ekonomiye geçişin hızlandırılması açısından stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, finansal piyasaların iklim değişikliği ile mücadeledeki rolü her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır.

Son yıllarda geliştirilen sürdürülebilir finans araçları yeşil tahviller, sürdürülebilir yatırım fonları ve karbon kredileri gibi finansal sistemin çevresel hedeflerle bütünleşmesini sağlayan yenilikçi çözümler sunmaktadır. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin finansal sistem üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik kırılganlıkları artırmaktadır (Canikli, 2022). Bu nedenle iklim riski yönetimi, yalnızca çevresel sürdürülebilirlik değil; aynı zamanda finansal istikrarın korunması açısından da kritik bir alan haline gelmiştir. Bu doğrultuda, merkez bankaları ve finansal düzenleyici kurumlar, iklim risklerine karşı daha dirençli finansal yapılar oluşturma yolunda politika araçlarını yeniden tanımlamaktadır. Mevcut literatürde yeşil finans ve iklim riski yönetimi üzerine yapılan çalışmalar genellikle kavramsal veya sektörel bazlı incelemelere dayanmaktadır. Ancak literatür, konuya ilişkin bütüncül, disiplinler arası bir analiz yaklaşımının henüz yeterince gelişmediğini göstermektedir. Özellikle yeşil finansın farklı ülkelerdeki uygulama biçimleri, iklim politikalarının ekonomik sistemler üzerindeki farklılaşan etkileri ve sürdürülebilir kalkınma stratejileriyle olan etkileşimi, daha derinlemesine analiz edilmesi gereken konular olarak ön plana çıkmaktadır (Beder, 2024). Ayrıca, iklim risklerinin finansal sistemde yarattığı belirsizlikler ve bu risklerin nasıl ölçüldüğü konusu da, akademik araştırmalar açısından önemli bir boşluk alanını temsil etmektedir.

Bu çalışmada, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanındaki akademik literatür detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bibliyometrik analizler, belirli bir alandaki akademik eğilimleri, en çok atıf alan çalışmaları, işbirliği ağlarını ve tematik kümeleri sistematik biçimde ortaya koyarak, literatürün zaman içerisindeki gelişimini anlamaya olanak tanımaktadır. Bu sayede, yeşil finans literatürünün hangi alt temalarda yoğunlaştığı, gelecekte hangi konulara odaklanması gerektiği ve disiplinler arası iş birliklerinin nasıl geliştirilebileceği konusunda kapsamlı bir değerlendirme yapılmaktadır. Elde edilen bulgular, hem akademik araştırmalara yön verme hem de politika yapıcılar açısından yol gösterici stratejik öneriler geliştirme potansiyeline sahiptir.

Literatür Taraması

Keskin (2022) tarafından yapılan çalışmada, iklim değişikliği ve yeşil finansman arasındaki ilişki incelenmiştir. EUROASIA Journal of Social Sciences & Humanities dergisinde yayımlanan bu makalede, küresel ısınma ve karbon salınımının ekonomik kalkınma üzerindeki çevresel etkileri değerlendirilmiş; bu sürecin sürdürülebilir bir şekilde yönetilebilmesi için yeşil finansman araç-

larının önemi vurgulanmıştır. Çalışmada, yeşil tahviller ve iklim uyumlu menkul kıymetlerin finansal piyasalardaki gelişimi analiz edilerek, yatırımcıların artan çevresel duyarlılığı doğrultusunda bu araçlara olan talebin yükseldiği belirtilmiştir. Ayrıca, düşük karbon salınlı ekonomiye geçişte finansal piyasaların rolü ve bu kapsamda geliştirilen sürdürülebilir finansman modelleri tartışılmıştır (Keskin 2022).

Altınkeski ve Buğan (2022) tarafından derlenen “Finansal Piyasaların Evrimi: Bankacılık, Risk Yönetimi, Piyasalar ve Kurumlar” adlı kitapta, finansal piyasaların tarihsel süreçteki evrimi, bankacılık sektörü, risk yönetimi stratejileri, finansal kurumların yapısı ve işleyişi ile piyasaların günümüzdeki işleyişi ve gelecekteki yönelimleri ele alınmıştır. Özgür Yayın Dağıtım tarafından yayımlanan bu çalışma; işletme ekonomisi, enerji ve çevre çalışmaları, uluslararası ticaret ve ekonomi politikası gibi disiplinler arası bir perspektif sunarak, finansal piyasaların çevresel etkileşimleri ve sosyo-ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini de değerlendirmektedir. Kitap, dünya çapındaki finansal piyasalarda kullanılan araçlar, kurumların rolleri ve finansal risklerin yönetimi gibi konularda kapsamlı bir bakış açısı kazandırmakta, bu yönüyle iklim finansmanı ve yeşil finans uygulamalarına yönelik çağdaş yaklaşımların anlaşılmasına da zemin hazırlamaktadır (Altınkeski & Buğan 2022).

Bhattacharyya (2022) tarafından yayımlanan çalışmada, yeşil finansmanın kavramsal çerçevesi, uygulama alanları, uygulama süreçleri ve karşılaşılan zorluklar detaylı biçimde ele alınmıştır. AIMS Journal’da yayımlanan bu inceleme, özellikle enerji dönüşümü, iklim eylemi ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında yeşil finansmanın önemini vurgulamaktadır. Çalışmada; yeşil finansın yalnızca çevresel bozulmayı ve iklim değişikliği etkilerini önlemeye değil, aynı zamanda sosyal fayda ve yatırımcı getirisi sağlamaya yönelik bir araç olduğu belirtilmiş, bu yapının çok boyutlu bir kavramsal çerçeve sunduğu aktarılmıştır. Yazar, yeşil finans araçlarının türleri, düzenleyici çerçeveler, ihraç süreçleri ve uluslararası kurumların geliştirdiği finansman programlarını özetlemiş; bu alandaki finansal açıklama ve şeffaflık uygulamaları ile düzenleyiciler ve yatırımcıların rolleri üzerinde durmuştur. Çalışma ayrıca, mevcut akademik araştırmaların eğilimleri ve güncel düşünsel yaklaşımlar ile geleceğe yönelik stratejik perspektiflere de yer vermektedir. Yeşil finansın güçlenmesi önündeki zorluklar ve fırsatlar, uygulamada karşılaşılan sınırlamalarla birlikte değerlendirilmiştir (Bhattacharyya 2022).

Keşavan ve Polisett (2025) tarafından *Sürdürülebilirliği Keşfedin* ortaya Aynı zamanda vurgusu Kapsamda yayımlanan, finansal teknolojinin (fintech) finansal büyümenin üzerindeki etkisi bibliyometrik bir yaklaşımla biliniyor.

Araştırma, Scopus veritabanında yer alan fintech ve finansal konulara odaklanan akademik yayınları özetlenmiş ve sistematik bir şekilde analiz etmektedir. Çalışma, özellikle Çin, Hindistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu bölgedeki lider ülkeler olduğunu ortaya koyarken; Ozili PK, Banna H. ve Zhang Y.'nin alana önemli katkılar sağlandığı belirtiliyor. Ayrıca, Pan-Atlantic Üniversitesi, Mesleki Çalışmalar Üniversitesi ve Çin Renmin Üniversitesi gibi kurumların bir araya getirilerek dikkat edildiği vurgulanmaktadır. Elde edilen bulgular, fintech yeniliklerinin finansal erişimini kolaylaştırma, özellikle sınırları ve bölgesel bölge arasındaki ekonomik sınıru kapatma potansiyeline sahip olduğunu ve bu stabilitenin sürdürülebilir kalkınmayı özelliklerini göstermektedir. Çalışma, aynı zamanda finansal inovasyonların yeşil yatırımları ve daha fazla sürdürülebilirlik açısından olumlu etkilerin doğurduğuna dikkat çekmektedir (Keşavan & Polisett 2025).

Şi ve Yang (2025), *Beşeri Bilimler ve Sosyal Bilimler İletişim* dergisinde yayımladıkları çalışmaların etkilerinin karşılığı, döviz kuru istikrarı sürdürülebilirliği koşulları Dergisinde yayımladıkları çalışmalarında, yeşil finansın Doğu Asya'daki sanayi ve tarım sektörlerinde sürdürülebilir kalkınmanın üzerinde varlığını sürdürmesi CS-ARDL modeliyle incelendi. 2000–2020 sistemi temelli analizler, yeşil finans piyasasındaki artışın özellikle sanayi sektöründe sürdürülebilirliği olumlu gelişmelerin ortaya çıktığını göstermektedir. CO₂ emisyonları ve makroekonomik büyümenin olumsuz etkilerine karşılık, döviz kuru istikrarı ve eğitim seviyesi gibi büyümenin sürdürülebilirliği beslenmesi var edilmiştir (Şi & Yang 2025).

Yeşil finans, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen finansal yatırımları ifade eder ve son yıllarda akademik literatürde önemli bir yer edinmiştir. 2000–2023 yılları arasında yayımlanan literatürü analiz ederek, yeşil finans araştırmalarında belirgin bir artış olduğunu ve bu artışın Paris Anlaşması ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gibi uluslararası anlaşmalarla desteklendiğini belirtmişlerdir. (Hong & Thu 2024) Benzer şekilde, Zhang ve arkadaşları (2022), yeşil finans ve karbon emisyon azaltımı konularında yapılan çalışmalarını bibliyometrik yöntemlerle inceleyerek, bu alandaki araştırmaların hızla arttığını ve disiplinlerarası iş birliklerinin önem kazandığını vurgulamışlardır (Zhang, Liu, Han, Liao, 2022).

Yeşil finans literatürü, çeşitli tematik alanlarda yoğunlaşmaktadır. Haktanır Aktaş ve Kahraman (2024), yeşil finansın yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınma, çevresel koruma, yeşil üretim ve risk değerlendirmesi gibi alanlarla ilişkili olduğunu ve bu ilişkilerin tablolar ve grafiklerle detaylandırıldığını belirtmişlerdir. (Aktaş & Kahraman, 2023). Koç (2025) ise, 2009–2024 yılları arasında

yayımlanan 617 yayını analiz ederek, yeşil finans araştırmalarında öne çıkan temaları, en çok atıf alan yazarları, etkili kurumları ve coğrafi dağılımları belirlemiştir. Bu analiz, yeşil finansın gelişmekte olan bir araştırma alanı olduğunu ve çevresel sorunların artmasıyla birlikte akademik ilginin arttığını göstermektedir. (Koç, H. 2025).

Yeşil finansın ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri de literatürde geniş yer bulmuştur. Özbek (2024), 2017–2024 yılları arasında yayımlanan 495 yayını analiz ederek, yeşil finansın sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerini ve pandemi sonrası dönemde bu alandaki yayın sayısındaki artışı vurgulamıştır. (Özbek, 2024) Ayrıca, Judijanto ve arkadaşları (2024), yeşil finansın küresel pazarlardaki rolünü ve sürdürülebilir finans uygulamalarının gelişimini bibliyometrik analizlerle incelemişlerdir. Bu çalışma, yeşil finansın ekonomik ve çevresel etkilerini anlamak için önemli bir kaynak sunmaktadır (Haktanır & Kahraman 2024).

Metodoloji

Bu çalışma, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanında yayımlanmış akademik literatürü sistematik bir şekilde analiz etmek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemini benimsemektedir. Bibliyometrik analiz, belirli bir akademik alandaki yayınları nicel veri analizine dayalı olarak incelemeyi mümkün kılan, bilimsel bilgi üretimini ve dağılımını değerlendirmede etkin kullanılan bir yaklaşımdır (Pritchard, 1969; Donthu et al., 2021). Bu yöntem sayesinde, araştırma alanının gelişimi, anahtar temaları, araştırmacı profilleri, iş birliği ağları ve gelecekteki yönelimleri belirlemek mümkün olmaktadır.

Veri Kaynağı ve Kapsam

Çalışmanın veri seti, Elsevier tarafından sunulan ve yüksek atıf güvenilirliği ile öne çıkan Scopus veri tabanı üzerinden oluşturulmuştur. “Green finance” ve “climate” anahtar terimlerini içeren, 2013–2025 yılları arasında yayımlanmış toplam 637 akademik yayın analiz kapsamına alınmıştır. Yayınların seçiminde “Economics, Econometrics and Finance”, “Environmental Science”, “Social Sciences”, “Business, Management and Accounting” ve “Energy” disiplinlerinde yer alan makale ve kitap bölümleri dikkate alınmıştır. Veriler, başlık, özet ve anahtar kelime düzeyinde filtrelenmiş, yinelenen veya alakasız içerikler hariç tutulmuştur.

Bibliyometrik Analiz Yöntemi

Bu çalışmada, bibliyometrik analiz kapsamında iki temel yöntem kullanılmıştır: performans analizi ve bilimsel haritalama teknikleri (Polat, Saraçoğlu & Duman, 2019).

Çalışmada uygulanan performans analizi, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanındaki akademik üretkenliği ve bilimsel etki düzeyini değerlendirmeyi amaçlayan temel bibliyometrik tekniklerden biridir. Performans analizleri, yayınların nicel özelliklerini ortaya koyarak, araştırma alanının yıllar içerisindeki gelişim seyrini ve katkı sağlayan aktörlerin belirlenmesini mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle analiz edilen 637 yayının yıllara göre dağılımı incelenmiş; hangi dönemlerde literatürde belirgin artışlar yaşandığı tespit edilmiştir. Bu dağılım, yeşil finans ve iklim politikalarının akademik ilgi düzeyindeki değişimleri somut verilerle ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışmaya en fazla katkı sunan yazarlar, ülkeler ve akademik kurumlar da detaylı biçimde analiz edilmiştir. Bu analiz sayesinde, alanın entelektüel liderleri, araştırma merkezleri ve uluslararası iş birliği düzeyleri hakkında bilgi edinilmiştir. En çok atıf alan yayınlar ve yayınlandıkları dergiler belirlenerek, literatürde etkili çalışmalar ve prestijli yayın platformları da tanımlanmıştır. Disiplin bazlı yayın dağılımları da göz önünde bulundurularak, yeşil finans konusunun hangi akademik disiplinler tarafından işlendiği, bu disiplinlerin literatüre katkı yoğunluğu ve çeşitliliği değerlendirilmiştir. Böylelikle çalışma, alanın bilimsel üretim yapısını detaylı biçimde ortaya koymakta ve literatürdeki eğilimleri belirginleştirmektedir.

Bilimsel Haritalama Teknikleri

Bilimsel haritalama, literatürdeki tematik ilişkileri, entelektüel etkileşimleri ve yapısal bağlantıları görselleştiren gelişmiş bir analiz yöntemidir. Bu çalışmada bilimsel haritalama amacıyla VOSviewer yazılımı kullanılmış ve farklı tekniklerle literatürün kavramsal haritası çıkarılmıştır. Uygulanan ilk yöntem olan ortak kelime analizi (co-word analysis) ile, çalışmalarda en sık kullanılan ve anlamlı bağlantılar kuran anahtar kelimeler tespit edilmiştir. En az 6 kez tekrar eden 184 anahtar kelime belirlenmiş, anlamsal bağ kurmayan 35 kelime ile eş anlamlılık içeren 31 kelime analiz dışı bırakılarak, toplamda 118 anlamlı anahtar kelime ile analiz gerçekleştirilmiştir. Bu kavramlar yedi tematik küme altında gruplanmış ve bu kümeler aracılığıyla literatürdeki kavramsal yoğunlaşma alanları görselleştirilmiştir.

İkinci olarak, bibliyografik eşleştirme (bibliographic coupling) yöntemi ile benzer kaynaklara atıfta bulunan çalışmalar arasındaki yapısal ilişkiler değer-

lendirilmiştir. Bu analiz, literatürün temel referans çerçevesini ve bilimsel yönelimlerini belirlemek açısından önem arz etmektedir. Son olarak, ortak yazarlık analizi (co-authorship) uygulanarak, yazarlar ve kurumlar arasındaki akademik iş birliği ağları ortaya çıkarılmıştır. Bu sayede, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanında iş birliğine dayalı üretim dinamikleri analiz edilmiş, uluslararası ortaklıkların düzeyi ve yönü görselleştirilmiştir.

Amacı ve Önemi

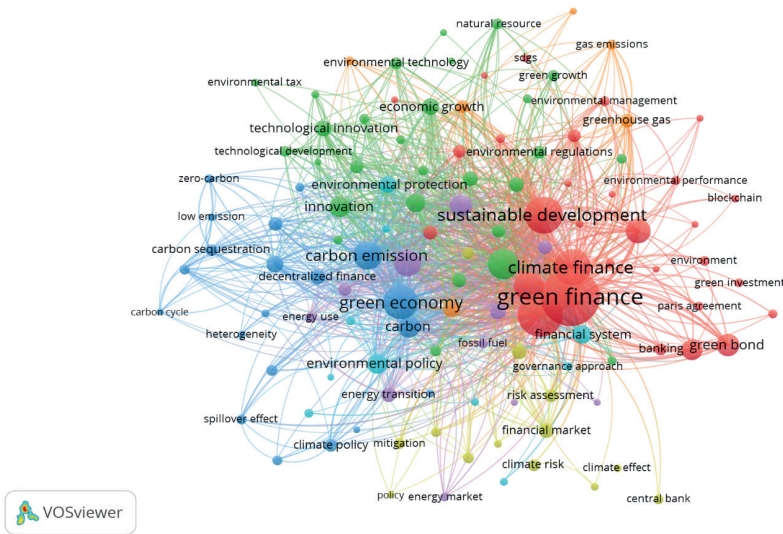
Günümüzde iklim değişikliği, küresel ölçekte ekonomik, çevresel ve sosyal sistemleri tehdit eden en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Artan çevresel sorunlar ve karbon salınımının kontrol altına alınması zorunluluğu, ekonomik sistemlerin sürdürülebilirlik odaklı dönüşümünü hızlandırmıştır. Bu süreçte, yeşil finans, çevre dostu yatırımları destekleyerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Yeşil finans, yalnızca finansal getiriyi değil, çevresel ve toplumsal faydayı da gözeten, sürdürülebilir ve sorumlu finansman anlayışını temsil etmektedir. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin finansal sistemler üzerindeki olumsuz etkileri ve bu etkilerden doğan risklerin etkin şekilde yönetilmesi, iklim riski yönetimi kavramının önemini her geçen gün artırmaktadır. Tüm bu olanlar ise bu alanda olan çalışmaların sayısına yüksek derecede etki etmede ve araştırmacıları bu alanlar yönlendirmektedir.

Analiz ettiğimiz çalışmanın temel amacı, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanındaki akademik literatürün mevcut durumunu, gelişim sürecini ve eğilimlerini bibliyometrik analiz yöntemi ile sistematik bir biçimde incelemektir. Araştırmada, 2013-2025 yılları arasında Scopus veri tabanında yayımlanan ve “Economics, Econometrics and Finance”, “Environmental Science”, “Social Sciences”, “Business, Management and Accounting” ile “Energy” disiplinlerinde yer alan 637 akademik yayın analiz edilmiştir. Çalışmada, özellikle “green finance” ve “climate” terimlerini içeren başlık, özet ve anahtar kelimeler dikkate alınarak seçilen makale ve kitap bölümleri değerlendirilmiş ve bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi, akademik literatürün yapısal ve dinamik özelliklerini ortaya koymak amacıyla kullanılan güçlü bir tekniktir. Bu araştırmada, VOSviewer yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilen analizlerde, literatürde en az altı kez tekrar eden 184 anahtar kelime belirlenmiş, anlamlı ilişkiler içermeyen 35 ve eşanlamlılık teşkil eden 31 anahtar kelime çıkarılarak toplamda 118 anahtar kelime üzerinden analiz yapılmıştır. Kullandığımız anahtar kelimeler, yeşil finans ve iklim değişikliği ekseninde tematik bütünlüğe sahip 7 farklı küme altında gruplanmıştır. Elde edilen kü-

meler ve ilişkiler sayesinde, literatürde hangi kavramların ön plana çıktığı, bu kavramlar arasındaki etkileşimler ve çalışma eğilimleri detaylı biçimde ortaya konmuştur.

Yapılan araştırmanın literatüre katkısı, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanında yapılmış çalışmaların bibliyometrik bir perspektifle ele alınması ve bu alanlardaki tematik yapıların, gelişim trendlerinin ve araştırma boşluklarının sistematik bir şekilde görselleştirilmesidir. Çalışma, yeşil finans ve iklim değişikliği arasındaki bağlantıları, finans sektörü ve politika yapıcılar açısından stratejik öneme sahip kavramlar etrafında inceleyerek, bu alandaki mevcut literatürün kapsamını ve yönelimlerini daha net biçimde ortaya çıkarmaktadır. Araştırmanın başlıca önemi, son dönemlerin en çok gündem olan konusu iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada finansal sistemlerin oynadığı kritik rolü vurgulamasında yatmaktadır. Çalışma sonuçları, hem akademik camiaya hem de finansal kurumlar, yatırımcılar ve politika yapıcılara yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanındaki güncel eğilimler, anahtar konular ve gelecek araştırma alanları hakkında yol gösterici bilgiler sunmaktadır. Özellikle yeşil finansın finansal performans, karbon emisyonu, sürdürülebilir kalkınma ve enerji geçişi üzerindeki etkilerine yönelik mevcut akademik eğilimler ile bu alanda yeterince ele alınmamış araştırma boşluklarının tespiti bakımından önemli bulgular sağlamaktadır. Böylece çalışma, yeşil finansman modelleri, iklim riski yönetim stratejileri, yeşil tahvil piyasaları, sürdürülebilir finans politikaları ve iklim dostu yatırım yaklaşımları gibi konularda yapılacak ileri düzey akademik araştırmalara ve sektörel uygulamalara yön verme potansiyeline sahiptir. Sonuç olarak, bu araştırma, sürdürülebilir ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda yeşil finans ve iklim riski yönetimi literatürünün daha kapsamlı, sistematik ve derinlemesine incelenmesine katkı sağlayarak, gelecekte yapılacak çalışmalara sağlam bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bulgular ve Analiz

Kırmızı Küme: Yeşil Finans ve Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları

Anahtar Kavramlar:

green finance, climate finance, sustainable development, green investment, green bond, green banking, sustainable finance, SDGs, Paris Agreement, environmental management, blockchain, climate change, climate change mitigation, digitalization, emerging economies, energy resource, environment, environmental impact, environmental performance, financial services, geopolitical risk, green energy, green innovation, investment, performance assessment, pollution control, profitability, renewable resource, sustainability, banking

Kırmızı küme, sürdürülebilir kalkınmanın finansal sistemle bütünleştirilmesini konu alan çok katmanlı bir tematik ağı temsil etmektedir. Bu küme, finansal hizmetlerin çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi sürecinde yeşil finans ve iklim finansmanı kavramlarını merkeze almaktadır. Yeşil finans, çevre dostu ve düşük karbonlu yatırımları finanse etmeye yönelik özel finansal araç ve ürünlerin bütünüdür. İfade ederken, iklim finansmanı ise özellikle iklim değişikliği ile mücadele ve uyum sürecini desteklemeyi hedefleyen finansal akışlara işaret etmektedir. Bu bağlamda Paris İklim Anlaşması ve Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDGs) gibi uluslararası politika belgeleri, finansal sistemin çevresel performansını iyileştirmeye yönelik küresel normatif çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu hedeflere ulaşabilmek için yeşil bankacılık, yeşil tahviller (green bonds), yeşil yatırımlar ve sürdürülebilir finansman araçları gibi inovatif finansal ürünler geliştirilmiştir.

Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde yeşil yatırımların, ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi sağlama potansiyeli önemlidir.

Kırmızı kümenin odaklandığı bir diğer önemli boyut ise, finansal sistemlerin çevresel ve sosyal riskleri finansal karar alma süreçlerine nasıl entegre ettiği üzerinedir. Çevresel etki, performans değerlendirmesi, karbon ayak izi azaltımı, yenilenebilir kaynak kullanımı ve kirlilik kontrolü gibi faktörler, finansal kurumların risk yönetimi ve yatırım portföyleri içinde daha görünür hale gelmektedir. Özellikle blockchain ve dijitalleşme, yeşil finans uygulamalarının şeffaflık, izlenebilirlik ve hesap verebilirlik boyutlarını güçlendiren yenilikçi teknolojiler olarak öne çıkmaktadır.

Bu kümede jeopolitik riskler, enerji kaynaklarının çeşitliliği, kârlılık ve yatırım getirisi gibi finansal ve stratejik değişkenler de dikkate alınmakta, böylece sürdürülebilir kalkınmanın sadece çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal boyutlarıyla da bütüncül bir şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca emerging economies ve developing countries bağlamında, sürdürülebilir finansmanın kalkınma hedeflerine ulaşmadaki rolü ve önemi tartışılmaktadır.

Yeşil Küme: Çevresel Ekonomi, Ekonomik Büyüme ve Teknolojik İnovasyon

Anahtar Kavramlar:

environmental economics, economic growth, environmental degradation, green technology, innovation, urbanization, public policy, technological development, carbon dioxide, carbon dioxide emissions, climate models, ecological footprint, environmental quality, environmental regulations, environmental sustainability, environmental tax, environmental technology, financial development, financial inclusion, fintech, global warming, green growth, green technology innovation, gross domestic product, natural resource, taxation, technological innovation, trade openness,

Yeşil Küme, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki karşılıklı etkileşim üzerine odaklanan, disiplinler arası bir yapı sunmaktadır. Bu kümenin temel tartışma eksenı, çevresel ekonomi yaklaşımı çerçevesinde, ekonomik faaliyetlerin çevre üzerindeki etkilerini analiz etmek ve bu etkileri azaltmaya yönelik kamu politikaları ile teknolojik inovasyonları değerlendirmektir. Özellikle çevresel bozulma, karbon salımları ve ekolojik ayak izi gibi kavramlar, bu kümede önemli analitik araçlar olarak kullanılmaktadır. Kümede kentleşme ve ticaret açıklığı gibi faktörlerin, ekonomik büyüme süreci içinde çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki baskıları artırabileceği vurgulanmaktadır. Gross Domestic Product (GDP) büyümesiyle birlikte karbon dioksit

emisyonları ve çevresel bozulma eğilimleri arasındaki ilişki, Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi bağlamında tartışılmaktadır. Buna göre, ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevresel bozulma artarken, belirli bir refah düzeyine ulaşıldığında bu eğilimin tersine dönebileceği savunulmaktadır.

Kümenin önemli bir boyutu, yeşil teknoloji ve çevre dostu inovasyonların, sürdürülebilir ekonomik modeller için kritik bir ön koşul olduğunu ortaya koymasıdır. Green technology innovation, enerji verimliliği, düşük karbonlu üretim sistemleri ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını yaygınlaştırarak hem çevresel kaliteyi artırmakta hem de finansal kalkınmayı desteklemektedir. Ayrıca fintech ve financial inclusion gibi finansal yenilikler, yeşil yatırımların daha geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmakta ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin finansal altyapısını güçlendirmektedir. Bu küme içinde çevresel vergiler, düzenlemeler ve kamu politikalarının yönlendirici etkisi merkezi bir rol oynamaktadır. Environmental regulations ve environmental tax uygulamaları, firmaların çevresel maliyetleri içselleştirmesini sağlayarak çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada etkin bir araç olarak değerlendirilmektedir. Public policy müdahaleleri ise, sürdürülebilir kentleşme, doğal kaynakların verimli kullanımı ve çevre dostu üretim sistemlerinin teşviki gibi alanlarda belirleyici olmaktadır.

Küresel düzeyde global warming tehdidi karşısında, natural resource yönetimi ve carbon dioxide emissions kontrolü, çevresel ekonomi politikalarının odak noktasıdır. Bu bağlamda, iklim modelleri ve çevresel sürdürülebilirlik göstergeleri kullanılarak, büyümenin çevresel etkileri daha etkin bir şekilde ölçümlenebilmekte ve politika geliştirme süreçleri bu bilimsel bulgularla desteklenmektedir. Trade openness ve technological development, ekonomik büyümenin çevresel etkilerini hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. İleri teknolojilerin ve sürdürülebilir üretim sistemlerinin yaygınlaşması, çevresel bozulmayı azaltıcı bir etki yaratırken, kontrolsüz sanayileşme ve doğal kaynak kullanımı çevresel baskıyı artırabilmektedir. Bu nedenle technological innovation ve green growth yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınmanın anahtarı olarak görülmektedir.

Mavi Küme: Karbon Yönetimi, Karbon Nötrlüğü ve Yeşil Ekonomi

Anahtar Kavramlar:

carbon emission, carbon neutrality, carbon sequestration, carbon cycle, climate policy, green economy, carbon, carbon capture and utilization, climate policy uncertainty, decentralized finance, environmental pollution, foreign direct investment, global climate, green credit, green development, heterogeneity, industrial structure, low emission, spillover effect, zero-carbon,

Mavi Küme, karbon salınımlarının yönetimi, karbon nötrlüğü hedefleri ve yeşil ekonomi stratejileri etrafında şekillenen bütünlük bir tema sunmaktadır. Bu küme, küresel iklim değişikliğinin en önemli nedeni olan karbon emisyonlarının azaltılması, dengelenmesi ve nihai olarak sıfırlanması hedeflerine odaklanmaktadır. Özellikle carbon neutrality kavramı, karbon salınımını dengeleme ve zero-carbon hedefleri doğrultusunda karbon denkleştirme ve emisyon azaltma stratejilerini içermektedir.

Bu kümenin en önemli teknik bileşenlerinden biri carbon capture and utilization (CCU) ve carbon sequestration teknolojileridir. Bu yöntemler, sanayi kaynaklı karbon salınımlarını doğrudan yakalayarak atmosferik karbon yoğunluğunu azaltmayı ve karbon döngüsünün dengelenmesini amaçlamaktadır. Karbon döngüsünün sürdürülebilir biçimde yönetilmesi, özellikle global climate üzerinde olumlu etkiler yaratmakta ve environmental pollution seviyesini düşürmektedir. Green economy, ekonomik büyümeyi çevresel sürdürülebilirlik ilkeleriyle birleştirerek low emission ve green development modelleri geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, green credit sistemleri ve çevresel kriterleri önceleyen yatırımlar, karbon nötrlüğü hedeflerine ulaşmak için finansal piyasaların dönüştürülmesinde kilit rol oynamaktadır. Ayrıca, foreign direct investment (FDI) kaynaklarının yeşil projelere yönlendirilmesi, yeşil kalkınmanın finansal altyapısını desteklemektedir.

Kümenin dikkat çektiği önemli konulardan biri climate policy uncertainty kavramıdır. Özellikle ulusal ve uluslararası düzeyde değişen ve öngörülemeyen iklim politikaları, sektörler ve yatırımlar üzerinde önemli belirsizlikler yaratmaktadır. Bu durum, decentralized finance (DeFi) ve yenilikçi finansal çözümlerin gelişmesiyle daha esnek ve şeffaf yapılarla aşmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, sektör bazında ortaya çıkan heterojenlik ve industrial structure farklılıkları, karbon yönetimi ve emisyon azaltım süreçlerinin etkinliğini doğrudan etkilemektedir. Karbon salınımlarının ve iklim politikalarının spillover effect (taşma etkisi) yoluyla uluslararası sistem üzerinde domino etkisi yaratabileceği, bu kümenin önemli analiz alanlarından biridir. Bir ülkedeki emisyon politikalarının komşu veya ticari ilişkide olduğu ülkelerdeki karbon salınımı ve yatırımlar üzerinde doğrudan veya dolaylı etkileri bulunmaktadır. Bu durum, küresel iklim politikalarının eşgüdüm içinde geliştirilmesini ve green economy modellerinin uluslararası düzeyde uyumlu hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Sarı Küme: İklim Riskleri, Finansal Sistem ve Politika Yapıları

Anahtar Kavramlar:

financial market, climate risk, financial stability, central bank, policy, mitigation, developing countries, climate change costs, climate effect, commerce, financial policy, fiscal policy, risk assessment

Sarı Küme, iklim değişikliğinin finansal sistem ve makroekonomik yapı üzerindeki etkileri çerçevesinde, iklim risklerinin nasıl yönetilmesi gerektiğini ve bu süreçte politika yapımcıların ve finansal kurumların hangi rolleri üstlendiğini ele alan disiplinler arası bir yapı sunmaktadır. Bu küme, özellikle finansal istikrar, iklim riski ve politik müdahale mekanizmaları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır.

İklim riski, yalnızca çevresel felaketlerin doğrudan ekonomik maliyetleriyle sınırlı kalmayıp, finansal piyasalarda dalgalanma, yatırım riskleri, sermaye hareketleri ve ticaret dengeleri gibi ekonomik değişkenleri de etkilemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu etkiler daha belirgin olup, iklim değişikliği kaynaklı doğrudan ve dolaylı maliyetler (climate change costs) ekonomik kırılganlığı artırmaktadır. İklim risk, finansal sistemin işleyişini bozarak bankacılık sisteminde temerrüt oranlarını artırma, finansal varlıkların değerini düşürme, sigorta piyasalarını zor durumda bırakma ve yatırımcı güvenini sarsma potansiyeline sahiptir. Özellikle financial market yapısında meydana gelen bu dalgalanmalar, merkez bankalarının ve finansal düzenleyici kurumların politikalarını yeniden şekillendirmesine yol açmaktadır.

Merkez bankaları (Central banks) bu süreçte, hem para politikası hem de maliye politikası (financial policy) araçlarını kullanarak finansal sistemin iklim risklerine karşı dirençli hale gelmesi için düzenlemeler geliştirmektedir. Risk değerlendirmesi (risk assessment) süreçlerinin finansal kurumlar için zorunlu hale getirilmesi ve yeşil finans ürünlerinin geliştirilmesi bu kapsamda önem kazanmaktadır. Maliye politikası araçları ile de çevre dostu yatırımlar teşvik edilmekte, iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum projelerine bütçe kaynakları aktarılmaktadır. Küme içinde developing countries özel bir yere sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerde finansal sistemler, dış şoklara ve iklim etkilerine (climate effect) karşı daha kırılgan bir yapıdadır. Bu nedenle climate mitigation projelerinin finansmanı ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının oluşturulması, makroekonomik istikrar için kritik bir unsur haline gelmektedir. Aynı zamanda commerce ve uluslararası ticaret dengeleri de iklim değişikliği kaynaklı risklerden doğrudan etkilenmektedir.

Risk değerlendirmesi araçlarının geliştirilmesi ve finansal sistemlerde iklim riski ölçümünün standart hale getirilmesi, bu kümenin bir diğer öncelikli konusudur. Stres testleri, iklim senaryoları ve finansal etki analizleri yoluyla, bankalar ve sigorta şirketleri gibi kurumların iklim riskine karşı direnç seviyeleri belirlenmekte ve bu doğrultuda düzenleyici önlemler alınmaktadır. Finansal sistemin iklim risklerine adaptasyonu sürecinde, yeşil tahviller, sürdürülebilir yatırım fonları, karbon kredileri ve yeşil sigorta ürünleri gibi finan-

sal enstrümanlar geliştirilmekte ve piyasaya sunulmaktadır. Bu ürünler, hem yatırımcılar hem de finansal kurumlar için iklim risklerini azaltıcı ve çevresel sürdürülebilirliği destekleyici nitelikler taşımaktadır.

Turuncu Küme: Enerji Dönüşümü, Yenilenebilir Enerji ve Fosil Yakıt Politikaları

Anahtar Kavramlar:

renewable energy, energy transition, fossil fuel, clean energy, energy efficiency, alternative energy, energy market, energy policy, energy transformation, energy use, low carbon

Turuncu Küme, enerji dönüşümü ve enerji politikalarının çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki belirleyici etkilerini konu alan bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu kümenin temel odak noktası, fosil yakıt bağımlılığının azaltılması, yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ve enerji verimliliğinin artırılmasıdır. Enerji, ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından biri olmakla birlikte, küresel karbon salınımlarının en büyük kaynaklarından biridir. Bu nedenle enerji politikaları, iklim değişikliği ile mücadelede kilit öneme sahiptir.

Enerji dönüşümü (energy transition), fosil yakıtların yerini düşük karbonlu ve temiz enerji kaynaklarının almasını ifade eder. Bu süreçte renewable energy kaynaklarının (güneş, rüzgar, biyokütle, hidroelektrik vb.) enerji üretimindeki payı artırılmakta ve alternative energy teknolojilerine yatırımlar yapılmaktadır. Energy transformation yalnızca enerji kaynaklarının değişimini değil, aynı zamanda enerji kullanım biçimlerinin, enerji altyapısının ve tüketim alışkanlıklarının köklü bir dönüşümünü içermektedir. Kümede energy policy belirleyiciliği kritik bir rol üstlenmektedir. Hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların karbon emisyonlarını sınırlayıcı enerji politikaları, low carbon hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir araçtır. Enerji politikaları, enerji piyasalarının yapısal dönüşümünü ve enerji fiyatlarının yeniden düzenlenmesini de içermekte; bu durum enerji güvenliği, arz-talep dengesi ve çevresel sürdürülebilirlik hedefleri arasında yeni bir denge kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Energy efficiency, sürdürülebilir kalkınmanın olmazsa olmaz bileşenlerinden biridir. Daha az enerji kullanarak daha fazla üretim yapabilmek, hem ekonomik kaynakların etkin kullanımını hem de çevresel baskının azaltılmasını sağlar. Enerji verimliliği uygulamaları, binalardan sanayiye, ulaşımdan enerji üretimine kadar geniş bir yelpazede karbon emisyonlarını azaltmaya katkıda bulunmaktadır.

Fossil fuel kullanımının azaltılması, enerji dönüşümünün ve clean energy stratejilerinin merkezindedir. Fosil yakıtlar, hem çevresel bozulmanın hem de sera gazı salınımlarının en büyük kaynağıdır. Bu nedenle energy use ve

energy market yapılarının fosil yakıt ağırlıklı olmaktan çıkarılıp, yenilenebilir enerji odaklı bir yapıya kavuşturulması, iklim değişikliğiyle mücadele açısından yaşamsal öneme sahiptir. Enerji dönüşümü yalnızca kaynak çeşitliliği değil, aynı zamanda enerji piyasalarının yeniden yapılandırılmasını da gerektirir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının doğası gereği daha dağınık ve bölgesel olması, merkezi sistemlerden daha esnek ve akıllı enerji sistemlerine geçişi zorunlu kılmaktadır. Bu durum, enerji arz-talep dengesinin yönetimini ve enerji fiyatlarının istikrarını etkileyen önemli bir yapısal değişimi beraberinde getirmektedir.

Mor Küme: Çevresel Politikalar, Yönetişim ve Kaynak Yönetimi

Anahtar Kavramlar:

environmental policy, policy implementation, finance policy, governance approach, government, conservation of natural resources, environmental protection, financial system, low-carbon transition, policy making

Mor Küme, çevresel politika yapımı, kamu yönetimi, yönetim modelleri ve doğal kaynak yönetimi üzerine odaklanan; çevresel sürdürülebilirlik bağlamında devletlerin ve kurumların rollerini derinlemesine analiz eden tematik bir yapıdır. Bu küme, çevresel sorunların yalnızca teknik değil, aynı zamanda yönetişimsel ve kurumsal boyutları olduğuna dikkat çekerek çevresel politikaların belirlenmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi süreçlerini bütüncül biçimde ele almaktadır.

Environmental policy kavramı, çevresel sorunların çözümü için geliştirilen stratejik politika setlerini ifade ederken; bu politikaların policy implementation aşamasındaki başarı düzeyi, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleşmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Politikaların etkin biçimde uygulanabilmesi için, kurumsal kapasite, mevzuat altyapısı, toplumsal destek ve finansal kaynakların yeterliliği gibi faktörlerin uyumlu olması gereklidir. Küme, governance approach kavramı üzerinden, çevre yönetiminin merkezi otoritelerle sınırlı kalmayıp, çok aktörlü ve katılımcı bir yönetim yapısı içinde ele alınması gerektiğini savunur. Modern çevre yönetişimi anlayışında devlet, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve uluslararası kuruluşlar iş birliği içinde hareket etmekte; bu da çevre politikalarının daha kapsayıcı ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Bu yapı, policy making süreçlerinde de çok aktörlü karar alma mekanizmalarının gerekliliğine işaret eder.

Conservation of natural resources ve environmental protection bu kümenin çevresel boyutunu oluşturmaktadır. Doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, yalnızca çevresel değil, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Özellikle low-carbon transition süreçleri kapsamında, doğal kaynak kul-

lanımını optimize eden ve çevresel tahribatı azaltan politikaların geliştirilmesi zorunludur. Bu politikalar, ekosistem hizmetlerinin devamlılığını sağlamak ve biyolojik çeşitliliği korumak açısından büyük önem taşır.

Finance policy ve financial system kavramları ise çevresel politika yapımının finansal boyutuna işaret eder. Çevresel projelerin ve düşük karbon geçiş stratejilerinin sürdürülebilir biçimde yürütülebilmesi için güçlü bir finansal sistem ve uygun finansal politikalar gereklidir. Yeşil finansman modelleri, çevre koruma projelerinin maliyetini karşılamakta ve çevresel yatırımları teşvik etmektedir. Bu kapsamda devlet destekleri, çevresel vergilendirme sistemleri ve sürdürülebilir finansal ürünlerin kullanımı ön plana çıkmaktadır. Mor Küme ayrıca low-carbon transition süreçlerinin, sadece enerji ve sanayi sektörüyle sınırlı kalmaması gerektiğini; bunun toplumsal, ekonomik ve yönetim boyutlarıyla bütüncül bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgular. Düşük karbon ekonomisine geçiş süreçleri, çevresel politikaların etkin uygulanması, iyi yönetim anlayışı ve sürdürülebilir kaynak yönetimi ile entegre biçimde yürütülmelidir.

Kahverengi Küme: Uluslararası Ticaret, Emisyon Yönetimi ve Küresel Politikalar

Anahtar Kavramlar:

gas emissions, greenhouse gas, oecd, international trade, emission control, energy utilization

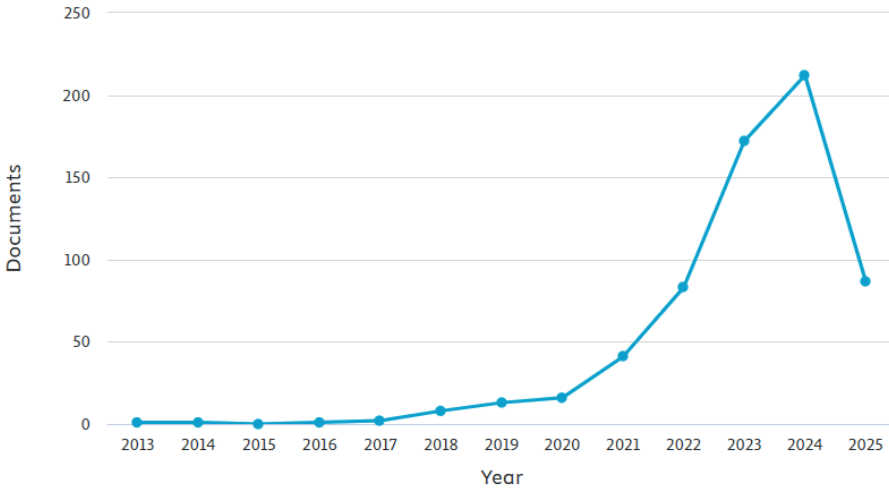
Kahverengi Küme, küresel ticaret politikaları, sera gazı emisyonları ve uluslararası çevre düzenlemeleri arasındaki çok boyutlu ilişkiyi ele alan önemli bir tematik yapıyı temsil etmektedir. Bu küme, özellikle ulusal çevre politikalarının ve ticaret politikalarının birbirini nasıl etkilediğini, uluslararası iş birliklerinin ve düzenlemelerin sera gazı emisyonlarını nasıl yönettiğini incelemektedir. International trade faaliyetlerinin artması, üretim ve tüketimin küresel ölçekte yayılmasına neden olmuş, bu durum ise energy utilization ve sera gazı salınımları (greenhouse gas emissions) üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Küresel tedarik zincirlerinin genişlemesi, özellikle enerji yoğun sektörlerde gas emissions düzeyini artırmış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında karbon salınımı açısından ciddi dengesizlikler oluşturmuştur. Ticaretin bu çevresel maliyetlerinin küresel yönetim ve düzenlemelerle kontrol altına alınması bu kümenin temel tartışma konusudur.

OECD ülkeleri, uluslararası çevre politikaları ve karbon salınımı düzenlemelerinde öncü konumdadır. Kahverengi Küme’de bu ülkelerin sera gazı emisyonlarının azaltılması, ticaretin sürdürülebilir hale getirilmesi ve enerji kullanımının optimize edilmesi konusundaki politikaları, küresel düzeyde standartların belirlenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Özellikle carbon

border adjustment mechanisms (karbon vergisi uygulamaları) gibi ticaretle bağlantılı düzenlemeler, sera gazı emisyonlarının kontrolüne yönelik uluslararası iş birliklerini artırmaktadır. Emission control politikaları, küresel iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası düzeyde yürütülen iş birliklerinin merkezinde yer almaktadır. Ticaret hacmi büyüdükçe emisyonların da artması, düşük karbonlu üretim sistemlerine geçiş, enerji verimliliğinin artırılması ve temiz enerji kullanımı gibi stratejilerin uluslararası düzeyde benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda, ticaretin çevresel maliyetlerinin azaltılması için uluslararası çevresel anlaşmalar, bölgesel iş birlikleri ve çok taraflı çevre protokolleri öne çıkmaktadır.

Kahverengi Küme, küresel çevre politikalarının harmonizasyonu ile ticaret politikalarının çevresel sürdürülebilirlik perspektifiyle yeniden şekillendirilmesi gerekliliğini vurgular. Enerji kullanım kalıpları, üretim yapıları ve ticaret ilişkileri arasındaki ilişki, sera gazı salınımlarının kontrol altına alınması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu süreçte ticaret politikalarının çevresel etkiler gözetilerek tasarlanması, karbon sızıntısı (carbon leakage) gibi sorunların önlenmesi açısından hayati önemdedir.

Documents by year

Grafik 1. Yıllara Göre Belgelerin Dağılımı (2013–2025)

Bu grafik, çalışmada gerçekleştirilen bibliometrik analiz kapsamında derlenen literatür veritabanında, 2013–2025 yılları arasında yayımlanan akademik belgelerin yıllık dağılımını göstermektedir. Analiz sürecinde belirlenen Kırmızı, Yeşil, Mavi, Sarı, Turuncu, Mor ve Kahverengi kümeler çerçevesinde, çevresel finans, iklim politikaları, karbon yönetimi, enerji dönüşümü ve sürdü-

rülebilir kalkınma konularındaki akademik ilginin yıllar içindeki değişimi bu grafik aracılığıyla izlenmektedir. Grafik incelendiğinde, 2013–2017 yılları arasında oldukça düşük ve durağan bir belge üretimi görülmektedir. Bu dönem, konunun literatürde sınırlı bir ilgi gördüğü ve henüz yeni gelişmekte olduğu yıllardır. 2018 yılı itibarıyla belgelerin sayısında hafif bir artış eğilimi gözlenmiş, özellikle Paris Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin global gündemde daha fazla yer bulması, bu artışın temel dinamiklerinden biri olmuştur.

2021 yılı sonrası ise bu eğilim keskin bir ivmelenme göstermektedir. Bibliometrik analiz kapsamında kümelenen konular göz önünde bulundurulduğunda, bu artış:

- Yeşil Finans ve Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları (Kırmızı Küme)
- Çevresel Ekonomi ve Yeşil Teknoloji İnovasyonları (Yeşil Küme)
- Karbon Nötrlüğü ve Karbon Yönetimi (Mavi Küme)
- Enerji Dönüşümü ve Yenilenebilir Enerji Politikaları (Turuncu Küme)

gibi alanlarda literatürde giderek artan ilginin somut bir yansımasıdır.

2023 ve 2024 yıllarında, belge üretimi en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu durum, hem çevresel sürdürülebilirlik ve iklim krizinin politik ve akademik öneminin artması hem de bibliometrik analizde ortaya çıkan kümelerin odaklandığı konu başlıklarının güncel tartışma alanlarını temsil etmesiyle açıklanabilir. Bu yıllarda özellikle karbon nötrlüğü hedefleri, yeşil finans ürünleri, enerji dönüşüm politikaları ve iklim risklerinin finansal sistem üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmalar belirgin bir yoğunluk göstermiştir. 2025 yılına ilişkin veride gözlemlenen düşüş, yılın henüz tamamlanmamış olması ve veri tabanlarının sürekli güncellenme süreciyle ilişkilidir. Dolayısıyla bu durum, akademik ilgide bir azalma değil; dönemsel bir veri eksikliği olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanındaki akademik literatürü bibliyometrik analiz yöntemiyle sistematik olarak inceleyerek, bu alandaki bilgi birikiminin yapısal, tematik ve yönetsel bileşenlerini ayrıntılı biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Scopus veri tabanında 2013–2025 yılları arasında yayımlanan 637 akademik yayının VOSviewer yazılımı aracılığıyla analiz edilmesiyle elde edilen veriler, yeşil finans ve iklim değişikliği literatürünün disiplinlerarası doğasına işaret etmekte; ekonomik, çevresel, yönetimsel ve teknolojik alanlarda artan bilimsel ilgiyi gözler önüne sermektedir. Özellikle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik finansal mekanizmaların

geliştirilmesi sürecinde yeşil finansman araçlarının kritik rolü vurgulanmış; bu bağlamda çalışmanın ortaya koyduğu veriler, konunun yalnızca finansal değil, aynı zamanda sosyo-politik ve çevresel yönleriyle bütüncül olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.

Çalışmada belirlenen yedi ana tematik küme kapsamında; karbon nötrlüğü, yeşil ekonomi, çevresel sürdürülebilirlik, enerji dönüşümü, çevre politikaları ve yönetim gibi kavramlar öne çıkan başlıklar arasında yer almakta, bu kavramlar çevresinde şekillenen literatürün birbirini tamamlayan yapıda olduğu saptanmıştır. Her bir küme, belirli anahtar kavramlar ve ilişkisel bağlamlar etrafında örülmüş tematik yapıları temsil etmekte; böylece yeşil finans ve iklim riski yönetimi literatürünün çok katmanlı doğası kapsamlı biçimde analiz edilebilmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde iklim risklerinin finansal kırılganlıkla birleşerek sistemik tehditler oluşturabileceği bulgusu, bu ülkelerde iklim odaklı politika yapım süreçlerinin daha dirençli ve esnek bir yapıya kavuşturulması gerektiğine işaret etmektedir. Araştırmanın katkısı yalnızca mevcut literatürün görselleştirilmesi ve yapısal haritalanması ile sınırlı kalmamakta; aynı zamanda iklim riski yönetimi, yeşil tahvil piyasaları, enerji geçiş politikaları ve sürdürülebilir finans stratejileri gibi gelecekte derinlemesine incelenmesi gereken araştırma boşluklarını da ortaya koymaktadır. Özellikle karbon yakalama teknolojileri, iklim risklerine karşı merkez bankası politikaları, yeşil kredi sistemleri ve yönetim modelleri gibi temalar, hem akademik hem de uygulamalı düzeyde ele alınmayı bekleyen kritik alanlar olarak tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma; sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma sürecinde finansal sistemlerin yeniden yapılandırılmasının bilimsel temellerini oluşturmada önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Elde edilen bulgular, akademik camiaya kapsamlı bir referans çerçevesi sunarken; politika yapımcılar, finansal kurumlar ve yatırımcılar için de stratejik yönelimler geliştirme konusunda işlevsel bir yol haritası sunmaktadır. Bu bağlamda araştırma, yeşil finans ve iklim riski yönetimi alanlarında yapılacak ileri düzey akademik çalışmaların ve sektörel uygulamaların temelini güçlendirecek nitelikte olup, disiplinler arası entegrasyonun artırılmasına da katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, E. H., & Kahraman, C. (2023). State-of-the-art literature review on green finance with tabular-graphical and network analyses. *Journal of Turkish Operations Management*, 8(1), 120-139.
- Altinkeski, B. K., & Buğan, M. F. (2023). Finansal Piyasaların Evrimi: Bankacılık, Risk Yönetimi, Piyasa Ve Kurumlar. Hiperlink.

- Beder, B. (2024). Avrupa Birliği Yeşil Ekonomi Politikalarının Ekonomi Politik Analizi: Türkiye dış Ticaretine Yansımalar (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Bhattacharyya, R. (2022) Enerji Dönüşümü, İklim Eylemi Ve Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Finansman: Kavramlar, Uygulamalar, Uygulama Ve Zorluklara Genel Bakış.
- Canikli, S. (2022). Sürdürülebilir finans mekanizmaları, araçları ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi. Akdeniz İİBF Dergisi, 22(1), 26-39.
- Haktanır, E., & Kahraman, C. (2024). State-of-the-art literature review on green finance with tabular-graphical and network analyses. Journal of Turkish Operations Management (JTOM), 8(1).
- Hong & Thu (2024) Research on Green Finance: A Bibliometric Analysis
<https://www.oecd.org/en.html>
- Keskin, M. (2022). İklim Dönüşümü Ve Yeşil Finansmanı. Euroasia Journal Of Social Sciences & Humanities, 9(25), 54-69.
- Keşavan, V. Polisettt, A. (2025) Finansal Teknolojinin (Fintech) Finansal Katılımı İlerletme Üzerindeki Etkisinin Kapsamlı Bir İncelemesi: Bibliyometrik Bir Araştırma
- Koç, H. (2025). Bibliometric Analysis of Green Finance Research Using Science Mapping Technique. Bulletin of Economic Theory and Analysis, 10(1), 91-123.
- Özbek, A. Green Finance For Sustainable Development: A Bibliometric Analysis. Journal Of Economics, Finance And Business Administration , 7 (1), 72-86.
- Şi, Y. Yang, B. (2025) Yeşil Finans Araçları Ve Doğu Asya Ekonomilerinde Sürdürülebilirliğin Güçlendirilmesi
- Tuğan, K. (2022). İklim Değişikliği ve Şehirler. Ankara: Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı İklim Değişikliği Dairesi Başkanlığı.
- Zhang, Liu, Han, Liao, (2022) Green Finance and Carbon Emission Reduction: A Bibliometric Analysis and Systematic Review

Ayurveda Diyetinin Temel İlkeleri ve Bovis Enerjisi İle Olası Bağlantıları: Teorik Bir Çalışma

Doç.Dr., Gülçin ALGAN ÖZKÖK*

Beyza KARABİLGİN**

Öz: Bu çalışma, geleneksel Hint tıbbi Ayurveda'nın kişiye özel beslenme modeli olan Ayurveda diyetini ve bu diyetin temelini oluşturan doşa prensiplerini özetlemektedir. Çalışma, Ayurveda'nın bireysel fiziksel ve zihinsel yapıya uygun beslenme yaklaşımını, besinlerin biyo-enerjetik kalitesini ölçen Bovis enerjisi kavramıyla ilişkilendirerek incelemeyi amaçlamaktadır. Taze, doğal ve doğru hazırlanan besinlerin yüksek Bovis enerjisine sahip olduğu ve bunun bireyin enerji ve canlılığını olumlu etkilediği vurgulanmaktadır. Temel amaç, Ayurveda diyetindeki beslenme önerileri ile Bovis enerjisi arasındaki potansiyel bağlantıyı teorik olarak değerlendirmektir. Ayurveda, binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan ve vücut, zihin ve ruh arasındaki dengeyi sağlamayı hedefleyen geleneksel bir Hint tıbbi sistemidir. Bu sistem, beslenmenin yanı sıra çevresel, duygusal ve fiziksel faktörlerin de sağlık üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Bovis enerjisi, canlı ve cansız varlıkların enerji düzeylerini ölçmeye yönelik bir kavramdır. Genellikle biyolojik enerjinin kalitesini ve seviyesini tanımlar ve enerjinin insan sağlığı üzerindeki etkilerini anlamak için kullanılır. Bovis ölçümleri, sağlıklı bir ortamda insanların ve besinlerin daha yüksek enerji seviyelerine sahip olduğunu gösterir.

Sonuç olarak, Ayurveda'nın bütünsel yaklaşımının, modern tıbbi bakış açılarıyla birleştirilmesi gerektiği ve besinlerin enerjisi özelliklerinin sağlık üzerindeki etkilerinin daha derinlemesine incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ayurveda Diyeti, Bovis Enerjisi, Besin Enerjisi, Kişiselleştirilmiş Beslenme, Geleneksel Tıp

Fundamental Principles Of The Ayurvedic Diet And Its Possible Connections With Bovis Energy: A Theoreti

Abstract: This study summarizes the Ayurvedic diet, the personalized nutrition model of Ayurveda, the traditional Indian medicine, and the principles of doshas that underpin this diet. The study aims to examine Ayurveda's approach to nutrition suitable for individual physical and mental constitution in relation to the concept of Bovis energy, which measures the bio-energetic quality of nutrients. It is emphasized that fresh, natural and properly prepared foods have high Bovis energy and this positively affects the energy and vitality of the individual. The main aim is to theoretically evaluate the potential link between nutritional recommendations in the Ayurvedic diet and Bovis energy. Ayurveda is a traditional Indian system of medicine that has a history of thousands of years and aims to achieve balance between body, mind and spirit. This system emphasizes the effects of nutrition as well as environmental, emotional and physical factors on health. Bovis energy is a concept for measuring the energy levels of living and non-living things. It usually describes the quality and level of biological energy and is used to understand the effects of energy on human health. Bovis measurements show that people and foods have higher energy levels in a healthy environment.

As a result, the holistic approach of Ayurveda needed to be combined with modern medical perspectives and the effects of the energetic properties of nutrients on health needed to be studied in more depth.

Keywords: Ayurvedic Diet, Bovis Energy, Nutrient Energy, Personalized Nutrition, Traditional Medicine

* Selçuk Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, gulcinalgan@selcuk.edu.tr, 0000-0001-6487-707X

** Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Programı, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, 234273001012@lisansustu.selcuk.edu.tr, 0009-0006-6132-3104

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca sağlıklı ve dengeli bir yaşam sürdürme çabası, farklı kültür ve medeniyetlerde çeşitli tıp sistemlerinin gelişmesine öncülük etmiştir. Bu sistemler arasında, yalnızca fiziksel sağlığı değil, aynı zamanda zihinsel ve ruhsal dengeyi de esas alan yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Ayurveda, kökeni binlerce yıl öncesine dayanan ve bireyin doğasıyla uyum içinde yaşamasını amaçlayan kadim bir sağlık sistemi olarak öne çıkmaktadır. Ayurveda'nın kökeni oldukça eskilere dayanır; insanlık tarihi kadar eski olan sağlıklı yaşama arayışıyla, doğaya uyum sağlama ve yaşam için mücadele etme çabalarıyla bağlantılıdır. İnsan uygarlığının gelişimiyle birlikte evrilmiş ve kapsamlı bir sağlık sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Hint felsefesi, sağlığı maddi, ruhsal ve sosyal gelişimin ön koşulu olarak ele alır. Brahma (Yaratılışın Hindu mitolojisindeki Tanrısı), evrenin yaratıcısı olarak kabul edilir ve meditasyon yoluyla Ayurveda bilgisini elde etmiş, bu bilgiyi Prajapati Daksha'ya öğretmiştir.

Sanskritçede “yaşam bilgisi” anlamına gelen Ayurveda, bireyin fiziksel, zihinsel ve ruhsal bütünlüğünü korumaya yönelik kapsamlı bir öğreti sunar. Bu sistemin temel ilkeleri arasında kişiselleştirilmiş beslenme, doğa döngülerine uyum ve yaşam enerjisinin dengelenmesi yer almaktadır. Ayurveda'da beslenme, yalnızca bedenin fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir eylem olarak değil, aynı zamanda yaşam enerjisinin (prana) devamlılığını sağlayan ve bireyin doğasına uygun olmayı hedefleyen bir süreç olarak değerlendirilir. Bireylerin doğuştan getirdiği beden-zihin yapısına (prakriti) ve dosha tipine (Vata, Pitta, Kapha) göre şekillenen bu beslenme modeli, aynı zamanda sindirim kapasitesi (Agni), mevsimsel değişiklikler ve duygusal durumlar gibi birçok değişkeni dikkate alır. Bu bağlamda Ayurveda, modern “kişiselleştirilmiş beslenme” yaklaşımlarının erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Son yıllarda, Ayurvedik beslenme ilkelerinin modern bilimsel bulgularla ilişkisini kurmaya yönelik çalışmaların sayısı artmıştır. Örneğin Dhanya, Ramesh ve Mishra (2019), Ayurvedik diyetin sindirim sistemi ve bağışıklık sağlığı üzerindeki etkilerini incelemiş; Ayurveda'nın besinlerin doğası (rasa, guna, vipaka) üzerinden oluşturduğu sınıflandırmanın sindirim üzerindeki etkileriyle uyumlu olduğunu ortaya koymuştur. Rastogi ve arkadaşları (2021), dosha bazlı diyet yaklaşımlarının modern metabolik sendrom yönetimiyle ilişkisini tartışmış ve Ayurvedik beslenme sistemlerinin glisemik kontrol üzerinde olumlu etkiler yarattığını raporlamıştır. Yine benzer şekilde, Sharma ve Chandola (2011), Ayurveda'nın besin seçiminde sindirim ateşi (Agni) ve toksin oluşumu (Ama) gibi kavramlar aracılığıyla hem önleyici hem de tedavi edici bir model sunduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmalara ek olarak, günümüzde doğal ve düşük işlenmiş gıdaların sağlık üzerindeki etkilerine yönelik yapılan bazı araştırmalar, Ayurvedik gıdaların taşıdığı enerji kavramı ile rezonansa girebilecek şekilde, gıdaların enerji düzeyleri ile sağlıklı yaşam arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu noktada, enerji temelli alternatif bir kavram olarak ortaya çıkan Bovis enerjisi, gıdaların titreşimsel enerjilerini ölçmeye yönelik sezgisel bir yöntem olarak ilgi çekmektedir. 20. yüzyıl başlarında André Bovis tarafından geliştirilen bu ölçek, özellikle alternatif ve tamamlayıcı tıp uygulamalarında, gıdaların, mekânların ya da nesnelerin yaşam enerjisini değerlendirme aracı olarak kullanılmaktadır.

Her ne kadar Bovis enerjisi henüz konvansiyonel bilim tarafından tam anlamıyla doğrulanmış bir sistem olarak kabul görmese de, biyofoton teorisi ve elektromanyetik rezonans gibi alanlardaki gelişmeler, bu tür enerji bazlı yaklaşımlara bilimsel açıklamalar getirmeye başlamıştır. Özellikle Fritz-Albert Popp'un yürüttüğü biyofoton araştırmaları, canlı hücrelerin düşük seviyelerde elektromanyetik ışınım yaydığını göstermekte ve bu olgunun yaşam enerjisi kavramlarıyla kesişebileceğine işaret etmektedir. Bovis enerjisi üzerine yapılan bazı uygulamalı çalışmalar, taze ve organik gıdaların daha yüksek Bovis değerlerine sahip olduğunu, buna karşılık rafine ve katkı maddesi içeren gıdaların düşük enerji düzeyi sergilediğini ortaya koymuştur. Bu veriler, Ayurvedik beslenmede savunulan "sattvik" (saf, dengeli) gıdaların yaşam enerjisi açısından daha yüksek nitelikte olduğu anlayışını destekler niteliktedir.

Bu çalışmanın amacı, Ayurvedik beslenme ilkeleri ile Bovis enerjisi kavramı arasındaki olası teorik bağlantıları değerlendirmek ve her iki sistemin ortak paydasında yer alan enerji temelli sağlıklı yaşam anlayışını tartışmaktır. Özellikle her iki sistemin de gıdaların taşıdığı enerjiye ve bu enerjinin birey sağlığı üzerindeki etkilerine odaklanması, disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak dikkat çekmektedir. Ayurveda'nın binlerce yıllık deneyimsel bilgeliği ile Bovis enerjisinin sunduğu sezgisel ölçüm sistemi bir arada ele alındığında, sağlık ve beslenmeye ilişkin alternatif modeller geliştirmek mümkün olabilir. Bu bağlamda, çalışmada Ayurvedik beslenmenin temel ilkeleri, sindirim sistemiyle ilişkisi, mevsimsel ve bireysel farklılıklara göre diyet önerileri ile birlikte Bovis enerjisinin tanımı, tarihçesi ve besinlerle olan ilişkisi detaylı olarak incelenmekte; ardından her iki kavram arasındaki teorik benzerlikler ve potansiyel etkileşimler bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmaktadır.

Ayurvedik Beslenmenin Temel İlkeleri

Beslenme, Ayurvedik yaklaşıma göre en önemli unsurdur; çünkü bedensel unsurların tümü—dosha (bünye), dhatu (dokular) ve mala (atıklar)—uygun, dengeli ve besleyici bir diyetten oluşur. Bu nedenle “Ne yersek oyuz” sözü sıkça vurgulanır. Gıda, yalnızca fiziksel sağlığımız için değil, aynı zamanda zihinsel beslenme açısından da temel bir kaynaktır. (Dhanya, Ramesh & Mishra, 2019)

Ayurvedik diyetetik ilkeler, gıdanın her yönden en fazla besleyici olacak şekilde tüketilmesini sağlamak amacıyla titizlikle oluşturulmuştur. Bu ilkeler, eski gözlemler ve derin içgörülere dayanır. Ayurveda, diyetin kişiye özel olması gerektiğini vurgular; bu kişiselleştirme bireyin fiziksel durumu, Śārīrika ve Mānasika Prakriti’si (bedensel ve zihinsel yapısı), ve Agni Bala’sı (sindirim gücü) dikkate alınarak yapılmalıdır. (Dhanya ve ark., 2019)

Bir besin maddesi tüketilmeden önce, onun doğası yani Prakriti’si mutlaka değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme; besinin tadı (Rasa), nitelikleri (Guna), sindirilebilirliği (örneğin Guru – ağır, zor sindirilen; Laghu – hafif, kolay sindirilen), etkisi (Veerya), sindirim sonrası etkisi (Vipaka) ve özel/benzersiz etkisi (Prabhava) gibi unsurlar üzerinden yapılmalıdır.

Bu özelliklerin değerlendirilmesi, besinin kişinin bünyesine uygun olup olmadığını belirlemek açısından önemlidir. Örneğin; pirinç, yeni hasat edildiğinde ağır (Guru) kabul edilirken, bir yıl veya daha uzun süre beklemiş pirinç hafif (Laghu) olarak nitelendirilir. Dolayısıyla, bir besin maddesi ancak kişinin bireysel özellikleri ve sindirim kapasitesi dikkate alınarak uygun bulunursa tüketilmelidir. (Rai ve ark., 2015)

Ayurveda, Sanskritçede “yaşam bilgisi” anlamına gelen ve kökeni Hindistan’ın Vedic dönemine uzanan yaklaşık 5.000 yıllık bütünsel bir sağlık sistemidir. Bu geleneksel tıp anlayışı, fiziksel, zihinsel ve ruhsal boyutlar arasında denge kurmayı amaçlar ve bireyin doğasıyla uyum içinde yaşamasını teşvik eder (Uplifers, 2021).

Günümüzde Ayurveda diyeti, sindirim sağlığını iyileştirme, bağışıklık sistemini güçlendirme ve genel sağlık durumunu destekleme potansiyeli nedeniyle hem geleneksel hem de modern tıp toplulukları tarafından artan bir ilgi görmektedir. Özellikle, modern yaşamın getirdiği stres ve dengesizliklerle başa çıkmak için doğal ve bütüncül yaklaşımlar arayan bireyler arasında popülerlik kazanmaktadır. Örneğin, yapılan bir çalışmada, zerdeçal özütü kullanımının, sindirim şikayetleri olan yetişkinlerde sindirim semptomlarını ve anksiyete düzeylerini iyileştirdiği bulunmuştur (Lopresti ve ark., 2021).

Ayurveda, bireyin doğuştan gelen beden-zihin yapısı olan dosha’ya (Vata, Pitta, Kapha) göre kişiselleştirilmiş bir beslenme yaklaşımı sunar. Bu yaklaşım,

sindirim kapasitesi (Agni), mevsimsel değişiklikler ve yaşam tarzı gibi faktörleri dikkate alır. Dosha dengesizliklerini önlemek için her dosha tipine özgü beslenme önerileri geliştirilmiştir. Örneğin, Vata dengesizliğinde sıcak ve yağlı gıdalar, Pitta için serinletici yiyecekler, Kapha içinse hafif ve baharatlı gıdalar önerilir. Bu yaklaşım, sindirimi iyileştirme ve genel sağlık dengesini sağlama amacı taşır (Lad, 2002; Rastogi et al., 2021; Sharma & Chandola, 2011).

Vata Dosha'ya Göre Beslenme

Vata, hava ve eter elementlerinden oluşur. Hafif, kuru, soğuk ve hareketli özelliklere sahiptir. Bu nedenle Vata dengesizliğinde sindirim sorunları, anksiyete ve uykusuzluk sık görülür. Vata'yı dengelemek için sıcak, nemli, yağlı ve besleyici yiyecekler önerilir. Sıcak çorbalar, pişmiş tahıllar, kök sebzeler ve sağlıklı yağlar (özellikle ghee) bu dosha için uygundur (Lad, 2002).

Pitta Dosha'ya Göre Beslenme

Pitta, ateş ve su elementlerinden oluşur. Sıcak, keskin, yağlı ve asidik özellik taşır. Dengesizliklerinde öfke, mide yanması, inflamasyon ve sindirim aşırılığı gözlenebilir. Pitta'yı dengelemek için serin, hafif ve acısız yiyecekler önerilir. Özellikle salatalar, süt ürünleri, tatlı meyveler ve hindistancevizi yağı gibi soğutucu gıdalar tercih edilmelidir (Rastogi, Pandey & Rawat, 2021).

Kapha Dosha'ya Göre Beslenme

Kapha, toprak ve su elementlerinden oluşur. Ağır, soğuk, yağlı ve sabit özellikler taşır. Dengesizliğinde kilo alımı, letarji, sindirim tembelliği ve balgam artışı yaygındır. Kapha'yı dengelemek için hafif, kuru ve baharatlı gıdalar önerilir. Özellikle baklagiller, acı sebzeler, zencefil, karabiber gibi ısıtan baharatlar idealdir (Sharma & Chandola, 2011).

Agni (Sindirim Ateşi) ve Besin Seçimi

Agni; yalnızca fiziksel sindirimi değil, aynı zamanda besinlerin hücresel düzeyde emilimini, zihinsel netliği ve bağışıklık sistemini de etkileyen yaşam enerjisi olarak tanımlanır. Ayurvedik sağlık sisteminde "Agni", yani sindirim ateşi, bireyin sağlığının merkezinde yer (Lad, 2002). Ayurvedik görüşe göre güçlü bir Agni, toksin (ama) birikimini önler ve besinlerden maksimum fayda sağlar; zayıf Agni ise hastalıklara zemin hazırlar (Sharma & Chandola, 2011).

Besinlerin seçimi, Agni'nin niteliğini doğrudan etkiler. Ayurveda, besinlerin hem sıcaklıkları hem de tatları (rasa), sindirim sonrası etkileri (vipaka) ve zihinsel etkileri (guna) açısından değerlendirilmesi gerektiğini vurgular (Frawley, 2000). Örneğin, Vata beden tipine sahip bireyler için sıcak, nemli ve yağlı yiyecekler Agni'yi desteklerken; Pitta tipi için aşırı baharatlı ve asidik gıdalar sindirim ateşini aşırı uyarabilir ve dengesizlik yaratabilir (Rastogi, Pandey, & Rawat, 2021).

Ayrıca Agni'nin gün içindeki gücü de değişkendir. Ayurveda, sindirim ateşinin gün ortasında en güçlü, sabah ve akşam ise daha zayıf olduğunu belirtir. Bu nedenle, ana öğünün gün ortasında yenmesi önerilir (Lad, 2002). Bu yaklaşım, modern beslenme biliminde de öğle yemeğinin metabolizma üzerindeki etkilerine dair yapılan araştırmalarla örtüşmektedir.

Mevsimsel ve Bireysel Farklılıklara Göre Diyet Önerileri

Ayurveda'ya göre sağlıklı bir yaşamın temelinde bireyin doğuştan gelen beden-zihin yapısı (prakriti) ile içinde yaşadığı çevrenin, özellikle de mevsimsel değişimlerin uyumlu hale getirilmesi yer alır. Bireylerin dosha yapılarına göre farklı fizyolojik ve psikolojik eğilimleri olduğu gibi, her mevsimin de belirli doshalar üzerinde denge bozucu etkileri vardır (Sharma & Chandola, 2011). Bu nedenle, Ayurveda'da hem bireysel farklılıklar hem de mevsimsel döngüler göz önünde bulundurularak kişiye özel diyetler önerilir.

Örneğin, yaz aylarında doğa sıcak ve keskin hale gelir; bu da ateş elementiyle ilişkilendirilen Pitta doshayı artırabilir. Bu durumda serinletici, hafif ve nemlendirici gıdalar önerilir: salatalar, süt ürünleri, tatlı meyveler gibi (Frawley, 2000). Buna karşılık, kış aylarında Vata dosha doğada artar. Soğuk, kuru ve rüzgarlı özellikler taşıyan bu dönemde, sıcak, yağlı ve nemli yiyecekler Vata'yı dengelemeye yardımcı olur. Özellikle çorbalar, pişmiş tahıllar, süt ve ghee kullanımı önerilir (Lad, 2002).

Bireysel farklılıklar da bu sistemin temelini oluşturur. Ayurveda'da her bireyin yapısı, üç doshanın farklı oranlardaki birleşiminden oluşur. Bu yapı sadece fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel ve davranışsal eğilimleri de belirler (Rastogi, Pandey, & Rawat, 2021). Örneğin, Pitta baskın bir birey aşırı baharatlı yiyeceklerden uzak durmalı; Vata ağırlıklı birey ise kuru, çiğ ve soğuk besinleri sınırlamalıdır.

Ayurveda'nın bu esnek ve birey odaklı yaklaşımı, modern beslenme biliminin "kişiselleştirilmiş beslenme" anlayışıyla da örtüşmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar, bireysel metabolizma ve genetik yapıların beslenme tepkilerini büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir (Nandini et al., 2018).

Bovis Enerjisinin Tanımı ve Tarihi

Bovis enerjisi, bir maddenin ya da canlının yaşam gücünü ya da titreşimsel frekansını ölçtüğü öne sürülen teorik bir birim sistemidir. Bu enerji seviyesi, ilk kez 20. yüzyılın başlarında Fransız fizikçi André Bovis tarafından ortaya atılmıştır. Bovis, gıdaların ve objelerin yaşam enerjisini ölçmek için bir ölçek geliştirmiş ve bu skalayı “Bovis ünitesi” (BU) olarak adlandırmıştır (Young & Kumara, 2008). Bovis ölçeği, doğrudan ölçülebilir fiziksel birimlere değil, biyo-elektromanyetik rezonans temelli sezgisel ölçümlere dayanır. Bu nedenle daha çok radionik ve biyoeenerjetik çalışmalar içinde yer alır.

Bovis enerjisi, geleneksel bilim çevrelerinde yaygın kabul görmese de, biyofoton teorisi, yaşam alanı enerjisi ve alternatif tıp yaklaşımlarında kullanılmaktadır. Ölçüm sisteminde 6.500 Bovis ünitesi, insan yaşamı için nötr kabul edilen değeri temsil ederken; bu değerın altında kalan nesneler “enerji düşürücü”, üzerinde kalanlar ise “enerji yükseltici” olarak değerlendirilir (Tiller, 1997). Bu bağlamda, yüksek Bovis enerjisine sahip gıdalar ve çevresel alanlar, canlıların yaşam kalitesini destekleyici olarak yorumlanmaktadır.

Bovis ölçeğinin zamanla geomantik alanlar, kristaller, bitkiler, su, hatta duygular gibi farklı enerji alanları üzerinde de kullanıldığı görülmüştür. Bu yaklaşım, yalnızca maddesel beslenmeyi değil, aynı zamanda ruhsal ve çevresel beslenmeyi de değerlendirme çabasıdır (Braden, 2010).

Her ne kadar bilimsel geçerliliği ve standart ölçüm araçları sorgulansa da, bazı alternatif tıp yaklaşımlarında Bovis ölçeği, enerji bedeninin dengesini değerlendirmede referans olarak kullanılmaktadır.

Bovis Değeri ile Gıda Enerjisi Arasındaki İlişki

Bovis değeri, bir maddenin veya nesnenin titreşimsel enerjisinin ölçümü olarak tanımlanırken, gıda enerjisi ise besinlerin sağladığı biyokimyasal ve elektromanyetik güçleri ifade eder (Tiller, 1997). Gıdaların yaşam enerjisi veya “prana” gibi kavramlarla açıklanan bu enerji, sadece kalorik içeriklerinden ibaret olmayıp, aynı zamanda hücresel düzeyde canlılık ve sağlık üzerindeki etkilerini kapsar (Frawley & Lad, 2000).

Bovis ölçeği, gıdaların enerji seviyelerinin, insan sağlığı üzerindeki etkilerini değerlendirmek için kullanılan alternatif bir ölçüm aracı olarak önerilmiştir. Yüksek Bovis değerine sahip gıdaların, canlı organizmaların enerji dengesini destekleyerek bağışıklık sistemini güçlendirdiği ve zihinsel berraklığı artırdığı ileri sürülmektedir (Braden, 2010). Bu yaklaşım, Ayurvedik beslenmenin temelini oluşturan “prana” kavramıyla paralellik gösterir; çünkü prana, besinlerin taşıdığı hayati enerjiyi ifade eder (Lad, 2002).

Örneğin, taze, organik ve mevsiminde tüketilen gıdaların Bovis değeri daha yüksek olabilirken, işlenmiş ve kimyasal katkı maddeleri içeren gıdalar daha düşük enerji seviyelerine sahip olabilir (Young & Kumara, 2008). Bu durum, gıdaların sadece fiziksel bileşenleri değil, aynı zamanda titreşimsel frekanslarının da insan sağlığı üzerinde belirleyici olduğunu gösterir.

Bilimsel olarak henüz kesin ölçüm yöntemleri ve standartlar geliştirilmemiş olsa da, bu enerji bazlı yaklaşım, modern beslenme bilimine tamamlayıcı bir perspektif sunmaktadır. Bovis değeri ile gıda enerjisi arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması için ileri biyofiziksel araştırmalar ve multidisipliner çalışmalar gereklidir (Tiller, 1997).

Ayurveda Diyeti ve Bovis Enerjisi Arasındaki Olası Bağlantılar

Ayurveda diyeti, bireysel prakriti (beden tipi) ve dosha dengesi üzerine kurulu, doğayla uyumlu beslenme ilkelerini benimser (Lad, 2002). Bu geleneksel sistem, besinlerin yalnızca kimyasal bileşenlerine değil, aynı zamanda taşıdıkları yaşam enerjisine, yani pranaya büyük önem verir (Frawley & Lad, 2000). Benzer şekilde, Bovis enerjisi kavramı da bir maddenin ya da besinin titreşimsel frekansını ve yaşam gücünü ifade eder (Tiller, 1997). Bu iki yaklaşım, yaşam enerjisinin sağlığı koruma ve iyileştirmedeki rolüne dair ortak bir temel oluşturur.

Ayurveda'da, sindirim ateşi Agni'nin gücü, gıdaların enerjisi ve uyumuyla doğrudan ilişkilidir; enerjisi yüksek ve uyumlu besinler Agni'yi desteklerken, düşük enerjili veya uyumsuz gıdalar sindirim sisteminde toksin (ama) oluşumuna sebep olur (Sharma & Chandola, 2011). Bovis değerleri ise, yüksek enerji taşıyan gıdaların organizmanın enerji alanını güçlendirdiğini ve toksin birikimini önlediğini öne sürer (Braden, 2010). Dolayısıyla, Ayurveda diyeti ve Bovis enerjisi teorisi, sağlıklı yaşam için enerji seviyelerinin yüksek tutulmasını vurgular.

Mevsimsel ve bireysel beslenme önerileri, her iki sistemde de yaşam enerjisinin korunması ve dengelenmesi üzerine kuruludur (Rastogi, Pandey, & Rawat, 2021). Örneğin, Ayurveda'nın taze, mevsiminde ve doğal gıdaları önerme prensibi, Bovis ölçümleriyle uyumlu olarak bu gıdaların yüksek enerji taşıdığı varsayımını destekler (Young & Kumara, 2008). Ayrıca, işlenmiş ve katkı maddeleri içeren gıdaların Bovis değerlerinin düşük olması, Ayurveda'daki toksin yaratıcı gıdalar kavramıyla paralellik gösterir.

Bovis enerjisi henüz modern bilim tarafından tam olarak kabul görme- se de, enerji tıbbı ve alternatif sağlık sistemleri içinde giderek artan bir önem kazanmıştır (Tiller, 1997). Ayurveda'nın binlerce yıllık deneyimsel bilgisi ile

Bovis enerjisi kavramı arasındaki ilişki, özellikle beden-zihin-ruh bütünlüğünü esas alan holistik sağlık yaklaşımlarına yeni bir bakış açısı kazandırabilir.

Sonuç olarak, Ayurveda diyeti ile Bovis enerjisi arasında, yaşam enerjisi-nin dengelenmesi ve artırılması bağlamında teorik bir paralellik mevcuttur. Bu alanda yapılacak disiplinlerarası araştırmalar, her iki sistemin bilimsel temelini güçlendirebilir ve alternatif beslenme terapilerinde yeni uygulamalara öncülük edebilir (Nandini et al., 2018).

Prana ve Bovis Enerjisi: Kavramsal Benzerlikler

Ayurveda, pranayı yaşamın temel enerjisi olarak görür. Prana, sadece fiziksel bedenin değil, aynı zamanda zihinsel ve ruhsal varlığın da işlevselliğini sürdürmesini sağlar (Frawley, 2000). Benzer şekilde, Bovis enerjisi bir nesnenin veya gıdanın taşıdığı “vital” enerjiye işaret eder. Bovis ölçeğinde 6.500 BU (Bovis ünitesi) insan sağlığı için nötr enerji düzeyini temsil ederken, bu değerin üstündeki enerjiler canlandırıcı, altındaki değerler ise yıkıcı olarak nitelendirilir (Young & Kumara, 2008).

Prana’nın yüksek olduğu besinler Ayurveda’da “sattvik” olarak tanımlanır ve zihinsel berraklık, içsel denge ve yüksek bilinç düzeyi ile ilişkilendirilir (Frawley & Lad, 2000). Aynı şekilde, yüksek Bovis değeri taşıyan gıdaların da organizmanın elektromanyetik dengesini güçlendirdiği ileri sürülmektedir (Braden, 2010).

Besin Kalitesi, Enerji Seviyesi ve Sindirim Ateşi (Agni)

Ayurveda’ya göre sağlıklı bir yaşam, güçlü bir sindirim ateşi (agni) ile mümkündür. Agni’nin dengede olması, gıdaların doğru şekilde sindirilmesi ve dokulara besin taşınması açısından kritiktir (Lad, 2002). Bu bağlamda, yüksek enerjili gıdaların agni’yi desteklediği, düşük enerjili ya da işlenmiş gıdaların ise agni’yi zayıflatarak toksin oluşumuna (ama) yol açtığı belirtilir (Sharma & Chandola, 2011).

Benzer bir perspektif Bovis ölçeğinde de bulunur. Organik, taze, doğal olarak yetiştirilmiş besinlerin Bovis değerinin 8.000 ila 10.000 BU arasında olduğu ve bu besinlerin insan vücudundaki biyofoton emisyonlarını artırarak hücresel düzeyde onarıcı etkiler sunduğu öne sürülmüştür (Fritz-Albert Popp, 2003).

Mevsimsel ve Bireysel Uyumluluk

Ayurveda, beslenmenin mevsimlere (ritucharya) ve bireyin beden-zihin yapısına (prakriti) göre uyarlanması gerektiğini savunur (Rastogi, Pandey &

Rawat, 2021). Bu yaklaşım, bireyin çevresel koşullara ve içsel yapısına göre enerji dengesini sürdürebilmesini hedefler. Benzer biçimde, Bovis enerjisi uygulayıcıları da enerji seviyelerinin çevresel faktörlere (jeopatik stres, manyetik alanlar, su damarları) ve bireysel enerji alanlarına göre değiştiğini savunur (Tiller, 1997; Young & Kumara, 2008).

Modern Bilimle Kesişim Noktaları

Her iki sistemin temelinde, maddenin canlılık taşıdığı ve bu canlılığın ölçülebilir olabileceği varsayımı yer alır. Biyofoton araştırmaları, canlı hücrelerin zayıf elektromanyetik ışımlar (biyofotonlar) yaydığını göstermiştir (Popp, 2003). Bu, hem prana hem de Bovis enerjisi kavramının bilimsel bir taban bulabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, kişiselleştirilmiş tıp ve nutrigenomik gibi alanlarda yapılan çalışmalar da Ayurveda'nın bireysel yapıya dayalı beslenme yaklaşımını desteklemektedir (Nandini et al., 2018).

Sonuç ve Öneriler

Bu teorik çalışma, geleneksel Hint tıbbı olan Ayurveda'nın bireye özgü ve doğayla uyumlu beslenme yaklaşımlarını, alternatif bir enerji ölçüm yöntemi olan Bovis enerjisi kavramıyla ilişkilendirerek değerlendirmiştir. Araştırma kapsamında, Ayurvedik beslenmenin temel ilkeleri olan dosha dengesi, agni (sindirim ateşi), prana (yaşam enerjisi) ve mevsimsel-bireysel uyum prensipleri detaylı şekilde incelenmiş; bu ilkelerin enerji temelli bir sistem olan Bovis ölçeği ile nasıl örtüşebileceği kuramsal düzeyde tartışılmıştır.

Ayurveda'nın, besinlerin yalnızca fiziksel bileşenleriyle değil, taşıdığı yaşam enerjisiyle de insan sağlığını etkilediğini vurgulaması, Bovis enerjisinin titreşimsel enerji anlayışıyla belirgin bir paralellik göstermektedir. Her iki yaklaşım da gıdaların doğal, taze, katkısız ve doğru koşullarda hazırlanmış olması gerektiğini savunarak, yüksek enerjili besinlerin sindirim sistemini desteklediğini ve organizmanın genel enerji seviyesini yükselttiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, Ayurvedik beslenme ilkeleri ile Bovis enerjisi arasında potansiyel bir kavramsal uyum mevcuttur.

Özellikle, prana ve Bovis enerjisi kavramlarının, bireyin fiziksel sağlığı kadar zihinsel ve ruhsal bütünlüğünü de öncelenmesi; beslenmenin sadece biyokimyasal değil, aynı zamanda biyofiziksel bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, Ayurveda'nın holistik yaklaşımı ile Bovis sisteminin titreşimsel enerji merkezli değerlendirmeleri birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Her iki sistem de, bireyin çevresel faktörlere, yaşamsal döngülere ve içsel yapısına uygun şekilde beslenmesini temel bir sağlık ilkesi olarak kabul etmektedir.

Bu çalışmanın sonucunda, Ayurveda diyeti ve Bovis enerjisi arasındaki ilişki henüz deneysel araştırmalarla yeterince desteklenmemiş olsa da, her iki sistemin ortaya koyduğu ilke ve gözlemler, insan sağlığını çok boyutlu bir yaklaşımla ele alma konusunda dikkate değer bir çerçeve sunmaktadır. Modern tıpta giderek daha fazla önem kazanan kişiselleştirilmiş beslenme, biyoenerji ve bütüncül sağlık yaklaşımlarının, Ayurveda ve Bovis teorisinin temel varsayımlarıyla örtüştüğü görülmektedir.

Bu çerçevede, Ayurveda'nın bireysel özellikleri ve mevsimsel döngüleri dikkate alan beslenme önerilerinin, Bovis enerjisi ile ifade edilen yaşam enerjisi seviyeleriyle ilişkilendirilmesi, sağlık alanında yeni bütüncül modellerin geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Özellikle Bovis enerjisi ile gıdaların kalitesini ölçmeye yönelik yapılan ön çalışmaların, Ayurveda'nın prana temelli yaklaşımı ile örtüşmesi; besinlerin yalnızca içeriklerine değil, taşıdıkları enerjiye göre de değerlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, disiplinlerarası araştırmaların artırılması, Bovis enerjisinin bilimsel ölçüm sistemleriyle desteklenmesi ve Ayurvedik prensiplerin enerji tıbbı alanıyla birlikte ele alınması, konunun akademik derinliğini ve pratik geçerliliğini artıracaktır. Ayrıca, bu yaklaşımların modern beslenme biliminde karşılık bulabilmesi için bireysel farklılıkları temel alan yeni modellerin geliştirilmesi ve deneysel çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Böylece, hem geleneksel bilgilerin korunması hem de bu bilgilerin çağdaş sağlık sistemlerine entegrasyonu mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Braden, G. (2010). The spontaneous healing of belief: Shattering the paradigm of false limits. Hay House.
- Dhanya, S., Ramesh, N. V., & Mishra, A. (2019). Traditional methods of food habits and dietary preparations in Ayurveda—the Indian system of medicine. *Journal of Ethnic Foods*, 6(14). <https://doi.org/10.1186/s42779-019-0016-4>
- Frawley, D. (2000). *Ayurveda and the mind: The healing of consciousness*. Lotus Press.
- Frawley, D., & Lad, V. (2000). *The yoga of herbs: An Ayurvedic guide to herbal medicine*. Lotus Press.
- Lad, V. (2002). *Ayurveda: The science of self-healing*. Lotus Press.
- Lopresti, A. L., Smith, S. J., & Malvi, H. (2021). Efficacy of a curcumin extract (Curcugen™) on gastrointestinal symptoms and intestinal microbiota in adults with self-reported digestive complaints: A randomised, double-blind, placebo-controlled study. *BMC Complementary Medicine and Therapies*, 21(1), 40. <https://doi.org/10.1186/s12906-021-03220-6>

- Madhavan, M. A., Shukla, A., Nair, L. P., Mund, J. S., & Korede, R. (2018). A review on influence of Ahara (diet) on mental health from Ayurvedic perspective. *International Journal of Research in Ayurveda and Pharmacy*, 9(2), 125–129. http://www.ijrap.net/admin/php/uploads/2041_pdf.pdf
- Nandini, C. L., Sharma, P., Patwardhan, B., & Tillu, G. (2018). Ayurveda for personalized and predictive medicine: A scientific approach. *Journal of Ayurveda and Integrative Medicine*, 9(2), 104–112. <https://doi.org/10.1016/j.jaim.2017.07.002>
- Popp, F. A. (2003). About the coherence of biophotons. *Progress in Biophysics and Molecular Biology*, 92(2), 287–291. [https://doi.org/10.1016/S0079-6107\(03\)00020-2](https://doi.org/10.1016/S0079-6107(03)00020-2)
- Popp, F. A., Li, K. H., Mei, W. P., Galle, M., & Neurohr, R. (1988). Physical aspects of biophotons. *Experientia*, 44(7), 576–585. <https://doi.org/10.1007/BF01953308>
- Rai, S., Rai, V. K., & Kar, A. C. (2015). A critical review of the principles governing diet intake in Ayurveda. *AYU (An International Quarterly Journal of Research in Ayurveda)*, 36(4), 326–331.
- Rastogi, S., Pandey, M. M., & Rawat, A. K. S. (2021). Traditional Indian medicine Ayurveda and its impacts. *Journal of Ethnopharmacology*, 276, 114182. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2021.114182>
- Sharma, H., & Chandola, H. M. (2011). Prakriti-based medicine: A step towards personalized medicine. *Ayu*, 32(2), 114–121. <https://doi.org/10.4103/0974-8520.92586>
- Smith, F., & Wujastyk, D. (2008). *Modern and global Ayurveda: Pluralism and paradigms*. SUNY Press.
- Tiller, W. A. (1997). *Science and human transformation: Subtle energies, intentionality and consciousness*. Pavior Publishing.
- Uplifers. (2021, Nisan 23). Bütünsel sağlının esasları: Ayurvedik yaşama giriş. <https://www.uplifers.com/butunsel-sagligin-esaslari-ayurvedik-yasama-giris/>
- Young, S. H., & Kumara, L. R. (2008). *Radionic energy & the world of radiesthesia*. Ozark Mountain Publishing.

Savaş Gazeteciliğinde Çalışma Koşulları: Lübnan-İsrail Sınırından Bir Vaka İncelemesi

Salma BARRAQ*

Şahin YILDIZLI**

Öz: Savaş gazeteciliği, bilgiye erişimin sınırlı, güvenliğin belirsiz olduğu çatışma bölgelerinde yürütülen ve sahadaki koşullar tarafından doğrudan şekillenen bir habercilik türüdür. Bu çalışma, savaş gazeteciliği pratiğini aktif çatışma bölgelerindeki çalışma koşulları açısından inceleyen nitel bir vaka analizidir. Araştırma, özellikle sahada görev yapan gazetecilerin hareket kabiliyeti, bilgiye erişim, güvenlik protokolleri, fiziksel riskler ve yasal izinler gibi unsurları ele almaktadır. Çatışma bölgelerinde çalışan basın mensuplarının karşılaştığı zorlukları sahaya dayalı doğrudan gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Veriler, 2023 yılı Ekim ayında Lübnan-İsrail sınırında gerçekleştirilen bir haber takibi sırasında toplanmıştır. Bu süreçte hazırlanan belgesel, *Yok Oluşun Eşiğinde Gazetecilik (Journalism Under Annihilation)*, yalnızca gözlem yapılan durumu örneklemek amacıyla kullanılmıştır. Belgeselde, Al Jazeera'dan bir savaş kameramanı, AFP'den bir savaş foto muhabiri ve LBCI'dan bir savaş gazetecisi sahadaki deneyimlerini paylaşmıştır. Katılımcılar; olay günü bulundukları bölgenin güvenlik durumu, resmi akreditasyonları, gerekli yasal izinlerin olup olmadığı ve koruyucu fiziksel önlemlerin yeterliliği gibi konulara ilişkin bilgi vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Savaş gazeteciliği, Çalışma koşulları, Gazeteci güvenliği

Working Conditions in War Journalism: A Case Study from the Lebanon-Israel Border

Abstract: War journalism is a form of reporting conducted in conflict zones where access to information is limited and safety conditions are uncertain, shaped directly by the realities on the ground. This study is a qualitative case analysis examining the working conditions of war journalism in active conflict zones. It focuses on issues such as journalist's mobility, access to information, safety protocols, physical risks, and legal accreditation. The aim is to evaluate the challenges encountered by journalists through direct field observation and semi-structured interviews conducted in a conflict setting.

Data were collected during a news coverage assignment along the Lebanon-Israel border in October 2023. A short documentary produced in this context, *Journalism Under Annihilation (Yok Oluşun Eşiğinde Gazetecilik)*, was used solely to illustrate the observed situation. The documentary includes testimonies from a war cameraman from Al Jazeera, a photojournalist from AFP (Agence France-Presse), and a war reporter from LBCI (Lebanese Broadcasting Corporation International), each sharing their on-site experiences. Participants provided reflections on the security of their location, official accreditation, legal permissions, and the adequacy of physical protective measures during the incident.

Keywords: War journalism, Working conditions, Journalist safety

* (Yüksek Lisans Öğrencisi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı Konya, ORCID ID: 0000-0002-7127-2009, Salma.barraq@gmail.com

** (Yüksek Lisans Öğrencisi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı Konya, ORCID ID: 0009-0004-5470-3251, 234222001002@ogr.selcuk.edu.tr

Giriş

Bilgi çağında, çatışmalar hakkında bilgi sahibi olmak, uluslararası duruma dair halkın bakış açısı için çok önemlidir. Ancak bu bilginin üretildiği koşullar sıklıkla göz ardı edilir. Savaş raporlaması, savaş bölgelerinden olayları doğrudan aktarmaya eğilimli olan ve dolayısıyla son derece tehlikeli olan bir gazetecilik türüdür. Bu bağlamda, çatışma bölgelerinde çalışan risk gazetecileri, hakları olan koruma yönergeleri ve çalışmak zorunda oldukları lojistik ve hukuki şartlar, bugün medya çalışmaları ve hak temelli araştırmalarda önem kazanmıştır.

Bu makale, savaş gazeteciliğinin karakterini ve alanın karşı karşıya kaldığı sistem sorunlarını gözlem vaka çalışması çerçevesinde anlamak için nitel bir araştırma olarak geliştirilmiştir. Literatür incelemesi, saha gözlemi ve gazetecilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanmaktadır. Ekim 2003'te Lübnan-İsrail sınırında çekilen 'Yıkım Altında Gazetecilik' belgeseli bu teze destek olarak bir vaka çalışması sunmaktadır.

2.Savaş Gazeteciliğinin Tanımı ve Gelişimi

Savaş gazeteciliği, savaşla ilgili olayların çatışma bölgelerinde belgelenmesi ve bu bilgilerin izleyicilere aktarılması üzerine kurulu olan bir haber pratiğidir. Farklılık, geleneksel haberlerde bunun zaman baskısı altında yapılırken, savaş gazeteciliğinde yüksek risk, yüksek belirsizlik ve son derece siyasallaşmış koşullar altında yapılmasıdır. Lynch ve McGoldrick (2005, s. 32) savaş gazeteciliğini “çatışma temelli, ikili ve kazanan-kaybeden temelli” olarak tanımlamak ve bunun yerine barış gazeteciliğini savunmaktadır. Ancak savaş gazeteciliği, halen ana akım medyada baskın bir haber formatı olarak varlığını sürdürmektedir.

Savaş gazeteciliğinin tarihi en azından 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. 1854'te Kırım Savaşı'nda The Times'ta William Howard Russell tarafından yapılan haberler, modern savaş muhabirliğinin başlangıcı olarak kabul edilebilir (Knightley 2003, s.12). 20. yüzyıldaki savaş haberleri büyük ölçüde kontrol altındaydı ve I. ve II. Dünya Savaşları sırasında askeri sansüre maruz kaldı. Bu dönemde gazeteciliğin karakteri büyük ölçüde propaganda amaçlıydı (Tumber & Palmer, 2004, s. 67).

Vietnam Savaşı, savaş gazeteciliği için bir dönüm noktası olmuştur. Savaş alanında aktif olarak kullanılan televizyon kameraları sayesinde, çatışmanın draması neredeyse meydana geldiği anda sahnelenebilir hale geldi. Bu durum, halkın savaşın gerçek yüzünü kendisinin görmesini sağladı ve sonuçta siyasi baskıların artmasına hizmet etti (Hallin, 1986, s. 107). Körfez Savaşı'nda ise

“yerleşik gazetecilik” operasyonda görülmüş, gazeteciler askeri birliklere eşlik etmek üzere atanmış ve sansür daha da artmıştır.

21. yüzyıl, savaş gazeteciliğinin doğasında önemli değişikliklere tanık olmuştur; çünkü hibrit savaşlar, devlet dışı aktörler ve sosyal medya araçları giderek daha yaygın hale gelmiştir. Cottle, Sambrook ve Mosdell (2016, s. 49), çağdaş savaş gazeteciliğinin artık cephe hattında değil, kentsel operasyonlarda, sivil hedef alma ve insani krizlerde gerçekleştiğini savunmaktadırlar. Bu arada, dijital gazeteciliğin yükselmesiyle, sahadan haberlerin iletme yolları çeşitlenmiştir; mobil cihazlar ve sosyal medya beslemeleri, yerden veri akışını hızlandırmıştır.

Ve bugün, savaş gazeteciliği profesyonel ve etik eksenler boyunca değişen boyutlara sahip bir olgudur. Slavtcheva-Petkova ve diğerleri (2024, s. 12) dünya genelinde savaş muhabirleri için fiziksel güvenlikten psikolojik iyi oluşa, hareketlilikten sansür mekanizmalarına kadar uzanan çeşitli tehlikelere dikkat çekmektedir. Bu anlamda, savaş gazeteciliğinin gelişimi yalnızca teknik/içeriksel bir değişimi temsil etmeyebilir, aynı zamanda ideolojik ve yapısal bir değişim de içerebilir.

Çatışma Bölgelerinde Gazetecilerin Karşılaştığı Riskler

Savaş gazeteciliği pratiği, yalnızca çatışma anlarının bir incelemesini değil, aynı zamanda gazetecilerin bu yerlerde karşılaştığı çok boyutlu riskleri de içermelidir. Bu tehditler sadece fiziksel şiddet ile sınırlı değildir; hukuki cezasızlık ve bilgiye erişim kısıtlamalarından lojistik zorluklara ve psikolojik zarara kadar geniş bir yelpazeye kadar uzanır. Bugünün savaş bölgelerinde, (Armoudian 2016, s. 17) “pasif savaş muhabirlerinin günlerinin sona erdiğini” ve gazetecilerin sadece bilgi aktaranlar değil, aynı zamanda giderek artan bir şekilde, yerde hedefler haline geldiklerini vurgulamaktadır.

Çok ülkeli saha çalışmamızda, Høiby ve Ottosen, (2019, s. 70), sistematik olarak, gazetecilerin savaşta güvende olmadığını, resmi garantilerin uygulamadan daha çok ihlal yoluyla işlev gördüğünü ve çoğu muhabirin kendi inisiyatifleriyle hareket etmek zorunda kaldığını belgelemişlerdir. Aynı araştırma, çoğu gazetecinin kişisel koruyucu ekipmana sahip olmadığını, bu olayları kapsayacak özel bir eğitim almadığını ve saldırıya uğradığında herhangi bir kurumsal destek almadığını ortaya koymuştur (s. 81).

Benzer şekilde, Tejedor, Cervi ve Tusa (2022) tarafından Latin Amerika’da yapılan bir çalışma, gazetecilere doğrudan fiziksel şiddet tehdidi olduğu durumlarda bile ulusal ve uluslararası düzeyde yetersiz destek mekanizmalarına dikkat çekmektedir. Bu tehditler arasında yer alan en azı, gazetecilere yönelik

saldırıların caydırıcı etkisini azaltan ve muhabirlerin kendilerini sansürlemeye teşvik eden bir cezasızlık kültürüdür.

Slavtcheva-Petkova, Ibelema ve Elbaz (2024, s. 12) savaş gazetecileri için beş ana risk kategorisi tanımlamaktadır: fiziksel güvenliğe yönelik tehditler, duygusal emek, hareket kabiliyetine ve bilgiye erişime getirilen sınırlamalar ve siyasi sansür. Bu tehlikelerin büyük çoğunluğu birbiriyle ilişkilidir ve hepsi gazetecilerin işlerini yapma biçimlerini etkiler. Örneğin, sahadaki bir gazeteci güvenlik eksikliğinin yarattığı fiziksel tehditler nedeniyle ekipman taşıyamadığı gibi, sansür baskısı nedeniyle haberin içeriğini değiştirmek zorunda kalmaktadır.

Son olarak, tehlike sıcak noktalarındaki savaş muhabirleri, yalnızca haber üreticileri değil, aynı zamanda medya sisteminin kırılgan yapısının bir parçası haline gelmektedir. Güçlü savaş gazeteciliği, kurumsal koruma modlarının kırılganlığı, hukuki korumaların istikrarsızlığı ve cephe hattındaki düzensizlik gibi faktörler tarafından sistematik olarak tehdit altındadır.

Güvenlik, Erişim ve Yasal Statü: Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma, aktif savaş bölgelerinde çalışan gazetecilerin hareketliliğini, bilgiye erişim fırsatlarını, güvenlik protokollerine uyumlarını, fiziksel risk maruziyetlerini ve hukuki yetkilendirme süreçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu değişkenler, savaş gazeteciliğinin genel yapısal belirleyicileriyle nedensel olarak ilişkilidir. Sonuç olarak, bu araştırma, saha gözlemi ve yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanan güvenlik, erişim ve hukuk olmak üzere üç ana çerçeve üzerinde teorik alanı belirlemektedir.

Saha gazetecisinin maruz kaldığı görünür tehditler güvenlik prosedürleri ve terördür. Gallois'e göre (Gallois, 2004, s. 42), çatışma muhabirleri için koruyucu önlemler esasen askeri makamların keyfi girişimlerine dayanmaktadır. Bu nedenle, bazı kişilerin gözünde gazeteciler, operasyonun son aşamasında çatışma aktörleri olarak algılanmakta, 'sivil' hukuki statülerine rağmen hedef alınmaktadırlar: Geiss (2008, s. 430-440). Aynı duygular, korumanın yetersiz olduğu ve iki dilli "BASIN" yazılı yeleklerin, sözde güvenli bölgelerde bile az bir caydırıcılık sunduğu mevcut vakada da dile getirilmektedir.

Bilgi ve hareket, çatışmaları belgelendirme çalışmalarında gazeteciler için her ikisi de çok önemlidir. Ashry (2019, s. 8), Orta Doğu'daki gazeteciler arasında bilgiye erişim mekanizmalarının, bilgi erişim taleplerinin keyfi hale gelmesi ve siyasi amaçlarla bilginin kısıtlanması nedeniyle sıklıkla engellendiğini belirtmektedir. Durum gözlemlerinde, sahada mülakat yapılan gazetecilerin büyük çoğunluğunun hareketliliğinin yalnızca fiziksel risklerle değil, aynı zamanda

askeri engeller, belge geçerlilik süreleri ve yerel yetkililerle etkileşimlerle de etkilendiği tespit edilmiştir.

Bir gazeteci olarak çalışma özgürlüğü, hukuki yetki ve profesyonel tanınırlığı kapsamalı, ancak bu hukuki statü pratikte ciddi belirsizliklerle dolu gibi görünmektedir. Henrichsen'e göre (2011, s. 101), savaş muhabirleri uluslararası hukuka göre önceden siviller olarak varsayılmakta, ancak bu saha savaşında geniş ölçüde saygı görmemektedir. Çalışma için yapılan mülakatlarda, gazeteciler akreditasyona ve izin belgelerine sahip olanların saldırı anında hedef alındığını ve bu belgelerin bir koruma işlevi görmediğini ifade etmişlerdir.

Bu bağlamda, çalışma güvenlik, erişim ve hukukun sadece teorik değil, alan uygulaması endişeleri olarak nasıl işlediğini incelemektedir. Bu durum, savaş gazeteciliğinin yalnızca içerik üretme tek yönlü bir eylemi olmadığı, aksine çatışma alanlarında hukukun, bedenin ve lojistiğin sınırları içinde gerçekleşen çok yönlü bir eylem olduğunu önermektedir.

Vaka Çalışması: Lübnan-İsrail Sınırında Gazetecilere Yönelik Saldırı – Belgesel Temelli Çözümleme

Basına yönelik saldırganlığı keşfetmek için niteliksel bir vaka çalışması yaklaşımı benimsedik. Niteliksel vaka çalışmalarının amacı, belirli bir bağlamda veya koşulda meydana gelen bir olguyu “tam, bütüncül ve derinlemesine anlamaktır” (Yin, 2018, s. 18). Bu yaklaşım, belirli sosyal pratiklerin (örneğin gazetecilik gibi) tarihi ve mekânsal olarak belirli koşullarda nasıl oluştuğunu açıklar (Creswell, 2013, s. 100).

Veri toplama için iki ana yöntem kullanılmıştır:

1. Saha gözlemi,
2. Tematik anlatı görüşmeleri. Gözlemlenen veriler, 13 Ekim 2023'te Lübnan-İsrail sınırındaki saldırıyı takip eden, aynı konumda, bir belgesel çekimi sırasında kaydedildi. Alan çalışması, fiziksel, lojistik ve kurumsal unsurların gazetecilik uygulamalarını nasıl şekillendirdiğini anlamayı hedefliyordu. Saha gözlemi, “Yok Edilmeye Maruz Kalan Gazetecilik” belgeselinin bir parçası olarak Gonabadi dervişlerin saldırısını belgelemeye başlanarak yapıldı. Saldırıda bir gazeteci öldü ve altı gazeteci yaralandı. Araştırma, İnsan Hakları İzleme Örgütü (2023) ve AFP'nin (2023) doğrudan saha gözlemi, anlatı tematik görüşmeleri ve teknik raporlarından yararlanmaktadır.

Olay sırasında sahada bulunan gazeteciler Al Jazeera'dan Elie Brakhya, AFP'den Dylan Collen ve LBCI'den Robert Ghosn ile görüşülmüştür. Görüşmecileri seçerken, olay sırasında sahada bulunan ve olayın ve sonuçla-

rının iç yüzünü anlatabilecek gazetecilere öncelik verilmiştir. Görüşmeler var olan temalardan esinlenmiş olsa bile, katılımcıların hikayeleri sırasında esnekti (Kvale & Brinkmann, 2009, s. 126).

Ayrıca, çalışma kapsamında görsel materyaller ve hikayeler belgesel analitik yaklaşımlarla incelenmiştir. Görüntüler, medya temsili çerçevesine, etik görünürlük ve kurumsal sorumluluğa göre okunmuştur. Analiz için, niteliksel içerik analizi prosedürleri kullanılmış, yani temalar, saha anlatılarından tümevarımsal olarak oluşturulmuştur (Schreier, 2012, s. 60). Bu metodolojik çerçeve, analizin tanımlayıcı olmasına olanak tanır, ayrıca eleştirel ve bağlamsal da olabilir.

Olayın Zamanı ve Yeri

Saldırı, 13 Ekim 2023 tarihinde Güney Lübnan'daki Alma al-Shaab köyü yakınlarında, basın mensuplarının yoğun biçimde bulunduğu açık bir tepede gerçekleşmiştir. Belirlenen nokta, İsrail sınırına yaklaşık 2,2 km uzaklıkta olup, gazeteciler tarafından “güvenli gözlem alanı” olarak kullanılmaktaydı. Olay günü bu alanda çok sayıda medya kurumu temsilcisi görev yapmaktaydı.

Saldırı Öncesi Durum: Basın Konumlandırması ve İzinler

Görüşme yapılan gazeteciler, Al Jazeera'dan Elie Brakhya da dahil, bu alanın daha önce Lübnanlı yetkililer ve profesyonel kurumlar tarafından sözde “güvenli bölge” olarak belirlendiğini ve resmi basın akreditasyonu ve “BASIN” etiketli koruyucu yelekler giyildiğini belirttiler. Dylan Collen (AFP), bölgede kameralar olduğunu ve askeri unsurlar ile doğrudan temas edilmediğini belirtti. Bu hikayeler, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (2023) olay sonrası saha değerlendirmesi ile tutarlıdır.

Saldırı Anı ve Müdahale Süreci

Saldırı, iki güdümlü roket kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlk patlamanın yaklaşık 37 saniye sonrasında, yaralılara ve yardım etmeye gidenlere ikinci bir roket isabet etmiştir (HRW, 2023). LBCI muhabiri Robert Ghosn, saldırı sonrası yaralı gazetecileri aracına alarak tahliye etmiştir. Christina Assi ciddi şekilde yaralanırken, AFP kameramanı Issam Abdallah öldürülmüştür.

Gazeteci Tanıklıkları ve Görüşmeler

- Elie Brakhya, saldırı öncesinde bölgede askeri bir faaliyet olmadığını ve sadece basın mensuplarının bulunduğunu vurguladı.

- Dylan Collen, tüm ekipmanın ikinci patlama öncesinde ortada olduğunu ve yakında askeri bir hedef olmadığını savundu.
- Robert Ghosn ise, kurtarma çağrısını yapan tek medya mensubu olduğunu ve ambulans ya da güvenlik desteği çağrılmadığını söyledi. Bu ifadeler, saha güvenliğinin profesyonel bir şekilde yürütülmediğini ve gazetecilerin kendi isteklerine göre bağımsız çalıştıklarını ima etmektedir.

Uluslararası Raporlama: Human Rights Watch ve AFP

İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) ve AFP Human Rights Watch’a (2023) göre saldırı kasıtlı ve hedefe yönelik olarak görünmekte olup, bu bir savaş suçu niteliğinde olabilir. Aynı şekilde, AFP’nin Aralık 2023 tarihli teknik özel raporunda, saldırının kasıtlı olduğunu göstermek için balistik, radyo ve insansız hava aracı görüntüleri yer almıştır. Her iki kaynak da bu olayı hem askeri bir müdahale hem de ifade özgürlüğü ve gazeteciliğe yapılan bir müdahale olarak nitelendiriyor.

Akademik Değerlendirme ve Sonuç

Bu vaka, gazetecilerin yalnızca kişiliklerine yönelik tehditlerle değil, çalışmalarına yönelik yapısal engellerle de karşı karşıya kaldığını göstermektedir, buna kurumların yetersiz hazırlığı, yetersiz yasal yaptırımlar veya uluslararası koruma mekanizmaları söz konusu olduğunda zayıf iletişim de dahildir. Görüşülen gazeteciler, kimliklerine ve zırhlarına rağmen aslında korunmadıklarını iddia ederken ısrarcıydılar. Vaka incelemesi, savaş gazeteciliğinde güvenlik, erişim ve yasallık sorularını ampirik ve görsel olarak analiz ederken, belgesel anlatının tanıklık gücünü destekleyici bir teknik olarak savunmaktadır.

Tanıklık Gücü ve Belgesel Filmin Anlatısının İşlevi “Yok Edilmeye Maruz Kalan Gazetecilik:

Savaşın Zorluğu,” bir belgesel: Bu sadece olayların “fotoğrafik” bir sunuluşu değil, savaş gazeteciliğinin gerçekten ne olduğunu bir tür tam açıklama. Gazetecilerin kişisel anlatıları ile bulundukları saha bağlamı arasındaki karşıtlığı arabuluculuk yaparak belgesel, izleyicileri yalnızca bilgi alıcıları olarak değil aynı zamanda tanıklığın duygusal dokusunun içinde birer aktör olarak yönlendiren bir izleme durumu oluşturur. Yapılandırma açısından, film olay gününün hatırasını yerinde bulunanların yorumlarına devrederek, geleneksel röportaj ve görüntü çekimlerinin ötesine geçer. Elie Brakhya’nın sessizlikleri, Dylan Collen’in kameranın ardındaki çöküşünün yüz ifadeleri; Robert Ghosn’un

kurtarma anlarındaki sinir hali, sadece bir olay örgüsü olarak değil, izleyiciye nasıl verildikleri bakımından duygusal bir anlamda anlatılır. Bununla birlikte belgesel, gazetecilerin içselleştirilmiş durumuna dair, genellikle dışsal medya anlatılarında tasvir edilen yararlı bir anlatı ipliği sağlar. Filme, olayla ilgili (AFP raporu) yerinde anlatı teknik belgeleriyle karışarak, kişisel deneyimi yalnızca vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda kurumsal başarısızlıkları ve altyapı sorunluluğunu da ortaya çıkarır. Kurgunun dışında kamera teknolojisinin yapılandırılması, gerçekte ara yüz edilmeyen bir doğrudanlık olarak görselin hakimiyetine katkıda bulunur. Filmdeki televizyon yayın dizisi, yalnızca haber yapma değil, bir “sahaya dayalı etik medya belleği” yaratılmasına katkıda bulunur.

Bu şekilde belgesel, savaş bölgelerinde gazetecilik pratiğinin nasıl görüldüğünü, sahada önemli hale gelen şeyler ve bunların görsel olarak nasıl oluşturulduğunu sorgulayan bir anlatı düzlemi oluşturur. Bu, niteliksel veri sağlama aracı olmanın yanı sıra, medya çalışmalarında “görsel tanıklık,” “belgesel etiği,” “çatışma anlatılarında görsel bellek” gibi kavramların kavranmasını da sağlayan bir enablistirici olarak işlev görür. Bu örnek, akademik bir durumda bu kavramlara nitelikli bir kullanım örneğidir.

Gazetecilerin Tanıklıkları: Brakhya, Collan ve Ghosn Üzerinden Yorumlayıcı Değerlendirme

Lübnan-İsrail sınırındaki saldırıya tanıklık eden gazetecilerin anlatıları, yalnızca olayın kronolojik belgelenmesini değil, aynı zamanda çatışma bölgelerinde çalışan medya profesyonellerinin karşılaştığı yapısal risklerin görünür kılınmasını sağlar. Bu anlatılar; duygulanımsal tanıklık, mesleki refleks ve etik sorumluluklar çerçevesinde akademik olarak değerlendirilmeye açıktır.

Elie Brakhya: Sessizlik ve Görsel Tanıklık

Elie Brakhya'nın anlatımı, medya dilinde çoğu zaman göz ardı edilen sessizliğin tanıklığı'nı ortaya koyar. Patlama sonrası sesini kaybetmesi ve olay yerinde kalan gazetecilerin “sadece bakabilmesi”, Chouliarakı'nın (2009, s. 185) tanımladığı “görsel tanıklığın sessiz siyaseti” ile örtüşmektedir. Bu sessizlik, yalnızca travmanın etkisi değil; aynı zamanda olayın medya etiketi altında nasıl temsilleneceğiyle ilgili karmaşık karar süreçlerini de içerir.

Dylan Collan: Saha Anlatısında Yıkım ve Kamera

AFP'nin kıdemli kameramanı Dylan Collan, hem saldırıya uğrayan hem de sahayı kayda alan bir figür olarak “çift yönlü tanıklık” pozisyonundadır. Onun anlatımı, Hoxha & Hanitzsch (2018, s. 13) tarafından tanımlanan şekilde “habe-

rin oluşumunda muhabirin hikâye kurucu rolü”nü gösterir. Saha anlatısında travmatik olayları aktarma sorumluluğu ile kişisel güvenlik kaygısı arasında kurulan denge, özellikle travmatik olaylara tanıklık eden medya profesyonelleri için kritik bir kırılma noktasıdır (Feinstein, 2006, s. 63).

Robert Ghosn: Müdahale, Sorumluluk ve Kurumsal Sessizlik

LBCI muhabiri Robert Ghosn’un ifadesi, yalnızca sahaya dair bir tanıklık değil; aynı zamanda medya kurumlarının kriz anlarındaki tepkisizliğine de dikkat çeker. Ghosn’un yaralı gazetecilere yardım ederken gösterdiği refleks, Fassin’in (2008, s. 525) tanımladığı “aktif tanıklık” biçimini temsil eder. Aynı zamanda bu anlatı, Radoli’nin (2024) tanımladığı “yeniden travmatizasyon riski”ni taşır. Yaralı gazetecileri taşımak, yardım çağrısında bulunmak ve aynı anda mesleki yükümlülük taşımak; gazeteciliğin sadece gözlem değil, müdahale pratiği de içerdiğini gösterir.

Akademik Yorum: Travma, Anlatı ve Temsil

Üç gazetecinin anlatılarında ortak olan öge; bilgi aktarmaktan ziyade, sahada bulunmanın bizzat kendisinin bir tanıklık biçimi olduğudur. Brakhya’nın sessizliği, Collan’ın kamera hafızası ve Ghosn’un fiziksel müdahalesi; tanıklığın çok katmanlı yapısını gözler önüne serer. Bu durum, Rentschler (2009) tarafından ifade edilen biçimiyle “duygusal emeğin” gazetecilik pratiklerine nasıl yerleştiğini açıklar. Ayrıca bu tanıklıklar, yalnızca çatışma bölgelerinde görev yapan gazetecilerin değil, genel olarak medya üreticilerinin içinde bulunduğu yapısal savunmasızlığı da yansıtmaktadır.

Sonuç

Çatışma bölgelerinde görev yapan gazetecilerin karşılaştığı riskler, yalnızca fiziksel tehditlerden ibaret değildir; aynı zamanda yasal koruma eksikliği, kurumsal yetersizlikler, cezai sorumsuzluk ve travmatik etkilerle bütünleşmiş yapısal bir sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışma kapsamında Lübnan-İsrail sınırında 13 Ekim 2023 tarihinde meydana gelen olayın ardından yapılan gözlem ve görüşmeler, gazetecilerin güvenliğine dair alınan önlemlerin çoğu zaman sembolik düzeyde kaldığını ve fiilen etkisiz olduğunu ortaya koymuştur.

Uluslararası literatür, gazeteci güvenliğinin yalnızca savaş alanına fiziksel erişim sağlamakla değil, aynı zamanda etkili bir hukuki ve kurumsal koruma mekanizması oluşturmakla mümkün olduğunu ortaya koymaktadır

(Henrichsen, 2011, s. 44; Saul, 2008, s. 15). Özellikle savaş bölgelerinde gazetecilere yönelik kasıtlı saldırılar karşısında devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmemesi, “cezasızlık kültürü”nü beslemektedir (Draghici & Woods, 2018, s. 218). Bu durum, yalnızca bireysel gazeteci güvenliğini değil; aynı zamanda halkın bilgiye erişim hakkını da tehdit eder niteliktedir.

Araştırma verileri, gazetecilerin sahada görev yaparken temel güvenlik gereçlerinden (kask, yelek, siperleme) yoksun olabildiğini ve çoğu zaman “güvenli bölge” statüsünde sayılan alanların bile tehdit oluşturabildiğini göstermektedir. Ottosen ve Nohrstedt (2014, s. 22), yeni savaş gazeteciliği bağlamında, militer ve politik aktörlerin gazetecileri yalnızca bilgi sağlayıcı değil, aynı zamanda taraf belirleyici olarak konumlandığını vurgulamaktadır. Bu da sahadaki gazetecinin yalnızca gözlemci değil, zaman zaman doğrudan hedef hâline gelmesine neden olmaktadır.

Görüşülen gazetecilerin anlatımları, yalnızca olay günü yaşananları değil; aynı zamanda bu mesleği icra ederken karşılaştıkları yapısal zorlukları da ortaya koymuştur. Tejedor, Cervi ve Tusa’nın (2022, s. 5) çalışması, çatışma bölgelerinde çalışan gazetecilerin çoğunun yalnız bırakıldığını, psikolojik destekten yoksun olduğunu ve güvencesiz koşullarda haber ürettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Lübnan sınırında yaşanan örnek olay da, uluslararası raporların belirttiği eğilimlerle örtüşen tipik bir örnek niteliği taşımaktadır.

Sonuç Olarak Bu vaka çalışması, gazetecilik pratiğinin sahada ne ölçüde korumasız olduğunu, mevcut yasal metinlerin uygulamada nasıl eksik kaldığını ve gazeteci tanıklığının güncel savaş gerçekliği içinde nasıl bir kırılma yaşadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Savaş gazeteciliği, yalnızca bilgi aktarma işi değil; aynı zamanda riskin, belirsizliğin ve sorumluluğun katmanlı biçimde iç içe geçtiği bir direniş alanıdır.

Kaynakça

- Agence France-Presse (AFP). (2023, December). AFP special investigation: Targeting of journalists in southern Lebanon. <https://graphics.afpforum.com>
- Armoudian, M. (2016). Reporting from the danger zone: Frontline journalists, their jobs, and an increasingly perilous future. Routledge.
- Ashry, M. S. (2019). Legislative international framework to protect the journalists in armed conflict zones in the Middle East. *Global Media Journal*, 17(33).
- Brakhya, E., Collan, D., & Ghosn, R. (2023). Journalism under annihilation [Video]. YouTube. <https://youtu.be/92hpNEnJ9GQ>
- Chouliaraki, L. (2009). Journalism and the visual politics of war and conflict. In K. Wahl-Jorgensen & T. Hanitzsch (Eds.), *The handbook of journalism studies* Routledge.

- Cottle, S., Sambrook, R., & Mosdell, N. (2016). Reporting dangerously: Journalist killings, intimidation and security. Palgrave Macmillan.
- Creswell, J. W. (2013). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches (3rd ed., pp. 97–102). Sage Publications.
- Draghici, C., & Woods, L. M. (2018). Killing journalists is not media regulation: The impact of impunity on freedom of expression. City Law School Working Papers (2018/05).
- Fassin, D. (2008). The humanitarian politics of testimony: Subjectification through trauma. *Cultural Anthropology*, 23(3). <https://doi.org/10.1111/j.1548-1360.2008.00017.x>
- Feinstein, A. (2006). Journalists under fire: The psychological hazards of covering war. Johns Hopkins University Press.
- Gallois, A. B. (2004). The protection of journalists and news media personnel in armed conflict. *International Review of the Red Cross*, 86(853).
- Geiss, R. (2008). The protection of journalists in armed conflicts. *German Yearbook of International Law*, 51.
- Hallin, D. C. (1986). The uncensored war: The media and Vietnam. Oxford University Press.
- Henrichsen, J. R. (2011). War on words: Who should protect journalists? Greenwood Publishing Group.
- Hoxha, A., & Hanitzsch, T. (2018). How conflict news comes into being: Reconstructing reality through telling stories. *Journalism*, 20(7).
- Human Rights Watch. (2023, December 7). Israel strikes journalists in Lebanon apparently deliberate. <https://www.hrw.org/news/2023/12/07/israel-strikes-journalists-lebanon-apparently-deliberate>
- Høiby, M., & Ottosen, R. (2019). Journalism under pressure in conflict zones: A study of journalists and editors in seven countries. *Media, War & Conflict*, 12(1), 69–86. <https://doi.org/10.1177/1750635217728092>
- Knightley, P. (2003). The first casualty: The war correspondent as hero and myth-maker from the Crimea to Iraq (Rev. ed.). Johns Hopkins University Press.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing (2nd ed.) Sage Publications.
- Lynch, J., & McGoldrick, A. (2005). Peace journalism. Hawthorn Press.
- Ottosen, R., & Nohrstedt, S. A. (2014). New war journalism: Professional and legal challenges. In R. Ottosen & S. A. Nohrstedt (Eds.), *Journalism in conflict and post-conflict conditions*, Nordicom.
- Radoli, L. O. (2024). If it bleeds it leads: The visual witnessing trauma phenomenon among journalists in East Africa. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. <https://doi.org/10.1177/10776958241242941>

- Rentschler, C. (2009). Witnessing: US news media, visual trauma, and the cultural politics of emotion. *Media, Culture & Society*, 31(5).
- Saul, B. (2008). The international protection of journalists in armed conflict. *Australian Journal of Human Rights*, 14(1). <https://doi.org/10.1080/1323238X.2008.11910847>
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice* (pp. 59–61). Sage Publications.
- Slavtcheva-Petkova, V., Ibelema, M., & Elbaz, S. (2024). Journalists' safety and risk perception in conflict zones: A global comparative study. *Journalism Studies*, 25(1), <https://doi.org/10.1080/1461670X.2024.2267783>
- Tejedor, S., Cervi, L., & Tusa, F. (2022). Perception of journalists reporting in conflict zones: Labour situation, working conditions and main challenges in information coverage in contexts of violence. *Media, War & Conflict*. <https://doi.org/10.1177/17506352221091201>
- Tumber, H., & Palmer, J. (2004). *Media at war: The Iraq crisis*. SAGE Publications.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed). Sage Publications.